Digitales Brandenburg

hosted by Universitätsbibliothek Potsdam

midraš tehilim

Buber, Salomon

Wilna, 1891

urn:nbn:de:kobv:517-vlib-2083

Visual Library

5082 11.1971

UNIVERSITÄT POTSDAM
Universitätsbibliothek

מדרש תהלים

המכונה

שוחר טוב

יצא עתה פעם ראשונה לאור עולם

על פי **כתב יד** שבאוצר הספרים בפארמא, וע"י השואה עם **שבעה כתבי יד** אתרים:
א) כ"י מאוצר הספרים בפלארענץ. ב) כ"י הגנוז ברומי בוואטיקאן. ג) כ"י שני מרומי.
ד) כ"י ספרדי של ה"ר אברהם מערצבאכער ז"ל אשר היה לפנים בגנזי הספרים של
ה"ר אליקום כרמולי ז"ל. ה) כ"י של ה"ר שוח"ה והיה מקדם בבית עקד הספרים של
ה"ר שד"ל ז"ל. ו) כ"י מלאנדאן. ז) כ"י מאוצר הספרים בפאריז, ומתוקן גם ע"פ
הגהות הרופא ה"ר אברהם ב"ר דוד פריוויגצאלי ז"ל שהגיה את המדרש ע"פ ששה
כתבי יד שהיו לפניו ונשארו הגהותיו בכתובים בכתב ידו יותר משלש מאות שנה:

ערוך ומסודר עם סימנים באותיות להפריד בין מאמר למאמר, וציונים מתנ"ך בגוף הספר, ועם הרבה
הוספות ע"י כתבי יד האחרים, וגם הערות ותקונים ומראה מקומות, ובאור להבנת דבריו, וגם
פירוש המלות הזרות הבאים בתוכו:

וגם

מבוא גדול

המפיץ אור על המדרש בכלל ובפרט.

ממני

שלמה באבער

מלבוב.

חלק ראשון מבוא המדרש

ווילנא

בדפוס והוצאות האלמנה והאחים ראם

בשנת חמשת אלפים ושש מאות וחמשים ואחת לב"ע

אמר ר' יצחק בראשונה שהיתה הפרוטה מצויה, היה אדם מתאוה לשמוע דבר משנה ודבר תלמוד, ועכשיו שאין הפרוטה מצויה, אדם מתאוה לשמוע דבר מקרא ודבר אגדה.
(פסיקתא דרב כהנא פסקא בחדש השלישי).

UNIVERSITÄT POTSDAM
Universitätsbibliothek
AM

פתח דבר

אברך את ה' שהחייני וקיימני, להביא גם בפעם הזאת מנחה חדשה במחנה העברים, הוא מדרש תהלים עם הערות ותקונים ומראה מקומות, כיד ה' הטובה עלי, המדרש הזה יצא לאור פעם ראשונה בדפוס קאנשטאנטינא בשנת רע"ב, ואח"כ איזה פעמים, אבל הוא מלא שבושים ונלקה בחסר ויתיר, והוצאתיו עתה לאור עפ"י כתב יד ישן נושן מאוצר הספרים בפארמא, אשר השגתי בהשתדלות המיניסטעריום של הוד אדונינו הקיסר יר"ה, שלוח אל אוצר הספרים של האוניווערזיטעט דפה להשתמש בו כחפצי, ואני נותן בזה ברכה ותודה אל שרי המלוכה אשר הואילו בטובם לעשות לי החסר הזה גם בפעם הזאת, ישלם ה' שכרם!, ומלבד כתב יד א) הזה, חנני ה' והשגתי עוד שבעה כתבי יד אחרים. ב) כ"י מאוצר הספרים בפלארענץ אשר נשלח אלי הֵנה ג"כ ע"י המיניסטעריום, וגם מהכ"י הזה עשיתי לי העתקה ע"י מעתיק אחד. ג) כ"י הגנוז ברומי בוואטיקאן אשר העתיק למעני הרב המופלג טוהר"ר מרדכי קאפוי. ד) כ"י שני ברומי בוואטיקאן אשר החכם הנ"ל העתיק לי כל השינויים וההוספות בגליון מהעתקה הנ"ל, כי הכ"י הזה משונה מכ"י ג' הנ"ל. ה) כ"י ספרדי ישן נושן נשלח אלי מאת הרה"ג טוהר"ר ר"ן ראבינאוויץ ז"ל ממינכען מאוצר הספרים של ה"ר אברהם מערצבאכער ז"ל אשר קנהו מעזבון ה"ר אליקום כרמולי ז"ל. ו) כ"י אשר שלח אלי החכם הגדול רשוח"ה, אשר הי' מקדם בבית עקד הספרים של ה"ר שד"ל ז"ל. ז) כ"י אשר קבלתי מאת החכם ד"ר גינסבורג מלאנדאן. ח) כ"י מאוצר הספרים בפאריז אשר השגתי ג"כ בהשתדלות המיניסטעריום שלוח אל אוצר הספרים דפה, ובמבוא הספר פרק י"ב ימצא הקורא תכונת שמונה כתבי יד האלה.

מלבד השמונה כ"י השגתי בחסד אל מאת החכם הגדול מו"ה רפאל קירכהיים בפראנקפורט מדרש תהלים מדפוס ווינציא עם הגהות והוספות בכתב יד של הרב ר' אברהם ב"ר דוד פרווינצאלי ז"ל אשר הגיה המדרש עפ"י ששה כתבי יד שהיו לפניו, והגהות שלו נשארו בכתובים בכתב ידו זה יותר משלש מאות שנה, והיו לי לעינים להגיה ולתקן הנוסחאות ודברתי אודותיו בפרק י"ג, גם היו לפני דפוסים הראשונים היקרים במציאות דפוס קאנשטאנטינא משנת רע"ב ודפוס ווינציא משנת ש"ו ודברתי אודותם בפרק י"ב.

ועתה הנני לתת דין וחשבון על מלאכתי בכלל בהמדרש הלזו. א) שקלתי במאזני הבחינה כל מאמר ומאמר וכל מלה ומלה וצרפתי והגהתי ותקנתי השיבושים והצגתי הנוסחא הישרה והוספתי את החסר בפנים הספר בתוך שני חצאי מרובע. ב) הלקתי המאמרים ועשיתי להם סימנים באותיות למען יהיה כל מאמר ומאמר נבדל מחברו ועומד בפני עצמו והקורא יוכל בקל למצוא מבוקשו. ג) נתתי ריוח והפסקות ע"י קוים ונקודות בין ענין לענין. ד) עשיתי מראה מקומות כל הפסוקים מתנ"ך וציינתי בפנים הספר הקאפיטעל והפסוק. ה) הוספתי מאמרים שלמים עפ"י כ"י האחרים החסרים בכ"י הזה אשר שמתי לפנים הספר והצגתים בשני חצאי מרובע או הוספתים בהערות, (עיין פרק ט"ו). אלה הם התקונים וההוספות אשר שמתי בפנים הספר, אולם ערכתי הערות ותקונים והגהות ומראה מקומות ובאור אשר הצגתים לבדנה נספחות אל הספר מלמטה, וזה משפטם ומהותם. ו) הצגתי מראה מקום כל מאמר ומאמר אנה הוא נמצא בתלמודים ושאר ספרי חז"ל. ז) רשמתי על כל מאמר ומאמר אנה הוא מובא בילקוט והעירותי על השינויים. ח) רשמתי בהערות אנה מובא המאמר בספרי קדמונים. ט) השויתי המאמרים עם מאמרי חז"ל בשאר מקומות והעירותי על חלופי הגירסאות והשינויים אם במאמרים עצמם אם בשמות התנאים והאמוראים בעלי המאמרים והכרעתי לאיזה מהם היתרון. י) שמתי עיני על שבעה כתבי יד האחרים אשר היו לפני והשויתי כלם זה מול זה וגם על הגהות ה"ר אברהם פרווינצאלי, ועל דפוסים הראשונים, שמתי עיני לעמוד על הנוסחא הישרה. יא) בארתי ופירשתי המקומות הצריכים באור לעמוד על כוונת המאמר. יב) תקנתי ובארתי כל מלות זרות

הנמצאות בו. יג) הפיצותי אור דרך אגב על הרבה מאמרים בתלמודים ומדרשים לבארם ולתקנם, זאת היא תכלית ההערות אשר ספחתי אל המדרש.

גם מבוא גדול הבינותי בראש הספר מכיל שמונה עשרה פרקים, וזה הוא משפטו ומעשהו. א) שם הספר. ב) מסדרו ובאיזה מקום ובאיזה זמן נסדר. ג) אם נסדר כלו בזמן אחד ומאת מסדר אחד. ד) מקורות אשר מהם שאב המסדר. ה) תכונת הספר וסגנון לשונו ואופן דרשותיו. ו) דינים ומאמרי מוסר ומדות המובאים בו. ז) שמות תנאים ואמוראים מסודרים עפ"י סדר א"ב עם הערות. ח) רשימה ממלות זרות עפ"י סדר א"ב ואנה הם מבוארות בהערות. ט) המדרשים אשר השתמשו במדרש שו"ט. י) דרכו של בעל הילקוט בהשתמשו במדרש הזה וציוניו ותכונת כתבי יד שהיו לפניו. יא) הקדמונים אשר הביאו את המדרש הזה. יב) תכונת שמונה כתבי יד אשר היו לפני. יג) אודות ה"ר אברהם פרווינצאלי ז"ל אשר הגיה המדרש עפ"י ששה כ"י. יד) המאמרים אשר הם בכ"י א' (אשר שמתי לפנים הספר) ובכ"י ו', ואינם נמצאים בכ"י האחרים ובנדפס. טו) המאמרים אשר הוספתי עפ"י כ"י האחרים ומהם אשר הוסיף המדפיס מוויניציא ונדפסו אח"כ בכל הדפוסים. טז) אודות ה"ר מתתיה היצהרי אשר עשה פי' לתמניא אפי. יז) כל הוצאות מהמדרש. יח) רשימה מכל המקומות אשר הילקוט מביא מאמרים בשם המדרש הזה ואנה הם נמצאים לפנינו.

אלה הם הדברים אשר ראיתי להקדימם בראש הספר כוללים תכונת מלאכתי הזאת בכלל, למען ידע הקורא מגמת וכוונת עבודתי בהוצאת המדרש הזה לאור עולם, ולא עזבתי בזה דרכי מאז ומקדם בהוציאי לאור הפסיקתא דרב כהנא, ומדרש לקח טוב, ותנחומא, ושבולי הלקט, וספרי דאגדתא, ויתר מחברות קטנות, לחקור היטב בעיון ובשקידה רבה על תכונת הספר וזמן סדורו ועל הנוסחאות היותר ישרות ומדויקות ובאור כוונת המאמרים והוספות מאמרים רבים אשר נשמטו במשך הזמן ונמצאים בכתבי יד, והקורא המבין ידע היטב רב יגיעתי ועמלי לזרות ולהבר, כי לא מלאכה קלה היא ליום או ליומים, אבל נדרש אליה שקידה רבה, להעמיד כל דבר על בוריו, מלבד היגיעה התמידית אשר רבת יגעתי להשיג כתבי יד השונים המונחים באוצרות הספרים, ולהביאם הנה ולהעתיק אותם, ולכן אקוה כי הקוראים המבינים הישרים בלבותם יתנו אלי תודות רבות ותשואות חן על המנחה היקרה החדשה הזאת אשר הבאתי לפניהם, ויכירו גם גודל מלאכתי ושקידתי לטובת חכמת ישראל וספרותו, ולא יחפשו בנרות בחפש מחופש למצוא איזה חסרון או דופי, כי השם יודע כי בכל כחי עבדתי את העבודה הזאת, ושמתי לילות כימים להשלים את מלאכתי כפי יכלתי, לבל אוציא מתחת ידי דבר שאינו מתוקן, ונהכל לא למען בצע כסף, וגם לא למען כבוד, רק מאהבתי את דברי ח"ל וקדמוניות עמנו, ואם ימצא הקורא באיזה מקומות דברים אשר לא ישרו בעיניו, הלא זה הוא גורל כל בני חלוף, ואדם עלול לשגיאה, והקורא הישר ידיננו לכף זכות, ושפתי תבענה תהלה לאל עליון אשר היה בעזרי להחל ולכלה מלאכתי הזאת, ועיני נשואות אליו כי עוד יהייני ויחוננני בחסדו לפעול לטובת בני עמנו אוהבי ספרותנו, ולהוציא עוד לאור עולם מטמונים יקרים הטמונים באוצרות הספרים.

לבוב דמתקרייא לעמבערג ז' אדר תרמ"ט

שלמה באבער.

UNIVERSITÄT POTSDAM
Universitätsbibliothek

מבוא

בטרם אקריב לפני הקוראים היקרים את המדרש תהלים עם הגהות ציונים ומראה מקומות והערות ותקונים, ובטרם יבואו אל הקודש פנימה, אמרתי לדבר ברחבה בשמונה עשרה פרקים על כל הנוגע בהמדרש הזה בכלל ובפרט, הראוי לשים לב עליהם, ואצפה כי דברי ימצאו חן בעיני הקוראים הישרים, ויפיקו רצון מהם, כי השתדלתי בכל כחי לדלות פנינים ממעמקי החקירה והדרישה, אשר יתענגו עליהם המחבבים והמוקירים דברי חכמינו ז"ל, וזה החלי בעזר הצור.

א) שם הספר.

המדרש הזה נקרא בפי קדמונים מדרש תהלים, אגדת תהלים, הגדת תהלים, מדרש שוחר טוב (א), ועל מזמור קי"ט רשם המדפים טוויניציא מדרש אלפא ביתא (ב), בשם שוחר טוב יכונה על שם התחלת הדרש על הפסוק שוחר טוב יבקש רצון, וכן דרכם לכנות המדרשים על שם התחלתם, מדרש שה"ש נקרא „מדרש חזית" על שם התחלת הדרשה על הפסוק חזית איש מהיר בטלאכתו, וכן מדרש תדשא נקרא כן כי מתחיל על הכתוב תדשא הארץ, וכן מדרש אספה (הנאבד) (ג) כי מתחיל עה"כ אספה לי שבעים איש, וכן מדרש שמואל יכנהו רש"י בס' הפרדס (דף כ"ד דפוס קאנשטאנטינא) מדרש עת לעשות לה', ג"כ על שם התחלתו, וכן מדרש לקח טוב נקרא על שם התחלתו (עיין מ"ש במבוא למדרש הזה אות א') וכמו כן מדרשים אחרים.

המדפיסים חשבו כי שוחר טוב הוא שם הכולל למדרשי תהלים משלי ושמואל, וכן חשב גם בעל אוצר הספרים (אות מ' סי' 649) ובאמת אינו כן כי הם מדרשים נפרדים ולא נולדו בזמן אחד וממסדר אחד. ונדפסו יחד רק בדפוס וויניציא בשנת ש"ו, אבל בפעם ראשון נדפס המדרש תהלים בקאנשט' בשנת רע"ב, ומדרש שמואל נדפס ג"כ שם בשנת רפ"ב (ד), ומדרש משלי נדפס בפני עצמו ג"כ שם ולא נודע לי באיזה שנה, והיו לפני הרב בעל אות אמת ובהגהותיו למדרש משלי הביא הרבה פעמים את דפוס תוגרמה.

ב) מסדרו ובאיזה מקום ובאיזה זמן נסדר.

הראשון אשר הודיע שם המסדר, הוא בעל אהל יוסף להה"ר אברהם הספרדי, וז"ל פ' ויקרא פסוק על ירך המזבח; וידוע כי מדרש תהלים חברו ר' יוחנן בארץ ישראל ובעבור שהיה דר שם על כן יש לסמוך על דבריו עכ"ל. אבל אין אלו אלא דברי נביאות, ואולי טעה במה שזכר כי הירושלמי נתייחס לר' יוחנן, אבל כי חיבר וסידר את המדרש תהלים אין לו יסוד כלל, ואך למותר להרבות בדברים. השני הוא הרב מוהר"ר אהרן משה פאדווא

מקארלין

(א) נביטו לקיטו ג"כ מנחם הכופף בספרו עבודי הקדש שהזכירתי למעלה בעונה הכניסים פרק ר"ח סי' קפ"ד, ודכניו מובאים גם בס' המגור ס' ר"מ, סביח ביחד מדרש זו"ע והגדת מהלים ומשב עזה למוד וזה למוד, נחשב לשם מיזה קדמונים סביחו מחמיש בשם זו"ע ומחמיש סביחו בשם הגדת מהלים משב עשה שפרים שוניס.
(ב) הדכתות במזמור זה שם שם רק עד המלת לות ק' ומעל לוקר המפרים כתב בקופו נדפס מדרש המלפה ניחת פי' על מזמור קי"ט במהלים עד לות ג' לכ' מתחיבו טילהי, יש לתקן בדכריו ובע"ע בקופו נדפס פי' המלפה ניחת ומוח פי' על מזמור קי"ט במהלים עד לות ב' לכ' מתחיבו טילהי, כי הע"ע עשה פי' על מזמור קי"ט ונדפס בדפוסים הראשונים ומכתבי לודוסיו בפרק ע"ז. (ג) לודות המדרש הזה ממנה מחמר ממני בס' כנסת יזרחל ח"ח לד 309. עד 320. (ד) המדרש שמואל דפוס קושטא' נמלא חלי מחוסים ובקופו כתוב כדכריס המלא: וזיתה המלמת הספר הזה יום מ' לחדש חדר שנת ע'ז'ר'ה בלוות שנה מחד ונדפס בעיר קושטנטינא רבתי חשב היא תחת ממשלת לדוניטו המלך סולטן סליס יר"ס, ובכתון ה"ל חפיזתא ויריוחי, ובכתון כ"ל יהודה בן חלטביב (היא מלא ערבית ומרגומא בן הכופף) תחתו ידי המדפיסים וכו' לעזר ונטוסיל. ובקופו נדפסו תשובות שלות לכם"ג בפנין מחיים בחתים נעתקים מס' שחשובות מחמר ז', ובעל חוכר הספרים סביח כי נדפסו בקוף מדרש מהלים בקושטא' שנת רע"ב, ומיזו בן כי נדפסו בקוף מדרש שמואל בשנת רפ"ב.

מקארלין ז"ל וכתב בהקדמתו בפי' למדרש הזה כי התנא ר' שמעון ברבי ר א יה אבן פנתו והוא החל להעריך הדרשות כסדר הפסוקים והמזמורים והביא ראי' ממאמרם (p. שין ל"ג ע"א) ר' חייא הוי יתיב בי מסחותא וחליף ואזיל ר' שמעון ברבי ולא קם מקמיה ואקפיד ואתא א"ל לאבוה שני חומשים שניתי לו בספר תהלים ולא עמד מפני, פירש"י שני חומשים שני חמישיות של ספר שניתי לו מדרש אגדותיו, ומאמר השני (ע"ז י"ט ע"א) לוי ור' שמעון ברבי יתבי קמי' דרבי וקא פסקי סדרא סליק ספרא, לוי אמר לייתו לן משלי, ר' שמעון ברבי אמר לייתי תהלים כפייה ללוי ואייתי תהלים ע"כ, מזה שער כי ר' שמעון ברבי הוא המסדר מדרש תהלים, אבל אין זה ראי' כלל. שאם אמת הוא שהכוונה כפי' רש"י שמדבר מאגדת תהלים שכן מורה גם לשון "שניתי" וכן מוכח מכל הסוגיא אבל אין זה ראי' כלל שר' שמעון ברבי הוא המסדר כמו שלא הי' המסדר מתורת כהנים אע"פ שאמר שניתי לו ע"ש.

והנה לא נוכל לברר מי הי' המסדר, כאשר לא נודע מהרבה מדרשים אחרים מי סדרם, רק זאת נדע כי כבר בימים קדמונים הי' מסודר אגדת תהלים, כמו שתראה באמרם: אשגרית עינוי בכל ספר תהלים אגדה (ירושלמי כלאים פ"ט דף ל"ב ע"ב, כתובות פי"ב ה"ג דף ל"ה ע"א), וכן מסתבל הייתי באגדת תהלים (ב"ר פל"ג אות ב'), ולדעתי מזה בירושלמי (שבת פ"י ה"א דף ט"ו ע"ג) א"ר יהושע בן לוי אנא מן יומוי לא איסתכלית בספרא דאגדתא אלא חד זמן אסתכלית אשכחית כתוב בה קע"ה פרשיות כו' וקמ"ז מזמורים כו', כוונו בזה אל אגדת תהלים הנמצא גם לפנינו במזמור כ"ב, ואין ספק שבמדרש שלפנינו נשארו שיורים מן אגדת תהלים שהי' לפניהם, ואחד מרבני דאגדתא סידר אחת מאגדת הקדומים, גם ממקומות מפוזרים אשר דרשו דרשות על פסוקים מספר תהלים וסדרם יחד ואספם לאסיפה, ובמשך הזמן נוספו הוספות הרבה, וברור כי מסדר אחד לא סידר כל הספר רק היו מסדרים שונים, כי לפעמים נמצאים דרשות אשר משונים ממזמור אחד למזמור שני, ונכתבים בסגנון אחר, ונבדלים זו מזו, גם בדרכי הדבור, המקום אשר בו נתחבר המדרש ברור כי נסדר בארץ ישראל ונושא עליו את מטבע א"י, הן בבחינת הלשון, וכן בסגנון ואופן דרשותיו, וגם שמות אמוראים הנזכרים בו הם כלם שמות בני ארץ יש-אל, ובעבור זה תמצא שהעתיק הרבה מתלמוד ירושלמי אשר הי' למראה עיניו עיין בפרק ד' סי' 5.

ועוד לנו לברר הזמן אשר נתחבר המדרש, אולם קשה מאד לצמצם בבירור, אבל נוכל לשער כי הוא מן המדרשים הקדומים, מלבד איזה הוספות מאוחרות, ושאב הרבה מירושלמי, וראה כבר את המדרש בראשית רבה פסיקתא דרב כהנא והתנחומא, (א), רק מן מזמור ק"ט עד סוף מזמור קכ"א ומן מזמור קל"ח עד סוף הספר הוא הוספה מאוחרת

(א) סם נקט המסדר את מנמוד בבני נח מוכל להמניע, ואמר נמצאים מתאמרים מס"ם בבני סם נוספו מח"כ מתת המעתיקים, כמו שהוסיפו הרבה מתמרים אחרים, (עיין פרק י"ד ופרק ע"ו) ובעבור זה מבאר כי הסוספות נמצאים רק בחיבה כתבי יד ואינם נמצאים בכ"י המחמיים, גם נמצאים הרבה מתמרים אמר הם מתנגדים להבבלי. גם נמצאים שינויים רבים כמו שהבאתי (מזמור ח' אות י"ג) נתלקו לב' כתות כו' אד מבואר נוסף מתת מעתיק אחד מנמרא שבהדרין ק"ט ע"ח, ונמצא רק בכ"י ב' ד' ז' ונוסף בדפוס ווינציא. ומח"כ בכל הדפוסים ונימא בכ"י ח' נ' ו' ובדפוס רחבון. (מזמור ז' אות ז') נמצא בכ"י ב' ד' ז' הוספה ח"כ יומנן תנמיד סי' לב' מהיכ ומקום שמו כו', והוא הוספה מנמרא בבבי עיבורין י"נ ע"ב ונא נמצאת בכ"י ח' נ' ו' ח' ונא בנדפס. (מזמור ט' אות ז') שבבר על מחשבה עבירות כו', וטוען מנזירה שוה, נוסף בדפוס ווינציא כמו שהוא בכ"י ב' ד' ז' ונימא בכ"י ח' נ' ו' ח' ובדפוס רחבון ונוסף מהמעתיק מנמרא ב"ב ע"ז ע"ב, (מזמור י"ח אות ל') מן ד"ח מרמוז לעדי מחתי חיימתי בזמן שנלחם עם יבני עמו עד לכך נאמר תרחיב לעדי מחתי נמצא בכ"י ח', וכ"י ו' הוספה מתת המעתיק מנמרא שבהדרין ל"ב ע"ח ונימא בכ"י המחמיים ובנדפס. (מזמור י"ט אות י"ג) נמצא בכ"י ב' ד' ס' ז' הוספה: ז' רקיעין הם כו' ונימא בכ"י ח' נ' ו' ח' ובנדפס, וזה הוסיף מעתיק אחד בתחלת המחמר מנמרא מגינה י"ב ע"ב. (מזמור כ"ב אות כ') כשהקב"ה נותן נדולה לנדיקים כו' נוסף מתת המדפיסים ווינציא מנמרא חולין פ"ט ע"ח, ונא נמצאת בחיבה כ"י ונא בדפוס רחבון. (מזמור כ"ז אות ז') תני בש"ל יוסי לתם נקוד על נוגא, הוא הוספה מחיבה מעתיק מנמרא ברכות ד' ע"ח, ומובא תמ"כ פנימה, (מזמור ק"ג אות ח') נמצא בכ"י ב' ד' ס' ז' הוספה ח"כ תת מספרי תבבו כו', לקוח מנמרא יומא ס"ז ע"ב, ונימא בכ"י ח' נ' ו' ח' ובנדפס. (מזמור ע"ב אות ח') ד"ח אין מרנומות למומם תמר הקב"ה נא דיו לכם כו' עד ד"ח הבבי, היא הוספה מנמרא שבת נ"ח ע"ב. (מזמור ע"ח אות י"ד) נמצא מתמר נדול מנמרא ניטין ס"ח ע"ח ונוסף מן מעתיק אחד ותח"כ נא בהעתקות החמות, ובכתבי יד שנמצאים לפנינו חיבה בתבי יד שהשתמשו, רק שהעתקות מן העתקות

מאוחרת מן דרשן מאוחר, ומן מזמור קכ"ב עד סוף מזמור קל"ז הוא מועתק מלה במלה מהילקוט (עיין בפרק ג'), והנה החוקר הגדול מהריט"ל צונץ ז"ל הראה לדעת בספרו גד"פ כי המדרש תהלים הוא מהמדרשים המאוחרים ומה גם מן קי"ט ואילך, והביא ראיות כי נמצא בהם סימן נערות, אולם אין מהצורך לפרטם כי מן קי"ט כולו נוסף בזמן מאוחר, וכאשר אשער במאה הראשונה לאלף הששי. ובתוך המזמורים ההם (היינו מן קי"ט ואילך) נמצאים י"ד מזמורים לקוחים מהילקוט, לכן מה שמצא בדף מ"ז ע"ד ומ"ח ע"א הלשון „אמרו רבותינו" ולדעתו הוא ראי' כי מאוחר הוא, המאמר הראשון שהביא הוא במזמור קל"ו (החכם צונץ הי' מציין הדפים משו"ט עפ"י דפוס אמסטערדאם) והוא מן ההוספות שהוסיפו מן הילקוט, ומובא בילקוט ונובע מתנחומא דברים אות ה' וגם בתנחומא שם כתוב אמרו רבותינו, ועיין שם בהערה י"ד, ומאמר השני הוא במזמור קל"ז אמרו חכמים סר אדם את ביתו בסיד כו', וגם המזמור הזה הוא מהמזמורים שנוספו מהילקוט, ובילקוט שם ברמז תתפ"ה הביא זה מגמרא ב"ב ס' ע"ב וכך איתא שם אמרו חכמים סר אדם כו', מלבד כל אלה אין להביא ראיות כאלה על איחור זמנו של המאמר, כי גם במכילתא נמצאים בהרבה מאמרים הלשון „אמרו" והוא כמו אמרו חכמים, או אמרו רבותינו, ועיין מה שהעירותי במבוא להתנחומא צד 209 הערה מ"ח, וגם ידידי הרב הגדול מהראה"ו בספרו

דד"ו

וכתבי יד סימנים נתנדו בתוך הזמן ואין זכר לכם. (מזמור פ"ז אות כ') ח"ל בכתבי בכ"ל אבל בכתב יד, עיין מה שהעירותי בפקיקתא פסקא עניה קופרה הערה כ"ח אבל אחד מהמתיקים פליג במקומו דכתם ר"ם בר מתתי אבל בם"ם בכתי ב"ב דף ס"ה ע"ח ובחפזו שכח לנקוד את שמו עליו ובמיתת את כ' אבל בר כהנה על מקומו בפלוס, וכזה קרה גם לדרום ר' יוחנן שם שבאר כמו שהוא בם"ם בבלי שם, וכן מרחם (מזמור ז' אות ג') ר' יוחנן אמר המוך הסוק והאליה כו', הוא לשון היכומלמי מגילה פ"ח סי"ד (ע"ב ע"ג) אבל בבבלי ע"ז כ"ה ע"ח בהיתיו הלשון, והמדרש שבידינו כמו שהוא ביכומלמי. (מזמור י"ח אות ג"ב) הוכח כי יהודה הכא את עצמו בשעת שמח, ובגמרא סוטה י"ג ע"ח איתא כי תוסיס בן בן הכנו, ועיין לקח טוב ויפי מ"ח כ"ח והכעבה ג"ב. (מזמור כ"ב אות ב') אמרו רבותינו מלה בניס היו להמן, ולא כן תוכח בבבלי מגילה ע"ו ע"ב ע"ם. (מזמור כ"ב אות ה') יכול יהיו למים גילה ויום שלשה ימים ולא היו מתים תלת היו מפסיקים מכעוד יום, אבל בגמרא בבלי יבמות קכ"ח ע"ב פליגי על זה וס"ל לרופין ממש היו, וכן במגילה ע"ו מסתמא נהדיא כי המעט ג' ימים לרופים. (מזמור כ"ב אות ח') ח"ל לוי חלון הי' פתוח למעלה ממעתו ט', חולם בבבלי ברכות ג' ע"ב נאמר בפגון אחר ח"ל אחת בר בינתא אר"ם חסיד' כתר הי' תלוי למעלה ממעתו של דוד ט' עיין מה שהעירותי על זה בפסיקתא ויהי בחצי הלילה הערה י"ז. (שם אות י') ח"ל בניתין בר יפת ח"ל תלעזר אם אחר זה סוף כל הלילה כו' ובבבלי יומא כ"ע ע"ח תוכח זה בשם ר' אבא, אבל בשם ר' בניתין בר יפת בשם ר"ל תלעזר תוכח מאחר אחר ע"ם. (שם אות כ"ז) ח"ל תחליפא מליט שהתיך הערבים ל"ב אחד ויש טחחות ס"ב אחד, אבל בבבלי מגילה ע"ו ע"ב לא נמצא מספרים כאלה. (מזמור כ"ב אות ו') טוסי רויס וכתם בעוריס אחר רב ר"ח לונין כחנין רויס, ובבבלי יומא ע"ח ע"ח תוכח זה בשם אחיי אחר כתא דדוד למלחמא דאחי רב"ח לונין מתזיק רויס בניחמניה רב"ח. (שם אות ז') ופליס לתרופה רב ושמואל אד אחר להתיר פה אלמים ואד אחר להתיר פה ערלות, אבל בבבלי סנהדרין ק' ע"ח מחות ל"ח ע"ח תוכח זה בשם מזקיה ובר קפרא. (מזמור כ"ד אות ג') שנו רבותינו כל פרשה שאחר דוד נכתב עלמו ובנגד כל יעבלו אחרם כו', תולם בגמרא פסחים קי"ז ע"ח הנוסחא ת"ר כל פרשיות ושובתות שאחר דוד בם' תהלים ר"ח תומר בנגד עלמו אחרן, כי יאמצם תומר כתב בנגד אחרן כו'. (מזמור כ"ו אות ז') יום אחד מיתה על זמך כו', ובבבלי מ"ק כ"ח ע"ח תוכח בפגון אחר ושמקדר מהמדרש הביא כאן תוכח ביכומלמי בהוסיס פ"ב ה"ח (ס"ד ע"ד). (מזמור כ"ח אות ב') ומניין לרשעי מיתתן ובזרי לשעליך נפשם על קדושת השם כו', ואח"כ תוכח אחר אחר שם תורתם חיים לומי, אבל בבבלי פסחים ס"ב ע"ב תוכח אחרון אחר שם תורתם חיים לומי. (מזמור כ"ו אות ז') ח"ל תאחות תחתיהן בומו של אדם, ובבבלי נידה ל' ע"ח איתא ג' דברים מכחשין בומו של אדם. (מזמור ל"ע אות ב') אמרו רבותינו כל מי שאין לו אשה שרוי בלא טובה בכל כו', וביבמות ס"ב ע"ב הוא בפירוש, ולא אשב בולו, גם איתא בגמרא שם בשמעתא אחרי אף בלא תורה טו', והוא כמובא בשו"ע. (מזמור ל"ע אות ב') בא וראה כמה קשה הוא הזיווג מן התורה מן הנביאים ומן הכתובים כו', ובגמרא מ"ק י"ח ע"ב תוכח זה בשם בר אחר משום ר' לאחז בן תאבולוני מן התורה ומן הנביאים ומן הכתובים מה' אשב לאיש. (מזמור ל' אות ג') עשר נסיונות נסו יאבהל לאב"ה, ובבבלי אבות ע"ו ע"ח הוא בפגון אחר ע"ם בהערה אלו. (מזמור ק"ב אות ב') ר' מאיר וכ' יוסי חד אחר תוכח אחר ואח"כ יתפלל ואד אחר כו', ובבבלי ע"ז ז' ע"ב הוא בשם ר' אלעזר וכ' יהושע. (מזמור ק"ד אות י"ח) בפנין בכבת המוניה, הוא ביכומלמי נדכות פ"ו ה"ח. ובבבלי ברכות ל"ח ע"ח תוחלפת בשיפה, לשתם ר' נחמי' אחר מוניה ובפנין אחרי המוניה. (מזמור ק"ו אות ג') שלו שלמידיו את ר' פרפון מי הוא זה שעוסק לדקה בכל עת כו', ובגמרא כתובות ו' ע"ח הוא בהופן ובפגון אחר. (מזמור קי"ו אות ד') ר' יהודה אומר טוב אשב לא תדור מעתדור ולא תבלם טוב מי שאינו עודר כלל, וכ' מאיר אומר טוב שעודר ומבלם, כ"ם ביכומלמי נדרים פ"ח ה"ו (ל"ו ע"ד), אבל בבבלי תולין ג' ע"ח ועדרים פ' ע"ח הוא להיפך בשם ר' מאיר טוב בחיטו עודר כל עיקר ובשם ר' יהודה טוב עודר ומבלם, גם אינו תוכח שם לחיות מן הכתובים וביכומלמי תוכח כמו שהוא בגמרא לחי' מן עדרו ובלמו, ועיין בשם"ר ותום' שם:

דד"ו ח"נ צר 259 השיג בטוב טעם ודעת על החוקר צונץ במה שכתב כי מצא בב"ר הלשון אמרו רבותינו וכתב האין זה משפט מעוקל כו', והאמת הדבר שהדקדוק הזה של החוקר צונץ אשר נועד להוכיח נערותו של המדרש טוב היה שלא נברא משנברא, גם מה שהביא עוד החכם צונץ לראי' על איחור זמן של המדרש שו"ט, כי בדף מ"ז ע"ג נמצא מאמר לקוח מן תדב"א פי"ד, כוונתו למזמור קל"ו שמובא שם תני דבי אליהו פעם אחת הייתי עובר ממקום למקום כו', גם מזמור זה הוא טועתק מהילקוט והילקוט כשהביא מאמרים מן תדב"א הביא תמיד בלשון „תאנא דבי אליהו", והחכם הנ"ל דן דינו שגם עד מזמור קי"ח הוא מן מדרשים המאוחרים ונתחבר בזמן הגאונים, ונמצא בו מאמרים מש"ס בבלי ומפסיקתא ומפדר"א ותנחומא ופסיקתא רבתי, ובהערה שם הביא ראיות מלשונות המדרש שמצא בהם רושם נערות, אולם החכם הגדול הזה דן דין קשה על המדרש הזה כי מה שנמצא מאמרים מש"ס בבלי הם מהוספות שהוסיפו המעתיקים כמו שהעירותי לעיל בפרק הזה בהערה א', וכן ראיתי כעת בהגהות הרד"ל למדרש שמואל שכתב בהקדמתו וז"ל עוד לא שלטו בו זרים המעתיקים להוסיף דברים ממדרשים וחיבורים אחרים כאשר עינינו הרואות בדברי המדרש שו"ט שהוסיפו הרבה מש"ס בבלי ופדר"א ושאר חיבורים וערבום תוך דברי השו"ט תהלים עכ"ל. ומה שנמצא בו מאמרים הנובעים מפסיקתא דר"כ אין מזה ראי' כי צעיר לימים הוא, כי גם פסיקתא דר"כ הוא מהמדרשים הקדומים (ראה בפרק ד' סי' 7. הבאתי כל המאמרים אשר שאב המדרש שו"ט מהפסיקתא דר"כ) ומה שהביא כי לקוחים מאמרים מפדר"א והביא לראי' במזמור צ"ב כל עדיות נאמנות לישראל בעשרה, וכן עוד שם מנחם בן עמיאל בן יוסף כו', הוא מפדר"א פי"ט, גם מזה אין ראי' בלל, כי המאמרים ההם ועוד מאמרים אחרים נוספו אל השו"ט מאת מעתיק אחד ולא נמצאים ההוספות ההן בכ"י א' וכ"י ו' וגם הרא"פ רשם עליהם „אינו בכתובים" ועיין בפרק ד' סי' 9 מה שהעירותי על ההוספות מפדר"א. עוד הביא החכם צונץ כי לקוחים דברים מתנחומא והביא רק ב' ראיות היינו במזמור ל' ונמצא בילקוט איוב ד' קנ"ד ע"ד בשם התנחומא, כוונתו במזמור ל' אות ב' המתחיל ד"א מזמור שיר חנוכת הבית וש"ת מי הקדימני ואשלם מי חושב בלבו לעשות מצוה כו', ונמצא בילקוט איוב ברמז תתקכ"ז ד"ה מי הקדימני בשם תנחומא, (הוא בפ' אמור אות י') אם כי התנחומא הי' כבר מסודר לפניו, כאשר העירותי בפרק ד' סי' 8. אולם מזה המאמר אין עוד ראי' כי הוא מדרש מאוחר, כי כל המאמר נוסף באיזה כ"י ואח"כ בדפוס ווינציא ולא נמצא בכ"י א' ג' ו' ח' ולא בדפוס ראשון, והראי' השנית שהביא במזמור י"ח שוה עם המובא בילקוט שמואל רמז קס"א, כוונתו להמאמר כל מי שמעלה עצמו סופו לילך באש וכה"א בדור המבול ובדור הפלגה כו'. והילקוט שמואל רמז קס"א הביא זה בשם תנחומא (הוא בפ' צו אות ג') אולם המעיין יראה כי מה שהילקוט הביא בשם תנחומא הוא בשינויים מאשר הוא בשו"ט, גם הביא כי לקוחים דברים מן פסיקתא רבתי, והביא לראי' מן מזמור קל"ו שהוא נובע מפסיקתא רבתי פכ"ז פב"ט פל"ב (כוונתו פסקא כ"ו כ"ח ל"א והחוקר צונץ ציין עם פסקא אחת מאוחרת) ונעלם ממנו כי המזמור הזה הוא מן י"ד מזמורים המועתקים מלה במלה מהילקוט היינו כי נוספו בזמן מאוחר אל המדרש תהלים מן והילקוט הביא שם כל המאמר מפסיקתא רבתי, המאמר כיון שהגיע ירמי' לנהר פרת הוא מפסקא כ"ו פסקא ויהי בעת ששרחה הצאן, והמאמר שם ישבט גם בבינו הוא מפכ"ח פסקא על נהרות בבל, והמאמר א"ל נבוכדנצר הוא מפסקא ל"א ראה בהערות שלי למזמור הזה, וראי' השנית שהביא שבמזמור י"ד נובע מאמר אחד מפסיקתא רבתי פמ"ב כוונתו במזמור י"ד בסופו על מי יתן מציון ישועת ישראל הוא מפסיקתא רבתי פמ"א הוא פסקא תקעו, אבל ראה בפרק ט' הבאתי המאמר הזה ועוד מאמרים אחרים אשר מוכרח כי הפסיקתא רבתי שאבם מן השו"ט, וגם ידידי הרב הגדול מהר"ם פרידמאן אשר דרכו להראות קדימת הרבתי כתב שם בהערה מ"א אין להבריע בקידום ואיחור שכשם שיש רגלים לאחורו סגנון הפסיקתא רבתי, כך יש רגלים סגנון המדרש שו"ט, ומה שהעיר החוקר צונץ כי בפסיקתא רבתי סיים „כך דרש ר' תנחומא ברבי" מזה אין ראיה בלל, עיין במבוא להפסיקתא סי' ג' שם העירותי כי כן דרכו של המסדר מרבתי לרשום בראש „כך פתח ר' תנחומא ברבי", וכמו כן סיים „כך דרש ר' תנחומא ברבי", עוד שם הביא ראי' לאחר זמן השו"ט כי לרוב נמצא הלשון „וכן הוא אומר" אבל באמת אין זה משפט צדק,

כי

כי הלשון הזה נמצא גם בספרא וספרי ומכילתא. גם הביא כי במזמור א' נמצא „אבא תנחומא אומר" וכוונתו כי לא נמצא במדרשים הלשון „אבא תנחומא" אבל לדעתי ברור כי צ"ל ר' תנחומא ב"ר אבא אמר, גם הביא כי נמצא ביאורים על הלכות ישנות כי בתום' ברכות ל"א ע"ב הביאו כל היושב בתענית בשבת פירש ר"ח בתענית חלום במדרש תהלים ע"כ, אולם בפרק י"א אות י"א הבאתי כי אין זכר מזה במדרש תהלים וע"ש מה שהעירותי על זה, עוד שם הביא לראי' כי נזכר ארבע כריעות בקדיש אשר בראשונה דיבר מזה רב נחשון גאון ראה אבודרהם דף כ"ד ע"ד עכ"ל, אולם המעיין באבודרהם (סדר שחרית של חול) הביא וז"ל כתב רב נחשון שיש בקדיש ארבע כריעות של חובה ואחת של רשות כו' וסיים וכן כתב רבינו סעדי', ואחר זה הביא וז"ל ואומר במדרש תהלים שארבע כריעות אלו הם כנגד ארבעה שמות שבפסוק כי ממזרח שמש עד מבואו וגו' (מלאכי א' י"א), כל קורא בצדק יראה שאין למידין מזה כי דיבר ר' נחשון גאון בתחלה מזה, חוץ לכל אלה אין זכר מזה במדרש תהלים, ואין ספק שהי' לפני האבודרהם באיזה מדרש ובטעות הביא „במדרש תהלים", עוד הביא שם לראי' כי במזמור י"א בפ' כי צדיק ה' צדקות אהב נמצא הלשון „עתידין לעמוד לפני חי וקיים קודשא בריך הוא", גם מזה אין להביא ראי' כי בכתבי יד נאמר עתידין לעמוד לפני הקב"ה, וידוע כי המעתיקים עשו כרצונם, וכמו כן מה שהביא, בדף ה' ע"א נמצא הלשון יתברך שמו של הקב"ה (הוא במזמור ד' אות ד'), הוא ג"כ לשון המעתיק. ועוד הביא כי נזכר בשו"ת (ד' ל"ח ע"א) מסכתות דרבנן בבלאי, כוונתו כי במזמור ק"ד אות כ"ב מובא שם רמש אלו המסכתות דבר קפרא ור' חייא ודרב, ודרבנן בבלאי, אם כי כוונת הדורש על רבנן מבבל, אין ראי' מזה כי צעיר לימים הוא, כי מצינו בירושלמי הרבה פעמים „רבנן דתמן" וכוונתם על רבני בבל, עוד הביא שם שנמצא נזכר ישמעאל ואדום, כמו מזמור ו' ישמעאל ואדום, במזמור ס"ג צמאה לך נפשי כמה לך בשרי בארץ ציה זו אדום נפשנו עיפה לדברי תורה ואין מניחין אותנו, אולם כבר העיר בצדק ידידי הרב החוקר הגדול מהרא"ה וויס בספרו דד"ו צד 263 מה שהביא צונץ על מדרש איכה שמזכיר בו אדום וישמעאל שזה מכוון על ממשלת הערביים, וכוונתו מבוארת שתושב שרמז בזה על מלכות המחמדים, ואינו כן אלא הכוונה על הערביים בימי האמוראים, כי הרבה יהודים היו שרוים בתוכם, וכן תמצא בירושלמי תענית פ"ד ה"ז.

עוד הביא כי ממה שהוכיר במזמור ט' (אות ח'), פילוס בנה פוליא סקילוס בנה סציליא נראה כי המחבר חי בארץ איטלי', כוונתו ממה שהוכיר פוליא אשר לדעתו הוא מחוז Apulia באיטלי' בהשמטת א' בראש, וכן כוונתו ממה שהזכיר סקיליא אשר הכוונה Siciliên, וכן הביא בעל ערך מלים צד 179 בערך אפוליא וז"ל מאיי כתים (יחזקאל כ"ז י') תרגום ארמי ממדינת אפוליא והוא מחוז Apulia סמוך לנעאפעל וכולל הפלכים אוטרנטי וקאפיטאנאטא והוא חלק מארץ איטלי', ובמדרש תהלים ט' האויב תמו חרבות לנצח פוליום בנה פוליא, אין ספק שכוון ג"כ למחוז זה בהשמטת אות א' כמו שהי' נקרא בזמן מאוחר וכן היום Puglia אך מי זה פוליום אשר בנה כל הגליל הזה? לא ידעתי עכ"ל. אולם הראיה הלזו שהביא החוקר צונץ כי המחבר חי בארץ איטלי' אין לה יסוד כי הגי' משובשת וצ"ל פליפוס בנה פיליפיא ר"ל שפיליפוס מלך מקדוניא בנה עיר ששמה Philippi וכן צ"ל סיליקוס בנה סליקיא וכוונת המדרש על עיר Seleucia בסיריא וזה שתושב שם קוסטנטינוס בנה קוסטנטיא פיליפוס בנה פוליא אנטיוכוס בנה אנטיוכייא סליקוס בנה סליקיא.

וראיתי בס' דד"ו ח"נ צד 275 לידידי הרב החוקר הגדול מהראה"ו, שכתב וז"ל במדרש תהלים נמצא הרבה שיורים ממדרש תהלים הישן, וחלו בו ידי מאוחרים ושנו הלשון והמליצה והסגנון, ורוב המדרשים הישנים אשר הובאו בו העתיק ללשון אחרת, ולפעמים משתמש במליצת פסוק שלם מן המקרא כמו מזמור ב' „אבל ישראל לא יגעו לריק ולא ילדו לבהלה" ונמצא בו כמה לשונות זרות אשר אינן נמצאות במדרשים קדמונים, כמו שמעו דבר מופלא (מזמור ג') אין אנו עוסקין בהן כאופן ובהלכה (מזמור ו') מיתי לה מטעם אחר (מזמור י"ח) רוצה לומר (שם פ' כי אתה) ועוד אחרים דוגמתם כו' כו'. גם הרב החכם הזה דן משפט קשה על המדרש הזה, הכי בעבור הרושמים הקטנים נחליט על כל המדרש כי מאוחר הוא, מה שהביא רוב המדרשים הישנים אשר הובא בו העתיק המסדר ללשון אחרת, לא אדע על מה כוון בזה, ומה שהביא שמשתמש במליצת פסוק שלם אין מזה ראי'

כי

כי צעיר לימים הוא, הלוא נמצא גם במדרש ב"ר שהוא ממדרשים הקדומים שהביא לישנא דקרא כמו לדונמא ב"ר פמ"ו כך בתהלה אחד הי' אברהם ויירש את הארץ הוא לשון הכתוב יחזקאל ל"ג כ"ד וכן עוד שם פנ"ו א"ל הקב"ה אברהם לא אחלל בריתי ומוצא שפתי לא אשנה והוא לשון הכתוב תהלים פ"ט ל"ה וכמו כן נמצא בירושלמי ובבלי ובמדרשים אחרים ואין פה המקום לפורטם. ואשר הביא כי נמצא איזה לשונות אשר ניכר בהם רושם נערות כמו שמעו דבר מופלא מזמור ג' [אות ג'] בכ"י שלפנינו נאמר שמעו דבר גדול, ומזה אין ראי' כלל, וכן מה שהביא לראי' מן הלשון אין אנו עוסקין בהן כאופן ובהלכה מזמור ו' [אות א'], אולם כל המאמר הזה מן חביבה המילה עד שנאמר אם לא בריתי יומם נמצא רק בכ"י ב' ד' ז' אשר נמצא הרבה הוספות מאוחרות ונוסף ברפוס ווניציא ואח"כ בכל הדפוסים, ולא נמצא בכ"י א' ג' ו' ח' ולא ברפוס ראשון, וההוספה נוסף שלא במקומו עיין מבוא פרק ט"ו, וראיתי במדרש תהלים עם פי' מהרא"ם שהרגיש בזה וכתב שם בהערה ז': דע כי כל המאמר נראה שהוא הוספה מאיזה מעתיק אחרון כי אין זה לשון המדרשות כידוע למבין עכ"ל, והראי' שהביא עוד מהלשון מיתי לה ממעם אחר מזמור י"ח [אות י"א] גם במאמר שלפניו נמצא ר' יהודה אומר ממעם אחר, ונמצא בדרז"ל בהוראה זו הרבה פעמים כמו מקרא אחד יוצא לכמה טעמים (סנהדרין ל"ד ע"א) וכן טעמי תורה (שם כ"א ע"ב) וכן מה טעם, ולטעמיך, מה טעמא ודומיהם הרבה. וכן מה שהביא כי נמצא הלשון רוצה לומר במזמור י"ח פ' כי אתה [הוא אות כ"ג] אולם באמת המלות רוצה לומר אם אתה תשמור את נרי כו' נוסף מאת מעתיק אחד ולא נמצא בכ"י שלפנינו, לכן כל קורא משכיל יראה כי אין לדון מזה שהמדרש הוא מאוחר.

ג) אם נסדר כלו בזמן אחד ומאת מסדר אחד.

המדרש תהלים נסדר רק עד סוף מזמור קי"ח, ועל יתר המזמורים עד סוף הספר לא נתחברו דרשות כלל, אם כי המסדר בעצמו לא השלים מלאכתו, או כי נאבדו באורך הזמן, ובכל שמונה כתבי יד אשר לפני לא נמצא יותר רק עד סוף מזמור קי"ח, רק בכ"י א' (אשר שמתיו לפנים הספר) וכן בכ"י ו' הדומה לו מעט בנוסחאות נמצא התחלת מזמור קי"ט מגוף המדרש, היינו דרשות מהמסדר בעצמו, לא כמו שנוספו אח"כ מדרשן מאוחר, וגם בהגהות הרא"פ בגליון המדרש הביא את התחלות הדרשות ההן, ועפ"י ההגהות ההן הדפיסם ידידי הרב החכם הכולל מוהר"א יעללינעק בבית המדרש ח"ה. וכן בדפוס ראשון דפוס קאנשטאנטינא משנת ה"א רע"ב (1512) לא נדפס רק עד סוף מזמור קי"ח. ואחר תום המזמור הזה סיים המדפיס: ותשלם המלאכה בעשרים וחמשה לחדש אדר שנת כי קולך ער"ב פה קושטנדינא רבתי, רק אח"כ בשנת רע"ה (1515) הדפיסו בשאלוניקי (כי מהאותיות ניכר שהוא דפוס שאלוניקי והמדפים לא רשם כלל לא המקום ולא שנת ההדפסה) את החסרון מן מזמור קי"ט עד סוף הספר, ואחר תום ההוספה הזו הדפיסו את פירוש ה"ר מתתיה היצהרי ז"ל (עיין אודותיו בפרק ט"ז) על מזמור קי"ט, (ורק עד התחלת אות ש' ומשם ואילך חסר) ואחר זה בשנת ש"ז כשחזרו והדפיסו בוויניציא את המדרש תהלים ספחו אליו גם ההוספות מן מזמור קי"ט ואילך כאשר נדפס בשאלוניקי ונעשה מדרש שלם על כל ספר תהלים והמדפים כתב בסופו וז"ל: בהדפים מדרש תהלים היו מובאים לפנינו מדפוס ומקולמס כלם חסרים בסופם מדרשי התהלות, רק אחד אנה האלהים מדפוס ישן תוגרמה, נמצאו בו תשלום קצת חסרונות ובפרט מדרש האלפא ביתות עם פרושם יפה ונחמד מאד וכן הדפסנו אותו כו' ע"כ, וכוון המדפים אל ההוספה אשר נדפסה אח"כ לבדנה מן קי"ט ואילך עד תום המדרש, ומי הוא אשר ערך הדרשות ההן מן מזמור קי"ט והלאה לא נוכל לברר, כי נושפנקא של המסדר ההוא לא תתום עליהן, ואולי ה"ר מתתיה היצהרי בעצמו אסף אותן כי הוא חיבר ספרים ודרשות כאשר הבאתי בפרק ט"ז. הדרשות ההן משונות מן הדרשות עד מזמור קי"ט ואין להן דמיון כלל, והם בסגנון ולשון אחר ממדרשים הקדומים, ולא נמצא בהם שמות בעלי המאמרים, כי נתחברו מאת דרשן מאוחר, אמנם גם ההוספה ההיא מצאתי ראיתי כי נלקה בחסר ולא היתה בשלימות לפני המדפים הראשון, מן מזמור קי"ט לא נמצא רק עד התחלת אות ק' והשאר חסר גם היו חסרים לפניו דרשות על י"ד מזמורים ואלה הם: קכ"ב קכ"ד קכ"ה קכ"ו קכ"ז קכ"ח קכ"ט ק"ל קל"ב קל"ג קל"ד קל"ה קל"ז קל"ז והשליטם מן

הילקוט והעתיקם מלה במלה משם לא הוסיף ולא גרע, ובעל הילקוט לקט בילקוטו מאמרים ממקומות שונים בבלי ירושלמי תוספתא תנחומא פסיקתא רבתי ודומיהם, כאשר נרשם בילקוט בגליון וכאשר הם מלוקטים בילקוט אחת לאחת כן העתיקם המדפים להשלים החסרון, ויען כי על מזמור קכ"ג ומזמור קל"א לא נמצא מאומה בילקוט לכן לא נמצא גם בהוספה ההיא על ב' מזמורים האלה (ואני הוספתי לקוטי דרשות גם על ב' מזמורים ההם), וא"כ עולה ס"ה החסרון על ט"ז מזמורים. והמזמורים אשר נמצאים הדרשות שהוסיף בעצמו הלא הם: מזמור קי"ט קכ"א ומן קל"ח עד סופו העולים ג"כ ט"ז, והרב החוקר הגדול מהריט"ל צונץ (גד"פ 266) אף כי לא ראה כתבי יד מהמדרש ולא דפוס קאנשט' שלא נמצא יותר רק עד סוף מזמור קי"ח, בבינתו הזכה והחודרת הרגיש כי לשון הדרשות ממזמור קי"ט והלאה משונה מהקודמות, רק זאת נעלם ממנו כי נוספו על י"ד מזמורים מהילקוט ועל ב' מזמורים קכ"ג קל"א לא נמצא בילקוט הדרשות לכן חסר גם במדרש תהלים בהוספה שהוסיף המדפים, והחכם צונץ הביא כי חסר במדרש הדרשות על קכ"ג ועל קל"א בלי טעם, והאמת כמו שהבאתי, כי המדפים לא מצא עליהם מאומה בילקוט, גם הביא שם כי מן קי"ט והלאה מתחילים המזמורים קכ"ב קכ"ה קכ"ו קכ"ח ק"ל ק"ה עד קל"ו בשמות הדורשים, והמזמורים קכ"ד קכ"ו קכ"ט קל"ב עד קל"ד מתחילים בדברי הגדה, ובאמת כל המזמורים ההם נוספו מהילקוט, והילקוט הביא כמו שהם בהמקור אשר שאב משם, גם הביא החכם הנ"ל כי המזמורים קי"ט עד קכ"א ומן קל"ח עד קמ"ו וגם מזמור קמ"ט מתחילים במלות אמר שלמה ודומיהם, והמזמור ק"נ מתחיל „אמרה רוח הקודש ע"י יחזקאל", אולם מאשר הבאתי המזמורים ההם אינם מגוף המדרש רק הם הוספה מאוחרת שהוסיף דרשן אחד אל המדרש, וכל אשר הביא החכם הנ"ל הם בהוספות ההן ועיין לעיל בפרק שלפניו כי מה שהביא לראי' כי מצא מאמרים מפסיקתא רבתי גם מתדב"א הם ג"כ במזמורים הנוספים מהילקוט.

והנה הילקוט לא ראה ההוספה מן קי"ט ואילך הנוסף מן דרשן מאוחר, ואם כי נמצא בילקוט במזמורים מן קכ"ב עד קל"ו (אשר נוספו אל המדרש מהילקוט), ובילקוט גרשם בגליון „מדרש" אין הכוונה אל המדרש תהלים במזמורים ההם, רק הכוונה במלת מדרש, למקומות במדרש תהלים עד סוף מזמור קי"ח, (עיין להלן בפרק י' אות ט').

ומאשר כי מן מזמור קי"ט נוסף בזמן מאוחר תראה מה שהעירותי בבית תלמוד שנה רביעית צד 53—55 על דברי הרב החוקר המהולל מהר"י רייפמאן שהביא (בית תלמוד שנה שלישית צד 333) כי נמצא במדרש תהלים מזמור קמ"ו מאמר זר מאד מהו מתיר אסורים יש אומרים כל הבהמה שנטמאת בעולם הזה מטהר אותה הקב"ה לע"ל כו', ולדעתו נוסף זה במדרש מאת אחד המשגים עור בדרך, אולם נעלם ממנו כי מן קי"ט ואילך נוסף מן דרשן מאוחר, אמנם אל מי כוון הדורש הזה במה שהביא „יש אומרים" ואנה מצא המאמר הזה נעלם ממני, רק ראה זה מצאתי בספר ישועות משיחו להרב מהר"י אברבנאל העיון הרביעי פ"ג שם הביא מה שהמפקר הביא להוכיח בטול התורה מהגדה אשר אמר שהוא בב"ר של רבי משה הדרשן בפ' מקץ, ומתחיל: ה' מתיר אסורים כל בהמה שנטמאת בעוה"ז הקב"ה מטהר אותה לעתיד כו', וא"כ לקח זה המסדר אשר הוסיף למדרש תהלים, ההוספות ההן מן מדרש רבי משה הדרשן, וכוונת המאמר היטב אשר דיבר בו הרב האברבנאל ידרשנו הקורא משם.

וגם הדרשות מן מזמור א' עד סוף מזמור קי"ח נראה כי אב אחד לא הולידם כי נמצא שינויים בין מזמור אחד למזמור שני, ועל כלם העירותי בהערות שלי, ופה אביא איזה דוגמאות במזמור ז' אות ה' פסוק קומה ה' באפך א"ר שמואל בר נחמני בשעה שעלה משה למרום כו', ובשינויים במזמור י"ח אות י"ג, מזמור י"ח אות כ"ה עשרה נסיונות, ומשונה במזמור צ"ה אות ד', שם שם אות כ"ו הצייר הזה אינו יכול לצייר באפלה כו', ובסגנון אחר במזמור ק"ג אות ב'. מזמור כ"ז על הבתוב לולא האמנתי ובשינויים במזמור צ"ד אות ה', וכן מזמור נ"ו אות ד' ומזמור ק' אות ד' כל הקרבנות בטילות לע"ל ע"ש, וכן מזמור צ"א אות ו' ר' יהודה אומר מי גדול הפוטר כו' ר' יוסי אומר מי גדול הנושא כו', ובמזמור ק"ד אות ג' מובא א"ר מאיר גדול הנושא וע"ש במזמור צ"א בהערה שלי,

ד) מקורות אשר מהם שאב המסדר.

1) **המשנה.** הרבה פעמים הביא דברים ממנה כמו שתראה (מזמור א' אות י"ב) בדתנינן כו', הוא במשנה סנהדרין ק"ז ע"ב. (מזמור ה' אות ט') תמן תנינן שלשה מלכים בו' הוא במשנה סנהדרין ריש פי"א, וכן (מזמור ח' אות י"א) תמן תנינן לא יצא אדם לא בסיף כו', הוא במשנה שבת ס"ג ע"א. (מזמור ו' אות א') דתנן כו', הוא במשנה ברכות י"א ע"א. (מזמור ז' אות ט') תמן תנינן רשב"ג אומר מיום שחרב בית המקדש כו', הוא במשנה סוטה מ"ח ע"א. (מזמור ט' אות ג') דתנינן ירדו ובאו למטה מן המערכה כו', הוא במשנה תמיד פי"ד ל"א ע"ב ובמשנה הלשון משונה. (מזמור י"ז אות ב') ושנו רבותינו המלך לא דן ולא דנין אותו, הוא במשנה סנהדרין י"ח ע"א. (שם אות ה') שכך שנו רבותינו בכל יום היו מקיפין את המזבח כו', הוא במשנה סוכה מ"ה ע"א. (מזמור י"ח אות ל"ב) כדתנן אין בין מצורע מוסגר למצורע מוחלט, הוא במשנה מגילה ח' ע"ב. (מזמור כ"א אות ב') שנו רבותינו מלך בשר ודם אין רוכבין על סוסו, הוא במשנה סנהדרין כ"ב ע"א. (מזמור כ"ו אות ה') דתנן בכל יום היו מקיפין את המזבח, הוא במשנה סוכה מ"ה ע"א. (שם שם) דתנן לולב הגזול והיבש פסול, הוא במשנה סוכה ל"ט ע"ב. (מזמור נ"ה אות א') כדתנן תמיד נשחט בשנים עשר, הפר בעשרים וארבע, וארבע פייסות היו שם, המאמר הראשון הוא במשנה יומא כ"ו ע"ב, המאמר השני וארבע פייסות הוא דף כ"ב ע"א, ובמקום נשחט צ"ל קרב. (מזמור ע"ח אות א') ושנו רבותינו משפט דור המבול י"ב חודש, הוא בעדיות כ"ב. (מזמור ק"א אות א') תמן תנינן על הטוב מברך הטוב והמטיב ועל הרעה ברוך דיין האמת, הוא במשנה ברכות נ"ד ע"א, ושם הגי' על בשורות טובות מברך הטוב והמטיב ועל בשורות רעות אומר ברוך דיין האמת. (מזמור ק"ה אות ג') כמה דתנינן תקוע אלפא לשמן, הוא במשנה מנחות פ"ה ע"ב. (מזמור ק"ז אות ה') תמן תנינן ארבעה צריכין להודות, לא נמצא במשנה רק בבבלי ברכות נ"ד ע"ב. (מזמור ק"ח אות א') שנו רבותינו אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש, הוא במשנה ברכות ל' ע"ב, והמאמר ולא מתוך שחוק כו', הוא מתוספתא ברכות פ"ג. וכן תמצא במזמור י"ט אות י"ד רבי תנחומא פתר לה בשיתא סדרי משנה תורת ה' תמימה זה סדר נשים כו' (א).

2) **התוספתא.** גם בה השתמש, כמו: (במזמור ט' אות ט"ו) ר' אליעזר אומר כו' א"ל ר' יהושע כו', הוא לקוח מתוספתא סנהדרין פי"ג ושם הלשון מתוקן. (מזמור ט"ו אות ו') א"ר שמואל המוט הזה איני יודע מה הוא כו', הוא מתוספתא ב"מ סוף פ"ו. (מזמור פ"א אות ב') במידה שאדם מודד בה מודדין לו אין לי אלא סאה כו', הוא מתוספתא רפ"ג דסוטה. (מזמור ק"ח אות א') שנו רבותינו אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד הראש ולא מתוך שחוק ולא מתוך קלות ראש ולא מתוך דברים בטלים, המאמר הראשון הוא במשנה ברכות ל' ע"ב, והמאמר השני ולא מתוך שחוק כו' הוא מתוספתא ברכות פ"ג.

3) **מכילתא.** גם ממנה שאב הרבה דברים, כמו: (מזמור ח' אות ה') ד"א מפי עוללים ויונקים רב ור' יוסי הגלילי עוללים אלו שבפנים כו', הוא ממכילתא בשלח פרשה השירה סוף פ"א ועיין שם בהערה שלי שיש לתקן עפ"י המדרש את דברי המכילתא. (מזמור ט' אות י') תני בש"ר אליעזר שבועה נשבע כו', הוא ממכילתא סוף בשלח ושם איתא ר' אלעזר המודעי אומר עיין בהערה שלי. (מזמור י"ב אות ה') מה לך יוצא ליהרג על שמלתי את בני כו', הוא ממכילתא יתרו סוף פ"ו. (מזמור י"ח אות י"ג) כתוב אחד אומר מן השמים השמיע את קולו כו', נובע ממכילתא יתרו סוף פ"ט, ולפנינו במדרש הלשון משובש, ותקנתי עפ"י המכילתא. (מזמור מ"ח אות ז') תחת אבותיך יהיו בניך א"ר אלעזר בר יוסי הגלילי

(א) ומשלש במדרש שו"ט מהניח בלשון שנו רבותינו ולא נמצא במשנה, כמו (מזמור ב' אות י"ב) שנו רבותינו כל המקיפות שם של תפלות חוץ מהלם בקיקום. יש למקן על"ג תמכו רבותינו עיין תענית פרק ב' קנ"ד מה שהפיקותי שם, וכן במדרש שמ"ב פ"ה הגי' תמכו רבותינו. (מזמור כ"ב אות ז') שנו רבותינו מתוך כעס לעון מתוך תפילה לחולה כו', לא נמצא במשנה ולא נודע לי המקור. (מזמור כ"ד אות ג') שנו רבותינו כל פרשה שתמר דוד נקפיד מהלים כו', זה ליתא במשנה, ועיין פסחים קי"ז ע"ח ושם מתחיל מ"ר כל מזמור שתמר דוד שם מהלים. (מזמור פ"ח אות ז') שנו רבותינו בראשונה היה יוסף מביא מהלוים, ומיון זה לשון המשנה, ועיין ל"ה י"ח ע"ח:

הגלילי עתיד כל אחד ואחד מישראל להוליד בנים כיוצאי מצרים כו', הוא ממכילתא יתרו מסכתא דבחדש פ"ב. (מזמור ע"ו אות א') בשעה שהיו ישראל עומדים על הים כו', הוא ממכילתא בשלח מסכתא ב' פ"ה פסוק ויבואו בני ישראל. (שם שם אות כ') שאלה זו שאלו התלמידים לר' טרפון כו', הוא ממכילתא שם שם. (מזמור ע"ח אות פ"ו) ר' יוסי הגלילי אומר עשר מכות לקו המצרים במצרים כו' עד סוף אות ט"ו, הוא ממכילתא מסכתא דויהי בשלח פ"ו בהוספות דברים, עיין בהערה שלי. (מזמור צ"ד אות ב') ר' מאיר אומר וידעת עם לבבך כו', לקוח מן מכילתא יתרו פ"י. (מזמור ק"ו אות ה') ר' יהודה ור' נחמי' ר' יהודה אומר אפילו פרעה כו', הוא ממכילתא בשלח מסכתא ב' פרשה ו' פסוק וישובו המים. (מזמור ק"ו אות ו') ר' פפיים אמר כו', הוא ממכילתא בשלח מסכתא ב' פ"ו פסוק ובני ישראל הלכו ביבשה. (מזמור ק"ו אות ד') בשם שהציפור הזה נתון ביד הצייד כו', הוא ממכילתא בשלח מסכתא ב' פ"ו פסוק ויושע.

4) ספרי. נמצא איזה דברים אשר מקורם בספרי, כמו: (מזמור י"ו אות ד') אתה מוצא שכל מי שקורא עצמו עבד כו', הוא מספרי ואתחנן פיסקא כ"ו. (מזמור י"ח אות י"ז) מלך בשר ודם שהוא יוצא למלחמה כו', הוא מספרי בהעלותך פיסקא כ"ב. (מזמור צ"ד אות ב') ר' מאיר וידעת עם לבבך אתה ולבך יודעים מעשים שעשית עמך כו', כל המאמר הוא מספרי ואתחנן פיסקא ל"ב ד"ה ובכל נפשך.

5) תלמוד ירושלמי. הרבה מאמרים נובעים מהירושלמי, והי' לו למקור להרבה דרשותיו, וקי"ו מאמרים מצאתי אשר מקורם בירושלמי, כמו: (מזמור א' אות ב') וכן תני ר' חייא כו', הוא בירושלמי פסחים סוף פ"ה ה"י דף ל"ב ע"ד, יומא פ"ג מ' ע"ב, סוטה פ"ז ה"ו כ"ב ע"א. (שם שם) ולא כן אמר רב הונא בש"ר ישמעאל אין ישיבה למעלה, הוא בירושלמי ברכות פ"א ה"א ב' ע"ג. (מזמור א' אות ו') בעשרה מיני זמר, ירושלמי סוכה פ"ג הי"ב נ"ד ע"א. (שם אות ז') רשב"י אמר אם ישב אדם, ירושלמי קידושין פ"א ה"י ס"א ע"ד, מכות פ"ג הי"ז ל"ב ע"א. (שם אות ח') א"ר ירמי' בש"ר יוחנן אגורה באהלך עולמים, ירושלמי ברכות פ"ב ד' ע"א, מ"ק פ"ג פ"ג ע"ג, שקלים פ"ב מ"ו ע"א. (שם אות י') שלש מתנות טובות, ירושלמי קידושין פ"ד ה"א ט"ו ע"ג, סוטה פ"ט הי"ו כ"ד ע"ג. (שם שם) תנן בשחר מברך כו', ירושלמי ברכות פ"א ג' ע"א. (שם אות י"ט) תני עץ חיים מהלך חמש מאות שנה, ירושלמי ברכות פ"א ב' ע"ג. (מזמור ב' אות ה') כל עסקיו של הקב"ה בקדושה, ברכות פ"ט ה"א י"ג ע"א. (מזמור ג' אות ג') ארשב"י שלשה עשר ענלות, ירושלמי סנהדרין פ"י ריש ה"ב כ"ח ע"ב. (מזמור ד' אות ג') ר' יוחן בש"ר יצחק בשר ודם יש לו פטרון כו', וכל המאמרים שלאחריו, מירושלמי ברכות פ"ט ה"א י"ג ע"א וע"ב. (שם שם) א"ר פנחס ע"ז נראה קרובה, ירושלמי שם במאמר שלאחריו. (שם אות ט') תנן הקורא ק"ש בבית הכנסת, ירושלמי ברכות פ"א ה"ב ב' ע"ג. (שם אות י"ב) ר' אליעזר אומר כל הנביאים פתחו בתוכחות, ירושלמי ברכות ריש פ"ה. (מזמור ה' אות ה') כנגד שלשה צדיקים כאברהם, ירושלמי ע"ז פ"ב ה"א מ' ע"ג. (שם אות ח') א"ר יששכר כו', ירושלמי ר"ה פ"א ה"ג נ"ו ע"א. (שם אות י"א) זבדי בן לוי כו', ירושלמי ע"ז פ"ג ה"א מ"ב ע"ג. (מזמור ו' אות א') ר' מאיר היה אומר אדם מעוטף כו', ירושלמי ברכות פ"ט י"ד ע"ד. (מזמור ז' אות ב') וירם הטבח את השוק והעליה ר' יוחנן אמר השוק והאליה, ר' אלעזר אמר השוק והחזה, ירושלמי מגילה פ"א הי"ד ע"ב ע"ג. (שם אות ד') כד אתי למעגל מה א"ל הלא תענה אבנר, ירושלמי פאה פ"א ה"א ט"ו ע"א, סוטה פ"א ה"ח מ"ז ע"ב. (שם אות ז') שהיו בהן דלטורין הה"ד נפשי בתוך לבאים, ירושלמי פאה פ"א ט"ו ע"א. (שם אות ט') א"ר זעירא אע"פ שזועם בכל יום, סוטה פ"ט הי"ד כ"ד ע"ב. (מזמור ט' אות ג') ר' אחא בש"ר אבא בר כהנא טלטל הקב"ה מתן שכרן של מצות, פאה פ"א ה"א ט"ו ע"ד, קידושין פ"א ה"ו ס"א ע"ב. (שם אות ז') מעולם לא נזקק הקב"ה, סוטה פ"ז ה"א כ"א ע"ב. (שם אות י"א) א"ר לוי בשעה שהוא דן את האומות בלילה הוא דן אותם, ר"ה פ"א ה"ג נ"ו ע"א. (שם שם) אריב"ל כתוב אחד אומר יתרא הישראלי, יבמות פ"ח ה"ג ט' ע"ג. (שם אות ט"ו) א"ר נחמי' כל תיבה שאין לם"ד בתחלתה, יבמות פ"א ה"ו ג' ע"א. (מזמור י' אות ג') מאן דאמר רחמנא וותרן, שקלים פ"ה ה"א מ"ח ע"ד, תענית פ"ב ה"א מ"ח ע"ד, ביצה פ"ג ה"ח ס"ב ע"ב. (שם אות ד') ר' אליעזר בן יעקב אומר הרי שגול סאה כו', סנהדרין פ"א ה"א י"ח ע"ב. (שם אות ז') תכין לבם תקשיב אזנך אריב"ל אם הניבו שפתיו כו', ברכות סוף פ"ה. (מזמור י"א אות ה') ארבע כוסות של פורעניות,

פסחים פ"י ה"א ל"ז ע"ג. (מזמור י"ב אות ב') קשה לשון הרע מג' עבירות כו', פאה פ"א ה"א ט"ו סע"ד. (שם שם) א"ר יוסי בר חנינא אין אדם מספר לשון הרע, פאה שם ט"ז ע"א. (שם שם) למה נקרא לישן תליתאי, פאה שם ט"ו ע"א, סנהדרין פ"ד ה"ב כ"ב ע"א. (מזמור י"ג אות א') אלא בשעה שהקב"ה נוזר להביא טובה בעולם, תענית פ"ב סוף ה"א ס"ה סע"ב. (מזמור ט"ו אות ו') א"ר שמואל המטי הזה כו', ב"מ סוף פ"ה. (מזמור ט"ז אות א') זש"ה לה' הארץ ומלואה מכאן אמרו חכמים כל הנהנה בעולם הזה בלא ברכה מעל כו', ברכות ריש פ"ו. (מזמור י"ז אות ו') כשאדם קם משנתו מתפלל ברוך מחיה המתים, ברכות פ"ד ה"ב ד' ע"ד. (שם שם) ד"א הקשיבה רינתי זו רינונה של תורה כו', ר"ה פ"ד ה"ח נ"ט ע"ג. (מזמור י"ז אות י"ג) בגון רשב"י שעשה הוא ובנו במערה י"ג שנים, שביעית פ"ט ה"א, והמסדר מהמדרש הביא כל המאמר בקצרה ובלשון עברי. (מזמור י"ח אות י"א) אליהו זכור לטוב שאל את ר' נהוראי על מה הזיעות באות לעולם כו', ברכות פ"ט ה"ג י"ג ע"ג. (שם אות ט"ז) ר' יהודה בר יחזקאל אמר כך היה אבא מברך על הגשמים כו', ברכות פ"ט ה"ג י"ד ע"א. (מזמור י"ט אות ב') ר' אבהו בש"ר יוחנן אמר אם יבקש לומר שבחו של הקב"ה יותר מדאי כו', ברכות פ"ט ה"א י"ב ע"ד. (שם שם) ר' חנינא ור' יונתן אזלין למעיבד באלין קרייתא, ירושלמי שם. (שם שם) א"ר שמואל בר נחמני כו', ירושלמי שם. (שם שם) א"ר אבין כו', ירושלמי שם. (שם שם) א"ר פנחס הכהן בר חמא, ברכות פ"ז ה"ד י"ד ע"ג, ובירושלמי ליתא המלות „הכהן בר חמא" ובשו"ט הוא בקצת הרחבת לשון. (מזמור י"ט אות י"א) מה שהחמה מהלכת, ר"ה פ"ב ה"ה נ"ח ע"א. (מזמור כ' אות ב') את מוצא י"ח מזמורים כו', ברכות פ"ד ה"ג ז' ע"ד, תענית פ"ב ה"ב ס"ה ע"ג. (מזמור כ"ב אות ח') אמר דור אעיר יקרי כו', ברכות פ"א ה"א ב' ע"ד. (שם אות י"ג) ר' חייא בר אבא ור"ש בן חלפתא היו מהלכין בקרוצתא בחדא בקעתה דארבל, ברכות פ"א ה"א ב' ע"ג, יומא פ"ג ה"ב מ' ע"ב, ובירושלמי שם ר' חייא רבה. (שם אות י"ט) אריב"ל יבא עלי כך וכך אם נסתכלתי בספר אגדה מימי אלא פעם אחת מצאתי ספר אגדה וראיתי בו קע"ה פרשיות שכתוב בתורה כו', שבת פי"ו ה"א ט"ו ע"ג, ובירושלמי הגי' אנא מן יומוי לא איסתכלית בספרי דאגדתא אלא חד זמן אסתכלית אשכחית כתוב בה כו'. (שם אות כ"ט) ר' חזקיה ורבי אבהו בש"ר אלעזר אמרי אם באין הן גירי צדק לעתיד לבוא אנטונינוס בא בראש כלם, מגילה פ"א ה"ג ע"ב ע"ב ופ"ג ה"ג ע"ד ע"א, סנהדרין פ"י ה"ו כ"ט ע"ג. (מזמור כ"ד אות ו') והוא על ימים יסדה זו היא א"י שהיא יושבת על שבעת ימים כו', כלאים פ"ט ה"ד ל"ב ע"ג, כתובות פי"ב ה"ג ל"ה ע"ב. (שם שם) ונשקפה על פני הישימון כל מי שעולה כו', ירושלמי שם. (שם אות י"א) מה נשתנו תבלת מכל מיני צבעונין כו', ברכות פ"א ה"א ג' ע"א. (מזמור כ"ה אות ו') כל מבקש משה אין כתיב כאן כו' מלמד כל מי שמקבל פני זקן כאילו מקבל פני שכינה, עירובין פ"ה ה"א כ"ב ע"ב. (שם אות י') א"ר פנחס למה טוב לפי שהוא ישר כו', מכות פ"ב ה"ז ל"א ע"ד. (שם שם) ר' אבין אמר על כל מיל ומיל היה בורגן כו', ירושלמי שם. (מזמור כ"ו אות ו') א"ר אבין בצאת ישראל ממצרים לשעבר כו', ברכות פ"ב ה"ד ד' ע"ד, מגילה פ"ב ה"א ע"ג ע"א. (שם אות ז') אל תאסוף עם חטאים אלו הנסקלין והנשרפים, ועם אנשי חיי אלו הנהרגים והנחנקים, סנהדרין פ"ו ה"ב כ"ג סע"ד. (שם שם) דתניא יום אחד מיתה של זעף, עד שמא יעשה תשובה ולא עשה, בכורים פ"ב ה"א ס"ד ע"ד. (מזמור כ"ז אות ו') א"ר יוסי בר חנינא אין הבמה ניתרת אלא ע"י נביא כו', מגילה פ"א סוף הי"ג ע"ב ע"ג, ותענית פ"ב ה"ח ס"ה ע"ד. (שם שם) א"ר אבא בר כהנא שבע עבירות נעשה בפרות של גדעון, ירושלמי מגילה שם. (שם שם) א"ר אבא בר כהנא שלש עבירות נעשה בעולתו של שמואל, ירושלמי מגילה שם, ובמדרש הוא קצת בהרחבת לשון. (מזמור כ"ט אות א') א"ל ראה מה יש לי להשיב א"ל אתמול אמרת לי כי ביצחק יקרא לך זרע כו', תענית פ"ב ה"ב ס"ה ע"ד. (מזמור ל' אות א') א"ר חסדא ליית מילתא פליגי, ברכות פ"ד ה"ה ח' ע"ג, ושם הוא בש"ר פנחס. (שם אות ג') כך אמר דוד אגורה באהלך עולמים וכי עלה בדעתו של דוד כו', ברכות פ"ב ד' ע"א, מ"ק פ"ג דף פ"ג ע"ג, שקלים פ"ב מ"ז ע"א. (שם אות ד') מדת פורענות עקרה ואינה עושה פירות, פאה פ"א ה"א ט"ז רע"ב, וקצת בסגנון אחר. (שם אות ד') ר' אלעזר ור' יוסי בר חנינא ר' אלעזר אומר כך מאזנים מעויין כו', פאה פ"א ה"א ט"ז ע"ב, סנהדרין פ"י ה"א כ"ו ע"ג. (שם שם) חשב אדם לעבור עבירה, פאה שם וקצת בסגנון אחר. (מזמור ל"א אות ד') א"ר יודן בש"ר נחמן עתיד הקב"ה ליתן ממש בע"ז כו', ע"ז פ"ד ה"ז ס"ד ע"א.

שם

(שם אות ז') א"ר יונתן ארבע לשונות הן לשון רומי לקרב כו', מגילה פ"א הי"א ע"א ע"ב, סוטה פ"ז ה"ב כ"א ע"ג. (מזמור ל"ב אות ב') ר' אליעזר בן יעקב אומר עבירות שהתודה עליהם שנה זו כו', יומא פ"ח ה"ט מ"ה ע"ג, ובירושלמי שמות האומרים הם מתופכים ע"ש בהערה שלי. (שם שם) א"ר הונא בש"ר אבהו בשביל כבודך כתבתי על עצמי שאני שכחן כו', פאה פ"א ה"א ט"ז ע"ב, קידושין סוף פ"א סל"ו ע"ד, סנהדרין פ"י ה"א כ"ז ע"ג, שבועות פ"א ה"ו ל"ג ע"ג. (מזמור מ"א אות ג') א"ר יונה אשרי משכיל אל דל כו', פאה פ"ח ה"ט כ"א ע"ב. (מזמור מ"ח אות ד') ר' ברכיה כו' עתיד הקב"ה לעשות מחול לצדיקים לע"ל כו', מגילה פ"ב ה"ג ע"ג ע"ב, מ"ק פ"ג ה"ז פ"ג ע"ב. (מזמור נ' אות א') שאלו המינין כו', ברכות פ"ט י"ג ע"א. (מזמור נ"ב אות ב') כמה קשה לשון הרע אין אדם מוציאו מתוך פיו עד שכופר בעיקר, פאה פ"א ה"א ט"ז ע"א. (שם שם) כמה קשה לשון הרע שהורג ג' כו', ירושלמי שם. (מזמור נ"ה אות ב') א"ר שמואל מיכן שאדם צריך להתפלל ג' תפלות ביום ומי תיקן אותם כו', ברכות פ"ד ה"א ז' ע"א. (מזמור נ"ז אות ב') ותחס עליך צניעות שהיתה בך היא חסתה עליך, סוכה פ"ה ה"ו נ"ה ע"ג, סנהדרין פ"ב ה"ד כ' ע"ב. (שם אות ג') באלהים אהלל דבר בה' אהלל דבר אם במדת הדין אתה דן אני מקבלך, ברכות פ"ט ה"ז י"ד ע"ב. (מזמור נ"ז אות ב') א"ר סימון בשם ריב"ל בשלשה מקומות הסכים הקב"ה עם ב"ד של מטה כו', ברכות פ"ט י"ד ע"ג. (שם אות ד') עורה כבודי עורה איתער איקרי עד סוף אות ד' כל המאמר נמצא בכ"י א' וכ"י ו' וכן הוסיף הרא"פ ולקוח מירושלמי ברכות פ"א ב' ע"ד וליתא בכ"י האחרים ובנדפס. (מזמור ס"ב אות א') ברא שני עולמים בשתי אותיות כו', חגיגה פ"ב ה"א ע"ז ע"ג. (מזמור ע"ב אות ב') א"ר סימון צריך הדיין לחזור טענותיהן, סנהדרין פ"ג ה"ט כ"א ע"ב. (מזמור ע"ה אות ד') ארבעה כוסות לטובה וארבעה לרעה, פסחים פ"י ה"א ל"ז ע"ג. (מזמור ע"ח אות י"ח) כתוב אחד אומר ויטש משכן שילה, מגילה פ"א הי"ד ע"ב ע"ג. (שם אות כ"א) ר' אבהו בש"ר יוחנן וחישב שלא יהא משמר נוטל עם תבירו כו', סוף סוכה. (מזמור פ"א אות ג') ר' חייא בר אבא אמר הוא נבל הוא כינור, סוכה פ"ה ה"ו נ"ה ע"ג. (מזמור פ"ו אות ז') ואתה ה' אל רחום וחנון ארך אפים א"ר שמואל בר נחמני מאריך רוחו עם הרשעים כו', תענית פ"ב ה"א ס"ה ע"ב. (מזמור פ"ט אות ד') א"ר אלעזר בש"ר יוסי בן זימרא אמן אמנה כו', סוטה פ"ב ה"ה י"ח ע"ג. (מזמור צ"ב אות ד') א"ר לוי בש"ר נזירא שלשים ושש שמות כו', ברכות פ"ח ה"ו י"ב ע"ב, בקצת שינויים. (מזמור צ"ב אות ד') א"ר ברכי' בשם בן זומא המים היו עולים ומגיעים לכסא הכבוד כו', חגיגה פ"א ה"א ע"ב סע"א. (מזמור צ"ד אות ו') א"ר יוסי בן חלפתא יום שחרב בית המקדש כו'. תענית פ"ד ה"ח ס"ח ע"ג. (מזמור צ"ה אות ב') א"ר לוי אם היו משמרים אפילו שבת אחד כתקונה מיד היו הן נגאלין, תענית פ"א ה"א ס"ד ע"א. (מזמור צ"ט אות ד') א"ר אלעזר בר' יוסי כל שבעת ימי המילואים שמש משה בכהונה גדולה כו', יומא פ"א ה"א ל"ח ע"ב. (מזמור ק"א אות א') א"ר הונא בש"ר אחא כך אמר דוד לפני הקב"ה כל המאמר עד סוף אות א' הוא בירושלמי ברכות פ"ט ה"ה י"ד ע"ב. (מזמור ק"ב אות ב') ר' מאיר ור' יוסי כו', ברכות פ"ד ה"ד ח' ע"ב. (מזמור ק"ג אות ז') ר' ינאי היה מניח תפילין בתר בישיה תלתא יומין כו', ברכות פ"ב ה"ג ד' ע"ג. (שם אות י"א) ארשב"נ מאריך רוחו עם הרשעים, תענית פ"ב ה"א ס"ה ע"ב. (שם אות ט"ו) א"ר יוחנן בש"ר לוי חסד ה' מעולם ועד עולם כו', פאה פ"א ט"ו ע"ג. (מזמור ק"ד אות ב') אם בקש אדם לומר שבחו של הקב"ה מתבלע, ברכות פ"ט ה"א י"ג ע"ד. (שם אות י"א) ר' יעקב בר אחא ור' נחמי' ורבנן לענין ברכת המוציא, ברכות פ"ו ה"א י' ע"א. (שם אות ט"ז) א"ר שילא כבפר תמרתא בש"ר יוחנן כו', ר"ה סוף פ"ב נ"ח ע"ב. (שם אות כ"ג) א"ר יצחק בר מריון אלולי שכתוב הנותן בים דרך כו', שבת פ"ב ה"ג ה' ע"ב. (שם אות כ"ה) אליהו ז"ל שאל לר' נהוראי מפני מה הזועות באות לעולם כו'. ברכות פ"ט ה"ג י"ג ע"ג. (מזמור ק"ו אות ט') א"ר אלעזר אין ישראל נגאלין אלא מתוך חמשה דברים כו', תענית פ"א ה"א ס"ג ע"ד. (מזמור ק"ו אות ט') א"ר אלעזר בש"ר יוסי בן זימרא אמן שבועה כו'. סוטה פ"ב ה"ח י"ח ע"ב. (מזמור ק"ח אות א') ארשב"נ אם כוונת לבך בתפלה, ברכות סוף פ"ה. (מזמור קי"ג אות ב') התחיל פרעה צוח כו', פסחים פ"ה ה"ה ל"ב ע"ג. (מזמור קי"ד אות ג') ר' יהודה הנשיא שאל את רשב"נ כו', חגיגה פ"ב ה"א ע"ז ע"ג. (מזמור קפ"ו אות ד') נדרי לה' אשלם ר' יהודה אומר טוב אשר לא תדור משתדור ולא תשלם טוב מזה ומזה מי שאינו נודר כל עיקר כו', נדרים פ"א ה"א ל"ו ע"ד.

6) בראשית רבה. מהמדרש הזה שאב המסדר הרבה דברים, כמו: (מזמור א' אות כ"ב) א"ר ברכי' כשבא הקב"ה לבראות אדם כו', הוא סב"ר פ"ח אות ד'. (מזמור ב' אות י') א"ר יוחנן ג' צדיקים אמר להם הקב"ה שאל, ב"ר פמ"ד אות ח', והמסדר משו"ט הוסיף ולמה נקרא שמו אחז כו' והוא מאמר מסגר עיין בהערה שלי. (שם אות י"א) אחד מגדולי ציפורי כו', הוא מב"ר פי"ד אות ז'. (מזמור ה' אות ח') ר' סימון פתר קריא בישמעאל, ב"ר פנ"ג אות י"ד. (מזמור ח' אות ב') כשבקש הקב"ה לבראות את האדם, ב"ר פי"ז אות ד'. (מזמור ט' אות ז') מעולם לא נזקק הקב"ה כו' אף היא ע"י עילא, ב"ר פ"כ אות ו', ופמ"ד אות י', ופס"ג אות ז'. (מזמור ו' אות ג') מאן דאמר רחמנא ויתרן, ב"ר פס"ז אות ד'. (מזמור י' אות ג') ר' פנחס בש"ר הושעי' אמר שבטים גרמו לקרוע, ב"ר פפ"ד אות ב'. (מזמור י"א אות ו') אמרו חכמים יקום איש צרורות היה בן אחותו של יוסי בן יועזר כו', ב"ר פס"ה אות כ"ב. (מזמור י"ד אות א') שאתם מדמים צורה ליוצרה לארכיטקטוס שבנה מדינה כו', ב"ר ריש פכ"ד. (שם אות ב') הרשעים ברשות לבן, ב"ר פל"ד אות י', ופס"ז אות ח'. (מזמור ט"ז אות ז') הראה הקב"ה ארבע דברים התורה והקרבנות כו', ב"ר פמ"ד. (מזמור י"ח אות כ"ה) אמר רב לא נתן הקב"ה את המצות אלא לצרף בהן את ישראל כו', ב"ר פמ"ב אות א'. (שם אות כ"ח) שלשה דברים ניתנו במתנה לעולם תורה גשמים ומאורות כו', ב"ר פ"ו אות ו'. (שם אות כ"ט) ר' ברכי' בש"ר לוי בקש אברהם לעמוד כו', ב"ר פמ"ח אות ז'. (שם שם) א"ר סימון תיקון סופרים הוא כו', ב"ר פמ"ט אות ז'. (שם אות ל"ב) כמה נתחבט יהושע כו', ב"ר פצ"ח אות ו'. (מזמור י"ט אות ד') א"ר אושעי' כחלל שבין מים התחתונים, ב"ר פ"ד אות ג'. (מזמור כ"ב אות כ"ב) ארשב"ל בג' לשונות של חיבה כו', ב"ר פ"פ אות ז'. (מזמור כ"ד אות ד') זש"ה אתה ה' לבדך אימתי נבראו המלאכים, ב"ר פ"א אות ג' ופ"ג אות ח'. (שם אות ח') מי יעלה מדבר באברהם כו', ב"ר פנ"ט אות ה'. (מזמור כ"ה אות ב') ר' שמעון בש"ר סימון ממה שאתה מחדשנו לבקרים כו', ר' אלכסנדרי אומר כו', ב"ר ריש פמ"ח. (שם אות ח') אריב"ל חסדים שנהגת עם אדם הראשון, ב"ר ריש פכ"ב. (שם אות י"א) א"ר שטלאי מצינו שהקב"ה מקשט כלות כו', ב"ר פ"ח אות י"ג. (מזמור כ"ו אות ז') א"ר הושעי' מלמד שתלה להם הקב"ה שבעת ימי אבלו של מתושלח כו', ב"ר פל"ב אות ז', ואין ספק שכוון הדורש במלות „א"ר הושעי'" אל מחבר המדרש ב"ר כי בב"ר שם מתחיל מלמד שתלה ואינו מובא בשם ר' הושעי' כלל. (מזמור ג"ז אות א') ר' יהודה בר סימון אמר הבדילו לעצמו ורבנן אמרי הבדילו לצדיקים כו', ב"ר פ"ג אות ו'. (שם אות ז') זבדי בן לוי אמר כל מקום שכתוב לולא כו', ב"ר פע"ד אות י"ב. (מזמור כ"ח אות ד') א"ר אבא בר זעירא כו', ב"ר פפ"ד אות ט'. (מזמור כ"ט אות א') א"ל ה' ראה מה יש לי להשיב א"ל אמרת לי כי ביצחק יקרא לך זרע, ב"ר פנ"ו אות ט'. (מזמור ל"א אות ז') א"ר יודן בש"ר אלעזר בר אבינא לשני בני אדם נילה להם הקב"ה את הקץ, ב"ר פצ"ח אות ב'. (מזמור ל"ט אות ב') אמרו רבותינו כל מי שאין לו אשה, לקוח מב"ר פי"ז אות ב', וקה"ר פ' ראה חיים בקצת שינויים, והמדפיסים תקנו במדרש עפ"י הבבלי יבמות ס"ב ע"ב. (שם שם) בא וראה כמה קשה הוא הזיווג כו', ב"ר פס"ח אות ג'. (מזמור ע"ו אות ג') א"ר ברכי' כו', ב"ר פנ"ו אות י'. (מזמור פ' אות ז') ר' נחמן בש"ר יעקב דקיסרין אמר אותו שאמר לאברהם כו', ב"ר פנ"ג אות ד'. (מזמור פ"ח אות ב') א"ר אחא אמר הקב"ה הם קראו לע"ז בשמי כו', דרש ר' אבהו כו', א"ר אלעזר בר' מנחם כו', הוא מב"ר פכ"ג אות ז'. (מזמור פ"ט אות ב') א"ר אלעזר, משל הפרנסה כגאולה, עוד שם א"ר שמואל בר נחמני הפרנסה גדולה מן הגאולה, הוא מב"ר פ"כ אות ט'. (מזמור צ"א אות ו') ר' יהודה אומר מי גדול הפוטר או הנפטר, ב"ר פע"ח אות א' בקצת שינויים. (שם שם) ר' יהודה ור' נחמי' ורבנן ר' יהודה אומר בשעה שהי' יעקב מהרהר כו', ב"ר פס"ח אות י"א בקצת שינויים. (מזמור צ"ב אות י"ג) עוד ינובון בשיבה זה אברהם כו', ב"ר פס"א אות ב' ואות ה'. (מזמור צ"ד אות א') רבי ור' נתן בשר ודם חימה כובשת אותו כו', ב"ר פמ"ט אות ח'. (מזמור ק"ג אות י"ד) א"ר חייא אוי לה לאותה עיסה שהנרתעם מעיד עליה שהיא רעה, ב"ר פל"ד אות ט'. (מזמור ק"ד אות ד') ר' שמעון בן יהוצדק שאל את רשב"נ כיצד ברא הקב"ה את האורה, ב"ר פ"ג אות ד'. (שם אות י"א) ר' יעקב בר אחא ור' נחמי' ורבנן כו', ב"ר פט"ו אות ז'. (שם אות י"ב) ר' יצחק בשלשה מקומות שמענו שהלחם סועד לבב כו', ב"ר פמ"ח אות י"א. (שם אות י"ג) ר' הגינא אמר ישבעו מימיהם ישבעו ימיהם

ישבעו

ישבעו מטעתן כו', ב"ר ריש פט"ו. (שם שם) אמר ריש לקיש לא היה זהב צריך להיבראות כו', ב"ר פט"ז אות ב'. (שם אות ט"ז) א"ר שילא מכפר תמרתא בש"ר יוחנן כו', ב"ר ריש פ"ו. (שם אות י"ח) כך דרשו חכמים שתהא היציאה של בעל הבית, ב"ר פע"ב אות ד'. (מזמור ק"ה אות א') א"ר עזרי' כתיב כי ביצחק כו', ב"ר פנ"ג אות י"ב. (שם אות ג') א"ר לוי בש"ר שמואל בר נחמני תשע מאות ושבעים וארבע דורות כו', ב"ר פכ"ח אות ד'. (מזמור ק"י אות ב') מהו כעפר חרבו ר' יהודה ור' נחמי', ב"ר פמ"ג אות ג'. (מזמור ק"ד אות ג') ר' יהודה הנשיא שאל את רשב"ג מהו שכתוב ביה שמו כו', ב"ר פי"ב אות י':

7) גם הפסיקתא דרב כהנא הי' לו למקור ושאב ממנה הרבה דרשות, כמו: (מזמור ג' אות ו') רבים אומרים לנפשי, לקוח מפסיקתא פסקא שקלים דף י' ע"ב. (מזמור ד' אות ז') בני איש זה דואג ואחיתופל כו', הוא מפסקא עניה סוערה בהתהלה קל"ד ע"א. (שם אות ט') א"ר אחא ארגיז יצרך, הוא מפסקא שובה קנ"ח ע"א. (שם שם) תניא ר' אליעזר בן יעקב אומר מקוה ישראל ה', הוא ג"כ בפסקא הנ"ל. (מזמור ט' אות ז') גערת גוים זה עמלק, פסקא זכור כ"ה ע"א. (שם אות י') ר' לוי בש"ר אחא אומר לא השם שלם, פסקא זכור בסופה. (מזמור ט"ו אות י"ב) א"ר יודן אמר דוד לפני הקב"ה רבש"ע תודיעני אורח חיים כו', פסקא ולקחתם לכם קע"ט ע"ב. (מזמור י"ז אות י"ג) רשב"י עשה במערה הוא ובנו י"ג שנים עד שהעלה גופם חלודה כו', פסקא ויהי בשלח פ"ח ע"ב, והמסדר משו"ט הביא המאמר בלשון עברי כאשר יראה המעיין. (מזמור י"ח אות כ"א) יצילני מאויבי עז ר' סימון פתר לה ב ח ו ד ש ה ש ל י ש י יצילני מאויבי זה פרעה כו', הוא מפסקא בחדש השלישי ק"א ע"א, וזה הכוונה שהביא „בחודש השלישי" אשר אין לזה ענין כלל, רק ר"ל בפסקא בחדש השלישי עיין בהערה שלי, ובמדרש המאמר בקצת הרחבת לשון. (שם אות כ"ט ומזמור כ"ב אות י"ט) ר' ברכי' בש"ר לוי אמר בקש אברהם לעמוד כו', פסקא החודש י"ח ע"ב. (מזמור כ"ב אות ט"ו) ד"א למנצח על אילת השחר וש"ה אמרו לאלהים מה נורא מעשיך ר' אלעזר בנו של ריה"ג אומר מה דהלין אינון מנגניא דילך הנהרגין הורגיהן כו', פסקא ויהי בשלח פ' ע"ב. (שם אות כ"ב) פומא דיליה סליק, פסקא בחדש השלישי ק"א ע"ב. (מזמור כ"ג אות ד') שאל ר' אליעזר את ר' שמעון בשיצאו ישראל ממצרים כלי קורים יצאו עמהם כו', פסקא ויהי בשלח ל"ב ע"א. (מזמור כ"ה אות י') א"ר פנחס למה טוב לפי שהוא ישר, הוא מפסקא שובה קנ"ח ע"ב. (מזמור כ"ו אות ח') א"ר לוי מי שהוא נוטל לולב גזול למה הוא דומה כו' עד לפיכך אמר דוד ארחץ בנקיון כפי במקח ולא בגזל, פסקא ולקחתם לכם קפ"ב ע"א, (שם שם אות ו') א"ר אבין יש הלל שיש בו לשעבר כו', פסקא ולקחתם לכם קפ"א ע"ב. (מזמור כ"ז אות ג' וד') הוא מפסקא אחרי מות קע"ד ע"ב. (מזמור ל' אות ד') ר' אליעזר ור' יוסי בר חנינא אמר כף מאזנים כף מעוין הוא כף עונות וכף זכיות כו', מפסקא כליחות קס"ז ע"א. (מזמור ל"ב אות ג') אל תהי כסוס כפרד הסוס הזה אדם מקרדו ומקרצפו והוא בולם כו', פסקא זכור כ"ד ע"ב, ובמדרש שו"ט הוסיף המסדר איזה מלות עיין בהערה שלי. (מזמור ל"ד אות ב') א"ר שמואל בר נחמני מדבר ביצר הרע, פסקא ויהי בשלח פ' ע"א. (מזמור ל"ו אות ו') רשב"ל אמר כך אמר הקב"ה לישראל מבקשים אתם לספות עם או"ה כו', פסקא קומי אורי קמ"ד ע"ב. (שם שם) א"ר שמואל בר נחמני ע"י שהיו ישראל משמשין כו', פסקא שם קמ"ה ע"א. (שם שם) א"ר פנחס בש"ר ראובן עתיד הקב"ה להביא סיני ותבור וכרמל כו', בפסקא שם. (מזמור ל"ח סוף אות א') ר' חיננא בר פפא אמר רבת עשית אתה ה' נפלאותיך ומחשבותיך אלינו כו', עד סוף המזמור מפסקא החודש מ"ב ע"ב. (מזמור מ' אות ד') לא הי' יודע אברהם שיברור לו את המלכיות א"ר ברכי' הי' אברהם כל אותו היום עומד ודומם כו', פסקא החודש מ"ג ע"א. (מזמור מ"ז אות ב') ר' יהודה בר נחמן בש"ר שמעון בן לקיש אמר כיון שהקב"ה עלה לדין כו', עד סוף המזמור, הוא מפסקא ר"ה קנ"א ע"ב, ובשו"ט הלשון משובש, והבאתי בהערה שלי כל המאמר מהפסיקתא. (מזמור נ"ב אות ח') א"ר שמעון בר אבא כו' פסקא החודש מ"ב ע"ב. (מזמור ס"ה אות ג') ר' יוסי בר חלפתא אומר ואני תפלתי לך ה' עת רצון עתים הם לתפלה כו', פסקא שובה קנ"ז ע"ב. (מזמור ע"ה אות ג') ד"א זה ישפיל מדבר בישראל בשעה שעשו אותו מעשה ואמרו כי זה משה בזה הושפלו כו', פסקא שקלים י"ב ע"א. (מזמור ע"ח אות ו') בכל זאת חטאו וגו' ר' ברכי' ור' לוי כו', פסקא ר"ה בחדש השביעי קנ"א ע"א, ובשו"ט קטע המסדר את המאמר ונמצא לנכון בפסיקתא שם, וכן בוי"ר פכ"ט

אות ב' הוא כמו בפסוקתא . (שם אות י"ז) א"ר אבא בר אחא בכור לאיש בכור לאשה כו' , פסקא ויהי בחצי הלילה ס"ד ע"ב . (מזמור פ"א אות ד') א"ר יאשי' והלא או"ה כמה קרנות יש להם כו' , פסקא בחדש השביעי קנ"ב ע"א . (שם שם) תקעו בחדש שופר באיזה חדש , מפסקא שם קנ"ב ע"ב. (מזמור פ"א אות ו') גזרו ב"ד למטה ואמרו היום ר"ה כו' , פסקא החודש נ"ג ע"ב . (מזמור פ"ו אות ב') כף מאזנים מעויין כמה עונות וכמה זכיות כו' , פסקא סליחות קס"ז ע"א . (שם אות ז') א"ר שמואל בר נחמני מאריך רוחו עם הרשעים כו' , פסקא שובה קס"א ע"ב . (מזמור פ"ז אות א' ואות ב' ג') לקוח מפסקא עניה סוערה בשינויים קצת.(מזמור צ' אות ג') א"ר חלבו בש"ר הונא שלש עשרה ספרי תורות כתב משה כו' , פסקא וזאת הברכה קצ"ז ע"א . (מזמור צ"א אות א') א"ר יהודה בר סימון שלשה דברים שמע משה מפי הגבורה ונרתע לאחוריו כו' , פסקא שקלים כ' ע"א . (מזמור צ"ב אות ג') שעה ראשונה עלה במחשבה בשנייה נמלך כו' , פסקא בחדש השביעי ק"נ ע"ב . (מזמור צ"ט אות ד') משה ואהרן בכהניו כל אותן ארבעים שנה כו' , הוא מפסקא פרה ל"ח ע"א . (מזמור ק"א אות ד') ועד כמה הן קיימות כו', פסקא ויהי ביום כלות משה ט' ע"א בקצת שינויים . (מזמור ק"ב אות א') א"ר פנחס בש"ר ראובן איני עומד על דעתו של דוד , פסקא ולקחתם לכם ק"פ ע"ב. (שם אות ג') ד"א פנה אל תפלת הערער א"ר יצחק כלפי הדורות אמרו כו' , פסקא ולקחתם לכם קפ"א ע"א . (מזמור ק"ג אות ח') בשעה שקבלו ישראל את התורה כו' , פסקא נחמו קכ"ד ע"ב . (שם אות י"ד) תני ר' חייא כרחמן של אבות ומי הוא זה , ר' יהודה הנשיא אמר זה אברהם , פסקא אנכי אנכי קל"ט ע"א . (מזמור ק"ה אות י') א"ר אבא בר כהנא בכור לאיש בכור לאשה כו' , פסקא ויהי בחצי הלילה ס"ה ע"א . (מזמור קי"ג אות א') ר' אייבי אמר אמרה כ"י לפני הקב"ה רבש"ע מדכרא אנא תיברי כו' , ריש פסקא ותאמר ציון . (מזמור קי"ד אות ד') א"ר אלעזר הקפר בזכות ד' דברים נגאלו ישראל ממצרים כו' , פסקא ויהי בשלח פ"ג ע"ב :

8) התנחומא גם ממנו שאב דברים . (מזמור א' אות כ"ב) א"ר תנחומא אומרים לזיברתא לא מדובשך ולא מעוקצך , הוא בתנחומא בלק אות ט' ונמצא גם בתנחומא הנדפס מכבר בלק אות ו' , אמרו לו לצרעה לא מדובשך ולא מעוקצך , וברור כי המסדר ממדרש שו"ט לקח זאת מהתנחומא , ובתנחומא מובא סתמי , והמסדר מהשו"ט הביא זה בשם ר' תנחומא , וכוונתו למדרש תנחומא . (מזמור ב' אות י"ב) זש"ה חסד ואמת נפגשו , לקח מתנחומא שמות אות כ"ה , ותנחומא הנדפס מכבר אות כ"ח . (מזמור ג' אות ו') רבים אומרים לנפשי כו' , תנחומא כי תשא אות ג' , ובנדפס מכבר אות ד' . (מזמור ד' אות ט') אחרי המלות בדי להבריח מן המזיקין נוסף בכ"י ב' ד' ז' מאמר אחד מתנחומא פ' קדושים אות ו' ע"ש בהערה שלי. (מזמור ט' אות ג') א"ר אבא בר כהנא אורח חיים פן תפלס שלא תהא יושב ושוקל מצותיה של תורה , תנחומא עקב אות ג' , ובנדפס מכבר אות ב' . (מזמור י"א אות ג') ה' בהיכל קדשו כו' , תנחומא שמות אות י' . (מזמור י"ח אות כ"ט) ר' לוליאני בש"ר ישמעאל בנוהג שבעולם כו' , תנחומא בראשית אות ד' ע"ש בהערות שלי . (מזמור י"ט אות ז') מניין היה יודע משה אימתי הוא יום כו' , תנחומא הנדפס מכבר סוף כי תשא אות ל"ו , והמסדר ממדרש תהלים הרחיב הדברים , ושם בתנחומא איתא רק ב' טעמים וידוע כי מדרש תנחומא הנדפס מכבר לם' שמות הוא הילמדנו מם' שמות , ובוודאי שאב המסדר של השו"ט מילמדנו הנאבד (א) . (מזמור כ' אות ז') מעשה שהי' ברוה כו' , הוא מתנחומא קדושים אות ט' , גם בנדפס מכבר אות ט' , וגם הילקוט תהלים רמז תר"פ הביא כלשון התנחומא ולא כלשון השו"ט . (מזמור כ"א אות ב') מי הוא זה מלך הכבוד שנו רבותינו כו' , נובע מתנחומא וארא אות ז' , ובשו"ט הוא קצת בסגנון אחר , והילקוט תהלים רמז ת"ש הביא כל המאמר כמו שהוא בתנחומא ובטעות נרשם שם בגליון „מדרש" וצ"ל „תנחומא" , ובמדרש שמ"ר פ"ח מובא כמו שהוא בתנחומא . (מזמור כ"ד אות ד') אימתי נבראו המלאכים, תנחומא ריש בראשית. (מזמור נ"ב אות ב') זש"ה טוב וחיים ביד לשון , נובע מתנחומא מצורע אות ד' ה' , עיין בהערות שלי למדרש שו"ט .

וראיתי כי הרב החוקר מהריט"ל צונץ ז"ל בספרו גד"פ הביא ג"כ כי במדרש תהלים לקוחים דברים מן תנחומא . והביא רק ב' ראיות וכתב ראה מזמור ל' דף כ' ע"ג וילקוט איוב

קנ"ד

(א) כילקוט מסלים רמז מתנ"ט ד"ה מפלה נפני סביה מממר מחד נמס ילמדנו ומחלה נמו"ע מזמור ק"ב אות ח' .

קנ"ד ע"ד, כוונתו בילקוט איוב רמז תתקב"ז ד"ה מי הקדימני ותרשם שם תנחומא והוא בתנחומא אמור אות ו', אולם כל המאמר נוסף באיזה כתבי יד ואח"כ בדפוס ווינציא וליתא בדפוס ראשון ובב"י א' ג' ו' ה'. וראיה השנית הביא ראה מומור י"ח דף י"ג ע"ד וילקוט שמואל דף כ"ה ע"א רמז קס"א, כוונתו להמאמר כל מי שמעלה עצמו סיפו לילך באיש וכה"א בדור המבול ובדור הפלגה כו', והילקוט הביא זה בשם התנחומא, והוא בתנחומא צו אות ג', אולם המאמר בתנחומא הוא בשינויים.

9) והנה נמצא בשו"ט מאמרים הנובעים מפדר"א, כמו: (מזמור צ"א אות ז') המתחיל ורבנן אמרי הוא מפדר"א סוף פל"ה וריש פל"ו. (מזמור צ"ב סוף אות ב') נמצא מאמר גדול המתחיל הרי שבעה, לקוח מפדר"א פי"ח. (שם אות ג') אחרי המלות שנאמר מזמור שיר ליום השבת נמצא מאמר אחד בשש שעות בערב שבת נכנס אדם בגן ערן והיו מלאכי השרת מקלסין לפניו ומכניסין אותו, הוא מפדר"א ריש פי"ט. (שם סוף אות ג') אחרי המלות ופינתו משם נמצא מאמר אחד והיו מלאכי השרת קוראין לו אדם עד כתה של שבת הוא מפדר"א פי"ט. (שם אות ד') אחרי המלות שנאמר אך חשך ישופני ולילה אור בעדני, נמצא מאמר מפדר"א פ"כ, והי' יושב ומהרהר בלבו שמא יבא הנחש כו'. (שם אות ו' ז') הוא מפדר"א פ"כ, (שם אות י') לקוח מפדר"א פי"ט. (שם אות י"א) מן ומה הארז שבלבנון שרשיו טרובין הוא ג"כ מפדר"א פי"ט. (מזמור צ"ג אות ה') כשהי' הדבור יוצא עד לרוקע הארץ על המים הוא מפדר"א פ"ה. (מזמור קי"ב אות ב') וכשנולד יצחק עד ביום הגמל את יצחק הוא מפדר"א פכ"ט, והנה כל המאמרים האלה נמצאים בב"י ב' ג' ד' ה' ז' ח' ובנדפס גם בדפוס ראשון, ולא נמצאים בב"י א' (אשר שמתי לפנים הספר) ולא בב"י ו', והרא"פ בהגהות שלו בגליון המדרש מחק המאמרים וכתב „אינו בכתובים" ר"ל אינם נמצאים בכתבי יד שהיו לפניו, ואני הוספתי כל המאמרים ההם אל גוף המדרש שו"ט, ועיין בהערות שלי במקומותם.

10) תרגום אונקלוס. כבר השתמש המסדר בו,כמו: (מזמור י"ח אות ז') כמה דמתרגמינן ואהבת את ה' אלהיך (דברים ו' ה') ותרחם ית ה' אלהיך וכ"ה בת"א. (שם אות ל"ב) לצמיתות (ויקרא כ"ה כ"ג) ומתרגמינן לחלוטין. (שם אות ל"ד) ומחדרים אימה (דברים ל"ב כ"ה) ומתרגמינן ומתווניא תרגת מותא וכ"ה בת"א. (מזמור כ"ד אות ג') ותחי רוח יעקב (בראשית מ"ה כ"ז) ותרגום ושרת רוח קודשא וכ"ה בת"א. (מזמור פ"ח אות ה') ראש הפסגה (דברים ג' כ"ז) ומתרגמינן רמתא וכ"ה בת"א. (מזמור ע"ו אות ג') כדמתרגמינן והוא כהן לאל עליון והוא משמש קדם אל עילאה וכ"ה בת"א. (מזמור ע"ח אות ט') דמתרגמינן תרדה תיוהא. (מזמור פ"א אות ז') סיר הבשר ומתרגמינן דודא דבשרא כ"ה בת"א. (מזמור ק"י סוף אות ה') שבו נא בזה (במדבר כ"ב י"ט) ומתרגמינן אוריכו כ"ה בת"א. (ובמזמור נ"ו אות ב') הביא גם תרגום נביאים וכתובים השואפים אבין (עמוס ח' ד') ומתרגמינן דדחקין, שאפו שוררי (תהלים נ"ו ג') דחקין לי מעקיי ובתרגום שלנו אינו כן וכן (מזמור ס' אות ב') ויהי בקרוא יהודה שלש דלתות (ירמיה ל"ו כ"ג) ומתרגמינן פציטין, לפנינו בתרגום פצין, והערוך ערך פצם הביא התרגום פצים:

ה) תכונת הספר ומנגון לשונו ואופן דרשותיו.

המדרש הזה כולל קבוץ דרשות על ספר תהלים, וגם מפרש לפעמים כעין פירוש לפי דרכי פירושי המקראות ביומיהם, רוב הדרשות מתחילות בדבור „זהו שאמר הכתוב" מהן רק בהתחלת המזמור (א) ומהן מתחילות איזה פעמים זש"ה במזמור הזה בעצמו. (ב) ומזמור אחד מתחיל במלת „כתיב" (ג) ומעט מן המזמורים אשר יצאו מהכלל ואינם מתחילים

(א) מזמור יח יב יד מז יז כ כד כט לב לג לו לז לח לט מ מג מד מו מז מח כא כה כו כד כה כח ט ם סא סב סד סה סו סז סח ע עב עג עד עה עו פ פב פג פד פה פו פז פח צ צא צד צה צו קא קב קג קד קו קז קח קט קי קיב קיג קיז קיח קיט: (ב) מזמור מ' אות ב ג ד מז יח כ כא כה: מזמור ס' אות ב ג: מזמור ע' אות ב ג ד ה ו: מזמור פ' אות ב ג ד: מזמור צ' אות ב ג ד ה: מזמור ק' אות ב ג ד ה: מזמור קי' אות ב ג ד ה: מזמור קיח אות ב ג ד ה: מזמור קיט אות ב ג ד ה ו ז ח ט י יא יב יג יד טו: מזמור קכ אות ב ג: מזמור קלו אות ב ג ד: מזמור קלז אות ב ג ד ה: מזמור קלח אות ב ג ד ה: מזמור קלט אות ב ג ד ה ו: מזמור קמ אות ב ג ד ה: מזמור קמא אות ב ג ד ה: מזמור קמב אות ב ג ד ה: מזמור קמג אות ב ג ד ה: מזמור קמד אות ב ג ד ה: מזמור קמה אות ב ג ד ה: מזמור קמו אות ב ג ד ה: מזמור קמז אות ב ג ד ה: מזמור קמח אות ב ג ד ה: מזמור קמט אות ב ג ד ה: מזמור קנ אות ב ג ד ה: (ג) מזמור ט

מתחילים בלשון וש"ה (ד) וכל זה עד מזמור קי"ח והמזמורים המאוחרים מן מזמור קי"ט עד סוף הספר דרך אחר להם כמו שבררתי בפרק ג', המזמורים קכ"ב עד קל"ז (ועד בכלל) נוספו מהילקוט מהם מתחילים בשמות הדורשים ומהם מתחילים בדברי אגדה, כמו שהם נמצאים בילקוט, והמזמורים קי"ט ק"כ קכ"א ומן קל"ח עד קמ"ו וגם מזמור קמ"ט מתחילים „אמר שלמה" „אמר ישעי'" „אמר ירמי'" „אמר איוב" „אמר משה" ומזמור ק"נ מתחיל אמרה רוח הקדש ע"י יחזקאל, כי כלם נוספו מאת מסדר אחרון. ולא השתמש בשאר מדרשים המתחילים בדבור הצעה „פתח ר' פלוני" או „ר' פלוני פתח" רק באיזה מקומות (ה). מדרכו בדרשותיו להתאונן על גזירות ושמדות (ו) גם מזכיר הרבה פעמים ארבע מלכיות (ז) ד' גליות (ח) אדום וישמעאל (ט) וכן ידבר מענין משיח (י) וכן נמצאו בו מאמרי מוסר ומדות ופסקי דינים במקומות מפוזרים ויעדתי לזה פרק בפני עצמו ורשמתים אחת לאחת (ראה פרק ו), גם הרבה מעשיות נמצאו אשר יש בהן תועליות לחוקרי קורות האומה וקדמוניותיה (יא) גם נמצאו בו משלים יפים ונעימים (יב). ותמצאו בו כמה משלי חכמה גם משלי עם על דרך

מרגלא

מתחיל לות ג' במלת „כתיב" רק לות ב' מתחיל בלשון זש"ה. וכן מזמור ל מתחיל בשם המאמר. ומלות ב' מתחיל זש"ה: (ד) מזמור מג מתי ב כז כח עח פו פח לו לז לט ק קט ובמזמור ד לח נמצא בהתחלה רק בלות ג יג:

(ה) כמו ל' יולף פתח (מזמור ג לות ה). ל' נחמיה פתח (מזמור ח ו). ל' שמואל פתח קריית (ג ה). ל' הוגה בשם ל' לידי פתח (לח ג). וכן נמצא ל' שמואל בר נתנן סיס פומכו (עז ג). ל' לחנין פתר קריית (עז יב). ל' יהודה פתר קרא (יח כב). ל' אלעזר פתר קריית (טו ג). רבנן פתרין קרא (טו ד). ופעם אחת נמצא לשון מתורגם ל' יודן גנים לה (ג ה). ל' פנחס עביד לה מריכה (שם): (ו) כמו שלשה חלקים נחלקו היסורין אחת נעלו אחות השולש וכל הדורות ואחת דוכו על שמד ואחת דוכו על מלך המשיח. ככמה גזות ככתה שעבדים ככתה הריגות מתכרו עלתו על קדושת השם (מזמור ד' לות ו'): ככתה שמדות וגזירות לשות גזרו עליו כו' (ס ו): כך הו"ס מתעבדין על יהרגל בכל מיני שעבוד קשה ושמדות וגזירות לשות (ו ד): ולא דמן שלי לדיקים בלבד אלא כל מי שנכנס בימי השמד (ם יג): מפני הגזירות שהו"ס גוזרין עלי לבטל תורתך ומצותיך (יג ד): לדור על שמד ואחת קדושת שמך כו', ואחת דוכו על שמד כו', מה סיו עושין בדוכו של שמד כו' (עז ד): מדבר בדוכו של שמד כו' ואתתכו נפשם על קידוש השם כו' אלו שנהנים מפני הטורדים (יז יג): גזירות שמד (יח י): אלין נפשי אתא זה דוכו של שמד שהם נתתכו על קדושת השם (כה ה): כלתן שתו אלו הו"ס שעתידו יהרגל בשעת לחתום על קידוש השם (עג ג): ולא שתתו עליהם פחד של שמד כו' לפי שתתכו פלתם לתיתה והשתחוים תהם ניטלו זכות הכוני שמד (נג ב): אין לומה בשום נהנית על קדושת שתו ותוסרת עלתה לתריגה כיהרגל (נו ג): שהותרין דיתוסיאות של שמד של יהרגל וגוזרין עליהם שיעשתו לפ"ז (לח ש"י): כי כל יתיתו פה בשעלתיך בגזירות ושמדות (ל יד): זה סיס גדול זו מלכות הדוס כו' ואין תספיק אין תספיק לגזירות שגוזרין ותתירין בכל יום ויום. שם אלילות יהללון אלו האומות שעושין ליהרגל שהן תתירין ועוזרין עליהן שמדות (קד כח): שם רתת ואין תספיק אלו שהעתים והתינין והפיקוקים (קד כג): (ז) מזמור ג לות כה. מזמור נ לות ז, ס ו, ס יח, ו ב, ח ג, ח ה, ח ח, יג ג, יג ד, עז ז, יז ע, יח ה, יח י, יח יח, יח לה, כב ם, כב ע, ל ו, לו ו, נב ח, קג ב, קמ ב, קמ ו, פ ה, פ ו, ל יז, לג ג, קמ ג: (ח) מזמור ח לות ת, כב ה, ל ו: (ט) מזמור יח לות כג, יח לה, עח ג: (י) מזמור ב לומו ג, ב ע, ב י, ג ז, עז י, יח כע, כח ג, כח ז, שם שם: (יא) וכתבה דר' יוסי שלך תל רבו לגמוד תורה כו' (מזמור ל' לות ת): תעשה סיס בתמד תגדולי ליפוכי (ב יח): טובדת סוס בתד תרכון כו' (ג ג): עשה הרוני תלכות (ת יג): פעם אחת גזה תלכות הרשעה שמד שיהרג ר' יהודה הנחוש כו' (שם שם): דומים ודומילום זימן לשם זאיבה אחת שתניק והניקה תומן ועמדו ובנו שני לניפין נהומי (י ו): יקום שיש לדורות סיס בן אחותו של יוסי בן יועזר שיש לרידה הוס רכיב על סוסיא הוס תשתמד כו' (יח ז): תעשה בתסיד אחד כו' (יג ת): תעשה בעיר אחת כו' (שם שם): תעשה בר' יוחנן כו' (שם שם): ר' תייא שפורתי תזיל לתזבן חמיס (שם שם): תעשה בתחד עשיס יועב ודוכע כו' (יג ת): תעשה עשיס בדות עשיס עומד על המעין כו' (כ ז): תעשה בר' שמליהל שהלך תצל ר' חלבו כו' (שם לות ע): שגיריפש המלך בקש להקריב תלף תורות (כב לח): תעשה בשור אחד כו' (שם שם): תעשה בתשה אחת כו' (שם שם): תעשה בתדש אחד כו' (שם שם): תעשה עשיס בקשרין כו' (כה ה): תעשה בר' יוסי בן דולתקית שהלך להקריב פני ר' אליעזר בנוד כו' (כה יג): תעשה בר' יהושע בן לוי עשיס תליהו סוסק עמו בדברי תורה כו' (לו ח): תעשה עשיס בתלך פרס כו' (לת ת): תעשה בשו של ר' עקיבא שעשה אשה כו' (שת ג): תעשה עשיס בשלשון אחד כו' (פ ו): תעשה בתדש אחד כו' (פז ת): תעשה בתלמיד אחד של רשב"י כו' (לב ח): תעשה בר' שמעון בן חלפתא כו' (שם שם): תעשה בתמרה אחת כו' (לב יח): תעשה בתד עשיס עושה דייתיקי כו' (לב יג): תעשה בתדיוט קיסר כו' (לג ו): תעשה בתד שהלך שהלך בתליהל (קג ה): פעם אחת גזרה תלכות הרשעה שכל תי שתניח תפילין יפשטו את תוחו כו' (קג ז): (יב) כמו תעל למלך עשיס לו פרדס ותסרו לאריס כו' (תזמור ח לות ה): תעל לאכורס של טוסקון כו' (ת ו): למה הדיקים דומים בשו"ת כו' (ת כ): תעל לגבור עשיס בתדיוה כו' (ב ג'): תעל למה"ד למלך שכעס על בני תמדינה (ב יז): תעל למה"ד למלך שכעס על בנו (ג ג): תעל למלך תעשה הרוסה לבית בשלה (ס ת): תעל למלך עשיס לגני בני אדם שהלכו בדרך (ד יג): תעל לאשה עשיתה רוסה לבית בשלה (ס ת): תעל למלך עשיס

מרגלא בפומי דאינשי (יג) : גם דרכו להעריך מנהגו של עולם כלפי דרכו של הקב"ה ואומר בנוהג שבעולם הוא כך אבל הקב"ה . . . . . ולפעמים חסרים המלות „בנוהג שבעולם" ומתחיל בשר ודם . . . אבל הקב"ה . . . . (יד) , ויש בו ג"כ טעמים על שנויי קרי וכתיב (טו) : ומלא וחסר (טז) : וגם דורש ניסטריאות (יז) ונוטריקון (יח) :

וכן

יוצב על שלחנו (ס ח):מצל למלך כ"ו שסיו לו שתי לגיונות קשים (ס ז):מצל למלך שסיו לו שני קיסטגרין (ו ב):למלך שכעס על בטו(ו ג):מצל לגיים אחד (ו ד): מצל לחולה(ו ה):למה"ד לפסמון שלזסב (ז ח):מצל לאחד שסיס מהלך בדרך (ז טו): מצל לאחד שסיס לו בן וסיס תסר מלכב אחת(ח ב):מצל למי שסיס קריך לגוות(ח ד):מצל למלך שסיו לו ב' בניס(ט ח): מצל למלך שסיס לו פרדס (ע ג) : מצל לאחד שיש לו כרס (י ח) : מצל לשיילא שסיתה מסלכת בדרך (י ב) : מצל למלך שסיס לו עבד (יא ח) : מצל לאיכר שיש לו פרות שכנס (יא ד) : ספסנתי הזה ט' (שם שם) : למה הדבר דומה ט' (יד ח) : מצל לבן מלך שאיכים לבת המלך (יד ו) : מצל למי שמציא את בתו (יד ז) : מצל לעיבורי שבכנם למדינה (טו ג) : מצל לאחד שבא בדרך (טז יג) : מצל לאחד שסיס כתוי למיתה (יז ד) : מצל לאחד שסיס מכה את בנו (יז ד) : מצל לבני בני אחד (יז ח) : מצל לגבור שהוא טובר בנהר (יז ע) : מצל למלך שבאו שבלין (יח טו) : מצל למלך שסיו לו מדינות שכנס (יט ג) : מצל לגבור שבכנס למדינה (שם ו) : מצל למלך שסיס מתה וילון (שם שם) : מצל לאחד שסיס מטובבת (כ ח) : מצל לאב וכן שסיו מהלכין בדרך (כ ד) : מצל לאחד עוברה (שם שם) : לבן מלך שנתנו לו קורה (כב כב) : מצל למלך שסיס לו בן בית בציר (כד ג) : מצל למלך שסיו לו בני אפוטרופין (כד כד) : מצל לרופא שסיה לו תלמיד (שם ו) : מצל למלך שעשה קטוסה גדולה (כה ח) : מצל למלך שעשה קשושה זימן הפורעים (שם שם) : מצל למלך שרחה מנה יפה (כו ח) : מצל למלך שסיס לו מכנגיות אחת (כח ו) : לשועל שסיס כל ימיו עושה אלל המלך (לז ג) : מצל לאחד שסיס עובר בנהר (לח ב) : מצל למבטוחה אחת שרחתה שלשה יונקין ליונק (מה ה) : מצל למי שסיס טולה לבימה (שם שם) : למה סיס דוד דומה (מח ב) : מצל למלך שסיו לו עבדים (שם ב) : למה סיס דוד דומה (ע ח) : מצל לטולה שעלה לגבוה לבקרו (עב ח) : מצל למלך שסיס לו בן (עב ג) : מצל למלך שסיו לו ג' טוסבים (פח ב) : מצל למלך שסיו לו שני לגיוטות (פו ז) : למה פולם דומה למלך ט' (פט ג) : מצל לשור (ק ג) : מצל לשלשה בני אחד (ק ז) : מצל למלך שכעס על בטו (ק ח) : מצל למה"ד למלך אחד (קב ב) : מצל לטולה שסיס מוצלך למעה (קב יד) : למלך שמלך תחילה (קב ג) : לשני קטנות ט' (קב ה) : מצל למלך שסיו לו שתי לגיוטות (קב ז): מצל לשלמה שסיס לה בן (קב טז) : מצל לשני אנשים אחד גבור ואחד אלם (קו ח) : מצל למלך שילא טוא ומילוטיו למדבר (קכז ח) : מצל למה"ד לבעל סבית שסיס מתבב יפה שם תריסין (קיח ז) : מצל למה"ד לבני אחד שסתן בתין לדון אלל סבימה (קיח י) : למה"ד לאחד שסיס מהלך בדרך (קיח יח) : למה"ד לאחד שסתקין תפוחיה (קיח יט) : מצל לאחד שסיס טוצא מיצרע לכוכבים (קיח כא) : (יב) כאיכא דאמר לתבריה זעילא הלא בתפך (מזמור ו אות ב) : כל אותן שוצא בר אומנותיה (ח ע) : כל אותן שוצא בני אומנתו (יא ו) : והוא דאמרי בריית על מתן קאים עלמא אל ג' שמודיס (ח מו) : תיסתרא בלניצא קיא קריא (ח כח) : כאיכא דאמר קס פלוגי בדיעה ולא טוא ליה הקפת כגל (שם שם) : אומרים לישטרתא לא מדובתך ולא משוקלך (ח כב) : אין אדם מציד על עלמו (ו ח) : אלמי מחזיק לך תשובה (ז ח) : אלא לא שמעה (שם שם) : בין שרין עוזין אריה מלו קאליה (שם שם) : אמת לטולה משתוקה (יט ב) : שאדם מודד מודדין לו (כח ב) : שמואל אומר שם קורה ושם קולמה שכלאמן בקורה לקון בקולמה (כב ה) : אתיך חייל לבני למיתה , אתיך גבלה לבני לאולמה , אתיך פתיה לבני לסמייה , אתיך לבה לאיתתה דכרייתה (כב ב) : דיו לעבד להיות כרבו (כז ה) : אמה טוא שתבית של זימים (לח ג) : אילולי שקראה אין העולם עומד (לז ח) : אלא לאחיאם שכך אומרות (לז ד) : אין אבוש אתיר עלמו אלא אם אתקוש (יא ב) : כך כרך קילא אזבן ואת לא אלמעה (שם שם) : בין שרין עוזין אריה א

וכן דורש לפעמים בלשון אל תקרי (יט) גם נמצא בו הרבה באורי מלות ע"ד הדרש בלשון „אין זה אלא זה" (כ) וכן כך וכך אין כתיב כאן אלא .... (כא) וכן מבאר הרבה מלות ושמות ונותן גם טעם למה נקרא כן (כב). גם אהב לדרוש דרשות על המספרים (כג). ונמצא באיזה מקומות

זכמהס טומכיקון (ל יג) : (יט) והמוכד יפכדוסו יהכדוסו (מזמור ח סוס י) : אל תקרי אפפוני אלא עפפוני (יח י) : אל תקרי בהכאהס אלא בהס"א בהאהס (קב ח) : אל תקרי שמו אלא שמש (פח ז) : אל תקרי וכתב אלא וכתב (לד ב) : אל תקרי כודס אלא כד יס (קיד ח) : (כ) כמו אין הכוס אלא מלכות (מזמור ח סוס ג) : אין הכסא אלא עלה (ח יג) : אין עיר אלא אלוס (שם שם) : אין אים אלא אכזרים (ד ז) : אין אים אלא נא (ד ח) : כוז זו תורה (ז ג) : תעביה זו תורה (שם שם) : אין זאת אלא תורה (ח ג) : אין דסב אלא מלכות (שם שם) : אין כן אלא יכרהו(ב ד):אין נוצר אלא הגייה (י ד):אין עדה אלא בית המקדש(יח ג):אין שם אלא תורה (עז ז): אין לכן אלא שבועה(יז י):אין ממתים אלא גבורים(יז יח):אין חיל אלא מרכז(שם שם): אין רכש אלא הפסק מלכיות(יח יב): אין טוח אלא תורה(כה ב):אין טוח אלא לשון (שם שם): אין טוח אלא ביהמ"ק (שם שם) : אין יגעו אלא לשון קיום (ל ג) : אין נגזרתי אלא לשון מיחוך כלי בחיל (לה ח) : אין ידך אלא לשון מכה (לב ג) : אין כריסה אלא לשון חפיכה (מ ד) : אין עתידה אלא תפלה (נה ב) : אין שיחה אלא תפלה (שם) : אין פניעה אלא תפלה (שם) : אין אהל אלא תורה (שם ב) : אין מן אלא מזומן (קח ג) : אין יעטוף אלא לשון נידה (עג ב) : אין שית אלא מזיקים ובעלי חמם (שם) : אין סדכך אלא מלית סדל (ל יח) : אין נהכוח אלא מלכות (לג ו) : אין עשה אלא לשון תעוכה (ק ב) : אין כאשם אלא יבראל (קל ח) : אין קדוש אלא יבראל (שם) : אין מוב אלא בית המקדש (קד יג) : אין מפלט אלא מעקל (קיט ח) : (כא) נעוש אין כתיב כאן אלא שעול (מזמור ח סוס יח) : וכמותה ס' אין כתיב כאן אלא ובמותמו (ח מז) : כהניס לויס יבראליס לא נאמר אלא המדש (ח יח) : שופש אין כתיב כאן אלא נשפש (ח כ) : במשפעיס אין כתיב כאן אלא במשפש (ח כא) : שפשבמו בי לא נאמר אלא שפוטפים (ח כב) : כלי חכס אין כתיב כאן אלא כלי יוצר (ב יח) : זבח אין כתיב כאן אלא זבחי (ד ט) : על סאמלה אין כתיב כאן אלא על סאמיות (ס ח) : מי כתיב אלן לשס משס כתיב (י ח) : יבועה לא נאמר אלא יבוטות (יח ס) : פניו לא נאמר אלא פניתו (יח ו) : יבר יהוו פניתו , סיס לו לומר יבריס , או יבר יחזה פניו (יח ו) : יגל אבראס ויבמח יאמן אין כתיב כאן (יז ז) : מי ידור אין כתיב כאן אלא מי יגור (סו ג) : לא נאמר ימסכו מלדך אלא יסוד אין כתיב כאן (יז ח) : ולפוגס אין כתיב כאן אלא ולפוגך (יז יג) : כחיליס אין כתיב כאן אלא כחילות (כב ח) : אלוסיס טומד אין כתיב כאן אלא נלב (כב יט) : ויסי בכחות אין כתיב כאן אלא ויסי כרחות (כב כז) : אבר סס בוניס אין כתיב כאן אלא בסבנתו (כה י) : כל מבקש מבה אין כתיב כאן אלא כל מבקש ס' (כה ו) : נלדוף בניב אין כתיב כאן אלא לרדוף אחריו (כו ג) : נחלק אין כתיב אחלק (שם) : בוסס חיו אומר אלא טוענים (לח ב) : ונוחו אין כתיב כאן אלא ונחלו (שם) : נוחל אין כתיב כאן אלא נחלתך (שם) : יבאתו אין כתיב כאן אלא והבאתו (לא ד) : וכל מתבוות לא נאמר אלא וכל יכ מתבוות (כה ד) : דבמו ויקלאו אין כתיב כאן אלא דבר ויקבא (נ ח) : במנגן אין כתיב כאן אלא במנגן המנגן (מ ד) : מעבסו אינו אומר אלא כמעבסו (קב ד) : במת אין כתיב כאן אלא ישמת (עה ב): אמרו אין כתיב כאן אלא יביטו (קד ג) : מי כתיב תועלים מעלים כתיב (קד כז) : (כב) כתו : ואני נכבתי תמתמים כמל"ם ושון לא סכתי , ד"ל תסכתיס כמד"ל נעל מסכה , ד"ל גדכתיהו כמל"ם נסיכי מדם (מזמור ב סוס מ) : כרתי אלו טוכתי בריתות , פלמי מופלאי בב"ד , ובנגן אמרי שהן אומרין דבר ואין מי שמפיח אחריהן (ג ג) : למה נקרא שמו אלהי הרחמים כו' (ג ג) : מהיכמה זו דימסום (ג ג) : שוכי בן נחש זה משן בן נחש כו' (שם שם) : מבכב ופפות וכלי יוצר , מבכב אלו פזוקתיה מלעות כו' (שם שם) : וכן דוכם שם חמים ושטוים וקלי וכו' ע"ש : למה נקרא שמו שוכך למה נקרא שופך (ק ד) : למה נקרא שמה מושיב (ז ג) : מהו בוכג ומנגן (ז ג) : למה נקרא שמו פמוחל (ז יג) : מהו מלוי (ז יז) : ויילך לשון כיוסס (ח ב) : מולניס אלו שבחון יונקים אלו שבחני אמן (ח ב) : מהו יהוספב (ח ח) : פחים נומרין לחבב כמד"ל פחס לנחליס (יח ס) : פחים מלודיס כמד"ל כמכר לפוד לא פח (שם) : דומה זה אלך מות (יח ו) : למה נקרא שב אל כהוחות דומה (יח ו) : מאי מקורמי מזומניי (יד ז) : בל עליך , דומס לפכם מלת בל (עז ח) : בבניעהו שברהו כד"ל כרהו ונפלו (יז י) : תרחתך , מפכם בכמה מופניס (יח ז) : תפפוני , מפכם בכמה מופניס (יח י) : למעבהו , מפכם בכמה מופניס (יח ח) : נוחי כמד"ל בניהו מרחס (כב כג) : כתהוני , מבהרין לי , כמד"ל כתהו את הגיחון (שם) : כדונג כהדין שעוחה (שם) : למה נקרא מלקחיים שהן כמין מלקחיים ליקח את האוכל (שם) : למה נקרא שמה עגלה כו' (נח ד) : למה נקרא שמו פמוחל (פ ח) : למה נקרא שמו נגל (פח ד) : מהו בלזה , סדול , כמו בלוז (ל יח) : לקוע לשון מליסת כמו נקבה נפשי כחיי , ר"ל אחר לשון נידוי הוא (נה ג) : למה נקרא חלילים כו' (ע ב) : מהו פעיליס (שם) : מהו חוטבה (שם) : מהו בלעבה (שם) : למה נקרא שמה הכידה (קד יד) : אין בניעות אלא שבחוני (קיג ס) : מהו קולו קילסו (קיד ב) : (בג) כמו שמלאה מעבדים מאבי כתיב שם' מאליס , כנגד עשרים כו' בכתוב שם' יפציה (מזמור ח סוס ח) : עשרים ושתים מאבי כנגד מעבדים ושמים חומיות (שם שם) : חתם קימות ניבה דוד להקב"ס בספר מהליס , ד' כנגד ד' מלכיות , ואחת כנגד נוג ומנוג (ג ז , ומזמור יז סוס ע) : מנגני שלש טיו"ן כנגד ג' מלכיות (ס יד) : ז' מדורי ניהנס כתוכים בפקוד (יח ס) : מלבבה כוסות של פורעניות ואלבעה של יבוסה (יח ס) : כלפי שנפלו לפניו עשרה שונאיו אחד עשרה קילוסין (יח ח) : לפי שקילסו בעשרה קילוסין , לפיכך קילסו בעשרה הלוים בקוף מהליס (שם שם) : תשעה פסוקים יש במזמור יפיך ס' כנגד תשעה שהחסה מעברת טולד (כ ג) : שמוש עשרה מזמורים מלחם מהליס עד מזמור זה כנגד שמונה עשרה ברכות (שם שם) : מלה ובעיס ואחם פרעיות שבחוב בחורה לבול ולמיכה ולזיווי כנגד קב"ס שעתיו של אברהם (כב יב) : קב"ח מזמורים שבס' מהליס כנגד שעתיו של יעקב (שם שם) : קב"ג פעמים שעתין אחר הקורא את

מקומות שקצר בדרשה ולא גמר כל הענין כי כבר אמור למעלה וסיים "וכו'" או ציין באיזה מזמור נמצא המאמר, ובאיזה מקומות הם דברי המעתיק שקצר ולא העתיק בשלימות (כד): ולפעמים סיים "וכל הענין" (כה): ונמצא כי השתמש בהרבה מקומות במלות זרות, וכולן בארתי בהערות וברשימה אשר ערכתי (בפרק ח) תמצא כלם ערוכים ע"פ סדר א"ב ואנה מבוארות בהערות.

ובכלל המדרש הזה לשונו צח וקל, והוא מדרש יפה מאד, אשר יתענגו עליו הקוראים הישרים המוקירים והמכבדים דברי קדמונינו ז"ל:

דינים

כהגל הגלויה כנגד שמותיו של מהמן (שם): י"ח מזכרות יש בפרשה הזו לפי מנין לכך לפי שהם תשפלנו י"ח ברכות (כא ב): י"ח מזכרות יש בפעמיים המשכן כנגד תקנו י"ח ברכות (שם בהוספה): חמשה פעמים כתיב כאן בנפקי כו' (קנ ג): (כד) (במזמור ח אות יח) וכתשבחה דר' יוסי שמלך אגג רבו ללמוד תורה וכו', סיים במלת וכו' ולפי שהיה המעשה בפלימות: (מזמור ס אות ז) מצל למלך כ"ו שהיו לו שתי לגיונות קשתים וכו' במזמור תפלה למשה, יש לתקן בס"ל במזמור תפלה לדוד והוא מזמור פ"ו אות ז' ס"ם בהערה שני: (ז יז) וכו' כדלעיל, כ"ה בכ"י ק' וכ"י ו' אבל בכ"י החכירים ליתא וגם חסר כל המאמר וכי שמעו כוס סיס: (מזמור יב אות ד) וכו' מפורש לעיל במזמור שתי סוסים, הוא מזמור ק' אות ג': (יב ד) כמפורש במזמור ז', הוא שם אות ז': (מו ד) לה רגל על לשונו דאל"י הקב"ה מקיש עלם תיבות וכו' כדכתיב לעיל, כ"ה בכ"י ק' ו' וגילקום, חוץ מכ"י ב' ג' ד' ז' ובנדפס ליתא וכתוב למזמור ז': (מז ז) וכולא כדמתלקין במזמור לתמון: (מז יב) וכו' כדתכרין במזמור שם תקיתי, כ"ל במזמור יח אות ו': (יח נג) מחרי המלות שמור עכי ותשמור ננך נמלא בכ"י ב' ג' ס' ובדפוס לתמון "וכו' במזמור יז" ובדפוס ווינישא בטעות במזמור י"ו, ותה"כ לעינו בדפוסים תחכים ע"ז, וחוץ במזמור י"ז אות ח': (יח ס) וכו' במזמור תמיני, ובכ"י ג' ובדפוס לתמון סגי' טוען במזמור תמיני, וחוץ כתו וכו', כי במקום וכולי היו כותבין כולן והמדפיס מן דפוס ווינישא הניח כלנן במזמור תמיני ול"ל כולי במזמור תמיני וחוץ מזמור ס' אות ג': (כ ס) כמו שכתוב במזמור פ"ו, וכ"ה בכ"י ד' ו' ח' ול"ל במזמור י"ד אות ו' ובכ"י ב' ד' ס' ז' כתמר לגכון במזמור י"ד, ובדפוס לתמון נמחק מן אותיות ע"ו נעתים י"ח וכן נדפס בפעמים בכל הדפוסים: (כח ד) וכו' במזמור לשם רבנו, ובכ"י החכירים וכו' במזמור למעלה וחוץ במזמור ב' אות י': (כח ס) כי כדכתיב לעיל, ובכ"י ו' כדכתיב לעיל במזמור למעלה מזה, ובכ"י ב ג ד ס ז ח, וכו' במזמור על מעלה, ובדפוס לתמון וכו' במזמור הנמים מספרים, ובדפוס ווינישא וכו' במזמור הנמים מספרים על מעלה, חוץ במזמור יח אות יג: (כז ד) לאכול את נמני נמס נחיש נקצבנ את יסרחל ליום הדין כ"ה בכ"י ח ו, חוץ בכ"י החכירים הני' אתן נתין נקצבנ את יסרחל ותומרים לפני הקב"ה אלו שובדי ע"ז ואלו פוגדי ע"ז וכו', ובדפוס לתמון ותה"כ בכל הדפוסים נשמע מלת "וכו'" ומלת המאמר בשלימות במדרש תהלים מזמור ל' אות כ', וכן בפסיקתא לחכי, וכוי"ל פכ"ח אות ד': (לח בסוף) תכ"מ בר לחפ בפ"ל יוחנן ד' דברים הללו לו הקב"ה לאברהם בכ"י ח וכ"י ו כתוב כל המאמר בשלימות, אבל בכ"י ב ג ד ס ז ח ובנדפס המאמר מקוצר וכתיב הללו הקב"ה לאברהם את המלכיות וכו' במזמור כ"ב: (מ ד) לנוח עמית אתם ס' כתוב בכ"י ח ו המאמר בשלימות, אבל בכ"י החכירים המאמר מקוצר וכך היתה: לנוח עמים ס' תלמי שיכבל לו מגרהם את סגלות וכו' במזמר כ"ב, וחוץ במזמור כ"ב אות מ': (מב ח) זה"ס אותה חיים למעלה למעכיל וכו' במזמור ל"ב, הוא במזמור ל"ב אות ח', ובכ"י ב ג ז כתוב במזמור לב ומלת "וכו'" ליתא ובדפוס לתמון נמחק מלה "במזמור" וחסר הניון "לב" ומ"ש דפוס לתמון נדפס כן נדפוס וויניציא ותה"כ בכל הדפוסים ותמהני כי מלה במזמור מוסבת למעלה למלות זרות הכתוב על תפיקי חיים, ובחמת חן כחיל תעבוד מחמיל מלחמ מדם, ומרע"ח נלה לסגיר במזמור חילה בעמר וחוץ מזמור כ"ב ועמה נזה כי לא נמלא מלומה במזמור כ"ב רק ל"ל במזמור ל"ב, ותה"כ מתחיל כחיל תעבוד מלחמ בפני עמנו: (נב ח) וכו' למעלה, הוא במזמור כ"ב אות י"ד, ובדפוס לתמון סגי' המדפים וכו' במזמור כ"ב ובנדפס כן בכל הדפוסים: (מע ג) כמו שכתוב במזמור מ"ה ל"ע במזמור מ"ו, וכן הוא בכ"י ו' ובהוספת מרע"פ, אבל בכל כ"י החכירים ובנדפס חסר מלחמ שלם וגם המאמר הזה חיטט: (נב ב) מעשה בגוכל אחד שסיה מסגר בשיכות של ליפוכי וכו', כ"ה בכל כ"י והוספתי נפניס סיים שמעשה כמו שנמלא בתנחומא מגוכא חום ס'. (סע ב) מחרי המלות ר' יוסי בן מלפתא חומר עתיד בן לתפלה נמלא בכ"י החכירים ובנדפס "במזמור למעלה מזה", הכוונה למזמור ק"ה: (עח כ) ויבן כמו רמים מקדשו כשמים כועה לת מבוו וכו' במזמור כ"ב, כ"ה בכ"י ב ד ס ז ובדפוס לתמון, ובדפוס ווינישא בטעות במזמור כה, והוא במזמור כב אות כא, ובכ"י ב ד ס ז לא נמלא גם המאמר שלהם ולא נשם כלל, ולחיתי כי גם בשל ל"ל תיקן שס"ל במזמור כ"ב, ושפ"י שה"ל תיקן כן שמפרש בדפוס פרשג ותה"כ בדפוס חמשמרשם: (פו ד) בכל כ"י (חוץ מכ"י ג' ו') גם בנדפס כ' תניגה וכ' יוחנן חמרי בשני ונגרתו המלחכים "במזמור למעלה" הכוונה למזמור כ"ד ובכ"י ג' ו' כתוב כל המאמר בשלימות: (עח ג) במזמור כ"ב, הוא במזמור כא, אבל בכ"י ג ו מוכח פה סיום המאמר כלו כמו שהוא במזמור כב, וגם ברש"פ סופיף פה שם המאמר: (קד ז) כ' יוחנן חמר בשני ונגרתו המלחכים כו' במזמור של מעלה כ"ה בכ"י החכירים ובנדפס וכוונתו למזמור כ"ד, אבל בכ"י ג ו נמלא פה המאמר בשלימות: (שם שם) נמלא בכ"י החכירים ובנדפס (מלבד כ"י ג ו) ת"ב חיטו מעל למלך שמלא מחלם וכו' במזמור ל"ב, ל"ל במזמור ל"ג: (קד כד) ת"ל ברכיה בשם כ' לוי בכ"י ג ו וכ"י ו כתוב כל המאמר בשלימות אבל בכ"י החכירים ובנדפס נמלא רק שחחלת המאמר וסיום וכו' במזמור ע"ג ול"ל במזמור ע"ה: (קו בסוף) בכ"י החכירים ובנדפס נחמר "כדכתיב במזמור פח" יש לתמן במזמור פע בסופו וזה ליתא בכ"י ג ו וכ"י ו: (קיד ג) ת"ר ברכיה משל לנפעל בשר שהיה רכב על החמור בכ"י החכירים (מלבד כ"י ג ו) נחמר שחר זה "וכו'" כי נמלא כל המאמר בשלימות במזמור ק"ה חות י"ח: (קה) כמו במזמור ח אות ב מזמור ע אות ב ושוד ב' פעמים שם סיים "וכל הענין":

ו) דינים ומאמרי מוסר ומדות המובאים בו.

בפרק הזה אספתי לאספה דינים ומאמרי מוסר ומדות הנמצאים במדרש הזה, ואקוה כי לא למותר יהי' בעיני הקוראים וימצאו בהם דברי חפץ.

אין ישיבה בעזרה אלא למלכות בית דוד בלבד (מזטור א' אות ב'): עמוני ומואבי אסורין איסור עולם אבל נקבותיהן מותרין מיד (שם שם): מצוה גוררת מצוה עבירה גוררת עבירה (א' ז'): אם ישב אדם ולא עבר עבירה נותנין לו שכר כאלו עושה מצוה, והוא שבא דבר עבירה לידו וניצל ממנה (שם שם): אל יהו קורין בהם בקורין בספרי מירוס אלא יהיו קורין בהם והוגין בהם ונוטלין עליהם שכר כנגעים ואהלות (א' ח'): בית דין של מעלה אין עונשין אלא מן מאה שנה ואילך (א' י"ב): כל דבר שהי' בכלל ויצא מן הכלל לא ללמד על עצמו יצא אלא ללמד על הכלל כולו יצא (א' י"ד): לא הי' רשות לאחד מן הכהנים לשרת פחות משלשים שנה (שם שם): המקיים מצות תפילין כאילו יגע יום ולילה בתורה (א' י"ז): אין מצות תפילין מתקיימת אלא ביום (א' י"ז): אם קורא אדם ק"ש שחרית וערבית מעלה עליו הכתוב כאילו יגע בתורה יומם ולילה (שם שם): כל מי שהוא קורא שני פרקים שחרית ושני פרקים ערבית, קיים ובתורתו יהגה יומם ולילה כו' (שם שם): ילמד את בנו יונית בשעה שאינו לא מן היום ולא מן הלילה (שם שם): לא ילמד אדם את בנו אפילו אומנות כדי שלא יבטל מדברי תורה (שם שם): בשחר מברך שתים לפניה ואחת לאחריה, ובערב מברך שתים לפניה ושתים לאחריה שתהא הגיות היום והלילה שוים (שם שם): אפילו הגוים שעוסקים בתורה שקולין ככהן גדול (א' י"ח): כשאתה מתפלל התפלל בבית הכנסת שבעירך, ואם אין אתה יכול להתפלל בבית הכנסת התפלל בתוך שדך, ואם אין אתה יכול להתפלל בתוך שדך התפלל בתוך ביתך, ואם אין אתה יכול להתפלל בתוך ביתך התפלל על מטתך, ואם אין אתה יכול להתפלל על מטתך הרהר בלבך (ד' ט'): תיכף לסמיכה שחיטה, תיכף לנטילת ידים ברכה, תיכף לגאולה תפלה (שם שם): כל מי שהוא תיכף לסמיכה שחיטה אין פסול נוגע באותו קרבן (שם שם): כל מי שהוא תוכף לנטילת ידים ברכה אין השטן מקטרג באותה סעודה (שם שם): כל מי שהוא תוכף גאולה לתפלה אין השטן מקטרג באותו היום (שם שם): שתי כוסות יין לברכת המזון (ד' י"ג): חייב לבטל סחורתו ולעסוק בתורה שתורה קודמת לכל (ה' ב'): כמה כתה של צדקה (ה' ז'): עד היכן מתן שכרן לעושי צדקה (שם שם): העושה תשובה כאלו לא חטא (ה' ח'): אינו דן את האדם אלא לפי מעשיו של אותה שעה ולא כשעה שהוא עתיד להיות (שם שם): בק"ש יש שבע מצות (ו' א'): אין מצות ציצית בערבית מוסיפין פורס סכת שלום בשבת ויו"ט ובחול שומר עמו ישראל (שם שם): שבע פעמים שליח צבור אומר קדיש בכל יום (שם שם): שבע מצות אדם עושה בכל יום היינו ב' פעמים ק"ש ג' פעמים שמ"ע ב' פעמים ברכת המזון (שם שם): מילה שקולה כנגד כל המצות (שם שם): כל מי שהוא מהול אינו יורד לגיהנם (שם שם): חייב אדם בכבוד חמיו כבכבוד אביו (ז' ד'): בזכות ברכת כהנים ישראל עומדים (ז' ט'): בשעה שהזקן מתמנה נעשה ערב על הציבור (ח' ג'): כל העוסק בפרה אדומה מטמאין בגדים והיא עצמה מטהרת טמאים (ט' ב'): קורין בכל שנה ושנה עבדים היינו לפרעה במצרים (י' ג'): כל אדם השותה מים בין השמשות גוזל את מתיו (י"א ו'): לשון הרע קשה משלש עבירות ע"ז גילוי עריות ושפיכת דמים (י"ב ב'): כל הנהנה בעולם הזה בלא ברכה מעל (ט"ו א'): צריך אדם לומר בשעה שמברך ברוך אתה ה', וכל ברכה שאין בה הזכרת השם אינה ברכה (ט"ו ח'): כל ברכה שאין בה מלכות שמים אינה ברכה (שם שם): כל מי ששומע קללתו ושותק נקרא חסיד (שם י"א): התקינו חסידים הראשונים שיהא מתפלל שלש תפלות בכל יום, והתקינו ב' אנא רחום ברחמיך הרבים השב שכינתך לציון וסדר העבודה לירושלים, ותקנו בונה ירושלים בברכה בפני עצמה בתפלה ובברכת המזון (י"ז ד'): הדם ולולב וערבה ניטלין בימין (י"ז ח'): לולב בימין ואתרוג בשמאל (שם שם): בהושענא רבה נוטלין ערבי נחל ומקיפין שבע הקפות וחזן הכנסת עומד כמלאך אלהים וספר תורה בזרועו והעם מקיפין אותו דוגמת המזבח (שם שם): כשאדם קם משנתו מתפלל ואומר ברוך מחיה המתים (שם ו'): גדולה תורה מן המצות (י"ז ח'): גדול כח הצדקה בשביל פרוטה אחת שנותן לעני זוכה ומקבל פני שכינה (י"ז י"ד): רשעים שאין בידן אלא זכותן של צדקה בלבד זוכין בה ומקבלין פני שכינה (שם שם): כל העושה תשובה מעבירה שבידו הקב"ה מוסיף לו כבוד וקורא לו שם חביב (י"ח ג'): בשעה שהי' דוד וחיילותיו עוברין על מקום שנעשה להם נס היו יורדין מעל סוסיהן ומשתחוין ונופלין על פניהם ומברכין ברוך שעשה לנו

נסים במקום הזה (י"ח ז'): כשם שאומרים מגן אברהם בתפלה כך אומרים מגן דוד אחר הפטרה (י"ח ח'): לא נתן הקב"ה את המצות אלא לצרף בהן את ישראל (י"ח כ"ה): גדול הכנסת אורחים מקבלת פני השכינה (י"ח כ"ט): אין רוכבין על סוס של מלך ואין יושבין על כסאו ואין משתמשין בשרביטו (י"ח ל'): אם מבקש אדם לומר שבחו של הקב"ה יותר מדאי נטרד מן העולם (י"ט ב'): המלאך שהוא ממונה על התפלה הוא ממתין עד שמתפלל כניסה אחרונה שבישראל ועושה מהן עטרה ונותנה בראשו של הקב"ה (י"ט ז' ופ"ח ב'): דרך ארץ שלא יהא אדם דוחה בשתי ידיו אלא יהא דוחה בשמאל ויקרב בימין (כ"ב ה'): יכול צמים לילה ויום שלשה ימים ושלשה לילות ולא היו מתים אלא היו מפסיקין מבעוד יום (כ"ב ה'): אין הקב"ה מניח לישראל בצרה יותר משלשה ימים (שם שם): מכאן סמכו חכמים לקרות את המגילה בלילה ולשנותה ביום (כ"ב ל"ב): אם עשה אדם הרי הוא מתברך ואם לאו אינו מתברך (כ"ג ג'): אין רוח הקודש שורה לא מתוך עצלות ולא מתוך עצבות לא מתוך שחוק ולא מתוך קלות ראש לא מתוך דברים בטלים אלא מתוך שמחה (כ"ד ג'): בתענית צבור שבשעה שהצבור מתענין שליח צבור יורד לפני התיבה לפי שעיניהם של צבור תלויות בו ועיניו תלויות בהקב"ה שהוא שומע תפלתם (כ"ה ה'): כל מי שמקבל פני זקן כאילו מקבל פני שכינה (כ"ה ו'): לא ירד אדם לגדול ממנו שלא יאמר אני ערב לבי (כ"ו ג'): אם נתפללת וחזר ונתפללת תהא מבושר שנשמעה תפלתך והוא עתיד לעשות בקשתך (כ"ז ז'): אין מתפללין בשבת י"ח אלא שבע כנגד שיש בה שבע הזכרות, אבל בחול מתפלל אדם שמונה עשרה שאם יהי' לו חולה בתוך ביתו נזכר ברכת חולה והוא מיצר, והשבת נתנה לעונג לקדושה ולמנוחה ולא לצער (כ"ט ג'): בשעה שהזקן יושב ודורש ואומר כך אומר פלוני שפתותיו דובבות בקבר ורוחשות (ל' ג'): חושב אדם לעשות עבירה אין הקב"ה חושבה עד שיעשנה, ואם חושב לעשות מצוה ולא הספיק לעשותה, עד שלא עשאה מיד הקב"ה כותבה כאלו עשאה (ל' ד'): לא יעשה אדם דברי תורה קרדום לחתוך ולהשתמש בהן ולא עטרה לעטר בהן (ל"א ט'): אם עשה אדם תשובה שלימה שלבו עוקר עליו הקב"ה מוחל לו (ל"ב ב'): עבירות שהתודה עליהם שנה זו אסור להתודות שנה אחרת ואם חזר עליהן הרי הוא מתודה עליהן שנה אחר כו', ורבנן אמרי עבירות שנתודה עליהם שנה זו אעפ"י שלא חזר עליהן צריך להתודות עליהן שנה אחרת (שם שם): כשקורא ק"ש משים הציצית כנגד הלב (ל"ה ב'): הטלית משליך מאחוריו ומלפניו (שם שם): ביד שמאל אוחז הציצית בזמן ק"ש (שם שם): במוצאי שבת מריח בחוטמו (שם שם): מסתכל בצפרנים אור להבדלה (שם שם): בתפלה כורע כריעת ברכיים (שם שם): בברכי נעשה סנדיקום לילדים (שם שם): רגל ימין מצות חליצה (שם שם): רגל שמאל קודם לשלש פסיעות (שם שם): קשה לשון הרע יותר מע"ז (ל"ט א'): כל מי שהוא מבקר את החולה מעבירין מחליו אחד מששים וכל מי שאינו מבקר מוסיפין על חליו אחד מששים (ט"א ב'): קשה לשון הרע משפיכות דמים ומגילוי עריות וע"ז (נ"כ ב'): צריך אדם להתפלל ג' תפלות ביום (נ"ה ב'): כל התפלות בטלות לע"ל והודיה אינה בטלה לעולם, וכל הקרבנות בטלות לע"ל, והתודה אינה בטלה לעולם (נ"ו ד'): הקב"ה מייחד שמו על הזיווג (נ"ט ב'): עד היכן חייב אדם לעמוד בתפלה (ס"א ב'): הקב"ה משלם לו שכר זכיותיו אבל אינו מדקדק על עבירות שבידו ואינו מדקדק על עבירה להפרע ממנו במה שחטא (ס"ב ד'): אין תפלתו של אדם נשמעת אלא א"כ משים לבו כבשר (ס"ה ב'): שערי תפלה פעמים פתוחים ופעמים נעולים אבל שערי תשובה אינן ננעלין לעולם, התשובה כל שעה שאדם רוצה לעשות תשובה הקב"ה מקבל, אבל לתפלה יש עתים (ס"ה ד'): כשישראל יושבין ועוסקין בתורה הקב"ה משרה שכינתו ביניהם (ס"ח ט'): כל הרואה פני הקב"ה אינו מת (ס"ח י'): עתים הם לתפלה ואימתי עת רצון בשעה שהציבור מתפללין (ס"ט ב'): אמר הקב"ה הוו מזכירים אותי בכל פעם ופעם, שכל זמן שאתם מזכירין אותי מעי הומים עליכם (ע' א'): ישב וחישב שלא יהיה משמר נוטל עם חבירו בשדה אחוזה (ע"ח כ"א): כל מי שהוא נכנם לבתי כנסיות ובתי מדרשות זוכה ונכנם בבתי כנסיות ובבתי מדרשים לעולם הבא (פ"ד ג'): כל היוצא מבית הכנסת ונכנם לבית המדרש עליו הכתוב אומר ילכו מחיל אל חיל ולא עוד אלא שזוכה ומקבל פני שכינה (פ"ד ג'): כל מי ששומע קללתו ושותק וספוקה בידו למחות נעשה שותף להקב"ה (פ"ו א'): המלאך שהוא ממונה על התפלה כו' (פ"ח ב' ולעיל י"ט ז'): כל מי שקדמותו יסורין בעולם הזה יש לו חלק לעולם הבא (צ' י"ב): בזמן שישראל מתכסין בציצית לא יהיו סבורין שמא תכלת הן לובשין אלא כך יהיו ישראל מסתכלין בציצית כאלו הדר

שכינה

שבינה עליהן (צ' י"ח) : ר' שמואל בר רב יצחק הוה מפקד לספרייא דיהון מפנין לטלייא בארבע שעות , ר' יוחנן הוה מפקד לספרייא דלא ליהוי מחיין לטלייא בין י"ז בתמוז לט"ב (צ"א ג') : נטל אדם הראשון שני האבנים והקישן זו לזו ויצא מהם אש והבדיל עליו בורא כאורי האש לפיכך אנו מבדילין על האור במו"ש, אף ביום הכפורים מבדילין ששבת האש באותו היום (צ"ב ד'): כל מי שמודה על פשעים ועוזב ניצל מדינה של גיהנם (צ"ב ז'): צריכין עשרה בקבורת המת (שם שם): צריכין עשרה בברית מילה (שם שם): צריכין עשרה לברכת השם (שם שם): צריכין עשרה להליצה (שם שם):צריכין עשרה בברכת נשואין (שם שם):תובע צרכיו בשומע תפלה (ק"ב ב') : צריך אדם להיות עלוב בתוך ביתו כ"ש בביתו של הקב"ה (ק"א ג') : תפלה שהם מתפללים בראש השנה ויום הכפורים מכפר עליהם (ק"ב ג'):תפילין צריכין גוף נקי כאלישע בעל כנפים (ק"ב ז'): לא ליהוי לימא אינש רחמנא ירהיק יתנא מן חטאה אלא ירחיק חטאה מינן (ק"ב י"ג): כל דבר ודבר מלאך ממונה עליו אם זכה אדם מלאכי שלום מסורין לו , ואם נתחייב אדם מלאכי חבלה נמסרין לו (ק"ד ג'): שיחתן של ישראל תורה היא (שם שם): זוכה אדם מלאכי השרת מלוין אותו ומשמרין אותו ואין נוגע בו דבר רע (ק"ד ג'): מי הוא זה שעושה צדקה בכל עת , מי שכותב ספרים ומשאילן לאחרים (ק"ו ג') : אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש ולא מתוך שחוק ולא מתוך קלות ראש ולא מתוך דברים בטלים (ק"ח א') : אם כוונת לבך בתפלה תהא מבושר שתפלתך נשמעת לפני הקב"ה (ק"ח א') : חביבין יסורין שהן מרצין כקרבנות (ק"ח ט"ז) :

ז) שמות התנאים והאמוראים המובאים בשו"ת מסודרים עפ"י סדר אלפא ביתא עם הערות .

בפרק הזה אני נותן לפני הקוראים רשימה משמות תנאים ואמוראים מסודרים עפ"י סדר א"ב , מה שאמרו בעצמם , ומה שאמרו בשם אחרים , ומה שאמרו אחרים בשמם , ובכלם ציינתי באיזה מזמור ובאיזה אות נוכרים , כמו לדוגמא ציינתי כ' י' הכוונה מזמור כ' אות י' , ונרשמים עד סוף מזמור קי"ח , כי מן מזמור קי"ט עד סוף הספר היא הוספה מאוחרת . גם ערכתי הערות קצרות על השינויים הנמצאים בכתבי יד האחרים ובנדפס , גם במקומות אחרים , במבוא התנחומא אות ז' אספתי לאספה שמות תנאים ואמוראים הנמצאים בתנחומא ודברתי שם בהערות שלי קצת על זמנם ומקומם ומי היו רבותיהם וחבריהם ותלמידיהם , אבל פה במבוא שלפנינו לא עסקתי בזה רק באיזה מקומות , כי רובם נזכרים גם בתנחומא , ידרשם הקורא בשם וימצא מבוקשו , ובפרט כי לחקירות כאלה קצר פה המצע מהשתרע , ולזה נדריש ספר שלם .

אות א'

ר' אבא . א' ט"ו , ד' ג' ר' חלבו בשמו (א) . ט' ד' , י"א ב' ר' ברכי' בשמו (ב) . י"ד נ' , ט"ז י"ו (ג) . י"ח ז' , שם ט"ז , שם י"ז ר' יודן בשמו, שם י"ח, שם שם ר' סימון בשמו , שם כ"ט (ד) . י"ט ז' ר' פנחס בשמו , שם י"א ג"כ כן , כ"ה ו' (ה) . ל' ה' ר' חייא בשמו , שם שם , ל"ב ג' ר' אלעזר בשמו, ט"א ב' (ו) . פ"א ה' ר' ברכיה בשמו , פ"ו א' ר' אלכסנדרי בשמו (ז) .

ר' אבא בר אחא . ע"ח י"ז (ח) .

ר' אבא בר אלישע . כ"ב כ"ב (ט) .

ר' אבא בר זבדא . ט' ט"ו (י) .

(א) בס בסמרא ל"ח בסיומתי כי בזוטמתי הגי' כ' חלבו בשם ר"ל אבא ממוקא , והוא כ' אבא האלמוני שבזכר בתנחומא ס"ם נמצוא לזה ז' בסמרא ג' : (ב) בס בסמרא ז' בסיומתי כי בוי"ל הגי' בשם ר"ל אבא בר כהנא : (ג) בתיזה כ"י ובנדפס הגי' רבא אמר ומין בפק בסיס בהוב כ' בא אמר , ובזוטמתי כ' בא הוא כמו כ' אבא , ואתחנן בהוספות ובפסיק רבא אמר בן בתבתי בס בסמרא מ"ו : (ד) בתנחומא הגי' כ' אבא בר אחא , עיין בס בסמרא ל"ז : (ה) בכ"י האחרים ובנדפס הגי' כ' אחא , עיין בס בסמרא כ"ג : (ו) בוי"ל הגי' כ' אבא בר יכמיה בס"ל מחיר פ"ם בסמרא י"ד : (ז) בילקוט הגי' כ' אבא וכ' אחא בס"ל אלכסנדרי , פ"ם בסמרא ה' : (ח) עיין בדל בדוכות בסמרא , ובמזמור ק"ה לוח ו' הגי' כ' אבא בר בהנא , ובפסיקתא דל"ב כ' אבא בר ממא פ"ם במזמור פ"ח בסמרא קכ"ז : (ט) גם בזה נזכר ביוחסין ובסס"ד , ומצאתי ביוחסין בכלם לד 100 שבניו כ' אבא בר אלישוב בזמן כ' מני בניה דל' יונה , ובכל סס"ד כתב גם מצאתי זכרו , ומוני ל"ל לפניו כ' אבא בר אלישוב : (י) הוא

ר' אבא בר זעירא. כ"ח ד' (יא).
ר' אבא בר יודן. ל"א ז' (יב).
ר' אבא בר ירמיה. ד' ט' ר' זעירא בשמו (יג).
ר' אבא בר כהנא. א' כ', שם כ"א, ג' ג', שם שם, ט' ג', שם שם ר' אחא בשמו, י"ח י', כ"ב י"ט, כ"ו ה', שם ו', שם שם, ל"א ז', ל"ו ז', מ"ט א' יחד עם ר' יצחק, נ"ב ד', ע"ח ג' בשם ר' זבדי בן לוי, פ"ו ב' ר' ברכיה בשמו, צ' י"ד, שם ט"ז, צ"ג ה', ק' ב', ק"א ד', ק"ג ו', שם ח' בשם ר' יוחנן, שם י' ר' ברכיה בשמו, ק"ה ו', ק"ו ד', שם שם בשם ר' לוי, ק"ז ד' בשם רבותינו (יד), קי"ד ה'.
ר' אבא בר פפא. ל"ב ב' ר' פנחס הכהן בשמו (טו).
ר' אבדימי דמן חיפה. ל"א ו', ס"ח י'.
ר' אבדימי בר נחוניא. ק"ג א' (טז).
ר' אבהו. ט' י"ג בשם ר' אלעזר, שם י"ד, י"ב ד' בש"ר יונתן, י"ג ד', ט"ו א', שם י', י"ו ח', י"ח ו' (יז), י"ט א', שם ב' בש"ר יוחנן (יח), שם י"א ר' חנינא בשמו, כ"ב כ"ט יחד עם ר' חזקיה בשם ר' אלעזר, כ"ג ג' ר' ברכי' בשמו, כ"ד י', ל' ה' ר' יעקב בר זבדא בשמו, ל"ב ב' ר' הונא בשמו, מ"ה ז', ע"ח כ"א בשם ר' יוחנן, פ' ג' ר' חלקיה בשמו, פ"א ד', פ"ח ב', צ' י"ז, צ"א ו' ר' חנינא בשמו בש"ר שמעון בן יוחי, שם שם ר' חנינא בשבו בש"ר יוחנן, צ"א ז' בש"ר יוחנן, שם ח' (יט), צ"ב ד' ר' הונא בשמו, צ"ו א', ק' א' ר' יעקב בשמו, ק"ג ג', שם ט"ז ר' ברכיה בשמו (כ), ק"ד י"ח בשם ר' שמעון בן לקיש.
ר' אבהו בר זעירא. צ' י"ב (כא).
ר' אבין. ד' ג', שם ד' בשם ר' אחא, ו' א', ט"ו ד', ט"ז י"ב, י"ז ה', י"ט ב', כ"ה י' (כב), כ"ו ו', כ"ז א', מ"א ב', ע"ח י', שם ט"ז רב הונא בשמו, פ' ב' ר' מנחמא בשמו, שם ד', צ' ה', קי"ד ו' בש"ר סימון.
ר' אביתר. ד' ג' (כג).
ר' אהבה. ג' ז' (כד).
ר' אוניא. א' י"ח (כה).
ר' אושעיא. ד' ג' (כו).
ר' אחא. א' ו' רב הונא בשמו, שם י"ב ר' חייא בשמו, ב' ו' בש"ר שמואל בר

פלמיד בר הוגה, ומוח ר' בה בר זבדי אמונה בירושלמי פיין נסה"ד בפרטו. (יא) לה מכר בסה"ד ובסה במזמור כ"מ סעיף ל"ו סבחתי במדרש ב"ל סני' ר' אחבה בר זעירא, ובילקוט סני' ר' לחה בר זעירא, ופיין בסה"ד בפרק אחבה בריה דר' זילא, גם בפרק ר' לחה בר זעירא עקביה הוא ר' חמייה בר זעירא והוא ר' אמוס בר זעירא והוא ר' אחבה בר זילא כי בלשון ירושלמי אמוס הוא אחבה, ופיין במקום המגומות ר' לחה בר זעירא ובסעיף י"מ. ואולי ל"ל במדרש ר' לחה בסה"ד זעירא והוא הנזכר בירושלמי נדרים פ"ח ס"ה (דף מ' ס"ד) ר' בה אחידה בשם ר' זעירא ובירושלמי ר' בה הוא כאן ר' לחה. (יב) כ"ה גם בכ"י ו' לחבר בכ"י אחריס ובנדפס בני' ר' יודן לבד פיין שם סעיף כ"ה, ור' לחה בר יודן נאמר במדרשים והוא כאן ר' לחה בר יאודה בירושלמי. (יג) נאמר גם בנדה י"ח ע"ב ר' לחה בר ירמיה ופיין שה"ד בפרק בר ירמיה. (יד) כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י אחריס ובנדפס בני' ר"ל לחה בר לחה בשם רבינו. ופיין שם במזמור ק"ז סעיף י'. (טו) בפל שה"ד בפרטו בשם הירושלמי ריש פ"ק דבכורות שנזכר שם ר' פנחס בשמו כאן שהוא לפניו במדרש. (טז) בפל שה"ד (דפום ווהרשוי דף י' ע"ח) בהיותו בשם המדרש שו"ט שלייכתי. (יז) כ"ה גם בכ"י ו', ובאיצה כ"י ובנדפס ר' לחבו בשם ר' לחה, ובילקוט ר' חיבי בש"ר לחה, ובמדרש שמואל ר' בהיה בר בסא"ר לחה בר בסא ע"ש במזמור י"ח סעיף י"ל. (יח) בדפוס רומנו ומח"כ נכל הדפוסים בשמו שמלות "בש"ר יוחנן" פ"ש סעיף ז'. (יט) כ"ה גם בכ"י ו' ל"ל לחבו ובכ"י אחריס ובנדפס מוכח שתמי: (כ) כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י אחריס ובנדפס ר' בהיה בש"ר לחבן ובתגומת בני' ל"ל לחבן הלוי ע"ש במזמור ק"ג סעיף פ': (כא) כ"ה גם בכ"י ו' לחבר בכ"י אחריס ובנדפס המלות "בר זעירא" ליתא כמו שבארתי שם בסעיף ס"ו, ולא נמלא אבי' זעירא היה לו בן בשם ר' לחבו רק נמלא ר' זעירא בריה דבי לחבו פיין שה"ד ואולי ל"ל ר' לחבו בש"ר זעירא. (כב) בילקוט אחריס רמז תש"ב הביא בני' ר' לחבן בש"ר יעקב פיין שם סעיף ל"ד. (כג) שמחתר מצו"ע נמלא גם בירושלמי נרכות פ"ט דף י"ג ע"ח וזכר גם שם והיה בימי בר יהודה פיין ניטין ו' ע"ב. (כד) עי' לעיל סעיף י"ח והוא כמו ר' לחבו. (כה) בביאו בעל שה"ד (ד' וואהרשוי דף י"ח ע"ח) בשם המדרש צו"ע גם בשם מדרש תזית פ' שבשמי לחבה. (כו) הוא כמו ר' הושעיה פיין להלן בשם ס'.

בר נחמני, ג' ב' ר' יעקב בשמו, ד' ב' ר' אבין בשמו, שם ז', שם ט', שם שם ר' נתן בשמו (כז), שם י' רב הונא בשמו, ז' ג', שם ט', ח' ב', ט' ג' בש"ר אבא בר כהנא, שם י' ר' לוי בשמו (כח), י' ז' ר' יודן בשמו, י"א א', שם ג', ט"ז א', י"ח י', שם י"א יחד עם ר' פנחס בש"ר חמא בר חנינא (כט), שם י"ב, שם ט"ו (ל), י"ט י"ז, כ"א א' ר' חנינא בשמו, כ"ב כ"ה, כ"ד י' בשם ר' יוסי (לא), ל' א', ל"ד ב', ס"ח ב', ע"ה ד', ע"ח ג', שם ה' בש"ר יונתן, פ' א', פ"א ד' ר' יוסי בן יעקב בר אידי בשמו, פ"ו ו' (לב), שם ז' בשם ר' תנחום בר חייא, פ"ז ו', פ"ח ב' (לג), ק' א' ר' יעקב בש"ר אבהו בשמו, שם ג', שם ד' ר' הונא בשמו, ק"ב ג' בש"ר אלכסנדרי, ק"ג י"ב בש"ר תנחום (לד), שם י"ח, ק"ד כ"ה, ק"ו א' (לה), שם ד' יחד עם ר' הונא, ק"ד ו' בש"ר יונתן (לו), קי"ט א' ר' הונא בר אבין בשמו.

ר' אחא בר אדא. ל"א ט' (לז).

ר' אחא בר חנינא. ק"ה י"ב (לח).

ר' אחא בר פפא. ט"ז ב' (לט).

ר' אידי או רב אידי. ב' י"ג, ב' ט"ז ר' חונייא בשמו, ט' ז' ר' יהושע בשמו, ט"ז ד' ר' לוי בשמו (מ), מ' ד' עם ר' יודן ור' חמא בר חנינא בשם זקן אחד שאמר בשם רבי, פ"ז ה' רב הונא בשמו, צ"א א' ג"כ כן, צ"ב ט' ג"כ כן.

ר' אייבו. ב' ב', ג' ג', ו' ב', ז' י', ח' ב' ר' יהודה בשמו, שם ו', כ"ג ג', כ"ד י"א ר' יודן בשמו, כ"ז ד' ר' חלפתא בשמו, ל"ו ח' עם רבנן, נ"ט ד' ג"כ כן, ע"ב א', ע"ח ד', צ"ג ב', צ"ד ג' יחד עם ר' שמואל בר נחמני, ק' ג', ק"א ד' בש"ר מאיר, ק"ז ד' בש"ר יוסי בן זימרא, קי"ג א' עם ר' יהודה בר סימון.

איסי בן עקיבא. כ"ג ה' (מא).

ר' אליעזר. א' י"ז, שם שם, ד' י"ב, ט' י' תני בשמו (מב), שם ט"ו, י"ח ז', שם ט"ז, שם כ"ג, כ"ב י"ב עם ר' יהושע, כ"ג ד' שאל את ר' שמעון (מג), כ"ה י"ג, ע"ב ג', ע"ח ט"ו, שם י"ח ר' ברכי בשמו, צ' י"ז, צ"ב ו', קי"ט ו'.

ר' אליעזר המודעי. א' כ', ק"ו ג' (מד).

ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי או ר' אליעזר בר יוסי הגלילי. כ"ב ט"ו, מ"ה ז', ע"ה ד', ע"ח י"ז ר' יוחנן בשמו.

ר' אליעזר בן יעקב. ד' ט' (מה), י' ד', ל"ב ב', שם ד' בש"ר פנחס בן יאיר, ר' צ"ג ח', צ"ד ב', ק"ד ה' (מו).

(כז) כ"ס נכלל כאחי יד נק נכ"י נ', ובנדפס ל' נתן בם"ל מחת ל"ע בם"ל מחת עיין שם בפרש פ'. (כח) שם בפרש ע"ם בכאחי כי בפסיקתא הגי' ל' לוי בם"ל חמת בר חיננא. (כט) כ"ס גם נכ"י ז', ונכ"י מחמיס ובנדפס המעות ול' חמת ליתא והגי' שם ל' פנחס בם"ל חמת בר חיננא כמו שבכאחי שם בפרש ע"ם. (ל) כ"ס גם נכ"י ו' מכל נכ"י מחמיס ובנדפס מוכח שחמי הגי' שם המומר. (לא) שם בפרש ל"ב כאחי בחמת בחדש בם"ל הגי' ל' יסודה בם"ל יוסף, בחמ"ל הגי' לב טוען בם"ל יוסי, ובחזית הגי' ל' טוען בם"ל יוסף וכ"ס בפסיקתא רבתי כ' טוען בשם בר יוסף. (לב) כ"ס גם נכ"י ו', ונכ"י מחמיס ובנדפס הגי' ח"ל מיין ע"ם בפרש כ'. (לג) בילקוט הגי' ח"ל חחת ח"ל חנחו ע"ם בפרש ס"ח. (לד) כ"ס גם נכ"י ו', ונכ"י מחמיס ובנדפס הגי' ח"ל חחת בם"ל מנחום וח"ל כ' חחת בם"ל חנחום ע"ם בפרש ס"ח. (לה) כ"ס גם נכ"י ו', מכל נכ"י מחמיס ובנדפס מוכח שחמי. (לו) כ"ס גם נכ"י ו', ונכ"י מחמיס ובנדפס הגי' ח"ל חחת בר חחת בשם ל' חנין ע"ם בפרש כ"ע. (לז) נזכר קן פעם ח' בשו"ע, ומוכח פרש פעמים בבבלי עיין שם"ד בפרש. (לח) עיין מה שכתבתי לעיל במכוח שהשמומח חוח ז' בפרש י"ע, ונכ"י מחמיס ובנדפס הגי' ל' חמת בר חנינא ע"ם בחזמור ק"ם בפרש מ"ב. (לט) כ"ס גם נכ"י ו', ונכ"י מחמיס ובנדפס הגי' ל' חמת וכילקוט ל' חמת בר חנינא, וכילקוט בחקוס חחר הגי' ל' חנינא בר פפא ע"ם בפרש ע"ץ ואולי נשמט בכ"י מחמיס וחמ"כ בנדפס המעות "בר פפא" ובכמ"ך נזכר ל' חמת בר פפא. (מ) נכ"י מחמיס ח"ל בם"ל מידי ל' לוי בם"ל מידי ובחזמור ב' ח' הגי' ח"ל טוען וכ"י ב ג ד ז וכילקוט ל' זיקן בן יהודה וכחיבי בכמ"ל ערך חיסי בן חקינה וככל חחר ע"ם בפרש מ"ב ובחכילחא חיסי בן חמיי וכגל"ח ז"ל חיקן בן יהודה וכחיבי בכמ"ל ערך חיסי בן חקינה בכבלי הגיה חת השו"ם בלפניו וע"ם חה שכחיב חחרוחיו. (מב) בחכילחא הגי' ל' חליעזר המודעי עיין שם בפרש ע"ב. (מג) בחלמידים ובפסיקתא הגי' חליעזר בר' חמטון שחל חת ל' חמטון בן יוסי בן לקוניא ע"ם בפרש כ"ב. (מד) נזכר חמיד בשם ל' חלעזר עיין מנוח שהשמומח ובפרש ל"ב. (מה) בכ"י נ' ח' ובנדפס הגי' ל' חחת בן יעקב ע"ם בפרש ס"ם. (מו) כ"ס גם נכ"י ו', ונכ"י מחמיס ובנדפס מחמיס המעות "בן יעקב" ע"ם

ר' אליקים. א' כ"ב.
ר' אלכסנדרי. ד' ג', ה' י', ט' י"א, ט"ז י"א רב הונא בשמו, כ"ה ב', פ"ו א'
ר' אבא בשמו, צ"ט ג', ק"ב א', שם ג' ר' אחא בשמו.

ר' אלעזר. א' כ' ר' יודן עמו, שם כ"ב, ג' ב', ו' ג', ז' ב', שם שם, שם ז'
בש"ר יהודה ב"ר אלעאי, ט' ז' ר' יהושע בשמו, שם שם בש"ר יוסי, שם י"ג ר' אבהו
בשמו, י"ח י"ד ר' ברכיה בשמו, כ' ג' יחד עם ר' פנחס ור' יוחנן, כ"ב י' ר' בנימין בר
יפת בשמו, שם י"א בשם ר' יוסי בן זימרא (מז), כ"ב ט' ר' חזקיה ור' אבהו בשמו,
שם ל"ב, כ"ג ג' ר' יהודה בשמו, כ"ה כ"ז, כ"ז ג', ל' ד' עם ר' יוסי בר חנינא, ל"ב ג'
בש"ר אבא, ל"ז ג', מ"א ב', מ"ח ה' עם ר' ברכיה ור' חלבו בש"ר יוסי בר חנינא, ע"ב
ב', ע"ח י"ח עם ר' יוסי בר חנינא (מח), ע"ט א', פ' ד', פ"ד ג', פ"ו ו', פ"ח ב' בש"ר
מנחם (מט), פ"ט ב', שם ד' בש"ר יוסי בן זימרא, צ' ד' ג"כ כן, שם שם ג"כ כן, שם
ה', שם ט"ז, ק"ד ד' ר' ברכי' בשמו, ק"ו ט', שם שם בש"ר יוסי בן זימרא, ק"ג ג'
ר' ירמי' בשמו, ק"ד א'.

ר' אלעזר בר אבינא. ל"א ז' ר' יודן בשמו (נ).
ר' אלעזר בר יוסי. צ"ט ד' (נא).
ר' אלעזר בר מנחם. כ"ב ח' ר' פנחס בשמו, נ"ז ד' ג"כ כן (נב).
ר' אלעזר בן פדת. י"א ג', שם שם, ס"ח י', ק"ו א', ק"י ד' בש"ר יוסי
בן זימרא.
ר' אלעזר בן ערך. א' י"ט.
ר' אלעזר הקפר. י"ז ח', ק"ד ד'.
ר' אלעזר בן שמוע. כ"ב ל"ב, ק"ה י"ב (נג).
ר' אלעשה. ט' ט' (נד).
ר' אמי. א' ב' בשם ר' שמעון בן לקיש, שם שם, ו' ג' ר' יודן בשמו, צ' י'
רב הונא בשמו.
ר' אסי. מ"א ב', פ"א ג' רב הונא בשמו.

אות ב

רב ביבי. י"ב ב' בש"ר יהושע (נה), כ"ב כ"ב בשם רב.
ר' בנימין. כ"ב כ"ט, נ"ב א', ע"ב ב' בשם ר' יהודה (נו).

ר'

הסגה כ"ס. (מז) בתגומת ומדכם במ"ל הני' כ' מלעזר בן פדת ע"ש הסגה ל"ד. (מח) בכ"י ג' וכ"י מ' ובנדפס
מקב שם סתומר, ובכ"י ב' ל' ס' ז' מקב כל המחמר, ובמדכם בתומל הני' כ' מליעזר בש"ר יוסי בר חנינא ע"ש
הסגה קנ"ח. (מט) כ"ס גם בכ"י ו', ובכ"י סתחכים ובנדפס וגם במדכם ב"ל הני' כ' מלעזר בר מנחם עיין שם
הסגה ל', וסומסין הביא ז"ל כ' מלעזר בן מנחם תמך לכ' מבכו, ובעל סה"ד הביא תת לבניו כדרכו ובתב:
לא מנחמי, ותמ"ב הביא בשל סה"ד כ' מלעזר בר מנחם וכ' פנחס תמך בשמו יהושלמי בכתות סוף פסקא מ'.
מה שכתב לא מנחמי, כוון היומסין למחמר הטו"ם מלפניו מזמור פ"ת תות כ' לחיתא שם דכם כ' מבכו כו'
תמך לו כ' מלעזר בכני מנחם טו', וכן תוכח בפסיקתא דר"כ פסקא ויכי במלי סלילה דף קפ ע"ב ופ"ם בהסגה
ע"ו וכן נזכר בתגומת תמול תות מ', ועיין בתגות סתגומת הסגה ד', ולהלן תמנה מהבחתי כ' מלעזר בר
מנחם שמזכר כ' פעמים בשו"ת. (נ) תוכח בסס"ד דף ל"ס ע"ת. (נא) נזכר הכתב פעמים ביהושלמי כ' לעזר
בי כ' יוסי, כו' בסס"ד דף ל"ס ע"ב ותגות היהושלמי קי"ג ע"ב, ועיין שם במזמור ל"ם הסגה. (נב) עיין
לעיל הסגה מ"ע. (נג) עיין תגות סתגומת ושם בהסגה ל"ז. (נד) בעל סד"ם בערך בן מלעזה כתב תכס
ועציר תמנו דכניו הקדום ובשו"ת סי' מ' שתלו פילוסוף תמך טו' טכ"ע. (נה) ביולקוט הני' כ' יהושע תמך
ותמנות ע"כ ביבי בשם ויתא, ובתקומות תחכים סתמר סשמי ע"ת הסגה כ"ג. (נו) בעל סה"ד לא הביא תת
כ' בנימין סשם ושולי הוא כ' בנימין בר יפת תו כ' בנימין בר לוי, ומס שהשתי שמו תן מזמור כ"ב תות כ"ת
הסיולמי שם בהסגה קכ"ס כי בוי"ל הני' כ' בנימין בר לוי, וכן מס שהשתי תן מזמור ל"ב תות מ' בתיזה כ"י
הני' כ' תנין, ובנדפס מ"ל לוי ובוי"ל כ' בנימין בן לוי, וביולקוט כ' בנימין בר יפת ובס בקה"ל כ' בנימין שתם

ר' בנימין בר יפת. כ"ב י' בשם ר' אלעזר (נז).
ר' בנימין בר לוי. פ"ז ג' (נח).
ר' ברכיה. (נט), א' ז', שם י"ז, שם כ', שם כ"ב, ב' ד' בש"ר לוי, ג' ג', ג' ז', ד' ג', ה' ז' בש"ר לוי, שם י' עם ר' חלבו בש"ר שמואל, ח' ז', ט' א' בש"ר יהונתן, שם ב' עם ר' סימון בש"ר יהושע בן לוי, י"א ב' בש"ר אבא, י"ג א', ט"ז ח', י"ח י"ד בש"ר אלעזר, שם כ"א בש"ר שמעון בן לקיש, שם כ"ב, שם כ"ה בש"ר יעקב, שם כ"ט בש"ר לוי, י"ט א' בש"ר שמעון, שם י"א, כ"א ד', שם ה' בש"ר שמואל, כ"ב י"ז, שם י"ט בש"ר לוי, כ"ג ג' בש"ר אבהו, כ"ד ה' עם ר' עזרי' ור' נחמיה, שם י', שם י"א בש"ר סימון, כ"ה ו' בש"ר יוחנן, כ"ו ז' בש"ר שמואל (ס), כ"ז ב', ל"ב ד' בש"ר יודן (סא), מ' ד',מ"ד ב',מ"ח ב' יחד עם ר' חלבו ור' אלעזר בש"ר יוסי בר חנינא, נ' ב' ר' נחמן בשמו, נ"ז ב' בש"ר יוחנן,ס"ב ד' יחד עם ר' חלבו ורב ענן בר יוסף בשם רבי,ס"ח י' (סב),ע"ה ב' בש"ר לוי,שם ג' ג"כ כן,ע"ו ג',ע"ח ו' יחד עם ר' לוי ור' שמעון בן יוסי בש"ר מאיר,שם י"ח בש"ר אליעזר,פ' ד',פ"א ה' בש"ר אבא,פ"ו ו' בש"ר יצחק,שם ז' בש"ר לוי,פ"ז ב' בש"ר אבא בר כהנא, שם ו' בש"ר יהודה,שם שם,פ"ח א',צ' ו' יחד עם ר' חלבו בש"ר שמואל בר נחמני,שם י"ז יחד עם ר' דוסא סבא, שם י"ח בש"ר חייא, צ"א ג' (סג),צ"ב ט' (סד), שם י"א,צ"ג ה' בשם בן עזאי ובן זומא (סה),שם שם בש"ר יודן בר לוי ור' יהודה בר שלום (סו), שם שם בשם ר' עזאי,צ"ט ד' בש"ר יהושע בן קרחי, שם שם בש"ר סימון,ק"א א' בש"ר לוי,ק"ג י' בש"ר אבא בר כהנא, ק"ג י"ד, שם ט"ז בש"ר אבהו, שם שם, ק"ד ד' בש"ר אלעזר, שם שם בש"ר יצחק, שם ט"ז, שם כ"ד בש"ר לוי, ק"ה ב' בשם רבנן, שם ד', שם ז' ר' לוי בשמו, ק"ה י"א, ק"ו ו' בש"ר יהודה בר סימון, שם ח', ק"ז א' בש"ר חלבו בש"ר שמואל, קי"ד א', קי"ט ד' בש"ר חנינא בר אבהו.
ר' ברכיה בר אבא. פ"א ה' (סז).
ר' ברכיה בר חנינא בר איקא. ע"ח י"א בשם ר' יהודה (סח).

אות ג

רבן גמליאל. י' ה' פילוסופום אחד שאלו, ט"ו ז', ק"ג ה'.

אות ד

ר' דוסא סבא. צ' י"ז יחד עם ר' ברכיה (סט).

אות ה

רב הונא או ר' הונא. א' ב' בש"ר ישמעאל, שם ו' בש"ר אחא (ע), שם כ"ב בש"ר

פ"ם נסערה ג'. (נז) הוא מנמיכו של ר' יוחנן ונמנה עמהם סכנה פעמים בפ"ל מלעזר עיין מבוא סיכומלמי דף ק"ע פ"ח ומבוא סמנומת. (נח) עיין קדה"ד בסזכיהו ועיין הכנה מקומות סזכר בס. (נט) יש שני ר' ברכיה גדול פבני ובדור הממיני ועיין בספר דור דור ודורשיו ח"ג 91.141. (ס) שם בסערה ל"ח סטיכומלמי ניכומלמי ובמגדל שמועה הגי' ר' חגי בפ"ל בשמואל בר נחמן. (סא) כ"ה גם בכ"י ו' מנל בכ"י סהמניס ובנדפס הגי' ר' יודן בפ"ל בכיכה פ"ם הערה כ'. (סב) בפסיקתא הגי' ר' ברכיה סכהן בבני ובמנומת ר' ברכיה הכהן פ"ם במזמור ס"ח הערה כ"ח. (סג) במנומת הגי' ר' ברכיה הכהן בבני פ"ם במזמור ל"ח הערה כ'. (סד) ניכומלמי ובוי"ל הגי' ר' ברכיה בפ"ל לוי פ"ם במזמור ל"ב הערה פ"ו. (סה) עיין שם במזמור ל"ג הערה ע"ז. (סו) כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י סהמניס ובנדפס הגי' בשם ר' יודן והמעות "בן לוי" ליתא, ובכ"ל הגי' ר' יודן בפ"ל לוי ור' ברכיה בפ"ל יודן בר שמעון ע"ם במזמור ל"ג הערה כ"ג. (סז) במדרש שו"ט שם ליתא ר' ברכי' בר חנא ואחרי לה ר' ברכיה בשם ר' חנא והגי' בפ"ל חנא סיא הגי' הכוונה, וכן הגי' בכ"י סהמניס ובנדפס והגי' ר' ברכי' בר חנא ליתא שם, ובילקוט הגי' ר' ברכיה בפ"ל ירמיה ל"ו בפ"ל חנא ע"ם במזמור פ"ח הערה כ"ו, ועיין מבוא סמנומת לד 46 תמלא ג"כ ר' ברכיה בפ"ל חנא. (סח) בכ"י סהמניס ובנדפס ליתא למעות "בר סיקא", ובילקוט הגי' פ"ל ברכיה אחר ר' חגיגא בר סיקא, ולפי זה נפניט במדרש בר חגיגא הוא כמו בפ"ל חגיגא ופ"ם הערה פ"ח וכ' חגיגא בר סיקא נזכר בפסי"ד דף ע"ב פ"ע בר חגיגא ברבי דבר סיקא מנל ר' ברכיה בר חגיגא לה הניח. (סט) כ"ה גם בכ"י ו' מנל בכ"י סהמניס ובנדפס הגי' ר' ברכיה לבד ומעות וכ' דוסא סבא ליתא, ובפסיקתא רבתי ר' ברכיה בפ"ל דוסא סגדול, ובילקוט ר' ברכיה בפ"ל חייא סגדול ל"ל בפ"ל דוסא הגדול ע"ם במזמור ל' הערה ל', ובפס"ד הניח את ר' דוסתי סבא בשם יוסנלמי חגיגא בפ"ח. (ע) שם בסערה פ"ז הגלתי

בש"ר שמעון, ב' ט' (עא), ד' י' בש"ר אחא, ט' ו', שם ז', י"ד ג', ט"ז י"א בש"ר אלכסנדרי (עב), י"ט ב' בשם רב, שם י"א, כ"ב כ"ח, כ"ד י' בשם רב יוסף, ל' ר', ל"ב ב' בש"ר אבהו (עג), ס"ד א' בש"ר יוסי, ע"ח י"ג בש"ר שמעון בן לקיש, שם פ"ז בש"ר אבין, פ"א ג' בשם רב אסי, פ"ז ה' בשם רב אידי (עד), צ' ג' ר' חלבו בשמו, שם י' בשם ר' אמי, שם י"ב בש"ר שמעון בן לקיש, שם י"ט, צ"א א' בש"ר אידי, שם ג' בש"ר יוסי, צ"ב ד' בשם ר' אבהו בשם ר' יוחנן, שם ט' בש"ר אידי, צ"ג ה', ק' ב' בש"ר חנינא בר יצחק, שם ד' בש"ר אחא, ק"ב ב' ר' זעירי בשמו, ק"ג י"ח בש"ר אחא, ק"ה י' בש"ר שמעון בן לקיש, ק"ו ד' יחד עם ר' אחא, ק"ו ז' בש"ר שמואל בר נחמן, קי"ם ב'.

ר' הונא בר אבין. קי"ט א' בש"ר אחא (עה).

ר' הונא הכהן בר אבין. ק"ו א' (עו), ק"י ג' בש"ר ביבי (עז).

ר' הונא הכהן. ק"ו ב' בש"ר ירמי' בש"ר חייא (עח).

ר' הונא בר אידי. כ"ב כ"ח (עט).

ר' הונא בר אחא. י"ח ט' (פ).

ר' הונא בר יצחק. כ' ט' (פא).

ר' הונא בר פפא. ק"ד י"ד ביחד עם ר' סימון (פב).

ר' הונא דציפורין. ק"ג ח' (פג).

ר' הושעיא. ג' ז' ר' פנחס בשמו, ד' ד', י' ג' ר' פנחס בשמו, י"ב ג', י"ז ט' ר' פנחס בשמו, י"ט ד', כ"ב י"ח ר' פנחס בשמו, כ"ו ז', כ"ז א', נ"ד ג' (פד), ס"ה ג' בש"ר שמואל בר שילא משמיה דרב (פה), פ"א ו'.

אות ז

ר' זבדי בן לוי. ה' י"א עם ר' יהושע בן לוי ור' יוסי בר פנחס, כ"ז ז', ע"ח ה' ר' אבא בר כהנא בשמו, צ"ד ה'.

בן זומא. צ"ג ה' ר' ברכיה בשמו ובשם בן עזאי.

ר' זימרא. צ"ב ד' ר' לוי בשמו (פו).

ר' זכריה בן הקצב. ו' ח' (פז).

ר' זעירא או ר' זעירי. א' ז', שם י"ד בש"ר יהושע בן לוי, ד' ג' ר' פנחס בשמו, שם שם, שם ט' בש"ר אבא בר ירמי' (פח), ה' ה', ז' ט', י"ב ב' שלח לר'

כפ"י כ' ד' ז' ובנדפס הגי' כ' טוען בפ"ל מטע'. (עא) פס בהערה ל"ו סבתתי בכ"י כ' ג' ד' ז' ובילקוט הגי' כ' טוען בפ"ל מידי ובמזמור ק"ז מות ד' הגי' כ' לוי בפ"ל מידי פ"ם הערה ל"ו. (עב) במזמור פ"ו הגי' כ' מטע בפ"ל מלבקנדרי ובמיהא כ"י הגי' בפ"ל חייא כמו שהבתתי פס בהערה מ"ב. (עג) בכ"י המחבים ובנדפס הגי' ר"ל טוען בר מטע"ן ל"ל בפ"ל מטבו וכן טוען לעכון בילוקוט ובפסיקתא רבתי כמו שהבתתי פס בהערה מ'. (עד) כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י המחבים ובנדפס כ' תניא בר מידי, ובילקוט כ' תניא ר"ל תמי כמו שהבאתי פס בהערה כ"ו. (עה) בילקוט הגי' ר"ל יודע בר מחת ע"ם הערה ג'. (עו) בכ"י המחבים ובנדפס בטעות ר"ל טוען הכהן בפס כ' מכון ע"ם הערה ג'. (עז) בנדפס כ' יהודה הכהן בר מכון ל"ל כמו לפנינו כ' טוען הכהן. ובכל קדמ"ד הניח בטעות נפרך לב כהן בר מכון בפ"ל ע"י ק"י ובכ"ל נפתלי מבכיל לחיכן הניח פס הגי' כ' יהודה הכהן בר מכון ובתמת היא הגי' מטובבת ול"ל כמו בכ"י כ' טוען הכהן בר מכון. (עח) טוען כ' טוען בר מכון וטוען כ' טוען הכהן בר מכון מבוכרים פה, ומוען בקמ"ד נפרך לב טוען הכהן בפס המדבר שו"ע ובין מבוען שבתחתת דף כ"ד. (עט) נמצא הערה פעמים כ' טוען בפס כ' מידי ומולי ל"ל נם בכתן בפ"ל מידי. ובילקוט הגי' כ' יבקב בר מידי כמו שהבאתי פס בהערה קל"ח. (פ) בפל קדמ"ד דף ל"ד ע"ב הניח בפס הירושלמי סוף מפ"ם בר טוען בר מתן. (פא) בפ נזכר ביותקין ובמ"ד. (פב) בפל קדמ"ד לא הניחו ובילקוט הגי' כ' טוען בר פפא כמו שהבאתי פס בהערה ל', ובמזמור ח' מות ו' בנדפס כ' טוען בר פפא סימן בפל הגי' כ' טוען בר פפא פ"ם במזמור ח' בהערה מ"ח. (פג) במתותא בר טוען מציפורין ע"ם במטה בהערה ל"ד. (פד) נם בכ"ו ו' בפס כ' טוסבי', ובכ"י המחבים ובנדפס מוען בתמי. (פה) כ"ה נם בכ"י ו' ובפל בכ"י המחבים טוען בתמי. (פו) בכ"י המחבים ובנדפס כ' לוי לבד, ובילקוט כ' לוי בפ"ל נזיכה כמו שהבאתי פס בהערה מ"ו, ובין בקמ"ד דף ק"מ פ"ח מרך נזיכה מבניה וז"ל ב"ל פ"י כ' לוי בפ"ל נזיכה ובילקוט תהלים רים קי' ל"ב פעמים נזיכה בכ"ל, והניח זה בפס בילקוט וטוה במדבר שו"ם פס. (פז) עיין מודותו בפ"ל. (פח) בנדפס

לר' סימון (פט), ט"ז ח' עם ר' יהודה, י"ח כ"ח בש"ר שמעון בן לקיש (צ), י"ט ט' (צא), כ"ה
ו' בשם ריש לקיש, נ"ט א', ע"ה י"ח, קצ"ב בש"ר הונא, ק"ד ג'.
ר' זירא. ד' ג' ר' שמעון בשמו (צב).

אות ח

ר' חגי או רב חגי. כ"ב י"ט בש"ר יצחק, כ"ב ל', צ"ג ח'.
ר' חגי בר אלעזר. ק"ט ג' (צג).
ר' חונייא. ב' ט"ז בשם רב אידי (צד).
חזקיה. כ"ח ה', ע"ט א', ק"ה י"ב (צה).
חזקיה בר חייא. א' ד', י"ט ט"ו, פ"ז ב' עם יהודה אחיו, ק"ט ד' (צו).
ר' חזקיה. א' כ"א, כ"ב כ"ט עם ר' אבהו בש"ר אלעזר, כ"ד י"ב, צ' י"ה, שם שם (צז).
ר' חייא. א' ב', שם ה', שם י"ב בש"ר אחא (צח), שם ט"ז, שם י"ח (צט), ב' ט"ז יחד עם רב (ק), ד' ט', ט' ג', י"ז ח', י"ח כ"ד בש"ר לוי, שם כ"ט, כ"ב י"ב, ל' ה' בש"ר אבא, ל"ב ג' ר' יוסי בשמו, שם שם עם רב, נ"ב ג', ע"ה ד' ר' יודן ור' חמא ור' יצחק בשמו, ע"ח י"ט ר' שמעון אמר לו, ע"ט א' עם ר' תנחום, צ' י"ח ר' ברכי' בשמו, צ"א ח' ר' יצחק בשמו, ק"ג י"ד, שם שם, ק"ד כ"ב, ק"ה ח' בש"ר יוחנן, ק"ד ו' ר' ירמי' בשמו.
ר' חייא בר אבא. א' י"ז, י"ח ט"ז עם רבנן, כ"ב י"ג עם ר' שמעון בן חלפתא (קא), כ"ד ו' (קב), כ"ז ז', פ"א ג', ק"ה ו' יחד עם רבנן, ק"ה י"ג ר' חנינא שאל ממנו (קג).
ר' חייא בר אבא דמן יפו. ס"ב ג' (קד).
ר' חייא בר אבין. א' ד' (קה).
ר' חייא בר אסי. ע"ב ו' בשם ר' יוחנן (קו).
ר' חייא הגדול. ל' ג', ק"ז ב' ר' הונא הכהן בש"ר ירמי' בשמו (קז).
ר' חייא בר יוסי. ל' ג' (קח).
ר' חייא צפוראה. י"ב א' (קט).

ר'

כמעט כ' זעירא בר ירמיה ע"פ במזמור ד' סעיף ע"ד. (פט) במדרש תיכה סגי' כ' תומתי' שלח לכ' סימון ותוני ס"ל בכתן כ' תומתי' זעירא ע"פ במזמיר י"ב סעיף ג'. (צ) בב"ל סגי' כ' עזריה בש"ר יהודה בר סימון ובמד"ר סגי' כ' עזריה בשם ר' סימון ע"פ במזמור י"ח סעיף קכ"ב. (צא) בילקוט כ' מזריה עיין שם במזמור י"ב סעיף כ"ה. (צב) כ"ה גם בכ"י ו', וכל כ"י מחתיכים ובנדפס המלות "בש"ר זוכח" ליתא ובירושלמי סגי' כ' שמעון בן נקיש ע"פ במזמור ד' סעיף כ"ו, וכ' זירא הוא שמו כ' זעירא ובגנב שמ"ן ופיקר שמו זעירא. (צג) היותסין ומחכיו בעל קדמ"ד (דף ק"ג ע"ב) סביאו שם כ' מנחי בן מלמד ולא כשמו במקור והוא נפניט בש"ע. (צד) שם במזמור ג' סעיף ק"ס סתחיכים כי בב"י מחתיכים (מלבד כ"י ו') ובנדפס סגי' כ' הוא לילי וביהושלמי מוניה והוא בכל מחל. (צה) מזקיה שתם גולמי הוא מזקיה בר מייא המובא מחכיו. (צו) הוא כנו של כ' יוחנן ועליו שם מביו מבבל, ובמזמור ס' הוא ר' לעזר ר' סעיף מ"ו סביהושלמי בב"י ג' ד' ז' ס' ובנדפס בר מבא ל"ל בר מייא וכ"ה נכתן בנדפס. (צז) הוא תלמידו של כ' יוחנן. (צח) בב"י כ' ג' ד' ז' ס' ובנדפס מובא סגי' כ' מייא בש"ל מבא ע"פ במזמור י"ב סעיף קל"ח. (צט) כ"ה גם בב"י ו' מבל בב"י סחתיכים ובנדפס מובא המחבר הזה שמי בני שם המומר. (ק) שם במזמור ג' סעיף ק"ח סבחתי בב"י ב' סגי' כ' מייא רבא, וביהושלמי ז' ובנדפס ובילקוט סגי' בר וכ' אחא. (קא) ביהושלמי בכורות פ"ח ס"ל סגי' כ' מייא רבא, וביהושלמי יומא פ"ב ס"ב כ' מייא רובא, ובחתיכ רבא כ' מייא רבא, ובמזית כ' מייא מבוא שימשלמי דף פ"ה ע"ב כ' מייא רובא מו רבא והוא בעל מקדל המופתא. (קב) בב"י סחתיכים ובנדפס בחמות כ' אחא בר מייא ע"פ במזמור כ"ד סעיף כ"ז. (קג) עיין מבוא המחומת פרק ז' סעיף ע"ב. (קד) יש לחתן שב"ל כ' מייא בר אחא למן יפו, ומובא בסה"ד דף ק"ז ע"ח בשם המדרש שו"ט מזמור ק"ב ועוד מחקומות סחכיס ובנדפס הגי' כ' מייא בר אחא למן יפו, ועיין מבוא שימשלמי דף פג ע"ח כ' מייא בריה דר' אחא דיפו. (קה) הוא תלמיד שמואל עיין קדמ"ד דף ק"ז ע"ח והוא כ' מייא בר בון ביהושלמי עיין מבוא שימשלמי דף פ"ב ע"ח. (קו) מובא בסה"ד דף קו ע"ח. וכ"י אחר סגי' כ' מייא בר יוסי ע"פ במזמור ע"ב סעיף כ"ט. (קז) הוא כ' מייא רובא לו רבא ביהושלמי. (קח) עיין קדמ"ד דף ק"ז ע"ח בשבח בר מייא בר יוסף, והוא כ' מייא בר אחי המובא לעיל. (קט) עיין קדמ"ד דף כ"ג ע"ח שבח בר הונא לפוכמא שם סביא המקומות אחר נזכר שם כ' מייא לעיפורין.

ר' חייא רבה. י"ז ד' (ק).
ר' חיננא. ל' א' (קיא).
ר' חיננא בר פפא. ז' ג' (קיב).
חכמים, אמרו חכמים. וחכמים אומרים. ג'ג', ו' ח', י"א ז', ט"ז א', כ"ב י"ח, קי"ג ג'.
ר' חלבו. ד'ג' בשם רב אבא (קיג), ה'י' בשם ר' שמואל, י"ח כ"ב, כ' ט' (קיד), מ"ה ה' יחד עם ר' ברכיה ור' אלעזר בש"ר יוסי בר חנינא, ס"ה ד' עם ר' ברכיה ורב ענן בר יוסף בשם רבי, פ"ח ב', צ' ג' בשם ר' הונא (קטו), שם ו' יחד עם ר' ברכיה בש"ר שמואל בר נחמני, ק"ז א' ר' ברכיה בשמו.
ר' חלקיה. ח' א' ר' פנחס בשמו, פ' ג' בש"ר אבהו, שם ו' עם ר' פנחס בש"ר סימון, שם ג"כ כן, פ"א ו' ג"כ כן.
ר' חלפתא. כ"ו ז' בשם ר' אייבו (קנז), ק' ב' ר' סימון ור' יהושע בן לוי בשמו (קיז).
ר' חלפתא בן שאול. כ"ו ז' (קיח).
ר' חלפתא בן יעקב. קי"ד ב' בשם ר' יהודה בר סימון (קיט).
ר' חמא. א' ה' ר' לוי בשמו, י"ח כ"ט ר' יודן בשמו, כ' ח', כ"ב כ"ד ר' לוי בשמו, ע"ה ד' עם ר' יודן ור' יצחק בש"ר חייא, ע"ח י"א עם ר' יהושע, ק"א ב' בשם ר' שמעון בן לקיש, ק"ג ב' ר' לוי בשמו.
ר' חמא בר חנינא. י"ח י"א ר' פנחס ור' אחא בשמו, מ' ד' עם ר' יודן ור' אידי בשם זקן אחד שאמר בשם רבי, ע"ח ב' (קכ), ק"א ד' (קכא).
אבא חנין. ע"ח י"ח (קכב).
ר' חנין. י' ג' (קכג).
ר' חנין בר אדא. ה' ב' (קכד).
ר' חנינא. א' כ' ר' ראובן בשמו, ב' י"ג, ד' ג' שאל את ר' שמואל (קכה), ו' ג', ט' י"ב, י' ב', י"ג ב', י"ד ו' (קכו), י"ז ח', י"ח י"ט, שם כ"ט ר' יודן בשמו, י"ט ב' יחד עם ר' יונתן, שם י"א בש"ר אבהו (קכז), כ"א א' בש"ר אחא, כ"ב ג', שם י"ט ר' שמואל בשמו, כ"ד א', נ"ב ד', ע"ח ט', פ"ו ד' עם ר' יוחנן, פ"ז ג', צ' ה' ר' לוי בשמו, שם ט"ז, צ"א ה', שם ו' בש"ר אבהו בשם רשב"י, שם שם בש"ר אבהו בש"ר יוחנן, צ"ג א', צ"ט א', ק"א ד' בשם בר קפרא, ק"ב ב', ק"ד י"ג, ק"ה י"ג שאל לר' חייא בר אבא.

ר'

(ק) הוא כ' חייא הגדול המובא לעיל. (קיא) עיין מבוא ירושלמי דף פ"ד ע"ב. (קיב) הוא כמו כ' חנינא בר פפא. (קיג) כ"ה נם בכ"י ו', ובכ"י בהמדיש ובנדפס במלות "בם"ל אבא" ליתא. ובם במזמור ד' סעיף ל"ח בבבלי ירושלמי הגי' ס"ל בראשית ור' מלבו בם"ל אבא בם"ע. (קיד) לפניט בכ"י ל' ו' מעשה בר' נחליאל שהלך אצל ר' מלבו בקעיה, אולם בכ"י בהמדיש ובנדפס הגי' חלפתא בן קרווי כמו שהבאתי עם במזמור כ' סעיף ל"ג, וחליפה קרויה מובא בשם"ל דף פ"ח ע"ב ע"ם. (קטו) בכ"י ו' ל"ל אבא בר מלבו בם"ל הוא, ובכ"י בהמדיש ובנדפס ל"ל חלבו שהם והמלות "בם"ל הוא" ליתא, ובשקיקתא ל' בעייה בם"ל הוא, ובדב"ל הגי' בשם ר' יצחי ופ"ם במזמור ל' סעיף י'. (קטז) בירושלמי מילפיי בר בעייה דר' אבהו, ובילקוט ר' מלפתא בם"ל אבהו ע"ם במזמור כ"ו סעיף ל"ז. (קיז) בשקיקתא הגי' ר' שמעון בן חלפתא ע"ם במזמור ק' סעיף מ'. (קיח) מובא בשה"ד דף ס"ע ע"ב והגיה שם המקומות בירושלמי אבל נזכר נם. (קיט) בנדפס ר' אחליפא בן יעקב, ובשה"ד נלא ר' חלפתא בר יעקב ונלא ר' מהליפא בר יעקב. (קכ) כ"ה נם בכ"י ו', ובכ"י בהמדיש ובנדפס הגי' יוסי בר חנינא ע"ם במזמור ע"ח סעיף ז'. (קכא) עיין מודוטיו בשה"ד בעמ"ו. (קכב) נזכר נם בשקיקתא דר"כ בהגי דף קפ"ב ע"ב, ואבא הוא לשון חצופות עיין שה"ד ערך אבא אריכא. (קכג) נעל שה"ד הביא הלשה בשם הזה ואין לנכר מי הוא. (קכד) בנדפס בשמו חלות בר אלא כמו שהבאתי שם במזמור כ' סעיף י"ם, ובבל שה"ד הביא בר אבא בר אלא תלמיד בר יהודה. (קכה) שם במזמור ד' סעיף נ"ע בעירובין במזמור ס"ה הוא ר' הגי' ר' חנינא בר פפא שמע בר אחוה. (קכו) לפניט שם לפני ר' חנינא בחיזה כ"י ובנדפס בילקוט הגי' לפני ר' חנינא ובכ"י אחר לפני ר' נחוניא בן הקנה ע"ם במזמור י"ד סעיף נ': (קכז) בכ"י בהמדיש ובנדפס בעשת ר' אבהו בם"ל חנינא ול"ל כמו שהוא לפניט ונמצא עוד בחיזה מקומות ר' חנינא בם"ל

ר' חנינא בר אבהו. פ"ו ה', צ"א ד' (קכח).
ר' חנינא בר יצחק. צ' ט"ו, שם ט"ז, ק' ב' ר' הונא בשמו (קכט).
ר' חנינא בר פפא. ח' ז', י' ה', י"ח ט"ו, ל"ח ב', ט' ד', ס"ה ד' שאל לר' שמואל בר נחמני (קל).

ר' חנינא בר תרדיון. ט' י"ג (קלא).
ר' חנן בר פזי. צ"ב י"ב (קלב).
ר' חנניה. י"ז א' ר' יהושע בשמו. צ"ב י"ב עם ר' נחמיה ור' פנחס (קלג).
ר' חנניא בר פפא. ה' ח', ק"ד י"ז (קלד).
רב חסדא. ל' א' (קלה).
ר' חוצפית המתורגמן. ט' י"ג.

אות ט

ר' טביומי. ז' ח' (קלו).
ר' טרפון. ז' י"ג, ע"ו ב', ק"ו ג'.

אות י

ר' יאשיה. ל' ג' ר' יהודה בר סימון בשמו, ע"ח י"א, פ"א ד' (קלז).
ר' יאשיה הגדול. ל"ו ה' (קלח).
ר' יהודה. א' ה', שם י"ב, ג' ג' עם ר' נחמיה ורבנן, ד' א', שם ג' ר' פנחס בשמו (קלט), ה' א', שם ו', ז' ב' בש"ר לוי, שם ד', שם שם, שם ה', ח' ב' ר' נחמיה בשמו, שם שם בש"ר אייבו, ט' ב' ר' שמואל בשמו, י' ו' ר' יודן בשמו, י"ב ה', י"ד ג' בש"ר שמואל, שם ד', ט"ו ה' ר' עוריה בשמו, ט"ז ה' בש"ר שמעון בן לקיש, שם ח' עם ר' זעירא, י"ז ד', י"ח א' ר' יודן בשמו, שם ח', שם י"א, שם שם, שם י"ד, שם כ"ב, שם ל' בשם רב, כ"א ד', כ"ב כ"ו, כ"ג ג' בש"ר אלעזר, שם שם, כ"ה ג', שם ו', ל' ד' עם ר' נחמיה, ל"א ד' ג"כ כן, נ' ב' (קמ), נ"ג ב' (קמא), ס"א ב' (קמב), ס"ב ד' עם ר' נחמיה, ע"ב ב' ר' בנימין בשמו, ע"ח י"א, שם שם בשם רבי, שם שם ר' ברכיה בר חנינא בר איקא בשמו, ע"ט א', פ"ז ב' בשם רב שמואל בר יצחק (קמג), שם ו' ואמרי לה שר' ברכיה אמר בשמו, צ"א ג' בש"ר יוסי (קמד), שם ו', שם שם עם ר' נחמי ורבנן, צ"ב ו', צ"ט א' בש"ר שמואל, ק"א ב' יחד עם ר' נחמיה, ק"ד ח' ג"כ כן, שם י"ד, שם כ"ז יחד עם ר' נחמי, ק"ו ה', ק"ו ה', ק"י ב', ק"ד ב' עם ר' נחמיה, שם ה' ג"ב כן, קט"ו ד'.

ר'

חנכו, וכ' מגילת סיס נגו וס"ם במזמור י"ע כעכס פ'. (קכח) מוכח נסס"ד דף ע"ס פ"ח. (קכט) נעל סס"ד דף ס"ב פ"ב נעכך כך מיגגת בר כך יצחק הגיע נסמ"ם סי' ו' וסי' ק' כ' מגילת בר יצחק, יש לתקן בדגכיו סי' ל' במקום סי' ו' וסיין במכוח המגמומה פרק ז' כעכס פ"ז. (קל) סיין מכוח כמגמומה פרק ז' כעכס פ"ע. (קלא) כוח כ' מגיס בן מרדיון סיין קדס"ד. (קלב) כוח כמו כ' מגילת בן פזי סיין מכוח המגמומה דף כ"ס ע"ח. (קלג) כ"ס נס נכ"י ו', וכ"י כמחכיס ונכדפס חיתה כ' נחמיה וכ' פנחס לגד, ונילקוט כ' חוגיה וכך כוכח וכ' פנחס ע"ם במזמור ל"ב כעכס קמ"ח. (קלד) כוח כמו כ' מגילת בר פפא, ובמזמור ק"ד לוח י"ז נכ"י כמחכיס ונכדפס מסר סס כמומר וכ"י ו' כוח כמו לפגיגו וע"ם כעכס ל"ז. (קלה) נזכר רק פעס ס' נסמ"ם וכוח כך הקדמ כמגמוכ כנכגי נכו ומגיו סל נכח ונזכר כרכס פעמיס ניכוסלמי וסיין מכוח ניכוסלמי דף פ"ע ע"ב. (קלו) נזכר ניכוסלמי נרכוח פ"ב ס"ח. (קלז) נזכר נכרכס מקומוח ניכוסלמי. (קלח) נעל סדס"ד נעכך כ' יחמיס כגיגו ז"ל נסמ"ם סי' ל"ו כ' יחמיס כגדול מוני כוח כ' יחמיס כל"ע בסיס מנח, וסיין רס"י מנמוח ע"ח ע"ח בכמוב לחפוקי כ' יחמיס כגדול בסיס מנח. (קלט) סס במזמור ד' כעכס ל"ג כסיכוחי ניכוסלמי כגי' נסס כך יכודס בר סימון. (קמ) סס במזמור נ' כעכס י"ד מכמחי נפסיקחא דר"כ כגי' כ' יכודס בר זבידא, וכוח לכ יכודס בר זבדא המוגח נסס"ד דף ל"ח ע"ח וכוח כ' יודח בר זבידא מכזכר ניכוסלמי קומא פ"ז ס"ד דף כ"ח ע"ד. (קמא) כ"ס נס נכ"י ו' מבל נכ"י כמחכיס ונכדפס מוכח סמחי. (קמב) כ"ס נס נכ"י ו' מבל נכ"י כמחכיס ונכדפס מוכח סמחי בגי סס כמומר. (קמג) סס במזמור פ"ז כעכס י"ח כסיכוחי נפסיקחא בגי' כ' יחמיס נסס"ב במוכח בר יצחק, וכ"י כמחכיס ונכדפס מכגיס כמגוח "בר יצחק" ומוכח נסס כ' במוכח לגד. (קמד) נכ"י

ר' יהודה הלוי. ד' ב' (קמה).
ר' יהודה בן בבא. ט' י"ג (קמו).
ר' יהודה בר אלעאי. ז' ז' ר' אלעזר בשמו,ס"ח ז', ע"ב ב', ע"ו א', פ"א ג' (קמז).
ר' יהודה בן ר' חייא. ע"ח י"א, פ"ז ב' (קמח).
ר' יהודה בר חנינא. ג' ד' (קמט).
ר' יהודה בר יחזקאל. י"ח ט"ז (קנ).
ר' יהודה בר יצחק. נ"ה א' (קנא).
ר' יהודה בר נחמן או נחמני. ב' ב', מ"ז ב' בש"ר שמעון בן לקיש, ק"ה ה' נ"כ כן (קנב).
ר' יהודה הנשיא. י"ח י"ז, ק"ג י"ד (קנג) קי"ד ג' (קנד).
ר' יהודה הנחתום. ט' י"ג (קנה).
ר' יהודה בר סימאי. כ"ח ב' (קנו).
ר' יהודה בר סימון. ח' ב' עם ר' יהודה בש"ר אייבו, י"א ו', כ"ב י"ד, שם י"ז, כ"ח א', ל' ג' בש"ר יאשיה, ל"ב ד', ע"ח ח', פ' א' עם רבנן, פ"ז ו', שם ז' בש"ר מאיר, צ' ב' עם רבנן, שם ה' בש"ר שמעון בן לקיש, שם י"ד, צ"א א' (קנז), שם שם ר' פרוזדק בר נחשא בשמו, צ"ב ב' (קנח), ק"ב ב', שם ג' (קנט), ק"ג י"ז, ק"ד כ"ו, ק"ה ח', ק"ו ו', קי"ג א' יחד עם ר' אייבו, קי"ט א' ר' יהודה הלוי בר שלום בשמו.
ר' יהודה בר פלייא. צ"ד ט', ק"א א' (קס).
ר' יהודה הלוי בר שלום. ג' ג', ע"ב א' (קסא), צ"ג ה', ק"ז ב', שם שם, קי"ט א' בש"ר יהודה בר סימון, שם ב' בש"ר חגיי בר אלעזר.
ר' יהונתן. ט' א' ר' ברכי' בשמו, ק"ד כ"ד ביחד עם רבי (קסב).
ר' יהושע. א' י"ז, שם שם, ג' ד', ט' ז' בש"ר אידי, שם שם בש"ר אלעזר (קסג), שם ט"ו, י"ב ב' ר' ביבי בשמו, ט"ו ד', י"ז א' בש"ר חנניה, י"ח ט"ז, שם שם, שם כ"ח (קסד), כ"ב י"ב עם ר' אליעזר, כ"ח ה', ע"ח י"א עם ר' חמא, צ' ט"ז, שם י"ז, צ"ב ג', ק"ד ד' ר' ברכי' בשמו.

ר'

המחריס ובנדפס ר' יהודה בנו' יוסי, ובחיזה כ"י ר' יוסי בר יהודה ויען כי לפ נמצא ר' יהודה בנו' יוסי חין בספק ב"ע כמו לפניו גם בכ"י ו' בפס ר' יוסי, חו ב"ע ר' יוסי בר יהודה. (קמה) הוא ר' יהודה הלוי בר שלום המונה להלן. (קמו) עיין סדס"ד. (קמז) הוא ר' יהודה סתם ומונה הרבה פעמים בפ"ס. (קמה) עיין סדס"ד דף פ"ע ע"ב בפרק יהודה בריס דר' מיית והוא גנו של ר' מיית רבה ותמנו של ר' יוחי. (קמט) עיין סדס"ד דף ל' ע"ח בפרק ר' יהודה בר חנינא. (קנ) עיין בסדס"ד דף ל' ע"ח בתריסות ממנו ועיין מנוח סתנחומח פרק ז' הטלה ק"ב. (קנא) כ"ס גם בכ"י ו', חבל בכ"י המחריס ובנדפס מוחה שחמי גלי שם המומר ובעל סדס"ד דף ל"ב ע"ב בריח ר' יהודה בר יצחק מגמלח חעניח ו' ע"ב. (קנב) היח חמוחנמיה דריח לקיח עיין סדס"ד בפרק ר' יהודה בר נחמני, ועיין מנוח סתנחומח פרק ז' הטלה קמ"ו והוח ר' יוחן בר נחמיה. (קנג) בכ"י המחריס ובנדפס הגי' ח"ל יהודה בר קיסון כחו שהכחתי שם בחמור ק"ג הטלה ע"ח. (קנד) הוח לבינו הקדוש ונקרח רבי סתם. (קנה) עיין בגמרח ב"ב קנ"ב ע"ח. (קנו) כ"ס גם בכ"י ו', ובכ"י המחריס ובנדפס ר' יהודה בר קיסון. (קנז) שם בחמור ל"ח הטלה ס' הנחתי כי בחקומות המחריס הגי' ר' יהודה בר קיסון בסמ"ל יוחנן. (קנח) כ"ס גם בכ"י ו' ר' יהודה בר קיסון פתח, חבל בכ"י המחריס ובנדפס מוחה סתמי. (קנט) כ"ס גם בכ"י ו' חבל בכ"י המחריס ובנדפס ח"ל יוסי בנו' שמעון כחו שהעיכותי שם בחמור ק"כ הטלה כ"ח. (קס) ביכוצלחי ר' יוחן בן פילח, ובוי"ל ר' יוחן בר פילית, ובכ"י המחריס ובנדפס ח"ל יהודה בר חילח ל"ע בר פילח כחו שהעיכותי שם בחמור ק"ח הטלה נ'. (קסא) בכ"י המחריס ובנדפס ר' יוסי בר בלוס ויש לחקן ר' יהודה בר בלוס והיה כחוב בל"ח כ"י בר בלוס והגיב המעתיק ר' יוסי בחקום ר' יהודה, ובחיתי בסדס"ד דף ק"י ע"ב שהביח וז"ל ר' יוסי בר בלוס חמר עזים היו לחבח ט' חו"ח פ' ע"ב המחמר שהביח בשמו בחתיב בחערך בלפניו ופה הביח לה ר' יוסי בר בלוס חו"ע פ' ע"ב ע"ח מזמור ע"ב הטלה ג'. (קסב) כ"ס גם בכ"י ו' רבי ור' יוחן, ובכ"י המחריס ובנדפס רבי ור' יוחן כמו שהעיכותי שם בחמור ק"ד הטלה פ"ח. (קסג) שם בחמור פ' הטלה מ"ז העיכותי ב"ע ר' יוחנן בש"ל ר' אלעזר בר בחמון, ובחיזה כ"י ובנדפס הגי' ר' אלעזר בש"ל ר' יוסף בר' יהודה ר' יוסף בש"ל ר' אלעזר. (קסד) בש"ל הגי' ר' יוסף בר בחמיה כמו שהעיכותי שם מזמור י"ח הטלה

ר' יהושע הכהן. כ' ב', ע"ח כ"א (קסה).

ר' יהושע הכהן בר נחמיה. פ' א' בשם רב שמואל בר רב יצחק, צ' ד' (קסו).

ר' יהושע בן לוי. א' י"ד ר' זעירא בשמו (קסז), שם י"ז ר' יוסי בר אבין בשמו, ג' ב', ד' א', שם ג', שם י"א, ה' ה', שם שם, שם י"א עם זברי בן לוי ור' יוסי בר פנחס, ו' א', שם ו', ז' ג', שם ה', שם ז עם ר' יוסי, שם י"ב, ח' ו', ט' ב' ר' ברכיה ור' סימון בשמו (קסח), שם י"א, י' ז', י"ב ד' (קסט), שם שם, י"ד ו' ר' יודן בשמו, ט"ו ג', י"ז ח', י"ח כ"ג, שם ל', שם ל"ב, י"ט ו', שם י"א, שם י"ג, כ"ב י"ט, שם כ', שם כ"ט, כ"ה ח' (קע), ל"א ג', שם שם, שם ה' יחד עם ר' שמואל בר נחמני ורבנן, שם ו', ל"ו ח' מעשה בריב"ל, נ"ב א', נ"ה א' (קעא), שם ג', נ"ז ב' ר' סימון בשמו, ס"ג ב', ע"ד ב', שם ט"ז, ע"ח י"ז ר' יודן בשמו, פ"ד ג', צ' ג', צ"א ח' בש"ר פנחס בן יאיר, צ"ב ט' עם ר' יוסי בן נהוראי, צ"ד ה', ק' ב' יחד עם ר' סימון בש"ר חלפתא, ק"א ג', ק"ג ג', ק"ד ה'.

ר' יהושע בן חנניא. ק"ז א' (קעב).

ר' יהושע דסכנין. א' ט' בשם ר' לוי, י"ז י' ג"כ כן, שם שם ג"כ כן, צ' ג' ג"כ כן,

ר' יהושע בן קרחה. א' ח', ע"ח ט' בש"ר שמעון בן יוחאי, צ"ב ו', שם י"ג. שם שם שאלו אותו ר' יוסי בר יהודה ורבי, צ"ט ד' ר' ברכיה בשמו (קעג).

ר' יודא. א' ה' (קעד).

ר' יודן. א' ג', שם ה', שם י"ב, שם ט"ז, שם י"ט, שם כ' יחד עם ר' אלעזר, שם כ"א עם ר' פנחס, ב' ט', שם ט"ו, ג' ג', שם שם יחד עם רב, ד' ג' בש"ר יצחק, שם שם ג"כ כן, שם שם, שם שם, שם שם, שם ט', ה' ז', ו' ג' בש"ר אמי, ט' ו', שם ט"ו, י' ג' (קעה), שם ו' בש"ר יהודה, שם ז' בש"ר אחא (קעו), י"א ה', י"ב ג', י"ד ג' בש"ר סימון, שם ו' בשם ר' יהושע בן לוי, ט"ז י"ב, י"ז ח' בש"ר לוי, י"ח א' בש"ר יהודה, שם ה', שם ז', שם ט', שם י"ז בש"ר אבא, שם י"ט, שם כ', שם שם, שם כ"ט בש"ר חנינא (קעז), שם שם בש"ר חמא, שם ל"ו, כ' א', כ"א ד', כ"ב ל"ב, שם שם, כ"ג ג', כ"ד י"א בש"ר אייבו, כ"ה ט', ל"א ד' בש"ר נחמן, שם ז' בש"ר אלעזר בר אבינא, ל"ב ד' ר' ברכיה בשמו, מ' ד' עם ר' אידי ור' חמא בר חנינא בשם זקן אחד שאמר בשם רבי, נ"ה ג' בש"ר לוי, ע"ה ד' עם ר' חמא ור' יצחק בש"ר חייא (קעח), ע"ח ג' בשם ר' שמעון בן יוחאי, שם י"ז בש"ר יהושע בן לוי, שם כ"א (קעט), פ"ו ו', פ"ז ג', צ' ג', שם ט"ו, צ"ג ה' ר' ברכיה בשמו ובשם ר' יהודה בר שלום (קפ), צ"ט ד' בש"ר יוסי בר חנינא, ק"א ד' בש"ר שמואל בר נחמני, ק"ג ח' (קפא), שם שם, ק"ד ט' בש"ר ישמעאל, שם ט"ו, ק"ה א', שם ד' בש"ר יצחק, ק"ה ח' בש"ר צדוק, ק"ו ב', שם ז'.

ר'

קל"ד. (קסה) הוא ר' יהושע הכהן בר נחמיה המובא לחמן. (קסו) בכ"י הלחמים ובנדפס חסרים המלות בר נחמיה ע"פ מזמור ל' הסרה כ"ח ועיין מבוא המנחומא פרק ז' הערה קכ"ס וק"ל. (קסז) שם במזמור ח' הערה קל"ג הסיכומי בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס הגי' ר' זעירא בש"ר יהושע וחסרים המלות "בן לוי". (קסח) כ"ה בכל כ"י גם בילקוט מבל בקה"ל הגי' ר' יהודה בר סימון בשם ריב"ל כמו שהבאתי שם מזמור ל' הערה י"ט. (קסט) שם מזמור י"ב הערה מ"ח הסיכומי בחיוה כ"י הגי' ר' יהושע חמל וחסרים המלות "בן לוי", ובנדפס הגי' ר' יהושע בשם ר' לוי, ובפסיקתא ובויק"ר ובמ"ל ובמנחומא הגי' ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי. (קע) שם במזמור כ"ה הערה כ"ח הבאתי בש"ל הגי' ה"ל יהושע בר נחמי' ובילקוט ר' הושעי' בר נחמי'. (קעא) כ"ה גם בכ"י ו', חסר בכ"י הלחמים ובנדפס מובא שמתי. (קעב) סיין מבוא המנחומא פרק ז' הערה קכ"ג. (קעג) סיין מבוא המנחומא שם הערה קל"ח. (קעד) בכ"י הלחמים ובנדפס הגי' ר' יודן, ובכ"י ו' הוא כמו לפניגו. (קעה) שם במזמור י' הערה י' הבאתי כי במקומות הלחמים שהבאתי שם הגי' ה"ל תחינה במקום ה"ל יודן. (קעו) שם במזמור י' הערה ל"ח הסיכומי בכ"י ו' הסוה תמיד עם כ"י ה' שלפניגו הגי' ל' יודן בש"ל חמא, ובכ"י הלחמים ר' לוי בש"ל יהושע. (קעז) שם נאמר ר' שמואל בר חייא ור' יודן בש"ל תחינה ל"ע ר' שמואל בר חייא בר יודן בש"ל תחינה סיין לחלן בערך ר' שמואל בר חייא. (קעח) לפניגו שם הגי' ר' יודן ור' חמא ור' יצחק בש"ל חייא, ובכ"י הלחמים ובנדפס ר' יודן ור' נחמי' בר תחינה ור' יצחק בר חייא וגם נזכר בשום מקום ר' נחמי' בר תחינה. (קעט) שם במזמור ע"ח הסרה קל"ד הסיכומי בילקוט הגי' ה"ל יומן. (קפ) בכ"י ה' שלפניגו הגי' בשם ר' יודן בן לוי חוקם בכ"י הלחמים ובנדפס המלות "בן לוי" ליתה ואולי ל"ל בשם ר' יהושע בן לוי. (קפא) בכ"י הלחמים ובנדפס הגי' ר' יוחנן ובילקוט ובמנחומא הגי' ר' סימון ע"פ מזמור ק"נ הסרה ל"ל.

ר' יודן בריה דר' יודן. ק"ו ז' (קפב).
ר' יודן בר מנשה. א' ג' (קפג).
ר' יוחנן. א' ח' ר' ירמיה בשמו, שם ט"ז, שם י"ז, שם כ' בש"ר שמואל בן יהוצדק, שם כ"ב, ב' י' (קפד), ג' א', ד' ב' (קפה), שם י', שם י"ב, ה' ו', ו' ג', ז' ב', שם ג', ט' י"ב, שם שם, ט"ז ו', י"ז ב', שם ח', י"ח ט"ז, י"ט ב' ר' אבהו בשמו, י"ט י', כ' ג' יחד עם ר' פנחס ור' אלעזר, כ"א ד', כ"ב כ"ב, שם כ"ז, שם ל"ב, כ"ג ג', כ"ד ד', כ"ה ו' ר' ברכיה בשמו, כ"ו ז', כ"ז ו', שם ז', כ"ח ב', שם ו', ל' ג', ל"א ג', שם שם, שם ד', ל"ו ו', ל"ח ב' ר' שמעון בר אבא בשמו, מ"א ב', נ"ב ח' ר' שמעון בר אבא בשמו, נ"ה א', נ"ו ד' בש"ר מנחם גלילאה, נ"ז ב', שם שם ר' ברכיה בשמו, ס"ו א' (קפו), ס"ח ב', ע"ב ו' ר' חייא בר אסי בשמו, ע"ח י"ב, שם י"ג, שם י"ז בש"ר אלעזר בנו של ריה"ג, שם כ"א ר' אבהו בשמו, פ' ד', שם ח', פ"ד נ', שם שם, פ"ו ד' עם ר' חנינא, פ"ל ב', צ' י"ג, שם שם (קפז), צ"א ג', שם ה', שם ו' ר' הונא בש"ר אבהו בשמו, שם ז' ר' אבהו בשמו, צ"ב ד' רב הונא בש"ר אבהו בשמו, שם י"ד, צ"ד ה', צ"ט א' (קפח), ק' ד' יחד עם ר' פנחס ור' לוי בש"ר מנחם, ק"א ד', ק"ב ב', ק"ג ג', שם ז', שם ח', שם שם ר' אבא בר כהנא בשמו, שם ט"ו בש"ר לוי (קפט), ק"ד ז', שם ט"ז, שם ר' שילא בשמו, ק"ה ח' ר' חייא בשמו, ק"ה ט', שם י', ק"ו ז' (קצ).
ר' יוחנן בן זכאי. כ"ה י"ג (קצא).
ר' יוחנן בנו של ר' יוסי בן קיסמא. ק"י ד' (קצב).
ר' יוחנן בן שאול. ק"ה ז' ר' לוי בש"ר ברכי' בשמו (קצג).
ר' יונה. מ"א ג', פ"ד ד' בשם ר' לוי, ק"ב ג' ר' שמואל בר נחמני בשמו (קצד),
ר' יונתן. א' י"ג ר' שמואל בר נחמני בשמו, ג' ג', שם שם (קצו), ט' א', י' ב' (קצז), י"ב א', שם ד' ר' אבהו בשמו (קצח), י"ט ב' יחד עם ר' חנינא, שם י"א ר' שמואל בר נחמני בשמו, ל"א ז', ע"ח ה' ר' אחא בשמו, שם ז' יחד עם ר' נתן (קצט), ק"ב א' ר' שמואל בר נחמני בשמו, קי"ד ו' ר' אחא בשמו.
יונתן איש הבירה. ג' ג' (ר).
ר' יוסי. א' י"ח, ב' י"א, ז' ז' עם ר' יהושע בן לוי (רא), שם י' (רב), ט' ז' ר' אלעזר בשמו (רג), י' א', י"א ד', כ"ד י' ר' אחא בשמו, כ"ו ז', ל"ב ג' בש"ר חייא, שם

(קפב) כעל סדה"ד דף ל"ב ע"ג כערך כ' יהודה בר סלוס הביא המקומות מאבי נזכר ביהושלמי ר' יודן בר יודן בר סלוס והביא ג"כ במו"ע מזמור ק"ו מובא כ' יודן בריה דר' יודן. (קפג) כעל סדה"ד דף ל"ב ע"ב הביא כ' יהודה בר מנשי מגמרא מגילה י"ד ע"ח וכביים כלאים פיסא מאבא והביא שם ג"כ במובא במדרש תהלים מזמור ח'. (קפד) שם במזמור ב' בהערה ס"ץ בסיוטי בב"ר פמ"ד שות ת' הגי' כ' יוחנן. (קפה) כ"ה שם בב"ר ו' מאבל בב"י בתהלים ובנדפס מובא קאמי בלי שם האומר. (קפו) כ"ה שם בב"ר ו' בש"ל יודן מאבל בב"י בתהלים ובנדפס מובא קאמי. (קפח) כ"ה בכל כתבי יד מבל הילקוט הביא הגי' ש"ל יודן ע"ש במזמור ל"ע הערה ג'. (קפט) בב"י בתהלים מלבד כ"י ו' ובנדפס המובא בש"ל לוי ליתא פ"ש במזמור ק"נ הערה ע"ח. (קצ) כ"ה שם בב"ר ו', ובב"י בתהלים ובנדפס שם הילקוט הגי' ש"ל יודן ע"ש במזמור ק"ו הערה כ"ז. (קצא) נודע למכניר וסיס כהן וקבל מהלל ומצמחי, ומי ק"ל אבא. (קצב) כ"ה שם בב"ר ו', ובב"י בתהלים ובנדפס המובא "בן קיסמא" ליתא, ובעל סדה"ד דף ק"ל ע"ח הביא כ' יוחנן ב"ל יוסי בומ"ע סי' ק"י, ולדעתי יותר נכון לגרוס כ' יוחנן בר יוסי עיין סדה"ד דף ק"ס ע"ם בערך יוחנן בר יוסי ובערך כ' יוחנן בר יוסף דף ק"ס ע"ח. (קצג) כעל סדה"ד דף ק"ל ע"ח הביאו ולייון לאם נזכר בבבלי והביא ג"כ כ' לוי בשמו בומ"ע סי' ק"ס. (קצד) עיין מובומו במבוא הירושלמי ל"ע ע"ח. (קצו) כ"ה שם בב"ר ו' ש"ל יוחנן כתיב יפקד ענל כתוב, ובב"י בתהלים ובנדפס מובא כתבי. (קצז) בב"ר ב' ג' ז', ובנדפס הגי' כ' יוחנן ול"ל כמו לפניו כ' יוחנן ע"ש במזמור י' הערה ס'. (קצח) בגמרא עירובין י"ב ע"ב הגי' כ' מבהו בש"ר יוחנן ע"ש במזמור י"ב הערה מ'. (קצט) בב"י בתהלים ובנדפס וילקוט הגי' רבי וכ' נתן ע"ש מזמור ע"ח הערה ג"ז. (ר) בנדפס כ' יוחנן אך הביאה ע"ש במזמור ג' הערה מ"ח ומצא בב מחא אך הביאה (ג"ב קמ"ז ע"ח) וכן יוצא מים הביאה (הלכה פ"ב מי"ב). (רא) בפסיקתא ובוי"ל ותנחומא הגי' כ' יוסי ממלחיה וכ' יהושע דסכנין בש"ל לוי, ובנדפס הגי' כ' יהושע בן לוי בש"ל יוסי ובחיזה כ"י ריב"ל וכ' יוסי ע"ש מזמור ז' הערה מ"ז. (רב) במדרש קהלת הגי' כ' יעקב דכפר חנין ע"ש מזמור ז' הערה נ"ז. (רג) בב"ב

שם שם, נ"ב ב', ס"ד א' רב הונא בשמו, ס"ח ט', צ' י"ז, צ"א ג' ר' יהודה בשמו, שם שם ר' הונא בשמו, שם ו', צ"ב א', צ"ו ב', ק"ב ב' יחד עם ר' מאיר.

ר' יוסי בר אבין. א' י"ז בשם ר' יהושע בן לוי (רד).

אבא יוסי בן דוסתאי. כ' ז' (רה), ק"ג י"ד (רו).

ר' יוסי בן דורמסקית. כ"ה י"ג (רז).

ר' יוסי הגלילי. ח' ה' עם רבי, ע"ח ט"ו.

ר' יוסי בן זימרא. כ"ב י"א ר' אלעזר בשמו (רח), נ"ב ו', ע"ח ו' בש"ר שמעון בן יוסי (רט), פ"ט ד' ר' אלעזר בשמו, צ' ד' ג"כ כן (רי), שם שם ג"כ כן, ק"ו ט' ר' אלעזר בשמו, ק"ז ד' ר' אייבו בשמו (ריא), ק"י ד' ר' אלעזר בן פדת בשמו.

ר' יוסי בן חלפתא. נ' ג', ס"ה ד', ס"ט ב', ע"ב ד' (ריב), צ"ד ו', ק"ה א'.

ר' יוסי בר חנינא. י"א ד', י"ב ב', כ"ג ב' (ריג), כ"ה ט', כ"ז ו', ל' ד' עם ר' אלעזר, מ"ח ה' ר' ברכי' ור' חלבו ור' אלעזר בשמו, ע"ב א', ע"ח י"ח עם ר' אלעזר צ"ב ג', צ"ט ד' ר' יודן בשמו.

ר' יוסי בר יהודה. ל"ב ב', צ"ב י"ג עם רבי שאלו את ר' יהושע בן קרחא, צ"ד ב'.

ר' יוסי בן יעקב. פ"א ד' בר אידי בשם ר' אחא (ריד).

ר' יוסי בן יועזר. י"א ז'.

ר' יוסי בר נהוראי. צ"ב ט' עם ר' יהושע בן לוי (רטו).

ר' יוסי בר פנחס. ד' י"א (רטז).

ר' יוסי בן קצרתה. ע"ח י"ז ר' שמעון בן חנן בשמו (ריז).

ר' יוסי בר שלום. (עיין ר' יהודה בר שלום ובהערה קס"א).

רב יוסף. כ"ד י' רב הונא בשמו, נ"ד א' ר' מאיר בשמו (ריח).

ר' יחזקיהו. צ"ב ח' בשם ר' ירמי' (ריט).

ר' ינאי. ד' ג', ה' א', י"א ג', י"ב ד', י"ח ז', י"ט י"ג עם ר' שמעון בן לקיש, ל"ו ז', נ"ב ב', ק"ד כ"ו.

ר' יעקב. נ' ב' בש"ר אחא (רכ), ז' ד' (רכא), י"ד ג', י"ח כ"ה ר' ברכי' בשמו

הגי' ר' מלעזר בס"ר יוסי בן זימרא פ"ם מזמור ע' הסדר מ"ם. (רד) הוא ר' יוסי בר בון כירושלמי עיין מבוא ירושלמי דף ק"ב פ"ח. (רה) שם במזמור כ' הוא ז' לפנינו וכ"י ו' מבא יוסי בן דוסתאי ושם בהסדר כ"ע ספירושלמי כי בנדפס הגי' רבי מבא בר דוסתאי ל"ל מבא יוסי בר דוסתאי ושמה לחיתי בסה"ד ערך מבא יוסי בן דוסתאי שהביא מתמרים מאבר נזכר שמו ושייס ובשוה"ע סי' כ' ר' מבא בר דוסתאי שהגיה הטעם לדעתי ל"ע מבא יוסי בן דוסתאי שכ"ל וכמאבר תיקן כן הוא לנכון לפנינו בכ"י ובהסדר שם הבאתי כי בשנוחת הגי' ר' יוסי חיים לייחוס. (רו) בכ"י המחברים ובנדפס בן דוסי, ובב"ר מבא יוסי המוכתי פ"ם מזמור ק"ג הסדר פ"ס ועיין בסה"ד דף קי"ג פ"ב בערך מבא יוסי בן דוסתאי. (רז) הוא ר' יוסי חיים דוסתאים ובעל סדה"ד דף ק"מ פ"ב הביא ג"כ שכזה בשוה"ע סי' כ"ה. (רח) בעל סדה"ד דף ק"ו בערך ר' יוסי בן זימרא הביא ר' מלעזר בן פדת בשם ר' יוסי בן זימרא פ"ם מזמור כ"ב ובערך ר' יוסי בן קיסמא פ"ם מזמור פ"ח הסדר ל"ו ועיין שוה"ע סי' כ"ב וסי' ק"ו. (רט) בילקוט הגי' ר' יוסי בן קיסמא פ"ם מזמור פ"ח הסדר ל"ו (ריא) בעל סדה"ד דף ק"ו פ"ב הביא ר' יוסי בן זמרא ר' מנינא ל"ע ר' יוסי בר הינא פ"ם במזמור כ"ג הסדר ב'. (ריב) בכ"י המחברים ובנדפס ר' יוסי בן יעקב בשם רבי מבא, ובב"ר ר' יוסי בריה דרב יעקב בר מידי בשם ר' יוסי בן יעקב בשם מדרש שוה"ט פ"ח ובילקוט פ"ם הסדר ע"ז, ונזכר בסה"ד דף ק"י פ"ב בערך ר' יוסי בן יעקב בשם מדרש שוה"ט סי' פ"ח גם בשם ילקוט פ"ם הסדר ע"ז ומוני המלום בר מידי הכוונה בם"ר מידי. והמלות "ב"ל" הוא ל"ת בשם ר'. (רטו) עיין רמ"י ב"מ מ"ם פ"ב והוא רבו של ר' יוחנן. (רטז) ל"ג ר' יוסי בר פיטרס והמתחיקים הליגו בר פנחס, עיין סדה"ד דף ק"י פ"ב בערך ר' יוסי בן פטרוס, ועיין ב"ר פמ"ב ופל"ב ויהושלמי פ"ז פ"ב. (ריז) עיין סדה"ד דף ק"ח פ"ב בערך ר' יוסי קוניתא והביאו שם גם בשם בשוה"ע סי' ע"ח. (ריח) נזכר גם בתנחומא עיין שם בתבוא, ועיין מבוא ירושלמי דף ק"ג פ"ח. (ריט) הוא כמו ר' מזקיה והוא מלמיד של ר' ירמי', זבחים כ"ה ע"ח, וכ"י המחברים ובנדפס הגי' ר' יחזקיה בר' ירמי' בטעות ול"ל בש"ר ירמי' ופ"ם מזמור ע"ב הסדר ק"ז. (רכ) שם במזמור נ' הסדר מ' הסירושלמי בכ"י ב' נ' ד' ז' ח' ובנדפס הגי' ר' יעקב בר מחא, ועיין לעיל בערכו. (רכא) בחיוב כ"י ובנדפס הגי' ר' יוחנן ובמזמור כ"ם הגי' ר' יצחק ועיין שם במזמור ז' הסדר כ"ם.

בשמו, כ"ג נ' (רכג), כ"ו ו', ק' א' בש"ר אבהו בש"ר אחא, ק"ג ז'.
ר' יעקב בר אלעזר. י"ט ב' (רכג).
ר' יעקב בר אחא. ק"ד י"א (רכד).
ר' יעקב בר זבדי. י"ט ו', ל' ה' בש"ר אבהו (רכה).
ר' יעקב בריה דר' יהודה בר יחזקאל. כ"ד י' (רכו).
ר' יעקב דקסרין. פ' ז' ר' נחמן בשמו (רכז).
ר' יצחק. ב' ב', שם י"א, ד' ג' ר' יודן בשמו, שם שם, שם שם, שם שם, ה' ז', ז' י"ג, ט' ב', י' ה', י"ג א', ס"ז י', י"ח י"ג, כ"ב י"ט ר' חגי בשמו, שם כ"ז, כ"ד י"א ר' לוליאני בשמו, כ"ה ה', ל"ו ז', שם ח', ל"ח ב', מ"ד ב', מ"ט א' עם ר' אבא בר כהנא, נ"ב ד', נ"ח א', ע"ה ד' עם ר' יודן ור' חמא בש"ר חייא, פ' א' ר' ירמי' בשמו, פ"ו ה', שם ו' ר' ברכי' בשמו, שם ז', פ"ז א', צ' י', צ"א ד', שם ח' בש"ר חייא (רכח), צ"ב א', צ"ג ח', ק"ב ג', ק"ג ט', שם י"ח, ק"ד ד' ר' ברכי' בשמו, ק"ה ד' ר' יודן בשמו.
ר' יצחק בר אדא. צ"ב י"א (רכט).
ר' יצחק בר חייא. א' י"ט (רל).
ר' יצחק בר חמא. ב' ו' (רלא).
ר' יצחק בר מנחם. ל"ד ב' (רלב).
ר' יצחק בר מרון. ע"ח י"ט, ק"ד כ"ג (רלג).
ר' יצחק בן תרדיון. ל"א ו' (רלד).
ר' יקום איש צרורות. י"א ז' (רלה).
ר' ירמיה. א' ח' בש"ר יוחנן (רלו), ז' א' (רלז), י"ד א', י"ט י"ד עם רבנן, פ' א' בש"ר יצחק, צ"ב ח' ר' יחזקיהו בשמו, ק"ג י"ג, ק"ו ב' ר' הונא הכהן בשמו, ק"ג ג' בש"ר אלעזר, קי"ד ו' בשם ר' חייא (רלח).

ר'

(רכב) כ"י מחכיס ונדפס הגי' ר' אליעזר בן יעקב וט"ס מזמור כ"ג סערה ד'. (רכג) בגמרא נכלי ח"ל אלעזר ונ"ל כ' יעקב גר אלעזר כמו שהנחתי שם מזמור י"ט סערה ג"ג. (רכד) כי' בימי ר' מזקיה ומוכח בתנחומא עיין שם בתנחומא ובסערה קס"ט ועיין לעיל סערה ל"כ. (רכה) מובא בסה"ד דף קי"ח ע"ב ועיין שם מיהו מקומות מילואלמי ועיין בתנחומא התנחומא. (רכו) במדרש חזית יפתח בניס לר' יהודה ע"ש במזמור כ"ד סערה ל"ח, ועיין סדה"ד דף קכ"ח ע"ב שהגיה יפתח בניס לר' יהודה גר יחזקאל מדרש חזית מהל במדרש פ' נשא פי"ד ר' יעקב בכב יהודה ע"ש, ונעלם ממנו כי גם במדרש שלפנינו כתוב ר' יעקב ולא ר' יפתח. (רכז) בעל סדה"ד דף קי"ט ע"ח הגיה וז"ל ר' יעקב דקסרין ר' מנחמה ור' נחמן דיפו בשמו עיין ר"ש דקסרין שכ"ל, ושם לא נמצא מאומה רק שם נאמר עיין ר' יעקב דקסרין והמקור הוא במדרש שמואל פסוקו. (רכח) כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י מחכיס ונדפס הגי' בשם ר' חמא ע"ש מזמור ל"ח סערה ק"ג. (רכט) עיין נסה"ד דף קכ"ח נערך ר' יפתח גר מנה ובסערה שכב ר' נפתלי מסכיל לחיתן. (רל) סיוסחין הגיה ר' יפתח גר מיה מדרש שמואל והוכח כן גם נסה"ד דף קכ"ח ע"ח וחולי ל"ל מדרש מסליס וכוון למאמר שלפנינו ובמזמור ע"ה חות ד' ר' חמא וכ' יפתח בשם ר' מיה, ובכ"י מחכיס ונדפס ר' נחמי' גר האחא וכ' יפתח גר מיה, ובילקוט וכ' חמא גר חנינא ע"ש סערה י"ג. (רלא) כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י מחכיס ונדפס ל"ל יפתח לבד, והמאמר נובע מילואלמי בכתות פ"ע דף י"ג ע"ח וגם הגי' ל"ל יפתח קדוש בבל מיני קדושות דאמר ר' יודן בשם ר"ל אחת הקב"ה לבבו בקדושה וחולי כי' נפני המקדר ממדרש שו"ע הגי' דאמר ר' יפתח בשם ר"ל אחת. (רלב) מובא גם נסה"ד דף קכ"ח ע"ח בשם הגו"ע. (רלג) מובא נסה"ד דף קכ"ח ע"ח נערך ר' יפתח גר מרון והגיה שם ג"כ את הגו"ע מזמור ע"ח, ועיין מכוח התנחומא, ונזכר גם בילואלמי קוכח פ"ב ס"ה דף נ"ג ע"ח. (רלד) בעל סה"ד דף קכ"ב ע"ח הגיהו ועיין שם הגו"ע שלפנינו ובכול חלני שנ"ע ר' יפתח בן מרון והסופר הגיג בטעות תדיון ומנחת לנטן המאמר סזה בשמו במזמור ע"ח חות י"ט ונזכר בילואלמי ומדרשים ועיין במזמור ע"ח סערה קמ"ד. (רלה) כי' בן תחותו של ר' יוסי בן יועזר חיש בגידה והגיהו היוחסין ונעל סדה"ד נערך יוסי בן יועזר ומה שעיין שם במדרש מסליס הוא סוף מזמור י"ח וכן במדרש ג"ל פס"ה חות כ"ב ע"ח. (רלו) שם במזמור ל' סערה ק"כ העירותי בכ"י ג' ד' ז' ובנדפס הגי' ר' ירמי' גר שלום בשם ר' יוחנן, שהטות "גר שלום" הם בטעות ולא נמצא שם ר' ירמי' גר שלום, גם נעל סדה"ד לא הביאו כלל, והמאמר נובע מילואלמי בכתות פ"ב דף ד' ע"ב, ומ"ק פ"ג דף פ"ג ע"ג ושם הגי' ר' פנחס ר' ירמי' בשם ר' יוחנן. (רלז) בוי"ל ובקה"ל הגי' ל"ל ירמי' גר אלעזר כמו שהנחתי שם במזמור י"ז סערה ג', ועיין בסה"ד דף קכ"ב ע"ח שהגיה שניס סיו בשם ר' ירמי' בן אלעזר ועיין מבוא שהנחתי שם סערה קפ"ד. (רלח) בכ"י מחכיס ונדפס הגי' שמר ר' חייא בשם ר' ירמי' ומליבו עוד בחיזה מקומות שר' ירמיה שמר

ר' ישמעאל. א' ב' רב הונא בשמו, ג' ב' (רלט), י"ח כ"ט ר' לוליאני בשמו (רמ), ק"ד ט' יחד עם ר"ע, שם שם ר' יודן בשמו (רמא).

ר' ישמעאל בן אלישע כהן גדול. ט' י"ג.

ר' ישמעאל בר יוסי בן חלפתא. ק"ה א'.

ר' ישבב הסופר. ט' י"ג (רמב).

ר' יששכר. ה' ח', י' ג' (רמג).

אות כ

רב כהנא. ז' ה'.

אות ל

ר' לוי. א' ה' בש"ר חמא, שם ט' ר' יהושע דסכנין בשמו, שם י', שם שם, שם י"ב, ב' ד' ר' ברכי' בשמו, שם ט"ו, ג' ז', ד' ג', ה' ז' ר' ברכי' בשמו, ז' ב' ר' יהודה בשמו, שם שם, שם י"א, שם י"ב, ח' ה' עם רב, ט' ז', שם י' בש"ר אחא, שם י"א, י"א ו', י"ד א', שם ו', שם שם,ט"ז ד' בש"ר אידי,י"ז ג',שם שם, שם ה', שם ח' ר' יודן בשמו (רמד), שם י' ר' יהושע דסכנין בשמו, שם שם ג"כ כן, י"ח כ"ד ר' חייא בשמו, שם כ"ט ר' ברכי' בשמו, י"ט י"א, שם ט"ו, שם י"ז, כ' ג', כ"א ב', שם ה', כ"ב ח', שם י"ט ר' ברכי' בשמו, שם כ"ד בש"ר חמא, כ"ו ה', כ"ז ז', נ"ה ג' ר' יודן בשמו, נ"ו ד' ר' פנחס בשמו, נ"ז ב', שם ד', ס"ב ג' ר' נחמני בשמו, ס"ח י', ע"ה ב' ר' ברכי' בשמו, שם ג' ג"כ כן, ע"ח ו' עם ר' ברכי' ור' שמעון בן יוסי בש"ר מאיר (רמה), ע"ט ב', פ"ד ד' ר' יונה בשמו, שם שם, פ"ו א', שם ז' ר' ברכי' בשמו, צ' ג' ר' יהושע דסכנין בשמו, צ' ה' בש"ר חנינא (רמו), צ"א ח' (רמז), צ"ב ג', שם ד' בש"ר זימרא (רמח), שם שם בש"ר נזירא (רמט), צ"ג ה', צ"ד ג', שם ה', צ"ה ב', שם ג', ק"א א' ר' ברכי' בשמו, שם ד', ק"ב ב', ק"ג ב' בש"ר חמא (רנ), שם ט"ו ר' יוחנן בשמו, ק"ד כ"ד ר' ברכי' בשמו, ק"ה ג' בש"ר שמואל בר נחמני (רנא), שם ז' בש"ר ברכי' (רנב), ק"ו ד' ר' אבא בר כהנא בשמו.

ר' לוליאני. י"ח כ"ט בש"ר ישמעאל (רנג), כ"ד ד' (רנד), שם י"א בש"ר יצחק.

ריש לקיש. א' ט"ז, כ"ה ו', ק"ד י"ג, (עיין ר' שמעון בן לקיש).

אות מ

ר' מאיר. ו' א', נ"ד א' בש"ר יוסף (רנה), ס"ח י"ד, ע"ח ו' ר' ברכי' ור' לוי ור' שמעון

בש"ל מיין פי' קדש"ד דף קכ"ב ע"ב לכן הגי' בלפנינו ר' יכמי' בש"ל מיין סיין הגכונה. (רלט) שם מזמור ג' הטעם י' הטיכומי בכ"ו ג' ד' ז' מ' ובנדפס הגי' שמואל בר יוסי ואולי צ"ל ר' ישמעאל בר יוסי. (רמ) שם מזמור י"ח הטעם ל"ד הטיכומי כי צ"ל ר' נוליתאי בר מבריני בש"ל יצחק ורחיתי בקש"ד בשרך ר' נוליתאי בר מבריי הגיי בשו"ם מזמור י"ח מובא בש"ל ישמעאל. (רמא) לפנינו ר' ישמעאל ואמרי לה ר' יודן בש"ל ישמעאל, בכ"י המחבים ובנדפס ובילקוט הגי' ש"ל יודן שמש צ"ל בש"ל ישמעאל פ"ם מזמור ק"ד הטעם ל"ה. (רמב) עיין קדש"ד ומה שהניח שמוה מעשה הרתי מלכות טוון למחמר בלפניט בשו"ם ומיכה לשם פשוק מלש. (רמג) עיין מבוא שמומה. (רמד) בכ"י ג' ובכל סדפוסים ר' יודן בשם רבי צ"ל בשם ר' לוי, וכ"ה לשכון בכל כ"י המחבים ובילקוט שם במזמור ל"ם אות ג'. (רמה) שם במזמור ע"ח הטעם ל"ח הטיכומי בפסיקתא הגי' ר' ברכי' ור' חלבו בש"ל שמעון בן יוסינ בש"ל מחויב. (רמו) בילקוט מחליט שם ש"ל לוי בשם ר' חייא בר תניא, ובילקוט ברבה ש"ל לוי בשם ר' אחא בר תניא צ"ל בשם ר' חייא או בשם ר' אחא בר תניא כמו שהטיכומי שם מזמור ל' הטעם ל"ב. (רמז) כ"ה שם בכ"י ו' אחא בר תניא בכ"י המחבים ובנדפס מונא שמעי בלי שם המומר. (רמח) כ"ה שם בכ"י ו', ובכ"י המחבים ובנדפס ר' לוי בשם, ובילקוט ר' לוי בש"ל נזירא כמו שהבאתי שם מזמור צ"ב הטעם מ"ו. (רמט) בילקוט הגי' בש"ל נזירא צ"ל נזירא כמו שהבאתי שם מזמור צ"ב הטעם מ"ז. (רנ) בכ"י המחבים ובנדפס הגי' ר' לוי בשם ר' הונא פ"ם מזמור ק"ג הטעם ד'. (רנא) כ"ה שם בכ"י ו', ובכ"י המחבים ובנדפס ר' חייא בש"ל שמואל בר נחמן כמו שהבאתי שם מזמור ק"ה הטעם מ'. (רנב) כ"ה שם בכ"י ו', ובכ"י המחבים ובנדפס ובילקוט המלות בש"ל ברכי' ניחא כמו שהבאתי שם במזמור ק"ה הטעם כ"ג. (רנג) שם בהטעם כ"ד הטיכומי כי צ"ל ר' נוליתאי בר מבריני בשם ר' יצחק פ"ם. (רנד) שם במזמור כ"ד הטעם י"ז הנחתי בשם מדרש ב"ל הגי' ר' נוליתאי בר מבריו שמר בש"ל יצחק, ומיין מבוא שהבומה פרק ז' והטעם קל"ם ושם במבוא מוני הוא מבוי שם ר' חייא צ"ל שבוי שם ר' חייא. (רנה) כ"ה שם בכ"י ו' ר' מחויב בש"ל יוסף, אבל בכ"י המחבים

שמעון בן יוסי בשמו, שם שם, פ"ז ז' ר' יהודה בר סימון בשמו, צ' י"ח איתי דאמרי בשמו, צ"א א', צ"ד ב', ק"א ד' ר' אייבו בשמו, ק"ב ב' ביחד עם ר' יוסי, ק"ד ג', שם ו' ר' פנחס בשמו, שם כ"ז, ק"ה י"ב, ק"ו ה', קט"ז ד'.

ר' מנחם. פ"ח ב' ר' אלעזר בשמו (רנו).

ר' מנחמא. פ' ב' בשם ר' אבין (רנז).

ר' מנחם גלילאה או דמן גליא. נ"ו ד' ר' יוחנן בשמו (רנח), ק' ד' ר' פנחס ור' לוי ור' יוחנן בשמו.

ר' מני. א' י"ז ר' נחמן בשמו (רנט).

ר' מנסיא. א' י"ט.

אות נ

ר' נהוראי. י"ח י"ב אליהו שאלו, שם שם, נ"ו ג' (רפ).

ר' נזירא. צ"ב ד' ר' לוי בשמו (רפא).

ר' נחמיה או ר' נחמיא. א' ה', שם ו', ג' ג' עם ר' יהודה ורבנן, ז' ד', ח' ב' בש"ר יהודה (רפב), ט' ט"ו, י"ב ה', י"ח ז' בש"ר שמעון בן לקיש, שם ט"ז, שם כ"ב, כ"ב כ"ו, כ"ג ג', כ"ד ה' עם ר' עוריה ור' ברכי', ל' ד' עם ר' יהודה, ל"א ד' ג"כ כן, מ"ו ג', ס"ב ד' עם ר' יהודה, ע"ח ה', שם י"א, צ"א ו' עם ר' יהודה ורבנן, צ"ב י"ב עם ר' חנניה ור' פנחס, צ"ד ב', צ"ח ב', ק"א ב' עם ר' יהודה, ק"ד ח' ג"כ כן, שם י"א עם רבנן, ק"ד כ"ז עם ר' יהודה ורבנן, ק"ו ה' עם ר' יהודה, ק"י ב' ג"כ כן, ק"ד ב', שם ה' ג"כ כן.

ר' נחמן או ר' נחמני. א' י"ז בש"ר מני (רפג), ל"א ד' ר' יודן בשמו, מ"ח ד', שם שם, נ' ב' בש"ר ברכיה, נ"ב ד', נ"ה א' (רפד), ס"ב ג' בש"ר לוי (רפה), פ' ז' בש"ר יעקב דקסרין.

ר' נתן. ד' ט' בש"ר אחא, י"ב ב' בר קפרא בשמו (רפו), ס"ח ט', ע"ח ז' עם ר' יונתן, שם י"א, צ"ד א' ביחד עם רבי (רפז).

ר' נתן בר' יוסי. צ"ד ב' (רפח).

אות ס

ר' סימון. ה' ח', ז' ב', ט' ב' עם ר' ברכיה בש"ר יהושע בן לוי, י' ה', שם שם, י"א ג', י"ב ב', י"ד ג' ר' יודן בשמו, ט"ו א', שם ד', י"ח ו', שם י"ח, שם שם בש"ר אבא, שם כ"א, שם כ"ב, שם כ"ג, שם כ"ט, שם שם, כ"א ב', כ"ד י"א, שם שם, שם שם ר' ברכי' בשמו, כ"ה ב' ר' שמעון בשמו, שם י"ג, כ"ח ו', ל"ד א', נ"ג א', נ"ז ב' בש"ר יהושע בן לוי, ע"ב ב', פ' ו' ר' פנחס ור' הלקיה בשמו, שם שם ג"כ כן, פ"א ו' ג"כ כן, צ"ט ד' ר' ברכי' בשמו, ק' ב' יחד עם ר' יהושע בן לוי בש"ר חלפתא, ק"ג ז', ק"ד ב', שם י"ד יחד עם ר' הונא בר פפא (רפט).

ר'

ובנדפס מובא קמתי. (רנו) סוף כמו כ' מנחמא. (רנז) בילקוט כ' מנחם ובכ"י בתחריס ובנדפס ל"ל מנחומא בש"ל אבין כמו שמצאתי שם במזמור פ' שעליו י"ג. (רנח) בשה"ד דף קל"ו ע"ב הביאו בשם שו"ע מזמור נ"ו. (רנט) כ' נקרנים בשם זה עיין מבוא שמנחומא פרק ז' שעליו ר"ם. (רפ) כ"ס גם בכ"י ו' ל"ל נהוראי, ובכ"י בתחריס ובנדפס מובא קמתי. (רפא) בשל קדה"ד דף ק"ת ע"ח עלך נזיכה הביא ז"ע בילקוט משליש רימ' ל"ב נחמר כ' פעמים נזיקי ובחמת כן במדבר מבליס. (רפב) בחיזה כ"י ובנדפס כ' נחוניה בש"ל שבשמי שם במזמור מ' שעליו ע"ל. (רפג) כ"ה גם בכ"י ו' מבל בכ"י בתחריס ובנדפס מובא במחמר הזה בשם ר' יוסי בר חנין בש"ל יהושע ולפניו בכ"י ס' גם בכ"י ו' מובא בש"ל יוסי בר חנין במחמר שלפניו. (רפד) כ"ה גם בכ"י ו', מבל בכ"י בתחריס ובנדפס מובא קמתי. (רפה) בכ"י ו' בגי' ר' חמא בשם ר' לוי ובחיזה כ"י ובנדפס בגי' ר' חייא בשם רבי, ובמ"ף בגיה בי' חמא ר' חמא בש"ל מאיר ע"ש במזמור ק"ב שעליו ע'. (רפו) בחיזה כ"י ובנדפס בגי' בר קפרא בש"ל יאמר כמו שבשמי שם במזמור י"ב שעליו י"ד. (רפז) שם במזמור ל"ד שעליו כ' שבשמי כי בש"ל בגי' רבי ור' יוחנן. (רפח) נ"ל נמלא בשום מקום נזכר ר' נתן בר יוסי, ומין שפק שמ"ל ר' יוחנן בר יוסי מיין בשה"ד שעליו. (רפט) כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י בתחריס ובנדפס ר' חנינא בר פפא ור' יהושע

ר' סימון חסידא, ע"ג ד' ר' שמעון בשמו (רע).

אות ע

בן עזאי. י"ח כ"ט, שם ל"ד, ס"ה ד' יחד עם ר' עקיבא, צ"ג ה' ר' ברכי' בשמו ובשם בן זומא.

ר' עזריה. ט"ו ה' בש"ר יהודה, ט"ז י"ב, כ"ד ה' עם ר' נחמי' ור' ברכי' (רעא), ק"ה א' (רעב), ק"ו א'.

רב ענן בר יוסף. ס"ה ד' עם ר' ברכי' ור' חלבו בשם רבי (רעג).

ר' עקיבא. ט' י"ג, י"ב ד', י"ג ג', ט"ו ז', נ"ט ג', ס"ה ד' יחד עם בן עזאי, ע"ח ט"ו, צ' י"ז, ק"ד ט' יחד עם ר' עקיבא, ק"ו ו'.

אות פ

ר' פנחס. א' ה', שם כ"א עם ר' יודן, שם כ"ב, ג' ז' בש"ר הושעיא (רעד), ד' ג' בש"ר זעירא, שם שם בש"ר תנחום בר חנילאי, שם שם בש"ר יהודה, ז' ח', ח' א' בש"ר חלקיה, ט' ו', י' ג' בש"ר הושעיא, י"ב א', ט"ז ב', שם ו', י"ז ט' בש"ר הושעיא, י"ח ז', שם י"א עם ר' אחא בש"ר חמא בר חנינא, שם כ"א, י"ט ז' בש"ר אבא (רעה), שם י"א ג"כ בן, כ' ג' יחד עם ר' אלעזר ור' יוחנן, כ"ב א', שם ח' בש"ר אלעזר בר מנחם, כ"ב י"ח בש"ר הושעיא, כ"ד ה', כ"ה ה' (רעו), שם י', ל"א ד', ל"ו ו' בש"ר ראובן, נ"ו א' (רעז), שם ד' בש"ר לוי (רעח), נ"ז ד' בש"ר אלעזר בר מנחם, פ' ו' עם ר' חלקיה בש"ר סימון, שם שם ג"כ כן, פ"א ו' ג"כ בן, פ"ז ג' בש"ר ראובן, פ"ח ב', צ"ב י"ב עם ר' חנינה ור' נחמי', ק' ד' יחד עם ר' לוי ור' יוחנן בש"ר מנחם, ק"ב א' בש"ר ראובן, ק"ד ו' בש"ר מאיר.

ר' פנחס הכהן. ל"ב ב' בש"ר אבא בר פפא, פ"ד ד', פ"ו ב', קי"ט א' (רעט).

ר' פנחס הכהן בר חמא. י"ט ב', שם ד', שם ו', כ"ו ז', פ"ז ב', שם ו', צ"א ג', ק"ה ה', קי"ד ב'.

ר' פנחס בן יאיר. ל"ב ד' ר' אלעזר בן יעקב בשמו, צ"א ח' ר' יהושע בן לוי בשמו.

ר' פפיים. ק"ו ו'.

ר' פרוזדק בר נחשא. צ"א א' בשם ר' יהודה בר סימון (רפ).

אות צ

ר' צדוק. ק"ה ח' ר' יודן בשמו.

בס"ל סימון ע"ם מזמור ק"ל סעיף מ"ז. (רע) כ"ס גס בכ"י ו', וכ"י סאחרים וכנדפס הגי' ר' סימון בשם ר' שמעון מסידא וכיו"ב גי' יותר נכונה, וכ' שמעון מסידא מובא בשס"ד דף קפ"ע ע"ב וכניה שם סרבה מקומות אבל שמו נזכר שם. (רעא) בשל שלש"ד דף קכ"ח ע"ב כניתו בשם בו"ר בלפניו. (רעב) כ"ס גס בכ"י ו', וכ"י סאחרים ונדפס הגי' בס"ל מלמוד ע"ם מזמור ק"ס סעיף ג'. (רעג) כ"ס גס בכ"י ו', וכ"י סאחרים ונדפס הגי' בס"ל מידי, ומובא בשס"ד דף קכ"ב ע"ב וכניה ג"כ הגי' לכ מגן בר יוסף בס"ל מידי בו"ר מזמור ק"ס: (רעד) בשסיקתא רבתי פל"ח הגי' ר' פנחס סכהן. (רעה) בשלשם שמ"ל פל"ח הגי' ר' פנחס בס"ל מחיל ול' ילמי' בס"ל מיוע בר חכה כתו שהבאתי שם מזמור י"ע סעיף ג"כ. (רעו) בילקוט ר' פנחס בס"ל מלכסנדרי וכן מובא בבוקה כתו שהבאתי שם מזמור כ"ס סעיף ע"ז. (רעז) כ"ס גס בכ"י ו' ול"ל פנחס הכהן בכ"י סאחרים ובנדפס מכה סתמי. (רעח) בשסיקתא וכו"ל וכשמומה הגי' ר' פנחס ול' לוי ע"ם. מזמור כ"ו סעיף ע"ז. (רעט) סוא ר' פנחס סכהן בר חמא סמובא לחכיו, ולחיתי בשלש"ד דף קנ"ז ע"ב כניה ר' פנחס בר חמא בשו"ע סי' י"א ובילקוט שם ר' פנחס סכהן בר חמא, ובשלך ר' פנחס סכהן הניה סלי סוא בר חמא הל"ל ותמוה מלא מזכיר סיומין פנחס בר חמא שהוא כהן בעל"ל, ולחיתי כי נזכר ביומסין השלם וז"ל ר' פנחס בר חמא ובשמומה ובכנוסת סומר ר' פנחס סכהן בר חמא בעל"ל, וביומסין דפוס קלקטא כניה רק ר' פנחס סכהן בשלשום, כוונתו בשלשם שמומה ושלשם נכס, ובמזמור פ"ו סעיף י' סעירותי לפניו נלמד ר' פנחס סכהן ובילקוט הגי' ר' פנחס סכהן בר חמא. (רפ) בשל שלש"ד דף קכ"ע ע"ב כניה ר' פרוזדק בר חמא בשם ר' יהושע בן לוי בשם ר' סימון ומס שכניה בר

אות ק

בר קפרא. א׳ י״ז, י״ב ב׳ בש״ר נתן, י״ח כ״ג, נ״ב ד׳, פ״ו ב׳, צ׳ ט״ו, ק״א ד׳ ר׳ חנינא בשמו (רפא), ק״ד כ״ב.

בן קופיא. ט׳ י״ג (רפב).

אות ר

ר׳ ראובן. א׳ כ׳ בש״ר חנינא, ל״ו ו׳ ר׳ פנחס בשמו, פ״ז ג׳ ג״כ כן, ק״ב א׳ ג״כ כן, ק״י א׳ (רפג).

רב. א׳ ו׳, שם שם, ב׳ ט״ז עם ר׳ חייא, ג׳ ג׳ עם ר׳ יודן, ח׳ ה׳ עם ר׳ לוי, י״ד ז׳, ט״ז ח׳, שם י״ב, י״ח י׳ (רפד), שם כ״ה, שם ל׳ רב יהודה בשמו, שם שם ג״כ כן, י״ט ב׳ רב הונא בשמו, כ״ב כ״ב רב ביבי בשמו, כ״ג ז׳ עם שמואל, ל״א ו׳, ל״ב ג׳ עם ר׳ יוסי, ס״ה ג׳ רב הושעיא בשם רב שמואל בר שילא בשמיה דרב, ע״ב ב׳ (רפה) ע״ח י״ב עם שמואל, ע״ט א׳, צ״ג ח׳, ק״ד כ״ב.

רב בריה דשמואל. ט׳ א׳ בשם שמואל (רפו).

רבותינו אמרו. אמרו רבותינו. כ״ב ב׳, נ״ב ב׳, שם ד׳, נ״ט ב׳, ס״ב ד׳, ע״ב ד׳, ע״ט א׳, פ׳ א׳, פ״ד ד׳, צ״ב י״א, ק״ז ד׳ ר׳ אבא בר כהנא בשמם.

שנו רבותינו. א׳ ז׳, ב׳ י״ב, י״ז ב׳, שם ה׳, כ״א ב׳, כ״ב ז׳, כ״ד ג׳, ע״ח ג׳, פ״א ב׳, שם ו׳, ק״ח א׳.

רבנן. אמרו רבנן, רבנן אמרו, ורבנן אמרו. א׳ ה׳, א׳ כ׳, שם שם, ג׳ ג׳, שם שם עם ר׳ יהודה ור׳ נחמיה, ג׳ ו׳, ד׳ א׳ (רפז), שם ז׳, שם ט׳, ה׳ א׳, ו׳ ג׳, שם ו׳, ז׳ ב׳, שם ג׳, שם ד׳, שם י׳, ח׳ א׳ (רפח), ט׳ ד׳, שם י״א, ט״ו ד׳, ט״ז א׳, י״ז ד׳, שם שם, שם ה׳, י״ח ח׳, שם י׳, שם ט״ז עם ר׳ חייא בר אבא, שם י״ח, שם כ״ח, שם שם, י״ט י״ג, שם י״ד עם ר׳ ירמיה, שם ט״ו, כ״א ד׳, שם ה׳, כ״ב י״ד, שם כ״ט, כ״ג ג׳, שם ז׳, כ״ז א׳, שם ד׳, כ״ח ב׳, שם ה׳, ל׳ ד׳, ל״א ד׳, שם ה׳ עם ר׳ יהושע בן לוי ור׳ שמואל בר נחמני, ל״ב ב׳, ל״ו ח׳ עם ר׳ אייבו, מ״א ב׳, נ״ט ד׳ עם ר׳ אייבו, ע״ה ב׳, פ׳ א׳, שם שם עם ר׳ יהודה בר סימון, שם ז׳ עם ר׳ שילה, פ״א ה׳, שם ו׳, פ״ז ז׳, צ׳ ב׳ עם ר׳ יהודה בר סימון, שם י״ד, שם שם, שם י״ז, צ״א ג׳, שם ו׳ עם ר׳ יהודה ור׳ נחמיה, שם ז׳, צ״ב י״ג עם רמי בר יחזקאל, צ״ג ח׳, צ״ד ג׳, ק״א א׳, ק״ב ג׳, ק״ג ד׳, שם י״ז, ק״ד י״א, שם כ״ב, ק״ה ב׳ ר׳ ברכיה בשמם, שם ו׳ יחד עם ר׳ חייא בר אבא, ק״ד ב׳.

רבי. א׳ ח׳, שם ט״ו, ג׳ ג׳, ד׳ י״ב, ו׳ ה׳, ח׳ ב׳, שם ה׳, ט׳ ז׳, י״ח ז׳, מ׳ ד׳ ר׳ יודן ור׳ אידי ור׳ חמא בר חנינא בשם זקן אחד בשמו, ס״ה ד׳ ר׳ ברכיה ור׳ חלבו ורב ענן בר יוסף בשמו (רפב), ע״א י״א ר׳ יהודה בשמו, פ׳ א׳ (רצ), צ׳ י״ג (רצא), צ״ב י״ג

מילקוט תהלים הוא בכתי מבכ״ח והמתמר שהביא הוא מבו״ע מזמור מ״ז אות ה׳ מולם לפניו במדרש בו״ע מובא שהמי, ונמלא גם במזמור ל״ח כמו שהבאתי. (רפא) בעל קדמ״ד בערך בר קפרא הביא ר׳ חנינא בר חמא בשמו כוון למתמר הכ״ל בבו״ע. (רפב) בכ״י המחריס ובנדפס בן קפרא ל״ל בן קופיא, בעל קדמ״ד דף קס״ח ע״ב הביא פשט חמא בזה מלבות שיהרג ר׳ יהודה הנשמוט בו׳ בשם ילקוט שהליס סי׳ ע׳ וכתמת דבכי הילקוט מובאים מבו״ע מזמור ע׳ אות י״ב וילקוט שם ליתן לו פשקו ל״ל שפיקולא. (רפג) כ״ה גם בכ״י ו׳ ס״ל למוכן, שבל בכ״י המחריס ובנדפס מובא שמתי. (רפד) בכ״י המחריס ובנדפס מובא שמתי. (רפה) במדרש קהלת הבי׳ רבי מחיר אומר כמו שהבאתי שם מזמור ע״ב שעבה י׳. (רפו) בעל קדמ״ד דף קס״ח ע״ב בתוך דבר בר שמואל הביא שבה מקומות שבר נזכר בשם ובתב ובבו״ע דף ס״ע וילקוט שם לב בביא דשמואל בשם שמואל, ס״ם ול״ל דבר בר שמואל והביא לאיות לדבריו ובבר בעל נפתלי מהביל לאיתי שהבאות שלו סי׳ כ׳ בתב על דברי השם״ד שהביא מן מדרש בו״ע דף ס״ע לא מלאתי, אולם המלה דף הוא בשפעת שטעף מאחד המשתיקים וכוונת מלת „ס״ט״ סי׳ ט׳ בדרך בעל קדמ״ד לרשום סי׳ בך וכך בשקום מזמור בך וכך והוא בשבתי בדברתי מזמור ע׳, ובנדפס בשפעות בשם רבי שמואל. (רפז) שם בשזמור ד׳ שעבה ס״ג הטיותי בכ״י המחריס ובנדפס הבי׳ וכב אחר. (רפח) בכ״י ב׳ ג׳ ד׳ ז׳ ובנדפס וילקוט הבי׳ ורב אחר בתבתי שם מזמור מ׳ שעבה מ׳. (רפט) בכ״י המחריס ובנדפס הבי׳ בשם ר׳ מידי בשקום בשם רבי. (רצ) כ״ה גם בכ״י ו׳, ובכ״י המחריס ובנדפס הבי׳ רבי חמא בשם בו״ע בשזמור פ׳ שעבה י׳: (רצא) כ״ה גם בכ״י ו׳, ובכ״י המחריס ובנדפס הבי׳ רבנן אחרי וילקוט נוסח ר׳

ז"ג עם ר' יוסי בר יהודה שאלו לר' יהושע בן קרחה, צ"ד א' יחד עם ר' נתן, ק"ד ב', שם כ"ד.

רמי בר יחזקאל. צ"ב י"ג עם רבנן (רצב).

אות ש

ר' שילא. פ' ז' עם רבנן (רצג).

ר' שילא בר יצחק (רצד).

ר' שילא מבפר תמרתא. ק"ד ט"ז בשם ר' יוחנן (רצה).

ר' שלום הלוי. ק"י ה' (רצו).

שמואל. ט' א' (רצז), שם ו', כ"ג ז' עם רב, ע"ח י"ב עם רב, ק"ד ט'.

ר' שמואל. ג' ה' (רצח), ד' ג' ר' חנינא שאלו, ה' ג', שם ח', ט' ב' בש"ר יהודה (רצט), י"ד ג' ר' יהודה בשמו, שם ד', ט"ו ד', י"ח כ"ב, כ"א ה' ר' ברכיה בשמו, כ"ב ז', שם י"ט בש"ר חנינא (ש), כ"ג ד', כ"ו ז' ר' ברכיה בשמו, נ"ג א' (שא), נ"ה ב' (שב), צ"ט א' ר' יהודה בשמו, ק"ו א' (שג), שם ח', שם ה', ק"ז א' ר' ברכיה בש"ר חלבו בש"ר שמואל.

ר' שמואל בר אבא. י"ט ד' (שד).

ר' שמואל בר חייא. י"ח כ"ט עם ר' יודן בשם ר' חנינא (שה).

ר' שמואל בר חנינא. כ"ב י"ט (שו).

ר' שמואל בן יהוצדק. א' כ' ר' יוחנן בשמו (שז).

ר' שמואל בר יצחק. א' י"ט, נ"ז ב', פ' א' ר' יהושע הכהן בר נחמיה בשמו, פ"ז ב' ר' יהודה בשמו, צ"א ג' (שח), צ"ב י"ב, ק"ד כ"ז (שט).

ר' שמואל בן לקיש. י"ט ט"ו (שי).

ר' שמואל בר נחמני או בר נחמן. א' י"ג, שם שם בש"ר יונתן, שם י"ד, שם ט"ו, שם כ"א, ב' ו' ר' אחא בשמו, שם י', ג' ג', שם שם, ה' ד', ז' ב', שם ו', שם שם, ט' י"א, י"ג א', ט"ז ז', י"ח ז', שם י"ב, שם שם, שם כ"ג, שם ל', י"ט

לגבוה תומר כמו שכתבתי שם במזמור ל' ספרא פ"ל. (רצב) בכ"י מחמיס ובנדפס מובא פתמי, ועיין קדמ"ד דף קפ"ג ע"ג בערכו. (רצג) נזכר ביהוסלמי. (רצד) עיין לעלן ר' שמואל בר יצחק בהמרה ס"ח. (רצה) הוא ר' אילע חיים כפר תמרתא עיין קדמ"ד בערכו וסביות שם גם שם שמו"ע. (רצו) ר' יהודה הוא בט עיין לעיל בערכו ר' יהודה הלוי בר שלום. (רצז) לפנינו שם כך כריס דשמואל בשם שמואל ובנדפס בשם רבי שמואל ועיין לעיל ספרא רפ"ו. (רצח) בתשובתא ובפסיקתא רבי' ר' שמואל בר חמי והוא ר' שמואל בר חימי ביהוסלמי. (רצט) בכל כ"י מחמיס ובנדפס רבי' ר' שמואל בש"ר יהודה, ובקה"ל ר' שמואל דהוה בש"ר שמעון, ובילקוט ר' שמואל בש"ר ירמי' ל"ל בש"ר יהודה ס"ם מזמור ע' ספרא י"ז. (ש) בפסיקתא דר"כ מהודם רבי' ר' שמואל בר חייא בש"ר חיננא, ובפסיקתא רבתי שם ר' שמואל ב"ר חייא בר יהודה בש"ר חיננא, ובכ"ל פמ"ח אות ז' ר' שמואל בר חייא זר' יודן בש"ר פנינא ל"ל בר יודן, וס"ם במזמור כ"ב ספרא פ"ח ועיין להלן ספרא ס"ה. (שא) כ"ה גם בכ"י ו' מחנ בכ"י מחמיס ובנדפס מובא פתמי. (שב) גם פה בכ"י מחמיס ובנדפס מובא פתמי. (שג) במזמור י"ע אות ב' ביהוסלמי רבי' ל"ל שמואל בר נחמני כמו שכתבתי שם במזמור ק"ן ספרא ג'. (שד) נזכר הרבה פעמים ביהוסלמי ר' שמואל בר בא, ועיין קדמ"ד דף קע"ז ע"ג בערך רב שמואל בר בנה. (שה) בעל קדמ"ד דף קפ"ע ע"ג הביא ר' שמואל בר חייא בר יהודה בש"ר מניעה בשם יהוסלמי בלבות פ"ח ואין קפק שים לתקן גם לפנינו ר' שמואל בר חייא בר יודן בשם ר' מניעה והביא כן גם בשם מדרש חזית, ובעל קדמ"ד מחק שהביא הלשון יהוסלמי רפ"ק דברכות הביא עוד מ"ש ב' וכתב הרב המופלג מוהר"ר נפתלי מסכיל לאיתן לא ידעתי כוונתו. ולדעתי כי' כתוב מ"ש ג' וכוונתו מעשר שני פ"ג והוא שם ביהוסלמי דף ל"ד ע"ג ובעתות נעתק מ"ש ב'. (שו) בכ"י מחמיס ובנדפס ר' שמואל סחם וסמחמר נעתק בש"ר פמ"ח אות ז' ושם הגי' ר' שמואל בר חייא ור' יודן בש"ר מניעה ל"ל בר יודן ועיין לעיל ספרא ס'. ויש לתקן לפנינו בשו"ע ל"ל ר' שמואל בר חייא בר יודן בש"ר מניעה, ושם במזמור ל"ל במחמיו נזכר ר' שמואל בשם ר' מניעה. (שז) בעל קדמ"ד הביא דברי היוחסין לב שמואל בר לדוק וגם ציין סמקום, וכאן ל"ל ר' שמעון בן יסולדק. (שח) בכ"י מחמיס ובנדפס רבי שילא בר רבי יצחק כמו שכתבתי שם במזמור ל"ח ספרא ל"ח וגם בעל קדמ"ד דף קפ"ד ע"ח הביא ר' שילא בר יצחק שו"ע מזמור ל"ח. ויותר נכון ל"ל כמו לפנינו ר' שמואל בר יצחק כי לא נמצא בשום מקום ר' שילא בר יצחק. (שט) עיין תוספתא מבוא התשובתא פ"ז ספרא רס"ז. (שי) תקנתי בפנים ר' שמעון בן לקיש כמו שהוא בכ"י מחמיס ובנדפס

י"ט ב', שם ה', שם י"א בש"ר יונתן, כ' ג', כ"ב כ', שם כ"ט (שיא), כ"ו ג', ל"א ג', שם ה' עם ר' יהושע בן לוי ורבנן, ל"א ט', ל"ד ב', שם שם, ל"ו ו', נ"ב ד', ס"ה ד' ר' חנינא בר פפא שאלו, ע"ג ד', פ' ב', פ"ו ז', פ"ח ב', פ"ט ב', צ' ו' ר' ברכיה ור' חלבו בשמו, צ"ג ד', צ"ד ג' (שיב), צ"ז ב', ק"א ד' ר' יודן בשמו, ק"ב א' בש"ר יונתן (שיג), שם ג' בש"ר יונה (שיד), ק"ג ט', שם י', שם י"א, ק"ד ד' ר' שמעון בן יהוצדק שאלו, שם כ"ה, ק"ה ג' ר' לוי בשמו, ק"ו ו', שם שם ר' הונא בשמו, ק"ח א', ק"ד ג'.

רב שמואל בר שילא. ס"ה ג' רב הושעיא בשמו (שטו).

ר' שמלאי. כ"ה י"א, כ"ז ו', נ' א' המינין שאלו.

ר' שמעון. א' ב' ר' הונא בשמו, שם כ"ב, ד' ג' (שטו), ז' ט' (שיז), י"ח כ"ט (שיח), י"ט א' ר' ברכיה בשמו, כ"ג ד' שאלו ר' אלעזר, כ"ד ד' (שיט), כ"ה ב' בש"ר סימון (שכ), ע"ג ד' ג"כ כן, ע"ח י"ט (שכא), פ"א ג', ק"ה ט'.

ר' שמעון בר אבא. כ' ב', ל"ח ב' בש"ר יוחנן, נ"ב ח' ג"כ כן, ק"ד כ"ז (שכב).

ר' שמעון בן גמליאל. ז' ט', ט' י"ג.

ר' שמעון בן חלפתא. כ"ב י"ג יחד עם ר' חייא בר אבא.

ר' שמעון בן חנן. ע"ח י"ז בשם ר' יוסי בן קצרתה (שכג).

ר' שמעון בן יהוצדק. ק"ד ד' שאל את ר' שמואל בר נחמני.

ר' שמעון בן יוחי או בן יוחאי. א' ז', שם י"ב, שם י"ג, ג' ג', י"ב ב' (שכר), ט"ז ז', י"ז ד', שם י"ג, י"ט י"ז, כ"ג ג', ל"ו ח', ע"ח ג' ר' יודן בשמו, ע"ח ט' ר' יהושע בן קרחה בשמו, צ"א ב', שם שם, שם ו' ר' חנינא בש"ר אבהו בשמו, צ"ב ח', צ"ג ד' (שכה), צ"ד ב, שם ג', ק"ג ה'.

ר' שמעון בן יוסי. ע"ח ו' עם ר' ברכיה ור' לוי בש"ר מאיר (שכו), שם שם ר' יוסי בן זימרא בשמו.

ר' שמעון בן לקיש. א' ב' ר' אמי בשמו, ב' י"ג, ו' ג', ז' ג', י"ד ז', ט"ז א', שם ה' ר' יהודה בשמו, י"ח ז' ר' נחטיה בשמו, שם ט"ז, שם שם, שם כ', שם שם, שם כ"א ר' ברכיה בשמו, י"ח כ"ח ר' זעירא בשמו, י"ט י"ג יחד עם ר' ינאי, כ' ד', כ"ב כ"ב, כ"ה

ולא נמצא שם כ' שמואל בן נקים. (שיא) כ"ס גם בכ"י ו' וכן מצא בילקוט, ובכ"י המחבים ובנדפס ר' שמואל סתם, ובו"ל כ' יסמעאל בן נחמן ל"ל כ' שמואל בר נחמן כמו שהעירותי שם במזמור כ"ב הערה קמ"ד. (שיב) לפנינו כ' חייבו ור' שמואל בר נחמני ובילקוט הגי' כ' מכאן ור' שמואל בר יצחק כמו שהבאתי שם במזמור ל"ד הערה ע"ו. (שיג) כ"ס גם בכ"י ו', ובכ"י המחבים כ' שמואל בש"ל נתן כמו שהבאתי שם במזמור ק"ב הערה ז'. (שיד) בכ"י המחבים ובנדפס בש"ל מנא, ובילקוט בש"ל יוחנן כמו שהבאתי שם במזמור ק"ב הערה ע"ו. (שטו) נזכר גם בירושלמי פיין סדה"ל דף קפ"ז ע"ב בערך רב שמואל בר מילא. (שטז) לפנינו כ' ממעון בש"ל זילא ובכל כ"י ובנדפס המלות "בש"ל זילא" ליתא ובירושלמי הגי' כ' ממעון בן לקיש כמו שהבאתי שם במזמור ד' הערה כ"ו. (שיז) במצפה הגי' כ' שמעון בן אליעזר כמו שהבאתי שם במזמור ז' הערה ל"ג. (שיח) במכומעת הגי' כ' שמעון בן זילא כמו שהבאתי שם במזמור י"ח הערה כ"ח. (שיט) בכ"י המחבים ובנדפס הגי' ריש לקיש ושין ספק ש"ל לפנינו כ' שמעון בן לקיש, ובב"ל ובתנחומא הגי' כ' חנינא ע"ש במזמור כ"ד הערה ע"ז. (שכ) בעל סדה"ד דף קפ"ט ע"ב הביא כ' שמעון ב"ל סימון אומ"ע סי' כ"ד והעיר שם סדב נפתלי מצביל לחיתן בהנחות שלו בסי' כ"ד לא מצאתי כלל לא בסי' כ"ס ל' שמעון בשם כ' סימון והוא סתחתר שלפנינו. (שכא) לפנינו ח"ל שמעון לכ' חייא ובכ"י המחבים כ' שמעון בר חייא וכן הוא בדפוסים סרחשונים דפוס קושטנטינא ודפוס ווינציא, אבל הלות אמת היקר ח"ל שמעון לכ' חייא רבה ומיקר כן בפ"י הילקוט, ובדפוס פראג ומח"כ בדפוס מסקבדש הגיהו כן בפנים סמדבש כי כן דרך סמפרש מסכ"י כאן לתקן בפנים בפ"י הלות אמת, ובירושלמי מגילה פ"ח סי"ד (ע"כ ע"ד) איתא כ' חייא רבה אמר לכ' שמעון נגבי עיין מה שהבאתי שם במזמור ע"ח הערה קמ"ו. (שכב) כ"ס גם בכ"י ו' אבל בכ"י המחבים ובנדפס הגי' כ' שמואל בר חנא שהבאתיו לעיל ועיין שם מזמור ק"ד הערה ל"ח, וכ' שמעון בר חנא מובא הרבה פעמים בירושלמי עיין סדה"ד בערכו ומצוה בירושלמי דף קכ"ז ע"ב. (שכג) כ"ס גם בכ"י ו', ובכ"י המחבים ובנדפס הגי' כ' שמעון סתם. (שכד) נחזיר כ"י ובנדפס הגי' כ' שמואל בן יומחי ל"ל כ' שמואל בר נחמן כמו שהעירותי שם במזמור י"ב הערה כ"ח. (שכה) בכ"י המחבים ח"ל שמעון בן לקיש, ובנדפס אחר ליש לקיש כמו שהבאתי שם במזמור ל"ג הערה י"ג. (שכו) נפסיקתא כ' נהגי' וכ' חלבו בשם כ' שמעון בן יומחי, ובתנחומא כ' נהגי' בשם כ'

כ"ה ו' ר' זעירא בשמו, ל"ו ו', פ"ז ב' ר' יהודה בר נחמן בשמו, ס"ח י', ע"ח ג', שם ד', שם י"א, ע"ח י"ג רב הונא בשמו, שם שם, צ' ה' ר' יהודה בר סימון בשמו, שם י"ב ר' הונא בשמו, שם י"ג, צ"א ב', שם ה', צ"ג ד', ק"א ב' ר' חמא בשמו, ק"ד י"ח ר' אבהו בשמו, ק"ה ה' ר' יהודה בר נחמני בשמו, ק"ה ח', ק"ה י' ר' הונא בשמו.

ר' שמעון בן עזאי. ט' י"ג (שכז).
ר' שמעון בן פזי. א' ז', נ"ד ג' (שכח).
שמעון הצדיק. י"ח י"א.
ר' שמעון בר ינאי. ק"ו ה' (שכט).
ר' שמעון בנו של רבינו הקדוש. קי"ז ב' (של).

אות ת

תודום איש רומי. כ"ח ב'.
ר' תחליפא או רב תחליפא. כ"ב כ"ו, ל"א ד', ס"ד א' (שלא).
ר' תחליפא דמן קיסרי. נ"ו נ' (שלב).
ר' תנחום. י"ב ד', ע"ט א' עם ר' חייא (שלג), פ"ו ד', ק"ג י"ב ר' אחא בשמו.
ר' תנחום בר חייא. ל"א ט', פ"ו ז' ר' אחא בשמו (שלד).
ר' תנחום בן חנילאי. ד' ג' ר' פנחס בשמו, ס"ח י', ע"ט א', ק"ג י"ח (שלה).
ר' תנחום בר יודן. ק"א א' (שלו).
ר' תנחומא. א' כ"ב, י"ד ו', י"ז ד', י"ט י"ד, כ' ח', כ"א א' (שלז), ל"א ט', ל"ד א', צ"ב י"א, ק"ג ט"ו, קי"ט א'.
אבא תנחומא. א' כ' (שלח).

ואלה מוסיף על הראשונים (שלט):

ר' אבדימי. י"ט ז' (ילקוט תהלים רמז תרע"ב).
ר' אבדימי דמן חיפא. מ"ו א' (ילקוט תהלים רמז תשנ"א).
ר' אבין בש"ר יעקב. כ"ה י' (ילקוט תהלים רמז תש"ב) (שמ).
ר' אושעיא. ע"ה א' (ילקוט תהלים רמז תת"י).
ר' אידי. ק"ה ו' (ילקוט תהלים רמז תתס"ג).
ר' אליעזר. ע"ג ג' (ילקוט תהלים רמז תת"ח).
ר' אלעזר. מ"ד א' (ילקוט תהלים רמז תשמ"ו).
" . מ"ו א' (שם שם " תשנ"ב).

מלכו וכ' שמעון בן יוסיה כתו שהעתיקו שם בתוספתא ע"ח הערה ל"ח. (שכז) הוא שמעון בן עזאי עיין מודותיו סדר הדורות בערכו ומה שהביא שם ביולקוט מהכתוב סי' ע' מובא שהכה בימי גזירה טו' נעלם ממנו כי דבכי ביולקוט נוספים ממדרש תו"ש מזמור ע'. (שכח) כ"ה גם בכ"י ו', מכל בכ"י שמהרים ובנדפס מובא שמעי. (שכט) נעל סדר"ד דף קפ"ע ע"ב נמצא כ' שמעון בן יוסה שהיא בתו"ש סי' ק"ו חיתא כ' שמעון בן יהוי. (של) עיין סדר הדורות דף קפ"ע ע"ב מצא כ' שמעון בן לקיש שהקדום. (שלא) כ"ה גם בכ"י ו', מכל בכ"י שמהרים ובנדפס מובא שם בשמו"ר ס"ל שמעי. (שלב) הוא כ' מהליפא דקסרין המובא בירושלמי. (שלג) נפניני גם בכ"י ו' נאמר כ' מגסוס וכ' חייא, ובכ"י שמהרים ובנדפס כ' מגסוס כל חייא והוא המובא לאחר זה ע"ש במזמור ע"ע הערה כ"ג. (שלד) עיין סדר"ד דף קל"ח ע"ב שהכו. (שלה) עיין סדר"ד דף קל"ב ע"ח. (שלו) נזכר בירושלמי יומא פ"ב ה"ח ל"ח ע"ב. (שלז) בכ"י שמהרים וביולקוט הגי' שם ח"ל מגיעה ע"ש מזמור כ"ח הערה ג'. (שלח) לח נמצא בשום מקום מבח מהומה ולדעתי ל"ע כ' מהומה או כ' מהומת כל חכח. (שלט) ביולקוט נמצא נפעמים שהביא שהרים מהו"ש בשם חומש ובכ"י ובנדפס מובא שהמחבר שהוא שמעי גלי שם שהומר כתו שהעתיקו לשון פרק י' חות י' ופה סדרתים שהדר ח"ב: (שמ) המלות "בש"ר יעקב"

ר' אלעזר . ס"ו א' (שם שם רמז תשצ"ב) .
" . ע' א' (שם שם רמז תת"ב) .
ר' ביבי . מ"ח ב' (שם שם רמז תשנ"ה) .
ר' בנאה בשם רב . נ"ב ז' (ילקוט תהלים רמז תשס"ז) .
ר' בנימין . נ"ד ב' (שם שם רמז תשע"א) .
ר' ברכי . ס"ו א' (שם שם רמז תשצ"ב) .
ר' ברכי בש"ר סימון . ק"ו ז' (שם שם רמז תתס"ה) (שמא) .
ר' חלבו . ס"ה ג' (שם שם רמז תשפ"ח) .
ר' חנין . מ"ד א' (שם שם רמז תשמ"ד) .
ר' חנינא . א' י"ט (שם שם רמז תרי"ז) .
ר' חסדא . ע' א' (שם שם רמז תת"ב) .
ר' טביומי משמי דרב . נ"ו ד' (שם שם רמז תשע"ה) .
ר' יהודה . מ"ח א' (שם שם רמז תשנ"ה) .
ר' יהודה אמר רב . נ"ה א' (שם שם רמז תשע"א) .
ר' יהושע בן לוי . נ"ב ד' (ילקוט שמואל רמז קל"א) .
" " מ"ו א' (שם תהלים " תשנ"ב) .
ר' יהושע הכהן בש"ר חנינא בר יצחק. ע"ח ב"א (ילקוט תהלים רמז תתב"א) (שמב) .
ר' יודן . מ"ו ב' (ילקוט תהלים רמז תשנ"ג) .
" . נ"ג ב' (" " " תש"ע) (שמג) .
" . נ"ר ג' (" " " תשע"א) .
" . נ"ו א' (" שמואל " קלד) .
ר' יוחנן . ס' א' (" תהלים " תשע"ו) .
" . ע"ב ב' (" " " תת"ה) .
" . ע"ד א' (" " " תת"ט) .
ר' יוחנן בן נורי . ע"ו א' (" " " תתי"ג .
" " נ"ט ב' (" משלי " תתקנ"ד) .
ר' יונתן . נ"ג ב' (" תהלים " תש"ע) .
ר' ינאי . מ"ח ד' (" " " תשנ"ו) .
ר' יעקב בר אידי . נ"ה ד' (" " " תשע"ב) .
ר' יעקב בר זבדי . י"ט א' (" " " תרע"ב) .
ר' יעקב איש כפר תמרתא . ע' ג' (" " " תת"ב) .
ר' יצחק . י"ד ד' (" " " תרס"ב) .
" . ס"ח ב' (" " " תשנ"ה) .
ר' כהנא . מ"ד א' (" " " תשמ"ד) .
" . מ"ז א' (" " " תשנ"א) .
ר' לוי . נ"ג ב' (" " " תש"ע) .
ר' משרשיי . ס"ז א' (" " " תשנ"ה) .
ר' נהוראי . נ"ד ג' (" " " תשע"א) .

ליתא בכ"י ובנדפס . (שמא) בכ"י ובנדפס ליתא סמוך ל"בש"ר סימון" . (שמב) בכ"י ובנדפס סמוך ל"בש"ר חנינא בר יצחק" ליתא . (שמג) בילקוט עם מ"ל יודן בשם רבי מנוס בר קפרא . ונראין מוכח קצת.

ר' נהוראי בש"ר חייא בר אבא. ס"ח ג' (ילקוט תהלים רמז תשצ"ג).
ר' נחמן. מ"ו א' (" " " תשנ"ב).
ר' נחמן בר יצחק. מ"ו א' (" " " תשנ"א).
" " . נ"ג ב' (" " " תש"ע).
ר' נחשון. מ"ו א' (" " " תשנ"ב).
ר' נתן. נ"ג א' (" " " תשם"ט).
בן עזאי. נ"א ב' (" " " תשם"ד).
ר' פנחס. מ"ה א' (" " " תשמ"ז).
ר' פרוזדורי בר נחשא. מ"ו א' (" " " תשנ"א) (שמר).
רבנן אמרין. צ' י"ד (" " " תתמ"א).
ר' שמואל בר נחמני. ע"ח א' (" " " תתי"ט).
ר' שמואל בר נחמני א"ר יונתן. ע"ה ג' (" " " תתי"ב).
ר' שמואל בר נחמני בש"ר נהוראי. ע"ב ב' (" מלכים " קע"ה).
ר' שמואל. א' י"ט. (" תהלים " תרי"ז).
" . נ"א ב'. (" " " תשם"ד).
ר' שמעי' בש"ר ריב"ל. ע"ד ב' (" " " תת"ט).

ח) רשימה ממלות זרות עפ"י כדר א"ב ואנה הם מבוארות בהערות (א).

מלה	מזמור	אות	הערה	מלה	מזמור	אות	הערה
א				אובלוסין	ד	ג	יג
אבגינוס	א	ו	צד	"	עט	א	טו
אבטומטום	א	כא	רצה	*אוכוכלין	צב	יא	צ
*אביינום	א	ו	צד	אכסיומא	ו	י	מ
*אגלין	א	כב	שיא	"	קב	ד	לט
*אגינום	א	ו	צד	אכסיטורין	כז	ד	לט
אגוסטא	י	ו	לא	*אכסניות	קלו	ח	נ
*אגסיטריון	כז	ד	לט	*אכרמוניא	יט	יא	ע
אגים	לד	א	טו	*אלבנין	צב	יא	ע
אגריפס	כב	לא	קנא	אלוגין	א	כב	שיא
אדריגום	יב	א	ב	אלכסנדרום	ד	ג	כ
אדריגום	קג	ב	ז	"	ט	ח	סו
*אדרינטום	"	"	"	אלכסנדריא	"	"	"
אדריאם	צג	ו	לב	אללי	צו	ב	א
*אדריכל	יד	א	ה	אלפא	קה	ג	ז
אהלות	ב	יז	קיא	*אלתוסבראות	טו	א	ב
אטולם	טז	יב	מז	*אמבירום	כב	טו	עו
*איטלים	פו	ב	ט	אמבסירום	כב	טו	עו
איטימום	כב	יט	צד	*אמיינטון	כג	ד	כה
*אטניא	טו	א	א	*אמקסירום	כב	טו	עו

(שמר) עיין לשון המלה ר"פ.
(א) המלות שבל המתחי בהן קיתן כזה * לפ נמצאים בנוף המדפס רק מעורבות עם הסברות שלי.

מלה	מזמור	אות	הערה
*אנבטא	עה	טו	קיז
*אנבונין	צב	יא	צ "
*אנבוכין	יט "	יב "	פג "
אנגריא	יד	ג "	טו "
*אנדרינטום	ט "	ח "	סה "
אנטיוכם	טו "	א "	א "
אנטיוכיא	עח	טו	קיז
*אנטיא	כב	יא	קכג
*אנטכא	טו	א	צ
אנטונינוס	צב	יא	סט
*אנטניא	קד	כא	רכח
אנבוכין	יח	ל	ס
אוני	ו	ו	טו
אננקי	עב	יב	לו
*אנסיומא	קיח	יט	סב
*אנפליגוס	קד	כא	עט
אנפוריא	ד "	ב	יא
אנקקניתא	יז	ג	ט
*אנקקרא	יח	ג	קיג
אונקום	צב	יב	יד
אסטרטיגום	עט	כא	סה
*אסטרטיא	קד	כא	ד "
אסטרטיא	עט	כא	קו
אסטרטיקולין	קד	כא	ד "
אסטרטיקוסין	עט	כא	לג
*אסטרטילוסין	ב	ד	ד
*אסטרטליטין	פז	ו	קנז
אסטרובלין	נא	ב	פא
*אסכילי	עג	לא	לד
אסלא	כב	יב	ד
אספלנית	יז	ה	נו
*אספליטון	ח	ד	מו
אספמיא	עג	א	כה
אספסינוס	א	ד	רצג
אספקלריא	ג "	ג	לה
*אספריטון	קג	ב	ג
אסקוטא	ו	ב	ז
*אסקופי	יח	ה	מח
אסקופסי	מב	ד	ה
*אסקפסטי	ד	ב	ז
אסתרא	ה	ב	ז
*אפדרמוסין	כד	ה	לה
אפיטרופין			

מלה	מזמור	אות	הערה
אפוטרופוס	עח	ז	קכח
*אפוטיקון	עח	ה	קל
*אפיא	ד	א	ג
*אפי	קב	ז	סד
*אפילין	יח	ז	קל
אפלטיסן	עח	ד	כה
*אפליקתא	ב	ב	קנז
*אפמיא	נב	ב	כא
"	סח	ג	סח
*אפנטיסין	ז	ג	צד
אפופסין	ט	ג	מב
אפפון	יח	ו	נו
*אפיפודין	צב	ז	מא
*אפיפורין	"	ח	נ
אפיסטון	נז	ח	מא
אפסניות	קלו	ח	כה
*אפס	נז	ד	ב
*אפקלתא	נג	א	קכח
אפריון	נד	ד	ג
"	סח	ג	ב
אפרכוס	ג	ז	ד
אפרכוס	ז	ב	ד
אפרכיא	ב	ב	ד
*אצטרובלין	ב	ג	ד
אקיינוס	צג	ד	ד
אקלפרין	סה	ז	ד
איקוניא	ז	ט	ד
איקונין	טו	ד	ד
*אקנקיתא	קד	ב	ד
ארביל	כב	ד	ד
*ארדיכל	ד	ג	ד
ארכי	ג	א	ד
אריך	א	ד	ד
אריכא	א	ד	ד
ארכיטון	ד	ב	ד
*ארכיטקטון	"	ד	ד
ארכון	פו	ד	ד
ארנונא	קג	ד	ד
*ארנקי	ח	ד	ד
ארסטון	מח	ד	ד
*אתניסאה			
ב			
*באיין	ז	ה	ד

מלה	מזמור	אות	הערה
*ברודיות	טז	ד	כב
*ביין	מז	ה	לה
בארי	קלז	ג	י
בייא	קיד	ג	יב
בזאי	יח	ל	רטז
*ביטי	ט	טו	צט
בי תרי	יח	ל	רלט
בית אלים	סח	ט	כא
בלם	לב	ג	יז
בולים	קלו	ז	יח
בליסטרא	יח	יט	עט
ביסה	פ	ו	ל
בן פיחה	ד	יג	קב
ביסריא	יח	ל	רכא
*בסיליאוס	כא	ב	יא
בסיליקי	טו	א	ה
בעבע	יח	ח	לה
בעל זטורה	עג	ג	יח
בעט	לב	ג	יח
בצוצריות	ב	יז	קיא
בקיינוס	יח	יד	פב
בוצין	צ	ה	לו
*בר פחין	ד	יג	קב
ברבר	כה	יד	נא
בורגנין	י	א	ח
בורגן	"	יא	ע
*ברטניא	יט	יא	ע
בת צידעא	קלו	ו	ל
ג			
גברתן	יח	לב	רנח
גיהוץ	כג	ד	כו
גזא	לב	ג	יט
*גזא (בר גזא)	עח	יא	נט
גייס	ב	ג	יח
גולגלת	י	ו	לד
גליא	כב	לא	קנז
גלילאה	נו	ד	יז
גלוסקא	ד	יג	ק
*גלוקדקא	פז	ו	לג
גמסאות	יב	א	ג
גינאות	מה	ד	יד
*גוננויות	"	"	כו
גנוסי	קה	ז	כו

מלה	מזמור	אות	הערה
*גנחיים	כה	יד	נא
געגע	כג	ד	ל
גשש	יט	ו	מד
ד			
דיבורא	כז	ו	מט
דוגמא	קן	ב	ד
*דגמטיות	קיח	יב	כה
*דגמניות	ג	"	ג " לג
*דידימוס	כב	ג	יב
דו	*דיטגמיות	קיח	יב	כה
דיבוס	ג	ג	יד
דייתיקי	א	ה	עב
דיוטא	ט	טו	צט
דייש	צא	ח	סא
*דיכאות	מח	ד	יד
דלטר	ז	ז	מו
דמוך	כב	ח	ג
דומה	יא	ו	מט
*דימוס	ג	ג	לג
דימוס	ג	ג	נב
דימוס	יז	יג	פז
דימוס	כד	י	נה
דימוסיא	כו	ה	כא
דיסמוס	ג	ג	לג
*דר	כו	ב	ב
דיריגון	טו	ו	כח
דרום	יט	ב	יב
דורון	צ	ז	מה
*דוריה	"	"	"
דיפליא סטיא	צג	ח	מד
*דיפליסט	"	"	"
*דיפלא איסטווה	"	"	"
*דיופלסטון	"	"	"
*דקלטיאנוס	כד	ו	כד
דקק	ב	ד	כב
דשא	עח	ג	יג
ה			
הגמון	ה	ח	נא
*הטלס	טז	יב	מז
המגון	א	ו	צ
הנדיוסין	יז	ה	לה

מלה	מזמור	אות	הערה
*הניוכין	יז	ה	לה
הנדיות	ו	ג	יח
הנדיקי	צב	ח	סח
הרסנא	קלז	ו	כח
ז			
זיברתא	א	כב	שג
זמיות	קכט	ב	ו
זוניא	קג	ח	לח
ח			
חגוגין	מב	ד	יב
*חויק	עח	ו	לג
חיוורא	יא	ו	נג
חזוית	יח	יא	סט
חזיז	קכו	ז	יט
*חזין	"	ו	"
*חיזרא	יא	ו	נג
חכים	כו	ה	כה
*חכינא	יא	ז	ס
חלד	נח	ד	כב
חלזון	נג	ד	כו
*חלחולת	ה	ח	מח
חילתא	כד	ו	כג
חמין	כד	ו	כד
*חמץ	צב	יא	צח
חמתן	יח	יא	סח
חפפית	פו	ב	יח
*חצובות	יא	ו	מז
ט			
טבלא	א	כ	רפג
טבלרין	יז	ג	י
טבריא	כד	ו	כג
*טבריים	כה	יד	נא
טיברי	עה	ד	יז
טביא	יח	ל	ריז
טטפראות	מח	ד	יד
*טטרפראות	"	עז	קכא
טטריגון	עח	ג	יב
*טאטריאות	יד	ג	כה
טכסים	ג	ד	יד
טלמוסא	יג	ד	כה
טמין	קמז	ו	יג
טימי	יט	ד	כב
טינא	קו	ד	טז
טס	צ	יא	סב
טפא	לו	ו	יא
טפיטא	כו	ה	כד
*טארגא	א	ד	נה
טרוד	ג	ג	ג
טיארון	ז	א	ג
טרטיאות	יד	ג	יב
*טרכסמון	כב	לא	קנג
*טרמוסיא	יג	ד	יד
*טרמנטה	יח	יד	פ
*טרמנה	"	"	"
*טרמנסנה	"	"	"
טרקסמון	כב	לא	קנג
*טרכמון	"	"	"
*טרקסמון	"	"	"
י			
ירדן	כד	ו	כה
ירמוך	קיז	ג	ח
ירקמי	יתר	פא	ג
כ			
כאר	כב	ו	קכט
*כובבו	כד	ו	כג
כדוריות	עז	ד	כב
כוין	עח	ג	יא
כווסקין	א	ו	פח
כחלא	פז	א	ח
*כוכבי	כד	ו	כג
כלך	יא	ו	נב
*כלקדיקא	פז	ו	לג
כמלניות	עח	יא	סב
כמן	מא	א	ד
כנה	צג	ד	פז
כנמא	כג	ד	כט
כנין	קג	ו	ט
כסף	קג	ב	ו
כסכס	נב	כד	קיח
כפת	ב	ה	לה
כפישה	בד	א	ג

מלה	מזמור	אות	הערה
*כצוצריות	ב	יז	קיא
כרכם	יח	כט	ריא
*כרכם	כב	כד	קיח
*כר	כב	כו	קלא
*כיש	א	כא	רצב
כשכש	לב	ג	יח
כינתא	יח	ל	רלא
כתף	ב	ה	לה
כתיתין	פז	ג	ט
ל			
לגין	ה	ז	מג
לגינא	א	כא	רצב
*לבלך	כג	ד	ל
למין	א	יב	קנד
לקוטינינטוס	קמט	א	ו
*לקניתא	יז	ח	נה
מ			
מגר	מח	ב	ד
*מדון	צב	ח	ע
מזא	לב	ג	יד
מטטר	צג	ה	ל
*מטטרון	"	א	ב
מטרפס	לג	א	לח
מטרפולין	צ	ה	לח
מיומס	יח	יז	קיא
מייסטרופולין	צ	ה	לח
מלוגמא	יט	פו	צח
*מלכיא	מ	ד	יז
מילחא	כד	ו	כג
*מיליא	"	"	"
*מלניא	"	"	לא
מילת	עב	ו	עד
מנגניא	כב	פו	כא
מניטח	יח	ז	מה
מסטורין	פ	ז	פח
*מסקין	א	ו	יפ
מסמס	נח	ג	יפ
מסתורין	קיד	ד	יפ
מקולין	קה	ה	יפ
מרא	ט	פז	קז
*מרגזאות	יב	א	ג
מרגניתא	צב	א	ב

מלה	מזמור	אות	הערה
"	"	"	"
*מרגליתא	כה	יד	נא
*מורטניא	א	ח	קיז
מירס	צב	ח	ע
*מרח	ב	יג	צה
משפל			
נ			
נבוריא	יט	ב	כא
נוה	ט	ב	יז
ניב	צב	יג	קטז
*נוולא	יח	ל	רלא
נטפאות	מח	ד	יד
נימא	פא	ג	ח
*נימסאות	מח	ד	יד
ננם	קלו	ד	פו
נערותיא	עה	יא	נז
נפנף	נז	ד	כ
נקיבת	א	כ	רפה
נקלם	צב	יא	צא
נרתק	ו	ג	יט
*נשרא	יא	ו	נג
נשריתא	עח	יא	נז
ס			
סברן	א	כ	רעח
סיבבי	כד	ו	כג
*סבקין	צ	ה	לז
סגנן	כ	י	לד
סגניות	יח	יד	עו
סדנא	צ	יז	צא
*סדקאריס	ח	ב	יז
סיטק	כג	ד	כח
*סכבי	כד	ו	כג
סיכויין	א	כ	רעח
סלד	יא	ה	לב
סלייקום	ט	ח	סח
סליקיא	"	יד	פב
סלפינום	יח	"	"
*סלפינקס	"	ד	יח
*סלפידים	פא	ה	לז
סמבק	צ	א	ג
סמלן	קכט	"	"
*סמיון	"	יא	סב
*סמלניות	עח		

מלה	מזמור	אות	הערה
*סמפרינון	כב	כו	קל
סמנטרא	יח	יד	פ
סמפוניא	יב	א	ח
סמרטוט	קיד	ו	לב
סנדקינוס	לה	ד	ח
*סנדיקוס	ד	" ד	"
סנהדרין	ח	ד	מה
סנגוריא	ח	ג	מז
סניגור	פא	ו	כז
סנטרא	קכז	א	ה
סנפורינין	ד כב	ד	קל
סנקליטין	לו	ו	מד
סף		ד	יז
*ספלירין	פא	ד	יח
*ספלוקה	ח	ב	ח
ספיסטוס	סח	י	לג
ספיקטורין	פא	ו	כה
ספקלא	צב	ג	לה
*סקוטריס	כז	ד	לט
סקילוס	ט	ח	סה
סקילייא	פא	ו "	" כה
סקפטורין	מב	ד	ט
סקפסמי		"	"
*סקפפי	קג	ז	ל "
*סקריפטור	ח	א	ב
סריות	ח	ב	ז
סריקה	ח	א	ב
סירקארים	יב	א	יב
סרתא			
ע			
*עגעג	נג	ד	ל
עויק	עח	ו	לג
עזלא	כד	ל	הלא
עכו	א	ז	נב
עכנא	ס	ז	ס
עילא	ד	ד	סח
עמילה	ו	ד	יט
עמרא	ג	ד	ג
עקם	א	ג	לג
*עקמן	ג	א	ח
עירוני	ח	ג	ז
פ			
פר	א	ב	ח
פגה	כד	קל	כה
פדגוג	ג	פ	יב
*פודגרין	יח	ח	קיח
*פדאמי	יז	לב	נו
פודיק	עז	ח	נד
*פזמא	כב	ג	קיב
פזמריקון	יח	לב	רנב
*פזמיקון	"	יא	" נא
פיטורי	צב	ח	עג
פטרך	כג	ג	יב
פטומא	ע	ג	סד
פטסין	ז	ח	נא
פטרונה	יח	לב	רנב
*פטריקון	כב	כז	קלג
פלגא	ע	"	סד
פילום		ה "	כח
פוליא	ג	ה	לז
פלייטון	ג	ג	נב
*פלומקייא		ח	לז
*פלומא	כב	ז	קלג
*פלניא		ח	נב
פוליפום	ג	ג	לז
*פולסיקא	ג	ח	כח
*פלסיון	נב	ד	לב
פלסתר	כג	ח	כה
*פלקטון	כו	ח	נג
פילקא	עה	ג	קיד
פלקין	ג	"	לז
פלקים	כב	ג	קיב
פלוקמיא	א	ד	מ
פאמא	ד	ג	צד
פמליא	ד	ג	צח
פונדק	עה	ו	קכא
פונדקי	קז	ו	כד
*פנטגון	ח	ל	רכג
פונדא	יט	ג	סד
פניא	עח	ג	סא
פנס	צב	ח	עד
*פנוסין	ע	ח	סד
פנתרין	ד	ג	פו
פס		ח	כח
*פסמים			
פסיון			
*פסליון			

מלה	מזמור	אות	הערה
פסק	כח	ב	ה
פפפס	כח	ה	קכב
פסיפסטס	כח	ו	לג
*פסקין	כח	ח	כח
פעפע	כח	ח	לה
*פפריא	כח	ז	צב
פקק	כח	ז	כה
*פקרטון	כח	ז	כה
פיפן	כח	ט	נז
פיקרין	כח	ט	ג "
פרגין	כח	ט	ז "
*פהגל	כח	ט	קח
*פהגלין	כח	ט	לו
פהכם	כח	ט	צב
פהמביא	כח	ט	ט
פוקפיר	כח	ט	לב
פורפריא	כח	ט	" "
פהמביא	כח	ט	ב "
פרקטגמיא	כח	ט	ג "
*פרתיזמיא	כח	ט	ד "
*פהלוטונמיא	כח	ט	ה "
פרצף	כח	ט	ו "
פוקפירא	כח	ט	ז "
פהקופי	כח	ט	ח "
*פיבתא	כח	ט	ט "
פשפש	כח	ט	י "
פשבני	כח	ט	יב "
פתחזן	כח	ט	יג "
" צ	כח	ט	יד "
צחצוח	כח	ט	טו "
צלם	כח	ט	טז "
צנפני	כח	ט	יז "
צפוני	כח	ט	יח "
צציצלתא	כח	ט	יט "
צהבהב	כח	ט	כ "
צהלות	כח	ט	כא "
" ק	כח	ט	כב "
*קובע	כח	ט	כג "
קובם	כח	ט	כד "
קבצם	כח	ט	כה "
*קבצם	כח	ט	כו "
קהבר	כח	ט	כז "

מלה	מזמור	אות	הערה
קדשיה	כח	ט	כח
קוזדר	כח	ט	כט
קוזמוטמוריסין	כח	ט	ל
*קטיגור	כח	ט	לא
קטיגורין	כח	ט	לב
*קטיגטין	כח	ט	לג
*קטדיקי	כח	ט	לד
קטזמא	כח	ט	לה
קיטון	כח	ט	לו
קטליו	כח	ט	לז
קטמא	כח	ט	לח
קטנטן	כח	ט	לט
קטרג	כח	ט	מ
קטריקי	כח	ט	מא
קיוא	כח	ט	מב
*קלוטיות	כח	ט	מג
קלוסקא	כח	ט	מד
קולסים	כח	ט	מה
קלפי	כח	ט	מו
*קליפוס	כח	ט	מז
קלקלתא	כח	ט	מח
קולר	כח	ט	מט
קולרין	כח	ט	נ
קילורית	כח	ט	נא
קולתא	כח	ט	נב
קמט	כח	ט	נג
*קומטומוריסין	כח	ט	נד
*קומנטריסין	כח	ט	נה
קונדיטין	כח	ט	נו
*קניבת	כח	ט	נז
*קונטרים	כח	ט	נח
קנטבריא	כח	ט	נט
קנטרין	כח	ט	ס
*קינין	כח	ט	סא
קוניה	כח	ט	סב
*קנעה	כח	ט	סג
*קסדור	כח	ט	סד
*קיסטור	כח	ט	סה
*קסטריות	כח	ט	סו
קסטינר	כח	ט	סז
*קסנתיר	כח	ט	סח
קוסטנדין	כח	ט	סט
*קוסטנרין	כח	ט	ע
*קוסטנר	כח	ט	עא

מלה	מזמור	אות	הערה
קוסטנטינום	ט	ח	סג
קוסטנטינא	"	"	ו
קיסטור	י	ה	כז
*קסטינר	"	"	"
*קסיוהא	עה	ד	יב
*קסלפנם	לו	ו	יט
קיסר	נא	ב	א
קיסרין	ט	פ	ע
קפד	א	ג	לב
קפח	א	ד	נא
קפסא	יב	א	ה
קפץ	א	ב	יב
*קקבטון	יד	ד	יט
קיקלין	יד	ג	יא
*קרטיות	טז	ד	כד
קרטס	מה	ה	יג
*קרוכין	כב	יב	פו
קרד	לב	ג	טז
קרמיון	כד	ו	כה
קרוכיות	טז	ד	כד
קרון	יח	טו	פח
קרון	כב	יב	פו
קוריום	כג	ד	כג
קרץ	כב	א	ה
קרצוף	לב	ג	טז
קרקס	יד	ג	יג
קרקוניא	יט	יא	ע
*קרקדוניא	"	"	"
קורא	כב	ה	כו
קיש	א	כא	רצג

ר

מלה	מזמור	אות	הערה
*רטאות	מח	ד	יד
רטיבה	כג	ג	יד
רומים	י	ס	
רומילום	"	ו	
רמתה	ג	כז	
*רעף	צב	ד	
רפרף	לב	יב	
*רתמה	ג	יט	

ש

מלה	מזמור	אות	הערה
*שחץ	עח	ג	לב
שטפא	עח	ד	נא
שיר	י	א	ה
שכרבזאי	יח	ב	יב
שלה	לו	ד	יט
*שליית	כד	ג	יא
*שלף	כב	ד	כד
*שפנינא	פז	ה	יג
שפל	כב	יב	פו
שופת	כב	ג	טז
שריית	כד	ו	כה
שירקירים	ח	ד	כד
שירתא	יא	טו	פח
שתיתא	ג	יב	פו
*שתותיה	כה	ד	כג

ת

מלה	מזמור	אות	הערה
תדיוטום	ט	ג	יג
תלמוסא	יג	א	ע
*תלמידה	יג	"	"
*תלמירה	"	ה	כו
תוסבראות	טו	כא	רצג
תקוע	קה		
תרים	א	יד	
תשושין	יח	יד	

ט) המדרשים אשר השתמשו במדרש שו"ט.

1) **מדרש שמות רבה** לקח דברים מן המדרש שו"ט, ואביא פה איזה דוגמאות: (שמ"ר פ"כ אות א') הה"ד יודיע דרכיו למשה כו', נובע משו"ט מזמור ק"ג אות י'. (שם אות כ') עד שלא חרב בית המקדש היתה שכינה שורה בתוכו כו' א"ר אחא אין השכינה זזה מכותל מערבי, הוא בשו"ט מזמור י"א אות ג' ונמצא גם בתנחומא שמות אות י', ואולי נובע מתנחומא. (שם שם) היה מונע הגדולים מפני הקטנים והיה מוציא הקטנים לרעות כדי שירעו עשב הרך כו', הוא משו"ט סוף מזמור ע"ח. (שם פ"ד אות א') הה"ד נקי כפים ובר לבב כו' עד סוף אות א' הוא משו"ט מזמור כ"ד אות ז', ובשמ"ר הוא בהרחבת לשון ע"ש. (שם פ"ז אות ד') שנאמר השומרים הבלי שוא ולמי אני מבקשת כו' שנאמר לעלוקה שתי בנות, הוא משו"ט סוף מזמור ל"א. (שם פ"ט אות י') א"ר אבין ממכת דם העשירו ישראל, הוא משו"ט מזמור ע"ח אות י', ומובא בילקוט רמז תת"כ. (שם פ"י אות כ') כל מכה ומכה שהיתה באה על המצרים במצרים היה הדבר ממשמש ובאה עמה, הוא בשו"ט מזמור ע"ח אות ט"ו. (שם שם אות ג') ר' יוחנן אמר כ"מ שהיה שם עפר והיה מפה של מים בו, משו"ט מזמור ק"ה אות ט'. (פי"ב אות ד') יהרוג בברד גפנם ושקמותם בחנמל ר' יהודה בר שלם אמר מהו בחנמל כו', הוא משו"ט מזמור ק"ה אות ט', ומובא בילקוט רמז תתס"ג בשם השו"ט, ובמדרש שמ"ר מצוין בפנים כל המאמר הנ"ל „במדרש תהלים" והציון הזה הוא מהמעתיק. (פכ"א אות ד') ר' פנחס בש"ר מאיר ור' ירמי' בש"ר חייא בר אבא כו', הוא משו"ט מזמור י"ט אות ז', ובשמ"ר הוא בהרחבת לשון ע"ש. (שם שם) שומע תפלה אתה מוצא ב"ו אינו יכול לשמוע שנים כאחד כו', הוא משו"ט מזמור ס"ה אות ב'. (שם אות י') לא חסרת דבר שלא היו חסרים אלא להזכיר דבר והוא נברא לפניהם, כעין זה במדרש שו"ט מזמור כ"ג אות ג'. (פכ"ז אות ט') זש"ה בני אם ערבת לרעך כו', הוא משו"ט מזמור ח' אות ד'. (פל"ו אות א') כתיב בצור צור את אמרת אני כלילת יופי כו', הוא משו"ט מזמור מ"ח אות ב'. (פמ"א בסופו ופמ"ד אות ח') בענין אף וחמה הוא משו"ט מזמור ז' אות ו'. (ריש פמ"ג) ר' ברכי' שתים עתת בשם רבינו כו', הוא משו"ט מזמור ק"ו אות ו'. (פמ"ה אות ג') ר' יוחנן אמר כך דרש משה מנודה לרב מנודה לתלמיד, הוא משו"ט מזמור כ"ה אות ו', ודומיהם.

2) **מדרש ויקרא רבה** שאב ג"כ דברים משו"ט, כמו שתראה. (וי"ר ריש פ"א) ר' תנחום בר חנילאי פתח ברכו ה' מלאכיו גבורי כח עושי דברו במה הכתוב מדבר כו', כל אות א' לקוח מן שו"ט מזמור ק"ג אות י"ז, ובוי"ר הוא בהרחבת דברים ובהוספות. (שם פ"ג אות ב') נפש כי תקריב יראי ה' הללוהו כל זרע יעקב כבדוהו (ההלים כ"ב) יראי ה' אריב"ל אלו יראי שמים כו' עד סוף אות ב' הוא משו"ט מזמור כ"ב אות כ"ט, ובוי"ר נוסף „רבי חזקיה ור' אבהו בש"ר אלעזר אמרי אם באין הן גירי צדק", ובמקום לעתיד לבוא הציגו במדרש לעולם הבא, וכן נוסף בוי"ר „למה ת"ל כל זרע יעקב כבדוהו אלו אחד עשר שבטים" וכן א"ר בנימין בר לוי המלות „בר לוי" נוספו והשמיט שם מאמר אחד ורבנן אמרי כו' כי מובא במדרש וי"ר שם רק על שם הסיום על הכתוב כי לא בזה ונו' וכשם שלא בזה את תפלתו גם לא בזה את קרבנו לכן השמיט זה. (שם פ"ג אות ה') אגריפס המלך בקש להקריב כו', הוא משו"ט מזמור כ"ב אות ל"א ובוי"ר מביא זה באמצע המאמר ובאמת הוא ההמשך על לא בזה ולא שקץ שהביא באות ג', והמלות ונעש השור והוציא מחט הוא הוספות המסדר ממדרש וי"ר, וגם המאמר שלאחריו באות ו' הרי שהביא מגדתו מגולה מאספיא כו' הוא משו"ט. (שם פ"ד אות ז') ר' יוחנן וריב"ל, ר' יוחנן אמר ה' פעמים אמר דוד ברכי נפשי כו', הוא משו"ט מזמור ק"ג אות ג' ובמדרש שו"ט נוספו דברים מאת המעתיק מגמרא ברכות י' ע"א ע"ש. (שם שם אות ח') וכי מה ראה דוד להיות מקלס בנפשו להקב"ה כו', הוא משו"ט מזמור ק"ג אות ד', ובוי"ר הוא בהרחבת דברים ובאריכות. (שם פ"ה אות ה') ר' ברכי' בש"ר אבא בר כהנא אמר מה עשו שבנא ויואח כו', הוא משו"ט מזמור י"א אות ב', ובוי"ר הוא בהרחבת לשון ומתוקן יותר. (סוף פ"ה אות ח') ואומר השמים מספרים כבוד אל א"ל השמים שמא את צריך לכלום כו', עד סוף פ"ה, הוא משו"ט מזמור י"ט אות י"ז. ועיין בהרז"ו במדרש וי"ר שם שכתב כאן

(בוי"ר) לקוח משם (משו"ט) וכאן חסר. (פ"ש אות ג') א"ר אבהו זה אחד מן הסקראות שישועתו של הקב"ה ישועתן של ישראל ולכה לישועתה לנו, הוא משו"ט מזמור פ' אות ג'. (פ"י אות ה') ר' הונא בש"ר תנינא בר יצחק אמר יצא שבח כו', הוא משו"ט מזמור ק' אות א'. (שם אות ז') ויפול על פניו ארצה הוא משו"ט מזמור י"ח אות ל"ב. (פי"א אות ה') וש"ה עם חסיד תתחסר ר' יהודה פתר כו' נחמי' פתר כו', הוא משו"ט מזמור י"ח אות כ"ב, ובמדרש וי"ר הלשון מתוקן יותר. (שם אות ו') א"ר שמואל בר נחמן כל שבעת ימי הסגה כו', הוא ג"כ משו"ט שם. (שם פי"ב אות ג') פקודי ה' משמחי לב תני חזקיה נעשה דברי תורה עטרה לראש כו', הוא משו"ט מזמור י"ט אות ט"ו. (שם פי"ג אות ג') רב אמר לא נתנו המצות אלא לצרף בהן כו', הוא משו"ט מזמור י"ח אות כ"ה. (פכ"א אות ז') ואל יבא בכל עת אר"י בר סיטן צער גדול הי' לו למשה, הוא משו"ט סוף מזמור י', ובוי"ר נוסף עוד רק שנכנס בסדר הזה כו'. (פכ"א אות ט') אמר רב בשעה שגלגל חמה ולבנה נכנסין ליטול רשות מלפני הקב"ה כו', וגם המאמר מר' לוי שם, הוא משו"ט מזמור י"ט אות י"א, ובוי"ר הוא בהרחבת דברים ומתוקן הלשון, וגוסף שם המאמר מר' הושעי' בריה דר' שמלאי, גם לפני המאמר מה הקב"ה עושה נוסף בוי"ר „א"ר יוסטא בר שונם" עיין בשו"ט בהערות שלי. (פכ"ד אות ג') מעשה בקרתגי כו', הוא משו"ט מזמור כ' אות ד'. (שם אות ד') א"ר לוי כל טובות וברכות ונחמות אינן אלא מציון, הוא משו"ט מזמור י"ד אות ו'. (פכ"ו אות א') אמרות ה' אמרות טהורות ר' יודן בש"ר יוחנן ור' ברכי' בש"ר אלעזר ור' יעקב דכפר חנין ואמרין לה בשם ריב"ל מצינו שעיקם הקב"ה כו', הוא משו"ט מזמור י"ב אות ד', ושם בשו"ט מובא רק בשם ריב"ל לבד ואולי כוון המדרש וי"ר שהביא „ואמרין לה בשם ריב"ל" אל המדרש שו"ט. (שם אות ב') מן גלגלי דידך בסירה הוערה, הוא משו"ט מזמור ז' אות ד'. (שם אות ג') א"ר תנחום בר חנילאי ב' פרשיות, הוא משו"ט מזמור י"ב אות ד', ובוי"ר הלשון מתוקן גם נוספו המלות „בר חנילאי". (שם אות ד') אמור אל הכהנים וש"ה יום ליום יביע אומר תניא בא' בתקופת ניסן כו', הוא משו"ט מזמור י"ט אות י'. (שם אות ו') ד"א אמור אל הכהנים הה"ד יראת ה' טהורה כו', הוא משו"ט מזמור י"ט אות ט"ו. (פכ"ז אות י"א) אוי להם לרשעים שהם מתעסקים בעצות על ישראל, הוא משו"ט מזמור ב' אות א'. (פ"ל אות ב') ר' יודן אמר אם חיים אתה מבקש, הוא משו"ט מזמור ט"ז אות י"ב. (שם אות ג') ד"א ולקחתם לכם הה"ד פנה אל תפלת הערער וגו' שנצתו ישראל בדין ונמחלו עונותיהם והן אמרו נצתו ישראל שנאמר וגם נצח ישראל לא ישקר הוא שדוד אומר לישראל אם קיימתם מצות לולב שנקרא נעים, שנאמר נעימות בימינך נצח הרי את מבושר שנצחת לאו"ה שנאמר וגם נצח ישראל לפיכך משה מזהיר את ישראל ואומר להם ולקחתם לכם, א"ר אבין פנה אל תפלת הערער, וא"ר אבין אין אנו יכולין לעמוד על אופי של דוד כו', וכל משכיל יראה כי הדברים האלה אין ענינם לכאן כי מה שייכות יש להדרשה הואת אל הכתוב פנה אל תפלת הערער, גם הסיום א"ר אבין פנה אל תפלת הערער אין לה טובן כלל, מה בא ר' אבין להודיענו, ובפסיקתא דר"כ פסקא ולקחתם לכם (ק"פ ע"ב) אשר משם נובע פרשה ל' שבוי"ר חסר זה ואיננו, ואין ספק שבעל מסדר המדרש וי"ר הוסיף זה מן מדרש שו"ט מזמור י"ז אות ה', ומקום ההוספה הוא למעלה בשורה שלפניו בסיום המאמר אנו יודעין דישראל אינון נצוחייא, ועל זה הוסיף המאמר ממדרש שו"ט דאיתא שם: כיון שהגיע יום הראשון של חג וכל ישראל יוצאין קטנים וגדולים וטוענין לולביהן בידם הכל יודעין שנצתו ישראל בדין ונמחלו עונותם והן יודעין שנצתו כו' כו', ומן המלות שנצתו ישראל בדין הוסיף במדרש וי"ר ומובא פנימה חוץ למקומה אחרי המלות פנה אל תפלת הערער, ובמדרש וי"ר שם יש לתקן וכצ"ל ד"א ולקחתם לכם הה"ד פנה אל תפלת הערער, א"ר אבין אין אנו יכולין לעמוד על אופי של דוד כו' כו', כמו שהוא לנכון בפסיקתא שם. (פל"ב אות א') ר"י אומר הה"ד סביב רשעים יתהלכון כו', הוא משו"ט מזמור י"ב אות ה' בהוספות ע"ש. (פל"ב אות ב') גם במדעך מלך אל תקלל כו', הוא משו"ט מזמור ז' אות א', ובוי"ר הוא בהרחבת דברים. (פל"ד אות א') הדרשות על אשרי משכיל אל דל נובעים משו"ט מזמור מ"א בהוספות, בשו"ט ר' אבא ובוי"ר אבא בר ירמי' בש"ר מאיר גם יש עוד שינויים בשטות האומרים.

3) מדרש במדבר רבה שאב ג"כ מן מדרש שו"ט, כמו: (פ"ג אות א') אן ד"א מת

תמרה אין בה פסולת עד ד"א צדיק כתמר מדבר בשבטו של לוי, הוא משו"ט מזמור צ"ב אות א', עיין מבוא לתנחומא צד 76, (פ"ש אות ל"ה) אמן לקבלה אמן לשבועה, הוא משו"ט מזמור פ"ט אות ד', ומובא בילקוט תהלים רמז תת"מ בשם השו"ט. (פי"א אות ז') בשעה שנפטר מן העולם שלש כתות של מה"ש מקדימין אותו בשלום, הוא משו"ט מזמור ל' אות ג', ומובא בילקוט תהלים רמז תתפ"ט בשם השו"ט. (פי"ב אות ג') ויהי ביום כלות משה ה"ד יושב בסתר עליון א"ר הונא בש"ר אידי מי אמר המזמור הזה כל המאמרים שם עד סוף אות ג' לקוחים משו"ט מזמור צ"א בהוספות, כמו שהעירותי בהערות שלי, גם נוסף שם מאמרים ממדרש איכה רבה. (פי"ג אות ד') ד"א נודע ביהודה אלהים ה"ד אפרים לשמה תהי' עד ד"א השני הוא משו"ט מזמור ע"ו אות א' בהוספת דברים. (שם סוף אות ד') א"ר יהודה בר אלעאי כשעמדו ישראל על הים, הוא משו"ט מזמור ע"ו אות א'. (פי"ד אות ג') את מוצא בשעה שבנה שלמה את בית המקדש ביקש להכנים את הארון כו', הוא משו"ט מזמור כ"ד אות י', ובמדרש במ"ר נמצא הוספה „מן פסוק כי האמנם אלהים עד ועתה קומה ה' למנוחתך אתה וארון עוזך כ"ד פסוקים". (שם שם) מהו ויבוא מלך הכבוד א"ר סימון כו' ד"א מלך הכבוד אמר חזקיה כו', הוא משו"ט מזמור כ"ד אות י"א ואות י"ב. (שם אות ט"ז) אתיא כההיא דאמר ר' תנחומא תורת ה' תמימה שזה סדר נשים כו', הוא משו"ט מזמור י"ט אות י"ד בהוספת דברים. (פי"ח אות י"ז) ואתה אנוש כערכי עד ישיא מות עלימו, הוא משו"ט מזמור נ"ה אות א', ועפ"י המדרש שו"ט יבין הקורא דברי המדרש מהו בבית אלהים נהלך ברגש כדתנן הפר היה קרב בכ"ר כדי שיהא הרוגש מרגיש, שנאמר בבית אלהים נהלך ברגש, והנה אף כי המדרש במ"ר לקוח כמעט כלו מהתנחומא עיין מבוא להתנחומא דף ל"ח, אבל המאמרים בפ' קרח מן אות ט"ו ט"ז י"ז י"ח הסה הוספות עיין מבוא להתנחומא צד 78.

4) מדרש דברים רבה לקח דברים ממדרש שו"ט. (ואתחנן פ"ב אות י"א) ד"א יענך ה' ביום צרה אמר ריש לקיש למה הדבר דומה לאשה שישבה על המשבר לילד והיתה מצטערת כו' הוא משו"ט מזמור כ' אות ד', ובשו"ט הוא בלשון ארמית ובב"ר הוא בלשון עברי צח, מי שענה את עמך הוא יענה אותך ע"ש. (שם שם אות י"ב) ר' חנינא בר פפא שאל לרשב"ג מהו דכתיב ואני תפלתי לך ה' עת רצון אמר לו שערי תפלה פעמים פתוחים כו', הוא משו"ט מזמור ס"ה אות ד'. (ראה פ"ד אות ד') לשני בני אדם אחד הי' לו כרם בגליל כו', הוא משו"ט מזמור י"ז אות ה'. (שם שם) אין בית רובע בחללו של עולם שאין בו כמה אלפים מזיקן כו' אריב"ל אקוניא מהלכת לפני האדם כו', הוא משו"ט מזמור נ"ה אות ג'. (שופטים פ"ה אות ה') ר' אליעזר אומר במקום שיש דין אין דין כו', משו"ט מזמור ע"ב אות ג'. (שם אות ח') א"ר יהודה ב"ר אלעאי על ג' דברים נצטוו ישראל בכניסתן לארץ, הוא משו"ט מזמור ז' אות ז'. (תצא פ"ו אות ו') יש מזיק שקושט בחץ כו', משו"ט מזמור צ"א אות ג' ונשנה גם בתנחומא נשא אות כ"ז. (חבא אות י"א) ר"א בנו של רשב"י שאל את ר"ש בן יוסי חמיו כו', משו"ט מזמור כ"ג אות ד', וגם הביא הגי' אסיטון כמו שהוא בשו"ט בטעות. (ברכה פי"א אות ב') ד"א וזאת הברכה וש"ה מי יעלה בהר ה' רבנן אמרי מדבר במשה מי יעלה בהר ה' זה משה כו', הוא משו"ט מזמור כ"ד אות ז'. (שם אות ד') אם אלהים למה איש כו', הוא משו"ט מזמור צ' אות ה'.

5) מדרש שה"ש לקח דברים ג"כ מהמדרש שו"ט, כמו: (פ"א פסוק שיר השירים אות ה') הונא בש"ר יוסף הכל מסייעין את המלך כו' ר' ברכי' אמר כו' וכי אבנים יש בבבל כו', הוא משו"ט מזמור כ"ד אות י'. (שם שם אות י') א"ר יצחק וכי אפשר לו לאדם לישב על כסא ה' כו', הוא משו"ט מזמור ע"ב אות ב', ומובא בילקוט תהלים רמז תת"ה בשם השו"ט. (שם שם) אז תבאנה שתים נשים מי היו, רב אמר רוחות היו כו', הוא משו"ט שם, ובמדרש שה"ש נוסף ורבנן אמרין יבמות היו, ומובא בילקוט מלכים רמז קע"ה בשם השו"ט. (שם פ' כי טובים דודיך מיין אות ג') נמשלו דברי תורה במים כו', הוא משו"ט מזמור א' אות י"ח, ובמדרש שה"ש הוא באריכות יותר ובהוספת דברים. (שם פ' משכני אות י') בשעה שעמדו ישראל לפני הר סיני לקבל התורה אמר להם הקב"ה כו', הביאו לי ערבים טובים כו', הוא משו"ט מזמור ח' אות ד' ובשה"ש שם הוא בהרחבת לשון, וכן איתא שם אמר להם הקב"ה אלעיקי אני נותן לכם את התורה. (שם פ' לסוסתי אות ד') רכב פרעה על

סוס זכר כו', הוא משו"ט מזמור י"ח אות ד', ובחזית הוא בהרחבת דברים, ומובא בילקוט שמואל רמז ק"ם בשם שו"ט. (שם שם אות ה') כתוב אחד אומר וידא וכתוב אחד אומר ויראו א"ר אחא מכאן שהיה לו להקב"ה עולמות ויצא להראות בהן, הוא משו"ט מזמור י"ח אות י"ד, ומובא בילקוט שמואל רמז קס"א בשם שו"ט. (שם פ' הנך יפה דודי אות ב') מהו בחדר המטות, ר' אלעזר אמר בתאים ורשב"נ אמר בעליות כו', הוא משו"ט מזמור י"ח אות כ"ג, ומובא בילקוט מלכים סוף רמז רל"ב בשם שו"ט. (פ"ב פ' אני חבצלת השרון אות א') אמרה כנסת ישראל אני הוא וחביבה אני כו', אני הוא שהייתי חבויה בצלן של מצרים, הוא משו"ט מזמור א' אות כ' בהוספת ובהרחבת לשון כאשר תראה בהערות שלי ובחזית נוסף חבויה בצלו של ים וליתא בשו"ט, וכן נוסף מאמר אחד בש"ר יודן עיין שם בהערה שלי, וכן עוד שם אות ג' אתיא דרבנן כההיא דאמר ר' אלעזר המודעי עתידים שרי או"ה שיבואו לקטרג את ישראל לפני הקב"ה כו', וזה מובא בשמו בשו"ט מזמור א' אות כ', והובא בילקוט תהלים רמז תרצ"ב בשם שו"ט, וכן המאמר שם א"ר ראובן אלו לא היה הדבר כתוב אי אפשר לאומרו כביכול כי באש ה' נשפט, הוא ג"כ בשו"ט שם אות כ', ומובא בילקוט מיכה רמז תקנ"ב בשם המדרש שו"ט. (שם פ' השבעתי אתכם אות א') מה היו עושים בדורו של שמד כו', הוא משו"ט מזמור ט"ז אות ד'. (שם פ' דודי לי ואני לו אות א') הוא משו"ט מזמור כ"ג אות א', ובחזית שם הוא בהוספת דברים ובאריכות לשון, גם הוסיף שם ראיות מהכתובים, על הוא לי לאב הביא עוד הפסוק כי אתה אבינו, גם על ואני לו לבן, הוסיף בנים אתם לי, וכן נוסף שם הוא לי לשוטר ואני לו לכרם הוא לי במקניאין ואני לו במבעיסין, ועוד הרבה הוספות, כמו אני אמרתי ה' רועי לא אחסר, ובחזית הוא אמר לי אל יחסר המזג, שנאמר אל יחסר המזג ואני אמרתי לו את הוא רחמי טבא לא לחסר טבותך לעולם המר"א ה' רועי לא אחסר ועוד הוספות אחרות. (פ"ג פ' מי זאת עולה אות ב') א"ר אלעזר בש"ר יוסי בן זימרא בשעה שהיו ישראל מתנודדין כו' כמין שני זקיקין של אש יוצאין כו', הוא משו"ט מזמור כ"ב אות י"א בהרחבת לשון. (פ"ד פ' הנך יפה סוף אות ג') לפני השירה כתיב ויוסיפו בני ישראל לעשות הרע בעיני ה' כו', הוא משו"ט מזמור י"ח אות ו'. (שם פ' כמגדל דויד אות א') עשרה בני אדם אמרו ספר תהלים כו', הוא משו"ט מזמור א'. (שם שם אות ה') כתיב ויפול על פניו ארצה, למה ויפול על פניו, הוא משו"ט מזמור י"ח אות ל"ב. (שם פ' אתי מלבנון כלה) מהו בכרכרות, ר' ברכי' בש"ר יהודה אמר כאילין סביא כו', הוא משו"ט מזמור פ"ז אות ו', ומובא בילקוט תהלים רמז תתל"ח והוא לקוח משו"ט. (שם פ' נפת תטופנה שפתותיך כלה אות ב') שאל ר' אלעזר בר"ש את ר' שמעון בן יוסי בן לקוניא המוי א"ל כלי קוריוס יצאו עם ישראל כו', עד סוף הפסוק, הוא משו"ט מזמור כ"ג אות ד', ובמדרש חזית נוסף "תרגם עקילס איפליקתא" ובמקום בישו"ט הסיטון מתוקן בחזית לנכון אמיינטין, ומובא בילקוט תהלים רמז תרצ"א וחסר הציון שו"ט. (פ"ו פ' מי זאת הנשקפה אות א') מה לבנה פעמים חסרה כו', הוא משו"ט מזמור כ"ב אות י"א בהוספת דברים. (שם פ' לא ידעתי נפשי שמתני ריש אות א') תני ר' חייא משל לבת מלכים כו', הוא משו"ט מזמור כ"ב אות י"ב ומובא בילקוט שה"ש רמז תתקצ"ב בשם השו"ט. (פ"י פ' שרך אגן הסהר אות ג') בטנך ערמת חטים כו', לקוח משו"ט מזמור ב' אות י"ג י"ד ט"ו. (פ"ח פ' מים רבים אות א') מים רבים אלו או"ה, הוא משו"ט מזמור ט"ו אות ד'. (שם פ' אחות לנו קטנה אות א') ר' עזריה בש"ר יהודה בר סימון לע"ל עתידין כל שרי או"ה באין ומקטרגין את ישראל, הוא משו"ט מזמור ט"ו אות ה'. (שם פ' כרם היה לשלמה אות ב') א"ר יודן לאחד שהיה לו בן גידם אצבעים כו', הוא משו"ט מזמור ח' אות ב', ומובא בילקוט תהלים רמז תרל"ט. (שם פ' ברח דודי בסופו) בארבעה דברים נמשלו גאותן [צ"ל גאולתן] של ישראל כו', הוא משו"ט מזמור ח' אות א', ובמדרש חזית הוא בהרחבת לשון, ומובא בילקוט תהלים רמז תרל"ט והוא לקוח משו"ט שם.

6) מדרש רות רבה שאב ג"כ מן מדרש שו"ט, כמו: (בפתיחתא אות א') שעתידין או"ה לקטרג לפני ולומר רבון העולמים אלו עובדי ע"ז ואלו עובדי ע"ז כו', הוא משו"ט מזמור כ' אות ג', ובמדרש רות נוסף באמצע וכי יש ישיבה למעלה אשר הוסיף המסדר, ובילקוט ישעיה רמז שס"ז ותהלים רמז תרצ"ב מובא זה המאמר בשם שו"ט. (פ"ב אות י"א

ותקם היא וכלותיה) כתוב אחד אומר כי לא ימוש ה' עמו כו', הוא משו"ט מזמור צ"ד אות ג', ומובא בילקוט תהלים רמז תת"נ בשם השו"ט. (פ"ר אות א') ר' אבא בר כהנא פתח רגזו ואל תחטאו כו', הוא משו"ט מזמור ד' אות ט', ובמדרש רות הוא בהוספת דברים, ומובא בילקוט תהלים רמז תרכ"ז בשם שו"ט.

7) מדרש איכה רבה לקח דברים מן מדרש שו"ט, כמו: (פתיחתא אות ו') ר' אבהו פתח אפרים לשמה תהיה כו', הוא משו"ט מזמור ע"ו אות א', ומובא בילקוט תהלים רמז תתי"ג בשם שו"ט. (שם אות כ"ג) שמונה עשרה שנה היתה בת קול יוצאת בפלטין של נבוכדנצר כו', הוא משו"ט מזמור ע"ט אות ב'. (שם אות ל') ריב"ל אמר לשני לילות ויום אחד היה הקב"ה מאיר לו כו', הוא משו"ט מזמור י"ח אות כ"ג, ומובא בילקוט שמואל רמז קס"א ד"ה יצילני בשם שו"ט. (שם שם) ארבעה מלכים היו מה שתבע זה לא תבע זה כו', וכמה נשתייר מהם כו', הוא משו"ט מזמור ע"ט אות א', וכן הוא במדרש איכה פ"ד אות ט"ו, ובמדרש איכה הוא בהרחבת לשון, עיין בהערות שלי. (פרשה א' אות כ"ב בפ' בכה תבכה) רבנין אמרין כל מי שבוכה אינו אוכל שנא' ותבכה ולא תאכל, הוא משו"ט מזמור ס"ב אות ד', ומובא בילקוט שמואל רמז ע"ז ותהלים רמז תשס"ב בשם שו"ט. (שם אות ל"ז ד"ה כי דמך ר' יוסי ממלחיא) ר' יהודה בר סימון אמר תרתי כתיב ושור או שה אותו ואת בנו כו', הוא משו"ט מזמור כ"ב אות י"ז. (שם אות ס"ג פסוק הכשיל כחי) א"ר תנחום בר ירמי' ארבעה דברים מתישין כחו של אדם כו', הוא משו"ט סוף מזמור ל"א. (פ"ב אות ו' פ' גדיע בחרי אף) עשר קרנות הן כו', הוא משו"ט מזמור ע"ה אות ה', ומה שהביא שם וי"א קרנו של משיח כיון למדרש שו"ט. (שם אות ז' פ' ויבצר ביעקב) ארשב"ל כשהפורענות באה אין מרגיש בה אלא יעקב כו', הוא משו"ט מזמור י"ד אות ו', ומובא בילקוט תהלים רמז תרס"ג והוא משו"ט כי מן המאסר את מוצא ב' פעמים הוא משו"ט. (פ"ג אות ח' פ' חסרי ה') א"ר אלכסנדרי על שאתה מחדשנו בכל בקר ובקר אנו יודעין שאמונתך רבה לתחית המתים כו', הוא משו"ט מזמור נ"ה אות ב'. (פ"ר אות י"ד פ' כלה ה') כתיב מזמור לאסף אלהים לא הוה קרא צריך למימר אלא בכי לאסף כו', הוא משו"ט מזמור ע"ט אות ג', ומובא בילקוט תהלים רמז תכ"ד בשם השו"ט. (שם אות ט"ו פ' לא האמינו) ארבעה מלכים היו מה שתבע זה לא תבע זה, הוא משו"ט מזמור ע"ט אות א', ומובא גם בפתיחתא אות ל'. (שם אות כ"ב פ' קלים היו רודפינו) על הדרים דלקונו ר' איבו אמר שהיו דולקין את המעביות, הוא משו"ט מזמור ז' אות י', ומובא בילקוט תהלים רמז תרל"ח בשם השו"ט. (פ"ה אות כ"א פ' השיבנו) אמרה כ"י לפני הקב"ה רבש"ע שלך הוא השיבנו, הוא משו"ט מזמור פ"ה אות ג', ומובא בילקוט תהלים רמז תתל"ד בשם השו"ט.

8) מדרש קהלת רבה השתמש ג"כ במדרש שו"ט, כמו: (פ"א פ' הבל הבלים) ר' יהודה בר סימון אמר ז' הבלים שאמר קהלת כנגד שבעה ימי בראשית כו', הוא משו"ט מזמור צ"ב אות א'. (שם פ' והארץ לעולם עומדת) כל מה שברא הקב"ה באדם ברא בארץ כו', הוא לקוח משו"ט מזמור י"ט אות א' בהוספת דברים. (פ"ד פ' מוב ילד מסכן) טוב ילד מסכן וחכם זה יצר טוב כו', הוא משו"ט מזמור ט' אות ה', ובמדרש קה"ר הוא בלשון עברי צח והלשון מתוקן יותר. (פ"ה פ' כי בא החלום) ולו הבין כלי מות חציו לדולקים יפעל מהו לדולקים כו', הוא משו"ט מזמור ז' אות י', ומובא בילקוט תהלים רמז תרל"ח בשם שו"ט. (שם פ' אל תתן את פ"ך) ריב"ל פתר קריא בפוסקי צדקה כו', ר' בנימין פתר קריא בתניפי תורה כו', הוא משו"ט מזמור נ"ב אות א'. (פ"ז פ' החכמה תעוז לחכם אות א') עשרה דברים שמשמשים את הנפש כו', הוא משו"ט מזמור ק"ג אות א', ומובא בילקוט תהלים רמז תתנ"ו בשם השו"ט. (שם שם אות ד') עשרה זקנים שאטרו בספר תהלים, הוא משו"ט מזמור א' אות ו', ובמדרש קהלת הלשון מתוקן יותר עיין בהערות שלי. (פ"ט פ' עיר קטנה אות ח') ד"א עיר קטנה זו הנוף ואנשים בה מעט אלו איבריו כו', הוא משו"ט מזמור מ"א אות א', ובקה"ר שם נוסף ולמה הוא קורא ליצר הרע גדול שהוא גדול מיצר טוב שלש עשרה שנה. (פ"י פ' אי לך ארץ) כתיב אז תבאנה שתים נשים זונות, מי היו, רמ"א רוחות היו כו', הוא משו"ט מזמור ע"ב אות ב', ומובא בילקוט שמואל רמז קע"ה בשם שו"ט. (שם פ' גם במרעך) ד"א גם במדעך מלך אשר בדורך אל תקלל כו', הוא משו"ט מזמור ז' אות א', ובקה"ר הוא בהרחבת

לשון

לשון, ומובא בילקוט קהלת בפסוק הנ"ל בשם שו"ט. (פי"כ פ' וישב העפר) א"ר לוי י"ח שנה היתה בת קול מברזת ומצפצפת על נבוכדנצר כו', הוא משו"ט מזמור ע"ט אות ב'. (שם פ' ויותר שהיה קהלת האם) בקש קהלת לעמוד על מתן שכרן של מצות כו', הוא משו"ט מזמור ט' אות ב'.

9) **גם מדרש אסתר רבה** שאב ממדרש שו"ט, כמו: (פתיחתא אות ה') כאשר ינום איש מפני הארי זו בבל כו', הוא משו"ט מזמור י"ח אות י"א עם הוספות, ומובא בילקוט עמוס רמז תקמ"ה בשם השו"ט. (פ"א אות ו') ר' ברכיה בש"ר לוי ור' הונא בש"ר לוי ור' יודן בש"ר לוי שלשתן אמרו פסוק אחד תמצא ידך לכל אויביך ימינך תמצא שונאיך תהא ידך מצויה ליפרע מאויביך, הוא משו"ט מזמור כ"א אות ה', ומובא בילקוט תהלים רמז תרפ"ד בשם השו"ט, ובמדרש שו"ט מובא בשם ר' לוי בעצמו, ובמדרש אסתר המאמר באריכות דברים ע"ש. (פ"ג סימן ב' פ' גם ושתי המלכה אות ה') כתיב ראיתה כי אתה עמל וכעס תביט וגו' אמרה כ"י לפני הקב"ה רבש"ע ראית שעשו הרשע בא ועתיד להחריב את בית המקדש כו', עד זו ושתי סוף אות ה', הוא משו"ט מזמור י' אות ו', ובמדרש אסתר הוא בהרחבת לשון ובהוספות, ובילקוט תהלים רמז תרנ"ב מובא כל המאמר בשם שו"ט וחסר הציון. (שם אות ז') ד"א ממתים ידך ה' מה גבורים הם שנטלו את שלהם מתחת ידך ה' כו', פה ערב הדורש יחד מאמר השו"ט מזמור י"ז אות י"ג עם מאמר הירושלמי שביעית פ"ט ה"א ופסיקתא דר"כ פ"י (דף פ"ח ע"ב) וע"ש בהערות שלי. (שם שם) אשר דוד לפני הקב"ה רבש"ע תאטר שיש לי חלק לעוה"ב כו', הוא משו"ט שם. (פ"ו אות א') אשרי שומרי משפט עושה צדקה בכל עת נמנו בעליית ר' מרפון כו', הוא משו"ט מזמור ק"ו אות ג', ובמדרש אסתר מובא זה רק בעבור הדרשה על זכרני ה' ברצון עמך. (פ"ז אות כ"ה) א"ר חנין מאן דאמר רחמנא וותרן כו' אמר הקב"ה לשבטים כו' א"ר יששכר דכפר מנדי כו', הוא משו"ט מזמור י' אות ג'. (פ"י אות ט"ו) וש"ה אמרו לאלהים כו', הוא משו"ט מזמור י"ח אות י"א, ונמצא גם בפסיקתא דר"כ פסקא י'.

10) **מדרש שמואל** השתמש במדרש שו"ט, כמו: (פ"ג) הכי את אמר ותביאהו בית ה' שילה כו', הוא משו"ט מזמור ע"ח אות י"ח. (פי"א) ר' לוי אמר ששים מיל היה שאול הולך ביום אחד כו', הוא משו"ט מזמור ז' אות ב' ובמדרש שמואל הוא בהרחבת לשון ע"ש בהערה שלי. (פי"ט) וישלח ויביאהו והוא אדמוני לפיכך הוא מקלס להקב"ה בעשרה מזמורות, נובע משו"ט מזמור י"ח אות ח'. (פכ"א) ויפול על פניו ארצה כדי שלא יצטער כו', הוא משו"ט מזמור י"ח אות ל"ב. (פכ"ד) אדם הולך לבית המשתה ואינו טוליך בניו עמו כו', הוא משו"ט מזמור ז' אות ב' ובמדרש שמואל הוא בהרחבת לשון. (פכ"ט) איה חסדיך הראשונים עד מהלה לשעבר, הוא משו"ט מזמור י"ח אות ו'. (פל"א) הוא מן מזמור י"ז אות ד'.

11) **הפסיקתא רבתי** שאבה הרבה דברים משו"ט, כמו לדוגמא: (פסקא א') וכמה ימות המשיח כו', הוא משו"ט מזמור צ' אות י"ז. (פסקא ב') כתוב אחד אומר האתה תבנה כו' ד"א מזמור שיר חנוכת הבית לדוד בוא וראה שלמה בונה את הבית כו', הוא משו"ט מזמור ס"ב אות ד' וברבתי הוא ברחבה ובהוספת דברים. (שור שם) אמר ר' חייא הגדול בשעה שהצדיק נפטר מן העולם שלש כיתות של מלאכים מטפלין בו עד ד"א מזמור שיר חנוכת, הוא משו"ט מזמור ל' אות ג'. (פסקא ו') ד"א ותשלם כל המלאכה מאליה היתה נבנית כו', הוא משו"ט מזמור כ"ד אות י'. (פסקא ח') כך פתח ר' תנחומא ברבי נר לרגלי דבריך ואור לנתיבתי כו', הוא משו"ט מזמור כ"ז אות א' בהרחבת לשון והמסדר מהרבתי הוסיף "כך פתח ר' תנחומא ברבי". (פסקא יא) באותה שעה בא גד הנביא אצלו ואמר לו מה אתה מבקש שלש שנים רעב כו', הוא משו"ט מזמור י"ז אות ד' בהרחבת דברים. (פסקא כ"א) א"ר לוי טבלרין שלו חקוקה על לבם כהדין אסטרטיגוס, הוא משו"ט מזמור י"ז אות ג'. (עוד שם) א"ר יודן כו' כשנגלה הקב"ה לעשות מלחמותיו של בניו כו', הוא משו"ט מזמור י"ח אות י"ז, וברבתי הוא בקצת הוספות עיין בהערות שלי. (פסקא כ"ג) אורת חיים פן תפלם שלא תהא יושב ושוקל מצותיה של תורה כו', הוא משו"ט מזמור ט' אות ג'. (פסקא כ"ה) בשבא הקב"ה ליתן תורה התחילו מלאכי השרת משליכים פירקס לפני הקב"ה כו', הוא משו"ט מזמור ח' אות ב'. (פסקא ל"א) א"ר פנחס הכהן בש"ר הושעיא חמש

מעמדות אמר דוד לפני הקב"ה כו', הוא משו"ט מזמור י"ז אות ט', וברבתי הוסיף בהתחלתו „כך פתח ר' תנחומא ברבי", גם הוסיף מלת „הבהן", וכל המאמר שם מועתק משו"ט. (פסקא ל"ט) כל המאמר מן כך פתח ר' תנחומא ב"ר אבא לא הביט און ביעקב מה ראה בלעם, לקוח משו"ט מזמור פ"א והמסדר מהרבתי הוסיף „כך פתח ר' תנחומא ב"ר אבא". (פסקא מ') ד"א בחדש השביעי והוא ישפוט תבל בצדק לקוח מאמר גדול בהרחבת דבריים משו"ט מזמור ט' אות י"א. (עד שם) תפלה לדוד שמעה ה' צדק ותפלה לדוד זו תפלה שאדם מתפלל בשעה שהוא נעור משנתו ברוך מחיה המתים, שמעה ה' צדק זו ק"ש כו', הוא משו"ט מזמור י"ז אות ו'. (פסקא מ"א) א"ר לוי השמחה מציון כו', הוא משו"ט מזמור י"ד אות ו' באיזה שינויים. (שם שם) לפי ששני פעמים התינוקות אומרים בביהכ"נ הושיענו ה' אלהינו, הוא בשו"ט מזמור י"ד אות ו' ונוסף ברבתי „בבית הכנסת". (עוד שם בסוף זוספסקא) ד"א מי יתן וגו' יגל יעקב ישמח ישראל לא היה צריך לומר כו', הוא משו"ט מזמור י"ד אות ז' בהוספת דברים וזה כוונת הפסיקתא רבתי „כשם שדרש ריש לקיש כו'" וכוון בזה אל המדרש שו"ט שמובא שם הדרש בשם ריש לקיש ע"ש בהערות שלי.

י) דרכו של בעל הילקוט בהשתמשו במדרש תהלים וציוניו ותכונת כ"י שהיו לפניו.

א) בכל המקומות בילקוט בתורה בנביאים ובכתובים כאשר הביא מאמרים ממדרש הזה מצוין בצדו „מדרש שוחר טוב" או „שוחר טוב", אולם בילקוט תהלים כאשר הביא מאמרים בשמו מצוין „מדרש" כי מאליו מובן שכוון למדרש שוחר טוב (א) ולהלן בפרק י"ח תמצא רשימה (ב) מכל המקומות אשר הביא מאמרים מהמדרש הזה אנה הם נמצאים לפנינו, באיזה מזמור, ובאיזה אות, ובהערות שלי להמדרש העירותי בכל מאמר ומאמר במקומותם למושבותם אנה מובאים בילקוט.

ב) אבן באיזה מקומות נרשם בילקוט „מדרש" סתם, ויש לתקן שצ"ל „שוחר טוב" כמו דברים רמז תת"ח ד"ה כי ה' אלהיך ברכך, נרשם מדרש וצ"ל שו"ט, והוא במזמור כ"ג אות ג', וכן שמואל רמז קל"א ד"ה ולמה נקרא שמו אדומי, והוא במזמור נ"ב אות ד', שם רמז קל"ג ד"ה ויהי הוא נחפז ללכת, והוא במזמור י"ח אות ו', שם רמז קל"ד ד"ה ישמע נא אדוני, והוא במזמור נ"ו אות א', ומן א"ל שאול, עד וישבע שאול הוא בשו"ט מזמור נ"ו אות ג', ומן וישבע שאול לדוד [צ"ל וישבע דוד לשאול] הוא ממזמור נ"ח אות א', ומן ויהי שמואל ויקבצו כל ישראל הוא ממדרש שמיאל פכ"ג. וכן ילקוט שמואל רמז קנ"א ד"ה משכב אלו פולוסיקא נרשם מדרש וצ"ל שו"ט, והוא במזמור ג' אות ג', שם רמז קס"ה ד"ה אלה דברי דוד, הוא במזמור י"ח אות ה', משלי רמז תתקנ"ט ד"ה יכפה אף, הוא במזמור ג' אות א', איוב רמז תתק"י ד"ה ומשך אבירים, הוא במזמור ט"ז אות ב', וכן הביא המאמר הזה ברמז תתצ"ח בשם שו"ט, דניאל סוף רכז אלף ס"ו ד"ה ענו לדרך, הוא במזמור כ"ח אות ב'. ובכל המקומות מצוין מדרש וצ"ל שו"ט.

ג) באשר אמרנו בעל הילקוט תהלים רשם בגליון „מדרש" וכוונתו למדרש תהלים. אולם נמצא לפעמים שהציון „מדרש" הוא במעות, כמו תהלים רמז תרכ"ו ד"ה אמר ר' ישמעאל

(א) רק בפעמים מקומות נרשם גם בהפוכים „מדרש שו"ט" כמו ברמז תרל"ע, וברמז תתכ"ו, וברמז תתנ"ג. (ב) הכוונה שאת הילקוט ממדרש תהלים היה לפניו בגוסח המיוחד אצל עצמו. ג') במקום להפסיקתא דר"כ בכמה כל המקומות מצוין אצל הילקוט מנין את הפסיקתא ובאיזה פסקא נמצאים לפנינו. ד') גם במקום בכמה כל המקומות שהביא את הפסיקתא בכמה ואנה נמצאים לפנינו. ה') במקום להמהומות בכמה כל המקומות אצל הביא את המהומות ואנה המתמרים נמצאים בהמהומות אצל מוצאתי לאור. ו') גם בכמה מם הביאים שניה כל המקומות אצל הביא את הילמדנו. ז') בפעם דבר לילקומים מן מדרש אלה הדברים שמע, מרבתי בהוספה המקומות אצל הביא מתמרים בשם „מדרש אלה הדברים" ואנה נמצאים במדרש דברים רבה לפנינו מהוספה לא נדפסה בבית תלמוד רק נדפסה בעלה מיוחדת. ו') בפעם דבר בהלכם כם' „ספרי דאגדתא" מרבתי בהוספה מכל המתמרים בילקוט אצל הביא הם נמצאים במדרש אגדה בגיון ובמדרש פניס אחריס (אצל מוצאתי בתוך לאור). ז') היה בהוספה מתדרש אלה הדברים. וכן בהבל מוצא מי"ב את המדרש בתוך אגדת בראשית אצל הילקוט בראשי ואנה נמצא לפנינו.

ישמעאל, מצוין מדרש ולא מצאתי בשו"ט, ובוודאי נשתבש הציון. ומן שיני רשעים שברת משל למה"ד הוא משו"ט מזמור ד' אות י"ג. רמז תרמ"ו ד"ה ד"א לפי שהם עושים, מצוין מדרש וצ"ל תנחומא, והוא בתנחומא שלנו וארא אות ט"ו, וגם המאמר מרמז תרמ"ו לא נמצא בשו"ט והציון מדרש אינו מוסב רק על זה הרמז והמאמר שם הוא בפסיקתא רבתי פל"א. ברמז תרע"א ד"ה ממתים ידך במקום הציון מדרש צ"ל וי"ר והוא בפ"ג אות ו', ועל אני בצדק מצוין וי"ר, צ"ל ב"ב דף י' ע"א. שם רמז ת"ש ד"ה ד"א מי הוא זה מצוין מדרש וצ"ל תנחומא והוא בפ' וארא אות ז'. ברמז תשי"ו ד"ה מה רב טובך משל לאדם, מצוין מדרש ולא מצאתי בשו"ט, ואולי נשמט הציון ממקומו ושייך להתחלת רמז תשי"ו. ברמז תשכ"ח ד"ה שם נפלו נרשם מדרש וצ"ל תנחומא, והוא בפ' ויצא אות י', וברמז תתפ"ח ד"ה סומך ה' טובא לנכון בשם התנחומא. ברמז תש"ל ד"ה ד"א והתחולל מצוין מדרש ולא מצאתי בשו"ט. ברמז תשנ"ה ד"ה כשמך מצוין מדרש וצ"ל תנחומא והוא בפ' שמות אות א'. ברמז תשס"ה ד"ה הצילני מדמים מצוין מדרש וצ"ל מדרש שמואל, והוא בפכ"ה. ברמז תשצ"ה ד"ה מנין שבזת הים מצוין מדרש וצ"ל מכילתא והוא בפ' בא מסכתא דפסחא סוף פי"ג. ברמז תת"ט ד"ה כי הנה מצוין מדרש, ולא נמצא בשו"ט. ברמז תת"כ ד"ה מצינו מצוין מדרש, וצ"ל מכילתא והוא בפ' משפטים פי"ג. ברמז תתל"א ד"ה מומר לאסף מצוין מדרש וצ"ל תנחומא והוא בפ' וארא אות ד'. שם שם ד"ה הי' ר' סימאי אומר, לא מצאתי עוד במדרש שו"ט, והסיום ר' אליעזר בנו של ריה"ג נמצא גם בשמ"ר פמ"ז אות ז'. ברמז תת"ט ד"ה אשרי העם ר' אבהו פתח, מצוין מדרש וצ"ל וי"ר או פסיקתא, והוא בוי"ר פ"ל, ופסיקתא פסקא ר"ה דף קנ"א ע"ב. מן ד"א מדבר בסנהדרין עד כי תפארת עוזמו הוא משו"ט מזמור פ"א אות ד'. ברמז תת"ס ד"ה ד"א מלאכיו אלו הנביאים, מצוין מדרש, וצ"ל תנחומא והוא ריש ויקרא. ברמז תתע"ג ד"ה מה לך הים מצוין מדרש, וצ"ל מכילתא והוא בפ' בשלח מסכתא ב' פרשה ד'. ברמז תתע"ח ד"ה לכל תכלה מצוין מדרש וצ"ל ב"ר והוא בפ"י אות א', שם שם ד"ה צרופה אמרתך א"ר אבין מצוין מדרש וצ"ל פסיקתא והוא בפסקא בהדש השלישי ק"ב ע"ב. ברמז תתפ"א ד"ה שיר המעלות מצוין מדרש וצ"ל ספרא והוא בפ' בחקותי. ברמז תתפ"ח ד"ה ותשת עלי כפכה, מצוין מדרש, וצ"ל ב"ר והוא פי"א אות ב' ופי"ב אות ו'. שם שם ד"ה ועל ספרך, מצוין מדרש וצ"ל תנחומא והוא בפ' בראשית אות כ"ח. שם שם ד"ה אלופינו מסובלים מצוין מדרש וצ"ל מדרש רות והוא בפסוק האיש אלימלך. שם שם ד"ה רצון יראיו יעשה בגון ר' חנינא בן דוסא מצוין מדרש, וצ"ל ירושלמי והוא בברכות פ"ה ה"א דף ט' ע"א.

ד) גם נמצא באיזה מקומות אשר מצוין בהם „שוחר טוב" בטעות, כמו ילקוט שמואל רמז ע"ז ד"ה בן ירותם נרשם „שו"ט" ולא נמצא במדרש שו"ט וצ"ל פסיקתא רבתי, והוא בפמ"ג פסקא כי פקד, ומן אפרתי ריב"ל אמר פלטיאני הוא מן מדרש שמואל פ"א ואולי צ"ל מדרש במקום שו"ט ומוסב על המאמר הזה. עוד בילקוט שמואל רמז ק"ב ד"ה ותכבד יד ה', נרשם שו"ט, וצ"ל מדרש והוא במדרש שמואל פ"י, והמאמר זה אחד מן הדברים הוא בשו"ט מומור ע"ח אות י"א. עוד שם שמואל רמז קס"ה ד"ה וכאור בוקר נרשם שו"ט וצ"ל מדרש והוא במדרש שמואל פכ"ט עד כי ברית עולם שם לי. מלכים רמז רמ"ד ד"ה ויאמר חוקיהו, נרשם שו"ט ולא נמצא במדרש הזה, ונעלם ממני מקור המאמר. ירמיה רמז שי"ב ד"ה כי אעלה מצוין מדרש שו"ט וצ"ל מדרש והוא במדרש שמואל פט"ו. משלי רמז תתקנ"ט ד"ה א"ר ביבי בר אבינא נרשם מדרש שו"ט והוא בוי"ר פ"ד אות ג' ואות ד' וקה"ר פי"ב פ' כי את כל מעשה.

ה) גם תמצא להיפך שמציין מקום המאמר, שהוא במדרש ב"ר, או בתנחומא, ולא נמצא שמה רק במדרש שו"ט, כמו ילקוט תהלים רמז תשע"ב ד"ה ד"א פדה בשלום נפשי, מצוין „ב"ר פע"ד" וצ"ל מדרש, והוא בשו"ט מזמור נ"ה אות ד', ובב"ר פע"ג אות ג' נמצא מאמר אחר ע"ש. שם רמז תשע"ו ד"ה למנצח אל תשחת מצוין ב"ר, וצ"ל מדרש, והוא במזמור נ"ח אות א'. שם רמז תתי"ב ד"ה כי לא ממוצא וממערב מצוין תנחומא, וצ"ל מדרש והוא בשו"ט מזמור ע"ה אות ג', והציון תנחומא מוסב למאמר שלאחריו ד"א כי לא

ממזא וממערב, והוא בהנחומא מטות אות ט'. שם רמז תתמ"ג ד"ה עמו אנכי בצרה א"ד יודן, מצוין תנחומא וצ"ל מדרש, והוא בשו"ט מזמור כ' אות א', ומן אורך ימים אשביעהו הוא בש"ט מזמור צ"א אות ח'. שם רמז תתנ"ח ד"ה המשביע בטוב עדיך, ר' יוחנן פתר, מצוין ב"ר וצ"ל מדרש, והוא בשו"ט מזמור ק"ג אות ח'. שם רמז תתס"ג ד"ה ויך כל בכור א"ר אחא, מצוין מכילתא במעות וצ"ל מדרש, והוא בשו"ט מזמור ק"ה אות ט', והציון מכילתא נשמט ממקומו ושייך על המאמר שלפניו ויך כל בכור במצרים כתיב, והוא במכילתא בא פי"ג. וכן בילקוט משלי רמז תקנ"ג במאמר ר"י בש"ד חנינא לפי שבלעם אמר לבלק מצוין תנחומא וליתא בתנחומא, וצ"ל שו"ט והוא במזמור י"ז אות א'.

ו) חוץ לכל זה נמצאו בילקוט הרבה מאמרים אשר חסר בם הציון והם לקוחים ממדרש שו"ט, וגם בילקוט תהלים חסרים הרבה פעמים הציונים, וברשימה אשר ערכתי מהילקוט הצגתי סימן כוכב כזה * על המאמרים בילקוט תהלים אשר חסר בם הציון „מדרש" ולדוגמא תראה ילקוט וארא רמז קפ"ג ד"ה ותעל הצפרדע הביא מאמרים מסנהדרין דף כ"ז ע"ב [צ"ל ס"ז ע"ב] ומן בתי השיש הוא משו"ט מזמור ע"ח אות י"א, וחסר הציון. וכן עקב רמז תתנ"ה הן לה' אלהיך מצוין שו"ט והוא במזמור כ"ד, ואח"כ כל המאמר רבנן אמרי שני רקיעין הן חסר הציון והוא במזמור קי"ד אות ב'. ברכה רמז תתנ"א ד"ה וזאת הברכה אר"ל בש"ר אחא בר חנינא, הוא משו"ט מזמור צ' אות ד', ומן כתיב לכן יחכה הוא מפדר"כ פסקא וזאת הברכה בהתחלתה. שמואל רמז קל"ד ד"ה ויהי כעשרת הימים הוא בשו"ט מזמור כ"ו אות ז' ונמצא גם במדרש שמואל פכ"ג. שמואל סוף רמז קמ"ו ד"ה ויפדם, אתר שהביא מאמר מסנהדרין סיים ריב"ל אמר ע"י שהרגו לאביו ואמו וזה הוא משו"ט מזמור ז' אות ד'. שם רמז קמ"ז מן ד"א וישב יואב ויך את אדום עד כתוב אחד אומר כו' הוא משו"ט מזמור ס' אות א'. שם רמז קנ"ו ד"ה מילתא ב"ר אושעי', ובסוף סיים א"ל ישבו שנים על אחד, עד קטליך לך, הוא משו"ט מזמור י"ח אות ל'. שם רמז ק"ס ד"ה אתה מוצא המאמר א"ר יוחנן מעשה נסים יש בשמים הוא משו"ט מזמור י"ה אות ט"ז. ישעיה רמז רס"ב ד"ה ד"א אמרו צדיק כשאדם מוכיר את הצדיק, הוא משו"ט מזמור קי"ח אות א', והמאמר שלאחריו כתיב צדקתך כהררי אל מה הרים, הוא מפדר"כ פסקא שור או כשב. ישעיה רמז שי"א ד"ה מי העיר ד"א מי העיר ממזרח א"ר ראובן הוא בשו"ט מזמור ק"י אות ב', והציון סנהדרין ק"ח מוסב על המאמר שלאחריו. יואל רמז תקל"ג ד"ה דבר ה' הוא משו"ט מזמור פ' אות א'. מיכה רמז תקנ"ח ד"ה ד"א אל תשמחי היא משו"ט מזמור כ"ב אות ז', ומובא בילקוט עקב רמז תתנ"ב, וירמיה רמז שי"א בשם שו"ט. משלי רמז תתקנ"ח ד"ה מעשה בבנו, הוא בשו"ט מזמור נ"ט אות ב'. משלי רמז תתקס"א ד"ה תבסה שנאה מן תני ר' חייא הוא משו"ט מזמור נ"ב אות ג'. איוב רמז תתקי"ז מן צדק לבשתי א"ר חנינא הוא משו"ט מזמור כ"ד אות א' והציון במאמר שלפניו „ב"ד" הוא עד המאמר הזה. דניאל רמז אלף ס' מן ר"י אמר בשני מקומות מצינו הוא משו"ט מזמור כ' אות ז', והציון תנחומא במאמר שלפניו הוא בתנחומא מקץ אות ז' והוא שם עד המאמר מר' יוחנן ומן המאמר הזה הוא בשו"ט. אסתר רמז אלף נ"ו ד"ה וצומו עלי הוא משו"ט מזמור כ"ב אות ה'. קהלת רמז תתקע"א טובים השנים טוב צדיק בן צדיק הוא משו"ט מזמור נ' אות א'. שם שם ד"א טובים שנים היוצאים לדרך שאם נפל אחד הוא ממזמור נ"ט אות א' עד ר' מאיר ומשם ואילך הוא מקה"ר. שם טוב ילד מסכן חכם זה יצר טוב הוא במזמור ט' אות ה'. קהלת רמז תתקפ"ט ד"ה בקש קהלת למצוא דבר חפץ בקש קהלת לעמוד על עסקי פרה הוא במזמור ט' אות ב', בכל אלה המקומות חסרים הציונים.

ז) ואודות הנוסחאות של בעל הילקוט במדרש הזה, דע קורא נעים כי עד מזמור ל"ה הביא הגירסאות כמו שהם בכ"י ג' (כ"י רומי) ועפ"י כ"י זה נדפס המדרש בדפוס ראשון דפוס קאנשטאנטינא, מלבד איזה שינויים קטנים אשר הם מבעל הילקוט שתיקן הלשון כדרכו תמיד, והנוסחאות והתוספות והתיקונים שהם בכ"י א' וכ"י ו' עד מזמור ל"ה לא הביא הילקוט, רק מן מזמור ל"ה ואילך החל להביא כגירסת כ"י א' וכ"י ו' השוים תמיד (אשר שמתי לפנים הספר), וכפי הנראה הי' לפניו שני קובצים האחד אשר העתיק ממנו

עד

ער מזמור ל"ה השוה עם כ"י נ', וקובץ אחר מן מזמור ל"ה השוה עם כ"י א' ו', ואולי היה חסר בקובץ שלפנינו עד מזמור ל"ה והשלים מקובץ אחר, והנוסחאות וההוספות הנמצאים בכ"י ב' ד' ה' ז' ואשר מהם נוסף ברפוס ויניציא לא הביא בעל הילקוט כי לא היה לפניו קובץ אחד השוה אל כתבי יד האלה, ולכן תראה בילקוט ריש יואל הביא מאמר אחד הנמצא בכ"י א' ו' וכן הוסיף מהרא"פ בהגהות שלו בגליון המדרש,וליתא בכ"י האחרים ובנדפס.וכן ברמז תשכ"ג אחר שהביא מאמר אחד בשם הפסיקתא רבתי והוא בפ"ט פסקא למנצח על הגגינות התחיל א"ר הנחום אין לך כל אבר ואבר שלא קלס דוד להקב"ה עד כי לא ידעתי ספורות אח"כ מתחיל שם המאמר כל עצמותי תאמרנה אמר דוד אני משבחך בכל איברי, והביא שם מאמר גדול עד כל עצמותי תאמרנה מי כמוך, והוא מן מדרש שו"ט מזמור ל"ה אות ב', והמאמר הזה לא נמצא בכ"י האחרים ובנדפס רק בכ"י א' וכ"י ו' (כאשר מובא בפנים המדרש שלפנינו) לכן נראה בעליל כי היה לפניו כתב יד השוה עם קובץ א' וקובץ ו' והעתיק בילקוטו כל המאמר הזה, וגם הרבה מהקדמונים הביאו דברים מזה המאמר בשם שו"ט, כאשר שם בהערה וכן במבוא פרק י"א. וכן במזמור ל"ו חסר בכ"י האחרים ובנדפס מאמר גדול ונמצא לנכון בכ"י א' ו', עיין שם הערה ב' ומובא לנכון בילקוט, עוד שם במאמר וכשהיו הנשים משחקות בכ"י האחרים ובנדפס המאמר מקוטע ומשובש ונמצא לנכון בכ"י א' וכ"י ו' עיין הערה ד', ומובא ג"כ לנכון בילקוט, וכן תראה ברמז תש"ע לא נמצא המאמר שהוספתי בפנים: ד"א כלו סג אלו אנשי סדום כו', כי לא נמצא בכ"י א' וכ"י ו', אף כי נמצא בכ"י ג' ובכ"י האחרים ובנדפס. רמז תשע"א א"ר נהוראי לא נתנו דעתם על מה שכתוב בתורה כו', נמצא ג"כ בכ"י א' וכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ בגליון, ולא נמצא בכ"י האחרים ובנדפס. רמז תשע"ה כי הצלת נפשי ממות, כל המאמר נמצא בכ"י א' ו', וכן הוסיף הרא"פ בגליון, ולא נמצא בכ"י האחרים ובנדפס. שם ד"א תנני שלא יתרב הבית הנני בגלות כי בך חסיה נפשי במלכיות, כ"ה גם בכ"י א' ו', וליתא בכ"י האחרים ובנדפס, ובילקוט שם רשם אחד המדפיסים „עיין במדרש" וזה הוסיף להעיר כי ליתא במדרש הנדפס. רמז תשע"ז ואתה ה' אלהים צבאות אלהי ישראל הקיצה לפקוד כל הגוים לפי שבעולם הזה הקב"ה עושה עצמו ישן כו', כן הוא בשו"ט מזמור נ"ט אות ה' בכ"י א' וכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס. רמז תש"ל ואויבי ה' כיקר כרים, ר' פנחס אמר אמר דוד יבואו הרשעים ליקר כרים כו', והוא בשו"ט מזמור ס"ח אות ב' בכ"י א' וכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, ולא נמצא בכ"י האחרים ובנדפס, ואף כי בילקוט המאמר קצת בשינויים, בכל זאת הוא המאמר שלפנינו, ומה שנרשם שם ב"ר פפ"ד הציון הזה מוסב על לא יבושו בעת רעה וצ"ל ב"ר פס"ד (אות א'). רמז תת"ה ד"א משפטיך למלך תן אלו היסורים כו' וכ"ה ג"כ בכ"י א' ו', וכן הוסיף הרא"פ, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס. וכן ברמז תתל"ג א"ר פנחס הכהן מכלל שאחרים מקטרגים. וברמז תתל"ג נשאת עון עמך מי נושא עון כו'. רמז תתמ"ב המאמר על יושב בסתר עליון. רמז תתמ"ג מעשה בר' שמעון בן חלפתא. רמז תתמ"ו מעשה באחד שעשה דייתיקי. רמז תתנ"ב מלך ב"ו אם יאמרו לו הארץ שלך. רמז תתנ"ד כיון שראה משה כך סידר עליה מזמור לתודה. רמז תתס"ב תאמר שהן נובעין כו'. רמז תתס"ה א"ר ברכיה ידל להון מן צדקיהון כו' כל זה הוא כנגי' כ"י א' וכ"י ו', וליתא בכ"י האחרים ובנדפס, והעירותי עליהם בהערות שלי למקומותם למושבותם, וכן תמצא בהערות עוד הרבה הדומים לזה.

ח) והנה בכ"י א' וכ"י ו' נמצא התחלת מזמור קי"ט מגוף המדרש, ולא נמצא בכ"י האחרים ובנדפס. וכן הביא הרא"פ ההתחלה בגליון המדרש, ועל פי ההגהות ההן של מהרא"פ הדפים ההתחלה הזיא הרב החוקר הגדול מהר"א יעללינעק בבית המדרש ח"ה, וגם לפני בעל הילקוט הי' ההתחלה ממזמור הזה, כמו שתראה רמז תתע"ו ד"ה אשרי תמימי דרך אמר דוד ומצוין בצדו מדרש, הוא בהוספה הנמצא בכ"י א' ו' במזמור קי"ט אות ג', וכן עוד שם ד"ה אתה צוית הביא מאמר בשם הפסיקתא והוא בפסקא את קרבני (דף ס ע"א), ומן המאמר ד"א בכל מקום צוה הקב"ה על התורה הוא מן שו"ט מזמור קי"ט אות ז' בהמאמר הזה הנמצא בכ"י א' ו' והציון מדרש נשמט ממקומו. וכן ילקוט איוב רמז תתקכ"ב ד"ה התדע על מפלשי עב א"ר יודה בר אחא כל נסים וגבורות

שהקב"ה

שהקב"ה עושה כו' מצוין „מדרש שו"ט" ונמצא במזמור קי"ט אות א' במאמר הזה ולא נמצא בנדפס מאומה. וכן ילקוט שה"ש רמז תקפ"ו ד"ה השמיעני את קולך א"ר יהודה בן לוי ב"ר שלום בש"ר יודא בר סימון אין כתיב יונה אלא יונתי כו' ומצוין בצדו „מדרש שו"ט" והוא בהוספה ההיא במזמור קי"ט אות א' ולא נמצא בנדפס. וכן בילקוט משלי רמז תתק"מ ד"א אני הכמה כו' הביא זה בשם שו"ט, ובמזמור קי"ט בהתחלה הנמצא בכ"י א' ו' לא נמצא זה, רק בהוספה המאוחרת אשר הוסיף דרשן אחד מאוחר במזמור קי"ט אות ז' בשינוי ובסגנון אחר, ומזה נראה כי לפני הילקוט הי' עוד קצת המשך מהתחלת מזמור קי"ט. או הציון בטעות, ומקור אחר הי' לבעל הילקוט מזה המאמר.

מ) והנה כבר מלתי אמורה כי בכל כתבי יד לא נמצא המדרש תהלים רק עד סוף מזמור קי"ח מלבד בכ"י א' ו' נמצא גם קצת מהתחלת מזמור קי"ט אולם בדפוס ראשון ואח"כ בכל הדפוסים נדפסה הוספה מאוחרת אשר אחד הדרשנים השלים את החסרון מן קי"ט ואילך עד סוף הספר, היינו מזמור קי"ט ק"כ קכ"א, ומן קל"ח עד סוף הספר (כי המזמורים קכ"ב עד סוף קל"ז נוספו מן הילקוט אל תוך המדרש מלה במלה) את הדרשות המאוחרות ההן לא ראה הילקוט, ואם תמצא בילקוט מן מזמור קי"ט ואילך עד סוף הספר מאמרים אשר מצויינים בצדו „מדרש" כוונתו למדרש תהלים במזמורים עד קי"ט או הציונים הם בטעות, כמו שתראה רמז תתע"ט הטיבה ה' לכל מצוין מדרש הוא במזמור ד' אות ה'. רמז תתפ"א ד"ה שיר המעלות רבת צררוני מצוין מדרש בטעות וצ"ל ספרא והוא בפ' בחקותי. רמז תתפ"ב ד"ה לעוש: נפלאות מצוין מדרש הוא במזמור ק"ו אות א'. רמז תתפ"ח ד"ה מזמור לדוד ה' שמע תפלתי ואל תבא במשפט את עבדך הוא במזמור כ"ו אות א' ומובא גם בילקוט ברמז תש"ג. שם שם ד"ה לדוד ברוך ה' צורי הנותן תשועה למלכים זה שאול ודוד כו' הוא בשו"ט מזמור ז' אות י"ג. רמז תתפ"ט כבוד ה' יאספך א"ר חייא הגדול בשעה שהצדיק נפטר מן העולם ג' כתות של מלאכים מטפלין בו מצוין מדרש והוא במזמור ל' אות ג' ועל הציונים „מדרש" והם בטעות העירותי עליהם בפרק זה אות ג', מן רמז תתע"ח ד"ה לכל תכלה שהוא במזמור קי"ט ע"ש.

נ) כאשר הבאתי למעלה בפרק הזה באות ז' הי' לפני בעל הילקוט קובץ אחר ממדרש תהלים השוה לכ"י א' וכ"י ו' ובכ"י האלה מצאתי בהרבה מקומות אשר מובאים המאמרים בשם אומרם, ובכ"י האחרים ובנדפס מובא המאמר ההוא סתמי בלי שם האומר, כאשר העירותי על זה לקמן פרק י"ב הערה א' והבאתי שמה ראיות לזה. ועתה ראיתי כי בילקוט בהרבה מקומות כשהביא מאמרים ממדרש תהלים הביאם בשם אומרם ובכ"י א' ו' ומה גם בכ"י האחרים ובנדפס מובא המאמר סתמי, ואין ספק שהכ"י שהי' לפני בעל הילקוט הי' ישן נושן מוקדם לפני כתיבת כתבי יד א' ו', והמעתיק רצה לקצר והשמיט שמות האומרים והציג המאמרים סתמיים. ואתן לפני הקוראים הנכבדים רשימה מכל המקומות בילקוט אשר הביא המאמר בשם אומרו ולפנינו הוא סתמי, כמו ילקוט שמואל רמז קל"א ושמו דואג, ולמה נקרא שמו אדומי ר' יהושע בן לוי אמר על שם עירו, ובמדרש ש"ט מזמור נ"ב אות ד' בכל כ"י ובנדפס מובא סתמי. שם רמז קל"ד ד"ה ישמע נא אמר רבי יודן אם בא אדם אליך, ובשו"ט מזמור נ"ו אות א' ובכל כ"י ובנדפס מובא סתמי. מלכים רמז קע"ה ד"ה אז תבאנה, אמר ר' שמואל בר נחמני בשם ר' נהוראי התחיל פיו נובע בחכמתו, ובשו"ט מזמור ע"ב אות ב' הוא סתמי. תהלים רמז תרי"ז ד"ה ר' שמואל הי' שותל, ר' חנינא אמר זה תלמודו של אדם, ובשו"ט מזמור א' אות י"ט הוא סתמי. שם רמז תרס"ב א"ר יצחק שלא קראו קודש ישראל לה', ובשו"ט מזמור י"ד אות ד' הוא סתמי. שם רמז תרע"ב ד"ה השמים מספרים א"ר יעקב בר זבדי משל לגבד, ובשו"ט מזמור י"ט אות א' מובא סתמי. שם שם ד"ה יום ליום א"ר אבדימי בשעה שהקב"ה מלמדו מקרא, ובשו"ט מזמור י"ט אות ז' הוא סתמי. שם רמז תש"ב ד"ה ד"א טוב ויישר ר' אבין בשם ר' יעקב אמר על כל מיל ומיל הי' עומד בורגן, בשו"ט מזמור כ"ה אות ו' בכל כ"י ובנדפס מובא ר' אבין לבד והמלות בשם ר' יעקב ליתא. שם רמז תשמ"ו ד"ה למנצח לבני קרח א"ר אלעזר אמר ליה משה כו', ובשו"ט מזמור מ"ד אות א' הוא סתמי. שם שם א"ר חנן וכי באזניהם שמעו מאבותיהם, ובשו"ט מזמור מ"ד אות א' הוא בסתם. שם שם א"ר כהנא שהתנבאו על הדורות האלו, ובמזמור מ"ד אות א'

הוא סתמי. שם רמז תשמ"ז א"ר פנחס כל מי שרואה אותם אומר קוצים הם, ובמזמור מ"ה אות א' לא נמצא שם האומר. רמז תשנ"א אמר ר' פרוזדורי בר נחשא הוא לבדו יודע מה עושה, ובמזמור מ"ו אות א' לא נמצא שם האומר ובעל סדר הדורות הביא את השם הזה בערך ר' פרוזדירה בשם הילקוט. שם רמז תשנ"א אמר ר' אבדימי דמן חיפה מעולמים הם הדברים שראינו, ובשו"ט מזמור מ"ו אות א' ליתא. שם שם א"ר נחמן ב"ר יצחק ראו דינין של אותם שבטחו על חילם, ובשו"ט מזמור מ"ו אות א' הוא סתמי. שם שם אמר רב כהנא לא יאמר אדם בשביל אחי או אבא צדיק אני נמלט ובמזמור מ"ו אות א' לא נמצא שם האומר. רמז תשנ"ב ויקר פדיון נפשם א"ר אלעזר למה הוא יקר, ובמזמור מ"ו אות א' הוא סתמי. שם שם אמר ר"נ אמרו בני קרח לשאול, ובמזמור מ"ו אות א' לא נמצא שם האומר. שם שם אריב"ל מלמד שהצדיקים יורדין בכל בקר ומבקרין אותן, ובשו"ט מזמור מ"ו אות א' איננו מובא בשמו. שם שם א"ר נחשון כל צרה וצרה שמגעת אצלנו נמצא לנו, ובמזמור מ"ו אות א' הוא סתמי. רמז תשנ"ג אמר רבי יודן אמרו בני קרח אל תתיראו, ובמזמור מ"ו אות ב' לא מובא בשמו כלל. רמז תשנ"ה א"ר משרשיו מכאן כל זמן שהרשעים שולטים בעולם ובמזמור מ"ו אות א' הוא סתמי. רמז תשנ"ה א"ר יהודה אלהינו אינו גדול אלא בעירו ובמזמור מ"ח אות א לא מובא שם האומר. שם שם א"ר יצחק שהיתה משמחת כל הארץ,ובמזמור מ"ח אות ב' מובא סתמי.שם שם אמר רב נחמן עלה לירושלים ומקריב קרבן, ובמזמור מ"ח אות ב' הוא סתמי. שם שם רב ביבי אמר שבן המלך עושה כן, ובמזמור מ"ח אות ב' מובא סתם. רמז תשנ"ו כמה בימות עתיד להיות בירושלים א"ר ינאי אלף ושצ"ט, ובמזמור מ"ח אות ד' הוא סתמי. רמז תשס"ד חנני ה' כחסדך אמר בן עזאי למה היה דוד דומה, ובמזמור נ"א הוא סתמי. שם שם א"ר שמואל משל הדיוט אומר,ובשו"ט שם מובא סתמי. רמז תשס"ו א"ר בנאה אמר רב אהבת רעתו של שאול, ובמזמור נ"ב אות ז' מובא סתמי. רמז תשס"ט א"ר נתן שהיה ידו קצרה במצות, ובמזמור נ"ג אות א' הוא בסתם. רמז תש"ע ד"ה כלו סג, ר' יונתן אמר נאלחים מבחוץ, ובמזמור נ"ג אות ב' הוא סתמי. שם שם א"ר לוי אף הטובה שהיא נאה, ובמזמור נ"ג אות ב' מובא בסתם. שם שם אמר רב נחמן בר יצחק לע"ל מתפחדים הצדיקים, ובמזמור נ"ג אות ב' מובא סתמי. שם שם א"ר יודן בשם רבי משום בר קפרא לעתיד אומר הקב"ה למלכיות, ובמזמור נ"ג אות ב' מובא סתמי. רמז תשע"א א"ר בנימין בר יפת בשם ר' ישמעאל אמר דוד, ובמזמור נ"ד אות ב' לא מובא בשמו. שם שם א"ר יודן אמר דוד לפני הקב"ה, ובמזמור נ"ד אות ג' הוא סתמי. שם שם א"ר נהוראי לא נתנו דעתם על מה שכתוב בתורה, ובשו"ט שם מובא סתמי (ובכ"י האחרים ובנדפס חסר כל המאמר). שם שם ד"ה ואתה אנוש אמר רב יהודה אמר רב כסדרי, ובמזמור נ"ה אות א' הוא סתמי. רמז תשע"ב ד"א פדה בשלום על רחל נאמר א"ר יעקב בר אידי שכך היה התנאים ומצוין בצדו ב"ר פע"ד וצ"ל מדרש והוא בשו"ט מזמור נ"ה אות ד' ומובא סתמי. רמז תשע"ה אמר רבי טביומי משמיה דרב כך אמר דוד, ובמזמור נ"ו אות ד' מובא סתמי (ובכ"י האחרים ובנדפס חסר המאמר כלו). רמז תשע"ז ר' יוחנן אומר שנטל ארם נהרים ונתן בארם צובה, ובמזמור ס' אות א' הוא סתמי. רמז תשפ"ח ד"ה אשרי תבחר ותקרב, א"ר חלבו אשריו כו' ובמזמור ס"ה אות ג' ובכ"י ב' ג' ד' ה' ז' ח' ובנדפס מובא סתמי, ובכ"י א' ו' הני' א"ר הושעי' בשם רב שמואל בר שילא משמיה דרב. רמז תשצ"ב א"ר ברכי' אין הקב"ה מושיע,ובמזמור ס"ז אות א' הוא סתמי.שם שם א"ר אלעזר יכול שהגוים אומרים נשא להם פנים, ובמזמור ס"ז אות א' הוא סתמי.רמז תשצ"ג ד"ה כהנדף עשן א"ר נהוראי בשם ר' חייא בר אבא משל למה"ד, ובמזמור ס"ח אות ב' הוא סתמי. רמז תת"ב ד"ה למנצח לדוד להזכיר,א"ר אלעזר בשכר שהם מזכירין אותי,ובמזמור ע' אות א' הוא סתמי.שם שם אמר רב חסדא משל למה"ד,ובמזמור ע' אות א' הוא סתמי.שם שם ד"ה יבושו א"ר יעקב איש כפר תמרתא אמר דוד לפני הקב"ה,ובמזמור ע' אות ג' הוא סתמי.רמז תת"ה ד"ה לשלמה, אמר ר' יוחנן שהוא דן דין כיוצרו, ובמזמור ע"ב אות ב' הוא סתמי. רמז תת"ח ד"א מהו כי אין תרצובות למותם עברו משכיות לבב א"ר אליעזר הרבה נתת להם ממה שהיו מבקשין, ובמזמור ע"ג אות ג' מובא סתמי. רמז תת"ט א"ר יוחנן אתה ארך אפים, ובמזמור ע"ד אות א' הוא סתמי. שם שם ד"ה משכיל לאסף הרימה פעמיך א"ר שמעי' בשם ריב"ל

ובמזמור ע"ד אות ב' הוא סתמי. רמז תת"י א"ר אושעי' אמר אסף, ובמזמור ע"ה אות א' הוא בלי שם האומר. רמז תתי"ב ד"ה כי לא ממוצא א"ר שמואל בר נחמני א"ר יונתן בשעה שראה בלשצר, ובמזמור ע"ה אות ג' הוא סתמי. רמז תתי"ג א"ר יוחנן בן נורי בשעה שגלו עשרת השבטים, ובמזמור ע"ו אות א' הוא סתמי. רמז תתי"ט ד"ה משכיל לאסף, א"ר שמואל בר נחמני לא כרת הקב"ה ברית עם ישראל, ובמזמור ע"ח אות א' הוא סתמי. רמז תתכ"ג ד"ה ויבחר בדוד ר' יהושע הכהן בשם ר' חנינא בר יצחק, ובמזמור ע"ח אות כ"א ליתא המלות „בשם ר' חנינא בר יצחק". רמז תתמ"א ד"ה בטרם, ר' יוחנן אמר כו' ר' אלעזר אמר כו', במזמור צ' אות י"ב בכ"י האחרים ובנדפס ליתא ר' יוחנן אמר, ונמצא לנכון בכ"י א' ובכ"י ו', ובמקום ר' אלעזר אמר הגי' בכ"י האחרים ובנדפס רבנין אמרי. שם שם ד"ה כי גז רבנן אמרין גזין חשין טסין, ובמזמור צ' אות י"ד הוא סתמי. שם שם ד"ה יראה אל עבדיך א"ר הונא, ובמזמור צ' אות י"ח בכ"י א' וכ"י ו' מובא ג"כ כן בשמו, אבל בכל כ"י האחרים ובנדפס מובא סתמי. רמז תתמ"ג א"ר לוי כל י"ב חדש, במזמור צ"א אות ח' בכ"י א' ו' הוא ג"כ כמו שהביא הילקוט בשמו, אבל בכל כ"י ובנדפס הסר שם האומר. רמז תתמ"ג ד"ה אורך ימים, א"ר אבהו זה אחד כן המקראות, ובמזמור צ"א אות ח' בכ"י האחרים ובנדפס מובא סתמי, אולם בכ"י א' וכ"י ו' הוא כמו שהביא הילקוט. רמז תתס"ג ד"א לאסור שריו בנפשו זה פוטיפר א"ר אידי שרו כתיב ובמזמור ק"ה אות ו' בכל כ"י ובנדפס הוא סתמי, וגם לפני רש"י תהלים ק"ה היתה הגי' א"ר אידי. רמז תתס"ה ד"ה כי המרו ר' ברכי' בש"ר סימון ובמזמור ק"ו אות ז' המלות „בש"ר סימון" ליתא. משלי רמז תתקנ"ז ד"א מצא אשה א"ר יוחנן בן נורי את מוצא עד שלא נבראת האשה, ובשו"ט מזמור נ"ט אות ב' מובא סתמי.

וזה באמת תדוש ובהכרח שהוא כאשר אמרתי למעלה שהי' לפני הרב בעל הילקוט כתב יד ישן נושן מומן קדמון כתוב עוד לפני העתקת כתבי יד א' ו' והמעתיקים אחרי כן כדי לקצר השמיטו הרבה משמות האומרים, מזה יבינו הקוראים וישפטו על דרכי המעתיקים ומעשיהם בימים קדמונים אשר עשו כרצונם גרעו והוסיפו כאות נפשם. ולעיל בסוף פרק ז' סדרתים על סדר א"ב, ע"ש ובהערה של"ט.

יא) הקדמונים אשר הביאו את המדרש שוחר טוב.

המדרש הזה היה מסודר לפני הגאונים והקדמונים, והיה יקר בעיניהם ושאבו ממנו הרבה מאמרים, והביאו בספריהם, והנני לערוך לפני הקוראים הנכבדים המקומות אשר הזכירו המדרש, ואנה המאמר נמצא לפנינו:

א) רבינו נסים גאון (חי במאה השמינית לאלף החמישי לערך ד"א תש"נ—ד"א ת"ת) והובא בשמו בס' דרך תמים להר"ר יוסף שלום ז"ל, והם הגהות הרי"ף נדפס בס' תמת ישרים (ווניציא שפ"ב), ושם דף ט' ע"א הביא וז"ל: מצאתי במגילת סתרים לרבינו נסים ז"ל שהביא מדרש א"ר ועירא שיחתן של בני [ארץ] ישראל תורה היא, שהם אומרים תדא את לשבעה ואב לשמונה, ריב"ל אומר זה אברהם שהוא אב לשמונה זה יצחק ובני קטורה, ואת לשבעה זה יצחק שהוא לישמעאל ובני קטורה, ושמואל אמר זה ישי שהיה לו ח' בנים, ואת זה דוד שהיה לז אחים, והמאמר הזה הוא בשו"ט מזמור ה' אות ה', ועיין במדרש לקח טוב חיי כ"ה א', ויחי מ"ח כ' ובהערות שלי מה שהעירותי שם.

ב) רבינו יצחק ב"ר יהודה אבן גיאות (נפטר באמצע המאה התשיעית לאלף החמישי ד"א תתמ"ט) בספרו הלכות הלל (דף א' ע"ב) הביא וז"ל ומצינו במדרש תלים אריב"ל יבא עלי אם נסתכלתי בספר אגדה מימי פעם אחת מצאתי וכתוב בו קע"ה פרשיות שכתוב בתורה אמירה וצווי כנגד קע"ה שנים של אברהם כו', הוא במזמור כ"ב אות י"ט (א).

רבינו

(א) וכן נמצא במחמר הזה בילקוטנו שכתב פי"ו ס"ח דף ס"ו ע"ג ומס' סופרים פע"ו ס"י. וכתב המגיד פ"ג מה' מגילה סי"ב כתב שזה שכתב שהמצ"ס שהיו טוענים הקנויים בהגיה שמעון בשם שמועה אל תאכזן, כולל מן מדרש המגלים, ומל זה כתוב שמעון הכ"ן חיות בתגנת נאמנת שהמצ"ס כולל זה מן הילקוטני פ' כל כתבי, אבל כתבי הגאמי הולאם בשם הגאון ר' יצחק מגן גיאות הביא זה בשם המדרש מגלים, ועיין בהקדמת

נ) רבינו נתן בעל הערוך (חי במאה התשיעית לאלף החמישי והשלים ספרו ד"א תתס"א) מביא את המדרש הזה, ולא השתמש בו הרבה והביאו רק בשמונה ערכים. א') בערך זטוטוס: במדרש תלים ותלבש אסתר מלכות (ב), הוא במזמור כ"ב אות כ"ז. ב) בערך טטפראות: בהגדה דתלים ספרו מגדליה, הוא במזמור מ"ח אות ד' (ג). ג) בערך סתר: במדרש תלים הכותים הללו יודעים לסבב על הפתחים, הוא במזמור י"ט אות י"ז. ד) ערך סמפרינון: ובהגדה דתלים יסודתו בהררי קודש, הוא במזמור פ"ז אות א'. ה) ערך סנקלט: ובהגדה דתלים יכרסמנה חזיר מיער, הוא במזמור פ' אות ה'. ו) ערך סער א': בהגדה דתלים יסודתו בהררי קודש, הוא במזמור פ"ז אות א'. ז) בערך פרמא: בהגדה דתלים תפלה לדוד אין לך בית רובע, הוא במזמור י"ז אות ח'. ח) ערך פשפש ג': בהגדת תלים יסודתו עתיד הקב"ה לעשות כו', הוא מזמור פ"ו אות ב'.

ד) הרופא ה"ר בנימין מוספיא (נולד בשנת ה"א שס"ה ונפטר ה"א תל"ה) (ד) הביאו בערך אבטומאטוס (הוא במזמור א' אות כ"א). אגוסטלא (מזמור י' אות ו'). אנסטריון (מזמור כ"ז אות ד'). אכסיומא (מזמור ו' אות י'). אסקפי (מזמור ג' אות ג'). אפפון (מזמור י"ח אות י'). אקלפרין (מזמור מ"ה אות ה'). המנון (מזמור א' אות ו'). הנדיוסין (מזמור י"ז אות ה'). טארגא (מזמור א' אות ד'). לקוטננטים (מזמור קמ"ט אות א'). סנדיקוס (ה). פלק (מזמור ק"ה אות...). פינוס (מזמור י"ט אות י'). פנתרין (מזמור ע"ח אות י"א). פרפוריא (מזמור ט' אות י"ג). פרוקסטורין (מזמור י"ז אות ג'). קטנטין (מזמור נ"ד אות ב').

ה) הנשר הגדול רש"י ז"ל (נולד ד"א ת"ת ונפטר כ"ט תמוז ד"א תתס"ה) מביא את המדרש הזה בהרבה מקומות, כמו: (ברכה ל"ג ז') שמע ה' קול יהודה כן כתוב באגדת תהלים, הוא במזמור צ' אות ג'. (קהלת י"א ז') ומתוק האור כך נדרש באגדת תלים, הוא במזמור מ"ט אות א'. (שופטים ו' א') ויעשו הרע עד כאן נאמר ויוסיפו כו', כך נדרש באגדת תהלים, הוא במזמור י"ח אות ו'. (ש"א י"ז מ"ט) ויפל על פניו ארצה לא היה לו ליפול כו' במדרש תהלים, הוא במזמור י"ח אות ל"ב. (ישעיה כ"ט י"ב) ונתן הספר כו' וסיים וזהו שאמר ירמי' הנני מסב את כלי המלחמה אשר בידכם זה שם המפורש במדרש תהלים, הסיום הזה הוא סוף מזמור ל"ז. (שם נ"ד י"ב) שמשותיך מדרש תהלים פותר שמשותיך ושמש ומגן תהלים פ"ד שיני החומה וכן הביא רש"י תהלים פ"ד י"ב על שמש ומגן מדרש תהלים פותרו לשון שיני החומה, אולם אין זכר מזה במדרש תהלים ואולי צ"ל ברש"י פסיקתא וכוונתו לפסקא עניה סוערה ע"ש בהערה ל"ט. (שם ס"ו כ"א) וגם מהם אקח לכהנים ללוים כו' כך מפורש באגדת תהלים, הוא במזמור פ"ז אות ו'. (משלי י"ג י"ג) בז לדבר יחבל לו ומדרש תהלים דורש כו', הוא במזמור ל"ד אות א'. (שם ס"ז ד') כל פעל ה' למענהו כו' בהגדת תילים, הוא במזמור י"ט אות א'. (שם כ"א ס"ו) שמחה לצדיק כו' כך נדרש במדרש תילים, הוא בריש מזמור ג' בקצת שינויים. (תהלים ה' ב') כשיש בי כח כו' כך מפורש במדרש, הוא במזמור ה' אות א'. (שם ז' ז') זה מצאתי במדרש, הוא במזמור ז' אות ו'. (שם י"ח כ"ט ל') כשנלחם בלילה כו' במדרש תהלים, הוא במזמור י"ח אות כ"ג וכ"ד. (שם כ"ג ב') למה נקרא יער חרת כו' מדרש תהלים, הוא במזמור כ"ג אות ו'. (שם ל"ד א') כדאיתא במדרש תהלים, הוא במזמור ל"ד אות א'. (שם מ"א ד') כך נדרש באגדת תהלים, הוא במזמור מ"ד אות א'. (שם ס"ב י"ג) כך נדרש באגדת תהלים, הוא במזמור ס"ב אות ד'. (שם ס"ד ב') מזמור זה דרשוהו בעלי אגדת תהלים על דניאל, הוא במזמור ס"ד אות א'. (שם ע' א') ובמדרש תהלים ראיתי, הוא במזמור ע' אות א'. (שם ע"ח ל"ח) וכן מפורש באגדת תילים, הוא במזמור ע"ח אות ח'. (שם שם מ"ח) זה מדרשו, הוא במזמור ע"ח אות י"ד. (שם פ"ד

י"ב

המפרש שם שכינת עזמתי"ס ז"ל שמך שכתב פליו והביאו בתשובת פאר הדור סי' קע"ד, ועיין להלן בשורת י"ח בשם הכמי התוס' שכתבו כי"ז ד"ה שמוסיפים שביאו זה בשם המדרש. (ב) בעלוך שם בשם "ובמדרש מגלת אסתר" הוא טעות כי לא נמצא כלל במדרש אסתר. (ג) והכתי"ל בשם שם "בילקוט דף ק"י" ולא הם לעיין במדרש. (ד) יען כי שכחתי בשורת שלפניו שכתבתי שבשל הערוך אחר מובא בם המדרש שכתבתי אחריו להביא אחריו גם שכתבתי מהמוספי אחר מסוף והביא שם המדרש הזה ואחה המתמיהים נמצאים במדרש. (ה) המוספי שביא שהלא בשם בילקוט במזמור ביבש ס' שת יביבי (רמז תשכ"ג) ובבי בילקוט טעשים מהדרש שו"ש מזמור

,"ב) כי שמש ומגן ומדרש תילים פותרו לשון שיני חומה, עיין לעיל מה שהבאתי מרש"י ישעיה נ"ד י"ב. (שם פ"ו ב') כך הוא באגדת תילים, הוא במזמור פ"ו אות א'. (שם שם ג') כך מפורש באגדת תילים, הוא מזמור פ"ו אות ב'. (שם ק"ט ה') רעה תחת טובה שבעים פרים כו' בשותר טוב, הוא בסוף מזמור ק"ט, ורש"י לא יכנה את המדרש בשם שו"ט לכן אין ספק שהציון "בשותר טוב" הוסיף אחד המעתיקים.

גם נמצא בפירושו לתהלים שהביא הרבה פעמים "ומדרש אגדה" או "ורבותינו פירשו" וכוון אל המדרש שו"ט, כמו שתראה: (תהלים ג' א') ומדרש אגדה על שראה טבסיסו קיימת, הוא במזמור ג' אות ג'. (שם ג' ח') ימדרש אגדה מכת הפה כו', הוא במזמור ג' אות ז'. (שם ה' א') ומדרש אגדה, יש מפרשים לחילות כו', הוא במזמור ה' אות א'. (שם ז' א') ורבותינו פירשו כו', הוא במזמור ז' אות ג'. (שם י"ב ח') מזוקק שבעהים מדרש אגדה יש כו', הוא במזמור ז' אות ז'. (שם י"ד ה') ורבותינו פירשו כו', הוא במזמור י"ד אות ד'. (שם י"ט י"ד) אמרו חכמים למה דוד דומה, הוא במזמור כ"ב אות ל"ב. (שם מ"ב ב') אמרו רבותינו האילה הזאת כו', הוא במזמור כ"ב אות י"ד ובמזמור י"ב אות א'. (שם מ"ב ה') ושמו בלשון אגדה כו' ומדרש אגדה כו', הוא במזמור מ"ב אות ד'. (שם מ"ב ט') ומדרש אגדה פותרו לשון שיר כו', הוא במזמור מ"ב אות ה'. (שם ס"ב א') ומדרש אגדה על הדתות כו', הוא במזמור ס"ב אות א'. (שם שם ג') ומדרש אגדה, הוא שם שם אות ב'. (שם ע"ח ס"ג) ורבותינו דרשוהו, הוא במזמור ע"ח אות י"ח. (שם ע"ט ב') כך מפורש באגדה, הוא במזמור ע"ט אות ד'. (שם פ' ו') ורבותינו פירשו על ג' דמעות כו', הוא במזמור פ' אות ד'. (שם פ"ב ז') ומדרש אגדה כאחד השרים כו', הוא במזמור פ"ב אות ג'. (שם פ"ד ד') ומדרש אגדה בבניינו מדבר, הוא במזמור פ"ד אות ב'.

גם הרבה פעמים בפירושו לספר תהלים מפרש הכתובים עפ"י המדרש הזה אף כי לא הזכירו בשם (ו).

רש"י

ג"ה אות ב' הגמלת בכ"י ג' וכ"י ו' ומסר בכ"י המחכים ונגדפם. (ו) כמו שמרמז: (תהלים ג' ג') מגני בעדי חיים בעבורה אל זמר, הוא במזמור ג' אות ג'. (שם ג' ב') בני אדם גדולים בעוכה כו', הוא במזמור ג' אות ד'. (שם ד' ג') בני איש מכבדם, הוא במזמור ד' אות ז'. (שם שם) עד מתי אתם מנזיח אותי, הוא שם אות ח'. (שם שם ו') זכרו זכרי נדק, הוא שם אות ט'. (שם ו' י"ג) ג"ל יומתן בע"ג הקב"ה לן הכבעים, הוא במזמור ג"ה אות ג'. (שם שם) בבב"ל אומר. הוא שם אות י'. (שם ז' ח') ה' ידין עמים כו' שפטני כו', הוא במזמור ז' אות מ'. (שם שם ע"ו) כל מה שהוא מוליד, הוא במזמור ז' אות י"ח. (שם ט' ג') יש פותרין, הוא במזמור ט' אות ד'. (שם שם) ויש פותרין, הוא במזמור ט' אות י"ז. (שם שם ה') מנפשי ודיני, הוא במזמור ט' אות ז'. (שם שם) נפעלת נויש, הוא שם שם. (שם שם ח') וה' לעולם יעב, הוא במזמור ט' אות י'. (שם שם ט') עד בא הקץ כו', הוא שם שם. (שם שם י"ח) נשאולם אל"ף, הוא במזמור ט' אות ט"ו. (שם י' י') ג"ל קימון, הוא במזמור י' אות ה'. (שם י"ג ה') הפעמני הזה, הוא במזמור י"ג אות ד'. (שם י"ח ג"ה) ונלכנה קצת נאותה כו', הוא במזמור י"ח אות כ"ז. (שם שם מ"ו) ויתכנו לבון חימה כו', הוא במזמור י"ח אות ל"ד. (שם כ"ד ב') בעבור ימיש, הוא במזמור כ"ד אות ו'. (שם שם ז') ניתי בלמה בנו, הוא במזמור כ"ד אות י'. (שם כ"ה ה') אותך קויתי כל היום הוא הטוב"ז, הוא במזמור כ"ד אות ו'. (שם שם ו') מיומות לדם הרחבון, הוא במזמור כ"ה אות מ'. (שם כ"ו ג') מפעני ה', הוא במזמור כ"ו אות ו'. (שם שם ו') בנקיון כפי, הוא במזמור כ"ו אות ה'. (שם שם ז') כל נפלאותיך זה הלל, הוא במזמור כ"ו אות ו'. (שם ל"ב ט') אל תהיו כסום כפרד, הוא במזמור ל"ב אות ג' בכ"י מלנו וניתע בגדפם. (שם מ"ב ד') היתה לי דמעתי לחם מכאן בהלחם כו', הוא במזמור מ"ב אות ד'. (שם שם ה') את זאת לגי זוכרת כו', הוא במזמור מ"ב אות ד'. (שם שם) ד"ה כך לבון סכך וסוכה כו', הוא שם שם. (שם מ"ט ג') גם בני אדם יחבכם כו', הוא במזמור מ"ט אות ב'. (שם מ"ט י"ב) תעויוכם בגם מעויוטם כו', הוא במזמור מ"ט אות ג'. (שם נ"ג ג') מה מהבלל ד"ה חקד אל, הוא במזמור נ"ג אות ו'. (שם ל"ז ט') טוכה בעבל כו', הוא במזמור כ"ג אות ח'. (שם נ"ח ד') זוכו לבפים מרחם מחתי לחם כו', הוא במזמור נ"ח אות ג'. (שם ס' ג') מכחם לדוד בל עדומן בל קנהדרין כו', הוא במזמור ס' אות ג'. (שם ס"ב ג') ד"ה מפעניך, הוא במזמור ס"ב אות ג'. (שם שם ג') בלוט לפם, הוא במזמור ס"ב אות ג'. (שם ס"ג ד') ד"ה בחין הקב"ה מחמר לניונם, הוא במזמור ס"ג אות ח', ומה שהביא וכוותינו פירשו הוא בגמרא שבת ל"ח ע"ב. (שם ס"ג ז') ילח מחלב מיעתו, הוא במזמור ס"ג אות ג'. (שם ע"ח כ"ה) נחם תביטים לחמם בל מלחכים, הוא במזמור ע"ח אות ד'. (שם שם) ד"ה תביטים, הוא שם אות ג'. (שם ע"ח ע"ח) מחמר עלות הביאו כו', הוא במזמור ע"ח אות כ"ח. (שם ע"ח ח') ומהו מזמור, הוא במזמור ע"ח אות ג'. (שם פ' י"ד) מיכר הבי"ן תגויה, הוא במזמור פ' אות ו'. (שם פ"ח ג') כעור נעיים עם נבל ר' חיים בר חנה אומר כו', הוא במזמור פ"ח אות ג'. (שם פ"ו י"ג) מבחול תחמיה כו', הוא במזמור פ"ו אות ו'. (שם שם י"ד) זדים קמו עלי, הוא במזמור פ"ו אות ז'. (שם פ"ז ו') ימנה את יבחלל הבבלים בעוכם כו', הוא במזמור פ"ז אות ו', ומובא גם בבם"י יבעיה ס"ו כ"ח בשם המדרש מהלים. (שם ל' ח') אחד מעבל מזמורים, הוא במזמור ל' אות ג'. (שם ק"ח ח') חסד ומשפט מעיכה, הוא במזמור ק"ח אות ח'. (שם ק"ס כ"ב) ג"ל מילו שכו כמיב, הוא במזמור ק"ס

ו) רש"י בפירוש המיוחס לו על מדרש בראשית רבה, וידוע כי הפי' הזה איננו טרש"י, ויש להביא גם לראיה כי בפי' הזה יכנה המדרש „שוחר טוב", ורש"י הביאו תמיד בשם „מדרש תהלים", ויען כ נקרא שמו עליו, אמרתי להביאו פה: (ב"ר פ"ג ד"ה מקמי כן) כך מצאתי בשוחר טוב, הוא במזמור ק"ד אות ד'. (שם שם ד"ה לשבעת ימי משתותי) ויראה אלהים ויבדל כך מצאתי בשו"ט, הוא במזמור כ"ז אות א'. (שם פכ"ו וכל אשר יעשה יצליח) בשו"ט איתא כבש הקב"ה על מעינו של נח כו', הוא במזמור א' אות י"ב. (שם שם) ובשו"ט ועתיד לחזור לעיקרה לימות המשיח כו', הוא שם במזמור א' אות י"ב. (שם פל"ט ד"ה מוניטין) בשו"ט מפרש מוניטין דידי, הוא במזמור י"ח אות ז'. (שם פמ"א ד"ה ולא היתה עושה פירות) ובשו"ט מפורש מעשה בתמרים כו', הוא במזמור צ"ב אות י"א. (שם פס"א ד"ה שהיו מתקשין בעולם) ובשו"ט מפרש שהיו בני אדם קשים, הוא במזמור צ"ב אות י"ג.

ז) רבינו שמואל בן רבינו מאיר הרשב"ם (נפטר ד"א תתקל"ה). בפירושו על התורה: (וישלח ל"ו י"ב) על ותמנע היתה פילגש הביא ראיתי בשוחר טוב כו' ולא נמצא מה שהביא במדרש שו"ט ובודאי צ"ל בלקח טוב כמו שהעירותי במבוא למדרש לקח טוב דף כ"ד ע"א, וידידי הרב התוקר מהר"ד ראזין בפי' הרשב"ם שהוציא לאור כתב שלא ישרה השערתי בעיניו, בכל זאת במה שכתב שם אין סתירה כלל להשערתי. עוד שם סוף ואתחנן נמצא תוספת ומתחיל: בשוחר טוב פרשת למנצח בנגינות אמר ר' זעירא אדם יש לו בן בית, פעם ראשונה נכנס אצלו ומושיבו על המטה כו', הוא במזמור ד' אות ג'.

ח) רבינו יעקב הנקרא רבינו תם (נפטר ד"א תתקל"א) הביא בספר הישר סי' תר"כ וזה לשונו: מדרש אגדה השותה מים בין השמשות גוזל את המתים, וזה נמצא במדרש שו"ט מזמור י"א אות ו', ודבריו הובא בשו"ת הרשב"א סי' אלף קי"ט, ובאו"ז ה' טו"ש סי' פ"ט, ובתוס' פסחים ק"ה ע"א ד"ה והנ"ט, ובהרא"ש פסחים פ"י סי' י"ג, ובטור או"ח סי' רצ"א, ובמרדכי בתוספות מערבי פסחים, ועיין גם בשבלי הלקט השלם סי' קכ"ז בשם תשובת הגאונים.

ט) רבינו משולם [בר' נתן. עי' שה"ג אות מ' סי' 196] אשר רבינו תם השיב לו (סי' תר"כ) בענין לאכול בין מנחה למעריב, כי נמצא במדרש השותה מים בין השמשות גוזל את מתיו, והוא השיב לר"ת כי לפניו גירסא אחרת במדרש, עיין בשו"ט מזמור י"א אות ו' ומה שהעירותי שם על זה בהערה.

י) הרב הנשיא ר' יהודה בר ברזילי הברצלוני (חי בסוף מאה התשיעית ובראשית מאה העשירית לאלף החמישי) בפירוש ספר יצירה דף ה' הביא וז"ל: באגדת זה הים גדול ורחב ידים שם רמש ואין מספר שבו שקוע משניות וחיצונות ופרקים למכתות, חיות גדולות עם קטנות זו משנת ר' חייא ומשנת ר' הושעיא, והכוונה למדרש תהלים ק"ד אות כ"ב, ולפנינו קצת בכגון אחר שם רמש אלו המכתות דבר קפרא ור"ח ודרב ודרבנן בבלאי חיות קטנות עם גדולות אלו התלמידים הקטנים עם הגדולים שמהדדין זה את זה, ועיין מ"ש בהערה במדרש שם. עוד שם דף כ"ט הביא ודרשו בו מה אנוש כי תזכרנו זה אברהם ובן אדם כי תפקדנו זה יצחק כו', הוא במזמור ח' אות ז'.

יא) בעלי התוספות (ברכות ל"א ע"ב) ד"ה כל היושב בתענית בשבת. פי' ר"ח בתענית חלום וכן איתא במדרש תילים עכ"ל, וכן ראיתי בחדושי הרשב"א ברכות פ"ה (דף י"ב ע"ג) הביא וז"ל: ליתב תענית על תעניתו, רב האי גאון ז"ל ורוב המפרשים פירשוה בתענית חלום, וכן הוא במדרש תהלים עכ"ל, ואין זכר מזה במדרש תהלים שלפנינו, ועיין בם' ברכה משולשת בתוס' ר"י הסיד ושם נמצא גי' אחרת, ואולי כוונת התוס' על מדרש משלי כי השלטי הגבורים על המרדכי שבת פ"א הביא דבר אחד בשם מדרש משלי מענין תענית חלום בשבת, ובפי' ר"ח בשבת פ"א, ותענית פ"א לא נמצא שום רמז מה שהביאו

מות ז'. (שם שם כ') מכן מלמד שהכדפיס מ"ל יוחנן, הוא במזמור ק"ס מות ע'. (שם ק"ו כ') מוכל מעבב מין לך מתוסב כו', הוא במזמור ק"ו מות ע', ובנסיי מלמון מבוסב ותקנתי שם במדרש מכניס בהענה. (שם שם מ"ח) מן כפולס כו', הוא במזמור ק"ו מות ע'. (שם קע"ז ע"ז) ענדך כן ממתך מיטו דומס כו', הוא במזמור קע"ז מות ע'.

שהביאו בעלי התוס' בשם ר"ח, וידידי הרב הגאון הגדול מוהר"ר יוסף לעווינשטיין אב"ד דק"ק סעראצק העירני במכתבו אלי וז"ל: אשר כתב כבודו במכתבו מה שהביאו התוס' ברכות ל"א ע"ב שלא נמצא במדרש תהלים, זה נמצא בזוהר (דף ק"ה ע"ב) ותני מלי כד מתערי עלי' בהלמא בלילי' דשבתא ע"ש בד"ה ויקחו אליך, ובס' אוצר הכבוד פסחים פ' תמיד נשחט וב"ה פ"ב כינה לס' הזוהר בשם מדרש כי לא נמצאו דבריו רק בהזוהר, גם במגדל עוז פ"ג מה' תפלין כ' ומצאנו מדרש נסתר ונעלם, וכבודו בהערות ותקונים לתשובת הגאונים ד' ליק סי' צ', וראינו בנוסח ירושלמי לא נמצא בירושלמי שלפנינו רק בזהר פ' תרומה (דף קכ"ט ע"א) ואשר כינוהו מדרש תהלים כי הזוהר שם בפסוק מתהלים ל"ב שמחו כו', גם בזוהר תרומה (דף קס"ה ע"ב) העמיד על תהלים ס"ח סלו לרוכב בערבות (אלא דשם לא כתב רק על ת"ח ודבריו סותרים וצ"ע) עכ"ל. אמנם קשה בעיני להסכים להשערה זו אשר בעלי התוס' יכוונו אל ס' הזוהר כי עוד לא נתפרסם בזמנם. (שבת ק"ל ע"א) ד"ה שש, במדרש שותר טוב למנצח על השמינית כתיב, הנדרש על המילה שהיא בשמיני, הוא במזמור ו' אות ב'. (פסחים ק"ח ע"ב) ד"ה ושמע ורבינו שלמה בן רבינו מאיר אומר להטעין כוס [בברכת המזון] אפילו ביחיד וכן טוכח במדרש שותר טוב על קרא דשיני רשעים שברת, הוא במזמור ד' אות י"ג. (שם דף קי"ז ע"א) ד"ה שעומדים דאמרינן במדרש קמ"ז מזמורים יש בספר תהלים כנגד שנות יעקב, הוא במזמור כ"ב אות י"ט, וכ"ה בירושלמי שבת פי"ו ה"א דף ט"ו ע"ג ובמס' סופרים פט"ז הי"א. (סוטה ט' ע"ב) ד"ה והאמר הביאו מדרש שו"ט מזמור א' [אות ב'].

יב) תוספות על התורה. (פ' כי תשא בפ' הנה מקום אתי) הביאו וז"ל מצאתי בשותר טוב אמר ר' חנינא למה נקרא שמו של הקב"ה מקום כו' הוא במזמור צ' אות י'. (פ' פינחס בפ' ביום השבת) איתא בשותר טוב בכל המוספים לא תמצא מוסף מועט כשבת ועל דבר זה קראה שבת תגר לפני הקב"ה אמר לה הקב"ה הנה שוהו קרבן מוסף הראוי לך שכל מעשיך כפולים כו'. עיין במזמור צ"ב אות א' והלשון שהביא לא נמצא בשו"ט שם.

יג) רבינו אליעזר ב"ר יהודה מגארמיזא. (חי בסוף אלף החמישי), הביא בספרו הרוקח (שרש זכירת השם) וז"ל: בשותר טוב א"ר איבו כתיב עבדו את ה' ביראה וכתיב עבדו את ה' בשמחה כו', הוא במזמור ק' אות ג'. (הלכות יולדת בשבת סי' ק"ח) בשותר טוב ברכי סנדקנים לילדים פי' בעל ברית, הוא במזמור ל"ה אות ב' בכ"י א' ובכ"י ו', וליתא בכ"י האחרים ובנדפס. (שם שם) אומרים יענך ביום המילה שיש בו ט' פסוקים כו' כדאיתא בשותר טוב, הוא במזמור כ' אות ב'. (ה' ר"ה סי' ר"ג) בשו"ט מזמור פ"א תקעו בחדש שופר רבנין אמרין חדשו מעשיכם כו', הוא במזמור פ"א אות ה'. (שם סוף סי' ר"ג) ובשותר טוב לדוד אליך ה' נפשי אשא ר' פנחס בש"ר אלכסנדרי כו', הוא במזמור כ"ה אות ה'. (שם סי' ר"ו) בשותר טוב במזמור תפלה לדוד שמעה ה' צדק תודיעני אורח חיים אלו עשרה ימים של תשובה, הוא במזמור י"ז אות ה'. (ה' לולב סי' רכ"א) בכל יום מקיפין את המזבח ואמר אנא ה' הושיעה נא ר"י אומר אני והו הושיעה נא וביום ז' מקיפין ז' פעמים, ואיתא נמי בשו"ט על פסוק ארחץ בנקיון כפי ואסובבה את מזבחך ה', הוא במזמור כ"ו אות ה'. (שם שם) ואיתא במזמור ששה עשר בשותר טוב שמעה ה' צדק למה מקיפין שבעה פעמים זכר ליריחו, הוא במזמור י"ז אות ה'. (ה' פסח סי' רפ"ג) בשותר טוב ג' צריכין לקרוא שכן אחד אומר לשנים הודו, הוא במזמור קי"ג אות ג'. (ה' תפלה סי' שכ"ג) בשותר טוב במזמור י"ח, ע' אלף בימי דוד שלא תבעו בנין בית המקדש כו', הוא במזמור י"ז אות ד'. (ה' ברכות סי' שס"א) ובשותר טוב מזמור ע' אומר חזקיה בזמן שישראל מתכסים בציצית כו', הוא במזמור צ' אות י"ח. (ויש לתקן בדבריו מזמור צ' במקום מזמור ע').

עוד בספרו רמזי הפטרת (הפטרת א' דסוכות דף י"ח ע"ב) הביא וז"ל: גם רומז אל"ף (מן וראמה שאל"ף יתיר) למ"ש בפ' הספינה להוסיף אלף טפף מגדלים כו' וכך במדרש תהלים, הוא במזמור מ"ח אות ד'.

עוד בספרו שערי בינה כתב יד מובא במנות הלוי להר"ש אלקבץ ז"ל דף קל"ו ע"א

ע"א, הביא וז"ל בשו"ט דורש שאוכלים מעט להשיב נפש קודם שקיעת החמה, הוא במזמור כ"ב אות ה'.

יד) ספר רזיאל (יש מייחסים הספר לרוקח) במאמר המתחיל ברוך חכם הרזים הביא וז"ל: ואומר בשוחר טוב על אברהם, אבא לא למדו ורב לא למדו אלא נעשה כליותיו כשתי מעינות ונובעות חכמה, הוא במזמור ט"ז אות ז'.

טו) ה"ר שמואל נמע (חי במאה התשיעית לאלף החמישי עיין בפתח דבר אשר ערכתי בראש ספרו „אגור" אשר הוצאתי לאור) הביא את המדרש שו"ט בערך אגוסטרון, אטלים, איילת, אמבסירום, אמיינטון, אסטראטיגוס.

טז) רבינו משה בר נחמן (הרמב"ן חי בסוף אלף החמישי ובהתחלת אלף הששי ובשנת ה"א כ"ז עלה לירושלים), בספרו תורת האדם בשער הגמול הביא וז"ל: במדרש תלים אמרו כל כת וכת משבע כתות יש לו מדור בפני עצמו בג"ע וכנגדן שבע בתי דירות בגיהנם כו', הוא במזמור י"א אות ו'. (עיר שם) בשער הגמול. במדרש תלים אמרו אמר דוד בידך אפקיד רוחי בשעת מיתתי פדית אותי מגיהנם, לא מצאתי בשו"ט מזמור ל"א וגם לא במזמור כ"ה אות ב' אשר שם נדרש על הכתוב הזה. (עיר שם שם) במדרש תלים אמרו יעלזו חסידים בכבוד באויה כבוד, שהקב"ה עושה לצדיקים בשעה שנפטרין מן העולם כו', הוא במזמור ל' אות ג'.

יז) רבינו דוד קמחי (רד"ק) (חי במאה האחרונה לאלף החמישי), בפירושו לספר תהלים מבאר הכתובים עפ"י המדרש הזה, ובהרבה פעמים כתב „ובדרש" וכוון למדרש שלפנינו, והרב החכם החוקר מוהר"ר שלמה בן מאיר המכונה ד"ר שיללער— סינעסמי פראפעססאר בקאמבריטש הוציא לאור פי' הרד"ק לתהלים ספר ראשון עפ"י הרבה כתבי יד ומציין המראה מקומות אנה הם נמצאים במדרש תהלים, ויען כי דברי הרד"ק שהביא מהמדרש רבים הם לכן אי אפשר לפורטם.

יח) רבינו אברהם בר יצחק אב"ד (חי במאה האחרונה לאלף החמישי) בספרו האשכול ח"א דף כ"ז הביא וז"ל: ואמר באגדתא אמונים נוצר ה', אלו שאומרים אמן באמונה הרי ש"ץ אומר מחיה המתים והם לא ראו תחית המתים ועונין אמן ומאמינים שהקב"ה מחיה מתים כו', הוא במזמור ל"א אות ח'.

יט) רבינו אליעזר בר יואל הלוי (חי בסוף אלף החמישי ובהתחלת אלף הששי ונפטר ה"א כ"ד) בספרו ראבי"ה בחלק הראשון הנדפס עם הוספות והערות מהרב הגאון מוהר"ר חיים נתן דעמביצער נ"י, הביא בסי' כ"ח וז"ל ובשוחר טוב אמרו המזמור זה ראשון בענייה וסופו בענייה, הוא במזמור כ' אות י'.

כ) רבינו יצחק ב"ר משה מווינא (חי בסוף אלף החמישי ובתחלת אלף הששי) בספרו אור זרוע הביא את המדרש שו"ט, (באלפא ביתא אות א') ואמרינן בשוחר טוב במזמור קמ"א הדורה היא ומשובחת שמועתו של ר' יוחנן, ושל ר' שמעון בן לקיש יושבין ומפלפלין בה, הוא במזמור א' אות ט"ז. (וצ"ל במזמור קמא בלי קוים למעלה והכוונה במזמור ראשון). (שם סי' י"ח) ואמרינן בשוחר טוב כתיב וממתנה נחליאל ופירושו ממתנה שנחלתנו אל כו' משל לאשה כו', הוא במזמור ה' אות א'. (שם סי' י"ש) ואמרינן בשו"ט ובתורתו יהגה יומם ולילה בר קפרא אמר כל מי שקורא שני פרקים שחרית וערבית כו', הוא במזמור א' אות י"ז. (ה' ק"ש סי' ו') ובשו"ט איתא אפילו למד כל התורה וחסר תורת כהנים נידון עליהם ביום הדין כו', ליתא בשו"ט, ועיין מדרש משלי פ"י. (שם שם סי' מ"ד) ומה שנוהגים שלא יאמר הלל בפסח כי אם בשלשה, מצאתי עיקרו בשו"ט מדרש הלל הגדול הללויה הללו עבדי ה', הללו את שם ה', למה אומר הללו את שם ה' א"ר ירמי' בן אלעזר אין העולם כדאי בכל השם אלא בחציו כו', מכאן אמרו אין קורא את ההלל פחות משלשה כו', הוא במזמור קי"ג אות ג'. (שם בשו"ט סי' ק"ב) כדאמר בשו"ט במזמור בבא אליו נתן וכן הוא אומר כבסני מעוני מכאן אתה למד שכל מי שעבר עבירה כאלו טמא בטמא מת כו', הוא במזמור נ"א אות ב'. (שם שם) חייבי לאוין ועשה ואחד חייבי בריתות כו' כמו שדורש בשו"ט במזמור למנצח על שושנים, הוא במזמור מ"ה אות ד'.

(ה' חלה סי' רכ"ח) בשוחר טוב במזמור אלי אלי למה עזבתני, שלש פעמים כתוב כאן אלי כו', הוא במזמור כ"ב אות ט"ז. (ה' תפילין סי' תקצ"ד) כדדרשינן בשו"ט כי אם בתורת ה' חפצו, כל מי שעוסק בתורה הקב"ה עושה לו חפצו, ר' אלעזר אומר אמרו ישראל לפני הקב"ה כו', הוא במזמור א' אות י"ז. (שם בשו"ת סי' תשנ"ב, ובה' ע"ש סי' כ') ולאחר שגומרין התפלה פותח שליח צבור בקול רם ויכולו השמים והארץ ופותחין כל הקהל אחריו ויכולו בקול רם כו', וסמך למנהג זה אשכחן בשוחר טוב כו', לא מצאתי בשו"ט. (ה' אבילות סי' תכ"ג) אין קוברין רשע אצל צדיק, ואמר בשו"ט במזמור שפטני ה' ויגע האיש בעצמות אלישע ויחי ויקם על רגליו, על רגליו עמד ולביתו לא הלך כו', הוא במזמור כ"ו אות ז'.

כא) רבינו צדקיהו בר אברהם הרופא (חי בראש אלף הששי) בספרו שבלי הלקט השלם אשר הוצאתי לאור עולם, הביא את המדרש הזה, (ערוגה ראשונה ענין תפלה סי' ז') וכן מצאתי בשוחר טוב (בוודאי חסר המאמר ומה שהביא א"ר יוסי יהא חלקי מגומרי הלל הוא בשבת קי"ח ע"ב). (שם סי' ח') והמזמור הזה מפורש בשו"ט על העתיד במלחמת גוג ומגוג, הוא במזמור פ"ג אות ג'. (שם סי' י"ז) מצאתי בשו"ט כתוב אחד אומר עבדו את ה' ביראה כו', הוא במזמור ק' אות ג'. (שם סי' י"ח) וצריך להתחיל שלש פסיעות מרגל שמאל, לפי מה שמצינו בשו"ט כו' רגל שמאל קודם לשלש פסיעות כו', הוא במזמור ל"ה אות ב'. (והוא רק בכ"י א' וכ"י ו' ובכ"י האחרים ובנדפס ליתא). (שם סי' קס"ו) באגדת תהלים כתיב טוב וחיים ביד לשון כיצד כלכלה של תאנה לפניו כו', הוא במזמור נ"ב אות ב'. (ערוגה הרביעית ענין ר"ח סי' קע"ד) ובשו"ט כתב אין אומרים הלל אלא בשלשה, למי אומרים הודו אלא לשנים, והכי איתא באגדת תלים שאין קורין בפחות משלשה כו', והביא שם את דברי ה"ר אביגדר כהן צדק זצ"ל שכתב שאין לסמוך על דברי שוחר טוב דאמרינן התם אין קורין הלל אלא בשלשה ע"ש, הוא במזמור קי"ג אות ג'. (ערוגה הששית סדר פסח סי' רי"ח) והקוראין את ההגדה צריכין שיהא שלשה לפי מה שמצינו במדרש שוחר טוב כדי שיאמר האחד לחבירו הודו לה' כי טוב כו', הוא במזמור קי"ג אות ג'. (שם שם) בפי' הגדה ביד חוקה זו הדבר כו' מפורש באגדת תהלים כל מכה שהביא הקב"ה על המצרים במצרים הביא מכת דבר על כל אחת ואחת כו', הוא במזמור ע"ח אות ט"ז. (ה' ר"ח סי' ש"ד) ובאגדה מפרש שמעה ה' צדק (זו תפלה) [צ"ל זו ק"ש], הוא במזמור י"ז אות ו'. (ה' מילה סי' ד' דף קפ"ח) באגדה א"ר זעירא שיתתן של בני א"י תורה היא, הוא במזמור ה' אות ה', והוא המאמר שהביא רבינו נסים גאון (עיין בפרק הזה אות א').

כב) שבלי הלקט הקצר. (ה' תפלה סי' ז') בשו"ט כתוב אחד אומר עבדו את ה' ביראה כו', הוא במזמור ק' אות ג' מובא לעיל משבלי הלקט השלם ערוגה א' סי' י"ז. (שם ה' ברכות סי' מ"ה) באגדת תילים כתב מות וחיים ביד לשון כיצד כלכלה של תאנים לפניו, הוא במזמור נ"ב אות ב' מובא לעיל משבה"ל השלם ערוגה ג' סי' קס"ו. (שם ה' ברכות סי' מ"ה) ובשוחר טוב כתב אין אומרים הלל אלא בשלשה כו', הוא במזמור קי"ג אות ג', מובא לעיל בשם שבה"ל השלם ערוגה ד' סי' קע"ד. (ה' פסח סי' ס"ה) והקוראין את ההגדה צריכין שיהו שלשה לפי שאמרו במדרש שו"ט כדי שיאמר האחד לחבירו הודו כו', הוא במזמור קי"ג אות ג' מובא לעיל שם שם. (ה' ר"ה סי' ק') ובאגדה מפרש שמעה ה' צדק זו ק"ש כו', הוא במזמור י"ז אות ו' ומובא לעיל משבה"ל השלם.

כג) תניא רבתי. שהוא קיצור משבלי הלקט השלם הביא את המדרש כמו שמצא מובא בשבה"ל, סי' ה' הוא בשבה"ל סי' י"ז, עוד שם סי' ה' הוא בשבה"ל סי' י"ח, סי' ט' הוא בשבה"ל סי' נ"א, סי' כ' הוא בשבה"ל סי' קכ"ו, סי' ל' הוא שם סי' קס"ו, סי' מ"ח הוא שם סי' רי"ח, סי' ע"ה הוא שם סי' ש"ד, סי' צ"ה הוא שם ה' מילה סי' ד'. ולעיל באות כ"א רשמתי את כלם.

כד) הרב ר' אברהם בר נתן הירחי בעל המנהיג (הביא בספרו שנת ה"א ס"ד ובשער הספר כתב המדפים שחי ס"ד שנים קודם אלף הששי ועיין קורא הדורות דף כ' ע"א) והוא בעצמו כתב בהקדמתו שהספר מיוסד על אדני התלמוד ירושלמי ובבלי

ספרא ספרי תוספתא ב"ד וי"ר פדר"א מכילתא שוחר טוב וסד"ע וילמדנו ופסיקתא. (סי' נ"ה) כתב מצאתי במדרש כל ישראל חותמין ברוך מחיה המתים ועונין אמן אחר החזן ועדין לא ראו תחייתם ומאמינים שיהיו המתים כו', הוא במזמור ל"א אות ח'. (ה' שבת סי' ס') וכן מצאתי במדרש תהלים כתיב ישיחו בי יושבי שער אמר דוד לפני הקב"ה רבש"ע אין אומה זו כשאר או"ה כו' לא נמצא בשו"ט ועיין איכה רבתי בפתיחתא ר' אבהו פתח ישיחו בי יושבי שער וכן שם במדרש בפ' הביא בכליותי. (ה' ר"ה סי' ג') ובמדרש תהלים שמעה ה' צדק וגו' אמר דוד לפני הקב"ה דבריך שהצבת לאדם הראשון כו' לא נמצא בשו"ט רק בפסיקתא רבתי פ"ט. (ה' פסח סי' צ"ד) מצאתי בשוחר טוב והקוראים את ההלל צריך להיות שלשה כדי שיאמר האחד לשנים הודו, הוא במזמור קי"ג אות ג'.

כה) רבינו שלמה בן אברהם בן אדרת (הרשב"א) (חי במאה הראשונה לאלף הששי) בחידושי הרשב"א ברכות סוף פ"א (דפוס אמסטערדאם דף ו' ע"ג) הביא ובמדרש תלים מצאתי במזמור שגיון לדוד וז"ה שבע ביום הללתיך אמר ריב"ל אלו שבע מצות שבק"ש. (צ"ל במזמור למנצח על השמינית) והוא במזמור ו' אות א' (עוד שם ברכות פ"ה דף י"ב ע"ג) ליתב תענית על תעניתו רב האי גאון ז"ל ורוב המפרשים פירשוה בתענית חלום וכן הוא במדרש תהלים ע"כ. לא מצאתי מאומה במדרש תהלים ועיין תוס' ברכות ל"א ע"ב שהבאתי לעיל בפרק הזה אות י"א.

עוד בשו"ת הרשב"א (סי' אלף קי"ט) הביא בשם הר"ת את דברי המדרש השותה מים בין מנחה למעריב גוזל את קרוביו המתים, והוא בשו"ט מזמור י"א אות ו' ועיין לעיל בפרק הזה אות ח'.

כו) ה"ר משה תקו (חי במאה הראשונה לאלף הששי עיין אודותיו אוצר נחמד ח"ג דף נ"ד), בספרו כתב תמים הביא את המדרש הזה (ז) (דף ס') ובמדרש שוחר טוב יחזקאל כשראה דמותו נשמטה נפשו טמגו ה"ד וארא ואפול על פני, הוא במזמור ק"ג אות ה'. (דף ס"ז) ובספר החסיד הביא אגדה משו"ט והוא יושב פתח האהל א"ר ברכי' בשם ר' לוי ישב כתיב אשר לו הקב"ה אברהם כל זמן שבניך נכנסים בב"כ ולבתי מדרשות יהיו יושבין וכבודי עומד כו', הוא במזמור כ"ב אות י"ט. (דף ע"ב) ובשוחר טוב מסיים מה הנפש טהורה שהיא למעלה מן הגוף כך הקב"ה טהור והוא למעלה מעולמו, הוא במזמור ק"ג אות ה'. (דף צ') ר' אבהו הראה לו י"ג נהרות אפרסמון במדרש שוחר טוב, לא מצאתי עוד, והמאמר הוא בירושלמי ע"ז פ"ג, וב"ר פס"ב אות ב', תנחומא הנדפס מכבר בראשית אות א', ושמ"ר פנ"ב אות ג', ועיין תענית דף כ"ה.

כז) ה"ר ידעיה הפניני בר אברהם בדרשי. (נולד ה"א מ' נפטר ה"א ק'), נמצא מסגו בדפוס פירוש למדרש שו"ט, וארציאו אי"ה לאור, ושם אדבר אודותיו.

כח) רבינו אשר בר יחיאל אשכנזי (הרא"ש), (נפטר ה"א פ"ח). (פסחים פ' ערבי פסחים סי' ל"ב) הביא וז"ל: דאמרינן במדרש תהלים הקוראים צריך שיהיו שלשה כדי שיאמר אחד לשנים הודו, הוא במזמור קי"ג אות ג', ובהגהת אשרי ברכות פ"ב סי' ה' הביא בשם או"ז וז"ל ומה שנהגו שלא לומר הלל כ"א בשלשה מפרש בערוך, אולם בערוך אין זכר מזה, והעירותי במכתבי הנדפס בראש הערוך השלם כי באו"ז סוף רנ"ז הביא וז"ל והלל המצרי פי' בשוחר טוב שיהיו הקוראים שלשה כדי שיאמר האחד לשנים הודו. וכן הביא גם בסי' מ"ד לכן יש לתקן שצ"ל מפורש בשו"ט. עוד תראה בהרא"ש שם בערבי פסחים סי' י"ג הביא בשם הר"ת דאמרינן במדרש השותה מים בשבת בין השמשות נוזל את המתים, המאמר הוא במדרש שו"ט, כמו שהבאתי לעיל באות ח'.

כט) רבינו מנחם בר שלמה מפרפיגנאן. (השלים את ספרו על אבות בשנת ה"א ס'), כתב בספרו בית הבחירה על פרקי אבות בפתיחה (ט"ז ע"ב) ונתחברו שאר חבורים

(ז) נדף פ"ח הביא את מדרש מנכיר למר כ"ח אין מדש זמת בימיו יומר מנבמת מופתו, ובניהן נקבר בפלים מנבמת מיפתו, בנמר המממים לגי ניל יביא כי ימגמו קבר ע"כ.

חבורים שלא הוכירו כגון מכילתא ופסיקתא ומדרש השכם, וספרי המדרשות כגון רבה ותנחומא ומדרש תהלים ומדרש חזית ומדרש נחמות ומדרש תמורות וס' הבהיר ושיעור קומה ופרקי היכלות ע"כ.

ל) ה"ר יצחק המבונה איש תורי בר משה הפרחי. בעל כפתור ופרח (חיבר ספרו בשנת ה"א פ"ב). (דף ל"ה ע"ב דפוס בערלין) הביא וז"ל מדרש תהלים בארצות החיים זה ארץ ישראל, ד"א זה גן עדן, הוא בסוף מזמור נ"ו.

לא) רבינו בחיי בר אשר מסרקוסטא אשר בספרד בפירושו עה"ת (חיברו בשנת ה"א נ"א), הביא הרבה פעמים מאמרים בשם המדרש, (בהקדמתו דף ג' ע"א דפוס אמסטערדאם) הביא במדרש תלים במזמור בברתו מפני אבשלום בנו א"ר אלעזר לא נכתבה פרשיותיה של תורה על הסדר כו', הוא במזמור ג' אות ב'. (פ' נח דף כ"ג ע"א) דרשו במדרש תלים הבה נבנה לנו עיר אין הבה אלא עצה, הוא במזמור א' אות י"ג. (פ' חיי דף ל"ח ע"א) ובמדרש תלים בא וראה כמה קשה כח הזווג כו', הוא במזמור נ"ט אות ב'. (פ' וישב דף נ"ד ע"ג) ובמדרש תלים וישבו לאכל לחם אמר הקב"ה אתם מכרתם אחיכם מתוך מאכל ומשתה כו', הוא במזמור י' אות ג'. (פ' שמות דף ע"ב ע"ד) ואמרו במדרש תהלים במזמור ט' למצוח על מות לבן שאל פילופום את ר' אלעשא לא כך אמר הנביא כו', הוא במזמור ט' אות ט'. (שם דף ע"ג ע"ד) במדרש תלים תינוקות שהיו בדורו של שאול ושמואל עד שלא הביאו שתי שערות היו דורשים את התורה כו', הוא במזמור ז' אות ז'. (שם דף ע"ו ע"ג) במדרש תהלים ר' חייא בר אידי אמר למה היו אומרים השם הנכבד בבהמ"ק ככתבו ובמדינה בכנויו כו', הוא מזמור פ"ז אות ה'. (פ' בשלח דף צ"ג ע"א) במדרש תלים בפ' עוי וזמרת יה בעולם הזה מקלסים אותו בשתי אותיות אבל לעולם הבא בשש אותיות, הוא במזמור קי"ח אות י"ד.

עוד בספרו כד הקמח הביא הרבה פעמים את המדרש תהלים.

לב) הנחות מיימוני (מיוחסים לה"ר מאיר הכהן תלמיד מהר"ם בר ברוך). (ה' תפלה פ"ה סי' ס') הביא וז"ל וברגל שמאל יפסיע תחילה לאחוריו, דאמרינן במדרש שותר טוב בפ' כל עצמותי תאמרנה אמר דוד כל עצמותי רגל שמאל קודם לג' פסיעות אחר התפלה, הוא במזמור ל"ה אות ב' בכ"י א' וכ"י ו', ובכ"י האחרים ובנדפס ליתא, ומובא גם בשבה"ל סי' י"ח כמו שהבאתי לעיל. (שם פ"ש סי' ד') במדרש שוחר טוב ג' פעמים חייב אדם לוטר ויכולו אחד בתפלה ואחד לאחר התפלה ואחד על הבוס כנגד ג' אשר שבפרשת ויכולו, כן הביא גם האו"ז סי' תשנ"ב ובה' ע"ש סי' כ', כמו שהבאתי לעיל באות כ', ולא נמצא בשו"ט מאומה מזה. (ה' ציצית פ"ג סי' פ') במדרש שו"ט כל עצמותי תאמרנה אמר דוד לפני הקב"ה אני אשבחך בכל איברי ומקיים בהם מצות, עד בחזה אני משים הציצית כנגד הלב כו', הוא במזמור ל"ה אות ב', (הוא בכ"י א' וכ"י ו' אבל בכ"י האחרים ובנדפס ליתא). (ה' מילה פ"ג סי' ר') זה שחומדין ומתאוין לאחוז התינוק בשעה שניטול על הברכים ולהיות בעל ברית, יש לזה סמך לדבר במדרש שוחר טוב בפ' כל עצמותי תאמרנה אמר דוד לפני הקב"ה אני משבחך בכל איברי ומקיים בהם מצות וכו' ברכי אני נעשה בהן סנדיקוס לילדים בשעת מילה, הוא במזמור ל"ה אות ב'. (בכ"י א' ו', ובכ"י האחרים ובנדפס ליתא ומובא גם ברוקח כאשר הבאתי לעיל אות י"ג).

לג) רבינו יעקב ב"ר אשר. (חי בסוף מאה הראשונה לאלף הששי), הביא בטור או"ח סי' תע"ט וז"ל: במדרש תלים הקוראים את ההלל צריך שיהיו ג' שיהא אחד אומר לשנים הודו, הוא במזמור קי"ג אות ג', וכן בטור יו"ד סי' ר"מ חייב אדם לכבד חמיו דכתיב אבי ראה גם ראה, וזה נובע משו"ט מזמור ז' אות ד'. ועיין בב"ח שהביא דב"י השו"ט ועיין בשו"ט שם הערה ל"א.

לד) ה"ר יוסף ב"ר נחמיאש (תלמיד הרא"ש עיין שה"ג אות י' סי' 151) הביא בשמו הרב ר' שמואל מאוזידה בספרו מדרש שמואל על אבות פ"ד משנה כ"ח דף קע"א ע"ב ויכנהו החסיד וז"ל: והחסיד ז"ל הביא כי מצא במדרש תהלים מלפניך משפטי יצא

א"ל הקב"ה דוד לחנם בראתי סנהדרין כו', הוא במזמור י"ז אות ה', ועיין עוד שם בספר מדרש שמואל דף קע"ב ע"א וע"ב.

לה) הרב ר' לוי בן גרשום (רלב"ג) (חיבר את פירושו על התורה בשנת ה"א פ"ה, עד ה"א צ"ח כמו שהביא סוף פ' בראשית וסוף ספר בראשית ובסוף ספר שמות ובפ' שמיני ובסוף במדבר ודברים) (פ' בראשית דף ט' ע"ד דפוס ווינציא שנת ש"ז) הביא וז"ל: במדרש תלים מזמור אורי וישעי, וירא אלהים כי טוב א"ר יהודה ב"ר סימון הבדיל הקב"ה את האור לעצמו משל למלך כו', הוא במזמור כ"ז אות א'. (פ' אמור קע"א ע"ג) אמרו ז"ל במדרש תלים תודיעני אורח חיים אלו עשרת ימים שבין ר"ה ליו"כ, הוא במזמור ט"ז אות י"ב.

לו) רבינו אהרן הכהן מלוניל (חי בסוף המאה הראשונה לאלף הששי) בספרו ארחות חיים ה' ליל הפסח בסי' ל"ג הביא וצריך שיהיו הקוראים ג' כדי שיאמר האחד לשנים הודו כן מצינו במדרש שותר טוב, הוא במזמור ק"ג אות ג'.

לז) ה"ר דוד ב"ר יוסף בספרו אבודרהם (השלימו בשנת ה"א ק'). הביא (בסדר תפלות של חול דף ד' ע"ב דפוס פראג) וז"ל: ואומר במדרש תלים מזמור לתודה ר' יוחנן בש"ר מנחם דמן גליא כל התפלות בטלין לע"ל וההודאה אינה בטלה כו', הוא במזמור ק' אות ד'. (סדר שחרית של חול דף כ"ב ע"ב) ואומר במדרש תלים שארבע כריעות אלו, הן כנגד ארבע שמות שבפסוק כי במזרח שמש, לא מצאתי בשו"ט. (שם דף ל' ע"ב) אמרו במדרש אמונים נוצר ה', אלו שאומרים אמן באמונה, אומר שליח צבור מחיה המתים והם עונים אמן, ועדיין לא ראו תחית המתים כו', הוא במזמור ל"א אות ח'. (שם דף ל"ו ע"ד) במדרש תלים עשרים אשרי יש בספר תלים כנגד עשרים הוי שבספר ישעי', הוא במזמור א' אות ה'. (שם דף ל"ז ע"א) במדרש תלים א"ר שמעון בר אבא אתה מוצא י"ח מזמורים בראש הספר עד פסוק זה כו', הוא במזמור כ' אות ב'. (שם דף ל"ז ע"ב) ואומר במדרש תלים תשעה פסוקים יש בפסוק יענך ה' ביום צרה כנגד תשעה הדשים שהאשה מתעברת בהם כו', הוא מזמור כ' אות ב' ואות ד'. (שם שם) עוד אומר במדרש תלים המזמור הזה ראשו בעניה כו', הוא במזמור כ' אות י'. (סדר מעריב של חול דף ס"ב ע"ג) ודורש במדרש תלים בידך אפקיד רוחי וגו' בנוהג שבעולם כו', הוא במזמור כ"ה אות ב'. (שם דף ט"ב ע"ד) ומפרש במדרש תלים לפי שאין מצות ציצית בערבית מוסיף פורס סוכת שלום, הוא במזמור ו' אות א'. (שם דף ס"ד ע"ד) ואומר במדרש תלים כי חלק ה' עמו כאינש דאמר נפלה פלניא לבן [צ"ל נפלה פלנית לפלן], הוא במזמור ט"ז אות ו'. (סדר שחרית של שבת דף ג' ע"א) ומעולם עד עולם אתה אל ואומר במדרש תלים מן עלמא דלא הוינן ביה עד עלמא דאנן ביה, הוא במזמור ק"ו אות ט'. (סדר תפלת ר"ה דף פ"ב ע"ב) במדרש תלים לעולם ה' דברך נצב בשמים לדור ודור אמונתך וכתיב בתריה למשפטיך עמדו היום אמר דוד לפני הקב"ה דבריך שהצבת לאדם הראשון לדון ולוכות ביום זה בניו כו', לא נמצא בשו"ט, ועיין בפסיקתא רבתי פ"ט ועיין לעיל סי' כ"ד שנם המנהג הביא זה בשם המדרש שו"ט. (שם דף פ"ג ע"ד) ואומר במדרש תלים תקעו בחדש שופר, א"ר ברכי' בשם ר' אבא שפרו מעשיכם, הוא במזמור פ"א אות ה'. (סדר תפלת סוכה דף צ"ב ע"ג) ואומר במדרש תלים אשירה לה' כי גמל עלי אמר להם הקב"ה לישראל פרעו לי מה שהקדמתי אתם בעוה"ז כו', הוא במזמור י"ג אות ד'.

לח) ה"ר יצחק אבוהב הספרדי (חי בסוף המאה הראשונה לאלף הששי), בספרו מנורת המאור, (נדפס פעם ראשונה בקאנסטאנטינא שנת רע"ד), הביא בהקדמתו וז"ל: וכן דרשו במדרש תלים מזמור כ"ח לדוד אליך ה' אקרא בפסוק כי לא יבינו אל פעולת ה' ר' יהושע אומר אלו האגדות, הוא במזמור כ"ח אות ה'. (סי' פ"ב) וגרסינן במדרש תהלים ואני תמיד איחל ארשב"י בא וראה שאין חביב לאדם יותר מבניו כו', לא נמצא במדרש תהלים רק בתנחומא הנדפס מכבר ריש תצוה. (סי' ק"כ) וגרסינן במדרש תהלים מזמור ס"ח נוראות בצדק תעננו ר' חנינא בר פפא שאל לרשב"נ מאי דכתיב סכות כו', הוא במזמור ס"ה אות ד'. (סי' ק"ה) כדגרסינן במדרש תהלים מזמור י"ט יענך ה' ביום צרה וש"ה יקראני ואענהו אמר הקב"ה כו', הוא במזמור כ' אות א'. (סי' ק"ע) וגרסינן במדרש

תהלים אלהים מושיב יחידים ביתה קשה הזיווג לפני הקב"ה כקריעת ים סוף כו', ד"א אלהים יושב ודן אותם ומביא זה במקומו ומושיבן בבית אחד כו', לא נמצא זכר מזה במדרש תהלים רק הוא במדרש במ"ר פ"ג אות ו' ע"ש. (סי' ר"ח) וגרסינן במדרש תהלים אשרי משכיל אל דל וש"ה מלוה ה' חונן דל כו', הוא במזמור מ"א אות ב'. (סי' רפ"ב) כדגרסינן במדרש תהלים אל תאסוף עם חטאים נפשי, היה דוד מתפלל לפני הקב"ה שלא יאסוף אותו כשהוא חוטא כו', הוא במזמור כ"ו אות ז'. (סי' שי"ב) כדגרסינן במדרש תהלים למנצח וגו' לבני קרח משכיל שיר ידידות בוא וראה בבני קרח שעד שלא עשו תשובה לא נקראו ידידים כו', הוא במזמור מ"ה אות ד' קצת בסגנון אחר. (סי' שכ"ט) כדגרסינן במדרש תהלים א"ר אלכסנדרי אתה כוננת מישרים אתה כוננת ישרות של עולם כו', הוא במזמור צ"ט אות ג'.

לט) הר' חזקיה ב"ר מנוח בעל חזקוני על התורה (חי במאה הראשונה לאלף הששי עיין אודותיו בשה"ג ערך חזקוני ועיין בסוף סדר ויחי דפוס ווילנא תרל"ה). (בראשית ה' ב') הביא וז"ל: ויקרא את שמם אדם בתנחומא ושוחר טוב א"ל הקב"ה אתה מה שמך א"ל נראה לי שאקרא אדם כו', הוא במזמור ח' אות ב'. (בשלח י"ג י"ז) במדרש תהלים ואויבי חיים עצמו אמר דוד מה שנתן לאבימלך לשלשה דורות נתן לאברהם לשבעה דורות כו', לא נמצא בשו"ט רק בב"ר פנ"ד אות ב'. (ואתחנן ה' ג') כדאיתא במדרש תהלים גבי מפי עוללים ויונקים יסדת עוז שאפילו העוברים במעי אמן קבלו את התורה כו', הוא במזמור ח' אות ה'.

מ) רבינו שמעון בר צמח דוראן ז"ל (הרשב"ץ) (נולד בשנת ה"א ק"כ נפטר ה"א ר') בספרו מגן אבות על מס' אבות (דפוס לייפציג תרט"ז). (דף ד' ע"א) הביא וכן במדרש תהלים אמרו יד ימנית אני כותב בה ומראה טעמי תורה, הוא בכ"י א' וכ"י ו' מזמור ל"ה אות ב'. (דף ד' ע"ב) ולזה כתוב בסוף מעשה בראשית ה"א יתירה שאם יקבלו ישראל את התורה בששה בסיון טוב ואם לאו אחזיר אתכם לתהו ובהו, כמו שנזכר בפרק ראשון מע"ז ובמדרש רות ובמדרש תהלים, הוא בע"ז דף ג' ע"א, ובמדרש רות בפתיחתא אות א', ובמדרש תהלים מזמור ע"ה אות א' בכ"י א' ובכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס נוסחא אחרת כאן. (דף ה' ע"א) וכן תפלות כנגד תמידין תקנום, כמו שנזכר בפ' תפלת השחר ובמדרש תהלים, הוא בגמרא ברכות כ"ו ע"ב, ועיין שו"ט מזמור נ"ה. (דף י' ע"א) חושי הארכי שהיה מערכאות של דוד, וכן הוא במדרש תהלים, הוא במזמור ג' אות ג'. (דף י"ד ע"א) ואחריו היה שמעון השני הנזכר כאן שמעון בנו אומר והוא היה מעשרה הרוגי מלכות כמו שזכר במכילתא פ' וגונב איש, ובמדרש קינות, ובמדרש תהלים, הוא במזמור ט' אות י"ג. (דף ט"ז ע"א) ובמדרש תהלים אמרו כל מי שמחרפים אותו ויכול להשיב ואינו משיב יכול לקרוא את עצמו חסיד כו', הוא במזמור ט"ז אות י"א. (דף י"ז ע"א) מכריז ר' אלכסנדרא מאן בעי חיי כו', ואמרו במדרש תהלים ובילמדנו כי ר' ינאי נתן לו זוז א' בשכר שהזכירו הפסוק אעפ"י שכבר היה יודע אותו, הוא במזמור נ"ב אות ב'. (דף כ' ע"א) ואמרו במדרש תהלים אורח חיים פן תפלס וגו' אראב"כ שלא תהא יושב ושוקל מצותיה של תורה כו', הוא במזמור ט' אות ג'. (דף כ"ז ע"א) ונקראת ג"כ תושיה שמתשת כחו של אדם כמו שנזכר במדרש תהלים, הוא במזמור ז' אות ג'. (דף כ"ט ע"א) ובמדרש תהלים אמרו כל מי ששומע קללתו ושותק כדאי הוא שיקרא עצמו חסיד כו', הוא במזמור פ"ו אות א'. (דף ל"א ע"ב) ובמדרש תהלים אמרו כל המזכיר את הצדיק ואינו מברכו כו', הוא ריש מזמור קי"ח. (דף ל"ג ע"ב) במדרש תהלים מי שהוא חכם ובנו חכם ובן בנו חכם מכאן ואילך התורה תזורת לאכסניא שלה, הוא בריש מזמור נ"ט. (דף נ"ב ע"ב) במדרש תהלים כשנתן להם הקב"ה לישראל תורה אמר להם תנו לי ערבים כו', הוא במזמור ח' אות ד'. (דף נ"ז ע"א) בילמדנו ובמדרש תהלים גבורי כח אלו שומרי שביעית כו', הוא במזמור ק"ג אות י"ח, גם בתנחומא ריש וירא. (דף ס"א ע"א) הקפיד הכתוב על הלול השם כו' במדרש תהלים במזמור ה' אורי וישעי, הוא במזמור כ"ז אות ה'. (דף ע"ו ע"ב) במדרש תהלים כל האומר רחמנא ותרן הוא יהותרון היטוהי כו', הוא במזמור י' אות ג'. (דף ע"ז ע"ב) במדרש

תהלים

תהלים ובאדר"נ מנו עשר נסיונות בחילוף, הוא במזמור י"ח ובמזמור צ"ה. (דף ע"ח ע"א) בענין עשר נסיונות נתנסה אברהם נסין השלישי, וסיים וכן אמרו במדרש תהלים, ועוד שם וכן במדרש תהלים מנאום כן עם מעט שינוי, הוא ג"כ במזמור הנ"ל. (ע"ט ע"א) ובמדרש תהלים דקדקו ממה שכתוב וימרו על ים בים סוף, על ים קודם רדתם בו כו', הוא במזמור ק"ו אות ד'. (שם שם) ובמדרש תהלים מנה עשר נסיונות שנסו אבותינו להקב"ה כו', הוא במזמור צ"ה אות ג'. (דף ע"ט ע"ב) ובמדרש תהלים אמרו בענין דברים שאדם עושה אותן כו', הוא במזמור נ"ב אות ב'.

מא) הכלבו (ה' פסח דף י"ג ע"ד דפוס לבוב) הביא וז"ל: והר"ש ז"ל כתב שצריך שיהיו שלשה כדי שיאמר האחד לשנים הודו וכן מצינו במדרש שוחר טוב, הוא במזמור קי"ג אות ג'.

מב) ה"ר יצחק בן עראמה בעל עקדת יצחק (נולד בסוף המאה השניה לאלף הששי ה"א ר', בצפון ארץ שפאניען ולא נודע באיזה שנה הלך לעולמו וחיבר ספרו בשנת ר"ט עיין תולדתו בראש הספר), הביא את המדרש שוחר טוב (בראשית שער ב' דף י"ח ע"א דפוס פרעסבורג) גם הביאוהו במדרש תילים מזמור ק"ד. (פ' נח שער י"ב דף פ"ח ע"ב) במדרש שו"ט מזמור א' אשרי האיש אשר לא הלך זה נח כו'. (שם שער ט"ו ק"ט ע"ב) וכבר אמרו חז"ל שו"ט מזמור ק"ד מה רבו מעשיך ה' כגון אריה כלבא וקנקנתא כו'. (וירא שער י"א קנ"ב ע"ב) כדאיתא במדרש שו"ט מזמור ל'. (תולדות שער כ"ג קע"א ע"א) וכבר דרשו חז"ל שו"ט מזמור כ"ד מי יעלה בהר ה' זה יעקב. (תולדות שער כ"ד ק"פ ע"א) וכבר הסכימו חז"ל שו"ט מזמור ט"ז אין הקב"ה מיחד שמו על הצדיקים בחייהם. (ויצא שער כ"ה קפ"ו ע"ב) במדרש שו"ט בשיר של פגעים מזמור צ"א ר' נחמיה אמר שלשה אבנים היו. (שם שם קצ"ח ע"ב) ובמדרש שו"ט מזמור כ"ד מי יעלה בהר ה' זה יעקב כו'. (וישלח שער כ"ו ר' ע"א) ובמו שביארו רז"ל שו"ט מזמור כ"ג יכול אפילו יושב ובטל כו'.(שם שם ר"ג ע"א)אמרו במדרש שו"ט מזמור י"ח ומלאך בא אל שאול רבי אומר מלאך מן השמים היה כו'. (ויגש שער ל"א רמ"ג ע"ב) אר"י ראוי היה יעקב לירד למצרים בשלשלת של ברזל כו', שו"ט מזמור ק"ה. (ויחי שער ל"ב רנ"ה ע"א) ובדברי חז"ל שו"ט מזמור מ"ט עשיר בתורה ואביון בתורה. (שמות שער ל"ה י"ד ע"א) כוונו בזה חז"ל במה שאמרו במדרש שו"ט מזמור י"ט מנין היה משה יודע אימתי יום ואימתי לילה כו'. (וארא שער ל"ו כ"ה ע"ב ובמדרש שו"ט מזמור ע"ב) גזרו את הילד החי אר"י בר אלעאי אלו הייתי שם פקדין [צ"ל פקרין] אני נותן על צווארו כו'. (בא שער ל"ו ל"ו ע"ב) ראוי היה יעקב לירד למצרים בשלשלת של ברזל שו"ט מזמור ק"ה. (כי תשא שער נ"ה קצ"א ע"א) במדרש שו"ט מזמור ס"ב ולך ה' חסד ר' נהוראי ור"נ אמרו כו'. (ויקהל שער נ"ה קצ"ה ע"ב) כמו שזכרו חז"ל שו"ט מזמור כ"ג יכול אפילו יושב ובטל כו'. (אמור שער ס"ז ק' ע"א) במדרש שו"ט מזמור ד' אמר דוד אקרא לאלהים עליון כו'. (שם שער ס"ח ק"ל ע"ב) וכן אמרו במדרש שו"ט מזמור ק"ג מה הקב"ה מלא את העולם כו'. (שם שם קל"א ע"א) במדרש שו"ט מזמור ק"ג מעשה באדם אחד כו'. (בחקותי שער ע"א קנ"ו ע"ב) ראיתי בדברי חז"ל שו"ט מזמור ק"ד מה רבו מעשיך ה' כגון אריה צערא דכלבא כו'. (שלח שער ע"ז מ"ט ע"ב) אמרו רז"ל שו"ט מזמור ג' שלא נתנו פרשיותיה של תורה על הסדר. (קרח שער ע"ח ס"א ע"ב) הפליגו חז"ל במדרש שו"ט אלמנה אחת היתה כו' הוא במזמור א'. (חקת שער פ' צ"ב ע"א) ובמדרש שו"ט מזמור י"ט השמים מספרים מה שאין לו ראש כו'. (ברכה שער ק"ה קנ"ב ע"ב) אמרו במדרש שו"ט מזמור א' אתה מוצא כי כשעמד אברהם אבינו וברך את יצחק כו' (ח).

ה"ר

(ח) נפעמים מציונים מיכס מכוונים כמו לדוגמא נמצאים שמר מ' דף י"ד ע"ח ונמדרש מ"ל יומגן נמצא מסזקנים נכנסים נשבר אם מסנה מעון נפנים "ילקוט מסליס י"מ" וכוח נשו"ע מזמור י"ע מות ז'. טוד שם ע"ב זנמדרש מיס חמן נכנס נטור ויש חלם מעון "ילקוט שם" וכוח נשו"ט מזמור י"ע מות י"ב.נפ' נשלח שמר מ"ב דף פ' ע"ב ממנו שכמדבר שמועל מא שמל מחכי מומו ע"י הנמלא מוב כו', מעון "שו"ע ש"ח כ"מ" יען כי מונח ג'ילקוט שמועל כמ קל"ע ונאמת כוח מהנמומת למור מות ד'. וכן נמצאים שמר המחיצי מ"ב פ"ח סכוח מפורש נתכוכה נמדרש ומעון "שו"ט קנ"ע" ונאמת נשל ספקידה לא כוון למדרש שו"ע נפרט כי המדרש הן מזמור קי"ט ומילך לא היה לפניו, רק טון לב"ר פ"ח מות ח'. וכן נפ' נח שמר ל"ח ונמדרש כשחמר יהושב

מג) ה"ר מאיר עראמה (בנו של ה"ר יצחק בעל עקדה) בס' מנות הלוי על אסתר להר"ש אלקבץ ז"ל דף קי"ו ע"א וקל"ד ע"ב הביא בשמו מה שהביא בשם המדרש תהלים ע"ש.

מד) ה"ר אברהם סבע הספרדי. (נולד בליסבונה בתחלת המאה השלישית ובשנת ה"א רנ"ח בא בגלות פורטוגאל לאנדרינופול בטורקי עיין מה שכתבתי אודותיו במבוא להתנחומא הערה כ"ה), הביא בספרו צרור המור (סוף פ' בראשית) וז"ל: וכן אמרו במדרש תהלים על פסוק מגדול ישועות מלכו בתהלה מגדיל הולך וגדול ואח"כ מגדול זה מלך המשיח כו'. (ריש פ' שמות) כמאמרם ז"ל במדרש תהלים על פסוק על ה' ועל משיחו א"ר לוי ארורים הם הרשעים שהם מתעקשים בעצות על ישראל כו'. (פ' בלק מה טובו אהליך יעקב) אמרו במדרש תהלים קולי אל ה' אקרא א"ר ברכיה בזמן שבית המקדש קיים היית עונה אותנו ומנין כשהוא חרב, שנא' ויענני מהר קדשו סלה, הוא במזמור ג'.

מה) הרופא ה"ר אברהם משער אריה. (נולד בר"ח ניסן ה"א ש"ב ונפטר בכ"ט תמוז שע"ב והשלים ספרו שלטי הגבורים בשנת שם"ז) בהקדמתו בין שמות הספרים והסופרים הנזכרים בספרו הביא גם את מדרש תהלים, ובפרק שמיני הביא בפירוש את המדרש תהלים בענין הנבל.

מו) ה"ר יעקב לנדא בספרו אגור. (חיברו בשנת ה"א ר"מ) בה' ר"ח הביא וז"ל: בשוחר טוב כתב אין אומרים הלל אלא בשלשה והטעם דלמי אומר הודו רק לשנים והכי איתא בהגדת תילים עכ"ל הוא במזמור קי"ג אות ג', וטעה וחשב כי מדרש שו"ט לחוד והגדת תלים לחוד.

מז) ה"ר אברהם זכות בעל היוחסין. (כתב ספרו בשנת ה"א רס"ב), הביא בספרו יוחסין השלם (דף ח' ע"ב) וז"ל: יש אומרים אליהו הוא מגד, וכן במדרש תלים, הוא במדרש ב"ר פע"א אות ט' ר' נהוראי אמר משל גד היה, ועיין בגמרא ב"ט קי"ד ע"ב ובתוס' שם ד"ה מהו. (שם דף י"ד ע"ב) ונראה לי כי במדרש תלים ראיתי כי נהרג יוסי בן יועזר בשמר היונים, הוא בסוף מזמור י"א. (דף קל"ט ע"ב) אבא הלפתא במדרש תהלים א"ר חלפתא בשם ר' איבו לדוד שפטני כו', הוא במזמור כ"ו. (דף קנ"ד ע"א) יוסי איש צייתור איש חסיד ונגלה רוח אחד שהיה שולט על המעין ועשקו במדרש תלים ישלח עזרך מקודש, הוא במזמור כ'.

מח) הרב ר' יוסף קארו. (נולד בשנת ה"א רמ"ח ונפטר י"ג ניסן ה"א של"ה בן פ"ז שנה) הביא במגיד משנה (ה' מגילה והנוכה פ"ג הי"ב) וז"ל: מה שכתב רבינו הרמב"ם שעונין בכל ההלל הללויה שהן קכ"ג פעמים סימן להם שנותיו של אהרן, הסימן שנתן להם הכל מבואר במדרש תהלים עכ"ל, הוא במזמור כ"ב אות י"ט, וכ"ה גם בירושלמי שבת פי"ו ה"א (דף ט"ו ע"ג) ובמס' סופרים פט"ז הי"א.

מט) ה"ר שלמה הלוי בן אלקבץ בספרו מנות הלוי. (חברו בשנת ה"א רפ"ט) הביא (דף כ"ג ע"ב) וז"ל: ודע שפירושו זה מיוסר על גי' אחרת שהיה במדרש שוחר טוב ושם נאמר בדברי ר' ברכיה והקב"ה נמנה עם הצדיקים, שנא' הוא אלהינו. הוא במזמור ק"ה. (שם מ"ח ע"ב) ומעלה את השחר מתוך החושך כדאיתא במדרש שו"ט בפ' על אילת השחר, הוא מזמור כ"ב אות ה'. (נ' א') יעקב היה ראוי לירד למצרים בשלשלת של ברזל כדבריהם במדרש שו"ט, הוא במזמור ק"ה אות ה'. (קי"ו ע"א) ויש במדרש תהלים במזמור על אילת השחר אין את מוצא ימים קשים לישראל כו', הוא במזמור כ"ב אות ז'. (קכ"ז ע"ב) כתוב במדרש שו"ט ולבקש מלפניו על עמה כו', הוא במזמור כ"ב אות ה'. (קל"ג ע"ב) מתוך דברי המדרש שו"ט משמע ביאור אחר בזה, איתא התם ומי יודע אם לעת כזאת הגעת, מכאן את למד כו', הוא במזמור כ"ב אות ה'. (קל"ה ע"א) איתא במדרש שו"ט במזמור אילת השחר וצומו עלי וכי יש אדם צם ואוכל כו', הוא במזמור כ"ב אות ה'. (קל"ז ע"א) במדרש שו"ט נראה שלא התענו ג' ימים לילה ויום כפשוטו של מקרא כו', הוא במזמור

שמע מנענוע דוש למכ לו המעמ ולי מתם לומר מחדוש כו', מעין יעקב יכוסע למז כ"ב, ונחמת המקוב מוע נמנחומע מחכי חות י"ד.

במזמור כ"ב אות ה'. (קל"ח ע"א) למכה בכורי מצרים לא נאמר אלא בבכוריהם שהבכורות הרגו את אביהם כו' כדאיתא במדרש שו"ט, הוא במזמור קל"ו אות ו'. (ק"מ ע"ב) במדרש שו"ט אל תרחק ממני איתי אמרה אסתר כו', הוא במזמור כ"ב אות כ"ד. (קמ"א ע"ב) במדרש שו"ט איתא למנצח על אילת השחר למי שהוא קופץ כאיל ומאיר לעולם בשעת חשכה כו', והביא שם מאמר גדול ומבארו, והוא במזמור כ"ב אות ד'. (קמ"ה ע"א) ובמדרש שו"ט א"ר תחליפא מצינו שאורך השרביט שתים ושש אמה כו', הוא במזמור כ"ב אות כ"ז. (שם שם) במדרש שו"ט אמרו אימתי אמרה אסתר אל תרחק ממני כו', הוא במזמור כ"ב אות כ"ד. (קמ"ז ע"א) ובמדרש שו"ט ע' פרים אנו מקריבים בחג על שבעים אומות כו', הוא במזמור ק"ט אות ד'.

נ) הרב דון יצחק אברבנאל. (נולד ה"א קצ"ז ונפטר ה"א רס"ח), הביא בפי' לנביאים ראשונים (ש"א פ"ו דף ק"י ע"ג בדפוס משנת תמ"ו) וז"ל: וכבר בא הטעם הזה במדרש תהלים הוא במזמור ק' אות ב'. (שם שם קי"א ע"א) וכבר רמזו על זה חז"ל במדרש תהלים הוא במזמור כ"ז אות ב'. (שם י"ט קי"ח ע"ג) ועל כן דרשו עליה במדרש תהלים הוא במזמור נ"ט אות ב'. (שם כ"א קכ"א ע"ד) וכן אמרו חז"ל במדרש תהלים שהיה דואג האדומי אב"ד כו', הוא לקוח מרש"י ש"א כ"א ח'. (שם שם קכ"ב ע"ב) ובמדרש תהלים אמרו שהיתה אשתו ובתו משוגעות כו', הוא במזמור ל"ד אות א'. (שם שם קכ"ב ע"ד) אמרו חז"ל במדרש תהלים מהו ויגד לשאול אמר לו עשה אחימלך את דוד מלך בחייך כו', הוא במזמור נ"ב אות ז'. (שם שם) ומדרשו עשיתו מלך שאין נשאלין באורים ותומים אלא למלך ולאב"ד כו', הוא במזמור שם. (שם כ"ג קכ"ד ע"ג) ובמדרש רות אחז"ל נחפז ללכת זש"ה אני אמרתי בחפזי כל האדם כוזב כיון שראה דוד את עצמו מצומצם ביד שאול ואנשיו כו', צ"ל במדרש תהלים כמו שהעיר שם המגיה, והוא במזמור י"ח אות ז', ומובא בילקוט שמואל רמז קל"ג בשם המדרש, וכן המאמר שלאחריו שהביא הרב האברבנאל הוא בשו"ט שם. (שם כ"ד קכ"ה ע"ג) ובמדרש תהלים אמרו שידע שאול שימלוך דוד כו', הוא במזמור נ"ז אות ג'. (שם כ"ז ק"ל ע"א) ואמרו רז"ל במדרש תהלים למה זכר ב' פעמים, הוא במזמור נ"ח אות א'. (שם ע"ב) ובמדרש תהלים אמרו מה יש לך לענות אבנר כו', הוא במזמור נ"ח אות א'. (ש"ב ה' קמ"ד ע"ד) אמרו חז"ל במדרש שמואל מה עשה יואב הלך והביא ברוש אחד רענן וקבעו בצד החומה כו', צ"ל במדרש תהלים והוא במזמור י"ח אות כ"ד וכן העיר שם המגיה שלא מצא במדרש שמואל. (שם ז' קמ"ז ע"ד) ובמדרש תהלים אמרו האתה תבנה אעפ"י ששלמה בנך יבנה הבית אינה נקראת אלא על שמך כו', הוא במזמור ס"ב אות ד'. (שם שם קמ"ט ע"א) וחז"ל סמכו במדרש תהלים מכאן שאין ישיבה בעזרה אלא למלכות בית דוד בלבד כו', הוא במזמור א' אות ב'. (שם שם) וחז"ל אמרו במדרש תהלים מי אנכי והלא מרות המואביה באתי כו', הוא במזמור א' אות ב'. (שם שם ע"ב) ובמדרש שמואל אמרו כתיב האדם המעלה, המעולה שבנביאים כו', צ"ל במדרש תהלים והוא במזמור א' אות ב'. (שם ט"ו קס"ג ע"ב) וחז"ל אמרו במדרש תהלים שבעלותו במעלה הזיתים אמר מזמור לדוד, הוא במזמור ג' אות ג'. (שם שם ע"ד) ובמדרש תהלים אמרו לא היה דוד אוהב אדם יותר מאחיתופל כו', הוא במזמור נ"ה אות א'. (שם י"ז קס"ד ע"ב) ובמדרש תהלים אמרו ויולך דוד ואנשיו בדרך וכי באויר היה להם ליולך כו', הוא במזמור ג' אות ג'. (שם שם קס"ד ע"ד) ובמדרש תהלים אמרו רבים קמו עלי רבים בקומה כו', הוא במזמור ג' אות ד'. (שם י"ט קס"ט ע"א) ובמדרש תהלים אמרו רשב"ג עלה מבבל לארץ ישראל לשאול שלשה דברים כו', הוא במזמור ג' אות ג'. (שם כ"ב קע"ד ע"ד) ובמדרש תהלים א"ר יצחק כשם שהיה דוד מתפלל שלא יפול שאול בידו כו', הוא במזמור ז'. (שם שם קע"ה ע"ב) במדרש תהלים רבנין אמרין כלפי שנפלו לפני דוד עשרה שונאיו כו', הוא במזמור י"ח. (שם שם) למה שאמר ר' יודן במדרש תהלים פרם המקרא ודרשהו וכו', הוא במזמור י"ח. (שם שם ע"ד) ובמדרש תהלים דרשו הפסוקים על הגליות כו', הוא שם שם. (שם כ"ב קע"ז ע"ד) דרשו חז"ל במדרש תהלים כו', הוא במזמור י"ח. (שם שם קע"ז ע"א) ובמדרש תהלים דרשו הפסוקים על פרעה, הוא שם שם. (שם שם ע"ג) ובמדרש תהלים דרשו הפסוקים על האבות, הוא שם שם. (שם קע"ח ע"א) ובמדרש תהלים דרשו הפסוקים על דוד ויואב, הוא שם שם. (שם שם) ובמדרש תהלים אמרו נוח לו לאדם לכוף קשת נחושה כו', הוא שם שם. (שם שם ע"ב) והוא מחז"ל במדרש

תהלים, הוא שם שם. (שם שם) וחז"ל דרשו במדרש תהלים תפלתני מריבי עם כו', הוא שם שם. (שם קע"ט ע"א) אמרו תהלים אין צור כאלהינו הצייר הזה כו', הוא שם שם. (שם כ"ד קפ"ד ע"ד) במדרש תהלים אמרו למה דוד דומה כו', הוא במזמור י"ז. (שם קפ"ז ע"א) במדרש תהלים ויתן ה' דבר בישראל בא וראה רחמיו כו', הוא במזמור י"ז. (מ"א ט' רל"ה ע"ב) וכן אמרו בתנחומא ארשב"נ עד שלא הרב בית המקדש היתה השכינה נתונה בהיכל כו', והעיר המגיה המאמר נמצא במדרש תהלים מזמור י"א, ואולי היה כתוב במ"ת והכוונה במדרש תהלים והמרפים הציג במדרש תנחומא ע"כ, אולם נעלם ממנו כי נמצא לנכון בתנחומא שמות אות י', והאברבנאל לקח דבריו מהילקוט מלכים רמז קצ"ה ומצוין בצד תנחומא, ונמצא גם בשמ"ר פ"ב אות ב', ורוב הציונים לקח האברבנאל מהילקוט עיין מבוא התנחומא הערה כ"ד.

נא) ספר ישועות משיחו מהנ"ל. (השלימו בשנת ה"א רנ"ח), הביא: (העיון השני פ"ה דף נ"ג ע"ב) את המדרש תהלים על פסוק נשקו בר. (שם פ"ח דף נ"ט ע"א) הביא ג"כ מדרש תהלים על ותתן לי מגן ישעך, וכתב כי המפקר זיף ההגדה. (שם פ"ט דף נ"ט ע"ב) הביא מדרש תהלים פסוק כי עמך מקור חיים, וגם שם זיף. (שם פ"י ד' ס"א ע"א) בפסוק גם בני אדם גם בני איש. (העיון הרביעי פ"א דף ס"ו ע"ב) מדרש תהלים ה' בעזך ישמח מלך וש"ה והיה ביום ההוא שורש ישי אשר עומד לנס עמים א"ר חנינא אין מלך המשיח בא אלא ליתן מצות לאו"ה כו', גם בכאן שנה ההגדה.

נב) ילקוט המכירי חברו ה"ר מכיר ב"ר אבא מרי ז"ל, ונשאר בכתב יד, והוא לקוטים על מדרש תהלים והביא לרוב את המדרש שו"ט וחובר לפני גזרות ספרד, זמחזיק ערך שלש מאות עלים, התחלתו אשרי האיש פ' ערבי פסחים בעשרה דברים אמר ספר תהלים, ובסופו: אבל הקב"ה צורתו מקלסתו כל הנשמה תהלל יה הללויה, ומזכיר בכל הספר כל מדרש ומדרש בשמו, וכן שם הפרק מגמרא, ויש בו שינויים מגמרא ומדרש שבידנו, כן הביא הרה"ג החכם הכולל מהר"ם שטראשון ז"ל בהערות לס' קריה נאמנה דף ש"ד, באשר הכתב יד הזה היה בידו מאת ה"ר יוסף מוויאזין ז"ל. וכן נמצא כ"י המכירי באקספארד מספרי הר"ד אפפענהיים ז"ל, ועיין רשימת נייבויער סי' 167, וכאשר הביא בעל אוצר הספרים אות י' סי' 230 נמצא כתב יד אחד גם באמסטערדאם.

נג) ה"ר יעקב ן' חביב מעיר סטורה בספרד. (חי באמצע המאה השלישית בזמן גרוש ספרד) בספרו עין יעקב והוא אסיפת אגדות עם חדושיו הידועים בשם: הכותב, הביא ברכות פ"א סי' נ' ז"ל: אמר הכותב במדרש תהלים כתוב מאמר זה בסגנון אחר ברכי נפשי את ה', ה' פעמים כתיב כאן ברכי נפשי כנגד ה' חומשי תורה כו' ע"ש, מה שהעיר בטוב טעם ודעת על הבדלים שיש בסדור זה המאמר ובתוספת וחסרון בין שני המקומות האלה.

נד) בין הקדמונים אשר הביאו את המדרש תהלים יש לחשוב גם את הרב בעל הילקוט, ובפרק י' דברתי אודות דרכו בהשתמשו במדרש הזה וציוניו ותבונת כתבי יד שהיו לפניו, גם בפרק י"ח תמצא רשימה מכל המקומות אשר הביא מאמרים מהמדרש הזה ואנה הם נמצאים בשו"ט באיזה מזמור ובאיזה אות, כי הוא רשם „מדרש" או „שו"ט" סתם ולא ציין מקומו, גם בהערות שלי להמדרש הזה העירותי במקומם בכל מאמר ומאמר אנה מובא בילקוט.

נה) ספר רקאנטי מר' מנחם מרקאנטי (חי בזמן הרשב"א עיין שה"ג) הביא בספרו (בראשית ד' י"ז ע"ד) במדרש תלים אשריהם הצדיקים שהן מדמין הנטיעות לנוטעה ואת הצורה ליוצרה, הוא במזמור א' אות ד'. (בראשית דף כ"א ע"ג) ובמדרש תילים בתורה ובנביאים ובכתובים מצינו שהקב"ה מיחד שמו על הזיווג כו', הוא במזמור נ"ט אות ב'. (בראשית דף כ"ג ע"ד) ארז"ל במדרש תילים אמר לה הנחש מן העץ הזה אכל ובא העולם ואם אתם אוכלין אותו יכולין אתם לברוא העולם כמותו, שנאמר והייתם כאלהים כו', הוא במזמור א' אות ט'. (בראשית דף כ"ח ע"א) מדרש תילים אגילה בישועתך א"ר אבהו זה אחד מחמש מקראות הקשים שישועתן של ישראל ישועתו של הקב"ה, ישועתנו אין בתיב כאן אלא ישועתך כו', הוא מזמור ט' אות י"ד.

מלבד הספרים שרשמתי יש עוד הרבה ספרים אשר הביאו את המדרש הזה אבל הספרים לא נמצאים ת"י, וכן יש ספרים אשר הביאו המדרש אבל כבר הי' לפניהם בדפוס לא רשמתים ברשימה (חוץ מס' מנות הלוי), כמו בעל מאור עינים, מנחת שי, ילקוט ראובני, מטה משה, ראשית חכמה, אות אמת, יפה מראה ויפה תואר (בב"ר פע"ד ד"ה אית דמפקין הביא שו"ט כתב יד) בעל מ"כ (בפעם אחת בפ' נשא פי"ב ד"ה ה"ג מתגלגל בבר הביא מדרש תהלים כתיבת יד אבל כבר הראתי לדעת במכ"ע בית אוצר הספרות ח"א צד 88 כי לא הי' לפניו המדרש שו"ט בכ"י ע"ש) בעל לחם ושמלה מהרב ר' שלמה לבית הלוי, חיברו בשנת ה"א שכ"ב, בעל כתר כהונה, המעריך, ודומיהם הרבה.

יב) תכונת שמונה כתבי יד אשר היו לפני.

כאשר בכל הספרים אשר הוצאתי לאור השתדלתי בכל יכלתי להשיג מכל אחד ואחד כמה כתבי יד הנמצאים באוצרות הספרים, להשוות הנוסחאות, ולברר הגירסא הנכונה. מהפסיקתא דרב כהנא היו לפני ארבעה כ"י, מהמדרש לקח טוב שלשה כ"י, מהתנחומא תשעה כ"י, ממדרש אבא גריון ששה כ"י, מדרש לקח טוב על אסתר שני כ"י, ומן שבלי הלקט השלם שני כ"י, וכן גם עתה בהוציאי לאור המדרש תהלים לא נתתי ולא שקטתי עד אשר השגתי בישע אלוה שמונה כתבי יד יקרים, ואלה הם: א) כ"י מאוצר הספרים בפארמא, ב) מאוצר הספרים בפלארענץ, ג) מוואטיקאן ברומי, ד) ג"כ משם כ"י שני, ה) מאוצר הספרים של הר"א מערצבאכער ז"ל במינכען, ו) כ"י הרשו"ה, ז) ד"ר גינצבורג מלאנדאן, ח) מאוצר הספרים בפאריז, ומלבד השמונה כ"י האלה, היה לפני הגהות הרב מוהר"ר אברהם פרובינצאלי ז"ל, אשר הגיה המדרש עפ"י ששה כתבי יד (ודברתי אודותיו במבוא פרק י"ג). ואומר להציג לפני הקוראים הנכבדים תכונת שמונה כ"י, אבל בטרם אדבר אודותם בפרט, אעיר עליהם בכלל ביחס שבין זה לזה, והנה מצאתי ראיתי כי שלשה מהדורות נמצאים מהמדרש זה, מהדורא א' הוא הקובץ א' (כ"י פארמא) והקובץ ו' (כ"י שוה"ה), שני כתבי יד אלה דומים זה לזה בנוסחאות וגירסאות, וכן כל ההוספות הנמצאות בקובץ ראשון נמצאים גם בקובץ השני, עיין להלן בפרק י"ד, וכמו שתמצא בכל מאמר ומאמר אשר העירותי עליהם בהערות שלי (א): מהדורא שניה, הוא הקובץ ב' (פלארענץ), קובץ ד' (רומי כ"י שני), קובץ ה' (מהר"א מערצבאכער), קובץ ו' לאנדאן

(א) גם מלשון דנר פלג כי נמני כ"י פלג (כ"י ג' וכ"י ו') מלתי נסרכם מקומות מגר מובא המתמר בשם מומנו, מוצג בכ"י פתמרים ובנדפס מובא פמתמר פמני בלי שם פחומר, מו בסיומיים בפמות פתומרים. כמו (מזמור ג' מות י"ז) כ' נמנן בשם כ"י מני מתר כל פמקיים, וכב"י פתמרים ובנדפס מובא זה בשם כ' יוסי בר מנין בשם כ' יהושע, וכב"י ג' ו' וכ"י ו' מובא בשם כ' יוסי בר מנין פמתמר פלפניו: (שם מות י"ח) ג"כ מייה מס פמים מכפין עכומו פל יס, וכב"י פתמרים ובנדפס מפר שם פחומר: (מזמור ג' מות ו') ג"כ יפתן בר מנף, וכב"י פתמרים ובנדפס ליתא למלות "בר חמף": (מזמור ג' מות ג') ג"כ יוכנן כתיב יפמו עגל נמוכב: (מזמור ד' מות ב') ג"כ יומנן ג' דכרים היס דוד מנפפל, וכב"י פתמרים ובנדפס הוף פמני: (מזמור ד' מות ג') ג"כ מלכו בשם"ל מנף, וכב"י פתמרים ובנדפס פמלות "בשם"ל מנף" ליתא: (מזמור י"ח מות י') כב מתר פניית מן פמקתא מנף: (שם מות י"ו) מתר כ' מתא מבל למלך פנפו פנפין: (מזמור כ"ב מות ג') ג"כ פמוגל פובה היפס מניגיל לדוד: (שם מות ב') ג"כ יהודה מתר הקב"ס בניפס בפי פ"ז: (מזמור כ"ד מות ג') מתר כ' מתיר בשם"ל יוסף בך היו יפרגל: (שם מות ג') ג"כ הובני' מתר דוד לפני הקב"ס: (שם שם) ג"כ פמעון בן פזי מתר דוד: (מזמור כ"ה מות ג') ג"כ יהודה בר יצחק נף היה לדוד מוכב: (שם שם) ג"כ נמני נף נפייה דוד מפדם מנף מפחיפופל: (שם שם) מפי כפרכי מניב"ל כקדני: (שם מות ב') ג"כ פמוגל מכפן פפדם נריך לפתפגל ג' מפנות ניום: (מזמור כ"ע מות ג') ג"כ פנתם כך מתר דוד: (שם מות ב') ג"כ נהולפי בפקום פנתפל מלגיס סוף מדת הדין: (מזמור ק"ח מות ב') עד היכן מייב פדם לפמוד נתפלה כ' יהודה מתר עד פיתפתף: (מזמור ק"ד מות ג') ג"כ מתגיפף הודיע הקב"ס לדוד: (מזמור ק"ה מות ב') ג"כ הוספיף בשם רב פמוגל בר פילף מפמיס דבר מתר דוד בשם"ע מפרי למי פתתה מקבנו: (מזמור ק"ע מות ג') ג"כ יוחנן מפו פבודתו, בכל מלה המתמרים בכ"י פתמרים ובנדפס חסר שם פחומר: (מזמור ק"ח מות י"ח) כ' מלעזר וכ' יוסי בר מניגה בניפס מומרים כתוב מתר מומר ויעם מעכן מילה כו', בכ"י ג' וכ"י ח' ובנדפס חסר שם פחומר, ובכתבי יד ב' ד' ה' ז' חסר כל המתמר: (מזמור ל' מות י"ג) כ' יוחנן מתר: (מזמור ל"ו מות ח') ג"כ לוי בר כל י"ב מודם: (שם שם) ג"כ מנפו זה מתד מן המקלמות: (מזמור ל"ב מות כ') כ' יהודה בר סימון פתח: (מזמור ק"ד מות י"ז) ג"כ מניף בר פפח פוחניס לפרוף לת יפרגל: (מזמור ק"ו מות ח') ג"כ מתת נפלאתיך: (מזמור ק"י מות ח') ג"כ לחונן יפניס היו מו"ס, כל המתמרים כתילה בכ"י פתחרים ובנדפס הס פמני בלי שם פחומר:

(לאנדאן). כלם דומים זה לזה, ונמצא בהם נוסחאות והוספות אשר אינם נמצאים בכ"י א' וכ"י ו'. ומהדורא שלישית הוא קובץ ג' (רומי). קובץ ח' פאריז. ומשונים מהקובצים הנ"ל, ולא נמצא בהם ההוספות הנמצאות בכ"י א' וכ"י ו', ולא ההוספות מקובץ ב' ד' ה' ז', ועפ"י נוסחת הכ"י ג' נדפס המדרש בראשונה בקאנשטאנטינא, ובדפוס ווניציא נוספו הוספות מכ"י ב' ד' ה' ז', ובפרק י"ד ופרק ט"ו הבאתי כל ההוספות הנמצאות בב' מהדורות הנ"ל היינו מהדורא א' ומהדורא ב'.

כתב יד א

הכתב יד הראשון הוא קובץ 1232 באוצר הספרים של די ראסטי בפארמא, נכתב על נייר עב בתבנית שמינית מחזיק 220 דפים או 440 עמודים, ונכתב באותיות רש"י, בכל עמוד כ"ה שורות, מסופר אחד ובכתיבה אחת, ולא נרשם שם הסופר ולא שנת הכתיבה. הכתב יד הזה השגתי בהשתדלות המיניסטעריום אל האוניווערזיטעטס ביבליאטהעק דפה להשתמש בו כרצוני ועשיתי לי העתקה ממנו (ע"י מעתיק מופלא), ובהרתי בכ"י הזה לתתו לעיקר ולפנים הספר, והוספתי בו מאמרים שלמים ומלות רבות עפ"י כ"י האחרים, ואת אשר הוספתי הצנתי בין שני חצאי מרובע, ואשר היה טיותר הסגרתי בין שני חצאי עגולה, ותקנתי וצרפתי דברי הספר כצרוף כסף, כאשר יראה הקורא וישפוט מישרים.

כתב יד ב

הכ"י השני הוא קובץ מאוצר הספרים בפלארענץ Biblitheca Nationale Cod. 13 ונרשם ברשימה של ביסקיאני בסי' 204, ונשלח אלי ג"כ בהשתדלות המיניסטעריום להשתמש בו, וגם מהכ"י הזה נעשה בעדי העתקה, הכ"י נכתב על קלף מהודר בתבנית שמינית ומחזיק 167 דפים כתובים משני עבריהם דומות לכתב רש"י ונקל מאד לקריאה כי הדיו עוד שחור והקלף עוד לבן ברוב המקומות מלבד באיזה מקומות נתערב מיד הסופר כמה שורות בכתב ספרדי עברי, אשר לא רבים יבינו קרוא מעל ספר האותיות הספרדיות האלה, הכ"י מתחיל בדף ראשון עמ"י עש"ו (ר"ת עזרי מעם י"י עושה שמים וארץ), ובשורה השנית מתחיל המדרש תהלים, בסימני הקאפיטלען יש עירבוב ולא נרשמו מאת הסופר כסדרן, ובהרבה מזמורים הסרים הציונים, ויען כי על מזמור כ"ד לדוד מזמור לה' הארץ שכח לרשום סי' כ"ד והציגו על מזמור שלאחריו לדוד אליך ה' נפשי אשא, מזה נסבה כי מזמור כ"ה הוא שם מזמור כ"ד וסובב הולך עד מזמור מ"א, מה שנרשם בכ"י סי' מ"א הוא באמת מזמור מ"ב, והנה על מזמור מ"ג חסר במדרש הדרשות ולא נמצא מאמרים כלל על המזמור הזה, ובמזמור שלאחריו מזמור מ"ד רשם מ"ב כסדר הציונים שלו, וסובב הולך כן עד מזמור ס"ג בטעות, היינו מה שהוא מציין מזמור ס"ג הוא באמת מזמור ס"ה,ועל מזמור ס"ו שכח לציין הסי' והציג סי' ס"ד על מזמור ס"ו, וסובב כן עד מזמור צ"ה לכו נרננה, מצוין בכ"י צ"א כי מוקדם בציונים בארבעה סימנים, ואחר הציון שלו צ"א (שהוא מזמור צ"ה) חסרים במדרש הדרשות על מזמור צ"ו צ"ז צ"ח צ"ט ומתחילים הדרשות מן מזמור ק', והסופר הזה ציין על המזמור זה סי' צ"ב, כי פתח במה שסיים, כי סיים במזמור שלפניו בציון צ"א, לכן ציין על המזמור שלאחריו צ"ב, ויש הפרש לפי זה בציונים בשמונה סימנים. מזמור קט"ז ומזמור קי"ז מחוברים שם, ומזמור קי"ח נפרד לשנים, ומן מן המצר קראתי יה מתחיל מזמור בפני עצמו, ונשלם המדרש בסוף מזמור קי"ח, וסיים וחסד ה' מעולם ועד עולם על יראיו וצדקתו לבני בנים. ואחר תום המדרש, נמצא שמה הוספה מאת הסופר אשר לא נמצא בשום כ"י ומתחיל שיר המעלות כשישראל עולין אין עולין מעלה אחת אלא הרבה כו', והוא מן מדרש המאוחר הנוסף בנדפס על מזמור ק"כ קרוב להתחלה עד סוף המזמור הזה, ואח"כ מתחיל שיר המעלות אשא עיני אמר ישעי' שלום שלום לרחוק כו', הוא לפנינו בנדפס מזמור קכ"א, ואח"כ מתחיל שיר המעלות הנה לא ינום ולא יישן וכי יש שינה למעלה, והוא המאמר לפנינו בנדפס קרוב להתחלה מזמור קכ"א המתחיל גם שם הנה לא ינום ולא יישן,

ואח"כ

ואח"כ מתחיל זכור ה' לבני אדום את יום ירושלים, וכי אדום התריבה והוא ג"כ במזמור קכ"א, וזה הוסיף הסופר אשר לקח מהנדפס, ואחר סיום זה הוסיף עוד מאמרים מלוקטים, המאמר הראשון הוא: ת"ר עשיר ועני באין לדין אומרים לעני מפני מה לא עסקת בתורה כו', עד הלל מחייב העניים, ור' אלעזר בן חרסום העשירים, ויוסף הרשעים, וזה לקח מגמרא יומא ל"ה ע"ב, ואה"כ מתחיל שם מאמר אחר: כיצד היו פרין ורבין בני ירושלים אמרו חכמים היה אחד משיא בנו קטן בן י"ב שנה לאשה כו', הוא לקוח ממדרש איכה פסוק העיר רבתי עם, עוד שם הביא מאמר אחד א"ר יהושע לכך גדול שהי' מונח בסילקי [צ"ל בסדקי] ולא הי' אדם יכול לשערו כו', הוא ממדרש איכה במאמר שלפניו, עוד שם אנריפס המלך בקש לעמוד במנין אכלוסי ישראל כו', הוא במדרש איכה שם, עוד שם הביא: לולא תורתך שעשועי א"ר אבא למה"ד למלך שנשא אשה וכתב לה כתובה מרובה כו', הוא ממדרש איכה פסוק זכור עניי ומרודי, עוד שם היתה לי דמעתי לחם, ר' אחא ורבנן, ר' אחא אומר אמרה כ"י להקב"ה כו', הוא ממדרש איכה פסוק בכה תבכה, עוד שם אזכרה נגינתי בלילה, ר' יהודה אומר אמרה כ"י להקב"ה נזכרתי אני שירים שהייתי אומרה לך בלילות כו', הוא ממדרש איכה שם, עוד שם עם לבבי אשיחה, עם לבבי אני משתעי כו', הוא ממדרש איכה שם, עוד שם השכח תנות אל שהוא רחום וחנון כו', הוא ממדרש שם, עוד שם כתיב וצדקתך אלהים עד מרום ר' אמי שאל את ר' נחמן מהו וצדקתך אלהים עד מרום כו', עד שישראל עושין צדקה אלו עם אלו, הוא ממדרש איכה בפ' במרום שלח אש, וכל זה הוא הוספות הסופר שאסף איזה לקוטים הנדרשים על פסוקי דתהלים, ואחר סיום זה נמצא שמה הוספה „מצאתי זה המזמור בפנים אחרים" ומתחיל תפלה לדוד שמעה ה' צדק הקשיבה רנתי האזינה תפלתי בלא שפתי מרמה, הה"ד וזאת ליהודה שמע ה' קול יהודה, תמן תנינן הלל אומר מלא הין מים שאובין פוסלין המקוה שחייב אדם לומר כלשון רבו כו', עד הסיום בא חבקוק והעמידן גם הוא על אחת, שנאמר וצדיק באמונתו יחיה, כל המאמר נדפס אח"כ בדפוס ויניציא במזמור י"ז תפלה לדוד שמעה ה' צדק ואח"כ נדפס בכל הדפוסים והמדפיס מויניציא הוסיף זה כמו שמצא בכ"י מפלארענץ (ב) ולא נמצא בשום כ"י וולתו, ולא בדפוס ראשון, עיין במבוא פרק י"ז סימן ב', שמה דברתי מזה בהוצאה דפוס ויניציא. ובסוף הב"י סיים הסופר:

„נשלם תלים תהלה לגבוה מעל גבוהים,
אדון האדונים, ברוך העוזר למשה עבדו".

ונראה כי שם הסופר היה שמו משה, הקובץ הזה משונה מקובץ א' וקובץ ו' כי יש בו נוסחאות אחרות, גם לא נמצא בו ההוספות הנמצאות בקובץ א' וקובץ ו', ולעומת זה נמצא בו הוספות אחרות אשר לא נמצאות בקובצי א' ו'. כאשר תראה במבוא פרק ט"ו. וכ"י הזה דומה אל כ"י ד' ה' ז'.

כתב יד נ

הכתב יד זה הוא השלישי, ונמצא ברומי בוואטיקאן קובץ 76 ונעתק למעני מאת המופלג הישיש מוהר"ר מרדכי קאפוי ברומי, הקובץ מכיל 183 דפים בכל דף ב' עמודים, ובכל עמוד ל"ד שורות, כתוב על קלף בכתב פרובע, המדרש שו"ט הוא מדף א' ע"ב עד דף צ"ט ומדף ק' עד דף קי"ח הוא מדרש משלי, מדף קי"ח עד קפ"ג הוא מדרש שיר השירים

(ב) בהוספה סטיח בכ"י מלחמי מיזה עיטויים מהנדפס, ולחמתי לחם מקום פה, בנדפס במזמור י"ז בלעזון רבו, בכ"י בלעזון רבו, בנדפס שם המקום בכ"י שם מקומן, בנדפס שלין כ"ד קחם יטול לבעל דבבי כ"ד מביניו תלח ח"ב נדול ממנו בחכמה ובמנין, בכ"י מוסף סיס נדול ממט בחכמה ולח במנין, במנין ולח בחכמה אין יכול לבעל דבבי מביניו, עד שיהיה נדול בחכמה ובמנין, בנדפס ולקדל דבביו על דבבי מוכח, בכ"י ולקדל דבביו על דבבי לחסויים ודבבי מוכח, בנדפס שמפלנ פליו ועל שמנו, בכ"י שמפלנ על שמנו, בנדפס חלח בפין לנה שלחמה למפלח, בכ"י שלחמה בפלחמה, בנדפס שהלדיקים רוליס בהסביבה, בכ"י סלדיקים בוטין מהסביבה, בנדפס שחלו מל בן כ' חו ל', בכ"י בן כ' חו בן ל', בנדפס בח והסמידן על י"ב, בכ"י בח והסמידם על י"י, (ובחמת ל"ל על י"ח), בנדפס למפלה במזמור י"ב, בכ"י במזמור למפלה, וסוח במזמור ט"ו ולח במזמור י"ב:

השירים וכתוב שם: נעתק זה הספר לר' שמואל יע"א ב'כ'ג'ח'ק'ת'ר'ע'ז' (והוא ר"ת בכ"ג חקת רע"ז ולא ציין החדש רק הפרשה והוא חודש תמוז) ואח"כ כתוב: „ר' דוד ריתבע הידוע בן עדה" הקובץ הוא משונה מקובץ א' ב' כי אין בו ההוספות הנמצאות בכ"י א', ולא ההוספות הנמצאות בכ"י ב', ועפ"י נוסח כתב יד זה נדפס דפוס ראשון בקנסטאנטינא בשנת רע"ב, ובגוף הכ"י חסרים איזה דפים במזמור ט' (אות י"א) אחרי המלות אקיים אני דברי רבותי עמוני ולא עמונית מואבי ולא מואבית: ויהי ה' משגב לדך, אחר זה חסרים איזה דפים ומתחיל באמצע מזמור י' והמלך והמן ישבו לשתות א"ר יששכר מה אם יוסף שמחל לאחיו. גם במזמור י"ב (אות א') אחר הסיום הלך ר' יונתן לעיר לבית קרובו שאל עליו אמרה לו אשתו בשדה הוא הטתין לו ולא בא ושאל, מכאן חסר עד אמצע מזמור י"ג, ומתחיל דורש כל אלמנה ויתום לא תענון. הציונים מהמזמורים אינם מצויינים כהוגן וזה בא מטעות הסופר כי ציין בטעות סי' ה' באמצע מזמור ד' המתחיל למנצח בנגינות המזמור הזה נאמר בג' מיני שבח, וחשב שהוא התחלת מזמור חדש, ובאמת הוא ההמשך ממזמור ד', ובעבור כי הציג סי' ה' על זה ההמשך, הציונים הם במזמור אחד מאוחר, למשל בכ"י מציין מזמור י"ז והוא באמת מזמור י"ו, וכן כלם, ובהגיעו למזמור מ"ב למנצח משכיל לבני קרח ציין מ"ג במקום מ"ב בציון אחד מאוחר, ויען כי חסרים הדרשות על מזמור מ"ג שפטני אלהים ציין על מזמור שלאחריו למנצח לבני קרח מזמור מ"ד כמו שהוא באמת, והציונים נבונים עד מזמור ע"ח (רק מזמור ע' ומזמור ע"א מחוברים יחד ונשמט הציון ע"א), ובמזמור הזה טעה וציין באמצע על והוא רחום יכפר עון סי' ע"ט ולפי זה ציין על המזמור שלאחריו מזמור לאסף אלהים סי' פ' אשר הוא באמת מזמור ע"ט וסובב הולך כן עד מזמור צ"ה לכו נרננה, והסופר ציין עליו צ"ו, ויען כי על מזמור צ"ו צ"ז צ"ח צ"ט חסרים הדרשות, לכן ציין צ"ז על המזמור מזמור לתודה שהוא מזמור ק' וכמו כן במזמורים שלאחריו, ועל מזמור ק"ג לדוד ברכי נפשי ציין ק' ואח"כ על מזמור ק"ד ברכי נפשי את ה' היה לו לציין ק"א ושכח בהציון הזה ופסח עליו וציין בטעות ק"ב והציונים הולכים כך עד מזמור קי"ד, ובכ"י מצוין קי"ב ואח"כ שכח בציונים קי"ג קי"ד ולא ציין כלל, ובמזמור שלאחריו אהבתי כי ישמע שהוא מזמור קט"ו (כי על מזמור קט"ו חסרים הדרשות ולא נמצא כלל מאמרים עליו) ציין הוא קט"ו וחיבר למזמור זה גם את המזמור קי"ז הללו את ה' כל גוים ולא הפרידם ולא ציין עליו כלל, סי' קט"ז שכח ולא ציין כלל, רק במזמור הודו לה' ציין קי"ז שהוא באמת קי"ח, ובזה המזמור נשלם המדרש, לכן הציונים שלא נרשמו כהוגן הם מטעות הסופר, ואתו תלין משוגתו.

כתב יד ד

כ"י הרביעי נמצא ג"כ ברומי בוואטיקאן קובץ 81 מכיל 244 דפים ובכל דף ודף ב' עמודים ובכל עמוד ועמוד כ"ד שורות כתוב בכתב רש"י על נייר ובאיזה דפים הנייר קרוע, ולא נמצא שנת הכתיבה ולא שם הסופר, ה"ר מרדכי קאפוי אשר העתיק למעני ברומי קובץ ג' היה מרשים הנוסחאות והשינויים מכתב יד זה בגליון ההעתקה מכתב יד ג'. הכ"י הזה נשלם באמצע מזמור קי"ז, וגם שם מתחיל מן מן המצר מזמור חדש ונשאר רק ב' שורות מן התחלת המזמור עד המלות אני אל שדי פרה ורבה קראהו, ומכאן ואילך עד סופו חסר. ומומר אחד gio Paulo Enstachio השלים בחדש נאוועמבר שנת 1598 (ה"א שנ"ח) את הנחסר מן מזמור מן המצר עד סוף מזמור ק"נ ולא גלה מאין לקח ההשלמה וכאשר העתיק למעני המעתיק הנ"ל את כל ההוספה ההיא, ראיתי כי הוסיף המוסיף הנ"ל מן הילקוט הבל כאשר לכל כמו שנמצא בילקוט ולא הוסיף אף מלה אחת, ועוד זאת עשה והלך כעור באפלה, כי הילקוט ברמז תתע"ו ד"ה זה השער לה' אלכסנדר מוקדון כי הוה שקיל הביא רק התחלת המאמר וציין בגליון „כתוב למעלה מרמז תתנ"ט" והמעתיק הזה אשר הוסיף ההוספה אל המדרש העתיק גם זאת וכתב „עיין למעלה ברמז תתנ"ט" אף כי ברמז הזה לא נמצא מאומה ומי יודע אל איזה רמז כוון הילקוט ונשתבש הציון והמאמר שהביא הילקוט ההתחלה הוא מתמיד ל"ב ע"ב, עוד שם בילקוט על זמרו לה' כי גאות עשה א"ר אבין אין אנו יודעין כו', נרשם בגליון „כתיב ברמז תק"ה פסיקתא" במקום תק"ה צ"ל שם"ה ובציון פסיקתא כוון לפסקא שוש אשיש (קמ"ז ע"א), והמעתיק הזה אשר הוסיף

ההוספה הביא בתוך ההוספה שלו בטעות „כתוב ברמז תקי"ח פמיקתא", וציונים כאלה לא היה לו להביא באמצע העתקתו, ובאמת מהציון הנ"ל ואילך לא רשם יותר הציונים.

גם הכתב יד הזה נלקה בחסר, בהתחלתו חסר דף אחד ומתחיל באמצע המאמר מן אשרי האיש למנצח משכיל מזמור לאסף (סוף אות ב'). גם במזמור י"ז (ריש אות ה') ד"א מלפניך משפטי יצא ר' לוי אמר כו' חסרים איזה דפים עד סוף מזמור י"ח (אות ל"ד) ומתחיל אצמיתם אחליטם במיתה משונה, במזמור פ"ד חסר מאמצע אות א' עד סופו, וכל מזמור פ"ה פ"ו פ"ז פ"ח פ"ט צ' והתחלת מזמור צ"א ומתחיל מן כיון שאמר לו ונתנו איש כופר נפשו. וכן במזמור ק"ד אות כ"א מן ואין מספר לגזירות חסר דף שלם עד אשירה לה' בחיי. וכן במזמור ק"ז הללויה הודו לה' כי טוב מן א"ר הונא הכהן בש"ר ירמי' (אות ב') חסר דף שלם עד ויגער בים סוף ויחרב. במזמור נ"א ועוד בהרבה מזמורים העלים קרועים, המזמור ע"א מחובר בטעות למזמור ע' לכן נרשם ע"א בטעות על מזמור ע"ב אלהים משפטיך למלך תן, וסובב הולך עד מזמור פ"ג שיר מזמור לאסף אלהים אל דמי לך, במקום פ"ג מצוין שם פ"ב, ואח"כ על למנצח על הגתית מזמור פ"ד מצוין לנכון פ"ד (כי שכח בהציון פ"ג), על הרבה מזמורים לא ציין כלל, על המזמור ק"ו הללויה הודו לה' מצוין בטעות ק"א וכמו כן עד סוף הספר הציונים בלתי נכונים. נוסחאות הקובץ הזה דומות לנוסחאות כ"י ב' ה' ז' וכל ההוספות הנמצאות שמה הם ג"כ בכ"י הזה, ומשונה מב"י א' ו', וכ"י ג'.

כתב יד ה

הכתב יד החמישי הוא מאוצר הספרים של המנוח הרב הגביר הנכבד הר"א מערצבאכער ז"ל במינכען, ונשלח אלי מאת ידידי הרה"ג הבקי הנפלא ה"ר ר"ן ראבינאוויץ ז"ל, הכ"י הזה היה מלפנים בגנזי החכם הגדול מוהר"ר אליקום כרמולי ז"ל כתוב על נייר חזק בתבנית שמינית באותיות רש"י ומכיל צ"ד דפים כל דף משני עמודים וכל עמוד מחזיק כ"ז שורות, הכתב ישן נושן וחסר בראשו הרבה דפים ומתחיל מן אמצע מזמור י"ז בטלות על השמים וישבע בחי העולם, ומסיים בסוף מזמור קי"ח, ובסופו כתב הסופר:

> תם ונשלם ע"י הצעיר שבחבורות ר' יהודה עוזיאל הכם שלם ונבון: יוסף ן' עמרם שנת חמש (מאות) אלף ושלש מאות ושתים ליצירת העולם והסימן ה'ב'ק'ר' לחדש א' לשנה שניה ביום ד' ז' ימים לחדש תשרי הבא עלינו לשלום, השם יזכני לכתוב ספרים הרבה להגות בו יומם ולילה בנל"ך יהלצית'ו בילא"ו.

הכ"י הזה שוה עם כתב יד ב' ד' ז'.

כתב יד ו

הכתב יד הששי השגתי מיד ידידי הרב החכם הגדול רשזח"ה נ"י, והיה מלפנים בבית אוצר הספרים של הרב החוקר המהולל הרשד"ל ז"ל, כתוב על קלף בשנת ס"ב לאלף הששי, ומחזיק 87 דפים, כל דף כתוב משני צדדיו פנים ואחור, ועל כל צד שני עמודים, ובכל עמוד ועמוד מ"א שורות, א"כ כל דף בעל ד' עמודים וקס"ד שורות, הכתב הוא כתיבה תמה וישרה ונקיה, ומעורב מאותיות אשורית ומעשיטא, הקלף עודנו חדש ויפה כאילו לא עברו עליו הרבה שנים, סימני המזמורים נכתבו בצד כל מזמור ומזמור על הגליון הפנוי, בסוף כל ספר וספר יש סימן לסיום הספר מאת הכותב והמעתיק, בסוף מזמור מ"א כתוב „סליק ספרא קמא מ"א פרשיות" „ספר תניין פרשתא מ"ב" בסוף מזמור ע"ב כתוב סליק ספר תניין בשם אל אלוק' עושי ארתחיל ספר שלישי פרשיות ל"ב, באמצע מזמור ע"ח כתוב: „פלגות פסוקיא דתהלים" בסוף מזמור פ"ט כתוב: סליק ספר תליתאי פרשיות י"ו, ספרא רביעאה פרשתא צ', בסוף מזמור ק"ו כתוב: סליק ספר רביעאה פרשיות י"ו ספר ה'. ובסוף כתוב: חסלת שוחר טוב, ונמצא בקצת מקומות הערות קצרות ופתרוני מלות אחדות כתובים מידי סופר מאוחר בצד על

הגליון ועל אחת מהן חתום „זעליקמן גינצבורג" גם חתומים שני אנשים פרטים בצד על הגליון. והוא במזמור י"ט, חתום יצחק ליבש כהן מקראקא ובמזמור צ' חתום בעל ההוספות הנ"ל „אני זעליקמן גינצבורג מ"ק וראנבורט בלא"א כהר"ר משה שמלין זלה"ה איש איצמזען" גם נקודים באמצע מזמור כ"ד המלות „הר"י כתבנו המש"ל נכתו"ב המליצ"ה" וגם בסוף מזמור ס"ח נקוד על כל מלה ומלה בפרוטרוט מטעם להורות כי נוסף הוא מאת מעתיק מאוחר, כי באמת היא הוספה מאוחרת. הכ"י הזה דומה ממש מלה במלה בכל הנוסחאות וההוספות עם כ"י א' אשר שמתי לפנים הספר.

כתב יד ז

הכתב יד השביעי השנתי מלאנדאן מהחכם ד"ר גינסבורג. כתוב על נייר לב עב וחזק ודיו שחור בכתב הנקרא רש"י ומכיל קל"ג דפים כל דף יש לו שני עמודים רחבים ושלמים ולא חלוקים לשתים, עמוד אחד לפנים ועמוד אחד מאחוריו, כל עמוד יש לו ל"ה שורות, ובדף א' מתחיל מזמור א' בראש העמוד ומעל לשורה הראשונה כתובים המלות בר"ת בינ"ו עמ"י עש"ו, ובסוף ד' ספרים רשם: נשלם ספר ראשון, נשלם ספר שני, נשלם ספר שלישי, נשלם ספר רביעי. באמצע מזמור י"ח (דף מ' ע"א) מסיים באמצע העמוד במלת אחליטם ונשאר חצי עמוד א' וכל עמוד ב' וכן כל עמוד א' וב' מדף מ"א חלק והחל הסופר הכתיבה בריש עמוד מ"ב במלת אחליטם (פתח במה דסיים) ולא חסר כלום באמצע רק נשארו ג' וחצי עמודים נייר חלק, ואולי החל לכתוב מכ"י אחר. מזמור ע' וע"א מחוברים יחד לכן ציין על מזמור לשלמה אלהים מזמור ע"א במקום ע"ב, וכמו כן מצויינים המזמורים שלאחריהם בציון אחד מוקדם, עד לכו נרננה שהוא מזמור צ"ה מצוין שם צ"ד, וידוע כי חסרים הדרשות על מזמור צ"ו צ"ז צ"ח צ"ט לכן על מזמור לתודה שהוא מזמור ק' ציין צ"ה, (כי על לכו נרננה ציין צ"ד) ויש הפרש בחמשה סימנים, ועל מזמור בצאת ישראל שהוא מזמור קי"ד מציין ק"ט ועל מזמור קט"ו חסרים הדרשות לכן ציין ק"י על מזמור אהבתי, שהוא מזמור קט"ז, גם מחובר מזמור קי"ז למזמור קט"ז ציין קי"א על מזמור הודו לה' שהוא מזמור קי"ח, ובכ"י מתחיל מן המצר מזמור בפני עצמו ציין עליו קי"ב, בזה נשלם המדרש, היינו בסוף מזמור קי"ח שלפנינו. אין בכל הקובץ שום רמז וסימן לומן ולשנה שנכתב גם שם הסופר לא נמצא בו, נוסחאות הכתב יד הזה דומים לכתב יד ב' ד' ה', לכן תמצא בהערות שלי כאשר הבאתי שינוי נוסחא ציינתי תמיד כ"י ב' ד' ה' ז' באשר הם מתאימים יחד.

כתב יד ח

כתב יד השמיני נשלח אלי מאוצר הספרים אשר בפאריז קובץ 152 בהשתדלות המיניסטעריום וגם מהכ"י הזה נעשה למעני העתקה, הקובץ הזה מכיל 333 דפים ובולל בקרבו חמשה ספרים שונים (ג) כתוב על נייר בתבנית שמינית בכתב רש"י ונכתב על כל דף

ודף

(ג) מהמשה ספרים הם: ספר תהלים בקובץ הזה הוא המדרש שו"ט מן דף ו' עד 118 (דף 119 120 הם נייר חלק). הספר השני הוא פי' משל לשלמה עד דף 121 ע"ב וכפי דברי המחבר בהקדמתו הם מיכר הם פי' משל אשר בתחלה נמצא בהם הקדמה עד דף 121 ע"ב ובה דברי המחבר בהקדמתו הם מיכר הם פי' משל אשר שמואל ומיודעיו ביקשו ממנו לומר לפניהם בכל יום דברי תורה כדי שיוכלו לומר קדים לתר תפלת השחרית, וכן היה תהלו שהרגיל מן פתח עד תג התפוח לפניהם בכל יום משנה לחת ממש' חבות, ולומר הם כי רוב דבריו נקח מפיהום מהכם הפילוסוף התלמי ס"ל יצחק מהר הסדיר פי' למשבחת זו בלשון ערב; ומדברי המחבר ס"ל יצחק הכ"ל נראה כי היה לו טוב לפיר לימים ובימי בחרותו חיבר הפי' הזה, ובפיהומו הניח לת ס"ל יצחק ז"ל הכ"ל, ס"ל יוסף הכהן"ס הם"י למכ"ס הם"ס דבריו משמואל הכ' עמדים בשל הערוך, ולפעמים הניח גם הם לגיו, ולפעמים הניח דבריו הם הפילוסוף הם, ולפעמים הם תפלמון גלגיוס, ומשם הפי' בדף 203 והסופר סיים הם: „ומהכתב משם נגלימו שכחתיו לעלמי וסיימתיו ביום רביעי י"ז יום לחדש חדר לחשון משנת הכל"ב ליצירה, הם יקים בי מקנת שכחוב לא ימוטו מפיך ומפי זרעך וגו'". ומכה מחבר הפי' הזה הוא ס"ל יצחק ב"ל שלמה ב"ל יצחק ב"ל שלמה ב"ל יצחק הסופר, ומוכח מקוטן בספרו נח"ל לד 426, ופי' שלו מוכח במדרש שמואל על תהלים לס"ל שמואל מתוידה, ובהלת תהלים, ובשער ס' החדש לס"ל שלמה ב"ל יצחק חלמוני, ונמצא בכתב יד בהקבפחד טיין בשימת הסוקר הל"ה נייבויטר סי' 383, ונמצא בקובץ זה גם

דף משני עבריו פנים ואחור, ובכל דף יש כ"ו עד כ"ז שורות כתובים על שרטוט, על הנייר נראה דמות הוקנה, וגם הדיו השחור כבר נפסל צורתו השחורה, ונהפך לירוק צהוב, זמן הכתבו היה בשנת רצ"ב רצ"ג לאלף הששי (כמו שהביא הסופר בסוף כ"י האחרים הנמצאים בקובץ הזה) מן החמשה ספרים הנכללים בקובץ הזה הראשון הוא השו"ם בראש השורה מתחיל "מדרש תהלים" ואח"כ כתוב "הקדמה" ומתחיל ה' בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה כשברא הקב"ה את עולמו נתייעץ עם התורה כו'. והסיום: הקב"ה שאמר על כל מצוה ומצוה אנכי ה' על אחת כמה וכמה שאין קצבה [על מתן שכרה]. כל המאמר הזה לקח הסופר מן מדרש תנחומא הנדפס מכבר ריש בראשית אות א' והסופר יבנהו "הקדמה", ציוני המזמורים לא נרשמו על פני כל המדרש רק כל מזמור ומזמור מתחיל בשתים או שלש מלות בכתב מרובע גדול, ובסוף ס' ראשון כתוב: "תם ספר ראשון" ובסוף ספר שני שלישי רביעי לא נמצא שום דבר לסימן סיום הספר, ונשלם במזמור קי"ח קרוב לסופו, במלות אודך כי עניתני ותהי לי לישועה, והסופר כתב "עד כאן מצאתי" ומיד סופר מאוחר נמצא עוד איזה שורות בכתב ספרדי, וגם הוא לא השלים את כל המזמור ותחל בהמלות לאחר שהתקין אנפוריא, וכתב איזה שורות מן סוף הדרשה על אודך כי עניתני ונשאר עומד במלת "אבן" והוא ההתחלה מן אבן מאסו הבונים. ויותר לא העתיק, ולא נמצא שם הסופר ושנת הכתיבה כמו שנמצא בשאר ספרים הבאים בקובץ הזה, וכל הקובץ נכתב מיד סופר אחד. ואולי יען כי לא השלים עד סוף המדרש ובוודאי הי' חסר בכ"י שהי' לפניו או נאבד הדף האחרון. הכתב יד הזה הוא מלא טעותים ושיבושים כמעט בכל שורה ושורה השמיט המעתיק מלות ומאמרים שלמים, והחליף האותיות ולא ראיתי כהנה לרוע, וזה מפאת כי המעתיק הזה לא ידע ולא הבין את אשר העתיק וקלקל והשחית כל מאמר ומאמר עד אשר הוא כספר החתום, ולדעתי העתיק הסופר הזה מן דפוס קאנשטאנטינא (משנת רע"ב) והתוספות שהוסיף המדפיס בדפוס ההוא אשר לא נמצאים בשום כ"י נמצא גם בכ"י הזה כמו לדוגמא מזמור י"ת אות כ"ב והיה מסרב ואמר כו' שהוספתי בפנים, עיין הערה קמ"ג.

את כל זה חזיתי לערוך לפני הקוראים מתבונת שמונה כ"י אשר הי' לפני במלאכתי, והשוויתי זה אל זה, והוצאתי השינויים, והוספתי הוספות אשר לא נמצאים בכ"י

פי' על מיוב, ופיין בתוך כי־יקרים תום פ' סי' 151, ומה שמוכח שם בתוס"ם בסוסצה נסי' 152 "גם מיכר פי' על מס' תמום" נסמע ממקומו ופיין נסי' 151, ומה שכניה ס"ר יצחק הג"ל כי לקח מפי' החכם הפילוסוף ס"ל יסרגל מאד מיכר פי' לחטוא בלשון ערבי, הוא פ"ר יסרגל מסלעדה מאד פירושו בשפת ערבית נמצא בתוך הספרים בתקספחרל.

ספר הצליבי בקובץ זה הוא מדרש משלי מתחיל בדף 204 ומסיים בדף 231 וגם שם סיים הסופר לחי מסה בגליון [בגיליון] בתחלי זה הספר לעצמי ומיימתיו ביום שני כ"ח שבט מצות כ'ל'ל'ס' לילילס, ומשנה הצלי סיימו בדף 231 ע"ב כתוב מתחר לחד סנקנת נשם "פנין" וכתוב בלשון הזהר על ויהי נשקוע החכון, כי בשבת האדרז"ן (ס"ת רל"ז) אז יחלו פקצשת דמשיחא ר'ב'נ'ח'ה' רמז לכשתניע שבת ס"ת ומתחיל ומתחיל ומתוסף בלתחלת השנה הזאת יבוא שנוא שנתו לדק.

ספר הכניסי בקובץ הזה הוא בדף 234 ע"ג והוא פי' על מיוב מהחכם ס"ר יעקב מלונדוניי ז"ל ונמצא שמה הקדמה עד דף 245 ותחי"ל מתחיל הפיכוב, ומניח לחת רש"י הכתוב"ם ופשטו שמדע גם הניח התרגום על מיוב והכתב"ן וס"ר יוסף חכן מגם נפי' פ"ק דנמרא ופי' הכתב"ם גם הניח הפילוסופים היוסים והניח הכתב פתרון מלות בלע"ז ובלשון ערבי, ומה שהניח בהקדמתו "כמו שמנותר בספר הקלח שמנותר על היקוד הזה" נראה בעליל כי מיכר גם פי' על הקלח וסיה לח בקובץ הזה כמו שנראה מדברי הסופר שכתב בסוף הספר: מדרש תהלים מדרש מצלי פי' מיוב פי' הקלח ומגלח לחסתר פי' פרקי לחטח מנותרים בהלחם הספר, מזה נראה כי סיה בתוך הקובץ גם פי' על הקלח ונחסר, ונראה כי מלחתי בחולק הספרים תום פ' סי' 549 שהניח ז"ל פי' על הקלח ועל מדרש הקלח לה"ר יעקב ב"ר שלמה הלניטי כתב יד ר' הלניטי לחבכזי (הכיעבע מצמח תכ"ח דף תכס"ז) ואין לחתי להכיעבע לעיין בו. ובסוף הפי' הזה כתב הסופר: נשלם על ידי לחי מצה נגליטו ביום רביעי שבעה ימים לחדש ניסן מצות הגל"ג כתבתי לעצמי כו'.

ספר החמיסי בקובץ הזה הוא פי' על לחסתר ומתחיל מן דף 320 בהקדמתו הולך ומוכח שהשלמות על מלכי פרס ומלכי מדי וכחיזה זמן היה המקבץ על מדרשי ולחסתר בשושן הבירה, ומניח לחת התרגום ולחת הרחב"ם וגם שניח שכחב מלות בלעז ובלשון ערבי כמו שהניח בפי' מיוב (ספר הכניסי בקובץ הזה) מזה נראה בעליל כי הוא הוא החתם מפי' מיוב וקהלת. וגם על פי' לחסתר קיים הסופר: נשלם ביום חמישי ס"ע ימים לחדש חדר הגל"ג ניסן וכתבתי לי לעצמי לחי חסה בגליון כ"ר שם טוב כ"ט וכו'.

בב"י אשר נתתי לפנים הספר ונמצאים באיזה כ"י אחרים, ועל כלם העירותי בהערות שלי, כאשר עיני הקורא תחזינה מישרים.

יג) הגהות ה"ר אברהם פרובינצאלי ז"ל עפ"י ששה כ"י, וקצת דברים אודותיו.

ה"ר אברהם בן ה"ר דוד פרווינצאלי ישב בפירדה ומנטובה ואחרי כן בקאסאלי מונפיראטו. (עיין צונץ בכ"ח ח"ה צד 157), הוא היה רופא ופילוסוף, רבו של הרב הרופא כמהר"ר אברהם שער אריה ממנטובה בעל שלטי הגבורים, כאשר כתב בחתימת ספרו שלטי הגבורים: במנטובה יצקתי מים ע"י כמהר"ר יהודה פרובינצאלו ז"ל ימים מה, אחריו שקטתי ונחתי על שכמי הגאון מופלג הדור סיני ועוקר הרים ריש מתיבתא המקובל הרופא והפלסוף האלהי כמהר"ר אברהם יצ"ו, בן הגאון וראש לדרשני איטליאה שהי' בזמננו כמהר"ר דוד פרווינצאלי ז"ל. אורו (ר"ל של ה"ר אברהם) כהיום יאיר בקאסאלי ממונפיראנטו, ותוץ מהעיר הזאת מנטובה, הגאון (ר"ל ה"ר אברהם הנ"ל) יברכהו ה' הנזכר לשבח, מלא כרסי מבשר ויין הגמרא כפי כחי וכו' ע"ש. והרב בעל מאור עינים הביאו בספרו צד קע"ד וכתב: כמו שהעיר לי אזן אלופי הראב"ד (ה"ר אברהם בן דוד) פרווינצאלי. ועוד שם צד תצ"ח קראוהו אוצר בלום הראב"ד פריווינצאלי. ואביו ה"ר דוד הי' אחד משלשה אחים אשר שמותם: ה"ר משה, וה"ר דוד, וה"ר יהודה. והרב בעל מאור עינים פ"ט צד קמ"ו כתב עליהם: האחים המחוכמים פרווינצאלי תופשי תורה במנטובה, וה"ר דוד זה (אביו של ה"ר אברהם הנ"ל) חיבר פי' על התורה הנקרא עיר דוד, כמו שהביא הרב בעל מאור עינים פרק מ"ו דף שצ"ח וז"ל: והחכם הכולל הר"ר דוד פרווינצאלי בפירושו לתורה המתואר עיר דוד ומעתיק שם מאמר אחד מתוכו. וגם חיבר פי' לשה"ש כאשר הביא ג"כ בעל מאור עינים פנ"א דף תכ"ח, וכן הביא בפנ"ו דף תנ"ו שחיבר ג"כ ספר דור הפלגה, וז"ל שם: גם חיבר ה"ר דוד פרווינצאלי העומד לנס תורה בעיר מנטובה בין חבוריו המחוכמים העלה על ספר קראו "דור הפלגה" יתר מאלפים מלות עבריות המפוזרות קצתם בלשון רומי וקצתם ביוני ואטלקי וזולתם. גם כתב השגות להגן בעד ידידיה מאלכסנדריא על מה שתפס עליו בעל מאור עינים כאשר הביא הרב בעל מאור עינים צד תק"ו, ועוד חיבר ס' מגדל דוד כאשר הביא בעל שפתי ישנים ובעל אוצר הספרים אות מ' סי' 369 ותולדות גדולי ישראל צד 82, וכן הגיה ס' עקדת יצחק דפוס ווניציא שנת שכ"ה.

ובנו ה"ר אברהם פרווינצאלי ז"ל העתיק במונדינא שנת ה"א שט"ז את ספר מורה המורה, וכתב הקדמה לס' ראשית חכמה נדפס בווניציא שנת שנ"ג ונדפסת הקדמתו גם ברפוס אמסטערדאם, גם כתב שיר לס' אורח חיים להר"ר אברהם סג"ל. ה"ר אברהם זה עשה הגהות למדרש תהלים, ונמצאים בכתב ידו בגליון וביני שיטי של המדרש תהלים דפוס ווניציא. והגיהו והוסיף מאמרים עפ"י ששה כתבי יד שהיו לפניו, והמדרש הזה עם הגהות שלו נמצא בידי הרה"ח התוקר מוהר"ר רפאל קירכהיים בפראנקפורט, והוא בטובו והסדו שלח אלי המדרש הזה עם ההגהות הנ"ל להשתמש בו, והעתקתי את ההגהות והוספות בגליון מדרש תהלים דפוס ווניציא, והרבה מהגהות שלו הבאתי בהערות שלי וקראתים בשם: הגהות הרא"פ. בראש המדרש נמצא אשר כתב ה"ר אברהם בכתב ידו, תקנתי והגהתי מדרש תילים זה על פי ששה טופסים ישנים כתובים באצבע, וברתי כל הטוב והמועיל". עוד שם כתב "אני הקטן אברהם פרובינצאלי בכמוהר"ר דוד זצ"ל עשיתי הגהה למדרש תילים זה בפירארה מתוך ששה טופסים ישנים נושנים מכתיבת יד ממקומות מתחלפים וגם את הטוב קבלתי מכלם עד מקום שידי מגעת". ואין קץ לכל העמל הרב אשר יגע החכם הגדול הזה להגיה המדרש, על כל מלה ומלה שת עינו והביא השינויים אשר מצא. הכתבי יד אשר היו לפניו היו שווים עם כ"י א' וכ"י ו', ואם מצא בדפוס ווניציא מאמרים אשר אינם נמצאים בכתבי יד שהיו לפניו, מחק המאמר וכתב "אינו בכתובים" ר"ל אינם נמצאים בכתב יד, וכתבי יד האחרים אשר הם משונים בהרבה מקומות מכ"י א' ו' לא ראה ולא הביאם. ובמבוא פרק ט"ו הבאתי כל

המאמרים אשר המדפיס מוויניציא הוסיף אל המדרש, שמה תמצא ג"כ המאמרים אשר הרא"פ רשם עליהם „אינו בכתובים". המדרש הזה עם הגהות שלו בכתב ידו אשר נמצא ביד החכם קירכהיים, היה ביד ידידי הרב החוקר הגדול מהר"א יעללינעק, אשר שאול הי' אתו מהרחבם הנ"ל, והביא בבית המדרש ח"ה צד 70 עד 83 הרבה הוספות כפי אשר הוסיף הרא"פ (א) וההוספות נמצאים כלם בכ"י א' וכ"י ו'. (כ"י א' שמתי לפנים הספר), ובבית המדרש צד 83 עד 86 הביא רשימה מן המאמרים אשר רשם הרא"פ „אינו בכתובים", גם שם צד 55 הביא מאמר אחד ממזמור כ"ט אשר הוסיף הרא"פ, גם שם בלקוטי מדרשים מן סי' כ"ב עד סי' ל"א הביא מדרשים אשר הוסיף הרא"פ מן מדרש תהלים כ"י שהי' לפניו, והנה הקורא ימצאם כלם במדרש תהלים שלפנינו בכ"י א' אשר שמתי לפנים הספר, וגם בהערות שלי העירותי על כל מאמר ומאמר, ולא לבד אלה אשר הביא הרב החכם הכולל מהר"א יעללינעק, כי נמצאים עוד הרבה אשר הוסיף הרא"פ בגליון אשר מצא בכ"י שהי' לפניו, והחכם הגדול הזה מוהר"ר אברהם פרובינצאלי ז"ל יגע הרבה ביגיעות רב ובשקידה עצומה להביא שינוי הנוסחאות וההוספות שמצא, וכאשר נראה מכל הכבוד אשר כבדהו הרב בעל שלטי הגבורים ויכנהו הגאון מופלא הדור סיני ועוקר הרים ריש מתיבתא המקובל הרופא והפלסוף האלהי, נוכל לשפוט בצדק כי היה חד מגאוני איטליא והרביץ שם תורה (ב), יהי שמו מבורך ולזכר עולם יהיה צדיק!.

המאכרים

(א) בכ"י המדרש שם יש למקן מיזה בגיליון. (ל' 71 בורה ג') שנמחק ואח הכתב, הציג סימן השלמה, וכ"י כתוב את הגוב ואת הכתב, והמחק קשה הגוה ובמרתיו בהערה שלי ע"ש. (שם בורה ו') מהדש במיטול, הציג נם פה קימן השלמה, וכ"י הני' ויהדש במיטול ואולי ל"ע ויהד במיטול. (שם בורה ז') אחר השלה נשלמות מקריס השלות: לכך נאמר קולו לרוכב נשלכות וכן לרוכב בשמי קדם. (שם בורה י"ב) ואין מי שיפשול לותו, כ"י שיפרנם לותו. (שם בורה י"ע) שלהים יבא על כסא קדשו, ל"ע שלהים ממשון קדשו. (שם בורה ע' מלמשה) עד די הוא, ל"ע עד די חזה. (ל' 72 בורה ח') השיבו אחר דבמו, ל"ע כל אחר דבמו. (ל' 73 בורה ב') שכחו, ל"ע בשכחו. (שם בורה כ') שעומדים בשיחים. הציג קימן השלה, וכ"י בשומיהם פי' בשנועתם, כמו שהיקון הרב המוקר הנ"ל נשלמו נל' 204 וכניה שם את אחר השירותי נשקיקתא פשקא בשורש השלישי. (שם בורה ע' מלמשה) עד מקום שי שיפסיקום להשיב, מיקון הרב יעללינעק ז"ל עד מקום שאין קופיקמום יכול לחשוב, וקייס טיין פשיקתא דרב כהנא פכ"ב ל"ל פי"ב, וכ"י עד מקום שיטול פסיפס לחשוב ואחרתי בהערה שלי ע"ש. (שם בורה ו' למשה) ירדו שמיים, ל"ע שמוים. (ל' 74 בורה ח') האל לנו למושעות, ל"ע אל למושעות. (שם בורה י"ה) רללת לאחי תניים, ל"ע שבנת לאחי תניים. (שם בורה י"ח) אחיו לאכלה, ל"ע שהיו לאכלה. (ל' 76 בורה ז') וכן ירמיה אמר, אשריס מיזה מלות „אלנו אל תשמודי". (שם בורה ע') מני המו לו זכור לזכרני עוד, ל"ע זכור לזכרנו טוב עד כן המו מני לו." (ל' 77 בורה ה') לאחרי המלות אל תכוסה לעולם, אשר וכי לא נתכייפו ישראל בעולם הזה שאמר דוד אל תכוסה לעולם. (שם בורה י"ד) וכי חזקיה אומר הנה ה' (אלהי) אזנך ושמע פקח [ה'] עיניך וראה כל"ל. (שם שם) שהתפלל על סנחריב, ל"ע אשר שהתפללתי אל סנחריב. (שם בורה ע"ז) כשניאל שבשיח מוזן לכך נאמר, והמלות מן ושמע מהכה עד לכך נאמר מיותרות. (בורה כ"ה) כל הנקרא, ל"ע אשר יקרא. (בורה כ"ב) ה' מבשמי, ל"ע ה' אלהים מבשמי. (ל' 78 בורה ז' מלמשה) האיכו נקביו, ל"ע נקיו. (ל' 79 בורה י"ה) נקנה האדץ, ל"ע מקנה האדץ. (שם בורה ה' מלמשה) שמשית בציון, ל"ע בשמו בציון. (שם בורה ד' מלמשה) ויפרע מן מחביניו, ל"ע ליפרע ממחביניו. (ל' 80 בורה י"ז) אחל יקראו אל שמע הגוי, ל"ל אחל בניו יקראו על שמע הגוי. (שם בורה ט' מלמשה) שם תמיד כיונה, ל"ל שם המים כיונה. (שם בורה ז' מלמשה) קבלו עליהם, ל"ל וקבלו עליהם. (ל' 81 בורה ע') זהו סוף רשל, ל"ל מהו סוף רשל. (שם בורה י"ב) לכל אחד, ל"ל לכל אחד ואחד. (שם בורה ע' מלמשה) מה, ל"ל למה. (ל' 82 בורה ה') המיתי כשה תובד בקש שנדך, פה אשר אינה בורות והוא לנכון נכ"י. (שם בורה י"ח) ה"ל נכרי, ל"ל נשם ר' תניחא. (שם בורה י"ב מלמשה) אחר להם נוד הנשה, ל"ל אשר להם. (ל' 83 בורה ב') אחרי תמימי דרך, ל"ל ד"ה אשרי תמימי דרך. ופוד הרבה מאחריס אשר מחוקנים בכ"י ח' וכ"י ו' כאשר מראה בפנים המדרש.

(ב) בהגהת אשר הדפיס בנוד אביו הרב ר' דוד ז"ל במשובת ע' ניקן שכ"ד ובשלמה אז בכל תפוצות ישראל לכוון יסיבה נדולה לתורה ולחכמה, ונדפס בניה בהלבון שנה מהיסים לשנת תרכ"ח בליון כ"ז כ"ח כ"ט, ודבריו מולנים להבות אם לתורה ולחשובה, ושם הביא נם את נט ס"ל אחבחם ז"ל, וז"ל: ואחי יסיה בני הנדול יצ"ו המוסמך בפילוסופיה ובכפושה אשר בשם בליב לו יד לאר קניעת היקוד בתורת ה', ונם הוא יסיה לי מעיד לשאר מני ומניה שמחייב ומשבים מילחא, יש טוב אשר נאמר בזה ונם מזה לא נניח ידנו, ונשמשה בתורה ובחכמות טו' כו', ונט הרב ר' אברהם ז"ל נא וימלא אחרי דבריו ואמר: ואחרי שפר ואפר בנו אברהם פרובינצאלו רופא חוליס מלפה ליבושה על חופן הנ"ל (ר"ל האותיות אשר הביא בכוד אביו ז"ל) לעזוב לכם ולא נל טימים, ואין לי הפן להשמשה נמלאכת הרפואה אם יזכני ה' לחיות קניף לאמוה רבה ושלום.

יד) המאמרים הנמצאים בכ"י א' (אשר שמתי לפנים הספר) גם בכ"י ו', ואינם נמצאים בכ"י האחרים ובנדפס.

בכתב יד א' אשר שמתי לפנים הספר, השוה עם כ"י ו', נמצאים הרבה מאמרים אשר אינם בכ"י האחרים ובנדפס, ורובם מהם הוסיף גם ה"ר אברהם פריוויינצאלי ז"ל (מהרא"פ) בהגהות שלו בגליון המדרש אשר מצא גם בכ"י שהיו לפניו, ומהם נמצאים גם בילקוט, ועל כלם העירותי בהערות שלי במקומותם לטושבותם. ואמרתי לתת רשימה מכל המאמרים ההם (א).

(מזמור א' אות כ') אמר להם הקב"ה א"כ תרד כל אומה ואומה ואלוה עמה לגיהנם ותדבק את עצמה וגם ישראל ילכו וידבקו את עצמם כו', עד ואנחנו נלך בשם ה' אלהינו לעולם ועד, וכן הוסיף הרא"פ בהגהות שלו עפ"י כ"י שהיו לפניו, וליתא בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' (בכ"י ה' חסר ההתחלה) ובנדפס. (מזמור א' אות כ"א) על כן לא יקומו רשעים במשפט, זש"ה שפתי חכמים יורו דעת שפתי חכמים אלו ת"ח שהן מלמדים תורה לרבים ולב כסילים לא כן אלו המשופעים ביותר כו', עד קיש קיש קריא עיין שם בהערה רפ"ט. (מזמור ד' אות ב') א"ר זעירא אדם יש לו אוהב כו'. (מזמור ה' אות ג') שחייב לבטל סחורתו ולעסוק בתורה שהתורה קודמת לכל, ע"ש בהערה כ"א. (שם אות ד') וכה"א גם אני בכור אתנהו כו' עד נחל את המלכות ב' נחילות בעוה"ז ולעוה"ב. (שם אות ה') ו' דהנחילות ששה סדרי משנה כו'. (שם אות י') יפלו ממעצותיהם כו' עד ברוב פשעיהם. (שם אות י"א) וישמחו כל חוסי בך שעשית נקמה בבבל כו' עד בגוג ומגוג. (מזמור ו' אות א') ד"א שבע ביום הללתיך כנגד ז' חתימות כו', גם ד"א כנגד ז' פעמים ששליח ציבור אומר קדיש בכל יום. (שם אות ב') ד"א על השמינית תרין אמוראין עד סוף אות ב'. (שם אות ט') ד"א יגעתי באנחתי דוד בעצמו אמר הכתוב הזה עליו. (מזמור ז' אות ב') שאול מפקיר נכסיו כו' עד ואת מדמה עצמך לשאול. (שם אות ג') כשם שבאת הבושית פטרונתו של יוסף עליו בדברים כך בא שאול בן ימיני עלי בדברים. (שם אות ד') הה"ד וישיבו אותו מבור הסירה בור וסירה גרמו לאבנר ליהרג. (שם אות ח') א"ר פנחס ממה שאם חייבים לך כו'. (שם אות י"ח) אלא מה כושי משונה בעורו אף ישראל משונים מכל האומות כו', עד אלא שהיו במעשיו. (מזמור ט' אות ז') ודכוותה זעף ה' אשא כו' עד מאו"ה. (שם שם) ד"א שני גוים זה רבי ואנטונינוס, עד בימות הגשמים ואולי נוסף מגמרא ע"ז י"א ע"א. (שם שם) ולאום מלאום יאמץ לע"ל ותתו גבורך תימן (עובדי' פסוק ט') שלא תהא קיטה למפלתן. (שם אות ח') ואתה כביכול כו' עד ביום ההוא יקראו לירושלים ככא ה'. (שם אות י"ב) דל כתיב מהר יקדמונו, עד משחרב בית המקדש אין לנו זבחים ועולות אלא משגב לעתות בצרה. (שם אות ט"ז) המובחה לרבות את הכבש, עד הכפותין להן. (שם אות ט"ז) כל מקום שתמצא אדם במקרא כו' עד אדם שוטה. (שם אות י"ז) ד"א על מות לבן על מיתת נבל כו' עד וכן אמר שלמה. (מזמור י' אות ג') מנשה גרם לשבטים לקרוע כו' עד ויקרע מרדכי את בגדיו. (שם אות ז') תכין לבם תקשיב אזנך אריב"ל אם הניבו שפתיו של אדם בתפלה כו' עד שנאמר תכין לבם תקשיב אזנך. (מזמור י"א

אות

(א) מזה מבואר אם הקדמונים הכינו לפעמים מאמר בשם המדרש סו"מ ולא נמצא לפנינו בנדפס, סוף לגיכון בכ"י ג' ובכ"י ו' שהיה לפניהם, כמו לדוגמא בהתחדכם, בהתחדכם, בהתחדכם, (בהם לעיל פרק י"ח) הכינו המאמר המוגיש נוסף כ' אלו יבואר כו', לומר כוסף יובנלים ופדיון לא נבנית, הסיום לומר כוסף יובנלים הוא בנוסח הכ"י ג' וכ"י ו' וליתא בכ"י המחניס ובנדפס, וכן בע"י מהניס ל"ב ע' סניף ומכוכם בנוסח וכמאתה מקלו ומקלפו כו', הוא במזמור ל"ב אות ג' בנוסח כ"י ג' ו' ולא נמצא בכ"י המחניס ובנדפס. הכב כמל מבלי הלקט סי' י"ח והכוקח סי' ק"ח והגהות מיימוניות ס' מפלה פ"ח סי' מ' והרמב"ן במנן מנות וסילקוט רמז תמב"ע הכינו המאמר מסו"ם אני מאמך בכל מיבבי, בלחמי אני כוסף וקודה בתפלתי כו', הוא במזמור ל"ה אות ב' בכ"י ג' וכ"י ו', ולא נמצא בכ"י המחניס ובנדפס, המור זכוע בהלפה בימת סי' י"ט הביא וז"ל: ומהניין בסו"ם בר קפרא אמר ג' מיין בר אבא לא אמר בר קפרא כו', והסיום מר' מיית בר אבא לא נמצא בנדפס רק בכ"י ג' ו'. הכוקח ס' יולדת בשבת סי' ק"ח הביא וז"ל: בסו"ם בכבי סבדיקים לילדים הוא המאמר שבשלמי לעיל גם בשם שבסו"ל ונמצא במזמור ל"ה אות ב', בכ"י ג' ו'. עוד בכוקח ס' בכבות סי' שם"ח ובסו"ם מזמור ע' אומר מזקיק בזמן שיבואל מתכסים בניניהם כו', הוא במזמור ל' אות י"ח וע"ל בכוקח מזמור ל' במקום מזמור פ', והוא בכ"י ג' ו', ולא נמצא בכ"י המחניס ובנדפס ודומיהם.

אות ד') למי הוא בותן, לצדיקים, שיכולין לעמוד בנסיונותיו משל לאכר שיש לו פירות הרבה כו', עד מלומדה לתרוש. (שם שם) רשע זה ישמעאל ואוהב חמס זה עשו כו'. (שם אות ה') ז' מדורי גיהנם כתובים בפסוק כו' עד הרי כאן ז' מדורי גיהנם. (שם שם) ארבעה כוסות של פורעניות כו', עד לשון רבים. (שם אות ו') ד"א ישר יחזו יעשו פני הישר כמחזאות הללו המאירות לעולם. (שם שם) ר' לוי אמר דומה, זה חצר טות כו' עד לכך נאמר ישר יחזו פניהו, כל המאמר הוסיף גם הרא"פ בגליון ועפ"י הוספה שלו הדפיסו הרב הר"א יעללינעק בבית המדרש ח"ה צד 44 המתחיל דומה מדור ז' בגיהנם, כי הי' לפני הרב החכם הנ"ל הגהות של מהרא"פ אשר כתב בגליון המדרש. (מזמור י"ב אות ב') קשה לשון הרע שכבר בא דוד וברתו ברוח הקודש שנאמר יכרת ה' כל שפתי חלקות. (מזמור י"ג אות א') לא תשקר בברית הברות בינך ובין אבות העולם ולא תנחם על הטובות מלהביא עלינו. (מזמור י"ד אות ו') כך הקב"ה מצפה לישועתו כו', ומי מעכב פרוסטנמיא. (מזמור ט"ו אות ד') לא רגל על לשונו דאמר ר"י עיקם שלש תיבות כו' כדכתיב לעיל. (שם אות ו') והיה הדיריגון שלו והספירה שלו של שלש עשרה ריבוא. (מזמור ט"ז אות א') אית מרבנן דפתרין כו' עד מכאן אמרו חכמים. (שם אות ב') מן לפיכך יקום צדיק ולא יאמין כו' עד הרבית עצבונות לבני אדם. (שם אות ה') א"ר ברכי' הדא דאת אמר כגון ברכת הפירות וברכת המצות אבל בצלותיה כיון שהזכיר שם שמים יצא ידי חובתו. (שם אות ט') ואומר זה זכר וזה נקבה זה אמו צריכה לישב מ' יום וזה פ' יום וכל מלכי מזרח ומערב יושבים בכבודם לפניו ולא הי' מתבייש. (שם אות י"א) לא תתן חסידך לראות שחת אפילו ריח גיהנם אינו מריח. (שם אות י"ב) ר' עזרי' אמר א"ל הקב"ה חיים את בעי צפה ליסורין מן מלת צפה עד צפה לתורה חסר בכ"י האחרים ובנדפס. (שם שם) ר' אבא אמר אמר ליה הקב"ה דוד איטולים אתה עשה ואכול שנאמר שמור מצותי וחיה, ובכ"י האחרים ובנדפס נמצא רק ההתחלה רבא אמר [צ"ל ר' בא אמר] אמר דוד לפני הקב"ה . . . . תודיעני אורח חיים כו' ומה שבנתיים ליתא. (שם שם) אלו שבע כתות של צדיקים כו' עד נעימות בימינך נצח תרין אמוראין כו'. (מזמור י"ז אות ב') ד"א מלפניך משפטי יצא אמר דוד לפני הקב"ה אין אחד יכול למחול עונות אלא אתה לפיכך כתיב מלפניך משפטי יצא. (שם אות ה') א"ר אבין זה לולב והדס וערבה שהן נעימות והן נוטלין בימין ואמרי רבנן לולב בימין ואתרוג בשמאל במי שנוטל לולב בימין ונוצח ובאין. (שם שם) כיון שהגיע יום הושענא רבה נוטלין ערבי נחל ומקיפין שבע הקפות כו'. (שם שם) מן ותטלוהו ביד ימין לכלכל בו להקב"ה, עד הריני מבשרך שנצחת לאו"ה. (שם שם) ד"א שובע שמחות אל תקרי שובע אלא שבע, עד ד"א השני. (שם שם) ולא עוד שאתה מסבר לי פנים, שנאמר את פניך נעימות בימינך בעוה"ז, נצח בעוה"ב. (שם אות ו') שמעה ה' צדק זו ק"ש כו'. (שם אות ח') ואיזהו זו מחילה וסליחה, שנאמר הסולח וגו'. (מזמור י"ח אות ב') קילסו באזניו שנאמר אזנים כרית לי קילסו בכליותיו כו', בידיו כו', ברגליו במעיו כו'. (שם אות ד') וכן רבים שלא קראו עצמם עבד כו' עד ולא קראן הקב"ה עבד. (שם אות ז') ר' אבא אמר הקיפו כעטרה הזו, גר' ינאי אומר כקולסים הזה שהוא נחפז ללכת. (שם אות ח') מניני כשם שאומרים מגן אברהם בתפלה כך אומרים מגן דוד אחר הפטרה. (שם אות י"א) ולמה אמר תמתי שהיו מתאמים עם הקב"ה ומוסרין נפשותם על קדושת השם שכמה שמדות גזרו על ישראל והן עומדין בתמימתן, שראשי נמלא טל בימות המשיח כשיחיו המתים, שנאמר כי טל אורות טלך, קוצותיו רסיסי לילה מדמעתן של בני גליות שדומה ללילה, שנאמר בבכי יבואו ובתחנונים אובילם. (שם אות י"ד) חזר פרעה והיה מלבב [במיני בוקינוס וקרנות ושופרות וסלפינוס ואף הקב"ה] מלבב בקולו, זה אשר הוספתי חסר בכ"י האחרים ובנדפס. (שם אות כ"א) ותקותיו לא אסיר מני ודרשת והגידו לך את דבר המשפט. (שם שם) מ"ט בשביל ואשתמרה מעוני כו', עד ללבוש אורים ותומים. (שם אות כ"ב) והרבה תחנונים לפניו שנאמר ואתחנן וגו' מהו ואתחנן מלמד שהרבה תפלה כנגד מלאכי השרת כתיב הבא ואתחנן וכתיב התם ורגליהם רגל ישרה, ואתחנן גימטר' תקט"ו כמנין ישרה. (שם אות כ"ג) כי אתה עם עני תושיע אלו ישראל שהם עניים בגלות, ועינים רמות תשפיל, אלו אדום ומואב כו' עד שלא יהי' לי ספק. (שם אות כ"ה) כתיב לא תאכלו כל נבלה ובשר בשדה

טריפה לא תאכלו וחלב נבלה וחלב טריפה יעשה לכל מלאכה ואכול לא יאכלוהו אם אכלתם בעוה"ז סופכם ליתן את הדין.(שם שם) באברהם הכתוב מדבר שראה הקב"ה שמתגורר אחריו ובחר בו. (שם אות כ"ו) וחנה אמרה אין קדוש כה' כי אין בלתך מאי כי אין בלתך אין לבלותך בשר ודם מעשה ידיו מבלין אותו כו'. (שם שם) הציור הזה צורתו אינה אוכלת והוא אוכל, אבל הקב"ה צורתו אוכלת והוא אינו אוכל, ולא עוד אלא שמאכיל את הבריות, הציור הזה הוא מת וצורתו קיימת, אבל הקב"ה צורתו חיה ומתה והוא חי וקיים לעלם ולעלמי עלמיא. (שם אות כ"ז) האל המאזרני חיל כמו שנאמר כי הוא הנותן לך כח לעשות חיל כו', עד יעמידני ויחזירני. (שם אות כ"ח) ותתן לי מגן ישעך זה גבורה כו' עד ששלשתן נמצאו בדוד. (שם שם) ורבנן אמרי אף בשביל הענוה שנאמר וענותך תרבני. (שם אות כ"ט) וממתנת עד שאכלו האורחים מכאן שגדול הכנסת אורחים מהקבלת פני השכינה, שנאמר אל נא תעבור מעל עבדך וכתיב יקח נא מעט מים. (שם אות ל') מן ד"א תרחיב צעדי תחתי אימתי בזמן שנלחם עם ישבי בנוב, עד לכך נאמר תרחיב צעדי תחתי, נוסף מאמר גדול מאת המעתיק מגמרא סנהדרין צ"ה ע"א. (שם אות ל"ב) אחליטם במכה מתשת כו' וכל אות ל"ג עד סופו. (שם אות ל"ד) וכתיב מריבי עמי שלא ארד מגדולתי שידיינו עמי אותי. (שם שם וגם אות ל"ה) מן סרבנים הן, עד שנאמר ואמרת ביום ההוא הודו לה'. (מזמור י"ח אות ב') שאמר האל הגדול והנורא אוסיפו עליהן מטבעו של אברהם אבינו אל עליון קונה שמים וארץ. (שם שם) הגדול שעשה גדולות במצרים, הגבור שעשה גבורות על הים, והנורא שהוקם המשכן בימיו, שנאמר נורא אלהים ממקדשיך. (שם שם) ודיי הוא בקילוס שקילסו משה רבינו. (שם אות ז') ומנין שהקב"ה עוסק במקרא ביום כו', עד פניו מאדימות. (שם שם) צדיק זה הקב"ה שכתוב בו צדיק וישר הוא, לכך נאמר יום ליום יביע אומר. (שם אות ט') שנאמר ביומו של יהושע וידם השמש והירח עמד וכתיב ביומה של דבורה מן שמים נלחמו וגו'. (שם שם) לילו של אברהם מחוה על לילה של מכת בכורות, ולילה של מכת בכורות מחוה על לילו של גדעון. (שם אות י"א) וכשבאין להכנס אינן יודעין היכן הולכין כו', עד ברק חניתך. (שם סוף אות י"ג) שעמדה לפניו לשיבתו לתחיית המתים, כמד"א והיה לך למשיב נפש. (שם אות ט"ז) ד"א בשמרם עקב רב ששמרם אברהם כו' עד גם האיש משה גדול. (מזמור כ' אות ב') ואם תאמר י"ט הם אמור לו ותפלת החול י"ט ברכות הוון עם מצמית קרן ישועה. (שם אות ג') וחד אמר בצדקה שעשיתם עמי שקבלתם את התורה, שאם לא קבלתם היכן מלכותי. (שם אות ה') ד"א ישלח עזרך מקדש בשכר קדושת שבתות וימים טובים וראשי חדשים, ומציון יסעדך שאתם מצוינין ראשי חדשים שלימין וחסירין כו', עד ד"א השני. (מזמור כ"א אות ב') זה משיח בן דוד הנתבה עד עת קץ. (מזמור כ"ב אות ג') אסתר [נקראת] שעמדה בסתרי סתרים על שהוצרכה להעיר את ישראל ויצאתה לחוץ. (שם אות ה') ד"א אילת השחר למי שקופץ באיל ומאיר להן מתוך החשך וכה"א והנה אימה חשכה כו', עד ותקרא אסתר להתך. (שם שם) עת צרה היא ליעקב כו', עד תשועת עולמים. (שם שם) לך כנוס מכאן שעיקרו של צום באסיפה כו', עד הוצרך לומר אל תאבלו ואל תשתו. (שם אות ו') מן והמן אומר מנער ועד זקן עד ישימו אותו בתוך הבנין. (שם אות י"א) מן תורתה של אור עד ואינן בני אדם. (שם אות ט"ו) פרסיים ומדיים בקשו להרוג לדניאל כו', עד המן הרשע. (שם אות י"ח) מכאן סמכו חכמים, עד ד"א השני. (שם אות כ') בך בטחו אבותינו במצרים בטחו ותפלטמו מיד פרעה. (שם שם) מה תולעת מתעקרת את האילן, עד למורג חרוץ. (שם אות כ"ג) כי אתה גוחי כמד"א בגיחו מרחם יצא מבטיחי על שדי אמי אמרה אסתר כו' עד והיה אומן אותה. (שם אות כ"ה) אבירי בשן כתרוני מכתרן לי, עד את הצדיק. (שם שם) למה נקרא מלקחיים כו', עד וחך אוכל יטעם לו. (שם אות כ"ו) עשו לי כשפים שיעשו ידי ורגלי כאורות כו'. (שם אות כ"ז) ויהי בראות המלך אין כתיב כאן אלא ויהי כראות. (שם אות כ"ח) ומנין ששילם לו נדרו שנאמר ויבן כמו רמים מקדשו, גם המאמר כיון שראה דוד את האריה נתיירא הימנו זימן הקב"ה צבי קפץ האריה אחריו. (שם אות כ"ט) ורבנן אמרי כו', גם הסיום כיוצא בדבר אתה אומר ישראל בטח בה' אלו ישראל, בית הלוי אלו הכהנים והלוים שהם מבית הלוי, יראי ה' אלו גרי הצדק. (מזמור כ"ג אות ה') ד"א שבטך ומשענתך זו משען ומשענה, משען זו

תורה שבכתב, ומשענה זו תורה שבע"פ. (שם שם) יכול בעוה"ז כו', עד בעוה"ב. (שם אות ז') נפשי ישובב לעתיד לבוא ישובבני מן הגליות כו' עד סוף המזמור. (מזמור כ"ד אות ז') שהסתכל ואין גר עומד ממנו שנאמר ויראו כי אין איש. (שם שם) בא וראה, עד סוף אות ז'. (שם אות ט') וצדקה מאלהי ישעו, שנאמר וענתה בי צדקתי. (שם אות י') וכיון שראו כל ישראל כך עד ונחמתני בעוה"ב. (מזמור כ"ה אות א') לכך נאמר ה' נפשי אשא, עד ולא תבוא עליו השטף, כ"ה בכל כ"י רק נשטט בדפוס ראשון, וגם בדפוס וויניציא ואח"כ בכל הדפוסים, וזה ראי' למה שכתבתי כי דפוס וויניציא נדפס מן דפוס קאנשט'. (שם אות ב') ר' שמעון בש"ר סימון ר' אלכסנדרי אומר ממה שאת מחדש אותנו כו', ובכל כ"י האחרים ובנדפס חסר מאמר שלם מן מאמר של ר' שמעון עד אמצע מאמר של ר' אלכסנדרי. (שם אות י"ג) ואח"כ נותן לנביאים, שנאמר כי לא יעשה ה' אלהים דבר כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים. (שם אות י"ד) מן לפיכך שנאת חמס שנאוני עד סוף המזמור. (מזמור כ"ו אות ג') וכן אמר שלמה כו' עד תן לנו שכר טוב. (שם אות ה') ובמה היו מקיפין אותו בלולב והדס וערבה בימין ואתרוג בשמאל, שנאמר ולקחתם לכם. (שם שם) א"ר לוי מי שהוא נוטל לולב גזול למה הוא דומה כו' עד לשמיע בקול תודה. (שם אות ו') א"ר אבין יש הלל שיש בו לשעבר כו' עד סוף אות ו', ובכ"י האחרים ובנדפס המאמר קטוע. (שם אות ז') מן והשליכו אותו במותו פעם שניה עד ונכנס בחייו בכבודו לגן עדן. (שם שם) אבל אני בתומי אלך כו' עד סוף המזמור. (מזמור כ"ו אות ב') כיוצא בדבר כו' עד עמו אנכי בצרה, גם במאמר ר' ברכי' בכ"י א' ו' נוסחא אחרת מאשר הוא בכ"י האחרים ובנדפס. (שם אות ד') אורי בר"ה שהוא יום הדין שנאמר והוציא כאור צדקך ומשפטך כצהרים, וישעי ביו"כ שיושיענו וימחול את כל עונותינו, ובכ"י האחרים ובנדפס איתא אורי בר"ה וישעי ביו"כ, לא זולת. (שם שם) א"ל הקב"ה אין לך רשות ליגע בהן אעפ"כ לך וראה במה הן עסוקין כו' עד מכאן ואילך. (שם שם) בתורה שנקראת זאת שנאמר זאת התורה. (שם אות ה') מהו ותפשתי ועזבתי שכן בל"י עזוב אותו אפיסטון. (שם אות ו') אראב"כ שלש עבירות נעשה בעולתו של שמואל, כתיב והפשיט את העולה וטלה של שמואל הוא ועורו ומחוסר זמן, והתורה אמרה והיה שבעת ימים תחת אמו ומיום השמיני והלאה, וטלה שלו לא היה בן שמונת ימים ולוי היה שמואל, אבל בכ"י האחרים ובנדפס המאמר קטוע ואיתא רק „הוא ועורו ומחוסר זמן ולוי היה". (שם אות ז') תני בש"ר יוסי למה נקוד על לולא עד ד"א לולא, הוא הוספה מאיזה מעתיק מגמרא ברכות ד' ע"א והובא אח"כ פנימה. (מזמור כ"ח אות ב') לפיכך עלו חיים מן התנור וירדו ליאור, שנאמר רק ביאור תשארנה. (שם שם) ועתיד ליפרע לנו שכר שלם על אחת כמה וכמה שאנו חייבים למסור נפשנו על קדושת השם. (שם אות ב') לבד בך נזכיר שמך מה לבד בך קומיך לבך נברכך ונזכיר שמך לבדך ולא לאל אחר. (שם אות ה') וחותמין בא"י יוצר המאורות. (שם שם) אלו המולדות כמה שנאמר ויעש אלהים את שני המאורות הגדולים, וכתיב עשה ירח למועדים, והם המינין שאין חושבין לא מועדים ולא תקופות. (מזמור כ"ט אות א') א"ל הקב"ה אני מעכב אותם כו'. (שם שם) אלא סובלין עול האומות בעבור קדושת שמו. (שם שם) ד"א בני אלים בניהון דתקיפיא, כד"א (ויקח את אילי הארץ). [ואת אילי הארץ לקח] (שם אות ב') הבו לה' בני אלים בני אברהם יצחק ויעקב אף אתם ברכו ברכה ראשונה אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב כו' עד סוף המזמור, ונוסף ג"כ בהגהות הרא"פ, ומן הוספה שלו הדפיס הרב החכם החוקר מהר"א יעלינעק בבית המדרש ח"ה צד 55. (מזמור ל' אות ו') ארוממך ה' מגלות בבל עד סוף המזמור. (מזמור ל"א אות ח') ואני אמרתי בחפזי אין נגרזתי כו', עד ד"א אמונים נוצר ה' אלו ישראל. (שם אות ט') בין המאמין ולמי שאין מאמין, בין עובד אלהים לצורך אלהים, לאשר לא עבדו שלא לצורך אלהים. (שם שם) ומשלם על יתר עושה גאוה אלו שאר תלמידיו כו'. (מזמור ל"ב אות ב') ר' אליעזר בן יעקב כו'. (שם שם) אלו העונות, ואנכי לא אשבחך אלו המצות. (שם שם) ד"א אשר אדם כו' כל אות ג'. (שם אות ד') הזהר שלא יחטאך עד סוף המזמור. (מזמור ל"ה אות ב') אני משבחך בכל איברי בראשי אני כופף וקודה בתפלתי כו' עד סוף המזמור, עיין בפרק זה הערה א', כי המאמר הזה הביאו הקדמונים. (מזמור ל"ו אות א') וכן דבורה אמרה קום ברק, וכי שביה של ברק היה שהוא אומר קום ברק ושבה שביך כו', וכן מובא זה בילקוט תהלים רמז תשכ"ד, וילקוט ברכה

רמז תתקס"ג. (שם שם) וכשהיו הנשים משחקות ויוצאות לחול היו מענות ואומרות הכה שאול באלפיו ודוד ברבבותיו כו', עד שנאמר למנצח לעבד ה' לדוד. (שם אות ו') עובדא הוה בחד דהוה מדליק שרגא כו'. (מזמור ל"ט אות ב') מעשה היה במלך פרס שנטה למות כו'. (שם אות ג') אם שור למה פר ואם פר למה שור כו' עד לכך נאמר אשמרה דרכי מחטוא בלשוני. (שם אות ד') ד"א למנצח לידותון אלו כת של דיינין כו' עד אשמרה לפי מחסום. (שם שם) אשמרה לפי מחסום וכי יש מחסום לפי כו'. (שם שם) וכה"א אשמרה דרכי מחטוא בלשוני ואומר ודברת בם, בם תהא מדבר ולא בלשון הרע ולא בדברים בטלים. (שם שם) המלות „מאן בעי חיי אמרו לו לקנות חיים מי יכול אמר להם" ליתא בכ"י האחרים ובנדפס. (מזמור מ' אות א') מן קוה אל ה' חזק ויאמץ לבך עד סוף אות א'. (שם אות ב') מן שהולכת לגיהנם עד לכך נאמר ויעלני מבור שאון. (שם שם) ואין סלע אלא מקום מרום וגבוה מאד, שנאמר הוא מרומים ישכון מצדות סלעים, לכך נאמר ויקם על סלע רגלי. (שם אות ג') אשרי הגבר עד סוף אות ג'. (שם אות ד') שנידונין בה הרשעים כו' עד א"ר ברכיה. (שם סוף אות ד') מן אין ערוך אליך עד סוף המזמור. (מזמור מ"א אות ב') שממלט יצר טוב מיצר הרע, ומ"ט דר' אסי שנאמר ה' ישמרהו ויחייהו. (שם שם) אשרי משכיל ונותן אל דל, מהו משכיל שמסתכל וחושב עליו היאך להחיותו. (שם שם) אם רצונך טול ממני כו'. (שם אות ז') פקח הוא דוד יודע הוא מה שהוא עושה. (שם שם) אוכל לחמי הגדיל עלי עקב אפילו תלמידיי מגדילים עלי בעקב כו', עד אמר דוד. (שם אות ח') והכתיב אל תאמר אשלמה רע כו'. (שם שם) בזאת ידעתי כו'. (מזמור מ"ב אות ה') שמשם נחרמו האומות לפי שלא קיבלו את התורה ספרו בגוים כבודו כו'. (שם אות ד') והן יורדין עד שהיה מגיע רגליהם לשאול נגעו רגליהם לשאול מיד הן עולין לכך נאמר מוריד שאול ויעל. (מזמור מ"ה אות ו') יפיפית מבני אדם אלו בני קרח. (מזמור מ"ו אות ב') יהיו דבוקים בכסא הכבוד תחת כנפי השכינה. (שם אות ג') יהמו יחמרו מימיו כו', עד ה' צבאות עמנו אמרו בני קרח אל הצדיקים. (מזמור מ"ח אות א') מלאכי השרת אמרו כו', עד וכי אלהינו אינו גדול. (שם אות ד') והיכן המים עולים על תשע מאות ריטאות. (מזמור מ"ט אות ג') אפתח בכנור חידתי, עד סוף המזמור. (מזמור נ' אות א') שאלו המינין כו', עד למה הזכיר כאן שמו של הקב"ה. (שם אות ג') פיך שלחת ברעה, עד סוף המזמור. (מזמור נ"ב אות ג') לא נתנו בדעתם על מה שכתוב בתורה כו' עד הוי לא שמו אלהים לנגדם סלה, ונמצא במזמור זה עוד מאמרים אשר אינם נמצאים בכ"י האחרים ובנדפס, עיין בהערות שלי. (מזמור נ"ה אות א') אמר לו לך שלח לי הקב"ה אין אדם מפיר עצתו של אחיתופל אלא אתה, מתוירא היה מעצתו שהיתה גדולה כו', עד כאשר ישאל איש בדבר האלהים. (שם אות ה') אשר אין חליפות למו זה אחיתופל וסייעתו כו' עד והמה פתיחות דבריו פתוחין. (שם אות ו') השלך עליו טוענך והוא דרי בהדך, עד סוף המזמור. (מזמור נ"ז אות א') מן ותפשו בדין כל המאמר עד ועתה ישמע. (שם שם) מן התורה מותר להרוג ותחום עליך צניעות שהיתה בך כו', עד שעשה עצמו כסוכה. (שם אות ב') חנני ה', כל אות ב' והתחלת אות ג' עד באלהים אהלל דבר. (שם אות ד') כי הצלת נפשי ממות, עד סוף המזמור, ומובא גם בילקוט רמז תשע"ה. (מזמור נ"ז אות א') ד"א חנני שלא יגרמו העונות ויחרב הבית חנני בגלות, בך חסיה נפשי במלכיות שלא יהיו מכלות אותנו. (שם אות ד') עורה כבודי עורה איתער איקרי מן קומי איקרי דברייי כו', עד סוף אות ד'. (מזמור נ"ח אות א') א"ר יצחק מה הוא אומנתו כו', עד ד"א האמנם ווה נוסף מן נמרא חולין פ"ט ע"א. (שם שם) אמש אמר דוד כו' עד כך צדיק אתה ממני. (שם אות ב') חמס ידיכם תפלסון הידים נבראו לעשות טובה וצדקה כו'. (שם שם) כך הוא יעשה הקב"ה למלשינים כו', כל המאמר עד אמר הקב"ה אתם אמרתם לשון הרע. (שם אות ד') ד"א נפל אשת נופלין אתם כאישות כו', עד סוף המזמור. (מזמור נ"ט אות ה') לפי שבעולם הזה כו' עד סוף המזמור, וכן מובא בילקוט רמז תשע"ז. (מזמור ס' אות ב') מהו פצמתה דלתיה כו', והוא הוספה מאיזה מעתיק ע"ש בהערה. (שם אות ג') מן נתתה ליראיך נס להתנוסס עד סוף המזמור. (מזמור ס"א אות ג') מן ד"א עד סוף המזמור. (מזמור ס"ח אות ב') כל אדם אינו אומר כו' עד כבשר בתשובה. (מזמור ס"ח אות ב') מן ד"א ואויבי ה' כיקר כרים א"ר אחא יבואו הרשעים לכבוד הברים כו', כל המאמר עד סוף המזמור מאמר גדול וכן הוסיף זה ג"כ הרא"פ בהגהות שלו

ועפ"י הגהות שלו העתיק ההוספה הרב החכם הנודע מהר"א יעללינעק בבית המדרש ח"ה דף ע'. (מזמור ס"ט אות ב') טבעתי ביון מצולה בגלות בבל כו', וטובא גם בבית המדרש שם דף ע"ה, גם נמצא שינויים רבים במזמור הזה. (מזמור ע"א אות ג') עד סוף המזמור וטובא ג"כ בבית המדרש שם. (מזמור ע"ב אות ג') ד"א משפטיך למלך תן אלו היסורים כו', עד ד"א משפטיך למלך, וכן מובא בילקוט רמז תת"ה. (שם אות ד') מן ישצוט עניי עם יושיע לבני אביון, עד סוף המזמור. (מזמור ע"ג אות א') וכה"א אך טוב לישראל אלהים כו', עד יסורים שהביא עליהם טובים הם. (שם שם) ד"א אין חרצובות אחר הקב"ה לא דיי להם כו', עד ד"א השני וזה הוספה מגמרא שבת ל"א ע"ב. (שם אות ב') ואין שית אלא פזיקים ובעלי חטם כמה"א שטיר ושית. (מזמור ע"ה אות א') ואז נודה לך לעוה"ב שנאמר הודינו לך אלהים הודינו וקרוב שמך הודינו מטיב, הודינו מכה,בין מטיב בין מכה מודים אנחנו לך ושמך קרוב בפינו. (שם שם) נמוגים ארץ וכל יושביה בומן שביקש הקב"ה ליתן תורה לישראל כו'. (שם אות ג') א"ר ברביה בש"ר לוי מלכות זו משפיל ומלכות זו מרים נבנסו מלכות יון ופרס ויצאה מלכות בבל. (שם שם) ד"א זה ישפיל וזה ירים משפיל משפחה זו, ומרים משפחה זו. (שם אות ד') ארבעה כוסות שהן פורעניות לרשעים כו', בכ"י האחרים ובנדפס חסרים הראיות מהכתובים. (מזמור ע"י אות ג') כדמתרגמינן והוא כהן לאל עליון והוא משמש קדם עילאה. (שם אות ד') עד סוף המזמור. (מזמור ע"ז אות א') עד שתודיעני כמה אתה נותן ארך אפים לרשעים בעוה"ז, וכן במאמר שלאחריו חייך אני עונה אותך ומודיעך א"ל אני נותן להם ארך אפים בעולם הזה כדי שיחזרו בתשובה לפני ויעשו זדונות כשגגות. (שם שם) כן כשהקב"ה מראה לצדיקים הצרות הבאות על ישראל כו'. (שם אות ג') מהו האפס לשון יון עזוב אפס, כ"ה גם בכ"י האחרים וחסר בדפוס ראשון, ואח"כ בכל הדפוסים. (שם אות ד') מן על כן אני אומר השכח חנות אל, עד סוף המזמור. (מזמור ע"ח אות ג') דק כבפור על הארץ מה כפור זה דק והארץ בולעתו, כך המן דק והאיברים בלעו אותו כו', עד שנעשו אבירים וגבורים כמלאכים. (שם אות ח') בשאילת מן ושליו ומי באר ושאר נסיונות מה סופיהון, (שם אות ט') שהתאוו לשלטנותן, עוד שם שנאמר והתוית תו, עוד שם ד"א התו לשון כעס והרה דמתרגמינן חרדה תיוהא. (שם אות י') בתחלה היו המצרים וישראל ממלאין את חביותיהם מים כאחת, והיתה החבית של ישראל מלאה מים, וחבית של מצרים מלאה דם. (שם אות י"א) ומי הביאו, הנשר הביאו פנן עדן כו', עד אלא הדוכיפת. (שם אות כ') מאה אמה כקרני הראם הזה, וי"א לאורכו מרדו, וי"א לעיגולו מרדו ויבן כמו רמים אל תקרי רמים אלא ראמים. (מזמור פ' אות א') נמצא מאמר החסר בכ"י האחרים ובנדפס וכך איתא שם: ר' יהושע הכהן ב"ר נחמי' אמר בש"ר שמואל בר רב יצחק „למה נקרא שמו פתואל שפתה לאל בתפלתו וזהו שמואל הרמתי שנאמר ויקבצו המצפתה וישאבו מים, אמר ר' ירמי' בשם ר' יצחק" כו' ותשמט המאמר מר' יצחק א' עד ר' יצחק ב', ונמצא לנכון גם בילקוט ריש יואל. (מזמור פ"א אות ד') א"ר אבהו שהקב"ה מסבים עמהם את החשבון, ד"א אשרי העם אלו סנהדריות כו'. (שם שם) א"ר יאשי' והלא או"ה כמה קרנות יש להם כמה בוקיונוס יש להם כמה סלפידין יש להם, ובכ"י האחרים ובנדפס הלשון משובש והלוא או"ה יש להם ספק ידים אלא ישראל הם יודעים לרצות להקב"ה בשופר. (שם שם) שהם קלים במשלחתה של תורה כאילה. (שם אות ו') כי חוק לישראל הוא כו' גם אות ז' עד סוף המזמור. (מזמור פ"ב אות א') באמצע הדיינין ישפוט עד יבא דבר שניהם. (מזמור פ"ג אות ג') כל המאמר מן אהלי אדום וישמעאלים עד סוף המזמור. (מזמור פ"ד אות ג') אריב"ל כל מי שהוא נכנס לבתי כנסיות ובתי מדרשות זוכה ונכנס בבתי כנסיות ובתי מדרשות לעוה"ב, שנאמר אשרי יושבי ביתך עוד יהללוך סלה. (שם אות ד') ילכו מחיל אל חיל וכו', עד ד"א מחיל אל חיל. (שם שם) א"ר פנחס הכהן מכלל שאחרים מקטרגים, וכ"ה בילקוט תהלים שם. (מזמור פ"ה אות ב') נשאת עון עמך, מי נושא עון, הארץ אשר הם יושבים עליה, שנאמר העם היושב בה. נשוא עון, וכן מובא בילקוט שם. (מזמור פ"ו אות ז') א"ר יצחק יפתח ה' לך את אוצרו הטוב, עד שהוא פותח עד שהוא נודד כביכול תוהא ארך אפים. (מזמור פ"ז אות ו') שנאמר ולציון יאמר איש ואיש יולד שם, אלו משיחי ה' משיח בן דוד ומשיח בן אפרים, ואין יולד אלא הרמת ראש, כמה"א בטרם

הרים יולדו. (שם שם) א"ר ברכי' הבתורים מרכיבין על הסוסים כו'. (שם שם) א"ר אלעזר וגם מהם אקח כו', כ"ה גם בכל כ"י רק נשמט בדפוס ראשון ואח"כ בכל הדפוסים. (מזמור צ' אות ג') ושבעון נמשל כשור לפי שהי' מזלו מזל שור ראובן טלה ושמעון שור. (שם אות ז') והוא טלבוש לצדקיהו שהוא רשע שנאמר ושינא את בגדי כלאו. (שם אות י') אברהם קרא לו מקום כו' עד הנה מקום אתי. (שם אות י"ב) ומה היתה התשובה כו', עד ומה זרמתם. (שם אות י"ג) נוסף מאמר גדול. (שם אות ט"ו) ימי שנותינו בהם שבעים שנה כשנותיו של דוד כו' בר קפרא אמר כו', עד א"ר חיננא בר יצחק. (שם אות י"ח) לבוש ומעוטף בציצית ודמותו כמלאך אלהים וגם כל כך למה עד שנאמר הוד והדר לבשת. (מזמור צ"א אות א') שנתלונן בצלו, ד"א מי אמר המזמור הזה כו', ד"א זה בצלאל כו'. (מזמור צ"ב אות ג') שהי' הקב"ה מוציא הדיבור מפיו והוא נחלק לכמה מאורות, שנאמר ה' יתן אומר המבשרות צבא רב. (שם אות ח') מעשה בר' שמעון בן חלפתא כו', וכן מובא בילקוט תהלים רמז תתמ"ג. (שם אות ט') ואתה מרום לעולם ה' א"ר ברכי' בו' עד סוף אות ט'. (שם אות י"ג) מעשה באחד שהיה עושה דייתיקי כו', מובא גם בילקוט תהלים רמז תתמ"ו. (שם אות י"ד) מן שאילו שמעתי ולא אבלתי כו' עד ומעץ הרעת טוב ורע. (מזמור צ"ג אות ז') לכך נאמר נשאו נהרות ה' כו' עד משל למלך. (שם אות ח') והגבהת קולן של רשעים הגבהת קולה של תורה וקולו של בית המקדש או השפלת קולן של רשעים. (מזמור צ"ד אות ב') כמה דמפרגל בר נש ית בריה ה' אלהיך מפרגל לך. (שם שם) תיסרנו יה קודם מיסרך ואח"כ מנחילך תורה וארץ ישראל וחיי עולם הבא. (מזמור צ"ה אות ב') מלך בשר ודם אם יאמרו לו הארץ שלך כו', עד מלך בשר ודם השני, ונמצא גם בילקוט תהלים רמז תתנ"ב. (שם סוף אות ג') מן לכך נאמר אשר נסוני אבותיכם עד סוף המזמור, וכל מזמור צ"ו צ"ז צ"ח והתהלת מזמור צ"ט, וכן הוסיף המאמרים בגליון המדרש ועל פי הוספה שלו נדפס בבית המדרש ח"ה צר ע"ח, ומה שהוסיף הרא"פ כל מזמור צ"ט ונדפס גם בבית המדרש אך למיר הוא, כי רק ההתחלה חסר, ובכ"י האחרים ובנדפס נתחבר למזמור צ"ח, וזה נתהוה כי נשמט דף אחד בכתב יד אשר ממנו העתיק המעתיק ונשאר עד היום נלקה בחסר. (מזמור צ"ט אות ד') וששואל בקוראי שמו כו', עד סוף המזמור. (מזמור ק' סוף אות ב') כיון שראה משה כך, סידר עליה מזמור לתודה, ונמצא גם בילקוט תהלים רמז תתנ"ד. (מזמור ק"א אות ג') ארבע כתות אינן רואות פני השכינה כו'. (מזמור ק"ג אות ב') מה שאין כן הצייר יכול לעשות ולא הכסף כו', עד לעולמי עולמים. (שם אות ה') אמר דוד תבא הנפש כו', עד איזה מקומו. (שם אות י') אם יטול אדם חבית מלאה מים ויתן פיה למטה ישפוך מה שבתוכה. (שם אות י') ישב משה וחישב כו', עד ומשה היה רועה. (שם אות י"א) ארשב"נ הוי בר נש, עד ארשב"נ השני וכן הוא בילקוט. (שם אות י"ח) ז"ה בגימטריא שנים עשר כחדשי השנה. (שם שם) א"ר תנחום בר הנילאי ראית מימיך משוי קשה לעשרה ונוח לאחד. (מזמור ק"ד אות ב') תאמר שהן נובעין שבתו כולו, לאו אלא כתיב זכר רב טובך יביעו, שהן נובעין כמעין המתגבר, וכן הוא בילקוט רמז תתס"ב. (שם אות ד') עד שלא יצאו ישראל ממצרים גדול היית, וכשיצאו ישראל ממצרים נתגדלת מאד, כ"ה גם בכ"י האחרים רק נשמט בדפוס ראשון ואח"כ בכל הדפוסים. (שם אות ו') המהלך על כנפי רוח, א"ר הונא בר פפא בשר ודם רכובו טוענו אבל הקב"ה הוא טוען את רכובו, בשר ודם ע"י שיש ממש ברכובו טוענו, אבל הקב"ה המהלך על כנפי רוח, כ"ה גם בכ"י האחרים רק חסר בדפוס ראשון בשגגת המדפיס, ואח"כ חסר גם בכל הדפוסים ונמצא לנכון גם בילקוט רמז תתס"ב. (שם אות ח') ר' יהודה ור' נחמי', ר' יהודה אומר כו' נוסחא אחרת בכ"י האחרים ובנדפס. (שם אות ט') המשלח מעיינים בנחלים אלו מקוואות שטובלין בהם בעלי נגעים הטמאים באהל המת. (שם אות י"א) ועשב לעבודת האדם זה פשתן ממנו מלאכת עבודה ללבוש האדם. (שם אות ט"ז) א"ר יוחנן לא היה העולם ראוי להשתמש כו', עד א"ר שילא כו'. (שם שם) א"ר ברכי' כו', כ"ה בכל כתבי יד וחסר בדפוס ראשון ואח"כ בכל הדפוסים. (שם אות י"ז) ולבקש מאל אכלם אלו ישראל כו', עד תזרח השמש יאספון. (שם אות י"ח) א"ר אסי אלו בני אדם שמתעסקין בתורה מערב ועד בוקר שהן עתידין לקבל שכרן. (שם אות כ') זה הים גדול ורחב ידים, זה אוקיינוס, שם רמש ואין מספר אלו דגת וקשקשת. (מזמור ק"ה אות ג')

ופירושו

ופירושו מקום ששמו תקוע מעולה לשמן. (מזמור ק"ו אות ד') רב הונא ורב אחא אפי' מגעורי לא הוות, עד ונמצא למד. (שם אות ה') ד"א ויקנאו למשה מלמד שכל אחד ואחד השקה לאשתו מי סוטה. (שם אות ח') א"ר ברכי' ירל להון מן צדקיהן, ור' שמואל אמר שנעשו דלים כו' עד כענין שנאמר, וכן מובא בילקוט רמז תתס"ה. (שם אות ט') בצר לך מתוך צרה, ומצאוך כל הדברים האלה מתוך תפלה, עד אשר נשבע להם זה הקץ. (מזמור ק"ז אות ה') עד סוף המזמור. (מזמור ק"י אות ה') מן ד"א נאום ה' א"ר שלום הלוי כו' עד סוף המזמור. (מזמור ק"ד אות ד') ולא גילו מסתורין כו', כל המאמר ליתא בכ"י האחרים ובנדפס. (שם שם) מי שאמר והיה העולם יעיד שאין בישראל אלא הוא. (מזמור קל"ז אות ג') ד"א חבלי מות, כמו חבלי נביאים, חבלי שאול הם חבלי רשעים. (שם אות ה') ויש אומרים אף אדם נקרא יקר, שנאמר אוקיר אנוש וגו'. (מזמור קי"ח אות ט') נמצא בכ"י א' ו' גם בכ"י ד' ה' ח' מאמר החסר בכ"י ב' ג' ד', ובנדפס, וכן הוסיף זה הרא"פ בגליון.

גם נמצא בכ"י א' וכ"י ו' התחלת מזמור קי"ט כמו שתראה בפנים הספר, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס.

מו) התוספות שהוספתי הנמצאים בכתבי יד האחרים ומהם גם בנדפס.

בפרק הקודם ערכתי רשימה מכל המאמרים הנמצאים בכ"י א' (אשר שמתי לפנים הספר) ומכ"י ו' (הדומה לכ"י א') וחסרים בכ"י האחרים ובנדפס. ועתה אתן לפני הקוראים רשימה מכל המאמרים הנמצאים בכ"י האחרים ואינם נמצאים בכ"י א' ו', אשר הוספתים בפנים הספר בשני חצאי מרובע, ומהם אשר הבאתים בהערות שלי, (מלבד מאמרים קטנים אין מספר אשר הוספתי), ויען כי הכתבי יד אשר היו לפני אינם דומים, ולפעמים נמצאים המאמרים באיזה כ"י ואינם נמצאים בכ"י האחרים, לכן ארשום אצל כל מאמר ומאמר אשר הוספתי באיזה כ"י נמצא ההוספה ההיא, גם אם נמצא ההוספה בשו"ט הנדפס מכבר או לא. כי לא כל ההוספות הנמצאות בכתבי יד נוספו בנדפס, ונמצא מאמרים אשר הוסיף המדפיס מוויניציא (ונדפסו אח"כ בכל הדפוסים) עפ"י כ"י ב' ד' ה' ז'. ולא נמצאים בכ"י ג' (אשר עפ"י נוסח הכ"י הזה נדפס דפוס ראשון), גם אינם נמצאים בכ"י א' ו', והמדפיס מוויניציא לא הוסיף על כל המדרש רק עד מזמור ל"ז סוף אות ג', (עיין מבוא פרק י"ז אות א' ואות ב'). והרב החכם מוהר"ר אברהם פראווינציאלי (הרא"פ) בהגהות שלו, כאשר ראה בדפוס ווניציא איזה מאמר אשר לא מצא בכ"י שהי' לפניו רשם בצדו „אינו בכתובים" ר"ל לא נמצא בכתבי יד שלו, (עיין בפרק י"ג), והרב התוקר והחכם הגדול מהר"א ד"ר יעלליגעק בבית המדרש ח"ה צד 83—86 עשה רשימה מן המאמרים אשר הרא"פ כתב עליהם „אינו בכתובים". אולם הרא"פ לא שם עינו לציין את כל ההוספות, ומה שרשם על מזמור צ"א וצ"ב והביאם בבית המדרש שם נמצאים גם בדפוס ראשון, ולא הוסיפם המו"ל מוויניציא, ולקוחים ההוספות מפדר"א עיין פרק ד' סימן 9. גם בפרק הזה ברשימה ממזמורים הנ"ל, וברשימה אשר אני נותן בזה ימצא הקורא כל ההוספות אשר נוספו, אתת לא נעדר, ואשר הוספתים בגוף הספר.

(מזמור א' אות ב') אשרי האיש עד ודוד בירך את ישראל באשרי, הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ג' ד' ז' (בכ"י ה' חסרים הרבה דפים בהתחלה עיין פרק י"ב), וגם בנדפס עי' הערה ל'. (שם אות ג') כיוצא בדבר עד מכל המזמורים, הוספתי כמו שהוא בכ"י ד' ז' ונוסף בדפוס ווניציא ואח"כ בכל הדפוסים, ולא נמצא בכ"י א' ב' ג' ו' ח' ולא בדפוס ראשון, וההוספה נוסף בדפוס ווניציא שלא במקום הראוי עיין הערה מ'. (שם אות ד') ד"א כי שמש ומגן עד אלא עומדין, הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ג' ד' ז' גם בדפוס ראשון ובדפוס ווניציא והרא"פ רשם בגליון המדרש „אינו בכתובים" עי' הערה נ"ח. (שם אות ה') עמד יצחק עד ויברך אותו, הוספתי כמו שהוא בכל כ"י (מלבד כ"י ו') ובנדפס עי' הערה ע"ז. (שם אות י') שלש מתנות טובות עד חוטבי עצים, הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ד' ז' ונוסף גם בדפוס ווניציא ואח"כ בכל הדפוסים, וחסר בכ"י א' ג' ו' ח' ובדפוס ראשון ובילקוט תהלים שם ונוסף מאיזה מעתיק שהוסיף מן מזמור י"ז ונובע מירושלמי קידושין פ"ד ה"א

דף ס"ה ע"ג עי' הערה קל"ב. (שם אות י"ג) נחלקו לג' כתות עד היא תבואנו, הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ד' ז' וחסר בכ"י א' ג' ו' ח' ובדפוס ראשון, ונוסף בדפוס ווניציא ואח"כ בכל הדפוסים, ולקוח מגמרא סנהדרין ק"ט ע"א עי' הערה קע"ב. (שם אות י"ד) מן ואת מרצא שנשתייר אלעזר עד שנגזרה גזירה, הוספתי עפ"י כ"י ב' ד' ז', וחסר בכ"י א' ג' ו' ח' ובילקוט ובכל הדפוסים עי' הערה קצ"ה. (שם אות י"ח) הוספתי מן הה"ד מורשה קהלת יעקב עד אל כל קהלכם, כמו שנמצא בכ"י ב' ד' ז', ונוסף גם בדפוס ווניציא ולא נמצא בכ"י א' ג' ו' ח' ולא בדפוס ראשון עי' הערה רמ"ב. (שם אות כ') בכ"י א' ובכ"י ו' נמצא נוסחא אחרת מאשר הוא בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס, והוא המאמר אמר להם הקב"ה אם כן תרד כל אומה כו' ע"ש בהערה רע"ז. (מזמור ב' אות ב') מן ד"א למה רגשו גוים וש"ה היושב על חוג, עד ודוד רואה ואמר להם למה רגשו גוים, הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ג' ד' ז' ובנדפס וגם הרא"פ רשם בצד המדרש "אינו בכתובים", וחסר בכ"י א' ו' עי' הערה ה'. (שם אות ג') מן יבוא הגובאי עד והוא אומר, חסר שורה שלימה והוספתי כמו שנמצא לנכון בכ"י האחרים ונשמט גם בדפוס ראשון ובדפוס ווניציא ואח"כ בכל הדפוסים עי' הערה ט"ז. (שם אות י"ב) מן נשקו בר זש"ה חסד ואמת נפגשו עד וישק לו, הוספתי כמו שנמצא בכ"י ב' ד' ז', וחסר בכ"י א' ג' ו' ח' ובנדפס, והרא"פ לא העיר מאומה על זה עי' הערה פ"ה. (מזמור ג' אות ג') מן והיו בו מאה ועשרים וחמשה קנטרין עד ומנך לא מנעת מפיהם, הוספתי כמו שנמצא בכ"י ב' ד' ז', וחסר בכ"י א' ג' ו' ח' ובנדפס, והרא"פ לא העיר על זה מאומה עי' הערה נ"ד. (מזמור ד' אות ג') א"ר אושעי' תפשו למשה, כ"ה בכ"י ב' ד' ז', וחסר בכ"י האחרים ובנדפס וליתא בירושלמי, עי' הערה י"ד. (שם שם) שנא' וחוג שמים יתהלך כו', הוספתי וכ"ה בכ"י ב' ד' ז', וחסר בכ"י א' ג' ו' ובנדפס ובירושלמי שם, ובכ"י ח' חסר הרבה עי' הערה ל"ז. (שם אות ח') מן ע"י נתן הנביא עד ע"י השני נשמט, וחסר בכל כ"י ובנדפס, והוספתי ע"ש בהערה ס"א. (שם אות ט') אחרי המלות כדי להבריח את המזיקין מן הבית נמצא בכ"י ב' ד' ז' הוספה לקוח מן תנחומא קדושים אות ו' והבאתיה שם בהערה ע"ג, וחסר בכ"י א' ג' ו' ח'. (שם שם) היכף לסמיכה שהיטה, הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ד' ז' ובירושלמי ברכות שם וחסר בכ"י א' ג' ו' ח' עין בהערה ע"ו. (מזמור ה' אות א') ד"א וממדבר מתנה, הוספתי כמו שהוא בכ"י ד' ז' וחסר בכ"י א' ב' ג' ו' ח' ובנדפס, עי' הערה י"א. (שם אות ז') ומבקש שיתפללו הבריות, הוספתי כמ"ש בכ"י ב' ד' ז' וחסר בכ"י א' ג' ו' ח' ובנדפס, עי' הערה מ'. (שם אות ח') בשעה שהגלה נבוכדנצר, הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ד' ו', וחסר בכ"י האחרים ובנדפס, עי' הערה נ'. (מזמור ו' אות א') חביבה המילה עד שנאמר אם לא בריתי יומם ולילה, הוספתי כמ"ש בכ"י ב' ד' ז' ונוסף גם בדפוס ווניציא ואח"כ בכל הדפוסים, וליתא בכ"י א' ג' ו' ח' ובדפוס ראשון, והיא הוספה מאוחרת, ונוסף שלא במקומו ואני הוספתיה בפנים בסוף המאמר, עי' הערה ז'. (מזמור ז' אות ג') א"ל הקב"ה אלו היה מזלו כו', הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ד' ז' וחסר בכ"י האחרים ובנדפס, עי' הערה כ"ד. (שם שם) לשון שבועה כיוצא בדבר, הוספתי כמ"ש בכ"י ב' ד' ז' וחסר בכ"י א' ג' ו' ח' ובנדפס, עי' הערה כ"ח. (שם אות ו') אמר לו הקב"ה למשה כו' עד אשר נשבעת להם בך, הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ד' ז' וחסר בכ"י האחרים ובנדפס, וכן ליתא בילקוט שמואל רמז תרל"ז, וילקוט עקב רמז תתנ"ג והוסיף זה מן מדרש קה"ר, עי' הערה ל"ז. (שם שם) ועל אותה שעה הוא אומר ושבח אני את המתים כו' עד והאש ירדה, הוספתי כמו שנמצא בכ"י ב' ד' ז', וחסר בכ"י האחרים וכן בדפוס ראשון, ונוסף בדפוס ווניציא ואח"כ בכל הדפוסים והרא"פ רשם בגליון המדרש "אינו בכתובים", ונוסף מן מדרש קה"ר פ"ד פ' וטוב משניהם, עי' הערה ל"ח. (שם אות ז') נמצא בכ"י ב' ד' ז' הוספה א"ר יוחנן תלמיד היה לו לר' מאיר וסמכום שמו שהיה אומר על דבר ודבר של טומאה מ"ח טעמי טומאה כו', ולא נמצא בכ"י א' ג' ו' ח' ולא בנדפס, והיא הוספה מאוחרת מן גמרא עירובין י"ג ע"ש ולא הוספתי בפנים רק הבאתיה בהערה מ"ט. (שם אות י"ח) על ה' חטאות נהרג שאול כו', עד ועל אשר לא שמע לשמואל, נמצא בכ"י ב' ד' ז', ונוסף אח"כ בדפוס ווניציא, ולא נמצא בכ"י א' ג' ו' ח' ולא בדפוס ראשון, וההוספה ההיא נוסף באמצע המאמר, כי הובאה מחוץ פנימה ולקוח מן וי"ר פכ"ו אות ז', עיין הערה ע"ז. (מזמור ח' אות ב') ועשה הקב"ה חסדו עד שאין להם מענה ותשובה, הוספתי כמו שהוא בכ"י

ד' ז', ונוסף בדפוס ווניציא ואח"כ בכל הדפוסים, וליתא בכ"י א' ב' ג' ו' ח' ובדפוס ראשון, והוסיף מעתיק אחד באמצע, ונובע מפסיקתא רבתי פסקא כ"ה, עיין הערה כ'. (שם אות ז') מה אנוש כי תזכרנו א"ר ברכיה עד אמרו לו מה אנוש, הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס, אולם בנדפס נשמט המאמר ממקומו ומובא לפני המאמר מריב"ל, עיין הערה מ"ב, וגם הרא"פ רשם אינו בכתובים. (מזמור ט' אות ג') לכך לא גילה להן הקב"ה לישראל שכר מצותיה כו' עד נעו מעגלותיה לא תדע, הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' וכן בנדפס, וליתא גם בכ"י ו', עי' הערה כ"ד. (שם אות ח') וש"ה טוב ילד מסבן, הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ד' ז', ונוסף גם בדפוס ווניציא, וחסר בכ"י א' ג' ו' ח' ובדפוס ראשון, עיין הערה ל"ה. (שם אות ז') שעבר על חמשה עבירות כו' עד וכלן מגזירה שוה, הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ד' ז', ונוסף בדפוס ווניציא ואח"כ בכל הדפוסים, וחסר בכ"י א' ג' ו' ח' ובדפוס ראשון, והוא הוספה מהמעתיק מגמרא ב"ב ט"ז ע"ב, עיין הערה מ"ב. (שם שם) זה אחד מי"ג שנולדו מהולים כו' עד מך תם, הוספתי עפ"י כ"י ב' ד' ז' ונוסף בדפוס ווניציא ואח"כ בכל הדפוסים, ולא נמצא בכ"י א' ג' ו' ח' ולא בדפוס ראשון, עי' הערה נ"ח. (שם אות י') שלא יאמרו אילן זה של עמלק, נמצא בכ"י ב' ד' ז' הוספה ולא נמצא בכ"י א' ג' ו' ח' ולא בנדפס, וגם המדפיס מוויניציא שכח להוסיף זה אל נוף המדרש, והבאתי ההוספה בהערה ע"ד, ונובע מן מכילתא בשלח פ' ויבא עמלק פרשה א' ע"ש. (שם אות י"א) והוא ישפוט תבל כל השביעים חביבין כו' עד וכתיב והוא ישפוט תבל בצדק, הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ד' ז' וחסר בכ"י האחרים ובנדפס, ולקוח מן פסיקתא דר"כ או מן וי"ר פכ"ט אות י"א ע"ש בהערה פ"ה. (שם אות י"ז) נוסף בכ"י ב' ד' ז' מאמר אחד אם למסין אם לארנונות עד ובתנוריך ובמשארותיך, וכן הוסיף המדפיס מוויניציא ואח"כ בכל הדפוסים, ולא נמצא בכ"י א' ג' ו' ח' ולא בדפוס ראשון, ולא הוספתי בפנים כי מיותר הוא, והוספת הסופר הוא, עיין בהערה ק"ב. (מזמור י' אות א') הוספתי אמר להם הקב"ה כו' עד המעט מכל העמים, כמו שהוא בכ"י ב' ד' ז' וחסר בכ"י האחרים וגם בנדפס, והמדפיס מוויניציא לא הוסיף זה אף כי דרכו להוסיף ההוספות הנמצאות בכ"י ב' ד' ז', עיין הערה ב'. (מזמור י"א אות ה') אמר הקב"ה כו' עד ואוציא אש מתוכך, הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ד' ז', ונוסף גם בדפוס ווניציא ואח"כ בכל הדפוסים וליתא בכ"י א' ג' ו' ח' ולא בדפוס ראשון, וגם הרא"פ רשם "אינו בכתובים" ונוסף מן סופר אחד מן וי"ר ספ"ו, עי' הערה כ"ח. (מזמור י"ב אות ב') כביכול צווח על מספרי לשון הרע כו' עד חנית וחצים, הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ד' ז', ונוסף גם בדפוס ווניציא ואח"כ בכל הדפוסים, וליתא בכ"י א' ג' ו' ח' ולא בדפוס ראשון, והרא"פ רשם אינו בכתובים, וההוספה נמצאת באמצע המאמר, ואני הוספתיה בסוף, עיין שם בהערה י"ט. (שם שם) אחרי המלות ושאול שקבלו, נמצא בכ"י ב' ד' ז' הוספה, שנא' עמד [נא] עלי ומותתני, עד הכה לפי חרב, ולא נמצאת בכ"י א' ו' ח' (בכ"י ג' חסרים איזה דפים), ולא נמצאת בכ"י האחרים ולא בדפוס ראשון ובדפוס ווניציא, והבאתי ההוספה בהערה כ"ד. (שם שם) ואין אתה מוחה, נמצא בכ"י ב' ד' ז' הוספה תהא נתפס בהוא עון כו', והבאתי ההוספה בהערה ל', ולא נמצאת בכ"י א' ו' ח'. (מזמור י"ז אות א') ד"א וסלעי אלו אבריו ממגור זה מחיצתו, הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס וחסר בכ"י א' ו', עי' הערה ד'. (שם אות ו') ד"א נשבע להרע כו' עד אם אקח, הוספתי כמו שהוא בכ"י ג' ח' ובנדפס, ובילקוט רמז תרס"ה, וחסר בכ"י א' ו', עיין הערה כ"ח. (מזמור ט"ז אות ו') על ששמתני בחלקי כו' עד שפרו עלי, הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס ובילקוט, וחסר בכ"י א' ו', שנשמט ע"י המעתיק, עי' הערה כ"ז. (מזמור י"ז אות ג') ואמר לו אני אמרתי לא ימר ולא יספר ואתה השלכת עליהם מנין, הוספתי כמו שנמצא בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס, וגם הרא"פ רשם בגליון אינו בכתובים, וחסר בכ"י א' ו', עי' הערה ט"ו. (שם אות ח') ורבנן אמרי פראמא נתונה לפני עיניהם, הוספתי בהערה מאמר אחד הנמצא בכ"י ב' ז' (בכ"י ד' חסרים איזה דפים), ולא נמצא בכ"י א' ג' ו' ח' ולא בנדפס, ויען כי ההוספה איננה מענינה לא הוספתיה בפנים רק בהערה נ"ה. (שם שם) א"ר יותנן גדולה תורה כו', הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ז', ובכ"י ג' ובנדפס נמצאת ההוספה ההיא שלא במקומה רק באמצע המאמר אחרי המלות, נרי בידך כי נר מצוה ותורה אור, וזה בא מטעות איזה סופר שראה המאמר בגליון והכניסו

מחוץ פנימה שלא במקומו הראוי, וליתא בכ"י א' ו' וגם הרא"פ רשם אינו בכתובים, עיין הערה ס"ו. (מזמור י"ז) אחר שנשלם המזמור הזה נמצא בדפוס וויניציא ואח"כ בכל הדפוסים מאמר גדול המתחיל ד"א תפלה לדוד הה"ד וזאת ליהודה כו' עד סוף המזמור, וזה לא נמצא בשום כ"י, וגם לא בדפוס ראשון רק בכ"י פלארענץ (הוא כ"י ב') בסוף המדרש כתוב: „מצאתי זה המזמור בפנים אחרים" ומתחיל תפלה לדוד שמעה ה' צדק וגו' הה"ד וזאת ליהודה ויאמר שמע ה' קול יהודה תמן תנינן הלל אומר מלא הין מים שאובים כו', כל המאמר כמו שנדפס בדפוס וויניציא עד סופו וצדיק באמונתו יחיה, והמאמרים בלתי מסודרים ואין להם שייכות כלל למזמור הזה, לכן לא הוספתים בפנים, עי' הערה צ"ב. (מזמור י"ח אות י"א) ולפי שבטלו את ישראל, הוספתי עפ"י כ"י ב' ה' ז' (ובכ"י ד' חסרים איזה דפים) וההוספה לא נמצאת בכ"י א' ג' ו' וגם המדפים מוויניציא לא הוסיף, עי' הערה מ"ו. (שם אות י"ד) ויהומם המשם ערבם כו', הוספתי כמ"ש בכ"י ב' ה' ז', וכן הוסיף המדפים בדפוס וויניציא, וליתא בכ"י א' ג' ו' ח' ולא בדפוס ראשון, והרא"פ כתב בגליון „אינו בכתובים", עי' הערה ע"ז. (שם שם) נמצא בכ"י ב' ה' ז' הוספה ואח"כ הוסיף כן בדפוס וויניציא ואח"כ בכל הדפוסים, והוא מן ד"א וידא על כנפי רוח א"ר תנחומא כו', וההוספה לא נמצאת בכ"י א' ג' ו' ח' ולא בדפוס ראשון וגם הרא"פ רשם אינו בכתובים. ויען כי ניכר שההוספה הויא נוסף מאת סופר אחד שהוסיף על דברי המדרש לא הצגתיה בגוף המדרש, רק הבאתיה בהערה פ"ה. (שם אות ט"ז) שנאמר אשר יולו שחקים, הוספתי כמו שהוא בב"ר וקה"ר וחסר בכל כ"י ובנדפס, עי' הערה צ"ד. (שם שם) אחרי המלות שוחקים אלו באלו, נמצא בכ"י ב' ה' ז' (בכ"י ד' חסרים איזה דפים) הוספה, ואח"כ הן יורדין כו', ויען כי איננה מענינה ואין לה שייכות כלל אל המאמר לא הוספתיה בפנים רק בהערה, ולא נמצאת בכ"י א' ג' ו' ח' ולא בדפוס ראשון וגם המדפים מוויניציא לא הוסיף זה, עי' הערה צ"ו. (שם אות י"ז) אחר הסיום באותה שעה עביו עברו, נמצאת בכ"י ב' ה' הוספה (בכ"י ז' ליתא ובכ"י ד' חסרים איזה דפים) וההוספה הוסיף סופר אחד ממכילתא בשלח מסכתא ב' פ"ב בפ' התיצבו וראו והבאתיה בהערה ק"ט, ולא נמצאת בכ"י א' ג' ו' ח' ובנדפס. (שם אות כ"ב) והיה מסרב ואמר כו' עד עלילה שעשה לב"י, הוספתי ולא נמצא בשום כ"י, רק נוסף בדפוס ראשון ואח"כ בכל הדפוסים, ונמצא גם בכ"י ח' שהוא העתקה מן דפוס ראשון באשר העירותי איזה פעמים, עי' הערה קמ"ג. (שם אות כ"ה) מגני וקרן ישעי אמר דוד לפני הקב"ה, עד הה"ד ותתן לי מגן ישעך, הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ה' ז', וכן הוסיף המדפים מוויניציא ואח"כ בכל הדפוסים, וליתא בכ"י א' ג' ו' ח' ולא בדפוס ראשון, עי' הערה קע"ז. (שם סוף אות כ"ט) וכתוב ואצא אל הבקעה והנה שם כבוד ה' עומד, נוסף בכ"י ב' ה' (ובכ"י ז' חסרים איזה שורות) „וכן באברהם הוא אומר וירא את המקום מרחוק שראה שכינה מתנת לו שם" וזה ליתא בכ"י האחרים ובנדפס, עי' הערה ר"ט. (מזמור י"ט ריש אות ז') נמצא בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה וליתא בכ"י א' ג' ו' ח' ובנדפס ובאמת אין שייכות כלל לגוף הענין והבאתיה בהערה מ"ה. (שם אות ח') כל המאמר מאות ח' הוספתי כ"ש בכ"י ב' ד' ה' ז', וליתא בכ"י א' ג' ו' ח' ובנדפס, עי' הערה נ"ד. (שם אות י"א) וכספינה שהיא באה כו' מה שהחמה מהלכת כו', הוספתי כמו בכ"י ב' ד' ה' ז', וליתא בכ"י א' ג' ו' ח' ובנדפס, רק בדפוס וויניציא הוסיף המדפים התחלת המאמר „וכספינה שהיא באה מאלכסנדריא שיש בה שנ"ד חבלים כנגד ימות החמה" והמאמר מה שהחמה מהלכת לא הוסיף, עי' הערה ע"א. (שם אות י"ג) אחרי המלות ואעפ"כ אין נסתר מחמתו נמצא בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה: ז' רקיעין הם וכו', וליתא בכ"י א' ג' ו' ח' ובנדפס, וזה הוסיף מעתיק אחד באמצע המאמר מגמרא חגיגה י"ב ע"ב ויען כי איננו מענינו לכן לא הוספתי בפנים, עי' הערה פ"ח. (שם אות י"ד) תורת ה' תמימה ר' ירמי' ורבנן כו', הוספתי כמו שהוא בילקוט תהלים רמז תרע"ד וחסר גם בכ"י ו', ובכ"י האחרים ובנדפס נמצא רק מחצי השנית מן וחרינא אמר, וגם הרא"פ הוסיף זה, עי' הערה צ'. (שם אות י"ז) אחרי המלות יהי לרצון אמרי פי, נמצא בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה יהי לרצון אמרי פי שיאמרו אותם בבתי כנסיות ובבתי תפלות כו', והבאתיה בהערה ק"ז, וליתא בכ"י א' ג' ו' ח' ובנדפס, וגם המדפים מוויניציא לא הוסיף זה. (מזמור כ' אות ג') אחרי המלות וישראל אומרים ע"י דוד יענך ה' ביום צרה, נמצאת בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה: ד"א יענך ה' ביום צרה אומרי

עתיד הקב"ה לענות אותי כו', וכל המאמר הוספתי בהערה י"א, ולא נמצא בכ"י א' ג' ו' ח' ולא בנדפס, וגם הרא"פ לא הוסיף. (שם אות ה') אחרי המלות כך כתיב ביעקב לאל העונה אותי ביום צרתי, נמצאת בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה בוא וראה שכח גדול היה לו ליעקב כו', והוספתיה בהערה כ"ג, ולא נמצאת בכ"י א' ג' ו' ח' ולא בנדפס ולא בילקוט ישעי' רמז שס"ז, ויען כי ההוספה איננה מענין המאמר לא הוספתיה בפנים. (מזמור כ"א אות ב') אחרי המלות, וירושלים נקרא בשמו שנאמר ושם העיר מיום ה' שמה, ובין הסיום א"ר לוי טב למרינתא נמצאת בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה: "וישראל לובשים לבושו של הקב"ה שנאמר בו עוז התאזר, ונתנו לישראל, שנאמר עורי עורי לבשי עוזך" וכן הוסיף זח המדפים מווינציא ולא נמצאת בכ"י א' ג' ו' ח' ולא בדפוס ראשון ולא הוספתיה כי היא הוספה מאת הסופר שרצה להוסיף על המאמר שלפניו מלך בשר ודם אין לובשין פורפריא שלו, ועל זה הביא גי' אחרת מן מדרש תנחומא וארא סי' ז' ושמ"ר פ"ח, והוסיף זה בגליון והובא אח"כ פנימה שלא במקומו רק באמצע מאמר אחר אשר אין ענינו שמה כלל, כאשר העירותי בהערה י'. (מזמור כ"ב אות ב') אחרי המלות וליהטה אותו ואכלוסיו נמצא בכ"י ב' ד' ה' ז' ותחת כבודו יקד יקוד ששרפתה אותו מבפנים כו', והבאתי ההוספה שם בהערה ט', וליתא בכ"י א' ג' ו' ח' ולא בנדפס. (שם אות ה') יכול יהא צמים לילה ויום, לפני זה נמצא בכ"י ב' ד' ה' ז' נוסף: ד"א אל תאכלו מצות ואל תשתו ארבע כוסות, וזה ליתא בכ"י א' ג' ו' ח' ובנדפס, והבאתי בהערה כ"ו. (שם שם) בכ"י ב' ד' ה' ז' נמצא הוספה: וכה"א ביום השלישי ויישא אברהם את עיניו כו' עד בית ה', והוספתיה בפנים, וליתא בכ"י א' ג' ו' ח' ולא בנדפס, עי' הערה ל'. (שם אות ז') ותתוך נפילתן כו' עד מרדכי ויוסף, הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ד' ה' ז', וליתא בכ"י א' ג' ו' ח' ובנדפס, עי' הערה ל"ח, (שם שם) וזה אומר אני אטול את קדשיה, הוספתי כמ"ש בכל כ"י (מלבד כ"י א' ו') וכן בנדפס, וגם הרא"פ רשם בגליון אינו בכתובים, עי' הערה מ'. (שם אות י"א) אחרי המלות את הקוצים ואת הברקנים, נוסף בכ"י ב' ד' ה' ז' המלות: והיה העשן עולה ומתמר וכל העולם היה מתבסם מן הריח שהוא מוציא, וליתא בכ"י א' ג' ו' ח' ובנדפס ובילקוט, והבאתי ההוספה בהערה נ"ו. (שם אות כ') נמצא בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה משני מאמרים גדולים כשהקב"ה נותן גדולה לצדיקים כו', וכן ד"א מה תולעת הואת אינה מבה את הארזים כו' עד שנאמר ובקשתם משם, וזה הוסיף גם המדפים מווינציא אל המדרש, ולא נמצא בכ"י א' ג' ו' ח' ולא בדפוס ראשון עיין מה שהעירותי שם בהערה צ"ט, מאמר הראשון הוסיף מנמרא חולין פ"ט ע"א (ויש קצת שנויים בראיות איזה פסוקים), ומאמר השני הוסיף מתנחומא הנדפס מכבר בשלח אות ט' או מהילמדנו, וכ"ה בכל כ"י ובנדפס, עי' הערה צ"ט. (שם אות ל"ב) ושלשתן נאמרו בפסוק אחד כו' עד בית המקדש, הוספתי וכ"ה בכל כ"י ובנדפס, ונשמט בכ"י א' שלפנינו גם בכ"י ו' ע"י שגגת המעתיק, ובוודאי הי' חסר גם בכ"י שהי' לפניהם, עי' הערה קנ"ט. (שם שם) הוספתי מאמר שלם מן ר' יוחנן אמר עד סופו, כמ"ש בכ"י ב' ד' ה' ז' וליתא בכ"י א' ג' ו' ח' ובדפוס ראשון, אולם המדפים מווינציא הוסיף זה, והרא"פ רשם בגליון "אינו בכתובים" עי' הערה קס"ב. (מזמור כ"ד אות ב') ד"א לה' הארץ, הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ד' ה' ז', וליתא בכ"י א' ג' ו' ח' ובנדפס, עי' הערה י"א. (שם אות ג') וכן ותחי רוח יעקב כו', הוספתי כמו שהוא בכ"י הנ"ל, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס, עי' הערה י"ד. (שם אות ה') בשביל ארבעה דברים חור הקב"ה כו', הוספתי עפ"י כ"י ב' ד' ה' ז' וליתא בכ"י האחרים ובנדפס, עי' הערה כ'. (מזמור כ"ה אות ו') אחרי המלות באותה שעה מצא משה רבינו את ידו, נמצא הוספה בכ"י ב' ד' ה' ז' ונוסף בדפוס ווינציא ואח"כ בכל הדפוסים, והבאתיה בהערה כ"ד, וליתא בכ"י א' ג' ו' ח' ולא בדפוס ראשון והרא"פ רשם בגליון "אינו בכתובים". (שם אות י"א) מבקר תולים, לפני זה נמצא בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה: א"ר הושעי' משני מקראות כו', והבאתי ההוספה בהערה מ', וליתא בכ"י א' ג' ו' ח' ובנדפס, והמדפים מווינציא לא הוסיף זה. (שם אות י"ב) אחרי המלות שנאמר התהלך לפני והיה תמים, נוסף בכ"י ב' ד' ה' ו' הוספה: "קודם שיעשה מילה חסר מאיבריו ובאשר עשה המילה נעשה תמים אברהם בגימטריא רמ"ח", וזה ליתא בכ"י א' ג' ו' ח' ובנדפס, עי' הערה מ"ב. (מזמור כ"ו אות ב')

ד"א זש"ה אוהב מוסר אוהב דעת ארבעה הן שלקו כו', נמצא בכ"י הנ"ל נוסחא אחרת וגם נוסף מאמר שלם ר' נתן אומר אף לוקה ובועט כו', והבאתי כלו בהערה ב' וליתא בכ"י א' ג' ו' ח' ובדפוס ראשון, וההוספה מן ר' נתן אומר הוסיף המדפיס מוויניציא ואח"כ נדפס בכל הדפוסים, והרא"פ כתב בגליון „אינו בכתובים". (שם אות ג') אחרי המלות צרפתני בל תמצא, נמצא בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה, ונוסף גם בדפוס ווניציא ואח"כ בכל הדפוסים, אעפ"כ לא נשא לו הקב"ה פנים בדין אלא נכתבה עליו שכן הפסוק אומר אשר עשה דוד [את] הישר בעיני ה' [וגו'] רק בדבר אוריה החתי, וזה ליתא בכ"י א' ג' ו' ח' ובדפוס ראשון, וגם הרא"פ רשם אינו בכתובים, וליתא בילקוט, עי' הערה ח'. (שם סוף אות ה') לפני הדרשה על לשמיע בקול תודה, נמצא הוספה בכ"י ב' ד' ה' ז', ונוסף גם בדפוס ווניציא ואח"כ בכל הדפוסים, ונוסף שלא במקום הראוי ומתחיל: ה' אהבתי זה שקול כנגד בריאת עולמך כו', וליתא בכ"י א' ג' ו' ח' ובדפוס ראשון, והבאתי ההוספה שם בהערה כ"ט. (שם אות ז') אל תאסוף עם חטאים אלו הנסקלים והנשרפים, ועם אנשי דמים חיי אלו הנהרגים והנחנקים, הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ד' ה' ז' ונוסף גם בדפוס ווניציא ואח"כ בכל הדפוסים, וליתא בכ"י א' ג' ו' ח' גם לא בדפוס ראשון, ונוסף זה מירושלמי סנהדרין פ"ו הי"ב דף כ"ג סע"ד עי' הערה ל'. (מזמור כ"ז אות א') אבל הקב"ה אינו כן בין המלות אינו כן ובין המלות ברא את האור נמצא הוספה בכ"י ב' ד' ה' ז' ונוסף גם בדפוס ווניציא: אלא והיה אור ישראל בני יראה ושונא לא יראה כו', עד ולכן נאמר דוגמא לעתיד, וליתא בכ"י א' ג' ו' ח' ולא בדפוס ראשון ובילקוט תהלים שם, וכל ההוספה אין לה שחר עי' הערה ג'. (שם אות ב') אימתי אמר דוד פסוק זה כשהיה מהלך לעמק רפאים, לפני המלות כשהיה מהלך נוסף בכ"י ב' ד' ה' ז' וכן בדפוס ווניציא כשהי' מהלך בגדוד עמלק כו', וליתא בכ"י א' ג' ו' ח' ולא בדפוס ראשון, והרא"פ לא העיר על זה עי' הערה י"ז. (שם אות ו') אחר הסיום ובדברך עשיתי את כל הדברים האלה, נמצא הוספה בכ"י ב' ד' ה' ז' „שיחזרו ישראל בתשובה וירדו להם גשמים" וזה נוסף גם בדפוס ווניציא, וליתא בכ"י האחרים ובדפוס ראשון, וגם הרא"פ כתב אינו בכתובים עי' הערה נ"א. (סוף מזמור כ"ט) הוספתי המאמר: ד"א כנגד י"ח אזכרות כו' עד סוף המזמור, כמו שהוא בכ"י ב' ד' ה' ז', וליתא בכ"י האחרים ובנדפס, והמדפים בדפוס ווניציא לא הוסיף עיין הערה י'. (מזמור ל' אות ב') כל המאמר מאות ב' הוספתי כמ"ש בכ"י ב' ד' ה' ז', וכן נוסף בדפוס ווניציא ואח"כ בכל הדפוסים, וחסר בכ"י א' ג' ו' ח' גם בדפוס ראשון, והרא"פ כתב בגליון „אינו בכתובים" ובדפוס ווניציא נוסף באמצע „מי עשה צדקה ולא נתתי לו קודם הדינרים" וזה ליתא בכ"י הנ"ל, עי' הערה ג'. (שם סוף אות ד') הוספתי: מכאן לכל מי שמצטער כו' עד סוף אות ד' כמ"ש בכ"י ב' ד' ה' ז' וגם נוסף בדפוס ווניציא, וליתא בכ"י האחרים ובדפוס ראשון, והרא"פ רשם בגליון „אינו בכתובים" עי' הערה ט"ז. (מזמור ל"א אות א') אחרי המלות אבל עכשיו, נוסף בכ"י ב' ד' ה' ז' מפני עונותינו נאספו ממנו שנאטר מפני הרעה נאסף הצדיק ואומר כי פסו אמונים מבני אדם ואין לנו על מה להשען, ונוסף גם בדפוס ווניציא, וליתא בכ"י א' ג' ו' ח' וגם לא בדפוס ראשון, והרא"פ רשם בגליון „אינו בכתובים" עי' הערה ג'. (מזמור ל"ד אות א') א"ר תנחומא בעונתו ברא הקב"ה את העולם עד פירות קרים נאכלים בימות החמה, הוספתי כמו שנוסף בכ"י ב' ד' ה' ז', וכן נוסף בדפוס ווניציא, וליתא בכ"י האחרים ולא בדפוס ראשון, והרא"פ כתב בגליון „אינו בכתובים" עי' הערה א'. (מזמור ל"ו אות ו') אחרי המלות ונשתעבדו במצרים עמד משה וגאלם, הוספתי בהערה י"ד כמו שהוא בכ"י הנ"ל חזרו בימי סיסרא וגאלם ברק ודבורה במדינים ע"י גדעון וכן ע"י שמגר בן ענת וכן ע"י השופטים עמדו וגאלום, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס. (מזמור ל"ז אות א') בכ"י ב' ד' ה' ז' אחרי המלות כשאטר למלכי צדק, נוסף שהיה שם בן נח ועל שהקריב קרבן נקרא כהן לאל עליון, וזה ליתא בכ"י האחרים ובנדפס עי' הערה ג'. (שם שם) נותנים היינו לפני זה ולפני זה כל הלילה, בכ"י האחרים ובנדפס גם בדפוס ראשון נוסף: פעם אחת אחרנו את עצמנו ויצא אבי משובר, והרא"פ כתב אינו בכתובים עי' הערה ד'. (שם אות ג') ויאר יעל אחת כמה וכמה, הוספתי כמו שהוא בכל כ"י (חוץ מכ"י ו') ובנדפס גם

בדפוס ראשון עי' הערה י'. (שם סוף אות ג') הוספתי: ר' אלעזר אומר כו', כמו שהוא בכ"י ב' ד' ה' ז', וכן נוסף בדפוס ווינציא (א) ואח"כ בכל הדפוסים, וליתא בכ"י א' ג' ז' ח', וגם ליתא בדפוס ראשון, והרא"פ כתב בגליון „אינו בכתובים", עי' הערה י"א. (מזמור מ"א אות א') לפני המלות א"ר יוחנן, נוסף בכ"י ב' ד' ה' ז' אלמלא כתוב אי אפשר לאמרו כתוב אחר אומר מלוה ה' תונן דל, וכתוב אחד אומר ועבד לוה לאיש מלוה היאך עושה לו כל תפצו, וליתא בכ"י א' ג' ו' ח' ולא בנדפס, והבאתי ההוספה שם בהערה ח'. (מזמור מ"ב אות ה') הוספתי המאמר תהום אל תהום קורא עד וצדקה תצמיח יחד, כמ"ש בכ"י ד' ה' ז' וליתא בכ"י האחרים ולא בנדפס, גם ליתא בדפוס ווינציא, ולפלא כי חסר גם בכ"י ב' השוה תמיר עם כ"י ד' ה' ז', עי' הערה ט"ז. (מזמור מ"ד סוף אות א') הוספתי המאמר וכשיצאו ממצרים, עד רצית ה' ארצך, כמו שהוא בכ"י ב' ד' ה' ז' וליתא בכ"י האחרים ובנדפס, עי' הערה ו'. (מזמור מ"ז אות א') הוספתי המאמר מן שבט מושלים מכה עמים עד הוא לבדו, כמו שהוא בכ"י ב' ד' ה' ז', וליתא בכ"י האחרים ובנדפס, עי' הערה ג'. (מזמור מ"ח אות ד') אחרי המלות א"ר נחמן מה שהיה הוא שיהיה נמצא הוספה בכ"י ב' ד' ה' ז' והוספתיה בהערה י"ג, וליתא בכ"י א' ג' ו' ח' ובנדפס, גם ליתא בילקוט. (מזמור מ"ט אות א') אחרי המלות וכה"א כי יוצר הכל הוא, נמצא בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה והוספתיה בהערה ז', וליתא בכ"י א' ג' ו' ח' ולא בנדפס ולא בילקוט. (שם סוף אות ג') זובח תודה עד סוף המזמור, הוספתי בפנים כמו שהוא בכ"י הנ"ל וליתא בכ"י האחרים ובנדפס, עי' הערה י"ז. (מזמור נ"א אות ב') אחרי המלות ומעבירה כנגד עיניו הקב"ה מבקשה ממנו, נוסף הוספה בכ"י ב' ד' ה' ז' והבאתיה בהערה ו' וליתא בכ"י האחרים ובנדפס ולקוח מן וי"ר פ"ז אות ב' והובא פנימה באמצע המאמר עיין הערה ו'. (מזמור נ"ב אות ו') לפני המלות ד"א חסד אל כל היום זו התורה שנאמר ותורת חסד על לשונה, נמצאת הוספה בכ"י ב' ד' ה' ז' גדולה לגימה שהרחיקה שתי משפחות מישראל שנאמר לא יבוא עמוני ומואבי כו' עד ושגגתה עולה זדון מיהונתן שאלמלא הלוהו יהונתן לדוד ככרות שתים לא נהרגה נוב עיר הכהנים, ולא נטרד דואג האדומי ולא מת שאול ושלשת בניו, וכל המאמר אין לו שייכות כלל לכאן, ולא נמצא בכ"י א' ג' ו' ח' ובנדפס והוסיף מעתיק אחד מגמרא סנהדרין ק"ג ע"ב ולא הוספתי בפנים רק בהערה ל"א. (מזמור נ"ג אות א') אחרי המלות וש"ה מצא אשה מצא טוב נמצאת בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה כשהכתוב מגנה את האשה אין קץ לגנותה, ובשמשבח אותה אין קץ לשבחה, שנאמר אשת חיל מי ימצא וגו' פסוקתא, ומרוב שבחה הנהיג הפסוקה על אלפא ביתא, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס, והוספתיה בהערה ב'. (שם אות ב') ד"א (הכל) [כלו] סג אלו אנשי סדום כו', הוספתי כל המאמר ונמצא בכל כ"י (מלבד כ"י א' ו') וגם בנדפס, והרא"פ כתב „אינו בכתובים", עי' הערה י"ח. (מזמור נ"ה אות א') וש"ה הולך תמים נמצא בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה וש"ה הולך תמים זה נח כו', והוספתיה בהערה א', ולא נמצאת בכ"י א' ג' ו' ח' ובנדפס. (מזמור נ"ו אות א') נמצאת בכ"י הנ"ל הוספה ונוסחא אחרת על התחלת המזמור ושם מתחיל וש"ה הנך יפה רעיתי הנה יפה עיניך יונים אלו סנהדרין כו', והוספתי כל הנוסחא בהערה א', ולא נמצא בכ"י א' ג' ו' ח' ולא בנדפס. (שם סוף אות ג') אחר הסיום בה' אהלל דבר ובין התחלת אות ד' נמצא בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה וכן הוא אומר שיר חדש אשירה לך למה שעשית חדשה כו', כמו שהבאתי שם בהערה ט' וחסר בכ"י האחרים ובנדפס. (מזמור נ"ז אות ב') אחרי המלות המעשר והתרומה, נמצא בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה הוצאתם מעשרותיכם כראוי שוב אמר כו', והבאתיה בהערה ט' וליתא בכ"י האחרים ובנדפס. (שם אות ג') אחרי המלות תמלוך בעולם הזה נמצאת בכ"י הנ"ל הוספה באותה שעה קרא הקב"ה למלאכי השרת ואמר להם כו', והבאתיה בהערה י"ג, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס.

מזמור

(א) נכתן היא הסוספה בתחכונה אחר נוסף בדפוס ווינציא פפ"י כמנ יד אחד מכ"י ב' ד' ס' ז', זמכאן ואילך חלל המניה להוסיף וכניה כמו שהוא בדפוס נתמון, לק במזמור קי"ז אות ב' לפני המלות ד"א סלגו אות ס' כל נויס שחל כ' שמעון, נוסף כמו שהוא בכ"י ב' ד' ז' (ובכ"י ס' מסניה מיזה דפיס) וכן במזמור הנ"ל סוף אות ג' נמצא בכ"י ב' ד' ס' ז' הוספה והנתחיה בסוגרים ובדפוס ווינציא נוסף סוף המאמר מהסוספה הניה לה זולת.

(מזמור נ"ט אות א') אחרי המלות זכות שניהם עומדות ומצילות אותם, נוסף בכ"י האחרים גם בכ"י ג' וכן בדפוס ראשון שנאמר ולקחתי אתכם אחד מעיר ושנים ממשפחה (ירמי' ג' י"ד) שבשביל שנים המשפחה ניצלת, והרא"פ רשם „אינו בכתובים" עי' הערה ג'. (שם אות ד') נמצא בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה: כל הנותן מקום לשעה השעה נופלת בידו וכו' והבאתיה בהערה כ"ד, וליתא בכ"י א' ג' ו' ח' ובנדפס. (שם שם) אני אהרג אותך בכ"י האחרים ובנדפס גם בדפוס ראשון הגי' אני מתיו את ראשך בסיף ומיד נצטנן דמי ונתפחדתי והברחתיו, ונוסף עוד שם וטרוב המורא נתחלחלתי, כענין שנאמר ותתחלחל המלכה מאד (אסתר ד' ד') מלמד שפרסה נדה, ללמדך שהחרדה מביאה את הדמים, עי' הערה כ"ח. (מזמור ס' אות ב') אמר הקב"ה אני זנחתי אתכם, הוספתי כמו שהוא בכ"י האחרים ובנדפס גם בדפוס ראשון, וחסר בכ"י א' ו', עי' הערה ז'. (מזמור ס"ג אות א') נמצא בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה: תנו רבנן את משפטי תעשו כו', והוספתי בהערה א' וליתא בכ"י א' ג' ו' ח' גם לא בנדפס, והיא הוספה מאוחרת מאת מעתיק אחד, והתחלת המאמר מן ת"ר עד ת"ל אני ה' אלהיכם לקוח מגמרא יומא ס"ז ע"ב ע"ש. (מזמור ס"ד ריש אות א') נמצא בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה, ומתחיל זש"ה מפרי פי איש תשבע בטנו א"ר שמלאי כו' עד ולא קם עוד נביא כמשה, והבאתיה בהערה א', וליתא בכ"י האחרים ובנדפס, ונוסף מן מדרש שמואל פ"ט, ואין שייכות כלל למזמור הזה. (שם שם) היו דוממים כל היום, אחר זה נמצאת בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה וליתא בכ"י האחרים ובנדפס והבאתיה בהערה ד'. (שם שם) יבא אריה ויציל אריה מפי אריה, נמצאת בכ"י הנ"ל הוספה והבאתיה בהערה ו' וליתא בכ"י האחרים ובנדפס. (מזמור ס"ה אות ב') סכות בענן לך מעבור תפלה נמצאת בכ"י הנ"ל הוספה והבאתיה בהערה ז' ולקוח מן ספרי נשא פיסקא מ"ב ולא נמצאת בכ"י האחרים ובנדפס. (מזמור ע"ד אות ב') אחרי המלות ואעפ"כ אינן מחויקין לך טובה נמצאת בכ"י האחרים (מלבד כ"י א' ו') ובנדפס גם בדפוס ראשון הוספה, וכך איתא שם: ואעפ"כ אינן מחויקין לו טובה ואומרים ידינו רמה ולא ה' פעל כל זאת (דברים ל"ב כ"ז) שאם היו יכולים לחתור את הרקיע ולעלות למעלה היו עושים, והרא"פ רשם „אינו בכתובים" עי' הערה י'. (מזמור ע"ה אות א') אחרי המלות אימתי אנו מספרים, נמצאת בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה והבאתיה בהערה ד' וליתא בכ"י האחרים ובנדפס. (שם שם) נמוגים ארץ וכל יושביה אנכי תכנתי עמודיה סלה, אני העמדתי העולם, במה, שאמרתי נעשה ונשמע, וכן הקב"ה אומר לישעי' ואשים דברי בפיך, למה, לנטוע שמים וליסוד ארץ, הוי אנכי תכנתי עמודיה, כ"ה בכל כ"י ובנדפס, וליתא בכ"י א' ו' עי' הערה ה'. (מזמור ע"ו אות ב') זה אומר אני ארד תחלה יש בכ"י האחרים גם בכ"י ג' ובנדפס הוספה: בין כך רצה שבט בניימן כו', הבאתיה בהערה י"א. (שם אות ג') כיון שגרם החטא הוספתי כמ"ש בכ"י האחרים ובנדפס וליתא בכ"י א' ו' ובילקוט עי' הערה י"ד. (שם שם) אחרי המלות שנאמר ויקרא אברהם שם המקום ההוא ה' יראה, נמצאת הוספה בכ"י האחרים (מלבד כ"י א' ו') מה ה' יראה אמר אברהם כו' עי' הערה י"ט. (מזמור ע"ח אות א') ואף הנביאים תורה, נמצאת אחר זה בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה ודבריהם תורה וכן עזרא אמר כו', והבאתיה בהערה ג' וליתא בכ"י א' ג' ו' ח' ובנדפס. (שם אות ו') ומנין אתה אומר שהראהו הקב"ה ליעקב כו', הוספתי כמ"ש בכל כ"י ובנדפס וגם בדפוס ראשון ולא נמצא בכ"י א' ו', והרא"פ רשם „אינו בכתובים", והיא הוספה מן המעתיק הראשון מספרי קרח פיסקא קי"ט עי' הערה ל"ה. (שם אות י"א) אחרי המלות אמר הקב"ה לפהעה, נמצאת בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה והבאתיה בהערה ס"ג ועיין שמ"ר פ"ה אות י"ד. (שם אות כ"א) אחרי המלות אמר הקב"ה הואיל ויודע לרעות צאן הוא ירעה צאני, נוסף בכ"י ב' ד' ה' ז' וכן הי' משה עומד בשעה שהיה רועה את צאן יתרו כמו שדוד עושה אמר הקב"ה הואיל ויודע לרעות צאן ירעה צאני אלו ישראל, וליתא בכ"י א' ו' ח' ובנדפס ובילקוט, והוספתי בהערה קנ"ב. (מזמור פ' אות א') אחרי המלות המיבו מעשיכם כשושנה הזו נוסף בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה: ואומר סוגה בשושנים כו', והבאתיה בהערה א' וליתא בכ"י א' ג' ו' ח' ובנדפס. (שם אות ג') חמשה דברים ישנים הם בעולם, לפני זה נמצאת בכ"י הנ"ל הוספה: בחמשה בני אדם נקראו ישראל כו', והבאתיה בהערה ט"ז, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס. (מזמור פ"ה אות א') אחרי המלות וכה"א אז תרצה הארץ את שבתותיה, נמצאת בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה ומפני

כן ישראל נגאלין מיד שכה"א למלאות דבר ה' בפי ירמי' עד רצתה הארץ את שבתותיה ואומר העיר ה' את רוח כורש לכך רצית ה' ארצך, וזה ליתא בכ"י א' ג' ו' ח' ובנדפס והוספתיה בהערה ג'. (מזמור פ"ו אות א') אחרי המלות וזאת ליהודה ויאמר שמע ה' קול יהודה, נמצאת בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה: לפי שאין מלכותו קיימת כו', והבאתיה בהערה ג' וליתא בכ"י א' ג' ו' ח' ובנדפס. (שם אות ז') הוספתי עפ"י כ"י ב' ד' ה' ז' אלהים זדים קמו עלי ועדת עריצים בקשו נפשי זה דואג ואחיתופל לא שמיך לנגדם לא נזכרת מה שאמרת לשמואל קום משחהו כי זה הוא, וכ"ה גם בילקוט רמז תתל"ו וליתא בכ"י האחרים ובנדפס עי' הערה כ"ג. (מזמור פ"ז אות א') אחרי המלות אוהב ה' שערי ציון נמצאת בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה: עד שלא נבחרה ארץ ישראל כו', והבאתיה בהערה א', וליתא בכ"י א' ג' ו' ח' ובנדפס. (שם אות ו') אחרי הכלות שנאמר והביאו את כל אחיהם וגו', נוסף בכ"י ב' ה' ז' (בכ"י ד' חסרים איזה דפים) פלשת וצור עם כוש זה יולד שם באים מבבל כו', והוספתיה בהערה ל"ו, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס. (מזמור צ' אות ו') ר' ברכי' ור' חלבו כו', הוספתי כמו שהוא בכל כ"י ובנדפס ובילקוט, וחסר רק בכ"י א' ו' עיין הערה מ"א. (שם אות ח') אחרי המלות הרגני נא הרוג, נמצאת בכ"י האתרים ובנדפס הוספה: מהו הרוג הרוג נא את ההרוג כו', והבאתיה בהערה נ"ג ולא נמצאת בכ"י א' ו', והרא"פ כתב בגליון "אינו בכתובים". (שם אות י') ד"א למה נקרא שמו מקום שכל מקום שהצדיקים עומדים כו', הוספתי בפנים כמו שהוא בכ"י האחרים ובנדפס וליתא בכ"י א' וכ"י ו', וכן הרא"פ כתב "אינו בכתובים", ולקוח מפדר"א פל"ה עיין הערה ס'. (שם אות י"ז) אחרי המלות שנאמר מלא שבוע זאת, נמצאת בכ"י ב' ה' ז' (בכ"י ד' חסרים איזה דפים) הוספה: ד"א יומו של הקב"ה אלף שנה כו', והבאתי ההוספה בהערה צ"ה, ולא נמצאת בכ"י א' ג' ו' ח' ובנדפס. (שם אות י"ח) אחרי המלות שנאמר ויצא יצחק לשוח בשדה, נוסף בכ"י ב' ג' ז' ח' ובנדפס גם בדפוס ראשון בשעה שעקדו על גבי המזבח והעריך את העצים ואת האש ונתן רגלו עליו כדרך שאדם עושה בשעה ששוחט את הבהמה, וזה ליתא בכ"י א' ו', והרא"פ כתב "אינו בכתובים", והוא לקוח מן פדר"א פל"א, והבאתי את ההוספה שם בהערה צ"ו. (שם שם) ד"א והדרך זה תכלת שבציצית שישראל מתכסין בו שנקראו בנים למקום ומפני מה תכלת מכל גוון, כ"ה בכל כ"י ובנדפס, ולא נמצאת בכ"י א' ו', וגם הרא"פ רשם אינו בכתובים עיין הערה ק'. (מזמור צ"א אות א') ואימתי אמרו בשעה שראה כל המלאכה כו' עד בצל שדי יתלונן, היא הוספה בכל כ"י ובנדפס, וליתא בכ"י א' ו' וכן הרא"פ כתב אינו בכתובים, והבאתיה בהערה ד'. (שם סוף אות א') נוסף בכ"י ב' ד' ה' ז' יתלונן לינות הרבה כו', הבאתי ההוספה בהערה י"ג, וליתא בכ"י א' ג' ו' ח' ובנדפס. (שם אות ב') אלהי אבטח בו, אחר זה נוסף בכ"י האחרים ובנדפס ולא אמרת לי ועשו לי מקדש ושכנתי (שמות כ"ח) ואם עשיתי כן אלהי אבטח בו, וזה לא נמצא בכ"י א' ו', והרא"פ רשם "אינו בכתובים", וכן ליתא שם המלות: "משיבה רוח הקודש ואומרת לו" וגם את זה מחק הרא"פ וכתב אינו בכתובים עי' הערה ט"ז, (שם אות ג') מדבר באופל יהלוך מקטב ישוד צהרים, נוסף בכ"י ב' ד' ה' ז' "כמה שדים כמה רוחות ופגעים רעים עוברים בלילה ואינך ירא הה"ד אליך לא יגש, וזה ליתא בכ"י א' ג' ו' ח' ובנדפס עי' הערה כ"ג. (שם אות ד') יפול מצדך אלף, נוסף בכ"י ב' ד' ה' ז' יפול מצדך אלף שמשלימין לו, כענין שנאמר וממנשה נפלו על דוד (דה"א י"ב י"ט) וכתיב ובלכתו אל צקלג נפלו עליו ממנה (שם שם כ') וליתא בכ"י א' ג' ו' ח' ובנדפס עי' הערה ל"ה. (שם אות ו') אחרי המלות הה"ד על כפים ישאונך, נמצאת בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה: מכאן שהצדיקים גדולים מן המלאכים כו', והבאתיה בהערה מ"ד וליתא בכ"י א' ג' ו' ח' ובנדפס, וההוספה היא לקוחה מן תנחומא הנדפס מכבר וישלח אות ח'. (שם אות ז') ורבנן אומרים מיעוט אבנים שנים והשבים יעקב ומצאן אחת כו' עד סוף אות ז', הוספתי בפנים כמו שהוא בכל כ"י ובנדפס גם בדפוס ראשון, וליתא בכ"י א' ו', והרא"פ מחק זה וכתב "אינו בכתובים" וזה נוסף מפדר"א פל"ה, עי' הערה מ"ט. (שם סוף אות ז') אחרי המלות ויגל את האבן נמצאת בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה: וכן וישר אל מלאך ויוכל כו' והוספתיה בהערה נ"ט, ולא נמצאת בכ"י א' ג' ו' ח' ובנדפס. (מזמור צ"ב אות א') לפני

המלות מהו ראו, נמצא בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה: גדולה שבת כו' והבאתיה בהערה א', וליתא בכ"י האחרים ובנדפס. (שם סוף אות ב') נמצא בכל כתבי יד גם בנדפס הוספה המתחלת הרי שבעה לפי שברא יום שביעי, עד סוף אות ב', כל המאמר ליתא בכ"י א' ו' וכן הרא"פ מחק זה ורשם „אינו בכתובים", וזה נוסף מן פדר"א פי"ח, עי' הערה ח'. (שם אות ג') אחרי המלות המבשרות צבא רב, נמצאת בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה, א"ר הונא זו מאמרה של תורה שיש בה צבא רב אבות, וזה ליתא בכ"י א' ג' ו' ח' ובנדפס עי' הערה כ"ה. (שם שם) אחרי המלות שנאמר מזמור שיר ליום השבת נמצא בכל כ"י האחרים ובנדפס „בשש שעות בערב שבת, ככנס אדם בגן עדן והיו מלאכי השרת מקלסין לפניו ומכניסים אותו" וליתא בכ"י א' ו', וכן הרא"פ רשם „אינו בכתובים" עי' הערה ל"ד. (שם סוף אות ג') אחרי המלות ופינהו משם נמצאת בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה: ונטל דימום התחיל לקלס לשבת כו', והבאתיה בהערה ל"ח, וליתא בכ"י א' ג' ו' ח' ובנדפס. (שם שם) אחרי המלות ופינהו משם, נמצאת בכל כ"י גם בנדפס ובדפוס ראשון הוספה והיו מלאכי השרת כו' עד כחה של שבת והוספתיה בפנים וליתא בכ"י א' ו', והרא"פ מחק מן הנדפס וכתב „אינו בכתובים" וההוספה לקוחה מן פדר"א פי"ט עי' הערה ל"ח. (סוף אות ג') אחרי המלות הוי טוב להודות לה', נמצאת בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה א"ר יהודה בן פדיה כו', והבאתי ההוספה בהערה מ"ה ונובע מן הנחומא שמיני אות י"ג. (שם אות ד') אחרי המלות שנאמר אך חשך ישופני ולילה אור בעדני נמצא בכל כ"י ובנדפס גם בדפוס ראשון מאמר אחד, והיה יושב ומהרהר בלבו שמא יבא הנחש כו', והבאתיו בהערה מ"ו ונובע מן פדר"א פ"כ, וליתא בכ"י א' ו', והרא"פ רשם אינו בכתובים. (שם אות ו') גירש אדם כל אות ו' הוספתי בפנים כמו שהוא בכל כ"י ובנדפס וגם בדפוס ראשון וזה נוסף מן פדר"א ריש פ"כ, וליתא בכ"י א' ו' והרא"פ כתב בגליון „אינו בכתובים" עיין הערה נ'. (סוף אות ז') אחר הסיום שנאמר ויעש ה אלהים וגו' נמצאת בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה ר' אליעזר ור' אמי כו', והבאתיה בהערה נ"ו, ונוסף מן קה"ר פ"ג ע"ש. (שם אות ז') הוספתי בפנים כמו שהוא בכל כ"י ובנדפס וגם בדפוס ראשון וליתא בכ"י א' ו', ונוסף מן פדר"א פי"ט, והרא"פ רשם אינו בכתובים עי' הערה נ"ז. (שם שם) אחרי המלות והצילנו מדינה של גיהנם, נמצא בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה: ד"א מכאן תקנו חכמים אמת ואמונה בלילה כו', עד ואמת ואמונה ערבית לא יצא, ולא נמצאת בכ"י האחרים ובנדפס, וזה הוסיף מעתיק אחד מגמרא ברכות י"ב ע"א ומדברי רש"י שם, עיין מ"ש בהערה נ"ח. (שם אות י') כי שמחתני ה' בפעליך, נמצאת בכל כ"י ובנדפס הוספה והוספתי בפנים כל אות י', וליתא בכ"י א' ו', והרא"פ מחק וכתב בגליון אינו בכתובים, והוא לקוח מן פדר"א פי"ט עי' הערה פ'. (שם אות י"א) מן ומה הארז שבלבנון שרשיו מרובין, עד ולא עלתה בו הוספתי בפנים כמו שהוא בכל כ"י ובנדפס ובדפוס ראשון וליתא בכ"י א' ו', ולקוח מפדר"א פי"ט עי' הערה ק"ה. (מזמור צ"ג אות א') נמצאת בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס, והוספתיה בהערה א'. (שם אות ח') אחרי המלות כנשר יעיר קנו על גוזליו ירחף נמצאת בכל כ"י גם בנדפס ובדפוס ראשון הוספה, כשהיה הדבור יוצא כו', והוספתיה בפנים, וליתא בכ"י א' ו', והרא"פ מחק ורשם אינו בכתובים, והוא לקוח מפדר"א פ"ה, עיין הערה י"ז. (מזמור צ"ה אות ב') אחרי המלות שנאמר היתה לי נחלתי כאריה ביער על כן שנאתיה, נוסף בכ"י ב' ד' ה' ז', וכה"א ויסע כצאן עמו וינהגם כעדר במדבר אבל לעתיד לבא אינו כן אלא אני ארעה צאני ואני ארביצם, וזה ליתא בכ"י א' ג' ו' ח' ולא בנדפס עי' הערה ד'. (שם אות ג') נמצא בכל כ"י ובנדפס הוספה ועשר נסיונות נתנסה אברהם אבינו ואלו הן באור כשדים כו' עד שנאמר במדבר בערבה, והיא הוספה מאוחרת, והובא מהוץ פנימה באמצע המאמר כמו שהעירותי בהערה ו' וליתא בכ"י א' ו', וכן הרא"פ כתב אינו בכתובים. (סוף מזמור צ"ה) נמצאת בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה: א"ר ברכי' בש"ר הנחום ה"י שהרי משה שימש את ישראל מ' שנה כו', כל המאמר הבאתי בהערה י"ב ולא נמצא בכ"י האחרים ובנדפס. (מזמור ק"ב אות א') בהערה א' הוספתי: ד"א זבח רשעים תועבה [תועבת ה'] מדבר בבלעם ובבלק כו' עד שנאמר תפלה למשה, כמו שהוא בכ"י האחרים ובנדפס וליתא בכ"י א' ו', וזה היא הוספה מן מזמור צ' אות

אות א'. (שם אות ב') אחרי המלות שנאמר ויצא יצחק לשוח בשדה, נמצאת בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה: לכך נאמר תפלה לעני כי יעטוף כו', והבאתיה בהערה י', וליתא בכ"י האחרים ובנדפס. (מזמור ק"ג אות ב') לפני המלות ד"א מלך ב"ו, נמצאת בכ"י האחרים ובנדפס הוספה: ד"א הציר הזה אינו צר בבת אחת כו', והוספתיה בהערה ח', ולא נמצאת בכ"י א' ו' והרא"פ רשם על זה „אינו בכתובים". (שם שם) אחרי המלות לכך דוד מקלס ברכי נפשי, נמצאת בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה: בשר ודם משבח את צורתו כו', והבאתיה בהערה י', ולא נמצאת בכ"י האחרים ובנדפס. (שם אות י') יודיע דרכיו למשה, נמצאת בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה והבאתיה בהערה מ"ב. (מזמור ק"ר אות א') מלך בשר ודם אין לובשין את לבושו, עד וש"ה לך ה' הגדולה, נמצאת בכ"י האחרים ובנדפס הוספה וליתא בכ"י א' ו' ובילקוט תהלים רמז תתס"א והבאתיה בהערה א'. (שם סוף אות ה') שנאמר והלוחות מעשה אלהים המה אחר הסיום הזה נמצאת בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה ועל מה היתה כתובה כו', והבאתיה בהערה כ"ה. (שם אות ט') גבול שמת בל יעבורון, נמצאת אחר זה בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה: כגון בשר ודם כו', והבאתיה בהערה ל"ב, ולא נמצאת בכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט. (שם אות י"א) מצמיח חציר לבהמה נמצאת בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה: ר' יעקב אומר כו', הבאתיה בהערה ל"ט ולא נמצאת בכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט. (שם אות כ') אחרי המלות הוי מה רבו מעשיך ה' כלם בחכמה עשית נמצאת בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה: ד"א בא וראה כו', הבאתיה בהערה ס"ו, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס. (שם אות כ"א) אחרי המלות ושולטות בכל העולם כלו נמצאת בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה: ואינן חוזרין ממה שנעשה בראשונים כו', הבאתיה בהערה ס"ז וליתא בכ"י האחרים ובנדפס. (שם סוף אות כ"ה) אחרי המלות למה כי קמה על בבל מחשבת ה', נמצאת בכ"י ד' ב' ה' ז' הוספה א"ר סימן במצרים כתיב כו', הבאתיה בהערה פ"ו, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס. (שם בסוף המזמור) אחרי הסיום וט"ט באבוד רשעים רנה, נמצאת בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה והבאתיה בהערה צ"ג. (מזמור ק' אות ב') נוסף ודוד הוא הקטן הוא בקטנותו מתחילתו כו', הבאתיה בהערה ה', וכ"ה בכ"י ב' ד' ה' ז', וליתא בכ"י האחרים ובנדפס. (שם אות ג') ומאברהם ועד משה ששה דורות, נמצאת בכ"י הנ"ל הוספה וזהו כי לעולם חסדו עשרים ושתה פעמים כו', והבאתיה בהערה ט', וליתא בכ"י האחרים ובנדפס, (שם אות ח') שמו בם דברי אותותיו א"ר יודן בר סימון, נמצאת בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה: שהיו המכות חקוקות על המטה בלשון נוטריקון כו', והבאתיה בהערה ל"א וליתא בכ"י האחרים ובנדפס. (מזמור ק"ו אות ו') וימירו את כבודם, אחר זה נמצאת בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה: כבודי היה לו לומר אלא זה שכינה הכתוב כו', והבאתיה בהערה כ"ב, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס. (שם בסופו) נוסף בכ"י הנ"ל הוספה: כל מי שעונה אמן בעוה"ז זוכה לתחיית המתים כו', והבאתיה בהערה ל"ו, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס. (מזמור ק"ז אות ג') אחרי המלות אלא מאמרו של הקב"ה מעשה, נמצאת הוספה בכ"י ב' ד' ה' ז', והבאתיה בהערה י"ב וההוספה מתחלת ד"א תעו במדבר מכאן להולכי מדבריות שצריכין להתודות כו', וליתא בכ"י האחרים ובנדפס. (מזמור ק"ט אות ג') וילחמוני חנם, נוסף בכל כ"י ובנדפס אם עשו שונא ליעקב, שלקח ממנו הבכורה לברכיה ולשתותיה מה עשה, וליתא בכ"י א' ו' עי' הערה ב'. (שם אות ד') שבעים פרים כו', הוספתי בפנים כמו שהוא בכל כ"י האחרים גם בנדפס, וליתא בכ"י א' ו', עיין הערה נ'. (מזמור ק"ב אות כ') אחרי המלות חפץ לעשות מצוה בזריזות הוספתי וכשנולד יצחק כו', כמו שהוא בכל כ"י ובנדפס והמאמר לקוח מן פדר"א פכ"ט עיין הערה ו'. (מזמור קי"ג אות ג') אחרי המלות הרי כאן שלשה, נמצאת בכ"י האחרים ובנדפס גם בדפוס ראשון הוספה, וכה"א כי שם ה' אקרא כו', הבאתיה בהערה ט', וליתא בכ"י א' ו'. (מזמור קי"ד אות ז') נמצאת בכ"י האחרים ובנדפס הוספה: ועשה הקב"ה להם עשרה נסים כו', והוספתיה בפנים וליתא בכ"י א' ו', והרא"פ כתב „אינו בכתובים" עיין הערה ל"ד. (שם אות ח') והי' בנימין אומר אני ארד תחלה, נמצאת בכ"י האחרים ובנדפס הוספה: ומה עשה נחשון כו', ולקוח מפדר"א פמ"ב, עיין בהערה ל"ט, וליתא בכ"י א' ו', והרא"פ רשם בגליון אינו בכתובים. (שם אות ט') אחרי המלות שנאמר בושו צידון כי אמר ים, נמצאת בכ"י האחרים ובנדפס

הוספה: אמר הים אני שאין לי אלא מעוז הים כו', והבאתיה בהערה מ"ד, וליתא בכ"י א' ו', וגם הרא"פ רשם „אינו בכתובים". (מזמור קי"ז אות ב') לפני המלות ד"א הללו את ה' כל גוים שאל ר' שמעון כו', נמצאת הוספה בכ"י ב' ד' ז' (ובכ"י ה' חסר דף שלם), וכן נוסף בדפוס ווניציא ואח"כ בכל הדפוסים, וליתא בכ"י א' ג' ו' ולא בדפוס ראשון (הנדפס עפ"י כ"י ג'), והרא"פ כתב בגליון „אינו בכתובים", וההוספה הבאתי בהערה ו'. (שם סוף אות ג') נמצאת בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה, וליתא בכ"י א' ג' ו' ח', ולא בדפוס ראשון, וכך איתא שם: ואמת ה' לעולם הללויה יהי שמו של הקב"ה מבורך כו', והבאתיה בהערה י', ובדפוס ווניציא ואח"כ בכל הדפוסים נוסף רק סוף המאמר מההוספה ההיא, והרא"פ כתב בגליון אינו בכתובים. (מזמור קי"ח סוף אות ח') נמצאת בכ"י האחרים הוספה, והבאתיה בהערה י"ג, ובכ"י ב' ד' ה' ז' ונם בדפוס ווניציא נמצאת הוספה שניה, והבאתיה בהערה שם, והרא"פ כתב „אינו בכתובים". (שם אות י') אחרי המלות הלוא הוא אביך קנך נמצאת בכ"י האחרים ובנדפס הוספה: וכה"א ומי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים שמוכה אותנו בדין, כד"א ישראל מקוראי, והבאתיה בהערה כ', וליתא בכ"י א' ו'. (שם אות כ"א) ד"א מאת ה' מדבר בדוד כו' נמצא בכ"י האחרים וליתא בכ"י ג' ולא בדפוס ראשון ולא בכ"י א' ו' והמדפיס מווניציא הוסיף אל נוף המדרש, והבאתיה בהערה מ':

טז) ה"ר מתתיהו ב"ר משה היצהרי אשר חיבר פי' לתמניא אפי', ונדפס בשו"ט בדפוסים הראשונים.

כאשר כתבתי בפרק י"ז נדפס המדרש שו"ט בפעם ראשון בקאנשט' בשנת ה"א רע"ב (1512), עד סוף מזמור קי"ח, ואח"כ בשנת רע"ה (1515) הדפיסו בשאלוניקי ההוספה המאוחרת מן מזמור קי"ט עד סוף הספר, ואחר תום ההוספה הדפיסו שם את פי' ה"ר מתתיהו היצהרי (א) על מזמור קי"ט (ב), ואח"כ נדפס הפי' הזה בדפוס ווניציא פראג אמסטרדם ורשום פירוש האלפא ביתא לה"ר מתתיהו היצהרי תנצב"ה (ג), הפירוש שלו למזמור קי"ט נעתק ללשון רומי ע"י Ph. d'Aguine בביאורו לס' תהלים (פאריז 1622), ויען כי פירושו זה נדפס ביחד עם המדרש תהלים אמרתי לדבר איזה דברים אודותיו.

ביוחסין השלם (צד 225) הביא וז"ל: ובזה הזמן (ערך ה"א ק"כ 1360) היה ה"ר מתתיה שעשה פירוש לפרקי אבות עכ"ל, וכוון בזה אל ה"ר מתתי' היצהרי, כמו שמובא בפירוש ביוחסין דפוס קראקוי (דף קל"ג ע"ב) וז"ל: ובזה הזמן היה ה"ר מתתי' היצהרי שעשה ספרים ודרשות עכ"ל, וכן הביא כן בעל קורא הדורות והוסיף: והוא פי' האלפא ביתא (מזמור קי"ט) ונדפס בסוף מדרש תהלים עכ"ל.

באחרית שנת קע"ב (1412) שלח הפאפסט בענעדיקטוס הי"ג מטעם המלך דון פערנאנדא (Don Fernondo) מלך אראָגאניא, לאסוף אליו את חכמי הרבנים לעיר טורטוזא (Tortosa), להתווכח עם המומר יהושע לורקי, ובין הנבחרים היה גם ה"ר מתתי' היצהרי מסאראַגאָזא (Saragossa), עיין קורות היהודים להחוקר גראטץ ח"ח צד 124 ועיין בס' Diz. II p 44 מהחכם די ראסי שהביא ג"כ ויכוח אחד מר' מתתי' ב"ר משה. והנה מלבד פי' האלפא ביתא חיבר ס' דרשות על התורה ונמצא בפארמא באוצר הספרים של די ראסי

(א) נס' תולדות גדולי ישראל מהכ"ס ניכולדי ז"ל אות ס' סי' י"ח הביא וז"ל: ה"ר מתתי' היצהרי בן קדמון, נתלבש שו"ע ונדפס פירושו על מזמור קי"ט, ומפה נתמ"ל ומהליף אח ה"ר מתתי' היצהרי פס כ' מתרי' המיקריטי: (ב) המכס פירסם בניגליאמקה בנו מ"ב לד 90 מפה נמס שכתב מחיבר מדרש המניח אפי', מו מדרש תלפא ניתא וכן מבא בעל לוקר שספריס אות מ' סי' 649 שהביא וז"ל: מדרש שו"ט נקופו מדרש תלפא ניתא פי' על מזמור קי"ט נתהליס עד אות ג' לר' מתתי' היצהרי, ים לתקן וכו"ל ונסיפו פי' תלפא ניתא ואות פי' על מזמור קי"ט נתהליס עד אות ס': (ג) הפירוס הזה נתלח רק עד התחלת אות ס' והנתר חסר, נפירוסו אות ג' ואות ס' מזכיר אח ה"ר נסים ז"ל, נהתחלת פירוסו מזכיר אח שפר המוכה, ובאות ה' מזכיר אח הרמב"ס בתגרתו לה"ר יוסף הכהן, ובאות ס' ואות ל' מזכיר אח כרתנ"ע, ובאות ח' אח הרל"ח, ובאות מ' ואות נ' אח הרמב"ן, נאות ח' המדרש ו"ל, נאות כ' הביא אח הדרשות שלו נשטוטות, והס גלי קפק נשפרו דרשות על התורה:

ראסי קובץ 1417, וכאשר כתב אלי החכם המלומד פיטרא פערריעא מכיל הקובץ ר' דפים בכתב רש"י וכולל ב' ספרים ספר הראשון הוא ס' ארון העדות מר' יהודה ב"ר יוסף אלכרסאני (עיין אודותיו באוצר הספרים אות א' סי' (963), וכתב ספרו בבית האסורים בשנת 1365 (ה"א קכ"ה), וחסר דף הראשון ואיזה דפים נשתתים, בדף 132 נמצא שם הסופר ר' חננאל ונכתב בשנת ה"א רמ"ה ליצירה (1505), וס' השני הוא „פרשיות על התורה לרבינו הגדול החכם ר' מתתי' היצהרי וצ"ל", ומתחיל בראשית ברא שאו מרום עיניכם וראו מי ברא אלה, הפסוק הזה אמרו ישעיה הנביא באותה נחמה שבא לנחם את ישראל כו'. ומה שהביא „פרשיות על התורה" אין ספק אצלי כי אות ד' נראה כאלו היא פ' בכתב התיא ויש לקרוא דרשיות על התורה, וספרו זה נמצא בכ"י גם בבית אוצר הספרים של הרה"ג מהר"ם שטראשון ז"ל בווילנא, והוא רק על בראשית ושמות, ושאלתי את המופלג מוהר"ר בנימין עזריאל ראם בווילנא להגיד לי פשר דבר אודות הכ"י הזה, ולשלוח לי דוגמאות, וקבלתי תשובתו כי הכ"י הזה הוא מלא טעותים ונלקה בחסר ויתיר עד שלפעמים לא נוכל לירד לסוף דעתו של המחבר, והוא הולך על דרך הפילוסופיא, ומביא הרבה פעמים את ספר אריסטו אבן רשד וכדומה, ובאיזה מקומות מביא את הרמב"ם והשגות הראב"ד, וכמעט בכל פסוק מביא את הרמב"ן והראב"ע, גם מזכיר את ה"ר חסדאי קרשקש, בשער הספר כתוב בכתב אשכנזי מאת סופר מאוחר: זה הספר יסדו וגם הבינו חקרו וגם הבינו חברו על התורה בדרשות אופנים מן הש"ס ומדרשים בכמה פנים לתורה נדרש בדרישה וחקירה כברכת ה' אשר הננו הלא הוא עשהו ויכוננו הרב החריף בקי בגנוזי תורה וחדרים בדעתו ימלא הגאון הגדול רבן של כל בני הגולה עדני העצני מו"ר מו"ה מתתי' היצהרי חד מרבנן קשישאי, זמנו לא נודע לנו עפ"י כל ספרי הדורות, אך מכותלי ספרו ניכר שחכם גדול וגאון גדול היה בדורו, עד כעת לא נמצא חיבור כזה על התורה בבקיאות ולפי הנראה ספרדי היה גם מההעתקה אשר הועתקה בכתב ספרדי, כעת הועתק ע"י חרבני המופלג ותיק מוה' אש"פ במו"ה מ"פ מ"ל יצ"ו" כל זה כתוב על השער בכתב אחר שלא מן המעתיק בכתב משיטא אשכנזית, ובסוף הספר צד 220 כתב המעתיק הספר בכתב ספרדי בזה הלשון: ת"ם ת"ם ונשלם שבח לאל בורא עולם ע"י תלמיד הצעיר אני אברהם ן' הבקי בישיבת מרנא ורבנא ההכם השלם ר' יצחק בסודו במתא ליאון ששה ימים לחדש אייר שנת בא יבא ב'ר'נ'ה' אמן אמן הסופר לא יזוק לעולם עד שיעלה חמור בסולם שיעקב אבינו חלם תם תם (ובזה נשלם פ' פקודי לא יותר), בדף כ"ח ע"ב בפסוק ברוך אברם לאל עליון כתוב שנתחדש היום חמשה אלפים ומאה וששים ושנים כמו שאנו מונין כו', וא"כ כתב את ספרו בשנת ה"א קס"ב ובטעות הביא בעל אוצר הספרים אות א' סי' 504 אור ה' ה"ר מתתי' היצהרי פי' על התורה נכתב בשנת ה"א ק"מ. ועוד הביא באות ד' סי' 559 בשם צונץ שכתב בספרו גא"ל דף תס"א וז"ל דרשות ה"ר מתתי' ב"ר משה, דרשה אחת מהנה לשבועות מזכיר במדרש אלפא ביתא הוא פירושו על מזמור קי"ט בתהלים ואולי הם פירושו עה"ת אשר בכ"י די ראסי 1417 עכ"ל.

גם חיבר פי' על פרקי אבות, והביאו הרב דון יצחק האברבנאל בספרו נחלת אבות, וכן ה"ר שמואל מאוזידה בספרו מדרש שמואל על אבות הביא הרבה פעמים את פירושו.

ועוד חיבר באור על פי' הראב"ע על התורה ונמצא באקספארד עיין רשימת נייבויער סי' 236.

יז) כל הוצאות מהמדרש תהלים.

א) נדפס בפעם ראשונה בקושטאנטינא בשנת ה"א רע"ב (א) (1512) בתבנית פאליא, והוא יקר במציאות, ונדפס רק עד סוף מזמור קי"ח, על נייר עב וחזק באותיות רש"י, על פני השער כתובים אך השתי מלות „מדרש תלים" ותו לא מידי, ובעמוד

(א) נפל סדר הדורות בספרים חות מ' הניח וז"ל: מדכם בו"ע וכוח מדכמים ומממי חז"ל ע: פסוקי מכלים ומחוקל ומבלי, ופס פי' המלות הנ"מ ילמק ב"כ ממטון רע"ב ע"כ. וטעה בזה כי בשנת רע"ב נדפס בקחמעע' מכל נח פס פי' מה"ע כ' ילמק ב"כ ממטון מנדפס נפעם לחמוש נפכחג קפ"ב.

השני מתחיל המדרש, ומכיל נ"ב דפים בעלי ד' עמודים, הדפים אינם מצויינים בו, ובסוף מזמור קי"ח כתב המדפיס אלה הדברים:

„ותשלם המלאכה בעשרים וחמשה לחדש אדר שנת כי קולך ע'ר'ב' פה קושטנדינא רבתי אשר היא תחת ממשלת אדונינו המלך שולטן בייזוט ירום הודו בימיו ובימינו תושע יהודה וישראל ישכון לבטח אמן אמן סלה".

ואחר הסיום הזה נדפס בשאלוניקי בשנת רע"ה (1515) באותיות אחרות משונים מאותיות רש"י שלנו, מן מזמור קי"ט (אשרי תמימי דרך) עד סוף מזמור ק"נ, ואח"כ נדפס פי' האלפא ביתא לה"ר מתתיה היצהרי (עיין אודותיו במבוא אות ט"ז) עד סוף אות ש', ועל אות ת' חסר ולא נשלם (ב) ולא נרשם מקום הדפוס ההיא מההוספה מן מזמור קי"ט, וכנראה הם אותיות שאלוניקי אשר נוספו שמה אל המדרש. בדפוס הזה הדפים אינם מצויינים, והסימנים מהמזמורים מסומנים באיזה מקומות בטעות באשר המדפיס לא שם עינו לציינם כסדר מזמורי תהלים, והסיבה לזה, כי על מזמור מ"ג שפטני אלהים חסרים הדרשות, היינו על המזמור הזה לא נדרש כלל, ולכן היה לו לציין על המזמור שלאחריו למנצח לבני קרח משכיל סי' מד, והוא לא עשה כן רק ציין על המזמור הזה סי' מג, ובעבור זה נשתבשו הציונים על מזמור מד מה מו מז, כי היה ראוי לציין עליהם מה מו מז מח, את הציון מח השמיט ולא הציגו כלל, והציג לנכון על מזמור למנצח לבני קרח הציון מט, וגם על מזמור עא חסר הדרשה, והמדפים הזה הציג הציון עא על מזמור לשלמה אלהים שהוא מזמור עב ובאמת היה לו לציין על המזמור הזה עב, ולהשמיט הציון עא כי לא נמצא כלל הדרשות על המזמור הזה, ובעבור זה מציין בטעות עב עג עד עה עו עז במקום עג עד עה עו עז עח, ובראותו כי הסימנים בלתי נכונים הציג באמצע מזמור עז גם הציון עח ובאמת אין כאן הפסק כלל, ומזמור אחד הוא. מן מזמור עט סובב הולך לנכון, על מזמור פו חסר הציון, גם שכח לציין כי' צג ורשם בטעות צד במקום צג ובעבור זה רשם בטעות צה על מזמור אל נקמות שהוא מזמור צד,ורשם צו על מזמור לכו נרננה שהוא מזמור צה, ויען כי חסרים הדרשות על מזמורי צו צז צח צט רשם על מזמור ק שהוא מזמור לתודה סי' צז, ועל מזמור קג רשם ק ועל קד רשם קא ועל מזמור קה רשם קב, וכמו כן זה אחר זה הציונים הם בטעות, ועל מזמור קיד בצאת ישראל לא רשם כלל, ועל מזמור קטו לא לנו חסר הדרשה ומתחיל על אהבתי ורשם קיב, וכמו כן לא נמצא על מזמור קיז ומתחיל על הודו לה' שהוא מזמור קיח והוא רשם קיג והפריד המזמור על מן המצר רשם קיד ובאמת מזמור אחד הוא.

הדוגמאה הזאת נדפסת עפ"י נוסחת כ"י ג' והוא כ"י רומי או עפ"י העתקה אחרת הדומה לקובץ הזה, והנוסחאות וההוספות הנמצאות בכ"י א' ו' או הנוסחאות וההוספות הנמצאות בכ"י ב' ד' ה' ז' לא נמצאים כלל בדפוס הזה כי כ"י ג' משונה קצת מכ"י האחרים, ראה בפרק י"ב מה שהעירותי אודות כ"י ג'.

(ב) המכס פיכסם בכיבליאמעקע שלו ח"ב לד 90 מעה כמה שכתב שם"ל מתתי' כילהי מיבר מדכם המלפה כיתא,לו מדכם מתניה לפי, ובאמת לא מיבר רק פיכום למזמור כזה, גם מעה בעל חולר המפדיס חות מ' קי' 649 שכתב וז"ל: מדכם שו"ע בסופו מדכם המלפה כיתא פי' על מזמור קי"ט בתכלים על חות ג' לבי מתתיס כילהי, ותכוכת עשר שתלות לר"ם נאון בעניו מתיית סתתיס קוטנט' פ"ר"ב", ויותר נכלה כי לפוס קלנטנט' הוה רק שו"ע מכלים לבד ושו"ע שמוחל פ"ר, ובאמת ליכו כן, כי מדכם המלפה כיתא היתו מזמור קי"ט הוה לתוד ופי' שלו על תתיה לפי לתוד, גם הוה על חות ש' (ועד בכלב) ולא על חות ג', גם היתו לפוס קלנטנט', כי מן מזמור קי"ט על קופו הוה לפוס לאר כמו שכתבתי, ויש לתקן בדבריו וכסופו פי' מדכם המלפה כיתא והוה מזמור קי"ט מתכלים על חות ג' לבי מתתיה כילהי. גם תכוכת עשר שתלות לרכם"ג לא נלפסו במדכם מהכלים מעשה רפ"ב) והחולאה סהיה נשלה אלי מתוים, וכתוב שם: נלפס בלאמוה (ל"ע נפעם זה בלאמונה) בקושטנדינא וגשלם יום מ' לחדש אדר שנת ע'ר'ה' בעזרת ע'ר'ה' בעזרת מאד והכתוב כ"ל תפיזתי ויכיומי, והנתון כ"ל יהודה בן מלכיה תמכו ידי המדפיסים ויהי לעזר ולהושיל, ובסופו נמלאו עשר שתלות לרכם"ג בעניו מתיית המתים נפתקים מס' לתמוכת מחמר ז'.

ב) נדפס פעם שניה בווניציא שנת ה"א ש"ו (1546) בתבנית פאליא ועל השער כתוב :

„מדרש תהלים רבתא עם מדרש שמואל רבתא (ג) מוגהים עם העיון האפשר כיד ה' הטובה עלינו, נדפס בבית דניאל בומבירגי בשנת ר'נ'נ'ו' פה ווניציאה" .

ובסוף הספר כתוב :

„תם ונשלם שבח לאל בורא עולם, ידינו לא אסורות, רק קלות כאילות, למצוא דברי חפץ אוהבי התורה והמושכלות, ובהדפיסנו מדרש תהלים הי' מובאים לפנינו מדפוס ומקולמוס (ר"ל כתבי יד) כלם חסרים בסופם מדרשי התהלות, רק אחד אנה האלהים מדפוס ישן תוגרמה, נמצאו בו תשלום קצת חסרונות, ובפרט מדרש האלפא ביתות עם פירושם יפה ונחמד מאד, וכן הדפסנו אותו ובעיון הגהתו האפשרות עם היותו משובש מאד, התהלה לנורא עלילות תהלה לאל אשר עזרנו להשלים זה הספר, כן יעזרנו תמיד להשלים ספרים אחרים, כן מתפלל ומתחנן לה' קורנליו"ו אדי"ל קינ"ד העומד על המלאכה והמסדר ומגיה אותה" .

ההדפסה היא מהודרת מאד באותיות מרובעות, ומחזיק ס"ו דפים ובכל דף ד' עמודים, ונדפס גם מן מזמור קי"ט עד סופו ופי' תמניא אפי מה"ר מתתיה היצהרי, ונדפס כולו עפ"י דפוס ראשון דפוס קאנשטאנטינא, ומה שחסר בדפוס הראשון חסר גם בדפוס ההוא, ולפעמים חסר בדפוס ראשון איזה מאמר משגגת המדפיס, ונמצא לנכון בכ"י ג' אשר עפ"י כ"י ההוא נדפס דפוס ראשון, חסר גם בדפוס ווניציא, וכן נמצא בדפוס ראשון לפעמים איזה הוספה אשר לא נמצאת בשום כתב יד, תמצאנה גם בדפוס ווניציא, כמו מזמור א' אות י"ג אמר דוד רבש"ע לא אמרו לך ישראל שירה, נמצא לפני זה בדפוס ראשון: אמר הקב"ה לדוד דוד שירה אתה אומר לפני על פפלתו של שאול אלמלי אתה שאול והוא דוד אבדתי כמה דוד מפניו וזה שגיון לדוד, וזה הדפיס גם המדפיס מווניציא, והרא"פ העיר בגליון „אינו בכתובים", וכן במזמור י"ח אות ז' אחרי המלות: שנאמר הפוצה את דוד עבדו מחרב רעה נמצא בדפוס ראשון הוספה: שלא הרג לשאול שנאמר מי שלח ידו במשיח ה' ונקה, וזה לא נמצא בשום כ"י, וכן נדפס בדפוס ווניציא, עוד שם במזמור י"ח אות כ"ב והיה מסרב כו' עד עלילה שעשה לבני ישראל, וזה הוא הוספה בדפוס ראשון ואח"כ נדפס כן בדפוס ווניציא ואח"כ בכל הדפוסים, ולא נמצא בכ"י האחרים (רק בכ"י ח' הנעתק מדפוס ראשון) וכן נמצא בדפוס ראשון באור איזה מלות זרות ולא נמצאים בשום כ"י, ונדפסים ג"כ בדפוס ווניציא כמו מזמור א' אות ה' זה קבורה ודייתיקי שטר ירושה, המלות „שטר ירושה" הוסיף לפרש מלת דייתיקי. שם מזמור א' אות ו' מבקשת לומר המנון למלך שבחו של מלך, המלות „שבחו של מלך" הוא הפי' על המנון וכ"ה בדפוס ראשון, ולא נמצא בכ"י, ונדפס כן גם בדפוס ווניציא, עוד שם מזמור א' אות ו' אביונים בן אביונים גדול בן גדול, המלות „גדול בן גדול" נוסף בדפוס ראשון לפרש מלת אביונים, ובאמת המלה משובשת וצ"ל אבגינוס, ואח"כ נדפס כן בדפוס ווניציא. מזמור י"ח אות י"ז מלך ב"ו כשהוא הולך לטייל למיומם שלו נוטל כל לגיונותיו לתשמישו, המלה „לטייל" נוסף בדפוס ראשון לפרש מלת למיומם, ולא נמצא בשום כ"י, ואח"כ נדפס כן בדפוס ווניציא. מזמור כ"ג אות ג' יעשה שמן פטומה, מלת „שמן" נוסף בדפוס ראשון לפרש מלת פטומה, וליתא בכל כ"י, ונדפס אח"כ גם בדפוס ווניציא.

ולפני

(ג) מדרש מלי נדפס עמה בעתים ש"ז ועתלס נחדש מלך עמי .

ולפני המדפיס או המגיה בווניציא הי' גם כתבי יד מהמדרש, והוסיף איזה מאמרים הנמצאים בכ"י ב' ד' ה' ז' ואשר אינם נמצאים בדפוס ראשון, וגם לא בכ"י ג' (אשר דפוס ראשון נדפס עפ"י כ"י הזה), ולא בכ"י ח' (הדומה לדפוס ראשון), גם אינם נמצאים בכ"י א' (אשר שמתי לפנים הספר), ולא בכ"י ו' (השוה לכ"י א'), ובהגהות הרא"פ שהגיה את המדרש דפוס ווניציא וכתב הגהותיו על הגליון, בראותו ההוספות ההן ולא מצאן בכ"י שהיו לפניו (כי הכ"י שהיו לפניו הם היו דומים עם כ"י א' וכ"י ו') רשם בצדו „אינו בכתובים" ר"ל אינם בכ"י שבידו, והעביר בקולמס על כל המאמר. ובמבוא פרק ט"ו רשמתי כל ההוספות שהוספתי בתוך המדרש או אשר הבאתים בהערות שלי עפ"י כתבי יד האחרים, שמה תמצא נרשמים גם כל המאמרים ההם אשר הוסיף המדפיס או המגיה מווניציא, ואך למותר לפרטם פה עוד הפעם. ודע קורא נעים כי לא כל ההוספות הנמצאות בכ"י ב' ד' ה' ז' אשר הבאתי שמה, הוסיף המדפיס או המגיה הזה, כי לא שם עינו לחפש היטב אחר כל מאמר ומאמר למצוא אשר נוסף בכתב יד. וגם ההוספות ההן אשר הוסיף אל תוך המדרש לא נמשכו רק עד מזמור ל"ז סוף אות ג' ר' אליעזר אומר מתוך שלותן כו', היא ההוספה האחרונה שהוסיף, ומכאן ואילך לא הוסיף יותר המאמרים אשר נמצאים בכתב יד, רק במזמור קי"ז אות ב' לפני המלות ד"א הללו את ה' כל גוים שאל ר' שמעון, נמצא הוספה אשר לקח מכ"י אחד מן הכ"י ב' ד' ה' ז'. ולא נמצא בכ"י א' ג' ו' ולא בדפוס ראשון, וכן עוד שם סוף אות ג' נמצא בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה והמדפיס מווניציא הביא סוף המאמר מההוספה, עיין שם בהערה שלי. גם במזמור קי"ח סוף אות ח' נמצא בדפוס ווניציא הוספה כמו שהוא בכ"י הנ"ל, המתחלת ד"א יאמרו נא יראי ה' זה פנחס ע"ש בהערה שלי. וכן עוד שם באות כ"א הוסיף עפ"י כ"י ב' ז' וליתא בכ"י ג' ולא בדפוס ראשון ולא בכ"י א' ו' ע"ש בהערה. גם בסוף מזמור י"ז (אות ד') אחר שנשלם המזמור נמצא הוספה גדולה ונדפס אח"כ בכל הדפוסים, ולא נמצאת בשום כ"י ולא בדפוס ראשון. והוא המתחיל ד"א תפלה לדוד הה"ד וזאת ליהודה כו' עד סוף המזמור, ומצאתי כל המאמר בכ"י פלארענץ (הוא כ"י ב') בסוף המדרש כתוב: „מצאתי זה המזמור בפנים אתרים" והביא שם כל המאמר עד וצדיק באמונתו יחיה ומשם הוסיף המדפיס או המגיה מווניציא, ובאמת אין שום קשור מכל ההוספה אל המזמור הזה, וגם הרא"פ רשם בגליון „אינו בכתובים", והרב מהרא"ם בפי' למדרש תהלים בסוי' ע"ד כתב וז"ל: כל הדרשות עד סוף המזמור לא יכולתי לכוון מה שסמך הדורש על מזמור דהכא עכ"ל. כאשר הבאתי לעיל נוסף בדפוס ווניציא איזה מאמרים מכ"י ב' ד' ה' ז', הקובצים האלה דומים הם זה לזה, ונמצא בהם איזה הוספות, אבל לפעמים נוספו המאמרים שלא במקומם הראוי, כי המעתיק הראשון הוסיפם בגליון, ומעתיק השני לא ידע אל איזה מקום שייך ההוספה והציגה בפנים שלא במקומה, ואח"כ נעתק כן מהמעתיקים האחרים, ובדפוס ווניציא נוספו ג"כ כן באשר מצא בכ"י שלפניו, ועפ"י דפוס ווניציא נדפס כן בכל הדפוסים, כמו (מזמור א' אות ג') כיוצא בדבר כו'. עיין הערה מ'. (מזמור א' סוף אות י"ח) הה"ד מורשה קהלת יעקב כו' אין שייכות כלל אל הכתוב לפניו, גם חסר ראש המאמר, ומקומו במאמר שלאחריו, אחרי המלות התורה פרושה לכל החיים ואפילו הגרים. (מזמור ו' אות א') נוסף באמצע המאמר מר' מאיר „חביבה המילה כו'" מעתיק אחד הוסיף בגליון דברים בענין מילה, ומובא בטעות פנימה באמצע המאמר מר' מאיר, ומאמר של ר' מאיר מקורו בירושלמי ושם הוא לנכון, עיין הערה ז'. (מזמור ז' אות י"ח) נוסף באמצע המאמר על ה' חטאות נהרג שאול, עיין הערה ע"ז. (מזמור ח' אות ב') ועשה הקב"ה חסדו כו', נוסף מפסיקתא רבתי פסקא כ"ה עיין הערה כ'. (מזמור י"ב אות ב') בביכול צוח על מספרי לשון הרע כו', עד ואומר שניהם חנית וחצים, נמצא הוספה באמצע המאמר בין המלות מי אדון לנו ובין המלות ללשוננו כתיב, כמו שהוא גם בכתבי יד הנ"ל, עיין הערה י"ט. (מזמור כ"א אות ב') וישראל לובשין לבושו כו', עיין הערה י'. (מזמור כ"ו אות ה') לשמיע בקול תודה לפני זה נמצא הוספה, ולקוחה מכ"י ב' ד' ה' ז', וההוספה מובא מתוך פנימה שלא במקומה כי מקום ההוספה הוא אחר הדרשה על לשמיע בקול תודה ולפני אל תאסוף, וההוספות ההן אינן נמצאים בדפוס ראשון וגם בכ"י האחרים, זולת ד' כתבי יד שהוכרתי:

ג) נדפס פעם שלישית בפראג בשנת שע"ג (1613), ונדפס ביחד עם מדרש משלי ושמואל, ומחזיק כולו פ"ז דפים, ונדפס עם פי' קצר מאת הרב הגאון ר' יצחק ב"ר שמעון כ"ץ ז"ל (ד) ודבריו נדפסו בתוך המדרש באמצע המאמרים בין שני חצאי עגולה, וחסר פירושו על מזמור א' ומתחיל מן מזמור ב' והתקונים שתקן בעל אות אמת אשר רובם הם עפ"י הילקוט הציג המפרש הזה בגוף המדרש, ומחק הנוסחאות הישנות מהספר, וכו לא יעשה: על שער הספר כתוב:

כמדרש

(ד) הגאון הזה היה ממן הגאון רבי יהודה ליווא ב"ר בצלאל ז"ל הנקרא בשם מהר"ל מפראג (נפטר ח"י תלוי ש"ם עם"ש, ומלבמו נעתקה בגל עד סי' ח') הוא נתן לר' יצחק הנ"ל שם בתו לאשה ומחה בנה בניס בסיומו כנ נמפרשן, ומח"כ בתה לחותה פינגה (ומלבמה נעתקה בגל עד סי' ל"ח) וכוליד עמה שני בניס, שם האחד היה הגאון מוהר"ל מייס כהן צדק, אב"ד וכ"מ בק"ק ניקלשפורג והמדינה, ואח"כ נתקבל לכ"מ בפראג ואח"כ בק"ק פרנקפורט למיין, ואח"כ בק"ק פוזנא וסגליל, ושם נתבקש ביסיבה על מעלה. ובנו השני היה הגאון מוהר"ל כפתני כ"ץ, שהיה דרשן בק"ק פראג ונתקבל לאב"ד בפוטסדין, ואח"כ בק"ק ניקלשפורג ומדינת מעהרן ומשם לק"ק פינסק דליטא, ומשם לק"ק לובלין וסגליל, ונפטר שם, כן מובא בתגילת יוחסין על מהר"ל מפראג. ואחותם היה הרבנית מרת מוס משם הגאון מוהר"ל צמואל ב"ר יצחק נכנך ז"ל דרשן בפראג, ואב"ד ור"מ בק"ק בומבלא וסגליל, ואח"כ נתקבל לאב"ד ור"מ לק"ק ווילמירזא, ושם נלקח אל עמיו, ובנו אל ה"ל צמואל הי' הגאון ר' צמואל והי' ג"כ דרשן בפראג ונתקבל לאח"כ ליובב על כסא הגיו בווילמירזא, ובנו הי' הגאון מוהר"ל יהיר מיים נעל מסובת מוס יהיר ותסובת מוס סבני, ועיין הקדמת המובת מוס יהיר מדבר מאחו זקנתו מרת מוס הנ"ל בתריסות. הגאון ה"ל יצחק כ"ץ הנ"ל כתב הקדמה לספו"ת מהר"ם מרוטענבורג ונדפס פראג שם"ח, כמו שהביא נכאו בעל מוס יהיר, ועיין שם הגדולים מ"ח אות י' סי' 375 שהביא שהמוז בהקדמה הנ"ל, ובאבי פרקים שלה הם תיבות אלו: מהכי תולמת ולא היש מרפת לחדש ובזוי עם יצחק ב"ל צמואל בהן ז"ל חתן הגאון הגדול מוהר"ל ליב נרו חזק לאמן שלה, גם הוא בעל הגה"ה לס' פענח רזא, והוא הוליא לאור אח הספר הזה מ"ל יצחק ב"ל יהודה שלוי עם הגהות שלו פראג שם"ז בהיה הניה בעל חוות יהיר, וידידי הרב המופלא והמצוין מוהר"ל צמואל לוריא ממהליב הסיבני במכתבי אלי, מי הוא חסר מונח ממנו דבריס נפלאים מוסגריס בתוך ס' פענח רזא, מלאתי שהוא מהומז בה"ת בהקדמה הנדפס לפני החבור המקטפרדאם שנת ג'ח'ת [נדפס בראשונה בפראג שם"ז] המתחיל אלופי בניתי יצחק כו' ר"ת כל ההקדמה הוא: "אני הקטן והדל נתלפי ולעיר בחכמה יצחק ב"ל צמואל הכהן זלצה"ה ממן הגאון הגדול ביצחק צמו מוהר"ל יהודה ליווא נרו מפראג נפניתי למלחמה זו יום ממיתי ל"ג בעומר שם"ו לחלף הסבני ליניקה, חזק ואמץ אמן", ואחיתי שכבר הטיל ג"כ על זה החכם השלם בעל ההערות לס' גל עד, גם הסליס הגאון ה"ל יצחק ליזה קדוות נס' חמן דמיס מה"ל שלמה זלמן הנקיל פסליס בקהל התורה ונדפס פרא"ג שם"ו, וכן הניח בעל לוגר הספרים קוף לות ח', וכן נס' החייס שחיבר ה"ל חייס ב"ל בצלאל (אחיו של מהר"ל מפראג) דפוס פראג שם"ח נמלא הקדמתו ומספר בשבחיו, עיין שם הגדולים ח"ב לות ו' סי' 12, גם נמלא חתום בתסובת הוב סבני ס"ם ל"ב בהסכם על פסק המחבר הוב סבני, וכס' לחן הטזר מה"ל לוליעזר ב"ל נתן (הרא"ן) נדפס פראג בשנת ש"ע נמלא חתום יחד עם הגאונים שלבות ומהרש"ל ובעל עולת תפיים, בהסכמתם שכתבו בוועד פוזנא בשנת שם"ע, גם הובא לדפוס ע"י הרב ר' יצחק הנ"ל דרוש מהר"ל מפראג שדרש בפוזנא בחג השבועות ונדפס בפראג שנת שכ"ב, ועל פתח הספר כתובים הדברים האלה: המליצו למלאכת הדפוס והגיהו מהן כו' כ"מ יצחק בר"ם כ"ץ ז"ל ועוד הוסיף נופך מעלו להליב ליונים כו' מ"מ כו', ומעבר לדף נמלא ציור בתוך מסוגב שמו ובצדיס התחתונים שם מאבו הגאון מהר"ל ז"ל, גם בה נהסכמה עם מותו על ס' לחם רב ניקודי דיוים שנדפס מה"ם בחיבר הג"מ בשנת ה"ב יוסף הב"ד דנומסלה נדפס שם"ע, וכן מתום על ס' תפארת יצחק מהגאון מהר"ל, נדפס על ידו פראג שנ"ג, שוד נדפס בפראג שנת שם"ח תומס עם פסליס מגמלת ומדרשים בלשון מסבבת על ידו, בחיבר הבית בעל שפתי יבניס לות ס' סי' 63, סדר הדומות שמות הספרים לות ס', לוגר הספרים לות ס' 278.

כפי הנקר על מדרש משלי ושמואל שנדפס בחייו בפראג בשנת שע"ג ונשלם בשנת שפ"ב, ובקוף מדרש שמואל נמלא שבאר לומר שלא להדפיס המדרשים עד שנת שפ"ה ואחש עלמו, דברי הקטן יצחק בר שמשון כ"ץ ז"ל, ואחיתי בשם הגדולים לות ס' סי' י"ז שכתב מהר"ם מלובלין לא הי' ר' יצחק זה רק ר' יצחק הכהן ב"ל דוד שפירא חב"ד בנהלקא פיין בהגהות והפרות החכם ה"ל יצחק חייזיק בן יעקב ז"ל בקוף שם"ג סי' מ"ו ובעיר סדר ל"ד 15 בתולדות ה"ל יצחק שפירא גם בהוספת לקריס נתמנה לד 268, ואחיתי בהקדמת מהרח"ם פתדווח למדרש משלי הניה בשם בנו הבכר חודות ה"ל יצחק ב"ל שמשון ז"ל, וכל דבריו שם על מדני החתת חיכם סעבמו, א) מה שכתב וכן העיר מהר"מ שטרלשון בטוספת לקריס נתמנה, ובחתת המה דבכי הרב המוקר רש"ו פ ין בעלמו בל"ד 268, ב) גם מה שכתב והשינו בזה על בעל סד"ה לחבר תשב לבניס לת פי' המדרש מייחס לר' יצחק ב"ר שמשון, והבית פענח רזא ותחן דמיס לה"ל יצחק חתן מהר"ל, ובחתת לא השינו כלל, ובעל סד"ה לא תשבש לבניס כלל, ג) לא ידע ותשם בחבר כתב כי בעל סדר הדומות בערך ספריס לומר מפורש מדרש שו"ט סג"מ יצחק בר"ם נדפס רע"ב ואיך יוכל להיות חתנו של מהר"ל לחבר היה בשנת שנ"ב, וה"ל יצחק זה הוציא לאור ספר פענח רזא ותחן דמיס בשנת שם"ו ושולה על פי זה בין המדרש לספריס החלה כתחה טניס, ובעלם ממנו כי בשנת רע"ב נדפס המדרש תהלים בקושטנטינא פלי פי' כלל, והמדרש עם פי' ה"ל יצחק כ"ץ נדפס לחמונה בפראג בחייו בשנת שע"ג עד שנת שפ"ב, ובעבר לחביו בעל סד"ה, לבן דבריו בעליס ומבוטלים

„מדרש שוחר טוב, מדרש תהלים ומשלי רבתא עם מדרש שמואל רבתא, מוגהים עם עיון רב כיד ה' הטובה עלינו מפי ספרים וסופרים, אם ספרים כאות אמת וילקוט וזולתן ספר גויל כתוב ישן נושן, אם סופרים ה"ה הגאון מהר"ר יצחק ב"ר שמעון כ"ץ ז"ל הוא שם עין שכלו הוך עליו, איזן חיקר ותיקן את כל, גם לפעמים במלות קצרות ייעד פירוש או זולת זה באיזה דבר מחודש להבין אמרי בינה משל ומליצות המדרש על איזה תיבה או ענין באופן שהספר היקר הזה לא יחסר כל בו, נוסף על הדרו והודו בעצמו ובכבודו לא יערכנו זהב וזכוכית וזה לו ס"ז שנה שלא נדפס, על כן לקנותו ירוצו ולא ייגעו ילכו ולא ייעפו כי הרוה נפש עיפה לדעת לעות את יעוף דבר" נדפס פה פראג ע"י מרעקק ה"ר יעקב ב"ר גרשון ז"ל איש ב"ק שנת זכו נזירה מ'ש'ל'ג' לפ"ק נדפס פ'ה' פ'ר'ג'ה' לפ"ק. (הוא שנת שע"נ, 1613).

ובסוף סיים המדפיס:

„ידינו לא אסורות רק קלות כאילות למצוא דבר חפץ, אוהבי התורה והמושכלות, ובהדפיסנו מדרשי התהלות הי' מובאים לפנינו מדפוס ומקולמוס כלם חסרים בסופם מדרשי התהלות, ורק אחד אנה ה' האלהים מדפוס ישן תוגרמה נמצא בו תשלום קצת הסרונות ובפרט מדרש האלפא ביתא עם פירושם יפה ונחמד מאד, ובן הדפסנו אותו ובעיון הגהתו האפשרית עם היותו משובש מאד, התהלה לנורא עלילות".

והנה הסיום הזה לקוח מלה במלה מדפוס ויניציא, ואחר מדרש משלי ושמואל סיים המדפיס:

„והיתה השלמת מדרשים האלו ביום ג' ה' לחדש טבת בפרשת ובשנת לא יסור שבט מ'י'ה'ו'ד'ה' ו'מ'ח'ו'ק'ק' מ'ב'י'ן רגליו לפ"ק, הוא שנת שפ"ב (1622)" (ה).

וא"כ נמשך ההדפסה ערך שמונה שנים ואולי רק מדרשי משלי ושמואל נדפסו אז.

ובסוף מדרשי משלי ושמואל נמצא דברי הגאון ה"ר יצחק כ"ץ המפרש שכתב וז"ל: אחר גמר הספר הנכבד הזה הוטל חובה עלינו לידע להודיע ולהתוודע לרחוק ולקרוב שנעשה חרם גדול וחזק שלא להדפיסו עוד שום אדם בעולם עד ראש השנה שפ"ה הבע"ל, לכן יזהר כל אדם מלהלכד הלילה במצודת ההרמים, דברי הקטן יצחק ב"ר שמעון כ"ץ ז"ל.

ד) נדפס פעם רביעית באמסטערדאם בשנת ת"צ (1730) (ו) ונדפס ע"פ דפום פראג, מחזיק פ"א דפים ביחד עם מדרשי משלי ושמואל ונוספו שם מראה מקומות מהפסוקים ע"י ה"ר יעקב קאפיל ב"ר נפתלי הירש פאס, גם סידר פי' הר"י כ"ץ לכוטה בשולי כל דף ודף (כי בדפוס פראג נדפס באמצע בין מאמרי המדרש). השער הוא כמו בדפוס פראג, והוסיף וכתב: „המדרש הנ"ל עברו זמנים טובא שלא נדפס יותר מן מאה וחמשים שנה (לאו דוקא!) ואינם בנמצאים אפילו אחד בעיר ושנים במשפחה, ועכשיו קם ונתעורר ה"ה

נח מרירין ונח קיימין, וסתמכר מן הפי' הזה על המדכר הוח כ' יצחק כ"ץ ממשון ממן מהכ"ע מפרמנ, ומפמר י"כ סיון ה"ח שפ"ד ומלכתו נעתקה נם' נל עד סי' פ"ד. (ה) נאוכר הספריס לאת מ' סי' 650 טעה נמה שמחנב שנדפס נפרמנ נשנת שע"נ ועוד הפעם נם שפ"ב ונהמת היח הולחה לחמת. (ו) ונשעות הכיח פירסנ בספרו ניבליאטעקא מ"ב לד 145 שנדפס נאמסטערדאם 1750 יש לתקן ת"ל 1730.

ה"ה האלוף המרומם כהר"ר יעקב קאפיל בן האלוף פרנס ומנהיג ה"ר נפתלי הירש פאס ז"ל להביא את המדרש הלז על מזבח הדפוס לזכות בו את הרבים.

ולמען לא יחסר כל בו נתחדשו בו דברים מה שלא היו בדפוס ראשון (ר"ל בדפוס פראג שהוא דפוס שלישי) מראה מקומות מכל הפסוקים מה שהביא במדרש הלז, ונעשה ציון שני חצי לבנה וביניהם המבוקש באיזה מקום ימצא הפסוק ההוא, וגם להפירוש מהגאון מוהר"ר יצחק כ"ץ ז"ל הנ"ל נעשה מדור בפני עצמו למטה בשולי הדף כדי שיהיה נקל להמעיין להמצא, על כן לקנותו ירוצו ולא ייגעו ילכו ולא ייעפו, כי הרוה נפש עיפה לדעת לעות את יעוף דבר,(הוא לשון המדפים מפראג) נדפס באמסטערדאם בבית ובדפוס של הדיין מוהר"ר משה פראנקפורט בשנת שוחר טוב יבק"ש רצ"ן לפ"ק.

ונמצא שמה ב' הסכמות מרבני אמסטערדאם משנת ת"צ, על הסכמה הראשונה חתומים ה"ר דוד ישראל עטיאס, וה"ר יצחק חיים בן דנא די בריטו, ועל הסכמה שניה חתומים ה"ר יוסף ב"ר שמעון עקיבה בער ז"ל, וה"ר שמואל ב"ר קאפיל ז"ל, וה"ר משה ב"ר שמעון פראנקפורט ז"ל (הוא בעל הדפוס), את הפירוש על מזמור קי"ט לה"ר מתתיה היצהרי ז"ל השמיט המדפים, וכמו בדפוס פראג כן הדפים גם הוא הגהות בעל אות אמת אשר תיקן במדרש עפ"י הילקוט, והציג בגוף הספר ומחק הנוסחאות הישנות.

ה) ההוצאה החמישית היא דפוס פולנאה בדפוס מוהר"ר שניאור במוהר"ר בצלאל מגוז שור בשנת ת'ה'ל'ה לד'ו'ד' ארומ'מ'ך' אלהי המלך (הוא שנת תקנ"ד 1794), ובסופו נדפס פי' אלפא ביתא לה"ר מתתיה היצהרי ז"ל.

ו) ההוצאה הששית היא דפוס זאלקווא 4° בשנת ישרי"ם (תק"ס 1800), ועל השער כתוב:

„מדרש שוחר טוב על תהלים לעם ה' השרידים לסגולי דור היחידים המהלכים האלה בין העומדים מתוקן ברדושים נעימים ונכבדים, מפי תנאים ואמוראים, התנא האלקי רבינו אושעי' רבה בעל המדרש רבות, ולתשוקת התרדים לדברי חז"ל הובא לבית הדפוס ע"י הרבני מוהר"ר יעקב במוהר"ר נפתלי הירץ ז"ל מבראדי, מוגה ומסוקל מכל טעות ושגיאה שהי' בראשונים כאשר עיני הקורא לנוכח יביטו, נדפס בדפוס מוהר"ר מרדכי רובינשטיין שנת פקודי ה' י'ש'ר'י'ם' משמחי לב".

נמצא שמה ב' הסכמות מאת ה"ר שמעון אשכנזי אב"ד בק"ק דאברמיל משנת תקנ"ח, ומאת ה"ר ישראל ב"ר שבתי מגיד משרים דק"ק קאוניץ. ההוצאה הזו נדפסה עפ"י דפוס ווינציא, והמו"ל לא הוסיף מאומה גם לא הציג מ"מ הפסוקים (ז) ולא הדפים את פי' מה"ר מתתי' היצהרי על מזמור קי"ט.

ז) ההוצאה השביעית. היא דפוס לבוב בשנת תר"י 8° עם איזה הערות קצרות, ראה מה שכתב הרב החכם מוהר"י בעהמער ז"ל על הוצאה הלזו בכרם חמד חלק ח'.

ח) פעם שמיני נדפס בלבוב בשנת תרי"א 4° עם פי' יבקש רצון מהרב ר' אפרים הלוי הורוויץ ונדפס רק עד מזמור מ"א.

ט) נדפס פעם תשיעי. בשטעטין בשנת תרכ"א.

י) נדפס פעם עשירי בווארשוי בשנת תרכ"ה עם באור הרב המופלג מוהר"ר ראו"ם פאדווא, ותוספת באורים מאת הרב הגאון מוהר"ר מרדכי גימפל אב"ד דק"ק ראזינאי.

יא) נדפס בווארשוי בשנת תרל"ג ותרל"ה עם פי' ה"ר יצחק כ"ץ והמדפים יכנהו „פי' מהרי"כ".

(ז) ומעמד נעל מולר מספרים מכתב יום מ' סי' 652 מדבם מו"מ מל ס' מסלים עם פי' קלר נס"ר יעקב ב"ל נפתלי הירץ מבראדי, נדפס ומלקוות יסכי"ס, ונחתם כל"ל נלף עמה פי' קלר מל מדבם מסלים, לק מל מחותל ומסלי, ומדבם מסלים נדפס בלף פי' כלנ.

יח) רשימה מכל המקומות אשר בעל הילקוט מביא מאמרים בשם שו"ט או בשם מדרש סתם ואנה הם נמצאים במדרש לפנינו.

רמז	המתחיל	נמצא במזמור	אות
	בראשית		
ו	ובין המים	א	כא
	נח		
נו	שנים שנים באו אל נח	ז	יא
	לך		
עז	תרח היה רואה במזלות	קיח	יא
	וישב		
קמו	מה הנסן הזו בוצרין אותה	פ	ה
	ויחי		
קסב	אית דאמרי יהודה הרג	יח	לב
	וארא		
קפב	ומה פרע להם הקב"ה	כח	ב
קפג	בתי השיש ובתי הפסחי'(ה)	עח	יא
	בא		
רח	קומו צאו	קיז	ב
רכב	אמר ר' אליעזר אמרו ישראל	א	יז
	בשלח		
רסא	ראו כי נתן לכם	צב	א
	פקודי		
תיז	כי ענוה' על המשכן יומם(ג)	קה	יב
	שמיני		
תקכד	וירא העם	לג	א
	במדבר		
תרצד	כל הכלים	כד	יא
	בהעלותך		
תשלה	ואם ככה	כג	ג
תשלו	מי יתן כל עם ה'	יד	ו
	קרח		
תשג	וש"ה אשרי איש	א	טו
	חקת		
תשסר	ונפשנו קצה	עח	ד
"	על כן יאמר	לה	א
"	וממתנה נחליאל ר' יהודה אומר	ה	א
	פנחס		
תשעג	ויהיו לבני כיון שנבלעו קרח	א	טו
	נתת מהודך עליו	כא	ד
	מסעי		
תשפו	ויסעו מרעמסס	קז	ד
	דברים		
תתח	כי ה' אלהיך (ג)	כג	ג
	ואתחנן		
תתכו	ואתכם לקח ה'	קז	ד
תתכח	או הנסה	קיד	ו
	עקב		
תתנא	לא בצדקתך	קז	א
תתנב	לך רד שנו רבותינו	כב	ז
תתנג	כי יגורתי ארשב"ג כשעלה משה (ד)	ז	ו
תתנה	הן לה'	כד	ה
"	רבנן אמרי שני רקיעין הן (ה)	קיד	ב
	שופטים		
תתקיט	תבין לך הדרך על כל טיל ומיל	כה	י
	תצא		
תתקלז	ביומו תתן שכרו וש"ה לדוד וגו'	כה	א
	ברכה		
תתקנא	ד"א וזאת הברכה א"ר לוי	צ	ד
	י"ב מזמורים (ו)		
"	ד"א איש האלהים	צ	ה
תתקסג	אשריך ישראל	לג	א
	יהושע		
לא	אל אלהים ה'	נ	א
	שופטים		
מב	ר' ברכי' אומר	כב	כ
מט	חדלו פרזון	ג	ג
ס	ויעשו בני ישראל	י ח	ו
	שמואל		
עז	בן ירוחם (ז)		
"	כתיב היתה לי דמעתי	מב	ד
עח	ועלי הכהן	א	ב

(ה) מסכ כליון והמתמר שלפניו מסכתדלין כ"ז ע"כ [צ"ל ס"ז ע"כ] סוף עד למתמר סזה בתי כסיים. (ג) כליון כתמצ ממקומו ומייך על כי פגן ס' על המתכן. (ג) ככתם בלתו מדכתם ונ"ל שומר מוג. (ד) מן מרתב"ע כתפלה מתה למכוס סוף מסו"ט. (ה) כליון בתמתר שלפניו מוסף גם על זה. (ו) מסכ כליון והמתמר סזה מן ג"ל לוי סוף מסו"ט, ומן דכתיב [צ"ל כתיב] לכן יחכה ה' למגנכס סוף מפסיקתא דל"ל פסקא ושלח סגבכה. (ז) גם כתלפ בסו"ט ונ"ל פסיקתא רבתי וסוף בפס"ג פסקא כי פקד ומן המתמר שפרתי ליב"ע תמר

רמז	המתחיל	נמצא במזמור	אות
קב	ותבבד (ח)	עח	יא
קכז	זש"ה נאם פשע	לו	ב
קכט	ותורד מיכל	נט	ד
קלא	ויקם דוד	לד	א
"	ולמה נקרא שמו אדומי (ט)	סג	ד
קלג	ויהי הוא נחפז ללכת (י)	יח	ז
"	ויכרות את כנף המעיל	ז	ד
קלד	ישמע נא אדוני (יח)	נו	א
"	א"ל שאול ידעתי כי מלוך תמלוך	נז	ג
"	וישבע שאול לדוד	נח	א
"	(אל) [לא] ישים אדוני (אל) [את] לבו	נג	א
"	ויהי כעשרת ימים א"ר חנינא (יב)	ז	ד
קלה	זש"ה מצא אשה מצא טוב	נג	א
קלו	ויקם וילך אל מדבר זיף (יב*)	נח	א
קלח	ר' יהודה בש"ר לוי אמר	ז	ב
קמב	ויהי בשמעך את קול	כז	ב
קמו	וימדדם בחבל ריב"ל אמר (יג)	ז	ד
קמז	ד"א וישב יואב (יד)	פ	א
קמח	גם ה' העביר חטאתך	ד	ב
קנא	ודוד עולה במעלה הזתים	ג	ג
"	ויהי ברד (טו)	"	"
"	משכב אלו פולוסיקא (טז)	"	"
"	וילך דוד ואנשיו	"	"
קנו	מילתא דר' אושעי' רבה(יז)	יח	ל
קנז	ביום הציל ה' אותו (יח)	"	ו
קנח	ותגעש ותרעש הארץ	פ	יב
קס	אתה מוצא	"	יד
"	א"ר יוחנן (יט)	"	טז

רמז	המתחיל	נמצא במזמור	אות
קס	מנוגה נגדו	יח	יז
קסא	ויראו אפיקי ים	"	יט
"	כי אתה תאיר נרי	"	כג
קסב	א"ר יודן	"	כה
"	תרחיב צעדי תחתי	"	ל
קסג	ואויבי נתת לי עורף	"	לב
קסד	מגדול ישועות מלכו (כ)	"	לו
קסה	אלה דברי דוד (כא)	"	ה
"	נעים זמירות ישראל	א	ו
"	וכאור בקר יזרח שמש (כג)		
	מלכים		
קסו	ואותו ילדה אחרי אבשלום	ב	ט
קסח	אז תבאנה שתים	עב	ב
רכב	ואיש משך בקשת	עח	יא
"	ויזעק יהושפט	ד	ג
רלב	ר' אלעזר אומר בעליית	יח	כג
רמד	ויאמר הזקיהו מארץ רחוקה באו (כג)		
	ישעיה		
רסב	ד"א אמרו צדיק (כד)	קיח	א
רפג	העם ההולכים בחשך	כב	טו
רפד	והיה אור ישראל	כב	ב
שט	יבש חציר	א	כ
שיא	ד"א מי העיר ממזרח א"ר ראובן (כה)	קז	ב
שלה	ד"א מי בכם ירא ה'	לא	א
שמא	מה המים	א	יח
שנ	וכן אתה מוצא שכל מי שנזדווג	ב	א
שסג	א"ר נחמן	מח	ד
שפז	אני מדבר בצדקה	כ	ג
"	ר' שמואל מתני בש"ר ירמי'	ט	ב

סוף מן מדכם שמואל פ"ת. (ח) כציון סו"ע נסמע ממקומו ומוסב על סמוכה וזה אחד מהדברים, ומצא גם בילקוט מלכים רמז רכ"ב נסמ סו"ע, והסמוכה על וסכבד יד ס' אל סהסדודים הוא מן מגדת שמואל פ"י. (ט) נרסם בגדו מדכם ול"ל סו"ע. (י) נרסם בגדו מדכם ול"ל סו"ע. (יח) גם בכאן נרסם מדכם ול"ל סו"ע, ושם כציון ג' מהמרים יחד, עד למה אני לך סוף מן מזמור ל"ו אות ת', ומן ת"ל שמואל ידעתי כי מלוך תמלוך אנד תמלוך לעוסיב הוא ממזמור ל"ז אות ג', ומן ויבבם שמואל עד שמע לסם שמואל הוא ממזמור ל"ח אות ת', ומן ויומת שמואל ויקברו כל ישראל הוא ממדכם שמואל פכ"ג. (יב) מסר כציון. (יב*) נרסם בגדו "מדכם" ול"ל סו"ע. ומן סהמר אם ס' סקימך בי הוא מגמרא נרכות ס"ב ע"ב ומסר כציון. (יג) מן כי"ל אמר עד סוף כרמז הוא מסו"ע ועל מסהדלין בעשו שם. (יד) ומסר כציון ומוא עד כתוב אחד אומר. (טו) כציון מהמלת כרמז מוסב גם על זה. (טז) נרסם מדכם ול"ל סו"ע. (יז) בסוס ת"ל יעבי בעים על אחד עד קמלין לך הוא מסו"ע ומסר כציון. (יח) מן מלכי לוקי הוא מסו"ע שם אות ת', ומן עשרה לשונות הוא מספרי בהעלותך פיסקא כ"ו. (יט) כציון מרמז כרמז מוסב גם על זה. (כ) כציון מרמז מלפניו מוסב גם על זה. (כא) נרסם נגדו מדכם ול"ל סו"ע. (כב) נרסם בשעות סו"ע ול"ל מדכם ומוא במדכם שמואל סוף פכ"ע עד כי בניה מוסב שם לי. (כג) נרסם שם סו"ע ועל מלאתי סמאמר נסו"ע. (כד) מסר כציון. (כה) מסר כציון וכציון מנסדרין

רמז	המתחיל	נמצא במזמור	אות
שסח	נדרשתי ללא שאלני	י	ב
	ירמיה		
רפה	מי לא יראך מלך הגוים	צג	א
רפו	ר' שמואל בר נחמני (כו)	א	כא
רצו	אני ה' חוקר לב	יד	א
שיא	עת צרה שנו רבותינו	כב	ז
	מתוך כעס רצון		
שיב	כי אעלה ארוכה לך (כז)		
שטו	על כן המו מעי לו	עז	ב
"	נקבה תסובב גבר	עג	ד
	יחזקאל		
שמא	ובשוב צדיק מצדקתו	נב	ג
	הושע		
תקלג	אהיה כטל לישראל	מה	ג
	יואל		
"	דבר ה' (כח)	פ	א
תקלו	ואכלתם אכול ושבוע	ו	ו
	עמוס		
תקמה	ד"א מפני הארי זה	יח	יא
	בבל (כט)		
	מיכה		
תקנא	כי כל העמים	א	כ
תקנב	ר' ראובן (ל)	"	"
תקנח	ד"א אל תשמחי אויבתי	כב	ז
	לי (לא)		
	חבקוק		
תקסב	על משמרתי אעמודה	ז	יז
תקסג	תפלה לחבקוק הנביא (לב)	צ	ב
תקסו	אלהים ה' חילי	כב	א

רמז	המתחיל	נמצא במזמור	אות
	זכריה		
תקפא	מה המכות	לח	א
"	מה המכות האלה בין	יב	ה
	ידיך (לג)		
	מלאכי		
תקפז	כי תאמר אדום רששנו	ט	ט
תקצא	ושבתם וראיתם בין צדיק	לא	ט
	לרשע (לד)		
תקצה	ר' אבא אומר אם חפצת	א	טז
	בתורה		
"	אמרו ישראל	מג	א
	תהלים		
	סליוס תמנה כסוף פרשיות		
	משלי		
תתקלד	דרכיה א"ר יודן למה	א	יט
	נמשלה		
תתקלח	ד"א אם ערבת בת"ח	ח	ג
	הכתוב מדבר (לה)		
תתקמ	ד"א אני חכמה	קיט	ז
תתקמז	שותר טוב (לו)	א	א
תתקנג	שפתי חכמים יזרו דעת (לז)	א	כא
"	ר"י בש"ר דנינא לפי	יז	א
	שבלעם אמר (לח)		
תתקנז	טובה היתה אביגיל (לט)	נג	א
"	ד"א א"ר יוחנן בן נורי (מ)	נט	ב
תתקנח	מעשה בבנו של ר"ע (מא)	נט	ג
תתקנט	א"ר ביבא בר אבינא משל		
	לאורח (מב)		
"	יכפה אף ושמחה לצדיק		א
	עשות משפט (מג)	ג	

ק"ח מוסב על המאמר שלאחריו ס"ל שם רבה. (כו) סליון שו"ט מוסב על סתמא דמז רפ"ו ונשמע ממקומו. (כז) ליון שו"ט ויש לתקן "מדרש" וכדומה למדרש שמואל פ"ע. (כח) חסר סליון שו"ט. (כט) סליון שו"ט נשמע ממקומו, ומן כאשר יום מפני כאשי הוא ממדרש פנים אחרים על חסתר אשר הוצאתי לאור. (ל) סליון מסוף דמז שלפניו מוסב גם על זה. (לא) חסר סליון ומוכח בילקוט שקב דמז תתנ"ב, וילמיה דמז שי"ח בשם שו"ט. (לב) בילקוט יש הוספה בחמצא החסיל שרשם חגניס מיחאל ועזרי', עד על שניוטם, והוא טעם משו"ט שם אות ז', גם נשמע שם מאמר שלם כמו שהשיבותי בהערות שלי. (לג) פה ערב ג' מאמרים יחד, המאמר הראשון מי שהיו יודע לפרוש הוא במזמור ל"ח אות כ', ומן מה שכתוב בהלה בין ידיך חסר הוכחי הוא מן מזמור י"ב אות כ'. (לד) המלה וכתיב היא מיותרת. (לה) התחלת המאמר הוא מן ב"ב ויגש וחסר סליון, ומן המאמר ד"ח שהשם רשם הוא ממדרש מאלי פי"ח. (לו) ומן ד"ח ולוקח רשם הוא ממדרש מאלי פי"ח. (לז) בטעות נרשם בשלו "מהמורת מדרש שו"ט" סליון מהמורת מוסב על המאמר שלפניו ד"ח שם שהשם בשלמון שרש והוא בשהמורת מלוכח אות ד', ומן שפתי חכמים הוא משו"ט. (לח) בטעות נרשם מהמורת ונ"ל בוחר טוב. (לט) סליון נשמע ממקומו. (מ) פה ערב ג' מאמרים ממקומם סוטה יחד, המאמר הראשון הוא ממזמור כ"ג והמאמר השני הוא ממזמור כ"ט. (מא) סליון מרמז שלפניו מוסב גם על זה. (מב) מצוין "שו"ט" ונ"ל שהשם במדרש הזה, רק שו"ט פ"ל אות ג' ואות ד', ושק"ל פי"ב פ' כי שם כל מעשה, ושמו"ט מזמור ק"ג שהשם רק עשרה דברים יש בשדש, שכל שהשר שביע סילוקו עשרה דברים משמעין שם הגוף לקוף מן וי"ל שם. (מג) מצוין מדרש ונ"ל שו"ט.

רמז	המתחיל	נמצא במזמור	אות
תתקסא	מבסה שנאה תני ר"ח (מד)	נב	ג
תתקסב	הולך חכמים (מה)	נה	א
	איוב		
תתצח	הן בקדושיו	טז	ב
תתקה	אל אלוה אל תרשיעני	כו	ב
תתקו	עמו עוז ותושיה	ז	ג
תתקי	ומשך אבירים בכחו (מו)	טז	ב
תתקיז	צדק לבשתי (מז)	כד	א
תתקכב	התדע על מפלשי עב	קיט	א
	דניאל		
אלף ס	כל קביל ר' יוחנן אמר בשני מקומות (מח)	כו	ז
"	ענו שדרך (מט)	כח	ב
אלף סו	ומילין לצד עילאה ימלל	י	א
	אסתר		
אלף נו	וצומו עלי וכי יש אדם צם (נ)	כב	ה
	שה"ש		
תתקפה	אני חבצלת	א	כ
תתקפו	השמיעני את קולך אריב"ל ב"ר שלום	קיט	א
"	דודי לי	כג	א
תתקפה	אם תמצאו את דודי	ט	יז
תתקצב	מי זאת הנשקפה	כב	יא
	קהלת		
תתקעא	טובים השנים מן האחד (נח)	נ	א
"	ד"א טובים השנים שיוצאים לדרך (נג)	נט	א
"	טוב ילד מסכן זה יצר טוב (נג)	ט	ה
"	ד"א אל תתן את פיך	נב	א
תתקפט	גם במדיך מלך (נד)	ז	א
"	בקש קהלת וגו' בקש	ט	ב

רמז	המתחיל	נמצא במזמור	אות
	לעמוד על עסקא של פרה (נה)	ט	ב
	תהלים		
תרי	אשרי האיש (ו)	א	ג
תריב	ר' פנחס פתח	א	ד
תריג	א"ר יהושע בן קרחה	א	ח
"	דרש ר' שמעון בן פזי (נז)	"	"
"	מדבר באדם הראשון	"	ט
תריד	כעץ שתול	"	יא
"	ר"א ובתורתו יהגה יומם	"	יז
תריו	*והיה כעץ שתול א"ר יצחק (נח)	"	יט
תריז	ר' שמואל ב"ר יצחק	"	"
תריח	לא כן הרשעים	"	כ כא
תריט	על כן לא יקומו (נט)	"	כא
תרכ	ר"א אבד רשעים	"	כב
"	*ושב בשמים יצחק (ס)	ב	ה
תרכא	אספרה אל חק	"	ט
"	ר"א שאל שיהיו ישראל קיימים	"	י
"	ר' ברכיה אמר בשביל עדתו	כא	ד
תרכג	נשקו בר	ב	יז
תרכד	לדוד בברחו	ג	א ב
"	ה' מה רבו צרי	ג	ד
"	*אני שכבתי	ג	ז
תרכו	שני רשעים משל למה"ד	ד	יג
תרכז	למנצח בנגינות	ד	ו
"	*בקראי ענני ר' יהודה אומר	ד	א
"	*בני איש	ד	ח
"	*רגזו ואל תחטאו	ד	ט
"	רבים אומרים	ד	י
ת"כה	*נתת שמחה בלבי (סח)	ד	יא

(מד) חסר כליון . (מה) המתחיל המתחיל הוא מצו"ע , אבל מן סוכד מדמתו ישבע למס הוא ממדבר לחכ .
(מו) מצוין מדבר ול"ל סומר סוב , וכן כביה המתחיל כזה בכתי המל"ח בסס צו"ע . (מז) חסר כליון , ואל המתחיל בלפניו מצוין ג"כ פ"ס [אות י"ג] הוא עד לדק לבמתי . (מח) חסר כליון וכמתחיל בלפניו מצוין בתחומין והוא בפ' מקן אות ד' , והמתחיל מתכחומין הוא עד כ' יוחנן אמר , ומן כ' יוחנן אמר הוא מן צו"ע מזמור כ"ו , וכן בילקוט מהלים רמז תסה"ס מובא ג"כ המתחיל כזה וחסר בס כליון מדבר , כי כליון מוספתא בהדלין הוא בתחומין בחתר בלפניו בתחומין בלי . (מט) מצוין מדבר ול"ל צו"ע . (נ) חסר כליון . (נא) חסר כליון והוא עד ד"ח סוביס שנים בסס שוחקים בתורה . (נב) חסר ג"כ כליון ומן כ' מחיל כד מזי הוא מקה"ל . (נג) חסר כליון . (נד) הוא עד אל מקנל , ומן ג"כ אבין הוא מוי"ל בל"כ אות ב' וחסר כליון "וי"ל" . (נה) חסר כליון . (נו) בילקוט מהלים נרסס תמיד בנליון "מדבר" וכחותס מדבר סומר סוב . (נז) כליון בדחק נרסת מוסר גס בל זה . (נח) נכל המקומות חסר חסר כליון בלנתי קיומן כוכב כזה * למען לא נלך לבפיר בכל פעם "חסר כליון" ומס שבדסס בס נלדו יובלמי נסמס ממקומו וקיין על תני בן מייס . (נט) כליון מרמז בלפניו מוסר גס בל זה ,
(ס) מן ד"ח בסיומו הוא מן מדבר שמוחל פי"ע וחסר כליון . (סא) עד חמר לו בקנ"ס הוא מן צו"ע .

רמז	המתחיל	נמצא במזמור	אות
תרכח	למנצח אל הנחילות	ה	א
תרכט	*ד"א למנצח אל הנחילות זש"ה	"	ב
"	*ד"א למנצח א"ר שמואל בר נחמני	"	ד
תרל	*אמר ר' שמואל	"	ג
"	*אמרי האזינה ה'	"	ו
"	לא יחיצבו הוללים	"	ח
תרלב	*האשימם אלהים	"	י
"	*כי אתה תברך צדיק (סג	"	יא
תרלג	*ד"א למנצח על השמינית	ו	ב
תרלד	ד"א על ארבעה מלכיות	"	ב
תרלה	*ה' אל באפך	"	ג
"	יבושו ויבהלו מאד	"	ו
תרלו	*יגעתי באנחתי	"	ח
תרלז	*שגיון לדוד	ז	א
"	*ה' אלהי בך חסיתי	"	ד ה
"	*ועורה אלי משפט צוית	"	ו ז
תרלח	ולו הכין כלי מות	"	יא יב
תרלט	*למנצח על הגתית	ח	א
תרם	*רבי יהודה	"	ב
"	*רבי ור' יוסי	"	ה
תרמא	א"ר ברכיה	"	ו
תרמב	למנצח על מות לבן (סג)	ט	א
תרמו	ד"א לפי שהם עושים (סד)		
תרמז	*בגאות רשע זה לוט (סה)	י	ג
תרמה	*א"ר יודן	"	ג ד
תרנ	ידכה ישות	"	ה ו
תרנא	*על מה נאץ רשע (סו)	"	ו
תרנב	*רומוס ורמילום	"	ו
"	ד"א מהו הרכם צפור (סז)	יא	א
תרנג	*מה אם השיתין (סה)	"	ב
"	*ה' בהיכל קדשו	"	ג
תרנו	ישר יחזו פניהם	"	ו

רמז	המתחיל	נמצא במזמור	אות
"	*למנצח על השמינית	יב	א
"	ר' יהושע אומר מציונו שהרג	"	ב
"	לשונגו כתיב (סט)	"	ב
תרנז	*אמר ר' יודן	"	ג
תרנח	*כסף צרוף א"ר תנחום	"	ד
תרנט	למנצח מזמור לדוד	יג	א
תרס	*ער אנה ה' תשכחני	"	ב
תרסא	*ד"א ואני בחסדך	"	ד
תרסב	*ד"א אמר נבל בלבו זה עשו	יד	ב
"	ר' יוחנן פותרה	"	ד
תרסג	*שם פחדו פחד (ע)	"	ה
תרסד	מזמור לדוד ה' מי יגור	טו	א
תרסה	*לא עשה לרעהו	"	ד
תרסו	*אמרו חכמים	טז	א
"	*ירבו עצבותם	"	ג
"	*אברך את ה'	"	ז
תרסח	*אמר רב צריך אדם לומר כי מימיני	"	ח ט
תרסט	הקב"ה נקרא חסיד	"	יא
תרע	*אמר רב אמר דוד	"	יב
"	*ד"א ארח חיים	יז	ה
"	שמעה ה' ד"א מה ראה דוד	"	ב ה ו ח
תרעא	*א"ר חייא (עא)	"	ח
"	*קדמה פניו	"	י יא
"	ד"א ממתים ידך מה גבורים (עב)		
"	למנצח לעבד	יח	ג ז
תרעב	השמים מספרים	יט	א
"	אמר ישעיה	"	ג
"	*השמים מספרים א"ר יעקב בר זבדי	"	וזט
תרעג	בכל הארץ יצא קום (עג)	"	י
תרעד	*תורת ה' תמימה ר' ירמי'	ל	יד

(סג) מן ד"ל כי אתה מברך לדיק הוא מתמומה מיי לות ה' ומסר הגיון. (סג) מן המויב תמו מרנות הוא מצו"ע סם לות ה', ומן והוא יסמוע תבל בגדק ג"ל לוי הוא מפסיקתא רבתי פ"מ פסקא בחדש המזיטי עד והזטות זכות תבות, ומן ויסי ה' מבגב לדך ג"ל יומן הוא מצו"ע סם לות ב', (סד) הגיון מדבם בגליון הוא בעשות ו"ל מתומה והוא בפי ומכא לות ע"ז. (סה) המחלת הרמז הוא מפסיקתא רבתי פל"ח. (סו) המחלת הרמז הוא מפסיקתא רבתי פל"ח. (סז) המתמר הלחמון דבם רבה הוא מבראשית ק"ז ע"ח ומסר הגיון. (סח) המתמר בלפניו מגוין ב"ל, והוא בפ"ם עד מם סם המיתין. (סט) המתמר ג"ל יומן הוא מנמרא ערכין ע"ו ע"ב ומסר הגיון, ומן לשונגו כתיב הוא מצו"ע, והגיון "מדבם" במתמר מלפניו מוסב גם על זה. (ע) סם מן ג"ל יומן הבב"ם עומד ומומר הוא מפסיקתא רבתי פמ"ח עד לת מוגה ומסם ומילך הוא מצו"ע מזמור ו"ל לות ו'. (עא) ההחלת הרמז הוא מן מתומה קדושים לות ו'. (עב) מגוין בגדו מדבם ו"ל ו"ל והוא פ"ב לות ו', ומ"ל על המתמר לני בגדק מגוין ו"ל ל"ל ב"ב דף י' ע"ח. (עג) ומוף הרמז ר' יהושע בם"ל יפתח בבבי

רמז	המתחיל	נמצא במזמור	אות
	ורבנן (עד)		
תרעו	*יראת ה' טהורה א"ר לוי	יט	טו
תרעז	שגיאות מי יבין	"	יז
תרעח	יהיו לרצון אמרי פי	א	ח
"	ה' צורי וגואלי	יט	יז
תרעט	יענך ה'	כ	א
תרפ	*ד"א יענך באיזה יום	"	ג ד
"	ומציון יסעדך (עה)	"	ו
"	*יזכור כל מנחותיך	"	ח
תרפא	*ד"א ובשם אלהינו נדגול (עו)	"	י
תרפב	*למנצח מזמור לדוד	כא	א ב
תרפג	כי תקדמנו ברכות טוב	"	ד
תרפד	*כי תשיתמו	"	ה
תרפה	ד"א למנצח	כב	ד
"	ר' חייא בר אבא (עז)	"	יג
"	*א"ר יהודה בר סימון	"	יד
"	ד"א יום ראשון	"	ו
"	ד"א אלי בים	"	טז
"	אקרא יומם	"	ו
"	ר' שמואל בר הניגא	"	יט כ
תרפו	*ד"א ואנכי תולעת	"	כ
"	גול אל ה'	"	כב
תרפז	אל תרחק ממני	"	כד כה כו כז
תרפח	הושיעני מפי אריה	"	כח
"	יראי ה' הללוהו	"	כט
"	אגריפס המלך	"	לא
"	יאכלו ענוים	"	לב
תרצ	*דודי לי	כג	א
תרצא	*בנאות דשא	"	ד
תרצב	ה' רועי	"	ד ה
"	ר' אליעזר המודעי אומר	א	כ
תרצד	ד"א בנאות	כג	ו
תרצה	*לדוד מזמור	כד	א

רמז	המתחיל	נמצא במזמור	אות
תרצז	ד"א לה' הארץ	כד	ה
"	ד"א מי יעלה בהר ה'	"	ז
תרצט	וי"א השער היה קטן	"	י
תש	*ד"א מי הוא זה מלך הכבוד (עמ)	"	יא
תשא	*לדוד אליך ה' נפשי אשא	כה	א
תשב	*ד"א אליך	"	ב
"	*אלהי בך בטחתי	"	ה ז
"	*חטאת נעורי	"	ט
"	ד"א טוב וישר למה טוב (עמ)	"	י
תשג	*לדוד שפטני	כו	א
"	*בחנני	"	ג
"	*שנאתי קהל מרעים	"	ד
"	*ד"א ארחץ בנקיון במקח ולא בגזל	"	ה
תשה	*ד"א אל תאסוף (פ)	"	ז
תשו	לדוד ה' אורי וישעי	כז	א
"	כתיב נר לרגלי	"	ב
"	*א"ר אבא בר כהנא מלכות שאל	"	ה
תשח	לדוד אליך ה' אקרא (פה)	כח	א
"	כי לא יבינו	"	ה
תשט	*מזמור לדוד	כט	א
תשיג	מזמור שיר חנוכת	ל	א
"	ר' נחמיה אומר	"	ד
"	*א"ר הונא אמר דוד (פג)	"	"
תשיד	מזמור לדוד	לא	א
"	א"ר יוחנן לעתיד לבא (פג)	"	ג
תשיו	מה רב טובך משל לאדם (פד)		
תשיז	*א"ר דימי דמן חיפה	"	ו
"	*אהבו ה' כל חסידיו	"	ח
"	*שנאתי השומרים	"	ח

שכיבת הוא מן ויי"ל פל"ח לות ע'. (עד) על המחמר שלפניו מציין יכוסלמי פחה מין טומדין ל"ג יכוסלמי דכרכות פ"ס (ה"ג דף ע' ע"ב). (עה) מן ח"ל נרכיה הוא מנמומת קדושים לות ע'. (עו) המחלת הכמז הוא נהנמומת נמדבר לות י', ומסכ הציון. (עז) מציון שם יכוסלמי נרכות פ"ח, ויילקוט הניח כלשון המדרש. (עח) מציון מדרש נעטות ול"ל נהנמומת והוא נפ' ותרח לות ז'. (עט) המחמר שלפני לחכמה טוסיף טילקוט מן פסיקתא שוטה דף קל"ח ע"ב ומסכ הציון, ומן ד"ח שנתן נלהניח הוא מן טו"ס. (פ) נעטות מציין שם טוספתא סנהדרין כי הציון הזה מוסכ על סוף רמז תס"ד לל תחלוף הניח שני קנלות והוא נהוספתא סנהדרין פ"ע והציון שם סנהדרין דף מ"ו הוא נעטות. (פא) הציון נעמד ממקומו, והציון נסוף רמז תס"ז "מדרש" מקומו נהתחלת רמז תס"ח, והמחמר קוס לל ה' ח"ל חמת הוא מנרכות ל"ב ע"ב. (פב) נעטות נרפס נלפני יכוסלמי פחה פ"ח, כי הציון יכוסלמי מוסכ על המחמר וכן הוא לומר מחמת חמיך יעקב, ומן ח"ל סוגה הוא מטו"ס, וכן המחמר ד"ח מזמור שיר הוא מטו"ס. (פג) נמדרש מהלים הוא קרח נתופן תחר. (פד) מציין נלפני "מדרש" ולח מלחתי

רמז	המתחיל	נמצא במזמור	אות
תשיח	*לדוד משכיל	לב	א
"	ד"א אשרי נשוי פשע (פה)	"	"
תשכ	רננו צדיקים	לג	"
תשכא	נצור לשונך	לד	"
תשכב	לדוד ריבה ה'	לה	"
תשכג	*כל עצמותי תאמרנה (פו)	"	ב
תשכד	למנצח לעבד ה'	לו	א
תשכה	*נאם פשע	"	ב
תשכו	כי החליק	"	ג
תשכז	באורך נראה אור	"	ו
"	משוך חסדך	"	ז
תשכח	שם נפלו פועלי און (פז)		
"	*לדוד אל תתחר	לז	א
תשכט	*כי כחציר	"	ב
תשל	ד"א והתחולל (פח)		
"	ואויבי ה' כיקר כרים (פט)	מח	ב
תשלג	מזמור לדוד להזכיר	לח	א
תשלד	*אין מתום בבשרי	"	ב
"	ד"א זה שמעי (צ)	ג	ג
תשלו	למנצח לדוד מזמור	ט	א
תשם	אשרי משכיל	מא	א
"	*א"ל הקב"ה אין לך יום רעה (צא)	"	ד
תשמא	*ר"א ביום רעה	"	"
"	אויבי יאמרו רע לי	"	ה
"	למנצח משכיל	מב	א
"	צמאה נפשי לאלהים (צב)	"	ב
תשמב	היתה לי דמעתי	"	ג
תשמג	*אלהי עלי נפשי	"	ה
תשמה	אומרה לאל סלעי	"	ו

רמז	המתחיל	נמצא במזמור	אות
תשמה	כי אתה אלהי מעוזי	מג	א
תשמו	*למנצח לבני קרח	מד	"
"	כי שחה לעפר נפשנו	מד	ב
תשמז	*למנצח על שושנים	מה	א
"	*כל העושה תשובה	יח	ג
"	*בג' דברים	מה	ב
תשמח	*ד"א זש"ה אחיה כטל	"	ג
תשמט	*רחש לבי	"	ד
"	*אומר אני	"	"
תשנ	ד"א והדרך	א	מז
"	*א"ר אבהו הדא תרנגולא	מה	בסוף
תשנא	למנצח לבני קרח	מו	א
תשנב	*ויקר פדיון נפשם	"	א
תשנג	*על כן לא נירא	"	ב
תשנד	*למנצח לבני קרח	מז	א
תשנה	מזמור לבני קרח (צג)	מח	"
"	*אלהים בארמנותיה	"	ב
	כשמך אלהים כן תהלתך (צד)		
תשנו	סובו ציון	"	ד
תשנז	*שיתו לבבכם לחילה (צה)	"	ה
"	*למנצח לבני קרח	מט	א
תשנט	אלהים הופיע (צו)	"	"
תשס	*לא על זבחיך (צז)	"	ב
תשסד	בבוא אליו נתן הנביא	נא	א
תשסה	הצילני מדמים אלהים (צח)		
תשסז	למנצח משכיל	נב	"
"	*מות וחיים אכל וברך חיים ביד הלשון	"	ב
"	אהבת רע מטוב	"	ז
תשסט	*למנצח על מחלת	נג	א

בעו"ע ומולי נשמע הציון ממקומו ועייך להתחלת למז שעי"ז. (פה) מן ס"ל שמעון בן לוי עד ס"ל יוסי הוא מן פסיקתא רבתי פמ"ה, ומן ס"ל יוסי ברבי יהודה הוא מעו"ע. (פו) שמתחר שהציון הוא בי"י ולימה בנדפס, ומן מליל עני הוא מפסיקתא רבתי פ"ע. (פז) בעטות נרשם שם מדרש, ול"ל תנחומא והוא בפ' ויצא לוט י', וכרמז שמפ"ח ד"ה קומך ס' מוכח לגכון בשם שתנחומא. (פח) מצוין בגדו מדרש ובא מלאתי בעו"ע. (פט) נרשם שם נס ב"ל בפ"ד, הציון ב"ל מוסב על בא יבוא בתחתר שלפניו ול"ל ב"ל פס"ד. (צ) הציון מדרש על למנצח לידוען בשמע ממקומו ועייך על ד"ה זה שמעי, והציון נרכות דף ס' ע"ח על רמז שמל"ה בשמע ממקומו ועייך על למנצח לידוען. (צא) שמתחר שלפניו הוא מוי"ר פל"ד, ומן ס"ע שקב"ה הוא מעו"ע. (צב) נרשם בגדו פסיקתא רבתי. מוסב הציון בשמע ממקומו ומוסב על ד"ה נלחיים בשמעה דין, שכל שמתחר למאה נפשי לאלהים ממה שם למאה הוא מעו"ע. (צג) מן ד"ה יפה כוף סיפה בשניפיו הוא מפסיקתא רבתי פמ"ח והשב הציון. (צד) מצוין מדרש בעטות ול"ל תנחומא והוא בפ' שמות הוא ס'. (צה) הציון תנחומא בשתחר שלפניו הוא מעו"ע. (צו) שמתחר בתנחומא במדבר הוא כ' הוא עד שיתו לבבכם לחילה ושמתחר על שיתו לבבכם לחילה הוא מעו"ע. (צז) שלפניו הוא מפסיקתא נרשם פיסקא שמ"ג ומן שלהים הופיע הוא מעו"ע. (צח) על שמעה עמי מצוין מכילתא הוא בשכילתא מפסיקתא פרשה כ' ד"ה שלש פעמים בשנה, ושמתחר שלפניו ד"ה שמעה עמי ס"ל יוסי הוא מפתחתא ומלה הוא ס', ושתחר הציון, ומן לא על זשתיך הוא מעו"ע. (צט) מצוין בגדו מדרש ול"ל מדרש שמתחר

רמז	המתחיל	נמצא במזמור	אות
תשנ	*כלו סג	נג	ב
תשעא	*למנצח בנגינות מזמור לדוד	נד	א ב ג
"	*למנצח בנגינות משכיל לדוד	נה	א
"	מהו ואתה אנוש כערכי	"	א
תשעב	אריב"ל מהו פדה בשלום	"	ג ד
"	ד"א פדה על רחל נאמר (צמ)	"	ד
תשעג	*חלקו מחמאות פיו (ק)	"	ב
תשעד	עלי אלהים נדריך	נו	ד
תשעה	כי הצלת נפשי ממות (קא)	"	ד
"	*חנני אלהים חנני (קב)	נז	א
תשעו	למנצח אל תשחת (קג)	נח	א
"	ואף בלב עולות תפעלון	"	ב
"	חמת למו כדמות חמת נחש	"	ב
תשעז	למנצח אל תשחת	נט	א ד ה
"	*למנצח על שושן עדות (קד)	ס	א
"	*מהו בהצותו	"	א ב
תשפ	למנצח על נגינת לדוד	סא	א
תשפב	למנצח על ידותון (קה)	סב	א ב
תשפד	ולך ה' חסד	"	ד
"	ד"א לך ה' חסד ר"א אומר	ל	ד
"	ר' נחטיה אומר	סב	ד
תשפה	מזמור לדוד (קו)	סג	א
"	צמאה לך נפשי (קז)	"	ד
תשפז	למנצח מזמור לדוד	סד	א
תשפח	למנצח לדוד מזמור	סה	א
"	אשרי תבחר ותקרב	"	ג
תשצא	למנצח בנגינות מזמור	סז	א

רמז	המתחיל	נמצא במזמור	אות
תשצב	א"ר ברכיה (קח)	סז	א
"	אר"א יכול שהגוים אומרים (קט)	"	א
תשצג	למנצח לדוד	סח	א
תשצה	מגין שבזת הים גדול מבזת מצרים (קי)		
תתא	למנצח על שושנים	סט	א
תתב	למנצח לדוד להזכיר	ע	א
"	יבושו ויחפרו	"	א
תתג	כך ה' חסיתי	עא	א
תתה	לשלמה אלהים	עב	ב ג
תתו	ורב שלום	"	ה
תתז	מזמור לאסף	עג	א
תתח	ד"א מהו כי אין חרצובות	"	א
תתט	כי הנה רחקיך יאבדו (קיח)		
"	משכיל לאסף	עד	א
"	*אריב"ל מאי דכתיב	"	ב
תתי	ועתה פתוחיה יחד	"	ב
"	למנצח אל תשחת	עה	א
תתיב	*כי לא ממוצא וממערב (קיג)	"	ג
תתיג	*ר' יודן ור"ח בר חנינא (קיג)	"	ד
"	למנצח בנגינות	עו	א ג
תתיד	ד"א איסתי נודע (קיד)	עז	א
תתיט	משכיל לאסף	עח	א
"	*וכיון שהבה משה את הסלע (קטו)	"	ב
"	*א"ר אבא בר כהנא בש"ר לוי	"	ג
"	ראו ענוים וישמחו	"	ה ו ז

והוא נפכ"ס . (צמ) מצוין ב"ל פצ"ד נמקום ונ"ל מדקם , ובמדקם נ"ל פפ"צ לות ג' הוא נקנגון לאחר פ"ם , (ק) הציון ב"ל פפ"ח ל"ל פמ"ח הוא ח' ומוסב על קלח ידיו בגלומיו. (קא) הציון מסוף למז בלפניו מוסב גם על זס . (קב) המתחר על למנצח אל תשחת הוא מב"ל פפ"ג לות ז' ואחר הציון ומן חנני הוא מגו"ע . (קג) מצוין ב"ל נמקום ונ"ל מדקם והוא נגו"ע גם . (קד) הציון ב"ל פצ"ד נשתם ממקומו ומייך על כתהלך דוד לאחרס נסריס והוא גם נב"ל פפ"ד לות ע"ו , ועל המתחר למנצח על קוטן פדות אחר הציון מדקם , והוא נגו"ע נרשתמי . (קה) על המתחר בלאחריו לך אל תלכים דומיה כפני מצוין קפני והוא נ"ל נגו"ע גם . (קו) הוא עד מלא תשתרך , ומן ד"ה תלכים תני אחר הוא מפסיקתא רבתי פפ"ז פפקא אחרי מות עד מלא ויכרכם , ומן למאס לך נפשי הוא מגו"ע גם לות ד' . (קז) ובמקום ספרידו המדפיסים והציגו על המניים והאחיונים נמז תדם מרפ"ו רק הוא סיום למתחר בלפניו מגו"ע , ויש להציג המתלת סרמז על ר' תליפזר נ"ל יומי נר זימרא פתר קריא . (קח) הציון מרמז בלפניו מוסב גם על זס . (קט) הציון אלה תדברים רבה נשתם ממקומו ומוסב על אחר הקב"ס ליעקבל והוא דב"ל פ"ח לות ט' , והמתחר ג"ל תלמזר הוא מגו"ע . (קי) מצוין מדקם נשתם , ונ"ל מכילתא והוא נפ' בה מקבעת דפקמה קוף פרקם י"ג . (קיא) מצוין מדקם ולא מלאתי בגו"ע . (קיב) מצוין מנחומא ונ"ל מדקם והציון מנחומא מוסב למתחר בלאחריו ד"ה כי לא ממוצא והוא נמנחומא ממות לות ט' : (קיג) נמתחר בלפניו ליין ב"ל והוא נפפ"ח ומן ר' יודן הוא מגו"ע ואחר הציון . (קיד) הציון נסוף למז בלפניו מוסב גם על למז תמי"ד . (קטו) נמתחר בלפניו מצוין מנחומא והוא נמנחומא מקח לות כ"ם , ומן וכיון

רמז	המתחיל	נמצא במזמור	אות
תתכ	מצינו כשהיו ישראל עומדים (קמז)		
"	*והוא רחום יכפר עון	עח	ח' יא ינ פו
תתכא	ר' יהושע בן לוי אומר	"	יז
תתכב	*ויתן לשבי עוון	"	יח
"	*כהניו בחרב נפלו (קיז)	"	"
תתכג	*ויבחר את שבט יהודה	"	יט
"	ויבחר בדוד	"	כא
תתכד	*מזמור לאסף	עט	ג
תתכה	*אלהים באו גוים	"	ד ה
תתכו	שפכו דמם כמים	כב	יז
תתכז	למנצח על שושנים	פ	ב
תתכח	*לפני אפרים (קיח)	"	ג
"	ותשקמו בדמעות שליש	"	ד
תתכט	*גפן ממצרים	"	ה
תתל	*יכרסמנה חזיר מיער (קיט)	"	ו
"	למנצח על הגתית	פא	א
תתלא	*ד"א משל למה"ד	"	ב
"	*בחרש שופר רבנן אמרין (קכ)	"	ה
"	מזמור לאסף כשנגלה הקב"ה (קכח)		
"	*מזמור לאסף זש"ה לא תכירו	פב	א
"	היה ר' סמאי א"ר כל בריות (קכב)		
תתלב	שיר מזמור לאסף	פג	א
תתלג	למנצח על הגתית	פד	"
"	אשרי אדם עוז לו בך	"	ג
"	א"ר יונה אין נתת רוח(קכג)	"	ד

רמז	המתחיל	נמצא במזמור	אות
תתלג	כי שמש ומגן	א	ג
"	למנצח לבני קרח	פה	א
תתלד	*אספת כל עברתך (קכד)	"	ג
תתלה	תפלה לדוד השה ה'	פו	א
תתלה	חנני ה' (קכה)	פה	ב
תתלו	הורני ה' דרכך	פו	ה
"	אודך ה' (קכו)	"	ו ז
"	עשה עמי אות לטובה (קכז)	"	ח
"	ד"א אוהב ה' שערי ציון (קכח)	פז	א
"	אוהב ה' שערי ציון בכל מדינה	"	ד
תתלז	נכבדות מדובר בך (קכט)	"	ה
תתלח	*אזכיר רהב ובבל	"	ו
תתלט	*אמר ר' אלעזר	"	"
"	שיר מזמור לבני קרח	פח	א
תתמ	*א"ר שמואל בר נחמני המלאך	"	ב
"	משכיל לאיתן	פט	א
"	אשרי העם יודעי תרועה(קל)		
"	אף אני בכור אתנהו	ה	ד
"	ברוך ה' לעולם (קלא)	פט	"
תתמא	*תפלה למשה	צ	א
"	*אחד עשר מזמורים	"	נ ר ה
"	*איש האלהים	"	ה
"	*תפלה למשה	"	ז ח
"	*א"ר יצחק אין אנו יודעים (קלב)	"	י
"	*זרמתם שנה יהיו	"	יב
"	*שתה עונותינו לנגדך	"	יד

טוב מבו"ע . (קמז) נמשות נכסם מדכם וג"ל מכילתא וטוב נמכילתא מספרים פי"ג . (קיז) המתמר ויתן לבבי טוב מבו"ע כמו שכתבתי ומן מכה מבן תומר טוב מפסיקתא פסקא תחי , ומן כהניו נחרב נפלו טוב מבו"ע . (קיח) הציון קפני נמתמר שלפניו מוסב על רחם כהתז וטוב בספרי פיסקא שמ"ג , ומן לפני תפריס טוב מבו"ע . (קיט) טוב עד כך פעמו כל תרכעים שנה , ומן המתמר הזה טוב מכ"ל רים פס"ה וסילקוט הכתיב כ' מתמרים יחד . (קכ) על המתמר פני כ' תומפי' מצין פסיקתא וטוב בפסקא המודע , ועל המתמר שלאחריו ד"ה בפסקא מצין פסיקתא לבתי טוב בפל"ע ומן ד"ה בעופר שוטתיכם טוב מפסיקתא שם , ומן במודע שופר רבנן אמרין טוב מבו"ע מזמור פ"ה לוח ס' וחסר הציון . (קכח) מצין מדכם בעשות ול"ל תנחומא וטוב בפ' ומכה לוח ל' ואולי הציון מדכם בשמע מתקומו ועייך למעשה על מזמור לאסף זש"ה לא תכירו שבוח מבו"ע מזמור פ"ב לוח ס' . (קכב) מצין מדכם ולא מנאתי במדכם שו"ע והסיום שם כ' תלינאזר בנו של ריה"ג נמצא ג"כ בשמ"ר פמ"ח לוח ז' . (קכג) הציון בתכות דף פ' [נ"ל דף ק"ל] טוב עד תמר כ' יונה . (קכד) מן ח"כ תנחומא בר תינאי טוב מנחמא תענית ז' ע"ב וחסר הציון . (קכה) מן בנוסב שבשולם טוב מכ"ר פ"ז לוח ס' , ומן מלך בשר וכם טוב מכ"ר פי"ב לוח י"ב וחסר הציון . (קכו) מן ותחס ס' של רחוס טוב מפסיקתא דר"כ פסקא שובה . (קכז) מן ד"ה עזרתני במלחמות עד של יעקב טוב מכ"ר רים פ"ב . (קכח) בשמיע מתמר גדול והחזיל מן תמהו בני קרח בלוח ג' . (קכט) הציון מרמז שלפניו מוסב גם על זה מרמז ועל רמז מתל"ח מתל"ם . (קל) מצין בגדו מדכם בשמות ול"ל וי"ל שו פסיקתא וטוב פ"ל ופסיקתא פסקא ר"ה דף קי"ח ע"ב , ומן מדבר בשהדרין עד כי מפחרת בזמו טוב מבו"ע מזמור פ"ח לוח ד' . (קלא) הציון מדכם מוסב על נכוך ס' , ומן ח"ל יהודה טוב מתנחומא ט לוח ע' והסר הציון . (קלב) מן ח"ל יודן טוב בב"ר פס"ח לוח

רמז	המתחיל	נמצא במזמור	אות
תתמא	יראה אל עבדיך חזקיה אומר (קלג)	צ	יח
תתמב	יושב בסתר עליון	צא	א
"	מחץ יעוף יומם	"	ג
"	יפול מצדך אלף	"	ד
"	כי אתה ה' מחסי	"	ה
תתמג	לא תאונה אליך	"	ת
"	על שחל ופתן כי בי חשק	"	ח
"	*עמו אנכי בצרה (קלד)	כ	א
"	*אורך ימים אשביעהו	צא	ת
"	מזמור שיר ליום השבת	צב	א
"	א"ר לוי בש"ר נזירא (קלה)	"	ה
"	*כי שמחתני ה'	"	ח
תתמה	*ר"א שתולים בבית ה' אלו תתינוקות (קלו)	"	יב
תתמו	*עוד ינובון בשיבה	"	יג
"	להגיד כי ישר ה'	"	יד
"	א"ר יוחנן	"	"
תתמז	ה' מלך גאות לבש	צג	א
"	*א"ר איבי למה"ד	"	כ
"	*נשאו נהרות	"	ד
"	*מעשה באדריגום	"	ו
"	*ר"א נשאו נהרות	"	ז
"	עדותיך נאמנו מאד	"	ח
תתג	*רשב"י אומר	צד	ב
"	כי לא ימוש ה'	"	ג
תתנב	לכו ונרננה	צה	א
"	הוא אלהינו (קלז)	"	ב
"	אל תקשו לבבכם	"	ג
"	*ה' בציון גדול א"ר	צט	א
	יוחנן (קלח)		
תתנג	כל ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר (קלט)	צט	ד
תתנד	*מזמור לתורה (קמ)	ק	א
תתנה	*לדוד מזמור	קא	א ב
"	לבקרים אצמית	"	ד
"	תפלה לעני	קב	א
"	*פנה אל תפלת הערער	"	ג
תתנו	לדוד ברכי נפשי	קג	א
"	הנפש סובלת את הגוף	"	ד
תתנח	המשביע בטוב עדיך (קמא)	"	ח
תתנט	*לבני ישראל עלילותיו	"	י
"	כרחוק מזרח ממערב	"	יג
"	כרחם אב על בנים	"	יד
"	כי רוח עברה בו	"	טו
"	*ולזוכרי פקודיו	"	"
תתס	*בשמים הכין כסאו	"	טז
"	ר"א מלאכיו אלו הנביאים (קמב)	"	
תתסא	ברכי נפשי	קד	א
תתסב	ר"א לכל לראש (קמג)	"	ב
"	א"ר אליעזר	"	ד
"	הוד והדר לבשת (קמד)	"	ה
"	השם עבים רכובו (קמה)	"	ה
"	עוף השמים ישכון	"	ט
"	*מצמיח חציר לבהמה	"	יט
"	*וה הים גדול	"	כ כא
"	יתמו חטאים א"ר שמואל ב"ר יצחק	"	כז
"	הודו לה' (קמו)	קה	א

ט'. (קלג) מן יראה אל עבדיך הוא מתנמומא מולדות הוא ז' ומסכ כליון, וכליון מדכם מוסב על חזקיה לומר. (קלד) כליון מנמומא הוא נמעוה ונ"ע מדכם, והוא נמו"ם. (קלה) על מ"ל לוי המזמור הזה מלוין ב"ל והוא נפכ"ב, ומן ר"ם לומר הוא מפדל"ה פ"ם ומסכ כליון ומן מ"ל לוי נסם כ' נזירא הוא ממו"ם. (קלו) על המתלת המתמר שתולים מלוין ב"ל והוא נפכ"ו, ומן ד"ה שתולים זה מנרסם הוא מנ"ל פם"ה, ומן ד"ה שתולים אלו התינוקות הוא ממו"ם. (קלז) מן כי לומר הם עומים ישכחל המוסב הוא ממדכם שם"ם פ"ס פ' אני יהנה ונוסם מיכומלמי מעמים פ"ה קוף ס"ה (דף ס"ד ע"ה). (קלח) כליונים שם נממעו ממקומם, כליון ב"ל פנ"ע מוסב על מזמור ביכו לה' שיר חדש, כליון ל"ס דף כ"ו [ל"ע כ"ז ע"ה] מוסב על בחלילות וקול שופר, כליון מכילתא מוסב על ר' מלך יהנזו עמים והוא במכילתא בשלח מס' דשירתא פ"ם נפ' שמעו עמים יהנזון, ומן ר' נליון נדול מ"ל יומן הוא ממו"ם ומסכ כליון. (קלט) נילקוט שם מלוין על קוהלת על ר' "פסיקתא מדכם" ונ"ע לשיפר מדכם פסיקתא, כליון מדכם הוא על המתר כל תרנמים שנה, וכליון פסיקתא הוא על קוהלת על ר' והוא נפסיקתא פסקא פנה. (קמ) מן מכסה פנמיו הוא מפסיקתא פסקא סונה, ומן כתוב לחד לומר הוא ממו"ם. (קמא) מלוין בלדו ב"ל ונ"ע מדכם והוא נמו"ם מזמור ק"ע לוה ח', ובמתר מלפיני מלוין יכומלמי וכלשון מהניה הוא כלשון המו"ם, וביכומלמי בהכוח פ"ב הוא בקנטן לחר. (קמב) נמעוה מלוין מדכם ונ"ע תנומה והוא במנומה כיס ויקרא וכוסיף בלמ"ע נס מלמדים מרים וי"ל. (קמג) כליון מכתז מלפיני מוסב נס על זה: (קמד) מן המקדש נמים מליומיו הוא מן ב"ל כיס פ"ד. (קמה) מן יסד לחץ על מהוכה הוא נב"ל פי"ב ומסכ כליון ובלדו נרמם "ניסמיס" סהוכה נילקוט יסמיס רמז שכ"ב. (קמו) מן ל"ל

רמז	המתחיל	נמצא במזמור	אות
תתסג	*בהיותכם מתי מספר	קה	ד
"	*ויקרא רעב על הארץ (קמז)	"	ה
"	*עד עת בא דברו	"	ו
"	שרץ ארצם צפרדעים	"	ט
"	*ויך כל בכור א"ר אחא (קמח)	"	"
"	ויתן להם ארצות גוים	"	יג
תתסר	אר"א בן פדת ראה מה כתיב (קמט)	קו	א
"	זכרני ה' ברצון עמך	"	ד
"	*ר"ש בן יוחאי אומר (קנ)	"	ה
"	*ויאמר להשמידם	"	ו
תתסה	א"ר הונא בשם רשב"ג במעשה של פעור (קנא)	"	ז
"	כי המרו את רוחו	"	"
"	וירא בצר להם	"	ט
"	ברוך ה' אלהים	"	ט
תתסו	*הודו לה'	קז	א
תתסז	שיר מזמור לדוד	קח	"
תתסח	למנצח לדוד מזמור (קנב)	קט	"
תתסט	לדוד מזמור	קי	"
"	אר"י בש"ר אחא לעתיד יושב הקב"ה	יח	כט
"	*ידין בגוים לע"ל נהרות יורדים	קיא	א
תתע	*הללויה אודה ה'	"	"
תתעא	הללויה אשרי איש	קיב	"
תתעב	הללויה הללו עבדי ה'	קיג	"
תתעג	יהי שם ה' מבורך (קנג)	"	ד
"	מה לך הים התחיל הים עומד (קנד)		
תתעג	*ד"א ראה חים את ישראל (קנה)		קיד
תתעד	ישראל אוהבים להקב"ה		קיו
"	כי השה אזנו לי		ב
"	חבלי מות		"
תתעה	יקר בעיני ה' (קנו)		"
"	הללו את ה' כל גוים		קיז
"	הודו לה' כי טוב		קיח
"	כי לעולם חסדו		"
"	יאמר נא ישראל		"
"	מן המצר		"
"	ד"א מדבר בדוד		יא
"	ה' לי בעוזרי משל		קיח
"	כל גוים סבבוני		"
תתעו	מאת ה' היתה זאת		כא
"	אנשי ירושלים		כב
"	אשרי תמימי דרך		קיט
"	ד"א בכל מקום צוה הקב"ה על התורה		ז
"	זכרתי משפטיך		ג
תתעח	לכל תכלה ראיתי קץ לכל יש סיקוסין (קנז)		
"	צרופה אמרתך מאד א"ר אבין (קנח)		
תתעט	השיבה ה' לכל		ד
תתפא	שיר המעלות רבת צרוני (קנט)		ה
תתפב	לעושה נפלאות גדולות לבדו		קו
			א

יומגן בשם ר' שלום הוא מכ"ל פנ"ע חוא י"ב וחסר הציון. (קמז) הציון ב"ל נשמע ממקומו ומוסב על המחמר שלאחריו בראש נחה נפשנו על נה הציע בה והוא נג"ל סוף פפ"ז, ועל ויקרא רעב חסר חסר הציון מדרש. (קמח) מצוין בגדו מכילתא, לולא הציון נשמע ממקומו ומוסב על המחמר שלפניו ויך כל בכור במצרים כתיב, והוא במכילתא נח פ' י"ג, ומן ויך כל בכור מ"ל נחה הוא מצו"ע. (קמט) הציון מדרש נשמע ממקומו, כי המחמר וכי ים לך לחדש הוא מפדל"ן ויש פ"נ והסר הציון וכציון מדרש מוסב על מ"ל לחלעזר. (קנ) על מחמר שלפניו ויקראו למסב מצוין תנחומא והוא בפ' קרח לחות כ"ה ומן ל"ם בן יגלי חומר הוא מצו"ע וחסר הציון. (קנא) ביקשו שם הציונים מסובבים, על התחלת הכתוב מצוין ב"ל והוא נרים פע"ו ומוסב על גולי מסם במיכו, ועל המחמר ויעש ידו כשבח הקב"ה את עולמו מצוין מדרש בשמות ונ"ל ספרי והוא בספרי החזינו פיסקא ס"ל, והציון מדרש מוסב על המחמר מ"ל הוא בשם בשב"ל במעשה של פעור, והציון תנחומא מוסב על המחמר ו"ח במעשה מרגלים, והוא בתנחומא שלא חוא כ"ח. (קנב) הציון מדרש מוסב על התחלת הכתוב, ומן ספקד עליו בשם הוא מן ו"ל פנ"ל וחסר הציון. (קנג) הציון מכתב מוסב גם על הכתוב הזה. (קנד) מצוין בגדו מדרש בשמות כי לא נמלט בשו"ע במזמור ק"ל ונ"ל מכילתא והוא בפ' בשלח מסכתא ב' פרשה ד' ל"ה ויש מסם את ידו. (קנה) הציון חלה הדברים בכה במחמר שלפניו שהוא בפ' עקב פ"נ חוא ח' הוא לך עד ל"ח לחם סיס. (קנו) גם ההתחלה על פתחת למוסבי הוא מצו"ע, ומן דשם בשה הוא מגמלה יבחות דף פ"ז, וסמיוס לך חזקת זכה תודה הודייה חני חייב לך הוא מצו"ע. (קנז) מצוין מדרש בשמות ונ"ל ב"ל והוא בפ"י חוא ח'. (קנח) מצוין שם מדרש בשמות ונ"ל פסיקתא והוא בפסקא במדבר שלישי דף ק"ב ע"ב. (קנט) מצוין

רמז	המתחיל	נמצא במזמור	אות
תתפח	ותשת עלי כפיך כיון ששקעה החמה (קם)		
"	ועל ספרך כלם יכתבו תראה לו כל הדורות (קמה)		
"	למנצח מזמור לדוד א"ר יוסי בר בון (קמב)		
"	עמל שפתימו יכסמו אלו ראשי סנהדרין (קמג)		
"	מזמור לדוד ה' שמע	כו	א
	הפלתי וגו'		
"	לדוד ברוך ה' צורי	ז	יג
"	אלופינו מסובלים ד"א אלופינו (קמד)		
"	רצון יראיו יעשה כגון ר' הגינא בן דוסא (קמה)		
תתפט	כבוד ה' יאספך א"ר חייא הגדול	ל	ג

מדכם בפשוט ול"ל ספרה והוא בפ' בחקותי. (קם) מצוין מדכם בפשוט ול"ל כ"ר והוא בפי"ח חום כ' ופי"כ חום ו'. (קמה) מצוין מדכם בפשוט ול"ל מגומגם והוא בפ' בהעלתך חום כ"ח. (קמב) לא מלאתי טוד, וחולי גם פס הציון מדכם בפשוט ופיין פסיקתא דכ"כ פסקא אחריתא לקוטוב דף קפ"ו ובסברב י"ח מה בהביהומי שם. (קמג) לא מלאתי טוד. (קמד) מצוין מדכם ל"ל מדכם חום והוא בפסוק סתים תלימלך. (קמה) מצוין מדכם בפשוט ול"ל יהוקלמי והוא בגרסת פ"ם ס"ח דף ע' ע"ח.

את כל זה ראיתי להקדים ולשומו בראש הספר, ואקוה כי רויתי בזה נפש הקוראים המשתוקקים לדעת שרש כל דבר, ולרדת עד היסוד בדרישת קדמוניותינו, ואם ימצאו דברי חן בעיני החכמים דורשי אמת המבינים כל דבר לאשורו, ומוקירים דברי קדמונינו ז"ל, והיה בזה שכר לעמלי, אשר רבת יגעתי לסדר כל המאמרים, מאהבתי את דברי חכמינו ז"ל, וזה כל ישעי וחפצי להגות בדבריהם כל ימי חלדי, לדלות פנינים מעמקי מאמריהם הנחמדים מזהב ומפו.

ובטרם אסיים הנני לתת תודה לאל חסדי אשר הושיעה לי ימינו לחלצני ממצר, כי נהייתי ונחליתי כשלשה חדשים, וכמעט אמרתי נואש, וכפשע היה ביני ובין המות, לולא השם ב"ה ברחמיו עזרני, וישלח דברו וירפאני ויוציאני לרוחה. ואני תפלה יהי ה' עמדי לתמכני בימין עזו, להחל ולסיים עוד ספרים אחרים ולהוציאם לאור עולם אמן:

מדרש תהלים

המכונה

שוחר טוב.

ספר שני

מן מזמור א׳ עד סוף מזמור מ״א.

MIDRASCH TEHILLIM

(SCHOCHER TOB).

Sammlung agadischer Abhandlungen über die 150 Psalmen.

Herausgegeben nach einer Handschrift aus der Bibliothek zu Parma cod. 1332, mit Vergleichungen der Lesearten anderer sieben Handschriften aus den Bibliotheken zu Rom cod. 76 und 81, Florenz cod. 13, Paris cod. 152, und Privat-Handschriften, wie auch mit Benützung der von R. Abraham Provenzali aus Ferrara nach sechs Handschriften vorgenommenen Correcturen, kritisch bearbeitet, commentirt, und mit einer ausführlichen Einleitung versehen

VON

SALOMON BUBER

in Lemberg.

Cap. I—LXXII.

WILNA.

Druck u. Verlag

VON

Wittwe & Gebrüder Romm.

—

1891.

„МИДРАШЪ ТЕГИЛИМЪ“

(ШОХЕРЪ-ТОБЪ).

ТОЛКОВАНІЕ НА ПСАЛТЫРЬ,

изданное въ первый разъ по рукописямъ изъ библіотекъ Рима, Пармы, Флоренція, и Парижа.

Критически обработано и комментировано съ обстоятельнымъ къ нему введеніемъ

СОЛОМОНОМЪ БУБЕРОМЪ

въ Лембергѣ.

Часть 2-я.

Гл. I—LXXII.

ВИЛЬНА.
Изданіе типографіи
Вдовы и Братьевъ Роммъ.
—
1891.

Дозволено цензурою. — 26 Апрѣля 1890 г. Кіевъ.

ВИЛЬНА.
Типографія Вдовы и братьевъ Роммъ.
Жмудскій переулокъ, собст. домъ № 328.

מדרש תהלים

המכונה

שוחר טוב

יצא עתה פעם ראשונה לאור עולם

על פי **כתב יד** שבאוצר הספרים בפארמא, וע"י השואה עם **שבעה כתבי יד** אחרים: א) כ"י מאוצר הספרים בפלארענץ. ב) כ"י הגנוז ברומי בוואטיקאן. ג) כ"י שני מרומי. ד) כ"י ספרדי של ה"ר אברהם מערצבאכער ז"ל אשר היה לפנים בגנזי הספרים של ה"ר אליקום כרמולי ז"ל. ה) כ"י של ה"ר שוח"ה והיה מקדם בבית עקר הספרים של ה"ר שד"ל ז"ל. ו) כ"י מלאנדאן. ז) כ"י מאוצר הספרים בפאריז, ומתוקן גם ע"פ הגהות הרופא ה"ר אברהם ב"ר דוד פריוויניצאלי ז"ל שהגיה את המדרש ע"פ ששה כתבי יד שהיו לפניו ונשארו הגהותיו בכתובים בכתב ידו יותר משלש מאות שנה:

ערוך ומסודר עם סימנים באותיות להפריד בין מאמר למאמר, וציונים מתנ"ך בגוף הספר, ועם הרבה הוספות עפ"י כתבי יד האחרים, וגם הערות ותקונים ומראה מקומות, ובאור להבנת דבריו, וגם פירוש המלות הזרות הבאים בתוכו:

וגם

מבוא גדול

המפיץ אור על המדרש בכלל ובפרט.

ממני

שלמה באבער

מלבוב.

חלק שני

ווילנא

בדפוס והוצאות האלמנה והאחים ראם

בשנת חמשת אלפים ושש מאות וחמשים ואחת לבי"ע

משה נתן חמשה חומשי תורה לישראל,
ודוד נתן חמשה ספרים שבתהלים לישראל.
(שו"ט מזמור א' אות ב')

מדרש תהלים

ספר ראשון

מזמור א

[א] **אשרי האיש** אשר לא הלך בעצת רשעים וגו'. (א) זהו שאמר הכתוב שוחר טוב יבקש רצון (משלי יא כז), מי הוא זה, זה דוד מלך ישראל, שוחר בטובתן של ישראל, (ב) להעמיד מהם עשרים וארבעה משמרות בהונה, ועשרים וארבעה משמרות לויה: יבקש רצון. שהיה מבקש רחמים (ג) שתשרה עליו רוה הקודש, כדי לברך את ישראל, והיכן ברכן, (ד) באשרי האיש: ודורש רעת תבואנו (משלי שם), (ה) זה דואג ואחיתופל:

[ב] (ו) **דבר אחר** אשרי האיש. זהו שאמר חבתוב ויבא המלך דוד וישב לפני ה' (ש"ב ז יח), (ז) וכן תני ר' חייא אין ישיבה בעזרה, אלא למלכי בית דוד בלבד, (ח) ר' אמי בשם ר' שמעון בן לקיש אמר אין ישיבה בעזרה אלא מקום

הערות ותקונים

(א) זמ"ס שוחר טוב יבקש רצון. מובא בילקוט משלי רמז תתקמ"ז בשם מדרש שו"ט, ובילקוט שם מן ד"ת ודומה לשם, הוא ממדרש משלי פי"ח, והמדרש הזה על תהלים נקרא בשם "שוחר טוב" על שם התחלת המדרש על הפסוק שוחר טוב יבקש רצון, וכן מדרש שה"ש נקרא "מדרש חזית" על שם התחלת המדרש על הפסוק חזית לים מטיר במלכתו, וכן "מדרש תדשא" ישן כי מתחיל עכ"ל תדשא הארץ, וכן מדרש שמואל יכנהו רש"י בשם הפרדס (דף כ"ד) מדרש עת לעשות לה', נ"ב על שם התחלתו, וכן מדרש לקח טוב: (ב) להעמיד מהן כ"ד משמרות, תוספתא תענית פ"ד, שמואל משמרות התקין משה לכהונה ושמואל לנויים, משעמד דוד ושמואל סדרום עשרים ותרגע, ועיין תענית כ"ז ע"א, וירושלמי סוף סוכה, ובפרי משה שם: (ג) שתשרה עליו רוח הקודש. כ"ה גם בילקוט שם, ובחיזק כתבי יד א) גם בנדפס הגי' שתשרים עליו שכינה, ובהגהת הרש"פ ב) בגליון המדרש הביא שבפ"י שלפניו כתוב "רוח הקודש": (ד) בתשרי הים, עיין להלן משם ביכך את ישרלא בתשרין, ודוד ביכך בתשרי, ושוד שם משם חתם בתשרין, כיון שעמד דוד פתח במה שחתם משה, ואמר לף מי תבכך את ישרלא בתשרי: (ה) זה דואג ואחיתופל. שהם היו לדוד ומבקשים רעתו, עיין סנהדרין ק"ו ע"ב, ולהלן מזמור נ"ב: (ו) ד"א תשרי הים זמ"ס ויבא לפני ה'. הדרשה תסוב על סיפא דקרא ומובא לגיס לא יבא, ועל זה הביא שיבא בעזרה לפני ה'. והרב החכם הגדול מהר"י לייפמאן בבית תלמוד (שנה רביעית לד קי"ג) כתב וזה לשון עיון כל מתומה אלא שסוק תשרי הים ולא הובא אלינו רק אגב שמתחר על סוף שסוק ויבא שלך דוד ויבא לפני ה' ויאמר מי אלכי ומי ביתי כי הביאתני עד הלום, שבר יש לו ענין אלא שסוק תשרי הים ע"י שיומו לף דוד כן היה לו לומר תרוך שלים תשר שלך בעזרת רשעים וכו', ולא אמר אלא לא כך: (ז) וכן תני ר' חייא. ירושלמי שסחים סוף פ"ה פ"ו (דף ל"ג ע"ל), יומא פ"ע (מ' ע"ב), סוטה פ"ו ה"ו (כ"ג ע"ל), ותנדא שמואל פכ"ו. ובגמרא בבלי יומא כ"ה ע"ב קידושין ע"ח ע"ב אין ישיבה בעזרה אלא למלכי בית דוד בלבד, ועיין רש"י ביומא שם שכתב אין ישיבה בעזרה, שנאמר לעמוד לשרת (דברים י"ח ה'), העומדים שם לפני ה' (שם שם ז'), אלא מלכי בית דוד, שמניו בהן ישיבה, שנאמר ויבא המלך דוד וישב לפני ה', והסיום שהביא רש"י לרחיה מן הכתוב כ"ה מפורש בגמרא יומא ס"ם ע"ב, ועיין עוד ברש"י סנהדרין ק"ו ע"ב ד"ה גמירי, ובסוטה מ' ע"ב ד"ה אין: (ח) ר' אמי בש"ל שמשון בן לקיש אמר אין ישיבה בעזרה אלא מקום מלכי בית דוד בלבד, וכה"ג וישב לפני

א) בכ"י ג' וכ"י ז' חסר דף הרחשון ומתחיל בחמצע מן תשרי הים למעלה מסכיל (סוף לוח כ') וכ"י כ' חסר בהחלו סדבה דפים ומתחיל מחמצע מזמור י"ז לוח י' ומתחיל מן המלות "אל הסמים ויבוא בתי העולם" לכן לא הזכרתי הם כ"י הזה (סיימו כ"י ס') עד מזמור י"ז.

ב) ממה שהגהות תסר הגיה סרב המכס ר' אהרהם פריוויניאלי עפ"י שהם כ"י ובהלהו בכתובים בחסר בחמצע ספר י"ג.

מלכי בית דוד בלבד, (ט) וכן הוא אומר וישב לפני ה', (י) ולא כן אמר רב הונא בשם ר' (שמעון) [שמואל] אין ישיבה למעלה, (יא) שנאמר קרבת על חד מן קאמיא (דניאל ז יו), שאין להם (יב) קפיצת רגל, שנאמר ורגליהם רגל ישרה (יחזקאל א ז), וכתיב שרפים עומדים ממעל לו (ישעיה ו ב), (יג) וכתיב וכל צבא השמים (עומדים) [עומד] עליו מימינו ומשמאלו (מ"מ כב יט), למעלה אין ישיבה, ודוד יושב, (יד) אמר ר' אבי אף למלכות בית דוד אין להם ישיבה בעזרה, ומהו וישב לפני ה', (טו) שסבך עצמו,

הערות ותקונים

לפני ה'. המאמר הזה קשה הכתוב כי מה נא ר' אמי להשמיענו, ודבריו הם שוים עם דברי ר' חייא, גם סותרין לדבריו שהוכיח להלן בשמו שאף למלכות בית דוד אין להם ישיבה בעזרה, לכן לדעתי נכון כי המלות "ר' אמי בשם ר" שמעון בן לקיש אמר אין ישיבה בעזרה אלא מקום מלכות בית דוד בלבד וכמ"ש וישב לפני ה'", הוא תוספת חילוניות, כמו שהרגלה להלן, ובעל מסדר המדרש הביא בתחלה מאמר ר' חייא לקוח מן גמרא ירושלמי כמו שרשמתי, ופסק בהמשך המאמר והביא: ולא כן אמר רב הונא בשם ר' ישמעאל, והוא טובא מגמרא ירושלמי ברכות פ"ק ה"ג, ואחר זה חזר להביא מאמר הירושלמי מפסחים יומא וסוטה, ופתח בשם דסיים, ומהמה: למעלה אין ישיבה ודוד יושב בתמיה, ועל זה אמר ר' אמי אף למלכות בית דוד אין להם ישיבה בעזרה, אבל מעתיק אחד גרעותו כי מוצא בתחלה מאמר הירושלמי בשם ר' חייא, הוסיף בלבו מה שמצא בירושלמי בשם ר' אמי שאמר בשם ר' שמעון בן לקיש אין ישיבה בעזרה אלא מקום מלכות בית דוד בלבד, וזה שגגה, כי ז"ל המדרש הוא ובכל המקומות שרשמתי: תני ר' חייא לא היתה ישיבה בעזרה אלא למלכות בית דוד בלבד, ואמר ר' אימי בשם ר' שמעון בן לקיש אפילו למלכות בית דוד לא היתה ישיבה בעזרה תיפתר שסמך עצמו לכותל וישב לו, והא כתיב וישב לפני ה', א"ר חייבו בר נגרי וישב עצמו לתפלה ע"כ. הרי הרגלה שמעתיק אחד הוסיף על דברי המדרש את המאמר מר' אימי, אבל מאחק בטעות, גם הסופרים היו לך למותר, כי נשל המדרש בעצמו הביא דבריו במאמר שלאחריו: אמר ר' אמי וכו', והוא הוא, ועיין בתוס' סוטה מ' ע"ב ד"ה והאמר, ותרגלה שהיו לפניהם הגי' במדרש שו"ת כמו לפנינו עם הטעות, או אפשר כי המאמר ולא כן אמר רב הונא עד למעלה אין ישיבה ודוד יושב, הוא הוספה, וא"כ תהיה לנכון דברי השו"ת מתאימים אל נכון לירושלמי, וכל"ל וכן תני ר' חייא אין ישיבה בעזרה אלא למלכי בית דוד בלבד, ר' אמי בשם ר' שמעון בן לקיש אמר אף למלכות בית דוד אין להם ישיבה בעזרה, ומה וישב לפני ה' שסמך עצמו לכותל: (טו) וכן הוא אומר וישב לפני ה'. נראיה כ"י הגי': כאן הוא אומר וישב לפני ה', והוא מאמר בפני עצמו, וקומית היא: (י) ולא כן אמר ר' הונא בשם ר' שמעון. בכ"י ג' ג' ח' גם בגלפם הגי' בשם ר' ישמעאל, וכן תקנתי בפנים. ובירושלמי ברכות פ"ק ה"ג (דף ג' ע"ג) איתא ר' חנינא בר אנדריי בשם ר' ישמעאל בר סומר המלאכים אין להם קפיצים, ומ"ם קרבת על חד מן קאמיא קיימיא, ור"ל אל תקרי קאמיא אלא קיימיא, פי' אצל המלאכים הנקראים עומדים, ועיין רש"י בדניאל שם שכתב קרבת על חד מן קאמיא קרבתי אצל אחד מן העומדים שם לפני עתיק היומין, המלאכים נקראו עומדים, שנאמר בין העומדים ההלך, מפני שאין להם קפיצים עכ"ל, ובירושלמי שם המלת נאמר שלפניו מאמרים אחרים בשם ר' הונא ור' ישמעאל, ובעל מדרש שו"ת מייחס אל ר' הונא המאמר שלפניו ונורם ר' הונא בשם ר' ישמעאל, (ובירושלמי שם מונח ר' הונא לחוד ור' ישמעאל לחוד), ואולי יש לתקן במדרש שלפנינו ר' חנינא בשם ר' שמואל, ולדברי השו"ת כוון רש"י שוטה מ' ע"ב אין ישיבה בעזרה לאין כנגד שמיש בכך, ואפילו מלאכי השרת אין להם שם ישיבה, דכתיב עומדים ממעל לו (ישעי' ו'), קרבת על חד מן קאמיא (דניאל ז') עכ"ל. וכן איתא במדרש ב"ר פס"ה אות כ"ח. וכי ים ישיבה למעלה לא כן א"ר שמואל אין ישיבה למעלה, אמר ורגליהם רגל ישרה אין להם קפיצים קרבת על חד מן קאמיא, מה הוא דין לשון קאמיא? קיימיא. ועיין גם בתנחומא הנדפס מכבר קדושים אות ו', שמ"ר פ"ח, רות רבה פ"ח, ובגמרא פניגה ע"ו ע"ב איתא נמירא למעלה לא הוי ישיבה: (יא) שנאמר על חד מן קאמיא. עיין הערה שלפנים שרשמו קאמיא כמו קיימיא, ונם בכ"י ו' הגי' קאמיא קיימיא: (יב) קפיצת הרגל. בירושלמי הגי' קפילין, ובע"ך קפיליס, והערוך ערך קפץ הביא המאמר מב"ר שהבאתי, וכתב כלומר אין להם פרקים, כי פרק הנזכר נקרא קפץ, ומלאכים אין להם פרק זה ורגליהם רגל ישרה: (יג) וכתיב וכל צבא השמים (עומדים) [עומד] עליו מימינו ומשמאלו. בכ"י ג' ג' ח' ובגלפם מונח הכתוב ומתני לך מהלכים בין העומדים התלה (זכריה ג' ז') במקום הכתוב וכל צבא השמים וגו', ובכ"י ו' מונח הכתוב וכל צבא השמים, והכתוב ומתני לך מהלכים ליתא שם, ובהגהת הרא"ם נוסף בגלוי "וכתיב וכל צבא השמים שומדים עליו", גם לפנינו סיתא הגי' עומדים במקום עומד: (יד) א"ר אמי. בירושלמי בכל המקומות שרשמתי לעיל הגי' ר' אמי בשם ר' שמעון בן לקיש, ועיין לעיל הערה ח', והמאמר מונח בילקוט שמואל רמז ע"ח בשם סו"ם: (טו) שסמך עצמו. בירושלמי שם תיפתר שסמך עצמו לכותל, ובירושלמי שם חסרים המלות "והא כתיב וישב המלך דוד וישב לפני ה'", ועיין בנרבי יוסף חוסן המנפס סי' י"ז אות ג', והתריך

שם

(טז) ולמי היתה ישיבה בעזרה ובהיכל, הוי אומר לכהן גדול שנאמר ועלי הכהן יושב על הכסא (ש"א א ט), אם כן וישב לפני ה', (יז) שישב עצמו בתפלה: (יה) תמן תנינן עמוני ומואבי אסורין ואיסורן איסור עולם, אבל נקבותיהן מותרין מיד, ויאמר מי אנכי (יט) ה' אלהים ומי ביתי כי הביאתני עד הלום (ש"ב ז יח), (כ) [מהו הלום], לא דיי שבאתי, אלא שעשיתני מלך, (כא) ואין הלום אלא מלכות, שנאמר הבא עוד הלום איש (ש"א י כב), ותקטן עוד זאת בעיניך (ש"ב ז יט). (כב) כאיש דאמר לחבריה (ועוד) [זעירא] הדא באפך, ותדבר גם אל בית עבדך למרחוק (שם), שהייתי רחוק ונתקרבתי, (כג) וזאת תורת האדם ה' אלהים (שם), זאת תורת אברהם יצחק ויעקב, אין כתיב כאן, אלא זאת תורת האדם, ומי הוא המשובח שבנביאים, והמשובח שבמלכים, המשובח שבנביאים, זה משה, (כד) שנאמר ומשה עלה אל האלהים (שמות יט ג), המשובח שבמלכים, זהו דוד, את מוצא כל מה שעשה משה עשה דוד, משה הוציא את ישראל ממצרים, ודוד הוציא את ישראל (כה) משעבוד גליות, משה עשה מלחמה בסיחון ועוג, (כו) ודוד עשה מלחמה כל סביביו, שנאמר כי מלחמות ה' אלהים (הוא) נלחם (ש"א כה כח), משה מלך על ישראל ועל יהודה, (כז) שנאמר ויהי בישרון מלך (דברים לג ה), ודוד מלך על ישראל ועל יהודה, משה קרע לישראל את הים, ודוד קרע לישראל את הנהרות, (כח) שנאמר בהצותו את ארם נהרים (תהלים ס ב), משה בנה מזבח, ודוד בנה מזבח, זה הקריב וזה הקריב, משה נתן חמשה חומשי תורה לישראל, (כט) ודוד נתן חמשה ספרים שבתהלים לישראל, [אשרי האיש (תהלים א), ואשרי משכיל (תהלים מב), מזמור לאסף (תהלים עג), תפלה למשה (תהלים צ), יאמרו גאולי ה' (תהלים קז)]. משה בירך לישראל באשרין, ודוד בירך את ישראל באשרי:

[ג] (ל) [**אשרי** האיש אשר לא הלך. (לא) זהו שאמר הכתוב] בצדק כל אמרי פי אין בהם נפתל ועקש (משלי ח ח), אין בהם לא (לב) קפדנות ולא (לג) עקמומות, מצינו שעיקם הכתוב (לד) שתים ושלש תיבות, שלא להוציא דבר מגונה מפיו

הערות ותקונים

שם בדברים נכוחים, והכי"ת שם דברי המהרש"ל: (טז) ולמי היתה ישיבה בעזרה הוי אומר לכ"ג. עיין בבלי סוטה מ' ע"ב, ובתוס' שם ד"ה והלמר מר: (יז) שישב עצמו בתפלה. בירושלמי שם מונח זה בשם ר' חייבי בר נגרי, והכוונה שישב עצמו בתפלה מלשון ישוב הדעת, ובמדרש שמואל פכ"ז איתא ר' נתן בר נגדי אמר ישב עצמו בדברים, אין ספק שג"ל ישב עצמו בתפלה: (יח) תמן תנינן. משנה יבמות ע"ו ע"ב: (יט) "ה' אלהים". זה נשמע בדפוס: (כ) מהו הלום לא דיי שבאתי. בכ"י ו' הגי' והלא מן לא יבא עמוני ומואבי אני כי הביאתני על הלום, לא דיי שבאתי בקהל, אלא שעשיתני מלך, וכן הוסיף הרש"פ בענין המדרש: (כא) ואין הלום אלא מלכות. זבחים ק"ב ע"א, כ"ר פכ"ה אות ז', ועיין שבת קי"ג ע"ב, שמ"ר סוף פ"ב, ובנדפס אין הלום אלא מלך, ג"ל אלא מלכות: (כב) כאיש דאמר לחבריה ושוד הלה בחפך. כ"ה גם בכ"י ו' אבל בכ"י ב' ג' ח' ובנדפס זעירא הלה בחפך, וכן תקנתי בפניו, ופי' וכי דבר זה שעשית עמי מועט קטנה היא בעיניך, ובמדרש שמואל פכ"ז, ומובא בילקוט שמואל רמז קמ"ו, ומצוין "מדרש" וכוון למדרש שמואל, ושם איתא ר' סימון לחד שעשה לו חברו מובה קטנה ואמר לו עשית קטנה סופך לעשות גדולה: (כג) וזאת תורת האדם זאת תורת אברהם כו'. כ"ה בכל כתבי יד, חוץ בכ"י ח' ובנדפס גם בדפוס קושטא, ודפוס ווינציה נמצא כוספא "וזאת תורת האדם זאת שכתבת בתורתך לא יבא עמוני ומואבי (דברים כ"ג ד'), לא כתבת אלא על האדם, אבל נקבותיהן מותרות מיד". ואח"כ מתחיל וזאת תורת האדם ה' אלהים, זאת תורת אברהם כו', כמו לפניו: (כד) שנאמר ומשה עלה אל האלהים. זה נשמע בכ"י ח' ובנדפס: (כה) משעבוד גליות. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י ב' ג' ח' גם בנדפס הגי' משעבוד מלכיות: (כו) ודוד עשה מלחמה כל סביביו. בכ"י ב' ג' ח' גם בנדפס הגי' ודוד עשה מלחמותיו של הקב"ה, ובהגהת הרש"פ רשום כן בגדו עפ"י כ"י שהיה לפניו: (כז) שנאמר ויהי בישרון מלך. עיין ברמב"ן על התורה שכתב: ים במקצת הלגזות שמפרשין לותו על משה: (כח) שנאמר בהעותו את ארם נהריים. דרש בהעותו כמו בהלותו, כי ה"א ויו"ת מתחלפים, ונם בהגהת הרש"פ כתב בענין "כ"ל קרי ביה בהלותו בחי"ת": (כט) ודוד נתן חמשה ספרים שבתהלים ליסרהל. בכ"י ב' ג' ובנדפס הגי' וכענדו נתן דוד ספר תהלים שים בו חמשה ספרים, ובכ"י ח' ודוד נתן להם כענדם ס' תהלות שהם ה' ספרים: (ל) אשרי האיש. הוספתי כמו שהות בכ"י ב' ג' ד' ז' ובנדפס, והסר נם בכ"י ו': (לא) זה"ה בילקוט כל אמרי פי. מובא בילקוט תהלים רמז תר"י בשם המדרש, והתחלת המאמר מובא בילקוט משלי רמז התק"מ: (לב) קפדנות. עיין ערוך ערך קפד ג', הקצר קלרה ידי (ישעיה כ' ג'), תרגום האתקפדת אתקפדת: (לג) עקמומות. עקש הר' עקם: (לד) שתים ושלש

(לה) שנאמר מן הבהמה הטהורה ומן הבהמה אשר אינה טהורה (בראשית ז ח), (לו) אמר ר' יודן בר מנשה אף (לז) כשבא לפתוח [בסימני בהמה טמאה, לא פתח אלא] בסימני טהרה, (לח) את הגמל כי לא מפריס פרסה אין כתיב כאן, אלא כי מעלה גרה (ויקרא יא ד), (לט) ואת החזיר כי לא מעלה גרה, אין כתיב כאן, אלא כי מפריס פרסה (שם שם ז), אמר דוד אף הקב"ה העיד עלי ואמר בקש ה' לו איש כלבבו (שם יג יד), וכינה שמו לבוראו, מה בוראו לא הוציא דיבור מגונה, אף דוד כן, היה לו לומר ארור האיש אשר הלך בעצת רשעים, או אשרי האיש אשר הלך בעצת צדיקים, ולא אמר אלא אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים. (מ) [כיוצא בדבר אתה אומר אם יעמוד משה ושמואל לפני (ירמיה טו א), אתה מוצא מה שכתיב בזה כתוב בזה, זה לוי וזה לוי, זה בנה מזבח וזה בנה מזבח, זה הקריב וזה הקריב, זה מלך וזה מלך, (מא) זה בקריאה וזה בקריאה, (מב) וכן הוא אומר נביא מקרבך מאחיך כמוני יקים (דברים יח טו), (מג) וכן תמצא בירמיה מה שכתוב בזה כתוב בזה, (מד) ר' יודן אומר המזמור הזה משובח מכל המזמורים]:

הערות ותקונים

תיבות. כ"ס גם בכ"י ו', אבל בכ"י ב' ג' ל' ז' ח' ובנדפס בטעות "אותיות" אבל במזמור י"ב נמצא לנכון גם בנדפס "תיבות" וכן בילקוט ריש תהלים הביא לנכון בשם המדרש "תיבות" ועיין מה שהעירותי בפסיקתא פסקא פרה טערה י"ט: (לה) שנאמר מן הבהמה הטהורה ומן הבהמה אשר אינה טהורה. בפסיקתא שם סיים ולא אמר מן הבהמה הטמאה, ועיין ב"ר פל"ב אות ד', ומה שהעירותי בפסיקתא שם הערה כ', וילקוט תהלים שם מונה המקרא מכל הבהמה הטהורה תקח לך שבעה וגו' ומן הבהמה אשר אינה טהורה שנים "תקח לך שבעה וגו'" ים למחוק מן הספר, כי הוא הכתוב בראשית ז' ח' והכתוב אשר נאמר בו תקח לך שבעה שבעה הוא בראשית ז' ב', ושם כתוב מכל הבהמה הטהורה תקח לך שבעה שבעה ומן הבהמה אשר אינה טהורה: (לו) א"ר יודן בר מנשה. עיין בפסיקתא שם הערה כ"ח: (לז) כשבא לפתוח בסימני טהרה. כ"ה בכל כתבי יד גם בנדפס, ותיקן מהרש"ם שצ"ל בסימני טומאה, ואנכי תקנתי בפיס כמו שהוא בפסיקתא, ובשמים ממעטיק מן בסימני על בסימני, ובילקוט תהלים הביא לה כשבא לפתוח פתח בסימני טהרה, ואשר תקנתי כן הוא העיקר: (לח) את הגמל כי לא מפריס פרסה אין כתיב כאן. עיין בפסיקתא שם הערה כ"ג, והכאתי שם כי בפסיקתא רבתי פ"ל הביא את הדרש הזה בתריכות דברים ע"ש: (לט) ואת החזיר. חסר ואת המרגנת וכן ואת הסנפיר, עיין בפסיקתא שם הערה כ"ד: (מ) כיוצא בדבר אתה אומר. המאמר שהוספתי נמצא בכ"י ד' ז' ובדפוס ווינציה, ולא נמצא בכ"י ב' ג' ו' ח' ולא בדפוס ראשון דפוס קאנסטאנטינא. גם בהגהת הרש"ם רשם בגליון "חיסר בכתובים" ר"ל שלא נמצא בכ"י אשר היה לפניו. וזה אשר הוסיף הספר סהיה, הניחה שלא במקומה, כי על המאמר את מונה שבל מה שעשה משה עשה דוד, וסיף והביא "כיוצא בדבר אתה מונה במשה ובשמואל וכו'" ובשתם ממקומו. ויען כי קבע לו מקום אחרי המלות ולא לאמר שלא אחרי המים אשר לא הלך בעצת רשעים, לא רציתי לשנות, ובאמת ההוספה סהיה מקומה בסוף אות ב'. וההוספה סהיה נמצאת גופא גם במדרש תהלים הנדפס מזמור כ"ה אות ו' בקצת שיטייס, (ובכ"י שלפניו ליתא, והכאתי ההוספה בהערה שם) וכן במדרש אגדת שמואל פרשה תשיעית, ומובא בילקוט ירמיה רמז רנ"ב בשם אגדת שמואל: (מא) זה בקריאה וזה בקריאה. זה חסר בנדפס ונמצא בכ"י ד' וכ"י ז', וכן במדרש שמואל שם, ופי' שאל משה כתיב ויקרא ובני שמואל כתיב ויקרא, ובמדרש שמואל שם סיים עוד: זה בהגי וזה בהגי, ויקרא אליו מתוך הסנה וימר משה משה ויאמר הגני (שמות ג' ד'), ויקרא ה' אל שמואל ויאמר הגני (ש"א ג' ד'): (מב) וכן הוא אומר נביא מקרבך כמוני יקים. הוא סיום מאת המוסיף אחר הוסיף זה המאמר, כי משה ושמואל נדמו להדדי ועל זה סיים וכן הוא אומר נביא מקרבך מאחיך כמוני יקים, ולומד מזה לשמואל משה למשה, וכן תמצא מאמר הדומה לזה בפסיקתא פסקא דברי ירמיה (קי"ב ע"ח), ר' יודה בר' סימון פתח נביא אחר יקים להם מקרב אחיהם כמוך (דברים י"ח י"ח), וכתיב ולא קם נביא עוד בישראל כמשה, ואת אמרת כמוך, אלא כמוך בתוכחות, ושם הביא את מונה כל מה שכתוב בזה כתוב בזה, ר"ל מה שכתוב אצל משה כתוב אצל ירמי', לכן זה המוסיף הביא הפסוק גם על משה ושמואל: (מג) וכן תמצא בירמיה מה שכתוב בזה כתוב בזה. מפורש בפסיקתא שם פסקא דברי ירמי' (קי"ב ע"ח), ופה קצר המוסיף, וכל המוסיף גורע, ואחר זה נמצא בנדפס דפוס ווינציה ואח"כ בכל הדפוסים "כיוצא בדבר דוד ושלמה מה שכתוב בזה כתוב בזה", וזה מוסיף מהדפוס ווינציה, וליתא בכ"י ד' ז' אשר הוספה שהוספתי בפיס נמצא בשם, ומוסיף זה כאשר רשם במדרש חזית ס"ת אות ו', ושם כתוב מפורש כל מה שכתוב בזה ומה שכתוב בזה: (מד) ר' יודן אומר מזמור הזה משובח מכל המזמורים. גם המאמר הזה ליתא בכ"י ב' ג' ו' ח', ונמצא גם בכ"י ג' ז' אשר הוספה כיוצא בדבר כו' נמצאת בתוכם, וכן נמצא בדפוס ווינציה, והוא מאמר בפני עצמו ואינו מוסב למעלה ואפשר מוסיף זה על הפסוק אשרי האיש, והביא על זה דברי ר' יודן שמזמור הזה אשר פתח באשרי משובח מכל המזמורים, עיין ברכות ס' ס"ב ר' שמואל בר

[ד] **דבר אחר אשרי האיש.** (מה) זהו שאמר הכתוב כי שמש ומגן ה' אלהים [חן וכבוד יתן ה' לא ימנע טוב להולכים בתמים] (תהלים פד יב), (מו) חזקיה בר חייא אמר (מז) אשריהם הנביאים (מח) שהן מדמין את הצורה ליוצרה, ואת הנטיעה לנוטעה, כמה דאת אמר כי שמש ומגן ה' אלהים, (מט) וכן הוא אומר אריה שאג מי לא יירא (עמוס ג ח), וכתיב (נ) הנה כבוד (ה') [אלהי ישראל] בא מדרך (החרים) [הקדים] וקולו כקול מים רבים והארץ האירה מכבודו (יחזקאל יג ב), אלא משטיעין את האוזן מה שיכולה לשמוע, ומראין את העין מה שיכולה לראות: דבר אחר כי שמש ומגן ה' אלהים. אי מה השמש הזה (נא) קופחת, (נב) יכול אף הקב"ה כן, תלמוד לומר מגן, מה המגן הזה מגין על האדם, אף הקב"ה מגין (נג) על העולם כולו, (נד) ר' חייא בר אבין אמר מאיר כשמש ומסיך כמגן: דבר אחר מגן (נה) זה התרים (נו) איסקוטא פרסאה, שמקיף את האדם משלש רוחותיו, ומגין לרבות הרוח הרביעית, שנאמר ה' כצנה רצון (נז) תעטרנו (תהלים ה יג): [(נח) דבר אחר כי שמש ומגן [ה' אלהים חן וכבוד יתן ה' לא ימנע טוב להולכים בתמים], (נט) מדבר באברהם אבינו, כי שמש זה אברהם, (ס) שנאמר מי העיר ממזרח צדק (ישעיה מא ב), ומגן זה אברהם, שנאמר אנכי מגן לך (בראשית טו א), אלהים זה אברהם, שנאמר נשיא אלהים אתה בתוכנו (שם כג ו), חן וכבוד יתן ה' זה אברהם, וכתיב ואברם כבד מאד במקנה בכסף

הערות ותקונים

נחמני אמר ר' יוחנן כל פרשה שסיומה הגיגה על דוד פתח בה בתחלה, ואפשר לזה המאמר כוון המוסיף, ובמיתר שלפניו מובא בשם ר' יהודה בריה דר"ש בן פזי, והגיה זה נ"כ בשם ר' יודן: (מה) זה"פ כי שמש ומגן. מובא בילקוט תהלים רמז תתנ"ג בשם מדרש שו"ט, ועיקר הדרשה כאן על שם הסיום בחופן השלישי על כי שמש ומגן: (מו) חזקיה בר חייא. בכ"י נ' ז' ח' הגי' חזקיה בר חנא: (מז) אשריהם הנביאים. בחיוב כ"י כתוב אשריהם הצדיקים, מזה כתוב בנדפס (בשם בחסרון ראשון) אשריהם לדיקים הגביהם הגיה ג' נוסחאות יחד, והרש"פ הסגיר מלת לדיקים, יען כי לא נמצא בכ"י שלפניו: (מח) שהן מדמין את הצורה ליוצרה. בכ"ר פכ"ז אות ג', ח"ר יודן גדול כהן על נביאים שמדמין צורה ליוצרה, וכ"ה בקה"ר בפ' מי כמוכה, ובתנחומא חקת, ובמ"ר חקת סי"ט אות ד', ובפסיקתא פסקא פרה (ל"ו ע"ב), וברבתי פרה הני' שמדמים דמות נבורה של מעלה לדמות אדם, וגם בכאן הכוונה שמדמין צורה ליוצרה שמדמין היוצר לצורת אדם, רק דרך כבוד הניח להיפך: (מט) וכן הוא אומר אריה שאג מי לא יירא. וכן מובא בכ"י ו', וגם בילקוט תהלים רמז תתנ"ג, וחסר בכל כ"י האחרים, וכן חסר בנדפס. וכן תרשה במכילתא יתרו פ"ד לשכך את האזן מה שהיא יכולה לשמוע, כיוצא בו אריה שאג מי לא יירא, מי נתן בה ונבורה בארי לא הוא, אלא הרי הוא מכניס אותו לשכך את האזן, כיוצא בו והנה כבוד אלהי ישראל בא מדרך הקדים וגו': (נ) והנה כבוד ה' בא מדרך הקדים. כן מובא גם בכ"י ו', כי כ"י ח' שלפניו מפסרמא וכ"י ו' מתאימים תמיד יחד, ותקנתי שלא כבוד אלהי ישראל, גם תקנתי מדרך הקדים, ובכתבי יד האחרים מובא לגכון: (נא) קופחת. כי' מכה על הראש, והוא מלשון קופח על רחבו, עיין ערוך ערך קפח: (נב) יכול אף הקב"ה כן. בכל הדפוסים חסרה מלת "יכול": (נג) על העולם כולו. בחיוב כ"י ובנדפס מגין על עולמו: (נד) ר' חייא בר אבין. בילקוט בטעות ר' חייא בר אבין ח"ר, במקום "ח"ר ש"ל "אמר": (נה) זה התרים. היא מלה יונית Θυρεός פי' מגן וצנה, והרגש בזה תרס: (נו) איסקוטא פרסאה. בכ"י ג' בטעות אסקופה פרסאה, ובכ"י ו' איסקוניא פרסאה, וש"ל כמו בשפיו וגם בכ"י האחרים ובנדפס רחבון דפוס קושטא', ובילקוט תהלים רמז תתנ"ג אסקופא פרסאה, אבל בנדפס ויניציא הגיה המדפיס איתרע"ה פרסאה, ואח"כ נדפס כן בכל הדפוסים, הורשת מלת אסקופא בש"ר scutum פי' מגן (זיגל), וגם בילקוט שם נרשם בלשון "הוא לשון לועזי ממש". והמדפיס מן ויניציא הגיע מלת איתרע במקום אסקופא, והמוספי ערך איתרע הניח דברי המדרש כמו שהוסיף המדפיס הנ"ל איתרע פרסאה, וכתב פי' בלשון ערבי מגן, וכן הוא ביונית Θωραξ וכן לומית thora פי' מגן (פאנגער). והנגרת הרש"פ רשם על מלת איתרע (בדפוס ויניציא) "אסקופה" כמו שרשם בכ"י שלפניו, וגם המלה הזאת נמחבשם ש"ל אסקופא. ויתכן שגם אסקופא פרסאה היא מן המעתיק הרחבון לפרש מלת תרס שהיא מלה יונית ופי' מגן, וגם המעתיק רשם בלשון אסקופא פרסאי והמדפיס מוויניציא הניח זה איתרע פרסאה: (נז) ת"ל תעטרנו. לשון עטר משמע סביב מכל ד' רוחותיו: (נח) ד"ה כי שמש ומגן. מכאן עד הגה שומרין הוספתי, וחסר בכ"י שלפניו (כ"י ח'), וכן חסר בכ"י ו', ומחצה בכ"י ג' ד' ז' גם בדפוס קושטנטינא ודפוס ויניציא, והרש"פ רשם בלשון "הינו בכתובים" ר"ל כי חסר בכ"י שלפניו: (נט) מדבר באברהם אבינו. בכ"י ג' וכ"י ז' הגי' רצוי היה לאברהם להברחות קודם אדם הראשון, כי שמש זה לאברהם, והמלות "מדבר באברהם אבינו" ליתא שם: (ס) שנאמר מי העיר.

ובזחב (בראשית יג ב), לא ימנע טוב להולכים בתמים זה אברהם, שנאמר התהלך לפני והיה תמים (שם יג יז), ואם באברהם הכתוב מדבר היה לו שיאמר אל ימנע טוב להולך בתמים, ומהו להולכים בתמים, אלא זה אברהם שהלך לפני הקב"ה בתמימות, נעשה לו מגן, אף כל מי שמהלך לפניו בתמימות נעשה לו מגן, ואחריו מה כתיב אשרי אדם בוטח בך (תהלים שם פד יג), אברהם אין כתיב כאן אלא אדם, כל אדם, אמר דוד אשרי האיש, נתת שלוה לרשעים, (סא) ואין נאין בשלותן אלא עומדין]:

[ה] [**אשרי האיש**]. (סב) ר' יודא פתח (סג) אל תתהדר לפני מלך (ולפני) [ובמקום] גדולים אל תעמוד (משלי כה ו), ר' יודן גרס לה, ר' פנחס (סד) עביד לה אריכא, ר' יודן גרס לה, במקום שפתח זה (סה) חתם זה, ובמקום שחתם זה פתח זה, ור' פנחס [עביד לה אריכא], (סו) פתח מזקנים אתבונן (תהלים קיט ק), את מוצא שבתחילה היה מברך הקב"ה את עולמו, שנאמר ויברך אותם אלהים (בראשית א כב), כיון שעמד נח ובירכו (סז) לו ולבניו, שנאמר ויברך אלהים את נח ואת בניו (שם ט א), עמד באברהם ובירכו, שנאמר וה' ברך את אברהם בכל (שם כד א), מהו והיה ברכה (שם יב ב), (סח) אמר ר' נחמיה שמסר לו את הברכה, שאמר לו עד כאן הייתי זקוק לברך את עולמי, מכאן ואילך הרי הברכות מסורות לך, (סט) ולמאן דאהני לך לברכה בריך, כיון שעמד יצחק מה כתיב, ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק (שם כה ה), (ע) ר' יהודה ור' נחמיה ורבנין, ר' יהודה אומר זהו בכורה, ר' נחמיה אומר זה ברכה, ורבנין אמרי זה (עא) קבורה (עב) ודייתיקי. (עג) ר' לוי בשם ר' חמא אמר לא בירכו אלא מתנות נתן לו, ולמה לא בירכו, (עד) משל למלך שהיה לו פרדס ומסרו לארים, והיו לו מיני אילנות כרוכין זה על זה, אחד של סם חיים ואחד של סם המות, אמר הארים אם אני משקה את סם חיים, יבא סם המות יחיה עמו, ואם איני משקהו, היאך זה של סם חיים יחיה, (עה) אמר הארים לשנה אני משלים אריסותי והולך לי, מה דהני ליה למריה דפרדם יעביד, כך אמר אברהם, אם אברך את יצחק, עכשיו בני ישמעאל ובני קטורה מתברכין עמו, ואם איני אברך בני ישמעאל ובני קטורה, היאך אברך את יצחק, חזר ואמר אני בשר ודם, היום כאן ומחר בקבר, ומה שהקב"ה רוצה לעשות בעולמו יעשה, כיון שמת אברהם עלה הקב"ה על יצחק וברכו, שנאמר ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלהים את יצחק בנו (בראשית כה יא), (עו) ובן יעקב, דכתיב וירא אלהים אל יעקב עוד

הערות ותקונים

דרש סעיר כמו סתיר: (סא) ואין מאין בשלותן אלא עומדים. כ"ה בכל כתבי יד, ובודאי חסר פה הסיום: (סב) ר' יודא פתח. מובא בילקוט תהלים רמז תרי"ב בשם המדרש, והחל מן ר' פנחס פתח מזקנים אתבונן, והשאר השמיט: (סג) אל תתהדר לפני מלך. חסר בדרשה, ועיין ב"ר פל"ה אות ז', ודברים רבה פ"ג אות ז', ותמצא דרשה על פסוק זה: (סד) עביד לה אריכא. עיין בערוך השלם לידידי הרב הגדול מוהר"ר ח"י קאהוט שלמדתו השלם יוגית חֲצָפָא ופי' פתיחה וחתלה, או טוב מלשון אריך כלומר תיקון יעריכת דבר. ולשון זה ר' פלוני גרס לה, ר' פלוני עבד לה אריכא, לא מצאתי בירושלמי ומדרשים, ואולי הם לשון המעתיק הרלתון: (סה) חתם זה. כ"ה גם בדפוסים רחסונים, אבל בדפוסים לחרונים בטעות פתח זה: (סו) פתח מזקנים אתבונן. עיין ב"ר פ"ק אות י"ב שהביא הכתוב מזקנים אתבונן שפתחו במקום שפסק זה, וכן בתנחומא שלנו ויחי אות י"ז: (סז) לו ולבניו. חסר בגדפס: (סח) ר"נ נחמיה שמסר לו את הברכה. ב"ר פל"ם אות י"א, במ"ר פי"א אות ג', (בב"ר הוא בלי שם המומר ובשמ"ר הוא בשם ר' אלעזר) תנחומא לך אות ד', בשם אות ט', ורים ברכה, ואולי מה שהביא בכאן מ"ר נחמיה כוון לתנחומא, ומ"ע מ"ר תנחומא, ובכ"י מחחרים ובגדפס הגי' מ"ר נחמן: (סט) ולמאן דאהני לך לברכה בריך. וכ"ה בכ"י ו', ובכ"י מחחרים ובגדפס למאן דאת יהיב ברכה בריך, ובכ"י ח' ומאן דאת אהב לברך ברך: (ע) ר' יהודה ור"נ ורבנן. ב"ר פס"ו אות ו': (עא) קבורה. שהוא לבדו יקבר במערת המכפלה ולא ישמעאל: (עב) ודייתיקי. בדפוס קאמסטרדם וכן בדפוס ווינציה ותח"כ בכל הדפוסים נוסף "שטר ירושה" וזה הוסיף המדפיס לפרש מלת דייתיקי, והשלם יוגית ופי' שטר עתה, ועיין ביפה תואר ובפי' מהרז"ו למדרש ב"ר שזה נתן לו קודם שנשא את קטורה, והשבד אמר ויתן לו את כל אשר לו ליצחק, ופירש"י שטר מתנה הרחה להם: (עג) ר' לוי בשם ר' חמא אמר. בב"ר שם בשמו שמעת "ר' לוי בשם" ובשאר המלות ר' חמא אמר: (עד) משל למלך. ב"ר ובמ"ר ותנחומא שם ופסיקתא רחתי שבת הגדול (קל"ט ע"ח): (עה) אמר הארים לשנה אני משלים אריסותי והולך לי. כן ים לתקן בב"ר שם: (עו) ובן יעקב דכתיב וירא אלהים ואו' ויברך אותו. וכ"ה בכ"י

ויברך אותו (שם לה ט),[(עז) עמד יצחק ויברך את יעקב בנתינה, שנאמר ויתן לך האלהים מטל השמים (בראשית כז כח), ואחתם בקריאה, ויקרא יצחק אל יעקב ויברך אותו (שם כח ו)], (עח) עמד יעקב לברך את השבטים, ופתח במה שחתם יצחק אביו, הדא הוא דכתיב ויקרא יעקב אל בניו (שם מט ו), ובמה חתם בזאת, וזאת אשר דבר להם אביהם ויברך אותם (שם), (עט) עמד משה לברך את ישראל ואמר יעקב בכורו של מקום פתח בקריאה וחתם בזאת, הריני פותח במה שחתם יעקב, פתח וזאת הברכה (דברים לג א), וחתם באשריך (שם שם כט), כיון שעמד דוד, פתח במה שחתם משה, אמר אף אני אברך את ישראל באשרי:

[ו] **דבר אחר** אשרי האיש. (פ) ר' נחמיה פתח החכמה תעוז לחכם (קהלת ז יט), (פא) זה דוד: מעשרה שליטים (שם). (פב) אלו עשרה בני אדם שאמרו ספר תהלים, (פג) ואלו הן: אדם, ומלכי צדק, ואברהם, ומשה, ודוד, ושלמה, ואסף, ושלשה בני קרח, (פד) על אילין לא יתפלגון, על מאן יתפלגון, (פה) רב אמר לידותון, על ההידותין ועל הדינין שעברו עליו ועל ישראל, (פו) רב הונא בשם ר' אחא אמר (פז) אע"פ שנאמרו על ידי עשרה, לא נאמר אלא על ידי דוד מלך ישראל, (פח) משל לחבורה של כוסקין, שהיתה מבקשת לומר (פט) הימנון למלך, אמר להם (צ) כולכם נעימים, כולכם זמרים, כולכם משובחים, כולכם ראויין לומר הימנון למלך, אלא איש

הערות ותקונים

ג' ו' ח' ובגדפס, ואסר בכ"י ג' ד' ובילקוט תהלים רמז תרי"ב: (עז) עמד יצחק ויברך את יעקב. סוספתי ואסר גם בכ"י ו', וממנה בכל כתבי יד המחברים, גם בגדפס, וכן בדב"ר ריש ברכה וגם בלעזון יותר מתוקן ע"ש: (עח) עמד יעקב לברך את השבטים. ב"ר פ"ק אות י"ב ודב"ר ריש ברכה: (עט) עמד משה. עיין תנחומא שלנו ויחי אות י"ז: (פ) ר' נחמי' פתח. ממאמר נמצא בקה"ר פ"ז אות ד', ולא מובא שם בשם ר' נחמי' שפתח בזה הכתוב: (פא) זה דוד. המלות "זה דוד" נמצא בגדפוס: (פב) אלו עשרה בני אדם שאמרו ספר תהלים. בילקוט כ"י גם בגדפס בני' אלו עשרה בני אדם שאמר ספר תהלים על ידם ובילקוט כ"י הוא כמו לפנינו, ובמדרש קהלת שם מעשרה זקנים שאמרו בספר תהלים, ל"ל שאמרו ספר תהלים, ובמדרש תהלים פ"ד פסוק ד' כמנדל דויד עשרה בני אדם שאמרו ספר תהלים, ובגמרא ב"ב י"ד ע"ב דוד כתב ספר תהלים ע"י עשרה זקנים: (פג) ואלו הן. בגמרא שם במקום דוד ובלמה נאמר ע"י ימין ע"י ידותן, וגם במדרש קה"ר וחזית ג' אחרת בזה, ועיין בפי' מהרז"ו שהאריך בזה, ורש"י בפי' ריש תהלים סביה ממאמר כמו שהוא במדרש לפנינו: (פד) על אילין לא יתפלגון. עיין במדרש קה"ר וחזית שם נוסחא אחרת בזה, ומתוקן יותר מאשר לפנינו: (פה) רב אמר לידותון. עיין במדרש קה"ר וחזית ומובא שם גם בשבי ר' יוחנן ואסר פה, ובילקוט כ"י גם בגדפס בני' רב ור' יוחנן, רב אמר לידותון על הדינין שעברו עליו ועל ישראל, וים להוסיף לדברי ר' יוחנן, ועיין שם בפי' מהרז"ו ובהגהת הרד"ל, וגם רש"י בתהלים שם ל' ל' סייס וחלוקין על ידותון י"ל כמו שכתוב בד"ס, וי"ל אין ידותון שבספר זה מלה על שם הדתות והדינים שלו גזרות שעברו עליו ועל ישראל: (פו) רב הונא בשם ר' אחא. כ"ה גם במדרש קהלת וחזית גם בכ"י ו', חולם בכ"י ג' ד' ז' בני' בשם ר' אחא, וכ"ה בגדפס וכ"י ח' "בש"ר" וחסרה המלה "אחא": (פז) אע"פ שנאמר ע"י עשרה לא נאמר אלא ע"י דוד מלך ישראל. בקה"ר וחזית בני' אע"פ שעשרה בני אדם אמרו ספר תהלים מכלהון לא נאמר על שמותם אלא ע"י דוד מלך ישראל, ובגדפס בני': לא נתקן אלא ע"י דוד: (פח) משל לחבורה של כוסקין. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י ג' ד' ז' ח' ובגדפס בני' "של זמרין", ובילקוט שמעוני רמז קס"ה סביה המאמר בשם מדרש שו"ט והביא רק משל לחבורה לא יותר, והמאמר נמצא גם במדרש שה"ש וקהלת שם ושם בני' לחבורה של אנשים, ולדעתי ברור כי המלה כוסקין נשתבש ונפרדה לות ם ונעשית כו ול"ל מוסיקין ושיא המלה יוונית μουσικοί ופי' חבורה המוזמרים על כלי זמר (מוזיקער), ורמיתי בהגהת הרח"פ על דברי המדרש "של זמרין" סביה הוא "מוסיקין" ור"ל כי בכ"י שלפנינו היתה בני' מוסיקין במקום "של זמרין". ובספר מנור שמואלתי לאור ובגדפס בס' היובל של החוקר הגדול מהר"ן ד"ר גרעטז, אשר חיבר ס"ר שמואל נמע, ושם נד 25 הביא בערך מיוסקין המאמר ממדרש חזית לחבורה של מיוסקין, והעירותי שם בשערים קי"ל, לפנינו המצינו המדפיסים המלה הזרה ושינו לחבורה של אנשים וחין ספק שהיתה בני' מוסקין או מוסקין בלות ם' המוספת בתחלת תיבות יונית, ואח"כ נשתבשה ונעשית מיוסקין, וכן בשו"ט במקום שכתוב בכ"י כוסקין היה בני' מוסקין ע"ש: (פט) הימנון למלך. מובא במוסגי ערך המעון בשם מדרש תהלים, ושיא המלה יוונית והרומית hymnus ὕμνος (הימנע), ויש להעיר כי בגדפס המלות "שבאו של מלך" הוא הוספה שנוסף בגדפוס ראשון לשום קשנשם, ואח"כ בדפוס ווינציה, ולא נמצא בשום כתב יד, וגם ליתא בילקוט שמעוני שם בשם המדרש שו"ט: (צ) כולכם נעימים.

פלוני יאמר על ידי כולכם, למה שקולו ערב יותר מכולכם, (צא) הדא הוא דכתיב ונעים זמרות ישראל (ש"ב כג א), (צב) מי נעים זמירותיהן של ישראל, דוד בן ישי, (צג) אבגינוס בן אבנינוס, (צד) מהו אומר בסוף תהלים, כלו תפלות [דוד] בן ישי (תהלים פב ב), כשם שאמרוהו עשרה בני אדם, כך נאמר (צה) בעשרה מיני זמר, (צו) בניצוח בניגון במזמור בשיר בהלל בתפלה בברכה בהודאה בהללויה באשרי, ונדול מכולם הללויה, שכולל שם ושבח (צז) בתיבה אחת, (צח) רב קרא כל ספרא הללויה:

[ז] **אשר** לא הלך בעצת רשעים [ובדרך חטאים לא עמד ובמושב לצים לא ישב].
(צט) אמר ר' שמעון בן פזי וכי מאחר שלא הלך היכן עמד, ומאחר שלא עמד היכן ישב, ומאחר שלא ישב היכן לין, אלא לומר לך שאם הלך סופו לעמוד, (ק) ואם עמד סופו לישב, ואם ישב סופו ללון, ואם לין עליו הכתוב אומר אם חבטת חבטת לך (קא) (ואם לצת) [ולצת] לבדך תשא (משלי ט יב). (קב) ושנו רבותינו (קג) מצוה גוררת מצוה (קד) עבירה גוררת עבירה, וכי שלא הלך ולא עמד ולא ישב (קה) ולא לין, יכול לא יעשה לא טובה ולא רעה, אלא ישים יד לפה, תלמוד לומר כי אם בתורת ה' חפצו. (קו) אמר ר' ברכיה כתיב אל תרשע הרבה (קהלת ז יז), הא ציבחר שרי, אלא

הערות ותקונים

בנדפס כולכם זכאין, במקום כולכם נעימים, וסגי' שלפנינו מחוורת יותר: (צא) הס"ד ונעים זמרות ישראל. במדרש חזית וקס"ד הלשון מתוקן יותר „כך בעשה שבקשו עשרה לדיקים לומר ספר תהלים לומר להם הקב"ה כולכם נעימים וחסידים ומשובחין לומר לימנו לפני, אלא דוד יאמר ע"י כלכם, למה שקולו ערב, הס"ד ונעים זמרות ישראל: (צב) מי נעים. בחיזה כ"י ובנדפס מעים זמירותיהן של ישראל: (צג) אבגינוס בן אבגינוס. בכ"י ג' ג' ד' ז' ח' ובנדפס בעשות אבייטס, ובכ"י ו' אגינוס בן אגינוס, ובכלס בעשות, וע"ע אבגינוס, כמו שהוא בכ"י לפנינו, ובמלת גם לנכון בילקוט שמואל שם, והמלה יונית εὐγενής היא מיוחס (ווהאלנשבארעען), ובנדפוס קאנסט' ואחריו בכל המדרשים טוסף „גדול בן גדול" וזה הוספה מן המדפיס לבאר המלה אבגינוס, אבל בכל כתבי יד לינגס: (צד) מהו לומר בסוף תהלים כלו תפלות דוד בן ישי, ומכאן על שמו, ובגמרא בבלי פסחים קי"ז ע"ח תניא היה ר"מ אומר כל תשבחות האמורות בספר תהלים כולן דוד אמרן, שנאמר כלו תפלות דוד בן ישי, אל תקרי כלו אלא כל אלו: (צה) בעשרה מיני זמר. בגמרא בבלי פסחים קי"ז ע"ח בעשרה מאמרות אל שבח נאמר בספר תהלים, ובירושלמי סוכה פ"ג ה"י בעשרה לשונות אל שבח נאמר בספר תהלים. ורס"י בפירושו ריש תהלים הביא כמו שהוא לפנינו במדרש: (צו) בניצוח בניגון כו'. בירושלמי במקום הלא הלעויה, הביא המכל ריש, ובבבלי במקום הלא נרכה, הביא מסכיל תהלה, ובילקוט תהלים רמז תרי"ב מובא המאמר כמו שהוא לפנינו במדרש, ובאלו מצוין פסחים קי"ז, לולא בגמרא שם הוא בקצת ספרים כמו שהבאתי, לכן צריך לציין „מדרש" ובילקוט שמואל רמז קס"ה מובא זה לנכון בשם מדרש שו"ט, גם רס"י ריש תהלים הביא כמו שהוא לפנינו: (צז) בתיבה אחת. בנדפס בבת אחת: (צח) רב קרא כל ספרא הלעויה. ל"ל רב קרא בכל ספר תהלים הלעו"ה ר"ל שתי תיבות, כי יש בו קדושת השם, עיין בירושלמי שם דאמר רב שמעיה מן חביבי כו', וע"ש בפני משה, ועיין בבבלי שם לויבעיה להו הלעויה לרב מאי, ת"ש דאמר רב חזינא תילים דבי חביבי דכתיב בהו הללו אחד גיסא יה אחד גיסא: (צט) ר"ר שמעון בן פזי על ובלא לבדך תשא. נמלא גם בבבלי ע"ז י"ח ע"ב ושם מתחיל דרש ר' שמשון בן פזי: (ק) ואם עמד סופו [לישב, ואם ישב סופו] ללון. המלות שהשמטתי חסרים בנדפס בלפוסים החדשים, ויש לתקן שם כמו שהוא לפנינו, ונמלא לנכון בלפוסים הראשונים: (קא) ואם לצת. וכן מובא בגמרא שם וכ"י ו', ובקרא כתיב ולצת, ומובא לנכון בכ"י ב' ג' ד' ז' ובנדפס: (קב) ושנו רבותינו. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י ב' ג' ד' ו' ח', וכן בנדפס הגי' נלמדך שמוטס גוררת מצוס ועבירה גוררת עבירה, ובנדפס לפוס ווייניא, ואח"כ בכל הלפוסים, חוץ מלת ועבירה הליג המדפיס מלת „וכו'" כי רלה לקצר ומלת ליס"ס המלות „גוררת עבירה" אבל בלפוס ראמון לפוס קאנסט' נמלא הסיום: (קג) שמוטס גוררת. אבות פ"ד מ"ב: (קד) ועבירה גוררת עבירה. בכ"י ב' ד' ז' מסף אחר זה, עבירה גוררת עבירה כדכתיב כי הנה נמלחמה (דברים כ"ח י'), כי תהיין נלחם שתי גסים (שם שם ס"ו), כי יהיה נלחם (שם שם י"ח), ומצוה גוררת מצוה, כדכתיב כי יקרא קן לפור (שם כ"ב ו'), כי תבנה בית חדש (שם שם ח'), לא תזרע (שם שם ט'), לא תחרוש (שם שם), כי יקח איש אשה (שם שם י"ט), וזה סוסיף מעתיק אחד מתנחומא ריש תצא, וכאמת מיותר הוא, וליתא גם בכ"י ח': (קה) ולא לין. נמחק בלפוס: (קו) ר"ל נרכיה כתיב אל תרשע הרבה. וכן בקה"ר פ"ח פסוק י"ז אל תרשע הרבה ר"ל נרכיה ולינחר שרי, ובנדפס ר"ל נרכיה מה בא בכתוב לומר אל תרשע

אם רשעת אל תוסיף: (קז) ר' שמעון בן יוחי אמר אם ישב אדם ולא עבר עבירה, נותנין לו שכר כאילו עושה מצוה, (קח) ר' זעירא אמר והוא שבא דבר עבירה לידו וניצול ממנה, שנאמר סור מרע ועשה טוב (תהלים לד טו), [(קט) סור מרע על מנת לעשות טוב], (קי) וכן הוא אומר אף לא פעלו עולה בדרכיו הלכו (שם קיט ג):

[ח] [**אשרי האיש**]. (קיא) אמר ר' יהושע בן קרחה (קיב) עשרים אשרי כתיב בספר תהלים, (קיג) כנגד עשרים הוי שכתוב בספר ישעיה, אמר רבי תמיה אני, היאך למדני ר' יהושע עשרים אשרי כתוב בספר תהלים, (קיד) ואני אומר עשרים ושתים כנגד עשרים ושתים אותיות, (קטו) ועליהם הוא אומר יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך (תהלים יט טו), (קטז) שיעשו לדורות, ויוחקו לדורות, ואל יהו קורין בהם בקורין (קיז) בספרי מירס, אלא יהיו קורין בהם (קיח) והוגין בהם, ונוטלין עליהן שכר כנגעים ואהלות: יהיו לרצון אמרי פי. (קיט) אמר ר' ירמיה בשם ר' יוחנן כתיב אגורה באהלך עולמים (תהלים סא ה), וכי תעלה על דעתך שדוד היה מבקש דירה לשני עולמים, אלא אמר יהיו קורין ומזכירין אותי בבתי כנסיות ובבתי מדרשות כאילו אני קיים:

[ט] (קכ) **דבר אחר** אשרי האיש אשר לא הלך, מדבר באדם הראשון, אמר אדם הראשון (קכא) אשריי שלא הלכתי בעצתו של נחש, ובדרך חטאים לא

הערות ותקונים

הרבה, ויש לתקן כמו לפניו, גם יש לתקן שם במקום הא ליבחר ליראם, ל"ל הא ליבחר שרי, ובהגהת הרמ"פ תיקן כמו שהוא בכ"י, ועיין גמרא שבת ל"ח ע"ב. ובכ"י ח' נוסף על מלת ליבחר "פי' מעם מלעיר": (קז) רשב"י אומר אם יעשה. בגמרא קידושין ל"מ ע"ב מונה שתמי ולא נשם רשב"י, וכן נשנה בירושלמי קידושין פ"א ה"י (ס"ק ע"ד) וסוף מכות פ"ג סי"ז (נ"ב ע"ב): (קח) ר' זעירא אמר. בירושלמי קידושין שם מונה בשמו מי שבאת לידו שפק עבירה נותנין לו שכר כשעשה מצוה, אולי ל"ל מי שבאת עבירה לידו וסיפק בידו לעשותה ולא עשאה: (קט) סור מרע על מנת לעשות טוב. כ"ה בכל כ"י גם בנדפס: (קי) וכן הוא אומר אף לא פעלו עולה בדרכיו הלכו. עיין בירושלמי שם בדרכיו הלכו כבדרכיו הלכו, ופע"ם שמונה מאמר בשם ר' יוסי בי רבי בון מה כתיב אחרי ה' תלכו לא הלך בעצת רשעים מכיון שלא הלך בעצת רשעים כמו שהלך בעצת צדיקים ע"כ, וזה הסר במדרש שלפנינו והוא משיקר הדרשה: (קיא) ר"ר יהושע בן קרחה. כ"ה בזיהר כ"י, אבל בכ"י אחרים גם בנדפס הגי' אחי דבי רבי יהושע בן קרחה, והגי' שלפנינו יותר נכונה, וכן מונה בילקוט רמז תרי"ג בשם המדרש וגם שם הגי' אמר ריב"ק: (קיב) עשרים אחרי כתיב בם' תהלים. עיין להלן הערה קי"ד: (קיג) כנגד עשרים הוי. כיוצא בזה מצינו כ"ף פעמים הוי, וכן סעיר התנודרסם (סדר שחרית של חול ופירושה דפוס פראג דף ל"ו ע"ד) ו"ל במדרש תהלים עשרים אחרי ים בספר תהלים כנגד עשרים הוי שים בספר ישעיה, ואע"פ שתמצא שהם עשרים ואחד הוי, המדרש לא מנה אלא העשרים שהם ראשי פסוקים, ולא החשיב שאינו רואם פסוק שכ"ל, וכוונתו כי הוי מנחם מציון (ישעיה נ"ב ל"ד) הוא הוי שאינו ברואם הפסוק: (קיד) ואני אומר עשרים ושתים. וכן מיתא בוי"ר פל"ד אות ג' כ"ב פעמים כתיב אחרי, ובאחת נמצא כ"ה פעמים אחרי בספר תהלים, ובעל יפ"ת בוי"ר שם כתב: אותם שכתובים במזמור אחד לא נחשב רק לאחד, ולכן אחרי בגו' פשע ואחרי העם (תהלים ל"ב) וכן אחרי יושבי ביתך ואחרי אדם (תהלים פ"ד) וכן אחרי העם שככה לו אחרי העם שה' אלהיו (תהלים קי"ד) לא נחשבים רק לאחד. ושכח כי אחרי תמימי דרך ואחרי שיחזו (תהלים קל"ג) הם נ"כ במזמור אחד, ורמיתי בפי' מהרז"ו שכתב: שהוא אותם שמוכים למעשה הטוב, ויש שגם אחרי שאינם סמוכים למעשה הטוב: (קטו) ועליהם הוא אומר. מונה בילקוט שם רמז תרי"ג, גם בילקוט תהלים רמז תרע"ח בשם המדרש: (קטז) שיעשו לדורות ויוחקו לדורות. בנדפס עשה לדורות ויכתבו לדורות אמרי פי ויחקקו לדורות, המלות "אמרי פי" ים למחוק: (קיז) בספרי מירוס. כ"ה בכל כ"י גם בדפוס רחמון דפוס קאנסב', ובדפוס ווינציה ותח"כ בכל הדפוסים הגי' בקורין בספרים, ול"ל בקורין בספרי מירוס, וילוע כי מסורר סיוסים שמו הומירוס Ὅμηρος: (קיח) והוגין בהם. נשמע בכל הדפוסים: (קיט) ת"ר ירמיה בשם"ר יוחנן. כ"ה בכ"י כ' ו', אבל בכ"י נ' ד' ז' ובנדפס הגי' ר' ירמיה בר שלוס בשם"ר יוחנן. ובכ"י ח' ת"ר חייא בר שלוס בשם"ר יוחנן, ל"ל ר' ירמיה בר שלוס, והמאמר נשנה בירושלמי ברכות פ"ב (דף ד' ע"ב), מ"ק פ"ג (דף פ"ג ע"ג), שקלים פ"ב (דף מ"ז ע"ח), ושם איתא כך: ר' פנחס ר' ירמיה בשם ר' יוחנן וכי שלח על לב דוד שהוא אי לשלם, אלא אמר דוד אזכה אויבי נאמרין על שמי בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, וכן הוא במדרש שמואל פי"ט, ועיין בגמרא בבלי יבמות ל"ץ ע"ב בשנוי אחר בשם ר' יהודה אמר רב: (קכ) ל"א אחרי מדבר בחדש הראשון. מונה בילקוט תהלים רמז תרי"ג בשם המדרש: (קכא) אחריי שלא

הלכתי

עמד, אשריו אם לא עמדתי בדרכו של נחש, ובמושב לצים לא ישב, אשריו אם לא ישבתי במושבו של נחש של ליצנות,(קבב) ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי אמר הנחש אמר לשון הרע על בוראו, אמר הנחש לחוה למה אין אתם אוכלים מן העץ הזה, אמרה לו אלהים צוני שלא לאכול ממנו, (קכג) ושלא ליגע בו, (קבד) מה עשה הנחש, נטל את חוה ודחפה על האילן ולא מתה, והקב"ה לא אמר אלא לא תאכל ממנו (בראשית ב יז), והוסיפה חוה על הדיבור, ולא תגעו בו (שם ג ג), אמר לה הנחש מן העץ הזה (קכה) אכל בוראנו, וברא את העולם, (קכו) וכל אשר בו, ואם אתם אוכלים ממנו, יכולים אתם לבראות עולם כמוהו, שנאמר והייתם כאלהים (שם ג ה), אלא כל אומן שונא בר אומנותיה, מיכן שהיה ליצן:

[ו] **כי אם** בתורת ה' חפצו. (קכז) אמר ר' לוי אלו שש מצות שנתן הקב"ה לאדם הראשון, שנאמר ויצו ה' אלהים על האדם (בראשית ב טז): ובתורתו יהגה. (קכח) באלו שש מצות שנתן לו: והיה כעץ שתול על פלגי מים. שנטלו הקב"ה ושתלו בגן עדן: אשר פריו יתן בעתו. זה קין: ועלהו לא יבול. זה הבל: וכל אשר יעשה יצליח. (קכט) זה שת: לא כן הרשעים. זה נחש: על כן לא יקומו רשעים במשפט. (קל) אמר ר' לוי הבל מתרפאין לעתיד לבא, חוץ מן הנחש והגבעונים, נחש, שנאמר ונחש עפר לחמו (ישעיה סה כה), גבעוני, (קלא) שנאמר והעובד [העיר] יעבדוהו מכל שבטי ישראל (יחזקאל מח יט), יאבדוהו: (קלב) [שלש מתנות טובות נתן הקב"ה לישראל, רחמנים ביישנים וגומלי חסדים, רחמנים מנין, שנאמר ונתן לך רחמים (דברים יג יח), ביישנין מנין, דכתיב ובעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו (שמות כ כ), (קלג) מכאן אמרו כל מי שאין לו בושת פנים, ברי לנו שלא עמדו אבותיו על הר סיני, וגומלי חסדים מנין, דכתיב ושמר ה' אלהיך לך את הברית ואת החסד וגו' (דברים ז יב), ראה דוד בגבעונים שאין בהם אחת מאלה, עמד ורחקם, שנאמר והגבעונים לא מבני ישראל המה (ש"ב כא ב), ואף עזרא רחקם, שנאמר והנתינים יושבים בעופל (נחמיה יא כא), ואף הקב"ה מרחקן לעתיד לבא, שנאמר והעובד העיר יעבדוהו (יחזקאל מח יט), (קלד) יאבדוהו כתיב, (קלה) שהעובדים הם הגבעונים, שנאמר ויתנם יהושע [ביום

הערות ותקונים

הלכתי. נגדפס גם בדפוס רמצון ובדפוס ווינישיא ותח"כ נכל הדפוסים נמסע שורה שלמה, וכש"נ תסרני תם נא [הלכתי בעצתו של נחש ובדרך חטאים נא עמד תסרני תם נא] עמדתי בדרכו של נחש. ובהגהת הרש"פ תיקן נ"כ כן בנוסח המדרש: (קבב) ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי. ב"ר פי"ט אות ד': (קבג) ושלא ליגע קאמסב' ול' ווינישיא נוסף "ושלא ליקרב מצנו", וכל המקומות ליתא, ואין בכלל נא תגעו בו לאסור הקריבה:(קבד) מה עשה הנחש.ב"ר פי"ט אות ג':(קבה) מכל בורמנו. נגדפס מכל המקום: (קבו) וכל אשר בו. הכר נגדפס: (קבז) אמר ר' לוי. מובא בילקוט שם רמז תרי"ג בשם המדרש, ושנה בב"ר שם אות ו', ר' לוי אמר צוהו על שם מצות ומביא שם רמיות מכתובים, ועיין בפסיקתא דרב כהנא פסקא בחדש השלישי ובטעמי ג': (קבח) נתנו שם מצות. נגדפס בטעות מלו שם מצות: (קבט) זה שת כי ממנו מסתת העולם. במ"ר פי"ד: (קל) ח"ר לוי הכל מתרפאין. ב"ר פ"כ אות ס', ונגדפס חסר שם המומר: (קלא) שנאמר והעובד יעבדוהו יאבדוהו. ר"ע אל תקרי יעבדוהו אלא יאבדוהו, ועיין להלן בהטרח קל"ד: (קלב) שנם מתנות טובות וכו'. המאמר שמוספתי, חסר גם בכ"י נ' וכ"י ו' מ' ובילקוט תהלים שם, ואלא נמצא נ"כ בדפוס רמצון דפוס קאמסב', ונמצא בכ"י ב' ל' ז' ובדפוס ווינישיא, ותח"כ נכל הדפוסים, והוא הוספה מגיוה מעתיק שהוסיף זה מן מזמור י"ז, והוא טובא מירושלמי קידושין פ"ד ה"א (דף ס"ה ע"ג), ונשנה גם במדרש שמואל פכ"ח, במ"ר פ"ח אות ד', ועיין בבבלי יבמות ע"ט ע"א, וספופר הוסיף זה ישן כי מדובר בזה מן הגבעונים, ויען שסיים במדרש תוך מן הגבעונים, הוסיף זה המאמר לפי כי אין לו ענין לכאן: (קלב) מכאן אמרו כל מי שאין לו בושת פנים כו'. ירושלמי שם וכ"ה בגדרים כ' ע"א, וע"ש בפי' הר"ן: (קלד) יאבדוהו כתיב. כן יש לתקן גם בירושלמי, ור"ע קרי ניה יאבדוהו, וכן במדרש במ"ר שם יעבדוהו יאבדוהו, וגם במזמור י"ז נאמר יאבדוהו כתיב, ואולי היה כן במקרא יאבדוהו בא"ף, ועיין במגמת מי ביחזקאל שם: (קלה) שהעובדים הם הגבעונים. היא הוספה מהמוסיף אשר הוסיף המאמר הזה אל המדרש לפרש הסוגה מה שהוגה הכתוב והעובד העיר יעבדוהו היינו הגבעונים שנתנם יהושע לעבודת העיר בירושלים חוטבי עצים

הוא] חוטבי עצים וגו' (ישעיה ט כז)]: כי יודע ה' דרך צדיקים. אלו אדם וחוה: ודרך רשעים תאבד. זה נחש שאין לו רפואה לעתיד לבא:

[יא] (קלו) **והיה** כעץ שתול, (קלז) נטוע אין כתיב כאן, אלא שתול, (קלח) ללמדך שאפילו כל הרוחות (קלט) באות ונושבות בו, אין מזיזין אותו ממקומו:

[וכל אשר יעשה יצליח]. (קמ) וכתוב אחר אומר לא ימוש ספר התורה הזה מפיך (יהושע א ח), אם עשית כן, אז תצליח את דרכך ואז תשכיל (שם), תצליח בעולם הזה ותשכיל לעולם הבא. (קמא) ועוד פי[illegible] על ידי שלמה, (קמב) בהתהלכך תנחה אותך (משלי ו כב), בעולם הזה, בשכבך תשמור עליך (שם), בקבר מן רמה ותולעה, והקיצות היא תשיחך (שם), (קמג) לעתיד לבא:

[יב] (קמד) **דבר אחר** אשרי האיש. (קמה) מדבר בנח, דכתיב נח איש צדיק (בראשית ו ט): אשר לא הלך בעצת רשעים. בשלשה דורות, בדור אנוש, בדור המבול, בדור הפלגה, (קמו) על דעתיה דר' יהודה דהוא אמר [בשלשה דורות], בעצת רשעים זה דור אנוש, ובדרך חטאים זה דור המבול, ובמושב לצים זה דור הפלגה: כי אם בתורת ה' חפצו. (קמז) אלו שבע מצות [שנצטוו בני נח]: ובתורתו יהגה. (קמח) שהגה דבר מתוך דבר, אמר מה טעם (קמט) ריבה הקב"ה הטהורים יותר מן הטמאים, (קנ) אלא שהוא רוצה להקריב לו מהן קרבנות, מיד ויקח מכל הבהמה הטהורה (בראשית ח כ): והיה כעץ שתול (קנא) על פלגי מים. ששתלו הקב"ה בתיבה, (קנב) דאמר ר' לוי (קנג) שנים עשר חדשים היתה התיבה עומדת במים, (קנד) כספינה העומדת (לכל מין) [בלטין]: אשר פריו יתן בעתו. (קנה) אמר ר' יודן (קנו) כל בני גילו היו מולידין בני ששים בני שבעים, והוא בן חמש מאות שנה, שנאמר ויהי נח בן חמש מאות שנה וגו' (בראשית ז ו), (קנז) ר' חייא בשם ר' אחא אמר

הערות ותקונים

ומוציאי מים נעדה ונבית ה': (קלו) ל"ג והיה כעץ שתול. מוצא בילקוט תהלים רמז תרי"ד בשם המדרש: (קלז) נטוע אין כתיב כאן. שכבל בין נטוע ושתול הוא, כי נטוע היינו שנשתל במקום הזה מתחלה, אבל שתול שנשתל ממקום אחר לכאן והיה כבר חזק, וזה אמרם בע"ז י"ט ע"ל כעץ שתול ולא כעץ נטוע כל הלומד מרב אחד כו': (קלח) ללמדך כו' אין מזיזין אותו ממקומו. מזה תרגם במשנה אבות פ"ג מי"ז כל שמעשיו מרובין מחכמתו למה הוא דומה לאילן שענפיו מועטין ושרשיו מרובין שאפילו כל הרוחות שבעולם נאות ומעבות בו אין מזיזין אותו ממקומו, שנאמר והיה כעץ שתול על מים וגו': (קלט) באות. שלמה כשמשה בדפוס: (קמ) וכתוב אחר אומר. שלמה כשמשו בדפוס: (קמא) ועוד פירש ע"י שלמה. בחיזה כ"י ובנדפס חסר זה, והגי' אמר שלמה: (קמב) בהתהלכך בעולם הזה. כ"ר סוף פל"ה מדרש משלי פ"ו, תנא דבי אליהו זוטא פי"ז, סופה כ"ל ע"ל: (קמג) לעתיד לבא. בחיזה כ"י ובנדפס הגי' לעולם הבא: (קמד) ל"א מדבר בנח. כ"ר פכ"ו לות ג', ומוצא בילקוט תהלים רמז תרי"ד בשם זו"ט: (קמה) מדבר בנח. בנדפס ים לתקן כמו שהוא לפניו מדבר בנח [בכתיב] נח איש צדיק תמים היה בדורותיו את האלהים התהלך נח, כ"ל אשר נח הלך בעצת השרים, בשלשה דורות: (קמו) על דעתיה דר' יהודה לפוש אמר בשלשה דורות. כ"ר שם, ושם מוצא דעת ר' נחמיה ולא חציו דור אנוש, וכאן השמיט המסדר את דברי ר' נחמיה: (קמז) אלו שבע מצות. נראה נתן שם מצות, ונראה הוסיף אבר מן החי: (קמח) שהגה דבר מתוך דבר, מלשון הגיון: (קמט) ריבה הקב"ה. בחיזה כ"י ריבה הכתוב, ובחיזה כ"י ובנדפס ריבה המקום: (קנ) אלא שהוא רוצה להקריב לו מהן קרבנות. בחיזה כ"י ובנדפס אלא שהיה רוצה להקריב לו מהן: (קנא) על פלגי מים. כ"ל נם בנדפס: (קנב) דאמר ר' לוי. כ"ה גם בכ"י ו' ובילקוט רמז תרי"ל, אבל בכ"י ג' ג' ד' ז' ח' ובנדפס הגי' דאמר ר' יהושע בן לוי: (קנג) שנים עשר חדשים. כ"ה גם בכ"י ו' ובילקוט, אבל בכ"י ג' נ' ד' ז' ח' ובנדפס הגי' ארבעה חדשים, והגי' שלפנינו נכונה, ועיין בראשית ח' י"ג וי"ל שהניח כי י"ג חדשים היה בתיבה ע"ש: (קנד) כספינה העומדת לכל מין. תקנתי העומדת בלטין והורגת המלה ביוני ἀγωγίμ חוף היא ומוסב הספינות, וכן בכ"י ו' הגי' כספינה העומדת על הלמין, וגם בהגהת הרש"ל הביא בלי המדרש ס"ל העומדת בלמין, ובילקוט שם העומדת ביה, יש לתקן בלמין. ובנדפס ובכ"י ג' נ' ד' ז' ח' הגי' כספינה הצפה על פני המים, ובחיזה כ"י המלה "פני" ליתא. ובכ"י מ' כספינה הצפה ביה: (קנה) ג"ר יודן. ג"ר שם פכ"ו לות ג': (קנו) כל בני גילו היו מולידין בני חמשים בני שמים. בחיזה כ"י ובנדפס חסרים המלות "בני שמים", ובמדרש ג"ר שם הגי' כל דורות הולידו למאה שנה ולמאתים שנה. ועיין מה שהעיר בזה הרז"ו בפירושו שם: (קנז) ר' חייא בשם ר' אחא אמר

(קנח) כבש הקב"ה מעיינו שלא יוליד, (קנט) שלא יהיה לו בן של מאה שנה בדור המבול ויאבד עמהם, (קס) לפי שבית דין של מעלה אין עונשין (קסא) אלא מן מאה שנה ואילך, ואילו היה בן מאה שנה, היה נאבד עמהם. (קסב) אמר ר' שמעון בן יוחי (קסג) עתיד הקב"ה לעוקרה לימות המשיח, (קסד) שנאמר הנער בן מאה שנה ימות (ישעיה סה כ). ואם תאמר שהיה בדור המבול פחות מן מאה שנה ואבדו, אומר אני שזהו שהיו בעון אבותיהם ונענשו, שנאמר כי השחית כל בשר את דרכו (בראשית ו יב): דבר אחר למה כבש הקב"ה מעיינו, שלא יוליד וירבה זרעו ויאבדו עם דור המבול, והוא מתעצב עמהם, ואם תאמר שיהיו צדיקים, היה צריך לעשות תיבות הרבה, לכך כבש הקב"ה מעיינו עד חמש מאות שנה: (קסה) אשר פריו יתן בעתו. זה שם: ועלהו לא יבול. זה חם: וכל אשר יעשה יצליח. זה יפת: (קסו) לא כן הרשעים. זה דור הפלגה: על כן לא יקומו רשעים במשפט. זה דור המבול, (קסז) כדתנינן דור המבול אין להם חלק לעולם הבא, ואין עומדין בדין: כי יודע ה' דרך צדיקים. זה נח ובניו: ודרך רשעים תאבד. זה דור המבול:

[יג] (קסח) **דבר אחר** אשרי האיש. זה אברהם, שנאמר ועתה השב אשת האיש (בראשית כ ז): אשר לא הלך בעצת רשעים. (קסט) שלא הלך בעצת דור הפלגה, שנאמר בהן הבה נבנה לנו עיר (בר יא ד), (קע) ואין הבה אלא עצה, שנאמר הבו לכם דבר ועצה הלום (שופטים כ ז), (קעא) ואין עיר אלא אלוה, שנאמר עיר וקדיש (דניאל ד י): (קעב) [נחלקו לג' כתות, אחת אומרת נעשה ונשב שם, ואחת אומרת נעשה עמו מלחמה, (קעג) ואחת אומרת נעלה ונעבוד שם ע"ז, ושלשתן לקו, אחת נעשו קופין רוחין ושדין, ואחת בלע ה' פלג לשונם, ואחת נפץ ה' אותם, (קעד) הדא הוא דכתיב מגורת רשע היא תבואנו (משלי י כד)]: ובדרך חטאים לא עמד, אלו הסדומיים, שנאמר ואנשי סדום רעים וחטאים (בראשית יג יג): ובמושב לצים. (קעה) זהו אבימלך, שאמר לאברהם הנה ארצי לפניך (שם כ טו), (קעו) ולא קבל עליו: (קעז) כי אם בתורת ה' חפצו. כי ידעתיו למען אשר יצוה (שם יח יט): ובתורתו יהגה

הערות ותקונים

בכ"י ו', מבל בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס הני' ר' חייא בשם ר' אחא, ובילקוט תהלים שם בשם ר' חמא, ע"ל בשם ר' חייא: (קנח) כבש הקב"ה מעיינו. זה הגיה רש"י בפי' המיוחס לו בב"ר שם בשם מדרש שו"ט: (קנט) שלא יהיה לו בן של מאה שנה בדור המבול. עיין ב"ר שם אפילו יפת לא היה בן מאה שנה כשבא המבול, ועיין בפי' מהרז"ו שלא היה לו מאה שנה בשלימות: (קס) לפי שב"ד של מעלה אין עונשין. ובנדפס לפי שאין ב"ד של מעלה עונשין: (קסא) אלא מן מאה שנה ואילך. עיין בב"ר שם ובפי' מהרז"ו שקודם המבול לא היו נענשים עד מאה שנה: (קסב) אמר ר' שמעון בן יוחי. עיין בב"ר שם ובפי' מהרז"ו שזהו מענה נרש"י בב"ר בפי' המיוחס לו בשם מדרש שו"ט: (קסג) עתיד הקב"ה לעוקרה. עיין בב"ר שם ופי' יהיה בר עונשין: (קסה) אשר פריו יתן בעתו. ב"ר שם פכ"ו, ובנדפס ים למחוק המלות "הוי לומר": (קסו) לא כן הרשעים בנדפס [זה דור הפלגה על כן לא יקומו רשעים במשפט] זה דור המבול. המלות שבסוגריתי הסריס בנדפס: (קסז) כדתנינן דור המבול. סנהדרין ק"ז ע"ב במשנה: (קסח) ד"א אשרי זה אברהם. מוצא בילקוט תהלים רמז תרי"ד בשם המדרש, ועיין ע"ז י"ח סע"ב קלת בסגנון אחר: (קסט) שלא הלך בעצת דור הפלגה. בשם במדרש ב"ר ריש פס"ו, והרחיב מן הכתוב ליתא שם, וכן חסר שם שבתחלה לשרי המים זה אברהם, שנאמר השב אשת האיש, ובפי' המיוחס לרש"י הגיה זה ולא הזכיר כי כן הוא במדרש שו"ט: (קע) ואין הבה אלא עצה טו', ואין עיר אלא אלוה. מוצא בדגימו בתרי פ' נח (דף כ"ג ע"ג דפוס אמסטרדם) בשם מדרש תהלים: (קעא) ואין עיר אלא אלוה. ר"ל שאמרו הבה נעשה לנו אלוה: (קעב) נחלקו לג' כתות, עד היא תבואנו. הוספתי ואחר ב"ב בב"י ג', וב"י ו', וב"י ח', וכן בדפוס רחבון דפוס קאסטא', ונמצא בב"י ג' ד' ז', וכן בדפוס ווינישיא, ואח"כ בכל הדפוסים, ואמאי לקוה מן גמרא סנהדרין ק"ט ע"א ע"ש, ונם בהגהת הרש"ף העיר על האמור הזה "ליתו בתוניס" כוונתו שלא נמצא בב"י שלפניו: (קעג) ואחת אומרת נעלה ונעבוד שם ע"ז. עיין ב"ר פל"ח אות ה': (קעד) הס"ל מגורת רשע. עיין לקח טוב בראשית י"ח ד' ובטעמה י"ח: (קעה) זה אבימלך. כ"ה נס בב"ר שם, ובע"ז י"ט ע"ב ליתא ובמוסב לגיס אלו פלשתים כו' ע"ש, ואבימלך הוא מלך פלשתים: (קעו) ולא קבל. ליתא במדרש ב"ר שם, והטוב הוא אמר לו הנה ארצי לפניך במוב בעיניך שב, ואתפ"ל לא קבל עליו, ועיין בב"ר פכ"ה אות ג' איך לא קבל עליו: (קעז) כי אם בתורת ה' חפצו כי ידעתיו למען אשר יצוה. בב"י ג' כי אם בתורת

יומם ולילה. (קעח) אמר ר' שמואל בר נחמן (קעט) אב לא למדו, רב לא היה לו שילמדו, ומהיכן למד תורה, (קפ) תני ר' שמעון בן יוחאי מלמד שזימן לו הקב"ה שתי כליות (קפא) כעין שני כדים, והיו נובעות ומלמדות אותו חכמה ודעת (קפב) כל הלילה, שנאמר אברך את ה' אשר יעצני אף לילות יסרוני כליותי (תהלים טז ז), (קפג) ר' שמואל בר נחמני בשם ר' יונתן אמר אף (קפד) הלכות עירובי תבשילין ועירובי חצירות היה אברהם יודע, שנאמר עקב אשר שמע אברהם בקולי [וישמור משמרתי מצותי חקותי ותורתי] (בראשית כו ה): והיה כעין שתול. (קפה) שנטלו הקב"ה ושתלו בגן עדן. (קפו) [דבר אחר ששתלו הקב"ה בארץ ישראל]: אשר פריו יתן בעתו. (קפז) זה ישמעאל: ועלהו לא יבול. זה יצחק: וכל אשר יעשה יצליח. זה בני קטורה: לא כן הרשעים. זה נמרוד וחביריו:

[יד] (קפח) **דבר אחר** אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים. זה שבטו של לוי, (קפט) שלא הלכו בעצת דור המדבר, ולא נשתתפו עמהם במעשה העגל: ובדרך חטאים לא עמד. שכן כתיב אנא חטא העם הזה חטאה גדולה (שמות לב לא): ובמושב לצים לא ישב. שנאמר וישב העם לאכול ושתו [ויקומו לצחק] (שם שם ו). ובני לוי מה כתיב בהם, [מי לה' אלי] ויאספו אליו כל בני לוי (שם שם כו). ר' שמואל בר נחמני אמר (קצ) מאן לא בעי מהוין מן בר בייתיה דמלכא, אלא אמר משה, מי שלא נתן נזם לעגל יבא אצלי, מיד ויאספו אליו כל בני לוי: כי אם בתורת ה' חפצו. זה שבטו של לוי, שנאמר תורת אמת היתה בפיהו (מלאכי ב ו): והיה כעץ שתול. זהו שבטו של לוי ששתלו הקב"ה בארץ ישראל, (קצא) וכולן נכנסו לארץ. (קצב) ר' זעירא בשם ר' יהושע בן לוי אמר סבל שבטו של לוי (קצג) [האנשים] והנשים לא מתו (קצד) אלא

הערות ותקונים

ה' חפץ זה מברכם, ובכתבי יד אחרים כתוב "זה מברכם" ליתא, ובדפוס קאנסט' ודפוס ווינישיא זה יצחק במעות: (קעח) פ"ר שמואל בר נחמן. בב"ר שם מר"ם בשם ר' נחמן" ליתא שם: (קעט) שם לא למדו. בנדפס הגי' לא היה לו אב שילמדו תורה מתוך לא היה לו רב: (קפ) תני דסב"י. בב"ר שם חסר שם התומר, וכמו כן בתדר"ע פ"ג, ובמדרש מובא בתנחומא שלנו, ובנדפס מכבר סוף ויגש. ובב"ר פ"ה אות ג' כתוב ר' שמעון לבד: (קפא) כעין שני כדים. בב"י ב' ג' ד' ו' ז' ח' ובנדפס כשני רבנן, וכן בילקוט תהלים ובב"ר פס"ח כמין שני רבנים. ובב"ר פל"ה גם בתנחומא סוף ויגש הגי' כשני כדים של מים, ובתדר"ע כשני חכמים: (קפב) כל הלילה. מיותר וליתא בב"ר ובתדר"ע: (קפג) ר' שמואל בר נחמני בשם ר' יונתן. עיין מה שהעירותי במדרש תנחומא לך לערך ו', ומין להכפיל הדברים: (קפד) הלכות עירובי תבשילין ועירובי חצרות היה מברכם יודע. כ"ה גם בב"י ו', אבל בכתבי יד האחרים הגי' קיים מברכם תבשילין ועירובי תבשילין ועירובי חצרות, וכ"ה בנדפס, ובמדרש תנחומא פ' לך אות ז' תפילו עירובי תבשילין שמרו בביתו של מברכם, וע"ש בהערה ח' מה שהארכתי בזה, ובתתי נ"כ שם כי בב"ר פמ"ח ופס"ד ליתא עירובי חצרות היה מברכם יודע, ובב"ר פל"ה נאמר תפילו עירובי תבשילין, ובמדרש שו"ט מזמור ז' ליתא קיים מברכם תבשילין ועירובי חצרות, הגינו המעתיקים ב' טעותות יחד ע"ש. תוכן כלשהו נכון לפי מה שכתבתי יד רחיתי כי כן הוא מתת המסדר שהגיע ב' הגירסאות יחד: (קפה) שנטלו הקב"ה ושתלו בגן ע"ע. עיין ב"ר פמ"ב אות ד' על שכרך הרבה מאד: (קפו) ד"ת שנטלו הקב"ה בת"י. הוספתי ואחר גם בב"י ו', ומגה בב"י ב' ג' ד' ז' ח' וכן בילקוט בשם המדרש, וגם בנדפס, ור"ע שנטלו בת"י בחמרו לך לך מארצך שילך לת"י: (קפז) זה ישמעאל. כ"ה גם בב"י ב' ג' ו' ז' ח' גם בילקוט, אבל בב"י ב' ד' ובנדפס הגי' בילקוט זה ישמעאל: (קפח) ד"ת שברי זה שבטו של לוי. מוגה בילקוט תהלים רמז תרי"ד בשם המדרש: (קפט) שלא הלכו בעצת דור המדבר ולא נשתתפו עמהם במעשה העגל. כ"ה גם בב"י ו' ובילקוט, אבל בב"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס הגי' שלא הלך בעצת מעשה העגל, שגאמר תומיך ותוריך לאים חסידך (דברים ל"ג ח') אמר לא הלך בעצת רשעים, שלא הלך בעצת [דור המדבר, ולא נשתתפו עמהם] [ב]מעשה העגל: (קצ) מאן לא בעי למיהוי בר בייתא דמלכא. ר"ל מאן אמר מי לה' אלי, כל אחד ואחד רצה להיות מעבדי ה': (קצא) וכולן נכנסו לארץ. עיין ב"ב קי"ח ע"ב ובמ"ר פ"ב: (קצב) ר' זעירא בשם ריב"ל. כ"ה גם ב"י ו' ובילקוט, אבל בב"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס הגי' בשם ר' יהושע ואחרים כתוב "בן לוי": (קצג) האנשים והנשים. כ"ה גם ב"י ז' ובילקוט, וב"י האחרים ובנדפס כתבו האנשים והנשים ליתא: (קצד) שלא מתו ואחרן ומרים. כ"ה בכל כ"י, גם בדפוס קאנסט' ווינישיא פרש ממדרש, אבל בדפוסים האחרים חסר שלא

משה ואהרן ומרים. (קצה) [ואת מוצא שנשתייר אלעזר, שנאמר אלה הנחלות אשר נחלו אלעזר הכהן ויהושע בן נון (יהושע יט נא), למה הוצרך כאן אלעזר, אלא בא הכתוב ואמר אלעזר בא ולמד על שבטו, כלם שנכנסו הם בכלל ולא נותר מהם איש, כך נכנס הוא, ואחר שמצינו שיצא אלעזר מן הכלל באלה הנחלות, הוציא את שבטו עמו מכלל, לא נותר מהם איש, כההוא דתנן כל דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל לא ללמד על עצמו יצא, אלא ללמד על הכלל כולו יצא, ואף אלעזר היה עם שבטו בכלל ולא נותר מהם איש, ויצא מהם אלעזר, לא ללמד על עצמו יצא, אלא ללמד על כל שבטו יצא, שאם נאמר אלעזר פחות מעשרים שנה היה, הרי מצינו שנשא אשה במצרים, שנאמר ואלעזר בן אהרן לקח לו מבנות פוטיאל לו לאשה (שמות ו כה), כל זה קודם שנגזרה גזירה משמש באהל מועד, שנאמר ופקודת אלעזר בן אהרן הכהן (במדבר ד טז), ומצינו שלא היה רשות לאחד מן הכהנים לשרת פחות משלשים שנה, שנאמר מבן שלשים שנה ומעלה (במדבר ד ג), הרי נמצינו למדין שהיה אלעזר בן שלשים קודם שנגזרה גזירה]:

[טו] (קצו) **דבר אחר** אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים. אלו בני קרח, שלא הלכו בעצת אביהם, שנאמר סורו נא מעל אהלי האנשים הרשעים האלה (במדבר טז כו): ובדרך חטאים לא עמד. שנאמר את מחתות החטאים האלה (שם יז ג): ובמושב לצים לא ישב. זה קרח, שהיה מתלוצץ על משה ואהרן, מה עשה, כינס עליהם כל הקהל, שנאמר ויקהל עליהם קרח את כל העדה (שם טז יט), התחיל לומר לפניהם דברי ליצנות, ואמר אלמנה אחת יש בשכונתי, ועמה שני נערות יתומות, והיה לה שדה אחת, באתה לחרוש, אמר לה משה לא תחרוש בשור ובחמור יחדו (דברים כב י), [באת לזרוע, אמר לה שדך לא תזרע כלאים (ויקרא יט יט)], באתה לקצור ולעשות ערימה, אמר לה לקט שכחה ופיאה, באתה לעשות גורן אמר לה תני לי תרומה ומעשר ראשון ומעשר שני, הצדיקה עליה את הדין ונתנה לו, מה עשתה עניה, מכרה את השדה, וקנתה שתי כבשות, כדי ללבוש מגזותיהן, וליהנות מפירותיהן, כיון שילדו, בא אהרן ואמר לה תני לי את הבכורות, שכך אמר לי הקב"ה, כל הבכור אשר יולד בבקרך ובצאנך הזכר תקדיש לה' אלהיך וגו' (דברים טו יט), הצדיקה עליה את הדין, ונתנה לו את הולדות, הגיע זמן גזיזה וגזזה אותן, בא אהרן ואמר לה תני לי ראשית הגז, אמרה אין בי כח לעמוד באיש הזה, הריני שוחטתן ואוכלתן, כיון ששחטתן, (קצז) בא אהרן ואמר לה תני לי הזרוע והלחיים והקבה, אמרה אחר ששחטתי אותן לא נוצלתי מידך, (קצח) הרי הם חרם עלי, אמר לה אם חרם הן כולן שלי, דכתיב כל חרם בישראל לך יהיה (במדבר יח יד), ונטלן והלך לו, והניחה בוכה עם שתי בנותיה, (קצט) אריך כדין הא בזתה עלובתא, (ר) כלהן עושין ותולין בהקב"ה: כי אם בתורת ה' חפצו. אלו בניו שאמרו שירה, ואמרו אנו חייבין בכבוד אבינו, (רא) נחלוק על משה רבינו, עמדו והכריעו עצמן בשביל כבודו של משה: ובתורתו יהגה. אלו בניו של קרח: והיה כעץ שתול [על פלגי מים]. אלו בניו של קרח, (רב) כיון קרח ועדתו, נמצאו בניו עומדין בתורן הזה של ספינה,

---

הערות ותקונים

„מסה": (קצה) ואת מוצא שנשתייר אלעזר. עד שנגזרה גזירה, הוספתי עפ"י כ"י ב' ד' ז', וחסר גם בכ"י נ' ו' ח' ובילקוט ובנדפס גם בדפוסים הרמשונים, וזה נוסף מדיוק סופר: (קצו) ד"ת אחרי. מובא בילקוט תהלים רמז תרי"ד, ובילקוט קרח רמז תס"ל בשם סו"ט: (קצז) בא אהרן ואמר לה תני לי הזרוע. בנדפס חסרים המלות „בא אהרן": (קצח) הרי הם חרם עלי אמר לה אם חרם הם כולן שלי. ותתיא כמ"ד פתם חרמים לכהנים: (קצט) אריך כדין הא בזתה עלובתא. פי' כאר ומוב כזה לעשוק העלובים: (ר) כל הן עומדין. כ"ה גם בכ"י ו', לומר בכ"י ב' נ' ד' ז' ח' כל כך עומדים, וכ"ה בנדפס, גם במלת שם פסיוק „מכאן פסיק ליקן": (רא) נחלוק על משה רבינו. וכ"ה בכ"י ו', ובכ"י אחריס ובנדפס הני' נחלוק כבוד למשה רבינו: (רב) כיון שנבלע קרח ועדתו נמלמו בניו עומדים בתורן הזה של ספינה. בנדפס כיון שנבלעו עדתו של קרח נמלמו בניו בתורן של ספינה, ועיין להלן מזמור מ"ו פוק נ' ר' נחמיה לומר בשעה שנפתחה הארץ ונבלעו

(רג) שנאמר ויהיו לנס(במדבר פ' י).רבי אומר נקרע כל מקום סביבותיהן,ואותו מקום שהיה עמד תחתיהן לא נקרע. ר' שמואל בר נחמן אמר לא היו שלשתן עומדים במקום אחד,אלא כל אחד ואחד בפני עצמו, והן עומדין כשלשה עמודים, (רד) והוא דאמרי ברייתא על מאן קאים עלמא, על שלשה עמודים, אית דאמרי אברהם יצחק ויעקב, ואית דאמרי חנניה מישאל ועזריה, ואית דאמרי תלתא בני קרח: לא כן הרשעים. זה קרח ועדתו: על כן לא יקומו רשעים במשפט. זה קרח ועדתו: כי יודע ה' דרך צדיקים. אלו בניו של קרח: ודרך רשעים תאבד. זה קרח ועדתו:

[טז] **דבר אחר** כי אם בתורת ה' חפצו. (רה) זהו שאמר הכתוב והדרך צלח רכב וגו' (תהלים מה ה), הדור (רו) הוא תלמיד חכם בשעה שהוא מקבץ (רז) את החבירים ולא להחניפם אלא על דבר אמת וענוה צדק, (רח) הדורה היא ומשובחת שמועתן של ר' יוחנן (רט) וריש לקיש, שהן יושבין (ריי) ומפלפלין בה: ותורך נוראות ימינך (שם). ר' חייא אומר אם חפצת בתורה (ריא) שניתנה בנוראות ונכתבה בימין, אתה עתיד שתהא יושב ומורה הוראות מתוכה. (ריב) ר' אבא אומר אם חפצת בתורה סופה שנקראת על שמך: (ריג) אמר ר' יודן ובתורת ה' אין כתיב כאן, אלא ובתורתו, שאם יגעת בה נקראת על שמך, כגון משנתו (ריד) של ר' חייא, ומשנתו של ר' הושעיא, ושל בר קפרא, וכיוצא בהן, ולמה נקראת על שמן, לפי שיגעו בה, תדע לך שכן הוא, שהרי התורה של הקב"ה, שנאמר תורת ה' תמימה (תהלים יט ח), ועלה משה למרום, ועשה שם ארבעים יום וארבעים לילה, [ונתן נפשו עליה], לפיכך נקראת על שמו, שנאמר זכרו תורת משה עבדי (מלאכי ג כב):

[יז] **דבר אחר** כי אם בתורת ה' חפצו. (רטו) שכל מי שעוסק בתורה, הקב"ה עושה לו חפציו, שנאמר כי אם בתורת ה' חפצו, (רטז) ר' אליעזר אומר אמרו ישראל לפני הקב"ה, רבונו של עולם אנו רוצים להיות יגיעים בתורה יומם ולילה, אבל אין לנו פנאי, אמר להם הקב"ה (ריז) קיימו מצות תפילין, ומעלה אני

הערות ותקונים

וכגלגו שעמיד הקב"ה לבני קרח בתורן וכתם, וכה"ג ויהיו לנס: (רג) שנאמר ויהיו לנס. מלשון נס הרים (ישעי' י"ח ג') שלו נס (ירמיה נ"ו י"ג), ועיין בגעל הסורים במדבר סם שהביא נ' לנס במסורה, וחד מהם ויהיו לנס, וזה שאמר מקום מחבוא לסם, כשנפתחה הארץ נשאר מקום בחלציו כמו הנס שהוא ברזם התורן כך נשאר מקום תורן עכ"ל, וכוון למאמרם שבסנהדרין ק"י ע"ה וכני קרח לא מתו תנא מקום רביעו הראו מקום מחבוא לסם בניהם וישבו עליו ואמרו שירה, וכן מובא כן במדרש במ"ר פי"ח אות כ': (רד) והוא דאמרי ברייתא על מאן קאים עלמא על תלתא עמודי. פי' הברייתא לומרים על מה העולם עומד על שלשה עמודים, ובמדרש חזית פ"ו פסוק ח' זאת קומתך הלזת היא דברייתא משתבעין ואמרין במאן דקאים עלמא על תלתא עמודים, ים לתקן שם כמו שהוא לפניו, והסיום ותלתא בני קרח, ליתא שם: (רה) זה"ה והדרך. מובא בילקוט תהלים רמז תס"ן בשם המדרש: (רו) הוא תלמיד חכם. בגדפם הוא המלמד: (רז) את החברים. בגדפם את החכמים: (רח) הדורה היא ומשובחת. בעל הו"ז בהלכות ניתא הלות ה' הביא המאמר הזה בשם שו"ט והביא במזמור קמ"ח. הולם ים לתקן במזמור קמ"ח, בני קויש למעלה, ור"ל במזמור רחמון: (רט) וריש לקיש. בחיזה כ"י גם בגדפם הגי' ור' שמשון בן נקיש: (ריי) ומפלפלין בה. בחיזה כ"י ומפלפלין בהלכה, וכן מובא בילקוט תהלים רמז תס"ן: (ריא) שניתנה בנוראות ונכתבה בימין. כ"ה גם בכ"י ו' ח' וילקוט שם, אבל בכ"י נ' ל' ז' (ובכ"י ב' חסר שורש שלמה) ובגדפם הגי' שנכתבה בנוראות ושניתנה בימין, שנאמר מימינו אש דת למו, כ"ל כמו לפניו שניתנה בנוראות (ר"ל במוראים גדולים) ושנכתבה בימין, שנאמר מימינו אש דת למו. וגם בת"ת תרגם כתב ימיניה מנו לישתא אוריתא יהב לנא, וכן הוא בתרגום יב"ע, ובפסיקתא דרב מהנא אסקא ואתת הברכה (דף ר' ע"ח) מלמד שלא ניתנה תורה אלא בימין: (ריב) ר' אבא אומר. מובא בילקוט מלאכי רמז תקכ"ה בשם שו"ט: (ריג) ר"ל יודן ובתורת ה' אין כתיב כאן אלא ובתורתו שאם יגעת בה נקראת על שמך. כ"ה גם בכ"י ו' ובילקוט מלאכי שם, והסר בכ"י ל' ז' ח' ובגדפם, ועיין ע"ז י"ט ע"א בתחלה נקראת על שמו של הקב"ה ובסוף נקראת על שמו, שנאמר ובתורת ה' חפצו ובתורתו יהגה יומם ולילה, וע"ש בפירש"י: (ריד) "של ר' חייא". זה חסר בחיזה כ"י ובגדפם ומלא גם בכ"י ו' ובילקוט: (רטו) שכל מי שעוסק בתורה. עיין ע"ז שם, ובעל הו"ז ה' תפלין סי' תקל"ד הביא המאמר בשם שו"ט: (רטז) ר' אליעזר אומר. מובא בילקוט תהלים רמז תרט"ז בשם המדרש: (ריז) קיימו מצות תפילין ומעלה אני עליכם כאלו אתם יגיעים לילה ויום. עיין בלקח

עליכם באילו אתם יגיעים לילה ויום. ר' יוחנן אמר (ריח) מקרא מלא הוא, והיה לך לאות על ידך ולזכרון בין עיניך למען תהיה תורת ה' בפיך (שמות יג ט), ר' יהושע אומר מה שאמר ר' אליעזר פרט הוא ללילות, שאין מצות תפילין מתקיימת אלא ביום, שנאמר ושמרת את החקה הזאת למועדה מימים ימימה (שם שם י), אמר ר' אליעזר ומה אני מקיים ובתורתו יהגה יומם ולילה, אמר ליה ר' יהושע זו קריאת שמע, (ריט) שאם אדם קורא אותה שחרית וערבית, מעלה עליו הקב"ה כאילו יגע בתורה יומם ולילה. (רכ) בר קפרא אמר כל מי שהוא קורא שני פרקים שחרית, ושני פרקים ערבית, קיים ובתורתו יהגה יומם ולילה. (רכא) אמר ר' חייא בר אבא לא אמר בר קפרא (רכב) אלא במי שהוא רגיל לפשוט בהן, מאן דמוסיף תרתין הלכות בצפרא, ותרתין ברמשא, כאילו יגע בתורה יומם ולילה. (רכג) אמר ר' ברכיה (רכד) אף אבותינו הראשונים קבעו את המשנה, (רכה) שהיו יושבין ביום שהוא נוטל מן הלילה, ובלילה שהיא נוטלה מן היום. (רכו) שאלו את ר' יהושע מהו שילמוד את בנו חכמת יונית, אמר להם בשעה שאינו לא מן היום ולא מן הלילה, שנאמר [לא ימוש ספר התורה הזה מפיך] והגית בו יומם ולילה (יהושע א ח),(רכז) אמר להם לא ילמד אדם את בנו אפילו אומנות, כדי שלא יבטל מדברי תורה, שנאמר ובחרת בחיים (דברים ל יט): (רכח) תנן בשחר מברך שתים לפניה (רכט) ואחת לאחריה, ובערב מברך שתים לפניה, ושתים לאחריה, (רל) (שיהיו) [שתהא] הגיות היום והלילה שוים, על שם שנאמר והגית בו יומם ולילה,

---

הערות ותקונים

בלקח טוב שמות י"ג ט', ובמערכה ג"ז: (ריח) מקרא מלא הוא. בכ"י נ' ובנדפס ר' יוחנן אמר מסדא מילא ג"ע מקרא מלא: (ריט) שאם אדם קורא אותם שחרית וערבית. בגמרא מנחות ל"ט ע"ב מונה זה בשם ר' יוחנן משום רשב"י ע"ש: (רכ) בר קפרא אמר כו' שני פרקים. בגמרא מנחות שם תפילו שנים פרק אחד ע"ש, ובכל בעל אור זרוע הביאו בתלפיות ביתא סי' י"ט בשם מדרש שו"ט: (רכא) ג"ר חייא בר אבא כו'. כאילו יגע בתורה יומם ולילה. זה חסר בנדפס גם בדפוס קאנסט' ודפוס ווינציא, ומצאתי לנכון בכ"י ב' ג' ד' ו' ז' ח' גם בילקוט, ומובא באור זרוע: (רכב) אלא במי שהוא רגיל לפשוט בהן. כתב הרב בעל זית רענן פי' במי שהוא רגיל לשנות בכל יום ומוסיף בכל יום ג' הלכות: (רכג) ג"ר ברכיה עד שלטו את ר' יהושע. כשם בילקוט ע"י שנת המדפיסים: (רכד) אף אבותינו הראשונים קבעו את המשנה שהיו יושבין ביום. תולי ג"ע קבעו את המשנה שהיו יושבין ביום, ר"ע לותם השונים עם התלמידים או הכוונה אבותינו הראשונים שהם קבעו את המשנה היו יושבין ביום: (רכה) שהיו יושבין ביום שהוא נוטל מן הלילה. עיין להלן מזמור י"ט לות י' וטי"ר פכ"ו לות ד' דמתקופת ניסן עד תקופת תמוז היום נוטל מן הלילה, ומן תקופת תשרי עד תקופת טבת הלילה נוטל מן היום, ומצאתי בכל ימות החמה ים שעות ביום שהם מהלילה, וימות החורף ים שעות בלילה שמטילין מן היום, והם היו יושבין בלותן השעות ועסקו בתורה, כדי לקיים הגיית יומם ולילה: (רכו) שאלו את ר' יהושע. עיין מנחות ל"ט ע"ב שאל בן דמה את ר' ישמעאל מה ללמוד חכמת יונית קרא עליו המקרא הזה לא ימוש ספר התורה וגו' לא ובדוק שעה שאינה לא מן היום ולא מן הלילה ולמד בה חכמת יונית, ועיין ירושלמי פאה פ"א (דף ט"ו ע"ג) וביפה מראה סי' ס', וירושלמי סוטה פ"ט ה"י (דף כ"ד ע"ג), ובתוספתא ע"ז פ"ג שאלו את ר' יהושע מהו שילמד אדם את בנו ספר יוני אמר להן ילמד בשעה שאינה לא יום ולא לילה, שנאמר והגית בו יומם ולילה: (רכז) חזר ואמר להם. בירושלמי שם גי' אחרת אחר שאמר ילמדון בשעה שאינה לא יום ולא לילה סיים מעתה אסור לאדם ללמד את בנו אומנות בזון דכתיב והגית בו יומם ולילה, והתני ר' ישמעאל ובחרת בחיים זו אומנות, וים לתקן לפניו כמו שהוא בירושלמי שם. ועיין מה שהעיר הרב החכם הגדול מהר"י רייפמאן בבית תלמוד ח"ל לד קי"ז: (רכח) תנן בשחר מברך שתים. ברכות י"ג ע"ב במשנה: (רכט) ואחת לאחריה. כ"ה בכ"י ב' ג' ד' ו', אבל בכ"י ז' ח' ובדפוס קאנסט' ודפוס ווינציא חסר בשתים לאחריה. ורמיתי בזית רענן על בילקוט שבבית בשו"ט גרס גם בשחר וב' לאחריה חסר במשנה בשתים וש

(רלא) ר' יוסי בר אבין בשם ר' יהושע בן לוי על שם שנאמר שבע ביום הללתיך (תהלים קיט קסד), ר' נחמן בשם ר' מני אמר כל המקיים שבע ביום הללתיך, כאילו קיים והגית בו יומם ולילה:

[יח] (רלב) **דבר אחר** כי אם בתורת ה' חפצו. זהו שאמר הבתוב הוי כל צמא לכו למים (ישעיה נה א), מה המים נתינים מן השמים, שנאמר לקול תתו המון מים בשמים (ירמיה י יג), כך דברי תורה נתונים מן השמים, שנאמר אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם (שמות כ יט), מה המים חגם לעולם, שנאמר לכו שברו ואכלו ולכו שברו בלוא כסף (ישעיה נה א), מה המים יורדין לעולם בקולי קולות וברקים, שנאמר ויהי ביום השלישי בהיות הבקר ויהי קולות וברקים (שמות יט טז). (רלג) מה המים חיים לעולם, אף דברי תורה חיים לעוסקיהם, שנאמר כי חיים הם למוצאיהם (משלי ד כב), ובתיב כי לא דבר רק הוא מכם [כי היא חייכם] (דברים לב מז), מה המים יורדין טפין טפין ונעשין נחלים נחלים, אף דברי תורה, אדם לומד (רלד) הלכה אחת היום, והלכה אחת למחר, עד שמתגבר ונובע כמעיין, אמר ר' אוניא (רלה) מה המים עשויים לגנות ולפרדסים, יכול אף דברי תורה כן, תלמוד לומר כי ישרים דרכי ה' (הושע יד י), (רלו) אמר ר' חייא מה המים מבטין ערותו של ים, (רלז) שנאמר כמים לים מכסים (ישעיה יא ט), כך דברי תורה מבטין ערותן של ישראל, שנאמר ועל כל פשעים (רלח) תכסה אהבה (משלי י יב), (רלט) מה המים אין הגדול מתבייש לומר לקטן השקיני מים, כך דברי תורה אין הגדול מתבייש לומר לקטן למדני פרק אחד או הלכה אחת, מה המים אדם צמא להן, (רמ) אין מתעצל לילך ולשתות, כך דברי תורה אין התלמיד מתעצל לילך וללמוד תורה לפני רבו, (רמא) וכמעשה דר' יוסי שהלך אל רבו ללמוד תורה וכו':

הערות ותקונים

פרשיות של ק"ש ותפלין קרי שבע ביום הללתיך, נערב ד' נרכות ונ' דק"ש ולפי שמין מצות ציצית בגילה ולפיכך מוסף זומר עמו ישראל, וסנהדרין מוסר"ל חייס נתן דעמיניעער בהערה כ"ו כתב בירושלמי דיקן חסר מה שהעתיק רבינו, ובאמת הוא רק דברי סרבי"ס לפרש את הירושלמי כמו שהקשתי: (רלא) ר' יוסי בר חנין ובנדפס לפום קהנסב' נמצא שורה, וכ"ע ר' יוסי בר חנין בשם ר' יהושע אמר [על שם שבע ביום הללתיך ר' נחמן בשם ר' מני אמר] כל המקיים כו', ומשמיט מן אמר עד אמר, ונס בדפוס ווינידיא ים לתקן וכ"ע ר' יוסי [בר חנין בשם ריב"ע] אומר על שם שבע ביום הללתיך (ר' יוסי בר חנין בשם ר' יהושע) [רב נחמן בשם ר' מני] אמר כו', ובדפוסים סחרונים נדפס כמו בדפוס ווינידיא עם הסעות, ובילקוט שם ים לתקן נ"כ וכ"ע [ר' יוסי בר חנין בשם ריב"ע אומר על שם שבע ביום הללתיך] רב נחמן בשם ר' (חנין) [מני] כל המקיים שבע ביום הללתיך כאלו קיים והגית בו יומם ולילה: (רלב) ד"א כי אם בתורת ה' חפצו זש"ה הוי כל צמא. מובא בילקוט ישעיה רמז שמ"ח בשם מדרש שו"ט, ומשמיט מחזית פ"א חות נ' בספוק כי מוכיס דודיך מיין בחריכות ובסרחנת לשון, נס בתנחומא הבוא חות נ', ועיין ספרי עקב פיסקא מ"ח, ונלעתי יותר נכון לגרוס וסיה כעץ שתול על פלגי מים, זש"ה הוי כל צמא לכו למים: (רלג) מה המים חיים לעולם. כ"ה גם בכ"י נ' ו' ח' ובנדפס, אבל בכ"י ב' ד' ז' חסר "מה המים חיים לעולם וכו'": (רלד) הלכה אחת היום והלכה אחת למחר. במדרש שה"ש שם, ג' הלכות היום וכ' למחר על שנעשה כאחל נובע, ונס בנדפס על שנעשה כמעין נובע: (רלה) מה המים עשויים לגנות ולפרדסים. במדרש חזית שם ש"ר תניא דקיסרין מה המים ממכרין לגנות ופרדסים ולבתי כסאות ומרחצאות יכול אף ד"ת כן, ת"ל כי ישרים דרכי ה', וכתוב שדברי תורה היכן ממכרים לפומבים כמים המתכרים לכל מקום ומקום, והניח הכתוב כי ישרים דרכי ה' לדיקים ילכו גם ופושעים יכשלו גם: (רלו) ש"ר חייא. ובנדפס גם בדפוסים הרחסונים נמצא המלה "חייא" ושם חיתא ש"ר ש"ע ש"ר [חייא]: (רלו) שנאמר כמים לים מכסים. הרחיב מהכתוב חסר בנדפס: (רלח) תכסה אהבה. ר"ע התורה, כמו שנאמר בהבתה תסנה: (רלט) מה המים אין הגדול מתבייש. לפני זה הוסיף הרח"ס בשד המדרש "מה המים מגדלין את הממחים כך דברי תורה מגדלין כל מי שהוא עמל בהן, שנאמר כי מלכים ימלוכו בי שרים ישורו", ובכל כתבי יד שלפני לא מצאתי רק בילקוט ישעיה שם, ובודאי כי' כן לפניו בחיזק כ"י, חו הוסיף עפ"י הילקוט, ובמדרש חזית שם ש"ר חמא בר עוקבא מה המים מגדלין את הממחים, כך ד"ת מגדלין את כל מי שהוא עמל בהן כל נרכן ע"כ: (רמ) אין מתעצל לילך לשתותן. כ"ע גם בנדפס: (רמא) וכמעשה דר' יוסי שהלך אצל רבו ללמוד תורה וכו'. כ"ה בכל כתבי יד שלפני, ובכ"י ח' ומעשה בר' יוסי שהלך לדרך רחוקה וכו', ובנדפס מעשה היה בר' יוסי שהלך אצל רבו ללמוד וכו', כן הוא בדפוס ווינידיא ואח"כ בכל הדפוסים, ובדפוס רחסון דפוס

(רמב) [הדא הוא דכתיב מורשה קהלת יעקב (דברים לג ד), כל מי שמתקהל ביעקב,
(רמג) אפילו הגרים שעוסקים בתורה, (רמד) שקולים ככהן גדול, שנאמר אשר יעשה
אותם האדם וחי בהם (ויקרא יח ה), כהנים לוים וישראלים לא נאמר, (רמה) אלא האדם,
(רמו) ראה מה כתיב ביתרו, ומשפחות סופרים יושבי יעבץ וגו' (דה"א ב נה),
(רמז) ושמעיה ואבטליון מבני בניו של סיסרא היו, ולמדו תורה ברבים כאנשי כנסת
הגדולה, לכך כתיב את הדברים האלה דבר ה' אל כל קהלכם (דברים ה יח)]:

[יט] והיה כעץ שתול. (רמה) זהו שאמר הכתוב עץ חיים היא למחזיקים בה (משלי ג יח),
אמר ר' יצחק בר חייא למה נקרא דברי תורה עץ חיים, שהיא חביבה על
כל החיים, (רמט) אמר ר' יודן למה נמשלה תורה לעץ חיים, לומר לך מה עץ חיים
פורש לכל באי עולם בגן עדן, כך תורה פרושה לכל החיים, ומביאן לחיי עולם הבא.
(רנ) [תנא עץ חיים מהלך חמש מאות שנה, וכל מימי בראשית מתפלגין תחתיו]:

הערות ותקונים

קאגסב׳ במקום „וכו׳״ כתוב „וגו׳״ בטעות. מהרש״ם בבאורו רלה להגיה מעשה כי׳ בר׳ יוסי בן דרוסקמית שהלך להקביל פני ר״ח בעוד (חגיגה ג׳ ע״ב), והוא הנהג עפ״י המערכ׳, אולם האמת כי ל״ל וכמעשה דיוסף הכהן שהלך אצל רבו ללמוד תורה בגיידן, וכוון זה למאמרם ירושלמי ברכות פ״ג ה״ג (דף ו׳ ע״ג), וירושלמי מיר פ״ז ה״ה (דף כ״ו ע״ג), וזה מובא המעשה על אם מעמא הכהן ויוצא חוץ לארץ, והובא זה ר׳ יודא אומר אם יש לו מהיכן ללמוד אל ישמע לצאת לחוץ לארץ, ור׳ יוסי אומר אפילו יש לו מהיכן ללמוד תורה ישמע, שלא מכל אדם זוכה ללמוד, וסיים זה אמרו עליו על יוסף הכהן שהי׳ מעמא ויוצא לאחר רבו לגיידן ללמוד תורה. ולדעתי המלות „אל״ר יוסי״ מיותרות הן. ובתוספתא ע״ז פ״ק גיתא אמרו על יוסף הכהן שהיה מעמא ויוצא אצל רבי יוסי לגיידן, וכן הוא בזה שמות פ״ל סי׳ כ״ו מעשה ביוסי הכהני [ל״ל ביוסף הכהן] שמעמא ויצא חוץ לארץ אצל ר׳ יוסי בגיידן [ל״ל אצל רבו לגיידן], ורציתי בב״ת שזה רביעית לד קי״ז שזה ידידי הרב החכם הגדול מהר״י רייפמאן העיר על המאמר מגמרא ע״ז י״ג ע״א: (רמב) המ״ל מורשה קהלת יעקב. הוספתי ואסר נם בכ״י ג׳ וכמו כן בכ״י ו׳ ח׳, וכן אסר בדפוס רמצון דפוס קאגסב׳, ונמצא בכ״י ב׳ ד׳ ז׳ ובדפוס ווינציה, ואח״כ בכל הדפוסים, וגם הרש״ם בהגהת שלו בלד המדרש דפוס ווינציה רשם על המאמר הזה „אינו בכתובים״ ובאמת אין שייכות כלל למאמר הזה אל הכתוב שלפניו, נם אסר רשם המאמר, ואין ספק שהוא הוספה מאחד המעתיקים ונלקה באסר. ולדעת הרב החוקר מהר״י רייפמאן מקומו הוא במאמר שלאחריו אחרי המלות שהורה פרושה לכל החיים ואפילו הגרים, ומאסר הבאתי תרתה כי הוספה היא ואינו מהסדר בעצמו: (רמג) אפילו הגרים שעוסקים בתורה. בגמרא ב״ק ל״ח ע״א, סנהדרין כ״ט ע״א, ע״ז ג׳ ע״א איתא כי׳ ר׳ מאיר אומר מניין שאפילו גוי ועוסק בתורה הרי הוא ככהן גדול, שנאמר אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, כהנים לוים וישראלים לא נאמר, אלא האדם הרי למדת שאפילו גוי ועוסק בתורה הרי הוא ככהן גדול, וכ״ה בספרא אחרי פי״ג, והוא טעות מאת המעתיק שהוסיף זה מאמר אל המדרש לכתוב גרים במקום גוי. ועיין במדרש במ״ר פי״ג אות ט״ז ובהנסת הגד״ל: (רמד) שקולים ככהן גדול. כתבו התוס׳ ב״ק ל״ח ע״א ד״ה הרי הוא ככהן גדול, הא לענין כהן גדול מצוה לדרשינן סופה קד ד׳ יקרא היא מפניהם מכהן גדול הנכנס לפני ולפנים: (רמה) אלא האדם. עיין תוס׳ ב״ק וסנהדרין שם: (רמו) ראה מה כתיב ביתרו ומשפחות סופרים יושבי יעבץ. מפורש בספרי בהעלותך פסקא ע״ח וכשם שחיבב יתרו את התורה כך חיבבו בניו את התורה, שנאמר לעיל אל בית הרכבים וגו', ועל שזכתה למלות יונדב מביאים העמיד מהם המקום סופרים, שנאמר ומשפחות סופרים יושבי יעבץ תרעתים שמעתים סוכתים כו', ר׳ יהושע אומר גרים נכנסים להיכל כו'. ועיין סופה י״ח ע״א, ומהר״ל פל״ה: (רמז) ושמעיה ואבטליון מבני בניו של סיסרא היו ולמדו תורה ברבים. בגמרא סנהדרין ל״ו ע״ב איתא כך נעמן גר תושב היה נבוזרדן גר צדק היה מבני בניו של סיסרא למדו תורה בירושלים מבני בניו של סחריב למדו תורה ברבים מאן לימון שמעיה ואבטליון, ועיין גיטין נ״ז ע״ב: (רמח) זש״ה עץ חיים. מובא בילקוט תהלים רמז תרי״ז ושסר הליון, ומה שרשום „ירושלמי״ מוסב על תני עץ חיים: (רמט) מ״ל מובא בילקוט שם בשטות ומ״ר יוחנן ל״ל ר׳ יודן, ובילקוט משלי רמז תתקל״ד בשם מדרש שו״ט הנ׳ יודן. בילקוט שם בשטות ומ״ר יוחנן ל״ל ר׳ יודן, ובילקוט משלי רמז תתקל״ד בשם מדרש שו״ט הנ׳ נכונה מ״ר יודן: (רנ) תנא עץ חיים. ירושלמי ברכות פ״ה (דף ג׳ ע״ג) ושם איתא כך: תני עץ חיים מהלך חמש מאות שנה, מ״ר יודא בירבי מנעתי לא סוף דבר ניפו אלא אפילו קורתו, וכל פילוג מי ברמצית מתפלגין מתחתיו ומה שעה ויש כעץ שתול על פלגי מים. וכן כתוב בב״ר פי״ה אות ה׳, חזית פ״ץ פ׳ אחה

(רנא) ר' שמואל [בר רב יצחק] היה שותל עצמו מחבורה לחבורה, (רנב) לקיים מה שנאמר מבל מלמדי השכלתי (תהלים קיט צט): [על פלגי מים]. מהו על פלגי מים (רנג) כגון מברי' וחברותיה, צפורי וחברותיה, (רנד) יבנה וחברותיה, לוד וחברותיה: (רנה) אשר פריו יתן בעתו. אלו תלמידיו של אדם, שהם יגיעים בתורה, ועושים את היום עתים, עת למקרא, עת למשנה, עת לתלמוד: (רנו) ועלהו לא יבול. שהכל צריכין לשיחתו ולתלמודו: וכל אשר יעשה יצליח. שהכל צריכין לעצתו, (רנז) כגון ר' אלעזר בן ערך שהוא היה יועץ עצות וטתקיומות ומצליחות, אמרו לו נביא אתה, אמר להן לא נביא אנכי, ולא בן נביא, אלא כך מקובלני מרבותי, שכל עצה שהיא לשם שמים סופה להתקיים, אמר ר' מנסיא מקרא מלא הוא, [רבות מחשבות בלב איש] ועצת ה' היא תקום (משלי יט כא), (רנח) עצה שיש בה דבר ה' היא תקום:

[כ] **לא כן** הרשעים. (רנט) זהו שאמר הכתוב אני חבצלת השרון (שה"ש ב א), אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה, רבונו של עולם (רס) חביבה אני שחיבבתני (רסא) מכל האומות, חבצלת (רסב) שעשיתי לך חבין צל על ידי בצלאל, (רסג) חבצלת חבין צל דבר אחר חביב צל: השרון. (רסד) שאמרתי לך שירה על ידי משה. דבר אחר חבצלת. חביבה אני שהייתי חבויה בצל מצרים, (רסה) ולשעה קלה כנסני הקב"ה

הערות ותקונים

סיג יוצתי ועיין בפי' מהרז"ו בב"ר שם: (רנא) ר' שמואל. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י המחריט נס בגלפס הני' ר' שמואל בר רב יצחק, ומובא בילקוט תהלים רמז תרי"ז, וגם לפניו הי' המוסחא ר' שמואל בר רב יצחק, וכן תקנתי בפנים: (רנב) לקיים מה שנאמר מכל מלמדי השכלתי. בהגהת הרש"פ הוסיף בלא המדרש "תמן תנינן ר' נהוראי הומר הוי גולה למקום תורה ואל תאמר שהיא תבא אחריך" והוסיפה הסיג לא נמצאת בשום כ"י שלפני רק בילקוט שם. וכוונת המאמר שהיה שותל מחבורה לחבורה, עם"י מאמרם ע"ז י"ט ע"ב כעץ שתול ואל כעץ נטוע, כל הלומד מרב אחד אינו רואה סימן ברכה לעולם. פירש"י שתול נעקר מכאן וחזר ונשתל במקום אחר, נטוע מעיקרו ואל זז משם לעולם, כלומר כעץ שתול יעשה תלמיד את עצמו ליבך ולגמוד מכל הרבים ואל כעץ נטוע להשתקע לפני רב אחד עכ"ל. וכן כוונת הדורש שר' שמואל היה שותל עצמו מחבורה לחבורה שמחדל בעצמו ללמוד ולהשכיל מכל מלמדיהן: (רנג) כגון מברי' וחברותיה. שהיו שם ישיבות של תורה: (רנד) יבנה וחברותיה לוד וחברותיה. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י ב' ג' ד' ז' ובגלפס גם בדפוסים הרחבונים. ובכ"י ח' כתוב יבנה וחברותיה וחסרים המלות "לוד וחברותיה": (רנה) אשר פריו יתן בעתו אלו תלמידיו של אדם. כ"ה בכל כ"י שלפני. ובהגהת הרש"פ הביא בגליון המדרש המוסחא כך: אשר פריו יתן בעתו, פ"ר יודן אלו תלמידיו של אדם שהוא יגע בהן ומלמדם ב' שעות ביום וב' שעות בלילה, ר' חני אמר זה תלמידו של אדם שהוא יגע ושונה את היום עתים לתורה, ורליתי כי כן מובא בילקוט רמז תרי"ז בשם המדרש, ובמקום לפניהו ר' חני אמר שני' בילקוט ר' חנינא אמר. ועיין בע"ז י"ט ע"ב פ"ר תנחומ בר חנילאי לעולם ילמד אדם שנותיו שלים במקרא שלים במשנה ושלים בתלמוד, ולדעתי כונת הגמרא "ביומי" בכל יום ויום כמו שפי' התוס' שם, וכן משמע מהמדרש לכאן: (רנו) ועלהו לא יבול שהכל צריכין לשיחתו ולתלמודו. פ"ל לשיחתו מתלמודו, כמו שהוא בילקוט שם, והכונה שאף שיחתו שיחת בעלה שלו צריכה למוד, וזה ועלהו לא יבול כעלה נובל, וזה אמרם בגמרא ע"ז י"ט ע"ב פ"ל אחת בר אדא אמר רב המנונא אמר רב שאפילו שיחת חולין של ת"ח צריכין תלמוד, שנאמר ועלהו לא יבול, ופירש"י ועלהו סוי דבר קל שבמילין וכתיב לא יבול כלומר לא יגיע לו ליבוד: (רנז) כגון ר' אלעזר בן ערך שהיה יועץ עצות. ריב"ז קרא לותו נחל שופח מעין המתגבר אלר"ע פי"ל: (רנח) עצה שיש בה דבר ה' היא תקום. סנהדרין כ' ע"ב: (רנט) זה"ש אני חבצלת השרון. מובא בילקוט שה"ש רמז תתקפ"ה בשם מדרש שו"ט, והמאמר משנה במדרש חזית פ"ב אות ו', בפ' אני חבצלת השרון, ושם הוא קצת בשרחבת לשון, כי המסדר מן מדרש חזית נקח המאמר ממדרש שלפניהו והרחיב והוסיף, והילקוט בשה"ש שם הביא המאמר כמו שהוא במדרש שו"ט: (רס) חביבה אני. בחזית שם אני טוב והביבה אני: (רסא) מכל האומות. בחזית נוסף "מבעבים לומות": (רסב) שעשיתי לך חבין על ע"י בצלאל. בחזית שעשיתי לו על ע"י בצלאל, לכתיב ויעש בצלאל את התרון, ועיין במ"כ שם דורש חבצלת מעריקון חביב בעל או חבין בעל על אל, ובילקוט אני' כתיבת נשבח עכ"ל, כוונתו להילקוט שה"ש שהביא המאמר ממדרש שו"ט שלפניהו: (רסג) חבצלת חבין על ד"א חביב על. זה חסר בכ"י ח' ובגלפס, רק בדפוס קאנסט' ליתא חביב על, ובכ"י ב' ג' ד' ו' ז' חביב בצלאל: (רסד) שאמרתי לך שירה ע"י משה. בחזית שאמרתי לפניו שירה ע"י משה לכתיב לא יסיר משה ובני ישראל, ודורש השרון מלשון שירה: (רסה) ולשעה קלה כנסני הקב"ה לרעתם. במכילתא יתרו פ' ובחא ליתא על כנפי נשרים, ר"א אומר זה יום רעתם שהקבלו כולם ובאו לרעתם לשעה

קלה

לרעמסס, והרטבתי במעשים טובים כשושנה: (רסו) השרון. שאמרתי שיר ורון לפניו, שנאמר השיר יהיה לכם כליל התקדש חג (ישעיה ל כט), (רסז) אמר ר' יוחנן בשם ר' [שמואל בן] יהוצדק בא הפסוק הזה ללמד על של סנחריב ועל של פרעה: (רסח) דבר אחר אני חבצלת השרון. אני הוא וחביבה אני שהייתי חבויה בסיני, (רסט) [שכפה עלי ההר כגיגית, ש.אמר ויתיצבו בתחתית ההר (שמות יט יז)], ובשעה קלה הרטבתי מעשי כשושנה, ואמרתי כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע (שמות כד ז): דבר אחר אני חבצלת השרון. חביבה אני שהייתי חבויה בצל מלכיות, כשיגאל הקב"ה אותי אני מרטבת עצמי כשושנה, ואומרה לפניו שירה, שנאמר שירו לה' שיר חדש כי נפלאות עשה (תהלים צח א). (רע) ר' ברכיה אומר דור המדבר אמרו. אני הוא וחביבה אני לפני הקב"ה, שכל טובות שבעולם חבויין בו, כי ברכתו אתן במדבר ארז שטה והדס ועץ שמן (ישעיה מא יט), וכשביקש הקב"ה ממני, אני מחזיר לו פקדונו, ואני מרטיב כשושנה, ואומר לפניו שירה, שנאמר וששום מדבר וציה ותגל ערבה ותפרח כחבצלת (שם לה א): ורבנין אמרי הארץ אמרה, אני הוא וחביבה אני, שכל מתי העולם חבויין בצלי, (רעא) שנאמר יחיו מתיך נבלתי יקומון הקיצו ורנו (ישעיה כו יט), וכשביקש הקב"ה ממני אני מחזיר לו פקדונו ומרטבת כשושנה, ואומרה לפניו שירה, שנאמר מכנף הארץ זמרות שמענו (שם כד יו). (רעב) ר' יודן ור' אלעזר משל את הצדיקים במשובח שבמינים, ובמשובח שבאותו המין, במשובח שבמינין שושנה, ובמשובח שבאותו המין שושנת העמקים, ולא כשושנת הר, שהיא נוחה לכמוש, אלא כשושנת העמקים, שהיא מרטבת והולכת, משל את הרשעים במגונה שבמינין ובמגונה שבאותו המין, מגונה שבמינין מוץ, שנאמר יהיו כמוץ לפני רוח (תהלים לה ה), וכתיב לא כן הרשעים כי אם כמוץ, ואם תאמר כמוץ שבבקעה, שיש בו לחלוחית, לא אלא כמוץ הרים לפני רוח. אמר ר' אבא בר כהנא אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה, רבונו של עולם אני שושנת העמקים, שנתונה בעמקי הצרות להכשילני, וכשידלני הקב"ה מן הצרות, אני מרטבת במעשים טובים כשושנה, (רעג) ואומרה לפניו שירה, שנאמר ה' בצר פקדנוך (ישעיה כו יו). ורבנן אמרו אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה, רבונו של עולם אני הוא חבויה בעמקי גיהנם, ולכשיעני הקב"ה

הערות ותקונים

קלה: (רסו) השרון שאמרתי שיר ורון לפניו. כן יש לתקן בנדפס: (רסו) א"ר יוחנן בשם ר' שמעון בן יהוצדק בא הפסוק הזה ללמד על סנחריב ועל פרעה. כ"ה בכל כתבי יד, גם בנדפס, וזה ליתא במדרש חזית, ופה הלשון מקוטע וגמגם מפורש בירושלמי פסחים פ"ט ס"ג (דף ל"ו ע"ד) א"ר יוחנן בשם ר' [illegible] יהוצדק כתיב השיר יהיה לכם כליל התקדש חג בא ליל פסח ללמד על מפלתו של [illegible] וגמגם [illegible] מה זה שעון הלל אף זה שעון הלל, ועיין בבבלי פסחים ק"ח ע"ב [illegible] לכם כליל התקדש חג, לילה שמקודש לחג שעון הלל, לילה שאין מקודש לחג אין שעון הלל: (רסח) ד"א אני חבצלת וכו' שכפיתי חבויה בסיני. במדרש חזית טוסף עוד: ד"א אני חבצלת אני הוא שהייתי חבויה בצלו של יש וכו': (רסט) שכפה עלי ההר. חסר גם בכ"י ו ובילקוט שה"ש, והוספתי כמו שהוא בכ"י ג' ג' ל' ז' ח' ובנדפס: (רע) ר' ברכיה אומר. במדרש שה"ש הוא בהרחבת לשון: (רעא) שנאמר יחיו מתיך. הרמיזה מן הכתוב חסר בדפוס: (רעב) ר' יודן ור' אלעזר משל את הצדיקים. כ"ה בכל כתבי יד שלפני, גם בילקוט תהלים רמז תרי"ח, ובילקוט שה"ש שם בשם שו"ט, וע"כ ר' יודן ור' אלעזר אמרו זה שניהם ביחד, אבל במדרש חזית שם הוסיף המסדר בשם ר' יודן מאמר אחד והוא: ר' יודן אמר אני חבצלת נא היא חבצלת ונא היא שושנה, אלא כל זמן שהיא קטנה הוא קורא אותה חבצלת, כגדילה קורא אותה שושנה. חבצלת ונמה נקראת חבצלת שחבוים בצלו, ובשם ר' אלעזר מובא המאמר כמו שלפנינו: (רעג) ומומרה לפניו שירה שנאמר ה' בצר פקדנוך. ובהתחלתו כתיב: ניום ההוא יושר השיר הזה (ישעיה כ"ו א') ופסוק זה נדרוש שהשיר על הגאה. והנה מן ומומרה לפניו שירה עד ומומרה לפניו שירה שנאמר ויעלני מבור שמון, כשמע בכ"י ב' ג' ל' ז' ח' ובנדפס גם בלפוסים הראשונים ובילקוט שה"ש, ומגמת לנכון גם בכ"י ו', וכמו כן במדרש חזית שם, וגם הרמ"ף בהגהת שלו כתב נראה שבכ"י שלפנינו גמגם זה, ומזה תדקה מה שכתוב בהגה לדברן כהניה לאמר ר' אלעזר המודעי, כי במאמר שגמגם לנכון לפנינו חיתה ורבנן הו', אבל כשמע בהשות. ויש להעיר כי במדרש חזית שם גמגם הוספה: ג"ל אחת אומרה כ"י בשעה שאת משמיק עיניך בי אני מרטבת מעשים טובים כשושנה ואומרת שירה שה"ל שיר המעלות

ממעמקים

מבור שאון וממעמקי גיהנם, אני מרטבת במעשים טובים כשושנה, ואומרה לפניו שירה, שנאמר ויעלני מבור שאון מטיט היון [וגו'] ויתן בפי שיר חדש תהלה לאלהינו (רעד) יראו רבים (וישמחו) [ויראו ויבטחו] בה' (תהלים מ ג ד), (רעה) אתייא דרבנן (רעו) כהא דר' אליעזר המודעי, לעתיד לבא באין כל שרי אומות העולם ומקטרגין על ישראל לפני הקב"ה, ואומרים לפניו רבונו של עולם מה נשתנו ישראל משאר אומות, אלו עובדי ע"ז, ואלו עובדי ע"ז, אלו שופכי דמים, ואלו שופכי דמים, אלו מגלי עריות, ואלו מגלי עריות, הללו יורדין לגיהנם, והללו אין יורדין, (רעז) אמר להם הקב"ה אם כן תרד כל אומה ואומה ואלהיה עמה לגיהנם ותבדוק את עצמה, וגם ישראל ילכו ויבדקו את עצמם, משיבים ישראל ואומרים לפני הקב"ה, (רעח) אתה הוא סיכויינו, ואתה הוא סברנו, אין לנו מובטח אלא אתה, אם רצונך עבור אתה בראשינו, ואומר להם הקב"ה אל תיראו (רעט) שכולכם לובשי שני, זה ברית מילה, שנאמר לא תיראי לביתה משלג כי כל ביתה לבוש שנים (משלי לא כא), ואף על פי כן אני אלך עמכם, שנאמר כי כל העמים ילכו איש בשם אלהיו ואנחנו נלך בשם ה' אלהינו לעולם ועד (מיכה ד ה), (רפ) ר' ראובן בשם ר' חנינא אמר אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאמרו, כי באש ה' נשפט (ישעיה סו יו), שופט אין כתיב כאן, אלא נשפט, והוא שדוד אמר גם כי אלך בגיא צלמות לא אירא רע כי אתה עמדי שבטך ומשענתך המה ינחמוני (תהלים כג ד), (רפא) [שבטך, אלו היסורים, שנאמר ופקדתי בשבט פשעם (תהלים פט לג), ומשענתך, זו התורה, שנאמר במחוקק במשענותם (במדבר כא יח): המה ינחמוני]. יכול בלא יסורין, תלמוד לומר אך, יכול בעולם הזה, תלמוד לומר אך טוב וחסד ירדפוני כל ימי חיי. ושבתי בבית ה' לארך ימים (תהלים כג ו), (רפב) אבא תנחומא אומר למה הצדיקים דומים בעולם הזה, (רפג) לטבלא (רפד) המקובעת באבנים טובות ומרגליות, (רפה) (ונקיבת) [וקניבת] ירק בתוכה, נטלה הטבלא ונשפך זה שבתוכה, ונראה שבח הטבלא, (רפו) כך עתידין הרשעים

הערות ותקונים

ממעמקי קרתיך ה' (תהלים ק"ל): (רעד) יראו רבים וישמחו. תקנתי ויירלו ויבטחו, וגם בכ"י ו' מובא בטעות כמו לפנינו: (רעה) אתייא דרבנן. עיין לעיל הערה רע"ג: (רעו) כהא דר' אליעזר המודעי. מובא בילקוט מיכה רמז תק"ל בטס סו"ט, וכן מובא בילקוט תהלים רמז תרל"ב, ובטס גם במדרש חזית טס: (רעז) אמר להם הקב"ה מ"ל תרד כל אומה כו'. כל המאמר עד ואתעב"ל אני אלך עמכם הוא ג"כ בכ"י ו', וכן בהגהת הרש"פ הביא הגוסחא הזאת עפ"י כ"י שסיים לפניו, וליתא בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובמדפס. שם הני' מפני מה אלו יורדין לגיהנם והללו אין יורדין אמר להם אף כן תרד כל אומה ואומה ואלהיה עמה, שנאמר כי כל העמים ילכו איש בשם אלהיו, וכן מובא בילקוט מיכה שם, ובילקוט תהלים [illegible] תרל"ב, ובמדרש חזית שם [illegible] עז) אתה הוא סיכויינו ואתה הוא סברנו. הוא אלמן אבד סברן ובמדרש [illegible] יין (עירובין כ"ח ע"ב): [illegible] עט) שכולכם לובשי שני זה ברית מילה שנאמר כל ביתה לבוש שנים. שנים שלושה [illegible] שְׁנַיִם כנ"ל, וכ"ל מילה ופריעה, כמאמרם בפסיקתא עשר תעשר (ל"ח ע"ח), ובתנחומא רמז נבוז שנים מילה ופריעה ותפילין: (רפ) ר' ראובן בשם ר' חנינא אמר. מובא בילקוט מיכה רמז תקנ"ב, והיון מדרש שו"ט נסוף רמז שלפנינו [illegible] יסב נס על זה, ובתנס ספרידו המדפיסים והניחו רמז חדש, ונאמת הוא רמז אחד עם מאמר שלפניו, ונשמט ג"כ בילקוט תהלים שם רמז תרל"ב, ובטעות ר' חנינא בשם ר' ראובן ל"ל ר' ראובן בשם ר' חנינא, ובמדרש חזית שם אמר ר' ראובן, חסרים המלות "בשם ר' חנינא": (רפא) שבטך אלו היסורים. הוספתי, וכ"ה בכל כתבי יד ובנדפס ובמדרש חזית ובמדרש שו"ט מזמור כ"ג, ובמדרש חזית שם יש למחוק מלות "ד"א" כי מיותרים הם, וסרטות מן הכתובים הוספתי, כמו שהוא בנדפס גם בדפוס רמטון, וחסרים בכל כתבי יד: (רפב) אבא תנחומא. כ"ה בכל כתבי יד ובנדפס, והתואר אבא תנחומא לא מצאתי במדרשים, ול"ל רבי תנחומא או ר' תנחומא בר אבא, ובמאמר מובא בילקוט ישעיה רמז ס"ט: (רפג) לטבלא. סמלה רומית tabula וכן יומית τάβλα פי' שלחן ויותר נכון להגיה לקערה במקום טבלא, ומיירי שלשון ונשפך מה שבתוכה: (רפד) המקובעת, כ"ה לנכון גם בכ"י ו' וכ"י ח', ובילקוט ישעיה שם, ובטעות בכ"י ב' ג' ד' ז' ובנדפס המונקעת: (רפה) ונקיבת ירק. תקנת, וקניבת ירק, ובכ"י ו' וקני בת ירק ל"ל וקניבת ירק, והוא לשון הגמרא שבת קי"ל ע"ב מותר בקניבת ירק, וע"ש בפירש"י, ובכ"י ב' ג' ד' ז' ובנדפס גם בדפוסים הרשתונים קלנסבו', ווייניש בטעות וקוצת ידיס בתוכה ל"ל וקניבת ירק בתוכה, ובכ"י ח' ונקוצותיסן. ל"ל וקניבת ירק, ובילקוט ישעיה שם בטעות וקערת ירק בתוכה ל"ל וקניבת ירק: (רפו) כך עתידין הרשעים להנצל מן השולם כהניר. בנדפס כך

להבלע מן העולם כחציר, שנאמר יבש חציר נבל ציץ (ישעיה מ ח), (רפז) הצדיקים נבראים בעולם הזה, אבל לעולם הבא יש להם קימה וגבורה, שנאמר ודבר אלהינו יקום לעולם (שם), אלו הצדיקים שמקיימים התורה דברי אלהינו:

[כא] **על כן** לא יקומו רשעים. (רפח) זהו שאמר הכתוב שפתי חכמים יזרו דעת ולב כסילים לא כן (משלי טו ז), (רפט) [שפתי חכמים יזרו דעת, אלו תלמידי חכמים שהן מלמדין תורה, ולב כסילים לא כן], (רצ) אלו חמשופעים ביותר, ואין להם לחלוחית של תורה. ר' חזקיה אמר (רצא) אלו בני אדם שתורתן מבחוץ ואינה מבפנים, (רצב) כהדא איסתירא בלגינא קיש קיש קרייא: (רצג) דבר אחר [שפתי חכמים יזרו דעת]. אלו ישראל שממליכין להקב"ה בכל יום תמיד, ומייחדים שמו בכל יום תמיד, שחרית וערבית, ולב כסילים לא כן, אלו המינין, שאומרים (רצד) טמטום הוא העולם: דבר אחר שפתי חכמים יזרו דעת. (רצה) ר' יודן ור' פנחס אומרים, אמר הקב"ה לרשעים, אני בראתי את העולם בויהי כן, ואתם

הערות ותקונים

כרסעים נבלעים מן העולם כחציר. ל"ע כך יבולו כרסעים, לשון בלוי והשחתה (פערדערבען): (רפז) הצדיקים נבראים בעוה"ז. בנדפס ובזוהר כ"י והצדיקים נראין בעולם, שנאמר ודבר אלהינו יקום לעולם, יש לתקן נבראים במקום נראין, והרש"פ בהגהות שלו כתיב בלד המדרש כמו שהוא לפנינו בב"י: (רפח) זש"ה שפתי חכמים. מובא בילקוט משלי רמז תקנ"ג בשם שו"ט, ומה שנרשם שם בלדו תחומא מדרש שו"ט, הלעז "תחומא" מוסב על מאמר שלפניו ד"ה אם נתפס לשטן הרע, והוא בתחומת שלנו מלורע לזה ד': (רפט) שפתי חכמים יזרו דעת אלו ת"ח. הוספתי כמו שהגיה הרש"פ בלד המדרש, ובודאי כי' כן לפניו בזוהר כתב יל, ובב"י ו' חסר נ"כ, וכל המאמר אלו המשופעים נמצא גם בב"י ו', וגם מובא בילקוט משלי שם, ולפני בעל הילקוט כי' חסר נ"כ ההתחלה "שפתי חכמים אלו ת"ח שהם מלמדים תורה לרבים" והוסיף אחד לו הוא בעצמו "שפתי חכמים יזרו דעת אלו ישראל שעשו זה לאחרון". ובב"י ב' נ' ל' ז' ח' ובנדפס, המאמר שלפנינו על קיום קים קריא, ליתא, ובמקום זה נמצא שם טוסחא אחרת: שפתי חכמים יזרו דעת אלו ישראל שעשו זה לאחרון, שנאמר ועשית זה זכר סביב, ולב כסילים לא כן, אלו או"ה שנעשו זרים למקום, ובבית המדרש ח"ס לד קס"ב בילקוטי מדרשים הביא שם הרב החוקר הגדול מהר"ח ד"ל ישלונעק המאמר הזה אחר לפניו, והוא אחר לקח מן הגהות הרש"פ שהוסיף בלד המדרש לפום וויניא, כי המדרש עם ההגהות של הרש"פ היה לפני הרב החכם הנ"ל ומתחיל בניה"מ שם ולב כסילים לא כן אלו ת"ח שהן מלמדין תורה, ים לתקן וכנ"ל שפתי חכמים יזרו דעת אלו ת"ח כו', והמלה ד"ה המובא שם ים למחוק, ובמקום אלו המשומדין נ"ל המשופעים, גם במקום מיסקרי נ"ל מיסתרת. והמוספה הביא שהוסיף הרב החכם הנ"ל בבית המדרש נמצא גם בילקוט משלי שם בשם המדרש, חולם לפנינו בדפום חינו: (רצ) אלו המשופעים ביותר. לדעתי ים לתקן אלו הפוחעים: (רצא) אלו בני אדם שתורתן מבחוץ והיא מנפיש. זה נשמע בילקוט, ונמצא ג"כ בב"י ו' והנהגת הרש"פ בלד המדרש: (רצב) כהדא מיסתרא בלגינא קיש קיש קריא. זה המשל מובא ג"כ בב"מ פ"ט ע"ב היינו לאמרי חינמי מיסתירא בלגינא קיש קיש קריא, פירש"י שלש אחד בלגינא קיש קיש קריא מתקשקש ומשמיע קול ואם היה מלא שלשים לא היי משמיע קול, וע"ש בתוס'. וראיתי בערוך ערך כם שהביא המאמר מב"מ וגורם כיש כים, וכתב פי' בלשון ערבי לדבר שמשמיע קול קורין לאותו כיש כים: (רצג) ל"ה אלו ישראל על ד"ה השני נשמע בב"י ב' ד' ז' ומובא לעכון גם בב"י ג' ו' ח' ובילקוט ובנדפס: (רצד) טמטום הוא העולם. כ"ה בכל כתבי יד ובנדפס ובילקוט, ובב"י ח' בטעות אלו המינין שהן טמיות לעולם, והמוספי הביא טוסחא אחרת וז"ל: בערך לטמומים מדרש תהלים מזמור לאחון אלו המינים האומרים לטמומים הוא העולם, פי' בל"י αὐτόματος מניע עלמו בלתי מניע חיצוני, וגם מלה זו מורה על דבר בא במקרה זולת כוונת פועל עכ"ל: (רצה) ר' יודן ור' פנחס אומרים. פה הביא המאמר בשם שניהם אבל בב"י ב' וב"י ו' וב"י ז' ובנדפס הגי' ר' יודן ור' פינחס, ר' יודן אמר. ומובא בשם ר' יודן המאמר שלפנינו ובשם ר' פנחס היו מובא מלומה, חולם בב"י ג' ד' ובילקוט תהלים מזמור תרי"ח (ובילקוט משלי רמז תקנ"ג בשם מדרש שו"ט הגי' כמו בב"י שלפנינו) והנהגת הרש"פ בלד המדרש הגי' כך: ר' יודן ור' פנחס ר' יודן אמר אמר הקב"ה ניסרגל אני ברואתי העולם בכן שנאמר ויהי כן, ואתם אומרים לא כן, שנאמר ולב כסילים לא כן, חייבה על כן לא יקומו רשעים במשפט, ר' פנחס אמר אמר הקב"ה לרשעים אני אמרתי ויהי כן ואתם אומרים לא אמרתי כן, אני אמרתי לא כן ואתם אומרים כן, חייבה לא כן על כן לא יקומו רשעים במשפט. ובב"י ח' מובא בשם ר' יודן בבד אמר הקב"ה לרשעים אני אמרתי ויהי כן ואתם אומרים לא כן, והמאמר אמר הקב"ה לרשעים מובא בילקוט בראשית למז ו' בשם שו"ט:

אומרים לא כן, חייכם לא כן, (רצו) על כן לא יקומו רשעים במשפט, והא טב להון אם אינן עומדים, ואינן נותנים דין, אלא כאינש דאמר קם פלוני בדינא ולא הות ליה הקמת רגל. ר' אבא בר כהנא אמר על כן לא יקומו רשעים במשפט [וחטאים בעדת צדיקים], רשעים שנים, וחטאים שנים, הרי ארבעה, אלו ארבע מלכיות שאין להם הקמת רגל ליום הדין. (רצז) ר' שמואל בר נחמני אמר פורענות אחת מכלה אותן, (רצח) ואית ליה הדין קרא, על כן לא יקומו רשעים במשפט, במשפטים אין כתיב כאן, אלא במשפט, הדא הוא דכתיב ובאחת יבערו ויכסלו (ירמיה י ח), תמותת רשע רעה (תהלים לד כב), ואומר כי שבע יפול צדיק וקם ורשעים יכשלו ברעה (משלי כד יו), אחת ולא שתים:

[כב] **כי יודע** ה' דרך צדיקים. זהו שאמר הכתוב בכל מקום עיני ה' צופות רעים וטובים (משלי טו ג), (רצט) מניין, שנאמר וירא ה' כי שנואה לאה (בראשית כט לא): ודרך רשעים תאבד. אמר ר' אליקים איבד הקב"ה דרכן של רשעים, (ש) מפני דרכן של צדיקים, שלא יטעו בה, אמר ר' אלעזר אף בתחילה איבד מפני הרשעים, וכיון שהטריחו בה נתנה להם, שנאמר אם ללצים הוא יליץ (משלי ג לד), תדע לך שכן הוא, צא ולמד מבלעם הרשע, בשעה ששלח לו בלק לקלל את ישראל, מה הוא אומר, אם יתן לי בלק מלא ביתו כסף וזהב (במדבר כב יח), ישן נראה לו הקב"ה, שנאמר ויבא אלהים אל בלעם (שם שם ט), אמר לו (אל) [לא] תלך עמהם (שם שם יב), מיד פרשו, אמר בלעם בשביל שאני צדיק אינו מבקש להטריחני, (שא) אמר להקב"ה ואקלל אותם, אמר ליה לא תאור את העם (שם), אמר ליה אם כן אברכם, אמר ליה אינן צריכין לברכתך, כי ברוך הוא (שם). (שב) אמר ר' תנחומא אומרים לה (שג) לזיברתא, לא מדובשך ולא מעוקציך: [דבר אחר כי יודע ה' וגו']. (שד) אמר ר' ברכיה כשבא הקב"ה לבראות את האדם, ראה צדיקים ורשעים עומדים ממנו, אמר אם אני בורא אותו, הרשעים עומדים ממנו, ואם איני בורא אותו, היאך הצדיקים עומדים, מה עשה הקב"ה, (שה) הפליג דעתן של רשעים מנגד פניו, (שו) ושיתף מדת הדין ובראו, הדא הוא דכתיב כי יודע ה' דרך צדיקים ודרך רשעים תאבד, איבדה מנגד פניו: דבר אחר ודרך רשעים תאבד. (שז) את מוצא איבד את גמרוד מפני אברהם, אבימלך מפני יצחק, עשו מפני יעקב, הוי כי יודע ה' דרך צדיקים ודרך רשעים תאבד, (שח) ואימתי יודע ה' דרך צדיקים, בזמן שדרך רשעים תאבד, (שט) שכן הוא אומר ונודעה יד ה' את עבדיו (ישעיה סו יד), ואימתי, וזעם

הערות ותקונים

(רצו) על כן לא יקומו רשעים במשפט. מובא בילקוט בריש רמז תרי"ע, וכולא מאמר אחד עם מה שלפנינו, ומבלי דעת ספריהו מהדפיסים: (רצז) ר' שמואל בר נחמני אמר. מובא בילקוט ירמיה רמז רפ"ו בשם סו"ע, והלשון סו"ע מוסב על התחלת רמז רפ"ו: (רצח) ואית ליה הדין קרא. בילקוט תהלים הני, ואית ליה סגין קריין, ובילקוט ירמיה ואית לן קריין: (רצט) מניין שנאמר וירא ה' כי שנואה לאה. אף כי שנאת יעקב ותהלים יודע כי רמתה את אחותה גם ביעקב סיתה כוונתה להשמע אל יעקב ורחם עליה הקב"ה, עיין בפי' הרמב"ן ויצא בפ' וישלח גם את רחל, ונעלם ממני מה שמניח הפסוק הזה, אלא רגילות רבות ים במקראות: (ש) מפני דרכן של צדיקים. נגדפס מפני הצדיקים, ל"ל מפני דרכן של צדיקים: (שא) ג"ל ואקלל אותם מכאן. תחומא בלק אות ס' ובתנחומא שנדפס מכבר אות ו' ובמ"ר פ"ב אות י': (שב) ג"ר תנחומא אומרים לה לזיברתא לא מדובשך. בתנחומא ובמ"ר שם, אומרים לה לגרעה לא מדובשך ולא מעוקצך, ושם הוא סתמי בלי שם המאמר, וברור לדעתי שהמסדר מהמדרש שו"ע טוען במה שהביא בשם ר' תנחומא על המדרש תנחומא: (שג) זיברתא. פי' לבורה, ותרגום לבורה זיבורתא בז"ן תמורת ד', ובכ"י ח' כתוב אומרים לדבורה: (שד) ג"ר ברכי'. נשנה בב"ר פ"ח אות ד', ומובא בילקוט תהלים רמז תרי"ע בשם ב"ר: (שה) הפליג דעתן של רשעים. בנדפס פילג דרכן של רשעים, ובב"ר שם הפליג דרכן של רשעים: (שו) ושיתף מדת הדין ובראו. ל"ל מדת רחמים, כמו שהוא בתיוס כ"י ובנדפס ובב"ר שם, כי על בריאת האדם כתוב שם אלהים נגד, ובבריאת אדם כתוב וייצר ה' אלהים, שמשתף בו מדת רחמים ובראו: (שז) את מוצא. מובא בילקוט תהלים רמז תר"כ בשם המדרש: (שח) ואימתי יודע ה'. בנדפס כלשון משובש, וג"ל כמו לפנינו: (שט) שכן הוא אומר ונודעה יד ה' את עבדיו ואימתי ונעם את מויניו. והביא רמיז מהפסוק אימתי נודעה יד ה', בזמן ונעם את מויניו, ובילקוט תהלים שם סיים עוד, וכה"פ

ונודעתי

את אויביו (שם), אמר ר' יוחנן עתיד הקב"ה לישב בדין עם הצדיקים ועם הרשעים, והוא דן את הצדיקים, ומוליכן לגן עדן, ודן את הרשעים, ומחייבן לגיהנם, והרשעים אומרים לא דן אותנו כראוי, למי שהוא מבקש זוכה, ולמי שהוא מבקש מחייב, והקב"ה אומר אני לא בקשתי לפרסם אתכם, מה עושה הקב"ה, (שי) קורא (לאיזלוגין) [אלוגין] שלהן, והן יורדין לגיהנם, אמר ר' פנחס (שיא) כל מי שהוא מוחלט בעבירות, אינו יכול לחזור בו, (שיב) [ואין לו מחילה עולמית], אמר הקב"ה אתם הציתם לגיהנם, פחם לנחלים ועצים לאש (משלי כו כא), אני נוקם מכם דיני דינים, (שיג) ר' הונא בשם ר' שמעון אומר ויצאו וראו בפגרי האנשים הפושעים בי (ישעיה סו כד), כי שפשעו בי לא נאמר, אלא הפושעים, שעדיין פושעין והולכין:

מזמור ב

[א] **למה** רגשו גוים. (א) זהו שאמר הכתוב והרשעים כים נגרש (ישעיה נז כ), מה הים כל (ב) סירותיו על פיו, כך (ג) סירותם של רשעים בפיהם, פרעה אמר מי ה' אשר אשמע בקולו (שמות ה ב), סיסרא לחץ את [בני] ישראל [בחזקה (שופטים ד ג), (ד) מהו בחזקה], בחירופים וגידופים, כמה [דכתיב] חזקו עלי דבריכם (מלאכי ג יג), סנחריב אמר (ו) מי בכל אלהי הארצות וגו' (מ"ב יח לה), נבוכדנאצר אמר (מאן איהו אלהה ושיזבינכון) [ומן הוא אלה די ישיזבנכון] מן ידי (דניאל ג טו):

[ב] (ה) **דבר** אחר למה רגשו גוים. זהו שאמר הכתוב היושב על חוג הארץ [ויושביה כחגבים] (ישעיה מ כב), למה הרשעים דומין, לחגבים שהם נתונין (ו) בקלפי (ז) מפרכסין לעלות והן נופלין, (ח) כך הרשעים. (ט) ר' יהודה בר נחמני אמר, אחר דור המבול כתיב ויהי כל הארץ שפה אחת וגו' (בראשית יא ו), ולא

הערות ותקונים

ומודעתי גם, לימתי כאמר (משפטיך לארץ) [משפטך] (יחזקאל ל"ה י"ח), וכן וידעו מצריים כי אני ה' (שמות י"ד ד'), לימתי בכבדי בפרעה (שם) ע"כ, וכן הוסיף כן הרש"פ בהגהות שלו בגד המדרש עפ"י כ"י אחד שסיים כן לפניו, וגם הוא הביא כאמר משפטיך לארץ ג"כ כאמר משפטך, והמלה לארץ יש למחוק: (שי) קורא לאיזלוגין. בכ"י ג' לאזלגין, בכ"י נ' לאילגין, בכ"י ד' ז' בפרדס המלה לא נזכר, ובכ"י ח' קורא לאזלגין, בדפוס קאסטא' לאילגין, בדפוס ויניציא ואח"כ בכל הדפוסים לאזלגין שבהם, וג"כ קורא אלוגין שלהן, וכן תקנתי, והמלה רומית elogium ופי' ספר זכרון לאבר בו ישובח לו יגוזח דבר וגם ספר עדות, עי' בערוך השלם, והמלה מורגלת במדרשים, כמו כ"ר פכ"ח אין הקב"ה נפרע מן האומה על שהוא קורא לאלוגין שלה: (שיא) כל מי שהוא מוחלט בעבירות. עיין יומא פ"ו ע"ב: (שיב) ואין לו מחילה עולמית. הוספתי וכ"ש בגיהנם כ"י ובנדפס: (שיג) ר' הונא בשם ר' שמעון כו'. בגמרא עירובין י"ט ע"א ת"ר שמשון בן לקיש רשעים אפילו על פתחו של גיהנם אינם חוזרין בתשובה, שנאמר ויצאו וראו בפגרי האנשים הפושעים וגו', שפשעו בה נאמר, אלא הפושעים שפושעים והולכים לעולם:

(א) זש"ה והרשעים כים נגרש. דורש רגשו כמו גרשו, והמאמר מובא בילקוט ישעיה רמז ת"כ בשם מדרש שו"ט: (ב) סירותיו. ותעל נחתו (יונה ב' כ') תרג' ותיסק סרותיה, ור"ל כל דבר מלוח הגמלא בים כגל על שפתו, כי הים מיט סובל דברים סרוחים וחגרקן על שפתו: (ג) סירותם של רשעים בפיהם. דבריהם רעים שבהם מוציאים בפיהם: (ד) מהו בחזקה בחירופים וגידופים. עיין ויק"ר סוף פ"ז, ובתנחומא זו אות ד', ובתנחומא הנדפס מכבר זו אות ג', תגדת שמואל פי"ג, תסתר דבר סוף פ"ח, ועיין בתנחומא שם סערה כ"ז: (ה) ד"א זש"ה היושב על חוג. מכאן על ודוד רואם ואמר למה רגשו גוים, הוספתי והסר גם בכ"י ו' ח', וגם הרש"פ בהגהת שלו בגד המדרש רשם על זה שמאמר "ויש בכתובים" כוונתו שלא נמצא בכ"י שלפניו, אבל נמצא בכ"י ג' נ' ד' ז' ובדפוסים הראשונים לפום קאסטא' ודפוס ויניציא, ואח"כ בכל הדפוסים: (ו) בקלפי. מלה יונית καλπη (קורנג), ואולי יותר נכון להגיה בכלוב מלשון כלוב עוף (ירמיה ה' כ"ז), שם של קלוע מגדרים (קסטיג): (ז) מפרכסין. בכ"י ג' מפרסמין, כ"י ד' מפרסין, כ"י ז' מפרפין, ומצא בכון בכ"י נ' מפרכסין, וכ"ה בנדפס, ופי' מפרכסין מתנדנין ומתנשנשין, עיין ערוך פרכס ג', ואיזה חכמים רצו להוציאם מלשון יוני: (ח) כך הרשעים. ברלונס נעתק וגפלו ולא למדו מהרשעים: (ט) ר' יהודה בר נחמני אמר. בב"ר פל"ח אות ד' יהודה בר רבי אמר לא הוה לזון למילף מן קמאי אתמהא דור המבול מדור אנוש, דור הפלגה מדור המבול, דכתיב אחר המבול ויהי כל הארץ שפה אחת:

היה להם לאחרונים ללמוד מן הראשונים, (י) וגוג ומגוג אתי לעלמא דאתי ונפלי, ודוד רואה ואמר למה רגשו גוים]: דבר אחר כים נגרש. (יא) מה הים הזה הגל שלו עולה ומתגבר כאילו מציף את העולם כולו, וכיון שמגיע לשפת הים הוא משתטח לפני החול, כך האומות, כל מי שהוא מזדווג להזיק לישראל, הוא נופל לפניהם. אומות העולם משולים לים, שכן הוא אומר והרשעים כים נגרש (ישעיה נז כ), וישראל במשלים לחול, שכן הוא אומר והיה מספר בני ישראל כחול הים (הושע ב ח), (יב) את מוצא נמרוד וחביריו נזדווגו לאברהם, ונפלו לפניו, שנאמר ויחלק עליהם לילה (בראשית יד טו), אבימלך לפני יצחק, עשו ולבן לפני יעקב, פרעה ומצרים לפני ישראל, (יג) וכן רבים בתורה, וגוג ומגוג לעתיד לבא לפני ישראל, ועליו דוד רואה וצווח למה רגשו גוים. [למה רגשו גוים]. (יד) אמר ר' יצחק אדם אומר לחביריו למה אתה עושה כך וכך, והוא כועס, והצדיקים אומרים להקב"ה למה ואינו כועס ואינן נענשין, ולמה אינן נענשים, שלא ביקשו טובה לעצמן, אלא על ישראל: [ולאומים יהגו ריק]. אמר ר' אייבו כל הגושן של רשעים ויגיען לריק, שנאמר ויגעו עמים בדי אש ולאומים בדי ריק יעפו (חבקוק ב יג), אבל ישראל לא יגעו לריק ולא ילדו לבהלה (ישעיה סה כג):

[ג] **יתיצבו** מלכי ארץ ורוזנים נוסדו יחד על ה' ועל משיחו. שבאין להקב"ה והוא אומר להם אני מנגינתם (חבקוק ג סג), מתבר אנא לתון, כמה דאת אמר אשר מגן צריך בידך (בראשית יד כ), לעתיד לבא אומר למלך המשיח מדינה פלונית מרדה בך, והוא אומר (מז) [יבא הגובאי ויחריב אותה, שנאמר והכה ארץ בשבט פיו (ישעיה יא ד), (מז) אפרכיא פלונית מרדה בך, והוא אומר] יבא מלאך המות ויחריב ויחבל אותה, שנאמר וברוח שפתיו ימית רשע (שם שם), וכיון שרואין צרתן רבה, הן באים ומשתחוים למלך המשיח, שנאמר אפים ארץ ישתחוו לך (שם מט כג): על ה' ועל משיחו. (יז) [זהו קרח שנתרעם על הכהונה כנגד אהרן שהיה משיח ה', אמר ליה משה אהרן אחי אילו הוא לעצמו נטל הכהונה, יפה עשיתם שנתרעמתם עליו, ועתה הקב"ה נתנה לו, שהגדולה והמלכות והגבורה שלו, וכל מי שעומד כנגד אהרן אינו עומד אלא כנגד הקב"ה, הדא הוא דכתיב על ה' ועל משיחו]: משל לגבור שהיה במדינה, וכשהיו (יח) הגייסות באות לאותה מדינה, היו יראים מאותו גבור, וחוזרין ואומרין מה נעשה, בואו ונהרוג אותו גבור, ואחר כך נדווג לאותה מדינה, כך אלו:

[ד] (יט) **אמר** ר' ברכיה בשם ר' לוי ארורים הן הרשעים (כ) שהן מקיימין עצה על

הערות ותקונים

(י) וגוג ומגוג. עיין ברכות ז' ע"ב למה רגשו גויס קמי על מלחמת גוג ומגוג: (יא) מה הים הזה הגל שלו עולה. בילקוט ישעיה רמז ת"ל כגיא נסס סילמדנו וז"ל: והרשעים כים נגרש מה הים הגל הרחמן לומר עדיין מני עולה ומציף את כל העולם כלו וכיון שהוא בא לנחול הוא טורע לפניו ואין הגל נסגר למד מהרחמן, כך פרעה נתגאל על ישראל וסניגו הקב"ה, וכן עמלק וכן סיחון ועוג וכן בלעם ובלק, ואין אחד למד מחבירו ע"כ, והוא מכוון יותר מאשר לפנינו: (יב) את מוצא. מוצא בילקוט ישעיה שם בשם תו"ש: (יג) וכן רבים בתורה. כ"ה בכל כ"י ונם בנדפס, חוץ בילקוט שם במקום וכן רבים בתורה הגיא הוא "עמלק סיחון ועוג וג"ע מלכים נפני משה ויהושע, סאחריב נפני חזקיה, סמן נפני מרדכי", ונם ברח"פ בהגהת שלו הוסיף זה בלי המדרש, וכולהי סיס כן לפניו בפיוס כ"י חו נקח מהילקוט: (יד) ת"ר ילמד. מוצא בילקוט תהלים רמז תר"כ בשם תו"ש: (טו) יבוא הגובאי. פי' מין מרכב, וחס הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ג' ד' ו' ז', ונם בהגהת ברח"פ ראיתי שהוסיף כן עפ"י כ"י שהיה לפניו, וחסר נם בכ"י ח' ובנדפס והשמיט המעתיק מן והוא לומר הרחמן עד והוא לומר השני: (טז) אפרכיא. במלא יונית ἐπαρχία פי' ממוח (פרמוויק): (יז) זהו קרח. הוספתי ונמצא בכ"י ב' ד' ז' וחסר נם בכ"י נ' ו' ח' ובנדפס: (יח) הגייסות. פי' חיילות והמלא סורית: (יט) ת"ר ברכיה בשם ר' לוי. פסיקתא פסקא שור חו כשב (ע"ח ע"ב), וי"ר פכ"ז חות י"ח, תנחומא לאמור חות י"נ, ובתנחומא שלנו לאמור חות י"ח, מסתר רכה בפ' ויקרחו סופרי המלך, מנדת ברחמית פ"ב: (כ) שהן מקיימין עצה על ישראל. בפסיקתא שם מתחכמים בעצות רעות על ישראל, בוי"ר ותנחומא הנדפס מתעסקים בעצות רשת, ובתנחומא שלנו מתעמקין, ובילקוט שם מעמיקים, והני' מעמיקים חו מתעמקין עצות היא הנכונה,

והוא

ישראל, וכל אחד ואחד אומר עצתי יפה מעצתך, (כא) עשו אמר שוטה היה קין, שהרג את אחיו הבל בחיי אביו, ולא היה יודע שאביו פרה ורבה והוליד את שת, אני איני עושה כן, אלא יקרבו ימי אבל אבי ואהרגה את יעקב אחי (בראשית כז מא), ואירש חלקו. פרעה אמר שוטה היה עשו שאמר יקרבו ימי אבל אבי, ולא היה יודע שאחיו פרה ורבה בחיי אביו, אני איני עושה כן, אלא עד (כב) דאינון דקוקין תחות כורסיא דאמהון, (כג) אנא מחינא להון, הדא הוא דכתיב הבה נתחכמה לו (שמות א י), (כד) ניהוי חכימין יתיר מן קדמוי, מיד כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו (שם שם כב), המן אמר שוטה היה פרעה שאמר כל הבן הילוד וגו' וכל הבת תחיון, ולא היה יודע שהבנות נישאות לאחרים, והן פרות ורבות, אבל אני איני עושה כן, אלא להשמיד להרוג ולאבד את כל היהודים (אסתר ג יג), ואף גוג ומגוג עתיד לומר כן, שוטים היו הראשונים (כה) שהיו מתעקפין בעצות של ישראל, ולא היו יודעין שיש להם (כו) פטרון בשמים, אבל אני איני עושה כן, אלא בתחלה אני מזדווג לפטרונם, ואחר כך אני חוזר על ישראל, הדא הוא דכתיב יתיצבו מלכי ארץ ורוזנים נוסדו יחד על ה' ועל משיחו, והקב"ה אומר להם רשעים עלי אתם באים להזדווג, כמה גדודים יש לי לפני, כמה שרפים וברקים ולפידים ומלאכים יש לי לפני, ואני יוצא עמהם ועושה מלחמה עמהם, הדא הוא דכתיב ה' כגבור יצא כאיש מלחמות (ישעיה מב יג), (כז) וכתיב ויצא ה' ונלחם בגוים ההם (זכריה יד ג), מה כתיב שם, והיה ה' למלך על כל הארץ (שם שם ט):

[ה] (כח) **ננתקה** את מוסרותימו. (כט) אלו תפילין שביד: ונשליכה ממנו עבותימו. אלו תפילין שבראש: דבר אחר ננתקה את מוסרותימו. (ל) אלו שבע מצות [שנצטוו בני נח: ונשליכה ממנו עבותימו. (לא) אלו שלש מצות] (לב) שהן

הערות ותקונים

וסוף מגמון הכתוב מיס עמוקים עמה בלב אים (משלי כ' ה'): (כא) עשו אמר. ג"ל פע"ח: (כב) דאינון דקיקין תחות כורסיא דאמהון. דקיקין פי' קטנים ודקים, ומורגל בתרגומים, והמלה סורית ופי' תחות כורסיא דאמהון, תחת כסא המצבר, ובוי"ר ובאסא"ר הני' כרסיא דאמהון, ר"ל תיכף בלדתן: (כג) אנא מחינא להון. בפסיקתא אנא מחנק להון: (כד) ניהוי חכימין יתיר מן קדמוי. כן הוא גם בכ"י ו', ובא נמצא בכ"י האחרים ובא בגלפס: (כה) שהיו מתעקפין, בגלפס שמשקיפין, בפסיקתא הני' מתקוממים בעצות, ובוי"ר שהיו מתעסקין, ובתנחומא שהיו מעמיקין. ויש ני' נכונה, ובמקום מעמיקין נעתיד מעקיפין: (כו) פטרון. שהוא יונית ורומית patronus πατρων עניינו מלין ומנין ופרקליט (טוטנהפרר): (כז) וכתיב ויצא ה' ונלחם בגויים ההם. זה נשמע בגלפס, וכשהר הוא לפניהו נכון מה שהיה מה כתיב שם, וכן הגיה מהרש"פ בלא שהודים: (כח) ננתקה את מוסרותימו עד ד"א ננתקה את מוסרותימו, חסר בכ"י ח' ע"י שנגע המעתיק בדרך המעתיק הזה להשמיט הרבה מלות ושורות שלימות: (כט) אלו תפילין שביד עבותימו אלו תפילין שברחם. כ"ה בכל כתבי יד, ואיך דייק מהכתוב עבותימו לדרוש אלו תפילין שברחם, ולדעתי המאמר נשתבש וכל"ע: מוסרותימו זו מלות תפילין, ונשליכה ממנו עבותימו זו מלות ציצית, וכן הוא בירושלמי ע"ז פ"ב דף מ' ע"ג ר' חייא בר לוליני בשם ר' הושעיה כל המלות שתידין בני נח לקבל עליהם, ומה טעם כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה, ובסוף הם עתידין לחזור בהן, ומה טעם ננתקה את מוסרותימו זו מלות תפילין, ונשליכה ממנו עבותימו זו מלות ציצית: וזה מוכן הכוונה מוסרותימו אלו תפילין שביד ושברחם דרש מוסרות על הרלועות, ועבותימו זו ציצית שהן מעשה עבות נדיעים, ועיין גם בע"ז ג' ע"ב לעתיד לבוא בתין לומות הטוטפת ומתניירין ונעשו נריס נרוריס ומניחין תפילין ברחמיהן, תפילין בזרועותיהן, ציצית בבגדיהן, מזוזה בפתחיהן, כיון שרואין מלאכת גוג ומגוג אומר להן על מה בחתם, אומרים לו על ה' ועל משיחו, אמ' למה רגשו גויים ולאומים יהגו ריק וגו', וכל אחד מנתק מעותו ומוך לו, אמ' ננתקה את מוסרותימו ונשליכה ממנו עבותימו, ועל זה הביאו שם חכמי התוס' ד"ה ומניחין את דברי הירושלמי פ' אין מעמידין דדרים מוסרותימו זו מלות תפילין, עבותימו זו מלות ציצית ע"כ. ומזה תבין כוונת הדורש שהביא הדרשה על הכתוב הזה: (ל) אלו שבע מלות שנצטוו בני נח. עיין בסנהדרין דף כ"ו ע"ב, ז' מלות נצטוו בני נח: (לא) אלו שלש מלות. כ"ה בכ"י ב' וכ"י ד' וכ"י ז' ח', אולם בכ"י ג' הני' גם כאן אלו ז' מלות, ובדפוסים הרשומים אלו מלות, וחסר המספר, ובכ"י ו' הני' אלו שלשים מלות, ואולי הוא עפ"י מאמרם בירושלמי ע"ז שם שלשים מלות עתידים בני נח לקבל עליהם, ועיין גם ב"ר פל"ח אות ה', ובגלפס הני' אלו הם מלות: (לב) שהן קולטין בהן. מעשה עבות

קולעין בהן, (לג) כגון סוכה ולולב, שהן נקראו עבות, (לד) וכן הוא אומר והלכו עמים רבים ואמרו לכו ונעלה אל הר ה' אל בית אלהי יעקב ויורנו מדרכיו ונלכה באורחותיו (ישעיה ב ג), אלו שבע מצות (לה) שהן כתיפין בהן:

[ו] **יושב** בשמים ישחק. (לו) אמר ר' יצחק בר חמא כל עסקיו של הקב"ה בקדושה, דיבורו בקדושה, שנאמר אלהים דבר בקדשו (תהלים ס ח), קילוסו בקדושה, שנאמר קדוש קדוש קדוש ה' צבאות (ישעיה ו ג), הילוכו בקדושה, שנאמר הליכות אלי מלכי בקדש (תהלים סח כה), חשיפת זרועו בקדושה, שנאמר חשף ה' את זרוע קדשו (ישעיה נב י), ישיבתו בקדושה, שנאמר אלהים ישב על כסא קדשו (תהלים מז ט), אדיר בקדושה, שנאמר מי כמכה נאדר בקדש (שמות טו יא): (לז) דבר אחר יושב בשמים ישחק. אמר הקב"ה שוחקין אלו באלו, (לח) ר' אחא בשם ר' שמואל בר נחמני אמר (לט) ארבע שחיקות הן, יושב בשמים ישחק, ואתה ה' תשחק למו (תהלים נט ט), ה' ישחק (למו) [לו] (שם לז יג), גם אני באידכם אשחק (משלי א כו):

[ז] (מ) **אז** ידבר אליהם באפו. וכתיב ה' אל רחום וחנון ארך אפים (שמות לד ו), (מא) אלא חנון לישראל, ולאומות העולם (מב) שהבחילו את ישראל באפם ובחמה, שנאמר הנה יום ה' בא אכזרי ועברה וחרון אף (ישעיה יג ט), לכך נאמר אז ידבר אליהם באפו:

[ח] (מג) **ואני** נסכתי מלכי. אמשחתיה, כמה דאת אמר וסוך לא סבתי (דניאל י ג). דבר אחר (מד) אתכתיה, כמה דאת אמר עגל מסכה (שמות לב ד). דבר אחר (מה) גדלתיהו, (מו) כמה דאת אמר ושבונה נסיכי אדם (מיכה ה ד), וכתיב שמה נסיכי צפון (יחזקאל לב ל), והיכן גדלתיהו, על ציון הר קדשי:

הערות ותקונים

תרגום עובד קלישה: (לג) כגון סוכה ולולב שנקראו עבות. כיצד הדס בלולב עץ עבות, ונפוכה שייך לשון קלישה שקולעים את סוכה: (לד) וכה"א והלכו עמים רבים. הכי גרסינן בתיקון שעתידים לקבל עליהם עול מצות: (לה) שהן כתיפין בהן. וכ"ם בכ"י ג' ל' ו' ובכ"י ב' שהם כתיפים בהם, ובגדפים כתופין, ובכ"י ח' בעשות שהם תקיפין בהן, ובכ"י ז' הני' שהן כפיתין, וגרסה כי היא נ"י נכונה וזה מוסב למעלה על מוסרותימו הלו שבע מצות ועל זה הכיא שהם כפיתין בהם, תרגם אסר (חיוב ל"ו י"ג) כפת, וכן כפתו בסרבליהון (דניאל ג' כ"ג): (לו) ר"ל יצחק בר חמא. בפנס בירושלמי ברכות פ"ט ה"א (דף י"ג ע"ג) כי תלמיס קדושים הוא, ר"ל יצחק קדום בכל מיני קדושות דאמר ר' יודן בשם ר' אחא הקב"ה דרכו בקדושה [הילוכו בקדושה מושבו בקדושה] וכו', זה שהגרתי בשמע בירושלמי, ומצא לנכון בסיוס אסר הכיא רחיות מהכתובים, ובמקום לפניו במדרש שו"ט ר"ל יצחק בר חמא, הני' בירושלמי ר"ל יצחק קדום בכל מיני קדושות ואח"כ מובא דאמר ר' יודן בשם ר"ל אחא, ובכל כ"י הני' כמו בכ"י שלפנינו רק בכ"י ז' הני' ר"ל בר יצחק, ע"ל ר"ל יצחק בר חמא ובכ"י ב' ר"ל חמא אסר וע"ל ר"ל יצחק בר חמא, ובגדפס ר"ל יצחק אסרים בר חמא, והמאמר בפנס בתחומא קדושים אות ד' ובגדפס מכבר אות ג' ושם מובא אמר ר' ברכיה בשם ר' אחא, ובגדפס ר"ל ברכיה נבד, ובתחומא שם יש לתקן וכ"ל קלוסו בקדושה [שנאמר קדום קדום קדום ה' נבחות, אדיר בקדושה] שנאמר מי כמוכה נאדר בקודש, וגם במדרש שו"ט בגדפס בשמעו סמלות "חשיפת זרועו בקדושה שנאמר חשף ה' את זרוע קדשו, ישיבתו בקדושה שנאמר ה' יסד על כסא קדשו", וכן הגיה הרש"פ בגד המדרש: (לז) ד"ה יושב בשמים ישחק אמר הקב"ה שוחקין אלו באלו. ויהיה ישחק פועל יוצא שהקב"ה שוחק אלו על אלו, ובחיזה כ"י שוחקין אלו באלו: (לח) ר' אחא בשם ר' שמואל. מובא בילקוט תהלים רמז תר"כ והציון בהתחלת הרמז מוסב גם על האמור לזה:(לט) ארבע שחיקות הן. שמעינו אצל הקב"ה: (מ) אז ידבר אליהם באפו. מובא בילקוט שם: (מא) אלא חנון לישראל. כ"ה בחיזה כ"י, ובחיזה כ"י הני' אלא את ישראל ברחמים, ובכ"י ח' אלא רחום וחנון לישראל, ויותר נכון להגיה אלא מאריך אף לישראל: (מב) שהבחילו את ישראל. כ"ה גם בכ"י ו' וגם בילקוט, וחסר בגדפס גם בחיזה כ"י: (מג) ואני נסכתי מלכי. מובא בילקוט שם: (מד) אתכתיה. פי' התוך מלשון והתכתי אתכם (יחזקאל כ"ג כ') עניני זקוק, וכן כהתוך כסף בתוך כור (שם שם כ"ב) ור"ל יצקתיו כראי מוצק: (מה) גדלתיהו. ר"ל תורתי שרש נסך עניני ממשלה, והכיא ראיה מן נסיכי אדם שהוא תואר לנגיד: (מו) כד"ה ושמונה נסיכי אדם. בילקוט אדום, גם נמצא אחר זה בילקוט שם מאמר אחר: ד"ה הסיתיו, כמד"ה עם המסכת וכו' עד סוף הרמז, וזה נקח מן מדרש שמואל פי"ט וחסר פיון ובילקוט יפעים רמז שנ"ח על הכתוב והוא מחולל מפשעינו הכיא המאמר בשם אגדת שמואל, והרב הרש"ם חשב כי חסר לפניו ונמצא בילקוט ורמה להגיה נ"ב ולהציע כאן

[ט] **אספרה** אל חק ה' אמר אלי בני אתה. (מז) מסופרין הן (מח) בחוקה של תורה, ובחוקה של נביאים, ובחוקה של כתובים, כתוב בחוקה של תורה בני בכורי ישראל (שמות ד כב), וכתיב בחוקה של נביאים הנה ישכיל עבדי (ישעיה נב יג), (מט) וכתיב בתריה הן עבדי אתמך בו [בחירי רצתה נפשי] (שם מב א), וכתיב בחוקה של כתובים נאם ה' לאדוני שב לימיני (תהלים קי א), וכתיב ה'אמר אלי בני אתה, (נ) [וכתוב אחר אומר וארו עם ענני שמיא כבר אנש אתה הוא (דניאל ז יג). ה' אמר אלי בני אתה]. אמר ר' יודן (נא) כל הנחמות הללו (נב) בחוקו של מלך מלכי המלכים הן (נג) לעשותן למלך המשיח, וכל כך למה, לפי שהוא עוסק בתורה: דבר אחר בני אתה. אין אומר בן לי, אלא בני אתה, כעבד שרבו עושה לו קורת רוח, ואומר (נד) מחבב את לי כבני: (נה) [אני היום ילדתיך]. (נו) ר' הונא אומר (נז) שלשה חלקים נחלקו היסורין, אחת נטלו אבות העולם וכל הדורות, ואחת דורו של שמד, ואחת דורו של מלך המשיח, וכד תייתי שעתא, אמר להם הקב"ה (נח) עלי לבראותו בריאה חדשה, וכן הוא אומר אני היום ילדתיך, הא שעתא ברייה ליה, (נט) וכן הוא אומר ואותו ילדה אחרי אבשלום (מ"ב ג ה), וכי אמו של אבשלום ילדה לאדוניהו, וחלא זה בן מעכה, וזה בן חגית, (ס) אלא מה זה (סא) רכב ופרשים (סב) למרוד באביו, אף זה עשה כן, (סג) מה זה בעל מחלוקת, אף זה כן, מה זה וחמשים איש רצים לפניו (שם שם ה), (סד) אף זה כן:

הערות ותקונים

הדרשה נ' חלקים נחלקו היסוריים כו' כמו שמצא בילקוט, ונעלם ממנו כי דברי הילקוט במדרש שמואל מקורו: (מז) מסופרין הן בחוקה של תורה. מובא בילקוט שם בשם המדרש, ובילקוט הגי' מספרים על חק כבר הדברים מסופרים שם בחוקה של תורה, וגם הרש"פ נהגהות שלו הגיה בלד המדרש "ספר הדברים" ואין ספק שכ"י שלפניו היה ג"כ המוסחת כבר הדברים, ומן שות כבר נעשית ספר: (מח) בחוקה של תורה. כ"י ג' (כ"י רומי) הגי' בחוקה של תורה, וכן הוא בדפוסים הראשונים, אבל בכל כ"י המחברים ובילקוט ובדפוסים המחרונים הגי' בחוקה וכ"ל, ובכוונה בתורה ובנביאים ובכתובים מספר גדולת המשיח: (מט) וכתיב בתריה הן עבדי אתמך בו. כ"ם בכל כ"י, ולדעתי יש להפך הדלים וכ"ל: בחוקה של נביאים הן עבדי אתמך בו בחירי לבתה נפשי (ישעיה מ"ב א'), וכתיב בתריה הנה ישכיל עבדי (ישעיה נ"ב י"ג), כי הכתוב הזה כתיב אחר הכתוב הראשון ומייך לומר "בתריה", או לולי יש למחוק מלת "בתריה": (נ) וכתוב אחר אומר וארו עם ענני שמיא. זה קאי על מעיה, ונשמע בילקוט שם: (נא) כל הנחמות הללו בחוקו. כ"ם גם בכ"י ו', אבל בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס הגי' כל הנקמות, וכאשר הוא לפניו הוא לנכון, ובילקוט ליתא המאמר הזה עד ר' הונא לומר שגם חלקים: (נב) בחוקו של מלך מ"ם. בדפוסים הראשונים גם בכאן בנשות: (נג) לעשותן למלך המשיח. כ"ם גם בחזית ובכ"י ג' ד' ו', וחסר בכ"י ב' ז' ח' ובנדפס: (נד) מחבב את לי כבני. בכ"י ו' מחבב אתה לי כבני, ובכ"י ב' ג' ד' ז' ח' מחבב אתה לך כבני: (נה) אני היום ילדתיך. הוספתי כי על זה תסוב המאמר מר' הונא: (נו) ר' הונא. כ"ם גם בכ"י ו' ובנדפס, אבל בכ"י ב' ג' ד' ז' ובילקוט שם הגי' ר' הונא בשם ר' חידו, וכן במזמור ט"ז הגי' ר"ל [הונא] בשם ר' חידו, ובכ"י ח' בשם ר' חיבו, ל"ל בשם ר' חידו: (נז) שלשה חלקים נחלקו היסורים. מובא בכאן על שם סוף המאמר לחסר הקב"ה עלי לבראותן בריה חדשה, וכה"ל אני היום ילדתיך, ועיין במדרש שמואל פי"ט אחר הביא שם בתחלת הדרשה על ואני נסכתי מלכי, וסיים משכתיו [מן היסורים], ועל זה הביא דברי ר' הונא בשם ר' תחנא [ל"ל בשם ר' חידו] שלשה חלקים נחלקו היסורין, וגורם שם אחת לדורות ולאבות (במקום לפניו אבות וכל הדורות), גם גורם שם ואחד למלך המשיח (במקום לפניו ואחת דורו של מלך המשיח): (נח) עלי לבראותו בריה חדשה ויבוא היסורים. ובילקוט תהלים שם עלי לכרות לו ברית חדשה ל"ל לבראותו בריה חדשה: (נט) וכה"ל ואותו ילדה. מובא בילקוט מלכים רמז קס"ו בשם סו"ט, ועיין ב"ב ק"ם ע"ב וטעות נדפוס בן חגית ומבעלוס בן מעכה מעשה מבעלוס למרד במלכות תלמי הכתוב בתבעלוס: (ס) אלא מה זה רכב ופרשים. ויהיה הפי' ילדה בהכנותיו ומדותיו, וכן כאן אני היום ילדתיך, ר"ל שיתחדש הנהגה חדשה: (סא) רכב ופרשים למרוד באביו אף זה עשה כן. בתבעלוס כתיב מרכבה וסוסים (מ"ב ט"ו ו'), אבל פרשים לא כתיב: (סב) למרוד באביו. כ"ם גם בכ"י ו', אבל בכ"י מלחרים ובנדפס ליתא, וגם הרש"פ בהגהת המדרש הוסיף בגלו "למרוד באביו" כי כן היה גם בכ"י שלפניו: (סג) מה זה בעל מחלוקת. אבל תבעלוס מפורש המחלוקת, ועי' הוריות י"ג ע"ג מפני מחלוקתו של מלוכיה: (סד) אף זה

[ו] **שאל** ממני ואתנה גוים נחלתך ואחוזתך אפסי ארץ. (סה) אם גוים כבר הן נחלתך, ואם אפסי ארץ כבר הן אחוזתך. (סו) אמר ר' יוחנן (סז) שלשה צדיקים אמר להם הקב"ה שאל, ואלו הן שלמה ואחז ומלך המשיח, שלמה, [דכתיב] בגבעון נראה ה' אל שלמה בחלום הלילה ויאמר אלהים שאל מה אתן לך (מ"ב ג ה). אחז, [דכתיב] שאל לך אות מעם ה' אלהיך (ישעיה ז יא), (סח) ולמה נקרא שמו אחז, (סט) שאחז אותו מלהביא טובה לעולם. דבר אחר שאחז בתי כנסיות ובתי מדרשות מלעסוק בתורה. מלך המשיח, דכתיב שאל ממני ואתנה גוים נחלתך. (ע) אמר ר' שמואל בר נחמני (עא) למדנו עוד שנים מן האגדה, אברהם ויעקב, אברהם (עב) שנאמר ה' אלהים מה תתן לי (בראשית טו ב), מכלל שאמר לו שאל, יעקב (עג) שנאמר אם יהיה אלהים עמדי [וגו' וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך] (שם כח כ כב), מכלל שאמר לו שאל, (עד) וכן הוא אומר חיים שאל ממך נתתה לו (תהלים כא ה), מה שאל, שאל שישראל יהיו חיים וקיימים לעולם:

[ו] **תרועם** בשבט ברזל ככלי יוצר תנפצם. (עה) אחד מגדולי צפורי מת לו בנו, (עו) ואית דאמרי מינאי הוה, (עז) סליק ר' יוסי (עח) למיחמיה ליה,

---

הערות ותקונים

זה כן. גם בתנחומא כתיב וחמשים חיים רליס לפניו (ס"ג שם): (סה) אם גוים שם כבר הן נחלתך כו' כבר הן אחוזתך. כ"ה בכל כ"י, אבל בדפוס רמצון ודפוס ווינישיא ותח"כ בכל הדפוסים נוסף רחיות מהכתובים שם גוים שם כבר הן נחלתך, שנאמר וירד מים עד יס (תהלים ע"ב ח'), ושם אפסי ארץ כבר שם אחוזתך, שנאמר ומנכר עד אפסי ארץ (שם), וכוונת הדורש שם גוים שם תהיה שתנחלתך שתנחלתם על גוים רבים כבר הבטחתי לך שתה נחלתך, שנאמר וירד מים עד יס, ר"ל שימשול בכל העולם, ושם אפסי ארץ שתנחלתך כבר שם אחוזתך, שנאמר ומנכר עד אפסי ארץ: (סו) א"ר יוחנן ג' לדיקים. ג"ר פמ"ד אות ח' ושם הני' א"ר יונתן. ובמדרש שו"ט מזמור כ"א נמצא רק התחלת המאמר וסיים "וכו' במזמור למה רגשו": (סז) ג' לדיקים. כ"ה גם בכ"י ו', ובב"ר ובתיקו כ"י הני' נ' שנאמר בהן שלא, ושלמה לדיקים ליתא, ובנלפם ובתיקו כ"י הני' נ' בני אדם: (סח) ולמה נקרא שמו אחז. כ"ה בכל כ"י והוא מאמר מוסגר וליתא בב"ר שם: (סט) שאחז אותו. כ"ה גם בכ"י ג' ו' ח', אבל בכ"י ב' ד' ז' נוסף "אותו" ליתא, ונוסף אחז יבוא על סגירס, כמו יגיפו (את) הדלתות ואחוז (בחמים ז' ג'), ומכווה כי סגר עלמו מלבניה טובה לעולם, כי היה רשע, ושם למדם הוא המלך אחז, הוא ברשעו מתחלתו עד סופו (מגילה י"ח ע"ב), ועיין ב"ר פל"ו אות ג', ובמתנר רבה פ"ח אות ב' חמשה הוא לרשע טו', הוא המלך אחז, ועוד במקומות הרבה, וזה שהבנית כאן ד"א שאחז בתי כנסיות ובתי מדרשות מלעסוק בתורה, ר"ל סגר ונעל בתי מדרשות שלא יעסקו בתורה, ובב"ר פמ"ב אות ב' (או אות ג') ר' חונית בר אלעזר אמר למה נקרא שמו אחז שאחז בתי כנסיות ובתי מדרשות, אחר הפיוט "מלעסוק בתורה", ר"ל נעל בתי כנסיות, ומובא שם בכתוב הפ"ד לזר תעודה אחוס תורה בלמודי, ועיין וי"ר פי"ח אות ז' רב הונא בשם ר"א אמר למה נקרא שמו אחז שאחז בתי כנסיות ובתי מדרשות, ובמאמר שלפנינו מה עשה עמד ונעל בתי כנסיות ובתי מדרשות, ועיין בתדא"ז פ"ט בימי אחז מלך יהודה היו יסראל עושים ד"ת ומלות עמד אחז וחתם את התורה וגזר על יסראל שלא יתעסקו בתורה ובמלות שנא' לזר תעודה אחוס תורה בלמודי: (ע) ג"ר שמואל בר נחמני. בב"ר שם ר' ברכיה ור' אחא בשם רבי שמואל: (עא) למדנו שד שנים מן האגדה. ר"ל עוד שני בני אדם אמר להם הקב"ה שאל, ולמו בפירוש נמצא בקרא, רק מדרך דרש ואגדה למדנהו, ובמדרש ב"ר שם אמו מביאים עוד שנים מן האגדה: (עב) שנא' ה' אלהים מה תתן לי. לורש שהקב"ה אומר לו שאל מה אתן לך, והשיב לו תן לי כך וכך, ואמר לו אתן לך, והשיב מה תתן לי: (עג) שנאמר אם יהיה אלהים עמדי. כ"ה גם בכ"י ג' ו' ח', והוספתי שכתוב שאמר אחריו וכל אשר תתן לי, כי על זה תסוב הדרש שאמר וכל אשר תתן לי, אין ידע שיתן לו, אלא שאמר לו שאל מה אתן לך, והשיב לו תן לי כך וכך, ואמר לו אתן לך, ועל זה אמר וכל אשר תתן לי, ובכ"י ב' ד' ז' מובא שכתוב שנאמר וכל אשר תתן לי, וכן בב"ר שם הני' לשתיב וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך, היט אומר כן אלא שאמר לו שאל: (עד) וכס"ה חיים שאל ממך. זה לא נמצא בב"ר שם: (עה) אחד מגדולי צפורי. ב"ר פי"ד אות ז' ושם הני' מעשה באחד בציפורי, ובנלפם מעשה היה באחד מגדולי צפורי: (עו) ואית דאמרי מינאי הוה. פי' אני הכן, ובב"ר הני' אית דאמר מינאי הוה יתיב נביה, עיין שם בפי' רש"י, ולדעתי המלות "יתיב נביה" הוא הוספה, ונקוט מן סילקוט תהלים רמז תרכ"ח שהבית שאמר מב"ר ונורם אחד מגדולי צפורי מת כמו יתיב נביי ר' יוסי בן חלפתא, ור"ל ר' יוסי בן חלפתא יסב אלא לנחמו, והמלות "אית דאמר מינאי הוה" ליתא בילקוט: (עז) סליק ר' יוסי. כ"ה בכל כ"י, ובב"ר הני' ר' יוסי בר חלפתא, וכן מובא בילקוט תהלים בשם ב"ר: (עח) למיחמי' ליה. בב"ר שם למחמי ליה מנסין,

(עמ) חמי יתי׳ ושחיק, אמר ליה למה את שחיק, (פ) אמר ליה אנן חזינין במרי שמיא (פא) דאת חמי ליה בעלמא דאתי, (פב) אמר ליה לא מסתייה לי להתוא עקתא, אלא אף את אתא לאעקה ליה, אמר ליה אית חספין מתדבקין, אמר ליה לא, אמר ליה אף אתון לא מתדבקין, לא כך כתיב ככלי יוצר תנפצם, (פג) אמר ליה ר׳ יוסי ככלי יוצר עד שלא הוסק אין קיומו ברור, ואם נשבר יש לו תקנה, שיכול לכותשו ולעשותו כלי אחר, אבל אם הוסק קיומו ברור, ואם נשבר אין לו תקנה, אבל כלי זכוכית עד שלא הוסק קיומו ברור, ואם נשבר אין לו רפואה, משהוסק אין קיומו ברור, ואם נשבר יש לו רפואה, אמר ליה על ידי שנעשה בנפיחה יש לו רפואה, אמר ליה השמע לאזניך מה שאתה מוצא מפיך, מה כלי זכוכית על ידי שנעשה בנפיחה על ידי בשר ודם אם נשבר יש לו רפואה, אדם שנעשה בנפיחתו של הקב״ה, שנאמר ויפח באפיו נשמת חיים (בראשית ב ז), על אחת כמה וכמה. אמר ר׳ יצחק כלי חרס אין כתיב כאן, אלא כלי יוצר, (פד) עד שלא הוסק שהן יכולין לחזור:

[יב] [**נשקו בר**. (פה) זהו שאמר הכתוב חסד ואמת נפגשו צדק ושלום נשקו (תהלים פה יא), צדק זה משה, שנאמר צדקת ה׳ עשה (דברים לג כא), ושלום זה אהרן, שנאמר כי בשלום ובמישור הלך אתי (מלאכי ב ו). נשקו, וישק לו (שמות ד כז). (פו) שנו רבותינו כל הנשיקות הם של תפלות, חוץ משלש נשיקות, נשיקת פרישה, ותשק ערפה לחמותה (רות א יד), נשיקת גדולה, ויקח שמואל וגו׳ וישקהו (ש״א י א), ונשיקת פרקים, וישק לו (שמות ד כז)]:

[יג] (פז) [**דבר אחר**] נשקו בר. (פח) זהו שאמר הכתוב שרוך אגן הסהר אל יחסר המזג בטנך ערמת חטים (שה״ש ז ג), למה נמשלו ישראל לחטים, (פט) אמר ר׳ אידי מה חטה זו סדוקה באמצעיתה ומסוייטת מכל הפירות שהכל מפיקין

הערות ותקונים

וביקום שם למיחמי ליה לפין, וכן פניה הרמ״ם בגד המדרש, והוסיף מלת „לפין״, ופי׳ לנחם את האבל להקביל פניו, וניחום מנוים נקרא מרחה פניה לאבל: (עמ) חמת יתיה ושחיק. פי׳ ר׳ יוסי רואה את אבי הבן ושחיק ר׳ יוסי, וכב״ר הגי׳ חמתיה יתיב ושחיק, פי׳ המ״כ אבי הבן רואה את ר׳ יוסי יושב בפניה שוחקות וכב״י ג׳ נ׳ ל׳ ז׳ ח׳ ובדפוס רמזון בטעות חמת יתיה ושחיק, ג״ע מס את שחיק, וע״ל „ושחיק״ „שחיק״, ונלמד לנכון גם בב״י ו׳ ובדפוס ווילנא וכב״ר שם: (פ) ג״ל אנן חזינין במרי שמיא. בב״ר שם אנן רחינן במרי שמיא, פי׳ מובטחים אנו בתדון שעולם שתתם תשוב ותרחם פניו לעולם הבא, ובכל כ״י הלשון מסובם: (פא) לאת חמי ליי בעלמא דאתי. בב״ר לאתחמי לאפויי לעלמא דאתי, וביקום בשם ב״ר רחינין על מרי שמיא לאת חמוי לאפוי לעלמא דאתי, ובדפוס רמזון דשם קאמר, וכן בב״י נ׳ ל׳ אמר ליה הדין במארי דשמיא לאת חמי ליה לעלמא דאתי: (פב) ג״ע לא מסתייה לי להאוא עקתא. וכי אינו די לו בצרת שמת בני ובאת עוד לצער אותי, וכי ים חרסין כשברים שיטבו ויתדבקו וכיו לאחדים: (פג) ג״ל ר׳ יוסי ככלי יוצר עד שלא הוסק. כ״ה בב״י ו׳, אבל בב״י נ׳ ל׳ ז׳ ח׳ הוא כמו בנדפס, ובב״י ג׳ חסר שורש מן כלי זכוכית עד כלי זכוכית, ועיין ב״ר שם טוסתה אחרת וע״ש בפי׳ המפרשים ובתלמוד הרמ״ם והענין מוקשה: (פד) עד שלא הוסק הן יכולין לחזור. בב״י ו׳ סיים כך הרשעים עד שהן בעולם הזה יכולין לחזור: (פה) זה״ש חסד ואמת. הוספתי כמו שהוא בב״י ג׳ ל׳ ז׳, וחסר גם בב״י נ׳ ו׳ ח׳, והמאמר הזה טוען מן תהומא שלנו שמות אות כ״ה, ותהומא הנדפס מכבר אות כ״ח, ומ״ר פ״ה אות י׳: (פו) שנו רבותינו. עיין בתהומא שם הערה קל״ל, והעירותי שם ע״ל אמרו רבותינו כמו שהוא בשמ״ר ריש פ״ה, ובפעם שנית בשמ״ר פ״ה אות י׳ קאר המסדר והחל אמרו רבותינו כל הנשיקות של תפלות הן חוץ מנ׳, וסיים „כדכתיב לעיל״, וכן מובא בילקוט עוד (ויצא כ״ע י״ח ושמות ד׳ כ״ז), וכן בשמ בב״ר פ״ע אות י״ב, וקה״ר פ׳ כי נא נקניס, ורות פ״ב, לגדת שמואל פ״ד, וילקוט ויצא רמז קכ״ד, ושמואל רמז ק״ח בשם ב״ר: (פז) ד״ה נשקו בר זה״ש שרוך אגן הסהר בטבך ערמת חטים. עיינו לעיל, כי דורש נשקו בר כמו בָּר עיינו תבואה (געטרייידע), וזה שסיים במדרש חזית פ״ז בפי׳ שרוך אגן הסהר כל מי שרואהו (את החטים) מבשרו, המ״ה נשקו בר: (פח) זה״ש שרוך כו׳ ג״ר מידי. בשה״ש בחזית שם אות ג׳, ובפסיקתא רבתי פ״י: (פט) ג״ר מידי מה חטה זו סדוקה באמצעיתה כו׳. בחזית שם ג״ר מידי מה חטה זו סדוקה כך ישראל סדוקה מילתן, וברבתי למה משלה ישראל לחטים שכל הפירות בתמצעיתם, מה שאין לחם מוצא לא בעלמים, לא בשאר כל הפירות, ולמה החטים סדוקות שכל מפילה נהם, פה קאר המסדר או המעתיק וים לתקן עפ״י מדרש זה״ש:

לה, כך ישראל (צ) מצויינין (באותות) [באומות] (צא) במילה בציצית בתפילין במזוזה, וכל האומות מפילין להן. (צב) אמר ר' שמעון בן לקיש מה חטים הללו כשהן יוצאין לזריעה, אין יוצאין אלא במנין, וכשהן נכנסין, אין נכנסין אלא במנין, כך ישראל, כשירדו [למצרים] לא ירדו אלא במנין, שנאמר בשבעים נפש ירדו (דברים י כב), וכשעלו לא עלו אלא במנין, שנאמר כשש מאות אלף רגלי (שמות יב לז), (צג) ר' הנינא אמר על חדא דר' שמעון בן לקיש (צד) למה נמשלו ישראל לחטים, לומר לך מה בעל הבית אם יש לו בן בית, אם בא לחשוב עמו, אינו אומר לו (צה) כמה משפלות של תבן מכנים אתה לאוצר, או כמה חבילי קש מכנים אתה לאוצר, אלא נותן לו את הקוצים לאש, ואת התבן זורה לרוח, ומה הוא אומר תן דעתך כמה כור של חטים אתה מכנים לאוצר, לפי שהן חיים לעולם, בעל הבית זה הקב"ה, שכל העולם שלו, שנאמר לה' הארץ ומלואה תבל ויושבי בה (תהלים כד א), בן בית זה משה, שנאמר בכל ביתי נאמן הוא (במדבר יב ז), מה אמר לו הקב"ה, אל תתן דעתך על האומות, לפי שנמשלו כקש, שנאמר יאכלמו כקש (שמות טו ז), ומה עושין לקש, (צו) מציפין אותן במים, שנאמר ונער פרעה וחילו בים סוף (תהלים קלו טו), ועוד נמשלו כקוצים, שנאמר והיו עמים משרפות סיד קוצים כסוחים. באש יצתו (ישעיה לג יב), אבל ישראל נמשלו לחטים, שנאמר בטנך ערמת חטים (שה"ש ז ג), לכך אמר הקב"ה למשה תן דעתך בישראל למנות אותם, ולידע כמה הם, שנאמר כי תשא את ראש בני ישראל (שמות ל יב):

[יד] (צז) **דבר** אחר בטנך ערמת חטים. משל לשבולת של חטים, השבולת של חטים מתמר ועולה כמקל, והקנה שלו ארוך, ועליו ארוכים ורחבים, והשבולת בראש הקנה, והקנה שלה מתגאה ואמר בשבילי נזרעה השדה, והעלין אמרו בשבילי נזרעה השדה, למחר אמרה השבולת הרי הגורן יבא (צח) והכל מתפייסין ויודעים בשביל מי נזרעה השדה, לא עשה מעט, כשבא הגורן הקש נכנס לאש, והתבן לרוח, והקוצים לאש, והחטים נכנסין לקיום, (צט) וכל מי שהוא נוטלן מנשקן, כך אומות העולם אומרים העולם הזה בשבילנו נברא, (ק) לעתיד לבא לכשיבא יום הדין נגררין לגיהנם, שנאמר והיו עמים משרפות סיד (ישעיה לג יב), ואומר

הערות ותקונים

(צ) מצויינין באומות. כ"ס גם בכ"י ו', אבל בכל כ"י האחרים ובנדפס מצויינין באומות השולם: (צא) במילה ובציצית בתפילין במזוזה. המלות "בתפילין במזוזה" ליתא בכ"י ג' ד' ז' ח' ובנדפס, ובמנ' גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרמ"א בהגהות שלו בלד המדרש עם"י כ"י שהיה לפניו: (צב) ר"ל שמעון בן לקיש. במדרש חזית שם הוסיף גם ר' שמעון בן לקיש מאמר אחר: מה חטים הללו פשוטת שלהם ממדות עמהם, והמאמר שלפנינו מובא שם בשם ר' יצחק: (צג) ר' הנינא אמר על הדא דרשב"ל. בחזית שם ר' חונים אמר על הדא דר' יצחק, כי כאשר שבארתי בהערה שלפנינו מביא שם המאמר שלפנינו בשם ר' יצחק לא בשם רשב"ל: (צד) למה נמשלו ישראל לחטים לומר לך מה בעל הבית אם יש לו בן בית וכו'. בחזית מתקצר הלשון וכך ליתא שם בשם שלפנינו בעל הבית מביא לא על משפלות של תבן, ולא על משפלות של זבל, ולא על הקש, ולא על המוץ, למה שלפנינו מחשבין לכעס, כך לפי הקב"ה מביא על מ"ש, למה שלפנינו מחשבין לכעוס, שנאמר כל סגויס כאין נגדו וגו', ועל מי הוא מביא על ישראל, שנאמר כי תשא את ראש וגו'. ובפסיקתא רבתי שם הלשון ברחבה: ד"א כמך ערמת חטים ר"ל לוי [ל"ע פרשב"ל ובחזית כ"י הגי' אמר ריש לקיש וכיס כתוב בר"ת ונעתיק ר"ל לוי] למה נמשלה כנסת ישראל בחטים אלא בעל הבית אם יש לו בן בית כשבא להסוב עמו, מה הוא מחשב, מה הוא אומר לו תן דעתך כמה משפלות של תבן אתה מכנים לאוצר, או כמה משפלות קש, או כמה משפלות של קוצים, אתה מכנים לאוצר, להיכן הוא נותן את הקוצים בשם, להיכן הוא מעניך את הזבל לאספה, להיכן הוא זורה את התבן לרוח, אבל מה הוא אומר לבן ביתו תן דעתך כמה חטים אתה מכנים לאוצר, למה שהם חיותם של עולם, כך הקב"ה כו' וכו', ועיין שם בהערת הרב בעל מאיר עין הערה ג': (צה) כמה משפלות. פי' קופות, עיין ערוך ערך משפל: (צו) מציפין אותן במים. ר"ל מפילין אותם למים: (צז) ל"א בטנך מבל לשבולת של חטים. מובא בחזית שם, ועיין בחזית בהסחת לחברת זה: משל למה"ד לתבן והמוץ והקש מדיינין זה עם זה, והוא נקוט מן ג"ר פ"ג אות ס': (צח) והכל מתפייסין. לשון פיוס שלא יהיה מתלוקח: (צט) וכל מי שהוא טומן מנשקן. בחזית סיים המד"א משקו כך: (ק) לעתיד לבוא לכשיבוא יום הדין. בנדפס ויבראל אומרים שם והלא כתיב והיו עמים משרפות סיד, ועיין במדרש חזית בהסחת לחברת והוא כמו שהוא בג"ר פפ"ג

שלחו מנל כי בשל קציר וגו' (יומא ד יג), וישראל לעתיד לבא משתיירין לבדם, שנאמר ה' בדד ינחנו וגו' (דברים לב יב):

[טו] (קא) **דבר** אחר בטנך ערמת חטים. אמר ר' יודן ערימת חטים זו תורת כהנים, שחטאות ואשמות כתובות בו, שנאמר [זאת תורת העולה] (ויקרא ו ב), זאת תורת החטאת (ויקרא שם יח), זאת תורת האשם (שם ז ו): (קב) סוגה בשושנים. זו דברי תורה שהן רכין כשושנים, וכמה מצות ודקדוקיהן כמה קלין וחמורין כמה פינולין ונותרות יש בתורת כהנים, (קג) אמר ר' לוי בנוהג שבעולם אדם נושא אשה בת עשרים או בת שלשים, (קד) משיוציא יציאותיו הוא בא להזדקק אליה, והיא אמרה לו כשושנה אדומה ראיתי, והוא פורש ממנה מיד, מי גרם לו שלא קרב אליה, [איזה כותל יש ביניהן ואיזה סייג], איזה נחש נשכו, איזה עקרב עוקצו, [אלא מי עקצו דברי תורה שהם רכים כשושנה, שכתוב בה ואל אשה בנדת טומאתה לא תקרב (ויקרא יח יט), וכן מי שהביאו לו תמחוי של בשר והוא רעב לאכול, אמרו לו חלב נפל בתוכו, מיד מושך ידו ממנו ולא טעמו, מי גרם לו שלא לטעום], הוי אומר דברי תורה שהן רכין כשושנים, שכתוב בה כל חלב וכל דם לא תאכלו (ויקרא ג יז):

[טז] **דבר** אחר בטנך ערמת חטים. (קה) ר' חונייא בשם ר' אידי אמר (קו) והלא ערימת של פלפלין, וערימת של (קז) אוסטרובילין, יפות משל חטין, וישראל לא נמשלו אלא בחטין, מפני שיוכל העולם להחיות בלא פלפלין ובלא אוסטרובילין, ואי אפשר לעולם להחיות בלא חטים, כך אי אפשר לעולם בלא ישראל:

[יז] **דבר** אחר נשקו בר פן יאנף ותאבדו דרך. (קח) רב ור' חייא, רב אמר (קט) נשקו ברה של תורה, שנאמר לכו לחמו בלחמי (משלי ט ה), עד שלא תזדקף עליכם מדת הדין ותאבדו דרכה של תורה, (קי) ר' חייא אמר נשקו ברה של תשובה, עד שלא תזדקף עליכם מדת הדין, ותאבדו דרכה של תשובה, ולא תהיו סבורין שמא (קיא) אהלות ובצוצריות אני צריך, ניצוץ אני מבעיר, ומאבד את העולם שאני בראתיו, שנאמר כי יבער כמעט אפו, משל למה הדבר דומה,

---

הערות ותקונים

לות ס': (קא) ד"ה בטנך ערמת חטים ס"ר יודן זו תורת כהנים. דורש חטים כמו חמתים, וכן מפורש בחזית שם ערמת חטים ערמה של חמתים, וכתב הרד"ל שם שכוב חייבי כריתות שהעביר עליהן בשוגג מביא חטאות כתובים בתורת כהנים. ובחזית שם נמצא לפני זה בוספתא: זו תורת כהנים, מה כרם זה הלב מכאן וכברעים מכאן והוא נחמצא, כך ת"ל שני ספרים מכאן ושני ספרים מכאן והוא נחמצא: (קב) סוגה בשושנים זו דברי תורה שהן רכין כשושנים. מקומו מחברי סמלות כמה פינולין ונותרות ים בתורת כהנים, ועיין בפסיקתא רבתי שם בפרשת נשא: (קג) ע"ל לוי בנוהג שבעולם מדם עשרה אדם עשרים וי'. כן ים לתקן בחזית שם כי שם שני' בן כ' בן ל': (קד) משיוציא יציאותיו. פי' הוצאות מאכל פוד לעורך המופה: (קה) ר' חונייא בשם ר' אידי. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכל כ"י המחריס ובכלפם גם בפסיקתא רבתי שני' ר' הונא בשם ר' אידי. וכירושלמי ר' חונייא ור' הונא הכל אחד, ובמדרש חזית שם בשמו שם המומר, ובתנחומא ריש תצא ע"ר אידי סתמי: (קו) והלא ערימת של פלפלין. בפסיקתא רבתי שם "הוחיל והכב"ה מחבבם יקרא לותם ערימת פלפלין" וכה הין ע מוכן: (קז) אוסטרובילין. בכלפם אוסטרובלין, וברבתי אוסטרובלית, ובחזית ובתנחומא ריש כי תצא אסטרובלין, והמלה יונית στρόβιλος ופי' מין פרי הרז הנאכל ים בו נרעינין הרבה נתונים אחד אחד במדור שלו בתוך קליפה קשה וגדולה מרימון (פיטטעטפפל) כ"כ המוספי: (קח) רב ורב חייא. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י ב' רב ורב אדא, ובכ"י ג' ד' ז' ובכלפם רב ור' אחא, ובכ"י ח' רב ור' אסא, ע"ע ור' אחא, וכן בילקוט רמז תרכ"ג (וחסר הציון "מדרש") הביא רב ורב אחא: (קט) נשקו ברה של תורה. דורש בר מלכון בר לחם ומזון, ואח"ע אין לחם אלא תורה, ובגמרא סנהדרין ע"ב ע"א אית אין בר אלא תורה, שנאמר נשקו בר, ודורש נשקו מלכון ועל פיך ישק כל עמי (בראשית מא מ), וסירס"י יתן יתפרנס, כל ארכי עמי יהיו נעשים על ידך, כמו בן משק ביתי, וכמו נשקו בר: (קי) ר' חייא אמר נשקו ברה של תשובה. זה חסר בכלפם, וכן חסר בכ"י ג' ד' ז' ח', ומצא לנכון גם בכ"י ו' ובילקוט בשם המדרש, ודורש בר מלכון בר נבג: (קיא) אהלות ובצוצריות. כ"ה בכל כ"י, ובכ"י ח' וחצוצריות, ובכ"י ו' הני' וכצוצריות, ובילקוט וצוצריות, ובמ"ס בדפוס פרמג

וחמסטרדם

למלך שכעס על בני המדינה, והלכו בני המדינה ופייסו את בן המלך שיפייס את המלך, הלך ופייס את אביו, כיון שנתפייס לבנו, הלכו בני המדינה לומר (קיב) הימנון למלך, אמר להם המלך, לי אתם אומרים הימנון, לכו ואמרו הימנון לבני, שאילולי הוא כבר הייתי מאבד את בני המדינה, כך אומות העולם אומרים להקב"ה הימנון, שנאמר כל העמים תקעו כף (תהלים מז ב), אמר להם הקב"ה לי אתם אומרים הימנון, לכו ואמרו לישראל, שאלמלא הם לא נתקיימה העולם אפילו שעה אחת, שנאמר הרנינו גוים עמו (דברים לב מג): דבר אחר כי יבער כמעט אפו. מדת בשר ודם כשהוא בכעס אינו ברצון, וכשהוא ברצון אינו בכעס, אבל הקב"ה כשהוא בכעס בתוך כעסו הוא מתרצה, שנאמר כי רגע באפו חיים ברצונו (תהלים ל ו), ואמר כי יבער כמעט אפו על אומות העולם, אשרי כל חוסי בו, אלו ישראל שהן חוסין בהקב"ה:

מזמור ג

[א] **מזמור** לדוד בברחו מפני אבשלום בנו. (א) זהו שאמר הכתוב שמחה לצדיק עשות משפט (משלי כא טו), שמחה לצדיקו של עולם כשהוא עושה את הדין, למה שהוא מתרומם בעולם, שנאמר ויגבה ה' צבאות במשפט (ישעיה ה טו): דבר אחר שמחה לצדיק עשות משפט, שמחה לצדיקו של עולם שנעשה מדת הדין בביתו והחריבו, שבן הוא אומר נורא אלהים ממקדשיך (תהלים סח לו), (ב) אמר ר' יוחנן מפה שעשו במקדש, השתא מה אם לביתו ולמקדשו לא נשא פנים, לאחרים על אחת כמה וכמה (ג) שהוא עתיד להפרע מאחרים: דבר אחר שמחה לצדיק עשות משפט. (ד) שמחה לצדיקים שעושה בהם משפט, שהוא מנקה אותם מעוונותיהם, תדע לך שהוא כן, שהרי דוד כיון שפנעה בו מדת הדין התחיל שמח ומזמר מזמור לדוד:

[ב] **דבר** אחר מזמור לדוד בברחו. (ה) זהו שאמר הכתוב לא ידע אנוש ערכה (איוב כח יג), אמר ר' אלעזר (ו) לא ניתנו פרשיותיה של תורה על הסדר, שאם ניתנו על הסדר, כל מי שהוא קורא בהם (ז) היה יכול להחיות מתים, ולעשות מופתים, לכך נתעלמה סדורה של תורה, והוא נגלוי לפני הקב"ה, שנאמר ומי כמוני יקרא ויגידה ויערכה לי (ישעיה מד ז), (ח) ר' יעקב בשם ר' אחא אמר למה נסמכה

הערות ותקונים

למסטרדמס תיקן סמפרס עפ"י הילקוט, ונמחת ל"ל וכלוריות, עיין מה שכתבתי בספיקתא כחודש טעריס פ"ב, ומשלה היא כתובה בפיוט וכ"ל בסטריות והוא כמו קסטריות פי' מחנה בל"י, ולהליות פי' חיילות, וכלונמוס לא תהיו סבורין שהוי לריך חיילות ומחנות ללמד את הכתבים, אך ניתן לחד לחני מבעיר בתוכם והכתבים עוד ליגם, ועיין מה שהאריך בסוד טעם ודעת ידידי הכב הגדול מהכת"י ד"ר קאסטם בערוך השלם ערך נסטרא וכערך כלונרס: (קיב) הימנון. בהתחי לעיל מזמור ג' לטעם פ"ם:

(א) זם"ס שמחה לצדיק. מובא בילקוט תהלים רמז תרכ"ל וחסר שלשון מדרש, וכן מובא בילקוט משלי רמז תתקנ"ט בשם שמחה לצדיק, וברשם בלשון "מדרש": (ב) ג"ר יוחנן ממה שעשו במקדש. בגמרא זבחים קט"ו ע"ב מובא בשמו כך: ג"ר יוחנן מאי דכתיב טורח תלמיד ממקדשך, אל תיקרי ממקדשך אלא ממקדשך, שהקב"ה הוא עשה דין במקודשין מתיירא ומתעלא ומתחלל, פירש"י תלמיד זו מדת הדין, מימי הוא טורח ע"י שהוא עושה דין במקודשין, ובחוזה כ"י במקום ג"ר יוחנן הגי' ג"ר יהודן: (ג) שהוא עתיד להפרע מאחריו. כ"ם גם בכ"י ו', וליתא בכ"י ב' ג' ד' ז', ובילקוט הגי' שעתיד ליפרע ממחריבו: (ד) שמחה לצדיקים שעושה בהם משפט. בחוזה כ"י ובנדפס הגי' ד"ל שמחה לצדיקו של עולם מה שמדת הדין עושה בהן בימי מנקה אותן, מעוותיהם: (ה) זם"ס לא ידע אנוש. מובא בילקוט תהלים רמז תרכ"ל: (ו) לא ניתנו פרשיותיה של תורה על הסדר. לורם ערכה מלשון ערוכה וסדר, ותרגום ויערוך ויסדר: (ז) היה יכול להחיות מתים. בכ"י ג' ובנדפס וסף "מיד היה יכול לברוא עולם": (ח) ר' יעקב בם"ר אחא. כ"ם בכ"י ו', אבל בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס ר' יעקב בר אחא, ובילקוט ר' יצחק בם"ר חייא, ל"ל ר' יעקב בם"ר אחא, וברש"י סגיר במדרש בלשון ר' יעקב

(ט) פרשת גוג ומגוג לפרשת אבשלום, לומר לך שקשה הבן הרע לאביו יותר ממלחמות גוג ומגוג, ר' יהושע בן לוי ביקש לישב על הספר הזה, יצאת בת קול ואמרה אל תפיחי את הישן, (י) ר' ישמעאל בקש לישב על הספר הזה לפני רבו, אמר כתיב סמוכים לעד לעולם עשוים באמת וישר (תהלים קיא ח):

[ג] **דבר** אחר מזמור לדוד. (יא) אימתי אמר דוד המזמור הזה, כשהיה עולה במעלה הזיתים עולה ובוכה (ש"ב טו ל), אם בוכה למה מזמר, ואם מזמר למה בוכה, אמר ר' אבא בר כהנא משל למה הדבר דומה, למלך שבעם על בנו וטרדו מפלטין שלו, ושלח המלך (יב) פדגוגו אחריו, הלך ומצאו בוכה ומזמר, אמר ליה פדגוגו למה אתה בוכה ומזמר, אמר ליה בוכה אני שהכעסתי את אבי, ומזמר אני שלא דנני להריגה, אלא (יג) לטרידה, ולא דיי שלא הרגני, אלא שטרדני אצל (יד) דוכסין ואיפרכסין. אמר ר' יודן כך אמר דוד, יעקב ברח, שנאמר ויברח יעקב שדה ארם (הושע יב יג), משה ברח, שנאמר ויברח משה מפני פרעה (שמות ב טו), (טו) אליהו ברח, (טז) שנאמר וילך בכח האכילה החיא ארבעים יום (מ"א יט ח), אף אני ברוח כמותן, התחיל ואמר זכרתי משפטיך מעולם ה' ואתנחם (תהלים קיט נב), זכרתי מדת הדין שבה נהגת את הראשונים ונהמתני, אימתי אמר דוד כן, ויאמר דוד (אל) [לכל] עבדיו אשר אתו בירושלים קומו ונברחה [וגו' (יז) והדיח עלינו את הרעה] (ש"ב טו יד), רב ור' יודן, רב אמר שלא ידין אותנו (יח) כעיר הנדחת, ר' יודן אמר התחיל בעל הכוס להדיח את כוסו ואינו זז עד שמרקו יפה, כך כשראה דוד שמרק הקב"ה עוונותיו, מיד התחיל לזמר מזמור לדוד, (יט) ואיתתי אמר דוד כן, וכל עבדיו עוברים על ידו וכל הכרתי וכל הפלתי (שם שם יח), (כ) [ר' איבו אמר] כרתי אלו (כא) כורתי בריתות, פלתי מופלאי שב"ד, ורבנן אמרי שהן אומרים דבר,

---

הערות ותקונים

בשם ר' לחא: (ט) פרשת גוג ומגוג לפרשת אבשלום. פרשת גוג ומגוג הוא מזמור למה רגשו, ופרשת אבשלום הוא מזמור לדוד בברחו מפני אבשלום בנו: (י) ר' ישמעאל. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י נ' ד' ז' ח' ובנדפס הני' ר' שמואל בר' יוסי, ובכ"י ג' חסר שורה שלמה, והרח"ס הגיה בלד המדרש "ר' ישמעאל בר' יוסי" במקום "ר' שמואל בר' יוסי", וכן ראיתי בילקוט הני' ר' ישמעאל בר' יוסי, ובילקוט שם טסף עוד ר' שמואל בר נחמני בקש ליסד ספר זה ילחש בת קול ואמרה לו אל תפיחי את הישן, וזה מיותר כי כבר מובא כן בשם ריב"ע: (יא) אימתי אמר דוד. התחלת שמחמר מובא בילקוט תהלים שם ובדפס בלדו "בדרש ק"כ" הכוונה כי שם נמצא המחמר בשלימות, לולם ים לתקן בדרש קנ"ח, וזה בילקוט שמואל רמז קנ"ח מובא כל המחמר בשם שו"ט: (יב) פדגוגו. פי' בל"י ובל"ר שומן המגדל התינוק: (יג) לטרידה. כל לשון גרוש מתורגם טרוד, וכן שלוח שעינו גרוש מתורגם בלשון טרוד, ובדניאל ולך טרדין (לעיל ד' כ"ג): (יד) דוכסין ואיפרכין. דוכוס פי' בל"ר dux שר בצה, ואיפרכוס בל"י ἔπαρχος שר העיר: (טו) אליהו ברח. זה הסר בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס, ונמצא גם בכ"י ו' ובילקוט שמואל שם: (טז) שנאמר וילך בכח המכילה. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בילקוט מובא הכתוב ויקם וילך אל נפשו (מ"א י"ט ג'), והיא ני' יותר נכונה: (יז) והדיח עלינו את הרעה. הוספתי, כי על זה תכוב סיפא דקרא, שלא ידין לומטו כעיר הנדחת, וכן נמצא את הכוס להדיח. וכוונת שלא ידין כעיר הנדחת דורש סיפא דקרא וכאן הפיל לפי הרב, ובעיר הנדחת כתיב הכא תכה את יושבי העיר ההיא לפי חרב (דברים י"ג ט"ז), ובסרל"ק ס"ב ס"ו י"ל הביא ז"ל: ובדרש שלא ידין לומטו כעיר הנדחת, ועוד לאמרו נמצא בעל הכוס להדיח את הכוס לינטו זז עד שימרקו, כלומר כיון שהתחיל הפורענות בבא, ירא לבי שלא יכלה ממנו עכ"ל, וכוון למדרש שלפנינו: (יח) כעיר הנדחת. דורש והדיח כמו עיר הנדחת: (יט) ואיתתי אמר דוד כן, וכל עבדיו שוברים על ידו. זה המחמר כוון רש"י בפי' לתהלים ג' ג': ומדרש הנדה על ברחה מבכיסו קיימת שהיו עבדיו והכרתי והפלתי שכן בסנהדרין מחזיקים מלוטתו עליהם כשאמר להם קומו ונברחה גו' מפני אבשלום (ש"ב י"ז), מה כתיב שם בבל אשר יבחר מלכי המלך הזה עבדיך, ובשבח מהניס (שם י"ז) ושובי בן נחש ומכיר בן עמיאל וברזלי הגלעדי ילחו לקראתו ובלכלוהו שם עכ"ל: (כ) ר' חיבו אמר. מבפתי, וכ"ה בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובילקוט שמואל בשם שו"ט ובנדפס, והסר גם בכ"י ו': (בא) כורתי בריתות. כ"ה בכ"י ב' ז' ח', אבל בכ"י נ' ד' ו' ובילקוט ובנדפס כורתי בריתות, ונגמרת בגלי ברכות ד' ע"ח, בסנהדרין ס"ז ע"ב, למה מקרלו בסנהדרין כרתי ופלתי, כרתי שכורתין את דבריהם, פלתי שמופלאין בדבריהן, וע"ש בתוס' בברכות

(כב) ואין מי יפליא אחריהן,ויאמרו [עבדי המלך אל המלך] (כג) כל אשר יבחר אדוני המלך הנה עבדיך (ס"ב שם טו), הדיין הזה בזמן (כד) שארכי שלו מקולקלת, אין עומדים לפניו (כה) בטכסיסי שלהן, אלא משונין ומטולטלין, הצריכין לעמוד דרך ימין, עומדים דרך שמאל, הצריכין לעמוד דרך שמאל, עומדין דרך ימין, (כו) וכיון שרואין שארכי שלו מתוקנת, עומדים בטכסיסי שלהן, התחיל אומר אילו היתה הארכי שלי מקולקלת, לא היה כל אחד עומד בטכסיסו, (כז) התחילו הן כמו כן והודו לו, ואימתי ויהי דוד בא עד הראש [וגו'] (כח) והנה [לקראתו] חושי הארכי (בא לקראתו) (שם שם לב), (כט) ר' יהודה ור' נחמיה ורבנן, חד אמר למה נקרא שמו חושי הארכי, שהיה (ל) מארכי דוד, (לא) וחד אמר שעל ידו נתבססה מלכות בית דוד, ועל ידו נתקנה מלכות בית דוד, (לב) וחד אמר על שם עירו נקרא, וכיון שראה דוד שנתבססה מלכותו, התחיל לומר מזמור, ואימתי היה כן, ויהי כבוא דוד מחנימה (ס"ב יז כז), (לג) זה דיסמוס, ושובי בן נחש (שם), (לד) זה חנון בן נחש, ולמה נקרא שמו שובי, רבי אומר שישב את יצרו לשעה, (לה) וחכמים אומרים שעשה תשובה ודאית, ומביר בן עמיאל מלא דבר וברזלי הגלעדי מרוגלים (שם שם), מיד התחילו מכבדין אותו, שנאמר משכב וספות וכלי יוצר (שם שם כח), משכב (לו) אלו פלוקמיא מצעות, (לז) ספות אלו חביות של יין, וכלי יוצר שבאין (לח) מבית רמתה, וחטים ושעורים

הערות ותקונים

ד"ס בניהו. ובתוס' סנהדרין ד"ס אחד: (כב) ואין מי יפליא אחריהן. פי' אין מי שיבדוק הדבר אחריהן, והוא מלשון פליא בחז"ל, עיין ערוך ערך פל ב' וע"ש תפתר אחריך מתרגמינן לך תפלי בתרך: (כג) כל אשר יבחר. כן הוא בכל כתבי יד ובילקוט ובנדפס, ובקרע כתיב ככל אשר יבחר: (כד) שארכי שלו מקולקלת. במלה יונית ἀρχεῖον מקום המשפט, וכן כתב המעריך ערך ארכי במדרש תהלים מזמור ג' ארכי שלו מקולקלת, פי' מקום המשפט, כמו ערכאות שלנו עכ"ל. ובילקוט שמואל שם שארכי שרוף שלו מקולקלת, במלה "שרוף" הוסיף אחד המגיהים והוצא פגימה: (כה) בטכסיסי. מלה יונית τάξις פי' סדר: (כו) וכיון שרואין שארכי שלו מתוקנת. בנדפס בטעות שבטכסיס שלו מתוקנת: (כז) התחילו הן כמו כן והודו לו. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס ליתא זה, והגי' שם שתחיל מזמר, ובאיזה כ"י וגם בילקוט התחיל אומר מזמור: (כח) והנה לקראתו חושי הארכי. כן תקנתי, ובטעות מובא ושנה חושי הארכי בא לקראתו, וגם בכ"י ו' מובא כן בטעות, ובכ"י האחרים מובא רק התחלת הכתוב ויהי דוד בא עד הראש: (כט) ר' יהודה ור' נחמיה. מובא בילקוט שמואל שם רמז קכ"ח: (ל) מארכי דוד. כ"ה בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס מערכי דוד, ופי' ארכי בג"י ממשלה: (לא) וחד אמר שעל ידו נתבססה מלכות בית דוד ועל ידו נתקנה מלכות בית דוד. מלת אחר פי' תיקון מלשון לך אחריך לנה למחוז (עזרא ד' י"ד), עיין ערוך המלה ערך אחר ג', והמלות "ועל ידו נתקנה מלכות בית דוד" כ"ה גם בכ"י ו' וחסר בכ"י האחרים וגם בנדפס, ומלת גם בילקוט רק בטעות וחד אמר שעל ידו נתקנה מלכות בית דוד, המלות "וחד אמר" ים למחוק, ולהוסיף שם "וחד אמר על שם עירו נקרא": (לב) וחד אמר על שם עירו נקרא. כ"ל נקרא הארכי שהיה שם עיר, ועיין ערך מלת חוריכו, וערוך המלה ערך חוריכות: (לג) זה דיסמוס. וכ"ה בכ"י ו', אבל בכ"י ג' ד' ז' זה דימוס, ובכ"י ב' זה המיס, ובכ"י ח' השמיט הסופר המלות האלה, ובילקוט זה דיסמים, ועפ"י בילקוט נתתקן כן בדפוס פרנא ומנטובה, ואין ספק שלפני בילקוט היה הגי' דיסמים ונשתבש ונעשית דיסמים, ובאשר העירני הרב החכם הגדול ס"ר יעקב ד"ר פירסט יש לגרוס דידמוס והיא מלה יונית δίδυμος ופי' כפלים, וגם מלת מחניס פי' שתי מחנות: (לד) זה חנון בן נחש. (ס"ב י' ג') וכן הגיה רס"י בס"ב י"ז כ"ז: (לה) וחכמים אומרים שעשה תשובה ודאית. ובנדפס בטעות שעשה תשובה וידוי, ל"ע ודאי, ומורנו בירושלמי ובמדרשים, וכן בטעות שם ורב אמר, ל"ע ורבנן אמרי: (לו) אלו פלוקמיא מצעות. בכ"י ו' אלו פלומקיא מצעות, וגם הרא"פ הגיה בגד המדרש פלומקיא מצעות, אולם בכ"י ג' ד' ז' ח', ובנדפס השמיטו המלה הזרה והניחו אלו כריס וכסתות, וברור כי המלה מצעות הוא לפרש המלה פלוקמיא, ובילקוט שמואל שם אלו פולסיקא אין ספק שהיתה הגי' פולמקיא במ"ס תמורת ס' והמלה מצעות ליתא בילקוט כי הוא הוספה חיצונית מלת המעתיק, ואולי הוא המלה שהניח הערוך בערך פלומס ממדרש שה"ש כמצה וכפלומה שפי' בל"ר pluma מצה מלאה בטנה עוף: (לז) ספות אלו חביות של יין. אולי דורש מלשון סף, שהוא כלי שתיה: (לח) מבית רמתה. בכ"י ג' ד' ז' ח' ובנדפס הכתיב מרמתה, ובכ"י ו' השמיט תמיד עם כ"י שלנו הגי' מבית רמתה, אולם כמו שהוא לפנינו בית רמתה היא הגי' הנכונה, והיא עיר שהשם נמקרא בית הרם, ומזה בירושלמי שביעית פ"ט ה"ב (דף ל"ח ע"ד) בית הריס בית רמתה,

(סם סם) כמשמעו, קלי (סם), זו (לט) שתיתא, פול ועדשים (סם), כמשמעו, (מ) קלי (סם), אלו קליות, דבש וחמאה וצאן (סם סם כט), כמשמעו, שפות בקר (סם), (מא) גבינים של חלב, ונקרא תורין, שלא היה הזבוב יכול לעמוד עליהן, אלא היה נופל מהן, הגישו לדוד ולעם אשר אתו לאכול (סם), כיון שראה דוד כן, התחיל לומר מאלו הייתי מתיירא והשלימו לי, בודאי אינו מהם, אלא הקב"ה השלימו לי, שנאמר ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלים אתו (משלי יו ז), התחיל לומר מזמור לדוד בברחו. (מב) וילך דוד ואנשיו בדרך (ש"ב יו יג), וכי באויר העולם היה להם לילך, ומהו בדרך, שהלכו בדרך ענוה, ושמעי הולך בצלע ההר (סם סם), שהזכיר (מג) מעשה הצלע, והוא שדוד אמר כי אני לצלע נכון (תהלים לח יח), (מד) אמר דוד לפני הקב"ה רבונו של עולם גלוי וידוע לפניך, שנכונה היתה לי בת שבע ששת ימי בראשית, אבל ניתנה לי למכאוב, שנאמר ומכאובי נגדי תמיד (סם), ודוד מזהיר ומצוה לשלמה בנו, ואמר והוא קללני קללה נמרצת (מ"ל ג ח), (מה) מהו נמרצת, נוטריקון, נ' נואף, מ' מואבי, ר' רוצח, צ' צורר, ת' תועבה, ואמר לו הנך ברעתך (ש"ב טו ח), מהו הנך ברעתך, אמר ר' אבא בר כהנא (מו) איסקופסי של בת שבע היתה מהלכת לפני דוד, וכתיב והנה באתי היום ראשון לכל בית יוסף (ש"ב יט כא): (מז) ר' שמואל בר נחמני עלה מבבל בשביל לשאול שלשה דברים, מצא את (מח) יונתן (מט) איש הבירה, א"ר ליה מה שבתוב חדלו (פרזות) [פרזון] בישראל חדלו (שופטים ה ז), אמר ליה יונתן העיירות הקטנות שחרבו בימי סיסרא, כיון שעמדה דבורה (נ) נעשו אימהות, הדא

הערות ותקונים

ובגמרא שבת כ"ו ע"א קורמיס אלו מלקטי תפרסמון משין גדי ועד רמתה. ועיין מה שהניא הרב הגדול מהרח"י ז"ל קחתוש בערוך השלם ערך בית רמתה, ובילקוט שמואל שם מחמת היחמת, ע"ל מבית רחמה: (לט) שתיתא. כ"ה בכ"י ל' ו' ז' (ובכ"י ב' ח' חסר), ובכ"י ג' שחיתא, וע"ל שתיתא, ובילקוט שמואל שם כתוב מן קלי ה' עד קלי ב', ובגדפס ר' אמר שחיתתא ע"ל שתיתא, ומשנות "ר' אמר" כן הוא בדפוס ראשון וחמ"ל בכל הדפוסים וזה מוסף מגמרא ע"ז ל"ח ע"ב ואיר רב תרי מיני שחיתתא שדר ברזילי הגלעדי לדוד, דכתיב מביא ושפות וכלי יוצר וגו', ומכוונה כי כתוב ב' פעמים קלי, ופירש"י שחיתת חבשיל מעשוי מקמח של קליות שייבשן בתנור, ועיין גם ברש"י שמואל שם, וכוון למאמרם מע"ז, ורליתי בהגהת הרמ"פ בשל המדרש במקום ר' אומר שחיתתא הניח זו שתיתא ומשנות ר' אומר שם מיותרים: (מ) קלי אלו קליות. נמשנע בגדפס, וכן נמשנע מלת "ונקרא": (מא) גבינים של חלב ונקרא תורין. וכ"ה גם בכ"י ו', אבל בכל שתי יד ובגדפס סגי' חלב תורין כי מלת "ונקרא" היא מיותרת וגם בת"י תרגום ונוכחין דחלב תורין, ובילקוט גבינים של חלב שהוא מנקרא, ובחזה לפוסים שהוא יונקרא, בכולם בשעות ול"ל שהוא נקרא תורין, כמו שהוא גם בכ"י שלפנינו בשו"ע: (מב) וילך דוד ואנשיו בדרך. מובא בילקוט שם: (מג) מעשה הצלע. בת שבע, וקורהה צלע על שם אחת מצלעותיו: (מד) אמר דוד לפני הקב"ה רבש"ע. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכל כתבי יד המחריס ובגדפס נתקצר המאמר וכך היתה שם זהו שאמר דוד לשלמה בנו והוא קללני קללה נמרצת טוטריקון נוסף מוהבי רבש טורר תועבה, והרמ"פ הניח בשל המדרש והוסיף השמטת כמו שלפנינו בכ"י שלנו ובכ"י ו', ובודאי היה כן גם בכ"י שלפנינו. ובילקוט שמואל שם נמשנ שם נמשנ מיזה שורות ומתחיל כך ברעתך, ויש לתקן שם כמו שהוא לפנינו. ונלעתי הוסיף המעתיק את המוסחא בכ"י שלפנינו עפ"י מאמרם בסנהדרין ק"ו ע"ל דרש רבא מאי דכתיב כי אני לשלו נכון ומכאובי נגדי תמיד רואים היתה את שבע לדוד מששת ימי בראשית ואילך ברחת עליו בשלח: (מה) מהו נמרצת טוטריקון. בגמרא שבת ק"ס ע"ל איתא רב יעקב אמר רבי חנין בר יצחק אמר רבי שמעון חסידא מאי דכתיב כי אני לשלו נכון ומכאובי נגדי תמיד רואים היתה את שבע לדוד הוא ע"כ. במקום רבש לפנינו במדרש, מובא בגמרא רוחח. ורליתי כי בכ"י ב' ד' ז' במקום רבש סגי' גם שם רוחח: (מו) איסקופסי. בכ"י ב' ג' ד' ז' ובגדפס ובילקוט איסקופי, ובכ"י ו' בפירוש שלח איסק ופסי וים להבדיל איסקופסי, ונרשם שם מאת הסופר "פי' עגילה" ואין ספק שע"ל פי' עגלה, והמלה יונית ומובא במוספי ערך אסקופי בשם מדרש תהלים וכתב בפי' בע"י σκέπτη עגלת בב טע"ל. והמלה שלפנינו איסקופסי ים לתקן איסקופסטי והיא המלה σκεπατάς ועיין מ"ש בפסיקתא ויהי ביום כלות הערה קמ"ל, ובפסקא בחדש השניי הערה כ"ו, ועיין בערוך השלם ערך אסקפי: (מז) ר' שמואל בר נחמני עלה מבבל. מובא בילקוט שמואל שם רמז קכ"ח גם בילקוט שפטים רמז מ"ט בשם שו"ע: (מח) יונתן איש הבירה. כ"ה בכל כתבי יד גם בילקוט שם, ובגדפס בטעות ר' יוחנן שר הבירה ול"ל יונתן: (מט) איש הבירה. ובחזה כ"י שר הבירה וכן בנחמיה ז' ב' שר הבירה, ועיין מה שהעיר הרב הגדול מוהר"ר ח"י ז"ל קחתוש בערך בירה: (נ) נעשו

כמה דאת אמר לבד מערי הפרזי הרבה מאד (דברים ג ה). שוב אמר ליה מאי דכתיב לה' אלהינו הרחמים והסליחות כי מרדנו בו (דניאל ט ט), לא היה לו לומר אלא כי שמרנו תורתו, אמר ליה יונתן יפה כתיב, בנוהג שבעולם פועל שהוא עושה עם בעל הבית באמונה, והוא נותן לו שכרו, מה טובה יש לו עליו, ואימתי מחזיק לו טובה, בשעה שאינו עושה עמו באמונה, ואינו מעכבו בשכרו כלל, לכך כתיב (כי) לה' אלהינו הרחמים והסליחות כי מרדנו בו. אמר ר' שמואל בר נחמני ראית מימיך שמורדין במלך, והוא מספיק להם מזונות, אמר ר' יונתן (נא) כתיב (יעשו עגל בחורב) (תהלים קו יט), [אף כי עשו להם עגל מסכה (נחמיה ט יח)], והמן יורד. (נב) אמר ר' שמעון בן יוחאי שלשה עשר עגלים עשו, אחד לכל שבט ושבט, ואחד דימוסין לכולם, (נג) שנאמר ויעשו נאצות גדולות (שם שם), (נד) [והיו בו מאה ועשרים וחמשה (נה) קנטרין של זהב, שכן מסכה בנימטריא, שנאמר עשו להם עגל מסכה וגו' (שם שם), ובו ביום היה המן יורד להם, הוי לך ה' הצדקה (דניאל ט ז), ואף על פי כן ומנך לא מנעת מפיהם (נחמיה ט כ)]. (נו) וכשבא ר' יהודה הלוי (אצל ר' יהודה) ב"ר שלום, אמר לו (נז) עד כאן דרש ר' ברכיה, אמר לו עד כאן היה המן יורד להן, והיו מקריבין ממנו לפני ע"ז, ולא היה פוסק, והוא שיחזקאל אמר ולחמי אשר נתתי לך סולת ושמן ודבש האכלתיך ונתתיהו לפניהם לריח ניחוח ויהי נאם ה' אלהים (יחזקאל טז יט), מהו ויהי, שהיו מקריבין אותה לעבודה זרה, ואף על פי כן היה המן יורד, הוי אומר יפה שבנביא עומד וצווח, לה' אלהינו הרחמים והסליחות כי מרדנו בו (דניאל ט ט):

(נח) ושוב שאלו מהו דכתיב והנה באתי היום ראשון לכל בית יוסף (בראשית נ כה), אמר ליה ר' יונתן מה הייתם אומרים לו בבבל, אמר לו כך אנו אומרים, כיון שבא שמעי אצל דוד, אמר ליה ומה יוסף הצדיק אחיו גמלוהו רעה, והוא גמלם טובה, כך אני גמלתיך רעה, גמול עמי טובה כיוסף, אמר ליה ר' יונתן יפה אתם אומרים, שמעו (נט) דבר גדול, מהו והנה באתי היום ראשון לכל בית יוסף, [כל ישראל נקראו על שם יוסף], שנאמר אולי יחנן ה' [אלהי צבאות] שארית יוסף (עמוס ה טו), אמר ליה שמעי לדוד כל ישראל גמלוך רעה, ואני יותר מכלם, וכל ישראל יושבין ומקוין מה חסד אתה עושה עמי, אם קבלת אותי, כל ישראל באין ומשלימין עמך, הוי אומר והנה באתי היום ראשון לכל בית יוסף, כיון שראה דוד כך, התחיל לומר מזמור לדוד:

[ד] ה' מה רבו צרי. כתיב ואת הכבשה ישלם ארבעתים (שמות כא לו), אמר ר' יהודה בר חנינא אמר ליה הקב"ה לדוד אתה ניאפת אחת, (ס) שש עשרה ניאפות

הערות ותקונים

אמהות. דריש סיפא דקרא שקמתי אם בישראל, וכן כתיב עיר ואם בישראל (ש"ב כ' י"ט): (נא) כתיב יעשו עגל בחורב והמן יורד. הנסתי שע"ל אף כי עשו להם עגל מסכה (נחמיה ט' י"ח) וכתיב שם ומנך לא מנעת מפיהם (שם שם כ'), ועיין שמ"ר פמ"ח אות ג' שהביאו שם המקרא מנחמיה ונס תרתם במאמר שלאחריו שהביא ויעשו נאצות גדולות, הוא נפסוק דנחמי' ט' י"ח: (נב) אמר רשב"י שלשה עשר עגלים כו' ואחד דימוסין לכולם. מאמר מקורו בירושלמי שקלים פ"י ריש ה"ב (דף כ"ח ע"ב) תני רשב"י י"ג עגלים עשו ישראל ואחד דימוסיא לכולן, ומה טעמא ויאמרו אלה אלהיך ישראל (שמות ל"ב ד') הרי לשנים עשר שבטים, זה אלהיך נחמיה ט' י"ח הרי דימוסיא לאחת לכולן, ואולי מזה ים להתקן במדרש וי"ר פ"ה אות נ' ס"ר מייבו י"ג דימוסיאות היה לכל שבט ושבט וס' לכולם, שע"ל י"ג עגלים היה לכל שבט ושבט ואחד לכולם, ופי' דימוסין δημόσιον הג כללי ופומבי (עפענטליכע פייערליכקייט), ופי' י"ג עגלים עשו, אחד לכל שבט ושבט, והג כללי היה לכולן, כמו שמבאר בעל ערוך השלם בערך דמס: (נג) שמאמר ויעשו נאצות גדולות. בירושלמי שם סביא שמאמר זה אלהיך, וכאן הביא סיפא דקרא נאצות גדולות, והוא בחל קרא: (נד) וכי' מה ומה ועשרים וחמשה קנטרין. הוספתי כמו שמצאתי בכ"י ג' ד' ז', וחסר גם בכ"י נ' וכ"י ו' ח' וכן חסר בנלפש: (נה) קנטרין ילוע (לעצטנער): (נו) וכשבא ר' יהודה הלוי בר שלום נל"ע. ומעלת "אצל ר' יהודה" שמצינו כי מיותרות הן, וליתא בכ"י ג' ד' ז' ח' ובנלפש, רק בכ"י ו' הוא כמו לפניו: (נז) עד כאן. בנלפש עד סירדן: (נח) ושוב שאלו. הוא השאלה השניות, ובילקוט שמואל שם רמז קנ"ח, השמים ג' שאלות והביא רק השניות, ובשופטים רמז מ"ח הביא את ג' הראשונים: (נט) דבר גדול. בחיוס כ"י ובנלפש שמעו דבר מופלא: (ס) שם עשרה ניאפות יבואו לך. נספרי ריש ואתחנן כל

יבואו לך, אתה רצחת אחת, שש עשרה נרצחות יבואו לך, ארבעתים ארבעה על ארבעה. אמר ר' יהושע אמר דוד לפני הקב"ה (סא) ה' מה רבו צרי, אלו היה אחר נוטל מלכותי צרה גדולה היתה לי, אילו בני נוטל מלכות של אחר צרה גדולה היתה לי, עכשיו בני נוטל מלכותי ה' מה רבו צרי, אילו אחר עינה את נשיי היתה לי צרה גדולה, עכשיו שבני עינה את נשיי ה' מה רבו צרי, אילו אחר הורג את בני צרה גדולה היתה לי, (סב) עכשיו בני הורג את בני, ה' מה רבו צרי: רבים קמים עלי. (סג) רבים בקומה, רבים בתורה. שובך (ש"ב י טז), (סד) למה נקרא שמו שובך, שהיה קומתו כשובך הזה. שופך (דה"ל יט טז), למה נקרא שמו שופך, שהיה שופך דמים, וכן גלית שכתיב בו שש אמות וזרת (ש"א יז ד), (סה) וכן שאול משכמו ומעלה גבוה מכל העם (ש"א ט ב), רבים בתורה, דואג ואחיתופל, דואג הוא היה אב בית דין, שנאמר אביר הרועים אשר לשאול (ש"א כא ח), אחיתופל שנאמר ועצת אחיתופל אשר יעץ בימים ההם כאשר ישאל איש בדבר האלהים (ש"ב טז כג), (סו) איש קרי ולא כתיב, שלא היה כאיש, אלא כמלאך, (סז) וכן דוד אומר כי לא אויב יחרפני ואשא וגו', ואתה אנוש כערכי אלופי ומיודעי, אשר יחדו נמתיק סוד (תהלים נה יג יד טו), הוי אומר ה' מה רבו צרי:

[ה] **רבים** אומרים לנפשי אין ישועתה לו באלהים סלה. (סח) ר' שמואל פתר קריא בדואג ואחיתופל, [רבים] (סט) שהיו רבים בתורה, [אומרים] ומה הן אומרים, אפשר (ע) אדם ששבה את הכבשה, והרג את הרועה, והפיל את ישראל, יש לו תקנה, אין ישועתה לו באלהים סלה:

[ו] **ואתה ה'**. (עא) [אמר דוד אתה הסכמת וכתבת בתורתך מות ינמת הנואף והנואפת (ויקרא כ י)]: מגן בעדי. (עב) שהגנת עלי בזכות אבותי, (עג) כבודי על ידי חושי הארכי, ומרים ראשי על ידי נתן הנביא, שאמר גם ה' העביר חטאתך (עד) (ולא) [לא] תמות (ש"ב יב יג): רבנן פתרי קרא באומות העולם, רבים אלו הם אומות העולם, שנאמר הוי המון עמים רבים (ישעיה יז יב). אומרים

הערות ותקונים

פורעניות שהיו באות על דוד היו מוכפלות, שנאמר ואת הכבשה ישלם ארבעתים, ר' חנניה לומר ארבעתים י"ן. וכמה חשבונם לא נתפרש: (סא) ה' מה רבו צרי. מובא בילקוט תהלים רמז תרכ"ד בשם המדרש, וכן מובא בקצרה במדרש שמואל פ"כ: (סב) עכשיו בני הורג בני. ר"ל לאבשלום הרג את אמנון במעשה לתמר, ובגדפם עכשיו בני הורג לותי: (סג) רבים בקומה רבים בתורה. זה כוון רש"י רבים קמים עלי, בני לדם נדולים בתורה, גדולים בחכמה, נדולים בעושר, נדולים בקומה, כגון שמוע וילידי הרפה, דואג ואחיתופל: (סד) למה נקרא שמו שובך. עיין סופה מ"ב ע"ב דרשה אחרת בזה: (סה) וכן שמוע משכמו ומעלה נבוה מכל העם. זה כשמע בגדפם: (סו) איש קרי ולא כתיב שלא היה כאיש אלא כמלאך, כי בקרא חסר מלת איש נפנים. בגמרא בבלי נדרים נ"ו ע"ב תוספ זה בין קריין ולא כתיבן, ובירושלמי סנהדרין פ"י ה"ב (דף כ"ט ע"ח) כאשר ישמע איש איש קרי ולא כתיב, לא יכלו הכתובים לקרותו איש, ובמדרש הנקרא קרי ולא כתיב, כאשר ישמע איש בדבר אלהים חיסרו הכתוב "איש" בפנים, כי בן לדם מחוסר מלהים וכ"ש ותחסרהו מעט מאלהים (תהלים ח' ו') ולא דברו יקום כדבר אלהים, לכך חיסרו הכתוב מפנים "איש" ותלה לו הכתוב מבחון אם זיכה מעשיו ועשה לפס שמים תהיה עמהו כדבר אלהים, ע"כ. וכן מובא במנחת שי: (סז) וכן דוד אומר ואתה אנוש כערכי. עיין להלן מזמור ל"ה ובמדרש במ"ר פי"ח ומובא בהערה שלי לפסיקתא אקליס הערה ד': (סח) ר' שמואל פתר קריא בדואג ואחיתופל. בשם בפסיקתא דרב כהנא פסקא אקליס (י' ע"נ) ותנחומא הנדפס תשנ"ו אות ד', ובתנחומא שלנו תשנ"ו אות נ' וע"ש הערה כ"ה, ושם הגי' ר' שמואל בר נחמי, ומובא בילקוט רמז תרכ"ד בשם מדרש שו"ט: (סט) שהיו רבים בתורה. עיין סנהדרין ק"ו ע"ב ובפסיקתא שם הערה ד': (ע) לדם שבבה את הכבשה. הוא עפ"י משל נתן הנביא על מעשה דבת שבע והריגת אוריה (ש"ב י"ב), ועיין יומא ס"ו ע"ב, ובתוס' שם ד"ה מהו: (עא) אמר דוד. הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ד' ז', ובפסיקתא דר"כ ובתנחומא, וכן מובא בילקוט שם בשם שו"ט, וחסר גם בכ"י נ' ו' ח', ובנדפס: (עב) שהגנת עלי בזכות אבותי. בנדפס ים נמחוק המלות "כל תלו": (עג) כבודי על ידי חושי הארכי, ומרים ראשי ע"י נתן הנביא. כ"ה בכל כ"י וגם בנדפס, אבל בילקוט בשם שו"ט ובפסיקתא ובתנחומא הגי' כבודי שהחזרת עלי מלכותי, ומרים ראשי תחת שסייתי חייב לך הרמת ראש תחת לי תלוי לראש, על ידי נתן הנביא, שאמר לי גם ה' העביר חטאתך לא תמות, ועיין בפסיקתא הערה ס': (עד) ולא.

לנפשי, אומות העולם אומרים לישראל, אומה ששמעה אנכי ולא יהיה לך (שמות כ ג), ולבסוף ארבעים יום אמרו אלה אלהיך ישראל (שם לב ח), יש להן תשועה, אין ישועתה לו באלהים סלה, ואתה ה' הסבטת עמהם, וכתבת בתורה זובח לאלהים יחרם ונו' (שמות כב יט): מגן בעדי. (עה) אילולי שהזהרתני מגינהון דאבהתיי, שהגנת עלינו בזכות אבותינו אברהם יצחק ויעקב, כבודי שהשרית שבינתך בינינו, שנאמר ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם (שמות כה ח). מרים ראשי, (עו) תחת שהיינו מחוייבים הרמת ראש. נתת לנו תלוי ראש, שנאמר כי תשא את ראש בני ישראל (שמות ל יב):

[ז] קולי אל ה' אקרא ויענני מהר קדשו סלה. אמר ר' ברכיה בשעה שהיה בנוי היתה עונה תפלתם, (עז) ומנין שאף עכשיו שהוא הר, תלמוד לומר מהר קדשו סלה: אני שכבתי ואישנה. (עח) אמר דוד אני שכבתי מן הנבואה, ואישנה מרוח הקדש, הקיצותי על ידי חושי הארכי, כי ה' יסמכני על ידי נתן הנביא: (עט) דבר אחר אני שכבתי ואישנה. אמרה כנסת ישראל אני שכבתי מן הנבואה, ואישנה מרוח הקדש, הקיצותי על ידי אליהו, שנאמר הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא (מלאכי ג כג), כי ה' יסמכני, על ידי מלך המשיח: לא אירא מרבבות עם. לכשיבואו לעשות עמי מלחמה, והוא שאמר משה כי תאמר בלבבך רבים הגוים (דברים ז יז), ומה כתיב בתריה, לא תירא מהם (שם שם יח): קומה ה' הושיעני אלהי. (פ) ר' פנחס בשם ר' הושעיא אמר חמש קיטות ניבא דוד להקב"ה בספר תהלים, (פא) ארבעה כנגד ארבע מלכיות, ואחד כנגד מלחמות גוג ומגוג: כי הכית את כל אויבי לחי. (פב) ר' לוי אמר זו מכת הפה, שנאמר ויצו אל ביתו ויחנק (מ"ב יז כג), ר' אביה אומר את כל הנבורים שהיו כשמשון, דכתיב וימצא לחי חמור טריה (שופטים טו טו): שני רשעים שברת. אם עשית כן, אותה שעה לה' הישועה על עמך ברכתך סלה:

הערות ותקונים

כ"ה נכל כ"י ובילקוט ונקרא כתיב לא נלי וי"ו: (עה) אילולי שהזהרתני מגינהון לאבהתיי. כ"ה נס נכ"י ו', אבל נכ"י המחריס אילולי לאהרת לי, ונספיקתא ובילקוט ובתנחומא מגן בעדי שהגנת עלינו בזכות אבותינו, ובתנחומא שלט בנו' מגן בעדי שהגנת עלינו בזכות אבותינו וזכרת לנו זכות של אברהם שאמרת לו אנכי מגן לך (בראשית ט"ו א'), עד שלא עשיתי אותו מעשה לא השרית שכינתך בקרבנו, אבל משעשיתי אותו מעשה, אמרת ועשו לי מקדש (שמות כ"ה ח'): (עו) תחת שהיינו מחוייבים הרמת ראש נתת לנו תלוי ראש. עיין מה שכתבתי בספיקתא בערב ע', אבל נכון הוא כמו שהוא לפנינו, כי הרמת ראש הוא נרעה ותלוי ראש הוא הנהפה לטובה, ובכ"י ו' נו' תחת שהיו מחוייבים מיתה הרימות ראשינו, ונתת לנו תלוי ראש: (עז) ומנין שאף עכשיו שהוא הר. ר"ל שהוא הרב, עיין ב"ר פנ"ו לות י': (עח) אמר דוד אני שכבתי. מוכח בילקוט רמז תרכ"ד וחסר הציון: (עט) ד"א אני שכבתי אמרה כ"י עד ע"י מלך המשיח. כן הוא נכל כתבי יד ונס בילקוט תהלים שם רמז תרכ"ד ומשם נהפשם נס בדפוס רמשון ומח"כ נכל הדפוסים, והרא"ם הוסיף נלד המדרש שהוספה הסיה: (פ) ר' פנחס בשם ר' הושעי' אמר חמש קיומות ניבא דוד להקב"ה בספר תהלים. כ"ה נס נכ"י ו', אבל נכ"י המחריס נס בנדפס ובילקוט רמז תרכ"ה (וחסר הציון כי מן המאמר ר' פנחס בשם ר' הושעי' הוא מנו"ע) חמשה פעמים מקים לוד להקב"ה בספר רמשון שבתהלים, ובזוהר כ"י בטעות "מקלם" במקום "מקים", ומנין קמת בהריכות במזמור י"ו בפ' קומה ה', והמאמר שם ממזמור י"ז נמנין נס בספיקתא רבתי פסקא ל"ו. ובמדרש כ"ל ריש פמ"ה נמנין בשם ר' פנחס שאמר חמשה פעמים לוד מקים להקב"ה בספר [רמשון] שבתהלים, וסופר ומונה קומה ה' הושיעני אלהי (תהלים נ' ח'), קומה ה' נאפך (שם ז' ז'), קומה ה' אל ישוז אנוש (שם ט' כ'), קומה ה' אל נשא ידך (שם י' י"ב), קומה ה' קדמה פניו (שם י"ז י"ג), ואולי נ"ל ר' פנחס בשם ר' רמונן, כמו שהוא בב"ר, ונס ברבתי הנו' ר' פנחס הכהן בשם ר' הושעיא: (פא) ארבעה כנגד ארבע מלכיות. עיין לעיל מזמור י"ז ובספיקתא רבתי שם: (פב) ר' לוי אמר זו מכת הפה שנא', ויצו אל ביתו ויחנק. זה הציע רש"י בפ' לתהלים שם בשם מדרש אגדה, וכוון להמדרש שלפנינו, והכוונה זו מכת הפה, חולי המכרה, עיין ערוך ערך מסכרה שכתב בפי' מין חולי הגרון המחנק או עיקרה לשון יוני ופי' עפום טולד בושם ונפה, ובהדיא נרסינן בשם' שבת מכה זו מתחלת בבני משים ונומרס בפה שב"ל. ומזה הציע רשיי מן הכתוב ויחנק שמחיתופל מת בחניקה:

מזמור ד

[א] **למנצח** בנגינות מזמור לדוד, בקראי עננני אלהי צדקי. ר' יהודה אומר כל מה שאמר דוד כנגדו וכנגד כל ישראל אמר, אלהי צדקי עליך לצדקני שאני משבט יהודה, ולך ראוי לשמוע לקול תפלתי, שנאמר שמע ה' קול יהודה (דברים ג ז), רבנן אמרו אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה בקראי עננני אלהי צדקי, עליך לצדקני, אם אין בי זכות עשה עמנו צדקה, אמר ר' יהושע בן לוי לפי שדוד אמר קולי אל ה' אקרא (תהלים ג ה), אין לי אלא בשעה שהוא בנוי, כשהוא חרב מנין, תלמוד לומר בקראי עננני, כל זמן שאקרא:

[ב] **דבר** אחר בקראי עננני. (א) אמר ר' יוחנן (ב) שלשה דברים היה דוד מצטער עליהם, והרחיב הקב"ה דעתו בהן, ואלו הן, בית המקדש, ומעשה בת שבע, ועסק מלכות שלמה. בית המקדש מנין, שכן כתיב זכור ה' לדוד את כל ענותו, אם אתן שנת לעיני וגו' עד אמצא מקום (תהלים קלב ג־ה), והרחיב לו הקב"ה ומצא, שנאמר ויאמר דוד זה [הוא] בית [ה'] האלהים (דה"א כב א), ואחת מעשה בת שבע, לפי שישראל היו מליזין עליו, ואמרו אי אפשר ששבה את הכבשה, והרג את הרועה, והפיל ישראל בחרב, יש לו תשועה עולמית, והרחיב לו הקב"ה, ואמר לו גם ה' העביר חטאתך (ולא)[לא] תמות (ש"ב יב יג). שלישית ישראל אמרו מה דוד סבר שתשתל מלכותו על בנה של בת שבע, והרחיב לו הקב"ה, ואמר לו הנה בן נולד לך [וגו' כי] (ו)שלמה יהיה שמו (דה"א כב ט), אמר ר' יהודה הלוי וכי שאר כל הבנים אינם נולדים, ומהו נולד לך, (ג) לרפואתך מן חטא שלך, ע"י נתן הנביא, שנאמר וישלח ביד נתן הנביא ויקרא את שמו ידידיה (ש"ב יב כה):

[ג] **דבר** אחר בקראי עננני. (ד) זהו שאמר הכתוב כי מי גוי גדול (דברים ד ז), ר' יודן בשם ר' יצחק אמר בה (ה) ארבע שיטין, בשר ודם יש לו פטרון, אמרו לו נתפש בן ביתך, אמר להם אני מתקיים עליו, אמרו לו הרי הוא יוצא לידון, אמר להם אני מתקיים עליו, אמרו לו הרי הוא (ו) יוצא ליהרג, והיכן הוא והיכן (ז) פטרונו, אבל הקב"ה הציל את משה מחרבו של פרעה, שנאמר ויצילני מחרב פרעה (שמות יח ד), (ח) [אמר ר' ינאי] וכתיב ויברח משה מפני פרעה (שם ב טו), וכי אפשר לאדם לברוח מפני המלכות, אלא בשעה שתפש פרעה את משה, חייבו להתיז את ראשו, (ט) וקהה החרב מעל צווארו ונשתברה, שנאמר צווארך כמגדל השן (שה"ש ז ה), זה צווארו של משה, (י) [רבי אביתר אמר ולא עוד אלא שנתז החרב מעל צווארו של משה] ונפלה על צווארו של (יא) קסטינר והרגתו, לכך נאמר ויצילני מחרב פרעה (שמות יח ד), לי הציל ולקסטינר לא הציל, ר' ברכיה קרי עליה (יב) כופר

הערות ותקונים

(א) ע"ר יוחנן. מובא בילקוט ס"ב רמז קמ"ח בשם שו"ט, וכן בילקוט תהלים רמז תרכ"ז וחסר הליון:

(ב) בשם לבריס. עיין בירושלמי תענית פ"ג ה"י (דף ס"ה ע"ד) ע"ר מבהו כתיב בקראי עננני אלהי צדקי נגר הרחבת לי, אמר דוד לפני הקב"ה רבון העולמים כל צרה שהייתי נכנס לה לתה היית מרחיבה לי, ע"ש: (ג) לרפואתך מן חטא שלך. כי ע"י זה ידעו הכל כי לא חטא בבת שבע: (ד) זה"ב כי מי גוי גדול ר' יודן בש"ר יצחק. כשכה בירושלמי ברכות פ"ט ה"ה (דף י"ג ע"ח), ומובא בילקוט מלכים רמז רכ"ב בשם הש"ט: (ה) ארבע שיטין. פי' לופטים: (ו) יוצא ליהרג. בירושלמי יוצא ליתלות: (ז) פטרונו. פי' בשם הש"ט: (ח) מגין בעד מדם (טוטלהערר): (ט) ע"ר יגאי. מובא גם במדרש שמ"ר פ"א לות ל"ו ושם הסר מאמר שלם, החל בדברי ר' יגאי וסיים בדברי בר קפרא שהבאתי להלן בהערה י"ד, ויש לתקן שם שפ"י מדרש שפניהו, ושובא ג"כ בירושלמי ברכות שם, ומובא לעיל במדרש דברים רבה פ"ב לות כ"ט ע"ש, ועיין חזית פ"ז פ' עותך כמגדל השן: (י) וקסה החרב. ותקע כף ירך יעקב (בראשית לב כו), ובירושלמי שם קסת החרב: (י) ר' אביתר. הוספתי כמו שהוא בב"י ג' ל' ז', ובירושלמי שם ובנדפס ובדב"ר שם, וחסר גם בב"י ו' והשמים המעתיק מן שלם מסה על שלם מסה, ובב"י ח' הסרים חיזה שורות: (יא) קסטינר. מלה רומית quaestionarius דיין החוקר ומוסר ביסורים את המחוייבים, עיין ערוך ערך קסטינר, ובירושלמי שם בטעות קוסנתיר ע"ע קוסתינר, ובחיזה כ"י ובדפוס קלנטש' בטעות קוסתיר, ע"ע קוסתינר, ומובא לגמן בדב"ר פ"ב לות כ"ט, וחזית פ' עותך כמגדל השן: (יב) כופר לשדיק חיים רמב. כן מובא גם בב"י ו',

לצדיק (איש) רשע (משלי כא יח), ר' אבין קרי עליה צדיק מצרה נחלץ ויבא רשע תחתיו (משלי יא ח), אמר ר' יהושע בן לוי בשעה שברח משה מפני פרעה, נעשו כל (יג) האוכלסין של פרעה מהם אלמים, מהם סומין, מהם חגרים, מהם חרשין, סומין אומרים לאלמים היכן ברח משה, ולא היו יכולין לדבר, חיגרין לחרשין ולא שומעין, חרשין לסומים ולא רואים, והוא שהקב"ה אמר למשה מי שם פה לאדם או מי ישום אלם או חרש [וגו'] או עור הלא אנכי ה' (שמות ד יא). (יד) [אמר ר' אושעיא תפשו למשה והעלוהו לבמה וכפתוהו והניחו הסייף על צווארו, באותה שעה ירד מלאך ונדמה להם בדמותו של משה, תפשו את המלאך והניחו את משה, ועשאן המקום כתים כתים, אלמים אלמים, חרשים חרשים, סומין סומין, והיו אומרין להם היכן משה ולא היו מדברים, ולחרשים ולא היו שומעין, ולסומין ולא היו רואין, הדא הוא דכתיב כי אלהי אבי בעזרי ויצילני מחרב פרעה (שמות יח ד), וכתיב מי שם פה לאדם (שם ד יא)]: תמן קמית לך, והכא לית את קאים, לכך נאמר (מי) כה' אלהינו בכל קראנו אליו (דברים ד ז): ר' יודן [בשם ר' יצחק] אמר [שיטה אחרת], בשר ודם יש לו פטרון, אמרו לו בן ביתך נתפס, אמר להם אני מתקיים עליו, אמרו לו הרי הוא יוצא לידון, אמר להם הרי אני מתקיים עליו, אמרו לו הרי הוא מושלך לים, היכן הוא והיכן פטרונו, אבל הקב"ה אינו כן, הציל את יונה ממעי הדנה, שנאמר ויקא את יונה (על) [אל] היבשה (יונה ב יא). ר' יודן [בשם ר' יצחק] אמר בה שיטה אחרי, בשר ודם יש לו פטרון, אמרו לו בן ביתך נתפס, אמר אני מתקיים עליו, אמרו לו [הוא יוצא לידון, אמר להן הריני מתקיים עליו, אמרו לו] הרי הוא מושלך לאש, היכן הוא והיכן פטרונו, אבל הקב"ה אינו כן, הציל לחנניה מישאל ועזריה מתוך כבשן האש, שנאמר (ושלח מלאכא) [די שלח מלאכה], ושזיב לעבדוהי (דניאל ג כח): (טו) ר' יודן בשם ר' יצחק אמר בה שיטה אחרי, בשר ודם יש לו פטרון, אמרו לו בן ביתך נתפס, אמר להן אני מתקיים עליו, אמרו לו הרי הוא מושלך לחיות רעות, היכן הוא היכן פטרונו, אבל הקב"ה הציל את דניאל מגוב האריות, [הדא הוא דכתיב אלהי שלח מלאכיה וסגר פום אריותא וגו' (דניאל ו כג)]: (טז) ר' יודן לגרמיה אמר בשר ודם יש לו פטרון, אם הגיע לו עת צרה, אינו נבנם אליו פתאום, (יז) [אלא בא ועומד על פתח פטרונו, וקורא לעבדו או לבן ביתו, והן אומרים לו פלוני עומד על הפתח], אבל הקב"ה אינו כן, הגיע לאדם עת צרה, לא יהי קורא לא למיכאל ולא לגבריאל, אלא קורא אותי ואני עונה, הדא הוא דכתיב כל אשר יקרא בשם ה' ימלט (יואל ג ה): (יח) אמר ר' אלכסנדרי עובדא הוה בחד (יט) ארכון, (כ) [דהוה

הערות ותקונים

מבל נכל כ"י המחרים וכירושלמי ובנדפס מובא לגמרי כופר לנדיק רמב: (יג) האוכלסין. ὄχλος פי' המון עם גל"י, ובמדרש דב"ר סם מסכיני פרעה, ל"ע מכליסי פרעה, וכן במדרש חזית סם מיסקולין של פרעה ל"ע מוכלוסין, ובשמ"ר סם פ"ח מות ל"ח נעשה כל הסנקליטין, פי' ניוני בית דין: (יד) ג"ר מומטי'. הוספתי כמו שמצינו בכ"י ב' ד' ז' וחסר בכ"י נ' ו' ח' ובנדפס, וליתא נס בירושלמי, רק בירושלמי סם לפני המלאך מר' יהושע בן לוי ממלא מלאך בשם בר קפרא: "מלאך ירד ונדמה להן כדמות משה ותפשו את המלאך ונרח משה" ומחר זה מתחיל אמר ריב"ל בשעה שברח משה כמו שהוא לפנינו: (טו) ר' יודן בשם"ר יצחק אמר בה שיטה אחרי. (הוא המאמר הקנייני מר' יודן) והמאמר הזה שיטה ג' ושיטה ד' חסר בנדפס וחסר נס בדפוס רמצון ודפוס ווינציא ותח"כ בכל הדפוסים: (טז) ר' יודן לגרמיה אמר. הוא נמצא ג"כ בירושלמי סם ושם הגי' ר' יודן אמר מפניה דידיה: (יז) אלא בא ועומד על פתח. הוספתי כמו שהוא בכל כתבי יד גס בנדפס, ובירושלמי סם הגי' כך: אלא בא ועמד לו על פתחו של פטרונו וקורא לעבדו או לבן ביתו והוא אומר אים פלוני שומד על פתח חצרך שמע מכניסו שמא מכיחו, פי' עדיין ספק אם מכניסו לפניו אם מניחו מבחוץ: (יח) ג"ר אלכסנדרי. נמצא בירושלמי סם ולפני זה נמצא בירושלמי סם מאמר אחר אמר ר' פנחס עובדא הוה בהדא עיר בהדא טיבריה כו', ואח"כ מתחיל סם ג"ר אלכסנדרי המאמד שלפנינו והמסדר מסו"ע המאמרו. והמאמר מירושלמי הביא הילקוט ביואל רמז תקל"ז, וגורס שובדא הוה בחד גברא במקום "ברב" שלפנינו: (יט) ארכון. המלה יונית ἄρχων פי' סר (הערטער): (כ) דהוה שמיה אלכסנדרום. כן הוספתי כמו שהוא בירושלמי, וחסר בכל כ"י, והכוונה המובא סיה שמו אלכסנדרום והיה שומד לדין חד ניסמים ומחלו על שמו, והסיב כי שמו אלכסנדרום, פנה אותו, פעור אותו, ובירושלמי סם אמר ניס אלכסנדרום פנה אלכסנדריאה ל"ל פנה אלכסנדרום, כמו שהוא לפנינו, ובילקוט יואל סם סיה

שמיה אלכסנדרוס], דהוה דיין חד ליסטים, אמר ליה מה שמך, אמר ליה אלכסנדרוס, אמר פנה לאלכסנדרוס, ומה אם מי ששמו כשמו של בשר ודם הוא ניצול, מי ששמו כשמו של הקב"ה על אחת כמה וכמה, (כא) ישראל ישרי אל: ר' פנחס אמר בה תרתי, [חדא] בשם ר' זעירא, וחדא בשם ר' תנחום (כב) [בר חנילאי, בשם ר' זעירא אמר], בשר ודם יש לו פטרון, אם מטריח עליו ביותר, אמר ליה אשבח פלוני דהוא מטרחנא, אבל הקב"ה [אינו כן, אלא] כל מה שהוא מטריח עליו הוא מקבל, הדא הוא דכתיב השלך על ה' יהבך והוא יכלכלך (תהלים נה כג), [בשם ר' תנחום בר חנילאי אמר] בשר ודם יש לו פטרון, ובאין השונאין ותופסין אותו (כג) על פתח פטרונו, עד שהוא צוח ליה, ועד שהוא נפיק לוותיה, (כד) עברה ליה חרבא על צואריה וחרגו, אבל הקב"ה הציל את יהושפט מחרב [ארם], שנאמר ויזעק יהושפט וה' עזרו (כה) (ויסיתם אלהים מעליו) [ויסותם אלהים ממנו] (דה"ב יח לא), מלמד שלא היה חסר אלא חיתוך הראש. (כו) אמר ר' שמעון (בשם ר' זירא) אדם אם יש לו קרוב עשיר הוא מודה בו, ואם הוא עני (כז) אינו מודה בו, אבל הקב"ה אינו כן, ישראל (כח) אם הם חם ושלום במדרגה התחתונה, הוא קורא אותם אחים ורעים, שנאמר למען אחי ורעי אדברה נא שלום בך (תהלים קכב ח), (כט) וכתיב לבני ישראל עם קרובו (שם קמח יד), ולא עוד אלא שאני קרובו של ישראל, כי טי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו כה' אלהינו (דברים ד ז). (ל) אמר ר' זעירא אדם יש לו אוהב, כל זמן שהוא מבקש ממנו צרכיו ושאילותיו הוא שונאו ומרחיקו, אבל הקב"ה אינו כן, כל זמן שאדם מבקש צרכיו ושאילותיו הוא מחבבו ביותר, שנאמר קרא אלי ואענך ואגידה לך (ירמיה לג ג). אמר ר' זעירא אדם יש לו בן בית, פעם ראשונה הוא מושיבו על המטה, כשהוא נכנס שניה אצלו מושיבו על הבמא, שלישית על הספסל, (לא) רביעית אמר לו כמה דוחק זה עלי ומטריחני, אבל הקב"ה אינו כן, כל מה שישראל דוחקין ובאים למקום תפלתו, שמחה הוא לפניו, לכך נאמר כה'

הערות ותקונים

„דלת ליטרו אלכסנדרי נקה", ונדעתי ג"כ אלכסנדרי המלה „אלכסנדרי" הוא כמתרגם מסורס של אחריס וג"ל אמר רבי עובדא הוא בחד מרכון, כי פה מסופר שסבר והגזלן היה שם שניסס אלכסנדרוס ובעביר זה פטרו וגיגל, אבל שם הדורם שמו אלכסנדרי בודאי הוא בטעות: (כא) ישרי אל. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכל כ"י האחרים, גם בירושלמי ליתא, ובירושלמי שם סיים הס"ד כל אשר יקרא בשם ס' ימלט: (כב) „בר חנילאי בשם ר' זעירא אמר". זה הוספתי כמו שהוא בירושלמי, וחסר בכל כ"י גם בנדפס: (בג) על פתח פטרונו. בירושלמי על פתח חניתו של פטרונו, ובכ"י נ' ד' ובנדפס ותפשוהו על פתח ביתו: (בד) עברה ליה חרבא על גופתו וקטליה. בירושלמי עברת חרבא על קלניה וקטלת יהיה, פי' קדליה ערפו: (בה) ויסירם אלהים מעליו. כ"ה גם בכ"י ח', ובכ"י ו' ויסיתם אלהים מעליו, ובכ"י ג' ובנדפס ויניעיה ויסירם אלהים ממנו, ותקנתי ויסיתם אלהים ממנו כמו שהוא בקרא, ומוצא לנכון בירושלמי ובדפוס קאמטר ונסתר כ"י: (כו) ג"ר שמעון בם"ר זירא. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכל כ"י האחרים המלות „בם"ר זירא" ליתא, וכן ליתא בנדפס ובירושלמי שם, ובירושלמי הני „ר' שמעון בן לקיש". ובירושלמי שם ממנה לפני סמוכר הזה מאמר אחר, ר' זעירא בריה דרבי אבהו הי', וזה לא הביא סמסדר מסו"ס: (כו) אינו מודה בו. בירושלמי הני' אם היה עשיר הוא מודה בו ואם היה עני כופר בו, ועיין לעיל רבה פ"ב אות ע"ו ד"ה אבל לו אלהים קרובים אלו אדם אם יהא לו קרוב עשיר הי': (כה) אם שם ח"ו במדרגה התחתונה. בירושלמי שם אלא אפילו ישראל נתונין בצרה התחתונה, וכאבר הוא לפניו כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכל כ"י האחרים ובנדפס הני' כשישראל בצרה אומרים אותם אחים ורעים, ים לתקן אפילו כשישראל בצרה: (כט) וכתיב לבני ישראל עם קרובו עד כה' אלהינו. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בירושלמי ובכל כ"י, וכן הסר בנדפס גם בדפוסים הראשונים, ושם נמצא רק „וכתיב לבני ישראל עם קרובו" וכן הוא בכ"י נ': (ל) ג"ר זעירא אדם יש לו אוהב. כ"ה גם בכ"י ו', וחסר בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ושם מובא רק מאמר שני מר' זעירא, וזה המאמר הראשון ליתא, וכן ליתא בנדפס, גם בדפוס רמזון חסר, ובירושלמי לא נמצא המאמר הראשון ולא מאמר השני בשמו, והמאמר השני מר' זעירא מובא בראב"ס על התורה סוף ואתחנן בתוספת השובא שם: (לא) רביעית אמר לו כמה דוחק זה עלי ומטריחני. בנדפס גם בדפוס רמזון רביעית הוא אומר כמה שפעל דוחק עלי פלוני ומטריחני, ל"ל רביעית הוא אומר כמה פלוני דוחק עלי ומטריחני, וכן

אלהינו בכל קראנו אליו (דברים ד ז). (לב) אמר ר' פנחס (לג) בשם ר' יהודה ע"ז (לד) נראית קרובה והיא רחוקה, שנאמר ישאוהו על כתף יסבלוהו ויניחוהו תחתיו וגו' (ישעיה מו ז), (לה) סוף דבר עמו בבית, אף יצעק אליו ולא יענה (שם), אבל הקב"ה אינו כן, נראה רחוק והוא קרוב ממנו, (לו) דאמר ר' לוי מן הארץ עד הרקיע מהלך חמש מאות שנה, ועביו של רקיע חמש מאות שנה, מרקיע לרקיע חמש מאות שנה, וכן לכל רקיע ורקיע, למעלה מן הרקיע טלפי החיות, (לז) [שנאמר וחוג שמים יתהלך (איוב כב יד), ואומר בחוקו חוג על פני תהום (משלי ח כז), ואומר היושב על חוג הארץ (ישעיה מ כב), חוג חוג חוג לגזירה שוה], (לח) אמר ר' חלבו בשם ר' אבא אף טלפי החיות [מהלך חמש מאות וט"ו שנה מנין ישר"ה, שוקי החיות] כנגד כולן, גבי החיות כנגד כולן, פני החיות כנגד כולן, קרני החיות כנגד כולן, כסא הכבוד כנגד כולן, ועל כסא הכבוד הזה ולמעלה מכולן מלך (חי עולמים) [רם ונשא] שוכן עד וקדוש שמו (ישעיה נז טו), ואעפ"י שהוא רם ונשא, שרוי את דכא ושפל רוח (שם), ואדם נכנס לבית הכנסת ועומד ומלחש שם תפלתו, והקב"ה מאזין, הדא הוא דכתיב כה' אלהינו בכל קראנו אליו (דברים ד ז). (לט) ר' חנינא שאל את ר' שמואל מאי דכתיב סכותה בענן לך מעבור תפלה (מיכה ג מד), אמר ליה שערי תפלה פעמים פתוחים פעמים נעולים, (מ) אבל שערי רחמים אינן ננעלין לעולם, שנאמר כה' אלהינו בכל קראנו אליו (דברים ד ז):

[ד] (מא) **אבר** ר' הושעיא איזה אומה (מב) שמסבים אלהים עמה כאומה זו, כיצד בשעה שהזקנים יושבים לעבר שנה, הקב"ה מסבים על ידם, ועליהם אמר דוד אקרא לאלהים עליון לאל גומר עלי (תהלים נז ג). יתברך שמו של הקב"ה (מג) שהוא משלים וגומר עם ישראל מה שהם עושין, בנוהג שבעולם מלך בשר ודם גוזר גזירה ומבקשין (מד) סנקליטין שלו לבטלה, אינן יכולין, אלא בין ברצונם בין שלא ברצונם הן מקיימין גזירות של מלך, אבל המלך אם מבקש לקיים מקיים, אם

הערות ותקונים

תיקון הרמ"ם בהגהות שט: (לב) מ"ר פנחס. בירושלמי שם כתוב זה במאמר שלפניו (דף י"ג ע"ג): (לג) נשם ר' יהודה. בירושלמי הגי' נשם רב יהודה בר סימון: (לד) נראית קרובה. בנדפס נקראת ונ"ל נראית: (לה) סוף דבר עמו בבית. בירושלמי שם דבר אלוה עמו בבית והוא יועץ עד שימות ולא ישמע ולא יושיע מצרתו. הכוונה על סיפא דקרא לפי יצעק אליו ולא יענה מצרתו לא יושיענו (ישעיה מ"ו ז'): (לו) דאמר ר' לוי. בירושלמי דאמר לוי ג"ל דמ"ר לוי: (לז) שנאמר וחוג שמים יתהלך. הוספתי כמו שכתוב בכ"י כ' ד' ז' וחסר גם בכ"י ג' ו' ובנדפס, וכן ליתא בירושלמי שם. ובכ"י ח' חסר הרבה: (לח) מ"ר חלבו בשם ר' אבא. בירושלמי שם ואמר ר' ברכיה ור' חלבו בשם ר' אבא סמוכה לפי טלפי החיות מלך ס' מאות שנה וחמש עשרה מנין יסר"ה רחם כמה הוא נמוך משולמו והדם נכנס לבית הכנסת ושומד לחורי העמוד ומתפלל בלחישה והקב"ה מאזין תפלתו, שנאמר וחוג שמים יתהלך. שמחה היתה מדברת על לבה רק שפתיה נעות וקולה לא ישמע, ומאזין הקב"ה את תפלתה, וכן כל בריותיו, שנא' תפלה לעני כי יעטף, כלדם המשיח נאזן חבירו והוא שומע וכי יש אלוה קרוב מזה, שהוא קרוב לבריותיו כפה לאזן ע"כ. ולפיכך בסו"ס נוסחת אחרית בזה. ובנדפס אלמן משובש ויש לתקן כמו שהוא לפנינו בכ"י: (לט) ר' חנינא שאל את ר' שמואל. במדרש איכה פ"נ פ' סכותה ר' חלבו שאל את ר' שמואל בר נחמן, ושם הוא בהרחבת לשון והמסדר מסו"ס קצר בלשונו. ולהלן במזמור ס"ה ר' חנינא בר פפא שאל לר' שמואל בר נחמני, ועיין בפסיקתא סוכה ובהערה ח': (מ) אבל שערי רחמים אינן ננעלים לעולם. במדרש איכה שם ובמדרש ס"ם הגי' שערי תשובה, ובפסיקתא שערי תפלה, ובנדפס הגי' שערי דמעה: (מא) מ"ר הושעיא איזה אומה שמסבים אלהים. הגיה זה המאמר על שם הכתוב כה' אלהינו בכל קראנו אליו כמו שהוא גם מאמרים לפני זה ג"כ על שם הכתוב הזה, וגוף המאמר עיין ירושלמי ר"ה פ"א ה"ג (נ"ז ע"ב) תמרו ב"ל היום ר"ה, ובפסיקתא דרב כהנא פסקא החודש (נ"ג ע"ב), וברבתי החודש, ומד"ר פס"ו אות כ', ודב"ר פ"ב אות י"ד, ועיין בעקידה אמור שער שבעה ושמים המתחיל במדרש שוחר טוב מזמור ד' אמר דוד אקרא לאלהים עליון יתעלה שמו של הקב"ה שהוא משלים: (מב) שמסבים אלהים עמה. בנדפס גם בדפוס רמצון שמעכבת על אלוהים, ג"ל שמסבים אלהים עמה: (מג) שהוא משלים וגומר עם ישראל. מפרש לאל גומר עלי מלשון גמר דין: (מד) סנקליטין. המלה יונית συγκλητος פי' בית דין

סענהד

לבטל מבטל, אבל הקב"ה מה (מה) שהסנהדרין של מטה גוזרין, הוא מקיים, ואימתי בראש השנה, כשהסנהדרין יושבין ואומרים נעשה ראש השנה בשני בשבת, או בשלישי בשבת, מיד הקב"ה מושיב שם למעלה סנהדרין של מלאכי השרת, ואומר להם רדו וראו מה שהסכימו התחתונים וגמרו, משיבין לו רבונו של עולם כך גמרו שתהא ראש השנה ליום פלוני, ומיד הקב"ה יושב באותו היום ודן את עולמו, (מו) שנאמר עלה אלהים בתרועה ה' בקול שופר (תהלים מז ו), (מז) והכסאות מוצעות, והספרים נפתחים, והכנהדרין יושבין עמו, שנאמר (חזי הוות) [חזה הוית] עד די כורסוון (רמא) [רמיו] ועתיק יומין יתיב (דניאל ז ט), אלו מלמדין זכות, ואלו מלמדין חובה, למה, כי חוק לישראל הוא משפט לאלהי יעקב (תהלים פא ה). ואותו היום שישראל גזרו הוא היום ראש השנה אף הוא לאלהי יעקב, שהוא מקיים גזירתם, ומסכים על ידם, הוי אקרא לאלהים עליון לאל גומר עלי (תהלים נז ג), שהוא מסכים על דעתם של ישראל. תדע לך שהוא כן, בא וראה מה כתוב, יום תרועה יהיה לכם (במדבר כט ו), יהיה לי לא נאמר, אלא יהיה לכם, וכן הוא אומר אלה מועדי ה' אשר תקראו אותם מקראי קדש (ויקרא כג ד), בין בזמנן בין שלא בזמנן, אין לי מועדות אלא אלו, הוי כה' אלהינו בכל קראנו אליו, ואין קראנו אלא קידוש מועדות, כמה דאת אמר אשר תקראו אותם (ויקרא שם). (מח) ר' (לוי) [אבין] בשם ר' אחא אמר בשר ודם אם יש לו קרוב שבוי, הוא מתבייש לומר קרוב הוא, והקב"ה מוציא את ישראל שבוין ממצרים ומטורפים, והוא קורא אותם קרובים, הדא הוא דכתיב לבני ישראל עם קרובו (תהלים קמח יד):

(ה) [**בקראי** ענני]. (מט) אמר דוד רבונו של עולם אפילו רשע שבישראל, כשיבא לקרוא לפניך, (נ) ענה אותו מיד, שלא יאמרו אומות העולם כל הפנים שוות, אמר ליה הקב"ה חייך (נא) עד שלא יקראני עניתיו, שנאמר וקראני ביום צרה אחלצך ותכבדני (תהלים נ טו), ואומר יקראני ואענהו (שם צא טו), ואומר והיו טרם יקראו ואני אענה וגו' (ישעיה סה כד), ואף על פי כן צריך שתהא קריאתו באמת, שנאמר קרוב ה' לכל קוראיו (תהלים קמה יח), (נב) יכול לכל, תלמוד לומר לכל

הערות ותקונים

(סענמס):(מה) שהסנהדרין. מלה יונית συνέδριον יועלים: (מו) שנאמר עלה אלהים בתרועה. וכתיב לחריו אלהים יסד על כסא קדשו (תהלים שם ט'): (מז) והכסאות מוצעות. נדפוס ויניציה בטעות מוצאות, ולח"כ נדפס כן בכל הדפוסים, ונמצא לנכון גם בדפוס לעמון: (מח) ר' לחנן בשם ר"ש בן לקיש אמר כ"ו שם ים לו קרוב שבוי. אין כאן מקומו של מאמר רק לעיל בשות ג', ועיין בירושלמי ברכות פ"ט (דף י"ג ע"ג וע"ב) שאר כל המאמר שלפנינו מאות ג', נוצא משם, ונמצא שמה לאחר זה ר' שמעון בן לקיש כ"ו ים לו קרוב, גם מאמר בשם ר' לחנן ור' לחנא (אין ספק שלי"ל בשם ר' לחנא) כ"ו ים לו קרוב שם היה פילוסופוס הוא לומר להן פלן מתקרב לן אבל הקב"ה קורא לכל ישראל קרובים שה"ד וירם קרן לעמו [לבני ישראל עם קרובו], ולולי ים לתקן בירושלמי כמו שהוא לפנינו: (נב) אמר דוד. הוספתי המלות "בקראי עניני" כי על הכתוב הזה הביא הדרשה אמר דוד, ולולי חסר פה התחלת המאמר, וכאשר הוא לפנינו כן הוא בכל כ"י: (נ) ענה אותו מיד שלא יאמרו או"ה כל הפנים שוות. מה כוונת "כל הפנים שוות" רק המסדר לקח דבריו מירושלמי סנהדרין פ"י (דף כ"ח ע"ג) שם שונה אותי מוטב ואם נאו הא כל אפיה שוין, וכן נמנה המאמר הזה בפסיקתא דרב כהנא פסקא שובה (קס"ב ע"ב) שם יענה לי יפה ואם נאו כל אפיה שוין. והעירוך ערך אפיה הביא מאמר זה, וכתב פי' אפיה מעשה של כל אלהות שוין, והמסדר שלפנינו ממדרש שו"ט או המעתיק חסר מלת אפיה הוא תרגום מלשון פנים, כי תרגי' פני אפי, ובהערה ק"ע בפסיקתא שם חסרתי שהמלה רומית opes ופי' כח, ויהיה כוונה שם היינו שונה אותי אז אני אומר כי כחות כל אלהות שוין, אולם להחוקר הגדול מהר"י נעווי בחוכר המלין שנו לד 140 נלא ישרה הורחה זו בעיניו, וגם ידידי הרה"ג ד"ר קאהוט בערוך השלם כתב אפיה הוא קנוז מן אפא, כלומר מין ואופן או טבע ומהות הדבר. וגם בעל מסדר מדב"ר פ"ג אות כ' אחר הביא המאמר ירושלמי בעניו מנחם, ואי אתה שונה אותי אני אומר שמא ח"ו כל הפנים שוות, גם המסדר הזה במקום בירושלמי ובפסיקתא "כל אפיה שוין" הניח הוא "כל הפנים שוות" כמו שרחה בשו"ט: (נא) עד שלא יקראני עניתיו. כ"ה גם בב"י ו', אבל בב"י החסרים ובנדפס על שלא תקראני אני שונה אותך: (נב) יכול לכל כו'. נמצא בוי"ר רים פי"ז, ותיכה רבתי פ"ג אות ט', בפ' טוב ה' לקויו, ופסיקתא

אשר יקראוהו באמת (שם), אך טוב לישראל אלהים (תהלים עג א), יכול לכל, ת"ל לברי לבב (שם), וכתיב טוב ה' למעון ביום צרה (נחום א ז), יכול לכל, ת"ל ויודע חוסי בו (שם), טוב ה' לקווי (איכה ג כה), יכול לכל, ת"ל לנפש תדרשנו (שם). הטיבה ה' לטובים (תהלים קכה ד), יכול לכל, תלמוד לומר (ו)לישרים בלבותם (שם):

[ו] (נג) **דבר** אחר למנצח בנגינות מזמור. המזמור הזה נאמר בשלשה מיני שבח, בניצוח בניגון במזמור, (נד) בנגינות שהוא של נבואה, שנאמר והיה כנגן המנגן (מ"ב ג טו). למנצח, שהוא ראוי ונאה לנצח, למי שניצוחו לנצח נצחים: (*נד) דבר אחר למנצח, למי שהוא מנוצח מבריותיו, מלך בשר ודם אם מנצחין אותו כועס, אבל הקב"ה מנצחין אותו והוא שמח, שנאמר ויאמר להשמידם לולי משה בחירו (תהלים קו כג):

[ז] **בקראי** ענני אלהי צדקי. (נה) אמר ר' אחא כך אמר דוד לפני הקב"ה, לי אתה ועליך לצדקני, ורבנן אמרי אמרו ישראל לפני הקב"ה, אם יש עמנו זכות עשה עמנו, ואם לאו עשה עמנו צדקה וחסד: (נו) בני איש. זה דואג ואחיתופל, (נז) בני אברהם יצחק ויעקב, ואין איש אלא אברהם, שנאמר השב אשת האיש כי נביא הוא (בראשית כ ז), ואין איש אלא יצחק, שנאמר מי האיש הלזה (שם כד סה), ואין איש אלא יעקב, שנאמר ויעקב איש תם (שם כה כז):

[ח] **עד** מה כבודי לכלימה. (נח) עד מה כבודי אתם מכלימים. וקורין אותי בן ישי, (נט) כמה דאת אמר ראיתי את בן ישי (ש"א טז יח), לכלכם יתן בן ישי שדות (שם כב ז), כי בוחר אתה לבן ישי (שם כ ל), אשר בן ישי חי על האדמה (שם שם לא), (ס) ולית לי שם: תאהבון ריק. עד מתי אתם מחרפין אותי אחר דברים של הבל וריקנות, ואומרים אלהים עזבו, אלהים שכחו, אלהים סילק שכינתו ממנו, ואין המלכות חוזרת לו מעתה: תבקשו כזב סלה. מה אתם סבורים, על ידי שנסתלקה מלכותי לשעה, היא קיימת לעולם: ודעו כי הפלה ה' חסיד לו. שכבר בישרני (סא) [על ידי נתן הנביא, גם ה' העביר חטאתך לא תמות (ש"ב יב יג): דבר אחר בני איש עד מה כבודי לכלימה. אלו אומות העולם, ולמה קורא אותם בני איש, שהן באין מבני בניו של נח, ואין איש אלא נח, כמה דאת אמר (ו)נח איש צדיק (בראשית ו ט), עד מה כבודי לכלימה תאהבון ריק. מה אתם מרדפים אחר דברים של ריקנות, מה אתם אומרים עזבו הקב"ה ושכחו, אין השכינה חוזרת לו, אלא תבקשו כזב סלה, מה אתם

הערות ותקונים

לבתי פמ"ג, ותגחומת שלנו מעורפ לות י"ל קלת בהרחבת לשון: (נג) ד"ל למנלח בנגינות מזמור. סתחלת המאמר מובא בילקוט רמז תרכ"ו בשם המדרש, ועיין בפסיקתא רבתי פ"ט פסקא למנלח על הנגינות: (נד) בנגינות שהוא של נבואה. בילקוט נגינות הוא לשון נבואה: (*נד) ד"ל למנלח למי שהוא מנוצח מבריותיו כו'. בגמרא פסחים קי"ח ע"ב לית לה כך: ת"ר כהנא משום ר' ישמעאל ברבי יוסי מלי דכתיב למנלח מזמור לדוד זמרו למי שמנלחין לותו ושמח, בא ורלה שלא למדת הקב"ה מדת ב"ו, ב"ו מנלחין לותו ועכ"ג הקב"ה מנלחין לותו ושמח, שנא' ויאמר להשמידם לולי משה בחירו עמד בפרץ לפניו, פירש"י תלמיד משתבח היה קרא במשה וקרי ליה בחירו משום דהשיב המתו מהשחית תלמיד שמח הוא בכך: (נה) ת"ר אחא כו' ורבנן אמרי. כבר מובא בהתחלת המזמור, ושם הוא בשם ר"י ורבנן: (נו) בני איש זה דואג ואחיתופל. נשנה בפסיקתא דרב כהנא פסקא י"ח פסקא עניי סוערה, וברבתי פל"ב, והמסדר מהרבתי לקח כל הפסקא הזאת מהפסיקתא הישנה ע"ש בהערה ב', ומובא בילקוט תהלים רמז תרכ"ו, ויחסר עיון ומתפלך שם המדר, כי המאמר ד"ל בני איש הלזו ת"ש אשר הוא פה בלמנלח, הוא שם בראשון, ואחריו יבא סדרם בראשון אשר פה הלזו דואג ואחיתופל, וזה מדרך הילקוט להפך המאמרים ולעשות בשם בראשון: (נז) בני אברהם יצחק ויעקב. לזה המאמר כוון רש"י בפי' לתהלים ד' נ': (נח) עד מה כבודי אתם מכלימים. בפסיקתא דר"כ אמר דוד עד מתי אתם מכלימין בכבודי, ובפסיקתא רבתי מדקדקין בכבודי, ובילקוט תהלים שם עד מתי אתם מרדפים אחר כבודי להבל: (נט) כד"ל רלותי לת בן ישי. מובא במקרלות שלא בסדר ובפסיקתא נוסף שוד מדוע לא בא בן ישי (ש"א כ כ"ז), רלותי בן ישי (ש"א י"ו י"ח): (ס) ולית לי שם. בתמי', הלא אין לי שם אתם קורין לותי תמיד רק אחר שם אחי: (סא) ע"י נתן הנביא. הוספתי כמו שהוא בפסיקתא שם גם ברבתי וכן בילקוט, ואין ספק שהמעתיק הרחבון השמיט מן על ידי הרחבון עד על ידי הנבי. וכבר העירותי בפסיקתא פסקא עניי סוערה הערה ז' כי במדרש שו"ט בשמע מאמר גדול מן כבר בשרני ע"י נתן הנביא ממאמר הרחבון, עד כבר בשרני ע"י יעטיס והשמיט בילקוט

סבורין, על שסילקתי שכינתי ממנו לשעה שהיא לעולם, ודעו כי הפלה ה' חסיד לו, כבר בישרני] על ידי ישעיה, נחמו נחמו עמי (ישעיה מ א), וכד אתי האי שעתא, ה' ישמע בקראי אליו:

[ט] רגזו ואל תחטאו אמרו בלבבכם. (סב) אמר דוד לישראל עד מתי אתם חוטאים ומתרגזים ואומרים פסול הוא, מרות המואביה הוא בא, אמרו בלבבכם על משכבכם ודומו סלה: [דבר אחר רגזו ואל תחטאו] (סג) אמר ר' אחא ארגיז את יצרך ואל יחטיאך, (סד) [ורבנן אמרי אכחיש יצרך ואל יחטיאך שלא תבא לידי חטא]: (סה) תניא ר' אליעזר בן יעקב אמר מקוה ישראל ה' (ירמיה יז יג), (סו) מה מקוה מטהר את הטמאים, (סז) כך הקב"ה מטהר את ישראל, (סח) מי ראוי לילך אצל מי, המקוה אצל הטמא, או הטמא אצל המקוה, הטמא צריך לילך ולירד ולטבול בו, כך הקב"ה מטהר את ישראל, (סט) אמר הקב"ה לישראל אני אמרתי לך כשאתה מתפלל התפלל בבית הכנסת שבעירך, ואם אין אתה יכול להתפלל בבית הכנסת, התפלל בתוך שדך, ואם אין אתה יכול להתפלל בתוך שדך, התפלל בתוך ביתך, ואם אין אתה יכול להתפלל בתוך ביתך, התפלל על מטתך, ואם אין אתה יכול להתפלל על מטתך, הרהר בלבך, הדא הוא דכתיב אמרו בלבבכם על משכבכם ודומו סלה, מהו ודומו סלה, (ע) אמר ר' יודן ובלבד שתידום מאותה עבירה שבידך, ואם אתה עושה כן, מה כתיב אחריו, זבחו זבחי צדק, מעלה אני עליך כאילו בנית מזבח, והקרבת עליו עולה וקרבנות הרבה, זבח אין כתיב כאן, (עא) אלא זבחי: (עב) תנן הקורא קריאת שמע בבית הכנסת שחרית יצא ידי חובתו, ערבית לא יצא ידי חובתו, אלא אם כן חזר ומתפלל בביתו, מה טעם, (עג) כדי להבריח את המזיקין מן

הערות ותקונים

נחמנ, ועתה תקנתי לת הנחסר, ר' בפסיקתא שם בסיום המאמר נאמר כבר בשרתיו ע"י ישעי' ואמרתי לו עניה סוערה לא נחמה, אבל לפניו נאמר כבר בשרתיו ע"י ישעי' נחמו נחמו עמי, נראה כי היה לרושם לנחמו נחמו והמסדר מן הפסיקתא הביאו על עניה סוערה, וסילקום בתהלים שם הביא כמו הסיום שלפניו ע"י ישעי' נחמו נחמו עמי, וכל אתי האי שעתא ה' ישמע בקראי אליו, וע"כ העתיק כמו שהוא במדרש שו"ט, לא כאשר הוא בפסיקתא, ואשר כתבתי בפסיקתא הערה י"ל בילקום תהלים שלמון מסומם, לא ידעתי לי אז שהעתיק כמו שהוא בשו"ט: (סב) אמר דוד לישראל. מובא בילקום תהלים רמז תרכ"ז ושם הביא, ומן המדרש הזה לקח בעל מסדר רות רבה ריש פ"ח והוסיף רבי אבא בר כהנא פתח רגזו ואל תחטאו אמר דוד לפני הקב"ה עד אימתי הם מתרגזים כו': (סג) ר"ל אחא ארגיז את יצרך. במדרש רות שם ר' יעקב בר אבוה אמר ארגיז יצרך ואל תחטא, ונשנה בפסיקתא דר"כ פסקא שובה (קכ"ח ע"ב) ושם הגי' ר' יעקב בר אבוה אמר, ובילקום שם ר"ל אלעזר, אין ספק שהיה כתוב בר"ת אר"א והכוונה ר"ל אחא, וכבר מדפים אחד והניח ר"ל אלעזר: (סד) ורבנן אמרי. הוספתי, ושאר נם בכ"י ו', ובכ"י המחריס ובנדפס הגי' ורב אמר, אבל בפסיקתא וברות רבה הגי' ורבנן אמרין, ובתיזר כ"י ובנדפס הגי' אלכחים יצרך: (סה) תניא ר' אלעזר ב"ר יעקב אומר. כ"ה בכ"י ו', ובפסיקתא שם תני בשם ר' אלעזר, וכן בילקום שם תניא בשם ר' אלעזר ב"ר עקב, ובכ"י ג' ד' ז' תנא בשם ר' אחא, ובכ"י נ' וכ"י מ' ובנדפס תנא בשם ר' אחא בן יעקב, והרי"פ בהגהות שלו תיקן בלא המדרש ר' אלעזר בר יעקב במקום ר' אחא בר יעקב, כמו שהיה בכ"י שלפניו, וכמו שהוא בכ"י שלפניו ובכ"י ו' ובילקום: (סו) מה מקוה מטהר את הטמאים. הוא בפסיקתא שם במאמר שלפניו (קכ"ו ע"ב) והוא במסגה יומא פ"ח ע"ב לך שם לימנו מובא בשם ר' אלעזר, והנה בכאן ובפסיקתא מובא בכתוב מקוה ישראל (ירמיה י"ז י"נ) אבל בתוי"ט סוף יומא כתב שכוונת המשנה על קרא דירמיה י"ל ה' מקוה ישראל. עושיו בעת צרה, ולפי זה הגיה כן הגאון הרי"ב ביומא שם: (סז) כך הקב"ה מטהר את ישראל. וכן הוא לומר וזרקתי עליכם מים מהוריס ומטהרתם מכל טומאותיכם ומכל גלוליכם אטהר אתכם: (סח) מי רואי ילך אצל מי. זה ליתה בפסיקתא, והוספה היא מן המסדר, ביין בפסיקתא שם הערה כ"ה: (סט) אמר הקב"ה לישראל. הוא בפסיקתא שם לך קכ"ח ע"ב: (ע) ר"ל יודן. פסיקתא דר"כ שם ר"ל יודן דוס מאותה עבירה שבידך, וזה כשלם המאמר הזה בפסיקתא שם: (עא) אלא זבחי. לשון רבים: (עב) תנן הקורא ק"ש בבית הכנסת. ירושלמי ברכות פ"ח ה"ב (דף ג' סע"ג), ומובא זה בשלן אחר סיום המאמר התפלל בבית הכנסת, והמאמר הזה שהביא אחקור פה, וע"ש בירושלמי שמובא בתוך רגזו ואל תחטאו אמרו בלבבכם על משכבכם ודומו סלה: (עג) כדי להבריח את המזיקין מן הבית. בכ"י ג' ד' ז' נמצא אחר זה הוספה וכך תואיר: "ולא תהיה ק"ש בעיניך, מפני שים שם רמ"ח תיבות כנגד איברין של אדם ומסס בשכמל"ו, אמר הקב"ה שמור את שלי ואשמור את שלך, לכך אמר דוד שמרני כאישון בת

חבית, ואין אומרים דבר אחר אמת ויציב, הני מילי מאמת ויציב של שחרית, (עד) דאמר ר' זעירא בשם ר' אבא [בר ירמיה] שלש תביפות הן, (עה) תיכף לסמיכה שחיטה, תיכף לנטילת ידים ברכה, תיכף לגאולה תפלה, (עו) [תיכף לסמיכה שחיטה, וסמך ושחט (ויקרא ו ד ה), תיכף לנטילת ידים ברכה, שאו ידיכם קדש וברכו את ה' (תהלים קלד ב), תיכף לגאולה תפלה, יחיו לרצון אמרי פי (תהלים יט טו), מה כתיב בתריה, יענך ה' ביום צרה (שם כ ב), (עז) וכל מי שהוא תוכף לסמיכה שחיטה, אין פסול נוגע באותו קרבן, וכל מי שהוא תוכף לנטילת ידים ברכה, אין השטן מקטרג באותה סעודה, וכל מי שהוא תוכף גאולה לתפלה, אין השטן מקטרג באותו היום]: דבר אחר זבחו זבחי צדק. (עח) תני ר' חייא ושמרתם את משמרתי (ויקרא יח ה), עשו משמרת למשמרתי, מהו אני ה' אלהיכם (שם), (עט) אונקים אני ליתן שכרך. (פ) ר' נתן בשם ר' אחא אמר לא מקרא מלא הוא, זבחו זבחי צדק (תהלים ד ו), אמר הקב"ה פשטו ידיכם במצות ובטחו בי, שאני משלם לכם שכר:

[י] **רבים** אומרים מי יראנו טוב. (פא) אלו אומות העולם שאומרים לישראל מי יתן בכמה צרות, בכמה שעבודים, בכמה הריגות מסרנו עצמנו על קדושת השם, ואתם באים (פב) לשוף אותם על העקב: נסה עלינו אור פניך ה'. רב הונא בשם ר' אחא אמר (פג) לאותו הקלע אנו מצפין, שנאמר הנה אשא אל גוים ידי ואל עמים ארים נסי (ישעיה מט כב), אמר ר' יוחנן (פה) אמרו ישראל לפני הקב"ה רבונו של עולם אין לנו אלא הארת פניך, שנאמר ה' [אלהים] צבאות השיבנו האר פניך ונושעה (תהלים פ כ):

[יא] **נתתה** שמחה בלבי מעת דגנם ותירושם רבו. אמרו ישראל מה אומות העולם על ידי שעשו שבע מצות השבעת להם טובות בעולם הזה במתן שכרן, אנו שנצטווינו תרי"ג מצות, על אחת כמה וכמה שתשפיע לנו טובות בעולם הבא,

---

הערות ותקונים

עין (תהלים י"ז ח'), ג"ל הקב"ה שמור מצותי וחיה (משלי ד' ד'), משל לאדם שהיה רגיל בגליל וכו'" והוספה סמיכת הוסיף אחד המעתיקים נאמנע מאמר מירוסלמי, וזה לקח מתחומת שלנו קדושים תהיו ו', ובנדפס מכנר תהיו ו', ולא השלים כל המאמר והביא רק התחלת המשל וסיים "וכו'" ובתחומת שם תמצא בשלימות, לולם בכ"י שלפנינו גם בכ"י ג' וכ"י ו' ח', לא נמצא זה, כי היינו מנוף המאמר רק טפף בקיצור, לכן לא הוספתי בפיס הספר: (עד) לאמר ר' זעירא בשם ר' חגא. בירוסלמי שם בשם ר' חגא בר ירמיה, ובנדפס בטעות לאמר ר' זעירא בר חגא, ג"ל בשם רבי חגא: (עה) תיכף לסמיכה שחיטה. בירוסלמי מונח רחוק מהכתובים תיכף לסמיכה שחיטה וסמך ושחט, תיכף לנטילת ידים ברכה שלו ידיכם קדש וברכו את ה', תיכף לגאולה תפלה יהיו לרצון אמרי פי, מה כתיב בתריה יענך ה' ביום צרה, ועיין בפני משה בפי' על הירוסלמי: (עו) תיכף לסמיכה שחיטה וסמך ושחט. הוספתי כמו שהוא בכ"י ג' ד' ז', וכן הוא בירוסלמי שם, ונם בכ"י ג' ו' ח' לא נמצא הסיום הזה: (עז) וכל מי שהוא תוכף לסמיכה שחיטה. בירוסלמי שם מונח זה בשם ר' יוסי בירבי בון: (עח) תני ר' חייא ושמרתם את משמרתי עשו משמרת למשמרתי. ביאמות כ"ף ע"ח מונח זה בשם ר' כהנא, ועיין בספרא סוף אחרי ושמרתם את משמרתי שמרו לי משמרת, ובמדרש שו"ט הנדפס שמרו במשמרתי, ולדעתי כוון הדורש במה שהביא תני ר' חייא לא הספרא: (עט) לינקום לתי ליתן שכרך. כ"ה בכ"י ר', אבל בכל כ"י האחרים ובנדפס מחסר לתי ליתן שכרך, ובהנסת הרש"פ רשם בלא המדרש על מחון "לינקום" והיה כן גם בכ"י שלפנינו, ולדעתי היה כתוב אשתוכם והמלה יונית ἕτοιμος שניהו מחון (בעריים) ונעשית בטעות לוקום, ובכ"י האחרים ובנדפס הלינו הפירוש "מחון לתי": (פ) ר' נתן בשם ר' אחא. כ"ה בכל כ"י, רק בכ"י ג' ובנדפס ר' נתן בשם ר' חגא, וכן הרש"ש הניח בלא המדרש "ר' אחא" במקום "ר' חגא": (פא) אלו אומות העולם. מונח בילקום רמז תרכ"ז בשם המדרש: (פב) לספות עמכם בלותם מובם של עוה"ב. בנדפס מי יתן לנו להתערב עם ישראל במובות של עוה"ב, ובכ"י ח' מי יתן לנו לספור [ג"ל לספות] עם ישראל במובות של עוה"ב: (פג) לאותו לותם על העקב. בכ"י ו' לאוף לותם מן העקב, ובילקום לאוף עלמיכם מן העקב, ובכ"י כ' ד' ז' ולתם נתיס לקבל מן העקב, ובכ"י ג' ובנדפס (בדפוסים הרחבונים) ולתם נתיס לאוב לותם מן העקב, ים לתקן שג"ל לאוף לותם על העקב, והוא מלאון ולתם תסופנו עקב, ות"י למעבד שפיותא בעקבא, ובכ"י ח' השמים המלה לאוב, ומובא שם ולתם נתיס לותם מן העקב: (פד) לאותו הקלע. לא מלפין. מפרש נסה עליע לאון נם, נם תרנ' קלע: (פה) אמרו ישראל. מונח בילקום תהלים רמז תרכ"ח וחסר הלין:

לפיכך כשאנו רואין שלותן של אומות העולם אנו שמחים, הוי אומר נתתה שמחה בלבי מעת דגנם ותירושם רבו. ר' יהושע בן לוי אמר משל למלך שעשה סעודה, והבנים את האורחין, והושיבן על פתח פלטין שלו, ורואין את הכלבים שיוצאים ובפיהם (פו) פסיונים וראשי פטומות וראשי עגלים, התחילו אומרים ומה אם הכלבים כך, סעודה עצמה על אחת כמה וכמה, ורשעי ישראל נמשלים ככלבים, שנאמר והכלבים עזי נפש (ישעיה נו יא), והם בשלוה בעולם הזה, ישראל לעתיד לבא לא כל שכן, הוי אומר נתתה שמחה בלבי:

[יב] **בשלום** יחדו. אמרו ישראל כל הנביאים סיימו יחד בשלומי, אמר רבי כל הנביאים פתחו בחובות וסיימו בנחמות, (פז) ר' אליעזר אומר כל הנביאים פתחו בתוכחות וחתמו בנחמות, חוץ מירמיה שחתם בתוכחות, הדא הוא דכתיב ככה תשקע בבל ולא תקום (ירמיה נא סד), אמר ליה ר' יוחנן אף הוא חתם בדברי נחמות, לפי שהיה ירמיה חוזה ומתנבא (פח) בחורבן הבית, יכול בחורבן הבית חתם, תלמוד לומר עד הנה דברי ירמיהו (שם נא סד), במפולת של מחריבים חתם, [וישעיה] לא חתם בדברי תוכחה, והא כתיב והיו דראון לכל בשר (ישעיה סו כד), בגוים הוא עוסק, (פט) והא כתיב כי אם מאס מאסתנו (איכה ה כב), השיבנו תחת כי אם מאס מאסתנו: כי אתה ה' לבדד. בעולם הזה, (צ) אותה שעה לבטח תושיבני:

[יג] **דבר** אחר למנצח בנגינות. זהו שאמר הכתיב בטוב (צדיק תעלוז) [צדיקים תעלוץ] קריה [ובאבוד רשעים רנה] (משלי יא י), (צא) מה כתיב למעלה מן הענין, קומה ה' הושיעני אלהי (תהלים ג ח), ועכשיו אנו מנגנין לפני הקב"ה כשיאבדו הרשעים, וכן אתה מוצא וירא ישראל את היד הגדולה (שמות יד לא), כיד אז ישיר משה (שם טו א), מהו ויאמרו לאמר (שם), לאמר לדורות, כשאתם נבנסין בצרה אל תאמרו אנו עושין מלחמה, אלא ה' ילחם לכם (שם יד יד), ואתם אומרים שירה, ותלך יד בני ישראל הלוך וקשה (שופטים ד כד), ואחר כך כתיב ותשר דבורה (שם ה א), וכן הוא אומר קומה ה' הושיעני אלהי (תהלים ג ח), (צב) ואחר כך כתיב כי הכית את כל אויבי לחי (שם), וכי בלחי הכם, אין לו שרפים, ואין לו פגעים: שני רשעים שברת (שם). (צג) משל לשני בני אדם שהלכו בדרך, אחד צדיק ואחד רשע, מצאו (צד) פונדק מלא טוב, אמרו זה לזה נכנס בפונדק זה ונאכל, כיון שנכנסו ראה הרשע בפונדק (צה) ברכות הרבה של דגים וכל דבר, אמר אותו רשע לצדיק,

---

הערות ותקונים

(פו) פסיונים. פי' מין שוף fasano (פממס): (פז) ר' אליעזר אמר. נמצא בירושלמי ברכות ריש פ"ט (ח' ע"ד) שכן מליצו בגביהם הרמצונים שהיו מחתמין את דבריהן בדברי נחמות ובדברי נחמות, אמר ר' אלעזר חוץ מירמי' שחתם בדברי תוכחות טו', וכן מצינו בפסיקתא דרב כהנא פסקא דברי ירמי' (קמ"ז ע"ח): (פח) בחורבן הבית. בירושלמי ופסיקתא ובמדרש בחורבן בית המקדש: (פט) והא כתיב כי אם מאס מאסתנו השיבנו תחת כי אם מאס מאסתנו. הכוונה שלא תחת בדברי תוכחה, כי אחר הסיום הזה צריך להכניל עוד הפעם הפסוק השיבנו כלשון בחמת ממסורת ומימרך יתק"ק: (צ) אותה שעה בבחי' תושיבני. הכוונה אותה שעה לעתיד לבוא: (צא) מה כתיב למעלה מן הענין. כ"ה גם בכ"י ו' ובכ"י ח', אבל בכ"י המחבירים ובמדפס מה כתיב למעלה מן הפרשה: (צב) ואח"כ כתיב כי הכית את כל אויבי לחי וכי בלחי הכם אין לו שרפים ואין לו פגעים. כ"ה בכל כ"י ובמדפס, המאמר קשה הבנה ואין לו שחר, ויותר נכון לפייס ואח"כ כתיב למעלה בעניות, גם הסיום וכי בלחי הכם אין לו שרפים, בלחי מובן, ואין ספק שחסר פה סיום המאמר, ויען כי הבית הכתוב קומה ה' הושיעני אלהי הביא לרך אגב גם הכתוב כי הכית, וכן הביא המגל על שני רשעים שברת, ובעל הילקוט לא הביא המאמר הזה, רק ברמז תרכ"ו במזמור ג' הביא דברי המדרש על שני רשעים שברת חבל נפשים פה, ורליתי בהגהת הרמ"פ במקום קומה ה' ואח"כ הושיעני כי הכית את כל אויבי הביא הוא נירסת כ"י קומה ה' הושיעני אלהי כי הכית וגו', וכיון חסר לפניו מלת ואח"כ, וכתוב במקומו מלת "אלהי" ושוב פסוק אחד, וכן אחרי המלות ושבר לבורים הושיב והביא: "וכן אתה מוצא את מרבעת אלה יולדו להרפה בגת ואח"כ וילבר דוד לב', וכן חזקיה אומר ה' הושיעני ונגינותי ננגן כל ימי חייו": (צג) משל לשני בני"ת. מוצא בילקוט רמז תרכ"ו: (צד) פונדק. בל"י πανδοκειον פי' בית מלון: (צה) ברכות הרבה של דגים וכל דבר. כ"ה בכל כ"י ובמדפס וכ"ה גם בלשון רחמון ברכות הרבה של דגים ופר ושור וכבש

ואיל

(צו) למה אין אנו נותנין מעות ונאכל, אמר ליה הצדיק וכי היום פתח זה הפונדק, אילו היום פתח (צז) היינו בודקין אותו, נכנסו שניהם לפונדק, ישבו זה לעצמו וזה לעצמו, אמר אותו רשע (צח) לפונדקי, (צט) הבא לי קונדיטין, הבא לי תרנגולין, הבא לי מהכל, ישב זה הרשע ומשחק על הצדיק, אמר ראו זה שאינו קונה כמוני, הלך אותו צדיק ואמר לפונדקי, הבא לי קערה של עדשים, (ק) וגלוסקא אחת, והיו יושבין זה לעצמו וזה לעצמו, (קא) ומשחק הרשע על הצדיק, ואמר ראו שוטה זה, כל הברכות הללו לפניו, והוא אוכל עדשים, והצדיק מצחק על הרשע, ואומר ראו (קב) בן פיחה זה אוכל מכל מעדנים, ועכשיו ישברו את שיניו, אמר אותו צדיק (קג) תן לי שתי כוסות יין, נתן לו ובירך ועמד, אמר ליה הפונדק תן לי מה שאכלת, גלוסקא אחת, וקערה של עדשים, ושתי חתיכות של בשר, ושתי כוסות של יין, אמר ליה מה אתן לך, אמר ליה שני איסרין תן לי, אמר ליה הא לך פול ונטל, אמר ליה לך לשלום. עמד אותו רשע לצאת, אמר ליה הפונדקי לרשע עשה עמי חשבון, אמר ליה מה אכלתי, אמר ליה גלוסקא אחת אכלתי, אמר ליה שתים אכלת, שני ביצים אכלתי, אמר ליה חמשה ביצים אכלת, והוא אמר לאו לא אכלתי כל כך, התחילו להכות אותו על שיניו ושוברין אותו, לכך נאמר שיני רשעים שברת: (קד) הרשעים אומרים איכה ידע אל (תהלים עג יא), והצדיקים אומרים כי אין מלה בלשוני הן ה' ידעת כלה (תהלים קלט ד):

מזמור ה

[א] **למנצח** אל הנחילות מזמור לדוד. (א) זהו שאמר הכתוב (ממתנה נחליאל) [וממדבר מתנה] (במדבר כא יח), ר' יהודה אומר (ב) מן המדבר זכו ישראל שתנתן להם תורה על ידי משה, שנאמר ויתן אל משה וגו' (שמות לא יח): (ג) ממתנה

הערות ותקונים

ומיל וכל שופות, ומולי ל"ע מחיכות הרבה: (צו) למה אין אנו נותנין מעות ונאכל. בגדפס בטעות למה אין אנו נותנין מעות ונקבל, ל"ע ונאכל, גם ים למחוק מלת "למה" וכל"ע אין אנו נותנין מעות ונאכל, וגם בילקוט הביא הגי' נאכל ולא ניתן מעות, וגם הרא"פ הביא גי' אמר לותו רשע לצדיק ים לנו לאכול ואין אנו נותנין מעות: (צז) הייט בודקין אותו. בילקוט ובסנהד הרא"פ נאמר אחר זה. "אלא ים לו ימים רבים אילו כן היו עושים לו כל מי שנכנס לכתן היה אלא פונדק זה ולא הניחו לאכול עמו ישבו להם זה לעצמו וזה לעצמו": (צח) לפונדקי. פי' בעל המלון (גחמטווירט): (צט) הבא לי קונדיטין הבא לי תרנגולין. בכ"י ג' ז' ובגדפס הגי' הבא לי פסיוני הבא לי קונדיטין, ופי' פסיוני בלתי לעיל הערה פ"ו, וקונדיטין היא המלה conditum יין הרקח ומבושם: (ק) וגלוסקא. פי' ביוני פת עגול קטן, עיין ערוך, ובכ"י ח' בטעות קלוסטא: (קא) ומשחק הרשע על הצדיק. במאמר הזה בפסיוים בגדפס, ובילקוט מובא כמו שהוא לפניט: (קב) בן פיחה זה. הוא כמו בר פחין המלה בירושלמי ומדרשים, המפרשים בירושלמי פירשו המלה מן לשון פחית פחות, אולם ידידי הרב הבלשן מהרח"י ל"ר קלאוס בערך בר פחין מבאר שהיא יונית ופי' לויל ומוסף: (קג) תן לי שתי כוסות יין נתן לו ובירך. ובכ"י ג' ל' ח' ובירך עליו, ועמד ונתן לפונדקי מעות שאכל והלך לבתו, ובגדפס תן לי שתי כוסות יין לברך נתן לו ובירך עליהם, ים לתקן ובירך עליו, כי חפץ ליתן לו ג' כוסות יין לשתות ובירך על כוס אחת, וחכמי התום' פסחים ק"ס ע"ב ד"ה ומעמ מינה, הביאו ו"ל: ורבינו שלמה בן רבינו מאיר תומר להטעין כום (בבהמ"ז) תפילו ביחיד, וכן מוכח במדרש שו"ט על קרא דשני השעים שברת עכ"ל. וכוונ למאמר שלפניט: (קד) הרשעים אומרים איכה ידע אל והצדיקים אומרים כי אין מלה בלשוני. ל"ל כך הרשעים אומרים איכה ידע אל כמו הרשע שחשב שבעל המלון לא ידע מלומים מה שאכל, אבל הצדיקים אומרים ה' ידעת כולם לפניו גגלו תעלומות ואין נסתר מנגד פניו:

(א) זה"ש וממדבר מתנה. מובא בילקוט חקת רמז תשס"ד בשם שו"ט: (ב) מן המדבר זכו ישראל שתנתן להם תורה ע"י משה. ור"ל ע"י משה ניתן להם המתנה, ותיב"ע במדבר שם וממדבר מתיהבית להון למתנה, ובת"ח חסרה המלה מתנה. ועיין במ"ר סוף חקת מן המדבר נתת להם את התורה, אבל וממדבר מתנה, ע"ש הרשם מחרת בזה, והמדפיס ממעותם הוסיף זה אל התגחומא חקת לות כ"ח: (ג) ממתנה נחליאל שנחלו ע"י. דומה נחליאל טעריקון נחלו אל, וכן במ"ר שם נחליאל נחלו אל, ורש"י בפי' לתהלים

נחליאל (במדבר כא יט). שנחלו ע"ז, ואמרו אלה אלהיך ישראל (שמות לב ח): (ד) ומנחליאל במות (במדבר כא כ). משנחלו ע"ז, בא להם מלאך המות, שנאמר במדבר הזה יתמו ושם ימותו (במדבר יד לה): ומבמות הגיא (במדבר כא כ). (ה) שגרמו לאותו צדיק שיקבר בגיא, הוא שאמר ירמיה ראי דרכך בגיא דעי מה עשית (ירמיה ב כג). (ו) ורבנן אמרו ממתנה נחליאל, שנחלו להקב"ה לאלוה, והוא נחל אותם לאומה, (ז) וממדבר מתנה, שזכו לקבל את התורה מן המדבר, אמר דוד הואיל וכן, אני מזמר על שתיהן, למנצח אל הנחילות: דבר אחר ממתנה נחליאל. לא תאמר כן (ח) אלא ממתנה שנחלתנו אל, בשביל הבאר שנתן להם הקב"ה, היו אומרים שירה, (ט) והיה להם המים, משל לאשה שהיתה רוצה ללכת לבית בעלה טבית אביה, בספינה היתה הולכת, בשביל המים, וכן אמר דוד הלכו בציות נהר (תהלים קד מא), (י) מאי בציות בספינות, כמה דאת אמר וצי אדיר (ישעיה לג כא): (יא) [דבר אחר וממדבר מתנה וממתנה נחליאל. אמר ר' יוחנן מי שמשים עצמו כמדבר שהכל דשין בו, זוכה לתורה, וכיון שזכה לתורה, נחלו אל, ואם הגים דעתו, יסורין באין עליו, שנאמר הגיא], אמרה כנסת ישראל (יב) מתוך שנתן לי הקב"ה הבאר מתנה נחלתי אותו, לכך נאמר וממתנה נחליאל, וכן הוא אומר חלקי ה' אמרה נפשי (איכה ג כד), אמר להם הקב"ה אני חלקכם ואתם חלקי, שנאמר כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו (דברים לב ט), (יג) אמר דוד אתם נחלתו של הקב"ה והוא נחלתכם, שנאמר ונחלתי ישראל (ישעיה יט כה), למנצח על הנחלה אין כתיב כאן, אלא אל הנחילות, על הנחלה שנחלתם אותו, ועל הנחלה שנחל אתכם, ומנין אתה למד שמן המתנה נחלוהו, שנאמר וממתנה נחליאל (במדבר כא יט), עד שלא שתו מן הבאר אתמול היו אומרים היש ה' בקרבנו (שמות יז ז), הרי טוב, ואם אין, נברור לנו עבודה זרה, מששתו אמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע (שמות כד ז), בשני נחילות הנחלנו אותך, ואתה הנחלתנו את התורה ואת ארץ ישראל, וכן אמר דוד נחלתי

הערות ותקונים

כתב ומדרש מנדש נחילות נשון נחלה, ומין זה מצמעות כתיבה: (ד) ומנחליאל במות מצחלו ע"ז בא להם מלאך המות. דורש במות טפריקון בא מות, וכן במ"ר שם ומנחליאל במות ומנחל בא מות: (ה) שגרמו לאותו צדיק שיקבר בגיא. ר"ל שגרמו לאותם כי מת בהר נבו ונקבר בגיא מול בית פעור: (ו) ורבנן אמרי. מובא בילקוט תהלים רמז תרכ"ח בשם המדרש ומחל במאמר זה ולא הביאו בשם רבנן, ובילקוט חקת שם בשעות ורבינו אמר ול"ל ורבנן אמרי: (ז) וממדבר מתנה. אזכו לקבל את התורה מן המדבר. זה ים להקליס לפני מאמר ממתנה נחליאל: (ח) לא ממתנה שנחלתנו אל. בילקוט חקת שם ל"א ממתנה נחליאל בשביל הבאר שנתן להם הקב"ה אמרתי לו סירס ונחלתי לותו אמר להם הקב"ה אני הלקכם חלקי ה' אמרה נפשי וכו'. קשה המאמר כדרכו להשמיט מאמרים שלמים, ומצא לנכון בילקוט תהלים שם. ובזיהה כ"י ממתנה נחלתי נאל ובזיהה כ"י ממתנה נחלתי סאל, ובנדפס ממתנה נחלתי נאל. וכל המאמר קשה הנשם וגם הסיום בשביל הבאר שנתן להם הקב"ה היו אומרים סירס, ולולי כוונת הדורש להכתוב שלפניו אז יסיר ישראל את הסירס מזחת עלי באר עמו לה וכעל אוז"ז נחלפה ביתה סי' י"ח הביא המאמר בשם שו"ט: (ט) והיה להם המים משל לאשה. כ"ה גם בכ"י ל' ז' ח' ובנדפם, אבל בכ"י ב' ג' ו' ליתה מלת "משל" ולולי ל"ל בשביל הבאר שנתן להם הקב"ה והיה להם מים היו אומרים סירס ואח"כ הביא משל שהיתה רוצה ללכת, ועיין במ"ר פי"ט אות כ"ו משל שהיתה שהיתה נרוכה ליקר אבל חברתה מנגל לנגל היתה מהלכת בספינה, שנאמר הלכו בציות נהר, ואין ציות אלא ספינות, שנא' וצי אדיר, ועיין תוספתא סוכה פ"ג הן יוסבין בחיסקפות (כל"ל) ובאין זה אבל זה, שנא' הלכו בציות נהר: (י) מאי בציות בספינות כל"ל וצי אדיר. זה הסר בכ"י ב' ג' ל' ז' ח' ובנדפם, ומצא גם בכ"י ו': (יא) ל"ל וממדבר מתנה מ"ר יוחנן. סיפתי כמו שהוא בכ"י ל' ז' וחסר גם בכ"י ב' ג' ו' ח' ובנדפם ובילקוט, ומצא מאמר הדומה לזה בבבלי עירובין ל"ד ע"א מאי דכתיב וממדבר מתנה וממתנה נחליאל ומנחליאל במות ומבמות הגיא, אם אדם משים עצמו כמדבר זה שכל דשין בו תורה ניתנה לו במתנה, וכיון שניתנה לו במתנה נחלו אל, שנא' וממתנה נחליאל, וכיון שנחלו אל עלה לגדולה, שנאמר ומנחליאל במות, ואם אינו נותן הקב"ה משפילו, שנאמר ומבמות הגיא: (יב) מתוך שנתן לי הקב"ה הבאר מתנה נחלתי אותו. בזיהה כ"י ובנדפם מתוך שהבאר נתן לי מתנה נחלתי אותו, וכאשר הוא לפנינו מתוקן יותר: (יג) אמר דוד אתם נחלתו של הקב"ה והוא נחלתכם כו'. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י ב' הסר מאמר שלם מן אמרת כנסת ישראל עד ואתן לבי נחלתי לותך. ובכ"י נ' ל' ז' ח' ובנדפם מוסיף אחרת וזה: אמר דוד אתם נחלתו של הקב"ה והוא נחלתכם היט אומר, אבל אל הנחילות על הנחלה שנחלתם אותי ועל הנחלה שנחלתי אתכם, ומנין אתה למד

עדותיך לעולם (תהלים קיט קיא), (יד) וארץ צבי נחלתי אותך, שנאמר ואתן לך ארץ חמדה נחלת צבי צבאות גוים (ירמיה ג יט), מהו צבאות גוים, שכל הגוים (טו) צובין בה, ורוצין אותה, משל למלך שהיה יושב על שלחנו, והיו לו בנים הרבה, והיה אוהב את הקטן, והיה עושה להם מתנות, והיה בהן שדה אחת גדולה, והיו הכל צובין בה, אמר להם שלי היא, וכן הוא אומר בהנחל עליון גוים (דברים לב ח), ולמי נתן חלקו, לבנו הקטן, שנאמר כי חלק ה' עמו (טז) יעקב חבל נחלתו (שם שם ט), ואף בית המקדש קרוי נחלה, שנאמר אל המנוחה ואל הנחלה (דברים יב ט), וכתיב מה טובו אהליך יעקב (במדבר כד ה), מה טיבתו של אהליך יעקב, כנחלים נטיו (שם ו), מה נחל הזה אדם יורד בו טמא ועולה טהור, אף בית המקדש אדם נכנס בו בעוגות ויוצא בלא עונות, וכן אמר משה כי לא באתם עד עתה אל המנוחה ואל הנחלה (דברים יב ט), המנוחה זה הארץ, הנחלה זה בית המקדש, אמר דוד להקב"ה כל מה שנתת לנו טובים ונעימים הם, שנאמר חבלים נפלו לי בנעימים אף נחלת שפרה עלי (תהלים טז ו), וכן הוא אומר אל תשמחי אויבתי לי כי נפלתי קמתי כי אשב בחשך ה' אור לי (מיכה ז ח), (יז) אילולי שישבתי בחשך לא היה אור לי, אמר לה הצדקת עליך את הדין, וקורא להם אילי הצדק מטע ה' להתפאר (ישעיה סא ג):

[ב] (יח) **דבר** אחר למנצח אל הנחילות. זהו שאמר הכתוב להנחיל אוהבי יש (משלי ח כא), (יט) אמר ר' חנין בר אדא התורה אמרה אורך ימים בימינה בשמאלה עושר וכבוד (שם ג יו), (כ) ובני עניים עוסקים בתורה מתוך עניותם, הריני מנחילם ש"ע עולמות, שנאמר להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא (שם ח כא), ולמה הם עניים בעולם הזה, כדי שלא יעסקו בדברים בטלים וישכחו את התורה, (כא) שחייב לבטל סחורתו ולעסוק בתורה, שהתורה קודמת לכל, שנאמר ה' קנני ראשית דרכו קדם מפעליו מאז (שם שם כב):

[ג] **למנצח** אל הנחילות מזמור לדוד. זהו שאמר הכתוב מה אשיב לה' כל תגמולוהי עלי (תהלים קטז יב). (כב) אמר ר' שמואל ארבעה מזמורים שהיה אדם הראשון צריך לאומרם, (כג) [ואמרם דוד, ואלו הן: לה' הארץ ומלואה (תהלים כד א), ולמה היה צריך לאומרו], שבשבילו נברא העולם על מלואותו. השמים מספרים (כבודו) [כבוד אל] (תהלים יט ב), ולמה היה צריך לאומרו, שהוא ראה השמים תחלה.

הערות ותקונים

שמן המתנה נחלוהו שעד שלא ניתנו מן הכתר מה היו אומרים שים ה' בקרבנו, משנתנו למדנו כל אחד ואחד ה' נעשה ונשמע בשתי נחיות נחלנו תורתך ונחלנו את התורה וכן אמר דוד נחלתי עדותיך לעולם: (יד) וארץ צבי נחלתי אותך. כ"ם בכל כ"י, אבל בילקוט תהלים רמז תרכ"ח גורס ד"ה אל הנחיות ארץ ישראל, שנא' ואתן לך ארץ חמדת נחלת צבי לצבאות גוים. והנה לאחרי המלות ואתן צבי נחלתי אותך, נמצא חוספת בכ"י ב' ד' ז' (וליתא נס בכ"י ג' ו' ה' ובנדפס) שנתתיו לה מלכי המומות, שנא' מלך יריעו לאחד מלך הש לאחד כו' עד ד"ה שנחמדו להם כל נדולי עולם לנרהם כו', וזה היה מעיקר המאמר וטוסף מן מעתיק לאחד לאחר נקט מן תחומות שלנו מספרים לות י', ובנדפס מכנר מספרים לות י"ז, ומובא בילקוט ירמיה רמז רע"ח ונרסם בלנו מדרש, ועיין בהערות שלי להתחומות שם: (טו) צובין בה: פי' רוצים בה: (טז) יעקב חבל נחלתו. בנדפס סיים עוד וכתב מי יקום יעקב כי קטן הוא (עמוס ז') (יז) אילולי שישבתי בחשך לא היה אור לי. בילקוט הניא הני' אילולי שנפלתי לא קמתי כי אשב בחושך ה' אור לי, אילולי שישבתי בחושך לא היה אור לי: (יח) ד"ה למנצח זש"ה להנחיל אוהבי יש. מובא בילקוט רמז תרכ"ט, והציון מדרש במאמר שלפנינו מוסב נם על זה: (יט) ד"ה חנין בר אדא. בנדפס מחסרו המלות "בר אדא": (כ) ובני עניים עוסקים בתורה מתוך עניותם הריני מנחילם ש"ע עולמות. כ"ם נם בכ"י ו', אבל בכ"י ג' ד' ז' ח' ובנדפס הני' התורה אמרה בשמאלה עושר וכבוד ובני עניים, ורוח הקודם מסיים להנחיל אוהבי יש ונם בילקוט היה הני' ק בשו"ם וילקוט תיקן כלשון והביא מפני מה בני עניים: (כא) שחייב לבטל סחורתו ולעסוק בתורה קודמת לכל. זה חסר בכ"י ג' ד' ז' ח' ובנדפס ומובא נם בכ"י ו', ובילקוט שם סיים לכתיב כי העושק יהולל חכם, ים לתקן לכתיב ה' קנני ראשית דרכו וגו', ובעל לות אמת רצם להניח במדרש כמו שהוא בילקוט, וזה משמע כי נמצא בנדפס במאמר שהוא לפניו שחייב לבטל כו' שהתורה קודמת ט': (כב) ד"ר שמואל מרנעה מזמורים. מובא בילקוט רמז תר"ל וחסר הציון: (כג) ואמרם דוד

מזמור שיר ליום השבת (תהלים צב א), ולמה היה צריך לאמרו, (כד) שהשבת פדה אותו מן הדין. למנצח אל הנחילות, למה היה צריך לאומרו, שהוא נחל את העולם תחלה:

[ד] **דבר** אחר [למנצח] אל הנחילות. (כה) [אמר ר' שמואל בר נחמני] על שתי הנחילות (כו) שנחל דוד מלכות בעולם הזה ולעולם הבא, וכן הוא אומר גם אני בכור אתנהו (תהלים פט כח), וכי דוד בכור היה, והלא נאמר ודוד הוא הקטן (ש"א יז יד), ולמה קורא אותו בכור, אלא מה בכור נוטל פי שנים בנחלה, אף דוד נחל את המלכות שתי נחילות, בעולם הזה ולעולם הבא, אמר דוד על שתיהן אני מזמר למנצח אל הנחילות:

[ה] [**למנצח** אל הנחילות. (כז) אמר ר' יהושע בן לוי הנחילות] לשון נוטריקון, ה' חמשה חומשי תורה, נ' חמשים יום בין פסח לעצרת, ח' שמונה ימי מילה, י' עשרת הדברות, ל' (כח) כנגד שלשים צדיקים כאברהם, שאין העולם חסר מהם, שנאמר כה יהי"ה זרעך (בראשית טו ה), ונאמר ואברהם היה יהי"ה (שם יח יח), בגימטריא תלתין, כשישראל זוכין, שמונה עשר (כט) בארץ ישראל, ושנים עשר בחוצה לארץ, וסימן טוב (ל) כשארץ ישראל מעמדת שמונה עשר צדיקים. (לא) אמר ר' זעירא אף שיחתן של ישראל תורה היא, שהן אומרין תהא אח לשבעה ואב לשמונה, ר' יהושע בן לוי אומר [אב לשמונה] זה אברהם, שהוא אב לשמונה,

---

הערות ותקונים

כו. הוספתי כמו שהוא בכל כ"י ובנדפס ובילקוט וחסר גם בכ"י ו': (כד) שהשבת פדה אותו מן הדין. בכ"י ו' פדת אותו מן הדין, ובכ"י נ' ד' ז' ח' פיסה אותו מן הדין, ובכ"י ב' פסה אותו מן הדין, ובנדפס פוסה אותה מן הדין, ובילקוט פיסת אותו מן הדין, ועיין במזמור ל"ב בא ליתן לפיפסין ככתם השבת פיסתו משם כו' בשביל השבת ניצל מדינה של גיהנם: (כה) ר"ל שמואל בר נחמני. הוספתי כמו שהוא בכל כ"י ובנדפס, ומובא גם בילקוט רמז תרכ"ט: (כו) שנחל דוד מלכות בעוה"ז ולעוה"ב. בנדפס גם בדפוס ראשון חסר מן וכה"ג גם אני בכור אתננהו עד ולעולם הבא, כי הסמיך המעתיק מן בעוה"ז ולעוה"ב בראשון על בעוה"ז ולעוה"ב הסמי, ומובא גם בילקוט תהלים רמז תת"ם ד"ה לפי בכור בשם המדרש, וכוון למאמר שלפנינו: (כז) תריב"ג. הוספתי כמו שהוא בכל כ"י ובנדפס ובילקוט וחסר גם בכ"י ו': (כח) כנגד שלשים לדיקים כאברהם שאין העולם חסר מהם שנאמר כה יהיה זרעך. וכן הוא בב"ר פי"ם, ובילקוט טוב לר ס"ץ ס' וירא י"ח י"ח, ועיין בפ' לך לך שם הערה כ"ב, וכן בשם בירושלמי ע"ז פ"ג ה"ד (מ' ע"ג) אין העולם יכול להיות פחות מלשים לדיקים כאברהם, ומ"ש ואברהם היה יהיה, יהיה מנין שלשים: (כט) בארץ ישראל. בנדפס חסרה מלת "ישראל": (ל) כשארץ ישראל מעמדת שמונה עשר לדיקים. בכ"י ב' ג' ד' ז' ובנדפס כשהארץ מעמדת שיש עשר לדיקים, ובכ"י ו' מ' הוא כמו לפנינו, ומ"ש שלפנינו היא העיקרית כמו שהארץ מעמדת שיש עשר לדיקים, ובירושלמי ע"ז פ"ג ה"ד (מ' ע"ג) אחר שהביא אין העולם יכול להיות פחות משלשים לדיקים, שיש פעמים שרובן בגבל ומישובן בארץ ישראל, פעמים שרובן בארץ ישראל ומישובן בגבל שיש לעולם בשעה שרובן בארץ [ישראל]: (לא) ר"ל זעירא אף שיחתן של ישראל תורה היא שהן אומרין תהא אח לשבעה ואב לשמונה כו', ובכ"י מ' שיחתן של יושבי ארץ ישראל. ונעלם ממני מה שייכות יש למאמר הזה אצלן, ואולי חסר התחלתו, וכ"ה בכל כ"י, והכוונה שהן אומרין תהא אח לשבעה שברכת מילה, הוא פיוט אשר קידם יניד מבטן וחק בשחרו שם. ובשבלי הלקט השלם ה' מילה סי' ד' הביא בשם הערוך שמה שהערוך ג' המברך אומר פלוני הקטן והקהל עונין גדול הוא, המברך אומר יהי לילד והקהל עונין לתביו ולחמו, המברך אומר יהי לה לשבעה והקהל עונין ואב לשמונה, ויש אומרים ונם לשמונה. עכ"ל. וכן מובא בהגיה סי' ל"ד. ועוד הביא שם (דף קפ"ח ע"ב) ז"ל יהא לה לשבעה ואב לשמונה. יש מפרשים יהא לה לשבעה זה אפריס כו' ובתנלה אמר ר' זירא שיחתן של בני ארץ ישראל תורה (במקום לפנינו שיחתן של ישראל, ואולי בשבור זה מובא המאמר בכאן, יען כי מדבר מארץ ישראל והביא זה גם שיחתן של בני ארץ ישראל תורה היא) שהן אומרין תהא לה לשבעה ואב לשמונה כו', כוון בזה למאמר המדרש שלפנינו. ונם רבינו נסים גאון ומובא בשמו שם' דרך תמים לה"ר יוסף שלוש ושם הנהות להרי"ף נדפס שם' תמת יהריס ושם דף ע' ע"ב הביא בשם מגילת סתריס לרבינו נסים שהביא המדרש הזה. וגם במדרש נקח טוב נרשמים כ"ה ה' (דף כ"ח ע"ב) הביא ז"ל הוא שאמרו רז"ל (בב"י פלוגתא הוא שהביא מחלוקתו) לומר בשעת המילה יהי לילד לתביו ולחמו יהא לה לשבעה ואב לשמונה לה לשבעה זה היה יצחק שהיה לה לשבעה לבני קטורה עם ישמעאל ואב לשמונה זה אברהם שהוליד לה יצחק ושוד שבעה, וכן בפ' ויחי מ"ח כ' הביא שישראל אומרים במילה יהי לילד לתביו ולחמו יהיה לה לשבעה וגם לשמונה וע"ש בהערה י"ח, ושם העירותי נ"כ כי במדרש הזה השמיט גם בשבה"ע

יצחק וישמעאל (לב) וששה בני קטורה, אח לשבעה, זה יצחק (לג) [שהוא אח לישמעאל ולששה בני קטורה]. ר' שמואל אמר (לד) אב לשמונה זה ישי, [שהוא אב לשמונה, שנאמר ולו שמונה בנים ש"ה י"ז יב)], ואח לשבעה, זה דוד, שהוא אח לשבעה אחיו. (לה) ו' דהנחילות, ששה סדרי משנה, ת' דהנחילות ארבע מאות שנה שנשתהו ישראל במצרים, ואחרי ארבע מאות שנה נחלו את התורה, והקב"ה נחל אותם, לכך אמר אל הנחילות:

[ו] (לו) [**אמרי** האזינה ה' בינה הגיגי. זהו שאמר הכתוב] (לז) הטה אלהי אזניך עגני (תהלים פו ו), זה שבטו של דוד שנתנה לו שמועה, שנאמר שמע ה' קול יהודה (דברים לג ז). כי עני ואביון אני (תהלים שם), אמר ר' יוחנן כל מקום שנאמר עני ואביון בישראל הכתוב מדבר, שנאמר העניים והאביונים (ישעיה מא יז), אמר דוד לפני הקב"ה רבונו של עולם (לח) בשעה שיש בי כח לעמוד לפניך בתפלה ולהוציא אמרי האזינה, ובשעה שאין בי כח התבונן מה בלבי, בינה הגיגי: דבר אחר כי עני ואביון אני. וכי עני היה דוד, (לט) והכתיב (ואני) [והנה] בעניי הכינותי לבית (אלהי) [ה', זהב ככרים מאה אלף וגו'] (דה"א כב יג), ומהו בעניי, בצער שציערתי עליו. ר' יהודה פתר לה בארבע מלכיות, אמרי האזינה בבבל, בינה הגיגי במדי, הקשיבה לקול שועי ביון, כי אליך אתפלל באדום, ולמה הוא אומר מלכי ואלהי באדום, אלא אמרו ישראל לפני הקב"ה כמה שמדות וגזירות רעות גזרו עלינו כדי לבטל מלכותך ואדנותך ממנו, ולא בטלנו, אלא בכל יום ויום אנו באים לבתי כנסיות ולבתי מדרשות, ומטליכים שם אלהותך פעמיים בכל יום, ואומרים שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד (דברים ו ד), ואת עביד דידן, ואנו עבדין דידך, שנאמר דודי לי ואני לו (שה"ש ב' יו):

[ז] **כי** לא אל חפץ רשע אתה. שאין אתה חפץ בחייבו של עולם, שנאמר (כי לא אל חפץ במות הרשע כי אם בשובו מדרכיו וחיה) [אם אחפוץ במות הרשע כי אם בשוב רשע מדרכו וחיה] (יחזקאל לג יא), (מ) [ומבקש שיתפללו הבריות לפניו

הערות ותקונים

רמיזו דעות שונות לפרש המאמר הזה לדעת ריב"ל הכתוב יהא אח לשבעה וגם לשמונה על יצחק ואברהם, ולדעת ר' שמואל הכתוב על יפי ודוד, ולדעת י"מ הכתוב על מנשה ואפרים, ולדעתי הכתוב על משה ויהושע, יי על הכתוב תן חלק לשבעה וגם לשמונה לרמז בפסיקתא פסקא ניוה השמיני עצרת, ובקה"ר בפ' הזה תן חלק לשבעה, זה דור שמל משה לשבעה, וגם לשמונה זה דור שמל יהושע לשמונה, והכתי בפסיקתא שם הערה מ"ח כוונת זה המאמר בשם מדרש"ן סי' ל"ד דף ל"ח ע"ח ואור זרוע הלכות ניתה סי' ג' בשם מורו ר' יהודה ב"ר יצחק אור ליזון, כי אברהם היה רוצה למילה וממנו עד משה ז' דורות אברהם יצחק יעקב לוי קהת עמרם ומשה, והוא מל ישראל בצאתם ממצרים, כדכתיב ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמיך וגו', דם פסח ודם מילה, ויהושע היה דור ח' ומל את ישראל בכניסתן לארץ, כדכתיב שוב מל את בני ישראל שנית, ואת כוונת המאמר זה דור שמל משה לשבעה, ר"ל לשבעה דורות וזה דור שמל יהושע לשמונה, ר"ל לשמונה דורות, לכן נזה כוונו שאמרו בשעת המילה יהי חא לשבעה, ר"ל למשה שמל לשבעה, ונם לשמונה ר"ל ליהושע שמל לשמונה, וזה ברור: (לב) ומשה בני קטורה. בכ"י ב' ד' ומשה בני קטורה, ובכ"י ג' ח' ובנדפס ליצחק וליממעאל ולבני קטורה, ובכ"י ו' ובני קטורה ל"ל ומשה בני קטורה, ואין ספק שהיה כתוב ו' בני קטורה, ונעשית ובני קטורה, ובתיבת שה תוסב אותה זמרן יקטן ומדן ומדין ויסבק ושוח: (לג) שהוא אח ליממעאל. הוספתי ואסר גם בזיוה כ"י ובנדפס: (לד) אב לשמונה זה ישי שהוא אב לשמונה. הוספתי כמו שמובא בשבה"ל שם: (לה) ו' דהנחילות. פה סיים הדרשה שמתחיל לדרוש המחילות מוסריון ודרש בתחלה מלת המחיל וכאלן דורש האותיות „ות", ובכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס חסר זה, ומצא גם בכ"י ו': (לו) „אמרי האזינה ס' ניהה הגיגי זה"ם". הוספתי ואסר בכל כתבי יד, ובילקוט אחר שהשמיט ברמז תר"ל מאמר גדול מתחיל: אמרי האזינה ס' אמר דוד לפני הקב"ה כו': (לז) הטה אלהי אזנך עגני. כ"ה בכ"י ב' ו' ז', אבל בכ"י ג' ד' ח' ובנדפס הטה אלי אזניך, ים לתקן של"ל הטה אלהי, ובקרא כתיב הטה ס' אזניך עגני: (לח) בשעה שים בי כח לעמוד לפניך. זה כוון רש"י בפי' לתהלים ס' ג' כשים בי כח לשחול ארכי לפניך כו' וס"ס כך מפורש במדרש, וכוון זה המאמר שלפניו: (לט) והכתיב ואני בעניי. כ"ה גם בכ"י ו' ח' ובדפוס קושטא' ווינישיא ודפוסים אחרים, ובקרא כתיב והנה בעניי, ומוצא לנכון בכ"י ב' ג' ד' ז', גם בכל כ"י מוצא לבית אלהי, ובקרא כתיב לבית ה': (מ) ומבקש שיתפללו הבריות. הוספתי כמו שהוא

ויקבלם. אמר ר' יצחק עכשיו אין לנו לא נביא ולא כהן, לא קרבן ולא מקדש ולא מזבח שמכפר עלינו, ומיום שחרב בית המקדש לא נשתייר בידינו אלא תפלה, לפיכך ה' שמעה, ה' סלחה, ואומר והיו עיני ולבי שם כל הימים (מ"א ט ג), ואומר חולי ונוחי בת ציון כיולדה כי עתה תצאי מקריה ושכנת בשדה (מיכה ד י), אין שכינתו זזה ממנה. לא יגורך רע. אין דבר אצלו, אלא הכל בארץ, לא אש ולא ברד, ומה שכתיב וה' המטיר על סדום ועל עמורה גפרית ואש (בראשית יט כד), הקב"ה עולה מלמעלה ויורד מלמטה לארץ, ורוח סערה עושה דברו]: לא יגורך רע. שאין אתה גר אצל הרעה, ולא הרעה גרה אצלך. (מא) (ר' לוי בשם ר' ברכיה) [ר' ברביה בשם ר' לוי] אמר המלאך הממונה על האף רחוק הוא, שנאמר (חנה) באים מארץ מרחק מקצה השמים ה' וכלי זעמו (ישעיה יג ה), (מב) משל למלך בשר ודם שהיו לו שתי (מג) [לגיונות קשים (מד) כו' במזמור תפלה למשה. את מוצא שלש] לגיונות מהלכין לפני הקב"ה ואלו הן, צדק לפניו יהלך (תהלים פה יד), אש לפניו תאכל (שם נ ג), לפניו ילך דבר (חבקוק ג ה), ואיזהו פנימית, זו צדקה, שנאמר ולך תהיה צדקה לפני ה' אלהיך (דברים כד יג), אמר ר' יודן להודיעך כמה כחה של צדקה, ולהודיעך לעושי צדקה, עד היכן מתן שכרן, שכך נאמר לא יגורך רע:

[ח] לא יתיצבו הוללים לנגד עיניך. (מה) אלו שלבם מלא הוללות. דבר אחר הוללים, אלו שמביאין (מו) (ילדה) [אללי] לעולם. (מז) דבר אחר הוללים ערבוביא, כמה דאת אמר לשחוק אמרתי מהולל (קהלת ב ב). (מח) אמר ר' יששכר אדם עומד ומחרף ועושה נדושין של עבירות, ואומר הקב"ה יעשה תשובה, וראוי לו כאילו לא חטא, חדא הוא דכתיב וירא און ולא יתבונן (ישעיה כו י): (מט) ר' סימון פתר קריא בישמעאל, ויפקח אלהים את עיניה ותרא באר מים (בראשית כא יט), (נ) [בשעה שהגלה נבוכדנאצר את ישראל, היו ידיהם כפותין לאחוריהם, ונתונין

הערות ותקונים

בכ"י ג' ד' ז', ומסר גם בכ"י נ' ו' ח' ונגדפס: (מא) ר' לוי בם"ר ברכיה. תקנתי ר' ברכיה בם"ר לוי כמו שהוא בכ"י ג' נ' ד' ז' ח' ונגדפס גם להלן במזמור פ"ו, ובכ"י ו' הוא כמו לפנינו: (מב) משל למלך ב"ו שהיו לו שתי לגיונות קשים. הוספתי כמו שהוא בכל כ"י ונגדפס ומסר גם בכ"י ו' (שהוא תמיד עם כ"י שלפנינו) ומשמיט המעתיק מן לגיונות עד לגיונות: (מג) לגיונות. פי' ביוני וגרומי legeon λεγεων בלע"ז רומיים: (מד) כו' במזמור תפלה למשה. פה קצר המעתיק והלשון מלת וכו' ועיין במזמור תפלה למשה ר"ל שם תמצא כמאמר וכ"ה בכ"י ג' נ'. ובכ"י ד' ז' כתוב "וכו' במזמור תפלה למשה תמצא זה כמשל", ובכ"י ח' מסר הוא מלת פעותים וחסרות הנ' משל למלך שהיו לו לגיונות קשים כתיב תפלה למשה, ובכל כתבי יד הוא בפעות וע"ל וכו' במזמור תפלה לדוד, והוא מזמור פ"ו, ושם נמצא בראש המשל והנמשל, וכן נמצא שם כאמר מר' נרכיה בם"ר לוי, ונגדפס חסר "מלת "וכו'" ונאמר רק "במזמור תפלה לדוד" וכ"ה גם בדפוסים הראשונים דפוס קאסטלנוטא ודפוס ווינציא חסר כמדפים הראשון במקום תפלה למשה (שהוא מזמור נ') תיקן לנכון תפלה לדוד: (מה) אלו שלבן מלא הוללות. יותר נכון לתקן שלבן מלא תלתוליות פי' מחשבות רעות, עיין פסיקתא אחרי מות (ק"ע ע"ג) ותגומות אחרי וי"ר פ"ג הוא פ' פ"כ הוא ב' ומה שהעירותי בהערות שלי לפסיקתא שם: (מו) יללה. תקנתי תללי, כמו שהוא במקומות הכ"ל: (מו) ד"א הוללים ערבוביא. מפרש הוללים לשון טירוף וסכסוך, עיין בפסיקתא שם הערה כ', ולזה כוון רש"י הוללים מתחטים, ובלשון משנה מעורבבין: (מח) ר"ר יששכר אדם עומד כו'. בירושלמי ר"פ פ"ק ס"ג (דף כ"ז ע"ג) אחר שהביא שם מאמר ר' סימון בשם ריב"ל אין הקב"ה דן את האדם אלא בשעה שהוא עומד בה מ"ש אל תירמי כי שמע תלשים אל קול הגער בשאר הוא שם פ"ר לוי כתיב לא יתיצבו הוללים לנגד עיניך לזה שנמצת כל פועלי און דרש ר' יששכר לכפר מגדי כי הוא ידע מתי שוא וירא און ולא יתבונן ע"כ, ואין שפק שגרסי בירושלמי שם המאמר מר' יששכר לכפר מגדי, וע"ל כמו שהוא לפנינו במדרש שו"ט ומצאתי ג"כ בפסיקתא דר"כ פסקא שובה (קס"ג ע"ב) דרש ר' יששכר מכפר מגדי כי הוא ידע מתי שוא וירא און ולא יתבונן בשוא שבעולם אדם עושה נדנדים של עבירות ואומר הקב"ה יעשה תשובה וירא און ולא יתבונן: (מט) ר' סימון פתר קריא בישמעאל. ר"ל הפסוק וירא און ולא יתבונן, עיין בתריכות בתחומא ויצא אות ס' זם"ס וירא און ולא יתבונן מכתוב מדבר בישמעאל כו' ע"ם בתריכות, ועיין ב"ר פנ"ג אות י"ד בשאר הוא שם פ"ר סימון קפץ מלאכי השרת לקטרגו אמרו לפניו רבון העולמים אדם שהוא עתיד להמית את בניך בשעה שהיה מעלה לו בשר כו', והוא הוא המאמר המובא לפנינו בשם ר' סימון: (נ) בשעה שהגלה

בשלשלאות, והולכין ערומים כבהמות, כיון שעברו על בני ישמעאל, אמרו (נא) להגמונים עשו עמנו חסד להעבירונו על אחינו בני ישמעאל, ועשו כן, ויצאו לקראתם (נב) בפת וציר עמה, ונאדות ריקים נפוחים, כשראו ישראל כך היו סבורים שהיו מלאים מים, והיו נושבים בשיניהם באותן נודות, (נג) ונכנם הרוח במיעיהם ומתו]. אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה רבונו של עולם אדם שהוא עתיד להמית בניך בצמא אתה מעלה לו את הבאר, הוא שאמר ישעיה משא בערב [וגו' לקראת צמא התיו מים] (ישעיה כא יג), אמר להם הקב"ה עכשיו מה הוא צדיק או רשע, אמרו לו צדיק, אמר להן איני דן את האדם אלא לפי מעשיו של אותה שעה, שנאמר באשר הוא שם (בראשית כא יז), ולא כשעה שהוא עתיד להיות שם. (נד) ר' חנינא [בר פפא] פתר קריא בירבעם, (נה) [ושניהם לבדם בשדה (מ"ב ז כט)], שהוא שקול כאחיה השילוני, (נו) שנאמר וישבו שניהם יחדו, שישבו (נז) לברר מעשי מרכבה, ועמדו מלאכי השרת לפני הקב"ה ואמרו לפניו רבש"ע אדם שהוא עתיד להעמיד שני עגלים, אתה מגלה לו מעשה מרכבה, אמר להן עכשיו מה הוא צדיק או רשע, אמרו לו צדיק, אמר להן איני דן את האדם אלא לפי שעתו: שנאת כל פועלי און. (נח) זה דואג ואחיתופל, שהיתה פעולתן אמת, ועשו אותה של שקר:

[ט] **תאבד** דוברי כזב. (נט) שאינן לא חיין ולא עומדין בדין. (ס) תמן תנינן שלשה מלכים וארבעה הדיוטות אין להם חלק לעולם הבא, ואלו הן: דואג, ואחיתופל, בלעם, וגיחזי:

[י] (סא) **האשימם** אלהים. כנגד נבוכדנאצר הרשע וחיילותיו הכתוב מדבר, שהחריבו את בית המקדש, ואחרי כן נטרד מן העולם, שנאמר ומן (בני) אנשא לך טרדין (דניאל ד כט), (סב) ר' ברכיה [ור' חלבו בשם ר' שמואל] אמר כל מה שפירש דוד בספר תלים כלל אותו רשע בפסוק אחד, (אנא) [אנה] נבוכדנצר משבח ומרומם ומהדר למלך שמיא די כל מעבדוהי קשוט (דניאל ד ג), וכן

הערות ותקונים

נבוכדנצר. הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ד' ז' וחסר גם בכ"י ג' ו' ח' ובנדפס, והוסיף אחד המעתיקים מן תנחומא הנדפס יתרו אות ס' (שהוא טילמדנו), כי שמה נמצא כל המאמר הזה בפיוט הקבוע אחר לא סביא זה המוסיף, ובמדרש שמ"ר ריש פכ"ו נמצא ההתחלה תריב"ץ כשהגלה נבוכדנצר את יקרגל לבבל היו כפותים מאחוריהם כמו שכתוב במדרש איכה עד כי מפני חרבות נדדו. פה קצר המעתיק והביא רק ההתחלה ומה שציין כמו שכתוב במדרש איכה הכוונה לפ"ב פסוק בלא ס', וגם לא נמצא עיקר המאמר שהביא בעל שמ"ר רק קצת הדומה לזה, כי כך היתה שם והמוניה מלפים פרחי כהונה בקשו בחילותיו של נבוכדנצר הלבו להם שלא ישמעלים והוליכו להם מיני מלוחים ונודות מטופחות כו' והמאמר מובא מירושלמי תענית פ"ד ה"ח (ס"ע ע"ב) ורמיתי ברם"י ר"ה פ"ו ע"ב ד"ה שנאמר בחבר הוא שם שביה וז"ל מניין בגרחמית רבה אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה רבונו"ע מי שעתידין בניו להמית את בניך בצמא אתה מעלה לו בחר שנאמר משא בערב וגו' לקראת צמא התיו מים שהיו מוליכין לקראת הגולים מיני מלוחים ונודות נפוחים וכו' כדאיתא התם אמר להם השעם לדיק הוא או רשע אמרו לו לדיק אמר להם בחבר הוא שם אני דן את האדם אלא לפי שעתו עכ"ל, כוון למדרש ב"ר פכ"ג, רק רם"י הוסיף בחמצע "שנאמר משא בערב שהיו מוליכין לקראת הגולים מיני מלוחים ונודות נפוחים כו' כדאיתא התם" וזה הוסיף מן המדרש ילמדנו או מדרש תהלים שלפנינו, ים לתקן כדאיתא התם במדרש תהלים: (נא) להגמונים. פי' גל"י פקיד וקצין: (נב) בפת וציר עמה. בתנחומא שם בפת מלוח וציר עמה: (נג) ונכנם הרוח במיעיהם ומתו. עיין הסיום בתנחומא שם: (נד) ר' חנינא בר פפא. הוספתי המלות "בר פפא" כמו שהוא בפיוט כ"י ובנדפס: (נה) ושניהם לבדם בשדה. הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ד' ז' ח' ובנדפס וחסר גם בכ"י ו': (נו) שנאמר וישבו שניהם יחדו. בפיוט כ"י ליתא מלת שנאמר, וגם מלת יחדו ליתא, וכן ליתא בנדפס, ומין זה למון הכתוב, ונלעתי ים לתקן וכ"ל פתר קריא בירבעם שהוא שקול כאחיה השילוני ושניהם לבדם בשדה שישבו לברר במעשה מרכבה, ודורש מלת בשדה, וכן תרגם בשמדרין ק"ב ע"א ושניהם לבדם בשדה, כל מעמי תורה מגולין להם כשדה: (נז) לברר מעשי מרכבה. בפיוט כ"י ובנדפס לשדור מעשה מרכבה, וכ"י ח' לשבור מעשה מרכבה: (נח) זה דואג ואחיתופל. מובא בילקוט תהלים רמז תרי"ג: (נט) שאינן לא חיין. מוסב על דואג ואחיתופל: (ס) תמן תנינן. בסנהדרין פי"א מ"ה, בתוספתא ריש מנורת, במ"ר ריש פי"ד, אדר"נ פל"ו, תדבא"ר פע"ב: (סא) האשימם אלהים. התחלת המאמר מובא בילקוט רמז תרל"ג וחסר מיין: (סב) ר' ברכי' ור' חלבו בש"ר שמואל. תקנתי כמו שהוא

בפיוט

אתה מוצא במשה רבן של נביאים, מה אמר בסוף קילוסו, הצור תמים פעלו (דברים לב ד), שלא יאמרו כל באי עולם שמא עברה עלי מדת הדין שלא נכנסתי לארץ ישראל, חס ושלום אין לפניו משא פנים, הצור תמים פעלו, וקילס אותו רשע כל מעבדוהי קשוט, וכן אתה מוצא שבחי ירושלים את ה' (תהלים קמז יב), ובסוף אמר הללויה (שם), ואותו רשע אמר [משבח ומרומם ומהדר] למלך שמיא (דניאל ד לד), דוד אמר צדיק ה' צדקות אהב (תהלים יא ז), [ואותו רשע אמר כל מעבדוהי קשוט (דניאל ד לד), אף חנה אמרה ה' ממית ומחיה וגו' משפיל אף מרומם (ש"א ב ו-ז)], ואותו רשע אמר ודי מהלכין [בנוה] יכל להשפלה (דניאל ד לד), אמר לו הקב"ה אתמול אמרת (מאן הוא אלהא דשיזבינכון) [ומן הוא אלה די ישיזבנכון] מן ידי (שם ג טו), ועכשיו אתה אומר קלוסין ושבחות, איני חפץ בך ולא בקילוסך, ומי נאה לקלסני ישראל, שנאמר עם זו יצרתי לי תהלתי יספרו (ישעיה מג כא): (סג) יפלו ממועצותיהם. שיעצו להפיל חנניה מישאל ועזריה בתוך כבשן האש, ולהשליך לדניאל בבור אריות, וכשם שיעצו לעשות להם כך אירע להם ונעשה בהם: (סד) ברב פשעיהם הדיחמו כי מרו בך, אמר ר' אלכסנדרי מה איכפת לה לירושלים, אלא כי מרו בך, (סה) שמרבו כנגדך:

[יא] **וישמחו** כל חוסי בך. (סו) שעשית נקמה בבבל. לעולם ירננו (שם), שעשית נקמה בהמן ובבניו במדי ופרס. ותסך עליהם (שם), בימי יונים שמסרת אותם בידי חשמונאים ובניו. ויעלצו בך אוהבי שמך (שם), כשתעשה דין באדום ובגוג ומגוג, (סז) (ר') זבדי בן לוי ור' יהושע בן לוי ור' יוסי בר' פנחס קראו שלשה פסוקים הללו בשעת סילוקן מן העולם, חד מנהון אמר וישמחו כל חוסי בך, וחד אמר על זאת יתפלל כל חסיד אליך (תהלים לב ו), וחד אמר כי טוב יום בחצריך מאלף בחרתי הסתופף בבית אלהי (תהלים פד יא), ואית דאמרי מה רב טובך אשר צפנת ליראיך (תהלים לא כ): (סח) כי אתה תברך צדיק. בנוהג שבעולם אדם נותן לחבירו (שם) מנה של זהב, ועמדו עליו לסטים ונטלוהו ממנו, חיבן היא מתנתו, אבל הקב"ה אינו כן, כי אתה תברך צדיק, ולא עוד אלא שתעשה לו מגן, שנאמר ה' כצנה רצון תעטרנו. (ע) תנו תנינן לא יצא אדם לא בסיף ולא בקשת [ולא (עא) בתריס]:

הערות ותקונים

בגיזה כ"י ובנדפס, ובתחומא סוף ומרת מ"ר ברכיה סכהן בשם ר' חלבו בשם ר' שמואל בר נחמן כו' ע"ש, והרמ"פ בגליון המדרש הגיה ור' שמואל בר נחמני: (סג) יפלו ממועצותיהם שיעצו להפיל כו'. עד ברב פשעיהם נמצא גם בכ"י ו', ומסר בכל כ"י המחריס ובנדפס, ובהגהת הרמ"פ הוסיף בגליון המדרש המתמר הזה, וסיים גם בכ"י מסר היו לפניו, ומסר גם בילקוט רמז תרל"ב: (סד) ברב פשעיהם. מובא בילקוט רמז תרל"ב ושם בלשון מסובם, ול"ל כמו לפניו וגם בכ"י המחריס: (סה) שמרבו כנגדך. בנדפס גם בלפוס רמשון שרבו כנגדך, בשמשם לות ס' ול"ל שמרבו: (סו) שעשית נקמה בבבל עד ר' זבדי בן לוי מסר בכ"י ג' ל' ז' מ' ונמצא בכ"י ו', וגם הרמ"פ הוסיף זה בגליון המדרש: (סז) ר' זבדי בן לוי. בשם בירושלמי ע"ז פ"ג ה"ח (דף מ"ב ע"ג), ב"ר פס"ב לות ח' פל"ב לות ב', שמ"ר פל"ב לות ג', ובכלם בלי התואר "רבי" רק זבדי בן לוי, לכן השגרתיו, גם בשקוט ור' יוסי בר' פנחס הני' בן פטרוס, ובב"ר פס"ב בן פרעה ובפל"ב בן פטרון. ובשם בירושלמי שם נא תשב בשבוק כי טוב יום בחצריך, ובב"ר בוסיפו פסוקים, וכך הני' שם: הר אמר על זאת יתפלל כל חסיד (תהלים לב ג), כי בו ישמח לבנו (שם לג), ותחורנא אמר תערוך לפני שלחן (שם כג), ויסמחו כל חוסי בך (שם ה'), ותחורנא אמר כי טוב יום בחצרך (שם פד ד), כי טוב חסדך מחיים (שם סג), וי"ל מה רב טובך (שם לא), וזה בוסיף מעתיק לחד פסוקים לחריס על לשון בירושלמי, ובירושלמי גם לפניו בשו"ע כתוב מפורש קראו ג' פסוקים הללו, ובעל זה כי טפסו בפסוקים מלינה מניה כי בילקוט יפעי' רמז ש"ע ותהלים רמז תבי"ם כתיב המתמר מב"ר וחוסה רק ו' פסוקים, ובמקום ויסמחו כל חוסי בך, כתיב הוא תערוך לפני שלחן, ובמדרש שמ"ר מובא רק ג' פסוקים, ובמקום כי בו ישמח לבנו ל"ל ויסמחו כל חוסי בך: (סח) כי אתה תברך לדיק. מובא בילקוט רמז תרל"ב וחסר כליון, ומן ד"ל כי אתה תברך לדיק הוא מן תחומא שלנו חיי לות ח': (סט) מנה של זהב. בגיזה כ"י ובנדפס ובילקוט ליתא שם זהב: (ע) תנו תנינן. מצאה שבת דף ס"ג ע"ל: (עא) ולא בתריס. הוספתי, ותריס פי' לגם ומגן, ומה שכתב את המצנה לכאן לא נתברר לי, ואין ספק כי המתמר קציע וחסר סוף הדרשה, וכתב הוא לפניו כ"ם בכל כ"י (מלבד בכ"י ח' חסר המתמר כולו ובנדפס) ובנדפס ובמזמור

מזמור ו

[א] **למנצח** על השמינית. זהו שאמר הכתוב שבע ביום הללתיך (תהלים קיט קסד), (א) אמר ר' יהושע בן לוי אלו שבע מצות שבקריאת שמע, יוצר, ואהבה רבה, שמע, וחיה אם שמוע, ויאמר, אמת ויציב, וגאל ישראל, ולפי שאין מצות ציצית בערבית, מוסיפין (ב) פורס סכת שלום בשבת ויום טוב, ובחול שומר עמו ישראל: (ג) ד"א שבע ביום הללתיך. כנגד שבע חתימות של ק"ש שחרית וערבית. (ד) דתנן בשחר מברך שתים לפניה ואחת לאחריה, ובערב שתים לפניה ושתים לאחריה, הרי שבע: (ה) דבר אחר כנגד שבע פעמים ששליח צבור אומר קדיש בכל יום: [דבר אחר

הערות ותקונים

ר' אחא ד' ר"ש מגן זה התרים ליסקופא פרסאה שמקיף את העדה מכאן רוחותיו ומגין לרצות הרוח הרביעית ח"ל כלשה לשון העתרת, ואולי היה כתוב פה כל המאמר הזה, וכאן אחד להביא ראיה על מגן זה התרים מן לשון המשנה:

(א) תריב"ל אלו שבע מצות שבק"ם. בירושלמי ברכות פ"א ה"ח (ג' ע"ג) על המשנה בשחר מברך שתים לפניה כו', מובא שם ר' יוסי בר חנין בש"ר יהושע בן לוי על שם שבע ביום הללתיך על מספרי לדקך, והמסדר ממדרש זו"ח נאר לדבריו שכוונתו שבשחרית נמנה שבע מצות, ובערב שתין מצות ציצית הוסיפו בשבת פורס סוכת שלום, ובחול שומר עמו ישראל, היינו זוים ובגילה, ומראה כי בימיהם היו מלגנין פרשת ציצית בערב כמו שתראה להלן מדברי שבלי הלקט וכמו שהביא גם הרשב"ץ בשו"ת שלו סי' נ"א ע"ש, וגם הרשב"ץ בהלוטיו על ברכות סוף פ"א (דפוס ממשהדש לף ו' ע"ג) כתב נ"כ שלה היו קורין כלל פרשת ויאמר בגילה, והביא שם ובמדרש תהלים מלאתי בשחר שגיון לדוד (י"ל בשחר לעולה על השמיניה) זש"ה שבע ביום הללתיך אמר ריב"ל אלו שבע מצות שבק"ם כו', והוא המאמר שלפנינו, ורלאתי בראבי"ה ס' ברכות סי' נ"ג שהביא וז"ל ורלאתי בתלמוד ירושלמי בפירקין ג' ברכות של שחרית וג' פרשיות של ק"ש וציצית הרי שבע ביום הללתיך, בערב ד' ברכות וג' לק"ש, ולפי שתין מצות ציצית בגילה ולפיכך מוסיף שומר עמו ישראל, והעיר שם הרב הגאון מוהר"ר חיים מתן דעמדינגער כ"י בהגהות שלו: בירושלמי לידן חסר שם מה שהעתיק רבינו, ולדעתי היה כתוב פה דברי בירושלמי שהבאתי לעיל, ועל זה כתב הראבי"ה לפרש בירושלמי כמו שהוא במדרש זו"ח, היינו ג' ברכות של שחרית וג' פרשיות של ק"ש וציצית בשבת"ל הטעם שרוגה הראשונה סי' כ"א, ומובא בתניא ענין תפלת ערבית סי' ע' וז"ל: בשו"ע מצינו למנות בהגיהות על השמיניה, זש"ה שבע ביום הללתיך תריב"ל אלו שבע מצות שבק"ם יוצר אור, ואהבה, שמע והיה אם שמוע, ויאמר אמת ויציב נאל ישראל, ובגילה שתין מצות ציצית טהנת [ובני מערבי נא אמרו פרשת ציצית בערב אלא אומרים דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם אני ה' אלהיכם אמת], לפיכך תקנו שומר עמו ישראל לעד, ובשבת אומרים פורס סוכת שלום ע"כ. המלות שהשגרתי הם הוספת נעל שבש"ל על נוסח המדרש: (ב) מוסיפין פורס סוכת שלום בשבת ויו"ט ובחול שומר עמו ישראל. כ"ה גם בכ"י ו' וכן הביא השבש"ל בשם המדרש, אבל בכ"י האחרים גם בנדפס הני' מוסיף פורס סוכת שלום, וא"כ כשמוסיף פורס סוכת שלום בשבת, ובחול שומר עמו ישראל, יהיה גם בגילה שבע ברכות כמו ביום, כי ההוספה היא במקום פרשת ציצית שהיה טהנת בגילה, והוו גם שבע כמו ביום, ומעה הרב מהרא"ש בפירושו שכתב מוסיף פורס סוכת שלום וזה מלוה שמיטית בק"ם, ובאמת היא מלוה שבזמן פרשת ציצית, גם מה שקשה לו כי רק בשבת מוסיפין פורס סוכת שלום ובחול רק שומר עמו ישראל, לולם כפי המוסכח שלפנינו הוא לנכון, שהביא כמו שמוסיפין בשבת וגם בחול, ולפי המוסכח במדרש הנדפס גם בתיוה כ"י אפשר כי מהגים היה שגם בחול היו מוסיפים פורס סוכת שלום, והתבודדתם בתפלת ערבית בפי' שהביאנו הביא וז"ל ופרוס עליהו סוכת שלומך מפרש במדרש תהלים לפי שתין מצות ציצית בערבית מוסיף פורס סוכת שלום עכ"ל, מולי הכוונה לברכת השכיבנו שנאמר בה ופרוס עליו סוכת שלומך. ועיין בוי"ר פ"ע בק"ם חותמין פורס סוכת שלום, ובתענית ובמ"ר ריש פתח וכן סוף מס' ד"ח זוטא ק"ם חותמין בשלום ופרוס סוכת שלומך. עיין גם בירושלמי ברכות פ"ד ה"ה (דף ח' ע"ג) בק"ם פורס סוכת שלום עליהו ועל עמו ישראל ועל ירושלים. ובמדרש תזית פ' כמגדל דוד בשעות בק"ם הוא אומר בונה ירושלים ל"ל כמו בירושלמי אשר המאמר טובע משם, ומלאתי סעד לדברי כי גם בחול היו מסיימים פורס סוכת שלום, ועיין גם בד"ר פפ"ה ק"ם חותמת בשלום, פורס סוכת שלום: (ג) ד"א כנגד ז' חתימות. כ"ה גם בכ"י ו', והסר בכל כ"י ובנדפס, ולזה כוון רס"י תהלים קי"ט קס"ד: (ד) דתנן. ברכות י"ח ע"א: (ה) ד"א כנגד ז' פעמים ששליח צבור אומר קדיש בכל יום. כ"ה גם בכ"י ו', והסר בכ"י האחרים גם בנדפס, ומובא בתניא סוף סי' כ', והשבני הלקט הטעם ענין תפלה סוף סי' ח' הביא וז"ל ואין פותחין מז' קדישין בכל יום, והגאונים ז"ל אומרים על שם שבע ביום הללתיך

שבע ביום הללתיך, אמר ר' אבין אלו שבע מצות שאדם עושה בכל יום], (ו) ב' פעמים קריאת שמע, ושמונה עשרה ג' פעמים, וברכת המזון ב' פעמים בכל יום שחרית וערבית, הרי שבע. (ז) ר' מאיר היה אומר אדם מעוטף במצות תפילין בראשו ובזרועו, וארבע ציציותיו מקיפות אותו מארבע רוחותיו, וברית על בשרו (הרי שבע), נכנס לביתו מזוזה בפתחו, תמצא [שבע] מצות מקיפות אותו כחומה, והוא שדוד אמר חנה מלאך ה' סביב ליראיו ויחלצם (תהלים לד ח), כיון שנכנס לבית המרחץ. הוא מביט בעצמו ואומר חריני ערום מן המצות, וכשהוא מסתכל בטלה ששקולה כנגד כל המצות, דעתו מתקררה, כיון שראה דוד כך, אמר הריני מזמר עליה למנצח על השמינית, על המילה שנתונה בשמיני. [חביבה המילה שנשתתף הקב"ה לאברהם, שכל מי שהוא מהול אינו יורד לגיהנם, שנאמר ביום ההוא כרת ה' (ברית את אברהם) [את אברם ברית] (בראשית טו יח), ומי יורד לשם, (ומה) [ראה מה] כתיב בתריה, את הקיני ואת הקנזי ואת הקדמוני (שם שם יט), וכן יחזקאל אומר רדה והשכבה את ערלים [וגו'] (יחזקאל לב יט), וכן ישעיה אומר לכן הרחיבה שאול נפשה ופערה פיה לבלי חק (ישעיה ה יד), למי שאין בו חק ברית מילה, ומנין שנקרא חק, שנאמר ויעמידה ליעקב לחק לישראל ברית עולם (תהלים קה י), אבל המינים ופושעי ישראל שכפרו בעיקר בהקב"ה, נופלין בגיהנם, שנאמר שלח ידיו בשלומיו

הערות ותקונים

טע"ע. ובודאי לפניו בכ"י ג' וכ"י ו' היה הוספה מחוסר נמון, ורמיתי בגרוקח ס' ברכות סי' שמ"ב וז"ל עכ"ל קדים, קדים הרמזון שנפני ברכו לחרי מקרמות תהלים הללויות כו', קדים הללי לחרי פסוקי ברכת כהנים כשלין תחנון או לחר מקרמות של תהנונים כו', קדים הללי לחר סדר קדושם כו', קדים הרביעי ממנה לחר פסוקי תהלה כו', קדים החמישי לחרי פסוקי תחנון כו', קדים הששי לחר פסוקי ברוך ה' לעולם לעולם ואמן כו', קדים הששיעי לחר תפלת ערבית כו', הרי ז' קדישין ביום, על שם שבע ביום הללתיך עכ"ל, ועיין בשבה"ל שם ברים סי' ח' דין קדים: (ו) ב' פעמים ק"ש, ושמונה עשרה ג' פעמים, וברכת המזון ב' פעמים בכל יום שחרית וערבית, בכ"י ב' ג' ד' ז' ח', ובנדפס הגי' קורא ק"ש ג' פעמים, ומתפלל ג' פעמים, ואוכל ומברך ג' פעמים, והכוונה ומברך ג' פעמים היינו ברכת המזון, ומזה מוכח שהיה מהגה לאכול ג' סעודות ביום בוקר וערב, וכן ממנה הרבה פעמים בש"ס ג' סעודות ליום, אולם בתוספתא סוף ברכות מיתא אוכל את פתו מברך לפניה ולאחריה, לכן יהיה הכוונה ואוכל ומברך ג' פעמים, היינו לפני המזון ולאחר המזון: (ז) ר' מאיר היה אומר. כתב הוא לפניו כן הוא גם בכ"י ו' ח' גם בדפוס רמזון דפוס קושטנטינא, והמאמר בשם ירושלמי סוף ברכות (י"ל ע"ל) וכך מיתא שם: וכן היה ר' מאיר אומר מין לך אדם מיסרגל שמין המצות מקיפות אותו, תפילין ברחבו ותפילין בזרועו ומזוזה בפתחו מילה בשרו מרבע ציציות בשליתו מקיפין אותו, הוא שדוד אמר שבע ביום הללתיך על משפטי צדקך, וכן הוא אומר חונה מלאך ה' סביב ליראיו ויחלצם, נכנס למרחץ רואה את עצמו ערום אמר אוי לי שאני ערום מן המצות, כיון שמגיע למילה שלו מתחיל לקנס להקב"ה למנות על השמינית מזמור לדוד ע"כ, ומדברי ירושלמי נובע המאמר ולפניו, והסברתי המצות "הרי שבע" כי מיותרים הם, כי עם מצות מזוזה הרי שבע, היינו תפילין, ד' ציציותיו, מילה, מזוזה, ומדברי ירושלמי תראה מה שמוצע כאן הדרשה על למנצח על השמינית זה"ש שבע ביום הללתיך הוסב שבע מצות, ואח"כ הביא הפיוט המאמר מר' מאיר ומוסב ג"כ שבע מצות והביא הכתוב שבע ביום הללתיך, ואח"כ הביא מזמור למנצח על השמינית על המילה שהיתה בשמיני, ובתוספתא סוף ברכות למנצח ג"כ המאמר מר' מאיר רק בקצת שנוים, וכך הגי' שם וכן היה ר' מאיר אומר אין לך אדם מיסרגל מין שבע מצות מקיפות אותו תפילין ברחבו ותפילין בזרועו מזוזה בפתחו מרבע ציציות מקיפות אותו ועליהן אמר דוד שבע ביום הללתיך נכנס למרחץ מילה בשבתו למנצח על השמינית מזמור לדוד ואמר חונה מלאך ה' סביב ליראיו ויחלצם ע"כ. מזה תראה שחשבו תפילין לשתי מצות, ומילה לא חשבו, והמאמר הזה מהוספתא הובא בגמרא מכות מ"ג ע"ב בקצת הרחבה לשון ע"ם וחשבו ג"כ תפילין לשתי מצות ע"ם. ובדפוס רמזון דפוס קושטא, נמצאו חיזה שורות וכל"ל ומרבע ציציות מקיפות אותו מרבע רוחותיו [וברית על בשרו נכנס בביתו מזוזה בפתחו ממנה [שבע] מצות מקיפות אותו כחומה והוא שדוד אמר חונה מלאך ה' סביב ליראיו ויחלצם] וכשהוא נכנס בבית המרחץ וגו'. ובכ"י ג' ד' ז' ובדפוס ויניציה ואח"כ בכל הדפוסים נמצא הוספה בלמנצח המאמר מר' מאיר בין המצות היה ר' מאיר אומר, ובין המצות אדם מעוטף במצות תפילין, ואנכי הוספתי ההוספה ההיא בסוף המאמר, ואין ספק כי אחד המעתיקים הוסיף זה בלי המדרש, ומובן ממעתיק אחר פשוט שלא במקומו הרשו, כי רצה להוסיף דברים בעניין מילה, אבל אין זה שייכות כלל בלמנצח המאמר מר' מאיר, בפרט כי המאמר מר' מאיר מקורו בירושלמי כמו שהבאתי, ואם הוא כמו בכ"י

שבע

חלל בריתו (תהלים פט לה), שהרי כל מצוה שהיא בידינו, אין אנו עוסקים בה באופן וכהלכה, ואילו באנו לעמוד ולדקדק על כל אחת ואחת תמה היא מן הקב"ה על מה מעמיד אותנו ומעמיד לעולמו, כי אין מצוה מוחזקת בידינו, כי אם מצות מילה, והבל פיהן של תינוקת של בית רבן, שאין בהם חטא, שנאמר אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי (ירמיה לג כה):

[ב] (ח) **דבר** אחר על השמינית. (ט) על ארבע גליות שהן שמונה מלכיות, ואדום היא השמינית, הדא הוא דכתיב (רישיה דדהב) [ראשה די דהב] טב, חדוהי ודרעוהי (דניאל ב לב), תרין, מעוהי וירכתה (שם), תרין, שקוהי (שם) תרין, רגלוהי (שם) תרין, הרי שמונה בבל כשדים, מדי פרס, יון ומקדון, ישמעאל ואדום, אמר ר' אייבו אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבונו של עולם אנו מקלסין לפניך בשעה שאתה מקבץ אותנו משמונה גליות, שנאמר והיה ביום ההוא יוסיף ה' שנית ידו [וגו' אשר ישאר מאשור וממצרים ומפתרוס ומכוש ומעילם ומשנער ומחמת ומאיי הים] (ישעיה יא יא), (י) שמונה אומות כתובין בפסוק זה, לכך נאמר על השמינית: (יא) דבר אחר על השמינית, תרין אמוראין, חד אמר (יב) על שש מצות שנצטוה אדם הראשון, (יג) שנאמר ויצו ה' אלהים (בראשית ב טז), ונח נצטוה על אבר מן החי, ואברהם על המילה, (יד) ואחרינא אמר על המילה שנתנה לשמונה:

[ג] (טו) **ה'** אל באפך תוכיחני. ר' יודן בשם ר' אמי אמר, אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבונו של עולם אף על פי שכתוב כי את אשר יאהב ה' יוכיח (משלי ג יב), ה' אל באפך תוכיחני, אף על פי שכתוב אשרי הגבר אשר תיסרנו יה (תהלים צד יב), אל בחמתך תיסרני. אמר ר' יוחנן משל למלך שהיו לו שני (טז) (קוסטנדין) [קוסטנרין] רעים, וכל מדינה שהיה כועס עליה, היה רודה אותה בהן, פעם אחת סרחה עליו מדינתו, והיה קורא (הקוסטנדין) [הקוסטנרין] לרדותה, והתחילו צווחין למלך, אדוננו המלך בבקשה ממך בכל מה שאתה רוצה לרדות אותנו רדה, חוץ מאלו. כך אמרו ישראל לפני הקב"ה רבונו של עולם אל באפך תוכיחני ואל בחמתך תיסרני אמר להם הקב"ה אם כן אף וחימה למה, אמרו לפניו יש לך על מי להשליכם, ככתוב שפוך חמתך (על) [אל] הגוים אשר לא ידעוך (תהלים עט ו), ואף הקב"ה מקבל מהם ואומר ועשיתי באף ובחמה נקם את הגוים (מיכה ה יד), אבל

הערות ותקונים

שלנו, ומין זכר מן הסוספס סביה, וגם הרש"פ בהגהות שלו למדרש לשם על זה ממאמר חיט בכתובים, כוונתו כי לפ נמצא בכתבי יד שלפניו, ומעתיק ממאמר הוסיף זה, נקח ממאמר מן תגחומת הגדפס לך סי' כ', כי שם נמצא כל זה על שנאמר שלח ידו בשלומיו חלל בריתו, וטעף ג"כ בתגחומת תזריע סי' ה' בדפוסים המחרונים, כי בדפוסים הראשונים לא נמצאו, וגם לא בדפוס מנטובה, ומן שהרי כל מקום שהיא בידינו כו' על סופו, הוא הוסיף מן המעתיק הזה, וחיט לשון המדרש, עיין בשמ"ר פי"ט אות ד' שנמצא קצת מזה, וכני' שם משלח מלאך כו' ומורידין לגיהנם, ועיין גם ב"ר פמ"ח אות ח' וגם הוא בשנוי אחר, מה שהם להם כו' ומורידין לגיהנם, הש"ל שלח ידו בשלומיו, ודברי הב"ר הביא בעל הנצוח מיימוניות ס' מילה פ"ח סי' י', ע"ש: (ח) ד"ה לנמצא על השמינית. מובא בילקוט רמז תרנ"ד בשם המדרש: (ט) על ארבע גליות שהן שמונה מלכיות. כ"ה גם בב"י ו', אבל בב"י ב' ג' ד' ז' ח' ובילקוט ובנדפס הני' על ארבע מלכיות שהם שמונה: (י) ח' אומות כתובין בפסוק זה. המלות המלא חסרים בחיוב ב"י ובנדפס: (יא) ד"ה על השמינית ב' אומרין עד ס' אל באפך, זה חסר בב"י ב' ג' ד' ז' ח', וכן בנדפס, ונמצא ג"כ בב"י ו', וכן בילקוט רמז תרנ"ג, וכן הוסיף הרש"פ בהגהת שלו למדרש: (יב) על ו' מצות שנצטוה אדם הראשון. בילקוט שם בשעת על שבע מצות, וחסר ג"כ שם "וגם נצטוה על אבר מן החי", ועיין בפסיקתא דר"כ פסקא בחדש השלישי ובהערה ג': (יג) שנאמר ויצו ה' אלהים. פה קצר המסדר ובפסיקתא שם הביא ראיה בפרוטרום מן הכתוב הזה שנצטוו על שם מצות ע"ש: (יד) ואחרינא אמר. זה נמצא בילקוט, ועיין בתוס' שבת ק"ל ע"ב בשם מדרש שו"ט: (טו) ה' אל באפך תוכיחני. בב"י ב' ג' ד' ז' ובנדפס נמצא הכתוב, ונמצא ג"כ בנכון בב"י ו' ובב"י ח' ובילקוט רמז תרנ"ה וחסר הניון: (טז) קוסטנדין. וכ"ה בב"י ב' ד' ז', ובב"י ח' קוסנדין, אבל בב"י ו' ובנדפס נאמר בנכון קוסטנרין בר"ם, והיא המלה הרומית quaestionarius

בישראל מה כתיב בהו, לא אעשה חרון אפי לא אשוב לשחת אפרים (הושע יא ט), ואומר חמה אין לי (ישעיה כז ד), אמר ר' אלעזר (יז) למה התוכחות דומות, לבלך שכעס על בנו, והיה בידו (יח) חרב הנדויית, ונשבע שהיא עוברת על ראש בנו, וכשנתפייס אמר אם עברה על ראש בני אין לו חיים, ושוב אין לי שיורש מלכותי, ולבטל נזירתי אי אפשר, מה עשה המלך, הכניסה (יט) לנרתקה, והעבירה על ראש בנו, ונמצא בנו ניצול, וגזירתו נתקיימת. ר' חנינה אמר למלך שכעס על בנו, והיה לפניו אבן גדולה, ונשבע המלך שהוא זורקה על בנו, וחזר ואמר אם אני זורקו בו שוב אין לו חיים, מה עשה המלך, צוה וכתתוהו צרורות קטנות, והתחילו זורקין עליו אחת אחת, והמלך הציל את בנו, וקיים שבועתו: (כ) ר' שמעון בן לקיש אמר למלך שכעס על בנו, והיה לפניו חבל, ונשבע שהוא מכהו מאה מכות בחבל שבידו, חזר ואמר אם הוא לוקה מאה מלקות, שוב אין לו חיים, מה עשה המלך, כפפה למאה על מאה, והכהו מאותו חבל כפוף פעם אחת, ונמצא המלך הציל את בנו וקיים נזרתו: (כא) ורבנן אמרי נטל את החבל וכרכה על צווארו, לכך אמר אל בחמתך תיסרני:

[ד] **חנני** ה' כי אומלל אני רפאני כי נבהלו עצמי. (כב) משל לאיש אחד שתפסוהו לסטין, וכל אחד מהן מכהו כמכתו, יש מהן בידו, ויש מהן באגרופו, ויש מהן באבנו, ויש מהן במקלו, עד שנשמט מהן, הגיע לביתו ונפל לכמה, וצוח עצמותי עצמותי, כך אומות העולם משעבדין את ישראל בכל מיני שעבוד קשה ושמדות וגזירות רעות:

[ה] **ונפשי** נבהלה מאד ואתה ה' עד מתי. (כג) אמר רבי הטה אזנך אין כתיב כאן אלא ואתה ה' עד מתי, אתה הוא שהבטחתני עמו אנכי בצרה (תהלים צא טו), ומתו עד מתי, אמר רב כהנא (כד) משל לחולה שהיה מתרפא על ידי הרופאים, והיה החולה מצפה מתי יבא הרופא, בארבע שעות, או בחמש שעות, או בשש, או בשבע, ולא בא, עברו על שמונה תשעה עשרה ולא בא, עם דמדומי חמה התחיל ממשמש ובא, ואמר אם שהתה עוד ציבחר נפשי יצאה, כך אמר דוד כשהיה רואה שעבוד המלכיות מושכות ומשתעבדות בישראל, צוח ואתה ה' עד מתי, שאתה הוא הרופא שלי, ושוהא לבא אצלי:

[ו] **יבשו** ויבהלו מאד כל אויבי. (כה) רבנן אמרין לעתיד לבא הקב"ה נוטל

הערות ותקונים

דיין החוקר ומסיר יסוריה את המחוייבים, עיין ערוך קסמיר, ובילקוט שם בשעת קוסטרין ים לתקן קוסטגרין: (יז) למה התוכחות דומות? למלך כו'. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י המחריס ובדפוס חסריס המלות למה התוכחות דומות, והגי' שם מ"ר מלעזר משל למלך, ובכ"י ח' מ"ר ישמעאל משל למלך, ובילקוט משל למה הדבר דומה למלך: (יח) חרב הנדויית. פי' חרב עטוי בארץ הודו (מינדיטן), ובילקוט בשעת חרב היצירית כ"ל חרב היונית. ועיין רש"י ע"ז ט"ז ע"ח פרוגה היכוחה שפי' של ארץ הודו שמין עושין חמה התחיל ממשמש ובא, ואמר אם שהתה עוד ציבחר נפשי יצאה, כך אמר דוד כשהיה רואה שעבוד המלכיות מושכות ומשתעבדות בישראל, צוח ואתה ה' עד מתי, שאתה הוא הרופא שלי, ושוהא לבא אצלי:

(ו) יבשו ויבהלו מאד כל אויבי. (כה) רבנן אמרין לעתיד לבא הקב"ה נוטל

לצדיקים ומראה להם גיהנם ומקומות פנויות בתוכו, ואומר להם המקומות הפנויות הללו מוכנים לכם, אלא שזכיתם במעשים טובים וירשתם לגן עדן. ונוטל לרשעים ומראה להם גן עדן ומקומות פנויות בתוכו, ואומר להם מקומות הללו מוכנים לכם, אלא שנתחייבתם במעשים הרעים וירשתם גיהנם: (כו) אמר ר' יהושע בן לוי אין הקב"ה מקלל לרשעים אלא בבושה, ולא עוד אלא שכופל להן קללתן, שנאמר יבשו ויבהלו מאד כל אויבי ישובו יבשו רגע, וכשהוא מברך לצדיקים כופל להן לברכתן, (כז) שנאמר ואכלתם אכול ושבוע וגו' ולא יבשו עמי לעולם וידעתם כי בקרב ישראל אני [וגו'] ולא יבשו עמי לעולם (יואל ב כו כז):

[ז] (כח) **דבר** אחר אל באפך תוכיחני ואל בחמתך תיסרני. זהו שאמר הכתוב אל תמנע מנער מוסר [כי תכנו בשבט לא ימות] (משלי כג יג), כשתכהו אל תכהו אלא בשבט שלא ימות, וכן הוא אומר אתה בשבט תכנו ונפשו משאול תציל (משלי שם יד), טובה היא המרדות שלא באף, וכן (כט) ירמיה אמר יסרני ה' [אך במשפט אל באפך] (ירמיה י כד), הוי אל באפך תוכיחני, למה שהאף והחימה שני (ל) קוסטנרין של מות הן, וכן הוא אומר חמת מלך מלאכי מות (משלי יו יד), וכן משה אמר כי יגורתי מפני האף והחמה (דברים ט יט), לכך אל באפך תוכיחני, טובים הם היסורין, אלא שאין בי כח לעמוד לא באף ולא בחימה:

[ח] **יגעתי** באנחתי אשחה בכל לילה מטתי בדמעתי ערשי אמסה. (לא) זה שאמר ר' זכריה בן הקצב לחכמים, (לב) המעון הזה לא זזה ידה מתוך ידי, משעה שנכנסו גוים להיכל עד שיצאו, אמרו לו חכמים אין אדם מעיד על עצמו, (לג) התחיל בוכה (לד) וממסה מטתו בדמעות, (לה) שהיתה אשתו, וחיה יודע שהיא טהורה, ולא היה מכירה מפני גזירת חכמים, והיה קורא עליו הפסוק יגעתי באנחתי:

[ט] (לו) **דבר** אחר יגעתי באנחתי. דוד עצמו אמר הפסוק עליו על מעשה בת

הערות ותקונים

(כו) מ"ר יהושע בן לוי. מובא בילקוט יואל רמז תקל"ו בשם שו"מ, ושם במעות מ"ר נוי ס"ע תריב"ל: (כז) שנאמר ואכלתם אכול ושבוע וגו'. בחיסה כ"י ובנדפס מובא לא תכלמו, ואכלתם אכול ושבוע, כתוב הרמצון הוא בילקוט מ"ה י"ו, ונאמת יש להביא רק הכתוב ואכלתם אכול ושבוע, והכוונה לסיפא דקרא שנאמר ב' פעמים לא יבושו, כי אלו הרשעים כופל להם קללתם, לכתיב ב' פעמים יבושו בפסוק שלפניו (תהלים ו' י"ח) וכשהוא מברך הצדיקים כופל להן ברכתן, לכתיב נ"כ ב' פעמים לא יבושו (יואל ב' כ"ו כ"ז): (כח) ל"ח אל באפך. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס מובא בטעות ל"ח למטה על המינית ול"ל כמו לפניו ל"ח אל באפך, כי על זה תסוב הדרוש: (כט) וכן ירמיה אמר. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס המאמר נשתבש, וכה"ג יסרני ה' במשפט אין כתיב כאן אלא אך במשפט, וזה טעות המעתיק, כי הכוונה על סיפא דקרא בירמי' אל באפך, כמו שהוספתי בפנים: (ל) קוסטנרין. בארתי לעיל הערה ט"ז שהורגת המלה דיין החוקר ומוסר ביסוריו את המחויבים, וכ"י ח' המלה מסומנת קופמרות: (לא) זה שאמר ר' זכריה בן הקצב לחכמים. הוא במשנה כתובות כ"ז ע"ב עד אין אדם מעיד על עצמו, ומן התחיל בוכה הוא דברי המסדר מסו"ע, ומה שסיים והיה קורא עליו הפסוק יגעתי באנחתי, הוא טעם מירוסלמי כתובות פ"ב ה"י (דף כ"ז ע"ל), סופה פ"ת ה"ג (דף ט"ז ע"ל), אף הוא (ר"ל ר' זכריה בן הקצב) שכר לה שבית ואוה מעלה לה מזונות ולא היה מתיחד עמה אלא בפני בניה וקרא על עצמו הפסוק הזה יגעתי באנחתי ומטחה לא מלאתי, והדורש שבית המאמר על הכתוב יגעתי באנחתי בתהלים, ואולי המלות ומטחה לא מלאתי יש למחוק בירוסלמי שם, וגם שם הכוונה על הכתוב שלפניו: (לב) המעון הזה. פי' בשעה שהושיב במקדש: (לג) התחיל בוכה. הוספת המסדר: (לד) וממסה מטתו. בנדפס בטעות וממחה: (לה) שהיתה אשתו. כ"ה גם בכ"י ו', אולם בכ"י האחרים ובנדפס שהיתה אשתו יושב אלא, וזה הוספה מחיזה מעתיק מועה, ועיין בגמרא בבלי שם, ותעפ"כ ייחד לה בית בהלכו וכשבית יוצאת ברחם בניה כו', פי' שאסרו עליו לפי שהיה, וכן בתוספתא כתובות פ"ג ותעפ"כ יחד לה בית בפני עצמה לא שתיחדה עמו אלא על פי בניה, וכן בירוסלמי שם כאן לא היה מתיחד עמה אלא בפני בניה, וע"כ המלות "שאם אלו" מיותרות, רק הכוונה שהיה בוכה וממסה בדמעות שהיתה אשתו שמה תמיד, וכן יש לתקן במקום ולא היה מכירה ל"ע ולא היה מתייחד עמה, ובילקוט הנמיט המלות שלא, והבית רק התחיל בוכה וממסה מטתו, והיה יודע שהיא טהורה לו אלא היה מכירה (אלא) מפני גזירת חכמים: (לו) ד"ח יגעתי באנחתי. כ"ה גם בכ"י ו', והסר

שבע. עששה מכעס עיני. מרוב כעס שאמרו לו ראו זה שהרג את הרועה, ושבה את הכבשה, והפיל ישראל בחרב בני עמון, והוא נשיא ישראל, ואני בוכה, (לז) והעלית עיני עששה, ונעשית עיני כלה כבגד אכלו עש (איוב יג כח). (לח) עתקה, נסתלקה מאורה, כמה דאת אמר ויעתק משם ההרה (במדבר יב ח), (לט) ובכעס שהכעסתני:

[י] שמע ה' תחנתי. אמר דוד לפני הקב"ה, רבונו של עולם מלך בשר ודם אחרים מקבלין (מ) אבסיומא שמושיטין לו, ואני איני מבקש אלא אבסיומא שלי, לכך נאמר ה' תפלתי יקח:

מזמור ז

[א] שגיון לדוד אשר שר לה'. (א) זהו שאמר הכתוב גם במדעך מלך אל תקלל (קהלת י כ), מלך שבדורך אל תקלל, [ובחדרי משכבך אל תקלל עשיר (שם)], עשיר שבדורך אל תקלל, כי עוף השמים יוליך את הקול (שם), (ב) אמר ר' ירמיה (ג) זה עורב חכמת מיארין, ובעל כנפים יגיד דבר (שם), (ד) משום אזנים לכותל, (ה) אמר הקב"ה לדוד למה אתה מקלל את משיחי ותאמר יבשו ויבהלו מאד כל אויבי (תהלים ו יא), והלא שאול קראת אויב, שנאמר ביום הציל ה' אותו מכף כל אויביו ומיד שאול (תהלים יח א), אמר לפניו רבונו של עולם זדונות אתה מעלה עלי כשגגות, שנאמר שגיאות מי יבין (תהלים יט יג):

[ב] שגיון לדוד. (ו) ר' יהודה בשם ר' לוי אמר שלשה דברים הוציא דוד מפיו על שאול, ושלשתן נגעה בו, ויאמר דוד חי ה' כי אם ה' יגפנו (ש"א כו י),

---

הערות ותקונים

בכל כתבי יד סתהריס גם בגדפס, ובמהר רק סתיבות „ובכעס שהכעסתני": (לז) והעלית עיני עששה ונעשית עיני כלה כבגד אכלו עש. וכן רש"י הביא כן בשם מנחם שפי' לשון רקבון וכמו ועצמי עששו (תהלים ל"ב) וכן כל לשון עש: (לח) עתקה כד"א ויעתק. וכן הביא רש"י בשם מנחם שחברו עם ויעתק משם סהרה: (לט) ובכעס שהכעסתני. לולי זה שתרגם מסורס שלפניו מרוב כעס [שהכעסתני]: (מ) אבסיומא. מובא במוספי נערך אבסיומא בשם מדרש תהלים, וכתב פי' בל"י ἄξίωμα מעלה גדולה וכבוד (ווירדע, עהרענבעלייטונג), ובכ"י נ' ובדפוס ראמון מקבלין אבסומיא כו' אלא בכיומין שלי, ובכ"י ב' מקבלים אבסיומא כו' אלא בכסיומין שלי, ובכ"י ל' ז' אלא בכסיומין שלי, ובכוסס בטעות, ובדפוס ווינציא ואח"כ בכל הדפוסים אבסיומא אבסיומין בטעות:

(א) זה"ש גם במדעך. בשנה בוי"ר פל"ג אות ג' קה"ר פ"י ומובא בילקוט קהלת רמז תתקפ"ט בפסוק זה בשם זו"ש, ועיין במדרשים שם. במדרש קהלת מובא בתחלה כמו לפניו מלך בדורך אל תקלל, ואח"כ מובא ד"א מלך במדעך אל תקלל יתלך שלפניך אל תקלל, אבל בוי"ר הני' בהיפך בתחלה מלך שלפניך אל תקלל, ואח"כ מובא ד"א גם במדעך מלך שבדורך כו', ואין ספק אלו בשם ג' מוסחות, ואחד הוסיף גם ני' במדרש זו"ש: (ב) ג"ר ירמי'. בוי"ר ובקה"ר הני' ת"ר ירמי' ג"ר אלעזר: (ג) זה שורב חכמת מיארין. בכ"י שלפנינו גם בכ"י ו' כתוב הַכְּמַתְיְאַרוֹן הַכְּמַתְטִיאַרוֹן והמלות מנוקדות, וזה נעשה מן מעתיק טועה, ובכ"י ג' חכמת מיארין, וגם בכ"י נ' בטעות סכמתמיחדין, ובכ"י ד' סכמת מיחדין ג"ל חכמת מיארין, ובכ"י ח' בשמים המעתיק המלא הזאת כדרכו, וגם בדפוס ראמון חכמת מיחדין בה', וג"ל חכמת בחי"ת, וממנה לנכון בכ"י ב' ובדפוס ווינציא חכמת מיארין, וכן בוי"ר ובקה"ר, ופי' מייר בל"ם ובל"ע שוף, וכן יליעת עתידות ע"י נפלוף או פריחת הטוף, ועיין בפסיקתא פרה ובטעמי ס"ג, ובערוך בשם ערך מייר, ולולי שיש לתקן זה הערוב בחכמת מיארין, ובכ"י ו' רחיתי נמצא בכתב מחוסר „כ"ל ט"ם וג"ל חכמת תייר ובכתב תיירון ליפוי הפלגה כמו כן לותיות יו"ן המוספות בסוף תיבה נאום זעליקמן ניינבערג": (ד) משום אזנים לכותל. כ"ה גם בקה"ר אבל בוי"ר הני' ר' לוי אמר אזנים לדרך ואזנים לכותל, ונמחמר מזה כוון רש"י בדרכות ח' ע"ב וכסיועתין אין יועצין אלא בשלם, על זה הביא רש"י דאמרי אינשי אזנים לכותל: (ה) אמר הקב"ה לדוד. מובא בילקוט, ובוי"ר ובקה"ר איתא כך: ת"ר יהודה בר סימון אמר הקב"ה לדוד כך היית צריך לומר יבושו ויכהלו מאד כל אויבי, מי היה אויבו של שאול, נא כך כתיב ביום הציל ה' אותו מכף כל אויביו ומיד שאול, באותה שעה אמר דוד לפני הקב"ה רבש"ע אל תעלה אותו זדונות אלא שגגות, הס"ל שגיון לדוד: (ו) ר' יהודה בש"ר לוי. מובא בילקוט שמואל רמז קל"ח בשם ש"מ:

ושמואל

וכן הוה ליה. או יומו יבא (שם), וכן הות ליה. או ירד במלחמה ונספה (שם), וכן הוה ליה. וימת שאול ושלשת בניו (ש"א לא ו). ולמה נשבע חי ה', אמר ר' אלעזר ליצר הרע נשבע ואמר לו חי ה', שאיני עושה הדבר הזה, ר' שמואל בר נחמני אמר לאבישי בן צרויה נשבע ואמר לו חי ה' אם תגע בדמו של צדיק זה, אני מערב דמך בדמו. (ז) ולשאול פלגש (ש"ב ג ז), (ח) פלגש חסר ו', כד איתעביד שאול מלך, הוה עוד זעירא אפיך, ואת (ט) ויקח עוד דוד פלגש מירושלים (ש"ב ה יג), ואת מדמה אותך לשאול, (י) שאול מפקיר נכסיו למלחמת ישראל, שנאמר ויקח צמד בקר ויתחחו (ש"א יא ז), ואת מדמה עצמך לשאול, שאול מנשרים קלו ומאריות גברו (ש"ב א כג), (יא) ר' לוי אמר ששים מילין היה שאול הולך ביום אחד, ר' סימון אמר מאה ועשרים מילין, ורבנין אמרי מאה ושמונים מילין, איטתי כשנשבה הארון, הדא הוא דכתיב וירץ איש בנימין מהמערכה (ש"א ד יב), זה שאול, ואת מדמה עצמך לשאול. (יב) אדם הולך לבית המשתה ואינו מוליך בניו עמו, מפני מראית העין, ושאול יצא למלחמה, והוליך בניו עמו, והיה יודע שמדת הדין פגועה בו, ואת אמרת לא תצא עוד אתנו למלחמה (ש"ב כא יז), ואת מדמה עצמך לשאול. (יג) שאול היה אוכל הולין בטהרה, שנאמר וירם הטבח את השוק והעליה (ש"א ט כד), (יד) ר' יוחנן אמר השוק והאליה, ר' [אלעזר] אומר השוק והחזה שעליה, מלמד שהיה אוכל חולין בטהרה, (טו) ואת מדמה עצמך לשאול:

[ג] [**דבר** אחר שגיון לדוד]. (טז) זהו שאמר הכתוב עמו עוז ותושיה לו שוגג ומשגה (מיכ יב יו), עוז זו תורה, שנאמר ה' עז לעמו יתן (תהלים כט יא), תושיה זו תורה, (יז) אמר ר' יהושע בן לוי למה נקרא שמה תושיה, שמתשת כח הגוף

הערות ותקונים

(ז) ולשאול פלגש. כ"ה בכל כ"י ומתחיל קטיע, ובילקוט שם הני' "אמר לו הקב"ה נס גמדתך מלך על תקלל, אתה מדמה עצמך לשאול כתיב ולשאול פלגש ואתה ויקח לו עוד דוד נשים ופלגשים": (ח) פלגש חסר. זה חסר בכ"י מהחרים ובגדפם גם בילקוט: (ט) ויקח עוד דוד פלגש מירושלים. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכל כתבי יד המחרים ובגדפם ובילקוט מוצא לשון סכתוב ויקח דוד עוד נשים ופלגשים מירושלים, אבל בקרא כתיב פלגשים ונשים, ובכ"י ח' ויקח עוד פלגשים ונשים בירושלים: (י) שאול מפקיר נכסיו על ואת מדמה עצמך לשאול. כ"ה גם בכ"י ו' ובילקוט, וחסר בכל כ"י ובגדפם, וגם הרמ"ף הוסיף זה בלא המדרש עם"י כ"י שהיו לפניו: (יא) ר' לוי אמר ששים מילין. בתנדא שמואל פי"ח המחבר נהרחבת לשון ר' לוי אמר ששים מיל הלך שאול בתוכו ביום במערכה היה ושמע שנשבו הנוחות והלך והטפן מיד נלית וגו', ור' סימון אמר מאה ועשרים מיל הלך שאול בתוכו ביום במלחמה היה ושמע שנשבו הנוחות והלך והטפן מיד נלית וגו', ורבנן אמרין ק"פ מיל הלך שאול בתוכו ביום במערכה היה וברח בשילה ושמע שנשבו הנוחות והלך והטפן מיד נלית וגו', והכוונה כי ס' מיל היה בין שילה ובין המערכה, ר' לוי סבר שהיה במערכה ומשם שם והביאן בשילה הייט ס' מיל, ור' סימון סבר הלך מבשילה ומשם במערכה וחזר והביאן בשילה הרי ק"כ מיל, ורבנן סברו ברח תחלה מהמערכה בשילה וחזר למערכה ומשם וחזר והביאן בשילה הרי משם פעמים שהיה: (יב) אדם הולך לצית המטתה. כן הוא גם במדרש וי"ל פל"ן אות ז', ובמדרש תנדא שמואל פכ"ד הוא בהרחבת לשון מיל יצא למלחמה ומשל שלשת בניו עמו יהונתן ואבינדב ומלכישוע, בותם שעה קרא הקב"ה למלאכי המרת ואמר להם בתו ורתו בריה שברחתי ויצרתי, בוהו שבשלש אדם הולך לצית המטתה ליטו טוב בניו עמו מפני מדרית העין, וזה יודע בחמת שיברג ויצא למלחמה ומשל שלשת בניו עמו ומחת על שמדת הדין פוגעת בו: (יג) שאול היה אוכל חולין בטהרה. וכ"ה במדרש במ"ר פי"ח אות ג' ולא מוצא שם ראיות הכתובים: (יד) ר' יוחנן אמר השוק והאליה ר' אלעזר אומר השוק והחזה שעליה. מוצא מירושלמי מגילה פ"ח הי"ד (ע"ב ע"ג), ותקנתי פה ר' אלעזר אומר השוק והחזה כמו שהוא בירושלמי, ובירושלמי שם מוצא עוד בשם ר' שמואל בר נחמני שקל ושופה, ועיין בנמרא בבלי ע"ז כ"ה ע"א שמוצא המאמר הזה בהרחבת לשון ומסדר מהמדרש שלפנינו פניה כמו שהוא בירושלמי, ובמדרש תנדא שמואל פי"ל בשתבש הלשון ויש לתקן כמו שהוא בירושלמי ובבלי, ובכ"י ב' ד' ז' נמצא נוסף עוד: ואומר כי אמר מקרש הוא בלתי טהור כי גם פסור (ש"א כ' כ"ו), וליתא גם בכ"י ו' ח': (טו) ואת מדמה עצמך לשאול. בכ"י ד' ז' נוסף אחר זה: שאול שומע בזיונו ושותק שנאמר ויבזהו ואת מדמה עצמך לשאול, וזה ליתא בכ"י המחרים, ובילקוט שמואל רמז קנ"ח סיים אחרי המלות ואתה מדמה עצמך לשאול "לכך נאמר שנין לדוד אשר שר לה' על דברי כוש בן ימיני": (טז) ז"ס עמו עוז ותושיה. מוצא בילקוט ליוב רמז התק"ו בשם שו"ט: (יז) תרי"ג למה נקרא שמה תושיה. בנמרא

והעינים. (יח) מהו שוגג ומשגה, אמר ר' שמעון בן לקיש נביאים ונבואותיהם, (יט) ר' יוחנן אמר שטיא ושטיתא, רבנן אמרו אם שגה אדם בדברי תורה, משיגים אותו, הדא הוא דכתיב ואף אמנם שגיתי אתי תלין משוגתי (איוב יט ד), וכן הוא אומר באהבתה תשגה תמיד (משלי ה יט), לא דיין לאדם שתורתו ממתנת לו בחייו, אלא אף בשעת מיתתו עמו, אמר דוד על אותה אני מבקש שגיון לדוד: מהו על דברי כוש בן ימיני. אמר ר' חיננא בר פפא מה אדוניתו של יוסף תבעה אותו, שנאמר שכבה עמי (בראשית לט ז), ואומר בא אלי העבד העברי (שם שם יז), אף שאול אמר כי הקים בני את עבדי עלי לארב (ש"א כב ח), (כ) כשם שבאת הבושית (כא) פטרונתו של יוסף עליו בדברים, כך בא שאול בן ימיני עלי בדברים. אמר ר' אחא והלא (כב) כל התועב עצמו אינו נענש, למה אמר דוד עליו כך, (כג) על ידי שאמר שירה על מפלתו, שנאמר אשר שר לה' על דברי כוש בן ימיני, וכתיב בנפול אויבך אל תשמח (משלי כד יז), (כד) [אמר ליה הקב"ה לדוד אילו היה מזלו של שאול מזלך ומזלך מזלו, כמה דוד חייתי מאבד מפניו]:

[ד] **ה' אלהי בך חסיתי**. (כה) אמר ר' יעקב בך בתורתך, שכתוב בה כ"ב אותיות אלפא ביתא: פן יטרוף כאריה נפשי. (כו) מה האריה הזה יושב על טרפו (כז) ומפספסו, כך היו דואג ואחיתופל עלי לפספסני: פורק ואין מציל. אין אחד מכל אוכלוסין שלו מלמדין עלי זכות: ה' אלהי אם עשיתי זאת וגו'. (כח) [לשון שבועה, כיוצא בדבר אתה אומר אם כחה אכלתי בלי כספ וגו' תחת חטה יצא חוח (איוב לא מ)]: אם גמלתי שולמי רע. בישראל: ואחלצה צוררי ריקם. באומות העולם: (כט) ויכרות את כנף המעיל (ש"א כד ה), מה כתיב שם, ויך לב דוד אותו (שם שם ו). ר' יהודה אומר אמר דוד מה בין קטע ציציתא לקטע רישא, אמר ר' נחמיה שביטלו ממצות ציצית שעה אחת, כיון שנכרתה לא היה יודע בקש ולא מצא אותו, אמר לו לאבנר היכן הוא כנף מעילי, אמר לו (ל) במירה הועדת, כיון ששמע דוד כך אמר ליה ואבי ראה גם ראה את כנף מעילך בידי

הערות ותקונים

בבלי סנהדרין כ"ץ ע"ב מובא בשם ר' חנן למה נקרא שמם תועים מפני שהיו מתעים כחו של אדם. ומובא ברמב"ן על תורת דף כ"ז ע"ח בשם סו"ט: (יח) מהו שוגה ומשגה נביאים ונבואותיהם. פי' ונבואות שהם לומרים. ובנדפס בטעות נביאים ונבואות, ולולי דוקם שוגה על הנביאים עפ"י מאמרם משחרב בית המק"ק נתנה נבואה לשוטים (ב"ב י"ב ע"ב), ומפשר כי נקרא הנבואה משגה מלשון בהשגתה תשגה תמיד: (יט) ר' יוחנן אמר. בנדפס בטעות ר' שמעון אמר: (כ) כשם שבאת הכושית פטרונתו של יוסף כו' על עלי בדברים. הסר בנדפס, גם בכ"י ג' נ' ד' ז' ח', ומצא גם בכ"י ו': (כא) פטרונתו. פי' נגירה: (כב) כל התועב עצמו. כ"ה בכל כ"י ובנדפס, לולי ל"ל כל התובע, פי' תובע דמו מיד שולחו ורודפו, תרגום לדרום תתבע, וכן מלאתי בכ"י ח': (כג) ע"י שאמר שירה על מפלתו. לזה כוון רש"י בפי' לתסלים ז' ח' ורבותינו פירשו לשון משנה שמחודה ותפלל על השגיון שאמר שירה על מפלתו של שאול כו': (כד) ח"ל הקב"ה לדוד. הוספתי כמו שהוא בכ"י ג' ד' ז', וחסר גם בכ"י נ' ו' ח' ובנדפס. (כה) ח"ר יעקב. כ"ה גם בכ"י ו', וכן מובא בילקוט רמז תרל"ז, ובזוהר כ"י ובנדפס הגי' ח"ר יוחנן, אבל במדרש שו"ט מזמור כ"ה הגי' ח"ר יצחק, וכן בפסיקתא דר"כ פסקא כ"ג (קמ"ז ע"ח), ובחזית פ"ח פ' גאולה ובשמחם הגי' ח"ר יצחק בעשרים ושתים אותיות שבתורה כ' תרין כ' עשרין: (כו) מה הארי. מובא בילקוט שם: (כז) ומפספסו. פי' מפרכו לחתיכות חתיכות, עיין ערוך ערך פספס ובכ"י ה' ומפלפלו: (כח) לשון שבועה. הוספתי כמו שהוא בכ"י ג' ד' ז', וחסר גם בכ"י נ' ו' ח' ובנדפס: (כט) ויכרות את כנף המעיל ר' יהודה אומר כו'. מובא בילקוט שמואל רמז קנ"ג בשם שו"ט: (ל) בסירה הועדת. בכ"י ו' (השוה תמיד לכ"י ח') הגי' בסירה הוערה, ובכ"י ג' נ' ד' ז' ובדפוס ראשון לפום קשפם בסירות הועדת ועכרת, וכן במאמר שלאחריו אמרת בכנף המעיל בסירה הועדת תגית ונפתח בסירה הועדת, וזה מעות ומשבשת כיון דעל על ו"ל הועדת מלות עי"ן לפני הל"ת, ובדפוס ווויניץ תיקן המדפיס בסירות עברת ועכרת, אבל במאמר שלאחריו כתוב גם שם בסירה הועדת, ובכ"י ח' כתוב בסירות הערות עכרת, ובמאמר שלאחריו בסירה הנעלת, וזה בטעות. והנה המאמר הזה מובא מירושלמי פאה פ"ח ה"ח (פ"ז ע"ח), שופט פ"ח ה"ח (מ"ז ע"ב), ומשם בפסיקתא פרה (ל"ב ע"ב), וי"ר פכ"ו מות ג', תנחומא הנדפס חקת מות

(שם שם יג), (לא) מיכן שחייב אדם בכבוד חמיו כבכבוד אביו, ר' יהודה אמר אבי ראה גם ראה, אבי ראה אמר לשאול, גם ראה אמר לאבנר, ורבנן אמרי אבי ראה אמר לאבנר, דהוה אריה בתורה, גם ראה אמר לשאול. (לב) כד אתי למעגל מה אמר ליה, הלוא תענה אבנר (ש"א כו יד), אמרת בכף המעיל בסירה הועדה, שמא חנית וצפחת בסירות הועדו, (לג) הדא הוא דכתיב וישיבו אותו טבור הסירה (ש"ב ג כו), בור וסירה גרמו לאבנר ליהרג:

[ה] **ואחלצה** צוררי ריקם. (לד) זהו שאמר הכתוב וימדד שני חבלים להחיות (ש"ב ח ב), ר' יהושע בן לוי אמר שהרגו אביו ואמו (להּ) עיניו לעורות. ר' יהודה אמר אביו ואמו ואחיו הרגו ולדות עיניו: וכבודי לעפר ישבן סלה. זה מלכותו:

[ו] **קומה** ה' באפך. (לו) אמר ר' שמואל בר נחמני בשעה שעלה משה למרום

הערות ותקונים

ד', ותנחומא שלנו חקת אות ח', במ"ר פי"ט אות ג', ושם הוא בהרחבת לשון וכלן הוא מקוטע, עיין בפסיקתא סערה כ"ב ובת חומת סערה קכ"ח, ומן המאמר כד אתי למעגל עד תניא ונפחת בסירה הועדו הוא כלשון הירושלמי ופסיקתא ומבדרים שרשמתי, ובהערות שלי להתנחומא סערה קכ"ט העירותי כי בכ"י רומי הני' דלת אמר בסירה הועדו, ובכ"י רח"ם בסירה הועדת, ובוי"ר פ' אמור ובתנחומא הנדפס ובמדרש במ"ר חקת ובשו"ט מזמור ל"ח ובילקוט שמואל רמז קל"ג הני' בסירה הועדת בדל"ת ובכ"י ה' של הקספלרד כתוב ג"כ בסירה הועדת ובמסרון מלת "אמרת" ובפסיקתא ובירושלמי פתח וסוסח בסירה הועדה, ויותר נכון הני' בדל"ת כי לשון העברה ומסרה מתורגמים בתרמית עדה, (עיין מהורגמן שורש עדה ח'), והמלה הזאת ישנה גם בכתבי קודש לא עדה עיון שמא (חיוב כ"ח ח'), ולדעת ידידי הרב בעל ערוך השלם ע"ק המלה בר"ם ושעם המלה בלשון ערבי עניות עבר והלך, ובפסיקתא פרש העורה כ"ג העירותי כי במדרש שו"ט מזמור ז' בסירות בקוסים עברת וכברת, אין ספק כי מלת "בקוסים" הוא פי' אחד המעתיקים על מלת בסירות, ועתה מלאתי רליתי כי בדפוס רלשון לפום קלסטאנטינא ובדפוס ווינ'יא לא נמצא המלה בקוסים, ושם הני' כמו לפנינו בכ"י, רק המפרש בדפוס פרארא וחח"כ בדפוס לימסטערדאם הוסיף המלה "בקוסים" גם במאמר שלאחריו כתף המעיל בסירה הועדת הניח ונפחת בסירה הועדו, תיקן הוא בסירה נכרת הניח ונפחת בסירה נלקחו. ופה המקום להעיר בתנחומא היכן מצאתי לאחר דף כ"ד ע"ב בכתף מעיל בסירה תמרת הועדת מלת "תמרת" יש למחוק מן הספר ופשוט הוא: (לא) מיכן שחייב אדם בכבוד חמיו בכבוד אביו. גם זה מובא בילקוט שם שמואל רמז קל"ג ד"ה ויכרת, ר"ע קרי ליה אבי מפני שהיה חמיו, ולזה המאמר כוון הסוד יו"ד סוף סי' ר"מ חייב אדם לכבד חמיו לכתיב אבי ראה גם ראה. ועיין בב"ח שהניח דברי הסו"ט, ורציתי גם במכילתא יתרו מסכתא דעמלק פרשה ח' גם ויפתחו ויפק לו מלכן למרו שיהא האדם מוכן לכבוד חמיו, ובילקוט הני' שיהא אדם עושה בכבוד חמיו, וע"ש במאיר עין, וכן בלקח טוב יתרו י"ח ז' הניח מיכן שחייב אדם לכבד חמיו כבוד ע"ש בהערה כ"ז: (לב) כד אתי למעגל. הוא סיום המאמר מירושלמי שהבאתי לעיל בהערה ג' על בסירה הועדת וע"ש: (לג) שם"ד וישיבו אותו מבור הסירה בור וסירה גרמו לו לאבנר ליהרג. כ"ה גם בכ"י ו', וחסר בכ"י ג' נ' ד' ז' ח' גם בנדפס, ואין ספק שזה הוסיף המעתיק מגמרא בבלי סנהדרין מ"ח ע"ב וישיבו אותו מבור הסירה מאי בור הסירה, אמר ר' אבא בר כהנא בור וסירה גרמו לו לאבנר שיהרג, וע"ש בפירש"י, ובערוך ערך בר ז' הביא ח"ע מפורש בתלמוד ירושלמי פתח פ"ק ובסוסח פ"ק שרצה שמואל להסיר את דוד מפני שאמר הוא בעת שלקח הנפחת והחנית הלכו להביא מים מן הבור, ומצאו שם, ומצאו דוד ולקחם מן הבור, ע"ל הנפחת והחנית בבר שאמרו בבור כתף מעילי מה תמר בו, ע"ל כתף מעילך בסירה הועדת, כלומר נסבך בקוסים ונתקע ומצאו דוד ולקחו משם, וכיון שלא הניח להתפיים לדוד נעכם עליהם, וזה בור וסירה גרמו לו לאבנר עכ"ל. והביא דברי הירושלמי בפירוש לשון וביתר נאור, וכן בכל המקומות שרשמתי לעיל הוא בפנ"ש, ועיין ברד"ק בפ"ב ב' כ"ו: (לד) זה"ש וימדד. מובא בילקוט רמז תרל"ז והוא מהמדרש שו"ט, ובילקוט שמואל סוף רמז קמ"ו על הכתוב. וימדדם בחבל הניח מאמרם מסנהדרין ל"ם וסיים ריב"ל אמר ע"י שהרגו לאביו ואמו, הסיום הזה הוא ממדרש שלפנינו וחסר שם הניון: (להּ) עיניו לעורות. וכן במאמר ר' יהודה ולדות עיניו אין להם מובן, וכ"ה בכ"י ג' ד' ו' גם בנדפס, ובכ"י ב' שהרגו לאביו ואמו וערו לדות ר' יהודה אמר לאביו ואמו ואחיו הרגו ולדות, ובכ"י ז' ועינו לדות ר' יהודה אמר לאביו ואמו ואחיו הרגו ולדות עינו, ובכ"י ח' ריב"ל אמר ע"י שהרגו לאביו ואמו ואחיו הרגו ולעורות עינו, ומשאר חסר. ובילקוט רמז תרל"ז ועמו לדות ר' יהודה אומר לאביו ואמו הרגו ועמו לת דות, ועיין רמ"י ם"ב ח' ג' וס"ח כ"ב ד', ומה שסיים שם כדאיתא במדרש רבי תנחומא כוון לתנחומא שלנו וירא אות כ"ה: (לו) מ"ר שמואל בר נחמני. מובא בילקוט תהלים

וסרחו ישראל, נזדווגו לו חמשה מלאכי חבלה, ואלו הן: אף וקצף וחימה והשמד ומשחית. אף זה מלאך הממונה על האף, וחימה זה מלאך החימה, וקצף זה מלאך הקצף, ומשחית זה מלאך המשחית, והשמד זה מלאך המשמיד, והיה משה מתיירא מהם, ונתלה בזכות אבות העולם, אמר לפניו רבונו של עולם זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך (שמות לב יג), (לז) [אמר לו הקב"ה למשה, אבות כלום יש להם עלי, אני יש לי עליהם, אברהם יש לי עליו, שאמר במה אדע כי אירשנה (בראשית טו ח), יצחק יש לי עליו שאהב את שונאי, [שנאמר ויאהב יצחק את עשו (שם כה כח), וכתיב] ואת עשו (אשר) שנאתי (מלאכי א ג), יעקב יש לי עליו שאמר נסתרה דרכי מה' (ישעיה מ כז), כיון שאמר לו משה אשר נשבעת להם בך (שמות לב יג), למען שמך], מיד נתמלא הקב"ה רחמים, שנאמר וינחם ה' על הרעה (שמות שם יד), מיד נסתלקו מישראל שלשה מלאכי חבלה קצף ומשחית ומשמיד, ומניין שנשתלחו בישראל אף וחימה, שנאמר כי יגורתי מפני האף והחמה (דברים ט יט), אמר לפניו רבונו של עולם לית אנא יכול למיקם בתרויהון, קום את בחד ואנא בחד, הדא הוא דכתיב קומה ה' באפך (תהלים ז ז), ומניין שעמד משה בחימה, שנאמר ויאמר להשמידם לולי משה בחירו וגו' להשיב חמתו (תהלים קו כג), ואומר חמה אין לי (ישעיה כז ד), (לח) [ועל אותה שעה הוא אומר ושבח אני את המתים שכבר מתו מן החיים וגו' (קהלת ד ב), [כגון אני וחבורתי], (לט) (ושמואל) [ר' שמואל בר נחמן], פתר קרייא בדוד, בשעה שבנה שלמה את בית המקדש, ביקש שתרד אש מן השמים ולא ירדה, (מ) התפלל שמונה תפלות ולא ירדה, כיון שאמר זכרה לחסדי דוד עבדך (דה"ב ו מב), מיד ירדה, שנאמר (מא) (ויהי ככלות) [וכבלות] שלמה להתפלל והאש ירדה (שם ז א)]: (מב) חנשא בעברות צורי ועורה אלי משפט צוית. והיכן צויית, ובקש ה' מיד אויבי דוד (ש"א כ יו), (מג) והיכן צויית בתורה, ואיבתי את אויבך וצרתי את צוריך (שמות כג כב), והיכן צויית, ריבה ה' את יריבי (תהלים לה א);

הערות ותקונים

שם רמז תרל"ז גם בילקוט עקב רמז תהנ"ג בשם סו"ט, ועיין במ"ר סוף פמ"ח ופמ"ל לות ח', דב"ר פ"כ לות י"א, קהלת רבה פ"ד פסוק ומוב מסיעם, ופדר"א פמ"ח, ובכ"י ב' ד' ז' נמצא ני' מחרת מרשב"כ בשעה שבאו ישראל לאותו מעשה ועלה משה למרום ואמר שנה מיה זויות ברקיע שנה נחבא עליה עד שמזווגו לו חמשה מלאכי חבלה. ובקה"ר שם ר' יהושע פתר קרייה ביעקב בשעה שעמדו לפני הר סיני כיון שבאו לאותו מעשה נא מיה זויה ברקיע הסר שנא נרגע עליה ומבקש תפלה ורחמים על ישראל ונא נשמע ומזווגו לו חמשה מלאכי חבלה כו': (לז) אמר לו הקב"ה למשה. הוספתי כמו שנמצא בכ"י ב' ד' ז' וזה נקח המעתיק שהוסיף מן קה"ר שם, ואסר גם בכ"י ו' ח' ובנדפס ובילקוט שם ובהתחלת המאמר במקום מיד נתמלא הקב"ה רחמים כתוב בכ"י ב' ד' ז' באותה שעה נתמלא הקב"ה רחמים: (לח) ועל אותה שעה הוא אומר על והשם ירדה. הוספתי כמו שנמצא בכ"י ב' ד' ז', ואסר גם בכ"י ג' ו' ח' וגם בדפוס רמתון דפוס קאסטמונית, והמדפיס דפוס ווינישיא כתב "ליתו בכתובים" והשם המעתיק אסר הוסיף זה נקח הרש"פ בהגהת שנו בגד מדרש דפוס ווינישיא כתב "ליתו בכתובים" והשם המעתיק אסר הוסיף זה נקח ג"כ מן קה"ר שם פ"ד פסוק ומוב מסיעם, ובאמת ההוספה הניה מיותרת, כי אין סיומת כלל במאמר הזה במדרש תהלים, וליתא ג"כ בילקוט בשם המדרש שו"ט, גם ליתא בכל המקומות שרשמתי לעיל המובא במאמר מן אף וחמה, רק המעתיק רצה כן במדרש קה"ר אסר שם מובא הדרשה על ושבח אני את המתים, וסיים שם על אותה שעה הוא אומר ושבח אני את המתים, וגם במאמר מר' שמואל בר נחמן שפתר קריא בדוד שייך ג"כ רק במדרש קה"ר שם שפתר קריא ושבח אני את המתים וגו' מן המתים על דוד בשעה שבנה שלמה את בית המקדש, אבל יען כי קבע המאמר לו מקום בשנה כ"י וגם בנדפס לכן הוספתיו: (לט) ושמואל. תקנתי ר' שמואל בר נחמן כמו שהוא במדרש שם: (מ) התפלל שמונה תפלות ולא ירדה. זה נמצא בנדפס, ובמדרש קה"ר שם התפלל כ"ד תפלות ולא ירדה: (מא) ויהי ככלות. כ"ה בכ"י שרשמתי ותקנתי וככלות, וגם מובא שם בשון הכתוב והאש ירדה מן השמים, ובקרא כתיב מהשמים: (מב) הנשא בעברות צורי. מובא בילקוט תהלים רמז תרנ"ז, ובשעות שם בקה"ס מאויבי דוד, ל"ג ובקה"ס מיד אויבי דוד: (מג) והיכן צויית ואיבתי את אויביך. מובא בדש"י תהלים ז' ז', וסיים זה מלתתי במדרש, ומה שהביא רש"י עוד שם והיכן צויית תרועה בשבת בחצו (תהלים ג') זה לא נמצא לפנינו, ויותר נכון להניח בדבר

[ז] **ועדת** לאומים תסובבך. בשעה שעדתן של רשעים תסובבך, את משרה שכינתך לשמים, שנאמר ועליה למרום שובה, (מד) ר' אלעזר בשם ר' יהודה בר' אלעאי אמר שלשה דברים נצטוו ישראל בכניסתן לארץ, ועשו שנים, אבל לא בנו את בית המקדש, לפי (מה) שהיו בהם (מו) דלטורין, הדא הוא דכתיב נפשי בתוך לבאים (תהלים נז ה), זה אבנר ועמשא שהיו לבאים בתורה, אשכבה להטים (שם), זה דואג ואחיתופל שהיו להטים אחר לשון הרע, בני אדם שיניהם חנית וחצים (שם), אלו אנשי קעילה, שנאמר היסגרוני בעלי קעילה בידו (ש"א כג יא). ולשונם חרב חדה (תהלים נז ה), אלו הזיפים, שנאמר בבא הזיפים ויאמרו לשאול [הלא דוד מסתתר עמנו] (תהלים נד ב), (מז) ר' יוסי ור' יהושע בן לוי אמרו, תינוקות שהיו (מח) בימי שאול ושמואל, עד שלא הביאו שתי שערות, היו דורשין את התורה מ"ט פנים טהור, ומ"ט פנים טמא, והיה דוד מתפלל עליהם, שנאמר ואתה ה' תשמרם (תהלים יב ח), (מט) נטר אורייתא בליבהון, תצרנו מן הדור זו לעולם (שם), מן דרא דהוא חייב כלייה, ואחר כל השבח הזה, היו הולכין למלחמה ונופלין, על שהיו בהן דלטורין, אמר דוד רבונו של עולם מה שכינתך עושה בארץ בין חמלשינים, סלק שכינתך מביניהון, רומה על השמים אלהים (תהלים נז ו), אבל דורו של אחאב כלם עובדי עבודה זרה היו, ועל ידי שלא היו בהם דלטורין, היו יוצאין למלחמה ונוצחין, ולא נהרג אחד מהם, והוא שאמר עובדיה לאליהו, הלא הוגד לאדוני את אשר עשיתי וגו' ואכלכלם לחם ומים (מ"א יח יג), מה תלמוד לומר לחם ומים, תלמד שהיה המים קשים עליו יותר מן הלחם, ואליהו מכריז בהר הכרמל ואומר ואותר אני לבדי (שם יח כב), וכל עמא יודעין ולא מפרסמין למלכא, הוי אומר שבשביל לשון הרע מסתלקת השכינה, לכך נאמר ועדת לאומים תסובבך [ועליה למרום שובה]:

[ח] **ה' ידין** עמים. הפוך הדין על אומות העולם: שפטני ה' כצדקי. ולא כרשעתי: כתומי, ולא כעקמימותי: יגמר נא רע רשעים. מן הארץ: ותכונן צדיק. תכון מלכותך צדיקו של עולם, וממה שאתה בוחן לבות וכליות אנו יודעים

הערות ותקונים

רס"י והיכן צוית ונקם ס' מיד מויבי דוד: (מד) ר' אלעזר בש"ר יהודה ב"ר אלעאי אמר שלשה דברים נצטוו ישראל בכניסתן לארץ. תוספתא סנהדרין פ"ד, ובבלי סנהדרין כ' ע"ב וכן מיש ר' יהודה אומר שלש מצות נצטוו ישראל בביאתן לארץ (בגמרא בכניסתן לארץ) למעמיד להם מלך ולבנות להם בית הבחירה (בגמרא היא שלישית) ולהכרית זרעו של עמלק. ובילקוט שם ר' עזריה ור' יהודה בש"ר אלעאי ג"ל ר' אלעזר ב"ר יהודה ב"ר אלעאי. ועיין במדרש דב"ר פ"ה אות ח' כי גם שם נמצא המאמר כמו לפנינו במדרש שו"ט, ושם הגי' ר"ר יהודה ברבי אלעאי: (מה) שהיו בהן דלטורין. נמצא בירושלמי פאה פ"ח (פ"ז ע"ח), ופסיקתא דר"כ פרה (ל"ח ע"ב), וי"ר פכ"ו אות ג', במ"ר ריש פי"ט, דב"ר פ"ה, תנחומא ריש חקת: (מו) דלטורין. פי' בל"ר Delator סוף רכיל רכילות Delatura: (מז) ר' יוסי ור' יהושע בן לוי על שם דוד. כוה מאמר מוסגר ולא נמצא בירושלמי שם, וזה נשמט ממקומו, ויש להגיהו ברישם המאמר, כמו שהוא בפסיקתא וי"ר, ובמ"ר שם, ותנחומא חקת, ולאחרי המלות שהיו בהן דלטורין, שייך המאמר המובא לפנינו בהתחלתו סה"ל נפסי בתוך לבאים זה אבנר ועמשא, ועיין בכל המקומות שרשמתי ותראה כי כנים דברי, ובמקום ר' יוסי וריב"ל אמרו, הגי' שם ר' יוסי ממלחיה ור' יהושע דסכנין בשם ר' לוי, ובנדפס ר' יהושע בן לוי בשם ר' יוסי, ובכ"י ג' ד' ריב"ל ור' יוסי אומרים, ובאיזה כ"י כתוב ריב"ל לבד, ועיין רש"י תהלים י"ב ח' מדרש אגדה ים ומיושב על הסדר ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי תיובתא שהיו בימי דוד כו': (מח) בימי שאול ושמואל. במקומות הנ"ל הגי' בימי דוד: (מט) נטר אורייתא בליבהון. בכ"י ג' ד' ז' נמצא אחר זה הוספה (ולא נמצאת גם בכ"י ג' ו' ח' ולא בנדפס) "ג"ר יוחנן תלמיד היה לו לר' מאיר ומכום שהיה אומר על דבר ודבר על טומאה מרבעים וטמונה טעמי טומאה, ועל כל דבר ודבר על טהרה מרבעים וטמונה טעמי טהרה, ותלמיד ותיק היה בינה שהיה מטהר את הטרף ממאה וחמשים טעמים, אמר רבינו מי יתן ואטהרנו מה נחש שממית ומרבה טומאה טהור, טרף שחין ממית ומרבה עליו טומאה לא כל שכן, נלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שחין בדורו של ר' מאיר כמותו ומפני מה לא קבעו כמותו שלא עמדו חבריו לסוף דעתו שהוא אומר על טמא טהור ועל טהור טמא ומרבה לו פנים": וזה סופיק מעתיק לחד מגמרא עירובין י"ג ע"ב והמאמר שסיים נלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם,

שאתה אלהים צדיק, (נ) אמר ר' פנחס ממה שאנו חייבים לך, ואנו מפקידין אצלך נשמותינו בכל ערב, ואתה מחזיר לנו, מכירין שאתה אלהים צדיק, וזה שאנו אומרים שחרית, המחזיר נשמות לפגרים מתים, ואין אדם נקרא צדיק, אלא אם כן עושה טוב. אמר ר' טביומי צדיק והוא טוב למה הוא דומה, לפעמון של זהב, (נא) ומכישו של מרגליות, רשע והוא חוטא למה הוא דומה, לאשה כעורה וחוטטת מעלה (נב) פוליפוס, צדיק ורע רשע וטוב שניהם שקולין זה כזה:

[ט] **אלהים** שופט צדיק ואל זועם בכל יום. (נג) תמן תנינן רבן שמעון בן גמליאל אומר מיום שחרב בית המקדש אין יום שאין בו קללה, ואין יורד טל של ברכה, ונוטל טעם מן הפירות ושומנן, ר' שמעון אומר אף הטהרה נטלו הטעם והריח, והמעשרות נטלו השומן והדגן, וחכמים אמרו הזנות והמכשפים לקחו את הכל, כל אלה משחרב בית המקדש (נד) (שנאמר) ואל זועם בכל יום, אמר ר' זעירא (נה) אף על פי שזועם בכל יום, ראשון ראשון מתקיים, (נו) אמר ר' אחא אם כן בזכות מי אנו עומדים, בזכות (תורת) [ברכת] כהנים:

[י] **ולן** הבין כלי מות. לו לנפשו. (נז) מהו חציו לדולקים יפעל, ר' אייבו אומר אלו הרשעים שלבן דולק עליהם בעבירות בחייהם. ר' יוסי אומר אלו שהציתו האור בבית המקדש, רבנן אמרי אלו הם (נח) שונאיהן של ישראל, שנאמר על ההרים דלקונו (ירמיה ד יט):

[יא] **הנה** יחבל און והרה עמל וילד שקר. (נט) אמר ר' לוי בשעה שאמר הקב"ה

הערות ותקונים

הוא בגמרא שם במאמר שלפניו על ר' מאיר בעלמו, ויען כי היה הוספה מאוחרת, ולא הבינה רק יען כי נזכר גם ג"כ שהיה חומר מ"ח פנים טהור ומ"ח פנים טמא, לכן לא הוספתי בגוף המדרש, רק הבאתיה כאן בהערה: (נ) מ"ר פנחס עד לפגרים מתים. חסר בכ"י ג' ג' ד' ז' ח' ובנדפס, ומצא גם בכ"י ו', וכן הוסיף מהרש"ם בעד המדרש, וכן במצא בילקוט שם רמז תרל"ז רק הסיום חסר: (נא) ומכישו של מרגליות. פי' הגיל שבאמצע הפעמון מלמטן לימשרת בלשונה כיס כים קריל, כתב הערוך בלשון ערבי לדבר שמשמיע קול קורין כים כים: (נב) פוליפים. פי' בל"י ורומי polypus πολυπους מול החומס, ומין מורסא גדל בחוכו וריחו רע, עיין ערוך ומוספי: (נג) תמן תנינן. משנה סוטה מ"ח ע"ב, ויש לזוז שנויים רבב"ג גומר, במשנה רבב"ג גומר בשיר ר' יהושע, ובמשנה שבירושלמי משום ר' יהושע, ולן יורד טל של ברכה, במשנה ולא ירד הטל לברכה, ונוטל טעם מן הפירות ושומנן, במשנה ונימל טעם הפירות ר' יוסי גומר אף נימל שומן הפירות, ר' שמעון גומר, במשנה ר' שמעון בן לקיש גומר, השומן והדגן, במשנה גומר אף נימל שומן הפירות, ר' שמעון גומר, במשנה ר' שמעון בן לקיש גומר, השומן והדגן, במשנה שומן הדגן, הזנות והמכשפים נטלו את הכל, במשנה הזנות והכשפים כילו את הכל, ועיין תוספות תענית בהערה ע"ש ופ', ובשו"ת הנשאל נטלו אף הטהרה בטלה, וריח והמעשרות נטלו, והשומן והדגן, ע"ל אף הטהרה נטלה טעם וריח, והמעשרות נטלו שומן הדגן, ופי' נטלו את שומן הדגן, דמעשר ליקרי חלב, דכתיב כל חלב תירוש ויצהר כמו שפירש"י בגמרא שם: (נד) שנאמר ואל זועם בכל יום. מלת "שנאמר" הסגרתי כי מן ואל זועם בכל יום מתחיל מאמר בפני עצמו, והוא לקוח מן ירושלמי סוטה פ"ט הט"ו (כ"ל ע"ב), כתיב ואל זועם בכל יום ת"ר זעירא וכו', והוא המאמר שהביא מסדר מהמדרש: (נה) אע"פ שזועם בכל יום רחמן מתקיים. בירושלמי שם ת"ר זעירא רחמנא רחים ומתק ימיה ע"ב בפ"מ וק"ע: (נו) ת"ר אחא ת"ר בזכות מי אנו עומדים בזכות תורת כהנים. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכל כתבי יד האחרים ובנדפס בזכות ברכת כהנים, ובירושלמי שם מי מבטל? ר' אבין בשם ר' אחא ברכת כהנים מבטלת, והמסדר הביא המאמר בשנוים קלת: (נז) מהו חציו לדולקים יפעל. המאמר כאן בקצרה בא"ה פ' כי גם סתום, ושם בלשון נסתפק מהו לדולקים אמר רבי [ע"ל ר' לייבו] אלו רשעים שמליכין דלק עליהם, ע"ל כמו לפניו אלו הרשעים שלבן דולק עליהם בעבירות, ובמקום ר' יוסי אומר אלו שהציתו האור בבית המקדש, שני שם ר' יעקב דכפר חנן אמר אלו שהציתו את האור בחורבן בית המקדש, ובמדרש תיכה רבתי פ"ל פ' על הכרים דלקוהו תיהא כך: ר' לוי אמר שהיו דולקין תחר המעבירות. ומ"כ כתב גם מנחתי פירושו ולפי הענין הוא מין חיה כו', ובאמת ע"ל שהיו דולקין תחר העבירות, ר' יעקב דכפר חנין אמר אלו שהציתו להם בירושלים, ורבנן אמרי אלו דולקין של ישראל. ומאמר מסו"ט מובא בילקוט רמז תרל"ח, ושם יש לתקן במקום מ"ר יוחנן ע"ל מ"ר לייבו ובמקום רב אמר ע"ל רבנן אמרי: (נח) שונאיהן של ישראל. בתיכה רבתי אלו דולקין של ישראל, ובקה"ר אלו רודפין של ישראל. דומה לדולקים ענין רדיפה, ועיין בפירש"י בתהלים שם: (נט) מ"ר לוי בשעה שאמר הקב"ה. מובא בילקוט תהלים רמז תרל"ח,

לנח כנוס לך שנים שנים מכל מין ומין בתיבה, ובאו ונכנסו כולם בתוך התיבה, שנאמר שנים שנים מכל הבשר (בראשית ז טו), כיון שבאו אל נח נכנסו כל אחד ואחד עם זיווגו, אתא שיקרא בעא למיעל, אמר ליה נח לית את יכול למיעל, אלא אם כן נסבת לך זיווג, אתא שיקרא ותבע זוג, ופגע בפחתא, אמר ליה טן הין את אתיא, אמר ליה טן גבי נח דאז ית ובעי למיעל לתיבותא, ולא שביק לי, אלא אם כן אית לי בר זוג, ואי את בעי תהוי לי זוגי, אמר ליה מה את יחיבי לי, אמר ליה אנא מתקן עמך דכל מה דאנא מסגל, את תהא נסבה, אתקין ביניהון דכל מה דשיקרא מכנים פחתא נסיבי, עיילן תרוייהו לתיבותא, כד דנפקון טן תיבותא הוה שיקרא מכנים ופחתא נסיב קמא קמא, ולא שחא ולא מידי, אמר איזיל אתבע מידי מחברי פחתא, אזיל שיקרא גבי פחתא אמר ליה הבא לי מה דסגלית, אמר ליה ולא כדין איתנייה בהדאי דכל מה דאת כנים אנא נסיב, לא הוה ליה פתחון פה, הרה עמל וילד שקר, שיקרא מוליד שיקרא:

[יב] **בור** כרה ויחפרהו. כל מה שהרשעים חופרין לעצמן הם חופרים, ולבסוף יפול בשחת יפעל: ישוב עמלו בראשו. (ס) זה המן, שכל מה שחשב על מרדכי, הושב לו על ראשו: אודה ה' כצדקו ואזמרה שם ה' עליון. (סא) אמר ר' לוי כשתקיים עמנו ונתנך ה' אלהיך עליון על כל גויי הארץ (דברים כח א), יתעלה שם כבודך בעולם. אמר ר' יהושע בן לוי כל מקום שאתה מוצא מפלתן של רשעים הודיית מלמעלה והודייה מלמטה, מה טעם אודה ה' כצדקו, מה כתיב בתריה למנצח על הגתית (תהלים ח א), זו אדום, ומה כתיב בתריה, אודה ה' בכל לבי (שם ט ב), הוי הודייה מלמעלה ומלמטה:

[יג] [**דבר** אחר שניון לדוד אשר שר לה' על דברי כוש בן ימיני]. ר' טרפון אמר הרבה שבחות שיבח דוד להקב"ה, (סב) אמר דוד רבונו של עולם ישראל שחוצאתן ממצרים, והעליתם טן הים, שורו לך, אף אני אף על פי ששאול רודפני, לא תזוז שירתי מפי, (סג) ולמה קראהו כוש, שהיה משתנה עלי בכל שעה ורודפני, (סד) אמר ר' יצחק כשם שהיה דוד מתפלל שלא יפול ביד שאול, כך היה מתפלל שלא יפול שאול בידו, וכן הוא אומר הנותן תשועה למלכים (תהלים קמד י), (סה) זה שאול ודוד, ואחר כך הפוצה את דוד עבדו מחרב רעה (שם), אמר דוד רבונו של עולם הרבה שונאים היו לי, [וכלם גדולים], ולא עמדו לנגדי, אלא שאול, לכך נאמר ביום הציל ה' אותו מכף כל אויביו ומיד שאול (שם יח א), שהיה שקול כנגד כלם:

הערות ותקונים

ויל"קוט שמות רמז כ"ו בשם שו"ט, ורש"י בפי' לתהלים (ז' ט"ו) רמז למדרש הזה, שכתב הרה עמל וילד שקר כל מה שהוא מוליד ויגע הכל מעקר בו שמיני מתקייש בידו מתנא אמר כל מה דשקרא מוליד פחתא נסבה: (ס) זה המן שכל מה שחשב על מרדכי הושב לו על ראשו. וכן כתוב יסוב מחשבתו הרעה וגו' על ראשו (אסתר ט' כ"ה): (סא) מ"ר לוי. כ"ה נס בכ"י ו', תנא בכ"י ב' ג' ד' ז' ובנדפס ויל"קוט, הני' מ"ר לוי כשתעשה אותנו עליונים על הכל, שנא' ונתנך ה' אלהיך עליון, ובכ"י ח' הוא נס כן, רק במקום על הכל הני' שם נעולם, והני' שלפנינו יותר נכונה, ובנדפס המעות "מ"ש תודם ה' כולקו" הם מיותרות, ועיתא בכתבי יד, ומתרגמו משורש שלחריים: (סב) אמר דוד רבש"ע. כן הוא בכל כ"י. (ויל"קוט לא הביא מאומה מן תות י"ג) עד סוף המזמור. ובנדפס נס נדפוס רמתון ותח"כ בכל הדפוסים נמצא לפני זה הוספה "אמר הקב"ה לדוד דוד אימים אתה אומר לפני על מפלתו של שאול אלמלי אתה שאול והוא דוד מנדהי כמה דוד מפניו וזה שניון לדוד", וזה נוסף מיד המדפיס הרמתון מנמרית מ"ק פ"ז ע"ב ויען כי היא הוספה מאוחרת, ולא נמצא בשום כ"י, לכן לא הוספתי בפנים, ונם הרש"פ העיר בלד המדרש "אימו בכתובים": (סג) ולמה קראהו כוש שהיה משתנה עלי בכל שעה. כ"ה נס בכ"י ו', תנא בכ"י ב' ג' ד' ז' ח', ובנדפס ולמה אני קורא אותך שהוא מתחלף עלי בכל שעה ורדפני, ונם הרש"פ הביא בלד המדרש הני' כמו בכ"י שלנו: (סד) מ"ר יצחק. מובא בילקוט תהלים רמז תתפ"ח בפי' הנותן תשועה למלכים, וחסר הציון: (סה) זה שאול ודוד. בתיזה כ"י ובנדפס זה דוד ושאול:

ביובא

[יד] **דבר** אחר על דברי כוש. זו כנסת ישראל, כשישראל חוטאים להקב"ה קורא אותם כושיים, שנאמר הלוא כבני כושיים אתם לי בני ישראל (עמוס ט ז),
(סו) כיוצא בו כי אשה כושית לקח (במדבר יב א), וכי כושית לקח, והלא צפורה לקח, אלא מה כושית משונה בעורה, אף צפורה משונה במעשים טובים, וכן היה שאול משונה במעשיו וביופיו, וגבוה מכל העם. רצונך לידע מה יפיו, ראה מה כתיב, המה עולים במעלה העיר והמה מצאו נערות יוצאות לשאוב מים ויאמר להן היש בזה הרואה ותעניינה [אותם] ותאמרנה (לו) יש הנה לפניך (ש"א ט יא יב),
(סז) הרי הוא אומר דבר אחד, והמה דברים רבים השיבוהו, כדי להסתכל ביופיו, לפיכך נקרא כוש: דבר אחר למה היו מסיחות עמו, לפי שהיו מעמיקות אותו עד שיבא שמואל:
[טו] **דבר** אחר על דברי כוש. משל לאחד שהיה מהלך בדרך, ואחד רודפו ונוצל מידו, תפשו אחר ונוצל, עד שלא יצא מידו בא שלישי לתפשו, ותתחיל צווח לאוחבו להצילו מידו, כך דוד שאול רודפו (סח) ומלטתו הקב"ה מידו, שנאמר ודוד ברח וימלט (ש"א יט יח), כיון שברח עמד עליו דואג, התחיל אומר לשאול (והנה) ראיתי את בן ישי [בא] נובה [וגו'] וצידה נתן לו (ש"א כב ט י), אמר לו הקב"ה שמא משלך נתן לו, והלא מלחם הפנים שלפני נתן לו, אמר לו דואג (וחרב) [ואת חרב] גלית הפלשתי נתן לו (שם), (סט) ושאול לו באלהים (שם שם יג), מיד סבר הקב"ה פיו של אותו רשע, ועליו נאמר תאלמנה שפתי שקר (תהלים לא יט), הוצל מדואג, בא אחיתופל, התחיל צווח סכל נא את עצת אחיתופל ה' (ש"ב טו לא), וכיון שחצילו משלשתן התחיל לומר שירה, אשר שר לה':
[סז] **דבר** אחר שגיון לדוד. אמר לפניו רבונו של עולם על כל שגיאות שעשיתי מחול וסלח לי, וכן הוא אומר שגיאות מי יבין מנסתרות נקני (תהלים יט יג), גלוי ויודע לפניך שלא עשיתי לאדם רעה, ואפילו לאותן שעושין לי רעה לא שלמתים ולא גמלתים רעה, שנאמר אם גמלתי שולמי רע. אם עשיתי כן ירדף אויב נפשי,
(ע) אמר ליה היכן רדפך, אמר ליה במערה, אמר לו הקב"ה לא פתחתי לך פתח בתוכה וחצלתיך מידו, אמר לו לפיכך אמרתי שירה אשר שר לה':
[יז] **דבר** אחר שגיון לדוד. אמר שלמה בחכמתו שומר פיו ולשונו שומר מצרות נפשו (משלי כא כג), ואומר אל תבהל (את) [על] פיך (קהלת ה ה), אמרו נביאים להקב"ה (עא) למה אתה משפיע טובה לאומות העולם בעולם הזה, אמר להם והלא כתבתי לכם ומשלם לשונאיו (על) [אל] פניו להאבידו (דברים ז י), ובן אמר ישעיה הוי רב את יוצרו חרש את חרשי אדמה [היאמר חמר ליוצרו מה תעשה וגו'] (ישעיה מה ט),
(עב) וכשבא חבקוק אמר על משמרתי אעמודה ואתיצבה על מצור (חבקוק ב א), מהו

הערות ותקונים

(סו) כיוצא בו כי אשה כושית לקח, וכי כושית לקח. עיין ספרי בהעלותך פיסקא ע"ש
האשה הכושית וכי כושית היתה אלא מדינית היתה, שנאמר ולכאן מדין שבע נמות, ומה תלמוד
לומר כושית, אם כושי משמה נשורו, כך נפורש משמה בגויה יותר מכל הגשים, כיוצא בו אתה
אומר שגיון לדוד אשר שר לה' על דברי כוש בן ימיני, וכי כושי היה, אלא מה כושי משמה
נשורו, אף שאול משמה במרמיו, שנאמר משכמו ומעלה נבוה מכל העם, כיוצא בו אתה
אומר הלא כבני כושיים אתם לי בני ישראל, וכי כושים היו, אלא כושי משמה נשורו, אף ישראל
משמה במצות יותר מכל אומות העולם, כיוצא בו אתה אומר ויעמע עבד מלך כושי היום סריס,
וכי כושי היה אלא מה כושי משמה נשורו, כך היה ברוך בן נריה משמה במעשיו יותר מכל בני
פלטיו של מלך, והשתאר נמלה בקלת שנוים בגבעי מ"ק ע"ז ע"ב ע"ש: (סז) הרי הוא אומר דבר אחד.
בחיוב כ"י ני' אחרת הרי דבר אחד אמר להם שאול בא ורחם כמה דברים היו מסיחות עמו, ולמה מסיחות
עמו כדי להסתכל ביופיו, ועל זה היו מעמיקות אותו עד שיבא שמואל, לכך נאמר כושי, ועיין ברכות מ"ח
ע"ב שמואל אמר כדי להסתכל ביופיו של שאול, דכתיב משכמו ומעלה נבוה מכל העם: (סח) ומלטתו הקב"ה
מידו. בחיוב כ"י ובנדפס עשה לו הקב"ה נס ומילטו ממנו: (סט) ושאול לו באלהים. נקרא כתיב ושאל ע"
בה' (ש"א כח ו'), וכאשר לפנינו כ"ס בכ"י ו', אבל בכל כתבי יד המחברים ליתא שאול ושאול לו באלהים,
רק כתוב ג"ל הקב"ה ולא אני קללתי בה, ובנדפס בטעות ולא אני כלכלתי בה: (ע) ג"ל היכן רדפך.
בנדפס ג"ל הקב"ה היכן הסיבך אמר לו ולא הסיבני במערה: (עא) למה אתה מפיע טובה. בנדפס
למה אתה מטיב לאו"ה: (עב) וכשבא חבקוק. מובא בילקוט חבקוק רמז תקס"ב בשם סו"ע, וכאשר הוא
לפנינו

מצור, מלמד שצר צורה, ועמד בתוכה, ואמר איני זז מיכן עד שתודיעני דבר זה אמר לו הקב"ה (עג) אני מחזיר לך תשובה לכל מי ששבר קרדומו בשבילי, התחיל צווח עד אנה ה' שועתי ולא תשמע (חבקוק א ב), למה תראני און ועמל תביט (שם שם ג), אמר ליה הקב"ה לא עם הארץ אתה, אלא אתה בן תורה, לך כתוב בלוח אל"ף בי"ת, ואחר כך תאמר הודיעני הקץ, וכן הוא אומר כתוב חזון ובאר על הלוחות (שם ב ב), אמר ליה הקב"ה כשאמרתי בגלות הראשונה לפי מלאת לבבל שבעים שנה אפקוד אתכם (ירמיה כט י), ולא היו מאמינים, אלא היו אומרים בנו בתים ושבו (שם שם ה), וכיון ששלמו שבעים שנה מה כתיב שם, כה אמר כורש מלך פרס [וגו' והוא יפקד עלי לבנות לו בית בירושלים] (עזרא א ב, ודה"ב לו כג), ואף עכשיו כשתגיע הקץ מיד אני אגאלם, דכתיב כי יום נקם בלבי ושנת גאולי באה (ישעיה סג ד), כיון ששמע חבקוק כך מתחיל לפול על פניו, מתחנן ואמר לפניו רבונו של עולם אל תדון אותי מזיד אלא שוגג, הדא הוא דכתיב תפלה לחבקוק הנביא על שגיונות (חבקוק ג א), וכן דוד אמר שגיון לדוד (עד) וכו' בדלעיל. וכי שאול כוש היה, אלא שהיה משונה במעשיו וביופיו, שמואל אמר ליה וירדת לפני הגלגל [והנה אנכי יורד אליך להעלות עולות לזבוח זבחי שלמים] (ש"א י ח), והוא לא עשה כן, אלא (ויעל שאול העולה והשלמים) [ויאמר שאול הגישו אלי העולה והשלמים ויעל העולה] (שם יג ט), אמר ליה שמואל מה זאת עשית, חרי בידו אחת, ושל עמלק חרי שתים:

[יח] שגיון לדוד. אימתי שגה, כשהיה שאול רדפו, שנאמר ויקם שאול (וילך) [וירד] אל מדבר זיף (שם כו ב), כשבא אחריו להרגו, אמר לו אבישי, אלך ואהרגנו, שכן כתוב ויאמר אבישי אל דוד סגר (ה') [אלהים היום] את אויביך בידך (שם כו ח), ולא הניחו לחורגו, שנאמר ויאמר דוד חי ה' כי אם ה' יגפנו (שם שם י), כשירד דוד למלחמה בקש על הדבר שהוציא מפיו, אמר לפניו רבונו של עולם אל תדין אותי מזיד אלא שוגג, שנאמר שגיון לדוד: על דברי כוש. (עה) וכי כושי היה, והלא כתיב ולו [היה] בן ושמו שאול בחור וטוב וגו' (שם ט ב), אלא שהיה משונה במעשיו וביפיו ככושי [שהוא משונה בעורו], כיוצא בדבר אתה אומר [על אודות האשה הכושית אשר לקח (במדבר יב א)], וכי אשה כושית לקח, כושית במעשיה, כושית בשמה, יש אשה שהיא כשירה ואינה נאה, ויש נאה ואינה כשירה, אבל צפורה נאה ויפה וכשירה, יש אשה נאה בפני אחרים, ואינה נאה בפני בעלה, נאה בפני בעלה ואינה נאה בפני אחרים, אבל צפורה נאה בפני בעלה ובפני הכל, כיוצא

העדות ותקונים

לפנינו כ"ה גם נכ"י ו', אבל נכ"י ג' ג' ד' ז' ח' ונכדפס נמחקים סטוחת וכך הני' שם: נא חבקוק כך עשה לו צורת פונס בארץ ויצב לו בתוכה, אמר ליני זז מכאן עד שמודיעין לותה שכר הצדיקים ושכר רשעים, שנאמר על משמרתי אעמודה ואתיצבה על מצור, מהו על מצור, שצר לו צורה, ואומר [לראות מה ידבר בי] (חבקוק שם), אמר הקב"ה מני מחזר על כל מי ששבר [ל"ל ששבר] קרדומו יבא אצלי, התחיל צווח עד אנה ה' שועתי ולא תשמע. למה תראני עמל ואון תביט [און ועמל תביט], ועיין בגמרא תענית כ"ג ע"ב פעם אחת יצא רוב אדר ולא ירדו גשמים שלחו לחוני המעגל טו' עג עוגה ועמד בתוכה "כדרך שעשה חבקוק הנביא שנאמר על משמרתי אעמודה ואתיצבה על מצור וגו'", לדעתי סמוך כדרך שעשה חבקוק טו', היה הוספה בגמרא, ופשוט לזה כי לא נמצאים בדף י"ם ע"א, ורש"י בגמרא שם פי' כדרך שעשה חבקוק, כדמפרש בתרגום של תפלת חבקוק על משמרתי אעמודה כמין בית המטורים עשה ויצב ע"כ. ולפניו לא נמצא שמן מכאו בתרגום, ואולי היה כן לפני רש"י, או לפשר ש"ל ברש"י כדמפרש בתלמוד תענית: (עג) אני מחזיר לך תשובה לכל מי ששבר קרדומו בשבילי. הכתוב בהערה שלפנינו מוסחת לזיה כ"י ונכדפס ובדפוסים הרחבונים לפום קלנסף' וויניציא בטעות כמו נכ"י שהבאתי ששבר קרדומו ול"ל ששבר קרדומו, והוא דרך מליצה מי ששבר קרדומו ואבד תקותו יבא אצלי, וכל המאמר גם הסיום אמר ר' בן תורה לתה כתוב בעוד אחד ח"ב, הוא ממאמרים הסתומים: (עד) וכו' כדלעיל וכי שאול כוש היה עד הכי שגיון. הסגריתי ולא נמצא נכ"י ג' ד' ז' ח' ולא נכדפס, רק כן היתה גם נכ"י ו', והמלות וכו' כדלעיל הוספת המעתיק, וכוון לזיהה מאמר הכתוב לעיל: (עה) וכי כושי היה. עיין לעיל אות י"ד והמאמר כפול

בדבר אתה אומר הלוא כבני כושיים אתם לי בני ישראל (עמוס ט ז), וכתיב יפה את רעיתי כתרצה (שה"ש ו ד), (עו) אלא מה כושי משונה בעורו, אף ישראל משונים מכל האומות, וכן הוא אומר ודתיהם שונות מכל עם (אסתר ג ח), וכיוצא בדבר אתה אומר עבד מלך הכושי (ירמיה לח ז), וכי כושי היה, והלא צדקיהו היה, אלא שהיה משונה במעשיו, (עז) וכן שאול כושי היה, לפי שאמר לו וירדת לפני הגלגל [והנה אנכי יורד אליך להעלות עולות לזבוח זבחי שלמים שבעת ימים תוחל עד בואי אליך והודעתי לך את אשר תעשה] (ש"א י ח), והוא לא עשה כן, אלא ויהפך לו אלהים לב אחר (שם שם ט), ויאמר שמואל מה עשית ויאמר שאול כי ראיתי כי נפץ העם מעלי ואתה לא באת למועד הימים וגו' ואעלה העולה (שם יג יא), הרי אחת. ועוד אמר לו לך והביתה את עמלק (שם טו ג), והוא לא עשה כן, אלא ויחמול שאול והעם על אגג (שם שם ט), לכך נאמר שניון לדוד, שקול היה שאול כנגד כל אויביו, וכן הוא אומר למנצח לעבד ה' לדוד וגו' [ביום הציל ה' אותו מכף כל אויביו ומיד

הערות ותקונים

נכתן רק בסגנון אחר: (עו) אלא מה כושי משונה בעורו אף ישראל משונים במעשיו. הסר נכ"י ג' ד' ז' ח' ובנדפס, ומגה לנכון גם נכ"י ו': (עז) וכן שאול כושי היה לפי שאמר לו וירדת לפני הגלגל. הוספתי סיפא דקרא שבעת ימים תוחל עד בואי אליך והוא לא עשה כן ט', ולא נא למועד הימים וזה שסיים הרי אחת ר"ל אחת מן החמשה, אשר היה כושי משונה במעשיו, והביא עוד אחת שהי שחמל על אגג, וכ"ה בכ"י ג' ו' ח' ובדפוס רהמון דפוס קתנסט', אבל בכ"י ב' ד' ז' ובדפוס ווינציא ואח"כ בכל הדפוסים נמצא הוספה שהוסיף מעתיק אחד בתמצע המאמר, וכן היא הגי' שם: וכן שאול כושי היה [כ"ה בדפוסים הרחשונים ובדפוס ווארשוי עם נאות הרא"ם בשעות וכי שאול כושי היה] שאמר לו וירדת לפני הגלגל, והוא לא עשה כן [כ"ה בדפוסים הרחשונים ובדפוס ווארשוי בשעות והוא עשה כן] אלא ויחמל עליו מלאים לב אחר (על ה' תשלות נהרג אותו לדיק, על שהרג טוב עיר הכהנים, ועל שאר חמל על אגג ועל מיטב צאנן, שכל הנרחם על אכזרי סופו להתאכזר על הרחמנים, ועל שאר לא שמע לשמואל, שנאמר) ויאמר שמואל מה עשית, הרי אחת, ושוד אמר לו לך והכיתה, והוא לא עשה כן, אלא ויחמל שאול והעם על אגג. רצה קורא יקר לזיך המעתיקים עצו עם המדרשים כרגוש סיפו שהחיתו כטוב בעיניהם, כאשר תראה בהוספה הזאת, כי המדרש שו"ט הביא כי מצוה סיפ שאול במעשיו והביא כי אמר לו וירדת לפני הגלגל וסיפא דקרא שבעת ימים תוחל וגו' והוא לא עשה כן והביא הכתוב ויאמר שמואל מה עשית וגו' ותתפק ותעלם העולה, ובמצא שאמר בין ויהפך לו אלהים לב אחר ובין ויאמר שמואל מה עשית וגו' פשן במצא והוסיף "על ה' תשלות נהרג אותו לדיק וגו'", והוא לקוח מן ו"ר פכ"ו אות ז', והמעתיק הזה לא שם עינו כי אחרי שלות ויאמר שמואל מה עשית, שיש שאדרש "הרי אחת" וכאשר הוסיף בתמצע ושופר ומנוס ג' תשלות לזיך שיש הרי אחת, גם תראה כי אחב אחי פעמים אשר לא שמע לשמואל, ואחי פעמים שחמל על אגג, ועיין בכאור הרא"ם שדחק עצמו וכתב שאמר וירדת לפני לא ידעתי לכוון מאי שזיך הכא קרא הכא, ובאור הדבר שם"ם בכאן או אולי נאשר לזיש דרשם על הכי קרא ע"כ, ובעבור זה הסגיר שדרשם שלות "שאמר לו וירדת לפני הגלגל והוא [לא] עשה כן אלא ויהפך לו אלהים לב אחר" ונעלם ממנו כי הוא הרחיק על אשר לא שמע לשמואל, כמו שנמצא לנכון לפניהו וכ"ל, וכן שאול שיש כושי לפי שאמר לו וירדת לפני הגלגל [וגו' שבעת ימים תוחל עד בואי אליך והודעתי לך את אשר תעשה] (ש"א י' ח'), והוא לא עשה כן אלא ויהפך לו אלהים לב אחר (שם שם ט'), ויאמר שמואל מה עשית ויאמר שאול כי ראיתי כי נפץ העם מעלי ואתה לא באת למועד הימים וגו' ותתפק ותעלם העולה (ש"א י"ג י"א) הרי אחת, ר"ל הוא אחת שחמל שעשה שאול, ואח"כ הביא אחת שהי שחמל על אגג, והנה ההוספה שהוסיף המעתיק בתמצע הכאתי לעיל כי לקוח מן ו"ר פכ"ו אות ז'. וז"ל המדרש שם על הפסוק אחת שלות נהרג אותו לדיק, שאמר ויאמר שמואל אשר מעלו אשר מעל בה' (ש"א י' י"ג), על שהרג טוב עיר הכהנים, ועל שחמל על אגג, ועל אשר אלא שמע לשמואל (שאמר) שת"ל שבעת ימים תוחל עד בואי אליך, והוא לא עשה כן, ועל שעשה נאות וידעוני ולא דרש את ה' וימיתהו, ע"כ ומשם לוז וידעוני לשנים, אבל לא אתבאר בשמואל רק מעשה לוז, לכן יותר לוז נירסת התנחומא ס' לאור לות ד' גם בנדפס לות ג' ועל אשר שאל נאות, שאמר ושם לשאול נאות לדרום (ש"א י' י"ג), ולא דרש בה' וימיתהו (שם שם י"ד), לכן תושב רק שמשאל נאות הוא חמת הרביעי, והחמישי הוא ולא דרש בה', פירוש מה שאמר לכהן אסוף ידך על פילדום נאו"ת, ובמדרש שמואל פכ"ד נמצא המאמר הזה בסגנון אחר על חמשה חטאים את שאול, וימת שאול במעלו אשר מעל בה' (ש"א י'), שאמר לו שמואל שבעת ימים תוחל עד בואי אליך וגו' (ש"א י'), והוא לא עשה כן ותתפק ותעלם העולה (שם י"ג), על דבר ה' אשר לא שמר (ד"ה שם), שחס על אגג, ועל שהחריב נוב עיר הכהנים, וגם

לשאול

שאול] (תהלים יח ח): ה' אלהי בך חסיתי הושיעני מכל רודפי והצילני. מהו הושיעני והצילני, (עח) הוא הדבר, אלא אמר דוד, הושיעני שלא אפול בידו, והצילני שלא יפול בידי, אם עשית כן, כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך מציל עני מחזק ממנו וגו' (תהלים לה י):

מזמור ח

[א] **למנצח** על הגתית. (א) זהו שאמר הכתיב שלחו מגל כי בשל קציר [באו רדו כי מלאה גת] (יואל ד יג), למי הוא אומר שלחו מגל, ר' פנחם בשם ר' חלקיה (ב) אמר למלאכים, (ג) ורבנן אמרי לישראל, שאין מזמרין לא על הקציר, ולא על הבציר, ולא על המסוק, אלא על הגת, שנאמר למנצח על הגתית [מזמור לדוד], קציר זו בבל, שנאמר בת בבל כגורן עת הדריכה [עוד מעט ובאה עת הקציר לה] (ירמיה נא לג), בציר זה יון, שנאמר כי דרכתי לי יהודה קשת מלאתי אפרים [ועוררתי בניך ציון על בניך יון] (זכריה ט יג), (ד) מסוק זה מדי, שנאמר ויתלו את המן (אסתר ז י), (ה) גת זו אדום, שנאמר פורה דרכתי לבדי (ישעיה סג ג), את מוצא (ו) בארבע לשונות נתלה הגאולה, בבציר, בקציר, ביולדה, בבשמים, (ז) ואם נתלשין שלא בזיונתן אין הבעלים נהנין מהם, הדא הוא דכתיב שלחו מגל כי בשל קציר (יואל ד יג), בבציר, אם בוצרים באו לך (ירמיה מט ט, עובדיה ה ה), ביולדה, לכן (אתנם) [יתנם] עד עת יולדה ילדה (מיכה ה ב), בבשמים, על הרי בשמים (שה"ש ח יד): באו רדו כי מלאה גת (יואל ד יג), הבל רואין את הגת יואל הנביא חמי ליה, שנאמר שלחו מגל [וגו' כי מלאה גת] (יואל שם), ישעיה חמי ליה, שנאמר והיה ביום ההוא כרם חמד ענו לה (ישעיה כז ב), אסף חמי ליה, שנאמר למנצח על הגתית לאסף (תהלים פא ח), ודוד חמי ליה שנאמר למנצח על הגתית מזמור לדוד:

[ב] **ה' אדונינו** מה אדיר שמך בכל הארץ. (ח) אמר רבי מציגו בשלשה מקומות שהיו המלאכים מדיינין כנגד הקב"ה, באדם, (ט) במתן תורה, ובמשכן, באדם, (י) כשבקש הקב"ה לבראות את האדם, נמלך במלאכים, ואמר להם נעשה אדם (בראשית א כו), אמרו לו מה אנוש כי תזכרנו (תהלים ח ה), אמר להם מחר תראו חכמתו, כיון שבראו מה עשה הקב"ה, כינס כל חיה ובהמה ועוף לפני מלאכי השרת, התחיל שואל להם מה שמו של זה, ולא היו יודעין, אמר להם מבקשים

הערות ותקונים

למשול בחום לדרום (ד"ה שם), והוא שהל בחום וידעוני ולא דרש בה' וימיתהו (ד"ה שם), ויאמר שמול על הכהן לסוף ידיך (ש"א י"ד), וכמסדר מן מדרש שו"ט הביא רק ג' המעשים: (עח) הוא הדבר. פי' הורמת הושיעני הוא הדבר כמו הצילני:

(א) זה"ש שלחו מגל. מובא בילקוט רמז תרל"ט והציון "מדרש" נרמז שלפניו מוסב גם על זה: (ב) למלאכים. עיין נרש"י יואל שם: (ג) ורבנן אמרי. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י ב' ד' ז' ובנדפס ובילקוט הני' ורב אמר: (ד) מסוק זה מדי שנאמר ויתלו את המן. לא ידע מיך דייק מזה: (ה) גת זה אדום שנא' פורה דרכתי לבדי. ולפני זה כתוב מי זה מאדום ונו' ובנדיך כדורך בגת, ובילקוט שם הסר זה את זה אדום וכו', וכן הסר בנדפס: (ו) בארבע לשונות. במדרש חזית נסופו נמצא המאמר בהרחבת לשון, ושם הני' בארבעה דברים נמשלה גאולתן של ישראל, ל"ל גאולתן, ובאיזה כ"י הני' נתנה הגאולה במקום נתלה הגאולה, תולש יותר נכון לגרום נמשלה: (ז) ואם נתלשין שלא בזיונתן אין הבעלים נהנין מהם. בחיוב כ"י ובנדפס ואם מעבידין אדם שלא בזיונתן הוא מאבדן ואף בעליהן אין נהנין מהם, ועיין במדרש הזית שם שמובא בילקוט אין בזיונתן הוא סוג ושלא בזיונתן הוא רע: (ח) מ"ר. כן הוא בכל כ"י ובנדפס ובילקוט רמז תרל"ט: (ט) במתן תורה ובמשכן. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכתבי יד האחרים ובנדפס במשכן ובתורה ל"ל במתן תורה ובמשכן, כמו שהולך ומפרש: (י) כשבקש הקב"ה לגרות את האדם. מסנה בב"ר פי"ז אות ד' ושם מובא זה בשם ר' אחא, וכן מובא המאמר בפסיקתא פרה (ל"ד ע"ה), ורבתי פרה, בתנחומא חקת אות י' ובתנחומא הנדפס חקת אות ח', ובמדרש במ"ר חקת פי"ט אות ג', ובילקוט מלכים רמז קפ"ח בשם התנחומא, ובילקוט תהלים רמז תרל"ט בשם שו"ט, ובילקוט דה"א בהתחלתו בשם ב"ר, והסיום

אתם לידע חכמתו של זה, שאני שואל אותו יאמר לי שמותם, ויקרא שמות לכלם, מה עשה הקב"ה, העביר כל מין ומין לפני אדם, (יא) שנאמר ויצר ה' אלהים מן האדמה [כל חית השדה] (בראשית ב יט), אמר ר' אחא והלא כבר נאמר ויעש אלהים את חית הארץ (שם א כה), ומה תלמוד לומר ויצר, אלא לחלן כתיב ויעש, וכאן כתיב ויצר, לשון כינום, כענין שנאמר כי תצור אל עיר (דברים כ יט), ויבא אל האדם לראות מה יקרא לו (האדם) (בראשית ב יט), וכי אין הכל צפוי לפני הקב"ה שכתוב לראות, מה לראות, אלא להראות למלאכי השרת חכמתו של אדם, ומה שמו שהתקין הקב"ה שיקרא שם לכל דבר, אמר לו הקב"ה ואתה מה שמך, אמר לו לי נאה להקראות אדם, שנבראתי מן האדמה, אמר לו אני מה שמי, אמר לו אתה נאה להקרא אדני, שאתה אדון לכל, לכך נאמר אני ה' הוא שמי (ישעיה מב ח), הוא שמי שקרא לי אדם הראשון, מיד אמר להם הקב"ה ראו מה חכמתו, ואתם אומרים מה אנוש כי תזכרנו: (יב) וכן במתן תורה, כשבא הקב"ה ליתן תורה בסיני לישראל, התחילו המלאכים מדיינין לפני הקב"ה, ואמרו מה אנוש כי תזכרנו, ה' אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ אשר תנה הודך על השמים, אמרו לפניו רבונו של עולם נאה הוא לך שתתן תורה בשמים, למה שאנו קדושים וטהורים, והיא טהורה וקדושה, אנו חיים, ותורתך עץ חיים, מוטב שתהא אצלנו, (יג) אמר להם אינה ראויה להתקיים בעליונים, שנאמר ולא תמצא בארץ החיים (איוב כח יג), (יד) וכי יש ארץ למעלה, והיכן היא מתקיימת בתחתונים, שנאמר אנכי עשיתי ארץ ואדם עליה בראתי (ישעיה מה יב), (טו) ר' נחמיה בשם ר' יהודה אומר (טז) משל לאדם שהיה לו בן, והיה חסר אצבע אחת, והולך אביו ללמדו (יז) סְרִיקָה שֶׁנֶּרְקְרִים (יח) וכל עיסקה של אומנות, (יט) אותה אומנות צריכה לכלן אצבעות, אחר ימים בא אביו אצלו, אמר לו למה לא למדת לבני אומנות זו, אמר ליה אומנות זו צריכה כל האצבעות, ובנך חסר אצבע אחת, ואתה מבקש שילמוד בנך אומנות סריקוס שירקירים, כך אמר הקב"ה אין התורה מתקיימת אצלכם, לפי שאין פריה ורביה ביניכם. ולא טומאה, ולא מיתה וחולי, אלא כלכם קדושים,

הערות ותקונים

אני ה' הוא שמי, מובא נ"כ בפסקא ויסי בחלי סליק (ס"ג ע"ב): (יא) שנאמר ויצר ה' אלהים מן האדמה כל חית השדה ע"ר אחא והלא כבר נאמר ויעש אלהים את חית הארץ. בב"ר שם בהתחלת המאמר ויצר ה' אלהים מן האדמה נשון קומי רבי יוחנן בן זכאי כתיב ויאמר אלהים תוצא הארץ נפש חיה למינה [ויעש אלהים את חית השדה], ומה ת"ל ויצר ה' אלהים מן האדמה כל חית השדה, אמר להן להלן לבריאה וכאן לכנוס [ל"ל לכיוצא], במד"ש כי תצור אל עיר ימים רבים, כל"ל כמו שתקנתי. ונס ברד"ק בספרים שלו ערך יצר סניף ז"ל: יש מספרים ויצר ה' אלהים כמו ויאסוף, והוא כמו שכתוב במדרש לשון כיוצא: (יב) וכן במתן תורה כשבא הקב"ה ליתן תורה בסיני ליסראל. מובא בפסיקתא רבתי פכ"ה פסקא עשר תעשר, ולקוח מן המדרש לפניט: (יג) ע"ל היה רצוי להתקיים בעליונים שנ', ולא תמצא בארץ החיים. ברבתי שם ע"ל הקב"ה אין תורתי נמצאת אצלכם לא תמצא בארץ החיים, ואחר זה נאמר שם וכיים ארץ למעלה, ומתחיל משל למלך שהלך ללמד את בנו כו': (יד) וכי יש ארץ למעלה. זה קאי על מה שכתוב לא תמצא בארץ החיים, ועל זה כתוב הלוהים קרא ואנכי עשיתי ארץ ואדם עליה ברואתי הרי שלשון ארץ שייך בהתחתונים: (טו) ר' נחמיה בע"ר יהודה. בפיזה כ"י ובנדפס ר' נחוניה בשם ר' יהודה, ובפסיקתא רבתי הכר שם האומר, ובילקוט ר' יהודה בע"ר נחמי', ל"ל לטיפך ר' נחמיה בע"ר יהודה: (טו) משל לאדם. כ"ה בכל כ"י ובנדפס: (יז) סריקה סירקירים. כ"ה גם בכ"י ו', והמלה מנוקדת, אבל בכל כ"י האחרים ובנדפס הגי' והלך אביו ללמדו אומנות. והשמיטו המלה הזרה הזאת, וגם היתה בכ"י לפני בעל הילקוט שהגיה והלך אביו ללמדו סירקי, גם נמצאת בפסיקתא רבתי שם משל למלך שהלך ללמד את בנו סילקרלות כו' ובאת ללמדו סיליקרלות, ים לתקן ב"ל סירקאריים ופי' חורג בנדי מצי, וכן נמצא במאמר בקרה בחזית פ"ח פסוק כרס היה בשלמה ע"ר יודן בשם ר' בן גיזם אשבעים [פי' מחותך מלשון נדו תלגת (דניאל ד' י"ח)] מס עשה סוליכו אצל סדקאריס [ל"ל סרקאריס] ללמדו אומנות, התחיל מסתכל באצבעותיו אמר כל עצמם של אומנות זו אינם נקנית אלא באצבעים החיך זה ילמוד כו', ובבר במדרש שם טבעים מן מדרש שו"ט בהרחבת דברים, ורמיתי כי גם בהגהת הרש"ם רשם בלי במדרש על ללמדו אומנות "סירקרים": (יח) וכל עיסקה של אומנות. כל העסק הזייך למלאכה זו: (יט) לותה אומנות צריכה לכולן באצבעות.

בפיזה

ובתורה כתיב אדם כי ימות באהל (במדבר יט יד), ואת תהיה תורת המצורע (ויקרא יד נ), אשה כי תזריע (שם יב ג), ואשה כי יזוב (שם טו כה), את זה תאכלו (שם יא ט), את זה לא תאכלו (שם שם ד), לכך נאמר ולא תמצא בארץ החיים (איוב כח יג): (כ) [ועשה הקב"ה חסדו, ונתן אותה למשה, ככלותו לדבר כל הדברים אל המלאכים, וכיון שעלה משה ולא ירד, עשו ישראל אותו מעשה, ונשתברו הלוחות, שמחו מלאכי השרת, ואמרו עכשיו תחזור התורה אלינו, וכשעלה משה לקבלה פעם שניה, אמרו מלאכי השרת רבונו של עולם והלא אתמול עברו עליה, שכתבת בה לא יהיה לך אלהים אחרים (שמות כ ג), אמר להם הקב"ה (כא) בכך יום הייתם קטיגורין ביני לבין ישראל, לא אתם כשירדתם אצל אברהם אכלתם בשר בחלב, שנאמר ויקח חמאה וחלב ובן הבקר וגו' ויאכלו (בראשית יח ח), ותינוק שלהם כשהוא בא מבית רבו, ואמו נותנת לו פת ובשר וגבינה לאכול, והוא אומר לה, היום למדני רבי, לא תבשל גדי בחלב אמו (שמות לד כו), לא מצאו לו מענה, (כב) באותה שעה אמר הקב"ה למשה, כתב לך את הדברים האלה (שם שם כז), עד שאין להם מענה ותשובה]: (כג) וכשבקש הקב"ה להשרות שכינתו במשכן, אמרו המלאכים לפני הקב"ה רבונו של עולם (כד) מה אנוש כי תזכרנו. (כה) ר' יהודה בשם ר' אייבו ור' יהודה ב"ר סימון (כו) אמרו שניהם מפסוק אחד, מלכי צבאות ידודון ידודון (תהלים סח יג), פיתקין

הערות ותקונים

בפיוט כ"י ובנדפס וסיפס שם תומות אחת שקריב כל המצבות: (כ) ועשה הקב"ה חסדו, עד מענה ותשובה, הוספתי כמו שהוא בכ"י ל' ז', וחסר ג"כ בכ"י ג' ו', ואף כי כ"י ב' שוה תמיד לכ"י ל' ז', אבל המאמר הזה שהוספתי לא נמצא שם, וכן לא נמצא בדפוס לחמנו, רק נוסף ח"כ בדפוס וויניציא ואח"כ בכל הדפוסים, וגם הרא"ם בהגהת המדרש רשם בדפוס וויניציא נגלו "היו בכתובים" ר"ל לא נמצא בכ"י אשר לפנינו, וחסר ג"כ בילקוט תהלים שם, וזה הוסיף אחד המעתיקים, והוספה היא טובת מפסיקתא רבתי שם פסקא עשר תעשר שם הוספת דברים, וכך היתה שם: מה עשה הקב"ה לא עשה אלא מלך אותם ונתן תורה ביניהם, והם כופרים בלא יהיה לך (שמות כ' ג') לסוף ארבעים יום, התחילו המלאכים אומרים לפני הקב"ה רבש"ע לא כך אמרנו לך לא תתן את התורה להם, לפיכך כשנתן הקב"ה לכתוב אותה להם שנית, לא היו המלאכים מניחים אותו, אמר להם הקב"ה אתם שמקיימים את התורה, חינוק הגמול ביניהם מקיימת יותר מכם, יוצא מבית הספר אם היה לו לגמול (נשר וחגב) [חגב ונשר] חיסר ו לגמול (חגב) [נשר] עד שירחץ ידיו מן (הנשר) [החגב], ואתם כשנלחמתם אלו באלו הניחם לפניכם נשר וחגב כאחת ואכלתם, שנאמר ויקח חמאה וחלב ובן הבקר, וכיון שנלקח הקב"ה בתשובה זו, אמר הקב"ה למשה עד שהשעה פנויה כתב לך את הדברים כתלם ע"כ. ותקנתי את דברי הפסיקתא רבתי, אבל הרוקח ס' מיסר ויתר סי' תס"ח הניח את דברי הפסיקתא רבתי ונורם כמו שאנו אם היה חוכל נשר חינו חוכל חגב עד שירחץ ידיו מן הנשר ע"ש: (כא) בכל יום הייתם קטיגורין ביני ובין ישראל. כ"ה בכ"י ל' וכ"י ז' חסר נוסף המאמר הזה, אבל בנדפס בכל שעה קטיגורין ביני ובין ישראל, וכן הוא בדפוס וויניציא חסר נוסף שם המאמר ואח"כ בכל הדפוסים וע"ל בכל שעה הייתם קטיגורין ביני ובין ישראל, ומן ור נעשית חות ט, ופי' מליני רע מלמדי חובה (הקלאגער) כהורחת מלת קטיגור ביוני κατηγορος ורחיתי בדפוס פרנג ואח"כ בדפוס אמסטרדם שתיקן נפנים בכל שעה קטיגורתין ביני [ל"ל ביני] ובין ישראל, והוסיף בהמלצ "פי' תמיד אתם מקטרגים": (כב) בהותה שעה אמר הקב"ה למשה כתב לך את הדברים על שתין להם מענה ותשובה. עיין בפסיקתא לרב כהנא עשר תעשר ובהערה ע"ה, ותבין הכוונה, והמאמר מהרבתי מובא בשיטה מ"ב דף ו' ע"ח ובאגדת עשר תעשר כו' וכוון לפסיקתא רבתי: (כג) וכשבקש הקב"ה להשרות שכינתו. בהתחלת המאמר נאמר בנלאם מקומות שהיו המלאכים מליינין כנגד הקב"ה בלשם ובמתן תורה ובמשכן, ועתה הניח את המליצי וכשבקש הקב"ה להשרות שכינתו במשכן והיא פעם שלישית: (כד) מה אנוש כי תזכרנו. בתיוב כ"י סיים פם "וכל הענין" ר"ל וכל הפסוקים שלאחריהם, וכן בילקוט שם כן "וכל הענין": (כה) ר' יהודה בשם ר' אייבו. מובא בילקוט רמז תר"מ וחסר הניון והמדפיסים הניחו רמז חדש והוא בהמצ המאמר: (כו) אמרו שניהם מפסוק אחד מלכי צבאות ידודון ידודון, פיתקין היו מתליכין. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס ובילקוט הני' אמרו שניהם מפסוק אחד פיתקין היו מתליכין, שנא' מלכי צבאות ידודון ידודון, בענין שנא' ואל עמי ידו גורל, ובכ"י ח' בטעות פרוקין היו מתליכין ע"ל פיתקין, ובפסיקתא רבתי שם פסקא עשר תעשר כשבא הקב"ה ליתן תורה התחילו מלאכי השרת מתליכים פירקם [ע"ל פיתקים] לפני הקב"ה. והמלכת פיתקים הוא מליצה שהיו מתליכין כתבי תרשומתן ור"ל שהשיחו דברים כלפי מעלה, ובאחר רבם פ"ח פ' נימים שהם זה הוא אחד מן המקומות

שהיו

היו משליכין, כדבר שנאמר ואל עמי ידו גורל (יואל ד ג), (כו) אמר להם הקב"ה חייכם כך אני אעשה, כמה השמים הודו ותהלתו מלאה הארץ (חבקוק ג ג), אמר להם חייכם שכינה אצלי היא, שנאמר ותהלתו מלאה הארץ, אמרו לו המלאכים כנאותה בארעא, אמר להן דוד אף על פי תדע לך שכן הוא, שנאמר הללו את ה' מן השמים (תהלים קמח א), הודו על ארץ ושמים (שם שם יג), תחלה על הארץ, ואחר כך על השמים, לכך נאמר ה' אדוננו מה אדיר שמך בכל הארץ אשר תנה הודך על השמים:

[ג] **מפי** עוללים ויונקים יסרת עוז. (כח) זהו שאמר הכתוב בני אם ערבת לרעך (משלי ו א), בתלמידי חכמים הכתוב מדבר, בשעה שהזקן מתמנה, אומר לו הקב"ה עד שלא נתמנית לא היית נתפס על הצבור, ועכשיו שנתמנית נעשית ערב על הצבור, שנאמר בני אם ערבת לרעך, ומה הוא רעך, (כט) זה הקב"ה, שנאמר זה דודי וזה רעי (שה"ש ה יו), ואומר רעך ורע אביך אל תעזוב (משלי כז י), ומה תעשה, שלא תאמר על הטהור טמא, ועל הטמא טהור, ועל החייב זכאי, ועל הזכאי חייב, ועל האיסור היתר, והתחייב באמרי פיך, שנאמר נוקשת באמרי פיך (משלי ו ב), ומה תעשה, לך ועסוק בתורה, שנאמר עשה זאת [אפוא] בני והנצל (שם שם ג), ואין זאת אלא תורה, (ל) שנאמר וזאת התורה אשר שם משה (דברים ד מד). לך התרפס (משלי שם), עשה לך רב מדייש עליך כעפר, והתרפס תחת רגליו, והמליכוהו עליך, שנאמר ורהב רעיך (שם), ואין רהב אלא מלכות, שנאמר אזכיר רהב ובבל (תהלים פז ד), אם עשית כן, (לא) הנצל כצבי מיד (משלי שם ה):

[ד] (לב) **דבר** אחר בני אם ערבת לרעך. בישראל הכתוב מדבר, בשעת מתן תורה, שהיו ערבים זה לזה, כיצד כשבקש הקב"ה ליתן תורה לישראל, אמר להם תנו לי ערבים שאתם מקיימין את התורה, אמרו לו הרי אבות העולם ערבים בנו, (לג) אמר להם חייכם הן חייבין לי, הלואי שיעמדו הם בעצמם, משל למי שהיה צריך ללוות, אמרו לו הבא ערב וטול כמה שאתה מבקש, הלך והביא מי שחייב אצלו, אמר לו הבאת מי שחייב לי, הלואי שיעמוד בעצמו, לך והבא שאינו חייב לי ולטול, כך אמר הקב"ה לישראל, אבות העולם הבאתם לי, ערבים שיש לי עליהם כמה חובות, אלא תנו לי ערבים שאינן חייבים לי, מנין שכן כתוב לא את אבותינו כרת ה' את הברית הזאת [כי אתנו אנחנו אלה פה היום כלנו חיים] (דברים ה ג), אמרו לו ומי אלה שאינם חייבים לך, אמר להם התינוקות, (לד) [מיד הביאו התינוקות] שבמעי אמן, ומשדי אמן, ועמדו כריסן בזכוכית, וראו להקב"ה מתוך כריסן, ומדברים עמו, אמר להן הקב"ה ערבים אתם את אבותיכם,

---

הערות ותקונים

סמיו מלאכי השרת מדלין פיתקין לפני הקב"ה. ומזה במדרש חזית פ"ח פ' כרם היה לשלמה מלכי לשלום ירודון ירודון ר' יוחן אמר ירודון מדלין נסם פיסקין, במד"א ועל [ע"ל ומן] עמי ידו גורל, וכורלת מלת פיתקים בל"ל pittacium מכתב קטן וקצר: (כו) אמר להם הקב"ה חייכם כך אני עושה. במאמר שהוא וכנדמה בתקצר במאמר וכמו כן בילקוט, ובמד"א הוסיף בלא המדרש לפוש ווינציא הוסמחא כמו שהוא לפנינו נכ"י: (כח) זה"ש בני אם ערבת לרעך. מובא בילקוט משלי רמז תתקל"ח בשם שו"ט, ועיין במדרש תמ"ר פכ"ו מובא זה בשנוי אחר: (כט) זה הקב"ה. בילקוט שם בשטות ד"א זה הקב"ה וכאמת הוא מאמר אחד: (ל) שנאמר וזאת התורה אשר שם משה. בחיוב כ"י וכנדמה מובא שכתוב זאת התורה אלא יחות בהל (במדבר י"ט י"ד), והוסחא שלפנינו נכונה: (לא) הנצל כצבי מיד. בלשון פרעה ומשטערדאם הוסיף המפרש בחמצע "כל הלא הוא המשך הכתובים אחר מוקשת באמרי פיך" וכל המוסיף גורע: (לב) ד"א. עיין במדרש חזית פ' משכני מובא זה בהרחבת לשון ונקרא בשנוי אחר, ועיין נס בתנחומא רים ויגש, ובילקוט משלי שם, מן ד"א תקשת לזר כפיך הוא מן מדרש משלי פ"ו, ובילקוט ירמיה רמז רס"ז מובא המאמר כמו שהוא במדרש חזית ומצוין בלשון פסיקתא רבתי, ובאמת לא נמצא ברבתי כמו שהעירותי במבוא לפסיקתא סימן ס': (לג) אמר להם חייכם הן חייבים לי. עיין במדרש חזית שם, ובתנחומא שם חוסר מה שחייבים: (לד) מיד הביאו התינוקות שבמעי אמן ומשדי אמן ועמדו כריסן בזכוכית. בחיוב כ"י ובנדפס מיד הביאו לו התינוקות מדלי אמותיהן ומעוברות שלהן ועמדה כריסן של אחת

שאם אתן להם את התורה שהן מקיימין אותה, ואם לאו אתם נתפסין עליהם, אמרו לו הן, אמר להם אנכי ה' אלהיך (שמות כ ב), אמרו לו הן, אמר להן לא יהיה לך אלהים אחרים (שם שם ג), אמרו לו הן, ועל כל דבור ודבור היו משיבין עליהן על הן הן, ועל לאו לאו, אמר להן מפיכם אני נותן את התורה, שנאמר מפי עוללים ויונקים יסדת עז (תהלים ח ג), ואין עוז אלא תורה, שנאמר ה' עז לעמו יתן (תהלים כט יא), לפיכך כשיבטלו את התורה חס ושלום בניהם נתפסים עליהם, שנאמר נדמו עמי מבלי הדעת [וגו' אשכה בניך גם אני] (הושע ד ו), (לה) ומדו גם אני, אמר הקב"ה כביכול אף אני משתכח שהיו התינוקות מברכין אותי, שנאמר גם אני:

[ח] **דבר** אחר מפי עוללים ויונקים. (לו) רבי ור' יוסי הגלילי, רבי אומר עוללים אלו שבהוץ, וכן הוא אומר להכרית עולל מחוץ (ירמיה ט כ), וכתיב עוללים שאלו להם [וגו' נשמו בחוצות] (איכה ד ד ה), יונקים אלו שבמעי אמן, ר' יוסי הגלילי אומר עוללים אלו שמבפנים, שנאמר כעוללים לא ראו אור (איוב ג טז), יונקים אלו שמבחוץ, שנאמר יונק שדי אמי (שה"ש ח א): רב ור' לוי, (לז) רב אמר נעשו כרסותיהן של אמן כאספקלריא המאירה, מיד התינוקות פירשו מדדיהן, ועוללים מטיבורן, אמר ר' לוי הנם האחרון גדול מן הראשון, (לח) שחזרו כרסות אמותיהן במקומן, ותינוקות חזרו לדדיהן, והעוללים לטיבורן, (לט) פתחו פיהם אלו ואלו ואמרו שירה, שנאמר מפי עוללים ויונקים יסדת עז: למען צורריך, שנים, להשבית אויב ומתנקם, שנים, הרי ארבע מלבות: דבר אחר למען צורריך. בגין שנאיכון יהבית לבון אורייתא:

[ט] **כי** אראה שמיך. ר' אייבו אומר שלש כתות הן, כת ראשונה אמרה אילו לא נבראתי אלא לראות הכוכבים והמזלות דיי לי, שנאמר כי אראה שמיך. כת

הערות ותקונים

כמרהם של זכוכית, וסיו רומין להקב"ה מתוך כריסן ומדברים עמו, סה"ד מפי עוללים ויונקים, ומומר כעוללים לא רמו אור (איוב ג' ט"ז) ולדעתי היה כתוב פה כאספקלריא המאירה, עיין במאמר שלאחריו אות ס', וכינוי המעתיק במקומה "כמרהם של זכוכית" וכ"ו שלפניו "כזכוכית" ומלת אספקלריא ידועה specularis: (לה) ומהו גם אני אמר הקב"ה. בכ"י ג' ובדפוס ראשון דפוס קאנסט' הגי' מהו גם אני ג"ר חייא כביכול אני משתכח שיהו התינוקות מברכין אותי שנא' גם אני, ובכ"י ב' ד' ז' ובדפוס ויניציא וחח"כ בכל הדפוסים טוסף שד: מהו גם אני מלטער עליהם שהם מפסידין עצמם ואינם מקיימים את התורה, וחח"כ כתוב ד"א מהו גם אני ג"ר חייא כביכול אף אני משתכח שיהו התינוקות מברכין אותי, שנא' גם אני. ובכ"י ח' אמאמר גלקה בחסר כדרך המעתיק הזה להשמים מאמרים ומלות בכל שורה ושורה. ולעיתי בדפוס פרנא וחה"כ בדפוס אמסטרדם אחרי המלות שהיו התינוקות מברכין אותי, הגיע הוא שלפנינו יהו התינוקות מברכין אותי והוסיף "בתורה תחלה ברכו את ה' כאמור" וזה הוא לאחר הגיעו אל אות אמת, ובנדפס בטעות שיהו התינוקות ל"ע שהיו: (לו) רבי ור' יוסי הגלילי. מכילתא בשלח פרשת השירה סוף פרשה ג', ואמאמר אר' יוסי הגלילי מוקדם שם לאמאמר רבי, וכך הגוסחא שם: ר' יוסי הגלילי אומר שרי הוא אומר מפי עוללים ויונקים יסדת עז, מפי עוללים אלו שבמעי אמן שנאמר כעוללים לא רמו אור, יונקים אלו שיונקים משדי אמן, שנאמר אספו עוללים ויונקי שדים (יואל ב' ט"ז), רבי אומר עוללים אלו עוללים שבחוץ, שנא' להכרית עולל מחוץ, ואומר עוללים שאלו להם, יונקים אלו שעל שדי אמן, שנאמר ויונקי שדים (יואל ב'), ים לתקן במכילתא שם בדברי רבי יונקים אלו שבמעי אמן, ר"ל אלו שבפנים, והמלות שנא' ויונקי שדים, ים למחוק ישהרבבו ממאמר של ר' יוסי הגלילי, ועיין בבלי סוטה ל' ע"ב מוצא בשם ר"י הגלילי בסנטן אחר ממה שמוצא במכילתא, והמאמר מוצא בילקוט תהלים רמז תר"מ, ויש לתקן שם במקום ור' יוסי ל"ל ור' יוסי הגלילי, ובנדפס בטעות ר"י אומר ל"ל רבי אומר, וכן במאמר שאני ר"י אמר ל"ל ר' יוסי הגלילי אמר: (לז) רב אמר נעשו כרסותיהן של אמן כאספקלריא המאירה. עיין לעיל בתות ד' ועמדו כריסן מזכוכית ובהערה ל"ל, ובגמרא בבלי סוטה ל"ח ע"ב ושם בת חזו ל"ר תנחום כרם נעשה להן כאספקלריא המאירה ורמו, וכנים הרי"ב כל זה ליתא בילקוט וכע"י, ואולי טוסף זה עפ"י מדרש שו"ט: (לח) שחזרו כריסות אמותיהן במקומן. בחיזה כ"י ובנדפס וכילקוט הגי' שחזרו כריסות אמותיהן לכמות שהיו: (לט) פתחו פיהם ואלו ואמרו שירה. במכילתא שם אלו ואלו פתחו פיהם ואמרו שירה לפני המקום, שנאמר משירה נה' וגו', ר' מאיר אומר אף שוברין שבמעי אמן פתחו פיהן ואמרו שירה לפני המקום, שנאמר במקהלות ברכו אלהים

שניה אמרה (מ) כל מה שיש לך ליתן לי תן לעתיד לבא, (מא) כת שלישית של פועלים עצלים אומרים תן לנו עכשיו שלנו ושל אבותינו, שנאמר מעשה אצבעותיך, (מב) אמר ר' יהושע בן לוי לפי שהקב"ה אומר להן והלא את השמים ואת הארץ אני מלא (ירמיה כג כד), דעו כי העליונים ותחתונים אין בהן (מג) אלא מעשה אצבעותיך:

[ז] [מה אנוש כי תזכרנו. אמר ר' ברכיה כשברא הקב"ה את עולמו, בקש להראות למלאכים שבח מעשה הצדיקים, אמרו לו מה אנוש כי תזכרנו וגו': דבר אחר] מה אנוש כי תזכרנו. (מד) זה אברהם, שנאמר ויזכור אלהים את אברהם (בראשית יט כט). ובן אדם כי תפקדנו, זה יצחק שנולד מפקידה, שנאמר וה' פקד את שרה (שם כא א). ותחסרהו מעט מאלהים, זה יעקב, (מה) שהיה גוזר על הצאן לילד עקודים נקודים וברודים, שנאמר ויחמו הצאן (בראשית ל לט), מלמד שלא היה חסר אלא (מו) ליתן בהן הנשמות. וכבוד והדר תעטרהו, זה משה, שנאמר ומשה לא ידע כי קרן עור פניו (שמות לד כט). תמשילהו במעשי ידיך, זה יהושע שהדמים המאורות, שנאמר שמש בגבעון דום וירח בעמק אילון (יהושע י יב), וכתיב וידום השמש וירח עמד (שם שם יג). כל שתה תחת רגליו, זה דוד, שנפלו כל אויביו לפניו, שנאמר ואשחקם כעפר ארץ (ש"ב כב מג). צאנה ואלפים כלם, זה שלמה, (מז) שנאמר וידבר על הבהמה ועל העוף ועל הרמש וגו' (מ"א ה יג). וגם בהמות שדי, זה שמשון. (מח) אמר ר' חנינא בר פפא הראה להן שמשון (מט) כשהיה לוכד שלש מאות שועלים, ר' סימון אומר הראה להם את דניאל שיורד לגוב האריות, ורובב על צואריהן, ואינו ניזוק. צפור שמים, זה אליהו, (נ) שפורח בעולם כצפור, (נא) שנאמר והעורבים מביאים לו לחם ובשר (מ"א יז ו), ודגי הים, זה יונה, שנאמר ויהי יונה במעי הדג (יונה ב ב). עובר ארחות ימים, אלו ישראל, שנאמר ובני ישראל

העֵרות ותקונים

ה' ממקור ישראל (תהלים ס"ח כ"ז), ועיין בנבלי סופה ל' ע"ב: (מ) כל מה שיש לך ליתן לי תן לעתיד לבוא. בתיזה כ"י כל מה שיש לו ליתן לעתיד לבוא, ובנדפס ובילקוט כל מה שיש לי ליתן לעתיד לבוא. והעיקר הוא כמו לפנינו: (מא) כת שלישית של פועלים עצלים הומרים תן לנו עכשיו שלנו ושל אבותינו, שנאמר מעשה אצבעותיך, בנדפס שלמון בשתכם והשלישית של פועלים עצלים תן לנו של אבות מעשה אצבעותיך, וכאשר הוא בכ"י שלפנינו סיח הני' הכוונה: (מב) מריב"ל לפי שהקב"ה אומר לשם. בכ"י ב' ג' ד' ז' ובנדפס נאמר לפני שאמר זה מריב"ל משאמר אחד והוא: "מה אנוש כי תזכרנו ת"ר ברכיה בשברא הקב"ה את עולמו בקש להרהות למלאכים שבח מעשה הצדיקים אמרו לו מה אנוש", והעיר בעל ת"ת כי זה שאמר מריב"ל יש להקדימו לפני שאמר מר' ברכי', וכן בנדפוס פרנקפורט ותח"כ אמסטרדם תיקן כן המפרש בפיוט הספר, כי המפרש תיקן כל הספר עפ"י הוא אמת, וגם בעל ילקוט הביא ברמז תר"מ שאמר מריב"ל ותח"כ ברמז תרמ"ח שאמר מר' ברכי', והרח"פ בהגהות שלו במדרש דפוס ווינציה ציין על שאמר ר"ר ברכי' "היו שכתובים" כי לא נמצא בכ"י שלפנינו, וגם לא בכ"י ו' ח', ואני הוספתי שאמר מר' ברכי' אחר שאמר מריב"ל: (מג) לא מעשה אצבעותיך. בתיזה כ"י ואין להם לא מעשה אצבעותי, ובתיזה כ"י ובילקוט משמים אצבעותי: (מד) זה אברהם. מוכח בילקוט שם ברמז תרמ"ח: (מה) שהיה גוזר על הצאן לילד עקודים נקודים וברודים. זה חסר בתיזה כ"י ובנדפס: (מו) ליתן בהן הנשמות. בתיזה כ"י ובנדפס ובילקוט ליתן בהן הנפשות, ובתיזה כ"י ובנדפס נוסף עוד: ואומר ויסר אל מלאך ויוכל (הושע י"ב ה') ר"ל שנעשה שר למלאך, עיין חולין דף צ"ב ע"א: (מז) שנאמר וידבר על הבהמה. בתיזה כ"י מוכח שכתוב וידבר על העוף, והוא ריבוי דקרא וחסר מלת "וגו'" והכוונה על סיפא דקרא וידבר על הבהמה וגו', ובילקוט מוכח שכתוב ויזכח שלמה את זבח השלמים אשר זבח לה' וגו' ואלו מאה ועשרים אלף (מ"א ח' ס"ג), ובעבור זה סגיא ס"א ומחק את שכתוב על העוף, והגיה שכתוב ויזבח שלמה, וכן הגיה המפרש בדפוס פרנקפורט ותח"כ בדפוס אמסטרדם: (מח) ר"ל תגיעה בר פפא. וכ"ה בכל כ"י, ובנדפס הני' ר"ל הוא בר פפא ר"ל ר' תגיעה בר פפא: (מט) כשהיה לוכד שלש מאות שועלים. בתיזה כ"י ובנדפס שהרג להן שמשון כשהיו לוכד שלש מאות שועלים, והוא מלשון וקול שחל (איוב ד' י'), נרדף לארי, ומ"ש מעתק מלת "כשחל", ומה שהביא לוכד שלש מאות שועלים, הוא לשון הכתוב וילך שמשון וילכוד שלש מאות שועלים (שופטים ט"ו ד'): (נ) שפורח בעולם כלפור. בתיזה כ"י וילקוט ובנדפס שמסבב את העולם כלפור, ובתיזה כ"י שהוא חי ומסבב את העולם כלפור: (נא) שנאמר והעורבים מביאים לו לחם ובשר. הביא הכתוב לראיה

הלכו ביבשה בתוך הים (שמות טו יט). ה' אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ, (נב) אמרו המלאכים בבודך הוא לדור עם עמך ובניך:

[ח] **דבר** אחר למנצח על הגתית, (נג) על פורענות גוג ומגוג וארבע מלכיות שהוא דורכם בגת, [שנאמר ובגדיך כדורך בגת (ישעיה סג ג)]. אמר ישעיה הנביא ויגבה ה' צבאות במשפט (שם ה יו), איתי יהיה הקב"ה גבוה, (נד) כשיעשה משפט באומות, מה כתיב למעלה מזה, וישח אדם וישפל איש (שם ב ט), אותה שעה ויגבה ה' צבאות במשפט, וכן הוא אומר והיה ביום ההוא ביום בוא גוג [וגו'] ורעשו מפני דני הים [וגו'] וקראתי עליו לכל (ערי חרבי) [הרי חרב] (יחזקאל לח יח כ כא), וכן יואל בן פתואל אומר קראו זאת בגוים קדשו מלחמה [וגו'] עושו ובאו כל הגוים [וגו', יעורו] ויעלו (כל) הגוים אל עמק יהושפט (יואל ד ט יח יב), אין עמק ששמו יהושפט, ומהו יהושפט, אלא עמק (נה) שישפוט בו יה את כל הגוים, כמה דאת אמר המונים המונים בעמק החרוץ (שם שם יד), ולא המונים של חיים, אלא של מתים, שנאמר חללי ה' ביום ההוא (ירמיה כה לג), וכן הוא אומר כי שם (אשפוט) [אשב לשפוט את] כל הגוים (יואל ד יב), וכתיב שלחו מגל כי בשל קציר (שם שם יג), ואחרי כן וידעתם כי אני ה' אלהיכם שוכן בציון (שם שם יז), אימתי כשיראה הקב"ה על הגת, וכן הוא אומר באו רדו כי מלאה גת (שם שם יג), אותה שעה נותנין לו נצחון, שנאמר למנצח על הגתית. ארבע גיתות הן (נו) כנגד ד' גליות, למנצח על הגתית לבני קרח (תהלים פד א), על הגתית [לאסף] (שם פא א), וגת דיואל, באו רדו כי מלאה גת (יואל ד יג), למנצח על הגתית (תהלים ח א):

מזמור ט

[א] **למנצח** על מות לבן. (א) זהו שאמר הכתוב את הכל עשה יפה בעתו גם את העולם נתן בלבם (קהלת ג יא), (ב) ר' ברכיה בשם ר' יהונתן אמר (ג) אל תקרי העולם אלא [העלם], אהבת עולמים נתן בלבם של אבותיהם, כשל למלך שהיו לו שני בנים, אחד גדול ואחד קטן, הגדול מכובד, והקטן מטונף, ואף על פי כן אוהב את הקטן יותר מן הגדול: (ד) דבר אחר גם את העולם נתן בלבם. אמר ר' יונתן פסידתו של מלאך המות נתן בלבם: (ה) רב בריה דשמואל בשם שמואל אמר וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד (בראשית א לא), זה

הערות ותקונים

על שפורח בעולם כספור, דכתיב והשורדים לפורי שמים מביאים מ' לחם וכסר, וכת"ח בגיה שנ"ל ונאמר במקום שנאמר, וכן הלינ המפרש בדפוס פרנג ומח"כ בדפוס ממסערדאם: (נב) ואמרו המלאכים כבודך הוא לדור עם עמך ובניך. עיין ב"ר פ"ח אות ו' ואמרו המלאכים לפניו רבש"ע ס' תדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ עניד מה לפני לך: (נג) על פורענות עד שנאמר כדורך בגת. הסר בב"י ב' ג' ד' ז' מ' וכן בגדפס, ומשלת נס בב"י ו': (נד) כשיעשה משפט באומות. נתגאומת שלמו קדושים אות ג' ונאמר כשיעשה משפט באומות לעתיד לבוא: (נה) שישפוט בו ה' את כל הגוים. דורש טופריקון יהושפט יש שפט: (נו) כנגד ד' גליות. זה הסר בגדפס, נס הלמון שם משובש:

(א) זה"ש את הכל עשה יפה בעתו גם את העולם. מובא בילקוט רמז תרמ"ב בשם המדרש, ומאמר נשיה נס במדרש קה"ר פ"ג פסוק את הכל עשה יפה בעתו אות נ', ולפני הדורם היה על מות חדש מלא עלמות, ועיין רש"י נפי' לתהלים ברישה בתסורת הגדולה שהיה תיבה אחת, ודורם עלמות לשון העלם, ולזה סביה הכתוב גם את העולם נתן בלבם: (ב) ר' ברכיה בש"ר יהונתן. בילקוט שם גם בילקוט קהלת רמז תקס"ט הגי' בש"ר נתן ג"ל בש"ר יונתן, ובמדרש קה"ר שם ר' ברכיה ורבי תנחומא בש"ר יונתן: (ג) אל תקרי העולם אלא [העלם]. הוספתי המלה העלם כי בקרא כתיב חסר, ודורש על תקרי העולם אלא העלם מלשון בן מי זה העלם, ועל זה סייס אהבת עולמים נתן בלבם של אבותיהם, ובמדרש קה"ר שם גם את העולם נתן בלבם אהבת עולם נתן בלבם אהבת תיעוקות נתן בלבם: (ד) ד"א ר' יונתן פסידתו של מלאך המות נתן בלבם. כ"ה בכל כתבי יד, גם בדפוס רמזון ובילקוט תהלים, אבל בדפוס ווינציה גורס פחדתו של מלאך המות, וכ"ה כן במדרש קהלת פחדתו של מלאך המות, וע"ש בחדושי הרד"ל: (ה) רב בריה דשמואל בשם שמואל. עיין ב"ר פ"ע אות ז', ושם הגי' רב נחמן בר שמואל בר נחמן בשם רב שמואל

יצר הרע, וכי יצר הרע נקרא טוב, אלא ללמד שאלמלא יצר הרע לא היה אדם בונה בית ולא חוליד ממנה בנים, ולא היה העולם מתקיים: דבר אחר גם את (כל) העולם. (ו) העלים כתיב חסר ו', העלים הקב"ה מבריותיו יום המות ויום הדין, אמר דוד רבונו של עולם על שהעלמת אותו ממני, אני אומר שירה, למנצח על עלמות לבן, על העלמת שנת יום המיתה ויום הדין:

[ב] [דבר אחר למנצח על מות לבן]. (ז) זהו שאמר הכתוב בקש קהלת למצא דברי חפץ (קהלת יב י), בקש שלמה לעמוד על עסקי פרה אדומה, (ח) דאמר ר' יצחק כל העוסק בפרה מטמאין בגדים, והיא עצמה מטהרת טמאים, אמר לו הקב"ה וכתוב יושר דברי אמת (שם שם), כבר כתבתי לך על ספרי יושר, שנאמר הלא היא כתובה על ספר הישר (יהושע י יג), עשה בישרות, עשה בתמימות, עשה באמונה, (ט) גזירה גזרתי, חוקה חקקתי, ואין להרהר אחריה, שנאמר זאת חקת התורה (במדבר יט ב), מהו זאת, זאת משונה מעגלה ערופה: (י) ועוד בקש שלמה לעמוד על מתן שכרה של תורה, (יא) כמה דתימר יקרה היא מפנינים [וכל חפציך לא ישוו בה] (משלי ג טו), אמר ליה הקב"ה וכתוב יושר דברי אמת (קהלת שם), (יב) כבר כתבתי לך על ספרו של יושר, עין לא ראתה אלהים זולתך יעשה למחכה לו (ישעיה סד ג): [דבר אחר בקש לעמוד על מתן שברן של צדיקים, כמה דאת אמר כי תהיו אתם ארץ חפץ (מלאכי ג יב), (יב) וכל הענין, מה רב טובך אשר צפנת ליראיך (תהלים לא כ)]: (יג) דבר אחר בקש שלמה לעמוד על מתן שכרן של מצות, (יד) הדא הוא דכתיב כי חסד חפצתי ולא זבח (הושע ו ו), (טו) וכל הענין, וידעת כי ה' אלהיך הוא האלהים האל הנאמן [שומר הברית והחסד לאוהביו ולשומרי מצותיו] (דברים ז ט): דבר אחר בקש שלמה לעמוד על הקץ, כמה דאת אמר אם תעירו ואם תעוררו את האהבה עד שתחפץ (שה"ש ג ז), (טז) וכל הענין, כי יום נקם בלבי [ושנת גאולי באה] (ישעיה סג ד). (יז) ר' שמואל מתני בשם ר' יהודה אם

הערות ותקונים

שמואל בר נחמן, ובקה"ר נחמי' בריה דר' שמואל בר נחמן: (ו) העלם כתיב חסר ו"ו. וכן הוא בתגומת קדושים לוח מ': (ז) זם"ס בקש קהלת למצוא דברי חפץ בקש שלמה. מובא בילקוט שם"ש רמז הקפ"ט ע', ויותר שהיה קהלת הכה, וחסר ציון, ולקוח מן מדרש שו"ט עד כי יוסף נקש בלבי, ועל ד"ת בקש קהלת להיות כמשה נרמז בלד "כתיב נרמז תמ"ד" ל"ע נרמז תרמ"ח ונובע מגמרא ר"ה כ"ח ע"ב: (ח) דתמר ר' יצחק כל העוסקין בפרה מטמאין בגדים. מבנה פרה פ"ד מ"ד, תוזן כ"ט ג' כל העוסקין בפרה מתחלה ועד סוף מטמאין בגדים, ופסיקתא פרה (ל' ע"ח) ובתנחומא ובמ"ר רים חקת התן תניון כל העוסקים בפרה מטמאים טומאת בגדים. ולא ידע מדוע סביל המסדר ממדרש שו"ט בשם ר' יצחק הלא מבנה מפורשת היא, ואולי היה כתוב דתמר רבי והכוונה למסדר המבנה ותמ"כ נעשית דתמר ר' יצחק: (ט) גזרה גזרתי חקה חקקתי ואין להרהר אחריה. פסיקתא שם: (י) ועוד בקש שלמה לעמוד על עיקר מתן שכרה של תורה. נמנה במדרש קהלת פי"ב בפ' ויותר שהיה קהלת הכה, ושם מוקדם שבקש לעמוד על מתן שכרן של מצות לפני בקש לעמוד על מתן שכרה של תורה, גם המאמר שם בשניה, והמסדר מן קה"ר לקח סדברים ממדרש שו"ט כאשר ירמה המעיין: (יא) כמה דתימר יקרה היא מפנינים וכל חפציך לא ישוו בה. במדרש קהלת הניא הכתוב וכל חפציך לא ישוו בה (משלי ח' י"ח): (יב) כבר כתבתי לך על ספרו של יושר. בקה"ר כבר הכתבתיהו על ספר היסר: (*יב) וכל הענין. פה קצר המעתיק וכוונתו וכל הענין כמו שהוא למעלה "ע"ל בקצ"ה וכתוב יושר דברי אמת כבר כתבתי על ספרו של יושר" מה רב טובך אשר צפנת ליראיך. ועיין בקה"ר שם שהכתוב מה רב טובך מובא שם על בקש לעמוד על מתן שכרן של מצות. והמאמר בקש לעמוד על מתן שכרן של צדיקים נשמט שם ונשאר רק במלות "ושאר כתיב כי תהיו אתם ארץ חפץ" והרד"ל תיקן לעכון במדרש שם עפ"י השו"ט: (יג) ד"ת בקש שלמה לעמוד על מתן שכרן של מצות. זה מוקדם בקה"ר שם: (יד) הה"ד כי חסד חפצתי ולא זבח. וכן הוא בילקוט שם, ובקה"ר מובא הכתוב כי בחפץ הפצתי בם ה' (ירמיה ט' כ"ג): (טו) וכל הענין. גם פה קצר כמו לעיל, וסיים וידעת כי ה' אלהיך הוא האלהים, וכן ים נתקן בקה"ר שם: (טז) וכל הענין. גם פה קצר המעתיק: (יז) ר' שמואל מתני בשם ר' יהודה. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכל כתבי יד המחרים ובנדפס הגי' ר' שמואל מתני בשם ר' יהודה, ובקה"ר רבי שמואל דעוה מתני לה בשם ר' שמשון, ים לתקן בשם ר' יהודה. והמסדר מן קה"ר הוסיף "דעוה" הוא שם עיר. והמאמר מובא בילקוט ישעי' רמז שם"ז בשם שו"ט והוא נורם רבי שמואל מתני בשם

ר'

יאמר לך אדם מתי קץ הגאולה באה, אל תאמין בו, לפי שכתוב כי יום נקם בלבי, (יח) ליבא לפומא לא גלי, פומא למאן גלי. (יט) ר' ברכיה ור' סימון בשם ר' יהושע בן לוי אמרו ג' סימנים סימנתין לך בקברו של משה, שנאמר ויקבור אותו בגי בארץ מואב מול בית פעור (דברים לד ו), וסוף סוף לא ידע איש את קבורתו (שם שם), (כ) בדבר שנתתי לך סימני סימנים אין כל בריה יכולה לעמוד עליו, על הקץ שנאמר כי סתומים וחתומים הדברים עד עת קץ (דניאל יב ט), על אחת כמה וכמה:

[ג] (כא) [דבר אחר למנצח על מות לבן]. (כב) אמר ר' אבא [בר כהנא] אורח חיים פן תפלס (משלי ה ו), שלא תהא יושב ושוקל מצותיה של תורה, ורואה איזה מצוה ששכרה מרובה ועושה אותה, למה נעו מעגלותיה לא תדע (שם שם), ממולטלין אינן שבילי דאורייתא. (כג) תני ר' חייא משל למלך שהיה לו פרדס והכנים פועלים בתוכו, ולא גילה להן שכר בנטיעתן של פרדס, [כי אילו גילה להם שכר נטיעותיו] היו רואין איזה נטיעה ששכרה מרובה ונוטעין אותה, ונמצאת מלאכת הפרדס מקצתה בטלה ומקצתה מתקיימת, (כד) [לכך לא גילה להן הקב"ה לישראל שכר מצותיה של תורה, שלא יהו רואין איזו מצוה שכרה מרובה ומקיימין אותה, ונמצאת התורה מקצתה קיימת ומקצתה בטלה, ועל כן (כה) שנו חכמים בלשון המשנה הוי זהיר במצוה קלה כבמצוה חמורה, שאין אתה יודע מתן שכרן של מצות, הוי נעו מעגלותיה לא תדע]. (כו) ר' אחא בשם ר' אבא [בר כהנא] אמר מלמד הקב"ה מתן שכרן של מצות בעולם הזה, כדי שיהיו ישראל רואין אותה ועושין אותה (כז) משלם, וכשיבא הקב"ה ליתן שכרן, שכר אמנה ושכר עשיה נותן להם, ומגלה להן מעמן ופירושן, (כח) לכך נאמר על מות לבן, שמעלמת מלבן מתן שכרן של מצות:

הערות ותקונים

ר' ירמי', ויש לתקן נ"כ בשם ר' יהודה: (יח) ליבא לפומא לא גלי פומא למאן גלי. פירוש כי הדברים סתומים, ובמדרש קהלת רבה שם המלות נבא לפומא לא גלי פומא למאן גלי, משמעו ממקומן ויש להגיהן לאחרי המלות כי יום נקם בלבי כתיב. ועיין בסנהדרין ל"ט ע"ב מאי יום נקם בלבי ת"ר יוחנן לובי גליתי לאברי לא גליתי, פירש"י שנה סוטתי דבר מפי שהיו אברי יכולין לשמוע אבל בלבי היה שמון הדבר: (יט) ר' ברכי' ור' סימון בש"ר יהושע בן לוי. כ"ה בכל כ"י גם בילקוט ישעי' שם, אבל בקה"ר ר' יהודה בר סימון בש"ר יהושע בן לוי, ל"ל ר' ברכיה ור' סימון: (כ) "בדבר שנתתי לך סימני סימנים אין כל בריה יכולה לעמוד עליו, על הקץ שנאמר כי סתומים וחתומים הדברים עד אחת כמה וכמה" זה חסר בקה"ר שם: (כא) ד"ה למנצח על מות לבן. דורש ג"כ עלמות לשון העלם שהעלים השכר, כמו שהיית לכך נאמר על עלמות לבן שמעלמת מלבן שכרן של מצות: (כב) ת"ר אבא [בר כהנא]. כן תקנתי, ומאמר מובא מתנחומא עקב סוף פ' ג', ותנחומא הנדפס סוף פ' ג', וכן נמצא בפסיקתא רבתי פכ"ג פרשה רביעאתא דעשרת הדברות, ונמצא בהרחבת לשון במדרש דב"ר פ"ו סוף פ' ג', ומובא בשם התנחומא בילקוט יתרו רמז רפ"ח ומשלי רמז תתקל"ו. ובכ"י ב' ג' ד' ז' ח' בטעות מ"ר חייא, וכ"ל מ"ר אבא בר כהנא, ונמתרגם ממאמר שלאחריו שמובא בשם ר' חייא: (כג) תני ר' חייא. בתנחומא שם מ"ר חייא: (כד) לכך לא גילה להם הקב"ה על טיב מעגלותיה לא תדע. הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס, וחסר גם בכ"י ו', וגרסה כי נמצא בהעתקה, והיה גם לפני הרמ"ם בכ"י שלפניו, רק על הסיום ועל כן שנו חכמים רשם חיוב בכתובים, ואחר הסיום מהמאמר שהוספתי נמצא בכ"י ב' ד' ז' הוספה אחרת "וז"ש כבד את אביך ואת אמך למען יאריכון ימיך (שמות כ' י"ב), זו מצוה חמורה, שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך למען ייטב לך והארכת ימים (דברים כ"ב ז'), זו מצוה קלה שאין בה חסרון כיס", וזה הוא בתנחומא וברבתי בשם רשב"י שמעת אתי מצות שבתורה גילה הקב"ה מתן שכרן כו', ועיין גם בירושלמי שם, והוספה הזאת לא נמצאת בכ"י ג' ו' ח' ולא בנדפס: (כה) שנו חכמים בלשון המשנה. אבות פ"ב מ"ח, ובהגהת הרמ"פ כתב על "ועל כן שנו חכמים כו'" היינו בכתובים, היינו כי חסר בכ"י שלפנינו: (בו) ר' אחא בש"ר אבא בר כהנא. ירושלמי פאה פ"ח ה"ו ט"ד, קידושין פ"ח ה"ז ס"ח ע"ג: (כז) משלם. פי' בלב שלם ובתמונה, בירושלמי שם כתב מפורש בתמונה, ובכ"י ג' הגי' כדי שישראל עוסקין לותו משלם, ובכ"י ב' ד' ז' כדי שישראל עוסקין לותו בהשלם: (כח) לכך נאמר עלמות לבן שמעלמת מלבן שכרן של מצות. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס המסתת לכך נאמר דוד למנצח עלמות לבן על שהעלמת שכר

[ד] **דבר** אחר למנצח על מות לבן. (כט) על העלמות שבן עושה, ואביו שבשמים מלבן עונותיהם ביום הכפורים, ומכפר ומוחל לו. (ל) דבר אחר על עלמות לבן. שהעלים ממנו יום נחמה: (לא) דבר אחר על עלמות לבן. על המות שהאב נוזר על הבן, ואחר כך הוזר בתשובה ומלבינו מעונותיו, ואין בן אלא ישראל, שנאמר בני בכורי ישראל (שמות ד כב): דבר אחר עלמות לבן. (לב) אמר ר' אבא על מיתת הבן, (לג) ורבנן אמרי כל זמן שהיה אותו הבן חי, היה יודע שלבו של הקב"ה כעוס עליו, כיון שמת ידע שלבו של הקב"ה צלול עליו:

[ה] **אודה** ה' בכל לבי. ביצר טוב וביצר הרע, שלא יהא לבי (לד) נוקף. (לה) [זהו שאמר הכתוב טוב ילד מסכן וחכם (קהלת ד יג), זה יצר טוב, ולמה צווחין ליה (ילד) [חכם], דהוא מכוין ברייתא לארחן טבן, (לו) ולמה צווחין ליה מסכן, דלית כל עמא שמעין ליה, ולמה צווחין ליה (חכם) [ילד], דהוא מזדווג לבר נש מן תלת עשר שנין ולעילא, ממלך זקן וכסיל (שם שם), זה יצר הרע, ולמה צווחין ליה מלך, דכל איברים שמעין ליה, ולמה צווחין ליה זקן, דהוא מזדווג לבר נש מן טליותיה עד סיבותיה, שנאמר כי יצר לב האדם רע מנעוריו (בראשית ח כא), משנגער ממעי אמו, ולמה צווחין ליה כסיל, דהוא מכוין ברייתא לארחן בישן, כי מבית הסורים (קהלת שם יב), (לז) דהוא מכשכש לבריתא כמין ביני סוריאתא, כי [גם] במלכותו נולד רש (שם), במלכותו של יצר הרע נולד יצר טוב]: **אספרה** כל נפלאותיך. הפליאה זו, יש בה לשעבר, ויש בה להבא, ויש בה לעולם הזה, ויש בה לעולם הבא:

הערות ותקונים

במעת כלי שתהא תורס מתקיימת כולה: (כט) על העלמות שבן עושה. נכ"י ג' ג' ד' ז' ח' ובנדפס קלת בסגנון אחר: ד"ח על מות לבן על העלמות שהבן עושה ויו"כ נא ומכפר ומוחל לו. ובכ"י הנ"ל ובנדפס ובילקוט תהלים רמז תרמ"ב מוקדם המאמר הזה קודם לפניו אחר זה, שאתה נוזר על הבן ומלבינו כו', והרא"פ בהגהת המדרש הפך הסדר ותיקן כמו שהוא בכ"י שלפנינו: (ל) ד"ח שהעלים ממנו יום נחמה. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י ג' ג' ד' ז' ח' ובנדפס: (לא) ד"ח על שמות שהאב נוזר על הבן. בכ"י ג' ג' ד' ז' ח' ובנדפס המאמר קטוע, ד"ח על מות לבן שאתה נוזר על הבן ומלבינו מעונותיו לנו שרואה שנקראו בניס למקום, והרא"פ מוחק זה בגליון לפום וויניצא והניע כמו בכ"י שלפנינו: (לב) אמר ר' אבא על מיתת הבן. כ"ה גם בכ"י ו', וחסר בכ"י ג' ג' ד' ז' ח', והרא"פ הוסיף זה בהגהות שלו, ובעל הילקוט עשה מן מאמר הזה שני מאמרים רבנן ומאמר רבנן מאמר אחד ד"ח על מיתת הבן כל זמן שהיה לותו הבן חי כו', ולזה כוון רש"י בפירושו שכתב יש פותרין על מות לבן על מות בנו מבנלוס, ולא יתכן פתרונו מפני לבן ולא אמר הבן: (לג) ורבנן אמרי כו'. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י ג' ג' ד' ז' ובנדפס ובילקוט קלת בסגנון אחר רבנן אמרי כל זמן שהיה לותו הבן חי היה דומה לו, שלבו של הקב"ה עליו, כיון שמת ידע שאין לבו עליו, והרא"פ בלל המדרש תיקן כמו שהוא בכ"י שלפנינו: (לד) נוקף. מלשון לבו נוקפו, וכי מכה אותו: (לה) זה"ה טוב ילד מסכן והכס זה יצר טוב. המאמר הזה על טולד יצר טוב הוספתי כמו שהוא בכ"י ג' ד' ז', וכן הוא נוסף בדפוס ווינציא ופ"ר בכל הדפוסים, וחסר בכ"י שלפנינו, גם בכ"י ג' ו' ח' וכן חסר בדפוס רלשון לדפוס קושטא', ובילקוט תהלים רמז תרמ"ב, וגם הרא"פ בהגהות שלו כתב בלל המדרש "ליתו בכתובים", ר"ל כי ליתו בכ"י שלפנינו. ובילקוט קבלת רמז תתקע"ח בפ' טוב ילד מסכן מובא המאמר הזה שהוספתי בלשון שלפנינו, ונמלא המאמר גם בקה"ר פ"ד בפ' טוב ילד מסכן, ובטנ ממאמר שלפנינו, ולפנינו משורב בלשון תרמי וגם בקה"ר הוא בלשון עברי לח, גם מתוקן הלשון יותר, במקום ולמה צווחין, בקה"ר ולמה נקרא, במקום כך גם בקה"ר לתלד, מן עליותיה עד סיבותיה ובקה"ר מילדותו ועד זקנו, וכמו כן בכל המאמר ע"ש, ורש"י בפי' לקבלת שם הניח המאמר הזה וסיים כך שדרש במדרש: (לו) ולמה צווחין ליה ילד. כ"ה בשלשה כ"י שראיתי, ובילקוט הני' ולמה צווחין ליה חכם והיא ני' יפרה וכן תקנתי בפניס, ופתח בזה לסיים טוב ילד מסכן וחכם, אבל בקה"ר הניע ברישא ולמה נקרא שמו ילד כי אין מזדווג לתלד אלא מבן י"ג שנה ולמעלה, וכן הניח רש"י שם: (לז) דהוא מכשכש לבריתא כמין ביני סוריאתא. דורס הסורים כמו הסריס, ולדעתי יש לתקן מכשכש, והוא מלשון לשכים בעיניכם (במדבר ל"ג נ"ה), עגינו בקולים, וכן שכר מכוכתו (יחזקאל ט' ה'), נדר קולים, והוא על משקל וסכסכתי מלרים במלרים (שם י"ט ג'), עגינו בלבול ומבוכה, וכן ואת לועיני יסכסך (שם מ' י'), ור"ל כי היה הרע

[ו] **אשמחה** ואעלצה בך. בתורתך (לח) הכתובה בכ"ב אותיות כמנין ב"ך. בך בישועתך: אזמרה שמך עליון. שמך המעולה מכל שמות: בשוב אויבי אחור. ר' יודן אמר שחזרו לגנותן לכמות שהיו, ור' פנחס אמר שחזרו לאחוריהן, כמה דאת אמר ומלאך בא אל שאול לאמר מהרה (ולך) [ולכה] כי פשטו פלשתים על הארץ (ש"ב כג כז), מלאך מלמעלה היה, והוא שדוד אמר ישלח מסרום יקחני (ש"ב כב יז): דבר אחר בשוב אויבי אחור. אמר ר' הונא שחזרו לבושה שהיא מתוקנת להם לעתיד לבא, אתיא כההוא דשמואל, דאמר שמואל לעתיד לבא באין אומות העולם ומתחבטין לפני אליליהם, ואין בהם כח להצילם, שנאמר ישועו ואין מושיע (תהלים יח מב), ואחר כך חוזרין וקוראין להקב"ה ומסתיר פניו מהם, שנאמר על ה' ולא ענם (שם שם): יכשלו ויאבדו מפניך. אמרו ישראל לפני הקב"ה רבונו של עולם אפילו אם אין בידיהם אלא אותו חטא, שנכנסו בביתך, והחציפו פניהם נגדך, יכשלו ויאבדו מפניך:

[ז] **כי** עשית משפטי ודיני. (לט) זה אחד מחמשה דברים הכפולים במקרא, משפטי ודיני, עדי ושהדי (ישע מג יט), מי שלח פרא חפשי ומוסרות ערוד מי פתח (שם לט ה), עצמיו [וגו'] גרמיו כמטיל ברזל (שם מ יח), זקנה ושיבה (תהלים עא יח), ר' יהושע בשם ר' אידי אמר אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבונו של עולם חייבת אני שטינפתי בלכלוך מעשים רעים שעשיתי, ואומות העולם במה שמפריכין ומשעבדין אותי, (מ) ודכוותה זעף ה' אשא (מיכה ז ט), על מה, כי חטאתי לו (שם שם), עד אשר יריב ריבי (שם שם), מאומות העולם: גערת גוים אבדת רשע. (מא) גערת גוים, זה עמלק, שנאמר ראשית גוים עמלק (במדבר כד כ), אבדת רשע, זה עשו, שנאמר וקראו להם גבול רשעה (מלאכי א ד), (מב) [שעבר על חמשה עבירות ביום אחד, בא על נערה מאורסה, והרג את הנפש, וכפר בתחיית המתים, וכפר בעיקר, (מג) ושט את הבכורה, (מד) וכולן מגזירה שוה]. שמם מחית, כי מחה אמחה את זכר עמלק (שמות יז יד), אמר ר' לוי כתיב ויאמר ה' לה שני גוים בבטנך (בראשית כה כג), (מה) מיסטורין אני מגלה לך, (מו) ראשית גוים עתיד לצאת ממך, לכך נאמר ויאהב יצחק את עשו [וגו'] ורבקה אוהבת את יעקב (בראשית כה כח), שהיתה

הערות ותקונים

מסכסך למנסים כמין נין הכיריס, ועיין בפסיקתא זכור לך כ"ל ע"ב: (לח) „הכתובה בכ"ב אותיות כמנין ך". כ"ה גם בכ"י ו', והסר בכל כתבי יד המחריס ובנדפס, והרא"פ הוסיף נ"כ זה בלד המדרש עפ"י כ"י שסי' לפניו: (לט) זה אחד מחמשה דברים הכפולים במקרא. מובא בילקוט תהלים שם, וכן בילקוט שמואל רמז קי"ח, ובשמואל שם חסר בציון, והוא מן מדרש שמואל פי"ל נפ' ועתה [הנח] המלך מתהלך, ולזה המאמר שלפניו כוון רש"י בפי' תהלים תיבות לפולות במקרא, ויש להוסיף ברש"י עוד, פרץ פרוד, זקנה ושיבה, ובחיה כ"י ובנדפס נח הניח לשון הכתובים רק משפטי ודיני, עדי ושהדי, פרץ ועדוד, עצמיו גרמיו: (מ) ודכוותה זעף ה' עד מאו"ם, הוא נ"כ בכ"י ו', והסר בכ"י המחריס גם בנדפס: (מא) גערת גוים זה עמלק. נמחק בפסיקתא זכור כ"ה ע"ח ושם מתחיל ר' לוי פתח גערת גוים, ולזה כוון רש"י בפי' תהלים ס' ו', ונמצא נ"כ בתנחומא הנדפס מכאן תנא אות ס', והוא שם הוספת המדפיס ממאמרים: (מב) שעבר על חמשה עבירות. הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ד' ז' ובדפוס ויניציא ומח"כ בכל הדפוסים, לגבי בדפוס רמצון וגם בכ"י ג' ו' ח' ובפסיקתא ובילקוט תהלים שם ליתא, כי הוא הוספת לזה מעתיק בתמלא מהר שהניח הרבה זה עמו, הוסיף להניח שעבר על חמשה עבירות, וזה הוא מנמרא כ"ב ע"ז ע"ב, עיין בפסיקתא זכור הטרח ל"ב, ורציתי כי גם הרא"פ בהנהות שלו כתב על זה „ליתו בכתובים": (מג) ושט את הבכורה. פירש"י נגמרא שם, ושם ובזה את הבכורה, שם תרגום של בזיון עכ"ל. ובנדפס ושנז ל"ל ושט, ובדפוס ויניציא ושנו בשטות ובהרבה לות ס ועשית נו: (מד) וכולן מגזירה. כן הוא בכ"י ב' ד' ז', והמדפיס ויניציא השמיט זה, והכוונה כי חמש עבירות יליף בגמרא שם מג"ש, ובפסיקתא זכור שם מחרי המלות וקרתו לשם גבול רשעה טפי „שם יאמר לך לשם לף יעקב היה בכלל, אמור לו לשבח רשעים אין כתיב כאן אלא לשבח רשע זה עשו הרשע", וגם בעל הילקוט בתהלים שם רמז תרמ"ב הניח בלשון הפסיקתא, ומביא גם שם ר' לוי כמו שהוא בפסיקתא, וכן בילקוט תלת רמז תתקל"ה מביא המאמר שם הפסיקתא: (מה) מיסטורין. דבר סתר וסוד: (מו) ראשית גוים עתיד לצאת ממך וכו'. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס גם בדפוס רמצון ני' מהרת ראשית גוים עתיד

לצאת

יודעת במה שנילה לה הקב"ה. (מז) ר' יהושע בשם ר' אלעזר אמר מעולם לא נזקק הקב"ה לשיח עם אשה, אלא עם אותה הצדקת, אף היא (מח) על ידי עילא. (מט) אמר ר' אלעזר בשם ר' יוסי אף היא על ידי שם בן נח, (נ) שנאמר ותלך לדרוש את ה' (בראשית כה כב): [דבר אחר] שני גוים בבטנך. אמר לה מן נח ומבניו העמדתי שבעים אומות, שנאמר אלה בני נח (בראשית ט יט), (נא) כיצד מן יפת י"ד, שנאמר בני יפת גומר ומגוג [וגו'] (בראשית י ב), ומן חם ל', שנאמר ובני חם כוש ומצרים [וגו'] (שם שם ו), ומן שם כ"ו, שנאמר בני שם עילם ואשור [וגו'] (שם שם כב), הרי שבעים, וכתיב ומאלה נפרדו איי הגוים (שם שם ה וגב), ואת שני גוים בבטנך, ומאחד מהם אני מעמיד שבעים נפש, שנאמר בשבעים נפש ירדו (דברים י כב), והם פרים ורבים כחול הים וכעפר הארץ וככוכבי השמים: ד"א שני גוים בבטנך. (נב) גיים כתיב, (נג) זה מתגאה בעולמו, וזה מתגאה בעולמו, אדרינום באומות העולם, ושלמה בישראל: (נד) דבר אחר שני גוים בבטנך, זה רבי ואנטונינוס, שלא פסק משולחנם לא צנון וחזרת בימות החמה, ולא קישות בימות הגשמים: (נה) דבר אחר שני גוים. שנאיהון דאומיא במעייכי, כל האומות שונאין את עשו, וכל האומות שונאין את ישראל: (נו) דבר אחר שני גוים. ששונאין זה לזה, זה מתגאה בעושרו, וזה מתגאה בתורתו: ושני לאומים ממעיך יפרדו (בראשית כה כג), חד גזור וחד אינו גזור, (נז) מכאן את למד שיעקב נולד מהול. (נח) [זה אחד מי"ג שנולדו מהולים, ואלו הן: אדם הראשון שת חנוך נח שם תרח יעקב יוסף משה שמואל דוד ישעיה ירמיה. אדם תחלת בריאתו של הקב"ה, שת שנאמר ויולד בדמותו כצלמו (בראשית ה ג), חנוך שנאמר ויתהלך חנוך (שם שם כד), ונאמר התהלך נח (שם ו ט), לגזירה שוה, נח שנאמר צדיק תמים (שם שם), שם שנאמר אלה תולדות שם שם (שם יא י), שכל מי שנכפל שמו, נולד מהול, שם שם, נח נח, תרח תרח, יעקב שנאמר ויעקב איש תם (שם כה כז),

---

הערות ותקונים

נלית ממך, שנאמר קדם ישראל לה' ראשית תבואתו, שהיתה יודעת במה שנילה לה הקב"ה: (מז) ר' יהושע בשם ר' אלעזר אמר. ים לתקן ר' יוחנן בשם ר' אלעזר כמו שהוא בב"ר פס"נ אות ז' ר' יהודה בר סימון ור' יוחנן בשם ר' אליעזר בשם ר' שמעון, וכן הוא בב"ר פ"ב אות ו' ופמ"ה אות ו' ופמ"ח אות כ', והשתמר טבע מירושלמי סוטה פ"ז ה"ח כ"ג ע"ג, וגם שם הגי' ר' יוחנן בשם ר' אלעזר בי ר' שמעון נח מניו שהכר המקום עם אשתו כו', וכאשר הוא לפניו כ"ה גם בב"י ו', אולם בכ"י ב' ג' ד' ז' ובגדפס גם בדפוס רלמון הגי' ר' אלעזר בשם ר' יהושע, ע"ע ר' יהושע בשם ר' אלעזר ר' יוחנן: (מח) ע"י עינך. פי' סיבה, מלשון הוו בעין עלה (דניאל ו' ה') (פערשלעסטונג, אומשטאנד): (מט) ע"ל מלעזר בס"ר יוסי. בב"ר פס"נ אות ז' הגי' ר' אלעזר אמר על ידי שם בן נח. ובב"ר פ"ב אות ו' פמ"ה אות י', פמ"ח אות כ' הגי' ר' אלעזר בשם ר' יוסי בר זימרא, וכן ים לתקן בפס"נ אות ז', ולפניו במדרש ע"ע ר' אלעזר בס"ר יוסי [בר זימרא], ובכ"י ב' ג' ד' ז' ובגדפס גם בדפוס רלמון ר' בשם ר' יוסי, כשהם מלת אלעזר ע"ע ר' [אלעזר] בשם ר' יוסי. ובכ"י ח' ר' אליעזר בס"ר יהושע, ע"ע בס"ר יוסי: (נ) שנאמר ותלך לדרוש את ה'. וכן רש"י בראשית כ"ה כ"ב הביא ותלך לדרוש לבית מדרשו של שם: (נא) כיצד מן יפת י"ל שנאמר בני יפת. בהלכות גדולות הלכות תיקון סופרים מוסיף לותם בפרוטרט, ועיין בסוכה כ"ה ע"ב: (נב) גיים כתיב. עיין ב"ר פס"נ אות ז' שני גויים שני גיאי גויים, ועיין במדרש לקח טוב בראשית כ"ה כ"ג ובהערה מ"ם: (נג) זה מתגאה בעולמו וזה מתגאה בעולמו. בחיזה כ"י ובגדפס גם בדפוס רלמון וגם בב"ר שם זה מתגאה בעולמו וזה מתגאה במלכותו, ובכ"י נ' הגי' זה מתגאה בעולמו וזה מתגאה בעולמו, זה מתגאה במלכותו וזה מתגאה במלכותו: (נד) ד"א שני גויים זה רבי ואנטונינוס עד בימות הגשמים. וטעם מלת המעיתיק, ומצאתי גם בכ"י ו', ולימה בכ"י המחריס ובגדפס, ולקוח מגמרא ע"ז י"ה ע"ב וסם הגי' זה אנטונינוס ורבי שלא פסקו מעל שולחנם לא חזרת ולא קישות ולא צנון, לא בימות החמה ולא בימות הגשמים: (נה) ד"א שניהון דאומיא במעייכי. ב"ר שם, וסם הגי' שני גויים שנואי גויים שניהון דבניך במעיך, ועיין במ"כ שם: (נו) ד"א ששונאים זה לזה זה מתגאה בעושרו. עיין בגדפס והגי' נמתנית: (נז) מכאן את למד שיעקב נולד מהול. בב"ר שם ובילקוט מוד ע"ר ברכיה מכאן שנולד מהול וזה הכוונה ממעיך יפרדו שמיד שנולד ויצא ממעי אמו נפרד מאחיו ויכיר: (נח) זה אחד מי"ג שנולדו מהולים. הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ד' ז' ובדפוס ווינישיא ואח"כ בכל הדפוסים, ובכ"י שלפנינו וכ"י ג' וכ"י ו' ובדפוס קושטא' חסר זה, וגם הרש"פ כתב בלי התגומת מינו בכתובים, ר"ל שלא נמצא בכ"י שלפנינו, ובגמת

ואומר יעקב יעקב (שם מו ג), יוסף שנאמר אלה תולדות יעקב יוסף (שם לז ב), מלמד שנולד מהול כמוהו, משה שנאמר משה משה (שמות ג ד), (נט) ונאמר ותרא אותו כי טוב הוא (שם ב ב), שנולד מהול, שמואל שנאמר שמואל שמואל (ש"א ג י), ישעיה שנאמר ה' מבטן קראני ממעי אמי הזכיר שמי (ישעיה מט א), ירמיה שנאמר בטרם אצרך בבטן ידעתיך ובטרם תצא מרחם הקדשתיך (ירמיה א ה), דוד שנאמר מכתם לדוד (תהלים סז א), מך תם]: (ס) ולאום מלאום יאמץ (בראשית כה כג), לעתיד לבא וחתו גבוריך תימן (עובדיה ט), שלא תהא קיטה למפלתן: ורב יעבוד צעיר (בראשית כה כג), (סא) אמר ר' הונא אם זכה יעבוד ואם לאו ייעבד, כיון שראה דוד שהרשע משעבד את הצדיק, אמר לפני הקב"ה רבונו של עולם גערת גוים אבדת רשע שמם מחית לעולם ועד:

[ח] (סב) **האויב** תמו חרבות לנצח. האויב תמו, חרבותיהם קיימין לנצח, כגון (סג) קוסטנטינוס בנה קוסטנטינא, (סד) פילוס בנה פוליא, (סה) אנטיוכס בנה אנטוכיא, (סו) רומילוס בנה רומי, (סז) אלכסנדרוס בנה אלכסנדריא, (סח) סלייקוס בנה סליקיא, סקילוס בנה סקיליא, הם תמו, וחרבותיהם

הערות ותקונים

ובאמת היה הוספה ואינו מענין למאמר ומסופק הוסיף על הסיום מכאן את למד שיעקב נולד מהול זהה אחד מי"ג שנולדו מהולים, וגם בגדר"ע פ"ב מובא לותם רק בהיזה שנוים, ובתנחומא פ' נח סי' ו' איתא שבשם בני אדם נולדו מהולים והעירותי בהערה מ"ש בתנחומא הנלפע (פ' נח סי' ה') הבית: זה אחד משבעה מהולים וחוזב שם השבעה, ובמדרש שו"ט מזמור ט' איתא י"ג נולדו מהולים וחוזב שם טוב, וכן בילקוט ירמי' רמז רפ"ח חוזב ג"כ י"ג (והוא מגדר"ג) רק הגי' נשתנה, ובגד"ר פפ"ד לות ו' תנחומא מקן לות ג' בשו"ר פי"ד לות ה' מובא כי יעקב ויוסף נולדו מהולים, ובסופה י"ב ובשמ"ר פ"ח וי"ר פ"ח ובילקוט שמות רמז קס"ו תמצא כי משם נולד מהול, ושלי היה נם לפניו בכ"י מן התנחומא הני' י"ג בני אדם נולדו מהולים ותח"כ נשמט לות ג' ונשאר רק לות י' ותח"כ בא המעתיק השני והניע עשרה במקום לות י' ע"כ. ויש להוסיף כי בגד"ר פמ"ג לות ו' מובא כי מלכי לדק מלך שלם נולד מהול: (נט) ונאמר ותרא לותו כי טוב הוא שנולד מהול. עיין וי"ר ריש פ"כ ושמ"ר פ"ח לות כ' שנאמר מכתם לדוד מך תס, עיין סוטה י' ע"ב מכתם שהיתה מכתו תמה שנולד כשהוא מהול: (ס) ולאום מלאום יאמץ עד שלא תהא קיטה למפלתן, חסר בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' גם בכל הדפוסים, ונמצא גם בכ"י ו': (סא) ג"ר הונא אם זכה יעבוד ואם לאו ייעבד. בי"ר פס"ג לות ז', ועיין בלקח טוב תולדות כ"ה כ"ג ובהערה כ"ב אם זכה הלעיר יעבוד לותו הרב, ואם לא יעבד הרב מהלעיר, וע"ם מה שהבאתי מהרד"ק: (סב) האויב תמו חרבות. מובא בילקוט תהלים רמז תרמ"ב: (סג) קוסטנטיוס בנה קוסטנטינא. הקיסר קונסטנטינוס בנה מחדש העיר וקראה קונסטנטינופול על שמו, ומקדם היה שמה בילתן וזה היה בשנת ד"ח ל' 330 למספרם, והעיר הזאת נזכרת גם בתרגום סמכוס יב"ע על התורה במדבר כ"ד י"ט ויעזי שיזבותה למשתייר מן קוסטינטיני קרתא חייבתא, עוד שם כ"ד כ"ד ולימין יגמרון במני זיינא ויפקון בתכלסין בגיתין מן למברניא ומארע תעלית וילמרפון בגניונין דיפקון מן קוסטנטיני: (סד) פילוס בנה פוליא. בעל ערך מלים לד קע"ם ערך תפוליה כתב וז"ל: מהיי כתיב (יחזקאל כ"ז ו') תרגום תרמי ממדינת תפוליה והוא שמות Apulia שמוך בלעזינו והוא חלק מארץ תעליה, אשר הוא ג"כ תרגום תרמי על כתיב בכלל, רק בעבור שמחוז תפוליה מוקף ביותר מים, תרגם כן על מי כתיב, ובמדרש תהלים סאויב תמו הרבות בנגח פוליום בנה פוליה, אין ספק שכוון למחוז זה בשמעת לות ה' כמו שהיה נקרא בזמן מאוחר וכן היום Puglia, אך מי זה פוליום אשר בנה כל הגליל הזה? לא ידעתי עכ"ל. ובתבואות הארץ דף קל"ח ע"ח הבית וז"ל ביחזקאל כ"ז ו' תרגם כתיים תפוליה והוא לפי דעתי תפוליה בארץ מוקדון (מאסידוניה), ובלעקסיקון פונקט ערך פילתם לד 839 הבית העיר פילים בתי סטלאפאגעס (מארעה) בנה פילוס מלך מעגארן ונקראת על שמו. ואין ספק שזה טוען בעל המדרש: (סה) אנטיוכס בנה אנטוכיא. ידוע כי אנטיוכוס Antiochus Cizicenus בנה העיר Antiochia. ורציתי בערך מלים לד 143 כתב וז"ל זאת העיר היתה ימים רבים קרית ממלכה לסוריים, הסופרים יאמרו כי סלייקוס מלך יוני הראשון על סוריה אלכסנדר מקדון בנה אותה וקראה על שם בנו אנטיוכוס, ולזה מסכימים גם דברי רז"ל המדוקדקים (ב"ר פכ"ג) אנטוכיה על שם אנטיוכוס, אלא בעל המדרש על תהלים מזמור ט' אנטיוכס בנה אנטוכיה, וכן בסדר שולם זוטא אנטוכי בנה אנטוכיה, ושלי היה סלייקוס המיסד ואנטיוכוס בנו הבנה והגומר: (סו) רומילוס בנה רומי. זה ליתא בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובילקוט תהלים שם, ומצא גם בכ"י ו', ועיין לקמן מזמור י' הערה ל"ה: (סז) אלכסנדרוס בנה אלכסנדריה. המלך Alexander Macedonicus בנה העיר מצרנה ומהולה Alexanpria ויקרא אותה על שמו: (סח) סלייקוס בנה סליקיא

שבנו קיימות לנצח,(סט) ואתה כביכול ערים נתשת אבד זכרם המה,ירושלים וציון,כדכתיב ערי קדשך היו מדבר ציון מדבר היתה ירושלים שממה (ישעיה סד ט):וה' לעולם ישב, משיבו והקב"ה המה היו בני אדם תמו נכרתו, ואף חורבותיהם שבנו עתידים לחרב לעולם ועד,וה' שהוא חי וקיים לעולם ישב כונן למשפט כסאו, ויבנה ירושלים וציון וערי יהודה, וכן הוא אומר (ביום ההוא) [בעת ההיא] יקראו לירושלים כסא ה' (ירמיה ג יז):

[ט] **דבר** אחר האויב תמו. וחרבונותיהן קיימות לנצח, כגון (ע) קיסרין ורומי, וליום הדין עתידין הן ליחרב, שנאמר וערים נתשת, וכתיב כי תאמר אדום רוששנו ונשוב ונבנה חרבות (מלאכי א ד), ומה כתיב בתריה, המה יבנו ואני אהרוס (שם), (עא) [פוליפוס שאל את ר' אלעשה, לא כך אמר הנביא כי תאמר אדום רוששנו (שם שם), וכתיב המה יבנו ואני אהרוס (שם), והרי] כל מה שבנו קיימין, אמר ליה לא דבר הכתוב כנגד הבנין, אלא כנגד העצות, לפי כל מה שאתם יושבים ומחשבין וטיעצים עלינו לבנות אתכם ולכלות אותנו, הקב"ה הורס את עצתם, אמר ליה חייך כך הוא, שאנו באין בכל שנה לכלותכם, ואתי חד סב ומבטל ליה:

[י] **דבר** אחר האויב תמו חרבות. (עב) תני בשם ר' אליעזר שבועה נשבע הקב"ה בכסא כבודו, שלא להשאיר לזרעו של עמלק תחת כל השמים, (עג) לא נין ולא נכד בעמו, שנאמר תמחה את זכר עמלק (דברים כה יט), (עד) שלא יאמרו אילן זה של עמלק, גמל זה של עמלק, רחל זו של עמלק הי', שנאמר אבד זכרם המה. (עה) ר' לוי בשם ר' אחא אומר, לא השם שלם, ולא הכסא שלם, עד שיאבדו זכרו של עמלק, שנאמר ויאמר כי יד על כס יה מלחמה לה' בעמלק (שמות יז יו), היה לו לומר על כסא ה', כיון שיאבד זכרו של עמלק, כסא שלם והשם

הערות ותקונים

סליקות, פקיעום גמי סקלייא. כ"ה גס בכ"י ו', אבל בכל כ"י המחריס ובנדפס נא נמצא רק מאמר האחרון פקיעום גמי סקלייא, ואין ספק אצלי כי המעתיק מכ"י דילן הסמיך תמיד עם כ"י ו', הוסיף "סלייקום גמי סליקיא" ולפי נתקן הגירסא בפשר הוספת פקיעום גמי סקיליא נפתבם בסיפך המותיות סקו"ף לפני הלמ"ד, או אחד ממעתיקים הוסיף אח"כ פקיעום גמי סקלייא כמו שרשם בכ"י המריס, והילקוט בתהלים רמז תרמ"ג הביא רק הוספת האמיתית סליקום גמי סליקיא. ורמיתי גם בדפ"י תהלים מ"ע י"ב הביא סליקום גמי סליקיא, והכוונה סילייקום ניקאטאר שר גבא של גלכסנדר מקדון בגי העיר סליקיא, ושיא העיר סילייקום עד קסטפון במסופטמיה,וזכרת גם במכות י' ע"ש כנון סליקום ומקרא דסליקום,ועיין ערך מליס לד 190 ערך מקרא דסליקום:(סט) ואתה כביכול ערים נתשת כו'. כל המאמר חסר בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס, וגם הני' ואתה כביכול ערים נתשת, ציון וירושלים ערי קדשך היו מדבר שממה, אבל זכרם המה,וה' לעולם ישב, כמאמר קטיע וחסר גם כדרכם על וה' לעולם ישב, ונמצא לעכון בכ"י שלפנינו גם בכ"י ו',וגם בילקוט כמאמר קטיע, ויש לתקן כמו שהוא לפנינו: (ע) קיסרין. ידוע ומובא פרטם במדרשים: (עא) פוליפוס שאל.כ"ה בכל כ"י גם בנדפס וגם בדפוס רמזון, ונעל סדר הדורות מות ב' ערך בן מלעשה הביא בשו"ע מזמור ט' שאלו פילוסוף אחד וא"כ יש להגיה פילוסופוס, אבל בכל כ"י הני' כמו לפנינו, וכמאמר מובא בילקוט מלאכי רמז תקפ"ז ד"ס כי תאמר אדום בשם שו"ע וגם שם הני' פילוסופוס גם הני' אליעזר:(עב) תני בשם ר' אליעזר. הוא בתוספתא סוף בשלח ר' אליעזר המודעי לומר בשבע שקבע הקב"ה בכסאו שלו שם אין בן ואין בת לעמלק כו': (עג) לא נין ולא נכד בעמו. הוא לשון הכתוב (איוב י"ח י"ט) לא נין ולא נכד בעמו: (עד) שלא יאמרו אילן זה של עמלק, גמל זה של עמלק, רחל זו של עמלק הי'. כ"ה בכ"י ג' ו' ח' ובנדפס ובילקוט רמז תרמ"ג, ובכ"י ב' ד' ז' נמצא שם הוספה, אבל יש כי תימה מנוף הטעין לא ה' ומה עשה מלחמה עם ישראל, שאמר עמלק יושב בארץ הנגב וגו' (במדבר י"ג כ"ט), מכאן אתה למד שהיה לפני לפניים מכולם, ר' נתן אומר מהרבי שעיר בא, והלך ד' מאות פרסה על ד' מאות פרסה, על שהניע לרפידים, עמלק בא ונלחם עם ישראל, יתרו בא ונזדווג עם ישראל, אבל זכרם המה: והנה מן המאמר ר' יהודה הנשיא אומר הוא ממכילתא בשלח פרשת ויבא עמלק פרשה ז', ובמכילתא שם הני' ר' יהודה אומר, אבל בילקוט מובא ג"כ ר' יהודה הנשיא אומר. והוספה הסיה לא הוסיף המדפיס לפום ווויניה אבר מדרש להוסיף מאמרים אל המדרש כאשר מצא בכ"י שלפנינו: (עה) ר' לוי בש"ר אחא. פסיקתא דרב כהנא פסקא זכור (כ"ם ע"ח), וע"ם בהערה כ"ח שהבאתי שבילקוט בשלח רמז רס"ח בשם הפסיקתא, ובפסיקתא רבתי פי"ב סי' ט' הני' ר' לוי בשם ר' חמא בר חנינא, ובתנחומא הנדפס מכבר סוף תצא ר' לוי בש"ר אחא בר חנינא, ג"ל בש"ר חמא בר חנינא כמו שהוא בתנחומא שלנו סוף תצא עיין שם בהערה קכ"ה,

שלם, שכן כתיב האויב תמו חרבות, וכתיב בתריה וה' לעולם ישב כונן למשפט כסאו, (עו) [הרי השם שלם והכסא שלם]:

[יא] **והוא** ישפוט תבל בצדק. (עז) אמר ר' לוי בשעה שהוא דן את האומות, בלילה דן אותם, בשעה שהן ישנים מן העבירות, שנאמר (עח) רגע ימותו וחצות לילה וגו' (איוב לד כ), (עט) וישראל דנן ביום, בשעה שהן עסוקים במצות. (פ) ר' אלכסנדרי אמר לא קמת מנהון רות רחב צפורה ויתרו. (פא) אמר ר' יהושע בן לוי כתוב אחד אומר יתרא הישראלי (ש"ב יז כה), וכתוב [אחד אומר] (יתרא) [יתר] הישמעאלי (דה"א ב יז), ר' שמואל בר נחמני אמר ישמעאלי היה, ולמה קורהו ישראלי, שפעם אחת נכנס לבית המדרש, (פב) ושמע ישי שהיה אומר פנו אלי והושעו כל אפסי ארץ (ישעיה מה כב), מיד נתגייר, ונתן לו ישי את בתו, ורבנן אמרי ישראל היה, ולמה נקרא שמו ישמעאלי, (פג) שהידד עצמו חרבו כישמעאל, ונעצו בבית המדרש, ואומר או נהרוג או נהרג, או אקיים אני את דברי רבותי, עמוני ולא עמונית טואבי ולא טואבית, (פד) ומנין שנתן לו ישי את בתו, שכן כתיב ואחיותיהם צרויה ואביגיל וגו' ואביגיל ילדה את עמשא ואבי עמשא (יתרא הישראלי) [יתר הישמעאלי] (דה"א ב יז): (פה) [והוא ישפוט תבל. כל השביעים חביבין, אדם

הערות ותקונים

ובעל המסכול ח"מ לד 56 הביא המאמר הזה בשם הפסיקתא: (עו) הרי השם שלם והכסא שלם. עפ"י זה יסד הפייטן בפיוט לפרשת זכור אלהים אל למי לך כסה שלם ושם שלש מכינים, ולזה המאמר כוון כש"י בפי' עה"ת שמות י"ז ובתהלים שם, וע"ע תוס' ברכות דף ג' ע"ב ד"ה ועומין: (עז) ג"ר לוי בשעה שהוא דן את האומות כו'. כמנה בירושלמי ר"ה פ"ג ה"ח (דף נ"ז ע"ג) ושם מיתת כך: ג"ר לוי והוא ישפוט תבל בלילה ידין לאומים במיתרים הקב"ה דן את ישראל ביום בשעה שהן עסוקין במצות, ואת האומות בלילה, בשעה שהן נטלין [מן המצות] [מן הטבירות], וכן כתנה המאמר מר' לוי בב"ר פ"ע לות ג', ובב"ר שם בשעה שהן ישנים, המביה המלות "מן הטבירות" ורציתי בילקוט תהלים שם רמז תרמ"ב (ובתיזה לפוסים הוא רמז תרמ"ג) נמצא פה הוספה ולמיתי כי היה לפניו גי' אחרת במדרש זו"ע, אבל מצאתי כי העתיק פה מאמר גדול מן פסיקתא רבתי פ"מ פסקא בחדש השביעי ושם הוא בתריות ובהוספה. ומזה הטעם שכונה ידין לאומים במיתרים דן אותם בלילה לימתי בשעה שהם ישנים מן הטבירות, שביום הם עוברים עבירות אבל בלילה הם נטלים מן הטבירות שהין הקב"ה חפץ לפילו בהנדתם של רשעים, וע"ש מה שהעיר הרב בעל מגיד עין בשערה כ', ודברי בילקוט מסוכשים ויש לתקנם עפ"י הפסיקתא רבתי וגם הרכיב דברי המדרש תהלים עם דברי הרבתי יחד, ורציתי במדרש זו"ע לשום פרלג ומסקנתא שם הוסיף המפרש בתמצע "ג"ר לוי בשעה שהקב"ה דן את או"ה מזכיר להם זכות מיתרים שבהם" והוא הוספה עפ"י בילקוט: (עח) שהמאמר רגע ימותו. הרמיה מהכתוב ליתא בכ"י אחרים ובנדפס: (עט) וישראל דנן ביום. מלת ביום חסרה בנדפס: (פ) ר' אלכסנדרי אמר לא קמת מנהון רות רחב צפורה ויתרו. עיין בירושלמי ר"ה שם אחר מאמר מר' לוי. מובא עוד שם שמואל אמר (מי) [בשעה] שהוא דן את ישראל הוא דן את האומות, מה מקיים שמואל ידין לאומים במיתרים, דנן בכתרים שבהן, מזכיר להם מעשה יתרו, מזכיר להן מעשה רחב הזונה. ומזה תבין דברי ר' אלכסנדרי האם לא יצא מנהון רות רחב צפורה ויתרו, לכן בשעה שדן את ישראל דן גם את האומות, וגם המאמר הזה נמצא ברבתי שם בהרחבת לשון וביתר בהור מתי במיתרים, אמר ר' אלכסנדרי דן את האומות במיתרים שלהם בזכות אבותיהם בזכות, וע"ש שחושב את שלשתם בפרטרוף: (פא) אמר ר' יהושע בן לוי. כמנה בירושלמי יבמות פ"ח ה"ג דף ט' ע"ג ומובא במדרש רות רים פ"ל. ובירושלמי מסמיו המלות "אמר ריב"ל" ומובא לשון גם במדרש רות, והביא המאמר בשלו על מה שסיים ולא רות מנהון, והביא הלרשה על עמוני ומואבי לאסורין ואיסורן איסור עולם אבל נקבותיהן מותרות מיד: (פב) ושמע ישי שסיים אומר כו'. מובא גם במדרש רות אבל בירושלמי הגי' וככתם לבית דיו של יפעים: (פג) שהידד עצמו הרבו. בירושלמי שהגר מתניו כישמעאלי, ובמדרש רות שהגר הרבו כישמעאלי, ועיין גם בבבלי יבמות ע"ו ע"ב ומהו יהרג כישמעאלי, וכתיב יתרא כישמעאלי, אמר רבא מלמד שהגר הרבו כישמעאל, ואמר כל מי שיש שומע לנכם זו ילקר בהרב: (פד) ומנין שנתן לו ישי את בתו כו'. זה ליתא בכ"י ב' נ' ד' ז' ח' ובנדפס, ומצא גם בכ"י ו', וכן הוסיף מהרש"ם בהגהות שלו בלד המדרש, ובכ"י נ' הוא כ"י רומי קובץ 76 הסר מיזה לפיס, וסיים לו מקיים דברי רבותי עמוני ולא עמונית מואבי ולא מואבית: ויסי ס' מנגב לדך, ואחר זה הסר ומתחיל בתמצע מזמור י' וממלך ומן יצבו לשתות ג"ר יעשכר מה שם יוסף שמחל לאחיו: (פה) והוא ישפוט תבל כל השביעים חביבים. הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ד' ז', והסר גם בכ"י ו' ח' (ובכ"י נ' הסרים מיזה לפיס) ובנדפס, וגם בדשום ויוילית לא מצאת

שת אנוש (קין) [קינן] מהללאל ירד חנוך (דה"א א ג), וכתיב ויתהלך חנוך את האלהים (בראשית ה כד). אברהם יצחק יעקב לוי קהת עמרם משה, וכתיב ומשה עלה אל האלהים (שמות יט ג). אצם ששי דויד השביעי (דה"א ב טו). שאול אישבושת דוד שלמה רחבעם אביה אסא, וכתיב ויקרא אסא אל ה' אלהיו (דה"ב יד י). בשנים, והשביעית תשמטנה ונטשתה (שמות כג יא). בימים, ויברך אלהים את יום השביעי (בראשית ב ג). בחדשים, בחדש השביעי באחד לחדש (ויקרא כג כד). בשמים, רקיע שמים שחקים זבול מעון מכון ערבות, וכתיב סולו לרוכב בערבות (תהלים סח ה). בארצות, ארץ אדמה ארקא גיא ציה נשיה תבל, וכתיב והוא ישפוט תבל בצדק (תהלים ט ט)]:

[יב] **ויהי** ה' משגב לדך. (פו) אמר ר' יוחנן כל מקום שכתוב במקרא דל דך תככים אביון מך עני רש חילך, בישראל הכתוב מדבר, דל כתיב מהר יקדמונו רחמיך כי דלונו מאד (תהלים עט ח), דך כתיב ויהי ה' משגב לדך (שם ט י). תככים כתיב רש ואיש תככים נפגשו מאיר עיני שניהם ה' (משלי כט יג). אביון דכתיב ואביוני אדם בקדוש ישראל יגילו (ישעיה כט יט). מך (פז) דכתיב (לשפוט עני ומך) [כי יסוך אחיך (ויקרא כה כה)]. עני דכתיב וידעו כן עניי הצאן (זכריה יא יא). חילך דכתיב עליך יעזוב חלכה (תהלים י יד). משחרב בית המקדש אין לנו זבחים ועולות, אלא משגב לעתות בצרה: (פח) ויבטחו בך יודעי שמך. מהיכן, כי לא עזבת דורשיך ה': זמרו לה' יושב ציון. אמר ר' יוחנן זמרו לה' ממה שעשו בציון, אומרים לביתו לא נשא פנים בשעת בעסו, כשיבא ליפרע מן המחריבין על אחת כמה וכמה. אמר ר' חנינא זמרו לה' אימתי כשיבא לחזור שכינתו בציון. אמר ר' יוחנן מקרא מסייעא לך, כי בנה ה' ציון נראה בכבודו (תהלים קב יז):

[יג] **כי** דורש דמים אותם זכר. כשיבא הקב"ה ליפרע פורענות הצדיקים, ולתבוע דמו של ר' עקיבא, הוא תובע דמו של בן קופיא, מהו ולא שכח צעקת ענוים, אינו שוכח דמן של ישראל מיד אומות העולם, ולא דמן של צדיקים בלבד אלא כל מי שנהרג בימי השמד, (פט) ודמן של עשרה הרוגי מלכות, ואלו הן, ר'

הערות ותקונים

סאוספה לף מדרך המדפים להוסיף מאמרים אחר מגה בכ"י, והסופר הוסיף ההוספה הזאת עפ"י פסיקתא דר"כ פסקא נחדם הסביעי (קל"ד ע"ב), וי"ר אכ"ם לות י"ח, ועיין בהערות שלי בפסיקתא שם: (פו) ג"ר יוחנן כ"ם שכתוב במקרא דל דך כו'. כאחר לפנינו גם ברחיות מן הכתובים כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י ג' ד' ז' ח' ובנדפס ובילקוט תהלים שם המאמר קטיע, וכ"ה בגי' שם: ג"ר יוחנן כל מקום שנאמר דך עני ואביון אך ביאשיהו הכתוב מדבר שאין עניות זאת מסה מסהרב בית המקדש, וכל האחר שלפנינו חסר: (פו) דכתיב לאשפוט עני ומך. וכן מובא בכ"י ו', ואין זה בטון הכתוב, ובקרא כתיב לשפוט יהוש ודך (תהלים י' י"ח), ואקנתי כי יסוך אחיך: (פח) ויבטחו בך יודעי שמך מהיכן כי לא עזבת דורשיך ה'. וכן הוא בכ"י ו' ובילקוט, וכן ים לאקן בנדפס: (פט) ודמן של עשרה הרוגי מלכות ואלו הן כו'. כאחר הוא לפנינו כן הוא בכל כתבי יד, גם בנדפס, רק בכ"י ג' ד' ז' ח' ובנדפס נאמר רק ונא דמן של לדיקים שהרגו ואלו הן, אבל גם בכ"י ו' גי' כמו לפנינו ונא דמן של לדיקים נלבד אלא כל מי שנהרג בימי השמד ודמן של עשרה הרוגי מלכות ואלו הן.ובמדרש חיכה פ"ב פסוק בלא ה' איתה ד"ה בלא ה' ונא אמל את כל נאות יעקב את כל נאותיו של יעקב כגון ר' שמעאל, ור' [שמעון בן] גמליאל, ור' יסבב, ור' יהודה בן בבא, ור' חנפית המתורגמן, ור' יהודה הכחתום, ור' חנינה בן תרדיון, ור' עקיבא, וכן עזאי, ור' עדפון, ואית למפקין ר' עדפון ומעיילין ר' אלעזר חרסגה. לעיל פה כי "ר' יוסי" המובא לפנינו ליתא שם, ושם מובא ר' עדפון, ובעל המדפס סיים ואית דמפקין ר' עדפון ומעיילין ר' אלעזר חרסגה (הוא ר' אלעזר בן חרסום) וזה חילוק כי מנין עשרה הרוגי מלכות היה בקבלה, ואיך אפשר שבמשך הזמן יתחלף שם הקדושים שאלה וימירו שם אחד באחד, ואחת ידוע כי לא היו כולם בזמן אחד, ובהרגו בעתים שונים, ואולי הכוונה גמ"ם ואית דמפקין היינו שבטעות אחרת כתוב ר' אלעזר חרסגה במקום ר' עדפון, כי בחמת מגה שוד במקום אחר שנוים בשמותם, כמו שבתשה במדרש אלה הזכרה נלפם בבית המדרש ח"כ נד 66 ותשב שם ר' ישמעאל, ור' שמעון בן גמליאל, ר' עקיבא, ור' חנינה בן תרדיון, ר' אלעזר בן שמוע, ור' יסבב הסופר, ר' חנינה בן חכינאי, ור' יודה בן בבא, ר' חנפית המתורגמן, ור' יודה בן למש. וכן נמצו בן בפיוט אלה הזכרה לסוסף יו"ב (אחר הוא מיוסד עפ"י המדרש הזה). וכן במדרש משלי הרוגי מלכות נלפם בבית

המדרש

שמעון בן גמליאל, ור' ישמעאל בן אלישע כהן גדול, ור' ישבב הסופר, ור' חוצפית המתורגמן, ור' יוסי, ור' יהודה בן בבא, ורבי יהודה הנחתום, ור' שמעון בן עזאי, ור' חנינא בן תרדיון, ור' עקיבא. ועליהם נאמר כי דורש דמים אותם זכר. ועתיד הקב"ה לתבוע דמן של ר' יהודה הנחתום, (צ) ושל בן קופיא, שפעם אחת גזרה מלכות הרשעה שמד שיהרג ר' יהודה הנחתום, מה עשה בן קופיא, עשה עצמו דיין ודן אותו שיתנו לו (צא) ספיקולה, וגזר שישחטו אחר תחתיו, ויעשו אותו חתיכות ויצילו אותו, רץ לשון הרע ואמר שם שלא נהרג, וגזרה המלכות שיהרגו שניהם, ויעשו מבן קופרא חתיכות חתיכות, לפי שחס על ר' יהודה הנחתום. ועתיד הקב"ה לידרש דמן, כי דורש דמים אותם זכר ולא שכח צעקת ענוים: ר' אבהו בשם ר' אלעזר אומר כל צדיק וצדיק שאומות העולם הורגין אותו, הקב"ה (צב) כותבו בפורפוריא שלו, שנאמר ידין בגוים מלא גויות (תהלים קי ו), (צג) והקב"ה אומר לאומות העולם למה הרגתם הצדיקים שלי, כגון ר' חנינא בן תרדיון, וכל הנהרגין על קדוש שמי, והן כופרים ואומרים לא הרגנו אותם, מיד הביא הקב"ה פורפוריא שלו ודן אותם ונותן להם (צד) אפופסין, הוי ולא שכח צעקת ענוים:

[יד] **הנני ה'**. חנני אין כתיב כאן, אלא חננני, שלש נוני"ן, כנגד שלש מלכיות: ראה עניי משונאי, כמה דאת אמר ואת עשו שנאתי (מלאכי א ג): מרוממי משערי מות. מגיהנם: ולמה תעשה לי כך, למען אספרה כל תהלתיך, כשתחזור שבינתך בשערי בתי ציון: אגילה בישועתך. (צה) אמר ר' אבהו זה אחד מן חמשה מקראות הקשות, שהן מלמדין שישועתן של ישראל היא ישועתו

הערות ותקונים

במדרש ח"ו לד 20 נמט נ"כ כמו במדרש אלה מזכרה רק שם כתוב ר' אלעזר בן למע, וגרסם שם ג"כ ר' יודה בן למע כמו שהוא בתחת במדרש אלה מזכרה ובפיוט שם, והכה נכ' מקומות הנ"ל נה נחסב ר' יוסי ר' יהודה הכהתום ור' שמעון בן עזאי, ומוסב במקומם ר' יודה בן למע, ר' חנינא בן תכינאי, ר' אלעזר בן שמוע. ואולי במדרש מיכה במקום ואית דמפקין ר' פרפון ומעיילין ר' אלעזר מרכבה ג"ל ואית דמפקין ר' פרפון ומעיילין ר' אלעזר בן למע, או ר' אלעזר בן שמוע. והרא"ם בהגהות שלו בלד המדרש זו"ט רשם בלשון "ס"ל ר' פרפון ור' אלעזר בן שמוע" ואולי כוון בזה לדברי המדרש מיכה, ורעיתי בילקוט תהלים רמז תרמ"ב (או תרמ"ג) הביא ז"ל אזכח למן שלא ישראל מיד הפומות ונלא דם צדיקים שהרגו בימי גזרת כגון ר' עקיבא וחבריו בן עזאי ור' יהודה הכהתום ע"כ, נראה כי נתקצר ע"י המעתיק או המדפיס. ועיין שם, פיוחסין הסלם לד 25 שכתב על ר' ישמעאל בן אליסע הוא משעשה הרוגי מלכות ונראה שלא נהרג ביום הכרכן עם רשב"ג, וכן כתב בלד 38 על ר' עקיבא ז"ל וזכור זה שלא תטעה במעשה להרוגי מלכות ומהקיות שכתובות במחזורים שנראה מהם שהיה עם ר' שמעון בן גמליאל בזמן אחד ואינו כן רשב"ג שהוא הראשון נהרג בזמן הכרכן, ור"ע קדוב מס' שנים לאחריו וממשה שלאחרונים בזמן שנכשבה ביתר ע"י שנים אחר הרכן הביא רועה עומר ר' יהודה בן בבא, ור' חנני בן תרדיון, ור' שימעי ור' אנטיגנוס ור' יעבב הסופר, וע"ע בדף 36 שכתב על ר' חנינא בן תכינאי י"ל כי הוא משעשה הרוגי מלכות, וי"ל כי הוא נלא היה אחד מהם כי אם ר' יהודה הכהתום, ועיין בשלשלת הקבלה מה שהעיר בזה. ובמאמר מיוחד לדבר נראכה מודותם, ופה אין המקום להאריך: (צ) ומל בן קופיא כו' מה עשה בן קופיא. בכ"י ב' ד' ז' ח' ובילקוט הני' בר קפרא, ול"ל בן קופיא, וכן הוא גם בילקוט. ובמדר הדורות נמות ק' ערך בן קופיא הביא זה בשם הילקוט, ונעלם ממנו כי המקור הוא במדרש זו"ט: (צא) ספיקולה. עיין מה שהעירותי בהורדת המלה בפסיקתא פסקה ויהי בשלח הערה קס"ח, ובכ"י ב' ד' ז' ובנדפס לפום קלחנא', ולפום ווינישא, ולפום פרנג ואמסטרדם נשעות וכשהוא נא ליתן לו סקילה, ול"ל ספיקלה, וכילקוט תהלים שם וכשהוא נא ליתן לו ספקו, ל"ל ספקלו. ובעל סדר הדורות נערך בן קופיא הביא בשם הילקוט בשעות ליתן לו פסקו, ובכ"י ח' בשעות ליתן לו ספיקות: (צב) כותבו בפורפוריא שלו כו', מיד הביא הקב"ה פורפוריא שלו ודן אותם. המוספי הביא המאמר כזה וכתב פי' כתיבה, ונלא בתר גזר המלה, ואולי ל"ל פופוריא ויש המלה היונית παπυρος ספר ונוח: (צג) והקב"ה אומר לאו"ה למה הרגתם הצדיקים שלי כגון ר' חנינא בן תרדיון וכל הנהרגין על קידוש שמי. בכ"י ב' ד' ז' ח' ובנדפס ובילקוט הקב"ה אומר להם למה הרגתם שלוי ופטוי: (צד) אפופסין. המלה יונית παφασις מספס וגזר דין (פורסטיין), ובדפוס פרנג ואמסטרדם הוסיף המפרש בלמע המדרש על מלת אפופסין "שכרן הרעו להם": (צה) ל"ל אכא זה אחד מן חמשה מקראות. פי' בטעות הקים הכתוב ישועות הקב"ה לישועות ישראל, והחמשה מקראות

של הקב"ה, שנאמר כי שמחתי בישועתך (ש"א ב ו): טבעו גוים בשחת עשו. (צו) זה פרעה ומצרים, שנאמר כי בדבר אשר זדו (שמות יח יא): ברשת זו טמנו. זה סיסרא ויבין מלך הצור: נלכדה רגלם. זה סנחריב: נודע ה' משפט עשה. בדין שהיה עשוי במצרים, שנאמר וידעו מצרים כי אני ה' (שמות יד ד): דבר אחר נודע ה' משפט עשה. בפרעה ובעמלק ובמלכי האמורי ובמלכי כנען ובסנחריב ונבוכדנאצר: בפועל כפיו נוקש רשע. זה המן, שנאמר ויתלו את המן על העץ אשר הכין למרדכי (אסתר ז י), ואנו מה חייבין לעשות, להודות לו על כך, הגיון סלה, שנאמר אז ישיר משה (שמות טו א), אז ידבר יהושע (יהושע י יב), ותשר דבורה (שופטים ה א):

[טו] **ישובו** רשעים לשאולה כל גוים שכחי אלהים. (צז) ר' אליעזר אומר כל הגוים אין להם חלק לעולם הבא, אמר ליה ר' יהושע אילו אמר כל גוים ושתק, יפה את היית אומר, ומה תלמוד לומר שכחי אלהים, הוי אומר ברשעי אומות העולם הכתוב מדבר: (צח) אמר ר' נחמיה כל תיבה שאין למ"ד בתחלתה נתן ה"א בסופה, כגון חרנה, מצרימה. התיבון ליה (צט) הא כתיב לשאולה, אמר ר' אבא בר זבדא (ק) לדיוטא התחתונה שבשאול: (קא) המזבחה, לרבות את הכבש, חרנה מצרימה ירושלימה, לרבות עיבורה דמתא, הימה לרבות את (קב) הלמן, השמימה לרבות את הענגים הבפותין להן: כי לא לנצח ישכח אביון. ישראל שהוא אביון בגלות לא ישכח לנצח. ר' יודן אמר מה תקות ענוים תאבד לעד, אלא כשם שלא לנצח ישכח אביון, כך תקות ענוים לא תאבד לעד:

[טז] **קומה** ה' אל יעוז אנוש. לא יתעזון במלכותיהן (קג) ובלישניהון: ישפטו

הערות ותקונים

סס: ו') בכתוב שלפניו. ז') במזמור י"ג יגל לבי בישועתך. ח') מזמור פ' ולכה לישועתם לנו. ט') במזמור ל"ו למבשיעו ומרחמו בישועתי. י') בם"ח ב' ו' כי שמחתי בישועתך, ובכל המקומות נדלם כן במדרש, גם בתנדת שמואל סוף פ"ד, ועיין התוחמת שלנו סוף פ' לחרי, ובמ"ר סוף פ"ע: (צו) זה פרעה ומצרים. בנדפס הלשון מקוטע, והכה לתקן הלשון מהנדפס עפ"י כ"י שלפניו: טבעו גוים בשחת עשו. זה פרעה [ומצרים, שנאמר כי בדבר אשר זדו]: ברשת זו טמנו. זה סיסרא [ויבין מלך הצור]: נלכדה רגלם. זה סנחריב: נודע ה' משפט עשה. בדין שהיה עשוי במצרים, שנאמר וידעו מצרים כי אני ה': [ל"ו נודע ה' משפט עשה. בפרעה ובעמלק ובמלכי האמורי ובמלכי כנען ובסנחריב ונבוכדנאצר]: בפועל כפיו נוקש רשע. (זה פרעה) [זה המן, שנאמר ויתלו את המן על העץ אשר הכין למרדכי], (ואנו מה עלינו לומר) [ואנו מה חייבין לעשות, להודות לו על כך], הגיון סלה, [שנאמר] מה יהיר משה [אז ידבר יהושע], ותשר דבורה], ונם ברמ"פ בנל המדרש הביא הגי' כמו שהוא לפנינו בכ"י: (צז) ר' אליעזר אומר כל הגוים אין להם חלק לעוה"ב. המאמר קטוע ומובא מתוספתא סנהדרין פי"נ ושם בלשון מתוקן יותר ויש לתקן לפנינו עפ"י התוספתא וכך היתה שם: ר' אליעזר אומר כל רשעי גוים אין להם חלק לעולם הבא (ר"ל הרשעים שבאומות שבל חסידי האומות ים להם חלק לעולם הבא) שנאמר ישובו רשעים לשאולה כל גוים שכחי אלהים, ישובו רשעים לשאולה אלו רשעי ישראל, כל גוים שכחי אלהים אלו רשעי גוים, אמר לו רבי יהושע אלו אמר הכתוב ישובו רשעים לשאולה כל גוים ומתיק, סיפ אומר כדבריך אלו רשעי ישראל ורשעי אומות, עכשיו שאמר הכתוב שכחי אלהים הם יש לדקין באומות, ועיין סנהדרין ק"ה ע"ח, ונם שם יש לתקן המאמר עפ"י התוספתא: (צח) ל"ל נחמיה. ירושלמי יבמות פ"ח ה"ו דף ג' ע"ב, ב"ר פ"נ אות ג' פס"ח אות ח' פפ"ע אות ב', ילקוט תהלים שם, ותורת רמז פ"ד ורמז קי"ז ורמז קמ"ס, ועיין בבבלי יבמות י"ע ע"ב, ומובא נם בדרש"י תהלים שם: (צט) הכתיב לשאולה. לפי שלתב למ"ד בתחלתה כתיב ה"א בסופה: (ק) לדיוטא התחתונה שבשאול. כ"ה נם בירושלמי, וכן הביא הרשב"ם והריטב"ח בחי' ביבמות, אבל בב"ר פ"נ ופפ"ע הגי' לביתי, ובפס"ח הגי' לחמבתי, והערוך ערך בם הביא המאמר מב"ר וכתב המוספי פי' בל"י βάσος מקום עמוק, והרב בעל ערוך השלם הביא מלה אחרת מלשון יוני ע"ם, ויש לקייס נם הגי' לדיוטא, ופי' למדור התחתון שבשאול, עיין שרוך ערך דייט. ובדרש"י בפי' לתהלים שם השמים השלה הזרח והביא למדרש התחתונה של שאול, וסיים ומהו יחזו, לאחר שיצאו מגיהנם ויעמדו בדין ויתחייבו יחזו למדרש תחתית של גיהנם: (קא) המזבחה לרבות את הכבש על הכפותין להן. זה לא נמצא בכ"י ב' ד' ז' ח' ולא בנדפס ולא בילקוט ונם לא בירושלמי וב"ר שם, והמוסיף לאחר הוסיף המאמר הזה בא ליתן מעמים על אות ה' בסופה: (קב) הלמן. פי' ביוני **ἀθυμία** הוף יס ומובא בספיטות: (קג) ובלישניהון. בכ"י ב' ד' ז' ח'

ובנדפס

גוים על פניך. (קד) מעשה תדיוטום שלהן: שיתה ה' טורה להם. (קה) שית יראתך עליהם, ומרותך עליהם, הכנם בהם את השטות, (קו) שנאמר והאבדתי חכמים מאדום (עובדיה ח), נבער כל אדם מדעת (ירמיה י יד), (קז) שכן בלשון יון קורין לשטיא מורא, (קח) ותן פרומביא בפיהם, כחמורים של מחנין: ידעו גוים אנוש המה סלה. (קט) כל מקום שתמצא אדם במקרא, אדם מטש, אדם ובהמה, אדם שדעתו כבהמה, איש גבר, חכמים. אנוש אדם, שוטה:

[יז] (קי) **דבר** אחר על מות לבן. על מיתת נבל, כאותיות לבן כן אותיות נבל, ולמה כתיב לבן ולא נבל, שהוא דומה במעשיו ללבן: דבר אחר על מות לבן. על מיתת צדיקים, בני אל חי, שמוסרים נפשם למיתה על יחוד השם, ואינן דומין למתים אלא לחולין, וכן אמר שלמה השבעתי אתכם בנות ירושלים אם תמצאו את דודי מה תגידו לו שחולת אהבה אני (שה"ש ה ח), (קיא) ומה חולי יש כאן, לא מיחוש ראש, ולא מיחוש מעיים, ומה אני חולה, מאהבתו של הקב"ה שנאמר כי חולת אהבה אני (שם ב ה), ולא חולי בלבד, אלא אפילו על מות, על מיתה, שנאמר לריח שמניך טובים שמן תורק שמך על כן עלמות אהבוך (שם א ג), שאהבו עליך למות, שנאמר כי עליך הורגנו כל היום (תהלים מד כג), אין לך אומה בעולם שיאמר לה הקב"ה רדי לים וירדה, כאומה זו שמסרה נפשה על אלהיה, אמר דוד עד היכן הבן אוהב את האב, עד שמוסר נפשו למיתה על כבודו, וכן נבוכדנאצר אמר כען (האיתיכון) [הן איתיכון] עתידין (דניאל ג טו), (ענה) [ענו] שדרך מישך ועבד נגו (קיב) ואמרין למלכא (שם שם יו), אפילו אם אינו מצילנו, לאלהך לא (אנהנו) [איתנא] פלחין (שם שם יח), וכן הוא אומר כשיצאו מכבשן האש, ענה נבוכדנצר ואמר

הערות ותקונים

וכנדפס ובילקוט תהלים שם הגי' בגלותן: (קד) מעשה תדיוטום שלהם. בכ"י ו' תיודיטום, בכ"י ג' מעשה דיוטום ובכ"י ד' מעשה תופיורום, בכ"י ז' מעשה תודיוטום, בכ"י ח' בעטות מעשה טורוטום, וכנדפס כמו לפנינו מעשה תדיוטום, ובילקוט תהלים שם תעשה תמדיטום, ל"ל מעשה תיודיטום, וכנדפס בגלוי פי' דיין, ורמיתי בכילד מעריכין דף י"ב שכתב נראה שהיא המלה יונית διαθηκη פי' שופט ביונית: (קה) שית ירמתך עליהם ומרותך עליהם. גם הרמב"ע פי' מורה כמו מורא כמו במדרש שית ירמתך, ומתמר הגי' ומרותך עליהם כן פי' גם רש"י מורה מרות ושול, וכנדפס בשמו ממלות "ומרותך עליהם": (קו) שנע' והאבדתי חכמים מאדום, נבער כל אדם מדעת. הרמיות מהכתובים ליתא בכ"י ב' ד' ז' ח' וכנדפס ובילקוט, והרמ"פ בהגהות שלו בגד במדרש הוסיף זה נ"כ, כמו שהיה בכ"י שלפנינו, ובמת מיותרות הן: (קו) שכן בל"י קורין לשטיא מורא. כן הוא ביוני μωρος ושטה וכסיל, ומתמר זה שנור במדרשים, כמו בפסיקתא פסקא שמעו קי"ח ע"ב, ובמדרש מיכה בפתיחתא בלשון יוני לווחין לשטיי' מירום, וכן במ"ר פי"ט בכרכי היס קורין לשטה מורים, וכן הוא בתנחומא מקץ: (קח) ותן פרומביא בפיהם כחמורים של מחנין. בכ"י ב' פרפמיא, בכ"י ד' וכ"י ז' כרכמיא, בכ"י ח' פורמא, בדפוס קאנסט' פרכמיא, ובדפוס ויניציא- פרכמיא, וכולם בטעות, וז"ל כמו שהוא לפנינו וגם בכ"י ו' ובילקוט וכן בדפוסים מהרוניס מממדרש. ופי' המלה רסן, עיין ערוך ערך פרומביא שהמלה יונית φορβεια, כמו ולע בפרומביא שבפיו, ויותר נכון שנ"ל ותן פרמא בפיהם כחמורים של מחנין, והיא המלה הרומית Forma, ופי' מין מסוס המתון על הפיום, וכמו שהוא במזמור י"ז, רבנן תמרי פתרמא נתון לפני עיניהן כחמורים הללו של מחנין, ר"ל חמורים העומדים לפחות נותנים מסוס על עיניהם שלא ילכו במקום אחר, רק שיהיו תוזרים וסובבים במקום הזה, ומונח בערוך ערך פרמא ע"ש: (קט) כל מקום שתמצא אדם במקרא כו'. כל זה הסר בכ"י ב' ד' ז' ח' וכנדפס, ומונח גם בכ"י ו', וכן הרמ"פ הוסיף זה בגד המדרש עפ"י כ"י שהי' לפניו: (קי) ד"א על מות לבן על מיתת נבל טו'. כל זה הסר בכ"י ב' ד' ז' ח' וכנדפס ושם הגי': ד"א על מות לבן למה שלמה השבעתי אתכם, ומונח גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרמ"פ בהגהות שלו, ואולי הי' הגי' הזאת גם לפני רש"י כי בפי' תהלים ט' ל' כתב ויש פותרין על מות לבן נבל, ולפ"ז לא יתכן בהפוך לת השם ואין במזמור זכרונו: (קיא) ומה חולי יש כאן. מובא בילקוט שה"ש רמז תתקפ"ח בפי' שם תמלאו את דודי בשם שו"ט: (קיב) ואמרין למלכא. בכ"י ב' ג' ז' וכנדפס לפום ויניציא, ואח"כ בכל הדפוסים, וטפ בתמצ': ואמרין למלכא [נבוכדנצר. שם למסין שם לתרגומיות כל מה שאתה נוזר אתה מלך עלינו, אבל לכפור בהקב"ה אתה נבוכדנצר והכלב שוין, ושם בשמו ק"ע בעמק מלפרדעים שנאמר ובתנוריך ובמשארותיך (שמות ז' כ"ח)]. ומהוספה הסיה לא נמצאת בכ"י שלפנינו ולא בכ"י ו' ח', (ונולדי לא היתה גם בכ"י ג', ובכר העירותי כי בכ"י הסרים פה לחוס

בריך אלההון די שדרך מישך ועבד נגו די שלח (מלאכא) [מלאכה] ושזיב לעבדוהי די התרחצו עלוהי (שם שם כח), ולא מסרו נפשם על מנת להנצל, אלא לישרף, ולמה כי עזה כמות אהבה (שה״ש ח ו), ראה עד היכן הבן אוהב אותך, הוי למנצח על מות לבן:

מזמור ו׳

[א] **למה** ה׳ תעמוד ברחוק תעלים לעתות בצרה. (א) זהו שאמר הכתוב ומלין לצד עילאה ימלל (דניאל ז כה), [אמר ר׳ יוסי] אין הרשעים מזדווגין אלא אם כן מחרפין ומגדפין להקב״ה, שנאמר ומלין לצד עילאה ימלל, זה הקב״ה, ואחר כך (לקדושי עליונים) [ולקדישי עליונין יבלא] (שם שם), כמה דאת אמר קדושים תהיו (ויקרא יט ב), (ב) [אמר להם הקב״ה, הואיל ונתקדשתם לשמי עד שלא בראתי העולם, היו קדושים כשם שאני קדוש, שנאמר ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש (שמות יט ו), וכשם שאני עליון על כל העולם, כך אתם תהיו לי, וכשם שהלט״ד עליון על כל האותיות, כך אתם, וכשם שהיו״ד קטנה, כך אתם קטנים, שנאמר כי אתם המעט מכל העמים (דברים ז ז)]. ומנין שנקראו ישראל עליונים, שנאמר ונתנך ה׳ אלהיך עליון וגו׳ (דברים כח א), משל לאדם שיש לו כרם, והיו הלסטים רוצים ליכנס בתוכו ולא היו יכולין, שהיה (ג) מסויג בגדר, מה עשו פרצו את הגדר, ואחר כך נכנסו לתוך הכרם, כך אומות העולם באים ומזדווגים לישראל, שהן כרמו של הקב״ה, שנאמר כי כרם ה׳ צבאות בית ישראל (ישעיה ה ז), והן מחרפין להקב״ה ואחר כך לישראל, שנאמר ומלין לצד עילאה ימלל (דניאל ז כה), ואח״כ לקדושי עליונים, ואח״כ רוצין לבטל את התורה, שנאמר (להשנא זימניא) [להשניה זימנין] ודת (שם), (זימניא) [זימנין] (ד) אלו המועדות, ודת זו התורה, שנאמר מימינו אש דת למו (דברים לג ב), ויתיהבון בידיה (דניאל שם), יכול לעולם, תלמוד לומר עד עידן ועידנין ופלג עידן (שם שם), ולמה אנו משתעבדין כל השעבודין הללו, על שהרחקת עצמך ממנו, לכך נאמר למה ה׳ תעמוד ברחוק:

[ב] [**דבר** אחר למה ה׳ תעמוד ברחוק]. זהו שאמר הכתוב ויהי כאשר קרא ולא שמעו (זכריה ז יג), (ה) אמר ר׳ יונתן שלש שנים ומחצה היתה שכינה אומרה ומכרזת דרשו ה׳ בהמצאו (ישעיה נה ו), ולא היה מי משניח, וכן הוא אומר נדרשתי ללוא שאלו נמצאתי ללא בקשוני (שם שם א), (ו) אמר ר׳ חנינא משל (ז) לשיירא שהיתה מהלכת בדרך, כיון שחשכה לה, באה אצל (ח) הבורגנין, אמר

הערות ותקונים

דפים), ונא בדפוס ראמטן דפום קאמפ׳. והרא״פ בהגהות שלו בלד המדרש רשם „ליתו בכתובים״ ר״ע נא נמצא בכ״י שלפנינו, וזה הוסיף ספר אחד מן מזמור כ״ח, וכן בפנה בוי״ר פל״נ אות ו׳, במ״ר פס״ו אות י״ד ובקצת פנוים, בחזית פ׳ יומתי, נס הספור הזה קצר בלשונו וכל״ע ואמרין למלכא נבוכדנצר (דניאל ג׳ י״ו) אם נבוכדנצר למה מלכא ואם מלכא למה נבוכדנצר אנא אמרו לו אם למסים ובנבוליות ולארטוניות נזור עליהו את מלכא, ואם לעבוד ע״ז [נבוכדנצר שמך] את ומכלב שוין. ומתאמר הכתי „והם כשלו ק״ו בעלמן מאפרדעים, שנאמר וכתנורין ובמשחרותיך״ זה הוסיף הספור מגמרא פסחים כ״נ ע״ב, עוד אם דרש תודום לים רומי מה ראו חגיים מיכאל ועזריה שמסרו עלמן על קדושת השם לכתכן השם כשלו ק״ו בעלמן מאפרדעים כו׳:

(א) זש״ה ומלין לצד עלאה ימלל. מובא בילקוט דניאל רמז תקף ס״ו בשם שו״ט: (ב) לאמר להם הקב״ה. הוספתי כמו שהוא בכ״י ג׳ ד׳ ז׳, והסר בכל הדפוסים גם בכ״י ו׳ וכ״י ח׳: (ג) מסויג בגדר. מלשון סוגה בשושנים, ותרגום גדר סיוג: (ד) אלו המועדות. בחיזה כ״י ובנדפס אלו שבשה רגלים: (ה) פ״ר יונתן ג׳ שנים ומחצה. פתיחתא דאיכה רבתי סי׳ כ״ח, ובכ״י ב׳ ג׳ ד׳ ז׳ ובנדפס הגי׳ פ״ר יוחנן, וכ״ל פ״ר יונתן, וגם בפסיקתא רבתי פל״ח הגי׳ פ״ר יונתן, ובילקוט תהלים רמז תרמ״ז הגיה כמאמר מרבותי (והסר סימן), ונורס פ״ר יונתן ב״ר אליעזר: (ו) פ״ר חנינא כו׳. מובא בילקוט ישעיה רמז שם״ח בשם שו״ט: (ז) לשיירא. תרגום תורחת ישמעאלים שיירת ערבאי, עיין חבורה של הולכי תורה: (ח) הבורגנין. פי׳ בניניס

לה הבורגנין הכנס לי לבורגן, מפני חיות רעות, ומפני הלסטים, אמרה לו השיירא אין דרכי ליכנס לבורגני, כיון שהלך בא עליו אישון לילה ואפלה, חזר ובא אצל הבורגנין, והיה צועק ומבקש עליו שיפתח לו, אמר ליה הבורגנין אין דרכו של בורגנין להפתח בלילה, ואין דרכו של בורגני לקבל בשעה זאת, בשעה שבקשתי לא רצית, ועכשיו אין אני יכול לפתוח לך, כך אמר להם הקב"ה לישראל, שובו בנים שובבים (ירמיה ג יד כב), דרשו ה' בהמצאו (ישעיה נה ו), ואין אחד מהן מבקש לשוב, אמר הקב"ה אלכה ואשובה אל מקומי הראשון (הושע ה ט, ה טו), כיון שנמסרו למלכיות ולאומות, הם צועקים למה ה' תעמוד ברחוק, אמר להם הקב"ה כשבקשתי מכם לא קבלתם, עכשיו שאתם מבקשים ממני איני שומע לכם, מדה כנגד מדה, הוי אומר ויהי כאשר קרא ולא שמעו (זכריה ז יג), שמא עד עולם חס ושלום, עד עידן ועידנין ופלג עידן (דניאל ז כה):

[נ] **בגאות** רשע ידלק עני. (מ) זה לוט שנתפס עם אנשי סדום: יתפשו במזמות זו חשבו. אלו השבטים. (י) אמר ר' יודן מאן דאמר רחמנא וותרן הוא, (יא) יתוותרון בני מעוהי, (יב) אלא מאריך אף ונביה דיליה, (יג) אמר הקב"ה לשבטים אתם מכרתם אחיכם מתוך אכילה ושתיה, שנאמר וישבו לאכל לחם (בראשית לז כה), והרי הוא נוטל את שלו מתוך אכילה ושתיה, שנאמר (יד) והמלך והמן ישבו לשתות (אסתר ג טו). (טו) אמר ר' ישששכר מה יוסף שמחל לאחיו, דכתיב לא אתם שלחתם אותי הנה (בראשית מה ח), ראה עד היכן היא מתוקנת להם, מי שאינו מוחל על אחת כמה וכמה. (טז) אמר ר' חנין אמר הקב"ה לשבטים אתם מכרתם אותו לעבד, שנאמר לעבד נמכר יוסף (תהלים קה יז), חייכם שאתם קורין בכל שנה ושנה עבדים היינו לפרעה במצרים. (יז) ר' פנחס בשם ר' הושעיא אמר שבטים נרמו לקרוע שמלת אביהם, והיכן נפרע להן במצרים, שנאמר ויקרעו שמלותם (בראשית מד יג), יוסף נרם לשבטים לקרוע שמלותם, [עמד בן בנו ונפרע

הערות ותקונים

על סדרכים למטר שם מזמות, וכורגן סוף בעל הבית, ועיין ערוך הסלס ערך בורגן שמצאר נזע המלס ותיקן שם ש"ל במדרש שו"ט כיון שהחזיק בא לו הבורגני: (מ) זה לוט. מובא בילקוט סוף רמז תרמ"ז וחסר הציון, והמדפיסים חברו המאמר הזה עם מאמר שלפניו, ובאמת כל המאמר מרמז תרמ"ז המתחיל ר' נחמיה הוא מפסיקתא רבתי פל"ח עד המאמר בגאות רשע ידלק עני זה לוט שהוא ממדרש שו"ט שלפנינו. ועוד יש להעיר דרך אגב כי על רמז תרמ"ז נרשם בגדו "מדרש" בטעות ולא נמצא המאמר בשו"ט, רק ל"ל תנחומא, והוא בתנחומא שלנו ותרח מות פ"ז: (י) מ"ר יודן מאן דאמר. מובא בילקוט שם רמז תרמ"ח והמדפיסים הציגו רמז חדש והוא מתחיל עם סוף רמז שלפניו וחסר הציון, והמאמר כולו בירושלמי שקלים פ"ה ה"ב (מ"ח ע"ל) תענית פ"ב ה"ח (מ"ח ע"ל) בילקוט פ"ג ס"ס (ס"ב ע"ב) ובב"ר פס"ז אות ד' ותסתר רבה סוף פ"ז וריש פ"ח תנחומא סגדפס מכבר כי תבא אות כ"ו ובבובלי ב"ק קף כ' ע"ל ובכלס הגי' מ"ר חגיגא, ובמדרש לסתר שם מ"ר חנין, והמאמר הזה מובא גם בתנחב"ך בפי' על אבות קף ע"ו ע"ב בשם מדרש שו"ט: (יא) יתוותרון בני מעוהי. בגמרא בבלי שם יותרו חייו: (יב) בילה מאריך אף. בירושלמי בילה מאריך רוחיה: (יג) אמר הקב"ה לשבטים. הציע המאמר הזה לנרחים שהקב"ה מאריך אף ונביו דידיהם, וכן הוא בתסתר רבה סוף פ"ז על והמלך והמן ישבו לשתות, מ"ר חנין מאן דאמר רחמנא וותרן הוא, אמר להם לשבטים לתם מכרתם את אחיכם מתוך מאכל ומשתה כך הני מעשה לכם, הה"ד והמלך והמן ישבו לשתות: (יד) והמלך והמן ישבו לשתות. לעיל העירותי שבב"י ג' חסרים חיוה דפיס, ומתחיל מכאן: (טו) מ"ר ישששכר מה יוסף שמחל לאחיו. גם המאמר הזה הוא בתסתר רבה שם, והני' שם מ"ר ישששכר לכפר מנדי ומה שם מי שמחל ואמר לא לתם שלהתם לותי שמה כי האלהים וגו' רמה עד סיכן היה מהוקנת, שהרי עד ימי מרדכי לותו עוגם של מכירת יוסף קיים, מי שהיה מוחל על אחת כמה וכמה, והוא המאמר שלפנינו בהרחבת לשון ובהוספה, היינו במקום ר' ישששכר הוסיף "לכפר מנדי" גם טוסף "שהרי עד ימי מרדכי לותו עוגם של מכירת יוסף קיים": (טז) מ"ר חנין אמר הקב"ה לשבטים כו' חייכם שאתם קורין בכל שנה ושנה עבדים היינו לפרעה במצרים. זה לא נמצא במדרש אחר: (יז) ר' פינחס בש"ר הושעיא. ב"ר פס"ד אות ג', ומובא בילקוט יהושע רמז י"ז בשם ב"ר, ועיין בתסתר רבה ריש פ"ח, ובילקוט תהלים רמז תרמ"ה בתקצר המאמר והחל שבטים גרמו ליקרע, ובגדו נרשם "ברמז י"ז" וכוון בזה

לו, שנאמר ויקרע יהושע שמלותיו (יהושע ז ו), (יח) מנשה גרם לשבטים לקרוע], לפיכך הוקרע נחלתו, חציה בעבר הירדן, וחציה בארץ כנען, שבטים קרעו על בנימין, עמד בן בנו ונפרע לו, שנאמר ויקרע מרדכי את בגדיו (אסתר ד ו):

[ד] **כי הלל** רשע על תאות נפשו. (יט) אין הרשעים מחללין עצמן, עד שעושין תאותן, וכן נבוכדנאצר אמר מן קשוט די אלהכון הוא אלה (דניאל ב מז), ואין עוברין עבירה (כ) אלא אם כן עשאה חולין בפניו: **ובוצע ברך** נאץ ה'. (כא) ר' אליעזר בן יעקב אומר הרי שגזל סאה של חטין, טחנה ולשה [ואפאה] והפריש [ממנה] חלה, כיצד הוא מברך, אין זה מברך אלא מנאץ, ועליו נאמר **ובוצע ברך נאץ ה'**: (כב) דבר אחר **ובוצע ברך**, [אין בוצע אלא הניה], כמה דאת אמר מה בצע בדמי (מלכים ג י), אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבונו של עולם בית אחד שהיה לך הנאה ממנו, עמדו השונאים [והחריבוהו, וחן קיימין והוא חרב, והצדיקין שהיה לך הנאה מהן, עמדו הרשעים] והרגו מהן כמה וכמה, ונאצו שמך עליהן, והן קיימין, [הוי **ובוצע ברך נאץ ה'**]:

[ה] **ידכה** ישוח. [אמר ר' יצחק] (כג) ודכה כתיב, (כד) שאין הרשע מזדווג אלא לכיוצא בו: ונפל בעצומיו חלכאים. אמר ר' הנינא בר פפא (כה) אין הרשע נופל עד שתמלא סאתו, [שנאמר תחת רשעים ספקם (איוב לד כו), במלאת ספקו יצר לו (שם כ כג)]. (כו) אמר ר' סימון אין הרשע מפיל בקולירין, אלא גבורין כמותו, שנאמר ולגבורין (גוברין) [נברי] חיל די בחייליה (דניאל ג כ), אמר ר' סימון בגון (כז) הקיסטור שהיה מכה וטסיר צלע והוליא בבת אחת: אמר נבל בלבו.

הערות ותקונים

גילקום יהושע רמז י"ז: (יח) מנשה גרם. מכאן עד ויקרע מרדכי את בגדיו, חסר בנדפס, ומובא לעיל גם בב"ר שם, ופי' מנשה גרם היה שהרף לחריבת על דבר הגביע: (יט) אין הרשעים מחללין עצמן. בחיוב כ"י ובנדפס הני' מהללין ומלת "עצמן" ליתא, ומובא גם בילקוט תהלים רמז תרמ"ח, וגם הוא נוסח מהללים, ופי' לחר שכבר עשה מהלל לה', וכדמייתי מבובדנצר: (כ) אלא אם כן עשאה חולין בפניו. דומה הלל כמו הלל: (כא) ר' אליעזר בן יעקב אומר הרי שגזל סאה. ירושלמי סהדרין פ"ח ה"ח קף י"ח ע"ב תני ר' אליעזר בן יעקב אומר מה ת"ל **ובוצע ברך נאץ ה'**, מגלו מגל למה הדבר דומה לאחד שגנב סאה חטים וטוליכה לטחוסה והפרים חלתה והאכילה לבניו, הרי זה מברך, ואינו חלה מנאץ, ובירושלמי חלה סוף פ"ח ה"ח תני מגה גזולה אסור לברך עליה ת"ר הוסיפו על סה ובוצע נאץ ה', ועיין בכף משנה ברמב"ם ה' ברכות פ"ח ה"ח, ובגמרא בבלי ב"ק ל"ד ע"א איתא דתניא ר' אליעזר בן יעקב אומר הרי שגזל סאה כו', ובודאי היה למאמר בחיוב בבייתה: (כב) ד"ה אין בוצע חלה הגיה. מובא בילקוט תהלים רמז תרמ"ח בשם המדרש, ושם ים לתקן במקום שמדו שיים ל"ל עמדו שונאים: (כג) ודכה כתיב. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס מובא זה בשם ר' יצחק, וכן תקנתי בפנים, ומובא בילקוט רמז תר"ל בשם המדרש, ושם איתא ת"ר ל"ל ת"ר [יצחק]: (כד) שאין הרשע מזדווג אלא לכיוצא בו. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' הני' שאין הרשעים מזדווגין אלא לבני אדם כמותן, ובכ"י ג' ד' ז' מסף שנאמר עוזבי תורה יהללו רשע (משלי כ"ח ד'): (כה) אין הרשע נופל עד שתמלא סאתו. כ"ה בכ"י ג' ו', ובכ"י ב' ג' ובנדפס שיים הפסוקים שהוספתי. ובכ"י ב' ד' ז' ה' הני' אין הרשעים נדונין עד שתתמלא סאתם, אלא במלאת ספקו יצר לו. ובילקוט תהלים שם הגיה כמו לפנינו, ואחרי המלות על שתתמלא סאתו שיים "וכו'" ועיין סוטה ט' ע"ח: (כו) ת"ר סימון אין הרשע מפיל בקולרין אלא גיבורין כמותו. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוא בכ"י ב' ג' ובנדפס, רק שם הני' אלא רשעים גבורים כמותו, אבל בכ"י ג' ד' ז' הני' אמר ר' יהושע בן לוי אין הרשע מפיל בקולרין אלא רשעים כמותו, ובכ"י ח' הני' ועוד אמר אין הרשע מפיל בקולרין אלא אלא רשע גבור כמותו, ובילקוט חסר זה, ויש במלת "וכו'" ידי חובתו. ורחיתי ברש"י בפי' לתהלים (י' י') הביא וז"ל: ד"א בעצומיו ע"י גבוריו, ת"ר סימון אין הרשע מפיל בקלירום אלו, פי' חיל, אלא גבורים כמותו, שנאמר ולגבורין גברי חיל די בחיליהם (דניאל ג' כ') ע"כ. ומלה הזאת לא הביא הערוך, ואולי היא המלה שהביא הערוך ערך קלר ד' שתתטהו בקולר ויתנוהו בסוגר הר' בקולרין וסיא המלה Collare פי' סוגר הגתון בל אלר הבבוים והחייבים. והחכם הבלגן מהר"י ד"ר פירסם העירני כי היא המלה היונית κλεῖθρος פי' נורל, והכורסם אומר אין הרשע מפיל לתוך טרלו אלא גבורים כמותו, ודבר ידוע הוא שבמלכות רומי כשהיה טוב להמיל נורל מי ומי מן הגבירים או מפרטינין יקח הגמוניא על איזה מדינה ממדינת המלכות: (כז) הקיסטור. כ"ה בכל כ"י גם בדפוס רחמון וביקום תהלים שם, אבל

בדפוס

(כח) מה הדיין הזה משהוא נותנין פליטין לפניו עוד אינו רואה מה נעשה, כך אמר נבל בלבו שכח אל, כמה דאת אמר עבים סתר לו ולא יראה (איוב כב יד), כביכול הסתיר פניו בל ראה לנצח:

[ו] **קומה** ה' אל נשא ידך. (כט) ר' יודן בשם ר' יהודה אמר אמרו ישראל לפני הקב"ה רבונו של עולם הגיעו הצרות על נפשנו (ל) כאדם שנשק עבים, פשוט ידך ודלינו: אל תשכח ענוים. לית את מינשי, וציון אמרה עזבני ה' וה' שכחני (ישעיה מט יד): על מה נאץ רשע אלהים אמר בלבו לא תדרוש. (לא) לית דין ולית דיין, הניח הקב"ה את עולמו והלך וישב לו בשמים: (לב) ראיתה כי אתה עמל וכעס תביט. שעשו הרשע בא ומחריב את מקדשך, ושבה את ישראל (לג) בקולרין, והגלה אותם מארצם: לתת בידך כמה דאת אמר היתה עלי יד ה' (יחזקאל לג כב), שהיית משרה רוח הקדש על יצחק, שהיה יודע שעשו הרשע עתיד לירש גיהנם ולהרגיזך, ואמר לו הנה משמני הארץ יהיה מושבך ועל הרבך תחיה (בראשית כז לט מ): עליך יעזוב (חילך) [חלבה]. ישראל העני עליך עזב בטחונו, כשטלטות הרשעה אמרה לישראל הבא (לד) גולגלתך, והוא אומר יתמין אנא זיין, והוא אומר לו שמעית עלי דאנא זיין יתמין דילך, זיל לגבי אלהא דיעקב, דכתיב ביה אבי יתומים ודיין אלמנות (תהלים סח ו), והוא זיין יתמין דילך, יעבוד לכם (לה) רומום ורומילום, אותם שגדילה אומן, וזימן להם זאיבה אחת שתניק, והניקה אותן, ועמדו ובנו שני צריפין ברומי, הוי יתום אתה היית עוזר: דבר אחר ראיתה כי אתה עמל וכעס תביט. ראית שנבוכדנאצר הרשע בא ומחריב את מקדשך, ושבה את ישראל בקולרין, ומגלה אותם מארצם, לתת בידך, ואת משרה שכינתך על ידי ירמיהו, ואמר ועבדו אותו [כל הגוים]

הערות ותקונים

בדפוס ווינציה מחוקן המלה לגמרי הקוסטניר וכן בכ"י ח' הקוסטיר וכיה במלה Cuaestionarius דיין סמוך ומוסר ניסורים את המחוייבים, ועיין לעיל מזמור ו' לות ג' בסערה ע"ז: (כח) מה הדיין הזה מסהוא מתנין פליטין לפניו עוד אינו רואה מה נעשה. כ"ה גם בכ"י ו', וגם בגי' מה הדיין הזה מסהן מתנין פליטין לפניו עוד אינו רואה מה נעשה, וביקוט תהלים רמז תר"נ בשם המדרש מה הדיין הזה מסהן מתנין פליטין לפניו עוד אינו רואה מה נעשה, אבל בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' לא נמצא זה ומתחיל אמר נבל בלבו אכה אל כמה דאמר עבים סתר לו, גם לא נמצא בדפוס רחמון ודפוס ווינציה, רק בהגהת הרש"ס בשל המדרש הוסיף זה, כי כן היה גם בכ"י שלפנינו, וגם הוא הגיה בגי' כמו ביקוט "פסליון" ואולי ל"ל פפיליון עיין ערוך בערכו והגיה מילמדנו אלו שומין לך פפיליון ואין אדם רואה אחריך פי' בל"ר Papilio אהל. וילידי החוקר מהר"י ד"ר פירסט העירני כי הגי' פסליון נכונה ול"ל לעיניו במקום לפניו והמלה יונית πάσσαλος הוא כמו יתד, והדורש אומר הדין מסתכלו את עיניו עד אין רואה מה נעשה. ורציתי בזה לענין על הילקוט שהביא הנוסחא פסקיון וכתב לפי הענין הוא פסק דין, וזה שגגה כי הנוסחא בילקוט בכל הדפוסים פסליון: (כט) ר' יודן בש"ר יהודה. מובא בילקוט תהלים שם: (ל) כאדם שנשק עבים פשוט ידך ודלינו. כ"ה בכל כ"י גם בדפוס ווינציה מדפיסים תקנו "את העבים", ואין ספק לגלי שהמאמר נשתנה מאת הסופר הרחמון וכל"ע כאדם שנשקע בים [במקום שנשק עבים] פשוט ידך ודלינו, דורש אל נשא ידך, הנשא ידך ופשוט תותן והעלני, מלשון תרוממך ה' כי לעיתי (תהלים ל' ב'), וכן בתלמוד המלה את הגפן. ועיין בפסיקתא רבתי פסקא ל"ו ותמהר ליון מהו קומה ה' אל נשא ידך, אמר לגבור שהיה עובר בנהר ובנו עמו כו', הנשא ידיך ואני אחיה, והמאמר הזה נשנה להלן במזמור י"ז לות ט', על הפסוק קומה ה' קדמה פניו הכרעהו, ולדברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר: (לא) לית דין ולית דיין. מובא בילקוט רמז תרל"ו וחסר הניון, ותחלת הרמז מתחיל ד"א אמרו ישראל לפני הקב"ה שיך לרמז שלפניו שהביא מאמר אחד מפסיקתא רבתי וזה הוא ל"ב מהרבתי והמדפיסים לא ככון הפרידו המאמר והניחו רמז אחד ובאמת שיך למעלה למאמר הרבתי, ומן על מה נאץ רשע הוא מזמור ט': (לב) ראיתה כי אתה עמל וכעס תביט שעשו הרשע בא כו'. זה המאמר הובא במדרש תהלים כ ב לות ה' והובא לשם בשניל הדרשה על נבוכדנאצר ועל ושתי, ובמדרש תהלים שם הוא בהרחבת לשון כדרך מדרשים המאוחרים: (לג) בקולרין. פי' סוגר, ומבואר לעיל בהערה כ"ו ובמדרש תהלים שם מצלמין בקולרין: (לד) גולגלתך. פי' כסף גלגלת (קאפפענגעלד): (לה) רומום ורומילום. כן מובא גם בתהלים רבתי שם, וביקוט רמז תרנ"ב וחסר הניון "מדרש" והמדפיסים הניחו פה רמז אחד ובאמת הוא מאמר אחד עם המאמר ברמז שלפניו. ובמזמור י"ז והניחו יהרס, אלו אני יתומים שמתיירו מהם רומום ורומילום וזימנת להם זאבה אחת שמיקתם

ואת בנו (ירמיס כז ז):עליך יעזוב (חילך)[חלכה].למחר הוא נוטל לחנניה מישאל ועזריה בכבשן האש, ואמר (מאן) [ומן] הוא אלה (דשיזבונכון) [די ישיזבונכון] מן ידי (דניאל ג טו): יתום אתה היית עוזר, יתומה אחת נשתיירה לך, זו ושתי, (לו) שעשתה אגוסטא במלכות שאינה שלה, שנאמר גם ושתי המלכה (אסתר ב ט), מה כתיב בתריה, שבור זרוע רשע ורע תדרוש רשעו בל תמצא, רשעו תדרוש ולא תמצא לו זכות:

[ז] (לז) ה' מלך עולם ועד. אימתי כשיאבדו גוים מארצו; תאות ענוים שמעת ה'. (לח) ר' יודן בשם רב אחא אמר זה משה שנקרא עניו מאד, שנאמר והאיש משה עניו מאד (במדבר יב ג), בשעה שאמר לו הקב"ה למשה דבר אל אהרן אחיך ואל יבא בכל עת אל הקדש (ויקרא טז ב), התחיל מצטער, אמר כמדומה אני שאין אחי יכול לכנוס לפנים מן המחיצה, יש עת לשעה, יש עת ליום, יש עת לשנה, יש עת לשתים עשרה שנה, יש עת לשבעים שנה. יש עת לשעה, מנופיה דקרא, ואל יבא בכל עת (ויקרא שם). יש עת ליום, ומים במשורה תשתה [וגו'] מעת עד עת תשתה (יחזקאל ד יא). יש עת לשנה, (לט) שנאמר ויהי לעת תשובת השנה (דה"ב כ ה). יש עת לשתים עשרה שנה, שנאמר עד עת בא דברו (תהלים קה יט), יש עת לשבעים שנים, (מ) שנאמר כי לפי מלאת לבבל שבעים שנה אפקד אתכם (ירמיס כט י), (מא) וכתיב עד עת פקדי אותם (שם מו כג). יש עת לעולם, שנאמר מעת דגנם ותירושם רבו (תהלים ד ח), (מב) וכתיב ויהי עתם לעולם (שם פט יו). אמר ליה הקב"ה לא כשם שאתה סבור, לא עת ליום, ולא עת לשעה, (מג) [ולא עת לשנה, ולא עת לשתים עשרה שנה, ולא עת לשבעים שנה, ולא עת לעולם], (מד) אלא בכל

הערות ותקונים

עד שהגדילו ונעשו מלכים גדולים, ועיין בירושלמי ע"ז פ"ג ה"ב (נ"ע ט"ג) ח"ר לוי יוסי שמתחתן שלמה לפרעה נכה אתך מצרים ירך מיכאל ונשך קנה בית והעלה שלשים ונעשה חורש גדול, וזה הוא כרך גדול שברומי, יוסי שמעמיד ירבעם שני עגלי זהב בתו רומים ורומילם ובנו שני גריפים ברומי, וכ"ה בחזית פ"ק דמגילה ד' פ' אל תרמוני, וחסרים שם המלות "בתו רומים ורומילם" וגם נמצא שמה הוספה וזהו בניין לשון ותיתן נפלין טו', וכספרי ס"פ עקב פסקא נ"ב ליתא ביוסי שהעמיד ירבעם ב' עגלים עמדו רמולי ורומלו [נ"ל רמוס ורמולים] ובנו ב' כרכים ברומי. ובמדרש ב"ר פמ"ט פית ס' ליתא מר"י בר סימון כשנקשת לדון את שלמך מסרת לותו ביד שנים רומוס ורומילוס, ועיין במ"כ שם שבעית בשם ס' הקבלה להרמב"ד שכתב וז"ל כרך גדול של רומי נבנה בימי יחזקיהו מלך יהודה, בנוהו ג' אחים מלכים גדולים שם אחד רומוס ושם הב' רומילוס ט', ועיין מוספי ערך רומס: (לו) שעשתה אגוסטא במלכות שאינה שלה. נמצא גם במזמור י"ז ומובא במוספי ערך אגוסטא בשם מדרש תהלים, ובתב הרומים קראו לשלמון שלהם קיסר על שם המובל רמזון כי כן שמו, ולמובל שני קראו אוינוסטוס, ולאחת קיסר קראו אוינוסטא Augusta, ועיין בערוך השלם: (לו) ס' מלך עולם ועד. מובא בילקוט שם רמז תרנ"ב: (לח) ר' יודן בשם רב אחא. בכ"י ו' (השוה תמיד עם כ"י פ' שלפנינו) הגי' ר' לוי בשם ר' חייא, ובילקוט ר' לוי בשם ר' חמא, ובכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס, ר' לוי בשם ר' יהושע, וכמאמר בשם בר"ר פכ"ט פוס' ז', ושם אימא ואל יבא בכל עת פ"ר יהודה ברבי סימון: (לט) שנאמר ויהי לעת תשובת השנה. במדרש וי"ר מובא הכתוב ויהי לתשובת השנה [נעתר נאת המלאכים] (ם"ב י"ח פ'), יש עת לי"ב שנה שנע' על עת בא דברו, וכתב המ"כ פסוק זה נאמר על יוסף כשילך מבית האסורים וכן י"ז שנה היה כשפירש מחביו ושנה אחת בבית האסורים וכתיב ויוסף היה בן שלשים שנה בעמדו לפני פרעה, הרי שנאמר מלאת לאחרות ירושלים שבעים שנה (דניאל ט' ב'), וכתב בעל יפה תואר זה ס"ם וע"ע לפי מלאת לבבל כי ע' שנה לאחרות ירושלים נמלאו בשנת שתים למלכות דריוש מלך פרס ולא בשנת בלשאצר כדאיתא בפ"ק דמגילה עכ"ל, ומזה תראה כי הוספת שלפנינו נכונה: (מא) וכתיב עד עת פקדי אותם. בקרא כתיב עד יום פקדי אותם. וכו"ר מובא הכתוב עד בא עת מרעו (ירמיס כ"ו ז'), ובנדפס חסר הרמיס מהכתוב הזה: (מב) וכתיב ויהי עתם לעולם. זה ליתא בו"ר, וכן ליתא בנדפס: (מג) ולא עת לשנה. הוספתי כמו שהוא בו"ר: (מד) אלא בכל שעה שהוא רוצה ליכנס יכנס. בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס הלשון מהופך ויש לתקן כמו לפניו, וכמו שהוא בו"ר גם בילקוט תהלים שם, ובשל סילקוט קטע ממאמר והביאו בקצרה. ובמדרש בדפוס פרנק ומסטערדאם הוסיף אלא נכנס כסדר הזה, וזה לקח מן מדרש וי"ר שם ע"ש. וכרד"ל הניח בשם הגר"ם ז"ל בתהלים לבדו היה זה שבכל שעה שרוצה לכנוס יכנוס, אבל לשאיו נאמר

שעה שהוא רוצה ליכנס יכנס, התחיל לומר תאות ענוים שמעת ה׳: (מה) תכין לבם תקשיב אזנך. (מו) אמר ר׳ יהושע בן לוי אם הניבו שפתיו של אדם בתפלה, יהא מבושר שנשמעה תפלתו, שנאמר בורא ניב שפתים שלום (ישעיה מ״ח י״ט), ר׳ (יהושע) [שמואל] בר נחמן אמר אם כוון אדם לבו בתפלה, יהא מבושר שנשמעה תפלתו, שנאמר תכין לבם תקשיב אזנך:

[ח] דבר אחר למה ה׳ תעמוד ברחוק. זהו שאמר הכתוב בצאנם ובבקרם ילכו לבקש את ה׳ ולא ימצאו חלץ מהם (הושע ה׳ ו׳), (מז) פילוסופים אחד שאל את רבן גמליאל יש לכם לומר מקום אנו למקום שינאלנו, אמר לו הן, אמר לו שקר אתם אומרים, אינו שב אליכם, ולא אמר הכתוב חלץ מהם (שם), וכי יש אשה חולצת [ויכול בעלה לשוב אליה, מכאן שאינו שב אליכם, השיבו רבן גמליאל מי חולץ האשה או האיש, אמר לו האשה חולצת], אמר ליה הוא חלץ אותנו, ואנו לא חלצנו לו, יבמה דחלצו לה אחין מידי משא אית ביה, מי כתיב חלץ להם, מהם כתיב, (מח) וכן הוא אומר קמתי אני לפתוח לדודי ודודי חמק עבר (שה״ש ה׳ ו׳), התחילו קוראין למה ה׳ תעמוד ברחוק:

מזמור יא

[א] למנצח לדוד בה׳ חסיתי איך תאמרו לנפשי נודי הרכם צפור. (א) זהו שאמר הכתוב ה׳ לי לא אירא מה יעשה לי אדם (תהלים קי״ח ו׳), משל למלך שהיה לו עבד והיה מחבבו מכל עבדיו, (ב) והיו בני ביתו מתקנאין בו, (ג) אמר מרי חיים לי מה בר נש יכול לי: נודי הרכם צפור, (ד) אמר ר׳ אחא בשעה שגלו ישראל היו אומות העולם אומרים להגלותן ממקומן, (ה) אמרו כנוד נדדו הרב ותלמידו, (ו) נודו כתיב נודי קרי, כלפי מעלה וכלפי מטה אמרו, כלפי מעלה כצפור נודדת מן קנה כן איש נודד ממקומו (משלי כ״ז ח׳), ואין איש אלא הקב״ה, שנאמר ה׳ איש מלחמה (שמות ט״ו ג׳), ואין מקומו אלא בית המקדש, שנאמר זאת מנוחתי עדי עד (תהלים קל״ב י״ד):

[ב] כי הנה הרשעים ידרכון קשת. (ז) ר׳ ברכיה בשם ר׳ אבא אומר זה שבנא ויואח, שעשו אינרת ותחבוה בחין בעד החלון ופשטוה לסנחריב, וכתבו

הערות ותקונים

לדורות חקת עולם מחת בשנה, ביום״כ נשנו: (מה) תכין לבם ק״ר יהושע בן לוי עד תכין לבם תקשיב אזנך ושמע בכ״י ג׳ ג׳ ד׳ ז׳ ח׳ ומח״כ בכל הדפוסים ומוצא לנכון גם בכ״י ו׳ ובילקוט רמז תרנ״ב והשמיט הסופר מן תכין לבם ברחמון עד תכין לבם הבני, ובכ״פ בהגהות סט בגד המדרש הוסיף זה עפ״י כ״י שהיה לפניו: (מו) אמר ר׳ יהושע בן לוי. שנה בירושלמי ברכות סוף פ״ה ושם מובא מאמר מר׳ שמואל בר נחמן, ולפניו במקום ר׳ יהושע בר נחמן תקנתי ר׳ שמואל בר נחמן כמו שהוא בירושלמי, ונם בילקוט מובא ר׳ יהושע בר נחמן. ועיין תוספתא ברכות פ״ג ובבלי ברכות ל״ח ע״א שמתפלל צריך שיכוון את לבו, אבל שמואל אומר סימן לדבר הכתוב בשם תקשיב אזנך: (מז) פילוסופוס אחד שאל את רבן גמליאל. ביצמות ק״כ ע״ב מיתת אמר ליה הוה מיצא לר״ע עמיה דאמין ליה מריה מניס, דכתיב בלחנם ובבקרם ילכו לנקש את ה׳, ולא ימצאו חלץ מכם (הושע ה׳ ו׳), אמר ליה שוטה מי כתיב חלץ להם, חלץ מהם כתיב, ואלו יבמה דחלצו להם מחין מידי מצמה אית ביה: (מח) וכה״ג קמתי אני וגו׳. זה ליתא בגמרא שם, והכוונה בזה אני רוצה לדבק בו והוא חמק עבר, ולכן קוראין למה ה׳ תעמוד ברחוק:

(א) זמ״ה ס׳ לי כו׳. מיצא בילקוט תהלים רמז תתע״ה בפסוק מן המצר, בתוספ המאמר: (ב) והיו בני ביתו. בתיזה כ״י ובנדפס והיו עבדיו: (ג) אמר מרי חיים לי. כ״ה בכל כ״י, אבל בדפוס רחמון ומח״כ בכל הדפוסים ובילקוט שם מרי רחים לי מלך חיים דיכיל לי, ויותר טוב ני׳ בכ״י, ודומה חסיתי חם יתי, לשון חוסה, וכוב לשון חמלה והניחה מהורמנא בלשון חם: (ד) מ״ר אחא. מובא בילקוט תהלים רמז תרנ״ב, והמאמר שלפניו למעלה לדוד ברח רגא סוף מגמרא סנהדרין ק״ו ע״א, וחסר בזיון, ומן ד״א מהו הרכם סוף ממדרש שו״ט, וגרסה בשלו מדרש, וכביה הני׳ אמר ר׳ חמי ומ״ל אמר ר׳ אחא, כמו שהוא בכל כ״י ובנדפס: (ה) אמרו כנוד נדדו הרב והתלמיד. זה ליתא בכ״י ב׳ ג׳ ד׳ ז׳, ומוצא נם בכ״י ו׳: (ו) טלו כתיב. דומה נודו לשון רכיב כלפי מעלה וכלפי מטה: (ז) ר׳ ברכיה בש״ר אבא אמר זה שבנא ויואח. עיין סנהדרין כ״ו ע״א, ושבנה בו״ר פ״ה אות ה׳, ושם לשון מתוקן יותר רבי ברכיה בש״ר אבא בר כהנא

בה חזקיה וישעיהו אינן מניחין אותנו להשלים עמך: לירות במו אופל לישרי לב, לשני ישרי לב, להזקיה ולישעיהו: כי השתות יהרסון צדיק מה פעל. אם הצדיקים שהשתיתו עולמך, כדכתיב וצדיק יסוד עולם (משלי י כה), ועמדו הרשעים (ח) ופינרו אותם, צדיק העולם הוא הקב"ה, מה פעולה הניחו לך בעולמך, (ט) ומה אבן שתיה, שמנח הושתת העולם, עמדו רשעים עליה ופינרו אותה, אתה צדיק העולם מה הנייה יש לך בעולמך ובפועלתך, ומה אם השיתין (י) שהם קדומים על התהום, עמדו רשעים ופינרו אותם, צדיק העולם מה פעולה פעלת:

[ג] ה' בהיכל קדשו ה' בשמים כסאו. (יא) כל זמן שבית המקדש קיים היתה שכינה שרויה בתוכה, וכיון שגרמו העונות, ונחרב בית המקדש, סילק שכינתו בשמים, שנאמר ה' בשמים כסאו. (יב) אמר ר' אלעזר בן פדת בין חרב ובין שאינו חרב, השכינה לא זזה ממקומה, שנאמר ה' בהיכל קדשו, אף על פי שכסאו בשמים שכינתו בבית המקדש, שנאמר והיו עיני ולבי שם כל הימים (מ"א ט ג), וכן הוא אומר ויענני מהר קדשו סלה (תהלים ג ה), (יג) אף על פי שהוא הר בקדושתו הוא עומד. (יד) אמר ר' אלעזר [בן פדת] ראה היאך כורש אומר ויעל לירושלים אשר ביהודה ויבן את בית ה' אלהי ישראל הוא האלהים אשר

הערות ותקונים

אמר מה עשו שבנה ויותם, נעלו לגבוה וכתבום ותחבום בחך וסוסיעום בעד החלון ונתנום לסנחריב, מה כתבו בם, לעו וכל בני ישראל מבקשים להמליך לך, יפעיה וחזקיה אין מבקשים להמליך לך, והוא שנפח דוד ברוח הקודש ואמר כי הנה הרשעים ידרכון קשת זה שבנה ויותם, כוננו חצם על יתר, על מתחי נירא, לירות במו אופל לישרי לב, לשני ישרי לב, ואיזה זה יפעיה וחזקיה ע"כ. ומה שהניח שבנה ויותם העיר הרש"ם בחידושיו במדרש ו"ר שם לא ידעתי מאין למדו שיותם היה ע"כ בקבר עם שבנה, ואם מפני שזכרו הכתוב יהד עם שבנה (מ"ב י"ח יפעיה ל"ו) מה נעשה לדעת הר"י בתוס' שבת דף י"ב דזהו שבנה אחר, ושוב דגם מנקיים מזכר שם יהד עמם אחר קראתו הנביא בשם עבדי בכל הפרשה (יפעיה כ"ג), ובגמרא סנהדרין [דף כ"ו ע"א] לא מזכר יותם, ואולי קבלה היתה בידם, ויש לי סמך טוב במה שמחל חזקיהו לשלחו של יפעי' עם מנקיים ושבנה (מלכים ג' י"ט יפעי' ל"ז). והרז"ו כתב וז"ל ל"ע מין לו על יותם, ויתכן שהוכיח ממ"ש מ"ב י"ט ב' וישלח את מנקיים אחר על הבית ושבנה הסופר וכאן לא מזכר יותם וסוברים שמ"ש שבנה הסופר היו שבנה הנ"ל שהיה על הבית ולא שלחו חזקיהו לא לעבדי אשור ולא ח"כ אל יפעיהו כי מרד בהזקיהו ונהפך להיות עם עבדי מלך אשור וכן יותם תחלה היה עם חזקיהו ואחר שמלחו אל עבדי מלך אשור נהפך להיות עם שבנה, וע"כ לא מזכר כשלחה אל יפעיהו רק את מנקיים ושבנה הסופר שהיו בממונה עם חזקיהו: (ח) ופינרו אותם. מלשון המקרא אחר פנרו (ש"א ג' כ"ח), תרגם הרס פגר: (ט) ומה אבן שתיה שממנה הוסדת העולם. עיין סנהדרין כ"ו ע"ב דתנן אבן היתה שם מימות נביאים הראשונים ושתיה היתה נקראת: (י) שהם קדומים על התהום. בראשית רבה פרשה ה' ובילקוט ההלים רמז תרנ"ג אחר שבנית מאמר מנ"ר והוא בפע"ח, הביא נ"כ מה שהיתין שהם רוחין את התהום עמדו רשעים ופינרום, צדיק העולם מה פעולת פועלת לפועלי מלות, והוא מן מדרש שנפניע. וגם בזאיה כ"י סיים "לפועלי מלות" ובזאיה כ"י "לעושי מלות": (יא) כל זמן שבית המקדש קיים. כ"ה גם בכ"י ו' לגל נכ"י ב' ג' ד' ז' ח' נמצא פה טעות אחרת: בזמן שישראל עושין רצונו של מקום ה' בהיכל קדשו, ובזמן שאין ישראל עושין רצונו ה' בשמים כסאו. ובתנחומא שמות אות י', עובא בשם ר' שמואל בר נחמן על שלח חרב בית המקדש היתה השכינה נתונה בהיכל, שנא' וה' בהיכל קדשו ומשחרב ביהמ"ק ה' בשמים כסאו, סילק שכינתו לשמים, וע"ש מה שהעירותי בהערה מ"ש, ומובא בילקוט מלכים רמז קנ"ה בשם התנחומא, וכ"ה במדרש שמ"ר פ"ג אות ב' כמו שהוא בתנחומא: (יב) א"ר אלעזר בן פדת. תנחומא שם ובא"ש הנדפס ובשמ"ר נשמטו המלות בן פדת: (יג) שנא' שהוא הר בקדושתו הוא עומד. בתנחומא שם ובא"ש הנדפס ובשמ"ר נשמטו המלות הר בקדושתו, ושם בהערה מ"ח הבאתי בכ"י רומי הגי' שאפילו הרב הרי הוא בקדושה, שאפילו הר הרי הוא בקדושתו, וכן הוא בשמ"ר שם: (יד) א"ר אלעזר בן פדת ראה היאך טורס אומר. כן הוא גם בכ"י ב' ג' ו' ח', ובכ"י ד' ובכ"י ז' נשמט שמאמר מר' אלעזר עד א"ר אחא לעולם אין השכינה זזה, וזה משנת המעתיק שהשמיט מן א"ר הילפון עד א"ר השמי, וכראיה כי בכ"י ג' השוה המיל עם כ"י ד' ז' נמצא נעתק, רק שם הייתו בכ"י ד' ז' ובדפוס ראשון דפוס קושטא' השמיט המדפיס מאמר שלם בחמש ואח"כ נדפס כן בכל הדפוסים עפ"י כ"י קושטאנטינא ויש לתקן וכנ"ל: א"ר אלעזר ראה [היאך טורס אומר ויעל לירושלים אשר ביהודה ויבן את בית ה' אלהי ישראל הוא האלהים אשר בירושלים אעפ"י שהוא הרב עכשיו הוא האלהים

בירושלים (עזרא ו ג), אף על פי שהוא חרב עכשיו הוא האלהים לא זז משם. אמר ר' סימון ראה מה כתיב כי עתה תצאי מקריה ושכנת בשדה (מיכה ד י), (טו) [ושכינתי כתיב ושכנת קרי], (טז) אף על פי שחרב ונעשה שדה שכינתי בשדה, ואין שדה אלא בית המקדש, שנאמר ראה ריח בני כריח שדה (בראשית כז כז). (יז) אבר ר' אחא לעולם אין השבינה זזה מכותל מערבי, שנאמר הנה זה עומד אחר כתלנו (שה"ש ב ט). (יח) אמר ר' יצאי מלך בשר ודם כשהן נכנסין (יט) לטרקלין, אינו רואה מה (כ) בקישון, אבל הקב"ה אינו כן, אלא ה' בהיכל קדשו ה' בשמים כסאו, הודו על ארץ ושמים, צופה ומביט בכל באי העולם, ואין העין שולטת בו:

[ד] **ה' צדיק יבחן.** (כא) למי הוא בוחן לצדיקים, שיכולין לעמוד בנסיונותיו, משל לאיכר שיש לו פרות הרבה, למי הוא בוחן לשום העול לחרוש, לעגלת טוב צואר ובעלת כח, מלמדה לחרוש. ולמה אין בוחן לרשעים, אמר ר' יוסי לפי שאינן יכולין לעמוד בו. (כב) אמר ר' יוסי ברי' חנינא (כג) הפשתני הזה בזמן שהפשתן קשה, אין מקיש עליו ביותר, לפי שהוא (כד) פוקע, אבל כשהפשתן יפה, הוא מקיש עליו ביותר, לפי שהוא משבח והולך, כך אין הקב"ה מנסה את הרשעים, (כה) לפי שהן מחרפין ומגדפין כלפי שמיא, שנאמר והרשעים כים נגרש (ישעיה נז כ), ולמי הוא מנסה, לצדיקים, כי ה' צדיק יבחן, אבל רשע ואוהב חמס שנאה נפשו, (כו) רשע זה ישמעאל, ואוהב חמס זה עשו, שנאמר ואת עשו שנאתי (מלאכי א ג):

הערות ותקונים

לא זז משם, מ"ר סימון ראה] מה כתיב כי עתה תצאי מקריה ושכנת בשדה כו'. ומשמיט המעתיק מן ראה ה' עד ראה השני. וגם בהנהות הרש"פ בגד סמדרש רשם המאמר כמו שהיה בילפיו, ובתנחומא שמות לות י', הסר המאמר מר' סימון, וכן העתיק בעל מסדר מגמ"ר כמו שהוא בתנחומא והסר גם שם. ויש לתקן שם כמו שהוא בילפיו, ועיין בתנחומא שם הערה כ': (טו) ושכינתי כתיב ושכנת קרי. מ"ע לסיפך ושכנת כתיב קרי ושכינתי, ר"ל אל תקרי ושכנת אלא ושכינתי, ובקרא לא נמצא כזה קרי וכתיב. וכן תרגם סעד לדברי בירושלמי סוכה פ"ד ה"ג (ג"ל רים ע"ג) דרש ר' זיכיי כי עתה תצאי מקריה ושכנת בשדה (מיכה ד' י') ושכינתי בשדה, ובתנחומא הנדפס נח סוף לות ג' כי עתה תצאי מקריה ושכנת בשדה ושכנתי כתיב בשדה שהש"פ שהסר גולס בשדה שכינתי לא זזה ממך, יש לתקן ושכינתי בשדה קרי, שהש"פ שהתה גולס בשדה שכינתי לא זזה ממך, ועיין גם בתנחומא ויצלח סוף לות ע': (טז) לעפ"י שחרב. זה הסר בנדפס: (יז) מ"ר אחא. מובא בתנחומא שם ובשמ"ר שם, ועיין מדרש חזית פ"ג לות ד', פ' דומה דודי לצבי, שהם זה עומד אחר כתלנו אחר כותל מערבי של בית המקדש למה שהשבע לו הקב"ה שהיו חרב לעולם: (יח) מ"ר יצאי. כן מובא גם בילקוט תהלים רמז תרנ"ג אבל בתנחומא שמות שם מובא בשמו אבל בסגנון אחר: למה הדבר דומה למלך שהיה לו פרדס טו', וגם בשמ"ר שם הוא כמו בתנחומא עם קצת שנוים בלשון המשל: (יט) לטרקלין. מורגל בדברי חז"ל, ופי' בל"י ורומי Triclinium τρικλίνιον חדר גדול: (כ) בקישון. גם היא מלה יונית κοιτών פי' חדר וכפרש חדר אשר שוכבים בתוכו (שלחנעמאך): (כא) למי הוא בוחן לצדיקים טו', משל לאיכר טו'. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרש"פ בגד המדרש עפ"י שהיה לפניו, אבל בכ"י ב' ג' ד' ז' ובנדפס כמאמר קטיע וכך היתה שם: ולמי הוא בוחן, את הצדיקים, שנאמר ה' צדיק יבחן, ולמה היו בוחן את הרשעים מפני שאינן יכולים לעמוד, מ"ר יוסי בר חנינא הפשתני הזה טו', ובכ"י ח' חסר והמאמר קטיע, ומשל לאחר שהומה קנה אל המשל שלפניו נמצא גם בכ"ר פל"ב לות ג', מ"ר שלעזר משל לבעל הבית שהיו לו ב' פרות, אחת כחה יפה ואחת כחה רע על מי הוא נותן את העול, לא על זאת שכחה יפה, כך הקב"ה מנסה טו': (כב) מ"ר יוסי בר חנינא הפשתני הזה. נמצא בכ"ר פל"ב לות ג' ופל"ד לות ג', מ"ר יוסי בר חנינא הפשתני הזה בשעה שהיא יודע שהפשתן שלו יפה כל שהוא כותשה היא משתבחת, וכל זמן שהוא מקיש עליה היא משתבחת, ובשעה שהוא יודע שהפשתן שלו רעה אינו מפסיק לקיש עליה. ולדעתי הממלות "כל שהוא כותשה היא משתבחת" הם מיותרות ומ"ל כל זמן שהוא מקיש עליה היא משתבחת, כמו שהוא גם בכ"ר פל"ה לות ג', ובתנחומא הנדפס וירא לות כ', (ובשעות שם מ"ר יוסה מ"ל אמר ר' יוסי בר חנינא), ובחזית ס"פ ג', ועיין בתנחומא שלח שמות י', ובשערים ס"ג: (כג) הפשתני. לומן עושה ומתקן הפשתן: (כד) פוקע. כמו בוקע בחלוף לותיות בומ"ף, וכמו הבקר הפקר: (כה) לפי שהן מחרפין ומגדפין כלפי שמיא. בחיזה כ"י ובנדפס הני' שהיו יכולין לעמוד: (כו) רשע זה ישמעאל ואוהב חמס זה שעו שנאמר ואת עשו שנאתי. כ"ה גם בכ"י ו', ולימא

[ה] ימטר על רשעים פחים אש וגפרית. (כז) גומרין דאשא, כמה דאת אמר פחם לגחלים ועצים לאש (משלי כו כא), (כח) [אמר הקב"ה כל מי שהוא מעלה עצמו, סופו לידון באש. אנשי דור המבול, שנאמר [בעת יזרבו נצמתו] בחומו נדעכו מקומם (איוב ו יז). אנשי המגדל, שנאמר ויתרם אכלה אש (איוב לא כב). אנשי סדום, שנאמר וה' המטיר על סדום [ועל עמורה גפרית ואש] (בראשית יט כד). פרעה, שנאמר ויהי ברד ואש (שמות ט כד). סנחריב, שנאמר ותחת כבודו יקד יקוד וגו' (ישעיה י יו), ששרף אותו מבפנים והניח בגדיו מבחוץ, על שהיה מבני שם, שנאמר בני שם וגו' (בראשית י כב). סיסרא, שנאמר מן שמים נלחמו הכוכבים ממסילותם וגו' (שופטים ה כ). נבוכדנאצר, שנאמר קטל המון שביא די נורא (דניאל ג כב). אדום, שנאמר ויהיבת ליקידת אשא (דניאל ז יא). נוג ומגוג, שנאמר ושלחתי אש במגוג (יחזקאל לט ו). שאר האומות, שנאמר כי באש ה' נשפט (ישעיה סו יו). חירם, שנאמר ואוציא אש מתוכך (יחזקאל כח יח)]: (כט) דבר אחר פחים, מצודים, כמה דאת אמר כמהר צפור אל פח (משלי ז כג): אש וגפרית. (ל) שבעה מדורי גיהנם כתובים בפסוק, פחים ב', אש וגפרית ב', ורוח א', זלעפות ב', הרי כאן ז' מדורי גיהנם: ורוח זלעפות. (לא) אמר ר' יודן בשעה שאדם מריח נפרית (לב) נפשו סולדת עליו, לפי שיודעת שבה עתידה לידון, שנאמר (ברוח) [כרוח] קדים אפיצם (ירמיה יח יו): מנת כוסם. (לג) ארבעה כוסות של פורעניות הקב"ה משקה לאומות העולם, שנאמר כי כוס ביד ה' (תהלים עה ט), (לד) כוס (זה) [זהב] בבל (ירמיה נא ז), (שנאמר) קח את כוס [היין] החימה (שם כה טו), ורוח זלעפות מנת כוסם (תהלים יא ו). (לה) וארבעה כוסות של ישועה משקה לישראל, ה' מנת חלקי וכוסי (שם טו ה), כוסי רויה (שם כג ה), (לו) [והדין] כוס ישועות (שם קיו יג), ישועה לא נאמר, אלא ישועות, לשון רבים:

הערות ותקונים

בכ"י ב' ג' ל' ז' מ' ובנדפס, והרא"פ בלא סמדרש הוסיף זה עפ"י כ"י שהיה לפניו: (כז) גומרין לשבת כמד"א פחם לגחלים. וכן מפרש רש"י ורלב"ק, ובנדפס חסרים המלות "גומרין לשבת": (כח) אמר הקב"ה פ: ו"א אף אם מתוכך. הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ל' ז'. וכן הוסיף המלפיס מדפוס ווינישיא והרא"פ בהגהות שם רשם בלשון "יש כתובים" ר"ל לא נמצא בכ"י אשר היה לפניו, ובדפוס רמזון לפום קושטא, לא נמצא הסוסבא, וכן לא נמצא בכ"י נ' (בפום תמיד עם לפום קושטא) ולא בכ"י ו' ח', ובאמת מיותרת היא, וגוסף מהיזה סיפר מן ו"ר סוף פ"ז, ותחומא שלנו לו אית נ', ומובא בילקוט שמואל רמז קס"ח בשם פתנחומא, והיא הוספה בלשון המאמר, כי בתחלה מפרש פחים גחלים, ואח"כ גוסף ל"א פחים מלודים, והובא פעמים בלשון המאמר, ואף כי למותר הוא, בכל זאת הוספתיו, יען כי בכר נקבע לה מקום בנדפס: (כט) ל"א פחים מלודים כמד"א כמהר לפור אל פח. וכן נמצא הפירושים בתנא בב"ר פ"א אות נ' גפרית וגו', הם"ל יתפר על דשעים פחים אש וגפרית, פחים גומרין ומלדין, והם כ' הורלות יחל, כמו שכתב רש"י שם בפי' לב"ר (המיוחס לו) גומרין ומלדין, ים לפרש פחים שהוא גחלים, כמד"א גחים פחים (משלי כ"ב כ'), ויש לפרש שהוא לשון מלודות, כמה דתימא התפוץ לפור על פח הארץ (עמוס ג' ה') ע"כ. ויותר נכון להביא הכתוב פחם לגחלים, והילקוט תפיס ברמז תרנ"ה הביא המאמר מב"ר (ובטעות גרשם פב"א וע"ע פ"ח) וז"ל פחים גומרין ומלדין, כמד"א פחם לגחלים, ומלדין כמד"א כמהר לפור אל פח, וזה הוא הוספה מבעל הילקוט לפרש לברי המדרש: (ל) ז' מדורי גיהנם כתובים בפסוק על הרי כאן ז' מדורי גיהנם. זה חסר בכ"י ב' ג' ל' ז' מ' ובנדפס, והרא"פ הוסיף זה בהגהות שם: (לא) ר"י יודן. בתנא בב"ר פ"ח אות נ' וכן בפסיקתא דר"כ פסקא נחודם הנליסי (ק"נ ע"ח), ומלדין כמד"א כמהר לפור אל פח, יומגן, ע"ע ר"י יודן: (לב) נפשו סולדת עליו. מובא בערוך ערך סלד בשם הפסיקתא, ולדעתי הוא מלשון סמקרא ותסלד בחילם (איוב ו' י') ע"ש בפירש"י והילקוט תהלים רמז תרנ"ה הגי' נפשו קלה, והילקוט תורה רמז פ"ח הוא כמו בפסיקתא סולדת, ובנדפס הגי' נפשו מסוגלת עליו, ע"ע סולדת: (לג) ארבעה כוסות של פורעניות. ירושלמי פסחים פ"י ה"ח (דף ל"ז ע"ג) ובנדפס ובכ"י ב' ג' ל' ז' ח' חסר על לשון רבים, וכאשר לפניו כ"ה גם בכ"י ו', וגם הרא"פ הוסיף זה בלשון המדרש. ובנדפס גם בדפוס רמזון מקומט ארבע כוסות של פורעניות שם ל"ה ומרבע כוסות של ישועה ליתרא: (לד) כוס זה בבל שנא' קח את כוס החימה. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ בלא המדרש, ותקנתי שע"ע כוס זה בבל, והוא רמיז אחת מן ארבע כוסות, ומלת שנאמר יש למחוק, והוא לשון הילקוט ירושלמי שם: (לה) וד' כוסות של ישועה. הילקוט ירושלמי שנ' נחמות: (לו) והדין כוס ישועות ישועה לא נאמר אלא ישועות לשון רבים, הוא

[ו] כי צדיק ה' צדקות אהב. (לז) ר' יהודה ב"ר סימון אמר כל אומן שונא בני אומנתו, אבל הקב"ה אינו כן, (לח) אלא צדיק אוהב צדקות. מהו ישר יחזו פניו, [שבע כתות הן שהן עתידין לעמוד לפני הקב"ה לעתיד לבא, ואיזו הכת המעולה שבהן שהיא מקבלת פני שכינה, זו כת ישרים, ש.אמר ישר יחזו פניו], (לט) פניו לא נאמר, אלא פנימו, פני שכינה (מ) ופמליא שלו, ואומר וישבו ישרים את פניך (תהלים קמ יד): דבר אחר [יחזו פנימו], היה לו לומר ישרים יחזו פנימו, או ישר יחזה פניו, מה יחזו פנימו, אלא הם יראו פני ישרו של עולם, וישרו של עולם יחזה פניהם של ישרים, ישר זה הקב"ה, שנאמר צדיק וישר הוא (דברים לב ד): (מא) דבר אחר ישר יחזו פנימו. יעשו פני הישר כמחזאות הללו המאירות לעולם, (מב) אלו שבע כתות של צדיקים שעתידין להיות מאירות לעולם, ופניהם [דומות כחמה כלבנה כרקיע ככוכבים כברקים כשושנים כלפידים]. כחמה, שנאמר ואוהביו כצאת השמש (שופטים ה לא). כלבנה, שנאמר כירח יכון עולם (תהלים פט לח). כרקיע, שנאמר והמשכילים יזהירו כזהר הרקיע (דניאל יב ג). ככוכבים, שנאמר ומצדיקי הרבים ככוכבים (שם שם שם). כברקים, שנאמר כברקים (ירוצון) [ירוצצו] (נחום ב ה). כשושנים, שנאמר למנצח על שושנים (תהלים מה א, סט א). כלפידים, שנאמר (ומראיהם) [מראיהן] כלפידים (נחום ב ה). (מג) כת ראשונה יושבת לפני המלך, ורואה פני המלך, שנאמר ישבו ישרים את פניך (תהלים קמ יד), ואומר ישר יחזו פנימו (שם יז ו), כת שניה יושבת בבית המלך, שנאמר אשרי יושבי ביתך (תהלים פד ה), כת שלישית עולה בהר לקראת המלך, שנאמר מי יעלה בהר ה' (תהלים כד ג), כת רביעית בחצר המלך, שנאמר אשרי תבחר ותקרב ישכון חצריך (תהלים שם ה), כת חמישית באהל המלך, שנאמר ה' מי יגור באהלך (תהלים טו א), כת ששית בהר קדשו של המלך, שנאמר מי ישכון בהר קדשך (שם שם), כת שביעית במקום המלך, שנאמר ומי יקום במקום קדשו (שם כד ג): וכל כת וכת יש לו מדור בפני עצמו בגן עדן, וכנגדן שבע בתי דירות לרשעים בגיהנם, (מד) ואלו הן: שאול, ואבדון, וצלמות, ארץ תחתית, (מה) וארץ נשיה, וגיהנם, ודומה. (מו) ר' לוי אמר דומה

הערות ותקונים

כסיוס מהמסדר, וביומלמי שם והדין כוס ישועות תרין, ר"ל שניס במשמע: (לז) ר' יהודה בר סימון לאמר כל אומן שונא בני אומנתו. וכן מובא לעיל מזמור ז' אות ט' ובמיוחס כ"י ובנדפס כל אומן שני בר אומנתיה, וכב"ר פל"ב אות ג' כי צדיק ה' צדקות אהב ר' תנחומא בשם ר' יהודה בר סימון ר' מנחמא בשם ר' אלעזר בר יוסי אמרו אין לך אדם אוהב בר אומנתו אבל אחכם אוהב בן אומנתו כו', וכב"ר פי"ט אות ד' כל אומן ואומן שני בר אומנתיה: (לח) אלא צדיק אוהב צדקות. במיוחס כ"י ובנדפס כי צדיק ה' אוהב את הצדיקים: (לט) פניו לא נאמר. בכ"י ג' ל' ז' ח' ובנדפס, מוסחא אחרת וזה וכאשר הוא לפניו כן הוא גם בכ"י ו', וכן הניח הרמ"פ בגלד המדרש עפ"י כ"י שהיה לפניו: (מ) ופמליא שלו. פי' בני בית והמלה רומית: (מא) ל"ק יאך יחזו פנימו יעשו פני הישר כמחזאות הללו המאירות לעולם. גם זה ליתא בכ"י ג' ל' ז' ח' ובנדפס: (מב) אלו שבע כתות של צדיקים ט'. ספרי דברים פיסקא י' וס' עקב פיסקא מ"ו, פסיקתא דרב כהנא פסקא ולקחתם לכם (קע"ם ע"ב), וי"ר פ"ל אות ב', ובמקום לפניו דומות לנפילים, פני' שם למעורב הפסורה שהיה בבית המקדש, גם במקום לפניו הרמיז על כחמה שנאמר ותוסכיו כנגזת השמש, מובא שם שכתוב ברה כחמה (שה"ש ו' י'), ובמקום הרמיז על הלבנה שנאמר כירח יכון עולם, מובא שם שנאמר יפה כלבנה, והמאמר מובא ברמב"ן בספרו תורת האדם שער הגמול בשם מדרש תהלים: (מג) כת רשעים. בספרי דברים שם שבע כתות של צדיקים בגן עדן זו למעלה מזו כת רשעים כו', וע"ש קלח שניים, ומובא בילקוט תהלים רמז תרכ"ו בשם המדרש: (מד) ואלו הן שאול ואבדון. עיין בבלי עירובין י"ט ע"א תניב"ל ז' שמות יש בגיהנם ואלו הן שאול ואבדון ובאר שחת ובור שאון ומים היון וצלמות וארץ התחתית ויליף כלם מקראי: (מה) וארץ נשיה. במיוחס כ"י ובנדפס בגי' וארץ ניה. וכאשר הוא לפניו הוא מלשון הכחוב ולדקתך בארץ נשיה (תהלים פ"ח י"ג), אבל יותר נכון הבגי' וארץ ניה, מלשון בארץ ניה וצלמות (ירמיה ב' ו'): (מו) ר' לוי אמר דומה זה חצר מות כו' עד לכך נאמר יפר יחזו פניו. כן הוא גם בכ"י ו', ולא נמצא בכ"י ג' ל' ז' ח' ולא בנדפס. והרמ"פ בהגהת המדרש הוסיף ג"כ המאמר עפ"י כ"י שלפניו, וממנו העתיק הרב החוקר הגדול מהר"ח יעלינעק בבית המדרש מ"ה דף מ"ד. ויש לתקן בבית המדרש שם בדף מ"ם שאדם דומה ל"ל שאדם רואה, ושוד שם אנה יוליכון אותי ל"ל אנה מוליכין אותי.

(מז) זה חצר מות, ולמה נקרא שמו חצר מות, חצר של רוחות בני אדם מתים, ומקום הוא כמין בנין, וחצר מוקף גדר, ולפני חצר נחל, ולפני הנחל שדה, ובכל יום ויום מוציא דומה את הרוחות, ואוכלות את השדה, ושותות את הנחל, (מח) וכל אדם השותה מים בין השמשות נוטל את מתיו, (מט) ולמה נקרא שם שר של הרוחות דומה, שהוא שומר דוממות, שאוכלות ואינן מדברות, שותות ואין קולן נשמע, ומה בין רוח לנשמה, נשמה דומה כמין חגב בעל כנפים, ושלשלת קשורה ברגלו, ותלויה בחוט השדרה, וכשאדם ישן יוצאה נשמתו ומשוטטת בעולם, והן הן החלומות שאדם רואה, ולפיכך כשאדם ישן, קוראין לו כמה פעמים ואינו עונה, וכשנוגע בו מיד עונה, ובזמן שיניע קצו ליפטר מן העולם, בא מלאך המות לטול נשמתו של אדם, הנשמה דומה כמין קנה מלא דם, ויש לה קנים קטנים שהן מתפזרין בכל הגוף, ותופס המלאך בראש הקנה ומושכו, מגוף הצדיק מושכו בנחת, (נ) כאלו מושך חוט מן החלב, מגוף הרשע דומה כאלו מושך (נא) פיתורי בפי וושט, ויש אומרים כצפורי בפי וושט, ויש אומרים כמשך קוצים מעל גבי הצמר, וכפיתורי מעל גבי (נב) הכלך,

הערות ותקונים

עוד שם וי"א כפירוקי טורי ל"ע וי"א כליפורי בפי וטט: (מז) זה חצר מות. ל"ע זה חלרמות, מלש אחת והוא שם מקום, ועיין ב"ר פל"ז מות ח' ויקטן ילך אחת חצר מות, ר' הונא אמר מקום הוא שמו חלרמות כו' ומפיסי למיתה בכל יום, והוא שם מקום בדרום ארץ ערב: (מח) וכל אדם השותה מים בין השמשות נוטל את מתיו. סתגדה הזו הביא ר"ת בספר הישר סי' תר"כ (דף ע"ג ע"ד) על שלא לאכול בין מנחה למעריב וכתב ויש ללמוד ממדרש תגדה דאחר השותה מים בין השמשות נוטל את המתים, ועיין בא"ח ס' מ"ם ס' פ"ם שהביא דברי ר"ת וגם המדרש הזה אבל השותה מים בשבת בין השמשות טו', והוסיף מלת „בשבת" ודברי ר"ת לא ישמרו בזה בעיניו ואמר אפילו לפי דברי ר"ת מים גיתסרי אבל אכילה ושתית יין לשתרי, לכן נלעתו מותר לאכול בשבת בין מנחה למעריב, וגם בראב"ח ס' אלף קי"ם הביא דברי ר"ת וגם המדרש ועם סופפת מלת „בשבת" ודברי ר"ת מובאים גם בתוס' פסחים ק"ח ע"א ד"ה וכ"מ, ובהרא"ם פסחים פ"י ס' י"נ, ובמור או"ח סי' רל"א. והמרדכי בתוספות מערבי פסחים הביא ג"כ דברי ר"ת ודברי המדרש, והביא ג"כ כי רביעו מעולם הגיעו לאחר מנחה בשבת ומלח לו ר"ת למה היה שומם כן, והשיב לו כי מלת במדרש שלו דגרים כל השותה בע"ם במנחה, ומעמת מצוה לעיסין מן הדין שסבלו כל השבוע ושותים ולכך היה מקפיד לשתות במנחה בע"ם ע"כ. ורליתי בשבלי הלקט השלם עיין שבת סי' קכ"ז ומובא דבריו בתניא סי' כ' ו"ל מדרש תגדה השותה מים בין השמשות כילו נוטל את מתיו, מלאתי בהשובת הגאונים ז"ל, כך שמעתי מפי חכמים הראשונים כל בין השמשות מתנין רשות לנשמתן של מתים לשתות מים, וכל השותה מים בין השמשות בשעת שמותו מתות אין מניחין השמה של מת קרובו לשתות מים, לפיכך אמרו חכמים (בתגדה שבניח) כאלו נוטל את מתיו, ולא כל הקרובים הלא שבעה מתים שהיה מתאבל עליהם כגון: אביו ואמו אחיו ואחותו בנו ובתו ואשתו, ודוקא בתוך י"ב חדש, מה טעם מפני שאמרו חכמים כל י"ב חדש גוף קיים ונשמה טולם ויורדת, אבל לאחר י"ב חדש גוף כלה ונשמה טולה ואינה יורדת, ורביעו הם השיב לאר"ל משלם ז"ל כו' ע"ם, ועיין שבת קנ"ב סע"ב. מכל מ שהנחתי תרחה שדברי השו"ע היה להם למקור: (מט) ולמה נקרא שם שר של הרוחות דומה. לדעת הטופפי היא מל"י ורומי Dämon δαίμον פי' רוחות, ובגמרא בבלי ברכות י"ח ע"ב דומה קדיש ומכריז פירם"י מלאך שהוא ממונה על המתים, ועיין בערוך השלם ולדעתו היא מלשון ערבי ע"ם: (נ) כאלו מושך חוט מן החלב. בברכות ח' ע"א כשיקה למיטה כמשהו בניתה מחלבה, פירם"י כמושך חיטת מתוך שחלב: (נא) פיתורי בפי וושט, וים אומרים כליפורי בפי וושט, ל"ע פיתורי מלש אחת, ובהגהת הרש"פ שהעתיק המחבר שם ובדפס עפ"י הוספות שלו בבית המדרש שם הביא בשטות וי"א כפירוקי טורי ל"ע וי"א כליפורי בפי וושט, וק תרחה טו"ר פ"ד לות ח' ר' ברכי' ור' קרליפא בשם ר' יוחנן אמרין כפיתורין סיולאת מן הושט, ור' חנינא אמר כליפורין היולא מן הושט, וכן בקה"ר פ"ו בפ' כל עמל האדם לפיכו, ר' יוחנן אמר כקפיתורין [ל"ע כפיתורין] מתוך הושט, ר' חנינא אמר כליפורין מתוך הושט. וכן מיתא בתנחומא שלנו מקץ לות ע"ז, ובדפים מכבר מקץ סי' י', וכן בגמרא ברכות ח' ע"א אסברא דמיא כפיתורי בפי וושט, ובמ"ק דף כ"ם ע"א כתוב מפירש בשם ר' יוחנן ופירם"י יש לוקיאוש ים בו מקומות שמיו מקבל ברזל ומהבריח לומי הספינה ע"י חבלים ועקלים שתוחבין בנקביו ותוקעין לותו בדוחק לפי שהן נסין במדת הנקב. פיתורי חבלים למתרגמין ופתורי ניסים (מ"ח ו' כ"ב) לשונן: בפי וושט, הוא הנקב שהוא ענול בפי וושט ל"ע, וטערוך ערך פי טורי הביא מלשון מדרש מנחות ועורש פי טורי, וכתב פי' בלשון שרוחה להוציא חבל שיש בו קשר בתור אל תוכן וים בו טורח גדול וע"ש במוספי, ולדעתי דברי הערוך הוא לפרש בלפורין בתוך הושט שהביא ובן תרחה בראש"י מ"ק כ"ם ע"א בליפורי בפי וושט בחבל שיש בו קשר וי"ל בקצתי מן התורן: (נב) הכלך. מלשון

הסירסין

(נג) ויש אומרים כי חיוורא דגבבא דלאחורי נשרי, ומיד מת, והרוח יוצאה ויושבת על חוטמו עד שמסריח, וכיון שמסריח צועקת ובוכה לפני הקב"ה ואומרת לפניו רבונו של עולם אנה מוליכין אותי, ומיד נוטלו דומה ומוליכו לחצר טוח אצל הרוחות, אם הוא צדיק, אומרים לפניו פנו מקום לפלוני צדיק, והולך ממדור למדור, עד שרואה פני שכינה, לכך נאמר ישר יחזו פניו, הרי שבע מדורות לצדיקים, ושבע מדורות לרשעים, רשעים לפי מעשיהם, ולצדיקים לפי מעשיהם:

[ז] [ישר יחזו פניו]. (נד) אמרו חכמים יקום איש צרורות (נה) היה (בן אשתו) [בן אחותו] של יוסי בן יועזר (נו) איש צרידה, הוה רכיב על סוסיא (נז) כד הוה אשתמד, נפיק גזירתיה על יוסי בן יועזר לאיצטלבא, (נח) ואזיל קמיה שירתא ונפק לאיצטלבא, (נט) אמר ליה חמי סוסיא דארכבי מרי, וחמי סוסיא דארכיב לך מרך, אמר ליה אם כן למכעיסיו, קל והומר לעושי רצונו, אמר ליה

הערות ותקונים

סמירקין וכלך, וכן לה בחוסן ולה בכלך עיין שרוך: (נג) וי"ל כי חיוורא דגבבא דלאחורי נשרי. צ"ל כחיזרא דגבבא דעמקא דלאחורי נשרי, כמו שהוא בגמרא ברכות ח' ע"ל אסברא דמיא כחיזרא דגבבא דעמקא דלאחורי נשרא, פירש"י כעפי הסירים הנסבכים בגיזת הצמר כשהצמר מותק בהזקה ומצוי לאחוז שפי הספר שלה ימתק הצמר עמה עכ"ל, והערוך ערך גב ו' הביא ממאמר מברכות ופי' חיזרא קון, כלומר כמו צמר שנסתבך בקון וכה לשלפו מגביו קון שמיו יכול לשלפו אלא בסבירת צמחי הקון כך מיתת אסברא עכ"ל. וצערך שם ס' הביא ממאמר מברכות וכתב נצערך גב כתבו פי' ר"ח (משם שהסירום שהביא הוא מפי' ר"ח) ומין שם לאחורי נשרא, ונפי' רבינו גרשום ונספריו כתוב, ויש לפרש נשרא שהצמר שבין הקונים, כמו לו תחתיה מפני הכסר (הוא בגמרא סוכה י' שהביא בערך נשר ח') ומשתנך שצמר בקון ונעשב וכשמשלף הצמר מאחרי הקון והעשב תיכו משתלף בלא שבירה ע"כ: (נד) אמרו חכמים. כוונת הדורש לדברי הכ"ר פס"ה לות כ"ג, כי שם נמצא שאמר הזה, וסיוחסין שהלם לף י"ד ע"ב הביא שאמר הזה ו"ל: וגרלה לי כי במדרש תהלים וכן בב"ר בפ' וירא את ריח בגדיו ראיתי כי נהרג יוסי בן יועזר בשביל שיונים שאמר לו יוקים אנשים צרורות בן אחותו כו'. ובעל סדר הדורות בלות ו' ערך יוסי בן יועזר הביא דברי היוחסין ו"ל: במדרש תהלים ובב"ר ראיתי כי נהרג יוסי בן יועזר בשביל יונים והביא לה דברי המדרש ב"ר פ"ם: (נה) היה בן אחותו של יוסי בן יועזר. כ"ם גם בב"י ו', וכן הביא הרא"ש בתשובות שלו בלד המדרש, אבל בב"י ב' ג' ד' ז' ח', ובגדפס ובב"ר אני אות בן אחותו של יוסי בן יועזר, וכן תקנתי בספיס, (ובגדפס גם בדפוס רחמון בשעות של יועזר ל"ל של יוסי בן יועזר): (נו) איש צרידה. וכן בלשון פ"ה מ"ל, עיין תשלומי המרן שהיה כפר בארץ ישראל בגפונית מערבית בתיאים בדרך תספרת שמוך לברותה, ושם נמצא קבר יוסי בן יועזר איש צרידה, ואולי יש לתקן במקום יקום איש צרורות שב"ל איש צרודות, ושם כמו איש צרידה: (נז) כד הוה אשתמד, נפיק גזירתיה על יוסי בן יועזר לאיצטלבא. כ"ם גם בב"י ו', וכן סופיף מהרא"ם בלד המדרש עם"י כ"י שהיה לפניו, אבל בב"י ב' ג' ד' ז' ח' ובגדפס הסר כל זה. ובב"ר שם הסר ג"כ והגי' שם והוה רכיב סוסיא בשבתא. מלת "בשבתא" הוא בוספס, עיין במ"כ שכתב היה רוכב על סוס בשבת, הכי גרים רש"י ובילקוט (הוא בילקוט ת'לדות רמז קפ"ו בשם ב"ר). ומין ספק שהיה הגי' היתה והוה רכיב על סוסיא בשבתא: (נח) ואזיל קמיה שירתא ונפק לאיצטלבא. בבל כ"י גירסאות שונות בזה. בב"י ב' אזיל קמיה ומטלא ונפיק. בב"י ז' אזיל קמיה ומיטפלה ונפיק. בב"י ג' ד' אזיל קמיה ונפיק למיטלא, ובכולם הגי' משובשת, ובב"ר אזיל קומי שריתא לאיצטלא, ומין ספק ש"ל ונפק לאיצטלבא (בסיפר בחותיות הלמ"ד לפני הבי"ת). וגם בב"י ג' ד' במקום למיטלא ל"ל לאיצטלבא ופי' לתלות, כי תרגום ואתו תלה ויתיס גליב, והורחא שריתא כתב רש"י בפי' המיוחס לו בב"ר שם שריתא פי' קורא, ונפיל סקורס מתרגמינן מתי בשרותא, וסיו מוליכין קורא לפניו לתלות עליו את יוסי בן יועזר, אבל זה דחק, ורליתי בדפוס קלנסמנטינא (ואחר כך נדפס כן בכל הדפוסים) תיקן המדפיס והגיה אזיל לקמיה מלכא ונפיק למטלא, מין ספק שבמקום "שריתא" [ולפניו בשו"ם שירתא] הביא הוא מלת "מלכא" מלשון שר, וזה נאות גם לכוונת המאמר היינו שיקום היה רוכב על סוסיא והלך לפני המלך אם נקבל נעדיו או לכוונה אחרת, ונפיק פי' ויצא מביא המלך לתלות את יוסי בן יועזר בגזירת המלך, ובמקום למטלא ל"ל למ[ל]ט[כ]ה. ובדפוסים מהרונים תיקנו והגיהו למקטלייה, ובב"י ח' מיתת נ"כ אזל קמיה מלכא ונפק למצלבא [ל"ל למצלבא]: (נט) ח"ל המי סוסיא דארכבי מרי, וחמי סוסיא דארכיב לך מרך. הכוונה יקום אמר ליוסי בן יועזר רשם הסום שהרכיב אותי מלוני המלך, כי הוא משתמד בגזירת המלך, ורשם הסום שהרכיב אותך מלוך, ר"ל הקב"ה שתהא עובד אותו ונגרס לך ע"י זה שתהא יוצא לתלות, ובדרך לעג אמר לו כן, ובעל סדר הדורות בערך יוסי בן יועזר הביא דברי המדרש מב"ר עם הוספת דברים לבאר דבריו והביא ו"ל:

יקום

ועושה אדם רצונו יותר ממך, אמר ליה אם לעושי רצונו כך, קל וחומר למכעיסיו, (*נט) נכנס בו הדבר (ס) כארס של עכנא, הלך וקיים בעצמו ארבע מיתות בית דין, סקילה שריפה הרג וחנק, מה עשה, הביא קורה ונעצה בארץ, וקשר בה (סא) נימא, וערך עצים, והקיף עליהם גדר של אבנים, ועשה מדורה לפניה, ונעץ את החרב באמצע, והציץ את האש תחת העצים מתחת האבנים, ונתלה בקורה ונחנק ונפסקה הנימא ונפל לאש וקודמתו החרב, ונתפך עליו גדר של אבנים, ויצאה נשמתו וקבורתו בתשובה, (סב) נתנמנם יוסי בן יועזר וראה מטתו פורחת באויר, ואמר ראו לשעה קלה קדמני זה לגן עדן:

מזמור יב

[א] **למנצח** על השמינית [מזמור לדוד] הושיעה ה' כי גמר חסיד כי פסו אמונים מבני אדם. (א) זהו שאמר הכתוב אבד חסיד מן הארץ (מיכה ז ב), (ב) אדרינוס שריק עצמות שאל באיזה זכות אומה זו עמדה, אמרו לו יש בהם חסידים, ויש בהם צדיקים שעמלים בתורה ועוסקין במצות, מיד גזר (ג) והטיל מזה גמסאות על הארץ, (ד) כיון שנתנו עליהם העול הזה, הדלו מלעסוק בתורה, ועל זה אמר דוד הושיעה ה' כי גמר חסיד: מעשה בחסיד אחד שאבדה מטרונא אחת (ה) קופסא מליאה דינרין, מצאה אותו חסיד, כיון שהביאה אמרו לה אינו יודע מה היא לפיכך הביאה לך, אמרה להן (ו) קיטמא כולה דהבא מלבר, ואתם אומרים אינו יודע מה היא, אמרה ליה (ז) תהא אומתיה מסיראה לך, אמרו לה הוא מחזיר אבדתך ואת מקללת אותו, אמרה להן אילו עוד הוה באומתיה כוותיה, אגן לא הוינא בעלמא, וגזרה עליו שיהא נכנס ויוצא שלא ברשות, ונמצאו בני אדם (ח) עסוקין בהדי סימפוניא, ופינה אותם משם אותו חסיד, וכשמת קראו עליו דורו הושיעה ה' כי גמר חסיד כי פסו אמונים מבני אדם, אמר ר' פנחס מבני אדם פסו, אבל מן המלאכים לא פסו, ובמה הן בני אדם עסוקין, שוא ידברו איש אל רעהו: מעשה בעיר אחת שלא היתה בה מלח, והיה בה חבורה של חמרים, אומרים הולכים אנו למקום פלוני ומביאין מלח, ומוכרין עד שלא יבואו אחרים, והיה להם

הערות ותקונים

יקום שים גרורות היה בן מתוהו של ר"י בן יועזר והוא רכיב סוסיא בשבתא, וסיו מוליכין לפניו קורא שיהא נחלא עליו ר"י בן יועזר, מ"ל יקום נר' יוסי רמא הסום שהרכיבני עליו לחדוי, כלומר הלכתי בתלות לבי ועלתה לי, ואתה עמלת בתורה כל ימיך ומעות שעתיד רמא סוסך שהרכיבך עליו, ר"ל יקום שיהיה נחלא עליו כו': (*נט) נכנס בו הדבר. ר"ל שמתר לו אם לעושי רצונו כך, ק"ו למכעיסיו, שבודאי תגוה רעה גם עליך יקום, ונכנסו הדברים ביקום כתרם של נחש שנוער בו ונכנס תרסם: (ס) כארס של עכנא. פי' נחש ותפעה, עיין ערוך, ויותר נכון לנרוס כתרם של תכנתי, עיין ערוך תכנא ונפסיקתא שקלים ונסערם ס"ח: (סא) נימא. פי' חבל: (סב) נתנמנם. פי' כי שכיב להפטר מן השולם. עיין ערוך ערך נם ג':

(א) זס"ם אבד חסיד מן הארץ. מובא בילקום רמז תרכ"ו, והליון "מדרש" בהתחלת רמז תרכ"ו מוסב גם על זה: (ב) אדרינוס. הוא הקיסר Hadrianus, ובנדפס בטעות לתדריטוס: (ג) והטיל מזה גמסאות על הארץ. כמלה יש לה פנים לחברים בכל כתבי יד. בכ"י ג' מורגות, כ"י נ' מודגות, כ"י ד' וז' מורגות, בכ"י ח' מורגות, כ"י ו' (הסום תמיד עם כ"י שלנו) מוסגות, בנדפס גם בדפוס רמטון מרגזות, בילקום מודגרות, ולפניו מלת מזה הוא בטעות ובודאי היתה המלה מחוברת מוסגירות ונעתיד מזה גמסאות, וגם הרא"ם בגלל המדרש הבינה ס"ת מוהגמסאות, וסביבה עוד טפחת לחברת מורגות (כמו שהוא בכ"י ח'), ואולי ל"ל פרוזדגמאות. עיין ערוך בערכו: (ד) כיון שנתנו עליהם העול הזה. בלשון כ"י ובנדפס כיון שעמו כן חדלו מלימד בתורה, וגם הרא"ם הבינה בגלל המדרש הטפחת כמו לפניו: (ה) קופסא. capsa. גרומי פי' תרנז ותבה קטנה: (ו) קיטמא כולה דהבא. כ"ם בכל כ"י ובנדפס בילקום ומלה מסובכת ול"ל קיפסא וכ"ם לנכון בכ"י נ': (ז) תהא אומתיה מסיראה לך. אולי ל"ל מסירתה לכם, או ל"ל תהא אומתיה הסירה ליה. ובלשון כ"י ובנדפס תהא אומתך מסורה לך: (ח) עוסקים בהדי סימפוניא. כ"ם גם בכ"י ו', אבל בכ"י ב' ג' עוסקים בסמפוניא, בכ"י ד' בוסתניא, בכ"י ז' בוסתנייא, ובכ"י ח' סמיוניא

ראש לחבורה, אמרו לו נלך למקום פלוני, אמר להן יש לי לחרוש למחר, אלא המתינו עד שאחרוש, ואחר כך נלך, אמרו לו הן, מה עשה, אמר לאשתו סימן זה בידך, אם אומר לך הביאי לי את העול, את תני לי את האוכף, אם אומר לך תני לי את הקנקן, את תני לי את השק, מה עשה, נתן את השק על גבי החמור והלך לו, ואותן חביריו ישנו עד הבקר, עמדו בבקר וקראו לה, אמרו להן שכנים מי אתם מבקשים, פלוני כבר הלך לו מאמש, והלכו להם בבקר ומצאוהו חזור בדרך, אמרו לו למה עשית כך, אמר להם אי אתם יודעים למה, אלמלא הלכנו כלנו מיד היה נופל בזול, עכשיו אני הבאתי, עד שאתם באים שלי מכור, וכשתבואו אתם תמברו ביפה, לכך נאמר שוא ידברו, אם אין אתה עושה את העול אוכף ואת הקנקן שק, אי אתה יכול לעמוד: מעשה בר' יונתן (ט) שהיו עדשים מצפצפין, והיה לו קרוב בעיר אחת וירד אצלו, אמר ליה ר' יונתן עדשים אני מבקש, יש מהם בעיר, אמר לו מכמה, אמר לו מכך וכך, וכל זמן שתבא אני נוטל לך, לימים הלך ר' יונתן בעיר לבית קרובו שאל עליו, אמרה לו אשתו בשדה הוא, (י) המתין לו ולא בא, שאל לאחד מבני העיר יש כאן עדשים, אמר לו לאו, רצונך בחטים, אמר להם עדשים אני רוצה, אמרו לו אין כאן, נוטל מכך וכך, והרבה עליו את הדמים יותר ממה שאמר לו קרובו ונטל הימנו, בא קרובו מן השדה, אמר ליה ר' יונתן ולא אמרת לי שכך וכך העדשים, הרי הוסיפו עלי יותר ממה שאמרת לי, אמר ליה שמא עדשים אמרת להם, אמר ליה אלו אמרת להם חטים אני מבקש, היו אומרים לך רצונך בעדשים, ועכשיו שאמרת להם עדשים אני מבקש, אמרו לך רצונך בחטים, לכך נאמר שוא ידברו איש אל רעהו שפת חלקות: (יא) ר' חייא צפוראה אזיל למיזבן (יב) חטים מסורא, אמר ליה יונתן כד תהוי בעי חטין, הוי אומר שעורים אני מבקש, וכד תהוי בעי שעורין, הוי אומר חטין אני מבקש, (יג) ולא יסקון לך תרעא, הוי אומר שוא ידברו איש אל רעהו: שפת חלקות. שמחליקין בשפתותיהם: בלב ולב ידברו. אחד בפה ואחד בלב:

[ב] יכרת ה' כל שפתי חלקות לשון מדברת גדולות. (יד) בר קפרא בשם ר' נתן אמר (טו) קשה לשון הרע שכבר בא דוד וכרתו ברוח הקדש, שנאמר יכרת ה' כל שפתי חלקות, קשה לשון הרע משלש עבירות שנקראו גדולות, עבודה זרה וגלוי עריות ושפיכות דמים. בעבודה זרה כתיב אנא חטא העם הזה חטאה גדולה (שמות לב לא), בגילוי עריות כתיב ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת (בראשית לט ט), בשפיכות דמים כתיב נדול עוני מנשוא (שם ד יג), (טז) ובלשון הרע כתיב יכרת ה' כל שפתי חלקות לשון מדברת גדולות: אשר אמרו ללשוננו נגביר שפתינו אתנו

הערות ותקונים

סמיוטית, וילקוט שמעוני, ובנדפס נס בדפוס רחמון סמפניא, והמלה מסובבת וקשה לנמרה, והכס הנדול מהר"י פירסם העירני בנ"י συμφωνια סוף כמו קשר הן לעוב והן לרע והכח היא לרע: (ט) שהיו עדשים מצפצפין. וכ"ה גם בילקוט ובכ"י ו', אבל בכ"י המחבים ובנדפס נס בדפוס רחמון שהיו עדשים ביוקר: (י) המתין לו ולא בא. מבלן חסר חיזה דפים בכ"י רומי נ' (הוא קיבן 76) ומתחיל בשמעא מזמור י"ג מן דורש כל מלמה ויתוש לא תענון, עיין להלן במזמור י"ג בערך ז': (יא) ר' חייא צפוראה. פי' מעיר צפורי, וכן תמצא ג"כ בחזית פ"ת ר' חייא צפוראה, ובעל התוספות פתרן כתב למערבית לרומיית בכריה בערך ממשה שעות וחצי עד היום כפר בל"ע צפורי, ועיין סמניל שנת שבע עשרה תרל"ג תרל"ד נליון י"ז י"ח מה שהעירותי מתכונת העיר ניפורי: (יב) חטים מסורא. ובחזית כ"י חטין מסורתא, פוני סכוונה חטים מן סורא: (יג) ולא יסקון לך תרעא. תרגום יעלו יסקון, ופי' ולא יעלו לך השער למכור ביוקר, וילקוט שם ולא יסתקין שערא ל"נ ולא יסקון שערא: (יד) בר קפרא בשם ר' נתן. בחזית כ"י ובנדפס בש"ר יונתן: (טו) "קשה לשון הרע שכבר בא דוד וכרתו ברוח שקודם שנאמר יכרת ה' כל שפתי חלקות". כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י המחבים ובנדפס ליתא זה, ומתחיל קשה לשון הרע מג' עבירות, ועיין ירושלמי פאה פ"א ה"א (דף י"ו סע"ד), תרגמה דבריס שהן נפרעין מן האדם בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא ולשון הרע כנגד כולם כו', ועיין ערכין פ"ו ע"ב תני דבי ר' ישמעאל כל המספר לשון הרע מנדיל שופת כעד שנם עבירות ג"ע נלוי עריות ושפיכות דמים כו': (טז) ולשון הרע כתיב

מי אדון לנו. (יז) אמר ר' יוסי ב"ר חנינא אין אדם מספר לשון הרע על חבירו עד שהוא כופר בעיקר, שנאמר מי אדון לנו, (יח) ללשוננו כתיב, לומר לך אם הפך לשונך לומר לשון הרע על חבירך, לך ושננו בדברי תורה. (יט) [כביכול צווח על מספרי לשון הרע, מי יקום (לנו) [לי] עם טרעים (תהלים נד יז), מי יכול לעמוד להם בניהנם, וניהנם צווחת אף אני איני יכולה לעמוד בהן, (כ) אמר הקב"ה אני מלמעלה ואתה מלמטה, שנאמר חצי גבור שנונים (תהלים קכ ד), מי קשה המכה בחרב או המכת בחץ, המכה בחרב אינו יכול להמית אלא אם כן קרוב אצלו, והמכה בחץ זורק אותו, ומכה אותו בכל מקום, שנאמר חץ שחוט לשונם (ירמיה ט ז), ואומר שיניהם חנית וחצים (תהלים נו ה)]: (כא) אמר ר' שמעון בן יוחי (כב) למה נקרא לשון הרע לישן תליתאי, לפי שהורג שלשה, האומרו והמקבלו והנאמר עליו, (כג) רב ביבי בשם ר' יהושע אמר מצינו שהרג לשון הרע ארבעה בימי שאול, דואג שאמרו, (כד) ושאול שקבלו, (כה) ונוב עיר הכהנים שנאמר עליו, ואבנר, (כו) [אבנר למה

הערות ותקונים

מדברת גדולות: בירושלמי שם סיים אלא לשון הרע מהו אומר לא גדול ולא גדולה אלא הגדולה אלא גדולות:
(יז) פ"ר יוסי בר חנינא אין אדם מספר לשון הרע על חבירו עד שהוא כופר בעיקר. בירושלמי פאה שם דף פ"ז רים ע"ג ר' יסא בשם ר' יוחנן זה שהוא אומר לשון הרע, אינו אומר עד שהוא כופר בעיקר, ומה טעמא אתר אמרו לנשמנו נעניר שפתינו אתנו מי אדון לנו, ובמדרש דב"ר סוף פ' תצא פ"ר חסי אין אדם אומר לשון הרע כו', ע"ע פ"ר יסא. ובגמרא בבלי ערכין ט"ו ע"ב פ"ר יוחנן משום ר' יוסי בן זימרא כל המספר לשון הרע כאלו כפר בעיקר, שנאמר אשר אמרו ללשוננו נעניר שפתינו אתנו מי אדון לנו. ובפ' סילוקם גרסי' בברייתא המאמר מר' יוחנן וים ליין ערכין ט"ו ע"ב, ומן ללשוננו כתיב לומר כו', שאין מדברם לפנינו: (יח) כביכול לומר לשוננו כתיב. חסר ו' בין ש"ין לנו"ן, ודורש כאן שנון מלשון ושננתם לבניך:
(יט) כביכול צווח על מספרי לשון הרע עד ואומר שיניהם חנית וחצים. הוספתי וחסר גם בכ"י ו' ח' ובדפוס רמזון לפום קאמצם (וכולהי הים חסר נ"כ בכ"י נ' וחסרים מיהו לפום בכ"י הסוף), ומשלי הוספה בכ"י ב' נ' ז' ובדפוס ווינישיא, ומסוף ההוספה נאמר שלפנינו אחרי המלות מי אדון לנו, ולפני המלות ללשוננו כתיב, ואני הוספתי ההוספה נסוף המאמר שלא להפסיק בתמצע, וגם הרמ"ם בהגהות שלו רשם בזה במדרש "לזו נכתובים": (כ) אמר הקב"ה אני מלמעלה. עיין בגמרא ערכין שם: (כא) פ"ר שמעון בן יוחאי, בתיהם כ"י ובהפסם פ"ר שמואל בן יוחאי, וע"ע פ"ר שמואל בר נחמן כמו שהוא במקומות שהרשום בהערה שלאחריה: (כב) למה נקרא לשון הרע ליתן תליתאי. בירושלמי פאה ס"פ כ"ה (דף פ"ז ע"ג), ופסיקתא פרש (נ"ב ע"ג), וי"ר פכ"ו אות ב', במ"ר פי"ם אות ב', דב"ר פ"ה אות י', ותנחומא חקת אות ח', למה נקרא שמו של לשון הרע שליש, לפי שהוא הורג שלשה, האומרו והמקבלו ומי שנאמר עליו, והעירותי בפסיקתא הערה מ"ר בשם הזה "לשון תליתאי" ללשון הרע, שגור בפי התרגומים, כמו במכונה יב"ע (בראשית מ"ג כ"ג ויקרא מ"ם פ"ז), וכן מלשוני בסתר רעהו (תהלים ק"א פ'), דמשתעי ליתן תליתאי על חבריה, וכן חיים לשון (תהלים ק"מ י"ב), תרגם נכר דמשתעי לשון תליתאי ודומיהם, וזה שאמר כאן חצ"ל בערכין ט"ו ב' במערבא אמרי לשון תליתאי, קטיל תליתאי הורג למספרו ולמקבלו ולאמרו, ופירש"י לישנא תליתאי זה לשון הרכיל שהוא שלישית בין אדם לחברו לגלות לו סוד, וכתיב שם בתבו ח"ל: ואני מצאתי כתוב לישנא תליתאי שהקיפה הקב"ה תחת של עשו ותחת של בשר ודם שהוא שליש בתוכם ע"כ, אבל לפי מה שהרחתי אין טורך לפירושים האלו, כי פשט קריאת השם הזה מפורש בירושלמי ובפסיקתא ומדרשים שהזכרתי למעלה, למה נקרא לשון הרע תליתאי וכו': (כג) ר' ביבי בש"ר יהושע אמר. מובא בילקוט תהלים רמז תרכ"ו בשם המדרש, ומביא רק ר' יהושע אמר ובכל המקומות שהזכרתי מובא המאמר שלמי ולא בשם ר' ביבי שאמר בשם ר' יהושע: (כד) ושאול שקבלו. בכ"י נ' ל' נמצא פה הוספה, אחרי המלות ושאול שקבלו נוסף: שנאמר (עמוד) [עמד נח] עלי ומותתני כי אחזי השבץ (ש"ב א' ט'), קטיגוריא של טוב עיר הכהנים, ואין השבץ אלא בגדי כהונה, שנאמר ועשית משבצות זהב (שמות כ"ח י"ג), ולותג שהתגרם מן השוטה, שנאמר גם אל יתך לנצח (תהלים כ"ב ז'), ואחימלך ובוא עיר הכהנים, שנאמר עליהם ויאמר המלך מות תמות אחימלך (ש"א כ"ב י"ו), ואומר ואת בוא עיר הכהנים הכה לפי חרב (שם שם י"ט), ואחר זה סיים כמו לפנינו, ואבנר בן נר שהיה שפק בידו למחות ולא מיחה, והוספה הבית ליתא בכ"י ו' ח' אלא בדפוס רמזון, ולא בדפוס ווינישיא שדרכו של המדפיס מוויניציא להוסיף ההוספות שנמצא בכ"י שלפנינו: (כה) ובוא עיר הכהנים. בגיזה מקומות שהזכרתי הנ' ואחימלך שנאמר עליו: (כו) אבנר למה נהרג. הוספתי ועל זה סיים שהיה למחות בידו ולא מיחה, ובכל המקומות גם בירושלמי סומא פ"ח ס"ח (דף י"ו ע"ב) שנאמר בראובה, ומובא שם מעשים שונים על ולמה נהרג אבנר, בשם ריב"ל ורשב"ל ורבנן, ובסיום המאמר

נהרג], שהיה ספק בידו למחות ולא מיחה. (כז) ר' זעירא שלח לר' סימון אתה סיפק בידך למחות, למה אין אתה מוחה, אמר לו אינן מן הנאנחים ולא מן הנאנקים, אמר לו ר' זעירא מה נעשה לאותן הנאנחים והנאנקים, לא מהן התחילה מדת הדין:

[ג] **משוד** עניים מאנקת אביונים. (כח) בשעה שהדיינים מבקשים לקלקל את הדין, הקב"ה מספק שכינתו מביניהם, שנאמר עתה אקום יאמר ה', אומר הקב"ה מיד אקום. (כט) אמר ר' יודן גדול עונש גזל עניים, יותר מעון דור המבול, (ל) בדור המבול כתיב ה' למבול ישב (תהלים כט י), כביכול בישיבה נפרע מהם, ועכשיו עתה אקום, אינו נפרע מהם אלא בקימה: אשית בישע יפיח לו. ר' הושעיא אמר כשאשית ישועה לאלו, ארתיח מדת הדין לאלו:

[ד] (לא) **אמרות** ה' אמרות טהורות. (לב) אמר ר' יהושע בן לוי עיקם הקב"ה שתים ושלש תיבות בתורה, שלא לחוציא דבר מגונה מפיו, (לג) וכו' מפרש לעיל במזמור אשרי האיש: [אמרות ה' אמרות טהורות כסף צרוף]. (לד) אמר ר' תנחום אמר הקב"ה למשה שתי אמירות אמרתי לך והן טהורות, ולמי נתנם לשבט לוי, שכתוב בו וישב מצרף ומטהר כסף [ומטהר את בני לוי ונו'] (מלאכי ג ג), ואי זה הוא, (לד) זו פרשת [פרה אדומה ופרשת המת] אמור אל הכהנים בני אהרן (ויקרא כא א): [מזוקק שבעתים]. (לה) אמר ר' ינאי לא ניתנה דברי תורה

הערות ותקונים

מוכח שם וים תומרים על ידי שהיה ספק בידו למחות בעד עיר הכהנים ולא מיחה. ונם בגמרא סנהדרין כ' ע"א מוכח דעת ר"ש בשם ר' יהודה אמר רב, ועיין בפסיקתא שם בהערה ל"ד, והמסדר מן מדרש שו"ט הביא רק דברי ר"ש: (כז) ר' זעירא שלח לר' סימון אתה סיפק בידך למחות. כמאמר הזה מיבעי במקומות שרשמתי, וזה מוכח לרחים על הסיוט ומבגר למה נאמר שהיה ספק בידו למחות ולא מיחה, וכאשר הוא לפנינו כן הוא גם בכ"י ו' ח', וגם בילקוט (ובודאי היה כן גם בכ"י ג' וחסר ליזה לפיש) ובמקום אין מן הנאנחים ולא מן הנאנקים, שם אין אלא מן הנאנחים ומן הנאנקים, ובילקוט שני' אינו אלא מן הנאנחים והנאנקים, ובכ"י ב' ג' ד' ז' גי' לאחרת בזה עם הוספה וכך הני' שם: אלין אתה מוחה, אבל אתם נהנים שן, דאמר מר כל מי שאפשר למחות בידו ולא מיחה נתפס על אנשי ביתו, בידו עירו נתפס על אנשי עירו, בכל העולם נתפס בכל העולם, אמר ר' אין אלא מן הנאנחים והנאנקים לא מכם התחילה מדת הדין. ולדעתי הוסיף הסופר הזה הוספה על פי מאמרם שבת נ"ל סע"ב ע"ש. וכמדרש איכה רבתי פ"ב פ' ולא זכר הדום רגליו מוכח מאמר הדומה לזה ר' הושעי' אלא ואמר לרבי סימון בבקיל שאת שרוי בביתו של קיון מפני מה אין אתה מוכיחן [לדעתי נ"ל מוחה], ג"ע הלוחי נהוי מוחין שכתוב בהן הנאנחים והנאנקים, אמר ר' ואלא מהן התחילה הפורענות, לכתיב ואלה אמר בחזי (יחזקאל פ' ט') ע"כ. ואולי בכאן נ"ל [ר' הושעי'] זעירא שלח לר' סימון, עיין סדה"ד ערך ר' הושעי' זעירא: (כח) בשעה שהדיינים מבקשים לקלקל את הדין. עיין סנהדרין ז' ע"א כל דיין שאינו דן דין אמת לאמתו נזרם לשכינה שתסתלק מישראל, שנאמר משול עניים מאנקת אביונים עתה אקום יאמר ה' ונו'. פירש"י עתה אקום שתסתלק משער ב"ל: (כט) ג"ר יודן. מוכח בילקוט רמז תרנ"ז ומחבר הליון מדרש: (ל) בדור המבול כתיב ה' למבול יש כביכול בישיבה נפרע מהם. עיין במדרש שמ"ר פי"ח אות ד' אלו מוצאין בדור המבול בישיבה הן אותם הנלחים הו', ע"ש בחסושי הרל"ץ: (לא) אמרות ה' אמרות טהורות. עיין לעיל מזמור ח' אות ג' בתריבות, וע"ש בהערה שלי: (לב) תריב"ל. עיין בויי"ר רים אמור שמוכח שמאמר בשם ר' יודן בש"ר יוחנן ור' ברכי בשם ר' אלעזר ור' יעקב דכפר חנין ואמרין לה בשם ריב"ל, וכוון בזה שסייים ואמרין לה אל מדרש שו"ט: (לג) וכו'. מפורש לעיל במזמור אמרי בחים. כ"ה גם בכ"י ו', ובכתבי יד ב' ד' ז' ח' כתוב: וכו' כדכתיב במזמור אמרי. והמדפיס הרחיבו לפום קלנסי' הסמים זה וכיב "שנאמר מן הכתוב המהורה ומן הכתוב אמר אינם מהורה" וגם הרא"ם הוסיף בגל המדרש "וכמפורש לעיל במזמור אמרי" הוסיף כמו שהיה בכ"י שלפנינו: (לד) ג"ר תנחום. מוכח בילקוט רמז תרנ"ח והסר הליון, ובמדרש וי"ר פכ"ו אות ג', הני' ג"ר תנחום בר חנילאי ב' פרשיות שכתיב בו מצף בתורה וזן [אמרות ה' אמרות] טהורות וע"י מי נתנו, ע"י שנמנו על לוי, שכתוב בו ככסף צרוף נעליל לארץ, וכתיב וישב מצרף ומטהר ככסף ומטהר את בני לוי וזקק אותם (מלאכי ג' ג'), ואיזו, זה פרה אדומה ופרשת המת, ודברים מוכיעים מן מדרש שו"ט בהרחבת לשון, ובילקוט שם מוכח כמו שהוא לפנינו: ("לד) זו פרשת פרה אדומה ופרשת המת. עי' תקצתי כמו שהוא בויי"ר, פרשת פרה היא פ' תקת (במדבר י"ט), ופרשת המת היא פרשת תמור (ויקרא כ"א): (לה) ג"ר ינאי לא ניתנה דברי תורה מתיכין כו'. מאמר מוכח מירושלמי סנהדרין פ"ד ה"ב (דף

תתיכין, אלא על כל דבור שהיה אומר הקב"ה למשה היה אומר (לו) ט"ט פנים טהור, ומ"ט פנים טמא, אמר לפניו רבונו של עולם עד מתי נעמוד על בירורו של דבר, אמר ליה אחרי רבים להטות, רבו המטמאין טמא, רבו המטהרין טהור, (לז) ר' אבהו בשם ר' יונתן אמר תלמיד ותיק היה לו לר' עקיבא, ור' מאיר שמו, והיה מטהר את השרץ מן התורה במ"ט פנים טהור, ובמ"ט פנים טמא, (לח) ר' יהושע בן לוי אמר תינוקות שהיו בימי שאול ודוד ובימי שמואל, היו יודעין לדרוש את התורה במ"ט פנים טהור, ובמ"ט פנים טמא, (לט) כמפורש במזמור ז':

[ה] **סביב** רשעים יתהלכון. (מ) ר' יהודה אומר סביב לרשעים צדיקים מהלכין, בשעה שהצדיקים בגן עדן ורואין את הרשעים נדונין בגיהנם, נפשם שמחה עליהם, הדא הוא דכתיב ויצאו וראו בפגרי האנשים הפושעים בי (ישעיה סו כד), באותה שעה צדיקים נותנין שבח והודיה להקב"ה על היסורין שהביא עליהן בעולם הזה, שנאמר ואמרת ביום ההוא אודך ה' כי אנפת בי (ישעיה יב ו), בעולם הזה, ישוב אפך ותנחמני (שם שם), ותראני נקמה מאויבי בעולם הבא, ואימתי כרום זלות לבני אדם, [כרם כתיב], (מא) כשירים הקב"ה לצדיקים המזולזלים בעולם הזה בעיני בני אדם: דבר אחר לכשירים הקב"ה כרם הבוי לעולם הבא, [אין כרמו של הקב"ה אלא ישראל], שנאמר כי כרם ה' צבאות בית ישראל ואיש יהודה נטע שעשועיו (ישעיה ה ז), אמר ליה ר' נחמיה עד מתי אתה (מב) עוקם עלינו את המקרא, אלא סביב רשעים יתהלכון, סביב לצדיקים רשעים יתהלכון, בשעה שהרשעים יוצאין מגיהנם, ורואין את הצדיקים [יושבין] בשלוה בגן עדן, (מג) נפשם מתמעטת, הדא הוא דכתיב רשע יראה וכעס (תהלים קיב י), איתתי, כרום זלות לבני אדם, (מד) כשירים הקב"ה

הערות ותקונים

כ"ב ע"ח), ג"ר ינחי חילו נתנם התורם תחוכם לח היתה לרגל עמידה, מ"ש וידבר ה' אל משה, אמר לפניו רבש"ע הודיעני המין היה המלכה, אמר לו אתרי רבים להטות רבו המזכין זכו, רבו המחייבין חייבו, כדי שתהא התורה נדרשת מ"ט פנים טמא ומ"ט פנים טהור מנין ולגל"ז, וכה"ג אמרות ה' אמרות טהורות כסף צרוף בעליל לארץ מזוקק שבעתים, ואומר מיכריס מהכוך ע"כ, והוא המאמר שלפנינו רק המסדר קלר בלשונו, ופי' חילו ניתנם התורה תחוכם, פשק המלכה בלי נטית דעת לטמן ולכחן, לח היתה לרגל עמידה, לח היס קיום לעולם, להתורה לריך שתהיס נדרשת פנים לכחן ולכחן, כן פי' קרב בעל ס"מ: (לו) מ"ש פנים טהור ומ"ש פנים טמא, ואחרם שבעתים שבע פעמים שבע הרי מ"ש: (לז) ר' אבהו בשם ר' יונתן. כ"ה בכל כ"י גם בנדפס, ובגמרא שילהין י"נ ע"ב ג"ר אבהו אמר ר' יוחנן תלמיד היה לו לר' מאיר, והוא המאמר השני שלפנינו, ובמקום שם"ר יונתן הוא בגמרא בשם ר' יוחנן, גם הכי' בגמרא במ"ח פנים במקום במ"ט פנים, ולדעתי יש לתקן כן בגמרא כמו שתרחה בירושלמי שהביא מנין ולגל"ז, גם דרש שבעתים ז' פעמים ז' שפט פ"ט: (לח) ר' יהושע בן לוי אמר. כ"ה גם בכ"י ו', ובחיוב כ"י ר' יהושע אמר, ובנדפס ר' יהושע בשם ר' לוי, וכן בפסיקתא פרה (ל"ג ע"ח), וי"ר פכ"ו אות ג', ור' יהושע לסכנין בשם ר' לוי, וטוסף שוד שם ר' יוסי ממלחייא, ובמ"ר פי"ג אות ב' ובתנחומא חקת חסרים המלות "ר' יוסי ממלחייא" לך מתחיל ר' יהושע לסכנין בשם ר' לוי: (לט) כמפורש במזמור ז'. ובכ"י ב' ד' ז' ובנדפוס רחטון לח אוכח בטלימות, רק סיו יולעים לדרוש במ"ט פנים וסיים "וכו' במזמור ז'" ובכ"י ח' חסר הסיום "כמפורש במזמור ז'". ובנדפוס ווילנא הגיה "כמו שפרשתי במזמור ז'" ובנדפוסים לחרונים "כמו שכתוב במזמור ז'". והסופר הרחטון רלה לקלר ורשם כי כבר כתוב זה במזמור ז' (אות ז'): (מ) ר' יהודה אומר. חוכח בוי"ר ריש פל"ב, וטוכ מן מדרש שלפנינו: (מא) כשירים הקב"ה לצדיקים. לורם כרוס לשון רוממות ופח"כ לורם לשון כרם, ובחיוב כ"י ונם בנדפס ובילקוט תהלים הגי' כרם כתיב, וכן הוספתי בפנים, ונם בעל מנחת שי הביא וז"ל כרוס מלת כרם חסר ו"י ובוי"ר ובמ"ש לרשי לים לשון רוממות כמו הקרי ולשון כרם כמו הכתיב זיל קרי התם עכ"ל. וכוונתו בהסיום זיל קרי התם לך וקרא מה שכתוב שם במדרש: (מב) עוקם עלינו את המקרא. בוי"ר עד מתי אתה עוקף עלינו את המקרא. והרח"פ הביא הגי' משות עלינו הכתובים. ובעל מנחת שי הביא וז"ל סביב רשעים יתהלכון וי"ר פל"ב רי"ח סביב לרשעים צדיקים מהלכים כו' ולפי זה היס לריך לסיות פסוק הסמוך במלת רשעים ולכן אמר לו ר' נחמי' עד מתי אתה עוקף (פי' מעקם ומשות ובמ"ש נרים עוקם) עלינו את המקרא שלא סביב לצדיקים לרשעים מהלכים פ': (מג) נפשם מתמעטת. בוי"ר נמעות מתמעטת: (מד) כשירים הקב"ה ויפרסם מצות הבזויות בתורה.

ויפרסם מצות הבזויות בתורה, (מה) מה לך יוצא ליהרג, (מו) על שמלתי את בני, מה לך יוצא ליסקל, על ששמרתי את השבת, מה לך יוצא לישרף, על שאכלתי מצה, (מז) מה לך לוקה בפרוגין, על שעשיתי רצון אבי שבשמים, הדא הוא דכתיב מה המכות האלה בין ידיך ואמר אשר הכיתי בית מאהבי (זכריה יג ו), המכות האלו גרמו לי לאהוב לאבי שבשמים, לכך כתיב כרום זלות לבני אדם, לכשירומם הקב"ה מצות בזויות בעולם הזה:

מזמור יג

[א] **למנצח** מזמור לדוד עד אנה ה' תשכחני נצח. (א) זהו שאמר הכתוב ויהי כאשר קרא ולא שמעו כן יקראו ולא אשמע (זכריה ז יג), [אמר ר' יצחק] מדה כנגד מדה, (ב) אמר הקב"ה לפי שאמרתי ארבעה פעמים עד אנה, כדכתיב עד אנה ינאצוני (במדבר יד יא), ועד אנה לא יאמינו בי (שם שם), עד אנה מאנתם (שמות יו כח), עד מתי לעדה הרעה (במדבר יד כז), אף אתם עתידין לומר ארבעה פעמים עד אנה, ועתיד אני למסור אתכם ביד ארבעה מלכיות, ואתם אומרים בעת צרתכם ארבעה פעמים עד אנה, [עד אנה ה' תשכחני נצח, עד אנה תסתיר את פניך ממני, עד אנה אשית עצות בנפשי, עד אנה ירום אויבי עלי], עד אנה ה' תשכחני נצח, במלכות בבל, עד אנה תסתיר פניך, במדי ופרס, עד אנה אשית עצות, ביון, עד אנה ירום אויבי עלי, באדום הרשעה: דבר אחר עד אנה ה' תשכחני נצח. אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה, רבונו של עולם יש מלך בלא כסא, יש מלך בלא עטרה, יש מלך בלא פלטרין, עד אנה תשכחני נצח, אנשיית מה דאמרת לשמואל הנביא, וגם נצח ישראל לא ישקר ולא ינחם (ש"א טו כט), אתה הוא נצחונן של ישראל, (ג) לא תשקר בברית הכרות ביניך ובין אבות העולם, ולא תנחם על הטובות מלהביא עלינו, וכן הוא אומר לא איש אל ויכזב ובן אדם ויתנחם (במדבר כג יט), (ד) אמר ר' שמואל בר נחמני הפסוק הזה לא ראשו סופו, ולא סופו ראשו, (ה) אלא בשעה שהקב"ה גוזר להביא טובה לעולם, לא איש אל ויכזב (שם), ובשעה שהוא גוזר להביא רעה לעולם, ההוא אמר ולא יעשה (שם שם). בשעה שאמר וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי (בראשית טו יד), לא איש אל ויכזב, ובשעה שאמר ועבדום וענו

הערות ותקונים

במדרש וי"ר שם לכשירומם הקב"ה מצות בזויות בעולם: (מה) מה לך יוצא ליהרג. וי"ר שם, וטוב מכילתא יתרו סוף פ"ו: (מו) על שמלתי את בני. כ"ה גם במכילתא מכל בוי"ר מה לך יוצא ליסקל על שמלתי את בני וע"ש שול שנוים. ומובא בילקוט זכריה רמז תקפ"ו בשם מדרש שו"ט, והחילת המאמר שמלתי את בני שם הוא מן שו"ט מזמור ל"ח, ובילקוט תהלים רמז תרכ"ט הביא המאמר בשם וי"ר, אבל בכל זאת הלשון שהביא, הוא כמו לפנינו בשו"ט, ובודאי היה לפני בעל הילקוט גם בוי"ר כן וחי"כ המדפיסים הוסיפו ותקנו כרלוסם: (מז) מה לך לוקה בפרוגין. בכ"י מה לך יוצא לידקר בפירלגון, בכ"י ל' מה לך יוצא לידקר בטכנון, ובדפוס רמגון מה לך יוצא לידקר בסור מגון, ובדפוס ווינציה נתחברה המלה בסורלגון, ובמכילתא מה לך לוקה מפרנג, וכוי"ר ובילקוט זכריה שם ובילקוט תהלים שם מה לך לוקה בפרנג, והיא שני' הכתוב וכן ים להקן לפניו בפרגולין, והיא המלה היונית πραγελλιον שפי' שום ורלועא לרדות, ובעל הערוך בערך פרנג הביא המאמר מוי"ר (ושם בטעות פרשת ס' ל"ג פרשת סביב והוא פ' י"ב), והמוספי מבארים כמו שהבאתי, וכ"י פ' אשר נתתי לפניכם הספר הוא כ"י פארמא טוסף: „לילקוט בפרנג שם מקל ומשימין ללועט בו ומכים בו הסוסים", והוספה הסיפא לא נמצא בכ"י אחר וגם הרא"ם בלד המדרש הסמוך זה עפ"י כ"י שלפנינו, ובודאי כי בין שהם כ"י שהיו לפניו היה גם הכ"י מפארמא:

(א) זש"ה ויהי כאשר קרא. מובא בילקוט תהלים רמז תרנ"ט בשם המדרש: (ב) אמר הקב"ה לפי שאמרתי ארבעה פעמים עד אנה. עיין במ"ר פ' שלח פ"ו אות כ"ב ב' טוחות טו', ויש לתקן ד' טוחות, ועיין בפסיקתא זוטרתא פ' שלח בפ' עד אנה ינאצוני והחיב נ"ב ד' בנגד ד' גליות, כמו שהוא בשו"ט: (ג) לא תשקר בברית הכרות ביך כו' עד וכה"ג לא תים אל. כ"ה בכ"י ו', וליתא בכ"י ב' ד' ז' ובנדפס: (ד) ר"ש שמואל בר נחמני הפסוק הזה כו'. כמנהג בב"ר פכ"ג אות ד', ובמ"ר פכ"ג אות ח', ותחומא הנדפס מכבר וירא אות י"ג: (ה) הוא בשעה שהקב"ה גוזר להביא טובה בעולם. כמנהג גם בירושלמי תענית פ"ב

אותם (ירמיה שם יג), ההוא אמר ולא יעשה. וכן בשעה שאמר הקב"ה לאברהם, כי ביצחק יקרא לך זרע (בראשית כא יב), לא איש אל ויכזב, ובשעה שאמר קח נא את בנך את יחידך (שם כב ב), ההוא אמר ולא יעשה. (ו) אמר ר' ברכיה מעשה באחד (ז) שהיה יושב ודורש כל אלמנה ויתום לא תענון (שמות כב כא), אלמנה אחת שמעה אתיא לגביה אמר לה זילי השתא, אמרה ליה לא אתית לגבך, אלא על דשמעית יתך אומר כל אלמנה ויתום לא תענון, ואת אמרת לי זילי ואת אתיא למחר, כך אמרו ישראל לפני הקב"ה רבונו של עולם לא באנו אצלך אלא סמוכים על רחמיך, שנאמר כי לא לנצח ישכח אביון (תהלים ט יט), ואת מנשי יתנא:

[ב] **עד** אנה ה' תשכחני. אמר ר' חנינא אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבונו של עולם לשעבר היה עושה מלחמותינו, שנאמר כי אז יצא ה' לפניך (ש"ב ה כד), אף לאחרונים אתה עתיד לעשות כן, שנאמר ויצא ה' ונלחם בגוים ההם (זכריה יד ג), (ח) [ואנן דאימצין אנן, ליית את נפיק לן], כדכתיב ולא תצא אלהים בצבאותינו (תהלים מד יג): עד אנה ה' תשכחני. (ט) אמר להן הקב"ה וכי אני שכחתי אתכם, והלא אתם שכחתם אותי, שכתוב שכחו אל מושיעם (תהלים קו כא), וכי אני הסתרתי פני מכם, והלא אתם הסתרתם פניכם ממני, שנאמר ויסבו פניהם ממשכן ה' [ויתנו עורף] (דה"ב כט ו), (י) וכתיב כי פנו אלי עורף ולא פנים (ירמיה ב כז), אמר להם הקב"ה בעולם הזה הסתרתי פני מכם, אבל לעולם הבא כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון (ישעיה נב ח):

[ג] **עד** אנה אשית עצות [וגו', עד אנה ירום אויבי עלי]. (יא) זהו שאמר הכתוב אחר הדברים האלה גדל המלך אחשורוש (אסתר ג א), אמר ר' עקיבא עד היכן גידלו, עד עין של חמשים אמה, שנאמר יעשו עץ גבוה חמשים אמה (שם ה יד), הוי אומר מעל כל השרים (שם ג א), עד דתהמיניה תלוי על חמשים אמה, כ"ף בגימטריא נ' הוי: (יב) עד אנה אשית עצות בנפשי. אף על פי שאני משועבדת במלכיות, תורה ומצות שנתת לי בסיני אני מקיים בנפשי, מילה אני עושה, שבת אני משמרת, חלה אני מפרשת: דבר אחר בנפשי, אני מתחייבת בנפשי מפני הגזירות שאומות העולם גוזרין עלי לבטל תורתך ומצותיך, ומוסרת נפשי עליהם:

[ד] **הביטה** ענני ה' אלהי האירה עיני פן אישן המות. (יג) דלא נעתיק בשינתא דמותא: פן יאמר אויבי יכלתיו. אמר הקב"ה לדוד (יד) באיזה תלמוסא אתה אומר הדברים הללו, אמר לו אני בוטח על חסדך, ואני בחסדך בטחתי, באותו

הערות ותקונים

סוף ה"א (ס"ה סע"ב), נ"ב בשם ר' שמואל בר נחמן: (ו) מ"ר בראשית מעשה בחד. בחיוב כ"י ובנדפס מעשה היה בחסיד אחד, ומובא בילקוט שם רמז תרנ"ע וקצר בלשונו ויש במלת "וכו'" ידי חובתו: (ז) שהיה יושב ודורש. מן מלת דורש מתחיל בכ"י נ' (קובץ 76 הנזכר גרומי) מחרי שחסר שם חיוב דפיס עיין לעיל מזמור י"ב הערה י': (ח) ואנן דאימצין אנן. לולי ל"ל דאמצין אנן כי הציה לשעבר ר"ל לרחבונים היה עושה מלחמתנו וגם לאחרונים תהי עתיד לעשות ורק לנו שנתנו שאמצים נא תנח בלבותינו: (ט) אמר להן הקב"ה. מובא בילקוט רמז תר"ס וחסר לציון: (י) וכתיב כי פנו אלי עורף ולא פנים. כ"ה גם בכ"י ו' ובילקוט שם, אבל בכ"י בחריס ובנדפס מובא הכתוב ויפנו אלי עורף ולא פנים (ירמיה ל"ב ל"ג): (יא) זש"ה אחר הדברים ג"ך עקינא. מובא בילקוט אסתר רמז אלף ל"ג בפ' אחר הדברים האלה וחסר הלשון. ודורש הגה ירום קויבי על הן שנתלו על העצים חמה: (יב) עד אנה אשית עצות בנפשי תע"ם כו'. מובא בילקוט תהלים שם: (יג) דלא נעתיק בשינתא דמותא. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י ג' ג' ד' ז' ח' ובנדפס כאן נעתק בשינתא דמלכותא, ובילקוט תהלים רמז תר"ס הציה ג' טפחאת יחד דלא נתעסק [ל"ל נעתק] בשינתא דמותא וסופי המלות: "אלא קרב תחית המתים" ואחר זה הציה: דבר אחר דלא נתעסק [ל"ל נעתק] בשינתא דמלכותא, ולולי ל"ל ס"א במקום ד"א וסוף שמסיף אחד בתוך דברי הילקוט להציה נירסא אחרת. וכרת"פ נגד המדרש דפום וויניה על דלא נעתק בשינתא דמלכותא סופי "ס"א בשינתא דמותא": (יד) בחיוב תלמוסא אתה אומר הדברים הללו. בכ"י ו' תלמוסא בפי"ת, וכ"י

ההכד שנאמר בך, (טו) חסד ה' מלאה הארץ (תהלים לג ה), וכתיב אם אמרתי מטה רגלי חסדך ה' יסעדני (תהלים צד יח): (טז) דבר אחר ואני בחסדך בטחתי. בתורתך, שכתוב בה ותורת חסד על לשונה (משלי לא כו): יגל לבי בישועתך. (יז) אמר ר' אבהו זה אחד מן המקראות שישועתן של הקב"ה הוא ישועתן של ישראל, יגל לבי בישועתי אין כתיב כאן, אלא בישועתך, אמר דוד ישועתך היא ישועתנו: דבר אחר ואני בחסדך בטחתי. במלכות בבל: יגל לבי בישועתך. במלכות פרס ומדי: אשירה לה'. ביון: כי גמל עלי. באדום: דבר אחר כי גמל עלי. אמר להם הקב"ה (יח) תנו לי משלי, מטה שקדמתי לכם בעולם הזה, ואני אגמול לכם לעולם הבא, נסבו לפני מים בחג, וכבר קדמתי לכם, עלי באר ענו לה (במדבר כא יז), ואני פורע לכם לעוה"ב, יטפו ההרים עסיס (יואל ד יח), תנו ללב והתהלו בו לפני, וכבר קדמתי לכם, ההרים רקדו כאילים (תהלים קיד ד), ואני פורע לכם לעולם הבא, וכל עצי השדה ימחאו כף (ישעיה נה יב), עשו לפני סוכה, וכבר קדמתי לכם, כי בסוכות הושבתי את בני ישראל (ויקרא כג מג), ואני פורע לכם לעולם הבא, וסוכה תהיה לצל יומם (ישעיה ד ו), הוי אשירה לה' כי גמל עלי:

מזמור יד

[א] **למנצח** לדוד אמר נבל בלבו אין אלהים. (א) זהו שאמר הכתוב אני ה' הוקר לב בוחן כליות (ירמיה יז י), למה הוא מזכיר את הלב ואת הכליות מכל האיברים, אלא העינים הולכים אחר הלב, כמה דאת אמר אחרי לבבכם ואחרי עיניכם (במדבר טו לט), וכן האזנים ורמ"ח האיברים הולכים אחר הלב, (ב) והלב גומר את המחשבה בעצת הכליות, לפיכך אינו מזכיר בפסוק אלא לב וכליות בלבד, והקב"ה חוקר את הלב ובוחן את הכליות, וכן אמר דוד ואתה שלמה בני דע [את אלהי אביך ועבדהו בלב שלם ובנפש חפצה] כי כל לבבות דורש (אלהים) [ה'] (דה"א כח ט), [מהו כי כל לבבות], (ג) אלו ב' לבות, ב' יצרים, לב רע עם יצר רע, ולב טוב עם יצר טוב: דבר אחר הוקר לב. הרשעים אמרו בלבם אנו הורשין בלבנו כביכול אין הקב"ה יודע מה בלבנו, אמר להם הקב"ה טמני אתם מטמינים, והלא כתיב הוי המעמיקים מה' [למתיר עצה והיה במחשך מעשיהם ויאמרו מי ראנו ומי יודענו] (ישעיה כט טו), אתם סבורים שאני כבותכם, (ד) שאתם מדמים הצורה ליוצרה, נטיעה לנוטעה, הפכבם אם כהומר חיוצר יחשב (שם שם יו), אמר ר' לוי למה הדבר דומה (ה) (לארכיטון) [לארכיטקטון] שבנה מדינה ועשה בה מטמוניות ומחבואות

הערות ותקונים

וכ"י מהרים ובנדפס ברמוסיה, ובילקוט מליס שם נמחנשם המלה בחיסר המלה מהם מומר דברים הללו, ג"ל תלמוסה והמלה יונית τολμήσις פי' הולכה כלומר נמס מהלפת פיך לאמר ככה. עיין ערוך השלם ערך פרמים ה' והביה לולי בילקוט ג"ל תלמידה וביה המלה τολμήρια פי' הליפות ועזות. ולדעת ילידי הר"י פירסם יש לערוס תלמידה וביה מלה יונית שפי' בטחון: (טו) חסד ה' מלאה הארץ. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י מהרים ובנדפס ובילקוט מונח הכתוב חסדך ה' מלאה הארץ (תהלים קי"ט ס"ד): (טז) ד"ה ואני בחסדך בטחתי בתורתך. מונח בילקוט בדמז תרס"ח והליון מדרש בדמז תרכ"ט מוסב גם על דמז תר"ס תרס"ח: (יז) ל"ר מבהו זה אחד מן המקראות הקצות. מונח גם בעיל מזמור ט', וט"ם בהערה ג"ה: (יח) תנו לי משלי. בחיסר כ"י ובנדפס ובילקוט פרשו לי מה שקדמתי לכם, גם במקום לעולם הבא הני' שם לעתיד לבוא. ומונח בחסורים שלר תפלת סוכה דף ל"ב ע"ב לפום פרלג בשם המדרש תהלים, וגם הוא הגיה הני' פרשו לי, וכן נורס נ"כ לעתיד לבוא:

(א) זה"ש אני ה' חוקר לב. מונח בילקוט ירמי' רמז רל"ו בשם שו"ט: (ב) והלב גומר את המחשבה בעצת הכליות. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י מהרים ובנדפס ובילקוט יועצות את הלב והלב גומר, והרמ"ם בשל המדרש הביא הני' כמו בכ"י שלפנינו: (ג) אלו ב' לבות. בנדפס ובילקוט ני' לחרת אלו שני לבבות יצר טוב ויצר רע: (ד) שתחת מדמים הטורח ליוצרה. עיין לעיל מזמור ט', ובשנה בנ"ר רים פכ"ד: (ה) לארכיטון. בכ"י ו' הדומה אל הכ"י שלנו לארכיטון, ובכ"י ב' ג' ד' ז' ובנדפס לפום קלמסט' ויוליה לארכיטון

וחדרים, (ו) ולבסוף נעשה שלטון, בא ליתפס את הליסטין שבעיר, והיו בורחין ומטמינין עצמן בתוך אותן המחבואות, אמר להן שוטים מלפני אתם מטמינין, ואני הוא שבניתי את המדינה, ואני הוא שמכיר כל מטמוניות, ומוצאן ומובאן של מחבואות יותר מכם. כך אמר הקב"ה לרשעים, שוטים מפני מה אתם מטמינים הרשע בלבבכם, אני הוא שבניתי את האדם, ואני יודע כל חדרים ומטמוניות שבו, לכך נאמר הוי המעמיקים מה' לסתיר עצה (ישעיה כט טו): אמר ר' ירמיה מה דכתיב עקוב הלב מכל ואנוש הוא מי ידענו (ירמיה יז ט), וכתיב בתריה אני ה' חוקר לב בוחן כליות (שם שם י), אני הוא שמחפש את הלבבות, ובוחן את הכליות, ומגלה את הנסתרות, וכן אמר דניאל הוא גלא עמיקתא ומסתרתא ידע מה בחשוכא ונהורא עמיה (שריה) [שרא] (דניאל ב כב):

[ב] **דבר** אחר אמר נבל בלבו. (ז) הרשעים ברשות לבן, דכתיב אמר נבל בלבו, ויאמר עשו בלבו (בראשית כז מא), ויאמר ירבעם בלבו (מ"א יב כו), ויאמר המן בלבו (אסתר ו ו), וכן מצינו בנבוכדנאצר ואתה אמרת בלבבך השמים אעלה (ישעיה יד יג), ומה היתה לו, עוד מילתא בפום מלכא קל (משמים) [מן שמיא] נפל (דניאל ד כח), לכך נאמר אמר נבל בלבו: ויאמר עשו בלבו (בראשית כז מא). (ח) מה חשב, אמר אין דרך שאהרג את אבא, אלא אני אומר לישמעאל אחיו, והוא הורגו, ואני אהרוג את יעקב אחי, ואני והוא יורשין את העולם, כך היה אומר ישמעאל, אבל עשו מחשב בלבו מאחר שישמעאל הורג את אבי, ואני את אחי, אני בא על ישמעאל ואהרוג גם אותו, ואירש העולם לבדי, לכך הוא אומר אמר נבל בלבו אין אלהים, זהקב"ה פירסמו, איך נחפשו עשו נבעו מצפוניו (עובדיה ו), וכתיב (ט) (ואני) [כי אני] חשפתי את עשו גליתי [את] מסתריו (ירמיה מט י), אמר ליה הקב"ה אני יודע מה חשבת בלבך, וכן הוא אומר יען אמרך את שני הגוים [ואת שתי הארצות לי תהיינה וירשנוה] (יחזקאל לה י), ומי הודיע, וה' שם היה (יחזקאל שם):

[ג] **דבר** אחר אמר נבל בלבו. זה עשו הרשע, שהוא אומר אחד בפה ואחד בלב, בלב הוא אומר יקרבו ימי אבל אבי (בראשית כז מא), ובפה הוא אומר הנני (שם שם ה), אמר לו הקב"ה רשע אתה מתחנן בדבריך לאביך ואמרת אליו הברכה אחת היא לך אבי (שם שם לח), וכן הוא אומר כי יחנן קולו אל תאמין בו כי שבע תועבות בלבו (משלי כו כה), כל מה ששנאתי הוא אוהב, שנאמר שש הנה שנא ה' ושבע תועבות נפשו (משלי ו יז): דבר אחר אמר נבל בלבו. אמר הקב"ה לרשעים,

---

הערות ותקונים

לארכיטון קמן, נפרדה ממלה ונ"ל לארכיטקטון, ויש ממלה יוונית והרומית ἀρχιτεκτος architectus דתם סבוניס והתומנים (תרכיטעקט) וכן תקנתי בפניס, ובכ"י ח' לג יסרם הני' לתרכיטון קמן והניג להדיכון נדול, והמתמר סזה נסנם בנ"ר רים פכ"ד ושם הני' הנסונם לתרכיטיקטום. ורמיתי בערוך ערך קמנס שהניא ממלה מב"ר נ"כ נטעות לתרכיטון קטונים, ויולקוט יסעיה רמז ס"נ הניא ממתמר מב"ר לתרכיטקטום, נ"ל לתרכיסקטם, ויולקוט ירמיה שם לתדריכל נ"ל לתדיכל, בוי מלמה ובוי מירוס (מ"א ס' נ"נ) תרנומו תרדיכלי, עיין ערוך ערך תרדכל, ובמדרש במ"ר פ"ט מות ס' מובא נ"כ ממתל סזה, ונם שם נטעות לתרקיסין, נ"ל לתרכיסקטין: (ו) ולנסוף נעשה שלטון, בא ליתפס את הליסטין שבעיר. זה הוא הוספת סמסדר, לומר בב"ר הני' לאחר ימים נעשה נבאי. ויולקוט יסעי' נבאי סמיון, פי' נוסף מם סמלך, ויולקוט ירמי' נורס נ"כ נעשה נבאי והיו בני המדינה ממתינים מפניו, ר"ל היו מטמינים את ממונם ורכושם, והמלה סמיון מורנלת במדרשים שלח המלך נבאי סמיון לנבותה, עיין ערוך, וסורחת המלה בל"י לומר, זכתב הערוך פי' נבאי ממונה על לומר של מלך: (ו) הרשעים ברשות לבן. נאמר בב"ר פל"ד לות י', וסם"ו לות ח', קס"ל פ"ם פסוק כ', לאחר לנם פ"י לות נ', ולקח סוב תולדות כ"ו מ"ל, וסם מסיים לאבל הלדיקים לבן ברשותם, והנה היא מדברית על לנם (ם"ל ל' י"נ), ויאמר דוד אל לבו (שם כ"ו ל'), וישם דניאל על לבו (דניאל ל' ח'): (ח) מה חשב. מובא ביולקוט רמז תרס"ב ומשר סליון, ומובא נם בתנדת ברחשית פ"ב לות ב', ופ"מ לות ב', וסיוסוף נמלא נם בב"ר פע"ה לות ע"ם, ועיין בב"ר פס"ו לתי ח' ורש"י יחזקאל שם הניא בשם מדרש תנחומא ולא נמלא בתנחומא: (ט) ואני חשפתי את עשו. בל"י סלפיגו ובכ"י ו' מובא לתי חפשתי את עשו, וכן ביולקוט תהלים שם מובא נטעות חפשתי ונ"ל חשפתי, וכן

בכ"י

אתם מחשבין בלבבכם, אף אני איני פורע לכם אלא בלבבכם, שנאמר חרבם תבוא בלבם (תהלים לז טו): דבר אחר אמר נבל בלבו. זה עשו הרשע, (י) ולמה נקרא שמו נבל, ר' יהודה בשם ר' שמואל אזר על שם שמיאן את כל העולם נבלות, העמיד בתי קוצים, (יא) בתי קיקלין, (יב) בתי טרטיאות, (יג) ובתי קרקסיאות, בתי עבודה זרה. ר' הונא אומר על שם (יד) שמילא כל הארץ מנבלתם של ישראל, שנאמר נתנו את נבלת עבדיך מאכל לעוף השמים (תהלים עט ב). ר' אבא אמר על שם שהוא מנוול, העמיד (טו) אנדרטי שלו על פתח הזונה, על פתח בתי כסאות ומרחצאות, הדא הוא דכתיב תפלצתך השיא אותך זדון לבך (ירמיה מט יו). ר' יעקב אומר שעתיד הקב"ה להסירו כנובלת הזו שמנשרת מן האילן, שנאמר בני נכר יבולו (תהלים יח מו). אמר ר' יודן בשם ר' סימון הוא נבל הוא לבן, אתוהי דדין כאתוהי דדין, (טז) מה לבן היה רמאי, אף נבל היה רמאי, עליהם אמר שלטה מרמה בלב חורשי (און) [רע] (מכלי יג כ), אבל הצדיקים ולוועצי שלום שמחה (שם שם), ולמי ניתן השלום, לישראל, שנאמר ה' יברך את עמו בשלום (תהלים כט יא):

[ד] **הלא** ידעו כל פועלי און אוכלי עמי אכלו לחם [ה' לא קראו]. (יז) ר' יהודה פותרה בשולחן, אוכלי עמי אכלו לחם, (יח) פת לישה, (יט) פת ערוכה, פת עמילה, ואינן מברכין על מזונן. ר' שמואל פותרה באומות העולם שחרבו את בית המקדש. את מוצא בשעה שנכנסו גוים בהיכל, מצאו טלאים בלשכת התמידים ושחטום ואכלום, ומצאו לחם הפנים מסודר על השלחן ואכלו אותו, ומהו ה' לא קראו, (כ) שלא קראו קדש ישראל לה' [ראשית תבואתה כל אוכליו יאשמו] (ירמיה ב ג). כל מי שלא אכל ממונם של ישראל, לא טעם טעם לחם לעולם, וכל הטועם מנכסיהון, כטועם טעם לחם:

[ה] (כא) **שם** פחדו פחד. וכתיב לא היה פחד (תהלים נג ו), פחדו פחד עשרת השבטים שגלו, לא היה פחד בשבט יהודה ובניטין: דבר אחר שם פחדו פחד, אלו הצדיקים שמתפחדין בעולם הזה מן הקב"ה ועושין את צוויו וחוזרין בתשובה, לא היה פחד, שאין מתפחדין מדינה של גיהנם לעולם הבא: דבר אחר פחדו פחד. אלו הרשעים שמתפחדין לעתיד לבא, שנאמר פחדו בציון חטאים (ישעיה לג יד), מי גרם, שלא פחדו מן הקב"ה ולא היה פחד עליהם בעולם הזה, שנאמר תיסרך רעתך ומשובותיך תוכיחך ודעי וראי כי רע ומר (ירמיה ב יט), ומי גרם להם, ולא פחדתי אליך (שם):

[ו] **מי** יתן מציון ישועת ישראל. (כב) אמר ר' לוי (כג) כל הברכות והטובות

הערות ותקונים

בכ"י המחבר מובא לעכון תמפתי כמו שהוא בקרא: (י) ולמה נקרא שמו נבל. מובא בילקוט תהלים רמז תרס"ג: (יא) בתי קיקלין. כן היא הגי' הנכונה. עיין ערוך ערך קקל ובתיזה כ"י ובנדפס בטעות בת קלקלין: (יב) בתי טרטיאות. בתיזה כ"י ובנדפס בתי טרטראות, והמסחת הנכונה מתמלות, והמלה ידועה (מהעתטר): (יג) ובתי קרקיסיאות. יוצא בין ענגל למיני למוק: (יד) שמילא כל הארץ. בתיזה כ"י ובנדפס שמילא כל ארץ ישראל: (טו) אנדרטי. בכ"י ו' אנדריטס, בכ"י כ' ג' ד' ז' ח' אנדריטום, בדפוס קאנטש' ווינישיא שרתי אמסטרדם אדריטס, ובנדפוס מחבר אנדרטינוס, והטוסחת שלפנינו נכונה, והיא המלה היונית ανδρούτιον פי' גלח וטורח מדם, ומן יתכן לנרוס אנדרינטום והיא המלה ανδριαντος שפי' ג"כ גלח וטורח מדם. עיין ערוך המלה אנדרינטום: (טז) מה לבן היה רמאי אף נבל. בנדפס בטעות מה נבל הוא רמאי אף לבן היה רמאי: (יז) ר' יהודה פותרה. כ"ה גם בכ"י ו' ובילקוט, אבל בכל כתבי יד המחבר ובנדפס במאמר קטיע והגי' שם אוכלי עמי אכלו לחם פת ליפה ופת ערוכה ובשאר ליתא: (יח) פת לישה. מובא בילקוט רמז תרס"ב בשם המדרש: (יט) פת ערוכה פת עמילה. בתיזה כ"י ובנדפס חסרים המלות ופת עמילה, ועיין בערוך ערך עמילה שהביא מאמרם מפסחים ל"ז פת עמילה, ובילקוט הגי' פת ערוכה פת קלה בתנין, והגי' הזו לא נמצא בשום כ"י. ואולי ל"ע קקבסון, כלי חורי ת"י כלי דלפתא דקקבסון, עיין ערוך: (כ) שלא קראו קדש לה'. בילקוט רמז תרס"ב מובא זה בשם ר' יצחק, גם סיום שם אמר ר' סימון מי גרם לאכילתם של עמי שתאכלו לחם, ע"י שישראל לא לא קראו: (כא) שם פחדו פחד. מובא בילקוט רמז תרס"ג והסר הציון: (כב) ת"ר לוי כל הברכות והתשועות. מובא בויק"ר פכ"ל לות ד' ובאן במזמור כ' מובא רק התחלת המאמר, והסופר קצר בלשונו וסיים "וכו' במזמור י"ח" וע"ע במזמור י"ד, וכן מובא בפסיקתא רבתי פמ"ח בסדר תקעו, ועיין בתנחומא ברמבית רים פכ"ג: (כג) כל

והנחמות שמביא הקב"ה על ישראל, מציון מביאן, (כד) תורה מציון, שנאמר כי מציון תצא תורה (ישעיה ב ג), ברכה מציון, שנאמר יברכך ה' מציון (תהלים קכח ה וקלד ג), הופעה מציון, שנאמר מציון מכלל יופי אלהים הופיע (שם נ ב), סעד מציון, שנאמר ומציון יסעדך (שם כ ג), חיים מציון, שנאמר כטל חרמון שיורד על הררי ציון כי שם צוה ה' את הברכה חיים עד העולם (שם קלג ג), גדולה מציון, שנאמר ה' בציון גדול (שם צט ב), ישועה מציון, שנאמר מי יתן מציון ישועת ישראל (שם יד ז): (כה) את מוצא שני פעמים כתיב בספר תילים מי יתן מציון ישועת ישראל, אחת בספר ראשון, ואחת בספר שני, ולמה, (כו) אמר ר' לוי כנגד הרב וכנגד התלמיד, (כז) [הרב זה משה, אמר מי יתן והיה לבבם זה להם (דברים ה כו), והתלמיד זה דוד, אמר מי יתן מציון ישועת ישראל (תהלים יד ז וקכ ז): דבר אחר] הרב זה הקב"ה, שאמר מי יתן והיה לבבם זה להם (דברים ה כו), התלמיד זה משה, שאמר ומי יתן (את) כל עם ה' נביאים (במדבר יא כט), ולא נתקיימו דברי הרב ודברי התלמיד בעולם הזה, אבל לעתיד לבא מתקיימים דברי שניהם, דברי הרב ונתתי לכם לב חדש (יחזקאל לו כו), ודברי התלמיד אשפוך [את] רוחי על כל בשר (יואל ג א): דבר אחר למה שתי פעמים, (כח) ר' יודן בשם ר' יהושע בן לוי אמר לפי שהתינוקות של בית רבן אומרים שני פעמים ביום שחרית וערבית (כט) שובנו אלהי ישענו והפר כעסך עמנו (תהלים פה ה), לכך אמר דוד [שני פעמים] מי יתן מציון. (ל) אמר ר' תנחומא אמרית יתיה לפני ר' הגינא ואמר לי לא מן השם הוא זה, א"א מפני שכתוב שתי פעמים הושיענו אלהי ישענו, (לא) אחת בתילים, ואחת בדברי הימים, לכך נאמר שתי פעמים מי יתן מציון. משל לבן מלך שאירס לבת המלך, וקבעו (לב) פרוסטנמיא ביום פלוני, בנו

הערות ותקונים

הברכות והנחמות. כ"ה בכ"י ו', אבל בכ"י ג' ל' ז' ח' ובנדפס כל הברכות והנחמות והסובות, וכו"ל כל טובות וברכות ונחמות שהקב"ה עתיד ליתן לישראל: (כד) תורה מציון. בו"ר ובפסיקתא רבתי הוא בתיזה שניה סוף, בו"ר הביא סופר, על ברכה וחיים, (ולפניו הביא חיים לבד וברכה לבד) גם כן ה' וסיום (ולפניו הביא שבד), ובפסיקתא הביא שמחה ושאלה וסופר ע"ש: (כה) את מוצא שתי פעמים כתיב בספר תהלים. פעם אחת כתן מזמור י"ד ז', ופעם שנית במזמור נ"ג ז', ומובא בילקוט תהלים רמז תרס"ג, וילקוט הביא לפני זה "ח"ר יוחנן הקב"ה עומד ואומר מי יתן מן ציון" הוא מן פסיקתא רבתי שמ"ש פסקא תקעו, והסר הציון, ומן את הוא מן מדרש שו"ט, ומובא גם בילקוט בהעלותך רמז תשל"ז בשם שו"ט בשמאר מי יתן כל עם ה' נביאים: (כו) ח"ר לוי כנגד הרב וכנגד התלמיד. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י ב' ג' ל' ז' ח' ובנדפס בילקוט תהלים שם ובהעלותך שם ג' אחרת כתן: ר' לוי הרב אמר אחד והתלמיד אמר אחד, הרב אמר אחד מי יתן ומים לנבם זה לשם (דברים ה'), והתלמיד אמר ומי יתן (את) כל עם ה' נביאים (במדבר י"א), לא דברי הרב ולא דברי התלמיד מתקיימין בעולם הזה, אבל לעולם הבא שניהם מתקיימים, דברי הרב מנין, שנאמר ונתתי לכם לב חדש (יחזקאל ל"ו), דברי התלמיד מנין, שנאמר ואשים רוחי בקרבכם ועשיתי את אשר בחקי תלכו (שם ל"ז כז), וכן הוסיף הרש"ם בהגהות שלו בשם המדרש שם"ט כ"י שהי' לפניו: (כח) ר' יודן בשם ריב"ל אמר לפי שהתינוקות רבתי בפסיקתא רבתי שם, ומבי' שם ד"א מי יתן בשני מקומות ח"ר הוא לפי שהתי פעמים התינוקות אומרים מובא בפסיקתא רבתי שם, וכנ"ל שם ד"א מי יתן בשני מקומות ח"ר הוא לפי שהתי פעמים התינוקות אומרים בבית הכנסת אחת בבוקר ואחת בערב הושיענו ה' אלהינו (תהלים ק"ו מ"ז): (כט) שובנו אלהי ישענו והפר כעסך עמנו. כ"ה גם בכ"י ו' ובשם "וים אומרים הושיענו אלהי ישענו (דה"א ט"ז ל"ה)", ובפסיקתא רבתי שם מובא הכתוב הושיענו ה' אלהינו, וילקוט תהלים שם ובכ"י ב' ג' ל' ז' ובנדפס מובא הכתוב הושיענו אלהי ישענו. ומזה נראה כי נסנו להתפלל עם התיטוקות ואומרים עמהם הכתוב הנ"ל: (ל) ח"ר הנחומא אמרית יתיה לפני ר' חגינא. בכ"י ג' ל' ח' ובנדפס גם וילקוט הני' לפני ר' נחוניא, ובכ"י ז' לפני ר' נחוניא בן הקנה, וברבתי שם מובא זה בשם ר' יהודה בי רבי שלום בשם רשב"ל: (לא) אחת בתהלים ואחת בד"ה. בתהלים ק"ו מ"ז כתוב הושיענו ה' אלהינו, ובדה"א ט"ז ל"ה כתוב הושיענו אלהי ישענו, וכן כתוב מפורש בפסיקתא רבתי, ועיין בפי' מהרז"ו ז"ל שכתוב אף מהגין בשחרית (ר"ל בהודו) ואומר בפסוק דד"ה הושיענו אלהי ישענו, ובערבית (ר"ל בברוך ה' לעולם) קרית בתהלים הושיענו ה' אלהינו וידוע כי ה' הוא רחמים ואלהים הוא דין, והכוונה ע"ז שאמרו חז"ל להזכיר מדת יום בלילה ומדת לילה ביום. ועיין בדרש"י ד"ה אם בסיים לפיכך תקנם דוד לומרם לפני הארון מזמור אחד שחרית ומזמור אחד ערבית מפי רבינו אלעזר בר משלם ז"ל עכ"ל: (לב) פרוסטנמיא ביום פלוני. כ"ה בכל כ"י אבל בכ"י ה' בשנות פרוגמיא, ויש לתקן שי"ל פרתיזמיא והיא המלה הנמצאת בפסיקתא דרב כהנא פסקא דבחדש השלישי

של מלך מצפה לשמחתו, בתה של מלך מצפה לשמחתה, ומי מעכב, הוי אומר פרוסטגמיא מעכב, (לג) כך הקב"ה מצפה לישועתן של ישראל, וישראל מחכין לישועתו של הקב"ה, ומי מעכב, פרוסטגמיא, שנאמר כי יום נקם בלבי [ושנת גאולי באה] (ישעיה סג ד):

[ז] **יגל** יעקב ישמח ישראל. (לד) יגל אברהם וישמח יצחק אין כתיב כאן, אלא יגל יעקב וישמח ישראל, ולמה יעקב שמח מכל האבות, אמר ר' שמעון בן לקיש בשעה שישראל חוטאין, יעקב מרגיש ממערת המכפלה, שנאמר כי עתה חזנית אפרים נטמא ישראל (הושע ה ג), וכן כשתבא השמחה והגאולה, יעקב שמח בה יותר מכל האבות, לפי שהוא מזומן לשעודה, שנאמר שמע אלי יעקב (עבדי) וישראל מקוראי (ישעיה מח יב), מה מקוראי, מזומניי, כמה דאת אמר ויתן להם מקום בראש חקרואים (מ"ח ט כב), ורב אמר משל למי שמשיא את בתו, מי שמח, לא אביה של כלה, שנאמר לכן כה אמר ה' אל בית יעקב אשר פדה את אברהם וגו' (ישעיה כט כב), הוי אומר כשתבא הגאולה לעולם לישראל, יעקב ישמח בה יותר מכל האבות, לכך נאמר יגל יעקב ישמח ישראל:

מזמור טז

[א] **מזמור** לדוד ה' מי יגור באהלך, זהו שאמר הכתוב ופלעו ממגור יעבוד (ישעיה לא ט), במלכות הרשעה הכתוב מדבר, (א) פלעו זה ארנונא שלו,

---

הערות ותקונים

(ק"נ ע"כ), למלך שקידם מצרונה וקבע לו פרוסתיזמיא כיון שהגיע פרוסתיזמיא, אמרי הבעה שתכנם מצרונה לחופה פי' גל"י προσδεσμία משך חמן קטוע, וע"ם בהערה ע"ב וכתבתי כי המלה ממנה נם מכילתא בשלח ריש פ"ח אמרו להם המקוריין סניא פרוסתזימיה שלכם לחזור למצריים, ונם העירותי שם על דברי המדרש שו"ם שלפנינו שבמקום פרוסטגומיא צ"ל פרוסתיזמיא, ועניני עולם יפה שקבעו זמן קטוע ליום חתונתו לכן מחוברת עם מלת קבע, ומלת פרוסטגומיא שעניינה דת וגזירה אין עניינה לכאן, ובכל מקום שמתה מצא המלה הזאת מחוברת עם מלת שלח, ובילקוט תהלים רמז תרס"ג פרוזטגומא נ"ל בפשוט ול"ל פרוסתיזמיא: (לג) "כך הקב"ה מצפה ליסועתן של ישראל וישראל מחכין ליסועתו של הקב"ה ומי מעכב פרוסטגמיא" זה נמצא בכ"י ב' ד' ז' ח' ובכולם נם בדפוסים רמסוסים קתנסם, ולפום ווילינא והסמיע כמעתיק מן מי מעכב פרוסטגמיא עד ומי מעכב פרוסטגמיא ומצאתי לכתוב נם בכ"י ו' ובילקוט, ונם כרמ"פ בהנהות שלו סוסיף זה בנד המדרש, ונם בכתב י"ל פרוסתיזמיא וכתובה מי מעכב חזון הקבוע, שאמר כי יום נקם בלבי ושנת נאולי באה: (לד) יגל אברהם וישמח יצחק אין כתיב כאן. מובא בילקוט שם, ומובא בפסיקתא רבתי שם סוף פמ"ח בסוסנת דבריס וכך הני' שם: ד"א מי יתן מציון ישועת ישראל וגו' יגל יעקב ישמח ישראל, לא היה צריך לומר אלא יגל אברהם יצחק ויעקב וישמח ישראל, אלא למה יגל יעקב, לפי שיעקב מצטער כישראל מצטערים, וכשם בצרה, לפיכך כשתבוא הגאולה לישראל הוא שמח עמהם יגל יעקב ישמח ישראל (זה הוא הוספה), תימהי יגל יעקב כשישמח ישראל, כשם שדרש ריש נקים (כוונתו למדרש שו"ם שמובא זה בשם ר' שמעון בן נקים וידוע כי סעמים כתיב ריש נקים במקום ר' שמעון בן נקים, ונם כאן מובא בילקוט תהלים שם אמר ריש נקים) כשישראל חוטאים כאן יעקב נוקם במערת המכפלה, לפיכך כשתבוא הגאולה הוא שמח עמהם יגל יעקב ישמח ישראל. אבל ר' אלכסנדרי דריש דעת אחרת, למה יגל יעקב, אלא אדם שים ט בן נמול אומר אשמח, מי שמח, מי שהוא מזומן לשעודה, וכן יעקב הוא מזומן לשעודת הקב"ה שהוא עתיד לעשות לצדיקים לע"ל, שמע אלי [וגו'] ישראל מקוראי (ישעי' מ"ח) מהו מקוראי מזומניי, לפיכך כשתבוא שעודת גאולה הוא שמח שהוא מזומן לשעודה ע"כ. מכל זה ירחה הקורא שמועתק כל זה מן שו"ם, ור' אלכסנדרי מרחיב הדברים נם הלשון "אבל ר' אלכסנדרי דריש דעת אחרת" הוא לשון מתוקר, ועיין במדרש חיכה פ"ב פסוק ויבער ביעקב שסניף שדרש הזה בקיצור מרבב"ל בשסורעות בשם יש מרנים נם אלה יעקב מ"ש ויבער [ביעקב] כאש להבה, וכשסוסף בשם יש מרנים נם אלה יעקב, סכ"ל יגל יעקב ישמח ישראל, ועיין שם ביפה עף ושניף אלה שדרש שו"ם שלפנינו:

(א) פלעו זה מרטנא. כ"ה נם בכ"י ו', אבל בכ"י ב' ד' ז' אבניה וכ"י ח' נמצאת אנוכיא, וכ"י נ' אנניה, וכן בדפוס קתנסם שבדפוס עם"י כ"י ג', ובדפוס ווילינא אנניה, ואח"כ נדפס כן בכל הדפוסים, והמלה מסוכסת, ונכון כמו שהוא לפניו זה מרטנא, ושיא המלה היונית והרומית ἔρανος

(ב) ממגור יעבור, אלו תוסבירויות: [דבר אחר (ג) וסלעו אלו אבריו, ממגור זה מחיצתו]: (ד) דבר אחר סלעו, אלו האיקוניות, ממגור יעבור (ה) אלו בסילקאות שלו, וחתו מנס שריו (ישעיה שם), אמר ר' סימון (ו) תרתין זימנין, אמרו לו לישעיה ומי אמר דברים הללו, אמר להם וכי מדעתי חם, נאם ה' אשר אור לו בציון ותנור לו בירושלים (שם שם), אמר דוד אם אור לו בציון ותנור לו בירושלים, מי יגור באהלך:

(ג) **דבר** אחר מי יגור באהלך. זהו שאמר הכתוב ואני אהיה לה נאום ה' חומת אש סביב (זכריה ב ט), סביב מבחוץ, ולכבוד אהיה בתוכה (שם שם), מבפנים, אמר דוד אם חומת אש מבחוץ וכבוד מבפנים מי יוכל לשרות בתוכה, הוי אומר מי יגור באהלך:

(ג) **דבר** אחר מי יגור באהלך. מי ידור אין כתיב כאן, (ז) אלא מי יגור, מאן יכיל לאיתותבא גבך, אמר ר' יהושע בן לוי ומה אם נדב ואביהוא שנכנסו בבית המקדש נשרפו, אם כן מי יגור באהלך. אמר ר' שמואל כתיב בעוזא וישלח עוזא את ידו לאחוז את הארון (דה"ב יג ט), ומה היה לו, ויחר אף ה' בעוזא (שם שם י), אם כן מי יגור באהלך, משל (ח) לעירוני שנכנס למדינה, וראה אותן שמוכרין מיני (ט) כתיתין וכל דבר, אמר מי יכול לשבוע מאלו, אמרו לו חביריו מי שיש לו מעות הרבה, כך אמר דוד ה' מי יגור באהלך, אמר לו הקב"ה מי שיש בידו מצות הרבה, מי שיש בידו מצות ופרישות:

(ד) **הולך** תמים ופועל צדק. הולך תמים, זה הקב"ה, שנאמר הצור תמים פעלו (דברים לב ד): ופועל צדק. זה הקב"ה, שנאמר כי צדיק ה' צדקות אהב (תהלים יא ז): ודובר אמת. זה הקב"ה, שנאמר וה' אלהים אמת (ירמיה י י): (י) לא רגל על לשונו. דאמר ר' יהושע הקב"ה עיקם שלש תיבות וכו' כדכתיב לעיל: (יא) לא עשה לרעהו רעה (תהלים טו ג). זה הקב"ה; (יב) שבשעה שעשו ישראל את

הערות ותקונים

eranus פי' מס שקונים מכמי סעיר לתת למרחה או מתנה לשלטון וסר, ודומם שלשו מלשון שלשים: (ב) ממגור שלו תוסבירויות. כ"ה נס כ"י ו', אבל בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס זה שלתוסבירות, ומין שפק כי היה כתוב שלו תוסבלות והחבירם המעתיק ועשית משם אחת והוסיף אח"כ מלת "זה" והורשת מלת תוסבלות ביוני וברומי thesaurus θησαυρός מוזרות (מאגזינע), ודומם מגור מלשון השוד הזרע במגורה (חגי ב' י"ט), וכן נהרסו ממגורות (יואל ג' י"ז), שפי' מקום שוכר התבואה. ורמיתי בערוך השלם שהוסיף ערך שלתוסבלות והביא המאמר שלפנינו וכתב פי' בל"י ורומי שוכר "ואל" בראש פ' סידיעה ערבית היא. אבל הגון כמו שהעירותי שעשות המעתיקים היא: (ג) וסלעו שלו אבריו. לורם וסלעו כמו וסלעו: (ד) ד"א סלעו שלו האיקוניות. וכ"י ב' ד' ז' חסר המאמר ד"א וסלעו שלו האיקוניות ממגור שלו בסלקאות שהשמיט המעתיק ונמצא בכ"י ג' ונדפס כן בדפוס רמזון וחמ"כ בכל הדפוסים ושם נמצא מאמר אחר ד"א וסלעו שלו אבריו ממגור זה מחיצתו, והוספתי בפנים. והאיקונין שלש יהושע eἰκόνισον פי' צורה וצלם ודמות, ולורם סלעו כמו סלמו שלשון המשולשים בפו (איכה ד' ב') ותרג' דמתילין לאיקוניהן לדהבא: (ה) שלו בסילקאות. מורגל בתלמוד ומדרשים בסיליקי, והמלה יונית ורומית Basilica βασιλική פי' פלטין והיכל שלך וביח גדול מוכן לקבלת דיינים וסריס: (ו) תרתין זימנין. ר"ל שבשני זמנים יהיה זה התלה וסלעו ממגור יעבור, וחמ"כ וחתו מנס שריו, ובנדפס שני' שני זמנים, והיקום בתהלים רמז תרס"ד הביא המאמר הזה ומחחיל כתיב נאם ה' אשר אור לו בציון אמר דוד אם אור לו בציון: (ז) שלא מי יגור. דרש שלשון מגור שפי' פחד: (ח) לעירוני. פי' בן כפר: (ט) כתיתין. פי' מיני מתוקות שנכתתין. עיין ערוך השלם ערך כתית ס', והיקום תהלים רמז תרס"ד נרשם בגדו על מיני כתיתין פי' מיני תבשיל, וזה מן מפרש שונה כי רשם בערוך ערך כתית ג' שהביא מאמר מגמרא יבמות ק"כ שע"ב אמר אביי לחיה בית כתיתין ומשום תבשיל והשב משום תבשיל הוא הפי' על כתיתים ותבשיל, ועיין ברש"י בגמרא שם: (י) "לא רגל על לשונו דמ"ר יהושע הקב"ה עיקם שלש תבות וכו' כדכתיב לעיל". כן הוא גם בכ"י ו' וכן היה לפני בעל היקום כמו שהביא בסוף רמז תרס"ד, וגם הרמ"ך הוסיף זה בלא המדרש עפ"י כ"י שפי' לפניו, וחסר בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס, והכוונה "כדכתיב לעיל" במזמור י"ב בפ' אמרות טהורות: (יא) לא עשה לרעהו רעה זה הקב"ה. מובא בילקום רמז תרס"ה והיון מרמז תרס"ד מוסב גם על זה, ובחנם הפרידו המדפיסים והלינו בזה רמז חדש, ובאמת הוא מאמר אחד עם רמז שלפניו: (יב) שבשעה שעשו ישראל את העגל מה כתיב וימחס ס' על סרעה. בנדפס שני' זה שהקב"ה שלח עשה רעה

העגל, מה כתיב, וינחם ה' על הרעה (שמות לב יד), (יג) ואין רעים אלא ישראל, שנאמר למען אחי ורעי (תהלים קכב ח): (יד) וחרפה לא נשא על קרובו. כד איצטריך להון בשטים, שנאמר ויהיו המתים במגפה (במדבר כה ט), וכתיב לבני ישראל עם קרובו (תהלים קמח יד): נבזה בעיניו נמאס. (טו) שבוזה בעיניו מי שמואס את דברו, שנאמר יען (כי) מאסת את דבר ה' וימאסך (ה') ממלך (ש"א טו כג), וכתיב ואני (מאסתיהו) [מאסתיו] ממלוך על ישראל (שם יו ו): ואת יראי ה' יכבד. זה הקב"ה, (טז) דאמר ר' סימון והעם לא נסע עד האסף מרים (במדבר יב טו), מלמד שנתעכב לה עמוד הענן: נשבע להרע. זה הקב"ה, (ואומ') חי אני נאם ה' (במדבר יד כח), ואומר ולכן נשבעתי לבית עלי (ש"א ג יד), אם להרע לא ימיר שבועתו, להטיב לא כל שכן: ר' אבין אמר נשבע להרע ולא ימיר, (יז) זה שמחסר את כיסו להצר לנפשו לעשות מצות. (יח) ורבנן אמרי זה (יט) שהשביע את יצרו לבלי עבור עבירה: כספו לא נתן בנשך. זה הקב"ה, שלא נתן את התורה בדמים אלא בחנם, שנאמר לכו שברו ואכולו ולכו שברו בלוא כסף ובלוא מחיר (ישעיה נה א), ואין כספו אלא תורה, שנאמר [אמרות ה' אמרות טהורות] כסף צרוף בעליל לארץ (תהלים יב ז): ושוחד על נקי לא לקח. (כ) שאם מתכנסין כל האומות ונותנין כל ממונם בדבר אחד מן התורה, אינן יכולין לכבותן, שנאמר מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה (שה"ש ח ז), (כא) מים רבים אלו אומות העולם, שנאמר הוי המון עמים רבים [כהמות ימים יהמיון וגו לאומים כשאון מים רבים] (ישעיה יז יג יג), לכבות את האהבה, (כב) זה אהבה שבי' ישראל לבין הקב"ה, ונהרות לא ישטפוה (שה"ש שם), (כג) אלו מלכי אומות העולם, שנא' (הנני) [הנה אדני] מעלה (עליכם) [עליהם] את מלך אשור (ישעיה ח ז):

[ה] (כד) ר' עזריה בשם ר' יהודה. לעתיד לבא באין אומות העולם לקטרג את ישראל, ואומרים לפני הקב"ה רבונו של עולם הללו עובדי עבודה זרה,

---

הערות ותקונים

ליסראל בשעת העגל לכתיב ויגחם על הרעה, וכ"י ב' ג' ד' ז' ח' הגי' זה הקב"ה בשעה שעשו ישראל מה שעשו מה כתיב ויגחם על הרעה, ובילקוט קטיע ליסנף: (יג) ואין רעים אלא ישראל שנא' למען אחי ורעי. כ"ה גם בכ"י ו' וגם הרמ"ם הוסיף זה ומסר בכל כ"י המחריס ובנדפס: (יד) וחרפה לא נשא על קרובו כד איצטריך להון בשטים שנאמר ויהיו המתים במגפה וכתיב לבני ישראל עם קרובו. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכל כתבי יד המחריס ובנדפס הגי' וחרפה לא נשא על קרובו זה הקב"ה, שנאמר לבני ישראל עם קרובו כדאיצטריך להון בשטים, והסיום שנאמר ויהיו המתים במגפה חסר שם, ונמצא ג"כ בילקוט, ובעל תות למת תיקן כן עפ"י בילקוט, ובילקוט שם כי איצטרכת להו בשטים, וכוונתו במלת איצטריך מלשון צרוך המורגל בתרגומים בעניו ע"ז כמו יזצמו לסדיס לא אלה תר' דבחין לסדין לשון צרוך ודומיהם עיין מתורגמן, ודורש וחרפה לא נשא על קרובו שם עברו ישראל עבירה בשטים מספר ויהיו המתים במגפה תרבעה ועשריס אלף. וזה שפי' רש"י בתהלים שם שם עבר קרובו עבירה שים גם שום עצמו במקפץ, ולא נשא עליו הרפתו שיצא פתחון פה למחרף לומר כך עבר פלוני קרובך וחפית עליו: (טו) שבוזה בעיניו מי שמואס את דבריו שנאמר. כ"ה גם בכ"י ו' אבל בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס הגי': שבוזה בעיניו שמאס זה הקב"ה שמאס במלכות שאול, שנא' ואני מאסתיו ממלך על ישראל. ובילקוט ברמז הרמ"ה בשמם שורש שלימה וכ"ל שבוזה בעיניו שמאס [זה הקב"ה שמאס במלכות שאול שנא' ואני מאסתיו ממלך על ישראל, ואת יראי ה' יכבד] זה הקב"ה, ובשמיע המדפיס מן זה הקב"ה על זה הקב"ה: (טז) דא"ר סימון והעם לא נסע על האסף מריס מלמד שנתעכב לה עמוד הענן. עיין סוטה ט' ע"ב, ישראל נתעכבו לה ז' ימים במדבר שנא' והעם לא נסע על האסף מריס: (יז) זה שמחסר את כיסו להלר לנפשו. דורש שבשע להרע לעצמו, וזה שפי' רש"י שבשע להרע לעצמו ולא ימיר שבועתו ק"ו שהיו ממירים בדבר שהיום לרעתו: (יח) ורבנן אמרי. בילקוט שני ורב אמר: (יט) שהשביע את יצרו. דורש שבשע להרע שבשע עגל יעפ"י שנקרא רע: (כ) שאם מתכנסין כל האומות. עיין חזית פ"ח בפ' מים רבים, אם יתן איש את כל הון ביתו בהבה אם פותחין לאומות העולם כל הסגריות שלהן בדבר אחד מן התורה כו': (כא) מים רבים אלו אוה"ע. שנאמ בחזית שם בהתחלתו בפ' מים רבים וכן בשמ"ר רים פמ"ט, ומובא גם בילקוט תהלים שם. (כב) זה אהבה שבין ישראל לבין הקב"ה. בנדפס אהבה שאהב הקב"ה את ישראל: (כג) אלו מלכי אוה"ע שנא' הנני מעלה עליהם את מי הנהר את מלך אשור. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס אלו אוה"ע והרמיס מן הכתוב הסר: (כד) ר' עזריה בש"ר יהודה. מובא בחזית פ"ח פ' אחות לנו קטנה, וברות רבה

והללו עובדי עבודה זרה, הללו מגלי עריות, והללו מגלי עריות, הללו שופכי דמים, והללו שופכי דמים, מפני מה הללו יורדין לגיהנם, והללו אין יורדין, וכי יש משא פנים לפניך, אמר להן הקב"ה אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה בוז יבוזו לו (שה"ש ח ז), ועכשיו אני מבזה אותן, אז אמרו אומות העולם חרי אנו נותנין מטמוניו ויתכפר לנו, והוא אומר להם אם אתם נותנין כל ממונכם על דבר אחד בתורה שבטלתם מהם, אין מתכפר להם, מאי כתיב בתריה, אחות לנו קטנה (שה"ש ח ח), מה קטן זה כל מה שהוא עושה אין ממחין בידו עד שינדל, כך ישראל כל עבירות שמתקלקלין בהן כל ימות השנה, אין נתפשים עליהם, לפי שיום הכפורים מכפר להם, שנאמר כי ביום הזה יכפר עליכם (ויקרא יו ל):

[ו] (כה) **דבר** אחר הולך תמים. זה אברהם, שנאמר התהלך לפני והיה תמים (בראשית יו ח): ופועל צדק. זה יצחק, שהיתה פעולתו בצדק, שמסר עצמו לעקדה: ודובר אמת. זה יעקב, שנאמר תתן אמת ליעקב (מיכה ז כ): לא רגל על לשונו. זה בנימין בן יעקב, שהיה יודע במכירתו של יוסף ולא גילה לאביו: לא עשה לרעהו רעה. זה יוסף, שהיה יכול לעשות לאחיו רע, ולא עשה: וחרפה לא נשא על קרובו. זה פנחס, שהיה משבטו של לוי, וזמרי היה משבטו של שמעון, וכיון שעשה אותו מעשה, מיד הרגו, כדי שלא יהיה חרפה על ישראל: נבזה בעיניו נמאס. זה משה רבינו שמאס בביזת מצרים, שנאמר ויקח משה את עצמות יוסף עמו (שמות יג יט), שכל ישראל היו עסוקין בביזה, והוא היה עסוק בעצמות יוסף: ואת יראי ה' יכבד. זה דוד, שנאמר ויבא דוד אל צקלג וישלח מהשלל [לזקני יהודה לרעהו לאמר] (ש"א ל כו): דבר אחר נבזה בעיניו נמאס. (כו) זה חזקיהו מלך יהודה, שגירר עצמות אביו במיטה של חבלים: ואת יראי ה' יכבד, (כז) זה יהושפט מלך יהודה, שבשעה שהיה רואה תלמיד חכם היה עומד מכסאו ומחבקו ומנשקו וקורא לו רבי רבי, מרי מרי, (כח) והיה הדיריגון שלו והספירה שלו של ששׁ עשרה רבוא: נשבע להרע ולא ימיר. זה בועז שנשבע ליצרו, ואמר חי ה' שכבי עד הבקר (רות ג יג): (כט) [דבר אחר נשבע להרע ולא ימיר. זה אלישע בן שפט, שנאמר חי ה' אשר עמדתי לפניו אם אקח (מ"ב ג יד)]: ד"א נשבע להרע ולא ימיר. זה אליהו, שאמר חי (אני) [ה' וגו'] אם יהיה השנים האלה טל ומטר (מ"א יו א): כספו לא נתן בנשך. (ל) זה עובדיה שהחביא את הנביאים במערה, והיה לווה ומאכילן: דבר אחר [כספו לא נתן בנשך]. זה שמאי והלל, שלא לטדו תורה בדמים: ושוחד על נקי לא לקח. זה שמואל, שנאמר הנני ענו בי [את שור מי לקחתי וגו', ומיד מי לקחתי כופר] (ש"א יב ג): עושה אלה לא ימוט לעולם, (לא) אמר ר' שמואל המוט

הערות ותקונים

בהתחלת הפתיחתא, ובמדרש חזית שם בשם ר' יהודה בר סימון, ומובא ב"כ בילקוט תהלים שם רמז תרס"ה, ובשכה"ט מזמור ח' לות כ' ולהלן במזמור כ' בשמעון לחבר: (כה) ד"ה הולך תמים זה מגרשם. מובא ב"כ בילקוט תהלים שם רמז תרס"ה: (כו) זה חזקיהו מלך יהודה שגירר עצמות אביו ר'. בשכה"ט במזמור קיו רע"ח מכות כ"ל ע"ח ועי"ש בפירש"י: (כז) זה יהושפט מלך יהודה שבשעה שהיה רואה ת"ח כו'. בתוספות ק"ג ע"ב מכות כ"ל ע"ח ושם בוסף שול מכי מכי: (כח) "והיה הדיריגון שלו והספירה שלו של שם עשרה ריבוא". כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרש"ם בגליון המדרש, ומשמר בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובגליפס. ובכ"י ו' כתוב בגליון על הגליון "פי' שלא תאמר לא היה מלך גדול מקום ועד וחשבון של חיילותיו שיושבין לפניו היו י"ץ ריבוא". וגם הרש"ם הביא את הפי' הזה כמשמר היה כתוב בכ"י שלפניו. והשם דיריגון היה מלא יונית עיין בערוך השלם ופי' חיל המלך ע"ש, לך המלות "והספירה שלו" אין להן מובן: (כט) ד"ה נשבע להרע זה אליהו. הוספתי כמו שהוא בכ"י ג' ח' (בכ"י ד' משמר מאמר גדול) ובגליפס, ובילקוט רמז תרס"ה ומשמר גם בכ"י ו', ובכ"י ב' ובכ"י ז' נשמט מן ד"ה זה אליהו עד ד"ה זה שמאי והלל, שנשמט ע"י טעות הסופר: (ל) זה עובדיה שהחביא את הנביאים במערה וסיס לווה ומאכילן. בתנחומא סגליפס מספרים לות ט' (שהוא טילמדנו מס' שמות) ובמדרש שמ"ר פל"ח לות ד' מובא זה בהרחבת לשון עובדיה היה עשיר מסוטרופוס של אחאב, שנאמר ויקרא אחאב אל עובדי, אשר על הבית (מ"א יח ג'), והיה עשיר יותר מדאי, ואויב כל ממונו לגדקה שהיה זן את הנביאים, כיון שבא כל לות' הרעב היה לוה בשבך מן יהורם בן אחאב מה שהיה מספיק לנביאים: (לא) ח"ל שמואל המוט הזה מיני יודע מה הוא כו' כ"ל

הזה איני יודע מה הוא, עד שבא שלמה ופירש, הצל לקוחים למות ומשים לתת
(משלי כד יא), (לב) חזי אומר לא ימות לעולם הבא:

[ז] [עושה אלה לא ימוט לעולם]. (לג) כשהיה רבן גמליאל קורא הפסוק הזה היה
בוכה, ואומר מי יכול לעשות את כל אלה, וכשהיה רבי עקיבא קורא
הפסוק הזה ופסוקים של יחזקאל אל ההרים לא אכל (יחזקאל יח ו), לא היה בוכה, אבל
היה משחק, אמר ליה רבן גמליאל מפני מה אני בוכה, ואת משחק, אמר ליה ראה
מה כתיב אלה הטמאים לכם בכל השרץ (ויקרא יא מא), יכול אם לא נגע בכולן לא
יממא אפילו באחת מהן, (לד) בתרת מטמאה בגדים, והשרץ תחלת בריייתו בכעדשה,
וכתיב בסוף הטומאות אל תטמאו בכל אלה (שם יא כד), יכול אינו מטמא אלא בכולן,
ודרי אם נגע בכעדשה מטמא, וכי איזה מדה מרובה, מדת טובה או מדת
פורעניות, הוי אומר מדה טובה על מדת פורעניות חמש מאות בכפליים, ומה אם
שהוא נוגע בשרץ באחד מהן, אפילו בכעדשה טמטא כאילו נגע בכולן, מדה טובה
לא יהא בדין שאם עשה אחת מאלו, כאלו עשה כל המצות כולן, הוי אומר
כשם שכתוב אלה בשרצים ובטומאות, ואם נגע באחת מהן כאילו נגע בכולן, כך
כל העושה מצות שכתוב בהן עושה אלה לא ימוט לעולם, אם עשה אחת מהן
כאלו עשה כולן, אמר ליה רבן גמליאל נחמתני עקיבא נחמתני:

מזמור מז

[א] מכתם לדוד. (א) אית מרבנן דפתרין (ב) סך ותם, ואית דפתרין כמה כתם
טוב: שמרני אל. מן הפורעניות: כי חסיתי בך (אמרתי) [אמרת] לה'
(אלי) [ארני] אתה טובתי בל עליך. (ג) זהו שאמר הכתוב לה' הארץ ומלואה תבל
וישבי בה (תהלים כד א), מכאן אמרו חכמים כל הנהנה בעולם הזה בלא ברכה מעל,
(ד) עד שיתירו לו המצות, אמר ר' אבהו כתיב מן תקדש המלאה הזרע אשר תזרע

הערות ותקונים

כתיב לא ימוט לעולם. וכא נפרש כמלת הזאת שפי' כמו לא ימות, ומלתי המחבר בירושלמי ג"מ סוף פ"ה
כל מי שיש לו מטות ואיט מלוה ברבית עליו הכתוב אומר ככסף לא נתן בנשך וגו' לא ימוט לעולם, פ"ל
שמוציא בר מימי המימוט [ל"ל הימוט] הזה לא ייעיט יודעין מהו וכא בלמה ושרים של לקוחים למות ומשים
לסרג. ומחבר מצא מתוספתא ג"מ סוף פ"ו. ובפי' הקצר בירושלמי שם כתב המימוט הזה פי' הא
דאמר קרא לא ימוט לא ייעיט יודעים כי' משום דהא חיזק כמה בני אדם שחיים מלוים ברבית ומכשיל
מחמוסיים ולכן פירש המימוט להריגה וס"ק קרא עושה אלה לא ימוט במיתה משונה, ועיין גם בפ"מ שם:
(לב) הוי אומר לא ימות לעוה"ב. זה ליתא בכ"י המחברים רק בכ"י ו': (לג) כשהיה רבן גמליאל קורא
הפסוק הזה היה בוכה כו'. בגמרא בבלי סנהדרין פ"ח ע"ח מכות כ"ד ע"ח הוא בסגנון אחר ע"ש.
ובילקוט תהלים שם המחבר קשיא ויש לתקן עפ"י המדרש שלפנינו: (לד) בתרת מטמאה בגדים והשרץ תחלת
בריייתו בכעדשה. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י ב' ד' ז' ח' חסר היזה שורות יכול אם לא נגע בכל אלה לא יהא
טמא (פה חסר היזה שורות ומתחיל מן) וכרי אם נגע בכעדשה מטמא, וגם בילקוט חסר זה, אולם נמצא
גם בכ"י רומי כ"י ג' רק שהחסר המחבר ומן כ"י רומי נדפס כן בדפוס קושטא' ומח"כ בכל הדפוסים.
בתרת מטמא בגדים ותחלת בריותה בכעדשה, וזה אין מובן כלל כתבר העיר נ"כ המפרש מהרח"ס, רק
המפתיק עשה במקום בתרת מטמא בגדים ועזית בתרת מטמא בגדים. גם ל"ל והשרץ תחלת
בריייתו בכעדשה:

(א) אית מרבנן דפתרין סך ותם עד מכאן ממרו חכמים. ליתא בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובדפוס, ונמצא גם
בכ"י ו' וגם בהר"ם בסוף זה בלד המדרש, ובילקוט תהלים רמז תרס"ו סביא מן ממרו חכמים כל
הנהנה מן העולם בלא ברכה, וחסר הייון, ועיין ילמדט במחבר שלפנינו שיא עד המחבר הזה: (ב) סך
ותם. עיין שושן י' פ"ב ועיין נרש"י תהלים שם: (ג) זה"ש לה' הארץ ומלואה מכאן ממרו חכמים כו'.
נמצא בירושלמי ברכות ריש פ"ו: כתיב לה' הארץ ומלואה תבל ויושבי בה מהכא למוד מן העולם [בלא ברכה]
מעל עד שיתירו לו המצות כו', וגם המחבר מר' חנינא מובא שם, וסרמב"ם בחילוסיו לברכות פ"ו (דף
י"ג ע"ג) סביא את הירושלמי: (ד) עד שיתירו לו המצות. כ"ה בירושלמי שם, וגם בתוספתא ברכות ריש
פ"ו וכתב המפרש הקצר בירושלמי שם עד שיתירו לו המצות, פי' עד שיקיים מצות תרומה ומעשר וברכה
וכמה

דתבואת הכרם (דברים כג ט), (ה) העולם הזה עשוי ככרם, ומה פדיונו ברכה, מאי מעמא, (ו) ר' שמעון בן לקיש אמר מהאי קרא (אמרתי לה' אלי) [אמרת לה' אדני] אתה, אם אכלת וברכת [כביכול] כאילו משלך אכלת, (ז) טובתי בל עליך, שאין עליך חובת מעילה על טובת שאכלת: דבר אחר בל עליך. (ח) יובלו כל הטובות [ויבואו] עליך: (ט) דבר אחר בל עליך. מבלה אני כל הטובות עליך בגופך, וגופך אינו בלה: (י) אמר ר' אחא מאי בל עליך, כשאני מביא טובה בעולם איני מביאה בל עליך, כמה דאת אמר ובלעדיך לא ירים איש את ידו (בראשית מא מד):

[ב] דברי אחר (אמרתי) [אמרת] לה'. אמר דוד לפני הקב"ה רבונו של עולם אף על פי שהייתי טלך המלכתיך עלי, אמר לו הקב"ה אני מחזיק לך טובה, טובתי בל עליך, (יא) ולמי היא טובתי, לקדושים אשר בארץ המה, שאין הקב"ה קורא לצדיק קדוש (יב) עד שינתן בארץ, למה שיצר הרע מיצר לו, ואין מאמין בו בעולם הזה עד יום מותו, וכן אמר שלמה כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא (קהלת ז כ), לפיכך אינו קוראו קדוש עד שינתן בארץ, (יג) לכך נאמר לקדושים אשר בארץ, ואפילו אבות העולם לא נקראו קדושים עד שניתנו בארץ, שנאמר הן בקדושיו לא יאמין (איוב טו טו), ואימתי האמין בהם, בשעת שאמר למשה לך ואספת את זקני ישראל (שמות ג יו), סמך משה ואמר זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך (שם לב יג), (יד) אמר ר' פנחס אילו בקשו אבות העולם שתהא דירתן למעלה היו יכולין, ואף על פי כן לא נקראו קדושים עד שמתו, ונמתם הגולל בפניהם. (טו) אמר ר' אחא בר פפא מאי קרא ומשך אבירים בכחו (איוב כד כב), זה יצר הרע שמשך אבירים בכחו, ומי הם, דור אנוש דור המבול דור הפלגה וסדומיים, (טז) לפיכך יקום צדיק ולא יאמין בחיין (איוב שם), כל זמן שהוא בחיים:

[ג] (יז) ירבו עצבותם אחר מהרו. הרבית עצבונות לבני אדם, כמו שכתוב בעצבון

הערות ותקונים

והמה יתירו לו ליהנות היטב, כדאמרינן בסוף כל הבכר אין לך לבר שנעשית מצותו ומשלין בו כו', ובעל פ"מ בירושלמי שם עד שיתירו לו המצות. כלומר עד שיברך ואז התירו לו ליהנות מן המצות שהן הארץ ומלואה שנתנתן כמו מצות השם וקדש קודש נרכה: (ה) העולם הזה. בירושלמי העולם הזה ומשלו. ודרים זה מן מלת המלאה: (ו) רשב"ל אמר, בירושלמי ר' חזקי' ר' ירמי' ר' לעזר בשם ר' שמעון בן לקיש ורשב"ל שם הגיה הכי' בשם רים לקיש: (ז) טובתי בל עליך אין עליך חובת מעילה על טובת שאכלת. כ"ה גם בכ"י ו' וליתא בכ"י ג' ד' ז' ח' ובנדפס וכן הוא בירושלמי, וגם הרא"ש הוסיף זה בלא המדרש: (ח) יובלו כל הטובות [ויבואו] עליך. בירושלמי לשם קרא אחרינא יכלו כל הטובות ויבואו עליך ע"ש יכלו, ודרים בל מלעון בלע והגי' שלפנינו במדרש יובלו כל הטובות הוא מלעון יובל שי, ונפי' הקצר בירושלמי הכיא לעכן יבלו וכתב פי' יתחברו ויתערבו כל הטובות גם"ח נרם יובלו מלעון יובל שי לו: (ט) ד"ח מבלה הגי כל הטובות עליך בגופך וגופך אינו בלה. דרים בל כמו בלה לעון רקבון, וזה בשם בירושלמי: (י) מ"ר אחא כו' מיני מביאה בל עליך. בירושלמי שם מ"ר אחא מאו בל עליך שאיני מביא טובה על העולם מבלעדיך, כמד"ח ובלעדיך לא ירים איש את ידו, ודרים בל עליך נרמזים לתיבה אחת כמו בלעדיך שאת מביא טובה על העולם לא יפי' מבלעדיך כמו שמפרש בשל פ"מ: (יא) ולמי היא טובתי. בכ"י ג' ד' ז' ח' ובנדפס הגי' ולמי אתי מחזיק טובה: (יב) עד שינתן בארץ. בפ"י ג' ד' ז' ח' ובנדפס שאין הקב"ה קורא לצדיקים קדושים עד שיבואו בארץ עד יום מותן. ובנדפס בטעות עד יום מותו, ובדפוסים מחרוגים עד יום מותה ופ"ל כמו שהבאתי עד יום מותן: (יג) "לכך נאמר לקדושים אשר בארץ". כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י ג' ד' ז' ח' ובנדפס: (יד) מ"ר פנחס. מובא בילקוט חיוב רמז תתל"ח בשם שו"ם ומובא גם בדמז התק"ו ובדפס בלדו מדרש ופ"ל שו"ם, והביאו המאמר מר' פנחס אחר הדרשה ומשך אבירים בכחו, ולפניו מוקדם הוא, והביאו על הכתוב ומשך אבירים האמור בחיוב שם: (טו) מ"ר אחא בר פפא. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י ג' ד' ז' ובנדפס הגי' מ"ר חמא, ובכ"י ח' מ"ר חייא בר פפא, ובילקוט חיוב שם הביא מ"ר חמא בר חנינא, אבל בילקוט חיוב רמז תתל"ח הביא בשם שו"ם מ"ר חנינא בר פפא: (טז) "לפיכך יקום צדיק ולא יאמין בחיין, כל זמן שהוא בחיים ירבו עצבותם אחר מהרו הרבית עצבונות לבני אדם" זה נשמט בכ"י ג' ד' ז' ח' ובנדפס, וכני כגון דור המבול ודור הפלגה כמו שכתוב בעצבון תאכלנה, עיקר חסר מן הספר, ונמצא לעכן גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"ש, וכן נמצא לעכן בילקוט חיוב רמז תתל"ח בשם שו"ם: (יז) ירבו עצבותם. מובא בילקוט תהלים רמז תרס"ז:

תאכלנה (ירמיה ג יז), ואומר הרבה ארבה עצבונך והרונך (שם שם יו), אמר דוד לפני הקב"ה רבוני של עולם הרבית עצבונות לאבות העולם, אמר ליה הקב"ה שמא הפסידו כלום, אמר ליה בל אסיך נסכיהם מדם, (יח) כהאי דתנינן ירדו ובאו למטה מן המערכה ומלאום הלכו וחזרו להם ללשכת הגזית וקראו את שמע:

[ד] **דבר** אחר ירבו עצבותם. (יט) אמר דוד הרבית עצבונות לדורו של שמד, שמתו על קדושת שמך, אמר ליה הקב"ה שמא הפסידו כלום, בל אסיך נסכיהם מדם, דמם חשוב לפני יותר מכל הקרבנות, (כ) אמר ר' לוי בשם ר' אידי שלשה חלקים נחלקו היסורין, אחת נטלו אבות העולם וכל הדורות, ואחת דורו של שמד, ואחת מלך המשיח, (כא) מה היו עושין בדורו של שמד, היו מביאין (כב) כדוריות של ברזל ומלבנין אותן, ונותנין אותם תחת שיחיהם, (כג) ומשיאין נפשותיהן מהם, והוזרין ומביאין (כד) קרומיות של קנה, ונותנין תחת צפרניהן, ובדבר הזה מתו על קידוש השם:

[ה] **דבר** אחר ירבו עצבותם. אמר דוד לפני הקב"ה בני אדם שמטהרין לפתחך לבא ומאחרין לצאת, הרבית להם עצבונות, וכשהיו אומרים נסכו לפני עבודה זרה, והוא אומר איני מנסך, זבח לעבודה זרה, והוא אומר איני זובח, שתה מים אפילו בכוס אדום, והוא אומר איני שותה, נדור בשם עבודה זרה, והוא אומר איני נודר, שכך ציוני משה רבינו בתורתו, ושם אלהים אחרים לא תזכירו (שמות כג יג): בל אשא את שמותם על שפתי. אלא ה' מנת חלקי וכוסי אתה תומיך גורלי, (כה) ר' יהודה בשם ר' שמעון בן לקיש אמר הגורל הזה תמכני בסיני:

[ו] **חבלים** נפלו לי בנעימים. שנים, תורה שבכתב ותורה שבעל פה. אמר ר' פנחס הפלת גורלות לאומות העולם, וגורלי נמצא בנעימים, שנאמר בהנחל עליון גוים (דברים לב ח), ובתיב כי חלק ה' עמו (שם שם ט), (כו) כאיש דאמר

הערות ותקונים

(יח) כהאי לתניין ירדו ובאו למטה מן המערכה ומלאום הלכו וחזרו להם ללשכת הגזית וקראו את שמע. כ"ה בכל כתבי יד ובנדפס, ובילקוט המאמר נלקח נחסר, וחסר מן למטה עד להם, והוה בכל הקונטרס המאמר מסומם ונ"ל הלכו ומטה מחני כבם ולמטה במערבו ומלאום וילדו ובאו להן ללשכת הגזית לקרות את שמע, והוא לשון המשנה תמיד פ"ד (ג"ח ע"ב) ומה שהביא גרסי' את דברי המשנה הוא בלתי מובן, רק מלתתי בילקוט תהליס שם שהביא הסיום החסר לפניו (ולא נודע לי המקור כי ליתא בכ"י שלפניו) וז"ל ר' ירמי' בשם ר' שמעון אמר היו קורלים מזמורים הללו הודו לה' קראו בשמו, אמרו ואמה היו קורלין לותן לפי שכתוב בהן אשר כרת את אברהם ושבועתו ליצחק [ויעמידה ליעקב לחוק לישראל ברית שלם] (דה"א ט"ז ט"ז) וגם הרא"ם הוסיף זה מדברי, ור"ל ואם כן לא זה שלא הפסידו החבות בעצבותם הלא עוד השכירו מבלי הזכרת שמותם לא העלו הכהנים את קרבן התמיד ומנחתו ונסכו למזבח: (יט) אמר דוד עד ה"ר לוי בשם בכ"י ד' ז' שלנ המעתיק מן אמר עד אמר ומנה בכ"י ב' (השוה תמיד עם כ"י ד' ז'), וכן נמצא בכ"י ו' ח' ובנדפס: (כ) ה"ר לוי בשם ר' אידי. בכ"י ב' ד' ז' הני ה"ר חיבו, ובכ"י ח' ה"ר בשם ר' חיבו, ובכ"י ג' ובנדפס ובילקוט ה"ר בשם ר' אידי, וגם בכ"י ו' הני' כמו לפניו ה"ר לוי בשם ר' אידי, והמאמר נשנה לעיל מזמור ג' אות ט', ושם הני' ה"ר בשם ר' חונא: (כא) מה היו עושין בדורו של שמד. מובא בילקוט שם בשמו תרס"ז וכן במדרש חזית פ"ב פסוק השבעתי אתכם, ובקונטרס בפסיקתא דר"כ פסקא ויהי בשלח (פ"ז ע"ח): (כב) כדורות. כ"ה גם בכ"י ו' ובמדרש חזית שם ובפסיקתא שם ובכ"י ב' כדורית, בכ"י ד' כטוריות, בכ"י ז' כטוריות, ובכ"י נ' ובילקוט כדוליות ובכ"י ח' כדורות ובדפוס רמצון כדוריות ובדפוס ווינישיא ומח"כ בכל הדפוסים כדוריות והיא הני' הנכונה, ועיין בפסיקתא שם הערה קל"ג שנאתי בשם הילקוט תהליס רמז תרס"ז מה שהביא בשם הילמדנו, תולם שאמר הילמדנו הוא עד אמרו חכמים ומשם ואילך הוא מסו"ם שלפנינו לא מן הילמדנו: (כג) ומשיאין נפשותיהן. המ"כ כתב לשון נקיחה ובעל יפה קול פי' מעתיקין נפשותן, כמו בגמרא קלבו בסיל ובסיומא, ובילקוט נורם והיו מסיחין: (כד) קרומיות של קנה. כ"ה בכל כ"י ובנדפס ובילקוט ובפסיקתא שם, אבל במדרש חזית שם קרטיות של קנים ע"ל קרמיות של קנים, ואולי הוה שגור בפי חז"ל, עיין ערוך ערך קרס ג', ובהערה קל"ד בפסיקתא שם שנאתי בכ"י מקספארד ובכ"י כרמולי הני' קלומיות של קנה, וכן הביא בן הערוך בערך קולמוס: (כה) ר' יהודה בשם ר' שמעון בן לקיש. נמיזה כ"י ובנדפס ר' יהודה בשם ריש לקיש, ובילקוט ר' יהודה בשם ר' שמעון בן לוי, ע"ל בשם ר' שמעון בן לקיש: (כו) כאיש דאמר

פלונית נפלה לפלן: אף נחלת שפרה עלי, (כז) [על ששמחתי בהקי, נעשה לי שפיר, ר' יוחנן אמר שכרן של מצות שפרו עלי]:

[ז] **אברך** את ה' אשר יעצני אף לילות יסרוני כליותי. ר' שמואל בר נחמן היה פותרו באברהם, (כח) דאמר ר' שמואל [בר נחמן] אב לא לימדו, רב לא לימדו, ומי לימדו, הקב"ה, דתני ר' שמעון בן יוחי מלמד שזימן לו הקב"ה שתי כליות, והיו נובעות חכמה ודעת, (כט) תדע לך שכן הוא, שבשעה שנגלה עליו הקב"ה בין הבתרים, (ל) הראה לו הקב"ה ארבעה דברים, התורה והקרבנות והגיהנם וארבע מלכיות, תורה מנין, שנאמר ולפיד אש (בראשית טו יז), ואין אש אלא תורה, שנאמר הלוא כה דברי כאש (ירמיה כג כט), קרבנות מנין, שנאמר קחה לי עגלה משולשת (בראשית טו ט), גיהנם מנין, שנאמר והנה השמש באה ועלטה היה והנה תנור (אש) [עשן] (שם שם יז), ארבע מלכיות מנין, שנאמר והנה איומה חשכה נדולה נופלת עליו (שם שם יב), (לא) וכולה כדתרצינין במזמור ראשון:

[ח] **שויתי** ה' לנגדי תמיד. (לב) אמר רב צריך אדם לומר בשעה שמברך ברוך אתה ה', וכל ברכה שאין בה הזכרת השם אינה ברכה, שנאמר שויתי ה' לנגדי תמיד (תהלים טז ח), (לג) ר' זעירא ור' יהודה תרוייהון אמרי כל

הערות ותקונים

פלונית נפלה לפלן. מובא בתנחומא סדר מעריב (דף מ"ד ע"ד) בשם המדרש ובמקום כחיש דאמר נפלה שניה לבן, ע"ע נפלה פלונית לפלן: (כז) על ששמחתי. הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' וכן בנדפס ובילקוט שם בשם שו"ט, ובמע בהעתקה וכן חסר בכ"י ו': (כח) דאמר ר' שמואל בר נחמן. בשנה לעיל מזמור ו' אות י"ג, ומובא בילקוט סוף רמז תרס"ז וחסר הגיון, והגיון פדר"א במאמר שלפניו הוא על המאמר הזה והוא נפלא"ת פכ"ד: (כט) תדע לך שכן הוא. שהקב"ה נבנדו ובעלמו הראם להתברכם אביהו את התורה: (ל) הראה לו הקב"ה ארבעה דברים. נשנה לשון בסוף מזמור כ"ב, ובב"ר פמ"ד, ובפסיקתא דר"כ פ"ה (מ"ב ע"ב), וברבתי שם"ר, ובמ"ר פל"ח אות ז', ומובא בילקוט לך רמז ע"ז בשם הפסיקתא, ובילקוט תהלים רמז תמ"ז בשם ב"ר, ועיין בפסיקתא שם בהערות שלו: (לא) וכולה כדתרצינין במזמור ראשון. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י ב' ג' ד' ז' ובנדפס מובא רק התחלת המאמר כיון שנגלה עליו הקב"ה בין הבתרים הראה לו ארבע דברים תורה וקרבנות גיהנם ומלכות כו' במזמור ראשון, ובכ"י ח' "כו' כדתיתת במזמור ראשון", ובמנה "כדתרצינין" ליתא שם, אבל במזמור ראשון לא נמצא זכר מזה, ואולי רשם הסופר בגליון על למאמר ר' שמואל בר נחמן אבל לא למדו (הוא המאמר שלפניו) "כו' במזמור ראשון" ומובא שנוסף שלא במקומו: (לב) אמר רב. כאשר לפנינו כן הוא גם בכ"י ו', אבל בכ"י ב' ג' ד' ז' ובנדפס הוספת אמר רב בשעה שאדם מברך צריך לומר ברוך אתה ה', ובמואל לאמר ברוך ה', לכתיב שויתי ה' לנגדי תמיד, ובכ"י ח' חסר זה והתחלת היא ר' יהודה ור' זעירא תרוייהון אמרו, ובכר למדתי כי בכ"י הזה חסרים בכל מאמר ומאמר שורות ומחסרים שלמים. ובעל הילקוט ברמז תרס"ח הביא זה וחסר הגיון, ובמאמר שלפניו הביא מאמר מסהדרין כ"ח והוא עד אמר רב, וגורס נ"כ כמו שהוא בכתבי יד שהבאתי רק תיקון וסביא כך: ובמואל לאמר ברוך ה' "על דעתי דרב" שויתי ה' לנגדי, וכן המפרש בדפוס פרנג ותח"כ בדפוס ממסטרדאם תיקון כן עפ"י הילקוט, כי הרואי מן שויתי ה' לנגדי תמיד הוא רואי לדברי שמואל, והמאמר הזה מובא בשבה"ע הבאם ערוגה ג' סי' קס"ה. ומי' לפניו נוסחא אחרת במדרש ז"ע: בשו"ט שויתי ה' לנגדי תמיד רב אמר ברוך אתה ה', ושמואל אמר ברוך הוא, הלכך תקנו רבנן בתרוייהו ברוך אתה בריך, אבר קדשו כשמואל, וזו ני' ישרה, ומבואר היסב טעם פלוגתתם לדעת רב יש לברך בלשון נוכח, ולדעת שמואל יש לברך בנסתר ברוך הוא, ונם בגמרא בבלי ברכות דף מ' ע"ב נמצא מאמרו דרב, אמר רב כל ברכה שאין בה הזכרת השם אינה ברכה. ורציתי הדברים מבוארים היטב בהרשב"א בדפס בע"י וז"ע יש טעם בגלה ונדול התועלת במה שתקנו נוסח הברכה כמדבר בנגלה ונסתר לפי שכבר ידעת שכ' יסודות עצומות שעליהן נבנה הכל, הא' לדעת שהוא יתברך מחייב המציאות ומאין ספק זאת בלא כמו שהתבאר ונתפרסם המופת עליו בביאור רב, והב' שאין מחתתו יתברך מובנת כי אם לעצמו יתברך לבד והוא במציאתו בגלה ובאמת מהותו נסתר ונעלם מן הכל וכדי לקבוע שתי הפנות האלה בנפשותינו קבעו נוסח הברכות בגלה ונסתר ברוך אתה כמדבר מי שהוא נמצא מפורסם אצלנו עד שהוא מדבר פניו אל פניו וכדי שלא תחשבם המחשבה שהוא יתברך נמצא כמציאות שאר הנמצאים ושים יחס בין מציאותו למציאותם קבעו לומר מיד אחר קדשנו במהותו ולקבוע שלפי שהוא נמצא מפורסם מהות מציאותו נסתר ונעלם שאי אפשר לדבר בו רק בנסתר ברוך הוא עכ"ל. ומדבריו תבין היסב פלוגתת דרב ושמואל: (לג) ר' זעירא ור' יהודה תרוייהון אמרי

ברכה שאין בה מלכות שמים אינה ברכה, שנאמר ארוממך אלוהי המלך (תהלים קמה ה).
(לד) אמר ר' ברכיה הדא דאת אמר כנון ברכת הפירות וברכת המצות, אבל בצלותיה
ביון שהזכיר שם שמים יצא ידי חובתו:
[ט] כי מימיני בל אמוט. (לה) מלמד שהיו דברי תורה (לו) מיוסנין לדוד, והיו
מביאין לו נפלים (לז) והיה בודקן, ואומר זה זכר וזו נקבה, זה אמו צריכה
לישב ארבעים יום, וזה שמונים יום, וכל מלכי מזרח ומערב יושבים בכבודם
לפניו, ולא היה מתבייש, והוא דהוה אמר ואדברה בעדותיך נגד מלכים ולא
אבוש (תהלים קיט מו):
[י] לכן שמח לבי ויגל כבודי. (לח) אמר ר' אבהו הכבוד גולה בשעה שהקטנים
הוגים להשתמש בו: [דבר אחר] לכן שמח לבי. [בדברי תורה]: ויגל
כבודי. במלך המשיח, שהוא עתיד לעטוד מטני, הדא הוא דכתיב כי על כל כבוד
חופה (ישעיה ד ה): אף בשרי ישכון לבטח. זה לאחר מיתה. (לט) אמר ר' יצחק
מלמד שלא שלטה בבשרו רקבון ורימה:
[יא] כי לא תעזוב נפשי לשאול. שלא יכס בשרו בעפר בקבר: (מ) לא תתן חסידך
לראות שחת. שאפילו ריח גיהנם אינו מריח: דבר אחר לא תתן חסידך
לראות שחת. (מא) הקב"ה נקרא חסיד, שנאמר כי חסיד [אני] נאם ה' (ירמיה ג יב),
ודוד קרא עצמו חסיד, שנאמר לדוד שמרה נפשי כי חסיד אני (תהלים פו ב).
(מב) אמר ר' הונא בשם ר' אלכסנדרי כל מי ששומע קללתו ושותק, נקרא חסיד,
ודוד שמע קללתו ושתק, בדין הוא שיקרא חסיד:
[יב] תודיעני אורח חיים. (מג) אמר ר' יודן אמר דוד לפני הקב"ה, רבונו של
עולם תודיעני אורח חיים, אמר ליה הקב"ה חיים את בעי, צפה
ליראה, שנאמר (מד) יראת ה' תוסיף ימים (משלי י כז). (מה) ר' עזריה אמר, אמר
דוד לפני הקב"ה תודיעני אורח חיים, אמר ליה הקב"ה חיים את בעי, צפה ליסורין,

---

הערות ותקונים

כו', בגמרא ברכות דף מ' ע"ב מובא כן בשם ר' יוחנן כל ברכה שאין בה מלכות אינה ברכה, ור"ל שצריך להזכיר בה מלכות כדכתיב מלך הגוים, וכ"י ל' ז' הגי' ר' יהודה אמר, ואולי צ"ל ר' יוחנן אמר, וכ"י ב' ג' ו' הוא כמו לפנינו: (לד) מ"ר ברכי'. זה מובא בשם כ"י ו', וכן פוסיק מהרש"פ בשם המדרש, אבל בכ"י ב' ג' ל' ז' ח' ובנדפס חסר זה, והכוונה שצריך מלכות הוא רק בברכת הפירות וברכת המזון אבל בתפלה אין צריך מלכות: (לה) מלמד שהיו דברי תורה. מובא בילקוט תהלים רמז תרס"ח בשם המדרש: (לו) מיוסנים. דרש מימיו התורה שניתנה בימין, כדכתיב מימינו אש דת, ועיין רש"י סנהדרין כ"ב ע"א שויתי ה' לנגדי תמיד פיפא דקרא כי מימיני בל אמוט, דוד המלך על שם ספר תורה שבזרועו אמר: (לז) וכי בודקן ואומר זה זכר וזו נקבה. בכ"י ב' ג' ל' ז' ח' ובנדפס וילקוט חסר מן ואומר זה זכר עד והוא לשון אמר. וזה מבגנת הספר. ועיין ברכות ד' ע"א אמר דוד לפני הקב"ה רבש"ע לא מסיד אני שכל מלכי מזרח ומערב יושבים לגודות לגודות בכבודם ואני ידי מלוכלכות בדם ובשפיר ובבלית כדי שאהיר אשם בשלה. ע"ש בפירש"י: (לח) מ"ר אבהו שכבוד גילה בשעה שהקטנים הוגים להשתמש בו. כ"ה בכל כ"י ובנדפס, והמאמר קשה בשנה, וגרשה כי דורש ויגל לשון גלות, וילקוט רמז תרס"ח ני' אחרת, אבל גם שם בשון אינו מדויק וז"ל מ"ר אבהו גילה בשעה שהקטנים עוסקים בתורה שכבוד שבגדולים עוסקים בתורה: (לט) מ"ר יצחק מלמד שלא שלטה. בגמרא ב"ב י"ז ע"א תחיב ז' שלא שלטה בשם רימה. וסיומו, וי"ל שף דוד, וכוונ למאמר שלפנינו, ובתיזה כ"י ובנדפס הגי' שלא שלט בו רמה ותולעה: (מ) לא תתן חסידך עד ל"א לא תתן חסידך. חסר בכ"י ב' ג' ל' ז' ח' ובנדפס, ומובא גם בכ"י ו', וכן פוסיק מהרש"פ בשם המדרש: (מא) הקב"ה נקרא חסיד. מובא בילקוט תהלים רמז תרס"ח בשם המדרש: (מב) מ"ר הונא בשם ר' אלכסנדרי. כ"ה בכ"י ג' ו' ח', אבל בכ"י ל' ז' הגי' בשם ר' חייא, ובנדפס כשמעו המלות "מ"ר הונא" והגי' מ"ר אלכסנדרי, נשמט להבן ריש מזמור פ"ו ושם הוא קשה ברישא, והגי' שם אמר ר' אחא בשם ר' אלכסנדרי, והמאמר שלפנינו מובא בתחב"ך בפי' לאחנות (דף פ"ו ע"ח) בשם מדרש תהלים: (מג) מ"ר יודן. נשמט בפסיקתא דר"כ פסקא ולקחתם לכם (קע"ח ע"ב) ובשמה גם בוי"ר פ"ע, רק שם חסר וכ"ע אם חייס אתה צריך [בשם בירמי, לכתיב ירמיה ה' תוסיף ימים, ור' עזרי' אמר מ"ע הקב"ה אם חייס אתה מבקש] בשם ליסורין, לכתיב ודרך חייס תוכחות מוסר: (מד) ירמיה ה' תוסיף ימים. בכ"י ב' ג' ז' ובנדפס מובא בטעות תוסיף חייס במקום תוסיף ימים: (מה) ר' עזרי' אמר ט' בשם ליסורין. כ"ה

שנאמר (אורח) [ודרך] חיים תוכחות מוסר (משלי ו כג). רב אמר כך השיבו הקב"ה [חיים את בעי], צפה לתורה, שנאמר עץ חיים היא למחזיקים בה ותומכיה מאושר (שם ג יח). (מו) ר' אבא אמר, אמר ליה הקב"ה דוד (מז) איטולים אתה עשה ואכול, שנאמר שמור מצותי וחיה (שם ד ד): (מח) שובע שמחות את פניך. אל תקרי שובע אלא שבע, אלו שבע כתות של צדיקים, שפניהם דומין לחמה וללבנה וכו' כדתניין במזמור בה' חסיתי: ד"א שובע שמחות את פניך נעימות בימינך נצח, שדומין למנורה שחיתה בבית המקדש, שנאמר ושנים זיתים עליה אחד מימין הגולה ואחד על שמאלה (זכריה ד ג), ואיזה היא המעולה והחביבה, זו היא שעומדת על ימינו של הקב"ה, שנאמר אחד מימין הגולה: נעימות בימינך נצח. (מט) תרין אמוראין, חד אמר זה שבא (נ) מכח התורה, שנאמר מימינו אש דת למו (דברים לג ב), וחד אמר (נא) אלו סופרים ומלמדי תינוקות לאמיתן, שעתידין לישב (נב) בצילו של הקב"ה, שנאמר ישובו וישבי בצלו (הושע יד ח), וכתיב שויתי ה' לנגדי תמיד כי מימיני בל אמוט (תהלים טז ח): דבר אחר תודיעני אורח חיים. (נג) ר' אבין פתר קריא בישראל, בראש השנה שכותב גזר דינם לחיים, וביום הכפורים חותם אותו: שובע שמחות. אל תקרי שובע אלא שבע, אלו שבע מצות שבחג הסכות, אתרוג לולב הדס ערבה סוכה וחגיגה ושמחה:

[יג] **דבר** אחר מכתם לדוד. אמר דוד לפני הקב"ה מכותם אני, משל לאחד שבא בדרך ובידו שני איסרין, רואה (נד) פונדק אחד ונכנס לשם, וראה אלו אוכלין בשר, ואלו אוכלין דגים, ואמר מה אעשה, אם אומר תנו לי לאכול, מביא לי שני (נה) פיסיונין, ואין לי אלא שני איסרין, אמר ליה לבעל הפונדק תן לי בשני איסרין, אמר ליה ומה אתן לך, אמר ליה וכי שטעת המשל אומר לפום זוזי רקוד לי, כך אמר דוד לפני הקב"ה אין לי לישב עם הגדולים, אמתין לי עם הקטנים,

---

הערות ותקונים

נכ"י ו', מגל נכ"י ג' ג' ד' ז' ח' ובנדפס נשמט מן נפש ליסרין במאמר הזה עד נפש לתורה במאמר רב. ובפסיקתא וביו"ר חסרים מאמרים מרב ומן ר' חנא, ובעל פילקוט בתהלים רמז תר"ע הביא המאמר בשם פסיקתא, והוסיף בשמע, המאמר מרב והמאמר מר' חנא, שהוא מן מדרש שו"ט, ובמקום ר' חנא שמר הגיע הוא ד"א מ"ל הקב"ה, ואולי כי' גם לפניו רבא אמר והגיע הוא ר"א ונעתיק תח"כ ד"א: (מו) ר' חנא אמר. בתיזה כ"י ובנדפס רבא אמר, ואין ספק שכי' כתוב ר' בא אמר ונתחברו התיבות ונעתיק רבא אמר, וידוע כי ר' בא בירושלמי הוא כמו ר' חנא: (מז) איטולים. כ"ה גם נכ"י ו' ושם הגי' איטולים, מגל נכ"י מתרים ובנדפס בשמיטו זה ואגי' אמר ליה הקב"ה דוד עשה ואכול, והכוונה עשה מצות ותאכל בזכותן, ובנדפס בשמיטת שורש וכ"ל רבא אמר, אמר דוד לפני הקב"ה, ואיטולים היא המלה שהביא הערוך בערך טלל שפי' ביוני בלד ופעמי ממלאכה, ופי' מ"ל הקב"ה וכי תהי' פעמי ובלד, ועיין לטלן סוף מזמור י"ח הערה רס"ה: (מח) שובע שמחות כו' אלו שבע כתות וכו' כדתניין במזמור בה' חסיתי. פה קצר הכופר ושונתו כמו שכתוב לעיל במזמור י"ח את ו'. ומצאנו המאמר בספרי דברים פסקא י' ופסקא מ"ז, ובפסיקתא דר"כ שם, וי"ר פ"ל את ב', ומזה בירושלמי הגיגה פ"ב ה"ח (ע"ז ע"ח) ואתיא כמ"ד שובע שמחות את פניך ז' כתות לדיקים לע"ל ע"כ. ובכ"י ג' ג' ד' ח' ובנדפס בשמע מאמר שלם ומתחיל נעימות בימינך נצח תרין אמוראין חד אמר זה שבא מכח התורה, חסר בתמצע מאמר שלם, ובכ"י ז' חסר עד יותר מחר שסיים לפה לתורה, שבא עץ חיים היא למחזיקים בה, מתחיל שובע שמחות אלו שבע מצות שבחג, הוא שבר לפניו בסוף המאמר, וכל השאר חסר ואינו, והרש"ם הוסיף זה בגלד המדרש עפ"י כ"י שהי' לפניו: (מט) תרין אמוראין. בפסיקתא שם ובטו"ר בשמן מתוקן נעימות בימינך נצח אמר דוד לפני הקב"ה רבון העולם וכי מי מודיעני חיזה הם החביבה שבהן תרין אמוראין כו' כמו לפניו: (נ) מכח התורה. בפסיקתא מכח תורה ומעשים טובים, ובטו"ר מכחה של תורה ומכחן של מצות, ובפסיקתא שם חסר הסיום שנאמר מימינו אש דת למו: (נא) אלו סופרים ומלמדי תינוקות. בפסיקתא אלו סופרים ומשנין שהן מלמדים את התינוקות לאמיתן: (נב) בצלו של הקב"ה. בפסיקתא שהן עתידין ליתב בימינו של הקב"ה. והסיום שנה' ישובו יושבי בצלו, גם הרמיזה וכתיב שויתי ה' לנגדי, ליתא בפסיקתא, כי היא הוספת מסדר מדרש"ם על נוסח הפסיקתא: (נג) ר' אבין פתר קריא. בנדפס הנוסח מסובש ול"ל כמו שלפניו: (נד) פונדק. בל"י בית מלון: (נה) פיסיונין. מין עוף Fasano (פאסאן), עיין ערוך: קיטון

יהיו אברהם יצחק ויעקב (נו) בקיטון, ומשה ואהרן בטרקלין, ואני בסף, שנאמר בחרתי הסתופף בבית אלהי (תהלים פד יא), אם אין לי שאשב בסף, אשב בחצר, שנאמר בחצרות בית ה' (שם קמ יג), ואם אין לי שאשב בחצר, לא אצא מן הפונדק, שנאמר בתוככי ירושלים הללויה (שם שם):

מזמור יז

[א] **תפלה** לדוד שמעה ה' צדק. (א) זהו שאמר הכתוב זבח רשעים (תועבה) [תועבת ה'] (משלי טו ח), ר' יהושע בשם ר' הנניה אומר לפי שבלעם אמר לבלק, בנה לי בזה שבעה מזבחות (במדבר כג א), כלומר שהקב"ה חפץ בקרבנות, שכן איוב אמר לרעיו, ועתה קחו לכם שבעה פרים ושבעה אילים (איוב מב ח), אמר לו הקב"ה לבלעם, רשע איני חפץ בקרבנות שלך, זבח רשעים (תועבה) [תועבת ה'], במה אני חפץ, בתפלה, שנאמר ותפלת ישרים רצונו (משלי שם):

[ב] (ב) **דבר** אחר תפלה לדוד שמעה ה' צדק. מה ראה דוד לומר (ג) חמשה דברים בפסוק זה, ואחר כך אמר מלפניך משפטי יצא, אלא אמר דוד לפני הקב"ה, רבונו של עולם אם תוציא את דיני ביום הכפורים בבקר, איני יכול לעמוד עד שאתפלל, אלא אקרא קריאת שמע ואתפלל ארבע תפלות, ואחר כך מלפניך משפטי יצא. (ד) ושנו רבותינו המלך לא דן ולא דנין אותו, (ה) [אמר ר' יוחנן] אמר דוד לפני הקב"ה, רבונו של עולם אתה מלך ואני מלך, ראוי למלך לדון את המלך, הדא הוא דכתיב מלפניך משפטי יצא:

[ג] (ו) **דבר** אחר מלפניך משפטי יצא. אמר דוד לפני הקב"ה אין אחד יכול (ז) למחול עונות אלא אתה, לפיכך כתיב מלפניך משפטי יצא.
(ח) אמר ר' לוי בשעה ששלח הקב"ה מלאך לישראל לילך לפניהם, מה כתיב שם, הנה אנכי שולח מלאך לפניך (שמות כג כ), וכתיב בתריה, השמר מפניו [וגו', כי שמי בקרבו] (שם שם כא), (ט) אמר ר' לוי מה כי שמי בקרבו, (י) טבלרין של הקב"ה חקוקין על לבן של מלאכים, כמין (יא) איסטרטיגוס, הדא הוא דכתיב רכב אלהים

הערות ותקונים

(נו) קיטון טרקלין. מבואר לעיל מזמור י"ח לות נ' בהערה י"ט כ':

(א) זבח רשעים תועבה. פסוק הוא במשלי כ"א י', ותקנתי שנ"ל זבח רשעים תועבת ה', ואח"כ במשלי ט"ו ח', כמו שהעלה שסייס במה מי חפץ בתפלה, שנא' ותפלת ישרים רצונו, והוא סיפא דקרא הנ"ל, ומובא בילקוט משלי רמז תקכ"ג ומציין שם תנחומא בשלח, ולא נמצא בתנחומא רק במדרש שו"ט, ונם בילקוט הביא הכתוב זבח רשעים תועבת ה': (ב) ד"ה כו' מה ראה דוד. מובא בילקוט תהלים רמז תר"ע בשם במדרש: (ג) חמשה דברים. ר"ל ג' תפלה לדוד, ב' שמעה ה' צדק, ג' סקשיבה רמתי, ד' האזינה תפלתי, ה' בלא שפתי מרמה. ועיין להלן במזמור הזה ריש לות ו' ד"ה תפלה לדוד ט':
(ד) ושנו רבותינו. מבואר בסנהדרין ריש פ' כהן גדול (דף י"ח ע"ב) ובעל מסדר המדרש לא רמה שוד דברי הבבלי שם י"ם ע"א ע"ב יוסף לא שנו אלא מלכי ישראל, אבל מלכי בית דוד דן ודנין אותן כו'. וע"ש בתוס' ד"ה אבל: (ה) ר"ל יוחנן. הוספתי כמו שהוא בכל כ"י נם בנדפס ובילקוט ולפ"ז כ"י ו' הסוף עם כ"י ג' נמצא בנכון ר"ל יוחנן: (ו) ד"ה מלפניך משפטי יצא אמר דוד לפני הקב"ה אין אחד יכול למחול עונות אלא אתה לפיכך מלפניך משפטי יצא. כ"ה נם בכ"י ו' ובילקוט, וכן הוסיף מהרש"ם בגד המדרש וחסר בכ"י ב' נ' ד' ז' ח', ובנדפס ומתחיל ד"ה ר"ל לוי כשהלה הקב"ה מלאך לפני ישראל (בכ"י ד' ז' הסרים המלות "ר"ל לוי") ובכ"י ב' חסר מן ושנו רבותינו עד ר"ל לוי בשעה ששלח, שהשמים המעתיק מן מלפניך משפטי יצא עד מלפניך משפטי יצא, וכאשר הוא לפנינו נכון מאד: (ז) למחול עונות. בילקוט שם לעיל מזמור י"ח לות נ' בהערה י"ט כ':
(ח) ר"ל לוי בשעה ששלח הקב"ה מלאך לישראל. בילקוט הממים בשמע מאמר נדול אחר היו נוע לעניו כדרכו תמיד לקר ולקטע המאמרים: (ט) ר"ל לוי מה כי שמי בקרבו. מובא בפסיקתא רבתי פכ"א, פסקא עשר דברים, ר"ל לוי מבלרין שלו חקוקה על לבם בסדין [ע"ל בסדין שמטרטינום], ועיין מה שהעירותי בפסיקתא דר"כ פ' בחדש השלישי הערה קס"ח: (י) מבלרין. בפסיקתא דר"כ שם מבלרין ים ו על לבו של כל מלאך, ופי' מבלרין לוח tabula (מהפעל), ובנדפס שמו של הקב"ה חקוק על לבן ע"ל מבלרין של הקב"ה: (יא) איסטרטינוס. שמלה יונית στρατηγος שר מפקודי המלך (פעלדהערר),

דבותים. אלפי שנאן ה' בם סיני בקדש (תהלים סח יח), שמו של הקב"ה משותף עמהן, (יב) מיכאל גבריאל? אוריאל רפאל, ולמה אמר להם השמר מפניו ושמע בקולו אל תמר בו (שמות כג כא), בנוהג שבעולם המלך עושה כל מה שהוא רוצה, אם יתן (יג) קמיריקי במדינה, ויבואו ויבקשו ממנו, הוא עונה אותם, שמא אם ישלח להם המלך (יד) ארכון שינבח ממנו מאה ליטרין, ויבקשו ממנו בני המדינה שיפחת מהם, שמא יכולין הם לפחות טמה שצוה המלך, אפילו פרוטה אחת, כי לא ישא לפשעכם (שם שם), אינו יכול לוותר להם דבר, לפיכך אמר דוד לפני הקב"ה רבונו של עולם הואיל ואין אחר זולתך שהוא יכול לוותר, מלפניך משפטי יצא:

[ד] [דברך אחר מלפניך משפטי יצא]. אמר ר' יהודה מהו מלפניך משפטי יצא, בשעה שמנה דוד את ישראל היה כעס לפני הקב"ה, (טו) [ואמר לו אני אמרתי אשר לא ימד ולא יספר (הושע ב ב), ואתה השלכת עליהם מנין], (טז) ושלח אליו גד החוזה, ואמר שלש (אני) [אנכי] נוטל עליך (ש"ב כד יב), ולמה שלש, אלא כשם שגזרת על שאול אדונך שלש גזירות, כך אני נוטל עליך שלש, שנאמר בסאסאה בשלחה תריבנה (ישעיה כז ח), (יז) סאה סאה, ומה הן שלש גזירות, כי אם ה' יגפנו, או יומו יבא ומת, או במלחמה ירד וגספה (ש"א כו י), כיון שאמר לו כן, אמר לו מה אשיב שולחי דבר (ש"ב כד יג), היה דוד עומד וסוער, ולא היה יודע מה להשיב, אמר ליה דוד אם אומר רעב יהו כל ישראל אוטרים, עשיר היה דוד, ואוצרותיו מלאים דגן, מה איכפת ליה, (יח) [ואם אומר מלחמה, יהו כל ישראל אומרים, גבור היה דוד ואנשיו גבורין, מה איכפת ליה], אלא הריני בורר דבר ששוה בעניים ובעשירים, בגבורים ובחלשים, בגדולים ובקטנים, ואף גד החוזה רמז לו רמז שיברור לו הדבר, שנאמר עתה דע וראה מה אשיב (יט) שולחי דבר (שם שם), אמר לו אמור דבר, מה כתיב ויאמר דוד אל גד צר לי מאד נפלה נא ביד ה' כי רבים רחמיו וביד אדם אל אפולה (ש"ב כד יד), (כ) משל לאדם שהיה נטוי למיתה, אמרו לו היכן אתה מבקש שנקבור אותך, אצל אביך, או אצל אמך, אמר להם אוי לאזנים שכך שומעות, [אף על פי כן אצל אבי, כך אמר דוד אוי להם לאזנים שכך שומעות], אלא נפלה נא ביד ה' כי רבים רחמיו. בוא וראה רחמיו של הקב"ה, שאף על פי שבחר לו דוד דבר שלשה ימים, (כא) שהן עושין שלשים ושש שעות, מה כתיב ויתן ה' דבר בישראל מהבקר ועד עת מועד (שם שם פו), מהו עד עת מועד,

---

הערות ותקונים

זר"ל כדרך שכר מעבדי המלך שתלוי על מותרם כנגד נפש מותם המלך: (יב) מיכאל גבריאל אוריאל רפאל, מאחר זה נמצא בכ"י ג' ד' ז' הוספה "ד"א שד"י בנימטריא מפטרון" וזה לא נמצא גם בכ"י ג' ו' ח'. גם במעות "אוריאל רפאל" ליתא בכ"י ג' ג' ד' ז' ח' ובנדפס: (יג) קמיריקי. כ"ה גם בכ"י נ', ובכ"י ב' ד' ז' קמרנין, ובנדפס קטריגין, ובכ"י ח' המלה שניות קמריניו, אין ספק שהיה כתוב בכ"י מאחר שעתיק ממנו קמריגין, וכלם בטעות ול"ל קמיריקי בדל"ת כמו שהוא לעכן בכ"י ו', והמלה יונית κατάδικη פי' עונש: (יד) ארכון. כ"ה גם בכ"י ו', אחל בכ"י ב' פרוסקסרין, בכ"י נ' ובנדפס (כי הנדפס לפום רחמנן הוא נדפס עפ"י כ"י נ') פרוסקסורין, בכ"י ד' פרוכתוטורין, בכ"י ז' פרוסקוסקרין, בכ"י ח' פריסקסולין, בכלם המלה מסובכת ול"ל פרוקסטורין כמו שהביא המספרי בערך זה ממאמר מצו"מ שלפנינו, וכתב פי' בל"ר proquaestor ממושים לגבות המס, וכאחר לפנינו ארכון, היא המלה ἀρχεῖον פי' בר, עיין ערוך בערכו: (טו) ואמר לו אני אמרתי. הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' נ' ד' ז' ח' ובנדפס, וחסר גם בכ"י ו', וגם כרע"פ רשם בגד המדרש לפום וויכוחא "היו בכתובים", ר"ל שלא נמצא בכ"י שלפנינו: (טז) ושלח אליו גד החוזה כו'. המאמר מוצא בפסיקתא רבתי פי"ח פסקא יהודה ויסרמל רבים בסרחנת לשון ובהוספות, כדרך מכדר מאחר ע"ם, וכן מוצא במדרש שמואל פל"ח, ועיין גם בתרגום לה"ת כ"ח י"ג, ובדרש ס"ב כ"ד י"ד ובדר"ק שם: (יז) סאה סאה. עיין פסיקתא דר"כ פסקא ויהי בשלח ובסדרה ל"ע בסאסאה בסאה: (יח) ואם אומר מלחמה. הוספתי כמו שהוא בכל כ"י ובנדפס גם בכ"י ו' חסוה עם כ"י שלנו, והמעתיק דלג מן מיכאת ליה עד מיכאת ליה: (יט) שולחי דבר. במדרש שמואל מיתא שם שולחי דָּבָר דָּבָר: (כ) משל לאדם. במדרש שמואל שם מיתא תני רשב"י למה היה דוד דומה בשתוא שעה שהוא שכוב למות כו' ווי לכון לאודנין דהכדין שמעין: (כא) שהן עושין ל"ו שעות. היינו י"ב שעות ליום ושלש לילות:

(כב) תני ר' חייא רבה (כג) מעת שחיטת התמיד עד עת זריקת דמו, (כד) ורבנן אמרי משהאיר המזרח עד הנץ החמה. (כה) אמר ר' תנחומא נכנסו עשרת הדברות, ושני הלוחות, וחמשה ספרי תורה, ושלשה אבות, ושבעת ימי השבת, ושמונת ימי מילה, הרי שלשים וחמשה כנגד שלשים ושמש שעות, ובקשו רחמים לפני הקב"ה לוותר להם שעה אחת לכל אחד ואחד בזכותו, שאם יכלו ישראל מן העולם, אין מי שישמור אותם, ויבטלו מאליהן, וביטל הקב"ה מהם שלשים וחמש שעות, ואותה שעה שנשתיירה מתו בה מהם שבעים אלף. (כו) ורבנן אמרו אבישי בן צרויה נפל באותה שעה, והוא שקול כנגד שבעים אלף מישראל, הדא הוא דכתיב ויאמר למלאך המשחית בעם רב (לך) (ש"ב כ"ד טז), (כז) רבה הוא משבונא נבך, מיד (ויצא) [ויבא] גד אל דוד [ביום ההוא] ויאמר לו עלה הקם לה' מזבח (שם שם יח). תני ר' שמעון בן יוחי (כח) משל לאחד שהיה מכה את בנו, ולא היה יודע הבן על מה הוא מוכה, לאחר שהכהו אמר לו לך ועשה דבר פלוני שצויתיך היום כמה ימים ולא השגחת בי, כך כל אותן אלפים שנפלו במלחמה בימי דוד, לא נפלו אלא על (כט) שלא תבעו בנין בית המקדש, והלא דברים קל וחומר, ומה אם אלו שלא היה בית המקדש ביניהם, ולא נחרב בימיהם, נעשה להם כך, ונענשו על שלא תבעו אותו, אנו שחרב בימינו, ואין אנו מתאבלים עליו, ולא נבקש עליו רחמים על אחת כמה וכמה, לפיכך התקינו חסידים הראשונים שיהיו מתפללים שלש תפלות בכל יום, והתקינו בו אנא רחום ברחמיך הרבים השב שכינתך לציון וסדר העבודה לירושלים, (ל) ותקנו בונה ירושלים ברכה בפני עצמה בתפלה, וברכת המזון, כיון שראה דוד כך, אמר אם נפלתי ביד שונאי (לא) היו מפילים אותי בחרב, אבל הקב"ה רחמיו רבים, לכך נאמר מלפניך משפטי יצא:

[ה] (לב) **דבר** אחר מלפניך משפטי יצא. ר' לוי אמר, אמר ליה הקב"ה לדוד, על חנם עשיתי לך סנהדרין, לך ודון לפניהם, אמר ליה דוד רבונו של עולם כתבת בתורתך ושוחד לא תקח (שמות כג ח), והן מתיראין ממני ליקח שוחד ולדונני, אבל אתה רצונך שתקח שוחד מלפניך משפטי יצא, ומנין שהקב"ה לוקח שוחד, [שנאמר] ושוחד מחוק רשע יקח (משלי יז כג), ומה השוחד שנוטל מן הרשעים בעולם הזה, תשובה ותפלה וצדקה, לפיכך כתיב מלפניך משפטי יצא, אמר הקב"ה בניי עד ששערי תפלה פתוחין עשו תשובה, שאני לוקח שוחד בעולם הזה, אבל משאני יושב בדין לעתיד לבא, איני לוקח שוחד, שנאמר לא ישא פני כל כופר [ולא יאבה כי תרבה שוחד] (משלי ו לה), (לג) לפיכך אמר דוד תודיעני אורח חיים שובע שמחות את פניך (תהלים טז יא), אלו עשרת ימי תשובה שבין ראש השנה ליום

הערות ותקונים

(כב) תני ר' חייא רבה. נפסיקתא רבתי שם ר' חייא סגדול: (כג) מעת שחיטת התמיד עד זריקת דמו. עיין ברכות ס"ג ע"ב מוכח כן בשם שמואל סבא מתניתא דר' חנינא מסמיכי דר' חנינא, ועוד מוכח שם ר' יוחנן אמר עד חצות ממש, וכן בתרגום ס"ב שם מעדן דמתנכים תמידא ועד דמתסק: (כד) ורבנן אמרי. במדרש שמואל טפי עוד ר' שמואל בר נחמן אמר מסתזרק דמו ועד שתגן סחמה, ובשם רבנן מוכח שם מסתגן החמה עד שיתמלא כל כנגנך, ונפסיקתא רבתי שם הוא כמו לפניו, ונוסף גם שם ר' שמואל בר נחמן אומר מסיתחיל נגנך סחמה לעלות עד שיגמור: (כה) ר"ר תנחומא. עיין נפסיקתא רבתי שם נסגנון אחר: (כו) ורבנן אמרו אבישי בן צרויה נפל. מוכח במדרש שמואל שם, ועיין ברכות שם ויאמר למלאך המשחית בעם רב ר"ר תנעזר ר"ש הקב"ה למלאך מוטל לי רב שבשם שים בו ליפרע ממש כמה מכות באותה שעה מת אבישי בן צרויה שהוקל כרוסה של סנהדרין: (כו) רבה הוא משבונא נבך. דורש רב מנסון רב ונדול: (כח) משל לאחד. במדרש שמואל הוא בשטיס קמא: (כט) שלא תבעו בנין בית המקדש כו' לפיכך התקינו כו'. מוכח ברוקח ס' תפלה סי' שכ"ג בשם שו"ם: (ל) ותקנו בונה ירושלים. מכאן ליתא במדרש שמואל: (לא) היו מפילים אותי בחרב. בתיזה כ"י וכנפסם היו מכלים אותי: (לב) ד"א מלפניך כ' לוי אמר. מוכח בילקוט תהלים רמז תר"ע. נכ"י ד' (שהוא קונץ 81 מרומי) חסרים הרבה לפיס מכאן עד סוף מזמור ר"ח ומתחיל תלמיתא אחריתא במיתה משונה והוא במזמור י"ח סוף הוא ל"ג: (לג) לפיכך אמר דוד תודיעני אורח חיים אלו עשרת ימי השובה. מוכח ברוקח סי' ר"ץ בשם שו"ם, ומוכח בילקוט במזמור ט"ז רמז

הכפורים: מהו נעימות בימינך נצח (תהלים שם). (לד) אמר ר' אבין זה הדם ולולב וערבה שהן נעימות, והן ניטלין בימין, ואמרי רבנן לולב בימין ואתרוג בשמאל, מה טעם נעימות בימינך נצח, (לה) במי שהוא נוטל לולב בימין ונוצח ובאין. בנוהג שבעולם הנדיסין רצין באיפרכוס, מי נוטל ובא, מי שהוא נוצח, כך בראש השנה באין כל באי עולם ועוברין לפניו כבני מרון, ואף ישראל עוברין לפניו עם כל באי עולם, ושרי אומות העולם אומרים אנו נצחנו וזכינו בדין, ואין אדם יודע מי נצח, אם ישראל נוצחים, או אומות העולם, עבר ראש השנה וכל ישראל באים ביום הכפורים ומתענים בו, ולובשים בגדים לבנים ונאים, עבר יום הכפורים ואין אדם יודע מי נוצח אם ישראל אם אומות העולם, כיון שהגיע יום טוב הראשון של חג, וכל ישראל גדולים וקטנים נוטלין לולביהם ביטינם, ואתרוגיהם בשמאלם, מיד הכל יודעין שישראל נוצחין בדין, (לו) וכיון שהגיע יום הושענא רבה, נוטלין ערבי נחל,

הערות ותקונים

תר"ע, ונאמת מקום המאמר הוא לעיל במזמור ט"ז לות י"ב, ושולי כמעט דף אחד ממקומו ויש להניחו בשם: (לד) פ"ר אבין זה לולב כו'. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י ב' ג' ז' (בכ"י ד' חסרים לגמרי דפים) ובנדפס חסר זה, וכני' מהו בימיך נצח זה הלולב כמי שהוא נוטל ונוצח וכו', ובכ"י ח' כמי שנוטל ונוטח בו, ובאל הילקוט שם הגיה פ"ר מנסו זה הלולב כמי שהוא נוטל ונוטח בימין: (לה) במי שהוא נוטל לולב בימין ונוצח ובאין, בנוהג שבעולם הנדיסין רצין באיפרכוס, מי נוטל ובא, מי שהוא נוצח, בכ"י ב' ג' ז' ח' ובנדפס מה נעימות בימיך נצח זה הלולב, כמי שנוטל ונוטח בו, בנוהג שבעולם שני הנדיסין רצין באיפרכוס מי שנוטל ובא הוא נוצח, והילקוט הגיה כמי שהוא נוטח ונוטל בימין בנוהג שבעולם שני הנדיסין באין באיפרכוס מי נוטל בימין מי שהוא נוצח, וכל הגירסאות משובשים ול"ל כמי שהוא נוצח נוטל ביון בנוהג שבעולם שני הנדיסין רצין בהפודרסם מי נוטל ביון מי שהוא נוצח. ומלת ביון היא המלה היונית βάϊον ופי' ענף תמר (פאלמצווייג) ועפ"י הטעין שולם יפה מאד כי ענף תמר או הומר קלוע מעגלי תמר הוא אות נאחון לעבודי מלחמה שנשאו אים אים כף תומר בידו וזה הוא לקיחת הלולב אשר נצו להודות שנלחמו את מויבינו. ובפסיקתא דרב כהנא פסקא ולקחתם לכם (ק"פ ע"ח), ובוי"ר פ"ל אות ב' פ"ר אבין לפנים שנכנסו אצל הדיין ונית אין ידעין מיהו נצח אצל מי יהיה הנסיב באין אצל מי יודעים להוא נצח, כך לפי שישראל ושרי אומות העולם נכנסין ומקטרגין לפני הקב"ה בר"ה ונית אין ידעין מיהו ניצוחיה אצל ממה שישראל יוצאין לפני הקב"ה ולובשין ואתרוגיהן בידיהן אז יודעין דישראל אימן נוחייה ע"כ. כל מעיין יראה כי דברי הפסיקתא ומדרש וי"ר הוא הוא המאמר שלפנינו בסגנון אחר ומתוקן ליכון באיין, ועיין בפסיקתא שם הערה ל"ו שהארכתי שם (ויש לתקן שם במקום צאיין ל"ל באיין עוד שם ציין ל"ל ביין, כמו שהקנתי בלוח המעות), ויש עוד לעבר המלות הנדיסין רצין באיפרכוס (ובכ"י ו' בעשות דנין באיפרכוס מן רצין נעשית דנין) כ"ה בכל כ"י. רק בכ"י ג' ז' ובנדפס הגי' בספרכוס. המוספי הגיה המאמר הזה בערך הנדיסין, שני הנדיסין רצין בהפרכוס מי שנוטל ובא הוא נוצח וכתב פי' בל"י ὁ ἐναντίος בעלי ריב (נעגנער), אבל יפה תיקן ידידי הרב הגדול מוהר"ר ח"י ל"ר קאהוט בערוך השלם ערך הדיוך של"י הכיוכן והיא המלה היונית ἡγεμών וסח מנסיני סוסים בשהוק מרוצת סוסים של יונים (פפערדערעננן). ובמרוס לפרכוס או הפרכוס ל"ל לפרכום והיא המלה היונית ἱππόδρομος מקום מרוצת סוסים (רעננבאהן), ודיוטר המאמר שני בעלי מרוצות סוסים רצין במקום מרוצת סוסים כדי לנצח זה לת זה, מי שנוטל ביון הוא נוצח, כך בר"ה עוברין לפני כבני מרון ואין אדם יודע מי נוצח, אם ישראל או או"ה, כיון שהגיע יום לשון של חג וכל אחד ואחד נוטל לולביהן בידם מיד הכל יודעין שנצחו ישראל, וכן העירני נ"כ על המלה הנדיסין של"ל הדיוכין הרב הנגען הגדול מוהר"י ל"ר פירסט. ומשם בכ"י ו' הגי' בעשות הנדיסין דנין בהפרכוס. מן רצין עשה המעתיק בעותיות דומות והעתיק דנין, ושולי מזה נמחק בפסיקתא דר"כ ושו"ר פ"ר אבין לפנים שנכנסו אצל הדיין ונית אין ידעין מיהו נצח, ברור שהיה לפני הסופר הראשון שני הנדיסין שדנין בהפרכוס ומחק הגיה שנים שנכנסו אצל הדיין, ועיין שם בהערה ל"ו כי המאמר שם מעובד ונלקח בחסרון: (לו) וכיון שהגיע יום הושענא רבה טעלין ערבי נחל כו'. כל זה חסר בכ"י ב' ג' ז' ח' ובנדפס, וכך הגי' שם כיון שהגיע יו"ט הראשון של חג וכל ישראל יוצאים קטנים וגדולים וטענין לולביהם, והם יודעים שנצחו ישראל אדין (וכל מה שכתוב ליתא) ומאחל שוטותיהם והם יודעים שנצחו, שנ' ושם נצח ישראל נא יסקר. והמאמר הזה חסר הוסיף הרא"ם בגליונו ל"ל מהרא"ם בגל המדרש עפ"י כ"י שהיה לפניו, והתחלת המאמר הזה חסר הוסיף הרא"ם בגליונו נם בכל המוקר הגדול מהר"ח יעלינעק בבית המדרש ח"ם לד קס"ע כתב רמז נהוספת מהרא"ם כי המדרש הזה לפום וויניציא עם הגהות הל"ל הנמצא בי' החכם המהולל היעים ה"ר רפאל קירכהיים היה נם לפניו. ומשם המאמר הזה בשטיס קצת רמיתי מונח

דמקיפין שבע הקפות, וחזן הכנסת עומד כמלאך אלהים, וספר תורה בזרועו, והעם מקיפין אותו דוגמת המזבח, (*לו) שכך שנו רבותינו בכל יום היו מקיפין את המזבח, ואומרים אנא ה' הושיעה נא, אנא ה' הצליחה נא, וביום השביעי היו מקיפין שבע פעמים, וכן מפורש על ידי דוד מלך ישראל, שנאמר ארחץ בנקיון כפי ואסובבה את מזבחך ה' (תהלים כו ו), (לז) ומיד מלאכי השרת שמחים, ואומרים נצחו ישראל נצחו ישראל, וגם נצח ישראל לא ישקר ולא ינחם (ש"א טו כט), הוא שאמר דוד אם תתקיימו מצות לולב שנקרא נעים, (לח) ותטלוהו ביד ימין לסלסל בו להקב"ה, הרי הוא מודיע לכם אורחות חיים, וכן הוא אומר תודיעני אורח חיים, בראש השנה וביום הכפורים: בשובע שמחות. בסוכות: את פניך, במצות ראויה. שנאמר יראה כל זכורך (דברים טז כז): נעימות בימינך. באגודת לולב שנקראה נעימות, ונוטלין ביד ימין: נצח. הריני מבשרך שנצחת לאומות העולם בדין, שנאמר וגם נצח ישראל לא ישקר (ש"א טו כט): (לט) דבר אחר שובע שמחות את פניך. אל תקרי שובע, אלא שבע, כנגד שבעה, שנאמר ושמחתם לפני ה' אלהיכם שבעת ימים (ויקרא כג מ), ואלו הן, סוכה ולולב וערבה הדס ואתרוג וניסוך המים ושמחת בית השואבה, ואם עושין כן, השם מנעים להן ומנצחן בימינו בדין: דבר אחר תודיעני אורח חיים. זו תורה, שנאמר עץ חיים היא למחזיקים בה (משלי ג יח). שובע שמחות, (מ) מקרא משנה תלמוד הלכות ואגדות, דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים, (מא) ולא עוד שאתה מסביר לי פנים, שנאמר את פניך נעימות בימינך, בעולם הזה. נצח, בעולם הבא:

(ו) **דבר** אחר תפלה לדוד שמעה ה' צדק. (מב) כשברח מפני שאול פעם ראשונה: הקשיבה רנתי. כשברח מפני שאול במערה: האזינה תפלתי. במעגל,

---

הערות ותקונים

ברוקח סי' רכ"ח בשם הירושלמי ז"ל: ירושלמי בפ' לולב וערבה כילד סדר הקפה כל שבעת הקטנים וגדולים מטלין את לולביהם בידיהם ימינית ואתרוגיהן בשמאלית ומקיפין הקפה אחת ואותו היום ז' פעמים, אחת בזמן שהם מזבח, אבל בזמן הזה חזן הכנסת עומד כמלאך אלהים וספר תורה בזרועו והעם מקיפין אותו דוגמת המזבח ע"כ, ואיתא במזמור שהם עשר בשו"ע שמעה ה' צדק למה מקיפין שבע פעמים זכר לירחו, וכן בשבה"ל בשם ובשבה"ע הקצר כלל ק"כ ובחיות סי' ס"ו מיבא ג"כ הירושלמי ז"ל ביום השביעי מקיפין שבע פעמים כו', ולמנקג הזה ים סתך הירושלמי דנרסינן התם בכל יום ויום מקיפין את המזבח פעם אחת, כילד דרך היקף המזבח כל שבעת טו מטלין לולביהן בידיהן הימנית ואתרוגיהן בידיהן השמאלית ומקיפין הקפה אחת ואותו היום מקיפין שבע פעמים ביתא בזמן שהם מזבח ובזמן שאין מזבח חזן הכנסת עומד כמלאך ה' לבאות וספר תורה בזרועו והעם מקיפין אותו דוגמת המזבח ע"כ, וכן מובא כן בילקוט תהלים סוף רמז תס"ג ג"כ בשם הירושלמי פרק לולב וערבה, אולם לפנינו בירושלמי אין זכר מזה, ובירושלמי פ' לולב וערבה פ"ד סוף ה"ג (ל"ד ע"ג) מיתא רק אותו היום מקיפין את המזבח שבע פעמים ל"ר אחת זכר לירחו, חוצת זה אין דבר בירושלמי, ואולי שגייו ירושלמי הכוונה רק על המלות ל"ר אחת זכר לירחו, ומרוקח הביא זה בשם סו"ס, ונמחת זה ליתא בשו"ס רק בירושלמי, ומשמר שהביאו בשם ירושלמי ל"ל סו"ס, ושוא המשמר שלפנינו רק עם הוספות בחמצע, ואולי שם הוספות מחיזה נאון, וכוונת זכר לירחו מבואר ברוקח ע"ש: (*לו) שכך שנו רבותינו. מצנה סוכה מ"ש ע"ח: (לז) ומיד מלאכי השרת שמחים זאומרים נצחו ישראל נצחו ישראל. עיין בפסיקתא פסקא ולקחתם לכם הערה נ"ש שהעירותי כי במדרש וי"ר נמצא הוספה ונקוט מן מדרש שו"ט ע"ש, ומין לסכפל הדברים: (לח) ותטלוהו ביד ימין לסלסל בו להקב"ה עד הריני מבשרך. חסר בכ"י ב' ג' ז' ח' ובנדפס, ונמצא נם בכ"י ו' וכן הוסיף מהרש"ם בגד המדרש: (לט) ד"ה שובע שמחות אל תקרא שובע עד ד"ה הסבי. נסמט בכ"י ב' ג' ובנדפס, (ובכ"י ז' חסר מאמר שלם ע"י שגגת הסעתיק) ונמצא לנכון בכ"י ו', ונם שרש"ם הוסיף זה בגד המדרש לפום ווינייא: (מ) מקרא משנה תלמוד הלכות ואגדות דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים. בילקוט רמז תר"ע הביא הגי' תורה נביאים וכתובים משנה הוספתא תלמוד מגדה, ובוי"ר פ' תמור הגי' שובע שמחות שבעתו הם שמחות מקרא משנה תלמוד הוספות ואגדות, והכוונה במלת הוספות על התוספתא, ועיין בפסיקתא רבתי פסקא ולקחתם לכם הערה נ': (מא) ולא עוד שאתה מסביר לי פנים, שנאמר את פניך נעימות בימינך בעוש"ז, נלח בעוש"ב, כל זה חסר בכ"י ב' ג' ד' ז' ח' ובנדפס, ונמצא נם בכ"י ו', וכן הוסיף מהרש"ם בגד המדרש עפ"י כ"י אחי' לפנינו: (מב) כשברח מפני שאול פעם ראשונה. כ"ה נם בכ"י ו', אבל בכ"י ג' ח' ובנדפס ובילקוט רמז תר"ע הגי' בשעה שאמר דוד לגלית אתה בא אלי בחרב ובחנית (ש"א י"ז מ"ה), ובכ"י ז' חסר מן ד"ה עד ד"ה הסבי, ובכ"י ב' חסר שורה, ועיין לאלן מזמור ס"ב בשנכנסין בגרה מבקשין לסקב"ה עי':

כשהיה מתיירא מפני אבנר: בלא שפתי מרמה. בזיפים, (מנ) שנאמר בבוא הזיפים ויאמרו לשאול (תהלים מד ג): דבר אחר תפלה לדוד. (מד) כשאדם קם משנתו מתפלל ואומר ברוך מחיה המתים: (מה) שמעה ה' צדק. זו קריית שמע: הקשיבה רנתי. [זו תפלה ראשונה של יוצר: האזינה תפלתי], זו תפלת המנחה: בלא שפתי מרמה. זו תפלת ערבית, שלא עמדנו להתפלל לא מתוך שחוק, ולא מתוך שיחה, ולא מתוך דברים בטלים, ולא מתוך שפתי מרמה, אלא מתוך דברי תורה ומעשים טובים: (מו) דבר אחר הקשיבה רנתי. זו רנונה של תורה, שמרננים תלמידי חכמים, שנאמר קומי רוני בלילה (איכה ב יט): האזינה תפלתי. זו תפלת השחר: בלא שפתי מרמה. זו תפלת המוספין, ולפי שאיני מתפלל לפניך בשפתי מרמה, אלא בלב שלם, לפיכך מלפניך משפטי יצא, שאתה מזכה אותנו בדין:

[ז] (מז) **בחנת** לבי פקדת לילה. לפי שאמר דוד בחנני ה' ונסני (תהלים כו ב), אמר לו הקב"ה אין אתה יכול לעמוד, אמר לו יכול אני לעמוד, (מח) לא עשה מעט עד שבחנו הקב"ה ולא עמד בה, בא ליטוש והתחיל צווח ואמר תמוך אשורי במעגלותיך בל נמוטו פעמי (פסוק ה), אמר לו הקב"ה ולא אמרתי לך שאין אתה יכול לעמוד, לפיכך אמר דוד אני קראתיך כי תעננני אל (פסוק ו):

[ח] **הפלה** חסדיך מושיע חוסים. אמר דוד לפני הקב"ה רבונו של עולם (מט) תן לי מאותה רפיה המופלאה שיש לך, (נ) ואיזהו זו מחילה וסליחה, שנאמר הסולח לכל עוונכי הרופא לכל תחלואיכי (תהלים קג ג): שמרני כאישון בת עין. (נא) אמר ר' יודן בשם ר' לוי (נב) אין בית רובע בחללו של עולם שאין בו תשעה

הערות ותקונים

(מג) שנאמר בבוא הזיפים ויאמרו לשאול. בכ"י נ' ח' ובנדפס ובילקוט מובא בפשוט שנאמר ויעלו זיפים על שאול, ומוה פסוק בפ"ת כ"ג י"ם, ושם כתוב ויעלו זיפים על שאול, אבל בשם לא האפנ כלל, וע"ל בבוא הזיפים ויאמרו לשאול, ושם כתוב למנצח בנגינות משכיל לדוד, וכן להלן במזמור ס"ג מובא שכתוב בבוא הזיפים: (מד) כשאדם קם משנתו מתפלל ואומר ברוך מחיה המתים. המאמר מובא בפסיקתא רבתי פ"מ פסקא בחדש השביעי למר דוד תפלה לדוד שמעה ה' צדק וגו' תפלה לדוד זו תפלה שאדם מתפלל בשעה שהוא עובר מן שמתו ברוך מחיה המתים, וזה נוסח מירושלמי ברכות פ"ל ה"ג (דף ד' ע"ד), לדבית רבי יכלי למרין הטעך משמתו לריך לומר בה"י מחיה המתים. ולפניכו בפ"ת ובפסיקתא רבתי כשמתו המלות "אתה ס"". ועיין בגליון הירושלמי לפוס זיתמיר שמובא בשם פר"ח סי' מ"ו שכתב הא דאין מברכין אותו שהוא בכלל המחזיר בשמות: (מה) שמעה ה' צדק זו ק"ש, הקשיבה רנתי זו תפלה דאתוהם על יוכר, שאדם מתפלל זו תפלת הממחה. תקחתי כמו שהוא לנכון בכ"י ו', אבל בכ"י ב' נ' ד' ז' ח' ובנדפס המאמר נלקט בקצר, וכאשר הוא לפניכו כן ים לתקן שם. וכן הרא"ש בהגהות המרדכי הוסיף בגדו כמו שהוא בכ"י שלפניכו. ובדבתי שם המאמר מובא מפו"ם ים לתקן וכע"ל שמעה ה' צדק זו ק"ש, הקשיבה רנתי זו תפלה שראשונה, האזינה תפלתי זו תפלה השניה, [בלא שפתי מרמה זו תפלה השלישית] (ר"ל תפלת ערבית): (מו) ד"א הקשיבה רנתי זו ריונה של תורה. זה מובא מירושלמי ר"פ פ"ד ה"ח (נ"פ ע"ג) שמעה ה' צדק זו ק"ש, הקשיבה רנתי זו ריונה תורה, האזינה תפלתי זו תפלה, בלא שפתי מרמה זו מוסף, שם כתיב בתריה מלפניך משפטי יצא, וזה לימו מובא בפסיקתא רבתי שם, ועיין בשבה"ש השלם (ה' ר"פ פ' ע"ל) ובשבה"ש הקצר כלל ק', ובתניא פוף פי' ע"ם בשם אגדת שמעה ה' צדק זו ק"ש, הקשיבה רנתי זו תפלה, האזינה תפלתי בלא שפתי מרמה זו תפלת מוסף, ואחרי כך מלפניך משפטי יצא, וזה נשמעו לשון הירושלמי: (מז) בחנת לבי. מובא בילקוט שם בקיצור: (מח) לא עשה מעט. פי' שהם מעט, וזה חסר בנדפס: (מט) תן לי מאותה רפיה המופלאה שיש לך. כ"ה בכל כ"י ובילקוט ובדפוסים הקדומים, אבל בדפוס אלקוות וזה"כ בדפוס ומהשוו ניסתה אחרת אחר המדפיס מאלקוות שהם הלשון כרלוה, ועיין בפי' מברח"ם ז"ל: (נ) ואיזהו זו מחילה וסליחה שהי' הסולח וגו'. זה חסר בכ"י ב' נ' ז' ח' ובנדפס ובילקוט וממלא נם בכ"י ו', וכן הוסיף מברח"ם בלד המדרש: (נא) א"ר יודן בשם ר' לוי. בכ"י נ' א"ר יודן בשם רבי, וכן הוא בכל הדפוסים, כי דפוס ראשון נדפס שפ"י כ"י נ', וע"ל בשם ר' לוי, וכ"ה לקמן בכ"י ב' ו' וכ"י ו' ובילקוט, וכן להלן במזמור כ"ה, ובכ"י ב' ח' בשעות א"ר יהושע בן לוי, ע"ע א"ר יודן בשם ר' לוי, ונמדרש דב"ר פ"ד הוא ד' מובא בשם ר' אבא בר זעירא אין בית רובע בחללו של עולם שאין בו כמה אלפים מזיקין, ובתוספתא הנדפס בסוף מסכת סוי"ם הני' א"ר יהודה בר שלום בשם ר' לוי אין לך בית רובע בחללו של עולם שאין בו חמשה קבין מזיקין, ובפ' שקב סו' ד' נמצא הוספת המדפיס ממסכת וסני' א"ר יהודה לסכנין בשם א"ר אלעזר: (נב) אין בית רובע. פי' המ"כ בנמ"ר שם

בית

קבין מזיקין, והאדם פושט ידו לתוך המזיק והקב"ה שומרו. אמר ר' יהושע בן לוי בשעה שאדם הולך בדרך, (נג) איקוניא של מלאכים מהלכין לפניו, ומכריזין ואומרים תנו מקום לאיקוניא של הקב"ה, (נד) וכן הוא אומר כי מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכיך (תהלים צא יא), (נה) ורבנן אמרי (נו) פראמא נתונה לפני עיניהם של מזיקין (נז) כחמורים הללו של טוחנין, ובשעה שעונותיו של אדם גורמין לו, הכיסוי מתגלה, ומביט לאדם, (נח) ופניו משתנים, שנאמר משנה פניו ותשלחהו (איוב יד כ), ומביט בו והוא ניזוק, לכך מסר הקב"ה כל המלאכים הללו לשמור אותו, אלף משמאלו ורבבה מימינו, שנאמר יפול מצדך אלף ורבבה מימינך אליך לא יגש (תהלים צא ז), ולמה של ימין יותר משל שמאל, (נט) מפני שיד ימין שולטת בכל המצות, לכך רבבה מימינו, אבל של שמאל שאינה שולטת אלא במצות תפילין, [שנאמר וקשרתם לאות על ידך (דברים ו ח), לכך נמסרו לשמאל] אלף. מהו אליך לא יגש. אמר הקב"ה בנוהג שבעולם מלך יוצא לדרך, וכל (ס) הלגיונות יוצאין עמו לשמרו, והוא זקוק לתת להם פרנסתן ומזונתן, אבל אני מסרתי לכם אלף משמאל ורבבה מימין, שיהו משמרין אותך, ואין אחד נוגש אצלך ואומר זן אותי ופרנסני, (סא) אמר רב חנינא לא נאמר ימסרו מצדך אלף, אלא יפול מצדך אלף, מהו יפול, שאם יבואו עליך מזיקין, אותן המלאכים מפילין אותם לפניך: דבר אחר מהו יפול, שהקב"ה משליטן עמך, כמה שנאמר וממנשה נפלו על דויד (דה"א יב כ). כל המלאכים הללו שנמסרו לאדם שיהיו משמרין אותו, ואימתי הוא משומר, בשעה שהוא משמר את התורה. (סב) אמר ר' אלעזר הקפר, אמר לו הקב"ה לאדם, תהא נרי בידך ונרך בידי, נרי בידך, דכתיב כי נר מצוה ותורה אור (משלי ו כג), נרך בידי, דכתיב נר (אלהים) [ה'] נשמת אדם (שם כ כז), אם שומר אתה שלי, אני אשמור את שלך. (סג) אמר ר' חייא משל לשני בני אדם שהיה להם שני כרמים, לאחד היה לו בגליל, ואחד היה לו ביהודה, זה שבגליל היה לו כרמו ביהודה, וזה ביהודה היה לו כרמו

הערות ותקונים

בית רובע מקום רמוי לזרוע בו רובע הקב, עיין ערוך ערך בית רובע שהגיה מחוספתת כלאים פ"ב רובע סקב עשר אמות ומחצה על י' אמות ומחצה, ועיין בערוך שם: (נג) איקוניא של מלאכים כו', תנו מקום לאיקוניא של הקב"ה. ובילקוט ובד"ר שם תנו מקום לאיקונין של הקב"ה, שמלה מורגלת במדרשים והיא יונית εἰκόνιον פי' צורה וגלם ודמות (בילד), ועיין ערוך ערך לקי שם שהגיה בשם ילמדנו: (נד) וכס"ת כי מלאכיו יצוה לך וגו'. זה הפיוט חסר בכ"י ג' נ' ז' ת' ובנדפס, והרא"ם הוסיף זה בגד המדרש: (נה) ורבנן אמרי. בכ"י כ' ז' (ובכ"י ד' חסרים אילו דפים, והכ"י סזה שוה תמיד עם כ"י ב' ז') נמצא שם הוספה, ויען כי היו מעיין המאמר לכן נתן הוספתיו בפנים וז"ל: "רבנן אמרין בג' מקומות המטן מתחוה לקטרג הסרוי בבית הסרועע, והמהלך בדרך יחידי, והמפרש בים הגדול. ר' אלעזר ור' יהושע היו פורסין בים הגדול, ובאסו ספינתן למקום שאין המים מהלכין, אמר לו ר' אלעזר לר' יהושע לא בשו לכאן אלא לגפיון גדול, ומלאו משם חבית מים, כיון שעלו לרומי אמר לתריאנוס להם מי תוקיטס שם שם, אמרו לו מיס בולעים מים, אמר להן אמון לי מנסון יתבון ליה מלית לוקיתא, ואוס יהבין בהון מית ואוס בלע יתהון", וזה לא נמצא גם בכ"י נ' ובכ"י ו', וגם בדפוס ויניציא אשר מדרך המדפיס להוסיף מאמריס שפ"י כ"י שהיס לפניו לא נמצא זה, והמאמר אר' אלעזר ור' יהושע הוא מב"ר פי"נ ע"ס. ופי' לוקיתא בל"י λεκανη ספל, כמו שהגיה הערוך בערך לקן ג': (נו) פראמא. ל"ע פתרמא, ומובא בערוך ערך פרמא בשם הגדת תהלים, ופי' בל"ר Forma, מין מסוס הנתון על הפנים, והמלה נמצאת גם בבבלי שבת ס"ו ע"ב, והערוך הביאה בערך פדאמי והיא נוסחת מסובשת: (נז) כחמורים של טוחנין. החמורים הטוחנים נרחים מותכן מסוס על פניהם: (נח) ופניו משתנים. בערוך שם ומשמה, ל"ל ומשתנה: (נט) מפני שיד ימין שולטת בכל המצות. עיין להלי מזמור ל"ח בפ' יפול מצדך אלף, ובמ"ר פי"ב הוא ג': (ס) הלגיונות. ידוע פי' בל"י ובל"ר λεγεων Legion בגה של רומיים: (סא) ר"ל חנינה. להלן במזמור ל"ח הגי' ר"ל חנינא בר חמנו היו אומר נמסרו אלו יפול שהם נתים אלף מזיקים לפני היל שמאל הן טופלים לפניה, והם ריטוח לפני הימין הן טופלין לפניה, שהיא שולטת במצות הרבה: (סב) ר"ל אלעזר הקפר אמר לו הקב"ה לאדם תהי נרי בידך. עיין וי"ר פל"ח אות ד' בר קפרא פתח, ובב"ר פ"ל אות ד' והם המאמר מקוטע ויש במלת "וכו'" ידי חובתו. והמאמר מובא בילקוט רמז תרע"ח והגיה ר"ל אלעזר לגד: (סג) ר"ל חייא משל לבני בני אדם. משל מובא גם בתנחומא

בגליל, לימים הגיעו זה אצל זה, אמר אחד לחבירו שמור לי כרמי שבגליל, ואני אשמור כרמך שביהודה, (סד) ואם אתה מאבד כרמי שביהודה, אני מאבד כרמך שבגליל, כך אמר הקב"ה לישראל שמור מצותי וחיה (משלי ד ד), אם תשמרו את תורותי, אני אשמור אתכם, שנאמר אם שמור תשמרון (דברים יא כח), אם שמור תִּשְׁמְרוּן: (סה) [אמר ר' יוחנן גדולה תורה מן המצות, שמצוה בפני תורה כנר בפני חמה, שנאמר כי נר מצוה ותורה אור (משלי ו כג), ואומר השמש לאור יומם (ישעיה ס יט)]:

[ט] **קומה** ה' קדמה פניו הכריעהו. (סו) ר' פנחס בשם ר' הושעיא אמר חמש קימות העמיד דוד להקב"ה בספר תילים, ארבעה כנגד ארבע מלכיות, שראה ברוח הקדש היאך הם עתידים לשעבד את ישראל, והוא מעמיד להקב"ה ע"כ אחת ואחת, וחמישית שראה מלכותו של גוג ומגוג שהוא בא על ישראל בחזקה, ואמר להקב"ה קומה ה' אל נשא ידך (תהלים י יב), (סז) אין לנו שליט להזדווג לו אלא אתה, (סח) משל לגבור שהוא עובר בנהר ובנו עמו, והוא אוחז בידו להעבירו, וכיון שהגיע לחצי הנהר נתגברה השבולת למעלה על ראש בנו, מיד צעק בנו ואמר אבא אבא אריים ידיך דאנא טבע ומית, כך ארבע מלכיות משולים כמים, שנאמר הוי המון (מים) [עמים] רבים [כהמות (מים) [ימים] יהמיון וגו'] (ישעיה יז יב), וישראל טובעים בתוכו, שנאמר טבעתי ביון מצולה ואין מעמד [באתי במעמקי מים ושבולת שטפתני] (תהלים סט ג), ואלמלא הקב"ה עמהם היו כלים ואובדים, שנאמר כי תעבור במים

הערות ותקונים

שלמו קדושים תות ו', ובתנחומא הגדפס מכבר קדושים תות ו', וע"פ בהערה כ"ז, ובתנחומא מוגה כמעט בכפ ר' שמעון בר חלפתא, ובילקוט תהלים רמז תרע"ח מוגה כמו שלפנינו בשם ר' חייא, וחסר כיון, וכמאמר שלפנינו אמר דוד לפני הקב"ה הוא מן תנחומא קדושים תות ו': (סד) ואם אתה מאבד כרמי שביהודה אני מאבד כרמך שבגליל. בחיזה כ"י ובגדפס אם אתה חובדת את כרמי אני חובד את כרמך, ובילקוט שם הכרת כרמי ואביר כרמך, אין ספק שע"ל חובדת ואביד. ולדעתי יש לתקן אם אתה מעדר את כרמי אני מעדר את כרמך: (סה) ע"ר יוחנן. הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ז' (וכ"י ד' חסר חיזה דפיס), אחל בכ"י ג' ובגדפס גם בדפוס רחבון וסף כמאמר הזה בחמץ שלפנינו מחרי המלות גרי בידך כי גר מלוה ותורה אור, וזה בא מחיזה מעתיק שהוסיף בהוספה בלדו והוכח פירוש שלא במקומו, והרע"פ כתב בלל המדרש על כמאמר הזה מר' יוחנן "גיון בכתובים" ר"ל שלא מצא בכ"י שלפניו, וכן ליתא בהוספה בכ"י ו' ובכ"י ח', ובדפוס רחבון חסר שהוא "ואומר הסמים לאור יומם": (סו) ר' פנחס בש"ר הושעיא אמר חמש קימות עמד דוד לפני הקב"ה בספר תילים כנגד חמש מלכיות שראה ברוח הקדש שהם עתידים לשעבד את ישראל, וחמישית שראה מלכותו של גוג ומגוג שהוא בא על ישראל בחזקה, ואמר להקב"ה קומה ה' אל נשא ידך (תהלים י יב), (סז) אין לנו שליט להזדווג לו אלא אתה, (סח) משל לגבור שהוא עובר בנהר ובנו עמו, והוא אוחז בידו להעבירו, וכיון שהגיע לחצי הנהר נתגברה השבולת למעלה על ראש בנו, מיד צעק בנו ואמר אבא אבא אריים ידיך דאנא טבע ומית, כך ארבע מלכיות משולים כמים, שנאמר הוי המון (מים) [עמים] רבים [כהמות (מים) [ימים] יהמיון וגו'] (ישעיה יז יב), וישראל טובעים בתוכו, שנאמר טבעתי ביון מצולה ואין מעמד [באתי במעמקי מים ושבולת שטפתני] (תהלים סט ג), ואלמלא הקב"ה עמהם היו כלים ואובדים, שנאמר כי תעבור במים

אתך אני (ישעיה מג ג), כיון שצפה הקב"ה בעמים שהם מתגברין, והחטא גורם, והמלכיות מתגברים כשבולת של נהר לשטוף את ישראל, התחיל צווח ואומר קומה ה' אל נשא ידך, דלמא טבעינן, וכן הוא אומר אל תשטפני שבולת מים (תהלים סט טז), לכך נאמר קומה ה' אל נשא ידך, דלמא טבעינן, אמר ליה הקב"ה חייך אני נושא את ידי, שנאמר כי אשא אל שמים ידי (דניאל יב ז):

[י] **דבר** אחר קומה ה' אל נשא ידך. (סט) זכור שבועתך שנשבע המלאך בשמך, שנאמר וירם ימינו ושמאלו (ע) אל השמים וישבע בחי העולם (דניאל יב ז), ואומר ולכן יחכה ה' לחננכם (ישעיה ל יח), ואין לכן אלא שבועה, שנאמר ולכן נשבעתי לבית עלי וגו' (ש"א ג יד). [אמר] ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי, אמר הקב"ה פעמים אמרתי בעצמי בשבועה שאני מביא את הקץ וגואל אתכם משעבוד מלכיות, ואף כשיבא גוג ומגוג לעתיד לבא אני נלחם עמו, שנאמר ויצא ה' ונלחם בגוים ההם (זכריה יד ג), לכן אמר דוד קומה ה' קדמה פניו, (עא) קדמה להושיע עד שלא יקדימך, מהו הכרייעהו, מכף זכות לכף חובה. דבר אחר הכרייעהו, שברהו, כמה דאת אמר המה כרעו ונפלו (תהלים כ ט): פלטה נפשי מרשע חרבך. ממי שבא עליך מכח התורה שנקרא חרב, שנאמר וחרב פיפיות בידם (תהלים קמט ו): (עב) דבר אחר פלטה נפשי מרשע חרבך. מאותו החרב שבא עלי מכח של יצחק אביו, שאמר לעשו ועל חרבך תחיה (בראשית כז מ): דבר אחר פלטה נפשי מרשע. מאותו רשע שהוא חרבך, שעשית אותו לרדות בעולמך, כמה דאת אמר הוי אשור שבט אפי ומטה הוא בידם זעמי (ישעיה י ה): ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי אמר פלטה נפשי מאותו רשע שהוא עומד ליפול בחרבך, שנאמר כי רותה בשמים חרבי הנה על אדום תרד (ישעיה לד ה):

[יא] (עג) **ממתים** ידך ה' ממתים מחלד. מדבר בנבוכדנאצר, אמר דוד לפני הקב"ה רבונו של עולם מה גבורים היו שנטלו שלטון מתחת ידיך, והשלטת אותן בעולמך לשעבד את ישראל, ואיזהו זה נבוכדנאצר וביל־טשאצר, ואין ממתים אלא גבורים, שנאמר החרם כל עיר מתים (דברים ג ו): ממתים מחלד. שהשלטת אותם על כל הארץ, ואין חלד אלא ארץ, שנאמר האזינו כל יושבי חלד (תהלים מט ג): חלקם בחיים. בעולם הזה, שהשלטת אותם ונתתה להם שלוה: וצפונך תמלא בטנם. שהעשירו את עצמם מההקדשות הצפונות בבית המקדש, שנאמר אוצרות בית ה' ואוצרות בית המלך (מ"ב כד יג): ישבעו בנים. זה אויל מרודך, שנאמר ועבדו אותו כל הגוים ואת בנו [ואת בן בנו] (ירמיה כז ז): והניחו יתרם לעוליהם. (עד) יתומה אחת נשתיירה בביתו, זו ושתי, שעשתה ושתי (עה) אגוסטא במלכות שאינה שלה, שנאמר גם ושתי המלכה עשתה משתה נשים (אסתר ג ט):

[יב] (עו) **דבר** אחר ממתים ידך ה'. (עז) אלו הן גבורי עשו שנטלו המלוכה מתחת ידך: ממתים מחלד. שהשלטת אותם בעולם הזה: חלקם בחיים.

הערות ותקונים

(סט) זכור שבועתך גם זה מובא בפסיקתא רבתי שם, ומובא בילקוט תהלים רמז תרנ"ח, והוא מפסיקתא רבתי: (ע) אל השמים וישבע בחי העולם. מן המלות אל השמים מתחלת כ"י ס' שהוא הכ"י ממיכאן, כי חסר שם מהתחלה, שנשמטו כרגה דפים, לכן לא הזכרתי את הכ"י הזה מן מזמור ח' עד כאן: (עא) קדמה להושיע עד שלא יקדימך. מובא בילקוט תהלים רמז תרע"ח בשם המדרש: (עב) ד"א פלטה נפשי. מובא בילקוט שם: (עג) ממתים ידך. מובא בילקוט שם: (עד) יתומה אחת נשתיירה. מובא לעיל במזמור י' אות ו', וכ"ה במדרש תהלים פ"נ סוף אות ה': (עה) אגוסטא. נתרתי לעיל מזמור י' אות ו' הערה ל"ו: (עו) ד"א ממתים ידך אלו הן גבורי עשו. מובא בילקוט שם, ומן ד"א זה עד ד"א השני חסר בכ"י ב' ז' וכ"י ס' (בכ"י ד' חסרים לזה דפים), ומשם לנכון גם בכ"י נ' וכ"י ו' ובנדפס ונם בילקוט: (עז) אלו הן גבורי עשו שנטלו המלוכה מתחת ידך. בכ"י נ' ח' ובכל הדפוסים הגי' מה גבורים היו שהיו שולטין מתחת ידך, והגי' שלפנינו וכן בכ"י ו' היא נכונה, וכן הרא"פ הוסיף בלדו והביא הגי' כמו בכ"י שלפנינו, והביא גי' כ"י אחר, ד"א ממתים ידך ה' מדבר בעשו מה גבורים הם שנטלו שלטון מתחת ידך, וכן ב"ל בנדפס

(עה) שעתידין לחיות בחיי השקט ושלוה בעולם הזה ושלום ועושר, וצפונך תמלא בטנם. (עט) שהעשירו ממטון של הקדשות הצפונות בלשכות וממונם של ישראל: ישבעו בנים. (פ) זה אספסיינוס והבריו: והניחו יתרם לעולליהם (פא) שני יתומים שנשתיירו מהם רומום ורומולום זימנת להם ואבה מניקה שהניקה אותם, עד שגדלו ונעשו מלכים גדולים: (פב) והניחו יתרם לעולליהם. שבנו רומי הרשעה, ועשו בה בירניים, והניחו למלכי רומי המרשעת:

[יג] (פג) **דבר** אחר ממתים ידך ה'. מדבר בדורו של שמד, ומהו היתה גבורתם, שמסרו נפשם על קדוש השם, ומתים מתחת ידך, שהיו מומתים על ידך: ממתים מחלד. אלו הנחבאים מפני הצוררים (פד) עד שעלתה גופם חלודה, (פה) כגון ר' שמעון בן יוחאי שעשה במערה הוא ובנו שלש עשרה שנים, עד [שהעלה] גופם חלודה, מה עשה הקב"ה, הראה להם שלטון שהיה יושב ודן את הצפורים, והיו מהן נכנסות לפניו ונוטלות (פו) דימום ויוצאות, ומהן היו נוטלות (פז) אפופסין, כיון שראה ר' שמעון [בן יוחאי] כך, אמר אפילו צפור מבלעדי שמים לא אתאי, מה ציפורין חוץ מדעת עליון אינן נתפסין (פח) אף אנו חוץ מדעת עליון נתפסין, ויצא מיד, וטיהר את ארץ ישראל ופירש, (פט) אמר ליה הקב"ה לדוד שמא הפסידו כלום, חרי חלקם בחיים וצפונך תמלא בטנם, וצפונם אין כתיב כאן, אלא וצפונך, באותה שעה נתבשר שחלקו עמהם לעולם הבא, באותן הטובות שכתוב בהן מה רב טובך אשר צפנת ליראיך (תהלים לא כ): ישבעו בנים. שנאמר והדרך על בניהם (שם ק יו): והניחו יתרם לעולליהם. ועושה חסד למשיחו לדוד ולזרעו (שם יח נא). אמר דוד לפני הקב"ה רבונו של עולם אלו באים מכח התורה ומעשים טובים, אבל אני איני כח לפניך אלא כעני מבקש צדקה, שנאמר אני בצדק אחזה פניך אשבעה בהקיץ תמונתך עם אותן שיקיצו, שנאמר הקיצו ורננו שוכני עפר (ישעיה כו יט): דבר אחר אשבעה בהקיץ תמונתך. והלא כתיב כי לא יראני האדם וחי (שמות לג כ), אלא בעולם הזה אי אפשר, אבל לעתיד לבא בשעת הקצת המתים אני אשבע לראות תמונתך, שנאמר ואמר ביום ההוא הנה אלהינו זה (ישעיה כה ט), וכתיב כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון (שם נב ח):

[יד] (צ) **דבר** אחר אני בצדק אחזה פניך. בא וראה כמה גדול כח הצדקה

הערות ותקונים

בגדפס ומתבם שם סלמון, ועיין בלסתר רבה פ"ג מות ח' ושם סוף בסגנון אחר: (עה) שעתידין לחיות בחיי השקט ושלוה בעוה"ז ושלום ועושר. כ"ה גם בכ"י ו', וכן סניף הרח"פ בגד המדרש, אבל בכ"י ג' ח' ובגדפס הני' חלקם בחיים שתית להם שלוה: (עט) שהעשירו ממטון של הקדשות הצפונות בלשכות וממונם של ישראל. בכ"י ג' ח' ובגדפס שהעשירו מן הקדשות שלפנות בלשכות, ושפוט ליתא שם: (פ) זה אספסיינוס. הוא קיסר רומי הידוע Uespasianus והוא הכיר לירושלים ובנו טימום בבשם כילוע, ויפה סעיר הרב הגדול מוהרח"י ל"ר קלהום בערוך השלם כי על זה כוון בעל מדרש תהלים שבשבו בניו זה אספסיינוס וחבריו, ר"ל חבריו שם בניו, כלומר טימום ולממיטיאן שהניחו ליהודים, כי טימום בלע מה שהתחיל אביו אספסיאנוס, ולממיטיאן סעיר פניו בם שם שנולת חלקיטו: (פא) שני יתומים שנשתיירו מהם רומום ורומולום. עיין לעיל מזמור י' אות ו' ובסערך ל"ה: (פב) והניחו יתרם לעולליהם שבנו רומי הרשעה ועשו בה בירניים והניחו למלכות רומי הרשעה. בכ"י ג' ח' ואח"כ בגדפס בשמע זה ונאמר רק עד שהגדילו ועשו מלכים גדולים, ובכ"י ו' הוא כמו בכ"י שלפנינו, וכן סניף מהרח"פ בגד המדרש שפ"י כ"י שהיה לפניו: (פג) ל"ה מדבר בדורו של שמד. מדרש לתתר רבה פ"ג אות ז': (פד) עד שעלתה גופם חלודה. דורש חלד לשון חלודה: (פה) כגון רשב"י שעשה במערה הוא ובנו. עיין מקור הממאר בירושלמי שביעית פ"ט ה"ח, ב"ר פע"ט, לתתר רבה שם, ובמדרש קה"ר פ' חופר גומץ, ועיין בהערות שלי בפסיקתא שם, ושם בהערה קס"ב סעירותי כל הממאר הזה מהפסיקתא הוא במדרש שו"ט בקצרה, והלשון מחוכם וערבוני דברים, ויש לתקן עפ"י הפסיקתא וירושלמי ע"כ. ובמדרש לתתר שם ערב מאמר השו"ט והירושלמי (או הפסיקתא) יחד: (פו) דימום. היא המלה הרומית dimessio פי' מחילה וסלוח חפצי (ענגלחסטונ): (פז) אפופסין. היא מלה יונית ἀπόφασις גזר דין (הורטפייל), ובירושלמי ובפסיקתא ני' אחרת בזה, עיין שם בהערה קס"ח, ובחיוב כ"י ובגדפס בטעות מיפופסין ול"ל מיפופסין: (פח) אף אנו חוץ מדעת עליון נתפסים. בתמיה: (פט) אמר ליה הקב"ה לדוד שמא הפסידו. עיין בלסתר רבה שם: (צ) ל"ה אני בצדק

שבשביל פרוטה אחת שנותן לעני זוכה למקבל פני שכינה. בגוהג שבעולם מטרונה שהיא מבקשת לראות את המלך ולהקביל פניו, היא עושה עטרה לפי כבודה, ועל ידי עטרה שהיא נכנסת לעטר את המלך, היא רואה פני המלך, ראה כמה כחה של צדקה: דבר אחר אני בצדק אחזה פניך. מה ראה דוד לפרש כחה של צדקה בלבד, אלא ללמדך שאפילו רשעים שאין בידן אלא זכות של צדקה בלבד, זוכין בה ומקבלין פני שכינה, שנאמר ונגלה כבוד ה' וראו כל בשר יחדו כי פי ה' דבר (ישעיה מ ה), הכל יהיו רואין, צדיק ורשע, אם כן מה בין צדיק לרשע, כדי שידעו הרשעים לפני מי הן מכעיסין, וידעו הצדיקים לפני מי הן יגיעים: דבר אחר אני בצדק אחזה. לפי שהרשעים יושבין בעולם הזה שלוים וכופרין בהקב"ה ומכעיסין אותו, וצדיקים מתייסרין בעולם הזה, ומתים על קידוש שם יוצרם, לפיכך אמר דוד אני איני מן המכעיסין לפניך, אלא מאותם שהם יגיעים בתורת, שכתיב בה צדק צדק תרדוף (דברים טז כ), (צא) לכך נאמר אני בצדק אחזה פניך:

מזמור יח

[א] **למנצח** לעבד ה' לדוד [ונו', ביום הציל ה' אותו]. זהו שאמר הכתוב לך יום אף לך לילה (תהלים עד טז), ר' יודן אומר בשם ר' יהודה, כל שאמר דוד בספרו, (א) כנגדו וכנגד כל ישראל (ב) וכנגד כל העתים אמרו, אמר לפניו רבונו של עולם עשית לנו נסים בלילה ואמרנו שירה בלילה, שנאמר יומם יצוה ה' חסדו ובלילה שירה עמי (שם מב ט), ואומר השיר יהיה לכם כליל התקדש חג (ישעיה ל כט), עשית לנו נסים ביום, ואמרנו לפניך שירה ביום, שנאמר למנצח ונו' ביום הציל ה' אותו:

[ב] [**דבר** אחר למנצח לעבד ה' לדוד]. זהו שאמר הכתוב פי יספר צדקתך כל היום תשועתך (תהלים עא טו), אתה מוצא שלא הניח דוד אבר, שלא קילס בו להקב"ה, קלסו בראשו, שנאמר דשנת בשמן ראשי (שם כג ה), קלסו בעינים, שנאמר עיני תמיד אל ה' (שם כה טו), קלסו בפיו, שנאמר פי יספר צדקתך (שם עא טו), (ג) קלסו באזניו, שנאמר אזנים כרית לי (שם מ ז). בנרונו, שנאמר יגעתי בקראי נחר גרוני (שם סט ד). בלשונו, שנאמר ולשוני תהגה צדקך (שם לה כח). בשפתיו, שנאמר (ד) תבענה שפתי תהלה (שם קיט קעא). (ה) בלבו, שנאמר רחש לבי דבר טוב (שם מה ב). (ו) בכליותיו, שנאמר ותעלזנה כליותי

הערות ותקונים

כח ורמה. מובא בילקוט רמז תרפ"ח: (צא) לכך נאמר אני בצדק אחזה פניך. כתן מקביל למזמור י"ז, וכ"ה בכל כ"י ב' ג' ה' ו' ז' ח' (בכ"י ד' חסרים מיום דסיס), וכן בדפוס ראשון דפוס קושטנטין, אבל בדפ ב ווינציה ותח"כ בכל הדפוסים נמצא פה אחר זה מאמר גדול: ד"א תפלה לדוד שמעה ה' לדק הקשיבה וחאזינה ליסודם ויאמר שמע ה' קול יסודם תמן תניין וכו', עד סוף המזמור, וגם הרש"פ בלד המדרש כתב על זה "ויש בכתובים" כ"ע שלא נמצא בכ"י שלפניו, ומשמרים שכם מין לכם שייכות אל המזמור הזה, ושם רק לקוטים ואין לכם קשור זה לזה, וכן משער שמפרש הרש"פ בסי' פ"ד וז"ל כל הדרשות עד סוף המזמור לא יכולתי לכוון מה שמיך הדורש על מזמור דכאן, פ"כ, ויען כי אין לכם קשור אל המזמור י"ז וגיכר שבעל מסדר מדרשים לא הולידם, לכן לא הוספתים בפנים: ומלאתי בכ"י פלורענץ (הוא כ"י ב') בסוף המדרש כתוב: "מלאתי זה המזמור בפיט אחריט" וכל הוספה שהוסיף שמדפים מוויניציא נמצא בזו הוספה, לכן מסם לקחה והוסיפה אל תוך המדרש:

(א) כנגדו וכנגד כל ישראל. בכ"י ח' קצר המעתיק ומצליט "וכו' עד ושמה חסד למשיחו שהוא נאחור הלף" ופתח אח"כ מן נמנא לעבד ה' מה לאמר דוד עומר לעבד, שהוא בחות נ': (ב) וכנגד כל העתים. הרש"פ בהגהות שלו הוסיף כנגד כל העתים שעברו עליו ועל ישראל, והוא עפ"י כ"י שהיה לפניו: (ג) קילסו באזניו שנאמר אזנים כרית לי. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י שאחריט ובנדפס: (ד) תבענה שפתי תהלה. כ"ה בכ"י ו', ובכ"י שאחריט ובנדפס מובא שכתוב תרגום שפתי (תהלים ע"ח כ"ג): (ה) בלבו שנאמר רחש לבי דבר טוב. כ"ה בכ"י ו', ובכ"י שאחריט ובנדפס מובא שכתוב לבי ובשרי ירננו אל אל חי (תהלים פ"ד ג'): (ו) בכליותיו כו' בידיו כו' ברגליו כו' בפיו כו'. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף

(משלי כג טז). בידיו, שנאמר פרשתי ידי אליך (תהלים קמג ו). ברגליו, שנאמר רגלי עמדה במישור (שם כו יב). במיעיו, שנאמר ותורתך בתוך מעי (שם מ ט). סוף דבר קלסו בכל איבריו בכלל, שנאמר כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך (תהלים לה י): (ז) בנפשו, שנאמר ברכי נפשי את ה' (שם קג א). בנשמתו, שנאמר כל הנשמה תהלל יה (תהלים קנ ו). אמר דוד אעפ"י שקלסתיך בכל אלה, עדיין אני צריך לקלסו, שנאמר פי (יגיד) [יספר] צדקתך, הוי למנצח לעבד ה' לדוד:

[ג] **דבר** אחר למנצח לעבד ה'. (ח) מה ראה דוד לומר לעבד ה', ללמדך שכל העושה תשובה מעבירה שבידו, הקב"ה מוסיף לו כבוד, וקורא לו שם חביב, בא וראה מבני קרח, עד שלא עשו תשובה, לא נקראו (חביבים) [שושנים], משנתייאשו ממעשה אביהם, ועשו תשובה, נקראו שושנים, שנאמר למנצח על שושנים לבני קרח משכיל שיר ידידות (תהלים מה א), וכן את מוצא בדוד, עד שלא עשה תשובה מאותו מעשה, לא נכתב (ט) באיסרטיא של מעלה, משעשה תשובה נכתב באיסרטיא של מעלה, ונקרא עבד ה':

[ד] **דבר** אחר למנצח לעבד ה', (י) אתה מוצא שכל מי שקורא עצמו עבד, הקב"ה קראו עבד, אברהם קורא עצמו עבד, שנא' אל נא תעבור מעל עבדך (בראשית יח ג), והקב"ה קראו עבד, דכתיב בעבור אברהם עבדי (שם כו כד), יעקב קרא עצמו עבד, שנא' אשר עשית את עבדך (שם לב יא), והקב"ה קראו עבד, שנא' אל תירא עבדי יעקב (ישעיה מד ב), משה קרא עצמו עבד, שנא' אתה החלות להראות את עבדך (דברים ג כד), והקב"ה קראו עבד, שנאמר לא כן עבדי משה (במדבר יב ז), דוד קרא עצמו עבד, דכתיב אני עבדך בן אמתך (תהלים קטז טז), והקב"ה קראו עבד, דכתיב ביד דוד עבדי (אושיע אתכם) [הושיע את עמי ישראל] (ש"ב ג יח). ויש שלא קראו עצמם עבדים, והקב"ה קראם עבדים, יצחק לא קרא עצמו עבד, והקב"ה קראו עבד, דכתיב זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך (שמות לב יג), יהושע לא קרא עצמו עבד, והקב"ה קראו עבד, דכתיב ויהי אחרי (מות) [הדברים האלה וימת] יהושע [בן נון] עבד ה' (יהושע כד כט). וכן רבים שלא קראו עצמם עבד, כגון שאול ואליהו ואלישע, ורבים אחרים, והקב"ה קראן עבדים. ויש שקראו עצמן עבד, והקב"ה לא קראן עבדים, שלמה קרא עצמו עבד, שנאמר ונתת לעבדך לב שומע (מ"א ג ט), (יא) וכן דניאל, ועתה שמע אלהינו אל תפלת עבדך (דניאל ט יז), ולא קראן הקב"ה עבד:

[ה] **אשר** דבר לה' את דברי השירה הזאת. מהו את השירה הזאת. (יב) אמר ר' יודן זהו שאמר הכתוב כמופת הייתי לרבים (תהלים עא ז), אמר דוד מה אני לא אמרתי שירה עד שנתחרפתי, ועד שנפלו בידי ארבעה גבורים, ועד שנפל בידי בעל אצבעות, כך ישראל אינן אומרים שירה לפניך עד שיתחרפו, ועד שיפלו

הערות ותקונים

מהרש"ם בגד המדרש, מבל בכ"י המחרים ובגדפס ליתא: (ז) בנפשו שנאמר ברכי נפשי, בנשמתו שנא' כו'. זה נשמט ממקומו, ויש להגיהו לפני המלות: סוף דבר, וכ"י הזה נמצא הוספה בגד הגליון: "ס"א אמר דוד מעט"י שקלסתיך בכל מלה עדיין לא נגעתי בקילוסך מלא כמכחול בשפופרת או טובל ידו בים הגדול, כדכתיב מי ימלל גבורות ה' ישמיע כל תהלתו, סוי מי יספר תהלתך", וכן מהרש"ם הוסיף זה: (ח) מה ראה דוד. מובא בילקוט סוף רמז תרע"ח בשם המדרש: (ט) באיסרטיא של מעלה. הפי"ת נבלעת, והוא כמו באיסטרטיא, והמלה יונית στρατία פי' גדוד וחטורם (שאחר), ומזה במשנה קידושין ע"ו ע"ת מוכתב באסטרטיא של מלך, ובגמרא שם (ע"ו ע"ב) אמר ר' יהודה אמר שמואל בחיילות של בית דוד, וזה מוסב על המשנה באסטרטיא של מלך: (י) אתה מוצא שכל מי שקורא עצמו עבד כו'. נשנה בספרי ותתחנן פיסקא כ"ז ברחבה, והמסדר משו"ם הגיה בקצרה, כמו שהרשה שאמר "וכן רבים" "ורבים אחרים" וגם ים שנוים ברחיות הכתובים: (יא) וכן דניאל ולא קראן שקב"ה עבד. עיין בספרי שם שמובא שהקב"ה קראו עבד, שנא' עבד מלמה חייה (דניאל ו' כ"ח), וכ"י המחרים מלבד כ"י ו' ליתא מן וכן רבים עד ולא קראן הקב"ה עבד, וכ"י ה' נמצא הוספה "חיוב לא קרא עצמו עבד, והקב"ה קראו עבד, שנא' וחיוב עבדי (חיוב מ"ב ח'), נטוכדנצר לא קרא עצמו עבד, והקב"ה קראו עבד, שנאמר ביד נבוכדנצר [מלך בבל] עבדי (ירמיה כ"ז ו')" ע"כ, וכספרי שם מובא זה מן חיוב ורמיה אחרת מפסוק הסמוך לבך אל עבדי חיוב (חיוב ז' ח'), ומן נבוכדנצר ליתא שם: (יב) ת"ר יודן זה"ם כמופת הייתי לרבים. מובא בילקוט שמואל רמז

קס"ה

בידם ארבעה, ויפלו בידם בעלי אצבעות, כיצד נתחרף מנלית, שחירף את ישראל, וקלל את דוד, ונפל הוא בידו ובעל אצבעות, שנאמר ויהי איש מדון ואצבעות ידיו ואצבעות רגליו שש ושש עשרים (וארבעה במספר) [וארבע מספר] (ש"ב כא כ), ונפלו לפניו ארבעה, שנאמר את ארבעת אלה יולדו להרפה בגת ויפלו ביד דוד וביד עבדיו (שם שם כב), וסמיך ליה וידבר דוד לה' את דברי השירה הזאת (שם כג א), כך ישראל כשיבא משיח במהרה בימינו, אינם אומרים שירה עד שיתחרף המשיח, שנאמר אשר חרפו עקבות משיחך (תהלים פט נב), עד שיפלו לפניו בעלי אצבעות, זו מלכות הרשעה, שנאמר ואצבעת (רגלוהי) [רגליא] מנהן (דפרזלא) [פרזל] ומנהן חסף (דניאל ב מב), ועד שיפלו לפניו ארבע מלכיות, שנאמר ואספתי את כל הגוים אל ירושלים (זכריה יד ב), מיד ויצא ה' ונלחם בגוים ההם (שם שם ג), אותה שעה אומרים ישראל שירה, שנאמר מזמור שירו לה' שיר חדש כי נפלאות עשה (תהלים צח א):

[ו] (יג) **דבר** אחר את דברי השירה הזאת. אמר ר' סימון לא כל מי שהוא רוצה לומר שירה אומר, אלא כל מי שנעשה לו נם ואומר שירה, בידוע שמוחלין לו עונותיו, ונעשה כבריה חדשה. ישראל כשנעשה להם נם אמרו שירה, שנאמר אז ישיר משה ובני ישראל (שמות טו א), ונמחלו כל עונותיהם, שנאמר ויסע משה את ישראל מים סוף (שם שם כב), מלמד שהסיע מהן הטאיהן שחטאו על ים סוף, שנאמר וימרו על ים בים סוף (תהלים קו ז), וכן אתה מוצא בימי ברק ודבורה שנעשה להם נם ואמרו שירה, שנאמר ותשר דבורה וברק בן אבינועם (שופטים ה א), מנין שנמחלו להן עונותיהן, דסמיך ליה אחר השירה ויעשו בני ישראל (את) הרע (שם ו א), (יד) אמר ר' אבהו (טו) בכל מקום כתיב ויוסיפו בני ישראל לעשות (את) הרע, ואחר שירת דבורה כתיב ויעשו בני ישראל, תחלת עשייתן, והיכן מה שעשו לשעבר, אלא שמחל להם הקב"ה בשעה שאמרו שירה, וכן הוא אומר בדוד שנעשה לו נם ואמר שירה, ומנין שנמחלו לו עונותיו, דכתיב אחר השירה ואלה דברי דוד האחרונים (ש"ב כג א), והיכן הם הראשונים, אלא מלמד שמחל לו הקב"ה כל עונותיו לשעבר: (טז) ביום הציל ה' אותו. וכי ביום אחד הציל אותו מאויביו ומשאול, אלא שהיה שאול שקול כנגד כל אויביו וצרותיו. כל מאן דתבע ליה בר ישראל (יז) בי דינא, קשה עליו מכל שונאי אומות העולם, (יח) וכן הוא אומר כי נמצאו בעמי רשעים (ישור) [ישור] כשך יקושים (ירמיה ה כו), וכן בשמשון הוא אומר להם, השבעו לי פן תפגעון בי אתם (שופטים טו יב), ושבקן יתיה, (יט) וכן שלמה אמר אח נפשע מקרית עוז (משלי יח יט):

[ז] (כ) **ויאמר** ארחמך ה' חזקי. רחמית יתך ה' תוקפי. היאך כמה דמתרגמינן ואהבת את ה' אלהיך (דברים ו ה), ותרחם ית ה' אלהך: דבר אחר ארחמך ח' חזקי. אקראך רחום וחנון: [דבר אחר ארחמך ה'. אמלא אותך רחמים על בריותיך]: דבר אחר ארחמך. אחבבך לבריותיך. ר' נחמיה בשם ר' שמעון בן לקיש אמר, אמר דוד מילתא דמיתפרשא בכל אלו טעמא, ורוח הקדש אומר לו חזקי:

הערות ותקונים

קס"ט וכרכם נלדו "מדרש" ונ"ל "שומר טוב": (יג) ל"ת מ"ר סימון. מובא בילקוט בשלח רמז רנ"ד, ושופטים רמז ס' בשם סו"ט. וכן נאמר במדרש שמואל פכ"ט, וחזית פ"ד סוף פסוק הכך יפה, ולבני המדרשים הכה מובאים מסו"ט, ויש לתקן שם עפ"י המדרש שלפנינו, וכה"י שופטים ו' ת' הביא המאמר בשם אגדת תהלים וכוון נוסח הדרש: (יד) ת"ר תנאו. בתיזה כ"י ובנדפס ת"ר תנאו בשם ר' תנא, ובילקוט שם ר' חיבי בשם ר' תנא, ובמדרש שמואל שם ר' ברכי' בשם ר' תנא בר כהנא: (טו) בכל מקום כתיב ויוסיפו בני ישראל. שופטים נ' י"ג, ד' ת', י' ו', ו"ג ת', תהלים במדרש שמואל שם הני' ולפני הסירה כתיב ויוסיפו בני ישראל לעשות הרע (שופטים ד' ת'): (טז) ביום סגיל ס' מותו וכי ביום אחד טו'. מובא בילקוט שמואל רמז קכ"ז בשם סו"ט: (יז) בי דינא. בתיזה כ"י ובנדפס בשעות חבריה ונ"ל בדינא: (יח) וכה"ת כי נמצאו וגו'. הרמיה מן הכתוב חסר בתיזה כ"י ובנדפס. ומובא גם בכ"י ו', וכן בסוף מדרש"ם, ובכלם מובא יסוד במקום יסור: (יט) וכן שלמה אמר אח נפשע מקרית עוז. פי' אח שפשע באחיו יותר קשה מקרית עוז: (כ) ויאמר ארחמך ה' חזקי. מובא בילקוט תהלים סוף

ה' סלעי ומצודתי. (כא) סלעי מוניטון. ומצודתי מצדת דידי, בשמך אני צד את הרשעים: ומה ראה דוד לקלס בסלע, על שם (כב) שנעשה לו נס בסלע, שנאמר ויהי דוד נחפז ללכת (ש"א כג כו). (כג) ר' אבא אומר הקיפו אותו כעטרה הזו, (כד) ור' ינאי אומר כקולסים הזה, (כה) שהוא נחפז ללכת, כיון שראה דוד עצמו מצמצם ביד שאול, אמר על חנם משח אותי שמואל, ואמר לי משחך ה' (למלך) (ש"א י ו), (כו) והיכן היא משיחתו, והיכן היא הבטחתו, הדא הוא דכתיב אני אמרתי בחפזי כל האדם כוזב (תהלים קטז יא), אמר ליה הקב"ה כוזב אתה קורא לשמואל, מעיד אני עליו שהוא נאמן, שנאמר וידע כל ישראל [וגו'] כי נאמן שמואל לנביא להי' (ש"א ג כ), מיד מלאך בא אל שאול (ש"א כג כז), רבי אומר מלאך מן השמים היה, שנאמר וישלח ממרום יקחני (תהלים יח יז), ר' יודן אומר מלאך שליח היה, אמר ליה ר' פנחס וכי השליח יועץ הוא שאמר לו מהרה וגו' (ש"א שם), אלא מלאך היה: על כן קראו למקום ההוא סלע המחלקות (ש"א כג כח), ולמה נקרא שמה סלע המחלקות, אמר ר' שמואל בר נחמני (כז) ששם נחלקו גבורי שאול, וגבורי דוד, מהם היו אומרים, עד שבן ישי בידינו לא נפנה ממנו, מהם היו אומרים מלחמת ישראל קודמת, אבל בן ישי מצוי אצלינו בכל שעה, ר' אליעזר אומר נחלק הסלע מכאן ומכאן, ונמצא שאול וגבוריו עומדים מצד אחד, ודוד ואנשיו מצד אחד, והוא שדוד אומר הנותן תשועה למלכים (תהלים קמד י), לשני מלכים, אלו שאול ודוד, שאול שניצל משפיכות דמים, (כח) שנאמר [אשר כלתני היום הזה מבוא בדמים] והושע (לי ידי) [ידי לי] (ש"א כה לג), ודוד שניצל מחרבו של שאול, (כט) שנאמר הפוצה את דוד עבדו מחרב רעה (תהלים שם): (ל) דבר אחר סלע המחלקות. בשעה שהיה דוד וחיילותיו עוברין על אותו מקום שנעשה להם נס, היה מתחלק מחיילותיו,

---

הערות ותקונים

רמז תרע"ח: (כא) סלעי מוניטון. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י נ' ס' ז' ובדפוס רמטון דפוס קאמפ' הגי' סלעי מופלה, נתחבש מן מלת מונפה. ובכ"י ב' ובדפוס ווינישיא ומח"כ בכל הדפוסים, סלעי מתונה, ל"ע ממטה, והיא המלה הרומית moneta ופי' מטבע, ונס בכ"י שלפניו (כ"י ת') ובכ"י ו' נרשם בגדו "פי' מטבע" ובכ"י ח' סתמים המעתיק כל זה ומחתול בשמך אני לד את הרשעים. ורמיתי במדרש כ"ד פ"ו מות י"ח מוניטון בעולם, פי' רש"י מוניפה בלע"ז, ומצודתי בשתר טוב מפרש מוניטון דידי, ים לתקן ול"ע סלעי בסו"ס מפרש מוניטון דידי, כי במדרש מפרש כן על מלת סלעי, ודורש סלעי מלשון סלעים: (כב) שנעשה לו נס בסלע שנת' ויכי דוד נחפז ללכת. לדעתי ל"ע וירד מסלע (ש"א כ"ג כ"ה): (כג) ר' חנא לומר. מובא בילקוט שמואל רמז קל"ג ומצוין "מדרש" ול"ל שו"ט (כי רק בתהלים ליין "מדרש" אבל במקומות אחרים כתבר מביא מאמר ממדרש תהלים ליין "שוחר טוב"), וכב"י ב' נ' ס' ז' ח' חסר מן ר' חנא לומר עד שהוא נחפז ללכת, ובאחר לפנינו כן הוא נס בכ"י ו', וכן הוסיף מהרש"ם בגד המדרש, ובמאמר מר' יצחק חסר נ"כ בילקוט שם. ומה שדורש ר' חנא הקיפו כעטרה הזו, לולי מוסב על שהריס על דוד ש"ח שם. ורמיתי בילקוט שמעוני הגי' הקיפו עליו כעטרה, לכתיב שוהריס על דוד: (כד) ור' יצחק אומר לקולסים הזה. בכ"י שלפנינו ובכ"י ו' נרשם על הקולסים הזה "פי' גמא ומנן המקיף את המדם", והרש"פ הביא הקולסים הזה, ובכל כ"י המחריס חסר, כאשר העירותי בהעדר שלפנינו, לולי ל"ע בקליסיום הזה והיא המלה הרומית Clupeus המורחבה לגה ענולה המקפת את המדם, כן דעת הר"י פירסם במכתבו הגי': (כה) שהוא נחפז ללכת. בילקוט נורם ומהו נחפז ללכת, כיון שראה דוד: (כו) והיכן היא משיחתו שאמר כי. בכ"י ב' נ' ס' ז' ח' ובנדפס ובילקוט נוסחא אחרת פה היכן הוא שהבטיחה שהבטיח לותי, ומבן שאמר כן, אני אמרתי בחפזי כל האדם כוזב (תהלים קט"ז י"א), מיד אמר לו הקב"ה שמואל כוזב, מעיד אני עליו שהוא נאמן, והגי' שלפנינו היא היסרה, וכן הוא בכ"י ו', וכן הביא הרש"פ בגליון המדרש, והרד"ק בשמואל שם הביא דברי המדרש הזה: (כו) שהם מחלקו גבורי שאול וגבורי דוד. בחוזה כ"י ובנדפס שהם מחלקו גבורי שאול על דוד, וכן בילקוט שם שהם חלקו הגבורים של שאול על דוד: (כח) שנאמר הלא כלתני וגו' והוסף לי ידי. זה חסר בכ"י ב' נ' ס' ז' ח' ובנדפס, ונמצא גם בכ"י ו', וכן הוסיף מהרש"פ בגליון המדרש, ובכלם מובא "לי ידי" ותקנתי "ידי לי" ובילקוט שם הסתים הרמיות מהכתובים: (כט) שנאמר הפוצה את דוד עבדו מחרב רעה. בכ"י ב' נ' ל' ס' ז' ח' ובנדפס נוסף שנאמר "ויוסע מחרב מפיהם (חוב ס' ט"ו)" הפוצה [את] דוד עבדו מחרב רעה, גם מסף בדפוס רמטון, ומח"כ בכל הדפוסים, וגם נמצא בשוס כתב יד "שלא הרגו שאול [ל"ע שלא הרג שאול]", שנאמר כי מי שלא ידו במעיה ה', ובקש (ש"א כ"ו ע'), ובש הרש"פ כתב על זה "היט בכתובים" ר"ל חסר בכ"י שלפנינו: (ל) ד"א סלע המחלקות בשעה

שהיה

הוא ושש מאות אנשים שהיו אתו, אותה שעה היו יורדין מעל סוסיהן, ומשתחוין ונופלין על פניהם, ומברכין ברוך שעשה לנו נסים במקום הזה, ומקצתן היו עומדים ואין מברכין, לפי שלא היו עמו באותה שעה, והיו מתחלקין זה מזה, לכך נאמר סלע המחלקות:

[ח] **אלהי** צורי אחסה בו. רבנן אמרו כלפי שנפלו לפניו עשרה שונאים, אמר עשרה קילוסין, ואלו הן: שאול, דואג, ואחיתופל, שבע בן בכרי, שמעי בן גרא, שובך, וגלית, ושלשת אחיו, שנאמר את ארבעת אלה יולדו להרפה בגת ויפלו ביד דוד (ש"ב כא כב), חמשה מאומות העולם, וחמשה מישראל, (לא) וכנגדן אמר דוד עשרה קילוסין, ואלו הן: חוקי, סלעי ומצודתי, ומפלטי, צורי, אחסה בו, מגני, קרן ישעי, משגבי, (לב) ומנוסי. ר' יהודה אומר לפי שקילסו בעשרה קילוסין, לפיכך קילסו בעשרה הלולים בסוף תילים במזמור הללויה הללו אל בקדשו (תהלים קג א), (לג) שבו עשר הלולים: (לד) מגני. כשם שאומרים מגן אברהם בתפלה, כך אומרים מגן דוד אחר הפסרה: וקרן ישעי. שהיה שמן המשחה (לה) מפעפע ויורד עליו:

[ט] **מהולל** אקרא ה'. משובח אקרא אותך: ומאויבי אושע. אמר ר' יודן פרם המקרא ודרשהו, אושע מן אויבי מהולל, כשתושיעני מן אויבי אהלל אותך. ר' הונא בר אחא אמר כלפי יהושפט אמרו, שנאמר ובעת החלו ברנה ותהלה נתן ה' מארבים (דה"ב כ כב), (לו) שעד שלא נתפלל אין השונאין באין עליו היה אומר שירה, וכשהיו השונאין באים עליו, היו נופלים לפניו:

[י] (לז) (כי) אפפוני חבלי מות. מתו אפפוני, (לח) הניעו חצרות עד פה: דבר אחר חניעו הצרות עד האף: דבר אחר (לט) אל תקרי אפפוני, אלא עפפוני, הצרות מסות ובאין עלי כעוף, כמה דאת אמר ועוף יעופף על הארץ (בראשית ח ז): דבר אחר הצרות מתגלגלות ובאין עלי (מ) כאופן וגלגל: דבר אחר אפפוני. (מא) רב אמר פנייא מן עקתא אנא. ורב אחא אמר נפניתי לכאן ולכאן, ואין לי גואל אלא אתה: ד"א אפפוני. (מב) כאשה האורגת בבגד חופין כפולין הם נקראות אפפון, כך אמר דוד אפפוני, הצרות באות של כאפפון הזה של אורגים:

הערות תקונים

סמיס דוד ומיעוטיו שוברין. עיין בברכי יוסף בשו"ת ר"ח מס' ר"ח מס שמתעורר מדברי המדרש שלפנינו: (לא) וכנגדן אמר דוד בשרה קילוסין. עיין מדרש תנחת שמואל פי"ח בס' ויצלח ויניחמו לפיכך סוף מקלס להקב"ה בעשרה מזמורות, ובטא מסו"ם שלפנינו: (לב) ומנוסי. פיו כתוב בספר תהלים רק בספר שמואל, ומוני סיס לפני הדוכם גם כאן מלת ומנוסי: (לג) שבו עשר סלעים. בילקוט כ"י ובנדפס כתי' וכל ספרים שאין עשרה: (לד) מגיני כשם שאומרים מגן אברהם בתפלה כך אומרים מגן דוד אחר הפסרה. כ"ה בכ"י ו', ועיין להלן סוף כ"ה, אבל בכל כ"י המחרים ובנדפס ליתא זה, וכן סוסיף מדרש"פ בגליון סמדרש: (לה) מפעפע. בילקוט כ"י ובנדפס ובילקוט שמואל רמז קל"ו מבעבע. ובנדפס במקום מס שמן המשחה ל"ל שהיה שמן המשחה, ומלת בעבע כפול מסורס הוא, ובעבע נרקף עם ערק בלבן (עמפארקווענען), עיין ערוך השלם ערך בעבע, וסביא שם דברי המדרש שלפנינו: (לו) שעד שלא התפלל כו'. בילקוט כ"י ובנדפס נירסא אחרת שעד שלא היו השונאים באין עליו היה אומר שירה והיו השונאים טופלים לפניו, והרש"פ סביא בגליון המדרש כני' כמו לפנינו: (לז) כי אפפוני. מלת "כי" ליתא בתהלים רק בס"ב כ"ב פ': (לח) "הניעו הצרות עד פה". כ"ה בכ"י ו', אבל בכל כ"י המחרים ובנדפס ליתא, והרש"פ סוסיף זה בגליון, וילקוט הניעו הרשת עד פניו: (לט) אל תקרי אפפוני אלא עפפוני הצרות מסות ובאות. הרב בעל ערוך השלם בערך אפפון סביא המאמר הזה וכתב ולע שנזרתו בלשון ערבי שעטעו ימהר ימים (מיילען, פליהען), ולרש אפפוני כמו עפפוני מפעל עוף: (מ) כאופן וגלגל. לרש אפפוני מלשון אופן: (מא) רב אמר פנייא מן עקתא אנא. זה שמע בילקוט שמואל שם, ובזוהר כ"י ובנדפס כני' ד"א פניא מני מן עקיא, ומין ספק של"ל כמו לפנינו, והכוונה פטי מני מלעסוק בשמות ומאמר דבר מרוב הצרות, ורמיתי בערוך השלם ערך אפפון שסביא המאמר הזה וכתב לשון יוני הוא ἐπιπόνος, ושעמו שעמל ושער (נייעדן), ופניא אני כמו בל"ש πονέω אני נתון בצרה, או לשון ערבי צרת נפש ולחצת לב: (מב) כאשה שאורגת

ד"א מדבר בארבע מלכיות. חבלי מות, במלכות בבל: נחלי בליעל. במלכות מדי ופרס: חבלי שאול (סבוני) [סבבוני]. במלכות יון: קדמוני מוקשי מות. זו מלכות אדום. (מג) ולמה נכפלות, כנגד מלכיות שהן כפולות. אפפוני, יבעתוני, (סבוני) [סבבוני], קדמוני: (מד) חבלי מות. בבל וכשדים: נחלי בליעל. מדי ופרס: חבלי שאול, יון ומקדון: מוקשי מות. ישמעאלים ואדום: רבנן אמרי ולמה כתוב בגלות ראשון, ובגלות רביעית, מות, חבלי מות, מוקשי מות, זו החריבה בית ראשון, וזו החריבה בית שני. ר' אבא בר כהנא אמר שזו גזרה שמד, וזו גזרה שמד:

[יא] (מה) **בצר** לי אקרא ה', בבבל: ואל אלהי אשוע. במדי ופרס: ישמע מהיכלו קולי, ביון: ושועתי לפניו תבא באזניו. באדום: (מו) [ולפי שבטלו את ישראל מן התורה, דכתיב בה והגית (בה) [בו] יומם ולילה (יהושע א ח), לפיכך אני פורע ממנה באש, שנאמר לעולם יעלה עשנה (ישעיה נא י), ולפי ששרפו בית המקדש שהיה עשן יוצא ממנו, שנאמר והבית ימלא עשן (שם ו ד), קול (ה') מהיכל (ישעיה סו ו), אמר להם אין אתם זכורים מה שעשיתם בהיכלי, קול ה' משלם גמול לאויביו (שם שם)]: ר' פנחס ורב אחא בשם ר' חמא בר חנינא אמרי (מז) למה הזכיר במלכות השלישית היכל ה', שכל ימיה של מלכות יון בית המקדש קיים, ולמה אמר בצר לי במלכות ראשונה, ולא אמר בצרות, לפי שכל הנביאים מייחדין צרותיהן של ישראל וממעטין אותן, שנאמר בצר לך ומצאוך (דברים ד ל), ראה ה' כי צר לי (איכה א כ), (מח) ויראו בצר להם (תהלים קו מד), אל ה' בצרתה לי (שם קז ו), (מט) ר' יהודה אומר מטעם אחר (במלכות יון שלא נחרב הבית בימיו) כאשר ינוס איש מפני הארי (עמוס ה יט), זו בבל, שנאמר קדמיתא כאריה (ירמיה ד ז): ופגען

הערות ותקונים

בנגד הוסיף כפולין סס נקדות תפסון. כ"ס בכ"י ו', אבל בכ"י פתחריס ובנדפס כסתמם תורגם בתרי חומים כפולים הן נקדים תפסון, והמאמר הזה הניח המוסיפי בערך תפסון, וכתב פי' בל"י קפטפק מוסיף הוטים בתריגם, ועיין גם בערוך הסגם, וכתב פי' בל"י שתי וערב בתריגם: (מג) ולמה נכפלות כנגד מלכיות שהן כפולות. כ"ס גם בכ"י ו' וחסר בכ"י פתחריס ובנדפס, והוסיף כן גם מהרש"ס בגליון: (מד) חבלי מות בבל וכשדים נחלי בליעל מדי ופרס חבלי שאול יון ומקדון מוקשי מות ישמעאל ואדום. כ"ס גם בכ"י ו', אבל בכ"י פתחריס ובנדפס המאמר מקוצץ וחוסר רק לכון הכתוב חבלי מות נחלי בליעל הנה שאול מוקשי מות, אבל לא שמות המלכיות, והרש"ס הוסיף בגליון כמו שהוא בכ"י שלפנינו: (מה) בצר לי אקרא ה' בבבל וגו'. מובא במדרש הסתר בפתיחתא לזות ה', ומובא ממדרש שלפנינו, וגם מתחיל ר' פנחס ור' לוי בשם ר' חמא בר חנינא פתרין, כתיב בצר לי אקרא ה', ולפניו ר' פנחס ור' אחא בשם ר' חמא בר חנינא, אבל בכ"י פתחריס ובנדפס הני ר' פנחס בשם ר' חמא בר חנינא, והמלות ור' אחא ליתא, ובמדרש שם המלות "לאמר ר' הונא בנרמיה יוצתי במלכות יון שכל ימי יון היה ההיכל קיים והיו ישראל מקריבים תורים ובני יונה על גבי המזבח מי ישמע מהיכלו קולי" מובא בתמצע המאמר, ול"ע אחר הסיום ישמע מהיכלו קולי במלכות יון, ועל זה ל"ל ולמה הזכיר במלכות ג' (הוא מלכות יון) היכל ה', ונמצא לנכון ההסובא שכל ימי יון היה ההיכל קיים וגו': (מו) ולפי שבטלו את ישראל. המאמר הזה הוספתי כמו שהוא בכ"י ג' ה' ז' (ובכ"י ל' חסרים הרגש לפיס) וחסר גם בכ"י ג' ו' ח' ובנדפס, והמדפיס מוויניץ נתן הוסיף, ואין ספק שהמאמר הזה הוסיף מעתיק אחד, ובכ"י ג' ה' ז' מסף בתמצע המאמר ושמע מהיכלו קולי ביון, וביון קולי ובין מלת ביון מובא המאמר פגימה, ואני הוספתי בסיום המאמר: (מז) למה הזכיר במלכות השלישית היכל ה' שכל ימיה של מלכות יון בית המקדש קיים. כ"ס גם בכ"י ו', אבל בכל כ"י פתחריס ובנדפס הני למה היה מזכיר בשלישית היכל שכל ימיה של יון היה ההיכל קיים: (מח) וירא בצר לסם, אל ה' בצרתה לי. כ"ס בכ"י ו', וליתא בכל כ"י פתחריס ובנדפס, וכן הוסיף הרש"ס בגליון המדרש: (מט) ר' יהודה אומר מטעם אחר במלכות יון שלא נחרב הבית בימיו. המלות במלכות יון עד בימיו הסגרתי כי מיותרים הם, וכבר נאמר למעלה שכל ימיה של מלכות יון בית המקדש קיים, והכוונה ר' יהודה אומר מטעם אחר, ר"ל דורש מפסוק אחר, וכן במדרש הסתר הבא הם בפתיחתא (לות ה') מתחיל ר' יולה בר סימון פתח כאשר יום היה מפני הארי, והמאמר שלפנינו מובא בילקוט עמוס רמז תקמ"ה בשם שו"ט (הגיון שו"ט במאמר שלפנינו מוסב על רמז תקמ"ה). וכן מובא בילקוט הסתר רמז תלא מ"ה ד"ה ויסי בימי מהסורים זה"ס כאשר יום, והוא מן מדרש פנים אחרים על הסתר הסר הוצאתי לאור בספרי לתנדתא:

הדוב (עמוס ה יט). זו מדי ופרס, (נ) שנאמר וארו (חזזוא תנינא דמיא) [חיוה אחרי תנינה דמיה] לדוב (דניאל ז ה): ובא הבית (עמוס שם). (נא) זו מלכות יון, שהיה בית המקדש קיים בימיה, (נב) ולא היו מבעיסין על בית המקדש שהיה בנוי, (נג) וכשהיו רואין שמעון הצדיק היו עומדין לפניו: ופסק ידו (נד) (אל) [על] הקיר ונשכו הנחש (עמוס שם). זו מלכות הרשעה, שנאמר קולה כנחש ילך (ירמיה מו כב): (נה) ר' יהודה מייתי לה מטעם אחרינא, פתחי לי אחותי (שה"ש ה ב), (נו) בכנסת ישראל שבבבל, שאחויים בתורה: רעיתי (שם). במדי ופרס, שהיו רועים בתורה: יונתי (שם). ביון, ולמה אמר יונתי ביון, שהיה הבית קיים, והיו מקריבים על המזבח תורים ובני יונה: תמתי (שם), באדום, (נז) ולמה אמר תמתי, שהיו מותאמים עם הקב"ה, ומוסרין נפשותם על קדושת השם, שכמה שמדות גזרו על ישראל, והן עומדין בתמימותן: שראשי נמלא טל (שם). בימות המשיח כשיחיו המתים, שנאמר כי טל אורות טלך (ישעיה כו יט), קווצותי רסיסי לילה (שה"ש שם). דמעתן של בני גליות שדומה ללילה, שנאמר בבכי יבואו ובתחנונים אובילם (ירמיה לא ח):

[יב] **ותגעש** ותרעש הארץ. (נח) אמר ר' שמואל בר נחמני על מה הזועות באות, על הפסק מלכות בין מלכות למלכות, הדא הוא דכתיב ותרעש הארץ ותחל כי קמה על בבל מחשבות ה' (ירמיה נא כט). (נט) אליהו זכור לטוב שאל את ר' נהוראי על מה הזוועות באות לעולם, אמר ליה (ס) על חלול המעשרות שאינן מתעשרין ומפרישין כתקנן, אמר ליה חייך כך היא סברא דמילתא, (סא) אלא כך הוא כללו של דבר, בשעה שהקב"ה מביט בעולמו ורואה (סב) בתי טרטיאות ובתי

הערות ותקונים

(נ) שנאמר וארו חיוה אחרי תנינה דמיה לדוב. נכל כ"י האחריס (מלבד כ"י ו') חסר סרחיה מן סכתוב' וכן במאמר שלפניו שנת' קדמייתא כאריה. ובמדרש אסתר שם נוסף דרך אגב בשמעתא שמאמר "ר' יוחנן אמר לדב כתיב הוא לשעתיה דר' יוחנן דאמר כ"י על כן הכא אריה מיעד זו בבל, זאב ערבות יחללם זו מדי, נמר שקד על עריהם זו יון, כל סיועא מהכא יפרך זו אדום" ועיין ב"ר ריש פל"ט, וי"ר פי"ג: (נא) זו מלכות יון שהיה בית המקדש קיים בימיה. ואולי רצה אחד בגדו "במלכות יון שלא נחרב הבית בימיו" ונשתבש למעלה, עיין לעיל שהסברתי המלות שלמה: (נב) ולא היו מבעיסין על בית המקדש שהיה בנוי, וכשהיו רואין שמעון הצדיק. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחריס ובנדפס ולא היה עליהם כעס שהיו רואין שמעון הצדיק ושומדים לפניו, וכנ' שלפניו מיוסרת: (נג) וכשהיו רואין שמעון הצדיק. בשמיקתא דרב כהנא פסקא פרה (מ"ח ע"ח) אלכס: דרוס מוקדון כל הוי חמי לשמעון, הוה קאים על רגלוי ואמר ברוך אלהיס על שמעון הצדיק כו': (נד) על הקיר. וכן מובא בכ"י ו', ובקרית כתיב על הקיר: (נה) ר' יהודה מייתי לה מטעם אחרינא. כ"ה בכל כ"י ובנדפס, ולדעתי הוא מיותר ויש למחוק מן הספר, כי כבר אמור למעלה ר' יהודה אומר מטעם אחר, ובמדרש אסתר שם, וכן בילקוט עמוס הנ' וכה"ג פתחי לי אחותי, והוא מאמר אחד עם מה שלפניו, ואולי יש לתקן פה ושוד מייתי ר' יהודה מטעם אחריתא: (נו) בכנסת ישראל שבבבל שאחויים בתורה, רעיתי במדי ופרס שהיו רועים בתורה. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחריס ובנדפס אחותי זה בבל, רעיתי זו מדי, יונתי ביון, וכאומה שאחויים בתורה מלשון אחוה, ומה בכ"ר פל"ע ר' ברכיה פתח אחות לנו קטנה זה אברהם שאיחס את כל העולם, בר קפרא אמר זה שמאחס את הקרע: (נז) ולמה אמר תמתי בשדום כו'. כ"ה בכ"י ו', אבל בכל כ"י האחריס ובנדפס שמאמר מקומע, ולמה קורין אותה תמתי לפי שהיו ישראל מומתין עמה ומותנין נפשותם על קדושת השם שכמה שמדין גוזרין עליהם בימיה ע"כ, וכל השאר חסר, וגם ברא"פ הוסיף בגליון כמו שהוא בכ"י שלפנינו: (נח) ר"ש שמואל בר נחמני. מובא בילקוט שמואל רמז קנ"ח בשם סדר"ע, וכן הוא בכל כ"י, ושמאמר מובא מ'רוסלמי ברכות פ"ח ה"ג (דף י"ג ע"ג), ושם מתחיל שמאמר שלפניו זכור לטוב שאל לרבי נהוריי מפני מה בתיו זועות לעולם, כמו שהוא לפנינו בשאחריו, ולדעתי שמאמר מר' שמואל בר נחמני הוא מיותר, וגוסף מאיזה סופר, כי מאמרו נמצא לשון בשמעתא שמאמר, כמו שהוא גם בירוסלמי שם בשמו: (נט) שלפניו ז"ל שאל. ירוסלמי שם וכן לשון במזמור ק"ל אות כ"ה: (ס) על חלול שמעשרות כו'. בירוסלמי הנ' בשון תרומה ומעשרות, ולשון במזמור ק"ל מפני שמעשרות שמין מוציאין כתקון, ובירוסלמי שם נמצא עוד אחר זה שמאמר אחד, כתוב אחד אומר תמיד עיני כ', שלכך כו', וחס ושלום שבית המסדר מצו"ע, וכן ליתא לשון במזמור ק"ל: (סא) אלא כך הוא כללו של דבר. בירוסלמי אבל כך הוא עקרו של דבר, ולשון במזמור ק"ל ז"ל שלפניו הוא כן, אלא ע"י שהקב"ה מביט בטרטיאות וכו': (סב) בתי טרטיאות ובתי קרקסאות. כ"י האחריס ובנדפס בתי טרטיסאות ובתי קרקסאות ים לתקן טיאטריאות והיא שמלה Θεατρον (טהעאטער) בגין ידוע לרבות

קרקסאות (סג) ואומות העולם יושבים בהשקט, ובית המקדש חרב, (סד) אותה שעה מחרה אפו בעולמו ומבקש להחריבו, הדא הוא דכתיב שאוג ישאג על נוהו (ירמיה כה ל), בשביל נוהו, לפיכך ותגעש ותרעש הארץ, ר' אחא אמר (סה) על גילוי עריות, אמר הקב"ה אתה זעזעת איבריך על דבר שאינו ראוי לך, אף אני אזיע עולמי בשבילך, העליונים והתחתונים, ורבנן אמרי על המחלוקת, שנאמר ונסתם גיא הרי כי יניע גי הרים אל אצל [ונסתם כאשר נסתם מפני הרעש] (זכריה יד ה), אמר ר' שמואל בר נחמני (סו) אין רעש אלא הפסק מלכיות, שנאמר (ותגעש) ותרעש הארץ ותחל (ירמיה נא כט), מה טעם, כי קמה על בבל מחשבות ה' (שם שם): (סז) אליהו זכור לטוב שאל את ר' נהוראי מפני מה ברא הקב"ה שקצים ורמשים, אמר ליה בשעה שהבריות חוטאין מיד הקב"ה מביט בהן, ואמר מה הללו שאין בהן צורך אני מקיימן, אלו שיש בהן צורך שכיון שהן חוזרין הרי הן כצדיקים גמורין על אחת כמה וכמה, אמר ליה עוד אלו יש בהן צורך, זבוב לצרעה, פשפש לעלוקה, (סה) נחש להפפית, (סט) שבלול לחזזית, סמטית לעקרב:

[יג] **דבר** אחר ותגעש ותרעש הארץ. (ע) את מוצא בשעה שעלה משה למרום ונשתהה ועשו ישראל את העגל, נזדווגו לו המשה מלאכי חבלה, מיד נתיירא משה והתחיל להתפלל על ישראל, והשיב את האף מישראל, ואח"כ ירד, שנאמר ויפן וירד משה (שמות לב טו), מהו ויפן, אמר ר' יצחק לא זז משם עד שפינה כל פנים של זעם, וזהו שכתוב בספר תילים ותגעש ותרעש הארץ, עלה עשן באפו, (עא) ואימתי ויט שמים וירד (תהלים יח י), ויפן וירד משה מן ההר (שמות לב טו), מחג השבועות עד שבעה עשר בתמוז: (עב) כתוב אחד אומר מן השמים השמיעך את קולו (דברים ד לו), וכתוב אחד אומר כי מן השמים דברתי עמכם (שמות כ יט), וכתוב אחד אומר ויט שמים וירד, ובא השלישי והבריע ביניהם, מן השמים השמיעך, אימתי ויט שמים וירד:

[יד] **וירכב** על כרוב ויעף. (עג) בשעה שיצא פרעה לרדוף אחרי בני ישראל, אמר

הערות ותקונים

למוק וקרקסאות ילוע Circus בגין ענוג ונס הוא מיוחד למיני למוק: (סג) ואומות העולם. סמלות סתלה בשמטו בירושלמי: (סד) אותה שעה הקב"ה מחרם לפו בעולמו ומבקש להחריבו. בילקוט חרם לפו, ולהלן במזמור ק"ל הוא מביט בעולמו, ובירושלמי שם הוא לפילון לשולמו להחריבו. סמלם יונית ἀπειλῶν ופי' נוער (דרהטענד). מזה תרגם כי המסדר בשמים סמלה הזכה והניע במקומה „מחרם לפו בעולמו": (סה) על גילוי עריות. בירושלמי גם בחיזה כ"י ובנדפס ולהלן מזמור ק"ל סגי' בעון מסכב זכר, וכן בילקוט סגי' על מסכב זכר, ובמקום ר' הוא בילקוט ג"ל ר' לחא: (סו) אין רעש אלא הפסק מלכיות. כ"ם גם בירושלמי, ובחיזה כ"י ובנדפס אין הרעש בא אלא על הפסק מלכות, ולהלן במזמור ק"ל כל מקום שנאמר רעש הפסק מלכות הוא: (סז) אליהו ז"ל שאל את ר' נהוראי מפני מה ברא הקב"ה שקצים. ירושלמי שם: (סח) נחש להפפית. עיין ערוך ערך חף ג', וכתב שפי' אין אחין ע"ם: (סט) שבלול לחזזית. אין אחין מורגל בלעזון חז"ל, והרגוס או גרב או ילפת או נרבן או חזזן, ובגמרא בבלי שבת ע"ז ע"ב ת"ר יהודה אומר רב כל מה שברא הקב"ה בעולמו לא ברא דבר אחד לבטלה, ברא שבלול לכחית ברא זבוב לגירע, יתום לנחם ונחם לחפפית וסמית לעקרב: (ע) את מוצא. בחנה לעיל במזמור ז' אות ה' (פסוק קומה ה') בשטים מחבר הוא פה, ומובא בילקוט עקב רמז תתנ"ג, וילקוט תהלים רמז תרל"ז בשם זו"ח ז', ועיין שמ"ר סוף פמ"ח ממשה מלאכי חבלה היו שם כו', ופמ"ל אות ח', דב"ר פ"ג, וקה"ר פ"ד: (עא) ואימתי ויט שמים וירד, ויפן וירד משה מחג השבועות עד י"ז בתמוז. הסיום „מחג השבועות עד י"ז בתמוז" הוא ג"כ בכ"י ו', ולא נמצא בכל כ"י, וכן הוסיף הרא"ם בגליון: (עב) כתוב אחד אומר מן השמים השמיעך את קולו כו'. כ"ה בכל כ"י ובנדפס, ומחמר משומם ום לתקנו וכנ"ל כתוב אחד כי מן השמים דברתי עמכם (שמות כ' י"ט), וכתוב אחד אומר וירד ה' על הר סיני אל ראש ההר (שמות י"ט כ'), כיצד יתקיימו שני מקראות אלו, ובא שלישי והכריע מן השמים השמיעך את קולו ליסרך ועל הארץ הראך את אשו הגדולה ודברו שמעת מתוך האש (דברים ד' ל"ו), דברי ר' שמעאל, ר' עקיבא אומר מלמד שהרכין הקב"ה שמים העליונים על ראש ההר ודבר עמהן מן השמים, שנאמר ויט שמים וירד. וכאשר תקנתי כן הוא בגמרא במכילתא יתרו סוף פ"ם. וכן מובא בדרש"י שה"ת יתרו כ' י"ט בקצת שיטות, ומביא הגי' בא בכתוב השלישי והכריע ביניהם מן השמים השמיעך וגו' על הארץ וגו' והוסיף רש"י „כבודו בשמים ואמו וגבורתו על הארץ" ודברי ר' עקיבא הניח רש"י בצמון ד"ה: (עג) בשעה שיצא פרעה. מובא בילקוט שמואל

פרעה תנו לי סוס זכר שארכב עליו שהוא קל, מה עשה הקדוש ברוך הוא, היה מראה כנגדו ורכב עליו, שנאמר דרכת בים סוסיך (חבקוק ג טו), וכתיב כי תרכב על סוסיך (שם ג ח), חזר פרעה ואמר תנו לי סוס נקבה, שהיא יכולה לעמוד במלחמה, לפי כשהסוס זכר רוצה להשתין מים הוא עומד ומתאחר, אבל סוס נקבה משתנת מים בריצה כשהיא מהלכת במלחמה, אמר אף אני אדמה לו בסוס נקבה, שנאמר לסוסתי ברכבי פרעה (שה"ש א ט), (עד) וחזר פרעה ולקח חצים וזרק על ישראל, ואף הקב"ה הביא חצים של אש וזורק עליו, שנאמר וישלח חציו ויפיצם. (עה) וחזר פרעה והביא צחצוחין של ברזל, ואף הקב"ה הביא ברקים שהן מצוחצחין, שנאמר וברקים רב ויהומם, (עו) [ויהומם, הממם ערבבן, (עז) נטל מנגינות שלהם, ולא היו יודעים מה שיעשו, והיה עמוד הענן יורד ועושה אותן טיט ומיני רפש, ועמוד האש מרתיח, וטלפות סוסיהן (עח) משתבשות. חזר פרעה והביא (עט) מיני בליסטרא, אף הקב"ה הביא אבני אלגביש, שנאמר ברד וגחלי אש]. חזר פרעה והביא מיני (פ) סימנטרא, ואף הקב"ה הביא גחלי אש, שנאמר גחלי אש. (פא) חזר פרעה והיה מלבב במיני (פב) בוקינוס וקרנות ושופרות וסלפינוס, ואף הקב"ה מלבב בקולו, שנאמר (פג) (ירעם מן שמים) [וירעם בשמים] ה' ועליון יתן קולו, כיון שגמר פרעה כל מה שהיה יודע, ולא נשתייר בידו כלום, אמר לו הקב"ה רשע כנגדי היית מטית, (פד) אמר ר' ברכיה בשם ר' אלעזר התחיל הקב"ה רוכב על כרוב, שנאמר וירכב

הערות ותקונים

רמז ק"ם בסם זו"ם, ועיין בחזית פ"ח בפ' לסוסתי ברכבי פרעה לות ד' בתחתר לגה רכב פרעה על סום זכר וכביכול נגלה הקב"ה על סום זכר: (עד) וחזר פרעה ולקח חציס וזרק על ישראל. נתגה בתריכות לשון בירושלמי סוסה פ"ח ה"ג (כ"ב סע"ב), ומכילתה בשלח פ"ב, בתחתר התחילו ורלו, ומובא בילקום תורה רמז רל"ב, ובילקום שמואל רמז ק"ם בשם המכילתה, ויש לתקן הלשון לחד מהמקורות, וכן מובא בחזית בפ"ח פ' לסוסתי: (עה) חזר פרעה והביא לחלוחין של ברזל. כן הוא בכל כתבי יד ובנדפס, ויש לתקן ובי"ל חזר פרעה והביא לחלוח חרבות, עיין במכילתה שם ובהערות הרב נעל מהיר עין סימן ל"ח, ובירושלמי נרקים כנגד החרבות שלהן, ל"ל לחלוח חרבות, והוא מלשון המשנה שם (סוטה פ"ח מ"ה) לא ירך לבנך משפי להלת סוסים ולחלוח חרבות, ובתרגום מרקו הרמחים, לחלוח מורנייתא, ובמדרש חזית שם חרבות ורמחים בבילול הקב"ה כן שמו, ונרקים רב, גם שם ל"ל לחלוח חרבות: (עו) ויהומם הממם ערבבן. הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' פ' ז' (ובכ"י ד' חסרים מיזה לפיס), וכן בדפוס ווינציה הוסיף המדפיס, והסר בדפוס רמזון, גם בכ"י ג' ו' ח', והכוספס מהני הרמשוק נמלא בירושלמי שם, ובמכילתה ובמדרש חזית, ומהני הסנית וסיס עמוד הענן יורד ליתא שם, והרא"פ בנליון למדרש לפום ווינציה כתב על זה "ליט בכתובים" ר"ל לא נמלא בכ"י שלפנינו: (עז) נטל מנגינות שלהם. כ"ה בכ"י ב' ה' ז' ובנדפס (לפום ווינציה כי חסר בדפוס רמזון ובכ"י ג' ו' ח') והמלה מסובבת ול"ל סגניות, ובירושלמי שם וספיל סינגס שלהם, ובמכילתה נטל מנפות שלהם, ל"ל סגנות, ונמלא לנכון במכילתה פ"ה בפסוק ויהס לח מחנה מנרים הממן ערבבן נטל סגנות שלהם. וכן הניה רס"י בפי' על התורה בשלח י"ד כ"ל, וכן הניה הערוך במלמר זה בערך סינון, והמלה רומית Signum ופירושו גם ודגל: (עח) מסתבשות. בדפוס ווינציה הלין מסתמטות: (עט) מיני בליסטרא. בירושלמי שם ברד כנגד בליסטרא שלהן, וכן במכילתה ברד כנגד בלסטריות שלהם, וכן בפסיקתה דר"כ פ' ויהי בחצי הלילה (ס"ו ע"ח) השליך עליהם אבני בלסטרא כגון הברד, ועיין שם בהערה ל"ג, והמלה יונית ורומית BaIlista βαλλιστρα כלי מלחמה לשלר בו מוליס אבנים וחניות גדלות החומות ולהרוג האויבים. עיין תחומא בא ובהערה כ"ו: (פ) סימנטרא. כ"ה בכל כ"י ובנדפס, רק בכ"י ה' סומנטיא בטעות, אבל בירושלמי שם ונחלי כנגד מרמנטן שלהן, ובמכילתה שם נחלים כנגד מרמנסה שלהם, ובילקום שם מרמנה, ול"ל מרמנסה וגם לפניו יש לתקן מירמנסה, ומובא במוספי ערך מרמנטן בשם הירושלמי, וכתב שי' בל"ר Tormenta כלי מלחמה לירות אבנים הגיס והם: (פא) חזר פרעה ויש מלבב [במיני בוקינים וקרנות וסופרות וסלפינים, ואף הקב"ה מלבב] בקולו. המלות שהסגרתי חסרים בכ"י ב' ג' ה' ז' ח' ובנדפס, ונמלא לנכון גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ בנליון המדרש: (פב) בוקינים וקרנות וסופרות וסלפינים. המלה בוקינוס היא יונית ורומית Bucina βουχινα שפי' מלטרס (מרמסטע), והמלה סלפינים מסובבת ול"ל סלפינגס והיא נ"כ יונית ורומית Salpiugs σάλπιγξ שפי' תריסה וסופר, ואולי המלות קרנות וסופרות טעסו לפרש בוקינים וסלפינגס, ועיין פסיקתה דר"כ פסקא בחדש השניני (קכ"ב ע"ח) ובהערה מ', ועיין בערוך השלם ערך בקינום: (פג) ירעם מן שמים. כ"ה בס"ב פ"ע י"ד, אבל בתהלים כתיב וירעם בשמים: (פד) ל"ר ברכי' בש"ר אלעזר התחיל הקב"ה רוכב על כרוב.

על כרוב, אמר ליה רשע שמא יש לך כרוב, התחיל הקב"ה עף, שנאמר ויעף, אמר ליה הקב"ה רשע שמא אתה יכול לעוף, התחיל הקב"ה מיידא מכנף לכנף, שנאמר וידא על כנפי רוח, אמר ליה הקב"ה רשע שמא את יכול לעשות כן: (פה) דבר אחר וידא על כנפי רוח. אמר ר' יהודה אין הרוח יוצא אלא מבין כנפי החיות, שנאמר וידא על כנפי רוח:

[טו] **דבר** אחר וירכב על כרוב. (פו) אמר ר' אחא משל למלך שבאו (פז) שבאין ושבו את בנו, והיו עבדיו מציעין לו את (פח) הקרון לרדוף אחריהן, אמר המלך אם אני ממתין עד שיציעו לי את הקרון בני אבד, מה עשה המלך, נטל סוס אחד מן הקרון ורדף אחריהן, כך עשה הקב"ה, נטל כרוב אחד מכסא הכבוד ורכב עליו, ועשה מלחמה עם פרעה ועם מצרים, שנאמר וירכב על כרוב ויעף, מהיכן הביאו מבין גלגלי המרכבה. (פט) אמר ר' חנינא בר פפא בשר ודם למטה ממשאו, אבל הקב"ה למעלה ממשאו, שנאמר ומתחת זרועות עולם (דברים לג כז), כתוב אחד אומר וידא על כנפי רוח (תהלים יח יא), וכתוב אחד אומר וירא על כנפי רוח (זכריה ה ט), מבאן אתה למד שיש לו עולמות הרבה, (צ) והוא מיידא על כנפי הכרובים, והלך להראות בהן:

[טז] **ישת** חשך סתרו. מהיכן הביא החשך על מצריים, מן החשך שבסתרו,

---

הערות ותקונים

בתיזה כ"י ובנדפס הממר מקוטע, וכאשר הוא לפנינו כן הוא גם בכ"י ו', וכן תיקן הרש"פ בגליון המדרש: (פה) ל"ק וידא על כנפי רוח. כאשר לפנינו כן הוא גם בכ"י נ' ובכ"י ו' ח', וכן בדפוס ראשון לפום קושטנטינא, אבל בכ"י ב' ס' ז' (ובכ"י ד' חסרים אחר דפים) ובדפוס ויניציה ואח"כ בכל הדפוסים נמצא פה הוספה. והרש"פ בגליון המדרש רצה על זה "גיטו בכתובים" ר"ל שלא נמצא בכ"י שלפנינו, ויען כי הממר הזה הוא ממאמרי הפליאים, כי אין דייק מן הכתוב הזה שכל מלחמה שנלחמו ישראל עם או"ה עתידין להלחם לעתיד, גם יש בו עירבובי דברים וכל מעיין יבין כי נוסף מאת סופר אחד, וגם הממר אחר כל מי שמעלה עשנו כבר נוסף גם למעלה במזמור י"ח אות ס', ומעירותי שם שנוסף מאת סופר אחד עפ"י ויל"ר סוף פ"ז, גם עפ"י התחומת שו אות נ' ומובא בילקוט שמואל רמז קס"ח בשם התחומת וגם הוא נדרס על הכתוב בדד ונחלי שם, לכן לא הבאתי המוסגם בפנים הספר, בכל זאת אמרתי להגיהה כאן וכך היתה שם: "ל"ק וירכב על כרוב וידא על כנפי רוח, ג"ר תחומת כל מלחמה שנלחמו ישראל עם אומות העולם עתידין להלחם לעתיד לבוא, והיו בזוי שהוא תהיה מתומת ס' רבים בשם (זכריה י"ד י"ג), וגם מפרש פנעי המלחמה ומאורעיה: אמר 1) כל מי שמעלה עשנו סופו ליגע בשם. וכש"ת בדור שמגל, ובדור שפלגה, ובאנשי סדום ובנוח ומגוג, ובסנחריב, ובמלך חירם ובנבוכדנצר, ובעגג, שנאמר ויסיבת ליהודת אשא (דניאל ז' י"ח) ואומר והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה (עובדי' פ' י"ח), ובפרעה שנאמר ברד ונחלי אש. פרשת שחוק בעשנו ואמר מי ס' (שמות ט' ג') נפרע ממנו בעשנו, סנחריב שחרף ע"י שליח, שנאמר בו ויד מלאכיך חרפת ה' (מ"ב י"ט כ"ג) נפרע ממנו במלאך שנאמר ויצא מלאך ה' (שם), וכתיב בם בשון מהומה, 2) אע"פ שלא נכתב בם כל דבר המלחמה נכתב במלחמות אחרות ללמדך שכל אחד מלחם בם בכל מה שכתוב בכולם": (פו) ג"ר אחא משל למלך. בכ"י ב' נ' ד' ט' ז' ובנדפס חסרים מאות "ד"א וירכב על כרוב ג"ר אחא", ומתחיל משל למלך, ובילקוט שמואל רמז ק"ס מובא הממר הזה ומתחיל לנכון ג"ר אחא: (פז) שבאין. בילקוט בטעות שובין: (פח) הקרון. פי' בל"ר Carus מין ענלה (קארען): (פט) ג"ר חנינא בר פפא בשר ודם למטה ממשלו. בחיית פ"ק פ' לסוסתי אות ד' ג"ר חנינא בר פפא בשר ודם שהוא רוכב על טועמו על דבר שים בו ממש אבל הקב"ה אינו כן, טועין את רכובו ורוכב על דבר שאין בו ממש הס"ד וירכב על כרוב וישף וידא על כנפי רוח. והוא טעם ממדרש שו"ט, גם הממר שלפנינו ושלאחריו: (צ) והוא מיידא על כנפי הכרובים והלך להירות בהן. דורש ג' לשונות וידא וירא. ובתיזה כ"י ובנדפס חסרים המלות "והוא מיידא על כנפי הכרובים". ובמדרש חזית פ"ק לסוסתי סוף אות ד', כתוב אחד אומר וידא על כנפי רוח, כתוב אחד אומר וירא בתיזה לד יתקיימו ב' כתובים, ג"ר אחא מכאן אתה למד שהקב"ה שולמות וידא להרואות בהן. מובא זה בשם ר' אחא ולפנינו במדרש שו"ט מובא בשם ר' אחא כל

הממר

---

1) כ"י ב' ז' אמר רבי וכ"י ס' ג"ר לוי ובנדפס אמר לנד ואסר שם סאומר.
2) כ"ה בכ"י ב' ס' ז' אבל בנדפס בלשון מסובם ובכ"י אע"פ שלא נכתב [כל דבר המלחמה נכתב] במלחמות אחרות, ללמדך שכל אחד מלחם בם בכל מקום שכתוב [כ"י בם בכל מה שכתוב בכ ס].

(צא) ר' אליעזר אומר מן החשך שיש בניהנם, שנאמר ארץ עיפתה כמו אופל (איוב י כב): חשכת מים עבי שחקים. (צב) אמר ר' נחמיה אין הארץ שותה אלא מימי (צג) אוקינוס, אמר ליה ר' יהושע והלא מי אוקינוס מלוחין הן, אמר ליה מתמתקין הן בעבים, (צד) שנאמר (עבי שחקים) (צה) [אשר יזלו שחקים (שם ו כח), היכן הן נוזלין בשחקים, ר' יהושע אומר מן העליונים, שנאמר למטר השמים תשתה מים (דברים יא יא), והעננים מתגברין מן הארץ ועד הרקיע ומקבלין אותן כמפי הנוד, דכתיב יזוקו טטר לאדו (איוב שם כז), וחושרים אותם כמין כברה, ואין טיפה נוגעת בחברתה, דכתיב השרת מים עבי שחקים (ש"ב כב יב)]: (צו) אמר ר' אבא כרקין ההלו של בהמה שהן שופין אלו באלו. אמר ר' שמעון בן לקיש למה נקרא שמן שחקים, (צז) שהן שוחקין אלו באלו. (צח) אמר ר' יוחנן מעשה נסים יש בשמים, אדם נוטל כברה וחושר שתים שלש אצבעות, (צט) ואינן מספיקין לירד עד שמתערבין זה בזה, (ק) ומהלך חמש מאות שנה הנשמים יורדים, ואין טיפה מהן מתערבת, (קא) והיינו דכתיב יתן אוכל למכביר (איוב ט ל), (קב) ר' יהודה בר יחזקאל אמר כך היה (ר') אבא מברך על הגשמים, יתברך ויתקדש שמיה דקודשא בריך הוא, שהן אלפי אלפים וריבי רבבות של טיפין, ואין טיפה נוגעת בחברתה כמלא נימא, שנאמר כי יגרע נטפי מים (איוב ט כז). ר' חייא בר אבא ורבנן, (קג) חד מנהון אמר חשיך ענני סניאין מוי, שנאמר חשכת מים עבי שחקים, וחרנא אמר נהור ענני סניאין מוי,

---

הערות ותקונים

סמאמר שלפניו: (צא) ר' אליעזר אומר. בכ"י ב' ג' ס' ז' ובנדפס הגי' ר' נחמיה אומר, וגם הילקוט גורס כן, והמאמר מן החשך שבתהלו הביא הילקוט בשם ר' יהודה, וכן הוא, וכן תמצא בתנחומא בא סי' ג' ובתנחומא הנדפס מכבר סי' ג' ובשמ"ר פי"ד לות ג': מסיכן היה החשך ר' יהודה ור' נחמי', רי"ת מהחשך של מעלה שגם יש חשך בתהלו סביבותיו שכתו, ר' נחמיה אומר מהחשך של גיהנם, שגם ארץ עפתה כמו חופל נאמות וגם סדריס, ועיין בתנחומא שלנו פרשת ו' מה שהעירותי שם: (צב) ת"ר נחמי' אין החשך שותה אלא מימי הוקיטס. המאמר כאן בכ"ר פי"ג לות י' והקה"ר פ"ח פ' כל החלוים, והתחלת המאמר כאן בתנחומא ריש מקץ, ועיין גם תענית פ' ע"ב וכלם הגי' ת"ר אליעזר, וכן יש לתקן לפניו, ועיין בהערה שלפניה: (צג) הוקיטס. הוא היס הגדול וגם היס התיכוני oceanus: (צד) שנאמר עבי שחקים. בכל כ"י המאמר קצוב ומגיע בשלמות בכ"ר ובקה"ר שם וכן הוספתי נפנים, וגם בנדפס קצוב ומשלות שנאמר עבי שחקים נאמנו ג"כ: (צה) אשר יזלו שחקים. ברב נעל יפ"ת כתב ואין נוזלים אלא מתוקים כדאיתא במכילתא על פסוק נאנו כמו נד נוזלים עכ"ל, וכן תרגם בתרגו' ס"פ ג"ע אין נוזלין אלא מתוקים, שגם בתר מים חיים ונוזלים מן לבנון: (צו) אמר ר' אבא כרקין הלו של בהמה. במדרש ב"ר ובקה"ר מובא לפני זה המאמר בכתוב אחריו ולמה קורא לותן שחקים שהן שוחקין את המים, (במקום לפניו שהן שוחקים אלו באלו), גם שם בר' אבא בר כהנא אמר כהדין מסוסא, ותח"כ מובא המאמר שלפניו רק בשם ר' שמואל בר נחמן כרקין הלו של בהמה, ואין ספק שבשתי לפניו ובכ"י האחרים מן ר' אבא אמר על ר' שמואל בר נחמן אמר, והסיום שלפניו שהן סופין אלו באלו ליתא שם. וכן הוא הגי' בכל כ"י גם בדפוס רמצון, והמדפיס מדפוס ווינידיא תיקן סופכין אלו באלו: (צז) שהן שוחקים אלו באלו. אחר זה מובא בכ"י ב' ס' ז' הוספה (ובכ"י ל' חסרים אלה דפים) והוספה הזאת נא מובאת גם בכ"י נ' ו' ח' ונא בדפוס רמצון, גם המדפיס מוויניציא סדרכו תמיד להוסיף הוספות עפ"י כ"י שלפניו, נא הוסיף זה, וכך ליתא שם: "ותח"כ הן יורדין ובקבה שהקב"ה קונב כמה גשמים יורדים בכל העולם, זכו הבריות יורדים על הזרעים ועל הפירות והעולם מתברך, לא זכו הם יורדים בימים ובנהרות ובמדברות, ומכל מקום ליט בוחת מקבה שפסק", ויען כי אין לו שייכות לענין המאמר נא הוספתיו בסוגרים: (צח) ת"ר יוחנן מעשה נסים. מובא בילקוט שמואל רמז ק"ם, ובדפוס ווארשוי בטעות מעשה נסים ים בגשמים ל"ל בשמים: (צט) ואינן מספיקין. בדפוס קאפח' ותח"כ בדפוס ווינידיא בטעות ואינו מספיק לירד על שמתערבין זה בזה ל"ל מספיק לירד: (ק) ומהלך ת"ק שנים. בכ"י ב' ס' ז' הגי' ומהלך ג' ימים, ול"ל כמו לפניו, וכוה עפ"י מאמרם ירושלמי ברכות פ"ח (דף ג' ע"ג) בין הארץ לרקיע מהלך חמש מאות שנה: (קא) והיינו דכתיב יתן אוכל למכביר. דורש מכביר מלשון כברה: (קב) ר' יהודה בר יחזקאל אמר כך היה אבא מברך על הגשמים. בירושלמי ברכות פ"ט ה"ג (י"ל ע"ב) ליתא כך: ר' יהודה בר יחזקאל אמר, אבא מברך על ירידת הגשמים יתגדל ויתקדש ויתברך ויתרומם שמך מלכנו על כל טיפה וטיפה שאת מוריד לנו שאת ממניעין [ל"ל ממניען] זו מזו, כי יגרע נטפי מים, כד"א ומגרע מערכי: (קג) חד מנהון אמר חשיך ענני סניאין מוי, וחרנא אמר נהור ענני סניאין מוי. תולי לזה כוונו בגמרא בבלי תענית י' ע"ב כי אתת רב דימי אמר

שנאמר יפיץ ענן אורו (איוב לז יא). (קד) ר' שמעון בן לקיש אמר הענן מלמטה הוא עולה, שנאמר ואד יעלה מן הארץ (בראשית ב ו), (קה) כתוב אחד אומר השכת מים (תהלים יח יב), וכתוב אחד אומר חשרת מים (ש"ב כב יב), בשעה שהעננים טוענים את המים, מחשיכין מן המים, (קו) ואחר כך חושרין אותן למעלה, לכך כתוב חשכת חשרת:

[יז] **מנוגה** נגדו עביו עברו. (קז) כשהרוח מנשבת ונוגה השמש מזריח עביו עברו. (קח) ר' יודן בשם ר' אבא אמר כשבא הקב"ה לעשות מלחמה עם המצריים בים, באו מלאכי השרת לסייעו, אלו באו בחרבות, ואלו היו טוענין קשתות, ואלו היו טוענין רמחים, אמר להן הקב"ה איני צריך עברין מהבא, (קט) באותה שעה עביו עברו. (קי) אמר ר' יהודה הנשיא מלך בשר ודם כשהוא יוצא למלחמה הוא נוטל כל חיילותיו עמו, (קיא) וכשהוא הולך למיומם שלו הוא נוטל לניונות עמו לשמשו, אבל הקב"ה כשהוא יוצא למלחמה, אינו יוצא אלא לעצמו, שנאמר ה' איש מלחמה ה' שמו (שמות טו ג), וכשהוא יוצא למיומם שלו

הערות ותקונים

תמרי במערבא נהור עניי זעירין מוסי, חסוך עניי סגיין מוסי. ובעל הילקוט מהפך הסדר חסוך עניי סגיין מוסי, נהור עניי זעירין מוסי, ואולי יש לתקן לפניו במדרש נהור עניי זעירין מוי, וע"ש בפירש"י ובמהרש"א בח"א: (קד) ר' שמעון בן לקיש אמר הענן מלמטה הוא עולה. עיין ב"ר פי"נ אות י"ח, ר' יוחנן אמר אין עננים אלא מלמטה ורשב"ל אמר אין עננים אלא מלמטה, שנאמר מעלה נשיאים מקצה הארץ ע"כ: (קה) כתוב אחד אומר חשכת טו'. עיין תענית סה, ובפי' רש"י ותוס': (קו) ואח"כ חושרין אותן למעלה. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י המהרי"ט ובנדפס הגי' ואח"כ חושרין אותן לעולם: (קז) כשהרוח מנשבת. מובא בילקוט רמז ק"ם בשם סו"ם: (קח) ר' יודן אמר אמר כשבא הקב"ה לעשות מלחמה. מובא בפסיקתא רבתי פכ"ח בפסקא קמייתא לעשרת הדברות, ושם מובא בשם ר' יודן לבד, גם משם שם למלך שמשמה גמו ולבשה נקמת למלך והלך לפדותו בלו שכניו וקרוביו לסייעו אלו בחרבות ואלו ברמחים, אמר להם עברו מן הכין ואיני צריך לכם, כך כשנגלה הקב"ה לעשות מלחמותיו של ביניו ט': (קט) באותה שעה עביו עברו. נרשתי נוסף עביו כשלו אין כתיב כאן, אלא עביו עברו, ואהרי הסיום עביו עברו, ממה שעה עביו עברו. נרשתי נוסף עביו כשלו אין כתיב כאן, אלא עביו עברו, גרל כנגד נלסטרות, אם כנגד הגפש שלהם, ירעם כנגד הגפת תריסין שלהם, ושפעת עקלסין שלהם, ויהמם כנגד טוהה שלהם". וזה לא ממה נכ"י ז' השוה תמיד עם כ"י ב', ה' (ונכ"י ד' חסרים חיזה לפיס) וגם לא ממה נכ"י ג' וכ"י ו' ת', וזה הוסיף סופר אחד ממכילתא נשלח מסכתא ב' פ"ב גם' התיגבו ורלו, והסופר הזה לא הבתיק המאמר בשלמות וקטוע הוא, וכל"ל עביו כנגד תורמיות שלהם, גרל כנגד נלסטרות שלהם, אם כנגד הגפש שלהם, ירעם כנגד הגפת תריסין ושפעת עקלסין [וכו'] ויהומם כנגד טוהה שלהם, ועיין לעיל בשלח י"ד: (קי) ג"ר יהודה הגשיא. נרשתי שם לאמר ר' יודן אמרין גם הגי' שם בשניה ובהוספות וטבע משו"ם שלפניו, וכך גיתא שם: בשלא שבשולם מלך בשר ודם כשהוא יוצא לפיום [ל"ל למיומם] יוצא בעשרה בני אדם, כשיוצא למלחמה יוצא בגייסות ובלגיונות, אבל הקב"ה אינו כן, אלא כשנגלה על יס סוף לעשות מלחמתם של בניו לא נראה אלא יחידי, ה' איש מלחמה (שמות ט"ו ג'), וכתיב הקב"ה על הר סיני ליתן תורה לישראל ירדו עמו מיכאל ולבלו, נבריאל ולבלו, ואת ה' אלהי כל קדושים עמך (זכרי' י"ד ה'). והמאמר שם בשם גם בספרי בהעלותך פיסקא ק"ב וירד ה' בעמוד ענן אלא כמדת בו"ד מדת בו"ד כשהוא יוצא למלחמה יוצא בבני אדם מרובים, וכשהוא יוצא לשלום [ל"ל למיומם] אינו יוצא אלא בבני אדם מועטים, אבל הקב"ה כשהוא יוצא למלחמה אינו יוצא אלא יחידי, שנאמר ה' איש מלחמה, וכשהוא בא בשלום [ל"ל למיומם] בשלשה וברבבות הוא בא, שנא' רכב אלהים ונו'. ובעל הילקוט נרשו ק"ם הוסיף על לשון המדרש עפ"י הפסיקתא רבתי, והניח הולך למיומם אינו נוטל עמו כי אם עשרה גיוטותיו לתשמישו, ורלוני כי ממה המאמר הזה גם במדרש שמ"ר פכ"ם אות ח', וכך הגי' שם מלך בו"ד יוצא לאמירה [ל"ל למיומם] יוצא יחידי בלחם יוצאין עמו רבי רבבות, והקב"ה אינו כן אלא כשיוצא למלחמה יוצא לעצמו, שנא' ה' איש מלחמה וכשהוא יוצא לתת תורה בסיני יצאו עמו רבי רבבות, שנא' רכב אלהים רבותים אלפי שנאן. והוא טבע מספרי, ובמדרש שמ"ר שם פי"ח אות ג"כ המאמר הזה, ושם מתחיל ר' שמעון היה אומר בא ורואה אלא כמדת הקב"ה מדת בו"ד אינו כן, אלא כשיוצא למלחמה יוצא לעצמו, שנא' ה' איש מלחמה וכשהוא בא בשלום [ל"ל למיומם] בלחם יוצאין עמו רבי רבבות, והקב"ה אינו כן אלא כשיוצא למלחמה יוצא לעצמו, שנא' ה' איש מלחמה וכשהוא יוצא לתת תורה בסיני יצאו עמו רבי רבבות, שנא' רכב אלהים רבותים אלפי שנאן. והוא טבע מספרי, ובמדרש שמ"ר שם פי"ח אות ג"כ המאמר הזה, ושם מתחיל ר' שמעון היה אומר בא ורואה אלא כמדת הקב"ה מדת בו"ד אינו כן, אלא ספק שכוון המסדר במה שכתב ר' שמעון אומר לספרי שהבאתי, כי שם ספרי ר' שמעון, גם בגיה ג"כ "כשהוא הולך לבלום" כמו שהוא בספרי שם: (קיא) וכשהוא הולך למיומם שלו הוא נוטל לניונות עמו לשמשו. נדפוס לשון לפום קלשבט' הוסיף המדפיס מלת "לשייל" וכיה בפי' על מלת למיומם, והמלה "לשייל" לא ממלה בכל כ"י, גם לא בפסיקתא רבתי ולא בילקוט שם בשם סו"ם והמלה

במתן תורה, ראו מה כתיב רכב אלהים רבותים אלפי שנאן (תהלים סח יח), וכתיב (קיב) ובא ה' (אלהים וכל קדושיו עמו) [אלהי כל קדושים עמך] (זכריה יד ה):

[יח] (ירעם מן שמים ה') [וירעם בשמים ה']. אמר ר' אבא שלש מלחמות של מהומה הבטיח הקב"ה לישראל בכניסתן לארץ ישראל, שנאמר את אימתי אשלח לפניך והמותי את כל העם (שמות כג כז), ונתנם ה' אלהיך לפניך והמם מהומה גדולה (דברים ז כג), תרי משמע, ורבנן ילפי לה מהכא, ויהומם ה' לפני ישראל (יהושע י י), [ויהם ה' את סיסרא (שופטים ד טו), וירעם ה' בקול גדול וגו' ויהומם (ש"א ז י), אמר ר' סימון עוד שתים, וברקים רב ויהמם (תהלים יח טו), תהיה מהומת ה' רבה בהם (זכריה יד יג)]. ר' סימון בשם ר' אבא אמר אחת לשעבר שנעשה לפרעה, ואחת לעתיד לבא לגוג ומגוג:

[יט] ויראו אפיקי מים. (קיג) את מוצא בשעה שאמר הקב"ה למשה ואתה הרם את מטך ונטה את ידך על הים ובקעהו (שמות יד טז), נבקעו כל מעייני תהום, (קיד) וכל מבועי מים, וכל מקוואות שבעולם, (קטו) ואפילו מים שבכדים ושבגתות ושבזיקין, ושבכל הבלים שבעולם נבקעו ונחקו באותה שעה, לכך נאמר ויראו אפיקי ים (ש"ב כב טז), ובתילים אמר ויראו אפיקי מים ויגלו מוסדות תבל, אלו המים שבים ושבנהרות ושבתהומות. (קטז) אמר ר' יודן ראוך מים אלהים (תהלים עז יז), אלו מים העליונים, ראוך מים יחילו (שם), אלו המים התחתונים: מגערתך ה'. אמר ר' חנינא לא מגערתך ממש, אלא מנשמת רוח אפך, שנאמר נשפת ברוחך כסמו ים (שמות טו י):

[כ] ישלח ממרום יקחני. (קיז) ר' יודן אבר כיון שעלה אחרון שבישראל מן הים, ירד אחרון שבמצריים לים, אמר ר' יודן מה היו (קיח) התשושין שבהן עושים, כביכול היה הקב"ה נותן את ידו ושולה אותן מן הים, שנאמר ימשני ממים רבים. אמר ר' שמעון בן לקיש על אלו ועל אלו הפך הים. מה עשה הקב"ה, ימינו אחת מצלת את ישראל, וימינו אחת היתה (קיט) משקעת את המצריים, שנאמר ימינך ה' נאדרי בכח (שמות טו ו), לישראל, ימינך ה' תרעץ אויב (שם), למצריים, ר' שמעון בן לקיש אמר אף הראשונים שבמצריים הניעו ליבשה ובקשו

הערות ותקונים

והמלה מיומם היא יונית ורומית maiums ופי' מתחת ומתחה (פסטט), עיין לוגר המלין להנלמן הגדול פרחפעסמאר ד"ר לעווי דף ל"ט, ובפסיקתא רבתי שם יונה לפיום ל"ל למיומם, ובספרי שם בסמוך יונה לנמוס, אין בספק שהיה כתי' למיומם, ואחד ממעתיקים מבלי דעת הניע "לנמוס": (קיב) ובא ה' אלהים וכל קדושיו עמו. וכן מובא בפסיקתא רבתי, ותקנתי כמו שהוא בקרא ובא ה' אלהי כל קדושים עמך, וגם התרגום יונתן תרגם וכל קדושוהי עמיה: (קיג) את מוצא בשעה שאמר הקב"ה למשה. מובא בילקוט רמז קס"ח בשם סו"ט: (קיד) וכל מבועי מים וכל מקוואות שבעולם. זה תכר בחיזק כ"י ובנדפס: (קטו) ואפילו מים שבכדים ושבגתות ושבזיקין ושבכל הבלים שבעולם נבקעו. בחיזק כ"י ובנדפס אפי' מים שבכדים ושבגתות ושבנלוחות נחלקו בשעה, ובילקוט תהלים שם רמז קס"ח הניח הני' אפי' שבכדים ושבגיגות ושבגינות ושבנלוחות ושבטיחן הוי וירלו אפיקי מים וינלו מוסדות תבל אלו שבים. ועיין במכילתא פ' בשלח מסכתא ג' סוף פרשה ד' ויבקעו המים כל מים שבעולם נבקעו ומיון אתה אומר המים שבגורות ושבסיחין ושבמערות ושבכד ושבכוס ושבחביות ושבנלוחות נבקעו, שנאמר ויבקעו המים כו', ובשמ"ר פכ"ג אות י' מליד שכל המים שהיו בכל המעיינות ובכל מקום נבקעו, שנא' ויבקעו המים: (קטו) ע"ר ור' רחוק מים. עיין במכילתא שם: (קיז) ר' יוד אמר כיון שעלה אחרון שבישראל מן הים ירד אחרון שבמצריים לים. בילקוט הני' ר' יוחנן אמר, ובמכילתא פ' בשלח מסכתא ג' פ"ו שם' ומצריים נסים לקראתו, כשעלה האחרון שבישראל מן הים ירד האחרון שבמצריים לתוך הים, ל"ל ירד האחרון שבמצריים, כמו שהוא בפנים, וכ"ה בילקוט, וכן בשמ"ר בשלח פכ"ב אות ג' אמר ר"י כיון שעלה אחרון שבישראל מן הים ירד לתוכו אחרון של מצרים ובשב"ל אומר על גלו ואלו נגעל הים מד' רוחותיו כו'. ובחיזק כ"י ובנדפס הני' עלה אחרי שבמצריים הים ל"ל ירד אחרון שבמצרים: (קיח) התשושין. פי' חלשים, ובילקוט שם התשושין והכושלין, פי' בעל חולי רגליה, והיא המלה podgara. והרמ"פ בגליון המדפס כותב "והפרינוגו" ל"ל והפודגרון: (קיט) משקעת את המצריים. בילקוט שם משקעת ל"ל מטביעה:

לילך, והביא הקב"ה את הים ודבקם וכסה אותם, (קכ) שנאמר וישב ה' עליהם את מי הים (שמות טו יט):

[כא] יצילני מאויבי עז. (קכא) ר' סימון פתר לה בחדש השלישי, יצילני מאויבי עז, זה פרעה, שנאמר אמר אויב (שמות טו ט): ומשנאי כי אמצו ממני. אלו המצריים: יקדמוני ביום אידי. (קכב) זה עמלק, (קכג) [שנאמר אשר קרך בדרך (דברים כה יח)]: ויהי ה' למשען לי. (קכד) וידי משה כבדים (שמות יז יב), ויחלוש יהושע (שם שם יג): ויוציאני למרחב. שנתן לי את התורה (קכה) שנקראת רחבה, שנאמר ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים (איוב יא ט): יחלצני כי חפץ בי. (קכו) שהציל אותי מן המנפה, וכפר לי עון הענל: יגמלני ה' כצדקי. מדבר בשבט לוי שלא היה באותו מעשה, מהו כבור ידי ישיב לי, (קכז) [אמר ר' פנחס (קכח) כבירות שעשו ידי ישיב לי]: כי שמרתי דרכי ה'. (קכט) במעשה העגל: ולא רשעתי מאלהי. ויעמוד משה בשער המחנה [ויאמר מי לה' אלי] (שמות לב כו): ר' ברכיה בשם ר' שמעון בן לקיש אמר (קל) מאן לא בעי מיהוי קריבו דמלכא, אלא כיון שאמר מי לה' אלי, מי שלא נתן נזם לענל יבא אלי, מיד ויאספו אליו כל בני לוי (שמות שם): כי כל משפטיו לנגדי. יורו משפטיך ליעקב (דברים לג י): (קלא) וחקותיו לא אסיר מני. ודרשת והגידו לך את דבר המשפט (דברים יז ט): ואהי תמים עמו. וללוי אמר תמיך ואוריך (דברים לג ח), (קלב) מאי טעמא, בשביל ואשתמר מעוני: וישב ה' לי כצדקי. על כן לא היה ללוי חלק ונחלה עם אחיו ה' הוא נחלתו (דברים י ט): כבור ידי (ישיב לי)

הערות ותקונים

(קכ) שנאמר וישב ה' את מי הים. כ"ה בכ"י ו', אבל בכל כ"י המחברים ובנדפס הגי' שנאמר ויבא עליו את הים ויכסהו (יהושע כ"ד ז'), וגם רש"י ביהושע שם הביא המדרש הזאת: (קכא) ר' סימון פתר לה בחודש השלישי. כ"ה גם בכ"י ג' (כ"י ל' חסרים מיזה לפיס) ס' ו' מ' (רק בכ"י מ' נמשות רשב"ג), ובנדפס רשמון, אבל בנדפוס ויוציא ומחק בכל הנדפוסים רבי סימון פתר לה ביום השלישי ע"ל בחדש השלישי, ומין ספק אלא שנמצאת "בחדש השלישי" הוסיף לגיין כי ר' סימון פתח כן בפסיקתא פיסקא בחדש השלישי (דף ק"ע ע"ח), ולפנינו בפסיקתא שם ר' יודן פתח יצילני מאויבי עז זה פרעה וכו', רק בהתחלת הפיסקא איתא ר' יודן בר סימון פתח, ואולי היה גם לפנינו בפסיקתא ר' יודן בר סימון פתח יצילני וכו' והביא הוא רק ר' סימון פתר. ובס בהערה ע"ו הבאתי ר' יודן פתח מובא בילקוט יתרו רמז רע"ב, ובילקוט שמואל רמז קס"ח בשם הפסיקתא, וכן נשנה במדרש שו"ט מזמור י"ח ושם הגי' ר' סימון פתר לה ביום השלישי, ע"ל פתח לה בחדש השלישי, ר"ל שהתחיל דרשתו על בחדש השלישי כמו שהוא בפסיקתא ע"כ: (קכב) זה עמלק. בפסיקתא שם מאן דאמר פרעה ומאן דאמר עמלק, וכתבתי שם בהערה ט"ו פי' אית דאמר דקאי על פרעה ואית דאמר דקאי על עמלק, ובמדרש שו"ט שם הובא רק עמלק לבד: (קכג) שנאמר אשר קרך בדרך. הוספתי כמו שהוא בכל כ"י (מלבד כ"י ו') וכן בנדפס ונם בדפוס רשמון, וליתא נם בפסיקתא: (קכד) וידי משה כבדים ויחלש יהושע. כ"ה נם בכ"י ו', אבל בכ"י המחברים ובנדפס מובא רק בכתוב הרשמון, ובפסיקתא חסר שניהם: (קכה) שנקראת רחבה שנא' ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים. הוספת הדורש, וליתא בפסיקתא. ובכ"י ס' ז' ח' נוסף שוד "שכתוב בה רחבה מצותך מאד": (קכו) שהציל אותי מן המנפה וכפר לי עון הענל. בפסיקתא שם יחלצני כי חפץ בי, ע"כ יוחנן פירוש דילים הוא שליקת בים למיתן לי תורייתא, וע"ש בהערה י"ח, וכאשר לפנינו כ"ה נם בכ"י ו', ובכ"י נ' ח' חסר זה שהציל אותי מן המנפה וכפר לי עון הענל, (ובכ"י ז' חסרים מיזה שורות), ומין ספק שהיה כתוב נ"כ בשו"ט דברי ר' יוחנן, כמו שהוא בפסיקתא, ומחק"כ השמיטו, בחזה כ"י נח נמצא כלל, ובכ"י ג' ו' הוסיפו למלות החסרון שהציל אותי מן המנפה טו', חוץ נכ"י ב' (כ"י פלאדעלפיא) כשמרו שול שוריס מהמאמר הזה "יחלצני כי חפץ בי שזכני מרי פיומא דידי בי" מלת שזכני מיותר ומן מלת מרי נשמטו סקווים ול"ל אר"י וסכוונם ע"ר יוחנן, ובמקום פיומא ל"ל פיומא, ונם ל"ל דידים [הוא שליקת] בים [למיתן לי תורייתא], כמו שהוא בפסיקתא: (קכז) ע"ר פנחס. הוספתי כמו שהוא בכל כ"י ובנדפס ונשמט ע"י שגנת המעתיק: (קכח) כבירות שעשו ידי. תגחומא נשא חות ל"נ (כ"ב ע"ח) יגמלני ה' כצדקי כבור ידי, ע"ר שמואל בר אחא מהו כבור ידי כבירות ידי שהיתי ברור במלות: (קכט) במעשה העגל. בכ"י ב' ה' (ובכ"י ז' חסרים מיזה שורות) נוסף "שכתוב בה יסיר לך מלהים אחרים, ואומר זובח לאלהים יחרם": (קל) מאן לא בעי מיהוי קריבו דמלכא. בתמיה מי לא רוצה להיות מסקריבים למלך: (קלא) וחקותיו לא אסיר מני, ודרשת והגידו לך את דבר המשפט. כ"ה בכ"י ו', וחסר בכל כ"י המחברים נם בנדפס: (קלב) מאי טעמא מכאן על זכה לגבוה תורים ותומים. כ"ה נם בכ"י ו', אבל בכל כ"י המחברים נם בנדפס ליתא, שהשמיט המעתיק, ונם

הרא"ם

[לנגד עיניו]. והיתה לו ולזרעו אחריו (במדבר כה יג): עם חסיד תתחמד. לאיש חסידך (דברים לג ח): עם גבר תמים. שזכה ללבוש אורים ותומים:

[כב] עם חסיד תתחמד [עם גבר תמים תתמם עם נבר תתברר ועם עקש תתפתל]. (קלג) ר' יהודה פתר קריא באברהם אבינו, בשעה שבא עם הקב"ה בחסידות, אף הקב"ה בא עמו בחסידות, ובשעה שבא עם הקב"ה בתמימות, אף הקב"ה בא עמו בתמימות, (קלד) [ובשעה שבא עם הקב"ה בעקמנות, אף הקב"ה בא עמו בעקמנות, ובשעה שנתברר על עסקיו, אף הקב"ה בירר לו עסקיו], (קלה) ואימתי בא עמו בחסידות, בשעה שאמר לו ה' אלהים מה תתן לי ואנכי הולך ערירי (בראשית טו ב), מה כתיב בתריה, והנה דבר ה' אליו לאמר לא יירשך זה (שם שם ד), (וכשבא עמו בעקמנות אף הקב"ח בא עמו בעקמנות), ואימתי [בא עמו בתמימות], בשעה שאמר אל נא תעבור מעל עבדך (שם יח ג), מה כתיב תמן, ואברהם עודנו עומד לפני ה' (שם שם כב), (קלו) אמר ר' סימון תקון סופרים הוא זה, שכינה היתה ממתנת לו, עד שנפנה מן המלאכים, [ואימתי בא עמו בעקמנות, בשעה שאמר לו במה אדע כי אירשנה (שם טו ח), מה כתיב תמן, ידוע תדע כי גר יהיה זרעך (שם שם יג)], ואימתי נתברר לו על עסקיו, בשעה שאמר לו קח נא את בנך את יחידך (שם כב ב), ומה כתיב תמן, וישכם אברהם בבקר (שם שם ג): (קלז) ר' נחמיה פתר קריא במשה רבינו, בשעה שבא בחסידות עם הקב"ה, אף הקב"ה בא עמו בחסידות, (קלח) [בשעה שבא בתמימות עם הקב"ה, אף הקב"ה בא עמו בתמימות, בשעה שבא בעקמנות עם הקב"ה, אף הקב"ה בא עמו בעקמנות, ובשעה] נתברר על עסקיו, אף הקב"ה בירר, (קלט) ואימתי בא עמו בחסידות, בשעה שאמר לו מדוע לא יבער הסנה (שמות ג ג), אמר (קמ) מאן דיקרי קאי בגויה, מה כתיב תמן, ויסתר משה פניו (שם שם ו), ואימתי בא עמו בתמימות, בשעה שאמר לו, ואמרו לי מה שמו (שם שם יג), אמר זו עכשיו לפי שעה אהיה אשר אהיה (שם שם יד), אימתי בא

הערות ותקונים

ברש"פ סוסיף זה בגליון המדרש עפ"י כ"י שפי' לפניו: (קלג) ר' יהודה פתר קריא בתגרסם אבינו, בשם טו"ר פי"ח מות ה': (קלד) ובשעה שבא עם הקב"ה בעקמנות. סוספתי כמו שהוא לגמרי במדרש שם. ובכל כ"י ובגלפס סלשון משופם: (קלה) ואימתי בא עמו בחסידות. כ"ה בכל כ"י, אבל טו"ר סוסיף אחרת בזה אימתי בא בחסידות בשעה שאמר אל נא תעבור מעל עבדך, מה כתיב תמן ואברהם עודנו עומד לפני ה', ע"ר סימון תקנת סופרים שכינה היתה ממתנת לו, אימתי בא בתמימות, בשעה שאמר לוני יהסרון חמשים הצדיקים חמשה, מה כתיב [תמן] ויאמר נא אל יחר לאדני וגו' אולי ימצאון שם ארבעים וחמשה, אימתי בא בעקמנות, בשעה שאמר ואנכי הולך ערירי, מה כתיב תמן נא יירשך זה, אימתי נתברר על עסקיו, בשעה שאמר במה אדע כי אירשנה, מה כתיב תמן ידוע תדע כי גר יהיה זרעך, וכבל כ"י ובגלפס המאמר קטוע, והמאמר מר' סימון נשמט ממקומו, והמאמר אימתי נתברר על עסקיו חסר בכלם. ורלוזי בהגהת הרש"ם רוצה להגיה ולהגיע בירור עסקיו לפני גיזת עקמנות, גם דעתו לתקן שע"ע אימתי נתברר על עסקיו בשעה שאמר ואנכי וגו' אימתי בא בעקמנות בשעה שאמר שמה תדע וגו', כמו שהוא בסו"ע, וגם בעל עץ יוסף במדרש שם תיקן כן, ועיין בפי' מהרז"ו שיפה העיר שהמדרש מקדים לפרש מ"ם עם עקם היינו בא בעקמנות קודם מ"ם עם נבר, וכן בדברי ר' נחמיה יען שבדברי ר' נחמיה הולך לפיס בדברי הבירור שכן דרך המדרש שהדרשה שנייך לענין הפרשה דורשה בסוף וכן כאן שעיקר הכוונה על מ"ם בסוף הפסוק שנייך לע"ם עם נבר על בירור הדברים ע"כ עשה המדרש כן בדברי ר' יהודה: (קלו) ע"ר סימון תיקון סופרים הוא זה. ב"ר פמ"ט, ועיין תנחומא בשלח, ובלקח טוב בראשית י"ח כ"ב: (קלז) ר' נחמיה פתר. וי"ר שם, ויש לתקן שם ר' נחמי' במקום ר' נחמן: (קלח) בשעה שבא בתמימות. תקנתי, ומחק לגמרי בפי' ו' משום לכ"י ע' שלפניו: (קלט) ואימתי בא עמו בחסידות בשעה שאמר לו מדוע לא יבער הסנה. כ"ה בכל כ"י גם בגלפס, אבל טו"ר הני' מסופקת אימתי בא בחסידות בשעה שאמר הרמני נא את כנודך, מה כתיב תמן לעביר כל טובי וגו', אימתי בא בתמימות בשעה שאמר מדוע לא יבער הסנה, ע"ל מה ליקרי קאים בגויה, אימתי בא בעקמנות בשעה שאמר ואמרו לי מה שמו מה לומר אליהם, מה אמר לו זה שמי לפי שעה אהיה אשר אהיה, אימתי נתברר על עסקיו בשעה שאמר לו ועתה לך ואשלחך אל פרעה, אמר לו שלח נא ביד תשלח ומאז נאתי אל פרעה מה כתיב תמן עתה תראה וגו', ועיין ביפה תואר, ועיין שמ"ר פ"ע מות ה' לותם בשעה נתברר משה על עסקיו כו': (קמ) מאן דיקרי קאים בגויה.

עמו בעקמנות, בשעה שאמר שלח נא ביד תשלח (שמות ד יג), מה כתיב תמן, ודבר הוא לך אל העם וגו' (שם שם טז). ואימתי נתברר על עסקיו, בשעה שאמר לו הראני נא את כבודך (שם לג יח), מה כתיב תמן, ויאמר אני אעביר כל טובי (לפניך) [על פניך] (שם שם יט). (קמא) אמר ר' שמואל מלמד שהיה הקב"ה מפתה את משה כל שבעת ימי הסנה שילך בשליחותו למצרים, [הדא הוא דכתיב] ויאמר משה אל ה' בי אדני לא איש דברים אנכי גם מתמול גם משלשום גם מאז דברך אל עבדך (שמות ד י), גם לרבות, (קמב) כיצד תמול הרי שני ימים, שלשום הרי שני ימים, גם גם גם הרי שלשה, הרי ששה ימים, מאז הרי שבעה, ביום השביעי אמר לו שלח נא ביד תשלח (שם שם יג), (קמג) [והיה מסרב ואמר להקב"ה רבון העולם כבר חשבתי מה שאמרת לאברהם אבינו בין הבתרים, ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה (בראשית טו יג), ועדיין לא נשלמו, ולא עשו שם אלא מאתים ועשר, אמר לו הקב"ה לא כמו שאתה מחשב לעצמך, שמיום שנולד יצחק הקדמתי להם הקץ ודלנתי אותי, וכן אומר מדלג על ההרים וגו' (שה"ש ב ח), וכבר נשלם, והיינו דכתיב יודיע דרכיו למשה לבני ישראל עלילותיו (תהלים קג ז), עלילה שעשה לבני ישראל], אמר ליה הקב"ה חייך אני צוררה לך בכנפיך, (קמד) ואימתי פרע לו הקב"ה, אמר ר' ברכיה בשעה שבקש להקב"ה כל שבעת ימי אדר שיכנם לארץ ישראל, והרבה תחנונים לפניו, שנאמר ואתחנן אל ה' בעת ההוא (דברים ג כג), מהו ואתחנן, מלמד שהרבה תחנונים כנגד מלאכי השרת, כתיב הכא ואתחנן, וכתיב התם ורגליהם רגל ישרה (יחזקאל א ז), (קמה) ואתחנן גימטריא חמש מאות וחמש עשרה כמנין ישרה,

---

הערות ותקונים

טוי"ר מן דיקרי, וכלישנא כ"י וכנדפס מאן דכריה קאי נגויה: (קמא) ל"ר שמואל. טוי"ר שם מובא שם בתוס' ו' מאמר אחד ותח"כ מובא אמר רב שמואל בר נחמן כל שבעת ימי הסגד כו', ומאמר מובא גם בשמ"ר פ"ג פוס' י"ד ושם ליתא אמרו חכמים ז' ימים קודם היום הקב"ה מפתה למשה שילך בשליחותו כו', ובמדרש במ"ר פכ"א פוס' ט"ו מובא ל"ר שמואל בר נחמני שבעה ימים היום מפתהו הקב"ה כו', ומאמר נמצא גם בתנחומא מנדפס מכבר חי פוס' ו', וכן בתנחומא שלנו ויקרא פוס' ד', ובנדפס מכבר שמוסיף ממדפים ממנומנם ויקרא פוס' ג' ליתא ל"ר לוי שבעת ימים היום הקב"ה מפתה את משה, וע"ש נהפרש ל"ה: (קמב) כיצד תמול הרי שני ימים. עיין בתנחומא שם בהפרש ל"ו מה שהבאתי מספר עולם ריש פ"ה ומשמ"ר, ובחזית פ"א פסוק הגידה נירסא אחרת, וכאשר הוא לפנינו כן הוא גם בכ"י ו', ובכ"י המחבר פ"ה ומשמ"ר הני', גם אחד, תמול שנים, מתמול שלשה, שלשום ארבעה, משלשום המשה, גם שמה, מאז שבעה: (קמג) והיה מסרב ואמר להקב"ה עד עכשיו שעשה לבני ישראל. הוספתי כמו שהוסיף המדפים בדפוס רמזון ותח"כ בכל הדפוסים, וליתא בכתבי יד גם לא בכ"י ג' אשר ממנו נדפס דפוס רמזון, ולא במדרש וי"ר שם, ולא בחזית פ"א פ' הגידה לי, והיא הוספה מאוחרת מלת המדפים, ומצינו רק בכ"י ה', ולדעתי המעתיקה היתה נעתקה מן דפוס קושטא', וגם הרמ"ם בגליון המדרש רשם על המאמר הזה "פיוט בכתובים" ר"ל שלא נמצא בכ"י שלפניו, ועיין בפסיקתא פסקא החדש (מ"ז ע"ח) קול דודי הנה זה בא וגו' ר' יהודה אמר קול דודי הנה זה בא, זה משה בשעה שאמר לישראל בחודש הזה אתם נגאלין, אמרו לו משה רבינו היאך אנו נגאלים, לא כך אמר הקב"ה לאברהם אבינו ועבדום ועינו אותם ארבע מאות (בראשית ט"ו י"ג), והלא אין בידינו אלא מאתים ועשר שנה, אמר להם הואיל והוא חפץ לגאול אתכם, אינו מביט בחשבונותיכם אלא מלא על הסרים על הקיץ ומקפן על הנשבות על החשבונות ועל העיבורין ובחדש הזה אתם נגאלין: (קמד) ואימתי פרע לו הקב"ה ל"ר ברכיה בשעה כו'. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס המאמר קצוע וכך ליתא שם: ואימתי פרע לו ל"ר ברכיה כל שבעת ימי אדר היום משה מנקם תפלה ותחנונים שיכנם לארץ בשביעי אמר לו כי לא תעבור את הירדן. הרמ"ם הניח בגליון המדרש הטעות שהיה בכ"י שלפניו כמו שהוא בכ"י ח'), ותח"כ בכל הדפוסים. וכן הוא בנכון בוי"ר שם פי"ח אות ו', רק שם בטעות רבי ברכיה אמר ר' לוי ור' חלבו, ר' לוי אמר כל ז' ימי אדר וכו' ע"ל רבי ברכי', ור' חלבו ור' ברכי' אמר, והלוי ע"ל רבי ברכי' בשם"ר לוי, ורליתי במדרש חזית פ"א פ' הגידה לי ר' ברכיה ור' חלבו ור' לוי, ים לתקן ג"כ רבי ברכי' בשם"ר לוי ור' חלבו, כי לא נמצא שם מאמר כלל בשם ר' לוי, גם ים לתקן שם ולהפך המאמרים, המאמר מר' חלבו בשם ר' ברכי' וכן להיפך: (קמה) ואתחנן ני' תקס"ו כמנין ישר"ם. כל זה הוא נ"כ בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס ליתא, כמו שהעירותי בהפרש שלפנינו, ובמדרש דב"ר פי"א אות י' ליתא ומנין שהתפלל משה בפרק חמש מאות וחמשה עשר פעמים

(קמו) בשביעי אמר ליה לא תעבור את הירדן הזה (דברים ג כז), ר' חלבו אמר (קמז) כל שבעת ימי המלואים היה משה (קמח) משמש בכהונה גדולה, מה כתיב בסופה, ויהי ביום השמיני קרא משה לאהרן ולבניו (ויקרא ט א):

[כג] כי אתה עם עני תושיע. (קמט) אלו ישראל שהם עניים בגלות: ועינים רמות תשפיל. אלו אדום וישמעאל, שהולכים בגסות הרוח בעולם, וכתיב בספר שמואל ועיניך על רמים תשפיל (ש"ב כב כח), לפי שהן הולכין רמים, עיניך על רמים להשפילן מרומתן: כי אתה תאיר נרי. בתורה ובמצות, כדכתיב כי נר מצוה ותורה אור (משלי ו כג): ה' אלהי יגיה חשכי, בתלמוד שלא יהיה לי ספק: (קנ) דבר אחר כי אתה תאיר נרי. (קנא) במרדכי: ה' אלהי יגיה חשכי. באסתר: ד"א כי אתה תאיר נרי. (קנב) ביהוידע: ה' אלהי יגיה חשכי, ביהושבעת אשתו של יהוידע. (קנג) ר' אליעזר אומר בעליית בית המקדש היה טמון, ר' שמואל [בר נחמן] אמר בתאים היה טמון, (קנד) אמר ר' סימון נראין דברי ר' אליעזר שהיה בעליית בית המקדש, בימות החמה, ודברי ר' שמואל [בר נחמן] נראין, בימות הגשמים, (קנה) ומי שמר אותו, יהוידע הכהן ויהושבעת אשתו, הוי אומר כי אתה תאיר נרי: (קנו) ד"א כי אתה תאיר נרי. [כי בך ארוץ גדוד]. (קנז) בגדודי עמלק,

---

הערות ותקונים

שעמים, שנאמר ואתחנן אל ה' בעת ההיא לאמר ואתחנן בגימטריא ככי הוי: (קמו) בשביעי אמר לי'. עיין בפי' יפה קול במדרש שה"ש שם: (קמז) כל שבעת ימי המלואים היה משה משמש בכהונה גדולה, ירושלמי יומא פ"ק ה"ה, פסיקתא פרה (ל"ח ע"ג), ובפסיקתא רבתי פרה, ועיין שם במאיר עין הערה י': (קמח) משמש בכהונה גדולה. בכ"י וכנדפס בשעת מבקש לשמש, וכו"ר ובמדרש חזית שלמון נרחבה, כל ז' ימי המלואים היה משמש בכהונה גדולה, וכשכור שלו היא, כו' אמר ע"ז אלך היא אלא אל אהרן אחיך היא, שה"ד ויהי ביום השמיני [קרא משה וגו'], ועיין בתחומא שלנו שמיני לות ה' ויהי ביום השמיני קרא משה וגו', אמרו רבותינו כו' חייך אני פורשה לך למחר כשיעשה את המשכן תהא שכור בעלמך שתשמש בכהונה גדולה, ואני אומר לך קרא לאהרן שישמש, לכך נאמר קרא משה לאהרן ולבניו וכו' ע"ש: (קנז) אלו ישראל שהם עניים בגלות כו' אלו אדום וישמעאל עד אנה יהיה לי ספק, הוא נ"ל בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס המאמר קצוב, וכך היתה שם כי אתה עם עני תושיע אלו ישראל, ועינים רמות תשפיל, עיניך על רמים להשפילם, וחח"ו מתחיל כי אתה תאיר נרי במרדכי, והרי"ם הוסיף גם זה בגליון המדרש כמו שמצא בכ"י שלפניו: (קנ) ד"א כי אתה תאיר נרי במרדכי. מובא בילקוט שמואל רמז קס"ח בשם או"ם: (קנא) במרדכי. לכתיב ליהודים היתה אורה: (קנב) ביהוידע ה' אלהי יגיה חשכי ביהושבעת אשתו של יהוידע. כ"ה גם בכ"י ו' וגם בכ"י ה' הנוסחא כן, רק מהופך הסדר בתחלה ביהושבעת וחח"כ ביהוידע, אבל בכל המקומות המאמר מסודם, בכ"י ג' כי אתה תאיר נרי ביומם, ה' אלהי יגיה חשכי ביהויריב, בכ"י ג' במקום ביומם כתוב שם ביהושע, וגם שם הגי' ביהויריב, ובכ"י ח' הגי' ביהושבעת כו' ביהויריב, נדפוס רמזון בטעות ביהושפט כו' ביהויריב, ובדפוס ויניציא וחח"כ בכל הדפוסים הגי' ביומם כו' ביהוידע. והגי' שלפנינו נכונה, וכן מובא לעכן בילקוט מלכים סוף רמז רל"ב בשם או"ם, ובילקוט שמואל שם רמז קס"ח בשם או"ם בטעות כי אתה תאיר נרי ביהושע ואלהי יגיה חשכי ביהוידע ל"ל ביהושבעת ובטעות ביהושע, ורלתי בכ"י ג' ובכ"י ה' אחר שפניה הנוסחא כמו שהבאתי למעלה נוסף בסוף: ד"א כי אתה תאיר נרי ביומם הכתוב מדבר, שנאמר ועתליה עם [ובו'] ותקח יהושבע וגו' (מ"ב י"א ב' ג'), והוא הוסיפה מלת המעתיק להבית בי' אחרת: (קנג) ר' אליעזר אומר בעליית בית המקדש היה טמון. זה קאי על יהושבע שהכתוב ותגנוב אותו (את יואש) מתוך בני המלך וגו' ואת מניקתו בחדר המטות ויסתירו אותו וגו' ויהי אתה בית ה' מתחבא שם שנים (מ"ב י"א ב' ג'), וכן נאמר המאמר במדרש חזית פ"ח ה' הך יפה דודי, לף טרפתו רעננה זה בית המקדש, המד"א ואת מניקתו בחדר המטות מהו בחדר המטות, ר' אליעזר אומר בתאים, ור' שמואל בר נחמן אומר בעליות, ונהפך שם הסדר המאמר שלפנינו בשם ר' אליעזר הוא במדרש שם בשם ר' שמואל בר נחמן, וכן להיפך וכאן שם ר' אליעזר, ומובא בילקוט מלכים שם בשם מדרש או"ם: (קנד) ר"ל סימון כו'. במדרש שם תמרים המעות ר"ל סימון: (קנה) ומי שמר אותו יהוידע הכהן ויהושבעת אשתו. גם לשון כתוב ה' אלהי יגיה חשכי ביהושבעת אשתו של יהוידע, ורלתי בבאור הרא"ם אות ל"ח על ומי שמרו יהוידע הכהן ויהושבעת אשתו. כתב וז"ל במ"כ י"ל כתוב כי יהושבע היתה בת המלך יהורם אחות יואש ואולי היתה יהושבעת נ"כ אשת יהוידע הכהן הגדול ע"כ קראה לה אשתו עכ"ל, ומכח זו נ"ל דאם הכתוב דה"ב כ"ב י"א ותסתירהו יהושבעת בת המלך יהורם אשת יהוידע הכהן: (קנו) ד"א כי אתה תאיר נרי בגדודי עמלק. מובא בילקוט שמואל רמז קס"ח בשם או"ם: (קנז) בגדודי עמלק. לזה כתן

(קנח) דאמר ר' יהושע בן לוי (קנט) ניים של עמלק באו על דוד, והיה דוד עושה מלחמה (קם) שני לילות ויום אחד, שנאמר ויכם דוד מהנשף ועד הערב למחרתם (ש"א ל' י"ז), ומי היה מאיר לו אותן שני לילות, (קסא) בברקים וזיקים היה הקב"ה מאיר לו, הוי אומר תאיר נרי: (קסב) בר קפרא אמר, אמר הקב"ה נרי בידך, שנאמר כי נר מצוה ותורה אור (משלי ו כג), ונרך בידי, שנאמר נר (אלהים) [ה'] נשמת אדם (משלי כ כז), (קסג) שמור נרי ואשמור נרך:

[כד] כי בך ארוץ גדוד. (קסד) ר' חייא בשם ר' לוי אמר (קסה) בשעה שהלך דוד לעשות מלחמה עם היבוסי, (*קסה) התחיל לומר כל מכה יבוסי ויגע בצנור (ש"ב ה ח), וכתוב אחר אומר כל מכה יבוסי [בראשונה] יהיה לראש ולשר (דה"א יא ו), מה עשה יואב, הביא ברוש אחד רענן, וקבעו בצד החומה, (קסו) וכפף את ראש הברוש שהוא רך, ועלה על ראשו של דוד, ונתלה על הברוש, ודילג על החומה, אמר דוד יהלמני צדיק חסד ויוכיחני (תהלים קמא ה), מה עשה הקב"ה, קיצר את החומה, ועלה דוד אחריו, שנאמר ובאלהי אדלג שור:

[כה] האל תמים דרכו. (קסז) אמר רב לא נתן הקב"ה את המצות אלא לצרף בהן את ישראל, שנאמר אמרת ה' צרופה: דבר אחר האל תמים דרכו. אם דרכו של אל תמים אתה על אחת כמה וכמה, וכי מה איכפת לו להקב"ה (קסה) אם אדם שוחט מן הגרגרת או מן הושט ואוכל, (קסט) אמר ר' ברכיה בשם ר' יעקב [כתיב] לא תאכלו כל נבלה (דברים יד כא), ובשר בשדה טרפה לא תאכלו (שמות כב ל), וחלב נבילה וחלב טרפה יעשה לכל מלאכה ואכול לא תאכלוהו (ויקרא ז כד), אם אכלתם בעולם הזה סופכם ליתן את הדין, ואם לא אכלתם בעולם הזה, חייכם

הערות ותקונים

רס"י (תהלים י"ח כ"ם) כי אתה תאיר נרי כמלחמה נגדוד עמלק הבא על נקלנ, שנא ויכם דוד מהנשף ועד הערב למחרתם: (קנח) דאמר ריב"ל ניים של עמלק כו' שני לילות ויום אחד. וי"ר פכ"ח אות ג', פתיחתא דאיכה אות ג', ופס טוספו המלות "כמה דתנין תמן על הזיקין ועל זוטות ועל הברקים" והוא בברכות דף כ"ח. והוא מיותר ואין לו ענין כלל לפס, רק לאחד הטוסף זה על מאיר לו בלילות בזיקין וברקים: (קנט) ניים של עמלק. פי' חיילות (שאחר) והמלה סורית וערבית: (קם) שני לילות ויום אחד שנא' מהנשף ועד הערב למחרתם. ומפרש למחרתם על מחרת ליל השני, ומפרש מהנשף ועד הערב כמו מהערב ועד הערב, וזה לא כהנני ברמות ג': (קסא) "בברקים וזיקים" זה חסר בכל כ"י וגם בנדפס, וגם בדפוס רמזון, והוא נכון גם בכ"י ו', ובילקוט שמואל שם בשם שו"ט: (קסב) בר קפרא אמר. וי"ר פל"ח אות ד', דב"ר פ"ל אות ד', ועיין תנחומא קדושים אות ו': (קסג) שמור נרי ואשמור נרך. בכ"י ג' נ' ה' ובדפוס רמזון סיים אחר זה "וכו' במזמור י"ז", ובדפוס ווינציא בטעות י"ו ובדפוסים האחרונים הלינו במקום י"ו ט"ז ויש לתקן י"ז. ובכ"י ל' חסרים ליזה דפיס, ובכ"י ז' חסר מן ד"ה כי אתה תאיר נרי ניכויל עד כי בך ארוץ גדוד: (קסד) ר' חייא בם"ר לוי. מובא בילקוט שמואל רמז קם"ח בשם שו"ט: (קסה) בשעה שהלך דוד לעשות מלחמה עם היבוסי. כ"ה בכ"י ו', אבל בכל כ"י האחרים ובנדפס הני' בשעה שאמר דוד ליתרואל לעשות מלחמה עם אנשי יבוס. ובילקוט שם בשם שו"ט הני' מושבות בשעה שהלך דוד לנמוז לעשות עמם מלחמה, מלת לנמוז אין לה שחר כלל, נאל הילקוט נרשם על לנמוז "שם מקום" אבל מה לדוד לעיר נמוז, ועיר נמוז נזכרת בדה"ב כ"ח י"ח. ואין ספק שי"ל כמו בכ"י שלפנינו בשעה שהלך דוד על יבוס לעשות עמם מלחמה, ואח"כ נעשית בטעות "לנמוז" מן "על *יבוס", וממאמר הזה מובא בדש"י תהלים (י"ח ל') בשם מדרש תהלים: (*קסה) התחיל לומר כל מכה יבוסי ויגע בצנור וכתוב אחר אומר כל מכה יבוסי. כ"ה בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ בגליון המדרש עפ"י כ"י שהי' לפניו, אבל בכל כ"י האחרים ובנדפס ובילקוט הני' התחיל לומר כל מכה יבוסי בראשונה יהי' לראש ולשר, והוא רק הפסוק השני מד"ה, ואין ספק כי המעתיק הניח שני כתובים כאחד: (קסו) וכפף את ראש הברוש שהוא רך ועלה על ראשו של דוד ונתלה על הברוש. כ"ה בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט וכפף ראשו שהיה רך ואחז בו דוד וקפץ יואב על ראש דוד ונתלה בברוש, וגם הרא"פ בגליון המדרש הניח הגוסחא כמו שהוא בכ"י שלפנינו: (קסז) אמר רב לא נתן הקב"ה את המצות כו'. ב"ר פמ"ד אות ו', וי"ר פי"ג אות ג', ועיין תנחומא שמיני אות י"ב ובהערה פ"ח: (קסח) אם אדם שוחט מן הגרגרת או מן הושט ואוכל. כ"ה בכ"י ו', אבל בכ"י ב' ג' ה' ז' ובנדפס שוחט מן הקנה או מן הוושט, ובכ"י ח' שוחט מן הקנה או מן הטורף, ובב"ר פמ"ד אות ו' וכי מה איכפת לי' להקב"ה מי שחוטה מן הטורף או מי שחוטה מן השורף: (קסט) ת"ר ברכיה

בניו (קע) שאריסטוון גדול מתוקן לכם לעתיד לבא (קעא) מסעודת לויתן, ומבהמת זיז שדי, שנאמר ואכלתם אכול ושבוע (יואל ב כו): ד"א האל תמים דרכו. (קעב) באברהם אביהו הכתוב מדבר, שראה הקב"ה שמתגורר אחריו, ובחר בו, ואמר לו אני אל שדי התהלך לפני והיה תמים (בראשית יז ח): אמרת ה' צרופה. (קעג) שצרפו בעשר (קעד) נסיונות. ואלו הן, אחת בכבשן האש, שנאמר אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים (שם טו ז), ואחת לך לך מארצך וממולדתך (שם יב ח), שנים בשרה, בפרעה ובאבימלך, הרי ארבעה, ובהגר המצרית בא נא אל שפחתי (שם טז ב), [הרי חמשה], ובישמעאל גרש (את בן) האמה (שם כא י), הרי ששה, ובמלכים וירק את חניכיו (שם יד יד), [הרי שבעה], ובמילה המול לכם כל זכר (שם יז י), [הרי שמונה], ובין הבתרים שהראהו ארבע מלכיות משעבדות בבניו, [הרי תשעה], ובעקדה של יצחק [שאמר

הערות ותקונים

ברכי' נפ"ר יעקב כתיב לא תאכלו כל נבלה כו'. כ"ם בכ"י ו', אבל בכ"י המחריס ובנדפס הני' ר' ברכי' נפ"ר יעקב [אמר] כתיב אבל נבלה וחלב טרפה אם לא תאכלתם תוחם בעולם הזה תיכף שתריסטון גדול מתוקן לכם לעולם הבא, וכרת"פ בגליון המדרש הוסיף הטעתה כמו שהוא בכ"י שלפנינו, ונמדרש וי"ר שם פ"ר ברכי' בשם רבי יצחק תריסטון עתיד הקב"ה לעשות לעבדיו הצדיקים לע"ל וכל מי שלא אכל נבלות בעולם הזה זוכה לרחותו לעוה"ב, הם"ל וחלב נבלה וחלב טרפה יעשה לכל מלאכה ואכול לא תאכלוהו (ויקרא ז כד) בשביל שתאכל ממנו לע"ל: (קע) שתריסטון. מלה יונית ἄριστον פי' סעודה (מהצליים) ומורגל במדרשים וכירושלמי: (קעא) מסעודת לויתן ומבהמת זיז שדי. כ"ם גם בכ"י ו', וחסר בכ"י המחריס ובנדפס: (קעב) באברהם אביהו הכתוב מדבר שראה הקב"ה שמתגורר אחריו ובחר בו. כ"ם גם בכ"י ו', אבל בכ"י המחריס ובנדפס ד"ה הלא תמים דרכו זה אברהם, שנ' התהלך לפני והיה תמים. וכרת"פ סיים בגליון המדרש כמו שהוא בכ"י שלפנינו. ובנ"ר פמ"ד אות ו' ד"ה הלא תמים דרכו זה אברהם, שנאמר ומלאת את נבו נתון לפניך, ר"ל שנאמר התהלך לפני והיה תמים, ומובא לעכן בילקוט לך רמז ע"ו, וממולל רמז קס"ו גם בס"ר: (קעג) שצרפו בעשר נסיונות, אחת בכבשן האש. בנ"ר גם שצרפו בכבשן האש: (קעד) שצרפו בעשר נסיונות ואלו הן וכו'. במסנה אבות פ"ה מ"ג נאמר רק שאברם נתנסה בעשרה נסיונות ונתגלה אביו לאחת. וכאשר לפניו כ"ה גם בכ"י ו', לולא בכ"י המחריס ובנדפס הני' גד' נסיונות קלת בסגנון אחר במקום לפניו ואחת לך לך מארצך וממולדתך (שהוא נסיון כ') שיים בשרה, בפרעה ובאבימלך (נסיון ג' ל'), ובהגר (נסיון ה') כתוב בכל כ"י המחריס ובנדפס: שיים כשאמר ו לך לך (הוא נסיון כ' ג') ושיים בשרה בהגר גם לא שפחתי. (הוא נסיון ד' ה'). ובמקום לפניו נסיון לך לך (הוא נסיון ו') הוא בכ"י המחריס ובנדפס ג' נסיונות. ולעומת זה מה שהוא לפניו בשרה ג' נסיונות היינו מעשה פרעה ומעשה אבימלך הוא בכ"י המחריס נסיון ו'. ולפניו חוסר נסיון הגר בשני עשרו לנסיון החמישי, ובכ"י המחריס הוא נ"כ הנסיון החמישי רק החבירו הנסיון הזה אל מספר שיים שהניח: "ושיים בשרה בהגר", ר"ל לא שיים בשרה לבד, ונסיון אחר בהגר, רק הסיים הם בשרה ובהגר יחד, ואולי בכ"י רמסון כי' כתוב כך: "ואלו הן: כשירד לתוך כבשן האש. שיית כשאמר ו לך לך. שיים בשרה. ובהגר גם לא אל שפחתי". שמעתיק מכ"י ו' ו' הוסיף במקום שיית כשאמר ו לך לך והניח "ואחת לך לך", כי שים חוסר זה לנסיון ו', ומעתיק הסני חסר זה לב' נסיונות והניח במקום "שיית" "ושיים" כשאמר ו לך לך. כי כ' פעמים יש מחרן, עיין תוס' שבת י' ע"ב ד"ה ואל סדום, ותוס' ע"ז ט' ע"א ד"ה ונמירי. וגם המעתיק מכ"י ו' ו' חסיב שיים בשרה, הכוונה ב' נסיונות היו בשרה לבד, והוסיף "בפרעה ובאבימלך" וחסר נסיון הגר בשני עשרו, ומעתיק מכ"י המחריס חסיב שיים בשרה ובהגר לב' נסיונות, נסיון ו' בשרה, ונסיון ו' בהגר, ומזה יצאו הטעות הלזה, ובמזמור ל"ם נסתתה הני', וסם הוא הוספה בכ"י המחריס ובנדפס, ולא נמצא כלל בכ"י ו' וכ"י ו' ע"ם בהערות שלי. ורציתי בחבות דר"ע פל"ג הביא נ"כ העשרה נסיונות וסופר ומונה כמו שהוא במדרש שו"ט. וכך היתה שם: עשר נסיונות נתנסה אברהם אביו לפני הקב"ה ובטלם נמלה שלם, הלו הן: שיים בגך לך. שיים בשני בניו, (הייו עקדת יצחק וישמעאל שאמר גרש האמה הזאת וגו'), שיים בשתי נשיו (הייו שרה והגר), אחד עם המלכים, ואחד בין הבתרים, אחד בתור כשדים, ואחד בברית מילה, ע"כ, והוא כפי טוסחת כ"י המחריס ואח"כ בנדפס. ובעל פדר"א פכ"ו עד פל"ג סופר מספרם בתופן ובסגנון אחר: ג') בקש נמרוד להרגו ונתנה י"נ שיים. ב') בשליחו בתור כשדים. ג') שלשול מביא אביו ומשפחתו שם לך לך. ד') הביא הקב"ה רעב בימיו. ה') שלקחה שרה אשתו לפרעה ולא היה מלטער. ו') בתו המלכים וסגנו את טוב בן אחיו. ז') הרחה לו בין הבתרים שעבוד ארבע מלכיות שימשלו בבניו. ח') טוהו למול את עצמו ואת בנו. ט') אמר לו לגרש את ישמעאל עם אמו. י') טוהו לעקוד את בנו יצחק. וגם רס"י בפי' לתבות כתב עשרה נסיונות מפורשים בפדר"א טולם

יסדם

לו קח נא את בנך את יחידך (בראשית כב ב)], הרי עשרה, (קעה) וקבלן מיראה ומאהבה, ועמד כגבור, ומה שכרו, מגן הוא לכל החוסים בו, שנאמר אנכי מגן לך (שם טו א), ואומות העו"ם אומרים למה הקב"ה מחבב את אברהם והצילו מכבשן האש, ומן תשועת המלכים, ומן האוכלוסין, ומכל הצרות שעברו עליו, אמר להן הקב"ה הריני מקריב ומראה לכם אפילו אומר לו שיקח ויקריב את בנו לשמי, (קעו) הוא שומע לי, לכך אני מגינו, מגן הוא לכל החוסים בו, ולמחר בניו מברכין בתפלה ברוך אתה ה' מגן אברהם: (קעז) [מגני וקרן ישעי (תהלים יח ג). אמר דוד לפני הקב"ה מפני מה אומרים מגן אברהם, ולא מגן דוד, אמר לו בחנתיו בעשרה נסיונות, אמר לפניו בחנני ה' ונסני (שם כו ב), כיון שנסה אותו בבת שבע ולא עמד בו, מיד התפלל דוד שיאמרו מגן דוד בברכת ההפטרה, כי בשם קדשך נשבעת לו שלא יכבה נרו לעולם ועד ברוך אתה ה' מגן דוד, הדא הוא דכתיב ותתן לי מגן ישעך]:

[כו] כי מי אלוה מבלעדי ה' ומי צור זולתי אלהינו. (קעה) וחנה אמרה אין קדוש כה' כי אין בלתך (ש"א ב ב), מהו כי אין בלתך, אין לבלותך, בשר ודם מעשה ידיו מבלין אותו, אבל הקב"ה מבלה מעשה ידיו: ומי צור זולתי אלהינו. חנה אמרה ואין צור כאלהינו (ש"א שם), אל תהי קורא כן, אלא (קעט) אין צייר כאלהינו, (קפ) הצייר הזה אינו יכול לצייר באפלה, אבל הקב"ה צר צורה באפלה, שנאמר אשר עשיתי בסתר רוקמתי בתחתיות ארץ (תהלים קלט טו), הצייר הזה אינו יכול לצייר צורה בטים, אבל הקב"ה צר צורה בטים, שנאמר וישרצו המים שרץ נפש חיה (בראשית א כ), הצייר הזה אינו יכול לצייר אלא מתוך סממנין הרבה בלבן ושחור וירוק ואדום, וכל סימן, והקב"ה צר את העיבור מטיפה של לובן ומטיפה של אודם, הצייר הזה אינו יכול לצייר אלא במעשה, והקב"ה באמירה, שנאמר ויאמר אלהים יהי אור (בראשית א ג), הצייר הזה אינו יכול לצייר את הצורה בבת אחת כולה, אלא קימעא קימעא, אבל הקב"ה צר את הצורה כולה בבת אחת, שנאמר כי יוצר חכל הוא (ירמיה י טז), (קפא) הצייר צורתו אינה אוכלה והוא אוכל, אבל הקב"ה צורתו אוכלת והוא אינו אוכל, ולא עוד אלא שמאכיל את הבריות, הצייר הזה הוא מת, וצורתו קיימת, אבל הקב"ה צורתו מתה, והוא חי וקיים לעלם ולעלמי עלמיא, בשר

הערות ותקונים

יסדם ר' שמעון הגדול בקרובה למדת ה' נרופס, וע"ם שחוסב לותם כמו שהוא בפדר"א, ול"ל נרש"י למרתך נרופס, והוא ניוס ב' של ר"ם והוא בסיוק לאבר מי יעשה כמעשיך וכגבורותיך, ונתנסה בעבר נסיונות, וגם הרמב"ם בפי' לאמות מונה את העשרה נסיונות. ה) סגרות לך לך מלרוך, ב' רעג, ג') בהלקה שרה לפרעה, ד') הלחמו בד' מלכים, ה') לקחו הגר לאשה לחר שמתה מלכיצד מצרה, ו') המילה, ז') בלקח מלך גרר את שרה, ח') גרש הגר, ט') הרחקת בנו ישמעאל, י') עקדת יצחק. וכרב המיוחי בפי' על תבות הניח ונדולי המחברים (כוונתו להרמב"ם ז"ל) לא מנו בנסיונות ענין חור כשדים, לחר שלא נכתב בתורה לסדיה, ולא מנו ג"כ בין הבתרים, ומנו במקום הרחמון לקחו סגר לחר כיחום מלכוליד, וחם הדגר בלתי נרחה להיות זה נקרא נסיון, חלא שהאבר שקרלו נסיון בהכנסו בלעו נידול בניס לחר שתיחבו מלכוליד. וע"ם שהוא חוסב שם העשרה נסיונות בסנגון לחר. ועיין מ"ם בזה שתוב"ן בפי' לתבות ומה שהניא בשם רביט יונה ז"ל, ועיין גם בהרע"ב בתבות שם: (קעה) וקבלן מיראה ומאהבה ועמד בנבור ומה שכרו מגן הוא לכל החוסים בו, שנאמר מגן לך. כ"ם גם בכ"י ו', וליתא בכ"י האחרים ובנדפס: (קעו) הוא שומע לי. בנדפס ובאיזה כ"י נוסף "ומוסר בי": (קעז) מגני וקרן ישעי אמר דוד לו'. הוספתי כמו שהוא בכ"י ס' ז' (ובכ"י ד' האחרים חיזה דפים), וכן הוסיף המדפיס מוויניציא והאחר גם בכ"י נ' ו' ח' ובדפוס ראשון: (קעח) וחנה אמרה אין קדוש כה' כי אין בלתך מאי כי אין בלתך כו'. כ"ם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ליתא, ומתחיל כי מי אלוה מבלעדי ה' [ומי צור זולתי אלהינו] אמרה חנה אין צור כאלהינו אין צייר כאלהינו, והאמר שנוסף לפניו הוא הוספת המעתיק מגמרא ברכות ו' ע"ב מגילה י"ד ע"ב, ועיין במדרש שמואל פ"ב: (קעט) אין צייר כאלהינו. ברכות ומגילה שם מכילתא ויסי בשלח מס' דשירתא סוף פ"ח, ומדרש שמואל שם: (קפ) הצייר הזה אינו יכול לצייר בחפלה. עיין להלן מזמור ק"ג ובמכילתא שם, ובתנחת שמואל שם, והמחברים הניח בסנגון אחד, ועיין גם בילקוט שמואל רמז פ"ג שהניא בשם המכילתא, והסיוס שם מלת בו"ד בר צורם כו' אינו במכילתא: (קפא) הצייר כו' צורתו אוכלת כו', הצייר הזה הוא

ידם הוא משבח צורתו ומוכרה ומתפרנס ממנה, אבל הקב"ה צורתו משבח אותו והוא מפרנס אותה, שנאמר עיני כל אליך ישברו ואתה נותן להם את אכלם בעתו (תהלים קמה טו), בשר ודם צר צורה ואינו יכול להטיל בה רוח ונשמה וקרביים ובני מעיים, והקב"ה צר צורה בתוך צורה במעי אמו, ומטיל בו רוח ונשמה וקרביים ובני מעיים, הדא הוא דכתיב ברכי נפשי את ה' וכל קרבי את שם קדשו (שם קג א), (קפב) לכך נאמר ומי צור זולתי אלהינו:

[כז] (קפג) **האל** המאזרני חיל. כמו שנאמר כי הוא הנותן לך כח לעשות חיל (דברים ח יח): ויתן תמים דרכי. שמשלם שכר [על תמימות דרכי, וכתוב אחר אומר ויתר תמים דרכו (ש"ב כב לג), שהותירני למלך בעולם הזה ובעולם הבא בשביל שהלכתי בתמימות בדרכו]: משוה רגלי כאילות. כשאני הולך למלחמה בחוץ לארץ: ועל במותי. בארץ ישראל: יעמידני. ויחזירני: מלמד ידי למלחמה ונחתה קשת נחושה זרועותי. (קפד) ללמדך שהיה דוד נוטל קשת נחושה וכופפה. ד"א נוח לו לאדם לכוף קשת נחושה, ולא לכוף זרועו של דוד: ד"א ונחתה קשת נחושה זרועותי. (קפה) שהיה בא מזרעו של נחשון, (קפו) שבא משבט יהודה, שנאמר בו ויאמר ללמד בני יהודה קשת (ש"ב א יח):

[כח] (קפז) **ותתן** לי מגן ישעך. זה גבורה: וימינך תסעדני. זה תורה שניתנה בימין: וענותך תרבני. זו ענוה, מלמד ששלשתן נמצאו בדוד:

(קפח) דבר אחר ותתן לי מגן ישעך [וימינך תסעדני וענותך תרבני]. (קפט) שלשה דברים ניתנו מתנה לעולם, ואלו הן: תורה, ונשמים, ומאורות. (קצ) תורה, שנאמר ויתן אל משה ככלותו וגו' (שמות לא יח). (קצא) נשמים, שנאמר ונתתי נשמיכם בעתם (ויקרא כו ד). מאורות, שנאמר ויתן אותם אלהים ברקיע השמים (בראשית א יז). (קצב) ר' זעירא בשם ר' שמעון בן לקיש אמר אף השלום, שנאמר ונתתי שלום בארץ (ויקרא כו ו). (קצג) ורבנן אמרי אף הנקמה, שנאמר ונתתי [את] נקמתי באדום (יחזקאל כה יד). (קצד) ר' יהושע אומר אף הישועה, שנאמר ותתן לי מגן ישעך, ובזכות מה הישועה באה, בזכות התורה שניתנה בימין, שנאמר ימינו אש דת למו (דברים לג ב), (קצה) ורבנן אמרי אף בשביל הענוה, שנאמר וענותך תרבני:

הערות ותקונים

מת ט'. כ"ה נס בכ"י ו' והסר בכ"י המחריס ובנדפס וכן במאמר "נלחריו "ומוכרה ומתפרנס ממנה" "והוא מפרנס אותה, שנאמר עיני כל אליך ישברו ואתה נותן להם את אכלם בעתו", ליתא בכ"י המחריס ובנדפס: (קפב) לכך נאמר ומי צור זולתי אלהינו. כ"ה בכ"י ו', ובכ"י המחריס ובנדפס הוי מן צור זולתי אלהינו ע"ל ומי צור: (קפג) האל המאזרני חיל עד ויחזירני. כ"ה נס בכ"י ו', והסר בכל כ"י המחריס ובנדפס, ונס הרמ"ס הוסיף בנליון כמו שהי' בלפניו: (קפד) ללמדך שהי' דוד נוטל קשת נחושה וכופפה. מוכח בילקוט שמעוני רמז קס"ח והסר הליון, ומה שהרשם בלנו "כתוב ברמז ס"ע" לא נמצא שם שמאמר הזה, ורש"י נפרי לתהלים שם הביא ויע"ל ולדרכה קשת נחושה ע"י זרועותי קשתות של נחשת היו תלויות ע לדוד בניתו ורואין אותם מלבי המומות ואומרים זה לזה אתם שבור שים כח ביד דוד לדורכן אין זה אלא לייחסו והוא היה שומע ודורכן בפניהם. ואולי רואה כן בתיזה מדרש: (קפה) שהיה בא מזרעו של נחשון. דרש נחושה לשון נחשון: (קפו) "שבא משבט יהודה שנאמר בו ויאמר ללמד בני יהודה קשת". כ"ה נס בכ"י ו', והסר בכ"י המחריס ובנדפס, והרמ"ס הוסיף זה בנליון המדרש כמו שהי' בפניו בכ"י: (קפו) ותתן לי מגן ישעך, זה נטורה בו' עד נמלתו בדוד, כ"ה נס בכ"י ו', והסר בכל כ"י המחריס ובנדפס: (קפח) ד"ה ותתן לי מגן ישעך שלשה דברים עד ד"ה ותתן לי מגן ישעך מדבר בהברהם נשמע בכ"י ז' ע"י שנתן המעשיך: (קפט) שלשה דברים ניתנו מתנה לעולם. כ"ר פ"ו אות ה' ושם מובא זה בשם ר' יוחנן ובשם נס במדרש וי"ר פל"ה אות ח' ובקהלה במדרש שמ"ר פמ"ג אות ג' ושם הני' ר' יוחנן במקום ר' יוחנן: (קצ) תורה דכתיב ויתן אל משה. בכולם כתוב לשון יתן והוא לשון מתנה: (קצא) נשמים של ונתתי נשמיכם בעתם. כ"ה נס בכ"י ו', וכ"ה נס בכ"ר וי"ר ושמ"ר, אבל בכ"י המחריס ובנדפס מובא הכתוב ונתתי מטר ארלכם (דברים י"א י"ד): (קצב) ר' זעירא בשם ר' שמעון בן לקיש. בכ"ר ר' עזריה בשם ר' יהודה בר סימון, וכו"ר הוא כמו לפניו, ובשמ"ר ר' עזרי' בשם ר' שמעון: (קצג) ורבנן אמרי אף הנקמה. בכ"ר וכו"ר הוא בשם י"א, ובשמ"ר נא מובא יותר, וסיים רק במאמר של ר' זעירא אף השלום: (קצד) ר' יהושע. בכ"ר וכו"ר הני' ר' יהושע בר נחמי': (קצה) ורבנן אמרי אף בשביל הענוה

[כט] דבר אחר ותתן לי מגן ישעך [ויטיבך תסעדני וענותך תרבני]. מדבר באברהם, שהיה יושב (קצו) והשכינה עומדת, וממתנת עד שאכלו האורחים, מיכן (קצז) שגדול הכנסת אורחים מהקבלת פני השכינה, שנאמר ויאמר אדני ונו' אל נא תעבור מעל עבדך (בראשית יח ג). (קצח) ר' ברכיה בשם ר' לוי אמר בקש אברהם לעמוד, אמר לו הקב"ה שב, ואתה סימן לבניך שיהיו בניך (קצט) יושבין בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, ואני עומד, שנאמר אלהים נצב בעדת אל (תהלים פב ח). (ר) ר' שמואל ב"ר חייא ור' יודן בשם ר' חנינא אמרו על כל שבה ושבח שישראל משבחין להקב"ה, הוא משרה שכינתו עליהם, ומה טעם, ואתה קדוש יושב תהלות ישראל (שם כב ד). אמר ר' סימון בשעה שנגלה הקב"ה על אברהם, היה מצטער על מילתו, אמר הקב"ה למלאכים לכו אצלו, ונטפל להם השכינה, ומעכבת לו עד שהלכו המלאכים, שנאמר ויפנו משם האנשים וילכו סדומה ואברהם עודנו עומד לפני ה' (בראשית יח כב), (רא) אמר ר' סימון תקון סופרים הוא זה, שהשכינה עומדת וממתנת לו, לכך נאמר וענותך תרבני: (רב) אמר ר' חייא תלמיד הולך לפני רבו בלילה, מי נוטל (רג) הפנס הלא התלמיד לפני רבו, אבל הקב"ה נוטל את הפנס לפני ישראל, שנאמר וה' הולך לפניהם יומם בעמוד ענן לנחותם הדרך ונו' (שמות יג כא), הוי וענותך תרבני, (רד) ר' לוליאני בשם ר' ישמעאל אומר בנוהג שבעולם הרב אומר והתלמיד עונה, והקב"ה אינו כן, אלא משה ידבר והאלהים יעננו בקול (שם יט יט), מה בקולו של משה, הוי וענותך תרבני. (רה) אמר בן עזאי מלך בשר ודם כשהוא מזכיר את שמו, מזכיר תחלה שמו,

---

הערות ותקונים

סג' ועטרך תרבני. כ"ה גם בכ"י ו', והסר בכ"י המחרים ובנדפס. וכן ליתא בב"ר ובוי"ר, ובצ"ר ובוי"ר סוף עול ר' תנחומא אמר לף מרן ישראל, סג' ויתן להם מרעות נויס ונו', רבנן אמרי לף הרחמים, סג' ויתן לותם לרחמים לפני סוניהם, ר' יצחק בר מריון אמר לף בפרשת היס הגדול, סג' כה אמר ה' הנותן ניס ונו', ומאמר מר' יצחק מהפרס עפ"י מאמרס ירושלמי שבת פ"ב ה"ג (דף ה' ע"ב) ת"ר יצחק בר מריון אילולי דכתיב כה אמר ה' הנותן ניס דרך כיון שהיס אדם יורד לתוכו היס מת: (קצו) והשכינה עומדת וממתנת עד שאכלו האורחים מיכן שגדול הכנסת אורחים. מן וממתנת עד (וכתיב יוקח נא מעט מים) [ר' ברכיה] ליתא בכ"י המחרים ובנדפס, ונמצא גם בכ"י ו', וכן הוסיף מהרח"ס בגליון המדרש: (קצז) שגדול הכנסת אורחים מהקבלת פני שכינה. בגמרא שבת קכ"ז ע"א ת"ר יהודה ת"ר גדולה הכנסת אורחין מהקבלת פני שכינה, דכתיב ויאמר אדני אם [נא] מצאתי חן בעיניך אל נא תעבור ונו', וע"ם בתוס' ד"ה דכתיב, קשה דהאי הכא קדם דאיכא מ"ד שהוא חול שהמלאכים היה מדבר שהיה מזמינם עכ"ל, ועיין גם ברש"י עה"ת וברש"י שבושות ל"ה ע"ב: (קצח) ר' ברכי' בש"ר לוי. המאמר קטוע פה ונמצא בשלמות בב"ר פמ"ח אות ז', וכה הני' ר' ברכי' משום ר' לוי אמר יצב כתיב, נקם לעמוד, ת"ל הקב"ה שב אתה סימן לבניך מה אתה יושב והכינה עומדת, כך בניך יושבין והכינה עומדת על גבן, כשיתחל נכנסים לבתי כנסיות ולבתי מדרשות וקורין קריאת שמע והן יושבין בכבודי עומד על גבן, שנאמר תלהים נצב בעדת אל, ת"ר הני בשם ר' יצחק עומד אין כתיב כאן אלא נצב תמיד, כמה דתימא ונצבת על הצור, והמאמר נמצא גם להלן במזמור כ"ג, וכה הוא לנכון כמו בב"ר, ועיין גם בפסיקתא פסקא החודש (מ"ח ע"ב) ובהערה ק"ו, ובמ"ר פי"ח אות כ', חזית פ"ב פ' לומה דודי: (קצט) יושבין בבתי כנסיות ובבתי מדרשות. בחיזה כ"י ובנדפס חסרים המלות בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, ובב"ר שם נוסף "וקורין ק"ש" וכה יושבים: (ר) ר' שמואל בר חייא. ב"ר שם ופסיקתא שם: (רא) ת"ר סימון תיקון סופרים הוא זה. מובא בתנחומא שלנו בראשית אות ה' והעירותי בהערה כ"ט שכן נאמר בב"ר פי"ח אות ז', ומובא בילקוט וירא רמז פ"נ, ועיין מכילתא בשלח פ"ו, ספרי בהעלותך פיסקא פ"ד, ותנחומא בשלח סי' ט"ז, ושמ"ר פמ"ח אות ד', וי"ר פ"ח, ועיין רש"י עה"ת וירא שם, ובמ"כ בב"ר ויפ"ת שם, ובמנחת סי' בפ' בהעלותך ובמ"ח י"ב, ובזכרי' ב', ובמאור עינים פי"ט, ובמדות סופרים לילדי הרח"ג מהרח"ס וויים במכילתא שם: (רב) אמר ר' חייא תלמיד הולך בפני רבו. עיין בתנחומא שלנו בראשית אות ד' ובהערות שם: (רג) הפנס. פי' בל"י φανος (לפטרנט): (רד) רבי לוליאני בשם ר' ישמעאל. עיין בתנחומא שם בהערה כ"ב. והעירותי שם כי לפניו בשו"ת ל"ל ר' לוליאני בר מנדיני בשם ר' יצחק, וכי' כתוב לפני המעתיק בר"ת "ר"י" והלא ר' ישמעאל במקום ר' יצחק. ועיין להלן מזמור כ"ד הערה י"ז מה שהבאתי בשם מדרש צ"ר, וכן במזמור כ"ד אות י"ח אמר ג"כ בשם ר' יצחק: (רה) אמר בן עזאי. כ"ה גם בתנחומא שם, ובמדרש

ואחר כך מזכיר (רו) קטיזמא שלו, והקב"ה אינו כן, אלא מזכיר קטיזמא שלו, ואחר כך מזכיר את שמו, שנאמר בראשית ברא אלהים (בראשית א א), הוי וענותך תרבני. (רז) אמר ר' אבא ראית מימיך הרב והתלמיד עוסקין בתורה, והרב אומר לתלמיד רב לך כי הוגעתיך, והקב"ה לומד התורה למשה ארבעים יום, סוף אמר לו הוגעתי אתכם, שנאמר ה' אלהינו דבר אלינו בחורב לאמר רב לכם (דברים א ו), (רח) אמר ר' שמעון בנוהג שבעולם הרב והתלמיד עומדים, הרב אומר לתלמיד לך והמתן לי במקום פלוני, והולך התלמיד והמתין לו, אבל הקב"ה אמר לו ליחזקאל, קום צא אל הבקעה ושם אדבר אותך (יחזקאל ג כב), (רט) וכתיב ואקום ואצא אל הבקעה [והנה שם כבוד ה' עומד] (שם שם כג), הוי וענותך תרבני. (ריי) ר' יודן בשם ר' חמא אומר לעתיד לבא הקב"ה מושיב למלך המשיח על ימינו, [שנאמר] נאם ה' לאדוני שב לימיני (תהלים קי א), ואברהם לשמאלו, (ריא) ופניו של אברהם מתכרכמות, ואומר לו בן בני יושב על הימין, ואני על השמאל, והקב"ה פייסו ואומר לו בן בנך על ימיני, ואני על ימינך, כביכול אדני על ימינך (שם שם ה), הוי וענותך תרבני:

[ל] **תרחיב** צעדי תחתי ולא מעדו קרסולי. (ריב) לא ירחבון ולא יתערפלון. ר' יהושע בן לוי אמר (ריג) מכח הצינה (ריד) שהניף ישבי [בנוב], (רטו) דחה לדוד שמונה עשרה אמות. (*ריב) ואף על פי כן לא נפל לארץ, והיו שניהם מתייראין [זה מזה], והוא שדוד מקלס להקב"ה תרחיב צעדי תחתי ולא מעדו קרסולי, (*ריג) מיד הפריח הקב"ה לאבישי אצלו, שנאמר ויעזר לו אבישי בן צרויה (ש"ב כא יז): (*ריד) (דבר אחר תרחיב צעדי תחתי. אימתי בזמן שנלחם עם ישבי בנוב, שנאמר וישבי בנוב [אשר] בילידי הרפה ומשקל קינו שלש מאות (שקל) [משקל] נחושת וגו' ויאמר להכות את דוד (שם שם טז), מהו וישבי בנוב, אמר ר' יהודה [אמר רב] איש שבא על עסקי נוב עיר הכהנים, אמר לו הקב"ה לדוד עד מתי יהיה עון נוב עיר הכהנים [טמון] בידך, על ידך נהרג נוב עיר הכהנים, ועל ידך נטרד דואג (*רטו) מחיי העולם הבא, ועל ידך נהרג שאול ושלשת בניו, עכשיו רצונך שיכלו זרעך, או שתמסר ביד אויב, אמר לפניו רבונו של עולם מוטב שאמסר ביד אויב, ולא יכלו זרעי. יומא חד נפק (רטז) לְשַׁכָּר בְּוַאי, אתא שיטנא ואדמי

הערות ותקונים

ובמדרש ב"ר פ"ח סי' י"ב כתי' שמעון בן עזאי, עיין בתנחומא שם הערה ל"ח: (רו) קטיזמא. בתיזס כ"י ובנדפס בטעות קטינמא, ובנדפוס ראמבן קמינמא, וכתי' שלפנינו ככוכס, והיא מלה יונית κατισμα פי' בנין ופעל, ועיין מה שהעירותי בתנחומא שם הערה ל"ב, ועיין להכפיל הלבנים: (רז) מ"ר אבא. בתנחומא מ"ר אבא בר אחא, ועיין שם בהערה י"ד: (רח) מ"ר שמעון. בתנחומא שם מ"ר שמעון בן זירא, וגם המאמר שם בתיזס שניס, עיין שם בהערה י"ח: (רט) וכתיב ואצא אל הבקעה וגו', בכ"י ב' ס' טוסף וכן בתנחס הוא לומר וירא את המקום מרחוק שראה שכינה ממתנת ע"ס שם, ובכ"י ז' חסרים תיזה שורות: (ריי) ר' יודן בם"ר חמא בע"ג. מובא בילקוט שמואל רמז קס"ב בשם סו"ס: (ריא) ופניו של אברהם מתכרכמות. בדפוס ראמבן ודפוס ווינישיא בטעות ובניו מתבהלין, ע"ל ופניו מכרכמות, ובילקוט שם ופני אברהם מתרכמות, ע"ל מתכרכמות, ופי' שנעשו פניו מראה כקטוס, והיא מלה יונית κόρκος (זאפראן), ומפת סרבה פעמים בירוסלמי מתכרכמו פניו, ר"ל נמתוך פניו מחמת בושה או עצב, עיין ערוך השלם בערך כרכוס: (ריב) לא ירחבון ולא יתערפלון. בתיזס כ"י ובנדפס לא ירחבון ולא ידחפון ולא יתערפלון, בילקוט שם בטעות לא ירחבון ולא ידחפון ולא יתערפלון, ע"ל ולא יתערפלון, והמאמר קצה הבנה: (ריג) מכח הציגה. בתיזס כ"י ובנדפס מכח החרב: (ריד) שהניף ישבי בנוב. ס"ב כ"ג י"ו: (רטו) דחה לדוד י"ח אמות. עיין ב"ר פנ"ט אות י"ח: (*ריב) ואעפ"כ לא נפל לארץ. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס סני' ונפל לארץ: (*ריג) מיד הפריח. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י האחרים ובנדפס מיד הלמוי: (*ריד) ד"א תרחיב צעדי תחתי וימתי בזמן שנלחם עם ישבי בנוב. כל המאמר עד לכך נאמר תרחיב צעדי תחתי שמסגרתי, וטוף פס מן המעתיק, ונקוט מעמרא בבלי סנהדרין ל"ה ע"א וכ"ה בכ"י ו', אבל בכל כתבי יד האחרים ובנדפס ליתא, ומובא המאמר הזה לכאן ישן במובא שם הכתוב תרחיב צעדי תחתי ולא מעדו קרסולי, ובכל כ"י האחרים ובנדפס לאחרי המלות ויאמר ע' אביסי בן צרויה מתחיל כל הוי רדפין בתרוי, והוא נסוף פות ל': (*רטו) מחיי שלש הבא. ליתא בגמרא: (רטז) לְשַׁכָּר בְּוַאי. כן מנוקדות

המלות

(ריז) כמביא, (ריח) פתק ליה גירא ולא אמטייה (ריט) (נגריה) [נגדיה] בתרויי, עד דמטי לארץ פלשתים, (רכ) כד חמא ליה ישבי בנוב, אמר היינו גברא דקטליה לאחי גלית, (רכא) תפשיה וקמטיה ושוי פומיה ארכובי ושוריה תותיה ואתקן עילויה (בוסרייה) [בי סדייא] ויתיב עלוי, אתרחיש ליה ניסא, (רכב) מכא ליה ארעא תחותיה ואתרויה, הדא הוא דכתיב תרחיב צעדי (תחתי) [תחתי], והוא יומי מעלי דשבתא קריב (רכג) לפניא הוה, והוה אבישי בר צרויה (רכד) חפף ראשו במיא, (רכה) והוה מתהפיך מיא לדמא, (רכו) אתא יונתא וקא איטרפא קומיה, אמר (שמע מינה) כנישתא דישראל אימתלא ליונה, (רכז) שנאמר יונתי בחגוי הסלע (שה"ש ב יד), [שמע מינה] (רכח) יונתי תמתי שריא בשעת אניקי, או דלמא דוד מלך ישראל שרי בצערא, אזיל לביתיה דדוד מלכא ולא אשכחיה, אמר היכי איעביד, (רכט) דהא אימר רבנן אין רוכבין על סוס של מלך [ואין יושבין על כסאו] ואין משתמשין בשרביטו, עייל ושאיל בי מדרשא, אמרי ליה בשעת אניקי שפיר דמי, קם רכיב על פרדיה דדוד ואזיל בתריה, ואתעביד ליה ניסא, וקפצה ליה ארעא בהדי דקא מסגי תחותוהי, חמיתיה ערפה (רל) אימיה דישבי, (רלא) והא קא (עולה) [עזלה] כיתנא, (רלב) כד חמיתיה ערפה פסקתיה לפילכא ושדיתיה אארעא, (רלג) אמרה ליה טלייא אושיט לי פילכאי, נסביה (רלד) [אבישי ופתקיה בריש מוחא דערפה וקטלא, כד חמא ליה ישבי] אמר ודאי השתא נהוי תרויהון וקטלין לי, (רלה) פתקיה

הערות ותקונים

כמלות, וכ"י ו' נ"כ מנוקדות לְשַׁבֵּר בָּנָיו, וגמרא לסבור כזמי, והערוך נערך שכרגומי כתב פי' שכר רמה כדכתיב כל עושי שכר תמני נפש וכאן בלשון ישמעאל פי' כן, כלומר נפק לעוד חיות ושופות נרמה, ועיין כרש"י בגמרא שם, ובילקוט שמואל רמז קנ"ה מובא המאמר מסנהדרין, וגורם לכפר בזמי, ופי' בלדו שם מקום, כפי' הסבי מרש"י בגמרא שם: (ריז) כמביא. פי' לגבי תר' כלבי וכאיל (דברים י"ב ט"ו) כבשר מביא ואינה: (ריח) פתק ליה גירא ולא אמטייה. הסלוק בו חז, חז תר' גיר, ובגמרא פתק ליה גירא ולא מטייה, ובילקוט בשעות ולא מהרכיה: (ריט) נגריה בתרויי. תקנתי נגדיה, וכ"ה בכ"י ו', ממך תר' נגד, ובגמרא הני' מסבים עד דמטייה לארץ פלשתים, לכן במקום שמועה לפניו "נגדיה בתרויי" הלינו בגמרא "מסבים": (רכ) כד חמא ליה. בגמרא כדחזייה: (רכא) תפסיה וקמטיה ושוי פומיה ארכובי ושוריה תותיה ואתקן עילויה בי סדייא ויתיב עלוי. כ"ה בכ"י ו', ובגמרא שם כפתיה קמטיה מותביה ושדייה תותי בי סדייא, (וים מסחמות בי סדייא) והערוך נערך קמט הבית הני' תפסיה (הוא במקום לפניו בגמרא כפתיה) וקמטיה ויסביה הותי בי סדיא, ופי' קמטיה קסרו, ופי' ביסדיה מלה לחת בל"ע ובל"ם כר וכסות (פאלסטער): (רכב) מכא לי' ארעא מתותיה. פירש"י נתרככה הארץ מתחתיו ולא הזיקו: (רכג) לפניא. פי' לעת ערב מלשון לפנות ערב: (רכד) חפף ראשו במיא. בכ"י ו' הני' חפף ריסי במיא דמרכבין בידין. אין ספק שע"ל דמרגע בידין, ובגמרא קא חייף ריסיה בד' גרבי דמיא ורש"י הביא ג"כ בד' בירא דמיא, פי' בד' בורות של מים: (רכה) והוה מתהפך מיא לדמא. בגמרא מיתא חזינהו כתמי דמא, ונם בילקוט הביא לתהפיך מיא והוה דמא: (רכו) אתא יונתא וקא מיטרפא קומיה, בגמרא מיכא דחמרי אתא יונה מיטרף קמיה. הלשון מיכא דחמרי הוא מחוור ואין ספק שחסר בגמרא ונ"ל כמו שמובא בילקוט מיכא דחמרי אתא פרדא וכבא קמיה ומיכא דחמרי אתאי יונה ומטרף קמיה: (רכז) שנאמר יונתי בחגוי הסלע. בגמרא מובא הכתוב כנפי יונה נחפה בכסף: (רכח) יונתי תמתי שריא בשעת אניקי. כ"ה גם בכ"י ו', וזה ליתא בגמרא, וכן ליתו מובא בילקוט, והכוונה ישראל שרוי בצער, ונ"ל בשעת אנקי, והמלה יונית ἀνάγκη נרה ולוקה, ופי' שעת אנקי שעת הדחק ולוקה: (רכט) דהא אמרי רבנן. סנהדרין כ"ג ע"א במשנה, בשעת אניקי שפיר דמי, עיין הערה רכ"ח ונ"ל גם בכאן בשעת אנקי, ובגמרא הני' בשעת הסכנה שפיר דמי: (רל) אימיה דישבי. ר"ל דישבי בנוב, ובגמרא סיפא מ"ב ע"ב בשביל ד' דמעות שהוריד ערפה בשביל חמותה זכתה ויצאו ממנה ד' גבורים כף ומדון וגלית וישבי בנוב: (רלא) והא קא עולה כיתנא. תקנתי עזלה, וכן בעין יעקב הני' דאות עזלה, רק בגמרא תקנו והלינו לאוות עולה, ופי' עולה לורנת, אבל הני' עזלה ג"כ נכונה, כי עוו תר' עזלין, ובגמרא חסרה המלה "כיתנא", ופי' פסתים, פשתים תר' כיתנא, והמלה ערבית: (רלב) כד חמיתיה ערפה פסקתיה לפילכא ושדיתיה אארעא. בגמרא כי חזיתיה פסקתיה לפילכא שדיתיה עלויה שברה למקטליה, פי' כד חזיתיה ערפה למגיס שברה למקטליה בחוזקו פלך שסיב בידה ולא נגעה בו: (רלג) אמרה ליה טלי אושיט. בגמרא אמרה ליה טלי לייתי לי פלך פתקיה נרים מוחא וקטלה, פירש"י הסלך אבישי הפלך לראשה ומתה: (רלד) אבישי כו'. הוספתי כמו שהוא בנכון בכ"י ו': (רלה) פתקיה לגוד כו'. עיין בגמרא שם בשבון

לדוד בתריסי עילווי בארעא באוירא תמניסר נרמידא ודין ליה ניפבא אמר ניטפוי עלוי ונקטול, אידכר אבישי שם המפורש ואוקמיה באוירא בין שמיא ובין ארעא, ומאי טעמא לא אמר דוד איהו שם המפורש ואוקמיה, סבר אין חבוש מתיר עצמו כבית האסורין, אמר ליה אבישי לדוד מאי בעית הכא, אמר ליה הכי אמר הקב"ה והכי אמרי ליה, אמר ליה אפיך צלותך (רלו) בר ברך קירא מזבין ואת לא תצטער, באותה שעה נגזרה גזירה על יהויקים מלך יהודה שימסר ביד נבוכדנאצר, אפיך צלותך ואישתזיב, הדא הוא דכתיב ויעזר לו אבישי בן צרויה וגו' (ד"ב כא יז), במה עזרו, (רלז) ר' יהודה אמר בשם רב עזרו בתפלה הוה קא רדפי דוד ואבישי בתריה, (רלה) כי מטא (קרביה) [קוביה], אמרי קום ביה כי מטא (רלט) (בית דין) [בי תרין], אמרי בין תרי גוריוון אריא מצי קטליה, אמר ליה זיל אישתכח ערפה אימיה בקיברא, כיון דאדכריה ליה שמא דאימיה, חלש וכחש חיליה וקטלוהו, הדא הוא דכתיב אז נשבעו אנשי דוד [לו] לאמר לא תצא [עוד אתנו] למלחמה [ולא תכבה את נר ישראל] (שם שם), (רמ) לכך נאמר תרחיב צעדי תחתי): כד הוי רדפין בתרוי, (רמא) אמר ישבי (רמב) שנים על אחד, (רמג) אמרי ליה אנן קטלינון לך את עול אימר בקרתא עשרה קטלון לך. (רמד) ר' שמואל בר נחמני אמר בשעה שראה דוד המלאך נצטנן דמו של דוד מיראתו, הדא הוא דכתיב ויכסוהו בבגדים ולא יחם לו (מ"א א א), מלמד שנצטנן דמו.

[לא] **ארדוף** אויבי ואשיגם. (רמה) בנדוד עמלק, שנאמר (האורדף) [ארדף] אחרי הנדוד הזה האשיגנו (ש"א ל ח): ולא אשוב עד כלותם. שנאמר ויכם דוד מהנשף ועד הערב למחרתם (שם שם יז): אמחצם ולא יוכלו קום. (רמו) מבת מחיצה: ותאזרני חיל למלחמה. בשביל שתחלת בריתו לחייל, לפיכך תכריע קמי תחתי: (רמז) כתוב אחד אומר ותזרני חיל (ש"ב כב מ), לשון זר זהב (שמות שם כד), רמז למלכות, וכתוב אחד אומר ותאזרני חיל למלחמה (תהלים יח מ), רמז לגבורה, שנאמר אזר נא כגבר חלציך (איוב לח ג):

[לב] **ואויבי** נתתה לי עורף. פסוק זה מדבר ביהודה, (רמה) אמר ר' יהושע בן לוי מסורת אגדה יהודה הרג את עשו, אימתי בשעה שמת יצחק אבינו, הלכו עשו ויעקב וכל השבטים לקבור אותו, שנאמר ויקברו אותי עשו ויעקב

הערות ותקונים

מחר: (רלו) גר ברך קירא ליזבן ואת לא תצטער. פירש"י משל הוא שאומרים בני אדם גר ברך שעוד ימות ואתה לא תצטער: (רלו) ר' יהודה אמר בשם רב עזרו בתפלה. כ"ה בכ"י ו', ובגמרא בני' אמר רב יהודה אמר רב שעזרו בתפלה: (רלח) כי מטא קרביה. תקנתי קוביה כמו שהוא בכ"י ו', ובגמרא קובי, פי' רש"י כפר שמו קובי שבין ארץ ישראל לארץ פלשתים. ובעל התוספות בארץ כתב תולי הוא בכפר קובאב למזרחית דרומית רמלה בערך שתי שעות וחצי: (רלט) בית דין. כ"ה גם בכ"י ו', ותקנתי בי תרין, וכן בגמרא כי מטו בי תרי, ופירש"י שם מקום. ובעל התוספות בארץ כתב תולי הוא בכפר בי תרים למזרח עזה כחצי שעה: (רמ) לכך נאמר תרחיב צעדי תחתי. ע"כ היא הוספה מבגמרא מסנהדרין ומן כל הני דרשין הוא סוף מן המאמר שלפניו בהתחלת הות ל': (רמא) אמר ישבי. ר"ל ישבי משב. וחילקום שמואל רמז קס"ו אחרי שהביא מאמר אחד מכ"ר פנ"ם סיים ר"ל ישבי שנים על אחד ט', והוא מן שו"ם שלפניו ולא ממש כ"ר: (רמב) שנים על אחד. אחת שנים ואחי אחד: (רמג) אמרין ליה. התלוצצו ממנו אמור בעיר שהיית גבור גדול עד שעשרה מלכים הוצרכו להתאסף להורגך והמאמר קשה לגאמרו: (רמד) ר' שמואל בר נחמני אמר בשעה שראה דוד. אחר שהביא שהתירא דוד מיצחי בעוד סיים ג"כ מה שהתירא מהמלאך הכתוב בש"ב כ"ד י"ו ברחותו את המלאך המכה בעם, ואולי חסר פה בהתחלת הדרשה, ורש"י גרים מלכים הביא הדרשה בשם מדרש שלפנינו: (רמה) בנדוד עמלק. מוצא חילקום סוף רמז קס"ב בשם שו"ם: (רמו) מבת מחיצה. מלשון מחץ רגם: (רמז) כתוב אחד אומר עד תלניך. הוא גם בכ"י ו', וליתא בכ"י המחבירים ובנדפס, וגם הרש"ם הוסיף זה בגליון עפ"י כ"י שהיו לפניו, ועיין בגמרא יומא מ"ז ע"ב דרשה אחרת בזה, כתיב ותזרני וכתיב המאזרני אמר דוד לפני הקב"ה ריבונו של עולם זרזתני: (רמה) ג"ר יוסף בן לוי מסורת אגדה יהודה הרג את עשו. מוצא חילקום ויחי רמז קם"ב, וחילקום שמואל רמז קס"נ בשם שו"ם, וחילקום בפ' ויחי מבעל המאמר הגמרא סוסס י"נ ע"ש מחוסיס בן דן הרגו בשעת קבורת יעקב, ותמ"ל מתחיל: מית לאמרי יהודה הרג את עשו, וכוונתו בהמעשה

מית

בניו (בראשית לה כט), והיו כולן במערת המכפלה יושבין ובוכין, והשבטים עומדין וחולקין כבוד ליעקב, ויוצאין חוץ למערה, כדי שלא יהא יעקב בוכה ומתבזה לפניהם, (רמט) השחיל עשו עצמו ונכנם למערה, (רנ) ואמר עכשיו אני הורגו לאחר שמת אבי, שנאמר יקרבו ימי אבל אבי ואהרגה את יעקב אחי (שם כז מא), נסתכל יהודה וראה שעשו נכנם אחריו, ואמר מיד הוא הורג לאבא בפנים, מיד השחיל וצף הוא בעצמו, ונכנם ונמצא עשו שהיה מבקש להרוג את יעקב, מיד עמד יהודה והורגו מאחריו, ולמה לא הרגו מנגד פניו, לפי שהיה קלסתר פניו דומה לאביו, לפיכך חלק לו כבוד והרגו מאחריו, והוא שיעקב אביו מברכו, ידך בעורף אויביך (בראשית מט ח), ולמה מברכו בעורף, (רנא) שכמה וכמה נתחבט יהושע לפני הקב"ה שיתן לו את העורף, ולא נתן לו, שכן כתיב בי אדני מה אומר אחרי אשר הפך ישראל עורף (יהושע ז ח), אף על פי כן לא הועיל כלום, לפי שנתן העורף לשבטו של יהודה, שנאמר ידך בעורף אויביך (בראשית מט ח), וכן דוד אמר ואויבי נתתה לי עורף (תהלים יח מא), אמר דוד (רנב) פזטריקון שלי הוא, שנאמר וזאת ליהודה (דברים לג ז), ומטי את למד, מגלית הפלשתי, שנאמר ותטבע האבן במצחו ויפול על פניו ארצה (ש"א יז מט), (רנג) לא היה צריך לומר אלא ויפול מאחריו, אלא המלאך בא ודחפו על פניו, אמר הקב"ה מי שחירף ונידף יסכר פיו בעפר (ויהא תלוי באויר), שנאמר טמנם בעפר יחד פניהם חבוש בטמון (איוב מ יג): דבר אחר למה על פניו, כדי שלא יצטער דוד, אלא ילך ויחתוך את ראשו מיד נשתבר שנים עשר אמות וזרתים (רנד) מן הצד מלא קומתו לפניו ומלא קומתו מלאחריו שש אמות וזרת, לכך נפל על פניו בין רגליו של דוד, והקב"ה מכריז ואמר נאם ה' לאדוני שב לימיני עד אשית אויביך הדום לרגליך (תהלים קי א): דבר אחר למה נפל על פניו, לפי שהיה דגון פסלו מצוייר על לבו, (רנה) לקיים מה שנאמר [ונתתי את פגריכם על פגרי גלוליכם וגעלה נפשי אתכם (ויקרא כו ל): דבר אחר למה על פניו, לקיים מה שנאמר] ואויבי תתה לי עורף: (רנו) ומשנאי אצמיתם. אחליפם

הערות ותקונים

„לית דאמרי" נמאמר סמדרש שו"ט, ועיין תוס' ניטין ל"ה ע"ב ד"ה ניסודא, שכתבו וז"ל בירושלמי [סוף ניטין פ"ה ה"ג (דף מ"ג ע"ג) וכתובות פ"ח ה"ה (דף כ"ה ג')] גרסינן גזרו גזרה על יהודה נפי שמסורת בידם מאבותיהם יהודה הרג את עצו, דכתיב ידך בעורף אויביך ותניא נמי בספרי [ברכה פיסקא שמ"ח] יהיו רב לו, בשעה שהרג את עצו, ובסוסה י"ג ע"ח דאמר תוספ בן בן הרגו, שמע לה מת בחותם שבחם עד שעמד עליו יהודה והרגו עב"ל. ולגריסה נפלאים כי מדרשות חלוקות הם כמו שהרשה סמדרש שלפנינו כי יהודה הרגו בשעת מיתת יצחק ולדעת חז"ל בגמרא בבלי תוספ הרגו במיתת יעקב, וגם בפלר"ח פל"ם מיתת שחוספ הרגו ע"ם, ועיין גם בספר סיסר: (רמט) השחיל. פי' משך, עיין ערוך ערך שחל: (רנ) ואמר עכשיו אני הורגו לאחר שמת אבי, שנ' יקרבו ימי אבל, נסתכל יהודה וראה שעשו נכנם לאחריו. כ"ם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס הגי' כך השחיל עצמו עשו ונכנם למערה נכנם יהודה אחריו לאחר שמת הוא הורג לאבא בפנים, והרש"פ בגליון המדרש הוסיף כמו שהוא בכ"י שלפנינו: (רנא) שכמה וכמה נתחבט יהושע לפני הקב"ה. נמצא בב"ר פל"ח אות ו', ומובא בילקוט ויחי וילקוט שמואל שם בשם שו"ט: (רנב) פזטריקון. כ"ם בכ"י ג' וכ"י ה' ובנדפס, ובכ"י ו' בשעות פזמדיקון, ובכ"י ב' פזמדיכון, בכ"י ח' בשעות פי' מוקון, ל"ל פיזמוקון, ובכ"י ז' בשעה זה, בילקוט ויחי ושמואל שם פיזמיקון, ובכלם בשעות, וע"ל פטריקון, ואין ספק שהי' כתוב פוטריקון ונעשית מן אות ו' אות ז' ומן ט אות ם, ונמצא לנכון בב"ר שם פל"ח אות ו', ומובא בערוך ערך פטריקון, ושי' בל"י πατρικιος ירומם ונחלת אבות כמ"ם המוספי: (רנג) לא שי' לריך לומר מנגד ויפול מאחריו. בחיזה כ"י ובנדפס לא שי' לריך ליפול מנגד לאחריו ולמה נפל על פניו והמאמר מובא במדרש וי"ר פ"י אות ז', ובחזית פ"ל אות ס' פסוק כמגדל דויד בחיזה שנוים, וכן במדרש שמואל פכ"ח, ומובא ברש"י ש"א י"ז מ"ם בשם מדרש חהליס, ומובא בילקוט שמואל רמז קכ"ז, והלשון שו"ט במאמר שלפנינו מוסב גם על זה: (רנד) מן הגל. בילקוט שם גורם כיולד: (רנה) לקיים מה שנאמר. וספתי ואתני את פגריכם כו', וכן חסר בכ"י ו', ומעתיק הפמים מן לקיים מה שנאמר ל', עד לקיים מה שנאמר ג', ומנמ לנכון בכ"י האחרים ובנדפס ובמדרשים הנ"ל: (רנו) ומשנאי אצמיתם אחליפם במיכה מתנת. כל המאמר עד סוף אות ל"ג חוא גם בכ"י ו', וחסר בכ"י האחרים ובנדפס, ושם הגי' [ומשנאי אצמיתם] אחליפם במיתה מפונם כמה (דאמר) [דאת אמר] נאמיתות נאנשים

(רנז) במכה מתשת, במכה נברתנית, ואיזה היא זו צרעת, שנאמר לצמיתות (ויקרא פס כג), (רנח) ומתרנמינין לחלוטין, (רנט) כדתנן אין בין מצורע מוסגר למצורע מוחלט: ד"א אצמיתם. (רס) אחליטם במיתה משונה:

[לג] **ישועו** ואין מושיע. וכתיב ישעו ואין מושיע (ז"ג כב מב), יתפללו אל פסיליהם ויצפו לישועתן, ולא יוכלו להושיע, ויטותו במרד ובמעל, וכשהם מצוערין בגיהנם ליום הדין (רסא) יתפללו אל ה' ולא ענם, לפי שלא עשו תשובה בחייהם: ואשחקם כעפר על פני רוח, זהו שאמר הכתוב תזרם וחוח תשאם (ישעיה מא טז), וכתיב וכשחק מאזנים נחשבו (פס מ טו): כטיט חוצות אריקם. וכתיב אדקם ארקעם (ז"ג כב מג), אדיקם בעולם הזה, כמו שנאמר הן איים כדק יטול (ישעיה מ טו), אריקם בעולם הזה שיהא ריקם בלא מצות, וארקעם כמו שנאמר וירקעו את פחי הזהב (במות לט ג), שיהיו מרודדין מתחת כפות רגלי הצדיקים, כמו שנאמר ועסותם רשעים כי יהיו אפר [תחת כפות רגליכם] (מלאכי ג כא):

[לד] (רסב) **תפלטני** מריבי עם. שלא יהא לי דין בפניהם, (רסג) וכתיב מריבי עמי (ז"ג כב מד), שלא ארד מגדולתי שידיינו עמי אותי.
(רסד) אמר בן עזאי נוח לו לטלוך על כל העולם כולו, ולא למלוך על שני עשופי סדינים, (רסה) אמר לו הקב"ה דוד אטילם, אמר לפניו רבונו של עולם תשימני לראש גוים, (רסו) לפי שישראל סרבנים הם, ואינן מודים על האמת, אבל אומות העולם כיון שמתגיירין קרובי תשובה הן, שנאמר לשמע אוזן ישמעו לי: בני נכר יבולו. שלא תהא תקומה למפלתן: ויחגרו ממסגרותם (ז"ג כב מו). שימסרו בידי (רסז) עד שיעשו חיגרין, מרוב דחקן של מסגר, וכתיב ויחרגו ממסגרותיהם,

---

הערות ותקונים

לחלוטין, וזולת זה לא נמצא שם, ונם הרמ"פ הוסיף זה בנליון המדרש עפ"י כ"י שסי' לפניו: (רנו) במכה מתשת במכה נברתנית. בילקוט ישעי' רמז רפ"ז סביא נשם ו"ר וכתב אמנם בכאתי עליכם מכה נברתנית ומתשת ואיזהו זיבות וצרעת, ופי' חזקה ותקיפה: (רנח) ומתרנמינן לחלוטין. כ"ה בת"א, ובשמ"ר פ"ג אות י"ג אין מלמית אלא לשון צרעת, כמה דתימא למיתות, ומתרנמינן לחלוטין, ותנן אין בין מצורע מוסגר למצורע מוחלט: (רנט) כדתנן אין בין מצורע מוסגר למצורע מוחלט. מגילה ח' ע"ב במשנה: (רס) אחליטם במיתה משונה. לפיל במזמור י"ז אות ה' בסערה שלי הנאתי כי בכ"י ל' חסרים אזה דפים וחסר עד כאן, ומכאן מתחיל בכ"י: (רסא) יתפללו אל ה' ולא ענם. בתהלים כתוב על ה' ובשמ"ב אל ה': (רסב) תפלטני מריבי עם. מובא בילקוט שמואל רמז קס"ג בשם המו"ס: (רסג) וכתיב מריבי עמי אלא מרד מגדולתי שידייט עמי לאותי. כ"ה בכ"י ו', וליתא בכל כ"י המחריב ובנדפס, ובמדרש לב"ר פ"ח אות י"ח תפלטני מריבי עם אלא אמר דוד תפלטני מריבי עמי אלא יהא להם דין אצלי, תפלטני מריבי עם אלא יהא לי דין אצלם, ואולי דורש עמי כמו עמי, ובילקוט שם הביא תפלטני מריבי עם אלא יהא לי דין עמהם ואלא יהא להם דין לפני: (רסד) אמר בן עזאי נוח לו למלוך על כל העולם כולו ולא למלוך על שני עשופי סדינים. בתוספות דר"ע סוף פכ"ה בן עזאי אומר נוח למלוך על כל העולם כלו מליטב ולעשות בפני בני אדם העשופים בסדינין. וברשם שכן פי' שמיטם תוכן כברן, ואולי הכוונה על סיפא דקרא תשימני לראש גוים עם לא ידעתי יעבדוני. והביא רש"י בשמואל כ"ב מ"ד בשם מדרש אגדה אמר דוד רבש"ע הלילני מדיט של ישראל שאם אמהו או אדרפה את ישראל בעבודתי אני נעשה, אלא לראש עמים תשימני ואם יעבדוני עליסם לא אעבוד, וכן רש"י בתהלים שם תפלטני מריבי עם אלא אעשה בדין ישראל להעות מספם ולא לשעבד בישראל יותר מן הראוי, וזה כוונת טוח לו למלוך על כל העולם כלו ולא למלוך על שני עשופי סדינים. ר"ע סדיניס המתעטפים בשליחים כשיוצאין בדין, וכדאמרינן בשבת דף י' מאימתי מתחלת הדין משיתעטפו סדיניס: (רסה) ג"ע הקב"ה דוד אטילם. בילקוט שמואל שם בני ג"ע הקב"ה לדוד סלילם, ובדפוס פרנג ואמסטרדם הגיג המפרש אמילם, וכאשר הוא לפניו כ"ה בכל כ"י ובנדפס, והכוונה ג"ע הקב"ה דוד אטלם, פי' יחידי ובדד, והמלה יונית ατελής ור"ל מה אחת שבור שאתה יושב לך אטילם בדד ויחידי. ועיין לעיל מזמור ט"ז פסוק מ"ז: (רסו) לפי שישראל סרבנין הן. מכאן עד שנאמר כיום ההוא הודו לה' סוף אות ל"ה, הוא גם בכ"י ו', וליתא בכ"י האחרים ובנדפס, ושם בני' אמר לפניו רבון העולמים תשימני לראש גוים. מפלטי מאויבי מבבל, אף מקמי ממדי, תרוממני ביון, מאיש חמס תצילני בתלוס, וכל השאר חסר, וגם הרמ"פ הוסיף זה בנליון המדרש שמו שבי' בכ"י שלפניו: (רסו) עד שיעשו חגרים מרוב דחקן של מסגר. וכן הביא רש"י בשם לוקח ויפסתו

(רסח) שיפחדו אימת מות מתוך מסגר לבותם, כמו שנאמר ומחדרים אימה (דברים לב כה), ומתרגמינן ומתווניא חרגת מותא: האל הנותן נקמות לי. מאותן שיבקשו לבטל כבודי ומלכותי, נטרדו מן העולם: וידבר עמים (תחתי) [תחתי]. שמגרה בהן את הדבר, כמה דאת אמר ידבר עמים תחתינו (תהלים מז ד):

[לה] **מפלטי** מאויבי. מנבוכדנאצר ובבל: אף (מקמי) [מן קמי]. ממדי ופרס ומהמן: תרוממני. מיון, שאף על פי שנמשלו בי היוונים, בית המקדש בבנינו היה, ואין רם אלא בית המקדש, שנאמר ויבן כמו רמים מקדשו (תהלים עח סט): מאיש (חמסים) [חמס] תצילני, מאדום ומישמעאל: על כן אודך בגוים ה'. בקבוץ גליות: ולשמך (אזמר) [אזמרה]. בביאת המשיח, שנאמר (ואמרת) [ואמרתם] ביום ההוא הודו לה' (ישעיה יב ד):

[לו] (רסט) **מגדיל** ישועות מלכו. מה כתיב בתריה, השמים מספרים כבוד אל (תהלים יט ב), ובן בשעה שהקב"ה מכין כסאו על בן דוד הכל שמחין, שנאמר עד עולם אכין זרעך (תהלים פט ה), מה כתיב בתריה, ויודו שמים פלאך ה' (שם שם ו): כתוב אחד אומר מגדול (מ"ב כג יג), וכתוב אחד אומר מגדיל (תהלים יח נא), ר' יודן אומר לפי שאין הגאולה באה על אומה זו בבת אחת, אלא קימעא קימעא, ומהו מגדיל, לפי שהיא מתגדלת והולכת לפני ישראל, עכשיו הן שרוין בצרות גדולות, (רע) [ובשתבא הגאולה בבת אחת, אינן יכולין לסבול ישועה גדולה, לפי שהיא באה בצרות גדולות], לפיכך היא באה קימעא ומתגדלת והולכת לפניו, לפיכך משולה הגאולה כשחר, שנאמר אז יבקע כשחר אורך (ישעיה נח ח), ולמה נמשלה כשחר, שאין לך אפילה גדולה יותר מאותה שעה [הסמוכה לשחר, ואם יעלה גלגל חמה באותה שעה] שהבריות ישינין, היו כל הבריות נלכדין, אלא עמוד השחר עולה ומאיר לעולם תחלה, ואחר כך גלגל חמה עולה ומאיר, ואין הבריות נלכדין, שנאמר (ואור) [וארח] צדיקים כאור נוגה (משלי ד יח), ומהו מגדול, שנעשה להם מלך המשיח כמגדל, וכן הוא אומר מגדל עז שם ה' בו ירוץ צדיק ונשגב (משלי יח י):

מזמור יט

[א] **למנצח** מזמור לדוד השמים מספרים כבוד אל. (א) זהו שאמר הכתוב כל פעל ה' למענהו (משלי טז ד), לקילוסו, שנאמר ענו לה' בתודה (תהלים קמז ז): (ב) דבר אחר למענהו. לענות שבחו, להעיד אלהותו, כמה שנאמר לא תענה ברעך (שמות כ טז), וכתיב למען אחי ורעי (תהלים קכב ח). ר' אבהו אמר שני דברים אין אומות העולם כופרין בהם, מודים בהקב"ה שברא את העולם בששה ימים, ושהוא מחיה את המתים, (ג) כיצד כשהוא הולך ומעלה את האוב וידעוני וזכורו וכל יומות השבת (ד) הוא מצליח ומעלה, ובשבת אינו מצליח ואינו מעלה, (ה) והבהמה אפילו בחול אינה עולה, לפי שאינה חיה לעתיד לבא, הוי כל פעל

הערות ותקונים

מכנליסס המתוגים על רנליסס: (רסח) שיפחדו אימת מות מתוך מסגר לבותם כמו שנ' ומחדרים אימה ומתרגמינן חרגת מותא. וכן סניף רס"י ויחרגו ל' אימה מחדרים אימה מתרגמינן חרגת מותא: (רסט) מגדיל ישועות מלכו. מוכח בילקוט שמעוני רמז קס"ל, והליון שו"ט בסוף רמז קס"ג מוסב נס על זה: (רע) וכשתבוא הגאולה. הוספתי ונשמט מיד המעתיק מן בצרות גדולות עד בצרות גדולות, ומשלו לענין בכל כ"י ובנדפס:

(א) זש"ה כל פעל ה' למענהו לקילוסו. לזה כוון רס"י שהביא משלי ט"ז ד' כל פעל ה' למענהו הכל עשה בשביל קלוסו כמו שנ' לה' בתודה, ד"ל להעיד עליו כלומר פעלו מעיד עליו על גדולותיו, שניסס בהגדת תהלים:
(ב) ד"ל למענהו לענות שבחו להעיד אלהותו. ל"ה בכ"י ו', אבל בכ"י המחריס ובנדפס ד"ל לעדותו: (ג) כיצד כשפות הולך ומעלה את האוב. עיין ב"ר פי"ח אות ה' ול"ל והכי משלה את המת בזכרון יוכיח שהוא עולה כל ימות השבת ובשבת אינו עולה. ועיין סנהדרין ס"ה ע"ב: (ד) הוא מצליח ומעלה. בכ"י המחריס ובנדפס ליתא למלת מצליח: (ה) והבהמה אפי' בחול אינה עולה. זה רמיזה כי ימים המחרת הגפן נאדם ולא נבהמה:

ה' למענהו: [ד"א למענהו]. לקילוסו שהכל מקלסים אותו על פעולתו, וכל מעשיו מקלסים אותו. (ו) ר' ברכיה בשם ר'[שמעון] אומר מי שאין לו ראש בפני הבריות, יש לו ראש בפני הקב"ה, זו הארץ, שנאמר וראש עפרות תבל (משלי ח כו), ומי שאין לו עינים בפני הבריות, יש לו עינים לפני הקב"ה, וזו ים, שנאמר הים ראה וינוס (תהלים קיד ג), ואין לו ידים בפני הבריות, ויש לו ידים לפני הקב"ה, שנאמר זה הים גדול ורחב ידים (שם קד כה), וכן הארץ, שנאמר והארץ הנה רחבת ידים (בראשית יג יג). ויש לה אזנים לפני הקב"ה, שנאמר ארץ ארץ ארץ שמעי דבר ה' (ירמיה כב כט). השמים יש לו לב לפני הקב"ה, שנאמר וההר בוער באש עד לב השמים (דברים ד יא), וכן יש לב לים, שנאמר קפאו תהומות בלב ים (שמות טו ח). הארץ יש לה טבור לפני הקב"ה, שנאמר יושבי על טבור הארץ (יחזקאל לח יב), ויש לה פה לפני הקב"ה, שנאמר ותפתח הארץ את פיה (במדבר טז לב), ויש לה רגלים לפני הקב"ה, שנאמר והארץ לעולם עומדת (קהלת א ד), ויש לה ירכים לפני הקב"ה, שנאמר וקבצתים מירכתי ארץ (ירמיה לא ז), השמים יש לו פה לפני הקב"ה, שנאמר השמים מספרים כבוד אל:

[ב] [השמים מספרים כבוד אל]. זהו שאמר הכתוב היסופר לו כי אדבר אם אמר איש כי יבולע (איוב לז כ), (ז) ר' אבהו בשם ר' יוחנן אמר אם יבקש אדם לומר שבחו של הקב"ה יותר מדאי, (ח) נטרד מן העולם, והוא (ט) מובלע מן העולם, (י) שנאמר מי ימלל גבורות ה' ישמיע כל תהלתו (תהלים קו ב). (יא) ר' הנינא ור' יונתן (יב) אזלין למיעבד באלין קרייתא דדרומה, עיילוה לחד בי כנישתא, חזאה להההוא חזנא (יג) דקרב ואמר האל הגדול הגבור והנורא, (יד) האדיר והאמיץ והעזוז, שתקן יתיה, ואמרו ליה אין לך להוסיף (טו) על מטבע שטבעו חכמים בברכות, (טז) מנין ממשה רבינו שאמר האל הגדול הגבור והנורא (דברים י יז), אוסיפו עליהן מטבעו של אברהם אבינו לאל עליון, קונה שמים וארץ (בראשית יד יט).

הערות ותקונים

(ו) ר' ברכי'. נמצא בקה"ר פ"ח פ' והארץ נשולם שומלת עם הוספות, ומובא בילקוט תהלים רמז תרע"ב ובדברים בלבו מדרש וע"ע "שו"ם". ובנדפס הממחר קצת נמטיס קטיס: (ז) ר' אבהו בש"ר יוחנן. נמצא בירושלמי ברכות פ"ט ה"ה (דף י"ב ע"ד) ובשו"ט בדפוס רמשון ווח"כ בכל הדפוסים בשמעו המלות "בש"ר יוחנן" ובמצא לעכון בכל כ"י: (ח) נטרד מן העולם. זה ליתא בירושלמי ובכל כ"י ובנדפס, ומוח כן גם בכ"י ו': (ט) מובלע מן העולם. בירושלמי מתבלע מן העולם, ודומם יבולע מתבלע מן העולם: (י) שנ' מי ימלל. ליתא בירושלמי: (יא) ר' הנינא ור' יונתן. ירושלמי שם במחמר שלפנינו, ושם סני' ר' יוחנן ור' יונתן, נדעתי ים לתקן שם ר' הנינא ור' יונתן כמו שהי' הגי' בכ"י שהי' לפני מסדר המדרש שו"ט, וכן תמצא בירושלמי שירושין פ"ו דף כ"ג ע"ג, ר' חיננא [ג"ע ר' חניכא] ור' יונתן סלקון להמתא דגדר: (יב) אזלין למעבד באלין קרייתא דדרומה. בתיזה כ"י למעביד. ולא מפורש מה עשו ולאיזה הכלית הלכו, ובירושלמי שם נוסף מלה אחת אזלין מיעבד שלמת באלין קרייתא, פי' לעשות שלום, אבל נדעתי דהוספה אך למותר, רק נשתבש המלה וכ"ל אזלין למעביר או מיעבר פי' לעבור. וכעד זה תמצא גם בירושלמי שירושין פ"ה דף כ"ג רע"ג מעשה היה בתלמיד ווחיק למד עיבורו בג' שנים ומהלה בפני רבו ובא ועיבר את הגליל ולא הספיק לעבר את הדרום עד שנפרפה השעה, מזה תראה בגמרא שהדרין י"ל ע"ב כי ר"ג שלח לינרות לבני לרומה להודיעם העיבור, ודרוש הוא שם מקום בגליל שמוך לציפורין ובביריא, וזקני לרום הו לרומאי, הו לבבל לרומה, שם קבלת חכמים אשר יבאו שם ובפרים אחדים שייכים לו, עיין מה שהעיר בלדק הרב הגדול מוהר"ר ח"י ז"ל בקהלת בעהוב בעהלם שלך לרום, וזה הכוונה גם באלין קרייתא דדרומה בבפרים השייכים לדרום: (יג) דקרב ואמר. פי' שהתפלל, וזה מלשון הז"ל בב"ר פמ"ט שעבר לפני התיבה אין אומרים לו בוא והתפלל אלא בוא וקרב עשה קרבינו עשה לרביו, והפיוטים נקראו קרובות, ונעל הפיוט נקרא קרובו, ובירושלמי שם ליתא למלת "דקרב": (יד) האדיר. בירושלמי שם הני' האדיר, ובאיזה כ"י ובנדפס חסרים המלות "הגורא האדיר" ובגמרא בבלי ברכות ל"ג ע"ב הסוא לבחית קמיס דר' חניכא אמר הלל הגדול בו' וכוסף שם "והירחוי החזק והולמי והנכבד": (טו) על מטבע שטבעו חכמים בברכות. וכ"ה בירושלמי, אבל באיזה כ"י ובנדפס על תיקון חכמים בברכות, וני' שלפנינו היא העקרית: (טז) מנין ממשה רבינו שאמר האל וכו' מוסיפו עליהן מטבעו של אברהם אבינו האל עליון קונה שמים וארץ - כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכל כ"י האחרים ובנדפס נמצא רק "מנין ממשה רבינו" ותו לא, וגם זה הוא הוספת המסדר ולא נמצא בירושלמי, ובגמרא בבלי ברכות שם אי נאו דאמרינהו משה רבינו בתורייתא כו', נא סוין

יהוין

(יז) רב הונא בשם רב אמר שדי לא מצאנוהו שניא כח (איוב לו כג), לא מצאנו כח גבורתו של הקב"ה. (יח) אמר ר' שמואל בר נחמני מי יכלל גבורות ה' (תהלים קו ב), כגון אנא וחביראי, (יט) ומאן אינון חבורתאי דדוד, (כ) אמר ר' אבין תרגם יעקב איש (בא) כפר נובריא בצור לך דומיה תהלה (שם סה ב), (כב) סמא דכולה משתוקא, ואפילו למרגליתא (כג) דלית לה טימי, כל מה דאת משבח [לה את פגים לה. (כד) אמר ר' פנחס הכהן בר חמא משה תקן להם לישראל סדר תפלה, שנאמר כי ה' אלהיכם] הוא אלהי האלהים ואדוני האדונים האל הגדול הגבור והנורא (דברים י יז), (כה) הגדול שעשה גדולות במצרים, הגבור שעשה גבורות על הים, והנורא שהוקם המשכן בימיו, שנאמר נורא אלהים ממקדשיך (תהלים סח לו): (כו) ירמיה אמר האל הגדול הגבור (ירמיה לב יח), ולא אמר והנורא, ולמה אמר הגבור, אמר לזה נאה לקרותו גבור, (כז) שראה שבניו מסורין (כח) בקולרין, וביתו חרבה ושותק, ולא אמר והנורא, על בית המקדש שנחרב, שנאמר נורא אלהים ממקדשך (תהלים סח לו), (כט) היכן הוא מורא, שנכנסו שונאים בביתו ולא נתייראו. (ל) דניאל אמר האל הגדול והנורא (דניאל ט ד), ולא אמר הגבור למה שבניו מסורין בקולרין, והיכן הוא גבורתו, ולמה אמר והנורא, לזה נאה לקרותו נורא, שעושה נוראות לנו בבור אריות, ובכבשן האש, וכיון שעמדו אנשי כנסת הגדולה (לא) החזירו הגדולה ליושנה, שנאמר ועתה (ה') אלהינו האל הגדול הגבור והנורא (נחמיה ט לב), (לב) למה לפי שהוא מרומם על כל קילוס שקילסוהו. (לג) אמר ר' יעקב בר' אלעזר יודעין היו באלהיהן שאמיתי הוא, ואין מחניפין לו, (לד) ודי הוא בקילוס שקילסו משה רבינו:

[ג] [**השמים** מספרים כבוד אל]. (לה) אמר ישעיה הנביא רנו שמים כי עשה ה' (ישעיה מד כג), אמרו לו אף אנו מקלסין, השמים מספרים כבוד אל.

משל למלך שהיו לו מדינות הרבה, והיתה כל אחת ואחת אומרת כך וכך זהב יש למלך, כך וכך כסף ומעילים ועבדים ושפחות יש לו למלך, כך וכך אבנים טובות ומרגליות יש לו למלך, והיה שם זקן אחד פקח, אמר להם ומנין אתם יודעים,

---

הערות ותקונים

יכולין לומר, ופירש"י דלמרינהו משה מפי הגדול הגבור והגורא: (יז) רב הונא בשם רב, ירושלמי שם, ועיין שמ"ר רים פל"ד: (יח) ת"ר שמואל בר נחמני. ירושלמי שם: (יט) ומאן חיטן חבורתאי דדוד. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י מחזיים ובנדפס, וכן ליתא בירושלמי שם, ולהלן במזמור ק"ו איתא ת"ר שמואל ומי יכלל כגון אנו שאנו עסוקין בתורה כל צרכנו, יש לתקן כגון אנא וחביראי, ועל זה כוסף שם המסדר "שאנו עסוקין בתורה כל צרכנו": (כ) ת"ר אבין, ירושלמי שם: (בא) כפר נובריא. בדפוס רמסון ומח"כ בכל הירושלמים נדפס נשטת טבריא, המדפיס הלין במקום אותיות נו אות ט, ומוכרים הוא שם כפר, עיין פסיקתא דר"כ פסקא פרה בסמרה ג"כ: (בב) סמא דכולה משתוקא. פי' מוכר סמוך הוא המחיקה: (בג) דלית לה טימי. פי' שאין לה ערך: (כד) ת"ר פנחס הכהן בר חמא. ירושלמי שם. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י מחזיים ובנדפס, וכן ליתא בירושלמי שם, וגם ברח"פ כוסף זה בגליון עפ"י כ"י שלפנינו: (כו) ירמי' אמר. ירושלמי שם: (כז) שראה שבניו מסורין בקולרין. וביתו חרבה ושותק. בירושלמי שם שהוא רואה חורבן ביתו ושותק: (כח) בקולרין. פי' בל"ר Collare סוגר הנתון בצואר הבהמים והחיות, בשתר תרג' בקילרין: (כט) היכן הוא מורא. ליתא בירושלמי, והוספת המסדר הוא: (ל) דניאל אמר, ירושלמי שם: (לא) שהחזירו הגדולה ליושנה. כ"ה גם בירושלמי שם, ובגמרא בבלי יומא ס"ט ע"ב ליתא שהחזירו ליושנה: (לב) למה לפי שהוא מרומם על כל קילוס שקילסוהו. הוספת המסדר: (לג) ת"ר יעקב בר' אלעזר יודעין היו באלהיהן שאמיתי הוא ואין מחניפין. בירושלמי שם, מצא לפני זה ובשר ודם יש בו כח ליתן קצבה לדברי הללו, פי' והיכן אתו ירמי' ודניאל לעקור ממה שאמר משה, ועל זה בא ר' יעקב בר' אלעזר לתרץ במותיס היו בה' שאוהב שאמת הוא, ואינו רוצה שיחניפו לו, ובגמרא סוטה ס"ט ע"ב ורבנן היכי עבדי הכי ועקרי תקנתא דתקין משה, ת"ר אלעזר מתוך שיודעין בשקב"ה שאמתי הוא לפיכך לא כיזבו בו. פי' רש"י ורבנן ירמי' ודניאל. ולעתיד במקום ת"ר אלעזר ג"ע ת"ר יעקב ב"ר אלעזר ומתחיים עם שאמר מירושלמי ומו"ס: (לד) "ודי הוא בקילוס שקילסו משה רבינו". כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י המחזיים ובנדפס, ונראית לך למותר הוא, וגם ברח"פ כוסף זה בגליון: (לה) אמר יצחק.

מונה

ואתם רחוקים ממנו כמה פרסאות, אלא מדינה שהוא דר בה, היא נאה לומר עושרו ושבחו של מלך, לפי שהיא יודעת עשרו וכבודו, כך אמר דוד הארץ וכל מה שיש בה אינן יכולין לספר שבחו של הקב"ה, ומי יוכל לספר שבחו, השמים מספרים כבוד אל, ואיתתי הכל מקלסין אותו, כשירומם קרנם של ישראל, שנאמר וירם קרן לעמו תהלה לכל חסידיו לבני ישראל עם קרובו הללויה (תהלים קמח יד), באותו זמן הללויה הללו את ה' מן השמים (שם שם א), לכך נאמר השמים מספרים כבוד אל:

[ד] **דבר** אחר השמים מספרים כבוד אל]. זהו שאמר הכתוב מי יספר שחקים (בגאוה) [בחכמה] ונבלי שמים מי ישכיב (איוב לח לז), (לו) אמר ר' שמואל בר אבא (לז) ידע אנא בשבילי דרקיע כשבילי דנהרדעא, וכי שמואל עלה לרקיע, אלא על ידי שהוא יגע בחכמתה של תורה, למד מתוכה מה שיש בשחקים. (לח) אמר ר' הושעיא כחלל שבין מים התחתונים לרקיע, כך יש חלל בין מים העליונים לרקיע. (לט) אמר ר' פנחס [הכהן] בר חמא מקרא מלא הוא, שנאמר ויעש אלהים את הרקיע ויבדל בין המים אשר מתחת לרקיע ובין המים אשר מעל לרקיע (בראשית א ז), (מ) אשר על הרקיע אינו אומר, אלא אשר מעל לרקיע, (מא) [שמים העליונים תלוים באויר ומזיע המים העליונים הנשמים יורדין], שנאמר משקה הרים מעליותיו (תהלים קד יג), וכי ר' הושעיא עלה לרקיע, אלא על ידי שהיה יגע בחכמתה של תורה, למד מתוכה כל מה שיש ברקיע:

[ה] **דבר** אחר השמים מספרים כבוד אל. (אמר ר' יעקב בן זבדי) זהו שאמר הכתוב מה אשיב לה' כל תגמולוהי עלי (תהלים קטז יב), אמר ר' שמואל בר נחמני ארבעה מזמורים היה צריך אדם הראשון לומר, (מב) וכו' במזמור חמישי:

[ו] (מג) **דבר** אחר השמים מספרים כבוד אל. [אמר ר' יעקב בן זבדי] משל לגבור שנכנס במדינה, ולא היו יודעין גבורתו, אמר להם פקח אחד, (מד) מאבנא דהוא מתושש בה, אתם יודעין כח גבורתו, כך מן השמים אנו למדין כחו של הקב"ה, אמר ר' יהושע בן לוי לפי שהוא אומר את השמים ואת הארץ אני מלא (ירמיה כג כד), יכול שכבודו מלא עליונים ותחתונים, והלא כבר נאמר כי אראה שמיך מעשה אצבעותיך ירח וכוכבים אשר כוננתה (תהלים ח ד), אין בה אלא כדי משמוש אצבעו של הקב"ה, משל למלך שהיה מתח וילון על פתח פלטין

הערות ותקונים

שטה בילקום תהלים רמז תרע"ב, וכתאמר שלפניו מתוך "מדרש" ל"ל שו"ט, ומוסב גם על זה: (לו) ת"ר שמואל בר אבא. הוא שמואל סחט ולא נסתר וגם אביו ר' אבא: (לז) ידע אנא כשבילי דרקיע כשבילי לנהרדעא. בחיוה כ"י וכנדפס מכיר אני תוצות הרקיע, וכגמרא ברכות ס"ח ע"ב אמר שמואל נהירין לי שבילי דשמיא כשבילי לנהרדעא: (לח) ת"ר הושעי'. ב"ר פ"ד אות ג' ר' פנחס בשם רבי אפסיא אמר כחגל שבין סתרן לרקיע כך יש בין הרקיע למים העליונים, ומדר"ל שם הביאו בשו"ט מזמור י"ט הללוקל כחגל שבין הרקיע למים התחתונים: (לט) ת"ר פנחס בר חמא. בב"ר שם מתחיל ר' פנחס בשם ר' הושעי' אמר כחגל שבין הארץ כו', וכתאמר שהביא בשם ר' פנחס הוא שם בשם ר' תנחומא ע"ש: (מ) אשר על הרקיע היה לומר, אלא אשר מעל לרקיע. בנדפס נשמטו המלות "אשר על הרקיע" היו לומר, ובב"ר שם ת"ר תנחומא אלא אמרי טעמא, אלו נאמר ויבדל בין המים אשר על הרקיע הייתי אומר על נופו של רקיע המים נתונים וכשהוא אומר אשר מעל לרקיע הרי המים העליונים תלויים כתאמר: (מא) שמים העליונים תלויים באויר. הוספתי ואסר שם בב"י ו', והוא לנכון בב"י התחרים ובנדפס: (מב) וכו' במזמור חמישי. כ"ה גם בב"י התחרים, ובנדפס לשתון טולן במזמור חמישי הוא כמו וכו'. ובנדפס ויוילילה הגיע כללן במזמור חמישי בטעות ול"ל כולן במזמור חמישי, ומכוונה כי קצר פה וליין שהתאמר נמצא לעיל במזמור ה' אות ג': (מג) ד"ה השמים ת"ר יעקב בן זבדי. כן הוספתי כמו שמובא לנכון בילקום רמז תרע"ב ואסר הליון "שו"ט", וכן תיקן מהרש"ם בגליון המדרש, ולפי זה ספרתי לעיל בתות ה' המלות "ת"ר יעקב בן זבדי" כי מיותרים שם: (מד) מאבנא דהוא מתושש בה. בתיוה כ"י ובנדפס גם בדפוס רשתון מתושש בטעות ול"ל מתושם מן ג ו טעמית ע. ומובא לנכון גם בילקום שם.

שלו, אמר המלך כל מי שהוא חכם, יאמר מה הַשַּׁלְמָה הזאת, כל מי שהוא עשיר, יעשה כמותה, וכל מי שהוא גבור יגע בה, כך הקב"ה מתח את השמים כדוק של עין, שנאמר הנוטה כדוק שמים (ישעיה מ כב), מלמד שפירשו כמין וילון, אמר הקב"ה כל מי שהוא חכם יאמר מה הַשַּׁלְמָה הזאת, וכל מי שהוא עשיר יעשה כמוה, וכל מי שהוא גבור יבא ויגע בה. אמר ר' פנחס הכהן בר חמא ממה שהשמים מוריד[ין] [גשמים], והארץ מגדלת, והבריות אוכלין ומקלסין להקב"ה, לפיכך השמים מספרים כבוד אל, חס ושלום כשישראל חטאו מה כתיב, יגלו שמים עונו (מיכה ז ט), כיצד וחרה אף ה' בכם ועצר את השמים (דברים יא יז), וכשישראל זוכין מה כתיב, יפתח ה' לך את אוצרו הטוב את השמים (שם כח יב):

[ז] (מה) יום ליום יביע אומר. (מו) במשה רבינו הכתוב מדבר, שנאמר ויהי שם עם ה' ארבעים יום וארבעים לילה (שמות לד כח), וכי גם לילה לפני הקב"ה, והכתיב ולילה כיום יאיר (תהלים קלט יב), וכתיב ונוגה כאור תהיה (חבקוק ג ד), וכתיב ונהורא עמיה שרא (דניאל ב כב), וכתיב גם חשך לא יחשיך ממך (תהלים קלט יב), (מז) ומנין היה יודע משה רבינו אימתי היה יום ואימתי לילה, שהוא מחשב ארבעים יום וארבעים לילה אצל הקב"ה, אלא בשעה שהיה הקב"ה (מח) מלמדו מקרא, היה יודע שהוא יום, וכשהיה מלמדו משנה, היה יודע שהוא לילה, (מט) ומנין שהקב"ה עוסק במקרא ביום, ובמשנה בלילה, שנאמר דודי צח ואדום (שה"ש ה י), כשהוא עוסק במקרא ביום, פניו צחות כשלג, ואין דודי אלא ארבעה ועשרים ספרים, שבן דודי בנימטריא ארבעה ועשרים, וכשהוא עוסק במשנה בלילות, פניו מאדימות: ד"א כשהמלאכים מקלסין להקב"ה בקדוש, היה יודע שהוא יום, וכשמקלסין אותו בברוך, היה יודע שהוא לילה: [ד"א כשהיה רואה גלגל חמה בא וכורע, היה יודע שהוא לילה], וכשהיה רואה הכוכבים והלבנה והמזלות באים ומשתחוים לפני הקב"ה, היה יודע שהוא יום, שנאמר וצבא השמים לך משתחוים (נחמיה ט ו): ד"א כשהיה רואה שהמלאכים שוחקים מן לישראל להוריד להם, היה יודע שהוא יום, וכשהיה רואה שהמן יורד, היה יודע שהוא לילה, (נ) שנאמר וברדת הטל על המחנה לילה ירד המן עליו (במדבר יא ט): (נא) דבר אחר כשהיה

הערות ותקונים

ופי' מה שהגבור נסה חילו להגביה את מהלך הגלגל וכיר את גבורתו, ומזה נבין גם המאמר הפסיקתא דר"כ פסקא דסליחות (קס"ו ע"ח) ת"ר יודן לגבור שהוא מתנועם בהלך של מסית ושבר אחד ורואה אותו, מ"ל יפה כחך לגבי כח הגבורה: (מה) יום ליום יביע אומר במשה רבינו הכתוב מדבר. כ"ה בכ"י ג' ו' ובנדפס. אבל בכ"י ב' ד' ס' ז' (אחר המה תמיד בסגנון אחד) ממלא פה הוספה, ויען כי אין ענינה לכאן לא הוספתיה בפנים, וכך היתה בה: כל אותן מעשה ועשריס יום שעשה משה בהר, שנאמר בעומת הרחמנות ויהי משה בהר ארבעים יום וארבעים לילה (שמות כ"ד י"ח), וכשחטאו בעגל משה, כתיב את הראשים היום ואת הארבעים הלילה אשר התפללתי (דברים ט' כ"ה). ובעומת הסניות אומר ויהי שם עם ה' וגו' (שמות ל"ד כ"ח), מה היה אוכל, בחור פני מלך חיים, מזון הסכינה, ואומר מלך ביפיו תחזינה עיניך (ישעי' ל"ג י"ז), ולא היה לריך לאכילה, וכן הוא אומר ויחזקאל בתוך תאכל ומעיך תמלא (יחזקאל ג' ג'), שהתורה משבעת את האדם, וחכמים אומרים כתיב במשה ויהי שם עם ה' ארבעים יום כו', כמו לפנינו, וזה הוספה מאיזה מעתיק: (מו) במשה הכתוב מדבר. מובא בילקוט תהלים שם ברמז תרע"ב: (מז) ומנין היה יודע משה אימתי היה יום ואימתי לילה. תחומא הגדפס מכבר סוף כי תבא אות ל"ץ, ומ"ר פמ"ו אות ח', ובשמ"ר שם המאמר בסגנון אחר, ע"ש: (מח) מלמדו מקרא. כ"ה גם בכ"י ו', וכן בילקוט, ובילקוט שם מובא זה בשם ר' אבדימא. ובאיזה כ"י ובנדפס הגי' מלמדו תורה, ובתחומא שם בשהקב"ה מלמדו תורה בכתב היה יודע שהוא יום וכשהוא מלמדו על פה משנה ותלמוד היה יודע שהוא לילה, ובשמ"ר בסגנון אחר, וגם בפדר"א פמ"ו אותה ר' יהושע בן קרחה אומר מ' יום עשה משה בהר קורא במקרא ביום ושונה במשנה בלילה כו', יתכן לפני הקב"ה כתלמיד שהוא יושב לפני רבו קורא בדת מקרא ביום ושונה בדת משנה בלילה: (מט) ומנין שהקב"ה עוסק במקרא ביום עד סניו מאדימות. כ"ה גם בכ"י ו', אבל זה ליתא בכ"י האחרים ובנדפס, והרע"פ הוסיף זה בגליון עפ"י כ"י שלי, נפניו: (נ) שנאמר וברדת הטל על המחנה וגו'. כ"ה גם בכ"י ו', ואחר בכ"י האחרים ובנדפס, וגם הרע"פ הוסיף זה בגליון: (נא) ד"א כשהיו שומע ק"ש קודם להפלה היה יודע שהוא

שומע קריית שמע קודם לתפלה, היה יודע שהוא יום, וכשהיה התפלה קודמת לקריית שמע היה יודע שהוא לילה. (נב) ר' פנחס בשם ר' אבא אמר המלאך שהוא ממונה על התפלה, הוא ממתין עד שמתפללת כניסה אחרונה שבישראל, ועושה מהן עטרה, ונותנה בראשו של הקב"ה, שנאמר ברכות לראש צדיק (משלי י ו), (נג) צדיק זה הקב"ה, שכתיב בו צדיק וישר הוא (דברים לב ד), לכך נאמר יום ליום יביע אומר:

[ח] (נד) [**דבר** אחר יום ליום יביע אומר. וכי מה מיבן של שני ימים אלו, אלא זה יומו של משה שבישר יומו של יהושע, שנאמר היום הזה אחל תת פחדך וגו' (שם ב כה), שמא תאמר הואיל והקב"ה הרג את סיחון ואת עוג, מי הגיד לכל באי עולם, חמה שעמדה לו למשה שתי פעמים, ראשונה כשעשה מלחמה את עמלק, שנאמר והיה כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל (שמות יז יא), ואומר רום ידיהו נשא (הבקוק ג י), אלא זה יומו של משה שבישר יומו של יהושע, שנאמר ושים באזני יהושע (שמות יז יד), יהי רצון כמו שעמדה חמה כך תעמוד לך במלחמות שלשים ואחד מלכים, ופעם שניה בטלחמת סיחון ועוג, כתיב כאן אחל תת פחדך ויראתך (דברים ב כה), וכתיב ביום תת ה' את האמורי (יהושע י יב)]:

[ט] (נה) **דבר** אחר יום ליום יביע אומר. אמר ר' זעירא יומו של יהושע מתנה ליומה של דבורה, (נו) שנאמר ביומו של יהושע, וידם השמש וירח (העמיד) [עמד] (יהושע י יג), וכתיב ביומה של דבורה, מן שמים נלחמו הכוכבים ממסלותם נלחמו עם סיסרא (שופטים ה כ), ויומה של דבורה מתנה כמה נסים ונפלאות שנעשו בו: ולילה ללילה יחוה דעת. (נז) לילו של אברהם מחווה ללילה של מכת בכורות, ולילה של מכת בכורות מחווה על לילו של גדעון, ולילו של גדעון מחווה על לילו של סנחריב, כמה נסים ונפלאות נעשו בהן:

[י] **דבר** אחר יום ליום יביע אומר. (נח) אמר ר' יוחנן (נט) בשעה שהזקנים נכנסין לעבר את השנה, הן נוטלין מן היום, ונותנין על הלילה, ונוטלין מן הלילה, ונותנין על היום. (ס) כיצד שנים עשר חודש בשנה, וארבע תקופות בשנה, תקופת ניסן שלשה חדשים, ניסן אייר סיון, תקופת תמוז שלשה חדשים, תמוז אב אלול, תקופת תשרי שלשה חדשים, תשרי מרחשון כסליו, תקופת טבת שלשה חדשים, טבת שבט אדר, מן תקופת טבת עד תקופת ניסן הלילה פורע ליום, מן

הערות ותקונים

שמע יום. הדורש ס"ל כר' יהושע בן לוי בברכות ד' ע"ב דאמר תפלות כנגד תמידין תקנום דקא סבר תפלת ערבית קודמת לק"ש, תוס קי"ל כר' יוחנן: (נב) ר' פנחס בשם ר' אחא. נמצה להלן בסוף מזמור פ"ח, ועיין במ"ר פכ"ח אות ד' ושם איתא ג"כ פנחס בשם ר' מאיר ור' ירמי' בשם ר' חייא בר אבא ע"ש, ושם הוא בהרחבת לשון: (נג) לדיק זה הקב"ה שכתוב בו לדיק וישר הוא לכך נאמר יום ליום יביע אומר. כ"ה גם בכ"י ו', והסר בכ"י המחבים ובנדפס: (נד) ד"ל יום ליום יביע וכי מה מיבן של שני ימים הללו כו'. כל המאמר מאות ח' הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ד' ה' ז' והסר גם בכ"י נ' ו' ח' ובנדפס. והוא הוספה מאת המעתיק ברחמון: (נה) ל"ל יום ליום אמר ר' זעירא. מובא בילקוט תהלים רמז תרע"ב, ושם הני' ג"ר עזריה, ובנדפס הני' אמר זעירא: (נו) שנאמר ביומו של יהושע וידום השמש וגו' וכתוב ביומה של דבורה מן השמים נלחמו וגו'. כ"ה גם בכ"י ו', והסר בכ"י המחבים ובנדפס. וגם הרמ"ך הוסיף זה בנגלון: (נז) לילו של אברהם כו' של מכות בכורות ולילו של מכות בכורות מחוה על לילו של גדעון. כ"ה גם בכ"י ו', והסר בכל כ"י המחבים ובנדפס, ושם הני' ולילו של גדעון לילו של סנחריב למה נסים נעשים בהם, ובילקוט הסר כל המאמר על ולילה ללילה יחוה דעת, והכוונה לילו של אברהם לילה של מכות בכורות ולילו של גדעון, ולילו של סנחריב, כי דומם מלא ולילה ללילה. לילו של אברהם דכתיב ויחלק עליהם לילה (בראשית י"ד ט"ו), לילה של מכות בכורות, דכתיב בחצות הלילה (שמות י"ב ד'), לילו של גדעון, דכתיב ויסי בלילה ההוא ויאמר אליו ס' קום רד במחנה (שופטים ז' ט'), ולילה של סנחריב, דכתיב ויסי בלילה ההוא ויצא מלאך ס' (מ"ב י"ט ל"ה): (נח) ת"ר יוחנן. מובא בילקוט תהלים שם: (נט) בשעה שהזקנים נכנסין לעבר את השנה. בגמרא סנהדרין י"ח ע"ב על נ' דברים מעברים את השנה ואחת מהם על הקופה ע"ש בפירוש: (ס) כיצד שנים עשר חדש בשנה וארבע תקופות בשנה

תקופת ניסן עד תקופת תמוז, (סא) היום לוה מן הלילה, (סב) וכמה פורע זה לזה, ולוה זה מזה, אחד משלשים בשעה, ומן תקופת תמוז עד תקופת תשרי, היום פורע ללילה, ומן תקופת תשרי עד תקופת טבת, הלילה לוה מן היום, (סג) נמצא בתקופת ניסן ותשרי אינן חייבין זה לזה כלום, (סד) ונוטלין זה מזה בפיטסין, ופורעין זה לזה בפיטסין, ואין אחר שומע ביניהם, (סה) ואין מדיינין כבני אדם, שאין לוין ופורעין אלא בעדים ובית דין, שנאמר אין אומר ואין דברים בלי נשמע קולם, (סו) אבל למטה זקני ישראל ויודעין סוד העיבור נוטלין מן היום ונותנין ללילה, ונוטלין מן הלילה ונותנין ליום, וכשהם יוצאין מבית הוועד, לאחר שקבעו ראשי חדשים, וראשי שנים, ועיברו את השנה, ותקנו את המועדות, (סז) מיד בכל הארץ יצא קול, שהכל אומרים אימתי ראש השנה, אימתי המועדות, ובקצה תבל מליהם, ששואלין זה לזה בכמה בחודש, בכמה בתקופות:

[יא] **לשמש** שם אהל בהם. אמר ר' פנחס בשם ר' אבא (סח) השמש נתון בתוך התיק, (סט) אמר ר' שמואל בר נהמני בשם ר' יונתן כקלע של ספינה השמש מהלך, ר' ברכיה אמר כספינה שהיא באה (ע) מקרקוניא שיש לה שם"ה חבלים, כמנין ימות השנה, (עא) [וכספינה שהיא באה

הערות ותקונים

תקופת ניסן ג' חדשים ניסן אייר סיון כו'. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י המחריס ובנדפס המאמר בקצרה כילד מרגע תקופות בזמה תקופת ניסן ותקופת תמוז ותקופת תשרי ותקופת טבת:(סא) היום לוה מן הלילה,עי' תנחומא הנדפס מכאן מספרים סי' י"ב, ובמד"ר פנ"ח ות ע"ו (הגוגע מן התנחומא) ומה נמשה הרבה אשר האחד לוה מהשני: (סב) וכמה פורע זה לזה ולוה זה מזה. המלות האלה נמצאים גם בכ"י ו', וליתא בכ"י המחריס ובנדפס: (סג) נמצא בתקופת ניסן ותשרי אינן חייבין זה לזה כלום. בירושלמי ברכות פ"ח ה"ח (דף ג' ע"ג) ליתא ותני בשאר בתקופת ניסן ובשאר בתקופת תשרי היום והלילה שוין. וכן בוי"ר פכ"ו אות ד' ויאמר ר' אל מפני למוד אל הכהנים זמ"ה יום ליום יביע אומר תניא בא' בתקופת ניסן ובא' בתקופת תשרי היום והלילה שוין מכאן ואילך היום לוה מן הלילה והלילה מן היום: (סד) ונוטלין זה מזה בפיטסין ופורעין זה לזה בפיטסין,כ"ה גם בכ"י ג' ד' ו' ז'. ובכ"י ב' ה' הגי' בפיסקין,ובכ"י ח' בטעות ונוטלין זה מזה ונפטרין [ל"ל בפטסין] ופורעין זה מזה כי פרוסין [ל"ל בפטסין], וגם פילקוט תהלים סח הגיה בפיסקים.תולם בדפוס ראשון דאשר הוא נדפס עפ"י כ"י ג' הגי' בפיטוסין, ותח"כ הוא כן בכל הדפוסים, מלות ט נעדרות גו, והמוספי (הם דברי המוספי ואשר בערוך ליל פוסחת) בערך פיטום הגיה הגי' כמו שראה בדפוס וז"ל מדרש תהלים הממים מספרים ונוטלים זה מזה בפיטוסין ופורעים בפיטוסין פי' בל"ר feuus רבית ונשך (פיזטן) עכ"ל, מפרש לפי הגי' שמנה, ולדעתי הגי' הנכונה בפיכטים כמו שהוא בכ"י ג' ה' ופילקוט, והוא מלשון שאר פסיס, עיין ערוך ערך פסיס ובמוספי ערך פסיס והמלה יונית πιςτις פי' אמנה ובטחון (שרויטן, גלויבען). ובוי"ר שם [ונוטלין זה מזה בפיוסין] ופורעין זה לזה בפיוסין, שכל בלי שאר ובלי נזר דין, המלות „שכל בלי שאר ובלי נזר דין" הוא הוספה וכי' כתוב ג"כ בפסטין ואחד בא לפרש בלי שאר, ואולי שיתה הגי' בלי פסטין: (סה) ואין מדיינין כבני אדם. בתנחומא ובמד"ר שם ואין דין זה עם זה כמו שבריות, ואשר הוא לפנינו כן הוא גם בכ"י ו', אבל בכ"י המחריס ובנדפס ואין מדתן ל"ל מדיינין: (סו) אבל למטה זקני ישראל ויודעי סוד העיבור. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י המחריס ובנדפס הגי' אבל למטה הזקנים נוטלין מן היום: (סז) מיד בכל הארץ יצא קול שכל אומרים כו'. מובא בילקוט רמז תרע"ג ובטעות הפרידו המדפיסים והלינו רמז חדש: (סח) השמש נתון בתוך התיק. עיין תנחומא תלוה אות ו' פה שהעירותי שם בהערה כ"ע, ול"ל השמש נתון בגרתיקו או בגשתקו, עיין פסיקתא דאחריתא דסוכות דף קפ"ו ע"ח ובתיק ים לו כשם שכתוב לשמש שם אהל בשם והוא ניתן בתוך בתיקו, ועיין בפסיקתא שם הערה י', ובילקוט שם בשמש המאמר מר' פנחס, ורציתי ברש"י תהלים י"ט ה' לשמש שם אהל בשם, מכאן שהשמש נתון בתוך תיקו תנחומא. כוון למאמר התנחומא שם' תלוה שהבאתי: (סט) ל"ל שמואל בשם ר' יונתן. בילקוט בטעות בש"ר נתן: (ע) מקרקוניא. בכ"י ו' מקרקדוניא ול"ל כמו שהוא לעכו בכ"י ג' ה' ובנדפס מכרמוניא, ובכ"י ד' מאכרמוניא ל"ל מאכרמוניא, וגם בכ"י ב' בטעות מארכמוניא ל"ל בהיפך המותיות מאכרמוניא, וגם בכ"י ז' מאפרמוניא ל"ל מאכרמוניא, והוא מחוז karmania, ובילקוט שם מברטניא רמה לתקן שהכוונה לגרייפסוולד, תולם כאשר הוא לפנינו היא הגי' הנכונה: (עא) וכספינה שהיא באה מאלכסנדריא כו'. הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ד' ה' ז' והסר גם בכ"י ג' ו' ח' ובדפוס ראשון ובילקוט, אבל בדפוס ווינציא הוסיף המדפיס רק התחלת המאמר „וכספינה שהיא באה מאלכסנדריא שים גם שלש מאות וס"ד תבלים כמנין ימות הלבנה", והרא"ם כתב בהגהות שלו בגליון

המדפיס

(עב) מאלכסנדריא, שיש בה שנ"ד חבלים, כמנין ימות הלבנה, (עג) מה שהחמה מהלכת לשלשים יום, הלבנה מהלכת לשני ימים ומחצה, מה שהחמה מהלכת לשני חדשים, הלבנה מהלכת [לחמשה ימים, מה שהחמה מהלכת לשלשה חדשים, הלבנה מהלכת] לשבעה ימים ומחצה, מה שהחמה מהלכת לששה חדשים, הלבנה מהלכת לחמשה עשר יום, מה שהחמה מהלכת לשנים עשר חודש, הלבנה מהלכת לשלשים יום]. (עד) אמר ר' יהושע בן לוי (עה) בכל יום ויום חמה ולבנה (כסות) [כהות] עיניהם מאורה של מעלה, והן מתעכבות לצאת, (עו) מה עושה הקב"ה, מאיר לפניהם, והן מהלכין לאורו, שנאמר ה' באור פניך יהלכון (תהלים פט טז), (עז) וכשבאין להכנס, אינן יודעין היכן הולכין, מפני אורו של מעלה, והן עומדין ברקיע, ושוהין ליכנס, והקב"ה זורק לפניהם לפידים וחצים וברקים, ולמקום שהוא זורק שם הם מהלכין, שנאמר שמש ירח עמד זבולה לאור חציך (יהלכו) [יהלכו] לנוגה ברק חניתך (חבקוק ג יא). (עח) ר' לוי אמר בכל יום ויום עומדין בדין לפני הקב"ה, למה שהן מתביישין לצאת, ואומרים לפי שהבריות משתחוים לנו ומכעיסין להקב"ה, ומה עושה, מאיר לפניהם חצים שנאמר לאור חציך יהלכו (שם שם), והן יוצאין בעל כרחן, שנאמר בבקר בבקר משפטו (יצא) יתן לאור [לא נעדר ולא יודע עול בושת] (צפניה ג ה), מהו לא נעדר, לא פסקין, הא כמה דאת אמר לכולם בשם יקרא [וגו' איש לא נעדר] (ישעיה מ כו), ומהו לא יודע עול בושת, (עט) לא

הערות ותקונים

המדרש „חיו בכתובים" ר"ל שלא נמצא בכ"י שלפנינו, ועיין בירושלמי ר"ס פ"ב ס"ה (דף כ"ח ע"ח) ובשמ"ר פמ"ו אות כ"ב, שם"ס תלמוד בבלי הקב"ה נרקיע, ועיין פדר"א פ"ו ובהגהות הרד"ל: (עב) מאלכסנדריא. היא Ajaxandrien: (עג) מה שהחמה מהלכת. ירושלמי ר"ס שם, והקשתי המאמר עפ"י הירושלמי, ובכ"י ב' ד' ה' ז' המאמר מסומם: (עד) אריב"ל. מובא בילקוט שם. ובשנה בוי"ר פל"ח אות ע', ושם הגי' בשתיית ומתוקן ומובא זה בשם רב, וכך היתה שם: אמר רב בשעה שגלגל חמה ולבנה נכנסין ליטול רשות מלפני הקב"ה עיניהם כהות מזיו השכינה ומבקשין לנוח להאיר לעולם ואינן רואין כלום, ומה הקב"ה עושה מורה לפניהם חניה ומהלכים לאורה, ס"ד שמא ירח עמד זבולה לאור חניך יהלכו, וע"ש הוספת דברים, ומובא עוד מאמר אחד ר' הושעי' בריה דר' שמלאי דקסרין לעולם אין גלגל חמה שוקע עד שהוא נשמע כמין חרדל של דם, מ"ש והוא כאחד יוצא מחופתו ישיש כגבור לרוץ אורח, ואין אורח אלא של נשיס, כמ"ש אל תשית לשרף אורח בנשיס. ומ"ש כתב שם חרדל יאור מהלך מיס, כל"ח חרדלת של גשמיס, ובמדרש תהלים גרם חרדה עכ"ל, מה שמפרש חרדל יאור פירושו אינו עולה יפה, כי פי' טיפה של דם, ומה שהניח כי במדרש תהלים גרס חרדה אין זה אמת, רק רצה בילקוט רמז תרע"ג שמובא שם שמאמר אר' הושעי' אשר הכאתי מוי"ר ואשר הניח ויי"ר והשב שהוא מן מדרש שו"ט, ובילקוט שם מובא בשם ר' יהושע בשם ר' יצחק בר זעירא ובמדרש הגי' ר' הושעי' בשם ר' יצחק בר זעירא. גם הגי' שם בילקוט הרדה של דם, לא חרדה, ופי' חרדה נקב המחט, והלשון חרדל של דם ממש גם בברכות ל"ח ע"ב מגילה כ"ח ע"ב, ופי' ספת דם כחרדל: (עה) בכל יום ויום חמה ולבנה כסות עיניהם. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י סחריס ובנדפס מכסות עיניהם. והגהתי שלל כהות עיניהם, כמו שהוא לעכן בוי"ר שם, עיניהם כהות מזיו השכינה, ונעל יפ"ת כתב עיניהם כסות פי' מרחיקן: (עו) מה עושה הקב"ה מאיר לפניהם והן מהלכין לאורו, שנאמר באור פניך יהלכון. בוי"ר שם וגם בילקוט שניה כן (עפ"י מדרש ויי"ר) ומה הקב"ה עושה להם מורה לפניהם חניה ומהלכים לאורה, שנאמר לאור חניך יהלכו: (עז) וכשבאין להכנס וכו' עד ברק חניתך. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י סחריס ובנדפס. וגם הרא"ם הוסיף זה בגליון המדרש עפ"י כ"י שלפנינו: (עח) ר' לוי. זה נשנה ג"כ בוי"ר שם, ושם נרשמין כך: א"ר לוי בכל יום ויום הקב"ה יושב בדין על גלגל חמה ולבנה שהן מבקשים ליתן להאיר לעולם, מה הם אומרים הבריות מקטרגין [ל"ל מקטרגין] לנו, הבריות משתחוים לנו, אמר ר' יוסה בר סיסי מה הקב"ה עושה להם, יושב עליהן בדין ויוצאין ומאירין לעולם בעל כרחן כו'. ועיין בבבלי סנהדרין ק"י ע"א אמר רבא מה לכתיב שמש ירח עמד זבולה לאור חניך יהלכו כו', והלידנא לא נפקי עד דמתו להו, וע"ש בפירש"י שהניח פי' על זה והלשון אחר שהניח נזכר מזו"ש שלפנינו, ועיין בנדרי ס ל"ם ע"ב ובגי' שם בסנהדרין אחר קלת וע"ש בחדושי הרשב"א ז"ל בנדפס בע"י: (עט) לא חכמין ולא בהתין שעוון דפלחין להון לקיין ולא בהתין. כ"ה בכל כ"י ובנדפס ובילקוט, אבל בוי"ר שם ולא יודע עול בושת לא בהתין אלא סגדון להון, חמיין להון לקיין לא בהתין, ולא חכמין הוא פירושו של ולא יודע עול, לא ידעו אלים הם, לא חכימין נגבר,

ולא

חכמין ולא בהתין, טעון דפלחין להון לקין ולא בהתין. (פ) ר' חנינא בשם ר' אבהו אמר הלוכו הוא קילומו, (פא) שנאמר כי ממזרח שמש ועד מבואו גדול שמי בגוים (מלאכי א יא), (פב) ר' הונא אמר הוא שיהושע אמר שמש בגבעון דום (יהושע י יב), שתוק ואנא קאים:

[יב] **והוא** כחתן יוצא מחופתו. מה חתן זה נכנס טהור ויוצא טמא, [כך השמש נכנס טהור ויוצא טמא]. יכול שהוא עושה (פג) אנגרייא, תלמוד לומר ישיש כגבור לרוץ אורח, מלמד שהוא עושה שביל בפני עצמו: דבר אחר מה חתן זה נכנס גבור ויוצא חלש, [כך השמש יוצא גבור ונכנס חלוש], מעוונות של בריות:

[יג] **מקצה** השמים מוצאו. שבאחד בתקופת תמוז אין צל לכל בריה תחתיו: ותקופתו על קצותם. (פד) רבנן אמרי יש גיהנם לעתיד לבא, שנאמר אשר אור לו בציון (ישעיה לא ח). (פה) ר' ינאי ור' שמעון בן לקיש אמרי תרוויהו אין גיהנם לעתיד לבא, אלא השמש הזה מלהט את הרשעים, שנאמר כי הנה היום בא בוער כתנור (מלאכי ג יט). (פו) את מוצא שהוא נתון בגרתיק, ונתון בגלגל, ובריכה של מים שעל גבי הרקיע עוברת תחתיו, (פז) והוא מפשר חמתו בטים אשר מעל לרקיע, (פח) ואף על פי כן אין נסתר מחמתו, ומה עושה הקב"ה ליום הדין, מוציא החמה ושולף אותה מגרתיקה, ומביאה לרקיע השני, ודן בה את הרשעים והוא שורפן, שנאמר כי הנה היום בא בוער כתנור (שם): אמר ר' יהושע בן לוי הקב"ה צדקה עשה עם כל באי עולם שלא נתנו ברקיע הראשון, שאלמלי נתנו ברקיע הראשון, לא היה צל לכל בריה תחתיו, שנאמר אין נסתר מחמתו, ולמי שהוא עוסק בתורה מה כתיב בתריה, תורת ה' תמימה משיבת נפש, וכן הוא אומר אין חשך ואין צלמות להסתר שם פועלי און (איוב לד כב), ומי נסתר, מי שעוסק בתורה, שנאמר זכרו תורת משה עבדי (מלאכי ג כב), וכתיב תורת ה' תמימה משיבת נפש, (פט) שעמדה לפניו לשיבתו לתחיית המתים, כמה דאת אמר והיה לך למשיב נפש (רות ד טו):

הערות ותקונים

ולא בהתין הוא פי' אל תיבת בוסת, תרגם בבוסת גנב בבהיתת, יבוסו בוסת יבהתון בהתת, ופי' פעון דפלחין להון לקין, כל לשון זעות לאחר עבודה זרה מתורגם בלשון פעות, פי' וזו ופעון, וזמו ופעיין, ובכוזה רוחים ממורות לאחר ישתחוו להם ויעבדם בלקין, תרגם עבד פלח, וכן לפלחך לא פלחין (דניאל ג' י"ב), כמו שפי' ממ"כ, לא בהתין כלומר השול הרשע השובד לשמש וירח חיו בוס וחיו בוסת אל לבו בעלבון שמניע אל הבעבדים אלא מבהחוין להם רוחין מוחן שהן לוקים וחיים בוחים: (פ) ר' חנינא בש"ר אבהו. כ"ה גם בכ"י ו' ז' ח', אבל בכ"י ב' ג' ד' ס' ובנדפס ר' אבהו בש"ר חנינא, וזה יותר נכון, כי ר' אבהו הי' תלמיד אבר' יוחנן ור' חנינא הי' מהלמידי רבינו הקדוש, ומולי הוא ר' חנינא בנו של ר' אבהו ואמר בשם אחיו: (פא) שג' כי ממזרח שמש ועד מבואו גדול שמי בגויש. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס מובא הכתוב ממזרח שמש עד מבואו מהולג שם ה' (תהלים קי"ג ג'): (פב) ר' הונא אמר הוא שיהושע אמר שמש בגבעון דום ואנא קאים. דברי תורה עשיים במקום אחד ועשירים במקום אחר, רלה בתגומת שגנו אחרי אות י"ל ותכין האמר: (פג) אנגרייא. הלגה יונית ורומית ἀγγαρεία angariae ופי' עבודה בלוגה: (פד) רבנן אמרי יש גיהנם לע"ל. ב"ר פכ"ו אות ו', וקה"ר פ"ח בפ' וזרח השמש: (פה) ר' ינאי ורשב"ל אמרו אין גיהנם. במדרש ב"ר וקה"ר שם ובגמרא בבלי נדרים ח' ע"ב מובא זה בשם רשב"ל לבד: (פו) את מוצא שהוא נתון בגרתיק. עיין קה"ר שם: (פז) והוא מפשר חמתו. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס והוא מחים חמתו: (פח) ואעפ"כ אין נסתר מחמתו ומה עושה הקב"ה. בין למעלה נסתר מחמתו ובין מה עושה הקב"ה נמלא בכ"י ג' ד' ס' ז' בוספה: "שבעה רקיעים הם ואלו רקיע זבול מכון מעון ערבות בו', וסופר ומונה כלם ואלו אינו מפורש בלשון בו', ולקוח כולו מגמרא תגיגה י"ב ע"ב, ובסוף סיים ערבות שהו צדקה וחיים ומלאי ברכה ונשמתן של צדיקים וכסא הכבוד והקב"ה יושב עליו רם ונשא, ולעתיד לבוא מביא כל אלה ודן את הרשעים והוא שורפן, שג' כי הנה היום בא בוער כתנור, והמלות ולעתיד לבוא הוא הסיום מהטופחה מה הקב"ה עושה ליום הדין (ובקצת כ"י ובנדפס לעתיד לבוא) שולף אותו מגרתיקו ומביא לרקיע השני ודן בו את הרשעים והוא שורפן, שג' כי הנה היום בא בוער כתנור. ויען כי המאמר אינו מעניו, לכן לא הוספתי בפנים, והמוספה לא מצאתי בכ"י ג' ו' ח' ולא בנדפס, גם לא בדפוס ווילנא שדרכו להוסיף מאמרים שם"י כ"י שפי' לפניו, ועיין רש"י תהלים י"ט ז': (פט) שעמדה לפניו

[יד] (צ) [**תורת** ה' תמימה. ר' ירמיה ורבנן, חד מנהון אמר למה היא תמימה, שהיא משיבת נפש, והרינא אמר למה היא משיבת נפש, שהיא תמימה]: עדות ה' נאמנה מחכימת פתי. ולמה היא מחכימת פתי, לפי שהיא נאמנה: דבר אחר תורת ה' תמימה משיבת נפש. אימתי היא תמימה, בשעה שהיא יוצאת מפי של צדיק שהוא תמים, ואימתי היא נאמנת, בשעה שהיא יוצאה מפי נאמן: [תורת ה' תמימה]. (צא) ר' תנחומא פתר ליה בשיתא סדרי משנה. תורת ה' תמימה, (צב) זה סדר נשים, (צג) וכן הוא אומר כלך יפה רעיתי ומום אין בך (שה"ש ד ז). עדות ה' נאמנה. זה סדר זרעים, שהוא מאמין בחיי העולם וזורע. (צד) (יראת ה' טהורה. זה סדר טהרות, שמפריש בין טומאה לטהרה). פקודי ה' ישרים משמחי לב. זה סדר מועד, שיש בה סוכה ולולב, וכל מועדי השנה, שכתוב בהן ושמחת בחגך (דברים טז יד). מצות ה' ברה מאירת עינים. (צה) זו סדר קדשים, שמאיר עיניהם של חכמים. [יראת ה' טהורה. זה סדר טהרות, שמפריש בין טומאה לטהרה]. משפטי ה' אמת. זו סדר נזיקין (צו) שיש בו כל הדינים:

[טו] **דבר** אחר פקודי ה' ישרים. (צז) תני חזקיה בר (יהודה) [חייא] התורה עטרה לראש, שנאמר כי לויית חן הם לראשך וענקים לגרגרותיך (משלי א ט). (צח) מלונטא ללב, שנאמר משמחי לב. (צט) קילורית לעין, שנאמר מאירת עינים. (ק) רטיה למכה שנאמר רפאות תהי לשרך (משלי ג ח). כוס עקרין לבני מעיים, שנאמר ושקוי לעצמותיך (שם שם). ומנין שנבלעת ברט"ח איברים, שנאמר ולכל בשרו מרפא (שם ד כב): דבר אחר יראת ה' טהורה. (קא) [אמר ר' לוי] לפי שהיה אהרן ירא את השם, שנאמר ואתנם לו מורא ויירא אני (מלאכי ב ה), לפיכך ניתנה לו פרשה אחת מן התורה, שאינה זזה לא ממנו ולא מבניו ולא מבני בניו עד סוף כל הדורות, ואיזו זו זו פרשת המת, שלא יטמא למת, שנאמר אמור אל הכהנים בני אהרן [ואמרת אליהם] לנפש לא יטמא בעמיו (ויקרא כא א): צדקו יחדו. ר' (שמואל) [שמעון] בן לקיש אומר צדקו מקל וחומר, ורבנן אמרי צדקו מגזירה שוה:

[יז] **הנחמדים** מזהב ומפז רב. (קב) אין אנו יודעין מי אמרו אם ישראל אם

הערות ותקונים

לפניו כו' עד למתיב נפש. כ"ה גם בכ"י ו', וחסר בכ"י המחריס ובנדפס: (צ) תורת ס' תמימה ר' ירמי' ורבנן. הוספתי כמו שהוא בילקוט רמז תרע"ד, וחסר הציון „מדרש" (והמאמר שלפניו שהביא בשם ירושלמי דפאה מין שומדין ל"ע ירושלמי פרק מין שומדין, והוא בגרסות פ"ח ה"ג דף ל' ע"ג) והמאמר שהוספתי חסר גם בכ"י ו', אבל בכ"י המחריס ובנדפס נשאר מהני בשית מן וחריבא לאמר, והרא"ם הוסיף זה בגליון המדרש, וכן הגיה בעל תוי תמת: (צא) ר' תנחומא פתר לה בשיתא סדרי משנה. מובא בילקוט שם, ומזה נובע המאמר במדרש במ"ר פי"ג תוי' יו"ד תתיב בשיתא לאמר ר' תנחומא כו' והוא המאמר שלפניו בהוספת דברים, כמו שתרשה בהערות שלאחר זה, והמאמר שלפניו כתוב רש"י תהלים י"ט ט' שהוא כמעט שהוא סדרי משנה: (צב) זה סדר נשים. במדרש במ"ר מוסף שמזכיר של המלא לפרוש מן השרוש כדי להגיע מן המיתה, כד"ת תגיה יורדות מות ונו', ומומר כל נשים לא ישובון ולא ישיגו ארחות חיים, ומומר להלילך מהשם זרם ונו': (צג) וכ"ה כולך יפה רעיתי ומום אין בך. כ"ה גם בכ"י ו', וחסר בכ"י המחריס ובנדפס ובילקוט שם: (צד) ירמה ר' סימון. הסברתי והצעתי לאחר מעות ס' בספר המקראות: (צה) זו סדר קדשים שמאיר עיניהם של חכמים. במדרש במ"ר שם זה סדר קדשים שהוא מאיר עיניהם בין חולין לקדשים: (צו) שיש בו כל הדינים. במדרש במ"ר שם שיש בו רוב הדינים: (צז) תני חזקיה בר יהודה. הקצתי בר חייא, וכן הוא לעכון בכ"י ו' וגם בכ"י המחריס ובנדפס, ומובא בויל"ר פי"ב אות נ', וגם הגי' הני חזקיה לבד, ובילקוט תהלים רמז תרע"ה מובא המאמר בשם ויל"ר וגורס חזקיה ברבי חייא, והמאמר מובא גם בדב"ר פ"ה אות ד', וגם פני' פ"ר חייא, ופ"ע חזקיה פ"ר חייא, וכל המאמר בדב"ר קטוע ויש להקן עפ"י ויל"ר: (צח) מלונטא ללב. המלה יאנית μαλαγμα ופי' רטיה ומזר, עיין ערוך, ובמדרש ויל"ר שם מלינא פ"ע מלונטא, והוא לעכון בדב"ר שם, רק במקום למכה פ"ע ללב: (צט) קילורית לעין. היא המלה היונית κολλουριον (קוינעזאלבע), עיין מוספי ערך קלר ח': (ק) רטיה למכה שם' רפאות תהי לשרך. זה חסר בויל"ר, וגם הגי' כוס עקרין לבני מעיים, שם' רפאות תהי לשרך: (קא) פ"ר אי לפי שהי' אהרן. כ"ה בכל הדפוסים שם ר' לוי, וכן נמצא בויל"ר פכ"ו אות ו', וגם שם הגי' אר' לוי, ומובא בילקוט תהלים רמז תרע"ו, וחסר הציון „מדרש": (קב) אין אנו יודעין, מובא בילקוט שם:

אומות העולם, בא שלמה ופירש, בצלו חמדתי וישבתי (שה"ש ב ג): גם עבדך נזהר בהם בשמרם עקב רב. (קנ) [כל המשמר את התורה, סוף נעשה רב: דבר אחר] כל המשמר את התורה מראש ועד עקב, הוא רב, ופותחין לו פתח: (קנא) דבר אחר בשמרם עקב רב. ששמרם אברהם שנעשה רב, שנאמר ואברהם היו יהיה לגוי גדול (בראשית יח יח): דבר אחר עקב רב. ששמרם משה שנעשה רב, שנאמר גם האיש משה גדול (שמות יא ג):

[יז] **שגיאות** מי יבין. (קה) תני ר' שמעון בן יוחי כמה גבורים הן הצדיקים, שהן יודעין לפתות את בוראם, ויודעין היאך לקלס, ראה דוד היאך מקלס את בוראו, התחיל לקלסו בשמים, שנאמר השמים מספרים כבוד אל, אמרו השמים שמא אתה צריך לכלום, מעשה ידיו מגיד הרקיע, אמר ליה הרקיע שמא אתה צריך לכלום, היה מזמר והולך, התחיל לקלס בתורה, שנאמר יראת ה' טהורה, אמר לו הקב"ה מה את בעי, אמר לו שגיאות מי יבין, שגיאותיו דעבדית קמך בעינא דתשרי לי, אמר ליה הא שרי לך והא שביק לך: גם מזדים חשוך עבדך. אלו הזדונות: אל ימשלו בי אז איתם. אלו תוקפי עבירות, כמה דאת אמר איתן מושבך (במדבר כד כא): ונקיתי מפשע רב. מאותו עון רב, אמר ר' לוי אמר דוד רבש"ע אתה אלוה רב, ואנא חובי רברבין, יאה לאלהא רבא למישבק חובין רברבין, שנאמר למען שמך ה' וסלחת (לעוני) [לעוני] כי רב הוא (תהלים כה יא): דבר אחר אל ימשלו בי אז איתם. (קו) אמר ר' אחא הכותיים הללו יודעין לסבב על הפתחים, בתחלה אמרו תנו לנו מים ונשתה, משתתה אמרו תנו לנו בצל אחד, ונותנין לו, אומר להם בצל בלי פת לית בה מששא, כך הן הצדיקים, יודעין לפתות את בוראיהן, שנאמר שפתי צדיק ידעון רצון (משלי י לב). אבל רשעים, ופי רשעים תהפוכות (שם שם), שאינן יודעין לרצות להקב"ה: דבר אחר שפתי צדיק. זה משה, בשעה שבקש לקרב את ראובן, מהו אומר תחלה, ה' מסיני בא (דברים לג ב), אף חובב עמים (שם שם ג), תורה צוה לנו משה (שם שם ד), (קז) יחי ראובן ואל ימות (שם שם ו): (קח) יהיו לרצון אמרי פי. (קט) יכתבון לדורות ויוחקו לדורות: ה' צורי וגואלי. (קי) צורי בים סוף, וגואלי בעמלק. צורי במרה, וגואלי בסיני. צורי בעולם הזה, וגואלי בעולם הבא:

הערות ותקונים

(קג) כל המשמר את התורה סוף נעשה רב. כ"ה בכל כ"י ובנדפס, ונזה כוון רש"י תהלים י"ט י"ב ד"ה עקב רב סופו של ת"ח לבוא לידי גאוה עקב לשון סוף, וים לו מבר בלשון מצינו עקבות משיחא, ובילקוט הביא פני' כל המשמר לותם אין סוף למתן שכרו, שכ' מה רב טובך, וסוף נעשה רב: (קד) ד"ה במדרש עקב רב כו' על נס הים משה נדול. כ"ה בכ"י ו', וליתא בכ"י האחרים ובנדפס, וגם הרש"ם הוסיף בגליון עפ"י כ"י שלפנינו: (קה) תני רשב"י. מובא בילקוט תהלים רמז תרע"ז בשם המדרש שו"ט. ומן התחיל לקלסו בשמים, שכ' השמים מספרים ממרו המשיב, מובא במדרש ויק"ר סוף פ"ם אות ח', ושיר השי' מהרז"ו שכתב המדרש כאן ויק"ר לקוח מן מדרש שו"ט וכו"ר תמצר: (קו) ה"ר אחא הכותיים הללו יודעין לסבב על הפתחים. מובא בערוך ערך סחר בשם המדרש תהלים, ומובא בלשון מרמי בהרחבת לשון ויק"ר שם במאמר שלפנינו בדיוק אות ח'. ומובא זה בשם ר' יודן, ובשם ר' אחא מובא שם משל אחר, שאחת נתת אגל תברתה ע"ם. ועיין במדרש עשרה הרוגי מלכות (בית המדרש ח"ו לד י"ע) ולמאמר שלפנינו כוון רש"י תהלים י"ט י"ב אמרו חכמים למה דוד דומה לכותי המחזר על הפתחים כו': (קז) יחי ראובן ואל ימות. בתחלה אמר שבח ואח"כ בקש יחי ראובן: (קח) יהיו לרצון אמרי פי. כ"ה בכ"י נ' ו' ח' ובנדפס, אבל בכ"י ג' ד' ס' ז' נמצא הוספה: "יהיו לרצון אמרי פי, שיאמרו לותם בבתי כנסיות ובבתי תפלות, והגיון לבי לפניך כמו שהגיון שלם בהגיון לבי לפניך, כך כשיהיו הם בהגיונם שלמים לפניך שסומכים גאולה לתפלה, שכתוב לאחר המזמור הזה, יענך ה' ביום צרה, שתקבל תפלתם, ויכתבו לדורות ויוחקו לדורות": (קט) יכתבון לדורות ויחקקו לדורות, עיין לעיל מזמור ס' אות ח' יהיו לרצון אמרי פי יעשו לדורות ויכתבו לדורות ויחקקו לדורות ולא יהיו קורין בהם כקורין בספרי מירוס אלא יהא קורין בהן ומסלין שכר עליהם בענעים ומהלות כו' יהו מזכירים לותי בבתי כנסיות ובבתי מדרשות וכאלו מי שבני עולמים:

(קי) צורי בים כו'. מובא בילקוט תהלים רמז תרפ"ח בשם המדרש:

מזמור כ

[א] **למנצח** מזמור לדוד, יענך ה' ביום צרה. (א) זהו שאמר הכתוב יקראני ואענהו עמו אנכי בצרה (תהלים צא טו), אמר הקב"ה בשעה שמגעת צרה לישראל, והם מבקשין אותי, יהיו משתתפין כבודי עמהן, ומיד אני עונה אותם, שנאמר יקראני ואענהו, ומה טעם עמו אנכי בצרה, אמר ר' יודן משל לאשה מעוברת שהיתה בכעס עם אמה, ובשעת לידתה עלתה אמה למעלה, והיא צווחת למטה, והיתה אמה שומעת קולה מלמעלה, וצווחת גם היא מלמעלה, והיו שכינותיה אומרות לה, מה טיבך שאת צועקת, וכי את יולדת עמה, אמרה להן וכי בתי אינה בצער, ואיך יכולה אני לסבול צעקתה, אלא הריני צווחת עמה, שצרת בתי שלי היא, כך כשחרב בית המקדש ניתן קול בכיה ויללה בכל העולם, שנאמר ויקרא אדני ה' צבאות ביום ההוא לבכי ולמספד (ישעיה כב יב), אמרו לפניו מלאכי השרת, וכי יש לפניך דברים הללו, והא כתיב הוד והדר לפניו עוז וחדוה במקומו (דה"א טז כז), אמר להם וכי ביתי אינו חרב, ובניי מסורין בקולרין, ואיני מיצר, לא כך כתיב עמו אנכי בצרה (תהלים צא טו), וכתיב ועתה מה לי פה [וגו' כל היום שמי מנואץ] (ישעיה נב ה):

[ב] (ב) **אמר** ר' יהושע הכהן (ג) תשעה פסוקים יש במזמור הזה, כנגד תשעה חדשים שהאשה מעברת הולד, ומה הן אומרין. (ד) מאן דענא לחייתא על מתברא, הוא יעני יתכון. (ה) אמר ר' שמעון בר אבא (ו) את מוצא שמונה עשרה מזמורים מראש תילים עד מזמור זה, ואשרי ולמה רגשו חד הוא, כנגד שמונה עשר ברכות שאדם מתפלל בכל יום, (ז) והן אומרים לו תתעני צלותך, כך אחר שמונה עשרה מזמורים אמרו לו לדוד יענך ה' ביום צרה, (ח) ואם תאמר תשעה עשר הן, אמור לו ותפלת החול תשע עשר ברכות הוויין עם מצמיח קרן ישועה:

[ג] (ט) **דבר** אחר יענך ה' ביום צרה. באיזה יום, ביום (י) שהכל מודים בו

הערות ותקונים

(א) זס"ה יקראני ואענהו. מובא בילקוט רמז תרע"ח בשם המדרש, ומובא בתחלת המזמור סי' ק"ס נ"כ בשם המדרש: (ב) ג"ל יהושע הכהן. כ"ה בכל כ"י ובנדפס, אבל בילקוט שם הגיה ג"כ חופני: (ג) תשעה פסוקים. וסכמוב "למנצח מזמור לדוד" לא תסיב שליט מנוי המזמור. ומתחלת מובא בתנחומא סדר תפלת שחרית דף ל"ז ע"ב (דפוס פרמצ) בשם סו"ט וסיים במחלת מיחות ד', אבל לחשם שובחה ע"ש: (ד) מאן דעני לחייתא על מתברא הוא יעני יתכון. פי' מי שעומד ליולדת על המשבר הוא יענה לחבכה: (ה) אמר ר' שמעון בר אבא. מובא בתנחומא סדר שחרית אל הול ד"ה למנצח מזמור לדוד (דף ל"ז ע"ח) בשם סו"ט, וברוקח סי' יולדת בשבת סי' ק"ח הגיה ז"ל חומרים יענך ביום המילה שים בו ט' פסוקים כמ' מלבי הטיבור כלשיתא בשורא טוב. וכוון למחמר שלפנינו: (ו) את מוצא י"ח מזמורים מראש תהלים עד מזמור זה כנגד י"ח ברכות. טבע מירושלמי ברכות פ"ד ה"ג (דף ז' סוף ע"ד), ותעמית פ"ג ה"ב (ס"ה ע"ג) ושם הוא לשיפר ולמה שמונה עשרה ריב"ע אומר כנגד שמונה עשרה מזמורות שכתוב מראשו של תלים עד יענך ה' ביום צרה, אם יאמר לך אדם תשעה עשרה הן, אמור לו למה רגשו גויס לית הוא מיתן, וגם בגבלי ברכות פ' ע"ב אמרו אחרי ולמה רגשו חלת פרשה היא. ויותר נכון לדעתי שג"ע במדרש לפניו כנגד זה י"ח ברכות, ר"ע י"ח ברכות הם כנגד י"ח מזמורים: (ז) והן אומרים לו תתעני בלותך. נתדפס אומר תתעטו בלותך, ג"ל כמו לפניו, וירושלמי שם ג"ל מני רמז לת"ח שאדם צריך לומר בלבו תהא תפלתך. ופי' המפרש כלומר מי שהוא ת"ח יבין רמז זה שתיקנו כן לפי שאדם צריך לומר בלבו תהא תפלתך כמו שיתבאר היו אומרים לדוד יענך ה' ביום צרה: (ח) ואם תאמר י"ח הם אמור לו ותפלת החול י"ח ברכות הוין עם מצמיח קרן ישועה. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכל כ"י המחברים ובנדפס, וזה הוסיף המעתיק לאחר כבר כתי' מסורר לפניו י"ח ברכות, סייעו את אמת דוד ברכה למעלה, אבל לפני ירושלמי הי' רק י"ח ברכות ואת אמת דוד הי' כולל בברכת וירושלים, וחדא הוי, אבל לדעת הבבלי י"ח ברכות הם ואת אמת היא ברכה בפני עצמה, ועל זה כתב י"ח ברכות הוין עם מצמיח קרן ישועה, ר"ע עם את אמת דוד הם י"ח, ועיין בספר הגיון לב דף ל"ג ע"ח וע"ב: (ט) ל"א יענך ה' ביום צרה בחיי יום. מובא בילקוט תהלים רמז תר"פ והגיון "מדרש" ברמז שלפניו מוסב גם על זה: (י) שהכל מודים

שהוא יום צרה* לעליונים ולתחתונים, יום שאפילו מלאכי השרת יראים ממנו, מה כתיב שאלו נא וראו אם יולד זכר מדוע ראיתי כל גבר ידיו על חלציו כיולדה ונהפכו כל פנים לירקון (ירמיה ל' ו'), ואין כל פנים אלא מלאכי השרת, שנאמר וארבעה פנים לאחד (יחזקאל י' י"ד), ואומות העולם אומרים כי גדול היום ההוא מאין כמוהו (ירמיה ל' ז'), (יא) וישראל אומרים על ידי דוד יענך ה' ביום צרה, שהוא יום צרה לעליונים ולתחתונים, והקב"ה אומר לאומות העולם בואו ודונו עם בניי בני ישראל, שנאמר קרבו ריבכם יאמר ה' [הגישו עצמותיכם יאמר מלך יעקב] (ישעיה מ"א כ"א), (יב) והן אומרים רבונו של עולם מי יבא בדין עם ישראל קוזמוטמוריסין, והוא אומר אני כביכול, (יג) שנאמר אל ישראל הוא נותן עוז ותעצומות לעם (תהלים ס"ח ל"ו), (יד) ואומות העו"ם אומרים וכי משוא פנים יש בדבר, אלו מגלי עריות ואלו מגלי עריות, אלו שופכי דמים ואלו שופכי דמים, מפני מה הללו יורדין לגיהנם, ואלו אין יורדין, באותה שעה נמצא סנגרון של ישראל משתתק, שנאמר ובעת ההיא יעמוד מיכאל השר [הגדול העומד על בני עמך והיתה עת צרה אשר לא נהיתה ונו'] (דניאל י"ב א'), מהו העומד על בני עמך, שהוא עומד ללמד סניגוריא על ישראל והוא שותק, ואין עמידה זו אלא שתיקה, (טו) שנאמר עמדו (ולא) [לא] ענו עוד (איוב ל"ב ט"ו), וכיון שהוא נשתתק, אמר לו הקב"ה מיכאל נשתתקת, ואין אתה מלמד (טז) זכות וסנגוריא על בניי [שאני מדבר עליהם צדקה ומושיעם, שנאמר] אני מדבר בצדקה רב להושיע (ישעיה מ"ג ז'), באיזה צדקה, ר' פנחס ור' אלעזר ורבי יוחנן, חד אמר בצדקה שעשיתם עמי, שקבלתם את התורה בסיני, שאלמלא לא קבלתם את התורה בסיני הייתי מבלה אתכם, (יז) וחד

הערות ותקונים

גו. כ"ם נכל כ"י ונגדפם, מגן בילקום מובא שכבל מעידים בו: (יא) ויסרחל אומרים ע"י דוד יענך ה' ביום צרה. מאחר זה נמצא בכ"י ב' ד' ס' ז' הוספה: ד"א יענך ה' ביום צרה, אומתי עתיד הקב"ה לענות אותו בשעה שהצער כבד עליו ביותר, שנ' כי תפפו עלי רעות (תהלים מ' י"ג), אתה שנור שמי שאמר זה אמר זה, לא מי שאמר זה אמר זה, ויסרחל אומרים אין כל בלתי אל כמן טיניט (במדבר י"ח ו'), והקב"ה אומר לאומות העולם בחו ורחו על מה יסרחל מתרעמין לפני, ומאן כזלע גד (שם שם ז'), כיוצא בדבר והבא מארץ ההיא פוג (בראשית ג' י"ב), וכן זקניט אומרים ועמו ואמרו [ונו'] (דברים כ"ז ז'), והכהנים אומרים כפר לעמך יסרחל (שם שם ח'), ורוח הקודם אומרת וכפר להם הדם (שם שם), וכן ואתה עיף ויגע (דברים כ"ה י"ח) על עמלק נאמר, וכן מדוע בושם רכבו לבוא (שופטים ה' כ"ח), וכל הפרשה, ורוח הקודם אומרת כן יאבדו כל אויביך ה', ד"א יענך ה' ביום צרה שהיא לעליונים ולתחתונים וכו', כמו לפניו, אשר הוא מאחר אחד עם מה שלפניו. וכ"י ג' ו' ח' ובנדפם וביולקום הוא כמו בכ"י שלפניו ולא הוספתי המאחר בפניט, כי כלו מוקפה: (יב) והן אומרים רבש"ע מי יבא בדין עם יסרחל קומוסמוריסין. בכל כ"י לקף בכ"י ו' השוה תמיד עם כ"י ח' שלפניו לא נמצא במלא הארץ, וכן לא נמצאת בדפוס רמזון ודפוס ווינציא, והגי' שם מי יבא בדין עם בניך והוא אומר להם אני כביכול, אבל ביולקום תהלים רמז תר"פ הביא המאחר שלפניו וגרס והקב"ה אומר לאו"ה כמו ודומו עם יסרחל, שנאמר קרבו ריבכם אמר [יאמר] ה' הגישו עצמותיכם, קומסומרוסון של בני עשו, והם אומרים מי עושה קומסומוריסין של יסרחל, והוא אומר כביכול אני כו', ועפ"י ביולקום תיקן כן בעל אות ואח"כ נדפס כן בדפוס פרנג ומכמערדאם ואח"כ בכל הדפוסים. ואין ספק שע"ל קומנטריסין וכן מקומנטריסין של אומות העולם ליתים פלוני נהרג (ניסין כ"ח ע"ב) והיא המלה הרומית Commentarius כתב שמזכיר בו דברים, יהי' לאיזה תכלית לזכות לו לאומה, ומדברי ביולקום ים לתמן לפניו מאחר הגישו עצמותיכם ע"ל עשו קומנטריסין של בני, והן אומרים מי עושה קומנטריסין של יסרחל, והמלות שלפניו "מי יבא בדין עם יסרחל" היא ני' מאחרת כמו שהוא בכ"י המחריס: (יג) שנ' אל יסרחל הוא נותן עז ותעצומות לעם. דורש ותעצומות מלשון הגישו עצמותיכם: (יד) ואו"ה אומרים וכי משוא פנים יש בדבר. מובא ביולקום יפעי' רמז שם"ז בשם מדרש שו"ם. ועיין לעיל מזמור ח' אות כ' ומזמור ע"ז אות ה'. ומצאתי שם שהתלת המאחר, ולאחר הוא לפניו מובא ברוח רבה בהתחלת הפתיחתא עם הוספות דברים: (טו) שנאמר עמדו לא ענו עוד. בכ"י המחריס (מלבד כ"י ו') ובנדפם ני' מאחרת. השר הגדול העומד על בניך ואין העומד אלא משתתק שנאמר חתו ולא ענו עוד שרפה ללמד סניגוריא על יסרחל, ובאשר הוא לפניו ובכ"י ו' הגי' יותר נכונה ומובא לעכון הכתוב עמדו לא ענו עוד, ובשטות מובא הכתוב חתו ולא ענו עוד: (טז) זכות וסנגוריא. מלת זכות היא הפירוש על סנגוריא כי סנגוריא היא מלה יונית ופי' הכרעת לכף זכות, ורמיתי ביולקום יפעי' שם רמז שם"ז מובא בשם השו"ם מלמד סנגוריא ומלת "זכות" ליתא: (יז) וחד אמר בצדקה שעשיתם עמי שקבלתם

אמר בצדקה שעשיתם עמי, שקבלתם את התורה, שאם לא קבלתם היכן מלכותי, וחד אמר בשכר שקבלתם את התורה, שאלמלא לא קבלתם, הייתי מחריב את כל העולם, [ומחזירו לתהו ובהו], שנאמר אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי (ירמיה לג כה): (יח) ובעת ההיא ימלט עמך (דניאל יב א), בזכות מי, בזכות יוסף, מה הקב"ה עושה, הוא מביט בכל השבטים, ואין בהן כיוסף, שהרי יוסף לא שמע לאדונתו, שנאמר ולא שמע אליה (בראשית לט י), ומנין שנקראו ישראל על שם יוסף, שנאמר אולי יחנן ה' אלהי צבאות שארית יוסף (עמוס ה טו). ר' שמואל בר נחמני אמר בשכיל ייחסיהון, (יט) שנאמר כל הנקרא בשמי [וגו'] (ישעיה מג ז). ר' לוי אמר בזכות המילה, כתיב הכא ובעת ההיא ימלט עמך, וכתיב התם בעת ההיא אמר ה' אל יהושע (יהושע ה ב):

[ד] (כ) **דבר** אחר יענך ה' ביום צרה. משל לאב ובן שהיו מהלכין בדרך, ונתייגע הבן, ואמר לאב היכן היא המדינה, אמר לו בני סימן זה יהא בידך, אם ראית בית הקברות לפניך, הרי היא המדינה קרובה לך, כך אמר להם הקב"ה לישראל, (כא) אם ראיתם את הצרות שתכפו אתכם, באותה שעה אתם נגאלין, שנאמר יענך ה' ביום צרה ישגבך שם אלהי יעקב, אברהם ויצחק אין כתיב כאן, אלא יעקב, ולמה, (כב) אמר ר' שמעון בן לקיש משל לאשה עוברה שהיא מקשה לילד, ואומרים לה לית אנן יודעין מה נאמר לך, אלא מאן דעני לאמך בעידן קושייתה, הוא יעני יתך בעידן קשיותך, (כג) כך כתיב ביעקב (האל) [לאל] העונה אותי ביום צרתי (בראשית לה ג), אמר להם דוד לישראל מי שענה בעת צרתי הוא יענה אתכם, הוי יענך ה' ביום צרה ישגבך שם אלהי יעקב:

[ה] **ישלח** עזרך מקדש. מקדוש השם שבכם. מקדוש מעשים טובים שבכם: ומציון יסעדך. (כד) מצויינין במצות שלכם: (כה) ד"א ישלח עזרך מקדש. בשכר קדושת שבתות וימים טובים וראשי חדשים: ומציון יסעדך. (כו) שאתם מצויינין ראשי חדשים שלימים וחסרים וכסדרן, וסימן שו"ח כח"ז חד"ו, ששה ופשוטה בין פסח לפסח שלימין, ובמעוברות שמונה חמשה, וכסדרן בפשוטה,

---

הערות ותקונים

את התורה שתם לא קבלתם היכן מלכותי. כ"ה נס בכ"י ו', וכלל כ"י המחריס ובנדפס ובילקוט ישעי' תסר זה. ובחיס כ"י הסמיס המעתיק גם מן סייתי במאמר רחמון על סייתי במאמר המחרון וכך נמצא שם: שתלמלא לא קבלתם את התורה סייתי מחריב את העולם: (יח) ובעת ההיא ימלט עמך. זה סיפא דקרא ובעת ההיא יעמוד מיכאל הסר, שהוא נדרוש: (יט) שנאמר כל הנקרא בשמי וגו'. בילקוט ישעי' שם הביא שנאמר כל הממנה כתוב בספר, והוא הכתוב בדניאל שם בפסוק ובעת ההיא יעמוד מיכאל וגו' ובעת ההיא ימלט עמך, אשר נמצא כתוב בספר, וחיל ני' נכתב, ור"ל בספר חיובו בספר יוחסין: (כ) ד"א משל לאב מובא בילקוט רמז תר"ם בשם המדרש: (כא) שם רחיתם את הצרות שתכפו אתכם. בכ"י נ' אשר ממש נדפס דפוס רחמון כתוב שתכפו אתכם בעשות במקום שתכפו, ותיקן המדפיס והלינ שהצרות מכסות אתכם, ותח"כ נדפס כן בכל הדפוסים, ותרגום אשפו עלי רעות תכפו עלי ביזין: (כב) אמר רשב"ל משל לאשה עוברה כו'. מזה נוצא המאמר למדרש דב"ר פ"ב לות י"ח ושם בדב"ר הוא בלשון עברי מי שענה את אמך הוא יענה אותך: (כג) כך כתיב ביעקב לשל העונה אותי ביום צרתי. בכ"י ב' ג' ה' ז' נוסף פה בחמש מאמר אחד והוא: בא ורשם שכח גדול היה לו ליעקב, שנאמר בבטן עקב את אחיו (הושע י"ב ד'), בבטן אמו היה כתוב שעקב אחיו עשו, וכן ויגל את הבאר (בראשית כ"ט י'), מה שלא יוכלו כמה אבשים, וכן ויסר את מלאך ויוכל (הושע י"ב ה'), ומחכה אחד ברא כמה לבבות ממחנות שבחרב, שב' ויצא מלאך ה' וגו' (ישעי' ל"ז ל"ו), שעוכה אותי ביום צרה הוא יענה אתכם, הוי יענך ה' ביום צרה. ע"כ הוא הוספה בחמש מאמר ואינו ענין המאמר לכן לא הוספתי בפנים, ולא נמצא בכ"י ג' ו' ח' ולא בנדפס, וגם המדפיס מוויניה לא הוסיף זה, ולא נמצא בילקוט שם: (כד) מצויינין במצות שלכם. לורם ציון לשון מצויינים, וכן בפסיקתא פסקא ויהי ביום כלות בנות ציון בנים המצויינים לו במילה ובתגלחת ובציצית: (כה) ד"א ישלח עזרך מקודם בשכר קדושת שבתות וימים טובים כו' עד ד"א משני, כ"ה נס בכ"י ו', אבל בכ"י המחרים ובנדפס ליתא, וגם הרח"פ הוסיף זה בנליון עפ"י כ"י שלפניו, והוא מאמר מאוחר, שהוסיף אחד המעתיקים: (כו) שאתם מצויינים רחמי חדשים שלימים וחסרים וכסדרן וסימן כו'. כל המאמר קשה

ובמעוברות שבעה ארבעה ופשוטה בין פסח לפסח חמירין, ובמעוברות ששה:

[ו] **דבר** אחר ומציון יסעדך. כל הברכות והנחמות והטובות שהקב"ה מביא לישראל מציון, שנאמר ומציון יסעדך, (כז) כמו שכתוב במזמור ט"ו:

[ז] **דבר** אחר ומציון יסעדך. מלמד שהכל צריכין סיוע. (כח) ומעשה שהיה ברוח שהיה עומד על המעין, פעם אחת (כט) עבר אבא יוסי בן דוסאי על אותו המעין, באת אליו הרוח ואמרה ליה רבי הרי אני כאן כמה ימים ולא הוזקה בריה בשבילי, ועכשיו בכל יום ויום מריב עמי רוח אחד, ורוצה לטרדני מן המקום הזה, והוא רע ומר מאד, ולא יניח חיים לכל בריה, ואם רצונך שלא ינזקו הבריות, סייעני ממנו ואמיתנו, אמר ליה היאך אסייעך, אמר ליה בוא אתה וכל תלמידיך בצהרים במקלותיכם, והכו אותו סביבות המעין, ואמרו תנו לי והכוהו, וישמע אתכם, ויהא סבור על סייעי באתם, ואוכל להרוג אותו, ועשו כן, וראו (ל) כמין טיפת דם על המעין שהרגה, מכאן אפילו שדין ורוחות צריכין סיוע:

[ח] **יזכור** כל מנחותיך. (לא) אמר ר' חמא כל הקרבנות במלח תמלח, כאדם שאומר דברייתא מלח פלן. אמר ר' תנחומא יזכור כל מנחותיך. באהל מועד ונוב וגלגל וגבעון ושילה ובית עולמים: ועולתך ידשנה סלה. זה יצחק (לב) שנעקד על המזבח כעולה:

[ט] **יתן** לך כלבבך. מעשה ברבן גמליאל שהלך אצל (לג) ר' חלבו בקרוייה, אמר ליה התפלל עלי, אמר ליה יתן לך כלבבך. ר' הונא ב"ר יצחק אמר לא

הערות ותקונים

הכנה ולא יכולתי לעמוד על סכומם ומלאתי את כבוד ידידי הרב התוכן הגדול מוסר"ר חיים זעליג סלונימסקי נ"י וכתב אלי וז"ל בדבר הסמנים שמנה בכתב יד נסדר מחדשים (המלוים) הסלמים ומסרים וכסדרן שם ס"ו"ח כמ"ז [ל"ע כ"ס"ז] ח"ד"ו. וזה סורתם ס כ"ת יורה על שנים ס ל מ ות כ ס ד ר ן ח ס ר ו ת. ס"ו"ח כשנים ס ל י מ ות בפשוטות יהיו ו" מדשים מלוים, ובמעוברות ח' מדשים מסרים. כ"ס"ז כשנים כ ס ד ר ן יסיס, בפשוטות ס' מדשים מלוים, ובמעוברות ז' מדשים מלוים, ח"ד"ו כשנים מסרות יהיו ל' מדשים מלוים בפשוטות, ו' מדשים מלוים במעוברות. ולא ידעתי למה יגרע המחבר בכל הסמנים הפשוטות מדם אחד מלא מן המנין המתי? עכ"ל: (כז) כמו שכתוב במזמור ט"ו. וכ"ה בכ"י ל' ו' ח' ו"ל במזמור י"ד (פוס ו') ונאמר לנסן בכ"י ב' ס' ז', אבל בנדפס לפום רשמון מן לותיות ס"ע נעשית י"א וכן בדפס בכל הפוסים ו"ל י"ד, וגם הרש"פ הביא בגליון כמו שכתוב במזמור י"ל, ובנדפס ובאיזה כ"י הני' שהקב"ה מביא לשולם מציון וכו' במזמור י"ח מלמד שהכל צריכין סיוע, ויש לתקן כמו לפניט בכ"י שהקב"ה מביא ליעקב מציון שם' ומציון יסעדך כמו שכתוב במזמור י"ל, ותח"כ מתחיל ד"ה ומציון יסעדך מלמד שהכל צריכין סיוע ועל זה הביא ומעשה שהי' ברוח: (כח) ומעשה שהיה סיים עומד על המעיין כו'. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י הלחריים ובנדפס המעשה קצת בלבון אחר, והמעשה מובא גם בתנחומא שלנו קדושים סי' ס', ובנדפס מכבר קדושים סי' ס', וג"כ בסנהדרין אחר קצת, וכן מובא בויק"ר קדושים פכ"ל אות ג' בסנהדרין אחר ובלבון ארמית וע"ש ביפה תואר שמבאר המאמר בשוב טעם ודעת, ומובא ממדרש שלפנינו, "ובעל הילקוט תהלים רמז תר"ס הביא המאמר כמו שהוא בתנחומא, והמעתיק הילקוט שם ואיכה למדרי עם מאמרי דיומא", הוסיף בעל הילקוט מוי"ל שם פי' כשלומא היום ומתחיל להחיר: (כט) עבר אבא יוסי בן דוסתי. בתנחומא שם כי' שם חסיד אחד ור' יוסי היה נייחור שמו, ובשו"ם הנדפס מעשה כי' באותו הרוח שהי' בימי רבי אבא בר דוסתי, ל"ע בימי אבא יוסי בר דוסתי. ובעת ראיתי בשה"ל שהביא המדרש בערך אבא יוסי בן דוסתי וכתב לדעתי ל"ע אבא יוסי בן דוסתי: (ל) כמין טפת דם. בתנחומא כחרית דם קף על המים. ועיין בתנחומא שם בהערות שלי, ועיין מה שהעיר על זה בעל יפה תואר: (לא) ל"ר חמא כל הקרבנות במלח תמלח כאדם שאומר לברייתא מלח פלן. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י הלחריים ובנדפס ל"ר חמא כל הקרבנות שהקריבו מקריבין חין מקריבין בלא מלח, שם' וכל קרבן מנחתך במלח תמלח. משל לאדם שאומר לברייתא מלחא פלן, ובילקוט תהלים רמז תר"ס מובא המאמר הזה, והעיון מדרש במאמר שלפנינו מוסב גם על זה, וגורס ל"ר חמא כל הקרבנות במלח שם' וכל קרבן במלח תמלח, כאדם שהוא אומר לברייתא מלח פלן, וכל המוסחאות חין להם הבנה, ואולי ל"ע כשם לברייתא מלח לכלן, ר"ל כמו שהבריות אוכלו מלח, ולא ידע לכוון מה שייכות להמאמר על הכתוב הזה: (לב) שנעקד על גבי המזבח כעולה. בתיזה כ"י ובנדפס שנעקד על גבי המזבח לעולה: (לג) ר' חלבו בקרויה. כ"ה

כך אמר לו, אלא ימלא ה' כל משאלותיך, אמר ליה זו תפלה מה שאין מתפללין לכל אדם, למה שלפעמים יש בלבו של אדם לנגוב או לעבור עבירה או לכל דבר רע שאינו ראוי לו, ואומר לו יתן לך כלבבך, אלא על ידי שלבו של רבן גמליאל שלם לפני בוראו, לפיכך נתפלל עליו:

[י] **נרננה** בישועתך ובשם אלהינו נדגול. (לד) לפי שבעולם הזה כל אדם מביר דגלו (להּ) מתוך סגנון שלו, שנאמר דגל מחנה ראובן (במדבר ב י), ומתוך דגלו הוא מביר (לו) בית אב שלו, ומתוך בית אב שלו הוא מביר את משפחתו, אבל לעתיד לבא אינו כן, אלא ובשם אלהינו נדגול: ה' הושיעה המלך יעננו ביום קראנו. המזמור הזה (לז) ראשו בעניה וסופו בעניה, ראשו בעניה יענך ה', וסופו בעניה המלך יעננו ביום קראנו:

מזמור כא

[א] **למנצח** מזמור לדוד ה' בעזך ישמח מלך. זהו שאמר הכתוב והיה ביום ההוא שרש ישי אשר עומד לנס עמים אליו גוים ידרושו (ישעיה יא י), (א) זה משיח בן דוד הנחבא עד עת קץ. (ב) אמר ר' תנחומא אין מלך המשיח בא אלא ליתן לאומות העולם (ג) שש מצות, בנין סוכה ולולב ותפילין, וכל ישראל למידין תורה מן הקב"ה, שנאמר וכל בניך למודי ה' (ישעיה נד יג), (ד) ולמה, בשביל הכתוב אליו גוים ידרושו. ר' הנינא בשם ר' אחא אמר מהו והיתה מנוחתו כבוד (ישעיה יא י), שהוא נותן לו מכבודו של מעלה, הוי ה' בעזך ישמח מלך:

[ב] **דבר** אחר ה' בעזך ישמח מלך. (ה) זהו שאמר הכתוב מי הוא זה מלך הכבוד (תהלים כד י), אמר ר' סימון מי הוא זה מלך הכבוד, זה מלך שחלק

הערות ותקונים

גם בכ"י ו', מבל בכ"י סאחריס ובנדפס חלפו בן קרוייס, וכן מובא בילקוט בראשי תר"ס חלפו בן קרוייס ובראשי בגלו "סי' שם מדס". וכן תמצא בירושלמי מעשר שני פ"ל ה"ח (דף נ"ל ע"ד) תני מבא בר חילפא בר קרוי, ומזה ים לתקן בבבלי ב"ב קכ"ג ע"א מבא חליפא קרויא בעא מר' חייא, נ"ע מבא [בר] חליפא [בר] קרויא: (לד) נפי שבעולם סזה. מובא בילקוט תהלים רמז תרפ"ח מן סמאמר ד"ה וגם אלהיו נדגול.ומן התחלת הרמז עד ד"ה הוא מן תנחומא שלנו במדבר סי' י' ויסבר סליון, וסמלות "ד"ה" סם הוספת סילקוט להבדיל בין מאמר התנחומא למאמר הסו"ס: (להּ) מתוך סגנון. בנדפס בטעות לגליו מכל סגניוי וסי' סמלה בל"ך signum סימן רושם (לייבצן מערקמאהל): (לו) בית אב שלו. בנדפס בטעות אב שלו נ"ע בית אב: (לז) רמזו בעניה וסופו בעניה. כ"ס בכל כתבי יד, מבל בנדפס סמאמר קטוע, ויש לתקן כמו לפניו, ומובא סמאמר בשם סו"ס בשבודרשם סדר שחרית של חול דף ל"ז ע"ב, וסביה לגכון כמו לפניו וכן מובא בראבי"ה סי' כ"ח נ"ב בשם הסו"ס:

(א) זה משיח בן דוד שנחבא עד עת קץ. כ"ס גם בכ"י ו', וזה ליתא בכ"י סאחריס ובנדפס, וכן הוסיף זה בראש"פ בגליון: (ב) א"ר תנחומא. כ"ס גם בכ"י ו', מבל בכל כ"י סאחריס ובנדפס סני' א"ר תניא, וכן מובא סמאמר בילקוט תהלים רמז תרפ"ב וחסר הציון "מדרש" וגם הוא סניא סני' א"ר תניא: (ג) שש מצות. כ"ס בכל כ"י ובנדפס, ובילקוט תהלים שם בטעות ב' מצות וחוסב רק בנין סוכה ולולב, ולדעתי יותר נכון שסי' כתוב ל' מצות ומצות ל' נעשית חות ו' וחס"כ הציגו "שם", ודברי סמדרש מוכיס מירושלמי ע"ז פ"ב ה"ח (דף י', ע"ג) לאמר רב הונא בשם רב ויסקלו את שכרי שלשים כסף, אלו שלשים מצות שעתידים בני נח לקבל עליהן, ועיין בבלי חולין נ"ב סע"א, וכתב רש"י שלשים מצות נא נתפרשו ומכסא הוא לקיולף עכ"ל. וכן תראה בב"ר פנ"ח אות ט' אלין גויס ידרושו אלך סמשיח בא ליתן להס [נאו"ה] שלשים מצות, ורציתי כי גם סיסם תואר הטיר וז"ע בסו"ס מזמור כ"ח שכתב אין מלך סמשיח בא אלא ליתן לאו"ה ו' מצות, בנין סוכה ולולב ותפילין, וזה ס"ס, וע"ל ג' מצות ע"כ. וביסם מרמה בשנדת ירושלמי ע"ז פ"ב על סמאמר שסבאתי סביה כדאיתא בשוחר טוב מזמור כ"ח. כוונתו כמו שתיקן ג' במקום ו' ע"ש. ובגרור שמצות "בנין סוכה ולולב ותפילין" מוספו אח"כ על פי מאמרם בירושלמי שם על גתתקה את מוסרותימו ע"ש: (ד) ולמה בשביל הכתוב אליו גויס ידרושו. זה מוסב למעלה על אין מלך שמשיח בא אלא ליתן לאו"ה שלשים מצות, ועל זה כתב ולמה בשביל הכתוב אליו גויס ידרושו: (ה) זה"ס מי הוא זה מלך הכבוד ע"ר סימון וכו'. שמיה בתנחומא ואדא סי' ז', ובתנחומא הנדפס מכבר ואדא אות ח' ושמ"כ

מכבודו ליראיו, ה' צבאות הוא מלך הכבוד סלה (תהלים שם): (ו) שנו רבותינו מלך בשר ודם אין רוכבין על סוסו, ואין יושבין על כסאו, ואין משתמשין בשרביטו, ומשה נשתמש בשרביטו של הקב"ה, (ז) שנאמר ויקח משה את מטה האלהים בידו (שמות ד כ). אליהו רכב על סוסו, ומהו סוסו של הקב"ה, סופה וסערה, שנאמר ה' (סופה וסערה) [בסופה ובשערה] דרכו (נחום א ג), (ח) וכתיב באליהו (ויהי כעלות) [ויהי בהעלות ה' את] אליהו בסערה השמים (מ"ב ב א). (ט) מלך בשר ודם אין לובשין עטרה שלו, והקב"ה נותן עטרה שלו למלך המשיח, שנאמר תשית לראשו עטרת פז (תהלים כא ד). (י) מלך בשר ודם אין לובשין פורפירא שלו, והקב"ה נתנה למלך המשיח, שנאמר הוד והדר תשום עליו (שם שם ו). מלך בשר ודם אין יושבין על כסאו, ובשלמה כתיב וישב שלמה על כסא ה' (דה"א כט כג). מלך בשר ודם (יא) אין קוראין לסגן שלו בשמו, והקב"ה קרא למשה בשמו, שנאמר ראה נתתיך אלהים לפרעה (שמות ז א), וכן לישראל, שנאמר אני אמרתי אלהים אתם (תהלים פב ו), וקראן קדושים, (יב) שנאמר קדושים יהיו לאלהיהם (ויקרא כא ו), וכתיב עם קדוש אתה (דברים ז ו). וקורא למלך המשיח בשמו, שנאמר וזה שמו אשר יקראו ה' צדקנו (ירמיה כג ו). וירושלים נקרא בשמו, (יג) שנאמר ושם העיר מיום ה' שמה (יחזקאל מח לה). אמר ר' לוי טב למדינתא דשמה כשם מלכא, ושם מלכא כשם אלהיה, זהו שאמר הכתוב ועמד ורעה (בשם) [בעוז] ה' (מיכה ה ג), באותה שעה ה' בעזך ישמח מלך: (יד) ד"א אין עוז אלא תורה, שנאמר ה' עוז לעמו יתן (תהלים כט יא): (טו) ד"א אין עוז אלא ארון, דכתיב ביה ויתן לשבי עזו (שם עח סא):

הערות ותקונים

רים פ"ח וכמ"ר פי"ל לות ג', ומס מובא זה בשם ר' לעזין, ומובא בילקוט וחרא רמז ק"פ בשם התנחומא, וילקוט תהלים רמז ת"ם, ובטעות נהפך שם "מדרש" ול"ל התנחומא, כי לפנינו במדרש מובא זה קלת בסגנון אחר ובשמוש: (ו) שם רבותינו. סהדרין כ"ב ע"ח במשנה: (ז) שנאמר ויקח משה את מטה האלהים בידו. כ"ה גם בתנחומא ובשמ"ר, אבל במדרש במ"ר שם מובא הפתוב ויקח משה את המטה מלפני ה'. (במדבר כ' ט'): (ח) וכתיב באליהו ויהי בעלות וגו'. תקמתי ויהי בהעלות ה' את אליהו בסערה השמים, ובזיהר כ"י ובגדפס ובמקומות שרשמתי מובא הכתוב ויעל אליהו בסערה השמים (מ"ב ב' י"א) וחסר בגדפס שם "שנאמר ה' בסופה ובסערה דרכו": (ט) מלך בשר ודם אין לובשין עטרה שלו כו'. בתנחומא הגדפס מכבר ובשמ"ר הגי' והקב"ה עתיד להלבים עטרה שלו למלך המשיח ומהו עטרה של הקב"ה כתם פז, שגי' רשמו כתם פז (שיר ה' י"א) וכתיב בו תשית לראשו עטרת פז (תהלים כ"א ד'): (י) מלך בו"ד אין לובשין פורפירא שלו. במלט יונית πορφύρα וברומית purpur בגד תכלת, וזה ליתה בתנחומא ובשמ"ר ובמ"ר ומס ליתה מלך בו"ד אין לובשין לבושו ויושבין לבשו של הקב"ה עוז, שגי' עורי עורי לבשי עוז זרוע ה' (ישעי' כ"א ט') ונתנו ליושבין, שגי' ה' עוז לעמו יתן (תהלים כ"ט י"א). ורליתי בשו"ע הגדפס תחר שסייס וירושלים נקראת על שמו שנאמר ושם העיר מיום ה' שמה ובין המאמר מ"ר לוי טב למדינתא דשמה כשם מלכה נוסף בתמצע "ויושבין לובשין לבושו של הקב"ה שנאמר עז עוז התאזר, ונתנו ליושבין שנאמר עורי עורי לבשי עוזך". וזה נוסף שהוסף המדפים מוויניציה בתמצע ורשם להביא גי' אחרת על מלך בו"ד אין לובשין פורפירא שלו והוסיף זה עפ"י התנחומא ושמ"ר. והובא פגימה שלא במקומו הרלוי, ובתנחומא ובשמ"ר הגי' בשניים קלת מלך בו"ד אין לובשין לבושו ויושבין לבשו של הקב"ה עוז, שגי' עורי עורי לבשי עוז זרוע ה' (ישעי' כ"א ט') ונתנו ליושבין, שגי' ה' עוז לעמו יתן. והמדפים מוויניציה הוסיף כן כמו שהוא בכ"י ג' ג' ל' ה', אבל בדפוס רלשון לפום קלמצע לא נמצא זה. ועיין במדרש במ"ר פמ"ל לות ג' לבושו של הקב"ה הוד והדר, שגי' הוד והדר לבשת ונתנו למשיח שגי' הוד והדר השוה עליו, ועיין גם במ"ר פט"ו לות י"ג: (יא) אין קוראין לסגן שלו בשמו. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י ג' ל' ה' ז' הגי' אין קורין לסגן קיסר לנוסחם ואם נקרא בשמו ממיתין אותו, ובתנחומא ובשמ"ר הגי' אין קורלין בשמו כמו: קיסר, לנוסחום, בסילוקום. ומס בסערה ס"ח בהרתי המלות: (יב) שנאמר קדושים יהיו לאלהיכם. בזיהר כ"י ובגדפס מובא בתוך הכתוב תהיו כי קדוש אני: (יג) שנאמר ושם העיר מיום ה' שמה. אחר זה נוסף בכ"י ג' ל' ה' ז' ובגדפס דפום ווינילה ואח"כ בכל הדפוסים הוספה ויושרלם לובשין לבושו כו', שהבחתי לעיל בסערה י', והיא הוספה בתמצע המאמר אבל אין ענינו לכאן: (יד) ד"א אין עוז אלא תורה. מובא בילקוט תהלים רמז תרפ"ב והסר הליון: (טו) ד"א אין עוז אלא ארון. בכ"י הלחריס לף בכ"י ו' הפוך תמיד עם כ"י שלנו הגי' אין עוז אלא ארון ישרלם, ואין ספק שהמפתיק הרלשון קרא המלה כתיבו כהב ארן, והוסיף אלא ישרלם, ובאמת שגי' ארון נכונה, כמאמרם להלן במזמור ס"ח ויתן לשבי עוזו זה הארון,

דבר אחר אין עוז אלא מלכות, שנאמר ויתן עוז למלכו (ש"א ב י): (טז) דבר אחר אין עוז אלא בית המקדש, שנאמר ושברתי את גאון עוזכם (ויקרא כו יט):

[ג] **תאות** לבו נתתה לו. (יז) שהכחשת שר אדום לפניו: וארשת שפתיו בל מנעת סלה. (יח) מהו וארשת שפתיו, (יט) רשות שבשפתיו, שהן אומרים לו מדינה פלונית מרדה בך, והוא אומר להן (כ) ילך (מלאך המות) [גובאי] ויחבל אותה, שנאמר והכה ארץ בשבט פיו (ישעיה יא ד), [אפרכיא פלונית מרדה בך ילך מלאך המות ויחבל אותה, שנאמר וברוח שפתיו ימית רשע (שם)]: דבר אחר וארשת שפתיו. שהוא גוזר ודבריו קיימים:

[ד] **כי** תקדמנו ברכות טוב. (כא) ר' יהודה אומר (כב) ברכת משה שנקרא טוב, שנאמר ותרא אותו כי טוב הוא (שמות ב ב), רבנן אמרו ברכת התורה שנקראת טוב, שנאמר כי לקח טוב (משלי ד ב): חיים שאל ממך. אמר ר' יוחנן שלשה בני אדם אמר להן הקב"ה שאל, ואלו הן שלמה ואחז ומלך המשיח, (כג) וכו' במזמור למה רגשו גוים. (כד) ר' ברכיה אמר אותן שירדו חיים שאולה, אלו בני קרה ועדתו, (כה) שאל שיעלו, שנאמר מוריד שאול ויעל (ש"א ב ו): גדול כבודו בישועתך. (כו) גדול במפעליו: (כז) הוד והדר תשוה עליו. הוד של רב, (כח) והדר של תלמיד, כענין שנאמר ונתתה מהודך עליו (במדבר כז כ), מהודך ולא כל הודך, והיכן ניתן לו ליהושע, ר' יודן אמר בירדן ניתן לו, במשה כתיב ויראו מגשת אליו (שמות לד ל), וביהושע כתיב ויראו אותו כאשר יראו את משה (יהושע ד יד):

[ה] **כי** תשיתהו ברכות לעד. (כט) שיתברכו בו כל הגוים: תחדהו בשמחה את פניך. ר' ברכיה בשם ר' שמואל אומר כתוב אחד הוא אומר ועד עתיק (יומין מטא קדמוהי הקריבוהו) [יומיא מטה וקדמוהי הקרבוהי] (דניאל ז יג), וכתוב אחד אומר והקרבתיו ונגש אלי (ירמיה ל כא), הא כיצד, המלאכים מכניסין אותן עד מחיצתן, והקב"ה פושט ידו ומקרב אותן אצלו, לכך נאמר והקרבתיו: תמצא ידך

הערות ותקונים

וכן במדרש ב"ר פ"ל לות ד' ויתן לנסכי עוז זה אהרן בניו, וכתיב ויכי אהרן ס' נשמה פלשתים, ז' מדעים (ש"ח ו' ח'): (טז) ד"ה אין עוז אלא בית המקדש, שנ' ושברתי את גאון עוזכם. זה חסר נכ"י המחרים ונגדפס: (יז) שהכחשת שר אדום לפניו. כ"ה נס נכ"י ו', וכן הוסיף הרא"ם בגליון, וליתא נכ"י המחרים ונגדפס: (יח) מהו וארשת שפתיו. מובא בילקוט רמז תרפ"ב, והמלות "דבר אחר" בילקוט ים למחוק: (יט) רשות שבשפתיו. הוא מלשון סור זהירין ברשות: (כ) ילך מלאך המות. תקנתי ילך גובאי, וכן הוספתי אפרכיא פלונית מרדה בך ילך מלאך המות. ובכ"י נ' ד' ה'-ז' נמצא רק מאמר ראשון ילך גובאי ויחבל אותה, והמאמר אפרכיא פלונית חסר שם, ובכ"י נ' ח' ונגדפס ובילקוט בני' מדינה פלונית מרדה, והוא לומר ילך גובאי ויחבל אותה [שנאמר והכה ארץ בשבט פיו] אפרכיא פלונית מרדה בך והוא לומר ילך מלאך המות ויחבל אותה שנאמר (והכה ארץ בשבט פיו) [וברוח שפתיו ימית רשע] כנ"ל: (כא) ר' יהודה אומר. מובא בילקוט רמז תרפ"ג בשם המדרש: (כב) ר' יהודה אומר ברכת משה ט'. בילקוט שם מוסף אחר זה "ר' נחמי' אומר ברכת הקב"ה שנקרא טוב שנאמר טוב ה' לכל": (כג) וכו' במזמור למה רגשו גוים. כ"ה נס נכ"י ו', אבל נכ"י ב' נ' ד' ס' ז' כתוב "וכו' במזמור למעלה". והמדפיס הראשון הגיה "במזמור למה רגשו גוים" במקום "במזמור למעלה" ונס המעתיק נכ"י מ' וכ"י ו' תיקן כן והוא במזמור ב' לות י' ונס בעל הילקוט הניח פה "וכו'", ואח"כ הניח מאמר אחד ומהו שאל סיכו ישראל חיים קיימים לעולם ולעולמי עולמים, וזה מעשות המדפיסים, ונ"ל בילקוט כו' עד. ומהו שאל סיכו ישראל חיים קיימים לעולם ולעולמי עולמים. והוא סוף המאמר במזמור ב' שם ומלת "עד" השמיטו: (כד) ר' ברכי' אמר. מובא בילקוט שם: (כה) שאל שיעלו שנ' מוריד שאול ויעל. כ"ה נס נכ"י ו', וכנ"י המחרים ונגדפס נמצאת שיבלו ואחז, מלת ואחז ים למחוק ונ"ל שאל שיעלו והוסיף שנ' מוריד שאול ויעל: (כו) גדול במפעליו. נס נכ"י ו' הסוף תמיד נכ"י שלנו ליתא המלות המלה: (כז) הוד והדר. מובא בילקוט שם רמז תרפ"ג נס בילקוט פנחס רמז תשע"ו בפ' ונתתה מהודך פליו בשם סו"ט: (כח) והדר של תלמיד. בילקוט נמצאת והוד של תלמיד, נ"ל והדר של תלמיד, ומובא לנכון בילקוט פנחס שם: (כט) שיתברכו בו כל הגוים. מובא בילקוט רמז תרפ"ד וחסר הלישן, והגי' שם וכן בנדפס והתברכו בו גויים, והוא לשון הכתוב

לכל אויביך. (ל) ר' לוי אמר תהא ידך מצויה ליפרע מהן: תשיתמו כתנור אש. רבנן אמרי יש גיהנם לעתיד לבא, שנאמר הנה (יום) [היום] בא בוער כתנור (מלאכי ג יט), (לא) כו' כדכתיב לעיל:

מזמור כב

[א] **למנצח** על אילת השחר. (א) זהו שאמר הכתוב אלהים ה' חילי וישם רגלי כאילות (חבקוק ג יט), (ב) [אמר ר' פנחס] כאילים אין כתיב כאן, אלא כאילות, שרגלי הנקיבות (ג) עומדות יותר מן הזכרים: (ד) ועל במותי (יעמידני) [ידריכני] (שם שם), מהו על במותי, ביטאות שלי, (יעמידני) [ידריכני] אלו המצריים, שכיון שנשתקעו בים, רמז הקב"ה לים והשליכן ליבשה, והיו ישראל רואין אותן מתים, שנאמר וירא ישראל את מצרים מת (שמות יד ל), מה היו עושין להם, היו כל אחד ואחד מישראל נוטל כלבו, וילך ונותן את רגלו על צואר של מצרי, והיה אומר לכלבו אכול מן היד הזו שנשתעבדה בי, אכול מן המעיים הללו שלא חסו עלי, תדע לך שכן הוא, דכתיב למען תמחץ רגלך בדם לשון כלביך מאויבים מנהו (תהלים סח כד), אמרו ישראל לפני הקב"ה רבונו של עולם כבר עשית לנו כל הנסים הללו, ואף אנו לא נהיה כפויי טובה, ומה יש לנו לעשות, לומר לפניך שירות ותשבחות, אז ישיר משה (שמות טו א), הוי למנצח על אילת השחר, (ה) על שירתא דקריץ: ד"א למנצח על אילת השחר. בשתי איילות, דבורה ואסתר, דבורה שבאה משבט נפתלי, ועליה אמר יעקב, נפתלי אילה שלוחה (בראשית מט כא), [אסתר שנמשלה לאילה], על אילת השחר, זו אסתר:

[ב] **אלי** אלי למה עזבתני. (ו) זהו שאמר הכתוב והיה אור ישראל לאש וקדושו ללהבה (ישעיה י יז), אור ישראל, זה יחזקיהו, וקדושו ללהבה, (ז) זה ישעיהו, ובערה ואכלה (שם), [זה סנחריב], (ח) שיתו ושמירו (שם), זה אכלוסין, בשעה שה"ק ירושלים היו ישעיהו ויחזקיהו יושבין בבית המקדש, ויצאה אש מבין שניהם, (ט) וליהטה אותו ואוכלוסיו: דבר אחר והיה אור ישראל לאש. זה מרדכי: וקדושו ללהבה. זו אסתר: ובערה

הערות ותקונים

ירמי' ד' ב': (ל) ר' לוי אמר תהא ידך מצויה כו'. במדרש אסתר רבה פ"ח אות ו' ר' ברכי' בש"ר לוי ור' חונא בש"ר לוי ור' יוחנן בש"ר לוי שלשתן אמרו פסוק אחד תמצא ידך לכל אויביך ימיך תמצא שונאיך, תהא ידך מצויה ליפרע מאויבך, תמצא להם מדת הדין, תמצא להם מישוש זכויותיהן שעשו, לכך נאמר ימיך תמצא שונאיך: (לא) כו' כדכתיב לעיל. בכ"י ו' ס"ים וכו' כדכתיב לעיל במזמור למעלה מזה. ובכ"י ב' ג' ד' ה' ז' ח' כתוב וכו' במזמור של מעלה, ונדפוס ראמטן וכו' במזמור השמים מספרים. ובדפוס ווינישיא וחא"כ בכל הדפוסים וכו' במזמור השמים מספרים שלמעלה, מזה תראה שהמלות "השמים מספרים" נוספו מח"כ, והוא במזמור י"ט אות י"ג:

(א) זש"ה למנצח ה' חילי. מובא בילקוט חבקוק רמז תקס"ו בשם שו"ט: (ב) ר"ל פנחס. הוספתי וחסר גם בכ"י ו', ונמצא בנכון בכ"י המחבריס ובנדפס ובילקוט: (ג) שרגלי הנקיבות שומדות יותר מן הזכרים. עיין למב"ן על פ' נפתלי אילה שלוחה: (ד) ועל במותי יעמידני. כ"ה גם בכ"י ו' ובילקוט, וע"ל ידריכני כמו שהוא בקרא. והרא"פ הגיה בנדפס יעמידני במקום ילריכני ונאמת הגי' ידריכני היא הנכונה: (ה) על שירתא דקריץ. מעתיק שחר הר' מתעה בעלותא דקריץ וכן אילת השחר תר' דקריצתא וכן השחר עלה (בראשית י"ט ט"ו) תריב"ע מיסק קריצתא. ומעלות השלג על שירתא דקריץ ליתא בכל כ"י ובנדפס רק בכ"י ו' כתוב על שירתא דיקריין, וגם הרא"פ בגליון המדרש הוסיף "על שירתא דיקריין" והנה השלג מעוקדת, הוא השלג המיובש ע"י הקריץ ונפרדה הות י"ן ונעשית י"ן: (ו) זש"ה והיה אור ישראל. מובא בילקוט ישעי' רמז רפ"ד בשם שו"ט: (ז) זה ישעי'. כ"ה גם בכ"י ו' ובילקוט, אבל בכ"י ב' ז' הוא ירמיה זה הקב"ה, וקדושו לשהב זה חזקיהו, ובערה ואכלה זה סנחריב, ובכ"י ג' בעשות וקדושו לשהבה זו אסתר. ונדפס כן בדפוס ראמטן וחא"כ בכל הדפוסים, ובכ"י ה' בשמש שורה מן וקדושו לשהבה במאמר זה על וקדושו לשהבה במאמר שלאחריו: (ח) שיתו ושמירו זה אכלוסין. כ"ה גם בכ"י ו' וחסר בכ"י המחבריס ונדפס, גם הלשון מתחת בכ"י שם ובנדפס מאחר הוא לפיכך, ופי' אכלוסין בל"י שמון שם: (ט) וליהטה אותו ואוכלוסיו. אחר זה נמצא בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה: "שנאמר ותחת כבודו יקד יקוד אש (ישעי'

ואכלה שיתו ושמירו. זה המן ובניו. (י) אמרו רבותינו מאה בנים היו לו להמן, עשרה נהרגו, ועשרה נתלו, ועשרה נתחתכו ונשלכו לכלבים, ושבעים מהם חזרו על הפתחים שנים עשר חודש, ולבסוף נהרגו, ומה אני מקיים שיתו ושמירו ביום אחד (ישעיה שם), אלא (יא) את מוצא במדה שאדם מודד בה מודדין לו, בגזירה שגזר להשמיד להרוג ולאבד (אסתר ג יג), נגזר עליו ובערה ואכלה (ישעיה י יז):

[ג] **דבר** אחר והיה אור ישראל (ישעיה שם). זו אסתר, שהאירה את ישראל כאור שחר, והלא אור זה אש, ואש זה אור, אלא אמר הקב"ה (יב) דיו פרצופין אני עושה את הדבר, אור לישראל, וחשך לאומות העולם, שנאמר הוי המתאוים את יום ה' למה [זה] לכם יום ה' הוא חשך ולא אור (עמוס ה יח), בנוהג שבעולם אדם מדליק את הנר (יג) בבסילקי שלו, שטא יכול לומר פלוני שהוא אוהבי ישתמש לאור הנר, ושונאי אל ישתמש לאור הנר, [אלא הכל משתמשין כאחד], אבל הקב"ה אינו כן, הכל משתמשין בעולם הזה, ונותן חשך לכלם כאחת בעולם הזה, אבל לעתיד לבא כי הנה החשך יכסה ארץ וערפל לאומים ועליך יזרח ה' (ישעיה ס ב). אמר ר' חנינא טוב ה' לכל (תהלים קמה ט), בעולם הזה, אבל לעולם הבא לעתיד לבא (טוב) [הטיבה] ה' לטובים (שם קכה ד), וכן היה במרדכי ואסתר, חשך לאומות העולם, ואור לישראל, שנאמר ליהודים היתה אורה ושמחה (אסתר ח טז). אסתר נקראת הדסה, (יד) אסתר שעמדה בסתרי סתרים, על שהוצרכה להאיר את ישראל, ויצאתה לחוץ, הדסה דכתיב ויהי אומן את הדסה (שם ב ז), על שם צדקותה. מרדכי נקרא הדם, על שם שנאמר והוא עומד בין ההדסים (זכריה א ח), (טו) מה הדם זה ריחו טוב וטעמו מר, כך היו מרדכי ואסתר, אור לישראל, וחשך לאומות העולם, ואל תתמה שהרי במצרים, ויהי חשך אפלה (שמות י כב), ולכל בני ישראל היה אור (שם יג), וכמו שעשיתי בעולם הזה, ככה אעשה לעולם הבא, שנאמר כי הנה החשך יכסה ארץ וערפל לאומים ועליך יזרח ה' וכבודו עליך יראה (ישעיה ס ב):

[ד] (טז) **דבר** אחר למנצח על אילת השחר. זהו שאמר הכתוב אל תשמחי אויבתי לי כי נפלתי קמתי (גם) כי אשב בחשך ה' אור לי (מיכה ז ח), אמר דוד למנצח (יז) למי שמקפין כאיל, ומאיר לעולם בשעת השיכה, אימתי הוא מאיר, בלילה, אף על פי שהוא לילה יש לי אור הירח והכוכבים והמזלות, ואימתי הוא חשך, בעלות השחר הלבנה נבנסה, והכוכבים נבנסין, והמזלות

הערות ותקונים

י"ו), שברפס לותו מבניס, והניח בגדיו מבחוץ, על שסי' מבני שם, שנאמר בני שם עילם ואשור וארפכשד ולוד וארם (בראשית י' כ"ב), ואומר ויקח שם ויפת את השמלה (שם ט' כ"ג) הניח הקב"ה את בגדיהם ושרף את נופם וכל שכן בני אהרן", וזה ליתא בכ"י ג' ו' ח' ולא בגדפס, ונם המדפיס מוויניציה לא הוסיף זה כדרכו להוסיף המאמרים אל נוף הספר, ונאמר כי אין ענין הדוספה לכאן לכן לא הוספתיה נפנים: (י) אמרו רבותינו מאה בניס היו לו להמן. עיין בבלי מגילה ט"ו ע"ב דא אמר שלשים, עשרה מתו, ועשרה נתלו, ועשרה מחזירין על הפתחים, ורבנן אמרו אותן שמחזירין על הפתחים שבעים הוין כו'. וא"כ לדעת רבנן תשעים הוו. וכן ל"ל לפניהו תשעים הוו, עשרה נהרגו, ועשרה נתלו, ושבעים סובבו על הפתחים, והמלות ועשרה נתחתכו ונשלכו לכלבים ליתא בכל כ"י המחרים ובגדפס, ושם הגי' מאה בניס היו להמן י' נהרגו וי' נתלו והשאר היו מסבבין על הפתחים, וכן הניא הילקוט ישעי' רמז רפ"ל בשם המו"ט: (יא) את מוצא במדה שאדם מודד בה מודדין לו. עיין פסיקתא ויסי בשלח והשרש מ' ומובא כן בשם ר' מאיר במדה שאדם מודד מודדין לו: (יב) דיו פרצופים. פי' שני פנים, והמלות מלשון יוצים: (יג) בבסילקי. המלה יונית ולומית basilice פי' היכל מלך: (יד) אסתר שעמדה בסתרי סתרים כו' ויצאתה לחוץ. כ"ה גם בכ"י ו' וליתא בכ"י המחרים ובגדפס, וכן הוסיף מהרח"פ בגליון: (טו) מה הדם זה ריחו טוב וטעמו מר. במדרש אסתר פ"ו אות ה' ויהי לומן את הדסה, מה הדסה ריחה מתוק וטעמה מר כך היתה אסתר מתוקה למרדכי ומרה להמן: (טז) ד"ה למנצח על אילת השחר. מובא בילקוט תהלים רמז תרס"ה בשם המדרש, ומובא בשמות הלוי להר"ם מלבנץ ז"ל דף קמ"ח ע"ב ע"ם שמבאר המאמר כלו: (יז) למי שמקפין כאיל. בילקוט בשמות למי שהוא קומן כאיל ל"ל קופץ כאיל:

הולכין להם, אותה שעה אין חשך גדול ממנו, ואותה שעה הקב"ה עונה לעולם ומלאו, ומעלה את השחר מתוך החשך, ומאיר לעולם:

[ה] (יח) **דבר** אחר למנצח על אילת השחר. למי שקופין כאיל, ומאיר להם מתוך החשך, וכן הוא אומר והנה אימה חשכה גדולה נופלת עליו (בראשית טו יב), כנגד הגליות הכתוב מדבר, שהקב"ה מאיר לישראל מתוך אפילתן, (יט) אימה זו בבל, ואימתני ותקיפא יתירה (דניאל ז ז), חשכה זו מדי, שהחשיכה מאור עיניהם של ישראל, והאיר להן הקב"ה בימי מרדכי ואסתר, שנאמר ליהודים היתה אורה (אסתר ח טז). גדולה זו יון, הקרן הגדולה (דניאל ח ח). נופלת, זו אדום, שעתידה ליפול ביד ישראל, והקב"ה מאיר להם, שנאמר קומי אורי כי בא אורך (ישעיה ס ו), לכך נאמר על אילת השחר, למי שהוא מקפין כאיל, ומאיר לישראל כשחר, שנאמר אז יבקע כשחר אורך (שם נח ח). (כ) ראה מה כתיב באסתר, ותקרא אסתר להתך (אסתר ד ה), וכל הפרשה, אל תדמי בנפשך (שם שם יג), אף תאמרי בנפשך בשביל שאני מלכה איני נכשלת, כי אם החרש תחרישי בעת הזאת (שם שם יד), (כא) עת צרה היא ליעקב ומטנה יושע (ירמיה ל ז), לכך נאמר ריוח והצלה יעמוד ליהודים ממקום אחר (אסתר ד יד), ממי שכתוב ביה ישראל נושע בה' תשועת עולמים (ישעיה מה יז), ומי יודע אם לעת כזאת הגעת למלכות (אסתר שם), (כב) מכאן אתה למד דרך ארץ, שלא יהא אדם דוחה בשתי ידיו, אלא יהא דוחה בשמאל, ויקרב בימין, (כג) לכך נאמר אם לעת כזאת הגעת למלכות: (כד) לך כנום את כל היהודים וגו' וצומו עלי (שם ד טז), מכאן שעיקרו של צום באסיפה, וכן הוא אומר קדשו צום קראו עצרה אספו זקנים (יואל ב יד). ואל תאכלו ואל תשתו (אסתר שם), מאחר שכתוב וצומו עלי, למה הוצרך לומר ואל תאכלו ואל תשתו, (כה) וכי יש אדם צם ויאכל וישתה, ומאי טעם אמרה כן, אלא אמרה וצומו עלי, צומו על מה שאכלתם ושתיתם בשתה אחשורוש, (כו) זה שהמשל

הערות ותקונים

(יח) ד"ה למנצח על אילת השחר שקופין כאיל ומאיר מתוך החשך וכו"ה וכאן חיסר תחלה עד ותקרא אסתר להתך. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכל כ"י המחריס ובנדפס חסר זה, וגם הגי' ד"ה על אילת השחר למי שקופין כאיל ומאיר להן מתוך חשך הוי על אילת השחר, וכן הוא לעיל בתחלת כל הפרשה עד אל תדמי בנפשך, וגם הרש"ס הוסיף זה בגליון: (יט) חיסר זו בכל כו'. ממה שהמחבר הזה בבגמוניס הוסיף במכילתא יתרו מסכתא דבחדש פ"ם בפ' וכל העם רואים את הקולות, ובב"ר פמ"ד אות י"ח, ובמ"ר פל"ח אות ז', וי"ל פי"ג, ובפדר"א פכ"ח, ובפסיקתא דר"כ פ' החודש וע"ם בהערה כ"ב, ועיין בסוף מזמור כ"ב: (כ) רואה מה כתיב באסתר ותקרא אסתר להתך וכל הפרשה. ר"ל וכל הכתובים הנאמרים שם בפרשה: (כא) עת צרה היא ליעקב תשועת עולמים. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י המחריס ובנדפס, וכן הוסיף הרש"ס בגליון: (כב) מכאן אתה למד דרך ארץ שלא יהא אדם דוחה בשתי ידיו אלא יהא דוחה בשמאל ויקרב בימין. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י המחריס ובנדפס מכאן אתה למד, חסרים המלות דרך ארץ, גם בעטות דוחה בימין ומקרב בשמאל, וע"ל להיפך דוחה בשמאל ומקרב בימין, וכן בגמרא סנהדרין ק"ז ע"ב ת"ר לעולם תהא שמאל דוחה וימין מקרבת: (כג) לכך נאמר ומי יודע אם לעת כזאת הגעת למלכות. בתחלה אמר לה ואת ובית אביך תאבדו, כי' לחפה בשתי ידים, ואח"כ דבר אליה רכות ומי יודע וגו'. והמאמר מסו"ט מובא גם בס' מעות הלוי להר"ם מלובין ז"ל דף קל"ג ע"ב והביא הגי' כמו שהוא בנדפס. וע"ם שמבאר כוונת הענין: (כד) לך כנום את כל היהודים עד למה הזכרת לומר ואל תאכלו ואל תשתו. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י המחריס ובנדפס, וגם הגי' וצומו עלי ואל תאכלו ואל תשתו וכי ים אדם גם וכו': (כה) וכי ים אדם גם. מובא בילקוט אסתר רמז תלף כ"ו וחסר הציון "סו"ם". ומובא בס' מעות הלוי להר"ם מלובין ז"ל דף קל"ה ע"ג: (כו) זה שהמשל אומר הא קורא והא קולתא מכלתון בקורא נקון בקולתא. במדרש וי"ר פע"ג אות ח' סוף תזריע במתלא אמרי לחכיל בהדי קולא ינקי בהדי קולא, ובפע"ז הגי' לחכיל בהדי קורא ינקו בהדי קולא, הערוך בערך קל ו' הביא המאמר מוי"ר ונורסו מתן לחכיל בהדא קורא ינקו בהדי קולא, ובערך קרא ה' הביא מתן לחכיל בהדא קורא ינקי בהדא קורא, וכתב פי' מי שאוכל קור של דקל אם תימו שומרו כרמי לוקח בקורתו של דקל, וילקוט בתחלת אסתר שם הביא המאמר הא קורא הא כילא, מכלתון קורא נקון בכילא, הוא כמו שפניו רק במקום קולתא נורס כילא, ואני שלפניו נכונה, ופי' קורא רמז שדקל שיאכל כשהוא רך, ועיין בערוך ל"ו ע"א קורא מברך עליו בפה"א כי פירא הוא, ופי' רש"י קורא רך של דקל,

אומר הא קורא והא קולתא, אבלתון בקורא לקון בקולתא, (כז) יכול יהו צמים לילה ויום, שלשה ימים ושלשה לילות ולא היו מתים, (כח) אלא היו מפסיקין מבעוד יום, ולמה שלשה ימים, (כט) שאין הקב"ה מניח לישראל בצרה יותר משלשה ימים, (ל) [וכן הוא אומר ביום השלישי וישא אברהם את עיניו (בראשית כב ד), וכן הוא אומר ויאסוף (אותו) [אותם] אל משמר שלשת ימים (שם מב יז), וכן הוא אומר וילכו שלשת ימים במדבר ולא מצאו מים (שמות טו כב), וכן ביום השלישי תעלה בית ה' (מ"ב כ ה)], וכן רחב הזונה אמרה אין לכם להצטער אלא שלשת ימים, שנאמר ונחבאתם שמה שלשת ימים (יהושע ב טז), (לא) חסר א' כתיב ונחבתם, וכן את מוצא ביונה, ויהי יונה במעי הדג שלשה ימים ושלשה לילות (יונה ב א), וכתיב ויאמר ה' לדג ויקא את יונה (שם שם יא), וכן הושע אומר יחיינו מיומים ביום השלישי יקימנו ונחיה לפניו (הושע ו ב), לפיכך גזרה צום שלשה ימים, לכך נאמר על אילת השחר, (לב) שהביאה השחר מתוך החשך:

[ו] **אלי** אלי למה עזבתני. (לג) יום ראשון אלי, יום שני אלי, יום שלישי למה עזבתני, וכיון שאמרה בקול גדול אלי אלי למה עזבתני, מיד נענית: אלהי אקרא יומם ולא תענה. אמרה להקב"ה כך עשית במצרים לאבותינו, לא כיון שצעקו שמעת, שנאמר ואת צעקתם שמעתי (שמות ג ז), (לד) ואיזהו צרה גדולה זו או של מצרים, פרעה אמר כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו וכל הבת תחיון (שמות א כב), והמן אמר מנער ועד זקן טף ונשים ביום אחד (אסתר ג יג), פרעה אמר כל מי שאינו משלים מלאכתו ישימו אותו בתוך הבנין, ומי שהשלים מלאכתו לא היו עושין לו כלום, אבל המן גזר להשמיד להרוג ולאבד את כל היהודים (אסתר שם), אותן שהיו במצרים כיון שצעקו מיד שמעת אותן, אבל אנו צמנו זה שלשת

הערות ותקונים

ז: קלי ביוגית ασλφא תחיכת עץ יבש, ומוא בסיפך מן קורא: (כז) יכול יהיו צמים לילה ויום. לפני זה נמצא בכ"י ב' ד' ה' ז' נוסף: "ד"א אל תאכלו מצות ואל תשתו מרבע כוסות" וזה לא נמצא בכ"י ג' ו' ח' ובנדפס. ורמיתי בס' מצות סלוי לסר"ם מלקבן ז"ל דף קל"ס ע"ב הביא ו"ל וס"ר יהודה בן סושן ז"ל וכתב שרשה מי שפירש ואל תאכלו לפי' מצה של פסח ואל תשתו ד' כוסות, ואני אומר לפרש נמצויה מי שפירש כן כו' ע"ש, ומזה תרשה שמי שהוסיף זה על הכ"י נקח זה מלישה ספר שכי' לפניו: (כח) אלא היו מפסיקין מבעוד יום. עיין פדר"א פ"א. ואל תאכלו ואל תשתו שלשת ימים ואלו הן י"ג ו"ל ומ"ו, וסעיר שם הרל"ל בסי' כ"ח שלשה ימים לשופין היו, ואע"פ שבשו"ם רים מזשור כ"ב אמרו, וכי לשבר למדם לעשותן כן, אלא שהיו מפסיקין מבעוד יום, נמרא דילן אלהי יבמות קל"ח ע"ב פליג על זה, ומ"ל רשופין ממם היו עכ"ל, ואני מלאתי בשנות סלוי לסר"ם מלקבן ז"ל דף קל"ו ע"ח הביא ו"ל שמשנה במדרש שומר טוב נרשה שלא השעמו ג' ימים ליל ויום כשעמו של מקרא, ויתא שתם יכול יהיו ימים ג' ימים וג' לילות ולא היו אלא מפסיקים מבעוד יום, ועל זה הביא עוד ובשערי ציון (לבעל הכוזרי כ"י) מפיים גם: בשומר טוב דורש שמוכיח מעם להשיב נפש קודם שקיעת החמה ע"כ. וכתב הר"ם מלקבן: ולזה שומעים שמגדיל תפלת ערבית ולא למי שכתב ומפורש במדרש תהלים שהיו מוכיח בלילות, כי לא פורש כך, אלרבה אמר אלא מפסיקים מבעוד יום כו': (כט) שאין הקב"ה מניח לישראל בצרה יותר משלשה ימים. וכן מיתא בב"ר פל"ח אות ז' לשון אין הקב"ה מניח את הצדיקים בצרה שלשה ימים, ובאסתר רבה פ"ם אות ג' ויסי ביום השלישי לשון אין ישראל נתונין בצרה יותר משלשה ימים, ועיין ב"ר ריש פל"ו: (ל) וכמ"ש ביום השלישי עד בית ס', הוספתי כמו שמות בכ"י ג' ל' ה' ז' ומסר גם בכ"י ו' ח' ובנדפס ועיין בב"ר שם פכ"ו אות א', ובב"ר פל"ח אות ז' ושם בפל"ח אות קטוע ע"ש: (לא) חסר א' כתיב ונחבתם. כ"ה גם בכ"י ו', ולימא בכ"י המחרים ובנדפס, וגם הרמ"ם הוסיף זה בגליון ואין ענינו לכאן אם מלא או חסר: (לב) שהביאה השחר מתוך החשך. מובא במצות סלוי לף מ"ח ע"ב בשם שו"ם: (לג) יום ראשון אלי. מובא בילקוט תהלים רמז תרפ"ה בשם המדרש, וכתב הוא לפניו כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י המחרים ובנדפס ובילקוט שני' יום ראשון אמרה אלי ויום שני כן יום שלישי לעקה בקול גדול ואמרה גמה עזבתני. ובילקוט שם שני' אחר זה ד"א אלי ביום שלישי כו', זה הוא להלן במזמור הזה, ואח"כ הביא מקרא יומם אמרה לפני הקב"ה כמו שהוא בשות ו': (לד) ואיזהו צרה גדולה זו או של מצרים. כתבר לפניו כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י המחרים ובנדפס המחבר קטוע וכל"ל פרעה אמר כל הבן סילוד [סיאורה משליכוהו וכל הבת תחיון, והמן אמר מנער ועד זקן טף ונשים ביום אחד, פרעה אמר כל מי שאינו

מבנים

ימים, והתפללנו וצעקנו וקראנו ולא עניתנו, ואם אין בנו מעשים טובים עשה עמנו בשביל קדושת שמך, ואתה קדוש יושב תהלות ישראל:

[ז] (לה) **דבר** אחר אל תשמחי אויבתי לי כי נפלתי קמתי (גם) כי אשב בחשך ה' אור לי (מיכה ז ח). ישראל אומרים לאומות העולם אל תשמחו אויבי לי, למה שאם נפלתי קמתי, תכף לנפילה קימה. ר' שמואל אמר מן הדא, כי שבע יפול צדיק וקם (משלי כד טז), אבל הרשעים יפלו ולא יקומו, תכף לכשלון של רשעים רעה, שנאמר ורשעים יכשלו ברעה (שם שם), בפעם אחת נופלין ואין להם תקומה, (לו) וכן הוא אומר ובאחת יבערו ויכשלו (ירמיה י ח): כי אשב בחשך ה' אור לי (מיכה שם). (לז) שנו רבותינו מתוך כעס רצון, מתוך אפילה אורה, מתוך רוגז רחמים, מתוך צרה רווחה, מתוך ריחוק קירוב, מתוך נפילה קימה. מתוך כעס רצון, הרף ממני ואשטיידם (דברים ט יד), מיד וינחם ה' על הרעה (שמות לב יד). [מתוך אפילה אורה, כי אשב בחשך ה' אור לי (מיכה ז ח)]. מתוך רוגז רחמים, ברוגז רחם תזכור (חבקוק ג ב). מתוך צרה רווחה, (כי עת) [ועת] צרה [היא] ליעקב וממנה יושע (ירמיה ל ז). מתוך ריחוק קירוב, והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם יאמר להם בני אל חי (הושע ב א). מתוך נפילה קימה, כי נפלתי קמתי (מיכה שם).

(לח) [ומתוך נפילתן של צדיקים רומטותן, הדא הוא דכתיב אם נבלת בהתנשא (משלי ל לב), חנניה מישאל ועזריה מתוך ניבולן רומטותן, באדין מלכא הצלח וגו' (דניאל ג כו), וכן דניאל מרדכי ויוסף]. (לט) ואין אתה מוצא ימים קשין שהיו ישראל באפילה, ויושבין בחשך ובצרה, כאותן הימים שהיו בימי המן, שאמר לאהשורוש ישנו עם אחד מפוזר ומפורד (אסתר ג ח), כיון שידעה אסתר התחילה לומר למרדכי, לך כנוס את כל היהודים (שם ד טז), וכשאמרה ובכן אבוא אל המלך (שם שם), התהילו בני פלטרין אומרים עכשיו הוא כועס עליה, ונגזר עליה מיתה, והיה כל אחד ואחד אומר אני אטול את בגדיה, וזה אומר אני אטול תכשיטיה, (מ) [וזה אומר אני אטול את (מא) קדשיה, וזה אומר אני אטול את (מב) פורפריה שלה של מלכות, שנאמר יחלקו בגדי להם ועל לבושי יפילו גורל (תהלים כב יט), וכיון שהיתה צופה ורואה כן], היתה מתפללת ואומרת ואתה ה' אל תרחק אילותי לעזרתי חושה (שם שם כ), (מג) כיון שראה דוד ברוח הקדש באיזה לשון עתידה להיות קוראה להקב"ה אילותי, סידר עליה זה המזמור למנצח על אילת השחר:

[ח] **דבר** אחר [על אילת השחר]. (מד) זהו שאמר הכתוב עורה כבודי עורה הנבל וכנור אעירה שחר (תהלים נז ט). (מה) אמר דוד אעיר יקרי מן קדם יקריה

הערות ותקונים

מצלים מלאכתו ישימו לותו בתוך הבגין] וכל מי שהוא מצלים מלאכתו, המאמר שהסגרתי חסר: (לה) ד' אל תשמחי אויבתי לי. פס' החל לדרוש עוד הפעם על הכתוב הזה אשר דרש בשות ד': (לו) וכה' ובאחת יבערו ויכשלו. דורש כמו ויכשלו: (לז) שנו רבותינו. לא נודע לי המקור, ומובא בילקוט שקב רמז תתל"ב בשם סו"ט, ובילקוט ירמי' רמז שי"ח ג"כ בשם הסו"ט, ובילקוט מיכה רמז תקל"ח, וחסר שם הגיון: (לח) ומתוך נפילתן. הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ד' ה' ז' וחסר גם בכ"י ג' ו' ח' ובנדפס: (לט) ואין אתה מוצא. מובא במטת להר"ם מלקנץ ז"ל דף קי"ו ע"ח בשם סו"ט: (מ) וזה אומר אני אטול את קדשיה כו' עד ורואה כן, הוספתי כמו שהוא בכל כ"י המחריס (מלבד כ"י ו') ובנדפס, רק המלות "וזה אומר אני אטול את קדשיה" חסרים בכ"י ב' ג' ה' ז' ובמטת גם בכ"י ד' ח' ובנדפס, והרח"פ בגליון המדרש כתב על המאמר הזה "לית בכתובים", ר"ל שלא נמצא בכ"י: (מא) קדשיה. הרגם ואת הבזמים ויח קדשיה: (מב) פורפריה. פי' בלע"י porphyra בגד תכלת: (מג) כיון שראה דוד ברוח הקדש בחיה לבון היה עתידה להיות קורחה. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י המחריס ובנדפס וכיון שראה דוד כן בחיה לבון היה קורחה להקב"ה, ומזה תראה כי לפניו הלבון מתוקן, וכן הוסיף מהרח"פ בגליון: (כד) זה"ק עורה כבודי. נמצא בירושלמי ברכות פ"ט ה"ח (דף ג' ע"ל), תיכה רבתי פ"ג אות כ"ב פ' לעקב נבא, מדרש רות רים פ"ו, ובפסיקתא דר"כ פסקא ויהי בחצי הלילה (ס"ג ע"א), ולהלן סוף מזמור כ"ז: (מה) אמר דוד אעיר יקרי מן קדם יקריה דברלי. בירושלמי שם וכן להלן במזמור כ"ז אהעיר יקרי מן קומי מיקריה דברי, מיקרי לא תמיב כלום מן קדם מיקריה דברי, ופי' המטורר כבודי מפני

דבראי, אין כבודי כלום לפני כבוד בוראי. (מו) ר' [פנחס] בשם ר' אלעזר [בר מנחם] אמר מה היה דוד עושה, היה נוטל נבל וכנור, ונותן למעלה מראשותיו, והיה מנער בחצי הלילה, ומנגן בהן. (מז) והיו חכמי ישראל שומעין את קולו, ואומרין אם דוד מלך ישראל עוסק בתורה בשירות ותשבחות, אנו על אחת כמה וכמה, ונמצאו כל ישראל יושבין ועוסקין בתורה על ידו, (מח) אמר ר' לוי הלון היה פתוח למעלה ממטתו של דוד, ופתוחה לצפון, והיה הכנור תלוי נגד החלון, ורוח צפונית יוצאת בחצי הלילה ומנשבת בו, והיה מנגן מאליו, והיה דוד אומר עורי כבודי, על ידי מי, על ידי הנבל וכנור, אעירה שחר. אני הוא דמעורא שחרא, ושחרא לא מעורר לי, והיה יצרו מפתה אותו כל הלילה, (מט) ואומר לו דוד דוד דרך מלכים להיות שחר מעוררן, ואינון (נ) דמכין עד תלת שעי דיומא, ואת אומר אעירה שחר, ואת קאים בפלגא דליליא, שנאמר חצות לילה אקום להודות לך (תהלים קיט סב):

[ט] **דבר** אחר עורה כבודי עורה הנבל וכנור אעירה שחר (תהלים נז ט). מדבר בארבע מלכיות, עורה בבבל, שעתידין לעמוד לה חנניה מישאל ועזריה. עורה במדי, שעתידין לעמוד לנו מרדכי ואסתר. עורה ביון, שעמדה להן בית השטונאי. עורה באדום, שעתיד לעמוד להם מלך המשיח. עורה בחורבן בית ראשון שעתיד להבנות על ידי עזרא. עורה בחורבן בית שני שעתיד להבנות על ידך בנין שלם, דדא הוא דכתיב בונה ירושלים ה' נדחי ישראל יכנס (תהלים קמז ב):

[י] **דבר** אחר עורה כבודי עורה הנבל וכנור אעירה שחר (תהלים נז ט). אמרה כנסת ישראל רבונו של עולם, עורה כאותן הימים שאסתר שמשלה כשחר, ועלינו להיות מזמרים לפניך בנבל וכנור: דבר אחר למה נמשלה אסתר כשחר, מה השחר עולה והכוכבים שוקעים, אף אסתר בבית אחשורוש היתה עולה, והמן בניו שוקעים: (נא) דבר אחר אמר ר' בנימין בר יפת אמר ר' אלעזר מה שחר זה סוף כל הלילה, אף אסתר היתה סוף כל הנסים, והא איכא חנוכה, (נב) ניתן ליכתב קא אמרינן:

[יא] **דבר** אחר על אילת השחר. (נג) [זהו שאמר הכתוב מי זאת הנשקפה כמו שחר (שה"ש ו י), מי] זאת, [אלו] ישראל, דכתיב זאת קומתך דמתה לתמר (שם ז ח), כשהיו ישראל מהלכין במדבר, היה הארון מהלך לפניהם, שנא' וארון ברית ה' נוסע לפניהם (במדבר י לג). (נד) ר' אלעזר בשם ר' יוסי בן זמרא אומר

הערות ותקונים

כבוד בוראי, כי כבודי לימנו מלומה לפני כבוד בוראי, לכן אני מעיר השחר, והשחר אל יעיר אותי: (מו) רבי נחם ר' אלעזר אמר. תקנתי שם"ל רבי פנחס, וכן "בר מנחם", כמו שהוא בכל המקומות שם"ל: (מז) והיו חכמי ישראל שומעין את קולו. בירושלמי שם הני' כדי שישמעו חכירי תורה, ומה היו חכירי תורה אומרים, ומה שם דוד המלך עוסק בתורה, אנו עאכ"ו, ובפסיקתא שם הוא כמו לפנינו: (מח) מ"ר לוי. הוא גם כן במקומות הנ"ל ברשמתי, ועיין בפסיקתא הערה י"ז. ומובא ברש"י תהלים כ"ז ט': (מט) ואומר לו דרך מלכים להיות שחר משוררן ואינן דמכין עד תלת שעי דיומא ט'. כ"ה גם בב"י ו', אבל בב"י מאחריים ובנדפס המאמר קטוע ליתנא, והיה יצרו מפתה אותו כל הלילה אמר [לו], דוד דרכן של מלכים להיות שומדין בשלש שעות (ואני) [ל"ל ואתה] חצות לילה, והרש"פ הוסיף בגליון הגוספתא כמו שלפנינו, ורמיתי בירושלמי שם והיה יצרו מקטרגו ואומר לו דוד דרכן של מלכים להיות ישנין על שלש שעות ואת אמר חצות לילה אקום, ובפסיקתא שם והי' יצרו מרגיזו: (נ) דמכין. פי' ישנים, יען תרגום דמוך: (נא) ד"א מ"ר אלעזר מה שחר זה סוף כל הלילה. בגמרא בבלי יומא כ"ט ע"א מובא זה בשם ר' חמי, ובשם ר' בנימין בר יפת בש"ר אלעזר מובא ברשם אחרת: (נב) ניתן לכתוב קאמרינן. היינו גם הנוכה לה נכתב, אבל אסתר נכתב במגילה, ועיין תוס' מגילה ז' ע"א ד"ה נאמרה לקרות: (נג) זש"ה מי זאת הנשקפה. מובא בילקוט שם"ש רמז תתקל"ג בשם שו"ט, ומן ד"א מי זאת הנשקפה זו גלוית המשיח הוא ממדרש חזית ותסכר הליון: (נד) ר' אלעזר בש"ר יוסי בן זמרא אומר. מובא במדרש שה"ש פ"ג אות כ' בפ' מי זאת עולה מן המדבר, ושם הוא בהרחבת לשון, בשעה שהיו ישראל מתעוללין ממסע למסע היה עמוד הענן יורד ועומד עם נומח ועשן המערכת

כמין זקוקין של אש היו יוצאין מבין שני בדי הארון, (נה) והיו שורפין את הנחשים שהיו בקורות בית הבד, ועקרבים שהיו בזרדין, שנאמר המוליכך במדבר הגדול ותנורא נחש שרף ועקרב (דברים ח טו), (נו) והיו שורפין לפניהם את הקוצים ואת הברקנים, והיו אומות העולם רואים את העשן, ואומרים מי זאת עולה מן המדבר כתימרות עשן (שה"ש ג ו), ורואין היאך הקב"ה עושה להם נס, ומוריד להן את המן, ומעלה להן את הבאר, ומניז להן את השליו, והוא בכבודו מאיר להם, שנאמר וה' הולך לפניהם יומם (שמות יג כא), והיו אומות העולם רואין את הענן ביום, ואת אורו של אש בלילה, ואומרים מי זאת הנשקפה כמו שחר (שה"ש ו י), מי היא אומה זו שכל תשמישיה באור, (נז) תורתה של אור, שנאמר כי נר מצוה ותורה אור (משלי ו כג), אלהיה של אור, שנאמר והיה אור ישראל לאש (ישעיה י יז), גואלה של אור, שנאמר קומי אורי כי בא אורך (שם ס א), שמחתה של אור, שנאמר אור צדיקים ישמח (משלי יג ט), וכן לעתיד לבא כתיב אור זרוע לצדיק (תהלים צז יא), אלוהית אלו ואינן בני אדם:

[יב] (נח) **יפה** כלבנה (שה"ש ו י). (נט) למה נמשלו ישראל ללבנה, מה לבנה (ס) שולטת ביום ובלילה, כך ישראל שולטין בעולם הזה ובעולם הבא, יכול יהיו חסירין כלבנה הזו (סא) שהיא חסרה בכל חודש, תלמוד לומר ברה כחמה (שם שם), מה חמה שלימה, אף ישראל שלימין במצות: איומה כנדגלות (שם שם). (סב) [ר' אליעזר ור' יהושע, ר' אליעזר אומר] כמלאכי השרת העומדים דגלים דגלים, [ור' יהושע] אומר כיציאתן ממצרים שעמדו דגלים דגלים. (סג) תני ר' חייא משל לבת מלכים שהיתה (סד) מלקטת בשפלין, והיה המלך עובר והכירה שהיא בתו, (סה) אהבה ונטלה והושיבה (סו) בקרונין, והיו חברותיה תמיהות עליה ואומרות, אתמול היית מלקטת בשפלין, והיום את יושבת בקרונין אצל המלך,

---

הערות ותקונים

עולה כמין שני זקוקין של אש היו יוצאין מבין שני בדי הארון ושורפים לפניהם נחשים ועקרבים, וכ"ה במדרש דב"ר פ"ז אות ט', ושם מתחיל ר"ל והסר שם המומר ויש לתקן כמו שהוא בשה"ש ושם ולפניו, ובתנחומא הנדפס מכבר ויקהל אות ז' ובמדרש במ"ר פ"ה אות ה' הגי' ר"ל אליעזר בן פדת בשם ר' יוסי בן זמרא שני ניצוצין יוצאין מז': (נה) והיו שורפין את הנחשים שהיו בקורות בית הבד ועקרבים שהיו בזרדין. כ"ה גם בכ"י ו', ובילקוט שה"ש בשם הגיד: את הנחשים שהיו בקורות הבד ואת העקרבים שהיו בזרתות. המלה נפרדה ונ"ל בזורתות, ורמיתי בילקוט לפום ואזרעו כלינ המדפים שהיו עשרים זרתות, כי הבד אות כ' היה לסימן המספר, ובכ"י ב' המאמר קטוע ליתמא, ובכ"י ג' הגי' בקורות בית הבד ועקרבין שהיו בזרדין, וכן הוא בדפוס רמצון כי נדפס עפ"י כ"י ג', ובכ"י ז' שהיו בקורות בית הבד עקרבים שהיו בזרדים, ובכ"י ח' שהיו שתי זרתות ומין ספק שהי' כתוב כזרתות, והמעתיק חשב על אות כ' שהיא ב' והלינ שני זרתות, ובדפוס ווינציא תיקן המדפים שהיו בקשתות, וכן נדפס בכל הדפוסים: (נו) והיו שורפין לפניהם את הקוצים ואת הברקנים. בכ"י ב' ד' ז' נוסף אחר זה: והיה העשן עולה ומתמר וכל העולם היה מתנסה מן הריח שהיה יוצא, וזה לישתא גם בכ"י ג' ו' ח', ובנדפס ובילקוט: (נז) תורתה של אור. עד אלוהית אלו ואינן בני אדם. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י אחריה ובנדפס, ושם הני' שתמיהים על ידי המור אלוהות הן אלו, והמאמר חסר: (נח) יפה כלבנה. סוף סיפא דקרא מן הכתוב מי זאת הנשקפה שהחל לדרוש בשה"י, והמאמר מובא בילקוט שה"ש בשם הסו"ט: (נט) למה נמשלו ישראל ללבנה. עיין מדרש חזית פ"ו בפ' מי זאת הנשקפה, ושם היה בתריכות ובהוספות: (ס) שולטת ביום ובלילה. בחזית שם מה לבנה מסמאת ביום ובלילה לכתיב בה ולמשול ביום ובלילה: (סא) שהיא חסרה בכל חדש. בחזית שם מה לבנה זו פעמים חסרה פעמים יתרה יכול אף ישראל כן ת"ל ברה כחמה: (סב) "ר' אליעזר ור' יהושע ר' אליעזר אומר" זה חסר בנדפס: (סג) תני ר' חייא משל לבת מלכים. מובא במדרש חזית פ"ו בפ' לא ידעתי נפשי שמתני: (סד) מלקטת בשפלין. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י המחריס ובנדפס הני' מלקטת בשבלין, חולם במדרש חזית שם מלקטת בשלפים, ובילקוט שם"ם בשלפין, ועיין במ"כ שפי' בשלפים בלקט בשבלים אחר הקוצים, ושלפי לשון אחוריים, כמו שלפי קליר הטיס, ויותר נכון הני' בשפלין, והוא כמו בשבלין בחלוף האותיות או משתבש המלה ונ"ל בשבלין: (סה) אהבה. בחזית כ"י אוהבה, ובדפוס רמצון ואח"כ בכל הדפוסים אחז בה, ובחזית שם שלח אוהבו: (סו) בקרונין. המלה רומית Carrus ופי' ענלה

קתרתן

אומרת להם כשם שאתם תמיהות עלי, כך אני תמיהה על עצמי," כך כשהיו ישראל משועבדין במצרים בחומר ובלבנים, היו מאוסין בעיניהם של מצרים, וכשנגאלו ונעשו בני חורין, ופחות וסגנים על כל באי עולם, והיו תמיהים, והיו ישראל אומרין להם, כשם שאתם תמיהים עלינו, כך אנו תמיהים על עצמנו, הדא הוא דכתיב לא ידעתי נפשי שמתני מרכבות עמי נדיב (שה"ש ו יב):

[יג] **דבר** אחר מי זאת הנשקפה כמו שחר (שה"ש ו י). (סז) ר' חייא בר אבא ור' שמעון בן חלפתא היו מהלכין (סח) בקרוצתא בהדא בקעתא (סט) דארבאל, וראו אילת השחר שבקע אורה לעלות, אמר לו ר' חייא כך היא גאולתן של ישראל, אמר לו ר' שמעון היינו דכתיב כי אשב בחשך ה' אור לי (מיכה ז ח), בתחלה היא באה קימעא קימעא, ואחר כך היא מנפצת ובאה, ואחר כך היא פרה ורבה, ואחר כך היא משתבחת והולכת, כך בתחלה ומרדכי יושב בשער המלך (אסתר ג כ), ואחר כך ויהי כראות המלך את אסתר המלכה (שם ה ב), ואחר כך ויקח המן את הלבוש ואת הסוס (שם ו יא), ואחר כך ויתלו את המן (שם ז י), ואחר כך ואתם כתבו על היהודים (שם ח ח), ואחר כך ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות (שם שם טו), ואחר כך ליהודים היתה אורה (שם שם טז):

[יד] **דבר** אחר למנצח על אילת השחר. (ע) אמר ר' יהודה ב"ר סימון, בית שיש בו נחשים, מביאים קרן איל ומעשנין את הבית בתוכו, ומיד הנחש בורח, ואת מוצא בשעה שהאילה היא צמאה, היא חופרת גומא, ומכנסת קרניה לתוכה וגועה, ומיד התהום מעלה לה מים, שנאמר כאיל תערוג על אפיקי מים (תהלים מב ב), ורבנן אמרי זו היא חסידה שבחיות, ורחמיה מרובין על בניה, וכשצמאות כל החיות מתכנסות אצלה, שהן יודעות שמעשיה חסידים, כדי שתתלה עיניה למרום, והקב"ה מרחם עליהם. ומה היא עושה, חופרת גומא ומכנסת קרניה לתוכה וגועה, והתהום מעלה לה מים, שנאמר כאיל תערוג על אפיקי מים (שם), כיון שראה דוד כן שהקב"ה עונה אליה, התחיל סודר עליה מזמור למנצח על אילת השחר:

[טו] **דבר** אחר למנצח על אילת השחר]. (עא) זהו שאמר הכתוב העם ההולכים בחשך ראו אור גדול (ישעיה ט א), בדורו של מרדכי הכתוב מדבר, שאין לך שעה רעה ואפילה לישראל כמו בשושן הבירה, שנגזר עליהם להשמיד להרוג ולאבד, וראו אור גדול, שנצמח להם גואל וגאלם, ואיזה זה מרדכי, דכתיב ומרדכי יצא מלפני המלך (אסתר ח טו), מה כתיב בתריה, ליהודים היתה אורה (שם שם טז). (עב) זהו שאמר הכתוב אמרו לאלהים מה נורא מעשיך (תהלים סו ג),

---

הערות ותקונים

(קמרגן), ויותר נכון נהגיה קרוכין, וזיא כמלה הרומית Carruca, ופי' מין עגלה עיין ערוך בערכו: (סז) ר' חייא בר אבא ור"ש בן חלפתא. נמצא בירושלמי ברכות פ"ח ס"א (דף ג' ע"ג), ושם הגי' ר' חייא רבא, וכן נמצא בירושלמי יומא פ"ג ס"ב (דף מ' ע"ב) ושם הגי' ר' חייא רובא, וכן נמצא במדרש בחזית פ"ו נפ' מי זאת המשקפה, ושם הגי' ר' חייא סתם, ובמדרש אסתר פ"י אות י"ד כתוב ר' חייא רבה, ובילקוט תהלים רמז תרפ"ה הביא המדרש הזה וברשם נראה ירושלמי ברכות פ"א" אבל מצאתי בילקוט ברשם כי הענין מפו"ש שלפנינו, וגורס ג"כ ר' חייא בר אבא, והמדרש שלאחר זה בית שים לו נחשים הוא ג"כ מפו"ש אות י"ד: (סח) בקרוצתא. פי' בהסכמה, תרגם שאר קריתא: (סט) לארבאל. בכ"י ג' ותא"כ נדפס בן בדפוס ראשון בטעות לחברתי, וע"ע לארבאל, וזיא Arbel, בנפון סבריה כמו חני שעה הוא ארבל, עיין ערך מנים נד 191: (ע) פ"ל יהודה ב"ר סימון בית שים לו נחשים. התחלת המדרש מובא בילקוט תהלים רמז תרפ"ה, ואשר הציון, וסיים "כך כשנתת אסתר ברח המן": (עא) זה"כ הענין הוכלים בחשך. מובא בילקוט שעי' רמז רפ"ג בשם שו"ט: (עב) זה"כ אמרו לאלהים ר' אליעזר בשו של ר' יוסי הגלילי אומר. כ"ה בכל כ"י ובנדפס לפום ראשון, אבל במדפיס מוויניציא חסיף מעצמו "ד"א על אילת השחר זה"כ אמרו לאלהים" וזה שגוי, כי אין הדרשה תסוב על הכתוב למעלה על אילת השחר, רק הוא מוסב על הסיום ליהודים היתה אורה וכל הדרשה היא לך בעבור הדרשה האחרונה הנדרשת על המן והוא הציר אשר עליו יסוב הדרש הזה, ובמדרש אסתר פ"י אות ס"ו אחר שהביא שם המאמר ר' חייא רבה ור' שמעון

(עג) ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר מה דחילין (עד) אינון מנגניא דילך, הנהרגין הורגין את הורגיהן, והנצלבין צולבין את צולביהן, (עה) והנשקעין שוקעין את שוקעיהם, והנשרפין שורפין את שורפיהן, והנשלכין לגוב אריות שולכין את שולכיהן, כיצד פרעה אמר כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו (שמות א כב), והוא הושלך לים, שנאמר מרכבות פרעה וחילו יהה בים (שם טו ד). נבוכדנאצר אמר יתרמן לגוא אתון נורא יקדתא (דניאל ג סו), (עו) נעשה אמכסירום, וכיון שהשליכו אותן נשרפו, שנאמר גובריא אילך די הסיקו (מישך שדרך) [לשדרך מישך] ועבד נגו קטיל (יתהון) [המון] שביבא (דנורא) [די נורא] (שם שם כב), (עז) פרסיים ומדיים בקשו להרוג לדניאל, וגזרו עליו להשליכו לגוב אריות, שנאמר (יתרמי) [יתרמא] לגוב (אריאותא) [אריותא] (שם ו ח), ונעשה לו נס והיה ניצול, והן הושלכו לגוב אריות, שנאמר וגובריא אילך [וגו'] נפלו לגוא אתון נורא (שם ג כב). המן הרשע היה עומד כל הלילה ומתקן קורה של חמשים אמה, לתלות את מרדכי עליו, ובבקר נתלה הוא ובניו עליו, שנאמר ויתלו את המן על העץ אשר הכין למרדכי (אסתר ז י), וכתיב ותלו אותו ואת בניו על העץ (שם ט כה), ישראל נגזר עליהם להשמיד להרוג ולאבד (שם ג יג), ונהפכו הדברים על שונאיהם, שנאמר ונהפוך הוא אשר ישלטו היהודים (שם ט א):

[טז] **אלי** אלי למה עזבתני. (עח) אלי בים סוף, אלי בסיני: למה עזבתני. למה נשתנו עלי סדרו של עולם, וסדורן של אמהות, ומה אמנו שרה על ידי שנשבית אל פרעה לילה אחת, לקה הוא וכל ביתו, שנאמר וינגע ה' את פרעה [נגעים גדולים ואת ביתו] (בראשית יב יז), אני שאני נתונה בתוך חיקו של אותו רשע כל השנים הללו, אין אתה עושה עמי נסים, אלי אלי למה עזבתני, מבטן אמי אלי אתה (תהלים כב יא), (עט) למה שלש פעמים, אמרה אסתר לפני הקב"ה רבש"ע שלש מצות נתת לי נדה וחלה והדלקת הנר, אע"פ שאני בבית רשע זה, כלום עברתי על אחת מהן:

[יז] (פ) **כתיב** להכרית עולל מחוץ (ירמיה ט כ), ולא מבתי כנסיות: בחורים מרחובות (שם שם), ולא מבתי מדרשות, (פא) ובירושלים כתיב ויהרג בחוריהם בחרב בבית מקדשם (איכה ב כא), כתיב לא תקח האם על הבנים (דברים כב ו), ובירושלים כתיב אם על בנים רוטשה (הושע י יד), אמר ר' יהודה ב"ר סימון כתיב אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד (ויקרא כב כח), ובשושן הבירה כתיב להשמיד להרוג ולאבד את כל היהודים (אסתר ג יג), כתיב אשר יצוד ציד היה או עוף [וגו'] וכסהו בעפר (ויקרא יז יג), ובירושלים כתיב שפכו דמם כמים סביבות ירושלים ואין קובר (תהלים עט ג), אמר ר' ברכיה אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבונו של עולם

הערות ותקונים

בן חלפתא הוון מהלכין בהדא נקעתא דמרגלא, וסיים שם ומח"כ ליהודים היתה אורה, נמצא מח"ו הם"ד למרו למלהים כו'. והלרשם הזאת נמנה נם בפסיקתא דר"כ פסקא ויהי בשלח (פ' ע"ב) וע"ם בהערה כ"ו, וכן נמנה במדרש שמ"ר פ"כ אות ע', ועיין בתנחומא שלנו בשלח ובהערה ד': (עג) ר' אליעזר בנו של ר"י הגלילי. עיין בפסיקתא שם הערה כ"ז: (עד) תיגון מנגניא דידך. המלה יונית μαγγανον פי' תחבולה ומשם ערמה, ועיין מה שהעירותי בפסיקתא שם הערה כ"ם, נם העירותי שם על דברי התוס' ע"ז ד' ע"ח ע"ם ומין להכפיל הלדברים: (עה) והמשקעים. בכ"י מחהריס ובפסיקתא כתוב המשוקעין, והוא מלשון תשקע בגל (ירמי' נ"ח ס"ד) ענינו סביעה: (עו) נעשה אמכם רוס. כ"ם נם בכ"י ו', אבל בכ"י מחהריס ובנדפס אמכירום, ובכ"י ז' אמבירום, והנוסחא שלפנינו נכונה, והוא כמו אמקסירום, ופי' ביוני μικξηρος תיגו שרף עיין מ"ם בתנחומא נח הערה קמ"ל, ובפ' לו הערה כ"ל, שם דברתי ברחבה מזה: (עז) פרסיים ומדיים על המן הרשע. כ"ם נם בכ"י ו', וליתא בכ"י מחהריס ובנדפס, וכן הוסיף זה הרא"ם בנליון: (עח) אלי אלי. מובא בילקוט תהלים רמז הרפ"ם נשם המדרש: (עט) למה שלש פעמים. מובא בתו"ז ס' חלה סי' רכ"ם וז"ל: ובשחר טוב במזמור אלי אלי למה עזבתני שלש פעמים כתוב כאן אלי אלי ולמה, אלא אמר מיכן אמרה אסתר לפני הקב"ה רבש"ע שלש מלות הזאת נמו ע"י משה רבינו נדש חלש והדלקת הנר כלום עברתי על אחת מהן למה עזבתני עכ"ל, ורציתי בילקוט תהלים שם רמז תרפ"ם שהביא וז"ל ד"א פעמים כתיב אלי אלי, יש לתקן וז"ל ג' פעמים כתיב אלי אלי ומלת ד"א מיותר: (פ) כתיב להכרית. במדרש איכה פ"א אות ל"ז נם' טומאתם נשוליה, וזה מובא שם בשם ר' אבא בר כהנא, והמאמר שם טובא מש"ם שלפנינו: (פא) ובירושלים כתיב ויהרג בחוריהם בחרב בבית מקדשם. במדרש איכה רבה שם הלמן

להמורים נתת קבורה, ולחסידיך לא נתת קבורה, לחמורים אלו המצרים, שנאמר אשר בשר חמורים בשרם (יחזקאל כג כ), וכתיב נטית ימינך תבלעמו ארץ (שמות טו יב), (פב) מלמד שהיה הים זורקן ליבשה, והיבשה לים, הים אומר ליבשה קבלי אוכלוסיך, והיבשה אמרה לים קבילי קטיליך, אמרה היבשה לים ומה אם לא קבלתי אלא דמו של הבל יחידי, קללני הקב"ה ואמר, ארורה האדמה בעבורך (בראשית ג יז), ואם אני פותחת פי ובולעת את כל האכלוסין האלו, על אחת כמה וכמה, באותה שעה נשבע לה הקב"ה שאינו מעמידה לדין, שנאמר נטית ימינך תבלעמו ארץ (שמות טו יב), ואין ימין אלא שבועה, שנאמר נשבע ה' בימינו (ישעיה סב ח), למצרים נתת קבורה, ולישראל גזר הצור להשמיד להרוג ולאבד, למה עזבתני:

[יח] (פג) [**אלהי** אקרא יומם ולא תענה ולילה ולא דומיה לי. (פד) מכאן סמכו חכמים לקרות את המגילה (ביום) [בלילה], ולשנותה (בלילה) [ביום], שנאמר אלהי אקרא יומם וגו' ולילה ולא דומיה לי]: דבר אחר אלהי אקרא יומם ולא תענה ולילה ולא דומיה לי. אמר ר' פנחס בשם ר' הושעיא אבותינו צעקו במצרים לפניך ושמעת את נאקתם, וכתיב בהם וה' הולך לפניהם יומם (שמות יג כא), ואנו צמנו ועינינו נפשנו, ופנענו והתפללנו ביום ובלילה, ולא עשית לנו נסים לא ביום ולא בלילה, אם אין בנו מעשים, עשה עמנו למען קדושת שמך, ואתה קדוש יושב תהלות ישראל (תהלים כב ד):

[יט] [**ואתה** קדוש יושב תהלות ישראל]. (פה) ר' שמואל בר' חנינא אמר כל קילום וקילום שישראל מקלסין להקב"ה, כבודו יושב ביניהם שנאמר ואתה קדוש יושב תהלות ישראל. אמרה אסתר אם אין אתה עונה אותנו הם מאבדין אותנו, ומה אני מקיים ואתה קדוש יושב תהלות ישראל, ואם תושיענו, יתקיים בנו ואתה קדוש יושב תהלות ישראל: (פו) אמר ר' יהושע בן לוי יבא עלי כך וכך, אם נסתכלתי בספר אגדה מימיי, אלא פעם אחת מצאתי ספר אגדה, וראיתי בו (פז) מאה ושבעים וחמש' פרשיות שכתוב בתורה [דבור] ואמירה וציווי, כנגד מאה ושבעים וחמש שנותיו של אברהם אבינו, מה טעם, לקחת מתנות באדם (שם סח יט),

---

הערות ותקונים

מסתבם וכאן אלי מלהים עלה בסם, ותקן סם הרד"ל והכר"ו עפ"י תילקום תהלים רמז תתע"ז סהניח בסם ליכה רבתי סני' כמו סהוא לעכון בסו"ט לפניו: (פב) מלמד סהי' היס זרקן ליבסה. מכילתא בשלח בסם מסכתא דשירה פ"ט, פדר"א פמ"ג: (פג) אלהי אקרא יומם מכאן סמכו חכמים עד ד"ה אלהי אקרא יומם. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י המחריס ובנדפס: (פד) מכאן סמכו חכמים לקרות את המגילה ביום ולשנותה בלילה. תקנתי בע"ל לקרות את המגילה בלילה ולשנותה ביום, כמו שהוא בגמרא מגילה ד' ע"ח, והוכח סם ג"כ מכתוב אלהי אקרא יומם וגו': (פה) ר' שמואל בם"ר חנינא אמר. מובא בילקום תהלים רמז תרפ"ה בשם המדרש, ובעטות ר' שמואל בר חנינא ע"ל בם"ר חנינא, ומעתיר נשם גם בפסיקתא דר"כ פסקא החדש (מ"ט ע"ח), ושם סני' ר' שמואל ב"ר חייא בם"ר חנינא, ומוסף שם מקור, ובפסיקתא רבתי החודש ליתא ר' שמואל ב"ר חייא בר יהודה בשם ר' חנינא, ע"ל ר' שמואל בר חייא ור' יהודה בם"ר חנינא, כמו שהוא בב"ר פמ"ח אות ז' ר' שמואל בר חייא ור' יודן בשם ר' חנינא, וכן לעיל במזמור י"ח אות כ"ט ליתא ר' שמואל בר חייא ור' יודן בשם ר' חנינא, ובמדרש חזית פ"ב פ' לומה דודי נאבי סני' ר' שמואל משום ר' חנינא, ובשו"ט הנדפס דשום רשתון ותח"כ בכל הדפוסים ליתא ע"ר שמואל והסרים המלות "בם"ר חנינא", אבל בכ"י ג' אחר ממנו נדפס דשום רשתון נמצא לעכון "בשם ר' חנינא" ובכ"י המחריס סני' "בשם ר' נחמן": (פו) ע"ר יהושע בן לוי יבא עלי כך וכך אם נסתכלתי בספר אגדה מימיי. נשנה בירושלמי שבת פט"ו ה"ל (דף ט"ו ע"ג) ושם ליתא ק:ע"ר יהושע בן לוי אמר מן יומיו לא נסתכלית בספרה לאגדתא אלא חד זמן היסתכלית מסכתית כתוב בה קע"ה פרשיות שכתוב בתורה דבר אחיהם ניווי כו', וכ"ה בשם' סופרים פט"ו ה"י, ורבינו יצחק אבן גיאות בהלכות הגל (דף ו ע"ב) הביא המאמר בשם מדרש תהלים, ועיין מ"ש הרב המגיד פ"ג מהלכות חנוכה הי"ב שזה שכתב הרמב"ם שהיו עושים קע"ג פעמים הללויה בהגל סימן בשם שמותיו של אהרן הוציא מן מדרש תהלים: (פז) קע"ה פרשיות. בשם' סופרים וסף הלכך קשו ק"ה סדרים בתורה בגל שבת ושבת עולה תמיד, וגרשם שם בשם ים"ם סוף ב"ק דבני מערבא מסקי לתלת סיין היינו שלש שנים ומחצה וס"ל קע"ה שבתות: ועיין מה שכתב ידידי הרב הגדול המחוקר מוהר"ר יואל ד"ר מילנער בשם' סופרים שהוציא לאור עם הערות

באדם זה אברהם, שנאמר האדם הגדול בענקים (יהושע יד טו). (פח) ומאה וארבעים ושבעה מזמורים שבספר תהלים, כנגד שנותיו של יעקב, (פט) מה טעם, אמר ר' אבא בר כהנא ואתה קדוש יושב תהלות ישראל. (צ) ומאה ועשרים ושלשה פעמים שעונין אחר הקורא את ההלל הללויה, כנגד שנותיו של אהרן, (צא) ומה טעם, יראי ה' הללוהו (תהלים קלה כ), וכתיב יראו את ה' קדושיו (שם לד י), ואהרן נקרא קדוש, שנאמר (ו)לאהרן קדוש ה' (שם קו טז). ר' שמואל בשם ר' חנינא אמר כל תהלה ותהלה שישראל מקלסין להקב"ה, הרי הוא למעלה מן הקילוס, ומה טעם, שנאמר ומרומם על כל ברכה ותהלה (נחמיה ט ה). (צב) ר' ברכיה בשם ר' לוי אמר כתיב וירא אליו ה' באלוני ממרא והוא יושב (בראשית יח א), (צג) ישב כתיב, בא לעמוד, אמר לו הקב"ה שב אתה, וסימן לבניך שבשעה שישראל נכנסין לבתי כנסיות ולבתי מדרשות, (צד) וקוראין את שמע ומתפללין, הן יושבין וכבודי עומד ביניהם, ומה טעם, דכתיב אלהים נצב בעדת אל (תהלים פב א). ר' חגי בשם ר' יצחק אלהים עומד אין כתיב כאן, אלא אלהים נצב, (צה) [איטימום], (צו) כמה דאת אמר [ונצבת

הערות ותקונים

מחוכמות דף ר"כ: (פח) וקמ"ז מזמורים שבספר תהלים כנגד שנותיו של יעקב. מובא בתוס' פסחים קי"ז ע"א ד"ה שעומדים בשם המדרש. ולף שהביאו בשם מדרש סחס סומו למדרש שלפנינו. ומע"ש לספרינו ק"ן מזמורים הם, תנת מהם נכללים בחלת אחרים, לדעת הז"ל נכלי ברכות ס' ע"ב אחרי ולמה רגשו חלה פרשתה היא. וכן הרחה במדרש שו"ט מזמור כ' שמונה עשר מזמורים ים מרחם בספר עד הפסוק הזה (במזמור כ') שחתרי ולמה רגשו חד הוא. וכן הוא מפורש כן בירושלמי ברכות פ"ל ה"ג (ז' ע"ד) תענית פ"ג ה"ג (ס"ה ע"ג) שם יאמר לך חדם תשעה עשר הן, אמור לו למה רגשו לית הוא מיטן. וכן בגמרא מגילה י"ז ע"ב על פסוק ממזמור י' הביא שחמרה דוד בתשיעית ופירש"י ושם תאמר שמינית היא שחתרי ולמה רגשו גויס תרתי פרשתא היא וע"ש בתוס', ולדעתם למנות על מות ולמה ה' תעמוד ברחוק תרתי ניהו. תולם הני' המכוסם כמו שמובא שם בגדו בשם ס"ח שהגי' ברש"י עשירית היא שחתרי ולמה רגשו חלה היא, וכן מצאתי שהביא כן בעל מנחת שי בהקדמתו לתהלים ברחה ברש"י כ"י האוסחת ות"ת עשירית היא שחתרי ולמה רגשו גויס חלה פרשתא היא כדחמרינן בברכות גבי י"ח ברכות בפ"ק ע"ב, וזו היא ני' ישרש ואין מקום לקושיית התוס', גם הביא הרב בעל מנחת שי שמצא בכמה ספרים שאין לה לנו תהלת המזמור וכ"כ הרד"ק שם, וכן מצא שם קדמון כי הללו את ה' כל גויס חיינו תהלת מזמור רק הוא דבק עם מזמור שלפניו שפו להו קמ"ז כמניינא דירושלמי ושו"ט, ועיין תוס' פסחים ק"ז ע"א, ועיין בזה מה שהעיר הרב הגדול מוהר"ר יואל מיללער בהערותיו לסמ' כופרים דף רכ"ב: (פט) מה טעם ת"ר אבא בר כהנא ואתה קדוש יושב תהלות ישראל. וכ"ה נם בב"י ו' ובירושלמי שם חיינו שואל מה טעם, נם לא הוצא בשם ר' אבא בר כהנא, רק סיים שאמר ואתה קדוש יושב תהלות ישראל, וכ"ה בסמ' סופרים שם, וכן בכל כ"י התחרים ובנדפס ליתא המלות "ת"ר אבא בר כהנא", וגם בילקוט הני' ת"ר אבא בר כהנא, ומה שהביא הכתוב ואתה קדוש יושב תהלות ישראל, כי ישראל הוא יעקב וכוא ע"ד לומרם ז"ל ישראל סבא, וזה כוונת הילקוט שם אחר שסיים ואתה קדוש יושב תהלות ישראל סיים "ישראל סבא": (צ) וקכ"ג פעמים שעונין אחר הקורא את הלל הללויה. פי' שלא היו נקיטין לקרות כל ה' בפי עצמו הי' ה' קורא ההלל והן עונין על כל דבר ודבר הללויה, עיין רש"י סוכה נ"ח ע"ב, ועיין בק"ע בירושלמי שם, ועיין מה שהעיר הרב הגדול מוהר"ר יואל מיללער בסמ' סופרים שלו דף רכ"ג: (צא) ומה טעם ירחי ה' הללוהו וכתיב ירחו חת ה' קדושיו, ואהרן נקרא קדוש, שנ' ולאהרן קדוש ה'. בירושלמי שם סיים הללויה הללו חל בקדשו, לאהרן קדושו [שנאמר] לאהרן קדוש ה' ע"כ, ולהרן מלת קדושיו כמו בשביל אהרן קדשו ומייתי לסיים שהי' נקרא קדוש ה': (צב) ר' ברכי' בש"ר לוי אמר. זה הוא הסיום להדרשה שפתח כל קילוס וקילוס שישראל מקלסין להקב"ה כנודו יושב ביניהם, ועל זה הביא את דברי ר' ברכי', ובפסיקתא דר"כ פ' החודש (מ"ח ע"ב) וברבתי ובנ"ר פמ"ח חות ז' מאמר ר' ברכי' הוא מוקדם למאמר של ר' שמואל בר חייא כל קילוס וקילוס שישראל מקלסין כו', ועיין נם במדרש חזית פ"ב פ' לומה דודי, ובמ"ר פי"ח חות ג' ועיל מזמור י"ח חות כ"ט: (צג) ישב כתיב, עיין ביפה תואר בש"ר שם מה שהביא בשם הרש"ש ועיין תוס' פסחים נ ע"ב ד"ה רכבת דכל היכא דכתיב ישב בלא וי"ו אתה לדרשה: (צד) וקורין את שמע ומתפללין. במקומות הכ"ל ליתא למלת "ומתפללין" ורק וקורין ק"ש ומשמע דק"ש ביחידה וכשיטת בני בגל במהלוקת בני בגל ובני ארץ ישראל, ואולי יש למחוק המלה ומתפללין כי תפלה הכל סברי שהוא משומד: (צה) חיטימום. הוספתי כמו שהוא בכל המקומות הכ"ל ופי' ביוני ἕτοιμος מוכן ומזומן, וכן עתידים (מסחר ח' י"ג) תר' חיטימוסין, עיין בפסיקתא שם הערה ק"ח: (צו) כמד"ת ונלנת על הלור. הוספתי כמו שהוא בש"ר שם והביא רלו'

על הצור (שמות ג׳ כ״ה), וכתיב] והיה טרם יקראו ואני אענה (ישעיה שם כ״ד):
[כ] (צז) בך בטחו אבותינו. במצרים: בטחו ותפלטמו. מיד פרעה: אליך זעקו.
(צח) כמו שנאמר ויאנחו בני ישראל מן העבודה ויזעקו (שמות ב׳ כ״ג):
ונמלטו. דכתיב ויושע ה׳ ביום ההוא (שם י״ד ל׳), וכל כך למה, משום בך בטחו ולא בושו, הכל בזכות הבטחה: (צט) ואנכי תולעת ולא איש. מה התולעת הזו אין לה אלא פיה, כך ישראל אין להם אלא תפלת הפה. מה תולעת מתעקרת את האילן בפיה, כך ישראל מתעקרין בפיהם ובתפלתם גזירות רעות שמחשבין עליהם אומות העולם, הדא הוא דכתיב אל תיראי תולעת יעקב (ישעיה מ״א י״ד), וכתיב בתריה הנה שמתיך למורג חרוץ (שם שם ט״ו): (ק) [דבר אחר] ואנכי תולעת ולא איש. ר׳ יהושע בן לוי אמר (קא) אני הוא שהלבשתיך פורפרייה על הים, ולא איש אחר בעולם. ר׳ שמואל בר נחמני אמר אני הוא שעשיתי לך משכן של תולעת שני, שנאמר ואת המשכן תעשה [וגו׳ ותולעת שני] (שמות כ״ו ו׳), ולא איש אחר בעולם: חרפת אדם ובזוי עם. מה התולעת הזו בזויה בין הבריות, כן ישראל בזויין בין האומות,

---

הערות ותקונים

במקום עמד מוכן ומזומן קודם בריאת העולם, וכן ברמז׳ מן שכתוב והי׳ טרם יקראו, וזהו נגד עומד וממתין על תפלת ישראל: (צז) בך בטחו אבותינו במצרים בטחו ותפלטמו מיד פרעה. כ״ה גם בכ״י ו׳, וחסר בכ״י המחריס ובנדפס ובילקוט סוף רמז תרפ״ה, והרח״פ הוסיף זה בנליון: (צח) כמו שנאמר. כ״ה גם בכ״י ו׳, ובכ״י המחריס כמה דאמר, נ״ל כמה דלית אמר, גם חסר גם סיפא דקרא ״מן העבודה ויזעקו״, ובילקוט תהלים רמז תרפ״ה חסרים המלות ״כמו שנאמר ויאנחו בני ישראל מן העבודה ויזעקו״ ומתחיל שם אליך זעקו ונמלטו, ומה שכתוב חסר: (צט) ואנכי תולעת ולא איש. בכ״י ג׳, ובכ״י ח׳ ובדפוס ריאזן דפוס קאסטאנטינא, הני׳ ואנכי תולעת ולא איש מה סתולעת הזאת אין לה אלא פיה, כך ישראל אין להם אלא פיהם, וחח״כ מתחיל ד״ה אמר ר׳ יהושע בן לוי אומה שהלבשתיך פורפיריה אתה, ומאמר שלפנינו מסומה ונסגנון אחר, והכיוס מה תולעת מתעקרת כו׳ ליתא שם. ובכ״י ג׳ ד׳ ה׳ ז׳ וסף ג׳ מאחרים אחרי המלות ואני תולעת ולא איש: כשהקב״ה עתיד לגדולה לנדיקים הן ממעטין את עצמן, שברהם אמר ואנכי עפר ואפר (בראשית י״ח כ״ז), משה ואהרן אמרו, ונחנו מה (שמות ט״ז ז׳), דוד אמר ואנכי תולעת ולא איש, שאול אמר הלוא בן ימיני אנכי [מקטני שבטי ישראל ומשפחתי הצעירה וגו׳] (ש״א ט׳ כ״א), ונדעון אמר הנה אלפי הדל במנשה [ואנכי הצעיר בבית אבי] (שופטים ו׳ ט״ו), והרשעים בשעה שהקב״ה נותן להם גדולה מחרפין ומנדפין כלפי מעלה, פרעה אמר מי ה׳ אשר אשמע בקולו (שמות ה׳ ב׳), גלית הפלשתי אמר אני הרפתי [את מערכות ישראל] (ש״א י״ז י׳), סנחריב אמר מי בכל אלהי הארצות [וגו׳] (מ״ב י״ח ל״ה), גבוכדנצר אמר (שם) [ומן] הוא אלה די ישיזבכון מן ידי (דניאל ג׳ ט״ו), על בלשאצר אמר ועל מרת שמיא התרוממת (שם ה׳ כ״ג), וכן על חירם מלך טור נאמר ותתן לבך כלב אלהים (יחזקאל כ״ח ב׳): ואחר זה מונה וואנכי תולעת ולא איש מה תולעת אין לה אלא פיה כך ישראל אין להם אלא פיהם, ואחר זה ממשיך וסופר אמרי: ד״א מה תולעת הזאת אינה מכה את האדם אלא בפיה וסיא רכה ומכה את הקשה, כך ישראל אין להם אלא תפלה, שהאומות ממלו כאדום שנאמר הנה אמור אדרו בנבואה (יחזקאל ל״ה ג׳), וכשהן מתגברין עליהן, חוזרין בתשובתן ומושיעים בתפלה, שנאמר שמע ה׳ קול יהודה (דברים ל״ג ז׳), וכן אתה נא אלי בחרב ובחנית ובכידון ואנכי נא אליך בשם ה׳ וגו׳ (ש״א י״ז מ״ה), ועל כן ישראל תופסין להם לאומות אבותם, שנאמר ובקשתם משם את ה׳ אלהיך וגו׳ (דברים ד׳ כ״ט), ע״כ: וזה ליתא בדפוס ריאזן רק המדפים מוויניציא סוף הספרים אל הספר כמו שמלא בכ״י הנ״ל רק הוסיפם אחרי המלות אין להם אלא פיהם, גם בהוספה ריאזנה במקום כשהקב״ה, הגיע ״כך קדוש ברוך הוא״, חולם בדפוסים האחרים נשתנם המלה ״כך״ ונעשית ״כל״ בטעות וכן בהוספה שניה במקום הכתוב אתה נא אלי בחרב, הגיע הוא הכתוב אלה בחרב ואלה בסוסים ואנחנו בשם ה׳ אלהינו נזכיר (תהלים כ׳ ח׳). והוספה הראשונה הוסיף מן גמרא בבלי חולין פ״ט ע״א (ויש קצת שנוים ברשיות הספרים), והוספה השניה הוסיף מן הילמדנו והוא בתנחומא הנדפס מכבר בשלח אות ט׳ (ותנחומא הנדפס שם׳ שמות הוא הילמדנו שם׳ שמות) וטעם מן שמכילתא בשלח פ״ג בפ׳ ויירעו מאד. ורמזתי כי שם מונה שני כתובים כאחד שכתוב אתה נא אלי בחרב, וגם שכתוב אלה בחרב וגו׳, והרח״פ כתב בנליון המדפיס על הוספה הזאת שמצא בדפוס ויניציא ״אין בכתובים״, ר״ל שלא נמצא בכ״י שלפנינו, והגיה שם הוספתא כמו שהוא בכ״י שלפנינו: (ק) ד״א ואנכי תולעת ריב״ל אמר. מונה בילקוט תהלים רמז תרפ״ו והליון מדרש ברמז שלפנינו מוסב גם על זה: (קא) אני הוא שהלבשתיך פורפרייה על הים. דורש תולעת מלשון אנכי היל מתולעים (נחום ג׳ ז׳) מלבשים בגדי שני תולעת

(*קא) ר' ברכיה אמר (קב) ארבע מיללן, (קג) תלת בעילא, וחד באיתתא, (קד) חשיך חייא דבעי למיתא, חשיך גוברא דבעי לחולשא, חשיך פתיח דבעי לסמיא, חשיך דרא דאתתא דברייתא, מן הדא ודבורה אשה נביאה (שופטים ד ד):

[כא] (קה) [**דבר** אחר] בך בטחו אבותינו. אלו מרדכי ואסתר: אליך זעקו. דברי הצומות וזעקתם (אסתר ט לא): בך בטחו. ובבן אבוא אל המלך (שם ד טז): ולא בושו. דכתיב ליהודים היתה אורה ושמחה (שם ח טז): כל רואי ילעיגו לי [יפטירו בשפה יניעו ראש]. אלו בני המן שהיו מלעיגין עליהם, ופוטרין בשפתותיהם, ומניעין בראשיהם, ואומרים למחר הם נהרגין ונצלבין:

[כב] (קו) **גול** אל ה' יפלטהו. וכתיב גול על ה' דרכך (תהלים לז ה), (קז) רב ביבי בשם רב אמר (קח) גלה וגלגל, גלה, גלה עונותיך, ומודה ועוזב ירוחם (משלי כח יג). וגלגל, גלגל עלי ואנא טעין, הדא הוא דכתיב השלך על ה' יהבך (תהלים נה כג). אמר ר' יוחנן לבן מלך (קט) שנתנו לו קורה לטעון בעוביה, וראהו אביו, אמר להן הבו עלי כל מה דאתון בעי, ואנא טעין, כך אמר להם הקב"ה גולו עונותיכם ואנא טעין: (יחלצהו) [יצילהו] כי חפץ בו. (קי) אמר ר' שמעון בן לקיש בשלש לשונות של חיבה חיבב הקב"ה את ישראל, אחו הן, בדביקה בחשיקה בחפיצה, בדביקה ואתם הדבקים (דברים ד ד), בחשיקה חשק ה' בכם (שם ז ז), בחפיצה (קיא) כי חפץ ה' בך (ישעיה סב ד), ואנו למדין מן אותו רשע, מן פרשת ותצא דינה (בראשית לד ח), [בדביקה] ותדבק נפשו (שם שם ג), [בחשיקה] שכם בני חשקה נפשו (שם שם ח), [בחפיצה] כי חפץ בבת יעקב (שם שם יט). ר' [אבא] בר אלישע מוסיף עוד תרין, באהבה ובדבור על לב, באהבה שנאמר אהבתי אתכם (מלאכי א ב), בדבור על לב שנאמר דברו על לב ירושלים (ישעיה מ ב), ואנו למדין אותם מפרשת של אותו רשע, ויאהב את הנערה (בראשית לד ג), וידבר על לב הנערה (שם שם): יצילהו כי חפץ בו. (קיב) פאמה דיליה סליק:

[כג] (קיג) **כי** אתה גוחי. כמה דאת אמר בגיחו מרחם יצא (איוב לח ח): מבטיחי על שדי אמי. אמרה אסתר (קיד) נתעברה אמי מת אבא, ילדה אמי

הערות ותקונים

וכנגד פורסריין, הוא סנגנג בתולעת שני: (*קא) ר' ברכי' אמר מרבע מיללן. מובא בילקוט שם, גם בילקוט שופטים רמז מ"ב בשם שו"ט: (קב) מרבע מיללן. פי' דברים: (קג) תלת בעילא. ל"ע בעולימא, תר' נער בחור עוליימא. וגם הילקוט הביא תלתה בעלמא, ובדפוס רמזון ותח"כ בכל הדפוסים תלתה בנערה: (קד) חשיך חייא דבעי למיתא. אוי להאיש החי המבקש עזרה מבשר כגון דורם של המתים. וכן הגבור המבקש עזרה מהחלם, וכן חיים אשר יש לו עינים ומבקש עזרה מסומא, וכן אוי לדור שאתה הוא מגיונו, נוסח כלאן עמך תרנ' למדבר, וכן על דברת בני אדם (קהלת ג' י"ח), וזה שסייס ודבורה אשה נביאה, שאתה היתה נביאה: (קה) ל"ש בך בטחו. מובא בילקוט תהלים שם: (קו) גול אל ה'. מובא בילקוט תהלים שם: (קז) רב ביבי בשם רב. בילקוט ר' בשם רבי פנחס: (קח) גלה וגלגל. בתיזה כ"י ובנדפס גם בילקוט הלשון מסוכם, ולפניו הגי' נכונה, כי דורם גול מבשר גלה ומבשר גלגל, ובתהלה אמר גלה גלה עוונותיך. והביא רמיזה מן ומודה ושוזב ירוחם (ומסיום הזה חסר בנדפס), ותח"כ אמר גלגל גלגל עלי ואנא טעין: (קט) שנתנו לו קורה לטעון בעוביה. יותר נכון בני' הילקוט שנתן לו לטעון עוביה של קורה, ובנדפס ובתיזה כ"י הגי' שנתן בעוביה. יותר נכון בני' הילקוט שנתן לו לטעון עוביה של קורה, ובנדפס ובתיזה כ"י הגי' שנתן לו לטעון בעובי הקורה: (קי) ר"ל. שמעון בן לקיש בני. כמה בב"ר פ"פ לות ז' ומובא בילקוט מלאכי רמז תקפ"ז בשם ב"ר, ובדפס שם בגדו פ"ס ובע"ע פ"פ: (קיא) כי חפץ ה' בך. בב"ר מובא בכתוב ומסרו לחתם כל הגויים [כי תהיו לחתם מרץ חפץ] (מלאכי ג' י"ב) וכ"ה בילקוט שם, ובחתר לפניו כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י המחרים ובנדפס הוא כמו בב"ר: (קיב) פאמה דיליה סליק. כ"ה בכ"י ג' ובדפוס רמזון חסר בכ"י המחרים ובדפוס ווינישיא, ותח"כ בכל הדפוסים גם בילקוט תהלים רמז תרפ"ו פיזמה דידי סליקן, ומלאתי המאמר בפסיקתא דר"כ פסקא בהדם המלחמי (ק"ח ע"ב) על הפסוק יהללמי כי חפץ בי (תהלים י"ח כ'), ת"ר יוחנן פיזמה דידיה הוא סליקת בית למיתן לי מוריתא, והמסדר ממדרש שו"ט הביא זה על ילילו כי הפך בו. ובתיזה כ"י מן "יז" נעתיק "א" ונשתכח המלה והלינו פאמה במקום פיזמה, ובתרתי המלה בפסיקתא שם הערה י"ח: (קיג) כי אתה נוחי עד סוף מות כ"ג, כ"ה גם בכ"י ו', ולית בכ"י המחרים ובנדפס ובילקוט, והרא"ם הוסיף זה בגליון: (קיד) נתעברה אמי מת אבא ילדה אמי ומתה היא. עיין מגלה י"ג ע"ב כי אין לה אב ואם

ובמות

ומתה היא, והבטחתני ונתת לי שדים חילוף שדי אמי, שנאמר ויהי אומן את הדסה (אסתר ב ז), אשתו של מרדכי היתה מינקת את אסתר, ומרדכי היה אומן אותה:

[כד] **אל** תרחק ממני כי צרה קרובה. (קטו) אימתי, בשעה שנזר אחשורוש להשמיד להרוג ולאבד (אסתר ג יג), באותה שעה נכנסה אסתר שלא ברשות, שנאמר ותעמוד בחצר בית המלך (שם ה א). (קטז) שבעה (קיז) קנקלין היה למלך, נכנסה לקנקל ראשון ולשני ולשלישי, כיון שנכנסה לקנקל רביעי, התחיל אחשורוש מחרק בשיניו (קיח) ומכסכס, אמר חבל על דמובדין ולא משתכחין, וכמה חפצתי ובקשתי לושתי המלכה שתכנס לפני, ולא בקשה ליכנס, שנאמר ותמאן המלכה ושתי (אסתר א יב), וגזרתי עליה הריגה, וזו נכנסה כזונה שלא ברשות, עמדה לה באמצע קנקל רביעי, הראשונים לא היו יכולין לנגוע בה, שכבר עברה על רשותן, (קיט) האחרונים לא היו יכולין לנגוע בה, שעדיין לא עברה על רשותן, (קכ) ר' לוי בשם [ר'] חמא אמר, הוא שדוד סודר עליה תפלה בשעה שהעליונים והתחתונים מקלסין לפני הקב"ה הללויה הללו את ה' מן השמים הללוהו במרומים (תהלים קמח א), באותה שעה אמרה אסתר אל תרחק ממני כי צרה קרובה כי אין עוזר:

[כה] **סבבוני** פרים רבים. אלו אוכלוסין של אחשורוש: אבירי בשן כתרוני, (קכא) מכתרן לי, כמה דאת אמר כתרו את בנימן (שופטים כ מג). ר' אחא אמר אלו בניו של המן שמתינין לה עד שתפול, כמה דאת אמר רשע מכתיר את הצדיק (חבקוק א ד): פצו עלי פיהם אריה טורף ושואג. מה אריה גוהר על טרפו (קכב) ומפספסו, כך אחשורוש גוהר עלי ומפספסני: כמים נשפכתי והתפרדו כל עצמותי. שלא נדבק בי עצם מעצמי: היה לבי כדונג. (קכג) כהדין שעוותא: יבש כחרש כחי. כחרש הזה שאין בו לחלוחית: ולשוני (מדובק) [מודבק] מלקוחי. (קכד) [שנדבק לשוני לוושטי]. (קכה) למה נקרא מלקחיים, שהן כמין מלקחיים ליקח את האוכל, וזה החיך, מן הדא תדבק לשוני לחכי (תהלים קלז ו), וכתיב וחך אוכל יטעם לו (איוב יב יא): דבר אחר ולשוני מודבק מלקוחי. שהוא דבוק לחכי, (קכו) שביטלני משתי תורות, תורה שבכתב ותורה שבעל פה, כמה דאת אמר כי לקח טוב נתתי לכם (משלי ד ב): ולעפר מות תשפתני. למה אני דומה לכירה שהיא מונחת בפרשת דרכים, והיו עוברין ושבין (קכז) שופתין קדירותיהן עליה:

הערות ותקונים

זכמות מכיס ומה נמה לי, נמר רב מחא עיברתה נמה מת מניס ילדתה מתה נמה: (קטו) חימתי בשעה שנזר מחשורוש. מובא במנות הלוי דף ק"מ ע"ב ובדף קמ"ט ע"ג בשם המדרש שו"ט: (קטז) שבעה קנקלין היה למלך. מובא בילקוט תהלים רמז תרפ"ז וחסר הציון: (קיז) קנקלין. בל"ר CoenaculInm פי' חדר (מאפעלציימער), ונלעתי ים לתקן בע"ז כ"ח ע"ב במקום קילקלין ל"ל קנקלין: (קיח) ומכסכס. עיין ערוך ערך כסכס וכתב שם המוספי פי' בל"י פועל הנעת הרגש: (קיט) מהאחרונים כ"ה גם בכ"י ו', ובילקוט, אבל בכ"י מהחריס ובנדפס הני' מהמלעיים: (קכ) ר' לוי בש"ר חמא עד הללוהו במרומים נלעתי מוכן, ואין לשם שייכות לכאן, ומילקוט השמיט זה: (קכא) מכתרן לי כמד"א כתרו את בנימין ר' אחא אמר אלו בניו של המן שממתינים לה עד שתפול כד"א רשע מכתיר את הצדיק. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י מהחריס ובנדפס ובילקוט ליתא, ושם הני' מביני בשן כתרוני אלו בניו של המן, וכן הוסיף מהרש"פ בגליון כמו שהוא בכ"י שלפנינו: (קכב) ומפספסו. פי' מפרך, עיין ערוך פספס ס', ועיין נערך ספסף: (קכג) כהדין שעוותא. וכן תרגומו הין שעוא: (קכד) שנדבק לשוני לוושטי. פי' לווסט שלי, ומובא בהד"ק בשם המדרש, ובנדפס הני' לוויסיטי: (קכה) למה נקרא מלקחיים עד וחך תאכל יטעם לו. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י מהחריס ובנדפס ובילקוט, וכן הוסיף מהרש"פ בגליון, ורלתי בהד"ק בפי' לתהלים שם שכתב והמלקוחים שם החניכים למטלה מהמן ומתחתיה וקרלו מלקוחים לפי שלוקחים המאכל בעת הלעיסה: (קכו) שביטלני משתי תורות כו'. וגם זה הניח הרד"ק וסיים ורלוו לומר בעבור שמד הגלות, ורלתי בילקוט שהביא שנמלתי שתי תורות, ל"ל שנמלתי: (קכז) שופתין. כ"ה גם בתיזה כ"י, ובתיזה כ"י מהחריס ובנדפס בטעות שופכין, והוא מלשון ספות הסיר (מ"ב ד' ל"ח), ומזה ושופתות ב' קדירות, פי' ועורכות, ורלתי בהד"ק הניח וז"ל תשפתני מן ספות הסיר, ובדרש תני דומה לכירה שמונה בין שתי דרכים ושוברים ומניח שופתים עליה:

[כו] כי סבבוני כלבים. אלו בניו של המן: עדת מרעים הקיפוני. אלו אובלוטין של המן: כארי ידי ורגלי. (קכח) [ר' יהודה אמר] עשו לי בשפים שיעשו ידיו ורגליו (קכט) כאורות לפני אחשורוש, ונעשה לי נס והוארו ידי ורגלי כהדין (קל) סנפורינון. ר' נחמיה אמר (קלא) הוכרו ידי ורגלי לפני אחשורוש, כמה דאת אמר ויברך ה' אותך לרגלי (בראשית ג ג), והיתה ברכה מצויה במעשה ידי, שבתחלה היה שולט מסוף העולם ועד סופו, שנאמר מהודו ועד כוש (אסתר ח ט), וכשהרג את ושתי מרדו עליו כולן, וכיון שנשא אותי חזרו לו שבע ועשרים ומאה מדינות בזכותי, (קלב) כנגד מאה שנים ועשרים שנים ושבע שנים שחיתה שרה אמנו, וכשנפל המן וחזרה הגדולה למרדכי, חזרו כולם, שנאמר וישם המלך אחשורוש מס על הארץ ואיי הים (שם י א):

[כז] יחלקו בגדי להם. (קלג) דין אמר אנא נסיב פורפירא ופלגא דידיה, ודין אמר אנא נסיב קדשייה ושרייה: ועל לבושי יפילו גורל. אמר ר' הונא זה פורפירא, שאין דרכו של הדיוט להשתמש בה, והיו מפילין עליו גורל: ואתה ה' אל תרחק. חוס ורחם עלי: אילותי לעזרתי חושה. אמר ר' יוחנן (קלד) אותה קפיצה שקפצת כאיל על אבותי בים והושעתם, כן תקפוץ עלי היום ותפלטני, באותה שעה ירד מלאך מן השמים וסטרו על פיו, ואמר לו רשע (קלה) קונייתך עומדת בחוץ, ואתה יושב בפנים, (קלו) ויהי בראות המלך אין כתיב, אלא ויהי כראות (אסתר ה ג), בעל כרחו שלא במטבתו נשאה חן בעיניו. (קלז) אמר ר' תחליפא מצינו שהאריך השרביט שתים ושלשים אמה, והנס האחרון גדול מן הראשון, כל שעה שהיתה

הערות ותקונים

(קכח) ר' יהודה אמר עשו לי כשפים שיעשו ידיי ורגליי כאורות כו' עד מס על הארץ (סוף פוה כ"ו), כ"ה נס בכ"י ו', וכן הוסיף מהרש"פ בגליון, אבל בכ"י המחריס ובנדפס המאמר קצוב, וכך היתה שם ר' יהודה אומר עשו לה כשפים, כארי ידי ורגלי לפני אחשורוש. ובילקוט רמז תרפ"ז היתה כך: ר' יהודה אומר עשה לי כשפים. (הוכרו ידי ורגלי לפני אחשורוש) ר' נחמי' אמר הוזכרו ידי ורגלי לפני אחשורוש, המלות שהסגרתי הם נוסחת אחרת על דברי ר' נחמי', והובאו פעמים, ובילקוט שם על דברי ר' נחמי' נרשם נכלו "אינו במדרש" וזה כי לא נמצא לפנינו בנדפס, גם חסר בכ"י המחריס, גם בכ"י נ' אחר ממנו נדפס לפום רהטין: (קכט) כאורות. דורש כארי מלשון כאור בלשון רז"ל, ספי' משוש (שמנדלין אמפוריון) עיין ערוך ערך כאר ג': (קל) סנפורינון. ספיר (שמות כ"ח י"ח) תיב"ע ספיריון, ובירושלמי סמפורינון, ובפסיקתא דר"כ פסקא עגיה סוערה (קל"ח ע"ב) ויסלתיך בספירים סמפירוגין: (קלא) הוכרו ידי ורגלי לפני אחשורוש. דורש כארי מלשון כר ביוני Χαρα ספי' שושה שמח, עיין ערוך כר ע', ועל זה הניח ושיתה ברכה מצויה במעשה ידי: (קלב) כנגד קכ"ז שנים שחיתה שרה אמנו. ובילקוט אחתר רמז תלף מ"ש הניח וז"ל: מה רחה לעשות על קכ"ז מדינה אלא אמר הקב"ה הוא יטול אחתר לשמה מנוחת נניח על שרה שחיתה קכ"ז שנה תנוח ותמלוך על קכ"ז מדינה עכ"ל. והוא לקוח מן מדרש פנים אחריס ג' (אחר הוספתי לאור בספרי לתנדחת): (קלג) דין אמר אנא נסיב פורפירא ופלגא דידיה. חולי ע"ל אנא נסיב פורפרא דידיה ומפלגין, והוא תרגום על יחלקו, אז ע"ל ופלגיה והוא מלשון מכנסי כהנים למה הן דומין כמין פלגיה של פרשין (נדה י"ג סע"ב) כן הניח הערוך בערך פלגיה, ובגמרא שם בני פמליה, ועיין שם בהערת הרמ"ל והמלה יונית φελονιον, או היא המלה שהניח המוספי בערך פלגין מירושלמי נדרים פ"י מהו להתיר בפלונם ופי' בל"י φελονης מין כתונת קטן: (קלד) אותה קפיצה שקפצת. בדפוס ווינציה בטעות אותה הקפיצה שהקפצת על אבותיו כיס, ע"ל הקפיצה שהקפצת, ובדפוס רהטין כתוב לנכון: (קלה) קונייתך. היא המלה היונית ἑταιρα פי' אשה. ועיין בערוך ערך זימיסום שכתב על מאמר אחד מב"ר פי' קונטרוסו אשתו. וסיים ולועגתו במדרש תהלים ובמדרש מגילת אסתר ע"ל הקב"ה. רשע מה אתה יושב מנפנף וקונטרך מבחוץ. המלות "ובמדרש מגילת אסתר" היה הוספה מאוחרת שאבד שהערוך כוון במאמר זה למדרש אסתר, וזה לשון, כי לא נמצא אמן מזה במדרש, והעירוך לא הביא את המדרש אסתר. ובאורלית המלה יפה העיר הרב הגדול הבאלן הנפלא בעל ערוך השלם שהיא מלשון ערבי, ופי' אשה רכה ומפונקת (ליישב גירסת פרויה), וכאן להניח לפניהם כני' הערוך קונטרוסו. ונם בילקוט תהלים שם הניח קונטרוסו ונרשם במדרש כחוב קונייתך, ובכ"י ג' (שלפנינו) ובכ"י ו' כחוב בלא על הגליון "קונייתך פי' אהובתך כמו קונטרוסו": (קלו) ויסי ברחות עד אלא ברחות. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י המחריס ובנדפס ובילקוט: (קלז) ע"ר תחליפא מצינו שהאריך בשרביט ל"ב אמה. כ"ה גם בכ"י ו' ובילקוט, אבל בכ"י המחריס ובנדפס (גם בדפוס רהטין) הני' שהאריך השרביט ס"ב

אמה

נבנסת, היה השרביט קופץ. אמר ר' יצחק ומה אם שרביטו של בשר ודם הביא חיים לאומה שליטה, שבטו של הקב"ה דכתיב רעה עמך בשבטך (מיכה ז יד), על אחת כמה וכמה:

[כח] (קלה) **הושיעני** מפי אריה ומקרני (ראמים) [רמים] עניתני. אמר ר' הונא בר אידי בשעה שהיה דוד רועה את הצאן, הלך ומצא את הראם ישן במדבר, והיה סבור בו שהוא הר ועלה עליו, והיה רועה, נענר הראם ועמד, (קלט) והיה דוד רכב על קרניו, והיה גבוה עד השמים, באותה שעה אמר דוד רבונו של עולם אם אתה מורידני מן הראם הזה, אני בונה לך היכל של מאה אמה, כקרני ראם, יש אומרים לארכו מדדו, (קמ) ויש אומרים לעינולו מדדו, (קמא) ומנין ששילם לו נדרו, שנאמר ויבן כמו (ראמים) [רמים] מקדשו (תהלים עח סט), מה עשה לו הקב"ה, זימן לו אריה אחד, וכיון שראה הראם את האריה, נתייירא ממנו, ורבץ בפני האריה, לפי שהאריה מלך על כל החיות והבהמות, (קמב) כיון שראה דוד את האריה נתייירא הימנו, זימן הקב"ה צבי, קפץ האריה אחריו, ודוד ירד והלך לו, לכך נאמר הושיעני מפי אריה כשם שעניתני מקרני ראמים:

[כט] (קמג) **יראי** ה' הללוהו. ר' יהושע בן לוי אמר אלו יראי שמים, (קמד) ר' שמואל בר נחמני אמר אלו גרי הצדק. (קמה) [ר' חזקיה ור' אבהו בשם ר' אלעזר אמרו אם באין הן גרי הצדק] לעתיד לבא, אנטונינוס בא בראש כולם, (קמו) אם כן למה נאמר וגורו ממנו כל זרע ישראל, (קמז) אמר ר' בנימין זה שבט בנימין (קמח) שנולד באחרונה. (קמט) ורבנן אמרי יראי ה' הללוהו, אלו גרי הצדק, כל זרע יעקב כבדוהו, אלו הכהנים והלוים, וגורו ממנו כל זרע ישראל, אלו ישראלים, כיוצא בדבר אתה אומר ישראל בטח בה' (שם קטו ט), אלו ישראל.

הערות ותקונים

חמה, וכן הביא בעל מנות הלוי דף קמ"ט ע"ג, ועיין בגמרא מגילה ט"ו ע"ב ת"ר ירמי' שתי מגות סי' והעמידו על שתים עשרה במתניתא תנא על שמים, ועיין במהרש"א בח"א מה שהעיר על המספרים: (קלח) הושיעני מפי אריה ת"ר הוא בר מילי. מובא בילקוט תהלים רמז תרפ"ח בשם המדרש, והביא הגי' ת"ר יעקב בר מילי: (קלט) והי' דוד רכב על קרניו והיה גבוה עד השמים. בחיזק כ"י ובנדפס והי' דוד רכוב עליו והיה מגיע עד לשמים: (קמ) ויש אומרים לעינולו מדדו. בחיזק כ"י ובנדפס ויש אומרים לארכו מדדו: (קמא) ומנין ששילם לו נדרו שנאמר ויבן כמו רמים מקדשו. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י סמהריס ובנדפס. וגם הרש"פ הוסיף זה בגליון: (קמב) כיון שראה דוד את האריה נתייירא הימנו. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י סמהריס ובנדפס, והרש"פ הוסיף זה בגליון: (קמג) יראי ה' הללוהו ריב"ל אמר. מובא בילקוט רמז תרפ"ח בשם המדרש, וכן בשכ"ט בוי"ר פ"ג אות ג': (קמד) ר' שמואל בר נחמני אמר. כ"ה גם בכ"י ו', וכן מובא גם בילקוט שם ובכ"י סמהריס ובנדפס ר' שמואל אמר בר נחמני. וכן הוא בגי' ת"ר שמעאל בר נחמן אמר, וז"ל ר' שמואל בר נחמני: (קמה) ר' חזקיה ורבי אבהו בשר"ת שם בתון הן גרי צדק. הוספתי כמו שהוא לגבון בוי"ר שם, והסר בכל כ"י ובנדפס גם בילקוט שהשמיט המעתיק מן גרי הצדק עד גרי הצדק, ובדפוסים הרחבונים גם בדפוסים המהרונים הגיגו אלו גרי הצדק לעתיד לבא, אנטונינוס ברחם כל הגוים, הקו המפסיק הגינו אחרי המלות לעתיד לבוא כאלו מוסב למעלה, גם במקום ברחם כלם הגינו ברחם כל הגוים, וכן הוא בכל כ"י, אבל הגי' לפנינו נכונה, וכן הוא לגבון בוי"ר שם, רק בוי"ר הגינו המדפיסים "לעולם הבא" במקום "לעתיד לבוא", והמעתיק מובא מירושלמי מגילה פ"א ה"ג (ע"ג ע"ב) ופ"ג ה"ב (ע"ד ע"א) סנהדרין פ"י ה"ו (כ"ח ע"ג) אית מילין אמרין דאתנייר אנטונינוס דאמר ר' חזקיה רבי אבהו בשם ר' לעזר אם בתין הן גרי צדק לעתיד לבוא אנטונינוס בא ברחמים: (קמו) אם כן למה נאמר וגורו ממנו כל זרע ישראל. במדרש ויק"ר נוסף ומה ת"ל כל זרע יעקב כבדוהו, אלו אחד עשר שבטים, ואחר זה נאמר ת"ל למה נאמר וגורו ממנו כל זרע ישראל: (קמז) ת"ר בנימין. בוי"ר נוסף "בר לוי": (קמח) שנולד באחרונה, ופי' שנולד לאחר שכבר נקרא ישראל לכן יקראהו זרע ישראל, אבל אחר שבטים נולדו בעת שנקרא עדנה בשם יעקב, וכ"כ בעל יפ"ת והרד"ל: (קמט) ורבנן אמרי יראי ה' הללוהו אלו גרי הצדק כו'. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י סמהריס ובנדפס ובילקוט תהלים שם (ובוי"ר ליתא המאמר מרבנן) נוסחה אחרת זאת ורבנן אמרי יראי ה' הללוהו אלו הכהנים כל זרע יעקב כבדוהו אלו הלוים, וגורו ממנו כל זרע ישראל אלו ישראלים, והסיום חסר לפנינו כיונא בדבר ליתא שם, וכאחר הוא לפנינו כן הוסיף גם

הרש"פ

בית הלוי (תהלים שם י), אלו הכהנים והלוים שהן מבית הלוי. יראי ה' (שם שם יח), אלו גרי הצדק:

[ל] (קנ) **כי** לא בזה ולא שקץ ענות עני. [בנוהג שבעולם שני בני אדם נכנסים אצל הדיין, אחד עני ואחד עשיר, למי הדיין מכיר פנים, הלא לעשיר, ברם הכא לא בזה ולא שקץ ענות עני]. בנוהג שבעולם שני בני אדם נכנסין לדין, עני ועשיר, למי הדיין מהפך פניו, הלא לעשיר, ברם הכא ולא הסתיר פניו ממנו. בנוהג שבעולם עני ועשיר נכנסין לדין, למי הדיין נזקק לשמוע, הלא לעשיר, ברם הכא ובשועו אליו שמע. רב חני גזר תעניתא נחית מיטרא, אמר לא מפני שאני כדאי, אלא כי לא בזה ולא שקץ ענות עני, וכשם שלא בזה ולא שקץ את [תפלתן, כך לא בזה ולא שקץ את] קרבנם:

[לא] (קנא) **אגריפס** המלך בקש להקריב אלף עולות ביום אחד, שלח ואמר לכהן גדול שלא יקריב אדם היום חוץ ממני, בא עני אחד ובידו שתי תורים, אמר לו לכהן הקרב לי את אלו, אמר ליה המלך ציוני ואמר לי שלא יקריב אדם היום חוץ ממנו, אמר לו אדוני כהן גדול ארבעה אני צד בכל יום, בשנים אני מפרנס, ושנים אני מקריב, ואם אין אתה מקריב לי את אלו, הרי אתה חותך את פרנסתי, עמד הכהן והקריבם. נראה לאגריפס בחלום, קרבן של עני קדמך, שלח ואמר לכהן לא כך אמרתי לך שלא יקריב אדם היום חוץ ממני, אמר ליה עני אחד בא ובידו שתי תורים, ואמר לי הקרב לי את אלו, אמרתי לו המלך ציוני כך וכך, אמר לי ארבעה אני צד בכל יום, שנים אני מקריב, ובשנים אני מתפרנס, ואם אין אתה מקריב לי, הרי אתה חותך את פרנסתי, ולא היה לי להקריבן, אמר לו יפה עשית, שכך כתוב כי לא בזה ולא שקץ ענות עני: (קנב) מעשה בשור אחד שהיו מושכין אותו אצל המזבח, ולא היה נמשך, בא עני אחד ובידו (קנג) אגודה של ירק, ויש אומרים אגודה של טרסקמון. (קנד) והושיט לו ואכלה, ונמשך אחריו, נראה לו לבעל השור בחלומו, (קנה) אגודה של ירק קדמך: מעשה באשה אחת שהביאה קומץ אחד של סולת להקריב מנחה, והיה הכהן מבזה עליה, ואומר ראו מה היא מקרבת, מה יש בזה להקריב, מה יש בזה להקטיר. נראה לכהן בחלום, אל תבזה עליה, מעלה אני עליה כאילו נפשה הקריבה, והלא

הערות ותקונים

הרמ"פ בגליון, מצא פה כתבם הלשון כי נקרא לעיני כתוב „בית הלוי" רק „בית אהרן" ומוכי ל"ע מכתוב בית ישראל ברכו את ה' בית אהרן ברכו את ה', בית הלוי ברכו את ה', ירא' ה' ברכו את ה' (תהלים קל"ה י"ט כ'): (קנ) כי לא בזה בנוהג שבעולם. פה הגיה שלמה סגוניס בשון הרמזון „למי הדיין מסביר פניס" בשון הפני „למי הדיין מהפך פניו" ובשון השליחי „למי הדיין מזקק לשמוע". וכ"ה גם בכ"י ו', אולם בוי"ר שם ובילקוט שם מובא רק בשון הפני אצל מי הדיין הופך פניו. ובכ"י האחרים ובנדפס מובא בשון הרמזון למי הדיין מסביר פניס: (קנא) אגריפס המלך. הוא המלך Agrippa Ἀγρίππας ומובא הרבה פעמים בס"ס ומדרשים. והמחבר שלפנינו מובא בוי"ר פ"ע אות ה', אחר שמובא שם בשות ג' התחלת המאמר, מובא גם המאמר הזה, וכן מובא בילקוט תהלים רמז תרפ"ח: (קנב) מעשה בשור אחד. הוא נ"כ בוי"ר שם ובילקוט שם, ושם סגי' שהיו מושכין לקרבן, וכן הגי' בנדפס ובכ"י האחרים: (קנג) אגודה של ירק ויש אומרים אגודה של טרסקמון. כ"ה גם בכ"י ו', והמלות „וי"א אגודה של טרסקמון" הית הוספת המעתיק שרשם בהיסח כ"י מוסחא אחרת בזה, במקום אגודה של ירק בתוך של טרסקמון, והגיה שניהם, ובכ"י נ' כתוב של טרסקמון, ובכ"י ג' ד' ה' ז' הגי' של טרקסמין והמלות של ירק ליתא שם, ובוי"ר כתוב של טרוקסימא, ובילקוט תהלים שם הגי' של טרסכמון, ובאלו גרשם פי' מין ירק, לכן מין כפק מלי שלפני המעתיק בכ"י ח' הי' הגי' גם במדרש אגודה של טרקסמון. (ובמטות טרסקמון) ואחד רשם בגדו של ירק והגיה ג' מוסחאות של גוף המדרש. ובדפוס רמזון הגיה של ירק והמוסחא העקרית „של טרקסמון" הממית וכמו כן נדפס בכל הדפוסים והמלה יונית τρώξιμον נקרא כן ירק שונין, ומזה בילוזלמי כלאים פ"ח (דף כ"ז ע"ח) שונין טרוקסימון. וגם בילקוט ל"ל של טרכסמון (במקום טרסכמון), ואין שום הוכן בין כתיבה בקו"פ זו בכ"ף: (קנד) והושיט לו ואכלה ונמשך אחריו. כ"ה בכל כ"י, אבל בוי"ר והושיט לו ואכלה ונעשה השור והוליך אחר ונמשך לקרבן. המלות „ונעשה השור והוליך אחר" הית הוספה: (קנה) אגודה של ירק

דברים קל נחומר, ומה אם שאינו מקריב נפש, נפש כתיב בו, ונפש כי תקריב (ויקרא ב ח), מי שמקריב נפש על אחת כמה וכמה: (קנו) מעשה באדם אחד שהביא את קרבנו (קנז) מגלייא ומאספמייא ומחברותיה, ורואה את הכהן הגדול שהוא קומץ ומקטיר ואוכל את השאר, אמר כל הצער שציערתי בשביל זה שיאכל, היו הכל מפייסין אותו לומר [מה זה שלא נצטער אלא בין האולם למזבח, זכה שיאכל את מנחתך, אתה שציערת כל הצער הזה על אחת כמה וכמה שתזכה לטוב הצפון]. מה טעם, כי לא בוז ולא שקץ ענות עני:

[לב] (קנח) **יאכלו** ענוים וישבעו. זה מרדכי ואסתר שזכו לשלחן מלכים. תניא לשלשה חלקים נחלקה ממונו של המן, שליש למרדכי ואסתר, שליש לעטלי תורה, ושליש לבנין בית המקדש, (קנט) [ושלשתן נאמרו בפסוק אחד, יאכלו ענוים וישבעו, זה מרדכי ואסתר, יהללו את ה' דורשיו, אלו עטלי תורה, יחי לבבכם לעד, זה בנין בית המקדש], דכתיב והיו עיני ולבי שם כל הימים (מ"ב ז טו): אמר ר' יודן ממה שעשה לכם הקב"ה בעולם הזה, אתם יודעין מה מתוקן לכם לעתיד לבא: אכלו וישתחוו כל דשני ארץ [ונו'] זרע יעבדנו יסופר לה' לדור. (קם) אמר ר' אלעזר כל מי שבא לכלל זרע שהוא חי, יצאו נפלים שאינם חיים לעתיד לבא, שנאמר יבואו ויגידו צדקתו לעם נולד כי עשה, זה שבא לכלל יולד: (קמא) ר' יודן אמר יבואו דורות האחרונים, ויגידו צדקתו של הקב"ה, שעשה לדורות הראשונים: (קמב) [ר' יוחנן אמר זרע יעבדנו. (קמג) אחד צדיקים ואחד רשעים מקבלין פני שכינה, שנאמר לפניו יכרעו כל יורדי עפר ונפשו לא חיה (תהלים כב ל), מפני מה הרשעים מקבלין פני שכינה, אלא הרשעים שמרדו בהקב"ה בשעת מיתתן מראין להם פני שכינה, ואומרים להם בואו וראו פני המלך שהייתם מורדים בו, והוא עתיד ליפרע מכם. ואף הצדיקים בשעת פטירתן מראין להם פני שכינה, ואומרים להם בואו וראו פני המלך שאתם עובדים אותו, שהוא עתיד ליתן שכרכם. (קמד) ר' אלעזר בן שמוע אומר אף הקטנים מקבלין פני שכינה, שנאמר זרע יעבדנו יסופר לה' לדור]:

הערות ותקונים

ירק קדמך. בכ"י המחבר הגדה של פרקסמון יותר מקורבנך. ובוי"ר קרבנו של עני קדמך: (קנו) מעשה באדם אחד שהביא מגלית ומאספמית. כן מובא גם בילקוט שם, אבל בוי"ר שם מוסף אחר מעשה בשור, עוד מאמר אחד, ובאות ו' שם הביא בעל המדרש סדר שהביא מאחתו [ל"ל לאחד שהביא מאחתו] מגולה [ל"ל מגלית] מאספמית ורואה את הכהן שהקטיר ואוכל את השאר אמר אוי לי כל הצער הזה שנצטערתי בשביל זה והכל מפייסין לו ואומרים לו ומה אם זה שלא נצטער אלא בין האולם למזבח זכה שיאכל מנחתך אתה שנצטערת כל הצער על אחת כמה וכמה: (קנז) מגלית ומאספמית. גליה הוא כרך של עקרון ותכונתה בנגוד לפסוק של יהודה ולתמוה ח"י נחבצת, ובמקום ומאספמייא ל"ל ומאספמית, והיא Apamäa עיר בסוריה ובאדם נהריס, עיין להלן מזמור ס"ח הערה כ"ח: (קנח) יאכלו ענוים וישבעו זה מרדכי ואסתר. מובא בילקוט רמז תרפ"ח בשם המדרש: (קנט) ושלשתן נאמרו בפסוק אחד. הוספתי כמו שהוא בכל כ"י ובנדפס ובילקוט בשם המדרש, ותסר גם בכ"י ו' שהשמים המעתיק מן בית המקדש ראשון פד בית המקדש שני: (קם) ח"ר אלעזר כל מי שבא לכלל זרע. עיין סנהדרין ק"י ע"ב ובכ"י שם, ועיין ירושלמי שביעית סוף פ"ד ובמדרש הפניס שם, והביא שם דברי המדרש שלפנינו, ובילקוט תהלים רמז תרפ"ח במקום ח"ר יודן ל"ל ח"ר אלעזר: (קמא) ר' יודן אמר יבואו דורות האחרונים. כ"ה בכל כ"י ובנדפס, ובילקוט שם הביא הגי' ר' שמעון בן אלעזר, ושם שמעון בנדו "ת"כ" מוסב על סיום המאמר לפניו יכרעו כל יורדי עפר ונפשו לא חיה וכה"ת כי לא ירצני האדם וחי, בחייהן קורין רוחין הא בשעת מיתתן רוחין, ומוה בת"כ ויקרא פ"ת פרק ג': (קמב) ר' יוחנן אמר. הוספתי כמו שהוא בכ"י ג' ד' ה' ז', ותסר גם בכ"י נ' ו' ח' ובדפוס רמזון, והמדפיס מוויניציה הוסיר זה ותק"כ נדפס בכל הדפוסים, והרח"פ כתב בגליון שיש בכתובים, ר"ל שלא נמצא בכ"י שהי' לפניו: (קמג) אחד לצדיקים ואחד לרשעים מקבלין פני שכינה. עיין רש"י תהלים כ"ב ג' דעתיהו דרשו מן המקרא הזה שהמתים לפני מיתתם בשעת גסילת נשמה רואין פני שכינה: (קמד) ר' אלעזר בן שמוע. בנדפס שהוסיף המדפיס מוויניציה השמים המעות "בן שמוע":

מזמור כג

[א] **מזמור** לדוד ה' רועי לא אחסר. (א) זהו שאמר הכתוב דודי לי ואני לו הרועה בשושנים (שה"ש ב טז), אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה הוה לי לאלוה, ואני אהיה לו לעם, הוא לי לאלוה, אנכי ה' אלהיך (שמות כ ב), ואני לו לעם, ולאומי אלי האזינו (ישעיה נא ד), הוא לי לאב, כי הייתי לישראל לאב (ירמיה לא ח), ואני לו לבן, בני בכורי ישראל (שמות ד כב), הוא לי לרועה, רועה ישראל האזינה (תהלים פ ב), ואני לו לצאן, (ואתנה) [ואתן] צאני צאן מרעיתי (יחזקאל לד לא), הוא לי לאח, מי יתנך כאח לי (שה"ש ח א), ואני לו לאחות, פתחי לי אחותי רעיתי (שם ה ב), אני אמרתי ה' רועי לא אחסר (תהלים כג א), והוא אמר לי שרוך אגן הסהר אל יחסר המזג (שה"ש ז ג):

[ב] **דבר** אחר ה' רועי לא אחסר. זהו שאמ' הכתוב מזקנים אתבונן (תהלים קיט ק), (ב) אמר ר' יוסי ב"ר חנינא אתה מוצא שאין אומנות בזויה בעולם מן הרועה, שבל ימיו הוא הולך במקלו ובתרמילו, ודוד קרא להקב"ה רועה, אלא אמר דוד מזקנים אתבונן, יעקב קרא לו רועה, שנאמר האלהים הרועה אותי מעודי (בראשית מח טו), אף אני קורא אותו רועה, ה' רועי לא אחסר:

[ג] **דבר** אחר ה' רועי לא אחסר. (ג) זהו שאמר הכתוב כי ה' אלהיך ברכך בכל מעשה ידך (דברים ב ז), (ד) ר' יעקב אומר יכול אפילו יושב ובטל, תלמוד לומר בכל מעשה ידך, אם עשה אדם הרי הוא מתברך, ואם לאו אינו מתברך: מהו ידע לכתך (דברים שם), הלוכך לכלוכך צערך בפרנסתך: ר' יהודה בשם ר' אלעזר אומר (ה) שלשה דברים הדרך עושה, מבלה את הכסות, ושוחקת את הגוף, (ו) וממעטת את היציאה, אבל הקב"ה לא עשה כן לישראל, אלא שמלתך לא בלתה מעליך (דברים ח ד), ה' אלהיך עמך (דברים ב ז) בבריאות הגוף, לא חסרת דבר (שם שם), (ז) [זו היציאה: זה ארבעים שנה (דברים שם). אמר ר' יודן (ח) בזכות שאמרתם זה אלי ואנוהו (שמות טו ב), נתתי לכם שמלתך ארבעים שנה. ר' יהודה אומר מלך בטדינה אין הטדינה חסירה כלום, כך ה' אלהיך עמך לא חסרת דבר]. (ט) בנוהג שבעולם אדם מקבל אורח, יום ראשון שוחט לו עגל, יום שני שה, יום שלישי תרנגול, יום רביעי קיסנית, יום חמישי ממעט והולך, לא דומה לו יום ראשון ליום אחרון, יכול אף זה כן, תלמוד לומר זה ארבעים שנה לא חסרת דבר, יום ראשון כיום אחרון: (י) ר' נחמיה אמר לא חסרת דבר. לא חסרת אלא דבור, לא הוית הסר אלא מימר והוא מתעביד. (יא) ייעשה המן בפה כבשר ענל, והוא נעשה,

---

הערות ותקונים

(א) זמ"ס דודי לי. מובא בילקוט תהלים רמז תכ"ג והסר הציון, ומובא בילקוט שם"מ רמז תתקפ"ו בפ' דודי לי בשם סו"מ על ד"ת דודי לי, ומן ד"ת הוא מן מדרש הזית פ"ב פ' דודי לי. ובמדרש שם הוא בהוספות ובסרחבת נסון: (ב) מ"ר יוסי בר חנינא. כ"ה בכל כ"י ובנדפס, מבל בילקוט שם הגי' מ"ר חמא בר חנינא, ל"ג מ"ר יוסי בר חנינא: (ג) זמ"ס כי ה' אלהיך. מובא תהלים שם שם, וכן בילקוט דברים רמז תת"ח ומדרש נגדו מדרש, ול"ל "מדרש שוחר טוב": (ד) ר' יעקב אומר. כ"ה גם בכ"י ו', מבל בכ"י נ' ח' ובנדפס הגי' ר' אליעזר בן יעקב, ובכ"י ב' ד' ז' ובילקוט נשמע שם האומר: (ה) שנאמר בדברים הדרך עושה. במדרש ג"ר פל"ט אות ט' מובא בשם ר' חייא, הדרך מגרמת לשנאמר בדברים, ממעטת פו"ר, וממעטת את היציאה, וממעטת את השם כו' ע"ש: (ו) וממעטת את היציאה. פי' הממון של הולאה: (ז) זו היציאה: הוספתי וכ"ה בנכון בכ"י ו', מבל בכל כ"י האחרים ובנדפס שנאמר מקומם לא חסרת דבר זו היציאה, ה' אלהיך עמך, ל"ל ה' אלהיך עמך בבריאת הגוף לא חסרת דבר זו היציאה: (ח) בזכות שאמרתם זה אלי. מלת זה דרוש: (ט) במשא שבעולם אדם מקבל אורח כו'. עיין תנחומא פנחס אות ט"ז ובמערה ס"ב מה שהערתי שם: (י) ר' נחמי' אומר לא חסרת דבר לא חסרת אלא דבור. המלות לא חסרת אלא דבור כ"ה גם בכ"י ו', וחסר בכ"י האחרים ובנדפס, ועיין שמ"ר פכ"ה אות ג' לא חסרת דבר מהו דבר כשהיה מתאוה לאכול דבר והי' אומר בפיו כו' ע"ש: (יא) ייעשה המן בפה כבשר ענל. מלת "בפה" ליתא בכ"י האחרים ובנדפס

(יב) ייעשה פטומא והוא נעשה, אם את מבקש קמח, ומחנו ברחיים (במדבר יח ח),
(יג) קונדיטון, או דכו במדוכה (שם שם), מעשה קדירה, ובשלו בפרור (שם שם), אשישות,
ועשו אותו עוגות (שם שם), (יד) בעינא שמנונתא רטיבא, והיה מעמו כטעם לשד
השמן (שם שם), לכך נאמר לא חסרת דבר, אלא שהדבר בפיך מה אתה רוצה,
[לחם], הנני ממטיר לכם לחם מן השמים (שמות טז ד), מים אתה רוצה, ויך את הסלע
[וגו'] ויצאו מים רבים (במדבר כ יא), בשר עופות אני מבקש, ותעל השליו (שמות טז יג), בשר
בהמה וחיה אני מבקש, כיון ששמע משה ששאלו בשר, הלך אצל הקב"ה, אמר
ליה רבונו של עולם בשר הן מבקשין, אמר לו הקב"ה תן להם, אמר לו מאין לי בשר
(במדבר יא יג), הצאן ובקר ישחט להם (שם שם כב), ואם ככה את עושה לי הרגני נא הרוג
(שם שם טו), (טו) מאי הרגני נא הרוג, אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע אם לא אתן להם
הורגין אותי, ואם אדבר כנגדן הורגין אותי, מיכן ומיכן הרוג אני, בבקשה ממך הרוג את ההרוג,
שנאמר הרגני נא הרוג, מיד חרה לו הקב"ה, שנאמר ויקציפו על מי מריבה (תהלים קו לב),
אמר ליה למשה תן בשר לבניי, אמר לו מאין לי בשר, אמר ליה צפרדעים היו לך
במצרים, כנים היו לך במצרים, כל כך היית עשיר במצרים, ועכשיו נעשית עני,
אמר לו והלא משלך היו לי, אמר ליה במצרים היה לי וכאן לא היה לי, שנאמר
היד ה' תקצר (במדבר יא כג): (טז) רבנין אמרי לא חסרת דבר, לא היו חסורין אף
דבור, אלא מהרהרין בלבן והיה נעשית, אתייה כההוא דאמר ר' ברכיה בשם ר' אבהו,
וינסו (אותי) [אל] בלבבם לשאל אוכל לנפשם (תהלים עח יח), מלמד שהיו מהרהרין בלבן
והוא עושה, שנאמר היש ה' בקרבנו אם אין (שמות יז ז): (יז) ר' שמעון בן יוחי
אמר לא חסרת דבר, לא חסרו אלא דברי נבואה, (יח) תדע לך שכל אותן
היומים שהיו ישראל מנודין, לא היה הדבור עם משה, שנאמר ויהי כאשר תמו
כל אנשי המלחמה למות מקרב העם (דברים ב טז), מה כתיב בתריה, (ויאמר) [וידבר]
ה' אלי לאמר (שם שם יז), אלי היה הדבור: (יט) ר' יוחנן אמר לא חסרת דבר,
אלא תשובה, שנאמר קחו עמכם דברים ושובו אל ה' (הושע יד ג): (כ) ר' אייבו
אמר לא חסרת דבר, אלא דָּבָר, שכל אותן ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר,
היה טלאך המות (כא) מכתת בהן חמשה עשר אלף ופרוטרוט, וכמה הוא
פרוטרוט תפ"ט:

[ד] **בנאות** דשא ירביצני. (כב) שאל ר' אליעזר את ר' שמעון ואמר לו כשיצאו

הערות ותקונים

וגדפס, וכן ליתא בכ"י ו': (יב) ייעשה פטומא והוא נעשה. כ"ס בכל כ"י, אבל המדפיס הרמזון
סוסיף והבית יעשה שמן פטומא, מלת "שמן" הוא פירוש לפרש מלת פטומא, שפי' מפוסם. ובשמ"ר
שם אלולי סי' ו פטומא אחת לאכול מיד היה נעשה לתוך פיו טעם פטמא, שמוספי הביאו המאמר משמ"ר
בערך פטמא, ומפרש שהיא בל"י שם כלגי לגפא ודמא. אבל נעלם ממנו כי הוא מערך פטם ג', ופי'
שוף מפוסם: (יג) קונדיטון. היא מלה רומית Conditum פי' יין הרקח ומבושם, ובספיקתא פסקא
בחדש השלישי (דף ק"כ ע"ב) מה קונדיטין יש בו דבש יין ופלפלין, וכן בירושלמי ברכות פ"ב ה"ח כהלין
דמתי קונדיטין: (יד) בעינא שמנונתא רטיבא והי' טעמו כטעם לשד השמן. פי' מרק שמן, רטיבא פי'
מרק, וזה ליתא בכ"י המחדיש ובגדפס, וליתא נמ בכ"י ו': (טו) מאי הרגני נא הרוג. מובא בילקוט
בהעלותך רמז תשל"ה בשם שו"ם: (טו) רבנן אמרי לא היו חסרין לא דבור אלא מהרהרין בלבן והי'
נעשית. עיין שמ"ר שם פכ"ה אות ג', אמר ר' אבא לא דבר לא הי' לומר בפיו כו', ובשמ"ר סוף
פכ"ח אות י' הוא בשם ר' שמעון ע"ש: (יז) רשב"י אמר לא חסרו אלא דברי נבואה. לורם לבר מלכון
והדבר מן בשם, שפי' חזון ונבואה: (יח) תדע לך שכל אותן הימים לא היה הדבור עם משה כו'. עיין
תענית ג' סע"ב דאמר מר עד שלא כלו מתי מדבר לא היה דבור עם משה כו' וע"ש בפירש"י:
(יט) ר' יוחנן אמר לא חסרת דבר אלא תשובה. לורם לבר מלכון תשובה, והבית הכתוב קחו עמכם דברים:
(כ) ר' אייבו אמר כו' אלא דבר. לורם לבר כמו לבר: (כא) מכתת בהן חמשה עשר אלף
ופרוטרוט וכמה הוא פרוטרוט תפ"ט. קשה לעמוד על החשבון, ועיין ירושלמי סוף תענית וביפ מרחשא
שם. ובבלי תענית ג' ע"ב ובתוס' שם: (כב) שאל ר' אליעזר את ר' שמעון. המאמר נמצא בספיקתא
דר"כ פסקא ויהי בשלח (ל"ב ע"א), ובמדרש חזית פ"ד פ' נפת תטופנה ובדב"ר סוף תטא, ומובא
בילקוט תהלים רמז תרנ"ח וחסר הציון, והוא משו"ם שלפנינו, ובספיקתא ובמדרשים הכ"ל הני כ'

ישראל ממצרים, (כלי קואים) (כג) [כלי קוריים] יצאו עמהם, אמר ליה לאו, (כד) ומהיכן היו לובשין כל ארבעים שנה, אמר ליה מטה שהלבישום מלאכי השרת, שנאמר ואלבישך רקמה (יחזקאל טז י): (כה) [מהו רקמה, ר' סימאי אמר] פורפירא. ולא היו בלים, ולא קרית שמלתך לא בלתה מעליך (דברים ח ד), ולא היו הקטנים גדילים, אמר ליה צא ולמד מן (כו) החלזון הזה, שכל זמן שהוא גדל נרתיקו גדל עמו. ולא היו צריכין תכבוסת, אמר ליה הענן היה שף בהם (כז) ומגהיצם, אמר ליה ולא היו נשרפין, אמר ליה צא ולמד (כח) מן (הסיטון) [האמיינטון] הזה, שאין מגהיצין אותו אלא באור, (כט) ולא היו עושין בהם כנמיות, אמר ליה במותן לא שלטה בהן רמה ותולעה, בחייהן לא כל שכן. אמר ליה ולא היו מסריחין מריח הזיע שלא היו מחליפין לבושיהן, אמר ליה הבאר היה מעלה להן מיני דשאים, ומיני בשמים, והיו (ל) מנענעין בהם, שנאמר בנאות דשא ירביצני על מי מנוחות ינהלני, והיה ריחו נודף מסוף העולם ועד סופו, בא שלמה ואמר וריח שלמותיך כריח לבנון (שה"ש ד יא), ואמר נרד וכרכום קנה וקנמון [וגו'] עם כל ראשי בשמים (שם שם יד), וכל אלו מהיכן היו, מן מעין גנים באר מים חיים (שם שם טו), כיון שראו ישראל היאך הקב"ה (לא) מנהיגן ומעדנן במדבר, התחילו מקלסין אותו, ואמרו את הוא רעיה טבא דלא חסרת טיבותך לעלם: על מי מנוחות ינהלני. (לב) אמר ר' שמואל יש טים שנאים לשתות ואין נאים לרחוץ,

הערות ותקונים

מנעזר ב"ר שמעון שהל את ר' שמעון בן יוסי בן לקוניא תמוי (פי' חמיו), ובילקוט תהלים הביא כמו לפניו, ויש לתקן כמו שהוא מתוקן במקומות הנ"ל, ובילקוט עקב רמז תת"ל הביא בשם הפסיקתא כמו שהוא מתוקן לעיל: (כג) כלי קואים. כ"ה גם בב"י המחבר, ובדפוס ראשון נשתנה בילקוטים ונ"ל כל קוריום, ומובא בערוך ערך קר ח' בשם הפסיקתא וכתב שם שהספרי פי' בל"י καιρος חוט הערב, ונקרא כן כלי מלרינא, ועיין מה שהעירותי בפסיקתא הערה ר"י: (כד) ומהיכן היו לובשין כל מ' שנה נ"ל ממה שהלבישום מלאכי השרת. כ"ה במדרש חזית ולית בפסיקתא: (כה) מהו רקמה ר' סימאי אמר פורפירא. הוספתי כמו שהוא בב"י המחבר ובנדפס, ובמדרש חזית נוסף "תרגם עקילס חיפליקתא", וכן בפסיקתא, פסקא ויהי בשלח (פ"ד ע"ב) ותלבישך רקמה ר' סימאי אמר פורפירון תרגם עקילס פילקטון, ועיין שם בהערה פ"ח שנ"ל מפסיקתא, וכן נ"ל פיקלטון, והיא המלה ποικιλτά: (כו) החלזון. מין חומט (שנעקע) ויש ממיניו שהם חיים בנרתק, ועיין ערוך השלם בערכו: (כו) ומגהיצם. ניזון עיני כבום ולבון (בלייכען): (כח) מן הסיטון הזה. כ"ה בכל כ"י ובדפוס קאנסט', ובדפוס ווילנא, ותקנתי בפנים האמיינטון, ובפסיקתא שם אמיטון, וכן מובא בילקוט עקב שם בשם הפסיקתא ובשמם שות ג' ונ"ל אמיינטון, וממנו לשון בפסיקתא כ"י מקספארד, וכן מובא לעיל בשם הפסיקתא בשבלי הלקט השלם ערוגה השביעית סי' רי"ח ובתניא סי' מ"ח, וכן הוא לעיל במדרש חזית שם, ובמדרש דב"ר שם סעתיק כמו שרשם בשו"ע הסיטון, ובילקוט תהלים שם הסר מועתק מן השו"ע הביא גם ולמד מסלמנדרא המטון הזה, מלת "מסלמנדרא" נוספה בטעות מאחד ממעתיקים, והמלה אמיינטון היא היונית והרומית amiantus ἀμίαντος ופי' הכן מיוחדת שהוא מתכת נאה ונקרא בל"ע (אסבעסט) וממנו יתרגו חומים לנגד הסר יהלבמו בהם ולא חנע בם מהומה, ועיין בפסיקתא שם הערה רט"ו שהבאתי דברי הגדת נרחמים סוף פ"ב גם דברי הירושלמי שבת פ"ז סוף ה"ב אמיינטין חייב משום מלבן, ואין להכפיל הדברים. וכרב הגדול מוהר"ר ח"י ד"ל קאהום הביא הדברים בשמי בספרו ערוך השלם ערך אמיינטין ע"ש: (כט) ולא היו עושין בהם כנמיות. בב"י ו' בטעות כי נמות נ"ל כינמות, ובכל כ"י החברים השלם משובשת, כ"י ב' כרומות, כ"י ג' בימות, כ"י ד' ניימות, כ"י ה' דימות, כ"י ז' כי ימות, כ"י ח' פמות, בילקוט תהלים בלאות, ובדברים רבה מהכולת ופי' שם"כ כנים, ובדפוס רשאון דוגמות, רק בדפוס ווילנא מתוקן לנכון כנימות, וכן הוא לנכון בחזית, וכנמיות פי' כנים, עיין ערוך ערך כנמה ג', וכל המחמר ולא היו עושין כנמיות חסר בפסיקתא ע"ש בהערה רמ"ז: (ל) מנענעין בהן. בפסיקתא מתלבלין היו בדשאי הבאר, עיין שם בהערה רי"ז שגיטו לתטחית, אבל בחזית שם הוא כמו לפניו, מתנענעין היו בשבב הבאר, ובמדרש דברים שם היו מתענגים בנאות דשאים של באר והיה ריחן מפעפע בכל העולם, נ"ל מתענגין במקום מתענגים, ונם לפניו ובמדרש חזית ים לתקן מתענגין, במקום מתנענעין, עיין ערוך ערך ענג, ועיין בפסיקתא שם הערה רי"ז ופסקא לאחרי מות הערה ע"ח: (לא) מנהיגן. בכל כ"י המחברים ובנדפס הני': מנהגן: (לב) נ"ר שמואל. מובא בילקוט תהלים רמז תרנ"ב בשם המדרש:

ויש מים שנאים לרחוץ ואין נאים לשתות, אבל מי הבאר נאים לשתות ונאים לרחוץ,
(לג) נוח לעצם ומרפא לנפש, שנאמר על מי מנוחות ינהלני:

[ה] (לד) **נפשי** ישובב. נפשי ישובב בתורה, (לה) [שנאמר תורת ה' תמימה משיבת נפש (תהלים יט ח)]: ינחני במעגלי צדק. במן בשליו במי באר בעננו כבוד, ולא שיש לי זכות, אלא למען שמו: גם כי אלך בגיא צלמות. (לו) בקדקדו של מדבר: לא אירא רע כי אתה עמדי. שנאמר וה' הולך לפניהם יומם (שמות יג כא): שבטך ומשענתך. (לו) שבטך [אלו היסורין, ומשענתך] זו תורה: (לח) [דבר אחר] שבטך ומשענתך. זו משען ומשענה (ישעיה ג א), משען זו תורה שבכתב, ומשענה זו תורה שבעל פה: המה ינחמוני. יכול בלא יסורין, (לט) תלמוד לומר אך, (מ) יכול בעולם הזה, תלמוד לומר אך טוב וחסד ירדפוני כל ימי חיי, בעולם הזה: ושבתי בבית ה' לאורך ימים. לעולם הבא: (מא) תערוך לפני שלחן, זה שלחן של מן ושליו: נגד צוררי. (מב) איסי בן עקיבא אומר גובהו של מן ששים אמה, ומי שאינו מאמין אל יראה באותה הטובה, שנאמר אל ירא בפלגות נהרי נחלי דבש וחמאה (איוב כ יז):

[ו] (מג) **דבר** אחר בנאות דשא ירביצני. מדבר בדוד, בשעה שהיה בורח מפני שאול, מה כתיב, וילך (שאול) [דוד ויבא] יער חרת (ש"א כג ה), [ולמה נקרא שמו יער חרת], לפי שהיה מנוגב (כחרת) [כחרס], (מד) והרשיבו הקב"ה מטובו של עולם, שנאמר כמו חלב ודשן תשבע נפשי (תהלים סג ו): נפשי ישובב וגו'. שלא היה לו המלכות בזכות עצמו, אלא למען שמו: גם כי אלך בגיא צלמות. (מה) במדבר זיף: לא אירא רע. למה, כי אתה עמדי: שבטך. אלו היסורין, (מו) כמה דאת אמר שבט הנוגש בו (ישעיה ט ג): ומשענתך. זו התורה, שהיא משען לישראל: המה ינחמוני. יכול בלא יסורין, תלמוד לומר

הערות ותקונים

(לג) נוח לעצם ומרפא לנפש. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י המחריס ובנדפס: (לד) נפשי ישובב. מובא בילקוט תהלים רמז תרל"ב בשם המדרש: (לה) שנאמר תורת ה' תמימה משיבת נפש. הוספתי וכ"ה בכל כ"י המחריס (מלבד כ"י ו') ובנדפס ובילקוט: (לו) בקדקדו של מדבר. עניו בשמלתם לרפואה ופיות לזה דבר, וכן בב"ר פס"ב מקדקדו של מדבר: (לז) שבטך אלו היסורין ומשענתך זו תורה. כן תקנתי וכן הוא בכ"י המחריס (מלבד כ"י ו') ובנדפס ובילקוט, וכן הוא לעיל מזמור ג' אות כ', ושם מפורש שבטך אלו היסורין, שנאמר ופקדתי בשבט פשעם (תהלים פ"ט ל"ג), ומשענתך זו התורה, שנאמר במתוקן במשענותם (במדבר כ"ד י"ח): (לח) ד"א שבטך ומשענתך זו משען ומשענה על תורה שבע"פ. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י המחריס ובנדפס ובילקוט, וגם בר"פ הוסיף זה בגליון: (לט) ת"ל אך. כי אך הוא מועט ד"א אמר ע"י יסורים: (מ) יכול בעוה"ז על בעוה"ב. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י המחריס ובנדפס: (מא) תערוך לפני שלחן זה שלחן של מן ושליו. בכ"י המחריס ובנדפס נאמר רק זה המן, ותח"כ נאמר איסי בן עקיבא אומר והמלות נגד טורלי ליתא: (מב) איסי בן עקיבא אומר גובהו של מן ששים אמה. עיין בבלי יומא ע"ו ע"א ר' אלעזר המודעי אומר מן הי' גבוה ששים אמה ואיסי בן יהודה אומר מן שירד להם לישראל הי' מתגבר ועולה על שרופין אותו כל מלכי מזרח ומערב, ובמכילתא מס' דויסע פ"ג הני' אמי בר שמוי במקום איסי בן יהודה ויתכן לתקן במכילתא בן יהודה, וגם איסי בן יהודה ואיסי בן עקיבא הוא אחד, עיין פסחים קי"ג ע"ב יומא כ"ב ע"א, וגם בכל כ"י המחריס (חוץ מכ"י ו') ובנדפס הני' ששים אמה במקום ששים, ובילקוט נרמז תרל"ג הגיה המאמר בשם גמרא דיומא וערב יחד דברי המדרש ודברי הגמרא יחד, והגיה נ"כ השמים אמה והוסיף על נכון הגמרא ומי שאינו מאמין אל ירשה נאותה עוזה, שנאמר אל יבא בפלגות נהרי נחלי דבש וחמאה: (מג) ד"א בנאות דשא מדבר גדול. מובא בילקוט תהלים רמז תרל"ד בשם המדרש ומובא בתד"ק בפי' לתהלים: (מד) והרשיבו הקב"ה מטובו של עולם. הרד"ק הביא מעין מובו על שלם הבא, והמאמר מובא גם בתרגו"י (תהלים כ"ג ג') בשם מדרש תהלים ו"ל ומזמור זה למה לוד ביער הרת למה נקרא שמו יער הרת שהיה מנוגב כחרס והרשיבו הקב"ה מטוב של העולם הבא, וסיים "מדרש תהלים": (מה) במדבר זיף. וכן הגיה רש"י תהלים כ"ג ד' בגיא צלמות על מדבר זיף למר: (מו) כמד"א שבט הנוגש בו. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא

אך, [יכול בעולם הזה, תלמוד לומר טוב וחסד ירדפוני כל ימי חיי ושבתי בבית ה' לאורך ימים, בעולם הזה ובעולם הבא]: תערוך לפני שלחן נגד צוררי. שלחן (מז) זה המלכות. נגד צוררי, זה דואג ואחיתופל: (מח) דשנת בשמן ראשי, זה שמן המשחה: (מט) כוסי רויה. זהו שאמר הכתוב כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא (תהלים קטז יג), מהו רויה, רוה ולא צמאה, כמה דאת אמר תלמיה רוה נחת (שם סה יא), ואי תרצה אמור ירוין מדשן ביתך (תהלים לו ט), (נ) וכמה שיעוריה, אמר רב מאתים ועשרים ואחד לוגין כמנין רוי"ה: שבתי בבית ה'. בבית המקדש: לאורך ימים. ליום שכולו ארוך:

[ז] **רבנן** פתרי קרא בישראל. בנאות דשא ירביצני. אני ארעה צאני ואני ארביצם (יחזקאל לד טו): על מי מנוחות ינהלני. שנאמר ועל הנחל יעלה על שפתו מזה ומזה [וגו'] (שם מז יב), ומהו ועלהו לתרופה (שם שם), (נא) רב ושמואל, חד אמר (נב) להתיר פה אלמים, וחד אמר להתיר פה עקרות: (נג) נפשי ישובב. לעתיד לבא. ישובבני מן הגלות, לא בזכותי, אלא למען שמו: גם כי אלך בגיא צלמות. זו דינה של גיהנם, שהוא מצנן לי גיהנם: שבטך. אלו היסורין שסבלתי בגלות למען קדושת שמך: ומשענתך. בזכות התורה שעסקתי בגלות: המה ינחמוני. נחמו נחמו עמי (ישעיה מ א): תערוך לפני שלחן. מלויתן ומבהמות וזיז שדי: נגד צוררי. שיהיו הרשעים רואין מתוך גיהנם ומתביישין, שנאמר יחזו ויבושו (ישעיה כו יא): דשנת בשמן ראשי. במלך המשיח, שמשוח בשמן המשחה: כוסי רויה. זה כום ישועות, שהוא כום תנחומין: אך טוב וחסד ירדפוני כל ימי חיי. אותן אלף שנים שעתיד הקב"ה לחדש עולמו: ושבתי בבית ה'. בבית המקדש שיבנה במהרה ביטינו אמן ואמן: לאורך ימים. לעולם שכולו ארוך, אלו חיי העולם הבא:

מזמור כד

[א] **לדוד** מזמור לה' הארץ ומלואה. זה שאמר הכתוב על ידי איוב, צדק לבשתי וילבשני (איוב כט יד), (א) אמר ר' חנינא יש נאה ללבוש ואין לבושו נאה לו, ויש שאין נאה ללבושו, ולבושו נאה לו, יש אדם שהוא עשיר, ואין

הערות ותקונים

בכ"י מאחריס ובנדפס וכן שהיא מסען ליתא שם: (מז) זה המלכות. וכן שניא רש"י בתהלים שם: (מח) דשנת בשמן רמצי יסורין, וכ"י מאחריס יסול ע"י יסורין ת"ל אך טוב וחסד ירדפוני, ובדפוס רמצון ואח"כ בכל הדפוסים דשנת בשמן רמצי יסול ע"י יסורין וכו' הגיע המדפיס מלת "וכו'" כי קצר בעמו ולא סיים ת"ל אך טוב וחסד ירדפוני, כמו שמובא בכר למעלה בשות ה' נס בשות ו', אבל כל הענין שם מיותר, כי סדרשה יסול בלא יסורין אין כאן מקומו, ומשמר מתוקן לגכון לפניגו גם בכ"י ו' דשנת בשמן רמצי זה שמן המשחה, ומן כוסי רויה עד שבתי בבית ה' ליתא בכ"י מאחריס ובנדפס, וסרש"כ הוסיף זה בגליון: (מט) כוסי רויה. עיין בסערה שלפניה: (נ) וכמה שיעוריה אמר רב רכ"א לוגין כמנין רוי"ה. עיין יומא ע"ו ע"א כוסי רויה אמר אביי ס"מ כסא דדוד לעלמא דאתי רכ"א לוגא מחזיק, שלמר כוסי רויה, רויה בגימטריא שכי הוי: (נא) רב ושמואל. בירושלמי שקליס פ"ו ס"ב (דף ג' ע"ג) רב ושמואל חד אמר להתיר פה שלמען, וחד אמר להתיר פה שלמטן, ר' חגיגא וריב"ל חד אמר להתיר פה עקרות, וחד אמר להתיר פה אילמים, ובגמרא סגהדרין ק' ע"א מגחות ל"ח ע"א זה שלפניגו בשם רב ושמואל מובא שם בשם חזקיה ובר קפרא: (נב) להתיר פה אלמים. שכל מלם האוכל ממנו נרפא, ועיין רים מדלם דב"ר כל שמות מלם ועוד בימגו לשוגו מתרפא ומצלחה מיד בדברי תורה, ועיין פדר"א סוף פ"ח: (נג) נפשי ישובב לעתיד לבא ישובבני מן הגלות כו' עד סוף המזמור כ"ה גם בכ"י ו', וכן בסוף הרמ"פ בגליון, והוספה סהיא הגיה ידידי הרב המוקר הגדול מהר"ח יעלגיטק בגיה המדרש ח"ה דף קס"ג בלקוטי מדרשים אות כ"ו, כאשר רמה בהגהות הרמ"פ שסיו סהגהות שלו גם לפניו, אבל בכל כ"י מאחריס ובנדפס ליתא כל זה, ושם הגי' נפשי ישובב לעולם הבא, והמאר ליתא:

(א) ת"ר תגיגא יש נאה. מובא בילקום מיוב רמז תתקי"ז וחסר הגיון "שו"ע" ועל המאמר שלפניו גרסה ב"ר

שמו לפי עושרו, ויש רש ואין שמו לפי עניותו, וכן אמר שלמה כלך ישראל יש מתעשר ואין כל מתרושש והון רב (משלי יג ז). ויש אדם שהוא גבור, ואין שמו לפי גבורתו, ויש חלוש, ואין שמו לפי חלשותו, ויש אדם בחור, ותוארו נאה, ואשתו מכוערת ושנואה נתונה בתוך (ב) אפריון (ג) דכפישה, והעם אומרים מי הוא בעלה של זו, והם אומרים זה הוא, ורואין אותו בחור נאה, והעם אומרים אבד הבחור בכפישה הזאת. ואם כלה נאה היא, ובעלה מכוער וקצור, העם אומרים אבדה הכלה הזאת באיש הזה אמר איוב אני איני כן, אלא צדקה נאה לאיוב, ואיוב נאה לצדקה, הרי צדק לבשתי וילבשני. (ד) וכן דוד נאה למזמורו, ומזמורו נאה לדוד, מה כתיב למעלה, [מזמור לדוד] ה' רועי לא אחסר (תהלים כג א), (וכן) [וכאן] לדוד מזמור, ומהו מזמור לדוד, (ה) כשהיה מבקש שתשרה עליו רוח הקדש היה תובעה מזמור לדוד, [וכשהיתה באה מעצמה, לדוד מזמור]:

[ב] **דבר** אחר לה' הארץ ומלואה. משל למלך שהיה לו בן בית בעיר, היו בני העיר מכבדין אותו, לומר שהוא בן ביתו של מלך, (ו) והמלך מכבדו לכאן ולכאן, מכר המלך את עירו לאחרים, התחילו פושעים בבן ביתו של מלך, (ז) בא לו אצל המלך, (ח) אחר ימים חזר אצל עירו, התחיל בן ביתו עובר בתוכה כמקדם, התחילו מכבדין אותו עוד שהוא בן ביתו של מלך, אמר להם המלך כשמכרתי פשעתם בי ולא היה בן ביתי, עכשיו הוא בן ביתי, ואתם מכבדים אותו. המלך זה הקב"ה, והעיר זו ארץ ישראל, ובן בית זה דוד מלך ישראל, כל הימים שהיה דוד קיים היו ישראל נכבדים להקב"ה ולדוד, כי הוא יוצא ובא לפניהם, מה עשה הקב"ה, מכרה, שנאמר ונתתי (יאריהם) [יאורים] חרבה ומכרתי את הארץ (יחזקאל ל יב), התחילו פושעים בבן ביתו, שנאמר (ויענו) [וישיבו העם] את המלך דבר לאמר (אין) [מה] לנו חלק בדוד ולא נחלה בבן ישי (איש לאהלך) [לאהליך] ישראל (מ"ב יב יז), ולכשיקנה הקב"ה את ארצו, על אותו בן בית הוא חוזר, שנאמר (ואחר) [אחר] ישובו בני ישראל ובקשו את ה' אלהיהם ואת דויד מלכם (הושע ג ה), לכך נאמר לה' הארץ ומלואה: דבר אחר יש לך אדם שיש לו ספינה, אבל (ט) פרגמטיא שיש בה אינה שלו, [ואם הפרגמטיא שלו הספינה אינה שלו], והקב"ה אינו כן, אלא לה' הארץ ומלואה: בשר ודם בונה בית של המשים אמה, כשהוא גדול של מאה אמה, (י) וכלו כשלש אמות, והקב"ה אינו כן, אלא הוא ברא את הארץ, והוא ממלאה, וכן הוא אומר מלא כל הארץ כבודו (ישעיה ו ג):

[ג] (יא) [**דבר** אחר לה' הארץ ומלואה. ברא הקב"ה ימים נטל את השבת, ברא חדשים נטל את המועדות, ברא שנים בחר לו שמטים, ברא שמטים בחר לו יובלות, ברא לו האומות בחר לו ישראל, ברא ישראל בחר לו את הלוים, ברא את הלוים בחר לו את הכהנים, ברא ארצות נטל ארץ ישראל תרומה מכל הארצות, שנאמר לה' הארץ ומלואה, ואין מלאה אלא תרומה, שנאמר מלאתך ודמעך וגו' (שמות כג כו), לכך נאמר לה' הארץ

הערות ותקונים

ג"ר פ"ס וטוב בחות י"ג, ומן לדק לכמתי ס"ר תמיכת טוב מן טו"ס: (ב) אפריון. עין להלן מזמור ס"ח הערה י': (ג) דכפישה. עין ערוך המלגס ערך כפס: (ד) וכן דוד נאה למזמורו. מובא בילקוט תהלים רמז תרנ"ט, והציון מדרש מרמז תרנ"ד מוסב גם על זה: (ה) כשהי' מבקש. עין להלן בחות ג': (ו) והמלך מכבדו לכאן ולכאן. בילקוט הגי' מתוקנת בא אצל המלך והמלך מכבדו היה מתכבד לכאן ומכאן: (ז) בא לו אצל המלך. זה נמצא ממאמר שלפניו, כמו שהבחתי בהערה שלפניה, ובילקוט מתוקן בא לו אצל המלך ולא היה מכבדו: (ח) לאחר ימים חזר אצל עירו. בתיזה כ"י ובילקוט לאחר ימים נטל המלך את עירו: (ט) פרגמטיא. פי' סחורה והמלה יונית: (י) וכלו כשלש אמות. תקנו חז"ל מדת קומת האדם שלש אמות, עירובין מ"ח ע"ב ע"ש: (יא) ד"ה לה' הארץ ומלואה נדרש הקב"ה ימים כו' מד לכך נאמר לה' הארץ ומלואה, הוספתי כמו שהוא בכ"י ד' ד' ר' [illegible] בכ"י נ' ו' וכנדפס:

ומלואה] : (יב) שנו רבותינו כל פרשה שאמר דוד בספר תילים, כנגד עצמו וכנגד כל ישראל אמרה, כל פרשה האמורה בלשון יחיד, כנגד עצמו אמרה, ובלשון רבים כנגד כל ישראל, וכל מקום שנאמר למנצח בנגינות, אינו אלא לעתיד לבא, (יג) וכל מקום שנאמר מזמור לדוד, היה מנגן, [ואחר כך היתה שורה עליו רוח הקדש, לדוד מזמור היתה שורה עליו רוח הקדש ואחר כך היה מנגן]. משכיל לדוד, על ידי תורגמן. שיר מזמור, על ידי משוררים. וכל כך למה, לפי שאין רוח הקודש שורה לא מתוך עצלות, ולא מתוך עצבות, לא מתוך שחוק, ולא מתוך קלות ראש, לא מתוך דברים בטלים, אלא מתוך הבר שמחה, שנאמר ועתה קחו לי מנגן והיה כנגן המנגן ותהי עליו (רוח) [יד] ה' (מ"ב ג טו), (יד) [וכן ותהי רוח יעקב (בראשית מה כז), ויאמר אלהים לישראל במראות הלילה (שם מו ג), ותרגם ושרת רוח קודשא] :

[ד] (טו) **דבר** אחר להי הארץ ומלואה. זהו שאמר הכתוב אתה הוא ה' לבדך אתה עשית את השמים (נחמיה ט ו), אימתי נבראו המלאכים, ר' יוחנן אומר בשני, שנאמר המקרה במים עליותיו (תהלים קד ג), וכתיב בתריה עושה מלאכיו רוחות (שם שם ד), (טז) ר' שמעון אומר בחמישי, שנאמר ועוף יעופף (בראשית א כ), ועוף כמשמעו, יעופף אלו המלאכים, וכן הוא אומר ובשתים יעופף (ישעיה ו ב). (יז) ר' לוליאני אומר הכל מודים שלא נבראו המלאכים ביום ראשון, שלא יאמרו המינים (יח) מיכאל היה מותח מן המזרח, וגבריאל מן המערב, והקב"ה ממדד באמצעותו, אלא הקב"ה עשה הכל יחידי, [אנכי ה' עושה כל נוטה שמים לבדי] רוקע הארץ מאתי (שם מד כד), מי אתי, מי היה שותף עמי במעשה בראשית, אמר דוד לפני הקב"ה הואיל ואתה בראת את השמים ואת הארץ, על שמך אני קורא אותן, להי הארץ ומלואה :

[ה] (יט) [**דבר** אחר להי הארץ ומלואה]. ר' עזריה ור' נחמיה [ור' ברכיה] אמרו משל למלך שהיה לו שני (כ) אפיטרופין, אחד היה ממונה על מה שהיה בבית, ואחד היה ממונה על מה שבשדות, [אותו הממונה על מה שבבית, היה יודע כל מה שבבית וכל מה שבשדות, והממונה על מה שבשדות, לא היה יודע אלא מה שבשדות בלבד], כך משה שעלה למרום, היה יודע העליונים והתחתונים, וקילס להקב"ה בהם, שנאמר הן להי אלהיך השמים ושמי השמים הארץ וכל אשר בה (דברים י יד), ודוד שלא עלה למרום קילס להקב"ה במה שהוא יודע, שנאמר להי הארץ ומלואה : (*כ) [בשביל ארבעה דברים חזר הקב"ה שלא תהיה הארץ שותה, אלא למעלה, בשביל הזרעים שלא להביא טללים רעים, ושיהיה הגבוה שותה כנמוך, ושיהיו הכל נושאין עיניהם

הערות ותקונים

(יב) שנו רבותינו. בגמרא פסחים קי"ז ע"א מתחיל ת"ר כל שירות והשבחות שאמר דוד בס' תהלים ר"ת אומר כנגד עצמו אמרן, ר' יהושע אומר כנגד כנסת ישראל אמרן ע"ש : (יג) וכל מקום שנאמר מזמור לדוד. נס זה בגמרא שם ולזה כוון רש"י תהלים כ"ג ג' : (יד) וכן ותהי רוח יעקב. הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ד' ס' ז', וליתא בכ"י ג' ו' ח', ובנדפס : (טו) ד"ה להי הארץ זש"ה אתה הוא ה' לבדך מימתי נבראו המלאכים. מובא בב"ר פ"ח אות ג' ופ"ג אות ח', ותנחומא שלנו ריש נרשאית ועי' שם בהערה ג' ולין להכפיל הדברים : (טז) ר' שמעון אומר. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י האחרים ובנדפס הני' וריש לקיש אמר והוא ר' שמעון בן לקיש, אבל בב"ר שם ובתנחומא הני' ר' חנינא אמר בחמישי נבראו המלאכים וע"ל גם בכתן ור' חנינא אמר כמו שהעירותי בתנחומא שם הערה ג' : (יז) ר' לוליאני אמר. בב"ר פ"ח ופ"ג איתא ר' לוליאני בר טבריון אמר בשם ר' יצחק, ועיין לעיל מזמור י"ח הערה ר"ל : (יח) מיכאל הי' מותח מן המזרח וגבריאל מן המערב. בב"ר שלא יאמרו מיכאל הי' מותח בדרומו של רקיע וגבריאל בצפונו כו', ועיין בתנחומא שם הערה ה' : (יט) ד"ה להי הארץ ר' עזרי' ור' נחמי'. מובא בילקוט תהלים רמז תרל"ז בשם המדרש, והוא גורס רבי זעירא ור' נחמי ור' ברכי' תלתיהן אמרין, ובכ"י האחרים ובנדפס הני' ר' עזרי' ור' נחמי' ור' ברכי', וכן תקנתי בפנים : (כ) אפיטרופין. המלה יונית ἐπιτροπος

למרום, מה טעם, לשום שפלים למרום (חיוב ס יח), וכן הדא הוא דכתיב לה' הארץ ומלואה]: אמר ר' פנחס מלך בשר ודם כשהוא (כא) בקיטון אינו (כב) בטרקלין, וכשהוא בטרקלין אינו בקיטון, אבל הקב"ה מלא את העליונים ואת התחתונים, שנאמר הודו על ארץ ושמים (תהלים קמח יג), וכתיב את השמים ואת הארץ אני מלא (ירמיה כג כד): בשר ודם יש לו צאן ואין לו מרעה, ויש שיש לו מרעה ואין לו צאן, ויש שיש לו צאן ומרעה ואינו יודע לרעות, ואינו יודע מרעית טובה, אבל הקב"ה אינו כן, אלא יש לו צאן, אלו ישראל, (ואתנה) [ואתן] צאני צאן מרעיתי (יחזקאל לד לא), ויודע מרעית, שנאמר במרעה טוב ארעה אותם (שם שם יד), ויש לו מרעה, לה' הארץ ומלואה, ויודע לרעות, שנאמר אני ארעה צאני (שם שם טו):

(ו) כי הוא על ימים יסדה. (כג) זו היא ארץ ישראל, שהיא יושבת על שבעת ימים, ימא רבה, ימא דטבריה, ימא דטיבחא, ימא דסיבכי, ימא דחילתא, ימא דשריית, ימא דאספטיא, (כד) והוא ימא דחמין, דקלטיאנוס הקוה את הנהרות ועשאו:

הערות ותקונים

ובנדפס: (כא) בקיטון. סיג יונית ἀποστασία פי' חדר לאחר שוכבים בתוכו (אלאפענמאך): (כב) בטרקלין. סמלה יונית ורומית Triclinium ופי' חדר גדול: (כג) זו ארץ ישראל שהיא יושבת על שבעת ימים ימא רבה ימא דטבריה ימא דטיבחא ימא דחילתא ימא דשריית ימא דאספמיא. וכ"ה בכל כ"י ובנדפס וזה כוון רש"י תהלים כ"ד ג', ומאמר מובא מירושלמי כלאים פ"ט ה"ד (דף ל"ב ע"ג), וכתובות פי"ב ה"ג (דף ל"ה ע"ב), ובירושלמי כלאים שיתא כך: כי הוא על ימים יסדה ועל נהרות יכוננה. שבעה ימים סובבין את ארץ ישראל, ימא רבה. ימא דטיבריה, ימא דטמכו, ימא דטילחא, ימא דחולתא, ימא דשליית, ימא דאפמיית, ובירושלמי כתובות במקום ימא דסיבכי הני' ימא דכוכבו (וים ני' ימא דכוכבי) ובמקום ימא דשליית הני' ימא דסילחית, (וים ני' דסילחת), ובגמרא בבלי ב"ב ע"ד סע"ב שבעה ימים מקיפין את ארץ ישראל ימא של טבריה ימא של סמכו ימא של חילתא ימא של סיבכי ויש אספמיה ויש הגדול, ובעל הילקוט תהלים רמז תרל"ו הביא המאמר מזה מגמרא ב"ב וגורס ימא של טבריה וימא של סדום וימא של חילת ימה של עכו ימה של סבכי [ל"ל סבכי] וימה של פמיתם וים הגדול, הביא השטוים מאבר ים בגירסאות שונות וכבר ינעו החכמים בעל תבונות הארץ כרב החוקר מהר"ח נייבויער בספרו גיאגראפי לד כ"ד והלאה והרב החוקר בריל בעמ"ע מהרז"פ חלק י"ז דף ס"ו ונם הרב הבלבן הגדול ד"ר קאסטם בעל ערוך השלם ערך יס דף קל"ד והאריכו למעניתם לבוא עד תכונתם, ואבאר שמותם ופתרונם בקצרה. א) ימא רבה כ"ה בסו"ם ובירושלמי, ובבבלי יש הגדול ידוע, הוא ים התיכוני (מיטעללענדישעם מעער). ב) ימא דטבריה כ"ה בכל המקומות ידוע והוא ים כנרת. ג) ימא דמילחא כ"ה בסו"ם ובירושלמי, ובבבלי וכן מובא בילקוט ימא של סדום עיין תבה"ח דף כ"ה ע"ב והוא הנקרא ים המה (טאטעם מעער) ובעבור רוב המלח שבו נקרא ימא דמילחא. ד) ימא דסיבכי כ"ה בסו"ם, ובירושלמי כלאים ימא דסמכו ובירושלמי כתובות ימא דסיבבי [ל"ל דסמכו] ובבבלי ימא של סיבכי, ובילקוט בטעות סבכי, והני' דסיבכי הו דסמכו הכל אחד, כי אותיות בומ"ף מתחלפים, והיא samochonit See כפתי שעות לגדרה פמיים, ולדעת תבונות הארץ (כ"ו ע"ב) יש סמכו הוא מי מרום (יהושע י"ח ה') ועש"ם דף ל' ע"א. ה) ימא דחילתא כ"ה בכל המקומות ולדעת הרב בעל ערוך השלם חולתא הוא רק כמו של תואר עגול והוא הלק מיס דסמכו. ו) ימא דשריית כ"ה בסו"ם, ובירושלמי כלאים דשליית, ובירושלמי כתובות דשילחת הו דסילחת, ובבבלי ימא של חילת, ובילקוט הני' של עכו, ואולי תיקן כן ברלוותו הני' בגמרא ימה של חילת ימה של חילתא וחשב שהוא כפל והלין במקום ימה של חילת "ימה של עכו" ובלמת בגמרא מתחבם הני' מן ימה של שליית נעשה ימה של חילת, לדעת בעל תבה"ח (כ"ח ע"ח) ל"ל דחילת, והוא יס סוף אגל עלין נגר, והוא סובב פ"י בגד סדרום, ואולי בירושלמי ובסו"ם נקרא ימא דשריית הו דשליית (רי"ם ולמ"ד מתחלפים) כי משם מתחיל אזרן הסרון במערב פ"י, וסרון יקרא בלשון ערבי בשם שריי הו שריית, ולבעל ערוך השלם דעת אחרת בזה. ז) ימא דאפמיה כ"ם בסו"ם וכן בבבלי, אבל בירושלמי אפמית והיא ני' נכונה והיא Apemäa See אעפ"י שהיה נסורי ולא בח"י: (כד) והוא ימא דחמין דקלטיאנוס הקוה את הנהרות ועשאו שיאמר ועל נהרות יכוננה. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכל כ"י האחרים ובנדפס הני' והיא ימא דחמין, ימא דקלטיטם, הקוה הקב"ה את הנהרות ועשאה עליהן, שם' ועל נהרות יכוננה, ובכל המקומות המאמר מסובם וכ' ל"ל והא היכא (אי ל"ל הוי שפי' בלשון ירושלמי כמו הרי) ימא דחבית (ובבעתקה הרשבוטם מן הסו"ם נפרדה החות ין ועשית י ן ונעבור זה נשתבשה המלה ועשית דחמין ובלמת ל"ל דחמין). ועל זה בא השבוטה דקלטיטאוס הקוה את הנהרות ועשאו ובכוונה והא היכא עוד יש לחמץ, חוץ מן שבעה ימים המזכרים, וחמץ שם ע"ר נסורית Emesa ובב"ר פל"ו ואת הצמרי (בראשית י' י"ח) חמץ, וכן בת"י ויש חומצאי, ויתיה על שפת נהר פורנטים או מסי וזהו ימא דחמץ Emessischer See ועל זה הסיבו דקלטיטאוס המלך קיצץ נהרות ועשה מהם ימא דחמץ ושיבו

(כה) (שנאמר) ועל נהרות יכוננה. מארבע נהרות, ירדנא וירמוך קירמיון ופיגא: (כו) כתיב ונשקפה על פני הישימון (במדבר כה כ), (כז) אמר ר' חייא בר אבא כל מי שעולה (כח) להר מבוא, ורואה (כט) כמין כברה בימא של טבריה, זו היא בארה של מרים:

[ז] (ל) מי יעלה בהר ה'. זה משה, שנאמר ומשה עלה אל האלהים (שמות יט ג): ומי יקום במקום קדשו. זה משה, (לא) שנאמר ואתה פה עמוד עמדי (דברים ה כח): (לב) נקי כפים. זה משה, שנאמר לא חמור אחד מהם נשאתי (במדבר יו טו): ובר לבב. זה משה, (לג) שהיה מברר עסקו בשעה שאמר לו הקב"ה לך בשליחותו לפרעה, שנאמר ויאמר משה אל האלהים הנה אנכי בא אל בני ישראל [וגו', ואמרו לי מה שמו מה אומר אליהם] (שמות ג יג): אשר לא נשא לשוא נפשו. זה משה, שלא נטל [לשוא] נפשו של מצרי, שנאמר ויפן כה וכה וירא כי אין איש (שמות ב יב), מה ראה, ראה את המלאכים ונמלך בהם והרגו בדין, (לד) שהסתכל שאין גר עומד ממנו, שנאמר

הערות ותקונים

בכלל סימים שהיו מימי ברמשית, ובכ"י המחבר ובנדפס השתבשו המאמר והוסיפו ימת דקלטייוס, מלת „ימת" ים למחוק, כי אין הכוונה ימת דקלטייוס שם יס, רק דקלטייוס מוסב למעשה שהוא הקוסם את הנהרות, גם בשטות הלזו שם הקוסם „הקב"ה" את הנהרות, רק ל"ל דקלטיוס הקוסם את הנהרות, גם המלה „שנאמר" מיותר כי ועל נהרות יכוננה מוסב למעשה, ועיין בביאור הרש"ם במדרש תהלים שעשה ושבר ימת דקלטייוס הוא השמיני ולא הבין דברי הירושלמי, ושבר יס דאספמיא וימת דקלטייוס הכל אחד, ונעלם ממנו כי ל"ל ימת דחמן, ע"ש: (כה) שנאמר ועל נהרות יכוננה מארבעה נהרות ירדנא וירמוך קירמיון ופיגא. מלת שנאמר מיותר, כי מיותר הוא, ומכתוב ועל נהרות יכוננה מוסב למעשה ועל זה הניח ארבעה נהרות מקיפין ח"י ושבר לותם לחד לאחד, ומאמר הזה מד' נהרות נשמע בירושלמי ומלת נבגלי, ואין ספק שהי' עוד לפני נעל מסדר מסו"ם בירושלמי, ובגמרא נבלי ב"ב ע"ד סע"ב ואלו הן ארבעה נהרות ירדן וירמוך וקירמיון ופיגה. ומאחר לפנינו כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י המחבר ירדנא וירמוך ופיגא ותרמיון, ובגיזה כ"י ומירמיון. ובנדפס בדפוס רמון ודפוס ווינישיא פרמג ומסטערדם בטעות ופיגא ול"ל ופינא, וארבעה נהרות מזכיר במעשה פרט פ"ח מ"י. ירדן הוא הנהר הידוע Jordan עיין ערוך השלם ערך ירדן. ירמוך הוא נהר בא"י ועיין בייבויער ל"ד 31. קרמיון ופיגא כתב הערוך בערך קרמיון, קרמיון נהר הוא בדרך דמשק והוא לחמה פינא הוא פרפר. ועיין תבואות הארץ ל"ד ל"ג ע"ג והרחה את מקומם: (כו) כתיב ונשקפה על פני הישימון. נמצא בירושלמי כלאים פ"ט ה"ד (ל"ד ע"ג) וכתובות פי"ב ה"ג (ל"ה ע"ב) ובו"ר פכ"ב לות ל', וקה"ר פ"ה פ' ויחרון אף, ועיין תחומין תקח לות כ' ובסטרם שם"ו: (כז) א"ר חייא בר אבא. בירושלמי שם כלאים שם א"ר חייה בריה, ל"ל בר בא, כמו שהוא לגמן בירושלמי כתובות ואלו הן לפנינו כ"ה גם בכ"י ו' ובו"ר וקה"ר, אבל בכ"י המחבר ובנדפס בטעות א"ר אבא בר חייא וצ"ל להיפך א"ר חייא בר אבא: (כח) להר מבוא. כ"ה גם בכ"י ג', ובכ"י ד' בטעות מבוה במקום מבוא. ובכ"י ב' חסרה המלה, ובכ"י ה' בטעות להר כוכא ובדפוס רמון ודפוס ווינישיא להר נבו וכ"ה בכ"י ח'. אבל בירושלמי וי"ר וקה"ר הגי' להר ישימון ובגמרא בבלי שבת ל"ה ע"ח מובא זה גם בשם ר' חייא ושם הגי' יעלה להרים הכרמל, והולי גם בבבלי צ"ל להר ישימון. עיין בחדושי הרד"ל בוי"ר שם: (כט) כמין כברה. פירש"י בשבת שם שלא ענוג ושטוי ככברה: (ל) מי יעלה בהר ה' זה משה. מובא בילקוט תהלים רמז תרנ"ז בשם המדרש, ומזה שהב בעל מדרש שמ"ר רים פ"ל וילך משה הה"ד נקי כפים ובר לבב מי יוכל לעלות בהר ה' מי שים בו מדות אלו, וכולן נאמרו במשה כו' ע"ש, ובמדרש דברים רבה פי"א לות ג' ד"ה ותאת הברכה זה"ש מי יעלה בהר ה' רבנן אמרי מדבר במשה מי יעלה בהר ה' זה משה כו', כוונו בזה למאמר השו"ע, ועיין בסגנון אחר בתדב"א רים פי"ז: (לא) אל' ואתה פה עמוד עמדי. בדב"ר שם מובא בכתוב כי המקום אשר אתה עומד עליו אדמת קדש (שמות ג' ה'): (לב) נקי כפים זה משה שכ' לא חמור אחד מהם נשאתי. עיין שמ"ר שם, ותנחמא הוספת דברים בזה: (לג) שהי' מברר עסקיו. עיין במדרש דב"ר שם ממלת הוספה אמר ר' יצחק אפילו הדיוט שם אומר לחבירו כזה כו'. וזה נוסף ממסדר המדרש דב"ר, ובמדרש שמ"ר הגי' אלא הלך בשליחותו של הקב"ה עד שהתברר על עסקיו, שי' ואמרו לי מה שמו וגו'. ועיין במ"כ שכתב שלא נתרצה ליתן עד שיברר היטב דברי שליחותו שלא יתפס בשום דבר עכ"ל, ובשמ"ר פ"ג לות ה' אלהי אברהם שלחני אליכם לותה שעה שהברר משה על עסקיו שמתירא שם יאמרו לו מה שמו מה יאמר להם בותה שעה אי' מבקש משה שיודיעני הקב"ה את שמו הגדול. ובו"ר פי"ח לות ה' מבואר יותר ר' נחמי' פתר קרא במשה בשעה שהתברר על עסקיו הקב"ה בירר עסקיו לימתי נתברר על עסקיו בשעה שאמר ה' לו ועתה לכה ואשלחך אל פרעה אמר לו שלח נא ביד תשלח ומאז נתתי אל פרעה מה כתיב תמן עתה תראה: (לד) שהסתכל שאין גר עומד ממנו שכ' וירא כי אין איש. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י המחבר ובנדפס וכן הוסיף מהרש"ם, ובילקוט ממדרש

תהכיר

ויראכי אין איש: ולא נשבע למרמה. זה משה, שנאמר ויואל משה לשבת את האיש (שמות ב כא), (לה) מלמד שנשבע משה ליתרו שלא יחזור למצרים שלא ברשותו, ואין ויואל אלא לשון שבועה, שנאמר ויואל שאול את העם (ש"א יד כד). (לו) בא וראה כשרצה לחזור למצרים בשליחותו של הקב"ה, מה כתיב וילך משה וישב אל יתר חותנו (שמות ד יח), (לז) לפיכך ישא ברכה מאת ה', שנעשה מלך ורב לכל ישראל: וצדקה מאלהי ישעו. שזכה שתינתן תורה לישראל על ידו:

[ח] (לח) **דבר** אחר מי יעלה בהר ה'. מדבר באברהם, (לט) שנאמר [ולך לך אל ארץ המוריה וגו' על אחד ההרים וגו' (בראשית כב ב): ומי יקום במקום קדשו. זה אברהם, (מ) שנאמר] וישכם אברהם בבקר אל המקום אשר עמד שם את פני ה', (בראשית יט כז): נקי כפים. אם מחוט ועד שרוך נעל (שם יד כג), שנתרחק מן הגזל: (מא) ובר לבב. שנאמר ומצאת את לבבו נאמן לפניך (נחמיה ט ח), ואומר והאמין בה' (בראשית טו ו): לא נשא לשוא נפשו. (מב) בפני נמרוד: ולא נשבע למרמה. שנאמר הרימותי ידי אל ה' (שם יד כב), לפיכך: ישא ברכה מאת ה'. וה' ברך את אברהם בכל (שם כד א): וצדקה מאלהי ישעו. שנאמר והאמין בה' ויחשבה לו צדקה (שם טו ו):

[ט] (מג) **דבר** אחר מי יעלה בהר ה'. מדבר ביעקב, שנאמר קום עלה בית אל (בראשית לה א): ומי יקום במקום קדשו. שנאמר ויפגע במקום (שם כח יא): נקי כפים. על הגזל ללבן, שנאמר אנכי אחטנה (שם לא לט): ובר לבב. שנאמר כי מששת את כל כלי מה מצאת (שם שם לז): אשר לא נשא לשוא נפשו. של לבן: ולא נשבע למרמה. שנאמר וישבע יעקב בפחד אביו יצחק (שם שם נג): ישא ברכה מאת ה'. שנאמר ויבא אלהים אל יעקב עוד בבואו מפדן ארם ויברך אותו (שם לה ט): (מד) וצדקה מאלהי ישעו. שנאמר ועתה בי צדקתי (שם ל לג):

[י] **שאו** שערים ראשיכם. (מה) את מוצא בשעה שבנה שלמה את בית המקדש, בקש שלמה להכנים את הארון לבית קדשי הקדשים, והיה השער קטן,

---

הערות ותקונים

תבכיר סי' ל"ג רלה"ג שלין גר ולדיק שומד ממנו, והעירותי בהערה ל"ד של"ל גר צדק ורבינו בחי הביא וירא כי לין לים לין לים עתיד לעמוד ממנו שיתגייר, ובמדרש שמ"ר פ"ח אות כ"ח ורבנן אמרי רלה"ג שלין תיהלת של לדיקים שומדת הימנו ולא מזרעו על סוף כל הדורות, ורליתי נס ברש"י עה"ת שמות ג' י"ב וירא כי לין לים עתיד לנלות ממנו שיתגייר, ונס בתרגום ירושלמי ושסתכל משה ברוח קודשה בתרין עולמין ושה ליה ניור עתיד למיקום מהתוא מלריה, וביב"ע ושסתכל משה בחכמת דעתיה ואתבונן בכל דר ודר ושה לא קאים מן שהוא מערלי נבר ניור ולא לעביד תשובה מן בני בנוי עד עלמא: (לה) מלמד שנשבע כו', ולין ויואל אלא לשון שבועה. מכילתא יתרו פ"ח ספרי ח"ב פיסקא כ"ו שמ"ר פ"ח אות ל"ג: (לו) בא וראה עד סוף אות ז'. כ"ה נס בב"י ו', אבל בב"י המתרים ובנלפס ליתא זה, ושם הני' ב' ויואל שאול את העם לפיכך ישא ברכה מאת ה': (לז) לפיכך ישא ברכה מאת ה'. במדרש דב"ר שם טוסף אמר ר' תנחומא אל תהי קורא בו אלא ישיא ברכה לאחריו: (לח) ד"ה מי יעלה מדבר באברהם. בשנה בב"ר פנ"ט אות ה': (לט) שנאמר ולך לך אל ארץ המוריה. הוספתי והוא לנכון נס בב"י ו', והמעתיק השמיט מן שנאמר עד שנאמר, ובב"ר שם הני' זה באברהם שנאמר עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה. ים למחוק הכתוב הזה ולהביא במו שהוא לפניו ולך לך וגו' על אחד ההרים: (מ) שנאמר וישכם אברהם בבוקר אל המקום אשר עמד שם את פני ה'. ראיתי בחדושי הרש"ם שכתב על דברי המדרש בב"ר שם שמובא התחלת הכתוב וישכם אברהם בבוקר אל המקום. שבקרא ליתא המלות „אל המקום" ולדעתו הכוונה אל הכתוב בעקידה וישכם אברהם בבוקר ויקם וילך אל המקום (בראשית כ"ב ג'), ובמח"כ נשכח כי הוא בנכון בשון הכתוב בראשית י"ט כ"ז, והוא חסר שכוון להכתוב בראשית כ"א י"ד לכן אמר שם ליתא תיבות „אל המקום": (מא) ובר לבב עד ומצאת את לבבו נאמן לפניך ואומר והאמין בה'. בב"ר שם מובא הכתוב הגילה לך מעשות בלבר הזה, ועיין בפי' המיוחס לרש"י שם שהביא על ובר לבב ומצאת את לבבו נאמן לפניך, כוון לני' השו"ט: (מב) בפני נמרוד. בב"ר שם זה שפשו על נמרוד, עיין במ"כ: (מג) ד"ה מדבר ביעקב. מובא בילקוט תהלים שם רמז תרל"ז: (מד) וצדקה מאלהי ישעו שנאמר ועתה בי צדקתי. כ"ה נס בב"י ו', והסיום הזה ליתא בב"י המתרים ובנלפס ובילקוט, והרש"ש הוסיף זה בנלין: (מה) את מוצא בשעה שבנה שלמה את בית המקדש. מובא בילקוט תהלים רמז תרל"ה שם המדרש, ומובא נס במאמר שלפניו שאמר לאחר שם התנחומא והוא בתנחומא שלנו ואחרי אות ו', ושם ליתא בשלנו לאחר כשעשה את הארון עשהו של עשרה לטות ועשה לותו להכניס בית קדש הקדשים כיון שהגיע לפתח בית המקדש היה הפתח של עשר לטות והארון של עשר לטות ואין עשר לטות יכולין ליכנס בתוך עשר

(מו) חמש אמות ארכו, ושתים אמות וחצי רחבו, והארון היה אמה וחצי ארכו, ואמה וחצי רחבו, ואמה וחצי קומתו, ובי לא אמה וחצי נכנסת בתוך שתים וחצי, אלא באותה שעה דבקו השערים זה בזה, ואמר שלמה (מז) עשרים וארבעה רננות ולא נענה, אמר שאו שערים ראשיכם ולא נענה, חזר ואמר שאו שערים ראשיכם ויבא מלך הכבוד מי זה מלך הכבוד, ולא נענה, כיון שאמר ה' אלהים אל תשב פני משיחך זכרה לחסדי דויד עבדך (תה"ל ו מב), מיד נשאו שערים ראשם ונכנם הארון, (מח) וירדה אש מן השמים, ולמה נצטער שלמה כל כך, על ידי שנתגאה ואמר בנה בניתי בית זבול לך וגו' (מ"מ ח יג), (מט) וכיון שראו כל ישראל כך, מיד אמרו (נ) ודאי כיפר הקב"ה לאותו עון לדוד, ומיד נהפכו פניהם כשולי קדירה ונתביישו, הדא הוא דכתיב עשה עמי אות לטובה ויראו שונאי ויבושו כי אתה ה' עזרתני ונחמתני (תהלים פו יז), עזרתני בעולם הזה, ונחמתני בעולם הבא: דבר אחר בנה בניתי. (נא) ר' יעקב בריה דרב יהודה בר יחזקאל אמר בנין בנוי בניתי לך. (נב) ר' אחא בשם ר' יוסי אמר (נג) הכל מסייעין למלך מלכי המלכים הקב"ה, אפילו הרוחות, אפילו השדים, אפילו מלאכי השרת. (נד) אמר ר' ברכיה כתיב והבית בהכנותו (מ"מ ו ז), אשר הם בונים אין כתיב כאן, אלא בהבנותו, מאליו היה נבנה: אבן שלמה מסע נבנה (שם שם). מלמד שהיתה האבן מסעת את עצמה ועולה וניתנת על גבי (נה) הדימום. אמר ר' אבהו ואל תתמה, שהרי כתיב והיתית אבן (חדא) [חדה] ושומת על פום גובא (דניאל ו יח), (נו) וכי יש אבנים בבבל, אלא מלמד שקמה האבן מארץ ישראל, ובאתה וישבה לה על פי הבאר, ר' הונא בשם ר' יוסף אמר ירד המלאך באותה שעה ונדמה כדמות ארי של אבן, וישב על פי הבאר, הדא הוא דכתיב אלהי שלח (מלאכא)

הערות ותקונים

לעמוד כו', וכן מובא במדרש שמ"ר פי"ח, ועיין מה שהעירותי בזה בהערות שלי להתנחומא הערה מ"ם. ובמדרש שמ"ר פי"ד אות ג' מובא המאמר כמו שהוא בשוה"ט רק קצוע ונתקצר. ומדברי המדרש שלפנינו בשוה"ט תראה כי מדרשים חלוקים הם ממה שהוא בתנחומא ושמ"ר, ועיין היפה תואר מה שהעתיק בזה והבית הם את דברי השוה"ט שלפנינו, ודברי המדרש שלפנינו הביא רש"י תהלים כ"ד ז' בלי הזכרת שמו: (מו) חמש אמות ארכו. בילקוט בשעות ת"ק אמות ג"ע חמש אמות ושלי במעתיק הרחמן קרא כלילו כתב חמש מאות במקום אמות וכלינ אחי"כ ת"ק: (מז) עשרים וארבעה רננות. פי' שנד"ה כ"ד תיבות על רמז ותפלה ותחנה וכן בנבלי שבת ג' ע"ח אמר כ"ד רננות. וכן בירושלמי תענית פ"ב ה"ג (ס"ה ע"נ) עשרים וארבע על העניות מניין ר' חלבו ור' שמואל בר נחמן תרויהון אמרין כנגד עשרים וארבע פעמים שכתוב בפרשת שלמה רנה תפלה תחנה. ומזה תראה לוין המדפיסים הוסיפו במדרשים כאות נפשם. במדרש שמ"ר פי"ד אות ג' מובא המאמר הזה שלפנינו בשוה"ט ואחרי שמלות שמר שלמה כ"ד רננות וסוף "מן פסוק כי שומע יהוה אלהים וגו' (דה"ב ו' י"ח) עד ועתה קומה ה' אלהים למנוחתך [ל"ל לעזרך] אתה וארון עוזך וגו' (שם שם מ"ח) כ"ד פסוקים". ובאמת אין כוונת הדורש למנות את הפסוקים ומדוע יחל לספור מן פסוק כי שומע ומדוע לא מנה גם פסוק שאחרון של תשב פני משיחך. רק היה הוספה מאוחרת ויש למחוק מן הספר: (מח) וירדה אש מן השמים. שמ"ר שם וזרחה השכינה בבית וירדה שאש מן השמים שכן כתיב אחריו וכבוד יהוה מלא את הבית (דה"ב ז' ג'): (מט) וכיון שראו כל ישראל כך, שהתפללו ושאש ירדה מהשמים וגו' וכבוד ה' מלא את הבית (דה"ב ז' ג'): (מט) וכיון שראו כל ישראל כך, מיכן עד ל"ח כמה גניתי. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י האחריט ובנדפס ושם בני ע"י שנתגאה ואמר בנה בניתי בית זבול לך, ר' יעקב בריה דרב יהודה אמר. והמלות "בר יחזקאל" ליתא שם: (נ) ודאי כיפר הקב"ה לאותו עון לדוד ומיד נהפכו פניהם כשולי קדירה. עיין בבלי שבת ג' ע"ח במותה שעה נהפכו פני כל שונאי דוד כשולי קדירה וידעו כל העם וכל ישראל שמחל לו הקב"ה על אותו עון: (נא) ר' יעקב בריה דר' יהודה בר יחזקאל. בשאר בריה מדרש חזית פ"ח אות ה' ושם בני' יצחק בריה דרב יהודה דרב יחזקאל ל"ל ר' יעקב ואי' בתוב במדרש בר"ת ר' והגיה המדפיסים ר' יצחק, ונם במדרש שמ"ר שם פי"ד אות ג' בתוב בנכון, ל"ל יעקב בריה דרב יהודה בר יחזקאל. (נב) ר' אחא בשם ר' יוסי אמר. במדרש שמ"ר ר' יהודה בשם ר' יוסף, ובמדרש שמ"ר שכ"ג אות ד' רב הונא בשם ר' יוסי, ובחזית שם הונא בשם ר' יוסף ל"ל ר' הונא, וכן בפסיקתא רבתי פ"א (דף כ"ה ע"ב) בני' אמר ר' הונא בשם רב יוסף, ועיין שם במאיר עין בהערה כ"ה להרב החוקר הנדול מהר"ם אים שלוש: (נג) הכל מסייעין למלך מלכי המלכים. במדרש שמ"ר וחזית שם בני' הכל מסיעין למלך כ"ם הכל מסייעין לממ"ש הקב"ה, ועיין ברכתי שם: (נד) ת"ר ברכי'. עיין במקומות הנ"ל: (נה) הדימום. פי' בל"י δόμος יסוד ובשם הבנין (מיכאל): (נו) וכי יש אבנים בבבל. עיין לקמן מזמור ס"ל וכ"ה בחזית שם, ובמדרש שמ"ר, ומזה תבין מאמרם מיכה רבה פ"ה פ' בחוריה מחון

[מלאכה] וסגר פום אריותא ולא חבלוני (דניאל ו כג), ומה לכבוד בשר ודם באה אבן אחת והושם על פי הבאר, לכבוד הקב"ה על אחת כמה וכמה:

[יא] **מי** הוא זה מלך הכבוד. אמר ר' סימון מי הוא זה שחולק מכבודו ליראיו: ה' צבאות הוא מלך הכבוד סלה. (נז) אמר ר' סימון כתיב והעם לא נסע עד האסף מרים (במדבר יב טו), (נח) מלמד שנתעכב לה הענן. אמר ר' לוליאני בשם ר' יצחק (נט) כתיב משה ידבר והאלהים יעננו בקול (שמות יט יט), בקולו של משה. ר' ברכיה בשם ר' סימון אמר כתיב ויוסף הורד מצרימה (בראשית לט ו), וכתיב ויהי ה' את יוסף (שם שם ג), ר' יודן בשם ר' אייבו אמר (ס) אין לי אלא בשעת הרווחה, בשעת הצרה מניין, תלמוד לומר אין שר בית הסוהר [וגו'] באשר ה' אתו (שם שם כג): (סא) כל הכלים שבמשכן עור תחש מלמעלה, וכארון כתיב ופרשו (עליו) [בגד] כליל תכלת מלמעלה (במדבר ד ו), (סב) וכל כך למה, כדי שיהא הארון מסויים, הוי ויבא מלך הכבוד:

[יב] **דבר** אחר מי הוא זה מלך הכבוד. (סג) אמר ר' חזקיה מה נשתנה תכלת מכל מיני צבעונין, מפני שהתכלת דומה לים, וים לעשבים, ועשבים לרקיע, רקיע לקשת, וקשת לענן, וענן לכסא הכבוד, והכסא דומה לכבודו, שנאמר כמראה הקשת אשר יהיה בענן ביום הגשם (יחזקאל א כח), ומכבודו חלק ליראיו, זה התכלת, שנאמר ועשו להם ציצית [וגו'] ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת (במדבר טו לח), הוי אומר מי הוא זה מלך הכבוד, שחולק מכבודו ליראיו:

מזמור כה

[א] **לדוד** אליך ה' נפשי אשא. (א) זהו שאמר הכתוב ביומו תתן שכרו ולא תבוא עליו השמש כי עני הוא ואליו הוא נושא את נפשו (דברים כד טו), אמר

הערות ותקונים

כמלו, את מוצא שלא היה רחוק כנגד, ר"ל לפי שאין מצוין שם אחרים: (נז) ע"ר סימון כתיב והעם לא נסע: מוצא בילקוט תהלים רמז ת"ם וחסר הציון וברחם הרמז „מדרש" בפשוטו, וע"ל בתחומא, והוא בתחומא שלנו ומרע לות ז', וכן במדרש במ"ר פי"ל לות ג': (נח) מלמד שנתעכב לה הענן. כ"ה גם בכ"י ו', וגם במדרש במ"ר שם, אבל בכ"י האחרים ובנדפס מלמד שנעכב לה הכבוד, וכן בספרי בהעלותך פיסקא ק"ו עיכב לה הכבוד והארון הכסיה והיה ויסרעל ובפעה ענני כבוד, שם, והעם לא נסע עד האסף מרים, ועיין בסוטה ט' ע"ב: (נט) כתיב משה ידבר והאלהים יעננו בקול, בקולו של משה. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י ג' ובנדפס ובמדרש במ"ר שם הגי' כתיב משה ידבר והאלהים יעננו בקול אלהים ידבר ומשה יענה אין כתיב כאן אלא משה ידבר והאלהים יעננו בקול [בקולו של משה]. ובכ"י האחרים ני' אחרת כתיב משה ידבר והאלהים יעננו בקול וכתיב וידבר ה' אליכם מתוך האש מלמד שקולו של הקב"ה הולך בקולו של משה. ועיין מכילתא יתרו מסכתא דבחדש פ"ל בפ' הזה, ובמדרש במ"ר פי"ל לות כ"ח, ועיין ברכות מ"ה ע"א משה ידבר והאלהים יעננו בקול שאין ת"ל בקול בקולו של משה, וע"ש בתוס' ד"ה בקולו: (ס) אין לי אלא בשעת הרווחה בשעת הצרה מניין כו'. כן מוצא גם בילקוט רמז ת"ם, וכן הוא במדרש במ"ר שם פי"ל לות ג', ובב"ר סוף פפ"ז הגי' לסיפר אין שר בית הסוהר וגו' על עסקיו בשעת הצרה ומניין אף בשעת הרווחה ת"ל וכל אשר הוא עושה ה' מצליח בידו, וע"ש בפ"ת ובפי' מהרז"ו שהביא שם את המדרש שו"ט: (סא) כל הכלים שבמשכן. מוצא בילקוט במדבר רמז תרל"ד בשם שו"ט, וכן מוצא במדרש במ"ר שם פי"ל לות ג': (סב) וכל כך למה כדי שיהא הארון מסויים. פי' מצוין וניכר בין כלי המקדש, ועיין ברמב"ן על התורה במדבר ד' ו', בפסוק ונתנו עליו כסוי עור תחש: (סג) ע"ר חזקיה. וכן במדרש במ"ר פי"ל לות ג' המובא ממדרש לפנינו הגי' אמר חזקיה, ובספרי שלח פיסקא קט"ו מוצא זה בשם ר' מאיר התכלת דומה לים וים דומה לרקיע והרקיע דומה לכסא הכבוד, שם' וממעל לרקיע אשר על ראשיהם וגו' (יחזקאל א'), וכן הוא במדרש במ"ר פי"ו לות ה' ושם בשמות מיזו מלות וכע"ל דומה [לים וים דומה] לרקיע. ומוצא שם הכתוב וירמו את מלכי ישראל וגו' (שמות כ"ד י'), ורעיתי בירושלמי ברכות פ"ה ה"ס (דף ג' ע"ג) תני בשם ר' מאיר התכלת דומה לים וים דומה לעשבים ועשבים דומה לרקיע ורקיע דומה לכסא הכבוד וכסא דומה לספיר לכתיב וארא ומעל על הרקיע אשר על ראשם הכרוב כאבן ספיר כמראה דמות כסא, ועיין מכחות מ"נ ע"ב מוצא נ"כ בשם ר' מאיר, ובילקוט סוף רמז ת"ם הגי' ת"ר חייא, וע"ל ת"ר חזקיה, וגורס מפני שהתכלת דומה לעשבים ועשבים דומה לים וים דומה לרקיע:

(א) זה"ה ביומו תתן שכרו. מוצא בילקוט תהלים רמז תמ"ח וחסר הציון והכיוצא שם הפועל שהוא מנקד שכרו

הקב"ה לדוד, דוד מה אתה נושא את נפשך אלי, אמר לו מפני שאני כשכיר לפניך בעולמך, שנאמר כעבד ישאף צל וכשכיר יקוה פעלו (איוב ז ב), (ב) וכתיב בתורת משה ביומו תתן שכרו (דברים כד טו), לכך אליך ה' נפשי אשא. בנוהג שבעולם פועל שעושה מלאכה עם בעל הבית, והוא מבקש שכרו ממנו [ונותן לו], והקב"ה אינו כן, אלא ולא תבוא עליו השמש (שם שם), אם הפועל שהוא מבקש שכרו והוא חייב לו, כתיב ואליו הוא נושא את נפשו (שם שם), אנו שנפשינו תלויים בך, על אחת כמה וכמה: דבר אחר אליך ה' נפשי אשא. (ג) זה דורו של שמד, שהם נתמשכנו נפשותם על קדושת השם, שנאמר (ו)כי תשה ברעך (שם כד י):

[ב] (ד) **דבר** אחר אליך ה' נפשי אשא. זהו שאמר הכתוב בידך אפקיד רוחי (תהלים לא ו), בנוהג שבעולם אדם מפקידין אצלו פקדונות, הוא מחליף של זה בזה, ואת של זה בזה, לפי שאין מכירין, אבל הקב"ה אינו כן, (ה) אלא ה' אל אמת (שם שם), שמא עמד אחר [שחרית] ובקש נפשו ולא מצאה, או שמא מצא נפשו ביד אחר, או נפשו של אחר בידו, לכך נאמר פדיתה אותי ה' אל אמת (שם שם). אמר ר' אלכסנדרי בשר ודם מפקידין בידו חדשים, (ו) ושוהין אצלו, והוא מחזירן (ז) בלויים וישנים, אבל הקב"ה מפקידין בידו בלויין ושחוקין, והוא מחזירן חדשים, תדע לך שהוא כן שהרי הפועל הזה עושה מלאכה כל היום, ונפשו יגיעה עליו ושחוקה, וכשהוא ישן הוא יגע ומשלים נפשו ונפקדת ביד הקב"ה, ולשחרית היא חוזרת לנופו בריאה חדשה, שנאמר חדשים לבקרים רבה אמונתך (איכה ג כג). (ח) ר' שמעון בשם ר' סימון אומר ממה שאתה מחדשינו לבקרים, אנו מאמינים ומכירין [שאתה מחזיר לנו נשמותינו לתחיית המתים], ר' אלכסנדרי אומר ממה שאת מחדש אותנו לבקרים של גליות, אנו יודעים שאמונתך רבה לגאלנו:

[ג] (ט) [**דבר** אחר אליך ה' נפשי אשא]. בזמן שבית המקדש קיים, אדם חוטא ומביא קרבן ומכפר לו, עכשיו שאין לנו קרבן, (י) הרי נפשנו נשואה עלינו בתענית, ותחשוב עינוי נפשנו לקרבן שלם, ואין לנו להתלות אלא על רחמיך, לכך נאמר אליך

הערות ותקונים

שכרו מונח גם בילקוט תצא רמז תתקל"ז ד"ה ביומו תתן שכרו בשם שו"ט: (ב) וכתיב ביומו תתן שכרו. ממאמר שלאחריו "לכך נאמר אליך ה', נפשי תצא עד ולא תנוח עליו השמש", נשמע בפשוט בדפוס ראשון ואח"כ בכל הדפוסים ונמצא לנכון בכל כ"י גם בכ"י ג' תצא עפ"י כ"י. וזה נדפס דפוס קאנסט': (ג) זה דורו של שמד שהם נתמשכו נפשותם על קדושת השם שנ' (ו)כי תשה ברעך. דורש תצא לשון הלואה משה ברעך, ובמדרש חזית פ"ב בפ' שהצעתי אתכם אליך ה', נפשי תצא תציא כתיב שהיו מציתין נפשם על קדושת שמו של הקב"ה ע"כ, וכספרים שלנו כתוב תצא: (ד) ד"ה אליך ה', נפשי תצא זש"ה בידך אפקיד רוחי. מונח בילקוט תהלים רמז תמ"ב וחסר הציון, וכן מונח בתנחומא סדר מעריב של חול (דף מ"ב ע"ג דפוס פרמג) בשם מדרש תהלים: (ה) תנח ה' לא אמת. הוא סיפא דקרא מן בידך אפקיד רוחי. וכ"ה בתהלים ובנדפס תצא וה' תהלים אמת והוא פסוק בירמי' י', אבל ל"ל כמו שלפנינו ה' לא אמת: (ו) ושוהין תצא. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י התהלים ובנדפס: (ז) בלויים ושחוקים. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י התהלים ובנדפס בלויים הגי' בלויים ושחוקים: (ח) ר' שמעון בש"ר סימון אומר כו', ר' אלכסנדרי אומר כו'. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י התהלים ובנדפס נשמע מאמר שלם ובשאר כן גם בדפוס ראשון ואח"כ בכל הדפוסים, וכל"ל ר' שמעון בשם ר' סימון אמר ממה שאתה מחדשנו לבקרים אנו [מאמינים ומכירים שאתה מחזיר לנו נשמותינו לתחיית המתים ר' אלכסנדרי אומר ממה שאתה מחדשנו לבקרים של גליות] אנו יודעים שאמונתך רבה לגאלנו. והשמים הספר הראשון מן אנו עד אנו ונמצא לנכון גם במדרש ב"ר רים פמ"ח וכן שני' שם ר"ר שמעון בר חנא על שאתה מחדשנו בכל בקר ובקר אנו יודעים שאמונתך רבה להחיות לנו את המתים, ר"ר אלכסנדרי ממה שאתה מחדשנו בבוקרן של מלכיות אנו יודעים שאמונתך רבה לגאלנו, וכן במדרש תיכה רבה פ"ג פסוק כ"ב חסדי ה' כי לא תמנו נמצא המאמר הזה רק בהיפך שמות התמורות, ויש לתקן במקום ר"ר אלכסנדרי ל"ל ר"ר שמעון בר חנא, וכן להיפך, ומתחיל עם ב"ר ושו"ט, ורליתי בילקוט ויטלח רמז קנ"ב שהביא את דברי הב"ר והשמים הממאמר הזה כי מונח בילקוט תהלים רמז תמ"ב, ושם הביא ור"ל ר' סימון בש"ר שמעון ממה שאתה מחדשנו לבקרים אנו יודעים שרבה אמונתך לתחיית המתים. יש לתקן ר' שמעון בש"ר סימון, וחסר שם מאמר ר' אלכסנדרי: (ט) ד"ה אליך ה', נפשי תצא בזמן שבית המקדש קי'. מונח בילקוט שם: (י) הרי נפשנו נשואה עלינו בתענית ותחשוב עמי נפשנו לקרבן שלם. כ"ה גם בכ"י ו', אבל

ה' נפשי אשא. ר' יהודה אומר אף הקב"ה וויתר לנו סליחות הרבה, שנאמר ואל (ה') אלהינו כי ירבה לסלוח (ישעיה נה ז):

[ד] **דבר** אחר אליך ה' נפשי אשא. אמר שלמה מים קרים על נפש עיפה (משלי כה כה), דוד היה מעייף בתורה, והיתה נפשו שוקקת להיות בבית המדרש, שנאמר ה' אהבתי מעון ביתך (תהלים כו ח), נכספה וגם כלתה נפשי לחצרות ה' (שם פד ג), וכתיב כי טוב יום בחצריך מאלף (שם שם יא), וכתיב מי יעלה בהר ה' [וגו' נקי כפים ובר לבב] (שם כד ג ד), אמר לו הקב"ה אין אתה יודע כי נקי כפים ובר לבב מי שיש בידו שתי מדות הללו, מיד שמח דוד ואמר יש בי, שנאמר ויהי דוד עושה משפט וצדקה לכל עמו (ש"ב ח טו), ובר לבב, שנאמר בקש ה' לו איש כלבבו (ש"א יג יד), לכך נאמר מים קרים על נפש עיפה, ואומר נשבעתי ואקימה לשמור משפטי צדקך (תהלים קיט קו), (יא) נוטל שני שברים, שכר שבועה ושכר עשייה:

[ה] **אלהי** בך בטחתי. (יב) [אמר ר' יצחק בך בתורתך] בעשרים ושתים אותיות א"ב: דבר אחר אלהי בך בטחתי. (יג) מעשה היה בקיטון, (יד) והיה שם איש נדול, והיה לו שם בטדינה, והיה שם איש אחד, והיו שומרי המדינה עוברין, (טו) מצאו אכסנאי אחד ותפסוהו, אמר להם אל תכונו בן ביתו של מלך אני, כיון ששמעו כן הניחוהו, ושמרוהו עד הבקר, בבקר הביאוהו אל בית המלך, ואמרו בן ביתך מצאנו אמש, אמר לו המלך בני אתה מכיר אותי, אמר לו לאו, אמר לו אם כן היאך אתה בן ביתי, אמר לו בבקשה ממך אני איני בן ביתך, אלא אדוני המלך בך אני בטחתי, שאלמלא לא אמרתי כן היו מכין אותי, אמר להן המלך הואיל ובטח בי הניחו לו, כך אמר דוד ה' אלהי בך בטחתי אל אבושה, ובשביל שהבטחתי בך אל יעלצו אויבי לי, ולא אני בלבד, אלא גם כל קויך לא יבושו, יבושו הבוגדים ריקם, (טז) אמר ר' פנחס כך אמר דוד לפני הקב"ה רבונו של עולם בשעה שאני עומד לפניך בתפלה, אל תהי תפלתי מאוסה לפניך, מפני שעיני ישראל תלויות בי, ועיני תלויות בך, ואם תשמע תפלתי כאילו תשמע תפלתם, וכן אתה מוצא בתענית צבור, שבשעה שהצבור מתענין שליח צבור יורד לפני התיבה, לפי שעיניהם של צבור תלויות בו, ועיניו תלויות בהקב"ה (יז) שהוא שומע תפלתם, לכך אמר דוד גם כל קויך לא יבושו (יח) יבושו הבוגדים ריקם, אלו בני אדם המתענים בלא תשובה:

[ו] **דרכיך** ה' הודיעני. (יט) ר' ברכיה בשם ר' יוחנן אמר משל לרופא שהיה לו תלמיד, וליטדו כל מיני רפואות, חוץ מרפואת מכה פלונית, אמר ליה כל מיני רפואות שבעולם נלית לי, חוץ מרפואת מכה פלונית, בבקשה ממך גלה אותה לי, כך אמר משה להקב"ה הודיעני נא את דרכיך (שמות לג יג), והודיעו, שנאמר יודיע דרכיו למשה (תהלים קג ז), הראני נא את כבודך (שמות לג יח), הראני נא מדה שאתה מנהיג בה את העולם, אמר ליה אין אתה יכול לעמוד על מדותי, ר' זעירא בשם ריש לקיש אמר אמר משה לפני הקב"ה כשאמרתי לך עוד מעט ומקלוני (שם יז ד), את היית מפיים אותי עליהן, וכן התנית עמי כשאהיה בכעס עם בניי, את תהא מפיים

הערות ותקונים

כ"י מחכריס ובנדפס ובילקוט כרי נפשו נשוחה לך, והשאר חסר: (יא) טעל שני שכריס. עיין להלן מזמור קי"ט פסוק נ': (יב) ג"ר יצחק. תקנתי, וכ"ם בכל כ"י ובנדפס וכן מובא בילקוט רמז תם"ב וחסר הניון, וכ"ם בספיקתא פסקא שוב מתים (קמ"ז ע"ח) ג"ר יצחק בך בעשריס ושתים אותיות שכתבת לנו בתורה ב' תרין כ' עשרין, וכ"ם בחזית פ"ח בפ' בגילה וכשמחה: (יג) מעשה בי' בקיטון. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י מחכריס ובנדפס בקיסטון. ובגמת ל"ל כמו שמובא בילקוט שם בקסרין: (יד) ובי' שם היה נדול כו'. כל המעשה הזו מובן מה היה עם הימים הזה, ומדוע רצו להכותו, ובוודאי כתבם המאמר, וכ"ה בכל כ"י, וגם בילקוט: (טו) מצאו אכסנאי אחד. גם זה הזו מובן שהכסנאי מצאו. ותולי ל"ל מצאו באכסנאי ג': (טז) ג"ר פנחס. כ"ה בכל כ"י, ובילקוט מחכריס רמז תם"ב ג"ר פנחס בשם רבי אלכסנדרי, וכן מובא המאמר הזה בדוקא ה' כ"ה סוף סי' ר"נ וגם הוא הביא הגי' כמו שמובא בילקוט: (יז) שהוא שומע תפלתם. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י מחכריס ושוא שומע תפלתם: (יח) יבושו הבוגדים ריקם אלו בני אדם המתעניס בלא תשובה. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י מחכריס ובנדפס: (יט) ר' ברכי' בש"ר יוחנן. מובא בילקוט שם:

אותי, מה כתיב ומשה יקח את האהל (שמות לג ז), וכן דרש מנודה לרב מנודה לתלמיד, ר' יהודה אומר והיה (כ) כל מבקש משה אין כתיב כאן, אלא כל מבקש ה' (שם שם), מלמד (כא) כל מי שמקבל פני זקן כאילו מקבל פני שכינה, אמר ליה הקב"ה למשה (כב) תרי אפין מרגזין רתחין, חזור בך, נכנס למחנה, שנאמר ודבר ה' אל משה פנים (בפנים) [אל פנים] (שם שם יח), איני יודע מקרא זה מה הוא, כשהוא כתיב ושב אל המחנה (שם שם), מלמד שהתיר לו נדרו, והכניס את האהל למחנה: (כג) אמר ר' אבא (כד) באותה שעה מצא משה רבינו את ידו לאמר לפני הקב"ה הודיעני באיזה מדה את נוהג עם אומות העולם:

[ז] **הדריכני** באמתך ולמדני כי אתה אלהי ישעי אותך קויתי כל היום. (כה) וכי אפשר לאדם להתפלל כל היום, אלא (כו) לפי שהעולם הזה הוא יום לאומות העולם, ולילה לישראל, (כז) לכך אותך קויתי כל היום,

---

הערות ותקונים

(כ) כל מבקש משה כו'. עיין שמ"ר פמ"ה אות ג', ובירושלמי שירונין פ"ה ה"ג (כ"ב ע"ב) וכו', כל מבקש משה אין כתיב כאן אלא כל מבקש ה' מיכן שכל המבקש פני רבו כאילו מקבל פני שכינה: (כא) כל מי שמקבל פני זקן. בחיוב כ"י ובנדפס כל מי שמבקש פני זקן כאילו מבקש פני שכינה, ובירושלמי שהבאתי בהערה שלפנים שכל המקבל פני רבו: (כב) תרי אפין מרגזין רתחין. בנדפס לפום רהטון נוסף אחר זה "ברם בכעס והתלמיד בכעס אם כן תורת מי תסגי עליה" וכן בדפס בכל הדפוסים וזה ליתא בכתבי יד גם בכ"י ג' אשר עפ"י הכ"י הזה נדפס לפום רהטון, ובמדרש שמ"ר אם בשעות אמר הקב"ה תרתין לאפין מזגין רותחים, פי' שמ"כ מזגין רותחים בתמי' מוזגין כוס מסקה רותח ורמז לרתיחת הכועס, אבל ים לתקן תרתין לאפין מרגזין רותחים, כל נשון עברה וחימה מתורגם ריתחא, ובמדרש דב"ר פ"ג אות ט"ו כיון שראה הקב"ה כך אמר לו משה אתי הפנים בכעס כו', לא יהיו אתי הפנים בכעס אלא כשתראה אותי נותן רותחין הוי נותן לון וכשתראה אותי נותן לון הוי נותן רותחין, וזה נוסחת מסדר האחרון: (כג) ר"ל אבא. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס ר"ל אחא: (כד) באותה שעה מצא משה רבינו את ידו לאמר לפני הקב"ה הודיעני באיזה מדה את נוהג עם אומות העולם. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י נ' ח' ובדפוס רהטון (הנדפס עפ"י כ"י ג') אית לך באותה שעה מצא משה את ידו לפני הקב"ה, ר"ל הודיעני נא את דרכיך אמר לפניו הודיעני באיזה מדה אתה נוהג עמהם, ואין ספק שהמעתק "ר"ל הודיעני נא את דרכיך" הם מיותרות ונ"ל מצא משה את ידו לפני הקב"ה לומר לפניו הודיעני באיזה מדה אתה נוהג עמהם, אבל בכ"י ב' ד' ה' ז' ובדפוס ויניציא וחו"כ בכל הדפוסים נמצא פה הוספה, וכך היתה שם: "באותה שעה מצא משה את ידו להתפלל לפני הקב"ה על ישראל והודיע לו את דרכיו של הקב"ה שנאמר הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט וגו' (דברים ל"ב ד'), וכן בשמואל הראשון מצינו שהיה מקול כמשה, שנאמר שם ישמד משה ושמואל לפני (ירמי' ט"ו א'), ואומר משה ואהרן בכהניו ושמואל בקוראי שמו (תהלים צ"ט ו'), ואתה מוצא כל מה שכתוב בזה כתוב בזה, זה היה לוי וזה היה לוי, זה אמר שירה וזה אמר שירה, זה מלך על ישראל וזה מלך על ישראל, זה מלך ארבעים שנה וזה מלך ארבעים שנה, זה עשה מלחמה וזה עשה מלחמה, זה הרג מלכים וזה הרג מלכים, זה נשא מזבחות וזה נשא מזבחות, זה הקריב וזה הקריב, זה בקריאה וזה בקריאה, זה התפלל על ישראל וזה התפלל על ישראל, זה שמע בכתוב שבעת ימי המועדים לפני הקב"ה, וזה שמע בלעיט לפני הקב"ה. ד"ל הודיעני נא את דרכיך אמר לפניו באיזה מדה אתה נוהג עם לו"ה", וסרש"ם כתב על זה "ליתו בכתובים", וכל קורא יבין כי הוא הוספה מאיזה מגיה כי וכן בשמואל הרמתי מצינו כו' עד וזה שמע בלעיט לפני הקב"ה אין עניו לכאן, וזה נמצא נ"כ נוסף במזמור ל' סוף אות נ' רק בשינוי, והוסיף זה ממדרש שמואל פרשה תשיעית, ומובא בילקוט ירמי' רמז רל"ב בשם אגדת שמואל. ופה הניח המוסיף בהוספות ממה שהוא בשם והוסיף "זה אמר שירה וזה אמר שירה" ובאמת לא מצינו בשמואל שאמר שירה, גם זה מלך ארבעים שנה וזה מלך ארבעים שנה. המלות "ארבעים שנה" הם בשעות רק ל"ע זה מלך וזה מלך, כי שמואל לא מלך ארבעים שנה, רק אחז עלי כתיב והוא שפט את ישראל ארבעים שנה (ש"ב ד' י"ח) ועיין במדרש שמ"ר פ"ע אות ח' אמר ר' הכהן את מוצא כתוב בשמואל ויספים שמואל את ישראל כל ימי חייו (שם ז' ט"ו), וכי כל ימי חייו שפט שמואל את ישראל, והרי כל ימי חיין לא הי' אלא כ"ב שנה, ואתה מוצא שתים שהיה יונק, וארבעים שנה שהיה עלי קיים ושופט בהם, לא היה שמואל יכול לשפוט לפני רבו, וז' שנים שאלך שאול הרי מ"ב, נשתייר שם טוד י' שנים, הוי לא נשמע שלו אלא ישראל אלא י' שנים. ועיין בגמרא תמורה ט"ו ע"א וברש"י ותוס', ומה שהביא זה שמע בכהונה וזה שמע בלעיט, כ"ה בני הכהונה, אבל בדפוס ויניציא שהוסיף המדפיס הגיה זה שמע בכהונה וזה שמע בכהונה, וזה טעות כי בשמואל לא מצינו שמע בכהונה, ובאגדת שמואל שם זה בהגי וזה בהגי, ר"ל במשה כתיב הגי (שמות ג' ד') וכן בשמואל כתיב הגי (ש"ב ג' ד'), ואולי מן זה בהגי נעשית זה בכהונה: (כה) וכי אפשר לאדם. מובא בילקוט תהלים רמז תס"ב: (כו) לפי שהעו"ה הוא יום לאו"ה. לזה כוון רש"י תהלים כ"ה ה': (כז) לכך אותך קויתי כל

כל יומו של עשו הרשע, עד לעת ערב של אותו היום יהיה אור לישראל:
[ח] **זכר** רחמיך ה' וחסדיך וגו'. (כח) אמר ר' יהושע בן לוי חסדים שהנהגת עם אדם הראשון, שכך אמרת ביום אכלך ממנו מות תמות (בראשית ג יז), ואלולי שנתת לו יום אחד משלך, (כט) שהוא אלף שנה, שנאמר כי אלף שנים בעיניך כיום אתמול (תהלים צ ד), היאך היה נזקק להעמיד תולדות, הוי כי מעולם המה, מימות אדם הראשון:
[ט] **חטאות** נעורי ופשעי אל תזכור. (ל) אמר ר' יודן אמר דוד לפני הקב"ה רבונו של עולם יהיו חטאיי ופשעיי כחטאות נעוריי לפניך, ולא יהיה בהם ממש: כחסדך זכר לי אתה. אמר ר' אלעזר משל למלך שעשה סעודה גדולה, ואמר (לא) לאפיטרופין שלו (לב) זמין לי בני אדם תגרים, ואל תזמין לי בעלי מלאכה, אמר לו אדוני המלך סעודתך גדולה היא, והתגרין לא יספיקו לאוכלה, אלא עם בעלי מלאכה, כך אמר דוד כחסדך זכר לי אתה למען טובך ה', שנאמר טוב ה' לכל (תהלים קמה ט): ר' יוסי [בר חנינא] אמר משל למלך שעשה סעודה, וזימן את האורחין, הניעו לארבע שעות ביום ולא באו, לחמש, לשש ולא באו, לעת ערב התחילו האורחין ממשמשין ובאין, אמר להן טובה גדולה אני צריך להחזיק לכם, לפי שאילולא באתם כל הסעודה הייתי משליך לכלבים, כך אמר הקב"ה לצדיקים, טובה גדולה אני מחזיק לכם, שבשבילכם בראתי את עולמי, שאילמלא אתם כל הטובה שהתקנתי לעתיד, שנאמר מה רב טובך אשר צפנת ליראיך (שם לא כ), למי הייתי נותנה:
[י] **טוב** וישר ה'. שהוא מורה לחטאים בדרך שיעשו רצונו: (לג) דבר אחר [טוב וישר ה'. אמר ר' פנחס] למה טוב, לפי שהוא ישר, ולמה הוא ישר, לפי שהוא טוב, שהוא מורה דרך לחטאים שיעשו תשובה, שנתן לרצחנים ערי מקלט, (לד) ר' אבין אמר על כל מיל ומיל היה (לה) בורגן, ועל כל בורגן צלם, והיתה ידו עקומה להיכן עיר המקלט, הוי על כן יורה חטאים בדרך. (לו) וכן פרעה מכה אותו בברד, ואמר לו שלח העז את מקנך (שמות ט יט):
[יא] (לז) **כל** ארחות ה' חסד ואמת. יכול לכל, תלמוד לומר לנוצרי בריתו: דבר אחר כל ארחות ה'. בשעה שאמר הקב"ה למשה לך אמור להם לישראל אחרי ה' אלהיכם תלכו (דברים יג ה), אמרו לו רבינו משה ומי יכול לילך אחריו, והלא כתיב וה' בסופה ובסערה דרכו (נחום א ג), ואומר בים דרכך ושבילך וגו' (תהלים עז כ), אמר להם אני אומר לכם דרכיו של הקב"ה, כל ארחות ה' חסד ואמת, חסד זו גמילות חסדים, ואמת זו תורה, ולמי נתן, לנוצרי בריתו. (לח) אמר ר' שמלאי מצינו שהקב"ה מקשט כלות, ומזווגן אצל חתנים, ומבקר חולים, וקובר מתים. מקשט כלות ומזווגן אצל חתנים מניין, שנאמר ויבן ה' אלהים את הצלע (בראשית ב כב), מלמד שקילעה

הערות ותקונים

יומו של עשו הרשע עד סמיוס לור ליסרחל. כ"ס גם בכ"י ו', אבל בכ"י סאחריס ובנדפס ובילקוט סיים לכך תוכך קויתי כל היום, והסאר ליתא: (כח) ג"ר יהושע בן לוי. בסדר בג"ר ריש פכ"ב ושם בני ג"ר יהושע בן נחמיה, ובילקוט תהלים שם סביא ג"ר סאסעי' בר נחמי', ולשם במאמר כוון רס"י תהלים כ"ס ו' ט"ס: (כט) שהוא אלף שנה. כ"ר שם וכן בב"ר פ"ח אות ג' יומו של הקב"ה אלף שנים, ופסיקתא רבתי פ"ח, ותנינה י"ג: (ל) ג"ר יודן. מובא בילקוט שם: (לא) לאפיטרופין. בילקוט לאפטרין, פי' בג"ר Patron, עיין לעיל מזמור כ"ד בערב כ', אים מבן ומחסם (סומלהערר), והגי' בלפניו לאפיטרופין ידוע: (לב) זמין לי בני אדם תגרים. בתיזב כ"י זמין לי בני אדם גדולים שהם תגריס, ובדפוס רחמון הוא כמו לפניו, אבל בדפוס ווינידיא ומח"כ בכל הדפוסים זמן לי בני אדם חכמים ולא תגרים, הוא בטעות ול"ל בני אדם תגרים: (לג) ל"ת למה טוב לפי שהוא ישר. הוא מירושלמי מכות פ"ב ה"ו (דף ל"ו ע"ל), וכן בפסיקתא פסקא שובה (קנ"ח ע"ב) ושם נמצא בתמצע שור מתמר לתל שתלו לתכמה חומת מה עתנו כו', וזה לא סביא סמסדר מנו"ס, ובילקוט תהלים רמז תס"ב סביא המאמר בשם המדרש והוסיף שם סמאמר הב"ל מהפסיקתא: (לד) ר' אבין. בירושלמי שם ג"ר אבין כמין יד היתה מרחת להן את הדרך, ובעל מסדר מהנו"ס סביא בשמו בהרחבת לשון וכן תוכח המאמר בשם המדרש בילקוט שם, וגם בילקוט תורה שופטים רמז תתקי"ח ד"ה על כל מיל סביא בשם הנו"ס, ובילקוט תהלים שם בני ר' אבין בשם ר' יעקב: (לה) בורגן. במלת יוצית ורומית βουργον burgum (פלעקטן לאנגלסויז), עיין לעיל מזמור י' אות ג': (לו) וכן פרעה מכה אותו בברד ואמר לו שלח העז את מקנך, ר"ל שסורס לו דרך שיעשה תשובה: (לז) כל ארחות ה'. מובא בילקוט תהלים שם: (לח) ג"ר שמלאי. בשם

הקב"ה את חוה והביאה אצל אדם, (לט) שכן בכרכי הים קורין לקלעיתא בנייתא. (מ) מבקר חולים, שנאמר ויירא אליו ה' באלוני ממרא (בראשית יח א). וקובר מתים, שנאמר ויקבור אותו בני(א) (דברים לד ו):

[יב] (מא) **מי** זה האיש ירא ה'. זה אברהם, שנאמר כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה (בראשית כב יב): יורנו בדרך יבחר. שהורהו דרך טובה להכיר את שמו, (מב) שנאמר אני אל שדי התהלך לפני והיה תמים (שם יז א): נפשו בטוב תלין. שנאמר ואתה תבוא אל אבותיך בשלום (שם טו טו): וזרעו יירש ארץ. שנאמר לזרעך נתתי את הארץ (שם שם יח): דבר אחר מי זה האיש ירא ה'. זה יוסף, שנאמר את האלהים אני ירא (שם מב יח): יורנו בדרך יבחר. שלא חטא באשת פוטיפר: נפשו בטוב תלין. בקבר: וזרעו יירש ארץ. (מג) שנאמר וילכו בני מכיר בן מנשה גלעדה וילכדוה (במדבר לב לט): דבר אחר מי זה האיש. זה לוי, שנאמר לאיש חסידך (דברים לג ח): ירא ה'. שנאמר ואתנם לו מורא ויראני (מלאכי ב ה): נפשו בטוב תלין. בקבר: וזרעו יירש ארץ. שנאמר והיתה לו ולזרעו אחריו ברית כהנת עולם (במדבר כה יג):

[יג] (מד) **סוד** ה' ליראיו. בתחלה ליראי שמים, ואחר כך נותן לישרים, שנאמר ואת ישרים סודו (משלי ג לב), (מה) ואחר כך נותן לנביאים, שנאמר כי לא יעשה ה' אלהים דבר כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים (עמוס ג ז). אמר ר' סימון אין סוד לעליונים, אבל יש סוד לתחתונים, (מו) מעשה ברבי יוסי בן דורמסקית, שהלך להקביל פני רבי אליעזר בלוד, אמר ליה מה חידוש היה היום בבית המדרש, אמר ליה נמנו וגמרו עמון ומואב מעשרין פירותיהן מעשר עני בשביעית, אמר ליה יוסי פשוט ידיך וקבל עיניך, פשט את ידיו וקיבל עיניו, בכה ר' אליעזר ואמר סוד ה' ליראיו, אמר ליה צא ואמור להם אל תחושו למניינכם, כך מקובלני מרבן יוחנן בן זכאי ששמע מרבו, ורבו מרבו, הלכה למשה מסיני עמון ומואב מעשרין מעשר עני בשביעית, וכשנתיישבה דעתו עליו, אמר יהי רצון מלפני אבינו שבשמים שיחזרו עיני יוסף למקומן, וחזרו להן:

[יד] (מז) **פנה** אלי וחנני כי יחיד ועני אני. וכי יחיד ועני היה דוד, והלא כתיב (ודוד הוא) [דויד] השביעי (דה"א ג טו), (מח) וכתיב (ואני) [והנה]

הערות ותקונים

בכ"ר פ"ח אות י"ג ובכנלי ברכות ס"ג ע"ג שבת ל"ב ע"ג עירובין י"ח סע"ג מובא זה בשם ר' שמעון בן מנסיא: (לט) שכן בכרכי הים קורין לקלעיתא בנייתא. ב"ר פי"ח אות ח' ובכנלי שם: (מ) מבקר חולים. לפני זה אחר סיום קורין לקלעיתא בנייתא נמצא בכ"י ב' ד' ס' ז' וספרי: ג"ר הוספת משני מקראות למדנו תכשיטי חוה וחופתה, מתכשיטיהן של בנות ציון ומן נסכות לבו של מלך צור, ומעשי שלא נכתבו במקומם נכתבו ע"י מעשה, שנ' תפארת העכשים וגו' (יחזקאל כז ג), ומומר בעדן גן אלהים היית וגו' (יחזקאל כ"ח י"ג) ואם תאמר למה לא נכתבו במקומן, לפי שלא נתנו התורה לספר כל מעשה בראשית, כי אם ליסוד על עניין מתן תורה והמצות, ולדי ברמז, שנאמר ויבן ה' אלהים את הצלע שבנו קורין בכרכי הים לקלעיתא בנייתא, וזה ניתא בכ"י שלפנינו ולא בכ"י ב' ג' ו' ח' ולא בנדפס, וגם המדפיס מוויניציא לא הוסיף זה, והיא הוספה מאוחרת: (מא) מי זה האיש ירא ה' זה אברהם שנ' כי ירא אלהים. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט תהלים שם הגי' מי זה האיש זה אברהם שנ' השב את האיש כי נשיא הוא (בראשית כ' ז') וכן במאמר שלאחריו ד"ה מי זה האיש הגי' במקומות הנ"ל זה יוסף שנאמר וימצאהו איש, אבל במאמר ד"ה מי זה האיש זה לוי נמצא גם לפנינו בדרשה שנאמר לאיש חסידך (דברים ל"ג ח'): (מב) שנאמר התהלך לפני והיה תמים. בכ"י ב' ד' ס' ז' וספר: קודם שיעשה מילה חסר מתבריו וכשאמר עשה מילה נעשה תמים אברהם בגימטריא רמ"ח. וזה ניתא בכ"י שלפנינו ולא בכ"י ב' ג' ו' ח' ובנדפס: (מג) שנ' וילכו בני מכיר בן מנשה גלעדה וילכדוה. כ"ה לנכון גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס מובא בטעות בכתוב גם בני מכיר בן מנשה (בראשית נ' כ"ג): (מד) סוד ה' ליראיו בתחלה כו'. נמצא בב"ר פמ"ח אות ג', ובשם ים לתקן במקום וליסרים סודו ל"ל ואת ישרים סודו, וילקוט תהלים רמז תמ"ב חסר עיון ב"ר פמ"ח, וגם במאמר שלפנינו למען שמך חסר עיון ו"ר סוף פ"ה: (מה) ואח"כ נותן לנביאים שנ' כי לא יעשה וגו'. כ"ה גם בכ"י ו', ובמדרש ב"ר שם, וחסר בכ"י האחרים ובנדפס שמשמט בטעות המעתיקים: (מו) מעשה ברבי יוסי בן דורמסקית. ילקוט פ"ך מ"ג תנינה ג' ע"ג תוספתא ילקוט פ"ב ע"ם, ועיין ברש"י ובתוס' בגמרא שם: (מז) פנה אלי. מובא בילקוט תהלים רמז תמ"ב וחסר עיון: (מח) וכתיב והנה בעניי הכיתי לבית ה'. כן תקנתי ובטעות גם בכ"י האחרים, והטעה לסיפא דקרא זהב ככרים מאה אלף וכסף אלף מלפים ככרים

בעניי הכינותי לבית (אלהי) [ה'] (דה"א כב יג), אלא אמר דוד לפני הקב"ה, לפי שנתמניתי מלך על בניך, ועיניהם תלויות בי, ואני יחיד כנגדן, (מט) וכולן צריכין לי, ואני עני כנגדך, ועיני תלויים בך שהם בניך, לכך נאמר כי יחיד ועני אני: ראה אויבי כי רבו [ושנאת חמס שנאוני]. אם עשו שונא ליעקב, לפי שנטל ממנו את הברכה, (נ) והדין עמו, (נא) אבל ברברים וענתיים ושארית העמים מה עשיתי להם, לפיכך שנאת (חנם) [חמס] שנאוני, לכך אמר ראה אויבי כי רבו: שמרה נפשי והצילני. אם אין אתה משמרה, אין ביד אחר סיפוק לשמרה, שנאמר הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל (תהלים קכא ד): תום וישר יצרוני כי קויתיך. אמרו חכמים נתפלל ולא נענה, יחזור ויתפלל ויקוה להקב"ה, ואל יבוש בקוויו, שנאמר חזק ויאמץ לבך וקוה אל ה' (שם כז יד):

מזמור כו

[א] (א) לדוד שפטני (אלהים) [ה']. כתיב ואל תבוא במשפט (עמדי) [את עבדך] (תהלים קמג ב), אמר דוד לפני הקב"ה רבונו של עולם בשעה שאתה דן את הרשעים שפטני (וריבה ריבי מהם), ובשעה שאתה דן את הצדיקים, אל תבא במשפט עמדי: דבר אחר עד שלא נגמר הדין שפטני, ומשנגמר הדין אל תבא במשפט עמדי:

[ב] (ב) דבר אחר זהו שאמר הכתוב אוהב מוסר אוהב דעת (משלי יב א), ארבעה הן

העדות ותקונים

כנרים וגו' הרי שהיה עשיר: (מט) וכולן צריכין לי. כ"ה גם בכ"י ו', וגם בכ"י המחברים ובילקוט, מלבד בכ"י נ' שכתבו המלת המלה, לכן הסר גם בדפוס רמזון ומח"כ בכל הדפוסים: (נ) והדין עמו. בילקוט תהלים שם חסרים המלות "והדין עמו": (נא) אבל ברברים וענתיים ושארית העמים מה עשיתי לכן כו'. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף מהרש"פ בגליון, מבל בכ"י נ' ובדפוס כן בדפוס רמזון, ומח"כ בכל הדפוסים לברבריים ולענתותים מה עשה, בכ"י ל' ז' חסרה המלה ולענתותים, בכ"י ג' והדין עמו מבל אמי מה עשיתי, השמיט הסופר המלות הזרות. ובכ"י ס' בעשות לברבים ולמסתיים מה עשה אין ספק שע"ל לברברים ולענתיים מה עשה. ובילקוט תהלים שם סוף רמז תמ"ב לעברייס מה עשה לנוחתיים מה עשה, והנה המאמר הזה נמצא גם בלבן במזמור ק"ע אות נ' לפי טעותו כ"י המחברים ולפניו בכ"י ג' וכ"י ו' ליתא וילחמוני חנם עמו אמת ליעקב שלקח ממנו את הברכה, לברברים ולמתותים מה עשה. ורמיתי בטרוך השלם בערך נגת שכתב הרבי הילקוט שהבאתי, ומעיר כי במדרש במקום ענתותים ע"ל נוחתיים ובילקוט במקום עברייס ע"ל ברבריים וכ"ל לברבריים מה עשה לנוחתיים מה עשה, ופי' נוחתיים בל"ר gentes בני עמיים כלומר מה הטא יעקב שבינו לברבריים ולאומות אחרות כי אמת החמס שלחוס ע"כ. ועיין בקורות היהודים להרב החוקר ד"ר גרעץ ח"ם נד 45 שלדעתו הכוונה לנוחתיים על האומה Gothen הידוע, אשר בכתב אחרות הרבה במאה השמית למספרם ע"ם, וברבריים ידוע שהם אנשי ברבריה Barberie ומאז בדחת"ל כמו יבמות ס"ג ע"ב בגוי נבל מכעיסם אלו בני ברבריה ובני מרסניה שהולכים ערומים בשוק, ובספרי סחזיו אלו הבאים מברבריה ומטוטם וממורסניה, ומורסניה ידוע Mauritanien. ואולי ע"ל במדרש תהלים לברבריים, ומורסנייס. ועשית בשעות ענתותים. ובשו"ת מזמור ק"ע נם כן במקום ולשתותים ע"ל ולמורסניה. ורמיתי בטרוך השלם ערך ברבר שרשם בפרש מלת שתותייס שהוא עם של Skythen. והנה הגי' שלפניו ושארית [ע"ל ושאר] העמים מה עשיתי להן. היה ני' יותר יפה מאשר הוא בכ"י המחברים מה עשה ומאלת "ושאר העמים" ליתא שם. גם הסיום לפיכך שנאת חמס שנאוני עד סוף המזמור ליתא בכ"י המחברים ובנדפס רק הוא נ"כ בכ"י ו':

(א) לדוד שפטני (אלהים) [ה']. כן תקנתי ונראה כי הדומה דרש הדרשה הזאת על הכתוב שפטני אלהים וריבה ריבי מזמור מ"ג ג', ובכל כ"י המחברים ובנדפס הני' לדוד שפטני ה' וריבה ריבי כתוב אל תבוא במשפט את עבדך וכתוב שפטני. ורמ"י נפי' להלים כ"ו ג' טון לדברי הש"ט, והמאמר מובא בילקוט תהלים רמז תמ"ג ושם מתוקן הלשון ושם טעמ עוד "ד"א בעולם הזה שפטני ונעתיד לבוא אל תבא במשפט" וזה לא נמצא בכ"י ולא בנדפס. וגם הרש"פ הוסיף זה כמו שמצא בילקוט: (ב) ד"א זה"ה תוכב מוסר. מובא בילקוט ליוב רמז התק"ם בשם שו"ט, וכאשר לפניו כן הוא בכ"י נ' ו' ח', מבל בכ"י ג' ד' ס' ז' טעתה אחרת בזה המאמר, וכך ליתא שם: ד"א זה"ה תוכב דעת אוהב מוסר היה ר' עקיבא תומר ארבעה הן: אחד לקח ובעס, ואחד תומר נאמן עלי תבא, ואחד לוקח ומבקש רחמים, ואחד תומר מפני מה הרשעה תלויה מפני מה ליט לוקח, ואלו הן, ליוב ותכרסם דוד וחזקיה, ליוב מליט שלקח ובעס ביסורין שהביא עליו הקב"ה, שכן הוא תומר הודיעני על מה תריבני (ליוב י' ב') למה אתי לוקח, מה עשיתי לך תומר כמה טובות עשיתי אתתה מלקני, הטוב לך כי תעשוק (שם שם נ'), זה שלקח והי' מבעט. והשני תומר נאמן עלי

שלקו, [אחד לקה והיה טבעט, אחד לקה והיה מצחק, ואחד לקה ומבקש אוהבו, ואחד אמר למה הרצועה תלויה הכוני בה]. אחד לקה והיה מבעט, זה איוב שלקה ובעט, וכן הוא אומר אל (אלהי) [אלוה] אל תרשיעני הודיעני על מה תריבני השוב לך כי תעשוק (איוב י ב ג), למה אני לוקה, מה עשיתי לך, אמור לי מה חטאתי, כמה לי עונות וחטאות [פשעי וחטאתי הודיעני] (איוב יג כג), יודע אני שהרשות בידך ואתה עושה לי כך, ארץ אל תכסי דמי ואל יהי מקום לזעקתי (שם טז יח), וזה שלקה ובעט: (ג) והשני שהיה לקה והיה מצחק, זה אברהם, שנאמר ויפול אברהם על פניו ויצחק (בראשית יז יז), ולמה היה אברהם דומה, למי שמכה את בנו ונשבע להכותו, אמר ליה בני נשבעתי להכותך, אמר ליה הרשות בידך, היה מכהו סבור שיאמר לו הבן דיי, כיון שלקה אמר האב דיו הכאתו, כך וירא ה' אל אברם ויאמר אליו אני אל שדי (בראשית יז א), אני הוא שאמרתי לעולמי דיי, אני הוא שאמרתי לנסותך דיי: השלישי היה לוקה ומבקש מאוהבו, זה חזקיהו, וכן הוא אומר ויסב חזקיהו פניו אל הקיר (ישעיה לח ב): והרביעי אמר למה הרצועה תלויה הכוני בה, זה דוד, שנאמר לדוד שפטני (אלהים) [ה'], וכן אמר שלמה אוהב מוסר אוהב דעת (משלי יב א), וכן דוד אמר אשרי הגבר אשר תיסרנו יה (תהלים צד יב):

[ג] (ד) **בחנני** ה' ונסני. נסני כאברהם, דבתיב והאלהים נסה את אברהם (בראשית כב א), ועמד בנסיונותיו, נסני כיצחק, (ה) שנתנסה על גבי המזבח ועמד, (ו) אני אין לי זכות: [צרפה כליותי ולבי]. צרפני כיוסף, (ז) שנצרף באשת פוטיפר, ומצאתו כגבור, שנאמר אמרת ה' צרפתהו (תהלים קה יט), (ח) כיון שניסה אותו, אמר אין בי כח לסבול, בבקשה ממך הקל מעלי, שנאמר בחנת לבי פקדת לילה

הערות ותקונים

מבא זה מאברהם שאמר נאמן עלי מבא, הקב"ה אמר לו כל מאמר תאמר אליך שרה שמע בקולה וגו' (בראשית כ"א י"ב), מיד ויסכם מאברהם נבוקר וגו' (שם שם י"ד), וכי לא היה יכול מאברהם לפייס, אלא שהיה לומר נאמן עלי מבא, ולמה לי' מאברהם לומר למלך שנשבע שיכה את בנו, ואמר לו בי נשבעתי שאני מכה אותך אמר לו הרשות בידך, היה מכה והיה סבור שיאמר די, ולא אמר, כיון שלקה אמר האב די הכאתו, כך וירא ה' אל אברהם אני אל שדי די הכאתו. השלישי לוקה ומבקש רחמים זה חזקיה לי' לוקה ומבקש מאוהביו, וכה"א ויסב חזקיהו פניו אל הקיר (ישעי' ל"ח ב'), ר' נתן אומר לף לוקה ובועט שכן הוא אומר כסום עגור כן אצפף (שם שם י"ד), מגיד שהיו מכותיו של חזקיהו קשות משל איוב, באיוב הוא אומר נשברי דבקה עלמי (איוב י"ו כ'), ובחזקיהו כתיב שויתי עד בקר כארי כן ישבר כל עלמותי (ישעי' ל"ח י"ג), ובשברי דבקה עלמי (איוב י"ו כ'), ובחזקיהו אומר דורי נסע ונגלה (ישעי' ל"ח י"ב), מגיד שלף שור שהיו טוענין. הרביעי אומר למה הרעותה תעיים הכני בה, זה דוד, שנאמר לדוד שפטני ה', וכן שלמה אומר אוהב מוסר אוהב דעת, וכן דוד אומר אשרי הגבר אשר תיסרנו יה (תהלים צ"ד י"ב) ע"כ. וכן הוא בתרגום כ"י הכ"ל, אולם בכ"י שלפנינו וכ"י ג' ו' ח' ובדפוס רחמון המוסחת נמחנית, והמדפים מדפוס ויניציה הוסיף כמאמר ר' נתן אומר לף לוקה ובועט כו' עד שור שהיו נסל והרמ"ק כתב בגליון "ליתו בכתובים" ר"ל אלא מגזה בכ"י שלפנינו. והמאמר מגזה גם בסנהדרין לחר בסם' שמחות פ"ח ע"ב, וגם שם ליתא ו"ל לף חזקיה לוקה ומבועט כו' כמו שמובא לפנינו בשם ר' נתן, ואולי הלינו ר' נתן בשם י"ל, לשתם י"ל ר' נתן. ומה שמובא בהוספה שהיא באיוב אומר ואתמלטה בשור שהיו, ובחזקיהו אומר דורי נסע ונגלה, בעל אות אמת (דף פ' ע"ב) כתב וז"ל כ"ל ל"ל ובחזקיה כתיב כן יבשר כל עלמותי עכ"ל. וזה לא יתכן כי בשר מובא זה למעלה. אבל יפה העיר המעתיק בערך דר ל', ואחריו ידידי הרב בעל ערוך השלם ערך דור. שחשב הסיום שכן בל"י קורין לשור דורא, והיא שגיאה היונית δορα פי' שור. לכן הביא לנכון הרמי' מן דורי נסע ונגלה על ואתמלטה בשור שהיו. או דורם דורי בהורגת שור ובשר שעל העצים. עיין ערוך השלם בערך דר ג' ובהערה ל': (ג) והשני שהי' לקה וסיים מלחק זה מאברהם כו'. כמאמר קשה הבנה זאת שהביא לרמי' ויפול מאברהם על פניו ויצחק הוא על בשורת הלידה ולא לקה כלל. ובמס' שמחות גי' מחרת לוקה ושוחק ומביא מנסיון העקדה שהי' לו לומר ואתמול כו' ושחק, ואפשר גם כאן הי' כתוב ושהי' לקה ושוחק. וסופר אחד כתב ושוחק והביא על זה ראיה מן הכתוב ויפול על פניו ויצחק: (ד) בחנני ה' ונסני. מובא בילקוט תהלים רמז תס"ג: (ה) שנתנסה על גבי המזבח. זה ליתא בכ"י המחריס ובנדפס ובילקוט: (ו) אני אין לי זכות. ליתא בכ"י המחריס ובנדפס ובילקוט: (ז) שנצרף באשת פוטיפר ומצאתו כגבור שנאמר אמרת ה' צרפתהו. זה ליתא בכ"י המחריס ובנדפס ובילקוט, ושם הגי' צרפני כיוסף שצרפתו ומצאתו נאמן: (ח) כיון שניסה אותו כו' שנקשה ממך

הקל

צרפתני בל תמצא (תהלים יז ג), (ט) מכאן שלא ירד אדם לגדול ממנו, שלא יאמר אני ערב לבי, ומה דוד שהיו בו כל מדות הללו, שנאמר כי חסדך לנגד עיני והתהלכתי באמתך, לא ישבתי עם מתי שוא, שנאתי קהל מרעים, ארחץ בנקיון כפי, וחזר ואמר [ו]אל תבוא במשפט (עמנו) [את עבדך] (תהלים קמג ב), שאר האדם על אחת כמה וכמה: וכן אמר שלמה לפני הקב"ה רבונו של עולם מלך ששוכר פועלים טובים, והן עושין מלאכתן יפה, המלך נותן להם שכרם, מה שבח יש למלך, ואימתי הוא משובח, בזמן שהוא שוכר פועלים עצלים, ונותן להם שכרם משלם, [וכן אמר שלמה אבות עשו ונטלו שכר טוב, מה טובה זו שעשו ונטלו, אנו פועלים עצלים תן לנו שכר טוב], וזו טובה גדולה, וכן הוא אומר יהי ה' אלהינו עמנו כאשר היה עם אבותינו (מ"ב ח נז):

[ד] (י) שנאתי קהל מרעים. איזה קהל מרעים, (יא) ויקהל העם על אהרן (שמות לב ה), במעשה העגל. ויקהל עליהם קרח (במדבר טז יט), ואיזה קהל אני אוהב, ויקהל משה את כל עדת בני ישראל (שמות לה ה), אז יקהל שלמה (מ"ב ח ה): ועם רשעים לא אשב. זה קרח וסייעתו, שנאמר סורו נא מעל אהלי האנשים הרשעים (במדבר טז כו):

[ה] (יב) ארחץ בנקיון כפי ואסובבה את מזבחך ה'. (יג) כי האי דתנן בכל יום היו מקיפין את המזבח [פעם אחת ואומרים אנא ה' הושיעה נא], (יד) ובמה היו מקיפין אותו, בלולב והדס וערבה בימין, ואתרוג בשמאל, שנאמר ולקחתם לכם (ויקרא כג מ), (טו) שיהא במקח ולא בגזל, (טז) דתנן לולב הגזול והיבש פסול, שיהא נקי מן החמס ומן הגזל, (יז) שלא יהא הסניגור נעשה קטיגור, (יח) אמר ר' לוי מי שהוא נוטל לולב גזול למה הוא דומה, ללסטים שיושב בפרשת דרכים, (יט) ומקפח את העוברים ושבים, חד זמן עבר חד (כ) לגיון, בעי למיגבא (א) דימוסיא דחדא מדינתא, (כב) וקם עלוי וקדמיה וקפחיה, ונסיב כל מה דהוי

הערות ותקונים

הקל מעלי, שנאמר בחגת וגו'. בכ"י ג' ד' ה' ז' נוסחת אחרת ומצאת אם הוספה: כיון שנכפה אותו בתותו נסיון לא היה יכול לעמוד בו מה עשה נקם רחמים ואמר מן בי כח, שנאמר בחגת לבי נרפתני כל תמנה (תהלים יז ג'), אל תבוא במשפט את עבדך (תהלים קמ"ג ב'), אע"פ כן לא נפש לו הקב"ה פיס גדין אלא נכתפם עליו, שכן הוא אומר אשר עשה דוד [את] הישר בעיני ה' [וגו'] רק בדבר אוריה החתי (מ"ב ט"ו ה'), והמלפים מויניות הוסיף זה ואח"כ נדפס כן בכל הדפוסים, אבל בכ"י ג' ובדפוס רומאנו הגי' כך: נרפני כיוסף שנרפתו ומצאתו [ג"ל שנאמר תמרת ה' נרפתהו (תהלים ק"ה י"ט)] כיון שנכפה אותו אמר מין כי כח נבקשה ממך אל תבוא במשפט את עבדך שנאמר בחגת לבי נרפתני כל תמנה. והרא"פ כתב בגליון על המאמר שהוסיף המלפים מויניות "ליתו בכתובים": (ט) מכאן אלא ירד אדם לגדול ממנו אלא יאמר אני ערב לבי. יותר נכון לתקן אלא יבא אדם לגדול ממנו אלא יאמר אני ערב את לבי, וכוונה שדוד דמה עצמו לאברהם ובקש שהקב"ה ינסה אותו ולא עמד בנסיונו היינו במעשה דבת שבע: (י) שנאתי קהל מרעים. מובא בילקוט רמז תמ"ג, וחסר הענין: (יא) ויקהל העם על אהרן במעשה העגל. כ"ה גם בכ"י ו' ובילקוט, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס: (יב) ארחץ בנקיון. מובא בילקוט רמז תמ"ג בשם המדרש: (יג) כי האי לתקן בכל יום היו מקיפין את המזבח, משנה סוכה מ"ד ע"ב, ומובא ברוקח סי' רכ"ו בשם שו"מ: (יד) ובמה היו מקיפין. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט. ועיין מה שהעירותי לעיל מזמור י"ז הערה ל"ו: (טו) שיהא במקח ולא בגזל. פסיקתא פסקא ולקחתם לכם (קפ"ח ע"ב) וי"ר תמור פ"ל אות ה' ודורש כפי מלשון כפות תמרים. ולדעתי יש למחוק מלת שנאמר ומתחיל ולקחתם לכם שיהא במקח ולא בגזל או ל"ל כתיב ולקחתם לכם ועיין בפסיקתא שם הערה ס"ח: (טז) לתקן לולב הגזול והיבש פסול. משנה סוכה ל"ב ע"ב: (יז) שלא יהא הסניגור נעשה קטיגור. בפסיקתא וי"ר שם סיים ומלאכי השרת תומרים אוי לזה שנעשה סניגורו קטיגורו: (יח) ל"ר לוי מי שהוא נוטל לולב גזול למה הוא דומה. כמנהגם בפסיקתא שם (קפ"ב ע"ח) וי"ר שם פ"ל אות ו'. וכ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י האחרים ובנדפס: (יט) ומקפח. עיין ערוך ערך קפח ג': (כ) לגיון. המלה יונית ורומית λεγεών Legion פי' גדא (רעיונים): (כא) דימוסיא. המלה יונית δημόσια הנרים הנגבים לבנינות העיר וגם כאן שהעם פורע למלך נקרא דימוס: (כב) וקם עלוי וקדמיה וקפחיה. בהערה ע"ד בפסיקתא שם העירותי אחת מהתי מלת יותרת היא, כי אחת הוספחות הן בפסיקתא כ"י מקספחרד כתוב וקם עלוי וקפחיה, ובוי"ר שם כתוב וקם

גביה, לבתר יומין איתציד ההוא ליסטאה ואיתיהיב (כג) בפילקא, שמע ההוא לניונא דמלכא ואזיל לגביה, ואמר ליה קום הב לי כל מה דקפחית ונסבה ממני, ואנא מילף עלך זכותא, אמר ליה כל מה דקפחית ונסבית מינך ליית לי, אלא הדין (כד) שפיטא, והוא מן דידך, אמר ליה הב לי יתיה ואנא מילף לך זכו, וכד יהיב יתיה ליה, אמר ליה למחר את נפק לדינא ומלכא קרי לך ואמר לך אית לך בר נש דמילף עלך זכותא, ואנא מילף עלך זכו, למחר נפק לדינא אמר ליה מלכא אית לך בר נש דמילף עלך זכו, אמר ליה לניון פלן, שלח מלכא וקרא ליה, אמר ליה (כה) חכים את למילף זכו בהדין גברא, אמר ליה חכים אנא ליה, בההוא זימנא דשלחתני למיגבייא דימוסיא דמדינתא פלונית, (כו) קם עלי וקדמי וקפחאי, ונסיב כל מה דהוה גבאי, ודין שפיטא מסהיד עלוי, התחילו הכל אומרים אוי לזה שנעשה סניגורו קטיגורו, כך אדם לוקח לולב גזול, וצווח לפני הקב"ה, ואומר גזול אני, חמוס אני, ומלאכי השרת צווחין עליה אוי לאיש זה שנעשה לו סניגורו קטיגורו, לפיכך אמר דוד ארחץ בנקיון כפי, במקח ולא בגזל:

[ו] (כז) **לשמיע** בקול תודה. זה קרבן תודה: ולספר כל נפלאותיך. (כח) אמר ר' אבין (כט) יש הלל שיש בו לשעבר, ויש בו לדורות, ויש בו לימות המשיח, ויש בו לימות גוג ומגוג, ויש בו לעתיד לבא, בצאת ישראל ממצרים (תהלים קיד ח), לשעבר, לא לנו ה' לא לנו (שם קטו ח), בדורות הללו, אהבתי כי ישמע ה' את קולי (שם קטז ח), לימות המשיח, אספו חג בעבותים (שם קיח כז), לימות גוג ומגוג, אלי אתה ואודך (שם שם כח), לעתיד לבא, הודו לה' כי טוב (שם שם כט), לחיי העולם הבא:

הערות ותקונים

קדמיס וקפחיס, ועין מיס שניסס אחד מיח: (כג) בפילקא. המלה יונית φυλακή ונקרא כן בסדן שטובלין בו רגלי האדם, עיין מה שהעירותי בפסקא ויהי בחלי בלילה הערה ל"ה: (כד) שפיטא. המלה יונית ταπήτος מכסה מרוקם (מעפפיך): (כה) חכים את. פי' מכיר את הימים הזה, תר' ולא הכירו ולא חכים: (כו) קם עלי וקדמי וקפחאי. גם בכאן ל"ל קם קדמי, או קם עלי. עיין לעיל הערה כ"ב: (כז) לשמיע בקול תודה זה קרבן תודה. פסיקתא ולקחתם לכם (קפ"ח ע"ב), וי"ר פ"ע לות ה', ושם הני' אלו הקרבנות: (כח) א"ר אבין. פסיקתא וי"ר שם, וכן מובא בשמו בירושלמי ברכות פ"ב ה"ל (ד' ע"ל), מגילה פ"ג ה"ח (ע"ג ע"ח), א"ר אבין בלחת ישראל ממצרים לשעבר, לא לנו ה' לא לנו לדורות הללו, אהבתי כי ישמע ה' את קולי לימות המשיח, אספו חג בעבותים לימות גוג ומגוג, אלי אתה ואודך לעתיד לבא: (כט) יש הלל שיש בו לשעבר. כלשון לפניו כ"ה נס בכ"י ו', וכן הוא בפסקתא וכו"ל ובירושלמי שם, וכן הגיה רש"י בפי' תהלים כ"ו ז', אבל בכ"י המחבירים ובנדפס המאמר קצוב, וכך היתה שם א"ר אבין זה הלל שים בו לשעבר ויש בו לעתיד לבוא הודו לה' כי טוב. והגה בכ"י ב' ד' ה' ובדפוס ווינציה וח"כ בכל הדפוסים לפני המלות לשמיע בקול תודה א"ר אבין זה הלל. נמצא הוספה בלשון ומתחלת מעון ביתך ה' מהבתי מעון ביתך [א"ר יעקב בר חסי למה הוא לומר ה' מהבתי מעון ביתך ומקום משכן כבודך, נשבע] זה שקול כנגד בריאת עולמך, ברחמון כתיב ברחמים ברא שלשים את השמים ואת הארץ, [וכתיב טרם שמים כיריעה (תהלים ק"ד ב')], ובמשכן כתיב ועשית ירישת עזים (שמות כ"ו ז'), נשני כתיב יסי רקיע ויסי מבדיל, במשכן כתיב והבדילה הפרוכת (שמות כ"ו ל"ג), נשליסי כתיב יקוו המים ובמשכן כתיב ועשית כיור נחשת וגו' לרחלה וגו' ונתת שמה מים (שם ל' י"ח), ברביעי יסי מאורות ובמשכן כתיב ועשית מנורת זהב (שמות כ"ה ל"ח), בחמישי כתיב ישרצו המים [שרץ] נפש חיה [ועוף ישופף] ובמשכן כתיב ויהי הכרובים פורשי כנפים (שמות כ"ה כ'), נשני כתיב מעשה רקם ובמשכן כתיב ואתה הקריב אליך את אהרן אחיך (שמות כ"ח א'), בשביעי כתיב ויכלו השמים וגו' ויקדש אותו, ובמשכן כתיב וימשחם ויקדש אותם (במדבר ז' א'), הה"ד הגידותי בכם היום את השמים ואת הארץ ע"כ. והגה הוספה הזאת בשם אחד הסופרים בגלו, ומקומו אחר הדרשה על לשמיע בקול תודה, שמים ים בו לעתיד לבוא, ולפני אל תמשוך עם חתיים הוסיף דרשה אחת על הכתוב ה' מהבתי מעון ביתך (תהלים כ"ו ח') ולקח זה מן תגחומא הדפוס מכבר פקודי לות ב'. ומובא גם במדרש במ"ר פי"ב לות י"ג בשינוי שמים, והוסיף זה שלא במקומו הרשוי רק בשמע, כי זה שייך אחר הדרשה על לשמיע בקול תודה ולפני אל תמשוך והגיה הדרשה על הכתוב ה' מהבתי (תהלים כ"ו ח'), ובמדרש תנחומא שם אחר משם נוסעת הוספה מתחיל זש"ה ה' מהבתי מעון ביתך, ועל זה הגיה הדרשה בכאן

[ז] אל תאסוף עם חטאים נפשי. (ל) [אלו הנסקלים והנשרפים: ועם אנשי דמים חיי. אלו הנחרגים והנחנקים: (לא) דבר אחר] אלו המצריים, שכן אמר יעקב ליוסף, אל נא תקברני במצרים (בראשית מז כט). (לב) ר' יוחנן אמר (לג) מצינו בשני מקומות שהצדיקים מבקשים מהקב"ה שלא יאספו על הרשעים, דניאל אמר ורחמין (למיבעי) [למבעא וגו'] (דלא) [די לא] יהובדון דניאל וחבריהי עם שאר חביבי בבל (דניאל ב יח), ודוד אמר אל תאסוף עם חטאים נפשי. ר' חלפתא בשם ר' אייבו אמר ויהי כעשרת הימים ויגף ה' את נבל וימת (ש"א כה לח), והלא אין מנפה אלא לשלשה ימים, (לד) דתניא יום אחד מיתה של זעף, לשנים מיתה של בהלה, לשלשה מיתה של מנפה, (לה) ותני ר' חלפתא בן שאול [באחד בשניה בשלשה] בברת, לארבעה לחמשה מיתה חטופה, (לו) לששה מיתה האמורה בתורה, לשבעה מיתה של חובה, יותר מכאן מיתה של יסורין, (לז) מה חמית למימר מיתה של שלשת ימים מיתה של מנפה, והא כתיב ויהי כעשרת הימים ויגף (ש"א שם), אלא שתלה לו הקב"ה שבעת ימי אבלו של שמואל הצדיק שלא יתערב באבלו של נבל, ועשה שלשה

הערות ותקונים

על סכתוב סזה ומובא פרישה והגיה המעתיק שלא במקומו: (ל) אלו הנסקלים והנשרפים. הוספתי כמו שהוא בסף בכ"י ב' ד' ה' ז' ובדפוס ווינציה ותח"כ בכל הדפוסים, וליתא גם בכ"י ג' ו' ח' ובדפוס רמצון, וזה הוסיף מחד המעתיקים מירושלמי סנהדרין פ"ו ה"ג (דף כ"ג סוף ע"ד) הוא שדוד אומר אל תאסוף עם חטאים נפשי הנסקלין והנשרפין, ועם אנשי דמים מיי סנהדרין והנחנקין. ורציתי בילקוט תהלים רמז תס"ד הגיה וז"ל: אל תאסוף עם חטאים נפשי תניא שני קברות היו מתוקנים לב"ד אי לנסקלין ולנשרפין ואחד לנהרגין ולנחנקין וכן בדוד הוא אומר אל תאסוף עם חטאים נפשי אלו הנסקלין והנשרפין ועם אנשי דמים מיי אלו הנהרגין והנחנקין, ובדפוס בזלו סנהדרין פ"ו דף מ"ו. ובאמת לא נמצא זה בגמרא שם, רק שם איתא במשנה שני בתי קברות היו מתוקנים לב"ד אחד לנהרגים ולנחנקים ואחד לנסקלים ולנשרפים לא זולת, ואין ספק אצלי שהציון הזה הוא בטעות. וברים רמז תס"ה על המאמר ד"א אל תאסוף אלו המלריס מציין בצד "תוספתא סנהדרין" וזה הציון נסמע ממקומו ומוסב על המאמר הראשון שהבאתי. וברמז תס"ה על המאמר ד"א אל תאסוף חסר הציון והוא ממדרש שו"ט שלפנינו. ומצאתי בחמת המאמר הראשון בתוספתא סנהדרין פ"ט. וסיים שם וכן דוד אומר אל תאסוף עם חטאים נפשי. ומה שהביא הילקוט אלו סנסקלין והנשרפין ועם אנשי דמים אלו הנהרגין והנחנקין בודאי סיום כן לפניו בתוספתא לו הוסיף כן מדנפשי, עפ"י הירושלמי שהבאתי: (לא) ד"ה אלו המלריס. מובא בילקוט תהלים רמז תס"ה וחסר הציון מדרש, והציון תוספתא סנהדרין מוסב לרמז שלפניו ונסמע ממקומו והוא על המאמר אל תאסוף תניא שני קברות כמו שהבאתי בהערה שלפניה: (לב) ר' יוחנן אמר. ילקוט שם, וכן ילקוט דניאל רמז תנף ס' מן ר' יוחנן אמר בשני מקומות וחסר הציון "שו"ט" והמאמר שלפניו על ר' יוחנן אמר, הוא מתחומת מקץ אות ד': (לג) מצינו בשני מקומות כו' ודוד אמר אל תאסוף וגו'. כל המאמר הזה הגיה נעל מנורת המאור בשם שו"ט בסי' רפ"ב: (לד) לתניא יום אחד מיתה של זעף. ירושלמי בכורים פ"ב ה"ח (ס"ד ע"ד) ושם הגי' מיתה של זעס ובמס' שמחות פ"ג ה"י הוא כמו לפניו מיתה של זעף, וכן נסמה המאמר בתנדת שמואל סוף פכ"ג ונם שם הגי' מיתה של זעף, ומובא בילקוט שמואל סוף רמז קל"ד, ובילקוט שם מתחיל ר"ר תניא ובמדרש שם מתקיל לתניא ומובא שתמי. ובילקוט שם יש לתקן מיתה של בהלה במקום של בהמה. ועיין בגמרא בבלי מ"ק כ"ח ע"א ושם הוא בסגנון אחר: (לה) ותני ר' חלפתא בן שאול. ירושלמי שם ובמס' שמחות בשמו שמלות ותני ר' חלפתא בן שאול באחד בשנים בשלשה בהיכרת, ולפניו בשו"ט תקתי כמו שהוא בירושלמי ובנדפס ובאיזה כ"י ונם בתנדת שמואל שם הגי' לארבעה מיתה בהכרת לחמשה מיתה סלופה, ובירושלמי הגי' חלופה ובמס' שמחות חטופה כמו לפניו בכ"י שלנו בשו"ט, ועיין בגמרא מ"ק שם מה פתוב זו היא מיתה חטופה אלא יום ג' ומת זו היא מיתה לחופה וע"ש בתוס': (לו) לששה מיתה האמורה בתורה. כ"ה בשם שמחות, גם בתנדת שמואל, ובירושלמי שם הגי' לששה מיתת דרך ארץ, ובגמרא מ"ק שם חמשה זו היא מיתת כל אדם: (לו) מה חמית למימר מיתה של שלשת ימים מיתה של מנפה והפתיב ויהי כעשרת הימים ויגף הלה שתלה. בירושלמי שם גם בתנדת שמואל מה חמית מימר מת לג' ימים מת במנפה, חילפי בר בריה דרבי אבהו אמר שמעית קלייה דרבי (ובתנדת שמואל קליה דסבא) דרם, ויהי כעשרת הימים ויגף ה' את נבל וימת, תלה לו הקב"ה שבעת ימי אבלו של שמואל שלא יתערב אבלו עם הדיוק ושמה שוד ג' ימים ומת במנפה, גם תרתה במקום לפניו ר' חלפתא בש"ר חייבו אמר הגי' בירושלמי חילפי בר בריה דר' אבהו. ות"ל יש לתקן כן גם בשו"ט לפניו. ובילקוט שם רמז תס"ה מובא המאמר משו"ט רבי חלפתא בשם רבי אבהו. וחולי הגיה המסדר

חלפתא

ימים ומת במנפה. (לח) ר' ברכיה אמר בשם ר' שמואל (לט) ויהי בעשרת הימים [אין כתיב כאן], אלא כעשרת הימים, תלה לו [הקב"ה] עשרת הימים שבין ראש השנה ליום הכפורים, שמא יעשה תשובה, ולא עשה. (מ) ודכוותיה ויגע האיש בעצמות אלישע ויחי ויקם על רגליו (מ"ב יג כא), (מא) תני על רגליו עמד ולביתו לא הלך, אלא מת ונקבר במקום אחר, משום שנאמר אל תאסוף עם חטאים נפשי, ומי היה זה בנה של שונמית, שנאמר ויגדל הילד ויהי היום ויצא אל אביו (מ"ב ד יח), (מב) והשליכו אותו במותו פעם שנייה בקבר אלישע שיהיה, וחזר וחיה וקם ומת, פעם שלישית קברוהו במקום אחר, ולמה מת, לפי שהיה רשע, (מג) אבל בן צרפת האלמנה, הוא יונה בן אמתי, חיה צדיק גמור, נצרף בבליעת דגים ובמצולות ימים, ולא מת, אלא ויאמר ה' לדג ויקא את יונה אל היבשה (יונה ב יא), ונבנם בחייו בכבודו לגן עדן. ודכוותיה ויהי לשבעת הימים ומי המבול היו על הארץ (בראשית ז י), (מד) אמר ר' הושעיא מלמד שתלה להם הקב"ה שבעת ימי אבלו של מתושלח הצדיק שיעשו תשובה, ולא עשו, (מה) משום שנאמר אל תאסוף עם חטאים נפשי: ועם אנשי דמים חיי. זו דור המבול: אשר בידיהם זמה. שנאמר כי השחית כל בשר את דרכו (בראשית ו יב): וימינם (מלאו) [מלאה] שוחד. אמר ר' פנחס הכהן בר חמא אלו בני אדם שהן משחקין (מו) בפספסין, ומחשבין בשמאל, ומסמכין בימין, וגוזלין וחומסין זה את זה, (מז) אבל אני בתומי אלך: [פדני וחנני], פדני מדין הקבר, וחנני לעולם הבא: רגלי עמדה במישור. לעתיד לבא: במקהלים אברך ה'. בכום ישועות:

הערות ותקונים

חלפתא במקום חילפי והוסיף הכתוב ר' ובמקום בש"ר חייבו ל"ע בש"ר תנחו או בר בריה דר' תנחו. ורמיתי בשפ"ל בתות ח' שהביא חילפי בר בריה דר' תנחו [ירושלמי] בכורים רפ"ג וחילקום תהלים רמז תש"ס ענין זה ר' חלפתא בש"ר הוא. פע"ל. חילקום הגי' בש"ר תנחו לא כמו שהביא בשם ר' הונא. גם נעלם מעין הבדולח כי דברי חילקום נופשים ממדרש שו"ט שלפנינו. וכן נמצא המאמר בילקום שמואל סוף רמז קל"ל וגורס אמר רבי חנינא מת ליוסף ח' מיתה של זשף כו', ול"ל ח"ר חלפתא, וחולי תקן לחד כמו שרשם במ"ק כ"ח ע"ח, שמועה שם בשם ר' חנינא בן גמליאל ותקן גם בילקום ר' חנינא במקום ר' חלפתא: (לח) ר' ברכיה אמר בש"ר שמואל. בירושלמי שם ובתנחת שמואל ר' חגיי בש"ר שמואל בר נחמן, וכן יש לתקן לפנינו: (לט) ויהי בעשרת הימים אין כתיב כאן. בירושלמי שם לעשרת ימים אין כתיב כאן, ועיין בגלי ר"ם י"ח ע"ח: (מ) ודכוותיה ויגע האיש. עד המאמר הזה בירושלמי בכורים שם, ומובא בילקום תהלים שם רמז תש"ס, והרב בעל אור זרוע ה' תבלות סי' תכ"ג הביא המאמר הזה בשם המד"א ברשים שאין קוברין בשדה אלא לדיק, ועיין גם בסנהדרין מ"ז ע"ח: (מא) תני על רגליו עמד ולביתו לא הלך. בסנהדרין שם לתניא על רגליו עמד ולביתו לא הלך: (מב) והשליכו לתוכו במותו פעם שניה עד ונכנס בחייו בכבודו לגן עדן, כ"ם גם בכ"י ו', וכן הוסיף מהרש"פ בגליון, וליתא בכ"י המחברים ובילקום: (מג) אבל בן צרפת האלמנה הוא יונה בן אמתי. חילקום יונה רמז תק"ב הביא מאמר הירושלמי פרק החליל הוא סוכה פ"ח ה"ג (דף כ"ח ע"ח) על ר' לוי ודרש יונה בן אמתי מאמר היה הש"ד אמר לו הוא יעמדי לילון וכתיב קום לך לצרפת אמר לפילון הגם לויתי שם תלמוד לכלכך, ותני רבי אליעזר יונה בן אמתי בן צרפת תלמוד היה. על ר' יוחנן ודרש יונה בן אמתי מן זבולון היה כו', ובאמת לא נמצא בירושלמי שמאמר בשם ר' אליעזר, אבל ברור שבעל חילקום הוסיף זה בתמצא לשון הירושלמי וכוון לפדר"א פל"ג שאיתא שם הלך לצרפת וקבלתו תשם תלמוד אמו של יונה היתה. והוסיף זה וכוון במלות "תני רבי אליעזר" לבעל פדר"א: (מד) ח"ר הושעי' מלמד. כ"ר פל"ג אות ז'. ושם ליתא בשם ר' הושעי', ואין ספק כי המסדר מצו"ם כוון בזה אל ר' הושעי' מסדר מהמדרש כ"ר, ועיין בגלי סנהדרין ק"ח ע"ב ואדר"נ פל"ב: (מה) משום שנאמר אל תאסוף עם חטאים נפשי. זה סיים הדורש על דברי המדרש כ"ר שלכן מת קודם המבול על שם אל תאסוף עם חטאים נפשי: (מו) בפספסין. וכן המשחקים בפיספסים (סנהדרין כ"ם ע"ב) פי' בע"י ψηφος מין לחוק משחקים בחצבים וקוביות על לוחות. עיין מוספי: (מז) אבל אני בתומי אלך. מכאן עד סוף המזמור נמצא גם בכ"י ו', וליתא בכ"י המחברים ובילקום, וכן הוסיף זה הרש"פ בגליון:

מזמור כז

[א] לדוד ה' אורי וישעי ממי אירא. (א) זהו שאמר הכתוב והיה אור ישראל לאש וקדושו ללהבה (ישעיה י יז), (ב) בנוהג שבעולם אדם מוליך אור הנר בתוך פלטין שלו, שמא יכול לומר פלוני שהוא אוהבי ישתמש לאורה, ופלוני שהוא שונאי אל ישתמש לאורה, אלא הכל משתמשין לאורה, (ג) אבל הקב"ה [אינו כן, ברא את האור], והרשעים אינן רואין לאורו לעתיד לבא, שנאמר אור צדיקים ישמח ונר רשעים ידעך (משלי יג ט), (ד) ואומר ויבא אלהים את האור כי טוב (ה) [ויבדל אלהים בין האור ובין החשך] (בראשית א ד), (ו) ר' יהודה ב"ר סימון אמר הבדילו לעצמו, משל למלך שראה מנה יפה, אמר זה שלי הוא, כך כשברא הקב"ה את עולמו וברא אור גדול, אמר אין כל בריה יכולה להשתמש בה, אלא אני, ובן הוא אומר ונהורא עמיה שרא (דניאל ב כב). (ז) אמר ר' אבין הלוי נטלו הקב"ה, ונתעטף בה כטלית, והבהיק בו את עולמו, הדא הוא דכתיב עוטה אור כשלמה (תהלים קד ב). (ח) ורבנן אמרו הבדילו לצדיקים לעתיד לבא, משל למלך שהיה לו מנה יפה, ואמר זו לבני, וכן הוא אומר אור זרוע לצדיק (שם צז יא), אמר דוד לפני הקב"ה רבונו של עולם אימתי יבא אותו האור, אמר לו לכשיניע הקץ ותבנה ירושלים אני מביאו, שנאמר קומי אורי כי בא אורך (ישעיה ס א), אפל לאומות העולם האור נעשה להם לחושך, שנאמר והיה אור ישראל לאש וקדושו ללהבה [ובערה ואכלה שיתו ושמירו] (שם י יז), מהו שיתו ושמירו, אלו המפונקין שבהן, אמר לו דוד האר לנו מאותו האור, שנאמר אל ה' ויאר לנו (תהלים קיח כז), אמר לו חייך שאני מביא אור לישראל וחשך לאומות העולם, שנאמר כי הנה החשך יכסה ארץ וערפל לאומים ועליך יזרח ה' (ישעיה ס ב), ואם תתמה על הדבר הזה, (ט) כבר הראה הקב"ה דוגמא בעולם הזה, שנאמר ויהי חשך אפלה בכל ארץ מצרים וגו' ולכל בני ישראל היה אור (שמות י כב), וכן

הערות ותקונים

(א) ז"ס וסיפ אור ישראל. מובא בילקוט תהלים רמז תס"ו בשם המדרש: (ב) בנוסח שבעולם אדם מוליך אור הנר בתוך פלטין שלו. עיין לעיל מזמור כ"ג אות ג' קלת בשבעון אחר: (ג) אבל הקב"ה אינו כן ברא את האור כו'. כ"ה גם בכ"י נ' ו' ח' ובדפוס רמטון ובילקוט שם, אבל בכ"י ב' ל' ס' ז' ובדפוס ווינישיא ואח"כ בכל הדפוסים נוסחא אחרת עם הוספה, וכך היתה שם "אבל הקב"ה אינו כן, אלא וסיפ אור ישראל נאמר בכל הנביאים, בני ירמאי שונאי לא ירמאי, וכבר עשה לונמא זו במצרים, לא רצו איש את אחיו וגו', וכאן בני ישראל היה אור (שמות י'), וה' הוך לפניהם יומם (שם י"ג כ"א), ואומר ויהי הענן והמושך ויאר את הלילה (שם י"ד כ'), ואומר כי אשב בחשך ה' אור לי (מיכה ז' ח'), לכך נאמר ה' אורי וישעי ממי אירא, ואומר שנא אורך וממך (תהלים מ"ג ג'), לכך נאמר לונמא לעתיד". ועל זה כתב הרא"ם בגליון "אינו נכתובים". וכ"י אשר בשמתי היינו כ"י ב' ל' ס' ז' הגי', לכן נאמר לונמא לעתיד לבוא, שנאמר אור לצדיקים יזרח ונר רשעים ידעך, ואומר וירא אלהים את האור כי טוב, אבל המדפיס מוויניא הוסיף ותקן לכך נאמר לונמא לעתיד ברא האור שהיו בו נגזו לעתיד לבוא על הצדיקים, שנאמר אור לצדיקים יזרח ונר רשעים ידעך, והמפרש הרא"ם פתרונו כתב התבות לכך נאמר לונמא לעתיד, אין להם הבנה, לכן הסגירתים נמסגר, אבל כל המאמר הוא הוספה, והכתוב כמו שהוא בכ"י שלפנינו, ומן הסיוט ברא את האור והרשעים אינן רואין לאורו לעתיד לבוא, הינו המדפיס בטעות ברא האור שהיו בו נגזו לעתיד לבוא על הצדיקים: (ד) ואומר וירא אלהים את האור כי טוב. עיין מגינה י"ב ע"ח, ושם סיימו ואין טוב אלא לדיק, שנאמר אמרו לדיק כי טוב, ועיין בלקח טוב בראשית א' הערה ע"ט: (ה) ויבדל אלהים. בב"ר פ"ג בפי' רס"י המיוחס לו הביא וירא אלהים את האור כי טוב ויבדל, כך מצאתי בשו"ט: (ו) ר' יהודה ב"ר סימון אמר הבדילו לעצמו. ב"ר פ"ג אות ו', הרא"ג בפי' לתורה לף ס' ע"ל (לפום ווינישיא) הביא המאמר הזה בשם מדרש תהלים וכתב רמה איך הסכימו כלם שזה האור היו אור מוחם אבל הוא אלא אור הנכל, ומה נפלא מאמרם בזה נמי שיתבונן ויבין תופן המחלוקת אשר ביניהם, ועי"ש שמבאר לבריהם בטוב טעם ודעת: (ז) ר"ל אבין הלוי נטלו הקב"ה ונתעטף בה כטלית. עיין ב"ר פ"ג אות ד' מהיכן נברחת האורה ר"ל מלמד שהתעטף בה הקב"ה כשלמה והבהיק זיו הדרו מסוף העולם ועד סופו, ולקמן מזמור ק"ד התעטף בטלית לבנה והבהיק את העולם בחורן, ועיין שמ"ר פפ"ו ורים פ"ב, וי"ר פל"ו אות ז', ותנחומא שלח ויקהל לף ס"ג ובהעלה שם: (ח) ורבנן אמרו. ב"ר פ"ג אות ו': (ט) כבר הראה הקב"ה דוגמא. מן

את מוצא כשרדפו המצריים אחרי ישראל, מה כתיב, ויהי הענן והחשך (שם יד כ), אם ענן למה חשך, ואם חשך למה ענן, אמר ר' הושעיא שני פרצופין היו, פרצוף של אור לישראל, ופרצוף של חשך למצריים, אמר דוד אני אומר על אותו האור, שנאמר לדוד ה' אורי וישעי:

[ב] (י) **דבר** אחר [ה' אורי וישעי]. זהו שאמר הכתוב נר לרגלי דבריך ואור לנתיבתי (תהלים קיט קה), (יא) למה הרשעים דומין, למי שמהלך באישון לילה ואפילה, הגיע לאבן ונכשל בה, הגיע (יב) לגומץ ונפל בו, וכך הוא אומר (יג) דרך רשעים באפלה [לא ידעו במה יכשלו] (משלי ד יט), ולמה הצדיקים דומין, למי שמהלך בדרך, ובידו נר דלוק, הגיע לאבן ונשמר ממנה שלא יכשל, הגיע לגומץ ונשמר עצמו שלא יפול לתוכו, כך אמר דוד ביאתי לחלל את השבת, והאירה לי התורה, (יד) שנאמר זכור את יום השבת (שמות כ ח), באתי לניאוף, התורה האירה לי, שנאמר מות יומת הנואף והנואפת (ויקרא כ י), (טו) הדא הוא דכתיב נר לרגלי דבריך ואור לנתיבתי: דבר אחר [נר לרגלי דבריך ואור לנתיבתי]. (טז) אם נר למה אור, ואם אור למה נר, אלא אמר דוד כשאני מתחיל בדברי תורה. מעט אני מתחיל בהן והן גובעין, וכשאני נכנס לתוכה נפתחין לי שערים הרבה, לכך אמר דוד נר ואור: דבר אחר נר לרגלי דבריך ואור לנתיבתי. (יז) אימתי אמר דוד פסוק זה, כשהיה מהלך לעמק רפאים, (יח) אף על פי כן לא הלך למלחמה עד ששאל באורים ותומים, וכן את מוצא כשהלך שמואל למשוח את דוד, היו מלאכי השרת מקטרגין אותו לפני הקב"ה, ואמרו רבונו של עולם מפני מה נטלת המלכות

הערות ותקונים

בעוה"ז עד ויהי הענן, מסר נכ"י בתחרים ובנדפס: (י) ד"ת זש"ה נר לרגלי דבריך למה הרשעים דומים. בעל מסדר הפסיקתא רבתי פ"ח פסקא ויהי נעתי הביא המאמר הזה והוסיף בראשו פדרכו "כך פתח ר' תנחומא ברבי". והוסיף ליזה דברים כדרך מסדר אחרון תיכף בהתחלתו הוסיף נר לרגלי דבריך כו' היה צריך לומר ואינו אומר כן אלא נר לרגלי דבריך, בעל זרע אפרים הביא נר לי דבריך כך היה צריך לומר, ובעל מאיר עין הביא נר לעיני כך היה צריך לומר: (יא) למה הרשעים דומים. עיין שמ"ר פל"ו אות ג', ולהלן מזמור קי"ט נפ' נר לרגלי בסגנון אחר: (יב) לגומץ. מלשון חופר גומץ בו יפול, פי' בור חפור (גרוכע): (יג) דרך רשעים באפלה. כן מובא גם ברבתי ובקרא כתיב כאפלה: (יד) שנאמר זכור את יום השבת. בפסיקתא רבתי שם מובא בכתוב ומסרתם את השבת וגו' מחלליה מות יומת (שמות ל"א י"ד): (טו) הס"ד נר לרגלי דבריך ואור לנתיבתי. בפסיקתא רבתי שם, למה שהתורה נר לפני, הדא הוא דכתיב נר לרגלי דבריך ואור לנתיבתי: (טז) אם נר למה אור. כ"ה גם בכ"י ו' וברבתי וכ"י בתחרים ובנדפס שם נאמר נר למה נאמר אור ואם נאמר אור למה נאמר נר, וכן מובא בילקוט תהלים רמז תש"ו וקיצר שם המאמר כדרכו: (יז) אימתי אמר דוד פסוק זה בשהיה מהלך לעמק רפאים. כ"ה בכ"י נ' ו' ח' ובדפוס רמזון, אבל בכ"י ב' ד' ס' ז' נמצא פה הוספה, וכך היתה שם: אימתי אמר דוד הפסוק הזה, בשהיה מהלך בגדוד עמלק, תעמ"כ לא הלך למלחמה עד שנמלך באורים ותומים ועשה עמהם מלחמה עם עותן בני מנשה שנפלו עליו, שנאמר בלכתו אל ניקנג נפלו עליו ממנשה וגו' (דה"א י"ב כ'), ואומר והמה עזרו (את) [עם] דויד וגו' (שם שם כ"א), והרגו אותם, שנאמר ויכם דוד מהנשף ועד הערב למחרתם (ש"א ל' י"ז), ומי היה [מאיר] להם, זיקין וברקים היו מאירין לו מי ה' אורי וישעי. וכן בשהיה מהלך לעמק רפאים תעמ"כ לא הלך למלחמה עד שנמלך באורים ותומים. מזה תראה כי בכ"י הנ"ל נוסף בשהיה מהלך בגדוד עמלק עד וכן בשהיה מהלך לעמק רפאים. וכ"י בתחרים ובדפוס רמזון לא נמצא הנוסחא הזה, ובדפוס מווינייא בשנת להוסיף זה על דפוס קאסטע' שהיה לפניו, הניח כן הלשון שהיה לפניו לימתי אמר דוד הפסוק הזה בשהיה מהלך לעמק רפאים תעמ"כ לא הלך למלחמה עד שנמלך באורים ותומים, ואחר זה הוסיף "עשה אתם מלחמה עם עותן בני מנשה כו'", כמו שהוא בכ"י שבאתי וסייס נ"כ כמו שהוא בכ"י הנ"ל וכן בשהיה מהלך בעמק רפאים לא הלך למלחמה עד שנמלך באורים ותומים וזה מאמר כפל, רק נ"ל בהתחלתו לימתי אמר דוד הפסוק הזה בשהיה מהלך בגדוד עמלק תעמ"כ לא הלך למלחמה עד שנמלך באורים ותומים כמו שהוא בכ"י ב' ד' ס' ז' והמוסיף הזה שכח להניח במקום "בשהיה מהלך לעמק רפאים" המלות "בשהיה מהלך בגדוד עמלק". ונעבור המבוכה הזאת רצה בעל אות לאחת המלות "וכן בשהיה מהלך בעמק רפאים לא הלך למלחמה עד שנמלך באורים ותומים" וכן המאמר סרת"ס נגר זה במקרת ובחמת נכון הוא רק בהתחלת המאמר בשהיה מהלך המוסיף בדפוס ווינייא: (יח) תעמ"כ לא הלך למלחמה עד שנמלך באורים ותומים. בפסיקתא רבתי הנ' תעמ"י שלא היה הולך למלחמה עד שהיה נמלך

באורים

משאול ונתת לדוד, (יט) אמר להם אני אומר לכם מה בין שאול לדוד, שאול הלך ושאל באורים ותומים, (כ) כיון שראה שבאו עליו פלשתים אמר לכהן אסוף ידך, ולא המתין עד שיגמור את הדבר, שנאמר ויהי עד דבר שאול אל הכהן [וגו', ויאמר שאול אל הכהן אסוף ידך] (ש"א יד יט), אבל דוד בשעה שראה את הפלשתים באין עליו בעמק רפאים, מיד התחיל לשאול באורים ותומים, שנאמר ויוסיפו עוד פלשתים [לעלות] וינטשו בעמק רפאים וישאל (עוד) דוד (באלהים) [בה'] ויאמר לא תעלה הסב (מעליהם) [אל אחריהם] (ש"ב ה כג כד), אין לך רשות לפשוט יד בהן, אפילו אם היו קרבין אצלך, עד שתראה ראשי האילנות מנענעין, שנאמר ויהי (בשומעך) [בשמעך] את קול (הצעדה) [צעדה] בראשי הבכאים (שם שם כד), ולא מאחריהן, אז תחרץ (שם שם), לשון חיתוך, כענין שנאמר אם חרוצים ימיו (לעיל יד ה), ולמה נתן לו סימן בראשי הבכאים ולא מאחריהם, (כא) אמר ר' ברכיה (כב) מיני אילנות שכולם מלאים קוצים. שכל הנוגע בהם מיד בוכה, ללמדך שכל זמן שישראל שרויים בצער, באילו צער לפני הקב"ה, שנאמר בכל צרתם לו צר (ישעיה סג ט). (כג) כיוצא בדבר אתה אומר ירא מלאך ה' אליו בלבת אש מתוך הסנה (שמות ג ב), ולמה מתוך הסנה, ולא מתוך אילן אחר, אלא על שם עמו אנכי בצרה (תהלים צא טו), כיון שבאו פלשתים, היו ישראל רואין אותן, ולא היו רחוקין מהם (כד) אפילו ארבע אמות, אמרו ישראל לדוד למה אנו עומדין, אמר להם כבר נצטויתי מן השמים, שלא לפשוט יד בהם, עד שנראה ראשי האילנות מנענעין, (כה) ואם נפשוט יד בהן מיד אנו מתין, ואם אין נפשוט יד מהן מיד הורגין אותנו, ומוטב שנמות צדיקים ולא נמות חייבין, אלא אני ואתם נתלה עינינו להקב"ה, מיד נדדו כל האילנות, ומיד פשטו בהם, שנאמר ויעש דוד [כן] כאשר צוהו (אלהים) [ה'] ויך את הפלשתים (ש"ב ה כה), אמר הקב"ה למלאכי השרת, ראו מה בין דוד לשאול, מי גרם לדוד שניצל, דברו של הקב"ה שקיים והאיר לו, לכך נאמר נר לרגלי דבריך:

[ג] **דבר** אחר ה' אורי וישעי. (כו) ר' (שמואל) [אלעזר] פתר קרייא [בים], אורי ים, שנאמר ויאר את הלילה (שמות יד כ). ישעי בים, (כז) שנאמר ויושע ה' (שם שם ל). ממי אירא, שנאמר ויאמר משה אל העם אל תיראו (שם שם יג). ה' מעוז חיי, עזי וזמרת יה (שם טו ב). ממי אפחד, תפול עליהם אימתה ופחד (שם שם טז). בקרוב עלי מרעים, שנאמר ופרעה הקריב (שם יד י). לאכול את בשרי,

---

הערות ותקונים

נאורים ותומים ים לתקן שם ותעפ"י כן לא היה הולך. ועיין מה שכתב הרב החכם הגדול בעל מאיר עין ברבתי שם הערה ל"ו: (יט) אמר להם אני אומר לכם מה בין שאול לדוד. מובא בילקוט שמעוני רמז קמ"ב בשם סדר"ם, והמאמר הזה מובא בילקוט שם בסוף, וכן מובא זה בנ"כ בספיקתא רבתי שם: (כ) כיון שראה שבאו עליו פלשתים אמר לכהן אסוף ידך. בספיקתא רבתי הוא בהרחבת לשון, שאול שומע ונשאל לאורים ותומים, והפלשתים באים עליו ומניח את האורים ותומים שהיו שומע ונשאל בהם וברח, לא עשה אלא זמן אחד היה שומע ונשאל באורים ותומים והפלשתים עליו אמר לכהן אסוף ידך, כמה שכתוב ויהי על דבר שאול אל הכהן וגו' ויאמר שאול אל הכהן אסוף ידך: (כא) ג"ר ברכיה. בספיקתא רבתי מוסף מלת "ברבי": (כב) מיני אילנות כו'. ברבתי הלשון משובש שכולם מלאים קוצים מרמזיהם, כלומר הוציל שאחם בצרה לף אני עמכם, ובכ"י האחרים ובנדפס הגי' ג"ר ברכיה מפני שכולם קוצים וכל זמן שישראל נתונין בצער כאילו צרה לפניו שנאמר עמו אנכי בצרה: (כג) כיוצא בדבר. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י האחרים וברבתי, וגם הרע"ם הוסיף בגליון כמו שהוא לפנינו: (כד) אפילו ד' אמות. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס ולא היו רחוקין מהם שמונה אמות, ע"ל אפי' ד' אמות, וגם בילקוט שמעוני רמז קמ"ב הביא בשם הסו"ט ד' אמות, וגם ברבתי שם נורם שלא היו רחוקים מהם אלא ד' אמות: (כה) ואם נפשוט יד בהן מיד ואם אין נפשוט יד מהן הורגין אותנו. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס הממאר קצוב, וכני' שם ואם אנו מוסיפין יד בהם הורגין אותנו, אמר מהלי הרמזונה, ובילקוט שמעוני רמז קמ"ב אם אין פושטים אנו יד בהם אנו מתים, ע"ל אם אנו פושטים יד בהם אנו מתים, ובאגדת חסר, ובספיקתא רבתי אם פושטים אנו יד בהם אנו מתים ואם אין אנו פושטים יד בהם אנו מתים: (כו) ר' שמואל פתר קרייא. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס הסרים המלות "ר' שמואל פתר קרייא". ויש לתקן ע"ל ר' אלעזר פתר קרייא בים, כמו שהוא לעיל בספיקתא דרב כהנא פסקא לאחרי מות קע"ד ע"ב ובו"ל פכ"ו אות ו': (כז) שנאמר ויושע ה'. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים

ובנדפס

שנאמר תמלאמו נפשי (שמות טו ט), אמר ר' שמואל בר נחמני אין הרשע יוצא מן העולם עד שנוטל (כח) איפופסין שלו לתוך פיו, (כט) הדא הוא דכתיב ארדף אשיג (שם שם), נרדוף נשיג אין כתיב כאן, אלא ארדף אשיג, כלומר אֶרְדֹּף אַשִּׂיג, נחלק אין כתיב כאן, אלא אחלק, אֶחֱלֹק: צרי ואויבי לי המה כשלו ונפלו. שנאמר וניער פרעה וחילו בים סוף (תהלים קלו טו), מכאן ואילך אמרו ישראל אם תחנה עלי מחנה של מצריים, לא יירא לבי, אם תקום עלי מלחמה של עמלק, (ל) בזאת אני בוטח בהקב"ה:

[ד] (לא) **רבנין** פתרי קרא בראש השנה וביום הכפורים. (לב) אורי בראש השנה, שהוא יום הדין, שנאמר והוציא כאור צדקך ומשפטך כצהרים (תהלים לז ו). וישעי ביום הכפורים, שיושיענו ויטחול לנו על כל עונותינו. בקרוב עלי מרעים, (לג) אלו שרי אומות העולם. לאכול את בשרי, (לד) שהם באים לקטרג את ישראל ליום הדין. צרי ואויבי לי, (לה) את מוצא השטן בנימטריא שס"ה כמנין ימות השנה חסר חד, כל ימות השנה יש רשות להשטן לישראל, חוץ מיום הכפורים, (לו) אמר ליה הקב"ה אין לך רשות ליגע בהן, אף על פי כן לך וראה במה

הערות ותקונים

וכנדפס ובפסיקתא וכו"ל מוכח הכתוב התינטו ורמו את יהושע ס' (שמות י"ד י"ג): (כח) איפופסין. פי' ביוני ἀποφασις משפט וגזר דין (תורפסיין): (כט) שם"ל ארדף אגיע, נרדוף נגיע אין כתיב כאן אלא ארדף אגיע, כלומר אֶרְדֹּף אַשִּׂיג. כ"ה גם בכ"י ו', וכן מוקדות שמלות גם שם, וחסר כל זה בכ"י המחברים וכנדפס, ושם ליתא רק נחלוק שלל ליטו לומר אלא אחלק שלל אחלק, וגם בפסיקתא לא נמצא זה, גם בסיום נחלוק ליטו לומר, וע"ם בסערם קמ"ס, והעירותי שבמדרש שו"ם ליתא נחלוק ליטו לומר אלא אחלק שלל אחלק, ים לתקן שלל אחלק תחת נחלוק וכך פירושו אלו סיה כתוב אחלוק שלל היתה הכוונה שיחלק שלל אחריה בין גדודיו, אבל עכשיו נאמר אחלק קרי ביה אֶחֱלֹק בנפעל שפלגו יחולק לאחריה ופיו הכתיבו לגזור דין על עצמו, ובפסיקתא שם נמצא תורגם ידי ליטו לומר אלא תורגמו, מורים אני עצרי וכבודי לשם, וע"ם בסערם כל"ל מם שהעירותי על זה: (ל) בזאת אני בוטח בהקב"ה. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס בזאת אני בוטח, אין זאת אלא תורה, שנאמר ואת התורה, ובפסיקתא שם בזאת אני בוטח בזאת שהבטחתני בתורה ס' יולחם לכם (שמות י"ד י"ל), ור"ע בזאת אני בוטח בתורה שהבטחתני ס' יולחם לכם: (לא) רבנן פתרי קרא ברחם השנה וכו"ל. ובפסיקתא שם וכו"ר נמצא לפני זה עוד ג' מאמרים: ר' שמואל בר נחמן פתר קריא בפלשתים כו', וכן ר' יהושע בן לוי פתר קרא בעמלקים ויוסמע בשו"ם ומתחיל מן רבנן פתרי קרא בר"ם וכו"ל, ובפסיקתא רבתי פ"ח פסקא וסיים בעת הסיה לקר וקיפע הלשון, וכך ליתא שם: ל"ם ס' מוכי ויפעי כנגד מי שאמרו לוד ר' אלעזר בן פדת אמר כנגד מלחמת מצרים, ולא הביא יותר, והביא רק את שם האומר ולא האומר אלו, והוא שמאמר אלפניו, ובפסיקתא וכו"ר בשם ר' אלעזר שתמה לפתר קריא בים, ואח"כ נמצא ברבתי שם ור' שמואל בר נחמן אמר כנגד גליות, ונם בכאן הביא רק את שם הדורש ולא האומר והוא שמאמר בפסיקתא שם וכו"ל, שמואל בשם שפתר קריא בפלשתים ומבואר שם בקרוב עלי מרעים זה גלות, ואח"כ נמצא ברבתי שם ורבותינו אמרו כנגד ר"ם וו"כ, וגם בכאן עיקר חסר היטו לדרשה אלו, ואח"כ נמצא שם ר' יהושע בן לוי [פתר קרא] כנגד נדוד עמלק ונמצא מאמרו בשלמות, וזה הוא אחר בפסיקתא וכו"ר מוכח בשמו שפתר קרא בעמלקים: (לב) אורי בר"ם שהוא יום הדין שנאמר והוציא וגו' ויפעי ביו"ב שיושיענו כו'. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס ובפסיקתא וכו"ל כתוב כאן רק אורי בר"ם, ויפעי ביו"ב, וגם זולת: (לג) אלו שרי אוה"ע. כ"ה גם בכ"י ו' ובפסיקתא וכו"ר, אבל בכ"י האחרים ובנדפס אלו אוה"ע: (לד) שהם באים לקטרג את ישראל ליום הדין. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס שהן באין לקטרג את ישראל ואומרים לפני הקב"ה אלו עובדי ע"ז ואלו עובדי ע"ז וכו', ובדפוס ראשון הנמצא ממדפיס מלת "וכו'" ונשתה בכל הדפוסים, ובפסיקתא וכו"ר כתוב כל המאמר שם בשלמות לפי שאחרי או"ה באין ומקטרגין על ישראל לפני הקב"ה ואומרים לפניו אלו עובדי ע"ז ואלו עובדי ע"ז, אלו מגני ערות ואלו מגני ערות, אלו שופכי דמים ואלו שופכי דמים, מפני מה אלו יורדין לגיהנם ואלו אינן יורדין לגיהנם, ובוודאי מה שמסופר כתב שם "וכו'" כי נמצא המאמר במזמור ס' לות כי ורמה שם לקמן ויצא במלת וכו' ידי חובתו: (לה) את מוצא השטן בנימטריא שם"ם כמנין ימות השנה חסר חד. עיין יומא דף כ' ע"א, ובפסיקתא וכו"ר שם בימות החמה שם"ם יום השטן נימטריא שם"ל שכל ימות השנה מקטרג וכו"ל ליטו מקטרג: (לו) ל"ע הקב"ה אין לך רשות ליגע בהן תעש"ה לך ורמה נמצא כן עטוקין כו', עד מכאן ואילך. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס לא נמצא הסופפס הזה, ושם מתחיל מכאן ואילך, ובנדפס חסרה המלה

ואילך

הן עסוקין, כיון שהולך ומוצא אותם כולם בתענית ובתפלה, ולבושין בגדים לבנים, ומעוטפים כטלאכי השרת, מיד חוזר בבושה ובכלימה, אמר ליה הקב"ה מה מצאת בבניי, אמר לו הרי הן כטלאכי השרת, ואיני יכול ליגע בהן, מיד הקב"ה (לז) סובל אותו, ומבשר להם סלחתי לכם, מכאן ואילך אומרים ישראל, אם תחנה עלי מחנה, אומות העולם לא יירא לבי, ואם תקום עלי מלחמה בזאת אני בוטח, (לח) בתורה שנקראת זאת, שנאמר זאת התורה (ויקרא יג נט). (לט) אמר ר' לוי אכסיטורין שכתבת לי בתורתך, בזאת יבא אהרן (שם טז ג):

[ה] (מ) **אחת** שאלתי מאת ה'. ר' אבא בר כהנא אמר מלכות שאל. את מוצא דוד שאל אחת, ושלמה שאל שתים, שנאמר שתים שאלתי (מעמך) [מאתך וגו'] שוא ודבר כזב הרחק (מאתי) [ממני וגו'] פן אשבע וכחשתי [וגו'] ותפשתי

הערות ותקונים

„ילוך", ונס ברע"פ הוסיף בגליון הסופסה כמו שמלת בכ"י שלפנינו: (לז) סובל אותו. כן הביא גם הרע"פ בגליון, מגנ בכ"י ו' סגי' סובל אותו: (לח) בתורה שנקראת זאת שנאמר זאת התורה. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י המחרים ובגדפס: (לט) ג"ר לוי אכסיטורין שכתבת לי בתורתך בזאת יבא אהרן. כ"ה בכל כ"י ובגדפס, וע"ע אכסיטריין, והנה העירותי כבר על המאמר הסתום הזה בתוך חכמה ח"ת לד ע"ג והטערות שלי לפסיקתא נספקא לחבי מות הטרח קנ"ח. ותנוח עוד הפעם לנכר המאמר הסתום הזה. הנה כבר הבאתי במנוח כי הפסיקתא דרב כהנא היתה למקור למסדר המדרש הזה, וגם במאמרים שלפני המאמר מרבנן שפתרין קרא בר"ש נמצא מאמרים אחרים בשם ר"ש בר נחמן שפתר קריא בפלשתים. וריב"ל שפתר קריא בעמלקים, ובמאמר של רשב"ג ובמאמר של ריב"ל כתוב בסופו בזאת אני בוטח ג"ר לוי בסקווטריים שהכתיב משה בתורה ואמר לסס לוקנים וזאת ליהודה (דברים ל"ג ז'). ובעל מסדר מהמדרש שו"ט לקח הסיום הזה מר' לוי במאמר של רבנן, והגיע ג"ר לוי אכסיטורין שכתבת לי בתורתך בזאת יבא אהרן, לולם זה לא נכון, כי בפסיקתא ובוי"ר במאמר רבנן גי' אחרת בזה, [בזאת אני בוטח] שהבטחתני בזאת יבא אהרן אל הקודש, אבל מאמר מר' לוי לא נמצא בדרשם של רבנן, כי כוונתם לסיים בהכתוב אשר עליו תסוב הדרשה בזאת יבא אהרן הכ"ד לנדוד ה' לוחי ויצטי ממי מרינ, וסיימו במה דפתחו בדרך הדרשנים כי מיצה שמה הדרשות האחרות רק על שם הסיום מרבנן שפתחו קרא בר"ש וויל"ך המייך להדרשה דאחרי מות, שהיא קריאת התורה ליו"כ. ועתה נבאר שמלת אכסיטורין והארכתי בביאורה בהערות שלי לפסיקתא דר"כ שם, ופה אבוה בקצרה. במקום אכסיטורין ל"ל אנסיטריון והיא שמלת סיונית ἐξετήριον והסופר הניח כ' במקום ג', ופי' ברכת חיים לרעהו בהפרדו מאתו בלכתו למסעיו (אבזיעדסשפנען), ובפסיקתא ובוי"ר נמצאת בסקווטרים ל"ל באגסטריום או באגסטריון, ומובא במוספי הערך אגסטרין בשם מדרש תהלים מזמור פ"ד ומזמור פ"ו ג"ר לוי אגיסטרון זה נתן משה ליהודה, שנאמר שמע ה' קול יהודה, ובמזמור ק"ב כתוב אגיסטרון בטעות עכ"ל. וכוונת המאמר במזמור פ"ד פ"ו ק"ב ה' תלחים נבחות שמשה תפלתי ג"ר לוי אגסטריון זה נתן משה ליהודה שנאמר [וזאת ליהודה ויאמר] שמע ה' קול יהודה, לשון ברכת פטורין נתן משה ליהודה לכן אמר שמעה תפלתי, וכן מזמור פ"ו תפלה לדוד השה ה' אזנך, ג"ר לוי אגיסטריון זה נתן משה ליהודה בשעה שבקש לפטור מן העולם, שנאמר וזאת ליהודה ויאמר [שמע ה' קול יהודה וגו'], לפיכך השה ה' אזנך, ר"ל ברכה זאת נתן משה בפטירתו ליהודה באמרו שמע ה' קול יהודה וגו', וכן במזמור ק"ב אל תסתר פניך ממני וגו' השה אלי אזנך וגו', ר' לוי אמר אגיסטרון זה נתן משה ליהודה וכו', וכן בפסיקתא ובוי"ר אשר גם הוא מאמר ר' לוי הנמצא ל"ל באקסטריון או יותר נכון באגסטריון בזאת אני בוטח, משו בזאת, ג"ר לוי באגסטריון שהכתיב לנו משה בתורה וזאת ליהודה ויאמר [שמע ה' קול יהודה וגו'], ר"ל כונת דברי המסורר בזאת אני בוטח, הוא בברכת פטורין אשר ברך משה המתחלת במלת וזאת, כה אני בוטח. ומזה לפנינו בזאת אני בוטח ג"ר לוי אכסיטורין שכתבת בתורה בזאת יבא אהרן, והעירותי בהערה לפסיקתא שם כי הוא דבר שקין לו שחר כי בזאת יבא אהרן היינה הבטחה אך מלוה לעשתה, והעירותי שהמדרש תהלים העתיק מן הפסיקתא ומן וי"ר ושם מתחיל אחר וזאת ליהודה מאמר אחר רבנן פתרין וכו' לא ייראה לבי שהבטחתני בזאת יבא אהרן ע"כ, והמעתיק במדרש תהלים קפץ בחפזו מן מלת וזאת עד בזאת בסוף המאמר השני, כי למיון שתי המלות זו לזו וזאת בזאת הטעה אותו וקרב את המרוחקים בזרוע ועי"ז יצא המאמר המקוטע הזה, וע"ע בקסטריון שכתבת בתורה וזאת ליהודה. כן כתבתי שם, אולם עתה אני רואה כי לא כוונתי יפה רק המסדר מן מדרש תהלים הוסיף במאמר של רבנן המלות „ג"ר לוי אכסיטורין שכתבת לי בתורתך" אשר לקח ממאמרים הקודמים בפסיקתא, ואין לדברין שייכות כלל זה המאמר מרבנן, ופה ע"ל כמו בפסיקתא אמרו יסראל לפני הקב"ה אם תחנה עלי מחנה של אומות לא ייראה לבי שהבטחתני בזאת יבא אהרן: (מ) אחת שאלתי ג"ר אבא בר כהנא. מובא

בילקוט

שם אלהי (משלי ג ז ח ט), (מא) מהו ותפשתי, ועזבתי, שכן בלשון יון עזוב אותו אפיסטזון, (מב) איזה היא קשה ראשונה או שניה, אמר ליה שניה, ולמה, לפי שויתר הקב"ה (מג) בשעת הסכנה על עבודה זרה ועל גילוי עריות ועל שפיכות דמים, ולא ויתר על חילול השם, שנאמר כה אמר ה' אלהים איש גלוליו לכו עבדו [וגו'] ואת שם קדשי לא תחללו [עוד במתנותיכם ובגלוליכם כי בהר קדשי וגו' שם יעבדני וגו'] (יחזקאל כ לט מ): (מד) דבר אחד אחת שאלתי מאת ה'. אמר הקב"ה לדוד בתחלה אמרת אחת שאלתי [וגו'] שבתי בבית ה', וחזרת ואמרת לחזות בנועם ה' ולבקר בהיכלו, אמר לפניו רבונו של עולם לא יהא עבד שוה לרבו, בתחלה לא באת לנו באחת, שנאמר ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה (דברים י יב), ואחר כך פתחת לנו במצות הרבה, (מה) שנאמר ללכת בכל דרכיו (ולדבקה בו) ולשמור מצותיו [ולדבקה בו] (יהושע כג ח), הוי דיו לעבד להיות כרבו:

[ו] כי יצפנני בסוכו ביום רעה. ביום רעתה של בת שבע: (מו) ועתה ירום ראשי על אויבי [סביבותי ואזבחה באהלו זבחי תרועה]. (מז) ר' יעקב פתר לה ביהושע, אז יבנה יהושע מזבח לה' אלהי ישראל בהר עיבל (יהושע ח ל), אמר ר' יוסי ב"ר חנינא אין הבמה ניתרת אלא על ידי נביא, מה טעם, השמר לך פן תעלה

הערות ותקונים

בילקוט תהלים רמז תס"ו בתחלה הביא כל המאמר בשם וי"ל [פכ"ת] ומכאן הוא מצו"ש כי זה ליתא בוי"ל ובפסיקתא שם: (מא) מהו ותפשתי ועזבתי שכן בלשון יוני עזוב אותו אפיסטון. כ"ה גם בכ"י ו', וזה ליתא בכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט. וגם הרמ"ע הוסיף זה בגליון, וגם מובא בבית המדרש ח"ה דף קמ"ע אות כ"ז בלקוטי מדרשים והוא מהגהת הרמ"פ הכ"ל שהוסיף בלך המדרש ודורש ותפשתי שהיא מלשון יוני ἄφετος ἄφετον (פריילאסזוג, לאזלאסזון) ἄφεσις (טעטלאסטען, לאזעלאסטען), ומזה בגמרא ב"ב קי"ל ע"ל אפס זכריה וכתב המוספי פי' בל"י עזב עכ"ל, וכן בב"ר פ"י אפס כי לא תהיה תפארתך ח"ל רלוכן לשון יוני היא אפס אמרה לו כו', וכן בפסיקתא פסקא ותאמר ליון (ק"ל פ"ח) האפס לנגח אחדו ח"ל רלוכן לשון יוני היא כמ"ש אפס, וכן בתיכה רבתי פ"ח פ' אוכרה נעימתי לות כ"ג, ועיין בפסיקתא שם הערה י'. ועיין להלן מזמור ע"ז הערה ח': (מב) איזה היא קשה דאסוגה לו שניה. ר"ל מן האחים שהלא הראשונה היא וכאשתי ואמרתי מי ה', והשניה היא ונעבתי ותפשתי שם אלהי. והמאמר הזה כנגד בוי"ל לות ו', ובפסיקתא רבתי סוף פכ"ל, ושם איתא ר' אליעזר שאל את ר' חנינא ואיתי דאמרי ר' חנינא שאל את ר' אליעזר כו', מכו דין דכתיב שתים שאלתי כו'. והרמ"פ בגליון המדרש הביא ר' אלעזר שאל לר' יוסה מאי דכתיב שתים שאלתי מאתך אי זו קשה, תאל בכ"י שלפנינו הוא הכ"י ל' האבר מאתי לפנים הספר וסיה לפני הרמ"פ ז"ל, זה ליתא, וכן ליתא בכ"י ו' השוה עם כ"י ל': (מג) בשעת הסכנה. ג' מצות האלה ליתא בכ"י האחרים ובנדפס וליתא בפסיקתא רבתי ובוי"ל שם: (מד) ל"א אחת שאלתי. בילקוט שם המאמר בקצת שנוים ומח"כ אחת שאלתי כמה שאלות שאמר ושבתי בבית ה' וגו', פ"ל רבמ"ע ממך למדתי: (מה) שנאמר ללכת בכל דרכיו ולשמור מצותיו ולדבקה בו ולשמור מצותיו, וכן מובא בכ"י ו', תקנתי בפנים פ"ל ללכת בכל דרכיו ולשמור מצותיו ולדבקה בו, ובכ"י האחרים ובנדפס מובא שנאמר ללכת בכל דרכיו ולדבקה בו, לא אולת, ואולי היה כתוב שם רק התחלת הכתוב ללכת בכל דרכיו והוא סיפא דקרא מן כי אם ליראה (דברים י' י"ב): (מו) ואתה ירום ראשי על אויבי. הוספתי סיפא דקרא והזבחתי באהלו זבחי תרועה, כי על זה יסוב הדרש: (מז) ר' יעקב פתר לה ביהושע יבנה יהושע מזבח לה'. כל המאמר וגם המאמר מר' יוחנן טבע מירושלמי מגילה פ"ח סוף הי"ג דף ע"ג ע"ג. (ובדפוסים אחרים הוא הי"ח ובי"ג), והמסדר ממדרש שלפנינו הביא שלא כסדר המובא בירושלמי. ולברר הענין נצרך להביא לשון הירושלמי וז"ל: פ"ר יוסי בר חנינא מן (הבמה) [הבמה] ניתרת אלא בנביא מ"ט השמר לך פן תעלה וגו', ואליהו מקריב בשעת איסור הבמות. פ"ר שמלאי לדורא אמר ליה, ובדבר עשיתי ובדיוקך עשיתי. ואח"כ מתחיל הלכה י"ל מין בין שילה לירושלים כו' (משנה י"ד) ר"י בר מריים שמע לה מן הדא מי יבנה יהושע מזבח לה' אלהי ישראל בהר עיבל, מין לי אלא הר עיבל שיש מניין, ויקח שמואל שלש חגב אחד ויעלהו שולש כנגד לה', פ"ר אבא בר כהנא נ' עבירות הותרו בשני של שמואל, סוא ושורו, ומחוסר זמן, ולוי היה, פ"ר יוסי מין מן הדא לית שמע מינה כלום, דא"ר אבא בר כהנא ז' עבירות הותרו בשרו של נדשון, מגיש פסולות, ועלי מגרה, ומוקלה, ונעבד, ולילה, וזר, ויסור גמה, פ"ר. והמאמר מובא ג"כ במדרש שמואל פי"ג כמו שהוא בירושלמי שם, רק בשם שם שמאמר מר' שמלאי. וכן בשם בוי"ל פכ"ג אות ס', ובירושלמי שם שם המאמר בהוספה בר"ש בר מריים, אולם בתנדת שמואל בתוך מפורש רבי יוחנן בר מריים ובוי"ל שם ר' יוחנן בר מרי, לכן נ"ל נוסחו במדרש אע"פ רבי יוחנן [בר מריים] פתר לה בישובע, וכן במקום פ"ל שמואל נ"ל ר' שמלאי,

עולותיך וגו' (דברים יב יג), (מה) ואליהו מקריב בכל יום בהר הכרמל בשעת איסור הבמות, (מט) אמר ר' (שמואל) [שמלאי] דיבורא אמר ליה, שנאמר (נ) (וכדברך) [ובדברך] עשיתי את כל (המעשים) [הדברים] האלה (מ"ב יח לו), (נא) כדיבורך עשיתי: (נב) ר' יוחנן מייתי לה מן הדין קרייא, ויאמר לו [ה'] קח את פר [השור] (שופטים ו כה). (נג) אמר ר' (אחא) [אבא בר כהנא] (נד) שבע עבירות נעשה בפרות של גדעון, (נה) בעצי אשרה, באבנים פסולות, ושור שהיה מוקצה לעבודה זרה, ושור הנעבד, ונקרב בלילה, ובזר, ואיסור במה, (נו) ואעפ"כ לצורך שעה נתקבל, אין לי אלא גדעון בן יואש, שמואל מנין, תלמוד לומר ויקח שמואל טלה חלב אחד ויעלהו עולה [בליל] לה' (מ"ה ז ט), (נז) אמר ר' אבא בר כהנא שלש עבירות

הערות ותקונים

ובמקום ג"ר אחת י"ל ג"ר אבא בר כהנא, וכן תקנתי בספים: (מה) ואליהו מקריב בכל יום בהר הכרמל בשעת איסור הבמות, בתמיה, וכירושלמי וכו"ר שם ואליהו מקריב בשעת איסור הבמות, והכא לעיל הבאתי כי ממאר מצא נם בפסיקתא רבתי סוף פסקא כ"ד, ושם נלקח המאמר בחסר, כי נשמע מאמר שלם, ואחר סיום ליזה קשה הרחבתם מן הספים, מתחיל ואל יהי מקריב בשעת איסור הבמה, ובאמת אין זה מוסב למאמר שלפניו, רק הוא מאמר בפני עצמו ובשתנם, ובמקום ואל יהי מקריב בשעת איסור הבמה י"ל ואליהו מקריב. והרב מהר"ם איש שלום נ"א תקן והוסיף שם בתמצע, מאמר מר' יוסי בר חנינא אין הבמה נתרת אלא בגבעה, וסיים במאמר שהוסיף ואליהו מקריב בשעת איסור הבמות, והסיום הזה נשאר עוד בפסיקתא, רק בשתנם ואל יהי מקריב בשעת איסור הבמות וי"ל ואליהו, ובאמת יש לתקן שם כמו שהוא בירושלמי וכמדרש שלפנינו, והמאמר הזה ואליהו מקריב בשעת איסור הבמות ג"ר שמלאי כו' נמצא נם במדרש תענית פ"ב ה"ח קף ס"ה ע"ל, וקה"ר פ"ג פ' ידעתי כי כל אשר יעשה האלהים: (מט) ג"ר שמלאי דיבורא אמר ליה. פי' שעשה זה עפ"י סדבור ר"ל הקב"ה, וזה שכייס ובדברך עשיתי. ובמדרש קהלת שם ג"ר שמלאי דברוייתא אמר ליה ר"ל דבורא אמך ליה, ובמדרש וי"ר פכ"ב אות ה' הסמיך המעתיק או המדפים מלת "דבורא", והניח "הקב"ה אמר ליה", ופיין בהמחומא נשא סי' ל"ח מה שעשה אליהו נשם הקב"ה עשה ועל פי הגבורה, שנאמר ובדברך עשיתי, וע"ם בהערה קס"ב הערותי שהנוסח מהר"ן חיות ז"ל חשב ר' שמלאי דבורא הוא שם חכם, ונקרא כן על שם שנאמר ובדברך עשיתי, ושפה נזה נמוכ"ב, כי מלת דבורא מוסב למשה דיבורא ג"ל, ר"ל הקב"ה, ורציתי כי טעה כן נם הרב בעל ק"ע בירושלמי מגילה שם וכאשר הוא לפנינו בכ"י ג' כן הוא נם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים הניע המעתיק ג"ר שמואל [ר"ל שמלאי] בדיבורו שבד, ובנדפס בדיבורו עשה, ור"ל ג"ר שמלאי דיבורא אמר ליה, כמו שהוא בירושלמי, ובמקומות שרשמתי: (נ) וכדברך. תקנתי ובדברך, ונם ברבתי מנחה נשון הכתוב וכדברך: (נא) כדיבורך עשיתי. ר"ל בדיבורך עשיתי, וכ"ה בירושלמי שם, וכאשר לפנינו כ"ה נם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים בתלה נוסף בדיבורך עשיתי ושם אחר הרחו' מן הכתוב וכדברך עשיתי את כל הדברים האלה נוסף "שיחזרו ישראל בתשובה וירדו להם נשמים", וזה הוסיף נם המדפים מוויניציא כמו שהוא בכ"י ג' ד' ה' ז', אבל התוספה היתה ליתא בכ"י ג' ג' ו' ח', ובדפוס רחמון לפום קושטא: (נב) ר' יוחנן מייתי לה מן הדין קריא. כ"ה נם בכ"י ו' ובכ"י ח', אבל בכ"י ד' ה' ז' הגי' ר' יצחק ובכ"י ג' ובנדפס הגי' ר' יוחנן, ובירושלמי מגילה שם הגי' ר' יוסי, ואין ספק שהיה כתוב בר"ת אמר ר"י, וכל אחד אביא במופן אחר, ובמדרש וי"ר שם ובתנדת שמואל פי"ב נתערבו ג' מאמרים יחד המאמר שלפנינו מן ר"י בר מרייה ומר' יוסי. ויש לתקן כן בוי"ו. וכוונת המאמר יתבאר עפ"י דברי התחומא נשא סי' ל"ח, בתחלה מובא שם שם יאמר לך אדם למה נשה אליהו מזבח בהר הכרמל והקריב עליו ובית המקדש היה קיים בתותם שעה טו', אמור לו מה שעשה אליהו נשם הקב"ה עשה, ועל פי הגבורה, שנאמר ובדברך עשיתי. ואחר זה מובא שם שם יאמר לך אדם הרי נדעון הקריב בנמה ובית אשר שהרי שילה קיימת, ואמר ר' אבא בר כהנא שבעה דברים עשה נדעון כו', וכל מה שעשה על פי הגבורה עשה, ומזה יצא כאור נוסח דברי המדרש ר' יוחנן מייתי לה מן הדין קרייא, ר"ל בנדעון שכתוב ויבן שם נדעון מזבח לה' וגו', ויאמר לו ה' קח לך את פר השור וגו' (שופטים ו' כ"ד כ"ה): (נג) ג"ר אחא. תקנתי ג"ר אבא בר כהנא כמו שהוא בכל המקומות שרשמתי ובית כתוב ג"ר אבא והמעתיק עשה והניח ג"ר אחא במקום ג"ר אבא: (נד) ז' עבירות נעשה נפרו של נדעון. בירושלמי מגילה שם ז' עבירות הותרו נפרו של נדעון: (נה) בעצי אשרה בתנים פסולות ט'. כן נחשבו נם בירושלמי שם אחת לאחת רק בקטור ופה שם קלת ברחבם וכו"ר שם ובתנדת שמואל במקום ואיסור במה כתוב שם ומחוסר זמן וזה נשתרבב ממאמר שלאחריו ועיין בתחומא נשא שם ועיין בגמרא תמורה כ"ח סע"ב (ובהערה קס"ד לתחומא שם בטעות תמורה כ"ז ל"ל כ"ח) ובגמרא הביא נשם ר' יוחנן פסולות ט'. ויש להוסיף נתוספתא תמורה פ"ד ה"ו: (נו) ואעפ"כ לצורך שעה נתקבל. אבא בר כהנא שמנה בהריו בתוכו נילה. ויש להשוות המוסחות: (נז) ג"ר אבא בר כהנא שלש עבירות זה ליתא בכ"י האחרים, ונוסף בכ"י שלנו נם בכ"י ו': (נז) ג"ר אבא בר כהנא שלש עבירות

נעשה בעולתו של שמואל, כתיב והפשיט את העולה (ויקרא ז ח), ותלה של שמואל (נח) הוא ועורו, (נט) ומחוסר זמן, והתורה אמרה והיה שבעת ימים תחת אמו ומיום השמיני והלאה (ויקרא כב כז), ותלה שלו לא היה בן שמונת ימים, (ס) ולוי היה שמואל:

[ז] **לולא** האמנתי לראות בטוב ה'. (סא) תני משמיה דר' יוסי למה נקוד על לולא, אמר דוד לפני הקב"ה רבונו של עולם יודע אני שעתיד אתה לשלם שכר טוב לצדיקים לעתיד לבא, אבל איני יודע אם אני ביניהם ואם לאו: דבר אחר לולא האמנתי. (ר) (סב) זבדי בן לוי אמר כל מקום שכתוב לולא בזכות אבות, והכתיב לולא התמהמהנו (בראשית מג י), אמרו לו כל עצמינו לא היינו עולים משם אלא בזכות אבות, שאלמלא זכות אבות לא עלינו משם בשלום: (סג) ר' יוחנן אמר כל לולי בזכות הקב"ה, שנאמר לולי ה' צבאות (ישעיה א ט). (סד) ר' לוי אמר (סה) בזכות התורה ובזכות האמנה, [בזכות התורה, שנאמר לולי תורתך שעשועי (תהלים קיט צב), ובזכות האמנה], שנאמר לולא האמנתי לראות בטוב ה': קוה אל ה' חזק ויאמץ לבך וקוה אל ה'. (סו) אמר ר' חייא בר אבא אם נתפללת וחזרת ונתפללת, תהא מבושר שנשמעה תפלתך, והוא עתיד לעשות בקשתך, מה טעם, קוה אל ה' חזק ויאמץ לבך, משום וקוה אל ה':

מזמור כח

[א] **לדוד** אליך ה' אקרא. (א) זהו שאמר הכתוב חלקי ה' אמרה נפשי (איכה ג כד), ישראל אומרים אין חלקנו אלא בהקב"ה, שנאמר חלקי ה' אמרה נפשי, הקב"ה אומר אין חלקי אלא ישראל, שנאמר כי חלק ה' עמו (דברים לב ט), לפיכך כשישראל מתפללין לפניו הוא עונה אותם, שנאמר אליך ה' אקרא, צורי אל תחרש ממני:

[ב] (ב) **דבר** אחר אליך ה' אקרא. זהו שאמר הכתוב ה' אלהינו בעלונו אדונים זולתך (ישעיה כו יג), מהו בעלונו, כתתו אותנו, כענין שנאמר בתוך

הערות ותקונים

ירושלמי וי"ר ומנדת שמואל שם, וכמבר הוא לפיטו כ"ם גם בכ"י ו', אבל בכ"י מחבריס ובנדפס חסריס המלות "ג"ר אבא בר כהנא שלם עבירות נעשה בעולתו של שמואל כתיב והפשיט את העולה ותלה של שמואל" ומתחיל שם הוא ועורו ומחוסר זמן ולוי היה: (נח) הוא ועורו. מדכתיב ויעלהו עולה כליל משמע כולה בלא שום הפשט וניתוח ועולה בעי הפשט וניתוח: (נט) ומחוסר זמן. מדכתיב שלש חלב שעדיין היה יונק והיה מחוסר זמן: (ס) ולוי היה. פי' ג"כ כותר לזר להקריב, ועיין בירושלמי שם ובהדוסי הרש"ם בר"ר שם: (סא) תני משמיה דר' יוסי. כ"ה גם בכ"י ו', וגיתא בכ"י מחבריס ובנדפס והוא הוספה מן המעתיק מנמרא ברכות דף ד' ע"ב וע"ש בח"ג: (סב) זבדי בן לוי אמר כל מקום שכתוב לולא בזכות אבות. עבא מב"ר פע"ד אית י"ב, ושם הני' זבדי בן לוי וריב"ל, זבדי בן לוי אמר כל מקום שנאמר לולי בא בזכות אבות, אמר לו ריב"ל והא כתיב כי לולא התמהמהנו. ובב"ר שם גמלא אחר זה ג"ר תנחומא אית למפקין ליסנא דריב"ל לזבדי בן לוי. אין ספק שבמקום "זבדי בן לוי אמר" היה כתוב בב"ר "ריב"ל אמר". ועל זה בא ר' תנחומא ואמר אית למפקין ליסנא דריב"ל לזבדי בן לוי, ר"ל במקום ריב"ל נוסיס זבדי בן לוי. וכן במדרש תהלים במזמור ל"ד גמלא הטעתה כן כמו שהביא ר' תנחומא, ובילקוט תהלים רמז תס"ז אף שליין ב"ר פע"ד הביא בלשון המדרש שו"ט, ובילקוט ילקוט רמז ק"ל הביא שם המדרש ב"ר והלשון מטושם: (סג) ר' יוחנן. מובא בב"ר שם, ר' יוחנן אמר בזכות קדושת השם, ובב"י מחבריס ובנדפס בזכות המקום, והסיום שנאמר לולי ה' לבחות ליתא בב"י מחבריס ובנדפס: (סד) ר' לוי אמר. ב"ר שם: (סה) בזכות התורה. הוספתי, והשמיט המעתיק מן התחלה עד התחלה, וכן הסר בב"י ו', ומלא לבכון בב"י מחבריס ובנדפס ובב"ר שם ובילקוט: (סו) ג"ר חייא בר אבא. במדרש דב"ר פ"ב אות י"ב ג"ר חייא רבה כתיב קוה אל ה' חזק ויאמץ לבך וקוה אל ה' הוי מתפלל וחוזר ומתפלל, ים שעה שיחטו לך, ובנמרא ברכות ל"ב ע"ב איתא ג"ר חמא בר חנינא אם רואה אדם שהתפלל ולא נענה יחזור ויתפלל שנאמר קוה אל ה' חזק ויאמץ לבך וקוה אל ה', ובילקוט תהלים רמז תס"ז מובא המאמר הזה ובדפס בלשון מדרש נעשות כי הוא מנמרא ברכות, והלשון מדרש נאמר ממקומו וים להלינו על התחלת רמז תס"ח: (א) זה"ש הלקי ה'. מובא בילקוט רמז תס"ח והלשון מדרש בסוף רמז שלפניו מוסב על זה: (ב) ד"ת

הריפות בעלי (משלי כז כב), ר' יהודה בר' סימאי אומר תבעו אותנו לעבוד עבודה זרה שלהם, כבעל שתובע לאשתו על עסקי תשמיש: לבד בך נזכיר שמך (ישעיה כו יג). עד שלא יחדת שמך עלינו, ולא עשית לנו נסים, כבר קידמונו שמך, נבוכדנאצר הרשע גזר עלינו לעבוד עבודה זרה שלו, ולהשתחוות לצלם שלו, והשלמנו נפשינו למות על מנת שלא נכפור בך, מה טעם, [ענו](מישך שדרך) [שדרך מישך] ועבד נגו (ואמרו) [ואמרין] למלכא [נבוכדנצר וגו'] לאלהך (ליית אנחנו) [לא איתנא] פלחין (דניאל ג עז יח), (ג) אם מלכא למה נבוכדנאצר, ואם נבוכדנאצר למה מלכא, אלא אמרו ליה (ד) אם (ה) לפסין ולגולגליות ולארנוניות את גוזר עלינו, אנו קורין לך מלכא, ואם לעבודה זרה [את גוזר עלינו, את והכלב שוין], לאלהך ליית אנחנא פלחין, מיד נתמלא חימה, שנאמר באדין נבוכדנצר התמלי (חימה) [חמא] (דניאל ג כח יט), (ו) אמר ר' יוחנן גזר ואמר אם הוא ניסוק בחבילה אחת, יהא ניסוק בשבע חבילות, ורבנן אמרי אם הוא ניסוק בשבע חבילות, (ז) יהא ניסוק בארבעים ותשע חבילות, שנאמר חד (שבעא עד דיחזי) [שבעה על די חזה] למזייה (דניאל ג כח יט), מיד השליכו עצמן לכבשן האש, לקדש שמו של הקב"ה, (ח) ומניין דרשו חנניה מישאל ועזריה להשליך נפשם על קדושת השם, נשאו קל וחומר מצפרדעים, מה כתיב בהן, ובתנוריך ובמשארותיך (שמות ז כח), איתתי משארת מצויה אצל התנור, בשעה שהוא חם, (ט) מלמד שהיו הצפרדעים משליכות עצמן לתוך התנור, ויורדות לקדש שמו של הקב"ה, ומה פרע להם הקב"ה, כל הצפרדעים שבמצרים מתו, שנאמר ויטותו הצפרדעים מן הבתים ומן החצרות ומן השדות (שם ח ט), ואותן שירדו לתנור לא מתו, מפני שמסרו עצמן לשריפה, לקיים גזירתו של הקב"ה, (י) לפיכך עלו חיים מן התנור, וירדו ליאור, שנאמר רק ביאור תשארנה (שם שם ז). (יא) תודום איש רוטי אומר דרשו חנניה מישאל ועזריה ואמרו ומה אם צפרדע שאין להם זכות אבות, ועל ידי שמסרו עצמן על קדושת השם ניצולו, אנו בני אברהם יצחק ויעקב, ונצטוינו על קדושת השם, ועתיד ליפרע לנו שכר שלם, על אחת כמה וכמה שאנו חייבין למסור נפשינו על קדושת השם. (יב) פלטון איש רומי אמר מן התורה דרשו, כמה שנאמר ובקשתם משם את ה' אלהיך ומצאת כי תדרשנו בכל לבבך (דברים ד כט), ורבנן אמרי מן ירמיה דרשו, שנאמר ובקשתם אותי ומצאתם כי תדרשוני בכל לבבכם (ירמיה כט יג):

(יג) לבד בך נזכיר שמך (ישעיה כו יג). מהו לבד בך, קוטיך לכך נברכך ונזכיר שמך לבדך ולא לאל אחר:

[ג] **דבר** אחר לדוד אליך ה' [וגו', אל תמשכני עם רשעים וגו']. אמר שלמה טוב שפל רוח את עניים מחלק שלל את גאים (משלי טז יט), (יד) אשרי

הערות ותקונים

זם"ס כ' מלסיטו נעלוטו. בילקוט המאמר קסוע: (ג) אם מלכא למה נבוכדנצר. וי"ר סוף פל"ג. ובילקוט דניאל סוף רמז תלף ס' הביא המאמר ומצוין בלדו מדרש והוא מן סו"ס שלפנינו והביא כלשון הסו"ס וגם הסיום ת"ר יוחנן אם סי' הכבשן ניסוק בשבעה הוא מן מדרש שלפנינו, ועיתא בוי"ר פל"ג: (ד) אם לפסין ולגולגולת ולארנוניות. בוי"ר אם אלא במסים ובארנוניות ובזימיות ובגולגליות את מלך עליהם אבל לדבר כזה שאתה אומר לנו נבוכדנצר את ובכלב שוין עליהם כחדא: (ה) פסין גלגולת ארנוניות. פסין עיין ערוך פם והוא לשון רומי pisa, וגלגולת פי' ככף גלגולת (קאפפסטייער) וארנון הוא בל"י ἔραvος ובל"ר eranus הוא מס מה שקובעים לבעלי הסיר לתת תרוחה או מתנה לשלטון ושר. ובמיוחס כ"י ובנדפס במקום פסין הגי' מסים: (ו) ת"ר יוחנן. מובא בילקוט דניאל שם: (ז) יהא ניסוק בשבע חבילות. ר"ל שבעה פעמים שבעה, ובאמר הוא לפניהו כ"ה נם בכ"י ו', וכן מובא בילקוט דניאל שם, אבל בכ"י האחרים ובנדפס בפשוט בשבע חבילות, נם אסר הסיום שנאמר אד שבעה על די חזה למזייה: (ח) ומניין דרשו חנניה מישאל ועזריה. בבבלי פסחים כ"ע ע"ב מובא זה בשם תודוס איש רומי, ולפניהו מובא בשמו מאמר אחר: (ט) מלמד שהיו הצפרדעים משליכות עצמן. מובא בילקוט ואדרא רמז קפ"ב בשם סו"ס: (י) לפיכך עלו חיים מן התנור וירדו ליאור שנאמר רק ביאור תשארנה. כ"ה נם בכ"י ו', וכן הוסיף מהרש"ם בגליון, ועיתא בכ"י האחרים ובנדפס: (יא) תודום איש רומי. מובא לזה פעמים בתלמוד, עיין סלה"ל: (יב) פלטון איש רומי. נם במדרש חזית פ' מי זאת עולה מן המדבר מובא פלטיון איש רומי לדרש מתלת הר סיני ובלא בשמי מרוס ויסרגל בתוספ התחיו: (יג) לבד בך עד ולא לאל אחר. כ"ה נם בכ"י ו', וכן הוסיף מהרש"ם בגליון, ועיתא בכ"י האחרים ובנדפס: (יד) אשרי אדם שמסל בתלקו את העניים וכו' שמסל בתלקו את הרשעים. בלשון כ"י

ובנדפס

אדם שנוטל בחלקו את העניים, אוי לו לטי שנוטל בחלקו את הרשעים, שהרשעים נוטלין את שלהן והולכין מן העולם, שנאמר ועוד מעט ואין רשע (תהלים לז י), אמר הקב"ה שעה אחת היא לרשעים, אובלין את שלהן בעולם הזה, והולכין ויורדין לגיהנם הן ומסייעיהן ומי שנשתתף עמהם, וכן הוא אומר (ואני) [כי אני] (חפשתי) [השפתי] את עשו גליתי את מסתריו [וגו' שדד זרעו ואחיו ושכניו ואיננו] (ירמיה מט י), אמר דוד לא אוכל בסעודתן, ולא ארד עמהם לגיהנם, שנאמר לדוד אליך ה' אקרא צורי אל תחרש ממני, פן תחשה ממני ונמשלתי עם יורדי בור:

[ד] **אל** תמשכני עם מרעים ועם פועלי און [דוברי שלום עם רעיהם ורעה בלבבם]. (טו) אמר ר' אבא בר זעירא מתוך גנותן של שבטים, את מוצא שבהן, שנאמר וישנאו אותו ולא יכלו דברו לשלום (בראשית לז ד), (טז) דבליבא בפומא, ברם להלן ולא דבר אבשלום עם אמנון (מטוב ועד רע) [לטרע ועד טוב] (ש"ב יג כב), מה דבליבא לא בפומא:

[ה] **כי** לא יבינו אל פעולת ה' ואל מעשה ידיו יהרסם ולא יבנם. (יז) חזקיה אמר (יח) אלו התקופות, (יט) ר' יהושע אמר אלו האגדות, ורבנן אמרי זו קריאת שמע, (כ) שמברכין לפניו יוצר אור, וחותמין ברוך אתה ה' יוצר המאורות: ואל מעשה ידיו. (כא) אלו המולדות, כמה שנאמר ויעש אלהים את שני המאורות הגדולים (בראשית א טז), וכתיב עשה ירח למועדים (תהלים קד יט), והם המינין שאין חושבין לא מועדות ולא תקופות: יהרסם ולא יבנם. יהרסם, בעולם הזה: ולא יבנם. לעולם הבא:

[ו] **ה' עזי** ומגני. אמר ר' סימון (כב) משל למלך שהיה לו מרגלית אחת, בא בנו ואמר לו תן לי אותה, אמר לו אינה שלך, הטריח עליו ונתנה לו, (כג) כך ישראל אמרו שירה על הים לפני הקב"ה, שנאמר עזי וזמרת יה (שמות טו ב), והן מבקשים שיתן להם את התורה, מיד אמר להם אינה שלכם, של עליונים היא, כיון שהטריחו עליו נתנה להם, שנאמר ה' עוז לעמו יתן (תהלים כט יא), אמר ר' יוחנן אמרו ישראל ניתן לו משירי הודיות שנתן לנו, שנאמר ומשירי אהודנו:

הערות ותקונים

וכנדפס נמסמס מלת „בחלקו" ואחרי המלות מחרי חדם שנוטל את העטיס טוסף „ומתנהג בעמס": (טו) ג"ר מבא בר זעירא. נמנה בב"ר פפ"ל אות ס' ומס סני' ג"ר אחבא בר זעירא, וסילקום שמואל ברמז קמ"ס בפ' ולא דבר אבשלום הביא המאמר בשם ב"ר וגורס ג"ר אחא בר זעירא, וסילקום ויסב רמז קמ"ח בפ' ולא יכלו דברו הביא בשם תנחומא והוא בתנחומא ויסב אות ז' ומס נמצא רק התחלת המאמר שהביא ומן מתוך נוסחם של שבטים הוא מן ב"ר, וחסר שם המומר: (טז) דבליבא בפומא. במדרש ב"ר שם סני' די בליביה בליביה ברם הכא ולא יכלו דברו לשלום די בליבאן בפומהון, ועיין במ"כ שם שכתוב די בליביה כו' מה שהיה בלבו עליו היה נאמר בלבו ולא הוציא מפיו מחומה, ומולי למטן היה סובר שלבו שלם עמו, אבל כאן כתיב ולא יכלו דברו לשלום, מכלל שדברו עמו דברי ריב ומלה ולא נגבו את לבותו, מה דבלבהון בפומהון השנאה שהיה בלבם לא היו כובשים אותה והיו מוציאים אותה בפיהם: (יז) חזקיה אמר. מובא בילקום תהלים רמז תם"ת: (יח) אלו התקופות. עיין שבת ע"ה ע"א היודע לחשוב בתקופות ומזלות ואינו חושב עליו הכתוב אומר ואת פועל ה' לא יביטו (ישעיה ה' י"ב): (יט) ר' יהושע אמר אלו האגדות. מובא במטורת המאור בהקדמתו בשם מדרש תהלים: (כ) שמברכין לפניו יוצר אור וחותמין בא"י יוצר המאורות. כ"ה גם בב"ר, אבל בב"י המחבים וכנדפס סני' זו ק"ס, שמן קורין יוצר אור, וגם הרא"ש תקן כמו שהוא לפנינו בב"י פ' ו': (כא) אלו המולדות כו', וסס המינים שאין חושבין לא מועדים ולא תקופות. כ"ה גם בב"י ו', וכן הוסיף הרא"ש בנליון, אבל בב"י המחבים וכנדפס הני' ואל מעשה ידיו כמה שנאמר ויעש אלהים את שני המאורות הגדולים, ומשאר ליתא: (כב) משל למלך כו' בא בנו ואמר לו. בילקום תהלים שם רמז תם"ח מובא בשמון אחר משל למלך שהיה לו מכה אחת תבעה תוכפו ג"ל אימה שלך, אבל בכל כ"י וכנדפס הוא כמו לפנינו: (כג) כך ישראל אמרו שירה על הים לפני הקב"ה, שנאמר עזי וזמרת יה. זה ליתא בב"י המחבים וכנדפס, וסס הני' כך אמרו ישראל לפני הקב"ה וסיו מבקשים שיתן להם את התורה:

מזמור כט

[א] **מזמור** לדוד הבו לה' בני אלים. (א) זהו שאמר הכתוב על ידי יחזקאל, והושעתי לצאני ולא תהיינה עוד לבז (יחזקאל לד כב), ומה אני עושה להן, דוד עבדי ירעה אותם, שנאמר והקימותי עליהם רועה [אחד ורעה אתהן את עבדי דויד וגו'] (שם שם כג), אמר דוד אתה מושיע ואתה רועה, וכן הוא אומר הושיעה את עמך וברך את נחלתך ורעם ונשאם עד העולם (תהלים כח ט), (ב) אמר ליה הקב"ה אני מעכב אותם שאתה אומר לי הושיעה את עמך, איני מעכב אותם, אלא הם, מיד אמר הבו לה' בני אלים, מתו בני אלים, בני אילמים וחרשים, שיש להם להשיב להקב"ה ואין משיבין, (ג) אלא סובלין עול האומות בעבור קדושת שמו, וכן ישעיה אמר מי עור כי אם עבדי [וחרש כמלאכי אשלח מי עור כמשולם ועור כעבד ה'] (ישעיה מב יט), וכן הוא אומר ויקרא [אברהם] שם המקום ההוא ה' יראה (בראשית כב יד), מתו יראה, (ד) אמר ליה ה' ראה מה יש לי להשיב, אמר ליה אתמול אמרת לי כי ביצחק יקרא לך זרע (שם כא יב), ועכשיו אמרת לי קח נא את בנך את יחידך אשר אהבת (שם כב ב), (ה) אמר ליה איזה מהם, אמר לו את יחידך, אמר ליה זה יחיד לאמו וזה יחיד לאמו, אמר לו אשר אהבת, אמר ליה שניהם אני אוהב, כשאמרת את יצחק, לא היה להשיבך ולומר לך ואת בריתי אקים את יצחק (שם יז כא), היכן היא הברית, אלא כשם שהיה לי להשיבך ולא השיבותיך, כך כשיבואו בניי לידי עבירות, (ו) זכור להם זו השעה, לכך נאמר הבו לה' בני אלים: (ז) דבר אחר בני אלים. בניהן דתקיפיא, כמה דאת אמר (ויקח את) [ואת] אילי הארץ [לקח] (יחזקאל יז יג): דבר אחר בני אלים. בניהם של אותן הנשחטים כאילים, אברהם אמר אני שוחט, יצחק אמר אני נשחט:

[ב] **הבו** לה' כבוד שמו. בשעה שאני זוכר שמו, אתם הבו לה' כבוד שמו, כשם שאמר משה כי שם ה' אקרא הבו גודל לאלהינו (דברים לב ג), התפללו תפלות לפניו, אמרו לו (ח) מניין אנו יודעין מכמה, אמר להם ראו (ט) כמה אזכרות יש בפרשה, אמרו לו שמונה עשרה, לכך אתם תתפללו שמונה עשרה ברכות, לכך נאמר כבוד שמו, וכתיב כבוד ועוז, אמרו לו מניין אנו יודעין מהיכן נתחיל, (י) אמר להם ראו מה בראש הפרשה, הבו לה' בני אלים, בני אברהם יצחק ויעקב, אף אתם ברכו ברכה ראשונה אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב. ומה באזכרה שנייה, הבו לה' כבוד ועוז, אף אתם תנו לו כבוד ועוז, שהוא מחיה את המתים. ומה באזכרה שלישית, הבו לה' כבוד שמו,

---

הערות ותקונים

(א) זס"ב על ידי יחזקאל. מובא בילקוט תהלים רמז תס"ב וחסר הלזון: (ב) ג"ל הקב"ה אני מעכב אותם? שאתה אומר לי הושיעה את עמך, אני מעכב אותם אלא הם, מיד אמר הבו לה' בני אלים. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף מהרש"פ בגליון, אבל בכ"י המחריס ובנדפס המאמר קטיע: ג"ל הקב"ה אני מעכב אותם שהפלל לפני הבו לה' בני אלים: (ג) אלא סובלין עול האומות בעבור קדושת שמו. כ"ה גם בכ"י ו' ומחסר בכ"י המחריס ובנדפס: (ד) ג"ל ה' ראה מה יש לי להשיב, ג"ל אמרת לי כי ביצחק יקרא לך זרע וכו'. ירושלמי תענית פ"ג ה"ל דף ס"ה ע"ד, ב"ר פנ"ו אות ט', וי"ר פכ"ט אות ט', פסיקתא דר"כ בחדש השביעי (קנ"ד ע"ב) עיין שם בהערה ס"ז ובפסיקתא רבתי פ"מ: (ה) ג"ל איזה מהם עד שתאמרת את יצחק. היא הוספה מיד המסדר וליתא במקומות שהשמתי, ועיין ב"ר פנ"ו אות ט', ופכ"ה אות ז': (ו) זכור להם זו השעה. בכ"י המחריס ובנדפס גם בדפוס רמצון נוסף "ותבא להם פיוס שנאמר יפג פ' פיוו לנוך (במדבר ו' כ"ו), כשם שנשאתי לך פיוס": (ז) ד"ה בני אלים בניהן דתקיפיא כד"ה (ויקח) ואת אילי הארץ [לקח]. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף מהרש"פ בגליון, וליתא בכ"י המחריס ובנדפס. ורש"י ר"ה ל"ב ע"ח כתב פי' בני אלים לשבח דתקיפי, כמו ואת אילי הארץ לקח: (ח) מניין אתו יודעים מכמה. ר"ל כמה ברכות יהיו בתפלה, ובזוהר כ"י הגי' מניין אתו יודעין מהיכן נתחיל, ועיין בבלי מגילה י"ז ע"ב: (ט) כמה אזכרות ים בפרשה זו וכן שמונה עשרה. בגמרא ברכות כ"ח ע"ב הגי י"ח כנגד מי, ג"ר סנג גריס דרב שמואל בר נחמני כנגד י"ח אזכרות שאמר דוד בספר תהלים בהבו לה' בני אלים, וכירושלמי ברכות פ"ד ה"ג (ז' ע"ד בסוף) תענית פ"ב ה"ב (ס"ה ע"ג) ולמה שמונה עשרה? אמר ר' לוי כנגד שמונה עשרה אזכרות שכתוב בהבו לה' בני אלים: (י) אמר להם ראו מה בראש הפרשה, הבו לה' בני אלים

אף אתם ברכוהו האל הקדוש. השתחוו לה' בהדרת קדש, שנותן דעה לקדושים, שנאמר ודעת קדושים בינה (משלי ט י), כנגד חנן הדעת. קול ה' על המים, זו התשובה שנמשלה למים, דכתיב וישאבו מים (ש"ב ז ו), כנגד הרוצה בתשובה. ה' על מים רבים, כנגד ותשליך במצולות ים כל חטאתם (מיכה ז יט), כנגד חנון המרבה לסלוח. קול ה' בכח, שנאמר וגאלתי אתכם בזרוע נטויה (שמות ו ו), ולעתיד צועה ברב כוחו (ישעיה סג ח), כנגד גואל ישראל. קול ה' בהדר, להדר חולים ברפואתו, כנגד רופא חולי עמו ישראל. קול ה' שובר ארזים, כנגד ברכת השנים, שמשבר מפקיעי שערים ומקטיני איפות ועשירי שלוה, שהן כארזים, ומברך עולמו ומביא זול לעולם, ושובר מטה רשע, כנגד מברך השנים. וישבר ה' את ארזי הלבנון, שמשבר רשעי אומות העולם שהן גבוהין כארז, שנאמר אשר כגובה ארזים גבהו (עמוס ב ט), ומקבץ גליות מתוכן, כנגד מקבץ נדחי עמו ישראל. קול ה' חוצב להבות אש. אלו הדינים שנחצבו מתוך התורה שנמשלה כאש, שנאמר הלא כה דברי כאש (ירמיה כג כט), וכתיב כי באש ה' נשפט (ישעיה סו טז), כנגד אוהב צדקה ומשפט. קול ה' יחיל מדבר. אלו הרשעים שמנוקים מכל מצוה כמדבר, והקב"ה מחלחל אותם, כנגד שובר אויבים. יחיל ה' מדבר קדש, כנגד הצדיקים בגלות, הדומה למדבר קדש, שחסרו להם המים, שנאמר וישב העם בקדש (במדבר כ ח), וכתיב ולא היה מים לעדה (שם שם ב), וחזרו המים בזכות משה ואהרן, כנגד משען ומבטח לצדיקים. קול ה' יחולל איולות, שיולדו מושיעים לישראל, שנמשלו לאיילות, דכתיב דומה דודי לצבי או לעופר האילים (שה"ש ב ט), וכתיב משוה רגלי כאילות (ש"ב כב לד), וכתיב מה נאוו על ההרים רגלי מבשר (ישעיה נב ז). ויחשוף יערות, שמתיש גבורתן של אומות העולם שנמשלו לעצי היער, שנאמר ונקף סבכי היער בברזל (שם י לד). ובהיכלו כלו אומר כבוד, כיון שיבא משיח ויפרע מרשעי אומות העולם, מיד בית המקדש נבנה, לכך אומר אלהי דוד בונה ירושלים: דבר אחר קול ה' יחולל איולות, כיון שהקב"ה נתן קולו מיד מתחלחלות הָאֵלות, הן אילנות אֵלה ואלון. ויהשוף יערות, שמנשר העלים של האילנות ומייבש אותן וחושף קליפתן, כמה דאת אמר מחשוף הלבן (ברא"ת ל לז). ה' למבול ישב, שישב בדין עם הרשעים, וישמע תפלתן של באי התיבה, שנאמר ויזכור אלהים את נח (שם ח א), לכך נאמר שומע תפלה. וישב ה' מלך לעולם, שנתיישבה דעתו בקרבנו של נח, וריחם על כל העולם, שנאמר וירח ה' את ריח הניחוח (שם שם כא), כנגד שאותך לבדך ביראה נעבוד. ה' עוז לעמו יתן, כנגד טובה של תורה, שנאמר כי לקח טוב נתתי לכם (משלי ד ב), לכך נאמר המטיב שמך ולך נאה להודות. ה' יברך את עמו בשלום, כנגד עושה השלום: (יא) [דבר אחר כנגד שמונה עשרה אזכרות שיש בעשיית המשכן באלה פקודי, כאשר צוה ה', [ככל אשר צוה ה'], שמונה עשרה פעמים, כנגדן תקנו שמונה עשרה ברכות שמתפלל אדם בכל יום, ואין כולן שבחו של הקב"ה, אלא שלש ראשונות ושלש אחרונות, ושתים

הערות ותקונים

עשרה לצרכו של אדם, (יב) ולפיכך אין מתפללין בשבת שמונה עשרה אלא שבע, כנגד שיש בה שבע הזכרות, אבל בחול מתפלל אדם שמונה עשרה, שאם יהיה לו חולה בתוך ביתו, נזכר ברכת חולה והוא מיצר, והשבת נתנה לעונג לקדושה ולמנוחה, ולא לצער, הדא הוא דכתיב שבע ביום הללתיך (תהלים קיט קסד):

מזמור ל

[א] **מזמור** שיר חנוכת הבית לדוד. (א) אמר ר' חמדא לית מילתא פלינא, שבית המקדש של מטה מכוון כנגד בית המקדש של מעלה, שנאמר מכון לשבתך (שמות טו יז), אל תקרי מכון אלא מכוון, (ב) אמר ר' אחא מן הדא בנשאי ידי אל דביר קדשך (תהלים כח ב), מקום שדיברות יוצאות לעולם, שנאמר כי מציון תצא תורה (מיכה ד ב). ר' חיננא אמר מקום שהדבור יוצא לעולם, והבריות מתייראין, שנאמר גורא אלהים מקדשיך (תהלים סח לו):

[ב] (ג) [**דבר** אחר מזמור שיר חנוכת הבית לדוד. זהו שאמר הכתוב מי הקדימני ואשלם (איוב מא ג), מי הישב בלבו לעשות מצוה לפני ולא השלמתי לאחריו, מי עשה מילה ולא נתתי לו אני קודם הבן, מי עשה ציצית ולא נתתי לו אני קודם הטלית, מי עשה מעקה לגגו ולא נתתי לו אני קודם הבית, מי

הערות ותקונים

[ל"ל דסיפרא], והכוונה בלבד מן הכתוב ומתו מהלילא (שמות ל"ח כ"ג) ומת אחר כתיב לפניו, את כל אחר צוה ס' (שם שם כ"ג) ליטו מן המנין רק מהסניף מן פסוק ל"ט ו', ל"ט ס', ל"ט ז', ל"ט כ"ח, ל"ט כ"ו, ל"ט כ"ט, ל"ט ל"ח, ל"ט ל"ב, ל"ט מ"ב, ל"ט מ"ג, מ' ט"ז, מ' י"ט, מ' כ"ח, מ' כ"ג, מ' כ"ה, מ' כ"ז, מ' כ"ט, מ' ל"ב, ושולם מספרס י"ח: (יב) ולפיכך אין מתפללין בשבת שלש ז' כנגד שים שם ז' הזכרות. כ"ם בכ"י ב', אבל בכ"י ד' ה' ז' נשטות לפיכך אין מתפללין בשבת י"ח שלש השמע כנגד הפרשה של חנה שים שם תשע, וזה בא מקנגת ליזה מעתיק, כי בשבת מתפללין תפלת שבע ורק בר"ה מתפללין תשע, וזה אמרס בירושלמי שם שבע של שבת מניין, ת"ר יאתן כנגד ז' קולות שבכתוב בקהו לה' בני חיים, ת"ר יודן למתוריה כנגד ז' הזכרות שבכתוב במזמור שיר ליום השבת, תשע של רחם השמים מנין, ת"ר אחת קרטונית כנגד תשע הזכרות שבכתוב בפרשת חנה, וכן תרשם בילקוט תהלים רמז תש"ס מוצא בשם ילמדנו אתה מוצא שבשע הזכרות מכאן שמכו לשבשע ברכות שמתפללין בשבת, ד"א כנגד שבשע קול ה' שחמר דוד על המים כו':

(א) ת"ר חסדא ליה מלתא פלינא. כ"ם בכל שמוסס כ"י וחסר שהתחלה ועיין לרשות על המזמור הזה בפסיקתא רבתי פ"ב שפקא מזמור שיר חנוכת הבית לדוד. ולולי שהתחלה נשתרבב לכאן ומקומה למעלה בפסוק בשמי ידי אל דביר קדשך (תהלים כ"ח ב') והתחלת הדרשה היא מן זש"ה יעלזו חסידים, ובעל הילקוט ברמז הפי"נ הביא המאמר הזה בשם המדרש והוסיף בהתחלתו וז"ל: מזמור שיר חנוכת הבית לדוד וכי דוד בנאו למה מזמור שיר, כנגד בית המקדש של מעלה ובית המקדש של מטה, ואח"כ מתחיל ת"ר חסדא כו', ומלתי מקור המאמר בירושלמי ברכות פ"ד ה"ה (דף ח' ע"ג) כתוב אחד אומר אנך ואשובם אל מקומי, וכתוב אחד אומר ושם עיני ולבי שם כל הימים, הא כיצד, פניו למעלה ועיניו ולבו למטה, ואם אתה יכול אתה בנו כנגד בית קדש הקדשים, לאיזה בית קדש הקדשים, ר' חייא רבה כנגד קדשי הקדשים של מעלה, ר' שמעון בן חלפתא אמר כנגד בית קדש הקדשים של מטה, ת"ר פיהם לא פללו בית קדשי הקדשים של מטה מכוון כנגד בית קדשי הקדשים שלמעלה, מכוון לשבתך, מכוון כנגד שבתך, ע"כ. והוא המאמר שהביא הדורש, ויען כי המזמור הזה חברו שיאמרוהו בחנוכת בית המקדש הביא המאמר הזה, ולדעתי יש לתקן ת"ר פיהם במקום ת"ר חסדא: (ב) ת"ר אחת מן הדא דביר קדשך מקום שדיברות כו'. בירושלמי שם הני דביר ר' חייא רובא ור' יעקי הד אמר שמשם דבר יוצא לעולם, והד אמר שמשם דיברות יוצאות לעולם, ובעל הילקוט בתהלים שם הביא המאמר שלפנינו בסגנון אחר, ת"ר חייא בר אחא מתו אל דביר קדשך מקום שהדברות יוצאות לעולם, שנאמר כי מציון תצא תורה, ר' הינינא אמר מקום שהדבור יוצא לעולם, שנאמר ודבר ה' מירושלים, ובכ"י האחרים ובדפוס המאמר קטיע והכי: ת"ר אחא מתו אל דביר קדשך ממקום שהדברות יוצאות לעולם, שנאמר כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים וכתיב וירח אלהים ממקדשך חסר וא"ל ר' חנינא אמר ממקום שהדבור יוצא לעולם שנאמר ורח אלהים, וגם הסיום במאמר שלפניו שנאמר מכון לשבתך אל תקרי מכון אלא מכוון הסר: (ג) ד"א מזמור זש"ה מי הקדימני עד סוף פוס ב' הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ד' ה' ז' וכן הוסיף המלפים מוויניציה, והרש"פ כתב בגליון "ליטו בכתובים", וליתא בכ"י ג' ו' ח'

חשב בלבו לעשות מצוה ונאנס ולא עשאה שאני מעלה עליו כאילו עשאה, שהרי דוד חשב לבנות בית המקדש, ונקרא על שמו, שנאמר מזמור שיר חנוכת הבית לדוד]:

[ג] **דבר** אחר מזמור שיר חנוכת הבית לדוד. (ד) זהו שאמר הכתוב יעלזו חסידים בכבוד ירננו על משכבותם (תהלים קמט ה), אמר ר' חייא הגדול בשעה שהצדיקים נפטרין מן העולם, שלש כיתות [של מלאכים] מטפלין בהם, אחת אומרת יבוא שלום (ישעיה נז ב), ואחת אומרת ינוחו על משכבותם (שם שם), ואחת אומרת הולך נכחו (שם שם), ומהלכות לפניו. אמר ר' יהודה בר' סימון בשם ר' יאשיה הקב"ה כביכול בעצמו אומר לו שלום בואך, ומניין אתה למד מהרשעים, שנאמר אין שלום אמר (ה') [אלהי] לרשעים (שם שם כב), אם להרשעים אומר אין שלום, קל וחומר לצדיקים שהוא אומר להם שלום, הוי שהקב"ה אומר לצדיקים יבוא שלום, (ה) ולכך נאמר יעלזו חסידים בכבוד, באיזה כבוד, בכבוד שהקב"ה עושה לצדיקים בשעה שנפטרין מן העולם שהן מקלסין להקב"ה שם. (ו) אמר ר' חייא ב"ר יוסי אין הפרש בין צדיקים החיים לצדיקים המתים, אלא דיבור בלבד, והן מקלסין להקב"ה שגנז נשמותיהן בצרור החיים, שנאמר והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים (ש"א כה כט): ירננו על משכבותם. אין ירננו אלא לשון קילוס, כמה דאת אמר קול רנה וישועה באהלי צדיקים (תהלים קיח טו): (ז) אמר ר' יוחנן בשעה שהזקן יושב ודורש, (ח) ואומר כך אמר פלוני, שפתותיו דובבות בקבר ורוחשות, שנאמר וחכך כיין הטוב וגו' דובב שפתי ישנים (שה"ש ז י), (ט) מהו דובב שפתי ישנים, ששפתותיהם דובבות בקבר ככומר של ענבים, לכך ירננו על משכבותם, (י) כך אמר דוד אגורה באהלך עולמים (תהלים סא ה), וכי עלה בדעתו של דוד שהוא חי לעולמים, מהו עולמים, אמר ר' יהודה שיהו אומרים מזמורות שלו בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, אמר ליה הקב"ה אף על פי שאתה מת, אין שמך זז מביתי לעולמים, אלא על כל קרבן וקרבן אומרים שירה על שמך מזמור לדוד, ולא עוד אלא הואיל ואתה חשבת לבנות בית המקדש, אף על פי ששלמה בנך בונה אותו, על שמך אני כותבו, שנאמר מזמור שיר חנוכת הבית לדוד, לשלמה אין כתיב, אלא לדוד:

[ד] **דבר** אחר מזמור שיר חנוכת. (יא) זהו שאמר הכתוב ולך ה' חסד כי [אתה] תשלם לאיש כמעשהו (תהלים סב יג), ר' יהודה ור' נחמיה אמרו מדת פורעניות עקרה ואינה עושה פירות, מדה טובה עושה פירות, שנאמר זרעו לכם

הערות ותקונים

ונם נדפוס רמתון, והדרסה הזאת על מי הקדימני נמצא נסנטן תחר בתנחומא תמור תות י' וי"ר פכ"ז תות ג' פסיקתא פסקא שור או כשב (ע"ם ע"ח) פסיקתא רבתי פכ"ם פ' עשר תעשר, ילקוט תמר רמז תרמ"ב בשם וי"ר, ילקוט חיוב רמז תתקכ"ז בשם תנחומא, והמדפיס מוויניציא הוסיף ומח"כ כדפם כן בכל הדפוסים "מי עשה לדקה ולא נתתי ט קודם הדינרים" וזה לא נמצא בכ"י הדרשתי: (ד) זה"ם יעלזו חסידים בכבוד. מובא בילקוט תהלים רמז תתפ"ם בשם המדרש, ונשנה נם בפסיקתא רבתי פ"נ פסקא מזמור שיר חנוכת. וכל המדרש שם הוסתק ממדרש זה"ם שלפנינו, ובכ"י המחרים (מלבד כ"י ו') ובנדפם כשמו המלות "ע"ר חייא הנדול" והמחלת המאמר: ג' כתות של מלאכי השרת, מובא נם במדרש במ"ר פי"ח תות ז', ועיין נם בנבלי כתובות ק"ל ע"ח בשם מדרש תהלים: (ה) ולכך יעלזו חסידים בכבוד בחייהם בכבוד כו'. מובא בתורת כהנים להרמב"ן בשער הנמול בשם מדרש תהלים: (ו) ע"ר חייא ב"ר יוסי. בפסיקתא רבתי שם ע"ר חמא בר יוסי, ול"ל ע"ר חייא בר יוסי: (ו) ע"ר יוחנן. פסיקתא רבתי שם ומולי זה כוונתם בירושלמי ברכות פ"ב ורבי יוחנן בשי דיימרון שמועתא מן שמיה. ר"ל מעניז המאמר שאמר בשעה שהזקן יושב ודורש ואומר כך אמר פלוני, שפתותיו דובב בקבר, פיתה כוונתו שיאמרו ההלכה משמו: (ח) ואומר כך אמר פלוני. ברבתי שם ואומר כך אמר רבי עקיבא, כך אמר רבי שמשון בן יוחי: (ט) מהו דובב שפתי ישנים ששפתותיהם דובבות ככומר של ענבים. כ"ה נם בכ"י ו', וליתא בכ"י המחרים, וזה הוספה עפ"י מאמרם ירושלמי ברכות פ"ב ובבלי יבמות ל"ז ע"ח ע"ם. ובירושלמי שם דובב שפתי ישנים ככומר הזה של ענבים שהוא זב מאליו, ועיין ביפה מראה שם פ"נ סי' נ': (י) כך אמר דוד אגורה באהלך עולמים וכי עלה בדעתו של דוד. פסיקתא רבתי שם, וכן בתנה בירושלמי ברכות פ"נ דף ד' ע"ח, מ"ק פ"נ דף פ"נ ע"נ, שקלים פ"נ מ"ז ע"ח, ולעיל במזמור ל' תות ח': (יא) זה"ם ולך ה' חסד. עיין להלן במזמור ס"נ בסנטן תחר, ועיין ירושלמי פאה פ"ח ה"ח דף י"ז רע"נ, ובבלי קידושין מ' ע"ח הזכות ים לה קרן ויש לה פירות כו':

לצדקה קצרו לפי חסד (שמ"ר י יג), מה הקב"ה [עושה], גובה מן האדם עוונותיו, וחוזר ונותן לו שכרו. רבנן אמרי אפילו עוונותיו אינו גובה ממנו בבת אחת, שנאמר כי אתה אלהינו חשכת למטה מעונינו ונתת לנו פליטה כזאת (עזרא ט יג). (יב) ר' אלעזר ור' יוסי ב"ר חנינא, ר' אלעזר אומר כף מאזנים מעויין הוא, כאן עונות כאן זכיות, מה הקב"ה עושה, מטה כלפי חסד, שנאמר ולך ה' חסד (תהלים סב יג), ר' יוסי ב"ר חנינא אמר מה הקב"ה עושה חוטף שטר חוב אחד מן העונות, ומיד הכף מכריעות, שנאמר נושא עון ועובר על פשע (מיכה ז יח). (יג) ר' נחמיה אמר (יד) חשב אדם לעבור עבירה, אין הקב"ה חושבה עד שיעשנה, ואם חשב לעשות מצוה ולא הספיק לעשותה, עד שלא עשאה, מיד הקב"ה כותבה כאילו עשאה, שנאמר וישמע ויכתב (בספר) [ספר] זכרון לפניו ליראי [ה'] ולחושבי שמו (מלאכי ג טז), (טו) אבל בנכרי אם חשב לעשות רעה, אפילו לא עשאה, הקב"ה חושבה כאילו עשאה, שנאמר ארמי אובד אבי (דברים כו ה), וכי איבד לבן ליעקב, אלא על ידי שחשב לאבדו, חישב לו הקב"ה כאילו איבדו, ואם חשב לעשות מצוה, אינו כותבה עד שיעשנה, שנאמר ועד מעלי שמשא הוה משתדר להצלותיה (דניאל ו טו), אף על פי שחשב להצילו, לא נחשב לפני הקב"ה עד שעשאה, וישראל שחשב לעשות עבירה, אין הקב"ה חושבה עד שעשאה, שנאמר הוי חושבי און ופועלי רע על (משכבם) [משכבותם] (מיכה ב א). אמר רב הונא אמר דוד און אם ראיתי בלבי לא ישמע (ה') [אדני] (תהלים סו יח), חשב לעשות מצוה אף על פי שלא עשאה, מעלה עליו הכתוב כאילו עשאה, תדע לך שהוא כן, שכן דוד חשב לעשות בנין בית המקדש, ואף על פי שלא בנאה, נכתב על שמו, שנאמר מזמור שיר חנוכת הבית לדוד, (טז) [מכאן שכל מי שמצטער על הדבר נקרא על שמו, שכן מצינו במשה על שנצטער בתורה, וישב ארבעים יום וארבעים לילה, נקרא על שמו, שנאמר זכרו תורת משה עבדי (מלאכי ג כב), וכן דוד נצטער כמה וישב

הערות ותקונים

(יב) ר' אלעזר ור' יוסי בר חנינא, ר' אלעזר אומר כף מאזנים מעויין הוא. בירושלמי פאה שם, וירושלמי סנהדרין פ"ו ה"ח דף כ"ו ע"ג קלח בסנגון אחר וכך לישנא: ג"ר יוסי בן חנינא טעה שטות אין כתיב כאן, אלא טעה שן, הקב"ה חופף שטר אחד מן הטבירות והזכיות מכרישות, ג"ר אלעזר ולך ה' חסד כי אתה תשלם לאיש כמעשהו [מעשהו אין כתיב כאן, אלא כמעשהו, כ"ה בני' בסנהדרין] ואי ליח ליה יסיב ליה מן דידך, היא דעתי' דר"ח, דר"ח אומר ורב חסד מטה כלפי חסד: (יג) ר' נחמיה אמר. זה הוא ג"כ בירושלמי פאה שם רק בסנגון אחר והא בשם ר' נחמיה, וכך לישנא שם: מחשבה טובה הקב"ה מצרפה למעשה, מחשבה רעה אין הקב"ה מצרפה למעשה, מחשבה טובה הקב"ה מצרפה למעשה, דכתיב לו נדברו ירמי' איש אל רעהו, מחשבה רעה אין הקב"ה מצרפה למעשה, אין אם ראיתי בלבי לא ישמע ה' (תהלים סו יח), שלח לתימא ניסרגל, אבל בנוים חיוסיפין, מחשבה טובה אין הקב"ה מצרפה, מחשבה רעה הקב"ה מצרפה, מחשבה טובה אין הקב"ה מצרפה, דכתיב ועד מעלי שמשא הוה משתדר להצלותיה (דניאל ו' ט"ו), והא כתיב לשוכבים, מחשבה רעה הקב"ה מצרפה, מקטל מחמם לחיך יעקב (עובדי' פסוק י'), וכי הרגו? אלא מלמד שחשב עליו להרגו והעלה עליו הכתוב כאלו הרגו ע"כ. וכנה בירושלמי הניח רבי' על מחשבה רעה הקב"ה מצרפה מן הכתוב מקטל מחמם לחיך יעקב, ונראה כי לשעת הסדר מירושלמי המלה מקטל מוסבת אל הכתוב מחמם לחיך יעקב, ולפניו מוסבת למעלה להכתוב שלפניו: (יד) חשב אדם לעבור עבירה על סוף מות ל', כ"ה גם בב"י ו', אבל בכ"י הלחריס ובנדפס נוסחא אחרת בזה וכך לישנא שם: ר' נחמיה אומר חשב עכרי לעשות עבירה אעפ"י שלא עשאה הקב"ה מוסבת כאלו עשאה, שכן הוא אומר ארמי אובד אבי (דברים כ"ו ה'), וכי היכן איבד לבן ליעקב, אלא ע"י שחשב לעשות כן מעלה עליו הכתוב כאלו עשאה, ואם חשב נכרי [לעשות] מצוה אינו כותבו על שעשה, שנאמר ועד מעלי שמשא וגו' (דניאל ו'), ולא חשב לו הקב"ה על שעשה, וישראל שחשב לעשות עבירה ולא עשאה אין הקב"ה כותבה על שעשה, שנאמר חושבי און ופועלי רע (מיכה ב' א'), אמר דוד און אם ראיתי בלבי לא ישמע ה' (תהלים ס"ו), ואם חשב לעשות מצוה ונתנם ולא עשאה הקב"ה מעלה עליו כאלו עשאה, תדע לך שהרי דוד חשב לבנות המקדש ואעפ"י שלא בנאו נכתב על שמו, שנאמר מזמור שיר חנוכת הבית לדוד ע"כ: (טו) אבל בנכרי אם חשב לעשות רעה כו'. עיין בירושלמי פאה שהבאתי למעלה: (טז) מכאן שכל מי שמצטער כו'. הוספתי כמו שהוא בכ"י ג' ל' ס' ז' וכן הוסיף המדפיס מוויניציא, וליתא בכ"י שלפנינו כ"י מ' וכ"י נ' ו' ח' ולא

בעפר, שנאמר אם אבא באהל ביתי וגו' אם אתן שנת לעיני וגו' (תהלים קלב ג ד), נקרא על שמו, שנאמר מזמור שיר חנוכת הבית לדוד]:

[ה] (יז) **דבר** אחר זהו שאמר הכתוב אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו (מלאכי ג טז), (יח) ר' חייא בשם ר' אבא [אמר] בשעה שתלמידי חכמים יושבין ונכבשין אלו לאלו, כעניין שנאמר ידבר עמים תחתינו (תהלים מז ד), הקב"ה מצית לדבריהם, שנאמר ויקשב ה' וישמע (מלאכי שם), אמר ר' יעקב בר זבדא בשם ר' אבהו ולא עוד אלא שהקב"ה מחזיר טעותיהן להן, אמר ר' אבא (יט) לכך הם אומרים אמר מר, שהן קוראין להקב"ה דהוא מריה דעלמא, והוא מאיר להם טעותיהם, והוא מחזיר טעותיהם, לכך נאמר אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו:

[ו] (כ) **דבר** אחר מזמור שיר חנוכת. מזמור על בית ראשון בימי שלמה, שיר על בנין בית שני בימי עזרא: (כא) ארוממך ה' כי דליתני. מגלות בבל, כמה דאת אמר וגם דלה דלה לנו (במות ג יט): ולא שמחת אויבי לי. במדי ופרס: ה' אלהי שועתי אליך. בגלות יון: ותרפאני. על ידי חשמונאי ובניו: חייתני מירדי בור. שגזרו עלי כמה גזירות כדי להורידני לגיהנם: זמרו להי חסידיו. אלו בני מתתיהו: כי רגע באפו. לפי שאין דעתו של הקב"ה אלא רגע: חיים ברצונו. לעולם ולעלמי עלמיא: בערב ילין בכי. זה מרדכי, כשאמרה זרש להמן יעשו עץ גבוה חמשים אמה (אסתר ה יד), ולנו כל ישראל בבכיה ויללה: ולבקר רנה. ויתלו את המן על העץ (שם ז י), וכתיב ליהודים היתה אורה ושמחה (שם ח טז): ואני אמרתי בשלוי בל אמוט לעולם. אמרה כנסת ישראל כשהייתי בשלותי בארץ ישראל הייתי אומרת בל אמוט לעולם: ה' ברצונך. וכיון שחטאתי מיד סלקת שכינתך, והייתי נבהל: אליך ה' אקרא. מתוך הגלות, ואמרתי מה בצע בדמי: שמע ה' וחנני. ואתה שלחת דברך הטוב: והפכת מספדי למחול. בתחלה אבל גדול ליהודים וצום ובכי ומספד שק ואפר יוצע לרבים (אסתר ד ג), ולבסוף שמחה ומשתה ויום טוב (שם ט יט), וכל כך למען יזמרך כבוד. שחילקת מכבודך לישראל:

הערות ותקונים

כדפוס ראשון. והוספה סיום גמלא קלת נסגנון אחר במכילתא מובא בילקוט מלאכי רמז תקל"ח, ועיין גם לעיל מזמור ל' אות ט"ז: (יז) ד"ה זה"ה אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו. כ"ה בכל כתבי יד, ולפנינו במדרש "זה"ה" הוא מוסף בטעות ע"ל ד"ה אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו, ור"ל כי למעלה בסיום הדרשה על הכתוב הזה ושם חסר לטעות מעוה מיד הקב"ה כותבה כאלו עשאה, שנאמר וישמע ויכתב ספר זכרון לפניו ליראי ה', ולהוסבי שמו, ולכן גם הדורש והסיום ד"ה אז נדברו והוא פסוק הל"ל והסיום דרשה מחדת על זה הכתוב. כי כאשר הוא לפנינו זה"ה אז נדברו יראי ה', אין לה שייכות כלל להכתוב מזמור שיר חנוכת הבית לדוד: (יח) ר' חייא בשם ר' אבא אמר בשעה שתלמידי הכמים יושבין ונכבשים אלו לאלו. דורש נדבר מלשון ידבר עמים, והמאמר הזה ממלא במדרש חזית פ"ח בפ' יוסבת בגיס: ד"ה יוסבת בגיס חברים מקשיבים לקולך, ר' ירמיה בשם ר' חייא רבא (ועין בספר של"ל לפנינו ר' חייא רבה במקום בש"ר תצא) בני חברים שהיו עוסקים בדבר הלכה ונכנסין זה לזה בהלכה הכתוב אומר אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו ויקשב ה' וישמע (מלאכי ג'), ואין דבור אלא נחת, שנאמר ידבר עמים תחתיו (תהלים מ"ז) ולא טוב אלא שהשם מעוה הקב"ה מחזיר להם טעותן, מ"ט ויקשב ה' וישמע ויכתב ספר זכרון לפניו ליראי ה' ולחושבי שמו וישמע להם ויכתב חתום כותב על נפש, ולדעתי במדרש המלות ה"ר ירמיה מוסיף מגמרא שבת ס"ג ע"ה ה"ר ירמיה ה"ר שמעון בן לקיש בני תלמידי הכמים הגוחין זה לזה בהלכה הקב"ה מקשיב להם, שנאמר אז נדברו יראי ה' וגו', אין דבור אלא נחת, שנאמר ידבר עמים תחתיו, מאי ולחושבי שמו, ה"ר אמי אפילו חושב לעשות מצוה ואינם ועשה עליו הכתוב כאלו עשאה, ומזה תראה נ"כ כי קרובה הסערתי שהמלות "זה"ה" הם מיותרים והדורש גם לדרוש על הכתוב הזה שהניח במאמר שלפניו: (יט) לכך הם אומרים אמר מר. ר"ל שדרך לאמר בדברי הם אמר מר לרמוז על הקב"ה, והמאמר הזה מר' אבא גם במלא במדרש חזית שם: (כ) ד"ה מזמור שיר חנוכת. מובא בילקוט תהלים שם ובחזית כ"י ובנדפס הגי' ד"ה מזמור שיר לפי שעתי פעמים נגנה בית המקדש אחד בגם שלמה ואחד בגם עזרא לפיכך מזמור שיר, מזמור על הרשון ושיר על האחרי: (כא) ארוממך ה' מגלות בבל כו' עד סוף המזמור, כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף מהרש"ם בגליון, אבל בכ"י האחרים ובנדפס לא נמלא כל המאמר הזה, ועיין פסיקתא דר"כ פסקא השומר דף ע"ב ע"ב, וי"ר פכ"ח, ובפסיקתא רבתי השומר, ומסתר רבה פ"י אות ס',

ומדרש

מזמור לא

[א] **למנצח** מזמור לדוד בך ה' חסיתי אל אבושה. (א) זהו שאמר הכתוב מי בכם ירא ה' שומע בקול עבדו (ישעיה נ י), בשעה שישראל (ב) נכנסין לבתי כנסיות ולבתי מדרשות, ואומרים לפני הקב"ה גאל אותנו, והוא אומר להם ויש צדיקים ביניכם, ויש יראי שמים ביניכם, והם אומרים לשעבר בימי אבותינו, בימי משה ויהושע, ובימי שמואל ושאול ודוד ושלמה, היו בהם צדיקים, (ג) אבל עכשיו כל שאנו הולכין דור ודור היא מחשכת והולכת לנו, שנאמר אשר הלך חשכים ואין נוגה לו (שם שם י), אמר להם הקב"ה בטחו בשמי ואני עומד לכם, (ד) שנאמר יבטח בשם ה' וישען באלהיו (שם שם), ולמה, שכל מי שבוטח בשמי אני מצילו, תדע לך שכן חנניה מישאל ועזריה בטחו בשמי, ובשביל שבטחו בשמי הצלתי אותם, נבוכדנאצר הרשע אמר בריך אלההון די שדרך מישך ועבד נגו [וגו'] די התרחיצו (עלוי) [עלוהי] (דניאל ג כח), וכן דניאל לא הצלתי אותו אלא על שבטח בשמי, שנאמר והסק דניאל מן גובא (שם ו כד), ולמה, די (יהמנון) [היתן] באלהה (שם שם), אמר דוד הואיל שכך הוא, כל הבוטח בך נמלט, אף אני אבטח בך, שנאמר בך ה' חסיתי:

[ב] **דבר** אחר [בך ה' חסיתי אל אבושה]. זהו שאמר הכתוב ישראל נושע בה' תשועת עולמים לא תבושו ולא תכלמו (ישעיה מה יז), אמרו ישראל לפני הקב"ה רבונו של עולם כל הימים שאנו משתעבדים, אנו בבושה ובכלימה, גאל אותנו אין לנו בושה, ולמה שנאולתך גאולת עולם, הוי תשועת עולמים, עולם אינו אומר, אלא עולמים, (ה) [אמר הקב"ה אני הוא שנאלתי אתכם לשעבר, ואני הוא גואלכם להבא, שנאמר כה אמר ה' בוראך יעקב ויוצרך ישראל אל תירא כי גאלתיך (ישעיה מג ח), כי גואל אני אין כתיב, אלא גאלתיך, אמרתי דבר ונעשה מעשה]. אמר הקב"ה אני הוא גואלכם שאמרתי שאגאלך כמו שגאלתיך, שנאמר כי פדה ה' את יעקב וגאלו (ירמיה לא י), וגואלו אין כתיב כאן, אלא וגאלו, אמרו ישראל לפני הקב"ה ולא כבר גאלתנו על ידי משה, ועל ידי יהושע, ועל ידי שופטים ומלכים, ועתה היינו חוזרין ומשועבדים, והיינו בבושה כאילו לא נגאלנו, אמר להם הקב"ה לפי שהיתה גאולתכם על ידי בשר ודם, והיו מנהיגיכם על ידי בן אדם, שהיום כאן ומחר בקבר, לפיכך גאולתכם גאולת שעה, אבל להבא [אני גואל אתכם על ידי עצמי] שאני חי וקיים, אגאלכם גאולה קיימת לעולמים, שנאמר ישראל נושע בה' תשועת עולמים (ישעיה מה יז), לפיכך לא תבושו ולא תכלמו עד עולמי עד (שם שם), אמר להם הקב"ה לשעבר הייתם בבושה ובכליכה שהייתם בחורים, עכשיו שהזקנתם אין בכם כח לסבול בושה של גליות, שנאמר אל תיראי כי לא תבושי ואל תכלמי וגו' כי בושת עלומיך תשכחי (ישעיה נד ד), אמר דוד רבונו של עולם כשיגיע זמן הגאולה עוד לא נבוש, שנאמר בך ה' חסיתי אל אבושה:

[ג] **דבר** אחר [בך ה' חסיתי אל אבושה]. זהו שאמר הכתוב יבושו ויבהלו מאד כל אויבי (תהלים ו יא), (ו) אמר ר' יוחנן לעתיד לבא הקב"ה דן את הרשעים

הערות ותקונים

ומלרם מנת נרון, ורס"י מגילס ד' ע"ח ורס"י נפי' נתהלים ל' י"ב, ועיין מס שהעירותי נפסיקתא שם הערה ע"ס:

(א) זס"ס מי נכם ירא ה'. מובא בילקוט ישעיה רמז שנ"ה בשם שו"ט: (ב) נכנסין לבתי כנסיות. בילקוט שני נכנסין לערס: (ג) אבל עכשיו כל שאנו הולכין דור ודור היא מחשכת לנו שנאמר הנר סלך מצרים. נכ"י ג' ד' ה' ז' ובנדפס טסף אבל עכשיו „מפני עוונותינו נחשכו ממנו, שנאמר מפני הרעש נחסף הלדיק, ואומר כי פסו תמוכים מבני אדם, ויאין לנו על מי להשען", אבל נכ"י ג' ו' ח' ונס בדפוס ליתון ובילקוט הוא כמו לפנינו, ונס המדפים מוויניליא טוסיף זס, והרש"פ רשם בגליון „ויש בכתובים": (ד) שנאמר יבטח בשם ה'. מובא בילקוט תהלים רמז תמ"ד בשם המדרש: (ה) אמר הקב"ה. טוספתי כמו שהוא לנכון בכ"י ו' השוה עם כ"י שלפנינו והמעתיק השמיט מן אמר עד אמר: (ו) אמר ר' יוחנן לעתיד לבוא. מובא בשם"י תהלים ו' י"ח ורס"י שם הגיה קלת בשגגון אחר ג"ר יוחנן לע"ל הקב"ה דן

ומחזירן לניהנם, לכך נאמר יבושו יבושו. (ז) אמר ר' שמואל בר נחמני לעתיד לבא הקב"ה מביא לכל אומה ואומה, והיא קוראה אל אלהיה, ואינה עונה אליה, וכיון שרואה שאין בה ממש לענות אותן, כדכתיב אף (כי) יצעק אליו (לא) [ולא] יענה (ומצרתו) [מצרתו] לא (יצילנו) [יושיענו] (ישעיה מו ז), לפי שאין בהם ממש, שנאמר פה להם ולא ידברו (תהלים קטו ה), ואחר כך הולכין אצל הקב"ה, ורוח הקדש אומרת אתה הוא החבית של זיתים, אליליהן לא ענו אותן, ועכשיו הם באין אצלך, מיד הוא דן אותם, וטורדן מן העולם. אמר ר' יוחנן אל תאמר לעתיד לבא, אלא אף בעולם הזה הקב"ה עשה כן, בימי סיסרא, ובימי סנחריב, טרד אותם מן העולם. אמר ר' יהושע בן לוי בוא וראה כמה קשה כח הבושה, ששני פעמים הזכירה, ובו בלשון הוא מבייש את האומות, ובו בלשון הוא מברך את הצדיקים, (ח) שנאמר ולא יבושו עמי לעולם (יואל ב כו). אמר ר' יהושע בן לוי אלמלא לא נכתב ספר יחזקאל אלא שכתוב בו למען תזכרי ובושת ולא יהיה לך עוד פתחון פה מפני כלמתך בכפרי לך (את)[לכל] אשר עשית (יחזקאל טז סג), [דיו], כיון שראה דוד שכך היא הבושה קשה, התחיל מתפלל עליה ואומר בך ה' חסיתי אל אבושה:

(ד) **דבר** אחר [בך ה' חסיתי אל אבושה]. זהו שאמר הכתוב יבושו כל עובדי פסל (תהלים צז ז), (ט) אמר ר' יודן בשם ר' נחמן עתיד הקב"ה ליתן ממש מעט בעבודה זרה, והיא באה ומשתחוה להקב"ה, (י) שנאמר והשתחוו לו כל אלהים (שם שם), ואחר כך היא בושה לעובדיה. אמר ר' פנחס עתיד הקב"ה לעשות פתחון פה לעבודה זרה, להיות מדברת בפני עובדיה, ואומרת להם אוי לכם שהנחתם לחי העולמים, שהוא קונה שמים וארץ, והשתחויתם למי שנאמר עליו פה להם ולא ידברו (תהלים קטו ה). אמר ר' יוחנן כשנגלה הקב"ה בסיני, נתן כח בעבודה זרה והשתחוה לו. אמר רב תחליפא והכתוב מסייע לו לר' יוחנן, שנאמר והשתחוו לו כל אלהים (שם צז ז), (יא) ישתחוו אין כתיב כאן, אלא והשתחוו, שכבר השתחוו לו. (יב) ר' יהודה ור' נחמיה, חד אמר מה עבודה זרה נעשית פרקים פרקים, כך עובדיה נעשין פרקים פרקים, תדע לך ראה מה כתיב, וזאת תהיה המגפה אשר יגף ה' [וגו' המק בשרו וגו' ועיניו תמקנה וגו'] (זכריה יד יב), ורבנין אמרי מה עבודה זרה ניתבת באור, אף עובדיה ניתבים באור:

[ה] ר' יהושע בן לוי (יג) ור' שמואל בר נחמני ורבנן אמרי כשהקב"ה יושב לדין את

הערות ותקונים

את הכוכבים על עובדי כוכבים ומחייבן לניהנם והם מתרעמין עליו, והקב"ה מחזירן ומראה גליונין שלהם וכן לותם ומתחייבין והוא מחזירן לניהנם הרי נושה כפולה, ע"כ, תולי ל"ל וקורא מלונין שלהם פי' Elogium עיין ספר חוב ודין, עיין בערוך בערכו, ועיין לעיל מזמור ג' הערה ז"ת. ומלאתי סעד לדברי בילקוט תהלים רמז תפ"ל שהביא המאמר מר' יוחנן בסגנון אחר ממה שהוא בכל כ"י ובנדפס, ומין ספק שהיה לפניו ג"כ נוסחא אחרת או מקור אחר למאמר הזה ול"ל: ת"ר יוחנן לעתיד לבוא הקב"ה מביא כל אומה ואומה ואלהיה עמה וכל אומה ואומה שהם קורא באלהיה ואין שוזר לותם, וכיון שרואין שאין באלהיהם ממש כמו שנאמר יצעק אליו ולא יענה, הולכין להקב"ה מיד הוא דן לותם ושורלן לניהנם ומתביישין ומתרעמין לפני הקב"ה ומחזירן וקורא מילונין שלהם והוא מחזירן שוב לניהנם לכך כתיב ב' פעמים יבושו ויכלמו מאד כל מויבי יבושו רגע, ע"כ. ולפי הנוסחא שהביא מעורב יחד דברי ר' יוחנן ודברי ר' שמואל בר נחמני. ורש"י תהלים שם הביא בשם ר' שמואל בר נחמני המאמר שהוא לפנינו להלן בשות ס': (ז) ת"ר שמואל בר נחמני. כ"ה נס בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס נוסחא אחרת בזה: (ח) שנאמר ולא יבושו עמי לעולם. כ"ה נס בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס הני' שנאמר לא תבושו ולא תכלמו: (ט) ת"ר יודן בשם ר' נחמן. יובא בילקוט תהלים רמז תפ"ל, ושם הני' ת"ר יוחנן ול"ל ת"ר יודן, והמאמר נמצא בפסיס בירושלמי ע"ז פ"ד ה"ז (דף מד ע"ח) ר' נחמן בשם ר' מנא עתידה ע"ז להיות בתה ורוקקת בפני עובדיה ומגייסתן ובטלה מן העולם, ומה טעם יבושו כל עובדי פסל, ר' נחמן בשם ר' מנא עתידה ע"ז להיות בת וכורעת לפני הקב"ה ובטלה מן העולם, ומה טעם ישתחוו [ל"ל השתחוו] לו כל אלהים: (י) שנאמר והשתחוו לו כל אלהים. בקרא כתיב השתחוו: (יא) ישתחוו אין כתיב כאן אלא והשתחוו. בילקוט בפעות והשתחוו אין כתיב כאן אלא השתחוו: (יב) ר' יהודה ור' נחמיה חד אמר. ל"ל ר' יהודה ור' נחמי, אמרו לו לבן במקום ורבנן אמרי ל"ל ור' נחמיה אמר: (יג) ור' שמואל בר נחמני ורבנן. כ"ה נס בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים

אומות העולם ואת ישראל לעתיד לבא, לישראל דן אותם לזכות, ואומות העולם מתביישין, ומה עושה, מכניס יצר הרע ביניהם, והן אומרים מבקשין אנו שיהפוך את דינינו, ומה הקב"ה עושה, דן אותם ומחייבן ומתביישין שנייה, שאילו שתקו לא נתביישו אלא פעם אחת, לכך נאמר שתי פעמים יבושו: (יד) ר' שמואל בר נחמני אמר למה נאמר שתי פעמים יבושו, אלא לעתיד לבא כל אומה קוראה לאלהיה, יש קורא לחמה, ויש ללבנה, ואין עונה אותן, לפי שאין בהם ממש, ומתביישין שלא ענו אותן, שנאמר יבושו כל עובדי פסל (תהלים צז ז), וכתיב וחפרה הלבנה ובושה החמה (ישעיה כד כג), ואחר כך באין אצל הקב"ה, ואמר להם עשיתן אותן עיקר ולי טפל, אף אני אעשה את ישראל עיקר ואתכם טפל, ואיני עונה לכם, למה שלא באתם אלי תחלה, שאילו באתם אלי תחלה, הייתי עונה אתכם, והן מתביישין, שנאמר וישרעו ואין מושיע (תהלים יח מב), אלו פסיליהם, (אל) [על] ה' ולא ענם (שם שם), זה הקב"ה, שאינו עונה אותם, לכך נאמר שתי פעמים יבושו:

(ו) ר' יהושע בן לוי אמר למה נאמר שתי פעמים יבושו, אלא לעתיד לבא דן הקב"ה את ישראל הצדיקים והרשעים, ונותן לצדיקים (טו) דימוס שיכנסו לגן עדן, והוא מחזיר את הרשעים לגיהנם, והזר ומוציאן מגיהנם, ומכניסן לגן עדן עם הצדיקים, ואומר להן הרי מקום הצדיקים, ומוציא את הצדיקים מגן עדן ומכניסן לתוך גיהנם, ואומר להם הרי מקום הרשעים, (טז) והרי עוד מקום פנוי ביניהם, אלא שהרשעים יורשין לגיהנם שלהם ושלכם, והוא שאמר הכתוב תחת בשתכם וגו' משנה יירשו (ישעיה סא ז), ומחזיר הצדיקים לגן עדן והרשעים לגיהנם, ולפי שאומות העולם מתביישין לעתיד לבא, לכך אמר דוד אל אבושה כי קראתיך, ולמי היא הבושה לרשעים, שנאמר יבושו רשעים ידמו לשאול (תהלים לא יח). (יז) אמר רב מי שנותן פנים אל יראה באותה הטובה, שנאמר מה רב טובך אשר צפנת ליראיך (שם שם כ), (יח) אמר ר' אבדימי דמן חיפה (יט) ש"י עולמות יהיו לכל צדיק וצדיק, שנאמר להנחיל אוהבי יש (משלי ח כא), כמנין י"ש בגימטריא. (כ) אמר ר' יצחק בן תרדיון תרבו של הקב"ה יש לה שש עשרה פיות, שנאמר התאחדי הימיני [השימי] השמילי (כא) (איה) [אנה] פניך מועדות (ירמיה מט יט), כמנין אי"ה בגימטריא. ומה אם מדת פורעניות שהיא מועטת יש לה שש עשרה פנים, מדה טובה שהיא מרובה, על אחת כמה וכמה:

(ז) (כב) **אמר** ר' יודן בשם ר' אלעזר בר אבינא לשני בני אדם נילה להן הקב"ה את הקץ, ליעקב ולדניאל, ליעקב, שנאמר ויקרא יעקב אל בניו ויאמר האספו ואגידה לכם [את אשר יקרא אתכם באחרית הימים] (בראשית מט א), (כג) העלים ממנו, שנאמר ראובן בכורי אתה (שם שם ג), וכן דניאל, שנאמר ואבאתי להבינך את

הערות ותקונים

וכנדפס ריב"ל ור' שמואל ור' נחמי' ורבותיט אומריס: (יד) ר' שמואל בר נחמני אמר למה נאמר שתי פעמים יבושו מנא לע"ל כו'. מובא בדס"י תהלים ו' י"ח וכב"י התחריס וכנדפס תסר שם התומר גם סמלות "למה נאמר שתי פעמים יבושו": (טו) דימוס, פי' בל"ר Demissia ממחל ומסלה: (טז) והרי עוד מקום פנוי ביניהם. בב"י התחרי' וכנדפס נוסף שנא תאמרו מילו סיימ שתים העובה נא סיה לנו מקום פנוי בגן עדן שם הצדיקים: (יז) אמר רב מי שנותן פנים אל יראה באותה הטובה. הסובה כל מי שהיו מאמין בזה וכן תמנא לעיל במזמור כ"ג אות ס' נובהו אל תן שהיס אמה וכל מי שהיו מאמין אל יראה באותה הטובה: (יח) ר"ר אבדימי דמן חיפה. מובא בילקום תהלים רמז תשי"ז ותסר הילון ונורם ר"ר דימי דמן חיפה: (יט) ש"י עולמות. סוף שוקלין בנסם ריב"ל: (ב) ר"ר יצחק בן תרדיון. להלן במזמור ע"ת נסופו ר"ר יצחק בר מרון תרבו של הקב"ה שם עשרה פניס יש לה, שנאמר התאחדי ימיני השמילי, התאחדי מרגעה, ימיני מרגעה, השמילי מרגעה. הרי שם עשרה וסיה טפחה מחרת ממה שהוה לפניו: (כא) איה פניך מועדות כמנין אי"ה בגימטריא. מזה נראה כי סיה כתוב לפני הדורם סיה בתוס סגה, וגב"י התחריס וכנדפס וכילקום ליתה סמיוס כמנין סיה בגימטריא: (כב) ר"ר יודן בשם ר"ר אלעזר בר תבינא לבני בני אדם. ב"ר פל"ח אות ג' ושם הבי' רבי יסודה בשם ר"ר אלעזר בר תבינא שני בני אדם בנגה להם הקץ וחזר והתבשה מהם, ואלו הם: יעקב ודניאל כו', ויין תאומות שלהו ויחי אות ס' ופסיקתא רבתי פכ"ח: (כג) העלים ממנו שנאמר ראובן

אשר יקרה לעמך באחרית הימים [כי עוד חזון לימים] (דניאל י יד), כיון שבא לגלות את הקץ מהו אומר, ואתה דניאל סתום הדברים [וחתום הספר עד עת קץ] (שם יב ד): (כד) [דבר אחר זה שמואל כשהלך למשוח את דוד, אמר לו אל תבט אל מראהו (ש"א טז ז), כיון שבא דוד אמר לו קום משחהו (שם שם יב), משיח עומד ואתה יושב]: אמר ר' אבא בר כהנא אמר הקב"ה לישראל, אתם צפנתם לי תורה ומצות, ואני צופן לכם מאותו הטוב שמתוקן לצדיקים לעתיד לבא, הוי מה רב טובך אשר צפנת ליראיך. (כה) אמר ר' אבא בר יודן אמר הקב"ה אתם לפי כחכם ואני לפי כחי. (כו) אמר ר' יונתן ארבע לשונות הן, לשון רומי לקרב, לשון יוני לזמר, לשון פרסי לאלייה, לשון אשורית לתפלה, (כז) הוי תצפנם בסכה מריב לשונות:

[ח] **ברוך** ה' כי הפליא חסדו לי בעיר מצור. זו רומי הרשעה: (כח) ואני אמרתי בחפזי. אין בחפזי אלא לשון חיתוך כלי ברזל, כמה דאת אמר מקבות והגרזן (מ"ב ו ז): דבר אחר בחפזי מנגד עיניך, במלכות רומי הרשעה: אכן שמעת קול תחנוני. זו יון: אהבו את ה' כל חסידיו. אלו צדיקי ישראל: אמונים נוצר ה'. אלו נרי הצדק: דבר אחר אמונים נוצר ה'. אלו פושעי ישראל, שהם עונין אמן בעל כרחם באמונה, ואומרים ברוך מחיה המתים: (כט) דבר אחר אמונים נוצר ה'. אלו ישראל שאומרים ברוך מחיה המתים, ובאמונה עונין אמן, שמאמינים בכל כחם בהקב"ה שמחיה המתים, ועדיין לא בא תחיית המתים, אומרים גואל ישראל, ועדיין לא נגאלו, אומרים ברוך בונה ירושלים, ועדיין לא נבנית, אמר הקב"ה ישראל לא נגאלו אלא לשעה וחזרו ונשתעבדו, הם מאמינים בי שאני עתיד לגואלם, הוי אמונים נוצר ה':

[ט] (ל) **אמר** ר' אחא בר אדא ושבתם וראיתם בין צדיק לרשע (מלאכי ג יח), (לא) בין המאמין ולמי שאינו מאמין, בין עובד אלהים (שם), לצורך אלהים, לאשר לא עבדו (שם), שלא לצורך אלהים, שלא יעשה אדם דברי תורה

הערות ותקונים

רחובן בכורי אתה. ר"ע ונה מניט שנגה ו מעניו סקן כלוס: (כד) ד"ה זה שמואל. כוספתי כמו שהוא בכ"י ג' ד' ס' ז', וליתא בכ"י שלפנינו ולא בכ"י ג' ו' ח' ולא בנדפס, ונס המדפים מוזיניה לא כוסיף זה: (כה) ת"ר אמר בר יודן. כ"ה גס בכ"י ו', וכן מובא בילקוט, אבל בכ"י סאחריס ובנדפס סגי' ת"ר יודן: (כו) ת"ר יונתן מרבע לשונות הן לשון רומי לקרב, לשון יוני לזמר, לשון פרסי לאלייה, לשון אשורית לתפלה. ירושלמי מגילה פ"א ס"ו (דף עה ע"ב), סוטה פ"ז ס"ב (דף כ"ו ע"ג), ושם סגי' אמר ר' יאתן דבית גוברין ד' לשונות נאים שיסתמם בהן הטולם לעז לזמר רומי לקרב סורסי לאלייה, עברי לדיבור, ויש אומרים אף אשורי לכתב, ובמדרש אסתר פ"ד אות י"ב בפי' ויאמר אספרים אמר ר' נתן דבית גוברין ל"ע ת"ר יונתן דבית גוברין, גס סגי' שם לעז לזמר, פרסי לאלייה, עברי לדיבור, רומי לקרב, ולדעתי יש לתקן במדרש שם גס בשנינו בשו"ת סורסי לאלייה כמו שהוא בירושלמי, ופי' לאלייה לקילס וגסי, ופי' לקרב לפיוסים וקרובות, מלשון קרובה ופייסינא וכאשר הוא סגי' בשנינו כ"ה גס בכ"י ו', אבל בכ"י סאחריס בתוב ד' לשונות הן, ונשמע בשמע לשון פרסי לאלייה, ובדפוס רשאון כאשר ספר ושם ולא מצא מספרס אלא אשבא היא שנאמר לשונות במקום ארבע לשונות, גס סגי' שם לשון יוני לדבר ל"ע לזמר: (כז) הוי תצפנם בסוכה מריב לשונות. דורש מריב כמו מרוב: (כח) ואני אמרתי בחפזי. כאשר הוא בשנינו כן הוא גס בכ"י ו', וכן הוסיף הרש"ם בגליון, אבל בכ"י סאחריס ובנדפס מתחיל רק במאמר ד"א אמונים נוצר ה' אלו ישראל, עיין בהערה שלאחריה: (בט) ד"א אמונים נוצר ה' אלו ישראל שאומרי' ברוך מחיה המתים. בכ"י סאחריס ובנדפס ובילקוט סגי' אהבו את ה' כל חסידיו (בנדפס בטעות כל ירחיו) אמונים נוצר אלו שעונין אמן בשעה שאומר ברוך מחיה המתים ועדיין לא בא. ואומרים בי שאני מחיה המתים, שאומר ברוך גואל ישראל ועדיין לא נגאלו אלא לשעה וחזרו ונשתעבדו ואם אומרים שאני עתיד לגאלם הרי אמונים נוצר ה', והשאר חזה מובא שם' השכול ח"א דף כ"ו, ובשם' המנהיג סי' ל"ה, ובאגודה לפוס פרשת דף ל' ע"ב, ולפניהם היה סגי' אומר שלא לבור אחיה מתים ואם עונים אמן אלו, אומר גואל ישראל. והשכול הביא בשם אגדתא סתם, והמנהיג הביא מאגדתא במדרש, והאגודה הביא אמרו בשנינו, וכוונו למאמר שלפנינו, ולפניהם היה סגי' כמו בכ"י שלפנינו כי הביאו ג"כ אומר ברוך בונה ירושלים, וזה ליתא בכ"י סאחריס ובנדפס: (ל) ת"ר אחא בר אדא. התחלת המאמר מובא בילקוט מלאכי רמז תקצ"ח בשם מדרש אג"ט: (לא) בין המאמין ולמי שאין מאמין בין עובד אלהים

קדום לחתוך ולהשתמש בהן, ולא עטרה לעטר בהן. (לב) אמר ר' שמואל בר נחמני בין עובד אלהים [לאשר לא עבדו] (מלאכי שם). בין שונה פרקו מאה פעמים, לשונה פרקו מאה ואחת: ומשלם על יתר עושה נאוה. אלו שאר תלמידין שלומדין תורה להתנאות בהן בעולם הזה שלא לשם שמים, ומצפין שכרה בעולם הזה, אבל העוסקים בתורה ומצפין שכרה לעולם הבא, ראה מה כתיב אחריו, חזקו ויאמץ לבבכם כל המיחלים לה', ומי הן המיחלים לה', אלו המצפינין שכרם לעולם הבא: (לג) שנאתי השומרים הבלי שוא (תהלים לא ז), אלו השומרים נחישות שהן הבלי שוא, [גן עדן אמר אני שנאתי השומרים הבלי שוא], ולמי אני אוהב, למי שמשמר פקודיך, [גיהנם אמר אני אוהב השומרים הבלי שוא, למי אני שונא, למי שמשמר פקודיך]. לעלוקה שתי בנות הב הב (משלי ל טו), אלו גן עדן וגיהנם, גן עדן אומר תן לי את שלי, [גיהנם אומר תן לי משלי, חזקו ויאמץ לבבכם כל המיחלים לה']: כי כלו בינון חיי (תהלים לא יא). (לד) אמר ר' תנחום ב"ר חייא (לה) ארבעה דברים טתישין כחו של אדם, העון, והדרך, והתענית, ומלכות. העון דכתיב כשל בעוני כחי (שם שם). הדרך דכתיב ענה בדרך כחי (שם קב כד). התענית דכתיב ברכי כשלו מצום (שם קט כד). (לו) המלכות דכתיב ישתרגו עלו על צווארי הכשיל כחי (איכה ה יד). (לז) אמר ר' תנחומא אף הצוקה, דכתיב לבי סחרחר עזבני כחי (תהלים לח יא):

מזמור לב

[א] לדוד משכיל אשרי נשוי פשע. (א) זהו שאמר הכתוב אורה חיים למעלה למשכיל (משלי טו כד), (ב) מי שהוא מסתכל למעלה, (ג) מה נאמר עליו, אורח חיים למעלה למשכיל, אלו בני אדם שנסתכלו למעלה, וכן הוא אומר למנצח לבני קרח משכיל (תהלים מד א), כיון שנסתכלו למעלה נמלטו, וכן הוא אומר הביטו אליו ונהרו ופניהם אל יחפרו (שם לד ו), ואביהם שלא נסתכל למעלה, ודתן ואבירם רדו למטה, שנאמר וירדו הם וכל אשר להם חיים שאולה (במדבר טז לג), וכן אתה

הערות ותקונים

מלאים לעורך מלאים, נלמד לא עבדו מלא לעורך מלאים. כ"ס נס נכ"י ו', וזה הסר נכ"י המחריס ונגדפס: (לב) מרסב' [illegible] עובד מלאים נלמד לא עבדו בין שונה פרקו כו'. דברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר, המאמר הזה מוכיח ע"פ מאמרם בבלי הגינה ט' ע"ב מאי דכתיב ומבחוץ ורחיתם בין לדיק לרשע בין עובד מלאים לאשר לא [illegible] עבדו (מלאכי ג'), היינו לדיק היינו עובד מלאים, היינו רשע היינו אשר לא עבדו, מ"ש עבדו לא עבדו תרוייהו לדיקי ומינו דומס שונה פרקו מאה פעמים לשונה פרקו מאה פעמים ואחד פי' רש"י מעפ"י שמניחים לדיקים לא עבדוהו בשום שם עבדו יומר: (לג) שנאתי השומרים הבלי שוא אלו השומרים נחישות. מובא בילקוט תהלים רמז תמ"ז והסר הניון ונשם הלשון מתוקן וכן הקנתי בפיס, וכב"י הסחריס ונגדפס המאמר מקוטע, והמלה "שנאמר" הסגרתי כי מיותר הוא והסדורס הניח דרשם על הכתוב שנאתי לעיל פסוק ז' וכן הניח נ"כ על הכתוב כי כלו בינון חיי לעיל פסוק י"ח, ועיין בשמ"ר פ"ז אות ד' מובא נ"כ קלת בשנוי אחר על הכתוב שנאתי: (לד) מ"ר תנחום בר חייא מרבנה דברים כו'. בשום במדרש מיכה פ"ח אות מ"ג בפ' הכתיל כחי. ושם הני' מ"ר תנחום ברבי ירמיה: (לה) מרבנה דברים. כ"ה גם במדרש מיכה, ובגמרא בבלי גיטין דף ט' ע"ח איתא ג' דברים מכחישים כוחו של אדם ואלו הם פחד ודעך ושון, [illegible] לכתיב לבי סחרחר עזבני כחי, דרך דכתיב עגה בדרך כחי, עון דכתיב כשל בעוני כחי: (לו) המל[illegible] דכתיב ישתרגו עלו על צואר הכשיל כחי. במדרש מיכה שם הני' מלכות דכתיב ויאמר יהוקם כשל כח הסבל וגו' (נחמיה ד' ד') והכוונה כמלך הכניד עליהם כמסים: (לז) מ"ר תנחומא לף הצוקה. עניו ברה ונחן ודוחק, והוא במקום פחד המובא בבבלי והרמיה הוא שום עם מאמרם שם דכתיב לבי סחרחר עזבני כחי. וכב"י המחריס נם בנדפס מהרי המלות לף הצוקה טסף למאן דמקמ מ"ע למאן דמיקם פי' קשטס מלשון מקום בדור, ותרגום עלו נם נשו מחקומטו, או מ"ע למאן דמקמ, עלמו מלמיתי תר' תקפו מקניתי, ואולי הם ג' נוסחאות מחד רשם נלמד למאן דמיקם במקום "לף הצוקה" והובא מח"כ פיומס: (א) זמ"ס תורת חיים. מובא בילקוט תהלים רמז תמ"ח והסר הניון: (ב) מי שהוא מסתכל למעלה. דרים משכיל כמו נסמ"ך: (ג) מה נאמר עליו כו'. כ"ס נס נכ"י ו', וכן הניח מהרש"ף בגליון, מבב נכ"י

מוצא בדוד, שנסתכל למעלה ונמלט, שנאמר ואתה אלהים הורידם לבאר שחת (תהלים נה כד), וכן אתה מוצא בנבוכדנאצר, דכתיב (אנא) [אנה] נבוכדנאצר עיני לשמיא נטלת (דניאל ד לא), ומה הרשעים שהן חייבין כלייה, כיון שמסתכלין למעלה, מיד הקב"ה מוחל להן, לישראל שהן בני אברהם יצחק ויעקב בזמן שמסתכלין למעלה על אחת כמה וכמה, (ד) אמר דוד אני אסתכל למעלה, שנאמר לדוד משכיל אשרי נשוי פשע, ומי הוא שמסתכל למעלה הוא כסוי חטאה, שנאמר ויהי דוד (בכל) [לכל] דרכיו משכיל (ש"א יח יד), ואומר וירא שאול (כי) [אשר] הוא משכיל (שם שם טו), ובמה היה כסוי חטאה, (ה) שפירש ממעשיו, והודה לפני הקב"ה, וכן הוא אומר חטאתי אודיעך ועוני לא כסיתי (פסוק ה):

[ב] **אשרי** אדם לא יחשוב ה' לו עון ואין ברוחו רמיה. אמר ר' יוסי ב"ר יהודה שאם עשה אדם תשובה שלימה שלבו עקור עליו, והקב"ה מוחל לו.

(ו) ר' אליעזר [בן יעקב] אומר עבירות שהתוודה עליהם שנה זו אסור להתודות שנה אחרת, ואם חזר עליהן הרי הוא מתוודה עליהן שנה אחרת, [ואם לא חזר עליהן ומתוודה שנה אחרת], עליו הכתוב אומר ככלב שב על קאו כסיל שונה באולתו (משלי כו יא). ורבנן אמרו עבירות שנתוודה עליהם שנה זו, אף על פי שלא חזר עליהן, צריך להתוודות עליהן שנה אחרת, לקיים מה שנאמר כי פשעי אני אדע וחטאתי נגדי תמיד (תהלים נא ה), (ז) [ומה עביד ר' אליעזר לההיא דרבנן וחטאתי נגדי תמיד], שיהיו כנגד דעתו אבל אינו מזכירן בפיו. (ח) אמר ר' פנחס הכהן בשם ר' אבא בר פפא על ידי שאין לך מן החדש, אתה מבזה על דיבור קונך, שאמר תאלטנה שפתי שקר הדוברות על צדיק עתק בגאוה ובוז (שם לא יט), שאתה מתגאה שאין לך עונות של שנה זו. (ט) אמר ר' הונא בשם ר' אבהו בשביל כבודך כתבתי על עצמי כביכול שאני שכחן, שנאמר מי אל כמוך נושא

הערות ותקונים

נכ"י המחריס וכנדפס קלת בסגנון אחר: (ד) למר דוד אני אסתכל למעלה שנאמר לדוד משכיל וכו'. מובא בילקוט תהלים רמז תסי"ח ומהחיל ד"ה אשרי נשוי פשע שהוא מסתכל למעלה, ונרשם בגדו מדרש. ובילקוט שם מן המאמר ר"ל שמעון בן לוי משל למה"ד עד ר"ל יוסי הוא מפסיקתא רבתי פמ"ח וחסר הסיון. ובפסיקתא רבתי שם ר"ל שמעון בן לקיש: (ה) שפירש ממעשיו. בילקוט שם ופרש מעשיו. ועיין ירושלמי פוף יומא תני צריך לפרוש את מעשיו: (ו) ר' אליעזר אומר וכו', ורבנן אמרו וכו', יש להפך שמות האומרים ג"ל רבנן למרי עבירות שהתודה וכו' וחכ"א ל"ל ור' אליעזר אומר, היינו מה שמובא לפניהו בשם ר' אליעזר יש להגיה בשם רבנן וכן להיפך, והמאמר מובא מירושלמי יומא פ"ח ה"ט (מ"ח ע"ג), וכך ליתא שם: תני עבירות שהתודה עליהן ביה"כ שעבר חיזו צריך להתוודות עליהן יוה"כ הבא, אם עשה כן עליו הכתוב אומר ככלב שב על קאו כסיל שונה באולתו, תני ר' אליעזר אומר הרי זה זריז ונשכר מ"ש דר' אליעזר וחטאתי נגדי תמיד, וכן כתוב בתוספתא סוף פ"ד דיומא דצריך שהתודה עליהן ביה"כ שעבר אין צריך להתודות ליה"כ הבא אלא ר"ל עשה כאלו עבר עליהן צריך שיתודה עליהן, לא עבר עליהן והתודה עליהם על זה נאמר ככלב שב על קאו וגו', ר' אליעזר בן יעקב אומר הרי זה משונה, שנאמר כי פשעי אני אדע וגו', וגם תמיה המאמר הזה בבבלי יומא פ"ו ע"ב תנו רבנן עבירות שהתודה עליהן וכו'. וגם בבבלי הני' כמו בתוספתא ר' אליעזר בן יעקב, וכן תקנתי בפנים, וכן הוא בכ"י המחריס ובנדפס. ובאחר סיה הני' בפניהו כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י המחריס ובנדפס המאמר קטיע, וכך ליתא שם: ר' אליעזר בן יעקב אומר עונות שהתודה עליהם שנה זו אסור להתודות עליהם שנה אחרת, ועליו הכתוב אומר ככלב שב על קאו, ורבנן אמרי עבירות שהתודה עליהן שנה זו צריך להתודות עליהם שנה אחרת, לקיים מה שנאמר וחטאתי נגדי תמיד. ובפנים הוספתי "ואם לא חזר עליהם ומתודה שנה אחרת" ועפ"י כן תבין כוונת המאמר כמו שהוא מפורש בבבלי ואם לא שנה נמי וחזר ומתודה עליהן: (ז) ומה עביד ר' אליעזר לההיא דרבנן כו'. עיין בירושלמי שם, ואחר הבאתי בהערה שלפניה מהוספיס שם שמות האומרים, והני' שם מה מקיימין רבנן מעמא דרבי אליעזר וחטאתי נגדי תמיד, שלא יהו כאלו לא עשאן כלעשאן וממאן לו: (ח) אמר ר' פינחס הכהן בשם ר' אבא בר פפא ע"י שאין לך מן החדש אתה מבזה על דבור קונך, תאלמנה שפתי שקר. המאמר יתבאר על פי מאמרם שמ"ר פ"ב לות ג' ד"ה ויביאו את האשה הה"ד תאלמנה שפתי שקר הדוברות על צדיק עתק בגאוה וכו' כיון שהקדים אדם מתודה ביום הכפורים אם בא יו"כ אחר והזכיר עונותיו אומר לו הקב"ה תאלמנה שפתי שקר אתה הדברים של סילוקים כו' פי' שכבר נסתלקו ביוה"כ העבר וה"ל שאין לבוא ביו"כ בשנה האחרת להתודה עוד הפעם כי יו"כ שלעבר כבר כפר לו: (ט) ע"ר הונא בשם

עון ועובר על פשע (מיכה ז יח), (י) דאינשי חובין, (יא) וכן הוא אומר גם אלה תשכחנה (ישעיה מט טו), אלו העונות, ואנכי לא אשכחך (שם שם), אלו המצות, לכך אמר אשרי נשוי פשע:

[ג] (יב) **דבר** אחר אשרי אדם לא יחשוב ה' לו עון. שעשה מצוה כנגדה: ואין ברוחו רמיה. שלא היתה תפלתו של רמיות, ותורתו של רמיות: כי החרשתי בלו עצמי. לפי שהחרשתי מדברי תורה, לפיכך בלו עצמי: ב שאגתי כל היום. ואני שואג כל היום בעלבון הגלות: כי יומם ולילה תכבד עלי ידך. ר' יוסי בשם ר' חייא אומר אין ידך אלא לשון מכה, כמה דאת אמר הנה יד ה' הויה במקנך (שמות ט ג): נהפך לשדי. (יג) רב ור' יוסי, חד אמר לשדדי, וחרינא אמר נהפך רוטב שמני להיות דומה להרבוני קיץ, (יד) כהדא מוזא דיבשא בקיטא, כמה דאת אמר לשד השמן (במדבר יא ח): (טו) אל תהיו כסום כפרד [אין הבין במתג ורסן עדיו לבלום בל קרוב אליך]. הסוס הזה (טז) אדם מקרדו ומקרצפו, (יז) והוא בולם, (יח) מכשכשו, והוא בולם, מקשטו והוא בולם, [מאכילו שעורים והוא בולם], לא קרב לגבי והוא בולם, אל תהיו כן, אלא הוו זהירין (יט) למנזי לטב טבתא, ולמנזי לביש בישתא: רבים מכאובים לרשע. לפי שלא תולה בטחונו בהקב"ה: והבוטח בה' חסד (יסובבנהו) [יסובבנו]. ר' אלעזר בשם ר' [אבא] אמר אפילו רשע בוטח בה' חסד יסובבנהו:

הערות ותקונים

בשם ר' אבהו. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י המחבים ובנדפס ח"ר הוסיף בר אבהו במלת בר איה ר"ת בשם ר', וכן בשם המאמר בירושלמי פאה פ"ח סוף ה"ח (ע"ז ע"ב) קידושין סוף פ"ח (ס"ח ע"ד) (ושם הגי' ר' חונא רבי אבהו ל"ל ר' חונא בש"ר אבהו) סנהדרין פ"י ה"ח (כ"ז ע"ג), סנהדרין פ"ח ה"ט (ל"ג ע"ג) רבי חונא בשם רבי אבהו הקב"ה אין לפניו שכחה כביכול מפני ישראל נעשה שכחן, שנאמר מי אל כמוך נושא עון וגו' כתיב ודוד אמר נשאת עון עמך, וכן הוא בפסיקתא דר"כ פ' סליחות קס"ו ע"ח: (י) דאינשי חובין. לשון שכחה: (יא) וכה"א גם אלה תשכחנה אלו העונות ואנכי לא אשכחך אלו המצות. כ"ה בכ"י ו', וכן הוסיף מהרש"ף בנליון, אבל בכ"י המחבים ובנדפס חסר הסיום "אלו העונות ואנכי לא אשכחך אלו המצות": (יב) ד"ה אשרי אדם וכו'. כל המאמר כאשר לפנינו כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף מהרש"ף בנליון, אבל בכ"י המחבים ובנדפס המאמר קטוע ומשאר רק לישה מלות: "ואין ברוחו רמיה שלא עשה תפלתו של רמיות, הבוטח בה' חסד יסובבנו", וכל המאמר חסר: (יג) רב ור' יוסי חד אמר לשדי, והרינא אמר נהפך רוטב שמני וכו'. רש"י בפ' תהלים (ל"ב ד') כתב נהפך לשדי לחלוח שלי וכן לשד השמן לחלוח שמן כך פירשו לועז, ומנחם חברו לשון שדידה כמו משוד עניים (תהלים י"ב ו'), רשעים זו שדומי (שם י"ז ט'), וכן כתב רש"י במדבר י"ח ח' לשד השמן לחלוח של שמן כך פירשו לועז ודומה לו נהפך לשדי בחרבוני קיץ, פי' נהפך לחלומי בחרבוני קיץ. וכאשר תרגם לפנינו חד אמר לשדי, הוא כפי' מנחם, וחד אמר נהפך רוטב שמני, הוא כפי' לועז: (יד) כהדא מוזא דיבשא בקיטא. מלת מוזא אין לה שחר, מון הרנוס מוזא, אבל אין ענין מון לכאן שמיובא, וכבר הזהירני לעיל הערה י"ב כי כל המאמר הזה לא נמצא בכ"י המחבים ובנדפס, רק בכ"י ו' ובסנהדרא רפ"ק בנליון שהוסיף את המאמר הזה, וגם שם הגי' כמו שהוא לפנינו: (טו) אל תהיו כסום כפרד הסום הזה. נשנה בפסיקתא פיסקא זכור כ"ד ע"ב, ותנחומא תצא לות ו', ומובא בילקוט תצא רמז תתקל"ח בשם הפסיקתא, ובילקוט תהלים רמז תצ"ו בשם התנחומא, ועיין ההערות שלי לפסיקתא ולהתנחומא שם: (טו) אדם מקרדו ומקרצפו והוא בולם. זה ניתא בפסיקתא ובתנחומא, והוא מלשון אין מקרדין את הבהמה מפני שושבי הכורים תלא מקרצפין (פסחים י"ח) וכתב הערוך פי' קירוד בעורלת שמגיעים דקים וכנסים בבשרה ושומין הכורים, קירוף בעורלת שמגיעים עבים ואין שומם הכורים. ול"כ קירוד הוא מלשון המקרה ויקח לו חרס להתגרד בו, בחילוף ניב"ק, ותרגום על להתגרד לאיתקרפה. ובמקום אדם מקרדו ומקרצפו הגי' בפסיקתא ובתנחומא את ממתנו והוא בולם, מלשון ומתג לחמור. והנוסחא שלפנינו בכ"י ג' וכ"י ו' היתה גם לפני רש"י בתהלים ל"ב ט' וז"ל ומכסכס בראשו ובשתיהם מקרדו ומקרצפו שתהא מגרד בגופו ובסגור פיו, וכוון למאמר שלפנינו וגם הילקוט תצא שם הוסיף "מקרדו והוא בולם" ובוודאי הוסיף עפ"י הש"ע: (יז) והוא בולם. פי' הערוך בועט, ומלת בועט בשרי עניו רמיסת הנשמה שם הערה מ"ד: (יח) מכשכשו. הוא מלשון המשמש חולין ל"ז ע"ב עד שתכשכש בזנבה וע"ש בפירש"י שכתב בליר מכשכוש עכ"ל, ורפרוף הוא מלה ערבית ופי' תנועה תמידית, עיין בהערה מ"ד בתנחומא שם: (יט) למנזי לטב טבתא ולמנזי לביש בישתא. פי' לנשך לטוב טובה ולנשך לרע רעה, ובעל הפסיקתא רבתי פי"ב העתיק את המאמר הזה לנשון עברי

[ד] **שמחו** בה' וגילו צדיקים והרנינו כל ישרי לב. (כ) ר' ברכיה בשם ר' יודן אמר (כא) שלא יהיו הצדיקים אומרים יצאנו מכלל ישרים, אלא אף לצדיקים נתן רננה, שנאמר רננו צדיקים בה' (תהלים לג א). (כב) אמר ר' יהודה בר' סימון אמר הקב"ה, רמ"ח איברים יש בך, ורמ"ח מצות עשה יש בתורה, אם קיימת את התורה אני מקיים את גופך, שנאמר שומר כל עצמותיו אחת מהנה לא נשברה (שם לד כא). (כג) אמר ר' אליעזר [בר יעקב] בשם ר' פנחס בן יאיר אמר הקב"ה אני עשיתי את יצר הרע, הזהר שלא יחטיאך, משהחטיאך הוי זהיר לעשות תשובה, ואז אשא עונך, שנאמר אני עשיתי ואני אשא ואני אסבול ואמלט (ישעיה מו ד), מדין של גיהנם, לכך נאמר אשרי נשוי פשע כסוי חטאה:

מזמור לג

[א] **רננו** צדיקים בה' לישרים נאוה תהלה. זהו שאמר הכתוב נפת תטופנה שפתותיך כלה (שה"ש ד יא), אמר הקב"ה אוהב אני לשמוע את קולך, בין מרננה, ובין מהללה, אל תמנעי קולך, למה כי קולך ערב (שם ב יד), אמרו לו הרי יעקב מרנן, אמר להם על מי, לא עלי, שמחה היא לי בין מרנן בין משבח, שנאמר רנו ליעקב שמחה (ירמיה לא ו), וכתיב נפת תטופנה שפתותיך כלה, הרי בשפתותיך, בלשונך דכתיב דבש וחלב תחת לשונך (שה"ש ד יא), בחיכך דכתיב והכך כיין המוב (שם ז י), בגרונך דכתיב רומטות אל בגרונם (תהלים קמט ו). הכל מרננים, צדיקים מרננים, שנאמר רננו צדיקים בה', הרשעים מרננים, (א) דכתיב כי רננת רשעים מקרוב (איוב כ ה), וכן את מוצא בפרעה, כיון שבאו אצלו משה ואהרן, בתהלה אמר מי ה' (שמות ה ב), (ב) כיון שקיבל מטרופוסו, התחיל לומר ה' הצדיק ואני ועמי הרשעים (שם ט כז), אבל אין הרשעים מרננים לפניו עד שהביא עליהם מכות, אבל הצדיקים אינו כן, (ג) רננו צדיקים אל ה' אין כתיב כאן, אלא בה', בזמן שרואין אותו מיד מרננים, שנאמר ויראו ישראל את היד הגדולה (שמות יד לא), מיד התחילו מרננים, אז ישיר משה (שם טו א), וכן הוא אומר ויבא משה ואהרן אל אהל מועד [וגו'] ותצא אש מלפני ה' [וגו'] וירא כל העם וירונו (ויקרא ט כג כד). וכן בימי שלמה ראה מה כתיב, (ד) וכל (העם) [בני ישראל רואים] ברדת האש וכבוד ה' על הבית [וגו' וישתחוו והודות לה' כי טוב כי לעולם חסדו] (דה"ב ז ג), לכך נאמר רננו צדיקים בה', הכל מרננים לפניו, שמים וארץ, שמש וירח והכוכבים ומלאכים, שנאמר הללו את ה' מן השמים [הללוהו במרומים, הללוהו כל

הערות ותקונים

כיון זכורים לפרוע למוב מובתן, וגרע את רעתן, והמלך גזר פי' בלשון ערבי גמול: (ב) ר' ברכיה בשם"ר יודן. בכ"י ו' הסר מורה שלמה והמאמר הזה ממלא גם בכ"י התחריט ובכדפסם ושם כתי' ר' יודן בשם"ר ברכיה: (כא) שלא יהיו הצדיקים אומרים יצאנו מכלל ישרים. כי אצל צדיקים כתוב לשון גילה, ואצל ישרי לב כתוב לשון רנה, ועל זה הביא הדורש כי גם אצל צדיקים נאמר לשון רנה: (כב) ר"ל יהודה בר סימון אמר הקב"ה רמ"ח איברים על שנאמר שומר כל עצמותיו אחת מהנה לא נשברה. הוא מיותר ואין כאן מקומו, רק במזמור ל"ד על הכתוב שומר כל עצמותיו: (כג) ר"ל אליעזר בר יעקב הו'. כן גם בכ"י ו', אצל בכ"י התחריט ובכדפסם שנאמר קמיע ושם ליתא המלות "הזהר שלא יחטיאך מהחטיאך הוי זהיר לעשות התובה ואז אשא עונך", גם הסיום חסר שם:

(א) דכתיב כי רננת רשעים מקרוב. כ"ה גם בכ"י ו', וחסר בכ"י התחריט ובכדפסם: (ב) כיון שקבל מטרופוסו. פי' מטרופוסו הלקן וגולגו מן הטעם ומורגל בדרז"ל עיין ערוך ערך מטרפם, ובכ"י התחריט (מלבד כ"י ו') חסר זה, וכן ים לתקן את מולת בפרשה כיון שבמו [אצלו] משה ואהרן [בתחלה אמר מי ה', כיון שקבל מטרופוסו] התחיל לומר ה' הצדיק: (ג) רננו צדיקים אל ה' אין כתיב כאן. מובא בילקוט תהלים רמז תס"ב בשם סמדרש, וכן בילקוט שמעוני רמז תקכ"ד בשם סו"ם: (ד) וכל העם ברדת האש בשם. כ"ה גם בכ"י ו' ותקנתי בלשון הכתוב וכל בני ישראל רואים. גם הוספתי סיפא דקרא ויתחוו והודות לה', ובכ"י התחריט ובכדפסם מובא לשון הכתוב וירא כל ישראל ברדת האש וכבוד ה' על הבית, ואין זה לשון הכתוב וכל בני ישראל רואים ברדת האש וכבוד ה' על הבית:

מלאכיו וגו', הללוהו שמש וירח וגו'] (תהלים קמח ג ג), ואף על פי שהכל מרננים לפניו, רינון של צדיקים ושל ישרים ותמימים נאה לפניו, שנאמר רננו צדיקים בה' לישרים נאוה תהלה: הודו לה' בכנור [וגו'] שירו לו שיר חדש. למי שעשה חדשה, שהניח השמים ושיכן שכינתו בארץ, שנאמר ועשו לי (משכן) [מקדש] ושכנתי בתוכם (שמות כה ח):

מזמור לד

[א] לדוד בשנותו את טעמו לפני אבימלך וגו'. זהו שאמר הכתוב את הכל עשה יפה בעתו (קהלת ג יא). (א) [אמר ר' תנחומא בעונתו ברא הקב"ה את העולם, מלמד שהיה הקב"ה בורא עולמות והיה מחריבן, שלא היו ראויין להבראות, אלא אמר (ב) דין לא הניין לי, ודין הניין לי: [דבר אחר את הכל עשה יפה בעתו]. (ג) אמר ר' סימון ראוי היה אברהם אבינו להברא תחלה לאדם הראשון, אלא אמר הקב"ה אם בורא אני את אברהם תחלה, אם יקלקל אין מי שיבא ויתקן, אלא הרי אני בורא אדם הראשון תחלה, שאם יקלקל יבא אברהם ויתקן: (ד) דבר אחר את הכל עשה יפה בעתו. שלשה צדיקים היו יסוד עולם, אדם הראשון ונח ואברהם: דבר אחר את הכל עשה יפה בעתו. כל מה שעשה הקב"ה בעתו, (ה) פירות חמין נאכלים בימות החורף, פירות קרים נאכלים בימות החמה: (ו) דבר אחר את הכל עשה יפה בעתו]. כל מה שעשה הקב"ה לעולמו עשה יפה, אמר דוד להקב"ה כל מה שעשית יפה עשית, [והחכמה יפה מן הכל, וכן הוא אומר מה רבו מעשיך ה' כולם בחכמה עשית (תהלים קד כד), כל מה שעשית בחכמה יפה עשית], (ז) חוץ מן השטות הזה, (*ז) אמר דוד לפני הקב"ה רבונו של עולם מה הנאה יש לעולם מן השטות הזו, שאדם מהלך בשוק ומקרע כסותו, והתינוקות רצין אחריו ומשחקין עליו, (ח) זה נאה לפניך, אמר ליה הקב"ה על שטות אתה קורא תגר, חייך (ט) שתצטרך לה, וכן אמר שלמה בז לדבר יחבל לו (משלי יג יג), מה יחבל לו, והא יתמשכן לו, (י) כענין

הערות ותקונים

(א) מ"ר תנחומא על פירות קרים נאכלים בימות החמה, ד"מ את הכל עשה יפה בעתו. הוספתי כמו שהוא בב"י ג' ד' ה' ז', וכן הוסיף המדפיס ווינישיא, וליתא בכ"י מ' (שלפיטו) ובכ"י נ' ו' מ' ולא בדפוס רמצון לפוס קמנטס', וגם הרמ"פ כתב בנליון בדפוס ווינישיא "מיטו בכתוביס". וזה הוסיף לחד המפתיקים לדרוש על הכתוב את הכל עשה יפה, אולם אין ענינו כלל בכאן כי פה מתחיל רק על הכתוב את הכל עשה יפה בעתו להניח הדרשה על דוד שבקש על השטות, והמאמר הרמצון בשם ר' תנחומא נקוט מן הקד"ר פ"ג פסוק את הכל עשה יפה בעתו, וכן בב"ר פ"ט אות ג' ושם המאמר בורא עולמות ומחריבן מובא בשם ר', וכן בב"ר פ"ג אות ז' מובא כן בשמו: (ב) דין לא הניין לי ודין הניין לי. אלו מינים טובים בעיני ואלו טובים בעיני. וכ"ר שם ובקה"ר שם דין הניין לי, יתהון לא הניין לי: (ג) מ"ר סימון ראוי היה לאברהם לבינו. קה"ר שם פ"ג אות ג', ושם הוא בשם ר' בון וכב"ר פי"ד אות ו' מובא כן בב"ר לו: (ד) ד"מ שבשם צדיקים היו יסוד עולם אדם נח ואברהם. המאמר סתום ולא ידע מה שייכות ים לזה עם הכתוב את הכל עשה יפה בעתו: (ה) פירות חמין כו'. לא מצאתי המקור אבר שבא המסדר הוספם הסיח, והרמב"ם בה' דעות פרק רביעי ה"ח כתב וז"ל בימות החמה מתכלים הקרים ובימות הקרים החמים כגון מים קרים בימות החמה וחמים בימות הקרים ע"כ. כבר העירותי לעיל הערה ג' כי בב"י ג' ד' ה' ז' נמצא הוספה שהוספתי, אבל בכ"י שלפיטו ובכ"י נ' ו' מ' ובדפוס רמצון מתחיל "זם"ם את הכל עשה יפה בעתו כל מה שעשה הקב"ה לעולמו עשה יפה", ומכאן מובא בילקוט שמעוני רמז קל"ג בשם המד"ט: (ז) חוץ מן השטות הזה אמר דוד לפני הקב"ה מה הנאה יש לעולם מן השטות הזו. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הניח הרמ"פ בנליון, אבל בכ"י מחבריס ובדפוס, אבל השטות שברחת מה הנאה יש לפניך: (*ז) אמר דוד לפני הקב"ה רבונו של עולם מה הנאה יש לעולם מן השטות הזו. רש"י במגלי י"ג י"ג הניח ומדרש תהלים דורש זו לדבר יחבל לו על דוד שאמר לפני הקב"ה רבונו של עולם בשוטים שברחת לו', וכוון למדרש שלפינו: (ח) זה נאה לפניך. בחמי': (ט) שתצטרך לה. בכ"י מחבריס ובדפוס שתצטער לו: (י) כענין שנאמר לא יחבל רחיים ורכב. בכ"י מחבריס ובדפוס מובא

שנאמר לא יחבל רחים ורכב (דברים כד ו), (יא) אמר לו הקב"ה תצטער ותתפלל עליה עד שאתן לך ממנה, (יב) לא עשה דוד עד שהלך אצל אביש, וכן הוא אומר ויקם דוד ויברח [ביום ההוא] מפני שאול [ויבא אל אביש מלך גת] (ש"א כא יא), אמר ליה הקב"ה דוד אצל אביש אתה הולך, אתמול הרגת את גלית, (יג) והיום אתה הולך אצל אביש וחרבו בידך, (יד) ואחיו של גלית שומר ראשו של מלך היה, ועדיין לא נסתפג דמו של גלית, ואתה הולך אצלו, כיון שראו אותו (טו) היה אניסו בא ברגליו, אמר לו הרי דוד שהרג אחיך בא אצל אביש, אמרו לו נהרוג למי שהרג אחינו, אמר להן אביש ולא במלחמה הרגו, ואילו אחיכם הרגו לא במלחמה היה הרגו, ועכשיו שהרג זה את אחיכם, לא כך התנה עמו, אם יוכל להלחם (אותי) [אתי] והבני (שם יז ט), אמרו לו אם כן (טז) עמוד מכסאך, שהמלכות לדוד, (יז) וכן הוא אומר הלוא [זה] דוד [עבד שאול] מלך ישראל (שם כט ג), ואנחנו [נהיה] עבדים לו, הכוהו בדברים, באותה שעה נתיירא דוד, ואמר יום אירא אני אליך אבטח (תהלים נו ד), התחיל מבקש דוד ומתפלל ואמר רבונו של עולם ענני באותה השעה, אמר ליה הקב"ה מה אתה מבקש, אמר לפניו תן לי מאותו השטות שבראת, אמר לו הקב"ה לא אמרתי לך בז לדבר יחבל לו, (יח) והשטות אתה מבקש, לכך נאמר לדוד בשנותו את טעמו: [לפני אבימלך]. (יט) וכי אבימלך היה שמו, והלא אביש היה שמו, אלא שהיה צדיק כאבימלך, כיון ששמע כן נתיירא ונתבהל, ואמר שמא נתחייבתי כלייה, לכך נאמר וישם דוד את הדברים האלה בלבבו [ויירא מאד מפני אביש] (ש"א כא יג), עשה עצמו כשוטה ומשנה את טעמו, שנאמר וישנו את טעמו [בעיניהם ויתחולל בידם] ויתו על דלתות השער (שם שם יד), היה כותב על הדלתות ואמר אביש מלך גת חייב לי מאה רבוא, ואשתו חמשים רבוא, ובתו של אביש היתה היא ואמה שוטות, והיו צועקות ומשטות מבפנים, ודוד היה צועק ומשתטה בחוץ, אמר להם אביש לעבדיו חסר משוגעים אני [כי הבאתם את זה להשתגע עלי] (שם שם טו), באותה שעה שמח דוד שמחה שיצא לו השטות מתוך השמחה, ועשה את השירה הזאת באלפ"א בית"א. אמר להקב"ה כמה טובה היא השטות, דכתיב אברכה את ה' בכל עת תמיד תהלתו בפי, בעת חכמה ובעת שטות, וכן את מוצא בתחילת בראשית, ויראו אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד (בראשית א לא):

[ב] **פודה** ה' נפש עבדיו. (כ) אמר ר' שמואל בר נחמני מדבר ביצר הרע, עליו הוא אומר אם רעב שונאך האכילהו לחם (משלי כה כא), זה יצר הרע, אדם מהלך עם חבירו שעה אחת נעשה אוהבו, ויצר הרע נולד עם האדם, ונידל

הערות ותקונים

מכתוב מס חבול תחבול (שמות כ"ג כ"ה): (יא) ת"ע הקב"ה תצטער ותתפלל עליה עד שאתן לך ממנה. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י מהחריס הגי' ד"ת אמר לו הקב"ה דוד עד שתשוב אתה קורא כך חייך שתצטער ותתפלל עליה עד שאתננה לך: (יב) לא עשה דוד. פי' לא עשה כמו: (יג) והיום אתה הולך אצל אביש וחרבו בידך. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרש"פ, וליתא בכ"י מהחריס ובנדפס: (יד) ואחיו של גלית שומר ראשו של מלך היה. להלן בריש ממול כ"ו: (טו) היה אניסו בא ברגליו. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י מהחריס ובנדפס הרי אניסו בא ברגליו, ובנדפוס ווארשוי החבירו המלות ועשתוש מלא אחת הריאניסו והרש"פ כתב לפי שהרשם מלת הריאניסו היא מלא יונית מורה על שומרי העיר, והוא דברי נביאות, רק פי' הי' אניסו בא ברגליו פי' גיסו (שוואגער), ובמקום במשנה סנהדרין כ"ז ע"ב ובעל אמו ואחיו ואניסו, ליתא במשנה שבירושלמי פ"ע מ"ו (דף כ' ע"ד) ובעל אחות אמו ואחיו ואניסו, וכן עוד שם דף כ"ו ע"ב אניסו, ובמיוחס כ"י כתוב להדיא היה גיסו בא ברגליו: (טז) עמוד מכסאך שהמלכות לדוד. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י מהחריס ובנדפס עמוד מכסאך ומן המלכות לדוד: (יז) וכה"ג הלא זה דוד עבד שאול מלך ישראל. תקנתי כמו שהוא בקרא, ובילקוט שמואל שם מובא בטעות הלא זה דוד מלך הארץ: (יח) והשטות אתה מבקש. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י מהחריס הגי' כמו"ל וכן הוא במי מותו לך: (יט) וכי אבימלך היה שמו כו'. מובא בתש"י תהלים ל"ד ע' בשם מדרש תהלים: (כ) ת"ר שמואל בר נחמני מדבר ביצר הרע.

עמו כל ימיו, שנאמר כי יצר לב האדם רע מנעוריו (בראשית ח כא), ואם מצא להפילו בן ארבעים בן חמשים בן ששים הרי מפילו, יש לך שונא גדול מזה, (כא) אמר ר' שמואל בר נחמני אם עמד עליך יצר הרע, האכילהו מלחמה של תורה, שנאמר לכו לחמו בלחמי (משלי ט ה). ואם צמא תשקהו ממימה של תורה, שנאמר הוי כל צמא לכו למים (ישעיה נה א), ולמה כי גחלים אתה חותה על ראשו (משלי כה כב), (כב) ומה וה' ישלם לך (שם שם), ישלימנו לך, (כג) הוי כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך מציל עני מחזק ממנו (תהלים לה י), אמר ר' אחא מציל יצר טוב מן יצר הרע, ועני ואביון מגוזלו (שם שם), יש לך גזילה גדולה מזו, שמחטיא את הצדיק, שנאמר ובשוב צדיק מצדקו ועשה עול (יחזקאל ג כ): אמר ר' יצחק בר מנחם כל צדיק וצדיק יש לו עולם בפני עצמו, ויש לו גן עדן בפני עצמו, שנאמר ירויון מדשן ביתך ונחל עדניך תשקם (תהלים לו ט):

מזמור לה

[א] לדוד ריבה ה' את יריבי. זהו שאמר הכתוב לכן שמעי נא זאת עניה ושכורת ולא מיין [וגו' ואלהיך יריב עמו] (ישעיה נא כא). אלא מטה את שכורת, מצרות ולא מיין הרבה, לפי שעומדין עלי ואין לי מי שילחום בעדי אלא אתה, וכן הוא אומר כי דורש דמים אותם זכר (תהלים ט יג), (א) אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה, אם אין את עומד לי, אין מי שיעמוד לי, וכן הוא אומר רבת אדני ריבי נפשי, ראיתה ה' עותתי שפטה משפטי, ראיתה כל נקמתם, שמעת (כל) חרפתם ה' (מיכה ג ח נע ס ספ), לפיכך אתה עומד לי, וכן הוא אומר הבה לנו עזרת מצר (תהלים ס יג, וקה יג), לכך נאמר ריבה ה' את יריבי לחם את לוחמי, יכול (יהא) עבד בשר ודם (יכול) לומר כך לבעליו, אדוני ריבה עם אויבי וצא והלחם על ידיי, וכן אמר הקב"ה לדוד, דוד עסוק בתורה ואני אלחום מלחמותיך, (ב) וכן אמר משה על כן יאמר בספר מלחמות ה' (במדבר כא יד), אם אתם עוסקים בספר, אני נלחם על ידיכם, לכך נאמר ריבה ה' את יריבי לחם את לוחמי:

[ב] החזק מגן וצנה וקומה בעזרתי. (ג) אמר לו הקב"ה וכי למגן ולצנה אני צריך, יהיו כמוץ לפני רוח, רוח אני נופח בהם, והם פורחים, וכן אמר ישעיה קול אומר קרא ואמר מה אקרא [וגו'] כי רוח ה' נשבה בו (ישעיה מ ו ז), (ד) כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך, אמר לו הקב"ה דוד מה אתה עושה לי, אמר לו אני אשבחך בכל אבריי, בראשי אני כופף וקודה בתפלתי, בשערות ראשי אני מקיים לא תקיפו פאת ראשכם (ויקרא יט כז), ועוד אני מניח תפילין בראשי,

---

הערות ותקונים

עיין פסיקתא דר"כ פסקא ויהי בשלח (פ' ע"ח), וב"ר פ"ל אות ח': (כא) ג"כ שמואל בר נחמני שם עמד עליך יצר הרע. עיין בפסיקתא שם מובא זה בשם ר' ברכי': (כב) ומה וה' ישלם לך ישלימנו לך. בפסיקתא שם אל תקרי ישלם לך אלא ישלימנו. ועיין סוכה נ"ב ע"א ופירש"י ישלימנו לך שיסא שלם ילכך עמך ותוכך ואל ימיך לחטוא וליתבך מן העולם: (כג) הוי כל עצמותי תאמרנה. בב"י התחרים ובנדפס נאמר לפני זה: ומומר ברעות ה' דרכי אים גם לויביו ישלים אתו, וזה הוא מיותר ונתוסף מפסיקתא דר"כ שם:

(א) אמרה כנסת ישראל. מובא בילקוט תהלים רמז תשכ"ב בשם המדרש: (ב) וכן אמר משה על כן יאמר בספר מלחמות ה' כו'. מובא בילקוט תקת רמז תשס"ד בשם סו"ט ויש לתקן בילקוט שם אם אתם עסקתם בספר אני נלחם על ידיכם: (ג) ג"ל הקב"ה וכי למגן וצנה אני צריך. בילקוט הביא הגי' וכי למגן וצנה אני צריך רוח אני נופח בהם ופורחים, שאמר יהיו כמוץ לפני רוח: (ד) כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך אמר לו הקב"ה דוד מה אתה עושה ג"ל אני משבחך בכל אבריי ט'. כל האומר עד סוף המזמור כ"ה גם בב"י ו', וכן הוסיף הרש"ס בגליון, אבל בב"י התחרים ובנדפס נאמר כל האומר הזה, ושם הגי' כך: אמר לו הקב"ה דוד מה אתה עושה [נ'], ג"ל אני משבחך, וכה"ג כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך ע"כ, ומשמע מינה. וכתב האומר הזה שאומרים בב"י שלפנינו גם בב"י ף ובהוספת הרש"ס בגליון, ה' כתוב גם לפני הקדמונים במדרש שו"ט, כמו שהעתיקה. בשבלי הלקט השלם

(ה) בצוארי אני מקיים מצות עטיפת ציצית, בעיני אני מקיים וראיתם אותו (במדבר טו לט), בפי אני מהלל, שנאמר תהלת ה' ידבר פי (תהלים קמה כא), ובשפתי אני מהלל, שנאמר תבענה שפתי תהלה (שם קיט קעב), בזקני שנאמר ולא תשחית [את] פאת זקנך (ויקרא יט כז), בלשוני שנאמר ולשוני תהגה צדקך (תהלים לה כח), באפי בהשתחויה, שנאמר וישתחו לאפיו ארצה (בראשית מג יט), בגרוני שנאמר נחר גרוני (תהלים סט ד), בלבי שנאמר בלבי צפנתי אמרתך (שם קיט יא), (ו) בחזה שימת ציצית כנגד הלב כל זמן שאני קורא את שמע, שנאמר והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך (דברים ו ו), מאחריי ומלפניי השלכתי התלית, שתי כנפות לאחור, ושתי כנפות לפנים, (ז) יד ימין אני כותב ומראה בה טעמי תורה, יד שמאל אני קושר בה תפילין של יד, ובה אני אוחז ציציותי בזמן קריאת שמע, חוטמי להריח בה במוצאי שבתות, [אזנים בהם אני שומע טעמי תורה, הצפרנים בהם להסתכל אור] להבדלה, טעיי שנאמר ותורתך בתוך מעי (תהלים מ ט), קרביי שנאמר וכל קרבי את שם קדשו (שם קג א), כליותי שנאמר אף לילות יסרוני כליותי (שם טז ז), טילה טילה ופריעה, ברכיי כריעת ברכיים בתפלה, בברכיי (ח) אני נעשה סינדיקנוס לילדים הנימולים על ברכיי, רגל ימין מצות חליצה, (ט) רגל שמאל קודם לשלש פסיעות, לכך נאמר כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך:

הערות ותקונים

סי' י"ח הגיה וז"ע: ואחר תפלת נחם פוסע לאחוריו ג' פסיעות וגריך להתחיל שם פסיעות מרגל שמאל, לפי שם שמציגו בשוחר טוב לדוד ריבם ה' את יריבי והולך ומונה כל אחריו של אדם היולך מקלסין ומודיע להקב"ה ומסיים רגל ימין לתלילה רגל שמאל קודם לשלש פסיעות ע"כ. וכן מובא זה בתניא ענין תפלה סי' ה' בשם שו"ת: וגם ברוקח סי' ק"ח הגיה וז"ל בשו"ת ברכיי סגדיקום לילדים סי' בעל ברית, ובוה במאחר הזה שלפניו, וגם בהגהות מיימוניות ה' תפלה פ"ה סי' ס' וכה' לילית פ"ג סי' פ' וכה' מילה פ"ג סי' ד' הגיה וז"ל וכן במדרש תהלים לתמרו יד ימינית לתי כותב בה ומראה בה טעמי תורה, הוא במאמר זה, וכן תשוב ותראה בילקוט תהלים רמז תשכ"ג הגיה מאמר אחד המתחיל ג"ר תחוס תין לך אחר ואחר שלש קלם דוד להקב"ה בו, ועד הסיום כי לא ידעתי ספורות הוא מן פסיקתא רבתי פ"ע, ומן המאמר כל עלמותי תאמרנה לתמר דוד לתי מלבחך בכל לידבי, הוא מן שו"ע שלפניו, ואחר לילון "מדרש" והוא על הסיום לכך נאמר כל עלמותי תאמרנה ה' מי כמוך, ומן מגיל עני מחזק ממנו אלו ישראל עד הוי מגיל עני מחזק ממנו הוא ג"כ מן פסיקתא לבתי שם, ואחר על זה לילון פסיקתא רבתי, ובילקוט ערב ג' מאמרים ממדרשים שונים יחד כדרכו. ויש להעיר בילקוט שם בשם במאמר אחר הגיה ממדרש שו"ט "בתפי בשתחויה שנאמר וישתחו לאפיו ארצה" גם "בגרוני שנאמר נחר גרוני" "חוטמי להריח בה בשושני שבת" "אזנים בהם לתי שומע טעמי תורה" ובמקום זה טפף בילקוט "לפרנים לעשות בהם פריעה ומליקת הטוף" וזה לא נמלא בכ"י ח' וכ"י ו' ובהוספת הרא"פ בגליון. ויש לתקן בילקוט שם במקום ברחבי לתי רופפו וקורא, ל"ל לתי כופף וקולה: (ה) בצוארי לתי מקיים מלות עטיפת ליצית. הרב בעל זית רענן בילקוט שם כתב וז"ל בצוארו עטיפת ליצית לפי שהיה לפם בגד ליצית כסודר שהוא מונח סביב הלוזר ע"כ: (ו) בחזה שימת ליצית כנגד הלב כל זמן שלתי קורא לת שמע. נראה שהיו מסיימין הליצית בשעת ק"ש כנגד הלב. ועיין בלקח טוב במצות הערה ל"ל מה שהעתתי שם בשם כפתור ופרח ובשם האשכול: (ז) יד ימין לתי כותב ומראה בה טעמי תורה. בהערה ל' הגתתי כי מובא זה בתשב"ץ בשם שו"ת: (ח) לתי טשה סינדיקוס לילדים הנמולים על ברכי. כ"ה גם בכ"י ו' וכן בהוספת הרא"פ ובעיל בהערה ל' הבתתי כי מובא זה ברוקח סי' ק"ח. וסמוספי הגיה זה בשם הילקוט בערך סגדיקום וז"ל: בעל הילקוט הגיה מלה זו במזמור ריבם ה' את יריבי, לתי טושה סינדיקום בשעת מילה ופריעה פי' בל"י ורומי syndicus פטרון ופרקלים ע"ש, ומזה לא קולין לת פיהם לטוחז לת הילד על ברכיו בשעת המילה סגדק: ועיין בספר טור רתבינישטן שפרלך — תוכ זתנשקונדע ליידילי הרב החוקר סגדול מהר"י ד"ר פערלעם רב במינכען מה שהגיה בספרו ל"ד 33 שטיה המלה היוצית syntexnos ולפי זה נכוזם הני שלפניו סינדיקוס: (ט) רגל שמאל קודם לשלש פסיעות. עיין בעיל בהערה ל' מה שהבתתי בשם שלקח וטניה, שהביאו לת המאמר הזה:

מזמור לו

[א] **למנצח** לעבד ה' לדוד נאם פשע לרשע וגו'. (א) זהו שאמר הכתוב אש־ך ישראל מי כמוך עם נושע בה' וגו' (דברים לג כט), הקב"ה עושה מלחמתן של ישראל, והנצחון שלהן, וכן הוא אומר לכל האותות והמופתים וגו' ולכל היד החזקה וגו' אשר עשה משה (כש לד יא יב), אשר עשה ה' אין כתיב כאן, אלא אשר עשה משה, הקב"ה שלחו לעשות, והנצחון של משה, וכן דבורה אמרה קום ברק ושבה שביך בן אבינועם (שופטים ה יב), (ב) [וכי שביה של ברק היה שהוא אמר קום ברק ושבה שביך], אלא מחו קום, קום ולא תעשה מלחמה, לפי שהמלחמה לה', שנאמר כי זה היום אשר נתן ה' וגו' (כש ז יד), וכן הוא אומר תן שמים נלחמו (כש י יב), וכשהוא בא לומר נצחון של הקב"ה, אומר ושבה שביך, (ג) וכן דוד כשירד לגלית, אמר וידעו כל הקהל הזה כי לא בחרב ובחנית יהושיע ה' (ש"א יז מז), (ד) וכשהיו הנשים משחקות ויוצאות לחול, היו מענות ואומרות, הכה שאול באלפיו ודוד ברבבותיו (כש יח ז), אמר דוד להקב"ה אתה עושה המלחמה ולך הוא הנצחון, שנאמר לך ה' הגדולה והגבורה והתפארת והנצח וההוד (דה"א כט יא), אמר לו הקב"ה לדוד, נתת לי את הנצחון, אף אני אתן לך הנצחון, שנאמר למנצח לעבד ה' לדוד:

[ב] **נאם** פשע לרשע בקרב לבי אין פחד אלהים לנגד עיניו]. (ה) היה דוד מסתכל בגלית הפלשתי, וראה אותו גבור מזויין בכל מיני כלי זיין, אמר מי יוכל לזה, כיון שראה אותו שהוא מחרף ומגדף, אמר עכשיו אני יכול לו, שאינו מפחד מהקב"ה, שנאמר נאם פשע לרשע אין פחד אלהים לנגד עיניו. מיכן אתה למד שאין הקב"ה דן את הרשעים אלא בשעה שאין פחדו עליהן, וכן אתה מוצא שאמר הקב"ה לישראל תיסרך רעתך [וגו'] ולא פחדתי אליך (ירמיה ב יט), לכך היה אומר אין פחד אלהים לנגד עיניו:

[ג] **כי** החליק אליו בעיניו למצוא עונו לשנוא. (ו) הרשעים הם מסתכלין בעיניהם, ומחפשין בידיהם, ומהרהרין בלבם, למצוא איזה עון שהקב"ה שונא אותו שיעשוהו, וכן הוא אומר כי כל תועבת ה' אשר שנא עשו (דברים יב לא), אוי להן להרשעים שהן כולן און ומרמה, ואין עושין אמת בין איש לחבירו: דברי פיו און ומרמה. ומהלכים באון, ומחשבים באון, וכן הוא אומר און יחשוב על משכבו יתיצב על דרך לא טוב, מה יתיצב על דרך לא טוב, יש להם שני דרכים, אחת לטובה ואחת לרעה, ועוזבין דרך טובה, ומהלכין בדרך רעה, וכן אמר שלמה העוזבים ארחות יושר ללכת בדרכי חושך השמחים לעשות רע (משלי ב יג יד), הוי יתיצב על דרך לא טוב:

[ד] (ז) **ה'** בשמים חסדך אמונתך עד שחקים. וכי בשמים הוא החסד, והלא אינו אלא בארץ, (ח) שנאמר חסד ה' מלאה הארץ (תהלים לג ה), אלא מעשיהם

הערות ותקונים

(א) זס"ה מצריך ישראל. מובא בילקוט תהלים רמז תשכ"ד, וכן מובא בילקוט ברכה רמז תתקס"ג ד"ה מצריך ישראל בשם הפו"ט: (ב) וכי שביה של ברק היו, עד וכן דוד כשירד לגלית. הסר בכ"י המחבר ובנדפס, והרא"ם הוסיף בגליון, ומובא לגכון גם בילקוט שם: (ג) וכן דוד כשירד לגלית אמר וידעו כל הקהל הזה כי לא בחרב וגו'. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י ובנדפס הני, וכן דוד כשירד לגלית הפלשתי מהו אומר וידעו כל ממלכות הארץ כי יש אלהים בישראל (ש"א י"ז מ"ו) הממלא "ממלכות" מיותרת כי ליתה בקרא, אבל בכ"י המחבר מובא לגכון כמו לפניו:(ד) וכשהיו הנשים משחקות עד שנאמר למנצח לעבד ה' לדוד. כן הוא גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"ם בגליון, וכן מובא ג"כ לגכון בילקוט שם, אבל בכ"י המחבר ובנדפס המאמר מקוטע ומשובש וכך ליתה שם: וכשהיו מענות ותעניה הנשים המשחקות וגו' ודוד כרגבותיו, אמר דוד נתת לי הנצחון ואף אני אתן לך את הנצחון שנאמר למנצח לעבד ה' לדוד: (ה) היה דוד מסתכל. מובא בילקוט תהלים רמז תשכ"ה, והציון מדרש מרמז שנפניו מובא גם על רמז תשכ"ה, וכן מובא בילקוט שמואל רמז קכ"ו ד"ה זה"ה נאם פשע לרשע בשם פו"ט: (ו) הרשעים הם מסתכלים בעיניהם. מובא בילקוט תהלים רמז תשכ"ו בשם המדרש: (ז) ה' בשמים חסדך. כן מובא גם בכ"י המחבר ובילקוט ובקרא כתיב בהשמים: (ח) שנאמר הסד ה'

מלאה

של רשעים מסלקין את החסד לשמים, לכך נאמר ה' בשמים חסדך:

[ה] **צדקתך** כהררי אל. אמר הקב"ה לרשעים, הצדקות האלה אני מסגל, ומי שהוא עושה תשובה, הוא יבא ויטלו, יש לי צדקות הרבה, שנאמר צדקתך כהררי אל וגו', כשם שאין מניין להרים, כך אין מניין לצדקות: משפטיך תהום רבה. כשם שאין קצבה לתהום, כך אין קצבה למשפטן של רשעים, וכשם שהרים גדולים ורמים, כך הצדקות גדולות ורמות, וכשם שאין מימי התהום שוין, מהן מלוחין מהן מרים, ומהם מתוקים, כך אין משפטן של רשעים שוין. (ט) ר' יאשיה הגדול אומר אל תאמר כן, אלא (פרוס) [סרס] הכתוב צדקתך על משפטיך כהררי אל על תהום רבה, כשם שההרים כובשין על התהום כדי שלא יעלה ויציף את העולם, כך הצדקות כובשות את העונות שלא יאבדו באי העולם ליום הדין, וכן מיכה אמר ישוב ירחמנו יכבוש עונותינו (מיכה ז יט):

[ו] **כי** עמך מקור חיים באורך נראה אור. (י) אמר ר' יוחנן עובדא הוה בחד דהוה מדליק שרגא והוה (יא) מפי, הוה אדלקא והוה מפי, אמר עד אימת אנא (יב) משתלהי בהא שרגא, (יג) (מוריד) [מוריך] אנא לנהורא דשמשא ואנא אזיל לנהורא, כך ישראל (יד) נשתעבדו במצרים, ועמד משה וגאלם, וחזרו ונשתעבדו [בבבל, ועמדו דניאל חנניה מישאל ועזריה וגאלום, וחזרו ונשתעבדו] בעילם ובמדי ופרס, עמדו מרדכי ואסתר וגאלום, חזרו ונשתעבדו ביון, ועמדו חשמונאי ובניו וגאלום, חזרו ונשתעבדו באדום הרשעה, אמרו ישראל (טו) הרינו נתייגעו מהיותנו משתעבדין ונגאלין, וחזרנו ונשתעבדנו, עכשיו אין אנו מבקשין לגאולת בשר ודם, אלא גואלנו ה' צבאות שמו קדוש ישראל, ואין אנו מבקשין (מעתה) שיאיר לנו בשר ודם מעתה, אלא שיאיר לנו הקב"ה, שנאמר כי עמך מקור חיים באורך נראה אור, וכתיב אל ה' ויאר לנו (תהלים קיח כז). (טז) ר' שמעון בן לקיש אמר כך אמר הקב"ה לישראל מבקשים אתם (יז) לספות עם אומות העולם בעולם הזה, אמרו לפניו רבונו של עולם אל תט לבי לדבר רע (שם קמא ד), למה לפי שהם עוללות, (יח) שנאמר להתעולל עליות ברשע את אישים פועלי און (שם שם), אפילו במצות הנעימות שלהם אין אנו מבקשין, שנאמר ובל אלחם במנעמיהם (שם שם),

---

הערות ותקונים

מנאם המרן. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י המחבים ובילקוט מובא הכתוב כי אני ה' עושה חסד מספר ולדקה במרן (ירמיה ט' כ"ג), ובכ"י ג' ובדפוס רמזון ומח"כ בכל הדפוסים במקומו המלות "שנאמר כי אני ה' עושה חסד מספר ולדקה במרן, אלא מעתה אף על פי שהחסד נמשים מסלקין את החסד נמשים לכך נאמר בהשמים חסדך", ומשלא גם בכ"י המחבים: (ט) ר' יאשיה הגדול אומר אל תאמר כן אלא פרוס הכתוב. תקנתי אלא סרס הכתוב. ועיין ב"ר פל"ג אות ח', וי"ר רים פכ"ח ר' יוחנן בשם רבי יאשיה מסרס קרא לצדקתך על משפטיך כהררי אל על תהום רבה, ע"ל כמו שהוא בוי"ר לצדקתך על משפטיך כהררי אל על תהום רבה מה הרים הללו כובשין כו'. עיין בפסיקתא דר"כ פסקא שור לו כשב ובהערה י"ח י"ב: (י) ג"ר יוחנן עובדא הוה כו'. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י המחבים ובדפוס אלא המאמר בלשון עברי עובדא הוה בחד בר נש סים מדליק את הנר בלילה והיה כבה ומדליקו והיה כבה אמר עד מתי אהיה מתיגע וסולך ממתין אני עד שתזרח השמש ואני סולך לאור החמה, וגם הילקוט הביא בלשון עברי בשעיה קלת: (יא) מפי. פי' נכבה, תרגום ערס יכבה עד לא מפא: (יב) משתלהי. עייף ויגע תר' משלהי ולאי: (יג) מוריד אנא. תקנתי ג"ל מוריך אנא, וחכינו עד אור (מ"ב ז' ט') תרגום ומוריכין אנחנא, ובכ"י ו' מוריכנא, מתחברה המלה, אבל בהוספות שהוסיף הרא"פ בלשון הביא לשון מוריך אנא: (יד) נשתעבדו במצרים ועמד משה וגאלם. בחיזה כ"י ובדפוס עמדו משה ואהרן וגאלום. ואחר זה מסף בכ"י ג' ד' ה' ז' "חזרו בימי סיסרא וגאלום ברק ולבורה, בימדינים ע"י גדעון, וכן על ידי שמגר בן ענת וכן ע"י השופטים עמדו וגאלום". וההוספה הסיף לא נמצא בכ"י שלפנינו ולא בכ"י ג' ו' ח' ולא בדפוס רמזון, ונם המדפים מוויניציא לא הוסיף: (טו) הרינו נתייגעו מסיותנו. כתבר לפנינו כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י המחבים ובדפוס המאמר קטוע "אמרו ישראל הרי נתייגענו נגאלין ומשתעבדין אין אנו מבקשים שיאיר לנו בשר ודם אלא הקב"ה שנאמר אל ה' ויאר לנו": (טז) רשב"ל אמר כך אמר הקב"ה. המאמר מובא מפסיקתא דר"כ פסקא קומי אורי (דף קמ"ד ע"ב) ע"ש: (יז) לספות. פי' לאכול מלשון ספי ליס בתורא, עיין ערוך ערך סף ג', ובפסיקתא שם כתוב לסעוד: (יח) שנאמר להתעולל

ובמה אנו חפצים, במצות שלך, שנאמר כי עמך מקור חיים באורך נראה אור, (יט) וכתיב והלכו גוים לאורך (ישעיה ס ג). (כ) אמר ר' שמואל בר נחמני על ידי שהיו ישראל משמשין בעולם הזה לאור החמה [ביום], ולאור הלבנה [בלילה], לפי שהן צריכין לאורה, אבל לעולם הבא אינן צריכין להם, שנאמר לא יהיה לך עוד השמש לאור יומם ולנוגה הירח לא יאיר לך (שם ס יט), ומי מאיר להן הקב"ה, שנאמר והיה לך ה' לאור עולם (שם שם). (כא) אמר ר' פנחס בשם ר' ראובן עתיד הקב"ה להביא סיני ותבור וכרמל, (כב) וליתן ירושלים עליהם בראשם, שנאמר נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים (שם ב ב), (כג) ולא עוד אלא שהן עתידין לומר שיר לישראל, שנאמר [וכנגיהו] שיר הלוים במשא (דה"ב לה כה), כתיב הכא וכנגיהו, וכתיב התם נכון יהיה הר בית ה':

[ז] **משוך** חסדך ליודעיך. (כד) אמר ר' יצחק אל תהי מושך חסד לאומות העולם אשר לא ידעוך. אמר ר' ינאי אם מדליק אדם נר לחבירו ביום בשעת האורה, מה הנאה יש לו, ואימתי הוא נהנה בנר, בשעה שהוא מדליק לו בלילה בשעת האפילה, והחסד שעשו ישראל במדבר היה להם מתוקן מאותה שעה מימי משה, ואימתי נפרע להן, בשעת חשיכה בימי ירמיהו, שנאמר כה אמר ה' זכרתי לך חסד נעוריך אהבת כלולותיך לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה (ירמיה ב ב), הוי משוך חסדך ליודעיך:

[ח] [**דבר** אחר משוך חסדך ליודעיך]. (כה) אמר ר' יצחק דור הולך ודור בא (קהלת א ד), אומה נכנסת ואומה יוצאת, והארץ לעולם עומדת (שם שם), אלו ישראל, שנאמר כי תחיו אתם ארץ חפץ (מלאכי ג יב), ועומדין לעולם, וכתיב עד יום גלות הארץ (שופטים יח ל), וכי הארץ גולה היא, אלא אלו ישראל. (כו) אמר ר' אבא בר כהנא שני דורות השתמשו בשם המפורש, אנשי כנסת הגדולה ודורו של שמד,

---

הערות ותקונים

להתעולג עלינות נרשע. דורש עלינות לשון שולות: (יט) וכתיב והלכו גוים לאורך. כ"ם גם נכ"י ו', אבל נכ"י המחרים ובגדפם הגי' "ג"ר תוספיא בשם ר' פנחס עתידה ירושלים להעשות מטרפולין לכל הגוים לעתיד לבוא שנאמר והלכו גוים לאורך". וגם ממאמר הזה הוא נפסיקתא שם ושם הגי' ר' תוספיא בשם ר' אפס, עתידה ירושלים לעשות קסילפנס לאומות העולם וכן מהלכין לאורה, ומש טעם והלכו גוים לאורך. ולפי שפק שגם לפניהו ג"ע בשם ר' אפס, גם ג"ע קסילפנס, ובמקום קסילפנס מובא המלה "מטרפולין" בטעות, ומלת מטרפולין ידוע שהורחקה ביוני ורומי metropolis μητροπολις שרתי במדינות (הויפטשטאדט), אבל אין ענינה לכאן שהרחקה שהכוונה על האורה, לכן יותר נכון הגי' הפסיקתא, ועיין הורחת המלה שם בהערה כ"ו: (כ) ג"ר שמואל בר נחמני. נשנה בפסיקתא דר"כ שם (קמ"ח ע"ח): (כא) ג"ר פנחס בשם ר' ראובן. פסיקתא דר"כ שם (קמ"ד ע"כ), ועיין שם בהערה כ', כ"ח, וכן נשנה להלן במזמור פ"ז: (כב) וליתן ירושלים עליהן בראשם. בפסיקתא שם. ולשנות בית המקדש על נבי ראשיהם: (כג) ולא עוד אלא שהן עתידין לומר שיר לישראל. בפסיקתא שם אמר ליה ר' תנניה דייך עד כאן, אלא בית המקדש לומרת שירה והשרים עוין מחריב ומ"ם ונשתנעות (ישעיה ג' ג') ואין לשון ונשא אלא לשון שירה, ומש טעם וכנגיהו שר הלויס שנשא בשבח יסור בשבח כי מבין הוא (דה"ב ל"ה כ"ב) ודומה יסור כמו יסוד, וכ"י המחרים ובגדפם הגי' ג"ר יהודה ולא עוד אלא שהן עתידין לומר מיני זמר לישראל שנאמר ויכונגו עיר האלהים בציר, ים לתקן שג"ע ג"ר תנניה גם אין זה לשון הכתוב וג"ל שנאמר וכנגיהו שר הלויס בשבח. ומובא לנכון להלן במזמור פ"ז ט"ם: (כד) ג"ר יצחק אל תהי מושך חסד. מובא בילקוט תהלים רמז תכ"ז בשם המדרש: (כה) ג"ר יצחק דור הולך. לא אדע מה ענינו לכאן, ובעל הילקוט לא הביא את כל המאמר מלות ח', ובסוף רמז תכ"ז הביא מאמר בשם ב"ר פט"ו ותח"כ בהתחלת רמז תכ"ח הביא מאמר על שם נפלו פועלי און ג"ר חייא לא כמדת הקב"ה מדת ב"ו, ומציין בלשו "מדרש", לולם המאמר הזה לא נמצא במדרש שו"ט וג"ע תנחומא והוא בתנחומא שלנו ויצא אות י', והילקוט בתהלים רמז תתפ"ח ד"ה שומך ה' הביא לנכון בשם התנחומא. והמאמר נמצא בתריכות קצת במדרש קטלת פ"ח פסוק ומתרץ לשולם עומדת ג"ר יצחק מלכות נכנסת ומלכות יוצאת ויסרחל עומד לעולם הוי ומתרץ לשולם עומדת, ר' שמואל בשם ר' פלטיה דמיס מייתי ליה מן הדין קרייא עד יום גלות מתרץ (צפניה י"ח ג') וכי תרץ גולה או מתגלות אלא אלו ישראל שנקראו תרץ, שנאמר כי תהיו אתם תרץ חפץ (מלאכי ג' י"ב): (כו) ג"ר אבא בר כהנא שני דורות השתמשו

(כז) מעשה ברבי יהושע בן לוי שהיה אליהו זכור לטוב עומד בדברי תורה, (כח) והיו עסוקין במדת ר' שמעון בן יוחאי, ונתקהה ר' יהושע בן לוי בדבר הלכה, אמר לו אליהו מבקש אתה לשאול לר' שמעון בן יוחאי, בא ואני מעמיד אותו לך, מיד הלכו וקרא אליהו לר' שמעון בן יוחאי, מיד ענה אותו, אמר לו ר' יהושע בן לוי בא לשאול לך בהלכה, (כט) ולא חפץ, אמר לו אליהו כדאי הוא ר' יהושע בן לוי לראותך, צדיק הוא, אמר ליה אילו היה צדיק לא היה נראה הקשת בימיו, (ל) שכל ימיו של ר' שמעון בן יוחי לא נראתה הקשת, ויש אומרים אף בדורו של חזקיהו ובדורו של צדקיהו היו יודעין שם המפורש, (לא) שנאמר (לכן) כה אמר ה' [אלהי ישראל] (לב) הנני מסב את כלי המלחמה אשר בידכם (ירמיה כא ד), איזהו כלי המלחמה, זה שם המפורש, שהיו יוצאין למלחמה, ולא היו עושין מלחמה, ונופלין השונאין, וכיון שגרמו העונות, וחרבה הבית, היו נופלין ביד שונאיהן. ר' אייבו ורבנן, ר' אייבו אמר המלאכים היו מקלפין את השם שהיה עליהן, ורבנן אמרו מעצמו היה נקלף, וכיון שחרב הבית, היו יוצאין למלחמה, התחילו אומרים אין מתום בבשרי מפני זעמך (תהלים לח ד):

מזמור לז

[א] לדוד אל תתחר במרעים אל תקנא בעושי עולה, (א) זהו שאמר הבתוב אל יקנא לבך בחטאים (משלי כג יז), ובמה תקנא, כי אם ביראת ה' כל היום (שם שם), אל תקנא בגרן של רשעים, שאינו כלום, כמה שמן יש בו, שמינית או רביעית, אין לו אחרית, השמן משתלם, והגר מתכבה מיד, וכן הוא אומר כי לא תהיה אחרית לרע נר רשעים ידעך (שם כד כ), הלכה האורה שלו, לכך אמר (דוד) אל יקנא לבך בחטאים, קנא לגר שאינו נדעך לעולם, ואין האור שלו פוסקת, ואיזה הוא, זה כי נר מצוה ותורה אור (שם ו כג), לכך אל יקנא לבך בחטאים, אמר הקב"ה קנא לי, שאילולי הקנאה אין העולם עומד, ואין אדם נושא אשה, (ב) ואינו בונה בית, שאילולי שקנא אברהם, לא היה קונה שמים וארץ, ואימתי קנא (ג) שאמר למלכי צדק כיצד יצאת מן התיבה, אמר ליה בצדקה שהיינו עושים שם, אמר לו וכי מה צדקה היה לכם לעשות בתיבה, וכי עניים היו שם, והלא לא היו שם אלא נח ובניו, ולמי הייתם עושין צדקה, אמר ליה על הבהמה ועל החיה ועל העוף, לא היינו ישנים, אלא (ד) נותנים היינו לפני זה ולפני זה כל הלילה, אותה

הערות ותקונים

כשם המפורש. גם המאמר הזה אין ענינו לכאן, ואולי דורש ליודעין שיודעים בשם המפורש: (כז) מעשה בר' יהושע בן לוי. עיין ב"ר פל"ה אות ג', ופסיקתא דר"כ פסקא ויהי בשלח ובמערה קמ"ב, ועיין בשבועות ע"ז ע"ב ומגוש מספור: (כח) והיו עסוקין במדת רבי שמעון בן יוחאי. כ"ה בכל כתבי יד וכן בדפוסים הראשונים לפוס קאמפא' ולפוס ווינציא. ואולי הסבוגה במכילתא דרשב"י כי סי' גם מכילתא דר' שמעון, וידוע כי מדת ומכילתא אין מבוארתא עיין מבוא המכילתא לחרב החכם הגדול מהר"ש פרידמאן פרק ה' ועיין בדברי הרב החכם הגדול מהר"ד ד"ר הופמאן בספרו הקדמה למדרשי הלכה דף 27. ורמיתי כי בעל ג"ח תיקן במערת רשב"י ועפ"י הת"ח תיקן כן הסופרים מהר"י כ"ץ בפניס המדרש והליג במערת במקום במדת גלח עורך: (כט) ולא חפץ. רשב"י לא חפץ לענות לריב"ג: (ל) שכל ימיו של רשב"י לא נראתה הקשת. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י הראשים ובנדפס ומעפ"כ כל ימיו של בן עי לא נראתה הקשת, יש לתקן וכן ל"ל שכל ימיו של רשב"י לא נראתה הקשת: (לא) שנאמר כה אמר ה' כו', זהו שם המפורש. וזה המאמר כוון רש"י ישעיה כ"ע י"ב, וסייס "במדרש תהלים": (לב) שנאמר כה אמר ה' הנני מסב. עיין בפירש"י שם שמניח דרשה זו ע"ש:

(א) ז"ס אל יקנא לבך בחטאים. מובא בילקוט רמז תשכ"ח וחסר הציון "מדרש", ובהתחלת הרמז על שם נפלו פועלי און מצוין מדרש בעשות ול"ל תהומות, והוא בתהומות שלמו בפ' ויגש אות י' כמו שכתבתי לעיל בדרוש תתפ"ח ד"ה סומך ה' כשם התהומות: (ב) ואימו בונה בית. בכ"י האחרים וסף ואין חדש בסעא כרס: (ג) שאמר למלכי צדק. בכ"י ב' ד' ה' ז' וסף "שהיה שם בן נח ועל שהקריב קרבן נקרא כהן לשל עליון": (ד) נותנים היינו לפני זה ולפני זה כל הלילה. בכ"י האחרים ובנדפס וסף "פעם אחת

שעה אמר אברהם ומה אילולי שעשו צדקה עם בהמה וחיה ועוף לא היו יוצאין, וכין שעשו צדקה יצאו, ואני אם אעשה (ה) עם בני אדם על אחת כמה וכמה, באותה שעה נטע אשל בבאר שבע, (ו) אכילה שתיה לוייה, וכן אמר שלמה וראיתי אני את כל עמל (קהלת ד ד), לכך נאמר אל יקנא לבך בחטאים:

[ב] כי כחציר מהרה ימלו וכירק דשא יבולון. (ז) אמר ליה הקב"ה לדוד הרשעים אינם כלום, חציר הם תוחלתם, וכן הוא אומר בפרוח רשעים כמו עשב (תהלים צב ח), מפריחין כעשב הזה, וכן איוב אמר רטוב הוא לפני שמש (איוב ח טז), עד מתי, עד שלא תבא תקופת תמוז, ומשתבוא תקופת תמוז מתייבשין, ואחר כך נעשין קוצין, ולחיכן הם הולכים, באש, (ח) שנאמר קוצים כסוחים באש יצתו (ישעיה לג יב), לכך נאמר וכירק דשא יבולון:

[ג] בטח בה' ועשה טוב. אמר לו הקב"ה לדוד אם תראה שאני עושה טובה לרשעים, אל ירע בלבך, (ט) אלא תוסיף ועשה טוב, תשובה, שנאמר כל תשא עון וקח טוב (הושע יד ג), ומה אם הרשעים שהן מכעיסין אותי, ואין מועילין לי, עשיתי עמהם טובה, (י) עמך [שאתה בוטח בי, ואתה עוסק בתורה, ואתה עושה משפט וצדקה, ומקרא מעיד עליך, שנאמר ויהי דוד עושה משפט וצדקה לכל עמו (ש"ב ח טו)]. על אחת כמה וכמה שתבטח בי, לכך נאמר בטח בה' ועשה טוב: ולמה היה דוד דומה, לפועל שהיה כל ימיו עושה אצל המלך, ולא היה נותן לו שכרו, והיה אותו הפועל מיצר, ואמר שמא איני מוציא בידי כלום, שכר המלך פועל אחר, ולא עשה עמו אלא יום אחד, והאכילהו והשקהו ונותן לו שכרו משלם, אמר אותו הפועל שעושה עמו כל ימיו, ומה זה שלא עשה עמו אלא יום אחד כך, אני שעשיתי עמו כל ימי חיי על אחת כמה וכמה, הלך לו אותו הפועל, ואותו שעשה עמו כל ימיו התחיל שמח בלבו, כך אמר דוד נתתה שמחה בלבי מעת דגנם ותירושם רבו (תהלים ד ח), ואימתי שמחה בלבי, כשראיתי אותך מה שעשית עם הרשעים, מעת דגנם ותירושם רבו: (יא) [ר' אלעזר אומר מתוך שלותן של רשעים בעולם הזה, אתה יודע מתן של צדיקים בעולם הבא, מה עם הרשעים כך, הצדיקים על אחת כמה וכמה, הדא הוא דכתיב נתתה שמחה בלבי, ואומר מה רב טובך אשר צפנת ליראיך (תהלים לא כ)]:

מזמור לח

[א] מזמור לדוד להזכיר, ה' אל בקצפך תוכיחני ובחמתך תיסרני. (א) זהו שאמר הכתוב יסרני ה' אך במשפט (ירמיה י כד), במשפט אין כתיב

הערות ותקונים

לחת ליחכנו את עצמנו ויצא אבי משובר, ובאיוב כ"י נוסף שוד וזכו ויעמד לך נח. וכרע"פ כתב "אינו בכתובים", ועיין ב"ר פנ"ו אות ד', מ"ל הוצ' בסם ר"ש נמו של ריפ"נ נח כשיצא מן התבה הביטו אחרי ומצאו: (ה) עם בני אדם. בכ"י ג' ד' ה' ז' ובנדפס לפום ווינציא ותח"כ נכל הדפוסים נוסף שהם בדמות ונלט של הקב"ה, (והמדפיס מדפום ווינציא הניג של המלאכים במקום של הקב"ה), ובדפוס רחמון ליתא זה, כי לא נמצא בכ"י ג', ונם הילקוט בתהלים שם הביא שהם בלגמו של הקב"ה: (ו) אכילה שתיה לויה. וכן להלן במזמור ק"י מה חמל אכילה שתיה לויה, עיין לקח טוב בראשית כ"ח ל"ג רבנן אמרי אכילה שתיה לויה, ועיין שם בהערה כ"ל שהרשו טוריקון, והעירותי שם כי זה נשמע בב"ר פנ"ל אות ו', וכיה נם לפני רש"י סוטה י' ע"ח ד"ה פונדק: (ז) מ"ל הקב"ה לדוד. מובא בילקוט תהלים רמז תשכ"ט וחסר לעיון: (ח) שנאמר קוצים כסוחים באש יצתו. בתיוב כ"י ובנדפס מובא שכתוב לועטו כאש קוצים (תהלים קי"ח) ובאיוב כ"י מובא ג' פסוקים יחד: (ט) אלא תוסיף ועשה טוב תשובה. כ"ה נם בכ"י ו', אבל בכ"י ה'מהרים ובנדפס אלא תוסיף ועשה טוב "ואין טוב אלא" תשובה: (י) עמך על אחת כמה וכמה. כ"ה נם בכ"י ו', אבל בכ"י ה'מהרים ובנדפס נוסף שאתה בוטח בי וכו' והוספתי בפניה: (יא) ר' אלעזר אומר. הוספתי כאן שהוא בכ"י ג' ד' ה' ז' ונם בדפוס ווינציא, ותח"כ בכל הדפוסים, וליתא בכ"י ו' שלפנינו, ולא בכ"י ג' ו' ח' ולא בדפוס רחמון, והרש"פ כתב בגליון בדפוס ווינציא "אינו בכתובים":

(א) זהו שנאמר בכתוב יסרני ה' אך במשפט. מובא בילקוט תהלים רמז תמל"ג נשם המדרש:

כאן, אלא אך במשפט, יסרני ביסורים טובים, וכן הוא אומר יסר בנך כי יש תקוה (משלי יט יח), ייסרהו אבל לא למות, הזהר אל תמיתהו, ואל המיתו אל תשא נפשך (שם שם), אמר דוד אל בקצפך תוכיחני, טובה היא התוכחה, וכן הוא אומר כי את אשר יאהב ה' יוכיח (שם ג יב), אבל לא בקצף, לכך נאמר אל בקצפך תוכיחני. טובים הן היסורין, וכן אומר אשרי הגבר אשר תיסרנו יה (תהלים צד יב), אבל אנו קצרי רוח, אמר דוד להקב"ה רבון העולמים אנו חוטאים ואתה קוצף, ומתוך כך אין אנו נגאלין, (ב) שנאמר הן אתה קצפת ונחטא בהם עולם ונושע (ישעיה סד ד), אלא כבוש לנו אחת אחת, וכן הוא אומר ישוב ירחמנו יכבוש עונותינו (מיכה ז יט), לכך נאמר ה' אל בקצפך תוכיחני: האורג הזה בזמן שאורג ויודע שהשתי שלו יכול לעמוד, הוא הולך בחזקה, ובזמן שיודע שאינו יכול לעמוד, אינו מכה בחזקה, (ג) אנו המסכת ואתה האורג, אין בנו כח לא לקצף ולא לחיכה, (ד) וכן הוא אומר חנני ה' כי אומלל אני (תהלים ו ג), וכשאתה עמי בחימה ובקצף מיד אני מת, וכן הוא אומר מה בצע בדמי ברדתי אל שחת (שם ל י), (ה) מי שאינו יודע להכות כופתו ומכהו במקל על מוח, או על העינים, ומי שיודע להכות, כופתו ומכהו על גבו, ולא על גבי ראשו, ולא על גבי עיניו, שלא יסמא את עיניו, אלא מכה במקום שאין בו סכנה, וכן הוא אומר מה המכות האלה בין ידיך [ואמר] אשר הכיתי בית מאהבי (זכריה יג ו), מה המכות האלה נרמו לי להאהב להקב"ה:

[ב] (ו) **אין** מתום בבשרי מפני זעמך. התחילו ישראל אומרים כי עונותינו רבו למעלה ראש (עזרא ט ו), אמר ר' יצחק משל לאדם שהיה עובר בנהר, והיו רגליו שוקעות במים, והמשאוי על ראשו, אמרו לו העבר המשאוי מעליך ואתה שולף את רגליך, (ז) כך אמר הקב"ה לישראל מפני מה אמרתם כי עונותי עברו ראשי כמשא כבד יכבדו ממני (תהלים לח ה), יעזוב רשע דרכו (ישעיה נה ז), הניחו מעשיכם הרעים ואני מרחם אתכם, שנאמר וישוב אל ה' וירחמהו (שם שם), (ח) ר' חיננא בר פפא אמר (כל) [רבות עשית אתה ה' אלהי] נפלאותיך ומחשבותיך אלינו (תהלים מ ו), [כל נפלאות ומחשבות] שחשבת [כדי] שיברור לו אברהם את המלכיות, (ט) אלינו [בשבילנו כדי] שנעמוד בעולם. (י) אמר ר' שמעון בר אבא בשם ר' יוחנן (יא) [ארבעה דברים] הראה לו הקב"ה לאברהם, תורה ומלכיות וגיהנם וקרבנות, תורה דכתיב ולפיד אש (בראשית טו יז), וכתיב הלוא כה דברי כאש (ירמיה כג כט), ולפיד זו תורה, דכתיב וכל העם רואים את הקולות ואת הלפידים (שמות כ יה). [גיהנם דכתיב] תנור עשן (בראשית שם), זו גיהנם, דכתיב הנה (יום) [היום] בא בוער

הערות ותקונים

(ב) שנאמר הן אתה קצפת ונחטא בהם עולם ונושע. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י המחריס ובנדפס חסר הרישא מהכתוב, וכן כוסף הרמ"פ בגליון: (ג) אנו המסכת. מלשון עם המסכת (שופטים ט"ז י"ג): (ד) וכן הוא אומר הנני ה'. מכאן עד וכן אומר השני חסר בכ"י המחריס ובנדפס, וכן כוסף מהרמ"פ בגליון: (ה) מי שאינו יודע להכות כופתו ומכהו במקל על מוח. מובא בילקוט תהלים שם, וכן בילקוט זכרי' רמז תקפ"ח ד"ה מה המכות בשם סו"מ ומן המכות האלו נרמו לי הוא מן סו"מ מזמור י"ב אות ה', וערב ג' מאמרים יחד, וכן המאמר השני בשם גם במדרש ויק"ר פל"ב סוף אות ג': (ו) אין מתוס בשבתי. מובא בילקוט תהלים רמז תמג"ד והגיון מרמז שלפנינו מוסב גם על זה: (ז) כך אמר הקב"ה לישראל מפני מה אמרתם כו'. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י המחריס ובנדפס כך אמר הקב"ה לישראל מפני מה אתם אומרים, שם עומת תשמר יח ה' מי יעמוד (תהלים ק"ל ג') יסוב רשע מדרכו הרעה הניחו מעשיכם הרעים ואני מרחם אתכם, וגם הרמ"פ הביא בגליון הגוסחא כמו שלפנינו בכ"י ג' וכ"י ו': (ח) ר' חיננא בר פפא אמר. אין שייכות כלל למאמר הזה לכאן, ואולי מקום המאמר הוא לכאן במזמור מ' בפ' רבות עשית אתה ה'. והמאמר נובע מפסיקתא דר"כ פסקא החודש (מ"ב ע"ב), ומובא בילקוט בא רמז קפ"ט בשם הפסיקתא, ועיין בפסיקתא שם הערה ט"ו. ותקנתי המאמר שלפנינו עפ"י הפסיקתא: (ט) אלינו בשבילנו. ר"ל שפי' אלינו בשבילנו: (י) ר"ל שמעון בר אבא בשם ר"ל יוחנן. בפסיקתא שם שמעון בר אבא בשם ר"ל יוחנן, וכן בשם המאמר בב"ר פמ"ד אות כ"ה ובם שם בתוב שמעון בר אבא. וכן מובא המאמר לכאן במזמור כ"ב ובמ"ר פל"ח אות ז', ועיין בפסיקתא שם הערה י"ח: (יא) ל'

כתנור (מלאכי ג יט), קרבנות שנאמר קחה לי עגלה משולשת ועז משולשת ואיל משולש (ברחשית טו ט), מלכיות דכתיב והנה איטה השכה גדולה נופלת עליו (עם עם יב):

מזמור לט

[א] **למנצח** לידותון מזמור לדוד, אמרתי אשמרה דרכי מחטוא בלשוני. (א) זהו שאמר הכתוב מענה רך ישיב חימה ודבר עצב יעלה אף (משלי טו א), קשה לשון הרע יותר מעבודה זרה, כשחטאו ישראל במדבר ועשו את העגל, לא נחתם גזר דין עד שחטאו בפיהם, שנאמר וישמע ה' את קול דבריכם (דברים א לד), ואומר חי אני נאם ה' אם לא כאשר דברתם באזני (במדבר יד כח), הוגעתם ה' במעשיכם אין כתיב כאן, אלא הוגעתם ה' בדבריכם (מלאכי ב יז), וכתיב כי כשלה ירושלים ויהודה (בלשונה) [נפל כי לשונם ומעלליהם אל ה'] (ישעיה ג ח), וכתיב היתה לי נחלתי כאריה ביער נתנה עלי בקולה [על כן שנאתיה] (ירמיה יב ח), כי בקולה שנאה, והלא בקולה אהבה, שנאמר השמיעיני את קולך (שה"ש ב יד), אלא בקולה אהבה ובקולה שנאה, אמור מעתה מות וחיים ביד לשון (משלי יח כא):

[ב] [**אמרתי** אשמרה דרכי מחטוא בלשוני]. (ב) מעשה היה במלך פרס שנטה למות ונעשה כחוש ביותר, אמרו לו הרופאים אין לך תקנה עד שיביאו חלב לביאה, ותשקה אותה עד שתרפא, שלח אצל מלך שלמה בן דוד, ונטלו בידם ממון הרבה, מיד שלח שלמה וקרא לבניהו בן יהוידע, אמר לו כיצד נוכל להוציא חלב לביאה, אמר ליה בניהו תן לי עשרה עזים, הלך הוא ועבדי המלך לגוב אריות, והיתה שם לביאה מינקת גוריה, יום ראשון עמד לו מרחוק והשליך לה אחת ואכלה, יום שני נתקרב מעט [והשליך אחרת], וכן בכל יום ויום, לסוף עשרה ימים נתקרב אצלה, עד שהיה משחק עמה, וממשמש בשדיה, ולקח מחלבה והלך לו לדרכו, ובאו אצל שלמה ופטרן לשלום, והלכו לדרכם, כשהיו בחצי הדרך ראה אותו רופא בחלומו והיו אבריו מהרסין זה עם זה, הרגלים אומרים אין בכל האיברים כמונו, שאם לא הלכנו לא היה הגוף יכול להביא מן החלב, ענו הידים ואמרו אין כמונו, שאם לא היינו ממשמשין לא היה יכול להביא מן החלב, [העינים אמרו אנו למעלה מן הכל, שאם לא היינו מראים לו הדרך, לא היה נעשה כלום]. ענה הלב ואמר אני למעלה מכם, שאם לא נתתי העצה, לא הועלתם בדבר כלום. ענה הלשון ואמר אני טוב מכם, שאם לא הדיבור מה הייתם עושים, ענו כל האיברים והשיבו ללשון, איך לא יראת להדמות אלינו, ואתה יושב במקום חשך ואפלה, ואין בך עצם ככל האיברים, אמרה להם הלשון היום תאמרו שאני שולטת בכם. כשניעור האיש משנתו שמר החלום בלבו והלך לדרכו, נכנס אצל המלך, ואמר לו הא לך חלב כלבא שבקשנו בשבילך ותשתה, מיד קצף המלך עליו וצוה לתלותו, כשהלך להתלות התחילו כל האיברים רועדים, אמר להם הלשון הלא אמרתי לכם היום שאין בכם ממש, אם אני מציל אתכם תודו לי שאני שולט עליכם, אמרו לו הן, מיד אמר הלשון לתולים אותו השיבוני אל המלך, השיבוהו אל המלך, אמר לו למה צוית לתלותי, אמר ליה שחבאת לי חלב כלבתא, אמר לו ומה איכפת לך, ויהא לך רפואה, ועוד ללביא קורין כלבתא, לקח ממנה ושתה ונתרפא, ונמצא שהיה חלב לביאה, ופטרו אותו לשלום, אמרו לו כל האיברים, עכשיו אנו מודים לך שאת שולטת על כל האיברים, הדא הוא דכתיב מות וחיים ביד לשון (משלי יח כא), אמר דוד אמרתי אשמרה דרכי מחטוא בלשוני:

[ג] **ראה** הלשון טובה מכל הקרבנות, שנאמר אהללה שם אלהי[ם] בשיר ואגדלנו

הערות ותקונים

דברים הרמה נו סקנ"ס נתברכם כו'. כ"ס גם נכ"י ו', מגן נכ"י סלחרים ובנדפס גם בדפוס רחמון כתוב הרמה סקנ"ס נתברכם את המלכיות וכו' במזמור נ"ב:

(א) זס"ס מענה רך ישיב חימה. מובא בילקוט תהלים בדרמז תמכ"ח על הכתוב נעור נמוך מרע:

(ב) מעשה היה במלך פרס. מובא בילקוט שם. וכחבר הוא בפיוט כן הוא גם בכ"י ו', וכן הביא

בתודה ותיטב לה' משור פר מקרין (ו)מפריס (תהלים סט לב), (ג) אם שור למה פר, ואם פר למה שור, אלא משור שהקריב אדם הראשון פר חודאה בזמן שאמר טוב להודות לה' (שם צב ב), ביום הכיפורים היה כנגד עבודת כהן גדול, כמה שנאמר בזאת יבא אהרן אל הקדש בפר בן בקר לחטאת (ויקרא טז ג). מקרין ומפריס. (ד) שור שהקריב אדם הראשון קדמו קרניו לפרסותיו, שנאמר מקרין ומפריס. (ה) תמן תנינן שור שהקריב אדם הראשון קרן אחת היתה לו במצחו, שנאמר מקרין מפריס, (ו) מקרן כתיב:

[ד] (ז) **דבר** אחר למנצח לידותון. אלו כת של דיינין ושל משפט, לכך נאמר אשמרה דרכי מחטוא בלשוני, שלא לעוות את הדין וכן הוא אומר (כי) [גם] ישבו שרים בי נדברו (תהלים קיט כג): (ח) אשמרה לפי מחסום. וכי יש מחסום לפי, אלא אשמרה שתקותא שלא אתעסק בדברים בטלים, אלא בדברי תורה, וכן הוא אומר מרפא לשון עץ חיים (משלי טו ד), זו תורה, מכאן אתה למד שלא נתן הקב"ה לישראל את התורה, אלא שלא יתעסקו בדברים בטלים, (ט) ולא יעסקו בלשון הרע, וכן הוא אומר אשמרה דרכי מחטוא בלשוני, ואומר ודברת בם (דברים ו ז), בם תהא מדבר, ולא בלשון הרע, ולא בדברים בטלים, וכן דוד אמר מי רוצה לקנות חיי עולם הבא, אמרו לו אין אדם יכול לקנות, אמר להם בזול הוא, דכתיב מי האיש החפץ חיים (תהלים לד יג), מאן בעי חיי, אמרו לו לקנות חיים מי יכול, אמר להם נצור לשונך מרע (שם שם יד), ואין רע אלא מלשינות, שנאמר תאלמנה שפתי שקר (שם לא יט) ממה שהוא נמנע, מה רב טובך אשר צפנת ליראיך (שם שם כ):

הערות ותקונים

הרמ"פ בגליון, אחר הוסיף ותקן עפ"י כ"י סמי' לפניו, אבל בכ"י המחבר ובנדפס הוסיפו אחרי בקצת שטרות, ונ"ל שם סמלות "שיעשה כחוש ביותר". וכן במקום ותעשה לותם על התרפת, הגי' שם "ועשה לך רפואה" סמלות "שלא תגל מלך שלמה בן דוד ונמלו בידם ממון הרבה מיד שלא שלמה וקרא לבניהו בן יהוידע אמר לו כיצד נוכל לסלוח חלב לבית, ע"ל בניהו תן לי עשרה עזים, הלך הוא ועבדי המלך לנוד לריות" כל זה חסר בכ"י המחבר ובנדפס, ושם הגי' "עשה אחד מהם ואמר לו אם לעוך אלך אני ותן לי עשרה עזים אמר לעבדיו ותנו לו הלך לנוד לריות. סמלות וכן "בכל יום ויום לסוף עשרה ימים נתקרב אצלה", ונ"ל בכ"י המחבר ובנדפס, וכן סמלות "וממשמש בשדים" וסמלות "ונתו אצל שלמה ופטרן לשלום והלכו לדרכם" וכן "כשהיו בחצי הדרך רצה לותו רופא בחלומו", ובמקום זה נאמר שם וכשהיו בחצי הדרך ירן ורצה חלום, במקום שצה לא היו ממשמשין לא היה יכול להביא מן החלב, וכ"ש המחבר ובנדפס שצה לא היו אנו שחלבנו לא היה עושה לבר, וכן במקום כשניעור היום משתו אמר החלום בלבו והלך לדרכו, כתוב בכ"י המחבר ובנדפס שמע היום את הדברים הללו ונתפחד והקיז משתו והלך לו לדרכו, וכן במקום שתחילו כל המברים רועדים, הגי' שם שתחילו כל המברים בוכים, לאחרי סמלות למה נוית לתלותי, וסוף שם "זו תורה וזו שכרה", ואחרי סמלות שהשפת לי חלב כלבתא וסוף שם "נקרב מיתתי", ובמקום נקח ממנה ושתה ונתרפא ונמצא שהיה חלב לניהה ופטרו לותו לשלום, נאמר שם נקחו ממנו ושתו ונמצא חלב לבייה, ועוד היה שטיח שטיח קטנים: (ג) אם שור למה פר כו'. כל המאמר על לכך נאמר משמרה דרכי מחטוא בלשוני נמצא גם בכ"י ו', וכן הוסיף מהרמ"פ, ונ"ל בכ"י המחבר ובנדפס: (ד) שור שהקריב אדם הראשון קדמו קרניו לפרסותיו. עיין ע"ז דף ח' ע"א עמד והקריב שור שהקריו קודמין לפרסותיו: (ה) תמן תנינן שור שהקריב אדם הראשון קרן אחת היתה לו במצחו. ע"ז שם ובמנח כ"ח ע"ב: (ו) מקרן כתיב. כן הוא גם בבבלי שם וכן בירושלמי שבת פ"ב דף ד' ע"ד וע"ש פ"ע דף כ"ח ע"ל: (ז) ל"א למנצח לידותון על משמרת לפי מחסום וכי יש מחסום לפי. הוא גם בכ"י ו', וכן הוסיף מהרמ"פ בגליון, ונ"ל בכ"י המחבר ובנדפס: (ח) משמרה לפי מחסום וכי יש מחסום לפי אלא משמרה שתקותא שלא אתעסק בדברים בטלים אלא בדברי תורה, וכ"ה מרפא לשון עץ חיים: כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף מהרמ"פ בגליון, אבל בכ"י המחבר ובנדפס ג' אחרת וכי יש מחסום לפי אמרו כן מרפא לשון עץ חיים זו התורה, שנמצר עץ חיים היא למחזיקים בה: (ט) ולא יעסקו בלשון הרע. מן וכ"ה משמרה דרכי מחטוא בלשוני על וכן דוד אמר, הוא גם בכ"י ו', ונ"ל בכ"י המחבר ובנדפס, וכן הוסיף מהרמ"פ בגליון:

מזמור מ

[א] **למנצח** לדוד מזמור, קוה קויתי ה' ויט אלי וישמע שועתי. (א) זהו שאמר הכתוב ואמר ביום ההוא הנה אלהינו זה קוינו לו ויושיענו (ישעיה כה ט).
(ב) אין ביד ישראל אלא שיקוו שיגאלם הקב"ה, בשכר קוה קויתי ה', דכתיב טוב ה' לקווו (איכה ג כה), (ג) ואומר שובו לבצרון אסירי התקוה (זכריה ט יב), (ד) שמא תאמר עבר קציר כלה קיץ ואנחנו לא נושענו (ירמיה ח כ), קוה אל ה' חזק ויאמץ לבך וקוה אל ה' (תהלים כז יד), קוה אל ה', וקוה אל ה', תקוה אחר תקוה, חזק ויאמץ לבך, אם קויתם ולא נושעתם, קיווי ושובו וקיווי, ואם תאמר עד מתי נקוה, כבר כתיב יחל ישראל אל ה' מעתה ועד עולם (שם קלא ג), ואומר חזקו ויאמץ לבבכם כל המיחלים לה' (שם לא כה), אם עושין כן, הרי אתם נושעים, שנאמר אשר לא יבושו קווי (ישעיה מט כג), ובתיב וקוי ה' יחליפו כח (שם מ לא), וכתיב וקוי ה' המה יירשו ארץ (תהלים לז ט), לכך נאמר קוה קויתי ה' ויט אלי וישמע שועתי, דוד שקיווה לי עניתיו:

[ב] **ויעלני** מבור שאון מטיט היון. וכי לבור ירד דוד או לטיט, אלא אמר דוד (ה) כבר הייתי בדרך שהולכת לגיהנם הנקרא בור שאון וטיט היון, והתפללתי וקויתי שכר תפלתי ומצאתי, ולא הנחני הקב"ה (ו) (ליטמע) [לטבע] בתוכו, דכתיב כי לא תעזוב נפשי לשאול לא תתן חסידך לראות שחת (תהלים טז י), ולא דיי לי שלא הנחני לירד לבור, אלא שהודיעני באיזה דרך אלך, דכתיב תודיעני אורח חיים שובע שמחות את פניך וגו' (שם שם יא), זו גן עדן, לכך נאמר ויעלני מבור שאון, ולא עוד אלא שהעלני למרום, דכתיב ויקם על סלע רגלי כונן אשורי, (ז) ואין סלע אלא מקום מרום וגבוה מאד, שנאמר (והוא) [הוא] מרומים ישכון (ומצודות) [מצדות] סלעים משגבו (ישעיה לג טז), לכך נאמר ויקם על סלע רגלי, וכל כך למה, בשביל תקותי שקויתי ולא רצה לא עולות ולא שלמים ולא זבחים אלא קיווי, אמרו לו מניין אנו יודעין שעשה עמך כך, אמר להם מן השירה שאני אומר אתם יודעין, שנאמר ויתן בפי שיר חדש תהלה לאלהינו, וכי כל השירות ישנות הם, אמר להם כבר הייתי הולך לבאר שחת והעלני, אמרתי לו אם כבר העליתני תן לי רוח הקודש, וכן הוא אומר השיבה לי ששון ישעך ורוח נדיבה תסמכני (תהלים נא יד), מלמד שנסתלקה ממנו רוח הקודש, אמר לו תחלה אני נותן לך רוחך, לכך נאמר שיר חדש: יראו רבים ויראו. כל הרוצה לעשות תשובה יסתכל בדוד, דכתיב (ח) הן עד לאומים נתתיו (ישעיה נה ד), לכך נאמר יראו רבים ויראו, מיד ויבטחו בה', וכן הוא אומר וירא ישראל את היד הגדולה (שמות יד לא), מיד אז ישיר משה (שם טו א):

[ג] (ט) **אשרי** הגבר אשר שם ה' מבטחו ולא פנה אל רהבים ושטי כזב. אל

הערות ותקונים

(א) זס"פ ומתר ביום סהוא. מוכח בילקום תהלים רמז תמל"ו בשם סמדרש: (ב) אין ביד ישראל אלא וכו' שיגאלם הקב"ה בשכר קוה קויתי. בכ"י סאחרים ובנדפס אין ביד ישראל אלא קוי כדי שיגאלו בשכר קוה קויתי. אבל בעל בילקום תקן בלשון וסביא כך: אם אין ביד ישראל אלא קוי כדאי הן לגאולם בשכר הקוי. ומתתר מוכח בתנחומא בשם המדרש (סדר תפלת יו"כ דף ל"ח ע"ב לשום פרתב):
(ג) ואומר שובו לבצרון אסירי התקוה. זה ליתא בכ"י סאחרים ובנדפס, ומוכח גם בתנחומא שם:
(ד) שמא תאמר עבר קציר כלה קיץ ואנחנו לא נושענו וכו'. כל המאמר הזתר מאחריו עד סוף אות מ' כ"ם גם בכ"י ו', וכן סוסיף מהרש"פ בגליון, וזה חסר בכ"י סאחרים ובנדפס: (ה) כבר הייתי בדרך שהולכת לגיהנם. מן שהולכת לגיהנם וכו' עד לכך נאמר ויעלני מבור שאון, נמלא גם בכ"י ו', וכן הוסיף מהרש"פ בגליון, וליתא בכ"י סאחרים ובנדפס: (ו) ליטמע, וכן הוא גם בכ"י ו', וכן בהוספת הרש"פ בגליון, ותקנתי שלשון לטבע, וכוא מלשון הילני מטיט ואל תטבעה (תהלים ס"ט ט"ו): (ז) ואין סלע אלא מקום מרום וגבוה מאד וכו' הוא מרומים ישכון לכך נאמר ויקם על סלע רגלי. כ"ם גם בכ"י ו', וגם הוסיף הן הרש"פ בגליון, וליתא בכ"י סאחרים ובנדפס: (ח) הן עד לאומים נתתיו. ובקרא שלפניו כתוב ומכרתם לכם נביית עולם חסדי דוד הנאמנים: (ט) אשרי הגבר וגו' אל יאמר אדם. מכאן עד סוף אות

יאמר אדם מאחר שחטאתי אין לי תקנה, אלא ישים במחשבתו בהקב"ה ויעשה תשובה ויקבל אותו, ואל יאמר אם כן אין לי רבנות, ישנא את הרבנות, וישפיל עצמו, ויחזור בתשובה, ולא ילך אחרי שטי כזבים, הם שגוטים אחר מעשה כזבנות, וכן הוא אומר עשה (שטים) [סטים] שנאתי (תהלים קיט ג):

[ד] (י) **רבות** עשית אתה ה' [אלהי] נפלאותיך ומחשבותיך אלינו. (יא) אמר ר' חנינא בר פפא נפלאות ומחשבות שחשבת [כדי] שיברור לו אברהם את המלכיות, (יב) אלינו [בשבילנו] (יג) כדי שנעמוד בעולם הזה, ונירש חיי עולם הבא. (יד) ר' יודן ור' אידי ור' חמא בר חנינא בשם זקן אחד שאמר בשם רבי, לא היה אברהם יודע שיברר לו את המלכיות, אלא הקב"ה בירר לו את המלכיות, [והוא ברר לו גיהנם]. והוא שאמר דוד להקב"ה הרכבת אנוש לראשנו באנו באש ובמים ותוציאנו לרויה (תהלים סו יב), [הרכבת אנוש לראשנו, אלו המלכיות. באנו באש ובמים], זו גיהנם, (טו) שנידונין בה הרשעים באש ובשלג של מים ובברד של מים, כיון שהרכבת אנוש לראשנו, כאילו באנו באש ובמים. ותוציאנו לרויה (תהלים שם), כמו שנאמר כי תעבור במים אתך אני (ישעיה מג ב), אלו הצרות התכופות כמים, ובנהרות לא ישטפוך (שם שם), אלו המלכיות הדומין למי הנהרות, כי תלך במו אש לא תכוה (שם שם), זו דינה של גיהנם, ולהבה לא תבער בך (שם שם), זו מבול אש הלוהטות רשעים לעתיד לבא, שנאמר וליהט אותם היום הבא (מלאכי ג יט). (טז) אמר ר' ברכיה היה אברהם יושב ודומם כל אותו היום, אמר לו הקב"ה עד מתי אתה יושב ודומם, (יז) קטע הדא מילתא, וברור לך את המלכיות, התחיל הקב"ה חותך את הדבר, שנאמר ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר (בראשית טו יח), לכך נאמר נפלאותיך ומחשבותיך אלינו, בשבילנו שלא נשתעבד לגיהנם: (יח) אין ערוך אליך. מי הוא שיכול לערוך שירה לספר נפלאותיך: אגידה ואדברה עצמו מספר, זבח ומנחה לא חפצת. זהו שאמר הכתוב החפץ (ה' בעולה ומנחה) [לה' בעולות וזבחים] כשמוע בקול ה' (ש"א טו כב): אזנים כרית לי. אין כריתה אלא לשון חפירה, כמה דאת אמר כי יכרה איש בור (שמות כא לג): או אמרתי הנה באתי במגלת ספר כתוב עלי. וכתיב וכתב לו את משנה התורה הזאת על ספר (דברים יז יח):

הערות ותקונים

ג' נמצא נס נכ"י ו', וכן הוסיף הרש"פ בגליון, וליתא בכ"י המחבר ובנדפס: (י) רבות עשית ת"ר חנינא בר פפא עד ר' יודן ור' אידי נמצא נ"כ בכ"י ו', וכן הוסיף מהרש"פ בגליון, וליתא בכ"י המחבר ובנדפס, ושם המאמר מקוטע רבות עשית אתה ה' אלהי שיברור לו אברהם את המלכיות (ובנדפס את הגלות) וכו' כמזמור ל"ב: (יא) ת"ר חנינא בר פפא. בפסיקתא דר"כ פסקא החודש דף מ"ב ע"ג, ועיין לעיל סוף מזמור ל"ח ומה שכתבתי שם בהערה: (יב) אלינו בשבילנו. תקנתי כמו שהוא בפסיקתא שם, ור"ל שפי' אלינו בשבילנו, וכ"ה במדרש ב"ר פס"ה: (יג) כדי שנעמוד בעולם הזה. בפסיקתא שם כדי שנעמוד בעולם, והסיום וירש חיי עולם הבא ליתא שם: (יד) ר' יודן ור' אידי כו'. בפסיקתא שם (דף מ"ב ע"ב) וע"ם בהערה ל', ועיין בב"ר פמ"ל אות כ"ח. ובב"ר הסדרים המלות "וזקן אחד בשם רבי", וגם בכל כ"י שלפנינו כתוב וזקן אחד בשם רבי, אבל בשו"ם דפוס קאפשט' כיון בשם רבי לוי וזה מתורגם מממלא לה הנאמר אחריו ואח"כ נדפס כן בכל הדפוסים, לכן מלת "לוי" מיותרת: (טו) שבידונין בה הרשעים עד ת"ר ברכי'. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף מהרש"פ בגליון, אבל בכ"י המחבר ובנדפס ליתא: (טז) ת"ר ברכי' בי' מברכם יוסי ודומם כל אותו היום, בפסיקתא שם ר' ברכי' בשם ר' לוי ובב"ר פמ"ל הני' ר' סוכה בשם ר' אחא, וגם וסף שם: כל אותו היום היה מברכם אביהו יוסי ואמר נלכו ונאמר לפניהם מברוך לגיהנם או למלכיות זו קשה וזו קשה: (יז) קטע הדא מילתא. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י המחבר ובנדפס קטע הדא מילתא, ובפסיקתא שם פסק מילויים מן לבך, ובב"ר מוסיף מן כלו. וסעירותי בפסיקתא בהערה כ"ח ש"ל מלביא והמלה יונית μαλακία ופתרוסה לער וגע (מסלאזיקיים, לאהספסיקיים) ומחמה לכוונת הענין הנה לער זה מלבך, ועש"ם בהערה הנ"ל כי שם סרחתני גאה: (יח) אין ערוך אליך. מכאן עד סוף המזמור הוא ב"כ בכ"י ו', וכן הוסיף מהרש"פ, וליתא בכ"י המחבר ובנדפס:

מזמור מא

[א] **למנצח** מזמור לדוד, אשרי משכיל אל דל. (א) זהו שאמר הכתוב עיר קטנה ואנשים בה מעט (קהלת ט יד), עיר קטנה, (ב) זה האדם, ואנשים בה מעט, אלו איברים: ובא אליה מלך גדול (שם שם). (ג) זה יצר הרע: ובנה עליה מצודים גדולים (שם שם). (ד) כמנן רברבן: ומצא בה איש מסכן (שם שם טו). זה יצר טוב: (ה) ומלט הוא את העיר בחכמתו (שם שם). מדינה של גיהנם. ולמה נקרא יצר טוב מסכן, (ו) דלית כל עמא שמעין ליה, אמר דוד הואיל ולית עמא שמעין ליה, טוביה דשמע ליה, לכך נאמר אשרי משכיל אל דל:

[ב] (ז) **דבר** אחר אשרי משכיל אל דל. זהו שאמר הכתוב מלוה ה' חונן דל (משלי יט יז), (ח) אמר ר' יוחנן (ט) כל מי שהוא מבקר את החולה מעבירין מחוליו אחד ששים, (י) וכל מי שאינו מבקר מוסיפין על חליו אחד ששים. (יא) אמר ר' אבין אם כמיניה דר' יוחנן יסקון לגבי שביב מרע שיתין בני נשא ויסקון ליה. (יב) ר' אלעזר פתר לה (יג) [במי שהוא קובר מת מצוה. (יד) ר' אבא פתר לה (טו) במי שהוא משכיל יצר טוב על יצר הרע. ר' אסי פתר לה] במי שהוא משכיל ונותן פרוטה לעני. ורבנן פתרי לה (טז) במי שהוא מבריח מן המלכיות. (יז) מאי טעמא דר' אבא דאמר משכיל יצר טוב על יצר הרע,

---

הערות ותקונים

(א) זם"ס עיר קטנה. מובא בילקוט תהלים רמז תס"מ בשם המדרש, ובשנה במדרש קהלת פ"ט פ' עיר קטנה לות ח': (ב) זה המדש, בקה"ר סני' זה הגוף, וכן בגמרא בבלי נדרים ל"ב ע"ב סני' זה הגוף, ואולי נתקן בקה"ר עפ"י ני' הבבלי: (ג) זה יצר הרע. בקה"ר שם: ולזה הוא קורא ליצה"ר גדול שהוא גדול מיצר המוב שלם עשרים שנה: (ד) כמנן רברבן. בקה"ר כמנון ועקמון, וכן בב"ר פל"ג ותנח כתבנ, וכנה עליה מצודים נדולים (קהלת ט', י"ד) עקמון וכמנן, וסורלת כמן תרב, ותרגם נדם (שמות כ"ח י"ג) כמן ליה: (ה) ומלט הוא את העיר בחכמתו מדינה של גיהנם. זה ליתא בקה"ר שם: (ו) דלית כל עמא שמעין ליה. בקה"ר שם למה קורא לותו מסכן שאינו מצוי בכל הבריות, ואין רובן של בריות משמעין לו: (ז) ד"א אשרי משכיל אל דל זה"ם מלוה ה' חונן דל. מפרש דל מלשון חולה, ועיין נדרים מ' ע"א אין דל אלא חולה, שנאמר מדלה יבצעני (ישעיה ל"ח י"ב) אי נמי מן קרון קרא מדוע אתם ככה דל בן המלך, ועיין נרש"י נפי' לתהלים שם: (ח) ר"ל יוחנן. בב"י ג' ד' ה' ז' נוסף לפני זה "הילמלה כתוב אי אפשר לאמרו כתוב אחד אומר מלוה ה' חונן דל וכתוב אחד אומר עבד לוה לאיש מלוה הוא עושה לו כל חפצו" וזה ליתא בב"י אתחרים ולא בנדפס, וגם המדפים מוויניציא לא הוסיף זה. ועיין בוי"ר פל"ד אות ג': (ט) ר"ל יוחנן כל מי שהוא מבקר את החולה מעבירין מחוליו אחד מששים. בוי"ר ריש פל"ד איתא אמר רב הונא כל מי שמבקר את החולה פוחתים לו אחד מששים, ובגמרא נדרים ל"מ ס"ע"ב איתא ר"ל אחת עד חניגא כל המבקר חולה מוטל אחד מששים בשערו (ל"ת מחלוי), ובעל מטורת המלור סי' ר"ח סניף המאמר בשם מדרש תהלים וגורס ר"ל אלעזר הקפר מי שהוא מבקר את החולה: (י) וכל מי שאינו מבקר. זה ליתא בוי"ר שם: (יא) ר"ל אבין שם כמיניה דר' יוחנן כו'. במדרש וי"ר שם איתיביה נרב הונא ר"ב יעלו שנים וילך עמהם לנוק, אמר להם שנים ובלבד שיהיו מוכנין לותו כנפשו. ומעפ"כ מרויחין לו. ובעל הילקוט נרסו תס"מ אחר שהניא מאמר מגמרא נדרים דף מ' שהיא ר"ל יוחנן המבקר את החולה, וערב יחד טוחת השו"ע וטוחת הוי"ר ע"ש. ושמות האומרים שהיא כמו שהוא בשו"ע, וכמו כן עשה במאמר שלאחריו המתחיל ר' אלעזר אומר. ומלון וי"ר פל"ד, ועיין בגמרא נדרים שם הוא בסנגון אחר ר"ל ר"ל ניעלון שיתין ולוקמוה אמר ליה כשיטורייתא דבי רבי ובבן גילו ע"ש ברש"י ור"ן, ובמקום לפניהם ר"ל אבין הני' בב"י נ' ר"ל אבא, וכן הוא בכל הספרים: (יב) ר' אלעזר פתר לה כמי שהוא קובר מת מצוה. הוספתי בפנים כי המעתיק השמיט מן פתר לה עד פתר לה, ומשא לנכון גם בב"י ו' שהוא תמיד עם הב"י שלפניו. ובמדרש וי"ר שם ר' יוחנן אמר זה שקובר את מלוה ל"ל ר' אלעזר אמר: (יג) כמי שהוא קובר את מלוה. דורש דל על המת, ועיין נרכות י"ח ע"ב כל הרואה קבר המת ואינו מלוהו עובר משום לועג לרש, ושם הלוהו מה שכרו, ר"ל אפי עליו שכתוב לומר מלוה ה' חונן דל, פירש"י ואין לך דל מן המת: (יד) ר' אבא פתר לה. בוי"ר שם הני' אבא בר ירמיה בשם ר' מאיר: (טו) כמי שהוא משכיל יצר טוב על יצר הרע. דורש דל על יצר המוב, ובמאמר שלפניו אים מפרש זה יצר טוב כו': (טז) כמי שהוא מבריח מן המלכיות. בוי"ר הגיהו במקום המאמר הזה "זה מבריח עצמו מן העריות": (יז) מאי מעמא דר' אבא דאמר משכיל יצר טוב על יצר הרע כו' שממלם יצר טוב מיצר הרע. הסיום שממלם יצר

שנאמר אשרי משכיל אל דל, שמלט יצר טוב מיצר הרע, (יח) ומאי טעמא דר' אסי, שנאמר ה' ישמרהו ויחיהו (פסוק ג), ומאי טעמא דר' יוחנן, שנאמר ה' יסעדנו על ערש דוי (פסוק ד), ומאי טעמא דר' אלעזר, (יט) שנאמר יאושר בארץ (פסוק ג), ומה טעמא דרבנן, שנאמר ואל תתנהו בנפש אויביו (שם):

[ג] (כ) **דבר** אחר אשרי משכיל אל דל. אמר ר' יונה אשרי משכיל ונותן אל דל, מהו משכיל, שמסתכל והושב עליו היאך להחיותו, כיצד אם היה אדם גדול ויורד מנכסיו הוא הולך אצלו ואומר לו שמעתי שירושה באה לך במקום פלוני, ושחייב לך איש פלוני כך וכך, אם רצונך טול ממני, ולכשתגיע לידך אותה הירושה, או כשיפרע לך איש פלוני הובך, אתה פורע לי, זהו משכיל אל דל:

[ד] **ביום** רעה ימלטהו ה'. (כא) אין לך יום רעה אלא יום המיתה, יום יציאת הנפש, אותו היום ימלטהו ה' מדינה של גיהנם: (כב) דבר אחר ביום רעה. ביום הדין הגדול, הוא יום דכתיב ביה הנה היום בא בוער כתנור (מלאכי ג יט), מה כתיב בתריה, וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא בכנפיה (שם שם כ), מהו שמש צדקה ומרפא, (כג) אותה צדקה שעשיתם עם עניים עומדת וזרחה לכם, ומרפאה אתכם ביום הדין הגדול, (כד) וכן הוא אומר הלוא פרוס לרעב לחמך [וגו'] ונפש נענה תשביע (ישעיה נח י), ומהו נפש נענה, נפש מעונה, כך היא דרכה של נפש, אם אדם מאכילה כל מעדני עולם, ועבר עליה יום אחד ואינה אוכלת, היא מעונה, ורוצה לצאת מן הגוף, כיון שאתה משביעה, מיד היא מתיישבת ונוחה ועומדה, טעלה עליך הכתוב כאילו אתה נתתה לו:

[ה] **ה'** יסעדנו על ערש דוי. וכי יש ערש של דוי, ומהו ערש דוי, אדם חולה יום ראשון, צריך תפלה, וכן ביום שני, וכן ביום שלישי, (כה) ביום רביעי אמר לו דוי הוא, אותה שעה אמר הקב"ה הרי נעשה דוי בעיני כל אדם, עכשיו אני מעמידו, לכך נאמר ה' יסעדנו על ערש דוי. מהו כל משכבו הפכת

הערות ותקונים

סוב מיצר סרע ליתא בכ"י המחריס (מלבד כ"י ו'), וכן חוסיף כן הרח"פ בגליון, ועיין בוי"ר שם ני' מחרת בזה על דעתיה למימר בר ר' ירמיה למימר בש"ר מאיר זה שממליך יצר טוב על יצר הרע לכתיב ר' ישמרהו מיצר הרע. על דעתי' למיסי למימר זה שנתן פרוסה לעני לכתיב ויחייהו. ומני' שלפניהו במדרש יותר נכונה, ועיין בוי"ר שם בילפ"ת: (יח) ומ"ט דר' אסי. זה מבר בכ"י המחריס ובנדפס: (יט) שנאמר יאושר בארץ. פי' שיזוה בשלוש על משכבו בשובו לעפרו, והכיון מפסוק זה לר' לדבריו שלמר זה שקובר מת מצוה: (ב) ל"ת אשרי משכיל אל דל ג"ר יונה כו'. המאמר טובע מירושלמי פאה פ"ח ה"ט דף כ"ת ע"ב ושם הני' כך ג"ר יונה אשרי נותן לדל אין כתיב כאן אלא אשרי משכיל אל דל, והוא שמסתכל במצוה היאך לעשותה, כיצד היה ר' יונה עושה כשהיה רואה בן טוביה שירד מנכסיו היה אומר לו בני בשביל שמעתי שנפלה לך ירושה ממקום אחר טול ואת פורע מן לחוב שכך היה ג"ל מתנה ע"כ, ובוי"ר שם הני' כך ג"ר יונה אשרי נותן לדל אין כתיב כאן אלא אשרי משכיל אל דל שוי מסתכל בו היאך לזכות עמו, ר' יונה שרואה בן גדוליו שירד מנכסיו והוא מתביים ליקח סי' הולך אצלו ואומר לו בשביל שמעתי שנפלה לך ירושה במדינת פיס הא לך הפקן זה לכשאתה מתרווח את נותנה לי ובשעה שנותנו לו היה אומר לו מתנה לך נתתיו, ע"כ. וכאשר הוא לפנינו כן הוא גם בכ"י ו', וכן חוסיף הרח"פ בגליון, אבל בכ"י המחריס ובנדפס הני' נמתנה קלת: (בא) אין לך יום רעה אלא יום המיתה כו'. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י המחריס ובנדפס ני' אחרת אין לך יום רעה אלא יום המיתה יום יציאת הנפש אמר הקב"ה מה אעשה לך ביום רעה אמלטך, שנאמר ביום רעה ימלטהו ה', וכן היה לפני בעל הילקוט וכסוף רמז תס"ח אחר שהביא מאמר מוי"ר פנ"ד סיים "ג"ל הקב"ה אין לך יום רעה כיום המיתה כו'", הוא מגו"ש שלפנינו וחסר הגיון: (בב) ד"ת ביום רעה. מובא בילקוט רמז תתמ"ח וחסר הגיון, וכאשר לפנינו כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרח"פ בגליון, אבל בכ"י המחריס ובנדפס הוא מאמר אחד מחובר עם שלפניו, אחר שסיים שמאמר ביום רעה ימלטהו ה' הביא אחר זה אי זה הוא יום שכתוב בו כי הוא היום נת טוער כתוב: (בג) אותה שלקח שעשיתם עם עניים כו'. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרח"פ, אבל בכ"י המחריס ובנדפס הוא בסגנון אחר: (בד) וכ"ת הלוא פרוס לרעב לחמך. יותר נכון להביא ותפק לרעב שפתך, כי הוא היסוד שלקח מן ופפ נעוה תשביע: (בה) ביום רביעי אמר לו דוי הוא. לזה המאמר

כוון

בחליו, כל מה שחטא כל הימים שהוא עומד על רגליו, הקב"ה הופך עליו בימי חליו, לכך נאמר כל משכבו הפכת בחליו. אמר דוד אני איני עושה כן, אלא אני אמרתי ה' חנני רפאה נפשי כי חטאתי לך, ואויבי יאמרו רע לי מתי ימות ואבד שמו, (כו) וכי אויבים היו לו לדוד, והכתיב וכל ישראל ויהודה אוהב את דוד (ש"א יח טז), ואומר ויהי דוד עושה משפט וצדקה לכל עמו (ש"ב ח טו), וכן מאחר שאוהבין אותו למה אמר ואויבי, ומי הן אויביו של דוד, אותן שרוצין לחמוס ולעשוק, ולא היה מניחן, הם היו אויביו:

[ו] **ואם** בא לראות שוא ידבר לבו (יקבוץ) [יקבץ] און לו. כשבאין לבקרני אומרים לי בפיהם הקב"ה ירחם עליך, ומתפללים עלי בפיהם, אבל בלבם יבקשו און לי: יצא לחוץ ידבר. בפני מתפללין עלי, וכשיוצאין לחוץ מדברין יחד עלי ומתלחשין יחד כל שונאי עלי:

[ז] **דבר** בליעל יצוק בו [ואשר שכב לא יוסיף לקום]. אומרים עלי (כז) פקח הוא דוד, יודע הוא מה שהוא עושה, בפני הבריות נראה כשוכב ואינו יכול לקום, אבל יכול הוא לעמוד על מטתו, לכך נאמר דבר בליעל וגו', אמרו לי מי אמר עליך דבר זה, שמא אדם נכרי הוא, אמרתי להם גם איש שלומי אשר בטחתי בו (כח) אוכל לחמי הגדיל עלי עקב, אפילו תלמידיי מגדילים עלי בעקב בסוף, כיצד כשנכנסין לבית המדרש נכנסין לפני כגדיים רכים, וכיון שהן יוצאין מלפני, נעשין כתישים, ומנגחין בקרניהם, ואין לחם אלא דברי תורה, שנאמר לכו לחמו בלחמי (משלי ט ה), אמר דוד אני איני משים דבריהם בלבי, אלא אני בוטח בך:

[ח] **ואתה** ה' חנני והקימני ואשלמה להם. (כט) והכתיב אל תאמר אשלמה רע קוה (אל ה' ויושע) [להי ויושע] לך (משלי כ כב), אלא אשלמה להם טובה תחת רעה, והקב"ה נפרע מהם: (ל) בזאת ידעתי כי חפצת בי כי לא יריע אויבי עלי. אמר דוד לחקב"ה רבון העולמים אתה תשלם להם רעה שהן כפויי טובה לי, לפי שאני בחלותם לבושי שק (תהלים לה יג), כשהם חולים אני מתכסה בשק ומתפלל עליהם, וכשאני חולה הם מתפללין עלי שאמות, (לא) אמר לו הקב"ה לדוד ומי יודע מה השק, שמא אתה מתפלל עליהם שימותו, אמר ליה אם כן כל מה שאבקש יבא עלי, שנאמר ותפלתי (אל) [על] חיקי תשוב (שם שם), לכך נאמר ואתה ה' חנני והקימני, והקב"ה אומר לו אם עשית כן, בזאת ידעתי כי חפצת בי, ואומר ואני בתומי תמכת בי ותציבני לפניך לעולם, מה יש לך לעשות על זאת, ומה יש לי ליתן לך על זאת, אין לי אלא לברכך, ברוך ה' אלהי ישראל מהעולם ועד העולם אמן ואמן:

סליק ספרא קמא

הערות ותקונים

כוון רס"י תהלים מ"ח ד' על ערם דוי כמיחלם גם הוא יסעדנו מהו על ערש דוי זה יוסי סביעי של חולה שהוא דואג מאד כך נלדם בהגדת תהלים עכ"ל, ויש לתקן ברס"י שלי יוסי רביעי במקום יוסי סביעי, ואין ספק שהיה כתוב יום ד' ותח"כ נעתיק ז' הדומים קלת בתבניתם, ותח"כ הניח המדפיס יוסי סביעי: (כו) וכי אויבים היו לו לדוד. מענה ביקום רמז תשמ"ח בשם המדרש: (כז) פקח הוא דוד וגו'. כ"ה גם בכ"י ו', וכן בוסיף מהרש"פ, אבל בכ"י המחרים ובנדפס הוא בסגנון אחר, פקח הוא דוד יודע על מה עושה את הדבר הזה יפול הוא לעמוד אלא רמאי הוא כדי להכיר דעת של כל אחד ואחד לכך נאמר דבר בליעל: (כח) אוכל לחמי הגדיל עלי עקב אפילו תלמידי מגדילים עלי בעקב בסוף עד אמר דוד. כ"ה גם בכ"י ו', וכן בוסיף מהרש"פ, וליתא בכ"י המחרים ובנדפס: (כט) והכתיב אל תאמר אלמה רע קוה לה' ויושע לך אלה אלמה להם טובה תחת רעה והקב"ה נפרע מהם. כ"ה גם בכ"י ו', וכן בוסיף מהרש"פ, וליתא בכ"י המחרים ובנדפס: (ל) בזאת ידעתי כי חפצת בי כו'. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י המחרים ובנדפס הוא בסגנון אחר, אמר לו דוד מה אתה משלם להם רעה אמר הם ושלוש אלה ואני בחלותם לבושי שק: (לא) אמר לו הקב"ה לדוד ומי יודע מה השק שמא אתה מתפלל עליהם שימותו. כ"ה גם בכ"י ו', ובהגהת מהרש"פ, וליתא בכ"י המחרים ובנדפס, ושם מתחיל אמרו לו דוד מי יודע מה השק הזה כ"ל אמר לו הקב"ה:

מדרש תהלים

המכונה

שוחר טוב

על ספר שני

מן מזמור מ"ב עד סוף מזמור ע"ב.

משה נתן חמשה חומשי תורה לישראל,
ודוד נתן חמשה ספרים שבתהלים לישראל.
(שוח מזמור א' אות ב')

מדרש תהלים

ספר שני

מזמור מב

[א] **למנצח** משכיל לבני קרח. (א) זהו שאמר הכתוב אורח חיים למעלה למשכיל (משלי טו כד), (ב) וכו' במזמור ל"ב: כאיל תערוג על אפיקי מים. מהו כאיל תערוג, (ג) כאילת אינו אומר, אלא כאיל תערוג, זכר ונקבה, (ד) טה האיילה הזו כשהיא יושבת על המשבר היא מצפצפה ועורגת להקב"ה, והוא עונה אליה, כך קראו בני קרח מצרה להקב"ה, והוא עונה אותם, לכך נאמר כאיל תערוג: [על אפיקי מים]. מהו על אפיקי מים, האיילה הזו חסידה שבחיות, בזמן שהחיות צמאות הן מתכנסות אצל האיילה, (ה) וכו' למעלה: דבר אחר [כאיל תערוג]. כשם שהאילת עורגת להקב"ה, כך אסתר אומרת אילותי לעזרתי חושה (תהלים כב כ):

[ב] **צמאה** נפשי לאלהים. (ו) כמה את צמאה, אמרה להם איני צמאה לא לאכול ולא לשתות, אני צמאה לראות פניך, לך אמר לבי בקשו פני את פניך ה' אבקש (שם כז ח), לכך נאמר צמאה נפשי לאלהים לאל חי:

[ג] **היתה** לי דמעתי לחם. (ז) מיכן אתה למד שהצרה משבעה את האדם ואינו מבקש

הערות ותקונים

(א) זם"ס לורח חיים. מובא בילקוט תהלים רמז תתמ"ח בשם המדרש: (ב) וכו' במזמור ל"ב. פס קלר המסדר לו המעתיק ולא הביא כל הדרשה ודשם, וכו' במזמור ל"ב, והוא שם לוח ח', ובכ"י ב' ג' ז' כתוב במזמור ל"ב, וסמלה "וכו'" נשמטה, ובדפוס רמזון נשלרה המלה "במזמור" וחסר הציון "ל"ב" ועפ"י דפוס רמזון נלפם כן בכל הדפוסים וחשבו כי המלה במזמור מוסבת למעה למלות כאיל תערוג על אפיקי מים, ונאמת כאיל תערוג מתחיל מזמר חדש, והרא"ם בפירושו רלה להניח במזמור אילת השחר והוא מזמור כ"ב, ומעה זה כי לא נמלא מלומה במזמור כ"ב, רק ג"ע במזמור ל"ב, ואח"כ מתחיל כאיל תערוג מזמר נפלי עלמו, ורחיתי בילקוט רמז תתמ"ח שרשם בלנו "במזמור ל"ח" ל"ג במזמור ל"ב, ומולי לפני בעל הילקוט מס שלפניו הוא מזמור ל"ב היו לפניו מזמור ל"ח, כי לפשרי ולמה רלנו למזמור אחד יחשב: (ג) כאילת אינו לומר אלא כאיל תערוג זכר ונקבה. ר"ע כי היו לו לומר כאילת התערוג או כאיל יערוג, ודבר הכתוב בזכר ובנקבה, ועיין רש"י נפי' לתהלים מ"ב ג' ובנדפס דפוס רמזון ונשתבש המחמר וכתוב זכר ולא נקבה מלת "ולא" מיותרת וכן ליתא בכל כ"י שלפני: (ד) מה האילת הזאת כשיושבת על המשבר היא מצפצפת ועורגת להקב"ה והוא שומע לה. ורש"י בתהלים שם כשהיא לוגדת ו"ע הנקבה כשהיא כורעת ליולד ורחמה לר והיא לוטקת והקב"ה מרחם ומזמין לה נחש ומכישה בבית הרחם ורחמה נפתח, וכן רלוחי בילקוט תהלים רמז תתמ"ח כשהיא בשם המדרש (והוא מדרש שו"ט) האילה זו כשיושבת על המשבר מצטערת ושורגת להקב"ה והוא שומע לותה, ומזמין לה נחש ומכישה בית הרחם ומיד הרחם נפתח. ע"כ, וזה לא נמלא בכ"י אשר לפנינו: (ה) וכו' למעלה. הוא במזמור כ"ב לות י"ל ובכל כ"י כתוב "וכו' למעלה" אבל בדפוס רמזון תקן המדפיס והניח "וכו' במזמור כ"ב" ועפ"י דפוס רמזון נלפם כן בכל הדפוסים: (ו) ממה לת אמתה כו' על לכך נאמר אמתה נפשי לאלהים לאל חי. מובא בילקוט תהלים רמז תתמ"ח ושרשם בלנו "פסיקתא רבתי" חולם הציון הזה בשתם ממקומו והוא מוסב על המחמר ז"ל אבו לאלהים כשהעשה דין בחומות, והוא בפסיקתא רבתי פ"ח, ועיין שם בהערת הרב בעל מחיר עין הערה ז', ויפה העיר על דברי הרב בעל ארא מפריס שחשב שדברי הילקוט בשמעו בפסיקתא רבתי, רק הילקוט כאן למדרש שו"ט וחסר הציון, כמו שהעירותי, והציון פסיקתא רבתי בשתם ממקומו: (ז) מכאן אתה

למד

לאכול, וכן אלקנה אמר חנה למה תבכי ולמה לא תאכלי (ש"א א ח), מיכן שהבכיה משביע, לכך נאמר היתה לי דמעתי לחם:

[ד] **אלה** אזכרה ואשפכה עלי נפשי. נזכרת אני מה שעשית לאבותינו במדבר, (ח) ואמרו אלה אלהיך ישראל (שמות לב ד), ואני נזכרת ונשפכת נפשי: דבר אחר נזכרת אני מה שאמר משה, אלה תעשו לה' במועדיכם (במדבר כט לט): כי אעבור בסך אדם עד בית אלהים. מהו בסך, כשעולים לרגלים לראות פניך (ט) בסקפסמאות כמין סוכה, (י) והיינו באין אנו ובנינו בחיל גדול, והאומות דוממות בפנינו, לכך נאמר כי אעבור בסך אדם עד בית אלהים, כשהיה בית המקדש קיים (יא) היו דוממים מלפני, ועכשיו אני דוממת לפניהם, לכן אדם עד בית אלהים: בקול רנה ותודה. כשהייתי עוברת במה הייתי עוברת, בקול רנה ותודה ושיר וצלצלים ותרועה, לכך נאמר בקול רנה: [המון חוגג]. (יב) מהו המון חוגג, לשון יוני חגונין של מים, כשם שלא היה להם לחגונין של מים שיעור, כך לא היה להם לישראל שיעור כשעולין לרגלים, לכך נאמר המון חוגג:

[ה] **מה** תשתוחחי נפשי ותהמי עלי הוחילי לאלהים כי עוד אודנו ישועות פניו. (יג) שלא אודנו כבראשונה שעשה להם נסים, עכשיו אודנו שנייה כשיושיעני שנייה מן האומות, לכך נאמר כי עוד אודנו: אלהי עלי נפשי תשתוחח. (יד) אמרה כנסת ישראל אני מתקנאה ואשתוחחה שאני רואה וכועסת, ואתה מה איכפת לך, אתה ה' לעולם תשב כסאך לדור ודור (תיכה ה יט), הוד והדר לפניו עוז וחדוה במקומו (דה"א טז כז), מה איכפת לך, אני הוא עלי נפשי תשתוחח, על כן אזכרך מארץ ירדן, נזכרת אני כשעברתי את הירדן מה שעשית לי, אפילו כשהבעסנוך בשטים עשית לנו נסים כשעברת לנו את הירדן, וכן הוא אומר וישכם יהושע בבקר ויסעו מהשטים

הערות ותקונים

למד, מובא בילקוט תהלים עם רמז תתמ"ב בשם המדרש, וכן בילקוט שמעוני רמז ע"ז בשם שו"ט, ולזה הממאר כוון רש"י בפי' תהלים מ"ב ד', וכן מובא במדרש תיכה פ"ח לות כ"ב בפי' נכה תנכה רבנן אמרין כל מי שנוכה ליו מוכל שנאמר ותנכה ולא תאכל: (ח) ואמרו אלה אלהיך ישראל. מלת אלה דרים אלה מזכרה, ולזה אלה זה שנאמר אלה אלהיך. ובילקוט נוסף לזאת אלה אני מזכר ונפשי נשתפכת, וכן זה טועת ג"כ הממאר הנזי ד"א נזכר אני מה שאמר משה אלה תעשו: (ט) בסקפסמאות כמין סוכה. כ"ה בכל כ"י רק בגיזה כ"י ובנדפס הני' בסקפסמאות כמו סוכה, ומלת סקפסמאות פתרונה ניונית σκεπαστός שעלת לב מכוסה, עיין בפסיקתא פסקא ג', סערה קמ"ד, ובפסקא בחדש השניני סערה כ"ו, ולדעתי המלות "כמו סוכה" הם מן המעתיק לפרש מלת סקפסמאות, ומזה תראה בילקוט תהלים רמז תתמ"ב שהביא מאמר המדרש והמלות "כמו סוכה" המה כתוביים בגליון בתוך, וברואה כי הי' כתוב גם לפני רש"י בקונדן כ"י שלו במדרש תהלים, כי בפי' לתהלים מ"ב ה' כתב ז"ל ד"א סך לשון סכך וסוכה, כלומר בשלת לב שהיו מתופות כמין סוכה, ושמם בלשון לגלג סקפסמאות ומסקופיות עכ"ל: (י) והיינו באין אנו ובנינו בחיל גדול. לזה כוון רש"י שם אלה מזכרה כי אעבור בסך את זאת אני זוכרת ונפשי משתפכת בזכרי עליית הרגלים שהייתי עוברת בגדודי בני אדם ומדדה עמהם עד בית אלהים: (יא) היו דוממים מלפני. עיין רש"י שהביא בשם דומם שפתר אדם לשון דממה, ופתרון אדם אלה ואחרים כו', ולזה הוא שרש בתוכה: (יב) מהו המון חוגג לשון יוני חגונין של מים, ובלזה כ"י ובנדפס לשון יוני חוגים של מים ל"ל חוגניס של מים, וכן הביא בנכון בילקוט ברמז תתמ"ב לשון יוני חוגניס של מים, ולזה כוון גם רש"י בפי' לתהלים ומדרש אגדה לשון יוני שקורין לברכת מים חוגנין. והמלה היונית ἀγωγός שפי' נהר ואמת המים (ווחסטערלייסונג), עיין בייטרלונג להרב המוקר מהריימ"ז ז"ל ח"ח לד 56. וחוגג הוא כמו חוגג בחלוף חותיות הגרון, ואות ל"ף תחלוף אל היוצים בהברת הי"ת עברית, ואולי מזה במדרש תיכה פ"ח פסוק פרשה ניון שדורש שם על הפסוק אלה אזכרה ואשפכה לשעבר הייתי עולה המוניות המוניות של חגיגה, כמ"ש המון חוגג, ל"ל לוי כהדין נשנעת דלא פסיק לא ביממא ולא בלילה, לדעתי דורש על מלת חוגג ול"ל כהדין חוגג (או כהדין חוגג) דלא פסיק לא ביממא ולא בלילה, ר"ל בברכת מים אבר מימים טובעים בלי הפסק, ועיין מ"ש שם שכתב נשנע פי' לשת המים שהולך ונועה והומה ודרש חוגג כמו הוגג לשון נשנע, ובשחר טוב נרש וזה לשונו חוגג לשון יוני הוא חוגים של מים כשם שמין לחוגים של מים שעור כך לא היה שעור לישראל כשעולין לרגל לכך נאמר חוגג: (יג) שלא אודנו כבראשונה שעשה להם נסים, עכשיו אודנו שניה כשיושיעני שניה מן האומות. כ"ה הני' גם בכ"י ו', וכן הביא הרש"ם בגליון, אבל בכ"י האחרים ובנדפס, שלא אודנו כבראשונה ובשניה (ובנדפס בשעות ובשניה) שחזרו ושתעבדו, כשיושיעו מן האומות יהושע שמין האחרים שיעבוד לכך כי אודנו ע"כ, ובילקוט סוף רמז תתמ"ב הני' מפורשת: (יד) אמרה כנסת ישראל הני

מתקנאה

ויבואו עד הירדן (יהושע ג ח), נזכרת אני הצרות והנסים וחושבת אני עליך דברים אחרים, כמה דאת אמר מבלתי יכולת ה' (במדבר יד פז), אנה הוא הרוח ואנה הוא הכח, דכתיב האמור בית יעקב הקצר רוח ה' (מיכה ב ז), ואומר חלותי היא שנות ימין עליון (תהלים עז יא), מהו חלותי, וכי יש חולי למעלה, אלא שנשתנית ימין של עליון, אמר להם הקב"ה הן לא קצרה יד ה' מהושיע (ישעיה נט א), אלא מהו, כי [אם] עונותיכם היו מבדילים (ביני וביניכם) [ביניכם לבין אלהיכם] (שם שם ב), הוי על כן אזכרך מארץ ירדן וחרמונים מהר מצער: [וחרמונים מהר מצער]. חרמון זה סיני, (טו) שמשם נחרטו כל האומות, לפי שלא קיבלו את התורה, מהר מצער, זה בית המקדש, שנאמר למצער ירשו עם קדשך (שם סג יט): (טז) [תהום אל תהום קורא לקול צנוריך, המים העליונים אומרים אנו זכרים, והתחתונים אומרים אנו נקבות, ובשעה שיורדים אומרים אלו לאלו, אתם בריותיו של הקב"ה ואנחנו שלוחיו, קבל אותנו בסבר פנים יפות, הדא הוא דכתיב תפתח ארץ ויפרו ישע (שם מה ח), תפתח ארץ זו ירידת גשמים, ויפרו ישע, שהם פרים ורבים ומביאין ישועה, וצדקה תצמיח יחד (שם שם)]: לא עשית לנו נסים כשם שעשית להם, ומה עשית לנו, כל משבריך וגליך עלי עברו, ואם תאמר בשביל שאין בי זכות, (יז) והלא אתה צוויתם שישחטו את הפסח, מצוה אחת עשו, ושחטו את הפסח בלילה יצאו ממצרים, וכן הוא אומר יומם יצוה ה' חסדו ובלילה שירה עמי:

[ו] (יח) **אומרה** לאל סלעי למה שכחתני. אותן שהיו במצרים לא עשו אלא מצוה אחת ויצאו בלילה, אני שכל מצות שנצטויתי אני עושה, שמור את חדש האביב (דברים טז א), ואני עושה בו את החג, ומשמרת בו את הפסח, ועשית חג שבועות (שם שם י), חג הסכות (שם שם יג), ובעשור לחודש השביעי הזה (במדבר כט ז), ואני עושה, מהו לחדש השביעי הזה, וכי יש חודש שביעי אחר, אלא שאתה אומר לי בכל שנה ושנה (אומרים) בתשרי זה שיבא אני נואלך, זה בא ונם אחר ולא נאלתני, הוי אומרה לאל סלעי למה שכחתני:

מזמור מג

[א] [**שפטני** אלהים וגו'] (א) כי אתה אלהי מעוזי. עזי וזמרת יה' (שמות טו ב), אני איני כן, אלא עד שלא נאלתני אני נותנת לך עוז, הוי כי אתה אלהי מעוזי: למה זנחתני. ולא זו בלבד, אלא ה' עזי ומעוזי (ירמיה טז יט): למה קודר אתהלך בלחץ אויב. כמה גאלת את אבותינו ממצרים מן הלחץ שהיו לוחצין אותן, וכן הוא אומר וגם ראיתי את הלחץ (שמות ג ט), ונם אני אין לי אלא לחץ אויב, ולמה קודר אתהלך, (ב) ולא שלחת הנאולה לדור ההוא, אלא על ידי שנים נואלים, שנאמר שלח משה עבדו אהרן אשר בחר בו (תהלים קה כו), ונם לדור הזה שלח שנים כנגדן. שלח אורך ואמתך, אורך זה אליהו הנביא מבית אהרן, דכתיב ביה אל מול פני המנורה יאירו שבעת הנרות (במדבר ח ב), ואמתך זה משיח בן דוד, דכתיב נשבע ה' לדוד אמת לא ישוב (תהלים קלב יא), וכן הוא אומר הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא (מלאכי ג כג), הרי אחד, והשני הן עבדי אתמך בו (ישעיה מב א), לכך נאמר שלח אורך

הערות ותקונים

מתקנתה. מובא בילקוט תהלים רמז תתמ"ג וכליון מדרש שלפנינו מוסב נם על זה הרמז: (טו) שמשם נחרטו כל האומות לפי שלא קבלו את התורה. כ"ה נם בכ"י ו', וליתא בכ"י המחבר ובנדפס: (טו) תהום אל תהום קורא עד תצמיח יחד חסרתי כאן מהום בכ"י ל' ס' ז', וליתא בכ"י ג' ו' ח' ולא בנדפס, נם המדפיס מויניציא לא הוסיף זה. וכן לא במלא הסוסיפא בכ"י ב' הסוף תמיד עם כ"י ד' ס' ז': (יז) והלא אתה צויתם שישחטו את הפסח מצוה אחת עשו כו'. לזה ממאמר כוון רש"י בפי' לתהלים מ"ב ע"ש בשם מדרש מנדש ע"ש: (יח) אומרה לאל סלעי למה שכחתני. בכ"י בלבניטו רשום על זה מזמור מ"ג, ובאמת זה שייך למזמור מ"ב, לכן הענתי רשם המזמור על כי אתה אלהי מעוזי, ומובא בילקוט תהלים רמז תתמ"ה בשם המדרש: (א) כי אתה אלהי מעוזי. עיין במזמור מ"ב הערה י"ח: (ב) ולא שלחת הנאולה לדור ההוא. מובא בילקוט סוף מלאכי בשם סו"ט ע"ש:

ואמתך הסה ינחוני יביאוני אל הר קדשך ואל משכנותיך, כשם שכתוב להלן ביציאת מצרים תביאמו ותטעמו בהר נחלתך (שמות טו יז), כך לעתיד לבא יבואו על הר קדשך ואל משכנותיך, שנאמר ואבואה אל מזבח אלהים, במה אבוא ביתך, בעולות אשלם לך נדרי (תהלים סו יג), מה יש לי לעשות, לתת לך הודיות, וכן אסף אמר ואנחנו עמך וצאן מרעיתך נודה לך לעולם לדור ודור נספר תהלתך (שם שם יג):

מזמור מד

[א] **למנצח** לבני קרח משכיל, אלהים באזנינו שמענו [אבותינו ספרו לנו]. (א) זהו שאמר הכתוב מוליך לימין משה [וגו' לעשות לו שם עולם] (ישעיה סג יב), מכאן את למד שלא היה בידי ישראל כשיצאו ממצרים מעשים שיגאלו מהם, אף לא כמעשה אבות, (ב) ולא במעשיהם נקרע הים בפניהם, אלא לעשות לו שם בעולם, וכן הוא אומר כבהמה בבקעה תרד [וגו'] כן נהגת עמך לעשות לך שם תפארת (שם שם יד), כשנגאלו ישראל ממצרים (ג) אמר להם משה לא במעשיכם אתם נגאלין, אלא למען תספר באזני בנך (שמות י ב), ליתן שבח להקב"ה שבניו מספרים תהלתו בין האומות, (ד) וכן הוא אומר שירו לה' שיר חדש, ספרו בגוים כבודו (תהלים צו ג), ומה כבודו, שבניו מספרים כבודו בין האומות, לכך נאמר ספרו בגוים כבודו, וכן בני קרח אמרו אלהים באזנינו שמענו אבותינו ספרו לנו, והלא הם עצמם יצאו ממצרים, שנאמר ובני קרח אסיר ואלקנה ואביאסף (שמות ו כד), ולמה אמרו באזנינו שמענו אבותינו ספרו לנו, אלא שהיו מתנבאים על הדורות האלו, אמרו לפני הקב"ה רבונו של עולם לאבותינו עשית נפלאות ולנו לא תעשה, (ה) [וכן הוא אומר פועל פעלת ביטי קדם, פועל שפעלת שיצאו ממצרים וקרעת להם את הים, אבל לנו לא עשית כן]. וכן הוא אומר לא לנו ה' לא לנו (תהלים קטו א), להם עשית ולנו לא עשית, מה הנאה יש לנו שעשית עם אבותינו, אימתי הוא טוב, כשתעשה עמנו אות טוב, שנאמר עשה עמי אות לטובה (תהלים פו יז), ראשונים ביטי אברהם פעלת פעולה גדולה, ומה הפעולה, ויחלק עליהם לילה (בראשית יד טו), אף לבניו פעלת לחם, לחם רצית ולנו אי אתה מרצה, וכן הוא אומר רצית ה' ארצך (תהלים פה ב), (ו) [וכשיצאו ממצרים לא בכחם נכנסו לארץ, ולא בגבורתם ירשו אותה, אלא אתה ידך גוים הורשת, וכי תאמר במעשיכם שהם טובים, הרי נאמר ואומר אל בניהם במדבר בחוקי אבותיכם אל תלכו וגו' (יחזקאל כ יח), ואומר [אלהם] איש שקוצי עיניו (לא) השליכו (שם שם ז), שמא תאמר בחרבם, הרי אומר כי לא בחרבם ירשו ארץ, וכן הוא אומר כי ימינך וזרועך

הערות ותקונים

(א) זמ"ס מוליך לימין משה. מובא בילקוט תהלים רמז תממ"ו והסר הציון: (ב) ולא במעשיהם נקרע הים נספיסם. נכ"י סאחריס ונכלפם ולא בזכותם נקרע הים: (ג) אמר להם משה לא במעשיכם אתם נגאלין. בילקוט תהלים שם ברמז תממ"ו הביא זה בשם רבי אלעזר, והמאמר הבאי והלא הם עצמם יצאו ממצרים הביא בשם ר' חנן, והמאמר שהיו מתנבאים על הדורות האלו הביא בשם רב כהנא. ובכל כ"י ובנלפם לא נמצא כזה שמות המאמרים: (ד) וכה"ל שירו לה' שיר חדש ספרו בגוים כבודו ומה כבודו שבניו מספרים כבודו בין האומות וכן בני קרח כו'. כאשר הוא לפניו כן הוא גם בכ"י ו' וכן הוסיף כן הרח"פ בגליון, אבל בכ"י סאחריס ובנלפם המאמר מקוטע ומסובב, וכך ליתא שם וכה"ל שירו לה' שיר חדש ספרו בגוים (את) כבודו (והשאר חסר), וכן תמרו בני קרח תבותיו ספרו לנו והלא הם עצמם מספרים שיצאו ממצרים (ולפניו והלא הם עצמם יצאו ממצרים, שם ובני קרח אסיר ואלקנה ואביאסף), ומה כבודו של הקב"ה שמספרים בניו בין האומות. זה שתרגם מטורס שלפניו ואין כאן מקומו, ובני' שלפניו נכוחה. וגם רס"י הביא לגבי המאמר כמו שהוא לפניו בכ"י, וז"ל בתחילתו שמעתי מכאן אתה למד שהיו מדברים בני קרח בשבילן הדורות הללו שהיה סאחריס שהיו בשבילן עתידים לצאת ממצרים, לפי שלא נאמר לנו שספרו לנו שהרי הם עצמם היו שם במדבר והיו הירדן ומלחמת יהושע, כך מפורש בתנחת תהלים ע"ל. וזהו דברי המדרש רק רס"י ז"ל הביא בלשון אחרת: (ה) וכה"ל פועל פעלת. הוספתי כמו שהוא בילקוט שם, וזה מובא זה בשם רב כהנא, ולא נמצא בכתב כ"י שמות המאמרים כזה, כמו שהעירותי לעיל בהערה ג': (ו) וכשיצאו ממצרים עד רצית ה' ארצך. הוספתי כמו שהוא

ואור פניך כי רציתם, שהיה הולך לפניהם יומם, לאותם רצית ולנו לא רצית, ואמר כן אני גם לכם אני רוצה, וכן בני קרח אמרו רצית ה' ארצך]:

[ב] **כי** שחה לעפר נפשנו. (ז) אמר ר' יצחק אמר הקב"ה לאברהם ושמתי את זרעך כעפר הארץ (בראשית יג יו), וכתיב קום התהלך בארץ [וגו' כי לך אתננה] (שם שם יז), לכך כי שחה לעפר נפשנו, ומה כתיב בתריה, קומה עוברתה לנו, אם בנו מעשים עשה עמנו, ואם לאו עשה עמנו למען שמך, שנאמר ופדנו למען חסדך. אמר ר' ברכיה (ח) אי תמטי מלכותא דאסתילא כעפרא, צפה לישועה, אמר הקב"ה לישראל הרמיבו מעשים כשושנה ומיד אני גואל אתכם, ומה כתיב בתריה, למנצח על שושנים:

מזמור מה

[א] **למנצח** [על שושנים] לבני קרח [משכיל] שיר ידידות. (א) זהו שאמר הכתוב דודי ירד לגנו [וגו'] וללקוט שושנים (שם"ש ו ב), ולא היו ניכרים, וכל מי שהיה רואה אותם אומר קוצים הם, למה שהיו עם קוצים, ומה דרכן של קוצים, [לאש, שנאמר קוצים] כסוחים באש יוצתו (ישעיה לג יב), [וכתיב כי תצא אש ומצאה קוצים (שמות כב ה)], וכתיב ואש יצאה מאת ה' ותאכל את החמשים ומאתים איש (במדבר יו לה), ובני קרח שהיו שושנים נלקטו מבין הקוצים, שלא יאכלו עם הקוצים, כך קפץ הקב"ה והצילם, משל למלך שנכנס למדינה, ובאו בני המדינה לעטרו עטרה של זהב, מקובעת באבנים טובות ומרגליות, יצאו ואמרו להם אין המלך מבקש מכם אלא עטרה של שושנים, מיד שמחו בני המדינה, כך היו בני קרח ועדתו, אמרו הקב"ה מבקש מכם מחתות של זהב, אמר להן הקב"ה מה לי של זהב, לי הכסף ולי הזהב (חגי ב ח), ואפילו הקטורת, קטורת תועבה היא לי (ישעיה א יג), אלא מה אני מבקש, שושנים, אמרו בני קרח אנו שושנים, (ב) אמר להם הקב"ה נצחתם, שנאמר למנצח על שושנים לבני קרח:

[ב] [**למנצח** וגו' משכיל שיר ידידות]. (ג) בשלשה דברים נאמר המזמור הזה, בניצוח במשכיל בשיר, כנגד שלשה בני קרח, ומפני שהם שלשה אמרו שלשה, [ידידות], אמר להם הקב"ה כל אחד ואחד שלו ידידות הם לפני, מניין אתה יודע שהיו משה ואהרן וכל הגדולים באין לשמוע שירתן של בני קרח, שנאמר למנצח על שושנים לבני קרח משכיל שיר ידידות, משמיע ידידים של הקב"ה, לכך נאמר שיר ידידות, ומלמדים לומר שירה לפני הקב"ה, שנאמר וכל בניך למודי ה' ורב שלום בניך (ישעיה נד יג):

[ג] (ד) **דבר** אחר [למנצח על שושנים]. זהו שאמר הכתוב אהיה כטל לישראל יפרח כשושנה (הושע יד ו), הפסוק הזה נאמר לעולם הבא, כשם שאין הטל הזה מזיק לכל ברייה, כך הצדיקים לעתיד לבא עתידין לשבוע מזיו השכינה ואינן ניזוקים, שנאמר שובע שמחות את פניך נעימות בימינך נצח (תהלים טו יא), אמרו ישראל לפני הקב"ה רבונו של עולם אימתי אתה גואלנו, אמר להם כשתרדו לירידה התחתונה (ה) [אותה שעה אני גואל אתכם, שנאמר ונקבצו בני יהודה ובני ישראל יחדו וגו'

הערות ותקונים

שמות רבה פ' ל' ס' ז', ויקרא רבה פ' יח זריש ובנדפס: (ז) מ"ר יצחק. מובא בילקוט תהלים רמז תתמ"ו בשם המדרש: (ח) אי תמטי מלכותא דאתתילא כעפרא. בפיוט כ"י ובנדפס אי מטיית מלכותא דאיתתילא לעפרא, ומעפה ידו תר' ותמוט ידיה, והפי' אם ילדו ישראל מן המלכות שלמטה לעפר:

(א) זה"ש דודי ירד לגנו. מובא בילקוט תהלים רמז תתמ"ו וחסר הציון, ובעל הילקוט הביאו בשם ר' פנחס, וכבל כ"י שלפנינו מובא סתמי: (ב) אמר לפני הקב"ה נלחמתם בני למלחמה, דורש למלחמה לשון לוחם: (ג) בשלשה דברים. מובא בילקוט שם, ולפני המאמר הזה טפל בילקוט שם מאמר אחד כל העושה תשובה מעברים שבידו הקב"ה מוסיף וקורא לו שם חביב עד בני דברים נאמרים בפרשה זו, והוא הוספה מן המדרש שו"ט מזמור י"ח לותה ג': (ד) ד"ה למנצח על שושנים זה"ש להיי כטל ליעקב. מובא בילקוט רמז תתמ"ח וחסר הציון, וכן מובא בילקוט הושע רמז תקל"ג בשם שו"ט: (ה) לותה שעה. הוספתי כמו שמות לעיל

ועלו מן הארץ (הושע ב ב), אמרו בני קרח בירידה התחתונה אנו], כמה דאת אמר כי שחה לעפר נפשנו (תהלים מד כו), מהו כתיב אחריו, קומה עזרתה לנו (שם שם כז), אמר להם הקב"ה הכל מכם, כשם שהשושנה הזו פורחת ולבה למעלה, אף אתם כשתעשו תשובה לפני, יהא לבבכם מכוון למעלה כשושנה הזו, אותה שעה אביא הגואל, שנאמר אהיה כטל לישראל יפרח כשושנה, כשיפרח כשושנה, לכך נאמר למנצח על שושנים:

[ד] **רחש** לבי דבר טוב. (ו) להודיעך שלא יוכלו להתוודות בפיהם, אלא כיון שרחש לבם בתשובה, הקב"ה מקבלם, וכן הוא אומר ואתה שלמה בני דע את אלהי אביך ועבדהו בלב שלם ובנפש חפצה [כי כל לבבות דורש ה' וכל יצר מחשבות מבין] (דה"א כח ט), שכל המחשבות אינם אלא ביום, וכל מחשבות לא נאמר, אלא וכל יצר מחשבות, וטהו וכל יצר מחשבות, (ז) עד שאין אדם צר את המחשבה בלבו הקב"ה מבין, (ח) כך בני קרח לא היו יכולין לומר שירה לפני הקב"ה בפיהם, עד שרחש לבם בתשובה וקיבלם מיד, ולמה לא היו יכולין לומר שירה בפיהם, לפי שהיתה שאול פתוחה מתחתיהם ואש מלהטת סביבותיהם, וכן הוא אומר ותפתח הארץ את פיה[וגו'] וירדו הם וכל אשר להם חיים שאולה (במדבר יו לג לג), וכתיב ואש יצאה מאת ה' וגו' (שם שם לה), ואומר ותבלע אותם (שם שם לג), וכתיב ותבער אש בעדתם להבה תלהט רשעים (תהלים קו יח), והיו בני קרח רואין שאול מתחת פתוחה מכאן, ואש מלהטה מכאן, ולא היו יכולין להתוודות בפיהם, עד שרחשו תשובה בלבם. והלא היו שלשה, ולמה אמר הכתוב רחש לבי לשון יחיד, אלא ללמדך כל מה שביוון זה בלבו, כיוון זה בלבו, ושלשתן היו שווים בלב אחד: (*ח) אומר אני מעשי למלך. אם רחש בלב למה אמירה, ואם אמירה למה רחישה, אלא כך אמרו, אם בלבנו רחשנו כבר אמרנו מעשינו למלך מלכי המלכים הקב"ה, לכך אומר אני מעשי למלך: דבר אחר רחש לבי. (ט) בנבואה שנתנבאו לעתיד לבא, וכן אמרה חנה ה' ממית ומחיה מוריד שאול ויעל (ש"א ב ו), (י) והן יורדין עד שהיה מגיע רגליהם לשאול, נגעו רגליהם לשאול, מיד הן עולין, לכך נאמר מוריד שאול ויעל:

[ה] **דבר** אחר למנצח על שושנים. (יא) משל למטרונה אחת שראתה שלשה יוצאין ליצלב, פדתה אותם מיד, לאחר ימים ראתה [אותם שהם נעשו] אקלפרין מעונין קונטברא של מלך, כך בני קרח הלכו עם אביהם, בלעה הארץ לקרח, ובניו שעשו תשובה נעשו נביאים שושנים: רחש לבי. משל למי שמבקש

הערות ותקונים

לעכון גם בכ"י ו', וכן בכ"י המחבר ובנדפס ובילקוט, וגם מצינת המעתיק: (ו) להודיעך שלא יוכלו להתוודות. מובא בילקוט רמז תמ"ט והסר הציון: (ז) עד שאין אדם צר את המחשבה בלבו הקב"ה מבין. עיין במ"ר פכ"ו פוף ג' הקב"ה עד שלא ידבר אדם הוא יודע מה בלבו, וכן בתנחומא תומר דע את אלהי אביך ועבדהו וגו' וכל יצר מחשבות מבין (דה"א כ"ח ט') עד שלא יגיה מחשבה שבלבו של אדם הוא מבין: (ח) כך בני קרח לא היו יכולין לומר שירה בפיהם, מובא בתור זהב סי' קי"ב, וז"ל חייבי לאוין ועשה ואחד חייבי כריתות ומיתת ב"ד אין שמזיד בין בשגג מיד כשהגיהר תשובה הרי הוא כצדיק גמור לכל התורה כולה כו', וכן אתה למד מבני קרח שהיו בשעיט ואם מתלהמת סביבותיהם ועשו תשובה ושרתה עליהם רוח הקודש ונעשו נביאים וחמרו שירה, כמו שכתוב בשוחר טוב במזמור למנצח על שושנים: (*ח) תומר לי מעשי למלך אם רחם בלב למה אמירה. מובא בילקוט שם רמז תמ"ט: (ט) בנבואה שנתנבאו לעתיד לבוא. בתיוק כ"י ובילקוט הני' נתנבאו שהביאם בה לעתיד לבוא, וכב"י המחבר ובנדפס נתנבאו בנבואה לעתיד לבוא: (י) והן יורדין עד שהיה מגיע רגליהם לשאול מיד הן עולין לכך נאמר מוריד שאול ויעל. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסף מהרש"פ, וזה לישתא בכ"י המחבר ובנדפס: (יא) משל למטרונה אחת שראתה שלשה יוצאין ליצלב פדתה אותם מיד לאחר ימים ראתה [אותם שהם נעשו] אקלפרין מעונין קונטברא של מלך, כ"ה בכל כ"י וכן בנדפס, ובילקוט שם בשם מן משל ג' עד משל ג', והוספתי "אותם שהם נעשו" והכוונה השלשה האחד פדתה אותם נעשו אקלפרין והיו מועטים דגל במלך. והמלה אקלפרין הבית המוספי בערכו וכתב במדרש תהלים מזמור למנצח על שושנים לאחר ימים ראתה אקלפרין שעונים קונטברית של מלך, פי' בל"ר Aquiliferi שעשים הדגל בנכבד האחר בו מעייר נשר. והוסיף הרב הגדול בעל ערוך השלם אקליפירין

(יב) לעלות לבימה, (יג) נטל קרטס ונתן לו לדיין, (יד) אמר ליה ולא כתבתו, אמר ליה ולא היה לי פנאי, כך בני קרח לא היה להם פנאי לומר בשפתותיהם, ואמרו בלבם: (טו) אומר אני מעשי למלך. משל למי שהיה עולה לבימה, מצאו בעל חובו, אמר לו תן לי מה שאתה חייב לי, (טז) אמר לו עכשיו אני יורד מן הבימה ואני נותן לך, כך בני קרח אמרו לא נפנינו לומר שירה לפניך, משנפנינו אומר אני מעשי למלך:

[ו] (יז) **יפיפית** מבני אדם. אלו בני קרח, שיפו מעשיהם יותר מקרח ועדתו, לפיכך הוצק חן בשפתותיך, שזכו לומר שירה, וזכו לנבואה: חגור חרבך על ירך גבור. זה משה שזכה לתורה שנמשלה לחרב: והדרך צלח רכב. שרכב על הענן, ועלה לשמים, ולמה, על דבר אמת וענוה צדק שהיתה בו, שנאמר והאיש משה ענו מאד (במדבר יב ג): חציך שנונים, שנלחם בסיחון ועוג: כסאך אלהים עולם ועד. כמה שנאמר ויאמר כי יד על כס יה (שמות יז יו): אהבת צדק. שנאמר צדקת ה' עשה (דברים לג כא): על כן משחך (ה') [אלהים אלהיך]. זה אהרן: מור ואהלות. זה קטורת הסמים: קציעות כל בגדותיך. אלו בגדי כהונה: מן היכלי שן. בשלמה הכתוב מדבר, שנאמר ויעש (שלמה) [המלך] בסא שן (מ"ב י יח): מני שמחוך. שנאמר מני ואשכנז (ירמיה מח כז): בנות מלכים ביקרותיך. וכל (מלכי) הארץ מבקשים את פני שלמה (מ"ב י כד): נצבה שגל לימינך. בשביל שחיבבה להם תורה לישראל, כשגל לאומות העולם, לפיכך זכה בבתם אופיר: שמעי בת וראי. זו כנסת ישראל, (יח) עד סוף המזמור:

[ז] (יט) **תחת** אבותיך יהיו בניך. אמר ר' אלעזר ב"ר יוסי הגלילי עתיד כל אחד ואחד מישראל להוליד בנים כיוצאי מצרים, שנאמר תחת אבותיך יהיו בניך, וכמה היו אבותיך כשיצאו ממצרים, ששים ריבוא. אמר ר' אבהו אל תתמה שהרי תרנגולתא ברא ביומא רבא יליד תרי ביעא וביומא זעירא ילדה חדא ביעא, הדא הוא דכתיב כימי העץ ימי עמי [וגו' לא יגעו לריק ולא ילדו לבהלה, כי זרע ברוכי ה' המה וצאצאיהם אתם] (ישעיה סה כב כג):

מזמור מו

[א] **למנצח** לבני קרח על עלמות שיר. (א) זהו שאמר הכתוב עושה גדולות עד אין חקר ונפלאות עד אין מספר (איוב ט י), אין אדם יכול לספר גדולותיו ונפלאותיו של הקב"ה, וכן הוא אומר לעושה נפלאות גדולות לבדו (תהלים קלו ד), (ב) מהו לבדו, הוא לבדו יודע מה שעושה לך, כך בני קרח אמרו על עלמות שיר,

---

מקליפירין היו טעמי סדנל, וקנסבריה סם היו סדנלים היותר נכבדים אשר טעונין נשמו קול יחדו נזמר ושיר, וע"ם נסערים, והמסביר הניח המלה cantaber וכתב מין דנל וגם. ועיין גם במסביר ערך מקלפרין שמבאר המלה מקלפרין שהיא המלה clipeare פי' טעמי מנן וגמ: (יב) לעלות לבימה. כתב המוספי פי' בל"י β'ημα בין נטוה מוכן לדרום נרבים או לדון או לזבוח, ומלה זו נשתקה ליוגים מלשון הקודם במה, ועיין בערוך המלה: (יג) נטל קרטס ונתן לו לדיין. כ"ם נם נכ"י ו', אבל נכ"י נ' נטל קרטס, נפרדה אות ט' ונעשית נ"ו, אבל נכ"י האחרים נאמר לנכון קרטס ומסף שוד מלת "חלק", ובדפוס רמתון נדפס נמעות קרדוס ומח"כ נדפס כן נכל הדפוסים; ופי' קרטס ביוני καρτης ובנרומי carta נייר ומנרת, עיין ערוך ערך קרטס ה', ובעל הילקוט בתהלים שם רמז תשמ"ם הניח קומרם חלק. ג"ל קרטס חלק כמו שהוא נכ"י: (יד) ג"ל ולא כתבתו ג"ל לא היה לי פנאי. כ"ה נם נכ"י ו', ור"ל ולא כתבתו בחמי', והסיב לא היה לי פנאי, ובילקוט הנ' ג"ל לאמר לא כתבת ג"ל לא היה לי פנאי: (טו) אומר אני מעשי למלך מצל נמי שהיה עולה לבימה. בילקוט הניח זה בשם ר' חושעיה: (טז) אמר לו עכשיו אני יורד מן הבימה ואני נותן לך. נתיזה כ"י ובנדפס אמר לו המתין לי עד שאחרד מן הבימה ואח"כ אפרע לך: (יז) יפיפית מבני אדם אלו בני קרח. כל המאמר מאות ו' עד סופו ממנה נם נכ"י ו', וכן הוסיף הרח"פ בנליון, ולא ממנה נכ"י האחרים ובנדפס: (יח) עד סוף המזמור. פה קצר המסדר וכוונתו עד סוף המזמור ממנה דרשם על זה. ועד כאן נשלם ההוספה שנוסף בכ"י שלפינו ובכ"י ו': (יט) תחת אבותיך ג"ר אלעזר בר יוסי הגלילי. מכאן מתחיל בכ"י האחרים ובנדפס, והתחלת המאמר נוסע ממכילתא יתרו מסכתא דנחדש פ"ב, ונשם נם בתנחומא סדנפס מכבר תולדות אות מ', ומונח בילקוט תהלים שם בשם המכילתא, ומן ג"ר אבהו בילקוט שם הוא במו"ם שלפינו: (א) זה"ם שעשה גדולות. מונח בילקוט רמז תשנ"ח בשם המדרש: (ב) מהו לבדו הוא לבדו יודע. בילקוט

(ג) מעולמין הן הדברים שראינו, ואין אנו יודעין מה ראינו: (ד) דבר אחר על עלמות שיר. שני עולמות ראינו, עולמות של צדיקים, ועולמות של רשעים, (ה) ראו עיניהם דינן של אותם הבוטחים על חילם ובעשרם, שנאמר הבוטחים על חילם וברב עשרם יתהללו (תהלים מט ז), אותה שעה מה הם יכולים לעשות אין עשרם עמד להם, וכן הוא אומר גם כספם גם זהבם לא יוכל להצילם (צפניה א יח), (ו) ואל יאמר אדם אבי כשר היה, (ז) הריני ניצול בשבילו, אחי צדיק היה הוא ימלטני, (ח) אין אברהם מציל לישמעאל, ולא יעקב מציל לעשו, וכתיב אח לא פדה יפדה איש (תהלים מט ח), מהו אה, הצדיק אומר על אותו היום שרואה בנו או אחיו נידון לגיהנם, (ט) אח כמה קשה אותו היום, ואין יכול לפדותו, לכך נאמר אח לא פדה יפדה איש: (י) ויקר פדיון נפשם (שם שם ט). (יא) אמרו לפני הקב"ה ולמה הוא יקר, אמר להם הקב"ה לא אמרתי לכם קחו אותי עד שהוא בזול, אני אמרתי ושוחד לא תקח (שמות כג ח), ואני אמרתי לכם תנו לי שוחד ואני מקבל מכם, שנאמר שוחד מחיק רשע יקח (משלי יז כג), אילו נתתם לי באותה שעה הייתי מקבל, עכשיו איני מקבל, לכך ויקר פדיון נפשם: וחדל לעולם (תהלים שם). מי שהוא חדל באותו יום, לא ליום ולא לשנה, אלא וחדל לעולם: ויחי עוד לנצח לא יראה השחת (שם שם י). (יב) ולהיכן הם הולכין לשאול: כצאן לשאול שתו מות ירעם וירדו בם ישרים לבקר (שם שם יט). מהו לבקר, (יג) מלמד שהיו צדיקים יורדין בבקר ומבקרין אותם, אמרו לבני קרח מה הצדיקים עושים אותה שעה אומרים שירה, שנאמר אלהים לנו מחסה ועוז (שם מו ב), (יד) כל צרה וצרה שמנעת אלינו נמצא לנו, מלך בשר ודם אומרים לו עזור בצרה, ואינו יודע לעשות עד שיגיע אצלו, אבל הקב"ה אינו כן, עזרה בצרות נמצא מאוד (שם שם), שכל צרה וצרה שמנעת אלינו נמצא לנו, וכן הוא אומר עמו אנכי בצרה אחלצהו ואכבדהו (שם צא טו):

[ב] **על** כן לא ניירא בהמיר ארץ. אמרו בני קרח אל תיראו ביום שעתיד הקב"ה לנער את הארץ, שנאמר לאחוז בכנפות הארץ וינערו רשעים ממנה (איוב לח יג), וכתיב כי הנני בורא (השמים החדשים והארץ החדשה) [שמים חדשים וארץ חדשה] (ישעיה סה יז), והיכן הצדיקים עמדו באותה שעה, (טו) יהיו דבוקים בכסא הכבוד תחת כנפי השכינה, שנאמר ואתם הדבקים בה' אלהיכם חיים כלכם היום (דברים ד ד):

הערות ותקונים

שם מהו לבדו אמר רב פרוזדורי בר נחמן הוא לבדו יודע. ומדרש נעלם "פי' שם חכם". ולא נמצא בכל כ"י שלפנינו שמונה בשמו. ורפיתי שנה בעל סדר פרוזדורים שבית ו"ע ר' פרוזדורים בר נחמן ילקוט תהלים סי' מ"ע: (ג) משולמין הן הדברים. דורש עלמות לשון העלם, וילקוט שם מונה זה בשם רבי מנחמי דמן חיפה, ולא מצאתי בכל כ"י שלפנינו שמונה בזה שם שאומר: (ד) ד"א על עלמות שני עולמות. דורש עלמות כמו עולמים: (ה) ראו עיניהם דינם של אותם הבוטחים על חילם. וילקוט שם מונה זה בשם רב נחמן בר יצחק וכך היתה שם אומר רב נחמן בר יצחק ראו דינין של אותם שבעתו על חילם, וכ"י ונגדפים לא נמצא שמונה זה בשמו: (ו) ואל יאמר מדם מבי כשר היה. וילקוט שם מונה זה בשם רב כהנא, וזה לא נמצא בשום כ"י שלפנינו ולא בנדפים שמונה זה בשמו: (ז) הריני ניצול בשבילו. בכ"י המחרים ובנדפים הגי' ובזכותו אני ניצל, והמלות אחי צדיק היה הוא ימלטני, ליתא שם, וכן הוסיף הרא"פ בגליון: (ח) אין אברהם מציל לישמעאל. עיין סנהדרין ק"ד ע"א ברא מזכי אבא, אבא לא מזכי ברא, דכתיב ואין מידי מציל (דברים ל"ב ל"ט) אין אברהם מציל את ישמעאל, אין יצחק מציל את עשו, ואולי המלות אין אברהם מציל נוספו בגמרא שם עיין ברש"י שם שכתב דכתיב ואין מידי מציל ודרשינן ליה בהגדה אין אברהם מציל וכו', ואולי כוון למאמרם בשו"ט שלפנינו ומח"כ נוספו בגמרא שם: (ט) אח כמה קשה לותו היום. אח היא מלת הקריאה לגרש ואבל, מלשון ואמר אח (יחזקאל ו' י"ז): (י) ויקר פדיון נפשם. מונה וילקוט רמז תשנ"ב והלשון מרמז שלפנינו מוסב גם על זה: (יא) אמרו לפני הקב"ה ולמה הוא יקר. וילקוט שם מונה זה בשם ר' אלעזר וכך היתה שם ויקר פדיון נפשם מ"ר אלעזר למה הוא יקר: (יב) ולהיכן הן הולכין לשאול. וילקוט שם ולהיכן הם הולכים אמר ר"נ אמרו בני קרח לשאול. וכל כ"י שלפנינו ובנדפים מונה שתמי, ולא נמצא שם האומר: (יג) מלמד שהיו צדיקים. וילקוט שם מונה זה בשם ריב"ל, וכך היתה שם מהו לבקר מריב"ל מלמד שהצדיקים יורדים בכל בקר ומבקרים אותן: (יד) כל צרה וצרה שמנעת אלינו נמצא לנו. וילקוט שם מונה זה בשם ר' נחמן: (טו) יהיו דבוקים בכסא הכבוד תחת כנפי השכינה. כ"ה גם בכ"י

[ג] (מז) **יהמו** יחמרו מימיו. של תהום רבה ביום הדין, ומתחפכין באפו רשעים כבשר בקלחת: נהר פלגיו ישמחו עיר אלהים, שנאמר יצאו מים חיים מירושלים (זכריה יד ח): אלהים בקרבה בל תמוט, מיכן שכל העולם מתנער ומתטוטט, וירושלים עומדת. מהו יעזרה (ה') אלהים לפנות בקר, בזמן שיעשו ערבן של בקר: המו גוים. זהו דינו של רשעים: ה' צבאות עמנו. אמרו בני קרח אל הצדיקים אל תיראו אנו ראינו כל הנסים שעשה עמנו, שנאמר ותפתח הארץ את פיה ותבלע אותם ואת בתיהם (במדבר יו לב), והיכן היינו באותה שעה באויר העולם, כדכתיב ובני קרח לא מתו (שם פו יח), (יז) אמר ר' נחמיא בשעה שנפתחה הארץ וגבלעו, העמיד להן הקב"ה כתורן וכנס, שנאמר באכול האש את (החמשים) [חמשים] ומאתים איש ויהיו לנס (שם פו י), (יח) וכן אמרו בני קרח אל תיראו צדיקים מאימת יום הדין, שאין אתם נתפסין עם הרשעים, כשם שלא נתפסנו אנחנו, שנאמר על כן לא ניירא בהמיר ארץ, וכתיב כי ההרים ימושו והגבעות תמוטינה וחסדי מאתך לא ימוש וברית שלומי לא תמוט (ישעיה נד י):

מזמור מז

[א] **למנצח** לבני קרח מזמור כל העמים תקעו כף. (א) זהו שאמר הכתוב ברבות צדיקים ישמח (עם) [העם] ובמשול (רשעים) [רשע] יאנח עם (משלי כט ב), כשהרשעים מושלין בעולם, הכל נאנחין, והכל מצירין, ואין אדם הולך בקומה זקופה, וכן שלמה אמר בקום (רשע יאבד עם) [רשעים יסתר אדם] ובאבדם ירבו צדיקים (שם כח כח), קשה הוא לפני הקב"ה יום שמשליט אדם על אדם לרעה, (ב) וכן הוא אומר עת אשר שלט האדם באדם לרע לו (קהלת ח ט), וכן הוא אומר הנה חזק ואמיץ לה' כזרם ברד שער קטב כזרם מים כבירים שוטפים [הניח לארץ ביד] (ישעיה כח ב), מהו ביד, יד בן אדם ששלטה על אדם כמוהו, לכך נאמר כל העמים תקעו כף, למה כן שבר ה' מטה (רשע) [רשעים] (ג) [שבט מושלים מכה עמים בעברה וגו' נחה שקטה כל הארץ (שם יד ה ו ז), וכן הוא אומר כל שומעי שמעך תקעו כף עליך (נחום ג יט), שהקב"ה מעביר ממשלתו של בשר ודם מכם, וימלוך עליכם הוא לבדו]. לכך נאמר כי ה' עליון נורא מלך גדול על כל (אלהים) [הארץ]:

[ב] **ידבר** עמים תחתינו ולאומים תחת רגלינו. אימתי כשיבחר את נחלתנו את גאון יעקב: דבר אחר אימתי הוא יבחר ונותן לנו את נחלתנו, כשישב על כסא קדשו, (ד) וכן הוא אומר והפכתי כסא ממלכות (חגי ב כב), וכן אמר דניאל חזה הוית עד די כרסון (רמא) [רמיו] ועתיק יומין [יתיב] (דניאל ז ט), ואימתי הוא יושב, ועלו מושיעים בהר ציון [וגו' והיתה לה' המלוכה] (עובדיה פסוק כא), (ה) ר' יהודה

הערות ותקונים

בכ"י ו', וכן הוסיף הרש"פ בגליון, וזה נמצא בכ"י המחבר ובנדפס: (מז) יהמו יחמרו מימיו, עד ס' לנחלת עמו למדנו בני קרח אל הצדיקים. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרש"פ בגליון, אבל בכ"י המחבר ובנדפס חסר זה, ומתחיל למדנו בני קרח, וחסר גם בילקוט וגורס למד רבי יודן למדנו בני קרח, ובכל כ"י שלפנינו ובנדפס נח נמצא שם המאמר על זה רק מובא סתמי: (יז) למד ר' נחמי' בשעה שנפתחה הארץ וגבלעו העמיד להן הקב"ה כתורן וכנס. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י המחבר ובנדפס הגי' ר' נחמי' למד נח סוס כן אלא בשעה שנפתחה הארץ וגבלעו העמיד להן הקב"ה כהתורן הספינה, וכה"ג ויהיו לנס: (יח) וכן למדנו בני קרח אל תיראו לדיקים מאימת יום הדין שאין אתם נתפסין עם הרשעים כמו שלא נתפסנו אנחנו שנ' על כן לא ניירא בהמיר ארץ. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרש"פ בגליון:

(א) זה"ק בדברות לדיקים ישמח העם. מובא בילקוט תהלים רמז תשכ"ד בשם המדרש, והמחבר שם מקוטע: (ב) וכה"ג את אשר שלט האדם בחלק לרע לו. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרש"פ בגליון, וחסר בכ"י המחבר ובנדפס: (ג) שבט מושלים וגו'. הוספתי כמו שהוא בכ"י ב' ל' ה' ז', ועיין בכ"י המחבר ובנדפס: (ד) וכה"ג והפכתי כסא ממלכות. כ"ה בכל כ"י שלפני ובנדפס, אבל בילקוט מצאתי כאן ני' אחרת וכך מובא שם: ע"ר מדרש' מכאן כל זמן שהרשעים מולכים בעולם כביכול אין הקב"ה יושב על כסאו, וכה"ג והפכתי כסא ממלכות: (ה) ר' יהודה בר נחמן בש"ר שמעון בן לקיש אמר כיון שהקב"ה

בר נחמן בשם ר' שמעון בן לקיש אמר כיון שהקב"ה עלה לדין ויושב על כסא דין וכיון שהשופר תוקעין, הוא הולך והופך מדת הדין למדת הרחמים, עלה בדין ומה שופר עולה בתרועה, וה' בקול שופר ברחמים, שנאמר ה' ה' אל רחום וחנון (שמות לד ו):

מזמור מח

[א] **שיר** מזמור לבני קרח גדול ה' ומהולל מאד וגו'. (א) מלאכי השרת אמרו כי ממזרח שמש ועד מבואו גדול שמי בגוים (מלאכי א יא), ובני קרח אמרו גדול ה' ומהולל מאד בעיר אלהינו הר קדשו, וכי אלהינו אינו גדול אלא בעירו לבד, אלא אמרו בני קרח גדול ה' במה שעשאה בעירו ובמקדשו, וכן הוא אומר ה' בציון גדול ורם הוא על כל (גוים) [העמים] (תהלים צט ב), לומר בעירו עשה כן, בעמים לא כל שכן, (ב) וכן הוא אומר והיה (אם מאנו) [כי ימאנו] לקחת הכוס (מידיך) [מידך וגו'] כי הנה (העיר) [בעיר] אשר נקרא שמי עליה [וגו'] (ירמיה כה כט), הוי בעיר אלהינו הר קדשו:

[ב] **יפה** נוף משוש כל הארץ. מהו יפה נוף, אמרו בני קרח היפה שהיו הכל מייפין, היפה שלא היה כמוה, אף על פי שנאמר בצור צור את (אומרת) [אמרת] אני כלילת יופי (יחזקאל כז ג), (ג) היא אמרה לעצמה, אבל אחרים לא אמרו לה, זה (ד) משל הדיוט, לא כמה דאמרת אמה אלא כמה דאמרין מגוריה, אבל בציון אינו כן, אלא הכל אומרים עליה, הזאת העיר שיאמרו כלילת יופי (ירמיה ג טו) ולא עוד

הערות ותקונים

שסקב"ה עלה כו'. פלטון מתוכם ע"י שגגת המעתיק הרחמן, וכתבר לפניו כ"ה גם בכ"י ו'. ובכ"י ג' אבר ממנו נדפס בדפוס רחמן הני' ר' יהודה בר נחמן בשם ריש לקיש אמר כיון שעלה הקב"ה לדין ויושב על כסא לדון כיון שתוקעים בשופר הוא עולה והופך מדת הדין למדת רחמים ועולה בדין משסשופר עולה בתרועה [שנאמר] וה' בקול שופר, ברחמים שנ' ס' ס' אל רחום וחנון. ובכ"י ג' ד' ה' ז' תהלי המעות ועולה בדין משסשופר שלה נוסף שנאמר וה' בקול בשופר יתקע וסלך בסערות תימן ה' בעות ינן (עליכם) [עליסם] (זכרי' ט' י"ל ט"ו) בהותם שעם ינן עליכם ואומר עלה אלהים בתרועה ה' בקול שופר במדת רחמים שנ' ס' ס' אל רחום וחנון. וכבל המקומות סמאמר משובש, ומקור סמאמר הוא בפסיקתא דר"כ פסקא נחדם סשביעי (קנ"ח ע"ב) וקשה לתקן הלשון בפניס לכן תשתיק לשון הפסיקתא אשר שם הלשון מתוקן וכך היתה שם: "יהודה בר נחמני בשם ריש לקיש פתח עלה אלהים בתרועה ה' בקול שופר (תהלים מ"ז ו'), בשעה שהקב"ה עולה ויושב על כסא הדין, בדין הוא עולה, דכתיב עלה אלהים בתרועה, ובשעה שישראל טוקעין שופר ותוקעין, הקב"ה יושב על כסא רחמים, ויושב על כסא רחמים, דכתיב ה' בקול שופר, מתמלא עליהם רחמים ומרחם עליהם, והופך להם מדת הדין למדת הרחמים" ע"כ, וע"ש בהערות שלי, וכן נשנה המאמר בוי"ר פכ"ט הות ג' בשנוים קטנים:

(א) מלאכי השרת אמרו עד וכי אלהינו. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י האחרים ובנדפס, ובילקוט רמז תשנ"ה חסר גם כן, והילקוט הביא זה בשם ר' יהודה, וכך היתה שם: בעיר אלהינו הר קדשו ע"ר יהודה אלהינו היה גדול אלא בעירו, ואין מלאתי בשום כ"י אשר לפני, שהמאמר מובא בשם ר' יהודה:

(ב) וכה"ג שם אתנו וגו'. תקנתי כמו שהוא בקרא, וגם בילקוט יש לתקן ורם הוא על כל אלהים ע"ל על כל העמים ובמקום כלומר ע"ל לומר, גם הכתוב שם אתנו הביא בשיבוש וכע"ל והי' כי אתנו [ע"ל ימאנו] לשמוע (אלת לשמוע יש למחוק) ולקחת את הכוס מידך [ע"ל לקחת ואלת את יש למחוק] כי העיר אשר נקרא שמי עליה [ע"ל כי הנה בעיר]: (ג) היא אמרה לעצמה. וכן היתה בשמ"ר פל"ץ הות ה' כתיב בצור צור את אמרת אני כלילת יופי את אמרת אבל אחרים היכ אומרים אבל ירושלים הכל אומרים אבל אחרים אומרים שבתה, שנ' הזאת העיר שיאמרו כלילת יופי (ירמיה ג'), וכתיב בר ציון ירכתי צפון קריית מלך רב, ועיין היכה רבתי פ"ב פ' ספקו עליך כפיס. וכן בשם המאמר בפסיקתא רבתי פסקא מ"ח ושם הוא בשם ר' לוי וכך היתה שם ורבי לוי אמר יפה נוף שהכל מייפין אותה ומשבחים אותה ומניסים לה, צור אמרה אני כלילת יופי (יחזקאל כ"ז ג') אבל ירושלים הכל אומרים מה נאה ומשובחת הזאת העיר שיאמרו כלילת יופי משום לכל הארץ: (ד) משל הדיוט לא כמה דאמרת אמה אלא כמה דאמרין מגוריה. פי' לא כמו שאומרת שרה, אלא כמו שאומרין השכנים, מגיר פי' שכן, שכניו תרגי' מגירוסי, וכילקוט שם זהו משל הדיוט לא כשאת אומרת אלא דאמרינן בניותא, וכרשם בגדו פי' בחברותא, אבל בכל כ"י האחרים אשר לפני גם בנדפס הני' כמו שהוא בכ"י לפניו, ואין ספק שנפל טעות בילקוט וע"ל לא כשאם אומרת אלא דאמרין מגוריה:

אלא משוש (כל) [לכל] הארץ (תיקו שם), הוי אומר יפה נוף משוש כל הארץ. ובמה היתה משוש (ה) משמחת כל הארץ, היה אדם עובר עבירה היה דואג בלבו ולבו שח עליו, אמר שלמה דאגה בלב איש ישחנה ודבר טוב ישמחנה (משלי יב כה), (ו) היה עולה לירושלים ומקריב קרבן ומתכפר לו, ולבו שמח עליו ויוצא משם שמח לב, לכך נאמר משוש כל הארץ, (ז) תדע לך שהוא כן, הר ציון ירכתי צפון קרית מלך רב (פסוק ג), (ח) וכי בצפון הוא, והלא אינו אלא בדרום, ומה ירכתי צפון, בצפון הוא עומד ומקריב חטאתו ונשחט בצפון, שנאמר על ירך המזבח צפונה (ויקרא ו יח). מהו קרית מלך רב. (ט) רב המלך שכן עשה בעירו, בעולם הזה עשה כן, אבל לעולם הבא אלהים בארמנותיה נודע למשגב, (י) מהו בארמנותיה, (יא) בבירניות שלה, כדרך ששומרי המדינה עושין ומחזירין בלילה על כל פתח ופתח, (יב) כך עושה הקב"ה לעתיד לבוא, ומשמר על כל בירה ובירה, לכך נאמר נודע בארמנותיה:

(ג) כי הנה המלכים נועדו. כשהיא חריבה, ועברו יחדו עליה להורסה, שנאמר ועברו גוים רבים על העיר הזאת (ירמיה כב ח), ותמהו על חורבנה, כדכתיב ואמרו [איש אל רעהו] על מה עשה ה' ככה (לארץ) [לעיר הגדולה] הזאת (שם שם), לכך נאמר המה ראו כן תמהו נבהלו נחפזו:

(ד) סובו ציון והקיפוה ספרו מגדליה. (יג) אמר רב נחמן מה שהיה הוא שיהיה (קהלת א ט), כשם שנמל הקב"ה את ישראל בעניני כבוד והקיפם ונשאם, שנאמר ואשא אתכם על כנפי נשרים (שמות יט ד), כך הוא עתיד לעשות להם, שנאמר מי אלה כעב תעופינה (ישעיה ס ח): ספרו מגדליה. (יד) כמה נינאות עתידות להיות

הערות ותקונים

(ה) משמחת כל הארץ. בילקוט שם הגי' ר"ל יפה שהיתה משמחת כל הארץ, וכל כ"י ובנדפס מובא המאמר פתוח בגי שם הפומר: (ו) היה שולה לירושלים ומקריב קרבן, בילקוט הגי' אמר רב נחמן שלה לירושלים ומקריב קרבן ונסלח לו ויוצא שמח: (ז) תדע לך שהוא כן הר ציון ירכתי צפון קרית מלך רב וכי בצפון הוא. בילקוט שם הגי' אמר רב שמואל בר רב יצחק זש"ה הר ציון ירכתי צפון, וכל כ"י שלפני גם בנדפס מובא פתוי בגי שם הפומר: (ח) וכי בצפון הוא והלא אינו אלא בדרום. בפסיקתא רבתי שם הר ציון ירכתי צפון וכי ציון בצפון היא אתה אינה אלא בדרום, ומהו ירכתי צפון, אלא שהיו קרבנותיהם קריבים על ירך המזבח לצפון (ויקרא ו' י"ח), ור"ל ציון בדרומה של ארץ ישראל, ונקרא ירכתי לפון ע"ש המזבח העומד בתוכה שמוחטין עליו על ירך המזבח לפונה: (ט) רב המלך שכן עשה בעירו. כל"י החחרים שעשה כן בעירו, והכל אחד, ובפסיקתא רבתי שם ומהו קרית מלך רב עירו של מלך הגדול, ובילקוט שם הגי' קרית מלך רב, רב ביבי אמר רב המלך שכן שהה המלך בעירו. וכל כ"י שלפני מובא המאמר פתוי ונלא בשם רב ביבי: (י) מהו בארמנותיה בבירנות שלה. מובא בילקוט תהלים ברמז תסג"ה ולפני זה נמצא בילקוט שם מאמר גדול מפסיקתא רבתי פמ"ח פסקא תקעו וחכר ציון, והוא מן ל"ח יפה נוף היפה בעפים כתמה, ומן תלמים בארמנותיה בבירניות שלה הוא מן זו"ש שלפניו, וחסר ציון: (יא) בבירנות שלה. כ"ה גם בכ"י ו' ובילקוט, וזה כתוב בכ"י החחרים ובנדפס: (יב) כך עושה הקב"ה לע"ל ומשמר על כל בורג ובירג. בכ"י החחרים ובנדפס הגי' כך שושה הקב"ה לע"ל מעמיד משמר, שנאמר על חומותיך ירושלים הפקדתי שומרים (ישעי' ס"ב ו'): (יג) אמר רב נחמן. מובא בילקוט תהלים רמז תסג"ו בשם המדרש, והתחלת המאמר מובא גם בילקוט ישעי' רמז שס"ג בשם שו"ט, וכאשר הוא לפנינו כ"ה גם בכ"י ג' ו' ח' ובנדפס וכן הגיה בילקוט, אבל בכ"י ב' ל' ס' ז' נמצא פה הוספה וכך איתא שם: אמר רב נחמן מה שהיה הוא שיהיה [היו רואים אותה חריבה, ועתה רואו אותה בענן אש מאירין בלילה, ואומר מי יגור לנו אש אוכלה (שם ל"ג י"ד), כאש הקב"ה שופט את הרשעים, שנאמר והי' האש שופל על סדום ועל עמורה נפרית ואש (בראשית י"ט כ"ד), ואלחתי אש במגוג וגו' (יחזקאל ל"ט ו'), ושלח ה' בעם את הנחשים השרפים (במדבר כ"א ו'), יקל יקוד כיקוד אש (ישעי' י' י"ו), כי באש ה' נשפט (שם ס"ו ט"ז), וייתרם אכלה אש (איוב כ"ב כ'), והיה אש מלפני ה' (ויקרא ט' כ"ד), מהאש יפלו והאש תאכלם (יחזקאל ט"ו ז'), וכן ברוח הוא שופט, שנאמר ברוח קדיש תשבר אניות תרשיש (תהלים מ"ח ח'), ברוח הקדיש שופט הקב"ה את הרשעים, וכן את מוצא בעור שנאמר רוח הקדיש שנרך (יחזקאל כ"ו כ"ו), ואומר יבוא קדיש רוח ה' (הושע י"ג ט"ו), ואומר ורוח הקדיש נשא את האדמה (שמות י' י"ג), ובמצרים אומר ויולך ה' את הים ברוח קדיש עזה (שם י"ד כ"ל), וכן הוא אומר הגה ברוחו הקשה ביום קדיש (ישעי' כ"ו ח'), אבל הקב"ה בשמלת את ישראל הוא נושא אותם על כנפי נשרים, כמו שהשבר מצין על בניו ונשאם], שנאמר ואשא אתכם על כנפי נשרים: (יד) כמה נינאות עתידות להיות בירושלים אלף קפ"ל וי'. כאשר הוא לפנינו כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י החחרים ובנדפס חסרים המלות "אלף קפ"ל" על השאלה

בירושלים, אלף וקפ"ד. כמה מגדלין עתידין להיות בה, אלף ותפ"ה, כמה טטפראות, אלף ותצ"ו, כמה ניטפאות אלף ותתע"ו, והיכן המים עולין, על תשע מאות ריאטות, אמר רב נחמן מה שהיה הוא שיהיה, כשם שהיו ישראל אומרים שירה במדבר, והבאר עולה להם, שנאמר אז ישיר (משה) [ישראל] את השירה הזאת עלי באר ענו לה (במדבר כא יז), אף לעתיד לבא הן אומרים שירה והמים עולין להם, שנאמר ושרים כחוללים (טו) כל מעיני בך (תהלים פז ז), כשהמים עולין להם, (טז) כמה בריכות עתידין להיות בירושלים, אלף ושס"ט בירניות, וכמה שערים יהיו שם, [קמ"ד] י"ב לכל שבט ושבט, הוי סובו ציון והקיפוה:

[ה] שיתו לבבכם לחילה. (יז) לחילותיה דסלקון לה מן גלותא: (יח) דבר אחר לאותה

הערות ותקונים

כמה גימות, נס חסרים המלות והיכן המים שולין על תשע מאות ריאטות, נס במקום אחר לפניו כמה טטפראות אלף תל"ו כמה ניטפאות אלף תתע"ו, הני, שם להיפך בתהלה כמה נטפאות אלף תתע"ו, ותח"כ מובא כמה טטפראות אלף תל"ו, בדפוס רמזון הביא כמה טפאות במקום כמה נטפאות, וכן נדפס אח"כ בכל הדפוסים ובמעט אות ב', ובילקוט תהלים שם רמז תמ"ו הביא כמה גימות עתידים להיות בירושלים אלף קפ"ד. הביא המספר לכאן כמו שהוא בכ"י שלפנינו וכ"י ו' והחסר בכ"י האחרים ובנדפס, אבל אח"כ במאמר מקושט שם כמה מגדלים עתידים להיות בירושלים אלף ורל"ו מגדלים (ל"ל אלף תפ"ה מגדלים והמספר רל"ו נמצא ממאמר שלאחריו החסר בילקוט) וכמה טטפראות עתידים להיות בירושלים אלף תע"ו טטפראות, יש לתקן התע"ו וכן ל"ל כמה טטפראות עתידין להיות בירושלים [אלף ותל"ו כמה ניטפאות] אלף ותתע"ו, והיכן המים עולים על תתק"ב בירניות. והמאמר הזה מובא גם בערוך ערך טטפראות בשם המדרש ואחר שהביא המאמר מנמרא ב"ב ע"ה ע"ב אמר ריש לקיש עתיד הקב"ה להוסיף על ירושלים אלף טפח גימות, אלף קפל מגדלים, אלף ליטי בירניות אלף ושני שילא טוטפראות. ומנכר המלות והכוונה, הביא אח"כ וז"ל בהגדת דתילים ספרו מגדלים כמה נוגיות עתידין להיות בירושלים אלף קפ"ד נוגיות, וכמה מגדלין עתידין להיות בירושלים אלף תפ"ח (במקום לפניו הני' תפ"ה) וכמה טטרפילות (במקום לפניו טפפראות) עתידין להיות בירושלים אלף רל"ו (במקום לפניו אלף תל"ו) וכמה נימכאות (במקום לפניו ניטפאות, ואולי נכתבם בערוך מן ט נעמית ט ומן פ אות ם הדומות קצת) עתידין להיות בירושלים אלפים ותע"ו (במקום לפניו אלף ותתע"ו) והיכך (במקום לפניו והיכן) המים עולים על תתק"ך דיכוטות (במקום לפניו על תת"ק ריאטות). ועתה אנחר המלות גיגאות, ובערוך נוגיות, לדעת הרב הגדול בעל ערוך הנלם בערך נוגה היא מלה פרסית והורחתה מנכר וע"ם שמיעה לנכר כוונת המאמר בב"ב שם, והמלה טטפראות לדעת הרב הנ"ל בערך טטפראות ל"ל טטרפראות והיא המלה היונית τετράπορος פי' מבוא היונה ומחפרם לארבע דרכים, והמלה טפפאות ובערוך נימכאות רלה הנ"ל בערך מפח להניח נימכאות או ניטפאות ספי' בריכות, אבל נכל כ"י הגירסא ניטפאות או נטפאות ואין מקח בערוך נמחבם המלה מן ניטפאות נעשית נימכאות, ומקשה לנחר המלה הזאת אם לא לנרום ניטפאות ספי' בריכות. ועיין ערוך ערך נמפה שהביא מילתו לנמפיון המסקה את כל המדינה, והוא הקטן מן נימפי, ψόμφη ספי' בריכה, והסיום והיכן המים עולין על תשע מאות ריאטות, כ"ה גם בכ"י ו', והחסר זה בכל כ"י האחרים ובנדפס, והערוך הביא והיכך המים עולים על תתק"ך דיכוטות, והילקוט הביא והיכן המים עולים על תתק"ג בירניות, אין ספק בילקוט אות ג' במספר הוא בטעות ול"ל התק"ך כמו שהובא בערוך, ולפניו וגם בכ"י ו' בטעות אות ג', ובחר רק תם"ע מאות לבד, והמלה ריאטות אין לה שרש, והערוך הביא דיכוטות, ובכ"י ליידען הני' ריאטות, ולדעת בעל ערוך הנלם היא המלה היונית δοχεῖον פי' בית קבול מים, וכל המספרים אחר מובא פה אין לבוא על תכליתם. אבל גימות המספר אלף קפ"ד, אבל מגדלין אלף תפ"ה (בערוך בטעות תפ"ח במקום הפ"ה, ובילקוט בטעות רל"ו ל"ל תפ"ה, והמספר רל"ו נמצא ממאמר שלאחריו, אבל טטפראות לפניו אלף תל"ו, ובערוך אלף רל"ו, הביא בטעות אבל מגדלים רל"ו) אבל טטפראות אלף ותל"ו (ובערוך אלף רל"ו) ניטפאות אלף תתע"ו והמים עולים תת"ק. ובערוך תתק"ך, ובילקוט תתק"ג, וכן במאמר שלאחריו כמה בירניות אלף ושס"ט (וים טסחאות שוות אלף של"ט, אלף תל"ו) : (טו) כל מעיני בך. אולי דורש מעיני לשון מעין: (טז) כמה בריכות עתידות להיות בירושלים אלף ושס"ט בירניות. בכ"י ו' אלף של"ט, ובכ"י האחרים ובנדפס אלף תל"ו, ובילקוט כמה בימיות עתיד להיות בירושלים ש"י ימי אלף ושל"ט. ולדעתי ים לתקן כמה בירניות במקום כמה בריכות, וגם בילקוט ל"ל כמה בירניות, ובילקוט שסף "ש"י ימי", ובכל כתבי יד שלפנינו מובא שתמי: (יז) לחילותיה דסלקון ל: מן גלותא. המלות מן גלותא חסרים בכ"י האחרים ובנדפס, ודורש לחילה לשון חיל, וגם בילקוט תהלים ל:ז תשל"ו אחר שהביא מאמר מב"ר פמ"ח, ומאמר מוי"ר פי"ח, והחסר הזיון, ואח"כ מאמר מתנחומא, ו:ז מתנחומא במדבר אות כ', סיים בסוף שיתו לבבכם לחילה לחילותיה דסלקון לה, ל"ל לחילה לצירה, ס:ז יום הוא מצו"ש שלפנינו: (יח) ל"ל לאותה חולה שהיה עתידה להיות חולה. דורש לחילה מלשון

חזלה שהיא עתידה להיות הולה: (יט) דבר אחר לחילה. לשיר שלה, כמה דאת אמר לחול במחולות (שופטים כא כג): פסגו ארמנותיה. (כ) גבהו בירניותיהם, כמה דאת אמר (על) [עלת] ראש הפסגה (דברים ג כז), ומתרגמינן רמותא: כי זה אלהים אלהינו. מהו כי זה, (כא) ר' ברכיה ור' חלבו ור' אלעזר בשם ר' יוסי בר חנינא אמר עתיד הקב"ה לעשות מחול לצדיקים לעתיד לבא, והקב"ה הל עמהם, והן מראין אותו באצבע, שנאמר הנה אלהינו זה (ישעיה כה ט), לכך נאמר כי זה אלהים אלהינו: והוא ינהגנו על מות. בשני עולמות, (כב) והכל שומעין בכנויו של הקב"ה שעושה עם ישראל, שנאמר שמעו (נא) זאת כל העמים (תהלים מט ב):

מזמור מט

[א] **למנצח** לבני קרח מזמור שמעו (נא) זאת כל העמים. זהו שאמר הכתוב ומתוק האור וטוב לעינים לראות את השמש (קהלת יא ז), ר' יצחק ורב אבא בר כהנא, ר' יצחק אומר מה מתוק הוא אורו של עולם הבא, אשרי אדם שיש לו מעשים טובים שיראה האור, שנאמר ואוהביו כצאת השמש בגבורתו (שופטים ה לא). ר' אבא אמר (א) מה מתוקין דברי תורה שנמשלה כאור, שנאמר כי נר מצוה ותורה אור (משלי ו כג), אשרי אדם שרואה את ההלכה מלובנת כשלג, ולמה, לפי שאין סוף למתן שכרה של תורה, חוזר הקב"ה למתן שכרן לישראל על שעמלו בתורה משפיע להם בזכותה לעתיד לבא, אותה שעה הם אומרים לאומות העולם זכינו על שעסקנו בתורה, ומה הייתם אומרים לנו, לריק אתם יגיעים, ראו מה מתן שכרה, ראו כמה טובות נעשה לנו בשבילה, שנאמר שמעו זאת כל העמים, (ב) ואין זאת אלא תורה, שנאמר וזאת התורה (דברים ד מד): האזינו כל יושבי חלד, זו הארץ, ולמה נקרא שמה חלד, (ג) שמעלה חלודה בפניהם של רשעים לעתיד לבוא:

[ב] **גם** בני אדם גם בני איש. מהו גם (ד) בני אדם, אלו בני אברהם דכתיב ביה האדם הגדול בענקים (יהושע יד טו), גם לרבות בני ישמעאל ובני קטורה. בני

הערות ותקונים

מחול, כמו שדורש עתיד הקב"ה לעשות מחול לצדיקים לע"ל: (יט) ד"א לחילה לשיר שלה כמד"א לחול במחולות. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י המחרים ובנדפס הגי' ד"א לחילה לשירה, והסיום כד"א לחול במחולות ליתא: (כ) גבהו בירניותיהם כד"א רמם הפסגה ומתרגמינן רמתא. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י המחרים ובנדפס קטעו בארוחים. ים לתקן גבהו בירניותיה, וכן הגיה רש"י פסגו ארמנותיהם הגביהו בירמותיהם, כמו מגדות הפסגה (דברים ג' י"ז) למתרגמינן רמתא: (כא) ר' ברכיה ור' חלבו ור' אלעזר בשם ר' יוסי בר חנינא. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י המחרים ובנדפס בטעות בשם ר' אלעזר. והמאמר הזה בשם בירוסלמי מגילה פ"ג ה"ג (דף ע"ג ע"ב) ובירוסלמי מ"ק פ"ג ה"ז (דף פ"ג ע"ב) וכך מיתא שם ר' ברכיה ר' חלבו שלח בירייה ר' לעזר בשם ר' חנינה עתיד הקב"ה לעשות רקם חולה לצדיקים לעתיד לבוא, מה מעמת מיתו לבכה לחילה, לחולה כתיב, והצדיקים מרקין חותו בשמחה ואומרים כי זה אלהים אלהינו שוטם ועד שוטם נהגנו עלמות, עלמות בעלימות בזריזות עלמות כחיין עלמות תירגם עקילס חתת נסיה [ל"ל חתנסיתה והיא יומת פי' בל"י מות (טוטטערנליקייט)] שוטם שמין בו מות, והצדיקים מרקין חותו בשמחה ואומרים כי זה אלהים אלהינו שוטם ועד שוטם נהגנו בשוטם הזה שוטם יהגנו לע"ל. ובשמח גם בו"ר פי"ח שות ט', שה"ש רבה פ"ח פסוק לריח שמניך, ובקה"ר פ"ח פ', אין זכרון לרשעים, ושם בטעות הרבה עקילס שתתה נסיע: (כב) והכל שומעין בכנויו. כ"ה בכל כ"י ובדפוסים רשעים, אבל בדפוס פרשב ומסטערדם נדפס והכל שומעין בגלותו:

(א) מה מתוקין דברי תורה כו' משרי אדם שרואה את ההלכה מלובנת כשלג כו'. כ"ה גם בכ"י ו' שרואה את ההלכה, אבל בכ"י המחרים ובנדפס שרואה את התורה, וזה ממאמר כוון רש"י קהלת י"א ז' ומתוק המור, מתוק הוא אורה של תורה, וטוב לעינים לראות את הממש, ואשריהם התלמידים שעינים רואים הלכה מלובנת וממוורת על בוריה, כך נדרש בחגדת תילים ע"ש: (ב) ואין זאת אלא תורה. מובא בילקוט תהלים רמז תמ"ז, וחסר הציון: (ג) שמעלה חלודה בפניהם של רשעים לעתיד לבוא. בכ"י המחרים ובנדפס ובילקוט שפניהם של רשעים מעלות חלודה בניהם לעתיד. וגרס"י בפי' לתהלים שם הגיה וז"ל: חלד היא הארץ על שם שהיא מוצנת וחלודה, ורבותינו פירשו על שם החולדה שהיא בינתם ואינם בית דת"ר כל שים בינתם יש בית חוץ מן החולדה ע"כ, כוון למאמרם חולין קכ"ז ע"א: (ד) בני אדם אלו בני אברהם. מובא בגרס"י תהלים שם והוא טבע ממדרש לפנינו, ויש לתקן בגרס"י שם [גם לרבות] בני

ישמעאל

איש, בני נח, דכתיב ביה איש צדיק (בראשית ו ט): דבר אחר אלו שבעים אומות, שעתידין לירד לגיהנם: יחד עשיר ואביון. עשיר בתורה ואביון בתורה, כולם יורדין לגיהנם, עשיר בתורה, זה דואג ואחיתופל, ולפי שלא שמרו את התורה, נפלו מגדולתן וירדו לגיהנם, ואף על פי שראשי סנהדראות היו. ואביון בתורה, כל מי שיש סיפק בידו ולא למד, לפיכך אמרו בני קרח הואיל וכן הוא מתן שכרה של תורה, נעמוק בתורה:

[ג] פי ידבר חכמות והגות לבי תבונות. (ה) כמה שנאמר כי היא חכמתכם ובינתכם (דברים ד ו): אטה למשל אזני. (ו) למשלים של תורה: (ז) אפתח בכנור חידתי. במשמורות של בית המקדש: למה אירא. אמרה כנסת ישראל למה אירא ביומי רע, ביום הדין, משום עון עקבי שהרגלתי לדבר עבירה, הם יסובבני: הבוטחים על חילם. (ח) כמו שכתוב במזמור (מ"ח) [מ"ז]: דבר אחר הבוטחים על חילם. זה קרח ועדתו: אח לא פדה יפדה איש. מה הועיל הונם שלא יוכלו לפדות עצמם: אח, האח להם, שירדו הם וכל אשר להם חיים שאולה: ויקר פדיון נפשם. אלמלא עשו תשובה היה יקר נפשם בעיני הקב"ה והיה חדל הפורעניות מהן, וירשין העולם הבא: ויחי עוד לנצח. והיה להם עוד חלק בתחיית המתים, (ט) מכאן אמרו חכמים מתלוננים ועדת קרח אין להם חלק לעולם הבא: כי (יראו) [יראה] חכמים ימותו. אלו דתן ואבירם שהיו חכמים להרע: דבר אחר כי יראה חכמים ימותו ועזבו לאחרים חילם. אלו מתלוננים שהניחו חילם לכלב בן יפונה וליהושע בן נון, שנאמר ויהושע בן נון וכלב בן יפונה חיו מן האנשים ההם (במדבר יד לח), מהו חיו, מלמד שחיו מחלקם וירשו גורלם: קרבם בתימו. אל תקרא קרבם אלא קברם, שנאמר ותכס עליהם הארץ ויאבדו מתוך הקהל (שם יו יג), מלמד שאינן באים לעולם הבא, וכל כך למה, לפי שקראו בשמותם עלי אדמות, שנאמר נשיאי עדה קריאי מועד אנשי שם (במדבר יו ב): ואדם ביקר. זה קרח, שכל זמן שהיה ביקר ראש לכל בני לוי, לא שמר דרך ה', לפיכך לא לן ביקרו: נמשל כבהמות. שאין בהם דעת, ונדמו לסיעתן של רשעים: זה דרכם. של הרשעים, ששמים כסלם ובטחונם בממונם, ואחר שאובדים אומרים בני אדם עליהם אוי להם לרשעים שהגיע להם כך וכך: כצאן לשאול שתו. אלו אומות העולם שטבחו ישראל כצאן לשאול, להמיתן על קידוש השם. ירעם בגיהנם ויורידם. ואז ימשלו בם ישרים בעת שנעשה ערבו של ישראל בוקר: וצורם לבלות שאול מזבול לו. אפילו גיהנם כלה והם אינם מתכלין, וכל כך למה, לפי שפשטו ידיהם בזבול: אך אלהים יפדה נפשי מיד שאול. לפי שלא היינו בעצתו: כי יקחני סלה. כמה שנאמר ויהיו לנס (במדבר כו י), מלמד שהעמידן באויר העולם: אל תירא כי יעשיר איש. זה קרח: כי נפשו בחייו יברך. זה אהרן: תבא עד דור אבותיו עד נצח לא יראו אור. שאין להם חלק לעולם הבא, וכל כך למה, לפי שהיה ביקר ולא הבין, על כן אבד:

מזמור נ

[א] מזמור לאסף אל אלהים ה' דבר ויקרא ארץ. (א) שאלו המינין את ר' שמלאי מהו דכתיב אל אלהים ה' דבר, אמר להן דברו ויקראו אין כתיב כאן,

---

הערות ותקונים

ישמעאל וכני קטורה: (ה) כמה שנאמר כי היא חכמתכם ובינתכם. כ"מ גם בכ"י ו', מגל בכ"י סחריס וכנדפס ובילקוט ני' מחרת פי ידבר חכמות בהכמה של תורה והגות לבי תבונות בתבונה של תורה: (ו) למשלים של תורה. בדס"י חסלים שם חסר למשל מזני לדברי תורה שנקראת משל הקדמוני (ס"א כ"ד י"ד): (ז) אפתח בכנור חידתי. מכאן עד סוף המזמור נמצא גם בכ"י ו', וכן בוסיף הרמ"ס, מגל בכ"י סחריס וכנדפס לא נמצא מחומה מזה, ובמס המזמור במלות אחר למשל מזני במשלים של תורה: (ח) כמו שכתוב במזמור מ"ס. תקנתי של"ל במזמור מ"ו: (ט) מכאן אמרו חכמים מתלוננים ועדת קרח אין להם חלק לעוה"ב. תוספתא סנהדרין פי"ג, ובבלי סנהדרין ק"י ע"ב עדת קרח אין להם חלק לעוה"ב:

(א) שאלו המינין עד למס מזכיר שמו של הקב"ה ג' פעמים. סוף ני"ב בכ"י ו', וכן בוסיף הרמ"ס בגליון, מגל

אלא דבר ויקרא, אמרו לו תלמידיו רבינו לאלו דחית (ב) בקנה הרצוץ, אבל לנו מה אתה משיב, אמר להם שלשתן שם אחד, (ג) כאיש דאמר אומנון בניין ארכיטקטינן. ולמה הזכיר כאן שמו של הקב"ה שלש פעמים, (ד) מלמד שבשלשה שמות ברא הקב"ה את עולמו, כנגד שלש מדות טובות שבהן נברא העולם, בחכמה ובתבונה ובדעת, שנאמר ה' בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה בדעתו תהומות נבקעו (משלי ג יט כ), וכנגדן נבנה אהל מועד ומשכן, שנאמר ואמלא אותו רוח אלהים בחכמה ובתבונה ובדעת (שמות לה ג), כיוצא בדבר כי ה' אלהיך אש אוכלה [הוא אל קנא] (דברים ד כד), וכן בני גד אמרו אל אלהים ה' [אל אלהים ה'] הוא יודע (יהושע כב כב), מה ראו להזכיר השם שני פעמים [אל אלהים ה'], כנגד ג' שבהן נברא העולם, אל אלהים ה' שבהן נתנה תורה, שנאמר אנכי ה' אלהיך אל קנא (דברים ה ו), לכך נאמר אל אלהים ה' דבר ויקרא ארץ, (ה) יכול אחד לעצמו ואחד לעצמו נברא, לא נבראו אלא שניהם יחד. שנאמר אף ידי יסדה ארץ וימיני מפחה שמים קורא אני אליהם יעמדו יחדו (ישעיה מח יג), (ו) (חוי) ממזרח שמש עד מבואו, בשר ודם כשהוא צר צורה הוא מתחיל בראשו וגומר ברגלו, או מתחיל ברגלו וגומר בראשו, אבל הקב"ה אינו כן, אלא כשהוא צר את האדם צר אותו בבת אחת, (ז) וכן הוא אומר כי יוצר הכל הוא (ירמיה י טז), הוי ממזרח שמש עד מבואו. ומניין בראו מציון, שנאמר מציון מכלל יופי, מכלל יופיו של עולם, (ח) מהו הופיע האיר, ואין הופיע אלא אורה, (ט) שנאמר והופיע אור ענגו (חיוב לג טו). (י) ומניין שבעולם הוא מדבר, נאמר כאן מכלל, (יא) ונאמר להלן ויכולו השמים והארץ וכל צבאם (בראשית ב א), וכשמתרו מציון מתחיל, שנאמר ונתתי את ירושלים לגלים (ירמיה ט י), ואחר כך שממה תהיה כל הארץ (שם ד כז), ואומר והיתה הארץ לשממה על יושביה (מיכה ז יג), ובזמן שיחדש הקב"ה את עולמו, מציון מחדשו, שנאמר נבון יהיה הר בית ה' בראש ההרים (ישעיה ב ב):

[ב] **לא** על זבחיך אוכיחך. (יב) אמר ר' נחמן בשם ר' ברכיה (יג) אם אמר אדם לעשות

הערות ותקונים

מגל נכ"י מחברים ובגדפס ליתא זה, והוא טבע מירושלמי ברכות פ"ט דף י"ג ע"ג: (ב) נקנה הרצוץ. בירושלמי ליתא למלת הרצוץ: (ג) כלומר דאמר אומנון בניין ארכיטקטון. ל"ל ארכיטקטון. וסיא המלא היונית ἀρχιτέκτων פי' רמא הבונים (ארכיטעקט) ועיין בתוספת נסף לות ח' ובהערה כ"ה מס שבעירותי שם: (ד) מלמד שבשלשה שמות ברא הקב"ה את עולמו. עיין בתוספת ויקהל לות ו' ובהערה י"ז, ועיין שמ"ר פמ"ח לות ד' פדר"א פ"ג. ובילקוט משלי רמז תתל"ה סביא מאמר אחד ומעון בתוספת והוא בתוספת ברמבים לות ט"ו, ומן נג' דברים הללו נבראו שמים וארץ הוא מתוספת ויקהל שלייחתי: (ה) יכול אחד לעצמו ואחד לעצמו נברא. על שמים וארץ קאי, מוכח בילקוט תהלים רמז תשנ"ט: (ו) הוי ממזרח שמש עד מבואו. מלת הוי הסגרתי כי מיותרת היא ופה מתחיל הדרשה על ממזרח שמש ולף שאין קיצור עם הכתוב ואולי חסר פה מ"ש מאמר: (ז) וכתי"ג כי יוצר הכל הוא. בכ"י ג' ובגדפס נוסף עוד ואומר (תגכי) [תגי] ה' עושה כל אלה (ישעי' מ"ה ז'), ובכ"י ב' ד' ה' ז' נמצא אחר זה הוספה, וכך ליתא שם: [כתם שהשבור עומד בתמצע העולם שנאמר יושבי על עגול הארץ (יחזקאל ל"ח י"ב) וממנו פוסחת העולם, וארץ ישראל יושבת בתמצע העולם, וירושלים בתמצע ישראל, ובית המקדש בתמצע ירושלים, והיכל בתמצע בית המקדש, והארון בתמצע ההיכל, ואבן שתיה לפני הארון, שממנה פוסחת העולם, הוי ה' דבר ויקרא ארץ, שלמה שהיה חכם שומד על הדברים היוצאים ממנה לכל העולם ונעשה בהן כל מיני לילוח ושבו פרי, שנאמר עשיתי לי גנות ופרדסים (קהלת ב' ה') הוי ממזרח שמש עד מבואו]: (ח) מהו הופיע. מובא בילקוט רמז תשנ"ט מאחרי שהביא מאמר מספרי והוא בפ' ברכה פסקא שמ"ג, מתחיל מהו הופיע, והוא מאו"ם שלפנינו וחסר הלזון: (ט) שנאמר והופיע הור ענגו. כ"ה בכ"י ג' וכ"י ו' ח' ובגדפס, מגל בכ"י ב' ד' ה' ז' טפח פה: וכה"ג ה' מסיני בא וזרח משעיר למו הופיע מהר פארן (דברים ל"ג ב') ואומר ואל תופע עליו נהרה (חיוב ג' ד') וכה"ג ה' והופיע הור ענגו: (י) ומניין שבעולם הוא מדבר. כ"ה בכ"י ג' ובדפוס רחמון, מגל בדפוס ווילילית ואח"כ בכל הדפוסים הוסיף ותקן שבעולם הזה מדבר, ובילקוט הני' מניין שבבריאת העולם הוא מדבר: (יא) ונאמר להלן ויכולו השמים. דומה לשון מכולל, ועיין בלקח טוב בראשית ב' ג', ד"ה ויכלו לשון כיולל: (יב) ג"ר נחמן בשם ר' ברכי'. מובא בילקוט תהלים רמז תשנ"ט, בתחלת הביא ד"ה שמעה בשם מכילתא, והוא במכילתא מספרים פ"ב, ואח"כ מתחיל ד"ה שמעה ג"ר יוסי היא מתנחומא ומרע לות ג', ומן לה על זבחיך אוכיחך ג"ר נחמי' בש"ר ברכי' הוא מאו"ם שלפנינו והסר הליון, ובילקוט ג"ר נחמי' ג"ע ג"ר נחמן: (יג) אם אמר אדם לעשות נדקה. בילקוט הני' אם אדם זוכה לעשות נדקה:

צדקה הקב"ה כותבה כנגדו, שנאמר ועולותיך נגדי תמיד: ויהי להם שלמה ליום אחד (מ"ב ה ג). (יד) ר' יהודה אומר אלף נשים היו לו לשלמה, וכולן עושות (טו) אריסטון כל אשה כל יומא, שהיתה כל אחת ואחת אומרת שמא אצלה סועד: לבד מאיל וצבי ויחמור (שם שם ג). ואת מעלה לפני עולה, הוי לא על זבחיך:

[ג] (טז) **פיך** שלחת ברעה ולשונך תצמיד מרמה. ר' יוסי בן חלפתא כשהיה נער היה משחק עם הנערים, ראה אותו איש אחד, אמר ליה יש לומר לאביך שאתה משחק עם הנערים, אמר לו ר' יוסי חייך מה איכפת לך, אם תאמר לאבי הוא מכה אותי, ואתה מרגיל לשונך להיות אומר לשון הרע, הוי פיך שלחת ברעה ולשונך תצמיד מרמה: (יז) [זובח תודה יכבדנני. (יח) חביבה תודה מכל הקרבנות, שלא היו באין אלא על העבירות, וכן תמצא באיוב, שנאמר אולי חטאו בני (איוב ג ה), אבל התודה באה על הנס, וכן הוא אומר הנה שמוע מזבח טוב (ש"א טו כב), ואומר זבח ומנחה לא חפצת וגו' (תהלים מ ז): (יט) יכבדנני. בעולם הזה ובעולם הבא: ושם דרך. (כ) אלו המדליקים נרות במבואות האפלים: אראנו בישע אלהים. (כא) ישועת בשר ודם יש אחריה שעבוד, ישועת הקב"ה אין אחריה שעבוד, וכן הוא אומר ישראל נושע בה' תשועת עולמים וגו' (ישעיה מה יז)]:

מזמור נא

[א] **למנצח** מזמור לדוד בבוא אליו נתן הנביא. (א) זהו שאמר הכתוב מות וחיים ביד לשון (משלי יח כא), לשונו של אדם מביאו להיי העולם הבא, [מי גרם לדוד לבא לעולם הבא], פיו שאמר חטאתי, שנאמר ויאמר דוד [אל נתן] הטאתי (ש"ב יב יג), בחשיכה היה והאיר לו הקב"ה, שנאמר כי אתה תאיר נרי (תהלים יח כט), ואומר (ב) זרח בחושך (אורך לישראל) [אור לישרים] (שם קיב ד), אמר דוד לפני הקב"ה בבקשה ממך תסתכל בישרותן של ישראל, וכן הקב"ה אמר לשלמה (אף אתה) [ואם] תלך בדרכי [וגו'] כאשר הלך דויד אביך (מ"א ג יד), אל תסתכל באותה שעה שנכשלתי לפניך, כך הוא אומר הסתר פניך מחטאי (פסוק יא), ביון שאמר לו ה' העביר חטאתך (ש"ב יב יג), על ידי כן אמר המזמור הזה למנצח מזמור לדוד בבוא אליו נתן הנביא:

[ב] **חנני** אלהים כחסדך. (ג) למה היה דוד דומה, למי שהיה בידו מכה, ובא אצל הרופא ואמר הרופא אין אתה יכול להתרפאות, המכה היא גדולה, והדבים

הערות ותקונים

(יד) ר' יהודה אומר אלף נשים היו לו לשלמה וכו'. בפסיקתא דר"כ פסקא את קרבני לחמי (דף כ"ח ע"ב) איתא מ"ר יהודה בר זבידא אלף נשים היו לו לשלמה וכל אחת ואחת עושה לו בטובה, סבורה אמת אלא היא כוונד, וכן נאמר המלמד בתחומא הגדפם מכבר פנחם סי' י"ג, ובמדרש במ"ר פי"ח אות כ"ט, ועיין בגלי ג"מ פ"ו ע"ב ושם הוא נאמר ר' יצחק, ונראה כי הסר פה עיקר הדרשה על הכתוב בהמות בהררי אלף, עיין בפסיקתא שם (דף ל"ח ע"ב): (טו) אריסטון. אולי יונית ἄριστον פי' סעודה (מהלניים), וכ"י מחברים בפסיקתא שם (דף ל"ח ע"ב): (טו) אריסטון. אולי יונית ἄριστον פי' סעודה (מהלניים), וכ"י מחברים ובגדפם וכולן עושות לריסטון כל יומא בסעודה. המלה בסעודה היא מיותרת והוסיף אחד בגליון מלת סעודה לפרש מלת לריסטון, ומח"כ מובא פעמים ונעתיק "בסעודה": (טז) פיך שלחת ברעה על סיף המזמור. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרש"פ, וליתא בכ"י המחברים ובגדפם: (יז) זובח תודה. הוספתי כמו שהוא בכ"י ג' ד' ה' ז', וליתא בכ"י שלפנינו כ"י ג' ו' ח' ולא בגדפם: (יח) חביבה תודה. עיין וי"ר ויים פ"ע חטאת אדם בא על הפה, תודה היום בא על הפה: (יט) יכבדנני בעולם הזה ובעולם הבא. בוי"ר שם יכבדני אין כתיב אלא יכבדנני בעולם הזה יכבדני בעולם הבא: (כ) אלו המדליקים נרות. בוי"ר שם אלו שהן מדליקין נרות כדי להאיר בהם לרבים. ובתנחומא הגוי הגדפם מכבר סי' ח' ושם דרך ר' מנחם בר יוסי אומר אלו מדליקים נרות לרבים במבואות האפלין: (כא) ישועת בשר ודם. עיין תנחומא אלו ותנחומא הגדפם מכבר סוף מחרי:

(א) זש"ה מות וחיים. מובא בילקוט תהלים רמז תמש"ד בשם המדרש: (ב) זרח בחושך אורך ליישרים. כ"ה גם בכ"י ו', ותקנתי אור ליישרים, כי אין זה לשון הכתוב. וכן מובא בילקוט, וכ"י המחברים מובא הכתוב וזרח בהשך אורך, והוא ביטעי' ל"ח י', אבל כאשר סיים בבקשה ממך תסתכל בישרותן של ישראל ולפ"ז אתי שפיר שהביא הכתוב זרח בהשך אור ליישרים: (ג) למה היה דול דומה. בילקוט

ביד מעט, אמר ליה בבקשה ממך קח לך כל מה שיש לי בזה, והשאר משלך, עשה עמי חסד ורחם עלי, וכן אמר דוד לפני הקב"ה חנני אלהים כחסדך, רחמן אתה וכרוב רחמיך מחה פשעי, הרבה חסד עשית עמדי, וכן הוא אומר הפלה חסדיך מושיע הוסים (תהלים יז ז), ממך הרפואה לפי שהמכה גדולה תן לי (ד) אספלנית גדולה, כדכתיב הרב בבסני מעוני, (ה) מכאן אתה למד, כל מי שעובר עבירה כאילו מיטמא בנפש מת, ואין מזין עליו אלא באזוב, ואף דוד אמר כן תחטאני באזוב ואטהר, וכי נטמא דוד, אלא בעון שהנפש הוא חלל, וכן הוא אומר ולבי חלל בקרבי (תהלים קט כב), מיכן אתה למד שכל מי שיודע שחטא, ומתפלל על החטא, ומתיירא ממנו, ונושא ונותן עם הקב"ה, שהקב"ה מוחל לו, וכל מי שהוא חוטא ושואפה ברגליו, ומעבירה כנגד עיניו, (ו) הקב"ה מבקשה הימנו, שנאמר למה אירא בימי רע עון עקבי יסובני (תהלים מט ו), אותן שדועכין את העון בעקביהם, (ז) וכן משל הדיוט אומר (ח) עקרבא דמית לגמלא ושואפה בעוקבא, אמר לו (ט) חייך עד קדקדך הוא מטי, כך כל המעביר עונו מנגד עיניו, הקב"ה פורע לו, וכל המתפחד ממנו, הקב"ה מוחל לו, לכך נאמר כי פשעי אני אדע וחטאתי נגדי תמיד:

[נ] לך לבדך חטאתי [וגו'] למען תצדק בדברך. למה היה דוד דומה, למי שנשבר, ובא לו אצל רופא, והיה הרופא מתמיה ואומר לו כמה גדולה מכתך, צר לי עליך מאד, (י) אמר לו אותו הנשבר אתה צר לך עלי, לא בשבילך נשברתי, אלא השבר שלך, כך אמר דוד להקב"ה לך לבדך חטאתי, כשתהא אומר לפושעים, למה לא עשיתם תשובה, אם תקבלני כל הפושעים משליטין לך, ומסתכלין בי הכל, ואני העד העיד שאתה מקבל את השבים, וכן הקב"ה אומר הן עד לאומים נתתיו (ישעיה מג י), ולא אני בלבד, אלא כל ישראל, שנאמר אתם עדי נאם ה' ועבדי אשר בחרתי (בו) (שם מג י):

מזמור נב

[א] למנצח משכיל לדוד בבוא דואג האדומי. (א) זהו שאמר הכתוב אל תתן את פיך לחטיא את בשרך (קהלת ה ה), ר' יהושע בן לוי אמר בפוסקי צדקה

הערות ותקונים

תהלים שם מובא זה בשם בן עזאי. ולא מצאתי בשום כ"י שמובא זה בשמו: (ד) אספלנית. פי' בל"י σπλήνιον (שפלאסטער): (ה) מכאן אתה למד כל מי שעובר עבירה, מובא בתור זלזול בשו"ת אחר ס' קי"ב בשם שו"ט: (ו) הקב"ה מבקשה הימנו שמאמר למה אירא. אחרי סמיכות הקב"ה מבקשה הימנו נמצא בכ"י ב' ד' ה' ו' בהוספה שהוסיף אחד בנליון ובא פנימה בתמצא המאמר, והשמיטה לקוח מן וי"ר פ"ז לות ב' המתחיל שם על הכתוב זבחי אלהים רוח נשברה (תהלים נ"א י"ט) וישן כי הדרשה סובב הולך על הכתוב הנ"ל הוסיף זה אל המאמר מצו"ט. וכך מיתא בכ"י שרשמתי. [בוא וראה מה שכתב התורם בנהמה הכשיר בחלב, בשל בנהמה עורת או שבור או חרוץ או יבלת, הכשיר בחלב לא נשבר וכדכתיב (תהלים שם), אמר ר' אלכסנדרי ההדיום אם משמם בכלי שבוריס בתוך לו, אבל הקב"ה אינו כן שכל כלי תשמישו שבוריס, שנאמר קרוב ה' לנשברי לב (תהלים נ"ד י"ט), הרופא לשבולי לב (שם קמ"ז ג'), זבחי אלהים רוח נשברה], וכן הוא אומר למה אירא בימי רע עון עקבי יסובני. וכל מעין ירמה כי המוסיף הוסיף מאמר אחד בנליון אשר נקח מויר"ן שם ומובא פנימה בתמצא המאמר, לכן לא הוספתיו בפנים הספר: (ז) וכן משל הדיוט אומר. בילקוט תהלים רמז תשס"ד בשם המדרש הביאו מ"ר שמובא משל הדיוט אומר. וכל כ"י שלפני ונם בנדפס לא מצאתי מובא זה בשמו: (ח) עקרבא דמית לגמלא ושואפה בעקיבא. כ"ה בכ"י האחרים ובנדפס, אבל בילקוט נורס רמת לגמלא, ויפי' שקרב מפיל את הגמל לארץ וכתת ברגליו, כי שוחף עינו ברימסה וכתיתה, מן הוא יסופך רשם ואתה תשופנו עקב (בראשית ג' ט"ו), ומכת אותו תרגום ושפית, לף כי זה שרשו שוף, וכן נעיל וכל מי שהוא חוטא ושואפה ברגליו עינו ברימסה, והוא כמו משון דם בעקב שמורנ בלשון המדרשים, עיין ערוך השלם ערך דם, ויותר נכון כי ל"ל עקרב נכת לגמלא, פי' נשך הר' אם נשך הנחש כל נכית חויל: (ט) חייך על קדקדך הוא מטי. בכ"י האחרים הוא מטי לך, ובנדפס נתחברה השלם מטילך, ובילקוט הביא הגי' חייך על קדקדך הגי מטי: (י) אמר לו אותו הנשבר אתה צר לך עלי. בילקוט ל"ל אותו הנשבר אתה אומר צר לי עליך:

(א) זם"ס אל תתן את פיך. מובא בילקוט קהלת רמז תתקע"ח ד"ה ל"ל אל תתן את פיך ריב"ל אומר. בשם שו"ט, והמאמר נשנה בקה"ר פ"ה בפסוק אל תתן את פיך. ושם המאמר הזה בשנוי אחר וכך

תיהא

הכתוב מדבר, אל תתן את פיך (ב) בציבון שאתה נותן ואין אתה נותן: ואל תאמר לפני המלאך (קהלת שם). זו שליח צבור שהוא בא ואומר לך תן מה שפסקת, ואתה אומר לו [כי שגגה היא (שם שם)], לא הייתי יודע מה אמרתי: למה יקצוף (ה') [האלהים] על קולך (שם שם). [על אותו הקול] שהוצאת ואמרת ליתן ואין אתה נותן: וחבל את מעשה ידיך (שם). מעט מצות הראשונות שהיה לך בידך את מאבדן: דבר אחר אל תתן את פיך. (ג) אמר ר' בנימין (ד) בחנפים הכתוב מדבר, למה יקצוף האלהים על קולך על אותו הקול שאתה מחניף מפיך: וחבל את מעשה ידיך. (ה) מעט משא ומתן שיש בידך אתה מכנים בו ערבוביא: דבר אחר אל תתן את פיך. (ו) רבנין אמרין במרים הכתוב מדבר, בשעה שדברה במשה נצטרעה, שנאמר ותדבר מרים ואהרן במשה (במדבר יב ו), מה היה לה, והנה מרים מצורעת כשלג (שם שם י): ואל תאמר לפני המלאך. זה משה: למה יקצוף האלהים על קולך. על אותו הקול שהוציאה בפיה על משה הצדיק: וחבל את מעשה ידיך. (ז) אלו התופים, שנאמר ותקח מרים הנביאה אחות אהרן את התוף בידה (שמות טו כ): דבר אחר אל תתן את פיך. מדבר בלשון הרע, שהם מחטיאים בפיהם את בשרם במה שהם מוציאים בפיהם, ולוקין בצרעת: ואל תאמר לפני המלאך. זה כהן, שנאמר [כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו] כי מלאך ה' צבאות הוא (מלאכי ב ז), שהמצורע בא אצלו, שנאמר זאת תהיה תורת המצורע (ויקרא יד ב), המוציא רע: למה יקצוף האלהים על קולך. על אותו הקול שהוצאת בפיך, ואמרת לשון הרע על חבירך: וחבל את מעשה ידיך. מעט תורה שיש בידך את מאבדה, ומי היה זה דואג, שאמר לשון הרע על דוד [ונצטרע, שנאמר גם אל יתצך לנצח [וגו'] ושרשך מארץ חיים סלה (תהלים נב ז), כהו יתצך, שנצטרע, בענין שנאמר ונתץ את הבית (ויקרא יד מה), ומי גרם לו, על ידי שאמר לשון הרע על דוד],

שנאמר בבוא דואג האדומי ויגד לשאול:

[ב] **דבר** אחר בבוא דואג האדומי. זהו שאמר הכתוב מות וחיים ביד לשון (משלי יח כא),

(ח) שהכל תלוי בלשון, אם בקש אדם לומר לשון הרע אומר, ואם בקש לומר לשון טוב הוא אומר, (ט) אל תאמר הואיל ונתנה רשות ללשוני, הרי אני מדבר מה שאני מבקש, כבר הזהירה התורה נצור לשונך מרע [ושפתיך מדבר מרמה] (תהלים לד יד), ואם תאמר שאתה מפסיד, חס ושלום, אתה משתכר, ורוח הקודש צווחת שומר פיו ולשונו (י) שומר מצרות נפשו (משלי כא כג): דבר אחר מות וחיים ביד לשון. ראה (יא) כמה קשה לשון הרע, שאין אדם מוציאו מתוך פיו עד שבופר בעיקר, ומניין

הערות ותקונים

לית[ת שם: ריב"ל פתר קרי[ה בפוסקי לדקה בריבים וחיסם נותנים, ואל תאמר לפני המלאך זה החזן, כי שגגה היא תוכה לחי בי, למה יקצוף האלהים על קולך, על אותו הקול שאמרת, וחבל את מעשה ידיך מישוט מצות שביד אותו האים שהקב"ה מכניס בהן מחרה ומאבדן ממנו. וכל האומר שם טובא משו"ט בהרחבת לשון וכפוספות, ומנין האומר שהקדה בוי"ר פש"ן אות ס' ריב"ל פתר קרי[ה באלו שפוסקים לדקה בריבים ואין מתנים. וגם האומרים שלאחריהם הם בקיאור, וגם קצר המסדר וכתב "וכו' כלאיתה במדרש קהלת", ועיין במדרש רב"ר תלה פ"ו אות ס' וגם מובא הדרשה על הכתוב הזה בתופן לאחר ע"ם, וכל הדרשה מובא פה על הכתוב בבוא דואג האדומי וגו': (ב) בציבון. יותר נכון שע"ל בציבור, ובקה"ר שם הני' בפוסקי לדקה בריבים: (ג) ר"ל בנימין בחנפים הכתוב מדבר. כ"ה גם בב"ר ג' ו' ח', אבל בב"ר ב' ד' ה' ז' הני' ר"ל אבין. ובנדפס דפוס רמצון ומח"כ בכל הדפוסים הני' ר"ל לוי, ובוי"ר שם ר' בנימין בן לוי, ובילקוט קהלת שם ר' בנימין בן יפת, ובקה"ר נאמר ר' בנימין לבד, וגם האומר הזה מר' בנימין הוא שם בהריכות לשון: (ד) בחנפים הכתוב מדבר. בקה"ר וי"ר בחניפי תורה, ועיין בקה"ר שם האומר בהרחבת לשון, ובוי"ר בתקנר האומר: (ה) מעט מצה ומתן עים בידך. פי' מצה ומתן של הלכות, בקה"ר שם וחבל את מעשה ידיך תפילו מישום הלכות שביד אותו האים שהקב"ה מכניס בהן שכחה ומחרה ומאבדן ממנו: (ו) רבנין אמרין במרים הכתוב מדבר. בקה"ר שם מובא זה בשם ר' מני, וגם הדרשה הזאת היא שם בהרחבת לשון: (ז) אלו התופים. האו"ר בקה"ר שם שביה זה בשם שו"ט: (ח) שהכל תלוי בלשון. עיין תחומא מצורע אות ד': (ט) אל תאמר. תחומא שם סוף אות ד': (י) שומר מצרות נפשו. בתחומא שם אל תהי קורא כן, אלא שומר מצרעת נפשו: (יא) כמה קשה לשון הרע כו', ומניין ר"ל יוסי כו'. התחלת האומר מובא

אמר ר' יוסי שנאמר אשר אמרו ללשוננו נגביר שפתינו אתנו מי אדון לנו (תהלים יב ה), זהו שהוא כופר בעיקר, כביכול הקב"ה צווח על בעלי הלשון, מי יקום לי עם מרעים וגו' (שם צד טז), מי יוכל לעמוד בהם, ומי יעמוד בהן ניהנם, וגיהנם אומר איני יכולה לעמוד, והקב"ה אומר לו (יב) אני מלמעלה ואתה מלמטה, וכן הוא אומר חצי גבור שנונים עם גחלי רתמים (שם קכ ד), אמר הקב"ה לישראל אם רצונכם להנצל מניהנם, הרחיקו עצמכם מלשון הרע, (יג) ואתם זוכים לחיי עולם הבא, שנאמר מי האיש החפץ חיים (שם לד יג), לעולם הבא, לכך נצור לשונך מרע: (יד) דבר אחר מי האיש החפץ חיים. אמרו רבותינו מעשה ברוכל אחד שהיה מסבב בעיירות של ציפורי (וכו'), [והיה מכריז ואומר מי מבקש סם חיים, שמעה בתו של ר' ינאי, אמרה לאביה רוכל אחד מסבב ואומר מי מבקש סם של חיים, אמר לה לכי וקראי לו, הלכה וקראה לו אצל ר' ינאי, אמר ליה איזהו סם של חיים שאתה מוכר, אמר לו אותו הרוכל וכי אין אתה יודע מה חסם הזה, אמר ליה אפילו כן הודיעני, אמר לו הביא לי ספר תלים, הביאו לו וגיללו, והוא מראה לו מה שאמר דוד, מי האיש החפץ חיים וגו', נצור לשונך מרע וגו', מה עשה ר' ינאי, נתן לו ששה סלעים, אמרו לו תלמידיו רבי לא היית יודע הפסוק הזה, אמר להם הן, אלא שבא זה וביררו בידי]: (טו) דבר אחר מות וחיים ביד לשון. כלכלה של תאנים ואכל ולא בירך, מות ביד לשון, בירך חיים ביד לשון: (טז) דבר אחר מות וחיים ביד לשון. הכי תלוי בלשון מות וחיים, אם זכה לתורה זכה לחיים לפי שהתורה נקראת עץ חיים, שנאמר עץ חיים היא למחזיקים בה ותומכיה מאושר (משלי ג יח), והתורה רפואתה של הלשון, שנאמר מרפא לשון עץ חיים (משלי טו ד), ואם עסק אדם בלשון הרע הרי מתחייב בנפשו, (יז) ראה כמה קשה לשון הרע, שהוא קשה משפיכות דמים ומנילוי עריות ועבודה זרה, בשלשה עבירות הללו כתיב גדול גדולה, ובלשון הרע כתיב גדולות, בשפיכות דמים כתיב גדול עוני מנשוא (בראשית ד יג), ובגילוי עריות כתיב ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת (שם לט ט), בעבודה זרה כתיב אנא חטא העם הזה חטאה גדולה (שמות לב לא), אבל בלשון הרע כתיב יכרת ה' כל שפתי חלקות לשון מדברת גדולות (תהלים יב ד), להודיעך שקשה

הערות ותקונים

מירושלמי פאה פ"ח ה"ח (דף י"ז ע"ב) ר' יסא בשם ר' יוחנן זה שהוא אומר לשון הרע פיהו לומר עד שהוא כופר בעיקר ומ"ש אשר אמרו ללשוננו נגביר שפתינו אתנו מי אדון לנו. וכן הוא בשכר בתנחומא מצורע אות ה': (יב) אני מלמעלה ואתה מלמטה. בתנחומא שם סיים אני זורק בשם חיים מלמעלה, ואת הופכת עליהם נחליש מלמטה: (יג) ואתם זוכים לחיי עולם הבא. בתנחומא ואתם זוכין בעולם הזה ובעולם הבא, שם, מי האיש החפץ חיים לוכה ימיש לראות טוב החפץ חיים בעולם הזה לוכה ימיש לעולם הבא לכך נצור לשונך מרע: (יד) ר"ש אמרו רבותינו מעשה ברוכל אחד שהי' מסבב בעירות של ציפורי וכו'. כ"ה בכל כ"י גם בנדפס, ופה קצר במעתיק הרחמנן ולא סיים גוף המעשה, ומשל בתנחומא שם פ' מצורע אות ה' והשלמתי את החסרון בגוף הספר. ובהערות לתנחומא הערה ט"ז העירותי בו"ל פס"ז אות ג' הוא בשכר לאחר ממש שהוא בתנחומא, וכיון מאמר הזוהר קלת לזה בע"ז דף י"ם ע"ב מי האיש החפץ חיים מכריז רבי אלכסנדרי מלן בעי חיי מלן בעי חיי כו'. ובילקוט תהלים רמז תסס"ז הביא מאמר לאחד בשם ו"ר פנ"ג והוא עד אלו עם אלו ומן לכל וברך הוא משו"ם וחסר הלזון וגם מעשה ברוכל הוא המאמר משו"ם ואולי הוא מסילמדנו המאבד כי ממנו שניים קטנים. וראיתי בתשב"ץ בפי' לאחות דף י"ז ע"ב ו"ע ואמרו במדרש תהלים ובילמדנו כי ר' יוחנן אמר לו זה לו' בשכר שהזכירו הפסוק לשפ"י שכבר היה יודע לותו ע"כ, וכוון למאמר שלפניו, וגראה שהיה לפניו כל המאמר במדרש שו"ט: (טו) ד"ה כלכלה של תאנים. עיין וי"ל היה בר אבא ר"ח היה בר אבא היתה לפניו כלכלה של תאנים אכלה עד שלא עיפרו מות ביד לשון, עיפרה ואכלה חיים ביד לשון, עיין בהרד"ל שם שהביא שמאר"ם בערלין הגיה בגי' השו"ט שלפניו, ומצאתי כי הרב בעל שבלי הלקט השלם ערוגה ג' סי' קס"ו הביא המאמר בשם שו"ט: (טז) ד"ה כל תלוי בלשון. המאמר בשם במדרש תנחומא מצורע סי' ד' וכך היתה שם: זה"ש מות וחיים ביד לשון, כל תלוי בלשון, זכה זכה לחיים, לא זכה נתחייב למיתה, עסק אדם בתורה בלשונו זכה לחיים, שהתורה נקראת חיים, שנ' עץ חיים היא למחזיקים בה, ומיד רפואתו של לשון הרע, שנ' מרפא לשון עץ חיים, ואם עסק בלשון הרע מתחייב נפשו למות שקשה לשון הרע משפיכות דמים כו': (יז) ראה כמה קשה לשון הרע. הוא ג"כ בתנחומא שם אות ד' (דף כ"ג ע"ב), והמאמר מובא בתשב"ץ בפי' לאחות דף ט"ם ע"ב

לשון הרע יותר משלשה עבירות הללו: (יח) דבר אחר מות וחיים ביד לשון. קשה לשון הרע משפיכות דמים, לפי שההורג את הנפש אינו הורג אלא אחת, והאומר לשון הרע (יט) הוא הורג שלשה, המספרו והמקבלו ומי שנאמר עליו, ומניין אתה למד, מדואג שאמר לשון הרע על אחימלך לפני שאול, ונהרגו שלשתן, שאול ואחימלך ודואג, אחימלך שנאמר מות תמות אחימלך (ש"א כב יו), שאול שנאמר ויומת שאול במעלו אשר מעל (דה"א י יג), ודואג שנטרד מן העולם, שנאמר גם אל יתצך לנצח (פסוק ז) מן עולם הבא, ומי גרם לו, לשון הרע, שנאמר בבוא דואג האדומי ויגד לשאול:

[ג] **דבר** אחר בבוא דואג האדומי. (כ) זהו שאמר הכתוב (מכסה) [תכסה] שנאה במשאון תגלה רעתו בקהל (משלי כו כו), (כא) תני ר' חייא מפרסמין את החנפים מפני חילול השם, שנאמר ובשוב צדיק מצדקתו ועשה עול (יחזקאל יח כד), ולמה נותן הקב"ה דרך רע לפניו, בשביל לפרסם מעשיו לבריות שלא יארע בו דבר בשביל העבירות ויהיו הבריות קוראות תגר כנגד מדת הדין, בשביל כך הקב"ה מפרסם מעשיו למי שהוא מחניף להבירו, בוא ולמד מדואג שהיה ראש לסנהדרין, שנאמר אביר הרועים אשר לשאול (ש"א כא ח), ובשביל מדת לשון הרע אף על פי שהיה בו תורה, פירסמו הכתוב שהוא בעל הלשון, כדי להודיע מעשיו לבריות, שלא יבא ליפרע ממנו, ויהיו קורין תגר לפני מדת הדין, לפיכך כתיב בבוא דואג האדומי:

[ד] [**האדומי**]. (כב) ולמה נקרא שבו אדומי, מעיר נוב עד למעלה אדומים היו, ועל שם עירו נקרא. ר' שמואל בר נחמני אמר על שקינא בדוד שנקרא אדומי, שנאמר והוא אדמוני עם יפה עינים (ש"א יו יב), ולא הוא בלבד קינא בו, אלא אף כל בני שבטו קנאו בו, אלו הן זיפים ונבל הכרמלי ואנשי קעילה, ר' אבא בר כהנא אמר על שם שהתיר דם נוב עיר הכהנים, שנאמר ויסוב דואג האדומי [וגו'] ויומת ביום ההוא (שם כב יח). (כג) ר' נחמני אמר על שם שהתיר דמו של דוד שנקרא אדמוני, שאמר לשאול על דוד בן מות הוא (שם כ לא), דמו מותר ואשתו מותרת להנשא לאחר. בר קפרא אמר שאסר דמו של אגג לשאול, כתיב בתורה אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד (ויקרא כב כח), ואתה הולך להטית נער וזקן טף ונשים ביום אחד, לפיכך נקרא אדמוני שנתחייב על ידו. ר' יצחק אמר שהיה מאדים [פני] הכל בהלכה, שכל

הערות ותקונים

נשם מדרש תהלים: (יח) ל"ח קשה לשון הרע משפיכות דמים לפי שההורג את הנפש. תמוהה שם אות ד' (דף כ"ב ע"ב): (יט) הוא הורג שלשה. בפסיקתא פרה (ל"ב ע"א) ולמה נקרא שמו על לשון הרע שליחי לפי שהוא הורג שלשה האומרו והמקבלו ומי שנאמר עליו, וכ"ה בוי"ר פכ"ו אות ג', ובתנחומא חקת, ובמ"ר פ' חקת, דכ"ר פ"ח וירושלמי פאה פ"ח סוף ה"ב, וכן לעיל במזמור י"ב נפ' יכרת ה' כל שפתי חלקות ממר רשב"י למה נקרא לשון הרע תליתאי לשון תליתאי שהוא הורג שלשה האומרו והמקבלו והנאמר עליו, והעירותי בפסיקתא שם הערה מ"ו שהשם הזה לשון תליתאי ללשון הרע שנור בפי התרגומים, כמו במכוש יב"ע (בראשית מ"ח כ"ג, ויקרא י"ט ט"ז), וכן מלעני בשתר רעהו דמשתעי לשון תליתאי על הבריה, וכן שים לשון הרע, נבר דמשתעי לשון תליתאי ודומיהם, ולזה המאמר מהירושלמי והפסיקתא והתנחומא וש"ט, כוונו מז"ל ערכין ט"ו ע"ב במערבא אמרי לשון תליתאי קטיל תליתאי הורג למספרו ולמקבלו ולאומרו, ופירש"י ליטנא תליתאי זה לשון הרכיל שהיא שליטית בין אדם לחברו לגלות לו סוד, ובתוס' שם הביאו ז"ל ואני מצאתי כתוב ליטנא תליתאי שהקיפה הקב"ה אחת על עשר ואחת על בשר והוא שליטי בתוכה ע"כ, אבל לפי מה שהרחיתי אין זורך לפירושים האלו, כי טעם קריאת השם הזה מפורש במדרשים שהבאתי למה נקרא לשון הרע תליתאי כו': (כ) זה"ש מכסה שנאה במשאון. מובא בילקוט ישעיהו רמז שמ"ח בפסוק ובשוב לדיק בשם שו"ט, וכן בילקוט מלכי רמז תתקס"ח ל"ה תכסה שנאה במשאון תני ר' חייא מפרסמין את החנפים הוא מש"ע והכר הלין: (כא) תני ר' חייא מפרסמין את החנפים. תוספתא יומא פ"ל ובבלי יומא פ"ו ע"ב: (כב) ולמה נקרא שמו אדומי. מעיר נוב עד למעלה אדומים היו ועל שם עירו נקרא. כ"ה גם בכ"י ו' וגם כתוב על למלפה והמלה מוקדמת ולא אדע הכוונה, ובכ"י המפרים ובנדפס כתוב ולמה נקרא שמו אדומי על שם עירו נקרא אדומי. ובילקוט שמואל רמז קל"ח ל"ה ולמה נקרא שמו אדומי ליין בגדו "מדרש" ול"ל "שו"ט", והוא המאמר שלפניו, וני' הילקוט: ולמה נקרא שמו אדומי ר' יהושע בן לוי אמר על שם עירו. ובכל כ"י שלפני לא נמצא זה מובא בשמו רק סתמי: (כג) ר' נחמני אמר. בילקוט שם ר' נחמי' בשם ר' שמואל בר נחמני אמר, ובצ"ר רים פל"ב

טי שהיה נותן ונושא עמו היה מסלקן בתשובותיו. ר' חנינא אמר מה אדום מבליע זכיותיו של ישראל, כך דואג היה מבליע זכיותיו של דוד. רבותינו אמרו מה אדום נוקם ונוטר בלב, אף דואג נוקם ונוטר דוד בלב:

[ה] **ויגד** לשאול. (כד) מהו ויגד, [ואגיד ליה, מה אמר לו] כך אמר לו, עשה דוד מלך בחייך, (כה) לפי שאין שואלין באורים ותומים אלא למלך ולבית דין ולמי שצורכי רבים תלויין בו, ודוד הוא נשאל באורים ותומים, כיון שאמר לו הדבר הזה, מיד נכנס רוח קנאה בשאול, מניין שכן שאול אמר לאחימלך בתתך לו לחם וחרב (ס"פ כב יג), ולא דיך, אלא ושאול לו באלהים (שם שם), לכן מות תמות אחימלך (שם שם יז), כיון שראה פניו של שאול זועפות עליו, מיד ויען אחימלך (אל המלך) [את המלך יאמר] ומי בכל עבדיך כדוד נאמן וחתן המלך (שם שם יד), אמר ליה לא זה ולא זה, וכי ותחילה קרא היום (הזה) החלותי לשאל לו באלהים חלילה לי (שם שם טו), אין תחילה למוד אני להיות שואל לו, אל ישם המלך בעבדו דבר (ועל) [בכל] בית אבי (שם שם), אמר ליה וכך היית שואל לו והולך, ואין אתה חייב מיתה, כיון שהוציא עליו (כו) איפופסין של מות, מיד ויאמר המלך לרצים הנצבים עליו [סובו והמיתו כהני ה'] (שם שם יז), ולא שמעו לו, אמר שלמה שומר מצוה לא ידע דבר רע (קהלת ח ה), (כז) זה אבנר ועמשא, שלא הניחו לנגוע בכהנים, שנאמר (ולא שמעו איש מהם) [ולא אבו עבדי המלך] (ס"פ כב יז), כיון שראה שלא שמעו לו, אמר לדואג מה אתה עומד אתה הכיתם בלשון, קום והכה בחרב, שנאמר ויאמר המלך לדואג סוב אתה ופגע בכהנים (שם שם יח), מיד עמד והכם, שנאמר וימת ביום ההוא שמונים וחמשה איש נושא אפוד בד (שם שם), ראה איזה גבורה היה בו שלא סייעו אדם בעולם, אלא הוא בעצמו הורגן, ולא אלו בלבד, אלא ואת נוב עיר הכהנים הכה (בחרב) [לפי חרב] (שם שם יט), ודוד צווח ואמר מה תתהלל ברעה הגבור חסד אל כל היום:

[ו] [**מה** תתהלל ברעה הגבור]. (כח) אמר דוד לדואג אתה גבור ועשיר וראש למנהדרין יתעסק ברעה הזאת ואומר לשון הרע: ברעה הגבור. אמר לו וכי מה גבורה היא, אדם רואה את חבירו על פי הבור ודחפו בבור, או רואה את חבירו על ראש הגג ודחפו, זו גבורה היא, אלא איומתי נקרא גבור, בשעה שחבירו בא ליפול לבור ואחזו בידו שלא יפול, וכן מי שרואה חבירו נופל לבור מעלהו מן הבור, ואתה ראית שאול כועס עלי, ואף אתה (כט) הטלת מים על איבריי, ברעה הגבור, כך אדם עושה חסד אל כל היום, אמר לו (ל) סבור אתה שאם לא קבלני אחימלך, ולא נתן לי פרומה, שלא היה אדם בישראל שיתן לי, נהונים הם ישראל לעשות חסד בכל עת לכל

הערות ותקונים

מיתת נחמן בריש דר' שמואל בר נחמני, תמר בשמואל וכי יש מיתות לדוד הלא מורד במלכות הוא ומחוב כמת ועכשיו סתיר קושיתו ועשה לותו זיקויסום, וכאלו הוא מת ולמו מותר ומחתו מותרת: (כד) מהו ויגד ואגיד ליה. כ"ס נס בכ"י ו', תכל בכ"י המהריס כתוב ד"ה ויגד בשמואל מהו ויגיד וכ"ס בדפוסים הרמבונים, ומלת ד"ה מיותר, ורמיתי בדפוס ווארשוי הניח ד"ה הגיד יגיד (ס"פ כ"ב כ"ב) ולא ידע מדוע הניח כתוב מחר ממה שהי' לפניו, והכוונה ואגיד ליה מלשון גיד בתרגום שתרגם מרה לעשה מרירא היך ניהי. ור"ל דכריס תשר הס כגידין, והמחבר מוכח בילקוט שמואל שם ושם הגי' מהו ויגד בשמואל ס"ע ואגד ליה, מלת "ס"ע" ים למחוק: (כה) לפי שאין שואלין באורים ותומים. בילקוט במחבר שלחריו הניח בשם ילמדנו ו"ע ס"ר לוי דוגמ לא נמרך לא שהיה ממרה בית דין תמר בשמואל אין שואלין אלא למלך בלבד, תמרו לו תכבר ועמשא תמרו רבותיו שואלים למלך ולבית דין ולמי שצורך לצבור בו דוד צורך לצבור היה בו והיה ממרה ואומר אין שואלים אלא למלך בלבד, תמר לו חזור על כל הסנהדרין וחזר ותמרו לו כשם שתמרו תכבר ועמשא ולא שמע אליהם: (כו) איפופסין, פי' בל"י ἀπόφασις גזר דין (פורפסייל): (כז) זה תכבר ועמשא שלא הניחו לנגוע בכהנים. עיין ירושלמי סנהדרין פ"י (דף כ"ט ע"ל): (כח) תמר דוד לדואג אתה נבור. מוכח בילקוט תהלים רמז תשס"ז בשם המדרש, דואג אתה גדול בתורה היה כו' ויאמר המלך לרצים הנצבים עליו סובו והמיתו (את) כהני ה' כי גם ידם עם דוד וגו', מי היו ס"ר שמואל בר רב יצחק תכבר ועמשא היו כו': (כט) הטלת מים על איבריי. עולי ל"ע הטלת מים: (ל) סבור אתה שאם לא קבלני אחימלך כו', זה המחבר הוון רס"י תהלים ל"ב ג' ד"ה חסד אל כל

מי שיבוא: (לא) [דבר אחר] חסד אל כל היום. אמר דוד לדואג אדם שהוא עסוק בחסד אל כל היום, זה תורה, שנאמר ותורת חסד על לשונה (משלי לא כו), יעסוק בדברים הללו, ותעשה תורתך (לב) פלסתר, ברעה הגבור: (לג) דבר אחר חסד אל כל היום. אדם שעושה חסד עם האל דבר קשה כביכול שכל מי שעוסק בתורה כאלו עושה חסד עם האל, ואתה עסוק במלשינות בלשון הרע, ברעה הגבור. אמר ר' יוסי בן זימרא בא וראה כמה קשה לשון הרע, (לד) רמ"ח איברים יש באדם, מהן זקופין, מהן מטין, מהן עומדין, והלשון הזאת נתונה בבית האיסורין, והלחיים והשיניים מקיפין אותה, (לה) וכמה מנגינאות יש עליה, ואין אדם יכול לעמוד בה, אילו היתה זקופה על אחת כמה וכמה:

[ז] **אהבת** רע מטוב. (לו) אמר דוד לדואג, רעתו של שאול (לז) יותר מטובתך, שאלמלי לא קיבל ממך לשון הרע, (לח) לא היה נענש, יש אדם משקר ונושא פנים לאדם שמאבילו ומשקהו, אבל אתה (לט) שמא לכלום אתה צריך, הרי אתה חכם בתורה גבור ועשיר וראש לסנהדרין, למה עשית כן, אל יתהלל חכם בחכמתו ואל יתהלל הגבור בגבורתו ואל יתהלל עשיר בעשרו (מ) כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי (ירמיה ט כג כד), וכן הוא אומר ויהי (דוד) עושה משפט וצדקה לכל עמו (ש"ב ח טו), ואומר ויהי דוד (בכל) [לכל] דרכיו משכיל (ש"א יח יד):

[ח] (מא) **אמר** ר' שמעון בר אבא אמר ר' יוחנן הראה הקב"ה לאברהם תורה וגיהנם וקרבנות וטלכיות, תורה מניין, שנאמר ולפיד אש (בראשית טו יז), ואין לפיד אלא תורה, שנאמר וכל העם רואים את הקולות ואת הלפידים (שמות כ יה). [גיהנם, שנאמר תנור עשן (בראשית טו יז)], תנור (אש) [עשן], זה גיהנם, שנאמר (והנה) [כי הנה] [ה]יום בא בוער כתנור וגו' (מלאכי ג יט), וכתיב אשר אור לו בציון ותנור [לו] בירושלים (ישעיה לא ט). קרבנות שנאמר עגלה משולשת (בראשית טו ט). מלכיות מניין, שנאמר והנה איטה חשיכה גדולה נופלת עליו (שם שם יב), איטה זו בבל, חשיכה זו יון,

---

הערות ותקונים

היום סילו לא נתן לי מחימלך כו' ע"ש: (לא) ד"ל אמר דוד לדואג אדם שהוא עסוק בחסד אל. כ"ה גם בכ"י ו', וכ"ה בילקוט שם, ובכ"י מאחרים ובנדפס הגי' ד"ל חסד אל כל היום זו התורה, שנאמר ותורת חסד על לשונה, אדם שהוא עוסק בתורה כמותך יעסוק בדברים הללו ותעשה תורתך פלסתר ברעה הגבור, וגם ברש"י בגליון הגי' כמו בכ"י שלנו, ובכ"י ב' ד' ס' ז' לפני המלות ד"ל ומלת הוספה המתחלת גדולה לגימא שהרחיקה שתי מספחות עד ומגפתה שלא זלון מיהומתן שלמלי לא הלוהו יהומתן לדוד בכרות שתים לא נהרגה מיד עיר הכהנים ולא לערך דואג המלומי ולא מת שאול ומלמת גביו, והוא אחר הוסיף אחד מהמעתיקים מגמרת סנהדרין דף ק"ג סע"ב והביא המאמר לכאן מפני הסיום ולא לערך דואג המלומי, ונאמת אין שייכות לזה המאמר בכאן: (לב) פלסתר. מורגל בדרש"ל ולרוב הוא בעי"ת פלסטר, והמלה יונית πλοστος פי' דבר שקר: (לג) ד"ל חסד אל כל היום. כ"ה גם בכ"י ו', ובילקוט, וגם בכאן ממלת בכ"י מאחרים ובנדפס גי' אחרת: ד"ל מצוין הן ישראל לעשות חסד לכל מי שיבא, חסד אל כל היום, ואמר לו דוד לדואג אדם שעוסק בחסד אל כל היום עושה עמו דבר קשה כביכול שכל מי שהוא עוסק בתורה כאילו עושה חסד אל כל היום ואומר לשון הרע ברעה הגבור, וגם ברש"י בגליון הגי' שלפנינו בכ"י שלנו: (לד) רמ"ח איברים יש באדם. בכ"י מאחרים ובנדפס כמה איברים ע"ל רמ"ח איברים: (לה) וכמה מנגינאות יש עליה. המלה יונית μαγγανεία פי' תחבולה ומלאכת ערמות: (לו) אמר דוד לעתו של שאול. מובא בילקוט רמז תשס"ו בשם המדרש, ובשם הגי' אמר בשם אמר רב אסבת רעתו של שאול, ובכ"י שלפנינו לא נמצא המאמר מובא בשמו רק הוא שתמי: (לז) יותר מטובתך. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י מאחרים ובנדפס ובילקוט הגי' יותר מטובתו: (לח) לא היה נענש. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י מאחרים לא היה עושה ותקן ברש"י בגליון לא היה נענש: (לט) שמא לכלום אתה צריך. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י מאחרים ובנדפס ובילקוט שמא עני היית, וגם בכאן ברש"י שלפנינו בכ"י: (מ) כי אם בזאת יתהלל המתהלל. בכ"י מאחרים ובנדפס הגי' ואין זאת אלא תורה שנאמר וזאת התורה. השכל וידוע אותי, וכן הוא אומר ויהי דוד עושה משפט וצדקה, ואומר ויהי דוד בכל דרכיו משכיל: (מא) ג"ל שמעון בר אבא. המאמר הזה נמצא בפסיקתא דר"כ פסקא החודש (מ"ג ע"ב), ובב"ר פמ"ד אות י"ח, ובמ"ר פכ"ח אות ז', ועיין בפסיקתא שם בהערות שלי. ולא ידע מה שייכות יש למאמר הזה לכאן, ועיין לעיל סוף מזמור ל"ח שבאיזה כ"י ובנדפס קצר המעתיק וסיים "וכו' במזמור כ"ב" וכוון למאמר הזה:

גדולה זו מדי, נופלת עליו זו אדום, אמר הקב"ה לאברהם עתיד בית המקדש ליחרב, והקרבנות מתבטלין שהן מכפרין עליהן, רצונך שישתעבדו בניך במלכיות [או בניהם, אמר ר' חנינא בר פפא אברהם בירר לו את המלכיות, אמר מוטב שישתעבדו בני במלכיות], ואל ישתעבדו בניהם, והוא שהקב"ה אומר לישראל אברהם אביכם הוא, שנאמר הביטו אל צור חוצבתם (ישעיה נא ב), זה אברהם, שנאמר הביטו אל אברהם אביכם (שם שם ג):

מזמור נג

[א] **למנצח** על מחלת משכיל לדוד. (א) זהו שאמר הכתוב מצא אשה מצא טוב (משלי יח כב), (ב) אין סוף לאשה טובה, וכשם שאין סוף לאשה טובה, כך אין סוף לאשה רעה, שנאמר ומוצא אני מר ממות [את האשה] (קהלת ז כו). (ג) אמר ר' שמואל טובה היתה אביגיל לדוד מכל הקרבנות שבעולם, שאילו עשה אותו מעשה שחשב לעשות לנבל, אילו היה מקריב כל קרבנות שבעולם, לא היו מכפרים לו, והיא באתה אליו ומלטתהו, הוי למנצח על מחלת, שמחלה לו בשם שהקרבנות מוחלין, (ד) אמר הקב"ה תבוא הטובה ותהיה לטוב, וילך הרע ברעתו, שנאמר ויהי כעשרת הימים ויגוף ה' את נבל וימת (ש"א כה לח), ומי גרם לו, (ה) על ידי שהיה ידו קצרה במצות, (ו) וכן הוא אומר אל [נא] ישים אדוני (אל) [את] לבו [אל איש הבליעל] (ש"א כה כה), מהו בליעל, עין הרע, שנאמר השמר לך פן יהיה [דבר] עם לבבך (דבר) בליעל [וגו'] ורעה עינך (דברים טו ט), אמרה לו אדוני דוד לא היה ללמוד משמו, (ז) נבל שמו ונבלה עשה ונבלה ידבר. (ח) אמר ר' סימון הוא נבל הוא לבן, הן הן האותיות, מה לבן היה רמאי, אף נבל היה רמאי, והואיל ושניהן רמאין, אמר שלמה מרמה בלב (איש חורש און) [חורשי רע] ויועצי שלום שמחה (משלי יב כ), (ט) ומי הן אלו שעושין שלום, אלו ישראל שניתן להם השלום, שנאמר ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום (תהלים כט יא): (י) אמרה לו אביגיל לדוד אדוני המלך אם בא הדין הזה אליך מה אתה עושה, אם ילך עני ויאמר לבעל עשה עמי צדקה, תן לי פת אחד, ואינו נזקק לו, והעני נופל עליו והורגו, אם הם באין אצלך לדין, מה אתה עושה, ואתה מפקפק בדבר, ואין אתה יכול להוציאו, והן אומרים לא עשה כן לנבל, שכן הוא אומר ולא תהיה זאת לך לפוקה (ש"א כה לא), (יא) אל תפקפק בפיך, ואל תאמר בשביל שאתה מלך אין אדם מוכיחני, (יב) הוכח אתה בלבבך, לא תהיה זאת לך לפוקה, מונחת לך אחת, דייך אחת. מהו וזכרת את אמתך (שם שם).

הערות ותקונים

(א) זש"ס מצא מצא משם טוב. מובא בילקוט תהלים רמז תשס"ט והסר הציון, ובילקוט שמואל רמז קנ"ט בשם סו"ט, וכן מובא בילקוט משלי רמז תתקכ"ז, רק בילקוט משלי שם ערב יחד מאמרים גם משו"ט מזמור נ"ט תחת ג', והדרשה תסוב על אמר נבל בלבו ואביגיל היתה אשת נבל: (ב) אין סוף לאשה טובה, בכ"י ג' ד' ה' ז' נמצא לפני זה בסופה: כשהכתוב מגנה את האשה אין קץ לגנותה, וכשמשבח אותה אין קץ לשבחה, שם אשת חיל מי ימצא וגו' פסוקתא ומרוב שבחה הנסיון הפסוקה על אלפא ביתא: (ג) ע"ל שמו"ל. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י מאחרים ובנדפס ובילקוט חסר שם האומר: (ד) אמר הקב"ה. בילקוט עסף לפני זה וכה"א והאשה טובת מראה מאד (ש"ב י"ג ג') וכתיב אשר דוד והוא מלמוני עם יפה עינים וטוב רואי (ש"א י"ו י"ב) ואחר זה כביא אמר הקב"ה תבא השובה ותהי לטוב: (ה) ע"י שהי' ידו קצרה במצות. בילקוט תהלים שם מובא זה בשם ר' נתן, אבל בכל כתבי יד ובנדפס מובא שמעי: (ו) וכן הוא אומר אל נא ישים אדוני את לבו. מובא בילקוט שמואל רמז קנ"ד ד"ה אל ישים בשם השו"ט, וגם הוא הביא הכתוב אל ישים אדוני אל לבו, ויש לתקן אל נא ישים אדוני את לבו: (ז) נבל שמו ונבלה עשה ונבלה ידבר. בקרא כתיב נבל שמו ונבלה עמו (ש"א כ"ה כ"ה): (ח) ע"ר סימון. לעיל במזמור י"ד ע"ר סימון הוא נבל הוא לבן תתוסי דדין כתתוסי דדין, ר"ל האותיות שוות: (ט) ומי הן אלו שעושים שלום כו'. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י מאחרים ובנדפס מי הן אלו שעושים שלום כיון שראוי לתביהם שבשמים אלו ישראל שנתן להם השלום: (י) אמרה לו אביגיל. מובא בילקוט שמואל שם רמז קנ"ד: (יא) אל תפקפק בפיך. עיין ירושלמי סנהדרין פ"ג ה"ג דף כ' ע"ב, ומדרש שמואל פכ"ג: (יב) הוכח אתה בלבבך. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י מאחרים ובנדפס הוכח אתה בעצמך, גם עסף שם "וכה"א התקומטו וקומו (לעיל ד' ה'), אם תרצה לקצר את מאחרים קצר עצמך תחלה ואחר כך קצוף

אמרה לו אל תשבחני, אתיה כנגד פניך כשיבא הדין לפניך וכשאתה דן אותו, הוי אומר זכורה אותה שעשתה לי שלא באתי בדמים, אמר לה (יג) אין זה ממך, הקב"ה שלחך אצלי, שנאמר ברוך ה' אלהי ישראל אשר שלחך (ש"ב כה לב), אף את צריכה להתברך, שנאמר וברוך טעמך וברוכה את (שם שם לג), דוד יצא מן הענן ונבל נבנם, לכך נאמר אמר נבל בלבו אין אלהים, (יד) ומה בלבו מרמה, שנאמר מרמה בלב חרשי רע (מצלי יב ג), כפר נבל בלבו בדוד, שנאמר מי דוד ומי בן ישי (ש"ב כה י), ואף בהקב"ה כפר נבל, שנאמר אמר נבל בלבו אין אלהים, מהו בלבו, מחשבות רעות, מהו השחיתו, כהשחתת דור המבול, כתיב כי השחית כל בשר (בראשית ו יב), בך זה מגלה עריות, לכך נאמר השחיתו, וכן אמרה אביגיל לדוד, אל [איש] הבליעל הזה (ש"א כה כה), מהו בליעל, מגלה עריות, דכתיב ובני עלי בני בליעל [וגו'] את אשר ישכבון את הנשים הצובאות (שם ב יב וכב): דבר אחר מתו השחיתו, שהרהר עבודה זרה בלבו, כתיב הבא השחיתו, וכתיב התם פן תשחיתון ועשיתם לכם פסל (דברים ד טז), לכך נקרא בליעל, דכתיב יצאו אנשים בני בליעל (דברים יג יד):

(ב) (הבל) (טו) [כולו] סג. ולהלן כתיב הכל סר (תהלים יד ג), כל שהוא סר מן הדרך יכול לחזור בתשובה, אבל כאן (הכל) [כולו] סג הבל נעשו סיגים: יחדו נאלחו.

(טז) נאלחים מבחוץ (יז) ומלאים רשע מבפנים: (יח) [דבר אחר (הכל) [כולו] סג יחדו נאלחו, אלו אנשי סדום שנעשו סיגים, (יט) ועשו עצמן אחות, כמה דאת אמר ואת האח לפניו מבוערת (ירמיה לו כב): אין עושה טוב אין גם אחד. אין שם אברהם נמנה עמהם, ואין אחד אלא אברהם, שנאמר אחד היה אברהם (יחזקאל לג כד), התחיל אברהם אומר לא ישבתי עם מתי שוא [וגו'] שנאתי קהל מרעים (תהלים כו ד ה), מיד ויסע משם אברהם (בראשית יב ט), זהו שאמר הכתוב ואולם הר נופל יבול וצור יעתק ממקומו (איוב יד יח), הר נופל יבול, זה סדום וחברותיה, וצור יעתק ממקומו, זה אברהם, ואין צור אלא אברהם, שנאמר הביטו אל צור חצבתם [הביטו אל אברהם אביכם] (ישעיה נא א ב), מיד ויסע משם אברהם, אמר לו הקב"ה אברהם אין לך עסק עמהם, שנאמר אלהים משמים השקיף על בני אדם לראות היש משכיל דורש את אלהים (תהלים) [כולו] סג יחדו]: דבר אחר נאלחו. נעשו אחים לאלהים אחרים. אמר הקב"ה למלאכי השרת, צאו וראו מה בני האדם עושין בארץ, אמרו לו אין עושה טוב: (כ) אוכלי עמי אכלו לחם. קדש ישראל לה' (ירמיה ב ג), (כא) אמרו הרשעים אף הטובה שהיא באה אין הקב"ה קורא אותה, (כב) הוי (ה') [אלהים] לא קראו: שם פחדו פחד. (כג) הצדיקים פחדו שראו אחיתופל בניהם,

הערות ותקונים

מחריס": (יג) אין זה ממך. בכ"י מהחריס ובגדפס נוסחא מחרת בזה וכך איתא שם: כשפגע אותה דוד ט' אומר נבל עליו אין מלהים כו': (טו) כולו סג. מובא בילקוט תהלים רמז תצ"ע וחסר סיון: (טז) נאלחים מבחוץ. בילקוט שם מובא זה בשם ר' יונתן וכבל כ"י מובא סתמי: (יז) ומלאים רשע מבפנים. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י מהחריס ובגדפס נאלחים מבפנים: (יח) ד"ה כולו סג יחדו. מוסיף בפנים, וכ"ה בכל כ"י, גם בכ"י ג' אחר עכ"י הכ"י הזה נדפס בדפוס רמזון, וחסר זה גם בכ"י ו', וברש"י ליין בלדו בדפוס ווינציה "ג"ט בכתובים" ר"ל לא נמנא בכ"י שלפניו. וגם בילקוט תהלים רמז תצ"ע לא הביא המאמר הזה: (יט) ועשו עצמן אחות. וכן במאמר שלאחריו ד"ה נאלחו נעשו אחים לע"ז, דורש נאלחו כמו נאלחו מלשון לח: (כ) אוכלי עמי אכלו לחם, קדם ישראל לה'. המוסף לסיפא דקרא כל אוכלי יאשמו רעה תבא עליהם. וכאשר הוא לפניו כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י מהחריס ובגדפס הני' אוכלי עמי אכלו לחם, זה ישראל שהיו מברכים להקב"ה על הלחם ועל מה שהם אוכלין, ה' [ע"ל מלהים] לא קראו אלו אומות העולם שהם אומרים שהשוא שהיה נאה [ע"ל בשה] אין הקב"ה קורא אותה כוי ה' [ע"ל מלהים] לא קראו ע"כ. ורמיתי בילקוט תהלים שם הרכיב ג' טוסחאות יחד אוכלי עמי אכלו לחם זה ישראל שהיו מברכים להקב"ה על הלחם ועל מה שהם אוכלים, אז' קדם ישראל לה', מלהים לא קראו ת"ר לוי אף השוא שהיה נאה אין הקב"ה קורא אותה: (כא) אמרו הרשעים אף השוא שהיה נאה אין הקב"ה קורא אותה, כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י מהחריס ה' לא קראו אלו אומות ת"ר שהם אומרים שהשוא שהיה נאה אין הקב"ה קורא אותה, ובילקוט שם הני' ת"ר לוי אף השוא שהיה נאה אין הקב"ה קורא אותה, וכבל כ"י איט מובא זה בשם ר' לוי רק סתמי: (כב) הוי ה' לא קראו. תקנתי מלהים לא קראו. וכמזמור י"ד ד' כתוב ה' לא קראו, אבל במזמור שלפניו נ"ג ה' כתוב מלהים לא קראו: (כג) הצדיקים פחדו שראו אחיתופל בניהם. כ"ה בכל כ"י ובגדפס

ואמרו לאותו צדיק עשה כן, לנו על אחת כמה וכמה, והקב"ה דנו ומראה את הצדיקים והם שמחין, לכך נאמר לא היה פחד, (כד) ומה טעם, כי אלהים בדור צדיק: (כה) דבר אחר אמר הקב"ה (למלכיות) אני אמרתי שיהיו ישראל מעלים (כו) ארנונא [למלכיות] כשם שהגוים מעלים, אני אמרתי פחד שתתנו עליהם פחד מסיות, ולא שתתנו עליהם פחד של שמד, לא היה פחד, לפי שמסרו עצמם למיתה, והנשארים מהם ניצלו בזכות הרוגי שמד, שנאמר [כי] (ה') [אלהים] בדור צדיק, לחלן כתיב עצת עני תבישו כי ה' מחסהו (תהלים יד ו), מהו עצת עני, אמר ר' יהודה אמר הקב"ה לאומות העולם בניתם בתי עבודה זרה שלכם, וכיון שאני אומר לכם בנו את ירושלים, אתם אומרים עניה סוערה לא נוחמה (ישעיה נד יא), הוי עצת עני תבישו, וכאן הוא אומר הבישותה כי (ה') [אלהים] מאסם (תהלים נג ו), (כז) כסבורים אתם שה' מאסם, והלא כבר נאמר לא מאסתים (ויקרא כו מד), (כח) מי יתן מציון ישועות ישראל בשוב (ה') [אלהים] שבות עמו יגל יעקב ישמח ישראל, ועשו וישמעאל מתאנחים:

מזמור נד

[א] **למנצח** בנגינות [משכיל לדוד] בבוא הזיפים ויאמרו לשאול. (א) זהו שאמר הכתוב מושל מקשיב על דבר שקר כל משרתיו רשעים (משלי כט יב), (ב) אמר ר' מאיר בשם ר' יוסף, כך היו ישראל, כיון שראו הזיפים לשאול שהיה מטה אזנו לשמוע לשון הרע על דוד, היו באים ואומרים לו, וכן הוא אומר בבוא דואג האדומי וגו' (תהלים נב ב), וכן בנבל הוא אומר מי דוד ומי בן ישי (ש"א כה י), וכיון שראו הזיפים שהיה מקבל לשון הרע, מיד באו גם הם, דכתיב בבוא הזיפים ויאמרו לשאול הלא דוד מסתתר עמנו:

[ב] **אלהים** בשמך הושיעני. (ג) אמר דוד לפני הקב"ה רבונו של עולם (ד) קטנטין שהוא רודף לאדם, (ה) קובל עליו (ו) לאיפרכוס, ואיפרכוס כשהוא רודף, קובל עליו למלך, ואם המלך רודף לאיפרכוס, למי הוא קובל, אין לו למי לקבול אלא לך, כך אמר דוד לפני הקב"ה רבונו של עולם שאול הוא מלך, למי אני קובל עליו, אלא לך עלי לקבול, הוי אלהים בשמך הושיעני ובגבורתך תדיינני. מהו ובגבורתך תדיינני, כמו שכתבת בתורתך (אל) [לא] תסגיר עבד אל אדוניו (דברים כג טז), מה עבד זה, אפי' היה עובד עבודה זרה, ואמרתי אם יבא אצלך אל תסגירהו אל אדוניו, (ז) אני שאני נשיא בן נשיא, שנאמר ונחשון הוליד את (שמלת

הערות ותקונים

ובנדפס, מנה בילקוט ני' לחברת לאמר רב נחמן בר יצחק לעתיד לבוא מתפחדין הגדיקים כשרואים את אחיתופל בניסגם הומרים עצמן לאותו גדיק כך גנו על אחת כמה וכמה, והקב"ס מרחם את מעשיו לאחר כך הם שמחים עליו לכך נאמר שם פחדו פחד: (כד) ומה טעם כי אלהים בדור גדיק. הפסוק הזה כתוב במזמור י"ד ס' ונה במזמור כ"ג: (כה) ד"א אמר הקב"ה אני אמרתי כו'. בילקוט תהלים שם הגי' ת"ר יודן בשם רבי משום בר קפרא לעתיד לבוא אמר הקב"ה למלכיות אני אמרתי שיהיו ישראל מעלין תרומה למלכיות כשם שהגוים מעלין אני אמרתי פחד תרומה ונה אמרתי פחד של נזרק: (כו) ארנונא. מורגל בדרז"ל, פי' בל"י ונ"ל ἔραvος eranus מה (שפייער): (כז) כסבורים אתם שה' מאסם והלא כבר נאמר לא מאסתים. כ"ס גם בכ"י ו', וזה ליתא בכ"י המחרים ובנדפס: (כח) מי יתן מציון ישועות ישראל. בילקוט סיים אמר הקב"ה לישראל כשלקו הגוים לקו האומות עמהן, שנ' ויהתם יד ס' בכם ובאהליכם, ואף כשיתנחמו יתנחמו האומות עמהם, שם"ל מי יתן מציון ישועות ישראל יגל יעקב ישמח ישראל, ונס הרש"פ הוסיף זה בגליון:

(א) זש"פ מובא מקציר. מובא בילקוט תהלים רמז תשע"ו וחסר הציון: (ב) ת"ר מאיר בש"ר יוסף. כ"ה גם בכ"י ו', חגל בכ"י המחרים ובנדפס ובילקוט שם מובא זה מתמי: (ג) אמר דוד לפני הקב"ה. בילקוט שם מובא זה בשם ר' בניימין בר יפת בשם רבי שמעון, וכגל כ"י ובנדפס מובא זה שתמי: (ד) קטנטין. מובא במוספי ערך קטנטין בשם מדרש תהלים וכתב פי' בל"י ἀταvτῆς אין דמיס ורומה: (ה) קובל עליו. פי' צועק, תרגם יונתן יקבל: (ו) לאיפרכוס. סמלה יונית ἔπαρχος פי' שר סציר, ובילקוט שם בדפוס פולנדה הוסיף אחר סמלפיסים "קובל לאפיקורוס אפיקורוס רודפו", קובל לאפרכוס, סמלות שהסגרתי הוספת מדפיס שונה: (ז) אני שאני נשיא בן נשיא שנאמר ונחשון וגו'. בכ"י המחרים ובנדפס אני שאני

ושמלה) [שלמה, ושלמון] הוליד את בועז ובועז הוליד את עובד ועובד הוליד את ישי וישי הוליד את דוד (רות ד כ כב), אל תסגירני ביד שאול המלך, הוי אומר ובגבורתך תדיינני, בגבורה של תורה, שנאמר לי עצה ותושיה אני בינה לי גבורה (משלי ח יד):

[ג] **אלהים** (שמעה) [שמע] תפלתי האזינה [לאמרי פי]. (ח) אמר ר' הושעיא אמר דוד לפני הקב"ה רבונו של עולם בא דואג וסיפר לשון הרע עלי, וקיבל שאול ממנו ושמע לו, באו הזיפים והקשיב להם, (ט) [אני איני הולך אצלו אלא אצלך שמעי הימני והאזן לי], אלהים שמע תפלתי, למה כי זרים קמו עלי, לא שמו אלהים לנגדם סלה, (י) לא נתנו בדעתם על מה שכתוב בתורה ארור מכה רעהו בסתר (דברים כז כד), ועל מה הכינו דעתם, על מה שאמר להם שאול ברוכים אתם לה' (ש"א כג כא), אם בני אדם ארורים הם, כבר הם ארורים שאררם משה, ארור מכה רעהו בסתר, הוי לא שמו אלהים לנגדם סלה: הנה (ה') [אלהים] עוזר לי ה' בסומכי נפשי. אמר לו מי אמר לך, אמר ר' שמעון בן פזי אמר דוד עד שאני במעי אמי נתנבא עלי איתן האזרחי, שנאמר מצאתי דוד עבדי בשמן קדשי משחתיו (תהלים פט כא), הוי ה' בסומכי נפשי:

מזמור נה

[א] **למנצח** בנגינות [משכיל לדוד] האזינה אלהים תפלתי. (א) זהו שאמר הכתוב הולך תמים (ופועל צדק) [יושע] (משלי כח יח), זה דוד, שנאמר ואני בתומי תמכת בי (תהלים מא יג), ונעקש דרכים יפול באחת (משלי שם), זה אחיתופל, ללמדך שאין הקב"ה גובה מן האדם עד שמפרסם מעשיו, שנא' (מכסה) [תכסה] שנאה במשאון תגלה רעתו בקהל (שם פ טו). (ב) אמר ר' יהודה בר יצחק לא היה לדוד אוהב יותר מאחיתופל, (ג) והיה בעל מקטרגין שלו, והוא היה יועצו כל העצות, שנאמר ואחיתופל יועץ למלך (ש"ב טו יב), כיון ששמע דוד שאחיתופל בקושרים עם

הערות ותקונים

נמיה בן נמיה עד ממסה דורות על לחת כמס וכמס וכן הוא אומר נחמן סוליד לת טועז אל תסגירני ביד שאול, שמלות וכן הוא אומר נחמן סוליד לת טועז, נשמע ממקומו וים להגינו אחרי שמלות עד ממסה דורות, וסכתוב מובא בעשות ול"ל ונחמן סוליד לת שלמה ושלמון סוליד לת טועז וחסר סיפא דקרא: (ה) ג"ל סומעי'. כ"ם גם בכ"י ו', אבל בכ"י מחרים מובא זה שתמי, וגילקוט שם מובא זה בשם ר' יודן: (ט) אני איני הולך. הוספתי כמו שמובא גילקוט שם: (י) לא נתנו בדעתם על מה שכתוב בתורם על כגם שלחים עזר לי. כ"ם גם בכ"י ו', ובכ"י ב' ל' ס' ז', אבל בכ"י מחרים ובגדפס ליתא, ומובא גם גילקוט שם, וגילקוט סניא זה בשם ר' נהוראי, ובכ"י ב' ל' ס' ז' סני' ושלום הבין דעתם על כך אומר ויאמר שאול ברוכים אתם לה':

(א) זש"ה הולך תמים ופועל צדק. הוא פסוק תהלים ט"ו ג', ותקנתי הולך תמיס יושע, והוא פסוק במשלי כ"ח י"ח, וזה שסייס ונעקש דרכיס יפול בחת והוא סיפא דקרא, וכחשר לפנינו כן הוא גם בכ"י ו', וג"כ בעשות הולך תמים ופועל צדק, אבל בכ"י מחרים ובגדפס מובא הכתוב הולך בתום ילך בטח, והוא במשלי י' ס', והתחלת המאמר מובא גילקוט משלי רמז תתקם"ב בפ' הולך תמיס יושע, ובכ"י ב' ל' ס' ז' נמצא הוספה, ומתחיל זש"ה הולך בתום ילך בטח, זה שנאמר מה לים שלים תמיס היה בדורותיו (בראשית ו' ס') (ונעקש דרכיו) [ומעקש דרכיו] יודע, זה דורו של אחש שקראו נע"ז בשמו שנאמר לו הומל לקרות בשם ה' (בראשית ד' כ"ו) כלומר שעה יצא לחוקיים והניף שלישו של עולם, אמר שקב"ה אתם עשיתם מעשה חדש, אף אני אעשה עמכם מעשה חדש, שנאמר הקורא למי היס ושפכם על פני (כל) הארץ ה' שמו (עמוס ה' ח') ותח"כ מתחיל ד"א הולך תמיס ילך בטח זה דוד, כמו שפגינו: (ב) ג"ר יהודה בר יצחק לא היה לדוד אוהב. כ"ם גם בכ"י ו', אבל בכ"י מחרים ובגדפס מובא זה בשם: (ג) והיה בעל מקטרגין שלו. כ"ם גם בכ"י ו', ובכ"י מחרים מקטרגיתו שלו. ולולי היה לפי סמעתיק הזה מקטרגיתו, מלשון קטיגור, ולפיכך אני מקטרגין, עיין מוספי בערך קטרג שהביא תר' אם אמר היס כי יבוא אם יתגל בר בם ארוס יקטרג, ולדעת המוספי היא מלא יוכית, ורציתי בדפוס ווינציא ותח"כ בדפוסים מחרוניס השמיטו המלה כזאת והגיהו "אבל מחלוקתו", אבל בדפוס רחמון כתוב

בעל

אבשלום, אמר דוד סכל נא את עצת אחיתופל (ש"ב טו לא). (ד) אמר ר' נחמן לא נתיירא דוד מאדם אלא מאחיתופל, הוי האזינה אלהים תפלתי ואל תתעלם מתחנתי הקשיבה לי ועננני, למה מקול אויב מפני עקת רשע, אמר לו הקב"ה לא אתה אמרת אם תחנה עלי מחנה לא יירא לבי (תהלים כז ג), אמר לפניו רבונו של עולם תן לי מאותן ארדוף אויבי ואשינם ולא אשוב עד כלותם (שם יח לח), (ה) וכן אמר דוד לפני הקב"ה אין זה מאותן שהן מאומות העולם, אבל זה כיוצא בו הוא, וכן הוא אומר כי לא אויב יחרפני ואשא ונו' (פסוק יג), (ו) גברא רבא הוא, (ז) דכתיב ואתה אנוש כערכי אלופי ומיודעי (שם יד), מהו כערכי, (ח) אמר ר' יהושע בן לוי כסדרי, שהוא מסדר את ההלכות, אלופי שהיה רבי ומלמדי תורה, דכתיב אשר יחדו נמתיק סוד: בבית אלהים נהלך ברגש. מה ברגש, (ט) כדתנן תמיד נשחט בשנים עשר, הפר בעשרים וארבעה, וארבע פייסות היתה שם, ולמה, אמר ר' יוחנן כדי להרגיש את העזרה, (י) שנאמר בבית אלהים נהלך ברגש, כיון שגמר תפלתו וכן הוא אומר (ודוד) [ויהי דוד] בא (על) [עד] הראש אשר ישתחוה שם לאלהים והנה (חושי הארכי לקראתו) [לקראתו חושי הארכי] (ש"ב טו לב), כיון שראהו אמר ליה יש ארוכה למכתי, ויאמר לו דוד [אם עברת אתי והיית עלי למשא ואם העיר תשוב ואמרת לאבשלום עבדך אני] (שם שם לג לד), (יא) א"ל לך שלח לי הקב"ה, אין אדם מפיר עצתו של אחיתופל אלא אתה, מתיירא היה מעצתו שהיתה גדולה, ומה גדולה, שכן הוא אומר ועצת אחיתופל אשר (היה) יעץ בימים ההם כאשר ישאל איש (באלהים) [בדבר האלהים] (שם טז כג), אמר דוד רבונו של עולם לך אני קורא, שנאמר אני אל אלהים (ה') אקרא (קומה והושיעני) [וה' יושיעני]:

[ב] **ערב** ובקר וצהרים אשיחה. (יב) אמר ר' שמואל מיכן שאדם צריך להתפלל שלש תפלות ביום, ומי תקן אותם, אבות העולם תיקנום, אברהם תקן

הערות ותקונים

נעל מקמרניו שט: (ד) ע"ר נחמן. כ"ה נס נכ"י ו', אבל נכל כ"י האחרים ונכדפס מובא פחמי:
(ה) וכן אמר דוד לפני הקב"ה אין זה מאותן שהן מאומות העולם אבל זה כיוצא בו הוא, וכה"ל כי לא אויב יחרפני. כ"ה נס נכ"י ו', אבל נכ"י האחרים הגי' וכן אמר דוד אין זה מאותן כיוצא בו הוא, ובאיזה כ"י מצות מאותן ניתא ובאיזה כ"י ונכדפס הגי' אין זה מאותן, כיוצא בו הוא מומר כי לא אויב יחרפני, וכילקוט הגיה הגי' וכן דוד אמר לפני הקב"ה אין זה מאותם וכן מומר כי לא אויב יחרפני: (ו) גברא רבא הוא. נכ"י האחרים ונכדפס נדול הוא ממני: (ז) דכתיב ואתה אנוש. נכ"י האחרים ונכדפס וכה"ל ואתה אנוש:
(ח) ע"ר יהושע בן לוי כסדרי. כ"ה נס נכ"י ו', אבל נכ"י האחרים ונכדפס מובא פחמי, ומובא בילקוט תהלים רמז תשע"ח בשם המדרש ונורס ע"ר יהודה אמר רב, והמאמר מובא נס במדרש במ"ר פי"ח אות י"ז רק המאמר קצוע שם, ובילקוט שם כסדרו הזה. ומוני ע"ל כסדרן הזה: (ט) כדתנן תמיד נשחט בשנים עשר הפר בעשרים וארבעה וארבע פייסות היו שם. ע"ל תמיד קרב נס' נ' נ"ח נ"ב. והוא במשנה יומא כ"ן ע"ב, וכ"י האחרים ונכדפס הגי' כתמיד נ"ב בלי מלת "נשחט", והמאמר הפר בעשרים וארבעה הוא שם במשנה שלאחריה, והסיום וארבע פייסות היתה שם הוא במשנה שלפניה יומא כ"ג ע"א, ועל המשנה הזאת אמרו בגמרא שם כ"ל ע"ב למה מפיסין וחוזרין ומפיסין, ע"ר יוחנן כדי להרגיש כל העזרה, שנאמר אשר יחדו נמתיק סוד בבית אלהים נהלך ברגש, ופירש"י למה נתפשין לפייס ד' פעמים ביום להרגיש כל העזרה להשמיע קול המון עם רב כמה פעמים שהוא כנוד למלך, שנאמר בבית אלהים נהלך ברגש, והסורס ממדרש שלפניו המאמר מר' יוחנן הגיה בתחלה לף שהוא במשנה שלאחריה, ורחיתי בירושלמי יומא סוף פ"ב (מ' ע"א) מובא בשם רבנן דקיסרין שאמרו מפני מה פר קרב בעשרים וארבעה כדי לעשות פומפי לדבר על שם בבית אלהים נהלך ברגש, ובמדרש במ"ר שם מהו נהלך ברגש כדתנן הפר היה קרב בכ"ך כדי שיהא הרוגש מרגיש, שנאמר בבית אלהים נהלך ברגש, הלשון מגומגם וע"ל כדי להרגיש העזרה. והרמב"ם בתשובה פ"ו על המשנה דוד למד מאחיתופל ג' דברים קרעו רבי אלעזר רבי אלעזר ומיודעי, הגיה יש לומרים שהיה נכנס בבית המדרש יחידי ואמר לו בבית אלהים נהלך ברגש כתיב שחייב אדם שיהיו שם בקבוץ עם לפי שנאמר ברב עם הדרת מלך, ואולי כוון למאמר המדרש: (י) שנאמר בבית אלהים נהלך ברגש. נכ"י האחרים (מלבד כ"י ו') ונכדפס נוסף אחר זה מיודעי המודיעני תועלות ניגם, וזה סוסיף אחד ומשם ממקומו ומייך לעיל אחרי המלות אלופי שהיה רבי ומלמדי תורה ואחר זה סוסיף ומיודעי המודיעני תועלות ניגם: (יא) אמר לו לך שלח לי עד אמר דוד, חסר נכ"י האחרים ונכדפס: (יב) ע"ר שמואל מכאן שאדם צריך

תפלת שחרית, שנאמר וישכם אברהם בבקר אל המקום אשר עמד שם את פני ה' (ברכות ל"ב כו), ואין עמידה אלא תפלה, שנאמר ויעמוד פינחס ויפלל (תהלים ק"ו ל). יצחק תקן תפלת מנחה, שנאמר ויצא יצחק לשוח בשדה לפנות ערב (בראשית כ"ד סג), ואין שיחה אלא תפלה, שנאמר תפלה לעני כי יעטוף ולפני ה' ישפוך שיחו (תהלים קב א). יעקב תקן תפלת ערבית, שנאמר ויפגע במקום (בראשית כ"ח יא), ואין פגיעה אלא תפלה, שנאמר ואתה אל תתפלל בעד העם הזה ואל תשא בעדם רנה ותפלה ואל תפגע בי (ירמיה ז' טז). אמר דוד הואיל ואבות תקנום, אף אני ערב ובקר וצהרים אשיחה:

[ג] **פדה** בשלום נפשי. (יג) אמר ר' יהושע בן לוי מהו פדה בשלום נפשי, אלא (יד) איקונייא מהלכת לפני האדם והבריות מכריזות ואומרות תנו מקום לאיקונין של מקום, למה (טו) אמר ר' יודן בשם ר' לוי אין בית רובע בהלל של עולם שאין בו תשעה קבין של מזיקין, וכל אחד ואחד ניתן (טז) פרמא בעיניהם, כשם שיש לחמורים של טחנין, למה שלא יזיקו לבריות, ובשעה שעונותיו של אדם גורמין, אותה הפרמא נגלית מעל פניו של מזיק, והוא מביט באדם ומזיקו, לפיכך הבריות מכריזות לפני האדם שלא יזיקוהו, הוי פדה בשלום נפשי מקרב לי, שלא יקרבו לי המזיקין, ולמה כי ברבים היו עמדי, אלו המלאכים המסורין לשומרו, שנאמר כי מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכיך (תהלים צ"א יא):

[ד] (יז) **דבר** אחר פדה בשלום נפשי מקרב לי. מהו מקרב לי, אמר דוד רואה אני את דניאל שעומד משבטי היאך מושלך לגוב אריות ואין נוגעין בו, התחיל אומר עליו פדה בשלום נפשי מקרב לי, שלא יקריבו לו האריות, ומי גרם לו להנצל, כי ברבים היו עמדי, אף חנניה מישאל ועזריה היו סודרין עליו תפלה, הוי ישמע אל ויענם: (יח) דבר אחר פסוק זה על רחל נאמר, מהו מקרב לי, שלא תקרב עצתו של עשו ברחל, למה (יט) שכן היו התנאים, שיעקב נוטל לאה ועשו רחל, (כ) ומי גרם (ליעקב) [לרחל] להנצל ממנו, (כא) כי ברבים היו עמדי, [שאף יעקב ולאה היו סודרין עליה תפלה, הדא הוא דכתיב ויזכור אלהים את רחל (בראשית ל' כב), (כב) רחל בזכותה, את רחל בזכות האבות ואמהות]: (כג) (אמר דוד) [דבר אחר] פדה בשלום נפשי מקרב לי. [שלא תקרב] עצתו של אחיתופל, למה כי ברבים היו עמדי, (כד) אלו סנהדרין שערכו עלי תפלה:

[ה] (כה) **אשר** אין חליפות למו. זה אחיתופל וסייעתו, שלא נתחלף יצר הרע מלבם,

---

הערות ותקונים

לפיכך ולא יראו אלהים: שלח ידיו בשלומיו. באנשי שלומם, לפיכך חלל בריתו: חלקו מחמאות פיו. יותר מחמאה: רכו דבריו משמן והמה פתיחות. (כו) דבריו [של אחיתופל] פתוחין והכל שומעין לו, וכן הוא אומר ויאמר אחיתופל (לאבשלום) [אל אבשלום] אבחרה נא שנים עשר אלף איש ואקומה וארדפה אחרי דוד הלילה [ואבוא עליו] והוא יגע ורפה ידים [וגו'] ויישר הדבר בעיני אבשלום ובעיני כל [זקני] ישראל (ש"ב יז ח ג ד), כיון שראה דוד שהכל היה עמו, והכל שומעין לו נתייירא, אמר לו הקב"ה [אל תתייירא] הכל עמו ואני עמך:

[ו] (כז) **השלך** על ה' יהבך והוא יכלכלך. (כח) בשר ודם יש לו פטרון והולך אצלו (אוהבו), פעם אחת והוא מקבלו, (כט) שנייה והוא מקבלו, שלישית אינו נראה לו, רביעית אינו נפנה לו, אבל הקב"ה אינו כן, כל זמן שאתה מטריח עליו הוא מקבלך, הוי השלך על ה' יהבך והוא יכלכלך, (ל) השלך עליו טוענך והוא דרי בחדך: ואתה אלהים תורידם לבאר שחת. לגיהנם: אנשי דמים ומרמה. אלו אחיתופל וסייעתו: לא יחצו ימיהם ואני אבטח בך:

מזמור נו

[א] **מנצח** על יונת אלם רחוקים לדוד מכתם [באחוז אותו פלשתים בגת].
(א) זהו שאמר הכתוב אשר מי אל בשמים ובארץ אשר יעשה כמעשיך וכגבורותך (דברים ג כד), וכן דניאל אמר משזיב ומציל ועבד אתין ותמהין בשמיא ובארעא (דניאל ו כח). (ב) אמר ר' פנחס כך אמר דוד עשה לי יותר מן הכל והנצחון שלו יותר מן הכל, (ג) ומה עשה לדוד, שהיה עומד אצל אביש, ואחיו של גלית הפלשתי שומר ראשו של אביש היה, (*ג) ותפשו בדין, אמר לו אביש אחיך התנה עמו אם יכול להלחם אתו והבני, ונתקיים התנאי, ואין לך עליו כלום, והניחו ולא הרגו, ולא היה זה ניצוח גדול, ולפיכך אמר למנצח על

הערות ותקונים

פתוחין. כ"ם נס בכ"י ו', ולימא בכ"י המחבר ובנדפס: (כו) דבריו של אחיתופל פתוחין. מובא בילקוט רמז תשע"ג וחסר שיון „מדרש": (כז) השלך על ה' יהבך. מובא בילקוט שם: (כח) בשר ודם יש לו פטרון והולך אצלו אוהבו. מלת אוהבו חסרה בכ"י המחבר היא, ולימא בכ"י המחבר, ואין ספק שהוסיף אחד מבעלי הגליון לפרש מלת פטרון, ובכ"י המחבר הגי' בשר ודם יש לו אוהב. ובילקוט הגי' עושה לו פטרון. ג' ימים לו פטרון, וכן תרגם ירושלמי נרכות פ"ם ה"ח (דף י"ג ע"ב) ר' פנחס בשם ר' זעירא אמר בשר ודם יש לו פטרון אם המריח עליו ביותר הוא אומר לשכת פלן דקק מערחת לי אבל הקב"ה היו כן אנא כל יומא שאת מטריח עליו הוא מקבלך הם"ל השלך על ה' יהבך והוא יכלכלך וע"ם עוד הרבה לרשות, ומלת פטרון, היא המלה patronus מגין בעד מדם: (כט) שנייה והוא מקבלו. בכ"י המחבר ובנדפס נשמטו המלות והוא מקבלו, וכתוב שם שנייה ושלישית נראה לו, ומובא לעכון בילקוט שם: (ל) השלך עליו טוענך והוא דרי בחדך. כ"ם נס בכ"י ו', וכן הוסיף הרמ"פ בגליון, וזה לימא בכ"י המחבר ובנדפס, והוא עפ"י מדרש ר"ם לך כ"ו ע"ג לא הוו ידעי רבנן מהו השלך על ה' יהבך יומא חד הוה מזגינא בשלי הוה מייעא הוה דרינא טובא ואמר לי שקול יהבך ושלי מגמלאי. פי' רש"י לדרינא טובא נופא משא:

(א) זש"ה אשר מי אל בשמים. כלומר הוא לפנינו כ"ם נס בכ"י ג' ו' ח' ובנדפס, אבל בכ"י ב' ד' ה' ז' נוסחת אחרת כאן והסתחלה זש"ה אשר מי אל כו' עד ומה עשה לדוד ליתא שם, ושם מתחיל כך: זש"ה הרי יפה רעיתי יונים (שה"ש ד' א'), אלו סנהדרין שנמצאו ביונה, מה עינים הללו גוף אחד העינים אף ישראל כלם הולכים אחרי הסנהדרין מה שאומרים להם על עמת ועל טהור טהור, מה יונה זו משמיה מכרת את בן זוגה מיונה זאת ממנה כך ישראל משמכירין הקב"ה מיום זיין ממנו ואין מניחין אותו, מה יונה זו כל העופות כשהן נחתין הן מפרכסין, אבל יונה זו פוסעת לאחרים, כך אין לומה בעולם נהרגת על קדושת שמו ומוסרת עצמה להריגה כישראל, שנאמר כי עליך הורגנו כל היום נחשבנו כצאן טבחה (תהלים מ"ד כ"ג), ואמר דוד מזמור זה חביב עלי יותר מכולם. ואחר זה מתחיל המאמר כמו לפניו מה עשה לדוד שהיה עומד אצל אביש. ועיין במדרש חזית פ"ח אות ב' ס' הכי יפה רעיתי עיניך יונים עיניך הן סנהדרין ע"ם: (ב) ר"ל פנחס. כ"ם נס בכ"י ו', אבל בכ"י המחבר ובנדפס מובא שתמי: (ג) ומה עשה לדוד שהי' עומד אצל אביש. נעיל במזמור ל"ד אות ז': (*ג) ותפשו בדין ועתה ישמע נא אדוני המלך.

יונת אלם רחוקים, שהיה עומד דוד כיונה נאלמה, ולא היה מענה בפיו להשיב, עד שזימן לו הקב"ה אותה מענה בפיו של אכיש, וניצול דוד מאחיו של גלית הפלשתי. מהו רחוקים, שהיו גבורים רחוקים ממנו. מהו מכתם, מך ותם, על אותו מעשה, אמר דוד ועתה ישמע [נא] אדוני המלך את [דברי] עבדו [וגו'] אשר (נתן) [נתנך] ה' היום (בידי) [ביד] (ש"א כו יט וכג), משה אמר אם במחתרת ימצא הגנב והוכה ומת (שמות כב ו), ואתה נמצאת עמי במערה, (ד) מן התורה מותר אתה ומותר דמך, וכן הוא אומר לא תעמוד על דם רעך (ויקרא יט טז), (ה) אם בא אדם עליך להורגך ויכולת לו, אל תעמוד, ואל תאמר אתחייב אני בדמו, ואל תמלך בלבך, אלא הרגהו מיד, וכן המשל אומר קדים קטליה עד לא יקטלך, לכך נאמר ואמר להרגך (ש"א כד יא), (ו) מן התורה מותר להורגך, (ז) ותחם עליך (שם שם), צניעות שהיתה בך היא חסתה עליך, שנאמר ויבא שאול להסך את רגליו (שם שם ד), (ח) מלמד שעשה עצמו כסוכה, ואמר ואבי ראה גם ראה (שם שם יב), ראה מה אתה אומר לי, גם ראה מה אני לך:

[ב] (ט) **חנני** (ה') [אלהים] כי שאפני אנוש. אין שאפני אלא לשון דוחק, כמה דאת אמר השואפים אביון (עמוס ח ד), (י) ומתרגמינן דדחקין, שאפו שורדי (פסוק ג), דחקין לי מעקיי, שאלמלא דחקני שאול, לא הייתי בורח אל אכיש, לכן רבים לוחמים לי מרום, אפילו הכי יום אירא אני אליך (אקרא ו) אבטח:

[ג] **באלהים** אהלל (דבר) [דברו]. כנגד מדת הדין, אף על פי כן באלהים בטחתי לא (אפחד) [אירא] מה יעשה בשר לי: יגורו יצפונו. כמה דאת אמר (אוגר) [אגרה] בקציר (מכלי ו ח): באלהים אהלל דבר בה' אהלל דבר. מהו באלהים, ומה בה', (יא) אמר ר' נהוראי (יב) במקום שנאמר אלהים, הוא מדת

הערות ותקונים

כל המאמר עד אמר דוד ועתה ישמע נמצא נס בכ"י ו', וכן הוסיף הרמ"פ בגליון, חסר בכ"י המחריס ובנדפס ליתא ונס המאמר קטוע וכני' שם ואחיו של גלית שומר רחמו של מכים לפיכך אמר למנצח על יונת מנח על לותו המעשה, וכן הוא אומר ועתה ישמע אדוני המלך וגו', והעיקר הכר מהספר, ובילקוט שמואל רמז קל"ד הביא המאמר שלפנינו, ומהחיל שם ישמע עד אדוני של דברי עבדו. ונרשם בגלו "מדרש" ול"ל "שו"ט" והמאמר שם הוא מהמדרש שלפנינו עד ומה אני לך. ומן ל"ל שמואל הוא מאמר אחר, ובילקוט שם מונח המאמר שלא במקומו הרחוי כי שם הביא מאמרים על שמואל כ"ד, והכתוב ישמע נא אדוני הוא בקאפיטל כ"ו ויש להניח המאמר על מקומו בקאפיטל כ"ו, חסר נראה לי כי במדרש נמצאים מיד המעתיק וכי' כתוב אשר נתנך ה' היום בידי והוא בס"א כ"ד י"ח ועל זה סובב הולך הדרש, רק אחד הוסיף ריבוי בקרא "ועתה ישמע נא המלך את דברי עבדו", כי חסר שכוון להכתוב אשר נתנך ה' היום ביד הכתוב בקאפיטל כ"ו כ"ג, ובאמת הדורש כוון על הכתוב כ"ד י"א אשר נתנך ה' [היום] בידי במערה, ובעבור זה תרגם מה שסיים ואתה נמצא עמי במערה. נס מה שסיים לכך נאמר: ואמר להרגך ותחס עליך והוא סיפא דקרא בשמואל שם כ"ד י"ח. ולכן נכון הביא הילקוט המאמר משו"ם בקאפיטל כ"ד רק יש למחוק המלות "ישמע נא אדוני על דברי עבדו" ולהניח הכל היום הזה ראו עיניך, ובמקום אשר נתן ה' היום בידו ל"ל אשר נתנך ה' היום בידו, ובעבור זה תרגם שהביא הילקוט שם דרשה על ידעתי כי מלוך תמלוך מנח ידע כו', והוא ג"כ בקאפיטל כ"ד כ"ח: (ד) מן התורה מותר אתה ומותר דמך. עיין בגלי ברכות ס"ב ע"ב אמר ע דוד לשאול מן התורה בן הריגת אתה אשרי רודף אתה והתורה אמרה בא להרגך השכם להרגו מנח צניעות שהיתה בך היא חסה עליך: (ה) אם בא אדם עליך להורגך. בילקוט שם מונח זה בשם ר' יודן, וכלל כ"י ובנדפס הוא סתמי: (ו) מן התורה מותר להרגך כו' על ואתי רחמי נס רחם. הוא נס בכ"י ו', וכן הוסיף הרמ"פ, וליתא בכ"י המחריס ובנדפס: (ז) ותחם עליך צניעות שהיתה בך היא חסתה עליך. בירושלמי סוכה פ"ס ה"ו (דף נ"ה ע"ג) סנהדרין פ"ב ה"ל (דף כ' ע"ב) הגה היום הזה רמז עיניך את אשר נתנך [ה'] היום בידי במערה ואמר להרגך [ותחם עליך] (ש"א כ"ד י"א) ותחוס עליך אין כתיב כאן, חנה ותחם עליך, צניעותך חסתה עליך: (ח) מלמד שעשה עצמו כסוכה. בגמרא בבלי ברכות שם מונח זה בשם ר' אלעזר, ושם הגי' שהכך עצמו כסוכה: (ט) חנני אלהים שלפני כי שאפני. כל לות ב' ונס התחלת לות ג' עד כד"ה אגרה נקיר. כ"ה נס בכ"י ו', וכן הוסיף הרמ"פ, וליתא בכ"י המחריס ובנדפס: (י) ומתרגמינן דדחקין שאפו שורדי דחקין לי מעקיי. כ"ה נס בכ"י ו', וכן הוסיף הרמ"פ, וליתא בכ"י המחריס: (יא) מ"ר נהוראי. כ"ה נס בכ"י ו', חסר בכ"י המחריס ובנדפס מונח כתמי: (יב) במקום שנאמר אלהים הוא מדת הדין. ב"ר ל"ג לות ג'

הדין, וכן הוא אומר אלהים לא תקלל (שמות כב כז), עד האלהים יבא (שם כב ח). ה' זו מדת רחמים, וכן הוא אומר ה' אל רחום וחנון (שם לד ו), כך אמר דוד לפני הקב"ה (יג) אם במדת הדין אתה דן אני מקבלך (יד) [באלהים אהלל דבר, ואם במדת רחמים אתה דן אני מקבלך] (טו) בה' אהלל דבר:

[ד] עלי אלהים נדריך אשלם תודות לך. (טז) אמר ר' פנחס בשם ר' לוי ור' יוחנן בשם ר' מנחם (יז) גלילאה (יח) כל התפלות בטלות לעתיד לבא, והודייה אינה בטלה לעולם, (יט) וכל הקרבנות בטלות לעתיד לבא, והתודה אינה בטלה לעולם, (כ) והוא שכתוב ותעמדנה שתי (תודות בית ה') [התודות בבית האלהים] (נחמיה יב מ), תודת התפלה ותודת הקרבן: (כא) כי הצלת נפשי ממות. שלא אמות ביד שאול: הלא רגלי מדחי. שלא אתחייב בעצתו של אחיתופל: להתהלך לפני

הערות ותקונים

זפע"ג לות נ', ועיין ברכות ס' ע"ב. ועיין להלן מזמור ק"ח ס"ר תנחומא ברבי יודן כתוב אחד אומר באלהים אהלל דבר וכתוב אחד אומר גם' אהלל דבר אם כן עלי נדרין אהלל דבר אם כן עלי במדת רחמים אהלל דבר, וסוף לקוח מירושלמי ברכות ס"פ ס"ו (דף י"ד ע"ב) אמר ר' תנחומא בן יהודה באלהים אהלל דבר גם' אהלל דבר בין על מדת הדין בין על מדת רחמים אהלל דבר: (יג) אם במדת הדין אתה דן אני מקבלך, בחיה כ"י וכנדפס הני' אם במדת הדין אתה דן עלי אני מקבלך: (יד) באלהים אהלל דבר. הוספתי כמו שהוא לעכון גם בכ"י ו', והמעתיק הסמיך מקבלך עד מקבלך: (טו) גם' אהלל דבר. בין הסיום הזה ובין התחלת המאמר עלי אלהים נדריך ממלא נכ"י ג' ד' ס' ז' הוספה וכן הוא אומר אלהים שיר חדש תמירם לך (תהלים קמ"ד ט') למה שעשית חדשה, שני מלכים יולדין למלחמה אין שניהם יוצאין ונוחין אחד נוצח ואחד ניצוח, ואני ומשל ירדנו ונלחט שניט, וכה"ג הטותן תשובה למלכים וגו' ואח"כ מתחיל עלי אלהים [נדריך] למה תודות לך ע"ר ר' פנחס וכו': (טז) ע"ר ר' פנחס בשם ר' לוי ור' יוחנן בשם ר' מנחם גלילאה. מובא בילקוט תהלים סוף רמז תשע"ד בשם המדרש וגורס ע"ר פנחס בשם ר' לוי בשם ר' יוחנן ואמרי לה בשם רבי מנחם גלילאה ואמרי לה בשם ר' זעירא". ל"ל ור' יוחנן בשם ר' מנחם גלילאה. ואח"כ הוסיף הילקוט "ואמרי לה בשם ר' זעירא" והמאמר נשנה בפסיקתא דר"כ סוף פסקא שור או כשב, וכוי"ר פ"ם לות ז' וסוף פכ"ז ובתנחומא לאמור סי' י"ם ובתנחומא כגלפס מכבר סי' י"ל ושם הני' ר' פנחס ור' לוי ור' יוחנן בשם ר' מנחם דגליה. ולהלן במזמור ק' לות ד' הני' ר' פנחס בם"ר לוי ור' יוחנן דמן גליה, תקנתי ר' פנחס ור' לוי ור' יוחנן בשם ר' מנחם דמן גליה, ובכ"י האחרים ובנדפס הני' ע"ר פנחס בשם ר' לוי בה זולת, וזה מעשה המשתיק, והילקוט תהלים רמז תתנ"ל הביא המאמר הזה וגורם לעכון ר' פנחס ור' לוי ורבי אחא בשם ר' מנחם דמן גליה: (יז) גלילאה. בפסיקתא ובוי"ר הני' דגליה ובתנחומא דגליל ובי' דגליה יותר נכונה, וכן בירושלמי ברכות פ"ל (דף ח' ע"ב) מנחם דגליה וכן נקרא כפר אחא עקרון ומקומו בגבול צפוני של יהודה, עיין ערוך השלם גליה ב': (יח) כל התפלות בטלות לע"ל והודייה אינה בטלה לעולם וכל הקרבנות בטלות לע"ל והתודה אינה בטלה לעולם. בפסיקתא שם ובוי"ר פכ"ז ובתנחומא במקום כל התפלות בטלות הני' שם כל ההודיות בטלים, והודיות תודה אינה בטלה, ובוי"ר פ"ם הני' כמו לפניו כל התפלות בטלות, ולהלן סוף מזמור נשמטו המלות כל התפלות בטלות וכו'. ובילקוט תהלים שם נשמטו המלות כל הקרבנות בטלות לע"ל והתודה אינה בטלה לעולם: (יט) וכל הקרבנות בטלות. עיין ברמב"ן בפי' לפ' לאמור שסוף חמץ תתפיסה שסיים והמקבל יבין וזה סוד מה שאמרו רבותינו כל הקרבנות בטלין וקרבן תודה אינו בטל לעולם כו', והמעורכים סדר תפלות על חול (דף ד' ע"ב) הביא ז"ל ואומר במדרש תהלים מזמור לתודה כל התפלות בטלים כו', ופי' החכם רד"ק שרצה לומר בשאמרו כל התפלות בטלות הלא יעמדו לעולם הזה כי בטובה גדולה יהיו כל הימים ואין לשם שבח והודייה לשם יתברך וכן לא יהיו חומשים לע"ל ואז לא יעמדו לקרבן חטאת ואשם כי אם קרבן תודה שהיא על חטאת, וזהו שאמרו במדרש ויזכור כי בשר המה רוח הולך ולא ישוב שלא ישוב לעשנו ולילך הרע לימות המשיח מב"ל. וסרב הר"י אבראבנאל בספרו ישועת משיחו הטיון הרביעי סוף פ"ח כתב שאין הכוונה שיבטל דבר ממלות התורה, שלא שאל יבטל הרע לב האדם מבשרם כמ"ש ואת הלבבי אסיר מבשרכם וזאמרו חז"ל זה יצר הרע הלפון בלבו, וע"כ יתבטלו רובי הקרבנות הבאים על חיוב חטאת זולת קרבן שבא להודות לה' על הטובה: (כ) והוא שכתוב ותעמדנה שתי תודות בית ה'. כ"ם בכל כ"י ותקנתי שתי התודות בבית האלהים. ובפסיקתא ובוי"ר ובתנחומא נוסחת אחרת הם"ד קול שמון וקול שמחה קול חתן וקול כלה קול אומרים הודו את ה' צבאות כי טוב [ה'] כי לעולם חסדו (ירמיה ל"ג י"א) הודו את ה', אלו ההודיות מביאים תודה זה קרבן תודה וכן דוד אמר שלם תודות לך תודה היו אומר אלו תודות זה ההודיה וקרבן תודה. ועיין להלן במזמור ק' קלת בסגנון אחר: (כא) כי הצלת נפשי ממות עד סוף המזמור. כל המאמר נמצא גם בכ"י ו', וכן סוסיף הרמ"ם בגליון,

(ה') [אלהים] באור החיים. בארץ ישראל: [דבר אחר] באור החיים. באור הגדול שבגן עדן:

מזמור נז

[א] **למנצח** אל תשחת לדוד מכתם בברחו מפני שאול במערה חנני (ה') [אלהים] חנני כי בך חסיה נפשי. (א) למה שתי פעמים חנני, חנני שלא אפול ביד שאול, שאם אפול בידו אינו חס עלי, חנני שלא יפול שאול בידי, שלא יפתה אותי יצר הרע ואהרגהו, הוי חנני (ה') [אלהים] חנני: ובצל כנפיך אחסה עד יעבור הוות. הוותו של שאול: דבר אחר חנני. שלא אכשל בדבר עבירה. [חנני שאם חס ושלום אחטא, בך חסיה נפשי, שאחזור בתשובה]. עד יעבור הוות. שאתה מכפר על עונותי: (ב) דבר אחר חנני. שלא יגרמו העונות ויחרב הבית, חנני בגלות. בך חסיה נפשי, במלכיות, שלא יהיו מכלות אותנו. עד יעבור הוות, הוותן של מלכיות, ותשיבני לבית מקדשך, ושם אתפלל ואודה:

[ב] **אקרא** לאלהים עליון לאל גומר עלי. (ג) אמר ר' סימון בשם ר' יהושע בן לוי בשלשה מקומות הסכים הקב"ה עם בית דין של מטה, (ד) ורבותינו אמרו אף ביריחו הסכים הקב"ה על ידי יהושע, (ה) שנאמר ויאמר ה' אל יהושע קום לך למה זה אתה נופל על פניך חטא ישראל וגם עברו את בריתי (יהושע ז' י' ויא), ואלו הן, מעשרות, ושאילת שלום בשם, ומקרא מגילה, (ו) מעשרות מניין, דתנן לא גלו ישראל עד שבטלו המעשרות, דכתיב אלה החוקים והמשפטים אשר תשמרון לעשות בארץ (דברים יב א), וכיון שחזרו בימי עזרא קיימו אותן מעצמן, מניין דאמר ר' יוחנן ואת ראשית (עריסותיכם ותרומה) [עריסותינו ותרומותינו וגו' ומעשר אדמתנו ללוים] (נחמיה י' לח), ואומר ובכל זאת אנחנו כורתים אמנה (שם שם ט),

---

הערות ותקונים

וליתא בכ"י המחריס ובגדפס, ושם במאמר קטוע וכך ליתא שם: כי הללת נפשי ממות הגיא רגלי מדחי תתהלך לפני ה' בארצות החיים [ג"ל להתהלך לפני אלהים באור החיים] זו ארץ ישראל, ד"א זו גן עדן, אבל הילקוט ברמז תשע"ה (הרמז הזה ים לרשום על התחלת מזמור נ"ז) הביא המאמר בשלמות כמו שהוא בכ"י שלפנינו וכ"י ו', והוא הגיא הגי' במר רב שבומי משמי' דרב כך אמר דוד לפני הקב"ה הילוני שגיא ממות ביד שאול כו', ובכפתור ופרח דף ל"ם ע"ב לפום בערלין הביא ז"ל מדרש תהלים בארצות החיים זה ארץ ישראל, ד"א זה גן עדן: (א) למה שתי פעמים חנני. מובא בילקוט רמז תשע"ה וחסר סיון, והתחלת המאמר בילקוט שם למעלה על תפחת לדוד מכתם בברחו מפני שאול במערה אמר לפניו רבש"ע כו' עד חנני אלהים הוא מכ"ר פ"ח אות ז', ונם על זה חסר הציון: (ב) ד"א חנני שלא יגרמו העונות ויחרב הבית, חנני בגלות, בך חסיה נפשי במלכיות כו'. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרש"ם בגליון, וכ"ה בילקוט, (ובילקוט שם גרסם בלשון עיין במדרש, יען כי המדפיס רצה שבמדרש שלפנינו טעתה אחרת), אבל בכ"י המחריס ובגדפס המאמר קטוע, ד"א חנני שלא יהו עומתי מכלות אותי עד יעבור הוות הוותן של מלכות (ובדפוסים אחרונים של גליות) ותשיבני לבית מקדשך ושם אתפלל ואודה: (ג) א"ר סימון בשם ר' יהושע בן לוי בשלשה מקומות הסכים הקב"ה עם בית דין של מטה כו'. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י המחריס ובגדפס נשמטו המלות "בן לוי". וכן נמצא במאמר בירושלמי בריכות סוף פ"ט (דף י"ל ע"ג) ורות רבה פ"ד בפסוק והנה בועז, ותהומא ויתי אות י', ובתהומא הגדפס מכבר אות ח', ובשיטה מלשם פ"ח, ומובא בילקוט יהושע רמז י"ח וחסר סיון תהומא, ובבבלי מכות כ"ג ע"ב, וע"ש בכל המקומות ותמצא ליישב שניהם, ובירושלמי שם מובא בשם ר' יהושע דרומית שלשה דברים נזרו ב"ד שלמטן ובין השלשה נכלל גם יריחו, ובשם ר' חנין שאמר בשם ר' יהושע בן לוי מובא שם לף במעשרות, ובתהומא במאמר מפורש יותר ע"ש: (ד) ורבותינו אמרו אף ביריחו. הוא מאמר מוסגר, ויותר נכון להניח דבר זה בסוף במאמר אחרי ג' דברים, וגם במדרש רות בסוף נסוף וי"ח אף חרמה של יריחו כו': (ה) שנאמר כו' חטא ישראל. בירושלמי שם ובמדרש רות בסיום וכן אמר הקב"ה אל יהושע חטא ישראל, ולא יהושע נזר, (בתמי' הרי יהושע וב"ד נזר על הרבים יריחו המפורש ביהושע שם), אלא מלמד שאף הקב"ה בסכים עמו, (ובירושלמי הגי' אלא מלמד שהסכימו ב"ד של מעלה עמהן), ובתהומא שם ליתא כך בשנכנסו ישראל לארץ אמר להם יהושע והיתה העיר (הסיף) חרם (יהושע ו' י"ז), ואין לתת טעם שאמר כן הקב"ה דבר זה אלא מעצמו עשאו ומניין שהסכים הקב"ה עמו, שנאמר חטא ישראל (שם ז' י"א): (ו) מעשרות מניין לתנן לא גלו ישראל עד שבטלו המעשרות

מהו ובכל זאת, אלא בין שאנו גולין, ובין שאין אנו גולין, מקיימין אנו מצות מעשרות, ומניין שהסכים הקב"ה עמהם, שנאמר ועל התתום (נחמיה שם), על התתומים אינו אומר, (ז) אלא על התתום, (ח) וכן הוא אומר על ידי מלאכי הנביא היקבע אדם אלהים [וגו'] ואמרתם במה קבענוך (ט) (בתרומה ובמעשר) [המעשר והתרומה] (מלאכי ג ח). אמר ר' שמואל בר רב יצחק אמר להם הקב"ה בנוהג שבעולם הרב גוזר על התלמיד והוא עושה, שמא התלמיד גוזר על הרב והוא מקיים, ואתם גזרתם עלי בשביל המעשרות, וגמרתי עמכם, ואחר כך חזרתם בכם וקבעתם אותי ובטלתם אותן, שנאמר היקבע אדם אלהים, מהו היקבע, (י) אמר ר' לוי כל מי שמבקש לומר לחבירו למה אתה גוזל לי, לימא ליה למה את קבע לי: דבר אחר היקבע. אמר ר' ברכיה בשם ר' יוחנן אמר הקב"ה לישראל קובעים אתם אותי מלפשוט יד בעולמי ולהרויח אותו, שנאמר היקבע אדם אלהים כי אתם קובעים אותי: מגלת אסתר מניין, דכתיב קיימו וקבלו היהודים (אסתר ט כז), (יא) קיימו למעלה מה שקיבלו למטה: ושאילת שלום בשם מניין, דכתיב והנה בועז בא מבית לחם ויאמר לקוצרים ה' עמכם (רות ב ד), ואם תאמר מעצמו, אבל מן השמים לא הסכימו עמו, שהרי אמר המלאך לגדעון ה' עמך גבור החיל (שופטים ו יב):

[ג] (יב) **אמר** ר' תחליפא דמן קיסרי בשעה שעבר שאול על גזירתו של הקב"ה בעמלק, ובא שמואל והוכיחו, שנאמר יען (אשר עברת את פי ה')
[מאסת את דבר ה'] (ש"א טו כג), וכיון שביקש לילך לו קרע לו את מעילו, שנאמר ויסב שמואל ללכת (ויאחז) [ויחזק] בכנף מעילו ויקרע ויאמר אליו שמואל קרע ה' את ממלכות ישראל מעליך היום [ונתנה לרעך הטוב ממך] (שם טו כח), אמר לו ומי הוא זה ריעי הטוב ממני שימלוך תחתי, אמר ליה רמז אני רומז לך, מי שקרע את מעילך, הוא עתיד ליטול מלכותך, וכשנבנס שאול למערה, וכרת דוד כנף מעילו, מיד נזכר שאול מה שאמר לו שמואל, התחיל לומר ידעתי כי מלוך תמלוך (שם

הערות ותקונים

כו. כ"ס בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס מעשרות מניין לפי שלש גלו ישראל חלק על שבעלו את המעשרות וכיון שגלו נפטרו מן המעשרות שנ' חלק החקים והמשפטים אשר התמרון ליהושע, ובתנחומא שם ני' אחרת וכך היתה שם אחת בימי עזרא בשעה שעלו מבבל בקש הקב"ה להחזיר להם המעשרות, מה עשו עמדו וגזרו על עצמן שיהו מעשרין, שנ' ואת רחמיך עריסותינו ותרומותינו ופרי וגו' (נחמי' י' ל"ח) מה עשו כתבו אותו בספר ונתנו אותו בהיכל, מה עשו למחר נכנסו ומצאו אותו חתום שהסכים הקב"ה עמהם, שנ' ובכל זאת אנחנו כורתים אמנה וכותבים, ועל החתום וגו' (שם שם ט'), ובמדרש רות שם ני' אחרת מעשרות מניין דת"ר נרכי' בשם ר' קרוספא בעון תרומות ומעשרות גלו, שמעון בר אבא בשם ר' יוחנן אמר כיון שגלו נפטרו ומה חייבו עצמן מעליהן מה עשו אנשי כנסת הגדולה כתבו ספר ושתחוהו בעזרה ובשחרית עמדו ומצאוהו חתום הס"ד ובכל זאת אנחנו כורתים אמנה וכותבים ועל החתום, כתוב אחד אומר ועל החתום (נחמי' י' ט') וכתוב אחד אומר ועל החתומים (שם שם ג') על החתום זה כ"ד של מעלה, ועל החתומים זה כ"ד של מטה ע"כ. ובבבלי במדרש רות מובא בתום' יבמות דף פ"ב ע"ב ד"ה יכופא ע"ש: (ז) אבל על החתום. בכ"י האחרים ובנדפס סיים אחר זה חזרו ובנו אותם: (ח) וכה"ג ע"י מלאכי על אסתר מניין, הוא מאמר מוסגר, וליתא במקומות שרשמתי לעיל: (ט) בתרומה ובמעשר. כ"ס בכל כ"י ובנדפס, ותקנתי במעשר והתרומה כמו שהוא בקרא, ובכ"י ב' ד' ה' ז' טפח אחר זה: (הוספתם) [שלין מוציאין] מעשרותיכם כראוי, שוב אמר אהבתי אתכם אמר ה' ואמרתם במה אהבתנו הלוא אח עשו ליעקב וגו' (מלאכי א' ב'), במובן שבעולם מי שיש לו שני בנים אחד גבור ואחד פשוט, בגבור מעל פי שניהם ובפשוט חלק אחד, אני לא עשיתי כן אלא ואוסב את יעקב ואת עשו שנאתי (שם), ואתם נוהגים במעשר והתרומה, ע"כ. ומאמר לקוח מן תחומא תרומה אות ז' ע"ש, ומוסיף קצר בלשון, ושם תמצא מאמר בשלמות: (י) ת"ר לוי כל מי שמבקש. בתחומא שם ת"ר לוי לשון ערבי הוא, וערבי בא להשיח עם חברו אומר לו מתי קובעיני ומזה בגמרא ר"ש כ"ץ ע"ל שי מיקלע להשוח אחרת אחת נגרת לקמיה ת"ל קבעו פלניא, לא הוה ידע מה קאמר ליה, אחת שאל כי מדרשת אמרו ליה נזלן אמר לך, דכתיב היקבע אדם אלהים ע"כ: (יא) קיימו למעלה מה שקבלו למטה. מגילה ז' ע"ב: (יב) ת"ר תחליפא דמן קיסרי בשעה שעבר שאול כו'. אין שייכות כלל למאמר הזה שבאן, ואולי חסר שהתחלה ומוסב על הכתוב נפול לבי בקרבי, והילקוט לא הביא כל

כד כח), מלוך בעולם הזה, תמלוך לעולם הבא, (יג) שנאמר ועבדי דוד מלך עליהם (ירמיה לו כד):

[ד] (יד) **עורה** כבודי [עורה הנבל וכנור אעירה שחר]. (טו) איתער איקרי מן קומי איקרי דבריי, איקרי לא חשיב כלום, קומי אייקרי דבריי: אעירה שחר. אנא הוינא מעיר שחרא ושחרא לא הוה איתער לי, והיה יצרו מקטרגו, ואמר לו דוד דרכן של מלכים (טז) [להיות השחר מעוררן, ואת אמר אעירה שחר, דרכן של מלכים] להיות ישינים עד שלש שעות, ואתה אומר חצות לילה אקום להודות לך, (יז) והוא אומר (למשפטי) [על משפטי] צדקך, ומה היה דוד עושה, (יח) ר' פנחס בשם ר' אלעזר בר' מנחם אומר היה נוטל כנור ונבל וגותנו תחת מראשותיו, ועומד בחצי הלילה, ומנגן בהם, כדי שישמעו חביריו בתורה ויקומו, ומה היו חבירי תורה אומרים, ומה אם דוד המלך עוסק בתורה, אנו על אחת כמה וכמה. (יט) אמר ר' לוי כנור היה תלוי כנגד חלונותיו של דוד, והיתה רוח צפונית יוצאת בחצי הלילה (כ) ומנפנפת בו, והיה מנגן מאליו, הדא הוא דכתיב והיה כנגן המנגן (מ"ב ג טו), (כא) במנגן אין כתיב כאן, אלא כנגן המנגן, שהיה הכנור מנגן מאליו:

מזמור נח

[א] **למנצח** אל תשחת לדוד מכתם האמנם אלם צדק תדברון. (א) אמר ר' יצחק מה הוא אומנותו של אדם בעולם הזה, ישים עצמו כאילם (ב) בשעת מריבה, יכול אף בדברי תורה, תלמוד לומר צדק תדברון, יכול יגים דעתו על הבריות, תלמוד לומר מישרים תשפטו בני אדם: (ג) דבר אחר האמנם אלם. זה שאמר שלמה הפכפך דרך איש וזר (משלי כא ח), הפכפכין הן הרשעים שאינן עומדין בדיבורן, אומרים דבר ומבטלין, (ד) כך היה שאול הפכפך, (ה) אמש אמר לדוד דבר אחד, שנאמר ויאמר אל דוד צדיק אתה ממני (ש"א כד יח), מהו ממני, אם אין חטים רעות, יש חטים יפות, כך צדיק אתה ממני, אני עשיתיך צדיק שיצאתי לבקש נפשך, ואלמלי מצאתיך הרגתיך, ואני נפלתי בידך ולא הרגתני,

---

הערות ותקונים

סמאמר: (יג) שנאמר ועבדי דוד מלך עליהם. ברפיה מן הכתוב, כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י המחריס ובנדפס, ובכ"י ג' ל' ס' ז' מחרי סמלות תמלוך בעולם הבא נמצא הוספה: בתוספתא שעם קרא הקב"ה למלאכי סברת ואמר להם בואו ונלחם בהן, בוהג שבעולם אדם שהולך למקום חיט מוליך בניו עמו מפני מרגית העין, וזה יורד למלחמה ובניו עמו ויודע שמדת הדין פוגעת בהם, שנאמר ומחר אתה ובניך עמי (ש"א כ"ח י"ט), והתוספתא הזאת אין לה שייכות כלל לכאן, ונקוה מן תגהומת למור אות ד' (דף מ"ב ע"ח) ועיין לעיל מזמור ז': (יד) שורה כבודי ליתער איקרי עד סוף אות ד'. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרפ"ה בגליון, וליתא בכ"י המחריס ובנדפס, והשמר לקוח מירושלמי ברכות פ"ח דף ג' ע"ד, וכן בשנה בפסיקתא דר"כ בפסקא ויהי בחלי הלילה, ובאיכה רבתי ס"פ לעתך לבם: (טו) ליתער איקרי מן קומי איקרי דבריי, פי' התעורר כבודי מפני כבוד תורתי, כי כבודי חיננו מלומה לפני כבוד תורתי, לכן אני מעיר השחר, והשחר אל יעיר אותי, ופי' איקרי, כבודי, כבוד תר' איקרא: (טז) להיות השחר מעוררן. הוספתי כמו שהוא בירושלמי ובמקומות הנ"ל, והשמיט המעתיק מן של מלכים עד של מלכים: (יז) והוא אומר על מספטי צדקך. כ"ה גם בירושלמי שם, אבל בפסיקתא ומהו על מספטי לצדקך על מספטים שהבאת על אוה"ע ועל לצדקם שעשית והבאת עם ברה זקני: (יח) ר' פנחס. ירושלמי שם, ובפסיקתא הוא במאמר שלפניו, ובשנה גם לעיל בסוף מזמור כ"ג, ובמדרש רות ריש פ"ו: (יט) ל"ל לוי כנור היו תלוי, עיין בפסיקתא דר"כ מה שהעירותי בהערה י"ז: (כ) ומנפנפת. כ"ה גם בירושלמי שם, פי' מנשבת ומזה במשנה שלית המנפנפת, עיין ערוך ערך נף ג': (כא) במנגן אין כתיב, עיין בפסיקתא שם בהערה י"ח:

(א) ג"ר יצחק מה הוא אומנותו כו'. עד ד"ה בסמנם, הוא הוספה וכ"ה גם בכ"י ו', וכן הבית הרפ"ה בגליון, וליתא בכ"י המחריס ובנדפס, וזה נוסף מגמרא חולין פ"ט ע"ח: (ב) בשעת מריבה. זה ליתא בגמרא שם: (ג) ד"ה בסמנם אלם זה שאמר שלמה הפכפך, מכאן מתחיל בכ"י המחריס (מגבל כ"י ו') ובנדפס: (ד) כך היה שאול הפכפך. הרפ"ה הביא הגי' מכ"י שהי' לפניו, ר' יוחנן אמר כך היה שאול, וליתא בכ"י שלפני: (ה) אמש אמר לדוד דבר אחד שנ' ויאמר אל דוד וגו', מהו ממני אם אין חטים

רעות

הוי צדיק אתה ממני, (ו) [וכן הוא אומר יתר מרעהו צדיק (מלכי"ב כו), מרעהו זה שאול, שנאמר לרעך לדוד (ש"א כח יז), צדיק זה דוד]. ועתה השבעה לי [וגו'] (ז) וישבע (שאול לדוד) [דוד לשאול] (שם כד כב כג), כיון שהלך לו שאול, אמרו לו גבוריו וכי בשביל שלא הרגך במערה היה צדיק, (ח) יודע היה שאם היה עושה לך מאומה, היינו נבנסין ואוכלין אותו מיד, הביט ונתיירא, כיון ששמע ויקם וילך מדבר זיף ויבא דוד ואבישי אל העם לילה [והנה שאול] שוכב ישן במעגל (שם כו ז), היינו שוכב היינו ישן, אלא שניתנה להם שינת תרדמה, הדא הוא דכתיב כי כלם ישנים כי תרדמת (אלהים) [ה'] נפלה עליהם (שם שם יב), הוי שוכב ישן, ויאמר אבישי אל דוד סגר אלהים [היום] את אויבך בידך [וגו'] ויאמר דוד אל אבישי אל תשחיתהו (שם שם ח ט), לכך נאמר למנצח אל תשחת. ויאמר דוד חי ה' כי אם ה' ינפנו (שם שם י), ולמה שני פעמים ה', אלא אמר לו חי ה' אם תהרגנו, [אל תהרגהו, ואם תהרגהו חי ה'] אני אהרגך. (ט) דבר אחר חי ה', נשבע על השטן ונערו. ויקח דוד את החנית ואת צפחת המים [וגו'] ויקרא דוד אל העם ואל אבנר בן נר לאמר הלוא תענה אבנר (שם שם יג יד), אמר לו מה יש לו עכשיו לענותי, הרי אמרתם אמש לשאול על דבר המערה, שאלמלא עשה לך מאומה, היינו נבנסין ואוכלין אותו מיד, עכשיו הרי החנית והצפחת, מה יש לך לענות, הלוא תענה אבנר, ולא היה לו לענות, והיה כאילם (י) ולא הודה בצדקו של דוד, לכך נאמר האמנם אלם צדק, היה לך לומר אמונה נעשית כאילם ולא אמרת צדק שלי: (יא) דבר אחר אמר להם בצדק רדפתם אחרי, שהתורה אמרה צדק צדק תרדוף (דברים טז כ), או בצדק שפטתם אותי, שהתורה אמרה בצדק תשפוט עמיתך (ויקרא יט טו), כן עשיתם מישרים תשפטו בני אדם, לכך נאמר האמנם אלם צדק:

[ב] **אף** בלב עולות תפעלון בארץ [וגו'] זורו רשעים מרחם תעו מבטן. (יב) אמר להם הלב של אדם לא נברא אלא לומר אמת, שנאמר ודובר אמת בלבבו (תהלים טו ב), ואתם לא כך הייתם, אלא אף בלב עולות תפעלון בארץ (יג) חמס ידיכם תפלסון, הידים נבראו לעשות טובה וצדקה, ואתם עושים חמס ושוד, זורו רשעים מרחם תעו מבטן, הצדיקים מבטן ומרחם נקראו קדושים, שנאמר בטרם אצרך בבטן ידעתיך ובטרם תצא מרחם הקדשתיך (ירמיה א ה), וכן ישעיה אמר מבטן קראני ממעי אמי הזכיר שמי, ויאמר לי עבדי אתה (ישעיה מט ג), (יד) אבל הרשעים נעשו זרים ורשעים מרחם אמם, שנאמר זורו רשעים מרחם תעו מבטן

הערות ותקונים

רשות ים חמים יפות כך נדיק אתה ממני, כל זה חסר בכ"י סאחריס ובנדפס, וכ"ס גם בכ"י ו', וכן סוסיף סרמ"פ והביא סגי' מ"ר יוחנן בן גורי אם אין חמים רעים אין חמים יפים, והביא גם ס"ח אם אין חמים רעות ים חמים יפות: (ו) וכ"ח יתר מרעהו. הוספתי כמו שהוא בכ"י סאחריס ובנדפס, וליתא גם בכ"י ו', וכן סרמ"פ רסס על זה "גירסי בכתובים": (ז) וישבע שמואל לדוד. כ"ס בכל כ"י ובנדפס, ותקנתי וישבע דוד לשמואל, ומובא בילקוט שמואל רמז קל"ד, וגם שם בטעות וישבע שמואל לדוד: (ח) יודע היה שאם היה עושה לך מאומה כו'. בכ"י סאחריס ובנדפס ני' אחרת: יודע היה דוד שאם היה שולח בך יד היינו נכנסין ומוציאין לותו משם ומחתכין לותו מבר מבר ומתיירא מיד שמע וקבל משם רבף סאחרים: (ט) ד"ח חי ה' נשבע על השטן ונערו. כ"ס גם בכ"י ו', וכן הביא סרמ"פ בגליון, ובכתבי יד סאחריס ובנדפס ד"ח נשבע על יצר הרע ונער בו: (י) ולא הודה בצדקו של דוד עד ד"ח. כ"ס גם בכ"י ו', וכן הביא סרמ"פ, וליתא בכ"י סאחריס ובנדפס, וגם המוסחא נשתנה שם קצת: (יא) ד"ח אמר להם בצדק רדפתם. כ"ס גם בכ"י ו', ובכ"י סאחריס ובנדפס חסרים המלות ד"ח, והמאמר מחובר למה שלפניו, והמאמר מובא בילקוט רמז תשע"ו, ובטעות נרשם בשלו "בראשית רבה" ול"ל מדרש. ואולי סיון ב"ר בשמע ממקומו ויש להגיהו על ויתרוצצו הבנים בקרבה על שהיו במעי אמן זירחיה מחיתא לקיבליס, והוא בב"ר פס"ג אות ו': (יב) אמר להם הלב של אדם לא נברא אלא לומר אמת. מובא בילקוט רמז תשע"ו בשם מדרש: (יג) חמס ידיכם תפלסון סידים נבראו לעשות טובה וצדקה כו'. כ"ס גם בכ"י ו', וכן סוסיף סרמ"פ, אבל בכ"י סאחריס ובנדפס חסר זה, ושם המאמר קטוע ורוח הקודש אומר ע"י ירמיה בשרש בטרם אצרך בבטן ידעתיך, וכן ישעיה אומר (ה') מבטן קראני, ומרחם הרשעים ניכרים: (יד) אבל הרשעים

דוברי כזב, מרחם ומבטן הרשעים ניכרים, וכן אתה מוצא בעשו הרשע, (טו) עד דהוי במעוי דאימיה הוה מגיח עם יעקב אחוי, שנאמר ויתרוצצו הבנים בקרבה (בראשית כה כב), (טז) שהיה מרצין עם אחיו במעי אמו, אמר דוד ואף אתם מרחם זריתם ומבטן תעיתם, שנאמר חמת למו כדמות [חמת] נחש כמו פתן חרש יאטם אזנו אשר לא ישמע לקול מלחשים (וחובר) [חובר] חברים מחוכם (פסוק ה ו), (יז) אמר להם אין אתם יודעין מה עשה הקב"ה לנחש, שיבר את רגליו ואת שיניו, ועכשיו הוא אוכל עפר, (יח) כך הוא יעשה הקב"ה למלשינים, שנאמר אלהים הרס שניהמו בפימו מלתעות כפירים נתוץ ה' (ימסו) [ימאסו] כמו מים יתהלכו למו (פסוק ז ח), מה המים הללו כיון שנשפכו שוב אין מתקבצין, אלא הולכים להם, כך המלשינים כיון שאומרים דבר של מלשינות, שוב אין הדיבור חוזר בנתים: [ידרוך חציו]. כחץ היוצא מהקשת הולך ומכה וממית, כך לשון הרע, שנאמר חץ שחוט לשונם מרמה [דבר] (ירמיה ט ז): כמו יתמוללו. כד אינון ממללין:

[ג] **במן** שבלול תמס יהלך נפל אשת בל חזו שמש. (יט) כשם ששבלול זה ממסמס והולך ורשומו ניכר, כך לשון הרע ממסמס והולך והיזקו ניכר, מה עונשו נופל באשו של גיהנם, ואינו רואה בשימושו של עולם הבא, שנאמר בל חזו שמש, אמר הקב"ה אתם אמרתם לשון הרע, אתם נופלים בגיהנם, ואש אוכלת אתכם, ואין אתם רואים שמש של עולם הבא, אבל הצדיקים וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה [ומרפא בכנפיה] (מלאכי ג כ):

[ד] (כ) **דבר** אחר נפל אשת בל חזו שמש. (כא) [הרי אתם חשובים כנפלים שמפלת האשה שאינן רואים שמש לעולם, וכן הוא אומר או כנפל טמון לא אהיה כעוללים לא ראו אור (איוב ג טז): דבר אחר נפל אשת בל חזו שמש]. נופלין אתם כאישות הללו שאינן רואין את השמש, אלא (כב) חולדין בקרקע ויושבין שם. שלשה בריות משונות משאר בריות, האישות ונחש וצפרדע, (כג) האישות אלמלא רואה אור, אין כל בריה יכולין לעמוד לפניו, הנחש אלמלא היו לו רגלים, היה רץ אחר הסוס במרוצה והורגו, הצפרדע אלמלא יש לו שיניים, אין כל בריה נכנס במים לפניו: במרם יבינו סירותיכם אטד. היה לבית דין ללמוד מן הפועל הזה כשמוצא הקוץ בכרם בטרם שיגדל ויעשה לסירים ואטדים, כורת אותו במעדר: כמו חי. כל זמן שהוא בוסר: כמו חרון. כל זמן שהוא כחריות הללו שהן רכות, כמה דאת אמר שלשה סלי חורי (בראשית מ טז), מיד ישערנו: ישמח צדיק כי חזה נקם. אם אתם ראויין לבעל הכרם לכלות קוצי כרמו, ישמחו צדיקים בכלייתן:

הערות ותקונים

נעשו זריס כו'. לזה כוון רמ"י תהלים נ"ח ד' זורו רשעים מרחם ממעי אמם הם נעשים זריס להקב"ה כדרך שעשה עשו ויתרוצצו הבנים בקרבה: (טו) עד דהוי במעי אמו סוה מגיח עם יעקב אחוי. בב"ר פס"נ אות ו', תנחומא תולדות אות ד' (דף י"ח ע"ג) ופסיקתא דר"כ פסקא זכור, וע"ש הערה מ"ז כתהום יונה ממעי אמו זיריתים מתוהם לקיבליה מה טעם זורו רשעים מרחם. פי' זריתים תגרופו: (טז) שהיה מרצין. הרא"ם הביא בגליון הטעם עפ"י כ"י אחד שהי' לפניו, ג"ל יהודה שהיה מרגז: (יז) אמר להם אין אתם יודעין. מובא בילקוט שם והגיון מדרש במאמר שלפניו מוסב גם על המאמר המתחיל חמת למו: (יח) כך הוא יעשה הקב"ה למלשינים כו'. כל המאמר עד אמר הקב"ה אתם אמרתם לשון הרע (בלאת ג') הוא גם בב"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, וליתא בב"י האחרים ובנדפס ובילקוט: (יט) כשם שמשלול זה ממסמס והולך ורשומו ניכר, כי המרץ הזה (שנעקר) נמס בהליכתו ומניח ריר אחריו, ולכן ניכר שבילי עקבותיו, ופי' ממסמס נמס ונימק: (כ) ד"ל נפל אשת עד סוף המזמור. כ"ה גם בב"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, וליתא בב"י האחרים ובנדפס: (כא) הרי אתם חשובים. הוספתי נפעים כמו שהוא בב"י ו', והוספת הרא"פ שהוסיף, ומשמע ע"י המעתיק מן כל חזו שמש עד כל חזו שמש: (כב) חולדין בקרקע. פי' חופרין ומקבין בקרקע. ומזה בב"ב י"ט ע"ב שמחלידין את הקרקע ומעלין תיחוח: (כג) האישות אלמלא רואה אור אין כל בריה יכולה לעמוד לפניו. ומזה בגמרא מ"ק ו' ע"ב, מאי איסות הר"י בריה שאין לה עינים מאי קרא כמו שבשול תמס יהלך נפל אשת כל חזו שמש, וביומלמי מ"ק פ"ח ס"ל (דף פ' ע"ג), איסות זו חולדה, אע"פ שאין רמיה לדבר זכר לדבר, נפל אשת כל חזו שמש:

מזמור נט

[א] **למנצח** אל תשחת לדוד מכתם בשלוח שאול וישמרו את הבית להמיתו. (א) זהו שאמר הכתוב טובים השנים מן האחד (קהלת ד ט), טובים השנים שיוצאים לדרך, מן האחד שיוצא יחיד: [כי אם יפלו האחד יקים את חברו וגו' (שם שם י)], אם יפול האחד חברו מעמידו, ואם יתקפו האחד השנים יעמדו נגדו (שם שם יב), שאם יבא אדם רע נגדו, [השנים יעמדו נגדו]. ואם שלשה הרי יפה, שנאמר והחוט המשולש לא במהרה ינתק (שם שם): (ב) דבר אחר טובים השנים. טוב צדיק בן צדיק מצדיק בן רשע, אינו דומה זכות צדיק אחד, לזכות שנים, אשר יש להם שכר, שאם יבא פורעניות על בני המשפחה (ג) זכות שניהם עומדות ומצילות אותם, ואם היו שלשה, צדיק בן צדיק [בן צדיק], אין פוסקת מהן לעולם, שנאמר והחוט המשולש. (ד) אמרו לפני ר' זעירא והלא פלוני צדיק בן צדיק [בן צדיק] ודור רביעי רשעים, אמר להם לא אמר שלמה לא ינתק, אלא לא במהרה ינתק, ואפילו פוסקת חוזרת, כמו שנאמר לא ימושו מפיך ומפי זרעך ומפי זרע זרעך אמר ה' מעתה ועד עולם (ישעיה נט כא), (ה) כיון שהוא תלמיד חכם ובנו ובן בנו, שוב אין התורה פוסקת מהם לעולם, שנאמר מעתה ועד עולם, ומהו אמר ה', אמר הקב"ה אני ערב בדבר הזה: דבר אחר טובים השנים. (ו) שיתעסקו בפרנמטיא, מן האחד יחיד, ואם היו שלשה היה יפה, שנאמר והחוט המשולש: (ז) דבר אחר טובים השנים. זו מיכל בת שאול ויהונתן, שהיו שניהם אוהבים לדוד, במיכל כתיב ומיכל בת שאול אהבתהו (ש"א יח כח), וביונתן כתיב ויאהבו יהונתן כנפשו (שם שם א), מיכל ממלטת אותו מן הבית, ויהונתן מן החוץ, הוי טובים השנים מן האחד. והחוט המשולש. אלו ישראל ויהודה, שנאמר וכל ישראל ויהודה (אוהבים) [אוהב] את דוד (שם שם טז), הוי למנצח אל תשחת [וגו']:

[ב] (ח) **דבר** אחר [טובים השנים מן האחד]. זהו שאמר הכתוב מצא אשה מצא טוב (משלי יח כב), וכאן כתיב ומוצא אני מר ממות את האשה (קהלת ז כו), אלא אם היא אשה טובה אין סוף לטובתה, ואם היא אשה רעה אין סוף לרעתה, הוי מצא אשה מצא טוב. (ט) את מוצא עד שלא נבראת האשה [כתיב] לא טוב היות האדם לבדו (בראשית ב יח), (י) ומשנבראת [כתיב] וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד (שם א לא), הוי מצא אשה מצא טוב. (יא) אמרו

הערות ותקונים

(א) זש"ס טובים השנים. עיין קה"ר פ"ד בפ' הזה דרשות רבות בזה, והדרשה שלפנינו טובים השנים שיוצאים לדרך ית"ש, והביא כאן כל הדרשות לפיי ד"ח מצא חסד מצא טוב וז מיכל בת שאול, שהצילה את דוד, והמזמור הזה הוא על שם שהיה קרוב למות בשעה שאול וישמרו את הבית להמיתו. עיין בפירש"י שם שכתב וישמרו את הבית כשחמרה לשם מיכל חולה הוא (ש"א י"ט י"ד) והבריחתו בגילה, ובילקוט קהלת רמז תתקע"ח בפ' טובים השנים הביא ד"ח טובים השנים שיוצאים לדרך שאם נפל אחד מהם חברו מקימו פ"כ, וזה לקוח ממש"ש: (ב) ד"ח טוב צדיק בן צדיק. מובא בילקוט קהלת שם, ומובא במדרש שלפנינו, וליתא במדרש קהלת שם: (ג) זכות שניהם עומדות ומצילות אותם. כ"ה נס בכ"י ו', אבל בכ"י המחבים ובנדפס זכות שניהם עומדת ומצלת אותם, שנאמר ולקחתי אתכם אחד מעיר ושנים ממשפחה (ירמיה ג' י"ד), שבשביל שניהם משפחה נגלת, והרא"פ רשם על זה "גיסו בכתובים": (ד) אמרו לפני ר' זעירא. עיין בקה"ר שם סוף פסוק טובים השנים, ת"ר זעירא כו' אמר לון ומי כתיב לא לעולם יתק לא במהרה ינתק כתיב: (ה) כיון שהוא תלמיד חכם כו'. בבבלי ב"מ פ"ה ע"א מובא זה בשם ר' פרנך שאמר בשם ר' יוחנן: (ו) שיתעסקו בפרנמטיא. זה בשנה בקה"ר שם טובים השנים שהם עוסקים ועוסקין בפרנמטיא מן השחל זה לעצמו וזה לעצמו, כי אם יפלו שאם יפול ויסתכן אחד משם חברו מעמידו, והחוט המשולש כל חיזון תלת: (ז) ד"ח זו מיכל בת שאול. מובא בילקוט תהלים רמז תשע"ז בשם המדרש, והשמים בחמשע והשל נכן קורא את מיכל ענלה: (ח) ד"ח טובים השנים, זש"ס מצא חסד מצא טוב עיין לעיל ריש מזמור ק"ג: (ט) את מוצא עד שלא נבראת השאה. מובא בילקוט משלי רמז תתקנ"ז, והביא זה בשם ר' יוחנן בן טורי: (י) ומשנבראת כתיב. כי זכר ונקבה ברא אותם: (יא) אמרו רבותינו. בשם בב"ר פי"ז אות ג' ושם איתא תני ר' יעקב כל שאין לו אשה שרוי בלא טובה, בלא עזר, בלא שמחה, בלא

רבותינו כל מי שאין לו אשה (יב) שרוי בלא ברכה [בלא חיים, (יג) בלא שמחה בלא עזר, (יד) בלא טובה בלא שלום. בלא ברכה] שנאמר ויברך אותם אלהים (בראשית ה כח), אותם בזמן שהם שנים. בלא חיים טובים, שנאמר (וראה) [ראה] חיים עם (האשה) [אשה] (קהלת ט ט). בלא שמחה, שנאמר ושמח (באשת) [מאשת] נעוריך (משלי ה יח). בלא עזר, שנאמר אעשה לו עזר כנגדו (בראשית ב יח). בלא טובה, שנאמר מצא אשה מצא טוב (משלי יח כב). (טו) בלא שלום, שנאמר וידעת כי שלום אהלך (איוב ה כד), (טז) ואין אוהל אלא אשה, שנאמר לך אמור להם שובו לכם לאהליכם (דברים ה כז). (יז) ויש אומרים אף שרוי בלא תורה, שנאמר האם אין עזרתי בי ותושיה נדחה ממני (איוב ו יג), הוי מצא אשה מצא טוב: דבר אחר כשהאשה טובה מצא טוב, וכשהאשה רעה (יח) היא ממצה הטובות כולן מביתו ועושה אותו עני, אבל אם היא טובה מה כתיב בה, אשת חיל עטרת בעלה (משלי יב ד), ואומר אשת חיל מי ימצא (משלי לא י), ועל זה נאמר ויפק רצון מה' (שם יח כב), וכן הוא אומר ומה' אשה משכלת (שם יט יד), (יט) בוא וראה כמה קשה הוא הזיווג, מן התורה ומן הנביאים ומן הכתובים הקב"ה מייחד שמו על הזיווג, בתורה כתיב ויען לבן ובתואל ויאמרו מה' יצא הדבר (בראשית כד נ), ובנביאים כתיב ואביו ואמו לא ידעו כי מה' (יצא הדבר) [היא] (שופטים יד ד), (כ) ובכתובים כתיב ומה' אשה משכלת (משלי יט יד), מכאן שייחד הקב"ה שמו על הזיווג:

[ג] (כא) **דבר** אחר מצא אשה מצא טוב. אבל אשה רעה מרה ממנה, (כב) מעשה בבנו של ר' עקיבא שנשא אשה, מה עשה כיון שנכנסה עמו לחדר היה עומד כל הלילה וקורא בתורה (כג) ושונה בהגדות, אמר לה סבי לון בוצינא ומנהרין לי, סבת ליה בוצינא ואנהרה ליה כל לילה, והות קיימא קמיה ומנהרא, והוה פתיחא ספרא וגלייה ליה מן רישא לסיפא ומן סיפא לרישא, וכל לילה איתקיימא ומנהרא ליה עד דאתא צפרא, בצפרא קרב ר' עקיבא לגביה, אמר ליה מצא או מוצא, אמר ליה מצא, הוי מצא אשה מצא טוב: דבר אחר [מצא אשה מצא טוב]. זו מיכל בת שאול שהיתה אוהבת לדוד בעלה יותר מאביה,

---

הערות ותקונים

גלגל נרכה, גלגל כפרה כו', ר' סימון בשם ריב"ל אמר לף גלגל שלוש, ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי אמר לף גלגל חיים, ונקה"ל פ"ם פ' רלה חיים עם שם מוצה סתמי ובשם ריב"ל מוצה לף גלגל חיים, גם לף גלגל שלוש, ועיין בגלי יבמות ס"ב ע"ב ת"ר תנחומ לאמר ר' חנילאי כל שלין לו שם שרוי גלגל שמחה גלגל נרכה גלגל מוצה: (יב) שרוי גלגל נרכה שנאמר ויברך אותם אלהים. בב"ר ונקה"ר וביבמות שם מוצה רעים על גלגל נרכה מן להניח נרכה אל ביתך (יחזקאל מ"ד ל'): (יג) גלגל שמחה שנ' ושמח מאשת נעוריך. בב"ר ונקה"ר וביבמות שם מוצה רעים מן ושמחת אתה וביתך (דברים י"ד כ"ו), ואין ספק שהמלפיסים תקנו כמדרשים עפ"י הכתוב: (יד) גלגל טובה שנאמר מצא אשה מצא טוב. בב"ר ונקה"ר וביבמות שם מוצה רעים מן לא טוב היות האדם לבדו: (טו) גלגל שלוש שנאמר וידעת כי שלוש אהלך. בב"ר ונקה"ר מוצה רעים מן ואתה שלוש וביתך שלוש (ש"ב כ"ם ו'), אבל ביבמות הוא כמו לפנינו, ובכ"י המחברים הסר זה שברוי גלגל שלוש וסופר ומוסר רק שחסר ממנה דברים, גם וי"ו ליתא שם, גם חסר שם שהתחלה מהמאמר שלאחר זה, ד"ה כשהאדם מוצא מצא טוב, ומתחיל וכשהיא רעה: (טז) ואין אהל גלגל אשה כו'. מ"ק ז' ע"ב: (יז) וי"ו לף שרוי גלגל תורה. זה ליתא שם, ובגמרא יבמות שם במערבא אמרי גלגל תורה דכתיב האם אין עזרתי בי ותושיה נדחה ממני, ופירש"י האם אין עזרתי בי אמתי, דכתיב עזר כנגדו, מיד תושיה נדחה ממני שעריך לעסוק בהרבי ביתו ותלמודו משתכח: (יח) היא ממנה שמובות. דרים מנה לשון מין, מן שמריים ימצו ור"ל האשה הרעה ממנה כל טוב מביתו: (יט) בוא וראה כמה קשה הוא הזיווג. ב"ר פס"ח אות ג', ר' פנחס בש"ר אבהו מצינו בתורה בנביאים ובכתובים שאין זיווגו של אדם גלוי מן הקב"ה. ועיין מ"ק י"ח ע"ב אמר רב משום ר' ראובן בן המפרוצי מן התורה מן הנביאים ומן הכתובים מה' אשה נאים: (כ) ובכתובים כתיב ומה' משכלת. כ"ה גם בב"ר ובמ"ק, אבל בכ"י המחברים ובגלפם נמשת ובכתובים ויפק רצון מה' (משלי י"ח): (כא) ד"ה מצא אשה אבל אשה רעה מרה ממנה. זה חסר בכ"י המחברים ובגלפם: (כב) מעשה בבנו של ר' עקיבא. מובא בילקוט משלי רמז תתקנ"ח וחסר הציון: (כג) ושונה בהגדות. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י המחברים ובגלפם:

והיתך

שמילטה נפשו מאביה, איתתי בשעה ששלח שאול לשמור את הבית, הדא הוא דכתיב למנצח אל תשחת [ונו']:

[ד] **בברחו** מפני שאול במערה]. (כד) והיאך ברח דוד, ר' אייבו ורבנן, ר' אייבו אמר שני שערים (כה) היו לו לדוד בביתו, והאחד היה נעול, ומשמרין אותו מן השער הזה, ויצא בשער אחר וברח, ורבנן אמרו שער אחד היה לו, והיו עומדין על השער והיו משמרין שלא יברח. מה עשתה מיכל, שילשלה אותו בעד החלון וברח, כיון שעלו שלוחים של שאול לבית, מה עשתה נטלה התרפים ונתנם על המטה, (כו) ונתנה כביר העזים מראשותיו, (כז) שנאמר (ומיכל בת שאול לקחה את התרפים) [ותקח מיכל את התרפים וגו'] (ש"א יט יג), כיון שנכנסו ובקשו את דוד, אמרה להם מיכל חולה הוא ומוטל על המטה, הלכו ואמרו לשאול, אמר להם הביאוהו במטה לכאן, הלכו והביאו את המטה אצלו והוא מצא את התרפים במטה, והתחיל כועס על מיכל בתו, אמר לה למה רמיתני והברחת את שונאי, אמרה לו אתה השיאתני ללסטים שלך, ועמד עלי עם החרב להרגני, ואמר לי (כח) אם אין את מברחת אותי אני אהרוג אותך, מיד נתפחדתי ויראתי ממנו, והברחתיו, הדא הוא דכתיב הוא אמר אלי שלחני למה אמיתך (ש"א יט יז), (כט) ולכך נקרא שמה עגלה, הדא הוא דכתיב והששי יתרעם לעגלה אשת דוד (ש"ב ג ה), זו מיכל ולמה נקרא שמה עגלה, מה העגלה הזאת אינה מקבלת עול על צווארה, כך מיכל לא קיבלה עול מאביה, אלא קינטרה אותו:

[ה] **ואתה** ה' אלהים [צבאות] אלהי ישראל הקיצה לפקוד (את) כל הגוים. (ל) לפי שבעולם הזה עושה הקב"ה עצמו כישן, ולמה שעדיין אין הדין נותן שינאלו, שנאמר ויקץ כישן ה' (תהלים עח סה), אבל לעתיד לבא כשיבוא הקץ כביכול הקב"ה נוער עליהם, שנאמר הקיצה לפקוד (את) כל הגוים, באותה שעה אל תחון כל בוגדי און סלה:

מזמור ס

[א] **למנצח** על שושן עדות מכתם לדוד ללמד. (א) זהו שאמר הכתוב קרוב מצדיקי [מי

הערות ותקונים

(כד) והיאך ברח דוד. מובא בילקוט שמואל רמז קכ"ט ד"ה ותורד מיכל את דוד בעד החלון [וילך ויברח וימלט] (ש"א י"ט י"ב), וכ"ו ג' ד' ה' ז' נמצא הוספה: כל המותן מקום לשעה מסעה טופלת בידו, וכל מי שעומד כנגד מסעה סוף טופל בידה, כגון יעקב ומשה וילחק ודוד, שמתו מקום לה וטפלה בידם, וכגון מנימלך וגבות והמן שעמדו כנגדה וטפלו בידה, ולפי שעמד מרדכי כנגד המן הרשע קימעה כבר היו ישראל כלין מן העולם: (כה) היו לו לדוד בביתו. בילקוט נוסף "אחד גדול ואחד קטן": (כו) ונתנה כביר העזים מראשותיו. הרד"ק הביא את המדרש הזה ולקח לבריו מהילקוט וכתב התרפים עשויים בדמות גוף האדם לפיכך שמם אותם במטה בדמות דוד שוכב שם ובמקום ראשו שמה כביר העזים בדמות האדם, ופי' כביר העזים כר עשוי משער העזים: (כז) שנאמר ומיכל בת שאול וגו'. כ"ה בכל כ"י ובנדפס, ובקרא כתיב ותקח מיכל את התרפים: (כח) אם אין את מברחת אותי הני מהרוג אותך מיד נתפחדתי וירחתי ממנו והברחתיו. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס אם איך מברחת אותי הני מתיז את ראשך בסייף ומיד נעטין דמי ונתפחדתי והברחתיו. גם נוסף עוד שם וכן בכ"י ג' ובדפוס ראשון הנדפס עפ"י כ"י הזה, "ומרוב המורא נתחלחלתי כעניין שנאמר ותתחלחל המלכה מאד (אסתר ז' ז') מלמד שפירסה נדה, נלמדך שהחרדה מביאה את הדמים". וזה הוסיף מעתיק אחד בכ"י וחכ"ל נדפס כן בכל הדפוסים. והמאמר מלמד שפירסה נדה הוא מנמרת מגילה דף ט"ו ע"ב נדה דף ט"ז ע"א, וכן במדרש אסתר פ"ח פ' ותתחלחל המלכה רבנן דתמן אמרין שפרסה נדה, ועיין במדרש אבא גריון שהוצאתי לאור סערה נ"ה, ומה שסיים נלמדך שהחרדה מביאה את הדמים, נגדה שם ביתא תנן שהחרדה מסלקת את הדמים, והוא במסכת נדה ל"ט ע"א: (כט) ולכך נקרא שמה עגלה. מובא בילקוט תהלים רמז תשע"ז ושם הביא התחלת המאמר והשמים מאמר שלם ומובא ממנו בשמואל רמז קכ"ט וחכ"ל הביא בתהלים שם מן לכך נקרא שמה עגלה, והוא המאמר שלפנינו, ועיין בגמרא סנהדרין כ"ג ע"א טעם לאחר שנקראת עגלה: (ל) לפי שבעולם הזה עד סוף המזמור. כל המאמר נמצא נ"כ בכ"י ו', וכן הוסיף הרח"פ, וכן נמצא בילקוט ברמז תשע"ז, אבל בכ"י האחרים ובנדפס גם בדפוס ראשון ליתא:

(א) זש"ה קרוב מצדיקי. מובא מחנחומא בבריש פרשת נ', ושם הגי' זש"ה קרוב מצדיקי מי יריב אתי נעמדה

יריב אתי (ישעיה נ ח), מהו קרוב מצדיקי], כשנתן הקב"ה את התורה לישראל, להשיב בה לכל האומות, [בהצותו את ארם נהרים ואת ארם צובה], כשהלך יואב לעשות מלחמה עם ארם, אמרו לו אין אתה בן בנו של יעקב, לא כן היו התנאים, ועתה לכה נכרתה ברית אני ואתה וגו' ויקח יעקב אבן וירימה מצבה וגו' [ויאמר לבן הגל הזה עד ביני וביניך] (בראשית לא מד מח), כיון ששמע יואב כך לא היה יודע מה להשיבו, בא אצל דוד ואמר לו כך וכך אמר לי ארם, (ב) מיד הושיב דוד סנהדרין, וכן אמר שלמה בתנך ערמת חטים [סוגה בשושנים] (שה"ש ז ג), שני כריתות כרתו אבותינו, (ג) אחד כרת אברהם, שנאמר ויהי בעת ההוא ויאמר אבימלך [וגו'] ועתה השבעה לי באלהים [וגו'] ויכרתו ברית (בראשית כא כב כג לב), באו ליכנס בארץ פלשתים, אמר להם אין אתם בנים של אברהם, ואין אתם מקיימין מצות הברית שכרת אברהם עם אבימלך, אמר להם הן אנו מקיימין, אבל אין אתם פלשתים, הלכו להם, וכן הוא אומר והעוים היושבים בחצרים עד עזה כפתורים היוצאים מכפתור (דברים ב כג), כפרתם באותה שבועה, מיד נכנסו לארץ וירשוה. זכן ארם אמרו לו ליואב לאו מבניו של יעקב אתם, ולא כך התנה ארם עם יעקב, שנאמר עד הגל הזה ועדה המצבה (בראשית לא נב), אמר להם יואב ולא הם עברו תחלה, שנאמר מן ארם ינחני בלק מלך מואב (במדבר כג ז), ולא זו בלבד, אלא בימי כושן רשעתים [שנאמר ויעבדו בני ישראל את כושן רשעתים (שופטים ג ח)], שהרשיע שתי רשעיות, אחת בימי בלעם, ואחת בימי כושן, כיון שלמדוהו מסנהדרין, אמר למנצח על שושן עדות מכתם לדוד ללמד: (ד) בהצותו את ארם נהרים ואת ארם צובה. [מהו בהצותו, שהציתה באש: (ה) דבר אחר שירה בה חצים: דבר אחר] שנטל ארם נהרים ונתן בארם צובה, וארם צובה נתן בארם נהרים: (ו) [וישב יואב. מלמד ששנה ופתח אותה אמר [אם] אני מחריבה אותה עכשיו (שאיני מוצא בחזירתי לא אכילה ולא שתיה, אלא אניח להם עד שאכה את ארם, ונחזור עליהם) אם כן מה אני מוצא כשאעלה מן המלחמה עם ארם, אלא הריני מניחה עד שאעלה, כיון שחזר הכה אותם, שנאמר וישב יואב ויך את (ארם) [אדום]:

[ב] **אלהים** זנחתנו פרצתנו אנפת תשובב לנו. (ז) [אמר הקב"ה אני זנחתי אתכם ואתם זנחתם אותי, וכן הוא אומר זנח ישראל טוב אויב ירדפו

הערות ותקונים

יחד וגו' נתן הקב"ה תורה ליעקב כדי שיזכה בה לכל האומות. ומן כשהלך יואב מובא בילקוט תהלים רמז תשע"ז ובמעות גרסם שם ב"ר פע"ל כי כל המאמר שהביא הוא מפו"ע שלפנינו והציון ב"ר פע"ל נשמט ממקומו וצריך על התחלת המאמר שהביא, כשהלך דוד ללחם נהריס ולחרס צובה פגע יואב בהלומים כו', הוא מב"ר פע"ל לות ע"ו. ובילקוט שמעל רמז קמ"ז הביא המאמר בשם ב"ר ובילקוט דברים רמז תת"ס הביא בשם התגומגם: (ב) מיד הושיב סנהדרין וכן אמר שלמה בתנך ערמת חטים. הוספתי סיפא דקרא סוגה בשושנים, ובתגומגם שם שוטן עדות אלו סנהדרין שנאמר סוגה בשושנים, עדות על שם התורה שנקראת עדות, מפתם זה דוד שעשה עצמו מך, ותם על שהלך בתמימות עם קונו, ושם בשערה ח' הבאתי בשם הערוך ערך שטן שהביא בשם הילמדנו וז"ל בילמדנו בפסקא רב לך סוב מיד הושיב דוד סנהדרין שכך שלמה אמר בתנך ערמת חטים סוגה בשושנים אלו החכמים, שנאמר למנצח על שושן עדות ע"כ, ובילקוט תהלים שם מיד הושיב סנהדרין הוסיף "שנקראו שושנים". ונאמר שלפנינו טוון רש"י תהלים ס' ו' מכתם לדוד על עדותן של סנהדרין שעמדו בשושנים שנאמר סוגה בשושנים שהיתה בשושנים כשהלך שילמדוהו מה יעשה כשנלחם עם ארם נהרים ונלח את יואב עליהם לאמרו לו ליואב ולא מבניו של יעקב אתם היכן היה השבועה שנשבע ללבן על הגל הזה, ולא היה יודע מה להשיב, בא לו אצל דוד, אמר לדוד כך אמרו לי בני ארם ולא ידעתי מה להשיבם ועמדו סנהדרין ואמרו לו ולא היה יודע את השבועה, שנאמר מן ארם ינחני בלק מלך מואב, ועוד כתוב רשעתים, ארמי היה: (ג) אחד כרת שברית. והשני כרת יצחק שנאמר ונכרתה ברית עמך (בראשית כ"ו כ"ח): (ד) בהצותו את ארם נהריס. מובא בילקוט תהלים רמז תשע"ז, והביא זה בשם ר' יוחנן, וכל כ"י מובא זה שתמי: (ה) ד"א שירה בה חציס. דורש ס"ת במקום חי"ת לשון חציס: (ו) וישב יואב. מובא בילקוט שמעל רמז קמ"ז בשלמא המאמר שהביא מב"ר ומן ד"א וישב יואב על כתוב אחד לומר הוא מפו"ע שלפנינו וקצת בקצרה: (ז) אמר הקב"ה. הוספתי כמו שהוא בכ"י הלחרים ובדפוס,

(איכה ה ג), ואף על פי שאנפת בי, חזור ושוב אלי], כמה שנאמר אודך ה' כי אנפת בי ישוב אפך ותנחמני (ישעיה יב ה): [הרעשתה ארץ]. (ח) בשעה שאמר לו יואב הדברים האלו רעשה הארץ, נתפלצה עליהם ונתקפלה תחתיו, ונמצא עומד דוד להכותו, מיד עמד ואמר רפה שבריה כי מטה. (ט) מהו פצמתה, דלתיה כמה שנאמר ויהי בקרוא יהודי שלש דלתות (ירמיה לו כג), ומתרגמינן פציטין, ואמרו רבותינו חרס כדי ליתן בין פצים לחבירו: הראית עמך קשה [השקיתנו יין תרעלה]. מהו השקיתנו יין תרעלה, (י) יין שהוא מתער את העולם, שיתיר עולה של תורה:

[ג] (יא) **נתתה** ליראיך נס להתנוסס. למה מפני קושט, מפני האמת סלה. למען יחלצון ידידיך הושיעה ימינך וענני. זו תורה שניתנה בימין, שנאמר מימינו אש דת למו (דברים לג ב), אמר הקב"ה אותה אתה מבקש, אני מוסיף לך אחרת, וכן הוא אומר יוסף ה' שנית ידו לקנות את שאר עמו (ישעיה יא יא): לי נלעד. אני הוא שעשיתי נס ליפתח הגלעדי, ואני הוא שעשיתי נס לנדעון בן יואש משבט מנשה, והיתה תשועתו תשועת שעה, אבל לעתיד לבא אני מושיעכם על יד משיח בן אפרים, ועל יד משיח בן דוד משבט יהודה: ואפרים מעוז ראשי. שקיבל עול המלכות תחילה, ואחר כך יהודה מחוקקי, זה משיח בן דוד: מואב סיר רחצי. שנאמר ועפו בכתף פלשתים ימה יחדו יבוזו את בני קדם אדום ומואב משלוח ידם (שם יא יד), חוי מואב סיר רחצי, הסיר הזה אדם רוחץ בו רגליו ודוחקן: על אדום אשליך נעלי. לרומסו, כמו שנאמר תרטסנה רגל (שם כו ו), זה רגלו של הקב"ה, שנאמר ואדרכם באפי וארמסם בחמתי (שם סג ג): רגלי עני (שם כו ו). זה מלך המשיח, שנאמר עני ורוכב על חמור (זכריה ט ט): פעמי דלים (ישעיה כו ו). אלו ישראל, שנאמר וידל ישראל (עד) מאד (שופטים ו ו): עלי פלשת התרועעי. יש אומרים כמו רועה התרועעה הארץ (ישעיה כד יט), ויש אומרים תרועת מלחמה: מי יובילני עיר מצור. זו מלחמתה של רומי: מי נחני עד אדום. זו מלחמתה של קוסטנטינא, באותה שעה יעמדו ישראל בצרה גדולה, ויאמרו הלא אתה אלהים זנחתנו, וכשרואין נחמיה בן חושיאל מת לפני שערי ירושלים, אומרים הבה לנו (עזרת) [עזרת] מצר ושוא תשועת אדם, באלהים נעשה חיל והוא יבוס צרינו:

מזמור סא

[א] **למנצח** על (נגינות) [נגינת] לדוד. (א) זהו שאמר הכתוב רחוק ה' מרשעים

הערות ותקונים

גם בדפוס לעמון, וכן בילקוט: (ח) בשעה שאמר לו יואב הדברים האלו וגו'. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י המחריס ובנדפס הגי' בשעה שאמר למואב אלה הדברים נתפלצה עליהם ונתקפלה תחתיו ונמצא עומד להכותו בשעה שאמר רפה שבריה כי מטה והמאמר כלו קצה הבנה: (ט) מהו פצמתה דלתיה. כמו שנאמר ויהי בקרוא יהודי אלש דלתות ומתרגמינן פצימין, ואמרו רבותינו חרס כדי ליתן בין פצים לחברו. כ"ה גם בכ"י ו', וכן בדפוס הרמ"פ בנליון, וזה הוספה, וליתה בכ"י המחריס ובנדפס, והוא מן מעתיק לחד שגע בספרם מלת פצמתה, והגיה רלוי מן חרס כדי ליתן בין פצים לחברו, והוא בעצמה שגיאת דף פ"ב ע"ג, ועיין בערוך ערך פצם, וסיים ומיין בפצים בגון סדק וקרע דכתיב הרעשתה ארץ פצמתה, וקרע לו חלוני תרגומו ופצים ליה תרכין, והגיה עול שם פי' אחר שם פלחי והמזוזה נקרא פצימא, והגיה רלוי תר' ויסי בקרוא יהודי שגם דלתות תר' תלת פצים. ועש"ה בערוך הוסיף לחד המעתיקים את ההוספה לא במדרש: (י) יין שהוא מתער את העולם שיתיר עולם של תורה. נראה כי לורם תרעלה מוסיקון תר עלה, וקשה להבין כוונת המדרש. ולולי ג"ע שהוא תר את העולה: (יא) נתתה ליראיך. כל המאמר מכאן עד סוף המזמור הוא נ"כ בכ"י ו', וכן בדפוס הרמ"פ בנליון, וליתה בכ"י המחריס ובנדפס, ושם נמצא רק מאמר קטוע, כוסיעה ימיך ועגי, לותה ימין שבשבח אחריך שנאמר שמיב אחור ימיט, אמר הקב"ה אתה מבקש אחת אני מוסיף לך אחרת וכה"ג והיה ביום ההוא יוסיף ה' שנית ידו לקנות את שאר עמו ע"כ, ובזה נשלם שם המזמור:

(א) זה"ה לחוק ה' מרשעים. מובא בילקוט תהלים רמז תס"ו בשם המדרש, והמאמר משם נפסיקתא רבתי

ותפלת צדיקים ישמע (משלי טו כט), בכל מקום שישראל קראו להקב"ה ענה אותם, קראו לו במצרים וענה אותם, (ב) שנאמר ואת צעקתם שמעתי (שמות ג ז). קראו לו על הים וענה אותם, שנאמר מה תצעק אלי דבר אל בני ישראל ויסעו (שם יד טו). קראו לו במדבר וענה אותם, שנאמר וישמע ה' בקול ישראל (במדבר כא ג). קראו לו משנכנסו לארץ וענה אותם, שנאמר (ויצעק) [ויזעק] שמואל אל ה' [בעד ישראל ויענהו ה'] (ש"א ז ט). וכן בימי שלמה, ויהי ככלות שלמה להתפלל אל ה' (מ"ב ח נד). (ג) אף אנו עכשיו שגלינו ענה אותנו, שנאמר קראתי שמך ה' מבור תחתיות קולי שמעת (איכה ג נה ט), ועכשיו מקצה הארץ אליך (ה') אקרא בעטוף לבי, אמר להם הקב"ה מקצה הארץ קראתם אותי, וכשהייתם בארץ לא קראתם אותי, וכן הוא אומר הנני (מביא אותם) [הנני] אל גוי לא קורא בשמי (ישעיה נה ה), כשהייתם בתוכה לא קראתם בשמי, והיכן קראתם אותי מקצה הארץ, שנאמר וקראתם אותי והלכתם (להתפלל) [והתפללתם] וגו' ובקשתם אותי (ירמיה כט יב יג). (ד) וכן משה אמר ובקשתם משם את ה' אלהיך ומצאת [וגו' בצר לך ומצאוך] (דברים ד כט ג), הוי מקצה הארץ אליך אקרא:

[ב] **בעטוף** לבי. (ה) עד היכן חייב אדם לעמוד בתפלה, ר' יהודה אומר עד שיעטוף לבו, שנאמר תפלה לעני כי יעטוף [ולפני ה' ישפוך שיחו] (תהלים קב א), הוי בעטוף לבי: בצור (ירוממני) [ירום ממני]. (ו) איזו זו ירושלים, שנאמר ורחבה ונסבה למעלה (יחזקאל מא ז), לכך בצור (ירוממני) [ירום ממני], אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבונו של עולם איני מבקשת לישב אצל האויב, אבל אגורה באהלך עולמים, וכן הוא אומר ה' אהבתי מעון ביתך ומקום משכן כבודך (תהלים כו ח), וכן הוא אומר כי טוב יום בחצריך מאלף בחרתי הסתופף בבית (ה') [אלהי] מדור באהלי רשע (שם פד יא):

[ג] (ז) **דבר** אחר אגורה באהלך עולמים. (ח) וכי עלה על דעתו של דוד להיות הי עולמים, אלא אמר דוד לפני הקב"ה יהי רצון מלפניך שיהו שירות ותשבחות שלי נאמרין בבתי כנסיות ובבתי מדרשות לעולם: כמו דור ודור. כדורות של עולם הזה ושל עולם הבא: חסד ואמת מן ינצרוהו. חסד ואמת שהן מזומנים

הערות ותקונים

רבתי סוף פ"ע פסקא למכלה על הגניזות נרחבה ונהוספת לנרים וע"ם במאיר עין הערה כ"ח:
(ב) שנאמר ואת צעקתם שמעתי. ניקוד מובא הכתוב ויזעק מלהים את זעקתם, גם בפסיקתא רבתי שם מובא הכתוב ויהגהו כני ישראל מן העבודה ויזעק [ויזעק מלהים את זעקתם] (שמות ב' כ"ג כ"ד):
(ג) אף הוא עכשיו שגלינו עמה אותנו כו'. בפסיקתא רבתי שם גרסינן אמר לו דוד רבש"ע בשעה שנגיע בגלות למקדש היו קורעים אותך ואתה שוה להם עכשיו משלנו מפוזרים בגולה אתה שוה אותנו כמ"ש מקלם מלרך מלך מקרא, והרב הגדול בעל מאיר עין הגיה שם בשם הז"ח והרז"ו שע"ע בשלנו מפוזרים בגולה עמה אומרו: (ד) וכן משה אמר ובקשתם משם את ה' אלהיך ומצאת וגו' כגר לך ומצאוך. ניקוד מובא וכן אמר משה בגר לך ומצאוך וגו' מה כתיב בתריה ובקשתם משם את ה' אלהיך ומצאת. ע"ע להיפך וכן אמר משה ובקשתם וגו' מה כתיב בתריה בגר וגו': (ה) עד היכן חייב אדם לעמוד בתפלה ר' יהודה אומר עד שיעטוף לבו. עיין בבלי ע"ז ז' ע"ב והוא כדעת ר"ח שאומר שם שואל אדם צרכיו וחכ"ב יתפלל, שנאמר תפלה לעני כי יעטוף ולפני ה' ישפוך שיחו, ופירש"י שם כי ישתוף, עטיפת נפשו ולאנת לבו יתפלל תחלה והדר לפני ה' ישפוך שיחו שמונה עשרה עטיפה לשון כאב ופריחת לב מתוך צרה כמו בהתעטף כהלל (איכה ב' י"ב), ויותר נכון לגרום לפנינו היכן חייב אדם לעמוד בתפלה ומלת "על" מיותרת, וכ"ה בתחריס ובנדפס הכי' עד היכן אדם חייב לעמוד בתפלה על שיעטוף שנאמר תפלה לעני כי יעטוף, וכן הוא אומר בהתעטף עלי נפשי ע"כ, ומובא שם במאמר שתמי, וכ"ה שלפנינו וכ"ה ו' הוא בשם ר' יהודה:
(ו) איזו זו ירושלים שנאמר ורחבה ונסבה למעלה. עיין חזית פ"ו פ' לוארך שתידה ירושלים להיות מתרחבת בכל לדדיה למעלה מעין ת"ע ורחבה ונסבה למעלה, והרש"ם בגליון הביא מוסחת כ"י אחד שהי' לפניו: ואיזו זו בהגה אומר זה ירושלים, ובכל כ"י שלפני מובא זה שתמי: (ז) ל"ה תנורם. מכאן עד סוף המזמור הוא גם כן בכ"י ו', וכן הוסיף הרש"ם, וליתא בכ"י התחריס ובנדפס: (ח) וכי עלה על דעתו כו'. לעיל במזמור ה' אות ח', ובמזמור

לעולם לפניך הן יכבדוהו, שנאמר חסד ואמת יקדמו פניך (תהלים פט טו), (ט) ואין מן אלא מזומן, כמה דאת אמר ויומן להם (דניאל ח ה):

מזמור סב

[א] **למנצח** על ידותון מזמור לדוד, אך אל אלהים דומיה נפשי. זהו שאמר הכתוב בטחו בה' עדי עד (ישעיה כו ד), אמר הקב"ה הוו יודעין במי אתם בוטחים, (א) במי שברא שני עולמים בשתי אותיות, כי ביה ה' צור עולמים (שם שם), העולם הזה והעולם הבא, העולם הזה נברא בה"א, שנאמר אלה תולדות השמים והארץ בהבראם (בראשית ב ד), אל תקרי בהבראם, אלא בה"א בראם, והעולם הבא נברא ביו"ד, הוו כי ביה ה' צור עולמים. ולמה נברא העולם הזה בה"א, לומר לך מה ה"א כשאדם מוציאה מתוך פיו, אין בה לא ריחוש שפתים, ולא חריצת לשון, כך בלא עמל ובלא יגיעה ברא אותה, שנאמר בדבר ה' שמים נעשו וגו' (תהלים לג ו). (ב) כי השח יושבי מרום (ישעיה כו ה), ואחר כך תרמסנה רגל (שם שם ו), ואחר כך קומי ודושי בת ציון (מיכה ד יג), כך אמר הקב"ה לישראל גואל אני אתכם אלא שתטרחו, ומה אני מטריח, על ידותון, (ג) על הדתות ועל הדינין שאתה עושה לנו, הוי על ידותון: אך אל אלהים דומיה נפשי (כי) ממנו ישועתי. וכן הוא אומר ואנחנו לא נדע מה נעשה [כי עליך עינינו] (דה"ב כ יב):

[ב] **אך** הוא צורי וישועתי. (ד) מהו צורי, [תוקף], בתוקף בא עלי בעולם הזה, ובשביל התוקף שבא עלי יושיעני: משגבי לא אמוט רבה. (ה) ניהנם נקראת רבה, מקום שהרשעים (ו) נופלים שם ועומדים, וכן הוא אומר השיקו היקבים כי רבה רעתם המונים [המונים] בעמק החרוץ (יואל ד יג יד), מהו בעמק החרוץ, שכל מי שנופל בו דינו חרוץ לעולם, אותה שעה לא אמוט רבה, שנאמר וה' מציון ישאג ומירושלים יתן קולו (שם שם טז), אותה שעה וה' מחסה לעמו ומעוז לבני ישראל (שם שם), וכן בני קרח אמרו המו גוים ממו ממלכות נתן בקולו תמוג (הארץ) [ארץ], ה' צבאות עמנו וגו' (תהלים מו ז ח):

[ג] **בטחו** בו בכל עת. (ז) אמר ר' חייא בר אבא דמן יפו הנשמה שבאדם כל שעה שהיא עולה ויורדת מבקשת היא לצאת ממנו, והיאך היא עומדת בגופו, אלא הקב"ה מלא כל הארץ כבודו, כשהיא באה לצאת ורואה את יוצרה חוזרת לאחוריה, והיכן היא פירשוה, אנשי כנסת הגדולה פירשוה, אתה הוא ה' לבדך (ח) (השמים ושמי השמים לא יכלכלוך) [אתה עשית את השמים שמי השמים וגו'] ואתה מחיה את כולם (נחמיה ט ו), מנין שכבודו של הקב"ה מלא חללו של

הערות ותקונים

ל' תות נ': (ט) ואין מן אלא מזומן כל"ל ויומן להם. וכן רש"י בפי' לתהלים (ס"ל ח') הביא: מן הזמנה, כמו ויומן ה' לגולים קיקיון (יונה ד'):

(א) במי שברא שני עולמים בשתי אותיות. ירושלמי תענית פ"ב ה"ל (דף ע"ז ע"ג) ר' אבהו בשם ר"ל יוחנן בשתי אותיות נבראו שתי עולמות השולם הזה והשולם הבא בה"א ואחד ביו"ד, מ"ט כי ביה ה' צור עולמים ואין אתו יודעים מיזה נברא בה"א ומיזה משם נברא ביו"ד, אלא מן מה דכתיב אלה תולדות השמים והארץ בהבראם, בה"א בראם, הוי השולם הזה נברא בה"א והשולם הבא ביו"ד. וכן הוא בפסיקתא רבתי פכ"א (דף ק"מ ע"ב) וב"ר פי"ב תות י', ועיין בבלי מנחות כ"ט ע"ב: (ב) כי השח יושבי מרום ואח"כ תרמסנה רגל ואח"כ קומי ודושי. ל"ל ואומר קומי ודושי, כי הוא קרא במיכה, ובילקוט תהלים רמז תתפ"ב הביא בשם המדרש ומספר הגי' למנצח על ידותון על הדתות ועל הדינין שאתה עושה לנו, לכתיב כי השח יושבי מרום, ואח"כ תרמסנה רגל ואח"כ קומי ודושי: (ג) על הדתות ועל הדינין. מובא בדרש תהלים ס"ב ס' בשם מדרש אגדה: (ד) מהו צורי. מובא בילקוט שם, ובנוסח נרשם "ספרי" בטעות, כי הוא נ"כ בשו"ת שם: (ה) ניהנם נקראת רבה. וכן הביא רש"י בפי' לתהלים שם בשם מדרש אגדה: (ו) נופלים שם ועומדים. ל"ל ואינם עומדים: (ז) ל"ל חייה בר אבא. מובא בילקוט סוף תהלים רמז תתפ"ו בשם המדרש: (ח) השמים ושמי השמים לא יכלכלוך. המגרתי ותקמתי אתם עמית את השמים שמי השמים, והוא בנחמיה שם, והכתוב השמים ושמי השמים לא יכלכלוך הוא בדה"ב ו' י"ח, ופה הביא

עולם, שנאמר הלוא את השמים ואת הארץ אני מלא (ירמיה כג כד), (ט) אמר ר' נחמני בשם ר' לוי (י) מעלי הביכורים כך היו מזמרים, כל הנשמה תהלל יה (תהלים קג ו), מהו תהלל יה, כל שעה ושעה שהיא עולה ויורדת בגופו, אנן חייבין לו הללויה, שהוא עושה פלאות עמנו, אמר דוד הואיל וכל הנסים הללו הוא עושה עמנו בכל שעה, תנו דעתכם שלא להפליג ממנו שעה אחת, הוי במחו בו בכל עת [עם] שפכו לפניו לבבכם אלהים מחסה לנו סלה:

[ד] (יא) **ולך** ה' חסד כי אתה תשלם לאיש כמעשהו. מהו לך ה' חסד, ר' יהודה ור' נחמיה, [ר' יהודה אומר] (יב) הזכות אינה עקרה ועושה פירות, שנאמר אמרו (ל)צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו (ישעיה ג י), אבל העבירה עקרה, שנאמר ולך ה' חסד כי אתה תשלם לאיש כמעשהו, יש לך אדם שיש בו עשר מצות ועשר עבירות, אם כן יצאו אלו באלו, אבל הקב"ה אינו עושה כן, אלא בתחילה גובה ממנו עונותיו, ואחר כן נותן לו שכרו של מצות, (יג) אמרו רבותינו משלם לו שכר זכיותיו, אבל אינו מדקדק על עבירות שבידו, ואינו מדקדק על עבירה להפרע ממנו במה שחטא, (יד) שנאמר כי אתה (ה') [אלהינו] (חשבת) [חשכת] למטה מעונינו (עזרא ט יג), ואף כאן כי אתה תשלם לאיש כמעשהו, מעשהו אינו אומר, אלא כמעשהו, ומה למטה הוא גובה את אלו משלו, היאך (טו) אדם בחור דלוק בעבירה וראוי למות, מה הקב"ה עושה, תולה לו עד שישא אשה ויוליד בנים, והקב"ה [נוטל אחד מבניו תחת אותה עבירה שעבר, נמצא הקב"ה] גובה שלו משלו, יש חסד גדול מזה, הוי ולך ה' חסד. (טז) ר' נחמיה אומר [כי אתה תשלם לאיש כמעשהו], מהו כמעשהו, יש אדם מחשב לעשות [עבירה ולא עשאה, הקב"ה אינו כותבה עליו עד שיעשנה, ואם מחשב לעשות] מצוה ונאנס ולא עשאה, הקב"ה כותבה עליו כאילו עשאה, מניין את למד מדוד שהיה מצטער לבנות בית המקדש, שנאמר זכור ה' לדוד את כל ענותו אשר נשבע לה' [ונו'] אם אבא באהל ביתי (תהלים קלב ג ג), (ואני בעוניי) [והנה בעניי] הבינותי (דה"ב כב יג), וכן הוא אומר ויהי כי ישב המלך בביתו (והניח ה') [וה' הניח] לו מסביב (ש"ב ז ו), התחיל מהרהר בלבו ואמר (ואני) [ראה נא אנכי] יושב בבית ארזים וארון (ברית ה') [האלהים] יושב בתוך היריעה (שם שם ב), אמר לו נתן הנביא אילולי שעלה במחשבה בלבו של הקב"ה שתבנה לו בית, אף בלבך לא היה עולה, שכך הכתיב עלי

הערות ותקונים

הכתוב מנחמי': (ט) פ"ר נחמני שם"ר לוי. בכ"י ו' פ"ר אחא שם"ר לוי, ובגיזה כ"י ובנדפס פ"ר חייא בשם ר', וברפ"ק בגליון המוסחת כמו שהיא לפנינו, והגיה טוסחת אחרת פ"ר אחא שם"ר מחיר: (י) מעלי הביכורים כך היו מזמרים כל הנשמה תהלל יה. בירושלמי ביכורים פ"ג ה"ג דף ס"ח ע"ג בשורה היו אומרים כל הנשמה תהלל יה הללויה: (יא) ולך ה' חסד. מובא בילקוט רמז תתפ"ד בשם המדרש: (יב) הזכות אינה עקרה. בתוספתא ריש פאה פיתח כך: זכות יש לה קרן ויש לה פירות, שנאמר אמרו לצדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו, עבירה יש לה קרן ואין לה פירות, שנאמר אוי לרשע רע כי גמול ידיו יעשה לו כו', וכן הוא בגבלי קידושין מ' ע"ח ובפ"ק ריש פ"מ, ועיין לעיל מזמור ג' אות ד' ושם הוא בסגנון אחר, ובכ"י האחרים (מנבד כ"י ו') ובנדפס הגי' משו כמעשהו ר' יהודה אומר העבירה עקרה והיא שהם פירות שנאמר כי אתה תשלם לאיש כמעשהו, אבל הצדקה שהם פירות, שנאמר אמרו לצדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו. והרא"ם הביא בגליון כמותה כ"י שלפנינו: (יג) אמרו רבותינו. עיין לעיל במזמור ג' וכך היתה שם לבן אמרי אפי' עוותיו הוא נוהג ממנו בצד אחת, שנאמר כי אתה תלכינו תחכת למספר משונו (עזרא ט'), ובכ"י האחרים ובנדפס טוסחת אחרת בכאן, אמרו רבותינו משלם הקב"ה לאדם כפי מעלליו הרעים והוא מדקדק עמו כפי שחטא והיה מהוגן שלפנינו שהוא פורע ממנו, שנאמר כי אתה [תלכינו] תחכת למספר משונו (עזרא ט'), ואף כי אתה תשלם לאיש כמעשהו מעשהו היה אומר כו'. ובכ"י ו' הוא כמו לפנינו, והרא"ם הביא בגליון טוסחת הכ"י. והרמ"י בתלים ס"ב י"ג הביא ז"ל ולך ה' חסד ומזו האחר כי אתה תשלם לאיש כמעשהו ולא מעשהו ממש הוא מקצתו כעין שנאמר (עזרא ט') כי אתה תלכינו תחכת למספר משונו, כך נדרש בתנחומא תהלים עכ"ל. וכוון למאמר שלפנינו: (יד) שנאמר כי אתה ה' חשבת. תקנתי כי אתה תלכינו תחכת, וגם בכ"י האחרים מובא כי אתה ה' חשבת, וגם בילקוט נמצאת כי אתה חשבת, ל"ל כי אתה תלכינו תחכת: (טו) אדם בחור דלוק בעבירה. בילקוט שם אדם בחור דלוק עובר עבירה, ל"ל אדם בחור דלוק עובר עבירה: (טז) ר' נחמי' אומר. בילקוט שם במדרש נפקי זה ר"ח ר' אלעזר אומר

הקב"ה ביקש ה' לו איש כלבבו (ש"א יג יד), מיד נגלה עליו הקב"ה על ידי נתן, שנאמר ויהי בלילה ההוא ויהי דבר ה' אל נתן (הנביא) לאמר (יז) האתה תבנה לי בית (ש"ב ז ד ה), וכתוב אחד אומר [לא] אתה תבנה לי (בית) [הבית לשבת] (דה"א יז ד), היאך יתקיימו שני כתובים האלו, אלא שאף על פי ששלמה בנך בונה אותו, (יח) על שמך נקרא, (יט) וראוי היה דוד לבנותו, אלא שבא נתן הנביא ואמר לו לא (אתה) תבנה (לי) [בית לשמי] כי דמים (הרבה) [רבים] שפכת (שם פ א), כיון ששמע דוד כן נתיירא ואמר הרי נפסלתי לבנות בית המקדש, אמר ר' יהודה בר אלעאי אמר לו הקב"ה אל תירא דוד (כ) חייך כל הדמים ששפכת [הם לפני] כאיל וצבי, שנאמר בהם [הטמא והטהור יאכלנו כצבי וכאיל רק הדם לא תאכלו] על הארץ תשפכנו כמים (דברים יב טו טז), אמר לפניו אם כן למה איני בונה אותו, אמר לו הקב"ה אם אתה בונה אותו הרי הוא קיים ועומד ואינו חרב לעולם, אמר לפניו והרי הוא יפה, אמר לו הקב"ה גלוי וידוע לפני שעתידין ישראל לחטוא, ואני מפיג בו חמתי ומחריבו, וישראל ניצולין, הדא הוא דכתיב דרך קשתו כאויב [וגו' שפך כאש חמתו] (איכה ב ד), אמר לו הקב"ה אף על פי שאין אתה בונה אותו, הואיל וחשבת לבנותו, על שמך אני כותבו, שנאמר מזמור שיר חנוכת הבית לדוד (תהלים ל א), לשלמה אינו אומר אלא לדוד למה שחשב בלבו לבנותו, הא למדנו כל מי שמחשב לעשות מצוה, אף על פי שנאנס ולא עשאה, הקב"ה מעלה עליו כאילו עשאה:

מזמור סג

[א] **מזמור** לדוד בהיותו במדבר יהודה. (א) זהו שאמר הכתוב ה' בצר (פקדנוך) [פקוזיך] צקון להש מוסרך למו (ישעיה כו טז), אימתי ישראל מבקשין להקב"ה בעת צרתם, שנאמר בצר לי אקרא ה' (תהלים יח ז), [וכן דוד כשנכנס לצרה היה מבקש להקב"ה, שנאמר ברחו מפני אבשלום בנו (שם ג ה)], ואומר בבוא הזיפים ויאמרו לשאול (שם נד ב), ואומר בבוא דואג האדומי (שם נב ב), ואומר ברחו מפני שאול במערה (שם נז ב), ואף כאן בהיותו במדבר יהודה, מזמור לדוד במלכו אינו אומר, אלא בהיותו במדבר יהודה, וכן הוא אומר מן המצר קראתי יה (תהלים קיח ה), ואומר יום איראי אני אליך אבטח (שם נו ד), ואומר טוב לי כי עוניתי למען אלמד חקיך (שם קיט עא), לכך מזמור לדוד בהיותו במדבר יהודה:

הערות ותקונים

טו, עד ר' נחמי' אומר סופך מן סו"ס מזמור ג' לות ד': (יז) האתה תבנה לי בית וכתוב אחד אומר לא אתה תבנה לי בית. נכ"י המחברים ובנדפס הגי' קצת נשתנית, ונשנה בפסיקתא רבתי פ"ג פסקא מזמור שיר חנוכת וכפ"ו פסקא ותשלם כל המלאכה. ומובא בילקוט שמואל רמז קמ"ד בשם הפסיקתא רבתי, והתחלת המאמר שם הוא מפ"ו ומן ד"ח האתה תבנה הוא מפ"ג: (יח) על שמך נקרא. לכתיב מזמור שיר חנוכת הבית לדוד (תהלים ל' א'): (יט) וראוי היה דוד. פסיקתא רבתי שם פ"ג: (כ) חייך כל הדמים ששפכת הם לפני כאיל וכצבי שנאמר בהם. בפסיקתא רבתי שם הגי' כך הם לפני כצבי וכאיל לכך נאמר ששפכת תרצה ומין תרצה מלא צבי ואיל, שנאמר על הארץ תשפכנו כמים. ד"א מ"ל הקב"ה חייך כל דמים ששפכת היו לפני קרבנות שכן כתוב כי דמים רבים ששפכת תרצה לפני, אמר רשב"י מין לפני מלא קרבנות, שנאמר ושחט את בן הבקר לפני ה':

(א) זמ"ס ה' בער פקדנוך, מובא בילקוט רמז תשס"ה בשם המדרש, וכאשר הוא לפנינו כ"ה בכ"י ג' ו' ח' ובנדפס, חוץ בכ"י ב' ד' ה' ז' נמצא פה בהתחלת המזמור הוספה: תנו רבנן את מספרי תעבו (ויקרא י"ח ד') אלו דברים שנכתבו בתורה, שאם לא נכתבו בתורה דין הוא שיכתבו, ע"ז וגילוי עריות, ושפיכות דמים, וגזל, וברכת השם, ואת חקותי תשמרו (שם שם) דברים שיצר הרע מסיג עליהם, ואומות העולם מקנין עליהם תשובה, לביטול עשה, ולכילת בשר חזיר, ורוק היכמה, והרגעת כלאים, ושור הנסקל, ושנים שרופין, ונפוקי מינורא, ובשר בחלב, ושעיר המשתלח, ושמא תאמר מעשה תהו הם, ת"ל אני ה' אלהיכם (שם שם), וכשיתגלו שוברין עליהם הקב"ה מיסרן שנאמר מוסרך למו (ישעי' כ"ו ט"ז) וכשחוזרין בתשובה

[ב] **אלהים** אלי אתה אשחרך. (ב) זהו שאמר הכתוב אני אוהבי אהב ומשחרי ימצאונני (משלי ח יז), התורה אמרה אני אוהבי אהב, כל מי שהוא אוהבי אני אהב אותו: דבר אחר כל מי שאוהב אותי אני אהב אותו, דוד על ידי שאהב אותי אני אהבתיהו, ועל ידי ששיחרנני אני שחרתיהו ונמצאתי לו, לכך אלהים אלי אתה אשחרך: צמאה לך נפשי כמה לך בשרי [בארץ ציה] ועיף בלי מים, זו אדום: (ג) [אמר ר' יהושע בן לוי אמר משה המוליכך במדבר הגדול והנורא נחש שרף ועקרב וצמאון אשר אין מים (דברים ח טו), (ד) נחש זה בבל, שרף זה מדי, עקרב זה יון, וצמאון אשר אין מים זה אדום]. נחש יש לו חבר, שרף יש לו חבר, [ועקרב יש לו חבר], וצמאון אשר אין מים אין לו חבר, כך לזו הרשעה אין לה חבר, לכך נאמר ציה ועיף בלי מים, (ה) נפשנו עיפה לדברי תורה (ו) ואין אנו מוציאה, (ז) שנאמר העניים והאביונים מבקשים מים ואין [לשונם בצמא נשתה] אני ה' אענם אלהי (כל הארץ) [ישראל] לא אעזבם (ישעיה מא יז):

מזמור סד

[א] **למנצח** מזמור לדוד שמע אלהים קולי בשיחי מפחד אויב תצור חיי. (א) זהו שאמר הכתוב כי לא יעשה (ה') [אדני אלהים] דבר כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים (עמוס ג ז), (ב) אמר ר' תחליפא הודיע הקב"ה לדוד מה עושין לדניאל, אילו הן יכולין לעשות כלום להקב"ה היו עושין, וכן בני קרח אמרו שלחו באש מקדשך (תהלים עד ז), ואילו היו יכולין לעלות לתתור ברקיע היו חוזרין, שנאמר בכשיל וכילפות יהלומון (שם שם ו), ובשביל שאינן יכולין לעלות

הערות ותקונים

בתמונה, סם מציקין לפניך לחם בתפלה, שנאמר ה' גער בקדוך לקון לחם (ישעיה כו טז), כשהם נגרם מוסרך למו (שם) ותח"כ נמצא כמו נפניו ימיתי ישרגל מבקשין להקב"ה כו'. ומשם המאמר הרחמן מן תהו רבנן עד ת"ל אני ה' מלהיכם הוסיף זה המוסיף מנמרא יומא ס"ו ע"ב, וכל המאמר אין לו ענין לכאן: (ב) זש"ה תחליפא הודיע הקב"ה לדוד מה עושין לדניאל, אילו הן יכולין לעשות כלום להקב"ה היו עושין, וכן בני קרח אמרו שלחו באש מקדשך (תהלים עד ז), ואילו היו יכולין לעלות לתתור ברקיע היו חוזרין, שנאמר בכשיל וכילפות יהלומון (שם שם ו), ובשביל שאינן יכולין לעלות

בתמונה, סם מציקין לפניך לחם בתפלה, שנאמר ה' גער בקדוך לקון לחם (ישעיה כו טז), כשהם נגרם מוסרך למו (שם) ותח"כ נמצא כמו נפניו ימיתי ישרגל מבקשין להקב"ה כו'. ומשם המאמר הרחמן מן תהו רבנן עד ת"ל אני ה' מלהיכם הוסיף זה המוסיף מנמרא יומא ס"ו ע"ב, וכל המאמר אין לו ענין לכאן: (ב) זש"ה מלהיכם אלי תתם על סיס הכרתיך, הוא מן פסיקתא רבתי פמ"ז פסקא לחרי מות, וחסר ליון, והוא עד ויצא לחרן לת ידיו לל לעם ויברכם, ומן נמתם לך נפצו ל"ר יהושע בן לוי. הוא מהו"א מלפניו רק נקלת שנים עיין בשערש מלאחריו: (ג) ל"ר יהושע בן לוי. הוספתי כמו שמובא בילקוט שם, וכלל כ"י שלפניו המאמר קשוש: (ד) נחש זה בבל שרף זה מדי עקרב זה יון. כ"ה גם בב"ר פמ"ל אות י"ז וי"ל פי"נ: (ה) נפשנו עיפה לדברי תורה. דורש בלי מים על התורה שנאמרה למים: (ו) נפשנו עיפה לדברי תורה ואין לנו מוציאה. בילקוט נפשנו עיפים לדברי תורה ואין לנו מוציאין, וכל"י המחריש וכנדפס נפשנו עיפה לדברי תורה ואין מניחין לאותנו: (ז) שנאמר העניים והאביונים וגו'. בילקוט שם הגינו המדפיסים בטעות הגיון רמז תשפ"ו על הכתוב העניים, ונאמת ל"ל שנאמר העניים וגו' ומוסב למעלה ושתחלת הרמז הוא מן ר' אליעזר בר' יוסי בר זימרא פתר קריית בישעה, והוא מן ב"ר ריש פם"ט ובטעות נרשם שם ב"ר פכ"ט:

(א) זש"ה כי לא יעשה ה' אלהים דבר וגו'. כך מתחיל גם בב"י ג' ו' ח' ובנדפס, אבל בב"י ב' ד' ה' ז' נמצא גם הוספה, ומתחיל זש"ה מפרי פי אים תשבע בטנו (משלי י"ח כ') ל"ר שמלאי אמר הקב"ה לרחמן אתה מתחלת לי בהלכות נפשות תחלה, שנאמר ויאמר רחמן וילילהו מילם (ברחשית ל"ו כ"ג), חייך שאני מפריש ערי מקלט מתחומך תחלה, שנאמר את הנר במדבר (דברים ד' מ"ג), ר' יהושע דסכנין אמר אמר הקב"ה ליהודה אתה הלכת שלש נפשות מן הסור ואחד מן הכור חייך שאני מגיל אתה אמר ושני בניה, חגיים מישאל ועזריה, ואתה יוסף דכיון שנשלך בגוב האריות, ר' יהושע בן לוי אמר הקב"ה למשה אתה הכתבת בתורה וידעת היום והשבות אל לבבך כי ה' הוא האלהים (דברים ד' ל"ט), חייך אני כותב עליך ולא קם נביא עוד בישרגל כמשה (שם ל"ד י'). ותח"כ מתחיל ד"ה למנצח מזמור לדוד שמע אלהים קולי זש"ה כי לא יעשה אלהים דבר וגו', והוא הוספה מאת מעתיק אחד לקוח מן מדרש שמואל פ"ט. והתחלת שאמר אמר הקב"ה אתה התחלת לי בהלכות נפשות תחלה על שנאמר את נער הוא גם נב"ר פפ"ל אות ט"ו וחסר שם שם המומר וכאשר הוסיף המוסיף כ"ה במדרש שמואל שם: (ב) ל"ר תחליפא הודיע הקב"ה לדוד כו'. כ"ה גם בב"י ו' והרש"ם הביא בגליון בשי' מאיזה כ"י "אריב"ל",

למעלה, היו עושין למטה, שנאמר יתיצבו מלכי ארץ ורוזנים נוסדו יחד (תהלים ב ב), ולפי שלא היו יכולים למעלה, היו נוטלים עצה בדניאל, שנאמר אתייעטו (ג) כל (סרני מלכות) [סרכי מלכותא וגו'] כען מלכא (תקום) [תקים אסרא] ותרשם כתבא (דניאל ו ח ט), אמר ליה לכך אין אתה מלך, כל המלכים נוזרין גזירות ונותנין דתין, שנאמר (בדתי פרס ומדי) [כדת מדי ופרס] (שם שם), ואתה לא נזרת מימיך, כיון ששמע כן השלים עמהם, כען מלכא (תקום) [תקים] אסרא (שם שם), ודניאל (ברם) [כדי] ידע [די רשים] כתבא על לביתיה וכוין (פתיחין) [פתיחן] ליה בעליתיה (שם שם יח), ודניאל אמר שמע ה' קולי בשיחי מפחד אויב תצור חיי, היו מבקשין את דניאל, ומצאו אותו עומד ומתפלל, שנאמר (אדין גבראין אלו ארגישו ואשכחין לדניאל בעו) [אדין נבריא אילך הרגישו והשכחו לדניאל בעה ומתחנן קדם אלהה] (שם שם יג), אמר לפניו הרי הרגישו, תסתירני מסוד מרעים מרגשת פועלי און, כיון שמצאו ידיו קרבו אליו, באדין קריבו (ואמרו) [ואמרין קדם] מלכא [וגו'], [אדין] מלכא [כדי] מלתא שמע (סגי) [שגיא] באש (עליה) [עלוהי] ועל [דניאל] שם בל לשיזבותיה ועד מעלי שמשא (שם שם יג טו), כיון שאמרו לו אמר להם הרי אתם אין נאמנים (ד) היו דומים כל היום, כשהגיע המנחה התחיל להתפלל, אמר בשביל אלו הרשעים אינו מתפלל, לכך נאמר מעלי שמשא. ומה אם בשביל התפלה שאין חייבין עליה לא כרת ולא מיתה עשו כך, שאר מצות שחייבים עליהם כרת ומיתה על אחת כמה וכמה, ואף המלך היה מבקש להצילו ולא היה יכול, אמרו לו אמרת לנו אין אתם נאמנים, הרי ראית אתה, לכך נאמר (דע את) [באדין] מלכא אמר (והתייא) [והיתיו] לדניאל ורמו (לגו אריוותא) [לגובא די אריותא] (והתייא אבן חדא) [והיתית אבן חדה] (שם שם יז יח), (ה) וכי מחיכן היו אבנים בבבל, אלא מארץ ישראל פרחה וישבה לה על פי הבאר, [רב הונא בשם ר' יוסי אמר מלאך בא בדמות ארי וישב על פי הבאר], מאי טעמא דכתיב אלהי שלח מלאכה וסגר פום אריותא ולא (יחבלונני) [חבלוני] (שם שם כג), אדין (מלכא אזל) [אזל מלכא] להיכליה (שם שם יט), אמר מה ראה הצרה הזאת לבוא על ידי שימות האיש הזה, (אדין) [באדין] מלכא בשפרפרא יקום [וגו'] לדניאל בקל עציב זעיק (שם שם כ כא), ושמע שהיה קורא קריאת שמע ולא ענהו, אלהי שלח מלאכה וסגר פום אריותא (שם שם כג), למה שהיה דניאל יורד אצל האריות ונעשו לפניו כבהמות, שנאמר ליש גבור בבהמה ולא ישוב מפני כל (משלי ל ל), אמר הקב"ה (ו) יבא אריה ויציל אריה מפי אריה, באדין מלכא שגיא (טב) [טאב] עלוהי [וגו'] (והתייון גוברין אילן דאכלו קורצוהי דדניאל) [והיתיו גבריא אלך די אכלו קרצוהי די דניאל] (דניאל ו כד כה), אמרו לו לפי שהן שביעין לפיכך לא אכלוהו, אמר להן אם שביעים הן רדו לינו עמהם הלילה ונראה אם שביעים הן, כיון שהשליכו מיד נאכלו, שנאמר ויורם

הערות ותקונים

לגן נכ"י מתחיל ובנדפס חבר שם שמור וכנ' שם הודיע הקב"ה לדוד מה עומין לדניאל, ולזו היו יכולין לעמוד למעלה מלחמת עם הקב"ה היו עומין, ובילקוט תהלים רמז תשפ"ז הביא כל המאמר מזו"ש ונדפס בזלו מדרש ושמעיט ההתחלה והחל למנצח מזמור לדוד שמע תפלתי וגו' מדרש על דניאל כשהלך לגוב אריות, שנאמר אתייעטו כל רברבי מלכותא וגו' והוא שנאמר לפניו במאמר שלאחריו. ורש"י בתהלים במזמור ס"ד כתב וז"ל שמע תפלתי קולי בשיחי מזמור זה דרשוהו בעלי לגדת תהלים על דניאל שהושלך לגוב אריות ויפה טפל כל לשון המזמור על המנדפס לפי דוד נכרוז הקודם כל המאורע לו והתפלל עליו שדניאל מזרעו היה כו': (ג) כל סרני מלכותא. וכן מובא גם בכ"י ו', ובקרע כתיב כל סרכי מלכותא וילקוט הביא כל רברבי מלכותא: (ד) היו לוממים כל היום. בכ"י ג' ד' ה' ז' טפף אמר בלבו אי אפשר לבר זה שיעבד מפי אריות ואחזו עמו שפת יעבדוהו כולם לבור אריות ע"כ, ואח"כ הוא כמו לפניו ולא נמצא בכ"י המחברים ובנדפס: (ה) וכי מהיכן היו אבנים בבבל אלא מארץ ישראל פרחה ויפלה לה על פי הבאר. לעיל במזמור כ"ד אות י' בני וכי יש אבנים בבבל אלא שקפצה מהכן מארץ ישראל ויפלה על פי הבאר, וכן בחזית הים פ"ח אות ה' וכי אבנים יש בבבל אלא שפרחה לה לפעמים ויפלה לה על פי הבאר, ועיין רש"י לעיל ו' י"ח בבבל אין אבן אלא כ"ח לבנים ולפי שעה שביקש מלאכים מצ"י כו': (ו) יבא אריה ויציל אריה מפי אריה. בכ"י ג' ד' ה' ז' טפף אחר זה: יבא

אלהים חץ פתאם היו מכותם (תהלים סד ח), לפיכך נאמר (לגוב אריות אינון נשיהון ובניהון) [ולגוב אריותא רמו אינון בניהון ונשיהון] (דניאל ו כה), כמה הוו, הרי הוא אומר שפר קדם דריוש (והוקם) [והקים] על מלכותא לאחשדרפניא מאה ועשרין ועלא מנהון [סרכין] תלתה די דניאל [חד] מנהון (שם שם ג ג), הרי קכ"ב, וקכ"ב נשים, וקכ"ב בנים, שנאמר אינון (נשיהון ובניהון) [בניהון ונשיהון] (שם שם כה), הרי שס"ו, וכל אחד ואחד ארבע אריות שהיו עושין אותן ארבע ארבע איברים, אבר לכל חיה וחיה, שחטפו אותן טרם שירדו לבור, שנאמר ולא מטו לארעית גובא (שם שם), הרי אלף ותם"ד אריות, לכך נאמר ישמח צדיק בה' וחסה בו ויתהללו כל ישרי לב:

מזמור סה

[א] **למנצח** מזמור לדוד שיר, לך דומיה תהלה אלהים בציון. (א) זהו שאמר הכתוב החשיתי מעולם אחריש אתאפק כיולדה אפעה (ישעיה מב יד), ואומר העל אלה תתאפק ה' (שם סד יג), (ב) אמר להם חמה אין לי (שם כז ד), איני יכול לעשות, מדת הדין נותנת שאחריש, מי יתנני שמיר שית במלחמה (שם שם), כך אמר הקב"ה יכול אני לעשות, אלא מדת הדין נותנת לי דומיה, לכך נאמר לך דומיה תהלה, אתה יכול לידום והכל נותנין לך תהלה על שדממת מטה שעשו לך בציון, ועל הקול שנתנו במקדשך, שנאמר קול נתנו בבית ה' כיום מועד (מיכה ג ז), ומהו הקול שנתנו, שאמרו ידנו רמה (דברים לג כו), ואמר אי אלהימו צור חסיו בו (שם שם לז), הוי לך דומיה תהלה, אתה דומם ואני דומם, שנאמר דום לה' והתחולל לו (תהלים לז ז):

[ב] **שומע** תפלה עדיך כל בשר יבואו. (ג) כל אדם אינו אומר, אלא כל בשר, מכאן אמרו חכמים אין תפלתו של אדם נשמעת אלא אם כן משים לבו כבשר, אף אנו שמנו לבנו כבשר בתשובה, תפלת כל בשר אתה שומע, ושלנו אין אתה שומע, (ד) אמר להם הקב"ה ולך ישולם נדר, לכך נאמר שומע תפלה עדיך כל בשר יבואו. (ה) מלך בשר ודם יכול לשמוע מן שנים ושלשה בני אדם, ואינו יכול לשמוע מן כולן, אבל הקב"ה אינו כן, אע"פ הכל מתפללים והוא שומע תפלתם כאחד, (ו) בשר ודם מתמלאה אזנו משמוע ומתמלאה עינו מראות, אבל הקב"ה לא תשבע עינו מראות, ולא (תשבע) [תמלא] אזנו משמוע, הוי שומע

הערות ותקונים

תריס זה הקב"ה שנאמר תריס שתא מי נתא ירדא (עמוס ג' ח'), ויניל תריס זה דניאל שבא מיהודה שנקרא תריס, שנאמר גור תריס יהודה (בראשית מ"ט ט'), מפי תריס זה נבוכדנצר שנאמר עלה תריס מסובבו (ירמי' ד' ז'), וכמדרש במ"ר פי"ג אות ד' איתה מפני מה כונג דניאל מן התריות לפי שהתפלל לפני הקב"ה שנקרא תריס, דכתיב אחרי ה' ילכו כאריה ישאג (הושע י"א י'), ודניאל מבבל יהודה שנקרא תריס, שנאמר גור תריס יהודה (בראשית מ"ט ט') וכתיב ויהי בשם מבני יהודה לדניאל וגו' (דניאל א' ו')

יבא תריס ויניל תריס מפי תריס ע"כ:

(א) זש"ה החשיתי משולם אחריש אתאפק. מובא בילקוט תהלים רמז תסב בשם המדרש: (ב) אמר להם חמה אין לי. בילקוט הביא הני' אמר רב נחמן אמר הקב"ה חמה אין לי, גם הני' שם מתוקנת אמר הקב"ה חמה אין לי מי יתנני שמיר שית במלחמה יכול מי לעשות אלא מה אעשה מדת הדין נותנת שאחריש לכך אמר דול לך דומיה תהלה: (ג) כל אדם אינו אומר אלא כל בשר מכאן אמרו חכמים אין תפלתו של אדם נשמעת אלא ע"כ משים לבו כבשר אף אנו שמנו לבנו כבשר בתשובה. כ"ה בס' נ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, וליתא בס"י שאחריש וכנדפס: (ד) אמר להם הקב"ה ולך ישולם נדר. בס"י שאחריש המלות אמר להם הקב"ה ליתא, והא"ת מוחק גם המלות ולך ישולם נדר: (ה) מלך ב"ו יכול לשמוע מן שנים כו' אלא הכל מתפללין והוא שומע תפלתם כאחד. בס"י שאחריש וכנדפס הכל מתפללין ונוחתין לפניו ומן הכל הוא שומע. ובשמ"ר פכ"ח אות ד' ד"ה שומע תפלה וגו' אתה מוצא ב"ו אינו יכול לשמוע שיחת שנים כאחד אבל הקב"ה אינו כן אלא הכל מתפללין לפניו והוא שומע ומקבל תפלתן: (ו) בשר ודם מתמלאה אזנו משמוע ומתמלאה עינו מראות. בס"י שאחריש וכנדפס בשר ודם מתמלאת אזנו משמוע והקב"ה אינו כן אלא אזנו תמלא אזן משמוע, ומשמר

חסר

תפלה. [בשר ודם נכנס לבית הכנסת ומצא ציבור מתפללין, מתפלל עמהם, והקב"ה שומע את כולן, לכך נאמר שומע תפלה]: (ז) גם כי אזעק ואשוע [שתם תפלתי] (תיכף ג ח), סכותה בענן לך [מעבור תפלה] (שם שם מד), אמר להם מה אתם מבקשים, שגגות או זדונות, אמרו לפניו אין אנו מבקשים לא שגגות ולא זדונות ולא תעלומות, אלא דברי עונות נברו מני פשעינו אתה תכפרם:

[ג] **אשרי** תבחר ותקרב ישכון חצריך. (ח) אמר רב הושעיא בשם רב שמואל בר שילא משטיה דרב, אמר דוד רבונו של עולם אשרי למי שאתה מקרבו לחצר, ולא בחצר אלא במרום, מה יקר חסדך אלהים ובני אדם בצל כנפיך יחסיון ירויון מדשן ביתך (תהלים לו ח ט), גם בני קרח אמרו כי טוב יום בחצריך (שם פד יא), וכן הוא אומר אשרי יושבי ביתך (שם שם ה):

[ד] **נוראות** בצדק תעננו אלהי ישענו מבטח כל קצוי ארץ וים רחוקים. (ט) ר' חנינא בר פפא שאל לר' שמואל בר נחמני מהו סכותה בענן לך מעבור תפלה (תיכף ג מד) אמר לו שערי תפלה פעמים פתוחים ופעמים נעולים, אבל שערי תשובה אינן ננעלין לעולם, שנאמר מבטח כל קצוי ארץ וים רחוקים, מה חיים הזה אינו ננעל לעולם, וכל מי שהוא מבקש לרחוץ בו, רוחץ בו כל שעה שירצה, כך התשובה כל שעה שאדם רוצה לעשות תשובה הקב"ה מקבל, אבל לתפלה יש לה עתים, (י) ר' יוסי בר חלפתא אמר ואני תפלתי לך ה' עת רצון (תהלים שם יד), עתים הם לתפלה, (יא) ר' ברכיה ור' חלבו ורב ענן בר יוסף בשם רבי אמרו אף שערי תפלה אינן ננעלין לעולם, בן עזאי ור' עקיבא, חד מנהון אמר מי שהוא גומל חסדים יהא מבושר שתהא תפלתו נשמעת, שנאמר זרעו לכם לצדקה [וגו'] (הושע י יב), [מה כתיב אחריו, ועת לדרוש] את ה' (שם שם), שהוא מתפלל לפני הקב"ה והוא נענה, ואחרינא אמר איני מבטל דברי רבי אלא

הערות ותקונים

הכר: (ז) גם כי אזעק ואשוע שתם תפלתי סכותה בענן לך מעבור תפלה. נכ"י ג' ד' ה' ז' נמצא שם הוספה: כתיב שומע תפלה עדיך כל בשר יבואו, וכתיב סכותה בענן לך וגו' (תיכף נ' מ"ד) כיצד יתקיימו שני כתובים הללו, אלא עד שלא נחתם גזר דין שומע תפלה, משנחתם גזר דין סכותה בענן לך, וכן הוא אומר כי לא לחסון נמות המת וגו' (יחזקאל י"ח ל"ב) וכתיב כי חפץ ה' להמיתם (ש"א ב' כ"ה), וכן קרוב ה' לכל קוראיו (תהלים קמ"ה י"ח) ואומר למה ה' תעמוד ברחוק (שם י' א') וכן מפי עליון לא תצא הרעות (תיכף נ' ג"ח) ואומר ויסקוד ה' על הרעה (דניאל ט' י"ד) וכן כבשי מרעה לבך (ירמי' ד' י"ד) ואומר כי אם תכבסי בנתר (שם ב' כ"ב) וכן שובו בנים שובבים (שם נ' י"ד) ואומר אם ישוב ולא ישוב (שם ח' ד'), וכן דרשו ר' בהמנא (יומי' כ"ח ו') ואומר מי יתי אם תדרש (יחזקאל כ' ג') ע"כ. וזה הוסיף אחד מספרי נשא פיסקא מ"ב וכן מצינו במדרש במ"ר פי"ח אות ז': (ח) אמר רב הושעיא בשם רב שמואל בר שילא משמיה דרב. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרש"פ, אבל בכ"י האחרים ובנדפס מובא שתמי. וכן ליתא שם אשרי תבחר ותקרב תשריו מי שתתם מקרב בחצריך ולא נאמר אלא במרום, ובילקוט שם הניח זה בשם ר' הלכו: (ט) ר' חנינא בר פפא שאל לר' שמואל בר נחמני מהו סכותה בענן לך מעבור תפלה. במדרש תיכף פ"נ פ' סכותה בתף ותרדפנו ולא תמלת סכותה בענן לך אני, ר' חלבו שאל את ר' שמואל בר נחמן אמר לו מפני מה שמעתי עליך שאתה בעל אגדה מהו דין לכתיב סכותה בענן לך מעבור תפלה כו', ים לתקן שנ"ל כמו לפנינו ר' חנינא בר פפא שאל את ר' שמואל בר נחמני, ובמדרש דנ"ר פ"ב אות י"ב ליתא ר' חנינא בר פפא שאל לר' שמואל בר נחמן מהו דכתיב ואני תפלתי לך ה' עת רצון, ועיין בפסיקתא זוטא בהערת ח' מה שהעירותי שם, והרב בעל ממרת סתורת כתי' ק"ב הניח בתמר בשם מדרש תהלים: (י) ר' יוסי בר חלפתא אמר כו'. פסיקתא שם, ומדרש תיכף שם וילקוטי מכות פ"ב ס"ע: (יא) ר' ברכי' ור' חלבו ורב ענן בר יוסף בשם רבי אמרו אף שערי תפלה אינן ננעלין לעולם. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס הגי' בשם רב אחי, ובמדרש דנ"ר שם ובתיכף רבתי שם הגי' אמר רב ענן אף שערי תפלה אינן ננעלים לעולם דכתיב כה' תלהיט בכל קרתו תלנו, ואין קריאה תלנו תפלה, כענין שנאמר ויהי ערב ויקרו ואני תענה, ונפסיקתא שם הגי' ר' ברכי' בש"ר ענן ב"ר יוסי אף שערי תפלה לעולם פתוחין, וע"ש בהערת י', העירותי שבכ"י תקספתרד וכרמולי הגי' ר'

ברכי'

במוסיף על דבריו, (יב) מהו שכתוב ברב חסדך (תהלים סט יד), מיד ענני באמת ישעך (שם שם):

מזמור סו

[א] **למנצח** [שיר] מזמור הריעו (לה') [לאלהים] כל הארץ זמרו כבוד שמו. זהו ש אמר הכתוב כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה [לקרוא כלם בשם ה' לעבדו שכם אחד] (צפניה ג ט), (א) אמר ר' יוחנן מהו עבודתו של הקב"ה תפלה, וכן משה אמר והיה אם שמוע תשמעו אל מצותי [וגו'] ולעבדו בכל לבבכם (דברים יא יג), מה היא עבודה שאדם עושה, אלא תפלה, שנאמר עבדו את ה' בשמחה [בואו לפניו ברננה] (תהלים ק ב), ואומר לכו נרננה לה' נריעה לצור ישענו (שם צה א), וכן דריוש אמר לדניאל אלהך די אנת פלח ליה (דניאל ו יז), ומה הפולחן שעבד, אלא זו תפלה, שנאמר וזמנין תלתה ביומא (הוה) [הוא] ברך על ברכוהי (שם שם יג): אמרו לאלהים מה נורא מעשיך. כשם שאמרו לו בים מי כמוכה באלים ה' (שמות טו יא), אף עכשיו אני אומר לו מה נורא מעשיך, וכן ישעיה אמר והיה מדי חדש בחדשו [ומדי שבת בשבתו] יבוא (להשתחות) כל בשר [להשתחות] לפני (ישעיה סו כג), ואומר כל גוים אשר עשית יבואו וישתחוו (תהלים פו ט), ולא כל הגוים לבדם, אלא כל הארץ ישתחוו לך (פסוק ד), למה שאין ממלכה ושלטון לבשר ודם, וכן בני קרח אמרו כל העמים תקעו כף הריעו לאלהים בקול רנה (תהלים מז ב), למה כי ה' עליון נורא מלך גדול על כל הארץ (שם שם ג), [אותה שעה והיה ה' למלך על כל הארץ] ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד (זכריה יד ט):

מזמור סז

[א] **למנצח** בנגינות [מזמור שיר] אלהים יחננו ויברכנו. (א) זהו שאמר הכתוב חסדי ה' כי לא תמנו [כי לא כלו רחמיו] (איכה ג כב), יודעים אנו שרחמיו של הקב"ה קיימים שלא תמו שאומות העולם אמרו לכו ונכחידם מגוי (תהלים פג ה), ולא תמו רחמיו עלינו, ולכן חסדי ה' כי לא תמנו, (ב) ולא עוד אלא שהיית מחדשינו ומעמידנו בכל בוקר, שנאמר חדשים לבקרים רבה אמונתך (איכה שם כג), האמונה שדברת עם אבותינו, באנו בבבל העמדתנו חדשים והלכה לה, כשראה משה רבינו מלכות יון התחיל להתפלל, למה, היא נופלת ביד שבטו של לוי, שנאמר ברך ה' חילו (דברים לג יא), לכך נאמר ברך (ג) בברכה שמברכין בניך, יברכך יאר ישא, ואף אתה ברכם כך, שנאמר אלהים יחננו ויברכנו, ואם עשית כן הודעת בעמים עיזך ודרכיך, שנאמר לדעת בארץ דרכך בכל גוים ישועתך (פסוק ג), (ד) אין הקב"ה מושיע לישראל במעשיהן, אא"א להודיע גבורתו

הערות ותקונים

ברכי' וכ' חלבו בס"ר פנן ב"ר יוסי, וכנתתי שם נס נ"י הסו"ע: (יב) מהו שכתוב תלתים ברב חסדך כוס סיפא דקרא ומיד תפלתי לך ה' עת רצון (תהלים ס"ט יי"ד) וכנדפס בטעות ומיד ברוב חסדך לחנני ביתך, וכוס קרא תלים ה' ח' ולא ייתך הסיום מיד ענני באמת ישעך, וכוס סיום הכתוב בתהלים ס"ט: (א) ס"ר יוחנן מהו עבודתו. כ"ה נס בב"י ו', וכן כניה הרא"פ בגליון, אבל בב"י המחרים וכנדפס מובא סתמי:

(א) זס"ה חסדי ה' כי לא תמנו. אין צייכות כלל הפתיחה למזמור זה, ואולי כי' זה סיום למזמור שלפניו על ברוך תלים אשר לא הסיר תפלתי וחסדו מאתי (תהלים ס"ו כ') ועל זה כניה הדרשה זס"ה חסדי ה' כי לא תמנו: (ב) ולא עוד אלא שהיית מחדשנו ומעמידנו בכל בוקר כו' המשונה שדברת עם אבותינו. כ"ה נס בב"י ו', אבל בב"י המחרים וכנדפס הגי' ולא עוד גדולה מזאת שאתה מחדשנו ומעמידנו חדשים בכל בקר ובקר, שנאמר חדשים לבקרים רבה אמונתך (איכה ג' כ"ג), ומתוך כך אנו יודעים שרבה אמונתך בכל בחי עולם, ודבר המשונה שדברת עם אבותינו כו', ובעל אות אמת כתב על ודבר המשונה שדברת עם אבותינו ליתא בתיכה רבתי פ"ג, כוונתו תיכה רבתי פ"ג בפ' חסדי ה': (ג) בברכה שמברכין בניך. משנה בילקוט תהלים רמז תמל"ח בשם המדרש: (ד) אין הקב"ה מושיע לישראל

ולהודיע שמו הגדול, וכן אסף אמר נודע ביהודה אלהים בישראל גדול שמו (תהלים עו ב), ואומר אתה האל עושה פלא הודעת בעמים עוזך (שם עז טו), מה העוז שהודעת גבורתך בעולם, לנאלם בעוזך ובזרועך, ואומר ויושיעם למען שמו (שם קו ח), למה להודיע גבורתו, שהקב"ה מושיע את ישראל, (ה) יכול שיאמרו הגוים נושא להם פנים, אלא מודים לו, שנאמר יודוך עמים אלהים יודוך עמים כולם (פסוק ו), (ו) למה שהקב"ה מוציא צדקתם של ישראל לאורה, שנאמר והוציא כאור צדקך (שם לז ו), וכתיב וראו גוים צדקך וכל מלכים כבודך (ישעיה סב ב), וכתיב כן ה' אלהים יצמיח צדקה ותהלה נגד כל הגוים (שם סא יא):

מזמור סח

[א] **למנצח** (מזמור) לדוד [מזמור] יקום אלהים יפוצו אויביו. (א) זהו שאמר הכתוב בקום (רשע) [רשעים] יסתר אדם [ובאבדם ירבו צדיקים] (משלי כח כח), למה שהקב"ה דן בהם את הצדיקים, כשהרשעים מושלים אין לצדיקים קומה זקופה, ולא פתחון פה, אבדו הרשעים רבו הצדיקים, לכך נאמר בקום (רשע) [רשעים] יסתר אדם [ובאבדם ירבו צדיקים]. וכן דבורה אומרת כן יאבדו כל אויביך ה' [ואוהביו כצאת השמש בגבורתו] (שופטים ה לא), אבדו הרשעים, מיד ואוהביו כצאת השמש בגבורתו. וכן דוד אמר אשמרה לפי מחסום בעוד רשע לנגדי (תהלים לט ב), מכאן שאין לצדיקים פתחון פה וקומה זקופה לפני הרשעים, אמר דוד עשה להם כמו שעשית לראשונים, כשם שאמר לך משה קומה ה' ויפוצו אויביך (במדבר י לה), כן עשה להם, יקום אלהים יפוצו אויביו (פסוק ב), וכן צופר הנעמתי אמר ועיני רשעים תכלינה ומנוס אבד מנהם (איוב יא כ), אין להם מנוסה להיכן נסים, ותקותם מפח נפש (שם שם), וכן ירמיה אמר יאבדו מארעא (ומתחות) [ומן תחות] שמיא אלה (ירמיה י יא), לכך נאמר יקום אלהים יפוצו אויביו:

[ב] **כהנדוף** עשן תנדוף. (ב) ולא כעשן אלא כלא היה: (ג) [דבר אחר] כהנדוף עשן, אלו הרשעים. (ד) משל למלך שהיה לו עבדים בפלטרין שלו, והיה הוא בפלטור העליון והם היו בפלטור התחתון, ומעשנין אותו כדי שיעלה אליו העשן, כך הן הרשעים, וכן ישעיה אומר העם המכעיסים אותי [וגו'] היושבים בקברים ובנצורים ילינו [וגו' אלה עשן באפי] (ישעיה סה ג ד ה), (ה) ומעשן עשן חם הרשעים ומעשנין לפני כלומר שמכעיסים אותי, שנאמר כי אז יעשן אף ה' וקנאתו באיש ההוא (דברים כט יט), וכתיב עלה עשן באפו (תהלים יח ט), כדי שיכלו, שנאמר

הערות ותקונים

ליסרגל במעשיהן. מובא בילקוט תהלים רמז תמל"ב, ובילון מדרש משלי נס על זה, והמדפיסים הלינו פה רמז חדש, ובאמת הוא מאמר לחד עם רמז שלפניו, והילקוט הביא סני' ע"ר ברכיה מן הקב"ה כו', וכל כ"י מובא סתמי: (ה) יכול שיאמרו הגוים מובא פה פניס אלא מודים לו כו'. מובא בילקוט תהלים רמז תמל"ב, והביא בשם ר' אלעזר, וכל כ"י ובנדפס מובא סתמי, ובילקוט שם נרשם בגלוי „אלא מדברים רבים" ובילון בשתי מקומו ומייך על סיום המאמר הקב"ה ליסרגל כו', ומוא בדב"ר פ"ח אות ט', ומאמר ע"ר אלעזר הוא מבוא שלפניו: (ו) נמי שהקב"ה מוציא צדקתם של ישראל לאורה שנאמר והוציא כאור צדקך. כ"ה נס בכ"י ו', וכן הוסיף הרמ"ך בגליון, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס, והרמ"ך הביא עוד ני' כ"י אחד ומוסר למען ליון לא אחשה ולמען ירוחלים לא אחשוק עד (אסר) יצא כנוגה צדקה וישועתה כלפיד יבער (ישעיה ס"ב ס'), אבל יותר נכון לתקן ולהוסיף זה לפני שכתוב ורואו גוים צדקך וכל מלכים כבודך, כי הוא הכתוב הנאמר אחריו בישעיה שם ס"ב ג':

(א) זמ"ה בקום רשעים. מובא בילקוט תהלים רמז תמל"ב בשם המדרש: (ב) ולא כעשן אלא כלא היה. המלות שלנו חסרים בכ"י ו' בשום תמיד עם כ"י שלפניו, ובכ"י האחרים ובנדפס הני' כשנדוף עשן אמר דוד לפני הקב"ה כרשעים אינם כלום עשן הם, כהנדוף עשן ולא כעשן אלא כלא היה, ובילקוט הני' כשנדוף עשן תנדוף אמר דוד לפני הקב"ה אינם כלום עשן הם שנאמר כשנדוף עשן תנדוף: (ג) ד"א כשנדוף עשן תנדוף אלו הרשעים. אלת ד"א הוספתי, וכ"ה בכ"י האחרים ובנדפס: (ד) משל למלך שהיו לו עבדים. כ"ה בכל כ"י ובנדפס, אבל בילקוט תהלים שם הני' אמר רבי נהוראי בשם רבי חייא בר אבא משל למה הדבר דומה למלך שהיו לו עבדים: (ה) ומעשן עשן הם הרשעים. בכ"י האחרים

ובנדפס

ואויבי ה׳ כיקר כרים כלו בעשן כלו (תהלים לז כ): (ו) דבר אחר ואויבי ה׳ כיקר כרים. אמר ר׳ אחא יבואו הרשעים לכבוד הכרים, ומה עושין להם, שוחטין אותן ותולים אותן לעשן: דבר אחר ואויבי ה׳ כיקר כרים. אמר ר׳ יוחנן יבואו הרשעים שנקראו כרים, כמה דתימא ואת הנגב ואת הככר (דברים לד ג), ביום שהוא עושה עב העשן אין בן אדם יכול לראות חבירו מפני העשן, כך יהיו הרשעים, לכך נאמר כהנדוף עשן תנדוף [וגו׳] יאבדו רשעים מפני אלהים, הצדיקים שמחים, שנאמר וצדיקים ישמחו יעלצו לפני אלהים וישישו בשמחה (פסוק ד):

[ג] שירו לאלהים זמרו שמו סולו לרוכב בערבות. כשם שרוכב על הסוס (ז) וירדה במישור, כך הקב״ה רוכב בערבות, וכן אמר משה רוכב שמים בעזרך (דברים לג כו): (ח) ביה שמו. בי״ה מחצית שמו ברא שתי עולמות: אבי יתומים ודיין אלמנות. ישראל בגולה דומין לאלמנות ויתומים, שנאמר יתומים היינו ואין אב אמותינו כאלמנות (מיכה ה ג), ולא אלמנות ממש, אלא כאשה שהלך בעלה למדינת הים, ודעתו לחזור אליה, ולא יתומים ממש, אלא כקטנים שהלך אביהם למדינת הים ואין מי שיפרנס אותם, וכן כתיב כי לא אלמן ישראל ויהודה מאלהיו (ירמיה נא ה): (ט) אלהים (ישב על כסא) [במעון] קדשו. שנאמר עושה משפט לעשוקים נותן לחם לרעבים ה׳ מתיר אסורים (תהלים קמו ז):

[ד] אלהים מושיב יחידים ביתה. זהו שאמר הכתוב לא טוב היות האדם לבדו (בראשית ב יח), שבנה מצלעו של אדם חוה (י) והושיבה באפריון: דבר אחר מושיב יחידים ביתה. שהושיב אברהם ויצחק ויעקב שהיו יחידים בעולם בארץ ישראל שהיא ביתה, (יא) שנאמר עד לא עשה ארץ וחוצות (משלי ח כו), ארץ ישראל נקראת ביתה, ושאר ארצות נקראות חוצות: מוציא (אסורים) [אסירים] בכושרות. ישראל שהיו אסורים במצרים, הוציאם בכושר אבותם, ומצרים שהיו סוררים שכנו צחיחה, שנאמר וירא ישראל את מצרים מת על שפת הים (שמות יד ל): אלהים בצאתך לפני עמך. שנאמר וה׳ הולך לפניהם יומם (שם יג כא): בצעדך בישימון סלה. ביום מתן תורה:

הערות ותקונים

וכנדפס כנ׳ עמן שם הרשעים ואינם כשם, שנאמר כי (הגה ס)רשעים יאבדו ואויבי ה׳ כיקר כרים כלו בעשן כלו לכך נאמר להנדוף עשן תנדוף: (ו) ד״ח ואויבי ה׳ כיקר כרים ח״ר אחא. כ״ה גם בכ״י ו׳, וכן הוסיף הרש״ם בגליון כל המאמר על שוף המזמור, ועפ״י הגהות הרש״ם הניח המוסגם סהיא הרב המוקר הגדול מהר״ח יעלינעק בנית המדרש ח״ס דף ע׳, ובכ״י המחבים ובנדפס חסר כל זה, והנה המאמר הזה אין לו שחר, ומה שכוונם הרשעים נקראו כרים כמש דתימא ואת הנגב ואת הככר, ומצאתי המאמר מתוקן מובא בילקוט תהלים רמז תס״ל בפ׳ ואויבי ה׳ כיקר כרים בשם המדרש, (ומה שנרשם שם גם בב״ר פ״ל יש לתקן ס״ל ומוסב על לא יבושו בעת רעה), והוא המאמר שלפנינו, רק בקצת שנוים וכך מובא שם: ואויבי ה׳ כיקר כרים ר׳ פנחס אמר אמר דוד יבואו הרשעים לכבוד הכרים, מה עושים לכרים שוחטין אותם ותולין אותם לעשן והם כלין, ר׳ שמעון אומר יבואו הרשעים ליקר של מדבר כשיורד עליו השמש וחם ומשם נאותם עשן, כמה דאת אמר לא יחיה אור יקרות (זכריה י״ד ו׳), וכרים זה מדבר, כמ״ש ואת הנגב ואת הככר (דברים ל״ד ג׳), כך יהיו באותן יקרות של מדבר, כיון שנופל עליו עשן ואין השמש זורח ואין אדם יכול לראות את חבירו מפני כובד העשן, וכן הוא אומר כהנדוף עשן תנדוף ע״כ: (ז) וירדה במישור. בכ״י ו׳ כנ׳ מדלה במישור, והרש״ם הניח מדלה במישור, ובנית המדרש שם (דף ע״ח) הניע הרב מהר״ח יעלינעק סימן השאלה, ותולי ל״ל וירד במישור: (ח) ביה שמו בי״ה מחצית שמו ברא שתי עולמות. עיין ב״ר פי״ב רבי יודה בשם שמואל בר נחמן אמר מפני שאמרתי עליך שאתה בעל הנפש מאי לכתיב סולו לרוכב בערבות בשם שמו וגו׳ שאלית לר״ח ולא אמר כן אלא כי בשם ה׳ צור עולמים (ישעיה כ״ו ד׳) בשתי אותיות ברא הקב״ה את עולמו וגו׳. ועיין ירושלמי חגיגה פ״ב ומנחות דף כ״ט ע״ב: (ט) אלהים ישב על כסא קדשו. כ״ה גם בכ״י ו׳. וכן נדפס בנית המדרש שם, ופסוק הוא בתהלים מ״ו ע׳, אבל אין לו שייכות לכאן, ותקנתי אלהים במשון קדשו, והוא סיפא דקרא אבי יתומים ודיין אלמנות תהלים ס״ח ו׳, ותסר הדרשה כי הסיום שנאמר עושה משפט לעשוקים וגו׳ אין לו ענין כלל להכתוב אלהים במשון קדשו: (י) והושיבה באפריון. פי׳ מטות שנשתות נהן כלות, והמוספי הוסיף וכתב בל״מ באפריון עשה לו המלך (שה״ש ג׳ ט׳), ובל״י פריון φορείον פי׳ כסא שנשאים בו כשיש חתונות: (יא) שנאמר

(ה) **ארץ** רעשה. מיד מתו כל החיים שבארץ ישראל, והמתים חיו, והטיף עליהם הקב"ה טל של תחיית המתים, שנאמר אף שמים נטפו: זה סיני. אין לשון זה אלא לשון בעירה ודליקה, כמה דאת אמר (עד) [על] די חזה למזיה (דניאל ג יט), שנאמר וההר בוער באש עד לב השמים (דברים ד יח): גשם נדבות. כיון שראו מלאכי השרת שפרחה נשמתן של ישראל, אמרו להקב"ה לטי אתה נותן התורה למתים או לחיים, מיד הניף הקב"ה גשמי חיים על ישראל, שיקבלו התורה ברוח נדיבה, והיו מלאכי השרת מניפין להם במניפות, שנאמר תניף אלהים: [נחלתך ונלאה אתה כוננתה]. נחלתך שהיתה נלאה מקול רעמים ורעשים, אתה כוננתה: חיתך ישבו בה. שהושבת בך תחייתך: תכין במובתך לעני אלהים. ויאמרו אל משה דבר אתה עמנו ונשמעה (שמות כ יט), ראה מה כתיב במשנה תורה, אם יוספים אנחנו לשמוע את קול ה' אלהינו [וגו'] קרב אתה ושמע (דברים ה כג כד), מיד השיב הקב"ה למשה, היטיבו [כל] אשר דברו (שם שם כח):

(ו) **ה'** יתן אומר המבשרות צבא רב. הקב"ה יתברך שמו וגבורתו (יב) כשהיה אומר בדיבור הקול נחלק לשבעה קולות, ומשבעה לשבעים לשונות של שבעים אומות, שיהו הכל שומעין, לכך נאמר המבשרות צבא רב: דבר אחר ה' יתן אומר. הדיבור היה יוצא מפי הגבורה ומשה ואהרן מבשרים לצבא רב לכנסת ישראל:

(ז) (יג) (**מלאבי**) [מלכי] צבאות ידודון ידודון. זהו שאמר הכתוב וירא העם וינועו ויעמדו מרחוק (שמות כ יח), חוץ לשנים עשר מיל, (יד) מגיד שהיו ישראל נרתעין לאחור י"ב מילין, וחוזרין לפנים י"ב מילין, כ"ד מיל (טו) לכל (ריבוא וריבוא) [דיבור ודיבור], נמצא מהלכין לאותו היום (טז) ר"ם מילין, (יז) (וחוזרין לפנים י"ב מיל), באותה שעה אמר הקב"ה למלאכי השרת רדו וסעדו את אחיכם, שנאמר מלכי צבאות ידודון ידודון, (יח) ידודון בהליכה, ידודון בחזירה, ר' יהודה בר אלעאי אומר (יט) לפי שהיו ישראל (משללה) [משלהבין] בין האומות מחמות האש, אמר הקב"ה לענני כבוד הזילו טל חיים לבניי, לכך נאמר גשם נדבות תניף אלהים נחלתך [וגו'], כיון שנתיישבה דעתם מיד קבלו התורה, שנאמר ונות בית תחלק שלל:

(ח) **אם** תשכבון בין שפתים. אמר הקב"ה אם אתם נזרקין באשפתות בבתי (כ) קרקסיאות ותיאטריות שלכם, הרי כנסת ישראל שנמשלה ליונה מקבלת התורה, שנאמר כנפי יונה נחפה בכסף, ולמה נמשלו ישראל ליונה, לומר מה יונה אינה מפרכסת בשחיטה, כך ישראל אינן מפרכסין בשחיטה על קידוש השם,

---

הערות ותקונים

על נא עשה ארץ וחולות, ארץ ישראל נקראת ביתה ומאד ארצות נקראות חולות. עיין ספרי פיסקא נ"ו: (יב) כשהיה אומר בדבור הקול נחלק לשבעה קולות ומשבעה לשבעים לשונות. ממ"ל פ"ה אות ס' וסוף פכ"ח, מ"ל יוחנן היה הקול יוצא ונחלק לע' קולות לע' לשון כדי שיהיו כל האומות, וכן למען במזמור (ל"ב) ה' יתן אומר המבשרות צבא רב הדבור יוצא ונחלק לשבעה קולות ומשבעה קולות לע' לשון, ועיין שבת פ"ח ע"ב, ובמילואי סרס"ם בשמ"ר סוף פכ"ח, ועיין בתחומא שמות אות כ"ב ובהערה קי"ב: (יג) מלאכי צבאות. בקרא כתיב מלכי בפסיקתא פסקא החודש (מ"ס ע"ב), ובחזית פ"ח פ' כרס היה למלמה, ובקס"ר פ' שבתי ורמה מלאכי צבאות אין כתיב כאן אלא מלכי כו': (יד) מגיד שהיו ישראל נרתעין לאחור י"ב מילין כו'. עיין מכילתא יתרו פ"ט פ' ויעמוד העם מרחוק אלו שיש עשר מיל מגיד שהיו ישראל נרתעין לאחור י"ב מיל ונמצא שבת פ"ח ע"ב תריב"ל כל דבור ודבור שיצא מפי הקב"ה חזרו ישראל לאחוריהן י"ב מיל וסיו מלאכי השרת מדדין תחתן, שנאמר מלאכי צבאות ידודון ידודון אל תקרי ידודון אלא ידלדן, ורש"י נפי' על התורה יתרו כ' י"ח הביא ויעמדו מרחוק היו נרתעין לאחוריהם י"ב מיל כאורך מחניהם ומלאכי השרת נתן ומסיעין אותם להחזירם, שנאמר מלאכי צבאות ידודון ידודון: (טו) לכל ריבוא וריבוא. כ"ה גם בכ"י ו', ותקנתי לכל דבור ודבור, וכן הביא בנכון הרש"ם, ונדפס כן בבית המדרש שם: (טז) ר"ם מילין. כי עשרה פעמים כ"ד הוא ר"ם: (יז) וחוזרין לפנים י"ב מיל. הוא מיותר ונשתרבב מטורס שלפניו: (יח) ידודון בהליכה ידודון בחזירה. בחזית פ"ח פ' כרס היה למלמה מוכח זה בשם ר' יונן ב"ר סימון: (יט) לפי שהיו ישראל משללה בין האומות. וכן הביא הרש"ם, וכן נדפס בבית המדרש, ונלע"ד שהוא בין האומות, אבל בכ"י ו' כתוב משולהבין בין האומות, ולפי היה לפני המעתיק הזה הגי' משולח בין האומות, והמלה בין היא כפל: (כ) קרקסיאות

ומה יונה אינה ניצלת אלא בכנפיה, כך ישראל אינן ניצולין אלא בזכות התורה שנמשלה לכסף, שנאמר אמרות ה' אמרות טהורות כסף צרוף בעליל לארץ מזוקק שבעתים (תהלים יב ז): ואברותיה בירקרק חרוץ. אלו המשניות והמסכתות:

[ט] **בפרש** שדי מלכים בה. כיון שישראל יושבין ועוסקין בתורה, הקב"ה משרה שכינתו ביניהם: תשלג בצלמון. ואם נעלמה מהן הלכה בצלמות, הקב"ה מלבנה ומבררה להם, ומניין שתלמידי חכמים נקראו מלכים, שנאמר בי מלכים ימלוכו (משלי ח טו): הר אלהים הר בשן. (כא) ר' נתן אומר כיון שביקש הקב"ה ליתן תורה לישראל, בא כרמל מאספמיא, ותבור מבית אלים, (כב) זהו שנאמר בקבלה חי אני נאום המלך ה' צבאות שמו כי כתבור בהרים וככרמל בים יבוא (ירמיה מו יח), זה אומר נקראתי הר תבור, עלי נאה שתשרה שכינה, לפי שאני גבוה מכל ההרים, ולא ירדו עלי מי הטבול, וזה אומר אני נקראתי הר הכרמל, עלי נאה שתשרה שכינה, לפי שאני נתמצעתי בתוך, ועלי עברו את הים, אמר הקב"ה כבר נפסלתם לפני בגבהות שיש בכם, כולכם פסולים לפני, אמרו לפניו וכי משוא פנים יש לפניך, או שמא אתה מקפח את שברינו, אמר להם הקב"ה הואיל והטרחתם לפני בשביל כבודי, אשלם לכם שכר, הרי נתתי להר תבור תשועה לישראל בימי דבורה, שנאמר לך ומשכת בהר תבור (שופטים ד ו), ובהר הכרמל תשועה לאליהו, שנאמר ויקבוץ את (כל ישראל) [הנביאים] אל הר הכרמל (מ"א יח כ), התחילו כל ההרים מתרעמים ומתמוטטים, שנאמר הרים נזלו מפני ה' (שופטים ה ה), אמר הקב"ה למה תרצדון, (כג) למה תרצו לדון עם סיני, (כד) הרים נבונים אתם כלכם, כמה דאת אמר או נבן או דק (ויקרא כה כ): ההר חמד אלהים לשבתו. אין רצוני אלא בסיני שהוא שפל מכולכם, שנאמר מרום וקדוש אשכון ואת דכא ושפל רוח (ישעיה נז טו), וכתיב כי רם ה' ושפל יראה וגבוה ממרחק יידע (תהלים קלח ו), יכול ישב שם לדורי דורות, תלמוד לומר אף ה' ישכון לנצח, שהחזיר שכינתו למעלה, וסיני מהיכן בא, אמר ר' יוסי מהר המוריה נתלש, כחלה מעיסה, ממקום שנעקד יצחק אבינו, אמר הקב"ה הואיל ויצחק אביהם נעקד עליו נאה לבניו לקבל עליו את התורה, ומניין שעתיד לחזור למקומו, שנאמר נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים (ישעיה ב ב), (כה) אלו תבור וכרמל וסיני וציון, ההרים. ה' הרים, כלומר כמנין חמשה חומשי תורה:

[י] **רכב** אלהים רבותים. (כו) אמר ר' אבדימי דמן חיפה שניתי במשנתי שורד הקב"ה בהר סיני ועמו עשרים ושנים אלף (כז) מרכבות של מלאכי השרת, (כח) אמר ר' ברכיה [כמחנה לויה], צפה הקב"ה במחנה לויה שעומדים (כט) במומיהם במעשה העגל, שנאמר ויאספו אליו כל בני לוי (שמות לב כו), לפיכך ירדו כ"ב אלף במחנה הקב"ה (ל) כמחנה לויה: דבר אחר רכב אלהים. ירדו עם הקב"ה עשרים

הערות ותקונים

ותיקטריות. ידוע (ירקום לוגד שטעמטער): (כא) ר' נתן אומר כיון שנתן הקב"ה ליתן תורה לישראל בא כרמל מאספמיא ותבור מבית אלים וכו'. נב"ר רים פ"ע מיתא כך: למה תרצדון ההרים נבונים ריה"ע ור"ע, ריה"ע פתר קרא בהרים בשעה שבא הקב"ה ליתן תורה בסיני היו ההרים רצים ומדיינים אלו עם אלו כו', תבור בא מבית אלים, וכרמל מאספמיא כו', ים לתקן בנ"ע מאפמיא ויש עיר בסוריא ובאתרס נהרים Apamea, וכית אלים הוא שם מקום סמוך לתבור, ועיין לעיל מזמור כ"ב הערה קנ"ז: (כב) זהו שנאמר בקבלה. עיין רש"י תענית ט"ו ע"א ד"ה ובקבלה: (כב) למה תרצו לדון. דורש תרגום טעריקון: (כד) הרים נבונים אתם כולכם כד"א לו נבן. ב"ר שם ומכילתא יתרו מסכתא דבחדש פ"ד: (כה) אלו תבור וכרמל וסיני וציון, ההרים ה' הרים. לא חציב רק ד', לכן חסר שוד הר אחד: (כו) ע"ר אבדימי דמן חיפה שניתי במשנתי. מובא מן תנחומא יתרו אות י"ד ופסיקתא דרב כהנא פסקא בחדש בחלום (ק"ז ע"ב): (כז) מרכבות של מלאכי השרת. כ"ה בתנחומא שם, אבל בפסיקתא שני' כתות של מלאכי השרת: (כח) ע"ר ברכיה. בפסיקתא ע"ר ברכיה הכהן ברבי, ובתנחומא ע"ר ברכיה הכהן: (כט) במומיהם במעשה העגל. פי' בשבועתם, עיין מה שכתבתי בפסיקתא שם הערה קמ"ה, ובתנחומא הערה ע"ה: (ל) כמחנה לויה. כי מספר שנים לוי כ"ב אלף היו:

כמרכבה

ושנים אלף מרכבות, וכל מרכבה ומרכבה (לא) כמרכבה שראה יחזקאל בן בוזי, בשום כת שעלה מבבל אמרו (לב) ארבעים ושנים אלף מרכבות, שנאמר אדני בם סיני בקדש, כמנין ב"ם, כך שנה אליהו זכור לטוב: רכב אלהים רבותים אלפי שנאן. אמר ר' תנחום בר חנילאי (לג) עד מקום שיכול פסיפסטס לחשוב אלף אלפי אלפים וריבי רבבות: דבר אחר רכב אלהים רבותים אלפי שנאן. אמר ר' אלעזר בן פדת וכולם ירדו (לד) שנונים לכלות את העולם אם לא יקבלו ישראל את התורה, אמר ר' לוי אלא שראו פני הקב"ה, שכל הרואה פני הקב"ה אינו מת, שנאמר באור פני מלך חיים (משלי טז טו): (לה) ה' בם. אמר ר' שמעון בן לקיש (לו) טבלא יש (לז) על [לבו של] כל מלאך ומלאך, מיכאל גבריאל רפאל אוריאל ענאל, ושמו של הקב"ה בם, שנאמר ה' בם סיני בקדש, אף על פי שנראה הקב"ה כיורד על הר סיני, שנאמר וירד ה' על הר סיני (שמות יט כ), סיני היה תלוי בו, שנאמר אדני בם סיני בקדש:

[יא] **עלית** למרום שבית שבי. זהו שאמר הכתוב עיר גבורים עלה חכם ויורד עוז מבטחה (משלי כא כב), זה משה, שנאמר ומשה עלה אל האלהים (שמות יט ג): לקחת מתנות באדם. זו תורה שניתנה במתנה בחנם לישראל: (לח) (ואף) [אך] סוררים שכנו צחיחה (פסוק ז). אלו אומות העולם שלא רצו לקבלה. ואף סוררים לשכון יה אלהים. אלו ישראל שהיו סוררים, וכשקיבלו את התורה שרתה בם שכינה:

[יב] **ברוך** ה', יום יום יעמס לנו. שהוסיף עליהם מצות וחוקים בכל יום ויום: האל לנו אל למושעות. זו דרך החיים (לט) שנתן לנו ולפנינו: (ולה' אלהים) [וליהוה אדני] למות תוצאות. זו דרך המות, שנאמר את החיים ואת המוב ואת המות ואת הרע (דברים ל טו): אך אלהים יפחן ראש אויביו. עתה חוזר לאויביו לשעבוד מצרים, כמה שנאמר אתה פוררת בעזך ים (אתה רצצת) [שברת] ראשי תנינים על המים (תהלים עד יג), וכתיב מחצת ראש מבית רשע (חבקוק ג יג), זה פרעה וחילו:

[יג] **אמר** ה' מבשן אשיב. אלו שאכלו אותם חית השדה: אשיב ממצולות ים. אלו שנטבעו במים על קידוש השם, כשם שפרע הקב"ה מעוג מלך הבשן ומפרעה (מ) [ומצרים בים סוף, כך עתיד הקב"ה ליפרע מגבורי אדום הרשעה, ומהו אשיב מעוג ומפרעה], יש לי להשיב להם תשובה: למען תמחץ רגלך בדם. במלחמות גוג ומגוג: דבר אחר במלחמת אדום, כמה שנאמר מדוע אדום ללבושך [וגו'] פורה דרכתי לבדי (ישעיה סג ב ג): לשון כלביך. אלו חית השדה שהן מזומנים לסעודה, שנאמר כל (חיתו שדה) [חית השדה] התיו לאכלה (ירמיה יב ט), כל היתו יער (תהלים נ י): ראו הליכותיך. בים סוף: הליכות אלי מלכי בקדש. בהר סיני: קדמו שרים אחר נוגנים. שנאמר אז ישיר משה ובני ישראל (שמות טו א): (מא) בתוך עלמות

הערות ותקונים

(לא) כמרכבה שראה יחזקאל. בפסיקתא כמראה שראה יחזקאל: (לב) ארבעים ושנים אלף כמניין ב"ם. היא ני' נכונה, ובטעות בפסיקתא שם כעשרים ושנים אלף ל"ל כארבעים ושנים אלף: (לג) עד מקום שיכול פסיפסטס להחזיק. בכ"י ו' עד מקום שיכול פסיפס להחזיק, והרש"פ הניח על מקום שי פסיפסיוס להסיב. ובבית המדרש שם הניח על מקום שי פסיפסיוס להסיב, אבל בגוף העתקה של מהרש"פ כתוב שי פסיפסיוס, והרב החוקר הגדול מהר"ח יעלינעק תקן בבית המדרש שם "עד מקום שמין סופיסטוס יכול לחשוב", ועיין מה שהעירותי בפסיקתא שם הערה קמ"ט, ואין ספק שהיה כתוב בכ"י שהיה לפני הרש"פ מלה אחת שספיסטוס יכול לחשוב ובאחת מהמעתיק ושם נשארה הכ"ל בארתי המלה ע"ש, ולפנינו במקום פסיפסטס ל"ל ספיסטוס: (לד) שנונים. כ"ה בפסיקתא שם, וכ"ה גם בכ"י ו', אבל הרש"פ הניח בטעות שטנים, וכן נדפס בבית המדרש, ול"ל שנונים, ודרש שמשון מלשון חניך שנונים (תהלים מ"ה ו'), עיין בפסיקתא שם הערה קי"ח ובתוספות הערה ע"ז: (לה) ה' בם. סוף ג"כ בתוספות ובפסיקתא שם (ק"ח ע"ב) והשמיט פה המסדר מאמר שלם: (לו) טבלא. פי' לוח tabula (מלטינ), ועיין בפסיקתא הערה קמ"ח: (לו) על [לבו של] מלאך ומלאך. בפסיקתא שם ושמו של הקב"ה משותף בשמו של מלאך מיכאל גבריאל רפאל, ולא הניח שם אוריאל ענאל: (לח) ואף סוררים שכנו צחיחה. תקנתי לך סוררים וכוון הדורש לפסוק ז' ולח"כ הניח הכתוב ואף סוררים לשכון יה: (לט) שנתן לנו ולפנינו. בכ"י ו' שנתן לפנינו, והרש"פ הניח וכן נדפס בבית המדרש שנתן לנו ולבנינו: (מ) ומצרים בים סוף כו'. הוספתי כמו שהוא בכ"י ו': (מא) בתוך עלמות

תופפות. ותקח מרים הנביאה [ונו'] את התוף בידה ותצאן כל הנשים אחריה בתופים ובמחולות (שמות טו כ):

[יד] **במקהלות** ברכו אלהים. אלו הילדים: ממקור ישראל. (מב) אלו עוברין שבמעי אמן, מלמד שכל אחד ואחד היה מראה באצבעו כנגד שכינה ואומר זה אלי ואנוהו (שם טו ב): שם בנימין צעיר רודם. (מג) ר' מאיר אומר כשעמדו שבטים על הים, זה אומר אני ארד תחילה, וזה אומר אני ארד תחילה, מתוך שהיו עומדין (מה) וצוחבין, קפץ שבטו של בנימין תחילה לתוך הים, שנאמר שם בנימין צעיר רודם, אל תקרי רודם, אלא רד ים, התחילו שרי יהודה מרגמין אותם באבנים, שנאמר שרי יהודה רגמתם, אמר להם הקב"ה בניי שניכם כוונתם לדבר מצוה ולכבודי, אף אני לא אקפח שכרכם, שנאמר לבנימין אמר ידיד ה' (דברים לג יב), בנימין זאב יטרף (בראשית מט כז), שזכה שתשרה שכינתו בחלקו, ושבט יהודה זכה למלכות, שנאמר יהודה רגמתם, (*מג) שזכו ללבוש בגדי ארגמן, וכן הוא אומר באדין אמר בלשאצר והלבישו לדניאל ארגוונא (דניאל ה כט): שרי זבולון שרי נפתלי. מלמד שכשם שנעשה נסים לישראל על הים על ידי שבט יהודה ובנימין, כך נעשה להם נסים לישראל על ידי זבולון ונפתלי ביטי דבורה וברק, שנאמר ותשלח ותקרא לברק בן אבינועם מקדש נפתלי (שופטים ד ו), זבולון עם חרף נפשו למות ונפתלי על מרומי שדה (שם ה יח):

[טו] **צוה** (אלהים) [אלהיך] עוזך, אמרה כנסת ישראל רבון העולמים צוה ישועות עמך ותן עוז למשיחך, כדכתיב ויתן עוז למלכו [וירם קרן משיחו] (ש"א ב י): מהיכלך על ירושלים לך יובילו מלכים שי. אימתי בזמן שתכלה מלכות אדום: גער חית קנה. זו אדום הרשעה שכל כתיבתה בקנה, שכותבין (*מד) דימוסיאות של שמד על ישראל, וגוזרין עליהם שישתחוו לעבודה זרה: אבירים בעגלי עמים. מה הם עושים, מתירין להם פיסת יד, ומרצין אותם בכספם, שנאמר מתרפס ברצי כסף, לפיכך בזר עמים קרבות (יחפצון) [יחפצו]: יאתיו חשמנים מני מצרים. יבואו דורונות מנות ממצרים, להקריב על מזבחך, כדכתיב כל צאן קדר יקבצו לך (ישעיה ס ז): כוש תריץ ידיו לאלהים. שיביא זבחים בתריצות ידים לאלהים, ואחר כך ממלכות הארץ שירו לאלהים: (מה) (דבר אחר יאתיו חשמנים. יביאו מנים בחשות בזריזות ממצרים, שנאמר לך יובילו מלכים שי: כוש תריץ ידיו לאלהים. תריץ תושיט, כמו ויריצו (לבני) [לכל בני] העם (הושע ג ב): דבר אחר יאתיו חשמנים. חשים וממונים להתנייר, וכן כוש ימהר וירוץ לפרוש ידיו לאלהים: דבר אחר כמו אשמנים, אנשים שחורים, כדכתיב כוש ומצרים (בראשית י ו), חי"ת מתחלף עם אל"ף):

מזמור סט

[א] **למנצח** על שושנים לדוד הושיעני אלהים כי באו מים עד נפש. (א) זהו שאמר

הערות ותקונים

תופפות ותקח מרים, וכן רס"י כציין בפי' לתהלים בתוך עלמות תופפות בתוך מרים ונערותיה אחר נקחה בתוף בידה: (מב) אלו עוברין שבמעי אמן. וכן כציין רס"י בפי' לתהלים: (מג) ר' מאיר אומר. מכילתא בשלח פרשה ה', סופה ג"ץ סע"ב, וכן תרגם המתרגם: (מד) וצוחבים. בגמרא שם היו שבטים מנצחים זה עם זה, ובמכילתא וצווחין: (*מג) שזכו ללבוש בגדי ארגמן. מכילתא שם, גם רס"י כציין בשם מנחם לשון ארגמן: (*מד) דימוסיות של שמד. כ"כ גם בכ"י ו', וכן כציין ברס"פ, וכן נדפס בבית המדרש, ועיין מדע לשון כוונת סמלם פס: (מה) ד"ת יאתיו חשמנים יביאו מנים בחשות בזריזות עד סוף הפסוק כתבות מוקדים בכ"י ו' לאורות כי היא כוספת, ובמקום ד"ת לתוך שם "פי" ויען כי הוא טוף מליזה מעתיק אחד בגרסתם גם מכסיוס "חי"ת מתחלף עם אל"ף", לכן הסנהדרים במסגר:

(א) זס"כ מה יפית. מובא בילקוט תהלים רמז תת"ח בשם המדרש וכל המזמור הזה הוא מקושט בכ"י מלחריזים ובנדפס, ובאחר לפנינו כ"כ גם בכ"י ו', וכן כציין ברס"פ, ונדפס אח"כ בבית המדרש ח"ה

הבתוב מה יפית ומה נעמת אהבה בתענוגים (שה"ש ז ז), (ב) ישראל יפים ונעימים, עומדים על הים ורואין להקב"ה, וכן הוא אומר וירא ישראל את היד הגדולה (שמות יד לא), וכל זמן שישראל רואין להקב"ה הם יפים ונעימים, ראו אותו בסיני [כשנתן להם התורה], נעשו כולם ישרים, שנאמר יצפון לישרים תושיה (משלי ב ז), ואומר הטיבה ה' לטובים ולישרים בלבותם (תהלים קכה ד), ראיתו נכנם לאהל מועד נעשו צדיקים, שנאמר רננו צדיקים בה' (שם לג א), ראו אותו על הים נעשו שושנים, שנאמר למנצח על שושנים, אימתי הושיעני אלהים כי באו מים עד נפש:

[ב] (ג) **טבעתי** ביון מצולה. בגלות בבל, וכן הוא אומר (לאמר) [האומר] לצולה חרבי (יחזקאל לב כ): ואין מעמד. בגלות מדי ופרס: באתי במעמקי (מצולה) [מים]. בגלות יון: ושבולת שטפתני. בגלות אדום הרשעה: יגעתי בקראי נחר גרוני. וכל המזמור על דוחק הגלות הזה, (ד) אין לי אלא להתפלל, לפי שנאמר ואני תפלתי לך ה' עת רצון. אמר ר' יוסי בר חלפתא עתים הם לתפלה, (ה) ואיתי עת רצון, בשעה שהציבור מתפללין, וכן הוא אומר בעת רצון עניתיך (ישעיה מט ח): הצילני מטיט ואל אטבעה. מדינה של גיהנם, שנאמר ויעלני מבור שאון מטיט היון (תהלים מ ג):

מזמור ע

[א] **למנצח** לדוד להזכיר אלהים להצילני ה' לעזרתי חושה. (א) זהו שאמר הבתוב ואזרעם בעמים [ובמרחקים יזכרוני] (זכריה י ט), (ב) ובשבר שהן מזכירין שמי אני מושיבן אצלי, וכן ירמיה אמר (ג) (זכרי) [הלכו] אל תעמודו [זכרו מרחוק את ה'] (ירמיה נא נ), למה, אמר הקב"ה הוו מזכירין אותי בכל פעם ופעם, שכל זמן שאתם מזכירין אותי מעי הומים עליכם, (ד) שנאמר הבן יקיר לי אפרים וגו' כי מדי דברי בו זכור אזכרנו עוד על כן המו מעי לו (שם שם יט), (ה) וכתיב ויתן (לי ארון ברית) [לפני ארון] ה' להזכיר ולהודות (דה"ב טז ד), ולמה היו מזכירין, שנאמר זכרו נפלאותיו [אשר עשה] (שם שם יב), זכרו נפלאותיו] שעושה עמכם בכל עת, ולא עשה עמכם ולא גאל את ישראל, אלא בשביל שיהיו מזכירין נפלאותיו, אמר דוד אם כן אני מזכיר והצילני, שנאמר למנצח לדוד להזכיר אלהים להצילני. (ו) ולמה היה דוד דומה, למלך שהיה לו צאן וכעס עליה, סר את הצאן, ומתיר

הערות ותקונים

דף ע"ס: (ב) ישראל הם יפים ונעימים. ברע"פ בבית המדרש ג"כ בבית המדרש ת"ר יותן ישראל הם יפים ונעימים, אבל בכ"י שלפנינו וכ"י ו' חסר הם בתחלה: (ג) טבעתי ביון מצולה בגלות בבל כו'. כ"ה גם בכ"י ו', וכן בסוף ברע"פ, ובדפס בבית המדרש הם, וליתא בכ"י בתחרים ובכדפס: (ד) אין לי אלא להתפלל לפי שנאמר ואני תפלתי לך ה' עת רצון. כן בבית גם ברע"פ, וכן בדפס בבית המדרש, ובכ"י ו' הני' ואין לי אלא להתפלל לפניך שכ' ואני תפלתי וגו', וכ"י בתחרים ובכדפס מתחיל מאמר חדש ואני תפלתי לך ה' עת רצון ר' יוסי בן חלפתא אומר עתים הן לתפלה, ואחרי סמוכות עתים הן לתפלה כתוב הם "במזמור למעלה מזה" וכן בבית ברע"פ עם"י כ"י שלפנינו, וכאן במזמור ס"ה: (ה) ואיתי את רצון בשעה שהצבור מתפללין וכה"ג בעת רצון עניתיך, כ"ה גם בכ"י ו', וברע"פ לא העתיק זה, וליתא גם בבית המדרש, אבל טעם מגמרא ברכות ח' ע"ב מאי דכתיב ואני תפלתי לך ה' עת רצון אימתי עת רצון בשעה שהצבור מתפללין, ר' יוסי ברבי חנינא אמר מהכא הם אמר ה' בעת רצון עניתיך (ישעי' מ"ט ח'):

(א) זה"ס ואזרעם בעמים. מוכח בילקוט תהלים רמז תת"כ בשם המדרש, ובילקוט שם תחרים המלות זה"ס ואזרעם בעמים, ומתחיל ת"ר מלמד בשכר שהם מזכירין לותי, ומאחר קטוע שם, וברע"פ סוסף בגליון במזמור הזה עם"י כ"י שלפנינו כי נמחקה קלת מכ"י בתחרים ומהדפס, וגם עם"י הוספת ברע"פ נדפס בבית המדרש ח"ס דף ע"ץ, וסי' לפניו הני' זה"ס ואזרעם בעמים וגו' ת"ר יוחנן אמר הקב"ה בשכר שהם מזכירים שמי כו': (ב) ובשכר שהן מזכירין שמי. בכ"י בתחרים ובכדפס במאמר קטוע וקלת בסגנון אחר: (ג) זכרי אל תעמדו. וכ"ה גם בכ"י ו', ותקנתי הלכו אל תעמדו: (ד) בנאמר הבן יקיר לי אפרים וגו'. בהגהות ברע"פ ובבית המדרש מובא בפתוב בנשמת מעי המו לו אזכר אזכרנו עוד, וע"ע זכור אזכרנו עוד על כן המו מעי לו: (ה) וכתיב ויתן לי ארון ברית ה' להזכיר ולהודות. כן מובא גם בכ"י ו', וברע"פ הבית וכן בדפס בבית המדרש ויתן לפני ארון ברית ה' ולהזכיר ולהודות: (ו) ולמה היה דוד דומה למלך כו'. מובא ברע"פ

את הדיר, (ז) [והוציא את הרועה, אחר זמן כנס את הצאן, ובנה את הדיר], ולרועה לא הזכיר, אמר הרועה הרי הצאן מכונסות, והדיר בנויה, ואני איני נזכר, כך אמר דוד למעלה מן הפרשה, כי אלהים יושיע ציון ויבנה ערי יהודה (תהלים סט ט), הרי הדיר בנויה, וישבו שם וירשוה וזרע עבדיו ינחלוה ואוהבי שמו ישכנו בה (שם שם לו), הרי הצאן מכונסות, אמר הרועה ואני איני נזכר, לכך למנצח לדוד להזכיר:

[ב] **אוי** לרשעים שאינן מתים לעולם הבא אלא מן הקנאה שהן רואין ומן הכעס, שנאמר כי לאויל יהרג כעס ופותה תמית קנאה (איוב ה ב), אחר הקנאה והכעס הן כלים, שנאמר יבושו ויחפרו מבקשי נפשי [וגו'] ויכלמו חפצי רעתי, (יבושו) [ישובו] על עקב בשתם:

[ג] [**ואני** עני ואביון] אלהים חושה לי. וכתוב אחד אומר [ואני עני ואביון ה'] יחשב לי (תהלים מ יח), אלא אמר דוד לפני הקב"ה רבונו של עולם (ח) חשוב לי עניותי ואביונתי ואתה חש לגאלני, למה עזרי ומפלטי אתה ה' אל תאחר, בין היום ובין מחר עליך שתגאלני, לכך נאמר אל תאחר:

[ד] (ט) **אמר** ישעיה מי בכם ירא ה' שומע בקול עבדו אשר הלך חשכים [ואין נוגה לו יבטח בשם ה' וישען באלהיו] (ישעיה נ י), מי בכם בצרה וקראני ולא עניתיו, ומי היה בחשיכה ולא הארתיו, וכן נבוכדנצר אמר בריך אלההון די שדרך מישך ועבד נגו [וגו' די תתרחצו עלוהי] (דניאל ג כח), וכן דריוש אמר והוסק דניאל מן גובא (שם ו כד), ואומר בטחו בה' עדי עד (ישעיה כו ד), (י) אמר דוד אם כן ההבטחה, גם אני אבטח בך, ואל תבישני:

מזמור עא

[א] (א) (**לדוד**) בך ה' חסיתי אל אבושה לעולם. זה המזמור סמוך לדברי של מעלה, אמר דוד רבונו של עולם אם כן ההבטחה, בך ה' חסיתי אל אבושה לעולם, (ב) וכי לא נתביישו ישראל בעולם הזה שאמר אל אבושה לעולם, אלא אמר דוד דיינו שנתביישנו בעולם הזה, ולא נבוש לעולם הבא, וכן ישעיה אמר ישראל נושע בה' תשועת עולמים לא תבושו ולא תכלמו עד עולמי עד (ישעיה מה יז):

[ב] **בצדקתך** תצילני ותפלטני. אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה כשתושיעני

הערות ותקונים

תהלים ע, ח' ו"ל ובמדרש תנים רמיזי מכאן למלך שכעס על בתו וכו', ובילקוט שם סביא הגי' תמר רב. חסדה מכאן למה הדבר דומה, ובכל כ"י מובא שתמי, גם בסנסת הרש"פ ובבית המדרש מובא שתמי: (ז) והוציא את הרועה. חסר גם בכ"י ו', וטופחתי כמו שהוא בכ"י האחרים ובנדפס, וכן בהגהת הרש"פ ובבית המדרש: (ח) חשוב לי עניותי ואביונתי ואתה חש לגאלני. דורש ג' לשונות מב' כתובים חושש מפסוק ג' וחשוב מפסוק ג', ובילקוט שם סביא הגי' ח"ר יעקב אים כפר תמרתא אמר דוד לפני הקב"ה וכו': (ט) אמר ישעי' מי בכם ירא ה'. כ"ה בכ"י ו' מחובר למזמור ע', וכן סביא הרש"פ בגליון, וכן נדפס בבית המדרש בסוף מזמור ע', ובכל כ"י כל המאמר עד סופו מחובר אל מה שנאפיו ואין הפסק בתחיים וכמו כן בדפוס רחמון ודפוס ווינציא, ובדפוס רחמון רשם על המזמור שלאחריו המתחיל למנצח תלתים מזמור ע"ח, ובדפוס ווינציא רשמו על המזמור הזה שלאחריו מזמור ע"ג כי חשבו המדפיסים שחסר הדרשה על מזמור ע"ח, חוץ בדפוס פראג ואח"כ בכל הדפוסים מתחיל כזה מזמור ע"ח, ומתחיל כך: לדוד בך ה' חסיתי אל אבושה לעולם אמר יצחי' מי בכם ונו', והדרשה קאי על סתחוב בך ה' חסיתי, וכן בילקוט מתחיל כזה רמז תת"ג ומציין מזמור ע"ח, והוא מאמר אחד עם התחלת מזמור ע"ח, ולדעתי המלות בכ"י שלפנינו ובכ"י ו' ובהגהת הרש"פ ובבית המדרש (וליתא בכ"י האחרים ובנדפס) „זה המזמור סמוך לדברי של מעלה" הוא הוסיף המעתיק להעיר כי המזמור מתחיל מן אמר יצחי' נסוף מזמור ע': (י) אמר דוד אם כן ההבטחה גם אני אבטח ואל תבישני: בכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט אמר דוד אם כן בך ה' חסיתי אל אבושה, והוא המאמר מן מזמור שלאחריו, ואח"כ כתוב שם וכי לא נתביישו ישראל, וכל השאר מיותר ומיותו שם:

(א) לדוד מזמור. זה המזמור סמוך לדברי של מעלה. עיין לעיל סוף מזמור ע' בהערה ט': (ב) וכי לא נתביישו ישראל בעולם הזה אמר אל אבושה לעולם. זה נמצא בבית המדרש שהשמיט המעתיק מן

לעולם

לא בצדקה ובמעשים טובים שיש בידנו אתה מושיעני, אלא בין היום ובין מחר בצדקתך נאלנו, שנאמר וירא כי אין איש וישתומם כי אין מפגיע [וגו'] וילבש צדקה כשרין (ישעיה נט יז), לכך נאמר בצדקתך תצילני ותפלטני: הטה (אלהי) [אלי] אזנך והושיעני. אם תטה אלי אזנך או אדע כי תשמע, שנאמר אהבתי כי ישמע ה' את קולי תחנוני (תהלים קטז א), מיד יושיעני, שנאמר דלותי ולי יהושיע (שם שם ו), (ג) וכן חזקיה אמר (אלהים הטה) [הטה ה'] אזנך ושמע (מ"ב יט יו, ישעיה לז יז), ובשביל שהטית [שמעת והושעת, שכן אמרת לו אשר התפללת אלי אל סנחרב מלך אשור שמעתי (מ"ב שם כ), לטה בשביל שהטית], לכך נאמר הטה (אלהי) [אלי] אזנך והושיעני:

[ג] (ד) **היה** לי לצור (ה) מעוז. בגלות. לבא תמיד. כיון שאני בצער בגלות, ואני נכנס בבתי כנסיות להתפלל, תהיה לי תפלתי מגדל עוז, שנאמר מגדל עוז שם ה' (משלי יח י), וכתיב כל (הנקרא בשמי) [אשר יקרא בשם ה'] ימלט (יואל ג ה): מכף מעול. זה ישמעאל: וחומץ. זו אדום, שנזירותיו שנזר עלי קשים כחומץ: כי אתה תקותי (וה') [ה' אלהים] מבטחי מנעורי. מימי אברהם יצחק ויעקב: עליך נסמכתי מבטן. בגלות מצרים, כשנזר פרעה כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו (שמות א כב): ממעי אמי אתה גוזי. כמה שנאמר וכן נגוזו ועבר (מיכה ה יב), שהוצאתני בשלום, והוצאתני מיד מצרים: כמופת הייתי לרבים. כמה נסים עשית לי במצרים ובים ובמדבר, למה (כי אתה) [ואתה] מחסי עוז, לכך ימלא פי תהלתך:

[ד] **אל** תשליכני לעת זקנה. שזקנתי בגלות: ככלות כחי. שאין בי מעשים טובים, אל תעזבני. וכל המזמור מצער הגלות הזה: אלהים למדתני מנעורי. מימי אבותי אני מלומד בנסים: ועד הנה אניד נפלאותיך. בכל עת וזמן ורגע: וגם עד זקנה ושיבה. עד סוף הגלות: לדור [לכל] יבוא. לבניי ולבני בניי, כמו שנאמר ביציאת מצרים, ולמען תספר באזני בנך ובן בנך (שמות י ב): תשוב תחייני, זו תחיית המתים: ומתהומות הארץ תשוב תעלני. זו עליית בלועים, שעתידין קרח וכל עדתו לעלות. ויש אומרים תשוב תחייני מן הגלות הדומה למיתה ולתהום, ואחר כך גם אני אודך [וגו']:

מזמור עב

[א] **לשלמה** אלהים משפטיך למלך תן וצדקתך לבן מלך. (א) זהו שאמר הכתוב אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו (ישעיה ג י), (ב) אמר ר' יהודה הלוי ב"ר שלום מי הוא זה שנקרא צדיק, זה הקב"ה, שנאמר כי צדיק

הערות ותקונים

למעלם מד לעולם, ומפלג נכון בכתבת כרפ"ס מאבר מסם נלפס בבית המדרש: (ג) וכן חזקיה אמר אלהים הסם מאזך ושמע ובשביל שהטית כו'. הוספתי ותקנתי כמו שהוא נכון בכ"י ו', אבל כרפ"ס בהגהות אלו ותח"כ נלפס בבית המדרש בלשון מסובש, וכן ים לתקן שם, וכן חזקיהו אמר הסם ה' (אלהי) מאזך ושמע פקח [ה'] עיניך וראה, ובשביל שהטית [שמעת והושעת שכן] אמרת לו (שהתפלל עלי) [אשר התפללת אלי אל] סנחרב מלך אשור שמעתי, (ואמרת לו כה אמר ה' אל מלך אשור וגו') לשם בשביל שהטית [אזן לכך נאמר] הטה אלי אזנך (ושמע מהרה והצילני ובשביל שהטית לכך נאמר) [והושיעני], ותח"כ הוא מאמר אשר ומתחיל היה לי לצור מעוז, וכל מה שהגהתי מיותר, ואשר הוספתי כן ים להוסיף ולתקן כמו שהוא לפניו ובכ"י ו': (ד) היה לי לצור מעוז. כל המאמר על סוף המזמור הוא גם בכ"י ו', וכן הוסיף כרפ"ס וממנו נלפס בבית המדרש ח"ס לף ע"ז, וליתא בכ"י המחרים ובנדפס ובילקוט: (ה) מעוז. בקרא כתיב מעון, ונעיל תהלים ל"ת ג' מאמר היה לי לצור מעוז:

(א) ז"ש אמרו צדיק. הילקוט השמים כל זה והחל מן אלו הנלקים שמניחין לגביהם פרי מעשיהם (אות כ'): (ב) ר"י יהודה הלוי ב"ר שלום. כ"ה גם בכ"י ו', וכן בציון כרפ"ס, אבל בכ"י המחרים ובנדפס ר"י יוסי בר שלום, ויש לתקן ר"י יהודה בר שלום, והי' כתוב בר"ת אר"י והניע סמעתיק ר"י יוסי. ורמיתי בסדר הדורות לף ק"י ע"ב לפיס ומרבוי הוגמת כרב ר' נפתלי מסכיל לאיתן, וסביש שם ר' יוסי בר שלום

ה' צדקות אהב (תהלים יא ז), (נ) אם יש לנו זכות, ואם יש בידינו מעשים טובים, הוא נותן לנו משלנו, ואם לאו צדקה וחסד הוא עושה לנו משלו, וכי יש צדיק גדול מזה, הוי אמרו צדיק כי טוב: [דבר אחר אמרו צדיק כי טוב]. אמר ר' אייבו בשעה שברא הקב"ה את עולמו אתה מוצא שנאמר בכל מעשה יום ויום וירא אלהים כי טוב, כיון שנמר מלאכתו ועמד, ראה מה כתיב, וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד (בראשית א לא). אמר ר' יוסי ב"ר חנינא בשעה שבקש הקב"ה לשלח משה למצרים, מה אמר משה, ואמרו לי מה שמו (שמות ג יג), אמר הקב"ה למשה אין אתה יודע שמי, בוא ואומר לך, אהיה אשר אהיה [וגו'] אהיה שלחני אליכם (שם שם יד), אתה מוצא שלש פעמים כתיב אהיה, אמר הקב"ה ברחמים בראתי את עולמי, וברחמים אני עתיד לנהגו, (ד) וברחמים אני עתיד לחזור לירושלים, שנאמר שבתי לירושלים ברחמים (זכריה א טז), כיון שהלך משה ואמר להם, אמרו לו מה יש עלינו לומר לצדיקו של עולם שהוא טוב, הוי אמרו צדיק כי טוב, ואף דוד הוא אומר הודו להי כי טוב כי לעולם חסדו (תהלים קו א):

[ב] (ה) [דבר אחר כי פרי מעלליהם יאכלו]. כי פרי מעלליו יאכלו אינו אומר, אלא מעלליהם, אלו הצדיקים שמניחין לבניהם פרי מעשיהם, (ו) ואף דוד הניח פרי מעשיו, שנאמר ויהי דוד עושה משפט וצדקה לכל עמו (ש"ב ח טו), (ז) ואף שלמה אמר אלהים משפטיך למלך תן וצדקתך לבן מלך, משפטיי אינו אומר, אלא משפטיך, אמר דוד רבונו של עולם תן משפטיך לבן מלך, כשם שאתה דן בלא עדים ובלא התראה, כך יהא שלמה דן בלא עדים ובלא התראה, אמר לו הקב"ה כך הוא עושה, שנאמר וישב שלמה על כסא ה' (דה"ב כט כג), (ח) [וכי אפשר לו לבשר ודם לישב על כסא ה'], והכתיב כרסייה שביבין (דניאל) [די נור] גלגלותי נור דלק (דניאל ז ט), ומהו על כסא ה', (ט) שהיה דן כיוצרו בלא עדים ובלא התראה, וזה היה דינן של זונות, שנאמר אז תבאנה (שתי) [שתים] נשים זונות (מ"א ג יז), (י) רב אמר רוחות היו ואידמי לנשי, (יא) ושמואל אמר זונות ממש היו. ר' בניטין בשם ר' יהודה אמר (זונות) (יב) [יבמות] היו ובאו לפניו לדין. ותאמר האשה [האחת] בי אדוני (המלך) (שם שם יז), וזאת אומרת לא כי בנך המת ובני החי (שם שם כב), (יג) אמר ר' סימון צריך הדיין לחזור מטענותיהן בפני שניהן, [שנאמר ויאמר המלך זאת אומרת זה בני החי ובנך המת וגו' (שם שם כג)], כיון ששמע המלך כן, מיד ויאמר המלך גזרו

הערות ותקונים

אמר עזיז היו לנחנ וסיו מתעסקות מריח סקטורת שוח"ם סי' ע"ב, כל המאמר נסתרבב ממאמר שלפניו, וסה ל"ל ר' יוסי בן שלוש שו"ם סי' ע"ב לא יותר, והרב נעל מסכיל לאיתן העיר שם בהערה כ' וז"ל מכר שם בא"ם על מימרא אחרת. ונעלם ממנו כי כל המאמר שהביא בערך זה נסתרבב מערך שלפניו: (ג) אם יש לנו זכות. במלת "ואם יש בידינו מעשים טובים" ליתא בל"י המחריס ובנדפס, וכ"ה גם בכ"י ו': (ד) וברחמים אני עתיד לחזור לירושלים שנאמר שבתי לירושלים ברחמים. כ"ה גם בכ"י ו', והסר בל"י המחריס ובנדפס: (ה) ד"א כי פרי מעלליהם אלו הצדיקים. מובא בילקוט תהלים רמז תת"ה בשם המדרש: (ו) ואף דוד הניח פרי מעשיו. כ"ה גם בכ"י ו', ובל"י המחריס ובנדפס הני' ואף דוד הניח לשלמה בנו פרי מעשיו, שנאמר ויהי דוד עושה משפט וצדקה בארץ, לולם נקרא כתיב "לכל עמו": (ז) ואף שלמה אמר. ובל"י המחריס ובנדפס ואף על שלמה אמר: (ח) וכי אפשר לו לאדם ליכנס על כסא ה', ועיין שמ"ר פ"ו אות כ"ו: (ט) שהיה דן כיוצרו בלא עדים ובלא התראה. בילקוט תהלים רמז תת"ה הביא הני' ר' יוחנן שסי' דן דין כיוצרו: (י) רב אמר רוחות היו ואידמי לנשי. חיית שם, וילקוט מלכים רמז קע"ה בשם שו"ט, ובמדרש קהלת פ"י פסוק מי לך ארץ הני' ר' מאיר לומר רוחות היו: (יא) ושמואל אמר זונות ממש היו. בחזית ובקהלת רבה הני' ר' סימון בשם ריב"ל אמר זונות ממש היו, ולבנן אמרין יבמות היו, וילקוט במלכים שם הביא ושמואל אמר זונות ממש, רבנן אמרין יבמות היו, במקום לפניו במדרש ר' בניימין בשם ר' יהודה אמר זונות היו. ותקנתי בפנים יבמות היו: (יב) יבמות היו. עיין במ"כ בחזית שם ובפי' מהרז"ו: (יג) ג"ר סימון צריך הדיין לחזור מטענותיהן בפני שניהם. בירושלמי סנהדרין פ"ג ה"ט (דף כ"ג ע"ב) ג"ר סימון צריך הדיין לשמוע טענותיהן שנאמר ויאמר שמלך זאת אומרת זה בני החי ובנך המת וזאת אומרת לא כי בנך המת ובני החי (מ"א ג' כ"ג), ובמדרש דב"ר פ"ה אות ו' ג"ר סימון צריך הדיין לשמוע טענותיהם מפיו ל"ל ג"ר סימון, ובקה"ר פ"י פסוק מי לך

את הילד החי לשנים (מ"ב ג' כה), (יד) התחיל פיו נובע חכמה ואמר צפה הקב"ה שהדין הזה עתיד לבוא לפני, לפיכך ברא לאדם הזה שתי עינים, שתי אזנים, שני נקבי חוטם, שתי ידים ושתי רגלים, התחיל לומר גזרו את הילד הזה החי לשנים, אמר ר' יהודה ב"ר אלעאי אילו הייתי שם (טו) פיקרין הייתי נותן על צווארו, לא די האחד שמת, אלא שצוה לשני שיגזר, כיון שראו (טז) סנקליטין שלו התחילו אומרים אי לך ארץ שמלכך נער (קהלת י' יו), ולא עשה, כיון שאמר תנו לה את (הילד) [הילוד] החי והמת לא תמיתוהו (מ"ב ג' כז), יצתה בת קול ואמרה היא אמו (שם שם), כיון שראו כך אמרו אשריך [ארץ] שמלכך בן (חורין) [חורים] (קהלת י' יז), הוי משפטיך למלך תן וצדקתך לבן מלך: (יז) אמר ר' אלעזר בשלשה מקומות הופיע הקב"ה, (יח) בבית דינו של שם בן נח, בבית דינו של שמואל הרמתי, בבית דינו של שלמה. של שם, שנאמר ויכר יהודה ויאמר צדקה ממני (בראשית לח טו), מנא ידע, דילמא כי חיכי דאזל איהו לגבה, אזיל נמי אינש אחרינא, אלא יצאה בת קול [ואמרה] (יט) ממני, יצאו כבושין. ושל שמואל, כתוב שם ויאמר עד (מ"ב יב ה), ויאמרו מבעי ליה, אלא יצאתה בת קול ואמרה עד אני בדבר. ושל שלמה, שנאמר והמת לא תמיתוהו היא אמו (מ"ב ג' כז), מנא ידע, דילמא איערומי קא מיערמא, כי היכי דליתביה ניהלה, אלא יצתה בת קול ואמרה היא אמו:

[ג] (כ) **דבר** אחר משפטיך למלך תן. אלו היסורין, אמר דוד לפני הקב"ה אני מקבל את היסורין, ברם לשלמה וצדקתך לבן מלך: דבר אחר משפטיך למלך תן. זה מלך המשיח, שנאמר ויצא חוטר מגזע ישי [וגו'] ושפט בצדק דלים (ישעיה יא ג ד). (כא) אמר ר' אליעזר כל מקום שאין דין יש דין, וכל מקום שיש דין אין דין, (כב) כיצד בזמן שבית דין עושין דין מלמטה, אין הדין בשמים, ובזמן שאין דין למטה, יש דין בשמים, והקב"ה יושב עליהם בדין וגובה מהן, ובשעה שהדין בארץ, אומר הקב"ה מה יש לי לעשות הוא אומנותי, שנאמר כי אלהי משפט (אני) [ה'] (שם ל יח), ואומר אם בחקותי תלכו ואת (משפטי) [מצותי] תשמרו (ויקרא כו ג), אם נטלתם אומנותי, אני מבקש אומנות אחרת, שנאמר ונתתי גשמיכם בעתם (שם שם ד), לכך נאמר ידין עמך בצדק ועניך

הערות ותקונים

מרן מוהר"ר נכון נסם ר' סימון, ומוהר"ר נסם ח"מ סי' י"ז ס"ז וכן הרש"ם סנהדרין פ"ג סי' ל"ב הביא את הירושלמי: (יד) התחיל פיו טובע הכמה. בילקוט מלכים סם רמז קע"ה הביא נסם שו"ט וגורס אמר רבי שמואל בר נחמני נסם ר' נהוראי התחיל פיו טובע בחכמתו, והרש"ם הביא בגליון טוסחת כ"י שלפנינו ח"ר שמואל בר רב יצחק, ובמדרש קה"ר סם מותה שעה התחיל מפילונים בחכמתו, לדעת הרב המוכר הגדול מהרש"י ז"ל קאמס לות מו"ן טוספת ועיקר הגי' לפילונום והיא מלה יונית ἐπιλογος ופי' חכמה וחשבון (לויבערלעענונג): (טו) פיקרין הייתי טותן על צוארו. ובהזית פ"ג פ' מי זאת עולה ח"ר פנחס בשם נטל פרקדן וכרכו על צוארו ע"ע פיקרין, ובקה"ר סם מילו הייתי סם פוקרין הייתי כורך על צוארו, וים לתקן סם ח"ר יהודה ב"ר אלעאי, וכן בב"ר פע"ז לות ג' ח"ר פנחס בשם נטל לביני יעקב פוקרין וכתן לו בתוך צוארו. המלה יונית πεκάριον סי' גזת למר: (טז) סנקליטין. טורגת המלה ביונית συγκλητος בית דין (סענאם): (יז) ח"ר אלעזר בשלשה מקומות. לעיל מזמור י"ז, ועיין ב"ר פפ"ס לות י"ב וסם מיתת רבי ירמי' בש"ר שמואל בר רב יצחק בשלשה מקומות הופיע רוח הקודש, ובמדרש קה"ר סם למר ר' שמואל בר נחמני בג' מקומות צוותה מדת הדין, ועיין מכות דף כ"ג ע"ב וסם הגי' ח"ר אלעזר: (יח) בבית דינו של שם. כתב רש"י במכות סם לא הוה סם כי בחותה שעה שהרי מת, אלא בית דין שלאחריו מביו והגמידיו, וקרי ליה ב"ר של שם, כמו בית שמאי ובית הלל: (יט) ממני יצאו כבושין. עיין בפירש"י במכות סם: (כ) ד"ח מספטיך אלו היסורין על ד"ח חסר בכ"י האחרים ובכדפס, וגמלא נס בכ"י ו', וכן הוסיף הרש"ל, וכן מוכח בילקוט רמז תת"ם בשם המדרש, וכן היה לפני רש"י במדרש ז"ע התלים ע"ב ח' ד"ח מספטיך למלך תן היסורין יהו כלין בי, והגדקה עשה לבני שיסי' שלוש בימיו: (כא) ח"ר אליעזר כל מקום שאין דין. מוכח בילקוט תהלים סם ומתחלת המאמר הוא בב"ר פכ"ו לות ו' וסם הגי' ח"ר אלעזר, ובמדרש דב"ר פ"ם לות ה' מוכח כמו לפנינו: (כב) כיצד בזמן שב"ד עושין דין מלמטה אין הדין בשמים כו'. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובכדפס ובילקוט הגי' כיצד בזמן שאין עושין דין בארץ שעשין הדין בשמים, והקב"ה יושב עליהם בדין ופורע מהן, אבל בזמן שהדין בארץ אין הקב"ה יושב עליהן בדין אמר הקב"ה נטלתם אומנותי

במשפט, כיון שנעשה הדין (כג) מיד ישאו הרים שלום לעם וגבעות בצדקה, וכי הרים נושאים שלום וגבעות צדקה, אלא בזמן שהפירות מועטין מריבה בעולם, כיצד אדם נכנס לכרמו של חבירו, הוא אומר לו מה אתה עושה בתוך כרמי, ומריבין זה עם זה, ובזמן שהפירות מרובין בעולם, עין טובה בעולם ושלום בעולם, שנאמר (והיה) ביום ההוא נאם ה' [צבאות] תקראו איש לרעהו אל תחת גפן ואל תחת תאנה (זכריה ג י):

[ד] **דבר** אחר ידין עמך בצדק. (כד) אמר ר' יוסי בר חלפתא בכל בוקר ובוקר אדם נידון, שנאמר ותפקדנו לבקרים (איוב ז יח): (כה) ישפוט עניי עם יושיע (עני ואביון) [לבני אביון]. כמה שנאמר ושפט בצדק דלים (ישעיה יא ד): ייראוך עם שמש. בעולם הזה שצריכין לאור החמה: ולפני ירח דור דורים. פנים בפנים כנגד הירח קודם שיסתלק אורו, שנאמר וחפרה הלבנה ובושה החמה (שם כד כג), ואומר לא יהיה לך [עוד] השמש לאור יומם [ולנוגה הירח לא יאיר לך] (שם ס יט): מהו דור דורים. דור שאין אחריו דור: דבר אחר ייראוך עם שמש. זו תפלת השחר שקורין קריאת שמע עם הנץ החמה: ולפני ירח. זו תפלת המנחה שצריכה קודם שיחשיך ויצטרך העולם לאור הירח: רבותינו אמרו ייראוך עם שמש. זו תפלה של בין הערבים:

[ה] **ירד** כמטר על גז. מהו על גז, אם תאמר על גז ממש, מאי אהניא ליה, (כו) אלא כהדא מיטרא על עישבא גזוא: כרביבים זרזיף ארץ. (כז) מהו זרזיף, שמזרז ומייפה הארץ: יפרח ביטיו צדיק. הדא הוא דכתיב צדיק כתמר יפרח כארז בלבנון ישגה שתולים בבית ה' בחצרות (בית) אלהינו יפריחו (תהלים צב יג יד): ורוב שלום עד בלי ירח. עד היכן, עד זמן שיתכלה הירח. (כח) כשם שחשמש והירח מאירין בעולם הזה, כך הצדיקים עתידין להאיר לעולם הבא, שנאמר והלכו גוים לאורך ומלכים לנוגה זרחך (ישעיה ס ג): וירד מים עד ים. כל זה השבח למלך המשיח, וכל זה למה, בשביל משפטי צדק, שנאמר כי יציל אביון משוע ועני ואין עוזר לו:

[ו] **יהי** פסת בר בארץ. (כט) ר' חייא בר אסי בשם ר' יוחנן אמר עתידה ארץ ישראל שתהא מוציאה (לא) גלוסקאות (לא) וכלי מילתין, שנאמר יהי פסת בר בארץ: ירעש כלבנון פריו ויציצו מעיר כעשב הארץ. ויציצו

הערות ותקונים

מה ים לי לעתות, היא היתה תומכות שלי, שכ' כי אלהי משפט ה': (כג) מיד ישאו הרים שלום לעם, ובזמן שהפירות מרובין עין טובה בעולם ושלום בעולם כו'. וזה המאמר כולו רס"י תהלים ע"ב ג' שלום לעם ומה השלום שהרים נושאין כשהן עושין פירות אין עין סבריות נרס וקורא אלו לרעהו אל תחת גפן ואל תחת תאנה: (כד) ג"ר יוסי בר חלפתא בכל בוקר ובוקר אדם נידון. בגמרא מכות ט"ז ע"ח ר' יוסי אומר אדם נידון בכל יום: (כה) ישפוט עניי עם יושיע לבני אביון. כמה שנאמר ושפט בצדק דלים. מן כמה שנאמר על סוף המזמור ליתא בכ"י הרחרים ובנדפס, ומתחיל שם מקופע וכך ליתא שם: ישפוט עניי עם יושיע לבני אביון ירמוך עם שמש ולפני ירח דור דורים, מהו דור דורים דור שאין בו דור אחריו, ירד כמטר על גז כרביבים זרזיף ארץ יפרח בימיו לדיק שם"ך לדיק כתמר יפרח, שתולים בבית ה', עד היכן עד שין ירח שליט בו, שכ' ורוב שלום עד בלי ירח כשם שהחמה והנגה מאירין לעולם כמו כן הצדיקים עתידין להאיר לעוה"ב, שנא' והלכו גוים לאורך ומלכים לנוגה זרחך ע"כ, וכל השאר ליתא שם, ומשנה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"ם בגליון שפ"י כ"י שסי' לפניו: (כו) מלה כפלה מיטרא על עישבא גזוא. ז"ל רש"י תהלים (ע"ב ו') ירד כמטר על גז ירד לבדו בתוך עמך ובלבם כמטר היורד על ירק הגזוז שהוא לריך לגשמים לאחר שגזזוהו. והרד"ק הביא גז הוא עשב הנקלר וכשירד עליו המטר ימהר עוד: (כז) מהו זרזיף שמזרז ומייפה הארץ. לורש זרזיף טפריקון: (כח) כשם שהשמש והירח מאירין. מובא בילקוט תהלים רמז תת"ו ד"ה ורב שלום על בלי ירח בשם המדרש: (כט) ר' חייא בר אבי בשם ר' יוחנן עתידה ג"י שתהא מוציאה גלוסקאות וכלי מילתין. כן הביא הרא"ם, אבל בכ"י ו' הגי' ר' חייא בר יוסי. ועיין בגמרא שבת ל' ס"ב יתיב רבן גמליאל וקא דרים עתידה ג"י שתהיה גלוסקאות וכלי מילת, שכ' יהי פסת בר בארץ כו', ובגמרא כתובות קי"ח ע"ב מובא זה בשם ר' חייא בר יוסף, ועיין בפירש"י בשבת וכתובות שם: (ל) גלוסקאות. פי' בל"י ξόλλιξ עוגה ופת עגול קטן: (לא) כלי מילתין.

לשון ציצית: יהי שמו לעולם. שלא ישעום טעם מיתה: לפני שמש ינון שמו. (לב) שבעה דברים היו קודם שנברא העולם, כסא הכבוד, ושם משיח, ותורה, [וישראל, גן עדן וגיהנם, ותשובה, ובית המקדש]: כלו תפלות דוד בן ישי. וכי שאר לא היו תפלות דוד בן ישי, (לג) אלא כל אלו היה דוד מתפלל על שלמה בנו ועל מלך המשיח: (לד) דבר אחר כלו תפלות דוד בן ישי. חמודות, כדכתיב נכספה וגם כלתה נפשי (תהלים פד ג):

הערות ותקונים

בגמרא שם כלי מילת, ומילת פי' ביוני למר נקי, עיין ערוך בערך מל י"ד: (לב) שבעה דברים היו קודם שנברא השולם, עיין פדר"א פ"ג ובמדר הגדול ע"ל ע"א, נדריס ל"ט ע"ב, ועיין להלן מזמור ע"ג אות ג': (לג) אלא כל אלו היה דוד מתפלל על שלמה בנו. עיין פסחים קי"ח ע"א תניא היה ר' מאיר אומר כל תשבחות האמורות בספר תהלים כולן דוד אמרן סוף כלו תפלות דוד בן ישי (תהלים ע"ב), אלא תקני כלו אלא כל אלו ע"כ, נדעתי יותר נכון לגרוס אלא תיקני כָּלוּ אלא כָּלָה: (לד) ד"א כלו חמודות כדכתיב ונכספה וגם כלתה נפשי. יותר נכון להגיה רחיות כלו עיני לאמרתך (תהלים קי"ט פ"ב), עיני כלו (שם שם קכ"ג):

סליק ספר שני

מדרש תהלים

המכונה

שוחר טוב

יצא עתה פעם ראשונה לאור עולם

על פי **כתב יד** שבאוצר הספרים בפארמא, וע"י השואה עם **שבעה כתבי יד** אחרים:
א) כ"י מאוצר הספרים בפלארענץ. ב) כ"י הגנוז ברומי בוואטיקאן. ג) כ"י שני מרומי.
ד) כ"י ספרדי של ה"ר אברהם מערצבאכער ז"ל אשר היה לפנים בגנזי הספרים של
ה"ר אליקום כרמולי ז"ל. ה) כ"י של ה"ר שוח"ה והיה מקדם בבית עקד הספרים של
ה"ר שד"ל ז"ל. ו) כ"י מלאנדאן. ז) כ"י מאוצר הספרים בפאריז, ומתוקן גם ע"פ
הגהות הרופא ה"ר אברהם ב"ר דוד פריוויגצאלי ז"ל שהגיה את המדרש ע"פ ששה
כתבי יד שהיו לפניו ונשארו הגהותיו בכתובים בכתב ידו יותר משלש מאות שנה:

ערוך ומסודר עם סימנים באותיות להפריד בין מאמר למאמר, וציונים מתנ"ך בגוף הספר, ועם הרבה
תוספות עם"י כתבי יד האחרים, וגם הערות ותקונים ומראה מקומות, ובאור להבנת דבריו, וגם
פירוש המלות הזרות הבאים בתוכו:

וגם

מבוא גדול

המפיץ אור על המדרש בכלל ובפרט.

ממני

שלמה באבער

מלבוב.

חלק שלישי

ווילנא

בדפוס והוצאות האלמנה והאחים ראם

בשנת חמשת אלפים ושש מאות וחמשים ואחת לב"ע

משה נתן חמשה חומשי תורה לישראל,
ודוד נתן חמשה ספרים שבתהלים לישראל.
(שוש מזמור א' אות ב')

Дозволено цензурою. — 26 Апрѣля 1890 г. Кіевъ.

ВИЛЬНА.
Типографія Вдовы и братьевъ Ромиъ.
Жидскій переулокъ, собст. домъ № 328.

„МИДРАШЪ ТЕГИЛИМЪ“

(ШОХЕРЪ-ТОБЪ).

ТОЛКОВАНІЕ НА ПСАЛТЫРЬ,

изданное въ первый разъ по рукописямъ изъ библіотекъ Рима, Пармы, Флоренція, и Парижа.

Критически обработано и комментировано съ обстоятельнымъ къ нему введеніемъ

СОЛОМОНОМЪ БУБЕРОМЪ

въ Лембергѣ.

Часть 3-я.

Гл. LXXIII—CL.

ВИЛЬНА.

Изданіе типографіи

Вдовы и Братьевъ Роммъ.

1891.

MIDRASCH TEHILLIM

(SCHOCHER TOB).

Sammlung agadischer Abhandlungen über die 150 Psalmen.

Herausgegeben nach einer Handschrift aus der Bibliothek zu Parma cod. 1332, mit Vergleichungen der Lesearten anderer sieben Handschriften aus den Bibliotheken zu Rom cod. 76 und 81, Florenz cod. 13, Paris cod. 152, und Privat-Handschriften, wie auch mit Benützung der von R. Abraham Provenzali aus Ferrara nach sechs Handschriften vorgenommenen Correcturen, kritisch bearbeitet, commentirt, und mit einer ausführlichen Einleitung versehen

VON

SALOMON BUBER

in Lemberg.

Cap. LXXIII—CL.

WILNA.

Druck u. Verlag

VON

Wittwe & Gebrüder Romm.

—

1891.

מדרש תהלים

המכונה

שוחר טוב.

ספר שלישי

מן מזמור ע"ג עד סוף מזמור פ"ט.

מדרש תהלים

ספר שלישי

מזמור עג

[א] **מזמור** לאסף אך טוב לישראל אלהים לברי לבב [וגו' כי קנאתי בהוללים].
(א) זהו שאמר הכתוב אל תתחר במרעים (ואל) [אל] תקנא בעושי עולה (תהלים לז ח), אל תקנא בדבר שאין לו אחרית, וכן הוא אומר כי לא תהיה אחרית לרע (משלי כד כ), אמר הקב"ה אם ראית נרן של רשעים דולק הרבה, אל תקנא בם, לפי שהוא דועך לעולם הבא, שנאמר נר רשעים ידעך (שם), ובמה תקנא, ביראת ה' כל היום (שם כג יז), (ב) בדבר שיש בו אחרית, ואינה פוסקת לעולמי עולמים, שנאמר כי אם יש אחרית (שם שם יח), אמר אסף כי קנאתי בהוללים, ולא הייתי יודע שהייסורין שהביא הקב"ה על ישראל לטוב להם, (ג) וכן הוא אומר אך טוב לישראל אלהים, אך טוב אלהים אינו אומר, אלא אך טוב לישראל אלהים, יסורין שהביא עליהם טובים הם, ולמי לברי לבב, לברר את לבם של צדיקים הדא הוא דכתיב מי יעלה בהר ה' [וגו'] נקי כפים ובר לבב (תהלים כד ג ד), אמר אסף אני לא הייתי יודע שטובים היסורין, וקנאתי ברשעים, ובשביל שקנאתי ואני כמעט נטיו רגלי, ולמה כי קנאתי בהוללים שלום רשעים אראה, כי אין חרצובות למותם ובריא אולם, (ד) האשה הזאת טווה במטווה אחת מקוטפת ואחת מעוכה, ואין כל המטוי שווה, אבל הרשעים אינן כן, אלא כי אין חרצובות

הערות ותקונים

(א) זם"ס אל תתחר וגו'. מובא בילקוט רמז תת"ז בשם המדרש, ולדעתי יש להגיה הכתוב אל יקנא כך בתהלים (משלי כ"ג י"ז) וזה שסיים ובמה תקנא ביראת ה' כל היום, והוא סיפא דקרא אל יקנא כך בתהלים, וכן בסוף שנאמר כי אם ים אחרית טוב ג"כ במשלי כ"ג י"ח: (ב) בדבר שים בו אחרית ואינה פוסקת לעולמי עולמים שנאמר כי אם ים אחרית. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס הגי' בשם שים בו אחרית טוב ואינה פוסקת לעולם, שנאמר כי אם ים אחרית לטוב. וזה ני' מבוכשת: (ג) וכה"ג אך טוב ליסראל אלהים אך מוב אלהים אינו אומר. זה ליתא בכ"י האחרים ובנדפס, ושם הגי' ולא הייתי יודע שהיסורין שהקב"ה מביא על ישראל טובים הם ולמי לברי לב להבריא את לבם לאותו הברית. והגי' שלפנינו היא ני' יפרה, ובאיזה כ"י המלות "לאותו הברית" ליתא, ובמקום הסיום הה"ד מי יעלה בהר ה' וגו', נקי כפים ובר לבב נמצא בכ"י ב' ד' ה' ז' ני' אחרת: "הה"ד אך טוב ליסראל אלהים לברי לבב", ואחר זה נוסף שם הוספה: "ד"א אך טוב ליסראל אלהים, יכול לכל, ת"ל לברי לבב, כיוצא בדבר אתה אומר קרוב ה' לכל קוראיו (תהלים קמ"ה), יכול לכל אמר יקראוהו באמת (שם שם), כיוצא בדבר אתה אומר אמרת ה' צרופה מגן הוא (תהלים י"ח ל"ו) יכול לכל ת"ל לחוסים בו (שם שם), לברי לבב הרי רבים יחיד מה שכתו שנאמר מי יעלה בהר קדשו נקי כפים ובר לבב". ועיין לעיל מזמור ד' אות ס' וי"ב: רים פי"ז תיכה רבה פ"ג פ' טוב ס' לקוין תנחומא מצורע אות י"ח: (ד) האשה הזאת טווה במטוה. במדרש וי"ר רים פי"ז ר' דוסתאי אמר בשם ר' מאיר האשה הזאת טווה מעט אחת עבה ומעט אחת דקה אלו הניסים לשעות ואלו לאיספליונין וכתב המ"כ עבה, פי' חום, האשה טווה חום אחד עבה ואחד דקה, ואלו הרשעים נתן להם הקב"ה לגיונם ורעוגם שוה בכל שעה ועת בלי עכוב והכרון ע"כ, ובאיזה כ"י ובנדפס הגי' ואחת מעוכה, וקשה לברר המלות, ודורש חרלוזות טוריקון ודורש זוטות מלמון לינים, והמוספי בערך נב ד' כתב פי' חומים דקים: והערוך בערך האספריטין הביא המאמר פוי"ר וגורס

למותם. אין בהם טום, (ה) אלא בריאים הם כאולם, לכך נאמר ובריא אולם:
(ו) דבר אחר כי אין חרצובות למותם. אמר הקב"ה לא דיי להם לרשעים שאין
חרדין ועצבין מיום המיתה, אלא שהם מבריאין את לבם כאולם: (ז) דבר אחר
אין חרצובות למותם. (ח) אין הקב"ה מאחר צביונם של רשעים, אלא כל מה שהם
מבקשין מן הקב"ה (ט) הוא עושה להם, וכל זה לרעתם. משל לחולה שעלה
הרופא לבקרו, (י) נטל כפו שלו, אמר להם תנו לו כל מה שהוא רוצה לאכול,
למה שהוא יטות מחולי זה, וכן אמר משה רבינו לרשעים ומשלם לשנאיו אל
פניו להאבידו (דברים ז י), הוי כי אין חרצובות למותם שהם בריאים ואין יכורין
נוגעין בהם:

[ב] (יא) **בעמל** אנוש אינימו [ועם אדם לא ינגעו]. וכן איוב הוא אומר בתיהם
שלום מפחד ולא שבט אלוה עליהם (איוב כא ט), אין אחד מהם
חושש לא בעינו ולא בשינו, ולא עוד אלא שהקב"ה מיחל לפניהם את הדרכים,
שנאמר יחילו דרכיו בכל עת (תהלים י ה), ולא עוד אלא שאין היסורין נוגעין בהם,
שנאמר מרום משפטיך מנגדו (שם שם), ולא עוד אלא שרודין בשונאיהן, שנאמר
כל צורריו יפיח בהם (שם שם), (יב) הוי בעמל אנוש אינימו: לכן ענקתמו גאוה.
ובשביל שאינן מתייסרין, הרי הם מתגברין בענקים (יג) ומולידין כשידים, שנאמר
לכן ענקתמו גאוה יעטף שית חמס למו, ואין יעטוף אלא לשון לידה, שנאמר
ובהעטיף הצאן [וגו'] והי' העטופים ללבן (בראשית ל מב), (יד) ואין שית אלא מזיקים ובעלי
חמס, כמה דאת אמר שטיר ושית (ישעיה ס ו):

[ג] **יצא** מחלב עינימו. (טו) נשתנה דמותם מרוב שמנונית שבהם, ועיניהם בולטות

הערות ותקונים

אחת זו סוס מעם אחת דקה ומעם אחת עבה אלו ניצין ולעיטות ואלו לאיספריטן. ופי' אספריטן בל"י ורומי sparTum תבל ומיתר כמ"ם המוספי, ועיין בערוך השלם ערך אספריטן ודוחק לפרש המלות ניצין ועיטות: (ה) בלוע בריאים הם כאולם, כי פתחו פתוח ורחב. ובמדרש ויק"ר שם עשיתים בריאים כאולם כלתנן פתחו של אולם ארכו ארבעים אמה ורחבו עשרים אמה וחמשה מלתריות של מילת היו על גביו. ואות גמ' מדות פ"ג מ"ז, ומאחר שהיה חלל גדול בוודאי היה הבנין חזק, ושם הני' נוהגו עשרים אמה ורחבו ארבעים אמה, וגרשם בלד של"ל נוהגו ארבעים אמה ורחבו עשרים אמה. ורמיתי כי כן הוא לנכון בעירובין ג' ע"ח: (ו) ד"ח כי אין חרצובות למותם אמר הקב"ה לא דיי להם כו' עד ד"ח אין חרצובות למותם אין הקב"ה מאחר ממנה נפ בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס, וזה מוסף מגמרת בבלי שבת ל"ח ע"ב דרש רבה בר רב עולא מאי דכתיב כי אין חרצובות למותם ובריא חולם אמר הקב"ה לא דיין שאינן חרדין ועצבין מיום המיתה אלא שגבן בריא להן בחולם. פירש"י חרדין ועצבין מוסרין לחרצובות, בחולם שפתחו פתוח ורחבה, ורש"י תהלים ע"ג ד' הביא הדרש הזה: (ז) ד"ח אין חרצובות למותם אין הקב"ה מאחר. מובא בילקוט רמז תת"ח בשם המדרש, וכן הביא רש"י תהלים ע"ג ד' ד"ח אמין הקב"ה מאחר ציונם: (ח) אין הקב"ה מאחר ציונם. דורש טובות מלשון צבה ספי' רצון, ולא תביתם תר' ולא צביתין. עיין ערוך ערך צב ח': (ט) הוא עושה להם וכל זה לרעתם. כ"ה נפ בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, אבל בכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט שם הני' הוא עושה להם מיד, ומלות וכל זה לרעתם ליתא: (י) נטל כפו שלו. למשם בדפק שלו: (יא) בעמל אנוש אינימו. בוי"ר שם בעמל אנוש אינימו לא נחרוש ולא נזרוע ולא נקוצר, ושם אדם לא יונעו ת"ר המנוחה אפילו בחותם שכחוב בעמל אנוש אינימו לא נחרוש ולא נזרוע ולא נקוצר, ושם אדם לא יונעו ת"ר המנוחה אפילו בחותם שכחוב בהם ואתן לחני מרעיתי אדם אתם לא יונעו: (יב) הוי בעמל אנוש אינימו, ואח"כ מתחיל לכן ענקתמו גאוה ובמצ"ל שאינן מתייסרין, ובכ"י האחרים ובנדפס חסר המלה "הוי", גם חסר בהתחלה לכן ענקתמו גאוה, ומתחיל ובמצ"ל שאינן מתייסרין, וילקוט שם במאמר מקוטע, ובמקום שהם מתייסרין ים לתקן שם שאינן מתייסרין: (יג) ומולידים כשידים. גם בכ"י האחרים הני' כשידין, אבל בדפוס רמזון ואח"כ בכל הדפוסים נדפס בטעות כשרים ול"ל כשידים, ועיין חגיגה ט"ו ע"ח ואבדר"נ פל"ז שהם דגרים ומגדלים: (יד) ואין שית אלא מזיקים ובעלי חמס כל"ח מזיקים ובעלי חמס כל"ח שמיר ושית. כ"ה נפ בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס: (טו) נשתנה דמותם מרוב שמנונית שבהם ועיניהם בולטות מפני שמנונית שבהם. כ"ה נפ בכ"י ו', וכן הביא הרא"פ, אבל בכ"י האחרים ובנדפס ני' אחרת עיניהם יוצאין מן המקום שהם חוכלים ויושבות תחת עיניהם והם בולטות מפניהם, וילקוט שם במאמר מסומם [עיניהם] יוצאים מהן שומן הכרים והמצנים, ל"ל יוצאים מהן מן המצנים, ונזה המאמר כוון רש"י יצא מחלב עינימו עיניהם

מפני שמנונית שבהם, וכן אתה למד שמן העניות (טז) ומן הרעב עיניהם של אדם מעטיקות, וכן בני קרח אמרו עיני דאבה מני (בכי) [עוני] (תהלים פח י), וכן דוד אמר עששה מכעס עיני (שם ו ח): עברו משכיות לבב. מהו משכיות, (יז) הרבה נתת להם יותר ממה שהם מבקשין, יש שהיה משכים להיות (יח) בעל זמורה, (יט) עשית אותו שלטון, (כ) יש שהיה משכים להיות שלטון, עשית אותו שר הצבא, העברת עליהם על כל מה שהיו משכימין, הוי משכיות לבב, (כא) ובשביל כן ימיקו וידברו (עתק) [ברע עושק]:

[ד] **שתו** בשמים פיהם. פרעה אמר מי ה' אשר אשמע בקולו (שמות ה ב), נבוכדנאצר אמר (מאן הוא אלהא) [ומן הוא אלה] די ישיזבינכון מן ידי (דניאל ג טו), (כב) אבל אני ואהי נגוע כל היום ותוכחתי לבקרים. אמר ר' שמואל בר נחמני לפי שבעולם הזה הזכר מסבב את הנקבה, אבל לעתיד הנקבה תסבב את הזכר, שנאמר נקבה תסובב גבר (ירמיה לא כא), (כג) לפי שבעולם הזה הקב"ה מחזיר על ישראל שיעשו תשובה ויעשו רצונו, אבל לעתיד ישראל מחזירין אחר הקב"ה שיעשו רצונו, שנאמר ואת רוחי אתן בקרבכם (יחזקאל לו כז), אמר ר' שמעון בשם ר' סימון חסידא בעולם הזה אדם הולך ללקוט תאנים, אין התאנה אומרת כלום, אבל לעתיד אדם הולך ללקוט תאנה בשבת, והיא צווחת ואומרת שבת היא, בעולם הזה אדם הולך ומשמש מטתו נדה, אין מטתו מעכבתו, אבל לעתיד אדם רוצה לילך ואשתו נדה, האבן צועק ואומר נדה היא, לכך עד מתי תתחמקין הבת השובבה (ירמיה לא כא), שהיא עתידה להיות מלהטת לפני הקב"ה שהן עושין תשובה, והקב"ה עושה להן רצונם, ולא עוד אלא אף השמים מטיפין להם עסיס, שנאמר והיה ביום ההוא יטפו ההרים עסיס (יואל ד יח), ואין יטיף אלא לשון נבואה, שנאמר והטף אל דרום (יחזקאל כא כ):

מזמור עד

[א] **משביל** לאסף למה אלהים זנחת לנצח יעשן אפך בצאן מרעיתך. זהו שאמר הכתוב אתה ידעת ה' זכרני ופקדני והנקם לי [מרודפי אל לארך אפך תקחני] (ירמיה טו טו), (א) אתה ארך אפים, שנאמר ואתה ה' אל רחום וחנון [ארך אפים וגו'] (תהלים פו טו), ואני קצר רוח וילוד אשה, שנאמר אדם ילוד אשה קצר ימים ושבע רוגז (איוב יד א), ואם אתה בא להאריך עמנו אין בנו כמש ומתים אנחנו. וכן אסף אמר למה אלהים זנחת לנצח. עד עכשיו עשן אפך עולה לפניך, יעשן אפך בצאן מרעיתך, אמר לו מפני מה אתה מסתיר את פניך ממני, כאדם המסתיר פניו מן העשן, וכן הוא אומר עד מתי עשנת בתפלת עמך (תהלים פ ה), אותה מרעיתך ששכחת אותה: זכור עדתך קנית קדם גאלת שבט נחלתך. מהו

הערות ותקונים

בולטות מרוב שומן, כל אדם כחום עיניו מצוקות: (טז) ומן הרעב. כ"ס גם בב"י ו' ובילקוט, ובב"י המחריס ובנדפס ומן הכעסות: (יז) הרבה נתת להם יותר ממה שהן מבקשין. כ"ס בכל כ"י ובנדפס פחות, לולם בילקוט מובא זה בשם רבי לעזר, ועיין רש"י תהלים שם שעברו משכימה לבב יותר ממה שהם מייחל ומצפה בתה להם תאותם שעברו בהשגת ידם את תאות נפש: (יח) בעל זמורים. פי' שוטר ונקרא כן בספרד שומרת זמורות לפי הסלים לעטום את הגפן חיל מהתעלים, עיין ערוך השלם ערך בעל זמורה, ובדברי ירידי הרב המחבר הגדול מהר"י ז"ל פעמים רב נמיכהן נשפרו עטי מלהגיהם שטודיען לך 91: (יט) עשית לותו שלטון. כ"ס גם בב"י ו' ובילקוט, אבל בב"י המחריס ובנדפס הני' עשית לותו דוכוס: (כ) יש שהיה משכים. הוא מלשון משכיות, פי' יש שהי' חפץ ומבקש: (כא) ובשביל כן ימיקו וידברו עתק. תקנתי ברע עושק ובנדפס הני' ובשביל כן יביעו ידברו עתק, יש לתקן כמו שהוא לפניו, ומפסוק יביעו ידברו עתק הוא תהלים ל"ל ד', ופה הביא סיפא דקרא: (כב) אבל אני ואהי נגוע כל היום ותוכחתי לבקרים. בב"י המחריס ובנדפס כמעט לאחר זה "בבל בקר ובקר מייסרין לותי": (בג) לפי שבעולם הזה הקב"ה מחזיר על ישראל. מובא בילקוט ירמיה רמז שע"ו בשם הפדר"ת:

(א) אתה ארך אפים. מובא בילקוט תהלים רמז תת"ס בשם המדרש והיה לפניו הני' שיה לפניו

קדם, (ב) מלמד שקנאם הקב"ה לישראל קודם שנברא העולם, שנאמר אדני מעון אתה היית לנו בדור ודור בטרם הרים יולדו (תהלים צ א ב):

[ב] **הריסה** פעמיך למשואות נצח. (ג) הריסה הפעמים שאמרת לנו שלש פעמים בשנה הרי הן עשויות משואות: שאנו צורריך בקרב מועדך:

[אמר ר' יהושע בן לוי מהו (ד) קול שאון מעיר קול מהיכל (ישעיה סו ו), ההיכל מקטרג, ומהו מקטרג, קול ה' משלם גמול לאויביו (שם שם)]: שמו אותתם אותות. אמרו יום פלוני אנו כובשין אותה, נטלו אותות בחצים, (ה) היו יורים בדרום והיה החץ הולך בצפון, (ו) שנאמר קלקל בחצים (יחזקאל כא כו), וכל סימן שנתנו הצליחו, הוי שמו אותותם אותות, (ז) ואף על פי כן אנו מחזיקין לך טובה: יודע כמביא למעלה בסבך עץ קרדומות. ולא סוף דבר אלא כדרך שעשו אבותיהן כן עשו, (ח) שנאמר הבה נבנה לנו עיר [וגו'] ונעשה לנו שם (בראשית יא ד), זו עבודה זרה, שנאמר ושם אלהים אחרים לא תזכירו (שמות כג יג), ואומר אז הוחל לקרוא בשם ה' (בראשית ד כו), כן עשו הרשעים, (ט) חשבו מזמות בל יוכלו, (י) עשו דור הפלגה פתח לפניהם, ראה מה הן עושין, ועתה פתוחיה יחד בכשיל וכילפות יהלומון, בקשו לעלות לשמים ולא יכולו, ועשו עמך מלחמה בארץ:

[ג] **שלחו** באש מקדשך [לארץ חללו משכן שמך]. למעלה היתה שכינתך, [ולמטה היתה שכינתך], ובשביל (יא) שלא יוכלו לשלוט בשמים, שלטו בארץ: אמרו (בלבבם) [בלבם] נינם יחד. מהו נינם יחד, בניהם של דור הפלגה, כלם יחד בעצת אבותיהם, ומה אמרו, אמרו לכו ונבחידם מגוי ולא יזכר שם ישראל עוד (תהלים פג ה), (יב) אלהים מי נקרא, לא אלהי ישראל, אם נעקור ישראל, לא יזכר שם אלהי ישראל: שרפו כל מועדי אל בארץ. (יג) מקומות שהיו

הערות ותקונים

ח"ר יוחנן פתח לרבי פנים, וכבל כ"י ובנדפס הוא סתמא, רק בדפוס פרנג ובדפוס אמסטרדם מוסף כן עפ"י הילקוט, כדרך דפוס פרנג אבר האפרים הלינ טעתות הילקוט אל גוף הספר: (ב) מלמד שקנאם הקב"ה לישראל קודם שנברת העולם. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"ם, בכ"י האחרים ובנדפס הני' מלמד שברא את ישראל עד שלא נברא העולם, ועיין בתוספת מה שות י"ט שבעה דברים קדמו לעולם ותוסב שם ישראל, שנאמר זכור עדתך קנית קדם, ועיין שם בספרם ל"ם, שציינתי לעיין בזה ספרי עקב פסקא נ"ו, מכילתא בשלח פיף פ"ב, פסחים ל"ד ע"א, נדרים ל"ב ע"ב, ב"ר פ"א שות ג', ושו"ט בשאמר שנפניט, ובשו"ט מזמור ל"ג שות ג', פדר"א פ"ג, תד"א פל"א, מדרש משלי פ"ח, ילקוט ברחשית רמז ד', ירמיס רמז רל"ח, תהלים רמז תת"ט ותתמ"ז, משלי רמז תקמ"ב: (ג) הריסה הפעמים שאמרת לנו שלש פעמים כו'. בילקוט רמז תת"ט הביא הגי' ח"ר שמעיה בשם ריב"ל, שבל בכל כ"י ובנדפס מוצא סתמא: (ד) קול שאון מעיר קול מהיכל. בילקוט מוסף כל הנרות והחך ואפלה יוצא מכרך נדול: (ה) היו יורים בדרום והיה החץ הולך בצפון. כ"ה גם בכ"י ו', וע"ל היו יוריס בצפון והיה החץ הולך בדרום כי דרום שכונה לירושלים שהיא לדרומה של בבל, ועיין להלן מזמור ע"ם וכשהיה זורק בשם ירושלים על היה החץ נשבר, ובכ"י האחרים ובנדפס היו יורדין בצפון והיה הולך בדרום ע"ל היו יורין, ובילקוט היה (ע"ל היו) יורים את החץ בצפון והיה יורד בדרום, ועיין ניסין כ"ו ע"א: (ו) שנאמר קלקל בחציס. בכ"י האחרים ובנדפס מוסף שול "ואל מרגע רוחות סעולם ומפלות בדרום ויודע שבבבות בידי, שנאמר קלקל בחציס": (ז) ואעפ"כ אנו מחזיקין לך טובה. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס נשתנה הני' זאת (דברים ל"ב כ"ו) שאם היו יכולים לחתור את הרקיע ולעלות למעלה היו עושים, וסרא"ם רשם בגליון "היו בכתובים": (ח) שנאמר הבה נבנה לנו עיר. בכ"י האחרים ובנדפס מוסף אחר זה ושין עיר אלא כמד"א עיר וקדיש (דניאל ד' י'), ונחנו שם ונלחם עמו, ואחר זה מובא ומעשה בנו שם ושין שם אלוה ע"ז: (ט) חשבו מזימות בל יוכלו. הוא לשון שכתוב חשבו מזמה בל יוכלו (תהלים כ"א י"ב): (י) עשו דור הפלגה פתח לפניהם. בכ"י ו' פתח לבניהם, ובכ"י האחרים ובנדפס עשו אבות פתח לבניהם: (יא) שלא יוכלו לשלוט בשמים מובא בילקוט תהלים רמז תת"י וגם הוא נורס עשו האבות פתח לבניהם: (יב) אלהים מי נקרא. נהלו שלטו בארץ. בכ"י האחרים ובנדפס לעלות בשמים, ובילקוט מובא כמו לפנינו: (יב) אלהים מי נקרא. נהלו במזמור פ"ג שות ד' אמרו לכו ונכחידם ולא יזכר שם ישראל עוד כל זמן שישראל קיימין הוא נקרא אלהי ישראל ואם נעקר ישראל אלהי מי נקרא: (יג) מקומות שהיו מתועדים בעולם. בכ"י האחרים ובנדפס

מקומות

מתוועדים בעולם: אותותינו לא ראינו אין עוד נביא. אותו האות שאמרת הנני מביא (אתכם) [אותם] מארץ צפון וקבצתים מירכתי ארץ [בם עור ופסח הרה ויולדת יחדו וגו'] (ירמיה לא ז), ואותו האות שכתוב בו מה נאוו על ההרים רגלי מבשר [וגו' אומר לציון מלך אלהיך] (ישעיה נב ז): לא ראינו אין עוד נביא. שנאמר (ונסתם) [ואבד] כל חזון (יחזקאל יב כב): ולא אתנו יודע עד מה. וכן הוא אומר כי רחק ממני מנחם (איכה א טז), (יד) אין לנו נביא שיודע כלום שישיב נפשנו, אלא הכל סתום לפנינו, שנאמר סתום הדברים וחתום הספר (דניאל יב ד), ואם אין אתה עושה בשבילנו, עשה למען שמך הגדול שמתחרף ומנאץ בעולם, שנאמר עד מתי אלהים יחרף צר ינאץ אויב שמך לנצח:

מזמור עה

[א] **למנצח** אל תשחת מזמור לאסף. (א) זהו שאמר הכתוב כי אל רחום ה' אלהיך לא ירפך ולא ישחיתך (דברים ד לא), ואתפלל אל ה'. ואומר ה' אלהים אל תשחת עמך וגו' (שם ט כו), אמר לו הקב"ה למשה איני משחית, שנאמר וישמע ה' אלי גם בפעם (הזאת) [ההיא] (ולא) [לא] אבה ה' השחיתך (שם י י), אמר אסף לפני הקב"ה רבונו של עולם כשם שעשית למשה כן עשה לנו, שנאמר ה' אלהים אל תשחת (שם ט כו), אמר לפניו רבונו של עולם יסרני כאשר ייסר איש את בנו, שנאמר כי כאשר ייסר איש את בנו ה' אלהיך מיסרך (שם ח ה), (ב) אמר לפניו ולא עשית לנו נסים ולא הודינו לך, (ג) עשה עמנו ואז נודה לך לעולם הבא, שנאמר הודינו לך אלהים הודינו וקרוב שמך, הודינו מטיב הודינו מכה, בין מטיב ובין מכה מודים אנחנו לך ושמך קרב בפינו: ספרו נפלאותיך. (ד) אימתי אנו מספרים, בזמן הגאולה, שנאמר כי אקח מועד אני מישרים אשפוט: (ה) נמוגים ארץ וכל יושביה אנכי תכנתי עמודיה סלה. בזמן שביקש הקב"ה ליתן תורה לישראל, התחיל העולם למוג ולמוט, שמא חס ושלום לא יקבלו ישראל התורה, ויהפוך העולם לתוהו ובוהו, כיון שאמרו נעשה ונשמע, נתיישב העולם על מכונו, שנאמר אנכי תכנתי עמודיה סלה:

הערות ותקונים

ן קומות שהיה מתוועד לתפלה לקדם את שמו ולהמליכו עליו: (יד) אין לנו נביא שיודע כלום שיהיה נפשנו. כ"י התחריס וכנדפס שיודיענו כלום, ובילקוט בשעות שיודיענו שלום, ל"ל כלום:

(א) זה"ס כי אל רחום. מובא בילקוט תהלים רמז תת"י בשם המדרש: (ב) אמר לפניו ולא עשית לנו נסים. בילקוט שם הביא הגי' ל"ר אומרים אמר אסף לא עשית לנו נסים, וכנכל כ"י וכנדפס מובא שלמת: (ג) עשה עמנו ואז אודה לך לעולם הבא. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י התחריס וכנדפס הגי' עשה לנו ואזוב אודה לך ושמך קרוב בפינו, והשאר חסר. והרש"פ הוסיף כמו שהוא בכ"י שלפנינו, ובמקום שלפנינו הודינו מטיב הודינו מכה, הביא הוא זה בשם ר' יוחנן, ובילקוט שם הגי' עשה לנו נסים ואזוב אנו מודים בעולם הזה שזב אנו מודים לך לעולם הבא: (ד) אימתי אנו מספרים בזמן הגאולה, שנאמר כי אקח מועד. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י התחריס וכנדפס חסרים המלות "בזמן הגאולה שנאמר" ובכ"י ב' ד' ה' ז' נוספה הוספה וכך היתה שם: ספרו נפלאותיך אימתי אנו מספרין כי אקח מועד כשיבא לותו המועד שאמרת כי למועד מועדים (תהלים י"ב ז'), אין בנו כח לספר עכשיו אלו מיצרים אספוט (כבר סיח העולם עמך ומנוי גולי שהעמדתיו שאמר נמוגים ארץ וכל יושביה) ע"כ, ובילקוט מובא נ"כ שאמר הזה וחסר הסיום אין בנו כח, ואחר הסגרתי הוא מיותר וכשחרבב ממאמר שלאחריו על נמוגים ארץ: (ה) נמוגים ארץ וכל יושביה בזמן שביקש הקב"ה כו'. נזה המאמר כתוב בם"י תהלים ע"ם ד' ע"ם, ובב"ר פס"ו אות ג' ר' הושע בשם ר' אחא פתח נמוגים ארץ וכל יושביה המד"ל נמוגו כל יושבי ארץ (שמות ט"ו ט"ו), אנכי תכנתי עמודיה, אנכי כיון שקיבלו עליהם אנכי ה' אלהיך תכנתי שלם ותבשם [ל"ל ותתבשם] העולם, ובמדרש חזית פ"ח סוף פסוק לסוסתי דאמר ר' הגינא בש"ר אחא לתיב נמוגים ארץ וכל יושביה אנכי תכנתי עמודיה שלם אילולי שעמדו ישראל על הר סיני ואמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע היה העולם מתמוגג וחוזר לתהו ובהו ומי גילם העולם אנכי תכנתי עמודיה שלם בזכות אנכי ה' אלהיך תכנתי עמודיה סלה וע"ם בפ"ז שוני שהגולמית ושמאמר הזה נמצא שול במקומות אחרים במדרשים גם בפסיקתא רבתי פכ"ח וע"ם בהערות הרב

הגדול

[ב] **אמרתי** להוללים אל תהולו [ולרשעים אל תרימו קרן]. (*ה) אמר ר' ברכיה בשם ר' לוי כתיב יהי כבוד ה' לעולם ישמח ה' במעשיו (תהלים קד לא), בשעה שברא הקב"ה עולמו מה כתיב, וירא (ה') [אלהים] את כל אשר עשה והנה טוב מאוד (בראשית א לא), אין ויראו אלא לשון שמחה, שכן כתיב וראך ושמח בלבו (שמות ד יד), וכיון שחטא אדם סלקתי שכינתי למרום, ואני הוא אלוהו של עולם ולא שמחתי בעולם בביכול והרשעים שמחים בעולם, יהי כבוד ה' לעולם ישמח ה' במעשיו לעולם הבא, שמח ה' אין כתיב כאן, אלא ישמח, לעולם הבא לעתיד לבא, הוי אמרתי להוללים אל תהולו, (ו) רבנן אמרי זו היתה אלישבע בת עמינדב שהיתה בידה ארבע שמחות ביום אחד, ראתה משה יבטה מלך, אהרן בעלה כהן גדול, נחשון אחיה נשיא, אלעזר ואיתמר סגני כהונה, ונכנסו בניה להקריב ונשרפו, שנאמר ותצא אש מלפני ה' (ויקרא י ב), וכתיב אחרי מות שני בני אהרן (שם טז א), נהפכה שמחתה בו ביום לצרה, והצדיקים לא שמחו בעולם הזה והרשעים שמחו, הוי אמרתי להוללים אל תהולו:

[ג] **אל** תרימו למרום קרנכם [וגו'] כי לא ממוצא וממערב ולא ממדבר הרים. (ז) בשעה שראה בלשצר [פס ידא די כתבא (דניאל ה ה), אמר תמה אני שמא מלכות מרדה בי, הוה משלח לכל אפרכייא ואפרכייא] ולא מצא מלכות שמרדה בו, הוי כי לא ממוצא וממערב ולא ממדבר הרים. אמר לו הקב"ה שלחת לכל אפרכיות, שמא אצלי שלחת, אני משפיל אותך, כי אני משפיל ומרים, שנאמר כי אלהים שופט (צדיק) זה ישפיל וזה ירים (פסוק ח), (ח) אמר ר' ברכיה בשם ר' לוי מלכות זו משפיל ומלכות זו מרים, (ט) נכנסו מלכות יון ופרס ויצאה

הערות ותקונים

הגדול נעל מאיר עין הערוך ז"ז וכאשר הוא לפניהו כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י סאחריס ובנדפס נוסחת מחרת כאן: נמוגים ארץ וכל יושביה אנכי תכנתי עמודיה סלה אני העמדתי העולם כמה שאמרתי (ובדפוס ראסטון ומח"כ בכל הדפוסים בטעות שאמרתם) נעשה ונשמע וכן הקב"ה אומר ליעשיה (ישעיה כ"ב ט"ז) והאיש דברי נפיך למה לנמוע שמיס וליסוד ארץ, הוי אנכי תכנתי עמודיה, והרש"פ הביא ני' אחרת עפ"י כ"י שהיה לפניו ז"ל מלעזר אמרו ישראל אתו העולם כמה שדברתו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע, וכה"ג והאיש דברי נפיך למה לנמוע שמיס וליסוד ארץ הוי אנכי תכנתי עמודיה, והיא ני' ישראל ומהוקצת יותר ממה שהיא בכ"י סאחריס ובנדפס, והביא שול שם הרש"פ הגי' כמו בכ"י שלפנינו: (*ה) ז"ל ברכיה בשם ר' לוי כו'. עיין וי"ל פ"כ אות ג' ר' לוי פתח אמרתי להוללים אל תהולו כו' ישראל לא שמחו בעולמי שמח ישראל בעושיו אינו אומר אלא שמח עתידין הן לשמוח במעשיו של הקב"ה לע"ל כביכול הקב"ה לא שמח בעולמו שמח ה' במעשיו אינו אומר אלא שמח עתיד הקב"ה לשמוח במעשיהם של צדיקים לע"ל, ועיין גם בפסיקתא אחרי דף קע"ח ע"א ובתנחומא אחרי סי' ג' ובהערות שלי: (ו) רבנן אמרי זו היתה אלישבע בת עמינדב שהיתה בידה ארבע שמחות. וי"ר שם ופסיקתא שם דף ק"ע ע"א, וקס"ר בפ' לשחוק אמרתי מהולג ותנחומא אחרי אות ג', והעירותי שם בהערה ל' שכן הוא גם בפסיקתא ובקס"ר ובשוף מדרש מצלי ובילקוט, אבל בוי"ר פ"כ אות ג', ובאחיה פ' מי זאת עולה, ובזבחים דף ק"ג ע"א, ובסדר עולם פ"ל איתא חמש שמחות, והוסיפו גם פנחס בן גנח: (ז) בשעה שראה בלשצר. מובא בילקוט תהלים רמז התי"ב ואסר הליון מדרש, ומה שנרשם בשלו "תנחומא" הליון בשתי ממקומו, ושייך למאמר שלאחריו על ר"ש כי לא ממוצא וממערב לא ממה שאדם עשל, והוא בתנחומא מטות אות ט', כמו שהעירותי במקום לתנחומא דף ל"ה הערה קי"ג, ובילקוט שם מובא זה בשם ר' שמואל בר נחמני ז"ל יונתן ובכל כ"י ובנדפס מובא שתמא: (ח) ז"ל ברכיה בש"ר לוי מלכות זו משפיל עד מלכות בבל. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרש"פ, וזה ליתא בכ"י סאחריס ובנדפס, ועיין בילקוט שם שהביא קצת בשמעון אחר, ז"ל לוי מלכות משפיל ומלכות מרים מלכות יוצאת ומלכות נכנסת: (ט) נכנסו מלכות יון ופרס ויצאת מלכות בבל. ל"ע מלכות מדי ופרס, ובכווגה מדי ופרס ימרדו בו כי ימליכו דריוס שהיה מלך מדי, וכורש שהיה מלך פרס, ובשאר היה מלך בבל ישפיל ועיין במדרש חזית פ"ג בפ' כמעט שעברתי הוי אמר כורש לדריוס מלוך את קדמיי, אמר דריוס לכורש לא כן פירש לישעיה פרס פריסת מלכותך ויהיה למדי ופרס, למדי תחלה ואח"כ לפרס, הוי את תמלוך קדמיי כיון שמעת אותו רשע (בשאר) שלח ואמר לחיילותיו כל אומה ומלכות שמרדה בי נגוח עליהם, ל"ע הקב"ה, רשע ישמע הכל שלחת לו שמע אלהי שלחת, חייך לית פורעניות דסתמע גברא מן אחר אחרן אלא מנגדי, הה"ד כי לא ממוצא וממערב וגו' כי אלהים שופט זה ישפיל וזה ירים

ישפיל

מלכות בבל: (י) דבר אחר זה ישפיל וזה ירים. מדבר בישראל, בשעה שהשפילו עצמן ועשו אותו מעשה ואמרו כי זה משה האיש (שמות לב א), ונתרוממו בזה, שנאמר זה יתנו (שם ל יג), וזה ישפיל וזה ירים: דבר אחר זה ישפיל וזה ירים. משפיל משפחה זו, ומרים משפחה זו:

[ד] כי כוס ביד ה'. (יא) יכול ריקם, תלמוד לומר ויין חמר מלא מסך, (יב) יכול קיוהא, תלמוד לומר חמר, שהוא חמור ועתיק: (יג) ר' יודן ור' חמא ור' יצחק בשם ר' חייא אמר לעתיד לבוא הקב"ה אומר לפרעה שתה כוסך, והוא אומר לו רבונו של עולם כבר שתיתי כוסי בעולם הזה, והוא אומר לו מה שאתה שתית (יד) כמין אגרא אחת היתה, שנאמר ויגר מזה וגו', אבל עכשיו אך שמריה ימצו ישתו כל רשעי ארץ, שתית אותו ולא מצית, (טו) שנאמר (שגו ולא מיין תעו ולא משכר) [שכרו ולא יין נעו ולא שכר] (ישעיה כח ז): (טז) ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר הלא הוא כמום עמדי (דברים לב לד), למאוסים: אמר ר' אחא ובאיזה כוס, זה (יז) כוס טיברי (יח) לאו שכולו אחד דהוא שפיך כולא כחדא, אלא היך חדא קילקלתא שהיא רחבה מלמטה וצרה מלמעלה, שנאמר כוס אחותך תשתי העמוקה והרחבה (יחזקאל כג לב): אתה מוצא (יט) ארבעה כוסות לטובה, וארבעה כוסות לרעה, לטובה שנאמר דשנת בשמן ראשי כוסי רויה (תהלים כג ה), ה' מנת חלקי וכוסי (שם טז ה), כוס ישועות אשא (שם קטז יג), שנים, הרי ארבעה לטובה, ארבע כוסות של נחמה שעתיד הקב"ה להשקות לישראל לעתיד לבוא, (כ) ארבעה כוסות שהן פורעניות לרשעים, כוס [זהב] בבל ביד ה' (ירמיה נא ז), כי כוס ביד ה' (תהלים עה ט), ורוח זלעפות מנת כוסם (שם יא ו), קח את (יין) [כוס היין] החימה (ירמיה כה טו), הרי ארבעה כוסות של פורעניות שהוא עתיד להשקות לרשעים לעתיד לבא:

הערות ותקונים

ישפיל לנלגלר ויריס לכורם ודריום ע"כ, ר"ל ישפיל לנלגלר שסיס מלך בבל ויריס לכורם ודריום שהיו מלכי פרס ומדי, וע"ש נפי' הרז"ו שמלאר המלאר במוב פעם ולעת: (י) ד"ה זה ישפיל וזה יריס מדבר בישראל. בפסיקתא כי תשא (דף י"ב ע"ב) מובא זה בשם ר' יוסה בר לדיה: (יא) יכול ריקם. עיין ספרי האזינו פיסקא שכ"ד ר' אליעזר בנו של ריש"נ אומר יכול שתין בו מלא חלוו ת"ל מלא מסך יכול שתין חכר אפי' טיפה אחת ת"ל ויגר מזה: (יב) יכול קיוהא. עיין ערוך ערך קסם שהביא יין קסם וסיים פי' בלשון יוני קיוהא הוא קוסם והוא קרוב להחמין. ואולי יש לתקן בספרי שם במקום יכול דומה ת"ל ויין חמר שב"ל יכול קיוהא או קוסם. ורציתי במדרש תהלים לפרש הלשון במקום אחר בכל כ"י כתוב קיוהא בגי' שם קסיוהא והת"כ נדפס כן בכל הדפוסים, וכן בטעות שם ת"ל חמר עתיק ל"ל ת"ל חמר שהוא חמור ועתיק: (יג) ר' יודן ור' חמא ור' יצחק בש"ר חייא. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י המחבירים ובנדפס ר' יודן ור' נחמיה בר חנינא ור' יצחק בר חייא, והמאמר מובא בילקום תהלים רמז תתי"ג וחסר סיון מדרש, על המאמר שלפניו ליין ב"ל והוא בפ"ח ומן רבי יודן הוא מצו"ס והוא גורס ור' חמא בר חנינא: (יד) כמין אגרא אחת היתה. פי' טיפה, אולי הוא מלשון לאגורת כסף (מ"ה ג' ל"ו), כמו גרה מטבע קטן ור"ל דבר מועט, ובספרי שם יכול שתין חכר אפי' טיפה אחת ת"ל ויגר מזה: (טו) שנאמר שגו ולא מיין תעו ולא משכר. תקנתי שת"ל שכרו ולא יין נעו ולא שכר, ואולי היה כתוב פה שנאמר ביין שגו ובשכר תעו (ישעיה כ"ח ז'), ועל זה לורכם שגו ולא מיין תעו ולא משכר: (טז) ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר הלא הוא כמום עמדי למאוסים. בספרי האזינו פיסקא שכ"ד הלא הוא כמום עמדי, ר' אליעזר בנו של ריש"נ אומר כוס שהיה כמום ומחוסר, ואולי יש לתקן גם לפנינו כוס כמום ומחוסר או ל"ל גם בספרי כמום ומחוסר: (יז) כוס טיברי. פי' כוס של טבריה, עיין נדה כ"ח ע"א וכולן הין בולקין אומן אלא בכום טבריה פסום. וכן ירושלמי נדה פ"ב ה"ה דף נ' ע"ב בגון חילין בסייה טיבריית: (יח) לאו שכולו אחד דהוא שפיך כולא כחדא אלא היך חדא קילקלתא. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י המחבירים ובנדפס הגי' לא שכולו אחד אלא דהוא שפיך כולא כהדא קלקלתא, ומלת קלקלתא לא מלא לפותרה: (יט) מרבעה כוסות לטובה. עיין ירושלמי פסחים פ"י ה"ח (דף ל"ו ע"ג) מרבע כוסות כנגד מרבע כוסות של פורעניות כו', וכנגדן עתיד הקב"ה להשקות את ישראל מרבע כוסות של נחמות, ה' מנת חלקי וכוסי, דשנת בשמן ראשי כוסי רויה, והדין כוס ישועות אשא תריין, ור"ל ישועות לשון רבים, ועיין ב"ר פפ"ח אות ה', ושם מפורש כוס ישועה אין כתיב כאן אלא כוס ישועות, ועיין שמ"ר פ"ו אות ד': (כ) מרבעה כוסות שהן פורעניות לרשעים.

[ה] וכל קרני רשעים אגדע תרוממנה קרנות צדיק. (כא) עשר קרנות הן שנתן הקב"ה לישראל, קרן אברהם, שנאמר אשירה נא לידידי שירת דודי לכרמו כרם היה לידידי בקרן בן שמן (ישעיה ה א), קרן יצחק, שנאמר והנה איל אחר נאחז בסבך בקרניו (בראשית כב יג), קרן משה, שנאמר כי קרן עור פניו (שמות לד כט), קרן שמואל בנבואה, שנאמר ותתפלל חנה [וגו'] רמה קרני (ש"א ב א), (כב) קרן אהרן בכהונה גדולה, שנאמר (וקרנו) [קרנו] תרום בכבוד (תהלים קיב ט), קרן סנהדרין בתורה, שנאמר קרנים מידו לו (חבקוק ג ד), קרן הימן בלויה, שנאמר כל אלה בנים להימן [וגו'] להרים קרן (דה"א כה ה), קרן ירושלים בבנין, שנאמר (מקרני ראם) [ומקרני רמים] עניתני (תהלים כב כב), קרן מלך המשיח במלכות, שנאמר וירם קרן משיחו (ש"א ב י), קרן דוד באור יום הבא, שנאמר שם אצמיח קרן לדוד ערכתי נר למשיחי (תהלים קלב יז), כיון שחטאו ישראל ניטלו מהם וניתנו לאומות העולם, שנאמר וקרנין עשר לה (דניאל ז ז), מלמד שנמשלו אומות העולם בחיות הללו, שכל זמן שקרני רשעים קיימים, קרני ישראל נדועה, שנאמר נדע בחרי אף כל קרן ישראל (מיכה ב ג), ובזמן שירים קרני הצדיקים, יגדע קרנות הרשעים, שנאמר וכל קרני רשעים אגדע, מיד תרוממנה קרנות צדיק, קרנו שגידעו צדיקו של עולם:

מזמור עו

[א] למנצח בנגינות [וגו'], נודע ביהודה אלהים בישראל גדול שמו. זהו שאמר הכתוב אפרים לשמה תהיה ביום תוכחה (הושע ה ט), (א) בשעה שגלו עשרת השבטים, יהודה ובנימין לא גלו, (ב) התחילו אומות העולם אומרים אין זו אלא כמי שנושא פנים, (ג) לפי שהן בני אכסניא שלו, לפיכך לא הגלם, כיון שגלו הודיע הקב"ה אמונים בעולם, שנאמר בשבטי ישראל הודעתי נאמנה (שם שם), אותה שעה נודע ביהודה אלהים בישראל גדול שמו. (ד) אמר ר' יהודה בר' אלעאי בשעה שהיו ישראל עומדים על הים, היו עומדים ומדיינים זה עם זה, זה אומר אני ארד תחלה לים, וזה אומר אני ארד תחלה, מתוך כך קפץ נחשון בן עמינדב לתוך גלי הים וירד עליו, ועל זה נאמר הושיעני אלהים כי באו מים עד נפש (תהלים סט ב), אמר הקב"ה למשה (ה) ידידיי הם טבועים בים, ואתה עומד להתפלל, דבר

הערות ותקונים

בכ"י המחבר ובנדפס הני' וכנגדן תרצב כוסות של פורענות לרשעים ע"כ. ומסר הסיום שמוסב סמוסרים בכתובים: (כא) עשר קרנות הן. כמסה במדרש תילים פ"ג סי' ו' פ' נדע בחרי אף, ומדרש שמואל פ"ל, וכן שול שם סוף פ"ס, ושם ילתא עשר קרנות הן היך קלמייה וכו' כלוומר כמו שהוא למעלה בפ"ל, וים במדרש שמואל שם תיוסי שנויס: (כב) קרן סהרן בכהונה שנאמר קרט תרום בכבוד. עיין ביפה ענף במדרש תילים שם, והרזו"ח שם כתב יתכן שלורם תיבת בכבוד כמ"ש ועשית בגדי קדש לאהרן לחיך לכבוד ולתפארת, ואולי לורם תיבת תרום מלשון תרומה של כהן:

(א) בשעה שגלו עשרת השבטים. מובא בילקוט תהלים רמז תתי"ג בשם המדרש, והביאו זה בשם ר' יוחנן בן טורי, אבל בכל כ"י ובנדפס מובא סתמא, והמאמר בשם נם בפתיחתא לתילים רבה אות ו' ומתחיל רבי אבהו בשם ר' יוסי בר חנינא פתח לפרים נעמם תהיה לימות ביום הוכחה יום שהקב"ה עתיד להוכיח עמהם ביום הדין אתה מוצא בשעה שגלו עשרת השבטים כו', ומ"ש כתב שם עשרת השבטים נקרא בשם אפרים על שם שהמליכו עליהם ירבעם משבט אפרים ע"ל ומובא בילקוט הוסף רמז תק"כ בשם מדרש תילים, ומובא ג"כ קלת בשמון אחר במדרש שמ"ר פי"ג אות ג' וע"ש בפי' מהרז"ו: (ב) התחילו או"ה אומרים. כ"ה גם במדרש שמ"ר, אבל בפתיחתא דתילים שם הני' היו עשרת השבטים אומרים, וכן ני' ישרש: (ג) לפי שהן בני אכסניא שלו. כ"ה במדרש שמ"ר, אבל במדרש תילים שם מפני שהם בני פלטין שלו, שביאמ"ק נבנה בחלקו של יהודה ובנימין ושם השכין שכינתו: (ד) ר"י יהודה ב"ר אלעאי. מכילתא בשלח מסכתא ב' פ"ס פ' ויהושע בני ישראל, ובמדרש שמ"ר בשם פי"ג סוף אות ל' ועיין סוטה ל"ו ע"ב, ובפדר"א פמ"ב, ובפסיקתא רבתי פ"ו ולהלן מזמור קי"ד, ומובא אבל אלו שהוא סוסחאות והגוסי נירסאות: (ה) ידידיי הם טבועים בים ואתה עומד להתפלל. כ"י המחבר ובנדפס בני עומדין בצרה ואתה מאריך בתפלה

אל בני ישראל ויסעו (שמות יד טו), הוי נודע ביהודה אלהים בישראל גדול שמו, שהוא בישראל גדול, אמר לו באותה שעה שאתה עושה חסד עם שבט יהודה, כאילו עשית חסד עם כל ישראל, שישראל נקראו על שם יהודה:

[ב] **דבר** אחר נודע ביהודה. מפני מה זכה למלכות, (ו) שאלה זו שאלו התלמידים לר' טרפון בצילה של שובך ביבנה, מפני מה זכה יהודה למלכות, (ז) אמר להם (ח) מפני שהודה במעשה תמר, אמרו לו דיי להודייה [שתכפר] על הביאה, אמר להם מפני שאמר מה בצע כי נהרוג את אחינו (בראשית לז כו), אמרו לו דיי להצלה שתכפר על המכירה, אמר להם על ידי שאמר ישב נא עבדך תחת הנער (שם מד לג), (ט) אמרו לו בעיא ערבא דמקיים ערבותיה, אמר להם אם כן באיזה זכות זכה, אמרו לו בזכות שקפץ לתוך גלי הים, שהיו כל השבטים עומדים ולא ירדו אחד לים, אלא (י) זה אומר אני ארד תחילה, (יא) [וזה אומר אני ארד תחילה], וקידש יהודה שמו של הקב"ה וירד לים, שנאמר ויהודה עוד רד עם אל (הושע יב א), הוא השלים להקב"ה וקידש שמו של הקב"ה וירד, ובזכות כך זכה למלוכה, שנאמר היתה יהודה לקדשו (תהלים קיד ב), לפי שהיתה יהודה לקדשו, לפיכך ישראל ממשלותיו (שם), הוי נודע ביהודה אלהים, לפיכך בישראל גדול שמו של יהודה:

[ג] **ויהי** בשלם סוכו ומעונתו בציון. (יב) אמר ר' ברכיה מתחילת ברייתו של עולם עשה הקב"ה בירושלים סוכה, כביכול שהיה מתפלל בתוכה, (יג) יהי רצון שיהיו עושין בניי רצוני כדי שלא אחריב את ביתי ומקדשי, (יד) [כיון שגרם החטא מה כתיב, ויחמוס כגן סוכו שיחת מועדו (איכה ב ו), מקום שהיה מתוודע בתפלה]. (טו) וכיון שחרב הוא מתפלל יהי רצון מלפני שיעשו בניי תשובה שאקרב בנין ביתי ומקדשי, הוי ויהי בשלם סוכו. (טז) את מוצא שנקרא בית המקדש שלם, שנאמר ומלכי צדק מלך שלם (בראשית יד יח), (יז) והוא שם בן נח, שנאמר והוא כהן לאל עליון (שם), וכתיב יפת אלהים ליפת וישכון באהלי שם

הערות ותקונים

בתפלה את נקמך ועת להמריך דבר אל בני ישראל ויסעו, ובמכילתא שם ידידיי סופנים בים והים סוגר ומגיח רודף ואתה שומד ומרגם בתפלה: (ו) שאלה זו שאלו התלמידים לר' טרפון בצילה של שובך ביבנה. מכילתא בשלח מסכתא ג' פ"ח פסוק ויבואו בני ישראל בגר היה רבי טרפון ויקניס יושבין בצילו של שובך של יבנה ושאלה שאלה זו לפניהם כו', למדנו רבינו בחיוב זכות זכה יהודה למלכות, ועיין בתוספתא ברכות פ"ל בשנגון אחר מעשה בר' טרפון שהיה יושב בצלו של שובך בשבת במנחה, ואח"כ מובא שם מעשה בתרנגולא זקניס: (ז) אמר להם. עיין במכילתא שם היה שנוי בני' שבמקום אמר להם בני' שם אמרו לו וכן בשלח: (ח) מפני שהודה במעשה תמר. שאמר לקקה ממני, ועיין ברש"י ובמכילתא שם: (ט) אמרו לו בעיא ערבא דמקיים ערבותיה. במכילתא שם השמיעו המלות שאנו, והלינו מניעו בכל מקום שהערב משלם, ועיין בתוספתא שם וסופו של ערב לגאת ידי ערבותו: (י) זה אומר אני ארד תחלה. עיין במכילתא שם ובשמ"ר פכ"ל אות ו' ובתנחומא קי"ד, במ"ר פי"ב אות כ"ח: (יא) וזה אומר אני ארד תחלה. בכ"י מחתרים ובגדפס נוסף "בין כך ראה שבט בנימין לירד בים נחשון בן עמינדב עם שבטו והיו מרגמין אותו וקפץ לפניו וירד לתוך גלי הים שנאמר בנימין זעיר רודם רד יש שרי יהודה רגמתם שהיו מרגמין אותו והקדימו, שנאמר ויהודם עול רד עם אל". ועיין במכילתא שם שבח ליתא ר' מאיר אומר בנחשון אחד, ור' יהודה אומר בנחשון אחד, ועיין בתוספתא שם: (יב) ח"ר ברכיה. מובא בילקוט תהלים רמז תתי"ג ובשמ"ר פכ"ל אות י' ושם הני' ר' ברכיה בשם ר' חנבו: (יג) יהי רצון שיהיו שוגין בניי לעוני כו'. בכ"י מחתרים ובגדפס עשה שלם עשה לו הקב"ה סוכה ושיה מתפלל בתוכה, שנאמר ויהי בשלם סוכו ומעונתו בציון. ומה היה אומר, יהי רצון שתרחם בניין ביתי: (יד) כיון שגרם החטא. הוספתי כמו שהוא בכ"י מחתרים ובגדפס, וליתא נמ בכ"י ו', ובילקוט שם: (טו) וכיון שחרב הוא מתפלל יהי רצון כו'. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י מחתרים ובגדפס ני' מחרת וכיון שחרב מתפלל יהי רצון מלפני להכרית יגר הרע שמחמית את בניו ויעשו תשובה ואקריב בנין ביתי ומקדשי: (טז) את מוצא שנקרא בית המקדש שלם. עיין כ"ר פכ"ו אות י': (יז) והוא שם בן נח. רש"י בראשית י"ד י"ח הביא ומלכי צדק מלכם שלם שם בן נח, ומעיר ידידי הרב המחבר מהר"ח בערלינער נזכור לאברהם ז"ל שהברכתו בם יתושפ מביאו מביא לגדלה זו בשם ב"ר לרבי משה הדרשן ע"כ. וכתוב תרחם מפורש כן לפניו וכן הביא בעל

(שם פ כז), ששיכן באהלו, מכלל שהיה משמשו, (יח) כדמתרגמינן והוא כהן לאל עליון, והוא משמש קדם אל עילאה, הוי זה שם. ואברהם קרא לבית המקדש יראה, (יט) שנאמר ויקרא אברהם (את) שם המקום ההוא ה' יראה (שם כב יד), אמר המקום אם אקרא אותו שלם, כמו שקראו שם, אני אבטל דברי אברהם אוהבי שקראו יראה, ואם אני קורא אותו יראה, אני אבטל דברי שם הצדיק שקראו שלם, מה עשה הקב"ה, שיתף מה שקראו שניהם, אברהם קראו יראה, ושם קראו שלם, והקב"ה ירושלים, הוי ויהי בשלם סוכו, ומהו ירושלים, יראה ושלם: (כ) דבר אחר אימתי נודע ביהודה אלהים, כשתקים אותה הסוכה שאמרת (והיה) ביום ההוא אקים את סכת דויד הנופלת (עמוס ט יא), הוי ויהי בשלם סוכו:

[ד] (כא) **שמה** שיבר רשפי קשת. תוקף קשת של אדום, כמה שנאמר חרבם תבוא בלבם [וקשתותם תשברנה] (תהלים לז טו), כי כל דבר שהוא קשה נמשל באש, שנאמר כי אש יצאה מחשבון (במדבר כא כח), וכתיב רשפיה רשפי אש (שה"ש ח ו), לכך נאמר שמה שיבר רשפי קשת. מגן וחרב ומלחמה, של כל אומה ולשון שבאו להלחם בירושלים: נאור אתה אדיר מהררי טרף. ממצודות מלכים אדירים, כמו שנאמר ממעונות אריות מהררי נמרים (שם ד ח): אשתוללו אבירי לב [נמו שנתם]. היו לשלל כל מלכי גוים שבאו להלחם בירושלים, ונפלו עליהם תנומה ושינה: דבר אחר אשתוללו. כמו (ערום ושולל) [שולל וערום] (מיכה ה ח), שפשטו מעליהם כלי מלחמה: מנערתך אלהי יעקב. היה כל זה הנצח: משמים השמעת דין. ביום מתן תורה: ארץ יראה [ושקטה]. בתחילה יראה שמא לא יקבלו ישראל את התורה ויחזור העולם לתוהו ובוהו, כיון שקיבלוה מיד שקטה: בקום [למשפט] אלהים. ביום הדין לשפוט מלכות הרשעה, אז יושיע כל ענוי ארץ סלה: כי חמת אדם [תודך]. כשהבאת בדין את ישראל בגלות היא היתה ההודאה שלך, שלא קצפת עליהם כפי חוזק אלהותך, אלא מעט כאדם שכועס על בנו ותלמידו, כמו שנאמר כי רגע באפו (תהלים ל ו), אבל שארית חימות תחנור, שנשארו לך תחנור אותם לשפוט אומות העולם ליום הדין, ואתם ישראל נדרו ושלמו לה', כי כל סביביו יובילו שי למורא, להקב"ה: יבצור רוח נגידים. אומות העולם, מי שהוא נורא למלכי ארץ. מהו יבצור, יחסור, כמו שנאמר לא יבצר (בראשית יא ו):

מזמור עז

[א] **למנצח** על ידותון לאסף מזמור, קולי אל (ה' אזעק) [אלהים ואצעקה]. (א) זהו שאמר הכתוב על משמרתי אעמודה ואתיצבה על מצור

הערות ותקונים

נקח מוב שם וע"ש נכערה ל"ם והכירותי עיין כ"ר פכ"ו לות י' שם קרא לותו שלם שנאמר ומלכי צדק מלך שלם והייט שם בן מח, ועיין נדריס ל"ב ע"ב, ונרם"י שם, וכן נפדר"א פכ"ו, וכן הרד"ק עם"ת הניח כן וכתב אמרו במדרש: (יח) כדמתרגמינן והוא כהן לאל עליון והוא משמש קדם אל עילאה. כ"ם בת"פ וזה ליתא בכ"י מאחריס ובנדפס, ומגמת גס בכ"י ו', וכן כוסיף הרש"פ: (יט) שנאמר ויקרא אברהם שם המקום ההוא ה' יראה. בכ"י מאחריס (מלבד כ"י ו') ובנדפס נמצא פה כוספה "מהו ה' יראה אמר אברהם רבונ"ע יהא יום זה זכור לפניך שיש לי להסיבך, תמול שמרת לי כי ביצחק (כי) יקרא לך זרע (בראשית כ"ב י"ב) ועכשיו אתה אומר קח נא את בנך (שם כ"ב ב') ולכשיבאו למדם זו זכור להם זה היום ושע להם פניס", זהרש"פ מחק שמאמר וכתב "מיהו בכתובים" ר"ל שלא נמצא בכ"י שלפניו. וזה מובא מב"ר פכ"ו לות י' וירושלמי תענית פ"ב ס"ם (דף ס"ם ע"ד) ולעיל מזמור כ"ם, וי"ר פכ"ע לות ס', פסיקתא דר"כ פסקא בחדש השביעי וע"ש בהערה ס"ז, ופסיקתא רבתי פ"מ: (כ) ד"ם לימתי מדע ביהודה. מובא בילקוט תהלים רמז תתי"ד, והליון מרמז שלפניו מוסב גם על זה: (כא) שמה שבר רשפי קשת. מכאן עד סוף המזמור ליתא בכ"י מאחריס ובנדפס, ומגמת גס בכ"י ו', וכן כוסיף הרש"פ:

(א) זם"ם על משמרתי אעמודה. כן מתחיל גם בכ"י ו', אבל בכ"י מאחריס ובנדפס גם גמגת המלות זהו

(חבקוק ג ב), מה עשה חבקוק הנביא, (ב) צר צורה ועמד בתוכה, אמר לפני הקב"ה רבונו של עולם, איני זז מכאן (ג) עד שתודיעני כמה אתה נותן ארך אפים לרשעים בעולם הזה, אמר לו הקב"ה אלי קראת ולא היית מהרהר אחרי, חייך שאני עונה אותך ומודיעך, אמר לו אני נותן להם ארך אפים בעולם הזה, כדי שיחזרו בתשובה לפני, ויעשו להם זדונות כשגגות, לכך נאמר ויעננו ה' ויאמר (לי) [וגו'] (שם שם ב), אמר לו כבר אמרתי את הקץ ועבר, כי עוד חזון למועד (שם שם ג), אפילו אמרתי לך את הקץ ועבר, אל תאמר אינו בא, אלא [חכה לו, וכן הוא אומר] אם יתמהמה חכה לו (שם שם), (ד) כן כשהקב"ה מראה לצדיקים הצרות הבאות על ישראל, הן עומדין ומרעימין לפניו, לכך נאמר על ידותון, על הדינין שהראה הקב"ה לישראל שעתידין לעבור עליהן, כיון שהן רואין הם צועקים לפני הקב"ה ונותנים קולם, שנאמר קולי אל (ה') [אלהים] (אזעק) [ואצעקה], ואמרתי שמא יאזין קולי, ביום צרתי ה' דרשתי ידי לילה נגרה ולא תפוג, ידי סגורה ונעולה מרוב צער כל הלילה, ולא תפוג להיות פשוטה ופרושה, ומהו נגרה, סגורה, (ה) כדמתרגמינן בריחיו נגרו. בעת צרה אדם מתעצב ואומר ידו, ה' דרשתי, בעת צרה ישראל דורשים להקב"ה: מאנה הנחם נפשי. למה היא ממאנת להנחם, שאינה יודעת עד מתי הקץ:

[ב] **אזכרה** אלהים ואהמיה. אני זכרתי הצרות שעברו עלי ומנהמת. משל לאדם שבא להכות את בנו, אמר לו עשר אצבעות אתה לוקה, הכהו אחת, אמר לו עוד תשע, הכהו שניה אמר לו עוד שמונה, מתנחם והולך, ואימתי אינו מתנחם הבן, בזמן שאינו מודיעו כמה עליו ללקות, כך אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה, מאנה הנחם נפשי לפי שאינה יודעת את הקץ, הודיעני ה' קצי (תהלים לט ה): (ו) דבר אחר אזכרה אלהים ואהמיה. כשישראל מזכירין להקב"ה מתנהמין והומין, שנאמר דודי שלח ידו מן החור ומעי המו עליו (שה"ש ה ד), וכשהקב"ה זוכר לישראל מעיו הומין עליהם, שנאמר הבן יקיר לי אפרים אם ילד שעשועים כי מדי דברי בו זכור אזכרנו עוד על כן המו מעי לו (ירמיה לא יט):

[ג] **אחזת** שמורות עיני נפעמתי ולא אדבר. איני ישינה, שכל מידותי בלילה, אלא אני מתפעמת והולכת מרוב צער: חשבתי ימים מקדם. לימיו של אברהם שבא מקדם, שנאמר מי העיר ממזרח צדק (ישעיה מא ב): שנות עולמים. לימיהם של אבות העולם הראשונים, וחשבתי ולא מצאתי: אזכרה נגינתי בלילה. אלו

הערות ותקונים

„זהו שאמר הכתוב" רק מתחיל „אמר חבקוק על משמרתי אעמודה" ובעל הילקוט קצע כל המאמר והחל במאמר שלאחריו, וכך היתה שם למצוא על יהודתון לאסף, כשהקב"ה מראה לנביאים הצרות הבאות על ישראל שם שומדים ומתרעמין לפני הקב"ה, מהו יהודתון על הצרות ועל הדינין, וכיון שרואין כן צועקים, שנאמר קולי אל אלהים ואצעקה, וכן אתה מוצא בחבקוק שאמר על משמרתי אעמודה אצפה לראות החמס, למה כי עוד חזון למועד מאנה הנחם נפשי, למה היא ממאנת להנחם שאינה יודעת עד מתי תודיעני עתך ואני מתנהמת כו': (ב) צר צורה ועמד בתוכה. בגמרא תענית כ"ג ע"ב תוני המעגל עג עוגה ועמד בתוכה כדרך שעשה חבקוק הנביא, שנאמר על משמרתי אעמודה ואתיצבה על מצור וגו', ופירש"י עוגה עגולה, כמו עוגה, ומצרוך בערך עג ג' כתב פי' הסיוס הקפה בארץ: (ג) עד שתודיעני כמה אתה נותן ארך אפים לרשעים בעולם הזה. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרש"ס, אבל בכ"י האחרים ובנדפס ליני זו מכאן עד שתעני, וכן בסיוס חייך אני עונה אותך ומודיעך מ"ש אני נותן להם ארך אפים בעולם הזה כדי שיחזרו בתשובה לפני ויעשו להם זדונות כשגגות, כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרש"ס, אבל בכ"י האחרים ובנדפס חסר זה ומה הגי' אני עונה אותך לכך ויענני: (ד) כן כשהקב"ה מראה לצדיקים הצרות הבאות כו'. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרש"ס, אבל בכ"י האחרים ובנדפס המאמר קצוע ע"ש: (ה) כדמתרגמינן בריחיו ערוי. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרש"ס, אבל זה ליתא בכ"י האחרים ובנדפס. בריח מתורגם בלשון יוני, עיין מהורנמן וכן דלתיס ובריח (דברים ג' ה') ת"י תרעין ויוני: (ו) ד"ה לזכרה כשיתרגל

סנהדרין (ז) שעוסקין בתורה בלילה: האפס לנצח חמדו. (ח) מהו האפס, לשון יון עזוב אפס, וכן הוא אומר וחסד ה' מעולם ועד עולם על יראיו (תהלים קג יז), ועכשיו הניחן: גמר אומר לדור ודור. נמר הדבר שאמר כי אספתי את שלומי וגו' (ירמיס טז ה). (ט) על כן אני אומר השכח חנות אל. ואומר חלותי היא. חלותי היא שלי כמה שנאמר רעה חולה (קהלת ה יב): שנות ימין עליון. מכה שנונה מן ימין עליון, כמו שנאמר אם שנותי ברק חרבי (דברים לב מא): דבר אחר חלותי היא. חילול שלי הוא שחיללתי קדושתי, לפיכך נשתנה ימין של מעלה: אזכור מעללי יה. שהוציאני ממצרים, והעבירני בים סוף, ונחני כצאן במדבר ביד משה ואהרן:

מזמור עה

[א] **משכיל** לאסף האזינה עמי תורתי הטו אזנכם לאמרי פי. זהו שאמר הכתוב רק השמר לך ושמור נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך [וגו'] יום אשר עמדת לפני ה' אלהיך בחורב (דברים ד ט י), (א) לא כרת הקב"ה ברית עם ישראל אלא בשביל התורה, שלא תשתכח מפיהם, (ב) וכן הוא אומר ויקם עדות ביעקב ותורה שם בישראל (פסוק ה), וכתיב כי לא תשכח מפי זרעו (דברים לא כא), שלא יאמר לך אדם אין מזמורות תורה, אלא תורה הם, (ג) ואף הנביאים תורה, לפיכך האזינה עמי תורתי, (ד) ולא הדברות בלבד, אלא אף החידות והמשלות תורה הם, וכן הקב"ה אמר ליחזקאל בן אדם חוד חידה ומשול משל (יחזקאל יז ב), וכן שלמה אמר להבין משל ומליצה דברי חכמים וחידותם (משלי א ו), לפיכך הוא אומר אפתחה במשל פי אביעה חידות מני קדם, אמרו לו לאסף מניין אתה יודע שמא ראית, אמר להם בשמיעה אני יודע, שנאמר אשר שמענו ונדעם: ויקם עדות ביעקב ותורה שם בישראל. מהו שם בישראל, התורה שנתן הקב"ה לישראל (ה) סם חיים הוא לישראל, שנאמר רפאות תהי לשרך (משלי ג ח):

[ב] **הן** הכה צור ויזובו מים. כיון שהכה משה את הסלע (ו) טיפטפה דם, (ז) אמר ר' חמא בר חנינא כמה שנאמר ואשה כי (תזוב) [יזוב] זוב דמה (ויקרא טו כה):

הערות ותקונים

כשיטרפל מזכירין להקב"ה. מובא בילקוט תהלים רמז תתי"ז וביל[קוט] ירמיה רמז שם"ו בשם סו"מ:
(ז) שעוסקין בתורה בלילה. כ"ה גם בכ"י ו', וחס ליתא בכ"י המחרים ובנדפס: (ח) מהו האפס לשון יון עזוב אפס. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הרמ"ק פוסיף מהו אפס לשון יוני הוא אפס הגיח והוסיף כן כמו שהוא בילקוט תהלים רמז תתי"ז בשם המדרש, וכ"ה גם בכ"י רומי וגם בכל כ"י המחרים וגשמט בדפוס ראשון ומח"כ בכל הדפוסים. ואפס היא מלה יונית עיין לעיל מזמור כ"ז הערה מ"ת: (ט) על כן אני אומר השכח חנות אל עד סוף המזמור. כ"ה גם בכ"י ו', וכן פוסיף הרמ"ק, וליתא בכ"י המחרים ובנדפס:
(א) לא כרת הקב"ה ברית עם ישראל. מובא בילקוט תהלים רמז תתי"ס בשם המדרש, והביא הגי' ס"ר שמואל בר נחמני לא כרת הקב"ה ברית כו', וכבל כ"י ובנדפס מובא שתמת: (ב) וכתי' ויקם עדות ביעקב ותורה שם בישראל. בכ"י המחרים ובנדפס נוסף אחר זה: "תורה שנתן להם הקב"ה שם של חיים", הוא מיותר ומשבש ממאמר שלאחריו: (ג) ואף הנביאים תורה. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י ג' ח' ובנדפס, חבל בכ"י ב' ד' ה' ז' נמצא פה בספר: ואף הנביאים תורה. [ובנדפס תורה, וכן (עזרא) [דניאל] אומר ולא שמענו בקול ה' אלהינו ללכת (בתורתו) [בתורותיו] אשר נתן לפנינו ביד עבדיו הנביאים (דניאל ט' י'), אמר אתה הואיל וכתורות נתנו אין לא תורה, אני אומר התחזיק עמי תורתי שהרי מיום שחרב בית המקדש הרי חכמים למהו כספרים וספרים כתלמידים ותלמידים כשמת דלרשע, ושמי כעממיה ועממיה כעמי הארצות שאין עוסקין בתורה ולא נתנה להם תורה, ועל כן אומר המשורר התחזיק עמי תורתי] ולא המזמורות בלבד ולא אף חידות ומשלים שהן מוסלין תורה הן, וכה"ל לפתחה במשל פי כו': (ד) ולא הדברות בלבד. בכ"י המחרים ובנדפס הגי' ולא המזמורות בלבד, ובילקוט הגי' ולא הדברים בלבד: (ה) סם חיים הוא לישראל. דומה שם כמו שם: (ו) טיפטפה דם. עיין שמ"ר פ"ג אות י"ג, ובכה הסלע והוציא [דם], שם: הן הכה צור ויזובו מים, ואין ויזובו אלא לשון דם שנ' ותמה כי יזוב זוב דמה, ולכך הכה הסלע פעמים שבתחלה הוציא דם ולבסוף מים. ועיין להלן מזמור ק"ה אות י"ב: (ז) ר' חמא בר חנינא. כ"ה גם בכ"י ו', וכן להלן במזמור

ונחלים ישטופו. (ח) ששטפו מים הרבה, שהיו ליצני הדור אמרו עכשיו אנו מוציאין והיא מתבלעת:

[ג] ויצו שחקים ממעל. (ט) אמר ר' אבא בר כהנא בשם ר' זבדי בן לוי מזון אלפים שנה היה יורד המן לישראל בכל יום ויום, (י) ומניין אנו יודעין, אמר ר' יודן בשם ר' שמעון בן יוחאי כאן כתיב ויצו שחקים ממעל ודלתי שמים פתח, וכתיב התם וארובות השמים נפתחו (בראשית ז יא), תרתין (יא) כוין איתפתחו בדור המבול, (יב) ושנו רבותינו משפט דור המבול שנים עשר חדש, וכאן במן כתיב ודלתי שמים פתח, תרתין (יג) דשין איתפתחו בדור המדבר, שמונה ארובות לשני דלתות, מפני שארבע ארובות בדלת, לפי שמדה טובה מרובה על מדת פורענות חמש מאות בכפליים, הרי אלף ועוד אלף, הרי מזון אלפים שנה היה יורד המן לישראל בכל יום ויום, שנאמר ויימטר עליהם מן לאכול ודגן שמים נתן למו (פסוק כד), אמר ר' אחא (יד) לא היו מצטערין בו, שנאמר ברכת ה' היא תעשיר ולא יוסיף עצב עמה (משלי י כב). אמר ר' שמעון בן לקיש כתיב והנה על פני המדבר דק מחוספס (שמות טז יד), (טו) שהיה נבלע ברט"ח איברים, כמניין מחפפ"ס: (טז) דק ככפור על הארץ (שם שם). מה כפור זה דק והארץ בולעתו, כך המן דק והאיברים בלעו אותו, ואין לך אדם מישראל שנצרך לנקביו, (יז) שנאמר לחם אבירים אכל איש (פסוק כה), מלמד שהיה נימוח באיברים:

[ד] דבר אחר לחם אבירים אכל איש. לחם (יח) שנעשו אבירים כמלאכים: אכל איש. אלו ישראל, שנאמר כל איש ישראל (יהושע י כד), אמר ר' שמעון בן לקיש ישראל היו מתרעמין ואומרים (יט) יש לך ילוד אשה אוכל ואינו מוציא, ראית מיטיך אדם יש לו רחיים נותן לתוכה חטים ואינה מוציאה קמח, אמר הקב"ה בטובה שאני עושה לכם והשויתי אתכם למלאכי השרת שלא יהו נפנין, הן מתרעמין עלי, ואמרו ונפשנו קצה בלחם הקלוקל (במדבר כא ה), כלומר מקולקל, עד אנה ינאצוני [וגו'] בכל האותות אשר עשיתי בקרבו (שם יד יא), בתוך קרביו ומעיו של ישראל, שהיו אוכלין ואינן מוציאין כלום. אמר ר' אייבו בשש שעות ביום בא

הערות ותקונים

ק"ס מות י"ב, מבל בכ"י המחבר ובנדפס ע"ר יוסי בר חנינא: (ח) ששטפו מים הרבה. במדרש במ"ר פי"ט מות ט' ויגלו מים ושטפו כל מי שהיה מרגן בגנדן שם' ונחלים ישטופו: (ט) ע"ר אבא בר כהנא שם"ר זבדי בן לוי. כ"ה גם בכ"י ו', מבל בכ"י המחבר ובנדפס ע"ר כהנא, וע"ל ע"ר אבא בר כהנא, ומובא בילקוט תהלים רמז תתי"ט וחסר הציון, וגם סוף הבית שני' ע"ר אבא בר כהנא, והמאמר כמעט בתמומת בשלח מות כ"ף, ושם שני' זבדי בן לוי אמר שני מלפים אמה היה יורד המן בכל יום, ויש לגרוס מזון ג' מלפים שנה: (י) ומניין אנו יודעין ע"ר יודן בשם"ר שמעון בן יוחאי כו'. בכ"י המחבר ובנדפס המלות ע"ר יודן ליתא ושני' שם מרשב"י, וגם המלות ומניין אנו יודעין ליתא שם, ומובא לגמרי גם בילקוט שם, ובתמומת שם שני' ע"ר יסודה סלוי ב"ר שלום מסכון סוף כו' ע"ש, ועיין שם בהערה קי"ל: (יא) כוין. פי' חלונות תר' חלון כוות, וכן וארובות השמים תרגום וכוי שמיא, וכדניחל וכוין פתיחן ליה: (יב) ושנו רבותינו. עדיות פ"ב מ"י וכן ב"ר פכ"ח מות ט' ע"ר יוחנן מספפ דור המבול שנים עשר חודש, וכן הוא בסדר עולם פ"ד: (יג) דשין. פי' דלתות תר' והדלת ודשף ותר' לעתים דשין: (יד) לא היו מצטערין בו. כ"ה גם בכ"י ו', מבל בכ"י המחבר ובנדפס לפום רחמון ותח"כ בכל הדפוסים לא היו קלרי יד בו, ונשתבש המלה, וע"ל מצטערין: (טו) שהיה נבלע ברמ"ח איברים כמנין מחפפס. בגמרא יומא ע"ה ע"ב דק מחוספס ר' יוחנן אמר דבר שנבלע ברמ"ח איברים מחוספס טובא הוי, ע"ר נחמן בר יצחק מחפפס כתיב. ועיין בתמומת בשלח מות כ"ג בר קפרא אמר מהו מחפפס לחם שהיה נעור ברמ"ח איברים כמנין אותיות מחפפס: (טו) דק ככפור על הארץ מה כפור זה דק והארץ בולעתו כך המן דק והאיברים בלעו אותו ואין לך אדם מישראל שנצרך לנקביו. כ"ה גם בכ"י ו', מבל בכ"י המחבר ובנדפס שני' דק מחפפס שלא היה לחד נצרך לנקביו מחפפס כתיב בלא ויו"ו שהיה נבלע ברמ"ח איברים שבאדם: (יז) שנאמר לחם אבירים אכל איש. עיין יומא שם אל תקרי אבירים אלא איברים, וכ"ה בתמומת בשלח שם, ועיין במכילתא בשלח מסכתא ד' סוף פרשה ג': (יח) שנעשו אבירים כמלאכים: וכן פירש"י לחם אבירים לחמם של מלאכים, והביא ג"כ שם ד"א אבירים איברים שני' שבכל האיברים ולא היו צריכים לנקביהם: (יט) יש לך ילוד אשה. מובא בילקוט חקת רמז תשס"ד בשם שו"ט, וכן בילקוט תהלים רמז התי"ט, ובילקוט תהלים שם

יתרו, וירד המן לישראל בשבילו כנגד ששים ריבוא, וירד לו כנגד כל האיברים, הוי לחם אבירים. והיאך המן יורד להם, היתה הרוח מנשבת ומכבדת כל פני האדמה, (כ) ועושין אותן כשלחנות של פז ואבן יקרה, ואחר כך הטל יורד להם, שנאמר וברדת הטל על המחנה לילה ירד המן עליו (במדבר יא ט), הוי ישראל יוצאין ומלקטין אותו עד ארבע שעות, שלא תזרח השמש שלא ימסה, שנאמר וילקטו אותו בבקר בבקר איש כפי אכלו וחם השמש ונמס (שמות טז כא), הוי לחם אבירים אכל איש:

[ה] (כא) יראו וישמחו. (כב) זהו שאמר הכתוב ליהודים היתה אורה ושמחה וששון ויקר (אסתר ח יו). (כג) תני שלשה חלקים נעשה מן ממונו של המן, שליש שלח לתלמידי חכמים, ושליש למרדכי ואסתר, ושליש לבנין בית המקדש: כי שומע אל אביונים ה' ואת אסיריו לא בזה (תהלים סט לד), (כד) אלו עקרות שהקב"ה פוקדן, (כה) ר' נחמי' אמר לה סתם, ר' אחא בשם ר' יונתן אמר שלשה מפתחות הן שלא מסרן הקב"ה ביד שליח, מפתח של רחם, שנאמר ויפתח (ה') את רחמה (בראשית כט לא), מפתח של קברים בתחיית המתים, (כו) שנאמר בפתחי את קבריתיכם (יחזקאל לז יג), מפתח של גשמים, שנאמר יפתח ה' לך את אוצרו הטוב [וגו' לתת מטר ארצך בעתו] (דברים כח יב), (כז) וכשרצה הקב"ה נתן להן לצדיקים, של עקרה מסר לאלישע, שנאמר כעת חיה את חובקת בן (מ"ב ד טז), וכתיב ותהר האשה [ותלד בן] (שם שם יז), של תחיית המתים מסר לאליהו בבן צרפת, שנאמר תשב נא נפש הילד הזה (מ"א יז כא), וכתיב ראי חי בנך (שם שם כג), ובנה של שונמית על ידי אלישע, שנאמר וישם פיו (אל) [על] פיו [וגו'] (מ"ב ד לד), וכתיב (ויחי הילד) [שאי בנך] (שם שם לו), וליחזקאל בבקעת דורא, שנאמר היתה עלי יד ה' [וגו'] (יחזקאל לז א), וכתיב מארבע רוחות באי הרוח [ופחי בהרוגים האלה ויחיו] (שם שם ט), ומפתח של גשמים לאליהו, שנאמר אם יהיה השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי (מ"א יז א), וכשביקש פתח להן, שנאמר לך הראה אל אחאב ואתנה מטר (שם יח א), הוי כי שומע אל אביונים ה'. (כח) אמר ר' לוי בשם ר' שמואל בר נחמני מהו ה' לי בעוזרי

הערות ותקונים

מובא זה בשם ר' לוי, ואין ספק שכתוב בר"ת תר"ל וכוונה לומר ריש לקיש, ותח"כ נעתיק לומר ר' לוי: (כ) ועושין אותן כשלחנות של פז ואבן יקרה. כ"ה גם בכ"י ו', וכן בסוף הרמ"ם, וליתא בכ"י המחבריס ובנדפס: (כא) ירלו ויסמחו. ל"ל רלו עטיס יסמחו, הוא פסוק בתהלים ס"ט ל"ג, וממס שדורס מחר זה כי שומע אל מביונים ה' ואת מסיריו לא בזה שהוא ג"כ בתהלים שם ס"ט ל"ד, גרלה ברור כי כוון הדורס אל הכתוב רלו עטיס יסמחו, אולס לא מדע מה סייכות יש לדרשה זו לכאן, ונעיל במזמור כ"ב אות ל"ב אורס דרשה הואת על יאכלו עטיס ויסבעו, ואולי סייך דרשה כאן על ויאכלו ויסבעו מסד במזמור ע"ח כ"ט. ורליתי בכ"י ג' ד' ס' ז' ליתא הדרשה פס על ירלו עטיס ויסמחו, ומתחיל מן כי שומע אל מביונים ה'. ורליתי בהות ממת שכתב על ירלו עטיס ויסמחו וז"ל מכאן עד גרלה בשונתי (לפניכו בכ"י שלנו מס עשה לשונתי הוא קרוב לסוף הות ה') ליני יודע מה סייך פס: (כב) זס"ה ליהודים היתה אורה וסמחה וששון ויקר. כ"ה גם בכ"י ו', וכן בסוף הרמ"ם, וליתא בכ"י המחבריס ובנדפס ובילקוט רמז תתי"ם: (כג) תני שלשה חלקים כו'. לעיל בסוף מזמור כ"ג תמה לשלשה חלקים נחלק ממונו של המן, שליש למרדכי ואסתר, ושליש לעמלי תורה, ושליש לבנין בית המקדש. והמאמר שלפניכו מובא בילקוט שם בשם המדרש: (כד) אלו עקרות. בכ"י המחבריס כי שומע אל מביונים ה' אלו ישראל, ואת אסיריו לא בזה אלו עקרות. ועיין ב"ר ריש פע"ח: (כה) ר' נחמי' אמר לה סתם ר' אחא בש"ר יונתן אמר שלשה מפתחות הן. בב"ר פע"ג אות ד' ליתא ר' תנחומא בשם ר' ביבי אמר שלשה מפתחות ביד הקב"ה, ובמדרש דב"ר פ"ב אות ו' ליתא מ"ר יונתן ג' מפתחות בידו של הקב"ה, ובדב"ר שם סיום ואין בריה שולטת עליהן לא מלאך ולא שרף, ובגמרא בבלי תענית ב' ע"ח סני' מ"ר יוחנן ג' מפתחות בידו של הקב"ה שלא נמסרו ביד שליח ואולי מ"ל מ"ר יונתן: (כו) שנאמר בפתחי את קבריתיכם. כן מובא גם בבבלי שם ובדב"ר שם, אבל בב"ר מובא קרא שלפניו שם אני פותח את קבריתיכם והעליתי אתכם מקבריתיכם עמי (יחזקאל ל"ז י"ב): (כז) וכשרצה הקב"ה נתן להן לצדיקים. עיין תוס' תענית שם לף ג' ע"ח ד"ה שלשה מפתחות, וגרלה שנעלמו ממס דברי המדרש הזה: (כח) מ"ר לוי בש"ר שמואל בר נחמני מהו ה' לי בעוזרי. בכ"י ח' סני' ממס שאני רואה שעשה לשונתי אני

ידעתי

[ואני אראה בשונאי] (תהלים קיח ז), אני הייתי רואה מה עשה לשונאי, אין לך אדם שאתה מסייעו אותו כמשה ואהרן, על ידי שאמרו שמעו נא המורים (במדבר כ י), לא נבנסו לארץ ישראל, הוי ובחורי ישראל הכריע, (כט) שהכריעם לכף זכות:

[ו] (ל) **בכל** זאת חטאו (לו) [עוד] ולא האמינו בנפלאותיו. (לא) ר' ברכיה ור' לוי ור' שמעון בן יוסי בשם ר' מאיר אמרו (לב) הראה הקב"ה סולם והיתה בבל עולה שבעים (לג) עווקים ויורדת, מדי חמשים ושנים ויורדת, יון מאה ושמונים ויורדת, אדום יותר מדאי, והוא רואה ומתייירא, אמר לו הקב"ה אל תירא עבדי יעקב (ירמיה ל י), (לד) כשם שנפלו הראשונות, כן יפלו האחרונות, אמר לו הקב"ה ליעקב עלה אף אתה, אמר לפניו רבונו של עולם מתייירא אני שלא ארד, אמר לו הקב"ה חס ושלום ואתה אל תירא עבדי יעקב [נאם ה'] ואל תחת ישראל (שם שם): (לה) [ומניין אתה אומר שהראהו הקב"ה ליעקב אבינו בית המקדש בנוי, וקרבנות מוקרבים, וכהנים משרתים, ושכינה מסתלקת, שנאמר ויחלום והנה סלם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו (בראשית כח יב), אין חלום שאין לו פתרון, הנה סולם זה בית המקדש, וראשו מגיע השמימה אלו הקרבנות שקריבין וריחן עולה לשמים, והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו, אלו הכהנים שעולים ויורדים בכבש שנקראו מלאכים, שנאמר כי מלאך ה' צבאות הוא (מלאכי ב ז), והנה ה' נצב עליו (בראשית שם יג), ראיתי את ה' נצב על המזבח (עמוס ט א)]: (לו) אמר ר' יוסי בן זימרא אמר ר' שמעון בן יוסי ר' מאיר היה דורש בכל זאת חטאו (לו) [עוד] ולא האמינו בנפלאותיו, שאילו עלה לא ירד עוד, ולא היינו משתעבדין שיעבוד זה:

[ז] **ויכל** בהבל ימיהם ושנותם בבהלה. (לז) ר' יונתן ור' נתן, [ר' יונתן אומר]

הערות ותקונים

ידעתי שמוע עוזר לי. ופה חסר סתהלם, ורמיתי בילקום ברמז תתי"ט בביע הגי' וז"ל ובחורי ישראל הכריע (הוא פסוק ל"ו) זה משה, שהי' לוקי משה בחירו, על שאמר שמעו נא המורים לא נכנס לארץ: (כט) שהכריעם לכף זכות. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י המחבריס ובנדפס הכריע מכף זכות לכף חובה: (ל) בכל זאת חטאו לו. כ"ה בכל כ"י ובדפוסים הרמבוניס, וגם בילקום בביע חטאו לו, וכן בוי"ר פכ"ט אות ג', ובקרע כתיב חטאו שד: (לא) ר' ברכי' ור' לוי ור' שמעון בן יוסי בשי"ר מאיר אמרו. כ"ה בכל כ"י, ובדפוס רמסון ותח"כ בכל הדפוסים כשמסו המלות "ור' לוי", והמאמר כשם בספיקתא פסקא בחדש השביעי (קי"ח ע"ח) וסם בגי' ר' ברכי' ור' חלבו בשי"ר שמעון בן יוסינה בשי"ר מאיר, ובוי"ר פכ"ט אות ג' בגי' בשי"ר שמעון בן יוחאי, ובתנחומא הנדפס מכבר ויש אות ג' בגי', ול"ר ברכי' בשם ר' חלבו ור' שמעון בן יוסינה, וחסרים בתנחומא המלות "בשי"ר מאיר" וכמה בכל המקומות שרשמתי מובא מאמר אחר בשמם מלמד שהראה הקב"ה ליעקב אבינו שרש של בבל עולה ויורד ושל מדי עולה ויורד ושל יון עולה ויורד ושל אדום עולה ויורד כו'. אבל המאמר שלפנינו מובא שם בשם ר' שמואל בר נחמן: (לב) הראה הקב"ה סולם. שם בגי' הראה הקב"ה שרו של בבל: (לג) עווקים. בכ"י ג' ג' ה' בטעות עוקים, ובכ"י ז' חסר מאמר גדול שבשמם דף שלם, ובדפוס רמסון ותח"כ בכל הדפוסים כשמם המלה "עווקים", ובספיקתא ובוי"ר שם, בגי' ג"כ עווקין, והעירוך ערך חוק בביע בשם וי"ר בגי' חווקים וכתב פי' מעלות, וגם בגמרא ב"ב ט"ז ע"ב בגי' חווקים, וחווקא בלשון סורי פי' שליבות ומעלות הסולם, ועיין בספיקתא שם הערה ט"ו: (לד) כשם שנפלו הרשעות כן יפלו האחרונות. בכ"י ו' בגי' לפניך מלכות זו טופלת בשם שנפלו האחרות. ובכ"י האחרים ובנדפס בגי' בשם שנפלו אלו כן יפלו אלו: (לה) ומניין אתה אומר. הוספתי כמו שהוא בכל כ"י גם בכ"י נ' (כ"י רומי) ובנדפס גם בדפוס רמסון ובכ"י ו' לא נמצא נ"כ. והרש"פ מחק המאמר וכתב "אין בכתובים" ר"ל לא נמצא בכ"י שלפנינו, ובאמת היא הוספה שהוסיף מעתיק הרמסון מן ספרי פ' קרח פיסקא קי"ח, וסם מתחיל ר' אלעזר הקפר אומר מנין אתה אומר, וכן בשם המאמר בב"ר פס"ח אות י"ב ומתחיל תני בר קפרא. ומובא בילקוט ויש רמז קי"ח בשם ב"ר, והמאמר שהוסיף בכאן הוא בילקוט בספרי: (לו) ג"ר יוסי בן זימרא הו'. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס בגי' ג"ר שמעון ב"ר יוסי ר' מאיר היה דורש, ובספיקתא בחודש השביעי (קי"ח ע"ח) ר' ברכיה ור' חלבו בשם ר' שמעון בן יוסינה בשי"ר מאיר ובוי"ר פכ"ט אות ג' בגי' בשם ר' שמעון בן יוחאי וסם המאמר בהרחבת לשון וכאן קצר המסדר, ובילקום תהלים רמז תתי"ט ג"ר יוסי בן קיסמא ר' מאיר הי' דורש זה שאמר לו הקב"ה אף אתה עלה בשלום ולא תחזיר עלה שלישו עלה לא ירד להשתעבד שכ"ל: (לז) ר' יונתן ור' נתן. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים

(לח) מתשעה באב לתשעה באב היו מתים, ר' נתן אומר (לט) בכל שעה היו מתלחטין ושנותם בבהלה. אם הרגם ודרשוהו ושבו ושחרו אל. אפילו אם הורג אותנו לו אנחנו מקוים, ולו אנו בעיין, (מ) שנאמר הן יקטלני לו איחל (איוב יג טו): ויפתוהו בפיהם [וגו']. (מא) ואף על פי כן והוא רחום יכפר עון:

[ח] (מב) **והוא** רחום יכפר עון ולא ישחית. (מג) זהו שאמר הכתוב יסרני ה' אך במשפט (ירמיה י כד), (מד) אמר ר' יהודה ב"ר סימון (מה) אך למעט, וכאן נמי ולא ישחית והרבה להשיב אפו ולא יעיר כל חמתו, כל חמתו אינו מעיר, אבל מעיר מקצת חמתו: ויזכור כי בשר המה רוח הולך ולא ישוב. (מו) [דילמא סברין אינשין דלא חייא מתייא, שנאמר רוח הולך ולא ישוב], (מז) חס ושלום, אלא זה יצר הרע שהוא עמו בעולם הזה: כמה ימרוהו במדבר יעציבוהו בישימון. (מח) בשאילת מן ושליו ומי באר ושאר נסיונות, מה סופיהן, במדבר הזה יתמו ושם ימותו (במדבר יד לה), במדבר לקו ובמדבר מתנחמין, שנאמר הנה אנכי מפתיה והולכתיה המדבר (הושע ב יו):

[ט] **וישובו** וינסו אל וקדוש ישראל התוו. אמר ר' חנינא כאיש דאמר מהי אנא לברי, כך אמרו ישראל לפני הקב"ה רבונו של עולם אל ישלוט בנו אדם, אלא אתה תהא דן אותנו, הוי וקדוש ישראל התוו, (מט) שהתאוו לשלטנותן: (נ) דבר אחר שהיו המכות נרשמות בגופיהן, שנאמר והתוית תו (יחזקאל ט ד): (נא) דבר אחר התוו לשון כעס וחרדה, דמתרגמינן חרדה תיוהא: אשר שם במצרים אותותיו ומופתיו בשדה צוען. (נב) המכות היו מפיתות בהן. (נג) ר'

הערות ותקונים

ובנדפס ובילקוט שם הגי' רבי ור' נתן: (לח) מתשעה באב לתשעה באב היו מתים. עיין תענית ל' ע"ב וברש"י שם ד"ה שכלו מתי מדבר, ובתוס' שם ד"ה יום שבו כלו מתי מדבר: (לט) בכל שעה ושעה היו מתלחטין. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י המחבר ובנדפס ר' נתן לומר היו מתלקטין כל שעה ושעה. ובילקוט הגי' כל השעה היו מתלקטין ושוני ל"ל מתקטלין: (מ) שנאמר הן יקטלני לו איחל. הרמ"ז הוסיף מהכתוב חסר בכ"י המחבר ובנדפס: (מא) ואעפ"כ והוא רחום יכפר עון. בילקוט הביא מהמדרש מתעית דף ח' ע"ג ע"ש, וחל"ל הביא מאחר מצינו כשהיו ישראל עומדים על הר סיני נקמו לנגוד דעת העליון ט' ומצויין בגלוי "מדרש" בטעות ול"ל "מכילתא" והוא במכילתא מספסים פי"ג: (מב) והוא רחום יכפר עון ולא ישחית. בכ"י ו' רשום לפני זה "פלגות פסוקיו לתהלים", ובכ"י נ' מתחיל פס מזמור ע"ם וכ"ה בדפוס רחמון ודפוס ויניציה ונס בגמרא קידושין ל' ע"א חיתה והוא רחום יכפר עון חניו לפסוקים, ולפי המסורה הפסוק ויפתוהו הוא חני הספר: (מג) זס"ה יסרני ה' אך במשפט. מובא בילקוט תהלים רמז תת"כ וחסר הניון "מדרש": (מד) א"ר יהודה בר סימון. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הילקוט, אבל בכ"י המחבר ובנדפס א"ר סימון ל"ל א"ר יהודה בר סימון: (מה) אך למעט. בכ"י המחבר ובנדפס הגי' במשפט אינו אומר אלא אך במשפט אך מישוט הוא: (מו) דילמא סברין אינשין אלא חי יש מתייה. הוספתי כמו שהוא בכ"י ו', אבל בכ"י המחבר ובנדפס סברי למאי אינשי לית מתן חיין, המלה "למאי" היא מיותרת ול"ל סברי אינשי: (מז) חס ושלום אלא זה יצר הרע שהוא עמו בעולם הזה. בכ"י המחבר ובנדפס אלא זה יצר הרע שהוא הולך עמו בשעת מיתה ואינו אב עמו בשעה שיעמו המתים, והמלות "כמה שנאמר" יש למחוק שם, כי מן כמה ימרוהו במדבר הוא מאמר אחד, ולזה המאמר כוון רש"י תהלים ע"ח ל"ח והרבה להסביר למה מסס ולא נפרע מהם לא העיר עליהם כל אחתו כי אם מעט מעט לפי שזכר כי בשר המה ויצר הרע שולט בנפש והוא רוח הולך כשימותו ולא ישוב רוח אותו רוח בשם לעולם הבא כשיחיו אין יצר הרע שולט בשם, ולא יתכן לפרש רוח הולך ולא ישוב רוחם של חיים בשם, שהם לאמרת כן כפרת בתחית המתים וכן מפורש בגמרת תנים עכ"ל: (מח) בשאילת מן ושליו ומי באר ושאר נסיונות, מה סופיהון. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרמ"ז, אבל בכ"י המחבר ובנדפס חסר זה: (מט) שהתאוו לשלטנותן. כ"ה גם בכ"י ו', וחסר בכ"י המחבר ובנדפס ודומה שהוא כמו שהתאוו: (נ) ל"ש שהיו המכות נרשמות בגופיהן שנאמר והתוית תו. בכ"י המחבר ובנדפס חסרים המלות "ל"ש" וכן הסיום שנאמר והתוית תו, וגם רש"י תהלים ע"ח ל"ח הביא התוו לשון סימן כמו והתוית תיו: (נא) ל"ש התוו לשון כעס וחרדה למתרגמין חרדה תיוהא. כ"ה גם בכ"י ו', וחסר בכ"י המחבר ובנדפס, ותרגום ויחרד יצחק חרדה (בראשית כ"ז ל"ג) ותוה יצחק תיוהא, וכן וקדום ישראל התוו, תר' וקדישת דישראל מיתיו תיוהא: (נב) המכות היו מפיתות בהן. בכ"י המחבר ובנדפס מפותות בהן. ובדב"ר פ"ז אות ט' והמופתים שהיו המכות מפתות אותן, ופי' המ"כ מפתות לרים המופתים כמו המפתים לשון פיתוי: (נג) ר' יהושע בן קרחה

יהושע בן קרחה בשם ר' שמעון בן יוחאי ורבנן תנו חודש היה קצוב לכל מכה, ביצד שבעה ימים התרה בהן המכה, ועשרים ושלשה ימים היתה המכה עושה בהן התראה, ושבעה ימים היה בין מכה למכה בהרויחה, שנאמר וימלא שבעת ימים אחרי הכות ה' את היאור (שמות ז כה), הוי אשר שם במצרים אותותיו:

[י] **וידפוך** לדם יאוריהם. (נד) בתחלה היו המצריים וישראל ממלאים את חביותיהם מים כאחת והיתה החבית של ישראל מלאה מים, וחבית של מצריים מלאה דם, חזרו להיות ממלאין בספלים יחד, והיה הספל של ישראל מלא מים, וספל של מצרי מלאה דם, חזר ואמר המצרי לישראל נמלא אני ואתה בספל אחת ונשתה בספל אחת, והיו שניהם כאחד כורעים ראשיהם ופיהם בספל, והיה ישראל שותה מים, ומצרי שותה דם. (נה) אמר ר' אבין כל מים שהיו המצריים שותין, היו לוקחין אותן בדמים יקרים מישראל, ומשם העשירו ישראל, ר' יוסי אומר מן הדא ושאלה אשה משכנתה [וגו' כלי כסף וכלי זהב ושמלות וגו' ונצלתם את מצרים] (שמות ג כב):

[יא] **ישלח** בהם ערוב. (נו) ר' יהודה אומר (נז) נעוריתא שלח בהם, (נח) ר' נחמי' אומר ערוב מלמטה דובים ואריות זאבים ונמרים היו, (נט) ר' נתן אומר ערוב מלמעלה נרגזא דאות עורבין ועופות דורסין מלמטה אריות דובים זאבים ונמרים. (ס) ר' חמא ור' יהושע תרוייהו אמרו מין חיה היה ושמח (סא) פנתרין,

---

הערות ותקונים

בס"ר שמעון בן יוחאי ורבנן תנו. בתנחומא ומדרש תהלים ר"ל מיתת וכמה היתה המכה עושה בהן ר' יהודה ור' נחמי' חד אמר כ"ל ימים היה מתרה בהם ז' היתה המכה משמשת בהן, וחד אמר שבעת ימים היה מתרה בהן וכ"ל ימים היתה משמשת בהן, והעירותי שם בהערה קכ"ה: חד אמר כ"ל ימים כ"ה בכ"י רח"ס ובתנחומא הנדפס וכ"ה בסמ"ר פ"ח מות י"ב, תולם בכ"י רומי סני' חד אמר כ"נ ימים היה מתרה בהם ז' ימים וכו' וחד אמר ז' ימים כו' וכ"נ ימים היתה משמשת בהן, ובמקום לפניהו כ"ל הני' שם כ"נ, וכן בילקוט ומדרש רמז קפ"ב הניח נ"ל דברי התנחומא חד אמר כ"ל ימים וברם בלדו "כ"ל כ"נ" וכן תרתה בסו"ט מזמור ע"ח שנוסח כ"נ ימים, ושם מיתת ר' יהושע בן קרחה בשם רבנ"י ורבנן תנו שבעת ימים היה מתרה בהם ועשרים ושלשה ימים היתה המכה עושה בהן ושבעת ימים בין מכה למכה שבע' וימלא שבעת ימים לאחרי הכות ה' (שמות ז כ"ה), וכל מסכיל ירחה כי הלשון שם (הייט בסו"ט) משתמש וחסר המאמר מן ר' יהושע בן קרחה בשם רבנ"י ובמקום ורבנן תנו נ"ל ר' יהודה ור' נחמי' [ר' יהודה אומר עשרים ושלשה ימים היה מתרה בהן ושבעה ימים למכה היתה עושה בהן] [ורבי נחמי' אומר] שבעת ימים היה מתרה בהן ועשרים ושלשה ימים המכה היתה עושה בהן. ובמדרש דב"ר פ"ז מות ס' נשלשים יום היתה בהם המכה והיתה עושה ז' ימים והלכה לה, והיו גרווחין עשרים ושלשה ימים בין מכה למכה, ועיין יפה תואר בשמ"ר שם שמבאר בטוב טעם ודעת סודם לבריכם של ר' יהודה ור' נחמי' ובמדרש שמ"ר שם סיים בסוף לבריכם של ר' יהודה ור' נחמי' על דעתיה דבאיך דאמר כ"ל ימים היה מתרה בהם וימלא שבעת ימים (שמות שם) להכאם, ועל דעתיה דמ"ד ז' ימים היה מתרה בהם וימלא שבעת ימים סיים מתרה בהם על מכה מחרת: (נד) בתחלה היו המצרים כו'. זה חסר בכ"י המחריס ובנדפס, ומתחיל בתחלה היו ממלאין בספלין, ומשמע מן ממלאין ג' עד ממלאין ג', ונמצא לנכון נם בילקוט רמז תת"כ: (נה) ת"ר מנין כל מים שהיו המצרים שותין. עיין בתנחומא שם ובסמ"ר פ"ח מות י', ומות י"ח. ודב"ר פ"ג מות י"ח ובמ"ר פ"ח מות י"ל: (נו) ר' יהודה אומר. מובא בילקוט תהלים רמז תת"כ: (נז) נעוריתא. כ"ה נם בכ"י ו', אבל בכ"י המחריס ובנדפס הני' נסריתא, ובילקוט שם פוריתא, ופתרונם נעלם ממני, וברב הלשון הנזול פרשם ר"ל לעווי בספרו מדרש מלים לד 455 הניח המלה נסריתא ופי' המון נמרים: (נח) ר' נחמי' אומר ערוב מלמטה דובים ואריות זאבים ונמרים היו. בכ"י המחריס ובנדפס ר' נחמי' אומר ערוב מלמטן דובין ואריות ונמרים מלמעלן, ונעל מות אמת מוחק מלת "מלמעלן" ונס בילקוט ליתא. ועיין סמ"ר פי"ח מות כ' מסיכן נא עליהם, ים אומרים מלמעלה, וי"ח מלמטה, וע"ש בחדושי הרד"ל מות י': (נט) ר' נתן אומר נרגזא דאות. בכ"י ו' כדגזיו מות, ובכ"י המחריס ובנדפס נרגזין דאות, בכ"י ז' נסמם מאמר אל ר' נתן, ובילקוט במקום ר' נתן הניח הני' ורבנין אמרין מלמעלן ערוב, מלמטן בר זנין ודאות עורבין שופות מלמטה דובין ואריות נמרים וחאבים, ואין ספק אל"ל בר גוא או בר גין. את הסנסר ויקרא י"ח י"ג ות"י וית בר נזא, ופי' דאות סוס מלמטן ואת הדאה (ויקרא י"ח י"ל) ומני' דאות סוס מלמטן ואדאה ואת הסיס (דברים י"ד י"נ): (ס) ר' חמא ור' יהושע. בילקוט תהלים שם ר' חנינא בר פפא ורבי סימון: (סא) פנתרין. המוספי נערך פנתירין הניח בשם המדרש תהלים מין חיה ושמו פנתרין, וכתב פי' בל"י ורומי Panther παν θήρ מין חיה כמו פרדלים, תאזר מאד ויש בעזרו תברברות:

(סב) ויש אומרים כמלנית שמה, והביא עליהן הקב"ה, ר' יאשיה אמר העריב עליהן את המאורות, אמר ר' שמעון בן לקיש כך (סג) אמר הקב"ה לפרעה (סד) אתה בקשת לערבב זרעו של אברהם אוהבי, ואני מערבבך מן העולם, שנאמר ישלח (בם) [בהם] ערוב, ולא ערבויא בלבד, אלא צפרדע ותשחיתם, (סה) ר' יוחנן אמר כל מקום שהיו רובצין שם נעשה צפרדע, (סו) ובתי השיש ובתי הספים שלהן, מה היו עושות הצפרדעים, היו רואין ועולין לתוכן והיו אומרים אנו שלוחן ממי שאמר והיה העולם, והיו הספים נבקעים לפניהם, (סז) אמר ר' יהודה בשם רבי זה אחד מן הדברים שהשליט הרך את הקשה, ואלו הן, העכברים של פלשתים, שנאמר (סח) ויך אותם בטחורים (ש"א ה ו), היה הפלשתי (סט) יושב על הספסל של נחושת, וכיון שהיה עולה, נבקע הספסל מעצמו, והיה עולה ושומט את בני מיעיו. (ע) וכן הצרעה, (עא) כיון שהיו יוצאין אמוריים ונכנסין עליהן ומקישות לו אחת לתוך עינו אחת ואחת לתוך עינו אחרת, (עב) שנאמר וגם את הצרעה ישלח ה' (דברים ז כ), וחין נעמן שהכה את אחאב ונכנם לתוך השריון והכהו, שנאמר ואיש משך בקשת לתמו (ויך) [ויכה] את מלך ישראל [בין הדבקים ובין השרין] (מ"א כב לד), ואבן שהשליך דוד וקבע אותו במצחו של גלית הפלשתי, (עג) שנכנם אבן מעצמה וטבעה במצחו, שנאמר ותטבע האבן במצחו (ש"א יז מט), (עד) ושורשי

הערות ותקונים

(סב) ו"ת כמלנית שמה. בכ"י ו' ו"ת סמלנית שמה, וזה ליתא בכ"י מהחרים ובקדפם ובילקוט, ופתרונם נעלם ממני: (סג) אמר הקב"ה לפרעה. אחר זה נמצא בכ"י ב' ל' ס' ז' וספסף "אתה אמרת מי ה' אשר אשמע בקולו את ישראל לשלח, אתה תאמר מי ה' מכות אתה עוקם מ"י בגימטריא חמשים", ועיין שמ"ר פ"ה אות י"ל: (סד) אתה בקשת לערבב זרעו של אברהם. כי אמר וכל הכת תחיון: (סה) ר' יוחנן אמר כל מקום שהיו רובצין שם נעשה לצפרדע. וכ"ה לקמן במזמור ק"ה וכילקוט תהלים רמז תת"ל ת"ר יודן כ"מ שהיו רובצים שם היו נעשות לצפרדעים. ים לתקן שע"ל ת"ר יוחנן, וכילקוט תהלים רמז תתס"ג הכיצד נכון ת"ר יוחנן, וגורס כ"מ שהיו רובצים מים היו נעשים לצפרדעים, ל"ל שהיו רובצים שם היו נעשים לצפרדעים, כמו שהוא במזמור ק"ה ומן מלת שם נעשית מים, ובמדרש שמ"ר פ"י אות ג' מובא בשם ר' יוחנן בסגנון אחר, ר' יוחנן אמר כ"מ שהיה שם עפר והיה שפה של מים בו היה נעשה לצפרדע: (סו) ובתי השיש ובתי הספים שלהן. זה ליתא בכ"י מהחרים ובנדפם, גם המלות "מה היו עושות הצפרדעים" ליתא שם, ולהלן במזמור ק"ה הגי' תאמר בתי השיש ובתי הספיסים לא היו שולין מתמהה. ולדעתי ים לתקן ובתי הספספים, מגי נזית תרגומו מגן ספספם, וכן לעיתי בילקוט תהלים רמז תת"כ שהכיצד הגי' ובתי השיש ובתי הספספים הי' גם לפניו הגי' כמו בכ"י שלפנינו. ובמקום ובתי הספים הכיצד הוא לעכן ובתי הספספים, וכן הכיצד הילקוט ואחרת רמז קפ"ג ד"ה ותעל הצפרדע ותכס שם הציון "שו"ת". ורציתי במדרש שמ"ר פ"י אות ג' המאמר בהרחבת לשון כדרך מדרשים מאוחרים וכך ליתא שם מזקיק ברבי אמר שם בשיטה הזו (ר"ל בשיטת ר' יוחנן) לא נקו בתיהם של גדולים שהיו עשויין בשיש ובספיסים אלא מלמד שהיה הצפרדע עולה מן התנור ואומרת לשים עשה לי מקום שאשלח ואעשה לשון בורית והיה נעקר השיש ועולה כו': (סז) ת"ר יהודה בשם רבי זה אחד מן הדברים. הילקוט תהלים רמז תת"כ הכיצד רק התחלת המאמר, ומובא בילקוט שמואל רמז ק"כ והציון שו"ת מוסב על המאמר וזה אחד מהדברים, ועל התחלת המאמר ותכבד יד ה' חסר הציון "מדרש" והוא במדרש שמואל פ"י, וכן מובא בילקוט מלכים רמז רכ"ב בשם שו"ת, ושם גורס ת"ר יהודה ב"ר סימון, ומובא גם בילקוט ואחרת רמז קפ"ג ד"ה ותעל הצפרדע ותכס הציון "שו"ת": (סח) ויך אותם בטחורים. כ"ה עפ"י הקרי, והכתיב בעפולים: (סט) יושב על הספסל של נחושת. כ"ה גם בכ"י ו' וכ"י ח' וכילקוט ואחרת שם, ומלכים שם, אבל בכ"י מהחרים ובנדפם הגי' יושב על הספל, ים לתקן על הספסל, וגם במדרש שמואל פ"י הגי' ספלים במקום ספסלים: (ע) וכן הצרעה. בזיוה כ"י ובנדפם נוסף "בימי יהושע": (עא) כיון שהיו יוצאין אמוריים ונכנסין עליהן ומקישות לו אחת בתוך עינו אחת כו'. כ"ה בכל כ"י ובנדפם, אבל בילקוט ואחרת, ובילקוט שמואל ובילקוט מלכים שם הגיה ני' אחרת וכן הצרעה היו האמוריים נעמנין במערה ונותנין אבן על פי המערה והיו שתי נרעות קורשות את האבן: (עב) שנאמר וגם את הצרעה ישלח ה'. כתוב זה נאמר בצרעה של מצה. ויותר נכון להגיה הכתוב ומשלח לפניכם את הצרעה (יהושע כ"ד י"ב), ועיין סוטה ל"ו ע"א: (עג) שנכנס אבן מעצמה וטבעה במצחו. כ"ה גם בכ"י ו', וזה ליתא בכ"י מהחרים ובנדפם; ובמדרש שמואל סוף פי"ח ולכוותם ותטבע האבן במצחו, הוסיף בעל אות אמת "נכנס האבן בגרגל", ובדפוס פרנקפורט הכניס הרב מוהר"ר יצחק כ"ץ את המלות האלה לפנים הספר, וכן הדפיסו כן בדפוסים האחרונים, אבל בדפוס ווינציה לא נמצא, ויוסיף כן על פי הילקוט שמואל שם: (עד) ושורשי תאנה שהם רכים ובוקעים בנור ובאבן, וזה אחד מהדברים

שהשליט

תאינה שהן רכין ובוקעין בצור ובתוך האבן: (עח) אמר ר' ברכיה בר חנינא בר איקא בשם ר' יהודה שורשי חטים בוקעין בארץ חמשים אמה, ושורשי תאינה שהן רכין חמשים אמה, אמר ר' יהודה בר חייא (עט) אף שיני אריות דכוות' מה כתיב ולא מטו לארעית גובא עד די שליטו (אריוותא בהון) [בהון אריוותא (פ) וכל גרמיהון הדיקו] (דניאל ו כה), (פא) והשמיר שהוא כמין שעורה, (פב) והיה נתון בכלי מלא מוכין של עופרת, ואם היה נותנו אפילו על החר, או על הצורים, היה יורד ובוקע עד למטה, ובו היה חולק שלמה (פג) כל אבני בית המקדש, לפי שכתוב בתורה לא תניף עליהם ברזל (דברים כז ה), (פד) ומי הביאו לו, הנשר הביאו מגן עדן, שנאמר וידבר על (החיה) [הבהמה] ועל העוף (מ"ח ה יג), אמר להן היאך השמיר קבוע, וחלך הנשר והביאו, איכא דאמרי לא הנשר הביאו, אלא הדוכיפת:

[יב] (פה) **עשיתי** לי שרים ושרות (קהלת ב ח). אלו מיני זמר: ותענוגות בני האדם (שם שם), אלו (פו) בריכות של מים ומרחצאות: שדה ושדות (שם שם), (פז) הבא תרגימו שידה ושידתין, (פח) במערבא אמרי שידתא. (פט) אמר ר' יוחנן שלש מאות שידין יש בשחין ושידה עצמה אינה יודעת מה היא רוצה, אמרי ושידתין למאי אתבעי לה, דכתיב והבית בהבנותו אבן שלמה מסע נבנה (מ"ח ו ז), אמר להו לרבנן הוכי ליעביד, אמרי ליה אי אית לך שמירא שפסל בו משה אבני אפוד את יכול למיעבד, [אמר להו היכא אישתבח, אמרו ליה] אייתו שידא ושידתא כבשינהו אפשר דידעי ומגלי לך,

---

הערות ותקונים

מהלים הרך את הקצה. ומה שילקוט בשמואל לאחרי שהביא במלע המאמר הוסיף ממדרש שמואל הביא ח"כ ומדרשי תאנה שהם רכים ובוקעים בצור ובאבן, והוא המאמר מצו"ש שלפנינו, ובעל אות למת נשמטות שלו למדרש שמואל הוסיף לאחרי שמלה פשתילים "ומדרשי תאנה שהם רכים ובוקעים בצור ובאבן" ומצד שאחר זה במדרש שמואל, ועפ"י הגהות שלו הוסיף המפרש מהר"י כ"ץ כן בגוף המדרש, ונלפענ"ד ח"כ בכל הדפוסים ובאמת שגגה היא ויש למחוק מן הספר, כי אין ענינו למדרש שמואל זה: (עח) ר"ר ברכי' בר חנינא. בילקוט שמואל זה ובתהלים רמז תת"כ ר"ר ברכי' ר"ר חנינא בר איקא: (עט) אף שיני אריות דכוות'. בכ"י מהחריס ובילקוט תהלים זה אף שיני אריות רכות, וכ"ה בכ"י ג' אחר ממנו נלפענ"ד לפוס לפוס רחמן, אבל בדפוס רחמן נשמט המלה "רכות", ובכ"י שלפנינו במקום רכות כתוב דכות': (פ) וכל גרמיהון הדיקו. הוספתי סיפא דקרא שהכוונה שמלבו שהריות נם העצמות: (פא) והשמיר שהוא כמין שעורה. בפוסף מ"ח ע"ב שמיר זה בריותו כשעורה: (פב) והיו נתון בכלי מלא מוכין של עופרת. ל"ע והו' נתון בכלי של עופרת מלא מוכין. בתוספתא סוטה פ"ו מיתא כך: מה מיבו של שמיר משמשין לותו על גבי הבניס על גבי קורות מתפתחים לפניו כלותי פנקס, ולא עוד אלא כשמשתנין לותו על גבי גרזל הוא נוקב ויורד מלפניו ואין כל דבר יכול לעמוד בו, כיצד עושין לו כורכין לותו במוכין של למר ונותנין לותו לתוך מני [ל"ע מני] של עופרת מלא סובים של שעורים כו'. ובירושלמי סוטה פ"ע ה"ד ואין כל דבר יכול לעמוד בו אפי' נתון על גבי האבן או לתוך סם של מכת מיד היה נוקב ויורד, מה היו עושין לו להשמידו היו כורכין לותו מוכין של למר ומתנין לתוך לתוך מני של אבר מלא סובין של שעורים, ועיין בבלי סוטה מ"ח ע"ב ת"ר שמיר זה טו': (פג) כל אבני בית המקדש. בכ"י מהחריס ובנלפענ"ד כני כל אבני מזבח: (פד) ומי הביאו לו הנשר הביאו מגן עדן שנאמר וידבר על הבהמה ועל העוף אמר להן היאך השמיר קבוע ולך הנשר והביאו אימא לאמרי לא הנשר הביאו אלא הדוכיפת. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרש"פ, וליתא בכ"י מהחריס ובנלפענ"ד, ושם ליתא רק ומי הביאו הנשר ואמרי להן לא הביאו הנשר: (פה) עשיתי לי שרים ושרות כו'. כל המאמר נוסף מאת מעתיק אחד מגמרא ניסין ס"ח ע"ח: (פו) בריכות של מים ומרחצאות. המלות "של מים" ליתא בגמרא, ובכ"י מהחריס ובנלפענ"ד ותענוגות בני אדם הלו בריכות של מים שידה ושידות הלו מרחצאות, המלות הלו מרחצאות נשמטו ממקומם ול"ע הלו בריכות של מים ומרחצאות, ובמדרש קהלת שם ליתא ותענוגות בני אדם דימוסיות ומרחצאות: (פז) הבא תרגימו שידה ושידתין. בתרגום קהלת לא מתורגם כן, ובמדרש קהלת פ"ב בפסוק עשיתי לי שרים ושרות ליתא שדה ושדות שידה ושידתא והמלות "הבא תרגימו" ליתא שם: (פח) במערבא אמרי שידתא. כ"ה בגמרא שם, ובכ"י מהחריס ובנלפענ"ד שמי' בפירש"י שמי' עגלה למרכבת בנים וגרים: (פט) ר"ר יוחנן שלש מאות שידין יש בשחין כו'. כ"ה בגמרא שם, וזה נשמט בכ"י מהחריס ובנלפענ"ד, ובגרס"י שם פי' בי שיחין בחותו מקום, ובגמרא שם הני' שלש מאות מיני שדים היו

בשיחין

אזיל אייתינהו, אמרו ליה אנן לא ידעינן דילמא אשמדאי מלכא דשידא ידע, אמר להו היכן איתיה, אמרו ליה איתיה בטור פלן, (צ) (כדו אלו) [כרו לו] גובא, ומלייה מיא, ומכסה ליה (צא) בטינרא, וחתים ליה (צב) בגושפנקא, וכל יומא סליק למתיבתא דרקיע, וגמר מתיבתא דרקיע (צג) ונחית לארעא, וכיון דגמר מתיבתא דארעא אייתי וסיר לגושפנקא ומגלי ליה שתי ומכסי ליה וחתים ואזלי שהרי לבניהו בן יהוידע רישא דסנהדרין יהיב ליה עיזקתא (צד) דחקיק עלה שם המפורש, ושושילתא דחקי עליה שם המפורש, (צה) וגבבא דעמרא, [וזרקי דחמרא, אזל] (צו) וכרא בירא מעילא, ושפכינהו לחמרא, אזל כרא בירא מתתא ושפכינהו למיא וסתמינהו בגבבא דעמרא, חמא (צז) וסליק באילנא, כי אתא סיורי לגושפנקא גלי אשכחיה חמרא אמר כתיב לץ היין הומה שבר וכל שוגה בו לא יחכם (משלי כ ה), וכתוב אחר אומר זנות ויין ותירוש יקח לב (הושע ד יא), לא אישתי, כד צחי טובא ולא סגי ליה אמר כתיב ויין ישמח לבב אנוש (תהלים קד טו), אישתי וגני וריווי אתא בניהו בן יהוידע שדה עליה שושילתא (צח) דחקיק עליה שם המפורש, כי איתער הוי קא (צט) מפרזל, אמר ליה שמיה דמרך עלה נקטיה, כי נקיט ליה ואזיל מטא דיקלא שדיה מטא ביתא שדיא מטא לגבי ההוא (ק) כובא דארמלתא נפקא איחננא לאפיה כפא לקומתיה איתבר גרמיה מיניה אמר היינו דכתיב ולשון רכה תשבר גרם (משלי כה טו) חזא דההוא חדוותא דהוא קא מיחדי ליה בבא, חזא ההוא סמייא דהוי קא טעי בארחיה אסקיה, חזא ההוא רוויא דהוא קא טעי בארחיה אסקיה, חזא האי גברא דאמר להההוא אישבפא עביד לי מסנאי ולשב שני חייך, חזא ההוא קיסמא דהוי קמים אריפתא חייך, כי מטו להתם לא עיילוהו קמי שלמה עד תלת יומי, יומא קמא אמר להו מאי טעמא לא קא בעי לי מלכא, אמרו ליה אנסייה משתייא, שקל לבינתא אותביא לחברתא, אתו ואמרו ליה לשלמה, אמר להו הבי קאמר לכו הדור אשקייא, למחר אמר להן מאי טעמא לא קא בעי לי מלכא, אמרו ליה אנסייה מיכלא, שקל לבינתא אותבא לארעא, אתו ואמרו ליה לשלמה, אמר להו הכי קאמר ניגזור מיכלא (קא) לריש תלתא יומי עיילוה לקמיה, משח ארבע גרמידי ושדייה לקמיה, אמר מכדי כד מית האי גברא לית ליה אלא ארבע גרמידי, והשתא כבשו ליה לכולא עלמא ולא שבעה עד דכבשית ליה לדידי, אמר ליה לא בעינא לך מידי, אלא קא בעינא למבנייא לבי מקדשא (קב) וקבעי שמירא, אמר ליה לדידי לא מסר לי לשרא דימא מסר ליה ולא יהב ליה אלא (קג) לתרנגולא ברא דמהימן ליה אשבועתא, ומאי עביד ליה, מימטיה ליה לטורא דלית בהון יישוב, ומנח ליה אשינא דטורא, (קד) ובקע

הערות ותקונים

בסיתן ושידם עמהם מיני יודע מה היא: (צ) כדו מלו נוצה. תקנתי כרו לו נוצה, ובגמרא שם כריה ליה בירא, פירש"י כרה לו שם בור: (צא) בטינרא. פי' בחותמו: (צב) בגושפנקא. פי' בחותמו: (צג) ונחית לארעא וכיון דגמר מתיבתא דארעא. בגמרא ונחת לארעא וגמר מתיבתא דארעא: (צד) דחקיק עלה שם המפורש. כ"י מהמריס ובכדפס ובגמרא דחקיק עלה שם: (צה) וגבבא דעמרא. פי' גיזות צמר: (צו) וכרא בירא מעילאי. בגמרא שם הני' אזל כרא בירא מתתאי וספינהו למיא וסתמינהו בגבבי דעמרא, וכרא בירא מעילאי וספכינהו לחמרא וסתמינהו. ויש גרסים בגמרא וספכינהו למיא במקום וסתמינהו, וע"ש בפירש"י ד"ה וספינהו למיא. וכ"י מהמריס ובכדפס המתמר מקומט וכ"ל אזל כרא בירא [מתתאי וספך למיא וסתמינהו בגבבי דעמרא וכרא בירא] מתתאי וספך לחמרא: (צז) וסליק באילנא. בגמרא סליק ויתיב באילנא: (צח) דחקיק עלי' שם המפורש. כ"י מהמריס ובכדפס נמחר דחקיק עליו שם. ובגמרא ליתא זה, ושם ליתא שהרי בניהו סתמיה, ופירש"י סתמיה סגר המלכות סביב כומרו שלא יוכל רחמנו לנחת, ולפעמי כוונת המלה סתמיה ר"ל גלי שם, כי במחמר שלפנינו מונח יהב ליה שושילתא דחקיק עלה שם, וכמן היה שלמלת גלי שם: (צט) מפרזל. פירש"י מסתגע ומתעסק למתקה היממ: (ק) כובא דארמלתא. סערוך נורס כוכא. ושיין בהגהת הס"ם שם: (קא) לריש תלתא יומי. בגמרא לסוף תלתא יומי: (קב) וקבעי שמירא. בגמרא שמידא ל"ל שמירא: (קג) לתרנגולא ברא. היינו דוכיפת: (קד) ובקע לטורא ומשקל ניזרוניה ומעייל

לטורא ומשקל ביזרוניה ומעייל (קה) ושדיא להתם לאקדוחיה ועביד קיניה להתם, (קו) והיינו דמתרגמינן דוכיפת נגר טורא, בדקו בקיניה דתרנגולא ברא דאית ליה בני וחפייא לקיניה בזוגיתא חיוורתא, כי אתא בעי למיעל ולא מצא, אזלא ואייתי שמירא ואותבה עלה רמו ביה קלא שדייה שקלה ואזלה חנקה נפשה אשבועתא, כי אתא אמר ליה בניהו בן יהוידע אימא לן כל מילא דתמיה דעבדית באורחא, מאי טעמא כי חזית לההוא סמייא דהוי קא טעי באורחיה אסיקתיה, אמר ליה דמכרזי עליה ברקיעא דצדיק גמור הוא, ומאן דעביד ליה נייח נפשייה, זכי לעלמא דאתי, ומאי טעמא דכי חזית לההוא רויא קא טעי אסיקתיה, אמר ליה דמכרזי עליה ברקיעא דרשע גמור הוא ושביקתיה דליכול עלמא, ומאי טעמא דכי חזית לההוא חדוותא בבית, אמר ליה דמית גברא בגו תלתין יומין, ובעיא למינטרא ליבם תליסר שנין. (קז) ומאי טעמא כי חזית לההוא קיסמא חייכת, אמר ליה דאיכא מידי תותא ולא ידעי מידי אחרינא ידעי, ומאי טעמא כי חזית לההוא גברא דאמר לאושכפא עביד לי מסנאי לשב שנין חייכת, אמר ליה ההוא גברא שב יומי לית ליה חיי ומסנאי לשב שנין בעי, שהי גביה עד דבנייה לבי מקדשא, יומא חד הוה יתיב לחודיה, אמר ליה שלמה לאשמדאי כתיב כתועפות ראם לו (במדבר כד ח), ואמרינן כתועפות אלו מלאכי השרת, ראם אלו השדים, מאי רבותייכו מינן, אמר ליה שקול שושילתא מנאי והב לי עזקתא, שקל מיניה שושילתא ויהיב ליה עיזקא ובלעה, אותביה חדא נפא לארעא וחדא נפא לרקיע, פתקיה לשלמה ארבע מאות פרסה ואזיל ויתיב יתיה אכורסייה דמלכא, (קח) וכל היכא דהוה מטי שלמה הוה אמר אני קהלת הייתי מלך על ישראל (קהלת א יב), אמרו רבנן מכדי שטיא חדא מילתא (קט) לא צריך, מאי הוא אתן ואמרו ליה לבניהו בן יהוידע קא בעי לך מלכא, אמר להו לא, שלחו ליה למלכותא קא אתי [מלכא לנבייכו א"ל אין] וכמו קיקא אתיה תבעינהו לכולא נשיא דשלמה וקא תבע נמי לבת שבע אימיה, אייתוה לשלמה והבו ליה עיזקתא דהוה חקוק עליה שם, כד עייל חזיה אשמדאי ופרח, ואפילו הכי הוה לשלמה ביעותא מיניה, שנאמר הנה מטתו שלשלמה ששים גבורים סביב לה וגו' (שה"ש ג ז), רב ושמואל, חד אמר מלך והדיוט, וחד אמר מלך והדיוט ומלך:

[יג] (קי) **וצפרדע** ותשחיתם. זה צפרדע, שנאמר ותעל הצפרדע (שמות ח ב), (קיא) שהיתה בוקעת ועולה לעשות שליחותא, לכך נאמר וצפרדע ותשחיתם, מאי ותשחיתם, (קיב) שהיתה מסרסת אותם, כענין שנאמר כי משחתם בהם מום בם (ויקרא כב כה): (קיג) יהרוג בברד גפנם ושקמותם בחנמל. ר' חונא אמר בשם ר' שמעון בן לקיש (קיד) בפילקין היה יורד הברד וקוטע

הערות ותקונים

וכ"כ נס נכ"י ו', ונכ"י מחברים ונגדפס ופקע טורא וגפן ביזרוני ומעייל להתם, ונגמרא ופקע טורא ומקום מיתי ביזרני מתילני: (קה) ושדיא להתם לאקדוחיה ועביד קיניה להתם. נכ"י מחברים ונגדפס וזרית לאקדוחי, ובגמרא ושדי התם והוי יתוב: (קו) והיינו דמתרגמינן דוכיפת נגר טורא. כדוכיפת (ויקרא י"ל י"ם) ת"ל ויב"ע וגנר טורא: (קו) ומ"ש כי חזית להסיא קיסמא חייכת. עיין בגמרא סם ני' מהרית: (קח) וכל היכא דסוס מטי. עיין בגמרא סם כי הסך סם, גם הוא סם בשיזב סמוים: (קט) לא צריך. בגמרא לא סריך ע"ם כפירש"י: (קי) וצפרדע ותשחיתם. מכאן מתחיל דברי המדרש כי כל לות י"ב הוא נוסף מבמדרש ניסין ס"ח ע"ח: (קיא) שהיתה בוקעת. בכ"י מחברים ובגדפס לפרדע אחת היתה והיתה מסעת ועולה לעשות שליחותה. ועיין מהדרין ס"ז ע"ב ר"ע אומר לפרדע אחת היתה ומילאה כל ארץ מצרים, וכן מובא בשמ"ר פ"י אות ד': (קיב) שהיתה מסרסת אותם. המלות המלא חסרים בכ"י מחברים ובגדפס, ובשמ"ר פ"י אות ג' שהיה מפרדע עולה מן התנור ואומרת לשם עשה לי מקום שתעלה ותעשה רעתו בתוכי והיה נעקר השם ועולה ונוטלת בית השתרים שלשה ומסרסן, שנ' ופרדע ותשחיתם, כד"א כי משחתם נשם, וכן בשפ"ו אות כ"ז והמפרדעים שיו לשם קשה שנ' ופרדע ותשחיתם שהיו מחבלין בופיהן ומסרסן לותן: (קיג) יהרוג בברד גפנם. מובא בילקוט תהלים רמז תת"כ: (קיד) בפילקין. בילקוט שם

בסטשת

כל האילנות, אמר ר' יוחנן מן הדא דר' שמעון בן לקיש (קטז) את שמע תרתין, בחנמל בא חן ומל:

[יד] ויסגר לברד בעירם. כיון שהיתה מכת הברד עתידה לבוא, אמר משה לפרעה שלח העז את מקנך (שמות ט יט), אמר פרעה וכי עכשיו אנו באים לשמוע דבריו של בן עמרם, (קטז) אמר רעיא בתרייתי מה דהוה חד שרביט הוה משתברא ליה, כיון שבא הברד (קיז) נעשה ככותל הזה מפני צאנו, הוי ויסגר לברד בעירם, ולא היו יכולות לילך, והיה המצרי אומר אוי לאותו האיש, מה הוא עושה, נוטלה לשחטה ומאכיל בניו ממנה, (קיח) כיון ששחטה היה נוטל בשרה על כתפו, והיה העוף יורד על כתפו ואוכל, שנאמר ומקניהם לרשפים, כענין שנאמר ובני רשף יגביהו עוף (איוב ה ז):

[טו] וישלח בם חרון אפו. (קיט) ר' יוסי הגלילי אומר עשר מכות לקו המצריים במצרים, שנאמר אצבע אלהים הוא (שמות ח טו), ובים לקו חמשים מכות, שנאמר ויראו ישראל את היד הגדולה (שם יד לא), (קכ) והיד חמש אצבעות, (קכא) ר' אליעזר אומר ארבע מכות, שנאמר אצבע אלהים הוא (שם ח טו), טטראגון שהוא מרובע, ועל כל אחת ואחת עשר מכות, הרי ארבעים מכות, ועל הים לקו מאתים מכות, שנאמר וישלח בם חרון אפו עברה וזעם וצרה משלחת מלאכי רעים, עברה אחת, זעם שתים, צרה שלש, משלחת מלאכי רעים ארבע, הרי מאתים מכות שלקו על הים, שנאמר ויראו ישראל את

הערות ותקונים

נמשות כפיקלין, וכן במדרש במזמור ק"ה לות י' כפילקים הזה היה יורד הברד עליהם, והמוספי בערך פלק הביא לת המדרש תהלים מן מזמור ק"ה וכתב פי' בל"י πελεκυς גרזן. ובמדרש שמ"ר פי"ג לות ד' כ' פחם למר יורד כפילקין וקוצץ לת האילנות, ועיין תחומא ולרא לות י"ם ומה שהעירותי שם בהערה קס"ה: (קטז) לת שמע תרתין בחנמל בא חן ומל. להלן במזמור ק"ה לות י' ליתא כך: מ"ר יוחנן מן מילתיה דר' שמעון בן לקים לת שמע תרתין הדין נפנים על ידי שהיו דקים יורד עליהם כפילקוס וכי' מרגיזן לבל לנקמין חנמל בא עליהם, שם' ונקמותם בחנמל, ובמדרש שמ"ר פי"ג לות ד' יהרוג בנרד נפנים ונקמותם בחנמל ר' יהודה ב"ר שלום לתר מהו בחנמל בא חן ומל. ובנוף המדרש נרשם "במדרש תהלים" והוא הוספה מלת מעתיק לחד: (קטז) לתר רעיא בתרייתי מה דהוה חד שרביט הוה משתברא ליה. הוא משל הדיוט, ובילקוט תהלים שם לתר רעיא בדייתי מה דהוה חד שרביט הוה מתי ליה משתברא ליה, ל"ל בתרייתי, ובכל כ"י ובנדפס, לתר ר' רעיא בתרייתי מה דהוה חד שרביט הוה משתברא ליה. מלת "ר'" ים למחוק: (קיז) נעשה ככותל הזה מפני צאנו. לזה המלתר כוון רש"י בפי' לתהלים ע"ח מ"ח ויסגר לברד בעירם בשהתחיל הברד לירד המצרי מבריח לתו לבית, והברד נעשה למולו כמין כותל, והמצרי שותמו ונותנו על כתיפו להוליכו לבית ולאוכלו והעוף בא ונטל בשרו ממנו, וזהו ומקניהם לרשפים, לעופות, כמו ובני רשף יגביהו עוף (איוב ה' ז') זה מדרשו שם, ובשמ"ר שם ליתא ירד הברד והיה עשוי לנבלות לנבלות, שמ"כ פי' לתהלים, ולדעת המוספי ל"ל לנבלות, והמלה יונית ופי' לתהלים ותומות: (קיח) כיון שחטאם. בשמ"ר שם והיה המצרי מניח לת המלכות ושוחטם והעוף יורד עליו מלמעלה ואוכלו, שם' ויסגר לברד בעירם ומקניהם לרשפים, מהו ומקניהם לרשפים, לזו העופות, כמ"ש ובני רשף יגביהו עוף: (קיט) ריה"ג לומר עשר מכות לקו המצרים. מכילתא מסכתא דויהי בשלח פ"ו, ובשם במדרש שמ"ר פכ"ג לות ט', ובשמ"ר שם סיס וה' פעמים ו' הרי חמשים: (קכ) ר' אליעזר לומר חמש אצבע אלהים הוא טטרגון. במכילתא שם רבי אליעזר לומר מניין אתה לומר שכל מכה ומכה שלקו המצרים במצרים היתה של חמש מכות וכו'. קלר הספר והלינ "וכו" כי מסדר בהגדת ליל פסח, ובשמ"ר פכ"ג לות ט' ר' אליעזר לומר מ' מכות לקו המצרים במצרים ומאתים על הים שכל מכה ומכה שהיתה בהם עליהן היו בלות ד', מזה תראה כי מסדר המדרש שו"ע לו המעתיק הרשתן הוסיף המלות "טטרגון שהוא מרובע", ובכ"י המחרים ובנדפס חסרים המלות "שהוא מרובע", וזה הוסיף על פי מאמרם מזיר ח' ע"ב, ב"ב קס"ל ע"ב טטרגון מרובע, ועניו מרובע פעמים (פיערפאך), וכן להלן במאמר של ר"ע טטרגון הוא, הוא הוספה, וים לתקן שלי"ל פנטיגון, והוא נ"כ ע"פ מאמרם שם פנטיגון חמש, ר"ל חמש פעמים (פינפפאך) והמלות יונית הם טטריגון τετραχώς — τετραχις וכן פנטיגון πενταχώς πενταχις:

ל'

היד הגדולה (שמות יד לא) . (קכב) ר' עקיבא אומר במצרים לקו (חמשים) [חמש] מכות, ועל כל אחת ואחת עשרה, הרי חמשים מכות, שנאמר אצבע אלהים הוא (שמות ח טו) , (קכג) (טטראגון הוא) [פנטיגון הוא], וראש אצבע הרי עשרה, הרי חמשים מכות שלקו במצרים, ועל הים לקו חמשים ומאתים מכות, שנאמר ישלח בם חרון אפו [עברה וזעם וצרה משלחת מלאכי רעים, חרון אפו אחת], עברה שתים, זעם שלש, צרה ארבע, משלחת מלאכי רעים חמש:

[טז] (קכד) **יפלם** נתיב לאפו. ר' הונא בשם ר' אבין אמר כל מכה ומכה שבאה על המצריים במדה ובמשקל היתה באה עליהם. (קכה) [לא חשך ממות נפשם, דאמר ר' יהושע בן לוי כל מכה שהיתה באה עליהם], (קכו) מכת דבר שפה עליהם, שנאמר והיתם לדבר הסגיר:

[יז] **ויך** כל בכור במצרים. (קכז) אמר ר' אבא בר אחא בכור לאיש, בכור לאשה, בכור לבהמה, בכור לכל דבר, ואם לא היה בבית בכור היה (קכח) האפוטרופוס שבבית מת, (קכט) שנאמר כי אין בית אשר אין שם מת (שמות יב ל): ויסע כצאן עמו. מה הצאן הזה (קל) אין מתקינין לו איפלטיסן, כך ישראל ויצא העם ולקטו (שם טו ד), (קלא) מה הצאן מחבלת האילנות ואין בעליה מעלין עליה כך ישראל, (קלב) מה הצאן ניזוזה צמרה (קלג) ושטפה של בעליה,

---

הערות ותקונים

(קכב) ר' עקיבא אומר במצרים לקו חמשים מכות. תקנתי ע"ל חמש מכות, ונאמר לעכון במכילתא שם, ובשמ"ר חסר דעת ר"ע: (קכג) טטראגון. תקנתי ע"ל פנטיגון, עיין לעיל הערה קכ"ח: (קכד) יפלם נתיב לאפו. מובא בילקוט תהלים רמז תת"כ: (קכה) לא חשך ממות נפשם. הוספתי כמו שהוא בכל כ"י ובנדפס ומצאתי גם בכ"י ו' הסום חמיד עם כ"י שלפנינו: (קכו) מכת דבר שפה עליהם. בכ"י סחריס ובנדפס וכן בילקוט תהלים שם מכת דרך שפה עליהם, ונעל לות לאמת הגיה ע"ל דבר שפה עליהם. ובדפוס רחמון וחת"כ בכל הדפוסים נאמר שפע עליהם, וראיתי בשבלי הלקט בשם ערוגת הסלוניטית סי' רי"ח בפי' הגדה של פסח ובתניא ס' פסח סי' מ"ח הגיה וז"ל ביל חזקה זה הדבר כמה שנאמר הנה יד ס' הויה במקנך אשר בשדה מצינו לשון יד במכת דבר, ומפורש בתנדת תלים כל מכה שהביא הקב"ה על המצריים הביא מכת דבר עם כל מחת ומחת, שנ' ויסגר לברך בעירם ומקיאם לרשפים, פי' מכיון שהסגיר מקיאם לרשפים במכת ברך שזהו דבר, ממנו תנו למדין לשאר מכות שהיה דבר עמהן ע"ל, מלבדיו נרשם שהי' לו ני' לחרת במדבר. ובשמ"ר פ"י אות ג' ריב"ל אמר כל מכה ומכה שהיתה בהם במצרים היה הדבר ממשמש ובא עמהם, שנאמר הנה מכי טנף. הנה זה הדבר, כל"ת הנה יד ס' הויה במקנך: (קכז) ת"ר אבא בר מחת בכור לאים. ומה בכור לאים נמי במזמור ק"ה אות י', ומה הגי' ת"ר אבא בר כהנא, ומובא בילקוט תהלים שם רמז תת"כ, ומה הגי' ת"ר אבא בר חמא, ובילקוט נה רמז קפ"ו מובא בשם הפסיקתא ר' אבא בר לחמא וכן בפסיקתא רבתי הגי' בר לחמא: (קכח) האפוטרופוס שבבית. המלה ילועה והיא יונית ἐπίτροπος ממונה ופקיד (פערוואלטער), ותר' אחם תחי' על ניתי (ברחבות מ"ח מ') את תבא האפוטרופוס על ביתי: (קכט) שנאמר כי אין בית וגו'. בפסיקתא שם כמד"א שמרי (הרחמן) [הרחם] כי לא היה בכור ויבואהו לביתו לרחם (דה"ת כ"ו י'): (קל) אין מתקינין לו איפלטיסן. בכ"י ו' איפלטיתון, ובכ"י ב' אפוטיסם, בכ"י ג' איפוטיסן, בכ"י ד' ז' איפוסין, בכ"י ח' אופוטוהון, ובכ"י ה' וכן בדפוס רחמון וחת"כ בכל הדפוסים איפוסיהון, ובכל המקומות המלה מטושטשת, ויותר נכון הגי' במדרש שמ"ר פכ"ל אות ג' מה הצאן אין מתקנין לה אפוטיקון אלא רועה בכל יום, כך ישראל לא התקין להם אפוטיקון אלא במדבר, שנ' ויצא העם ולקטו, והמלה יומית ἐφήμερος פי' תואר. והמאמר מס"ר מובא במוספי ערך אפוטיקון, ובמדרש במדבר רבה רים מסעי נחית בצאן עמך מה הצאן אין כוסין לה תוכרות אלא רועים אותה במדבר כך ישראל כל מ' שהיו במדבר ניזונו בלא תוכרות לכך נמשלו כצאן, ובמדרש תהומות הבדפס מכבר פ' מכעי אות ג' נוסף זה המאמר מאת המדפיס ממטושטש עפ"י מדרש שמ"ר: (קלא) מה הצאן מחבלת האילנות. אלא בשלח אות ט"ו למה כצאן, אלא מה הצאן מחברת את האילנות ואתם"כ אין בעליה מקפיד עליה לפיכך קורע אותם צאן, ובמדרש שמ"ר פכ"ל אות ג' מה הצאן אפי' מחבלת את האילנות אין בעליה מעלין עליה, כך ישראל אע"פ שהן חוטאין הקב"ה נותן בהן ניזוזה: (קלב) מה הצאן ניזוזה צמרה וכו'. זה ניתא בתנחומא ובשמ"ר שם, ושם ניתא לי מה הצאן אינה מקבלת מהן שכר יכול אף ישראל כן שלא יהיה להן להם מהן שכר, ת"ל ואתן צאני צאן מרעיתי אדם אתם צאן לשונאין ואדם למתן שכר, ולפ"ז יש להקן לפנינו לי מה הצאן וכו' (כך ישראל) יכול כך ישראל כן ועל זה מובא מאמר מר' יוחנן: (קלג) ושטפה. פי' שערה, במדרש וי"ל פם"ו אות ג'

כך ישראל. אמר ר' יוחנן בשם ר' אליעזר (קלד) בנו של ר' יוסי הגלילי (ואתנה) [ואתן] צאני צאן מרעיתי אדם אתם (יחזקאל לד לא), צאן לעונשין, ואדם למתן שכרן. (קלה) ר' שמעון בן חנן בשם ר' יוסי בן קצרתה, ור' יודן אמר לה (קלו) בשם ר' יהושע [בן לוי] באיזה צאן בצאנו של יתרו, באיזה עדר בעדרו של יתרו, מה עדרו וצאנו של יתרו מן היישוב למדבר, כך ישראל: (קלז) דבר אחר מה הצאן נמשכת אחר בעליה, כך ישראל נמשכין אחר משה ואהרן, שנאמר ויסע משה את ישראל מים סוף (שמות טו כב):

[יח] **ויביאם** אל גבול קדשו הר זה קנתה ימינו. זה בית המקדש: ויפילם בחבל נחלה וישכן באהליהם שבטי ישראל. באהליהם של (מלאכים) [שלשים ואחד מלכים]: ויטש משכן שילו. (קלח) ר' אלעזר ור' יוסי בר חנינא שניהם אומרים כתוב אחד אומר ויטש משכן שילו, וכתוב אחד אומר ותביאהו בית ה' (שילה) [שילו] (ש"א א כד), בית אבנים מלמטן, ויריעות עזים מלמעלן, (קלט) ר' זעירא אמר קרשים היו, שנאמר ויטש משכן שילו: ויתן לשבי עוזו. (קמ) זה הארון: בחוריו אכלה אש. (קמא) זה נדב ואביהוא. אבא חנין אומר (קמב) שקרנין היו, והיו אומרים איזה אשה היתה הוגנת לנו, [אנו בני כהן גדול, משה דודנו מלך, זקננו נשיא, ואיזה אשה הוגנת לנו], לכך בחוריו אכלה אש, למה לפי דבתולותיו לא הוללו: כהניו בחרב נפלו. (קמג) זה חפני ופנחס: ויקץ כישן ה'. אמר ר' ברכיה בשם ר' אליעזר עד שלא יבא הקץ הקב"ה עשה עצמו כישן כביכול ויקץ כישן ה', אבל כשיבא הקץ כגבור מתרונן מיין:

[יט] **ויך** צריו אחור. (קמד) ר' יצחק בר מריון אמר חרבו של הקב"ה שש עשרה פנים, שנאמר התאחדי [היטיני השימי השתילי (יחזקאל כא כא), התאחדי] ד', היטיני ד', השימי ד', השתילי ד', הרי שש עשרה פנים: ויבחר

הערות ותקונים

מי פלג לסמך תעלה אמר ר' ברכיה אית מתרין לגווחין לסערת סיטפא. ובתמומת תזריע לות ח' מי פלג לסמך תעלה ס"ר יהושע דסכנין בשם ר' לוי בערבית קורין לסער סטפא וע"ם מ"ם בהטרם מ"כ: (קלד) נמו של ר' יוסי הגלילי. בכ"י המחרים ובנדפס בטעות בשם ר' יוסי הגלילי: (קלה) ר' שמעון בן חנן. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י המחרים ובנדפס חסרים המלות "בן חנן": (קלו) בשם ר' יהושע בן לוי. מובא בילקוט תהלים רמז תתכ"ח ומתחיל ר' יהושע בן לוי אומר והמלך הסמיך. ובמדרש שמ"ר פכ"ד לות ג' מובא שתמי, ויסע משם הס"ל ויסע כאלן עמו כאיזה אלן כאלו של יתרו מה אלו יתרו יצא מן היישוב למדבר כך ישראל יצאו ממצרים למדבר, שם, ויהנהג כעדר במדבר: (קלז) ד"ה מה הלאן. בכ"י המחרים ובנדפס חסרים המלות "דבר אחר" ובשמ"ר שם מה הלאן כל מקום שהרועה מהנהג שם נמשכת, כך ישראל כל מקום שהיה משה מסיען הן נמשכין אחריו, שם, משכני אחריך נרוצה, לכך נאמר ויסע משה את ישראל מים סוף: (קלח) ר' אלעזר ור' יוסי בר חנינא. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י נ' וכ"י ח' ואח"כ בכל הדפוסים חסר שם האומר, ובכ"י המחרים חסר כל המאמר מר' אלעזר, ובכ"י ג' וכ"י ח' ואח"כ בכל הדפוסים המאמר מסובם, במקום כתוב אחד אומר תביאמו ותטעמו, ל"ל כתוב אחד אומר ותביאהו בית ה' שילו, וכן ל"ל בית מכניס מלמטן, והמאמר כאן בירושלמי מגילה פ"ח סי"ל (דף ע"ב ע"ג) ושם הוא בשם ר' פינחס בשם ר' יוסי בי ר' אילעאי, ובמדרש שמואל פ"ג מובא ר' אלעזר בשם ר' יוסי בר חנינא, ובגמרא זבחים קי"ח ע"ח מובא בשם ר' חייא בר אבא בשם ר' יוחנן ע"ש: (קלט) ר' זעירא אמר קדשים היו. עיין בירושלמי שם, ובמדרש שמואל שם, וביפה מראה בהגהת ירושלמי שם, ובדפוס ראמון ותח"כ בדפוס ווינציא בטעות קדשים היו: (קמ) זה אהרן. מובא בילקוט תהלים רמז תתכ"ב ותסר הלזון, ובש"ר פל"ד לות ד' ויתן לשבי עזו זה אהרן ברית: (קמא) זה נדב ואביהוא. רש"י בפי' לתהלים ע"פ ס"ע הביאו ז"ל ורבותינו דרשוהו על נדב ואביהוא ואין לבי מתיישב לפרשו כן שהרי כבר התחיל במשכן שילה: (קמב) שקרנין היו. כ"ה בכ"י המחרים ובדפוס ראמון ודפוס ווינציא, רק בדפוס פרנקפורט תקן המעתיק אחנין היו, כמו שראה בילקוט שם, וכן במדרש וי"ר פ"כ לות ו' פסיקתא דר"כ פסקא אחרי (קע"ב ע"ב) ר' לוי אמר שחיים היו, ופי' בעלי נשואים מלשון בני אחז (ישעיה כ"ח ח'), ובדרז"ל אכזי אחז (שבת ס"ב ע"ב) וים להעיר שילקוט תהלים שם ערב יחד דברי המדרש שו"ע ודברי הפסיקתא, המאמר אבא חנין הוא מפסיקתא, והפיוט כהניו בחרב נפלו הוא מפו"ע: (קמג) זה חפני ופנחס. מובא בשם"ר בפי' לתהלים: (קמד) ר' יצחק בר מריון אמר. לעיל במזמור ל"ח לות ו' מובא זה בשם ר' יצחק בן תרדיון, ים לתקן שם ר' יצחק בר מריון, ור' יצחק בר מריון מזכר בירושלמי ומדרשים,

(בשבט) [את שבט] יהודה. (קמה) רבי הוה יתיב ופשיט כל החופות של בנימין חן, (קמו) אמר ר' שמעון לר' חייא והכתיב ויטאם באהל יוסף ובשבט אפרים לא בחר (פסוק סז), (קמז) אמר ליה ודא מסייע ליה לאבין, (קמח) מה תאיסה שנאמרה בשבט יוסף, אינה בשבט יוסף אלא בשבט בנימין, [אף בחירה שנאמרה בשבט יהודה אינה אלא בשבט בנימין]:

[כ] ויבן כמו רמים מקדשו. (קמט) מאה אמה בקרני הראם הזה, ויש אומרים לארכו מדדו, ויש אומרים לעיגולו מדדו: ויבן כמו רמים. אל תקרי רמים אלא ראמים:

[כא] ויבחר בדוד עבדו ויקחהו ממכלאות צאן. (קנ) אמר ר' יהושע הכהן מה ממכלאות, (קנא) שהיה דוד כולא אלו מפני אלו, מוציא את הגדיים ומאכילן ראשי עשבים, מוציא את התיישים ומאכילן אמצען של עשבים, ומוציא את הזקנות ומאכילן עיקרן של עשבים, (קנב) אמר הקב"ה הואיל ויודע לרעות את הצאן, יבא וירעה את צאני, אלו ישראל, שנאמר [ואתנה] (ואתן) צאני (יחזקאל לד יז): וירעם (בתום) [כתום] לבבו [ובתבונות כפיו ינחם]. (קנג) ר' אבהו בשם ר' יוחנן אמר ישב וחישב לו שלא יהיה משמר נוטל עם חבירו בשדה אחוזה: (קנד) אמר ר' יודן משקילם דוד להקב"ה בכל מיני קילוסין, מהו אומר בסוף, תהלת ה' ידבר פי (תהלים קמה כא), תהלה לקילוסו של הקב"ה:

הערות ותקונים

עיין מבוא התמונות דף כ"ח ע"ח: (קמה) רבי הוה יתיב ופשיט. מובא בילקוט תהלים רמז תתכ"ג וחסר הציון: (קמו) ר"ל שמעון לר' חייא כו'. ובירושלמי מגילה פ"ח ה"ל (ע"ב ע"ל) איתא כך: ר' חייא רבה אמר לר' שמעון בר רבי אי שמעתי מחניך שכל חופות שהיו לוי היו מלוי בתוך חלקו של בנימין, מ"ש ובין כתפיו שכן, והלא כתיב ויאמר באהל יוסף ובשבט אפרים לוי בחר ויבחר (בשבט) [את שבט] יהודה, וכי ביהודה בחר, אלא בחירה ובחירה, מה בחירה שנאמר להלן בבנימין בכלל, אף בחירה שנאמר כאן בבנימין בכלל, ולפ"ז נראה שם לתקן בכאן ר"ל חייא בר' שמעון, ורמיתי בכ"י המחבריס הגי' ר"ל שמעון כ"ר חייא, וכן הוא בדפוסים הראשונים דפוס קושטא, ודפוס ויניציא, אבל בפ"ח תקן שי"ל ר"ל שמעון כ"ר בר' חייא רבה, ותקן כן עפ"י הילקוט, ובדפוס פראג וזאמסטערדאם הגיהו כן בפנים הספר: (קמז) ר"ל ולא מסייע ליה לאבין. בכ"י המחבריס ובדפוס פראג וזאמסטערדאם הגיהו ול"ל לאבין: (קמח) מה מאיסה. הגי' מהופכת מה בחירה שנאמרה בשבט יהודה היינו לומר שלא בשבט בנימין לפ שמאיסה שנאמרה בשבט יוסף לא נאמרה שלא בבנימין, וכן תקן בעל ר"ח עפ"י הילקוט, ובדפוס פראג ובדפוס זאמסטערדאם תקן כן בפנים הספר: (קמט) מאה אמה בקרני הראם הזה כו'. כ"ה גם בכ"י ו', ועיין לעיל מזמור כ"ג אות כ"ח. ובכ"י ג' ח' הגי' בפשיט רועה את צאן אחיו כו' במזמור כ"ג. ובדפוס קושטא' ודפוס ויניציא בטעות במזמור כ"ח, ותקן הר"ר שי"ל במאמר כ"ג וכן המופרש בדפוס פראג והח"כ בדפוס זאמסט' תקן כן בפנים הספר, ובכ"י ב' ד' ה' ז' חסר גם התחלת הדרשה ולא נרשם כלל שהוא במזמור כ"ג: (קנ) ר"ל יהושע כהן. מובא בילקוט תהלים רמז תתכ"ג בשם המדרש, ונורם שם ר"ל יהושע בהן בשם ר' חגיגא בר יוחנן: (קנא) שהיה דוד טורח אלו מפני אלו. במדרש שמ"ר פ"ב אות ג' בדק לדוד בצאן ומצאו רועה יפה, שנ' ויקחהו ממכלאות צאן, מהו ממכלאות צאן כמו ויכלו הבשם (בראשית ח' ג'), היה מונע הגדולים מפני הקטנים והיה מוציא הקטנים לרעות כדי שירעו עשב הרך, ואחר כך מוציא הזקנים כדי שירעו עשב הבינוני ואח"כ מוציא הבחורים שיהיו הולכין עשב הקשה אמר הקב"ה מי שהוא יודע לרעות הצאן הים לפי כחו יבא וירעה בעמי שהם"ל מאחר שלות הניחו לרעות בישראל עמו, ורש"י תהלים ע"ח ע"ח הביא דברי המדרש שו"ם בלי הזכרת שמו וז"ל שהיה רועה לאביו בצאן המניקות שהיה רחמני, ומוציא הגדיים תחלה ומאכילן ראשי עשבים העליונים שהם רכים, ומוציא התייסים אחריהם ומאכילן ממצע העשבים, ואחר כך מוציא הזקנות ואוכלות הקשים, אמר הקב"ה רועי הוא זה לגיות רועה את עמי בע"ל, והרד"ל העיר שם על ואחר מוציא הבחורים שיהיו אוכלין עשב הקשה, סייע הנאמר עם העקרים בארץ וכ"ה לפדיה בשו"ם מזמור ע"ח רק שהם הגי' מהופכת בבחורים וזקנים וגי' לכאן ר"ל בשמ"ר עיקר: (קנב) אמר הקב"ה הואיל ויודע לרעות צאן ירעה את עמי. כ"ה גם בכ"י ו' וכ"י ח' ובדפוס וילקוט, אבל בכ"י ג' ד' ה' ז' נמצא פה הוספה: וכן היה משה עומד בשעה שהיה רועה את צאן יתרו כמו שדוד שהם אמר הקב"ה הואיל ויודע לרעות צאן ירעה צאני אלו ישראל: (קנג) ר' אבהו בשם ר' יוחנן אמר ישב וחישב כו'. ירושלמי סוף סוכה לומנות גדולה היתה שם שתין משמר מטל ושומה בשדה אחוזה עד שיטול חברו, ע"ר שבתו היו שבתה שתין משמר מטל ושומה בשדה אחוזה עד שיטול חברו, וע"ש בפני משה שהתניה כאן: (קנד) ר"ר יודן. אין עניו לכאן, וכ"ה בכל כ"י ומובא גם בילקוט שם, וכילקוט נורם ר"ר יוחנן במקום ר"ר יודן:

מזמור עט

[א] **מזמור** לאסף אלהים באו גוים בנחלתך. זהו שאמר הכתוב לא האמינו מלכי ארץ וכל יושבי תבל כי יבא צר ואויב בשערי ירושלים (איכה ד יב), מי היה מאמין כי ירושלים תהא נכבשת ביד השונאים, אחר שנעשו בה נסים בימיו של סנחריב, בא וראה בשעה שבא גדוד של עמלק אל צקלג ושרפה, ושבה כל מה שבתוכה (א) אנשים ונשים וטף, (ב) כיון שבא דוד ומצא צקלג נשרפה ושבה, התחיל יושב ובוכה הוא ואנשיו, מה אומר לפני הקב"ה, (הארדוף) (ג) [ארדוף] אחרי הגדוד הזה האשיגנו [וגו'] (ש"א ל ח), וכן עשה דוד הלך ומצאן והשיגן והרגן, (ד) שנאמר ויכם דוד מהנשף ועד הערב למחרתם (שם שם יז), (ה) אמא לא עשה כן, אלא אמר אמא לפני הקב"ה רבונו של עולם, (ו) אין בי כח לרדוף אחרי זרח מלך כושי, [מה עשה הקב"ה] ויגף ה' את הכושים לפני אסא (דה"ב יד יא), (ז) עמד יהושפט ואמר רבונו של עולם (ח) אין בי כח לרדוף אחריהם, ולא לעשות עמהם מלחמה, אלא נהיה אנחנו עומדים ותרדוף אותם והן נגפים, וכן עשה הקב"ה, שנאמר ובעת החלו ברנה (ותפלה) [ותהלה] נתן ה' (אורבים) [מארבים] (דה"ב כ כב), (ט) מה עשה, הלבישן (י) אספקלריא (יא) ורואין אלו את אלו. (יב) עמד חזקיה בשעה שבא סנחריב, ואמר אין בי כח לרדוף ולא לראות מלחמות, אלא בשעה שאני ישן על מטתי, אתה עושה מלחמותינו, אמר הקב"ה וכן אני עושה לך, אתה ישן על מטתך ואני עושה מלחמה, מה כתיב שם, ויהי בלילה ההוא ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור מאה (ושמונים) [שמונים] וחמשה אלף (מ"ב יט לה), (יג) וכולם היו (יד) איפרכון ודוכסין ואיסטרטיקולין, (טו) וכל אוכלוסיהון, והלכו מהם כמה אוכלוסין, (טז) אמרו רבותינו אחד מששים לאוכלוסין היו, ואותן שנשתיירו היו ממלאים את ארץ ישראל, שנאמר והיה מוטות כנפיו מלוא רוחב ארצך עמנו אל (ישעיה ח ח), (יז) והמוטה של תרנגול

הערות ותקונים

(א) מגפים ונפים וטף. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י התחריס ובנדפס חסרים המלות התלה: (ב) כיון שבא דוד ומצא צקלג נשרפה ושבה. במדרש איכה פתיחתא סי' ג' התחיל זבדי בן לוי פתח לא האמינו מלכי ארץ, ובפ"ד סי' ע"ו התחיל לא האמינו מלכי ארץ ממה האמר הזה בסנהדרין אחד ובהרחבת לשון הרבעה מלכים היו מה שבע זה לא תבע זה ולמה הן דוד ולמה יהושפט וחזקיהו ע"ש: (ג) הרדוף אחרי הגדוד הזה. במדרש איכה שם הגי' דוד אמר הרדוף אויבי ומשיגם (תהלים י"ח ל"ח): (ד) שנ' ויכם דוד מהנשף ועד הערב למחרתם. במדרש איכה שם סיים מה למחרתם כו' ע"ש ובמ"כ: (ה) אמא לא עשה כן. עיין מוסחא אחרת במדרש איכה שם: (ו) אין בי כח לרדוף אחרי זרח מלך כושי. כי כתיב ויקרא אסא אל ה' אלהיו ויאמר ה' אין עמך לעזור בין רב לאין כח (דה"ב י"ד י'): (ז) עמד יהושפט. עיין במדרש איכה שם: (ח) אין בי כח לרדוף אחריהם. כי כתיב כי אין בנו כח לפני ההמון הרב הזה הבא עלינו (דה"ב כ' י"ב): (ט) מה עשה הלבישן כו'. במדרש איכה שם לא גרס ליה: (י) אספקלריא. בכ"י התחריס ובנדפס אספקלריה ממירים. ומורחת מלת אספקלריה יודעה, ומלה יונית ורומית, ועיין לעיל מזמור ח' הערה ל"ד: (יא) ורואין אלו את אלו. בכ"י ו' וטף וכסובדין בהן ישראל ומורגין אלו את אלו, וחס נשמט שם: (יב) עמד חזקיה. עיין במדרש איכה שם: (יג) וכולם היו איפרכון עד כמה נשתיירו. ליתא במדרש איכה: (יד) איפרכון דוכסין ואיסטרטיקולין. איפרכין יוצא שר העיר, וכן דוכס יוצא, ומלה איסטרטיקולין נשתבש ול"ל איסטרטליטין, והיא המלה στρατηλάτης שר הצבא, ובלשה המלות נמצאו הרבה פעמים ביחד, ועיין סנהדרין ל"ה ע"ב כולם רשעי גייסות וע"ש בפירש"י: (טו) וכל אוכלוסיהון. המלה יונית ὄχλος פי' המון עם (שחור) ומורגל בדרז"ל, בכ"י התחריס ובנדפס הגי' שם בלשה סהוא ויך ה' במחנה אשור, והלכו מעליהן ומכל אלו האוכלוסין מיתו וחמשים וחמשה אלף וכולן דוכסין ואפרכים חוץ מן אוכלוסיהון והיא גי' משובשת והגי' שלפנינו ישרה: (טז) אמרו רבותינו אחד מששים לאוכלוסין היו. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י התחריס ובנדפס הגי' אמרו רבותינו לא נמנית אלא שם' ושי' מוטות כנפיו: (יז) והמוטה של תרנגול אחד מששים בכנפיו. בתחומת תזריע אות י' אחד מששים באוכלוסין היה מספק את ארץ ישראל, שם' ושי' מוטות כנפיו המוטה הזו של תרנגול אחד מששים בכנפיו, ומשבח ברם"י ישעי' ח' ח' שם התחומת, ובמדבר רבתחומת

(יח) אחד מששים בכנפיו, וכל אותן מתו, (יט) וכמה נשתיירו, רב אמר עשרה, שנאמר ונער יכתבם (שם י יט), (כ) ומה נער כותב י' כמנין עשרה, (כא) ר' אלעזר אומר ששה נשתייר מהן, שנאמר ונער יכתבם (שם), ומה נער כותב ו' כמנין ששה, (כב) ר' יהודה אומר חמשה, שנאמר שנים שלשה גרגרים בראש אמיר (שם יז ו), הרי חמשה נשתיירו מהן. (כג) ר' תנחום ור' חייא אמרו תשעה נשתיירו מהן, שנאמר ארבעה חמשה (שם שם), הרי תשעה, (כד) ר' תנחום בר' חנילאי אמר ארבעה עשר, שנאמר [שנים שלשה גרגרים בראש אמיר ארבעה חמשה בסעיפיה פוריה], שנים שלשה הרי חמשה, ארבעה וחמשה [הרי תשעה], הרי ארבעה עשר נשתיירו מהן, (כה) ונבוכדנצר היה אחד מהן, כיון שהכעיסו אנשי ירושלים לבוראם, בקש הקב"ה לעלות עליהם נבוכדנצר שיעלה ויחריב את ירושלים, ולהגלות את ישראל מן הארץ, (כו) שנאמר הנני שולח ולקחתי את (נבוכדנצר) [נבוכדראצר] מלך בבל עבדי (ירמיה מג י):

[ב] (כז) **אמר** ר' לוי שמונה עשרה שנה היתה בת קול (כח) מכרזת לתוך ביתו של נבוכדנצר ואומרת עבדא בישא סק וחריב ביתא דמרך, דבני מרך לא שמעין ליה, והיה מתיירא לעלות, לפי שהיה יודע מה שהגיע לסנחריב ביומי חזקיה, ולא היה מאמין שהקב"ה מחריב את ירושלים, מה עשה עמד מקסם לידע אם לאו, שנאמר כי עמד מלך (לשם) בבל (על) [אל] אם הדרך (על) [בראש] שני הדרכים לקסם קסם [קלקל בחצים] (יחזקאל כא כו), מלמד שהיה זורק את החץ (כט) לשם אנטוכיא או לשם צור או לשם לודקייא, והיה החץ נשבר, וכשהיה יורה חץ לשם ירושלים לא נשבר והיה יודע שהיא עתידה להיות בידו חריבה, כיון שראה כן התחיל לומר לפני הקב"ה רבונו של עולם מי האמין שיכנסו השונאין לירושלים ומחריבין אותה, ונכנסין למקום שלא היתה בריה יכולה ליגע בה, הרי נכנסו השונאין וטמאו

הערות ותקונים

לד 90 הנחתי רש"י ישעי' ח' ח' הניח רחיתי בתמחומת הוא כפ' מעורע לות י', יש לתקן שע"ל בפ' תזריע לות י': (יח) אחד מששים בכנפיו. כ"ה בכל כ"י, אבל בכ"י ג' בטעות אחד מעשרים בכנפיו, ועפ"י הכ"י הזה נלפם כן בדפוס רמשון, וחס"כ בכל הדפוסים: (יט) וכמה נשתיירו. תיכף רגם בפתיחתא לות ו' ובפ"ל לות ט"ו, ובגמרא סנהדרין ל"ח ע"ב: (כ) ומה נער כותב י"ל כמנין עשרה. בכ"י האחרים וכמה נער כותב י', ל"ל ומה נער כותב, ובמדרש שם שכן דרכו של נער לכתוב כותב י"ל, ובגמרא שם וכמה נער יכול לכתוב עשרה. ליו ספק שע"ל ומה נער יכול לכתוב י"ל ר"ל לות י"ל, ועיין בתוס' מנחות כ"ם ע"ל ד"ה קולו של י"ל שהניח שם המאמר מגמרא סנהדרין ונער יכתבם דסייגו י"ל שם הסליך נער אבן בקיר ושמה רושם עושה י"ל: (כא) ר' אלעזר אומר ששה ומה נער כותב ו' כמנין ששה, זה ליתא בגמרא שם ובמדרש שכן דרכו של נער לכתוב שורט שריטה. וכן בכ"י ג' ד' ה' ז' שכן דרכו של תינוק לשרוט שריסה כמין ו"ו: (כב) ר' יהודה אומר חמשה, חניס שלשה נרגרים, חניס שלשה שם חמשה. ובגמרא שם הוא בשם ר' יוחנן, ובמדרש מובא זה בשם ר' יהושע בן לוי, ובתדב"ר רבה פ"ו מובא קטעי, ולא נשתיירו מהן אלא חמשה בני אדם סנחריב ובני בניו ונבוכדנצר ונבוזרלדן, ומתוך אלו החמשה נהרג סנחריב, ועיין בגמרא שם: (כג) ר' תנחום ור' חייא אמרו תשעה. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס ר' תנחום בר חייא, ובמדרש מובא זה בשם ר' יהודה ב"ר סימון (ובפתיחתא שם ר' יהודה ור' סימון ל"ל בר סימון), ובגמרא שם מובא זה בשם שמואל: (כד) ר' תנחום בר' חנילאי אמר ארבעה עשר. בגמרא שם הוא בשם ר' יהושע בן לוי: (כה) ונבוכדנצר היה אחד מהן. עיין בגמרא שם ובמדרש תיכף שם בין בדברי אלו ובין בדברי אלו מודים שנבוכדנצר היה אחד מהם: (כו) שני שנאמר הנני שולח ולקחתי את נבוכדנצר מלך בבל עבדי. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס מובא שכתוב הנה שולח את נבוכדנצר עבדי ואת כל עמו ירושלים, ואין זה לגון הכתוב: (כז) ל"ר לוי שמונה עשרה שנה. שנה במדרש תיכף רגם בפתיחתא לות כ"ג ד"ה ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי פתח וזכור את בוראך, ושם הגי' אמר רבי, ול"ל אמר רבי לוי, וכן בשנה המאמר בקהלת רבה פי"ב בפ' וזכור את בוראך ושם מובא בקטן ל"ל לוי: (כח) מכרזת לתוך ביתו של נבוכדנצר ואומרת עבדא בישא. תיכף רבתי שם הגי' היתה את קול יוצאת בפלטין של נבוכדנצר ואומרת עבדא בישא זיל חרב ביתא דמרך דבניו לא שמעין ליה, ובקה"ל שם את קול מכרזת ומפטפט של נבוכדנצר ואומרת לו עבדא בישא סוק אחריב ביתיה דמאדך דבנוי מרדין ולא שמעין ליה: (כט) לשם אנטוכיא או לשם צור או לשם לודקיא. במדרש תיכף וקהלת שם

לשמה

מקדשך, והרגו את בניך, שנאמר אלהים באו גוים בנחלתך [לכך נאמר לא האמינו מלכי ארץ (תיכף ד יב):

[ג] (ל) **מזמור** לאסף אלהים באו גוים בנחלתך. וכי מזמור היה לו לומר, אינו אלא בכייה], (לא) וכן כיוצא בדבר אתה אומר ודוד עולה בטעלה הזיתים עולה ובוכה (ש"ב טו ל), וכתיב מזמור לדוד בברחו (תהלים ג א), זהו שאמר הכתוב שמחה לצדיק עשות משפט (משלי כא טו), הצדיקים פורעין! ומזמרין להקב"ה, וכן אמר אסף מזמור לאסף אלהים באו גוים וגו', (לב) משל למלך שהיה לו בן והיה קשה ולא היה שומע לו, מה עשה המלך, כיון שנתמלא חמה נכנס לחופתו של בנו והיה מחתך ומקרע ומשליך את הוילאות עד שנקרעו כולם והשליכן, אמר המלך לא יפה עשיתי שקרעתי חופתו של בני, ואני יכול לעשות יפה ממנה ולא הרגתיו בחמתי, שאם הרגתיו בן אחי היה יורשני, מוטב שירשני בני, כך אמר אסף לא יפה עשה הקב"ה שהפיג חמתו בעצים ובאבנים ולא בבניו, וכן הוא אומר כלה ה' את חמתו שפך חרון אפו ויצת אש בציון (תיכף ד יא), לכך מזמור לאסף אלהים:

[ד] (לג) **באו** גוים בנחלתך. הנחת אותם ליכנס ולא אמרת בתורתך והזר הקרב יומת (במדבר ג לח), ולא הזר בלבד, אלא שני בני אהרן הקדושים נכנסו להקריב ונשרפו, וכן עוזיהו לא לכבודך נכנס, ומה היה בידו, לא קטורת להקטיר לפניך, ויצא מצורע, (לד) ולא עוד אלא שרעשה הארץ, ואותם הערלים הנחתם שיכנסו, אמר לו נכנסו שלא ברשות (לה) לפיכך נגעתי בהם, אבל אלו נכנסו ברשות ואני צויתים, שנאמר כי הנני קורא לכל משפחות ממלכות צפונה נאום ה' (ירמיה א טו), אמר הקב"ה מה עשו, שמו את ירושלים לעיים, ואני מחדשה, שנאמר תחת הנחושת אביא זהב [וגו'] (ישעיה ס יז), אמר לפניו רבונו של עולם הרי אתה מחדש את אלו, בניך שנהרגו מה תהא עליהם, שנאמר נתנו את נבלת עבדיך מאכל לעוף השמים בשר חסידיך לחיתו ארץ (פסוק ג), (לו) וכי חסידים היו והרי הוא אומר סוסים מזויינים משכים היו [וגו'] (ירמיה ס ח), אלא כיון שנעשה בהן דין, חסידים היו, וכן הוא אומר והיה אם בן הכות הרשע (דברים כה ב), וכתיב ונקלה אחיך לעיניך (שם שם ג), בתחלה נקרא רשע, ועכשיו כיון שלקה הרי הוא אחיך:

[ה] (לז) **שפכו** דמם כמים. כדם בהמה, שנאמר על הארץ תשפכנו כמים (דברים יב יו): סביבות ירושלים ואין קובר. להודיעך שאפילו העצמות לא הניחו לקבור, בשר ודם חייב לחבירו מאה מנה, אמר לו תן לי

הערות ותקונים

נשמה של רומי ולא עלו נשמו של אלכסנדריה ולא עלו נשמה של ירושלים ועלו: (ל) מזמור לאסף תהלים וכי מזמור היה. מובא בילקוט תהלים רמז תתכ"ד וחסר הכיון: (לא) וכן כיוצא בדבר אתה אומר. נכ"י ב' ד' ה' ז' הוסחה כיוצא בו [מזמור לדוד] בסיותו במדבר יהודה (תהלים ס"ג א'), כיוצא בו [מזמור לדוד] בנרחו מפני אבשלום בנו (שם ג' א'), כיוצא בו ודוד עולה במעלה הזיתים (שם) [שולה] ובוכה: (לב) משל למלך. במדרש תיכף פ"ד אות י"ד את חמתו ממנה המשל קלת בסגנון אחר וכך היתה שם: כתיב מזמור לאסף תהלים לא היה קרוי שריך למימר אלא בני לאסף קינה לאסף ומה תומר מזמור לאסף אלא משל למלך שעשה בית חופה לבנו וסיידה וציירה ועלה בו לתרבות רעה, מיד עלה המלך לחופה וקרע את הוילונות ושבר את הקנים, ונטל סדנונ שלו וזיבוב של קנים ומזמר, אמר להם מזמר אני שעשיתי חופתו של בני ולא שעשיתי חמתו על בני, כך אמרו לאסף הקב"ה התריב היכל ומקדש ואתה יושב ומזמר, אמר להם מזמר אני שעשיתי הקב"ה חמתו על מעשים ועל הגבעים ולא שפיכ חמתו על ישראל. ועיין רש"י תהלים ע"ח ז' ורש"י קידושין ל"ו ע"ב ד"ה מיסתייעא מלתא, ובתוס' שם: (לג) באו גוים בנחלתך הנחת אותם. מובא בילקוט רמז תתכ"ה וחסר הכיון: (לד) ולא עוד אלא שרעשה הארץ. כי ימי עוזיה היה רעש בארץ יהודה: (לה) לפיכך נגעתי בהם. נכ"י המחבים ובילקוט לפיכך פגעתי בהם: (לו) וכי חסידים היו. נזה המאמר כתוב רש"י תהלים ע"ט ג', בשר חסידיך, ולא רשעים היו אלא משקבלו פורענותם הרי הם חסידים, וכה"ג ונקלה אחיך (דברים כ"ה ג') כיון שלקה אחיך הוא, כן מפורש בהגדה ע"כ: (לו) שפכו דמם. מובא בילקוט שם וברמז תתכ"ו סביב הילקוט עוד דרש אחר ועיין בלדו מדרש שו"ט, והוא במדרש שו"ט מזמור כ"ב אות י"ו:

המיבו

מעותי, אמר לו אין לי, מה יש לעשות הולך לו, אבל הקב"ה אינו כן, אלא גובה מן הנפש, יצאה הנפש גובה מן הבשר, וכה"א מנפש ועד בשר יכלה (ישעיה י יח), אין לו נפש ולא בשר גובה מן העצמות, שנאמר בעת ההיא נאם ה' יוציאו את עצמות מלכי יהודה [וגו'] (ירמיה ח ו), ולא עוד אלא שמחרפין אותנו, שנאמר היינו חרפה לשכנינו (פסוק ד), ולא עוד אלא שהן אומרים לא נאשם עליהם, שנאמר אמרו לא נאשם (ירמיה ב ג):

מזמור פ

[א] **למנצח** אל שושנים [וגו'] רועה ישראל האזינה. זהו שאמר הכתוב כשושנה בין החוחים כן רעיתי בין הבנות (שה"ש ב ב), אמר ר' אחא אמר הקב"ה לישראל (א) הטיבו מעשיכם כשושנה הזו, (ב) אמרו רבותינו הפרשה הזו ביומי יואל בן פתואל נתקיימה, (ג) רבנן אמרו למה נקרא שמו פתואל, (ד) שהיה מתפתה ומסלסל בשערו כבתולה, (ה) ר' יהושע הכהן ב"ר נחמיה אמר בשם ר' שמואל בר רב יצחק למה נקרא שמו פתואל, שפתה לאל בתפלתו, (ו) וזהו שמואל הרמתי, שנאמר ויקבצו המצפתה וישאבו מים (שם"א ז ו), אמר ר' ירמיה בשם ר' יצחק כלום אתה מדיין את האדם הזה, אלא שהוא אומר לא חטאתי, שנאמר הנני נשפט אותך על אמרך לא חטאתי (ירמיה ב לה), (ז) ויאמרו שם חטאנו לה' (שם"א ז ו), ויהי שם בנו הבכור יואל [ושם משנהו אביה] (שם"א ח ג), וכתוב אחר אומר [ובני שמואל] הבכור (אביה) [ושני ואביה] (דה"א ו יג), ר' יהודה בר סימון ורבנן, (ח) רבנן אמרו מה זה היה רשע אף זה היה רשע, (ט) ר' יהודה אומר מה הוא משנהו אביה, ששינה במעשיו, (י) רבי אומר הוא יואל הוא אביה:

הערות ותקונים

(א) הטיבו מעשיכם כשושנה הזו. בכ"י ג' ד' ה' ז' נוסף „ואומר סוגה בשושנים (שה"ש ז' ג') וכי יש אדם שמג שדהו בשושנים, ומלת סגים בקוצים ובדרדרים, אלא אין אדם טועה אלא כיולד אדם טועה אלא שמת בתופתו, והוציא כמה טועות, רוצה להזדקק עמה, היא אומרת לו כשושנה אדומה רציתי, פירש סימנה, הוא הוסך פניו, והיא הופכת פניה, חיזק נחם עיקלו, חיזק עקרב ניזיקו, חיזק נדר ניניסם, הוי אומר אלו דברי תורה, ד"א אלו ישראל שאם בין ידי מלכות אדום הרשעה" ואח"כ מתחיל אמרו רבותינו וזה לישנא בכ"י ג' ג' ו' ח' ונגדפם. והמוספה הוא לקוח מן וי"ר פי"ב ופי"ט וחזית פ"ז פסוק סוגה בשושנים: (ב) אמרו רבותינו הפרשה הזאת ביומי יואל נתקיימה. לא אדע לכוון מה שייכות מאמר זה לכאן: (ג) רבנן אמרו. מובא בילקוט ריש יואל רמז תקל"ג וחסר הציון „שו"ם": (ד) שהיה מתפתה ומסלסל בשערו כבתולה. כ"ה גם בכ"י ו' אבל בכ"י המחרים ובנדפם ובילקוט חסרה מלת „מתפתה": (ה) ר' יהושע הכהן ב"ר נחמי' אמר בשם ר' שמואל בר רב יצחק למה נקרא שמו פתואל. כ"ה גם בכ"י ו', וכן מובא בילקוט (ובילקוט שם מובא ר' שמואל בר רב יצחק לבד), אבל בכ"י המחרים ובנדפם נאמר מאמר זה עם שם ר' יצחק שלאחריו, ומן ר' יצחק עד ר' יצחק האמיט המעתיק, ושיה לנכון גם לפני הילקוט בכ"י שהי' לפניו: (ו) וזהו שמואל הרמתי. כ"ה גם בכ"י ו' וזה חסר בכ"י המחרים ובנדפם, ולמאמר שלפנינו כוון רש"י יואל ג' ג' יואל בן פתואל בן שמואל הנביא שפיתה לאל בתפלתו: (ז) ויאמרו שם חטאנו לה'. לדעתי יש לתקן וכ"ל ויקבצו המצפתה וישאבו מים [וגו'] ויאמרו שם חטאנו לה' (שם"א ז ו'), ועל זה מוסב מאמר מר' ירמי' כלום אתה מדיין את האדם הזה אלא שהוא אומר לא חטאתי, אני הנני נשפט אותך על אמרך לא חטאתי, כי הכתוב ויאמרו שם חטאנו לה', הוא סיפא דקרא ויקבצו המצפתה. ורציתי במדרש פ"ר פ"י הוא ר' יואל בן פתואל זה שמואל למה נקרא שמו פתואל שפיתה להקב"ה בתפלתו, וכתב הש"ך הפיתוי הוא לכתיב ויקבצו המצפתה וישאבו מים וגו' עד ויאמרו [שם] חטאנו לה', וזה ניחא הפתוי שאמר כלום אתה מבקש מן האדם הזה אלא שיאמר חטאתי, אני הנני נשפט אותך על אמרך לא חטאתי והרי אומרים חטאנו כמו שמצינו בילקוט עמוס ע"ל, ל"ל בילקוט ריש יואל, ומה שהביא עד ויאמרו חטאנו לה', הצד שהוא פסוק לאחר וזה לישנו: (ח) רבנן אמרו מה זה היה רשע. וכן הוא במדרש ש"ר שם ובמדרש רות פ"ל פסוק ולנעמי מודע, ועיין שם בפי' מהרז"ו ובפיה ענף: (ט) ר' יהודה אומר שם הוא משנהו אביה שינה במעשיו. במדרש ש"ר הגי' יותר מתוקנת, ר' יודן אמר בש"ר סימון (ל"ל ר' יהודה בר סימון אמר) לנסוף עשו תשובה ולכך נקרא שמו ואני שנתתו למעשים טובים ולכך זכו לרוח הקודש, שם"ד לבר ס' אשר היה לו יואל בן פתואל זה שמואל: (י) רבי אומר הוא יואל הוא אביה. בכ"י המחרים

ונגדפם

[ב] **רועה** ישראל האזינה. (יא) מה שנת גאולה פרנסה, אף שנת פרנסה גאולה, ומה הגאולה בכל יום, אף פרנסה בכל יום, מה הגאולה פלאים, אף פרנסה פלאים, אמר ר' שמואל בר נחמני הפרנסה גדולה יותר מן הגאולה שהגאולה תלויה על ידי מלאך, שנאמר המלאך הגואל אותי (בראשית מח יו), והפרנסה על יד הקב"ה, שנאמר האלהים הרועה אותי (שם שם טו), הוי רועה ישראל האזינה: נוהג כצאן יוסף. (יב) מה יוסף כינם בשבע שני השבע לשבע שני הרעב, אף אני אכנים מחיי העולם הזה לחיי העולם הבא, מה יוסף בלכל את אחיו לפי מעשיהם, [שנאמר לחם לפי הטף (בראשית מז יב)], אף אתה כלכל אותנו לפי מעשינו. (יג) אמר ר' מנחמא בשם ר' אבין מה יוסף גמלו אחיו רעות (יד) והוא גמל עליהם טובות, אף אנו גמלנוך (לך) רעות ואתה גמלת עלינו טובות בביכול שעברנו על מצותיך, הוי נוהג כצאן יוסף:

[ג] (טו) (**לבני**) [לפני] אפרים ובנימן [ומנשה] עוררה [את] גבורתך. (טז) חמשה דברים ישנים הם בעולם, הגבורה, דכתיב עוררה [את] גבורתך, והקשת, דכתיב עריה תעור קשתך (חבקוק ג ט), והחרב, דכתיב חרב עורי על רועי (זכריה יג ז), והזרוע, דכתיב עורי עורי לבשי עוז זרוע ה' (ישעיה נא ט), והקנאה, דכתיב כאיש מלחמות יעיר קנאה (שם מב יג), הוי עוררה [את] גבורתך: ולכה לישועתה לנו. אמר ר' חלקיה בשם ר' אבהו (יז) ולכה מלא הוא, שכל הישועה שלך היא:

[ד] **אלהים** [השיבנו] והאר פניך ונושעה. אמר ר' יוחנן אנו אין לנו אלא הארת פניך האר פניך: האכלתם לחם דמעה [ותשקמו בדמעות שליש]. (יח) ר' אלעזר אומר שלש דמעות הוריד עשו מעיניו, אחת של יתן, ואחת של שמאל, והשלישית היתה קשורה בעינו, שנאמר ותשקמו בדמעות שליש, שלש אינו אומר, אלא שליש, ר' ברכיה אומר שליש דמעה הוריד, בדמעות שליש אחד משליש לדמעה. ר' אבין אומר ואית דאמרי משמיה דרבי שמלאי, אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבונו של עולם בזכות שלש

הערות ותקונים

ובגדכם הני' אמר ר' אחא הוא יואל הוא מגיה. אולי צ"ל הוא יואל הוא ומני, כי בד"ם שם כתיב ובני שמואל הבכור ומני ואביה, ובילקוט יואל שם המאמר מרבי ליתא: (יא) מה שנת גאולה. מובא בילקוט תהלים רמז תתכ"ז בשם המדרש, והמאמר נובע ממדרש ג"ר פ"כ אות ט', וכאן המאמר קטוע ובשבה נם לשלן מזמור פ"ע אות ג', ושם המאמר בשלמות, ועיין תענית דף ג', ועיין נם בפסיקתא רבתי פל"ג ובהערת הרב בובל מהיר עין הערה כ"ו: (יב) מה יוסף כינם בשבע שני. מובא בילקוט שם, ועיין ב"ר פל"ח אות ה': (יג) פ"ר מנחמא בם"ר אבין. בילקוט שם פ"ר מנחם בם"ר אבין, ובכ"י המחבים ובנדפס פ"ר תנחומא בם"ר אבין: (יד) והוא גמל עליהם טובות. זה חסר בכ"י המחבים ובנדפס, וכן חסר "ואתה גמלת עלינו טובות": (טו) לבני אפרים. כ"ה בכ"י המחבים וכן בפסוקים הרחבונים, ולפנינו כתיב בקרא לפני, ועיין מנחת שי מאלי ד' נ' על הכתוב לפני אפי, יש נוסחאות לבני אפי ע"ש: (טז) חמשה דברים ישנים בעולם. על הלו חמשה מניני בשם לשון שורה, ומובא בילקוט תהלים רמז תתכ"ח, המאמר מרבינו הופשות הן, הוא מן ספרי בהכה פיסקא שמ"נ, ומן המאמר לפני אפרים ובנימין הוא מן שו"ע שלפנינו וחסר הציון, ולפני המאמר חמשה דברים נמצא בכ"י ב' ד' ה' ז' נוספה וכך היא: בחמשה בני אדם נקראו ישראל, בשם יעקב ישראל ויוסף וחשה ויהושע, יעקב שנאמר לא עוד יאמר יעקב (ישעי' כ"ו כ"ב), ישראל שנאמר וישראל [כי] עבדי אתה (שם מ"ד כ"א), יוסף שנאמר נוהג כצאן יוסף (תהלים פ' ב'), חשה שנאמר יזכור ימי עולם חשה עמו (ישעי' ס"נ י"ח), יהושע שנאמר ויאמר לי עבדי אתה ישראל אשר בך אתפאר (שם מ"ט נ'): (יז) ולכה מלא הוא שכל הישועה שלך היא. עיין מנחת שי תהלים שם והביא שם דברי השו"ע שלפנינו ושם שהביא שם מדרש ג"ר פ"ע ים לתקן שצ"ל וי"ר פ"ע והוא בשלות ג', זה אחד מן המקראות שישועתו של הקב"ה ישועתן של ישראל ולכה לישועתה לנו, ועיין בירושלמי סוכה פ"ד ה"ג (דף נ"ד ע"ג) פ"ר מנחם לך [צ"ל ולכה] לישועתה לנו לך יודייס [צ"ל וודלו]: (יח) ר' אלעזר אומר. נשנה בתנחומא תולדות אות כ"ד וש"ם בהערה קס"ח, וכן בתנחומא קדושים אות ט"ו, ומובא בילקוט רמז תתכ"ח בשם המדרש שו"ט, ורש"י תהלים פ' ו' הביא ז"ל ורבותינו פירשו על ג' דמעות שהוריד עשו שנאמר בו ויצעק צעקה הרי אחת, גדולה הרי שתים, ומרה הרי שלש, ועליהם

דמעות שהוריד השלטתו מסוף העולם ועד סופו, ונתת לו שלוה בעולם הזה, (יט) כשתבא לראות עלבוננו וכשנשפוך נפשנו על אחת כמה וכמה:

[ה] **גפן** ממצרים תסיע. (כ) מה הגפן הזה בוצרין אותה והיא שותקת, דורכין אותה והיא שותקת, (כא) ובסוף היא נזיה קרניה וקרנותיה, ומשגה לאדם (כב) ומפלת אותו, (כג) ומה הגפן הזה משליכין עליו גולגוליות וארנוניות, ובסוף שהיין עולה על ראשו והוא לוקה, כך ישראל, קדש ישראל לה' ראשית תבואתה [כל אוכליו יאשמו] (ירמיה ב ג), למה פרצת גדריה, כשם שהפרין הזה שנפרץ הכל עולין בו ובוזזין אותו, כך כל מי שעומד הוא בוזז את ישראל, בבל מדי יון אדום, בא שר צבא בוזז, בא שנאמר וארוה כל עוברי דרך (פסוק יג):

[ו] (כד) **יכרסמנה** חזיר מיער. זה השר צבא: וזיז שדי ירענה. (כה) זה איסטרטיקולין: [דבר אחר] וזיז שדי ירענה. זה וזה: דבר אחר יכרסמנה חזיר מיער. (כו) אם זכיתם מיאור, ואם לאו מיער, (כז) מן חיותא דחורשא, כיוצא בדבר אתה אומר משא מדבר ים (ישעיה כא ו), אם ים למה מדבר, ואם מדבר למה ים, אלא אם זכיתם הרי הם כחיות הים שעולות ליבשה ומיד מתים, ואם לא זכיתם הרי הם כחיות המדבר, הוי מדבר ים: דבר אחר מדברים, אלו ארבע מלכיות שנמשלו כחיות הים הדא הוא דכתיב וארבע חיין רברבן סלקן מן ימא (דניאל ז ג). (כח) ר' פנחס ור' חלקיה בשם ר' סימון אמרו למה לא פירש הנביא בשביל מלכות הרביעית, אלא משה ואסף, משה אמר ואת החזיר כי מפריס פרסה הוא (ויקרא יא ז), מה החזיר הזה (כט) פורש סלפיו ואומר אני טהור, (ל) כך עשו הרשע מסייע ליה (כימיה) [ביומה] בפרהסיא מה שהוא חומס וגונב ונוזל, ונראין כאלו הן דינין של אמת. אפף אמר יכרסמנה

הערות ותקונים

ועליסם זכה לחיות על מרכו, וסיס כאסר תריך וגו' עכ"ל, ועיין לם"י סנהדרין ל"ז ע"ב: (יט) כשתבוא לראות עלבונו וכשנשפוך נפשנו על אחת כמה וכמה. כ"ה נס בכ"י ו', ובכ"י המחריס ובנדפס ולכשתבוא לראות עלבון כניך שעיניסם זולגות בכל יום, כעניו שנאמר היתה לי דמעתי לחם יומם ולילה על אחת כמה וכמה. ובילקוט הגי' אף שדמעותיו תדירים ביום ובלילה כלחם על אחת כמה וכמה, ועיין בתנחומא תולדות סם: (כ) מה הגפן הזה. מובא בילקוט תהלים רמז תתכ"ם וחסר הציון, ומובא בילקוט ויצב רמז קמ"ץ בשם שו"ם: (כא) ובסוף היא נזיה קרניה. כ"ה נס בכ"י ו', ונס בכ"י המחריס, אבל בדפוס ראשון נדפס המלות המדפיס המלות המלה והציג ובסוף היין אלא מסתה לאדם ומפלת אותו, ועפ"י לפוס ראשון נדפס כן בכל הדפוסים, ובילקוט בב' המקומות הביא הגי' ובסוף מגרש את קרניה וקרנותיה משיגין לאדם: (כב) ומפלת אותו. בכ"י המחריס ובנדפס סיים כך ישראל נאומות העולם: (כג) ומה הגפן הזה מעליכין עליו גולגולות וארנוניות. אין לזה מובן: (כד) יכרסמנה חזיר מיער זה הסר. מובא בילקוט רמז תת"ל וחסר הציון: (כה) זה פיסטרטיקולין. ל"ל פיסטרטליון, ובילקוט שם זה המוסטרלוסין, ועיין לעיל מזמור ע"ט סעיף י"ד: (כו) אם זכיתם מיאור ואם לאו מיער. כ"ה נס בכ"י ו', אבל בכ"י המחריס ובנדפס הגי' ד"א יכרסמנה חזיר מיער הענין תלוים אם זכית מן יאור, מה דגים שביאור אין עין הרע שולטת בהן, שנאמר וידגו לרוב. ובילקוט הגי' אם זכיתם מיאור כשם שאין חיות הים שולטות ביבשה כך אין שולטין בך, וכנראה מן הדרשה אם זכיתם מיאור ואם לאו מיער שהי' קרי וכתיב בכתוב, וכן תראה בהגדה"ל פל"ד יכרסמנה חזיר מיער, יכרסמנה חזיר מיאור כתיב ט'. ובוי"ר פי"ג אות ה' ובמדרש חזית פ"נ פ' כמעט שעברתי פיתה חזיר מיער ע"ן תלוים אם זכיתם מן היאור ואם לאו מן היער, הדא היותה כי שלקא מן נהרא היא ממכיא, שלקא מן חורשא ליה היא ממכיא, ועיין בחזית שם, ורס"י תהלים שם פ' י"ד הביא ז"ל מיער שע"ן תלוים זכו ישראל הרי מויכים בחיות היאור שאין להם כח לעלות ביבשה ובזמן שהפורעניות נגזר עליהם מתגברת בחיה היער שהיא מפחדת ומורגת: (כז) מן חיותא דחורשא. כ"ה נס בכ"י ו', ובכ"י המחריס ובנדפס מן חזירתא דחורשא, ותרגום יער חרם וכן במקרא ותרם מגל (יחזקאל ל"ג ג'), וכן ויצב דוד בחורשה (ש"ב כ"ג י"ח): (כח) ר' פנחס ור' חלקיה בש"ר סימון. ב"ר ריש פס"ה וי"ר פי"ג אות ה', ובב"ר שם ר' פנחס בש"ר סימון ל"ע ר' פנחס ור' חלקיה בש"ר סימון, ונאמר לנכון בוי"ר שם: (כט) פורש סלפיו. בב"ר שם מפשיט את סלפיו, ובוי"ר מוליך סלפיו, ובמקום ואומר אני מאור, הגי' שם כלומר אני מאור, אבל בוי"ר הגי' ואומר רמו שאני מאור: (ל) כך עשו הרשע מסייע ליה כימיה בפרהסיא. תקנתי כימה, וכן בכ"י ו' נאמר לנכון כימיה, והכוונה עפ"י מאמרם

חזיר מיער, אמר ר' פנחס ור' חלקיה בשם ר' סימון (לא) מעשה היה בשלטון אחד שדן ביום אחד כשפנין ונואפין ורצחנין, (לב) אמר (לסנקוסט) [לסנקליטוס] שלו שלשתן עשיתי בלילה אחת, הוי יכרסמנה חזיר מיער:

[ז] (לג) (ה' אלהים) [אלהים צבאות שוב נא] הבט משמים וראה ופקוד גפן זאת. (לד) ר' נחמן בשם ר' יעקב דקיסרין אמר אותו שאמר לאברהם שוב אשוב אליך כעת חיה (בראשית יח יד), אותו שאמר הבט משמים: וראה ופקוד גפן זאת, וה' פקד את שרה (שם כא א): שרופה באש כסוחה. ר' שילה ורבנין, חד מנהון אמר שרופה כסוחה, ואחרינא אמר אינו אומר עקורה אלא כסוחה, וכל דבר שנכסח מחליף:

[ח] **תהי** ידך על איש ימינך. תהא ידך מגנת על איש ימינך, זה יצחק. (לה) דבר אחר תהי ידך מצויה להפרע מעשו הרשע אותה השבועה שנשבעת לו בימינך, שנאמר הנה משמני הארץ יהיה מושבך (בראשית כז לט): על בן אדם אמצת לך ולא נסוג ממך תחיינו [ובשמך נקרא]. בשביל שמך, שנאמר כי לא יטוש ה' את עמו (ש"א יב כב): ה' אלהים צבאות השיבנו האר פניך ונושעה. אמר ר' יוחנן אנו אין לנו אלא הארת פניך הוי האר פניך:

מזמור פא

[א] **למנצח** על הגתית לאסף הרנינו לאלהים עוזנו [הריעו לאלהי יעקב]. (א) זהו שאמר הכתוב לא הביט און ביעקב (במדבר כג כא), מה ראה בלעם להזכיר ליעקב ולא לאברהם ולא ליצחק אלא ליעקב בלבד, אלא צפה שיצא מאברהם פסולת ישמעאל וכל בני קטורה, וכן צפה שיצא מיצחק עשו ואלופיו, אבל יעקב כולה קדושה, (ב) שנאמר כל אלה שבטי ישראל שנים עשר (בראשית מט כח), (ג) הדא הוא דכתיב כולך יפה רעיתי ומום אין בך (שה"ש ד ז), לפיכך לא

הערות ותקונים

נב"ר וכו"ר שם כך מלכות הזאת כרשעה גוזלת וחומסת גרפת כאלו מגעת את הבימה, והמ"כ בוי"ר שם כתה מגעת בימה כלומר עמהם מטפחת ומגעת על הבימה ממיחין עליה ס"ת, כלומר מרחם את עצמם כאלו לדקו סדין לחמתו, וכמדרש תהלים גרס ומרחם כאלו הם דיוים על חמת, וסעוב הי' להניח מנדקת הבימה, ורחיתי בילקוט תהלים גרסו תת"ל הממים גי' במדרש והבית הגי' כמו שהיא במדרש ב"ר וי"ר כך אומה הזו גוזלת וחומסת וגרפית כאלו מגעת בימה, ובילקוט שם סיים כך עשו כל תרגיעים שהם לד נפי חמסים, הוא מן ג"ר רים פס"ם, ובימה היא מקום שדנין בו, כמו שמ"ר פמ"ג ויעב על בימה ודנו, במ"ר פט"ו עלה אחד לבימה שלו לידון ולומיסם: (לא) מעשה היה בשלטון אחד. בוי"ר שם הגי' מעשה בשלטון אחד שהי' סובב הנגבים והמלחים וסמכשפים נחין ואמר לסנקליטין שלשתן עשיתי בלילה אחת: (לב) אמר לסנקוסט. תקנתי לסנקליטוס, ובדפוס ראשון בטעות לסוקוס, ובדפוס ווינציא לסנקוס, וכ"ה בכ"י המחברים, והנכון כמו שתקנתי, וכן מצא בערוך ערך סנקלם וז"ל בהגדה דתלים יכרסמנה חזיר מיער מעשה בשלטון אחד בקמרי שדן ביום אחד כשפים וטלפין ורוחנין ואמר לסנקליטון שלו שלשתן עשיתי בזה הלילה, פי' בל"י συγκλητος בית דין (שנאמר): (לג) ה' אלהים הבט משמים. כן מוצא בס בכ"י המחברים ובדפוסים הראשונים, ותקנתי אלהים בצבאות שוב נא הבט משמים וראה: (לד) ר' נחמן בשם ר' יעקב דקסרין אמר. במאמר מובא מב"ר פכ"ג אות ד' ושם בלשון מתוקן יותר למועד תשוב אליך כעת חיה ר' נחמן דיפו משם ר' יעקב דקיסרין פתח אלהים בצבאות שוב נא הבט משמים וראה שוב ועשה מה שאמרת לאברהם, הבט נא השמימה וספור הכוכבים, ופקוד גפן זאת וה' פקד את שרה, וכנדפס וכ"ה במחברים המאמר מבונם: (לה) ד"א תהי ידך מצויה להפרע מעשו כו'. עיין רש"י בתהלים על בן תמצתה לך ועל עשו שהי' בן חביב לאביו שהי' קורא לותו בני, ועוד שם תהי ידך על איש ימינך שהבית מכותיך על האיש שהי' עומד להפרע ימינך ממנו, ועל בן אדם אשר אמצת לך להיות מושבו משמני הארץ ע"כ, וכבריו מובאים ממדרש שלפנינו:

(א) שם"ט לא שניע בן ביעקב מה ראה בלעם. מובא בילקוט תהלים רמז תת"ל בשם המדרש, ומכאן שהב נעל מסדר מהפסיקתא רבתי פל"ח כל המאמר והוסיף ברחם "כך פתח רבי תנחומא ב"ר אבא": (ב) שנאמר כל אלה שבטי ישראל שנים עשר. וכן תרגם יב"ע כל אילין שבטיא דישראל תריסר כוהנן לדיקין כחדא: (ג) הס"ד כולך יפה רעיתי ומום אין בך. זה נאמר ברבתי שם:

שם

הזכיר האבות אלא ליעקב בלבד, הוי לא הביט און ביעקב, אמר אף הואיל וכל האבות יש בהם פסולת, ויעקב אין בו פסולת, איני מזכיר אלא לו, הוי הריעו לאלהי יעקב:

[ב] **דבר** אחר למה הזכיר ליעקב ולא כל האבות, (ד) שנו רבותינו במדה שאדם מודד בה מודדין לו, (ה) שנאמר בסאסאה בשלחה תריבנה (ישעיה כז ח), סאה בסאה, אין לי אלא סאה, תרקב וחצי תרקב [קב וחצי קב, רובע וחצי רובע] ותומן ועוכלא מניין, תלמוד לומר כי כל סאן סואן ברעש (שם ט ד), [הרי כאן מדות הרבה], אין לי אלא דבר שבא במדה, מניין שאפילו פרוטות קטנות שמצטרפות להשבון גדול, תלמוד לומר אחת לאחת למצוא חשבון (קהלת ז כז): (ו) משל למלך שהיה לו [ג'] אוהבים וביקש לבנות לו פלטין, הביא לראשון ואומר לו מבקש אני לבנות פלטין, אמר ליה אותו אוהבו זכור אני שהיה הר תחילה, קורא לאוהבו שני ואמר לו מבקש אני לבנות לי פלטין, אמר לו זכור אני שהיה מתחילה שדה, קורא לאוהבו שלישי ואמר רוצה אני לבנות לי פלטין, אמר ליה זכור אני שהיה מתחילה פלטין, אמר ליה חייך שאני בונה אותו פלטין וקורא אותו על שמך, כך אברהם ויצחק ויעקב היו אוהבים להקב"ה, אברהם קרא לבית המקדש הר, שנאמר בהר ה' יראה (בראשית כב יד), יצחק קראו שדה, שנאמר ראה ריח בני כריח שדה (שם כז כז), יעקב קראו בית שלא נבנה, שנאמר אין זה כי אם בית אלהים (שם כח יז), אמר ליה הקב"ה חייך אתה קראתו בית עד שלא נבנה, ואני קורא אותו על שמך, שנאמר לכו ונעלה אל הר ה' אל בית אלהי יעקב (ישעיה ב ג), וכן ירמיה אמר כה אמר ה' הנני שב שבות אהלי יעקב (ירמיה ל יח), (ז) ואף אסף קישט את דבריו ולא הזכיר בתרועה אלא אלהי יעקב, שנאמר הריעו לאלהי יעקב:

[ג] **שאו** זמרה ותנו תוף כנור נעים עם נבל. (ח) [ר' חייא בר אבא אמר] הוא נבל הוא כנור, ר' שמעון אומר נבל לעצמו וכנור לעצמו, נימין ויתירות בין זה לזה, [אמר ר' הונא בשם ר' אסי על ידי עור שאינו עבוד ועל ידי נימין

הערות ותקונים

(ד) שנו רבותינו. מכמה סומה ח' ע"ב, ירושלמי סומה פ"ה, תוספתא סומה פ"ע, מכדרין ק' ע"ה, במ"ר פ"ע לות כ"ד: (ה) שנאמר בסאסאה בשלחה תריבנה מין לי אלא סאה סאה כו' עד אחת לאחת למנות החסון, הוא נ"כ בתוספתא סומה שם, וסומה ח' ע"ב, ובמ"ר שם, ובמכ בפסיקתא רבתי: (ו) משל למלך. מובא בילקוט תהלים שם רמז תתל"ה ומתחיל ד"א משל למה הדבר דומה למלך שהיו לו ג' חובבים, וכן בכמה המאמר בפסיקתא רבתי שם: (ז) ואף אסף קישט את דבריו ולא הזכיר בתרועה אלא אלהי יעקב. על זה הביא המשל וסיים גם אסף אמר הריעו לאלהי יעקב. וכ"י המחריס ובנדפס אין הדברים למאמר הזה, והמאמר וכן ירמי' ים להקדים למאמר זה: (ח) ר' חייא בר אבא אמר. הוספתי וכ"ה בכל כ"י ובנדפס, גם בילקוט שם, וחסר גם בכ"י ו'. והמאמר נוגע מירושלמי סומה פ"ה ה"ן (דף כ"ה ע"ג) ושם הגי' קלת בסגנון אחר, ר' חייא בר אבא אמר הוא נבל הוא כנור, [ר' שמעון אומר נבל לעצמו כנור לעצמו] נימין יתרות בין זה לזה, (פ"ר חי' בר אבא) למה נקרא שמו נבל שהוא (מלבין) [מנבל] כמה מיני זמר, ר' חושה בש"ר יוסף על ידי עור שאינו עבוד, ועל ידי נימין יתרות (היה מלבין כמה מיני זמר) ע"כ. והנה בר אבא בירושלמי הוא בר אבא בחסרון הא"ב, והמלות "ר' שמעון אומר נבל לעצמו כנור לעצמו" נמסו בירושלמי, והמפרש פני משה פי' הוא נבל הוא כנור, מלאכה אחת לשתיהן, אלא נימין יתרות יש בין זה לזה שבכנור יותר נימין מבנבל, פ"ר שבנבל היו נימין יתרות, וכן בעל ק"ע כתב הוא נבל הוא כנור דדמיין להדדי בעורקן אלא דנימין יתרות היו בנבל מבכנור, והשבו שפי' יתרות מלשון יותר, תוס ע"ע ויתרות בו"י ומלת יתרות נרדף אל נימין שפי' חוטין, ומלת יתר פי' חוט כלי הנגון, ותרגום חגם על יתר נירהון על ימא, והמלה נימא היא יונית νημα, וכאשר תראה לפניו המאמר נימין ויתרות בין זה מוסב על נבל לעצמו כנור לעצמו, ובירושלמי ר' חושה בשם ר' יוסף הוא ר' חושה בשם ר' אסי שלפנינו, כי ידוע בירושלמי חושה והושה הכל אחד, וכן ר' יוסי ור' יוסף ור' אסי הכל אחד. עיין מבוא הירושלמי דף ק' ע"ה ודף ק"ע ע"ה, והמאמר שלפנינו מושה בדפ"י תהלים פ"ה ג' בלי הזכרת שמו, וז"ל כנור נעשה עם נבל, ר' חייא בר אבא אומר הוא נבל הוא כנור, ור' שמעון אומר נימין ויתרות שבין זה לזה, למה נקרא שמו נבל שהוא מנבל

ויתירות], (ט) ולמה נקרא שמו נבל, שהוא מנבל כל מיני זמר, (י) אמר ר' יהודה בר' אלעאי וכמה נימין יש בכנור שבע, (יא) שנאמר שבע ביום הללתיך (תהלים קיט קסד), וליטות המשיח שמונה, (יב) שנאמר למנצח על השמינית (שם יב ו), ולעתיד לבא נעשית של עשר, (יג) שנאמר עלי עשור ועלי נבל (שם צב ד):

[ד] תקעו בחודש שופר. זהו שאמר הכתוב אשרי העם יודעי תרועה ה' באור פניך יהלכון (שם פט יו), אשרי העם יודעי תרועה זה דור המדבר, שהיו חונים ונוסעים בתרועה, שנאמר והיו לך למקרא העדה ולמסע את המחנות [ותקעו בהן וגו' ואם באחת יתקעו] (במדבר י ג ג ד): ה' באור פניך יהלכון. שנאמר וה' הולך לפניהם יומם (שמות יג כא): (יד) דבר אחר אשרי העם יודעי תרועה. שמעברין את השנה וקובעין יום תרועה ביומו: ה' באור פניך יהלכון. (טו) אמר ר' אבהו שהקב"ה מסבים עמהם [את החשבון: דבר אחר אשרי העם יודעי תרועה. אלו סנהדריות שיודעין לישא וליתן בתרועתה של תורה: ה' באור פניך יהלכון. שהקב"ה מסבים עמהם] ומאיר פניהם בהלכה. (טז) אמר ר' יוסי בן יעקב (בשם ר') [ב"ר] אידי בשם ר' אחא נפתלי אילה שלוחה (בראשית מט כא), (יז) שהם קלים במשלחתה של תורה כאיילה: הנותן אמרי שפר (שם שם), אלו דברי תורה שנתנו בתרועה ובקול שופר, [שנאמר ואת קול השופר (שמות כ יה)] לכן תקעו בחודש שופר: דבר אחר אשרי העם יודעי תרועה. (יח) אמר ר' יאשיה והלא אומות העולם כמה קרנות יש להם, כמה בוקיונום

הערות ותקונים

כל מיני זמר עכ"ל, ובזוה כ"י ובדפוסים הראשונים בפעות נימין ויתדות: (ט) ולמה נקרא שמו נבל שהוא מנבל כל מיני זמר. בירושלמי, שהוא מלשון ג"ע מנבל בסיפוק תאותיו, ובעל שלטי הגבורים פ"ח הגיה וז"ל נקרא נבל מפני שמכוב נעימותו הוא מנבל כל מיני כלי זמרה כמו שאמרו במדרש תהלים. וע"ש גם בפ"ט שם ידבר מתכונת הנבל והכנור: (י) ת"ר יהודה בר' אילעאי כמה נימין יש בכנור. תוספתא ערכין פ"ב, ערכין כ"ע ע"ב, תנומה בהעלותך אות י"ב, ומתחיל ילמדנו רבינו כמה נימין היו בכנור, ובמדרש במ"ר פ"ע אות י"ח, פסיקתא רבתי רים פסקא כ"ח, ובכל המקומות בשם ר' יהודה פתח: (יא) שנאמר שבע ביום הללתיך. בתנומה ומדרש שם מובא לרבי' שבע שמחות את פניך (תהלים ט"ז י"ח), אל תקרי שובע אלא שבע הללתיך. בתנומה ומדרש שם מובא לרבי' שבע שמחות את פניך (תהלים ט"ז י"ח), אל תקרי שובע אלא שבע, וכן אמר דוד שבע ביום הללתיך, ועיין בגמרא ערכין שם: (יב) שני' על השמינית. בגמרא שם ורבתי שיים על נימא שמינית: (יג) שני' עלי עשור ועלי נבל. בתנומה ובמדרש ורבתי שם מובא שכתוב בנבל עשור אזמרה לך (תהלים קמ"ד ט') ובגמרא מובא שני כתובים כאחד וע"ש בפירש"י ובמהרש"א בח"א: (יד) ד"א אשרי העם יודעי תרועה שמעברין את השנה וקובעין יום תרועה ביומו. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הגיה הרש"פ, וכ"י האחרים ובנדפס הגי' ד"א אשרי העם יודעי תרועה אלו הזקנים שמעברין את השנה וקובעין את החדשים, ועיין פסיקתא דר"כ פסקא בחודש השלישי אשרי העם יודעי תרועה ר' אבהו פתר קרא בחמשה זקנים שהיו נכנסים לעבר את השנה כו', כל כך למה שהיו עושין בדבר הקב"ה מאיר פני ואולי ג"ע אלו ה' זקנים זנתחברו האותיות ונעשית הזקנים, ועיין בהערה ל"ו בפסיקתא שם, ובילקוט תהלים רמז תת"ס ד"א אשרי העם יודעי תרועה מלון בגלו "מדרש" ול"ל וי"ר לו פסיקתא: (טו) ת"ר אבהו שהקב"ה מסבים עמהם. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס בחור פניך יהלכון שהקב"ה מסבים עמהם, וכל השאר ליתא, ובילקוט תהלים רמז תת"ס אחר שהביא המאמר על אשרי העם יודעי תרועה והוא מן פסיקתא דר"כ פסקא ר"ה סיים ד"א מדבר בסנהדרין ה' בחור פניך יהלכון שהקב"ה מאיר עיניהם בהלכה, נפתלי אילה שלוחה הנותן אמרי שפר אלו דברי תורה שנתנו ע"י שופר, אבל ואת קול השופר, הוא ממדרש שו"ט שלפנינו: (טז) ת"ר יוסי בן יעקב בש"ר אידי בש"ר אחא. כ"ה גם בכ"י ו', וכל האחרים ובנדפס ת"ר יוסי בן יעקב בשם ר' אחא, והסברים המלות "בש"ר אידי", ומלתתי המאמר בשם במדרש ג"ר פ"ח אות י"ז ר' יוסי בריה דר' יעקב בר אידי בשם ר' אחא הנותן אמרי שפר אמרי שופר שהן מספרין אמרים שנתנו בשופר ובתרועה, ונפ"ז תקנתי בפיום ת"ר יוסי בן יעקב ב"ר אידי: (יז) שהם קלים במשלחתה של תורה כאיילה. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרש"פ, וליתא בכ"י האחרים ובנדפס: (יח) ת"ר יאשי' והלא אוה"ע כמה קרנות יש להם כמה בוקיונום יש להם כמה ספלירין יש להם. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרש"פ, אבל בכ"י האחרים המאמר קצוב וכך היתה שם: ת"ר יאשי' והלא אומות העולם יש להם שפק ידים אלא שרגיל שם יודעים לרעות להקב"ה בשופר, והמאמר מובא מפסיקתא דר"כ פסקא בחודש השביעי (קנ"ב ע"ב) והגוספתא שם כמו בכ"י שלפנינו, ת"ר יאשי' אשרי העם יודעי תרועה וכי אומות העולם מיום יודעים להריע, כמה קרנות יש להן, וכמה בוקינום יש להן, וכמה

יש להם, כמה ספלירין יש להם, אלא אשרי העם יודעי תרועה (יט) שיודעים לפתות בוראן בתרועה ובקול שופר: (כ) ה' באור פניך יהלכון. אלו עשרה ימים שבין ראש השנה ליום הכיפורים:

[ה] (כא) **תקעו** בחודש שופר. באיזה חודש, בכסה, בחודש שהוא נכנס בחגו, וחגו בן יומו, וזה ראש השנה: דבר אחר תקעו בחודש שופר. (כב) רבנן אמרו חדשו מעשיכם, שפרו מעשיכם, ואני מכסה בו את עונותיכם, שנאמר נשאת עון עמך כסית כל חטאתם סלה (תהלים פה ג). (כג) אמר ר' ברכיה בר אבא ואמרי לה ר' ברכיה בשם ר' אבא חדשו מעשיכם, מה השופר הזה אדם תוקע מזה ומוציא קול מזה, כך כביכול כל המקטרינים מקטרנים לפני מכם, ואני שומע מזה ומוציא מזה, הוי תקעו בחודש שופר:

[ו] (כד) **כי** חק לישראל הוא [משפט לאלהי יעקב]. אם אינו חק לישראל כביכול אינו משפט לאלהי יעקב, (כה) דתני ר' הושעיא גזרו בית דין למטה ואמרו היום ראש השנה, הקב"ה אומר למלאכי השרת העמידו (כו) ביטה, העמיד (כז) סניגורין, העמידו (כח) ספיקטורין, שגזרו בית דין דלמטה ואמרו היום ראש השנה, נשתהו העדים מלבוא או שנמלכו בית דין לעבר השנה והעבירוהו למחר, הקב"ה אומר למלאכי השרת העבירו ביטה, העבירו סניגורין, העבירו ספיקטורין, שגזרו בית דין שלמטה ואמרו למחר ראש השנה, ומה טעם כי חק לישראל הוא

הערות ותקונים

סלפידים יש להם, ואת אומר אשרי העם יודעי תרועה, אלא אשרי העם שיודעים לפתות את בוראם בתרועה, וכן כתוב במגלת בוי"ר פכ"ט אות ד', ומובא בילקוט פנחס רמז תרמ"ח ופנחס רמז תשפ"ג ותהלים רמז תת"ס, והנה בהערה מ' לפסיקתא שם התרכתי כזה ופה אחוז בקלרה בקיימוס סיא בל"י ולומי βυκάνη buccina קרנות ותלוגרות וסופרות, ומגלה ספלירין וכב"י ו' סלומה לכ"י שלנו הני' סלפידים, כמו שהוא בפסיקתא, ומעירותי שם בהערה שמגלה בכל המקומות מסובבת ול"ע סלפינגם וסיא יונית σάλπιγξ ופי' תלוגרה ותרועה, וכתבתי שם במדרש שו"ט מזמור פ"ח הני' ספק ידים וסי' כתוב סלפידים ומתבשם מגלה ע"י מעתיקים לדיוסיס, ונפרדה לשתים ספק ידיס וגריך לתקן סלפינגם. ועיין מ"ש בפסקתא ר' הערה פ"ט: (יט) שיודעים לפתות בוראן בתרועה ובקול שופר. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י המחריס ובנדפס חגו ישראל שם יודעים לרעות להקב"ה בשופר: (כ) ה' באור פניך יהלכון אלו עשרה ימים שבין ר"ה ליו"כ. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הגיה הרש"פ, אבל בכ"י המחריס ובנדפס ד"ח אחרי העם שיודעים לרעות להקב"ה ברחם השנה, באור פניך יהלכון זה יו"כ שהקב"ה מוחל להם ומאיר להם: (כא) תקעו בחדש שופר בחיזה חודש בכסה בחדש שהוא נכנס בחגו וחגו בן יומו. כ"ה גם בכ"י ו', ויש לתקן בחדש שהוא נכסה. ויש לו חג וחגו בן יומו, ומאמר טובא מפסיקתא דר"כ פסקא בחדש השביעי (קנ"ב ע"ב) ועיש בהערות שני, ובכ"י המחריס ובנדפס הני' תקעו בחדש שופר בחיזה חדש בכסה שרחם חדש מתכסה בו וחיזה הוא זה רחם השנה, והרש"פ בגליון הגיה ני' לחרת בכסה בחדש שהוא נכסה הוי בכסה והלה כל החדשים נכסין חלה ליום חגו והרי סיון וניסן ים בכסה חג ת"ל יום חיזהו יום שהוא חג והוא נכסה זה רחם השנה: (כב) רבנן אמרו חדשו מעשיכם. בפסיקתא דר"כ בחדש השביעי (קנ"ד ע"א) תקעו בחדש שופר, בחדש חדשו מעשיכם, שופר שפרו מעשיכם, אמר הקב"ה אם שפרתם מעשיכם לפני [הרי אני נעשה לכם כשופר הזה, מה השופר הזה מכוים בזו ומוציא בזו] אף אני עומד מכסא דין ויושב על כסא רחמים ומרחם אתכם, והופך לכם מדת הדין למדת הרחמים, וע"ם בהערות שני, ובפסיקתא רבתי פל"ם ת"ר נרכי' הכהן גדבי כשתעלו את השופר לתקוע חדשו מעשיכם ועשו תשובה ואפילו ים בידכם כמה עבירות אני מכסה עליכם, כמה שנ' מי אל כמוך נושא עון ועובר על פשע ונו', וילקוט תהלים רמז תתל"ח ד"ה בכסה בחדש שים בו חג הסוכות ומעין פסיקתא רבתי והוא רק על המאמר שהבאתי והוא נרבתי פל"ם, ומן ד"ה בשופר הוא מן פסיקתא דר"כ בחדש השביעי, ומן בחדש שופר רבנן אמרין הוא מן שו"ט שלפיטו, והרוקח ס' ר"ה סי' ר"נ, והמנורראם סדר תפלת ר"ה (לפום פרשא דף פ"ע ע"ד) הביאו את דברי המו"ט: (כג) אמר ר' ברכי' בר אבא ואמרי לה ר' ברכי' בשם ר' אבא. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הגיה הרוקח שם בשם המו"ם, אבל בכ"י המחריס ובנדפס הני' ר"ר ברכיה בשם ר' אבא, והיא ני' יצחק, וילקוט תהלים שם רמז תתל"ח ר' ברכי' בשם ר' ירמי': (כד) כי חוק לישראל הוא. כל המאמר מכאן עד סוף המזמור חוץ ו' זי' נמצא גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרש"פ, וליתא בכ"י המחריס ובנדפס: (כה) דתני ר' הושעיא. נקוט מן פסיקתא להחדש (ק"ג ע"ב) ומובא בילקוט בא רמז ק"ן. וילקוט תהלים רמז תתל"ח בשם הפסיקתא, ועיין בפסיקתא שם הערה קל"ח: (כו) ביטה. מלה יונית βῆμα בנין נפוח לדון בו: (כז) סניגורין. בל"י συνήγορος פי' מלמד זכות: (כח) ספיקטורין. וכ"ה גם בכ"י ו', וכן הגיה הרש"פ

משפט לאלהי יעקב. ר' פנחס ור' חלקיה בשם ר' סימון אמרין מתבנסין כל מלאכי השרת אצל הקב"ה ואמרין רבונו של עולם אימתי הוא ראש השנה, והוא אומר להם אלי אתם שואלים, אני ואתם נשאל לבית דין של מטה, מה טעם כי חק לישראל הוא משפט לאלהי יעקב:

[ז] (כט) **עדות** ביהוסף שמו. אל תקרי שמו אלא שמו, יה שמו של הקב"ה מעיד על יוסף שלא נגע באשת פוטיפר: בצאתו על ארץ מצרים. (ל) שנו רבותינו בראש השנה יצא יוסף מבית האסורין, שנאמר הסירותי מסבל שכמו, (לא) מהו כפיו מדוד תעבורנה, מהיות משרת לשר המטבחים, כמה דאת אמר והכה [בכיור או] בדוד (ש"ב כ יז), ורבנן אמרי מדוד משעבוד מצרים, ללמדך שלא נשתעבדו בניו של יוסף במצרים, כמה דאת אמר בכור שורו הדר לו (דברים לג יז), מה בכור שור אין עושין בו עבודה, שנאמר לא תעבוד בבכור שורך (שם טו יט), אף זרעו של יוסף לא נשתעבדו במצרים, ואין דוד אלא שעבוד מצרים, שנאמר בשבתנו על סיר הבשר (שמות יו ג), (לב) ומתרגמינן על דודא דבשרא, מלמד שכשנפטרין לילך לבתיהם היו בוזזים על שוקי מצרים, שנאמר זכרנו את הדגה אשר נאכל במצרים חנם (במדבר יא ה), וכתיב בשבתנו על סיר הבשר (שמות יו ג), ובני יוסף לא משתעבדין ולא יושבין על סיר הבשר, אלא היו בעלי תריסין ובעלי מלחמות, וכן הוא אומר בני אפרים נושקי רומי קשת (תהלים עח ט), לפיכך נאמר הסירותי מסבל שכמו:

מזמור פב

[א] **מזמור** לאסף אלהים נצב בעדת אל בקרב אלהים ישפוט. (א) זהו שאמר הכתוב לא תכירו פנים במשפט (דברים ו יז), וכן יהושפט, ויאמר אל השופטים ראו מה אתם עושים כי לא לאדם תשפטו כי לה' ועמכם בדבר משפט (דה"ב יט ו), וכתיב כי המשפט לאלהים הוא (דברים ו יז), שלא יאמרו הדיינין אנו יושבים לעצמנו בדין, אלא אמר הקב"ה לדיינין הוו יודעין כי עמכם אני יושב, שנאמר אני ה' אוהב משפט (ישעיה סא ח), (ב) ואם הטיתם את הדין אותי אתם מטים, שנאמר וקרבתי אליכם למשפט (מלאכי ג ה), הוי בקרב אלהים ישפוט, (ג) באמצע הדיינין, ישפוט, ומאן אלהים דיינא, שנאמר עד האלהים יבא דבר שניהם (שמות כב ח):

[ב] **עד** מתי תשפטו עול. אתם נושאים פנים לרשעים, שנאמר ופני רשעים תשאו סלה, (ד) (רצונו) [רצונכם] לעשות דין, שפטו דל ויתום עני ורש

הערות ותקונים

ברמ"ס, ובפסיקתא שם גם בפסיקתא רבתי המודם מקפטורין בהסוך המותיות, וגם סילקום הבית ספיקטורין גם הערוך ערך מקפטר הבית בשם הפסיקתא מקיפטורין, ועיין בפסיקתא הטרם קנ"ג שהטירותי שנ"ל קטיגורין ומתאימם היטב לעומת סניגורין, והבאתי רמי' מן הירושלמי ר"ש פ"ח ה"ג (דף כ"ז ע"ב) שבאנם שם המאמר הזה, ושם הני' יעמדו סניגורין יעמדו קטיגורין: (כט) עדות ביהוסף שמו. גם זה נמצא בכ"י ו', וכן הוסיף ברמ"ס, וליתא בכ"י המחרים ובנדפס: (ל) שנו רבותינו, בר"ש ילק יוסף מבית האסורין. עיין ר"ה י' ע"ב וי"ח ע"ח, וכן מובא ברמ"י תהלים שם: (לא) מהו כפיו מדוד תעבורנה, מהיות משרת לשר המבחים כד"ה והכה בכיור או בדוד, וכן רמ"י תהלים שם הבית מדוד מעבודת עבדות לבנין קדירות כלשון שאר עבדים כמו והכה בכיור או בדוד: (לב) ומתרגמינן על דודא דבשרא. כן הוא בת"א ויב"ע:

(א) זמ"ס לא תכירו. מובא בילקום תהלים רמז תתל"ח, והלשון מדרש נשמט ממקומו, ומיוך על מזמור לאסף זמ"ס לא תכירו, ועל המאמר הרחמן מזמור לאסף כשנגלה הקב"ה על אברהם אבל הכיון "תנחומא" והוא בתנחומא ואתחנן אות ד' (דף מ"ג ע"ב): (ב) ואם הטיתם את הדין אותי אתם מטים. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הבית ברמ"ס, ובכ"י המחרים ובנדפס ואם הטיתם אותי אני אתם מתכם, ובילקום שם ואם הטיתם אותו אתם מטים עצמכם, ל"ל ואם הטיתם את הדין אותי אתם מטים: (ג) באמצע הדיינין יפטור עד דבר שניהם. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף ברמ"ל, וליתא בכ"י המחרים ובנדפס: (ד) רצוני לעשות

הצדיקן, (ה) תרחמו אין כתיב כאן אלא הצדיקו, הצדיקו עליו את הדין, לא בשביל שהוא יתום או עני לוטר ליתן לו משל עשיר, לה' הארץ ומלואה (תהלים כד א), ואם תקחו מן העשיר בדין ותתנו לעני, לי אתם נוזלים, ושלי אתם נותנים לו, שכל העולם שלי הוא, ואני אמרתי להעשירו, ואתם נוטלים את שלו: [ג] **לא** ידעו ולא יבינו. לפי שאינן יודעין לכוין את הדין לפיכך העולם מתמוטט, שנאמר בחשכה יתהלכו ימוטו כל מוסדי ארץ: אני אמרתי אלהים אתם ובני עליון כולכם. מצוה אחת צויתי לאדם הראשון ולא עמד בה, ונרשתיו מגן עדן, וקנסתי עליו מיתה, שנאמר אכן כאדם תמותון (ו) וכאחד השרים תפולו, אלו שרים של טעלה, שנאמר יפקוד ה' על צבא (מרום) [המרום] במרום (ישעיה כד כא): קומה (ה') [אלהים] שפטה הארץ. העבר את אלו ותהא בעצמך מלך ושופט, שנאמר וה' לעולם ישב כונן למשפט כסאו (תהלים ט ח):

מזמור פג

[א] **שיר** מזמור לאסף אלהים אל דמי לך אל תחרש [ואל תשקוט אל]. (א) זהו שאמר הכתוב (שומר מצוה לא ידע דבר רע) באשר דבר מלך שלטון ומי יאמר לו מה תעשה (קהלת ח ד), והצדיקים אומרים להקב"ה מה תעשה, אומרים לו קום והוא קם, שוב והוא שב, שנאמר קומה ה' (במדבר י לה), שובה ה' (שם שם לו), אמרו לו אל תישן, שנאמר עורה למה תישן ה' [הקיצה אל תזנח לנצח] (תהלים מד כד), והוא מתעורר דכתיב ויקץ כישן ה', אל דמי לך, והוא שומע, שנאמר מקים דבר עבדו ועצת מלאכיו ישלים (ישעיה מד כו), וכן ישעיה אומר על חומותיך ירושלים הפקדתי שומרים [וגו'] ואל תתנו דמי לו עד יכונן (שם סב ו ז), הוי אלהים אל דמי לך, ואתה דומם ואנו דוממים, שנאמר ישבו לארץ ידמו (מיכה ג י), התרשתנו ה' ילחם לכם ואתם תחרישון (שמות יד יד), ולכך אל תחרש ואל תשקוט אל עד (שעושה) [שתעשה] עלבון בניך:

[ב] **כי** הנה אויביך יהמיון. וכן הוא אומר הוי המון עמים רבים (כהמון ים יהמו) [כהמות ימים יהמיון] (ישעיה יז יב): על עמך יערימו סוד. באין על עמך בשביל שאינן מקיימים את התורה, שנאמר סוד ה' ליראיו ובריתו להודיעם (תהלים כה יד): ויתיעצו על צפוניך. נמלו עצה על מזבח שלך לעקרו, הדא הוא דכתיב על ירך המזבח צפונה (ויקרא ו יח), שלא נקריב לך קרבנות: אמרו לכו ונכחידם מגוי ולא יזכר שם ישראל עוד. (ב) כל זמן שישראל קיימין הוא נקרא אלהי ישראל, נעקר ישראל אלהי מי נקרא: כי נועצו לב יחדו עליך ברית יכרותו. כל מה שהן עושין ומרגישין עלינו בשבילך, שנאמר [למה רגשו גוים וגו'] על ה' ועל משיחו (תהלים ב ב):

[ג] (ג) **אהלי** אדום וישמעאלים [מואב והגרים גבל ועמון ועמלק פלשת עם יושבי צור גם אשור]. עשרה אומות נאמרו בפרשה זו, ללמדך שצפה דוד ברוח הקודש שאדום הרשעה עתידה להחריב את בית המקדש בכלל

הערות ותקונים

לעשות דין. תקנתי בילקוט כמו שמוא בילקוט: (ה) תרחמו אין כתיב כאן אלא הצדיקו. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוא בילקוט שם, וכן הוסיף הרמ"פ, וליתא בכ"י המחריס ובנדפס: (ו) וכאחד השרים תפולו אלו שרים של מעלה. וזה כוון רש"י תהלים פ"ב ז' ומדרש אגדה כאחד השרים של מעלה שנאמר יפקוד ה' על צבא המרום במרום:

(א) זה"ש שומר מצוה. מובא בילקוט תהלים רמז תתל"ב בשם המדרש, והסגרתי המלות שומר מצוה לא ידע דבר רע, כי מיותרים הם, ועיקר הדרש על הכתוב באשר דבר מלך שלטון ומי יאמר לו מה תעשה, והכתוב שומר מצוה הוא מאוחר להכתוב באשר דבר מלך שלטון: (ב) כל זמן שישראל קיימין וכו'. רש"י תהלים פ"ג ו' וז"ל עניך ברית יכרותו, ברית זו פיהם אלא עניך להסכיה את שמך שאתה קרוי אלהי ישראל ומאחר שלא יזכר ישראל לפי שמך הגדול פיהם מזכר, כך מלאתי: (ג) אהלי אדום וישמעאלים. מכאן על סוף המזמור הוא גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרמ"פ, וליתא בכ"י המחריס ובנדפס:

עשרה אומות, וקידם וקיללם בקללת מדינים וסיסרא ועורב וזאב וזבח וצלמונע שבאו לירש ארץ ישראל ואבדו, שנאמר אשר אמרו נירשה לנו את נאות אלהים, ועמד עוד וקללם בעשר קללות אחרות, אלהי שיתמו כגלגל, כדבר המתגלגל ממקום גבוה, כקש לפני רוח, שאין לו מעמד, כאש תבער יער, שהוא מוצא עצים לשרוף, וכלהבה תלהט הרים, בזמן הקציר, כן תרדפם בסערך ובסופתך תבהלם, כסערה בלב ים וכסופה במדבר, מלא פניהם קלון, כמי שמתבייש ברבים על עבירות משוקעות שבידו, ויבקשו שמך ה' ולא תמצא להם, כדכתיב (ד) ישועו ואין מושיע (א"פ) [על] ה' ולא ענם (תהלים יח מב), יבושו ויבהלו עדי עד, ביום הדין, ויחפרו מעבודה זרה שבידם, ויאבדו בניהנם, וידעו כי אתה שמך ה' לבדך, כדכתיב ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד (זכריה יד ט):

מזמור פד

[א] **למנצח** על הגתית לבני קרח מזמור. (א) זהו שאמר הכתוב ואבוס עמים באפי [וגו' ואוריד לארץ נצחם] (ישעיה סג ו), מה עלינו לומר, חמדי ה' אזכיר (שם שם ז), כל מי שרואה את הגת הזו הוא נותן נצחון, ישעיה ראה אותו ואמר [ובגדיך כדורך בגת וגו'] חמדי ה' אזכיר (שם שם ב ז), דוד ראה אותו (ב) ואמר עליה (מזמור על הגיתית) [למנצח על הגתית מזמור (תהלים ח א), ראה אותו אסף אמר עליה למנצח על הגתית לאסף (שם פא א)], בני קרח ראו אותה ואמרו למנצח על הגתית לבני קרח: מה ידידות משכנותיך. מה ידידות יש בהם שבשבילן אתה עושה את הגת הזו, שכל מי שפשט ידו בבית המקדש, הקב"ה עתיד ליתנו בתוך הגת, וכן הוא אומר קול שאון מעיר קול מהיכל קול ה' משלם גמול לאויביו (ישעיה סו ו), קול שאון ממה שעשו בעירו, קול מהיכל ממה שעשו בהיכלו, הוי מה ידידות משכנותיך: (ג) בית המקדש נקרא ידיד, ומי שבנאו נקרא ידיד, שנאמר [ויקרא את] שמו ידידיה (ש"ב יב כה), ומי שנבראו בחלקו נקרא ידיד, שנאמר לבנימן אמר ידיד ה' (דברים לג יב), וכן דוד הוא אומר למען יחלצון ידידיך (תהלים ס ז):

[ב] **נכספה** וגם כלתה נפשי לחצרות (בית) ה'. ולא משל עכשיו, אלא משהיו ישראל בים נתאוו לבית המקדש, שנאמר נחית בחסדך עם זו גאלת [וגו' אל נוה קדשך] (שמות טו יג), תביאמו ותטעמו [וגו'] (שם שם יז): [גם צפור מצאה בית]. (ד) אמרו ישראל עד מתי יהיו שונאין אותנו ואומרים כצפור נודדת (מקנה) [מן קנה] כן איש נודד ממקומו (משלי כז ח), וכן הוא אומר נודי הרכם צפור (תהלים יא א), לא אמר כיונה, אלא כצפור, היונה היו נוטלין גוזליה והיא חוזרת למקומה, שנאמר כיונה פותה אין לב (הושע ז יא), אבל הצפור הזה אינו כן, אלא ילדה במקומה, וכשנוטלין גוזליה אינה חוזרת למקומה, כך משלו הרשעים הקב"ה וישראל כצפור, אמר להם גם צפור מצאה בית ודרור קן לה:

[ג] **אשרי** יושבי ביתך עוד יהללוך סלה. (ה) אמר ר' יהושע בן לוי כל מי שהוא נכנס לבתי כנסיות ובתי מדרשות, זוכה ונכנס בבתי כנסיות ובבתי

הערות ותקונים

(ד) ישועו ואין מושיע אל ה' ולא ענם. בש"כ כ"ב מ"ב כתיב ישעו ואין מושיע אל ה' ולא ענם, ובתהלים שם כתיב על ה':

(א) זא"פ ואבוס עמים באפי. מובא בילקוט תהלים רמז תתל"ג בשם סמדרש: (ב) ואמר עליה מזמור על הגיתית. תקנתי למגלת על הגתית מזמור, וסוף תהלים ח' ג', וכן הוא בסעות בכ"י סמחריס ובנדפס, ובילקוט סשמיט זה, וג' פסוקים נמצא אחר נאמר בשם הגתית (תהלים ח' ג' פ"א ג' פ"ל ג') ובכלם נאמר בשם למנצח: (ג) בית המקדש נקרא ידיד. עיין מנחות כ"ג ע"ב: (ד) אמרו ישראל עד מתי יהיו שונאים אותנו. בילקוט הני' אמרו ישראל עד מתי יהיו מוכיחנו תרפיס אותנו, ובכל"פ הכיא הני' עד מתי יהו שונאין רודפין אותנו, ולזה סמאמר כוון רש"י תהלים פ"ל ד' גם צפור מצאה בית, מדרש תנחומא בשמיו מדבר והצפור היא הכנסת ישראל: (ה) תריב"ץ כל מי שהוא נכנס לבתי כנסיות כו', שנאמר

מדרשים לעולם הבא, שנאמר אשרי יושבי ביתך (ו) עוד יהללוך סלה: (ז) אשרי אדם עוז לו בך. (ח) יכול לכל, תלמוד לומר מסלות בלבבם: עוברי בעמק הבכא מעין ישיתוהו. עמק הבכא זו גיהנם, (ט) אמר ר' אלעזר דהוא קטלא בהון: (י) מעין ישיתוהו. שהדמעות שלהן נמשכות כמעין: גם ברכות יעטה מורה. אמר ר' יוחנן קילוסו של הקב"ה עולה מן גיהנם יותר מן גן עדן, שכל מי שהוא למעלה מחבירו מקלס להקב"ה ואמר אשרי שאני למעלה מזה שהוא נתון תחתי, וכן כל אחד ואחד מקלס להקב"ה שהוא למעלה מחבירו, שנאמר גם ברכות יעטה מורה, אמר ר' יוחנן מה הן אומרים, (יא) יפה לימדת, יפה הורית, ולא שמענו:

[ד] (יב) **ילכו** מחיל אל חיל. (יג) [כך למדונו רבותינו כל היוצא מבית הכנסת ונכנס לבית המדרש, עליו הכתוב אומר ילכו מחיל אל חיל], ולא עוד אלא שזוכה ומקבל פני השכינה, שנאמר יראה אל אלהים בציון: דבר אחר ילכו מחיל אל חיל. (יד) אמר ר' יונה בשם ר' לוי תלמידי חכמים אין להם מנוחה לעסוק בתורה אפילו לעולם הבא, שנאמר ילכו מחיל אל חיל, עד איכן, אמר ר' פנחס הכהן מכלל שאחרים מקטרגין: ה' אלהים צבאות שמעה תפלתי. (טו) אמר ר' לוי אניסטרון זה נתן משה ליהודה, [שנאמר וזאת ליהודה ויאמר שמע ה' קול יהודה (דברים לג ז)], לפיכך ה' אלהים צבאות שמעה תפלתי, וכן הוא אומר הטה ה' אזנך ענני (תהלים פו ו):

מזמור פה

[א] **למנצח** לבני קרח מזמור רצית ה' ארצך שבת שבות יעקב. (א) זהו שאמר הכתוב ארץ אשר ה' אלהיך דורש אותה תמיד עיני ה' אלהיך בה (דברים יא יב), (ב) בה הופך ומתהפך ומסתכל ונותן עיניו בה, עד זמן שתרצה

הערות ותקונים

שנאמר אשרי יושבי וגו'. כן הוא גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרמ"פ, וליתא בכ"י המחברים ובנדפס: (ו) עוד יהללוך סלה. עיין סנהדרין דף י"ז ע"ב מאמר אחר בשמו שהביא"ל מגין לתחיית המתים מן התורה אשרי יושבי ביתך עוד יהללוך סלה, היללוך לא נאמר אלא יהללוך, ומביא"ל כל המומר עירם בעוה"ז זוכה ואומרים לעוה"ב שנאמר אשרי יושבי ביתך עוד יהללוך סלה: (ז) אשרי אדם עוז לו בך. מובא בילקוט תהלים רמז תנ"ג בשם המדרש: (ח) יכול לכל ת"ל מסלות בלבבם. וי"ר רים פי"ז, מיכה רבה פ' טוב ה' לקויו, ושם הגי' ת"ל מסלות בלבבם אלו הסבורין לתוריתא כביסין בלבהון, ודורם מסלות בלבבם על נמוד התורה עד שהם כבושים בלב כמו שמפלש: (ט) ר"ל שלעזר להוא קטלא בהון. בכ"י המחברים ובנדפס להוא קטלא נהון, ואין להם מובן, והילקוט השמים זה, ועיין עירובין י"ט ע"א וברש"י תהלים שם: (י) מעין ישיתוהו שהדמעות שלהן נמשכות כמעין. עיין שמ"ר פ"ז אות ד', מהו מעין ישיתוהו שמורידין דמעות כמעיות על שמגניון את ניסכם בדמעותיהן ומשם הקילוס עולה, שנאמר גם ברכות יעטה מורה: (יא) יפה לימדת יפה הורית ולא שמענו. בשמ"ר שם מה הם אומרים ר"ל יוחנן יפה אמרת יפה דנת יפה סברת יפה ממלת יפה חייבת יפה למדת יפה הורית. ועיין ברש"י תהלים: (יב) ילכו מחיל אל חיל. מכאן עד ד"ה ילכו מחיל אל חיל נמצא גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרמ"פ, וליתא בכ"י המחברים ובנדפס: (יג) כך למדונו רבותינו. עיין ברכות ס"ל ע"א ר"ל לוי בר חייא היוצא מבית הכנסת ומכנס לבית המדרש ועוסק בתורה זוכה ומקבל פני שכינה שנאמר ילכו מחיל אל חיל יראה אל אלהים בציון: (יד) ר"ל יונה בש"ר לוי תלמידי חכמים אין להם מנוחה. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרמ"פ, ובכ"י המחברים ובנדפס אין נחת רוח לחברים לעתיד לבא עד היכן ר"ל פנחס עד יראה אל אלהים בציון. וילקוט הביא כ' מסחתות יחד, וז"ל ר"ל יונה אין נחת רוח לחברים לע"ל עד היכן ר"ל פנחס עד יראה אל אלהים בציון דר"ל פנחס הכהן מכלל לחברים מקטרגין, וביומלמי שביעית סוף פ"ד ר' יונה בש"ר חייא בר אבי עתידין בני חבירין להתיינע מבתי כנסיות ובתי מדרשות מ"ט ילכו מחיל אל חיל יראה אל אלהים בציון: (טו) ר"ל לוי אניסטרון זה נתן משה ליהודה. עיין לעיל מזמור כ"ז אות ד', ובהערה ל"ט:

(א) זמ"ש ארץ אשר ה' אלהיך דורש אותה. מובא בילקוט רמז תתנ"ג בשם המדרש: (ב) בה הופך ומתהפך

מעשיה להקב"ה והמצות שנצטוו ישראל עליה, אם הוציאו המעשרות, ועשו את השמיטים והיובלים, וכל מצות שנצטוו בה, אותה שעה מרצה מעשיה להקב"ה, (ג) וכן הוא אומר אז תרצה הארץ את שבתותיה (ויקרא כו לד), לפיכך רצית ה' ארצך:

[ב] (ד) **נשאת** עון עמך. מי נושא עון, הארץ אשר הם יושבים עליה, שנאמר העם היושב בה נשוא עון (ישעיה לג כד), הרי החיים, המתים מניין, שנאמר וכפר אדמתו עמו (דברים לב מג), מי מכפר על עמו, אדמתו, אשריהם יושבי ארץ ישראל שאין להם חטא ועון לא בחיים ולא במתים, וכן הוא אומר נשאת עון עמך, וכתיב מי אל כמוך נושא עון ועובר על פשע (מיכה ז יח):

[ג] (ה) **אספת** כל עברתך השיבות מחרון אפך. וכן יחזקאל אמר והנחתי חמתי (יחזקאל ה יג), וכן הושע אמר ארפא משובתם וגו' (הושע יד ה), אמרו בני קרח עד מתי אתם אומרים שובו בנים שובבים (ירמיה ג יד), (ו) ישראל אומרים לך שוב אתה בתחלה, שנאמר שובה ה' עד מתי (תהלים ל יג), ואתה אומר לא כי אלא שובה ישראל בתחלה, לא אתה תשוב לעצמך, ולא אנו נשוב לעצמנו, אלא שנינו כאחד, שנאמר שובנו אלהי ישענו (פסוק ה), מה אתה אומר הלעולם תאנף בנו, אם אנו עושין תשובה אין אתה מקבלנו: הלא אתה תשוב תחיינו, כשם שאמר יחזקאל (הנני) [הנה אני] פותח את קברותיכם [וגו'] (יחזקאל לז יב), וכתיב ונתתי רוחי בכם וחייתם (שם שם יד):

מזמור פו

[א] (א) **תפלה** לדוד הטה (אלהי) [ה'] אזנך ענני. אמר ר' לוי (ב) אניסטרון זה נתן משה ליהודה בשעה שביקש ליפטר מן העולם, (ג) שנאמר וזאת ליהודה [ויאמר שמע ה' קול יהודה] (דברים לג ז), לפיכך הטה (אלהי) [ה'] אזנך ענני: שמרה נפשי כי חסיד אני. (ד) הקב"ה נקרא חסיד, שנאמר כי חסיד אני נאם ה' (ירמיה ג יב), ודוד קרא עצמו חסיד, (ה) אמר ר' אבא בשם ר' אלכסנדרי כל מי ששומע קללתו ושותק, וספוקה בידו למחות, נעשה שותף להקב"ה, שכן שומע שמחרפים לפניו אומות העולם ושותק, (ו) ודוד היה שומע קללתו ושותק, לפיכך אמר שמרה נפשי כי חסיד אני:

הערות ותקונים

ומתפלל. נכ"י מחריס ונגדפס הקב"ה סופך ומתפלל: (ג) וכה"פ אז תרצה הארץ את שבתותיה. ובכ"י ג' ד' ה' ז' נמצא פה הוספה "ומפני כן ישראל נגאלין מיד שכן הוא אומר (לכלות) [למלאות] דבר ה' (מפי) [בפי] ירמיה עד רצתה הארץ את שבתותיה (דה"ב לו כ"א), ואומר העיר ה' את רוח כורש וגו' (שם שם כ"ב) לכך רצית ה' ארצך" וזה ליתא בכ"י ה' ג' ו' ח' ובנדפס: (ד) נשאת עון עמך מי מצא עון הארץ אשר הם יושבים עליה, שנאמר העם היושב בה נשוא עון. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרש"פ, וכן הוא בילקוט שם, ומחר בכ"י מחריס ובנדפס: (ה) אספת כל עברתך. מובא בילקוט תהלים רמז תתל"ד, והציון מרמז שלפניו מוסב גם על זה, והסיום שם ס"ר תנחומא הוא מנמרא תענית ז' ע"ב וסדר הציון: (ו) ירמיה אומרים לך שוב אתה בתחלה. עיין מיכה רבה פ"ה אות כ"ה: (א) תפלה לדוד. מובא בילקוט תהלים רמז תתנ"ד בשם המדרש: (ב) אניסטרון. נמצא לעיל סוף מזמור פ"ד, ועיין לעיל מזמור כ"ז אות ד' הערה ל"ם: (ג) שנאמר וזאת ליהודה וגו'. נכ"י ג' ד' ה' ז' נוסף אחר זה לפי שאין מלכותו קיימת, וכן דוד אמר (נקראי עגני אלקי (תהלים ד' ג')) [השם ה' חזק עגני (שם פ"ו ג')] וכן חזקיה אמר השם [ה'] חזק (ישעיה ל"ז י"ז) וכן דניאל אומר [השם אלקי חזק (דניאל ט' י"ח)] כל מי שעמד משבט זה פתח בעצמו זה: (ד) הקב"ה נקרא חסיד כו'. מובא ברבב"ץ על אבות דף כ"ט ע"ג בשם המו"ם: (ה) ס"ר אבא בשם ר' אלכסנדרי. לעיל מזמור ע"ז אות י"ג מובא בשם ר' אלכסנדרי לבד, ואחאחר שם קטוע, ובילקוט שם רמז תל"ד הביא הני' רבי אבא ורבי אחא בשם ר' אלכסנדרי: (ו) ודוד היה שומע קללתו ושותק לפיכך אמר שמרה נפשי כי חסיד אני. נכ"י ג' ד' ה' ז' היה שומע קללתו של שמעי בן גרא וסיפק בידו למחות ושותק.

ולזה

[ב] (ז) **חנני** ה' כי אליך אקרא כל היום. וכי אפשר לו לאדם להתפלל כל היום, (ח) אלא העולם הזה שהוא יום לאומות העולם, ולילה לישראל, הוי חנני ה' כי אליך אקרא כל היום: שמח נפש עבדך כי אליך ה' נפשי אשא. בר קפרא אמר אם יש לו לאדם עבד בתוך ביתו, אם אומר לו (ט) אני לוקח לך בגד, מיד משמחו, מה בשר ודם אומר לעבדו כן כדיי לשמחו, אנו שעבדיך אנחנו ואתה חי וקים, על אחת כמה וכמה, הוי שמח נפש עבדך: (י) כי אתה ה' טוב וסלח [ורב חסד]. אמר ר' פנחס הכהן כף מאזנים מעויין הוא, כאן עוונות, כאן זכיות, מה הקב"ה עושה, חוטף שטר אחד מן החובות, ומטה אותן לכף זכות, שנאמר מי אל כמוך נושא עון (מיכה ז יח):

[ג] **אין** כמוך באלהים ה' ואין כמעשיך. (יא) מלך בשר ודם בונה תחלה את התחתונים, ואחר כך את העליונים, אבל הקב"ה אינו כן, אלא בתחלה את העליונים, ואחר כך את התחתונים, שנאמר בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ (בראשית א א), בשר ודם אין צורתו עושה צורה, אבל צורתו של הקב"ה עושה צורה, שנאמר וישרצו המים שרץ נפש חיה (שם שם כ), ואדם צורתו של הקב"ה ועושה צורה, ושמים וארץ צורתו של הקב"ה, שנאמר אלה תולדות השמים והארץ בהבראם (שם ב ד), הוי אין כמוך באלהים ה' ואין כמעשיך:

[ד] **כל** גוים אשר עשית יבואו וישתחוו לפניך ה'. (יב) בעיון ולא בעיון תבירי קדל: ויכבדו לשמך. למה כי גדול אתה ועושה נפלאות. (יג) אמר ר' תנחום בשר ודם מקלסין אותו בפניו, ומקלסין איפרכין עמו, למה שהן מקלסין עמו בקילוסו, והן נוטלין עמו במשאו, אבל הקב"ה אינו כן, אין אדם נושא עמו במשאו, תדע לך שהוא כן (יד) ר' חנינא ור' יוחנן אמרו בשני גבראו

הערות ותקונים

ולזה ממשמר כוון רש"י (תהלים פ"ו ג') כי חסיד אני שמע נדופי וחרפתי ויכולת בידי להנקם ואני שותק כך היא בתנדת תילים עכ"ל: (ז) חנני ס'. מובא בילקוט תהלים רמז תתנ"ח בשם המדרש: (ח) אלא העולם הזה שהוא יום לאומות העולם. לזה כוון רש"י (תהלים פ"ו ג') כל היום, כל הגלות שהוא יום לרשעים ולילה לצדיקים, כך מפורש בתנדת תילים עכ"ע: (ט) אני לוקח לך בגד. בילקוט שם הוסיף "מן התיטליס" וממלא מורגלת במדרשים ושיש כמו קטליז ביוני κατάλυσις פי' שוק (מלרקע), ובילקוט שם היה מסמתו הוא בלשון בתמי': (י) כי אתה ס' טוב וסלח [ורב חסד], פ"ר פנחס הכהן כף מאזנים מעויין הוא. כ"ה נס בב"י ו', אבל בב"י התחריס ובנדפס הגי' פ"ר פנחס הכהן כף מאזנים מעויין, כלן עוונות, וכלן זכיות, מה הקב"ה עושה חוטף שטר אחד מהחובות ומיד הוא מטה לכף זכות, שנאמר ויש אליו חסד (בראשית נ' כ"א), ורבנן אמרי מסייע לכף עוונות ומעלהו ומיד הזכיות מכריעות שנאמר מי אל כמוך נושא עון ועובר על פשע, לומר שמזמור ל' לות ד' גי' אחרת: ר' אלעזר ור' יוסי בר חנינא, ר' אלעזר אמר כף מעויין הוא, כף עוונות וכף זכיות, ומה הקב"ה עושה מטה כלפי חסד שנאמר ולך ה' חסד (תהלים ס"ב י"ג), ור' יוסי בר חנינא אמר מה הקב"ה עושה חוטף שטר מן העוונות שהן בכף ומיד הזכיות מכריעות, וכה"ג מי אל כמוך נושא עון ועובר על פשע, וכ"ש בפסיקתא פסקא סליחות (קס"ו ע"ח) ופ"ש בהערות שני, ורמיתי בילקוט תהלים שם רמז תתנ"ח שהיה ט גי' אחרת במדרש וז"ל: אמר ר' פנחס הכהן בר חמא למה הוא טוב שהוא סולח, למה הוא סולח שהוא טוב, ורב חסד לכל קוראיך. ר' אלעזר ור' יוסי בר חנינא, ר' אלעזר אומר כף מעויינת עונות מהלן וזכיות מהלן, מה הקב"ה עושה, חוטף אחת מן החובות ומטה לותו לכף זכות, שנאמר מי אל כמוך נושא עון, אין אפק שנאמר בילקוט שורש שלמה וכל"ע מה הקב"ה עושה [מפה כלפי חסד, שנאמר ולך ה' חסד, ור' יוסי בר חנינא אמר מה הקב"ה עושה] חוטף אחת כו', והשמים המעתיק מן עושה עד שעשה. ולפי' הגי' שם חסר לפניו מאמר אר' פנחס, ומתחיל לנכון עם מזמור ל': (יא) מלך בשר ודם וגו' בונה תחלה את התחתונים. מכילתא מסכתא דשירתא פ"ח, ושם הוא בריחנא, ועיין ב"ר פי"ב לות י"ב וב"ר פ"ז לות ו', ובילקוט בתהלים שם ערב יחד לברי הב"ר והו"ע: (יב) בעיון ולא בעיון תבירי קדל. בין רועים ובין לועים שבורי שורף, תרג' שבר הגר, וכן שורף תר' קדל, ובעל זית רעגן כתב בעיון ולא בעיון, פי' רועים יכין לא רועים קצי שורף גריכין להשתחוות להקב"ה: (יג) פ"ר תנחום ב"ן מקלסין לותו כו'. עיין ב"ר פ"ח לות נ', רבי תנחומא פתח כי גדול אתה ועושה נפלאות כו', בטהב שנעשה מלך ב"ן מתקלס במדינה וגדולי המדינה מתקלסין עמו שנאמר עמו במשאו כו': (יד) ר' חנינא ור' יוחנן אמרו בשני גבראי

המלאכים

המלאכים, כדי שלא יאמרו אומות העולם, מיכאל היה עומד מן הצפון, וגבריאל מן הדרום, והן מותחין עמו את השמים:

[ה] (טו) **הורני** ה' דרכך. אמר דוד לפני הקב"ה רבונו של עולם אם ראיתני (טז) יוצא מן הדרך, (יז) קשטני בשבילך, הוי הורני ה' דרכך.

אמר ר' יצחק, אית דאמרי להה בשם ר' חנינא בר אבהו, (יח) אדם יש לו פרות, אחת חורשת, ואחת אינה חורשת, ורוצה שתחרוש, מה עושה, נוטל העול מעל שתיהן, ועושה אותה שאינה חורשת שתחרוש, מה דבר שאינה מבקשת לקבל עול, אתה (אותה) [עושה] לה בעל כרחה, ומדריך אותה להיכן שהוא מבקש, ויצר הרע אין אתה מדריך אותו, הוי הורני ה' דרכך:

[ו] **אודך** [ה' אלהי] בכל (לבי) [לבבי]. ביצר טוב וביצר הרע, (יט) שלא יהא בהם עקב. (כ) אמר ר' אחא מהו הצלת נפשי משאול תחתיה, (כא) ר' יודן אמר דרכן של מנאפים נתון בעמקה של שאול, (כב) ר' ברביה בשם ר' יצחק אמר כי חסדך גדול עלי והצלת נפשי משאול תחתיה:

[ז] (כג) **אלהים** זדים קמו עלי ועדת עריצים בקשו נפשי. [זה דואג ואחיתופל: ולא שמוך לנגדם. לא נזכרת מה שאמרת לשמואל קום משחהו כי זה הוא (ש"א טז יב)]: ואתה ה' אל רחום וחנון [ארך אפים ורב חסד ואמת]. (כד) אמר ר' שמואל בר נחמני מאריך רוחו עם הרשעים, וחוזר וגובה מהם, ומאריך רוחו עם הצדיקים, ומשפיע להם טובה ושלוה: אמר ר' אחא בשם ר' תנחום בר חייא מאריך רוחו (כה) [עד שלא יגבה, אבל אם התחיל לגבות הוא גובה, וכשמאריך רוחו] הוא מרחיק את האף, שנאמר באים מארין מרחק

הערות ותקונים

המלאכים כדי שלא יאמרו או"ה מיכאל היה עומד מן הצפון כו'. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרש"פ, אבל בכ"י המחבירים ובנדפס הגי' ר' חנינא ור' יוחנן אמרו בשני נוסחאו המלאכים במזמור למעלה, והמעתיק חסר, וכוונו למזמור כ"ל, וגם במזמור ק"ל איתא ר' יוחנן אמר בשני נוסחאו המלאכים וכו' במזמור של מעלה. והנה בכ"י שלפנינו גם בכ"י ו' המאמר קטוע, ול"ע ר' חנינא ור' יוחנן [ר' יוחנן אמר] בשני נוסחאו המלאכים [ר' חנינא אמר בתמיהי נוסחאו המלאכים ר' לוליינא בר סברין אמר בשם ר' יצחק בין על דעתי' דר' חנינא ובין על דעתיה דר' יוחנן הכל מודים שלא נברא ביום ראשון כלום] כדי שלא יאמרו מיכאל היה עומד מן הצפון וגבריאל מן הדרום כו', כמו שהוא בב"ר פ"א אות ג', ופ"ג אות ח', ועיין מה שכתבתי בתגמומא ריש בראשית הערה ג', ושם הרחבתי לדבר מזה, ובמדרש שם מיכאל היה מותח בדרומו של רקיע וגבריאל בצפונו, ועיין בתגמומא שם הערה ה': (טו) הורני ה' דרכך. מובא בילקוט תהלים רמז תתנ"ו בשם המדרש: (טז) יוצא מן הדרך. מדרך הטוב והישר: (יז) קשטני בשבילך. בילקוט בשני לשבילך: (יח) אדם יש לו פרות. כ"ה גם בכ"י ו' ובילקוט, אבל בכ"י המחבירים ובנדפס הגי' משל למה הדבר דומה לאדם אחד שהיו לו שתי פרות: (יט) שלא יהא בהם עקב. בכ"י המחבירים ובנדפס שלא יהא בהם עקב, ויהיה מלעון בא בעקיפין לשון ערמה, ובילקוט שם שלא יהו לבי נוקף: (ב) ע"ר אחא. כ"ה גם בכ"י ו', ובילקוט, אבל בכ"י המחבירים ובנדפס ע"ר חייא: (כא) ר' יודן אמר דרכן של מנאפים. זה כוון רש"י תהלים פ"ו ו' משאול תחתיה, דרך המנאפים ליתן בעומקה של שאול ומשם מלמדני שאמר לי נתן הנביא גם ה' העביר חטאתך (ש"ב י"ב י"ג) עכ"ל: (כב) ר' ברכיה בש"ר יצחק אמר כי חסדך גדול עלי והצלת נפשי משאול תחתיה. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרש"פ, וזה ליתא בכ"י המחבירים ובנדפס, ושם הגי' הוי כי חסדך גדול עלי והצלת נפשי משאול, ובילקוט הגי' ר' ברכיה בש"ר יצחק כי חסדך גדול עלי שהצלתני מדרכן של מנאפין: (כג) אלהים זדים קמו עלי וגו' זה דואג ואחיתופל כו'. הוספתי כמו שהוא בכ"י ג' ד' ה' ז' וכן בילקוט רמז תתנ"ו ומשם לפנינו גם בנדפס, וגם היה כן לפני רש"י שהביא בפי' תהלים פ"ו י"ד זדים קמו עלי, דואג ואחיתופל ועת שמוך לנגדם, עת זכרו אחר רעו שמשחני שמואל על פיך ע"כ: (כד) ע"ר שמואל בר נחמני. עיין פסיקתא שובה (קס"ו ע"ב) ושם הוא בשם ר' אחא, אבל בירושלמי תענית פ"ב ה"ו (דף ס"ה ע"ב) הוא כמו לפנינו, ובירושלמי ליתא ר' שמואל בר נחמן בשם ר' יונתן, ובפסיקתא ר' שמואל בש"ר יוחנן, ובילקוט תהלים רמז תתנ"ו ד"ה ואתה ה' אל רחום וחנון [אחר אפים ורב חסד ואמת] הביא המאמר מפסיקתא וחסר הציון: (כה) עד שלא יגבה אבל אם התחיל לגבות. הוספתי כמו שהוא בכ"י המחבירים, גם בכ"י

[מקצה השמים] ה' וכלי זעמו (ישעיה יג ה), (כו) משל למלך שהיו לו שני לגיונות רעים, וכל מדינה שמרדה בו משלחן והולכין ומחריבין אותה, מה עשה המלך, הרחיק אותן ממנו, ואומר מרחיק אני אותן כדי שלא יהא מחבלין את המדינות, (כז) אמר ר' ברכיה בשם ר' לוי כך מלאך שהוא ממונה על האף רחוק הוא, שנאמר באים מארץ מרחק, אמר הקב"ה אם כעסתי על בניי עד שהאף בא לכלות, הן באים (כח) ונכפפים לי, ואני מקבלן ותוהא אני כביכול, (כט) אמר ר' יצחק יפתח ה' לך את אוצרו הטוב (דברים כח יב), עד שהוא פותח, עד שהוא נודד כביכול תוהא ארך אפים:

[ח] **פנה** אלי וחנני. אמר דוד רבונו של עולם תפנה מכל עסקיך ופנה אלי: (ל) עשה עמי אות לטובה. באחיתופל: כי אתה ה' עזרתני. בחושי הארכי: ונחמתני. בנתן הנביא, כשאמר גם ה' העביר חטאתך לא תמות (ש"ב יב יג): דבר אחר עשה עמי אות לטובה. (לא) ביעקב נאמר הפסוק הזה, אמר יעקב עשה עמי אות לטובה, זה עשו ואלופיו: כי אתה ה' עזרתני. ברחל: (לב) ונחמתני. ביוסף: (לג) דבר אחר [עשה עמי אות לטובה]. מדבר בישראל (לד) בשעה שהיה לשון של זהורית נתלה על פתח ההיכל מתלבן היו יודעין שנשמעה תפלתם, שהיו אומות העולם אומרים אינו נמחל להם: כי אתה ה' עזרתני. בראש השנה: ונחמתני. ביום הכפורים, שנאמר כי ביום הזה יכפר עליכם (ויקרא טז ל):

מזמור פז

[א] **לבני** קרח מזמור שיר יסודתו בהרי קדש, אוהב ה' שערי ציון מכל משכנות יעקב. (א) אוהב הקב"ה שערים המצויינים בהלכה יותר מכל

הערות ותקונים

ו' הסוה תמיד עם כ"י שלנו, וכן בגדפס, והמעתיק הסמיט מן רומו עד רומו: (כו) מסל למלך שהיו לו שני לגיונות רעים. נסמך לעיל במזמור ס' לות ו' וסס קטע הסופר וכתב מסל למלך שהיה לו שני לגיונים קשים במזמור תפלה לדוד, והוא המאמר שלפנינו, ובילקוט תהלים שם רמז תתל"ו מובא כל המאמר כמו שהוא בפסיקתא וביומלמי וקלת בסגנון מחר: (כז) ת"ר ברכיה בשם ר' לוי כו'. הוא נ"כ במזמור ס' שם: (כח) ונכפפים לי. נכ"י המחריס הן נתין כניפין, ובדפוסים הרחשונים כטופין, ובדפוסים מחרונים בכטופין. וגרסה שלנ"ל שם בחיס כפופים, וביומלמי ובפסיקתא שם בחיס ומפייסין לותי: (כט) ת"ר יפתח ה' לך את אוצרו הטוב עד שהוא פותח על שהוא נודד כביכול תוהא ארך אפיס. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"ם והביא עד שהוא נודד במקום נודד, וליתא בכ"י המחריס ובגדפס. ולדעתי המאמר נשתבש והוא הוא המאמר מר' יצחק ביומלמי שם ובפסיקתא שם, ת"ר יצחק ולא טוב הלא שנעל בפיהם הס"ל פתח ה' את אוצרו ויוצא לת כלי זעמו (ירמיה נ' כ"ה), עד לו פתח עד לו מרק רחמיו קריבין, ובפסיקתא על להוא פתח עד להוא מריך רחמוי קריבין, פי' מרק לו מריך סגירה וסתימה, עיין בפסיקתא שם בהערה ק', לכן יש לתקן גם לפנינו ת"ר יצחק ולא טוב הלא שנעל בפיהם, שלמאמר פתח ה' לת אוצרו, ובמעות נתחלף בפסוק יפתח ה' לך לת אוצרו הטוב, וגם ג"ע על שהוא פותח על שהוא מריך במקום נודד, ופי' תוהא מתחרט: (ל) עשה עמי אות לטובה באחיתופל. מובא בילקוט שם וחסר הציון: (לא) ביעקב נאמר בפסוק הזה אמר יעקב עשה עמי אות לטובה זה עשו ואלופיו. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י המחריס ובגדפס ביעקב נאמר בפסוק הזה עשה עמי בעשו ואלופיו יש לתקן כמו שהוא לפנינו: (לב) ונחמתני ביוסף. כ"ה גם בכ"י ו', וכן בילקוט, אבל בכ"י המחריס ובגדפס ונחמתני בלבן: (לג) ל"א מדבר בישראל. לפי זה נמצא בילקוט בוספס ל"א עזרתני במלחמות, ונחמתני בברכת הבנים, שנאמר וירא אלהים אל יעקב [עוד בבואו מפדן ארם] ויברך אותו (בראשית ל"ה ט') וחס הוסיף מב"ר ריש פפ"ב והכוונה בברכת הבנים כדרשתם במדרש סוף פפ"ח ויברך אותו ברכת הבנים ברכו, וכן תשוב תרשה בפדר"א סוף פכ"ג עשה עמי אות לטובה וירלו שונאי ויבושו כי אתה ה' עזרתני ונחמתני, עזרתני ממלחמות אבשלום, ונחמתני על לבלי: (לד) בשעה שהיה לשון של זהורית נתלה על פתח ההיכל. עיין יומא ל"ט ע"ב ת"ר מרגניס שהיה קודם חורבן הבית לא היה לשון של זהורית מלבין, ובגמרא ר"ה ל"ב ע"ב גרסינן לשון של זהורית על פתח לולס מנהוג הלבן היו ממחין לא הלבין היו עובין:

(א) לוהב הקב"ה שערים המצויינים בהלכה מכל בתי כנסיות שבעולם. זה נוסף מן הסופר מבגמרא ברכות

בתי כנסיות שבעולם: (ב) זהו שאמר הבתוב עניה סוערה לא נוחמה (ישעיה נד יא), (ג) מתי עניה, (ד) אמר ר' יצחק בזמן שהייתי עניה ממעשים טובים, מתי סוערה, (ה) בזמן שטלטלתי בעולם, כיוצא שנאמר ויהי סער גדול בים (יונה א ד), לא נוחמה, (ו) אמר הקב"ה לישראל אני מייסד אותך, כיוצא שנאמר ויסדתיך בספירים (ישעיה שם), (ז) בסנפירונין: [מרבין בפוך אבניך (שם)]. בפוך (ח) באבני כוחלא. (ט) מעשה באדם אחד שלקח אבן אחת של ספיר, ואמר למוכר על מנת לבדוק, הניחה והיה מכה בפטיש על הסדן, ונחלק הפטיש, ונשבר הסדן, והספיר לא נשבר:

[ב] **ושמתי** כדכד שמשותיך (שם שם יב). (י) אמר ר' ברכיה בשם ר' אבא בר כהנא פליגי בה תרי מלאכי ברקיע, מיכאל וגבריאל, ואמרי לה תרי אמוראי במערבא, יהודה וחזקיה בני ר' חייא, חד אמר שהם, וחד אמר ישפה,

---

הערות ותקונים

ח' ע"ח אמר רב חסדא מאי דכתיב לומר ס' שערי ניון מכל מכבות יעקב לומר ס' שערים המצויינים בהלכה יותר מבתי כנסיות ומבתי מדרשות, והתחלתו מן זש"ה עניה סוערה, וכל"ו ב' ד' ס' ז' אחרי המלות לומר ס' שערי ניון במלה הוספה: "עד שלא נבחרה ארץ ישראל היו כל הארצות כשרין לשכינה, משנבחרה ירושלים נסתלק שכינה מארץ ישראל, עד שלא נבחר בית עולמים כשרה לדיבור, משנבחר בית עולמים ילחה ירושלים, שנאמר כי בחר ה' בציון לומד לו, ואומר זאת מנוחתי עדי עד", וזה ליתא בל"ו ג' ו' ח' ובנדפס: (ב) זש"ה עניה סוערה. מובא בילקוט תהלים רמז תתנ"ו, והסמיט כל התחלה, והתחיל מן אמרו בני קרח ושוה להלן לות נ': (ג) מתי עניה, מתי סוערה. בל"ו האחרים ובנדפס ליתא למלת "מתי": (ד) ג"ר יצחק בזמן שהייתי עניה ממעשים טובים. בפסיקתא דר"כ פסקא עניה סוערה (קל"ד ע"ב) עניה סוערה עניה מן הצדיקים, עניה מדברי תורה, עניה ממלות וממעשים טובים, ומובא בילקוט ישעיה רמז שלו"ם וחסר הציון: (ה) בזמן שטילטלתי בעולם. כ"ה גם בל"ו ו', ובל"ו האחרים סוערה טילטלתי בעולם הזה, ובדפוס רלמזון וחס"ל בכל הדפוסים סוערה מטולטלת שטלטלתי אותם בעולם הזה, המדפיס הרחמן רלה לתקן הלמזון, ובל"ו נ' אחר ממנו נדפס דפוס רלמזון בתוך סוערה טילטלתי בעוה"ז, לולם בכל כ"י הלמזון נמחבם, ומלתי הטמחת הכתוב בערוך ערך סער וז"ל: בהגדה דתלים יסודתו בהרי קודש, עניה סוערה, עניה ממעשים טובים, סוערה שעילעלתי אותם בעולם הזה, כעין דכתיב ויהי סער גדול בים עכ"ל, מזה תראה במקום שטילטלתי הבית הוא שעילעלתי וזה עולם יפה כי יבאר מלת סוערה שעילעלתי אותם בעולם ותרגום ושטערתו ממקומו (איוב כ"ז כ"א) ושטלטלים מהתרים, וכן רוח סערה רוח טלטול, וזה שסיים והבית כעין דכתיב ויהי סער גדול (עיין מתורגמן טל), ובפסיקתא שם סוערה מערערתא לומה שטרערוה לו"ם עיין שם בהערה י"ב: (ו) אמר הקב"ה ליסראל אני מייסד אותך כעין שנאמר ויסדתיך בספירים. כ"ה בחיזה כ"י, ובל"ו אחרים אני מייסר אותך, ובחיזה כ"י אני מייחד אותך, וגם בדפוס רלמזון ובדפוס ווינישא אני מייסר אותך, רק בדפוס ווינישא הוסיף המדפיס המלות "בעולם הזה" אני מיסר אותך ויסדתיך בספירים, והסמיט המלות "כעין שנאמר" ובעל אות אמת הניח והוסיף אבל לעתיד לבוא ויסדתיך בספירים, וכל זה תקנו בחסר מי' לפיסם הני' מייסר, לולם הני' הכוונה אני מייסד אותך, ודרשו כן מלמון ויסדתיך, ובעבור זה הניחו מרבין בפוך אבניך אבני כחלא אף שהוא מוקדם בקרא, ויותר נכון כי חסר הדרשה על לא נוחמה ומלאת בפסיקתא דר"כ שם והמלות אמר הקב"ה ליסראל אני מייסד אותך שם מיותרות, ויש להניח כך מרבין בפוך אבניך כחלא וחס"ל ים להניח ויסדתיך בספירים סנפירינון ואייך לנטן אחר זה משמה בחלם אחד שלקח אבן של סנפירונין כמו שהוא לנטן בפסיקתא דר"כ שם: (ז) בסנפירונין. גם בפסיקתא שם ויסדתיך בספירים סמפירונין, ומובא בערוך ערך סמפרינן בשם הפסיקתא וגם בשם הגדה דתלים, והמוספי כתב שם ת"י נופך ספיר בלכדונא סמפוריי"ל סמפורינא, ובהערה כ"ג בפסיקתא שם הטירותי הערוך הבית ג"כ ממדרש זו"ם ויסדתיך בספירים בסמפרינן, ולפניו חסרה המלה הזאת במדרש זו"ם במזמור פ"ז ע"כ, לולם כן חסרה בנדפס, אבל בל"ו שלפנינו נמצאת המלה כמו שהבית הערוך: (ח) בחבני כוחלא. בפסיקתא שם מרבין בפוך אבניך ר' אבא בר כהנא אמר בהדין כחלא, הוא נבע העינים, ומזה הפעל כחלת עיניך (יחזקאל כ"ג מ'), והכחל הוא הפוך, עיין תוס' ב"ב פ"ז ע"ב ד"ה בכוחלא, ובנמרא קידושין י"ב ע"ח הוא נברא לתקדים בחבית בכוחלא, הערוך פי' חבניס שדמותן כעין כוחל, ורש"י פי' חבית בכוחלא שיש שחור דומה לכחול, ועיין ערוך השלם ערך כחל האחרון: (ט) מעשה באחד. פסיקתא שם, ומדרש חזית פ' יהיו נלילי זהב, ובמדרש חיכה פ' זכו מיריה, ובילקוט ישעיה רמז שלו"ם ובתוס' סוכה י"ב ע"ח ד"ה אם ברזל בשם מדרש הגדה, ובתוס' שבת פ"ח ע"ב ד"ה מה פעים בשם מדרש חזית, ועיין בפסיקתא שם הערה כ"ה: (י) ג"ר ברכיה בשם ר' אבא בר כהנא פליגי בה תרי מלאכי

אמר הקב"ה ליהוי כדין וכדין, הוי ושמתי כדכוד שמשותיך: ושעריך לאבני אקדח (סה), (יא) אמר ר' יהודה בשם ר' שמואל בר יצחק (יב) שער הגדול שבירושלים ושני פשפשין הויין של אבן אחת, (יג) ר' יוחנן הוה דריש ושעריך לאבני אקדח, עתיד הקב"ה להביא אבנים טובות ומרגליות, (יד) חקוקות עשר ברום עשרים, ומעמידן בשערי ירושלים, לינלג עליו אותו תלמיד, אמר השתא (טו) כביעתא דצוצילתא לא משכחינן, כולי האי משכחינן, לימים הפליגה ספינתא בים, ראה מלאכי השרת שמנסרין אבנים טובות ומרגליות, וחוקקין בהם עשר ברום עשרים, אמר להם הללו למי, אמרו לו עתיד הקב"ה להעמידן בשערי ירושלים, כי אתא חזייה דהוא קא דריש, אמר ליה רבי דרוש ולך נאה לדרוש, כדרך שאמרת כך ראיתי, אמר ליה ריקה, אלמלא (לא) ראית לא האמנת, מלגלג על דברי חכמים אתה, נתן עיניו בו (טז) ונעשה גל של עצמות: (יז) אמר ר' פנחס הכהן בר חמא מעשה בחסיד אחד דהוא מטייל והוא תמיה על הדבר הזה, אפשר שער גדול ושני פישפשין הויין של אבן אחת, והוא ראה אבן אחת עלה מן הים, הוי ושעריך לאבני אקדח:

[ג] **וכל** גבולך לאבני חפץ (סה). (יח) [אמר ר' בנימין בר לוי לפי שבעולם הזה הן מתחטין את שדותיהן בחצובות, אבל לעתיד לבוא וכל גבולך לאבני חפץ] של אבנים טובות. (יט) אמר ר' יודן לעתיד לבוא אדם יש לו שני זהובים [חוב] על חבירו, והוא אומר נלך אצל מלך המשיח, והן הולכין אצלו, והוא אומר לו

הערות ותקונים

נרקיע מיכאל וגבריאל, ואמרי לה כו'. בפסיקתא שם איתא ואמתי כלכול ר' חנא בר כהנא אמר כדין וכדין, ולפנינו סגיא בשם ר' חנא בר כהנא ממאמר בתריכות יותר, ואולי היה כן לפניו בפסיקתא, וכ"כ ע"ש ע"ש גרסינן לה בשם ר' שמואל בר נחמני וע"ש בפי' הרשב"ם ובתוס' ד"ה חד אמר ובפסיקתא שם הערים כ"ח מהרכתי בזה ושם הבאתי דברי הש"ע שלפנינו והשבתי שהיה גם במדרש שו"ט מאמר ר' חנא בר כהנא בלשון הפסיקתא רק אחד ממעתיקים הניח במקומו דרשת ר"ש בר נחמני אשר בשם ר"ש בנאי ובחפזו שכח לקרות את שמו עליו והניח את ר' חנא בר כהנא על מקומו בטעות, לולא כעת ראיתי שכן הוא בכל כ"י, ויכול להיות שכן היה לפני המסדר בפסיקתא, והכוונה כדין וכדין שדורש כדבר מוסכמין להוי כדין וכדין כי פליגי בה חד אמר שהם וחד אמר יפפה: (יא) ג"ר יהודה בש"ר שמואל בר יצחק, בפסיקתא ר' ירמי' בש"ר שמואל בר יצחק, וכ"י המחריס ובנלפסים חסריס המלות „בר יצחק": (יב) שער הגדול שבירושלים ושני פשפשין הויין של אבן אחת. וכ"י המחריס ובנלפסם שער הגדול של ירושלים שתי מזוזות ושני פשפשים של אבן אחת, ובפסיקתא שם עתיד הקב"ה לעשות שער מזרחי של בית המקדש הוא ושני פשפשין אבן אחת של מרגליות, והערוך ערך פשפש הניח בשם הפסיקתא ובשם הגדת תילים (הוא המאמר שלפנינו), עתיד הקב"ה לעשות שער מזרחי ושני פשפשין אחת של אבן ואחת של מרגליות, יש לתקן ש"ל של אבן אחת של מרגליות, ופי' פשפש לשת קטנה בתוך שער גדול, עיין בפסיקתא הערה מ"ב: (יג) ר' יוחנן הוה דריש. הוא כמו שמועה בשבני נ"ב ע"ש ע"ח ושנהדרין ק' ע"א, ובפסיקתא שם מובא בשם ר' יוחנן מאמר אחר, ואולי שניהם במעתיקים בשו"ט כפי שהוא בשבני, ועיין במהרש"א בח"א ד"ה עתיד ומה שהביא שם בשם סילקוט הוא מפסיקתא שלפנינו שבסוף הערה, עיין שם הערה מ"נ: (יד) חקוקות עשר ברוס עשרים. בגמרא שם שהם שלשים של שלשים אמות וחקוק בהם עשר ברוס עשרים: (טו) כביעתא לצוצילתא. ובגמרא שם כביעתא לציצלתא, פי' הרשב"ם ביצת טוף קטן, ובשבולין פירש"י ציצלתא טוף קטן, והערוך ערך ששלה פי' מין תורין הוא, ובפסיקתא שם פי' כחדא ביעתא דשפניתא, הערוך ערך שפנין הביא תר' ותור וסיס ושנור, שפניתא וכוכיתא וסנוניתא: (טז) ונעשה גל של עצמות. בשבת ל"ד ע"א פירש"י גל מעצמות כמת שנקבר בשרו ונפל מזמן הרבה, ובשבולין ק' ע"א פירש"י גל של עצמות, שמת, דלשם שמת נעשה גל של עצמות: (יז) ג"ר פנחס הכהן בר חמא מעשה בחסיד אחד. בפסיקתא שם מובא מעשה בחסיד אחד דהוה מטייל בשוניתא דימא דחיפה והרהר בלבו כו', וכאן בלשון מקוצר, ושם מובא שתמי ולא בשם ר' פנחס הכהן בר חמא: (יח) ג"ר בנימין בר לוי. הוספתי ונשמט בשגגת המעתיק ונמצא לעכון גם בכ"י ו', בשום שם כ"י שלנו, ובפסיקתא שני ג"ר בנימין בר לוי עתידין תמומי ירושלים להיות מלאים אבנים טובות ומרגליות והיו ישראל נאין וטעלין חפציהן מהן, לפי שבשעה שהם מתחמים באבנים ובחלונות שבע לע"ל מתחמין באבנים טובות ומרגליות שם"ל וכל גבולך לאבני חפץ. ופי' מתחמים עושים תחומים וגבולות, ופי' חלונות מין למת כמו חלונה שבו תיחס יהושע את הארץ (ב"ב כ"ו ע"ח): (יט) ג"ר יודן לעתיד לבוא אדם יש לו שני זהובים. ממאמר

מה אני חייב לך זהב אזיל מכאן, שהכסף והזהב לפני מלך המשיח כעפר, שנאמר השם גבולך שלום (תהלים קמז יד), (כ) אמרו לו בני קרח, אימת דיתעביד כדין, אנו אומרים לך שירים וזמרים, הוי לבני קרח מזמור שיר יסודתו בהררי קדש: דבר אחר יסודתו בהררי קדש. יסודתו של עולם ירושלים, בזכות שני הרים קדושים, הר סיני והר המוריה. (כא) אמר ר' פנחס בשם ר' ראובן עתיד הקב"ה להביא לסיני ולתבור ולכרמל וליתן ירושלים בראשם, שנאמר (והיה ביום ההוא) נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים [וגו'] (ישעיה ב ב), אמר ר' חנינא ולא עוד אלא שעתיד לחיות מזמר והן עונין אחריו שירים וזמרים, שנאמר (כב) וכנגיהו שר הלוים [במשא] יסר במשא (דה"ב לו כא):

[ד] (כג) **אוהב** ה' שערי ציון. בכל מדינה ומדינה יש לו למלך פלטין, אלא אי זה פלטין חביבה עליו ביותר, פלטין שבתוך מדינתו, הוי אומר אוהב ה' שערי ציון, אמר הקב"ה [אני מחבב בתי כנסיות ובתי מדרשות, ולמי] אני מחבב יותר לציון, לפי שהיא פלטין שלי:

[ה] (כד) **נכבדות** מדובר בך. זהו חזקיהו, שנאמר ואשר עשה את הבריכה ואת התעלה ויבא את המים העירה (מ"ב כ כ), הוא חזקיהו סתם מי ניחון, ואומר ויבא את המים העירה, שהוא סודרן, ואינו מדבר אלא בדברי תורה שנמשלו כמים, שנאמר הוי כל צמא לכו למים (ישעיה נה א), ואומר לכו לחמו בלחמי (משלי ט ה), מה היה עושה חזקיה, כד הוי חמי (כה) סדרן טב, מייתי ליה לקרתא, תנייה טב מייתי ליה לקרתא, הדא הוא דכתיב גם אלה משלי שלמה אשר העתיקו אנשי חזקיהו (שם כה א): דבר אחר נכבדות מדובר בך. (כו) אמר רב הונא אמר רב אידי למה היו ישראל מזכירין את השם במקדש בפירוש, ובמדינה בכינוי, דכתיב ליראה את השם הנכבד והנורא הזה את ה' אלהיך (דברים כח נח), הוי נכבדות מדובר בך, ואין מתאמר בקרייתא דאלהא, בקרייתא דציון, ואיכן עיר האלהים סלה:

[ו] **אזכיר** רהב ובבל. (כז) אמר ר' יהודה בר סימון עתידין אומות העולם להביא דורונות למלך המשיח (כח) שנאמר ולציון יאמר איש ואיש יולד בה (פסוק ו), אלו משיחי ה', משיח בן דוד, ומשיח בן אפרים, ואין יולד אלא הרמת ראש, כמה דאת אמר בטרם הרים יולדו (תהלים צ ב), והן עצמן למלך המשיח דורונות, שנאמר תשורי מראש אמנה (שה"ש ד ח), למה נקרא שמה תשורה, שמסתכלין בה ומזמרין, כענין שנאמר לא תשורני עין רואי (איוב ז ח), וכיון שהן באין אצל מלך המשיח הוא אומר להם יש ביניכם ישראל הביאו אותם

הערות ותקונים

קטוע ונמצא בפסיקתא עם בשם ר'. לוי ע"ם: (כ) אמרו לו בני קרח. בילקוט תהלים רמז תתל"ו הביא התחלת המזמור והשמים מאמר גדול יען כי הביאו בישעיה רמז תל"ט בשם הפסיקתא והחל להעתיק מן אמרו ל בני קרח: (כא) ג"ר פנחס בש"ר ראובן. לעיל מזמור ל"ז אות ו', ומובא בילקוט תהלים עם: (כב) שנאמר וכנגיהו שר הלוים יסר במשא. בילקוט עם במעות וכנגיהו שר הלויים במשא יסור: (כג) אוהב ה' בכל מדינה ומדינה. מובא בילקוט עם: (כד) נכבדות מדובר בך. מובא בילקוט עם רמז תתל"ו, והציון מדרש ברמז שלפניו מוסב גם על זה: (כה) סדרן טב תנייה טב. בכ"י המחבירים ובנדפס תנאי טב במקום תנייה טב, ובילקוט תניין טב ופי' סדרן טב סדר הלכות כסדרן, תניין שומה הלכות, והמלות לקרתא ליתא עם, וכן חסר הסיום הס"ד גם אלה משלי שלמה אשר העתיקו אנשי חזקיהו, וכן חסר ההתחלה ד"ה נכבדות מדובר בך: (כו) ג"ר הונא ג"ר אידי. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י המחבירים ובנדפס ר' חנינא בר אידי אמר, ובילקוט ג"ר חונייא ג"ר אמי: (כז) ג"ר יהודה בר סימון. מובא בילקוט תהלים רמז תתל"ח וחסר הציון, ובכ"י ו' השוה תמיד עם כתב יד ג' שלפנינו נמצא הוספה: ד"ה מזכיר רהב ובבל יודעי, מאמר נכסת יפרחל מזכיר לשומות הטעם מה שעשה הקב"ה לפרעה שנקרא רהב, שנאמר הלוא את היא המחצבת רהב (ישעיה נ"א ט') שעשה לנבוכדנצר מלך בבל, ומהו ליודעי, לשומות המלכין לותן, שנאמר ויודע בהם, ומתרגמינן ומלקי. ע"כ. וגם הרא"ם לא הוסיף זה, ואין ספק שהוא הוספה מאיזה סופר: (כח) שנאמר ולציון יאמר איש ואיש יולד בה הוא מעיד ה' משיח בן דוד ומשיח

לי, שנאמר הבו לה' משפחות עמים (תהלים צו ז), עמים משפחות של ישראל הביאו לי, אמר ר' אחא לא דרך בזיון אלא דרך כבוד, שנאמר הבו לה' כבוד ועוז הב, לה' כבוד שמו (שם שם ח), הבו לה' אותן שכיבדו שמו בעולם, (כט) אמר ר' יהודה ואמרי לה אמר ר' ברכיה בשם ר' יהודה בעת ההיא יובל שי (ישעיה יח ז), (ל) ש"י ב"ם בא"ת ב"ש, כלומר יוביל בם כל העמים ישראל דורון למלך המשיח, שיהיו מביאין את ישראל, (לא) שנאמר והביאו את כל אחיכם מכל הגוים מנחה לה' בסוסים וברכב ובצבים (בפרדות) [ובפרדים] ובכרכרות וגו' (ישעיה סו כ), (לב) אמר ר' ברכיה הבחורים מרכיבין על הסוסים, התלמידים שאין בהם כח ברכב, הנשים והילדים בצבים בעגלות, כמו שנאמר שש עגלות צב (במדבר ז ג), הזקנים בפרדות שהולכות במנוחה, (לג) והזקנים שבזקנים שאינן יכולין (להשען) [להטען], עושה להם כמין אסלאות, ומציעין בהם (לד) כרים של מילת, וטוענין אותן על כתיפן, ומומכים אותם בידיהם, מהו נכבדות מדובר בך, שהן מביאין אותם דרך כבוד, וכשנפטרין לילך מאצל מלך המשיח, מספרין האומות אצל המשיח בכבודן של ישראל, ואומרים זה כהן וזה לוי וזה ישראל, ולמה לפי שנמכרו לעבדים ונשתכחו ייחוסיהן מפני שעבוד גליות, ונשתכחו ונעשו גוים על ידי האונסים: (לה) אמר ר' אלעזר וגם מהם אקח לכהנים ללוים אמר ה' (ישעיה סו כא), מן הגוים שמביאים למלך המשיח את ישראל, מהם מסיים כל מי שהוא כהן או לוי או ישראל, וגם מהם אקח (לו) מן המביאים ולא מן המובאים, וגם מהם אקח אמר ה', והיכן אמר ה', (לז) אמר ר' פנחס [הכהן] בר חמא הנסתרות לה' אלהינו (דברים כט כח):

הערות ותקונים

כן לפרים ואין יולד אלא כרמת רחם ט'. כ"ס גם בכ"י ו', וזה ליתא בכ"י המחבר ובנדפס וביל קום: (כט) ג"ר יהודה ואמרי לה ג"ר ברכיה בש"ר יהודה. בכ"י המחבר ובנדפס כתי' אמר ר' ברכיה בש"ר יהודה לבד: (ל) ש"י ב"ם בא"ת ב"ש. בכ"י המחבר ובנדפס יוצ"ל שי גימטריא ב"ס. הכוונה יבל בני וי"ו, ובדפוסים המחרומים בטעות יוצ"ל שי בגימטריא בא"ס: (לא) שנאמר והביאו את כל אחיכם וגו'. אחר זה נמצא הוספה בכ"י ב' ה' ז' (ובכ"י ד' חסרים לגמ לפיס) וכך ליתא שם: פלגת ועור עם כום זה יולד שם, בחיס מבגל בחיס מפלגת ומעור ומכום ומכל המקומות, ומי שרואה אותם אומר כן עולדו אלה זה יולד שם, למה כל רואיהם יכירום כי הם זרע ברך ה' (ישעיה ס"ח ט'): (לב) ג"ר ברכיה הכמורים כו'. כל המאמר הזה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"ם, אבל בכ"י המחבר ובנדפס חסר זה, ושם המאמר קטוע ג"ר ברכיה הזקנים שבהם אינן יכולין להטען [ל"ע להטען], מה הם עושים, טוענין [ל"ע טוענין] אותן בידיהן, מהו בכבודה שהן מביאין אותן בכבוד ואומרים זה כהן זה לוי זה ישראל, כענין אם נמכרו לעבדים ונשתכחו ונעשו גוים על יד האומות [ג"ר אלעזר גם מהם אקח מן הגוים שהם מביאין למלך המשיח גם מהם אקח מן המביאין ומן המובאין שהם נעשו גוים על יד האומות] הני מקבלן גם מהם אקח אמר ה', והיכן אמר, הנסתרות לה' אלהינו. המאמר שהוספתי ג"ר אלעזר נמצא בדפוס רחטון וחא"כ בכל הדפוסים ונמצא לנכון בכ"י ב' ג' ה' ז' (בכ"י ד' חסרים לגמ לפיס), ודפוס רחטון נדפס עפ"י כ"י ג' ושם בכ"י נמצא לנכון, וכן נמצא בילקוט ברמז תתנ"ט: (לג) והזקנים שבזקנים שאינן יכולים להטען [תקנתי להטען] עושה להן כמין אסלאות. ביוני ורומי sella פי' כסא, וביל קום רמז תתנ"ח הני ג"ר ברכיה הזקנים שבהם אינם יכולין לטעון כל קרקע, מה הם עושין מביאין אותן וטוענין אותן בידיהם. ובנדפס בכל הדפוסים גם בדפוס רחטון בטעות אינן יכולין להטען, וכן בטעות וטוענין אותן. והמעות בילקוט כל קרקע אינם ממלאות בכתבי יד ולא בדפוס, וברור שהמעות נשתכחו וכ"ל הזקנים שבהם אינם יכולין להטען מה הם עושין מביאים בלקדיקא וטוענין אותן בהם, והיא המלה המוגהת במדרש שה"ם פ"ד פסוק לחי מלבוש מסו ובכרכרות ר' ברכיה בש"ר יהודה אמר כחילון סביה דלית חינון מסתגין בכל קדיקה ל"ע מלה אחת בנלקדיקה, והמלה יונית λεκτίκιον מין כסא נאה מכסים הסובים בכתף (זחנספע), וכן מזה גלונדקא, זקן אחד היה יושב בגלונדקא שלו (בילה כ"ה ע"ב) וכן לפירוש בנלקדיקא לא היה יכול להטען (קה"ר פ"ה פ' קמתי): (לד) כרים של מילת. פי' מלת ביוני למר, ועיין בערוך ובמוספי ערך מל י"ד: (לה) ג"ר אלעזר. זה נמצא בנדפס גם בדפוס רחטון, ונמצא בכל כ"י רק במדפיס הסמים בסגנס, ונמצא גם בילקוט שם, וכן מובא ברא"י ישעיה ס"ו כ"ה בשם תנדת תהלים, וגם מובא ברד"ק שם, ולזה טוען גם רא"י תהלים פ"ז ו' ע"ש: (לו) מן המביאים ולא מן המובאים. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י המחבר וברא"י וברד"ק ובילקוט מן המביאים ומן המובאים: (לז) ג"ר פנחס בר חמא. כ"ה גם בכ"י ז', וכן הוא בילקוט, אבל בכ"י המחבר

[ז] (לח) ה' יספור בכתוב עמים. מאותן העמים שמביאין את ישראל, שהוא כותב אותן עם ישראל: זה יולד שם, כאיל הם נולדין באותו שעה, הוי זה יולד שם סלה: ושרים כחוללים. אמר ר' יהודה בר סימון בשם ר' מאיר כשם שהבאר נובע מים חדשים בכל שעה, כך ישראל אומרים שירה חדשה בכל שעה, הדא הוא דכתיב ושרים כחוללים כל מעיני בך. ורבנן אמרו כשם שאמרו האנשים כך אומרות הנשים שירה, (לט) שנאמר ושרים כחוללים כל מעיני בך:

מזמור פח

[א] **שיר** מזמור לבני קרח [למנצח] על מחלת. (א) מהו על מחלת, אמר ר' ברכיה אמר הקב"ה לדוד קלס אותי היאך שאתה מבקש, ואני מוחל לך בקילוסך, שאין אדם יכול למצוא אחת מכמה מיני שבחות של הקב"ה, וכן הוא אומר היסופר לו כי אדבר אם אמר איש כי יבולע (איוב ל"ז כ), ולמי ניתן רשות לדוד, שנאמר למנצח על מחלת, שמחל לו הקב"ה עוונותיו: [לענות]. זכור ה' לדוד את כל ענותו (תהלים קל"ב א): ה' אלהי שועתי. אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה אין לי ישועה אלא בך, ואין עיני מיחלות אלא לך, אמר להם הקב"ה הואיל וכך אני מושיעך, ישראל נושע בה' תשועת עולמים (ישעיה מ"ה י"ז):

[ב] **נחשבתי** עם יורדי בור הייתי כגבר אין (בו) איל. כאיש דלית בהון פטרון: במתים חפשי כמו חללים (שוכני) [שוכבי] קבר. ר' חלבו אמר (שוכני) [שוכבי] קבר כמו חללים, אלו דור המבול, (ב) אמר ר' אחא אמר הקב"ה הם קראו לעבודה זרה בשמי, אף אני קורא לאוקיינוס בשמי, והוא פורע להם בשמי, שנאמר הקורא למי הים וישפכם על פני הארץ ה' שמו (עמוס ה' ח'). (ג) דרש ר' אבהו אוקיינוס גבוה מכל העולם, (ד) אמר ר' אלעזר בשם ר' מנחם יאו קרא הוא וישפכם על פני הארץ, אין אדם שופך אלא מלמעלה למטה, הוי וישפכם על פני הארץ: ואני אליך ה' שועתי ובבקר תפלתי תקדמך. (ה) [אמר ר' שמואל בר נחמני המלאך שהוא ממונה על הצדקה מקדים אותם, שנאמר ובבקר תפלתי תקדמך], ר' פנחס אמר המלאך שהוא ממונה על התפלה ממתין עד שהתפללו כניסה אחרונה של ישראל, ונוטל כל התפלות ועושה אותם עטרה ונותנם בראשו של הקב"ה, שנאמר ברכות לראש צדיק (משלי י' ו'), חי העולמים, הוי ובבקר תפלתי תקדמך:

הערות ותקונים

[ז] בנדפס חסר סס המאמר: (לח) ה' יספור בכתוב עמים, מובא בילקוט סס: (לט) שנאמר ושרים כחוללים כל מעיני בך. בכ"י המחבריס ובנדפס ובילקוט סייס אחר זס, ומאמר גן נעול אחותי כלה גל נעול מעין חתום:

(א) מהו על מחלת. מובא בילקוט תהלים רמז תתל"ט בשם המדרש: (ב) פ"ר אחא אמר הקב"ה סס קראו. בילקוט שני, פ"ר אחא אמר ר' אבהו, ובמאמר מובא מב"ר פכ"ג אות ז', וגם שם שני פ"ר אחא, ועיין מכילתא יתרו בפ' בחדש בשלישי פ"ו, וספרי עקב פיסקא מ"ג: (ג) דרש ר' אבהו. ב"ר שם: (ד) פ"ר אלעזר בשם"ר מנחם. בכ"י המחבריס ובנדפס ר' אלעזר ברבי מנחם, וכן בב"ר שם פ"ר אלעזר בן מנחם: (ה) פ"ר שמואל בר נחמני. הוספתי כמו שהוא בכל כ"י ובנדפס, וגם בכ"י ו' הסוס עס כ"י שלנו, ובמעתיק קפץ מן תקדמך עד תקדמך, ובילקוט תהלים שם רמז תת"ס מתחיל פ"ר שמואל בר נחמני המלאך הממונה על התפלה כו', בשמיט מאמר שלם מן המלאך הממונה במאמר ר' שמואל בר נחמני עד המלאך הממונה במאמר ר' פנחס, ובעל אות זאת טעה בזה שלא להניח במדרש במאמר ר' שמואל בר נחמני המלאך הממונה על התפלה כאשר רואה בילקוט והבאת כי חסר שם, ובמאמר מר' פנחס נשנה גם לעיל מזמור י"ט אות ז' ושם שני ר' פנחס בם"ר אבא: זם"ס

מזמור פט

[א] **משכיל** לאיתן האזרחי חסדי ה' (לעולם) [עולם] אשירה. (א) זהו שאמר הכתוב כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי (ירמיה ט כג), אמר לאיתן אני השכלתי, משכיל לאיתן האזרחי, אמר לו הקב"ה השכלת, כי באלה חפצתי (ירמיה שם), [כל מי שיקלסני לא יקלסני אלא באלה, וכן הוא אומר כי חסד חפצתי] ולא זבח (הושע ו ו), אמר לו חסד חפצת ובחסד אקלסך, שנאמר ולך ה' חסד (תהלים סב יג), ולא חסד אחד בלבד, אלא חסדים הרבה, וכן ישעיה אמר חסדי ה' אזכיר (ישעיה סג ז), (ב) לכך נאמר חסד ומשפט אשירה (תהלים קא א):

[ב] **כי** אמרתי עולם חסד יבנה [שמים תכין אמונתך בהם]. לא השמים בלבד, אלא אף הכסא אינו עומד רק על החסד, שנאמר והוכן בחסד כסא (ישעיה טז ה), למה הדבר דומה, לכסא שהיו לו ארבע רגלים, והיה האחד מתמוטט, (ג) על שהיא קטנה, נטל צרור וסמכו, כך היה כסא של מעלה כביכול שמתמוטט, עד שסמכו הקב"ה, ובמה סמכו, בחסד, הוי אמרתי עולם חסד יבנה, וכן דוד אמר לעושה השמים בתבונה (תהלים קלו ה), ועל מה הן עומדין, על החסד, שנאמר כי לעולם חסדו (שם שם), לרוקע הארץ על המים (שם שם ו), באיזה זכות, כי לעולם חסדו (שם שם), (ד) וכן כל המזמור, ואחר כך נותן לחם לכל בשר (שם שם כה), (ה) ללמדך שקשה המזון כנגד כל מעשה בראשית. (ו) אמר ר' אלעזר משל הפרנסה כגאולה, מה הגאולה פלאים, אף הפרנסה פלאים, מה הפרנסה בכל יום, אף הגאולה בכל יום, (ז) אמר ר' שמואל בר נחמני הפרנסה גדולה מן הגאולה, שהגאולה על ידי מלאך, שנאמר המלאך הגואל אותי (בראשית מח טז), והפרנסה תלויה על ידו של הקב"ה, שנאמר פותח את ידך ומשביע לכל חי רצון (תהלים קמה טז), הוי אמרתי עולם חסד יבנה:

[ג] **למה** עולם דומה, למלך שהיה לו אוצרות מלאים טוב, אמר על מה אלו מונחים, לוקח אני לי עבדים ומאכילן ומשקן והם מקלסין אותי, כך היה העולם תוהו ובוהו, עמד הקב"ה ובראו את העולם, והשליט אותו בכל, ועלינו מה לעשות, אלא לברך ולקלס לבוראינו, וכן הוא אומר כל הנשמה תהלל יה הללויה (תהלים קנ ו):

[ד] **ברוך** ה' לעולם אמן ואמן. (ח) אמר ר' אלעזר בשם ר' יוסי בן זמרא אמן אמונה, אמן שבועה, אמן קבלה, אמן אמונה דכתיב ויאמנו דבריכם

הערות ותקונים

(א) זס"ס כי סס בזאת יתהלל. מובא בילקוט תהלים רמז תת"ס בשם המדרש: (ב) לכך נאמר חסד ומשפט אשירה. יותר נכון ש"ל לכך נאמר חסדי ה' עולם אשירה, והוא ספסוק שלפניהו:
(ג) על שהיא קטנה, ור"ל רגל הרביעי. כ"ה גם בכ"י ו', וכן בילקוט, והסר בכ"י האחרים ובנדפס, ובילקוט שם נרשם בלעו על "שהיא קטנה" ליהו במדרש, ובאמת הוא בכ"י שלפניהו: (ד) וכן כל המזמור, היינו מזמור קנ"ו, ובילקוט שם אחרי המלות וכן המזמור נוסף "שהם כ"ד" יש לתקן שהם כ"ו:
(ה) ללמדך שקשה המזון כנגד כל מעשה בראשית. בכ"י האחרים שקשים מזונותיו של אדם, ושכוונה כנגד כל מעשה בראשית כי בתחלת המזמור חתיב כל מעשי בראשית: (ו) ג"ל שלעזר. ג"ר פ"כ אות ע' ר', שלעזר אומר הקיש גאולה לפרנסה ופרנסה לגאולה, שנאמר ויפרקנו מצריו (תהלים קל"ו כ"ד), וסמיך ליה נותן לחם לכל בשר מה גאולה פלאים אף פרנסה פלאים, מה פרנסה בכל יום אף גאולה בכל יום: (ז) ג"ל שמואל בר נחמני הפרנסה גדולה מן הגאולה. ג"ר שם, וכן בשם לעיל מזמור פ' אות ג' ולהלן מזמור קנ"ו אות ע': (ח) ג"ל שלעזר בשם ר' יוסי בן זמרא, מובא בילקוט סוף רמז תרס"ח ולעיון מדרש בשם ממקומו, וממקור הוא בירושלמי סוטה פ"ג ה"ח (יח ע"ג) רבי לעזר בשם ר' יוסי בן זימרא אמן לקבלה, אמן לשבועה, אמן יאמנו שברים, אמן לקבלה מסוטה, אמן לשבועה שמע ממקומו שבועה אחר בשבועתי (לשבותיכם) [לשבותיכם] (ירמיה י"ח ח'), אמן יאמנו שברים ויען (בנימין) [בימו] בן יהוידע (הכהן) את המלך ויאמר אמן (מ"ב י"א י"ב). ובשם לפנינו יליף אמן שבועה מסוטה, וכן בשם המאמר במדרש במ"ר פ"ע סוף אות ל"ה, ועיין דב"ר רים תבא אמר

(ברכות מג כ), אמן שבועה, דכתיב ואמרה האשה אמן אמן (במדבר ה כב), אמן קבלה, דכתיב ויענו כל העם אמן אמן (נחמיה ח ו), (ט) אמן בעולם הזה ואמן לעולם הבא, הוי ברוך ה' לעולם אמן ואמן:

הערות ותקונים

ר' יהודה בר סימון כו', ועיין בגמרא בבלי שבועות ל"ו ע"ח: (ט) אמן בעולם הזה ואמן לעולם הבא. דורש אמן ואמן מלות כפולות, ובמדרש תנחומא ז' חות ס' פיתא אמר ר' יהודה בר נדיה כל מי שעונה אמן בעולם הזה, זוכה ועונה אמן לעולם הבא מניין ברוך ה' אלהי ישראל מהעולם ועד העולם אמן ואמן (תהלים מ"א י"ד), מהו אמן ואמן, אמן בעולם הזה ואמן לעולם הבא. וזה המאמר מובא בילקוט סוף רמז תת"מ וחסר הציון, ובמקום בר נדיה הוא בר מספרתא. ועיין סדר הדורות ערך ר' יהודה מספרתא הבית מהנהדרין מ"ד ע"ח ר' יהודה בר מספרתא, וכן ב"ר פנ"ג הוא בפנ"ג חות י' ר' יודן בר מספרתא אמר גדול עולמים היה שם:

סליק ספר תליתאי

מדרש תהלים

המכונה

שוחר טוב

על ספר רביעי

מן מזמור צ׳ עד סוף מזמור קצ׳.

משה נתן חמשה חומשי תורה לישראל,
ודוד נתן חמשה בפרים שבתהלים לישראל.
(שו"ט מזמור א' אות ב')

מדרש תהלים

ספר רביעי

מזמור צ

[א] **תפלה** למשה איש האלהים. (א) זהו שאמר הכתוב זבח רשעים (תועבה) [תועבת ה'] (משלי טו ח), זה בלעם שאמר לבלק בנה לי בזה שבעה מזבחות (במדבר כג ז), אמר לו הקב"ה רשע ממך אני מקבל קרבנות, טוב מלא כף נחת (קהלת ד ו), הקומץ של סולת שמקריבין לי בניי עם התמיד, ערב לפני מכל הקרבנות שאתה מקריב לפני, למה שהן תועבה לפני, ובמה אני חפץ בתפלת הצדיקים, שנאמר ותפלת ישרים רצונו (משלי שם), אלו ישראל, הוי תפלה למשה איש האלהים:

[ב] [**תפלה** למשה איש האלהים]. (ב) רבנן ור' יהודה ב"ר סימון, [רבנן] אמרו ארבעה הם שסידרו תפלה (ג) וקינטרו דברים (ד) לפני הקב"ה, ירמיה שנאמר ואתפלל אל ה' אחרי תתי את ספר המקנה (ירמיה לב טז), על ידי שקינטר בדברים (ה) מה כתיב למעלה, הנה הסוללות באו העיר ללכדה (שם שם כד), חבקוק סידר התפלה, שנאמר תפלה לחבקוק הנביא (חבקוק ג א), (ו) מה כתיב למעלה מן הענין, ה' שמעתי שמעך יראתי (שם שם ב), דוד סידר תפלה, שנאמר תפלה לדוד (תהלים יז א), מה כתיב למעלה מן הענין, ראיתה כי אתה עמל וכעס תביט (שם י יד), (ז) משה סידר תפלה, שנאמר ואתפלל אל ה' ואומר ה' אלהים אל תשחת עמך (דברים ט כו), מה כתיב למעלה מן הענין, למה ה' יחרה אפך בעמך (שמות לב יא), ר' יהודה ב"ר סימון אמר (ח) והלא תפלתן היא קינטרונן, ירמיה אמר ואתפלל אל

הערות ותקונים

(א) זמ"ס זבח רשעים תועבת ה'. מובא בילקוט תהלים רמז תתמ"ז וחסר סיון, ועיין לעיל ריש מזמור י"ז: (ב) רבנן ור' יהודה. מובא בילקוט חבקוק רמז תקמ"ג בשם שו"ט: (ג) וקינטרו דברים. סמיתו דבריס כלפי מעלה: (ד) לפני הקב"ה. בכ"י המחבריס ובנדפס לפני המקום, ובילקוט כלפי מעלה: (ה) מה כתיב למעלה הנה הסוללות. מלת "למעלה" לא יתכן, ורצוי מה כתיב למטה: (ו) מה כתיב למעלה ה' שמעתי שמעך. גם בכאן יתכן להגיה מה כתיב לאחריו, ובכ"י המחבריס ובנדפס נמחק שורש שלמה, וכ"ל וחבקוק סידר תפלה, שנאמר תפלה לחבקוק הנביא, מה כתיב למעלה [ה' שמעתי שמעך יראתי. דוד סידר תפלה, שנאמר תפלה לדוד (תהלים י"ז א') מה כתיב למעלה] כי אתה עמל וכעס תביט (שם י' י"ד). והשמיט מן מה כתיב למעלה עד מה כתיב למעלה, וע"כ לנכון חוסב תרגעה שסידרו תפלה, ורציתי בילקוט חבקוק שם נורס חבקוק סידר הפלה תפלה לחבקוק מה כתיב למעלה למה תראה [כ"ל תרחמי] עון ועמל תביט. הוא בחבקוק ג' ג', ואח"כ נמצא שם הוספה: שרואה שניהם מיעמל ופוזרים נכנסין לתוך כבשן האש כו' עד נאותם שעה אמר שבשני אמרתי תפלה לחבקוק הנביא על שניהם, ואח"כ הביא לנכון דוד לכתיב תפלה לדוד מה כתיב למעלה מן הענין כי אתה עמל וכעס תביט: (ז) משה סידר תפלה שנאמר ואתפלל אל ה'. בילקוט חבקוק שם נמחק שלם, אחרי המלות שנאמר ואתפלל אל ה' חסר [ויאמר ה' אלהים אל תשחת עמך, מה כתיב למעלה מן הענין למה ה' יחרה אפך בעמך, כ' יהודה ב"ר סימון אמר והלא תפלתן היא קינטרונן, ירמיה אמר ואתפלל אל ה']: (ח) והלא תפלתן

ה' (ירמיה לב יח), מה אומר צדיק אתה ה' כי אריב אליך (שם יב ו), שאני היום כאן ומחר בקבר, ואיני מריב עמך, וכל כך למה, שאתה צדיק כי אריב אליך. חבקוק אמר תפלה לחבקוק (חבקוק ג א), ומה הוא אומר ה' שמעתי שמעך יראתי (שם שם ב), דוד אמר תפלה לדוד (תהלים יז א), מה הוא אומר, ממתים ידך ה' (שם שם יד), משה אמר ואתפלל אל ה' (דברים ט כו), (ט) מהו אומר, אל תשחת עמך (שם שם), הוי תפלה למשה איש האלהים:

[ג] [**תפלה** למשה איש האלהים]. (י) אמר ר' חלבו בשם ר' הונא (יא) שלש עשרה ספרי תורות כתב משה אותו היום שמת, שנים עשר לשנים עשר שבטים, ואחת שהניח בארון, שאם יבקשו לזייף מתוכה לא היו יכולין לזייף. (יב) ואחד עשר שבטים בירך, שנאמר וזאת הברכה אשר ברך משה (דברים לג א), ולמה לא בירך לשבט שמעון, לפי שהיה לבו עליו, (יג) וזכר מה שנעשה בשטים, זמרי בן סלוא [נשיא בית אב לשמעוני] (במדבר כה יד), אמר ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי אף על פי כן טפלו עם שבט יהודה, (יד) שנאמר מחבל בני יהודה נחלת בני שמעון [כי היה חלק בני יהודה רב מהם ויגחלו בני שמעון בתוך נחלתם] (יהושע יט ט), (טו) משל לשור שהיו עסקיו רעים, מה עשו קשרו ארי אצל אבוסו, והוא רואה אותו ותש כחו, כך נמשל יהודה לארי, שנאמר גור אריה יהודה (בראשית מט ט), (טז) ושמעון נמשל כשור, לפי שהיה מזלו מזל שור, ראובן טלה ושמעון שור,

---

הערות ותקונים

תפלתן היא קיומתן. בכ"י המחבר ובנדפס נתוך תפלתן שם קמטרן: (ט) מהו אומר אל תשחת עמך. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י המחבר ובנדפס נוסף אחר זה "פתח בהשחתה, אמר לו הקב"ה חייני משחית, וסלחתי כדבריך (במדבר י"ד כ'), אמר דוד למנצח אל תשחת (תהלים נ"ח א')". והרא"פ מחק זה ואמר פיוט בכתובים: (י) ג"ר חלבו בשם ר' הונא. בכ"י ו' השוה תמיד עם כ"י שלפנינו הני' ג"ר אבא בר חלבו בשם ר' הונא, ובכ"י המחבר ובנדפס ג"ר חלבו לבד, והמאמר טובע מפסיקתא דר"כ פסקא ואת הברכה ושם הני' ר' בנייה בשם ר' הונא, ומובא בילקוט ברכה רמז תתק"נ בשם הפסיקתא, והשמיט שם המומר, ובמדרש דב"ר פ"ש לות פ' מובא בשם ר' יצחק, ולולי יש לתקן ר' בנייה: (יא) שלש עשרה ספרי תורות כתב משה לותו היום שמת, י"ג לי"ב שבטים, ואחת שהניח בארון. כ"ה גם בדב"ר שם, רק שם היה שלש יבקשו לזייף דבר שיהיו מונחים לותה שבארון, ובפסיקתא הני' ואחד לשבטו של לוי שלש יבקשו לזייף דבר אחד מן השבטים לעקור דבר אחד מן התורה יהא שבטו של לוי מוציא ספר תורה שלו ומניחו מתוכו. ובפסיקתא ליתא השלות "לותו היום שמת", ולולי יש לתקן לפנינו לותו היום שמת מבר ומניחו מתוכו. ובפסיקתא ליתא השלות "לותו היום שמת", ולולי יש לתקן לפנינו לותו היום שמת מבר י"ב לי"ב שבטים ואחת הניח בארון, ר"ל היום שמת מבר הי"ג ספרי תורות בשם. ועיין בפי' הרש"ו במדרש דב"ר שם שהאריך בזה, ובפסיקתא שם העיר ג"כ העירותי, למאמר הזה כוון הרמב"ם ז"ל בהקדמתו לפי' המשנה וכתב י"ג ספרי תורות וכו' ובספר הי"ג נתנה לגויס כו', ומובא במאמר הזה בתור זרוע ח"ב סלכות מו"ם לות ס"ם (דף כ"ל ע"ח) ובטעות שם הביא בפסיקתא בפ' ואתם נצבים וג"ל בפסיקתא ואת הברכה, לו בדברים רבה פ' וילך, וכן ראיתי במדרשי פ' ערבי פסחים הביא כן בשם הספרי ואולי בטעות כי לא נמצא מאומה מזה בספרי, וראיתי בהגהת נקודת לברב הגאון מהר"ץ חיות ז"ל (דף ז' ע"ב) שהעיר וז"ל מה שכתב הרמב"ם בהקדמתו לפי' המשנה כי משה כתב י"ג ספרי תורות ונרשם לעיין בספרי ולא נמצא שם, אכן נמצא בדברים רבה פ' וילך, לולם מי יודע מהיזה מכילתא הוציא זאת הרמב"ם אבר גם בעל המסדר ממדרש דברים רבה הוציא משם עכ"ל, לולם תרשה שדברי הרמב"ם מובעים מפסיקתא ואת הברכה, וכן כתב לפנינו בשו"ע: (יב) ואחד עשר שבטים בירך. פסיקתא שם, וילקוט ברכה שם בשם הפסיקתא, וילקוט תהלים רמז תתמ"ח, וברש"י תהלים ל' ג': (יג) וזכר מה שנעשה בשטים זמרי בן סלוא וגו'. בפסיקתא שם הרי הוא אומר ויבא ישראל בשטים (במדבר כ"ה ג') ואם איתם מבני ישראל, וע"ש בהערה ל"ל: (יד) שנאמר מחבל בני יהודה. בפסיקתא שם לכתיב וזאת ליהודה ויאמר שמע ה' קול יהודה (דברים ל"ג ו'), ואין שמע אלא שמשון לכתיב כי שמע ה' כי שמשון מבני (בראשית כ"ט ל"ג) וע"ש בהערה ל"ו: (טו) משל לשור. בפסיקתא שם למשל הוא בשם ר' יהושע בן לוי וכך איתא שם: משל לשור שהיו עסקיו רעים עמד נייר וגר ליקוניון של מרי בלטסו כדי שיסע מביו ומתירא: (טז) ושמעון נמשל כשור לפי שהיה מזלו מזל שור רחוק מלא ושמעון שור. זה ליתא בכ"י המחבר ובנדפס, וכן ליתא בפסיקתא. ועיין בפסיקתא שם הערה ל"ז שהבאתי

(יז) אמר ר' יודן לא הועמד שופט משמעון, כיוצא בדבר אתה אומר ואחריו היה שמגר בן ענת (שופטים ג לא), לא הועמד מלך, (יח) כיוצא בדבר אתה אומר מלך זמרי שבעת ימים בתרצה (מ"א טז טו): (יט) אחד עשר מזמורים אמר משה כנגד אחד עשר שבטים, [ואלו הן], תפלה למשה איש האלהים [וגו'] בטרם הרים יולדו [וגו'] תשב אנוש עד דכא ותאמר שובו בני אדם, (כ) כנגד יחי ראובן ואל ימות (דברים לג ו). יושב בסתר עליון [בצל שדי יתלונן] (תהלים צא א), כנגד שבטו של לוי, שהיה מתלונן בצילו בעזרות. מזמור שיר ליום השבת [טוב להודות לה'] (תהלים צב ב), כנגד שבטו של יהודה, שאמרה הפעם אודה את ה' [על כן קראה שמו יהודה] (בראשית כט לה). ה' מלך גאות לבש [וגו' לביתך נאוה קודש] (תהלים צג א ה), כנגד שבטו של בנימין (כא) שהוא יושב בצילו של הקב"ה. אל נקמות ה' אל נקמות הופיע (שם צד א), כנגד שבטו של גד (כב) שאליהו זכור לטוב עומד ממנו, שהוא (כג) משתיתו של עולם. (כד) לכו נרננה לה' (שם צה א), כנגד שבטו של יששכר, (כה) שהוא עוסק ברננה של תורה. אמר ר' יהושע בן לוי עד כאן שמעתי, (כו) מכאן ואילך את חושב לעצמך:

[ד] (כז) **אמר** ר' אלעזר בשם ר' יוסי בן זימרא כל הנביאים שהיו מתנבאים לא היו יודעין מה היו מתנבאין, אלא משה וישעיה הם היו יודעין, משה אמר יערף כמטר לקחי (דברים לב ב), ישעיה אמר הנה אנכי והילדים אשר נתן לי ה' לאותות ולמופתים בישראל (ישעיה ח יח), (כח) אמר ר' יהושע הכהן בר נחמיה (כט) אף אליהו היה מתנבא והיה יודע, שנאמר ודעת שפתי ברור מללו (חיוב לג ג), אמר ר' אלעזר (ל) בשם ר' יוסי בן זימרא שמואל רבן של נביאים היה

ערות ותקונים

דברי סופר ויחי דף רנ"ו ע"ח: (יז) ח"ר יודן לא הועמד שופט משמעון. בפסיקתא שם כלשון מתוקן בסדרו לא הועמד שופט, ובכתיב מלך זמרי שבעת ימים בתרצה, ח"ר יודן לית שבעת יומין במלכותא כעס, והמלות ואחריו היה שמגר בן ענת לא הועמד מלך ליתא בפסיקתא, ואולי היה שמגר בן ענת משבט שמעון, ועי' רש"י סוכה כ"ז ע"ב, ועיין בפסיקתא שם הערה ל"ט מה שהבאתי ממדרש תדשא משבט שמעון לא קם לא שופט ולא מלך בשביל שחשב שעשה זמרי בשמיט: (יח) כיוצא בדבר אתה אומר מלך זמרי שבעת ימים בתרצה. עיין מה שכתבתי בפסיקתא שם הערה מ': (יט) אחד עשר מזמורים. פסיקתא שם, ומובא בילקוט ברכה שם ותהלים שם: (כ) כנגד יחי ראובן ואל ימות. בפסיקתא שם זה שנאמר על ראובן שהן בעלי תשובה למקום. ועיין שם בהערה מ"ג שהעירותי כי במדרש שו"ט הני' כנגד יחי ראובן וחסר שהן בעלי תשובה למקום והביא ראיה מהכתוב יחי ראובן על פי מאמרם בספרי ברכה פ' יחי ראובן וו"ל מה ת"ל יחי ראובן ואל ימות שעשה ראובן תשובה, וכן תרגם בפסיקתא פסקא שובה, ובמדרש ג"ר פפ"ד ח"ל הקב"ה לראובן אתה פתחת בתשובה תחלה כו': (כא) שהוא יושב בצלו של הקב"ה. בפסיקתא שם שהיה בית המקדש בנוי בתחומו, וכן אמרו מה היה בחלקו של בנימין חולם ויישן ובית קדשי הקדשים (יומא י"ב ע"ב), וכן נמירי שכינה בחלקו דבנימין (זבחים נ"ד ע"ב), וכן במדרש ג"ר פל"ט בנימין שלא נפתתף במכירתו של יוסף נכנס בית המקדש בחלקו: (כב) שאליהו זכור לטוב עומד ממנו שהוא משתיתו של עולם. עיין בפסיקתא הערה מ"ח שבאתי מדרש ג"ר פע"ח בא גד אתא גדא דביתא, אתא גדא לעלמא, בא מי שעתיד לגדל משתיתן של חומות שעולם ומגן אליהו ע"כ, ומזה נת"י ברמצים ג' י"ח דעתיד למגדעה משתוייהון דעלמא, ים לתקן שע"ל למגדעה, ושגם היה לעת ר' נהוראי דאליהו משל גד היה, אבל במדרש שם תרגם שסיים בא אליהו ועמד לפניהם, ח"ל רבותינו מה אתם נתלקים עלי, אני מבני בניה של רחל, ועיין תוס' ב"מ קי"ד ע"ב ד"ה מהו, ושביאו שם דברי המדרש מג"ר: (כג) משתיתו של עולם. פי' יסודו, ובפסיקתא שם שהוא עתיד לגדל משתיתן של חומות: (כד) לכו נרננה לה'. בפסיקתא בשעות רגנו לדיקים בה' תהלים ל"ג ג' וע"ל כמו לפניהם לכו נרננה לה' כי תושב כסדר המזמורים מן מזמור ל' ואילך: (כה) שהוא עוסק ברננה של תורה. עיין בפסיקתא הערה מ"ו: (כו) מכאן ואילך את חושב לעצמך. בפסיקתא מכאן ואילך הוא ופשר לעצמך, ור"ל הדרושים על כה שמעתי, ומכאן ואילך המזמורים הנדרשים על יתר השבטים הוא ופשר לעצמך: (כז) ח"ר אלעזר בשם ר' יוסי בן זימרא. מובא בילקוט תהלים שם רמז תתמ"ח: (כח) ח"ר יהושע הכהן בר נחמיה. כ"ה גם בכ"י ו', ובילקוט בר ירמיה, ובכ"י מחזיק ובנדפס חסרים המלות „בר נחמיה": (כט) אף אליהו היה מתנבא והיה יודע. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י מחזיק ובנדפס ובילקוט בשעות והוא היה יודע, וכן הרמ"פ תקן בגלוי שע"ל והיה יודע: (ל) בשם ר' יוסי בן זימרא. המלות בן זימרא נשמט בכ"י מחזיק ובנדפס

מתנבא ולא היה יודע, שנאמר וישלח ה' את ירובעל ואת בדן ואת יפתח ואת שמואל (ש"א יב יא), (לא) ואותי אינו אומר, אלא ואת שמואל, שלא היה יודע מה היה מתנבא, (לב) אמר ר' לוי בשם ר' חנינא (לג) אחד עשר מזמורים שאמר משה (לד) בטכסים של נביאים אמרן, ולמה לא נכתבו בתורה, (לה) לפי שאלו דברי תורה ואלו דברי נבואה:

[ה] (לו) **דבר** אחר תפלה למשה איש האלהים. אם איש למה אלהים, ואם אלהים למה איש, אלא בשעה שעמד לפני פרעה היה כאלהים, שנאמר ראה נתתיך אלהים לפרעה (שמות ז א), ובשעה שברח לפני פרעה היה איש: דבר אחר כשהושלך (לאור) [ליאור] היה איש, וכשהפכו המים לדם היה כאלהים: דבר אחר כשעלה למרום היה איש, (לז) מה בוצין טב קומוי סימבק, מה סימבק טב קומוי משה, בשר ודם עלה לפני הקב"ה שכולו אש ומשרתיו אש, ומשה עלה אצלו ונקרא איש, וכשירד נקרא אלהים: דבר אחר כשעלה למקום שאין אוכלין ושותין, ונם הוא לא אכל ולא שתה נקרא אלהים, וכשירד ואכל ושתה נקרא איש. אמר ר' אבין ממחציתו ולמעלה נקרא אלהים, וממחציתו ולמטה נקרא איש. אמר ר' אלעזר (לח) מיישטרופולין היה משה, שנאמר לא כן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא (במדבר יב ז): דבר אחר איש האלהים. גברא דיינא, שנאמר צדקת ה' עשה ומשפטיו עם ישראל (דברים לג כא), (לט) שהיה אומר יקוב הדין את ההר: דבר אחר שהטיח דברים כנגד מדת הדין, שנאמר ואם בריאה יברא ה' (במדבר טז ל), (מ) אמר משה אם ברא הקב"ה את פי הארץ ששת ימי בראשית הרי טוב, ואם לאו יברא עכשיו, בשביל קרח ועדתו: ד"א איש האלהים. שהכריע מדת הדין למדת רחמים, הקב"ה אמר אכנו בדבר ואורישנו (שם יד יב), ומשה אמר סלח נא לעון העם הזה כגודל חסדך (שם שם יט), וכתיב ויאמר ה' סלחתי כדבריך (שם שם כ): דבר אחר אמר ר' יהודה ב"ר סימון בשם ר' שמעון בן לקיש למה נקרא שמו איש האלהים, מה האיש הזה אם מבקש להפר נדר אשתו מפיר, אם מבקש

הערות ותקונים

ובנדפס, ומוסף לנכון נס בכ"י ו' ונס בילקוט וכן תקן הרש"ס: (לא) ואותי אינו אומר אלא ואת שמואל. כ"ה נס בכ"י ו' ובילקוט, וזה נשמט בכ"י המחבר ובנדפס, וכן תקן הרש"ס בנגיון: (לב) ח"ר לוי בשם ר' חנינא י"ח מזמורים. מובא בילקוט תהלים שם וגורס ח"ר לוי בשם ר' חייא בר חנינא, וכן מובא בילקוט ברכה רמז תתק"ן אחר שהניח מאמר גדול מפסיקתא וזלת הברכה, ואחרי הסיום שוב ופשוט לעצמך, הוסיף והניח המאמר הזה משו"ע וחסר הלשון "שוחר טוב" וגורס ח"ר לוי בשם ר' חמא בר חנינא, ואולי צ"ל שם בשם ר' חייא בר חנינא, או בשם ר' אחא בר חנינא: (לג) אחד עשר מזמורים. כ"ה נס בילקוט תהלים, אבל בילקוט ברכה שם בטעות שניים עשר מזמורים. ויש להעיר בילקוט ברכה שם אחר סיום המאמר שניה דכתיב לכן יהכה צ"ע כתיב לכן יחכה, ושוה מאמר אחר לקוח מפסיקתא וזלת הברכה בהתחלתה: (לד) בטכסים של נביאים. מל' τάξις סדר ומופן (תרדונג, תנתרדונג): (לה) לפי שאלו דברי תורה ואלו דברי נבואה. כ"י המחבר ובנדפס טעם ועין מפסיקין בין דברי תורה לדברי נביאים, וזה ניתוג נס בילקוט, ור"ל שם היו כותבין בחומש המורה היו דברי נביאים מפסיקין בין דברי תורה לדברי נביאים: (לו) ד"א תפלה למשה. מובא בילקוט תהלים שם ובילקוט ברכה רמז תתק"ן ד"ה ד"א יש תהלים בשם שוחר טוב, וכאשר נס במדרש לכ"ר פי"ח לות ד', ובתנחומא בנדפס מכבר ברכה סוף לות ו' נוסף המאמר הזה מהמדפיס ממנוסנוב: (לז) מה בוצין טב קומוי סימבק, מה סימבק טב קומוי משה. כ"ה נס בכ"י ו', ובכ"י המחבר, אבל בנדפס מה בוצין טב קומוי, מה סימבק טב קומי, ואולי צ"ל סבקין, ומורחתה תנוקה. עיין מוספי ערך סבקין, ורחיתי בספר המליץ להרב הכתוב הגדול מהר"י לעווי לד 491 שהניח המאמר, ונס לדעתו היה המלה סבקין בל"ר sebaccus וסמ"ס מיותרת ופי' נר של חלב (טאנלישט), ובוצין הורחתה נר, וקשה לבאר המשל, ועיין בגמרא סוכה כ"ו ע"ב בוצינא דבא מקרא ע"ש ברש"י ותוס' שנס הוא משל הדיוט, ובילקוט תהלים שם מה בוצין טב קומוי סיב קמנפי. נס לנו' זו אין מוכן כלל: (לח) מיישטרופולין היה משה, כ"ה נס בכ"י ו', ובחיוס כ"י מיישטרופולין, ובחיוס כ"י ובנדפס מן מטרופולין היה משה. ועיין ערוך ערך מטרפלין, אבל אין ענין המלה לכאן: (לט) שהיה אומר יקוב הדין את ההר. בסנהדרין ו' ע"ב וכן משה היה אומר יקוב הדין את ההר: (מ) אמר משה

לקיים מקיים, שנאמר אישה יקימנו ואישה יפרנו (במדבר ל יד), כביכול הקב"ה אמר לו משה קומה ה' (שם י לה) שובה ה' (שם שם לג):

[ו] **דבר** אחר תפלה למשה. זהו שאמר הכתוב ואתנפל לפני ה' (דברים ט יח), (מא) [ר' ברכיה ור' חלבו בשם ר' שמואל בר נחמני אברו לא הניח משה זוית ברקיע שלא נתפלל עליו, שנאמר ואתנפל לפני ה']: ואתה מוצא הרבה נביאים והרבה צדיקים נתפללו לפני הקב"ה, ולא בא הכתוב לייחס אלא משה בלבד, וכל כך למה, לפי שהיו מעשיו משונים מכל הבריות, כיצד אדם עומד ומתפלל שעה אחת או שתי שעות, וכשהוא צדיק הרבה יום אחד, אבל משה התפלל ארבעים יום וארבעים לילה, (מב) אמר הקב"ה למלאכי השרת אני מדמה אותו עליכם, שנאמר ברכו ה' מלאכיו גבורי כח עושי דברו (תהלים קג כ) זה משה, (מג) שהיה מאיר אפילתן של ישראל, ומגיד להם דבריו של הקב"ה, הוי תפלה למשה איש האלהים:

[ז] [**תפלה** למשה איש האלהים]. (מד) משל לשלשה בני אדם (מה) שבאו ליטול דורון, ויש אומרים (דודיה) [דוריה] מן המלך, בא ראשון וכיבדו, אמר לו מה אתה מבקש, אמר לו בשביל שטרדתי אני מבקש שתתן לי (דודיה) [דוריה] [נתן לו], בא השני ונתן לו, בא השלישי אמר לו מה אתה מבקש אמר לו איני מבקש על עצמי כלום, אלא מדינה פלונית שהיא חריבה והיא שלך גזור שתבנה, אמר ליה המלך זו עטרה גדולה היא לך, כך בא דוד להתפלל, אמר ליה הקב"ה מה תבקש, אמר ליה שתשמע תפלתי, שנאמר תפלה לדוד שמעה ה' צדק [הקשיבה רנתי האזינה תפלתי] (תהלים יז א), בא חבקוק אמר ליה מה אתה מבקש, אמר ליה מה שאמרתי לפניך בשגגה, (מו) כשראה חנניה מישאל ועזריה מושלכים לכבשן האש והן נמלטין, וראה את חנניה בן תרדיון וחביריו נשרפין על התורה ואינן נמלטין, מיד קרא תגר, אמר לפניו רבון העולמים אלו צדיקים ואלו צדיקים, אלו טהורין ואלו טהורין, אלו קדושים ואלו קדושים, אלו ניצולין ואלו לא ניצולין, על כן תפוג תורה ולא יצא לנצח משפט כי רשע מכתיר (צדיק) [את הצדיק] על כן יצא משפט מעוקל (חבקוק א ד), אלא נבוכדנצר ערל וטמא, דניאל קדוש וטהור, (מז) והוא מלביש לצדקיהו שהוא רשע, שנאמר ושינא את בגדי כלאו (מ"ב כה כט), ומלביש לדניאל ארנוונא. פרעה ערל וטמא ויוסף טהור וקדוש, וממליך את יוסף ומלביש אותו בגדי שש, ומשים רביד הזהב על צוארו. אחשורוש ערל וטמא, ומרדכי קדוש וטהור, והוא ממליך את מרדכי ומלביש

הערות ותקונים

שם גרס הקב"ה את פי הארץ. במדרש במ"ר פי"ח אות י"ב אמר הקב"ה למשה מה אתה מבקש אמר לפניו רבש"ע שם בריאתי שם גרמת שם לארץ סרי יפה ושם לאו יגרע ה' יגרע לה עכשיו פה אמר לו הקב"ה ותגזר תומר ויקם לך ועל דרכיך נגה אור: (מא) ר' ברכיה ור' חלבו. הוספתי כמו שהוא בכ"י המחרים ובנדפס גם בילקוט, והמעתיק השמיט בטעות מן לפני ה' עד לפני ה' ואמר נס בכ"י ו', ובילקוט שם הביא הגי' שלא נתפלל על פניו, ולפנינו חסרים המלות "על פניו": (מב) אמר הקב"ה למלאכי השרת למי מדמה לותו עליכם. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרמ"ם, אבל בכ"י המחרים ובנדפס אמר הקב"ה למלאכי השרת רמיתם נבורתו, שנאמר ברכו ה' מלאכיו גבורי כח זה משה: (מג) שהיה מאיר אפילתן של ישראל ומגיד להם דבריו של הקב"ה. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרמ"ם, אבל בכ"י המחרים ובנדפס שהיה מגיד להם ליתרגל דבריו של הקב"ה, שנאמר דבר אחד עמנו ובשמעה (שמות כ' י"ט) מה שלא היו יכולין לשמוע שהיה רועם ומגיד להם: (מד) משל למלכים בני אדם. מובא בילקוט שם: (מה) שבאו ליטול דורון וי"א דודים. כ"ה גם בכ"י ו', והוא הוספה מן המעתיק על הגי' דורון והוסיף וי"א דודים, ויש לתקן בל"ל דוריה והמלה יונית δωρεά ופי' מתנה ומנחה (נעתענק) וגם דורון הולחתה כן וגם היא יונית δωρεον וסילקוט הביא דורריה ים לתקן בל"ל דוריס, ובדפוס פראג ותח"כ בחמסת' תקנ נמדרש דורריה עפ"י גי' סילקוט, וכ"י המחרים ובדפוס ראמסון ודפוס ווינישיא השמיטו המלה והגיהו "פרס": (מו) כשראה חנניה מישאל ועזריה מושלכים לכבשן האש. השלמת המאמר מובא בילקוט תהלים שם, והמאמר נשלמות מובא בילקוט חבקוק רמז תקס"ע בחמש המאמר שהביא שם מדו"ת מזמור פ' לות ג' וסיפו "שראה חנניה מישאל ועזריה ט' עד תפלה לחבקוק שהביא על שגיונות", ותח"כ סיים המאמר מלות ג' דוד לכתיב תפלה לדוד וגו': (מז) והוא מלביש

אותו ומכתירו, שנאמר ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות (אסתר ח טו). כי רשע מפתיר (צדיק) [את הצדיק] על כן יצא משפט מעוקל, אותה שעה נגלה עליו ואמר לו אחרי אתה קורא תגר, לא כך כתוב, אל אמונה ואין עול [צדיק וישר הוא] (דברים לב ד), באותה שעה התחיל ואמר בשגגה אמרתי, שנאמר תפלה לחבקוק הנביא על שגיונות (חבקוק ג א): (מח) בא משה ואמר לו מה אתה מבקש, (מט) אמר לו איני מבקש לעצמי אלא על ישראל, (נ) אמר ליה זו עטרה גדולה היא לך, תפלה למשה איש האלהים:

[ח] [**תפלה** למשה איש האלהים]. (נא) לא היה צריך לומר אלא תפלה למשה, מהו איש האלהים, משל למלך שכעס על בנו וביקש להמיתו, ואמר לו אוהבו בבקשה ממך מחול לו ואל תהרגהו, עמד ולא הרגו, למחר התחיל המלך לומר אילו הרגתי את בני לעצמי הייתי מכשיל, אלא זכור לטוב אוהבי שביקש עליו רחמים, ומעכשיו אני עושה אותו אב למלכים, (נב) כך אמר הקב"ה הרף ממני ואשמידם (דברים ט יד), (נג) אמר ליה משה אם ככה את עושה לי הרגני נא הרוג (במדבר יא טו), ומה כתיב בתריה, ויאמר ה' סלחתי כדבריך (שם יד כ), (נד) אחר כך אמר לו הקב"ה למשה אילו הרגתי את ישראל לעצמי הייתי מכשיל, אלא מחזיק אני טובה למשה שביקש עליהם רחמים, שנאמר ויחל משה (שמות לב יא), אני עושה לו גדולה, (נה) קורא אני לו אב לנביאים, אב למלאכים, אב למתפללים, הוי תפלה למשה איש האלהים:

[ט] [**תפלה** למשה איש האלהים]. כיון שיצאו ישראל ממצרים, עמד משה ומתפלל ואומר איני מכיר את הדרך, שנאמר הודיעני נא את דרכיך (שמות לג יג), אמר לו הקב"ה (הנני) [הנה אנכי] שולח מלאך לפניך (שם כג כ), אמר ליה משה אפילו אם אתה שולח כמה מלאכים אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה (שם לג טו), אמר לו הקב"ה הנה אני עושה גזירתך, שנאמר פני ילכו והניחותי לך (שם שם יד):

[י] (**ה'**) [אדני] מעון אתה היית לנו. (נו) אמר ר' יצחק מה שאמר הכתוב מעונה אלהי קדם (דברים לג כז), אין אנו יודעין אם הקב"ה מעונו של עולם, ואם העולם מעונו של מקום, עד שבא משה ופירש, ה' מעון אתה היית לנו. (נז) אמר ר' יוסי בר חלפתא אין אנו יודעין אם הקב"ה תפילה לעולמו, ואם עולמו תפילה לו, עד שבא הקב"ה ופירש, הנה מקום אתי (שמות לג כא), שהוא מקום עולמו,

---

הערות ותקונים

מלבים לנדקיהו שהוא רצה שנאמר ושיגא את בנאי בלעו. כ"ס גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרמ"פ, וזה ליתא בכ"י המחריס ובנדפס: (מח) בא משה ואמר לו מה אתה מבקש. מובא בילקוט תהלים סם אחר שסמיים כל סמאמר שלפניו ובסיומו בחבקוק: (מט) ג"ע איני מבקש לעצמי אלא על ישראל. זה הוא המשל על מה שסביא במשל לעיל כמנך איני מבקש על עצמי כו': (נ) ג"ע זו עטרה גדולה היא לך. בכ"י המחריס ובנדפס סיים "שאני מעביר רעיוני מפניך": (נא) לא היה צריך לומר. מובא בילקוט תהלים שם: (נב) כך אמר הקב"ה הרף ממני ואשמידם, ג"ע משה אם ככה את עושה ונו'. הכתוב הרף הוא במעשה הענל, והכתוב אם ככה הוא במעשה דשליו, והדורש ערבם יחד: (נג) ג"ל משה אם ככה את עושה לי הרגני נא הרוג. אחר זה נמצא הוספה בכ"י המחריס ובנדפס "משו הרוג, הרוג נא את ההרוג, אם אדבר בכנדן הורגין אותי, ואם נא אעשה שליחותך נתחייבתי הריגה לפניך, מכאן ומכאן הרוג אני, הרוג נא את ההרוג, הוי הרגני נא הרוג", וזה טופי מן מזמור כ"ג אות ג', ומובא בילקוט בסעלותך רמז תשל"ה בשם סו"ם, וזה ליתא גם בכ"י ו', והרמ"פ כתב בגליון "אינו נכתובים": (נד) אח"כ אמר לו הקב"ה כו'. בילקוט תהלים שם בשמעו אינה שורות: (נה) קורא אני לו אב לנביאים. בכ"י המחריס ובנדפס אני עושה אותו אב לנביאים, ומשלות "אב למלאכים אב למתפללים" ליתא: (נו) ג"ר יצחק מה שאמר בכתוב משונה. מובא בילקוט תהלים שם רמז תתמ"ח ובשכם במדרש ג"ר פם"ח אות ט', ופסיקתא רבתי פכ"ח ובכ"י המחריס ובנדפס הלשון משונה, ויש לתקן כמו שהוא בכ"י שלפנינו ובג"ר ובפסיקתא רבתי: (נז) ג"ר יוסי בר חלפתא. כן מובא בילקוט שם, ובשמ"ר פמ"ה אות ו' ויאמר ה' הנה מקום אתי ג"ר יוסי ג"ר חנינא הנה אנכי במקום הזה אין כתיב כאן, אלא הנה מקום אתי, אתרי מפלה לי, ואין אני מפל לאחרי. ובתנחומא כי תשא אות ט"ז מובא זה בשם ר' יוסי בר חלפתא. וכן ים לתקן בשמ"ר

ואין העולם מקומו, הוי עולמו מפילה לו, ואין הוא מפל לעולמו. (נח) אמר ר' הונא בשם ר' אמי למה נקרא שמו של הקב"ה מקום, שהוא מקומו של עולם, שנאמר הנה מקום אתי (שם). (נט) אברהם קרא לו מקום, שנאמר ויקרא [אברהם] שם המקום ההוא ה' יראה (בראשית כב יד), יעקב קרא לו מקום, שנאמר ויירא ויאמר מה נורא המקום הזה (שם כח יז), משה קרא לו מקום, שנאמר הנה מקום אתי (שמות לג כא): (ס) [דבר אחר למה נקרא שמו מקום, שבכל מקום שצדיקים עומדים, שם הוא נמצא עמהם, שנאמר בכל (מקום) [המקום] אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך (שם כ כד), וכן הוא אומר ויפגע במקום וילן שם (בראשית כח יא)]:

[יא] (סא) **בטרם** הרים יולדו. ובמקום אחר הוא אומר בטרם הרים תחבעו (משלי ח כה), (סב) מלמד שהיו הרי עולם טמים כצפרים הללו שטטות על פני המים, ואיכן שהיה רואה הקב"ה מקום עמוק ביותר, היה נותן לתוכו הר גדול ומטלא אותו, (סג) ואיכן שהיה רואה מקום (סד) מטוכם, היה נותן הר קל, שנאמר בטרם הרים יולדו ותחולל ארץ:

[יב] (סה) **תשב** אנוש עד דכא ותאמר שובו בני אדם. (סו) אמר ר' אבתו בר זעירא (סז) גדולה תשובה שקדמה לבריאת עולם, (סח) ומה היתה התשובה, היתה בת קול שמכרזת ואומרת שובו בני אדם. (סט) שבעה דברים קדמו לעולם אלפיים שנה, התורה, וכסא כבוד, וגן עדן, וגיהנם, ותשובה, והבית המקדש של מעלה, ושם משיח, ואנה היתה התורה כתובה, באש שחורת על אש לבנה, ומונחת על ברכו של הקב"ה, והקב"ה יושב על כסא הכבוד, וכסא הכבוד מתוקן בחסדו של הקב"ה על הרקיע שעל ראשי החיות, אבל החיות לא היו באותה שעה, וגן עדן מימינו של הקב"ה, וגיהנם משמאלו, ובית המקדש מתוקן לפניו, ושם משיח חקוק על אבן יקרה על גבי המזבח, ובת קול מכרזת

הערות ותקונים

סה, ועיין מה שהעירותי בתחומין שם הערה ק"ל: (נח) ל"ר הונא בש"ר אמי. ג"ר שם ופסיקתא רבתי שם: (נט) אברהם קרא לו מקום עד הנה מקום אתי, הוא נ"כ בכ"י ו', וכן הוסיף הרש"פ, ולא נמצא בכ"י המחבירים ובנדפס: (ס) ד"א למה נקרא שמו מקום שבכל מקום שצדיקים, זה הוספתי ומחסר נ"כ בכ"י ו', ונמצא בכ"י המחבירים ובנדפס, והרש"פ רשם בגדו סימן בכתובים, ר"ל שלא נמצא בכ"י שלו, והוספם היות הוא לקוח מפדר"א פל"ה ולמה נקרא שמו מקום אלא בכל מקום שהצדיקים שם הוא נמצא עמהם, שנאמר בכל המקום אזכיר את שמי, וכן הסיום לפניו וכה"א ויפגע במקום וילן שם הוא מפדר"א שם, ופגע בו הקב"ה שנאמר ויפגע במקום: (סא) בטרם הרים יולדו. מובא בילקוט תהלים רמז תתמ"ח, והמאמר שלפניו ח"ר יודן הוא מן ב"ר פס"ח לות ט', ומחסר לעיון: (סב) מלמד שהיו הרי עולם טטים כצפרים הללו שטטות על פני המים. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י המחבירים שהיו טטין כלפורות של מים, אבל בדפוס רמזון ודפוס ווינציה ומח"כ בכל הדפוסים גם בילקוט הני' שהיו טטין כלטורות של מים, יש לתקן שלי"ן כלפורות, ומן לות ל' נעתיק פ, והורמת מלת שם ידוע, מלשון המקרא כנשר יעיר קנו על גוזל (דברים ל"ב יא), ועיין מהירות עופות כלפרים עפות (ישעיה ל"ח ס') תרגי' כעופא דטחים, ור"ל שהיו עפים כמו צפור המים: (סג) ומיכן שהיה רואה מקום מטוכם עד שנאמר בטרם הרים יולדו כשהם יולדו בילקוט: (סד) מטוכם. טכם ידוע סדר ותופן, והוספתי למקום מיסור, ולולי ל"ע מדוכם, מלשון והדכים בקטפה: (סה) תשב אנוש עד דכא. בילקוט השמים כל זה, וגרשם בגדו, כתוב בירמיה רמז מ"ח, ל"ל רמז רל"ח: (סו) ל"ר אבתו בר זעירא. כ"ה גם בכ"י ו', וכן סביה הרש"פ, ובכ"י המחבירים ובנדפס המעות "בר זעירא" ליתא: (סז) גדולה תשובה שקדמה לבריאת עולם. עיין ב"ר פ"ח לות ד', ר' אחבא בר זעירא אמר אף התשובה קדמה לבריאת העולם, שנאמר בטרם הרים יולדו [ונו']: (סח) ומה היתה התשובה. כל המאמר עד ומה זרמתם נמצא גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרש"פ בגליון, והתחלת המאמר עד ובת קול מכרזת ואומרת שובו בני אדם הביא הרב החוקר הגדול מהר"א ד"ר יעלינעק בבית המדרש ח"ה דף קס"ד בלקוטי מדרשים סי' ל': (סט) שבעה דברים. עיין ב"ר פ"א לות ד', ופסרי עקב פסקא ל"ז, מכילתא בשלח סוף פרשה ט', ותחומא נשא סי' י"ט, ולעיל בשו"ט מזמור ע"ד, פדר"א פ"נ, תד"א פל"א, מדרש משלי פ"ח, ילקוט ברחשית רמז ד', ירמיה רמז רל"ח, תהלים רמז תת"ע ותתמ"ז ומשלי רמז תקמ"ב. ועיין פסחים נ"ד ע"א נדרים ל"ט ע"ב

שובו בני אדם, והיו הבל (ע) נסבלין בכחו של הקב"ה, וכשברא הקב"ה את עולמו, וברא חיות הקודש, תיקן הרקיע עם כלם על קרני החיות, שנאמר ודמות על (ראש החיות) [ראשי החיה] רקיע (יחזקאל א כב). אמר ר' הונא אמר ר' שמעון בן לקיש אלפיים שנה קדמו אלו עם התורה לבריותו של עולם, שנאמר ואהיה אצלו אמון ואהיה שעשועים יום יום (משלי ח ל), ויומו של הקב"ה אלף שנים, שנאמר כי אלף שנים בעיניך כיום אתמול כי יעבור (תהלים ד):

[יג] **זרמתם** שנה יהיו. אלו תשע מאות ושבעים וארבעה דורות שהיו קודם לבריאת עולם ונשטפו כהרף עין בשביל שהיו רעים. ר' יוחנן אמר למה **ב** של בראשית גדולה ביותר, לפי שהיא מצטרפת לשני ביתי"ן למלא ארבע, בראשית בגימטריא תתקע"ד הוו, כיצד תש"ר הרי תשע מאות, א' דבראשית מתחלף עם ל' דאלב"ם הרי שלשים, י' מתחלף עם ט' דאתב"ש הרי ארבעים, ב' שהיא גדולה כשני ביתי"ן מצטרפת לחשבון ארבעה, הרי תשע מאות ושבעים וארבעה, ואחר כך ברא אלהים את השמים ואת הארץ. (עא) ומה זרמתם, (עב) ר' יוחנן אמר (עג) זרו תמו, ר' שמעון בן לקיש אמר זרו מתורתך רימה נגעה בהם, (עד) רבי אומר (עה) זרייתך לשעה היתה: דבר אחר זרמתם שנה יהיו. כיון שנשטפו בזרם מים כשינה יהיו כחלום מהקיץ, וכן הוא אומר אשר קומטו ולא עת (ונהר) [נהר] יוצק יסודם (איוב יד יט):

[יד] **בבקר** יציץ וחלף. [רבנן אמרי] אלו ישראל, למה לפי שלערב ימולל ויבש, זו אומות העולם. [רבי אבא בהנא אמר כלו בישראל, (עו) למה שלערב ימולל ויבש לעולם הבא]: שתה עונותינו לנגדך עלומינו למאור פניך. (עז) אותה שעה שאנו עוסקין בתורתך אנו הולכין למאור פניך: כי כל ימינו פנו בעברתך כלינו שנינו כמו הגה. (עח) בגזירות ושמדות. (עט) ר' יהודה ב"ר סימון אמר (פ) זו מרידה, רבנן אמרי זה הנער שהוא הוגה (פא) ומת בתורתו:

[טו] (פב) **ימי** שנותינו בהם שבעים שנה. כשנותיו של דוד: ואם בגבורות שמונים שנה. כשנותיו של משה בעמדו לפני פרעה מלך מצרים: ורהבם עמל ואון. בר קפרא אמר ורהבם עמל, שכל אותן שבעים שהיה דוד הי' היו בצרות ובעמל, וכל אותן שמונים שנה שהיה משה בבית פרעה ובכוש ובמדין וחזר עוד למצרים, היו בצרות ובעמל. (פג) אמר ר' חנינא בר יצחק אפילו בית מלכותו עמל ואון, ואין רהב אלא מלכות, שנאמר אזכיר רהב ובבל (תהלים פז ד), וכתיב רהב הם שבת (ישעיה ל ז): כי גז חיש ונעופה. (פד) מהו גז חיש, גזין

הערות ותקונים

כתבר ליינתי בתחומת סערה ל"ה: (ע) נסבלין בכחו של הקב"ה. בכ"י ו' נסתכלין, ומרג"פ הביא נסבלין: (עא) ומה זרמתם. מכאן הוא גם בכ"י המחבים ובנדפס, ומובא גם בילקוט שם עיין לעיל הערה ס"ח: (עב) ר' יוחנן אמר. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"פ, ובכ"י המחבים ובנדפס חסר שם האומר: (עג) זרו תמו. דורש טעריקון, ובכ"י המחבים זרו תמו שנתם, ובילקוט זרו מתו תמו: (עד) ר' אומר. בכ"י המחבים ובנדפס רבנן אמרי, ובילקוט הגי' ר' אלעזר אומר: (עה) זרייתך נשתה היתה. דרש זרמתם כפשוטו כמו זרס, עיין בפירש"י: (עו) למה שלערב ימולל ויבש לעולם"ב. בילקוט הגי' כלו בישראל בטוקר יציץ וחלף לעולם הבא, למה שלערב ימולל ויבש בעולם הזה: (עז) אותה שעה שאנו עוסקים בתורתך אנו הולכין למאור פניך. כן היא הגי' גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"פ. אבל בכ"י המחבים ובנדפס הגי' יותר מתוקנת שתה עוונותינו לנגדך בכל שעה שתה עוונותינו ואם מבקש אתה להחזותנו, עלומינו למאור פניך לותה שעה אנו הולכים למאור פניך, עיין בפירש"י שכתב חמאת נעוריו שמת נאור פניך: (עח) בגזירות ובשמדות. זה חסר בכ"י המחבים ובנדפס: (עט) ר' יהודה ב"ר סימון. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י המחבים ובנדפס חסרים המלות "ב"ר סימון": (פ) זו מרידה. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"פ, ובכ"י המחבים ובנדפס חסרים זו מרידה, ולפ' נוסחאות אין מובן: (פא) ומת בתורתו. זה ליתא בכ"י המחבים ובנדפס: (פב) ימי שנותינו עד למר ר' חנינא בר יצחק הוא ג"כ בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, וליתא בכ"י המחבים ובנדפס ובילקוט: (פג) ת"ר חנינא בר יצחק אפי' בית מלכותו. מובא בילקוט שם: (פד) מהו

וחשין וטסין עוברין בזריזות כעוף פורח. (פה) ר' יודן אמר אף על פי כן היו בהם מעשים טובים:

[טז] מי יודע עוז אפך. אמר ר' אבא בר כהנא שמא מתמלא עבירה על ידיך. (פו) אמר ר' חנינא בר יצחק כל מי שקדמוהו יסורין בעולם הזה, יש לו חלק לעולם הבא, כאברהם שנקרא ירא אלהים, שנאמר וכיראתך עברתך: לפנות ימינו כן הודע. [אמר ר' יהושע] אם יודעין בנכון כמה מניין חיינו, אנו עושין תשובה קודם שנמות. אמר ר' אלעזר שוב יום אחד לפני מיתתך, אמרו לו תלמידיו וכי אדם יודע אימתי ימות, אמר להם כל שכן הוא עושה תשובה היום, שמא ימות למחר, נמצא כל ימיו בתשובה, הוי למנות ימינו כן הודע, (פז) אמר ר' חנינא לעולם תהא תשובה מצויה לפניך, שובה ה' עד מתי והנחם על עבדיך:

[יז] שמחנו כימות עניתנו. כימים שציערתנו בבבל במדי ביון ובאדום: דבר אחר כימות המשיח, (פח) וכמה ימות משיח, ר' אליעזר אומר אלף שנה, שנאמר כי אלף שנים בעיניך כיום אתמול כי יעבור, ר' יהושע אומר אלפיים שנה, כימות עניתנו, שני ימים, (פט) ויומו של הקב"ה אלף שנים שנאמר כי אלף שנים בעיניך כיום אתמול כי יעבור: (צ) ר' ברכיה ור' דוסא סבא אמרו שש מאות שנה, שנאמר כי כימי העץ ימי עמי (ישעיה סה כב), (צא) והדין סדנא עביד בארעא שית מאה שנין, ר' יוסי אומר ששים שנה, שנאמר לפני ירח דור דורים (תהלים עב ה), דור עשרים שנה, דורים ארבעים שנה, הרי ששים. ר' עקיבא אומר ארבעים שנה, (צב) כימות עניתנו בארבעים שנה שעשו ישראל במדבר, שנאמר ויענך וירעיבך (דברים ח ג). (צג) ורבנן אמרי ארבעת אלפים, שנאמר ושנת גאולי באה (ישעיה סג ד), (צד) ר' אבהו אמר שבעת אלפים שנה כימי חתן בחופתו, שנאמר כי יבעל בחור בתולה (שם סב ה), וכמה ימי חתן שבעה ימים, (צה) שנאמר מלא שבוע זאת (דניאל ט כד):

הערות ותקונים

גז חים. נילקוט סביא זה בשם רבנן: (פה) ר' יודן אמר, וכן במדרש שהחריו ע"ר אבא בר כהנא בשם נילקוט. והמדרש מר' אבא בר כהנא קאי שבנה: (פו) ע"ר חנינא בר יצחק כל מי שקדמוהו יסורין. כ"ם גם בכ"י ו', ובכ"י המחברים ובנדפס בלשון קטוע: (פז) ע"ר חנינא. זה חסר בכ"י המחברים ובנדפס, ובמדרש גם נילקוט שם וגורם לומר רבי: (פח) וכמה ימות משיח. עיין במדרשין ע"ש ע"ח ושם ליתא מדמיס דר' אליעזר שאומר ימות המשיח ארבעים שנה. ועיין פסיקתא רבתי פסקא ח' מונח בשם ר' עקיבא שאומר ארבעים שנה ובשם ר' אליעזר מונח שאומר ארבע מאות שנה, ולהלן גם לפנינו בשו"ע מונח בשם ר' עקיבא ארבעים שנה ובשם ר' אליעזר ברבי יוסי הגלילי מונח אלף שנה: (פט) ויומו של הקב"ה אלף שנים. כ"ר פ"ח אות ג', חנינא י"ג, וי"ר פי"ט, וחזית פ' ראשו כתם פז: (צ) ר' ברכיה ור' דוסא סבא אמרו. כ"ם גם בכ"י ו', ובכ"י המחברים ובנדפס בשם ר' ברכיה סתם, והמלות "ור' דוסא סבא" ליתא, וברבתי שם ר' ברכיה בשם ר' דוסא הגדול, ובילקוט תהלים רמז תת"ם ותת"ו הביא מאמר מגמרא סנהדרין ע"ש ומח"כ סניף ר' ברכיה בשם ר' חייא הגדול שם מאות שנה והוא לקוח מפסיקתא רבתי והסר הלשון, ושם לתקן בשם ר' דוסא הגדול: (צא) והדין סדנא עביד בארעא שית מאה שנין. בכ"י המחברים ובנדפס ונמוקי דסמי סדנא עביד בארעא שית מאה שנין, וסדנא הוא סדן של שקמה: (צב) כימות עניתנו בארבעים שנה. ברבתי שם ר' עקיבא אומר ארבעים שנה, שנאמר ויענך וירעיבך, וכתיב שמחנו כימות עניתנו, מה עינוי להלן ארבעים שנה, אף עינוי האמור כאן ארבעים שנה: (צג) ורבנן אמרי ארבעת אלפים, שנאמר ושנת גאולי באה. כ"ם גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"ם, אבל בכ"י המחברים ובנדפס הני' ורבנן אמרי שגם מאות וחמשים וארבע כמנין ימות שנת הלבנה שיתרחל מונין בהם, שנאמר ושנת גאולי באה. ובגמרא סנהדרין שם ג' אחרת: רבי אומר שגם מאות וששים וחמש שגם כמנין ימות החמה, שנאמר כי יום נקם בלבי ושנת גאולי באה, וע"ש בפירש"י, וברבתי גרסינן ורבי אומר אין לת יכול למות כי יום נקם בלבי ושנת גאולי באה: (צד) ר' אבהו אמר שבעת אלפים. כ"ם גם ברבתי, ובגמרא שם תני תנימי בריה דר' אבהו ימות המשיח ישתרחל שבעת אלפים שנה שנאמר ומשוש וגו', ועיין ברש"י שם: (צה) שנאמר מלא שבוע זאת. אחר זה נמצא בכ"י ג' ס' ז' (בכ"י ד' חסרים מיזה דפים) הוספה: ל"ע יומו של הקב"ה אלף שנה, שנאמר כי אלף שנים בעיניך כיום אתמול, כשם שאלו עושים ממיעה אחת בכל ז' שנים, כך עתיד הקב"ה לעשות לו ממיעה

שהיא

[יח] **יראה** אל עבדיך פעלך. ר' ברכיה בשם ר' חייא אמר [זה אברהם ושרה]: והדרך על בניהם. זה יצחק ורבקה, (צו) שנאמר ויצא יצחק לשוח בשדה (שם כד סג), והיתה רבקה באה עם אליעזר, וכיון שראתה אותו רבקה, (צז) ראתה אותו הדור ביותר, לבוש ומעוטף בציצית, ודמותו כמלאך אלהים, אמרה לאליעזר מי האיש הלזה (שם שם סה), (צח) מאי הלזה, [הדור כמו] הלוז, (צט) וכל כך למה, בזכות אביו וזכות עצמו, שנאמר יראה אל עבדיך פעלך והדרך על בניהם, ואין הדרך אלא טלית הדור, הדומה להדור שלך, שנאמר הוד והדר לבשת (תהלים קד ב), (ק) דאמר ר' חזקיה (קא) ואית דאמרי בשם ר' מאיר, תכלת דומה לים, וים דומה לעשבים, ועשבים דומים לאילנות, ואילנות לרקיע, ורקיע לנוגה, ונוגה לקשת, וקשת לדמות, שנאמר כמראה הקשת אשר יהיה בענן ביום הגשם כן מראה (נוגה) [הנוגה] סביב (כן) [הוא] מראה דמות כבוד ה' (יחזקאל א כח), (קב) אמר ר' חזקיה בזמן שישראל מתכסין בציצית, לא יהיו סבורין שמא תכלת הן לובשין, אלא כך יהיו ישראל מסתכלין בציצית כאילו הדר שכינה עליהן, שנאמר וראיתם אותו (במדבר טו לט), אותם לא נאמר, אלא אותו להקב"ה, הוי והדרך על בניהם: [יט] **ויהי** נועם ה' עלינו. (קג) אמר ר' הונא (קד) נפשי מן דכלתא ועיינא מן

הערות ותקונים

שסיח מלף שנם, שנאמר וסיח (ניוס סהוח) [יוסע לאחל סוח] יודע נה' לח יום ולח לילה וסיח לעת ערב יהיה אור (זכריה י"ד ז'), זה הטולם הבח ותחיית המתים, וזהו סאור שגנז הקב"ה לצדיקים מבראשית, שנאמר וירח אלהים את האור כי טוב (בראשית א' ד'), ואומר אור זרוע לצדיק (תהלים צ"ז י"א), ואומר כי עמך מקור חיים באורך נראה אור (תהלים ל"ו י'), ואומר וסיה מדי חודש בחדשו (ישעיה ס"ו כ"ג), זה הטולם שכולו שבת: (צו) שנאמר ויצא יצחק לשוח בשדה. כ"ה גס בכ"י ו', אבל בכ"י סאחריס ובנדפס מחק ונתן רגלו עליו כדרך שאדם עושה בשעה שעומד את הבהמה", וזה נוסף מאת הסופר מן פדר"א פל"א, והרא"פ מחק זה וכתב סיינו בכתובים: (צז) ראתה אותו הדור ביותר בגוף ומעוטף בציצית ודמותו כמלאך אלהים. כ"ה גס בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, אבל בכ"י סאחריס ובנדפס חיתה רק ראתה אותו הדור וככה בלבה: (צח) מאי הלזה הלוז. כ"ה גס בכ"י ו', וכן הביא הרא"פ, ובכ"י סאחריס ובנדפס מאי הלזה הדור, כמו הלוז, וכאן להביא כמו הלזה (כ"ל בשל סחלופות הלזה בא) (בראשית ל"ז י"ח) ועיין מה שהעירותי בתגומת תולדות הערה מ"ו, ואין להכפיל הדברים. ובכ"י פ' שלפניו ובכ"י ו', ובסנהדרי הרא"פ, נוסף מאיזה סופר "פי' לוז סייט אילן של אקליס, דומה לאילן של לוז בפרחיס": (צט) וכל כך למה בזכות אביו וזכות עצמו עד שנאמר הוד והדר לבשת. כ"ה גס בכ"י ו', וכן הביא הרא"פ, וחס ליתא בכ"י סאחריס ובנדפס: (ק) דא"ר חזקיה. כ"ה גס בכ"י ו', אבל בכ"י סאחריס ובנדפס נוסף פס: ל"ת ודרך זה תכלת שבציצית שיזדמן לו שנקראו בשם למקום, ומפני מה תכלת עכל גוון, ר' חזקיה אמר כו', וגם הרא"פ רמס על זה ליט בכתובים: (קא) ואית דאמרי בשם ר' מאיר. מובא בילקוט תהלים שם בשם המדרש, ולעיל סוף מזמור כ"ד מובא בשם ר' חזקיה לבד, ושם בגי' ג"ר חזקיה מפני מה שם בשם המדרש, ולעיל סוף מזמור כ"ד מובא בשם ר' חזקיה לבד, ושם בגי' ג"ר חזקיה מפני מה גשתנית תכלת מכל מיני לבעונים מפני שתכלת דומה לים ויש ברקיע ורקיע לקשת וקשת לענן וענן לכסא וכסא דומה לכבוד, שנאמר כמראה הקשת אשר יהיה בענן, וכ"ה גם במדרש במ"ר פי"ד פות ג', ושם נוסף מפני שתכלת דומה לעשבים ועשבים דומים לים, ועיין במ"כ שם שהביא במדרש שו"ט נורס לעשבים. ורציתי בספרי שלח פסקא קמ"ו מובא המאמר בשם ר' מאיר, וגם שם ליתא ויש דומה לעשבים, ומצאתי נכון בירושלמי ברכות פ"ה ה"ה (דף ג' ע"ח) ומתחיל שם תני בשם ר' מאיר, ועיין מנחות מ"ג ע"ב תניא היה ר' מאיר אומר כו', הוא כמו שמובא בספרי, ואולי למאמרם כוון המסדר שנאמר ואית דאמרי בשם ר' מאיר, ובכל המקומות שהזכרתי המלות "דומה לתילנות" ליתא: (קב) א"ר חזקיה כו'. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"פ, אבל בכ"י סאחריס ובנדפס שני' א"ר חזקיה אם נובעין ישראל ביניה ותכלת לא היו עכורין שאם היו מסתכלין בתוכן ביניה כאילו שכיחה שרוי ביניהן, שנאמר ורציתם אותו וזכרתם, וכאילו עסוקין בכל המלות, שנאמר את כל מצות ה', ויש לתקן שלא יהו סבורין שמא תכלת הם נובעין אלא שיהיו מסתכלין בתוכן ביניה כמו שמובא בילקוט תהלים שם, ורציתי ברוקח ס' ברכות סי' שם"ו שביא המאמר הזה ולשון שהביא הוא כפי המוסגא שלפניו בכ"י, וז"ל בשומר טוב מזמור ע' [שע ע'] אומר [ר'] חזקיה בזמן שישראל מתכסים בציצית ומסתכלין בו כאלו הדר שכינה עליהם ורציתם אותו הוי והדרך על בניהם עכ"ל: (קג) א"ר הונא. כ"ה גם בכ"י ו', וכן מובא בילקוט שם, וכן הוסיף הרא"פ, ובכ"י סאחריס ובנדפס מובא שתמה בני שם המאמר: (קד) נפשי מן דכלתא

ועיינא

קרחתא, אמרו לו נתת תורתך לנו, וכבודך בעליונים, אתמהא, היכן שנתתה תורתך תן כבודך, הוי ויהי נועם ה' אלהינו עלינו, אמר להם הקב"ה לשעבר על ידי שנבנה בית המקדש על ידי בשר ודם, לפיכך חרב ושמם, וסלקתי שכינתי מתוכו, אבל לעתיד לבא אבננו ואשכין שכינתי בתוכו, ואינו חרב לעולם:

מזמור צא

[א] **יושב** בסתר עליון בצל שדי יתלונן. (א) זהו שאמר הכתוב כי האמנם ישב אלהים על הארץ הנה השמים ושמי השמים לא יכלכלוך אף כי הבית הזה אשר בניתי (מ"ל ח כז), ר' הונא בשם ר' אידי פתח ותרם כראם קרני (תהלים צב יא), (ב) כיון שהיה דוד רועה בצאן ומצא את הראם ישן ורכב עליו ונתיירא מאד, ונדר להקב"ה שאם יורידוהו משם בשלום, שיבנה בית המקדש במדת גובהו של ראם מאה אמה, שנאמר ויבן כמו (ראמים) [רמים] מקדשו (שם עח סט): המזמור הזה כסבורין ששלמה אמרו, (ג) ולא אמרו אלא משה בבית קדשי הקדשים, שעשה שלמה עשרים אמה על עשרים אמה, (ד) ובית קדשי הקדשים שעשה משה עשר על עשר. (ה) אמר ר' יהודה בר סימון שלשה דברים שמע משה מפי הגבורה, והרתיע לאחוריו, כיון שאמר לו ונתנו איש כופר נפשו (שמות ל יב), אמר משה כופר נפש איש עשרו (משלי יג ח), (ו) מי יוכל ליתן כופר נפשו, (ז) אמר ר' מאיר הראה לו הקב"ה למשה מטבע של אש, ואמר לו זה יתנו (שמות שם יג), כזה יתנו, וכן כשאמר לו הקב"ה למשה צו את בני ישראל ואמרת אליהם את קרבני לחמי לאשי (במדבר כח ב), אמר משה ולבנון אין די בער וחיתו אין די עולה (ישעיה מ טז), מי יוכל לספק אלים לקרבנות, אמר ליה הקב"ה חייך לא כשאתה סבור, איני מבקש ממך אלא את הכבש האחד תעשה בבקר ואת הכבש השני תעשה בין הערבים (במדבר כח ד). וכן כשאמר לו הקב"ה למשה ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם (שמות כה ח), אמר משה מי יוכל לעשות מקום מקדש ששכינה ישרה בתוכו, הנה השמים ושמי

הערות ותקונים

ועיינת מן קרחתא. כ"ם גם בכ"י ו', וכן להלן במזמור ל"ג אות ס', ובכ"י מחברים ובמדפס סגי' מן קדחתא, וזהו מסל סדיוט:

(א) ז"ם כי המאמר יסב מלהים. המאמר הזה וגם המאמר ר' הונא פתח ותרם כראם קרני אין ענינו לכאן, ובילקוט שם המאמר על ותרם כראם קרני לא הביא כלל, ומתחיל ג"ר הונא בשם ר' אידי מי אמר המזמור הזה אלו סבורים שלמה אמרו ע"ש, וכן במדרש במ"ר פי"ב אות ג' בשם המאמר הזה ומתחיל ויהי ביום כלות ונו' הס"ל יושב בסתר עליון אמר רב הונא בשם ר' אידי מי אמר המזמור הזה היינו סבורים שלמה אמרו וכו': (ב) כיון שהיה דוד רועה בצאן ומצא את הראם ישן. בכ"י מחברים ובמדפס נתקצר כאן וסיים אחר זה "במזמור כ"ב" והוא לשיל מזמור כ"ב אות כ"ח: (ג) ולא אמרו אלא משה. במדרש במ"ר סיים הס"ל יושב בסתר עליון זה משה שיושב בסתר עליון שנכנס בתוך הענן שהוא סתר עליון, כמו שתימא עניש סתר לו כו': (ד) ובית קדשי הקדשים שעשה משה עשר על עשר. בכ"י מחברים ובמדפס נמצא פה הוספה: "ותימתי אמרו בשעה שראה כל המלאכה שנאמר וירא משה את כל המלאכה ונו' ויברך אותם (שמות ל"ט מ"ג) ומה ברכה בירכן, אמר להן תשרה שכינה על מעשה ידיכם, וכן אומרים ויהי נעם ה' אלהינו עלינו ומעשה ידינו ונו' ואעפ"י שאין כתוב בתורה מפורש בכתובים, ילמה לך עבדיך פעלך והדרך על בניהם, פתח משה ואמר יושב בסתר עליון בצל שדי יתלונן" והרמ"ם מחק זה והעיר אינו בכתובים, ר"ל שלא נמצא בכ"י שלפניו. ועיין פסיקתא וזאת הברכה ובהעלה כ': (ה) ג"ר יהודה בר סימון שלשה דברים שמע משה מי'. פסיקתא פסקא שקלים (כ' ע"ח) ופסקא את קרבני (ס"ח ע"ב) ופסיקתא רבתי פמ"ו ותנחומא נשא אות י"ט, ובמדפס אות י"ח, ובתנחומא במדפס מכבר כי תשא אות י', במ"ר שם פי"ב אות ג', ושם הגי' ג"ר יהודה בר סימון בשם ר' יוחנן, ועיין בפסיקתא שם הערה קנ"ח: (ו) מי יוכל ליתן כופר נפשו. בתנחומא ובמ"ר שם סיים עור בעד עור וכל אשר לאיש יתן בעד נפשו (איוב ב' ד') ועדיין אינו מגיע, שנאמר אח לא פדה יפדה איש לא יתן לאלהים כפרו ויקר פדיון נפשם, אמר לו הקב"ה איני מבקש לפי כחי אלא לפי כחן: (ז) ג"ר מאיר. נמנה

השמים לא יכלכלוך (מ"א ח כז), אמר ליה הקב"ה כשאני רוצה כל העולם אינו יכול להחזיק כבודי, ולא אחד (ח) מן שמשיי, אלא אני איני מבקש ממך אלא (ט) (עשר) [עשרים] אמות בצפון, (ועשר) [ועשרים] אמות בדרום, (י) ושמונה במערב, הוי יושב בסתר עליון בצל שדי יתלונן, (יא) שנתלונן בצלו: דבר אחר מי אמר המזמור הזה, מי שהוא יושב בסתר עליון, ומתלונן בצל עליון, מי שמתלונן בצלו שיושב בסתרו של עולם, זה משה, שישב בסתרו של עליון ולן בצל שדי: דבר אחר יושב בצל שדי. בצלו של בצלאל. אמר ר' פרוזדק בר נחשא בשם ר' יהודה ב"ר סימון יושב בסתר עליון, כל המעשים רואה ואינו נראה, ובצל שעשה בצלאל נתלונן שדי: (יב) שיר של פגעים היה משה אומר בשעה שעלה לרקיע, (יג) ואמר יושב בסתר עליון בצל שדי יתלונן:

[ב] **אומר** לה' מחסי, (יד) אגנתי: ומצודתי. (טו) קסטרא דידי: (טז) אלהי אבטח בו. שבשמו אני צר את הרשעים ומורידן לניהנם: (יז) כי הוא יצילך מפח יקוש. (יח) מצודתא דציידא: מדבר הוות. מדבר שהוא מביא הוות לעולם: באברתו יסך לך [וגו' צנה וסוחרה אמתו]. (יט) אמר ר' שמעון בן לקיש זיין אני

הערות ותקונים

נמנה גם בירושלמי שקלים פ"ח ס"ו, ועיין פסיקתא שם הערה קמ"ד: (ח) מן שמשיי. פי' מצבת מרוס, ובמדרש במ"ר שם ולא שמם אחד מהלי: (ט) עשר אמות גלפון ועשר אמות בדרום. תקנתי עשרים במקום עשר, ובפסיקתא שם עשרים קרסים, וכ"ה בבריית' דמלאכת המשכן פ"ח ובשמ"ר פל"ד סוף אות ו', ועיין בפסיקתא שם בהערה ק"ם, וכ"י המחבר ובנדפס בטעות נ"כ עשר אמות בלפון ובשמע "עשר אמות בדרום": (י) ושמונה במערב. שם בהערה קס"ח הערותי בתמוהת הנדפס מכאן כי תשע טופח עוד: ושמונה במזרח, וכתבתי כי הוא טעות דמוכח כי במזרח לא היו קרסים כי אם פרוכת, ובעת רציתי כי זה טופח מן המדפים ממטופח, וכל המוסיף גורע. ובבריית' דמלאכת המשכן שם כתוב מפורש "אבל במזרח לא היה שם קרס": (יא) שמתלונן בצלו ד"א מי אמר המזמור הזה על ובצל שעשה בצלאל נתלונן שדי. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרש"פ, וליתא בכ"י המחבר ובנדפס, ושם ליתא רק ר' יהודה ב"ר סימון אמר יושב בסתר עליון, שרואה ואינו נראה ובצל שעשה בצלאל יתלונן שדי, וכל השאר חסר, והיה לנכון גם לפני בעל במ"ר שהביא שם ה"ר פרוזדק בר נחשא בשם ר' יהודה ב"ר סימון שדי נתלונן בצל שעשה לך בצלאל זה המשכן הוי בצל שדי יתלונן. הביא את שם ר' פרוזדק בר נחשא כמו שהוא בכ"י שלפנינו, וגם הילקוט תהלים שם הביא כפי הטעות שלפנינו: (יב) שיר של פגעים. נמנה ג"כ במדרש במ"ר שם ושם סני' שיר של פגעים אמר משה בשעה שהיה שולח להר שהיה מתירא מן המזיקין, וכן בתנחומא נשא אות כ"ז בשהיה משה שולח להר היה אומר המזמור הזה יושב בסתר עליון, ובירושלמי שבת פ"ו דף ח' ע"ב פירושין פ"י דף כ"ו ע"ג מיזהו שיר פגעין, ס' מס רבו נרי וכל המזמור יושב בסתר עליון עד כי אתם ס' מחסי עליון שמת משוך, ובגמרא בבלי שבועות פ"ו ע"ב שיר של פגעים יפול מצדך אלף ואומר יושב בסתר עליון, עד כי אתם ס' מחסי עליון שמת משוך, וע"ם בפירקי' ומה שהביא בשם תורת כהנים טון בספרא שמיני סי' ס"ו, ועל פגעים פירקי' שם מזיקין שפוגעין בבני אדם להזיק: (יג) ואמר יושב בסתר עליון בצל שדי יתלונן. בכ"י ג' ד' ס' ז' טופח אחר זה: יתלונן ליתות הרבה עשה שם ק"כ יום, ואח"כ מונה שם יושב בסתר עליון עד כי אתם ס' מחסי שהיה תיבות כנגד שהיה נמורים, ע"כ, וזה נוסף מן סופר אחד, שמאחר שהתחיל לנקוט מן תנחומא נשא אות כ"ו וע"ש בהערה קמ"ו דורש על בנימטריא מאה ועשרים: (יד) מגנתי. כ"ה גם במ"ר שם ופי' מגיני: (טו) קסטרא. היא המלה Castrum פי' מצור ומחנה, ובתנחומא נשא אות כ"ו אומר לה' מחסי, שהוא מחסי [ומצודתי] נעשה לי כחומה: (טז) אלהי אבטח בו שבשמו אני צר את הרשעים ומורידן לניהנם. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י המחבר ובנדפס נוסף אלהי אבטח בו "ולא אמרת לי ועבו לי מקדם ומצותי ואם עשיתי כן אלהי אבטח בו", והרש"פ מחק זה וכתב לימו בכתובים, והוא נ"כ אבל מובא בבית המדרש ח"ה לד פ"ה במזמור ל"ו וערב שם ליזה מאמרים יחד אבל הרש"פ כתב עליהם לימו בכתובים, וכל הנשמות קשה הבנה לבנין כוונת הדורש, וגם בלפוסים הראשונים הני' אני לך ואח"כ הניחו אני לך, ובמדרש במ"ר שם ני' אחרת אלהי אבטח בו שבשמו אני מבריח את המזיקין ואת מלאכי חבלה: (יז) כי הוא יציל מפח יקוש. בכ"י המחבר ובנדפס מציבה רוח סקדם ואומרת לו "כי הוא יציל מפח" וגם זה מחק הרש"פ: (יח) מצודתא דצייד. מן המצודה שפורס הציד, ובתנחומא נשא שם ממטולתו של צייד וע"ש בהערה קמ"נ: (יט) מרטב"ל זיין אני שהוא נכל מי שהוא עסק באמיתה של תורה. כ"ה גם בכ"י ו', (ובמעות שם דין אני עושה), וכן הוסיף הרש"פ, אבל בכ"י המחבר ובנדפס הלשון מסובב

מרטב"ל

עושה לכל מי שהוא עוסק באמיתה של תורה, ר' שמעון בן יוחי אמר (כ) זיין הוא אמיתה של תורה. אמר ר' שמעון בן יוחי זיין שנתן הקב"ה לישראל בסיני, שם המפורש כתוב עליו:

[ג] **לא** תירא מפחד לילה [מחץ יעוף יומם]. (כא) אמר ר' ברכיה יש מזיק שהוא פורח בעוף הזה, (כב) וקושט כחץ, ומי הוא יצילך ממנו, שילוח הקן, [שכן כתיב למעלה] כי הוא יצילך מפח יקוש, [אין פח אלא צפור], כמה שנאמר התפול צפור על פח הארץ (עמוס ג ה), וכתיב כי יקרא קן צפור [וגו'] שלח תשלח (דברים כב ו ז): (כג) מדבר באופל יהלך [מקטב ישוד צהרים]. (כד) רבנן אמרי שד הוא, (כה) ר' יהודה בשם ר' יוסי אומר דהוה קן שלה לשון שודד דהוה קן לה תרין ציפרין, (כו) אמר ר' הונא בשם ר' יוסי קטב מרירי עשוי קליפין קליפין שערות שערות, (ושל) [ועל] עין אחד הוא רואה, ועינו תוך לבו, (כז) ואינו שולט לא בצל ולא בחמה, אלא בין צל לחמה, (כח) מתגלגל כדור, ושולט מארבע שעות ועד תשע שעות משבעה עשר בתמוז עד תשעה באב, וכל מי שהוא רואה אותו נופל על פניו, (כט) חזקיהו ראה אותו ונפל על פניו. אמר ר' פנחס [הכהן] בר חמא (ל) מעשה בחד שראה אותו ונכפה על פניו. (לא) ר' שמואל בר רב יצחק הוה

הערות ותקונים

מרשב"ע כן הגי עוסק בחמתה של תורה ל"ל זיין הגי שעשה לכל מי שהוא עוסק בחמיתה של תורה, ובמדרש במ"ר שם מסו גמה וסוחרה חמתו מרשב"ע אמר הקב"ה זיין הגי שעשה לכל מי שהוא סומר בחמיתה של תורה, ובמדרש תהומות שם אמר ריש לקיש (עיין שם הערה קמ"ד) גמה הגי נעשה לכל מי שהוא סומר בתורה, וכן מובא בילקום תהלים שם בשם התהומות, וחיין פי' גמה. פיין ערוך השלם ערך זיין, ובמדרש במ"ר שם גמצא הוספה: „בחברתו יסך לך, מסו בחברתו יסך לך, בזכות התורה שהתה מימינו של הקב"ה, שנאמר מימינו אש דת למו (דברים ל"ג ב'): ותחת כנפיו תחסה, מי שבא להחסות תחת כנפיו של הקב"ה הוא לו למה וסוחרה של אמת": (כ) זיין הוא חמיתה של תורה. במדרש במ"ר שם חמיתה של תורה זיין הוא לבעלים: (כא) ג"ר ברכיה. מובא ג"כ במדרש במ"ר שם ובתהומות שם וכן בדברים רבה פ"ו אות ו', ובתהומות שם ר' ברכיה הכהן בדבי, ומובא בילקום תהלים שם וחסר הציון מדרש, והוא מן שו"ת שלפניו, ולפני זה נוסף שם גם תירא מפחד לילה, מן תגרת בת מחלת ומרכבתה ולא מכל המזיקים המוזכרים בלילה, ועיין פסחים קי"ב ע"ב: (כב) וקושט כחץ. וכ"ה בתהומות שם, בהוספי בערך קשט ב' הביא המאמר בשם במ"ר ולא ניין מקומו, וכוון להמאמר במדרש במ"ר פי"ב אות ג', וכתב פי' מורה בקשת, ת"י או ירה יורה או ניבי דאשת יתקשטון ניה: (כג) מדבר באופל יהלך מקטב ישוד בהריים. בכ"י ב' ד' ס' ז' נוסף: כמה שדים כמה רוחות ופגעים רעים עוברים בלילה ואיזק ירא, הס"ד אליך לא יגש: (כד) רבנן אמרי שד הוא. גמגה במדרש במ"ר שם, ולפני זה גמצא שם הוספה: מדבר באופל יהלך מי שמעמיו באופל כו', וכן אחר זה גמצא שם הוספה: ר' אבא בר כהנא אמר כו', והוא מאיכה רבתי פ"א פסוק ומרוב עבודה ע"ש גם במ"כ: (כה) ר' יהושע בשם ר' יוסי אומר דהוה קן שלה לשון שודד דהוה קן לה תרין ציפרין, ובכ"י המחבירים ובנדפס ר' יהושע בשם ר' יוסי אמר דהוה קן לה תרין ציפרין ניתה שם, ובכ"י ב' ד' ס' ז' ניתה המוסחת ר' יוסי ב"ר יהושע אומר שד שהוא נוזז ניה, מלשון שודד, וכן בראש"פ הוסיף כן ומביא ס"א דהוה בזז לה לשון שודד, וכל המאמר אין לו שחר, ובעל מדרש במ"ר השמים כולו, וכן ניתה בתהומות ובילקום: (כו) ג"ר הושע בשם ר' יוסי. במ"ר שם, ומובא בילקום שם, וחסר בתהומות: (כו) ואינו שולט לא בצל ולא בחמה. במדרש במ"ר שם גמצא זה ממקומו ע"ש, ושם נוסף ראשו דומה לשעל וקרן אחת יוצאה מתוך מצחו, וכ"ה בתהומות שם, ועיין שם הערה קמ"ט: (כח) מתגלגל כדור. ל"ל ככדור, עיין בתהומות הערה קמ"ט, ובמדרש במ"ר ומתגלגל ככל, ובעל מ"כ הביא ז"ל ככל וכן במדרש תהלים כתיבת יד, ובילקום גרס כבור, ול"ל כדור, וכ"ה בשוחר טוב. עכ"ל, המ"כ סיים וכ"ה בשו"ט, ונ' אחרת הביא מן מדרש תהלים כ"י, ובאמת המדרש שו"ט הוא הוא במדרש תהלים, ורשיתי בדפוסים אחרונים הגי' כדור, והגי' מכוונת ככדור, ועיין תוס' חולין דף ס"ד ע"ש ד"ה כודרת: (כט) חזקיהו ראה אותו ונפל על פניו. במדרש במ"ר סיים „ומת": (ל) מעשה בחד שראה אותו ונכפה על פניו. במדרש במ"ר שם ג"ר פנחס הכהן מעשה בחד שראה אותו ונכפה על פניו, אמרו יהודה בן ר' שמואל ראה ולא נפל, אמרו אעפ"כ מת, ובמדרש תיכה שם פ"א פ' ומרגיב מבודה מעשה בחסיד אחד שראה אותו ונפל על פניו ומת, ויש אומרים יהודה ברבי סיה, שמואל חמתיה ולא נפל, אמר עכן בית. המלות „אמר עכן בית" הם מושבשות ול"ל אמרו אעפ"כ מת: (לא) ר' שמואל ב"ר יצחק. בכ"י המחבירים ובנדפס, רבי שילא בר רבי יצחק,

במדרש

מפקד (לב) לספרייא דיהוון (לג) מפנין לטלייא בארבע שעות. ר' יוחנן הוה מפקד לספרייא (לד) דלא ליהוי מחיין לטלייא בין שבעה עשר בתמוז לתשעה באב, הוי מקטב ישוד צהרים:

[ד] (לה) יפול מצדך אלף. (לו) ר' יצחק אמר היד שהיא שולטת על מצות תפלין, נמסרו לה אלף מלאכים לשומרו מן המזיקין, והימין ששולטת במצות הרבה, ורבבה מימינך, ריבוא של מלאכים נמסרו לו לשומרו מן המזיקין, אמר ר' חנינא בר אבהו אינו אומר ימסרו לך אלא יפול, (לז) שאם באים אלף מזיקין לפני היד, הן נופלין לפניה, לפי שהיא שולטת (במצות הרבה) [על מצוה אחת], ולפני הימין רבבה [הן נופלין לפניה, לפי שהיא שולטת במצות הרבה]. (לח) בנוהג שבעולם נמסר לאדם אלף איש עליו לזון אותם, לפי שהן מסורין לטובתו לשומרו, אבל הקב"ה מוסר לאדם אלף מלאכים משמאלו וריבוא מימינו לטובתו לשומרו, ואף על פי כן אליך לא יגש [שתזון אותם], רק בעיניך תביט, (לט) שתראה כאשר יתמו הרשעים, שנאמר ושלומת רשעים תראה:

[ה] כי אתה ה' מחסי. (מ) אמר ר' חנינא נפשי מן הכלתא ועיינא לי מן קרחתא, נתת את התורה בתחתונים אצלינו, ועליון שמת מעונך: (מא) לא תאונה אליך רעה. (מב) אמר ר' יוחנן עד שלא הוקם המשכן היו המזיקין מתגרין לבריות, משהוקם המשכן וננעץ לא יקרב באהלך, אמר ר' שמעון בן לקיש ולמה נלמד מספר תילים, והא כתיב יברכך ה' וישמרך (במדבר ו כד), מן המזיקין, וסמיך ליה ויהי ביום כלות משה להקים את המשכן (שם ז א):

[ו] כי מלאכיו יצוה לך. (מג) ר' יהודה אומר מי גדול הפוטר או הנפטר, כשהיה יעקב מתפגש עם המלאך, ראה מה כתיב, וישר אל מלאך ויוכל (לו) (הושע

הערות ותקונים

במדרש במ"ר שם נמצא נפני זה הוספה: ר' אבהו הוה יתיב פתיח כו', והוא נקוט מן מיכה רבה שם: (לב) לספרייא. במדרש במ"ר נוסף ולמתינייא. פי' המ"כ לסופרים מלמדים מקרות לתינוקת, ומלמדי משניות: (לג) מפנין. במדרש שם דיהוין מפסידין טלייא, פי' שיפסרו ויניחו התינוקת לבתיהם: (לד) דלא ליהוי מחיין לטלייא. ובמדרש שם דלא יהוון טעינין טרקא על מניקיא, פי' שלא ישאו הטעה על התינוקת להכותם, ותרגום ועד שדוך נעל ועד טרקת מסגה: (לה) יפול מצדך אלף. בכ"י ב' ד' ה' ז' נוסף יפול מצדך אלף שמשלימין לו, כעין שנאמר וממנסה נפלו על דויד (דה"ב י"ב כ') וכתיב בלכתו אל נקבע נפלו עליו ממנשה (שם שם כ"ו) ועיתא בכ"י ג' ג' ו' ח' ובמדפס: (לו) ר' יצחק אמר. מובא בילקוט רמז תתמ"ב בשם המדרש, ובשנה ג"כ במדרש במ"ר פי"ב אות ג', וכן נשנה לעיל במזמור י"ז אות ח' נמה מימין יותר משל שמאל, מפני שהימין שולטת בכל המצות לכך וכבכה מיניך אבל השמאל היכה שולטת אלא במצוה אחת ותיזו זו מצות תפלין, שנאמר וקשרתם לאות על ידך (דברים ו' ח'), לכך נמסרו לשמאל אלף, ובילקוט כתן הציה בלשון הפו"ת במזמור י"ז, ובתנחומא הנדפס מכבר ויצא אות ג' וסוף מספרים אמר ר' יצחק נמה מן הימין רבבה ומן השמאל אלף, לפי שהשמאל היה לריכה מלאכים הרבה מפני שעמו של הקב"ה כתוב בתפלין ונתון בשמאל שנאמר וקשרתם לאות על ידך, ג"ר אבהו בר חנינא שמאל שהיה פשוטה במצות כמו הימין היה מפלת אלף אלף מזיקין, אבל ימין שהיה פשוטה במצות מפלת רבוא מזיקין: (לז) שאם באים אלף מזיקין. בלשון נחתבם ותקנתי בפיים, ונמצא לנכון בכ"י האחרים ובנדפס: (לח) בנוהג שבעולם. בילקוט שם הני' בעושה שבעולם מלך יוצא לכרך וכל הלגיונות יוצאין עמו לשמרו ואוצ זקוק לשם ליתן לכל אחד פרנסתו ומזונותיו, אבל אני מסרתי לך אלף משמאלך ורבבה מימיך שיהו שומרים אותך ואין אחד מהם נוגע אליך, ואומר לך זן אותי, ואין אפק שכיון זה ממקום אחר: (לט) שתראה כאשר יתמו כרשעים שנאמר ושלומת רשעים תראה. זה אחר בכ"י האחרים ובנדפס, ונם הרמ"פ הוסיף זה בנליון, ובמדרש במ"ר שם סיים רק בעיניך תביט שלומת רשעים תראה מה שיעשה הקב"ה לרשעים כמעשיהם תראה: (מ) ג"ר חנינא נפשי מן הכלתא ועיינא לי מן קרחתא. במשל הזה מובא גם לעיל מזמור ל' אות י"ט, ומובא בילקוט רמז תתמ"ב, ובעל מדרש במ"ר שמשיב זה והביא ג"ר חנינא אמרו ישראל למקב"ה אתה נותן את התורה בתחתונים אצלנו ובשיתך תשרה בעליונים: (מא) לא תאונה אליך רעה. במדרש במ"ר נוסף כמה דתימא לא יאונה לצדיק כל און (משלי כ' כ"ו) ואח"כ מתחיל וננע לא יקרב באהלך ג"ר יוחנן כו': (מב) ג"ר יוחנן. עיין בפסיקתא פסקא ויהי ביום כלות (ו' ע"ב) ובנרתי פ' ויהי ביום כלות משה, ומובא בילקוט רמז תתמ"ג בשם המדרש שו"ט: (מג) ר'

יהודה

יג ה), מה אמר המלאך, שלחני כי עלה השחר (בראשית לב כז), הרי יעקב פוטר המלאך. ר' יוסי אומר מי גדול הנושא או הנישא, הוי הנישא גדול, (מד) הדא הוא דכתיב על כפים ישאונך: (מה) ר' יהודה ור' נחמיה ורבנן, ר' יהודה אומר בשעה שהיה יעקב מהרהר ואומר שאני מעמיד שנים עשר שבטים, מה עשה, נטל שנים עשרה אבנים ונתנן תחת ראשו, ואמר אם נעשין כולו אחד, יודע אנכי שאני מעמיד שנים עשר שבטים, ולכך היה מכוין לבוראו, שנאמר ויקח מאבני המקום (בראשית כח יא), ונעשו אבן אחד. (מו) ר' נחמיה אמר שלשה אבנים היו, ואמר אם הקב"ה מייחד שמו עלי כמו שייחד על אבותי, יעשו כולן אחת, ועמד ומצאן כולן אחת, שנאמר ויקח מאבני המקום (בראשית כח יא), ומניין שנעשו כולן אחת, שנאמר ויקח את האבן (שם שם יח). (מז) ורבנן אמרו מיעוט אבנים שנים, (מח) ואם תמיה אתה על הדבר, אמר ר' חנינא בשם ר' אבהו בשם ר' שמעון בן יוחי כי הנה [ה'] יוצא ממקומו [וירד ודרך על במתי ארץ] (מיכה א ג), וכתיב ונמסו [ההרים] תחתיו (שם שם ד), ומה אם בשעה שהקב"ה יוצא נמסו ההרים תחתיו, כאן שכתוב והנה ה' נצב עליו (בראשית כח יג), על אחת כמה וכמה: אמר ר' חנינא אמר ר' אבהו בשם ר' יוחנן, היכן היה יעקב באותה שעה, אלא המלאכים טענו אותו, שנאמר על כפים ישאונך:

[ז] (מט) [**נוסחא** אחרת: ורבנן אמרו מיעוט אבנים שנים והשכים יעקב ומצאן אחת, והיה בפחד גדול, ואמר ביתו של הקב"ה במקום הזה, (נ) ולא ידעתי שביניתו, שנאמר ויירא ויאמר מה נורא המקום הזה, אין זה כי אם בית

הערות ותקונים

יהודה לומר. המאמר כמעט בכ"ר פע"ח לות ח' ובס' ני' לאחרית ר' מאיר לומר מי גדול המאמר מ"ה שנאמר, מן מה דכתיב כי מלאכיו יצוה לך לשמרך (תהלים צ"א י"א), הוי המאמר גדול מן השומר, ר' יהודה לומר מי גדול הטעון או הנישא, מן מה דכתיב על כפים ישאונך, הוי הנישא גדול מן הנושא, ר' שמעון לומר [מי גדול המלך או המשתלח] מן מה דכתיב וילחמו עליהם, הוי המלך גדול מן המשתלח, ועיין ני' לאחרית להלן במזמור ק"ל לות ג': (מד) הס"ל על כפים ישאונך. בכ"י ב' ד' ה' ז' נמצא לאחר זה הוספה: מכאן שהצדיקים גדולים מן המלאכים, שנאמר על כפים ישאונך, ר' לעזר בנו של ר' יוסי הגלילי לומר אם רצית לדיק יוצא לדרך הקדם על ידך שלשה ימים או לאחר על ידך שלשה ימים, כי מלאכי השלום מצוין לותו, הס"ל כי מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכיך, וכן רשע שנה לצאת עמו הקדם עליו ג' ימים, או לאחר, כי השטן מזדווג לו, שנאמר שפקד עליו רשע ושטן יעמוד על ימינו ע"כ. וזה הוסיף סופר אחד מתנחומא הנדפס מכבר ויסגח לות ח'. והילקוט תהלים אם הביא זה בשם תנחומא ולא נמצא בתנחומא כ"י, וע"ע בילקוט "ילמדנו", ומין ספק כי כל המאמר בתנחומא הנדפס נוצע מהילמדנו כמו שהעירותי במצוע להתנחומא לד 190 הערה קפ"ז: (מה) ר' יהודה ור' נחמיה ורבנן. נוצע ממדרש ב"ר פס"ח לות י"ח בשטים קטנים, ודברי ר' יהודה מוצע גם בפדר"א פל"ה, ובלקח טוב ויצא כ"ח י"ח: (מו) ר' נחמיה. עיין בב"ר שם: (מז) ורבנן אמרו מיעוט אבנים שנים. חסר הסיום ונמצא בב"ר שם אמר אברהם יצא ממנו פסולת ישמעאל וכל בני קטורה, ויצחק יצא עמו וכל אלופיו, ואני אם מתחות ג' אבנים זו לזו יודע אני שהיו יוצא ממנו פסולת. הימני פסולת: (מח) ואם תמיה אתה על הדבר הזה, עד הסיום שנאמר על כפים ישאונך, הוא כן גם בב"י ו', וכן הוא בילקוט והשמיט קצת מדברי, וכן הביא הרש"ם, ולית בב"י התחרים ובנדפס, ואם הוסיף אחרת כאשר הגיהתי בפיים נחות ז', ובב"ר אם נמצא שמאמר נקראים ר' ברכיה ור"ל בשם ר' חמא בר חנינא לאמרו כתיב כי הנה ה' יוצא ממקומו וירד ודרך על במתי ארץ (מיכה א' ג'), מי שגרם עליו שיבא"ה עתיד". הולם העיקר חסר וכוונתו לסיפא דקרא ונמסו ההרים תחתיו, כמו שכתוב מפורש בשו"ע, ומה אם ונמסו ההרים כאן שכתוב והנה ה' נצב עליו על אחת כמה וכמה שנמסו ההגנים ונעשו אבן אחת, וכן תרגם בתנחומא הנדפס מכבר רים ויצא כיון שרגלו ההגנים שהיו תחת מרגלותיו כבודו של הקב"ה נמחו כלם ונעשו אבן אחת: (מט) נוסחא אחרת. ורבנן אמרו מיעוט הגנים שנים והשכים יעקב ומצאן אחת והיה בפחד גדול. הוספתי בפיים הנוסחא הנמצאת בכ"י ב' ג' ד' ה' ז' ח', ובנדפס גם בלפוס רמצון ולפוס ווינציא, וליתא בכ"י ה' ו', וכן ליתא בילקוט שם, וכאשר תרגם לפניו סוף לות ו' נמצא נוסחא אחרת בשם רבנן, והנוסחא הזאת הוספתי לקוח מן פדר"א סוף פל"ה: (נ) ולא ידעתי שביניתו. זה ליתא בפדר"א, והרש"ל שם העיר

מלמון

אלהים (בראשית כח יז), מכאן אמרו, (נא) כי כל מי שהוא מתפלל בירושלים, באילו מתפלל לפני כסא הכבוד, ששער השמים הוא שם, ופתח פתוח לשמוע תפלה, שנאמר וזה שער השמים (שם שם), חזר יעקב ללקוט את האבנים ומצאן יוצן אחת, לקח יעקב את האבן ושם אותה מצבה בתוך המקום, וירד לו שמן מן השמים ויצק עליה, שנאמר ויצק שמן על ראשה (שם שם יח), מה עשה הקב"ה, נטל רגל ימינו, וטבע אותה עד עומק תהומות, ועשה אותה סניף לארץ, כאדם שהוא נותן סניף לכיפה, לפיכך נקראת אבן שתיה, ששם טבור הארץ, (נב) ומשם נפתחה כל הארץ, ועליה היכל ה', שנאמר והאבן הזאת אשר שמתי מצבה יהיה בית אלהים (שם שם כב), ונפל יעקב ארצה לפני אבן שתיה, והיה מתפלל לפני הקב"ה, ואומר רבונו של עולם אם תשובני למקום הזה בשלום, אז אזבחה לפניך זבחי תודה ועולה, שנאמר וידר יעקב נדר לאמר (שם שם כ), (נג) ונדר ושלם, ומשם נשא רגליו, ושם הניח את הבאר, (נד) שהיתה הבאר מהלכת לפניו, ובחריפת עין בא לחרן, שנאמר [ויושא יעקב רגליו (שם כט ו), ואומר] ויצא יעקב מבאר שבע וילך חרנה (שם כח י), (נה) ועליו הכתוב אומר בלכתך לא יצר צעדך ואם תרוץ לא תכשל (משלי ד יב). (נו) אמר ר' אבהו בשם ר' יוחנן המלאכים מעונו אותו, שנאמר על כפים ישאונך: (נז) ולא צרו צעדיו של יעקב ולא נכשל כחו, וכגבור גלל את האבן מעל פי הבאר, והיתה הבאר עולה (נח) ושופעת מים חוצה לה, וראו הרועים ותמהו, שכולם לא היו יכולין לגלול את האבן, והוא לבדו גלל אותה, שנאמר (נט) ויגש יעקב ויגל את האבן (בראשית כט י)]:

[ח] על שחל ופתן תדרוך. (ס) אמר ר' לוי כל שנים עשר חדש היה נח (סא) מדייש על הנחשים ועל העקרבים, ולא היו מזיקים אותו, שנאמר על שחל ופתן תדרוך: כי בי חשק [ואפלטהו אשגבהו כי ידע שמי]. (סב) ר' יהושע בן לוי בשם ר' פנחס בן יאיר אמר מפני מה מתפללין ישראל בעולם הזה ואינן נענין, על ידי שאינן יודעין בשם המפורש, אבל לעתיד לבא הקב"ה מודיע להם שמו [שנאמר] לכן ידע עמי שמי (ישעיה נב ו), באותה שעה הן מתפללין ונענין, [שנאמר] יקראני ואענהו. (סג) אמר ר' יצחק בשם ר' חייא אם מבקשים הם אותי בשעה שמניע להם צרה, מיד אני עונה אותן, יקראני ואענהו [עמו אנכי בצרה אחלצהו ואכבדהו], (סד) וכן הוא אומר וקראני ביום צרה אחלצך ותכבדני (תהלים נ טו)].

הערות ותקונים

מנחון הש"ם מוכן שמפקם ומכני לה ידעתי פיינו שכינם שנקראת מכני: (נא) כי כל מי שהוא מתפלל בירושלים. בפדר"א הגי' במקום סזה ביהושלים ועיין בהרל"ג שם: (נב) ומשם נפתחה כל הארץ. בפדר"א ומשם נמתח כל הארץ, בהמדע"ן על התוכה שם, ורבינו בחיי והריקאנטי הגי' נפתח, כמו שהוא בש"ט, ועיין בהרל"ג שכתב הגי' נמתח היא העיקר: (נג) ונדר ושלם. ליתא בפדר"א: (נד) שהיתה מהלכת לפניו. זה ליתא בפדר"א, וע"ש בהרל"ג לות ע"ה: (נה) ועליו הכתוב אומר בלכתך ונו'. הוא התחלת פ"י בפדר"א שם, בלכתך לא יצר צעדך לא צרו צעדיו של יעקב, ובטו"ש לפניו טוסף בתמצא סמאמר מר' תנחו, ומאמר זה צרו צעדיו הוא בפדר"א שם מאמר אחד על הכתוב בלכתך לא יצר צעדך: (נו) ר"ל תנחו בשם ר' יוחנן. לפנינו בכ"י ת' ו' כני' ר"ל תניא ר"ל תנחו בש"ר יוחנן היכן היה יעקב בשעה שעבר, הלא המלאכים מעונו אותו, שנאמר על כפים ישאונך: (נז) ולא צרו צעדיו. הוא בפדר"א שם היום פל"ו: (נח) ושופעת מים. בפדר"א ושופעת מים: (נט) ויגש יעקב ויגל את האבן. אחר זה נמצא בכ"י ב' ד' ס' ז' הוספה: "וכן ויאמר אל מלאך ויוכל, זה המלאך הרג כמה רבבות במחנה סנחרב, שנאמר ויך במחנה אשור, וכולן רשעי ניסוח, וזה אחד מן ד' שקפלם לפן הדרך שנים לפותחן, שנים לרעתם, אליעזר ויונתן, סנחרב ועמלק": (ס) ר"ל לוי. כ"ה בש"ט ו', אבל בכ"י המחרים ובגדפם חסר שם שאומר, ומוצא לנכון גם ביאליק רמז תתמ"ג: (סא) מדייש. פי' רמם נרגע, מלשון דש, ומורגל בדרז"ל, ובדפוס רשאון, ותק"כ בכל הדפוסים הגי' היה מהלכו, ובכ"י ב' ג' ד' ה' ו' ז' כתם כל סאמר מר' לוי, ותולי הוסיף מניה אחד בדפוס רשאון עפ"י סילקוט, ומוצא כן בכל הדפוסים: (סב) ר' יהושע בן לוי. מובא בילקוט תהלים שם רמז תתמ"ג, ובשם בפסיקתא רבתי סוף פסקא כ"ג, וע"ש שמיים ואות ליה קרייה שניים: (סג) ר"ל יצחק בשם ר' חייא. כ"ה בש"ט ו', וכן הגיה הרש"פ, אבל בכ"י המחרים ובגדפם הגי' בשם ר' אחא: (סד) וכה"ג וקראני ביום צרה. הוספתי ונכון

אמר אסף כל מי שהוא מציל אותך כבדחו בתפלה והוא מוציאך מצרה והוא נותן לך יציאה ויוציאך מן הצרה, חוי אחלצהו ואכבדהו: אורך ימים אשביעהו [ואראהו בישועתי]. (סה) אמר ר' אבהו זה אחד מן המקראות הקשין שישועתו של הקב"ה היא ישועתו של ישראל:

מזמור צב

[א] **מזמור** שיר ליום השבת. (א) אמר ר' יצחק ראו כי ה' נתן לכם (את) השבת (שמות טז כט), מהו ראו, אמר ר' יוסי (ב) מרגניתא דיתיבת לכון, כל עיסקא דשבת כפול, לחם משנה שני העומר לאחד (שם שם כב), קרבנה כפול, שנאמר וביום השבת שני כבשים (במדבר כח ט), עונשה כפול, שנאמר מחלליה מות יומת (שמות לא יד), שכרה כפול, שנאמר וקראת לשבת עונג (ולקדוש) [לקדוש] ה' מכובד (ישעיה נח יג), אזהרותיה כפולות, זכור ושמור, מזמור כפול, מזמור שיר ליום השבת:

[ב] (ג) **דבר** אחר מזמור שיר ליום השבת. (ד) זהו שאמר הכתוב הבל הבלים אמר קהלת [הבל הבלים הכל הבל] (קהלת א ב), (ה) ר' יהודה בר' סימון פתח הבל הבלים, שבעה הבלים אמר קהלת, הבל אחד, הבלים שנים, הרי שלשה, הבל אחד, הבלים שנים, הרי ששה, הכל הבל הרי שבעה, ולמה, כנגד שבעה ימי בראשית, אמר שלמה מה נברא ביום ראשון, שמים וארץ, ומה סופם, (חשמים) [שמים כעשן] נמלחו והארץ כבגד תבלה (ישעיה נא ו), אמר הבל. מה נברא ביום שני רקיע, ומה סופו, וגגולו כספר (שמים) [השמים] (שם לד ד), אמר הבל. ומה נברא ביום שלישי, יקוו המים (בראשית א ט), ומה סופם, (והחריב) [והחרים] ה' את לשון (הים) [ים] מצרים (ישעיה יא טו), אמר הבל. ומה נברא ביום הרביעי מאורות, שנאמר ויתן אותם אלהים ברקיע השמים (בראשית א יז), ומה סופם, וחפרה הלבנה ובושה החמה (ישעיה כד כג), ואמר הבל. ומה נברא בחמישי, ישרצו המים (בראשית א כ), ומה סופן, אסף אסף כל מעל פני האדמה (צפניה א ב), ואמר הבל. ומה נברא בששי אדם, שנאמר ויצר ה' אלהים את האדם (בראשית ב ז), (ו) ומה סופו, כי עפר אתה ואל עפר תשוב (שם ג יט), ואמר הבל. ומה נברא בשביעי, שבת, חזר ומסתכל לכאן ולכאן ליתן פנים ולא היה מוצא, אלא כולה קדושה ואורה ומנוחה, (ז) אמר ר' יצחק ואף על פי כן חזר וראה שאדם חוטא

הערות ותקונים

מס שסיים הכורתם תמר אסף כי שם במזמור כ' מתחיל מזמור לאסף: (סה) ג"ר אבהו. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י המחבירים ובנדפס חסר שם המאמר, ומובא לעיל גם בילקוט רמז תתמ"נ וחסר הציון, ועיין תנחומא סוף מחרי (דף ל"ו ע"ג):

(א) ג"ר יצחק כי ה' נתן וגו' מהו ראו. ג"ר יוסי. מובא בילקוט בשלח רמז רס"ג ד"ה ראו, והשמים שמות המחברים, ובילקוט תהלים רמז תתמ"נ הביא בשם המדרש וגורס כך ר' יצחק פתח ראו כי ה' נתן לכם את השבת מהו ראו, ג"ר חמי מרגניתא דיתבית לכון, ג"ר יצחק כל עסקא של שבת כפול, ועיין תנחומא בשלח אות כ"ד, ובשמ"ר ס"פ כי תשא אות י"ח דרשא אחרת, ובכ"י ג' ד' ה' ז' לפני מה ראו, מצאתי הוספה: "גדולה שבת שעל שלח שמרו אותה קנלו שכרה לחם יומים, שנאמר ויהי ביום הששי לקטו לחם משנה (שמות ט"ז כ"ב), מהו משנה, שהיה משונה בריחו משונה בטעמו משונה במראהו". והסיום מהו מצאה בתנחומא שם, ולזה כוון רש"י בשלח ט"ז ג' ומדרש אגדה כו', ועיין תוס' על התורה פ' פתח בפ' ביום השבת שהביאו שם בשם סו"ע בשגיון אחר: (ב) מרגניתא. בילקוט גורס מרגניתא כי ת"י על ויספה מרגניתא: (ג) ד"ג מזמור שיר ליום השבת. כ"ה גם בכ"י ו', וחסר בכ"י המחבירים ובנדפס וכן הוסיף הרי"ם: (ד) זש"ה הבל הבלים. כתוב גם בקה"ר פ"ג פסוק הבל הבלים: (ה) ר' יהודה בר' סימון פתח. המלות המלה חסרים בכ"י המחבירים ובנדפס, ומלת גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרי"ם, וכן הוא לעיל במדרש קה"ר שם, ובילקוט ריש קהלת הביא ני' אחרת ר' יצחק תני לה בשם ר' ירמיה בן אלעזר, ובשם ר' יהודה בר סימון שתני לה בשם ר' יוסה בן לוי הביא מאמר אחר: (ו) ומה סופו כי עפר אתה ואל עפר תשוב. בקה"ר שם מובא וכתיב אסף אדם ובהמה (צפניה א' ג'): (ז) ג"ר יצחק יתעפ"ב חזר וראה שאדם חוטא גם. בכ"י המחבירים ובנדפס ג"ר יצחק אחרי בן הסכל

וראה

בה ומתחייב בנפשו, אמר גם זה הבל, לכך אמר הבל הבלים הבל הבל, (ח) [הרי שבעה, לפי שברא יום שביעי שלא לעשות בו מלאכה, (ט) לא נאמר בו ויהי ערב ויהי בוקר, כשל למה הדבר דומה, (י) למלך אחד שהיה לו כלי חמדה, ולא רצה להנחילו (יא) אלא לבנו, כך יום השבת מנוחה וקדושה, ולא רצה [הקב"ה] להנחילו אלא לישראל, תדע לך שכן הוא, כשיצאו ישראל ממצרים, עד שלא נתן להם את התורה, נתן להם את השבת, (יב) ושתי שבתות שבתו עד שלא נתן להם את התורה, שנאמר ואת שבת קדשך הודעת להם [ומצות וחקים ותורה צוית להם] ביד משה עבדך (נחמיה ט יד), והקב"ה ברוך וקידש את השבת, וישראל חייבין לקדשו, תדע לך שכן הוא, שכל ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר, בששת ימי המעשה היה נותן להם את המן, ובשבת לא היה יורד, (יג) לא מפני שלא היה בו כח ליתן, (יד) אלא מפני ששבת לפניו, כיון שראו העם כן, שבתו גם הם, (טו) שנאמר וישבתו העם ביום השביעי (שמות טז ל). אמר הקב"ה השבת הזה נתתי לישראל אות ביני לבינם, בששת ימי המעשה פעלתי את העולם, ובשבת נחתי, (טז) לפיכך נאמר ביני ובין בני ישראל [אות היא לעולם] (שם לא יז): (יז) שבעה רקיעים בראתי, ומכולם לא בחרתי למכון שבתי אלא ערבות, שנאמר סולו לרוכב בערבות ביה שמו (תהלים סח ה). (יח) שבעה ארצות בראתי, ומכולם לא בחרתי אלא ארץ ישראל, שנאמר תמיד עיני ה' אלהיך בה (דברים יא יב). (יט) [שבעה הרים ברא הקב"ה, ומכולם לא בחר אלא בהר סיני, שנאמר ההר חמד אלהים לשבתו (תהלים סח יז)]. (כ) שבעה ימים בראתי, ומכולם לא בחרתי אלא ים כנרת, והנחלתיו לשבט נפתלי, שנאמר שבע רצון ומלא ברכת ה' ים ודרום ירשה (דברים לג כג). (כא) [שבעה מדברות בראתי, ומכולם לא בחרתי אלא הר סיני, שנאמר ההר חמד אלהים לשבתו (תהלים סח יז)]. (כב) שבעה עולמות בראתי, ומכולם לא בחרתי אלא עולם שביעי, ששה לצאת ולבוא, ואחת שכולו שבת ומנוחה לחיי העולם. שבעת ימים בראתי, ומכולם לא בחרתי אלא יום שביעי,

הערות ותקונים

ורשם שמלת חומת גם, ונקה"ר שם נשבת מתי תיה לך למימר מחלליה מות יומת (שמות ל"א י"ד), סדה אמר נמויד אבל נשונג יביא קרבן ויתכפר לו, אמר ר' ברכיה כיון שרשה אלם שבתו של שבת שמתבית קרבן מתכפר לו, התחיל מסורר עליה לקב"ה שבת ומזמור, הס"ד מזמור שיר ליום השבת, ועיין במ"כ שם שהביא את הסו"ע, ועיין ב"ר סוף פכ"ב: (ח) הרי שבעה לפי שברא יום שביעי כו' עד סוף פרת ב' הוספתי כמו שהוא בכל כתבי יד, חוץ מכ"י שלפנינו וכ"י ו', וכן נמצא גם בפסוסים הרלשונים, והרא"ם מחק שמאמר הזה ולשם מיטו בכתובים, והוספה היא מפדר"א פי"ח, ושם מתחיל ברא יום שביעי, וגם לפנינו הוסיף הסופר הרי שבעה זה מוסב למעלה, שבעה הבליט אמר קהלת כנגד שבעה ימי בראשית ואחר שחזר שיים הרי שבעה, ואחר שהביא ומה נברא בשביעי שבת הביא הרלשה מפדר"א, ברא יום שביעי, והמוסיף הזה הביא לפי שברא יום שביעי, להחזיר המאמר, ובמקום שנא לעשות בו מלאכה הני בפדר"א נא נאמר בו מלאכה: (ט) נא נאמר בו ויהי ערב ויהי בוקר. בפדר"א שם שיים שהוא שמור לדורות, שנאמר והיה יום אחד הוא יודע לה' נא יום ונא לילה (זכריה י"ד ז') ע"ש בביאור הרל"ע: (י) למלך אחד. בפדר"א נאמר רק לאחד: (יא) אלא לבנו. בפדר"א שיים העובד אותו, והוא מלמוד הכתוב כאשר יחמול איש על בנו העובד אותו (מלאכי ג' י"ז): (יב) ושתי שבתות שבתו. עיין תוס' שבת פ"ז ע"ב ד"ה כאשר: (יג) נא מפני שנא היה בו כח ליתן. בפדר"א שמא תאמר נא היה בו כח ליתן בכל יום ויום: (יד) אלא שבשת לפניו, בפדר"א נוסף לפיכך היה נותן להם לחם יומיים בששי, שנאמר והיה ביום הששי והכינו את אשר יביאו וגו' לכם השבת על כן הוא נותן לכם ביום הששי לחם יומים (שמות ט"ז כ"ב): (טו) שנאמר וישבתו העם ביום השביעי. לאחר זה נמצא עוד מאמר אחד בפדר"א והסופר השמיטו והחל לאמר הקב"ה: (טז) לפיכך נאמר ביני ובין בני ישראל אות היא לעולם. ל"ל לפיכך נתתי להם שבת ימי מלאכה ויום השביעי ברכה וקדושה ומנוחה לי ולהם לכך נאמר ביני ובין בני ישראל כמו שהוא בפדר"א שם: (יז) שבעה רקיעים, גם זה הוא בפדר"א ובא לפרש כאן שחיבב הקב"ה כל השביעיות, עיין פסיקתא דר"כ פסקא בחדש השביעי וכו"ר סוף פכ"ט כל השביעים חביבין ע"ש בהערות שלי: (יח) שבעה ארצות. בפסיקתא שם בהערות השביעית חביבה ומובב ארץ ישראל מכל גוף לים נשיה חבל, וע"ש בהערה ע"ח: (יט) שבעה הרים. הוספתי כמו שהוא בפדר"א, ועיין בביאור הרל"ג: (כ) שבעה ימים. עיין בביאור הרל"ג: (כא) שבעה מדברות. הוספתי כמו שהוא בפדר"א, ונמצא גם בכ"י ב' ד' ה' ז', וחסר בכ"י ג' ובנלפס: (כב) שבעה

שנאמר ויברך אלהים את יום השביעי (בראשית ב ג). שבע שנים בראתי, ומכולם לא בחרתי אלא שנת השמיטה, (כג) שנאמר מקץ שבע שנים תעשה שמיטה (דברים טו א), וכל מי ששומר השבת הקב"ה מוחל לו כל עונותיו, שנאמר (כל) שומר שבת מחללו (ישעיה נו ב), (כד) מחול לו]:

[ג] **דבר** אחר מזמור שיר. זהו שאמר הכתוב (כה) (ה') [אדני] יתן אומר המבשרות צבא רב (תהלים סח יב), (כו) בלשון מריבה (בז) הדיבור יוצא ונחלק לשבעה קולות, ומשבעה קולות לשבעים לשונות, (כח) ר' יהושע אומר כאדם שהוא מכה על הסדן, והניצוצות מתיזות לכאן ולכאן, (כט) [ר' יוסי בר חנינא אומר כאדם שהוא מכה בפטיש על האבן, (ל) והצרורות ניתזות לכאן ולכאן], כך המבשרות צבא רב, (לא) שהיה הקב"ה מוציא הדיבור מפיו, והוא נחלק (לב) לכמה מאורות, שנאמר ה' יתן אומר המבשרות צבא רב. (לג) זכור את יום השבת [לקדשו] (שמות כ ח), והן מכבדין אותו במאכל ובמשתה ובכסות נקיה, שנאמר וקראת לשבת עונג [לקדוש ה' מכובד וגו'] (ישעיה נח יג), ולא עוד אלא כשהוא נכנס, אנו מקבלים אותו בשירה ובזמרה, (לד) שנאמר מזמור שיר ליום השבת. ר' לוי אמר כשאדם הראשון עבר על ציווי של הקב"ה, (לה) ישב עליו בדין לספק לו, כיצד (לו) אתה מוצא בערב שבת נברא אדם, בשעה ראשונה עלה במחשבה, שניה נמלך במלאכי השרת, שלישית כינס עפרו, רביעית ניבלו, חמישית עשאו גולם, ששית רקמו, שביעית נפח בו נשמה, שמינית העמידו על רגליו, תשיעית צוהו, עשירית חטא, אחת עשרה נידון, שתים עשרה נתגרש, בא ליתן לו (לז) איפופסין, נכנס השבת

הערות ותקונים

עולמות. עיין בביאור הרד"ל, ועיין תמורת הגדפס מכבר פקודי לות ג': (כג) שנאמר מקץ שבע שנים תעשה שמיטה. עיין בפסיקתא שם מייתי קרא דוהשביעית תשמטנה ונטשתה (שמות כ"ג י"א): (כד) מחול לו. בפדר"א שם אל תקרי מחללו אלא מחול לו, מלמד שמוחלין לו על כל עגמותיו, ועיין שבת קי"ח ע"ב: (כה) ה' יתן אומר המבשרות צבא רב. בכ"י ג' ד' ה' ז' וטוסף: "אמר רב הונא זו מאמרה של תורה שים גם צבא רב, אמות מלאכות מרבעים חסר אחת ועל כל אחת שבע תולדות": (כו) בלשון מריבה. בדפוס פרנג ואחי"כ בגדפס מסטערדאם תקן המפרש ז"ל מרוגב, ור"ל כי כתיב המבשרות צבא רב ועל זה הביא שהדבור יוצא ונחלק לשבעים לשון: (כז) הדבור יוצא ונחלק לז' קולות. בגמרא שבת פ"ח ע"ב איתא ר"ל יוחנן מאי דכתיב ה' יתן אומר המבשרות צבא רב, כל דבור ודבור שיצא מפי הקב"ה נחלק לשבעים לשונות, ובמדרש שמ"ר פ"ה אות ט' ר"ל יוחנן שם הקול יוצא ונחלק לע' קולות, לע' לשון, ובסוף פכ"ח ר' יוחנן אמר קול אחד נחלק לז' קולות ומה נחלקין לע' לשון, ועיין ילקוט תהלים רמז תס"ח ורמז תתמ"ג ד"ה טוב להודות לה' מה שהביא בשם הילמדנו עיין שבעה קולות: (כח) ר' יהושע אומר כאדם שהוא מכה על הסדן כו' ר' יוסי בר חנינא אומר כאדם שהוא מכה בפטיש על האבן. בגמרא שבת שם תני דבי ר' ישמעאל ובפרקי יפונף סלע, מה פטיש זה נחלק לכמה ניצוצות אף כל דבור שיצא מפי הקב"ה נחלק לשבעים לשונות, וע"ש בתוס' ד"ה מה פטיש, תולם בשו"ת לפניהו סני יותר מיוסרת, ועין עוד לכל האריכות שם: (כט) ר' יוסי בר חנינא. הוספתי כמו שהוא בכל כ"י גם בכ"י ו', ובגדפס, ובשם מאת המעתיק מן ובאבן ג' עד ובאבן ג': (ל) והצרורות ניתזות. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובגדפס גם בכאן והגיונות: (לא) שהיה הקב"ה מוציא הדבור, עד שבת רב. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרש"פ, ואיתא בכ"י האחרים ובגדפס: (לב) לכמה מאורות. הרש"פ הביא הוספת אחרת לכמה מאמרות: (לג) זכור את יום השבת, והן מכבדין אותו במאכל וכו'. יותר נכון שי"ל גם הן מכבדין אותו, ובמכילתא בא פ"ע ובויסו הרשתון מקרא קדם כבדהו במאכל ובמשתה ובכסות נקיים, וכן בספרי פנחס פיסקא ק"מ"ז, תורעו במאכל ובמשתה ובכסות נקיים, ובפסיקתא רבתי פסקא כ"ג זכור את יום השבת לקדשו גמה אתה מקדשו במאכל ובמשתה ובכסות נקיים: (לד) שנאמר מזמור שיר ליום השבת. אחר זה נמצא בכל כ"י ובגדפס, מלבד בכ"י ו' (השוה לכ"י שלנו) הוספה: "בשם שעות בערב שבת נכנס אדם בגן עדן והיו מלאכי השרת מקלסין לפניו ומכניסין אותו". וזה נקוח מן פדר"א רים פי"ט, ושם בני בשבע שעות, והרש"פ מחק זה ואמר אינו בכתובים: (לה) ישב עליו בדין לספק לו. כ"ה בכל כ"י ובגדפס, ואין ספק שי"ל לספקולא, פי' לענשו. עיין מה שהעירותי בפסקא ויהי בשלח הערב קס"ח: (לו) אתה מוצא בערב שבת בברא אדם. עיין פסיקתא פסקא בחדש בשביעי (ק"ע ע"ב), וי"ר רים פכ"ט, תמורה שמיני לות י"ח, פדר"א פי"ח, אדר"נ פ"ל, ופסיקתא רבתי פסקא מה אחת אפים, ומהדרין ג"ח ב', ותרתא שנוים ותלופים רבים, ועיין בהערות שני בפסיקתא שם הערה י': (לז) איפופסין. המלה מורגלת במדרשים, ופי' בל"י ἀπόφασις נזר דין

(לח) ופינו מלא, [והיו מלאכי השרת קוראין לו ואדם ביקר בל ילין כמשל כבהמות נדמו (תהלים מט יג), (לט) [כבהמה נדמה אין כתיב, אלא כבהמות נדמו], נדמו שניהם, (מ) בא יום השבת נעשה לו סניגור, ואמר לפני הקב"ה רבון העולמים בששת ימי המעשה לא נענש אדם מעולם, ובי אתה מתחיל, זו היא קדושתי, (מא) וזו היא מנוחתי, (מב) ובשביל השבת ניצול אדם מדינה של גיהנם, (מג) כיון שראה אדם כחה של שבת] בא אדם לומר לשבת (מד) הימנון אמר לו השבת לי אתה אומר היומנון, אני ואתה נאמר הימנון להקב"ה, (מה) הוי טוב להודות לה':

[ד] **דבר** אחר [מזמור שיר ליום השבת]. (מו) אמר ר' לוי בשם ר' זימרא ליום השבת ליום שלא שימשה עמו אפילה, אתה מוצא בכל יום כתיב ויהי ערב ויהי בוקר, ובשבת אין כתיב ערב, (מז) אמר ר' לוי בשם ר' נזירא שלשים ושש שעות היה יום השבת, ערב שבת, והלילה שהיה, ושבת עצמה, וכיון שראה אדם מוצאי שבת עם דמדומי חמה התחיל החשך ממשמש ובא, התחיל אדם טופח על פניו, ואמר אוי לי שמא זה שאמר הקב"ה הוא ישופך ראש (בראשית ג טו), הוא מביאו עכשיו, שנאמר ואומר אך חשך ישופני [ולילה אור בעדני] (תהלים קלט יא) מה עשה

הערות ותקונים

(מורפסייל): (לח) ופינו מלא. בכ"י ג' ד' ס' ז' נמצא אחר זה הוספה: "ונעל דימוס תתחיל לקלס לשבת ואמר מזמור שיר ליום השבת, אמרם לו שבת מני ואתה נקלס להקב"ה, שנאמר טוב להודות לה' וגו'": וזה לא נמצא בכ"י ה' ג' ו' ח', לכן לא נמצא בנדפס, ובכל כ"י נם בכ"י נ' ח' ובנדפס נמצא הוספה אחרת אחר ופינו מלא נמצא שם וסיו מלאכי השרת כו' עד כאה על שבת והוספתי בפנים, והרי"פ מחק זה מן הנדפס ורשם "אינו בכתובים". וכאן גם ההוספה הסיום לקוח מן פדר"א רים פי"ט:

(לט) כנשמה נדמה אין כתיב. הוספתי כמו שהוא בפדר"א, ומכוונה כי בתחלה כתיב לאדם לשון יחיד ואח"כ נדמו לשון רבים, ודורש שבכלל בהמתו נם הוא: (מ) בא יום השבת ונעשה לו סניגור. פדר"א שם, ומילקוט תהלים רמז תתמ"ג ד"ה מזמור שיר ליום השבת אחר שהביא מאמר מג"ר והוא פכ"ב הממזמר הזה אדם הראשון אמרו כו', הביא את"כ ר"ם לומר שמזמור הזה אדם הראשון אמרו לפי שבא יום השבת ונעשה סניגור כו', והוא מפדר"א פי"ט, ואחר הניון, ובמקום ר"ם לומר ל"ע ר' ישמעאל לומר כמו שהוא בפדר"א שם, ובעל הילקוט הביא המאמרים שלא כסדר בדרכו תמיד:

(מא) וזו היא מנוחתי. בפדר"א שם וזו היא ברכתי, שנאמר ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אותו: (מב) ובשביל השבת. בפדר"א שם ובזכות יום השבת: (מג) כיון שראה אדם כחה של שבת. פס לא הביא הסיום מפדר"א, ושם סיים "אמר לא לחנם ברך הקב"ה את השבת וקדש אותו התחיל משורר ומזמר ליום השבת, שנאמר מזמור שיר ליום השבת, ולפניו הסיום בשנוי אחר בא אדם לומר לשבת סימנך כו', ומילקוט שם ערב ב' גירסאות יחד: (מד) הימנון. בפתיחתו לעיל במזמור ג' אות ו' הערה ג': (מה) הוי טוב להודות לה'. אחר זה נמצא בכ"י ב' ד' ס' ז' הוספה: "ג"ר יהודה בן פדיה מי יגלה עפר מעיניך אדם הראשון שאתה לא יכולת לעמוד בנסיונך שעה אחת ומלא ניך ממחין מאמרין כל המצות, ממתינין לערלה שלש שנים שרוקף פירות יפות, וכן שותה לו בהמה יפה ומשמה ומובה ובודק בריאה ומצאת טרפה מונע ידו ואינו אוכל ממנה", וזה הוסף מן תגמומת שמיני אות י"ע ע"ש בהערה פ"ז ובהערה פ"ט: (מו) ג"ר לוי בשם ר' זימרא. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י האחרים ובנדפס ג"ר לוי לבד, והרי"פ הביא הגי' ר' לוי בשם ר' זירא כמו שהובא בילקוט רמז תתמ"ג, וכמו שהוא במת אר שלאחריו:

(מז) ג"ר לוי בשם ר' זירא שלשים ושש שעות. בשם בירושלמי ברכות פ"ח ה"ו (דף י"ב ע"ב), ושם ביתא רבי לוי בשם ר' בזירא ל"ל בשם ר' זירא, וכן בשם בב"ר פי"ח אות ג' ושם הגי' ר' לוי בשם ר' זעירא, וכ"ל ג"כ בשם ר' זירא ומובא לכאן בב"ר פי"ב אות ו' ובב"ר סוף פפ"ב, וכן בשם המאמר בשם קצת רבתי פכ"ג ושם נאמר לכאן ר' לוי בשם ר' זירא ובכל המקומות הלשון מקומה קצת מהגי' שלפנינו, ואנחנו כאן המאמר כמו שהוא בירושלמי ב"ר ורבתי, ר' לוי בשם ר' זירא אמר שלשים ושש שעות שמשם אותם המורה [בירושלמי שבברכות ביום הראשון], שניס עשר של ערב שבת, שניס עשר של ליל שבת, ושניס עשר של שבת. [בב"ר פי"ב ופפ"ב וברבתי נוסף: וכיון שחשך אדם הראשון בקש הקב"ה לנומו וחלק כבוד לשבת ומ"ש ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אותו (בראשית ב' ג') במה ברכו במורה, כיון שעקעה החמה בליל שבת התיניה אותה מורה מעמעת, התחילו כל מקלסים להקב"ה הר"ר תחת כל השמים יברכו (תיוב ל"ז ג'), מפני מה ואורו על כנפות הארץ (שם), ובירושלמי הגי' וכיון שאדם הראשון מניח בו מסוף העולם ועד סופו כיון שלא עסקה המורה התחיל כל העולם כלו מעורר שנאמר תחת כל השמים יברכו לאי שאורו על כנפות הארץ], כיון שעקעה החמה במוצאי שבת

התחיל

הקב"ה, זימן לו (פה) שתי אבנים, אחת של אופל ואחת של צלמות, שנאמר קץ שם לחשך ולכל תכלית הוא חוקר אבן אופל וצלמות (איוב כח ג), ונטל אדם הראשון שתי האבנים והקישן זו לזו, ויצא מהן אש, והבדיל עליו בורא מאורי האש, לפיכך אנו מבדילין על האור במוצאי שבת אמר ר' הונא בשם ר' אבהו בשם ר' יוחנן (מט) אף ביום הבפורים מבדילין ששבת האש באותו היום:

[ה] **דבר** אחר [מזמור שיר ליום השבת]. ליום ששבתו המזיקין מן העולם, ליום שישבו עמו בשלום, שנאמר וישב עמי בנוה שלום ובמשכנות מבטחים [ובמנוחות שאננות] (ישעיה לב יח): דבר אחר ליום ששבת מן המלחמות:

[ו] (ג) [**גורש** אדם ויצא מגן, (נא) וישב לו בהר המוריה, (נב) ששערי גן עדן סמוכין להר המוריה, משם לקחו ולשם החזירו במקום שנלקח, שנאמר ויקח ה' אלהים את האדם (בראשית ב טו), מאיזה מקום לקחו, (נג) ממקום בית המקדש, וישב חוץ לגן עדן בהר המוריה, שנאמר לעבוד את האדמה אשר לוקח משם (שם ג כג), רבי יהודה אומר הקב"ה שמר את (השבת) [שבת ראשון] בעליונים, ואדם שמר אותו תחלה, והיה יום השבת משטרו מכל רע (נד) ומכל מרעפי לב, שנאמר ברב שרעפי בקרבי תנחומיך ישעשעו נפשי (תהלים צד יט). ר' יהושע בן קרחה אומר מן האילן שנחבאו תחתיו לקחו עלים ותפרו, שנאמר ויתפרו עלה תאנה (בראשית ג ז), (נה) ר' אליעזר אומר מן העור שהפשיט הנחש, עשה הקב"ה כתנות כבוד לו ולעזרו, (נו) שנאמר ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם (שם שם כא):

הערות ותקונים

כתחיל כחכך ממשמש וכע [בירושלמי וברבתי מסמס וכע] ותיירא מלמ כרחמנן אמר מוי לי שמא נתם כע לגמכי, שמא מותו שכתוב בו הוא יסופך רחם (בראשית ג, ט"ו) כע לגמכי, ומומר לך תכך יסופך (תהלים קל"ט ט"ו) [כ"ה ברבתי וכל"ל בב"ר] מה עשה לו הקב"ה אמר ר' לוי [בב"ר תחריס המלות אמר ר' לוי] זימן לו שני רעפים והקישן זה לזה ויצתה כאור, כמ"ל ולילה מור בעלמי, וכיוצ עליס בורח מאורי כחם ותחיס כשמואל [בב"ר פי"ב תחיס כשניה דתני דבי ר' ישמעאל ל"ץ תחיס כשניה דשמואל כמו שהוא במקומות כתחריס בב"ר גם בירושלמי ורבתי וכן בבבלי פסחים ל"ג ע"ב אמר רב יהודה אמר שמואל כו'] דאמר שמואל מפני מה מברכין על כאור במוצאי שבת, מפני שהיא תחלת בריותיה, רב הונא בשם רב אבמו בשם ר' יוחנן [בב"ר פי"א רב הונא בשם רב ורבי אבמו בשם ר' יוחנן ל"ץ רב הונא בשם רבי אבמו בש"ר יוחנן כמו שהוא בירושלמי, ובב"ר פי"ב רב הונא בשם רבי אימו בש"ר יוחנן ובב"ר פפ"ב ר' יוחנן ל"ץ ר' הונא בשם ר' יוחנן ור' אבמו בשם ר' יוחנן] אף מוצאי יו"כ מברכין עליו מפני שהוא כמור כל אותו היום ע"כ. הבאתי כל המאמר להרחות היך המסדר סביאו בקצת שטוים, ומה כאמר לפניהו כ"ה נם בב"י ו', אבל בב"י כתחריס ובגדפס בזה המאמר אחרי המלות שנאמר ומומר לך תכך יסופך וליצה כמור בעלמי ובין מה עשה הקב"ה זימן לו שתי אבנים, נמצא שמה הוספה: "ויסיס יוסב ומהרהר בלבו שמא יבא הגחם שהשעה אותי בערב שבת ויסופני עקב, כתלח לו עמוד אש להאיר לו ולשמרו מכל דבר רע, רמה לעמוד כאש ושמא בלבו, ואמר עכשיו אני יודע שהמקום עמי, וכיוצ בורא מאורי כאש, וכשהרהיק ידו מן האש אמר עכשיו אני יודע שאבדל יום הקדש מן החול שאין לבער אש בשבת, ואמר ברוך המבדיל בין קדש לחול", ואחר סיוס זה הניחו אומרים שזימן לו הקב"ה שתי אבנים כו' אחר שהניח כהוספה. וסיוף המלות "ויש אומרים" וסיוא הני' כמו שלפניהו והוספה היא מן פדר"א פ"ב כמתחיל שם בין שהמלות של שבת היה לאדם יוצב ומהרהר בלבו כו': (מח) שתי אבנים אחת של אופל ואחת של צלמות. בירושלמי ובב"ר וברבתי שם ני' זימן לו שני רעפים. ומונח בערוך ערך רעף בשם הב"ר: (מט) אף ביום הכפורים מבדילין. ירושלמי וב"ר ורבתי שם, ועיין בבבלי פסחים כ"ד ע"ח: (נ) גורש אדם. כל אות ו' עד כיסו הוספתי כמו שהוא בכל כ"י ובגדפס גם בדפוס רמזון, וליתא גם בב"י ו', והרא"ם מחק וכתב חיטו בכתובים, וזה שפה מן פדר"א ריש פ"ב ומתחיל שם ויגרש את אדם גורש ויצא מגן עדן: (נא) וישב לו בהר המוריה. עיין הרד"ל שהניח ני' הילקוט והרמב"ן בתורת האדם סוף שער הגמול וישב לו חוץ לג"ע בהר המוריה, וע"ש מה שהעיר בזה: (נב) ששערי ג"ע סמוכין להר המוריה. בפדר"א שער ג"ע סמוך להר המוריה, עיין בביאור הרד"ל שם: (נג) ממקום בית המקדש. הרד"ל הניח דברי הש"ם וכתב כל"ל ממקום בית המקדש ושם החזירו למקום שנלקח משם, שנאמר לעבוד את האדמה אשר לוקח משם: (נד) ומכל מרעפי לב. בפדר"א ומגמגו מכל מרעפי לבו: (נה) רא"ח מן השור, כן תרגם גם יב"ע (בראשית ג, ז) ומונח בריקחנמי כ"ש ג': (נו) שנאמר ויעש ה' מלבוש וגו'. כן מסיים בפדר"א שם, ואחר זה

כמנח

[ז] (נז) [**טוב** להודות לה'. אדם הראשון אמרו, (כדי שילמדו) [בי ילמדו] כל הדורות שכל מי שמודה על פשעים ועוזב ניצול מדינה של גיהנם, שנאמר טוב להודות לה' ולזמר לשמך עליון: להגיד בבקר חסדך. לכל באי העולם הבא, (נח) שהן דומין לבוקר: ואמונתך בלילות. לכל באי העולם הזה שהוא דומה ללילה, יגידו ויאמרו אמונתו וחסדו של הקב"ה שעשה עמי, (*נח) והצילני מדינה של גיהנם: עלי עשור ועלי נבל. (נט) כל עדות נאמנות לישראל בעשרה, (ס) הכנור שהיה דוד מנגן בו בעשרה [נימין], (סא) עדות [המת] בעשרה, (סב) עדות ברית (מלח) [מילה] בעשרה, (סג) עדות ברכת השם בעשרה,

---

הערות ותקונים

ממנה בכ"י ג' ל' ס' ז' סופה שניה: "ר' אליעזר ור' חמי זה אומר טעם זו מנעל ומפיקורין על רגלו, וזה אומר שעשה לו תכריכין וקבורה, הס"ל הכל היה מן העפר והכל שב אל העפר, ר' אליעזר אומר כל שבשמים, ברייתו של שמים, וכל שבארץ, ברייתו מן הארץ, שנאמר הללו את ה' מן השמים וגו', תן מתן הרחמן שברייתו מן הארץ ורומו מן השמים, שנאמר ויגר ס' אלהים את האדם עפר מן האדמה וגו', ר' מאיר אומר כל שבשמים ובארץ ברייתו מן הארץ, והשם תעפ"י שירד מן השמים ברייתו מן הארץ, שנאמר ואד יעלה מן הארץ והשקה את כל פני האדמה", וזה הוסיף הסופר הרחמן מן מדרש קה"ר פ"ע פ' כי מקרה בני האדם, ושם בני ר' יצחי ור' יודן בו', ור' לוי ור' חמי ע"ש, והסופר קיצר הלשון, ועיין ב"ר פי"ז אות ו' הלשון בשנוי אחר קצת ונ"ל לאפוקין בדל"ת, והמלה יונית ὑπόπτοδιον ופי' כסא שתחת רגלי המלכים, והמחבר השני ר' אליעזר אומר הוא בקה"ר שם גם פ' הכל סובב על מקום אחד, ויש למחוק לפנינו בהוספה המלות "הס"ל" ומה שהובא בהוספה בשם ר' מאיר הוא שם בשם ר' חייא בר יוסף: (נז) טוב להודות לה' אדם הראשון אמרו. הוספתי בפנים כמו שהוא בכל כ"י ובנדפס, וליתא גם בכ"י ו', והרא"ם כתב ליתו בכתובים, וגם זה נקוח מפדר"א פי"ט: (נח) שהן דומין לבוקר. בתדר"ל שפ"ת מסיים שנאמר חדשים לבקרים רבה אמונתך, וכן השולם שהוא דומה לגילה מסיים, שנאמר שומר מה מלילה שומר מה מלילה: (*נח) והצילני מדינה של גיהנם. בתמצא שמחמר אחר לקוח מפדר"א נוסף בכ"י ג' ל' ס' ז' הוספה אחר אין עניה כלל לכאן וכך היא: "ל"א מכאן תקנו חכמים אמת ואמונה בלילה, אמת ויציב שחרית, על אחת שעשה הקב"ה שהוציאנו ממצרים, וקרע לנו את הים, ואמת [ואמונה] מדבר על שהוא מניח על [הבטחתו] ואמונתו לשלמו מיד מלכים ומיד יועצים עליו רעה, ולשום נפשו בחייו, ולהדריכנו על במות תויגינו, כל הלה הנסיונות התדירים תמיד, כל מי שלא אמר אמת ויציב שחרית ואמת ואמונה ערבית לא יצא". והנה אין ספק שהוסיף אחד על הכתוב להגיד בבוקר חסדך ואמונתך בלילות (פסוק ג'), ועל זה הביא המחבר מגמרא בבלי ברכות י"ב ע"ח כל שלא אמר אמת ויציב שחרית ואמת ואמונה ערבית לא יצא ידי חובתו שנאמר להגיד בבוקר חסדך וגו', ואולי לקח רש"י [בברכות שם] זה מפי' הגאונים או המוסיף שהוסיף לקח זה מרש"י: (נט) כל עדות נאמנות לישראל בעשרה. מובא בילקוט תהלים רמז תתמ"ג בשם פדר"א וגורס נאמנת לישראל וכן הלך אחריו המפרש מהר"י כ"ץ בדפוס פראג והמסתערדאם והנים כן בפנים הספר, אבל בפדר"א שם נאמר לנכון נאמנות והוא עם"ש עדותיך נאמנו מאד (תהלים צ"ג ה'): (ס) הכנור שהיה דוד מנגן בו בעשרה [נימין]. כן תקנתי, ובכ"י חסר המלה "נימין", וכן בתרגום תהלים על פוס כנורא דעשרתי נימין, ועיין תנחומא בהעלותך סי' י"ב כמה נימין היו בכנור שהיו הלוים מנגנין בו, שבע, וכ"ה במ"ר פט"ו ובתוספתא ערכין פ"ב ובגמרא ערכין י"ג ע"ב, ולעיל מזמור פ"א אות ג', ופסיקתא רבתי רים פכ"א, ועבר נימין דרשוהו שם לעתיד לבוא ולא על כנור דדוד, והנה בילקוט תהלים שם השמים המלות הכנור שהיה דוד מנגן בו בעשרה, כי נאמת לא שייך לכאן דעדות נאמנה. וגם בשו"ט נדפוס פראג ומסתערדאם השמיט עם"י בילקוט: (סא) עדות המת בעשרה. כן תקנתי כמו שהוא בפדר"א וכן מובא בילקוט תהלים שם בשם פדר"א, והרד"ל שם הביא בגמרא מגילה כ"ג ע"ב איתא מעמד ומושב בעשרה, ולדעת הרד"ל רחוק הוא שיהיה הכוונה כאן על זה שאין ענין לקרותה עדות המת אלא נכון יותר לקבורת מת עלמה קאמר כמ"ש הרמב"ן בתורת האדם בשם רב נטרונאי גאון שאפי' למאן דלא קרי ותני בעינן להתעסק בקבורתו בעשרה ופי' הרמב"ן שם דטעמא דמסתבר הוא משום דליכא קלים וחורם ובזיון מהלים ומושב ומעמד דבעי עשרה: (סב) עדות ברית מילה בעשרה. כ"ה לנכון בפדר"א ובכל כ"י ובנדפס בטעות ברית מלח, ובילקוט עדות ברכת מילה, והרד"ל שם הביא בשם הגאונות מהגיה והגיהו בילקוטי מהרי"ל ריש ס' מילה מנסג פשוט שמהדרין אחר עשרה לברית מילה משום דליתא בפדר"א לתין שוס עדות שנתן הקב"ה לישראל פחות מעשרה, וה"ע העידו העשרה על פלא שהכניס בו בבריתו של אברהם אבינו ע"ה, והובא בקצרה בפסקי ריקאנטי סי' תקל"ג בשם הרא"ם ובשו"ל סי' רס"ה הביא בשם רב צמח גאון דאם אפשר לעשותה בעשרה עדיפי ומי לא אפשר עדיפי בפחות מעשרה, והועתק בשם"ע יו"ד סי' רס"ה סי' ו', אבל לא הביאו מן מקורו בפדר"א: (סג) עדות

(סד) עדות חליצה בעשרה, (סה) [עדות ברכת נשואין בעשרה], שנאמר ויקח (בועז) עשרה אנשים (רות ד ג), אמר הקב"ה איני רוצה מישראל זמר בכינור, אלא הגיון פיהם, (סו) שנאמר עלי הגיון בכנור]:

[ח] כי שמחתני ה' בפעליך. (סז) אמר ר' יחזקיהו בשם ר' ירמיה מעשה בתלמיד אחד של ר' שמעון בן יוחאי (סח) דאזל להודנקי, (סט) (ואזיל) [ואתא] טעין, כי אתא על גבי ר' שמעון בן יוחי, והיו התלמידים רואין את הריוח שהרויח, והיו מצירין על עצמן, מה עשה ר' שמעון, נסב לתלמידיו (ע) ונפק עמהון להדא בקעתא, (עא) ואמר לבקעה בקעה התמלאי דינרי זהב ונתמלאה, אמר לתלמידיו כל אחד ואחד יטול חלקו, כל מה שאתם מבקשים, אלא הוו יודעין שכל מי שהוא נוטל, ממתן שכרן של עולם הבא הוא נוטל, כיון שראו כך התחילו אומרים כי שמחתני ה' בפעליך במעשי ידיך ארנן: (עב) מעשה בר' שמעון בן חלפתא דהות ערבית פיסחא ולא הוה ליה מנא דמזבן לביתיה כלום,

---

הערות ותקונים

ברכת הפס בעשרה, היינו כל ברכה שיש בה קדושם ה' שבריכה עשרה, עיין בהרד"ל פס: (סד) עדות חליצה בעשרה. הביאו בהגהת מיימוניות ה' יבום וחליצה רים פ"ל סי' ו' בפס הרמב"ם, ומה שהביא פס פוק וחייתי לי בי עשרה כוון למאמרם בתוספות ז' ע"ב, ובפסדר חליצה של הרמב"ם הכתוב בתשובת מהר"ם מינץ סי' פ"ח, וכתב שהוא לפרסום, עיין בהרד"ל פס: (סה) עדות ברכת נשואין בעשרה. הוספתי כמו שהוא בפדר"א ומפר נכל כ"י גם בילקוט בפס פדר"א וגם הרד"ל העיר כי חסר בפו"ע, ועיין בתוספות ז' ע"ב מגין לברכת חתנים בעשרה שנאמר ויקח עשרה אנשים וגו' (רות ד' ב'), וע"ש בתוס' ד"ה שנאמר: (סו) שנאמר עלי הגיון בכינור. דורש עלי כמו עֲלֵי שחביב עלי הגיון כמו בכינור: (סז) ר"ל יחזקיהו בפ"ר ירמיה. מובא בילקוט תהלים רמז תתמ"ג וחסר הגיון "מדרש" וגם שם הני' בפס ר' ירמיה ובכ"י המחברים ובנדפס בטעות ר"ל יחזקיה ברבי ירמיה, ור' יחזקיהו הוא תלמיד של ר' ירמיה, עיין זבחים ע"ם ע"ב ר' הונא ור' חזקיה, תלמידי דר' ירמיה: (סח) דאזל להודנקי. כ"ה בכל כ"י ובנדפס ור"ל לנהדיקי, והוא הודו (הינדיען) וכן בנ"י Indien ובילקוט הביא שינה לסחורה, ומשמר נשכח בסגנון אחר קלת במדרש שמ"ר פכ"ב אות ג' מעשה בתלמיד אחד של רשב"י שינה חומה לארץ ובא עשיר והיו התלמידים רואין אותו ומתקנאין בו, והיו מבקשין הן לעשות לארץ, וידע ר"ש והוליכן לבקעה אחת של פני מדון ונתפלל ואמר בקעה בקעה מלאי דינרי זהב, התחילה מוסכת דינרי זהב לפניהן, אמר להם אם זהב אתם מבקשים הרי זהב טלו לכם אלא הוו יודעין כל מי שהוא נוטל עכשיו חלקו של עוה"ב הוא נוטל שאין מתן שכר התורה אלא לעוה"ב הוי ותשמח ליוסף אחרון, ומובא בילקוט משלי רמז תתקס"ל בפ' עז והדר בשם ותשמח ליוסף אחרון כמו שהוא בשמ"ר ובפס נדפס "מדרש" ובתהלים רמז תתמ"ג הביא כלשון שלפנינו בפו"ם, וה"ר יוסף מלנקווא בספרו מגורת זהב כולה הנדפס בסוף ספר רמזית חכמה בפרק המלות שער שני (דפוס ממסטערדם דף רפ"ז) הביא המעשה בפס מדרש הפכם כמו שהוא בשמ"ר וכמו שהביא הילקוט במשלי, לכן אין ספק שהילקוט במשלי העתיק מן מדרש הפכם, כי מדרש שמ"ר לא רצה וגם המסדר ממדרש שמ"ר לקח את זה משם: (סט) (ואזיל) [ואתא] פָּיֵן. מלשון מעט את בעירכם (בראשית מ"ח י"ז) ר"ל ובא עמוס בממון, ובילקוט תהלים שינה לסחורה והרויח והעשיר, ובשמ"ר שם ובא עשיר: (ע) ונפק עמהון להדא בקעתא. במדרש שמ"ר שהבחתי לבקעה אחת של פני מדון ובילקוט משלי שם בטעות של פני העיר ובמדרש הפכם כשמע זה, וע"ל פני מרון עיין מ"ש בפסיקתא ויהי בשלח הערה רמ"ד ושם נקבר רשב"י וגו': (עא) ואמר לבקעה בקעה התמלאי דינרי זהב. בירושלמי ברכות פ"ט ס"ג (דף י"ג ע"ל) וב"ר פל"ה אות ג' ופסיקתא ויהי בשלח (פ"ז ע"ב) רבי חזקיה בשם רבי ירמיה כן הוה רבי שמעון בן יוחאי אמר בקעה בקעה התמלאי דינרי זהב מתמלאה, והעירותי בפסיקתא שם הערה קל"ם דבר תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר, והוא עפ"י הפסוק בשו"ם שלפנינו: (עב) מעשה בר' שמעון בן חלפתא. כל המעשה על התחילו חומרים כי שמחתני ה' בפעלך נמצא גם בכ"י ו' וכן הוסיף הרש"ם ונשמע בכ"י המחברים ובנדפס, ומובא בילקוט תהלים שם רמז תתמ"ג כמו שהוא לפנינו, ובילקוט משלי שם מבואר בלשון אחר כמו שהוא במדרש שמ"ר שם, וכמו שמובא בתשבית חכמה בשם מדרש הפכם, וכך מפורש שם: מעשה בר"ש בן חלפתא שבא ערב שבת ולא היה לו מאין להתפרנס, יצא לו חוץ מן העיר והתפלל לפני המלאים, וניתן לו לחבן סובא מן השמים, נתנה לשולחני ופרנס אותה שבת, אמרה אשתו מהיכן לנו, אמר לה ממה שפרנס הקב"ה, אמרה לה אין אתה אומר לי מהיכן הן היו סועדת כלום, התחיל מספר לה, אמר לה כך נתפללתי לפני המלאים וניתן לי מן השמים, אמרה לו היי סועדת כלום עד שתאמר לי שתחזירם מולאי

שבת

(עג) אפילו חד פטורי, אמרה ליה איתתיה אפילו חד פטורי לית לן לקיומי מצות דפיסחא, כיון דהיו סבשלות חברותיה והיא לא היה לה מה לבשל, נטלה קדירה ונתנה לתוכה מים, והדליקה האש תחתיה, שהיתה מתביישת שלא היה לה מה לבשל, כיון שראה ר' שמעון בן חלפתא כן, יצא חוץ למדינה ונתפלל, ויצאת לו סמין (עד) פיסת יד והושיטה לו אבן אחת טובה, נטלה והלך והראה אותה, ואין כל באי עולם יכולין לכווין דמיה, מה עשה, נתן אותה (עה) עבוט ונטל עליה זהב אחד ופרטו, וקנה בשר ויין וירק, כל מה שהיה צריך לו לפרנס את היום, והעלה לביתו, אמר לאשתו הרי יש לנו מה נאכל, אמרה לו מהיכן נתפרנסת, שמא הטרחת את קונך, ולא רצה להניד לה, אמרה לו נשבעת אני שאיני עושה מהם כלום עד שתניד לי מאיכן באו, כיון שראה כן שהטריחה עליו, גילה לה את כל המעשה, ומה לקח עליה, אמרה לו קבלת עליך במה שמתוקן לך לעתיד לבא, ושלחנך יהיה פנום מחביריך, אלא לך והתפלל והחזיר את החפץ למי שנתנה לך, במוצאי החג הלך להחזיר מה שלקח, ופרע מה שנטל על האבן, ונטלה ויצא חוץ למדינה, ונתפלל עליה, ויצאה כמין פיסת יד ונטלה מידו, ואמרו הנס השני גדול מן הראשון, שמע רבינו ואמר יכול הייתי להתפלל שינתן לי, ולא הייתי יכול להתפלל על מה שנתן לי שתחזור למקומה, וראה צדקתו של ר' שמעון, כשם שנתפלל ליתן לו, כך נתפלל ליטלה ממנו, וידעו מהו מתן שכרן, התחילו אומרים כי שמחתני ה' בפעליך:

[פ] (עו) **ואתה** מרום לעולם ה'. (עז) אמר ר' ברכיה לעולם ידך מן עליתא, אמר ר' יהודה בן פלייא בין ה' נתן בין ה' לקח יהי שם ה' מבורך (תיוב ז כה), כשנברא בית המקדש בשירין ובזמרין, שנאמר מזמור שיר חנוכת הבית (תהלים ג ה), וכשנחרב בשירין ובזמרין, שנאמר מזמור לאסף אלהים באו גוים בנחלתך (שם עט ו), הוי ואתה מרום לעולם ה': ותרם כראם קרני. (עח) [אמר ר' הונא בשם ר' אידי בשעה שהיה] רועה דוד בצאן מצא את הראם ישן, ועלה עליו ורכב על קרניו, ונעשה לו נם וירד ממנו, ונדר לבנות בית המקדש גבוה מאה אמה כנבהו של ראם, שנאמר ויבן כמו רמים מקדשו (תהלים עח סט), אל תקרי רמים אלא ראמים, שכן נאמר ותרם כראם קרני: בלותי בשמן רענן. (עט) ר' יוסי בן נהוראי ור' יהושע בן לוי, חד אמר מגינו של שאול נמשח אבל הוא לא נמשח, וחד אמר לא הוא ולא מגינו, שנאמר מגן שאול בלי משיח בשמן (ש"ב א כא), ונתבלה בשמן, הוי בלותי בשמן רענן: ותבט עיני בשורי. באלו דמסתבלין בי בעין רעה, שנאמר לא תשורני עין רואי (תיוב ז ח):

[י] (פ) [**כי** שמחתני ה' בפעליך במעשי ידיך ארנן. אמר אדם שמחני הקב"ה והכניסני בגן עדן, (פא) והראני מקום שכינת הצדיקים בגן עדן, (פב) והראני ארבע מלכיות מושלין ואובדין, והראני [דוד] בן ישי מושל לעתיד

הערות ותקונים

שבת, אמר לה נמס, אמרה לו אתם רואה שיטת שולחך חסר ושולחן חברך מלא כו': (עג) אפילו חד פטורי. מלא ומלות תרגם פטיר פטירא ובילקוט תהלים במעות חד פרוטה: (עד) פיסת יד. מלשון פס ידא (דניאל ב' ס') ותרגום ככף פיס (מ"א י"ח כ"ד) כפיסת ידא: (עה) עבוט. פי' במשכון, מן לעבוט עבוטו: (עו) ואתה מרום לעולם כ' ל"ר ברכיה. כל לות ע' עד לא תשורני עין רואי נמלא נם בכ"י ו', וכן כוסיף הרמ"פ, וליתא בכ"י המחריס ובמדפס: (עז) ל"ר ברכיה לעולם ידך מי עליתא. עיין ירושלמי ברכות פ"ט ה"ז (י"ד ע"ב) ובמדרש ויק"ר פכ"ד לות ג' ר' ברכיה בשם ר' יהושע בן לוי על שם ואתה מרום לעולם ה', לעולם ידך על העליונה: (עח) ל"ר הוגה בשם"ר לידי. כשם לעיל מזמור כ"ב לות כ"ח ומזמור ל"ת לות ה': (עט) ר' יוסי בן נהוראי וריב"ל כו'. בילקוט תהלים רמז תתמ"ד כתיב בשם אנשת שמואל ר' יהודה בר נוריון ור' יהושע דסכנין בשם ר' לוי נם הכי' שם חד אמר שמואל נמשח ומגינו לא נמשח וכו' ע"ש: (פ) כי שמחתני ה' בפעלך אמר אדם וכו'. כל לות י' עד סיום ומובים לפני הקב"ה הוספתי כמו שהוא בכל כתבי יד (חוץ מכ"י שלפנינו כ"י ת' וכ"י ו') ובמדפס, והרמ"פ מחק וכתב מיהו בכתובים, וזה לקוח כולו מן פדר"א פי"ח ומובא בילקוט רמז תתמ"ג בשם פדר"א: (פא) והראני מקום שכינת הצדיקים בג"ע. זה ליתא בפדר"א ובילקוט: (פב) והראני ארבע מלכיות

לבוא, (פג) ולקחתי משנותי שבעים שנה והוספתי על ימיו, שנאמר ימים על ימי מלך תוסיף שנותיו כמו דור ודור (תהלים פה ז), ונתתי לאל רנן ושבח וזמר במעשיך, שנאמר במעשי ידיך ארנן: מה גדלו מעשיך ה'. התחיל אומר ומהלל לשם הנדול, ואומר מה נדלו מעשיך ה', אבל לעומק מחשבותיך תהום רבה [למאד מאד, שנאמר מאד עמקו מחשבותיך]: איש בער לא ידע. אדם שהוא בער מישראל [ולא למד בינה], חכמי ישראל ילמדוהו בינה, שנאמר בינו בוערים בעם (תהלים צד ח): בפרוח רשעים כמו עשב. בזמן שאתה רואה רשעים שרבו כמו עשב [לכסות את פני הארץ, והציצו כל הרשעים, שהם ומעשיהם און, צפה לימות המשיח], ולא אמר הללויה עד שראה שהן עתידין להשמד, שנאמר להשמדם עדי עד (פסוק ח), וכן הוא אומר יתמו חטאים מן הארץ (תהלים קד לה), [ואז הקב"ה מלך מרומם בעליונים ובתחתונים, שנאמר ואתה מרום לעולם ה']: כי הנה אויביך ה'. אמרו ישראל לפני הקב"ה רבון כל העולמים נתנו אויביך עלינו עול קשה על צואריגו, אבל אנו יודעין שהן עתידין לאבדון, שנאמר כי הנה אויביך יאבדו, וכל עובדי עבודה זרה יתפרדו כמוץ לפני רוח, שנאמר יתפרדו כל פועלי און: (פד) ותרם כראם קרני. מה ראם קרנותיו גבוהות [מכל בהמה], (פה) והוא מנגח לארבע רוחות העולם, (פו) כך בן דוד מנגח לארבע רוחות העולם, [וקרנותיו גבוהות מכל בני אדם], ועליו אמר משה בכור שורו הדר לו וקרני ראם קרניו וגו' והם רבבות אפרים והם אלפי מנשה (דברים לג יז), ועליו יתיצבו מלכים להורגו, שנאמר יתיצבו מלכי ארץ (תהלים ב ב), וישראל שבארץ בצרה גדולה, אבל בצרתם הם כזית רענן, שנאמר בלותי בשמן רענן: ותבט עיני בשורי. ישראל רואין במפלתן, שנאמר ותבט עיני בשורי: צדיק כתמר יפרח. מה התמרה הזאת נאה במראיה וכל פירותיה מתוקין וטובים, כך בן דוד נאה במראהו וכל מעשיו מתוקין וטובים לפני הקב"ה]:

[יא] (פז) **צדיק** כתמר יפרח. אמר ר' יצחק בר אדא מה התמרה צילה רחוק ממנה, כך צדיקים שכרן רחוק מהן, עד לעולם הבא,

(פח) שנאמר והיה עקב תשמעון (דברים ז יב), וכתיב שומר הברית וגו' ולשומרי מצותיו לאלף דור (שם שם ט): דבר אחר מה התמרה הזאת יש בה לולבין להלל, (וקורות) [וחריות] לסוכה, (פט) ואפילו הסיב שלה הולך לחיזוק, ועצה להדליק, כך ישראל אינם חסרים צדיקים ישרים בני תורה, ואפילו העמי הארצות שבהן גומלי חסדים: דבר אחר מה התמרה הזאת אינה עושה פחות (צ) משלשת (אנבוגין) [אנבונין], כך ישראל אינן חסרין משלשה צדיקים, כאברהם יצחק

הערות ותקונים

מלכיות מוסלין ומוסדין. כ"ס נפדר"ת דפוס פרמג, ונפדר"ת עס פי' הרד"ל והרמי מרבע מלכיות מלו בגל מדי מוקדין ומרס, וסיס הוספה מאוחרת וליתת נס בילקוט: (פג) ולקחתי משנותי שבעים שנס. עיין בביאור הרד"ל, כי זה רמזו בב"ר פי"ס אות ח' שממרו והוא חי תתק"ל שניס ומיס לעניו ט' שיס, סס"ד ימי שנותינו בהס שבעים שנס (תהלים צ' י'), ופי' לעניו לדוד המלך: (פד) ותרם כראם קרני מס ראם קרנותיו. מובא בילקוט סס בשם פדר"ת: (פה) והוא מנגח לארבע רוחות העולם. נפדר"ת והוא מנגח לימיגו ולשמלו וכל"ל נס לפניגו, וכן מובא לנכון בילקוט סס בשם פדר"ת: (פו) כך בן דוד מנגח. נפדר"ת סס כך מחס בן עמיהל בן יוסף, וכך מובא נס בילקוט ועיין בביאור הרד"ל שזה קמי על מסיח בן יוסף: (פו) צדיק כתמר יפרח ח"ר יצחק בר חדא. מחר שנתוסף בכ"י המחריס ובנדפס מחמר גדול מפדר"ת, מתחיל נס סס המחמר הזה כמו שהוא לפניגו, ונסנס גס בתחומא במדבר חות י"ז, ובמדרש במ"ר רים פ"ג בלי סס המומר, ועיין תעזית דף כ"ס סט"ת, ג"ר פמ"ת ובתחומא סס בהערה ק"מ: (פח) שנאמר ויס עקב תשמעון וכתיב שומר הברית. זה הכתוב שומר הברית הוא מוקדם לכן הנכון וכתיב ושמר ה' לך את הברית וגו' והוא נפסוק ויס עקב, וכן מובא לנכון בילקוט תהלים סס, ובתחומא ובמדרש במ"ר חסר הסיום מהכתוב: (פט) ואפילו הסיב שלה הולך לחיזוק. כן מובא נס במדרש במ"ר ולקוח משו"ס שלפניגו ופי' סיב הגדל סביב המילן, והכוונה להיזוק כי שמה מסיב חבלים, כמו שמובא במדרש במ"ר סס במאמר שלפניגו לומלין להיזול חריות לסיכוך סיבים לחבלים, והוא לקוח מן ב"ר פמ"ת אות ח': (צ) משלשת אנכוגין. כ"ס נס בב"י ו', ובב"י המחריס ובנדפס מוכולין, ובילקוט תהלים מנבונין, ותקנתי מנבונין כמו שמובא לנכון במדרש במ"ר סס, ופי'

מנבונין

ויעקב, כחנניה מישאל ועזריה: דבר אחר מה התמרה הזו (צא) עושה תמרים רטובים (וקלוסין) [נקלוסין], (צב) ועושה סילון, (צג) כך תלמידי חכמים, אמר ר' ברכיה הוי זהיר בגחלתן שלא תכוה, שכל מי שאינו נזהר מן ישראל לוקה, שנאמר ויננע ה' את פרעה נגעים גדולים (בראשית יב יז), (צד) כך ישראל יש בהם בעלי משנה תלמוד ואגדה, [ויש בהם עמי הארץ, ויש בהם בורים]: (צה) דבר אחר מה התמרה הזו לבה מכוון למעלה, כך ישראל לבם מכוון לאביהם שבשמים: דבר אחר מה התמרה הזו יש לה תאוה, (צו) כך ישראל תאוין להקב"ה: (צז) אמרו רבותינו מעשה בתמרה אחת (צח) שהיתה (באמיתו) [עומדת בחמתן], (צט) והיו מרכיבין אותה ולא היתה עושה פירות, אמר להם (ק) דקלי אחד (קא) תמרה היא רואה מיריחו ומתאווה לה, הלכו והביאו לה ממנה, מיד עשתה פירות, כך ישראל כל תאוותן וצפויין להקב"ה. אי מה תמרה הזו אינן עושין ממנה [כלים], אף ישראל כך, תלמוד לומר כארז בלבנון ישגה. אמר ר' תנחומא שאלתי אותה לרב הונא ואמר לי ראינוה בבבל, והיו עושין ממנה כלים ושלחנות (קב) ומנורות. אי מה ארז אינו עושה פירות אף ישראל כן, תלמוד לומר צדיק כתמר יפרח, מה התמר עושה פירות, (קג) כך ישראל עושין פירות. (קד) אי מה תמרה זו אין גזעה מחליף, [אף ישראל כן, תלמוד לומר ארז, מה ארז גזעו מחליף], כך ישראל גזעו מחליף, (קה) [ומה הארז שבלבנון שרשיו מרובין למטה בארץ, ואפילו כל

הערות ותקונים

מנחומא מנסיב בניה, פי' פריו, ומ"ש בכתוב ע"ש מלבנין כמו שתרגם במדרש חזית פ' תמרתי לעלם בתמר כלא תמרתא לא פחיתת כלא עבדת מן ג' מלבנין, לשון חסרון כאתרין זוחין למלבנייה סגסגייה, ועיין מה שפיר בנלק טרב הגדול מהרח"י ד"ר קלחוט בערוך השלם ערך מלבינה. ועיין בתנחומא במדבר הערה קמ"ו: (צא) עושה תמרים רטובים וקלוסין. ובכ"י פתחיה מקולסין, וע"ל נקלוסין, וכן במדרש במ"ר שם רטובים נקלוסין ופי' בע"ר מין תמרים חטובים ונקרא על שם לוז הכם שהיה בימי סורדום שמו נקלוס מלמשק למר הוא היה שולח מסוריא לרומי התמרים לתגוסטום קיסר כן הביא המוספי. ובמדרש במ"ר שם הוסיף עוד המלה "נוטעות" והרכיב מאמר התנחומא ומאמר השו"ט, עיין בתנחומא הערה ק"מ, ופי' טבעות מבואר בגמרא ברכות מ' ע"ב חד אמר בושלא כומרא, וחד אמר תמרא לזיקא. פי' ח' תמרים שהיה מתבשלים לעולם, וב' תמרים שופלים ע"י הרוח: (צב) ועושה סילון. פי' קולים, מלשון סילון ממחיר: (צג) כך תלמידי חכמים עד כך ישראל מיותר: (צד) כך ישראל. בתנחומא ובמ"ר שם כך הם ישראל יש בהם בני תורה ויש בהם עמי הארץ ויש בהם בורים: (צה) ל"ש שם התמרה לבה מכוון למעלה כך ישראל. במדרש במ"ר הוסיף שנאמר עיני תמיד אל ה', כי הוא יוציא מרשת רגלי (תהלים כ"ה ט"ו): (צו) כך ישראל תאוין להקב"ה. במדרש במ"ר כך לדיקים יש להם תאוה, מה תאוה הקב"ה, שנאמר נפשי לויתיך בלילה אף רוחי בקרבי אשחרך, כי כאשר משפטך לארץ לדק למדו יושבי תבל (ישעיה כ"ו ט'): (צז) אמרו רבותינו. בע"ר פמ"ח אות ה', ובמדרש במ"ר שם מובא זה בשם ר' תנחומא: (צח) שהיתה בחמיתו. תקנתי שהיתה עומדת בחמתן כמו שהוא בע"ר ובמ"ר ובילקוט תהלים רמז תתמ"ה בשם ב"ר, וְתַקְּנוּ קרובה לשברים. ובגמרא מגילה ב' סע"ב שעורת למיל כמה סוי כמחמתן לשברים, ושם ו' רע"ח חמת זו שברים, וכן היתה קרובה לעיר גדר. ועיין בספר היקר על המוקר נייבויער על מקומות בדרז"ל לף רע"ד מה שכתב על תכונת מקום זה: (צט) והיו מרכיבין אותה ולא היתה עושה פירות. במדרש במ"ר שם הני' ולא היתה עושה פירות, והיו מרכיבין אותה ולא עשתה פירות, והמלות "ולא היתה עושה פירות" נקוח מן ב"ר, וסיסיוס והיו מרכיבין ליתה בע"ר רק לפניהו בשו"ם: (ק) דקלי. פי' לומן נקי בהרכבת דקלים: (קא) תמרה היא רואה מיריחו ומתאוה לה. ובע"ר תמרה זו טופח מיריחו כיון שהרכיבו אותה עשתה פירות, פירש"י בע"ר שם תמר טופח מיריחו והיא מתאוה להרכיב אותה ממנו, ובשוחר טוב מפורש מעשה בתמרה אחת שהיתה עומדת בחמתן והיו מרכיבין ולא היתה עושה פירות אמר להן דקלי אחד תמר היא רואה מיריחו ומתאוה לו והביאו לה ומיד עשתה פירות ע"כ, וכוון למאמר שלפניהו. ויריחו נקראת עיר התמרים, ובכ"י התחרים ובדפס תמרים היא רואה ומריחה ריחה, אבל הני' שלפניהו רואה מיריחו היא יותר מיוסרת: (קב) ומנורות. כ"ה בכל כ"י, אבל בדפוס פרינצ המ"ס נמחקת ובעבור זה הדפיס בדפוס ממכט' וכנורות, והרש"ל הביא הני' מבו"מ דפוס ממסט' אשר היה לפניו: (קג) כך ישראל עושין פירות. במדרש במ"ר שם כך הלדיקים עושים פירות, שנאמר לדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו (ישעיה ג' י'): (קד) אי מה תמרה אין גזעה מחליף. עיין ב"ב לף פ' ע"ב: (קה) ומה הארז שבלבנון.

הרוחות שבעולם באות ונושבות בו אין מזיזות אותו ממקומו, כך ישראל שתולים בבית ה', ועתיד הקב"ה לקבץ אותם מארבע כנפות הארץ, (קו) וכנן שהוא נטוע מערוגה לערוגה, כך ישראל, וכך עתיד הקב"ה ליטע אותם מארץ טמאה אל ארץ טהורה, שנאמר שתולים בבית ה', וכעשב הזה יפריחו ויצמחו בבית המקדש, שנאמר בחצרות אלהינו יפריחו: עוד ינובון בשיבה. מה השיבה הזאת הדר וכבוד לזקנים, כך הם הדר וכבוד לפני הקב"ה: דשנים ורעננים יהיו. גבורי כח במעשיהם הטובים: להגיד כי ישר ה'. כל אלו למה להגיד שמו של הקב"ה שהוא צדיק וישר ואין עול, שנאמר צורי ולא עולתה בו]: (קז) דבר אחר מה התמרה הזו והארז גדולים מכל האילנות, כך ישראל, שנאמר כי גדול מרדכי (אסתר ט ד), (קח) וביצחק כתיב וילך הלוך וגדל עד כי גדל מאד (בראשית כו יג). אי מה התמרה והארז אם נעקרו אין נחלפין, כך ישראל, תלמוד לומר שתולים בבית ה':

[יב] (קט) [שתולים בבית ה'. אמר ר' חנן בן פזי] אלו התינוקת שהם בבית הספר: בחצרות (בית) אלהינו יפריחו. (קי) אלו השירות,

(קיא) ר' חנניה ור' נחמיה ור' פינחס אמרו (קיב) כתיב מבן חודש ומעלה תפקדם (במדבר ג טו), וכי מבן חודש משמר, אלא כיון שהוא עתיד לשמור כאילו שמר. אמר ר' שמואל בר יצחק, בן לוי עד שהוא בבטני אמו נכתב באיסטראטיא של מעלה, שנאמר וישפוט שמואל את ישראל כל ימי חייו (ש"א ז טו), וכי כל ימי חייו שפט את ישראל, והלא לא שפט אלא שלש עשרה שנה, הדא אמרת בן לוי עד שהוא בבטני אמו נכתב (קיג) באיסטראטיא של מעלה:

[יג] עוד ינובון בשיבה. (קיד) זה אברהם, ותלד לו את זמרן ואת יקשן (בראשית כה ב), [רמי] בר יחזקאל ורבנן, חד אמר זמרן שהיו מזמרין בהם, יקשן

הערות ותקונים

שהוא נכל כ"י ובגדפס וחסר גם בכ"י ו', וזה הוא לקוח מן פדר"א פי"ט: (קו) וכנן שהוא נטוע מערוגה לערוגה. בפדר"א שם כגון הגן הזה שנטע מערוגה לערוגה וכ"ל גם לפנינו: (קז) ד"א מה התמרה. אחר שנוסף במאמר מפדר"א מתחיל גם המאמר הזה בכ"י מתחריס ובגדפס: (קח) וביצחק כתיב וילך הלוך וגדל. במדרש במ"ר שם מונח בכתוב וילך דוד הלוך וגדול (ש"ב ה' י') ובכ"י מתחריס ובגדפס כתיב וילך הלוך וגדל והוא בכתוב בראשית כ"ו י"ג: (קט) שתולים בבית ה'. פ"ר חנן בן פזי. כ"ה בכל כ"י וגם בגדפס, וכן במדרש במ"ר, ומונח בילקוט מכלים רמז תתמ"ה במאמר ד"א שתולים בבית ה' אלו התינוקות וחסר הציון "מדרש" ועל המאמר שלפניו שתולים בבית ה' זה נח, נרפס ב"ר, הוא בפכ"ו ומאמר הזה ד"א שתולים בבית ה' זה אברהם, הוא בב"ר פפ"ח, ומאמר הכלים ד"א שתולים אלו התינוקת הוא מפו"ם שלפנינו: (קי) אלו השירות. כ"ה בכל כ"י, אבל בילקוט שם נורס אלו העזרות, וכן תיקן הרד"ל במדרש עפ"י הפו"ם, אולם כן הוא רק בנוסחת המדרש מהמעתרדאם שהביא כן המפרש בפיט הספר עפ"י בילקוט ונס בסוסחת שלפנינו נכונה: (קיא) ר' חגיי ור' נחמיי ור' פינחס. בכ"י מתחריס ובגדפס ר' נחמיה ור' פינחס, ובילקוט שם ר' חונא ורב הונא ור' פינחס: (קיב) כתיב מבן חודש ומעלה תפקדם וכי מבן חודש משמר כו'. המאמר הזה נמנה במדרש במ"ר פ"נ אות ח' קצת נרחבה ומפורש יותר וכך היתה שם מבן חדש ומעלה תפקדם, למה מבן חדש ומעלה, וכי מבן חדש יכולים לעמור לאבל מועד, כדי הוא עצמו מבקש למי שיממרנו, ולמה הוא מונה מבן חדש, מ"ר הוא הכהן בשם ר' שמואל בר זעירא בשביל לכפול להם שכר, למה שאתם מונין שיין קריבים לעזרת אלא מבן שלשים שנה ומעלה, ולמה הוא מונה לותן מבן חדש, אלא שיהיו מקבלים שכר ובאים עד שהם מבן חדש, את מונה כתוב בשמואל ויפקוד שמואל את ישראל כל ימי חייו (ש"א ז' ט"ו) וכי כל ימי חייו שפט שמואל את ישראל, והרי כל ימי חייו לא היו אלא כ"ב שנה, ואתה מוצא שהיה יונק, ומרבעים שנה שהיה עלי קיים ופופס בהם, לא היה שמואל יכול לעפוד לפני רבו, וכ' שנים שמלך שאול הרי מ"ב, נמצייר שם עוד י' שנים, הרי לא נמצא בשמואל אל ישראל אלא י' שנים, וכתיב ויפקוד שמואל את ישראל כל ימי חייו, אלא אמר הקב"ה הריני מכתיב עליו כל ימי חייו, שיקבל שכר ימים שהיה בעולם, ואף שבא לו אמר הקב"ה למשה שימנה לותן מבן חדש ומעלה, כדי שיהיה יתחשב להם עד שהם מבן חדש הוי מבן חדשם ומעלה תפקדם ע"כ. והנה במדרש שם הניח כי שפט עשר שנים, ובכתן הניח שפפט שלש עשרה שנה, עיין תמורה פ"ו ע"א בתוס' ד"ה ומלמים וכזבחים קי"ח ע"ב וברש"י שם: (קיג) באיסטראטיא של מעלה. כמלה יונית στρατία פי' גנה וחיילות, ומורגל במדרשים. ובמדרש שם ובתחומא במדבר חות י"ט למוד מאת הקב"ה למנות המשכן הזה על שהם במעי אמן: (קיד) זה

אברהם

שהיו בני אדם קשין, וחד אמר זמרן שהיו מזמרין לעבודה זרה, יקשן שהיו מקישין לעבודה זרה: (קסו) עוד ינובון בשיבה. ר' יהושע בן קרחה אמר העלה (קסז) ניבין בן מאה שנה, וחוליד בן למאה שנה: (קיז) מעשה באחד שהיה עושה (קיח) דייתיקי ואמר לא יהא בני יורש מאומה משלי עד שיעשה שוטה, (קיט) הלך ר' יוסי בר יהודה ורבי לשאול את המעשה הזה לר' יהושע בן קרחה (קכ) והוציאו מחוץ, וראה אותו מרגיע על ידיו ועל רגליו, (קכא) ונמה נתון לתוך פיהו, והוא נמשך אחר בנו, וביון שראו אותו הטמינו עצמן, והכניסו אצלו, שאלו אותו המעשה התחיל משחק ואמר להם חייכם זה המעשה ששאלתם עכשיו הגיעני, (קכב) אמר להם מכאן שאדם רואה בנים כאילו משתטה הוא:

[יד] להגיד כי ישר ה' [צורי ולא עולתה בו]. (קכג) אמרו לו למשה מי גרם לך שלא ליכנס לארץ, אמר להם אני גרמתי, אמרו לו ולא הקב"ה עשה לך, אמר להם חס ושלום אפילו אם רואים שהקב"ה מצדיק את הרשע, ומרשיע את הצדיק, [הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט] אל אמונה ואין עול (דברים לב ד). אמרו לו לאדם הראשון מי גרם לך מיתה, אמר להם אני גרמתי לי, אמרו לו ולא עשה לך הקב"ה, אמר להם חס ושלום, משל לחולה שהיה מושלך למטה, הלך הרופא וראה אותו, התחיל מצוה עליו, ואמר לו דבר פלוני אכול ודבר פלוני לא תאכל, שהוא רע לך ומסוכן למות, אכל וסיכן למות, אמרו לו שמא הרופא עשה לך, אמר להם (קכד) אני הוא שעשיתי לעצמי, שאילו שמעתי לו מה שצוני לא הייתי מת, כך אמרו לאדם הראשון, לא הקב"ה עשה לך שתמות, אמר להם לאו, אני הוא שעשיתי לעצמי, שנאמר מכל עץ הגן אכול תאכל (בראשית ב טז), שהוא טוב לך, ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל (שם שם יז), שהוא סיכן לך למות, ועברתי על צוויו ואכלתי, ואני הוא שעשיתי לעצמי, הוי כי ישר דבר ה'. אמר ר' יוחנן (קכה) הוא קולע אל יראיו, ויראיו קולעין לו, אתה אומר להגיד כי ישר ה' [ולא

הערות ותקונים

מברכים. ג"ר פס"ח אות ג', וכנ"ר שם המאמר קטוע ומובא בילקוט תהלים רמז תתמ"ה, ד"ח שהולים בנית ס זה מברכים שמתלו הקב"ה בתרין ישראל, בתורת מלהינו יפריחו זה שמעאל, טוד יונתן בשיבה זה יצחק, דשניס ורשניס יהיו אלו בני קטורה ויוסף מברכים ויקח אסנת קטורה ותלד לו את זמרן ואת יקשן, והמאמר רמי בר יחק ורבנן שלפנינו הוא מיותר כי אין לו שייכות כלל לדרשה זו, ונמצא שם בג"ר פס"ח אות ה' ותלד לו את זמרן ונו', רמי בר יחזקאל אמר זמרן שהיו מזמרין בשולם, יקשן שהיו מתקשין בשולם, ורבנן אמרי זמרן שהיו מזמרין לע"ז, יקשן שהיו מקשין בתוף לע"ז. ורש"י שם על שהיו מתקשין בשולם כתב שהיו הזקים ובשותר טוב מפרש שהיו בני אדם קשים, וכוון למאמר שלפנינו, והמאמר מג"ר שם אות ה' מובא בילקוט ד"ה רמז אלף ע"ד, ושם הני' אמי בר יחזקאל, וגנ"ר הני' רמי בר יחזקאל וכן תקנתי בספים: ובכ"י ג' ותח"כ נדפס כן בדפוס רמזון ותח"כ בכל הדפוסים בשתם שורש שלמה וכו' שם ותלד לו את זמרן שהיו מזמרין לע"ז, ונמצא לנכון בכ"י ב' ד' ה' ו' ז' ח': (קסו) עוד ינובון בשיבה ר' יהושע בן קרחה אמר. מובא בילקוט רמז תתמ"ו והסר העיון: (קסז) ניבין. תרג' פרי בל יעשון (הושע ט' ט"ז) ניב לא יעבדון, והוא מלשון מקרא וניבו נבזה מכלו (מלאכי ג' י"ב) ר"ל פריו, ומזה תבונת שדי (דברים ל"ב י"ג), ודרש זה על יונתן בשיבה, שהעלה ניבין: (קיז) מעשה באחד. מובא גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרש"ם, וכיה גם לפני הילקוט בשו"ם ובשיטה רמז תתמ"ו, וליתא בכ"י המהרים ובנדפס: (קיח) דייתיקי. פי' בל"י θιαθήκη שכר טוב (סעפטמענט): (קיט) הלך ר' יוסי בר יהודה ורבי. בילקוט ליתא למלת "ורבי": (קכ) והוציאו מחוץ. בילקוט והכיאו מבחוץ ובל"ל ר"ל ורתו מותו מבחוץ: (קכא) ונמה נתון לתוך פיו. בילקוט ונמי. ר"ל קנה, תרגם קנה וסוף (ישעיה י"ט ו') קני ונמת. ופי' נמת קנה לגמות מים, ונזדמה המלה מלשון הנייתני: (קכב) אמר להם מכאן כו'. בילקוט אמרו ליה מכאן כו': (קכג) אמרו לו למשה. מובא בילקוט תהלים רמז תתמ"ו בשם המדרש: (קכד) אני הוא שעשיתי לעצמי שאילו שמעתי מה שצוני לא הייתי מת, על ומעץ הדעת תאכל בכ"י ג' ועפ"י כ"י זה נשמע בדפוס רמזון ותח"כ בכל הדפוסים ונמצא לנכון בכ"י המהרים: (קכה) הוא קולע אל יראיו. מלשון קולע בתבן אל המטרה ולא יחטא (שופטים כ' ט"ז), ויותר נכון שע"ל הוא קולס והם קולסים:

עולתה בו], אף אני אומר שארית ישראל לא יעשו עולה ולא ידברו כזב ולא ימצא בפיהם לשון תרמית (צפניה ג יג):

מזמור צג

[א] ה' מלך גאות לבש וגו'. (א) זהו שאמר הכתוב מי לא יראך מלך הגוים (ירמיה י' ז'), אמר לו הקב"ה לירמיה, אתה קורא אותי מלך הגוים, ומלכיהון דישראל לית אנא, אמר לו לפי שאמרת לי נביא לגוים נתתיך (שם א' ה), אף אני קורא לך מלך הגוים, כי לך יאתה (ירמיה י' ז'), לך מלכוותא יאה: ה' מלך גאות לבש. (ב) אמר ר' חנינא יש לך שהוא נאה ללבושו, ואין לבושו נאה לו, (ג) יש נאה לבושו, והוא אינו נאה ללבושו, אבל הקב"ה הוא נאה ללבושו, ולבושו נאה לו, ה' מלך גאות לבש: (ד) [שבעה לבושין לבש הקב"ה, אחד במלחמת הים, ה' מלך גאות לבש], זה מלבוש כנגד מלחמות הים, שנאמר אשירה לה' כי נאה גאה (שמות ט"ו א'), ואחד שלבש בסיני, שנאמר ה' עז לעמו יתן (תהלים כ"ט י'), כנגד עוז שנתן לעמו בסיני, ואחד כנגד בבל, שנאמר וילבש בגדי נקם תלבושת (ישעיה נ"ט י"ז), וכן הוא אומר כי נקמת ה' היא נקמת היכלו (ירמיה נ' י"ח), ואחד כנגד מדי, [שנאמר וילבש צדקה כשרין (ישעיה נ"ט י"ז), וכן הוא אומר ומרדכי יצא מלפני המלך (אסתר ח' ט"ו), ואחד כנגד יון], שנאמר ויעט כמעיל קנאה (ישעיה נ"ט), כך היו בני חשמונאים לבושים בגדים של קנאה, ואחד כנגד אדום, שנאמר מי זה בא מאדום חמוץ בגדים מבצרה זה הדור בלבושו (ישעיה ס"ג א'), והשביעי ליומות המשיח, שנאמר לבושה כתלג חור ושער ראשה כעמר (נקי) [נקא] (דניאל ז' ט):

[ב] אף תכון תבל בל תמוט. (ה) אמר ר' אייבו (ו) למלך שמלך תחילה, עמד

הערות ותקונים

(א) זס"ה מי לא יראך. מובא בילקוט ירמי' רמז רפ"ה בשם שו"ט וכ"י ד' ה' ז' נמצא שם הוספה ומחיקה זס"ה ורואה כל נאה והשפילהו (ישוב מ' י"ח), כל מי שמתגאה הקב"ה משפילו, וכה"א וכל קרני רשעים אגדע (תהלים ע"ה י"א), ואין הגאות נאה אלא לאדם שנאמר הקב"ה, אני ה' מלך גאות לכם, שהני שעמים לכם, כשאתה ליתן שכר טוב לצדיקים הוא נותן, שנאמר ויגבה צדקה כשרין (ישעי' ל"ג י"ה), לצדקה ולצדיקים, וכה"א ולצדקה תהיה לנו (דברים ו' כ"ה), ונותן נקם על הרשעים וכה"א ויגמל נגדי נקם חלוצות (ישעי' שם), אחת לצדיקים ואחת לרשעים, וכה"א לעשות נקמה בגוים (תהלים קמ"ט ז'): ד"א ה' מלך גאות לבש זס"ה תאירים לה' כי גאה גאה (שמות ט"ו א'), בעולם הזה על הרשעים, כיון פרעה וחבריו, ועתיד להתגאות לעתיד לבוא, שנאמר כי יום לה' צבאות על כל גאה ורם (ישעי' ב' י"ג), שמתגאה על המתגאים, שכל המתגאין נמוה שהן מתגאין בו נפרעים, כגון מלכיות ודור המבול ואנשי סדום שהתגאו במים ולקו במים, שנאמר ויסי שמטול (בראשית ז' י"ז), תהומות יכסימו (שמות ט"ו ה'), פרץ נחל מעם גר (חיוב כ"ח ד'), וכן שמשון וכן לבשלום במה שהתגאו לקו, שנאמר ויבא שם אחשם (אסתר י"ו ח'), ותומר ויקלו את עיניו (שם שם כ"ה), ובאבשלום לא היה לו יפה (ש"ב י"ד כ"ה), ותומר ויקרע אבשלום וגו' (שם ט"ו ג'), וכן סנחריב ונבוכדנצר במה שהתגאו לקו, שנאמר ביד מלאכיך חרפת ה' (מ"ב י"ט כ"ג) ותומר ויגא מלאך ה' (ישעי' ל"ז ל"ו), ותומר תעלה על במתי עב (ישעי' י"ד י"ד), בא ורואה כמה היה כחו של יעקב, בשעה שעקב את אחיו, ויגל את האבן, מה שאין יכולין כמה רועים, ותומר ויסר את מלאך ויוכל (הושע י"ב ה'), והמלאך הכה כמה רבבות במחנה סנחריב שנאמר ויגף מלאך ה' (שם) [ויכם] במחנה אשור (ישעי' ל"ז ל"ו) ע"כ ותח"כ מתחיל ד"א מי לא יראך מלך הגוים כמו שהוא לפנינו: (ב) ג"כ חסינה. מובא בילקוט תהלים רמז תתמ"ו בשם המדרש: (ג) יש נאה לבושו ואינו נאה ללבושו. זה שמש בכ"י נ' ובדפוס רמשון, ותח"כ בכל הדפוסים: (ד) שבעה לבושין. מובא בילקוט שם, ועיין בפסיקתא דר"כ פסקא אחרת דשום תמים (קמ"ט ע"ח), וברבתי פסקא שוב תזים בשמוים, ועיין בפסיקתא שם פסקא קמייתא דשום תמים שלגם עשרה לבושים, וכן בד"ר סוף ותתחן, ובמדרש חזית פ' מה יפו דודיך, ועיין מה שהעירותי בפסיקתא שם הערה כ"ה והערה כ"ז ועיין גם מה שהעיר הרב בעל מאיר עין ברבתי שם הערה י"ח: (ה) ג"כ לייבו. מובא בילקוט שם ברמז תתמ"ז וחסר כיון, כי על מאמר שלפניו ליין סדר"ח: (ו) למלך שמלך תחלה עמד לגיון אחד. ל"ל למלך שמלך עמד לגיון אחד תחלה ואחר כך בימטן. ובב"ר סוף פ"ב איתא כך: משל לגיון שהמליך את המלך תחלה אמר המלך הואיל ולגיון זה המליכוני

(ז) לגיון אחד אמר לו (ה) הימנון, נתן לו המלך (ט) פרוקפו שאינה זזה ממנו לעולם, כך כיון שמלך הקב"ה בעולמו, (י) אמרו המים תחילה הימנון, שנאמר מקולות מים רבים, אמר להם הקב"ה חייך שאני נותן לך פרוקפי, שנאמר יסד ארץ על מכוניה בל תמוט (לעולם) [עולם] ועד (תהלים קד ה), הוי אף תכון תבל בל תמוט:

[ג] **נכון** כסאך מאז. (יא) זה אחד מששה דברים שעלו במחשבה קודם בריאת העולם ואלו הן: כסא הכבוד, מלך המשיח, והתורה, וישראל, ובית המקדש, והתשובה. כסא הכבוד, דכתיב נכון כסאך מאז. מלך המשיח, שנאמר לפני שמש ינון שמו (תהלים עב יז). התורה, ה' קנני ראשית דרכו קדם מפעליו מאז (משלי ח כב). ישראל, שנאמר זכור עדתך קנית קדם (תהלים עד ב). בית המקדש, שנאמר כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשנו (ירמיה יז יב). התשובה, שנאמר בטרם הרים יולדו (תהלים צ ב), וכתיב תשב אנוש עד דכא ותאמר שובו בני אדם (שם שם ג):

[ד] (יב) **נשאו** נהרות ה'. (יג) אמר ר' שמעון בן יוחי בשעה ששבו פלשתים את הארון, התחילו מתגאין ואומרין לא לארון שבינו, אלא לאלוה שבארון, הדא הוא דכתיב נשאו נהרות ה', ואין נהרות אלא פלשתים, (יד) שנאמר (הנני) [הנה ה'] מעלה (עליך) [עליהם] את מי (נהר) [הנהר] העצומים (ישעיה ח ז), אמר הקב"ה ישאו נהרות דכים, אני מדכאך ביסורין קשים. דכים, (טו) אמר ר' שמואל בר נחמני כנה הפניטית שלהם נשרת, ר' שמעון בן לקיש אמר כנה החיצונה נשרת, הוי נשאו נהרות ה':

[ה] **דבר** אחר נשאו נהרות ה'. (טז) אמר ר' ברכיה בשם בן עזאי בן זומא המים היו עולים ומגיעים לכסא הכבוד, כדכתיב ורוח אלהים מרחפת על פני המים (בראשית א ב), ובן הוא אומר כנשר יעיר קנו על גוזליו ירחף (דברים לב

הערות ותקונים

תחלה כרי מתן לו פרוקופי כו': (ז) לגיון. ידוע (legion) מחנה: (ח) הימנון. ידוע, שיר ומנחת: (ט) פרוקפו. בילקוט בשעות פרוסקופי ול"ל פרוקופו, והיא מלה יונית προκοπή ופי' נדולה וכבוד: (י) אמרו המים תחלה הימנון כו'. בכ"י המחרים ובנדפס ממרם המרן הימנון תחלה אלו מים התחתונים, ובנדפס בשעות אלו מים העליונים, ומובא לנכון נם בילקוט. ובמדרש ב"ר שם סוף פי"ב נ' אחרת: כך אמר הקב"ה לישראל והמרן היא עשתה לביוני תחלה כרי מתן לה פרוקופי, שלא תזוז ממנה לעולם, הה"ד יסד ארץ על מכוניה בל תמוט עולם ועד (תהלים ק"ד ה'), ובעל יפה תאר שם הביא את דברי הש"ט, ובגיה ג"כ שכ"ל אלו מים התחתונים: (יא) זה אחד משבה דברים שעלו במחשבה קודם בריאת העולם. כ"ה נם בכ"י ו', אבל בכ"י המחרים ובנדפס כתוב זה אחד משבעה דברים וחוזב נם ניהנם. ועיין לעיל מזמור ע"ד הערה ב', ושם נסמן: (יב) נשאו נהרות ה'. בכ"י ובנדפס במלות נשאו נהרות ה', נסמנו ממקומם, וכתוב שם: נשאו נהרות ה' ניהנם, שנאמר כי ערוך מאתמול תפתה, ואין ספק אצלי כי הסופר הרחמן הוסיף בגלוי "ניהנם שכ' כי ערוך מאתמול תפתה" ונוסף בשעות אחרי המלות נשאו נהרות ה' שהוא התחלת המאמר שלאחריו: (יג) ר"ל שמעון בן יוחי. ובכ"י המחרים ר"ל שמעון בן לקיש, ובנדפס אמר רים לקיש, ומובא בילקוט סוף רמז תתמ"ז וחסר כליון והביא תרשב"ל, (ר"ת ר"ל שמעון בן לקיש): (יד) שכ' סנחי מעלה עליך את מי נהר העצומים. בכל כ"י כתוב סנחי מעלה עליך את הסנר, ותקנתי כלשון הכתוב ויותר נכון שע"ל מן הסנר ארץ פלשתים (מ"ת ה' ח'): (טו) תרשב"ל כנה הפניטית שלהן נשרת רשב"ל אמר כו'. בכ"י המחרים ובנדפס בשעות בנה בניה"ת ול"ל כנה כמו לפניו, והוא מלשון סדורא דכנתא (חולין מ"ח ע"ב) ר"ל בני מעיה, עיין ערוך השלם ערך כנתא, ובמדרש שמואל סוף פי"ח על ויתאוו להם תאוות (ז"ת ה' ח') (כן הוא הקרי והכתיב עפולים) רשב"ל אמר כנת מעיהם תחילונים נשתרב, רשב"ל אמר כנת מעיהם הפנימים נשתרב. אין ספק אצלי שהמלה "מעיהם" היא הוספה מאת מעתיק או מדפיס לפרש מלת כנה, ובילקוט שמואל רמז ק"נ השמיט מלת כנת והביא בני מעיהם החילונה נשתרב בני מעיהם הפנימי נשתרב ומזה ים לתקן נם לפנינו נשתר בני"ן שמאלית מלשון ויתחרו להם עפולים, או יותר נכון שע"ל נשתר כמו שהוא במדרש שמואל ומעלה ממני שייכות הדרשה לכאן: (טז) ר"ל ברכי' בשם בן עזאי בן זומא. כ"ה נם בכ"י ו', ואין ספק שהמלות "בן עזאי בן זומא" היא הוספת המעתיק, ובכ"י המחרים נאמר ר"ל ברכי' בשם בן עזאי לבד, ובדפוס רהמון ואח"כ בכל הדפוסים ר"ל ברכי'

יח), (יז) [כשהיה הדבור יוצא מפי הגבורה יקוו המים (כרמזים ח ט), (יח) עלו מקצות הארץ ההרים והגבעות (יט) (ונתפרדו) [ונתפרצו] על כל הארץ, (כ) ונעשית עמקים עמקים על תוכה של ארץ, והמים נתגלגלו ונקוו לעמקים, שנאמר ולמקוה המים קרא ימים (שם ח ט), מיד נתנאו המים ועלו לכסות הארץ כבתחלה, עד שגער בהן הקב"ה, (כא) וכבשן תחת כפות רגליו, [ומדדן בשעלו שלא להוסיף ולא לגרוע], ועשה חול גדר לים, כאדם שהוא עושה נדר לכרמו, וכשהן עולין ורואין את החול לפניהם, חוזרין לאחוריהן, שנאמר האותי לא תיראו נאם ה' [אם מפני לא תחילו] אשר שמתי חול גבול לים (ירמיה ה כב), ועד שלא נקוו המים (כב) נבראו התהומות, ואלו הן התהומות, אלו שמתחת לארץ, שהארץ על התהומות היא נרקעת כאניה שהיא צפה בלב ים, כך הארץ מרוקעת, על המים, שנאמר לרוקע הארץ על המים (תהלים קלו ו)], ולהיכן הלכו אותן המים (כג) ר' ברכיה בשם ר' יודן בן לוי ור' יהודה [הלוי] ב"ר שלום אמר (כד) לשתי קערות (כה) בשעה שאחת מלאה ואחת ריקנית, [מפנה המלאה לתוך ריקנית], אבל אם היו שתיהן מלאות מה הוא יכול לעשות, (כו) הנודות שהן נפוחות ממלאות את המרקלין, ובשעה שהרוח יוצא מהן, הן נפנות למקום אחד, כך היה כל העולם מלא מים במים, (כז) מה עשה הקב"ה כבש עליהן ויצאה הרוח מהן, שנאמר הן יעצר במים ויבשו (איוב יב טו), וכן הוא אומר ודורך על (במותי) [במתי] ים (שם ט ח), ואומר כונם כנד מי הים (תהלים לג ז), ולהיכן הלכו, (כח) ר' לוי אמר מלחשים אלו באלו ואמרו להיכן נלך, (כט) והקב"ה אומר להם דרך ים [דרך ים, ר' אבא בר כהנא אמר] להדך פלן להדך פלן, ר' הונא אמר להדך ימא להדך ימא, [אמר ר' ברכיה בשם ר' עזאי קולו של הקב"ה היה (ל) מטטור לפניהם], שנאמר

קול ה' על המים, הוי ישאו נהרות דכים:

(ו) **מקולות** מים רבים אדירים משברי ים. (לא) מעשה באדריאנוס קיסר שביקש לעטוד על סופו (לב) של אדריאס, נטל חבלים והיה משלשל

הערות ותקונים

ברכי' בן עזאי בלי מלת „בשם", ועיין בגמרת בבלי חגיגה י"ד ע"ב תרבעה בבגמו לפרדם ותוסב בן עזאי ובן זומא וע"ם ס"ו ע"ש, ועיין ב"ר פ"ב פות ד' ובובא מירושלמי חגיגה פ"ב (ע"ו סב"ש) ועיין בב"ר פ"ה פות ב' וביפ"ת שם, והביא שם את המדרש שו"ט: (יז) בשבי' הלבור יולא מפי הגבורה. הוספתי כמו שהוא בכל כתבי יד, מלבד כ"י ו', ומלא גם בדפוס רמצון וחמ"ב בכל הדפוסים, וברח"פ רשם בלדו ליט בכתובים, ונוסף המאמר מן פדר"א ריש פ"ח: (יח) עלו מקלות המרן. עיין בביאור הרד"ל בפדר"א שם: (יט) ונתפרלו. תקנתי ונתפרלו עיין בהרד"ל שם: (כ) ונעשית עמקים עמקים. ע"ש בהרד"ל: (כא) וכבשן תחת כפות רגליו. בפדר"א וכבשן ונתן תחת כפות רגליו, עיין בהרד"ל שם: (כב) נבראו התהומות. בפדר"א נברלו המהורות והתהומות, ומלת המהורות שם הוא ע"ם המהורות מתי בעי הכא, ומהורות נתלו ברביעי ואור נברא ברשתון, וכן בעיר הרד"ל וכתב לולי ל"ל בפדר"א המעיינות והתהומות: (כג) ר' ברכי' בשם ר' יודן בן לוי. בב"י התחרים ובנדפס חסרים המלות „בן לוי" ועיין ב"ר פ"ה פות ג' ר' יודן בשם ר' לוי ור' ברכי' בשם ר' יודן בר שמעון: (כד) לשתי קערות. בב"י התחרים ובנדפס מצל למה הדבר דומה לשתי קערות: (כה) בשעה שאחת מלאה ואחת ריקנית מפנה המלאה לתוך ריקנית. כן הוספתי כמו שהוא בילוז בשם ב"י, וכן הגיה הרח"פ: (כו) הנודות שהן נפוחות. בב"ר שם פ"ה מצל לעשר נודות מוכחות בטרקלין נראך הבגך למקומן מה הוא עושה, מתירין ומוציא את רוחן ומכלכן בזויות לחד כו', והרד"ל כתב במדרש שו"ט מזמור ל"ג מבואר שלשון נודות הוא ע"ש המקרא כוכם כנד מי ים וע"ש גם בחלופי הרש"ש: (כז) מה עשה הקב"ה כבש עליהן ויצאה הרוח מהם. בב"ר שם כך דרך הקב"ה של מי נרשעים וסילקן בית לוקיינוס, ובחלופי הרש"ש שם הביא על זה את דברי השו"ט: (כח) ר' לוי אמר מלחשים אלו באלו. עיין ב"ר פ"ה פות ג' ת"ר לוי הימים היו אומרים אלו לאלו בבך ועשה קילוסין להקב"ה: (כט) והקב"ה אומר להם. בב"י התחרים ובנדפס הגי' והם אומרים לרך ים. עיין בב"ר שם: (ל) מטטור לפניהם. בב"י התחרים ובנדפס מטרטר. בב"ר שם פות ד' נעשה קולו של הקב"ה מטטרון על הים הה"ד קול ה' על הים, ופי' מורה הדרך. עיין ברמב"ן פ' בא פ' תעשה שפסים המלאך הגדול נקרא מטטרון, כי פי' המלה מורה הדרך, כמו שאמר בספרי אצבעו של הקב"ה נעשה מטטרון למשה והרחמו כל הרץ ישראל, ובילמדנו ויאמע בלק כי בא בלעם שהלה מטטרון לפניו: (לא) מעשה באדריאנוס. מובא בילקוט רמז תתמ"ח ונחבר הלשון, והוא קיסר Hadrian: (לב) של אדריאס. כ"ם נם בב"י ו', אבל בב"י

(לג) שלש שנים ומחצה, שמע בת קול שאמרה (לד) כלה אדריאנוס. עוד ביקש לשמוע מה המים מקלסין להקב"ה, ועשה תיבות של זכוכית ונתן בני אדם לתוכן, (לה) ושלשלן לאוקיינוס, ועלו ואמרו כך שמענו לאוקיינוס מקלס להקב"ה אדיר במרום ה': [ז] (לו) **דבר** אחר נשאו נהרות ה'. או להם לרשעים שהם סבורים שישראל בעצמן שבו, ולא שבו בעצמן, אלא נשאו נהרות, (לז) ואין נהרות אלא מלכיות, שנאמר הוי המון עמים רבים (ישעיה יז יב), לכך נאמר נשאו נהרות ה', שדיכאו את ישראל בצרות, ועכשיו יבואו אף הן וידכאו אותם, הוי ישאו נהרות דכים: מקולות מים רבים. שנכנסו לבית המקדש ונתנו קולם בתוכו, וכן הוא אומר קול נתנו בבית ה' כיום מועד (מיכה ב ז), בבית המקדש: מקולות מים רבים. נקראו מים של מטה רבים, שנאמר חמר מים רבים (חבקוק ג טו), הוי של מטה, של מעלה מנין שנקראו רבים, שנאמר כקול מים רבים (יחזקאל ו כד). משל למלך שהי' לו שתי לגיונות כשהי' המלך נכנס אצל זה נקרא גדול, היו אומרים גדול לגיון שהמלך נכנס בו, וכשהיה בא אצל זה היו אומרים גדול לגיון הזה שהמלך נכנס בו, כך כשהקב"ה היה למעלה נקראו מים העליונים רבים, שנאמר כקול מים רבים בקול שדי (יחזקאל שם), וכשירד למטה נקראו המים התחתונים רבים, שנאמר חמר מים רבים (חבקוק שם):

[ח] **עדותיך** נאמנו מאד. (לח) אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע השפלת קולה של תורה, וקולו של בית המקדש, (לט) והגבהת קולן של רשעים, הגבהת קולה של תורה, וקולו של בית המקדש, אז השפלת קולן של רשעים, לכך נאמר לביתך נאוה קודש ה' לאורך ימים, אם עשית כן (מ) לא כבראשונה, אלא לאורך ימים: (מא) א"ר סימון שלש עשרה מידות (מב) בתורה שהקב"ה מרחם בהן את ישראל, שנאמר ה' ה' אל רחום וחנון [וגו'] (שמות לד ו), רב אמר אחת עשרה, ורבנן אמרי עשר, ועל איזה מהן השתחוה משה, רב אמר על החסד, שנאמר ויטהר משה ויקוד ארצה וישתחו (שם שם ח), ר' אליעזר בן יעקב אומר על ארך אפים, ורבנן אמרי על מידת רחמים. א"ר יצחק אמר משה לפני הקב"ה למה אדם חוטא ואין אתה פורע לו מיד, אמר לו הקב"ה משה אתה צריך לומר כך, אלמלא אחר דבר זה נגאי היה מדבר, אתה שגיליתי לך מידותי אמרת כך, חייך שתצטרך, לא עשה הרבה עד שאמר לו הקב"ה אכנו בדבר ואורישנו (במדבר יד יב), אמר לפניו ועתה ינדל נא כח (ה') [אדני] כאשר דברת לאמר ה' ארך אפים ורב חסד (שם שם יז יח), (מג) אמר ר' חני יורד הייתי (מד) לדיפליא סטיא בטבריא ושמעית קלהון דטליא בנו כנישתא דכולהון מברכין ואומרים עדותיך

הערות ותקונים

Adρίας כ"י מחהריס ובנדפס ובילקוט מהלים תוקייטס, ונס הטופחת שלפניו נכונה כי מדריאס בל"י (דאס מדריאסיטס מעתר), ומזה בתגמומת הבדפס מכבר ברחמית חות ז' חירס בנס לו פלטרין במנגין בין מדריאס לאוקיאנום: (לג) שלש שנים ומחצה. כ"ה נס בכ"י ו' נס בילקוט, ובכ"י מחהריס ובנדפס בממטה המלה "ומחצה": (לד) כלה מדריאנוס. תולי ל"ל נס בכתן כלה מדריאס, ובילקוט כתלו תבד מדריטוס: (לה) ושלשלן לאוקייטוס. ידוע הוא סיס הבדול ונס סיס התיכוני, ותולי ל"ל נס בכתן לאדריאס, והסופר סגיע לאוקייטוס: (לו) ל"ל. מובא בילקוט שם: (לז) ואין נהרות אלא מלכיות, שנאמר הוי המון עמים רבים לכך נאמר נשאו נהרות ה'. מכאן על משל למלך חסר בכ"י מחהריס ובנדפס, ושם המאמר מקוטע ומשובש, וגם בילקוט המאמר מקוטע: (לח) אמר משה לפני הקב"ה. מובא בילקוט רמז תתמ"ח בשם המדרש: (לט) והגבהת קולן של רשעים. מכאן עד אז השפלת קולן של רשעים חסר בכ"י מחהריס ובנדפס: (מ) לא כבראשונה. בילקוט נוסף שנאמר בנה לותו וחרב, עזרא בנה לותו וחרב: (מא) א"ר סימון שלש עשרה מדות בתורה. עיין תוס' ר"ס י"ז ע"ב: (מב) בתורה שהקב"ה מרחם בהן את ישראל. בכ"י מחהריס ובנדפס הני שלש עשרה מדות בהקב"ה: (מג) א"ר חני. מובא בילקוט שם, והשמיט כל המאמר מן א"ר סימון: (מד) לדיפליא סטיא. השלה יונית δοπλῆ-στόα ופי' לוטס כפול, ובכ"י מחהריס ובנדפס לדפליס, ובילקוט שם הביא לדיפלי לישטווס, ומזה בגמרת סוכה כ"ח ע"ב כל מי שלא ראה דיופלסטון של אלכסנדריא של מצרים, ובירושלמי סוכה פ"ס (דף נ"ח ע"ח) דיפלי אסטיא. ועיין ערוך השלם ערך דיופלסטון:

נאמנו מאד, יכול כשם שמאריך רוחו עם הרשעים כך מאריך רוחו עם הצדיקים, תלמוד לומר אל נקמות ה' אל נקמות הופיע (תהלים צד א):

מזמור צד

[א] אל נקמות ה' אל נקמות הופיע, זהו שאמר הכתוב כה אמר ה' יגיע מצרים וסחר כוש (וסבא) [וסבאים] אנשי מדה (אליך) [עליך] יעבורו [וגו'] אך בך (ה') [אל] ואין עוד אפס אלהים (א) [אכן אתה אל מסתתר] (ישעי' מה יד טו), מהו אך בך (אלהים) [אל] א"ל (איכן) [אכן] אתה אל מסתתר (איכן) [אכן] יש בך כח ומסתתר, הופיע את גבורתיך הוי אל נקמות הופיע. (ב) רבי ור' נתן, רבי אומר בשר ודם (הקנאה) [חימה] כובשת אותו, אבל הקב"ה הוא כובש את החימה, שנאמר נוקם ה' ובעל חימה (נחום א ב) [ר' נתן אומר בשר ודם קנאה כובש אותו, אבל הקב"ה כובש את הקנאה, שנאמר אל קנא ונוקם ה' (שם)]: [ב] (ג) ר' מאיר אומר וידעת עם לבבך [כי כאשר ייסר איש את בנו ה' אלהיך מיסרך (דברים ח ה)], אתה ולבך יודעים מעשים שעשיתי עמך ויסורים שהבאתי עליך שלא לפי מעשיך הבאתי עליך ייסורין. (ד) ר' שמעון [בן יוחאי] אומר טובים יסורין ששלש מתנות טובות ניתנו לישראל בהן, ואומות העולם מתאוין להם ולא ניתנו להם אלא בזכות הייסורין, ואלו הן התורה והעולם הבא וארץ ישראל, תורה מניין, שנאמר לדעת חכמה ומוסר (משלי א ב), ואומר אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו (תהלים צד יב), ארץ ישראל מניין, שנאמר וידעת עם לבבך כי כאשר ייסר איש את בנו ה' אלהיך מיסרך (דברים ח ה), (ה) כמה דמפרגל בר נש ית בריה ה' אלהיך מפרגל לך, מה כתיב בתריה, כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה (דברים ח ז), העולם הבא מניין, דכתיב ודרך חיים תוכחות מוסר (משלי ו כג), אמרת צא וראה איזה הוא דרך שמביאה את האדם לחיי העולם הבא, הוי אומר אלו הייסורין. (ו) [ר' יוסי בר יהודה אומר חביבים ייסורין לפני הקב"ה] ששמו של הקב"ה [חל] על מי שהייסורין באין עליו, שנאמר כי [כאשר ייסר איש את בנו] ה' אלהיך מיסרך (דברים ח ה). (ז) תיסרנו יה, קודם מיסרך, ואח"כ מנחילך תורה וארץ ישראל וחיי עולם הבא. (ח) ר' נתן בר יוסי אומר (ט) חביבין

הערות ותקונים

(א) אכן אתה אל מסתתר אכן יש בך כח ומסתתר. עיין רש"י ישעי' מ"ה ט"ו שהביאו ז"ל אכן אתה אל מסתתר, וכן יאמרו להקב"ה אכן הצנעתו כי לגבות חובותיהן של עמך אתה מסתתר מלהרגות בתוך כביכול אין בך יכולת ובהתעורר רחמיך אתה מלמי ישראל מושיע, כך מפורש במכילתא ע"כ, ולא מצאתי במכילתא, ואולי ל"ל במדרש תליס, וכוון למאמר שלפניו: (ב) רבי ור' נתן. נשנה בב"ר פמ"ט אות ח' ושם הני' רבי ור' יונתן ותקנתי בפניס והוספתי מלאמר של ר' נתן והנכון שכל"ל רבי לומר בשר ודם שקנאה כובשת אותו [אבל הקב"ה כובש את הקנאה שנאמר אל קנא ונוקם ה' (נחום א ב), ר' נתן אומר בשר ודם החימה כובשת אותו] אבל הקב"ה הוא כובש את החימה, שנ' נוקם ה' ובעל חימה, והמיט המעתיק מן אבל הקב"ה ג' עד אבל הקב"ה ב': (ג) ר' מאיר אומר. חסר בהתחלתו אמרי הגבר אשר תיסרנו יה (פסוק י"ב), ועל זה הביא את דברי ר' מאיר ולקוח מן ספרי ואתחנן פיסקא ל"ב ד"ה וכל נפשך, וכן נשנה במכילתא יתרו פרשה י', ושם נשמט מאמר לר' מאיר: (ד) ר"ש אומר טובים יסורים. תקנתי ר' שמעון בן יוחאי כמו שהוא בספרי ומכילתא, ומובא גם בילקוט תהלים רמז תת"נ: (ה) כמה דמפרגל בר נש ית בריה ה' אלהיך מפרגל לך. כ"ה גם בב"י ו', וכן הוסיף הרש"פ, וזה ליתא בב"י המחריס ובנדפס, וכן ליתא בספרי ומכילתא, והיא הוספה ות"ח על הפסוק כאשר ייסר איש את בנו ה' אלהיך מיסרך, כמה דמליף גברא לבריה ה' אלהיך מליף לך, וביב"ע היכמה דמסקר גבר ית בריה ה' אלהך מסקר יתכון, עיין במוספי ערך מסקיד שהביא התרגום, והורחתו מלת מפרגל הוא מלשון לוקח בספרנ"ו ל"ל פל"ג, ומובא בערוך ערך פרגל, ותחת המוספי פי' בל"י שוט ולשוטה לרדות: (ו) ר' יוסי בר יהודה. הוספתי כמו שהוא בספרי שם, וגם בב"י המחריס ובנדפס כמאמר קטוע ושם כתי' שהקב"ה מיחל שמו על מי שיסורים באים עליו: (ז) תיסרנו יה קודם מיסרך ותח"כ מנחילך תורה וארץ ישראל והיו שולש מתנה. כ"ה גם בב"י ו', ונחת בב"י המחריס ובנדפס: (ח) ר' נתן בר יוסי. בספרי ר' נתן בר יוסף, ובמכילתא ר' יונתן ול"ל ר' נתן, ובב"י המחריס נשמט המאמר ממקומו, ויש להגיהו אחרי המלות כי ה' אלהיך מיסרך: (ט) חביבין יסורין שהבנית

ייסורין שהברית כרותה להן לישראל, שנאמר והבאתי אתכם במסרת הברית (יחזקאל כ לז), (י) ר' אליעזר בן יעקב אומר הרי הוא אומר כי את אשר יאהב ה' יוכיח וכאב את בן ירצה (משלי ג יב), אל תקרי וכאב אלא וכאב, מי גרם לכם לרצות לאביכם שבשמים, הוי אומר הייסורין. (יא) (ר' נתן) [ר' נחמי'] אומר חביבין ייסורין כשם שהקרבנות מרצין כך ייסורין מרצין, בקרבנות כתיב ונרצה לכפר עליו (ויקרא ו ד), (יב) וביסורין כתיב וכאב את בן ירצה (משלי שם) וכתיב והם ירצו את עונם (ויקרא כו מג), ולא עוד אלא שהיסורין (חביבין) [מרצים יותר] מן הקרבנות שהקרבנות בממונו וייסורין בגופו, שנאמר וכל אשר לאיש יתן בעד נפשו (איוב ב ד), לפיכך אשרי הגבר אשר תיסרנו יה, למה, ומתורתך תלמדנו:

[ג] **להשקיט** לו מימי רע [עד יכרה לרשע שחת], (יג) אמר ר' לוי זה יום הדין ויום המיתה, רבנן אמרו זה ראש השנה ויום הכפורים: כי לא יטוש ה' עמו (יד) [ונחלתו לא יעזוב. וכתוב אחד אומר כי לא יטוש ה' את עמו בעבור שמו הגדול (ש"א יב כב)], (טו) ר' אייבו ור' שמואל בר נחמני אמרו בשעה שישראל עושין רצונו של מקום הוא עושה בשביל עמו ונחלתו, ובשעה שאין להם מעשים טובים עושה למען שמו הגדול, (טז) [ורבנן אמרי לאנשי חוץ לארץ הוא עושה בשביל שמו הגדול], ולאנשי ארץ ישראל בעבור עמו ונחלתו, הוי כי לא יטוש ה' עמו:

[ד] **כי** עד צדק ישוב משפט ואחריו כל ישרי לב. אמרוה לשמואל הקטן מהו ואחריו כל ישרי לב, אמר להם מתן שכרן [של צדיקים נתון באחריהם, שנאמר ואחריו כל ישרי לב, ומתן שכרן] של רשעים נתון לפניו, שנאמר ומשלם לשנאיו (על) [אל] פניו להאבידו (דברים ז י), א"ר שמעון בן יוחאי בשעה שאדם עובר עבירה באין המלאכים ומקטרגין אותו, ואומרים ה' חט שמיך ותרד נע בהרים ויעשנו (תהלים קמד ה), והקב"ה אומר להם (יז) קשה הוא האדם הזה בשעתו שאם יעשה תשובה מקבלו:

[ה] (יח) **מי** יתיצב לי עם מרעים מי יתיצב לי עם פועלי און (לולא) [לולי] ה' עזרתה (לנו) [לי]. (יט) אמר ר' יהושע בן לוי כל מקום שנאמר לולי אינו אלא [בזכות] אבות, שנאמר לולי אלהי אבי אלהי אברהם (בראשית לא מב), נענה

הערות ותקונים

שהברית כרותה להן לישראל שנ' והבאתי אתכם במסרת הברית. כ"ה הגי' נס בכ"י ו', וכן הגיה הרש"פ, וכ"י המחריס ובנדפס חביבין יסורין שבשבילן הברית כרותה לישראל, שנ' כי ס' תלסיך מביאך אל ארץ טובה, ובספרי ובמכילתא הגי' כשם שהברית כרותה להרן כך ברית כרותה ליסורים, שנ' ס' תלסיך מיסרך ואומר כי ס' תלסיך מביאך אל ארץ טובה: (י) ר' אליעזר בן יעקב אומר. ליתא בספרי ובמכילתא: (יא) ר' נתן אומר חביבין יסורים. בספרי ובמכילתא הגי' ר' נחמיה אומר, וכן תקנתי בפנים: (יב) וביסורין כתיב וכאב את בן ירצה. בספרי ומכילתא וכ"י המחריס ובנדפס הגי' וביסורין כתיב והם ירצו את עונם, לכן המלות כתיב וכאב את בן ירצה מיותרות: (יג) ש"ר לוי זה יום הדין ויום המיתה. עיין ר"ה פ"ג ג': (יד) ונחלתו לא יעזוב וכתוב אחד אומר וגו'. הוסיפתי כמו שהוא במדרש שמואל פי"ו, וכן במדרש רות פ"ב פ' ותקש היא ולנותיה: (טו) ר' אייבו ור' שמואל בר נחמני אמרו. מובא בילקוט תהלים רמז תת"ל בשם המדרש, וגם שם המאמר מקוצר, והגי' שם ר' אבהו ור' שמואל בר' יצחק ור"ל ור' שמואל בר נחמני. והשם לפנינו בשו"ע ר' אייבו ור' שמואל בר נחמני לחודיהם מאמר אחד, הולם במדרש רות שם הגי' ר"ל ר' שמואל בר נחמני פעמים שהוא עושה בעבור עמו ונחלתו, ופעמים שהוא עושה בשביל שמו הגדול, ר"ל אייבו כשישראל זכאין בעבור עמו ונחלתו וכשאין ישראל זכאין בעבור שמו הגדול, ועיין בילקוט תהלים שם גי' אחרת: (טז) ורבנן אמרי לאנשי חוץ לארץ. תקנתי כמו שהוא בכ"י המחריס ובנדפס ובמדרש שמואל ורות שם, ובילקוט בשם שו"ט, רק בשמם לפנינו בשנוי המעתיק: (יז) קשה הוא האדם הזה בשעתו שאם יעשה תשובה מקבלו. כ"ה בכל כ"י, אבל בילקוט שם הגיה קשה הוא האדם בשעתו ואם אינו עושה תשובה אינו יכול לחזור בו: (יח) מי יתיצב לי עם מרעים מי יתיצב לי עם פועלי און. בילקוט שם הגי' ר' אליעזר בשם ר' שמעון אמר הקב"ה מי יעמוד לי ערב ביני ובין חומות העולם שאם יעבו תשובה שאני מקבלם, וכן הוסיף הרש"פ בשם ס"ח, ועין ספק כי הגיה כמו שמצא בילקוט, כי הרבה טוסחאות הוסיף עפ"י הילקוט: (יט) ש"ר יהושע בן לוי כל מקום שנאמר ולי כו' נענה ר' זכדי בן לוי והא כתיב לולי התמהמהנו. כ"ה בכל כ"י, רק בכ"י המחריס ובנדפס בטעות

ר' זבדי בן לוי והא כתיב (לולי) [לולא] התמהמהנו (שם מג י), אמר לי' אף הוא בזכות אבות, שאם לא היה זכות אבות לא היינו עולין משם. אמר ר' לוי כל מקום שנאמר [לולי בזכות התורה שנאמר] לולי תורתך שעשועי (תהלים קיט צב), ובזכות האמנה, שנאמר לולא האמנתי לראות בטוב ה' בארץ (החיים) [חיים] (שם כז יג), אמר ר' יוחנן כל מקום שנאמר לולי בזכות שמו, שנאמר לולי ה' שהיה לנו (שם קכד ב) וכתיב לולי ה' עזרתה (לנו) [לי] (פסוק ג):

[ו] **וישב** עליהם את אונם. (כ) אמר ר' יוסי בן חלפתא יום שחרב בית המקדש מוצאי שבת היה ומוצאי שמיטה, ומשמרתו של יהויריב היתה, בראשונה ובשנייה בזה ובזה היו הלוים עומדים על דוכנן, ואמרו וישב עליהם את אונם, (כא) לא הספיקו לומר יצמיתם ה', עד שבאו אויבים ותפשום:

מזמור צה

[א] **לכו** נרננה לה' נריעה לצור ישענו. (א) זהו שאמר הכתוב רני בת ציון הריעו ישראל ונו' (לעיל ג יד), על איזה דבר, הסיר ה' (שופטיך) [משפטיך] פנה איבך (שם שם טו), הכל שמחים במפלתן של רשעים, וכן הוא אומר שבר ה' מטה רשעים שבט מושלים מכה עמים בעברה (ישעיה יד ה ו), מה כתיב נחה שקטה כל הארץ פצחו רנה (שם שם ז), ואומר כשמח כל הארץ שממה אעשה לך (יחזקאל לה יד), איומתי הארץ שמחה, כשאעשה אותך שממה, וכן הוא אומר וישב עליהם את אונם (תהלים עח כג), מיד לכו נרננה לה', וכן הוא אומר בטוב צדיקים תעלוץ קריה ובאבוד רשעים רנה (משלי יא י): נקדמה פניו בתודה. גדול התודה מן הקרבנות, שנאמר בזמירות נריע לו, וכן יונה אומר ואני בקול תודה אזבחה לך (יונה ב י):

[ב] **כי** אל גדול ה' ומלך גדול על כל אלהים. וכי יש אלהים אחרים, והכתיב ראו עתה כי אני אני [הוא] ואין אלהים עמדי (דברים לב לט), אלא אוי להם לרשעים שהם יורדים לגיהנם ואלילים עמם, וכן הוא אומר כי כל אלהי העמים אלילים (דה"ת טז כו): אשר בידו מחקרי ארץ ותועפות הרים לו אשר לו הים והוא עשהו ויבשת ידיו יצרו. מלך בשר ודם אם יאמרו לו הארץ שלך, יכול הוא לומר כמה ארכה וכמה רחבה, אבל הקב"ה אינו כן, אשר בידו מחקרי ארץ ותועפות הרים לו אשר לו הים והוא עשהו, (ב) מלך בשר ודם אם יאמרו לו הים שלך, יכול הוא לומר כמה מידות מים יש בו, אבל הקב"ה נאה לו לומר אשר לו הים ושהוא עשהו והוא יודע כמה מידות יש בו, וכן הוא אומר מי מדד בשעלו מים (ישעיה מ יב), ומים תיכן במדה (איוב כח כה), הוי אשר לו הים והוא עשהו, ומה הוא מבקש מכם השתחוויות, באו נשתחוה ונכרעה [נברכה לפני ה' עשנו] כי הוא

הערות ותקונים

זכות אבהם, וע"ל זכות אבות, ובמדרש ב"ר פע"ל אות י"ב כמלא נירסא זבדי בן לוי אמר כל מקום שנאמר לולי בא בזכות אבות, אמר לו ר' יהושע בן לוי והא כתיב כי לולי התמהמהנו כו', פ"ר תנחומא לית דמפקין ליטעמא דר' יהושע בן לוי לזבדי בן לוי, ר' יהושע בן לוי אמר בכל מקום שנאמר לולי בא בזכות אבות תון מזה אמר לו [ריב"ן] קף זה בא בזכות אבות. ושמאמר לית דמפקין ליטעמא דר' יהושע בן לוי לזבדי בן לוי, ים לתקן שע"ל להיפך לית דמפקין ליטעמא דזבדי בן לוי לר' יהושע בן לוי, כמו שתקן גם הרש"ם, וכ"ל שמחליפים הטוסחא ובמקום זבדי בן לוי אמר, הגיגו ר' יהושע בן לוי כמו שהוא בשו"ע, והרב בעל יפ"ח הביא שם את דברי השו"ע, והביא כי מלת בכ"י בשו"ע ובאמר הביא הוא ג"כ בגדפס, ואולי ג"ל ואני מלאתי הגי' בשו"ע כלשון הזה, במקום ובכ"י מלאתי הגי' בשו"ע כלשון זה, וראיתי בשו"ע מזמור כ"ו מובא כמו שהוא בב"ר ע"ש: (כ) פ"ר יוסי בן חלפתא. ירושלמי תענית פ"ל ה"ח (דף ס"ח ע"ג) ושם הגי' ר' יוסי אומר, ובגמרא בבלי ערכין י"ח ע"ל מובא ג"כ בשם ר' יוסי, אבל בתענית כ"ע ע"ל חסר שם האומר, ובשו"ע הביא כלשון הירושלמי: (כא) לא הספיקו לומר ימיתם על שבאו אויבים ותפשום. בירושלמי חסר הפיוט, ובבבלי שם על שבאו אויבים וכבשום, ועיין בתוס' תענית שם ד"ה ויבא שכתבו בשומו פסוק ים ג' פעמים ימיתם ולא הספיקו לומר הבני על שבאו אויבים וכבשום:

(א) זם"ם רני בת ציון. מובא בילקוט תהלים רמז תתנ"ב בשם המדרש: (ב) מלך בשר ודם. בכ"י התחרים

(ה') אלהינו (ג) ואנחנו (עמו וצאן מרעיתו) [עם מרעיתו וצאן ידו], אימתי אנו עמו כשאנו צאן מרעיתו, שנאמר (ואתנה) [ואתן] צאני צאן מרעיתי אדם אתם (יחזקאל לד לא), אבל כשאנו אריות הוא שונא אותנו, שנאמר (ד) היתה לי נחלתי כאריה ביער וגו' [על כן שנאתיה] (ירמיה יב ח): היום אם בקלו תשמעו. (ה) אמר ר' לוי אם היו משמרים אפילו שבת אחד כתיקנה, מיד היו הן נגאלין, שנאמר היום אם בקלו תשמעו, וכתיב שמור את יום השבת (דברים ה יב):

[ג] אל תקשו לבבכם כמריבה כיום מסה במדבר [אשר נסוני אבותיכם]. (ו) אתה מוצא עשר נסיונות נסו ישראל להקב"ה, שנאמר וינסו אותי זה עשר פעמים (במדבר יד כב), שנים בים סוף, שנאמר על הים ים בים סוף (תהלים קו ז), ושתים בשליו, ואחד במן, ואחד בעגל, ואחד בפארן, (ואחד במרגלים), והוא קשה שבהן. עשר נסיונות אמרת והן אינן אלא שבע, והיכן עוד שלש, ובתבערה ובמסה ובקברות התאוה מקציפים הייתם את ה' (דברים ט כב), ולמה לא סמך אלו

הערות ותקונים

מחברים ובגלפס מסמך מן מלך בשר ודם ס' עד מלך בשר ודם ג', ומובא לעכון גם בילקוט שם, וכן הוא בכ"י ו', וכן בוסף הרמ"פ: (ג) ואנחנו עמו ונאן מרעיתו לימתי אנו עמו כשאנו נאן מרעיתו. בדורס הבית בכתוב עמו ונאן מרעיתו לכן דרש לימתי אנו עמו כשאנו נאן מרעיתו ובקרא כתיב ואנחנו עם מרעיתו ונאן ידו, ובכל כתבי יד ובגלפס ובילקוט רמז תתנ"ב מובא נ"כ ואנחנו עמו ונאן מרעיתו, ובתהלים ע"פ י"ג כתיב ואנחנו עמך ונאן מרעיתך: (ד) היתה לי נחלתי כאריה ביער על כן שנאתיה. בכ"י ג' ד' ס' ז' נוסף אחר זה: "וכה"ג ויסע כנאן עמו וינהגם כעדר במדבר, אבל לעתיד לבוא אינו כן אלא אני ארעה נאני ואני ארביצם": (ה) ג"ר לוי. מובא בילקוט שם, ובמה בירושלמי תענית פ"ג סוף ה"ח (דף ס"ד ע"ג) ג"ר אילו היו ישראל משמרין שבת אחת בתיקנה מיד היה בן דוד בא, מ"ש ויאמר משה אכלוהו היום כי שבת היום לה' וגו'. ועיין שמ"ר פכ"ה אות י"ב מאמר ד' לוי ומה"ש פ"ה פ' אני יהבה, ועיין בבלי שבת קי"ח ע"ב אלמלי משמרין ישראל שתי שבתות כהלכתן מיד נגאלין ע"ש, וראיתי בילקוט תהלים שם לאחרי המאמר מר' לוי הכתוב לפנינו הוסיף עוד שם: רבי אומר אם עומדין ישראל תשובה לפני הקב"ה אפילו יום אחד מיד בן דוד בא, שנאמר היום אם בקולו תשמעו, וזה לקוח מן ירושלמי תענית שם ושם הוא בשם ר' אחא, ונשנה גם במדרש שה"ש שם ע"ש: (ו) אתה מוצא עשר נסיונות נסו ישראל להקב"ה וחוזר שניים בים סוף כו', ואחד בפארן ואחד במרגלים. במלות "ואחד במרגלים" משמרתי כי מיותרות הן, וכן הוספה מיותרת על אחד בפארן שהוסיף אחד והלא בעיון שייו אחד במרגלים, כי פארן הייו מעשה מרגלים, ות"כ עולם שם מספרם שנעשה, ועל זה תרשה לכתוב דברי הלורם עשר נסיונות שמרת וכן חיסם בלא שנעשה והיכן עוד שנעשה בתבערה, תבערה מסה וקברות התאוה, ורמיתי בכל כ"י מחברים ובגלפס נמצא הוספה בחמץ המאמר, לאחרי הסיום והוא קשה מכוון: הוסיף "ועשרה נסיונות נתנסה אבותיכם אנייו ואלו הן אחד בסוף כשדים, וך לך מארצך, ויליחתו מחרן, ויסי לעב, ושניים בשרה ואחד [ל"ע אחד] בפרעה [ואחד] בחציצך, ושל מילה, ושל בין הבתרים, ושל יצחק, ושל ישמעאל. עשרה נסיונות נסו אבותיו להקב"ה במדבר שנאמר בעשרה", ואחר זה סיים שם ואין אלו שנעשה והיכן עוד שנעשה בתבערה ומסה ובקברות התאוה, ולמה לא סמך אלו נאלו שנעשה בשמעשה דשמעוים ע"כ, וגם בילקוט תהלים רמז תתנ"ב הביא את המדרש כמו שהוא בכ"י מחברים ובגלפס רק לא השב את העשרה נסיונות שנתנסה אבותיכם בפרוטרוט וגם הוא הביא בסעות ואחד בפארן ואחד במרגלים, ומי לא ירשה כי מן ועשרה נסיונות נתנסה אבותיכם על במדבר בערבה הוא הוספה בחמץ המאמר, והמלות ואין אלו שנעשה מוסב על המאמר הראשון עשרה נסיונות נסו ישראל להקב"ה, והנה במשנה אבות פ"ה מ"ד נאמר עשרה נסיונות נסו אבותיו להקב"ה במדבר, שנאמר וינסו אותי זה עשר פעמים ולא שמעו בקולי, רק בגמרא ערכין ט"ו ע"ח פירשו בפרוטרוט העשרה נסיונות, ושם הוסב בפארן ולא הוסב במרגלים כי בפארן הייו מעשה מרגלים כמו שכתבתי, ות"כ הנשנה שם כמו בשו"ם, ושלשה הנותרים הוסב שם שניים במן במקום לפנייו אחד במן כמו שבאר שם אל תלנו ויאלו, אל תוחירו ויותירו, והוסב שם שניים במים הייו במרה וברפידים, וכמו שהוא בגמרא כן הוא בספרי פ' דברים פיסקא ל' פסוק שלח לא, וכן בפסיקתא זוטרתא שלח הוא כמו בגמרא ערכין ג' ניס ג' נמים (הייו מרה רפידים) ג' נמן ג' בשליו ל' בשנל ל' במדבר בפארן. ועיין גם במדר"ע ריש פל"ל, והרמב"ם בפי' המשנה שם הוסב העשרה נסיונות. ל') יס סוף (המגלי מין קבריס והוא במקום ג' ניס הוסב הוא רק ל' ניס והוא בירידה). ג') מרס (ויבואו

לאלו, לפי שאלו שלשה היו קשים יותר משבעה ראשונים, (ז) לכך נאמר אשר נסוני אבותיכם במדבר בחנוני גם ראו פעלי: ארבעים שנה אקוט בדור. בדור המבול, אקוט לשון מאיסת, כמו נקטה נפשי בחיי (איוב י ו), ר' לוי אמר לשון נידוי הוא, שהיו מנודים ס"ח שנים: אשר נשבעתי באפי אם יבאון אל מנוחתי. זה ארץ ישראל, שנאמר כי לא באתם עד עתה אל המנוחה ואל הנחלה (דברים יב ט), וכתיב זאת מנוחתי עדי עד (תהלים קלב יד):

מזמור צו

[א] **שירו** לה' שיר חדש [שירו לה' כל הארץ שירו לה' ברכו שמו]. א"ר אבהו ג' שירות הללו כנגד ג' תפלות שמקלסין ישראל [להקב"ה בכל יום. שירו לה' שיר חדש, כנגד תפלה שמקלסין ישראל] שחרית להקב"ה, שהוא מחדש בכל יום תמיד מעשה בראשית. שירו לה' כל הארץ, כנגד תפלת המנחה, שכל באי עולם ראו ביום השמש והמאורות. שירו לה' ברכו שמו, כנגד תפילת ערבית שהן מברכין להקב"ה שהוא מעריב ערבים:

[ב] **כי** גדול ה' ומהולל מאד. שהוא גולל אור מפני חושך וחושך מפני אור, ומי עושה כן הקב"ה, אבל כל אלהי העמים אלילים (פסוק ה), ולמה נקראו אלילים, אמר ר' יוסי (א) אללי למו לעובדיהן, מהו גילולים, שטמאים כגללים, מהו פסילים, פסולים ונפסלים, מהו תועבה, תועה בה, מהו עצבים, שמתעצבים בם עובדיהן, אבל ה' שמים עשה, הוד והדר לפניו, הם מלאכי השרת, לפיכך הבו לה' משפחות עמים הבו לה' כבוד ועוז, לעתיד לבוא: שאו מנחה. דכתיב לך יובילו מלכים שי (תהלים סח ל): השתחוו לה'. דכתיב יבוא כל בשר להשתחות לפני אמר ה' (ישעיה סו כג), אותו היום אמרו בגוים ה' מלך (פסוק י), דכתיב והיה ה' למלך על כל הארץ (זכריה יד ט): אף תכון תבל. בצדק: בל תמוט. שאין הרשעים מצוין

הערות ותקונים

מרתה וגו'). ג') במדבר סין כשנקשו ממן וכוא ממרם מי יתן מותנו ביד ה' וגו' (שמות ט"ז ג') (וכוא שניו לשמן). ד') מרייתם בסניח ממן עד שנקר (כוא חד מן שיש במן). ה') מרייתם בנקשתם לוותו ביום השבת (כוא שניש מן שיש במן). ו') רפידים. ז') במעשה טענל. ח') תבערה (ויהי העם כמתאוננים וגו' (במדבר י"א ג')). ט') קברות התאוה אמר ומספספוף אמר בקרבו וגו' (כוא שניו שני). י') פארן בעין המרגלים. וסנה גם כוא שביה כמו בגמרא ערכין וספרי, רק שביה במקום שיש שיש רק אחד שיש, ועייל תבערה. ורליתי במכרם"ל בח"ל בערכין שם מתפלא על כרמב"ם ז"ל לגה אחיב כך דעליה ר"ל כוא תוסב רק אחד שיש ובגמרא שם אחבו ג' שיש אחד בירידם ואחד בעליה. גם כתב שם ולגה אחיב נמי רק אחד בשניו לכתיב ומספספוף ולגה אחיב בשבתו על סיר הבשר (שמות ט"ז ג'), אולם כאמר תרתם כוא נסיון ג' שביה כרמב"ם, ומכרם"ל בעלמו אמר ואפשר מה שביה בנסיון ג' היינו שניו. אולם בוודאי כוא כן. ועיין בכרשב"ץ בפי' לאחות שם ומה שביה שם בשם מדרש תהלים שיש שיש שיש בשניו אחד ממן אחד בעגל אחד בפארן ג' במרגלים, ממעל "שיש בשיש" יש למחוק כי לא כוכח כלל במדרש תהלים וגם אחד במרגלים כוא בטעות כמו שהעירותי. וסנה לפלא בעיני מה שחוסב בשו"ע שיש בשניו ואח"כ שביה בין השלשה המותרים אחד בקברות התאוה כלא קברות התאוה כוא שניו השני. ומה שמוסב בכ"י שאחריו ובגליפם עוסקים עשרה נסיונות נתנסה אבותיכם עיין לעיל מזמור י"ח אות כ"ט ובהערה שם: (ז) לכך נאמר אשר נסוני אבותיכם. מכאן עד סוף המזמור וכל מזמור ל"ץ ל"ז ל"ח והתחלת מזמור ל"ט עד ס' בעין גדול ע"י יוחנן ס' בעין גדול ממש שעשה בעין כוא ג"כ בכ"י ו', וכן כוסיף כרח"פ, וחסר כלו בכ"י שאחריו ובגליפם, וזה כי נשמע קף אחד בכ"י כרמתון אשר ממנו נעתק, ונשאר על פיוס כן בכל הלפוסים: וכרב החוקר הגדול מכר"ח יעלינעק בבית המדרש ח"ס קף ע"ח שביה את שמאריס למזמורים ל"ו ל"ז ל"ח ל"ט עפ"י דברי הרח"פ שהוסיפם בכתב ידו במדרש לפום ווינציה, רק מה שביה גם שמאריס למזמור ל"ט אך למותר, כי נמצאים גם בגליפם, רק התחלת שמאמר למזמור ל"ט חסר בגליפם כמו שהעירותי, וכנראה היו חסרים גם בכ"י שהיה לפני נעל הילקוט, כי לא שביה את הדרשות בילקוטו:

(א) אללי למו. בלשון ערבי כוא כמו ילגה בעברית, ועיין ערוך השלם ערך אלה:

בעולם: ידין עמים במישרים. שאין האומות נידונין לפניו אלא במישור, וכשאין בהם במה להשען יאבדו: אז ישמחו השמים ותגל הארץ. בישועתן של ישראל: (יעלץ) [יעלוז] שדי. זה גן עדן, בשמחתן של צדיקים:

מזמור צז

[א] ה' מלך תגל הארץ. ללמדך שאין בעולם גילה כל זמן שמלכות אדום קיימת, (א) ואין השם שלם ואין הכסא שלם, שנאמר ויאמר כי יד על כס יה (שמות יז טז), וכיון שימלוך הקב"ה (ב) בתוך גלות רביעית, מיד והיה ה' למלך [על כל הארץ ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד] (זכריה יד ט): ה' מלך תגל הארץ [וישמחו איים רבים]. אז יבא להלחם באומות העולם: ענן וערפל סביביו צדק ומשפט מכון כסאו. לרחם על ישראל, שנאמר צדק ומשפט מכון כסאך וגו' (תהלים פט טו): אש לפניו תלך ותלהט סביב צריו. אלו אומות העולם: האירו ברקיו תבל [וגו'] הרים כדונג נמסו. אלו אומות העולם:

[ב] יבשו כל עובדי פסל. אמר ר' שמואל בר נחמני לעתיד לבוא יתכנסו כל אומות העולם ופסיליהם בידיהם, ואומר להם הקב"ה למי האמנתם, אומרים לו לפלוני ולפלוני, אמר להם הקב"ה והלא אין בהם ממש, מיד אמר להם הרי הפיסחים והאלמים והסומים שמחצתי יבואו ורפאום, מיד כשרואין אומות העולם שאין ממש, משליכים אותם מידם, אותה שעה הקב"ה כביכול נותן ממשות לע"ז, ובאים הע"ז ומשתחוים להקב"ה, ואומות העולם בושו וגם נבלמו, הוי יבשו כל עובדי פסל [המתהללים באלילים] השתחוו לו כל אלהים, מיד משליכין אותן לאבדון, שנאמר ישליך (העם) [האדם את] אלילי כספו [וגו'] (ישעיה ב כ), אותו היום שמעה ותשמח ציון, למה למען משפטיך ה', שאתה עושה משפט לאומות העולם ובאלילותם, אז יאמרו כל באי עולם לישראל, אוהבי ה' שנאו רע שומר נפשות חסידיו [מיד רשעים יצילם]: אור זרע לצדיק. זה אור גדול שברא הקב"ה כשנברא העולם וגנזו לצדיקים שעתיד להוציאה (ג) מנרתיקה, שנאמר קומי אורי כי בא אורך (ישעיה ס ח), אז יאמר הקב"ה שמחו צדיקים בה' והודו לזכר קדשו:

מזמור צח

[א] מזמור שירו לה' שיר חדש וגו'. זהו שאמר הכתוב שירו לה' שיר חדש תהלתו (בקצה) [מקצה] הארץ (ישעיה מב י), שעתידין לשורר שירה על תשועתן של ישראל: הושיעה לו ימינו [וזרוע קדשו]. אמר ר' אחא כל זמן שישראל בגלות כביכול ימינו של הקב"ה משעבדת, אבל כשישראל נגאלין ראה מה כתיב הושיעה לו ימינו וזרוע קדשו, וכתיב חשף ה' את זרוע קדשו (גאל יעקב עבדו) [לעיני כל הגוים] וראו כל אפסי ארץ את ישועת אלהינו (ישעיה נב י), הוי זכר חסדו ואמונתו לבית ישראל: הריעו לה' כל הארץ [וגו'] זמרו לה' בכנור [בכנור וקול זמרה] בחצוצרות וקול שופר [וגו'] ירעם הים ומלואו. כל זה בשביל גלותן של ישראל, ללמדך שאין שמחה שלימה עד שישראל נגאלין:

[ב] נהרות ימחאו כף. בשמחתן של ישראל, אמר ר' נחמיה בשלשה מקומות נאמר דבר זה, כל העמים תקעו כף (תהלים מז ב), כף אל כף בשמחתן של ישראל, והוא כף טמש, וכל עצי השדה ימחאו כף (ישעיה נה יב), שהיו מכים ענף

הערות ותקונים

(א) ומן הסם שלם. עיין פסיקתא פסקא זכור, וברבתי פי"ב, ובתנחומא סוף תצא: (ב) בתוך גלות רביעית. סמלות הלזו כמסו בבית המדרש שם: (ג) מנרתיקה. עיין פסיקתא דר"כ פסקא מחריבתא דסוכות ובכערב י' והמלא יונית ורומית, ועיין לעיל מזמור ו' הערה י"ט:

על ענף, אין כף אלא ענף, שנאמר פרי עץ הדר כפת תמרים (ויקרא כג מ), נהרות ימחאו כף, (א) על כיף נהרה על כפין דבנהרא מחיין בחדוה, למה לפני ה' כי בא לשפוט את הארץ:

מזמור צח

[א] ה' מלך ירגזו עמים. (א) ר' יהודה בשם ר' שמואל אומר כל זמן שישראל בגלות אין מלכות שמים בשלימות ואומות העולם יושבין בשלוה, אבל כשישראל נגאלין מלכות שמים שלימה ואומות העולם ירגזון, הוי ה' מלך ירגזו עמים: יושב כרובים תנוט הארץ. נוטה לכאן ולכאן, מה טעם ה' בציון גדול [ורם הוא על כל העמים]. (ב) אמר ר' יוחנן ה' בציון גדול ממה שעשה בציון על ביתיה לא חיים, כשיבוא ליפרע מן המחריבין על אחת כמה וכמה. אמר ר' חנינא ה' בציון גדול כשיחזיר שכינתו לציון אותה שעה הוא נדול בציון, (ג) אמר ר' יוחנן וקרא מסייעו לר' חנינא (ד) כי (נחם) [בנה] ה' ציון (תהלים קב יז) אותה שעה נראה בכבודו (שם שם):

[ב] ועז מלך משפט אהב. [אתה מוצא] (ה) מי שהוא עוז אינו תופש מדת הדין, אבל הקב"ה משפט אהב, שנאמר כי אני ה' אוהב משפט (ישעיה סא ח), אמר ר' אבהו ואעפ"י שהעוז שלו משפט אהב (ו) תופש מדת הדין:

[ג] אתה כוננת מישרים. (ז) אמר ר' אלכסנדרי אתה כוננת ישרות בעולמיך, יש לו לאדם דין עם חבירו, והוא נכנס עמו לדין, והן מקבלין עליהם מה שהדין יוצא ועושין שלום, הוי אומר אתה כוננת מישרים. אדם יוצא לדרך וראה חמורו של חבירו רובץ תחת משאו, הולך ונותן לו יד ומסייעו לטעון ולפרוק, והן נכנסין לפונדק והוא אומר כך פלוני אוהב אותי, ואני הייתי סבור שהוא שונאי, מיד מדברין זה עם זה ונכנס השלום ביניהם, מי גרם לזה שיעשו שלום ויעשו אוהבין, על ידי ששמר מה שכתוב בתורה כי תראה חמור שנאך רובץ [תחת משאו וחדלת מעזוב לו עזוב תעזוב עמו] (שמות כג ה), הדא הוא דכתיב דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום (משלי ג יז): (ח) משפט וצדקה ביעקב אתה עשית. ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם (שמות כא א):

[ד] משה ואהרן בכהניו. (ט) ר' יונן בשם ר' יוסי בר חנינא ור' ברכיה בשם ר' יהושע בן קרחה אומר, כל אותן ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר,

---

הערות ותקונים

(א) על כיף נהרה. שפת היס תר' כיף ימח:

(א) ר' יהודה בש"ר שמואל אומר. התחלת המאמר חסר נ"ב בכל כ"י ובנלפס כמו שהעירותי לעיל סוף מזמור ל"ה הערה ז'. חסר סוף מזמור ל"ה וכל המזמורים ל"ו ל"ז ל"ח והתחלת ל"ט עד ה' ביון נדול אמר ר' יוחנן ה' ביון נדול ממה שעשה ביון, ומן המאמר הזה נמלא בכל כ"י ובנלפס רק מתחבר למזמור ל"ה ובעבור זה הרא"ם לא שם עיט ובעתיק כל המאמר לף כי נמלא נם בנלפס בסוף מזמור ל"ה, וכן מתחיל ביעקוב מן ה' ביון נדול ר"ל יוחנן וחסר ביון, וביון מכילתא מוסב על המאמר ה' מלך ירגזו עמים, וכוה במכילתא בשלח מס' דשירתא פ"ט: (ב) ר"ל יוחנן כו'. ביעקוב בניה שני' ר"ל יוחנן ממה שעשה ביון כוה נדול כש אומרים על ניהו לא חס כשיעור ליפרע מן מחריביו על אחת כמה וכמה:

(ג) ר"ל יוחנן וקרא מסייעו לר' חנינא. כ"ה נם בכ"י התחריס ובנלפס חסר ביעקוב בניה ר"ל יודן וקרא מסייעא ליה לר' חנינא: (ד) כי נחם ה' ציון אותה שעה נראה בכבודו. שכתוב כי נחם ה' ציון הוא בישעיה ס"ב נ', ותקנתי כי בנה ה' ציון והוא בתהלים ק"ב י"ז', וזה שמייס אותה שעה נראה בכבודו והוא סיפא דקרא בתהלים שם נראה בכבודו: (ה) מי שהוא עוז אינו תופש מדת הדין. בכ"י התחריס ובנלפס המאמר קצוב, ונס במקום ר"ל אמנו סני' שם ר"ל אחין, וביעקוב נ"כ המאמר נלקח בחסר, ועיין תחומא שלט ריש מספטים ובשמ"ר ריש מספטים: (ו) תופס מדת הדין. בכ"י התחריס ובנלפס בטעות ותופס מיד בדין, ול"ל מדת הדין: (ז) ר"ל אלכסנדרי. מובא בעתרת המאור סי' שכ"ט בשם מדרש תהלים, והמאמר בשני מלא יובא לדרך מובא קלת בשמו לעון בתחומא ריש מספטים וע"ש בהערה נ', וזה כוון רש"י תהלים ק"ב ד' שכתיב בשם התחומא: (ח) מספט ולדקה ביעקב אתה עשית, ואלה המספטים. עיין בתחומא ריש מספטים ואלה המספטים זה"ק ועוד מלך מספט אהב כו' וע"ש בהערה ג': (ט) ר' יודן בש"ר יוסי בר חנינא. בפיקתא דר"כ בפיקתא

לא נמנע משה מלשמש בכהונה גדולה, שנאמר משה ואהרן בכהניו. אמר ר' ברכיה בשם ר' סימון מקרא מלא הוא, שנאמר ובני עמרם (משה ואהרן) [אהרן ומשה] ויבדל אהרן [להקדישו] קדש קדשים [וגו'] ומשה איש האלהים אבל בניו יקראו על שבט הלוי (דה"א כג יג יד), (י) אמר ר' (יהודה) [אלעזר] בר יוסי כל שבעת ימי המילואים שימש משה בכהונה גדולה (יא) בחלוק בד לבן שאין בו אימרא: (יב) ושמואל בקוראי שמו. וכי מה ענין שמואל אצל משה ואהרן, אלא כשם שמתפללין משה ואהרן בשביל כנסת ישראל, כך שמואל, הוי ושמואל בקוראי שמו:

מזמור ק

[א] **מזמור** לתודה [הריעו לה' כל הארץ]. (א) אמר ר' יעקב בשם ר' אבהו בשם ר' אחא מזמור לתודה אמר הקב"ה יודו בי כל האומות ואני מקבלם, שנאמר בי נשבעתי יצא מפי צדקה [וגו'] כי לי תכרע כל ברך [תשבע כל לשון] (ישעיה מה כג), בזמן שלי תכרע כל ברך תשבע כל לשון ואני מקבלם:

[ב] **מזמור** לתודה. (ב) זהו שאמר הכתוב מכסה פשעיו לא יצליח ומודה ועוזב ירוחם (משלי כח יג), זה אדם הראשון שאמר להקב"ה האשה אשר נתתה עמדי וגו' (בראשית ג יב), ולא רצה לעשות תשובה, שנאמר ועתה פן ישלח ידו (שם שם כב), (ג) אמר ר' אבא בר כהנא היה הקב"ה אומר לו עשה תשובה, והוא אומר פן, ואין עתה אלא לשון תשובה, שנאמר ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה וגו' (דברים י יב), הוי מכסה פשעיו לא יצליח: ומודה ועוזב ירוחם. (ד) זה קין, שנאמר ויצא קין מלפני ה' (בראשית ד טז), אמר ר' הונא [בש"ר

הערות ותקונים

פסקא פרה, ורבתי פי"ל, וי"ר פי"ח לות ו', ומובא בילקוט תהלים רמז תתכ"ג בשם פסיקתא ומדרש שו"ט, ועיין שמ"ר פל"ז לות ז', ועיין בפסיקתא שם בערה קמ"ל קמ"ה קמ"ו: (י) לשון ר' יהודה בר יוסי. תקנתי ז"ל אלעזר בר יוסי, כמו שהוא בפסיקתא וכו"ל, וכן הוא בירושלמי יומא פ"ח ה"ח (ל"ח ע"ב) ועיין מה שהעירותי בפסיקתא שם בערה קמ"ז. וכ"י החריס ובנדפס ז"ל יהושע בר' יוסי ז"ל ז"ל אלעזר בר יוסי: (יא) בחלוק בד לבן שאין בו אימרא. בכל המקומות כ"ל נאמר פשוט הוא שבחלוק לבן שאין בו אימרא, וכ"ה גם בכל כ"י החריס ובנדפס, רק זה הוסיף מעתיק אחד עפ"י מאמרם תענית י"ח ע"ב כמה שאין מהם מפה בז' ימי המלואים בחלוק לבן שאין בו אימרא: (יב) ושמואל בקוראי שמו. מכאן עד סיום המזמור כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרש"פ, וליתא בכ"י החריס ובנדפס, וזה נאמר שמה מפני מפני המעתיק ובסוף אחרי המלות בחלוק לבן שאין מהם מפה בכהונה גדולה כל שבעת ימי המלואים, סיים שנאמר משה ואהרן בכהניו, ומה שייכות לזה הדברים מן הכתוב רק מלת שנאמר היא מיותרת והיה מתחיל משה ואהרן בכהניו ושמואל בקוראי שמו, וכי מה ענין שמואל אצל משה ואהרן כו', ונשמט ע"י פנית המעתיק, וכ"י ב' ד' ס' ז' נמצא מאמר אחר אחר נשמט ממקומו למאמר שלפניו, וכך היתה שם ז"ל ברכיה בש"ר תנחום ח"ו שהרי משה שימש את ישראל מ' שנה וחיה ק"כ, ושמואל כל ימי חייו י"ב שנה וסבל משלהן ומרחן של ישראל ומקנן כאחד, שנאמר משה ואהרן בכהניו ושמואל בקוראי שמו, ז"ל סימון משל למה הדבר דומה למלך שעשה פועלים ושל אחד מהן ומיין עמו שתי שעות, לערב בא כולן ליטול שכרן, בא אותו פועל שעמהן ליטול שכרו, ז"ל למלך והלא שתי שעות מיילת עמי, ז"ל אתה מיילתי ונפלת אותי מפעולתי ועל כן תן לי שכר כאחד מהן כך הצדיקים וכו'. ע"כ נמצא שם והסיום חסר, ויש נמצא וכו' ידי תוכחתו:

(א) ז"ל יעקב. מובא בילקוט רמז תתכ"ד וחסר הכיון, ומן זה"ם מכאן פעמיו הוא מן פסיקתא דר"כ פסקא שובה (קכ"ם ע"ל), ועיין שם בהערה מ"ג: (ב) זה"ם מכאן פעמיו לא יצליח זה אדם הרחמן. עיין פסיקתא רבתי פ"ו, במ"ר פי"ג לות ג', כך פתח ר' תנחומא זה"ם נאות אדם תשפילנו שדורש ג"כ על אדם הרחמן שלא נקם לעשות תשובה, וגם שם נמצא המאמר מר' אבא בר כהנא: (ג) ז"ל אבא בר כהנא היה הקב"ה אומר לו עשה תשובה. הוא הוא המאמר המובא ברבתי ובמדרש במ"ר ועיקרו בש"ר פכ"ל לות ו' ועתה פן ישלח ידו ז"ל אבא בר כהנא מלמד שפתח לו הקב"ה פתח של תשובה, ועתה אין שלא תשובה, שנאמר ועתה ישראל מה ה' אלהיך וגו', והוא אומר פן, ואין פן אלא לשון טו': (ד) זה קין שנאמר ויצא קין מלפני ה'. עיין פסיקתא דר"כ שובה (קל"ם ע"ל) וכביא דברי ר' יודן ודברי ר' ברכיה, ותח"כ כביא ר' הונא בש"ר חגיגה בר פפא יצא כמין שמה כשם

חנינא] בר יצחק מלמד שיצא שמח, (ה) שנאמר ויצא המן ביום ההוא שמח וטוב לב (אסתר ה ט), פגע בו אדם הראשון, אמר לו מה נעשה בדינך, א"ל עשיתי תשובה (ו) ונתפשרתי, (ז) אמר לו וכך הוא התשובה גדולה טוב להודות לה' (תהלים צב ב): דבר אחר מכסה פשעיו לא יצליח. זה שאול, שנאמר ויאמר שמואל (אל שאול) ומה קול הצאן הזה באזני (ש"א טו יד): ומודה ועוזב ירוחם. זה דוד, שנאמר ויאמר דוד [וגו'] (הלא) [הנה] אנכי חטאתי (ש"ב כד יז), ואומר ויאמר דוד [וגו'] חטאתי (שם שם י), מיד אמר הנביא גם ה' העביר חטאתך לא תמות (שם יב יג) הוי ומודה ועוזב ירוחם: דבר אחר מכסה פשעיו לא יצליח. אמר ר' סימון ור' יהושע בן לוי בשם ר' חלפתא (ח) בשר ודם כשהוא מודה נותן לו ספיקולא, ובשעה שאינו מודה נותן לו דימוס (ט) [אבל הקב"ה אינו כן בשעה שאינו מודה נותן לו ספיקולא, בשעה שהוא מודה נותן לו דימוס] הוי מכסה פשעיו לא יצליח, (י) כיון שראה משה כך סידר עליה מזמור לתודה:

[ג] (יא) עבדו את ה' בשמחה. וכתוב אחד אומר עבדו את ה' ביראה (תהלים ב יא), אם בשמחה היאך ביראה, ואם ביראה היאך בשמחה, (יב) אמר ר' אייבו כשתהא עומד בעולם תהא שמח בתפלה ותתירא מלפני הקב"ה: דבר אחר בשמחה יכול שלא ביראה ת"ל ביראה. (יג) אמר ר' אחא עבדו את ה' ביראה

הערות ותקונים

שמות נכ"י מחברים ונדפס וכן תקנתי נפנים ג"ל הוסף בש"ס תניא בר יצחק וכן בשנה כן בב"ר סוף פכ"ג לות י"ג ושם בגי' ר' חמא בש"ס תניא בר ריבי יצחק ג"ל ר' הוסף במקום ר' חמא וכו"ל פ"י לות ה' נאמר לנכון ר' הוסף בש"ס תניא בר יצחק: (ה) שנאמר ויגל כמן ביום ההוא שמח ומוב לב. נפסיקתא וכב"ר ו"ר מובא בכתוב בשם הוסף יוסף לקראתך וראך וממח בלבו (שמות ד' י"ד): (ו) ונתפשרתי. כ"ה גם בוי"ר, ונפסיקתא וכב"ר ופיסרתי, וסמ"ק כתב פי' נתקרבתי ונח ממני רתיחת מדת הדין ע"כ. וכניה שם גם בשם הסו"ם, ולדעתי הוא מלשון הסקרת פעב דבר, וסיפ"ת בניה בקצת ספריס בגי' ופרצתי: (ז) ג"ל וכך הוא התשובה גדולה סוב להודות לה'. נפסיקתא שם בשתה שעה שתחיל אדם הרשעון סופח על פניו ואומר כך הוא כוחה של תשובה ולא סייתי יודע, בשתה שעה אמר [מזמור שיר ליום השבת] טוב להודות לה', ומפרש להודות מלשון וידוי על כן צייך מאמר זה להשובה. ועיין בפי' מהרז"ו ב"ר שם וכניה שם את הסו"ם: (ח) בשר ודם כשהוא מודה נותן לו ספיקולא. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י מחברים ונדפס נתן לו ספקו, וזה בשעות, ונ"ל ספיקולא והוא לשעות דימוס, ואולת ספיקולא היא שעם ואני הטירותי בפסיקתא ויהי בשלח הערים קס"ת בשמקום ספיקולא ג"ל ספלוקא והוא מל"ר supplicium שפי' שעם ומיתת ב"ד, ולדעת הרב הגדול בעל ערוך השלם נערך למעם השלם ספיקולא בל"ר speculatio מיתה על ידי ספקלטיר, ופי' דימוס בל"ר Demissia העברת שעם וסלוחת עון, וכוונת המאמר שאפי בשופט ב"ד אם יודה הוא מקבל עונש, אולם אצל הקב"ה נאפוך הוא אם אינו מודה ושוב הוא טפל עונש, אבל מסתודה ומתחרט הוא מקבל סליחה וכפרה, ועיין פסקא שובה ובסערה מ"ו, ומובא בילקוט תהלים רמז תתנ"ד וחסר סליון „פסיקתא", ושם הוא נשנון אחר, ובמקום ר' סימון הגי' שם ר' סימא, ובמקום ר' חלפתא הגי' שם ר' שמעון בן חלפתא: (ט) אבל הקב"ה. הוספתי כמו שהוא בכל כ"י גם בב"י ו' ובשתם נשתתקה מן דימוס לדימוס: (י) כיון שראה משה כך סידר עליה מזמור לתודה. זה ליתא בב"י מחברים ונדפס, ובשל בילקוט בתהלים רמז תתנ"ד אחר שכניה המאמר כמו שהוא בפסיקתא, סייס כיון שראה משה כן התחיל שורר עליהן מזמור לתודה, והסיום הזה לקח מהסו"ם והוא עפ"י מאמרם (במזמור ל' לות ג') אחד עשר מזמורים אן תפלה למשה (מזמור צ') עד לדוד מזמור (ק"מ), כלם משה אמרם, וכנגדם נרך י"ח ברכות ני"ת שבתים בזאת הברכה: (יא) עבדו את ה'. בשתחה. מובא בילקוט תהלים רמז תתנ"ד וחסר הציון: (יב) ג"ל חייבו כשתהא עומד בעולם תהא שמח בתפלה ותתירא מלפני הקב"ה. כ"ה גם בב"י ו', וב"י מחברים ונדפס בשעה שאתה עומד ומתפלל יהא לבך כאילו לפניך שכינה עיין לפניך שאתה עובד, ובילקוט שניה בגי' ג"ל חייבו כשתהא עומד להתפלל יהא לבך עליך שמח שאתה עובד לפניך שתין כיוצא בו, ולדעתי ים לתקן לפניו כשתהא עומד בתפלה תהא שמח ותתירא מלפני הקב"ה, וממאמר הזה מובא ברוקח שורש זכירת השם, ובשבלי הלקט השלם ערוגה ל' סי' י"ז, ובשבלי הלקט הקצר סי' תפלה סי' ז': (יג) ג"ל לאחר כו'. בירושלמי ברכות פ"ה (דף ח' ע"ב) עבדו את ה' ביראה ועילו

בעולם הזה, [וגילו ברעדה] כדי שתגיע לעולם הבא בשמחה ותראה לעתיד לבוא ברעדה שתאחזו להם לחניפים תהא גיל גילים ברעדה שהבאתי על אומות העולם:

[ד] **באו** שעריו בתודה חצרותיו בתהלה, הודו לו ברכו שמו. (יד) ר' פנחס (בש"ר לוי) [ור' לוי] ור' יוחנן [בשם ר' מנחם] דמן גליא אמר כל (התפלות) [הקרבנות] בטילות לעתיד לבא, וקרבן תודה אינו בטל, [כל התפלות בטילות והודיות תודה אינה בטלה], שנאמר אשלם תודות לך (תהלים מ יג), תודות כנגד התפלה וכנגד הקרבן, וכן הוא אומר קול ששון וקול שמחה קול חתן וקול כלה קול אומרים הודו את ה' צבאות [כי טוב ה' כי לעולם חסדו מביאים תודה בית ה' (ירמיה לג יא), הודו את ה'] הרי תפלות הודיה, מביאים תודה בית ה', הרי קרבן תודה: הודו לו ברכו שמו. הרי תפלת הודיה, (טו) מה כתיב בתריה כי טוב ה' לעולם חסדו:

מזמור קא

[א] **לדוד** מזמור חסד ומשפט אשירה [לך ה' אזמרה]. זהו שאמר הכתוב ויגבה ה' צבאות במשפט [והאל הקדוש נקדש בצדקה] (ישעיה ה טז), אם במשפט ויגבה ה' צבאות במשפט, ואם בצדקה והאל הקדוש נקדש בצדקה. (א) אמר ר' הונא בשם ר' אחא (ב) כך אמר [דוד] לפני הקב"ה אם חסד אתה עושה עמי אשירה, ואם משפט אתה עושה עמי אשירה, בין כך ובין כך לך ה' אזמרה. (ג) אמר ר' יהודה בן פלייא [הוא שאיוב אמר] ה' נתן וה' לקח [יהי שם ה' מבורך] (איוב א כא), (ד) כשנתן הוא לבדו, וכשלקח הוא ובית דינו, ברוך הוא כשנתן, וברוך הוא כשלקח, בין כך ובין כך יהי שם ה' מבורך, הוי לך ה' אזמרה: (ה) אמר ר' ברכיה בשם ר' לוי ואתה מרום לעולם ה' (תהלים צב ט), (ו) ידך מן עיליתא, (ז) תמן תנינן על הטוב מברך הטוב והמטיב, ועל הרעה ברוך דיין

הערות ותקונים

ברעדה ג"ר אחת לכמיכות יום רעדה תניא, וכ"ה במחריס ובנדפס ממאמר בסגנון אחר ג"ר אחת בשום הזה בירלם, אבל לעתיד לבוא אחת רעדה מפיס ויהיו הליקים נילים ברעדה שנברתי [ל"ל שהבטחתי] על פו"ם, ובילקום הניה הני, עבדו את ה' בירלם בעוה"ז, כשתניע לעתיד לבא רעדה אחת מפיס תהיו אתם נילים ברעדה שהבטחתי על פו"ם: (יד) ר' פנחס כו'. עיין לעיל מזמור כ"ו ובהערה ט"ז. והמעורבים בתפלות הול דף ל' ע"ב דסום פרשה הניה למדנם הזה, עיין לעיל שהבטחתי לבניו בהערה י"ם: (טו) מה כתיב בתריה כי טוב ה' לשום חסדו. בילקום בפעות הודו לה' כי טוב כי לשום חסדו:

(א) ג"ר הוא בש"ר אחא. מובא בילקום תהלים רמז תתכ"ה ואחר הליון, והמאמר מובא מירושלמי ברכות פ"ט ה"ג (דף י"ד ע"ב) ושם הני' ר' הונא בשם ר' אחא, והמאמר בשנה בוי"ר פכ"ד אות ג' וגם שם הני' ר' הונא בש"ר אחא: (ב) כך אמר דוד לפני הקב"ה כו'. כאמר לפנינו כ"ה גם בירושלמי ובוי"ר שם, אבל בכ"י המחריס ובנדפס המאמר קטוע מה שאחר המחריס אם במשפט המירה לך ה' אזמרה, ויש לתקן כמו שהוא לפנינו: (ג) ג"ר יהודה בן פלייא. בירושלמי שם ג"ר יודן בן פלגה ובוי"ר ג"ר יודן בר סילע, ובכ"י המחריס ובנדפס ג"ר יהודה בר סילע, וג"ג בר פילע: (ד) כשנתן הוא לבדו וכשלקח הוא ובית דינו. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י המחריס ובנדפס המאמר קטוע, ובירושלמי שם כשנתן ברחמים נתן, וכשלקח ברחמים לקח, וגם שוד תנא כשנתן לא כאלך בבריס, וכשלקח כאלך בבית דינו, ג"ר אלעזר כל מקום שנאמר וה' הוא ובית דינו, בין אב שבכולם וה' דבר עליך רעה: (ה) ג"ר ברכיה בש"ר לוי. ירושלמי שם וי"ר שם בהתחלת המאמר, ומובא בילקום תהלים שם: (ו) ידך מן עיליתא. בירושלמי ובוי"ר שם לשום ידך על העליונה, וע"ם שמובא אחר זה שוד מאמר אחד בשום שבשום כו': (ז) תמן תנינן על הטוב מברך הטוב והמטיב ועל הרעה ברוך דיין האמת. בכ"י המחריס ובנדפס ליתא להמלות "תמן תנינן", והוא במשנה ברכות פ"ל ע"ה, ובמשנה שם על בשורות טובות מברך הטוב והמטיב ועל בשורות רעות אומר ברוך דיין האמת, והלומם הניה זה המאמר מהמשנה כי על זה מוסב לבני ר' ברכיה שאמר לשום

האמת. (ח) אמר ר' תנחום בר יודן (ט) באלהים אהלל דבר בה' אהלל דבר (תהלים נו יא), (י) אם בא עלי בדין, כדבר שנאמר אשר ירשיעון אלהים (שמות כב ח), אף על פי כן אהלל דבר, ואם בא עלי ברחמים, כדבר שנאמר ה' ה' אל רחום וחנון (שם לד ו), אהלל דבר, בין כך ובין כך אהלל דבר. (יא) ורבנן אמרי צרה וינון אמצא ובשם ה' אקרא (תהלים קטז ג ז), (יב) [כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא (שם שם יג)], (יג) (הוי לך ה' אזמרה) [בין כך ובין כך לך ה' אקרא]:

[ב] (יד) **אשכילה** בדרך תמים. ר' יהודה ור' נחמיה, ר' יהודה אומר אמר הקב"ה למשה מנה לי כהן גדול, אמר לפניו מאי זה שבט אקה, משבט ראובן, אמר לו לאו, לא אשית לנגד עיני דבר בליעל (פסוק ג), שעשה דבר בליעל, שנאמר וילך ראובן וישכב את בלהה פילגש אביו (בראשית לה כב), אמר לו אמנה לך משבט שמעון, אמר לו לאו, עשה סטים שנאתי (פסוק ג), שנאתיו על מעשה (טו) שעשה בשטים זמרי בן סלוא [לכך לא ידבק בי (שם)], אמר לו אמנה לך משבט דן, אמר לו לאו, לבב עקש יסור ממני (שם ד), [שנאמר] (טז) ויקימו להם בני דן את הפסל (שופטים יח ל), שהיו עובדי ע"ז, ולא היה לבם שלם לבוראם, אלא עקש שהמרו להקב"ה ועבדו לע"ז [ועברה עם ישראל בים שנאמר] ועבר בים צרה (זכריה י יא), (יז) זה פסל מיכה, הוא שאמר משה פן יש בכם איש או אשה או משפחה או שבט [אשר לבבו פונה היום מעם ה' וגו'] (דברים כט יז), (יח) אמר לו אמנה לך משבט יוסף, אמר לו לאו, מלשני בסתר רעהו (פסוק ה), שאמר לשון הרע על אחיו, שנאמר ויבא יוסף את דבתם רעה אל אביהם (בראשית לז ב), אמר לו אמנה לך משבט יהודה, אמר לו לאו, גבה עינים ורחב לבב (פסוק ה), שנאמר ויראה יהודה ויחשבה לזונה (שם לח טו), (יט) אמר לו אמנה לך משבט לוי, אמר לו הן, שנאמר עיני בנאמני ארץ לשבת עמדי (פסוק ו), וכן אתה כתו

הערות ותקונים

יד על עיונה בין לדין ובין לרחמים לפיכך מנרך על הרשע כמה שמנרך על הטובה, וכירושלמי שם דברי ר' ברכיה סובב הולך על המטה חייב אדם לנרך על הרשע כמה שמנרך על הטובה, ולמאמר שלפנינו כשו"מ כוון כמ"י המלים ק"ח ה', חסד ומשפט אשירה כמאמר עושה עמי חסד אקלסך נרוך הטוב ומטיב, וכמאמר עושה בי משפט אני אשיר נרוך דיין האמת, בין כך ובין כך לך ס' אזמרה: (ח) ג"ל תנחום בר יודן. כ"ה גם בכ"י ו' וכו"ל שם, ובכ"י המחרים ובנדפס ג"ל תחומא בר יודן, וכירושלמי שם ג"ל תחומא בן יהודה: (ט) בתלים אהלל דבר. בכ"י המחרים ובנדפס הגי' בתוב אחד אומר בתלים אהלל דבר ובתוב אחד אומר בה' אהלל דבר, והגי' משובשת כי הוא בפסוק [אחד], וים לתקן כמו שהוא לפניו וכירושלמי: (י) אם בא עלי בדין, תלים הוא מדת הדין וה' הוא מדת הרחמים. וכירושלמי שם וכו"ל שם בין על מדת הדין בין על מדת הרחמים אהלל דבר, לדעתי המאמר קצוע ול"ל אם בא עלי בדין אהלל דבר, ואם בא עלי ברחמים אהלל דבר, בין על מדת הדין בין על מדת רחמים אהלל דבר. ור ג"ל בין כך ובין כך אהלל דבר: (יא) ורבנן אמרי. ירושלמי וי"ל שם שם: (יב) כוס ישועות אשא. הוספתי כמו שהוא לנכון בכל כ"י המחרים ובנדפס גם בכ"י ו' וכירושלמי וכו"ל, כי הדורש הביא המכתובים אשר לנוסנו כפול: (יג) הוי לך ה' אזמרה. בכ"י המחרים ובנדפס בין כך ובין כך לך ה' אזמרה, ג"ל בין כך ובין כך לך ה' אקרא, כמו שהוא לנכון בירושלמי וכו"ל, וכן תקנתי בפנים: (יד) אשכילה בדרך תמים. מובא בילקוט רמז תתנ"ה ומסר הליון: (טו) שעשה בשטים. דורש סטים כמו שטים: (טז) שנאמר ויקימו להם בני דן את הפסל וגו' הים להם שלם לבוראם שהמרו להקב"ה ועבדו לע"ז. כל זה הוא גם בכ"י ו' וכן כוסף הרמ"פ, ובכ"י המחרים ובנדפס ליתא כל זה, ושם הגי' אמר לו אמנה לך משבט דן אמר לו לאו לבב עקש יסור ממני שהן עובדי ע"ז, שנאמר ועבר בים צרה, ובילקוט שם ג"ה הים לבן של זה עקש שהניח לאי העולמים והים שובר ע"ז, ג"ל ג"ה הים לבן שלם הוא עקש וכו': (יז) זה פסל מיכה. עיין סנהדרין ק"ג ע"ב ירושלמי סוכה פ"ד ה"ג (דף ל"ד ע"ג), תחומא הנדפס מובר תמה לות י"ד, מכילתא פ' בשלח ספרי בהעלותך, שמ"ר פכ"ד לות ג', ופמ"ג, במ"ר פט"ז, תנדר"ע פל"ד: (יח) ג"ל אמנה לך משבט יוסף עד ג"ל אמנה לך משבט יהודה. כמעט בילקוט שם: (יט) ג"ל אמנה לך משבט לוי ג"ל הן כו' עד נאמן הוא. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרמ"פ, אבל בכ"י המחרים ובנדפס המאמר קצוע

שבטיך, שנאמר לא כן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא (במדבר יב ז), (כ) ר' נחמי' אמר, ואית דאמרי לה אמר ר' חמא בשם ר' שמעון בן לקיש אמר הקב"ה מי שמשרתני בעולם הזה הוא ישרתני בעולם הבא:

[ג] **לא** ישב בקרב ביתי עושה רמיה. אמר ר' יהושע בן לוי (כא) צריך אדם להיות עלוב בתוך ביתו, וכל שכן בביתו של הקב"ה: דובר שקרים לא יכון לנגד עיני. (כב) ארבע כיתות אינן רואות פני השכינה, ואלו הן: [כת לצים, דכתיב ובמושב לצים לא ישב (תהלים א א), כת הנפים, דכתיב כי לא לפניו חנף יבוא (איוב יג טז), כת מספרי] לשון הרע, שנאמר מלשני בסתר רעהו אותו [אצמית גבה עינים ורחב לבב אותו] לא אוכל (פסוק ה), אל תקרי אותו אלא אתו, כת שקרים, דכתיב דובר שקרים לא יכון לנגד עיני:

[ד] **לבקרים** אצמית כל רשעי ארץ. (כג) אמר ר' יוחנן לשני בקרים הביאו נדבה למלאכת המשכן, שנאמר והם הביאו אליו עוד נדבה בבקר בבקר (שמות לו ג), בזכות כך אצמית כל רשעי ארץ. (כד) (ויקחו לי תרומה (שם כה ב)) [ויאמר ה' אל משה לאמר קח מאתם (במדבר ז ד ה)] אמר לו הקב"ה צא ואמור להם דברי כבושין, ואמור להם מעלה אני עליכם כאילו הייתי צריך דבר לטעון בעולמי, ואיזה דבר שיטעון בעולמי, זה המשכן, כיון שהביאו הנשיאים את העגלות ואת הבקר אמר הקב"ה למשה קח מאתם, אטר משה שמא נביא חידש להם את הדבר הזה, או שמא הם עשו מעצמן, אמר לו הקב"ה והיו (לעבודת המשכן) [לעבוד את

הערות ותקונים

ס"ע תמנה מסכתך, עיני בנאמני ארץ שנאמר בכל ביתי נאמן הוא: (כ) ר' נחמיס אמר, ואית דאמרי לה פ"ר חמא בסס ר' שמעון בן לקיש, כ"ס גס בכ"י ו', וכן הוא בילקוט, וכן סביח הרא"פ, אבל נכ"י האחריס ובנדפס ר' נחמיס אמר ואית דאמר לה בסס רים לקיש: (כא) צריך אדם להיות עלוב בתוך ביתו וכ"ס בביתו של הקב"ס. בילקוט צריך אדם להיות עלוב בביתו ואס בביתו, אין צריך לומר בביתו של הקב"ס, ובכ"י האחריס ובנדפס צריך אדם להיות עלוב בתוך ביתו, ואין צריך לומר בביתו של חברו, והני' בכ"י שלפנינו היא הנכונה: (כב) ארבע כתות ט'. כ"ס גס בכ"י ו', וכן סביח הרא"פ, ונמצא לנכון בכ"י האחריס ובנדפס, ולפנינו נסמס ג' כתות כת לצים וכת חנפים ע"י אגנת המעתיק, ונמצא לנכון בכ"י ו', ובגמרא סוסס מ"ב ע"א ומהדרין ק"ב ע"ח נסמס המאמר ארבע כתות אין מקבלות פני שכינה, ועל כת לצים מובא גס בכתוב מתך יהי מוצא את לוצים ועל כת מספרי לשון הרע מובא גס בכתוב כי לא אל חפץ רשע אתה לא יגורך רע ע"ס. וכאן סביח על מספרי לשון הרע בכתוב מלשני בסתר רעהו אותו אצמית וסיים אל תקרי אותו אלא אתו. וכן תראה בגמרא ערכין ס"ו ע"ב כל המספר לשון הרע גועים בחיים עליו, שנאמר מלשני בסתר רעהו אותו אצמית ובמס לשון הרע אמר הקב"ס אין אני והוא יכולין לדור בעולם, שנאמר מלשני בסתר רעהו אותו אצמית ובמס עיניס ורחב לבב אותו לא אוכל אל תקרי אותו אלא אתו לא אוכל: (כג) פ"ר יוחנן לשני נקריס סביאו נדבה למלאכת המשכן. התחלת המאמר הוא בגמ"ר פמ"ח אות ג', פ"א אות ג', גמ"ר פי"ב אות ג"ז, תנחומא הנדפס מכבר תרומה אות ד', בסא אות כ"ז, ובתנחומא שלנו תרומה סי' ג', ובסא סי' כ"ס, ומובא בילקוט תהלים רמז תתנ"ס בסא מדרש שוחר טוב: (כד) ויקחו לי תרומה. נראה כי זה הכתוב מובא פה בטעות ויש להגיה הכתוב ויאמר ה' אל משה לאמר קח מאתם (במדבר ז' ד' ה') וכן תקנתי בפנים כי על זה סובב כולך הדרש, וכן המצא במדרש במ"ר פי"ב אות י"ח כל הדרשה קצת ברחבה ויקריבו אותם לפני המשכן (במדבר ז' ג') באו ועמדו לפני המשכן ולא קבל מהם עד שנאמרו לו מפי הגבורה קח מאתם, הה"ל ויאמר ה' אל משה לאמר קח מאתם וגו' (במדבר ז' ה'), מאי לאמר תני רב הושעיא אמר לו הקב"ס לא ואמור להם דברי כבושים ודברי נחמות קח מאתם, באותה שעה היה משה מתיירא ואומר שמא נסתלקה ממני רוס"ק ושרתה על הכשיחים, א"ל הקב"ס משה חילו להם הייתי אומר שיביאו לך הייתי אומר שתאמר להם אלא קח מאתם, מאתם היה הדבר הזה בסכימה דעתם לדעת העליונה הוא, והמאמר לקוח מפסיקתא דר"כ פסקא ויהי ביום כלות משה (ס' ע"ח) ונסמס גס במדרש חזית פ"ו בפסוק יפה את רעיתי כתרצה ונאה הגי' מהו לאמר א"ר הושעיא אמר לו הקב"ס למשה אל תאמר להם דברי שבח ודברי נחמות, ובמדרש חזית שם סיים עוד אמר הקב"ס משלה אני עליכם כאילו הייתי צריך לסבול הוא את שולמי והבאתם לי, וזה ניתנ

בפסיקתא

עבודת אהל מועד] (שם שם ס), (כה) ועד כמה הן קיימות, (כו) ר' חנינא בשם בר קפרא ור' יודן בשם ר' שמואל בר נחמני (כז) עד הגלגל, שנאמר בגלגל שורים זבחו (הושע יב יב), (כח) ר' אבא בר כהנא אמר עד נוב עיר הכהנים [היו קיימות], (כט) ר' אבהו אומר עד (גדעון) [גבעון], רב חמא בר חנינא אמר עד שנבנה בית המקדש והקריבן שלמה. אמר ר' לוי מאי טעמא דרב חמא בר חנינא דכתיב ויזבח [המלך] שלמה את זבח הבקר (דה"ב ז ה), בקר אין כתיב כאן אלא הבקר, שהביאו הנשיאים למעון את המשכן, (ל) ר' אייבו בשם ר' מאיר אומר לעתיד לבא הן מתוקנות להפרע מן הרשעים, שנאמר לבקרים אצמית כל רשעי ארץ:

מזמור קב

[א] **תפלה** לעני כי יעטוף. זהו שאמר הכתוב [זבח רשעים תועבת ה'] ותפלת ישרים רצונו (משלי טו ח), (א) אין הקב"ה מבקש מן הרשעים לא זבח ולא עולה, ומהו מבקש תפלת ישרים, וכן הוא אומר כי לא תחפוץ זבח ואתנה [עולה לא תרצה] (תהלים נא יח): (ב) דבר אחר תפלה לעני כי יעטוף. אמר ר' פנחס בשם ר' ראובן (ג) איני עומד על דעתו של דוד, (ד) פעמים הוא קורא עצמו דוד, תפלה לדוד (תהלים יז ו, פו ו) פעמים הוא קורא עצמו עני, תפלה לעני, בשעה שהוא רואה הצדיקים שעתידין לצאת ממנו, כגון אסא (ה) [יהושפט] יחזקיהו וישעיה הוא קורא עצמו דוד, ובשעה שהוא רואה רשעים עומדין ממנו, כגון אחז מנשה (ו) ואמון, הוא קורא עצמו עני, תפלה לעני. (ז) אמר ר' שמואל בר נחמני בשם ר' יונתן כלפי מנשה אמר תפלה לעני, שחיה עני ממעשים טובים, (ח) ר' אלכסנדרי אומר כלפי התפלה אמרו דוד דהוה אתי ומלקש ומהלך, כענין שנאמר והיה העטופים ללבן (בראשית ל מב), לכך נאמר תפלה לעני כי יעטוף, אותם שקנה בעטיפת תפלה היו ליעקב, ואין עטיפה אלא תפלה, שנאמר תפלה לעני כי יעטוף:

הערות ותקונים

בפסיקתא וע"ם בהערות שלי: (כה) ועד כמה הן קיימות. פסיקתא וחזית וכמ"ר שם, ומובא בילקוט ותתחן רמז תתכ"ד בשם סילמדנו: (כו) ר' חנינא בשם בר קפרא ור' יודן בש"ר שמואל בר נחמני. עיין בפסיקתא הערה קס"ד ושם הגהתי המטוס: (כז) עד הגלגל. עיין בפסיקתא שם הערה קס"ה: (כח) ר' אבא בר כהנא. ע"ם הערה קס"ו: (כט) ר' אבהו אומר. ע"ם בהערות שלי ואין להכפיל הדברים: (ל) ר' אייבו בשם ר' מאיר אומר. עיין בפסיקתא שם וכמ"ר שם תני בשם ר' מאיר, ועיין בהערות שלי:

(א) אין בקב"ה מבקש מן הרשעים. עיין לעיל רים מזמור י"ו ורים מזמור ל' ופה במאמר קטוע, וכב"י המחבר ובנדפס נוסף ד"ה זבח רשעים תועבה [ל"ל תועבת ה'] מדבר בגלגל ובגלגל, שנאמר ויעל פר ואיל (במדבר כ"ג י"ד) ומהו מבקש תפלת ישרים, שנאמר תפלה למשה איש האלהים (תהלים צ"ה), וזה נוסף מן רים מזמור ל', רק בקצרה, והרש"פ הוסיף בגליון במאמר בשלמות בלשון המוש"ם במזמור ל' שות ג': (ב) ד"ה תפלה לעני ה"ר פנחס בש"ר ראובן. מובא בילקוט תהלים רמז תתכ"ה ובשם בגליון "ילמדנו" והוא במאמר שלפנינו, והגיון ילמדנו הוא בטעות וצ"ל "מדרש" או שוב שים נמצא במאמר גם בילמדנו הנחבא, ובשם במאמר בפסיקתא דר"כ פסקא ולקחתם לכם (ק"ם ע"ב) וי"ר פ"ל שות ג', ושם הגי' ה"ר אבין, אין ספק שצ"ל ה"ר פנחס בש"ר ראובן, עיין בפסיקתא שם הערה מ': (ג) איני עומד על דעתו של דוד. בפסיקתא ובוי"ר אין אנו יכולין לעמוד על שופי של דוד, עיין בפסיקתא שם הערה מ"ח והגירותי בוי"ר שפו, ובערוך ערך אפו כ' הביא בשם הפסיקתא אופו וכתב פי' שופו עיקרו ובשוף הערך כתב ס"ח שופו דעתו [צ"ל פ"ח שופו דעתו או צ"ל ס"ח דעתו]. ומזה תראה במדרש שו"ם ובילקוט תהלים נאמר במקום שופו „דעתו" שפ"י פי' הערוך והמלה יונית ενφυια פי' עיקרו ודעתו (בעטיפעניים) וכן בירושלמי שקלים פ"ח ה"ח אין את יכול לעמוד על שופי' של שומם הזאת: (ד) פעמים הוא קורא עצמו דוד. בפסיקתא ובוי"ר פעמים שהוא קורא את עצמו מלך: (ה) יהושפט. הוספתי כמו שהוא בפסיקתא ובוי"ר ובילקוט: (ו) ואמון. עיין בפסיקתא שם הערה מ"ב: (ז) ר"ש שמואל בר נחמני בשם ר' יונתן. כ"ה גם בכ"י ו' וכן בילקוט, וכב"י המחבר ובנדפס ר"ש שמואל בר נתן: (ח) ר' אלכסנדרי אומר כלפי התפלה

[ב] [**דבר** אחר תפלה לעני כי יעטוף]. (ט) ר' מאיר ור' יוסי חד מנהון אמר אימתי צריך אדם לתבוע צרכיו, תובע צרכיו ואח"כ יתפלל, שנאמר תפלה לעני ואימתי כי יעטוף בזמן שלפני ה' ישפוך שיחו [ואחרונה אמר תחלה הוא מתפלל ואחר כך הוא תובע צרכיו, שנאמר אשפוך לפניו שיחי (תהלים קמב ג)] ואח"כ צרתי לפניו אגיד (שם שם), ואין שיחה אלא תפלה, (י) שנאמר ויצא יצחק לשוח בשדה לפנות ערב (בראשית כד סג), (יא) אמר ר' זעירי בשם ר' הונא הכל מודים שהוא תובע צרכיו בשומע תפלה. (יב) (שנאמר) ה' שמעה תפלתי, אל תתן אכסיומא שלי בתוכה אלא תעלה ותעשה פירות: ושועתי אליך תבא אל תסתר פניך ממני ביום צר לי הטה אלי אזנך. אמר ר' יוחנן לכל השבט של יהודה ניתנה מתנה זו, שמע ה' קול יהודה (דברים לג ז), ר' חנינא אמר לביתו של דוד ניתנה, ר' יהודה בר סימון אומר אין אדם אומר הטה אלא אם כן אחרים מקטרגין אותו, (יג) אמר ר' לוי אכסיטורין זה נתן משה ליהודה בשעת פטירתו מן העולם, שנאמר וזאת ליהודה (שם שם): כי כלו בעשן ימי ועצמותי כמוקד נחרו. (יד) כהדין מציצא דיקר: [ג] **פנה** אל תפלת הערער [ולא בזה את תפלתם]. (טו) ר' שמואל בר נחמני בשם

הערות ותקונים

תפלה למרו דוד להוס לתי ומלקם ומהלך. בילקוט הביא הגי' ר' אלכסנדרי אמר כלפי תפלה למרו, ר' נרכיס לומר להוא לתי ומלקם לם, כעין שנאמר והיו העטופים לגבן ואין יעטוף לגת תפלה, כעין שנאמר בהתעטף עלי נפשי, וכ"י מחרים ובנדפם ר' אלכסנדרי אמר כלפי תפלה [למרו] כעין שנאמר והיו העטופים ואין יעטף לגת תפלה שנאמר תפלה לעני כי יעטף. והח"א תקן כן בשו"ע עם"י ני' בילקוט, והמפרש בדפוס פרנק ומסטערדם תקן כן בגוף המדרש, ועיין בפסיקתא ובוי"ר מובא בשם ר' אלכסנדרי בשנוי מחר, ועיין שם בהערה מ"ג מה שהעירותי שיכון להגיה עפ"י הגי' שהביא בילקוט ושוה מילמדנו ר' אלכסנדרי לומר להוא לתי ומלקם לם, כעין שנאמר והיו העטופים, ר' נרכיס לומר כלפי תפלה למרו, ואין יעטף לגת תפלה שנאמר בהתעטף: (טו) ר' מאיר ור' יוסי. בירושלמי ברכות פ"ד ה"ד (דף ז' ע"ב) גירסת אית תני תני מתפלל ואח"כ תובע צרכיו, ואית תני תני תובע צרכיו ואח"כ מתפלל, מאן דאמר מתפלל ואח"כ תובע צרכיו תפלה לעני כי יעטוף, ואח"כ לפני ה' יפשוך שיחו, ומאן דאמר תובע צרכיו ואח"כ מתפלל, לשמוע אל הרנה ואח"כ אל התפלה דברי הכמים, ר' זעירא בשם ר' חונא יחיד תובע צרכיו בשומע תפלה. ובגמרא בבלי ע"ז דף ז' ע"ב מובא שם פלוגתא דר' אלעזר ור' יהושע, ר' אלעזר אומר שואל אדם צרכיו ואח"כ יתפלל, שנאמר תפלה לעני כי יעטוף ולפני ה' יפשוך שיחו וגו' אין שיחה אלא תפלה, שנאמר ויצא יצחק לשוח בשדה, ר' יהושע אומר יתפלל ואח"כ יאמר לפניו שיחי צרתי לפניו אגיד: (י) שנאמר ויצא יצחק לשוח בשדה. ח"ו נמצא בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה: לכך נאמר תפלה לעני כי יעטוף, ואומר תפלה למשה, תפלה לדוד, תפלה להבקוק, אמר הקב"ה מביבה תפלתו של עני לפני כתפלת כל נביא שבעולם ומני עוגה, לף שעני נועק ומני שוגה, ואומר כי אם נשוק יעקו אלי וגו': (יא) ח"ל זעירי בש"ר הונא הכל מודים שהוא תובע צרכיו בשומע תפלה. בירושלמי שם רבי זעירא בשם רב חונא ובירושלמי ר' חונא הוא כמו ר' הונא. ועיין בע"ז דף ח' ע"ח ח"ל יהודה אמר שמואל הלכה שואל אדם צרכיו בשומע תפלה, וע"ש בהגהת הרי"ב, וכן הביא הרמב"ם פ' תפלה פ"ו ה"ג ובטוש"ע או"ח סי' קי"ט סעיף ה': (יב) שנאמר ה' שמעה תפלתי. מלת "שנאמר" הסגרתי, ומן ה' שמעה תפלתי מתחיל מאמר חדש, ועל זה אמר אל תתן אכסיומא שלי בתוכה אלא תעלה ותעשה פירות. וכל הלשון אין לו שחר, וכ"ה בכל כ"י, והמדפיס הרמזן דפוס קאסטאנציא הוסיף הכתוב אל תתן ה' מלוי רצה (והוא בתהלים ק"מ ט') ועל זה הביא הדרש אל תתן אכסיומא שלי בתוכה, אבל אין ענין הכתוב הזה מתהלים ק"מ לכאן. וגם הרש"ם מחק את הפסוק הזה, והשם נעיל סוף מזמור על שמע ה' תחנתי ה' תפלתי יקח ויתא כך אמר דוד לפני הקב"ה רבש"ע מלך בשר ודם מחריס מקבלים אכסיומא שמוסיפין לו לתי לתי מבקש אלא אכסיומין שלי ה' תפלתי יקח, והמלה בארתי שם בהערה מ' שפי' בל"י מעלה גדולה וכבוד וכוונה שהתפלל ה' שמעה תפלתי לבאר ואולי ל"ל אל תתן אכסיומא שלי בתוכה אלא תעלה אותי מתוכה, הכוונה שהתפלל ה' שמעה תפלתי שיעלה אותו מגרש: (יג) ח"ר לוי אכסיטורין זה נתן משה ליהודה. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים זבדפוסים הראשונים איסטורין, וכ"ל מניסטורין, עיין מה שהעירותי במזמור כ"ז הערה ל"ח: (יד) כהדין מציצא דיקר. בכ"י ג' מצוצא דיקר, ובכ"י ו' כהדין מציצא דיקדא, והנכון כמו שהוא בכ"י ב' ד' ה' ז' ניצוצא דיקר פי' ניצוץ מן הגרפה, ובדפוס רמזן וחח"א בכל הדפוסים כהדין מצוצא דתגנג, והורחת תגנג בתרמית עשן, אבל זה תקן המדפיס וליתא בכל כ"י: (טו) ר' שמואל בר נחמני בשם ר' יונה אמר. כ"ה גם

ד' יונה אמר (טז) לא היה צריך לומר אלא או אל תפלת הערער ולא בזה את תפלתו, או תפלת הערערים ולא בזה את תפלתם, מהו תפלת הערער, זה מנשה שהיה ער ממעשים טובים, [ולא בזה את תפלתם, זה דוד וחזקיה, שנאמר ויתפלל חזקיהו (מ"ב יט טו)], (יז) אמר ר' אחא בשם ר' אלכסנדרי אשרי אדם שיש לו יתד להתלות בו: דבר אחר פנה אל תפלת הערער. (יח) אמר ר' יצחק כלפי הדורות אמרו, שאין להם לא נביא ולא כהן מורה צדק, ולא בית המקדש שיכפר עליהם (יט) אלא תפלה אחת נשתיירה להן שהם מתפללין בראש השנה וביום הכפורים, אל תבזה אותה מהם, שנאמר (כי) ולא בזה את תפלתם: תכתב זאת לדור אחרון ועם נברא יהלל יה. (כ) וכי עד עכשיו עתידה אומה אחרת להבראות, שהוא אומר ועם נברא, אלא (כא) אמר ר' יהודה בר סימון (כב) זה דורו של מרדכי שנבראו כבריה חדשה. (כג) ורבנין אמרו אלו הדורות שחייבין במעשיהם הרעים, ובאין ועושים תשובה ומתפללין לפניך בראש השנה וביום הכפורים, ולפי שהם מחדשים את מעשיהם, הקב"ה בורא אותם ברייה חדשה, ומה להם לעשות, (כד) יש להם ליטול אתרוגיהן בידיהם ולולביהן וערבי נחל והדסים להלל אותך, הוי אומר ועם נברא יהלל יה:

מזמור קג

[א] **לדוד** ברכי נפשי את ה' [וכל קרבי את שם קדשו]. (א) זהו שאמר הכתוב אודך על כי נוראות (נפלאתי) [נפליתי] נפלאים מעשיך ונפשי ידעת מאד (תהלים קלט יד), (ב) אמר ר' אבדימי בר נחוניא יש דבר רע לכבד ויפה לקנה, יש רע לקנה ויפה לכבד, (ג) עשרה דברים יש באדם, הקנה לקול, הוושט למזון, הכבד לכעוס, הריאה לשתות, המרה לקנאה, הקיבה לשינה, הטפס לטחון, הטחול לשחוק, הכליות יועצות, הלב נומר, לפיכך דוד מקלס אודך על כי נוראות (נפלאתי) [נפליתי נפלאים מעשיך ונפשי ידעת מאד], לכך ברכי נפשי את ה':

[ב] **דבר** אחר ברכי נפשי את ה' [וכל קרבי את שם קדשו]. (ד) אמר ר' לוי בשם ר' חמא הצייר הזה צר איקונין, הצייר מת וצורתו קיימת, והקב"ה אינו

הערות ותקונים

כב"י ו', מגן כב"י מחרים ובנדפס בשם ר' מנא, ומובא בילקוט תהלים רמז תתנ"ה וחסר הציון וגורס בשם ר' יוחנן: (טו) לא סיים צריך לומר. עיין טו"ר פ"ע ובפסיקתא פסקא ולקחתם לכם (קס"ח ע"ח) ושם בהערה מ"ו: (יז) מ"ר מחא בשם ר' אלכסנדרי מצרי מלא שים לו יתד להתלות בו. וכן בירושלמי ברכות פ"ד ה"ח (דף ז' ע"ד) מצרי מלא שזכו לו מבותיו מצרי מלא שים לו יתד כמי להתלות בה, וכן במן חזקיה תלה בדוד, דכתיב כה אמר ה' אלקי דוד אביך שמעתי את תפלתך וגו' כמני רוסף לך (מ"ב כ' ה'), ובפסיקתא שם וטו"ר פ"ל ולא בזה את תפלתם תפלתו של מנשה ותפלת אבותיו, הה"ל ויתפלל אליו ויעתר לו (דה"ב ל"ג י"נ), ותולי על זה מובא כאן דברי ר' אחא, ועיין בפסיקתא שם בהערה מ"ו: (יח) מ"ר יצחק כלפי הדורות. עיין בפסיקתא שם ובהערה י"ח: (יט) אלא תפלה אחת נשתיירה להן שהם מתפללים בר"ה ויו"כ. בפסיקתא וטו"ר שם נאמר אלא תפלה זו בלבד אבל אלו דוקא בר"ה ויו"כ: (כ) וכי עד עכשיו ט'. בכ"י מחרים הני' וכי עדיין לומה עתידה להבראות: (כא) מ"ר יהודה בר סימון. בכ"י מחרים ובנדפס מ"ר יוסי בר' סימון: (כב) זה דורו של מרדכי. בפסיקתא שם אלו דורו של מרדכי ואסתר שהיו נסויים למיתה, ושם נאמר יכול יהו שבראם בריה חדשה: (כג) ורבנין אמרו. זה לשתא בפסיקתא וע"ם בהערה י"ה, ובכ"י מחרים ובנדפס הני' ורבנן אמרי אלו הדורות שהן כמתים במעשיהם ובאין ומתפללין לפניך בר"ה ויו"כ ואתה נוטל מותן בריה חדשה ומה להם לעשות ליקח לולב ולהלל ולהגיד לותך שנאמר ועם נברא יהלל יה: (כד) יש להם ליטול אתרוגיהן בידיהם. עיין בפסיקתא שם בהערה י"ו:

(א) זה"ש לותך על כי מרלות נפליתי. מובא בילקוט תהלים רמז תתנ"ו בשם המדרש: (ב) מ"ר אבדימי בר נחוניא. בילקוט בשטות מ"ר אבדימי בר' נחוניא: (ג) עשרה דברים יש באדם. בשנה בוי"ר פ"ד לות ל' ושם הני' עשרה דברים מפורשין את באדם, ומובא בעשרה כמו לפניו, ובמדרש קה"ר פ"ז פ' החכמה תעוז לחכם מעשרה קיצה בעיר, ומובא גם מבין לשון נומר במקום לפניו וטו"ר הגב נומר: (ד) מ"ר לוי בשם ר' חמא. כ"ם גם בכ"י ו', מגן כב"י מחרים ובנדפס מ"ר לוי בשם ר' סימא, ובילקוט שם השמים

כן אלא הקב"ה צר את האדם הזה והאדם מת והקב"ה חי וקיים, (ה) מה שאין כן הצייר יכול לעשות ולא (ו) הפסף, הפסף הזה שהוא צורף (ז) (האנדרינוס) [האנדרינטוס] הצורף מת (והאנדרינוס) [והאנדרינטוס] קיים, אבל הקב"ה צר את האדם, האדם מת, והק"בה חי וקיים לעולמי עולמים: (ח) דבר אחר מלך בשר ודם הוא אוכל וצורתו אינה אוכלת, אבל הקב"ה אינו כן צורתו אוכלת והוא אינו אוכל, שנאמר אתה הוא ה' לבדך [וגו'] ואתה מחיה את כולם (נחמיה ט ו): (ט) דבר אחר הצייר הזה צר צורה ולא יכול לצור נפש ומעים, אבל הקב"ה צר צורה האדם וצר בו נפש ובני מעים, (י) לכך דוד מקלס ברכי נפשי את ה' וכל קרבי את שם קדשו:

[ג] [ברכי נפשי את ה']. (יא) אמר ר' יהושע בן לוי חמשה פעמים כתיב כאן ברכי נפשי את ה', כנגד חמשה חומשי תורה, ואלו הן: ברכי נפשי את ה' וכל קרבי את שם קדשו (פסוק ה), ברכי נפשי את ה' ואל תשכחי כל גמוליו (שם ב), ברכו ה' כל מעשיו וגו' ברכי נפשי את ה' (שם כב), ברכי נפשי את ה' ה' אלהי גדלת מאד (שם קד א), יתמו חטאים מן הארץ וברכי נפשי את ה' (שם שם לה). (יב) ר' יוחנן אומר חמשה עולמות ראה דוד, אחד במעי אמו, אמר ברכי נפשי את ה' וכל קרבי (פסוק ה), ואחד כשהוא נולד, ברכי נפשי את ה' ואל תשכחי כל גמוליו (שם ב), [מאי כל גמוליו] אמר ר' אבהו שעשה דדים במקום ביצה, מאי טעמא כדי שלא יסתכל בערוה, רב מתנה אמר כדי שלא יינק ממקום הטינופת, ואחד כשהוא יוצא לאויר העולם והולך לכאן ולכאן, שנאמר בכל מקומות ממשלתו ברכי נפשי את ה' (שם קג), ואחד כשהוא מסתלק מן העולם כשהוא רואה את השכינה ברכי נפשי את ה' ה' אלהי גדלת מאד (שם קד א), ואחד לעתיד לבוא, שנאמר יתמו חטאים מן הארץ ורשעים עוד אינם ברכי נפשי את ה' הללויה (שם שם לה):

הערות ותקונים

שם המומר: (ה) מה שאין כן הצייר יכול לעשות. מכאן עד והקב"ה חי וקיים לעולמי עולמים נמצא גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, וליתא בכ"י המחריס ובנדפס: (ו) הכסף. הוא תואר לצורף (זילבערארבייטער): (ז) האנדרינוס · תקנתי האנדרינטוס והיא יונית ἀνδριάντος פי' גלם ועורת שדם (בילדזייל): (ח) ד"א מלך בשר ודם. לפני זה נמצא בכ"י המחריס ובנדפס הוספה "ל"א הצייר הזה חיצו לר בבת אחת אלא מחציל מרחצו לו מרגלו, והקב"ה חיצו כן שנאמר יוצר הכל הוא (ירמיה י' ט"ז) מה שאין הצייר יכול לעשות כן". וזה נמצא בכר במזמור י"ח אות כ"ו, ונמצא שם הרבה דרשות על זה, וכן עיין במכילתא ויסי נמצא מכתת לשירתא פ"ח: (ט) ד"א הצייר הזה לר צורה ולא יכול לצור נפש ומעים. עיין לעיל מזמור י"ח אות כ"ו ג"ו חיצו יכול להטיל בו רוח ונשמה קרבין ובני מעים, והקב"ה לר צורה ומטיל בה רוח ונשמה קרבין ובני מעים, שנאמר ברכי נפשי את ה' [וכל קרבי את שם קדשו], ועיין ברכות י' ע"א מר עוקבא הוה שכיח קמיה לר' שמשון בן פזי והוה מסדר תנדתא קמיה דריב"ל אמר ליה מה לכתיב ברכי נפשי את ה' וכל קרבי את שם קדשו, אמר ליה בא וראה שלא כמדת הקב"ה מדת ב"ו, מדת ב"ו לר צורה של בני הכותל ואינו יכול להטיל בה רוח ונשמה קרבים ובני מעים, והקב"ה חיצו כן, לר צורה בתוך צורה ומטיל בה רוח ונשמה קרבים ובני מעים כו', ולרם וכל קרבי שם הקרבים: (י) לכך דוד מקלס ברכי נפשי. בכ"י ג' ל' ס' ז' נמצא אחר זה הוספה: בשר ודם מסנא את צורתו אבל הקב"ה לר את האדם והוא מסנא להקב"ה, ב"ו מבקש לצור צורה כמה סממנין הוא טהון עד שלא לר אותה, אבל הקב"ה לר את האדם מתוך טיפה של נוזן, בא וראה המוום הזה שלם מאוה ומשים ומשה לבעוניים יש בו, כנגד ימות החמה, והוא צור מטיפה אחת של נוזן, ב"ו לר צורה אבל צורתו חיצה טומה צורה אבל הקב"ה צורתו טומה צורה לכך נאמר ברכי נפשי את ה' ע"כ. ובילקום תהלים שם נמצא ג"כ הוספה ר' שמואל בר אבא אמר הוא שדוד אומר ברכי נפשי את ה' וכל קרבי את שם קדשו ב"ו לר צורה ואין צורתו מקלסתו, אבל הקב"ה לר צורה וצורתו מקלסתו שנאמר כל הנשמה תהלל יה הללויה: (יא) תריב"ל המשה פעמים כתיב כאן ברכי נפשי. נמנא בוי"ר פ"ד אות ז' ושם מובא האומר תריב"ל בשם ר' יוחנן, וכן להיפך, ויש לתקן שם כמו שהוא לפנינו, ועיין ברכות י' ע"א מה שמובא בשם ר' יוחנן, הוא שצד לטוסחא שלפנינו: (יב) ר' יוחנן אומר חמשה עולמות ראה דוד. עיין בוי"ר קלא בסנטן אחר, ועיין

[ד] **דבר** אחר ברכי נפשי. למה מקלס דוד לפני הקב"ה בנפש, (יג) רבנן אמרו מה הנפש הזו סובלת את הגוף, כך הקב"ה סובל את עולמו, ומה הנפש הזו יחידה בגוף, כך הקב"ה יחיד בעולמו, ומה הנפש הזו אינה אוכלת ואינה שותת, כך הקב"ה אינו אוכל ואינו שותה, מה הנפש טהורה בגוף שהיא למעלה, אף הקב"ה טהור והוא למעלה מעולם, מה הנפש רואה ואינה נראית, כך הקב"ה רואה ואינו נראה, תבא הנפש שיש בה כל המדות הללו ותודה ותקלס להקב"ה שיש בו כל המדות הללו:

[ה] **דבר** אחר ברכי נפשי את ה'. (יד) מה הנפש אין אדם יודע אי זה מקומה, (טו) כך הקב"ה אין אדם יודע אי זה מקומו, (טז) שאפילו חיות הקודש שטעונות כסא הכבוד, אינן יודעות אי זה מקומו ובאי זה מקום הוא נתון, (יז) ולפיכך הן אומרים ברוך כבוד ה' ממקומו (יחזקאל ג יב), (יח) אמר דוד תבא הנפש שאין אדם יודע מקומה, ובאיזה מקום היא נתונה, ותקלס להקב"ה שהוא למעלה מעולמו, ואין אדם יודע אי זה מקומו: (יט) מעשה באדם אחד ששאל לרבן גמליאל באיזה מקום הקב"ה נתון, אמר לו איני יודע, אמר לו זו היא תפלתכם וחכמתכם שאתם מתפללין לפניו בכל יום, ואין אתם יודעין איזה מקומו, אמר לו רבן גמליאל הרי שאלת ממני (כ) דבר שהוא רחוק ממני ג' אלפים ות"ק שנה, הריני שואל לך דבר שהוא נתון אצלך יומם ולילה ואמור לי איזה מקומו, ואיזה זה, אמר לו זו הנפש שהיא נתונה אצלך, אמור לי באיזה מקום היא נתונה, אמר לו איני יודע, אמר לו תיפח רוחי' דהאי גברא, אם דבר שהוא נתון אצלך אין אתה יודע איזה מקומו, ואתה שאלת אותי על דבר שהוא רחוק ממני ג' אלפים ות"ק שנה, (כא) אמר לו יפה אנו עושים שמשתחוים למעשה ידינו, שאנו מביטים בו בכל שעה, אמר לו מעשה ידיכם אתם רואים, והמה אין רואין אתכם, אבל הקב"ה רואה למעשה ידיו, ומעשה ידיו אינם רואים אותו, שנאמר כי לא יראני האדם וחי (שמות לג כ), תדע לך שכן הוא מפורש על ידי יחזקאל כשראה דמותו נשמטה נפשו ממנו, הדא הוא דכתיב ואראה ואפל על פני (יחזקאל ג כג):

[ו] **ברכי** נפשי את ה' ואל תשכחי כל גמוליו. (כב) אמר ר' אבא בר כהנא

הערות ותקונים

ועיין בגמרא ברכות שם, ועשה במדרש דברים מן גמרא בבלי שם: (יג) רבנן אמרו מה הנפש סובלת את הגוף. מובא בילקוט תהלים רמז תתנ"ז בשם המדרש, ובשם קלח מזה מדרשה במדרש תנחומא הנדפס מכבר פ' חיי שרה ג', ושם קלג מסדר וסיס וכו', ומובא בתריסות בוי"ר פ"ד שות ח', ובמדרש דברים רבה פ"ב שות ל"ז הוא ג"כ בקצרה, ועיין ברכות י' ע"א היו חסה ברכי נפשי כנגד מי אמרן דוד לא אמרן אלא כנגד הקב"ה בו', ומובא רק ס' דברים: (יד) מה הנפש אין אדם יודע איזה מקומה. בב"י התחרים ובנדפס טעה "ובאיזה מקום היא מתונה": (טו) כך הקב"ה אין אדם יודע. בב"י התחרים ובנדפס אין שום ברים יודעת: (טז) שאפי' חיות הקודש שטשוטות כסא הכבוד אין יודעות איזה מקומו ובאיזה מקום הוא נתון ולפיכך הן אומרים ברוך כבוד ה' ממקומו. בפדר"א סוף פ"ד וסחיות עומדות אלא כבודו ואין יודעות מקום כבודו שוטות ואומרות בכל מקום שכבודו שם ברוך כבוד ה' ממקומו, וע"ש בגיאור הרד"ל סי' כ"ח, ועיין במדרש שמ"ר סוף פכ"ג: (יז) ולפיכך הן אומרים ברוך כבוד ה' ממקומו. בב"י התחרים ובנדפס ושם הן אומרים ברוך כבוד ה' ממקומו: (יח) אמר דוד תבא הנפש עד איזה מקומו. כ"ה גם בב"י ו', וכן בסוף הרמ"פ, וליתא בב"י התחרים ובנדפס: (יט) מעשה באחד אחד. עיין בבלי סנהדרין נ"ם ע"א ופ"ל כופר לרבן גמליאל ידענא לגהייכו מאי קא עביד כו': (כ) דבר שהוא רחוק ממני ג' אלפים ות"ק שנה. כ"ה גם בב"י ו', וכן בביח הרמ"פ וכ"ה גם בילקוט, ובגי בב"י התחרים ובנדפס דבר שהוא רחוק ממני מהלך חמש מאות שנה, ועיין ירושלמי ברכות פ"ט ה"ה (דף י"ג ע"ח) דאמר ר' לוי מהתרן ועד לרקיע מהלך ה' מאות שנה ומרקיע לרקיע מהלך ת"ק שנה, וע"ב מכוונה כי הקב"ה נמצא ה' רקיעים, ומן התרן לרקיע ה' מאות שנה, וב"ה בין רקיע לרקיע ושולה התכסון ג' אלפים וה' מאות: (כא) ב"ל יפה אנו עושים כו'. בב"י התחרים ובנדפס יפה הם עושים שמשתחוין למעשה ידיהן שהם מביטים בו בכל שעה: (כב) ב"ר בגי בהגא. מובא בילקוט תהלים שם רמז תתכ"ו ובשמו שם במגלת "בר כהנא", ועיין במדרש וי"ר פי"ד שות ג' מובא בשמו בשם דברים בשמון

(כג) אם יטול אדם חבית מליאה מים ויתן פיה למטה ישפוך מה שבתוכה, או אם יטול אדם (כד) פונדא ויתן פיה לטמה יפלו המעות לארץ, אבל האשה מהלכת על שתים, והוולד שמור בתוך מעיה, (כה) כאדם שהוא נתון בתוך האיסקפסי, הבהמה היא מהלכת על ארבע, אבל האשה מהלכת על שתים והוולד שמור בתוך מעיה. (כו) אמר ר' סימון האשה הזאת עשויה כינויין כינויין (כז) פיקין פיקין, שאילו היתה ניתורת בבת אחת היתה מתה, (כח) אלא כל חבל וניתורת וכל בינה וניתורת ופיקה ניתורת, לכך נאמר ואף תשכחי כל גמוליו:

[ז] **המולח** לכל עונבי [הרופא לכל תחלואיכי]. (כט) ר' יגאי היה מניח תפילין בתר בישיה תלתא יומין, דאמר מר תפילין צריכין גוף נקי כאלישע בעל כנפים, ואמאי קרו ליה אלישע בעל כנפים, פעם אחת גזרה מלכות הרשעה

הערות ותקונים

לחר, ועיין תנחומא תזריע אות ס': (כג) אם יטול אדם חבית מלאה מים ויתן פיה למטה ישפוך מה שבתוכה. כן הוסיף הרש"פ וליתא בכ"י המחבירים ובנדפס ובילקוט, וכן בכ"י ו' הסוס תמיד עם כ"י שלפנינו ליתא: (כד) פונדא. וכ"ה בתנחומא שם, והיא מלה רומית funda פי' כיס ושק וע"ש בהערה כ"ו, ובו"ל שם מרנקי של משוח, ופי' כיס. והמאמר מוי"ר מובא בילקוט ליוב רמז תתק"ס והביא במקום מרנקי של משוח כיס של משוח: (כה) כאדם שהוא נתון בתוך האיסקפסי, הבהמה היא מהלכת על ארבע אבל האדם מהלכת על שתים והוולד שמור בתוך מעיה. בכ"י המחבירים ובנדפס כאדם שמתון בתוך האיסקפסתי שהיא מהלכת על ארבע, וכל השאר חסר. ואין ספק שע"ל הבהמה היא מהלכת על ארבע, ויש להגיה בתוך האיסקפסי, ופי' ענלת נב ומכוסה, עיין לעיל מזמור ג' הערה מ"ו, ועיין מה שכתבתי בפסיקתא דר"כ פסקא ויהי ביום כלות הערה קמ"ד, ובו"ל שם פי"ד לות ג' בטהג שבעולם בהמה זו מהלכת רבועה והולד מתון בתוך מעיה כמין שק, והאדם זו מהלכת זקופה והולד נתון בתוך מעיה והקנ"ה משמרו שלא יפול, והגם בערוך ערך סקפסם הביא המאמר הזה מוי"ר וגורס בתוך מעיה כמין סקיפסתי, במקום לפנינו כמין שק, וזה משגגת המדפיסים שלא הבינו כוונת המלה הלועזי "כמין שק". והנכון שהמלה אבל האדם מהלכת על שתים והוולד שמור בתוך מעיה, כלומר שהוא נתון בתוך האיסקפסתי ים למטה, וכ"ל אבל הבהמה היא מהלכת על ארבע והולד נתון בתוך מעיה כמין האסקפסתי, והאדם מהלכת על שתים והולד שמור בתוך מעיה. וביל"ק תהלים שם הביא נ' לחרת והאדם הזאת פיה נתון למטה ואין הולד נופל הבהמה הזאת מהלכת על ארבע וולדה במעיה כלומר שהוא נתון בתוך המיס והולד שמור במעיה והאדם מהלכת על שתים ואעפ"כ הוולד שמור, מלת "המיס" הוא בטעות וצ"ל בתוך האיסקפסתי: (כו) ר"ש סימון האדם הזאת עשויה כינויין כינויין פיקין פיקין שאילו היתה ניתורת נבת אחת היתה מתה, אלא כל חבל וכל כינה ניתורת ופיקה ניתורת. כלומר לפנינו כ"ה גם בכ"י ו', (רק שם המלות מסומנות), אבל בכ"י המחבירים ובנדפס הני' האדם הזאת עשויה פוקין פוקין שאדם היה טותר בה שעה אחת היתה מתה, וכל השאר ליתא, ובמדרש וי"ר פי"ד לות ג' נמצא ג"כ המאמר בשם ר' סימון, רק בסגנון אחר, וכך ליתא שם: אמר רבי סימון מעיה של אדם עשויה קינין קינין פיקין פיקין חבילין חבילין שהיה יושבת על המשבר היה מצליחתו בבת אחת, במתניתא אמר אתתי חבל אתתי תרי חבלין, מה תרתי שהני' שם קינין קינין במקום לפנינו כיוויין, חולם בילקוט ליוב רמז תתק"ס הביא בשם וי"ר וגורס מעיה של אדם עשויה כינין כינין פוקין פוקין, וגם הערוך בערך כן מאחרון הביא בשם וי"ר ת"ר סימון מעיה של אדם עשויה כיוים כיוים פיקין פיקין חבילין חבילין, ופי' כריכות, ומזה תולין כ"ו ע"ב סוף ערך ויכוונך מלמד שברת הקב"ה כוגיות בחדם כיון שנפרך אחד מהן אינו יכול לחיות: (כז) פיקין פיקין. שם הקשרים של המעים, וכרז"ו כתב בלשון בלשות שכל קשר עושה בלשה: (כח) אלא כל חבל וניתורת. מכאן משמע שהיתה הני' כמו בו"ר חבילין חבילין: (כט) ר' יגאי היה מניח תפילין בתר בישיה תלתא יומין. פי' לאחר חליו, והמאמר מובא מירושלמי ברכות פ"ב ה"ג (דף ד' ע"ג) ת"ר יגאי תפילין צריכין גוף נקי כו', ר' יגאי היה לובשן לאחר חוליו שלשה ימים לומר שהחולי ממרק, מה טעם שהחולי ממרק מלשון חז"ל יסורין ממרקין כל גופו של אדם (ברכות ה' ע"א) ופי' הערוך מריקין דמו ומכלין כחו, ומן לשמר מר תפילין צריכין גוף נקי כלשון בעל כנפים כו', הוא טפי מלת המעתיק הרשאון מגמרא שבת מ"ש ע"א ק"ל ע"א, ועיין ילקוט תהלים רמז תתנ"ח שהביא המאמר הזה ולא היה לפניו הספרא הזה בכ"י שהיה לפניו, וגרסא בלדו "ירושלמי" וצ"ל "מדרש" כי הביא בלשון המדרש שלפנינו בחסרון המעשה מאליעזר בעל כנפים, וביל"ק שם בתר נחוימו וגרסא בלדו במדרש בתוב ניסים, ואין ספק שצ"ל בילקוט בתר בחיסא, פי' חולה:

שכל מי שמניח תפילין יפצעו את מוחו, והיה אלישע מניח תפילין, ראהו (ל) קוזדר אחד ונטל תפילין בידיו ורץ מפניו, והקזדור רץ אחריו והגיעו, אמר לו מה זה בידך, אמר לו כנפי יונה, ומצא כדבריו, לפיכך נקרא אלישע בעל כנפים, וכיון שאדם עומד מחליו גופו נקי, (לא) ואחר שלשה ימים היה מעביר אותן, (לב) אמר מרימר לית אנא יכיל. (לג) ר' יוחנן הוי לביש תפילין בכל יום, (לד) לפיכך הסולח לכל עונכי:

[ח] **המשביע** בטוב עדיך. (לה) ר' יוחנן פתר קרא בסיני, בשעה שקבלו ישראל את התורה ירדו ששים ריבוא של מלאכי השרת ונתנו עטרות בראשיהון. ר' אבא בר כהנא בשם ר' יוחנן אמר מאה ועשרים ריבוא, והי' אחד נותן עטרה בראשו, ואחד חוגרו זיין. (לו) ר' יודן אומר הלבישן (לז) פורפיראות, שנאמר ואלבשך רקמה (יחזקאל טז י). ר' הונא דציפורין אמר (לח) זוניאות חגרו, שנאמר ואחבשך בשש (שם שם), (לט) ר' שמעון [בן יוחאי] אומר כלי זיין נתן להם ושם המפורש כתוב עליו, הוי המשביע בטוב עדיך: [המשביע בטוב עדיך תתחדש כנשר נעוריכי]. ר' יודן פתר באיוב (אזור) [אזר] נא כגבר חלציך (איוב לח ג), (מ) כאדם שישב באשפה ומנער עצמו, כך איוב מנער את עצמו מן הייסורין ונתחדש, הוי אומר תתחדש כנשר נעוריכי:

[ט] **עושה** צדקות ה'. (מא) ר' יצחק אמר הכל בריבוי, הצדקות בריבוי, שנאמר עושה צדקות, הסליחות בריבוי, שנאמר ואל אלהינו כי ירבה לסלוח (ישעיה נה ז), והפדות בריבוי, שנאמר והרבה עמו פדות (תהלים קל ז). ר' שמואל בר נחמני אמר אף הישועה בריבוי, שנאמר האל לנו [אל] למושעות (שם סח כא):

[י] **יודיע** דרכיו למשה [לבני ישראל עלילותיו]. אמר ר' ברכיה בשם ר' אבא בר כהנא (מב) ישב משה וחישב משירדו ישראל למצרים, והקב"ה חושב

הערות ותקונים

(ל) קוזדר. ובגמרא נכלי שם קסדור, הערוך נערך קסדור הביא המאמר מסכת מ"ע וכתב פירוש שלים [ש"ל שלים]. ומהספרי כתב עין קייסטור ושם הביא מאמר מתרגם ליכא שלשה דנריס היא לותו מלאך משמם ואחד קייסטור, המד"ש וקשת הסופר במתניו וכתב שם המוספרי פי' נל"ר quaestior הוקר ומופס של אנשים פוסעים. תולם לדעתי אין למלא זו שייכות להסיוס במדרש שם המד"ש וקשת הסופר במתניו, רק ברור ש"ל במדרש שם סקריפטר והיא המלה הרומית scriptor שפי' סופר, ושייך לנכון הסיוס המד"ש וקשת הסופר במתניו, ובילקוט יחזקאל רמז שמ"ט נאמר קריסטור ש"ל סקריפטור: (לא) ואחר שלשה ימים היא מעביר לותן. בכ"י האחריס ובנדפס ואחר שלשה ימים מניח לותן, והיא נ' נכוחה, ור"ל ר' יצחי פי' נופה תפילין אחר חליו שלשה ימים, לכן סייס ואחר שלשה היא מניח התפילין: (לב) אמר מרימר לית אנא יכיל. זה ליתא בכ"י האחריס ובנדפס ומיותר הוא: (לג) ר' יוחנן הוי לביש תפילין בכל יום ויום. בירושלמי ובפסיקתא רבתי שם ר' יוחנן בן זכאי לא הוון תפילין זעין מיני, לא בקייטא ולא בסיתוא, מירושלמי שם נופא המאמר אל המדרש שלפנינו: (לד) לפיכך הסולח וגו'. הסיוס הזה הוא בירושלמי שם במאמר ר' יצחי מה טעם הסולח לכל עוניכי הרופא לכל תחלואיכי. ובכתן המאמר נלקח בחילוף: (לה) ר' יוחנן פתר קרא בסיני. עין התמונה תלוס לות ז', ופסיקתא פסקא נחמו (קכ"ד ע"ב), ופסיקתא רבתי פכ"ח, ובתמונה הוספה לפ' שלח לות ח', ובתמונה הנדפס מכבר שלח לות י"ג, ובמ"ר פמ"ס לות ב' ופכ"ח לות ח', במ"ר פע"ז לות כ"ל, וחזית פ' כמגדל דוד, ותמצא נוסחאות שונות אחת מרשותם, ורלוי להשוותן זו מול זו, ובילקוט תהלים רמז התנ"ח מובא המאמר שלפנינו בשו"ט וגרסה נלדו "ברחשית רבה" בטעות כי אין זכרון מזה בב"ר ול"ל "מדרש": (לו) ר' יודן אומר. בכ"י האחריס ובנדפס ר' יוחנן אומר, ובילקוט ר' סימון אומר, וכן בתמונה הוא בשם ר' סימון: (לז) פורפיראות. פי' ניוני πορφυρα בגד תכלת (פורפור): (לח) זוניאות הגרו. פי' חגורות, והמלה יונית ורומית Ζωνη zona פי' חוור וחגורה (גירטעל), ועיין תמונה תלוס הערה נ"ו: (לט) רשב"י אומר כלי זיין נתן להם ושם המפורש כתוב עליו. עיין חזית פ"ל פ' מסכתי ופ"ח פ' מי זאת, ופתיחתא דאיכה לות כ"ד ופ"ב לות י"ז: (מ) כאדם שישב באשפה ומנער עצמו. אין ספק שהיה כתוב כנגר שישב באשפה, ופי' תרגום, ודוקא אזר נא כנגר כתרגום, וכן בב"ר ריש פע"ה ל"ל אחת כהדא תרגומתא דמנערא נרמה מן קיימא, פי' המ"כ כתרגומת שמנערת את עצמה מעפרה: (מא) ר' יצחק אמר הכל בריבוי. עיין מדרש אסתר בסופו בתריכות: (מב) ישב משה וחישב משירדו ישראל למצרים עד ומשה היה רועה.

ומונה עד עכשיו, המענה ארוכה ואם לאו הרי הוא מחשב משעה שנולד יצחק בבר אנו ברווחה, ויירא אלהים את בני ישראל וידע אלהים (שמות ג כה), ומשה היה רועה (שם ג א), (מג) אמר משה לפני הקב"ה רבש"ע הודעני נא את דרכך (שם לג יג), אמר לו הקב"ה דרכיי אתה מבקש לידע, חייך שאני מודיעך, הוי יודיע דרכיו למשה: (מד) לבני ישראל עלילותיו. (מה) לא כשם שאמר ושם לה עלילות דברים (דברים כג יד), (מו) אמר ר' שמואל בר נחמני הוי בר נש יהויין עלילותיה דרחמין רחמין עלך:

[יא] **רחום** וחנון ה', (מז) אמר ר' שמואל בר נחמני מאריך רוחו עם הרשעים, ונותן להם מיעוט מעשים טובים שעשו בעולם הזה, ומאריך רוחו עם הצדיקים, ונובה מהם מיעוט מעשים רעים שעשו בעולם הזה, וחוזר ונותן להם שלוה. (מח) ר' אחא בשם ר' תנחום אמר מאריך רוחו התחיל לגבות גובה:

[יב] **לא** לנצח יריב. לא כבר עשיתי מריבה עם דור המבול ועם דור הפלגה, ונצחתי והפסדתי אותם, ולא כבר עשיתי מריבה עם אנשי סדום, ונצחתי והפסדתי אותם, ובשעה שנצח אותי משה נשתברתי בעולמי הוי לא לנצח יריב ולא לעולם יטור:

[יג] **כרחוק** מזרח ממערב הרחיק ממנו את פשעינו. (מט) אמר ר' ירמיה לא ליהוי ליה איניש דחמנא ירחיק (מיננא ית) [יתנא מן] הטאה, אלא ירחיק חטאה מינן, שנאמר הרחיק ממנו את פשעינו:

[יד] **כרחם** אב על בנים. (נ) תני ר' חייא כרחמן של אבות, ומי הוא זה,

---

הערות ותקונים

כ"ם גם נכ"י ו', וכן הוסיף הרח"פ, והסדרים מתומים, וליתא בכ"י המחריס ובנדפס, וגם הני' ג"ר נרכיה בשם רמכ"ב אמר משה לפני הקב"ה כו', וכל בתייס ליתא, ובתנחומא שמות לות ט' ליתא יודיע דרכיו למשה שהקב"ה בנגד היה יודע את הקץ של גלות מצרים, שנאמר וירא אלהים את בני ישראל וידע אלהים (שמות ג' כ"ה), ולמי הודיע למשה, שנאמר ומשה היה רועה וגו' (שמות ג' א') ובשמ"ר ריש פ"ג מתחיל ומשה היה רועה. הכ"ל יודיע דרכיו למשה לבני ישראל עלילותיו כו', שהודיע דרך הקץ למשה, שנאמר ומשה היה רועה. וכתב הרשב"ם ר"ל דרך החשבון מהקץ והוא שהד' מלות שהם שנזדו עליהם מתחילים מלידת יצחק, שנאמר ומשה כו', ר"ל לעיל כתיב וידע אלהים ודרשו לעיל ידע שהקב"ה סומן כו', ותיבת ומשה שם למעלה, ור"ל וידע אלהים ומשה. והרז"ו הביא כי בספרו מדרש תגלית מנהר כוזת המדרש ואין הספר בעת ת"י. ובכ"י ג' ד' ה' ז' נמצא הוספה ומתחיל: יודיע דרכיו למשה. ד' אמרו דברים ואילו אמרן אלא אחר היו שוחקין עליו, משה אמר סדור תמיס פעלו (דברים ל"ב ד'), מיין ט שנאמר יודיע דרכיו למשה, שלמה אמר את הכל עשה יפה בעתו (קהלת ג' י"א), מיין ט, שלא הסר משלחנו אפילו יום אחד בתמוז מפני שהטעם משחנה, נבוכדנאצר אמר וכל דאתי מרעא כלא חשיבין (דניאל ד' ל"ב) ט נאם יומר שכתיב בו וכבל די דאתין בני מנגא (שם ב' ל"ח), ויתרו אמר עתה ידעתי וגו' (שמות י"ח י"א) כאלו שבא להפעין משהו על חמורו ונפרק עליו ע"כ, ואח"כ מתחיל ד"א יודיע דרכיו למשה ע"ר נרכיה בשם ר' אבי"כ כו': (מג) אמר משה לפני הקב"ה. תנחומא שמות לות ט' ומובא בילקוט תהלים רמז תתכ"ט בשם התנחומא, והוא בתנחומא שמות שם, כמו שרשמתי: (מד) לבני ישראל עלילותיו וע"ת כשם שאמר. מובא בילקוט שם וחסר הציון מדרש: (מה) לא כשם שאמר ושם לה עלילות דברים. בשמ"ר ריש פ"ג לבני ישראל עלילותיו בסר ודם מדותיו ועלילותיו משוותות הן, שנאמר ושם לה עלילות דברים, אבל מדותיו ועלילותיו של הקב"ה רחמניות הן שנאמר רחום וחנון ה' וכו': (מו) אמר ר' שמואל בר נחמני. מכאן על אחאב"ע שלאחריו הוא ג"כ בכ"י ו' וכן הוסיף הרח"פ, ונשמט בכ"י המחריס ובנדפס, ומובא גם בילקוט תהלים שם, ובילקוט שם יהוי בר נשא מה חויית עלילותיה דרחמנא עלך, והני' שלפנינו יסרם: (מז) אחאב"ע מאריך רוחו עם הרשעים. פסיקתא דר"כ פסקא שובה (קס"ח ע"ב), והמאמר מובא מירושלמי תענית פ"ג ס"ח (ס"ה ע"ג) ובירושלמי המאמר קטוע, ויש לתקן עפ"י הפסיקתא ע"ם בהערה ל"ב ל"ג, ועיין לעיל במזמור פ"ו לות ז' כי גם שם מובא המאמר הזה: (מח) ר' אחא בשם ר' תנחום. בפסיקתא שם מאריך רוחו עד שלא יגבה בא לגבות מאריך ונובה, וע"ם בהערה ל"ה, ובכ"י המחריס ובנדפס ר' אחא בשם ר' תנחום ל"ל ר' אחא בשם ר' תנחום, וכ"ה לעיל במזמור פ"ו שם: (מט) ג"ר ירמיה. מובא בילקוט תהלים רמז תתכ"ט וחסר הציון, והציון בפסיקתא מובא על כרחם אב על בנים, וכוונתו לפסיקתא דר"כ פסקא אנכי אנכי: (נ) תני ר' חייא. מובא בילקוט שם בשם פסיקתא ומדרש והוא

בפסקא

(נא) ר' יהודה הנשיא אמר זה אברהם, (נב) שכך היה אומר לפני הקב"ה בשעה שבקש רחמים על הסדומים, שנאמר האף תספה צדיק עם רשע (בראשית יח כג), (נג) ר' ברכי' אמר כיעקב אבינו, שכן כתיב והוא עבר לפניהם (שם לג ג), אמר מוטב לי שיפגע בי, ואל יפגע בבניי, הוי כרחם אב על בנים: (נד) אבא יוסי בן דוסתאי אומר כי הוא ידע יצרנו (פסוק יד), (נה) אמר ר' חייא אוי לה לאותה עיסה שהנחתום מעיד עליה שהיא רעה:

[טו] כי רוח עברה בו ואיננו. (נו) הדא אמרת לית מתין חיין, אלא יצר הרע (נז) שהוא הולך עמו ולא בא עמו: ולא יכירנו עוד מקומו. זה יצר הרע: וחסד ה' מעולם ועד עולם על יריאיו. (נח) אמר ר' יוחנן בשם ר' לוי חסד ה' מעולם ועד עולם, אבל הצדקה עד שלשה דורות, שנאמר וצדקתו לבני בנים: לשמרי בריתו ולזכרי פקודיו לעשותם. (נט) אמר ר' תנחומא משל לאלמנה שהי' לה בן, כל הימים שלא נשא בנה אשה היה נזקק לה, כיון שנשא אשה אמרה אימיה ידענא אנא דלית את מזדקיק לי כמה דהווית לקדמאי, אלא הוי דכיר לי, כך כל הימים שהיו ישראל במדבר היה המן יורד להם, והבאר עולה להם לשמרי בריתו, שהיה קיים להם והיה זקוק להם, והיו יכולין להיות שומרין את התורה ויניעים בה, אבל עכשיו שאדם זקוק לפרנסתו, ולזכרי פקודיו לעשותם:

[טז] ה' בשמים הכין כסאו [ומלכותו בכל משלה]. (ס) ר' ברכיה בשם ר' אבהו אמר אתה מוצא ארבעה נוותנין הן בעולם לפי שהן גאין, והקב"ה מתגאה עליהן, כיצד שור בבהמות, אריה בחיות, נשר במעופפים, (סא) והדגים אין ניוותן מלויתן, ומי גאותן על כולם האדם, שנאמר וירדו בדגת הים ובעוף השמים [וגו'] (שם ט כו), מה עשה הקב"ה נתן ארי ושור ונשר ואדם, שהן ניוותנין בארץ בבסא הכבוד, שנאמר ודמות פניהם פני אדם וגו' (יחזקאל א י) אמר הקב"ה הואיל והם

הערות ותקונים

בפסקא תנכי תנכי (קל"ט ע"ב), וכן בשנה בר"ר פע"ח חות ח', ויותר נכון לתקן בילקוט שם מדרש פסיקתא, והציון מדרש מוסב על מאמר כרחק מזרח, ופסיקתא מוסב על המאמר הזה כי הציון בפסיקתא ולא בילקוט המו"ס גם בפסיקתא הוא בתריכות קלת: (נא) ר' יהודה הנשיא אמר זה מאברהם. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הגיה הרש"פ, אבל בכ"י המחבים ובנדפס פ"ר יהודה בר' סימון, ובפסיקתא שם ר' עזריה בם"ר אחא, ובנ"ר ר' יהודה אומר, וע"ם בהערה כ"ה: (נב) שכך היה אומר לפני הקב"ה. עיין בפסיקתא שם: (נג) ר' ברכיה. בפסיקתא שני' ר' יהושע בר נחמן, ובנ"ר ר' לוי אמר, ועיין בפסיקתא שם בהערות שלי: (נד) אבא יוסי בן דוסתאי. בכ"י המחבים ובנדפס בן דוסי: (נה) פ"ר חייא. במדרש כ"ר פל"ד אות ס' המאמר בתריכות קלת אמר ר' חייא רבה עונה היא הסיסה שהתומה מעיד עליה שהיא רעה כי יגר לב המדם רע מעוריו, אבא יוסי התורתי אומר עונ הוא השאור שמי שברא אותו מעיד עליו שהוא רע, שנאמר כי הוא ידע יצרנו זכור כי עפר אנחנו (תהלים ק"ג י"ד), רבנן אמרי עונה הסיסה שמי שנשטה מעיד עליה שהיא רעה, שנאמר וס' נשאת הטוטפת לותך דבר עליך רעה. והמאמר מובא בילקוט תהלים רמז תתנ"ט, ובילקוט ירמיה רמז ר"ל בשם ב"ר, מזה תרתה שהמאמר קשור לפניו, ובמקום לפניו אבא יוסי בן דוסתאי, נאמר במדרש בראשית רבה אבא יוסי התורתי, ושם מובא המאמר בשמו ולפניו חסר: (נו) הדא אמרת. מובא בילקוט תהלים רמז תתנ"ט בשם המדרש, והוא בשנון בחמי', ועיין לעיל מזמור ע"ח אות ח': (נז) שהוא הולך עמו ולא בא עמו. בכ"י המחבים ובנדפס סיים וכה"ג (כי) רוח הולך ולא ישוב (תהלים ע"ח ל"ט): (נח) ר"ל יוחנן בשם לוי חסד ה' מעולם ועד עולם. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הגיה הרש"פ, אבל בכ"י המחבים ובנדפס סמלות "בשם ר' לוי" ליתא ובירושלמי פאה פ"ח ה"ח (דף ט"ו רים ע"ג) ר' יוחנן בר מריא בשם ר' יוחנן מין אמ יודעים מיזה מקן הגיב או נדקה או גמילות חסדים, כשהוא אומר וחסד ה' מעולם ועד עולם על יראיו ונדקתו לבני (לדם) [בנים] הדא אמרה שגמילות חסדים חביבה יותר מן הנדקה ותלמוד תורה: (נט) ר"ל תנחומא משל למלמנה. מובא בילקוט רמז תתנ"ט וחסר הציון: (ס) ר' ברכיה בשם ר' חבהו. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י המחבים ובנדפס ר' ברכיה בשם ר' חבין, ובמדרש שמ"ר פכ"ג אות י"ג פ"ר חבין ר' מיני נאים בעולם ודברי המדרש שמ"ר טועים מתנחומא בשלח אות י"ד, ובתנחומא שני' פ"ר חבין הלוי, וע"ם מ"ם בהערה ס', והמאמר מובא בילקוט תהלים רמז תת"ם וחסר הציון, ובשני' פ"ר ברכיה בר ר' בשם ר' חבהו: (סא) והדגים אין ניוותן מלויתן ומי גאותן על כולם האדם. כ"ה גם בכ"י

נאים, אני מתגאה עליהם, שנאמר כי גאה גאה (שמות טו א), שהוא מתגאה על כל הגאים, הוי ומלכותו בכל משלה, אמר ר' ברכי' ה' בשמים הכין כסאו שנתן ארבעה גיוותנין הללו בכסאו, לכך אנו יודעין שמלכותו בכל משלה:

[יז] **ברכו** ה' מלאכיו. (סב) אם בעליונים הכתוב מדבר, הרי כבר נאמר ברכו ה' כל צבאיו (פסוק כא), אלא אינו מדבר אלא בתחתונים, ומניין שנקראו התחתונים מלאכים, שנאמר וישלח מלאך (ויוציאם) [ויצאנו] ממצרים (במדבר כ טז), וכי מלאך היה, והלא משה היה אלא שנקראו הנביאים מלאכים, (סג) וכן הוא אומר ויען המלאך (זכריה ד ה), (סד) אמר ר' יהודה בר סימון ויעל מלאך ה' מן הגלגל (שופטים ב א), זה פנחס. (סה) ורבנן אמרי ומראהו כמראה מלאך (ה') [האלהים] נורא מאד (שם יג ו), הרי אתה למד שנקראו הנביאים מלאכים:

[יח] (סו) ר' הונא בשם ר' אחא פתר לה בסיני, גבורי כח עושי דברו לשמוע בקול דברו, שקידמו עשייה לשמיעה, שנאמר נעשה ונשמע (שמות כד ז).

(סז) ר' יצחק אמר מדבר בשומרי שביעית, בנוהג שבעולם (סח) אדם עושה מצוה לשעה או ליום, שמא לשנה, וישראל עושין לשנה, וזה דבר השמיטה (דברים טו ג), (סט) ז"ה בגימטריא שנים עשר כחדשי השנה, (ע) אמר ר' תנחום בר חנילאי ראית מימיך משוי קשה לעשרה ונוח לאחד, וישראל אומרים אם יוספים אנחנו לשמוע (שם ה כג), וכתיב קרב אתה ושמע (שם שם כז), מה שלא יוכלו ששים רבוא לשמוע שמע משה לעצמו וקרא לו הדבור, שנאמר ויקרא אל משה (ויקרא ו ו), ולא היה ניזוק, ללמדך שגדולים הצדיקים יותר ממלאכי השרת, שמלאכי השרת אינן יכולין לשמוע קולו, אלא עומדים ומזדעזעים ונבהלין, והצדיקים יכולין לשמוע קולו שנאמר וה' נתן קולו לפני חילו כי רב מאד מחנהו (יואל ב יא), אלו מלאכי השרת, שנאמר מחנה אלהים זה (בראשית לב ג), וכתיב אלף אלפין ישמשונה (דניאל ז י), ומי יכול לשמוע קולו, כי עצום עושה דברו (יואל שם), זה צדיק שעושה דברו, שהוא גדול ממלאכי השרת, ומי הוא

הערות ותקונים

ז', מנהג בכ"י המחברים ובנדפס ובתנחומא ובשמ"ר ובילקוט נמ חסיר ויתן, רק אחד מהם הוא אחד: (סב) אם בעליונים הכתוב מדבר. בשמה בראשית ווי"ר בהרחבת לבראשית ע"ש, וכן בתנחומא ריש ויקרא, ועי"ש בהערות שלי: (סג) וכפ"ת ויען המלאך. וכ"ה גם בכ"י ו', מנהג בכ"י המחברים ובנדפס הגי' וכפ"ת ויען חגי המלאך, ומין זה לשון הכתוב רק ויען חגי (חגי ג' י"ד) וים לתקן ויאמר חגי מלאך ה' במלאכות ה' (חגי ג' י"ג), וכן בווי"ר שם פ"ר יוחנן בית אב שלהן נקראו מלאכים מלאכים הם"ד ויאמר חגי מלאך ה' במלאכות ה', ובתנחומא מונח הכתוב ויהיו מלעיבים במלאכי האלהים (דה"ב ל"ו ט"ז), וכן סילקוס ברמז תת"ם הניח כל המאמר כמו שהוא בתנחומא עם הוספת לישה דבריס מוי"ר, כדרכו לערב מדרשים שונים יחד, וברשם בשלו מדרש בטעות, ול"ע "תנחומא": (סד) פ"ר יהודה בר סימון ויעל מלאך ה' מן הגלגל זה פנחס. בווי"ר שם המאמר בהרחבת לשון ולכוותיה ויעל מלאך ה' מן הגלגל אל הבוכים וכי מלאך היה ולא פנחס היה, ולמה קורא לאותו מלאך, אלא פ"ר סימון פנחס בשעה שהיתה רוה"ק שורה עליו היו פניו בוערות כלפידים. וע"ש בפי' הרז"ל, ודברי המדרש ווי"ר מובאים בילקוט שופטים רמז מ' וברשם בשלו "תנחומא" בטעות ול"ל "וי"ר": (סה) ורבנן אמרי ומראהו כמראה מלאך האלהים. פה שלשון בקשה ומבואר היטב בווי"ר שם; ורבנן אמרי אפשר שם מאוח שם היתה אומרת לו הנה אים אלהים גם אני ומראהו כמראה מלאך האלהים (שופטים י"ג ו'), כשבורה בו שהוא נביא ואינו אלא מלאך: (סו) ר' הונא בשם ר' אחא פתר לה בסיני. בווי"ר שם ר' הונא בשם ר' אחא אמר בישראל שעמדו לפני הר סיני הכתוב מדבר, שהקדימו עשייה לשמיעה ואמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע: (סז) ר' יצחק אמר. עיין בווי"ר שם ובתנחומא ריש ויקרא בשנוי אחר. והרשב"ץ בפי' לאבות פ"ק מ"ג ע"ב הניח בילמדנו ובמדרש תהלים נכורי כח אלו שומרי שביעית כו', והניח בלשון התנחומא שם ריש ויקרא: (סח) אדם עושה מצוה לשעה או ליום שמא לשנה ויש"א שוין לשנה. כ"ה גם בכ"י ו', מנהג בכ"י המחברים ובנדפס הלשון מסובם, אדם עושה מצוה לשעה או ליום שמא לשנה או ליום וישראל לשנה שנים, ויש לתקן כמו לפניו שהרי רק שנה ל' היא שמשה רק פ"ה לשנע שנים, ובווי"ר שם אדם עושה מצוה ליום אחד לשנה אחת לחודש אחד שמא לשלשה ימות השנה, פי' המ"כ כלומר השנה כולה תמיה: (סט) זה בגימטריה שנים עשר כחדשי השנה. כ"ה גם בכ"י ו', וליתא בכ"י המחברים ובנדפס, וכמה מיותר הוא, עיין בווי"ר שם: (ע) פ"ר תנחום בר חנילאי. בווי"ר שם פ"ר תנחום בר חנילאי

זה, זה משה ששמע קול הדיבור, שנאמר ויקרא אל משה (ויקרא א א), הוי [גבורי כח עושי דברו] לשמוע בקול דברו:

מזמור קד

[א] **ברכי** נפשי את ה' [ה' אלהי גדלת מאד הוד והדר לבשת]. (א) זהו שאמר הכתוב לך ה' הגדולה והגבורה [וגו'] והמתנשא לכל לראש (דה"א כט יא), (ב) [אמר ר' הונא מהו והמתנשא לכל לראש], אתה מוצא הכל מקלסים להקב"ה, (ג) שנאמר ממזרח שמש עד מבואו מהולל שם ה' (תהלים קיג ג), ואין קילום נדול להקב"ה אלא קילוסן של ישראל, עם זו יצרתי לי תהלתי יספרו (ישעיה מג כא), תדע לך שכן הוא, כתוב למעלה ברכו ה' מלאכיו גבורי כח עושי דברו לשמוע בקול דברו (תהלים קג כ), לעשות את קול דברו הי' לו לומר, שמה שהוא שומע הוא עושה, למה כתוב כך, אלא בישראל הכתוב מדבר, שעמדו בסיני והקדימו [עשייה לשמיעה, שנאמר כל אשר דבר ה'] נעשה ונשמע (שמות כד ז), משמקלסין ישראל מקלסין המלאכים אחריהם, מה כתיב בתריה, ברכו ה' כל צבאיו (תהלים שם כא), אלו המלאכים [בענין שנאמר יפקוד ה' על צבא המרום במרום] (ישעיה כד כא), הוי והמתנשא לכל לראש, ואין ראש אלא ישראל, שנאמר כי תשא את ראש בני ישראל (שמות ל יב), ואין קדוש אלא ישראל, שנאמר קודש ישראל לה' (ירמיה ב ג):

[ב] (ד) **דבר** אחר והמתנשא לכל לראש. אמר ר' סימון ראש אתה לכל הקילוסין שקילסו אותך, ומרומם על כל ברכה ותהלה, שנאמר מי ימלל נבורות ה' (תהלים קו ב), מי יוכל לספר שבחו של הקב"ה (ה) אם בקש אדם לומר שבחו של הקב"ה מתבלע, שכן אמר אליהוא היסופר לו כי אדבר אם אמר איש כי יבולע (איוב לז כ), תדע לך שכן הוא (ו) משאמר דוד קמ"ז מזמורים קילס להקב"ה, שנאמר תהלת ה' ידבר פי (תהלים קמה כא), (ז) תמצית כל הדברים קילוסו ברמ"ח איברים, שנאמר כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך (שם לה י), לא הניח אבר שלא קילס בו להקב"ה, אמר להם מה אתם סבורים, מפני שקילסתי להקב"ה בכל הדברים האלה

הערות ותקונים

נמוכג שבשולם מסוי שקסה לפ' טוח לסניס ולסניס טוח לתרנעה, לו שמח מסוי שקסה לס' רטוח טוח לתחד כל ישרתל שמדיס לפני הר סיני ואומריס לס יוספיס כו', וכל"י התחריס ובנדפס נסמסו המלות, מן ל"ר תנחום עד וישרתל אומריס:

(א) זמ"ס לך ה' הגדולה. מוכח בילקוט תהלים רמז תתס"ו בשם המדרש, ולפני המחמר הזה נמצא בכ"י התחריס ובנדפס הוספה "מלך ג"ו אין לובשין את לבושו, אבל הקב"ה בני אדם לובשין את לבושו, שנאמר הוד והדר תשוה עליו (תהלים כ"ד ו')", וזה טופף מאת הסופר מן מזמור כ"ד ומס ליתא "מלך בשר ודם אין לובשין פורפירין שלו ומהו הוד והדר ובמלך המשיח כתוב הוד והדר תשוה עליו", והניח כאן הדרשה על הוד והדר לבסוף, ונס בילקוט לא נמצא סהוספה הסיא: (ב) ל"ר הוא. הוספתי כמו שהוא בכ"י ג' ח' ובנדפס, וליתא נס בכ"י ב' ד' ס' ו' ז', ולפני הילקוט סיס בני ר' חויא: (ג) שנאמר ממזרח שמש עד מבואו מהולל שם ס'. בילקוט הניא התחלת הכתוב ממזרח שמש עד מבואו, והמרגיס שם מלאכי ס' וכוונתו להכתוב כי ממזרח שמש ועד מבואו נדול שמי בגויס (מלאכי א' י"א) ועוד, כי בכ"י מוכח הכתוב מפורס מתהלים קי"ג ג': (ד) ד"ה והמתנשא לכל לראש. מוכח בילקוט תהלים רמז תתס"ב, והניין מדרש מרמז שלפניו מוסב נס על זה: (ה) אס בקש אדם לומר שבחו של הקב"ה מתבלע טו'. בירושלמי ברכות פ"ט ס"ח (דף י"ג ע"ד) איתא רבי אבהו בשם ר' יוחנן היסופר לו כי אדבר אס אמר איש כי יבולע, אס נח אדם לספר נבורותיו של הקב"ה מתבלע מן העולם: (ו) משאמר דוד קמ"ז מזמורים. כ"ה בכל כ"י ובכל הדפוסים, אבל בדפוס ווארשוי תקן המפרש מדנפשיה קמ"ה מזמורים, ישן כי הניא לרמז שנאמר תהלת ה' ידבר פי. והוא במזמור קמ"ה כ"א. ונעלם ממנו כי לפני המדרש היה קמ"ז מזמורים נס' תהלים, עיין לעיל במזמור כ"ג מאה ותרנעים ובשעה מזמורים כי לפני המדרש היה קמ"ז מזמורים נס' תהלים, עיין לעיל במזמור כ"ג מאה ותרנעים ובשעה מזמורים שבספר תהלים כנגד שנותיו של יעקב אבינו, וכן תמצא בירושלמי שבת פי"ו ה"א (דף ט"ו ע"ג) ריב"ל אומר נספרת לתגדתא דכתיב נם מאה ותרנעים ובשעה מזמורות שבכתוב בתהלים כנגד שנותיו של אביט יעקב, ולולי ל"ל נכאן שנאמר כל הנשמה תהלל יה הללויה: (ז) תמצית כל הדברים. כ"ה נס בכ"י ו'

שמא נגעתי באחת מרובי רבבות שבחו של הקב"ה, ועכשיו אני בראש קילוסיו, תהלה לדוד ארוממך אלהי המלך (שם קמה א), (ח) אמר רבי (ט) אף כשיעשה פיהם של צדיקים כמעיין הנובע שאינו פוסק שבחו של הקב"ה, (י) תאמר שהן נובעין שבחו כולו, לאו אלא כתיב זכר רב טובך יביעו (שם שם ז), אמרו אין כתיב כאן, אלא יביעו, שהן נובעין כמעין המתגבר, הוי לכל לראש, אף דוד אמר ה' אלהי גדלת מאד:

[ג] **דבר** אחר ברכי נפשי את ה'. זהו שאמר הבתוב יצו ה' אתך את הברכה באסמיך (דברים כח ח), אתה מוצא כל דבר ודבר מלאך ממונה עליו, אם זכה אדם (יא) מלאכי שלום מסורין לו, ואם נתחייב אדם מלאכי חבלה נמסרין לו, הוי יצו ה' אתך את הברכה. אם הפרשת מעשרותיך בשדה ברכתי אתך, שנאמר ברוך אתה בעיר וברוך אתה בשדה (שם שם ג), אמר ר' זעירא אפילו שיחתן של ישראל תורה היא, (יב) משל הדיוט יהי אלהיך לוייתך, (יג) אמר ר' מאיר מי גדול הנישא או הנושא, הוי אומר הנישא, מי גדול השומר או הנשמר, הוי אומר הנשמר, למה שאלמלא שיש לו מעשים טובים לא היה נישא ונשמר, שנאמר כי מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכיך על כפים ישאונך (תהלים צא יא יב), זוכה אדם מלאכי השרת מלוין אותו ומשמרין אותו, ואין נוגע בו דבר רע, שנאמר לא תאונה אליך רעה (שם שם י), כיון שראה דוד כך כי הברכה חביבה ויפה היא, בירך אף הוא להקב"ה בנפשו ובכל איבריו, שנאמר ברכי נפשי את ה' וכל קרבי את שם קדשו:

[ד] **דבר** אחר ברכי נפשי את ה' ה' אלהי גדלת מאד. (יד) אמר ר' ברכי' בשם ר' אלעזר (בר) [ור'] יהושע עד שלא נברא העולם היית גדול בעולם, משבראת את עולמך גדלת מאד, (טו) עד שלא יצאו ישראל ממצרים גדול היית, וכשיצאו ישראל ממצרים נתגדלת מאד, עד שלא קילסו אותך הנביאים גדול היית, משקילסו אותך הנביאים גדלת מאד [הוד והדר לבשת]: (טז) ר' שמעון בן יהוצדק שאל את ר' שבואל בר נחמני (*טז) ואמר לו כיצד ברא הקב"ה את האורה, אמר לו (יז) נתעטף בטלית לבנה והבהיק העולם מאורו, (יח) אמר לו בלחישה, אמר לו ולאו מקרא מלא הוא, עושה אור כשלמה, אמר לו כשם שקבלתי אותו בלחישה, כך אמרתי לך בלחישה: (יט) אמר ר' ברכי' אלולי דשמעית לר' יצחק דדרשיה ברבים לא

הערות ותקונים

וכן הביא הרמ"ם, וכ"י המחברים ונדפסם סוף כל המדרש: (ח) אמר ר', כן הוא בכל כ"י ונדפסם ובילקוט, והוא כמו אמר רבי: (ט) אף כשיעשה פיהם של צדיקים. בכ"י המחברים ונדפסם ובילקוט נוסף "לפתיל לבוש": (י) תאמר שהן נובעין שבחו כולו כו'. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י המחברים חסר זה, וגם בני' כשיעשה פיהם של הצדיקים לע"ל כמעין נובע שאינו פוסק שבחו של הקב"ה, ובילקוט הגי' תאמר שהם ינעים, לאו זכר רב טובך יאמרו אין כתיב כאן אלא יביעו שהן נובעין כמעין, יש לתקן בילקוט תאמר שהם נובעים: (יא) מלאכי שלום מסורין לו. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י המחברים ונדפסם מלאכי השרת נמסרין לו: (יב) משל הדיוט יהי אלהיך לוייתך. בדפוסים הראשונים בטעות יהא אלהיך לוייתך, ל"ל יהא אלהיך, ובכ"י נ' אחר ממנו נדפסם כתיב יהא אלהיך אבל מתוקן על המלה למעלה יהא אלהיך, וכן בכ"י המחברים נאמר לעכן אלהיך, ובדפוסים המחרוזים הניעו יהא עליך לוייתך: (יג) ל"ר מאיר. עיין לעיל מזמור ל"ח אות ו' בהערה מ"ג: (יד) ל"ר ברכיה בשם ר' אלעזר בר' יוסטא. בכ"י המחברים בשם ר' אלעזר ור' יוסטא, וכן בילקוט רמז תתס"ב מובא המאמר הזה והלשון מרמז שלפניו מוסב על רמז תתס"ב ונם על המאמר הזה, והגי' אלעזר ור' יוסטא, וכן הקנתי בספרים: (טו) עד שלא יצאו ישראל ממצרים גדול היית וכשיצאו ישראל ממצרים נתגדלת מאד. כ"ה בכל כ"י ונשמט בדפוס רמזון ותח"כ בכל הדפוסים, ונמצא לנכון גם בילקוט: (טז) ר' שמעון בן יהוצדק שאל את ר' שמואל בר נחמני. עיין ב"ר פ"ג אות ד', ויל"ר פל"ח אות ז' שמ"ר פ"ג, תנחומא ויקהל אות ז', ופ"ם בהערה כ"ה: (*טז) ואמר לו. בב"ר וי"ר ובתנחומא, מפני ששמעתי עליך שאתה בעל תנדא בגנה. בב"ר שם נתעטף בגד הקב"ה כשלמה, ובשמ"ר ונתעטף הקב"ה כשלמה: (יח) ל"ל בלחישה. בדבר שתר וסוד: (יט) אמר ר' ברכיה אלולי דשמעית בב"ר שם ל"ר ברכיה אלולי שדרשה ר' יצחק ברבים גם היה אפשר לאומרים, אמקמי כן מה היו אומרין

אשרית ברבים, ומהיכן הביא הקב"ה את האורה, ר' ברכי' בשם ר' יצחק אמר מבית המקדש הביאו, שנאמר והנה כבוד (ה') אלהי ישראל בא (מארץ) [מדרך] הקדים [ונו'] והארץ האירה מכבודו (יחזקאל מג ב):

[ה] (כ) **דבר** אחר הוד והדר לבשת. בשר ודם אם גבור אינו נאה, ואם נאה אינו גבור, אבל הקב"ה גבור ונאה, ויש לו שני דברים הוד והדר, ונתן ההוד למשה, שנאמר ונתתה מהודך עליו (במדבר כז כ), ונתן את ההדר ליהושע, שנאמר בכור שורו הדר לו (דברים לג יז), (כא) ונתן את ההוד לשלמה, שנאמר ויתן עליו הוד מלכות (דה"א כט כה), אמר הקב"ה לעתיד לבא (כב) אני נותנם למלך המשיח, שנאמר (כג) כי תקדמנו ברכות טוב [ונו'] הוד והדר תשוה עליו (תהלים כא ד ו), ולא למלך המשיח בלבד הוא נותן, אלא לכל מי שהוא ינע בתורה, שנאמר גדולים מעשי ה' דרושים לכל חפציהם (שם קיא ב), (כד) ואין מעשי ה' אלא תורה, (כה) שנאמר והלוחות מעשה אלהים המה (שמות לב טז) (כו) [ומה שכתוב הוד והדר פעלו (תהלים שם), הוי הוד והדר לבשת]:

[ו] **המקרה** במים עליותיו. (כז) אמר ר' פנחס בשם ר' מאיר השטים הללו של נתר הם, או של בורית, ואין אתה יודע ממה הם, וממה שנאמר המקרה במים עליותיו הוי אומר של מים: (כח) השם עבים רכובו. בשני עבים בא הקב"ה אצל ישראל, (כט) אחד בא במצרים, שנאמר הנה ה' רוכב על עב קל [ובא מצרים] (ישעיה יט א), ואחד בסיני, שנאמר הנה אנכי בא אליך בעב הענן (שמות יט ט): (ל) המהלך על כנפי רוח. אמר ר' הונא [בר פפא] בשר ודם רכובו טועני, אבל הקב"ה הוא טוען את רכובו, בשר ודם על ידי שיש ממש ברכובו רכובו טועני, אבל הקב"ה המהלך על כנפי רוח:

הערות ותקונים

כו', ועיין נרם"י נפי' סמיוחס לו לע"ר סס, והביא סס ני' הסו"ס: (כ) ד"ת הוד והדר לבשת נסר ודס. מובא בילקוט רמז תתס"ב נסס המדרש, והמאמר סס המקרה במים עליותיו במוהג שבשולס סוף מב"ר ריס פ"ל וחסר הציון "ב"ר": (כא) ונתן את ההוד לשלמה שנאמר ויתן עליו הוד מלכות. ברוך שסיפ הוספה מלת הסופר: (כב) אני נותנם. בכ"י המחרים ובנדפס אני נותן את שניהם: (כג) כי תקדמנו נרכות טוב. בכ"י המחרים ובנדפס הני' מה כתיב אחריו הוד והדר תשום עליו: (כד) ואין מעשי ה' אלא תורה. בכ"י המחרים ובנדפס ובילקוט ואין מעשה אלא לטותות: (כה) שנאמר והלוחות מעשה אלהים המה. אחר זה נמלא בכ"י ג' ד' ה' ז' הוספה: ועל מה היתה כתובה על זרועו של הקב"ה היתה קשורה התורה והיתה כתובה קודם הלוחות, והוא מע"ג זמות של הקב"ה, ונפל שם אחד ממנה והוציא ממנו שלש עשרות מיט ונתמלא כל העולם מיט שנאמר ורוח אלהים מרחפת על פני המים (בראשית א' ב'), ונפל שסס השני והוציא ממנו שלש עשרות של אור, אחד ליומות המשיח, ואחד לשולם הבא, ואחד לעולם הזה, ונפל השס השלישי והוציא ממנו ג' עשרות של שם, אחת נברחו מלאכי השרת, ואחת חיות הקודש, ואחת שם של גיהנם, מיד נתמלא כל העולם כלו אור שם ומיט, ומנין אתה שם מן התורה שנאמר שם דת למו (דברים ל"ג ב'), ומנין אתה אור מן התורה, שנאמר כי נר מצוה ותורה אור (משלי ו' כ"ג), כיון שראה הקב"ה שם מימיו ואור מתמלאו ומיט תחתיו עירבן זה בזה נפל שם ומיט ונברא מסס שמיט ונפל אור ומיט ונברא מסס כסא הכבוד, ונפל שם ואור ונברא מסס חיות הקודש ומלאכי השרת, הס"ל ה' בחכמה יסד ארץ, והחכמה ע"ג זמות של הקב"ה בחד ברא מיט, ובחד ברא התורה ובחד ברא השם שתיהן ע' זמות להקב"ה וכל שם ושם יכול לברואות עולם, כמו זה שנאמר מי כמוני יקרא ויגידה ויערכה לי (ישעיה מ"ד ז') ע"כ. וחי"כ מתחיל מה שכתוב כו' וזה הוספה מאוחרת ואולי הכוונה והחכמה ע"ג זמות של הקב"ה חכמה בגימטריא ע"ג: (כו) ומה שכתוב. הוספתי כמו שהוא בכ"י המחרים ובנדפס ובילקוט: (כו) ח"ר פנחס בש"ר מאיר. עיין ב"ר פ"ל אות ז' שדרשו שמה דרשות על מלת שמיט, וחי"כ מובא שם ל"ת שמיט שסבריות מסתוממים עליהן מה הן של שם או של מיט הן, ר' פנחס בש"ר לוי אמר הוא [ג"ל דוד] אתה וקש עליו המקרה במיט עליותיו, וע"ש ריס פ"ל: (כח) השם עבים רכובו. מובא בילקוט תהלים רמז תתס"ב בשם המדרש: (כט) אחד במצרים ואחד בסיני. בכ"י המחרים ובנדפס מובא בתהלה אחד בסיני ואחד במצרים: (ל) המהלך על כנפי רוח ח"ר הושע בר פפא ס'. עד סיום המהלך על כנפי רוח נשמט בשגגת המדפיס בדפוס רחמון וחי"כ בכל הדפוסים, שנשמטו מן המהלך על כנפי רוח עד המהלך על כנפי רוח, ונשמטו כל המאמר בחמשא, ומובא בילקוט

בכל

[ז] **עושה** מלאכיו רוחות. (לא) ר' יוחנן אמר בשני נבראו המלאכים, אותן שהן לצורך שליחות הן של רוח, ואין מלאך אלא שליח, שנאמר וישלח ישראל מלאכים (במדבר כה כא), ואותן שהן לצורך שירות הן של אש, שנאמר משרתיו אש לוהט:

[ח] **תהום** כלבוש כסיתו. (*לא) ר' יהודה ור' נחמיה, ר' יהודה אומר הארץ על מה היא עומדת, על המים, שנאמר לרוקע הארץ על המים (תהלים קלו ו), והמים עומדים על ההרים, שנאמר על הרים יעמדו מים (שם קד ו), וההרים על הרוח, שנאמר יוצר הרים ובורא רוח (עמוס ד יג), והרוח על סערה, שנאמר רוח סערה עושה דברו (תהלים קמח ח), ר' נחמיה אמר הארץ על המים, והמים על ההרים שנאמר על הרים יעמדו מים, וכתיב יעלו (שמים) [הרים] ירדו בקעות: אל מקום זה יסדת להם. זה אוקיינוס:

[ט] (לב) **גבול** שמת בל יעברון המשלח מעינים בנחלים עליהם עוף השמים ישכון. (לג) ר' ישמעאל ור' עקיבא, ר' עקיבא אומר אלו מלאכי השרת, אמר לו ר' ישמעאל כלך מדברותיך ולך אצל נגעים ואהלות, (לד) המשלח מעינים בנחלים, אלו מקוואות שטובלין בהם בעלי נגעים המטמאים באהל המת, אלא אמר ר' ישמעאל זה עוף ששוכן על האילנות שקילוסו של הקב"ה עולה מהם, שנאמר מבין עפאים יתנו קול (פסוק יב), (לה) אמר ר' ישמעאל ואמרי לה ר' יודן

הערות ותקונים

בכל כ"י ובילקוט, והילקוט גורס ג"ר חגיגה בר פפא, וגם הרא"ם הוסיף זה בגליון המדרש:
(לא) ר' יוחנן אמר בשני נבראו המלאכים לומן שהן לצורך כו' עד תהום כלבוש כסיתו. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"ם, ולא נמצא בכ"י האחרים ובנדפס וגם ליתא ר' יוחנן אמר בשני נבראו המלאכים וכו' במזמור של מעלה. ג"ר ליכו מצל למלך שמלך תחלה וכו' במזמור ל"ב, קצר המעתיק וכוונתו במזמור של מעלה למזמור כ"ד לות ד', וגם במזמור פ"ו לות ד' קצר המעתיק וכתב "ר' יוחנן בשני נבראו המלאכים כתיב במזמור למעלה" והוא מאמר אחר בשמו המובא לעיל במזמור כ"ל ע"ש, ועיין גם בב"ר פ"ח לות ג' וסוף פ"נ כי גם שם מובא המאמר מר' יוחנן, ועיין בתנחומא ריש בראשית ובשערה ג', וגם בילקוט תהלים רמז תתס"ב נמצא נ"כ רק התחלת המאמר עושה מלאכיו רוחות, לימתי נבראו המלאכים, ומשם נלמד "בישעיה" והכוונה בישעיה ברמז שכ"ב מובא המאמר בשלמות, והמאמר בשני "ג"ר ליכו וכו' במזמור ל"ב". ים לתקן במזמור ל"ג לות ג' והוא שם על הכתוב לף תכון תבל בל תמוט. והביא פה על הכתוב יסד ארץ על מכוניה בל תמוט עולם ועד התחלת הדרשה, והתחלה הלזו לא נמצא בכ"י שלפנינו ולא בכ"י ו', אבל כן הוא בכל כ"י האחרים, ורציתי בלות אמת שהגיה במקום במזמור ל"ב ל"ג כ', אין ספק של"ג נדבקיו במזמור ל"ג: (*לא) ר' יהודה ור' נחמיה ר' יהודה אומר כו'. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"ם, אולם בכ"י האחרים ובנדפס גי' אחרת ר' יהודה ור' נחמיה שאלו הארץ על מה היא עומדת, על המים, שנאמר לרוקע הארץ על המים והמים על ההרים, שנאמר על הרים יעמדו מים, וכתיב יעלו הרים ירדו בקעות, ולפ"ז ר' יהודה ור' נחמיה לאמרו שניהם דבר אחד ולפנינו חסר כל אחד לאמר בעצמו, גם חסר הסיום והההרים על הרוח שנאמר יוצר הרים ובורא רוח והרוח על סערה, שנאמר רוח סערה עושה דברו. ובירושלמי ריש פ"ב דתגיגה (דף ע"ז ע"ג) דרש ר' יודה בר פזי, בתחלה היה העולם מים במים, מ"ט ורוח מרחפת על פני המים, חזר ועשאו סלע, מסלע קרחו כפתים, חזר ועשאו ארץ כי נסלע יאמר הוה ארץ, והארץ עומדת על מים, לרוקע הארץ על המים, והמים עומדים על ההרים, על הרים יעמדו מים, והההרים עומדין על רוח, כי הוא יוצר הרים ובורא רוח, והרוח תלויה בסערה, רוח סערה עושה דברו, וסערה עשאה הקב"ה כמין קמיע ותלויה בזרועו, שנאמר ומתחת זרועות עולם. ועיין ביפה מראה בירושלמי שם: (לב) נגזל שמת בל יעבורון. בכ"י ב' ד' ה' ז' נמצא דרשה על זה, כגון בשר ודם שהכניס בהמותיו לדיר וסגר הפתח בפניהם שלא יצאו וירעו בחוצה, כך נעל הקב"ה מים בחול והבטיח שלא יצאו מן החול, שנאמר ויסך בדלתים ים וגו' (איוב ל"ח ח') המשלח מעיינים בנחלים. כגון בשר ודם שים לו עקלים של זיתים בבעם קורה זו על זו ומשן יורד מלמטה, כך הקב"ה מכלן ומכלן מקטעין יוצאין מבין ההרים ע"כ. וזה ליתא בכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט: (לג) ר' ישמעאל ור"ע. מובא בילקוט תהלים רמז תתס"ב וחסר הלשון "מדרש": (לד) המשלח מעיינים בנחלים אלו מקוואות שמובלין בהם בעלי נגעים המטמאים באהל המת. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"ם, וזה ליתא בכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט: (לה) ג"ר ישמעאל ואמרי לה ר' יודן בש"ר ישמעאל. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י האחרים ובנדפס ובילקוט הגי' אמר ר'

יודן

בשם ר' ישמעאל כמה דאת אמר עפיה שפיר ואנבה שניא (דניאל ד ט), ושמואל אמר על שלשה דברים אני עומד ואיני יודע מה הם התוקע [יתד] בארץ וקולו נשמע (לו) במקום אחר, וקולו של סוס שהוא רץ ומרתח, ומבין עפאים יתנו קול:

[י] **דבר** אחר עליהם עוף השמים ישכון. אלו אומות העולם שהן מתבנסין על ישראל (לז) ומעבידים בהם להרחיקם מן הקב"ה, אעפ"כ אינן מניחין אותו, (לח) שנאמר מבין עפאים יתנו קול, שמייחדים שמו של הקב"ה פעמים ביום, ואומרים שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד (דברים ו ד):

[יא] **מצמיח** חציר לבהמה ועשב לעבודת האדם. (לט) זה פשתן שעושין ממנו מלאכת עבודה ללבוש האדם: להוציא לחם מן הארץ. (מ) ר' יעקב בר אחא ר' נחמיה ורבנין ר' נחמיה אומר ראה לשון שהתקינו חכמים בברכת המוציא, שהוא מוציא לחם מן הארץ, ורבנן אמרי שהוא עתיד להוציא, שנאמר יהי פיסת בר בארץ (תהלים עב טז):

[יב] **ולחם** לבב אנוש יסעד. (מא) אמר ר' יצחק בשלשה מקומות שמענו שהלחם סועד לבב, באברהם כתיב ואקחה פת לחם וסעדו לבבם (בראשית יח ה), ובשופטים כתיב סעד לבך פת לחם (שופטים יט ה) וכאן כתיב ולחם לבב אנוש יסעד:

[יג] **ישבעו** עצי ה' ארזי לבנון. (מב) ר' חנינא אמר ישבעו מימיהם, ישבעו ימיהם, ישבעו מטעתן, (מג) אמר ר' חנינא לא היו ארזים צריכים להבראות, ולמה נבראו, (מד) מפני כבוד המקום, שנאמר ארזי לבנון אשר נטע, ואין לבנון אלא בית המקדש, שנאמר ההר הטוב הזה והלבנון (דברים ג כה), הוי ישבעו עצי ה' ארזי לבנון אשר נטע. (מה) אמר ריש לקיש לא היה זהב צריך להבראות, ולמה נברא, בשביל כבוד המקום לבית המקדש, שנאמר כל הזהב העשוי למלאכה (שמות לח כד),

---

הערות ותקונים

וזן לנר: (לו) במקום אחר. נכ"י המחבר ובנדפס ושמע [קול] ממקום אחר, והוא קול הברק, וכן מבין עפאים יתנו קול, הוא קול הגשמים מבין ענפי האילנות: (לז) ומעבידים בהם. כ"ה גם בכ"י ז', ובכ"י המחבר ובנדפס ומשעבדים בהן ובילקוט ומעבירין לותי: (לח) שנאמר מבין עפאים יתנו קול. דורש עפאים כחילוף אותיות מלשון שיפה נפשי להורגים (ירמיה ד' ל"א), ר"ל שיפה נפשי ממכת פלשים: (לט) זה פשתן שעושין ממנו מלאכת עבודה ללבוש האדם. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הגיה הרא"ם, וליתא בכ"י המחבר ובנדפס ובילקוט, וליתי נכ"י ב' ד' ה' ז' על הפסוק מלמיח חציר לבהמה ממלא הוספה מחרת ר' יעקב אומר שאפי דברים אין אדם רואה שיצא לו, עשב בקמה, בקבה בגניו, וחומן ביינו, ושלחם צריכים בשולם (ל"א ושלחן לשורך השולם), שנאמר מלמיח חציר לבהמה וגו': (מ) ר' יעקב בר אחא ר' נחמיה ורבנן, ר' נחמיה אומר כו'. הלשון פה משובש ול"ל כמו שהוא בירושלמי בהרות פ"ו ה"ח (י' ע"ח) ר' יעקב בר אחא אמר מיתפלגין (ר' נחמן) [ל"ל ר' נחמיה] ורבנן, ר' נחמיה אמר המוציא לחם מן הארץ, ורבנן אמרי מוציא לחם מן הארץ, וכן הוא בב"ר פפ"ו אות ז' ושם הלשון מבואר יותר ר"ל יעקב בר אחא מיתפלגון ר' נחמיה ורבנן, ר' נחמיה אמר המוציא לחם מן הארץ שכבר מוציא לחם מן הארץ, ורבנן אמרי מוציא לחם מן הארץ שהוא עתיד להוציא לחם מן הארץ, שנאמר יהי פיסת בר בארץ כו', ועיין בגלי הרכות ל"ח סע"ח ושם מוחלפת הסיפה להתם ר' נחמיה אומר מוציא ורבנן אמרי המוציא, ולדעתי המלות "רמה לשון שהתקינו חכמים בברכת" הם מיותרות ול"ל ר' נחמיה אמר המוציא לחם מן הארץ ורבנן אמרי מוציא לחם מן הארץ שהוא עתיד להוציא לחם מן הארץ, ומחלוקת עם הלשון הכ"ל. וילקוט תהלים רמז תתס"ב הביא כמו שלפנינו במדרש שו"ט וחסר הלשון: (מא) ר"ל יצחק בשלשה מקומות שמענו. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י המחבר ובנדפס בשלשה מקומות מצינו, והמאמר נוסע מב"ר פמ"ח אות י"ח ושם איתא ר"ל יצחק בתורה ובנביאים ובכתובים מציע לשה פיתא מזוניתא דלישה בתורה מנין כו', וכן מובא בילקוט שם בשם ב"ר: (מב) ר' חנינא אמר ישבעו מימיהם. מובא במב"ר פע"ו אות ו' ושם הגי' ישבעו חייהם ישבעו מימיהם ישבעו מטעתן, וע"ש בפירוש"י ומ"ל ויפ"ת, ונם בתנחומא נשא סוף ויפע ס' מלהים גן בעדן הביא המדרש הזה ומבארו: (מג) ר"ל חנינא לא היו ארזים צריכים להבראות. במב"ר הגי' ר"ל יוחנן, ולפני הילקוט שיש הגי' גם בב"ר ר"ל חנינא כמו שהביא בתנחומא שם ר"ל פ"ה אות ו' הגי' ר"ל חנינא: (מד) מפני כבוד המקום. ובב"ר הגי' חנא לשון בית המקדש, ובמדרש שמ"ר חנא בשביל המשכן ובשביל בית המקדש: (מה) אמר ריש לקיש, לא היה זהב צריך להבראות. ב"ר פט"ו אות ג', ובמדרש שמ"ר שם במאמר שלפנינו

וכן הוא אומר וזהב הארץ ההוא טוב (בראשית ב יב), ואין טוב אלא בית המקדש, שנאמר ההר הטוב הזה והלבנון (דברים ג כה):

[יד] **אשר** שם צפרים יקננו. (מו) אלו הלוים: חסידה ברושים ביתה. (מז) ר' הונא בר פפא ור' סימון חד אמר למה נקרא שמה חסידה, (מח) שהיא גרמסת, וחד אמר (מט) מפני שהיא חסה על חברותיה, ואית דאמרי שהיא עושה חסידות עם שכניה. ר' יהודה בר סימון אמר אינו מדבר אלא בשבטו של לוי שנקראו חסידים, שנאמר וללוי אמר תומיך ואוריך לאיש חסידך (דברים לג ח):

[טו] **הרים** הגבהים ליעלים. [נ] אמר ר' יודן לא ברא הקב"ה את עולמו אלא בזכות אברהם, שנאמר אלה תולדות השמים והארץ (נא) בהבראם (בראשית ב ד), הן הן האותיות של אברהם, אמר ר' יודן אם אתה תמה על זה, ראה מה כתיב הרים הגבהים ליעלים, (נב) ומה אם הרים הגבוהים לא נבראו אלא בשביל היעלים, על אחת כמה וכמה שלא נברא העולם אלא בזכות אברהם:

[טז] **עשה** ירח למועדים. (נג) אמר ר' יוחנן לא היה העולם ראוי להשתמש אלא בשמש הזה בלבד, ולמה עשה הירח, בשביל המועדים, שנאמר עשה ירח למועדים. (נד) אמר ר' שילא מכפר (נה) תמרתא בשם ר' יוחנן אעפ"כ אין מונין ללבנה אלא משקיעת החמה. (נו) אמר ר' ברכיה בחמשה עשר יום לחודש (הזה) [הראשון] (במדבר לג ג), אין בו אלא ארבעה עשר, והוא אומר בחמשה עשר מיכן שאין מונין ללבנה אלא משקיעת החמה, שנאמר עשה ירח למועדים שמש ידע מבואו:

[יז] **הכפירים** שואגים לטרף. אלו הגוים הכופרים בהקב"ה, (נז) א"ר חנינא בר פפא שואגים לטרוף את ישראל: (נח) ולבקש מאל אכלם. אלו ישראל שמתפללים ומבקשים פרנסתן מן הקב"ה: תתן להם ילקטון. הקב"ה מפרנס עניים מתוך עשירים, סוף דבר תפתח ידך ישבעון, עניים ועשירים בכלל:

הערות ותקונים

שלפניו ר"ר שמעון בן נקים גא היה מטעם רצוי להשתמש בזה ולמה נברא בשביל המשכן ובשביל בית המקדש, ובב"ר שם נאמר רק בשביל בית המקדש: (מו) אלו הלוים. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הגיה הרש"פ, וליתא בכ"י המחבר ובנדפס: (מז) רב הונא בר פפא ור' סימון. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י המחבר ובנדפס ר' הונא בר פפא ור' יהושע בשם ר' סימון: (מח) שהיא גרמסת. בכ"י המחבר ובנדפס שהיא גרמסת תחת חברותיה: (מט) מפני שהיא חסה על חברותיה ואית דאמרי שהיא עושה חסידות עם שכניה. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י המחבר ובנדפס וחד אמר שהיא חסה על שכניה, ובנמרא חולין ס"ג ע"ח למה נקרא שמה חסידה שעושה חסידות עם חברותיה, פירש"י מחלקת מזומנת: (נ) ר"ר יודן גא ברא הקב"ה את עולמו אלא בזכות אברהם. עיין ב"ר פי"ב אות ט', ר"ר יודן בהריס הנבוהים היעלים מין כתיב כאן אלא הרים הגבוהים ליעלים כו': (נא) בהבראם כן הן האותיות של אברהם. בב"ר שם בהבראם באברהם בזכותו של אברהם. ועיין לקח טוב בראשית ג' ל' ובהערה י"ד, ויש לתקן שם במקום סו"ם מזמור ס"ג ל"ע מזמור ק"ד: (נב) ומה אם הרים הגבוהים גא נברא אלא בשביל היעלים. עיין ב"ר שם: (נג) ר"ר יוחנן גא היה העולם רצוי להשתמש על ר"ר שילא. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרש"פ, וליתא בכ"י המחבר ובנדפס: (נד) ר"ר שילא מכפר תמרתא בב"ר יוחנן אעפ"כ אין מונין ללבנה אלא משקיעת החמה. בשבת ירושלמי ר"ה סוף פ"ג (י"ח ע"ב) ר' שילא דכפר תמרתא בשם ר' [יוחנן] עשה ירח למועדים שמש ידע מבואו, משמש ידע מבואו עשה ירח למועדים, ובפסיקתא דר"כ רים פסקא החודש ר' שילא דכפר תמרתא בשם ר' יוחנן אמר אע"פ [כן] שמש ידע מבואו, מכאן שאין מונין ללבנה אלא מ"כ שקעה חמה, ובב"ר רים פ"ו הוסחה אע"פ שעשה ירח למועדים שמש ידע מבואו, ועיין בפסיקתא שם הערה ו' והערה ז' מה שהבאתי בשם שבלי הלקט: (נה) תמרתא. נדרוש מזרחית בית לחם בערך שעה הכפר בי"ת תאמר"א, עיין תבואות הארץ דף ס"ה ע"ג: (נו) ר"ר ברכיה כו'. כ"ה גם בכ"י ו', ובכל כ"י המחבר, וכן הגיה הרש"פ, והוא גם בירושלמי וב"ר ובפסיקתא שם, רק בדפוס ראשון נשמט בשעות, ואח"כ בכל הדפוסים ונשלח נ"כ בכ"י נ' אשר ממנו נדפס דפוס ראשון, ובילקוט המאמר עיין בק"ע ובילקוט מראתה בירושלמי שם ובמ"כ ובפי' המיוחס לרש"י ובפי' מהרז"ו בב"ר שם: (נז) ר"ר הגיגה בר פפא. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י המחבר ובנדפס חסר שם המאמר: (נח) ולבקש מאל אכלם כו' עד תזרח השמש יחסרון הוא גם בכ"י ו', וכן הגיה הרש"פ,

וליתא

[יח] **תזרח** השמש יאספון. כשתזרח שמשו של מלך המשיח יאספון אומות העולם, ואל מעונתם ירבצון, ולהיכן הם הולכים, לגיהנם: יצא אדם לפעלו ולעבודתו עדי ערב. (נט) אמר ר' אסי אלו בני אדם שמתעסקין בתורה מערב עד בוקר, שהן עתידין לקבל שכרן: ד"א יצא אדם לפעלו ולעבודתו עדי ערב. אמר ר' אבהו בשם ר' שמעון בן לקיש (ס) כך דרשו חכמים שתהא היציאה של בעל הבית, והכנסה של פועל, וצריך לו הפועל שתזרה לו השמש במלאכתו, וצריך בעל הבית שיהא משקיעת החמה הפועל בביתו:

[יט] **מה** רבו מעשיך ה' כלם בחכמה עשית. (סא) אריא וכלבא (סב) ואנקקניתא הווי קיימי, בעיא [אריא] למינזקה כלבא, והוי חמי אנקקניתא (סג) [וצרי ליה מיניה דהוא סעדא דאריא וכלבא סעדא דאנקקניתא], ולא היו מזיקין זה את זה התחיל ר' עקיבא רואה ואומר מה רבו מעשיך ה' כלם בחכמה עשית:

[כ] (סד) **זה** הים גדול ורחב ידים. זה אוקיינוס: שם רמש ואין מספר. אלו דגת וקשקשת: חיות קטנות עם גדולות. (סה) יש בריות שגדילות בים, ויש בריות שגדילות ביבשה, אותן הגדילות ביבשה אם יורדות בים מיד הן מתות, ואותן הגדילות בים אם היו עולות ליבשה מיד הן מתות, מקום חיותו של זה הוא מקום מיתתו של זה, ומקום מיתתו של זה הוא מקום חיותו של זה, הוי (סו) מה רבו מעשיך ה' כלם בחכמה עשית:

[כא] (סז) **דבר** אחר זה הים גדול. זה מלכות אדום הרשעה: ורחב ידים. שמתרחבת

הערות ותקונים

וליתא בכ"י המחבריס ובנדפס: (נט) ת"ר אסי אלו בני אדם כו'. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הגיה הרח"פ, אבל בכ"י המחבריס ובנדפס יצא אדם לפעלו יצאו ישראל לקבל פעולתן מן הקב"ה, שנאמר ואתה נתני מרעיתי אדם אתה, ולעבודתו עדי ערב, מי שהגליס עבודתו עדי ערב: (ס) כך דרשו חכמים. ובכ"י המחבריס מכאן ואמרו חכמים ועיין ב"ר ויצא פע"ב אות ד' תמן תניין השוכר את הפועלים ופסק עמהם להשכים ולהעריב, מקום שנהגו שלא להשכים ולהעריב אינו יכול לכופן, ת"ר מונח מקום שהיו מנהג תמיד בית דין הגדול הוא שתהא הולאה מבל בעל הבית והכנסה מבל פועל, הולאה מבל בעל הבית מנין, שנאמר תזרח השמש יאספון ואל מעונתם ירבצון, הכנסה מבל פועל מנין, ולעבודתו עדי ערב, עד ערב יכול אפילו עדי ערב, לומר עד שתכה כד"ת עדי נקף (ויק ז' ד') ועיין בירושלמי ב"מ פ"ז ה"ח (דף י"ח ע"ב) ובבלי ב"מ פ"ג ע"ח ובתוס' שם ד"ה פועל והביאו שם דברי הכ"ר: (סא) **אריא** וכלבא. מובא בילקוט תהלים רמז תתס"ב וחסר סיון, וכן מובא בבבל העקידה בח שער פ"ו דף ק"פ ע"ב דפוס פרעסבורג, ובי' לאחרת לו: (סב) **ואנקקניתא**. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י המחבריס ובנדפס אנקקתא, ובי' סכוסא מובא בילקוט אנקקיתא, ופי' בל"י ἀνθράξ זאב, כמו שכתב הרב בעל ערוך השלם, ובבל העקידה הביא ואנקקיתא: (סג) **וצרי** ליה מיניה. הוספתי כמו שהוא בכ"י המחבריס ובנדפס ובילקוט. והנה בכ"י הגי' ולדי נדל"ת, ובילקוט וצרי, וכן הגיה החום תמת, פי' שהיה מינר ממנו, והזית רעגן כתב ואנקקתא כ"ל דהיינו מין ארנב שהארי מתירא ממנו והוא מתירא מן הכלב והכלב מתירא מן הארי, ואולי אנקקיתא היא החיה הנקראת מפניע שהימתה של הארי, עיין שבת ע"ע ע"ב, והכוונה שהארי היא מתירא מן האנקקיתא, והאנקקיתא מן הכלב והכלב מן הארי, ובדרך זה נטלו כלם: (סד) **זה** הים גדול ורחב ידים זה אוקיינוס, שם רמש ואין מספר אלו דגת וקשקשת. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הגיה הרח"פ, וזה ליתא בכ"י המחבריס ובנדפס: (סה) יש בריות שגדלות בים. בכ"י המחבריס ובנדפס הני' כשהים ר"ע מניע למקרא זה הים גדול ורחב ידים אמר ים בריות הן, וזה תקן המעתיק עפ"י מאמרם חולין קכ"ז ע"ב כשהים ר"ע מניע לפסוק זה הים תומר ים לך בריות הן, והתחלת המאמר הגיה הילקוט בדרש תתס"ב ומתחיל ג"כ כמו לפנינו ים בריות: (סו) **הוי** מה רבו מעשיך ה' כולם בחכמה עשית. אחר זה נמצא בכ"י ג' ד' ה' ז' הוספה ד"ה נפ ורואה כמה מיני בהמות וחיות ים בעולם, וכמה מיני דגים ים בעולם, שמע קולו של זה דומה לקולו של זה, או שמא מראהו של זה דומה למראהו של זה, הס"ד מה רבו מעשיך ה' כולם בחכמה עשית. נוא ורואה גדולתו של מלך מלכי המלכים הקב"ה, אדם טובע מאה מפבעות בחותם אחד וכולן דומה זה לזה, אבל הקב"ה טבע כל בני עולם בטפטף אחד וחותם אחד ואין אחד דומה לחבירו, שנאמר היוצר יחד לבם המבין אל כל מעשיהם, ועשרה מהם נאכלים מבחוץ, ומזרקים מבפנים, ועשרה מהם נאכלים מבפנים ומזרקים מבחוץ, ועשרה מהם נאכלים כמות שהם, וכל אחד מהם יש בו עשרה מינין ואין אחד מהם דומה לחבירו, כך בכל שהם מאות, הס"ד מה רבו מעשיך ה' כולם בחכמה עשית, לפיכך מיני כל אחד ואחד אומר בשבילו נברא העולם: (סז) ד"ה זה הים גדול זה מלכות אדום הרשעה כו'.

ושולטת בכל העו"ם בולו: שם רמש. שהן פרין ורבין כרמשין: ואין מספר. אין מספר לגזירות שגוזרין ומכתיבין בכל יום ויום: חיות קטנות עם גדולות. (סח) דוכסין ואפרכסין ואיסטרטיקוסין: שם אניות יהלכון. (סט) אלו האוניות שעושין לישראל, שהן מכתיבין וגוזרין עליהן שמדות: לויתן זה יצרת לשחק בו. כל מי שמתלוה עמהן עתיד להעשות שחוק עמהם:

[כב] **דבר** אחר זה הים גדול ורחב ידים. זו תורה, שנאמר ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים (איוב יא ט): שם רמש ואין מספר. (ע) אלו המסכתות. ויש אומרים אלו המשניות דבר קפרא ודרב חייא ודרב ודרבנן בבלאי: חיות קטנות עם גדולות. (עא) אלו התלמידים הקטנים עם הגדולים: שם אניות יהלכון. (עב) אלו בני התלמידים זה אומר טהור וזה אומר טמא, (עג) דמנהגין עלמא כספינתא הדא: לויתן זה יצרת לשחק בו. שכל מי שמתלוה עמהם (עד) עתיד לשחק עמהם לעתיד לבא:

[כג] **דבר** אחר זה הים גדול ורחב ידים. (עה) זה גיהנם, שנאמר לכן הרחיבה שאול נפשה (ישעיה ה יד): שם רמש ואין מספר. אלו הרשעים והמינין והאפיקורסים: חיות קטנות עם גדולות. קטן וגדול שם הוא ועבד חפשי מאדניו

הערות ותקונים

במו שמוא לפניט כ"ס נס בכ"י ו', וכן הניח הרמ"פ, אבל בכ"י מהחריס ובנדפס ובילקוט רמז תתס"ב ני' מחרת ל"ג זס סיס גדול מדבר במלכות שהיא שולטת בשולם, שם רמש ואין מספר דוכסין ואפרכין ואיסטרטוקולין, שם אניות יהלכון אלו האומות [ל"ע האוניות] שהם עושין לישראל. שהן מכתיבין עליהם בכל יום, לויתן זה יצרת שכל מי שמתלוה עמהם עתיד להעשות שחוק לעתיד לבוא, וכב"י ב' ד' ה' ז' לחרי המלות מדבר במלכות שהיא שולטת בשולם ממה שהוסיף. ואין מוזרין ממה שנעשה ברשעים, שנאמר והרשעים כים נגרש (ישעיה נ"ז כ'), מה סיס הזה הגלים שבתוכו הם מתגאים ושולים, כיון שמניע לחל מהן לחוא הוא נשבר וחוזר, וחברו רואה אותו שנשבר ואף הוא נשבר ומתגאה ואינו חוזר, ך הרשעים רואים אלו את אלו שמתגאים ומשתברין ואין מתייסרין מהן, כל הדורות שעמדו דור אחר דור הפלגה דור המבול ואינן מתייסרין, כיוצא בהן פרעה היסרה עמלק סנחריב נבוכדנצר המן ולא למדו אלו מאלו, כך ישראל אינן לוקחין מוסר ממה שעשה הקב"ה בחבותיהן שהיו עובדין ע"ז על כן הפליט עליהם לומות העולם שלא למדו אלו מאלו אע"פ שהרגו כולם, ע"כ. ואח"כ כתוב שם רמש ואין מספר לגזרות שמכתיבין עליהן כו': (סח) דוכסין ואפרכסין ואיסטרטיקוסין. בכ"י מהחריס ובנדפס דוכסין ואפרכין ואיסטרטוקולין. יש לתקן איסטרטילוסין, והמלות שנוכות יחד במדרשים דוכסין איפרכין ואסטרטליטין וכן הניח הילקוט תהלים שם המחבר שלפניהן דוכסין אפרכין ואסטרטליטין, ובאדרתי המלות לעיל מזמור ע"ט סערה י"ל: (סט) אלו האוניות. פי' בל"י ὁ ναυς ὁ μεγας שהר המלר, ודומה אניות מהורות שהר ובמקום שהוין לישראל נראה לתקן שהוקנין לישראל או המלות שהוין לישראל מיותרות: (ע) אלו המסכתות הים אומרים אלו המשניות. המלות ו"ל אלו המשניות, כ"ה נס בכ"י ו', וכן הוסיף הרמ"פ, וליתא בכ"י מהחריס ובנדפס, והוא עפ"י מאמרם ירושלמי סוף הוריות (מ"ח ע"ג) ואיזהו הסר לנפשו מכל הסר יתאוה אלו המניות גדולות, כגון המנתו של ר' חייא, והמנתו של ר' הושעיה, והמנתו של בר קפרא. ובמדרש הס"ם פ"ח פ' תזכנך הסתך מיין הרקח אלו המניות גדולות כגון המנתו של ר' חייא, והמנתו של ר' הושעיה ושל בר קפרא והמנת ר' עקיבא. ובמדרש קהלת פ"ב פ' עשיתי לי גנות ופרדסים אלו המניות גדולות כגון המנתו של ר' חייא רבה, והמנתו של ר' הושעיה רבה, והמנתו של בר קפרא, ועוד הס פ"ו פ' הים הסר יתן כגון המנתו של ר"ע והמנתו של ר"ח ושל ר' הושע"ה ושל בר קפרא. ועוד הס פי"ב פ' ויעב העפר ונעלו הטוהרות אלו המניות גדולות, כגון המנתו של ר"ע והמנתו של ר"ח ור' הושעיה, והמנתו של בר קפרא, ובמדרש תזכה בפתיחתא סי' כ"ג נמסמו המלות והמנתו של ר' חייא, וכן תמלא לעיל במזמור ק' לות פ"ז כגון המנתו של ר' חייא ור' הושעיה ובר קפרא, על פי זה נראה לתקן לפניט במדרש במקום ושרב ל"ע ור' הושעיה. וראיתי בפי' ספר יסירה להגאון ר' יהודה בר ברזילאי הבבלאני ז"ל דף ה' הניח בסגנון אחר: בתנדתא, זה הים גדול ורחב ידים הם רמש ואין מספר אלו אקוע מניות וחילוקי ופרקים ומסכתות, חיות קטנות עם גדולות זו המנת ר' חייא, והמנת ר' הושעיה: (עא) אלו התלמידים הקטנים עם הגדולים. בכ"י מהחריס ובנדפס סיים אחר זה שמחדדים זה את זה: (עב) אלו בני התלמידים. בכ"י מהחריס ובנדפס אלו בני התורה: (עג) דמנהגין עלמא כספינתא הדא. המלות "כספינתא הדא" ליתא בכ"י מהחריס ובנדפס: (עד) עתיד לשחק עמהם. כ"ס נס בכ"י ו', וכב"י מהחריס ובנדפס עתיד הקב"ה לשחק עמהם לעתיד לבא: (עה) זה גיהנם שנאמר לכן הרחיבה שאול נפשה, הם רמש ואין

מספר

(ויק ג יט): שם אניות יהלכון. כי הולך האדם אל בית עלמו (קהלת יב ה): [לויתן זה יצרת לשחק בו]. מהו לויתן זה יצרת לשחק בו, (עו) טיבוי טן ואת מלוותא: כולם אליך ישברון. אלו המתים שעיניהם תלויות לתחיית המתים, שבתחיית המתים כתיב ירנו ישבי סלע מראש הרים יצוחו ישימו לה' כבוד (ישעיה מב יב), וכאן כתיב יהי כבוד ה' לעולם, מה כבוד האמור כאן בתחיית המתים, אף כבוד האמור כאן בתחיית המתים, באותה שעה הם אומרים לך שירה, הדא הוא דכתיב שירו לה' שיר חדש (שם שם י): דבר אחר שם אניות יהלכון: (עז) אמר ר' יצחק בר מריון אלולי שכתוב הנותן בים דרך (שם מג טז) מי שהיה יורד בים היה מת:

[כד] **תסתיר** פניך יבהלון. (עח) רבי ור' יהונתן רבי אומר (עט) אלמלא צילו של הקב"ה שהוא מגין על האדם היו המזיקין הורגין אותו (פ) [שנאמר סר צלם מעליהם וה' אתנו (במדבר יד ט), ר' יהונתן אומר אלמלא מאמרו של הקב"ה שהוא מגין על האדם הזה היו המזיקין הורגין אותו], שנאמר בורא ניב שפתים שלום שלום לרחוק ולקרוב (ישעיה נז יט): תשלח רוחך יבראון. אימתי כשתחדש פני האדמה, אותה שעה יהי כבוד ה' לעולם. (פא) אמר ר' ברכיה בשם ר' לוי בשעה שברא הקב"ה את העולם מה כתיב, וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד (בראשית א לא), פתח שר העולם ואמר יהי כבוד ה' לעולם, פתחו כל הבריות ואמרו ישמח ה' במעשיו, (פב) ואימתי שמחתן של ישראל לעולם הבא, שנאמר ישמח ישראל בעשיו (תהלים קמט ב):

[כה] **המביט** לארץ ותרעד. (פג) אליהו זכור לטוב שאל לר' נהוראי מפני מה הזועות באות לעולם, (פד) אמר לו מפני ביטול המעשרות שאין ישראל טוציאין כתיקנן, אמר לו אליהו (פה) נראין הדברים כדבריך, אבל אינו כן אלא על ידי שהקב"ה מביט בטרטיאות וקרקיסאות של אומות העולם, והן יושבין בשלוה ובית המקדש חרב, הוא מביט בעולמו וביקש להחריבו, שנאמר (מציון) [ה' ממרום] ישאג וממעון קדשו יתן קולו שאג ישאג על נוהו (ירמיה כה ל), [בשביל נוהו], לכך המביט לארץ ותרעד. ר' אחא אמר בעון משכב זכור, אמר לו הקב"ה לאדם אתה זיעזעת אבריך במקום שאינו ראוי לך, אף אני מזדעזע את העולם, אמר ר' שמואל בר נחמני כל מקום שנאמר רעש הפסק מלכות הוא, ואי זה בית אב שלהם, ותרעש

הערות ותקונים

מספר אלו הרשעים והמינין והאפיקורסים. כ"ה נס בכ"י ו', וכן הביא הרש"ס, חוץ בכ"י המחבריס ובנדפס הגי' ד"ל זה היס גדול, מדבר בשמול, שם רמס ואין מספר אלו המתיס: (עו) טיבוי מן ואת מלוותא. בכ"י המחבריס ובנדפס טובו מן הדא מלוויתא, ובכ"י ו' טיבוי מן זאת מלוותא, ובילקוט הביא טובו מאן דאת מלויתי, ובנדפס בגליון פי' המעתיס טובוס שמוניס לחוזו: (עז) ג"ר יצחק בר מריון, אלולי שכתוב הנותן בים דרך. ירושלמי שבת פ"ב ה"ג (דף ס' ע"ב), ועיין ב"ר פ"ו אות ה' ובס שם ג"ע כן, כמו שהוא בירושלמי, ובס שמאמר שם רבנן אמרי הוא מירושלמי, וכן בשם המאמר בוי"ר פל"ה אות ח' ע"ש: (עח) רבי ור' יהונתן. בכ"י המחבריס ובנדפס רבי ור' נתן, ובכ"י ו' רבי ור' יונתן: (עט) אלמלא צילו של הקב"ה. בכ"י המחבריס ובנדפס אילולא אילו של הקב"ה ובמיוחס כ"י כתוב אילולי חיקו ואילו: (פ) שנאמר סר צלם וגו'. הוספתי והסר בכל כ"י ובנדפס, ומגיה רק בכ"י ו', וכן הוסיף הרש"ס, ובשם מן שנאמר עד שנאמר: (פא) ג"ר ברכיה בשם ר' לוי. בכ"י המחבריס ובנדפס קצר המעתיק ולא הביא כל המאמר רק סיים "וכו' במזמור ע"נ", ויש לתקן במזמור ע"ס, ושם נמצא הדרשה בשלמות: (פב) ואימתי שמחתן של ישראל לעולם הבא שנאמר ישמח ישראל בעשיו. בספיקתא אחרי (קע"ח ע"ח) ישראל נא שמחו בשולמי ואחס מבקשים לשמוח בשולמי, שמח ישראל אין כתיב כאן אלא ישמח ישראל (תהלים קמ"ט ב'), שעתידין ישראל לשמוח במעשיו של הקב"ה לעתיד לבוא, וכן הוא בוי"ר אחרי מ': (פג) אליהו ז"ל שאל לר' נהוראי. מובא גם לעיל במזמור י"ח אות י"ב ומובא מירושלמי ברכות פ"ה ה"ג (דף י"ג ע"ג): (פד) ג"ל מפני ביטול המעשרות. בירושלמי שם בשון תרומה ומעשרות, כתוב אחד אומר תמיד עיני ה' אלהיך בה, וכתוב אחד המביט לארץ ותרעד יגע בהרים ויעשנו הא כיצד יתקיימו שני כתובים הללו, בשעה שישראל עושין רצונו של מקום ומוליכין מעשרותיהן כתיקנן תמיד עיני ה' אלהיך בה מראשית השנה ועד אחרית שנה ואינה ניזוקת כלום, בשעה שאין ישראל עושין רצונו של מקום ואינן מוליכין מעשרותיהם כתיקנן המביט לארץ ותרעד: (פה) נראין הדברים כדבריך אבל אינו כן. עיין בירושלמי

הארץ ותחל (ירמיה נ כט), (פו) למה כי קמה על בבל מחשבות ה' (שם שם):
[כו] **אשירה** לה' בחיי. ר' ינאי ור' יהודה בר סימון חד אמר אילו אדם נותן לשונו תחת ציר הדלת להנצל [מן המיתה אינו ניצול, ואחרינא אמר אילו אדם נותן לשונו תחת ציר הדלת להנצל] מן השאול אינו יכול להנצל, הוי. אשירה לה' בחיי:
[כז] **יתמו** חטאים מן הארץ. ר' יהודה ור' נחמיה, [ר' יהודה אומר] יעשו תמימים ורשעים עוד אינם, שאינם רשעים באותה שעה ברכי נפשי את ה'.
[ר' נחמיה אומר יתמו רשיעיא ורשעים עוד אינם שאינם רשעים באותה שעה ברכי נפשי את ה'], (פז) ר' מאיר הוה ליה ההוא מינא בשיבבותיה והוי מצער ליה בקראי הוה בעא רחמי עליה דלימות אמרה ליה ברוריה איתתיה, מהו דעתך משום דכתיב יתמו חטאים, (פח) מי כתיב חוטאים חטאים כתיב, (פט) יסופין חיביא, מיד ורשעים עוד אינם, בעי רחמי עלייהו (צ) דליהדרו בתיובתא, באותה שעה ברכי נפשי את ה'. (צא) אמר ר' שמואל בר רב יצחק לפי שבעולם הזה פרעה נידון בפני עצמו, סיסרא נידון בפני עצמו, [סנחרב נידון בפני עצמו], וכל רשע ורשע בפני עצמו, אבל לעתיד לבוא כולם נידונין בבת אחת וכלין, שנאמר יתמו חטאים מן הארץ ורשעים עוד אינם ברכי נפשי את ה'. (*צא) אמר ר' שמעון בר אבא (צב) מתחילת הספר עד כאן מאה וארבעה מזמורים, ואין כתיב בהן הללויה [עד שהרשעים נגמרין מן העולם נאמר ורשעים עוד אינם ברכי נפשי את ה' הללויה] (צג) ומה טעם ובאבד רשעים רנה (משלי יא י):

מזמור קה

[א] **הודו** לה' קראו בשמו וגו' שירו לו זמרו לו בקשו פניו תמיד. (א) אמר ר' יוסי בר חלפתא לר' ישמעאל בריה מבקש את לראות פני שכינה בעולם הזה, עסוק בתורה בארץ ישראל, (ב) שנאמר דרשו ה' ועוזו בקשו פניו תמיד:

הערות ותקונים

בירושלמי ולעיל במזמור י"ח שם: (פו) למה כי קמה על בבל מחשבות ה'. בכ"י ג' ל' ס' ז' טפף ע"ר סימון במקרים כתיב כמעשה לבנת הספיר (שמות כ"ד י') ובבבל כתיב כמראה אבן ספיר (יחזקאל א' כ"ו), ללמדך שכשם שאתכן היא קשה מן הלבנה, כך היא שעבודה של בבל קשה משל מקרים: (פז) ר' מאיר הוה ליה הוה מינא. עיין גרכות לף י' ע"ב מהו ברוני דהוו בשבבותיה לרבי מאיר כו' ע"ש: (פח) מי כתיב חוטאים חטאים כתיב. רש"י בגמרא שם כתב חטאים כתיב הכי היה חטאים שיהלה יהי הרע עכ"ל. וכיוצא כי גמצא חָטְאִים בפתח תח' ומי"ת דנושם והוא שם תואר לחוטאים, כמו ובדרך חטאים, וגמצא חָטְאִים בחטף חי"ת ובמי"ת לפויס, כמו מרפא יניח החטאים (קהלת י' ל') והוא שם מקרא ועניני העברות, ומגם בפסוק כתיב חַטָּאִים שעניני חוטאים, ממגם דביתהו דר' מאיר ממרם מי כתיב חוטאים חטאים כתיב הכי היה חָטָּאִים שיהלה העברות: (פט) יסופין חייביא. בדפוס ווינציא בטעות מי כתיב חוטאים יסופין חטאים כתיב יתמו חוביא, ים לתקן מי כתיב חוטאים חטאים כתיב יסופין חוביא, והמלה יתמו מיותרת: (צ) דליהדרו בתיובתא. שיחזרו בתשובה: (צא) ר"ל שמואל בר רב יצחק. מוגה בילקוט תהלים סוף רמז תתס"ב בשם המדרש: (*צא) ר"ל שמשון בר חנא. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י המחרים ובנדפס ר"ל שמואל בר חנא, ובו"י פ"ל אות ז' הגי' ר' שמואל בר נחמן בשם ר' יוחנן, וגמרא בבלי ברכות ס' סע"ב הוא בשם ר' יהושע בריה דר' שמעון בן פזי: (צב) מתחלת הספר עד כאן מאה וארבעה מזמורים. וכ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י המחרים ובנדפס מאה ושלשה מזמורין, וגמרא ברכות שם ק"ג פרשיות לאמר דוד כו', וסיימו שם הני ק"ג קו"ל חוויין אלא לאחרי המים ולמה רגשו חדא פרשה היא. ובו"ל שם מאה ועשרים מזמורים הן שפך שהיה כתוב ק"ד והמדפיס חסר על אות ד' שהיא ך' וטעה עשרים: (צג) ומה טעם ובאבד רשעים רנה. בכ"י ג' ל' ס' ז' נגמר אחר זה הוספה זכן שבר ס' מעשה רשעים (ישעיה י"ל ס'), ואח"כ נחה שקשה כל הארץ פעמו רנה (שם שם ז'), כח ורואה כמה צרות ורגזים מונעין פרשעים מן הקב"ה ומן העולם, לכך נאמר יתמו חטאים מן הארץ וגו' ברכי נפשי את ה' הללויה:

(א) ר"ל יוסי בר חלפתא. מוגה בילקוט רמז תתס"ב בשם המדרש: (ב) שנאמר דרשו ה' ועוזו, ואין

זכרו נפלאותיו אשר עשה [מופתיו ומשפטי פיו זרע אברהם עבדו], (ג) אמר ר' עזריה כתיב כי ביצחק יקרא לך זרע (בראשית כא יב), כל מי שהוא [מודה] בשני עולמות הרי הוא ביצחק, ר' יודן אומר מקצתו ולא ככולו:

[ב] הוא ה' אלהינו. (ד) הוא פעמים לטובה ופעמים לרעה, שנאמר הוא היה גבור ציד (בראשית י ט), הוא עשו אבי אדום (שם לו מג), הוא דתן ואבירם (במדבר כו ט), הוא המלך אחז (דה"ב כח כב), הוא אחשורוש (אסתר ו ו), הרי אלו לרעה, ומניין הוא לטובה, הוא (אברם) [אברהם] (דה"א א כז), [הוא אהרן ומשה (שמות ו כו)] הוא משה ואהרן (שם שם כז), הוא עזרא עלה מבבל (עזרא ז ו), (ה) והוא יחזקיהו סתם (מי) [את מוצא מימי] ניחון (דה"ב לב ל), (ו) אמר ר' ברכיה בשם רבנן הקב"ה נמנה עם הצדיקים, שנאמר הוא ה' אלהינו:

[ג] זכר לעולם בריתו דבר צוה לאלף דור. [אמר ר' חייא בר אבא] לאלוף שבדור, ולמעולה שבדור, ומאי ניהו אברהם, (ז) כמה דתנינן תקוע אלפא לשמן, ופירושו מקום ששמו תקוע מעולה לשמן, הוי דבר צוה לאלף דור: [זכר לעולם בריתו דבר צוה לאלף דור]. (ח) אמר ר' לוי בשם ר' שמואל בר נחמני תשע מאות ושבעים וארבעה דורות מה שהיה ראוי לעמוד מהם נימחו בדור המבול, שכן אמר הקב"ה לתת את התורה לאלף דור,

---

הערות ותקונים

עוז מלא תורה: (ג) ע"ר עזריה כתיב כי ביצחק יקרא לך זרע כו'. במאמר מובא מב"ר פכ"ג אות י"ב ע"ר יודן יצחק אין כתיב כאן אלא ביצחק, ר' עזריה בשם בר חפיה בי"ת תרין במי שהוא מודה בשני עולמות, ע"ר יודן ב"ר שלום כתיב זכרו נפלאותיו אשר עשה מופתיו ומשפטי פיו, (תהלים ק"ה ה') מופת נתת למי שהוא מוציא מתוך פיו כל מי שהוא מודה בשני עולמות יקרא לך זרע, וכל מי שאינו מודה בשני עולמות לא יקרא לך זרע, וע"ש בחידושי סרד"ל, וכאן במאמר קטוע, ושילוקט ברכיה מאמר השו"ע ומאמר ב"ר יהב, וכב"י התחריס ובנדפס שני', ע"ר אלעזר כי ביצחק יקרא לך זרע, כל מי שהוא בשם יצחק שולמית (ל"ל כל מי שהוא מודה בשני עולמות) הרי הוא ביצחק, שנאמר כי ביצחק, ר' יודן אמר במקצתו ולא בכולו, שנאמר ביצחק ולא בכולו: (ד) הוא פעמים לשובם והמשם הוא לרעה. ב"ר פל"ז אות ג', אסתר רבה פ"י אות ג' ושם שני' המשם הוא לשובם והמשם הוא לרעה, ומובא בילקוט תהלים רמז תתס"ג בשם ב"ר, וכן בילקוט נח רמז ס"ב וילקוט אסתר רמז אלף מ"ה: (ה) והוא יחזקיהו. בב"ר בפעות הוא חזקיהו המלך. ובאסתר רבה וכן בתיוס כ"י טעם כי היה הסבר הוא אהרן ומשה ודוד הוא סקטן, והוא הוספה מחוסר סופר כי לפ"ז יהיו שלשה לשובה, לכן הוסיף עפ"י מאמרם מגילה י"ד ע"א, ועיין לקח טוב בראשית י', ע' ובשמות י"ג, ובב"י ג' ד' ה' ז' אחרי המלות ודוד הוא הקטן מכף עוד הוא בקטנותו מתחלתו ועד סופו כשם שבקטנותו היה מקטין עצמו לפני מי שגדול ממנו, כך בגדלותו היה מקטין עצמו אצל מי שגדול ממנו ללמוד תורה: (ו) ע"ר ברכיה בשם רבנן הקב"ה נמנה עם הצדיקים. במדרש שם ר' ברכיה בשם רבנן אית לן חד לטב מכולהון הוא ה' אלהינו שבמדת רחמיו לעולם, עיין במות הלוי להרב ר' שלמה אלקבץ דף כ"ג ע"ב שהביא שם דברי השו"ע שלפנינו: (ז) כמה דתנינן תקוע אלפא לשמן. הוא בשמות מחות פ"ה ע"ב ובב"ר פכ"ח אות ד' אדם אחד מאלף מצאתי (קהלת ז' כ"ח) כהדא דתנן אלפא ליין (מנחות פ"ו ע"ב בשמנה) ועש"ם בפירקין ומ"ש שהביא תקוע אלפא ליין, ל"ל תקוע אלפא לשמן, ועיין בפרוש ערך אלפא שהביא לשולת (מנחות פ"ג ע"ב) וכתב פי' רשמואל כדי להביא ממנה שלת למקדש שהיא מובחרת כמו אלפא שהוא רשמואל לאותיות של יון והוא כמו אלף נשורי (ירמיה ג' ד') אלופיו מסוגלים (תהלים קמ"ד י"ד), ועיין בערש"י שם על אלפא לשולת והמלות שלפניו "ופירושו מקום שמו תקוע מעולה לשמן" כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרא"ם וליתא בכ"י התחריס ובנדפס: (ח) ע"ר לוי בשם ר' שמואל בר נחמני התקע"ד דורות כו'. כ"ה הני' גם בכ"י ו', אבל בכ"י התחריס ובנדפס ע"ר חייא בשם ר' שמואל בר נחמן תשע מאות ושמונים דור היה ראוי לעמוד שכולם נימחו בדור המבול שכך אמר הקב"ה שהוא עתיד ליתן את התילה אחר אלף דור ואת מוצא עשרה דורות מאדם ועד נח ועשרה דורות מנח ועד אברהם ושש דורות מאברהם עד משה הוי דבר צוה לאלף דור זו התורה כו'. וגם כאן במאמר בשיבוש, ובב"ר פכ"ח אות ד' הני' אלף דור עלו במחשבה להבראות, וכמה נימותו מהם ר' הוא בשם ר"ש בן לקיש ע"ג אמר ס' מאות וע"ד דורות ס"ש דבר הוא לאלף דור זה התורה, ר' לוי משום ר' שמואל בר נחמן ס' מאות ושמונים מ"ש דבר הוא לאלף דור זו התילה. ע"ש במ"כ שכתב זה התורה שהוא התורה שתהיה נתונה אחר אלף דור והיא נתנה לעשרים ושש דורות י' דורות מאדם עד נח וכן מנח עד אברהם ומאברהם עד משה שש דורות הרי

ואתה מוצא עשרה דורות מאדם ועד נח, ועשרה מנח ועד אברהם, (ט) ומאברהם ועד משה ששה דורות, הוי דבר צוה לאלף דור ואין דבר אלא תורה, שנאמר וידבר אלהים את [כל] הדברים האלה לאמר (שמות כ ה):

[ד] (י) (**בהיותכם**) [בהיותם] מתי מספר כמעט וגרים בה. אמר הקב"ה (יא) עד אשר תפרה (שמות כג ל) בששים ריבוא, ונחלת את הארץ (שם שם), כיון שהלכו שמעון ולוי ועשו אותו מעשה בשכם, אמר להם יעקב אביהם עכרתם אותי [וגו'] ואני מתי מספר (בראשית לד ל): ויתהלכו מגוי אל גוי. (יב) מדבר באברהם ושרה, שנאמר ויהי רעב בארץ וירד אברם מצרימה (שם יב י): לא הניח (לאיש) [אדם] לעשקם. אלו המצריים: ויוכח עליהם מלכים. (יג) זו פרעה ואבימלך, שנאמר ויגע ה' את פרעה נגעים גדולים (שם שם יז), כי עצר עצר ה' בעד כל רחם לבית אבימלך (שם כ יח): אל תגעו במשיחי. אמר ר' ברכיה אלו האבות: (ובנביאי) [ולנביאי] אל תרעו. (יד) אלו האמהות שהיו נביאות, אמר ר' יודן בשם ר' יצחק ויוגד לרבקה את דברי עשו בנה הגדול (שם כה מב), מי הגיד לה, רוח הקודש:

[ה] **ויקרא** רעב על הארץ. (טו) אמר ר' יהודה בר נחמני בשם ר' שמעון בן לקיש ראוי היה יעקב לירד במצרים בשלשלאות של ברזל, ועשה הקב"ה (טז) כמה מנגנאות כדי להורידו בכבודו, לכך נאמר ויקרא רעב על הארץ, (יז) וכל כך למה ויבא (יוסף) [ישראל] מצרים (פסוק כג). (יח) אמר ר' פנחם הכהן

הערות ותקונים

מסרים תתקפ"ד דורות. זו סמילא נתנם לעשרים דורות כדי שיסכר תתק"ם דור ולפנינו מובא בשם ר' לוי בשם ר' שמואל בר נחמני מה שמובא שם בשם ר' סונא. ומין ספק שנלקה המאמר בחסר, ובתנחומא הנדפס מכבר פ' לך סי' י"ח נמצא המאמר הזה, ועיין מה שהעירותי בתנחומא לך סי' י"ד הערה קכ"ג, ועיין נס בקה"ר פ"ח פסוק ט"ו ותנינא י"ד רע"ח וברש"י שם, ולזה המאמר כוון רש"י תהלים ק"ה ח': (טו) ומאברהם ועד משה ששה דורות. בכ"י ג' ד' ס' ז' נמצא הוספה וזהו כי לעולם חסדו עשרים ושתה פעמים שכל עשרים ושתה דורות עמדו בחסדו של הקב"ה, ואלו הן: אדם את חוה, קין מהלנאל ירד, חנוך מתושלח למך, מ חם את מרפכשד שלח, עבר רעו פלג שרוג נחור תרח אברהם יצחק ויעקב לוי קהת ועמרם ומשה, ועל כן כתוב יו"ד ה"א ו"ו ה"א יהו"ה שהוא עשרים ושתה דורות מאדם ועד משה, סוי דבר לוה לאלף דור, ומין דבר אלא תורה, שנאמר וידבר אלהים את הדברים האלה, ע"ל לוי בשם ר' שמואל בר נחמן הטעם ותשעים ותשע דורות קיפל הקב"ה ליתן תורה לדור המדבר שה"ל דבר לוה לאלף דור. ומה שהניח שכל עשרים ושתה דורות עמדו בחסדו של הקב"ה עיין פסחים קי"ח ע"א: (י) בהיותכם. כ"ם בד"ם ס' ס"ו י"ם ולפנינו בתהלים כתוב בהיותם, וכן לשון זה הניח לפניו לעשקם כ"ם בד"ם שם ולפנינו זה הניח לאדם, וכן ובנביאי כ"ם בד"ם שם ולפנינו בתהלים ולנביאי: (יא) עד אשר תפרה בששים ריבוא. בכ"י מחזיקים ובנדפס עד אשר תפרה בששים ריבוא נחלת הארץ מפניהם. וזה נשתוה ע"ל כמו לפניו, וזה מקרא בשמות כ"ג ל'. ועיין ב"ר סוף פ"ם על ויאמר יעקב אל שמעון ואל לוי עכרתם אותי: (יב) מדבר באברהם. מובא בילקוט תהלים רמז תתם"ג וחסר הציון, והמאמר שלפניו אשר נרשם בגליון ב"ר הוא בפכ"ח אות ד', ומן בהיותכם הוא מן שו"ט: (יג) זו פרעה ואבימלך, שנאמר ויגע וגו', כי עצר עצר ה' בעד כל רחם לבית אבימלך. כ"ם נס בכ"י ו' ובכ"י ג' ח' ובנדפס חסר הרמזים מן הכתוב על אבימלך כי עצר וגו' ובכ"י ג' ל' ס' ז' מובא הכתוב ויבא אלהים אל אבימלך בחלום הלילה ויאמר לו הנך מת על האשה אשר לקחת (בראשית כ' ג'): (יד) אלו האמהות שהיו נביאות. עיין ב"ר פס"ל אות ט' ויוגד לרבקה מי הגיד לה ר' חגי בשם ר' יצחק האמהות נביאות היו ורבקה היתה מן האמהות כו' וע"ש במ"כ שהביא את דברי הילקוט ורש"י עה"ת הביא ברוס"ק הונל לה, וכ"ה בתרגום יב"ע, ועיין לקה טוב בראשית כ"ז מ"ב ובהערה קמ"ד: (טו) ר"ל יהודה בר נחמני. מובא בילקוט תהלים רמז תתם"נ ובמעות נרשם שם ב"ר ול"ל מדרש ובב"ר פפ"ו אות ב' הוא באופן אחר, והילקוט הביא כמו שהוא בשו"ם ומובא בשם המע"ט במעות אלו להר"ם מלקנדן דף כ' ע"ח: (טז) כמה מנגנאות. בכ"י מחזיקים ובנדפס ובילקוט כמה עלילות וכמה מנגנות, מין ספק שהמלות כמה עלילות הוא פי' על כמה מנגנות והובא פנימה, ופי' המלה בל"י μαγγανεια תחבולה, עיין ערוך מנגן: (יז) וכל כך למה, ויבא ישראל מצרים. עיין רש"י בפי' תהלים ק"ה ע"ז ויקרא רעב כדי להגלותם למצרים מצאתי בכ"י: (יח) ר"ל פנחם הכהן בר חמא. כ"ם בכל כ"י ובנדפס, ובב"ר שם ר' ברכיה בש"ר יהודה בר סימון:

למקולין

[בר המא] משל לפרה שהיו מבקשין למשוך אותה (יט) למקולין שלה, ולא היתה נמשכת, מה עשו, משכו בנה תחלה, והיתה רצה אחוריו, כך קודם שבא יעקב למצרים כמה מנגנאות נעשו, שיעשו אחי יוסף כל אותן הדברים, כדי שירד יוסף למצרים, ואחרי כן ירד יעקב אחריו למצרים:

[ו] **עד** עת בא דברו. (כ) ר' חייא בר אבא ורבנן, חד אמר עד עת בוא דברו של יוסף, וחד אמר (כא) עד עת בוא דברו של הקב"ה, שאמר יוסף לשר המשקים, (כב) כי אם זכרתני אתך [וגו' והזכרתני אל פרעה] (בראשית מ יד), א"ל הקב"ה כך אמרת חייך שתעשה עוד בבית האסורים שתי שנים, שנאמר ויהי מקץ שנתים ימים (שם מא א), לכך נאמר עד עת בא דברו:

[ז] **שלח** מלך ויתירהו שמו אדון לביתו. (כג) אמר ר' לוי בשם ר' ברכיה בשם ר' יוחנן בן שאול אמר להם יוסף מה אתם סבורים (כד) שאין הקב"ה עמי ממה שבירך זקני ליעקב אבי, שנאמר יעבדוך עמים וישתחוו לך לאומים (בראשית כז כט), לפיכך ויוסף הוא השליט על הארץ (שם מב ו), הוי שמו אדון לביתו: לאסור שריו בנפשו. כיון שביקש פרעה להמליך את יוסף אמרו כל (כה) סנקליטין שלו יש עבד מלך, כיון שמלך יוסף נטלום וחבשום והמתין עד שבאו אחיו להודיע שהוא (כו) בן גנוסים, ואחר כך נרדן בחבלים: ד"א לאסור שריו. זה פוטיפר, (כז) דאמר ר' מאיר מלמד שאסרו (כח) בקולר כל ימיו, (כט) שרו כתיב שריו קרי:

[ח] **ויפר** את עמו מאד ויעצמהו מצריו. אמר ר' שמעון בן לקיש (ל) משל לשני בדאין בסודקי זה גדול וזה גדול, [אלא שזה גדול] מזה, לשני גיבורים זה גיבור וזה גיבור [אלא שזה גיבור] מזה, לכך נאמר ויפר את עמו מאד: הפך לבם לשנא עמו. ר' חייא בשם ר' יוחנן ור' יודן בשם ר' צדוק אתמול והקול נשמע בית פרעה (בראשית מה טז), ועכשיו הפך לבם לשנא עמו, ויקם מלך חדש (שמות א ח) שחידש גזירותיו: שמו בם דברי אתותיו. (לא) אמר ר' יהודה בר סימון שהיו המכות נרשמות בגופן באותיות: (לב) שלח חשך ויחשיך (לג) ולא מרו את דברו. ומי גרם להם, על ידי שלא שמרו את דבריו של הקב"ה ומרו בו:

הערות ותקונים

(יט) למקולין. פי' בל"ר macellum בית המטבחים (פלייטשלאכט): (כ) ר' חייא בר אבא ורבנן. מובא בילקוט תהלים רמז תתס"ג, במאמר ברזל אחד נפצו הוא מן ב"ר סוף פפ"ז, ומן עד עת בא דברו הוא מצו"ע, וחסר כאיון: (כא) עד עת בוא דברו של הקב"ה. זה לשון רש"י תהלים שם עד עת בא הוא מצו"ע, וחסר כאיון: (כב) כי אם זכרתני. הוספתי דברו של הקב"ה לקיים גזירתו שיתגלגל סלבר וירדו ישראל למצרים: (כב) כי אם זכרתני. הוספתי וזכרתני אל פרעה, עיין ב"ר פפ"ט אות ג' ע"י במאמר לשר המשקים זכרתני וזכרתני ניתוסף לו שתי שנים, ועיין שמ"ר ריש פ"ז: (כג) מ"ר לוי בשם ר' ברכיה. בב"י מהחריס ובנדפס ובילקוט המלות בשם ר' ברכיה ליתא: (כד) שאין הקב"ה עמי. בילקוט שאין הקב"ה מסעימני: (כה) סנקליטין. המלה יונית וכפי בית דין: (כו) בן גנוסים. פי' יחוס מצפחה: (כז) דאמר ר' מאיר מלמד שאסרו בקולר כל ימיו. כ"ה גם בב"י ו', רק שם הגי' לאמר ר' לוי: (כח) בקולר. ויתנהו בסוגר תר' בקולרין. וגם ברומי collare פי' סוגר הנתון בצואר הסוסים: (כט) שרו כתיב שריו קרי. בילקוט ברמז תתס"ג הגי' מ"ר לוי שרו כתיב וגם רש"י תהלים ק"ה כ"ב הביא אמר רבי לוי שרו כתיב זה היה פוטיפר ולפ"ז נכון הגי' כמו שהוא בב"י ו' לאמר ר' לוי במקום לאמר ר' מאיר, ולפנינו אין קרי וכתיב, ולדעתי ל"ל שריו כתיב קרי שרו ר"ל קרי היה שרו. וגם סרס בעל מחת שי הביא דברי המדרש: (ל) משל לשני בדאין בסודקי. בב"י ו' לשני ברדין בסירקי. בילקוט לשני בריין גדולים בסירקי, ולכל הגירסאות אין לשם שחר, ובב"י מהחריס ובנדפס משל לשני שרים שהיו בפלטין, ומורות בפולקי ביוני ורומי βασιλική Basilica היכל מלך ובית גדול מוכן לשרים: (לא) מ"ר יהודה בר סימון שהיו המכות נרשמות בגופן במותיות. בב"י ג' מ' שהיו המכות נרשמות בהן בגופן, ובב"י ב' ד' ה' ז' הגי' מ"ר יודן בר סימון שהיו המכות מקופות על המסך בלשון מוטריקון דל"ך עד"ש בחמ"ב ומשם מבין זו לזה מכה רמויים על פרעה לבוש ומבינה וזה המסך מחזו מ' משה ושל מפרימון זה וזה מכה זו והמכות נרשמות בהן בגופן: (לב) שלח חשך ויחשיך. בב"י מהחריס ובנדפס טוף משל לקוסטר שהלך לעשות שלוחתו ומקשה עליהם יותר מדאי, כך שלח חשך ויחשיך. ועיין בשמ"ר ריש פי"ל ופי' קוסטר בל"ר דיין המוקד ושומר ביטוריס את המוויצים: (לג) ולא מרו את דברו ומי גרם להם. זה חסר בב"י מהחריס ובנדפס, ועיין שמ"ר ריש

[ט] **שרץ** ארצם צפרדעים. (לד) אמר ר' יוחנן כל מקום שהיו רובצים שם היו נעשים צפרדעים, ואם תאמר אצל בתי השייש ואצל בתי הסיפים לא היו עולים, אתמהא, (לה) אמר ר' שמעון (לו) זה אחד מתשעה דברים שהשליט הקב"ה רך על הקשה, וכיון שהיתה הצפרדע באה ואומרת אני שלוחה של הקב"ה מיד השיש נבקע והיתה עולה, כענין שנאמר וצפרדע ותשחיתם (תהלים עח מה), שחיתה מסרסרת מבושיהם, כענין שנאמר כי משחתם בהם מום בם (ויקרא כב כה):

[י] **ויך** גפנם ותאנתם. ר' הונא בשם ר' שמעון בן לקיש (לז) כפילקים היה הברד יורד עליהם, אמר ר' יוחנן מן מילתיה דר' שמעון בן לקיש את שמע תרתין חדין נפנם על ידי שהיו דקים יורד עליהם כפילקים והיה מרצינן, אבל לשיקמין חגמל בא עליהם, שנאמר ושקמותם בחנמל (תהלים עח מז): ויך כל בכור בארצם ראשית לכל אונם. (לח) אמר ר' אבא בר כהנא בכור לאיש, בכור לאשה, ובכור לבהמה, ובכור לכל דבר, וכל בית שאין שם בכור הורג לאפוטרופוס שלו, כענין שנאמר שמרי הראש [כי לא היה בכור] (דה"ב כו י): ויוציאם בכסף וזהב. אמר ר' אליעזר הגדול הירוד שבישראל הוציא בידו תשעים חמורים טעונים כסף וזהב ממצרים:

[יא] **שמח** מצרים בצאתם. אמר ר' ברכיה משל לבעל בשר שרוכב על החמור (לט) חמרא מסכיה אימת יחות לי' מינה, ואיהו מסכיה אימת ניחות מן חמרא, כיון דנחית לי' חדי גברא וחדי חמרא, ולית אנא ידע מאן חדי טפי, הוי אומר חמרא חדי טפי, כך ישראל במצרים, היו המכות באות על המצריים, והיו מקוים המצריים אימתי יצאו ישראל, וישראל מקוים אימתי יגאלם הקב"ה, כיון שיצאו ונגאלו, היו אלו שמחים ואלו שמחים, ואין אנו יודעין מי שמח ביותר, עד שבא דוד ואמר שמח מצרים בצאתם, אנו יודעים שמצרים שמחו ביותר:

[יב] (מ) **פרש** ענן למסך ואש להאיר לילה. ר' מאיר אומר שני עננים היו, שנאמר כי ענן ה' על המשכן יומם (שמות מ לח), (מא) ר' אלעזר בן שמוע אומר ענן אחד היה, שנאמר פרש ענן למסך. חזקיה אמר למה היה משתנה להם, מפני הזבין והמצורעין, כדי שיהיו יודעין אימתי ערב ואימתי בקר: פתח צור ויזובו מים. (מב) אמר ר' אחא בר חנינא (מג) בתחלה היתה מוציאה דם, והיו ליצני הדור אומרים עכשיו אנו הולכים ונותנים פינו ונשתה הדם, ואחר כך הוציאה מים ושטפו מהם הרבה, שנאמר ונחלים ישטפו (תהלים עח כ):

הערות ותקונים

פי"ל: (לד) פ"ר יוחנן כל מקום שהיו רובצים. מובא בילקוט תהלים רמז תתס"ג בשם המדרש, וכן בשם נעיל במזמור ט"ח לות י"ח: (לה) פ"ר בשמעון. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י המחריס ובנדפס פ"ר ישמעאל ברבי יוסי, ונעיל במזמור ט"ח הגי' פ"ר יהודה בשם רבי, ובילקוט מלכים רמז רכ"ג בשם פו"ם והוא במזמור ט"ח בניגוד ר' יהודה בר סימון: (לו) זה אחד מתשעה דברים. נעיל במזמור ט"ח הוסב לותם בפרושרם: (לז) כפילקים. עיין נעיל במזמור ט"ח הערה קי"ד ועיין שמ"ר פי"ב לות ד' וגם גרשם בנוף במדרש מחת מעתיק לאחד „במדרש תהלים": (לח) פ"ר אחא בר כהנא. עיין נעיל במזמור ט"ח, וגם הגי' פ"ר אבא בר אחא, והמאמר מובא בילקוט תהלים רמז תתס"ג ונורם פ"ר אחא בר אבא, וגם גרשם בלבו מכילתא בפשוטו ופ"ל מדרש, והעיון מכילתא מוסב על המאמר שלפניו ויך כל בכור במצריים, והוא במכילתא בא פי"ג, ומן ויך כל בכור פ"ר אחא הוא מסו"ם וחסר פיון: (לט) חמרא מסכיה לימת יחות ליה מינה. בגליון הילקוט כתוב פי' בחמור רוצה מתי ירד הים, והים חומר מתי ארד כיון שירד שניהם שמחים: (מ) פרש ענן למסך. מובא בילקוט פקודי רמז תי"ז בשם פו"ם, ובילקוט תהלים שם ר' חומר שני עננים היו פ"ל ר' מאיר חומר וחסר דברי ר' אלעזר, ומובא לנכון בפ' פקודי, ועיין בספרי בהעלותך סיפקא פ"ג ז' עננים שם ר' יהודה חומר י"ג ר' יאשיה חומר ד' דברי חומר ג': (מא) ר' אלעזר בן שמוע. בכ"י ו' בן שמעון, וכן בגי' הילקוט שם: (מב) פ"ר אחא בר חגינא. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י המחריס ובנדפס פ"ר חמא בר חגינא: (מג) בתחלה היתה מוציאה דם. עיין נעיל במזמור ט"ח לות ג', ובשמ"ר פ"ג לות י"ג ובכה הכלב והוציא [הדם] שנאמר מן הכא עור ויזובו מים (תהלים ט"ח כ') ומין ויזובו מגיע למון דם, שנאמר ואשם כי יזוב עוד למה (ויקרא ט"ו כ"ג).

ונכך

[יג] ויתן להם ארצות גוים. (מד) ר' חנינא שאל לר' חייא בר אבא ואמר לו ויתן להם ארצות גוים, למה, בעבור ישמרו חקיו ותורותיו ינצורו הללויה, (מה) פועל שעשה עם בעל הבית, ובעל הבית יגע עמו ונותן לו שכרו, מהו מחזיק לו, אמר לו ר' חייא בשעה שהפועל עושה עם בעל הבית באמונה ונותן לו שכרו, אין צריך להחזיק לו טובה, אבל בשעה שאינו עושה עמו באמונה ונותן לו שכרו, צריך להחזיק לו טובה, ואנו נותן לנו הקב"ה ארצות גוים, ואין אנו למדין תורה, שנאמר בעבור ישמרו חקיו ותורותיו ינצורו הללויה, ואין אנו שומרין את התורה, ונותן לנו, אין לנו להחזיק טובה שנתן לנו ארצות גוים, ומה עלינו לעשות לומר לפניו שירה שנאמר הללויה:

מזמור קו

[א] הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו מי ימלל גבורות ה'. זהו שאמר הכתוב רבות עשית אתה ה' [אלהי] נפלאותיך ומחשבותיך אלינו (תהלים מ ו), מהו רבות עשית, הרבה נסים ונפלאות אתה עושה עמנו בכל יום, ואין אדם יודע, ומי יודע אתה ה'. (א) אמר ר' אלעזר בן פדת ראה מה כתיב לעשה נפלאות גדולות לבדו (שם קלו ד), הוא לבדו יודע, ומה כתיב בתרי' לגוזר ים סוף לגזרים (שם שם יג), הפרנסה הזו שקולה כנגד הים שנקרע, מה הפרנסה הזו אפשר שיצא אדם מן העולם שלא יעשה הקב"ה עמו נפלאות וישועות, כיצד אדם על המטה, ונחש מבחוץ, בא לעמוד הרגיש ליה הנחש, כיון שבא לפשוט רגליו, ברח הנחש מלפניו, ואינו יודע כמה פלאות עשה הקב"ה עמו, ומי יודע, ברוך ה' [אלהים] אלהי ישראל עשה נפלאות לבדו (שם עב יח), וכי אחר עושה עמו שאמר לבדו, אלא הוא לבדו יודע כמה פלאים עושה בכל יום, לפיכך אמר דוד רבות עשית אתה ה' [אלהי נפלאותיך ומחשבותיך אלינו] (שם מ ו), אין ערוך אליך, (ב) אמר ר' אחא נפלאותיך ומחשבותיך שאתה עושה אין אנו יכולין לספר ואין ערוך לשבחו, משל לשני אנשים אחד גבור ואחד חלש, וכי החלש יכול לספר שבחו של גבור, לאו, למה לפי שאין יודע שבחו של גבור, אבל הגבור שיודע מה כחו הוא יכול לספר שבחו של גבור כך אמר דוד מי ימלל גבורות ה', (ג) אמר ר' שמואל מי ימלל גבורות ה', כגון אנו שאנו עסוקים בתורה כל צרכינו:

[ב] דבר אחר מי ימלל גבורות ה' [ישמיע כל תהלתו]. צופר הנעמתי אמר לאיוב החקר אלוה תמצא [ונו'] ארוכה מארץ מדה (איוב יא ז ט), מי יוכל לחקור (ד) דוגמא שלו, אלא גבהי שמים מה תפעל (שם שם ח), מהו גבהי שמים מה תפעל יכול אתה לספר מי פעל השמים והכוכבים, אפילו משה שעלה לרקיע וקיבל את התורה מיד ליד לא עמד על הקרה, אמר ר' הונא הכהן בשם ר' ירמיה בשם ר' חייא הגדול (וראיתי) [וראיתי] את [כל] מעשה האלהים (קהלת ח יז), זו התורה, כמה דאת אמר והלוחות מעשה אלהים המה (שמות לב טז), כי לא יוכל האדם למצוא את המעשה ונו' אשר יעמול האדם לבקש ולא ימצא וגם אם יאמר החכם לדעת (כי) לא יוכל

הערות ותקונים

ולכך הכה הסלע פעמים שמתחלה הוציא לה ונכשוף מים: (מד) ר' חנינא שאל. מוצא בילקוט תהלים תתס"ג בשם המדרש: (מה) פועל שעשה עם בעל הבית. כ"י החריס ונגדפס ני' לאחרת, וכ"י ג' ד' ה' ז' כני' ונותן לו שכרו משלם, אין צריך להחזיק לו טובה ואימתי מחזיק לו, בזמן שאין עושה עמו באמונה ונותן לו שכרו:

(א) ר"ל לעזר בן פדת. מוצא בילקוט תהלים רמז תתס"ד, והציון מדרש מוסב על המאמר הזה, ועל המאמר וכי יש לך אדם שיכול לעלות נגורותיו של הקב"ה הסר הציון "פדר"ת" והוא שם ריש פ"ג: (ב) ר"ל לאחא. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י החריס ונגדפס מוצא שתמי: (ג) ר"ל שמואל. לעיל מזמור י"ט אות ג' וכן בירושלמי ברכות פ"ט ה"ה (דף י"ג ע"ד) לאמר ר' שמואל בר נחמני מי ימלל גבורות ה' כגון אני ומביכי. וע"ש בפי' יפה מראה: (ד) דוגמא שלו. המלה יונית ופי' תבנית ודמיון

למצוא (קהלת שם), היינו אומרים זה משיח, ואינו אלא וגם אם יאמר החכם, (ה) זה משה, שהי' רבו של חכמים, לא יוכל למצוא דברי תורה, ומי אמר שבחו של הקב"ה ישראל, שנאמר (ו) אשריך ישראל מי כמוך (דברים לג כט), (וכתיב) אשרי שומרי משפט עושה צדקה (פסוק ג), כי ידעתיו למען אשר יצוה [וגו' לעשות צדקה ומשפט] (בראשית יח יט), היאך אלא (ז) כיון שיצאו ישראל ממצרים ועשה להם הקב"ה נסים, וקרע להם את הים, והעבירם בתוכו בחרבה, באו מלאכי השרת לקלס להקב"ה ולא הניחן הקב"ה, שנאמר ולא קרב זה אל זה כל הלילה (שמות יד כ), ואין זה אלא קילוס, שנאמר וקרא זה אל זה ואמר קדוש קדוש קדוש ה' צבאות (ישעיה ו ג), אמר הקב"ה משה וישראל יקלסו אותי, שנאמר אז ישיר משה (שמות טו א), אז שר לא נאמר, אלא אז ישיר, כאדם שאומר לחבירו פלוני יאמר תהלה. מי כמוך באלים ה' [וגו' נורא תהלות] (שם שם יא), מהו נורא תהלות, אמר ר' יודן אתה נורא על כל תהלתך. (ח) מלך בשר ודם נכנס במדינה מקלסין אותו שהוא עשיר ושהוא גבור, ופעמים שהוא חלש, או מקלסין אותו שהוא רחמן, ופעמים שהוא אכזרי, אבל הקב"ה אינו כן אלא מכל דבר שאדם מקלסו יש בו למעלה מן הקילוסין, ונורא על כל תהלתך, אמר דוד בקילוסך בעולם הזה כך יקלסוך בעולם הבא, תכתב זאת לדור אחרון ועם נברא יהלל יה (תהלים קב יט), ואנו מקלסין אותך ואנחנו עמך וצאן מרעיתך נודה לך לעולם לדור ודור נספר תהלתך (שם עט יג):

[ג] **דבר** אחר מי ימלל גבורות ה' [וגו'] אשרי שומרי משפט עושה צדקה בכל עת.

(ט) שאלו תלמידיו את ר' טרפון מי הוא זה שעושה צדקה בכל עת, אמר להם מי שכותב ספרים ומשאילן לאחרים, אמרו לו ובטל מלמדי תינוקת, ובטל הוא מי שמגדל יתום בתוך ביתו, אמרו דהוא נפיק ערטילאי, אמרו צריכין אנו למודעי, דאמר ר' אליעזר המודעי לא עמד ערטילאי אלא בכח הפרוסה שאכל, הוי עושה צדקה בכל עת:

[ד] (י) **זכרני** ה' ברצון עמך. אמר דוד רבש"ע (יא) כשתעשה ישועות על ידי מרדכי ואסתר זכרני. לא זכרו את רוב חסדיך [וימרו על ים בים

הערות ותקונים

ודמיון: (ה) זה משה שהיה רבו של חכמים לא יוכל למצוא דברי תורה. עיין קה"ר פ"ח פ' ורמיתי. אמר הקב"ה משה את דן קשות מני אביא לך דין שתלמיד יכול לדון ואפילו הנשים ואין את יכול להוציאו ליזה זה, זה דינן של בעלי לפחד: (ו) שנאמר אשריך ישראל. דורש אשריך לשון שירה כמו בשבתי כי אשרוני בעוה: (ז) כיון שיצאו ישראל ממצרים כו' בהו מלאכי השרת. ערבובי דברים בכל הדרשה מאות ב' והילקוט לא הביאה, ועיין תחומא בשלח אות י"ג ובשערות שלי, ובשמ"ר פכ"ג אות ז': (ח) מלך בשר ודם נכנס במדינה. עיין מכילתא בשלח מסכתא דשירתא פ' ז' אמירה לה': (ט) שאלו תלמידיו את ר' טרפון. במדרש אסתר רים פ"ו נמצא כתוב ומובא שם רק בעבור שדרשה על זכרני ה' ברצון עמך, ושם הני' יותר מתוקנת אשרי שומרי משפט עושה צדקה בכל עת, נמנו בעלייה ר' טרפון ואמרו מיזה הוא שעושה צדקה בכל עת, אם תאמר אלו סופרים ומשנים, מיכן לא תוכלים ולא שותין ולא ישנין? אלא כותבי תפילין ומזוזות, לא תוכלים ולא ישנים? אלא מיזהו עושה צדקה בכל עת, הוי אומר זה המגדל יתום בתוך ביתו, תימר שמין מתגדל ערום בגילה, אמרו עדיין צריכין אנו למודעי, בא ר' אליעזר המודעי ולמד לא לבדה תורה אלא מתוך פרוסה שאוכלה בתוך ביתו, וע"ש בפי' המפרשים וביפה עפ, ובגמרא בבלי כתובות ל' סע"ב הוא נ"כ בלופן אחר ע"ש, ובמקום רב אסדא אמר זה הכותב תורה וביאים וכתובים ומשנה לאחר הביא הילקוט הכלים רמז תתס"ל ר' טרפון אומר זה הכותב ספרים ומשנה כלשון הש"ס, וכלהו לערב מאמרים שונים יחד: (י) זכרני ה' ברצון עמך אמר דוד. מובא בילקוט תהלים רמז תתס"ל בשם המדרש, ובאסתר רבה שם, ל"א אסתר שומרי משפט זה מרדכי עושה צדקה בכל עת שגדל יתומה בתוך ביתו, היא הוספה מאת המסדר או מליזה סופר ואח"כ מתחיל אמר דוד לפני הקב"ה רבש"ע זכרני ה' ברצון עמך והוא עיקר הדרשה וטבע משו"ש שלפנינו: (יא) כשתעשה ישועות ע"י מרדכי ואסתר זכרני. בילקוט נמצא הוספה ע"ל הקב"ה חייך אתה מבקר לך קדמי לים יהודי (אסתר ג' ה') שהיה מפצע יהודה, ואח"כ ושמו מרדכי (שם שם), ובמדרש אסתר הני' בשעה שתשעה תשועה לישראל ע"י מרדכי ואסתר, בשעה שבקש המן להשמיד את ישראל ושקל עשרת אלפים ככר כסף ע"י עשי מלאכת מחשורים, לכתיב ועשרת אלפים ככר כסף וגו', מה כתיב שם לים יהודי. וע"ש ביפה עפ ובפי' מהרז"ו

סוף]. (יב) אמר ר' אבא בר כהנא (יג) שתי המריות הומרו לא הוא ים ולא הוא ים סוף, (יד) אלא שתי המריות הומרו שם, א"ר אבא בר כהנא בש"ר לוי כיון שנעשה להם הים (טו) טינא, כמה שנאמר דרכת בים סוסיך חומר מים רבים (חבקוק ג טו), ובמצרים כתיב וימררו את חייהם בעבודה קשה בחומר ובלבנים (שמות א יד), כיון שירדו לים (טז) אמרו מטיט וחומר יצאנו, ובטיט וחומר חזרנו, מיד ויגער בים סוף ויחרב, (יז) רב הונא ורב אחא אפילו מגעורי לא הוות אלא מנשופי, שנאמר נשפת ברוחך כסמו ים (שמות טו י), מאן דאמר מנהומי (מנהם עליהם) [וינהם עליו וגו'] כנחמת ים (ישעיה ס ג), בא ללמד על מפלתו של פרעה ועל מפלתו של סנחריב ונמצא למד: [ה] ויבסו מים צריהם [אחד מהם לא נותר]. (יח) ר' יהודה ור' נחמיה, ר' יהודה אמר אפילו פרעה, שנאמר אחד מהם לא נותר, ר' נחמי' אמר פרעה נשתייר לעצמו, שנאמר ואולם בעבור זאת העמדתיך (שמות ט טז), ויש אומרים אף הוא טבע באחרונה, (יט) שנאמר ונער פרעה וחילו בים סוף (תהלים קלו טו): ויקנאו למשה במחנה. (כ) אמר ר' שמעון בר יוחאי נמנו ישראל במדבר לטנות דתן במקומו של משה, ואבירם במקומו של אהרן, שנאמר נתנה ראש ונשובה מצרימה (במדבר יד ד): (כא) דבר אחר ויקנאו למשה. מלמד שכל אחד ואחד השקה לאשתו מי סוטה, ומה גרמו לעצמם, תפתח ארץ ותבלע דתן ותכס על עדת אבירם: יעשו עגל בחורב. הדא הוא דכתיב ובחורב הקצפתם את ה' (דברים ט ח), אמר ר' [מאיר אית אתרין] דקריין לאבל קצפא, אמר ר' שמעון בחורב טענו, ובחורב פרקו, שנאמר ויתנצלו בני ישראל את עדים מהר חורב (שמות לג ו):

[ו] (כב) וימירו את כבודם בתבנית שור אוכל עשב. (כג) ר' פפיים אמר בשור של מעלה, אמר לו ר' עקיבא דייך פפיים הרי כתיב אוכל

הערות ותקונים

והמדרש כוון למ"ש בדה"י כ"ש ז' שעשה את ישראל שיתנו נדבה לביהמ"ק וכתיב שם עשרת אלפים ככר כסף וכקש לוד שיעמוד זכות עשרת אלפים ככר כסף שלו כנגד עשרת אלפים ככר כסף שלמן: (יב) ת"ר אבא בר כהנא. בכ"י ג' וכנדפס הגי' ת"ר אמהו ברבי כהנא בשם ר' אליעזר, אבל בכל כ"י המחבירים ליתא, ונם הילקוט לא הביא המלות "בשם ר' אליעזר": (יג) שתי המריות. מובא בתנצב"ר תחלת דף ע"ח ע"ח: (יד) אלא שתי המריות הומרו. בכ"י המחבירים וכנדפס על יס הרי אחת היס סוף הרי שתים, ושתי המריות מפורש במדרש שמ"ר פכ"ד תחלת פ' ויחרו על יס היס סוף מהו שכי פעמים אלא על היס המרו שלא היו רוצים לירד אלוני שבא יהודה שקפץ תחלה וכו', והיס סוף מיון שהמרו אלא כיון שירדו לתוך היס היס מלא טיט כו': (טז) טינא. פי' טיט, רפש וטיט, תרגם סין וסין, ומורגל הרבה בתרגומים, והמלה סורית: (טז) אמרו מטיט וחומר יצאנו. בכ"י המחבירים וכנדפס המלות נעשית בעשך ולוש לישך, מטיט וחומר יצאנו: (יז) רב הונא ורב אחא. בכ"י המחבירים וכנדפס המאמר קטוע רב הונא ורב אחא אמרי נפשת ברוחך כסמו ים, מנהם עליהם כנחמת ים, וכאשר הוא לפניו כ"ש גם בכ"י ו', וכן הביא הרש"פ, וכילקוט הביא הגי' ר' הונא ור' אחא אמרו ואפי' מגעורי לא הויה אלא מנשופי, שנאמר נשפת ברוחך כסמו ים, ואל תמר לא מגעורי אלא מנהומי וינהם עליהם [ל"ל עליו] כנחמת ים, בא ללמד מפלתו של פרעה על מפלתו של סנחריב ומפלת למד היטנו, ור"ל שכתוב וינהם עליו כנחמת ים קלי על סנחריב: (יח) ר' יהודה ור' נחמיה. מכילתא בשלח מסכתא ג' פרשה ו' פסוק ויטבו המים, ומובא בילקוט תהלים שם בשם המדרש: (יט) שנאמר ונער פרעה וחילו בים סוף. במכילתא מובא שכתוב כי בא סוס פרעה ברכבו ובפרשיו בים וישב ה' עליהם את מי הים: (כ) ת"ר שמעון בר יוחאי. מובא בילקוט שם וחסר הלשון, ובמאמר שלפניו ליין תנחומא, והוא בתנחומא קרח אות כ"ח, ומן ת"ר שמעון הוא מסוע"ש: (כא) ד"ת ויקנאו למשה, מלמד שכל אחד ואחד השקה לאשתו מי סוטה. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הביא הרש"פ, ועיין תנחומא קרח אות כ"ח ותבין סבוכה: (כב) וימירו את כבודם. בכ"י ג' ל' ס' ז' נמצא אחר זה הוספה: כבודי היס לו לומר אלא שכינה שכתוב וזה אחד מן י"ח דברים שכינה שכתוב, כל המונע בשם יקדם (שמות ג' כ"ס), נוגע בבבת עינו (זכריה ב' י"ב), ופשחתם אותו (מלאכי ג' י"ג), כי מקללים להם בניו (ס"ת ג' י"ג), ונא נמות (בראשית מ"ב ל'), ואל תראה בריעתי (במדבר י"ח ט"ו), נמפגע לך (איוב ז' כ'), מרחם אמו (במדבר י"ב י"ב), אים נאהליו ישראל (ס"ב כ' ה'), הזמורה אל תפס (יחזקאל ח' י"ז) פסוקים הללו אמתי כתי"נ תיקנום, ולכך נקראו סופרים שהיו סופרים כל אותיות שבתורה ודורשין אותן, כגון חמס עשרה פעמים נרות, ארבעה אבות נזיקין, החסה נקנית בג', ארבעה רחמי שניה, שבועות שתים שהן ארבע ודומיהן ע"כ: וזה לקח המוסיף מן מכילתא בשלח מסכתא דשירתא פרשה ו' ע"ש: (כג) ר' פפיים אמר. המאמר קטוע וגוזע ממכילתא בשלח מסכתא ג' פרשה ו' פסוק ובני ישראל הלכו

עשב, ביומי ניסן שהוא מזוהם: ויאמר להשמידם. (כד) ר' ברכיה בשם ר' יהודה בר סימון ור' שמואל בר נחמן, ר' ברכיה אמר לקטיגור שהוא מקטרג על בנו של מלך, מה עשה סניגור, דחה אותו ועמד עצמו במקומו, כך לולי משה בחירו [עמד בפרץ לפניו להשיב חמתו מהשחית]. ר' שמואל בר נחמן אמר למלך שכעס על בנו, בא לחתום בקולמוס ליתן (כה) אפופסין, וחטף לו הסניגור הקולמס מידו, כך להשיב חמתו מהשחית:

[ז] **וישא** ידו להם. (כו) [אמר רב הונא בשם ר' שמואל בר נחמן במעשה של פעור נתחייבו ישראל שיהו המלכיות שולטות בהם, שנאמר וישא ידו להם], וכל כך למה, ויצמדו לבעל פעור: כי המרו את רוחו ויבטא בשפתיו. (כז) אמר ר' יוחנן נשבע משה, שנאמר וירם משה את ידו (במדבר כ יא), כענין שנאמר וירם ימינו ושמאלו אל השמים וישבע בחי העולם (דניאל יב ז), אמר ר' יודן בריה דר' יודן ויבטא בשפתיו, כענין שנאמר כי תשבע לבטא בשפתים (ויקרא ה ד): ויעבדו את עצביהם [ויהיו להם למוקש]. (כח) אמר ר' יודן מקישו בזוג ואומרים הרי הן כמותנו, הדא הוא דכתיב ויהיו להם למוקש:

[ח] **פעמים** רבות יצילם. כמה פעמים היו מכעיסין להקב"ה והיה מאריך רוחו עמהם ומצילם מצרתם, שנאמר ויעשו בני ישראל הרע בעיני ה' (שופטים ו ו), מה כתיב שם וידל ישראל (עד) מאד (שם שם ו), (כט) אמר ר' ברכיה

הערות ותקונים

ביבמה, ומובא שם ברכב דרקות בשמו, ומחת מהן היא הדרשה שלפניו, וכך הגי' שם דרש ר' פפוס וימירו את כבודם בתבנית שור אוכל עשב (תהלים ק"ו כ'), שומע אני בשור של מעלה, ת"ל אוכל עשב, אמר לו ר' עקיבא דייך פפוס, אמר לו מה מקיים וימירו את כבודם בתבנית שור אוכל עשב, בשור של מטה, יכול בשור של ימות המשיח, ת"ל אוכל עשב, אין לך מטול ומזוקן יאתר מן השור בשעה שהוא אוכל עשב, ומובא גם במדרש חזית פ"ק פסוק לפוסתי אות נ': (כד) ר' ברכיה בש"ר יהודה בר סימון ור' שמואל בר נחמן. מובא בילקוט רמז תתס"ל וחסר הציון, והמאמר נמצא בהרחבת הדברים במדרש שמ"ר רים פמ"ג ויאמר להשמידם לולי משה בחירו עמד בפרץ לפניו ר' ברכיה אמר שתים אחת בשם רבינו ואחת בשם ר' שמואל בר נחמן, רבינו אמר למה הדבר דומה, למלך שהיה לו את בנו והיה הסקטיגור עומד ומקטרג, מה עשה הפלנוס של בן כיון שראה אותו מתחייב דחף את הסקטיגור והושיבו לאחוז ועמד הוא במקומו מלמד על הבן סניוריא, כך בשעה שעשו ישראל את העגל היה משה עומד ומקטרג בפניו ומשה עומד מבחוץ, מה עשה משה עמד ודחף את משה והושיבו לאחוז ועמד במקומו שנאמר ועמד בפרץ לפניו, עמד הוא במקומו של פורץ, ר' שמואל בר נחמן אמר משל למלך שכעס על בנו ויצא על בימס ודנו וחייבו, נטל את הקולמוס לחתום גזר דינו, מה עשה סונקתלרו, חטף את הקולמוס מתוך ידו של מלך כדי להציל חמתו, כך בשעה שעמד ישראל לאותו מעשה יצא הקב"ה עליהם בדין להייבם שנאמר הרף ממני ואשמידם, ולא עשה אלא נח לחתום גזר דינן, שנאמר וזכר לאלהים יחרס (תהלים כ"ג י"ט) מה עשה משה כשל את הלוחות מתוך ידו של הקב"ה כדי להציל חמתו ע"כ: משל תרשא כי דברי המדרש שמ"ר מבעיס משו"ע עם הוספת דבריס, ומובא גם בשמש, ומה שהביא במדרש שמ"ר בשם רבינו המובא על ר' יהודה בר סימון, ומולי היא לפני המסדר ר' יהודה וחשב שהוא רבינו הקדוש: (כה) אפופסין. המלה יונית ἀπόφασις ופירושה משפט ונזר דין (מורטציל): (כו) ג"ר הונא בש"ר שמואל בר נחמני. הוספתי כמו שהוא בכל כ"י גם בכ"י ו' ונשמט בשגגת המעתיק, ומובא גם בילקוט רמז תתס"ח וחסר הציון, ובילקוט שם נרים הרמז לולי משה בחירו גרשם ב"ר, והוא ריש פע"ו, ועל ויצמד יהו גרשם מדרש ועל המאמר כשברית הקב"ה גרשם תהומות וזה בטעות כי על המאמר ויצמד יהו כשברית הקב"ה הוא מן ספרי התזיע פיסקא ש"ל וחסר הציון, ועל ג"ר הונא בשם ר' שמואל מוסב הציון "מדרש" והוא בטו"ס שלפניו, והציון תהומות מוסב על ו"ג במעשה מרגלים והוא בתהומות שלנו שלח אות כ"ג: (כז) ג"ר יוחנן. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י האחרים ובגרשם ג"ר יודן, וכן מובא בילקוט בשם המדרש וגורס ג"ר יודן: (כח) אמר ר' יודן מקישו בזוג. במדרש שמ"ר פכ"ל אות ג', ג"ר יהודה ב"ר חנעאי נח לייס שעבר עמהם שלמו של מיכה אלא שהיו מקשין כלפי מעלה ע"ש בחלופי הרש"ל שהביא דברי המדרש שלפניו: (כט) ג"ר ברכיה יליל לחון מן לדקיהון. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרש"פ, וכן הביא הילקוט שם, ובילקוט הגי' ר' ברכיה בשם ר' סימון, ובכ"י האחרים ובגרשם חסר שורש שלימה מן ר' ברכיה עד כענין שנאמר ואם

ידל להון מן צדקיהון, (ל) ור' שמואל אמר שנעשו דלים, עד איכן, עד שלא היה להם להקריב קרבן עני, כענין שנאמר ואם דל הוא ואין ידו משגת (ויקרא יד פה), הוי פעמים רבות יצילם:

[ט] וירא בצר להם בשמעו את רינתם. (לא) אמר ר' אלעזר אין ישראל נגאלין אלא מתוך חמשה דברים, מתוך צרה, (לב) ומתוך תפלה, ומתוך זכות אבות, ומתוך תשובה, ומתוך הקץ, מתוך צרה שנאמר וירא בצר להם, מתוך תפלה שנאמר בשמעו את רינתם, מתוך זכות אבות שנאמר ויזכור להם בריתו, מתוך התשובה שנאמר וינחם כרוב חסדיו, מתוך הקץ שנאמר הושיענו ה' אלהינו וקבצנו מן הגוים, אף משה כללם כולם בפסוק אחד, שנאמר בצר לך ומצאוך [וגו'] (דברים ד ל), (לג) בצר לך, מתוך צרה, ומצאוך כל הדברים האלה (שם) מתוך תפלה, ושבת (שם) זה כח התשובה, כי אל רחום וגו' ולא ישכח את ברית אבותיך (שם שם לא), זה זכות אבות, אשר נשבע להם (שם שם) זה הקץ, לכך נאמר וירא בצר להם: ברוך ה' אלהי ישראל מן העולם ועד העולם. (לד) מן עלמא דהוינן ביה עד עלמא דאנן ביה: [ואמר כל העם אמן]. (לה) אמר ר' אלעזר בשם ר' יוסי בן זמרא אמן שבועה, שנאמר ואמרה האשה אמן אמן (במדבר ה כב), (לו) אמן בעולם הזה, ואמן בעולם הבא:

הערות ותקונים

לא שם: (ל) ור' שמואל אמר, כ"ה גם בכ"י ו', ובילקום הני' ור' לוי אמר: (לא) ר"א אלעזר אין ישראל נגאלין. מובא בילקום רמז תתס"ה ומציין מדרש במאמר שלפניו מוסב גם על זה, ומסיק בירושלמי תענית פ"ה ה"ח (דף ס"ג ע"ד), ומס טוסף גם מתוך חמשה דברים אשר נגאלו ישראל ממצרים, ובירושלמי שם מתוך חמשה דברים נגאלו ישראל ממצרים מתוך קץ מתוך צרה כו' ממלות מתוך קץ ים למחוק כי כמה כתובים בסוף ובעבור זה סליג המדפיס הקדוש המפרידים בין מאמר למאמר שלא כסוגן כמו שהרמה הדא הוא דכתיב ויהי בימים הרבים ההם וימת מלך מצרים ויאנחו בני ישראל מן העבודה ויזעקו. מתוך צרה מוסב כי מתוך צרה מוסב למעלה ובמאמר מוסב למעלה וכן שלג כלה, והרב בעל פ"מ וק"ע נלחקו בעבור זה ע"ם בדבריהם, והמאמר נמצא לגמרי בדברים רבה פ"ב אות כ"ג בקצת שנוים, ועיין גם בפסיקתא רבתי פסקא מ"ד ובהערות הרב בעל מאיר עין סי' ג"ב, ובילקום תהלים רמז תתס"ה סביא דברי המדרש רק מה שהיה שם ומתוך תשובה וירא שלהים את בני ישראל, מתוך קץ וידע שלהים ברב יחד במאמר מן ס' דברים אשר נגאלו ממצרים. ובילקום ותתחנן רמז תתכ"ז סביא המאמר לגמרי בשם דברים רבה, ולפיזי בפי' לתהלים ק"ץ פ"ל המאמר בשינוים וירא בצר מתוך תפלה בשמעו את רינתם מתוך זכות אבות, ויזכור להם בריתו מתוך תשובה, וינחם כרב חסדיו מתוך קץ שושיענו וגו'. ים לתקן וכל"ל מתוך צרה וירא בצר, מתוך תפלה בשמעו את רינתם, מתוך זכות אבות ויזכור להם בריתו, מתוך תשובה וינחם כרוב חסדיו, מתוך קץ שושיענו וגו'. וים להעיר כי לפניו בשו"ם גם במדרש דברים רבה מתחיל ר"א אלעזר אין ישראל נגאלין, אולם כאשר תראה בירושלמי סיים במאמר שלפניו שיסתלק ר' ליעזר והמשלר חסר שהמלות ר' ליעזר מוסב למעלה, לכן סביא המאמר בשמו ובאמת שינו בעל המאמר מן חמשה לדברים: (לב) ומתוך תפלה. בירושלמי הני' מתוך לוחם, ובדב"ר הני' מתוך רחמים: (לג) בצר לך מתוך צרה עד אשר בשבע להם זה הקץ. כ"ה גם בכ"י ו' וחסר בכ"י האחרים ובנדפס: (לד) מן שלמא דהוינן ביה. בתנחומא סדר שחרית שלג שבת (דף ע"ח דפוס פרענ) מן העולם ועד העולם אתה אל, שלג שם ומעולם עד עולם אתה אל ואומר במדרש תהלים מן עלמא דלא הוינן ביה עד עלמא דאתן ביה ע"כ. ובילקום שם מובא כמו לפניו, ורש"י בפי' תהלים סביא מן עלמא הדין ועד עלמא דאתי: (לה) ר"א אלעזר בשם ר' יוסי בן זמרא אמן שבועה. עיין לעיל סוף מזמור פ"ט ושם נדרש על אמן ואמן מלות כפולות. והני' שם אמן אמנה אמן שבועה אמן קבלה ומובא בירושלמי סוטה פ"ג ה"ח (דף י"ח ריש ע"ב) ועיין שם ביפה מראה, וכאן קצר הסופר, וכ"י האחרים ובנדפס הני' אמן שבועה אמן קבלה, כדלתיב במזמור פ"ח. ים לתקן במזמור פ"ט, ועיין גם במדרש במ"ר פ"ט אות ג"ט ובדברים רבה ריש תבא, ועיין בבלי שבועות ל"ו ע"ח: (לו) אמן בעולם הזה ואמן בעוה"ב. במדרש דב"ר שם אמר ר' יוחן כל מי שעונה אמן בעוה"ז זוכה לעונה אמן לע"ל. ואחר סיום המאמר הזה נמצא בכ"י ב' ד' ה' ז' הוספה: כל מי שעונה אמן בעולם הזה זוכה לתחיית המתים, שנאמר ולדיק באמונתו יחיה (חבקוק ב' ד'), ואומר פתחו שערים ויבא גוי לדיק שומר אמונים (ישעיה כ"ו ב'), שאמרו אמן אמן, ואומר זה השער לה' לדיקים יבאו (תהלים קי"ח כ'), ועוד בזכות אמונה זכו ישראל שנתברך עליהם בכינה ואמרו שירה שנאמר ויאמינו בה' ובמשה עבדו (שמות י"ד ל"א), ואומר אז ישיר משה (שם ט"ו א'):

סליק ספר רביעי

מדרש תהלים

המכונה

שוחר טוב

על ספר חמישי

מן מזמור ק"ז עד סוף מזמור ק"ן.

משה נתן חמשה חומשי תורה לישראל,
ודוד נתן חמשה ספרים שבתהלים לישראל.
(שו"ט מזמור א' אות ב')

מדרש תהלים

ספר חמישי

מזמור קז

[א] **הודו** לה' כי טוב כי לעולם חסדו יאמרו גאולי ה' אשר גאלם מיד צר. (א) זהו שאמר הכתוב למעני למעני אעשה (ישעיה מח יא), למעני אעשה אינו אומר, אלא למעני למעני, אמר הקב"ה איני עושה אלא בשביל שמי שלא יתחלל, ולמה כתיב שתי פעמים למעני למעני, אמר הקב"ה בזמן שהייתם במצרים גאלתי אתכם בשביל שמי, גם באדום אעשה בשביל שמי, שנאמר ויושיעם למען שמו (תהלים קו ח), וכשם שגאלתי אתכם בעולם הזה, כך (ב) אני גואל אתכם לעולם הבא לכך נאמר למעני למעני שתי פעמים, ולמה, וכבודי לאחר לא אתן (ישעיה שם שם), (ג) אמר ר' הונא הכהן בר אבין הוא שמשה הוכיח את ישראל בסוף ארבעים שנה, (ד) וידעת היום כי [וגו'] לא בצדקתך וביושר לבבך אתה בא לרשת וגו' (דברים ט ג ה), (כי) לא בצדקתך וביושר לבבך אתה בא לרשת את ארצם כי ברשעת הגוים הרי ג', אמר להם הקב"ה לא עשיתי בשביל אברהם יצחק ויעקב, ובשביל מה, בשביל שמי הגדול, אמר דוד הואיל ובשביל שמו הגדול הוא עושה, הודו לה' כי טוב, אמר ר' ברכיה בשם ר' חלבו בשם ר' שמואל מי אמר יאמרו גאולי ה', הוי אומר ישראל, וכן ישעיה מפרש ופדויי ה' ישובון (ישעיה נה י) ולא פדויי אליהו, ולא פדויי מלך המשיח, אלא פדויי ה', לכך נאמר גאולי ה':

[ב] **דבר** אחר יאמרו גאולי ה' ומארצות קבצם תעו במדבר. וזה קילום הוא, אלא אמר הקב"ה אע"פ שתעו במדבר הרי קיבצם תעו במדבר אתמהא, אמר ר' יהודה בר שלום מהו אומר שתי פעמים שתי פסוקים למעלה, הושיענו (אלהי ישענו) [ה' אלהינו] וקבצנו (תהלים קו מז), ברוך ה' אלהי ישראל (שם שם מח), אמר הקב"ה אף על פי שמעו אני גואלם, כמו שעשיתי במדבר, (ה) שנאמר ישראל נושע בה' תשועת עולמים (ישעיה מה יז), (ו) ואומר והושע ה' את אהלי יהודה (זכריה יב ז), הוי תעו במדבר:

[ג] **דבר** אחר [יאמרו גאולי ה']. אשר גאלנו היה לו לומר, (ז) או אמרו גאולי ה' אשר גאלם, אמר ר' יהודה בר שלום יפה הוא אמר, למה שמאמרו

הערות ותקונים

(א) זס"ס למעני למעני. מובא בילקוט תהלים רמז תתס"ו וחסר הציון, ומובא בילקוט עקב רמז תתנ"ח בשם סו"ס: (ב) תני נוסף מתכס נעוסס הבא. בכ"י המחבר ובנדפס נוסף "וכה"ק מס שהיה הוא שיהיה" : (ג) ג"ר הונא הכהן בר אבין. כ"ס נס בכ"י ו', אבל בכ"י המחבר ובנדפס ג"ר הכהן בשם ר' אבין : (ד) וידעת היום. בכ"י המחבר ובנדפס הני' נסתיים : (ה) שנאמר ישראל נושע בה' ר' אבין : (ד) וידעת היום. בכ"י המחבר ובנדפס הני' נסתיים : (ה) שנאמר ישראל נושע בה' תשועת עולמים. בכ"י המחבר ובנדפס נוסף: עוסס אינו אומר אלא אומר ישראל נושע בה' תשועת עולמים : (ו) ואומר והושע ה' את אהלי יהודה. בכ"י המחבר ובדפוסים הראשונים בטעות אהלי יהודה: (ז) או אמרו גאולי ה' אשר גאלם. בכ"י המחבר ובנדפס נוסף "או יאמרו גאולי ה' אשר גאלם", ובמדרש ב"ר פמ"ל אות כ"ג איתא

של הקב"ה מעשה הוא, (ח) וממי את למד מאברהם, מה כתיב ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר [לזרעך נתתי וגו'] (בראשית טו יח), אתן אינו אומר, אלא נתתי, ובי בנים היו לו לאברהם כבר, והלא עד עכשיו לא הוליד, אלא מאמרו של הקב"ה הוא מעשה, אמר הקב"ה אמרתי דבר הרי מעשה נעשה אף כאן אומר גאולי ה' שכבר גאלם:

[ד] **דבר** אחר יאמרו גאולי ה' אשר גאלם מיד צר ומארצות קבצם. (ט) כשם שהציפור הזה נתון ביד הצייד, אם מבקש המיתו, ואם מבקש חייהו, כך ישראל היו ביד מצרים משוקעים, שנאמר וארד להצילו מיד מצרים (שמות ג ח), וכן הוא אומר ויושע ה' ביום ההוא את ישראל מיד מצרים (שם יד ל), (י) אמר ר' אבא בר כהנא בשם רבותינו כעובר שהוא נתון במעי הבהמה, וכשם שהרועה נותן ידו ושומטה ממעיה, כך עשה הקב"ה לישראל ממצרים להוציאם, שנאמר לבוא לקחת לו גוי מקרב גוי (דברים ד לד), אמר ר' אייבו בשם ר' יוסי בן זימרא כשם שהזהבי הזה פושט את ידו ונוטל הזהב מן הכור, כך הקב"ה הוציא את ישראל מיד מצרים, שנאמר ויוציא אתכם מכור הברזל ממצרים (שם שם כ), (יא) [אמר הקב"ה לישראל כשהייתם במצרים הייתם מפוזרים] וכנסתי אתכם לשעה קלה לרעמסס, ועכשיו אתם מפוזרים בכל הארצות וכשם שקבצתי אתכם לשעבר כך אני אקבץ אתכם לעתיד לבוא, שנאמר יוסף ה' שנית ידו לקנות את שאר עמו [וגו' ואסף נדחי ישראל ונפוצות יהודה יקבץ מארבע כנפות הארץ] (ישעיה יא יא יב) לכך נאמר ומארצות קבצם:

[ה] (יב) **תעו** במדבר. תמן תנינן ארבעה צריכין להודות, ואלו הן הולכי מדברות, מן הדא דכתיב תעו במדבר בישימון דרך וגו' יודו לה' חסדו, אף כאן דור המדבר דוגמא לכל הדורות. ומי שהיה בבית האסורין ויצא, מן הדא דכתיב יושבי חשך וצלמות [אסירי עני וברזל וגו'], כי שיבר דלתות נחושת וגו' יודו לה' חסדו. ומי שחלה ונתרפא, מן הדא אווילים מדרך פשעם [וגו'] ישלח דברו וירפאם, יודו לה' חסדו וגו' ויזבחו זבחי תודה, שזובחים יצר הרע לפני יצר הטוב. יורדי הים, מן הדא יורדי הים באניות [וגו'] המה ראו מעשי ה' וגו' יודו

הערות ותקונים

כך ר' יודן בשם ר' חגי בר כהנא יאמרו גאולי ה' (תהלים ק"ז ב'), אשר הוא גואלם לא נאמר אלא גאלם, ופי' שם המ"כ גואלם משמע לשבח, גאלם משמע לבר: (ח) וממי את למד. בב"י מחברים נוסף לפני זה ג"ר הוגא בשם רבי לוסתאי בשם ר' שמואל בר נחמן וממקום אחר את למד שמאמרו של הקב"ה מעשה הוא ואחר זה כתוב וממי את למד מאברהם, וזה בשם ג"כ בב"ר שם, ובשם אומה כך: נזרעך נתתי וגו' ר' הוגא ור' לוסתאי בשם רשב"ג אף מאמרו של הקב"ה מעשה, שנאמר נזרעך נתתי, אתן את הארץ הזאת אין כתיב כאן, אלא נתתי את הארץ הזאת: (ט) בשם שהציפור הזה נתון. טובע ממכילתא בשלח מסכתא ג' פרשה ו' בשסוק ויוצא ה' ביום ההוא לפני בני ישראל, נתונה ביד אדם שאם יכבוש ידו מעט הוא חונקה כו' וכאדם שהוא שומע את השובר ממעי שפרה, שאמר לו הנשמ אלהים לבך את קחת לו גוי מקרב גוי (דברים ד' ל"ד), שאין ת"ל גוי מקרב גוי, אלא כאדם שהוא שומע את השובר ממעי הפרה, ואומר ואתכם נקח ה' ויוציא אתכם מכור הברזל וגו' (שם שם כ'), ואין ספק כי נשמע במכילתא וכשם שהזהבי הזה פושט ידו ונוטל הזהב מן הכור, כך הוציא הקב"ה את ישראל ממצרים, שנאמר ואתכם נקח ויוציא אתכם מכור הברזל, ובמכילתא שם מוצא המאמר שאתמי בני שמות המומרים, אין ספק שנשמעו משנת המעתיקים, והמאמר שלפנינו ממדרש תהלים מוצא בילקוט ואתחנן רמז תתכ"ו בשם סו"ט: (י) ג"ר חגי בר כהנא בשם רבותיו. כ"ה גם בב"י ו', ובב"י מחברים ובנלפס ג"ר חגאי בר כהנא בשם רבינו: (יא) אמר הקב"ה ליסראל. טוספתי כמו שהוא בב"י מחברים וכן מוצא בילקוט משפטים רמז תספ"ו בפ' ויסעו מרעמסס בשם הסו"ט: (יב) תעו במדבר תמן תנינן. מכאן עד סוף המזמור, כ"ה גם בב"י ו', וכן הוסיף הרא"פ, ולישנא בב"י נ' ח' ובנלפס, רק בב"י ב' ד' ז' נמצא הוספה בחות ג' בחמצע המאמר לחרי המלות חגי אמרו של הקב"ה הוא מעשה ושן כי מצוה הסופה מאחר נוסף בב"י ו' ו' גם ים מחמרים אחר נמצאים בב"י ו' ו' ושיכם בב"י ב' ג' ד' ה' וכן להיפך נכן אמרתי להעתיק כל הלשון וכך היתה שם: ד"ל תעו במדבר מכאן לסולכי מדבריות שצריכין להתודות, מכין אף החולים, שנאמר חוילים מדרך פשעם [וגו'] כל חוכל תתעב נפשם ויגיעו עד

שערי

לה' חסדו. אמר ר' יהודה (יג) וצריכים להתוודות בעשרה בצבור, שנאמר וירוממוהו בקהל עם, וצריכין להיות מהן שני תלמידי חכמים, שנאמר ובמושב זקנים יהללוהו:

מזמור קח

[א] [שיר] מזמור לדוד נכון לבי אלהים אשירה ואזמרה. (א) זהו שאמר הבתוב ואתנה [את] פני אל ה' האלהים לבקש תפלה ותחנונים (דניאל ט ג), ולא הוא תפלה ולא הוא תחנונים, אלא כך הצדיקים מתחננים לפני הקב"ה שישמע תפלתם, (ב) וכך שנו רבותינו אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש, ולא מתוך שחוק, ולא מתוך קלות ראש, ולא מתוך דברים בטלים, כדי שישמע הקב"ה תפלתם, וכן הוא אומר ויבא המלך דוד וישב לפני ה' (ש"ב ז יח), (ג) וכי יש ישיבה לפני הקב"ה, יש אדם יושב לפני הקב"ה, והלא אין אדם מתפלל אלא מעומד, שנאמר ויעמד פינחס ויפלל (תהלים קו ל), ומהו וישב לפני ה', שישב לבו בתפלה, ואחר כך אומר מי אנכי ה' אלהי ומי ביתי וגו' (ש"ב שם שם), אלא שבוון לבו בתפלה, שנאמר תכין לבם תקשיב אזניך (תהלים י יז), (ד) אמר ר' שמואל [בר נחמני] אם כוונת לבך בתפלה תהא מבושר שתפלתך נשמעת לפני הקב"ה, שנאמר תכין לבם תקשיב אזניך (שם שם), ושמעת [השמים את] תפלתם (מ"ב ח מה) וכן הוא אומר כי עזרא הכין (את לבו) [לבבו] (עזרא ז י) ויתן לו המלך (ה) כיד ה' (הטובה) [אלהיו] עליו (שם שם ו), וכן אתה מוצא בחזקיהו, שהתפלל על ישראל, שנאמר (ו) כי התפלל [יחזקיהו] עליהם (חזקיה) לאמר ה' הטוב יכפר בעד (דה"ב ל יח),

---

הערות ותקונים

שערי מות (פסוק י"ח), מניין אף המסורים שנמסר יוסבי חסך ונלמות אסירי עני וברזל (פסוק י'), מניין אף יורדי הים שנאמר יורדי הים באניות וגו' (פסוק כ"ג), ר' אליעזר אומר תעו במדבר זה גלות עילם וחברותיה, חולים מדרך פשעם ומעוותיהם יתענו וגו', אלו יוסבי חסך ונלמות אסירי עני וברזל, אלו יוסבי כפריס שהם דומים למוליס, יורדי הים באניות, זו גלות רומי וחברותיה, שאף הים אומר השלם על המעה לריך להיות מתיירא על עלמו שהיו יודע שמא יגלח עליו נזירה של מות, שאין אדם רואה את הים אלא ג"כ מתחייב שימות בחים, ואין אדם רואה את המת אלא ג"כ מתחייב שימות בחים, אלא רחמיו של הקב"ה מרובין, ר' הינא אומר מכאן אתה למד שמאמרו של הקב"ה מעשה ע"כ. ואח"כ מתחיל כמו לפנינו אמר הקב"ה אמרתי דבר כו'. והסופר הסיה ליתא בכ"י ג' ק', ולפנינו ובכ"י ו' הוא בסנהדרין אחר, והמאמר הזה נמלא בברכות ל"ד ע"ב אמר רב יהודה אמר רב אלעשה לריכין להודות, ולייבי מן ד' פעמים שבתוב יודו לה' חסדו ונפלאותיו לבני אדם (פסוק ח', ט"ו, כ"א, ל"ב) על כן דורש אלעשה לריכין להודות, והכא לפנינו בכ"י ס' ו' מוצא בסדר שבתובים הולכי מדבריות, סיועא מבית המסורין, חולה ונתרפא, יורדי הים, אבל בגמרא שם מוצא בסדר אחר, יורדי הים הולכי מדבריות חולה ונתרפא חבוש בבית המסורים ויצא, וכן הביא בסדר הזה הטור או"ח סי' רי"ט, אבל הרמב"ם פ' ברכות פ"י ה"ח הביא בסדר חולה חבוש יורדי הים הולכי מדבריות, ועיין בערוך ערך אלעשה מה שהביא שמצאו לפני רב סתי גאון הא לאמר ר' יהודה ד' לריכין להודות מ"ט לא אמרינן רבנן בסידורא דקדמי ? וע"ש מה שהשיב על זה, ועיין בתוס' ברכות שם ד"ה אלעשה, ובהגהת הגרי"ב ובהרא"ם ובב"י בשור שם: (יג) ר"ל יהודה ולריכים להתוודות בעשרה בלבור. בגמרא ברכות שם מתי מנלך, ר"ל יהודה ברוך גומל חסדים טובים, אבל אמר ולריך לומדוי קמי עשרה, דכתיב וירוממוהו בקהל עם וגו', אר זוטרא אמר ותרין מנייהו רבנן, וע"ם בתוס' ד"ה ותימא, ועיין בהרא"ם שם ובדברי חמודות, ומלשון הסמ"ק שכתב ולריכין להיות מהן שני תלמידי חכמים, היינו בתוך העשרה ולא לריכין שיהיו י"ב:

(א) זש"ס ואתנה את פני. מוצא בילקוט תהלים רמז תתס"ז, ובתחלת המזמור קטוע שם: (ב) וכך רבותינו אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש. מצאנו ריש פ' אין עומדין (ל' ע"ב), והסיום ולא מתוך שחוק ולא מתוך קלות ראש ולא מתוך דברים בטלים, הוא מתוספתא ברכות פ"ג, ומובא בירושלמי ברכות ריש פ"ה, ובבלי ברכות ל"ב ע"ב: (ג) וכי יש יושב לפני הקב"ה. עיין לעיל ריש מזמור ס': (ד) ר"ש אמואל בר נחמני. ירושלמי ברכות סוף פ"ה, ובגמרא בבלי ברכות ל"ב ע"ב ת"ר המתפלל לריך שיכוין את לבו לשמים, אבא שאול אומר שימן לדבר תכין לבם תקשיב אזנך, ולפנינו מובא כמו שהוא בירושלמי אם כוונת את לבך כו': (ה) כיד ה' המובה עליו. וכ"ה בבל' כ"י ובנדפס, ובקרא כיד ה' אלהיו עליו: (ו) כי התפלל עליהם חזקיה. כ"ה גם בכ"י המחריס ובנדפס, ובקרא כי התפלל יחזקיהו

וכשנתפלל כוון לבו, (ז) [שנאמר] (בבל) [כל] לבבו הכין (את ה') [לדרוש האלהים ה'] אלהי אבותיו (שם שם יט), ובשביל שכוון לבו שמע הקב"ה את תפלתו וירפא את העם (שם שם כ), וכן הוא אומר ויקומו הכהנים הלוים [ויברכו] את העם וישמע (קולם) [בקולם ותבוא תפלתם למעון קדשו לשמים] (שם שם כז), אמר דוד הואיל וכן הוא, הריני מכוין את לבי כדי שישמע הקב"ה תפלתי, שנאמר נכון לבי אלהים אשירה ואזמרה:

[ב] **דבר** אחר נכון לבי אלהים. אמר דוד אני מכוין את לבי בקטורת לפיכך כתיב תכון תפלתי קטרת לפניך (תהלים קמא ב), אמר הקב"ה כוונת תפלתך, אף אני מכוין את כסאך, שנאמר ונאמן ביתך וממלכתך עד עולם (וכסאך) [לפניך כסאך] יהיה נכון עד עולם (ש"ב ז טז): אשירה ואזמרה אף כבודי. על הכבוד שנתת לי, שנאמר מי אנכי [ה' אלהים] ומי ביתי כי הביאתני עד הלום (שם שם יח), זו המלכות, הוי אף כבודי, אף אני לא הייתי ישן, אלא מעורר בנבל ובינור, (ה) שנאמר (עורה כבודי) עורה הנבל וכנור אעירה שחר (פסוק ג), (ט) אמר דוד לעולם לא בא השחר עלי ומצאני ישן, אלא אני הייתי מעורר את השחר, הוי אעירה שחר, וכן הוא אומר חצות לילה אקום להודות לך (תהלים קיט סב), ואומר קדמתי בנשף ואשועה (שם שם קמז): אודך בעמים (אלהים) [ה']. על איזה דבר, כי גדול מעל שמים חסדך, הוא החסד שעשית עמי עד לשמים (י) שהייתי ירא ממנו ונחמתני ועשית עמי חסד, שכן הוא אומר וינחם דוד את בת שבע אשתו [וגו'] וישלח ביד נתן הנביא ויקרא את שמו ידידיה (ש"ב יב כד שם):

מזמור קט

[א] **למנצח** לדוד [מזמור] (א) אלהי (תפלתי) [תהלתי] אל תחרש. זהו שאמר הכתוב את ה' אלהיך תירא ואותו תעבוד ובו תדבק (דברים י כ), ואם עשית כן הוא תהלתך והוא אלהיך (שם שם כא), אין לישראל תהלה אלא הקב"ה, ואין להקב"ה תהלה אלא ישראל, שנאמר עם זו יצרתי לי תהלתי יספרו (ישעיה מג כא), אמר דוד לפני הקב"ה אתה תהלתי ומחריש, אלהי תהלתי אל תחרש, וכן הוא אומר העל אלה תאפק ה' תחשה ותעננו (שם סד יג) ומחריש אתה על כל אלה אלהים אל דמי לך אל תחרש (תהלים פג ב), ואתה מחריש על מה שעשו בתוך ביתך, שנאמר בית קדשנו ותפארתנו [וגו'] (היתה) [היה] לשרפת אש (ישעיה סד י), אמר להם הקב"ה החשיתי מעולם אחריש אתאפק (שם מב יד), הרי שלש מלכיות ראשונות, עכשיו באדום כיולדה אפעה (שם שם):

[ב] **כי** פי רשע ופי מרמה עלי פתחו. ומה פתחו, נכנסו לבית המקדש ואמרו היכן אלהיהם ירד ויתקיים עליהם, שנאמר ואמר אי אלהימו [וגו'] יקומו ויעזרוכם (דברים לב לז מ), כך היו אומרו בבית המקדש ידינו רמה ולא ה' פעל כל זאת (שם שם כז), אין זה פתחון פה, לכך נאמר כי פי רשע ופי מרמה עלי פתחו:

[ג] **ודברי** שנאה. מה השנאה שמדברים בשנאה שמסר להם אביהם, שנאמר וישטם עשו את יעקב (בראשית כז מא), נוקם ונוטר שנאה: וילחמוני חנם. חנם הם נלחמים עמי, אמרו ישראל אנו כששלחנו אצלו באהבה נהגנו עמו, שנאמר

הערות ותקונים

יחזקיהו עליהם: (ז) שנאמר בכל לבנו הכין את ס'. וכן הוא בכ"י המחבר ובנדפס, ושם כתוב לדרוש את ס', ותקנתי כמו שהוא בקרא, כל לבנו הכין לדרוש המלכים ס' אלהי אבותיו: (ח) שנאמר עורה כבודי עורה הנבל. סמלות עורה כבודי, משמרתי כי ליתא בקרא רק במזמור כ"ז ס': (ט) אמר דוד לעולם לא בא השחר. עיין לעיל מזמור כ"ג אות ח': (י) שהייתי ירא ממנו ונחמתני. עיין לעיל סוף מזמור פ"ו ונחמתני בגתן הנביא שאמר נס ס' העביר חטאתך (ש"ב יב י"ג):

(א) אלהי תפלתי אל תחרש. כ"ה בכל כ"י ותקנתי תהלתי, ומובא בילקוט תהלים רמז תתס"ח בשם מדרש

וישלח משה מלאכים [וגו' כה אמר אחיך ישראל] (במדבר כ יד), אבל הוא ויאמר (אליהם) [אליו] אדום פן בחרב אצא לקראתך (שם שם יח), אמרו ישראל אני שלום וכי אדבר המה למלחמה (תהלים קכ ז), אמר הקב"ה לישראל לא הניחו אתכם, לכך נאמר כה אמר ה' על שלשה פשעי אדום [וגו'] על רדפו בחרב אחיו (עמוס א יא):

[ד] (ב) **תחת** אהבתי ישטנוני. אמר הקב"ה אלמלי ישראל לא היה ברכה בעולם, שנאמר יצו ה' אתך את הברכה (דברים כח ח), ואלמלי ישראל לא היו המאורות זורחים, שנאמר אם לא בריתי יומם ולילה [חוקות שמים וארץ לא שמתי] (ירמיה לג כה), ולא היה המטר יורד, שנאמר יפתח ה' לך את אוצרו הטוב (דברים כח יב), אמרו ישראל לאומות העולם כל אלה עושה לכם הקב"ה בשבילנו, ואתם שונאים אותנו, שנאמר תחת אהבתי ישטנוני (ג) [שבעים פרים אנו מקריבים בחג על שבעים אומות, ואנו מתפללים עליהם שירדו גשמים, הוי תחת אהבתי ישטנוני ואני תפלה]: הישולם תחת טובה רעה (ירמיה יח כ), הוי וישיטו עלי רעה תחת טובה, לכך ואני תפלה:

מזמור קי

[א] **לדוד** מזמור נאום ה' לאדוני שב לימיני. (א) זהו שאמר הכתוב מי העיר ממזרח צדק יקראהו לרגלו (ישעיה מא ב), (ב)אמר ר' ראובן (*ב) ישינים היו אומות העולם מלבא תחת כנפי השכינה, ומי העירן לבא לחסות תחת כנפיו, אברהם, שנאמר מי העיר ממזרח, ואל תאמר לאומות העולם בלבד העיר אברהם, אלא אף הצדקת היתה ישינה והעירה, (ג) כיצד אברהם פתח לו פונדק, והיה מקבל את העוברים ושבים, שנאמר ויטע אשל בבאר שבע (בראשית כא לג), (ד) אמר ר' עזריה שבנה לו פונדק והיה מקבל עוברים ושבים, הוי צדק יקראהו (לרגליו) [לרגלו]:

[ב] **דבר** אחר צדק יקראהו (לרגליו) [לרגלו]. (ה) צדיקו של עולם מלוה אותו,

---

הערות ותקונים

במדרש, ובילקוט שם מן במאמר הפקד עליו רשע הוא מן ויי"ר פל"ד וחסר הגיון: (ב) תחת אהבתי. בכ"י מחברים ובנדפס נמצא לפני זה ויולחמני חנם אף עמו שנא ליעקב שלקח ממנו את הברכות, לנברנייש ולעתותיש מה עשה. ובכ"י ג' הגי' לנברנים ולכותיים, בכ"י ח' לנברנים ולערנייש, אולם במאמר נמצא לעיל סוף מזמור כ"ה אות י"ד אף עמו שונא ליעקב שנטל ממנו הברכות וסדין עמו, לנברנייש ולעתותיים מה עשה, וע"ש מה שהעירותי בהערה י"ח: (ג) שבעים פרים. הוספתי כמו שהוא בכל כ"י מחברים (לבד מכ"י ו') ובנדפס, ורש"י בפי' לתהלים הביא שבעים פרים הגי מקביב בכל שנה בשביל שבעים לאומות ומבקש לנשמיש והם מריעים לי בשוחר טוב: ועיין פסיקתא דר"כ פסקא ביום השמיני עצרת (קל"ג ע"ב) כל לותם שבעים פרים שהיו ישראל מקריבים בחג כנגד שבעים לומות וכו', הם"ד תחת אהבתי ישטנוני ואני תפלה. והמאמר נמצא במדרש חזית פ"ד פ' הגך יפה, ולשיכה רבתי פ"ח אות כ"ג, ובמ"ר פכ"ח אות כ"ד, ותנחומא פנחס אות י"ד, ובנדפס מוכנר אות ט"ז, ובבלי סוכה ל"ה ע"ב, וכן מובא בנפ"נ ס' סופרים סי' ע"ה, ובמדרש תדשא פי"ח, ועיין בפסיקתא שם בהערה ע"ב ע"נ ע"ד:

(א) זש"ה מי העיר. מובא בילקוט תהלים רמז תתס"ט בשם המדרש: (ב) מ"ר רלוכן. כ"ה גם בכ"י ו', וכן מובא בילקוט בשמו, לבד בכ"י מחברים ובנדפס הוא שתמי. וכן מובא שוד הפעם בילקוט ישעיה רמז שי"ח בפ' מי העיר ממזרח. מן ל"ה מי העיר הוא משו"ע שלפנינו וחסר הגיון, והגיון סנהדרין ק"ח מוסב על המאמר שלאחריו המתחיל מ"ע שם רבה: (*ב) ישנים היו לו"ש מלבא תחת כנפי השכינה. עיין ב"ר פמ"ג אות ג': (ג) כיצד אברהם פתח לו פונדק. בכ"י מחברים ובנדפס כילד עשה אברהם, עשה לו פונדק ופתח לו פתחים לכל רוח: (ד) מ"ר עזריה שבנה לו פונדק. בב"ר סוף פנ"ל מובא בשם ר' נחמיה שמאר אחל פונדק, ובשם ר' עזריה מובא שם מאמר אחר, ועיין שוטה י' ע"ב, ובכ"י מחברים ובנדפס הגי' מ"ר עזריה מהו אחל"ג אכילה שתיה לויה, וכן לעיל במזמור ל"ז ויטע אחל"ג אכילה שתיה לויה, ובילקוט תהלים שם הגי' מ"ר אלעזר אכילה שתיה לויה: ועיין במדרש לקח טוב בראשית כ"א ל"ג ובהערות שלי: (ה) לדיקו של עולם מלוה לותו. יותר נכון לגרוס לדיקו של עולם מאיר לו, עיין ב"ר פמ"ג אות ג' מי העיר ממזרח לדק יקראהו לרגלו מי הוא זה שהעיר לבם של מזרחיים שיבואו ויפלו ביד אברהם, לדק יקראהו לרגלו, אי העולמים שהיה מאיר לו בכל מקום שהיה הולך, ולולם

אימתי כשבא לעשות מלחמה עם אמרפל וחביריו: (ו) יתן בעפר חרבו (ישעיה שם שם). מהו בעפר חרבו, (ז) ר' יהודה ור' נחמיה, ר' יהודה אמר אברהם היה נוטל עפר וזורק על אויביו, והיה עושה חרבות, ונוטל קש וזורק ונעשה קשת וחצים, (ח) אמר לו ר' נחמיה אם כן עקרת את המקרא, מי נאמר עפר וקש, אלא כעפר בקש, אלא היה זורק חרבות, והן נעשין כעפר, והיה זורק חיצים והן נעשים כקש:

[ג] (ט) **ירדפם** יעבר שלום ארח ברגליו לא יבא (שם שם ג). מצאו לרדוף אחריו וקפצה הארץ לפניו, (י) יש אומרים שלשה מילין היתה פסיעתו של אברהם, ויש אומרים שנים, אבל כשבא לא קפצה הארץ לפניו, הוי אורח ברגליו לא יבא. (יא) ר' הונא הכהן בר אבין בשם ר' ביבי אמר אפילו כתינוק שהוא הולך מביתו ורגליו מתלכלכות בעפר, אפילו כן לא נתלכלכו רגליו של אברהם, הוי אורח ברגליו לא יבא:

[ד] (יב) **אמר** ר' אלעזר בן פדת בשם ר' יוסי בן זימרא כיון שהרג אברהם כל האוכלסין הללו נוקפה לבו, אמר אפשר שלא היה ביניהם צדיק, אמר לו הקב"ה לא ברגליך לכלוך עון, אורח ברגליו לא יבא, מי עשה כל אותן המלחמות, אפשר אברהם (יג) בשמונה עשר ושלש מאות נלחם כנגד כולם, אמר ר' יוחנן בנו של ר' יוסי בן קיסמא עבדו אליעזר היה עמו ולא יותר, (יד) אליעז"ר בגימטריא שי"ח, ומי עשה כל המלחמות האלו, הקב"ה שאמר לו שב לימיני ואני עושה לך מלחמות, ואינה מפורשת כאן, ומי פירשה דוד, נאום ה' לאדוני שב לימיני, וכן הוא אומר למשיח והוכן בחסד כסאו וישב עליו באמת באוהל דוד (ישעיה טז ה), אמר הקב"ה הוא ישב ואני אעשה מלחמה, לכך וישב עליו באמת באהל דוד, ומה עליו לעשות, לקרות ולשנות בתורה שנקראת אמת, שנאמר משפטי ה' אמת (תהלים יט י), וכתיב אמת קנה ואל תמכור (משלי כג כג), הוי וישב עליו באמת:

[ה] (טו) **דבר** אחר נאום ה' לאדוני שב לימיני. אמר ר' שלום הלוי כך אמר דוד, אמר הקב"ה לשיתני אדון ומלך על ישראל בזמן ששלח את

הערות ותקונים

מי סעיר כמו מי סעיר: (ו) יתן כעפר חרבו. סוף סיפא לקרא מן מי סעיר ממזרח, וכ"ו סתחריס ובגדפס בטעות שנאמר יתן כעפר חרבו מלת שנאמר מיותרת: (ז) ר' יהודה ור' נחמיה. ב"ר שם, ועיין סנהדרין ק"ח סע"ב מיתי הקב"ה לאברהם ואותביה מימיניה והוה שדין עפרא והוו חרבי, גילי (פי' קש) והוו גירי (פי' חצים) שנאמר יתן כעפר חרבו כקש נדף קשתו: (ח) ג"ע ר' נחמיה. כ"ו ג' בטעות ג"ר ירמיה, וכן נדפס בדפוס רמצון וחת"כ בכל הדפוסים, וג"ע ג"ע ר' נחמיה: (ט) ירדפם יעבר שלום. ב"ר שם ים למחוק המלות "הם"ר" וכתן מתחיל דרשה על הפסוק ירדפם שהוא כתוב לאחרי הפסוק מי סעיר ממזרח: (י) יש אומרים שלשה מילין. עיין ב"ר שם ר' לוי בשם ר' יוסי בר זמרא פסיעותיו של אברהם אבינו היו שלש מילין, ר' יולן בר רבי סימון אמר מיל. וגרסה כי לפני המסדר ממדרש שלפנינו היה כתי' ר' יולן ב"ר סימון אמר שמי מיל, ועיין שם בפי' המפרשים, וביפה תואר, וכביה שם את הטו"ס: (יא) ר' הונא הכהן בר אבין בשם ר' ביבי אמר אפילו כתינוק שהוא הולך מביתו כו'. ב"ר שם אימתי ר' נחמיה ב"ר אבהו לא נתאבקו רגליהן אלא כזה שהוא הולך מביתו לבית הכנסת, ר"ל כהולך לדרך קרובה: (יב) ג"ר אלעזר בן פדת בשם ר"ר יוסי בן זימרא כיון שהרג אברהם כל האוכלסין. בפדר"א פכ"ז וכיה אברהם מתפחד ואמר אפשר שהרגתי כל אלו האוכלסין ולא נמצא בהם צדיק, אמר לו הקב"ה אל תירא אברהם, ועל זה נאמר אורח ברגליו לא יבא (ישעיה מ"ח ג') לא ברגלך לכלוך בדבר זה, ועיין ב"ר פמ"ב אות ל' בשם ר' לוי אפי' שהיה אברהם מתפחד ואומר תאמר אותן האוכלסין שהרגתי שהיה בהם צדיק אחד וירא שמים אחד וכו' אמר הקב"ה לאברהם אותן שהרגת קוניס כשהיה היו: (יג) בשמונה עשר ושלש מאות. דכתיב וירק את חניכיו ילידי ביתו שמונה עשר ושלש מאות (בראשית י"ד י"ד): (יד) אליעזר בגימטריא שי"ח. פדר"א פכ"ז, וכן במדרש ב"ר פי"ח אות כ"ח, נדרים ל"ב ע"א, ב"ר פמ"ג אות ב', תנדא ברמשית פי"ג, וי"ר פכ"ח אות ד' בשם ר' לקיש שאמר בשם בר קפרא, תנחומא הנדפס מכבר לך אות י"ג, ובתנחומא שלנו לך אות ט"ו, ברייתא דל"ב מדות מדה כ"ט, ורמ"י עה"ת: (טו) ל"ג נאום ה' ג"ר שלוש. מכאן עד סוף סמוכות נמצא גם בכ"י

שמואל הנביא למשחני, שנאמר מלא קרנך שמן (ש"א טז ו), וכיון שראה שאין מלכות נוגעת בחבירתה אפילו כמלא נימא אמר לי שב לימיני, המתן לשאול בן קיש איש ימיני כי עדיין יש לו שעה, ואחרי מות שאול תמלוך, אשית אויביך הדום לרגליך, ואין שב אלא המתן, שנאמר שבו נא בזה (במדבר כב יט), (טז) ומתרגמינן אוריכו:

מזמור קיא

[א] [הללויה] אודה ה' בכל לבב בסוד ישרים ועדה. (א) זהו שאמר הכתוב והיה על כל הר גבוה (ישעיה ל כה), וכתיב והיה אור הלבנה כאור החמה (שם שם כו) ואימתי ביום הרג רב בנפול מגדלים (שם שם כה), אלו הרשעים שגבוהין כמגדל, ומונעין את האור מלבוא בעולם, וכתיב וימנע מרשעים אורם (איוב לח טו), וכתיב כן יאבדו [כל] אויביך ה' (שופטים ה לא), אותה השעה ואוהביו כצאת השמש בגבורתו (שם שם), ואותה השעה הקב"ה מרפא שבר עמו, שנאמר ביום חבוש ה' את שבר עמו (ישעיה ל כו) [במה הוא מרפא, שמשפיל הרשעים ביום הרג רב, כמה הם] המונים המונים בעמק החרוץ (יואל ד יד), מהו החרוץ, שכל שנופל שם דינו חרוץ, וכן הוא אומר והיו חללי ה' ביום ההוא מקצה הארץ ועד קצה הארץ (ירמיה כה לג), עד עכשיו אין אנו יודעין כמה הם, עד שבא דוד ואמר ידין בגוים מלא גויות וגו' (תהלים קי ו), (ב) נחרות יורדין מדמן של רשעים, והעוף בא לשתות מן הנחל ההוא של דם, שנאמר מנחל בדרך ישתה (שם שם ז), מהו על כן ירים ראש (שם שם), בא לשתות והנחל עושה גלים, והגל בא לשוטפו, והוא מרים ראשו, אמר דוד הלל יהודיה אני עתיד ליתן לך, ולכך נאמר הללויה אודה ה' בכל לבב, בכל לב ולא בלב חלוק, (ג) בסוד ישדים ועדה, לפי שהקב"ה מגלה סוד [לישראל, וכן הוא אומר כי לא יעשה ה' אלהים דבר כי אם גלה סודו] אל עבדיו הנביאים (עמוס ג ז), וכן ישראל נקראו נביאים, שנאמר אל תירא עבדי יעקב וישרון בחרתי בו כי אצק מים על צמא [וגו'] אצק רוחי (עליך) [על זרעך וגו'] וצמחו בבין חציר (ישעיה מד ב ג ד), ואין צריכין מי שילמדם, אלא זה יאמר לה, אני וזה יקרא בשם (אלהי) יעקב (שם שם ה), זו הנבואה, שנאמר וקרא (עליה את כל הקריאה הזאת) [אליה את הקריאה אשר אנכי דובר אליך] (יונה ג ב), ומי גרם להם סוד שגיליתי להם, לכך נאמר בסוד ישרים ועדה:

[ב] גדולים מעשי ה'. הוא גדול כדכתיב גדול ה' ומהולל מאד (תהלים מח ב), ומעשיו גדולים, וכן הוא אומר הגדיל ה' לעשות עם אלה (שם קכו ב), ומה שכרן, מי שהוא עושה אותן מלבישו הוד והדר, שנאמר הוד והדר פעלו, וכן הוא אומר יראה אל עבדיך פעלך והדרך על בניהם (שם צ טז): זכר עשה לנפלאותיו. כל מה שעשה לצדיקים בעולם הזה לא כלום הוא, אלא זכר הוא, אבל כשיעשה לעולם הבא צדקתו עומדת לעד, וכן הוא אומר צדקתך צדק לעולם (שם קיט קמב):

הערות ותקונים

ו' וכן בסוף כרמ"פ, וליתא בס' מתרגמין אוריכו וכנדפס: (טז) ומתרגמינן אוריכו. כן תרגם יונקלס: (א) זם"ס ומיס על כל הר גבוה כו'. מדרשות על המזמור הזה הם קצת הכנס ומין סדר להם: (ב) נחרות יורדין מדמן של רשעים ומעוף בא לשתות. בילקוט בסוף מזמור ק"י רמז תתס"ט הביא מאמר אחד בשם הילמדנו ומיס ולעתיד לבא נחרות יורדים מדם של רשעים, ומין ספק שמסר הגיון מדרש, והמאמר הזה נקוט מפו"ש שלפנינו, ובמשנת הגינו המדפיסים רמז מדם על הללויה מודה ה' בכל לבב, רק שאין שייך לרמז שלפנינו לכך נאמר הללויה מודה ה' בכל לבב: (ג) בסוד ישרים ועדה לפי שהקב"ה מגלה סוד. מובא בילקוט רמז תת"ע ומסר מיון, ושוע מוסב לרמז שלפנינו, כמו שהעירותי בהערה שלפניו:

זם"ס

מזמור קיב

[א] **הללויה** אשרי איש ירא [את] ה'. (א) זהו שאמר הכתוב שקר החן והבל היופי אשה יראת ה' היא תתהלל (משלי לא ג), אין הקב"ה מבקש לא יופי ולא עושר, אלא יראת חטא, שנאמר אשה יראת ה' היא תתהלל, כמו שנתהלל אברהם, שנאמר כי ידעתיו למען אשר יצוה [וגו' ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט] (בראשית יח יט), וכתיב כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה (שם כב יב), וכן הוא אומר כה אמר ה' אל יתהלל חכם בחכמתו וגו' כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי (ירמיה ט כב כג), ומי הוא המתהלל, מי שעוסק בתורה מאל"ף ועד תי"ו, ואין זאת אלא תורה, שנאמר וזאת התורה (דברים ד מד), אברהם שמר את התורה מאל"ף ועד תי"ו, שנאמר עקב אשר שמע אברהם בקולי (בראשית כו ה), (ב) לפיכך נאמר עליו המזמור הזה מאל"ף ועד תי"ו, ואף המזמור אשת חיל נאמר על שרה אשתו מאל"ף ועד תי"ו, (ג) שנאמר אשה יראת ה' היא תתהלל (משלי לא ג), [שניהם עשו את התורה מאל"ף ועד תי"ו]:

[ב] (ד) **במצותיו** חפץ מאד. שלא עשה את המצוה (ה) באנגריא, אלא בשמחה, שנאמר במצותיו חפץ מאד, אמר לו הקב"ה לך לך מארצך (בראשית יב א), לא עשה באנגריא, אלא וילך אברם כאשר דיבר אליו ה' (שם שם ד), ויקח אברם את שרי אשתו וגו' (שם שם ה), א"ל הקב"ה המול ימול (שם יז יג), ומל מיד, בעצם היום הזה נמול אברהם (שם שם כו), אמר ליה קח נא את בנך וגו' (שם כב ב), מיד וישכם אברהם בבוקר (שם שם ג), חפץ לעשות מצוה בזריזות (ו) [וכשנולד יצחק בן שמונת ימים הגישו למילה, שנאמר וימל אברהם את יצחק בנו בן שמונת ימים (בראשית כא ד) (ז) והגישו (למנחה) [כמנחה] על גבי המזבח, ועשה שמחה ומשתה, מכאן אמרו חכמים חייב אדם לעשות שמחה ומשתה באותו היום שזוכה למול את בנו, כאבינו אברהם, (ח) שנאמר ויעש אברהם משתה גדול ביום הגמל את יצחק (שם שם ח)], הוי במצותיו חפץ מאד, ומה שכרו, גבור בארץ יהיה זרעו, זה יצחק, שנאמר כי ביצחק יקרא לך זרע (שם כא יב), ומה גבורתו, ויעתר יצחק לה' וגו' (שם כה כא), ואין זה גבור שעשה לעקרה שתלד: דבר אחר גבור בארץ. זה יעקב, שנאמר (ועתה) [ואתה] ישראל עבדי (ישעיה מא ח), ומה גבורתו,

---

הערות ותקונים

(א) זמ"ס שקר החן. מובא בילקוט תהלים רמז תתע"ח בשם המדרש: (ב) לפיכך נאמר עליו המזמור הזה מאל"ף ועד תי"ו. ר"ל באל"ף בי"ת, וכ"י התחריס וכנדפס לפיכך נאמר עליו המזמור על מעלה באל"ף בי"ת. המלות על מעלה ים למחוק, ובילקוט הני' לפיכך נאמר עליו המזמור על מעלה מאל"ף ועד תי"ו, ולף המזמור הזה על אדני מאל"ף ועד תי"ו, הגה ירמת ה' היא תתהלל שניהם עשו את התורה, והמלות על מעלה מיותרות, ויש לתקן ולף המזמור הזה על שמתו נאמר מאל"ף ועד תי"ו: (ג) שנאמר הגה ירמת ה' היא תתהלל. בכ"י התחריס גם בכ"י ו' ובנדפס ובילקוט סיים ושניהם עשו את התורה מאל"ף ועד תי"ו, וכן הוספתי בפנים: (ד) במצותיו חפץ מאד. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י התחריס ובנדפס ובילקוט מתחיל אשרי ירא את ה', ונמשך אשרי עשה את המצות שנאמר אלא בשמחה, ואח"כ מתחיל במצותיו חפץ מאד שנאמר ט' הקב"ה: (ה) באנגריא. המלה יונית ורומית. עיין לעיל מזמור י"ט פסוק ט"ו: (ו) וכשנולד יצחק בן שמונת ימים. הוספתי כמו שהוא בכל כ"י (מלבד כ"י ו' ח') וכן הוא בנדפס, וכן בילקוט רמז תתע"ח ליתא, והמאמר הזה הוסיף המעתיק הרחבון מן פדר"א פכ"ט ושם מתחיל ר' ישמעאל אומר לא עכב אברהם אבינו מלל אשר צוהו ואח"כ נמצא שם המאמר שהוסף בזוה"ק, וכשנולד יצחק בן שמונת ימים כו': (ז) והגישו למנחה על גבי המזבח. הכוונה על המילה שהיא כמנחה ע"ג המזבח, ובשבלי הלקט הסלם ה' מילה סי' ע"ו ומועתק בתניא ה' מילה סי' ל"ץ הביא בשם פדר"א פכ"ט כשנולד יצחק בן ח' ימים הגישו למילה שנאמר וימל אברהם את יצחק בנו בן שמונת ימים, וכל מי שהוא מגיש את בנו למילה ככהן שהוא מגיש מנחה על גבי המזבח כו'. הביא את הפדר"א ביתר ביאור, ועיין בביאור הרל"ץ בפדר"א שם: (ח) שנאמר ויעש אברהם משתה גדול ביום הגמל את יצחק. בכ"י ג' ל' ס' ז' טסף "ס"נ מל זהו שמונת ימים" וזה ליתא בכ"י ג' ו', וכן ליתא בפדר"א, ועיין בתוס' שבת ק"ל ע"א ד"ה שם שהביא מפדר"א ויעש אברהם משתה גדול ביום הגמל את

יצחק

וישר אל מלאך ויוכל (לו) (הושע יב ה) נטל את המלאך ורפשו לארץ: דור ישרים יבורך [ואיזה דור ישרים], כל אלה שבטי ישראל (בראשית מט כח):

מזמור קיג

[א] **הללויה** הללו עבדי ה' הללו את שם ה'. (א) זהו שאמר הכתוב אזכרה נגינתי בלילה עם לבבי אשיחה (תהלים עז ז), מהו אזכרה נגינתי, ר' אייבו ור' יהודה בר סימון, ר' אייבו אמר אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבש"ע (ב) מדכרא אנא תיברי, ואין נגינתי האמור כאן אלא שברוני, כמה דאת אמר אשר מגן צריך בידך (בראשית יד כ), אזכרה נגינתי בלילה לפיכך עם לבבי אשיחה, ר' יהודה בר סימון אמר אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה נזברתי אני שעשית לי נסים במצרים והייתי מנגנת לך על ידי אותן נסים, ואמרתי לך שירים וזמרים באותה הלילה, (ג) שנאמר השיר (הזה) יהיה לכם כליל התקדש חג (ישעיה ל כט), ואימתי בשעה שהרגת בכורי מצרים בלילה, שנאמר ויהי בחצי הלילה (שמות יב כט), הוי אומר נגינתי בלילה באותה הלילה שגאלתנו והוצאתנו לחירות, שהיינו עבדים לפרעה, וגאלתנו ועשיתנו לך לעבדים, לכך נאמר הללו עבדי ה', ולא עבדי פרעה:

[ב] (ד) **דבר** אחר הללויה הללו עבדי ה'. זהו שאמר הכתוב פיה פתחה בחכמה ותורת חסד על לשונה (משלי לא כו), אתה מוצא עשרים ושתה דורות משברא הקב"ה את עולמו עד שיצאו ישראל ממצרים, ולא אמרו הלל, עד שיצאו משיעבוד מצרים, שהיה של טיט ולבנים ואמרו הלל, ואימתי אמרו בשעת מכות בכורות, (ה) עמד פרעה והלך אצל משה ואהרן בלילה, שנאמר ויקרא למשה ולאהרן לילה (שמות יב לא), היה דופק פרעה על פתחיהן של משה ואהרן בלילה ואמר להם קומו צאו מתוך עמי (שם שם), אמרו לו שוטה וכי בלילה אנו עומדין, וכי גנבים אנו שנלך בלילה, בבוקר אנו יוצאין, שכך אמר לנו הקב"ה ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר (שם שם כב), אמר להם הרי כבר מתים כל מצרים, שנאמר כי אמרו כולנו מתים (שם שם לג), אמרו לו מבקש אתה לכלות המכה הזאת, אמור הרי אתם בני חורין, הרי אתם ברשותכם, ואין אתם עבדי, אלא עבדי ה', (ו) [התחיל פרעה צווח ואומר לשעבר הייתם עבדי, אבל עכשיו הרי אתם בני

הערות ותקונים

יצחק דסייעו ביום הששי למילת כמעין ס"ג. ועיין בשבלי הלקט שם שהביא מה שרגילין לעשות משתה ביום ברית מילה דכתיב ויעש אברהם משתה גדול ביום הגמל את יצחק, ביום ס"ג, דסייעו ביום הששי מל את יצחק וכן מובא בתניא שם, ועיין בלקח טוב בראשית כ"ו ח' ביום הגמל ביום ס"ג מל, לשמועה מל, כי שתי משתאות היו, אחד בשילה ואחד בגמילה:

(א) זש"ה לאזכרה. מובא בילקוט תהלים רמז תתע"ב בשם המדרש. והמאמר נובע מפסיקתא דר"כ ריש פסקא ותאמר ציון ונשמה גם במדרש איכה פסוק בכה תבכה ל"ה לאזכרה נגינתי, ומובא בילקוט תהלים רמז תתע"ו ל"ה לאזכרה נגינתי בשם הפסיקתא ובילקוט תהלים שם רמז תתע"ב בשמע בשעות המאמר מר' חייא: (ב) מדכרא אנא תיברי. בפסיקתא רבתי העולמים נזכרת לי שבר שהשברתי בין המלכות. ובמדרש שמ"ר פי"ח לות ס' איתא כך אמר דוד לאזכרה נגינתי בלילה המרמז כנ"י נזכרת לי את השברים שהיית שובר את המלכיות בעבורי, ואין נגינתי אלא לשון שבר, כמ"ש אי מנגינתם (איכה ג' ס"ג) ואומר אשר מגן צריך בידך (בראשית י"ד כ') ע"כ. ונפ"ז שברם שברתו מגן ובא הדגש תמורת הנח כמ"ש רש"י (איכה ג' ס"ה) מנגת לא, שבר לא כמ"ש ממגך ישראל (הושע י"ג ח') אשר מגן צריך בידך (בראשית י"ד כ') עכ"ל, ותרגום מנגת לא תבירת לא: (ג) שנאמר השיר (הזה) ונו'. בפסיקתא שם ר' יהושע בר סימון אמר אמרה כ"י לפני הקב"ה נזכרת לי שירים ששרתי לפניך בגילות, כמ"ש ונגיטותי נגן כל ימי חייי על בית ס' (ישעיה ל"ח כ') : (ד) ד"ה הללויה הללו עבדי ה' זש"ה פיה פתחה בחכמה וכו'. עיין שמ"ר פכ"ג לות ד', מי יתיר מפה הס"ד פיה פתחה בחכמה ותורת חסד על לשונה מיום שברית הקב"ה את העולם ועד שעמדו ישראל על הים לא מיטו אלא שאמר שירה להקב"ה אלא ישראל בו', ודורש פיה פתחה בחכמה הקב"ה מפתח שפתחה בדבר שלא פתח אחר: (ה) עמד פרעה וכלך אצל משה. מובא בילקוט תהלים שם, וכן בילקוט בא רמז ר"ח בשם סו"ט: (ו) התחיל פרעה צווח. הוספתי כמו שהוא בכ"י

חורין, הרי אתם ברשותכם, הרי אתם עבדי ה'] וצריכים אתם להללו שאתם עבדיו, שנאמר הללויה הללו עבדי ה', וכן הוא אומר כי לי בני ישראל עבדים (ויקרא כה נה), (ז) וכן הוא אומר השיר יהיה לכם כליל התקדש חג (ישעיה ל כט):

[ג] **דבר** אחר הללויה לטה לא אמר הללו ה'. ר' ירמיה בשם ר' אלעזר אומר אין העולם כדאי להלל בכל השם, אלא בחציו שנאמר כל הנשמה תהלל יה (תהלים קג ו) לכך הללו יה. [הללו יה הללו עבדי ה' הללו את שם ה'], (ה) מבאן אמרו חכמים אין הלל פחות משלשה בני אדם, למי אומר הללו לשנים [והאומר אחד הרי כאן שלשה], (ט) והאומרים הללו לשם שעשה לנו מלחמה, שנאמר ה' איש מלחמה ה' שמו (שמות טו ג):

[ד] **יהי** שם ה' מבורך מעתה ועד עולם. בעולם הזה קלסוהו ואח"כ הכעיסוהו, אבל לעתיד לבוא אינו כן, אלא מעתה ועד עולם, ואף אני אומר לכם שתעמדו לעולם, אמר הקב"ה אתם ברכתם אותי מעולם ועד עולם, ואף אני מברך אתכם ואומר וה' סביב לעמו מעתה ועד עולם (תהלים קכה ב):

מזמור קיד

[א] **בצאת** ישראל ממצרים. זהו שאמר הכתוב שמח מצרים בצאתם (תהלים קה לח), (א) אמר ר' ברכיה משל לבעל בשר שהיה רוכב על החמור, זה אומר מתי ארד מן החמור, וזה אומר מתי ירד זה מעלי, הגיע זמן שירד, (ב) ואיני יודע מי שמח ביותר, כיון שראה דוד היאך היו שמחים בצאתם ממצרים, התחיל מקלס על יציאת מצרים, ואומר בצאת ישראל ממצרים:

הערות ותקונים

המחבר ובנדפס וכן ליתא בירושלמי פסחים פ"ה ה"ה (דף ל"ב ע"ג) ג"ר לוי כתב שניתן כח בקולו של מלך מרבעים יום, ומה היה מקום כן ניתן כח בקולו של פרעה, והיה קולו מהלך בכל ארץ מצרים מהלך ארבעים יום, ומה היה לומר קומו ללו מתוך עמי, לפשבר הייתם עבדי פרעה, מיכן ואילך אתם עבדי ה', בלותה שעה היו לומרים הללויה עבדי ה' ולא עבדי פרעה: (ז) וכתיב השיר יהיה לכם כליל התקדש חג. ויקרא לא גרים ליה: (ח) מכאן אמרו חכמים אין הלל פחות משלשה בני אדם. מובא בירוקא ס' פסח סי' רפ"ג בשם הסו"ע ובאו"ז ס' ק"ם סי' מ"ל ובהמנהיג ס' פסח סי' ל"ל ובאבודרהם סדר הגדה דף ע"ב ע"ג ובשבלי הלקט הגלה ערוגה הרביעית ענין ר"ח סי' קע"ל, ובערוגה הגדולה סדר פסח סי' רי"ח ובשבלי הלקט הקצר ס' ברכות סי' מ"ח וס' פסח סי' ס"ם. והכלבו ס' פסח דף י"ג ע"ל דפוס לבוב הביא ז"ל וכר"ם ז"ל (כוונתו לרם"י ז"ל) כתב שצריך שיהיו שלשה כדי שיאמר אחד לשנים הודו כן מצינו במדרש סו"ע, וכן הביא הרש"ם פסחים ס' ערבי פסחים סי' ל"ב ובמו הטור או"ח סי' תע"ט וטולם הביאו בשם הסו"ע, ובעל המגור ס' ר"ח הביא זה בשם סו"ע וסיים ובכי ליתא בהגדת תהלים שעשה במח"כ וחשב כי סו"ע לחוד והגדת תהלים לחוד. ועיין בשם"ע או"ח סי' תע"ט בביאורי הגר"א זצ"ל: (ט) והאומרים הלל לשם שעשה לנו מלחמה. בכ"י המחבר ובנדפס נמצא פה הוספה: וכן הוא אומר כי שם ה' אקרא הבו גודל לאלהינו (דברים ל"ב ג'), אקרא הרי אחד ואתה הבו גודל לאלהינו הרי שלשה, לכך נאמר הללויה, מיכן לאלהינו (דברים ל"ב ג'), אקרא הרי אחד ואתה הבו גודל לאלהינו הרי שלשה, שנאמר אנכי ארד עמך מצרימה (בראשית מ"ו ד'), וכתיב בשבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה (דברים י' כ"ב), וכשעלו הקב"ה עלה עמהם, שנאמר ועלך גם עלה לבך הללו, ואח"כ מתחיל [הללו] לשם שעשה לנו מלחמה שנאמר ה' ילחם לכם (שמות י"ד י"ג), ונם הילקוט בסוף רמז תתע"ב הביא הסיום וכתב כי שם ה' אקרא הבו גודל לאלהינו, ואח"כ ברמז תתע"ג אחר הסיום וה' סביב לעמו מעתה ועד עולם שהוא סיום המזמור הביא שנאמר הללו עבדי ה' מיכן כשירדו למצרים שבעים ואחד כו', וסיים הללו את שם ה' הללו לשם שעשה לנו מלחמה, שנאמר ה' לחם מלחמה הביא בסדר אחר ממה שהוא בכ"י ובנדפס ומה שמובא בהוספה וכתב כי שם ה' אקרא, עיין בדברות מ"ם ע"א שלשה שלקו כאחת חייבין לזמן מה"מ ג"ר אמי דאמר קרא נדלו לה' אתי ונרוממה שמו יחדו, ר' אבהו אמר מהכא כי שם ה' אקרא הבו גודל לאלהינו וע"ם בפירוש"י, ומה שמובא כשירדו למצרים שבעים ואחד היו עם הסכינה שנאמר אנכי ארד ונו', הוא מפדר"א פל"ט ע"ש:

(א) ג"ר ברכי' משל לבעל בשר שהי' רוכב על החמור. בכ"י המחבר ובנדפס לא הובא המשל בשלימות והלשון "וכו'" כי כבר מובא למעלה במזמור ק"ם אות י"ח: (ב) ואיני יודע מי שמח ביותר. פה קצר בלשונו

[ב] **דבר** אחר [בצאת ישראל ממצרים זהו שאמר הכתוב] שירו (לו) [לאלהים] זמרו שמו סולו לרוכב בערבות (תהלים סח ה), מה שירו, צפו לאלהים, כמו שנאמר לא תשורני עין רואי (איוב ז ח): דבר אחר אמרו לפניו שירים וזמרים, מהו סולו, (ג) ר' יהודה אמר קילסו, ר' נחמיה אמר (ד) שפרו לפניו דרכיכם, בענין שנאמר סולו סולו המסלה (ישעיה סב י): לרוכב בערבות. (ה) רבנן אמרו שני רקיעין הם, שנאמר לרוכב בשמי שמי קדם (תהלים סח לד). רבותינו אמרו שלש, שנאמר השמים ושמי השמים (מ"ל ח כז), (ו) ר' אלעזר אומר שבעה הן, וילון רקיע שחק זבול מעון מכון ערבות, וכבודו של הקב"ה בערבות, אמר ר' חלפתא בן יעקב בשם ר' יהודה בר סימון (ז) ראה הקב"ה מעשיהן של צדיקים, וערב עליו מעשיהם. (ח) אמר ר' פנחס הכהן בר חמא הרקיע ששמו ערבות הקב"ה זורע מעשה הצדיקים והם עושים פירות, שנאמר כי פרי מעלליהם יאכלו (ישעיה ג י):

[ג] (ט) **ביה** שמו (תהלים סח ה). (י) ר' יהודה הנשיא (יא) שאל את ר' שמואל בר נחמן מהו שכתוב ביה שמו, אמר ליה ר' שמואל בר נחמני אין לך מקום ומקום (יב) שאין אדם נדול ממונה על ביא שלו, ומי ממונה על ביא של עולמו, כביכול הקב"ה, שנאמר ביה שמו, אתמהא אל תהי קורא ביה אלא ביא שמו, (יג) אמר ר' יהודה הנשיא לר' שמואל בר נחמני שאילית לחכימיא ואמרין לי חבל על דמובדין ולא משתכחין, שאילית לר' אלעזר ולא אמר לי כן, (יד) אלא בשתי אותיות הללו ברא הקב"ה שתי עולמות, שנאמר כי ביה ה' צור עולמים (ישעיה כו ד), בי"ה בראם, (טו) [ואין אנו יודעין אם העולם הזה נברא בה"א

הערות ותקונים

נלמדנו ועיקר הוא במזמור ק"ם אות י"ח ע"ש: (ג) ר' יהודה אמר קילסו. וכן פירש"י תהלים ס"ח ה' סולו לאל סנה, וכן לא תסלח בכתם תופיר (איוב כ"ח ט"ז), המסולאים נפז (איכה ד' ב'): (ד) שפרו לפניו דרכיכם. כ"ה בכל כ"י אבל בדפוס ראשון ואח"כ בכל הדפוסים שערו לפניו בשעות ונ"ל שפרו לפניו: (ה) רבנן אמרו שני רקיעין הם. מובא בילקוט שקב רמז תתכ"ח, ועל הן לה' אלהיך ליין שו"ת והוא במזמור כ"ד, ועל רבנן אמרי הסר הליון, והוא בשו"ת מזמור קי"ד, ובמדרש דב"ר ותתחנן לות ל"ב רב אמר ג' רקיעים הן [שנאמר לרוכב בשמי שמי קדם רבותינו אמרו שלש] שנאמר השמים ושמי השמים, אבל הסר הסרתיו הסר סם, ובגמרא חגיגה י"ב ע"ב איתא ג"כ יהודה שני רקיעים הן, שנ' הן לה' אלהיך השמים ושמי השמים ר"ל אמר שבעה, ותולי גם שם ים נתקן כן, ובמקום ר"ל אמר נ"ל ר"ח אמר: (ו) ר' אלעזר אומר שבעה הן. בילקוט שקב שם גורס ר' ירמי' בן אלעזר. עיין פסיקתא דר"כ פסקא נחדם השביעי (קי"ד ע"ב) ובוי"ר פכ"ט ובאדר"נ פל"ז בשם ר' מאיר, וכן לעיל במזמור ל"ג שבעה רקיעים נרמתי ומכולם לא בחרתי למכון שבתי אלא ערבות, שנ' סולו לרוכב בערבות, ועיין פדר"א פי"ח: (ז) ראה הקב"ה מעשיהן של צדיקים וערב עליו. דורש ערבות מלשון ערב על שערבו עליו מעשה הצדיקים נקרא ערבות: (ח) פ"ר פנחס הכהן הרקיע ששמו ערבות הקב"ה זורע. דורש ערבות מן תרין ניה וערבה, מקום חרובה וממנה ופטו וריק, והקב"ה זורע ומלמיח: (ט) ביה שמו. הוא סיפא לקרא סולו לרוכב בערבות: (י) ר' יהודה הנשיא שאל את ר' שמואל בר נחמן. ב"ר פי"ב אות י' ומובא בשם ב"ר בילקוט תהלים רמז תצ"ל ועבא מירושלמי הגיגה פ"ב: (יא) שאל את ר' שמואל בר נחמן. בב"ר נוסף מפני שסמעתי עליך שאתם בעל הנלה, וגם בירושלמי ליתא זה: (יב) שאין אדם גדול ממונה על ביא שלו. בב"ר אין לך כל מקום ומקום שאין לו שם ממונה על ביא [ל"ל ביה] שלו, ומובא שם אנדיקום [ל"ל אנדיקום] כו', אנטסטוס כו', ובעבור זה הגיע המסדר אדם נדול, ובירושלמי נאמר אין לך כל מקום ומקום שאינו ממונה על ביה שלו, ומי ממונה על ביה שבכולם, הקב"ה ביה שמו (כי יה) [בייה] שמו, והולמת בייא, ביה, הרמב"ן ס' מקץ בפ' בי אדוני הביא המדרש מב"ר ופירשו לעקה ושוות בכל מקום שם שים "ממונה" על הטעקה ועל הטוות והקב"ה ממונה על טעקת העטוקים בעולם הטוטקים בייא. לולם פי' טעקה הוא הורחה אחרת שים לשמלה הזאת, אבל יותר נכון כדעת הרב בעל ערוך השלם שהיא השלה היונית βloς ופירושה מחיים ומזון (בעבעסטוסטערהלט), ושיעורו כל מדינה שם לה ממונה על המחיה והמזון שמפרנס את המקום, והקב"ה זן ומפרנס את כולם: (יג) ג"ר יהודה הנשיא לרשב"ג שאילית להכימיא ואמרין לי חבל על דמובדין ולא משתכחין. זה ליתא בירושלמי שם, ובב"ר הני' אמר ליה לוי למובדין ולא משתכחין: (יד) אלא בשתי אותיות הללו ברא הקב"ה שתי עולמות. בירושלמי שם במאמר אלפיו הוא מאמר ר' אבהו בשם ר' יוחנן, וכן נמצא בפסיקתא רבתי פכ"ח (דף ק"ם ע"ב) ועיין לעיל בריש מזמור ס"ב ובמנחות כ"ט ע"ב: (טו) ואין

והעולם הבא ביו"ד, או אם העולם הזה נברא ביו"ד והעולם הבא בה"א, אלא ממה דכתיב בהבראם (בראשית ב ד), בה"א בראם], הוי העולם הזה נברא בה"א [והעולם הבא נברא ביו"ד], (טז) ומה ה"א פתוחה מלמטה וסתומה מלמעלה, כך העולם הזה כל מה שנברא בו יורד בקבר, ואותה עקיצה שיש בה רמז לתחיית המתים, והעולם הבא נברא ביו"ד, מה עיסקו של יו"ד קומתו כפופה, (יז) כך קומתן של רשעים עתידין להיות מכורכמות וירקרוקות לעולם הבא, שנאמר ושח גבהות האדם [וגו'] (ישעי' ב יז), כיון שראה דוד שבשתי אותיות הללו ברא הקב"ה את שני עולמות התחיל מקלס בהן הללויה:

[ד] **בצאת** ישראל ממצרים. (יח) אמר ר' אלעזר הקפר בזכות ארבעה דברים [נגאלו ישראל ממצרים], שלא שינו את שמם, ולא שינו את לשונם, ולא גילו את (יט) מסתורין שלהם, ולא היו פרוצים בעריות. לא שינו את שמם, (לראובן) [אלה] משפחות הראובני (במדבר כו ז), (לשמעון) [אלה] משפחות השמעוני (שם שם יב), (כ) כי נחתין ראובן ושמעון, וכי סלקין ראובן ושמעון. ולא שינו את לשונם, שהיו מטפרים לשון הקודש, (כא) שנאמר בית יעקב מעם לועז היתה יהודה לקדשו (פסוק ח וכ), ללשון הקודש שלו. ולא גילו מסתורין שלהם, את מוצא שהדיבור היה מופקד אצלם שנים עשר חודש, שאמר להם ושאלה אשה משכנתה (שמות ג כב), ולא היה בהם איש שגילה את הדיבור. ולא היו פרוצין בעריות, אחת היתה בהן והקב"ה פירסמה, דכתיב ויצא בן אשה ישראלית והוא בן איש מצרי [וגו' ושם אמו שלומית בת דברי למטה דן] (ויקרא כד י יא), (כב) מי שאמר והיה העולם מעיד שאין בישראל אלא הוא:

[ה] **דבר** אחר בצאת ישראל ממצרים. באיזה זכות יצאו בני ישראל ממצרים, (כג) ר' יהודה אומר בזכות דם הפסח ודם המילה, שנאמר ואומר לך בדמיך חיי ואומר לך בדמיך חיי (יחזקאל טז ו), ר' נחמיה אומר בזכות התורה שעתידין לקבל, שנאמר וירא אלהים את בני ישראל (שמות ב כה), ובמתן תורה כתיב וכל העם רואים את הקולות (שם כ יה), ויש לך מקום אחר ללמוד ממנו, בהוציאך

הערות ותקונים

מנו יודעין. הוספתי כמו שהוא בכ"י המחבר ובנדפס ובירושלמי ובב"ר ופסיקתא: (טז) ומה ה"א פתוחה מלמטה וסתומה מלמעלה. בירושלמי הני' מה ה"א פתוח מלמטן רמז לכל בתי עולם שהן יורדין לשאול, מה ה"א ים ו' נקודה מלמעלן, משום שהן יורדין הן שולין, מה ה"א פתוח מכל זד כך פותח פתח לכל בעל תשובה, ובב"ר הני' ומה ה"א זה שהוא פתוח ופתוח מלמטה רמז שכל המתים יורדים לשאול וחוזרין אלו מלמעלה רמז שעתידים לעלות, ומחלון הזה שמן הלד רמז לבעלי תשובה: (יז) כך קומתן של רשעים עתידין להיות מכורכמות וירקרוקות לעולם הבא. בב"ר הני' כך הן הרשעים קומתן כפופה ופניהם מקדירות לעתיד לבוא, ובירושלמי הני' כך יהיו כל בתי העולם כפופין ונהפכו כל פנים לירקון, ויותר נכון לגרוס לפנינו עתידים להיות מכופפים, ועיין בהערת הרב הגדול בעל מאיר עין בפסיקתא רבתי שם הערה קנ"ד, ובכ"י המחבר ובנדפס הני' כך פניהם של הרשעים עתידות להיות מכורכמות לע"ל, ד"ה מה עסקה של יו"ד קטנה בקומתה כך הרשעים לעתיד לבוא, שב' ושח נבהות אדם [ונפל רוח אנשים]: (יח) ר"ל מלעזר הקפר בזכות מרבעה דברים. פסיקתא דר"כ פסקא ויסי בשלח דף פ"ג ע"ב ושם הני' ר' הונא בשם בר קפרא, וכן נאמר בויק"ר פל"ב אות ה' מדרש חזית פ' גן נעול, שמ"ר פ"א אות כ"ח, במ"ר פ"כ סוף בלק, ותנחומא בלק סי' כ"ה ובמכילתא בא פ"ה, ועיין שוד בספר"ג פמ"ח ובתלפ"ד פ"י, פכ"ג, פכ"ד, ועיין מה שהעירותי בפסיקתא שם הערה ס"ו, ובתנחומא הערה ק"ג: (יט) מסתורין. פי' בל"י ורומי mysterium סוד וסתר, (נעהיימניס): (כ) כי נחתין ראובן ושמעון. עיין פסיקתא שם הערה ס"ז: (כא) שנאמר בית יעקב מעם לועז. במקומות שרשמתי מובא לרשיה כי פי המדבר שליכם (בראשית מ"ה י"ב), ובלשון הקודש היה מדבר, ועיין בפסיקתא הערה ס"ח ובכ"י המחבר ובנדפס חסר מאמר שלם וכל"ל ולא גילו מסתורין [שלהם במצרים ולא היו פרוצים בעריות, לא שנו את שמם לראובן משפחת הראובני, לשמעון משפחת השמעוני, לא שנו את לשונם, שהיו מטפרים לשון הקודש, שהיו מטפרים בלשון הקודש, שב' בית יעקב מעם לועז היתה יהודה לקדשו, בלשון הקודש שלו, ולא גילו מסתורין] את מוצא כו': (כב) מי שאמר והיה העולם מעיד שאין בישראל אלא הוא. כ"ה נס בכ"י ו', וכן הוסיף הרש"ם, וליתא בכ"י המחבר ובנדפס: (כג) ר' יהודה אומר בזכות דם הפסח ודם המילה שב' ואומר לך בדמיך חיי וגו'. עיין פסיקתא דר"כ ויסי בחלי שלום

את העם מצרים תעבדון את האלהים (בהר) [על ההר] הזה (שם ג יב), (כד) ר' יהושע בן לוי אומר בזכות המשכן שעתידין לעשות, שנאמר וירא אלהים את בני ישראל (שם ב כה), ובמשכן כתיב וירא משה את כל המלאכה (שם לט מג), ויש לך מקום אחר ללמוד, אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים לשכני בתוכם (שם כט מו), על תנאי לשכני בתוכם. (כה) ר' אליעזר בן יעקב אומר בזכות חנניה מישאל ועזריה, שנאמר וירא אלהים את בני ישראל (שם ב כה), ובהם כתיב כי בראותו ילדיו מעשה ידי בקרבו יקדישו שמי [והקדישו את קדוש יעקב] (ישעיה כט כג), מהו כי בראותו ילדיו, ילדים אשר אין בהם כל מום (דניאל א ד), שהקדישו שמי בכבשן האש. (כו) ר' אבא בר כהנא אומר בזכות דורו של ישעיה, שנאמר מעשה ידי בקרבו, וכיון שראה דוד כן בכמה זכיות ישראל יוצאין, התחיל מקלס על יציאת מצרים, הללויה בצאת ישראל ממצרים:

[ו] (כז) **דבר** אחר בצאת ישראל ממצרים. ראה מה כתיב או הנסה אלהים לבוא לקחת לו גוי מקרב גוי (דברים ד לד), (כח) אמר ר' ירמיה בשם ר' חייא משל לגבור שירד למלחמה או לנצח או להינצח, לכך נאמר ובמלחמה (שם שם), (כט) אמר ר' אחא בשם ר' יונתן מהו גוי מקרב גוי, (ל) כאדם שהוא שומט את העובר מתוך מעי הבהמה בזמנו, כך הוציא הקב"ה את ישראל ממצרים, שנאמר גוי מקרב גוי, (לא) כענין שנאמר והקרב והכרעים (ויקרא ו יג), למדנו צער לנשמט, ומניין אף לשומט, שנאמר ויוציא אתכם מכור הברזל ממצרים (דברים ד כ), כאדם שהוא נוטל את האש מתוך הכור שלא בצבת (לב) ושלא בסמרטוטין, (לג) כביכול כן עשה הקב"ה לישראל. אמר ר' אבין בשם ר' סימון מהו מקרב גוי, שהיו מובלעים בתוך מעיהם, שנאמר אזי חיים בלעונו (תהלים קכד ג), ואם לחשך אדם לומר אינו מזכיר מצרים באותו ענין הרי הוא אומר לולי ה' שהיה לנו בקום עלינו אדם (שם שם ב), אין אדם אלא מצרים, שנאמר ומצרים אדם ולא אל (ישעיה לא ג):

[ז] (לד) [**ועשה** הקב"ה להם עשרה נסים על הים, עשאו חומות חומות, ואין חומה שאין בה מנדל, ואין מנדל שאין בה שומר, והיו מלאכי השרת משטרין את ישראל שלא ינזקו, אמר להן משה בואו ועברו, אמרו לו היאך נעבור בין החומות הללו, שנאמר והמים להם חומה (שמות יד כט). הקפיא לב הים ועלה הים ומלא על כל גדותיו, כשם שאדם צף ידו אחת למעלה ואחת

הערות ותקונים

(דף ס"ג ע"ב) ובסערה כ"ח, גם בפסקא החדש סערה פ"ץ, ובפדר"א פכ"ט, ובשמ"ר פי"ז אות ג', ופי"ם אות ס', ובתנחומא הנדפס מכבר וירא אות ל': (כד) ר' יהושע בן לוי אומר בזכות המשכן. המלות שעתידין לעשות שב' וירא מלמים את בני ישראל, נמחק בכ"י המחריש ובנדפס, והרא"ם הוסיף זה: (כה) ר' אליעזר בן יעקב אומר בזכות חנני מישאל ועזרי'. בכ"י המחריש ובנדפס הסדיס המלות בן יעקב, ולזה ממאמר כוון רם"י יפעי' כ"ם כ"נ ע"ם: (כו) ר' אבא בר כהנא אומר בזכות דורו של ישעיה שב' מעשה ידי בקרבו. כבר מובא למעלה ממאמר ר' אליעזר בן יעקב: (כז) ד"א בצאת ישראל רמה מה כתיב לו הגסה. מובא בילקוט ותתחן רמז תתכ"ח בשם הסו"ם: (כח) פ"ר ירמי' בשם ר' חייא. כ"ם גם בכ"י ו', וכן הניח מהרא"ם, ובכ"י המחריש ובנדפס פ"ר חייא בשם ר' ירמי': (כט) פ"ר אחא בשם ר' יונתן. כ"ם גם בכ"י ו', אבל בכ"י המחריש ובנדפס פ"ר אבא בר אחא בשם ר' חנין: (ל) כאדם שהוא שומט את העובר מתוך מעי הבהמה בזמנו. כ"ם גם בכ"י ו', וכן הניח הרא"ם, אבל בכ"י המחריש ובנדפס כאדם שהוא שומט את העובר ממעי בהמה וחמלה בזמנו ליתא, ובמכילתא בשלח פס' ב' פ"ו בפ' ויושע ס' כאדם שהוא שומט את העובר ממעי הפרה שב' גוי מקרב גוי, ומומר ומתכס נקט ס' ויוניא מתכס מכור הברזל וגו', ועיין לעיל במזמור ק"ז אות ל': (לא) כענין שנאמר והקרב והכרעים. לורם מקרב גוי מלמון קרב והכרעים: (לב) ומלה בסמרטוטין. פי' מחיכת בגד (פעמנען): (לג) כביכול כן עשה הקב"ה לישראל. כ"ה לנסון גם בכ"י ו', וכן הניח הרא"ם, ובכ"י המחריש ובנדפס בטעות כביכול כך ישראל ע"ל כך עשה הקב"ה לישראל: (לד) ועשה להם הקב"ה עשרה נסים. כל אות ז' עד סופו הוספתי כמו שהוא בכל כ"י המחריש ובנדפס, וגם בכ"י ו' ליתא, והרא"ם רשם סימן בהתוכים, ר"ל שלא נמצא בכ"י שלפניו, והיא הוספה ובפרוטרט תמצא במספר לחת עשרה נסים, ועיין במכילתא מסכתא ב' פרשה ד' בפסוק ואתה הרם את ידך שם מיתא עשרה נסים נעשו לישראל על סיס,

למטה, כך הקפיא הקב"ה [לבו של ים ומלא את כל גדותיו (לה) ועשאו כמין כיפים, שנאמר נקבת במטיו (חבקוק ג יד), אמר להם משה בואו ועברו, אמרו כשהיו המים שתים מלמטן ואחת מלמעלן לא היינו יכולים לעבור, ועכשיו ששנים מלמעלה ואחת מלמטן על אחת כמה וכמה. עשאו כמין פלטיות, שנאמר ראש פרזיו (שם שם), ואין פרזיו אלא פלטיות, שנאמר פרזות תשב ירושלים (זכריה ב ח). הוציא להם מתוקין מתוך מלוחין ושתו הם ובהמתם, שנאמר ויוציא נוזלים מסלע (תהלים עח יו). עשאו כטיט, שנאמר דרכת בים סוסיך (חבקוק ג טו). (לו) עשאו כמתבן, שנאמר נצבו כמו נד נוזלים (שמות טו ח), כמו נד של תבן שבין שתי ערימות. ועשאו פרורות פרורות, שנאמר פורת בעזך ים (תהלים עד יג). עשאו גזרים, שנאמר לגוזר ים סוף לגזרים (שם קלו יג). עשאו כיבשה, שנאמר ובני ישראל הלכו ביבשה (שמות יד כט). עשאו כמין בקעה והעלת עשבים, והיו ישראל רועים בה, שנאמר כבהמה בבקעה תרד (ישעיה סג יד)]:

[ח] היתה יהודה לקדשו. (לז) כשהגיעו ישראל לים, היו עושין מלחמה זה עם זה, איזה שבט ירד ראשונה ולא משנתייבשו רדו, אלא בתוך הים ירדו, והיו יורדים (לח) עד שהגיעו לאפסיים, שנאמר הושיעני אלהים כי באו מים עד נפש (תהלים סט ב), וכתיב ויבואו בני ישראל בתוך הים ביבשה (שמות יד כב), (לט) והיה בניימין אומר אני ארד תחילה, ויהודה היה אומר אני ארד תחילה, וכן זבולון וכן נפתלי, וכן כולם, עד שנטלו אבנים ורגמו זה את זה, שנאמר שם בניימין צעיר רודם [וגו'] רגמתם שרי זבולון שרי נפתלי (תהלים סח כח), אל תקרי רודם אלא רד ים, ובשביל שרגם יהודה לאחיו שירדו לפניו לים, (מ) זכה ללבוש ארגמן, הה"ד והלבישו לדניאל ארגונא [וגו'] (דניאל ה כט), לכך אמר לו הקב"ה אתה היית רוגם לאחיך כדי לקדש את שמי, את הוי מושל על אחיך, לכך נאמר היתה יהודה לקדשו ישראל ממשלותיו:

הערות ותקונים

ותוסב אותם בסגנון אחר, וכן בפדר"א פל"ג תוסב אותם אחת לאחת וג"כ בקופן אחר, ונסגן במזמור ק"ל תוסב כמו שהוא במכילתא, כי מזמור קל"ו הוא מן י"ד מזמורים אשר נוספו על המנדם תהלים מן הילקוט (עיין במבוא), ועיין בפי' הרמב"ם למס' תענית שתוסב ג"כ אותם בסדר אחר ומבוארים קצת, ועיין בס' מנן תענית להרמב"ן פ"ם מ"ל (דף ט"ח ע"ח) שכתב ועשרה נסים שנעשו על הים מפורשים במדרש תנחומא ובפדר"א בחילוף מועט וכן במדרש תהלים מנותם עם מעט שינוי ע"ש, ומה שכתוב מן מדרש תנחומא הוא בתנחומא הנדפס בסלא אות י', וכן ים לרשום במצות לתנחומא דף ל"ד: (לה) ועשאו כמין כיפים. במכילתא נבקע היס ועשאם כמין כיפה שנאמר נקבת במטיו. והורחת כיפה עיין ערוך השלם ערך כף, והרמב"ם בפי' המשנה תענית פ"ם הביא ז"ל הב' שלאחר שנקטו נעשה כקובא עד שהיו כדמות גג ולא מקורם ולא מסבא והיה הדרך כלו היה נקב במים והמים מימין ומשמאל, הוא מאמר חבקוק נקבת במטיו ראשי פרזיו: (לו) עשאו כמתבן שם, נאבו כמו נד. במכילתא נעשה כמו נד, וכ"ו שלאחריו הני' עשאו ערימות כמין תבן: (לז) כשהגיעו ישראל לים. מכילתא בשלח מסכתא ג' פרשה ה' ובגלי סוטה ל"ו ריש ע"ש שם ר' מאיר, ועיין בתוס' שם ל"ה והיו, והביאו המכילתא: (לח) עד שהגיעו לאפסיים. מלשון המקרא מי יאפסים (יחזקאל מ"ז ג'): (לט) והי' בניימין אומר אני ארד תחלה ויהודה אי' אומר אני ארד תחלה. עיין במכילתא זה אומר אני יורד תחלה ליס וזה אומר אני יורד תחלה ליס מתוך שהיו עומדין ומוחין קפץ שבטו של בניימין וירד ליס תחלה כו' שתחילו שרי יהודה מרגמין אותם באבנים כו', וחי"כ מוצא שם ר' יהודה בשלשן אחר שנחשון בן עמיכדב קפץ ונפל ליס, וגם בגמרא בגלי סוטה שם מוצא שם ר' מאיר שקפץ שבטו של בניימין וירד ליס ואח"כ מוצא שם ר' יהודה שאמר שלא כך היה מעשה אלא שקפץ נחשון בן עמיכדב וירד ליס תחלה ע"ש, ובפדר"א פמ"ב מוצא שם ר' עקיבא שבט בניימין רצה להכניס ליס התחילו שבט יהודה רוגמין אותם וקפץ נחשון תחלה וקדם את שמו הגדול לעיני הכל, ועיין במ"ר סוף פי"ג ופי"ע אות ז', ובפסיקתא רבתי פסקא ויהי המקריב במאמר ד"ה ויהי המקריב נחשון למה נחשון המקריב רחשון כו'. ועיין לעיל במזמור ע"ו אות ה' ומה שהעירותי שם, וכ"ו שלאחריו ובנדפס ני' לאחרת היה בניימין הצדיק וכנם תחלה ליס שי' שם בניימין צעיר רודם אל תקרי רודם אלא רד ים, ומה שהם נחשון בן עמיכדב קפץ לתוך גלי היס וקידם שמו של הקב"ה לעיני הכל ומרגם לבניימין שי' שרי יהודה רגמתם ועל ממשלת יד נחשון בן יהודה עברו ישראל, וזה לקוח מן פדר"א פמ"ב ע"ש: (מ) זכה ללבוש ארגמן הה"ד והלבישו לדניאל ארגונא וגו'. ודניאל הי' משבט יהודה,

[ט] **הים** ראה וינוס. (מא) מה ראה, ראה הים את בני ישראל שנלחמים זה עם זה על קדושת שם הקב"ה, אמר מה אני עומד, מיד ברח, שנאמר הים ראה וינוס: (מב) דבר אחר ראה ארונו של יוסף יורד לים, אמר הקב"ה ינוס הים מפני הגס מן העבירה, שנאמר וינס החוצה (בראשית לט יג), אף הים נס מפניו, שנאמר הים ראה וינוס: דבר אחר הים ראה וינוס, לא היה רצה ליקרע, למה שהיו ממרים, אמר הם ממרים ואני אקרע, שנאמר (מג) וימרו על ים בים סוף (תהלים קו ז), מיד נער בו הקב"ה, שנאמר ויגער בים סוף ויחרב (שם שם ט), כיון שראה כן מיד ברח, (מד) שנאמר בושי צידון כי אמר ים (ישעיה כג ד): (מה) דבר אחר הים ראה. ראה שם המפורש חקוק על המטה וברח, שנאמר ואתה הרם את מטך ונטה את ידך על הים ובקעהו (שמות יד יו): הירדן יסוב לאחור. (מו) מה טיבו, ומה איכפת ליה, וכי בירדן היו, אלא מכאן אתה למד אם ברחה ראש האומנות ברחה כל האומנות, כיון שראה הירדן את הים בורח ברח אף הוא, (מז) אמר משה לים לא אמרת איני נקרעת, ועכשיו אתה בורח, מה לך הים כי תנוס, אמר ליה מן הדין איני ראוי ליקרע לפניך, שאני נבראתי ביום שלישי, שנאמר ויאמר אלהים יקוו המים (בראשית א ט), וכתיב ויהי ערב ויהי בוקר יום שלישי (שם שם יג), ואתה נבראת ביום ששי, שנאמר ויאמר אלהים נעשה אדם (שם שם כו), וכתיב ויהי ערב ויהי בקר יום הששי (שם שם לא), לפיכך לא מפניך אני בורח ונם, אלא מלפני אדון חולי ארץ, מלפני אדון שיצר את הארץ, דכתיב ותחולל ארץ ותבל (תהלים צ ב), מלפני אלהי יעקב ההופכי הצור אגם מים חלמיש למעינו מים:

מזמור קטז

[א] (א) **אהבתי** כי ישמע ה' את קולי תחנוני. זהו שאמר הכתוב כי עם בציון ישב [בירושלים בכו לא תבכה] חנון יחנך לקול זעקך (ישעיה ל יט), אין מתבקש לפני הקב"ה אלא שישמע תפלתן של ישראל ואם שמע עשה,

---

הערות ותקונים

כמו שמפורש בקרא ויסי בהם מבני יהודה לגיגל תמו"ס (לגיגל פ' ו'), וכן בגמרא סנהדרין ל"ג לגיגל מבני יהודה, ובמכילתא שם זכו למלכות שב' שרי יהודה רגמתם ואין רגמה אלא מלכות, שנאמר והלכיתו לדגיגל ארנונך וגו': (מא) מה ראה, ראה היה את בני ישראל. מובא בילקוט תהלים רמז תתע"ג מן ד"ם ראה היה את ישראל, וחסר ציון, והציון מדרש במאמר שלפניו על מה לך היה כי תנוס מוסב על זה, כי המאמר מה לך היה כי תנוס הוא ממכילתא בשלח מסכתא ב' פ"ד וחסר הציון, והמאמר ר' נהוראי אומר מציון אלא הדברים רבה הוא פ' עקב פ"ג אות ח', ומן ד"ם ראה היה הוא מסו"ם שלפנינו: (מב) ד"ם ראה אלא הדברים רבה הוא פ' עקב פ"ג אות ח', ומן ד"ם ראה היה הוא מסו"ם שלפנינו: (מב) ד"ם ראה ארונו של יוסף יורד לים. במכילתא בשלח מס' ב' פ"ע שמשון היה קטרון אומר בזכות עצמות של יוסף הי קורע לפני את הים, שב' וינס וכתיב הים ראה ויונס, וכן בסנה בב"ר פפ"ו אות ח': (מג) שנאמר וימרו על ים בים סוף. בב"י בתהלים ובגדפס טפף ומהו בים סוף שלף בים היו ממריס והתחילו המים לנטבען, שב' הוסיעני תלמים כי בהו מים עד נפש (תהלים ס"ט ג'): (מד) שנאמר בושי צידון כי אמר ים. בב"י בתהלים ובגדפס נוסף: אמר הים אני שאין לי שלא מעות הים פחדתי מפניו שלא נדלתי בתורים ולא רוממתי בתולות אחת כמה וכמה. והכוונה לפיפיה לקרוא כי אמר ים מעוז הים לאמר לא תלתי ולא ילדתי ולא גדלתי בתורים רוממתי בתולות, ועיין ספרי נשא פיסקא מ"ב סוף פסוק ויסע לך שלום, וילקוט ישעי' רמז רנ"ח: (מה) ד"ם הים ראה ראה שם המפורש חקוק על המטה. זה ניתן בב"י בתהלים ובגדפס, ונמצא גם בב"י ו', וכן הוסיף הרש"פ, ורציתי במדרש דב"ר פ' עקב פ"ג אות ח' כשיגלו ישראל ממצרים לא עמה להם נסים שלא על המים מנין שנאמר הים ראה ויונס, מה ראה, ר' נהוראי אומר שם המפורש ראה חקוק על המטה ונקרע: (מו) מה טיבו ומה איכפת ליה. מובא בילקוט שם: (מז) אמר משה לים לא אמרת איני נקרעת ועכשיו אתה בורח כו' שאני נבראתי ביום שלישי. עיין שמ"ר פכ"ו אות ו', כיון שאתה מצה לקרוע את הים לא קבל עליו להקרע, אמר לו הים מפניך אני נקרע אני נדול ממך שאני נבראתי בשלישי ואת נבראת בששי כו':

(א) על המזמור קט"ז נרשם בב"י קט"ו, בשאר תצד המעתיק לפי סדר המזמורים אשר שיים במזמור קי"ד מזמור שאהבתי כי ישמע הוא מזמור קט"ו, אבל בשמת הוא מזמור קט"ז. ואין ספק שלפני המסדר

שנאמר ה' שמעה ה' סלחה ה' הקשיבה ועשה אל תאחר (דניאל ט יט), (ב) וישראל אוהבין להקב"ה שהוא שומע תפלתן בכל שעה, לכך אמר דוד אהבתי כי ישמע ה' את קולי תחנוני, אמרה כנסת ישראל אוהבת אני אותך לפיכך שמע, ומאהבה שאני אוהבת אותך אנכי חולה, שנאמר כי חולת אהבה אני (שה"ש ב ה), אנכי אוהבה אותו, ואוהבה את ביתו, שנאמר ה' אהבתי מעון ביתך (תהלים כו ח), אין אדם יודע את האהבה שביני לבין קוני, שנאמר כי עזה כמות אהבה (שה"ש ח ו), וכתיב מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה (שם שם ז), אבל און אם ראיתי בלבי לא ישמע ה' (תהלים סו יח), אמר להם הקב"ה אתם אוהבים אותי ואני אוהב אתכם, שנאמר כי מאהבת ה' אתכם (דברים ז ח), וכתיב ואהבך וברכך והרבך (שם שם יג): כי ישמע ה'. אמר להם הקב"ה השמיעני את קולך (שה"ש ב יד), למה כי קולך ערב (שם שם) היושבת בגנים חברים מקשיבים לקולך השמיעני (שם ח יג), שהקב"ה מתאוה לשמוע תפלתם של ישראל, אמר להם הקב"ה אתם מתאוים שאשמע את קולכם, (ג) אף אני מבקש שתשמעו לי, שנאמר והיה אם שמוע תשמע בקול ה' אלהיך (דברים כח א), אם שמעת תהיה נשמעת, שנאמר אז תקרא וה' יענה תשוע ויאמר הנני (ישעיה נח ט): את קולי תחנוני. אמרה ישראל לפני הקב"ה אפילו כל העולם קוראין לך הנח אותם ושמע תפלתינו, לכך נאמר את קולי תחנוני, וכן עשה לי הקב"ה:

[ב] כי הטה אזנו לי. (ד) אין האזנים של מעלה כרויות אלא לי, שנאמר אזנים כרית לי (תהלים מ ז), וכתיב הטה אלהי אזנך ושמע (דניאל ט יח): וביומי אקרא. (ה) בימים טובים שנתת לי ביום השבת ביום הכיפורים בסוכות בפסח בעצרת בראש השנה, הוי ובימי אקרא שאני קורא בסדר קרבנות וקורא בענינו של יום, במה שהפלת עמי:

[ג] אפפוני חבלי מות. (ו) הקיפוני בני אדם חייבי מיתה החבולים למות: (ז) דבר אחר חבלי מות. כמו חבל נביאים (ש"א י י), חבלי שאול (תהלים יח ו), הם חבלי רשעים: ומצרי שאול מצאוני. אלו המלכיות, שנאמר מיד שאול אפדם (הושע יג יד): צרה ויגון אמצא ובשם ה' אקרא. (ח) שאנו מברכין

הערות ותקונים

כי' מזמיר נא נמו (קט"ו) מחובר למזמור קי"ד, כמו שמביא נס כרל"ק בריש מזמור קט"ו וז"ל נא נמו ים ספריס שאין זה תהלת המזמור: (ב) וישראל אוהבין להקב"ה. מוצא בילקוט תהלים רמז תתע"ד בשם המדרש, ובילקוט המאמר קטוע, ויש לתקן עפ"י המדרש: (ג) אף אני מבקש שתשמעו לי שם, ויש שם שמוע תשמע. בילקוט הני' שנאמר לו עמי שומע לי, שם שמעת תפלתך נשמעת, שם, שם שמוע תשמע בקול ה' אלהיך, וכתיב אז תקרא וה' יענה: (ד) אין שאזניס של מעלה כרויות. מוצא בילקוט שם ומורם ברוחות, ובאמת הני' כרויות נכונה, והוא מלשון חזיס כרית לי (תהלים מ' ז'): (ה) בימים טובים שנתת לי ביום השבת ביום הכפורים בסוכות בפסח בעצרת בראש השנה, הוי ובימי אקרא שאני קורא בסדר קרבנות וקורא בענינו של יום, במה שהפלת עמי: וכ"ה בהחריס ובנלפס במאמר מקוטע, והני' בימים טובים שנתת לי, שנאמר ביום השבת שכתיב בפס יום, וכ"י בהחריס ובנלפס במאמר מקוטע, והני' בימים טובים שנתת לי, שנאמר ביום השבת ביום השבת יערכנו לפני ה' (ויקרא כ"ד ח'), וכתיב ביום הכפורים [ל"ל ביום הכפורים](במדבר כ"ח כ"ו), וכתיב בארבעה עשר [יום] לחדש תג הסוכות ל"ל בחמשה עשר יום לחדש בשביעי חג הסוכות (ויקרא כ"ג ל"ד) או ל"ל בארבעה עשר יום לחדש פסח לה' (במדבר כ"ח י"ו) וכל השאר ליתא שם. ובילקוט הני' בימים טובים שנתת לי, ביום השבת ביום השבת יערכנו (ויקרא כ"ד ח') בתחל לחדש השביעי [לולי ל"ל בחדש השביעי בתחל לחדש] (ויקרא כ"ג כ"ד), בעשור לחדש [השביעי] הזה יום הכפורים הוא (שם שם כ"ז), וכתב בעל זית רענן וז"ל בתחל לחדש השביעי, יום תרועה יהי' לכם, בעשור לחדש יום הכפורים, ממנה הנך קרויס יום, ובמדרש תהלים גרס וכפ"ו לחדש חג הסוכות ז' ימים לה', וקשה ל"ל כתיב שבעת ימים, ועי' בילקוט נכונה להיך ז' ימים למניינא תתא, אבל דר"ה ויו"כ לאיקרא יום עכ"ל: (ו) הקיפוני בני אדם חייבי מיתה. כ"י בהחריס ובנלפס נאמר רק הקיפוני חבלי מות בני אדם חבולים למות, ועל חבולים למות כתב בעל זית רענן בילקוט שם פי' ממוסכנין למות מלשון שם חבול תחבול: (ז) ד"ה חבלי מות כמו חבל נביאים חבלי שאול שם חבלי רשעים. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרש"פ, וליתא בכ"י בהחריס ובנלפס ומס רס"י תהלים קט"ז ג' כתב חבלי מות, חבלי שאול, כלס לשון חבורות שם כמו חבל נביאים (ש"א י' י'): (ח) שאנו מברכים על הרעש ברוך דיין האמת. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרש"פ, וליתא בכ"י בהחריס ובנלפס

על הרעה ברוך דיין האמת, ולעולם אנו קוראים בשמך, שנאמר אלה ברכב ואלה בסוסים ואנחנו בשם ה' אלהינו נזכיר (תהלים כ ח):

[ד] **נדרי** לה' אשלם. (ט) ר' יהודה אומר טוב אשר לא תדור משתדור ולא תשלם (קהלת ה ד), טוב מזה ומזה מי שאינו נודר כל עיקר, שנאמר וכי תחדל לנדור לא יהיה בך חטא (דברים כג כג), ר' מאיר אומר טוב זה ומזה נודר ומשלם, שנאמר נדרו ושלמו לה' אלהיכם (תהלים עו יב):

[ה] **יקר** בעיני ה' המותה לחסידיו. (י) עשרה דברים נקראו יקרים, התורה שנאמר יקרה היא מפנינים (משלי ג טו). ישראל שנאמר הבן יקיר לי אפרים (ירמיה לא יט). עושר שנאמר והון אדם יקר חרוץ (משלי יב כז). דעת שנאמר וכלי יקר שפתי דעת (שם כ טו). נבואה שנאמר ודבר ה' היה יקר בימים ההם (שמ"א ג א). תבונה שנאמר יקר רוח איש תבונה (משלי יז כז). סבלות שנאמר יקר מחכמה ומכבוד סבלות מעט (קהלת י א). צדיקים שנאמר ולי מה יקרו רעיך אל (תהלים קלט יז). חסד שנאמר מה יקר חסדך אלהים (שם לו ח). מיתת הצדיקים שנאמר יקר בעיני ה' המותה לחסידיו (שם קיו טו). (יא) ויש אומרים אף אדם נקרא יקר, שנאמר אוקיר אנוש מפז ואדם מכתם אופיר (ישעיה יג יב):

[ו] [**יקר** בעיני ה' המותה לחסידיו]. (יב) משל למלך ששלח שלטון לגבות (יג) טמיון שלו, והלך ונתאכסן אצל בעל הבית אחד עשרה ימים, בכל יום הפקיד אצלו מאה מנה, הרי עשר ריבוא, בשבא לגבות טמיון שהוא חייב, אמר כל עצמו אינו חייב אלא חמשים היאך אני תובען לו, כך אמר הקב"ה קשה בעיני לומר לצדיקים שיטותו. קשה בעיני לומר לאברהם שימות, שכבר הקנני שמים וארץ, וירד אל כבשן האש על שמי, וקידש שמי בעולמי. קשה בעיני לומר ליצחק שימות, שכבר השלים נפשו לעקידה, ועקד עצמו על גבי המזבח, וקידש שמי בעולם. קשה בעיני לומר ליעקב שימות, שהרי עמל בתורה כל ימיו, וקידש שמי בעולם. קשה בעיני לומר למשה שימות, שהרי השלים נפשו בכפו וירד לפרעה, וקידש שמי בעולם. קשה בעיני לומר לדוד שימות, שהשלים נפשו בכפו וירד לגלות, וקידש שמי בעולם. וכן להנניה מישאל ועזריה, שקידשו שמי בעולם, וירדו בתוך כבשן האש. (יד) וכן לדניאל בגוב האריות, וקידש שמי בעולם. (טו) ואילולא ששאלו הצדיקים מיתה בפיהם לא היו מתים לעולם, כיצד אברהם אמר ואנכי עפר ואפר (בראשית יח כז), ויצחק אמר במרם אמות (שם כז ד), יעקב אמר אמותה הפעם (שם מו ל), משה אמר כי אנכי מת בארץ הזאת (דברים ד כב), (טז) דוד אמר תהי [נא] ידך בי (ש"ב כא יז), ולפי שהצדיקים שואלים

הערות ותקונים

ובנדפס: (ט) ר' יהודה אומר כו' טוב מי שאינו נודר כל עיקר ר' מאיר אומר טוב נודר ומשלם. כאמר נפניך כן סוף בירושלמי נדרים פ"ת ה"ח (דף ל"ו ע"ד) ר' יהודה אמר טוב שלא תדור כלל ור"מ אמר טוב נודר ומשלם ומובא לגרסי' נדרו ושלמו, אבל בתוספתא חולין פ"ב ובגמרא בבלי חולין ב' ע"א ובנדרים ט' ע"א מובא בשם ר' מאיר טוב שאינו נודר כל עיקר, ובשם ר' יהודה טוב נודר ומשלם, ובגמרא שם לא הניח דעות מהכתובים, ועיין בשם"י ותוס' חולין שם שלא רצו דברי הירושלמי והמדרש, תוס' בוי"ר רים פל"ז שם מובא כמו לפנינו בשם ר' מאיר טוב שאינו נודר ומשלם ומובא לגרסי' שאמר נדרו ושלמו לה' אלהיכם ובשם ר' יהודה מובא טוב מי שאינו נודר כל עיקר ומובא לגרסי' וכי תחדל לנדור, ובמדרש קהלת פ"ה פ' טוב אשר לא תדור כמאמר קטוע ובשאר רק כמאמר מר' מאיר, ובספרי תצא פיסקא רס"ה מובא כמו שהוא בבבלי: (י) עשרה דברים נקראו יקרים. וי"ר רים פ"ב ומדרש שמואל פ"ח, ומובא בילקוט שמואל רמז ק"ז בשם וי"ר, ובכ"י המחבר ובנדפס נשמטו ב' הראשונים התורה וישראל בשגגת המעתיק: (יא) ויש אומרים אף אדם שלא בזוקיר אנוש וגו'. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרש"ס, וליתא בכ"י המחבר ובנדפס: (יב) משל למלך. מובא בילקוט תהלים רמז תתע"ט בשם המדרש: (יג) טמיון. פי' בל"י ταμεῖον אוצר של מלכים (שתשקתממטר), לכן נכון לגרוס שאלה שלטון טמיון לגבות מם שלו, ובוי"ר פ"ל שלח המלך נגבי טמיון לגבותה, פי' נגבי הממונה על אוצר המלך: (יד) וכן לדניאל בגוב האריות וקידש שמי בעולם. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרש"ס, וליתא בכ"י המחבר ובנדפס: (טו) ואילולא ששאלו הצדיקים מיתה בפיהם לא היו מתים לעולם. בילקוט בבבא מציעא פ"ז מלת "וכו'" כי קצר ולא השלים המאמר: (טז) דוד אמר תהי נא

מיתה בפיהם, אמר הקב"ה יסתלקו אלו מפני אלו, אלמלא היה אברהם קיים היאך היה יצחק מנהיג שררה, וכן יעקב, וכן משה, וכן יהושע, וכן שמואל, וכן דוד ושלמה, אלא אמר הקב"ה יסתלקו אלו מפני אלו:

[ז] **דבר** אחר יקר בעיני ה' המותה לחסידיו. (יז) משל למלך ששלח איפרכוס למקום אחד והנהיג בו יפה, השלים זמנו נתן לו איפרכיא אחרת, אותו שהיה יוצא מאצלן היו מקלסין אותו שהנהיגם יפה, ואותו שנכנס אצלם היו מקלסין אותו שהוא עתיד להנהיגם, כך הקב"ה שינר צדיק בעולם להנהיג הדור והוא מנהיגו יפה, כשמסתלק מן העולם הבריות מצטערין עליו, שכל זמן שהצדיק ביניהם מכלה את הפורעניות מלבוא בעולם, ומלאכי השרת שמחין עליו שהוא בא ושורה ביניהם, (יח) וכשהצדיק נפטר מן העולם שלש כתות של מלאכי השרת יוצאין לקראתו, כת אחת אומרת יבוא שלום (ישעיה נז ב), כת שניה אומרת ינוחו על משכבותם (שם שם), שלישית אומרת הולך נכוחו (שם שם). וכשהרשע נפטר מן העולם, שלש כתות של מלאכי חבלה יוצאין לקראתו, כת אחת אומרת אין שלום אמר ה' לרשעים (שם מח כב), שניה אומרת רדה והשכבה את ערלים (יחזקאל לב יט), שלישית אומרת למעצבה תשכבון (ישעיה נ יא):

[ח] (יט) **דבר** אחר יקר בעיני ה' המותה לחסידיו. משל למלך שיצא הוא וחיילותיו למדבר, וכלה (כ) אריסטון שבידו, אמר אילו היה מאן דיהיב (כא) גלוסקא אחת, בא (כב) אריסטון נתן לו גלוסקא אחת, כשהגיע בישוב קדמוהו במאכל ומשתה, וכשהגיע לביתו שכח אותו אריסטון, והוא בא ועמד לפניו, אמר לו המלך מה טיבך, אמר לו אני הוא שנתתי לך הגלוסקא במדבר, אמר לו הרי אתה עשוי שלטון, אמר לו לכך נתתי לך, אמר לו הרי אתה עשוי איפרכוס, אמר לו לכך נתתי לך, אמר לו הרי אתה כיוצא בי, שמא יותר ממני אתה מבקש, כך אמר הקב"ה לצדיקים, הרי אתם כיוצא בי, שמא יותר ממני אתם מבקשים, שנאמר אם תשוב ואשיבך לפני תעמוד ואם תוציא יקר מזולל כפי תהיה (ירמיה טו יט), מה אני בורא עולמות ומחיה מתים אף אתם כן: אנה ה' כי אני עבדך. מלמד שהיה דוד משפיל עצמו בכל מקום, שנאמר ויאמר (אליו שאול) [המלך שאל אתה] בן מי זה העלם (ש"א יז ט):

[ט] **אני** עבדך בן אמתך. (כג) לא דומה עבד תרבות לעבד הלקוח מן השוק, אני הוא בנה של רות, שאמרה ופרשת כנפך על אמתך (רות ג ט): פתחת למוסרי. (כד) פתחת איסורי מתמר, (כה) דכתיב ערות כלתך לא תגלה (ויקרא יח טו), התרת איסורי מרות המואביה: לך אזבח זבח תודה. שכל מי שהוא

הערות ותקונים

ידך כי. בכ"י מחבריס ובנדפס מובא בכתוב מגכי סוף בדרך כל הארץ (מ"ש ג' ג'), גם נוסף שוד שם ביומם כתיב קח נא את נפשי (יונה ד' ג'): (יז) משל למלך שלח איפרכוס למקום אחד והנהיג בו יפה. בכ"י מחבריס ובנדפס חסרים המלות "למקום אחד" ויותר נכון לגרוס לאפרכיא כמו שתרגם במתי שחבר זה ונתן לו אפרכיא אחרת, ופי' אפרכוס ביוני ἔπαρχος שר העיר ופי' אפרכיא ἐπαρχία ממשלת מדינה, ונס נקראת כן המדינה עצמה, עיין מוספי, והמתמר מובא בילקוט תהלים שם, וים לתקן שם כמו שהוא במדרש: (יח) וכשהצדיק נפטר מן העולם שלש כתות של מלאכי השרת כו'. נעיין מזמור ג' לות ג', ובילקוט תהלים רמז תתע"ח בשם המדרש, ובמ"ר פי"ח לות ז', פסיקתא רבתי פסקא ג', ועיין בגלי כתובות ק"ד ע"ח: (יט) ד"א יקר בעיני ה', מובא בילקוט תהלים שם: (כ) אריסטון. ביוני ἀριστεύς פי' טעודה (מהבליים): (כא) גלוסקא. פי' טוגה ופת עגול ביוני χόλλιξ: (כב) אריסטון. פי' מי שמאכיל את הסעודה: (כג) לא דומה עבד תרבות לעבד הלקוח מן השוק. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוא בילקוט, אבל בכ"י מחבריס ובנדפס נפי שמיגו דומה עבד שמולד בתוך סביות לעבד שהוא לקוח מן השוק, ורש"י בפי' תהלים קט"ז ט"ז כתיב וז"ל עבדך בן אמתך מיגו דומה תרבות עבד הלקוח מן השוק, ונילוך מספרה שבנית, ולפ"ז צ"ל אתה נו ני' מחרת במדרש, ולפי דבריו יש לגרוס לא דומה תרבות עבד שבנית לעבד הלקוח מן השוק: (כד) פתחת איסורי מתמר התרת איסורי מרות. בגמרא בבלי יבמות מ"ז ע"ח דרש רבא מאי דכתיב פתחת למוסרי אמר דוד לפני הקב"ה רבש"ע שמי מוסרות שהיו עלי פתחתם רות המואביה ונעמה טעמונית ע"ש בפירש"י: (כה) דכתיב ערות כלתך לא תגלה. כ"ה גם בכ"י ו', וכן הוסיף הרש"ש, ונ"ל

חייב חטאת מביא חטאת, אשם מביא אשם, אני איני מביא לא אשם ולא חטאת, אלא זבח הודייה אני מביא לך, (כו) הוי ובשם ה' אקרא, שאני ממונה בין הצדיקים, לכך נאמר לך אזבח זבח תודה:

מזמור קיז

[א] הללו את ה' כל גוים. זהו שאמר הכתוב אין כמוך באלהים ה' ואין כמעשיך (תהלים פו ח), (א) כיצד בשר ודם צר צורה על גבי הכותל, אין צורתו עושה צורה, אבל הקב"ה האדם הוא צורתו, (ב) שנאמר (וייצר ה') [ויברא] אלהים את האדם בצלמו (בראשית ה כז), ואף האדם מוליד בנים כצלמו, שנאמר ויולד בדמותו כצלמו (שם ה ג), המים מעשה ידיו של הקב"ה והם שורצים, שנאמר ישרצו המים (שם ה כ), מלך בשר ודם כשבאין לקלסו, אוהביו באים, שמא שונאים, אבל הקב"ה הכל מקלסין אותו, שנאמר כל גוים אשר עשית יבואו וישתחוו לפניך (תהלים פו ט): (ג) שאל פוליפוס אחד (ד) את ר' יהושע בן הנניה איזה יום שכל העולם שוין והאומות משתחוים לפני הקב"ה, אמר לו יום אחד הכל שמחים, אימתי, אלא כיון שהגשמים נעצרין הכל מצירין, וכשהגשמים יורדין הכל שמחין ומקלסין להקב"ה, שנאמר כל גוים אשר עשית וגו' (שם שם), אימתי כי גדול אתה ועושה נפלאות (שם שם י), ואין נפלאות אלא גשמים, שנאמר נפלאות עד אין מספר הנותן כפר על פני ארץ (איוב ה ט י), לכך נאמר הללו את ה' כל גוים: אמר ר' תנחום בר חייא גדולה ירידת גשמים ממתן תורה, שמתן תורה שמחה לישראל, וירידת גשמים שמחה לכל העולם, לבהמה ולחיה ולעופות, שנאמר פקדת הארץ ותשוקקיה (תהלים סה י), מה היא ותשוקקיה, תן לה שוקה. (ה) דבר אחר ותשוקקיה תן לה תאותה, כענין שנאמר ואל אישך תשוקתך (בראשית ג יו), עטרת שנת טובתך (תהלים סה יב), מה כתיב בתריה, הריעו לאלהים כל הארץ (שם סו א):

[ב] (ו) דבר אחר הללו את ה' כל גוים [שבחוהו כל האומות]. שאל ר' שמעון בן רבינו הקדוש את אביו מי הם כל גוים, כי הם כל האומים, אמר לו כל גוים אלו הגוים ששיעבדו את ישראל, כל האומים אלו האומות שלא שיעבדו בהם, אמרו כל האומות מה אם אלו שנשתעבדו עם בני ישראל מקלסין להקב"ה, אנו שלא שיעבדנו בהם על אחת כמה וכמה, לכך נאמר הללו את ה' כל גוים שבחוהו כל האומים, אמרו ישראל אנו על אחת כמה וכמה התחילו לומר כי גבר עלינו חסדו, אמרה הארץ ואמת ה' לעולם, מהו ואמת אמת ברית שקיימת עם האבות, שנאמר וזכרתי את בריתי יעקב (ויקרא כו מב): דבר אחר

הערות ותקונים

בכ"י המחבר ובנדפס: (כו) מי ובשם ה' אקרא שאני ממונה בין הצדיקים לכך נאמר לך אזבח זבח תודה. כ"ס גם בכ"י ו', וכן בסוף הרמ"ס, אבל בכ"י המחבר ובנדפס כתוב לך אזבח זבח תודה:

(א) כיצד בשר ודם צר צורה. עיין לעיל מזמור י"ח אות כ"ו, ומזמור כ"ג אות ה', ומכילתא בשירה פ"ח:

(ב) שנאמר וייצר ה' אלהים את האדם בצלמו. תקנתי ויברא אלהים, ובכ"י המחבר ובנדפס מוצא בטעות שכתוב וייצר ה' אלהים את האדם (בראשית ב' ז'): (ג) שאל פוליפוס אחד. בכ"י המחבר הני' אמר ר' פנחס שאל פוליפוס, ושם בסוסיפוס אחד, ובב"ר פי"ג אות ו', ובדב"ר פ"ז אות ז' טי אחד שאל, ומוצא בילקוט תהלים רמז תצ"ח בשם ב"ר: (ד) את ר' יהושע בן חנניה. בב"ר הני' את ר' יהושע בן קרחה ובד"ר את ריב"ז, וע"ש בדב"ר בהוספת לנכרים: (ה) ד"א ותשוקקיה תן לה תאותה. בדפוס ראשון וחמ"כ בכל הדפוסים בטעות רבי אומר ותשוקקיה וע"ל ד"א והמתיק הכתוב על אות ד' שהיא ר' והפיך רבי אומר, וכן הטעות במאמר שלאחריו רבי אומר הללו את ה' כל גויס שאל ר' שמעון, ע"ל ד"א הללו את ה': (ו) ד"א הללו את ה' כל גויס שאל ר' שמעון. מוצא בילקוט תהלים שם רמז תתע"ס בשם המדרש, והביא רק התחלת המאמר, ונשני המאמר הזה במדע בכ"י ב' ד' ז' (ובכ"י ה' הסר דף שלם) הוספה, אחר יהללוך בכ"י שלפנינו ולא בכ"י ג' ו', ולא בדפוס ראשון הנדפס עמ"י כ"י ג', ושם גם בדפוס ווינציא ותח"כ

ואמת ה' לעולם. היה הקב"ה מפתה לאליהו שילך ויראה אל אחאב, שנאמר לך הראה אל אחאב (מ"א יח ו) אמר לו אליהו היאך אני הולך, ועד עכשיו לא עשה עוד תשובה, אמר לו הקב"ה כשחייתי משקה את עולמי, אדם אחד היה בעולם והשקיתי את עולמי בעבורו, שנאמר ואד יעלה מן הארץ (בראשית ב ו) אף עכשיו לך הראה אל אחאב ואתנה מטר (מ"א יח מה):

[ג] **דבר** אחר הללו את ה' כל גוים. (ז) כיון שהושלך אברהם לכבשן האש, בא גבריאל ורצה להצילו, אמר הקב"ה אני יחיד בעולמי והוא יחיד בעולמו, שנאמר אחד היה אברהם ויירש את הארץ (יחזקאל לג כד), נאה ליחיד להציל ליחיד, שנאמר אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים (בראשית טו ז), אף על פי כן איני מקפח שכרך, עתידין לירד שלשה צדיקים לתוך כבשן האש לקדש את שמי, ואתה יורד ומצילן, כיון שהושלכו חנניה מישאל ועזריה לתוך כבשן האש (ח) עמד יורקמי שר הברד לפני הקב"ה ואמר לפניו רבש"ע אני שר של ברד ארד ואכבה האש של כבשן, אמר לו גבריאל אני שר של אש אלך ואקדיח מבחוץ ואצנן מבפנים ואעשה גם בתוך גם, אמר לו הקב"ה רד, ירד והצילן, (ט) חנניה אמר הללו את ה' כל גוים מישאל אמר שבחוהו כל האומים, עזריה אמר כי גבר עלינו חסדו, גבריאל אמר ואמת ה' לעולם, מה שאמרת לי בימי אברהם עשית וקיימת, (י) הוי ואמת ה' לעולם:

מזמור קיח

[א] **הודו** לה' כי טוב כי לעולם חסדו. זהו שאמר הכתוב אמרו צדיק כי טוב (ישעיה ג י), (א) כשהאדם מזכיר את הצדיק יהא מזכירו לטובה, שנאמר אמרו צדיק כי טוב, וכשמזכיר את הרשע מזכירו לרעה, שנאמר אוי

הערות ותקונים

וחח"כ בכל הפסוקים, והרמ"פ כתב בגליון דפום וויניציא ליתו בכתובים ר"ל שלא נמצא בכ"י שלפניו, וכך נוסף שם: ד"ח הללו את ה' כל גויס כך מומרים ישראל לאומות העולם קלסו להקב"ה, והקב"ה אומר קלסו לישראל, התחן אומר קלסו לכלה, וסכלה אומרת קלסו לחתן, עתידין אומות העולם שיקלסו להקב"ה בשעה שיגאל ישראל מבייסים שנאמר בהקבץ עמים יחדו (תהלים ק"ב כ"ג) ואומר הודיע ה' ישועתו (שם ק"ח ג') לכך נאמר הללו את ה' כל גויס: (ז) כיון שהושלך אברהם לכבשן האש בא גבריאל. עיין תנחומא תצוה אות ה' ובהערה מ"ש שהעירותי שמונא בילקוט תהלים רמז תתע"ז בשם התנחומא, ועיין פסחים קי"ח ע"א ב"ר פמ"ד שמ"ר פי"ח ובחזית פ"ח פסוק עד שהמלך ובשו"ת בשמיר שלמיו ותמלא חלופי מסחות: (ח) עמד יורקמי שר הברד. וכן בגמרא פסחים שם, ועיין בערוך השלם לידידי הרב הגדול מוהר"ר ח"י ד"ר קלהום מה שהעיר על זה: (ט) חנניס אמר הללו את ה' כל גויס וגו'. עיין שמ"ר פ"ש אות ו' חגיס מישאל ועזריס כשידעו לכבשן האש גם ירדו אלא בשיכן, כיצד לא גמו אמר חנני', לשמך תן כבוד אמר מישאל, על חסדך ועל אמתך אמר עזרי', וגבריאל מי' טוגס אחריהן למס יאמרו הגויס איס וגו' כי', ועיין בגמרא פסחים שם: (י) הוי ואמת ה' לעולם. כן הוא בפיוט גם בכ"י ו' ובכ"י ג' ובכ"י ח' ובדפוס רמצון, אבל בכ"י ב' ד' ה' ז' נמצא פה הוספה "ואמת ה' לעולם הללויה יפי שמו של הקב"ה מכוון שכתוב לחרוגה" ע"כ. ובדפוס וויניציא וחח"כ בכל הדפוסים נוסף רק מן אמת ג' אותיות מעידות עליו שהוא אמת והשאר לא העתיק והמאמר אמת ג' אותיות הוא נמצא בירושלמי סנהדרין פ"א ה"ח (דף י"ח ע"ח) מהו אמת ר"ל בון שהוא מלהים חיים ומלך עולם, אמר ריש לקיש חל"ף ריבוא בילתא מ"ם בתמצועתה ת"י נסובס רבם פ"ח אות י', ר"ל רחבון שלא קיבלתי מהרי ומבלעדי אין מלהים שאין לי שותף כו', וכן נמצא בדברים רבה פ"ח אות י', ר"ל רחבון ומהו הותמו של הקב"ה, אמת, ונמה אמת, אמת ים בו שלש אותיות חל"ף רחבון של אותיות מ"ם אמצעית, ת"י סופן נומר אני רחבון ואני אחרון ומבלעדי אין מלהים: (א) כשהאדם מזכיר את הצדיק יהא מזכירו לטובה. מובא בילקוט ישעי' רמז רס"ב במאמר ד"ה אמרו לצדיק כי טוב והסר הציון "עו"ט" ומן כתיב לצדקתך כהרי חל, הוא מפסיקתא דר"כ פסקא עור

לרשע רע (שם שם יח), וכן הוא אומר זכר צדיק לברכה [ושם רשעים יאבד] (משלי י ז), וכן את מוצא באברהם, בשעה שהקב"ה מזכיר את אברהם הצדיק הוא מברכו, שנאמר המכסה אני מאברהם (בראשית יח יז), מה כתיב בתריה, ואברהם היו יהיו' וגו' (שם שם יח) וכשהיה מזכיר עמלק היה מקללו, שנאמר זכור את אשר עשה לך עמלק (דברים כה יז), מה כתיב בתריה, (מחה) תמחה את זכר עמלק (שם שם יט), הוי אמרו צדיק כי טוב:

[ב] **דבר** אחר אמרו צדיק כי טוב [כי פרי מעלליהם יאכלו]. אתה מוצא (ב) הברכה עושה פירות, אבל הקללה אינה עושה פירות, שנאמר אוי לרשע רע כי גמול ידיו יעשה לו (ישעיה ג יא), כפרי אינו אומר, אלא כי גמול ידיו, שאין הקללה עושה פירות: דבר אחר אמרו צדיק כי טוב. אמרו לצדיקו של עולם כי טוב, במה שהוא עושה לכם, (ג) את מוצא בראש השנה הכל עומדין בדין לפני הקב"ה, וכל אומה ואומה אומרים אנו זכינו בדין, ויום הכיפורים בא והקב"ה מזכה את ישראל וסולח לעוונותיהם, שנאמר כי ביום הזה יכפר עליכם (ויקרא טז ל), ועדיין אין אנו יודעים מי זכה בדין, וכיון שחג הסוכות בא, ישראל נוטלין לולביהן, (ד) ומקלסין לצדיקו של עולם, ויודעין שישראל זוכין בדין, מה הם אומרים, הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו, הוי אומר אמרו צדיק כי טוב:

[ג] **דבר** אחר הודו לה' כי טוב. זהו שאמר הכתוב ואמרת ביום ההוא אודך ה' (ישעיה יב א), (ה) אין לישראל מה שישלמו להקב"ה אלא הודייה בלבד על כל טובה שעושה עמהם, שנאמר ה' אלהי אתה ארוממך אודה שמך כי עשית פלא (שם כה א), כיון שראה דוד ההודייה טובה, אמר הודו לה' כי טוב, וכן הוא אומר מכסה פשעיו לא יצליח [ומודה ועוזב ירוחם] (משלי כח יג), ואומר אודה עלי פשעי לה' (תהלים לב ה), בשביל שהודיתי ואתה נשאת עון חטאתי סלה (שם שם), וכן הוא אומר טוב להודות לה' (שם צב ב), לכך הודו לה' כי טוב, כל מי שהוא מודה לפניו הוא לוקח טוב, שנאמר קחו עמכם דברים וגו' [וקח טוב] (הושע יד ג):

[ד] **דבר** אחר הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו. מהו כי לעולם חסדו, אין הקב"ה עושה חסד עם ישראל לא לשנה ולא לשנתיים, אלא עד עולם, וכן את מוצא (ו) משה נתן להם התורה שנקראת חסד, שנאמר ותורת חסד על לשונה (משלי לא כו), (ז) ולא נלקחה מהם אלא לעולם ניתנה להם, וכן כל חסדים שהקב"ה עושה לישראל לעולם הן, שנאמר חסדי ה' כי לא תמנו (איכה ג כב), הוי כי לעולם חסדו:

[ה] **דבר** אחר כי לעולם חסדו. משל למה הדבר דומה, לבעל הבית שהיה מלוה לכל בני עירו, והיו' בני עירו אומרים, זכור אותו בעל הבית לטובה, שהוא נותן לנו כל צרכינו ביטות הגשמים, אלא שהוא נוטל ממנו שלשה

הערות ותקונים

[ו] כסב (ע"ג ע"ב), ועיין ב"ר פמ"ט אות ג', ג"ר יצחק כל מי שהוא מזכיר את הצדיק ומיטו מברכו עובר בעשה מ"ט זכר לצדיק לברכה כו', ועיין יומא נ"ח ע"ב, ופסיקתא רבתי פי"ב: (ב) מברכה טושה פירות אבל הקללה אינה טושה פירות. עיין ירושלמי פאה פ"א ה"א (דף ט"ז ע"ב) מזכות יש לה קרן ויש לה פירות, שנאמר אמרו לצדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו, עבירה יש לה קרן ואין לה פירות, שכ' אוי לרשע רע כי גמול ידיו יעשה לו, והוא קרוב לדרשה שלפנינו, ועיין פסיקתא דר"כ פסקא אור או כסב (ע"ג ע"ב) מעשיהם של צדיקים עושים פירות ומעשיהם של רשעים אינם עושים פירות, וע"ש בהערות שלי: (ג) את מוצא בר"ה בכל שומדין בדין. עיין פסיקתא דר"כ פסקא ולקחתם לכם ובהערה ג"ו: (ד) ומקלסין לצדיקו של עולם. בכ"י מחכרים ובדפוס נוסף "כמו שבא ומוצא" עיין בפסיקתא שם: (ה) אין ליישראל מה שישלמו להקב"ה. מובא בילקוט תהלים רמז תתע"ה, והגיון ממזמור קי"ו מובא גם על מזמור קי"ח: (ו) משה נתן להם התורה. מובא בילקוט שם: (ז) ולא נלקחה מהם אלא לעולם ניתנה להם. כ"ה גם בכ"י ו', ובכ"י מחכרים ובדפוס הגי' ולא נלקחה מהם לעולם אלא נתנה להם למורשה, שנאמר תורה צוה לנו משה

סלעים ריבית ביטות החמה (ח) [בא אחד ואמר אני נותן בסלע אחד, הניחו לראשון ומודים לשני], בא אחד ואמר אני נותן חנם, לא לזה נאה להודות שהוא נותן חנם, כך הקב"ה מפרנס לכל בריותיו חנם, ולא נאה להקב"ה להודות ולהלל אליו, לכך נאמר הודו לה' כי טוב:

[ו] **יאמר** נא ישראל כי לעולם חסדו. אין נאה מן האדם לומר על עצמו שהוא טוב, אלא אם יהיו אחרים מעידים בו, ומי מעיד בהקב"ה ישראל, לכך יאמר נא ישראל כי לעולם חסדו: (ט) דבר אחר יאמר נא ישראל. אמרו להקב"ה מי יודה לך, אמר להם הקב"ה יאמר נא ישראל החסד שעשיתי עמו, לא ליום ולא לשנה אלא לעולם, שנאמר קטנתי מכל החסדים (בראשית לב יא), אמרו לו וכמה חסדים עשה עמך, אמר להם אין להם קצבה, אלא האלהים הרועה אותי מעודי עד היום הזה (שם מח טו): [דבר אחר] יאמר נא ישראל. מה עשיתי להם במצרים ומה ששלמתי להם במדבר בשביל שהאמינו בי במצרים, שנאמר ויאמן העם (שמות ד לא), ומה שלמתי להם במדבר, וה' הולך לפניהם (שם יג כא), ומה עשו לי בסיני, כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע (שם כד ז), באותה שעה אמר זכרתי לך חסד נעוריך (ירמיה ב ב), הוי יאמר נא ישראל:

[ז] (י) **יאמרו** נא בית אהרן. משל למה הדבר דומה לבעל הבית שהיה מתנהג יפה עם אריסיו, בשעת חשבון אינו מדקדק עמהן, בשעת הגורן היה משייר להם שירי הגורן, ובשעת הבציר היה משייר להם שירי הנת, אבל אין אנו יודעין משאו ומתנו בתוך הבית, ומי יודע עבדיו ובני פלטרין שלו, ואלו הן עבדיו של הקב"ה, בית אהרן, שהם הקריבו לפניו בכל עת, לכך נאמר יאמרו נא בית אהרן, יאמרו נא מה שעשיתי להם לכל מי שעמד כנגדם, עמד קרח עליהם ובלעה אותן הארץ, עמד עוזיהו ובקש להקטיר קטורת, והצרעת זרחה במצחו (דה"ב כו יט), ובשביל [מה שלמתי לו השכר הזה, בשביל] שהלך לפני ביושר ולמד תורתי, שנאמר תורת אמת היתה בפיהו [וגו' בשלום ובמישור הלך אתי] (מלאכי ב ו):

[ח] (יא) **דבר** אחר יאמרו נא בית אהרן. אלו המילדות בשביל שלא שמעו לפרעה, שנאמר ותיראן המילדות את האלהים (שמות א יז), (יב) ומה עשיתי להן, ויהי כי יראו וגו' ויעש להם בתים (שם שם כא): יאמרו נא יראי ה'. מה הן יראי ה', זה היתה ביתו של דוד, שנאמר (כי) חבר אני לכל אשר יראוך (תהלים קיט סג), ומה עשה עמו דוד, (הנה) [ראה נא] אנכי יושב בבית ארזים וגו' (ש"ב ז ב), ומה עשיתי לו, אף אני [וגו'] לעולם אשמר לו חסדי [וגו'] ושמתי לעד (כסאו) [זרעו וכסאו כימי שמים] (תהלים פט כח כט ל), (יג) הוי יאמר נא ישראל, ולא בעולם הזה בלבד, אלא אף לעולם הבא, שנאמר וחסד ה' מעולם ועד עולם על יראיו וצדקתו לבני (אדם) [בנים] (שם קג יז):

הערות ותקונים

מורסם קטנת יעקב (דברים ל"ג ד'): (ח) בא אחד ואמר אני נותן בסלע. הוספתי כמו שמות בכ"י המחריס ובנדפס נס ניקוס, וחסר נס בכ"י ו': (ט) ד"ף יאמר כו', אמר הקב"ה יאמר נא ישראל. ר"ל יעקב שנקרא בשם ישראל, ובנדפס כאמר קטנ: (י) יאמרו נא בית אהרן משל למה הדבר דומה. מובא בילקוט תהלים שם וקצר שם בהשתקתו: (יא) ד"ף יאמרו נא בית אהרן אלו המילדות. נראה ש"ל יאמרו נא יראי ה' אלו המילדות כמו שסיים שאמר ותיראן המילדות את האלהים, ואחר זה ל"ל ד"ף יאמרו נא יראי ה' כו': (יב) ומה עשיתי להן. בכ"י המחריס ובנדפס כאמור תיקון מלות וכ"ל ומה עשיתי [להם ויהי כי יראו המילדות את האלהים ויעש] להם בתים: (יג) סוי יאמר נא ישראל ונא בסוף"ז בנבד נא קף לעולם הבא ואחר ה' מעולם וגו'. כ"ס נס בכ"י ו', אבל בכ"י נ' ח' ובכ"י המחריס ובדפוס רמזון דפוס קאמסט' ואח"כ בכל הדפוסים נוסחא אחרת ונוסף שם "ד"ף יאמרו נא יראי ה', יאמרו נא תגני מישאל ועזריה כיון שלא [ומצות, שם מוב מצנים שם בשביל שמתו מכבדן שתם בשביל שמתו בי, ונתתי להם [נביאי וכמומותי] יל ושם מוב מצנים [ומצות, שם עולם אתן ע אתכר נא יכרת] (ישעי' כ"ו ה'), ונא לעולם הזה בנבד נא קף לעולם הבא, שנאמר וחסד ה' עולם ועד עולם על יראיו. ובכ"י כ' ל' ה' ז' נמצא לפני זה הוספה אחרת ונוסף נס בדפוס ויניציא ואח"כ

[ט] מן המצר קראתי יה. (יד) מה הוא מן המצר, בכל לשון שישראל קוראין להקב"ה עונה להם, קראוהו בשדי, ואל שדי יברך אותך (בראשית כח ג), וענה אותם בשדי, אני אל שדי פרה ורבה (שם לה יא), (טו) קראוהו באלהים, ונצעק אל ה' אלהי אבותינו (דברים כו ז), וענם באלהים, וירא אלהים את בני ישראל וידע אלהים (שמות ב כה), קראוהו בה', ונצעק אל ה' אלהי אבותינו (דברים כו ז), וענה אותם בה', וישמע ה' את קולנו (שם שם), וקראוהו ביה וענם ביה, מן המצר קראתי יה [עננו במרחב יה], וכן הוא אומר בקראי ענני אלהי צדקי בצר הרחבת לי (תהלים ד ב), בכל לשון שקראוהו, וכן הוא אומר מי גוי גדול [אשר לו אלהים קרובים אליו כה' אלהינו בכל קראנו אליו] (דברים ד ז), (טז) [דבר אחר מן המצר קראתי יה. מדבר בישראל, בשעה שהיו משועבדין בטיט ובלבנים במצרים, שנאמר וימררו את חייהם (שמות א יד): במרחב יה. שהרחיב להם הקב"ה, שנאמר כנפי יונה נחפה בכסף וגו' (תהלים סח יד)]: (יז) דבר אחר מדבר בדוד, בשעה שירד לנפלית הניחוהו אחיו וכל ישראל, באותה שעה נשא דוד את עיניו למרום ואמר שיר למעלות אשא עיני אל ההרים (תהלים קכא א), השיבה אליו רוח הקודש ואומר אל יתן למוט רגליך אל ינום שומרך (שם שם ג): ענני במרחב יה. הרחיב לו הקב"ה שחזרו אחריו כל ישראל (יח) ובזו את מחנה פלשתים, שנאמר וישבו בני ישראל מדלק אחרי פלשתים (ש"ב יז כג): ה' לי לא אירא [מה יעשה לי אדם]. (יט) אברהם אמר ה' לי לא אירא מה יעשה לי נמרוד, יצחק אמר ה' לי לא אירא מה יעשה לי אבימלך, יעקב אמר ה' לי לא אירא מה יעשה לי עשו ולבן, דוד אמר ה' לי לא אירא מה יעשה לי גלית:

הערות ותקונים

בכל הדפוסים, ולא נמצא בכ"י פ' נ' ו' ח' ולא בדפוס רמצון "ד"ל יאמרו נא ירחי ס', זה פנים שהרב לומרי ונתן נפשו על קדושת שמו, שכ' ויבא אחר מים ישראל וגו' (במדבר כ"ה ח') ומה שלמתי לו, לכן אמור הנני נותן לו את בריתי שלום (שם שם י"ב) שלא יערערו על הכהונה לף על פי שלא נמשח בדמו של זמרי. ד"ל יאמרו נא ירחי ס' אלו הנרים, בתברסם כתיב כי ירח אלהים (בראשית כ"ג י"ב) בעובדי' כתיב ועובדיהו היה ירא את ה' (מ"ל י"ח ג'), ר"ל הניחא נדול מה שנאמר בעובדי' ממה שנאמר בתברסם ויוסף הצדיק, דהתם בתברסם ויוסף הצדיק כתיב ירא נלבד ובעובדי' כתיב ירא ה' מאד" ואח"כ מתחיל נם שם ד"ל יאמרו נא ירחי ס' חנני מיכאל ועזרי' כמו שהתחיל למעלה, והרש"ם מחק כל זה ורשם אינו בכתובים, ר"ל בכ"י שהי' לפניו. ומ"ש ירחי ס' אלו הנרים עיין במ"ר פ"ח אות ג' ואות נ'. ומה שהניח נדול מה שנאמר בעובדי' עיין שהדרין ל"ע ע"ב: (יד) מהו מן המצר. מובא בילקוט תהלים רמז תתע"ה ד"ה מן המצר: (טו) קראוהו באלהים ונצעק אל ה' אלהי אבותינו, וענם באלהים וירח אלהים וגו'. וכ"י ג' ובנדפס הני' קראהו באלהים ה' אלהים מה תתן לי (בראשית ט"ו ג') וענה אותם באלהים ותעל שועתם אל האלהים (שמות ב' כ"נ) וכ"י התחיים נם כ"י ו' ובילקוט הני' יותר מיושרת קראהו באלהים שנאמר ותעל שועתם אל האלהים (שמות ב' כ"נ), וענם אותם באלהים וישמע אלהים את נאקתם (שמות ב' כ"ל): (טז) ד"ל מן המצר מדבר בישראל. הוספתי כמו שהוא בנכון בכ"י ד' ה' ו' ח', וכ"י שלפנינו הסמים המעתיק בטנגה מן ד"ל על ד"ל, וכ"י ב' ג' ז' ותח"כ בנדפס נשמע ליזה שורות שהסמים המעתיק הרמצון ותח"כ המעתיקים שלאחריו וכך יש לתקן שם קראוהו ביה מן המצר קראתי יה ועננו במרחב יה [וכה"ל בקראי ענני אלהי צדקי בצר הרחבת לי בכל לשון שקראוהו וכה"ל מי גוי נדול וגו' כה' אלהינו בכל קראנו אליו. ד"ל מן המצר מדבר בישראל בשעה שהיו משועבדין בטיט ובלבנים במצרים שנאמר וימררו ונו' במרחב יה] שהרחיב להם הקב"ה שכ' כנפי יונה נחפה בכסף. ובליזה כ"י ובנדפס כתוב שהרחיב לו הקב"ה כנפי חסד, כנפי יונה נחפה בכסף. ובילקוט מובא לנכון כמו שתקנתי, וכמו שהוא בכ"י ד' ה' ח', וכן הוסיף הרש"ם בנליון, ומה שסיים על שהרחיב לו הקב"ה שכ' כנפי יונה נחפה בכסף, עיין מכילתא נא סוף פרשה י"נ, מכין שבזית מצרים נדולה מן שכ' ותרבי ותנדלי ותבואי בעדי עדיים כו', ואומר כנפי יונה נחפה בכסף בזית מצרים ואבריותיה בירקרק חרוץ זו בזית היא: (יז) ד"ל מדבר בדוד בשעה שירד לנלית הניחוהו אחיו וכל ישראל. כ"ה נם בכ"י ו', אבל בכ"י התחיים ובנדפס בשעות בשעה שירד דוד לאחיו והניחוהו אחיו וכל ישראל, ובילקוט תהלים שם רמז תרע"ה הניא ד"ל מדבר בדוד כשירד לנלית כו' משל למה הדבר דומה למלך שסי' לו עבד כו' על ס' לי בשוחי הוא מן שו"ע ריש מזמור י"ח: (יח) ובזו את מחנה פלשתים. כ"ה נם בכ"י ו', ובכ"י התחיים ובנדפס ובאו על מחנה פלשתים: (יט) אברהם אמר ס' לי לא אירא יצחק אמר כו' יעקב אמר וכו'. כ"ה נם בכ"י ו', וכן הניא הרש"ם, מכל בכ"י התחיים ובנדפס הני' ס' לי מה יעשה לי מלש שם אברהם, מה יעשה לי זה מבימלך, יעקב אמר

[י] ה' לי בעוזרי. משל למה הדבר דומה לבני אדם שהן באין לדון אצל בימה, והן מתייראין מן הדין, אמרו אל תיראו מן הדין אלא תעיזו לבבכם, כך ישראל עתידין לעמוד בדין לפני הקב"ה והן מתייראין מן הדין, ומלאכי השרת אמרו להם אל תתיראו מן הדין, אין אתם מכירין אותו, בן עירכם הוא, שנאמר הוא יבנה עירי וגלותי ישלח (ישעיה מה יג), ושבו ואמרו להם אל תתיראו מן הדין, אין אתם מכירים אותו קרובכם הוא, שנאמר לבני ישראל עם קרובו (תהלים קמח יד) [ושבו ואמרו להם אין אתם מכירים אותו] אחיכם הוא, שנאמר למען אחי ורעי (שם קכב ח), (כ) ויותר מכן אביכם הוא, הלא הוא אביך קנך (דברים לב ו): [יא] [טוב לחסות בה' מבטוח באדם]. (כא) חמשה דברים עמדו בעולם, נח שם עבר אשור ואברהם, נח לא הקפיד לעבוד הקב"ה אלא עמד ונטע כרם, שם ועבר הטמינו את עצמם, אשור אמר היאך אני דר בין הרשעים הללו והלך לו, שנאמר מן הארץ ההוא יצא אשור (מלאכי ב יג), אברהם צדקתו עומדת לעולם, אמר איני מניח את הקב"ה, ואף הקב"ה לא הניחו, שנאמר אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים (שם טו ז), טוב לחסות בה' מבטוח באדם, שלא היה בוטח לא על דברי אביו, (כב) ולא על דברי רבו, לומר אבי היה צדיק ואני נמלט בצדקתו, ותרח חי' רואה במזלות, ראה מזלו של הרן שהוא נשרף, ומזלו של אברהם שכל העולם מתמלא ממנו, נכנסו כל האומות אצל אברהם אבינו אמרו לו של מי אתה, אמר להם של הקב"ה שבשמים, מיד נטלוהו והשליכוהו לתוך כבשן האש, ולא ירד עמו לא עיר ולא שרף ולא מלאך, אלא הקב"ה בעצמו, שנאמר אני ה' (אלהיך) אשר הוצאתיך מאור כשדים (נחמיה טו ז), הרן היה לבו חלוק והיה בוטח על דברי אביו, נכנסו כל האומות אצלו, אמרו לו של מי אתה, אמר בלבבו אברהם גדול ממני, אם ראיתיו שנמלט, אומר אני של אברהם אני, ואם לאו אומר אני שלכם אני, כיון שנמלט אברהם אמר להם של אברהם אני, מיד נטלוהו והשליכוהו לתוך כבשן האש, לא הספיק לירד עד שהמיתו האש, והשליכו המלאך לפני אביו, שנאמר וימת הרן על פני תרח אביו (נחמיה יח כח), ותרח יפה היה רואה במזלות מזלו של הרן שהוא נשרף, ומזלו של אברהם שהעולם נתמלא ממנו ואינו יודע אם מן האנשים, או מן הנשים, ושרי היתה בתו של הרן, שנאמר ויקח אברם ונחור להם נשים שם אשת אברם שרי וגו' בת הרן אבי מלכה ואבי יסכה (שם יח כט) ויסכה היא שרה, ונתמלא כל העולם ממנה:

[יב] טוב לחסות בה' מבטוח בנדיבים. שכן דוד אומר אל תבטחו בנדיבים (תהלים קמו ג): כל גוים סבבוני בשם ה' כי אמילם. (כג) שלש פעמים עתידים גוג ומגוג לבוא על ישראל ולעלות על ירושלים, כדרך שעלה סנחרב שלש פעמים לארץ ישראל, וכדרך שעלה נבוכדנצר שלש פעמים לירושלים, פעם ראשונה הוא אומר כל גוים סבבוני, שהוא עתיד לכנוס כל האומות ולהעלותם לירושלים, שנאמר ועתה נאספו עליך גוים רבים (מיכה ד יא), (כד) וכל הפרשה והלא פרוכים, לכך נאמר בשם ה' כי אמילם, פעם שניה אמר סבבוני גם סבבוני, שהוא עתיד להרגיש כל אומות העולם ולהעלותם לירושלים, שנאמר

הערות ותקונים

מס יעמס לי עמו, דוד אמר מס יעמס לי גליח: (כ) ויותר מכן אביכם הוא הלא הוא אביך קנך. כ"ה גס בכ"י ו', אבל בכ"י המחבים ובגדפס נוסף אחר זה וכן הוא אומר מי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים (דברים ד' ז'), במוכח לותנו בדין, כל"ל ויש"ל מקורלי (ישעי' מ"ח י"ב): (כא) חמשה דברים. כל המאמר הוא בלתי מובן, ויילקום נח הביאו: (כב) ולא על דברי רבו. בכ"י המחבים ובגדפס הני' ולא דברי אמו, והמלות "לומר אבי היה צדיק ואני נמלט בצדקתו" ליתא שם: (בג) ג' פעמים עתיד גוג. דומה ג' פעמים כתיב סבוני, ומובא בילקום תהלים שם ונורם כל גוים סבבוני סבוני גם סבבוני ג' פעמים כנגד ג' פעמים שעתיד גוג ומגוג לעלות כו', ויילקום שם המאמר קטוע: (כד) וכל הפרשה והלא פרוכים. קצר בלשונו ומיים וכל הפרשה, והוא כמו וכו', והמלות והלא פרוכים, נמיזה כ"י הני' והמה פרוכים, וסכוונם והמה יהיו פרוכים ומסגרים

למה רגשו גוים (תהלים ב ו), וכל המזמור והלא פרוכים, לכך נאמר בשם ה' כי אמילם [פעם שניה]. פעם שלישית הוא אומר סבבוני כדבורים, שהוא עתיד לפרוש (כה) ריש גמיות למדינות להוציא כרוזות, שנאמר קראו זאת בגוים קדשו מלחמה (יואל ד ט), וכל הפרשה והלא פרוכים, לכך נאמר בשם ה' כי אמילם [פעם שלישית]:

[יג] **דבר** אחר כל גוים סבבוני. שהוא עתיד לכנוס כל האומות ולהעלותם לירושלים, וישראל מתייראין באותה שעה, והקב"ה אומר להם אל תיראו, שנאמר אל תיראי תולעת יעקב (ישעיה מא יד), וכל הפרשה והלא פרוכים, לכך נאמר בשם ה' כי אמילם: סבוני גם סבבוני. שהוא עתיד לתפוש שבטו של יהודה ולאסור אותו, וכסבורים למסור כל אחד ואחד לשונאים שלו, ויאמרו יבואו אחינו וישלטו בנו, ואל ישלטו בנו שונאינו, שנאמר ואמרו אלופי יהודה בלבם (זכריה יב ה), והקב"ה עושה להם נסים ומפיל שונאיהן לפניהם, שנאמר ביום ההוא אשים את אלופי יהודה וגו' (שם שם ו), והלא פרוכים, לכך נאמר כי אמילם: סבוני כדבורים. מה הדבורה הזו מכנסת דבש לבעליה, כך עתיד הקב"ה ליכנס כל אומות העולם ולהעלותם לירושלים, שנאמר הנה יום בא לה' וחולק שללך בקרבך (שם יד ו) יכול שיש בהם ממש, ת"ל דועכו כאש קוצים, משל למלך שנכנסו עליו גנבים, והיה המלך פקח, אמר המלך אם אני עומד עליהם מיד הם אומרים מה מצאת בידינו במחתרת, אלא יודע אני שהן עתידין לבא שלשה פעמים, ואני עומד עליהם והורגן, כך המלך זה הקב"ה, הגנבים אלו האומות, שנאמר ואספתי [את] כל הגוים אל ירושלים למלחמה (שם יד ג), המחתרת זה העיר ירושלים, שנאמר ונלכדה העיר ונשסו הבתים (שם שם), זה הביזה, והנשים תשכבנה (שם שם) (כו) אלו העריות, ויצא חצי העיר בגולה (שם שם), זו השביה, והקב"ה יוצא ונלחם עמהם, שנאמר ויצא ה' ונלחם בגוים ההם (שם שם ג), והקב"ה משלח בהם מגפה, שנאמר וזאת תהיה המגפה אשר יגוף ה' את כל העמים (שם שם יב), וכל הפרשה והלא פרוכים, לכך נאמר כי אמילם:

[יד] (כז) **דחה** דחיתני לנפול. [אברהם אמר דחה דחיתני בימי נמרוד וה' עזרני, יצחק אמר דחה דחיתני] בימי פלשתים וה' עזרני, יעקב אמר דחה דחיתני לנפול בימי עשו וה' עזרני, דוד אמר דחה דחיתני לנפול בימי גלית וה' עזרני: עוז וזמרת יה. (כח) בעולם הזה מקלסין אותו בשתי

הערות ותקונים

ומסבריס, ודורם מן ג' פעמים כי אמילם שפי' כריתם ומביכם: (כה) ריש גמיות למדינות להוציא כרוזות. כ"ם נס בכ"י ו', אבל בכ"י מחבריס הגירסאות מסוגות. בכ"י ב' לפרוש דגמסיות על המדינה להוציא חיילות, בכ"י ג' לפרוש דוגמסיות על המדינות להוציא גרוזות, בכ"י ד' חסר מן מן המלה ובמלם מתת אחד מהילקוט עד סוף הספר. בכ"י ה' ובכ"י ח' לפרוש דגמסיא להוציא כרוזות, בכ"י ז' לפרוש דיגמסיות על המדינות להוציא הרוזות, ובדפוס רמזון נמחבשם המלה וכתיב דוגמניות, המדפיס חשב על לותיות ני שמם ט נס כתיב גרוזות, וכן בדפוס ווינישא הדפיס שפ"י לפום רמזון דוגמניות, ומח"כ בכל הדפוסים, ורמיתי בערוך המלה ערך דוגמניות שהביא המלה מהמתר שלפנינו, ותיקן שי"ל דוגמטות ומבתר המלה מנמון יוני δόγματα שפירושה ציווי וגזרה ור"ל שהוא עתיד לפרוש ליווים וסכרזות על גזרות. ולדעתי יותר נכון שי"ל דיטגמטיות בחילוף האותיות והמלה מורגלת הרבה כמו שמוצא בערוך בשם ילמדנו מקץ דיטגמטות פורם יוסף, וכן בדב"ר פ"ה מה עשה יהושע היה פורם דיטגמא בכל מקום שהי' הולך, ודומיהם הרבה, והורחת דיטגמא ביוני διάταγμα היא ציווי וגזרה (תתרדטע), ובכ"י שלפנינו היתה הני' הנכונה דיטגמיות ותח"כ נפרדה המלה ע"י שננת הסופר ומן חות ד נעשית ר ומן ט נעשית ש וים להחבירה דיטגמיות: (כו) אלו העריות. בחיסר כ"י ובדפוס רמזון אלו הטיות ש"ל העריות, ובדפוס ווינישא ותח"כ בכל הדפוסים אלו הכנות: (כז) דחה דחיתני לנפול מברהם אמר. הוספתי כמו שהוא לעכן בכ"י ו', וכן הוסיף הרש"פ, אבל בכ"י מחבריס ובנדפס המאמר קטוע דחה דחיתני לנפול בימי עשו, ואחר בתמצ: (כח) בעוה"ז מקלסין אותו בשתי אותיות. בכ"י מחבריס ובנדפס מסיים אבל בעולם הבא בחמש, ובדפוס

אותיות, שנאמר עזי וזמרת יה, וכתיב במחו בה' עדי עד כי ביה ה' צור עולמים (ישעיה כו ד): קול רנה וישועה. אנשי ירושלים אומרים מבפנים קול רנה וישועה, ואנשי יהודה אומרים מבחוץ ימין ה' עושה חיל. (כט) אנשי ירושלים אומרים מבפנים ימין ה' רוממה, ואנשי יהודה אומרים מבחוץ ימין ה' עושה חיל:

[טו] **לא** אמות כי אחיה ואספר מעשי יה. אברהם אמר (ל) לא לי לתנות כל הנסים שנעשו לי בימי נמרוד, (לא) יצחק אמר לא לי לתנות הנסים שנעשו לי בימי פלשתים, ויעקב אמר לא לי לתנות הנסים שנעשו לי בימי עשו, ומשה אמר לא לי לתנות הנסים שנעשו לי בימי פרעה, ודוד אמר לא לי לתנות הנסים שנעשו לי בימי גלית ובימי שובך ובימי שאול:

[טז] **יסור** יסרני יה. (לב) חביבין יסורין שהן מרצין כקרבנות, בקרבנות הוא אומר ונרצה לו לכפר עליו (ויקרא א ד), ובייסורין כתיב וכאב את בן ירצה (משלי ג יב): דבר אחר חביבין יסורין יותר מן הקרבנות, שחטאת ואשם אינן מכפרין אלא לאותה עבירה, שנאמר ונרצה לו לכפר עליו (ויקרא שם), אבל הייסורין מכפרין על הכל, הוי יסור יסרני יה:

[יז] **פתחו** לי שערי צדק. לעולם הבא אמרו לו לאדם מה היה מלאכתך, והוא אומר מאכיל רעבים הייתי, והם יאמרו לו זה השער לה' מאכיל רעבים הכנס בו, משקה צמאים הייתי, והם אומרים לו זה השער לה', משקה צמאים הכנס בו, מלביש ערומים הייתי, והם אומרים לו זה השער לה', מלביש ערומים הכנס בו, וכן מגדל יתומים, וכן עושי צדקה, וכן גומלי חסדים, ודוד אמר אני עשיתי את כולם, יפתחו לי את כולם, לכך נאמר פתחו לי שערי צדק אבוא בם אודה יה:

[יח] **זה** השער לה' צדיקים יבואו בו. למה הדבר דומה, לאדם שהיה מהלך בדרך וסחורתו בידו, הגיע להורגים (לג) נתן להם מה שנתן, (לד) הגיע לחרמים נתן להם מה שנתן, כיון שהגיע לשערי המדינה, אמרו לו הזהר שאפרכוס במדינה, אם אינך מוכס כל סחורתך (לה) אינך יוצא בידך כלום, לכך נאמר פתחו לי שערי צדק וגו' זה השער לה' צדיקים יבואו בו:

[יט] **אודך** כי עניתני ותהי לי לישועה. למה הדבר דומה (לו) לאחד שהתקין אנפריא שלו ליצאת בשיירה, ולפרוש במדינה, הכהו קוץ, עקצתו עקרב, אחזתו חמה, הניחוהו והלכו להם, התחיל מצער עצמו לפני הקב"ה, ואמר לפניו מה חטאתי, ומה עונותי, לא באו ימים רבים, עד שבא

הערות ותקונים

פרקא דמסטרדאם מתוקן לגמרי בעזרת השם, ומלתי ברגיע בחי פ' בשלח (רפוס דמסטרדאם דף ל"ג ע"ג) הביא ז"ל מלתי במדרש תהלים בפסוק עזי וזמרת יה בעזרת יה מקלסין לאותו בשתי אותיות, אבל בעזרת השם בשם אותיות, וע"ש שמבאר כוונת המדרש, וגם בכ"י ח' הגי' בשם אותיות: (כט) הגהי' ירושלים אומרים מבפנים ימין ה' רוממה ואנשי יהודה אומרים מבחוץ ימין ה' עושה חיל. כ"ה גם בכ"י ו', וזה נמחק בכ"י המחברים וכנדפס: (ל) נ"א לי לתנות. בחמי': (לא) יצחק אמר נ"א לי לתנות הנסים שנעשו לי בימי פלשתים. כ"ה לעכון גם בכ"י ו', אבל בכ"י המחברים וכנדפס נמחק מן בימי עד בימי וכ"ל יצחק אמר נ"א לי לתנות הנסים שנעשו לי בימי [פלשתים יעקב אמר נ"א לי לתנות הנסים שנעשו לי בימי] עשו, וכן נמחק שם משם אמר נ"א לי לתנות הנסים שנעשו לי בימי פרעה: (לב) חביבין יסורין. עיין לעיל מזמור ל"ז אות ג', ובסערות שלי: (לג) נתן להם מה שנתן. בכ"י המחברים וכנדפס סיים "וגילגל": (לד) הגיע לחרמים. הוא מלשון המשנה כלרים כ"ז ע"ב נודרין להרגין לַחֲרָמִין ונמוכסין, פירש"י חרמין הוא נמכס בעלמא שמיו הורג: (לה) תיקן יונה בידך כלום. בכ"י המחברים וכנדפס תיקן מונה בידך כלום: (לו) נ"א שהתקין מכפריה שלו נגחת בשיירה ולפרוש במדינה. כ"ה גם בכ"י ו', אבל בכ"י המחברים וכנדפס נ"א שהתקין מכפוריה שלו נגחת בדרך, יגח חון למדינה הכהו הקוץ כו'. והורגת מלת מכפוריה

שנועה שנאבדה אותה שירה ונהפכה אותה, התחיל מודה ומשבח לפני הקב"ה, ואומר לפניו אילו הייתי ביניהם הייתי כאחד מהם, שנאמר ואמרת ביום ההוא אודך ה' כי אנפת בי ישוב אפך ותנחמני (ישעיה יב א):

[כ] **אבן** מאסו הבונים היתה לראש פנה. (לז) אברהם יצא ממנו פסולת ישמעאל וכל בני קטורה, יצחק יצא ממנו עשו ואלופיו, אבל יעקב העמיד שנים עשר שבטים כולם שלמים להקב"ה שנאמר כולנו בני איש אחד נחנו כנים אנחנו (בראשית מב יא), וכתיב כולך יפה רעיתי ומום אין בך (שה"ש ד ז):

[כא] **מאת** ה' היתה זאת. (לח) מדבר בכנסת ישראל שהיו משועבדים בטיט ובלבנים, (לט) ועכשיו הן מתנשאין בעניני כבוד [והיו המצריים תמהים עליהם ואומרים עד עכשיו הייתם משועבדין בכל עבודה קשה, ועכשיו אתם מתנשאים בכל כבוד], וישראל משיבין אותם ואומרים להם אתם תמיהים עלינו, אנו תמיהים על נפשינו, שנאמר לא ידעתי נפשי שמתני מרכבות עמי נדיב (שה"ש ו יב), ורוח הקודש משיבה ואומרת מאת ה' היתה זאת היא נפלאת בעינינו: (מ) דבר אחר מאת ה' היתה זאת. מדבר במלך דוד מלך ישראל, בשעה שהיה רועה צאן אביו, ובשעה קלה נעשה מלך, והיו הכל אומרים עכשיו היה רועה צאן, ועכשיו הוא מלך, והוא משיב להם אתם תמיהים עלי, אף אני תמה על עצמי יותר מכם, ורוח הקודש משיבה אותם, מאת ה' היתה זאת. (מא) משל לאחד שהיה עושה מישרא לכובסים והרי הוא עשוי אפרכוס, והיו הכל תמיהים עליו, והוא אומר להם אתם תמיהים עלי, ואני תמה על עצמי יותר מכם, ורוח הקודש משיבה להם מאת ה' היתה זאת:

[כב] **זה** היום עשה ה'. כל הגאולות שעברו על ישראל יש אחריהן שעבוד, אבל מיכן ואילך אין אחריהן שעבוד, שנאמר זמרו ה' כי גאות

הערות ותקונים

היא כמו שהכיה הרב נעל ערוך השלם שהיא המלה היונית ἐμπορεία פי' ילוך לדרך, ובמתר כהוצ הביה ישמעאלים וכתב בע"י מחיה ולידם לדרך וכל הלריך: (לז) מאברהם יצא ממנו פסולת. ב"ר פס"ח אות י"ח: (לח) מדבר בכנסת ישראל שהיו משועבדים בטיט ובלבנים. מובא בילקוט תהלים רמז תתע"ו וגורס כך: מאת ה' היתה זאת היא נפלאת בעינינו זש"ה מי זאת עולה מן המדבר, לשעבר היו משועבדים בטיט ולבנים ועשו במדבר לפרעה דגלים מציינין ישראל לף הנו תמהין על עצמן ורוח הקודש לומרת מאת ה' היתה זאת וגו': (לט) ועכשיו הן מתנשאין בעניני כבוד. ב"י התחרים ובגדפס ולאחר שילאו התחילו מתנשאין בעניני כבוד: (מ) ד"א מדבר במלך דוד בשעה שהי' רועה צאן אביו. כ"ה גם בב"י ו', (ובב"י ח' חסר הסיום מן לומך כי עניתני), אבל בב"י ג' ובדפוס רחמון דפוס קאנשע' חסר מן ד"א עד אף ה' הושיעה נא אנשי ירושלים אמרו. ובב"י ג' ז' (בב"י ד' חסר מן מן המלר, ובב"י ה' נשלם במלת לומך כי עניתני ותהי לי לישועה, והוא הכתוב בהתחלת אות י"ט ומשם והלאה חסר) והמדפיס דפוס ווינ"ה הוסיף זה שם ב"י ג' ד' ז' ועפ"י דפוס זה הוא בכל הדפוסים, והוא בשגיון אחר ממה שהוא בב"י שלפנינו וכך היתה שם ד"א מדבר בדוד בשעה שהיה רועה צאן אביו. כ"ה גם בב"י ו', (ובב"י ח' חסר הסיום מן לומך כי עניתני), ואב

עשה [וגו' כי גדול בקרבך קדוש ישראל] (ישעיה יב ו): אנא ה' הושיעה נא. אנשי ירושלים אומרים מבפנים אנא ה' הושיעה נא, ואנשי יהודה אומרים מבחוץ אנא ה' הצליחה נא, אנשי ירושלים אומרים מבפנים ברוך הבא בשם ה', ואנשי יהודה אומרים מבחוץ ברכנוכם מבית ה', (מב) אנשי ירושלים אומרים מבפנים אל ה' ויאר לנו, ואנשי יהודה אומרים מבחוץ אסרו חג בעבותים עד קרנות המזבח, אנשי ירושלים אומרים מבפנים אלי אתה ואודך, ואנשי יהודה אומרים מבחוץ אלהי ארוממך, אנשי ירושלים ואנשי יהודה פותחין פיהם ומשבחין להקב"ה ואומרים הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו:

מזמור קיט

[א] **אשרי** (א) תמימי דרך ההולכים בתורת ה'. (ב) זהו שאמר הכתוב יונתי בחגוי הסלע (שה"ש ב יד), אמר ר' יהודה הלוי בר שלום בשם ר' יהודה בר סימון אין כתיב יונה אלא יונתי, ומה יונתי, אמר הקב"ה אצלי הם תמים כיונה, אבל אצל אומות העולם ערומים כנחשים, לכך נאמר יונתי, אמר הקב"ה נתתי להם מצות עשה וקבלו עליהן, וכן מצות לא תעשה וקבלו עליהן, ולא פירשתי להן מתן שכרן, ולא אמרו לי דבר, ועוד כמה מצות, לכך קורא אותם יונתי. (ג) אמר ר' הונא בר אבין בשם ר' אחא כל נסים וגבורות שהקב"ה עושה בעולם הזה בזכות תמימי דרך, שכן כתיב התדע על מפלשי עב (איוב לז טז), מהו מפלשי עב, אפילו גבורות גשמים במשקל, ואין מפלש אלא משקל, שנאמר פלס ומאזני משפט (משלי טז יא), ומה כתיב אחריו מפלאות תמים דעים (איוב שם), אמר ר' יהודה בר סימון שהוא תמים אצל הקב"ה, ודוד מפרש ואהי תמים עמו (תהלים יח כד), אבל אצל אומות העולם הן נחשים ועקרבים, כיון שראה דוד כך היאך הם תמים לפני הקב"ה התחיל מקלס, שנאמר אשרי תמימי דרך:

[ב] **דבר** אחר אשרי תמימי דרך. הה"ד שמר תם וראה ישר (תהלים לז לז), אמר ר' תנחומא (ד) כך לימדו אותם, ר' יהודה הלוי בר שלום, ור' פנחס

הערות ותקונים

נוסח מסמוי לדוכסין, ואין צריך להגיהה, והכוונה שהי' עוסק מיסרת לכוסיס לאחר שכונם מכנם בה מחפליס מלמון חז"ל שורין, ומזה וכל מסרת ענניס (במדבר ו' נ'): (מב) אנשי ירושלים אומרים. התחלת המאמר מובא בילקוט שם בשם המדרש, ומשמר שלפניו מ"ל מבין הוא מפסיקתא דר"כ פסקא שוב אחים:

(א) אשרי תמימי דרך וגו' זה"ם יונתי. מכאן על כניס לבניך שלוש על ישראל נאמר בכ"י ו', וכן בוסיף ברמ"ם, והדפים זה ברב החוקר הגדול מהר"מ יעלינעק בבית המדרש ח"ם דף פ' עפ"י הוספת ברמ"ם, אבל ברמ"ם לא העתיק כלו רק עד דור המבר חסידים היו, הוא התחלת לות ו', כי משם ואילך הוא נאמר גם בנדפס בלוזה שנוים, וכן התחלה הסיה היתה נאמרת בכ"י אשר היה לפני בעל בילקוט, והביא מאמרים ממנו תהלים מזמור קי"ם רמז תתע"ו, ד"ה אשרי תמימי דרך אמר דוד כו', ומצין בלדו מדרש, וכן בילקוט חיוב רמז תתק"ב ד"ה התדע על מפלשי עב, ושם"ם רמז תקפ"ו ד"ה השמיעני, כמו שרשמתי בהערות, והמאמרים שהביא, הם מן התחלת מזמור קי"ם שנאמר בכ"י ח' ו', ונראה כי היה נאמר לפני בעל בילקוט גם השמך מלות ב' במזמור קי"ם כמו שתראה בילקוט משני רמז תתק"מ הביא בשם שו"ם ד"ה אני חכמה ובמקום שהכנתי הביבותי ערמה כו' והוא לפניו בהוספה במזמור קי"ם לות ז' בלוזה שנים, ואין לפפק כי זה בוסיף ההוספה מן קי"ם ואילך לקח זה מהתחלת מזמור קי"ם שהיה לפניו, ונאבד בתוך הזמן, אבל יותר נא נאמר בילקוט שהביא לוזה מאמרים מן ההוספה ההיא מן קי"ם ואילך, וכ"י השתרים נשלם מדרש תהלים בסוף מזמור קי"ח ונא נאמר יותר, גם בדפוס רמצון לפום קושטנטינא נשלם בסוף מזמור קי"ח כאשר הבאתי במטוח, רק אח"כ נדפס בשלוימא ההוספה מן מזמור קי"ם עד סוף המזמור ונדפס אח"כ בכל הדפוסים, והוספתי את ההוספה הזאת להלן בפנים הספר:

(ב) זה"ם יונתי בחגוי הסלע מ"ל יהודה הלוי בר שלום. מובא בילקוט שם"ם רמז תקפ"ו ד"ה השמיעני בשם שו"ם: (ג) מ"ל הונא בר אבין בשם ר' אחא כל נסים וגבורות. מובא בילקוט חיוב למז תתקכ"ב בשם שו"ם ונורש מ"ל יהודה בר אחא: (ד) כך לימדו אותם. בכ"י ו' כך לימדו אותנו:

ומכתיבין

הכהן ורב הונא ששתן אמרו ששלשה פעמים גוג ומגוג יבוא על ישראל לעתיד לבא, ובשלישית הן באין ועולין לירושלים, והן הולכין ליהודה (ה) ומכתיבין בהן שהן גבורים, שנאמר (ו) ונברתי בה', וכן הוא אומר (והיה ביום ההוא אשים) [הנה אנכי שם] את ירושלים סף רעל (זכריה יב ב), מהו סף רעל, שהוא עתיד להשקות את העמים כוס התרעלה של דם, אין סף רעל אלא כוס דם, שנאמר ולקחתם אגודת אזוב [וטבלתם בדם אשר בסף] (שמות יב כב), כיון שהן עולין לשם מה הן עושין, מוסרין לכל אחד ואחד מבני ישראל שני גבורים, למה כדי שלא יברחו, כיון שגבורי יהודה עולין ומגיעין לירושלים מתפללים בלבם ואומרים נפול בידן ולא הם בידינו, ולמה מתפללין הם בלבם, שהן מתיראין להשמיע קולם, הה"ד ואמרו אלופי יהודה בלבם (זכריה יב ה), אמר להם הקב"ה בתמימות באתם, חייכם שהתמימות מעלה עליכם, שנאמר תומת ישרים תנחם (משלי יא ג), באותה שעה הקב"ה נותן להם ליהודה גבורה, והן שולפין כלי זיין שלהם, ומכין לאותן האנשים מימינם ומשמאלם והורגים אותם הוי אשרי תמימי דרך:

[ג] **דבר** אחר אשרי תמימי דרך. זהו שאמר הכתוב הולך בתום ילך בטח [ומעקש דרכיו יודע] (משלי י ט), מי שהוא הולך בתמימות יהא מבושר שהקב"ה מצליח דרכיו, אבל מי שהוא מעקש דרכיו יודע מה שיש בו בשני דרכים מתפרסם בעולם, הוי ומעקש דרכיו יודע: (ז) דבר אחר הולך בתום. זה אברהם, שנאמר התהלך לפני והיה תמים (בראשית יז ב), מה אמר לו הקב"ה לך לך מארצך וממולדתך (שם יב ב), ולא השיב דבר להקב"ה לומר לו מה בין נשב כאן מה בין לילך לעיר אחרת, למה שמי שהוא מפנה מבית לבית מיצר, אין צריך לומר מעיר לעיר, ולא עיכב אלא מיד עשה כל מה שאמר לו, שנאמר וילך אברם כאשר דבר אליו ה' (שם שם ד), שמא הפסיד, כשבאו המלכים לא נפלו לפניו, שנאמר ויחלק עליהם לילה (שם יד טו), ואף כשאמר לו קח נא את בנך את יחידך (שם כב ב), (ח) היה לו להשיב ולא השיב, לומר אתמול אמרת לי כי ביצחק יקרא לך זרע (שם כא יב), הריני מקריבו מהיכן אתה מברכני, ולא השיבו, אלא מיד עשה כל מה שאמר לו הקב"ה, שנאמר וישכם אברהם בבקר ויחבוש את חמורו (שם כב ג), ואף הקב"ה עשה מה שהבטיחו, ואעשך לגוי גדול (שם יב ב), וכן עשה לו, ואברהם [היו] יהיה לגוי גדול (שם יח יח), וכן הוא אומר וה' ברך את אברהם בכל (שם כד א), ואף משה כך אמר לישראל מבקשים אתם שיהא הקב"ה עמכם (ט) תפסו תמימות של אברהם, שהתמימות יפה לפני הקב"ה, שנאמר תמים תהיה עם ה' אלהיך (דברים יח יג), כמו שהוא תמים, שנאמר הצור תמים פעלו (דברים לב ד), ותורתו תמימה, שנאמר תורת ה' תמימה (תהלים יט ח), אף דוד פתח וקילס אשרי תמימי דרך, ובסוף אלפא ביתא הוא אומר תעיתי כשה אובד בקש עבדך (תהלים קיט קטו), (י) כשם שהשה תמים אף אני בתמימות עשיתי: דבר אחר למה בסוף המזמורים אמר תעיתי כשה אובד בקש עבדך, אמר ר' יהודה [הלוי] בר שלום בשם ר' חניי בר אלעזר בנוהג שבעולם כבש שהוא אובד מן הצאן, וכן שור שהוא אבד מן המרעה, מי מבקש את מי, הכבש לרועה, או הרועה לכבש הוי אומר הרועה את הכבש, כך אמר דוד לפני הקב"ה רבש"ע בקש אותנו ככבש הזה, כמה שאמרת על ידי שמואל הנביא בקש ה' [לו] איש כלבבו (ש"א יג יד), בחנני ה' ונסני בתום שעשיתי, תעיתי כשה אובד בקש עבדך שאני תמים כשה, שנאמר שה תמים:

הערות ותקונים

(ה) ומכתיבין נתן. כ"ס נס נכ"י ו', וכנית סמדרש שם סגיע סימן המתחיל על מנת ומכתיבין: (ו) שנאמר ונברתי נס'. נכ"י ו' שנאמר ונגורתם נס' וכנית סמדרש שנאמר ונברתים נס', ועין זה נמצא מכתוב: (ז) ל"ע סוף נתוס זה מנרשם. מוכח בילקוט רמז תתע"ו ד"ס מצרי תמימי דרך נשם נמצא סמדרש, אבל קצת נשגטן מאר וסמחמר קטוע שם: (ח) סיס ט לשציב ולע סשיב. נכנית סמדרש נשטות סיס ט לאוסיף ולע הוסיף: (ט) תפסו תמימות של מנרשם. כ"ס נס נכ"י ו', וכנית סמדרש תפסו מדת מנרשם ל"ע תמימות מנרשם: (י) כשם שהשה תמים אף אני בתמימות עשיתי, ל"ע למה נסוף סמזמורים שאמר

[ד] **דבר** אחר אשרי תמימי דרך. זה דור המדבר, אמר חזקיהו בר חייא צפה הקב"ה שאין דור אחר יכול לקבל את התורה כאותו הדור, וצפנה להם, שנאמר יצפון לישרים תושיה (משלי ב ז), אמר ר' ברכיה בשם ר' חנינא בר אבהו הכתוב והקב"ה מקלסין אותן לאותו הדור, שנאמר זכר לעולם בריתו דבר צוה לאלף דור (תהלים קה ח), (יא) פרוטים שבדור, תדע לך שהיו תמימים, באו לים ואמר להם לירד לים וירדו, וכן למדבר ויצאו, אמר להם לקבל את התורה וקבלו, ועד שלא אמר להם לקבל אמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע (שמות כד ז), אמר להם גיד הנשה ובשר בחלב ואותו ואת בנו וקבלו עליהם, ולא פירש להם מתן שכרן של מצות, ולא השיבו לו דבר, לכך נאמר זכר לעולם בריתו, וכן אשרי תמימי דרך:

[ה] **דבר** אחר אשרי תמימי דרך, הקב"ה קורא לישראל חסידים תמימים ישרים, חסידים שנאמר אספו לי חסידי (תהלים נ ה). צדיקים וישרים לפי שאמרו שירה על הים, שנאמר רננו צדיקים בה' לישרים נאוה תהלה (שם לג א), תמימים אשרי תמימי דרך (שם קיט א), ושמא הפסידו ולא זכו לבניהם אחריהם, ת"ל מתהלך בתומו צדיק אשרי בניו אחריו (משלי כ ז), ואימתי, אתה מוצא כשנתחייבו ישראל בדורו של ירמיה, אמר הקב"ה לירמיה לך אמור להם בזכות דור המדבר נהגתי עמכם במדת רחמים שנאמר הלוך וקראת באזני ירושלים וגו' (ירמיה ב ב), אל תאמר אלא כל אדם שילך בתמימות לפני הקב"ה מזכה לו ולבניו, שנאמר מתהלך בתומו צדיק אשרי בניו אחריו (משלי כ ז), אמר דוד הואיל וכך הוא התמימות יפה לפני הקב"ה הריני מזמר עליה אשרי תמימי דרך:

[ו] (יב) **דבר** אחר אשרי תמימי דרך. דור המדבר חסידים היו, (יג) וכן היה ר' אליעזר אומר אספו לי חסידי (תהלים נ ה), ולא קבלו ישראל עליהם את התורה עד שהלאה אותם שנאמר נשם נדבות תניף אלהים נחלתך ונלאה אתה כוננתה (תהלים סח י) הוי אומר הלאה אותם עד שלא נתן להם את התורה, (יד) כיצד מאתים וארבעים מיל הלכו ישראל כשקבלו התורה, שנים עשר מיל לפניהם, ושנים עשר מיל לאחריהם, על כל דיבור ודיבור, לכך נאמר אשרי תמימי דרך ההולכים בתורת ה', בתמימות קבלו את התורה, אמר להם לא תבשל גדי בחלב אמו (שמות כג יט), ולא אמרו למה לא נבשל אלא קבלו עליהם, [אמר להם כל חלב שור וכשב ועז לא תאכלו (ויקרא ז כג) ולא אמרו לו למה, אלא קבלו עליהם], ואע"פ שקבלו עליהם לא אמרו מה שכרן ונעשה אותן, לכך אמר אשרי תמימי דרך:

[ז] **אשרי** נוצרי עדותיו בכל לב ידרשוהו. אם נצרת אותה אני נוצר אותך, וכן אמר שלמה שמעו בנים מוסר אב והקשיבו לדעת בינה (משלי ד א), וכתיב כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו (שם שם ב), וכתיב וירני ויאמר לי יתמך דברי לבך (שם שם ד), וכן הוא אומר אל תעזבה ותשמרך אהבה (ותנצריך) [ותצרך] (שם שם ו), וכתיב בהתהלכך תנחה אותך וגו' (שם ו כב):

[ח] **אף** לא פעלו עולה בדרכיו הלכו אתה צויתה פקודיך לשמור מאד. בכל מקום

הערות ותקונים

למר העיתי כתם לוכד נקם עבדך. זה נמסע נצית המדרש מן נקם עבדך עד נקם עבדך, גם המכיוס שם המעת בר שעוס בשם ר' מגיי בר מלעזר: (יא) פרוטים שבדור. כ"ם נס נכ"י ו', וגם בהוספה שהניח הרש"פ הגי' פרוטים, והניח שם ס"ח פסוטים, ובנית המדרש פרוטים שבדור: (יב) ד"ח לור המדבר חסידים היו וכן היה ר' אליעזר אומר. עד כאן מובא בנית המדרש שם: (יג) וכן היה ר' אליעזר אומר אספו לי חסידי. כוון למאמר ר' אליעזר במסכת סנהדרין ק"ח ע"ח דור המדבר אין להם חלק לעולם הבא ואין עומדין בדין, שנאמר במדבר הזה יתמו ושם ימותו (במדבר י"ד ל"ה) דברי ר"ע, רבי אליעזר אומר עליהם הוא אומר אספו לי חסידי כורתי בריתי עלי זבח (תהלים נ' ה'). ועיין בסנהדרין שם ק"י ע"ב וברש"י שם: (יד) כיצד מאתים וארבעים מיל הלכו ישראל וגו'. מכילתא יתרו מסכתא דבחדש פרשה ע' בפ' ויעמדו מרחוק ע"ש:

צוה הקב"ה את ישראל לשמור את התורה, צוה אותם בתורה ובנביאים ובכתובים, וכן הוא אומר הלא כתבתי לך שלישים במעצות ודעת (שם כב כ), לכך נאמר אתה צויתה פקודיך לשמור מאד, וכן הוא אומר ושמעת ישראל ושמרת לעשות (דברים ו ג), וכתיב רק השמר לך ושמור נפשך מאד (שם ד ט), מהו השמר לך, אלא אמר להם אם שמרתם את התורה, אני שומר את נפשך, מהו ופן יסורו מלבבך כל ימי חייך (שם שם) אם עשית את התורה אני שומר אותך כל ימי חייך, ואיטתי עד שתראה בנים ובני בנים תהיה בשלום, וראה בנים לבניך שלום על ישראל (תהלים קכח ו):

מכאן עד סוף הספר הוא הוספה.

מזמור קיט

[א] (א) **אשרי** תמימי דרך ההולכים בתורת ה'. אמר שלמה המלך ע"ה, מתהלך בתומו צדיק אשרי בניו אחריו (משלי כ ז), ואם בניו אשריהם בעבורו, הוא על אחת כמה וכמה, והקב"ה לא בקש מאברהם אלא שיהיה תמים, שנאמר התהלך לפני והיה תמים (בראשית יז ב), וכן אמר משה לישראל, תמים תהיה עם ה' אלהיך (דברים יח יג), לפני ה' אלהיך אין כתיב כאן אלא עם ה' אלהיך, (ב) אם היית תמים הרי אתה עם ה' אלהיך, למה שאף הוא תמים, שנאמר בו, הצור תמים פעלו (שם לב ד), וישראל תמימים, והתורה תמימה, שנאמר תורת ה' תמימה (תהלים יט ח), לכך נאמר אשרי תמימי דרך. (ג) תמימים וחסידים היו דור המדבר, וכן היה ר' אליעזר אומר אמר להם הקב"ה, אספו לי חסידי כורתי בריתי עלי זבח (שם נ ה), (ד) שלא קבלו ישראל את התורה י"ב מיל לפניהם, וי"ב מיל לאחריהם על כל דבור ודבור, לכן נאמר אשרי תמימי דרך ההולכים בתורת ה', בתמימות קבלו ישראל את התורה, (ה) אמר להם כל חלב שור וכשב ועז לא תאכלו (ויקרא ז כג), ולא אמר להם למה, אלא קבלו עליהם, אמר להם, וכי תבאו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל וערלתם ערלתו את פריו וגו', (שם יט כג) ולא אמר להם למה, אלא קבלו עליהם, ואף משקבלו עליהם לא אמרו לו מה שכרו שנעשה אותם, לכך נאמר אשרי תמימי דרך וגו':

[ב] **אשרי** נוצרי עדותיו בכל לב ידרשוהו. מהו אשרי נוצרי עדותיו, אם נצרת אותה היא נוצרת אותך, וכן שלמה אומר שמעו בנים מוסר אב והקשיבו לדעת בינה, כי לקח טוב וגו', וירני ויאמר לי וגו', אל תעזבה ותשמרך

הערות ותקונים

(א) אשרי תמימי דרך אמר שלמה. מכאן על סוף הספר הוא הוספה וכדפים בראשונה בדפוס שלוניקי בלי זמן המנה ובאותיות מחרות ממה שכדפים על סוף מזמור קי"ח בקאמפאנטיניע בשנת רע"ב ומי הוסיף זה קשה לגבר, אבל מסנמן לשון ניכר כי הוספה מאוחרת היא, והמאמרים אין להם קישור כלל וקשה לבארם, ומן התהלת מזמור קכ"ב עד סוף קל"ו (י"ל מזמורים) הוסיף מכילקוט מלה במלה, ויען כי בעל כילקוט לא נקם בילקוטו על מזמור קכ"ג ומזמור קל"ג לכן לא הניח למוסיף הזה מקומה על המזמורים הנם ואני הוספתי נקודי מדרשים עליהם, וכבר כתבתי על זה בבית תלמוד שנה רביעית לך 54, גם דברתי מזה במצוה בפרק ג' אשר שמתי ברשם המדרש: (ב) אם היית תמים הרי לחם פה ה' אלהיך. עיין ספרי שופטים פיסקא קע"ג תמים תהיה עם ה' אלהיך כשאתה תם הלקך עם ה' אלהיך: (ג) תמימים וחסידים היו דור המדבר, וכן היה ר' אליעזר אומר. עיין לעיל במזמור הזה אות ו' ובשערש י"ג שכתוב בזה למאמר ר' אליעזר במשנה סנהדרין ק"ח ע"א: (ד) שלא קבלו ישראל את התורה י"ב מיל נפניהם וי"ב מיל לאחריהם על כל דבור ודבור. כלשון התחב, ועיין לעיל במזמור הזה אות ו', ויש לתקן וכל"ל כשקבלו ישראל את התורה מתחת והרבעים מיל הלכו י"ב מיל לפניהם וי"ב מיל לאחריהם על כל דבור ודבור, ועיין במילתא יתרו מס' דבחדש פ"ם בפסוק ויעמדו מרחוק, ובגמרא שבת פ"ח ע"ב: (ה) אמר להם כל חלב שור וכשב ועז לא תאכלו ולא אמר להם למה. עיין לעיל במזמור הזה אות ו'

אמר

אהבה ותצרך, החזק במוסר וגו' (משלי ד ו ג ד ו יג), לכך נאמר אשרי נוצרי עדותיו וגו', וכה"א בהתהלכך תנחה אותך וגו' (משלי ו כב):

[ג] **אף** לא פעלו וגו'. מהו אף, אין האף נוגע בהם, למה כי לא פעלו עולה, אלא הלכו בדרכיו של הקב"ה, לכך נאמר בדרכיו הלכו:

[ד] **אתה** צויתה פקודיך לשמור מאד. (ו) בכל מקום צוה הקב"ה על התורה, צוה אותם בתורה, צוה אותם בנביאים, צוה אותם בכתובים, וכן הוא אומר הלא כתבתי לך שלישים במעצות ודעת (משלי כב כ), ואומר, ושמעת ישראל ושמרת לעשות (דברים ו ג), ואומר רק השמר לך ושמור נפשך מאד (שם ד ט), מהו השמר לך, אלא אמר הקב"ה אם שמרת את התורה אני שומר נפשך, לכן נאמר השמר לך וגו', כל ימי חייך (שם), מהו כל ימי חייך, אם עשית את התורה כל ימי חייך תזכה שתראה בנים ובני בנים, לכן נאמר והודעתם לבניך ולבני בניך (שם), ואם ראית בנים ובני בנים הרי שלום, שנאמר וראה בנים לבניך שלום על ישראל (תהלים קכח ו):

[ה] **במה** יזכה נער את ארחו לשמור כדבריך. אמר שלמה בכל דרכיך דעהו (משלי ג ו), אם ידעת להקב"ה בכל דבר ודבר, הוא יישר אורחותיך (שם שם), וכן דוד אומר שויתי ה' לנגדי תמיד כי מימיני בל אמוט (תהלים טז ח), ובשביל ששויתי ה' לנגדי תמיד, לכן שמח לבי ויגל כבודי וגו' (שם שם ט), מה אף בשרי ישכון לבטח, אלא (ז) אמר דוד יודע אני שאין הרמה שולטת בבשרי, (ח) וכך הם הצדיקים נוחים בלא רמה, למה ששוקדים ושוהרים וחוקרים באיזה דבר יבואו לחיי העוה"ב, לכן דוד אומר תודיעני אורח חיים וגו' (תהלים שם יא), וכן משה אמר להקב"ה ועתה אם נא מצאתי חן בעיניך הודיעני נא את דרכך (שמות לג יג), וכה"א הדריכני באמתך ולמדני (תהלים כה ה), וכה"א הורני ה' דרכך וגו' (שם כז יא), וכתיב כה אמר ה' עמדו על דרכים וראו ושאלו לנתיבות עולם אי זה דרך הטוב ולכו בה (ירמיה ו טז), ראו באיזה דרך הלך אברהם, ובאיזה דרך הלך נמרוד, ואיזה מהם הצליח, באיזה דרך הלך יעקב, ובאיזה דרך הלך עשו, ואיזה מהם הצליח, הוי במה יזכה נער את ארחו:

[ו] **בכל** לבי דרשתיך אל תשגני ממצותיך. הלב הזה הוא מבנים הצדיקים לג"ע, ולבן של רשעים מורידם לגיהנם, וכה"א הנה עבדי יאכלו ואתם תרעבו, הנה עבדי ישתו ואתם תצמאו וגו', הנה עבדי ירונו מטוב לב ואתם תצעקו מכאב לב ומשבר רוח תיללו (ישעיה סה יג יד), וכן היה דוד אומר לשלמה בנו ואתה שלמה בני דע את אלהי אביך ועבדהו בלב שלם ובנפש חפצה כי כל לבבות דורש ה' וגו' (דה"א כח ט):

[ז] **בלבי** צפנתי אמרתך וגו'. (ט) אין יצר הרע שולט אצל התורה, ומי שהתורה בלבו אין יצר הרע שולט בו ולא נוגע בו, וכה"א אני חכמה שכנתי ערמה (משלי ח יב), במקום ששכנתי סביבותי ערמה, ובערמה אין יצר הרע שולט, וכה"א תורת אלהיו בלבו לא תמעד אשוריו (תהלים לז לא), וכן משה אומר ושמתם את דברי אלה על לבבכם ועל נפשכם (דברים יא יח), לכך נאמר בלבי צפנתי אמרתך [למען לא אחטא לך]:

[ח] **גמול** על עבדך אחיה ואשמרה דבריך. אמר ישעיה כעל גמולות כעל ישלם וגו' (ישעיה נט יח), כך הקב"ה משלם לרשעים לפי שהם נוטלים,

---

הערות ותקונים

אמר להם לא תבשל גדי בחלב אמו ולא אמרו למה לא נבשל, ועוד שם אמר להן כל חלב וגו', והני שם ולא אמרו לו למה, וכן כתוב להניח לפניהם ולא אמרו לו למה: (ו) בכל מקום צוה הקב"ה על התורה. לעיל במזמור הזה לות ז' הני' בכל מקום צוה הקב"ה את ישראל לשמור את התורה, צוה אותם בתורה ובנביאים ובכתובים: (ז) אמר דוד יודע אני. הרא"ם הניח בטוח אני, ועיין ב"ב י"ז ע"א, וכן במקום שאין הרמה שולטת בבשרי הביאו ני' אחרת שולטת בי: (ח) וכך הם הצדיקים נוחים בלא רמה. הרא"ם הניח וכך הם הצדיקים יושבים ושוקדים ושומרים וחוקרים באיזה דרך יבואו לחיי העולם הבא, וכן דוד אמר תודיעני אורח חיים: (ט) אין יצר הרע שולט אצל התורה כו'. מובא בילקוט משלי רמז תתק"מ בשם או"מ בקצת

משלם להם כמעשיהם, משלם לרשעים חטה לצריו גמול לאויביו (שם שם), ומשלם גמול לצדיקים, וכה"א אך טוב לישראל אלהים לברי לבב (תהלים עג א), וכה"א אשר גמלם כרחמיו וכרוב חסדיו (ישעיה סג ז), אין הקב"ה משלם כלום על חנם לא לרשעים ולא לצדיקים, הרעה הבאה על הרשעים לא הקב"ה מביאה עליהם, וכה"א מפי עליון לא תצא הרעות והטוב (איכה ג לח), אלא הם גומלים לנפשם, וכה"א הכרת פניהם ענתה בם (ישעיה ג ט), ומהו גומל לצדיקים חיים חנם, וכה"א ברכי נפשי את ה' ואל תשכחי כל גמוליו המולח לכל עונכי [וגו'] הגואל משחת חייכי (תהלים קג ב ג ד), ולא אלה בלבד אלא הרבה צדקות הוא עושה, שנאמר עושה צדקות ה' ומשפטים לכל עשוקים (שם שם ו), וכה"א שובי נפשי למנוחיכי כי ה' גמל עליכי (שם קטז ז), ומה גמל לי, כי (הצלת) [חלצת] נפשי ממות וגו', (שם שם ח). וכן אמר דוד להקב"ה חיים את נוטל לי, גמול על עבדך אחיה וגו', ומפני מה את גומל חיים לי, מפני שאשמרה דבריך, חיים היא התורה, וכה"א נצרה כי היא חייך (משלי ד יג), לכך נאמר גמול על עבדך אחיה:

[ט] [גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך]. א"ל דוד רבש"ע רצונך שאשמור דבריך, גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך, ואם אין אתה גולה את עיני מנין אני יודע, לכך נאמר גל עיני ואביטה וגו'. ואע"פ שעיני פתוחות איני יודע כלום, בוא וראה אע"פ שהיה שמואל נביא לא היה יודע כלום, עד שגלה הקב"ה את אזנו, שנאמר וה' גלה את אזן שמואל וגו' (ש"א ט טו), וכן נבוכדנצר אמר מן קשוט די אלהכון הוא אלה אלהין ומרא מלכין וגלה רזין וגו' (דניאל ב מז), וכן דניאל אמר ואנה לא בחכמה די איתי בי מן כל חייא רזא דנה גלי לי (שם ל), ואומר הוא גלא עמיקתא ומסתרתא (שם שם כב), וכן דוד אמר גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך, ולמה פליאה דעת ממני (תהלים קלט ו), פליאה זו התורה, וכן הכתוב אמר פלאות עדותיך (שם קיט קכט), לכך נאמר נפלאות מתורתך, אוצרות היא התורה, וכן הכתוב אמר אוצר נחמד וגו' (משלי כא כ), מטמונית היא התורה, וכן אמר הכתוב אם תבקשנה ככסף וכמטמונים תחפשנה (שם ב ד), הרבה דלתות יש בה, הרבה פתחים יש לה, וכה"א אשרי אדם שומע לי לשקוד על דלתותי יום יום (שם ח לד), וכן אמר דוד פלאות היא התורה, אמר משה אינה נפלאת, שנאמר לא נפלאת היא ממך וגו' (דברים ל יא), (י) לא נפלאת היא אלא ממך, שלא עמלת בה, לכך נאמר נפלאות מתורתך:

[י] גר אנכי בארץ אל תסתר ממני מצותיך. וכי גר היה דוד, אלא א"ל כשם שהמתנייר היום אינו יודע כלום בתורה, כך עיניו של אדם פתוחות ואינו יודע בין ימינו לשמאלו כלום בתורה, ומה אם דוד שאמר כל השירות וכל המזמורים הללו אמר גר אנכי בארץ ואיני יודע כלום, אנו עאכ"ו שאין אנו יודעים כלום בתורה, לכך נאמר גר אנכי בארץ, וכה"א כי גרים אנחנו לפניך ותושבים ככל אבותינו כצל ימינו על הארץ (דה"א כט טו), עבר הצל הזה כן האדם, ואימתי ימינו הם כצל, אם אינם לומדים ועוסקים בתורה, (יא) וכן שנו רבותינו היום קצר והמלאכה מרובה והפועלים עצלים והשכר הרבה ובעל הבית דוחק, לכך נאמר גר אנכי בארץ אל תסתר ממני מצותיך:

הערות ותקונים

נקמת שמו נגזן, וכך הגיה שם "ל"ח אמי חכמה ומקום שהכניתי שניותי שרמה ואין יכר הרע שולט במי שנלמד תורת אלהיו בלבו לא תמעד אשוריו, וכן משה אומר ומתם את דברי אלה על לבבכם, וכן דוד אומר בלבי צפנתי אמרתך למען לא אחטא לך". והשם יעזל נמצא מהתחלת מזמור קי"ט הכמנה בכ"י ה' וכ"י ו' ואחר היה גם לפני בעל הילקוט והוא אות ה' מן מזמור קי"ט, ואין ספק שלפני בעל הילקוט היה גם עוד שיורים מאות ב' המתחיל במה יזכה נער את ארחו, והילקוט מצלי שהכניתי הגיה מאחר אחד ממנו, לכל יותר מזה לא נמצא כלל בילקוט: (י) לא נפלאת היא אלא ממך. עיין ב"ר פ"ח אות י"ל אם רק הוא מכם, ובוי"ר פע"ז אות ו', ובדב"ר פ"ח אות ג': (יא) וכן שנו רבותינו

[יא] **נרסה** נפשי לתאבה אל משפטך בכל עת. (יב) מהו נרסה נפשי, א"ל לא היה להרחיק פרשה אחת הייתי פותח את הפרשה והייתי רואה היפה הימנה לא היה לי פנאי להרחיק, ובשביל כן הייתי גורס, אלא מי יוכל להרחיק, שכבר נאמר ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים (איוב יא ט), בשביל כן הייתי גורס אותה, לכך נאמר נרסה וגו':

[יב] **דבקה** לעפר נפשי חיני כדברך. אמר ישעיהו יבש חציר נבל ציץ [וגו'] ודבר אלהינו יקום לעולם (ישעיה מ ז ח), קיימים הם דברים שאמר הקב"ה ליעקב אבינו, שנאמר והיה זרעך כעפר הארץ (בראשית כח יד), (יג) כשם שעפר הארץ מדושה לכל, כך יהיו בניך מדושים לכל, ומה עפר הארץ (יד) מכלה כלי מתכות והוא מתקיים לעולם, כך בניך מכלים כל אומות העולם והם קיימים לעולם. ופרצת ימה וקדמה וצפונה ונגבה (שם שם), וכן ישעיה אמר התנערי מעפר קומי שבי ירושלים (ישעיה נב ב), וכן בני קרח אמרו למה פניך תסתיר תשכח עניינו ולחצנו כי שחה לעפר נפשנו דבקה לארץ בטננו (תהלים מד כג כו), מיד קומה עזרתה לנו (שם שם כז), וכן חנה אומרת מקים מעפר דל (ש"א ב ח), הגיעו הם לארץ הקימות אותם, על כן דוד אמר דבקה לעפר נפשי וגו':

[יג] **דרכי** ספרתי ותענני. מהו ספרתי התודיתי ואמרתי כל מה שחטאתי, ולמה הכיתני אלא בשביל שחטאתי, וכה"א חטאנו ועוינו והרשענו ומרדנו וסור ממצותיך וממשפטיך (דניאל ט ה), ולא שמענו בקול ה' אלהינו ללכת בתורותיו אשר נתן לפנינו ביד עבדיו הנביאים (שם שם י), ובשביל שלא שמענו הנה אנחנו היום עבדים והארץ אשר נתתה לאבותינו לאכול את פריה ואת טובה הנה אנחנו עבדים עליה (נחמיה ט לו), ואף על פי שאנחנו עבדים בה כורתים אנו לך אמנה, וכה"א ובכל זאת אנחנו כורתים אמנה [וכותבים] ועל החתום שרינו לוינו כהנינו (שם י א), ואתה צדיק על כל הבא עלינו (שם ט לג), לכך נאמר דרכי ספרתי ותענני, ואף על פי שחטאתי התודיתי לך, לכך למדני חקיך:

[יד] **דרך** פקודיך הבינני. מה הבינני, א"ל דוד רבוני אל תאמר לי הרי הם לפניך התבונן אתה לעצמך, אם אין אתה מבינני איני יודע כלום, לכך נאמר דרך פקודיך הבינני ואשיחה בנפלאותיך:

[טו] **דלפה** נפשי מתוגה. מהו מתוגה, מן השברים שבא אלי, אין שנה שאין בה שבר, אין חודש שאין בו שמועה, אין יום שאין בו צרה, הוה על הוה תבוא ושמועה (על) [אל] שמועה תהיה (יחזקאל ז כו), לפיכך דלפה נפשי מתוגה קימני כדבריך, מהו כדברך כשם שאמר משה למען הקים אותך היום לו לעם וגו' (דברים כט יב), [דבר אחר] דלפה נפשי מתוגה (טפח) [טיפה] חיום (טפח) [טיפה] למחר עד שהיא מתמצה ויוצאה, לכך נאמר דלפה נפשי מתוגה וגו':

[טז] **הורני** ה' דרך חקיך וגו'. אמר שלמה אשרי אדם מצא חכמה ואדם יפיק תבונה (משלי ג יג), כי טוב סחרה וגו' (שם יד), יקרה היא וגו' (שם טו), ג' בני אדם שאלו חכמה מהקב"ה, דוד ושלמה ומלך המשיח, דוד אמר הורני ה' דרך חקיך, שלמה אמר חכמה ומדע תן לי וגו' (דה"ב א י), א"ל החכמה והמדע נתון לך (שם שם יב), מלך המשיח, שנאמר לשלמה אלהים משפטיך למלך תן וגו' (תהלים עב ב), לכך נאמר הורני ה' דרך חקיך, מהו הורני, אמר דוד אל תאמר לי הרי הם לפניך למוד מעצמך, אלא אתה הורני, שנאמר הבינני ואצרה תורתך (תהלים קיט לד), לכך נאמר הורני ה' דרך חקיך, מהו דרך, עשה אותם לפני דרך, ואצרנה עקב, מהו עקב, שתהיה בידי התורה [עד] עקב, אדם שהוא עוסק בתורה כל ימיו ומניחה

הערות ותקונים

רבותינו. סבות פ"ב: (יב) מהו נרסה נפשי כו'. במדרש קטן הכנס: (יג) כשם שעפר הארץ מדושה לכל. בב"ר פמ"ו סוף פ' ופס"פ סוף פ' מיתה מה עפר עשויה דיים אף בניך עשויין לאו"ה: (יד) מכלה כלי מתכות וסוף מתקיים לעולם. במדרש ב"ר שם הגי' מה עפר הארץ מכלה את כל כלי מתכות

מה בידו כאלו לא עסק בה, וכן לכל דבר, למה"ד למי שהיה עושה עששית למלך והביאה לו ונשברה מה בידו כאלו לא עסק בה, וכן שהיה עושה כלי נאה ונשבר בידו מה בידו כאלו לא עשאו, כך אדם שהיה עוסק בתורה כל ימיו ויגע בה ואחר כך הניחה מה בידו, דואג שהיה עוסק בתורה ואחר כך הניחה, וכן אחיתופל, מה הועילו, אלא אמר דוד הורני ה' דרך חקיך ואצרנה עקב, וכן הוא אומר הנחמדים מזהב ומפז רב [וגו'] גם עבדך נזהר בהם בשמרם עקב רב (תהלים יט יא), וכה"א שלום רב לאוהבי תורתך ואין למו מכשול (שם קיט קסה):

[יז] **ויבואני** חסדיך ה' תשועתך כאמרתך. אותן החסדים שאמרת לאבותינו, וכה"א תתן אמת ליעקב חסד וגו' (מיכה ז כ), וכן משה אמר נחית בחסדך עם זו גאלת (שמות טו יג), כך אמר דוד ויבואני חסדיך ה', ומהו החסד שאתה עושה עמנו שאתה מושיענו, ואם אתה מושיענו יש לי פה לומר ולענות למחרפים אותי, אף על פי שעכשיו איני משיב להם, שנאמר נאלמתי לא אפתח פי כי אתה עשית (תהלים לט י), רצונך שאענה (אותך) [אותם], הסר מעלי נגעך מתגרת ידך אני כליתי (שם שם יא), לכך נאמר ואענה חורפי דבר, ומה הם מחרפים עליך, שנאמר כי עליך נשאתי חרפה כסתה כלמה פני (שם סט ח), וכן הוא אומר כי קנאת ביתך אכלתני ואבכה בצום נפשי, (שם י יא) ומה הם מחרפים אותי אומרים לי איה אלהיך (תהלים מב ד), א"ל הקב"ה בשבילי אתם מתחרפין, אני מסיר חרפתכם, וכה"א בלע המות לנצח ומחה ה' אלהים דמעה מעל כל פנים וחרפת עמו יסיר מעל כל הארץ כי ה' דבר (ישעיה כה ח), ומה כתיב אחריו ואמר ביום ההוא וגו' (שם שם ט), והרשעים שהיו אומרים איה אלהיך, יודו ויאמרו, זה ה' קוינו לו נגילה ונשמחה בישועתו (שם שם):

[יח] **זכר** דבר לעבדך על אשר יחלתני. אמר ירמיה ה' עיניך הלוא לאמונה הכיתה אותם ולא חלו (ירמיה ה ג), מהו ולא חלו, לא חזרו בתשובה, א"ל ומה אתה אומר אמר ה' עיניך הלוא לאמונה, והיכן היא אותה האמונה, שהאמין אברהם, שנאמר והאמין בה' (בראשית טו ו), וכן דוד אמר זכר דבר לעבדך, אותו הדבר שקיימת לאברהם בין הבתרים, שנאמר זכר דבר לעבדך על אשר יחלתני, על הדברים אני מיחלת מה שאמרת לאברהם והרבה ארבה את זרעך ככוכבי השמים (שם כב יז), לכך נאמר על אשר יחלתני:

[יט] **זאת** נחמתי בעניי. על הדברים האלה אני מתנחמת, על מה שאמרת וכל הארץ הזאת אשר אמרתי אתן לזרעכם ונחלו לעולם (שמות לב יג), לכך נאמר זאת נחמתי בעניי כי אמרתך חיתני:

[כ] **זדים** הליצוני עד מאד מתורתך לא נטיתי. מה הליצוני, (מו) מליצים הם אומרים לי מי שהגלה אתכם עוד אינו משיב אתכם, וכה"א פני ה' חלקם לא יוסיף להביטם (מיכה ד מז), וכה"א סורו סמא קראו למו סורו סורו אל תגעו וגו' אמרו בגוים לא יוסיפו לגור (שם שם טו), לכך נאמר זדים הליצוני עד מאד, ואעפ"כ מתורתך לא נטיתי (שם שם), ועוד חוזרין ואומרים לי, לא תמולו, ולא תשמרו את השבתות, (מז) ולא תקראו, ואני מתיירא ממך, ואין אני שומעת להם, שהם חציר יבש, כשם שאין חציר קיים, כך אין דבריהם קיימים לעולם, וכן אמר הכתוב יבש חציר נבל ציץ (ישעיה מ ז), וכשם שאתה קיים לעולם, כך דבריך קיימים לעולם, שנאמר ודבר אלהינו יקום לעולם (שם שם ח):

[כא] **חלקי** ה' אמרתי לשמור דבריך. אמר משה כי עם קדוש אתה לה' אלהיך (דברים ז ו), בכם בחר ה' אלהינו, אין כתיב כאן, אלא בך בחר ה' אלהיך, אפילו אחד מכם חביב לפני הקב"ה יותר מכל האומות, וכן ישעיה אמר

הערות ותקונים

מתכות והוא קיים לעולם, ופי' מסרוז"ו שמתכות שמתן בעפר מעלה תלולה והוא מתעבל ומתקלקל, ובילקוט לך רמז ע"ח בשם הב"ר וכילקוט ישעיה רמז שנ"ו הגי' מכלה, והיא הגי' סיותר נכונה וזה שמים כך בניך מכלים: (מו) מליצים הם אומרים לי. נמחק לגמרי: (מז) ולא תקראו. פי' שלא יקראו בתורים

כל הגוים כאין נגדו וגו' (ישעיה מ יז), לכך נאמר כך בחר ה' אלהיך, הוא בחר בכם, ואתם בחרתם בו, וכן הוא אומר כי יעקב בחר לו יה וגו' (תהלים קלה ד), ה' בחר ביעקב, ויעקב בחר בה', וכן הוא אומר אני לדודי ודודי לי (שה"ש ו ג), הוא אומר לכם חלקי אתם, ואתם אומרים לו חלקי ה' אמרה נפשי (איכה ג כד), וכה"א חלקי ה' אמרתי, והקב"ה אומר להם חלקי אתם ושלי אתם, ומה אני מבקש מכם דברים, שנאמר והיו הדברים האלה וגו' (דברים ו ו), וכה"א ושמתם את דברי אלה וגו' (שם יא יח), לכך נאמר חלקי ה' אמרתי וגו': חליתי פניך בכל לב חנני כאמרתך. וחנותי את אשר אחון וגו' (שמות לג יט):

[כב] **טוב** עשית עם עבדך ה' כדברך, טוב אתה ומטיב וגו'. טוב אתה בעולם הזה ומטיב לעולם הבא, טוב היית לאבות ומטיב לבניהם אחריהם, לכך נאמר טוב אתה ומטיב:

[כג] **טפלו** עלי שקר זדים. ומהו טפלו, אמרו הבה נתחכמה לו (שמות א י): אני בכל לב אצור פקודיך. וכאשר יענו אותו כן ירבה וגו' (שם שם יב): טפלו עלי שקר זדים. מהו, שנאמר ויאמר בילדכן את העבריות וגו' (שם שם טז), ותיראן המילדות את האלהים (שם שם יז), ובאותה צרה אני בכל לב אצור פקודיך:

[כד] **ידיך** עשוני ויכוננוני. אמר איוב ידיך עצבוני ויעשוני וגו', הלא כחלב תתיכני וגו', עור ובשר תלבישני וגו' (איוב י ח יא), מי עשה כל אלה אמר דוד אתה האלהים ידיך עשוני ויכוננוני, הכלי הזה בזמן שהוא נאה מי משתבח, הוי אומר מי שעשאו, כך אמר דוד אני הכלי ואתה הוא האומן עשה אותי נאה בשביל שיקלסוך, לכך נאמר ידיך עשוני ויכוננוני: מהו הבינני ואלמדה מצותיך. אמר דוד החבית של יין אין נותנין לתוכה יין עד שיזפתו אותה בזפת, כך זפתני ואח"כ שים בו יין, הבינה היא הזפת, והתלמוד הוא היין, הבינני תן בי בינה, ואח"כ ואלמדה מצותיך, קנה חכמה קנה בינה וגו' ובכל קנינך קנה בינה (משלי ד ה ז), וכה"א לדעת חכמה ומוסר להבין אמרי בינה (שם א ב), מי שיש לו חכמה ואין לו בינה, דומה למי שיש בידו פת ואין לו מה יאכל בה, ומי שיש לו בינה ואין לו חכמה, דומה למי שיש בידו תבשיל ואין לו פת שיאכל בו, ומי שיש לו חכמה ובינה דומה למי שיש בידו פת ותבשיל והוא אוכל שניהם ושבע, כך אמר דוד הלחם היא החכמה, והתבשיל היא הבינה, ומי שאין בידו לא זו ולא זו אין בידו כלום, מנהגו של עולם אדם עושה לו חלוק במאה מנה [ואין לו מה לאכול] אינו כלום, כך אמר הבינני ואלמדה מצותיך:

[כה] **יראיך** יראוני וישמחו וגו'. אימתי ישראל שמחין, כשהן רואות למלך או לנשיא שלהן עוסק בתורה, וכה"א ירנו וישמחו חפצי צדקי (תהלים לה כז), ומה כתיב אחריו, ולשוני תהגה צדקך כל היום תהלתך (שם שם), הוי כל זמן שהמלך עוסק בתורה ישראל שמחין, לכך נאמר יראיך יראוני וישמחו וגו':

[כו] **ידעתי** ה' כי צדק משפטיך ואמונה עניתני. כך אמר דוד כל המשפטים והיסורין שהבאת עלי והעינויים באמונה הבאת עלי בצדק עשית, איני קורא תגר, באותה שעה ידעתי ה' כי צדק משפטיך, וכה"א ודוד עולה במעלה הזיתים עולה ובוכה (ש"ב טו ל), יכול שקרא תגר או קינה, לא אמר אלא מזמור, שנאמר מזמור לדוד בברחו וגו' (תהלים ג א), לכך נאמר ידעתי ה' כי צדק משפטיך, אמר ליה רבוני עניתני נחמני כשם שעניתני:

[כז] **ידי** נא חסדך לנחמני כאמרתך לעבדך. אי זו היא אמירה, אותה שאמר איתן האזרחי, וכתותי מפניו צריו וגו' (שם פט כד), לכך נאמר כאמרתך לעבדך, יבואוני רחמיך ואחיה וגו', אמר דוד הביא עלי מאותן הרחמים שבהם בראת את העולם, וכן הוא אומר זכור רחמיך וגו' (תהלים כה ו), לכך נאמר יבואוני רחמיך ואחיה וגו':

[כח] **יבושו** זדים כי שקר עותוני וגו'. אמר דוד אף על פי שהרשעים הם מעותים אותי, לא הנחתי את התורה, וכה"א את ארבעת אלה ילדו להרפה בנת וגו' (ש"ב כא כב), אע"פ שעמדו עלי לא הנחתי את התורה, אלא וידבר דוד לה' את דברי השירה הזאת וגו' (שם כב א):

[כט] ישובו לי יראיך ויודעי עדתיך, יהי לבי תמים בחוקיך וגו'. אמר ליה קדירה שאכלתי בה חולין לא אכלתי בה קדשים, למען שלא אהיה מתבייש, לכך נאמר ולבי חלל בקרבי (תהלים קט כב), וכתיב יהי לבי תמים בחקיך, וכתיב לב טהור ברא לי אלהים (שם נא יב), הלב הוא שמבייש את האדם, למה שיודע מה עשה ומתבייש מעצמו, לכך נאמר לב יודע מרת נפשו ובשמחתו לא יתערב זר (משלי יד י), והלב הוא שמח, וכה"א נתתה שמחה בלבי (תהלים ד ח), לכן אמר דוד יהי לבי תמים בחקיך, וכמו שהיה מבקש דוד, כך נתן לו הקב"ה, שנאמר ואני בתומי תמכת בי וגו' (שם מא יג), לכך נאמר למען לא אבוש:

[ל] כלתה לתשועתך נפשי וגו'. אמר ירמיה למה לנצח תשכחנו וגו' (איכה ה כ), כי אם מאוס מאסתנו השיבנו ה' אליך וגו' (שם שם כא כב), וכה"א עבר קציר כלה קיץ ואנחנו לא נושענו (ירמיה ח כ), ואמר דוד עד אנה ה' תשכחני נצח (תהלים יג ב), אתה ידעת ה' זכרני ופקדני והנקם לי מרדפי אל לארך אפך תקחני (ירמיה טו טו), אתה ארך אפים ואנו קצירי רוח, וכל שאתה מאריך אפים נפשנו כלתה, לכך נאמר כלתה לתשועתך נפשי וגו':

[לא] כלו עיני לאמרתך לאמר מתי תנחמני. מהו כלו עיני וגו', על מה שאמר כי למועד מועדים וחצי (דניאל יב ז), ועברו מועדי מועדים ולא נחמתני, לכך נאמר לאמר מתי תנחמני: כי הייתי כנאד בקיטור. לא כן אמר דניאל יתבררו ויתלבנו ויצרפו רבים (שם יב י), הרי כבר נתלבננו כבר נצרפנו, הרי עברו עלי הצדות כלם, שנאמר כי הייתי כנאד בקיטור, יש צריפה גדולה מזו, מתי תושיענו כשנמות, כמה ימי חיינו, שנאמר כמה ימי עבדך, אע"פ שהוצאת את ישראל ממצרים מה אנו חוששים אותם שנכבשו תחת הבנין, אם רצונך עשה לעינינו, שנאמר יודע בגוים לעינינו וגו' (תהלים עט י), אמר הקב"ה לעיניכם אתם מבקשים שאעשה וכן אעשה, שנאמר ושלמתי לבבל (וליושבי) [ולכל יושבי] כשדים וגו' אשר עשו בציון לעיניכם (ירמיה נא כד):

[לב] כרן לי זדים שיחות. כך אמרו ישראל אל הקב"ה, לא שיחה אחת כרו לי הרשעים אלא שיחות הרבה, כתבת בתורה אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד (ויקרא כב כח), ועלי כתיב אם על בנים רטשה (הושע י יד), כתבת בתורה ושפך את דמו וכסהו בעפר (ויקרא יז יג), ועלי כתיב שפכו דמם כמים וגו' (תהלים עט ג), אמר לי הקב"ה אל תאמר כן אלא לעצמן כרו, שנאמר כורה שחת בה יפול (משלי כו כז), בור כרה ויחפרהו וגו' (תהלים ז טז), וכתיב תבואהו שואה לא ידע (שם לה ח):

[לג] כמעט כלוני בארץ וגו'. מהו כלוני בקשו הרשעים לכלותנו מן העולם אלולי כמעט רחמת עלינו, וכה"א בלילה ההוא נדדה שנת המלך (אסתר ו א), אלולי לא נדדה שנתו כמעט היו מכלין אותנו, שנאמר להשמיד וגו' (שם ג ו), לכך נאמר כמעט כלוני בארץ:

[לד] כחסדך חייני. אין הקב"ה גואל את ישראל אלא כדי שיעשו התורה, ואלולי לא עזבו את התורה לא היו נולים לעולם, אמרו לו עכשיו שגלינו גאלנו ואנו שומרים את התורה, לכך נאמר כחסדך חייני וגו', וכתיב ואשמרה תורתך תמיד לעולם ועד (פסוק מד), שלא נתת תורה לישראל אלא שישמרו אותה לעולם, וכה"א כי גבר עלינו חסדו וגו' (תהלים קיז ב), וכתיב ואני זאת בריתי אותם וגו' (ישעיה נט כא), אם עשיתם כן מה כתיב אחריו קומי אורי וגו' (שם ס א):

[לה] לעולם ה' דברך נצב בשמים. אמר ישעיהו יבש חציר נבל ציץ וגו' ודבר אלהינו יקום לעולם (ישעיה מ ז ח), וכן אמר דוד לעולם ה' וגו', ולמה הוא נצב, שאינו נעשה לא על פי עד אחד ולא על פי שנים, אלא כל ב"ד העליון מתמנין עליה, ומהו אומר אל נערץ בסוד קדושים רבה (תהלים פט ח), וכן דניאל אומר בגזרת עירין פתגמא וגו' (דניאל ד יד), וכה"א בשנת שלש (לבלשאצר מלך בבל) [לכורש מלך פרס] דבר נגלה לדניאל וגו' (שם י א), ולמה הוא אומר וצבא גדול (שם שם), אומר שצבא גדול מתמנין בה, לכך נאמר ואמת הדבר וצבא גדול (שם), אמר איוב והוא באחד ומי ישיבנו (איוב כג יג), אמרו למיכיהו אתה מה ראית, אמר ראיתי את

ה'

ה' יושב על (כסא וצבא) [כסאו וכל צבא] וגו' (מ"ח כב יט), ויאמר ה' (ומי) [מי] יפתה וגו', ויאמר זה (אומר) בכה וזה אומר בכה (שם שם כ), הרי ישראל מתמנין עליו, לכך נאמר לעולם ה' דברך נצב בשמים:

[לו] (מהו) [ד"א] דברך נצב בשמים. איזה דבר הנצב בשמים, אלא אמר הקב"ה על מה השמים עומדים על אותו דבר שאמרתי יהי רקיע בתוך המים [וגו'] ויהי כן (בראשית פ"א ו ז), וכתיב כי הוא אמר ויהי וגו' (תהלים לג ט), אותו הדבר שאמר הוא עשה, לכך נאמר הוא צוה ויעמוד, בדבר ה' שמים נעשו (שם שם ו), ובאותו הדבר שברא אותן בו הם עומדים לעולם, לכך נאמר לעולם ה' דברך נצב בשמים:

[לז] לדור ודור אמונתך וגו'. השמים והארץ עומדין על האמונה, שנאמר חסדי ה' עולם אשירה לדור ודור וגו' (תהלים פט ג), וכה"א מי יאמר זכיתי (לבבי) [לבי] טהרתי מחטאתי (משלי כ ט), הן בקדושיו לא יאמין (וכוכבים) [ושמים] לא זכו בעיניו (איוב טו טו), ומי נמלט והכל עומדין בדין, לכך נאמר למשפטיך עמדו היום וגו':

[לח] לולי תורתך שעשועי וגו'. אמרו ישראל אלולא תורתך שהיתה עמי והיא שעשועי אז אבדתי בעניי, (יז) וכן משה אומר ברוב שרעפי בקרבי תנחומיך ישעשעו נפשי (תהלים צד יט), וכן פרעה אומר תכבד העבודה על האנשים ויעשו בה ואל ישעו בדברי שקר (שמות ה ט), (יח) ספרים היו להם והיו משתעשעים בהם משבת לשבת, לכך נאמר לולי תורתך שעשועי וגו':

[לט] לעולם לא אשכח פקודיך וגו'. הם חיים לישראל אלולא היא לא היה חיים, וכה"א כי הוא חייך (דברים ל כ), וכתיב כי מוצאי מצא חיים וגו' (משלי ח לה), וכתיב כי בי ירבו ימיך ויוסיפו לך שנות חיים (שם ט יא):

[מ] לך אני הושיעני וגו'. אמרו ישראל להקב"ה יכולה היא פרה לחרוש בב' נירין, לא כך אמרת כי לי בני ישראל עבדים עבדי הם (ויקרא כה נה), לך אני הושיעני, וכה"א פדני מעושק אדם (תהלים קיט), לכך נאמר לך אני הושיעני:

[מא] מה אהבתי תורתך וגו'. אמר שלמה אילת אהבים וגו' (משלי ה יט), אילת אהבים היא התורה הכל אוהבים אותה, אמר הקב"ה לישראל ולמה תשגה בני בזרה וגו' (שם כ), וכה"א ראה חיים עם אשה אשר אהבת כל ימי (חייך) [חיי הבלך] (קהלת ט ט), ולכן אמר אני אוהבה, שנאמר מה אהבתי תורתך וגו', כל מי שאוהב את התורה אינו אוהב אלא חיים, וכה"א ראה חיים עם אשה אשר אהבת וגו' (שם), אמר דוד אני אוהבה, שנאמר ואהבת את ה' אלהיך (דברים ו ה), וכתיב והיו הדברים האלה (שם שם ו), לכך נאמר מה אהבתי תורתך וגו', אני הולך (למחץ) והיא עמי, אני ישן והיא עמי, כשם שצוויתני והיתה עמו וקרא בו כל ימי חייו (שם יז יט), וכתיב בהתהלכך תנחה אותך (משלי ו כב), לא הנחתי אותה כל עיקר, ולפי שלא הנחתיה לא היתה עלי משאוי אלא זמירות, וכה"א זמירות היו לי חקיך (תהלים קיט), ולא זמירות בלבד אלא גם שיחה, שנאמר כל היום היא שיחתי, ולכן היתה עומדת לי על שונאי:

[מב] מאויבי תחכמני מצותיך. היא עמדה ליוסף בבית פרעה, שכן אומר לעבדיו הנמצא כזה (בראשית מא לח), והיא עמדה לדניאל בביתו של נבוכדנצר, וכן משה אומר ושמרתם ועשיתם וגו' (דברים ד ו), לכך נאמר מאויבי תחכמני מצותיך: כי לעולם היא לי, מהו כי לעולם היא לי, שלא עסקתי בספרים אחרים אלא בה, וכן שלמה אומר עשות ספרים הרבה אין קץ (קהלת יב יב), ואומר דבש מצאת וגו' (משלי כה טז), התורה משולה לחבית מלאה דבש, אם נתנו לחבית רביעית מים יצאה כנגד רביעית דבש מתוכה, כך הם אם הכנסת דברים אחרים בתוך לבך יצאו דברי תורה, לכך נאמר כי לעולם היא לי:

הערות ותקונים

בתורה: (יז) וכן משה אומר ברוב שרעפי בקרבי. עיין לעיל מזמור ל' לות ד' ואחר עשר מזמורים למר משה כנגד אחד עשר שבטים והייט מן תפלה למשה על מזמור ק': (יח) ספרים היו להם והיו משתעשעים בהם

[מג] **מכל** מלמדי השכלתי. מהו מכל מלמדי צריך אדם שיהיו לו חברים ותלמידים בתורה שאם שכח דבר אחד שואל לחבריו ומזכירים אותו, וכן הוא אומר טובים השנים מן האחד וגו' (קהלת ד ט), (גם אם ישכבו שנים וחם להם) כי אם יפולו האחד יקים את חברו, [גם אם ישכבו שנים וחם להם (שם שם י יא)], לכך נאמר מכל מלמדי השכלתי, ומי גרם לי שיחת זקנים, שנאמר מזקנים אתבונן וגו', מהו מזקנים אתבונן הרבה כבדת את הזקנים ולא הוצאתם ממצרים עד שפרשת ואמרת לך ואספת את זקני ישראל (שמות ג טז), ולא נתת את התורה עד שאמרת אספם, שנאמר [ויבא] משה [ויקרא] לזקני העם וישם לפניהם את כל הדברים האלה אשר צוהו ה' (שמות יט ז), ואומר מפני שיבה תקום וגו' (ויקרא יט לב), וכה"א שאל אביך ויגדך וגו' (דברים לב ז), מן הכבוד שנתת לזקנים הוא עושה שאצור פקודיך, לכך נאמר מזקנים אתבונן, א"ל הקב"ה עד עכשיו לא ראית כלום עדיין יש לך לראות, שנאמר כי מלך ה' צבאות בהר ציון ובירושלים ונגד זקניו כבוד (ישעיה כד כג):

[מד] **נר** לרגלי דבריך וגו'. אמר שלמה וארח צדיקים כאור נוגה וגו' דרך רשעים כאפלה וגו' (משלי ד יח יט), (יט) למה הרשעים דומין, למי שהיה מהלך בדרך ולא היה בידו נר, והוא נכשל באבן ונפל, פגע באילן והכהו בפניו, מצא נחל נפל לתוכו, לא היה יודע היכן הוא מהלך, כך הרשעים רואין אין להם אורה, שנאמר דרך רשעים כאפלה, אבל הצדיקים דומין למי שהיה מהלך באפלה והנר בידו, מצא אבן ומסתלק הימנה ולא נכשל בה, ראה אילן לא הכהו כלל, כך אמר דוד נר לרגלי דבריך, וכתיב כי נר מצוה ותורה אור (משלי ו כג), וכן אמר דוד אפילו אני מתאוה ומבקש לחטוא אין דברי תורה מניחין אותי, אם בקשתי להלך הם מאירין לפני, לכך נאמר נר לרגלי וגו':

[מה] **נשבעתי** ואקימה. (כ) שני שכרים היה נוטל דוד, שכר השבועה ושכר המצוה, היה נשבע שנוטל הלולב ונוטל, שהוא עושה סוכה ועושה, והיה נוטל שכר השבועה, ושכר המצוה של סוכה ושל לולב ושל ציצית ושל תפילין ושל מילה, לכך נאמר נשבעתי ואקימה וגו':

[מו] **סעפים** שנאתי. אמר שלמה יראת ה' שנאת רע (משלי ח יג), כך הקב"ה שונא למי שהוא שונא דרך החיים והולך דרך הרע, א"ל דוד כל מה שאתה שונא אני שונא, לכך נאמר סעפים וגו', מהו סעפים כל מי שפורש מדרכיו של הקב"ה, וכה"א בסעפותיו קגנו כל עוף השמים (יחזקאל לא ו), רוצה לומר סעפים, וכן אליהו אמר עד מתי אתם פוסחים על שתי הסעיפים (מ"ב יח כא), אמר לא תאחזו החבל בשני ראשים, בחרו לכם היום (למי) [את מי] תעבדון וגו' (יהושע כד טו). סעפים שנאתי אלו הם בני אדם שמחשבין יראת אלהים מתוך יסוריהן ולא מאהבה, וגם מי שפורש מדרכי האלהים והולך בדרכי בני אדם, אמר דוד לא עשיתי אני אותם לא באונס ולא מיראה אלא מאהבה, שנאמר ותורתך אהבתי, שנאתי מה ששנאת, אהבתי מה שאהבת, ב"ו פורש כתב גזרתו והכל עושין אותם, אע"פ שעושין אותם אינם עושין אלא מיראה, אני איני כן אלא מאהבה של תורה אני עושה אותה, וכה"א מה אהבתי וגו', ובשביל שאהבתי אותם אל תניחני אלא סתרי ומגני אתה: ד"א סתרי ומגני אתה וגו'. לאיזה דבר שאמרת לאברהם אל תירא אברם אנכי מגן לך וגו' (בראשית טו א), וכן הוא אומר ותתן לי מגן ישעך (ש"ב כב לו), ולא לעצמי אל לכל מי שבוטח בך, וכה"א מגן הוא לכל החוסים בו (שם שם לא), לכך נאמר סתרי ומגני אתה וגו':

הערות ותקונים

בסס מסבת נשבת. בתחומע הבדסם מכבר ומרע סי' ו' ובשמ"ר פ"ס לות י"ט מהו אלא יסעו סהיו בידם מגילות סהיעטפין בסס מסבת נשבת לומר שסקב"ה גולגס אמר לבן פרעה אל יסעו בדברי סקר אלא יהיו מסתעטפין ואל יהיו נפיסין ביום הסבת, ויורם יסעו מלבון סעטופים: (יט) למס הרשעים דומין למי סהיס מהלך בדרך. עיין פסיקתע רבתי פ"ח ומ"ר פל"ו לות ג', ולעיל מזמור כ"ו לות ג': (כ) שני שכרים

(מז) **סורו** ממני מרעים וגו'. זה דואג ואחיתופל שהיה אומר להם מה אתם דוחפים לי, הניחו לי שעה אחת שאשב ואעסוק בתורה, וכה"א לשאול ועתה ישמע נא אדוני [המלך] את דברי (עבדך) [עבדו] וגו' כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלהים אחרים (ש"א כו יט), וכי אלהים אחרים היה עובד, אלא אמר דוד בשביל שרדפוני ואיני עוסק בתורה כאלו אלהים אחרים אני עובד, לכך נאמר סורו ממני מרעים וגו':

(מח) **סמכני** כאמרתך וגו'. באיזה אמירה כשם שאמרת סומך ה' לכל הנופלים (תהלים קמה יד), וכן הוא אומר כי יפול לא יוטל כי ה' סומך ידו (שם לז כד), אמרת שאתה סומך סמכני כאמרתך ואחיה ואל תבישני משברי, שברתי שאעשה את התורה, תן לי חיים ואני עושה את התורה ואיני מתבייש:

(מט) **סעדני** ואושעה ואשעה בחוקיך תמיד. כך אמר דוד סעדני שיהא בי כח לעמוד ביסורין שאתה מביא עלי בשביל שתושיעני הלכתי לשנות פרק א' ולא היה בי כח סעדני, אם תבא לידי מצוה לא הייתי יכול לעשותה סעדני ואושעה, וכה"א וימינך תסעדני (תהלים יח לו), מכאן אתה למד שאין הקב"ה מושיע לישראל אלא על שעוסקים בתורה, לכך נאמר סעדני ואושעה:

(נ) **סלית** כל שוגים מחקיך וגו'. מהו סלית כל שוגים, החוטאים, בא דואג ולמד את התורה ולא עשה אותה וחלפת אותו, בא אחיתופל מעלה פנים ולמד את התורה ולא קיימה וחלפת אותו, למה היו דומין דואג ואחיתופל לבית מלא תבן, לאחר ימים פנה בעל הבית ומחו בטיט, אע"פ שטחו בטיט, חורין מלאים תבן, נפל הטיט התחיל התבן יוצא מן החורין, כך היו גם אלו באו ולמדו כל דקדוקי תורה ולבבם מלא הוללות, לכך נאמר סלית כל שוגים מחקיך: כי שקר תרמיתם. מהו כי שקר תרמיתם, כשבאו ולמדו את התורה בשקר וברמיות למדוה, לכך נאמר כי שקר תרמיתם:

(נא) **סגים** השבת כל רשעי ארץ. מהו סגים השבת, האשכול הזה כל זמן שיש בו ענבים הוא נתון ביד האדם, אבל הענבים נעשה סיגים הנשאר משליכו לארץ, כך אלו, הכל סג יחדו נאלחו, לכך נאמר סגים השבת וגו':

(נב) **סמר** מפחדך בשרי. מפחד של גיהנם, וכה"א פחדו בציון חטאים (ישעיה לג יד), א"ל הקב"ה פחדת אשריך, שנאמר אשרי אדם מפחד תמיד:

(נג) **עשיתי** משפט וצדק בל תניחני לעושקי. אמר ישעיהו ציון במשפט תפדה וגו' (ישעיה א כז), כך אמר הקב"ה אם עשו ישראל משפט וצדקה מיד נגאלין, ולא עוד אלא שאני פורע משונאיהם, לכך נאמר ציון במשפט תפדה, מה כתיב אחריו ושבר פושעים וחטאים יחדו וגו' (שם שם כח), אמר דוד במשפט הם נפדים, גם אני עשיתי משפט וצדק, וכה"א שמרו משפט ועשו צדקה וגו' (שם ט ח), כך אמרו ישראל ולא עשינו ערבותנו כאברהם אבינו, שנאמר כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו וגו' (בראשית יח יט), עשינו ערבותנו עשה גם אתה את שלך:

(נד) **ערוב** עבדך לטוב. מהו ערוב עבדך וגו', שלא ארד לגיהנם, אם אין את ערבני מי יוכל לערבני. וכן חזקיה אמר כסום עגור כן אצפצף אהגה כיונה וגו' ה' עשקה לי ערבני (ישעיה לח יד), וכן איוב אמר שימה נא ערבני עמך וגו' (איוב יז ג), אמר איוב אלו היה ממון או כסף או זהב או מרגליות הייתי ערב בדבר ההוא, אבל הנפש מי יוכל ומי נותן נפשו תחת נפש חברו, מי יוכל לערבני, אם אין את ערבני מי יוכל לערבני, לכך נאמר ערוב עבדך לטוב וגו', שאעשה רצונך והבא עלי את הטובה ואל יעשקוני זדים:

(נה) **עיני** כלו לישועתך ולאמרת צדקך. לאיזו אמירה שאמרת לישראל כי תלך במו אש לא תכוה וגו' (ישעיה מג ב), למה כי אני ה' אלהיך קדוש ישראל מושיעך (שם שם ג), וכתיב והושעתי לצאני (יחזקאל לד כב), הושיענו כמו שאמרת, כי כלו עיני וגו' (תהלים קיט ד), שמא חפץ אתה במעשים טובים שבנו, זכות ומעשים אין בנו עשה עמנו חסד, שנאמר עשה עם עבדך כחסדך (פסוק קכד), הראשונים אשר נאלת לא במעשיהם נאלתם, אלא עשית עמהם חסד וגאלתם, וכן הוא אומר נחית בחסדך וגו' (שמות טו יג), כשם שעשית עם הראשונים כך עשה עמנו לכך נאמר עשה עם עבדך כחסדך:

[נו] **עבדך** אני הביננו. מהו עבדך אני הביננו, לא תאמר הרי הספר לפניך קרא ואת מוצא ויודע, וכה"א ונתן הספר על אשר לא ידע ספר וגו' ואמר לא ידעתי ספר (ישעיה כט יב), לכן אמר דוד עבדך אני הביננו:

[נז] **עת** לעשות לה' הפרו תורתך. מהו עת לעשות לה', אל תאמר לכשאפנה אשנה, אלא בכל שעה ושעה הוי עושה, (כא) אמר הקב"ה לא תאמר כן אלא סרס המקרא ודרשהו הפרו תורתך עת לעשות לה', אם ראית הדור שהניחו את התורה ורפו ידיהם ממנה מיד נשתכחה התורה, אותה השעה עשה אותה, לכך נאמר עת לעשות לה' וגו':

[נח] **על** כן אהבתי מצותיך וגו'. כך אמר דוד אוהב אני תורתך יותר מכל זהב ומפז, למה לפי שאין עומד הממון והזהב והפז ביום הדין, וכה"א כספם בחוצות ישליכו וזהבם לנדה יהיה כספם וזהבם לא יוכל להצילם וגו' (יחזקאל ז יט), וכה"א לא יועיל הון ביום עברה וגו' (משלי יא ד), אפילו דינו יוצא למיתה התורה שלמד בה היא משיבה את נפשו, שנאמר תורת ה' תמימה משיבת נפש וגו' (תהלים יט ח), אמר דוד בשבילכם אהבתי את התורה, שנאמר על כן אהבתי מצותיך וגו':

[נט] **על** כן כל פקודי כל ישרתי. (כב) מהו ישרתי (הוא דתי) [הארתי] לשון (עברי) [ערבי], כשאדם אומר לחבירו האר לי הוא אומר הישר לי, כך אמר דוד ישרתי לפני בניך, וגם הארתי להם, אף אתה האר לי, וכה"א כי אתה תאיר נרי וגו' (שם יח כט):

[ס] **פלאות** עדותיך וגו'. אמר משה כי מי כל בשר אשר שמע קול אלהים חיים (דברים ה כג), כך אמר להם לישראל דעו כי כשברא הקב"ה את השמים לא ברא אותם בקול, וכשברא את הארץ לא ברא אותה בקול, ולא שמעה אומה קולו של הקב"ה, ואיכתי נשמע קולו כשנתן את התורה, וכה"א קול ה' שובר ארזים קול ה' חוצב וגו' (תהלים כט ה ז), כל הקולות למה ה' עוז לעמו יתן (שם שם יא), וכתיב ויהי קול השופר וגו' (שמות יט יט), לכן אמר דוד מכל הקולות יבואר הפלאים שעשה הקב"ה עם ישראל, מה הם הפלאים, פלאות התורה, לכן נאמר פלאות עדותיך וגו', וכן הוא אומר פליאה דעת ממני וגו' (תהלים קלט ו): על כן נצרתם נפשי וגו'. נפשי היא נוצרת אותי, וכה"א נצרה כי היא חיק (משלי ד יג), וכתיב רק השמר לך ושמור נפשך וגו' (דברים ד ט), אם שמרת את התורה נפשך את שומר, לכך נאמר על כן נצרתם נפשי:

[סא] **פתח** דבריך יאיר וגו'. מהו פתח דבריך יאיר, מאירים הם דברי תורה, וכה"א מצות ה' ברה מאירת עינים (תהלים יט ט), וכה"א כי נר מצוה וגו' (משלי ו כג), לכך נאמר פתח דבריך יאיר וגו', דברי תורה פותחים זה לזה כמו פתחים ודלתות היא התורה, שנאמר אשרי אדם שומע לי לשקוד על דלתותי (משלי ח לד), אוי להם לרשעים שאין הקב"ה פורע מהם, אלא על שלא עשו את התורה, וכה"א עד מתי (פתאים) [פתים] תאהבו פתי [וגו'] תשובו לתוכחתי וגו' (שם א כב כג), גם אני באידכם אשחק וגו' (שם שם כו), באותה שעה אז יקראוני ולא אענה (שם שם כח), ולמה תחת כי שנאו דעת [וגו'] ויאכלו מפרי דרכם [וגו'] כי משובת פתאים תהרגם (שם שם כב לא לג), היה להם לבא בתורה והיא מחכמת אותם, וכה"א עדות ה' נאמנה מחכימת פתי (תהלים יט ח), לכך נאמר פתח דבריך יאיר וגו':

הערות ותקונים

סכריס היס טופל דוד. פיין נעיל מזמור כ"ס פות ד' ומומר מסבעתי ומקיימס לשמור מספסי לדקך טופל שני סכריס סכר עפייס וסכר סבועס, ועיין נדריס מ' ע"ס: (כא) תמר הקב"ס לא תתמר כן פלא סרס המקרא ודרשהו. בעל פות פמת כתב ח"ל שמא היס כתוב תמר הלל הזקן שהוא מדבר בפסוק זה במדרש מפלי ובפרק הרואה עכ"ל הגיה כן על פי זכרונו כי הוא בריס מדרש שמועל לא במדרש מפלי גס הוא בירושלמי סוף פ' הרואה גס שס הוא בשם ר' נתן, ובשס הלל הזקן מובא שס מתמר תחר בשעה דמכנסין בדר, לכן תולי יש להגיה תמר ר' נתן: (כב) מהו ישרתי הוא דתי לשון עברי כו'. הלשון מסובש ותקנתי מהו ישרתי סתרתי לשון ערבי כו':

[סב] **פי** פערתי ואשאפה. פערתי פי לתורתך, למה כי למצותיך יאבתי, כשם שפוערים פיהם בני אדם למלקוש, וכה"א ויחלו כמטר לי ופיהם פערו **למלקוש** (איוב כט כג), למה מטר היא התורה, וכן משה אומר יערף כמטר לקחי וגו' (דברים לב ב), לכך נאמר פי פערתי, כמו התנינים שואפים רוח, כך אני הייתי שואף לתורתך:

[סג] **פנה** אלי וחנני וגו'. מה שאמרת ופניתי אליכם והפריתי אתכם וגו' (ויקרא כו ט), לכך נאמר פנה אלי וחנני:

[סד] **פעמי** הכן באמרתך וגו'. כך אמר דוד אל תניח את רגלי שילכו למקום רצונם, אלא לתורתך כל היום לבית המדרש, כי אין יצר הרע נכנס לבית המדרש, חולך עמו כל הדרך, כיון שמגיע לבית המדרש אין לו רשות ליכנס שם, וכה"א לפתח חטאת רובץ (בראשית ד ז), כל מי שהוא עוסק בתורה אין יצר הרע שולט בו, לכך נאמר פעמי הכן באמרתך וגו':

[סה] **פדני** מעושק אדם וגו'. כך אמר דוד לפני הקב"ה כלי שנשתמש בו המלך אין לסנן רשות להשתמש בו, ואנו עמך ולך אנו משועבדים, רצונך שנעבדך ונעשה רצונך, פדנו מהם ונעשה תורתך, לכך נאמר פדני מעושק אדם:

[סו] **פניך** האר בעבדך וגו'. כך אמר דוד רצונך אל תסתכל בנו בחמה אלא במאור פנים, כשם שאמר משה יאר ה' פניו אליך ויחנך (במדבר ו כה), לכך נאמר פניך האר בעבדך:

[סז] **פלגי** מים ירדו עיני וגו'. כך אמר דוד בוכה הייתי על אותן הגדולים שפירשו מן התורה, על דואג ואחיתופל, על לא שמרו תורתך, וכן ירמיה אמר פלגי מים תרד עיני וגו' (איכה ג מח), וכה"א קול ברמה נשמע וגו', רחל מבכה על בניה (ירמיה לא יד), וכי ראתה רחל בנים ליוסף, לא מתה מן המשבר כשנולד בנימין, אלא הנביאים בוכים על ישראל על שאינם עושים את התורה, א"ל הקב"ה בכיתם על בטול תורה, כה אמר ה' מנעי קולך מבכי וגו' (שם שם טז), לכך נאמר פלגי מים תרד עיני:

[סח] **צדיק** אתה ה' וגו'. אמר שלמה בצדק כל אמרי פי אין בהם נפתל ועקש כלם נכוחים למבין וגו' (משלי ח ח ט), מהו בצדק כל אמרי פי, כל מה שהוציא הקב"ה מתוך פיו בצדק, הם צדיקים וישרים, לכך נאמר צדיק אתה ה' וישר משפטיך, כשם שאתה צדיק כך משפטיך הם צדיקים וישרים, וכה"א כי מי גוי גדול וגו' (דברים ד ז), וכן כנסת ישראל אומרת ועל הר סיני ירדת (ודברת) [ודבר] עמהם משמים ותתן להם משפטים ישרים וגו' (נחמיה ט יג), לכך נאמר צדיק אתה ה' וגו':

[סט] **צויתה** צדק עדתיך. מהו צויתה צדק, צדקה עשה הקב"ה עם ישראל שנתן להם את התורה, וכה"א ויצונו ה' לעשות את כל החקים האלה ליראה את ה' אלהינו לטוב לנו כל הימים (דברים ו כד), מה כתיב אחריו, וצדקה תהיה לנו כי נשמר לעשות וגו' (שם שם כה), לכך נאמר צויתה צדק עדתיך. מהו ואמונה מאד, אמונה זו תורה שהיא נדולה שבה ברא הקב"ה את עולמו ובה נשבע, שנאמר איה חסדיך הראשונים ה' נשבעת לדוד באמונתך (תהלים פט נ), הרי תורה, לכך נאמר ואמונה מאד:

[ע] **צמתתני** קנאתי כי שכחו דבריך צרי. אמר דוד איני מקנא לא באבילתן של רשעים ולא בשתייתן, אלא על כל הטובות שאתה מביא עליהם ואין שכחו את תורתך, וכה"א ותזנח משלום נפשי וגו' (איכה ג יז), לכך נאמר כי שכחו דבריך צרי:

[עא] **צרופה** אמרתך מאד וגו'. מהו צרופה אמרתך, מלה"ד למלך שהיה לו קערה של כסף, נתן הכסף לצורף, א"ל צרפהו לי, הכניסו לכור, צירפו והוציאו, א"ל שוב צרפהו פעם שנית, ועוד צרפהו פעם שלישית, כך הקב"ה צירף את התורה מ"ט פעמים, וכה"א כל אמרת אלוה צרופה (משלי ל ה), ואומר אמרות ה' אמרות טהורות [וגו'] מזוקק שבעתים (תהלים יב ז), ז' ז' פעמים הרי מ"ט פנים התורה נדרשת, לכך נאמר כל אמרת אלוה צרופה, ואומר צרופה אמרתך מאד:

[עב] **צעיר** אנכי ונבזה וגו'. צעיר היה דוד והלא אליהוא השמיני, וכה"א דוד השביעי

השביעי, אליהוא השמיני (דס"מ ב טו), אליהוא הוא אחריו, אלא שהיה עושה עצמו קטן, שנאמר צעיר אנכי ונבזה וגו', הרבה בזני שאול, וכה"א ויהי בעת תת את מרב בת שאול לדוד והיא נתנה לעדריאל וגו' (ש"ב כא ח), ושאול נתן [את] מיכל בתו אשת דוד לפלטי בן ליש (שם כה מד), לכך נאמר צעיר אנכי ונבזה וגו':

[עג] **צדקתך** צדק לעולם וגו'. כך אמר דוד צדקה שאתה עושה עם האדם שאתה נותן לו מתנה ואין אתה נוטלה ממנו, וכתיב לא יסור שבט מיהודה וגו' (בראשית מט י), לכך נאמר צדקתך צדק לעולם וגו':

[עד] **צר** ומצוק מצאוני וגו'. כשם שאמר משה במצור ובמצוק (דברים כח נג), באו הצרות יבאו גם הטובות והנחמות, לכך נאמר צר ומצוק מצאוני:

[עה] **צדק** עדותיך לעולם. זכות שנתנה לישראל לא לשנה ולא לשנים ולא למאה אלא לעולם, שנאמר לא ימוש מפיך וגו' (ישעיה נט כא), ומחו שכרה, אורך ימים בימינה בשמאלה עושר וכבוד (משלי ג טז):

[עו] **קראתי** בכל לב וגו'. וכה"א ויאמר שמואל אל כל [בית] ישראל לאמר אם בכל לבבכם אתם שבים אל ה' (אלהיכם) (ש"א ז ג), מהו בכל לבבכם אתם שבים, אלא כך אמר שמואל אם שבתם בכל לבבכם עונה הקב"ה תפלתי שאני מתפלל עליכם, וכה"א ויאמר שמואל קבצו את כל ישראל המצפתה ואתפלל (אל ה') בעדכם [אל ה'], ויקבצו המצפתה וישאבו מים, וישפכו לפני ה' (שם שם ו), ואיזו מים היו שואבים ושופכים, אלא שעשו תשובה ושפכו לבם כמים לפני הקב"ה בתשובה שלמה, וכן ירמיהו אומר שפכי כמים לבך נכח פני ה' וגו' (איכה ב יט), לכך נאמר וישאבו מים, לכך נאמר קראתי בכל לב וגו':

מזמור קכ

[א] **שיר** המעלות אל ה' בצרתה לי וגו'. אמר ירמיהו שירו לה' הללו את ה' (ירמיה כ יג), למה ועל איזה דבר, כי הציל [את] נפש אביון מיד מרעים (שם שם), כשהקב"ה גואל את ישראל לא הם מודים בלבד אלא הכל מודים, תחלה גאלם ממצרים וקלסוהו הכל, שנאמר ויחד יתרו וגו' ויאמר [יתרו] ברוך ה' וגו' עתה ידעתי וגו' (שמות יח ט י יא), חנניה מישאל ועזריה הוציאן מכבשן האש וקלסוהו שנאמר ענה נבוכדנצר ואמר בריך אלההון די שדרך משך ועבד נגו וגו' (דניאל ג כח), הרי לשעבר, ולעתיד כשיוצאין מן הצרות ומן הגלות אומר שבח, שנאמר שיר המעלות, שיר המעלה אין כתיב כאן אלא שיר המעלות כשישראל עולים אינם עולין מעלה אחת, אלא למעלות הרבה הן עולין, (א) וכה"א אתה תעלה מעלה (דברים כח מג), וכתיב מי זאת עולה (שה"ש ג ו), מי זאת המתעלה מן המדבר, וכשהם יורדין אינם יורדין ירידה אחת, אלא ואתה תרד מטה מטה, וכה"א השליך משמים ארץ וגו' (איכה ב א), וכשעלו מעלות מעלות הם עולים, לכך נאמר שיר המעלות:

[ב] **ה'** הצילה נפשי משפת שקר וגו'. אמרו ישראל לפני הקב"ה כשם שהצלתנו מן הכל כך תצילנו מזה, ואין לנו צרה עוד, כי שפת שקר היא הצרה, לכך נאמר הצילה נפשי וגו'. כל אבריו של אדם, מהם יושבים ומהם עומדים, רגליו מהלכות, ידיו נושאות ונוטלות, הלשון הזה אינו לא יושב ולא עומד, אלא דומם וסגור ונתון בפנים, וכך הוא מכה גדולים וקטנים, קרובים ורחוקים, אלו היה מבחוץ נושא ונותן כשאר כל האברים, ומהלך ברגליו, עאכ"ו:

[ג] **מה** יתן לך ומה יוסיף וגו'. מה אתה נהנה ומה אתה מועיל הוא חוטא ולא הוא, אמר הקב"ה ללשון הנגב גונב לאכול אף על פי שכתוב לא

הערות ותקונים

(א) וכה"א אתה תעלה מעלה מעלה. עין זה בשמות כתוב והמדפיסים בחמו בדברים כ"ח מ"ג וכן מחמת מהסיוס ואתה תרד מעה מעה ואוא סיפא לקרא, אולם בעה מאמר הגר אחר בקרבך יעלה עליך מעלה מעלה ואין שייך לכאן כלל, והנאמן הגדול מרב ר' מרדכי גימפל הגיה מעלה מעלה וירדמו (במדבר י"ג ל'):

תנגוב (שמות כ טו), גונב לשעה, שנאמר לא יבוז לגנב וגו' (משלי ו ג), וכתיב לא תנאף (שמות כ יג), ונואף ועושה תאות נפשו לשעה, שנאמר נואף אשה חסר לב (משלי ו לב), אף על פי שמשחית נפשו עושה תאותו לשעה ואתה הלשון (ב) כלום הועלת לנפשך והרגת אומר לך מה אני עושה לך לשון הרע כשם שעשית לעולם מתחלה והלשנת על אדם והוא הנחש, כך אני עושה לך, ונחש המדבר, דכתיב וידבר העם באלהים ובמשה (במדבר כא ה), מה עשה להם וישלח ה' בעם (נחשים) [את הנחשים] השרפים (שם שם ו), ולמה נחש, אלא הוא המלשין, שנאמר שננו לשונם כמו נחש וגו' (תהלים קמ ד), ואף אני כך אני עושה להם כשם שאמרתי לנחש ועפר תאכל וגו' (בראשית ג יד):

[ד] **מה** יתן לך ומה יוסיף לך לשון רמיה. (ג) לשון הרע קורין אותו שלישי, ולמה שהורג ג' חורג עצמו והמקבלו, ומי שנאמר עליו, וכן אתה מוצא (ד) בדואג שהרג [שלשה, הרג] עצמו (ה) שאין לו חלק לעולם הבא, והרג לאחימלך הכהן שנאמר ואת נוב עיר הכהנים הכה לפי חרב (ש"א כב יט), (ו) והרג שאול ששמע לו וקבל ממנו, שנאמר וימת שאול ושלשת בניו וגו' (שם לא ו), וכן מלכות הרשעה בלשונה היא מכה כנחש, שנאמר קולה כנחש ילך וגו' (ירמיה מו כב), (ז) נמשל הלשון לחץ, ולמה, שאם ישלוף האדם החרב שבידו להרוג את חבירו, הוא מתחנן לו ומבקש הימנו רחמים, מתנחם ההורג ומחזיר החרב לנרתיקו, אבל החץ כיון שירה אותו והלך, אפילו מבקש להחזיר אינו יכול להחזיר, (ח) לכך נאמר חצי גבור שנונים [עם גחלי רתמים], (ט) הרותם הזה מי שמדליקו גחליו אינם כבות. (י) ומעשה היה בב' בני אדם שבאים במדבר וישבו תחת רותם אחד, לקטו עצים מרותם ובשלו להם מה שיאכלו, ואכלו לחם, לאחר שנה באו למדבר באותו מקום הרותם, ומצאו אפר ממה שהדליקו, אמרו הרי י"ב חדש יש לנו כשעברנו ואכלנו במקום הזה, מששו באפר והלכו עליו, ונכוו רגליהם מן הגחלים שתחת האפר, לפי שאין נכבות, לכך נמשל לשון הרע כגחלי רתמים, שנאמר חצי גבור שנונים וגו'. וכן הרשע הזה הורג בני אדם בלשון, כשם שהחץ הזה אינו יודע בו עד שהגיע אליו, כך לשון הרע אינו יודע עד שחציו של מלכות עשו באין פתאום ואין אדם יודע עד שהן מוציאים אותה מלה להריגה, או לאיסורין, לפי שאדם היה נתון במקומו וכותבין עליו להיכן שהוא והורגין אותו, לכך נאמר

הערות ותקונים

(ב) כלום הועלת לנפשך והרגת. הרמ"פ הגיה נוסחא אחרת כלום הועלת לנפשך כלום נהנית ולא עוד אלא הרגת מה אמר לך מה עשה לך אלא כשם שעשית כך נעשה לך, אני דורש ומוכיח טופל על מעלה ומורנו כמציל שיאכלנו, וכן חותב וכן כל חיה בכלל שיחיו נפשם, שנתן מכה וממית ואיזו מועיל לו כלום: (ג) נאמן הרע קורין לאותו שליחי. עיין לעיל מזמור י"ב אות ג' ובהערה שם: (ד) בדואג שהרג שלשה, הרג עצמו שהיה לו חלק לעולם הבא. כן תקנתי וכן הוא בהגהות הרמ"פ, ובירושלמי פרק פ"ק דף ט"ז ע"ג בימי שאול מהרגו מרבעה, דואג שמיעטו, שאול שקיבלו, לאחימלך שנאמר עליו, ונהגר: (ה) שהיה לו חלק לעולם הבא. עיין סנהדרין ק' שהוא אחד מן ז' פרושות שהיה להם חלק לעוה"ב, ועיין לעיל במזמור י"ב אות ג': (ו) והרג שאול שמע [ע] וקבל ממנו שנאמר ויומת שאול ומלמת גניו. היה מזה רמיזה כללו רק אולי כוונתו לכתיב ויאמר דוד אל הנער המגיד לו אי מזה אתה ויאמר בן איש גר עמלקי אנכי (ש"ב א' י"ג) ונמצא איזה נוסחאות דואג סאלומי היה, רצה מה שהעירותי על זה בהקדמה תנא הערב קמ"ו: (ז) נמשל כלשון לחץ. עיין ב"ר פל"ח אות י"ט: (ח) לכך נאמר חצי גבור שנונים. הרמ"פ הוסיף והגיה נילסף כך כלשון הזה משעה שהוא אומר את הדבר אפילו בקש להחזירו אינו יכול להחזיר לכך נאמר חצי גבור שנונים משו חצי גבור שנונים שאמר הקב"ה לגיהנם אחת מלמטה ואחי מלמעלה, והיו גבור אחת הקב"ה שנאמר ס' גבור יצא והיו גחלי רתמים אחת גיהנם: (ט) הרותם הזה מי שמדליקו גחליו אינם כבות. בירושלמי פרק פ"ק דף ט"ז ע"ג ובב"ר שם כל גחלים כבים מבפנים לבד גחלי רתמים הע"פ שהוא כבה מבחוץ עדיין הוא בוער מבפנים, וסיים שם כך כל מי שהוא מקבל לשון הרע הע"פ שאתה הולך ומפייסו והוא מתפייס עדיין הוא בוער מבפנים: (י) ומעשה היה. עיין ב"ר שם מעשה ברותם אחד שהלילו בו את האור והיה דולק י"ב חודש, ופ"ם במ"כ שהביא את המדרש שו"ת

שלפניו

חצי גבור שנונים, וכן משה אמר לישראל לא תירא מפחד לילה (תהלים צא ה), מפחדם של מלכות עשו, מחץ יעוף יומם מן לבלרין שלהם, לכך נאמר חצי גבור שנונים:

[ה] **אויה** לי כי גרתי משך. מהו אויה לי כי גרתי משך, שהיו מוליכין אותי מבבל למדי, וממדי ליון, ומיון לאדום, וכה"א עם ממושך ומורט (ישעיה יח ז), מהו ממושך, שהייתי נמשך עמהם: שכנתי עם אהלי קדר. מהו אהלי קדר, שהשחירו פניהם כשולי קדרה, מהו כי גרתי משך, שגרתי עם העם הנמשכים לגיהנם, שכנתי עם אהלי קדר שאין להם לא מקום ישיבה אחד, ולא עמידה אחת, אלא נוטע היום אהלו כאן, ולמחר להלן ולהלן במקום אחר, כך הם הרשעים יהיו כאהלי קדר, שהם שוכנים כאן היום, ולמחר ילכו למקום אחר:

[ו] **רבת** שכנה לה נפשי וגו'. וכי יש אדם שונא שלום, עשו שונא השלום, וכה"א ונתתי שלום בארץ (ויקרא כו ו), אימתי יהיה כן, והשבתי חיה רעה מן הארץ (שם שם), ואין חיה רעה אלא חזיר, שנאמר יכרסמנה חזיר מיער (תהלים פ יד), זה עשו הרשע:

[ז] **אני** שלום וכי אדבר וגו'. מהו אני שלום, כך אמר הקב"ה למשיח תרועם בשבט ברזל וגו' (שם ב ט), א"ל רבש"ע לאו אלא בשלום אני פותח לדבר לגוים, לכך נאמר אני שלום וכי אדבר וגו': (יא) אמר ישעיהו שלום שלום לרחוק ולקרוב וגו' (ישעיה נז יט), אמר הקב"ה אני ידי פשוטות לבעל תשובה איני מחזיר בריה מי שנתן לי לבו בתשובה, לכך נאמר שלום שלום לרחוק ולקרוב, וכל מי שיבא אצלי אני בא אצלו ומרפא אותו, שנאמר ורפאתיו (שם), והרשעים כים נגרש (שם נז כ), כך הם הרשעים אינם מבקשים שלום, שנאמר כי לא שלום ידברו וגו' (תהלים עג כ), למה כי אינם מבקשים שלום, לכך נאמר אני שלום וכי אדבר וגו':

מזמור קכא

[א] **שיר** למעלות אשא עיני אל ההרים וגו'. (א) דוד אמר שיר למעלות משנתת עלינו מעלה זו אין אנו יורדין, משושיענו ממלכות עשו שוב אין אנו יורדין עוד לשעבוד מלכות, שנאמר ועלו מושיעים וגו' (עובדיה א כא), אומרים ישראל להקב"ה אנו נאמר לך שירה על אותה מעלה שהעליתנו מן המלכות, לכך נאמר שיר למעלות אשא עיני וגו': מהו אל ההרים. יום שיבא הקב"ה בדין (ב) וישראל מסתכלין באבות שידברו עליהם זכות, ואין אב שימלט את בנו, ואין איש שיטלט את אחיו, באותה צרה ביום הדין, באותה שעה נושאים את עיניהם לאביהם שבשמים ואומרים כי אתה אבינו כי אברהם לא ידענו וגו' (ישעיה סג טז): עזרי מעם ה' וגו'. כך אמר הקב"ה לישראל אתם יודעים מי עוזר אתכם, עושה שמים וארץ:

[ב] **אל** יתן למוט רגלך. מהו אל יתן למוט, בשעה שימוטו הכל לניהנם אתם אינכם מוטים, וכן אמר הכתוב לי נקם ושלם לעת תמוט רגלם (דברים לב לה), כשתמוט רגלם של רשעים אותה שעה אינכם מוטים, שנאמר רגלי חסידיו ישמור (ש"א ב ט), (ג) וכתיב ברכו (ה' כל חסידיו) [עמים אלהינו] (תהלים סו ח), על איזה דבר אתם מברכין, השם נפשנו בחיים וגו' (שם שם ט):

[ג] **הנה** לא ינום ולא יישן שומר ישראל. וכי יש שינה למעלה חלילה לא שינה ולא ישיבה יש למעלה, כן אמר הכתוב (ד) חזה הוית בחזוי (ליליא) [ראשי

הערות ותקונים

שלפנינו, ובירושלמי שם מעשה בחסיד שהיה נוטרות בתוכ ובא ומצאן בוערות בפסח: (יא) אמר יחזיקו. בכל הדפוסים מתחיל מכאן מזמור קכ"ו ובטעות מוסב זה למזמור שלפנינו, וזה שהיה לכך נאמר אני שנוס וכי מדבר, ותולי ל"ל ד"ו אני שנוס אמר יחזיקו:

(א) דוד אמר שיר למעלות. דרש דכתיב למעלות בנמ"ל ועיין רש"י תהלים שם: (ב) וישראל מסתכלין בחטות. מעלות נקראים כרים: (ג) וכתיב ברכו עמים אלהינו. כן תקנתי, וזה שהיה השם נפשנו בחיים, והוא סיפא דקרא: (ד) חזה הוית בחזוי לילית. מלת לילית שכתבתי [illegible]

על משכבי] ואלו עיר וקדיש מן שמיא נחת (דניאל ד י) וכתיב בגזרת עירין פתגמא (שם שם יד), הא מכאן שאין שינה למעלה, אלא מה אל ינום שומרך, אלא מן הצרות הבאות על ישראל בעולם הזה כביכול הקב"ה ישן. וכן אסף אמר עורה למה תישן ה' וגו' (תהלים מד כד), והנביאים מתנבאים ובוכים ואומרים אם אשכחך ירושלים וגו' (שם קלז ה), ולא כלם היה צריך לומר, (ה) אלא אמר להם הקב"ה בכיתם אתם, אף אני בוכה עמכם, לכך נאמר אם אשכחך ירושלים, אמר הקב"ה איני יכול לשכח אתכם. וכה"א על ידי ישעיהו התשכח אשה עולה וגו' (ישעיה מט טו), לכך נאמר אם אשכחך ירושלים (ו) לא על ציון בכו, שנאמר בזכרנו את ציון, בשבילה אומר תדבק לשוני לחכי אם לא אזכרכי (תהלים קלז ו), היכן הוא מזכיר, עומד בתפלה חייב להזכיר את ירושלים, (שנאמר) [ולומר] ולירושלים עירך ברחמים תשוב, (ז) בברכת המזון אומר מנחם ציון ובונה ירושלים, (ח) בנביא מזכיר אותה, לכך נאמר אם לא אזכרכי אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתי, [מהו על ראש שמחתי], (ט) זה אפר (י) שנותנין בראש חתנים ובראש הכלה (יא) בראש שמחתם, לכך נאמר אם לא אעלה וגו'. זכור ה' לבני אדום וגו' (תהלים קלז ז), ולמה אדום, וכי אדום החריבה [תחלה] (יב) והלא בבל החריבה תחלה, ולמה הוא אומר זכור ה' לבני אדום, (יג) אלא שנתנבא (יד) שהבית, נבנה ואדום מחרבת אותו, לכך נאמר זכור ה' לבני אדום, א"ל הקב"ה ומה אזכור, א"ל זכור ה' (טו) יום שנכנס בן אחותו של טיטוס בבית המקדש והרבו שלופה בידו והיה מוליך ומביא אותה עד שיצאת מלאה דם, ויצא הוא משבח (טז) ואמר עצמ הרג, העל אלה תתאפק ה' וגו' (ישעיה סד יח), אם לא בשבילנו, זכור בשבילך זכור חרפתך מני נבל, לכך נאמר זכור ה' לבני אדום, א"ל הקב"ה ולי אתם אומרים זכור, (יז) אני איני שוכח, אתה זכור, שנאמר זכור את אשר עשה לך עמלק (דברים כה יז), שאדם ששכח עצמו אינו מבקש לזכור, משל למלך שהיה מולך מלכותו קיימת, כיון שחלה אין מלכותו קיימת, כך אמר הקב"ה בגלות כמו חולה, כביכול אין מלכותו מלכות קיימת, אימתי אני מלך, כשתעבור הגלות והמלכות שלה מן העולם, שנאמר ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו והיתה לה' המלוכה (עובדיה א כא): ד"א זכור ה' לבני אדום וגו'. א"ל תחת יום אחד אני מביא עליהם עשרה ימים של צרה, וכה"א תקעו שופר בציון כי בא יום ה' כי קרוב (יואל ב א), למה זה לכם יום ה' הוא חשך ולא אור וגו' (עמוס ה יח), כל הימים האלה אני מביא

הערות ותקונים

(ה) גלג אמר להם הקב"ה בכיתם אתם. ברע"פ הביא הגי' בכיתם אתם כדי שתצרה רוח הקודם עליכם התחילו מתנבאים אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני, זה הפסוק רוח הקודם ממרו בשעה שתמרה כנסת ישראל נפני הקב"ה למה לנגח תשכחני תעזבני לאורך ימים, אמר להם הקב"ה אם אשכחך ירושלים וגו' היני יכול לשכח: (ו) לא על ציון בכו שנאמר בזכרנו את ציון. ברע"פ הביא הגי' ד"א אם אשכחך ירושלים בשביל כך התחילה ציון לבכות, תמרה בני זוכריה לותי ובוכים, שנאמר שם ישבנו גם בכינו וגו' ואתה מפגע בותם ואומר להם אם אשכחך ירושלים ולא על ציון בכו בשביל כך הוא אומר תדבק לשוני לחכי אם לא אזכרכי: (ז) בברכת המזון אומר מנחם ציון ובונה ירושלים. כן תקנתי כמו שהגיה הרע"פ: (ח) בנביא מזכיר אותה. סיימו בברכת הפטורה בברכה רחם על ציון: (ט) זה אפר. הרע"פ הגיה ואיתך הוא מעלה אותה ברחם כל שמחה: (י) זה אפר שנותנים ברחם חתנים. בב"ב ס' ע"ב מאי על רחם שמחתי אמר רב יצחק זה אפר מקלה שברחם חתנים: (יא) ברחם שמחתם. הרע"פ מחק זה והגיה בשביל חרבנה של ירושלים: (יב) והלא בבל החריבה תחלה. כי הבית הראשון נחרב ע"י נבוכדנצר מלך בבל: (יג) גלג שנתנבא. הרע"פ הביא הגי' גלג רמה ברוח הקודם: (יד) שהבית נבנה. ר"ל שנבנה שנית. ותדום מחרבת אותו, סיימו הורבן בית שני: (טו) יוסי שנכנס בן אחותו של טיטוס בבית המקדש. עי' בגמרא גיטין נ"ו ע"ב כי טיטוס בעצמו נכנס בבית המקדש, והרע"פ הגיה יוסי שנכנס בן אחותו של אספסיאנוס קיסר הרבע והגה טיטוס היה בנו של אספסיאנוס (Vespasianus) והוא הגיר לירושלים ובן טיטוס כבשה, ובספרי המזיז פסקא שכ"ח מיתת טיטוס בן אחותו של אספסיאנוס נכנס לבית קד"ק וגילה את הפרוכת: (טז) ואמר עצמו הרג. בגמרא שם וכשבור הרג את עצמו פירש"י עצמו כיוצי כלפי מעלה: זכור ה' שלשם שתכח עצמו אינו מבקש לזכור. עיין פסיקתא רבתי פסקא

עליהם ימים של צרה תחת יום אחד שהביאו עליכם, לכך נאמר את יום ירושלים האומרים ערו ערו וגו', (יח) אי שומה כך היית עושה, גנב נכנס לגנוב, או חיל נכנס למדינה, שמא מחפשים עד התהום, לא מלפניהם נוטלין והולכין, ואת לא עשית כן, אלא אמרת ערו ערו עד היסוד בה, אף אני כך אעשה לך, שנאמר איך נחפשו עשו נבעו מצפוניו (עובדיה א ו), ואומר אני חשפתי את עשו גליתי [את] מסתוריו (ירמיה מט י), ועוד אמר להם הקב"ה שוטים שבעולם אדם נכנס לכרם ואוכל עד שישבע ולוקט ויוצא לו, (יט) שמא יאמר אלקוט עוללותי' של נפן, ואתה לקחת עד העוללות, ואף אני משלם לך כך, שנאמר אם גנבים באו לך אם שודדי לילה וגו' (עובדיה א ה), (כ) לכך נאמר ערו ערו עד היסוד בה (תהלים קלז ז): בת בבל השדודה וגו' (שם שם ח), למה קרא את אדום בת בבל, בבל החריבה הבית, ואדום החריבה הבית, מה שעשתה זו עשתה זו, לכך נאמר בת בבל, אמר לה הקב"ה אשרי שישלם לך את גמולך שגמלת לנו (שם שם שם), מהו לנו, אמר להם הקב"ה לי ולהם גמלת יחד, ולא לישראל גמלת בלבד כל הרעות, אלא לי ולהם גמלת, לכך נאמר אשרי שיאחז ונפץ את עולליך אל הסלע (שם שם ט), אמר הקב"ה עתיד אני בעצמי לנפץ את עולליך אל הסלע, כשם שבעולם הזה נפצת את עוללי ולא שמענו שבחרבן הבית נפצו את עולליהם של ישראל, שמענו שיצאו בקולרין, ששרפו את הבית, ושכבו עם הנשים, ושנפצו העוללים לא שמענו, אלא כך אמר הקב"ה כשם שעשו כך אני עושה להם, פוט ולובים היו בעזרתך, גם היא לגולה הלכה בשבי וגו' (נחום ג ט), לכך נאמר אשרי שיאחז וגו', אמר הקב"ה כשם שנפצת את עוללי שהמליכוני תחלה עליהם, ואמרו ה' ימלוך וגו' (שמות טו יח), שנאמר מפי עוללים וגו', לכך נאמר אשרי שישלם לך את גמולך שגמלת לנו, לא פחות ולא יותר, בנוהג שבעולם אם יכה אדם בנו של אפרכוס או בנו של מלך, נוטלין את ראשו, ושורפין אותו, או צולבין אותו, אבל הקב"ה אינו כן, אלא כעל גמולות כעל ישלם, חמה לצריו גמול לאויביו (ישעיה סו יח), לכך נאמר את גמולך שגמלת לנו, (כא) וכן יש בספר ירמיה תשיב להם גמול ה' כמעשה ידיהם (איכה ג סד), וכתיב תן להם כפעלם [וגו'] כמעשה וגו' (תהלים כח ד), וכתיב יתפשו במזמות זו חשבו (שם י ג), מהו חשבו, אמרו לכו ונכחידם מגוי וגו' (תהלים פג ה), אתה כן עשה להם, שנאמר תרדוף באף ותשמידם מתחת שמי ה' (איכה ג סו), אמר הקב"ה וכן אני עושה להם, שנאמר ולא יהיה שריד לבית עשו וגו' (עובדיה א יח), אמרו לו הרי פרעת מאדום, ומבבל לא תפרע, א"ל עכשיו אני נפרע, שנאמר ושלמתי לבבל (וליושבי) [ולכל יושבי] כשדים את כל רעתם (ירמיה נא כד):

מזמור קכב

[א] שיר המעלות לדוד שמחתי באומרים לי בית ה' נלך. (א) אמר רבי יהושע בן לוי

הערות ותקונים

מני מפרים אמר הקב"ה מני מין לפני שכחה וזכור מני מה עשו, אתם שאתם נשר ודם ואתם שוכחים כוי זכורים מה עשה לכם עמלק. וכלשון בכתן שלדם שכחה עלמו היו מנקם לזכור, היו מלוקלק, וכרמ"פ כניף ני' אתרת זכור את אשר עשה לך עמלק, זכרו אתם אבל אני מין שכחה לפני כלום ים אדם שוכח את עלמו ואינו מבקש למלוך וכל ימים שמלכות כרשעה קיימת כביכול מין לי מלכות, ואימתי אני מולך כשתעבור מן העולם שנאמר ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו והיתה לה' המלוכה, וכל שמאמר מן שלדם עלמו מינו מבקש לזכור מבל למלך כו' מחק כרמ"פ מן ספפר: (יח) אי שומה. כרמ"פ כניף ני' אמר הקב"ה לעשו שומה כך היית עושה להחיך נכנס לגנוב או אם נוים נכנסו למדינה שמא נכנסין הם ומופרים ומחפשים הם עד התהום לא שנפניהם הם טוענין והולכין: (יט) שמא יאמר אלקוט עוללותי' של נפן. כרמ"פ כניף ני' שמא יאמר אלקוט עוללות של נפן, מי קרויים נפן ישראל שנאמר נפן ממצרים תסיע ואתם עוללתם אותם כנפן אף אני כך אעשה לך שנאמר אם גנבים באו לך: (כ) לכך נאמר את נבל. כרמ"פ נורם לכך אמרן נפרשה אחת אחרי שישלם לך את גמולך: (כא) וכן יש בספר ירמי'. כוונתו למגילת איכה, אשר לשעת חז"ל חיבר ירמיה, כשאמרם ב"ב ט"ו ירמיה כתב ספרו וספר מלכים וקינות: (א) מריב"ע אמר דוד. מכאן עד סוף מזמור קכ"ז כשנים י"ל מזמורים משותקים מלא במלה מן שילקוט

אמר דוד (ב) [לפני הקב"ה רבש"ע] שמעתי בני אדם (שהם) [שהיו] אומרים מתי ימות זקן זה ויבא שלמה בנו ויבנה בית הבחירה ונעלה לרגל ושמחתי, אמר ליה הקב"ה טוב יום בחצריך מאלף (תהלים פד יא), טוב לי יום אחד שאתה עוסק בתורה, (ג) מאלף עולות שעתיד שלמה בנך להקריב לפני על גבי המזבח:

[ב] (ד) **אין** דור שאין בו ליצנים, מה היו פריצי הדור עושים, היו הולכים אצל הלונותיו של דוד, ואומרים [לו] דוד אימתי יבנה בית המקדש, ואימתי בית ה' נלך, והוא אומר אע"פ שהם מתכוונים להכעיסני תבא עלי שאני שמח בלבי, הה"ד שמחתי באומרים לי בית ה' נלך:

[ג] **עומדות** היו רגלינו בשעריך ירושלים. (ה) אמר ר' יהושע בן לוי מי גרם לרגלינו שיעמדו במלחמה, שערי ירושלים שהיו עוסקים בהם תורה:

[ד] **ירושלים** הבנויה. (ו) א"ר יוחנן אמר הקב"ה לא אבוא בירושלים של מעלה, עד שאבוא לירושלים של מטה (ז) (שנאמר בקרבך קדוש ולא אבוא בעיר (הושע יא ט)), ומי איכא ירושלים למעלה, אין דכתיב ירושלים הבנויה כעיר שחוברה לה יחדו: (ח) א"ר יהושע בן לוי עיר (ט) שהיא עושה כל ישראל חברים, מעתה אפילו בשאר ימות השנה, א"ר זעירא (י) ובלבד [בשעה] ששם עלו שבטים שבטי יה עדות לישראל: (יא) (אמר רבא אמר רב אדא) [אמר ר' אבין בר רב אדא] אמר רב כל הנושא אשה שאינה הוגנת לו כשהקב"ה [משרה שכינתו] מעיד על [כל] השבטים ואין מעיד עליו, שנאמר ששם עלו שבטים שבטי יה עדות לישראל, אימתי עדות לישראל, בזמן ששבטים שבטי יה:

[ה] (יב) **ד"א** [שבטי יה עדות לישראל]. אמר הקב"ה שמי מעיד על ישראל שלא נטמאו במצרים בזנות, (יג) ומנין שלא נחשדו על העריות, שנאמר ויצא בן אשה ישראלית (ויקרא כד י), להודיע שבחן של ישראל שלא היה ביניהם אלא זו בלבד ופרסמה הכתוב, ומפורש בקבלה גן נעול אחותי כלה (שה"ש ד יב), אלו הזכרים, גל נעול מעין חתום (שם שם) אלו הנקבות. ורבי נתן אומר, גן נעול אלו

הערות ותקונים

בני תוספות ובני מגרעת שסוף המסדר כמחרון או כמדפים כרמתון מן סילקום ועל מזמור קכ"ג וקל"ו חסרים כלרשות בילקום לכן לא הוסיף המוסיף כזה מלומה, ומני הוספתי לקוסיס נס על ג' מזמורים האלה, והמאמר הזה מריב"ל מובא בילקום שם ברמז תתע"ם מן בבלי מכות דף י' [סע"ח]: (ב) לפני הקב"ה רבש"ע. הוספתי כמו שהוא בגמרא שם ומשם בילקום: (ג) מאלף עולות כו'. כתב רש"י מקרא כתוב אלף עולות יעלה שלמה וגו' (מ"א ג' ד'): (ד) אין דור שאין בו ליצנים. ילקום שם משם ירושלמי ברכות פ"ב [ס"א דף ד' ע"ב]: (ה) אריב"ל מי גרם. בבלי מכות שם במאמר שלפניו, ורש"י כתב שם בשעריך בשביל שערים: (ו) א"ר יוחנן. תענית ס' ע"א ומשם כן בילקום שם: (ז) שנאמר בקרבך וגו'. הסגרתי, ועיין בגמרא שם בדברי רב נחמן וברש"י שם, ובעל הילקום הניח הרחיק מהכתוב בחמלא המאמר מר' יוחנן: (ח) אריב"ל עיר שהיא עושה כו'. נרשם בילקום שם ירושלמי תגיגה פ"ג [ה"ו דף ע"ט ע"ד], ושם הוא דורש על הכתוב ירושלים הבנויה כעיר שחוברה לה יחדו: (ט) שהיא עושה כל ישראל חברים. שיהיו נאמנין על הטהרות ועל התרומות וע"ש בפ"מ: (י) ובלבד בשעה ששם עלו שבטים. פירוש בשעת הרגל, ועיין בבלי תגיגה כ"ו ע"א: (יא) אמר רבא אמר רב אדא אמר רב. הוא בילקום שם ונרשם בבלי קדושין ע' [ע"ב] ותקנתי לאמר ר' אבין בר רב אדא כמו שהוא בגמרא שם: (יב) ד"א אמר הקב"ה. בילקום שם ברמז תתפ"ו מבלי מכילתא. ובגמרא הניח מכילתא בשמע ממקומו ושייך על המאמר ומנין שלא נחשדו על העריות, עיין בשערי שלאחריה, והמאמר אמר הקב"ה שמי מעיד עובא ממדרש שה"ש פ"ל פסוק גן נעול רבי הושע בשם ר' לוי"ה מעיד עליהם שהם בני אבותיהם, וע"ש בפי' הרש"ו שכתב וז"ל יש מעיד עליהם כמ"ש שבטי יה עדות לישראל שלא תהליס הק"ב וכמ"ש ילקוט תהליס שם בשם מכילתא אמר הקב"ה שמי מעיד על ישראל שלא נמצאו במערים בזנות עכ"ל. הולם זה לא נמצא במכילתא רק הוא לשון הילקום עפ"י מדרש שה"ש בשמו לשון: (יג) ומנין שלא נחשדו על העריות. מכאן הוא ממכילתא בא מסכתא לפסחא פרשה ס' המתחיל ויהי לכם למשמרת ושם הוא כמו שהניא הילקום ומושתק בכאן, ובקצת שטיס הוא במדרש וי"ר פל"ב אות ס' ושה"ש שם ובמד"ר פ"ג אות ו', ועיין שמ"ר פ"א אות כ"ח:

הנשואות, גל נעול מעין חתום, אלו הארוסות. (יד) ד"א גן נעול גל נעול, [אלו] שתי ביאות:

[ו] (טו) **א"ר** אחא אין ירושלים נבנית אלא בזכות השבטים, שנאמר ירושלים הבנויה, וסמיך ליה ששם עלו שבטים, כי שמה ישבו כסאות למשפט לדון אומות העולם:

[ז] **שאלו** שלום ירושלים ישליו אוהביך. (טז) מה ראו לומר ולירושלים אחר ברכת הצדיקים, דכתיב שאלו שלום ירושלים, היכן מתרוממות קרני הצדיקים בירושלים: (יז) ת"ח מרבים שלום בעולם, שנאמר וכל בניך למודי ה' וגו' (ישעיה נד יג), למען אחי ורעי אדברה נא שלום בך:

מזמור קכג

[א] (א) **אליך** נשאתי את עיני. (ב) אתה מוצא אין לך אבר ואבר שלא קילס להקב"ה בו כו' קילסו בראשו, דשנת בשמן ראשי (תהלים כג ה), קילסו בעיניו, עיני תמיד אל ה' (שם כה טו), אליך נשאתי את עיני (שם קכג א) כו':

[ב] (ג) **ואתם** עדי נאם ה' ואני אל (ישעיה מג יב), כשאתם עדי אני אל וכשאין אתם עדי אין אני אל, כיוצא בדבר אתה אומר אליך נשאתי את עיני היושבי בשמים (תהלים קכג א), אלמלא אני לא היית יושב בשמים כו':

[ג] (ד) **יאר** ה' פניו אליך ויחנך (במדבר ו כה). במתנת חנם, וכה"א כן עינינו אל ה' אלהינו עד שיחננו (תהלים קכג ב), ואומר חננו ה' חננו כי רב שבענו בוז (שם שם ג):

[ד] (ה) **ד"א** ויחנך. להוציאך משעבוד מלכיות כמה דתימה חננו ה' חננו כי רב שבענו בוז (שם):

מזמור קכד

[א] (א) **שיר** המעלות לדוד לולי ה' שהיה לנו יאמר נא ישראל. (ישראל סבא) כתיב וישכב במקום ההוא (בראשית כח יא), (אמר ריב"ל) [ר' יהודה ור' נחמיה, ר' יהודה אמר כאן שכב, אבל כל י"ד שנה שהיה טמון בבית עבר לא שכב, ור' נחמיה אמר] כאן שכב אבל כל עשרים שנה שהיה בבית לבן לא שכב, ומה היה אומר, [ר' יהושע בן לוי אמר] ט"ו שיר המעלות שבספר תהלים, [מאי טעמיה שיר המעלות לדוד לולי ה' שהיה לנו יאמר נא ישראל, ישראל סבא], (רבי

הערות ותקונים

(יד) ד"ה גן נעול אלו שתי ביאות. כ"ס במכילתא שם, וכמדרש שה"ש שם תני בשם ר' נתן גן נעול גל נעול שתי פעמים למה, אלא שתי ביאות לשתה כדרכה ושלא כדרכה: (טו) ה"ר אחא אין ירושלים נבנית. מצוין בילקוט שם תנחומא והוא בתנחומא ויקהל אות כ"ה וע"ש בסערה פ"ז: (טו) מה ראו לומר. מגילה י"ז ע"ב, ומובא בילקוט שם: (יז) ת"ח מרבים שלום בעולם. הוא מאמרם ברכות ס"ד ע"א, והביא בילקוט המאמר הזה יען כי מובא גו הכתוב למען אחי ורעי אדברה נא שלום בך (תהלים קכ"ב ט'): (א) אליך נשאתי את עיני. בילקוט לא נמצא דרשות על המזמור הזה, לכן לא הועתק גם למהדרם, בשאר מן מזמור קכ"ב עד סוף מזמור קל"ג נעתק מלה במלה מן הילקוט, והוספתי מיזה לקוטים על המזמור הזה, ובילקוט על המזמור הזה ליין בגדו "כתיב ברמז תקמ"ט", ויש לתקן תקמ"ח, והוא בעמוס, ושם הביא בשם הספרי כביהרמ"ל שוין בעמס כו', המאמר שהבאתי בשות ב': (ב) אתה מובא כו'. הוא מפסיקתא רבתי פסקא ט': (ג) ואתם עדי. הוא בספרי בהעלותך פסקא ט"ו, ומובא בילקוט עמוס רמז תקמ"ח: (ד) יאר ה' פניו אליך. הוא מספרי נשא פיסקא מ"ב: (ה) ד"א ויחנך. הוא ממדרש במ"ר פי"א אות ו', וגם שם בשנה המאמר מספרי נשא, ומוסף שם המאמר מן ד"א ויחנך: (א) שיר המעלות. גם זה הוא מועתק מילקוט רמז תת"פ ומצוין שם ב"ר פס"ח, ובילקוט המאמר מסומם, ותקנתי בפנים כמו שהוא בב"ר פס"ח אות י"ח ופע"ד אות י"ח, וכן הביא הילקוט

בעלמו

ישמעאל) [ר' שמואל] בר נחמני אמר כל ספר תהלים היה אומר, מה טעם, ואתה קדוש יושב תהלות ישראל (תהלים כב ד), ישראל סבא:

מזמור קבה

[א] שיר המעלות הבוטחים בה' כהר ציון ונו'. (א) אמר (רב) ר' [יוחנן] מיום שחרב בית המקדש נגזרה גזרה על בתיהם של צדיקים ליחרב, שנאמר באזני ה' צבאות אם לא בתים רבים לשמה יהיו (ישעיה ה ט). (א"ר) [ואמר ר'] יוחנן ועתיד הקב"ה להחזירם לישובן, שנאמר שיר המעלות הבוטחים בה' כהר ציון לא ימוט לעולם ישב, מה הר ציון עתיד הקב"ה להחזירו [לישובו], אף בתיהם של צדיקים עתיד הקב"ה להחזירם [לישובן]:

[ב] כי לא ינוח שבט הרשע. (ב) דריש ריש לקיש אין מזווגין לו לאדם אשה אלא לפי מעשיו, שנאמר כי לא ינוח שבט הרשע על גורל הצדיקים. (ג) א"ר יוחנן ממה שנאמר ברבקה בתולה (בראשית כד טז), איני יודע שאיש לא ידעה, אלא שאפילו אדם לא תבע בה, על שם כי לא ינוח שבט הרשע ונו':

[ג] [כי לא ינוח שבט הרשע וגו']. (ד) רבי אבא בר כהנא אמר אין לו נייחא בצד חבורה של צדיקים, אלא בצד חבורה של רשעים, למה לא ינוח שבט הרשע. [ד"א כי לא ינוח שבט הרשע] זה אשתו של פוטיפר, על גורל הצדיקים זה יוסף:

[ד] (ה) היטיבה ה' לטובים. (ו) יבא טוב ויקבל טוב מטוב למטובים, יבא טוב זה משה, שנאמר ותרא אותו כי טוב הוא (שמות ב ב), מטוב זה הקב"ה, שנאמר טוב ה' לכל (תהלים קמה ט). ויקבל טוב זה תורה, שנאמר כי לקח טוב נתתי לכם (משלי ד ב). לטובים אלו ישראל, שנאמר היטיבה ה' לטובים ולישרים בלבותם: (ז) היטיבה ה' לטובים. יכול לכל, ת"ל ולישרים בלבותם:

[ה] והמטים עקלקלותם יוליכם ה'. (ח) אמר ריב"ל כל המספר אחר מטתן של תלמידי חכמים נופל בניהנם, שנאמר והמטים עקלקלותם יוליכם ה' את פועלי האון. (תניא רבי ישמעאל אומר) (ט) [תנא דבי ר' ישמעאל] אם ראית ת"ח עובר עבירה בלילה אל תהרהר אחריו ביום שמא עשה תשובה שמא ס"ד אלא ודאי עשה תשובה (אימר) [והני מילי] דברים שבגופו אבל דברים שבממונו עד דמהדר ליה (למלוה) [למריה]:

הערות ותקונים

בעלמו נכון בסס המדרש בוצע רמז קי"ס ורמז ק"ע, והביא פס סדרסה רק מחמת הסיום מס סיס אומר, ט"ן סיר המעלות:

(א) אמר ר' יוחנן. ילקוט סס והוא מברכות כ"ח ע"ב, והקשתי כמו שהוא נכון בגמרא סס, וילקוט סס מחרי המעלות ועתיד הקב"ס להחזירן ליסובן מתחיל סיר המעלות לדוד בחותיות גדולות, ובחמת הוא מאמר מחל: (ב) דרים רים נקים. הוא מגמרא סוסה ג' ע"ח אמר ר' שמואל בר רב יצחק כי הוה פתח רים נקים בסוסה אמר סכי אין מזווגין לו לאדם אלא לפי מעשיו שנאמר כי לא ינוח שבט הרשע על גורל הצדיקים (תהלים קכ"ה ג'): (ג) ע"ר יוחנן. הוא מב"ר פ"ס אות ס' וביומלמי כתובות פ"ח ס"ג (דף כ"ס ע"ב) ני' אחרת בשם ר' יצחק בן אלעזר: (ד) ר' אבא בר כהנא אמר. ילקוט סס ולקוח מב"ר פפ"ו אות ג', והשמיט את המאמר מר' יצחק, וע"ם בפי' המפרשים, וילקוט חסר הציון: (ה) היטיבה ה' לטובים. וילקוט מצוין "כתוב לעיל ברמז תת"ח" כוונתו בתהלים שם רמז תת"ח מוצא מאמר בשם תנחומא והוא בתנחומא מצורע אות י"ח ע"ש: (ו) יבא טוב. מנחות כ"ג ע"ב, והמאמר ויקבל טוב זה התורה הוא מוקדם לפני מטוב זה הקב"ה, וכן יש לתקן וילקוט ולפנינו: (ז) היטיבה ה' לטובים יכול לכל ת"ל ולישרים בלבותם. מצוין וילקוט שם "מדרש" וכוונתו במדרש שו"ט מזמור ל' אות ס': (ח) מריב"ל. ברכות י"ז ע"ח: (ט) תניא ר' ישמעאל אומר. כן הביא וילקוט, ותקנתי תנא דבי ר' ישמעאל, כמו שהוא בגמרא שם:

מזמור קכו

[א] **שיר** המעלות בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים. (א) א"ר יוחנן כל ימיו של אותו צדיק היה מצטער על מקרא זה, מי איכא דניים שבעים שנין בחלמא, יומא חד הוה קא אזיל באורחא חזא ההוא גברא דהוה קא נטע חרובא, אמר ליה מכדי חרוב עד כמה [שנין] טעין, [א"ל] עד שבעין שנין, [א"ל] פשיטא לך דחיית שבעין שנין, אמר ליה ואנא עלמא חריבא אשכחית כי היכי דשתלו לי אבהתי אנא נמי אשתיל לבני, אדיתיב וקא כריך רפתא אתיא ליה שינתא, ניים אהדרא ליה משוניתא איכסי מעינא ניים שבעין שנין, כי אתער חזא ההוא גברא דהוה קא לקיט מההוא חרובא, אמר ליה אנת הוא דשתלית, א"ל בר בריה אנא, [א"ל ש"מ דנייסי שבעין שנין], חזא לחמרא דילדא ליה רמכי רמכי, אמר אנא וודאי שבעין שנין ניימנא בחלמא, אזל לביתיה אמר להו אנא חוני המעגל ולא הימנו ליה, אזל לבי מדרשא שמעינהו לרבנן דקא אמרי נהירנא לן שמעתתא כי הנך שני דחוני המעגל, דכי הוה עולה לבי מדרשא כל קושיא דהוו להו לרבנן הוה מפרק להו, אמר להו, אנא הוא, ולא הימנוהו, ולא נהגו ביה יקרא כרבעי ליה, [חלש דעתיה], בעי רחמי ונח נפשיה, [אמר רבא] והייט דאמרי אינשי (ב) או חבריא כחברי דאיוב, או טיתותא:

[ב] (ג) **חוני** המעגל בר בריה דחוני המעגל הוה סמוך לחורבנא דבי מקדשא נפק למטרא לגביה פועלוי עד דיתיב תמן נחית מטרא על למערתא נם דמך ליה ועביד שקיעה שנתיה שבעין שנין עד דחרב מקדשא ואיתבני [דמן תניינות] לסוף [שבעין שנין] אתער משנתיה [חזה] הוה עלמא מחלף, (ד) דהוה זיתים עבידא כרמים, כרמים הוה עבידא זרעים, (ה) עלל למדינתא אמר לון מה קלא בעלמא, (ו) אמרין ליה [ולית את ידע מה קלא בעלמא אמר לון לא, אמרין ליה] ומאן את, אמר לון אנא חוני המעגל אנא, אמרו ליה שמעין אנן כד הוה חוני המעגל עלל לעירייה הוה מנהרא, עלל ונהרת, (ז) קרא על גרמיה בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים:

[ג] **אז** ימלא שחוק פינו. (ח) אמר [ר' יוחנן אמר] רבי שמעון בן יוחאי אסור לאדם שימלא שחוק פיו בעוה"ז, שנאמר אז ימלא שחוק פינו ולשוננו רנה, אימתי בזמן שיאמרו בגוים הגדיל ה' לעשות עם אלה, (ט) אמרו עליו על רשב"ל שכל ימיו לא מלא שחוק פיו בתר דשמעיה מרבי יוחנן:

[ד] (י) **רבי** ירמיה הוה יתיב קמיה דרבי זעירא, חזא (יא) דהוה בדח טובא, אמר ליה (יב) בכל עצב יהיה מותר (משלי יד כג), [כתיב], א"ל (יג) תפילין מנחנא. (מר בריה דרבא) [מר בריה דרבינא] עבד הילולא לבריה

הערות ותקונים

(א) פ"ר יוחנן. יקום שם נקום מגמרא תענית כ"ג ע"ב, ותקנתי כני' בגמרא שם: (ב) או חבריא כחברי לאיוב או מיתותא. עיין רש"י בגמרא שם שכן פיתם כני' בגמרא וכתב לא נרסינן ככה כחברים דאיוב כו' ע"ש: (ג) חוני המעגל בר בריה דחוני המעגל. הוא בירושלמי תענית פ"ג ה"י (דף ס"ו ע"ד): (ד) דהוה זיתים עבידא כרמים, כרמים הוה עבידא (זיתים) [זרעים]. בירושלמי שם זוי דהוה כרמין עבידא זוותין זויי דהוה זיתין עבידא זרעא. פי' זיות שהין כרמים"נמוטין מעשה מקום זיתים וזיות שהיו נמוטין זיתים כעת היא מקום זרע: (ה) עלל למדינתא. בירושלמי שם אזל ליה למדינתא, ונכון ני' שילקוט על למדינתא: (ו) אמרין ליה ולית את ידע. הוספתי כמו שהוא לנכון בירושלמי: (ז) קרא על גרמיה בשוב ה' את שיבת ציון הייט כחולמים. בעטור הסיום הוא הנית כל המאמר מחוי המעגל: (ח) פ"ר יוחנן אמר רשב"י. מגמרא ברכות ג"ח ע"ב, ותקנתי כמו שהוא לנכון בגמרא שם, וכן מובא בילקוט רמז תתפ"ח, רק המעתיק הסמיט המלות "פ"ר יוחנן": (ט) אמרו עליו על רשב"ל שכל ימיו לא מלא שחוק פיו כתר דשמעיה מר' יוחנן. בגמרא שם אמרו עליו על ר"ע שמימיו לא מלא שחוק פיו בשוה"ז מכי שמעיה מרבי יוחנן רביה והיה נפני שילקוט כני' ריש נקיט במקום נפניו ר' שמעון בן נקיט, ונם בילקוט כני' "רביה", רק נשמט בהעתקה: (י) רבי ירמיה הוה יתיב. גמרא ברכות ו' סע"ב: (יא) דהוה בדח טובא. פרש"י יותר מדאי ונראה כפורק עול: (יב) בכל עצב יהיה מותר. פירש"י כשמחדש מראה את עצמו עצב יהיה לו שכר: (יג) תפילין מנחנא. פרש"י

חזא להו לרבנן דהוו קא בדחי טובא, (יד) אייתי כספא (דמן קרא) [דמוקרא] בת ארבע מאה זוזי ותבר קמייהו ואתעציבו, רב אשי עבד הילולא לבריה חזא לרבנן דקא בדחי טובא, אייתי כספא דזוניתא חיורתי ותבר קמייהו ואתעציבו:

[ה] (טו) **יש** אז להבא, שנאמר אז ימלא שחוק פינו:

[ו] **שובה** ה' את שביתנו. (טז) א"ר יצחק גדול יום הגשמים כקיבוץ גליות, שנאמר שובה ה' את שביתנו כאפיקים בנגב, ואין אפיקים אלא מטר, שנאמר ויראו אפיקי ים (ש"ב כב טז):

[ז] **הזורעים** בדמעה ברנה יקצורו. (יז) א"ר יהודה (יח) שור כשהוא מהלך מהלך ובוכה, ובחזרתו (יט) אוכל חזיז מן התלם:

[ח] (כ) **ד"א** הזורעים בדמעה. זה יעקב, שזרע את הברכות בדמעה (כא) [אולי ימושני אבי (בראשית כז יב)]. ברנה יקצורו. ויתן לך האלהים [מטל השמים ומשמני הארץ ורוב דגן ותירוש (שם שם כח)]: הלוך ילך ובכה. (כב) וישא את קולו ויבך (שם כט יא): נושא משך הזרע. (כג) שמשך השבטים מחרן: בא יבא ברנה נושא אלומותיו. (אנא) [אתא] (כד) טעין עולמין ועולמיתא:

מזמור קכז

[א] **שיר** המעלות לשלמה אם ה' לא יבנה בית שוא עמלו בוניו בו. (א) ר' יהודה נשיאה שלח (ב) רבי חייא ורבי יוסי ור' אמי (ג) מעבור קריתא דארעא

הערות ותקונים

פירש"י ומס עדות שממשלת קוני ומשרתיו עלי: (יד) אייתי כספא דמן קרא. ובילקוט דמן קרא', נפרדה כמלא ו"ל למוקרא מלשון יקר ר"ל תשוב ונכבד. עיין רש"י ברכות שם שפי' כוס של זכוכית לבנה, ובדף כ"ח ריש ע"ב פי' כספא למוקרא כוס זכוכית יקרא, ואולי ספי' ברש"י כוס של זכוכית לבנה, מוסב על כספא דזוניתא חיורתא: (טו) ים לז להבא שנאמר אז ימלא שחוק פינו. וילקוט ברמז תתפ"ח הביא המאמר הזה ולעיין בללו "בתוב ביהושע רמז כ"", ומס הביא המאמר בהריכות ממכילתא פ' בשלח [הוא מסכתא דשירה פרשה פ'] וחושב הרבה כתובים אשר ים בהם לז לעתיד, ואחד מהם אז ימלא שחוק פינו, לכן הביא בכאן רק המאמר הקטוע הזה: (טו) ג"ר יצחק גדול יום הגשמים. תענית ח' ע"ב, ובילקוט הביא המאמר ונורס ג"ר יצחק, וכגמרא הכי, ג"ר יוחנן: (יז) אמר ר' יהודה. תענית דף ה' ע"ב, ובילקוט נרשם רק על המאמר הראשון תענית דף ח': (יח) שור כשהוא מהלך מהלך ובוכה. בגמרא הכי' שור בשהוא הורס הולך ובוכה, וגרסת כי לפני רש"י היתה ג"כ הכי' בגמרא שור בהליכתו הולך ובוכה, וכתב בהליכתו להרוס הולך ובוכה, וגרסת כי לפני רש"י היתה ג"כ הכי' בגמרא שור בהליכתו הולך ובוכה, וכתב בהליכתו להרוס הולך ובוכה: (יט) אוכל חזיז מן התלם. רש"י פי' אחת, ובעל הערוך גורס חזין, ובתרגום תהלים שם ורעי חזין מן תלמא, כן הביא המתורגמן, ולפנינו בתרגום חזיז, ובהורחת המלה עיין מה שכתב הרב הגאון הגדול ל"ר קאסטם בערוך השלם ערך חזין: (ב) ד"א הזורעים בדמעה זה יעקב. בילקוט שם נרשם בגליון "בתוב בתרי עשר ברמז תקנ"ל", זה נשמע ממקומו ומוסב על המאמר ג"ר יהודה שור בשהוא הולך, וזה הביא ביותר רמז תקנ"ג מגמרא תענית דף ה' ועל המאמר שלפניו ל"ה זה יעקב חסר הציון והוא בג"ר פע"ם אות ל': (בא) לולי ימושני אבי. כ"ה במדרש, ועיין בפס"ר שהיה יעקב בלשר גדול: (כב) וישא את קולו ויבך (בראשית כ"ט י"א). הל"ל הניח וישא עשו את קולו ויבך, וכן הלשים בלשון פרשה ומשטרדאם עפ"י הנהות ג"ר ועשות הוא: (כג) שמשך השבטים מחרן. כ"ה בילקוט, אבל במדרש הכי' שמשך למקום שעתיד להזרע משם, לכתיב וקח לך משם תשם, ויעלה יצחק את יעקב ויוך פדנה ארם אל נתן בן בתואל: (כד) אתא טעין עולמין ועולמיתא. נשריס ונשרות, ולרש אלומותיו עלומותיו בחילוף ע"ין בא"ף, מ"כ שם:

(א) ר' יהודה נשיאה שלח. ילקוט שם ומצוין בללו ירושלמי למגילה בשעות, וג"ל ירושלמי לחגיגה, והוא שם פ"ק ה"ז דף ע"ו ע"ג, וכן נשנה בפסיקתא דר"כ פסקא אוכה (ק"כ ע"ב), ובפסיקתא לאוכה רבתי סי' כ', ובילקוט תהלים שם נרשם בללו "בתוב ברמז שמ"ח" יש לתקן שנ"ל "ברמז רפ"ב" ושם מצוין בללו "מדרש" וג"ל "בפסיקתא" והוא בפסקא אוכה שרשמתי: (ב) רבי חייא ורבי יוסי ור' אמי. ג"ל נר' חייא ונר' אסי ונר' אמי, כמו שהוא בירושלמי שם, ועיין בפסיקתא שם הערה ג"ב, ובילקוט ירמיה שם רמז רפ"ב כי הוו מסלמי ר' אמי ור' אסי ג"ל רבי הוה מסלח לר' אמי ונר' אסי: (ג) מעבור קריתא לארעא דישראל. בירושלמי למיעבור בקרייתא לארעא דישראל, ובפסיקתא ליפקון ויבלקון קרייתא לארעא דישראל, ובאוכה רבתי ליפקון ויתקון קרייתא לארעא דישראל, ובילקוט ירמיה נפעות ליפקון ויללון,

דישראל, מתקנא לחון (ד) סופרים ומתניין, עלון לחד אתר לא אשכחו תמן לא סופר ולא מתניין, א"ל אייתי לן נטורי קרתא (ה) [אייתון לון מנטורי קרתא], אמרון לון אלין [אינון] נטורי קרתא, לית אלין אלא מחריבי קרתא, [א"ל] ומה אינון נטורי קרתא [א"ל] (ו) ספריין ומתניין, הה"ד אם ה' לא ישמר עיר שוא שקד שומר:

[ב] **שוא** לכם משכימי קום מאחרי שבת וגו' [כן יתן לידידו שנא]. (ז) אלו נשותיהן של ת"ח שמנדדות שינה מעיניהן בעוה"ז ובאות לחיי העולם הבא:

[ג] (ח) **הנה** נחלת ה' בנים שכר פרי הבטן. מדת ב"ו פועל עושה עם בעל הבית, חורש עמו, וזורע עמו, מנכש עמו, מעדר עמו, מטבע אחד נותן לו והולך, אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן אלא [אדם] תאב לבנים נותן לו, שנאמר נחלת ה' בנים. תאב לחכמה נותן לו, שנאמר כי ה' יתן חכמה (משלי ב ו). תאב לנכסים נותן לו, שנאמר והעושר והכבוד מלפניך (דה"א כט יב):

מזמור קכח

[א] **שיר** המעלות 'אשרי כל ירא ה'. (א) א"ר חייא (ב) בר אבא משמיה דעולא גדול הנהנה מיגיעו יותר מירא שמים, דאלו גבי ירא שמים כתיב (ג) אשרי כל ירא ה', ואלו גבי נהנה מיגיע כפו כתיר, יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך, אשריך בעולם הזה, וטוב לך לעולם הבא, ואלו גבי יראת שמים לא כתיב ביה וטוב לך:

[ב] **יגיע** כפיך כי תאכל. (ד) אמר רב חסדא איזהו תלמיד חכם הרואה טריפה לעצמו [ואמר רב חסדא איזהו שונא מתנות יחיה (משלי טו כז), זה הרואה טרפה לעצמו]. דרש מר זוטרא משמיה דרב חסדא כל תלמיד חכם שקורא ושונה, ומשמש תלמידי חכמים, ורואה טריפה לעצמו, עליו הכתוב אומר יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך, רב זביד אמר זוכה ונוחל ב' עולמות, שנאמר אשריך וטוב לך, אשריך בעוה"ז, וטוב לך לעוה"ב, (ה) ר' אלעזר כי הוו משדרי ליה מבי נשיאה לא הוה שקיל, כי הוו מזמני ליה לא הוה אזיל, אמר (ו) לא ניחא להו דאיחי, שנאמר ושונא מתנות יחיה (משלי טו כז):

[ג] **אשתך** כגפן פוריה. (ז) אימתי אשתך כגפן פוריה, כשהיא צנועה ביראתי ביתך, אז בניך כשתילי זיתים, (ח) וכן אתה מוצא בשרה ויאמר הנה ראהל ויאמר שוב אשוב אליך (בראשית יח ט י):

הערות ותקונים

ל"ע ליפקון ויירמון: (ד) סופרים ומתניין. בירושלמי ספרין ומתניין, ופי' מלמדי מקרא, ומלמד משנה: (ה) אייתון לון מנטורי קרתא. הוספתי כמו שהוא בנוסח הירושלמי שם, ובפסיקתא ואיכא רבתי הני' היש מטרתא ומגטרא, פי' רוחם המשמר, הרגוש משמר מטרא, ומגטרא מוצא בערוך ערך מגטר בשם הפסיקתא והיא יונית ופי' שומר העיר σιωπήσας ועיין בפסיקתא בשומר העיר כ"ד, ולולי "היש מטרתא" הוה הפי' על מגטרא ומוצא פנימה: (ו) ספריין ומתניין. בפסיקתא סיים שהן מסמרין ביום ובלילה על שם והגית בו יומם ולילה (יהושע א' ח') ובמדרש איכה שם שהם הוגים ומשנין ומסמרים את התורה כו': (ז) אלו נשותיהן. בילקוט שם חסר כיון והוא לרשתם בכתובות ס"ב ע"ת, והילקוט הביא רק התחלת המאמר על סכתוב שוא לכם משכימי קום, והוספתי בפנים נמר הדרשה, וע"ש בגמרא: (ח) שנה נחלת ה' בניס מדת ג"ו כו'. בילקוט ליון מכילתא, והוא בתכילתא בשלח מסכתא דשירה פרשה ח':

(א) ג"ר חייא בר אבא. נרסת דף ח' ע"ת, ובטעות בילקוט ברכות פ"ת דף י"ח: (ב) בר אבא. בגמרא הני' ר' חייא בר אבא: (ג) אשרי כל ירא ס'. בגמרא מוצא הכתוב אשרי איש ירא את ה' (תהלים קי"ב א') : (ד) ג"ר חסדא. חולין מ"ד ע"ב: (ה) ר' אלעזר כי הוו משדרי. גמרא שם: (ו) אמר לא ניחא להו דאיחי. בגמרא שם אמר לא קא בעי מר דאיחי: (ז) אימתי אשתך כגפן פוריה. בילקוט שם נרסם בגליון ילמדנו, וכן מוצא בתנחומא סדפסם מכבר ויעלה תות ו', ובילקוט שם נרסם בגליון "כתוב ברמז ל"ו" ולא מצאתי מקומם רק בילקוט וירא רמז ל"ת ד"ה וס' פקד את שרה כי תמצא לא תפרח זה אברהם ואין יכול בנפשם זה שרה, כד"ת אשתך כגפן פוריה, ולזה כוון בגיון הזה: (ח) וכן אתה מוצא בשרה. אין ספק שכן הוא בילמדנו שם, ובגמרא ג"מ פ"ז ע"ת ויאמר הוא בתהל להודיע שבשרה אמנו

למעלה

[ד] (ט) **אמר** ר' יהושע בן לוי אשתך כגפן פוריה בירכתי ביתך בניך כשתילי זיתים. (י) מה זיתים אין בהם הרכבה, אף בניך לא יהיה בהם שום פסולת: (יא) הרואה גפן [בעונה] בחלום, אין אשתו מפלת נפלים, שנאמר אשתך כגפן פוריה. שורקה יצפה למשיח, (יב) שנאמר אוסרי לגפן עירה ולשורקה בני אתונו (בראשית מט יא). (יג) הרואה ענבים בחלום, לבנים בין בעתם בין שלא בעתם יפים, שחורים בעתם יפין, שלא בעתם צריכים רחמים, אבלן מובטח לו שהוא בן עולם הבא. (יד) הרואה זיתים בחלום זוטרי פרי ורבי עסקיה כזיתא, והני מילי פרי, אבל אילני הויין לו בנים מרובים, שנאמר בניך כשתילי זיתים. (טו) איכא דאמרי שם טוב יוצא לו שנאמר זית רענן יפה פרי תואר קרא ה' שמך (ירמיה יא טז):

[ה] (טז) **יברכך** ה' מציון. כל פעולות טובות ונחמות טובות מציון:

[ו] (יז) **וראה** בנים לבניך שלום על ישראל. א"ר יהושע בן לוי כיון שבנים לבניך שלום על ישראל, דלא אתו לידי חליצה ויבום, ר' שמואל בר נחמני אמר כיון שבנים לבניך שלום על דייני ישראל, (יח) דלא אתו לאנצויי:

מזמור קכט

[א] (א) **שיר** המעלות רבת צררוני מנעורי יאמר נא ישראל, על גבי חרשו חורשים וגו', (ב) ה' צדיק קצץ עבות רשעים. מלה"ד לבעל הבית שהיה לו פרה חורשת, והשאילה לאחר להיות חורש בה, והיו לאותו האיש עשרה בנים זה בא וחורש וישב לו, וזה בא וחורש וישב לו, עד שנתיגעה הפרה ורבצה לה, נכנסו כל הפרות ואותה הפרה לא נכנסה, לא הספיק בעל הפרה לקבל פיוס מן אותו האיש, אלא בא מיד ושבר את העול, וקצץ (ג) הסמלונים, כך הם ישראל בעולם הזה זה השלטון בא ומשעבד והולך לו, והמענה ארוכה, שנאמר על גבי חרשו חורשים האריכו למעניתם, למחר כשיגיע הקץ אין הקב"ה אומר לאומות העולם כך וכך עשיתם לבני, אלא מיד בא ומשבר את העול, ומקצץ את הסמלונים, שנאמר ואשבור מוטות עולכם (ויקרא כו יג), וכה"א ה' צדיק קצץ עבות רשעים:

[ב] (ד) **רבי** חנינא בר פפא ורבי שמואל בר נחמני עברו על חד חרשן שביעית א"ל רבי שמואל בר נחמני אייתר, א"ל רבי חנינא בר פפא ולא כן אלפן רבי ולא אמרו העוברים ברכת ה' אליכם שאסור לומר לחורשי שביעית אייתר א"ל לקרות אתה יודע ולדרוש אי אתה יודע, ולא אמרו העוברים אלו אומות

הערות ותקונים

למעשה סיתם: (ט) מריב"ל. ירושלמי כלאים פ"ח ה"ז (דף כ"ז ע"ב), ובירושלמי מובא זה בשם ר' לוי: (י) מה זיתים אין בהם הרכבה. כשמרכיבין מותן על מילן מחר מיגו טופח פירות מחמות. עיין בפי' הקצר שם: (יא) הרואה גפן [בעונה] בחלום. ברכות נ"ז ע"ח: (יב) שנאמר אוסרי לגפן עירה ולשורקה בני אתונו. ובמשלי כתיב עני ורוכב על החמור: (יג) הרואה ענבים. זה ליתא בגמרא שם, ובילקוט הוסיף זה ממקור אחר: (יד) הרואה זיתים. ברכות שם: (טו) איכא דאמרי שם טוב. ברכות שם: (טז) יברכך ה' מציון כל פעולות טובות. בילקוט הביא רק החלת הפרשה, ומוצא מן מדרש שו"ט מזמור י"ל לות ו' מי יתן מציון ג"ל ושוב כל ברכות ונחמות ופעולות שהקב"ה מביא על ישראל טוב מציון, ואחת משם מובא ברכה מציון, שנאמר יברכך ה' מציון (תהלים קל"ד ח'), ובילקוט שם חסר מציון: (יז) וראה בנים מריב"ל. כתובות כ' ע"ח: (יח) דלא אתו לאנצויי. פירש"י מי קרוב וקודם בנחלה:

(א) שיר המעלות וגו' על גבי חרשו חורשים וגו'. בילקוט ברמז נרמז "כתוב ביחזקאל ערך אכ"ל", וכוונתו על שנאמר במובא שם מגמרא סוטה י"ח ע"ב, ומביאים שוורים וחורשים על גבם, שנאמר על גבי חרשו חורשים וגו', ובילקוט לא רצה להכפיל המאמר: (ב) ה' צדיק קצץ מנ"ל. הוא מספרא בחקותי פרק ג', ומשבור מוטות עולכם, ובילקוט שם מציון "מדרש" בפשוט ול"ל "ת"כ": (ג) הסמלונים. כ"ה גם בילקוט שם, תוס בספרא בפשוט הסימיונים ול"ל הסימלונים, עיין ערוך ערך סמלן, והביא שם את הספרא ופי' טול של חריסה, פי' שאר רעועות שהן נעול, ועיין בספרי מאזינו פסקא ז"ח: (ד) ר' חנינא בר פפא. בילקוט ברמז בזה ירושלמי

העולם שהם עוברים מן העולם שלא אמרו לישראל ברכת ה' אליכם, וישראל אומרים ברכנו אתכם בשם ה', וישראל אומרים להם לא דייכם מכל הטובות והנחמות הבאות עליכם בזכותנו (ה) [ואין אתם אומרים לנו באו ושלו לכם מן הברכות הללו, ולא עוד] אלא שאתם מגלגלים עלינו את (ו) הפייסים וזמיות וגולגוליות וארנוניות, (ז) סוף שאתם פורעים, כד"א תחת הנחושת אביא זהב וגו' (ישעיה ס יז):

מזמור קל

[א] **שיר** המעלות ממעמקים קראתיך ה'. (א) אמר רבי יוסי בר חנינא משום ר' אליעזר בן יעקב לעולם אל יעמוד אדם במקום גבוה ויתפלל [אלא במקום נמוך ויתפלל] משום שנאמר ממעמקים קראתיך. תניא נמי הכי לעולם לא יעמוד אדם לא על גבי מטה ולא על גבי כסא ולא על גבי ספסל, ולא על גבי שרפרף, ולא במקום גבוה ויתפלל [אלא במקום נמוך ויתפלל] שאין גבהות לפני המקום, שנאמר ממעמקים קראתיך ה', [וכתיב תפלה לעני כי יעטוף]:

[ב] (ב) **כי** עמך הסליחה. אמר רבי אבא הסליחה מופקדת אצלך מראש השנה, וכל כך למה, למען תורא, בשביל ליתן אימתך על בריותיך ביוה"כ:

מזמור קלא

[א] (א) [**כתיב**] (ב) שיר המעלות לדוד ה' לא גבה לבי. בשעה שמשחני שמואל: ולא רמו עיני. בשעה שהרגתי את גלית: ולא הלכתי בגדולות. בשעה שהעלתי בארון: ובנפלאות ממני. בשעה שהחזירוני למלכותי: אלא אם לא שויתי ודומתי נפשי כגמול עלי אמו כגמול עלי נפשי. (ג) כהן ינקא דנחית ממעי אימיה, כן הוות נפשי עלי:

[ב] (ד) **אין** לך אדם בישראל שביזה עצמו על המצות יותר מדוד, (הה"ד) דהוה אמר לפני אלהים ה' לא גבה לבי (תהלים קלא א) בשעה שמשחני שמואל למלך. ולא רמו עיני (שם) בשעה שהרגתי את גלית. (ה) ולא הלכתי בגדולות (שם) בשעה שהחזירוני למלכות. ובנפלאות ממני (שם) בשעה שהעלתי את הארון. אם לא שויתי ודומתי נפשי כגמול עלי אמו (שם ב) כשם שהתינוק הזה אינו מתבייש להתגלות לפני אמו, כך שויתי נפשי לפניך שלא נתביישתי להתבזות לפניך לכבודך. כגמול עלי נפשי (שם) כהן ינוקא דנפק ממעי דאימיה ואין בו רוח נסה לינוק משדי אמו, כן הוות נפשי עלי שאיני מתבייש ללמוד תורה אפילו מקטני ישראל. א"ר אדא ב"ר חנינא אמר לו הקב"ה אתה שוית עצמך לגמול, חייך

הערות ותקונים

דכל הנלמים, וכע"ז פרק כל הנלמים אין זכר מזה רק בפרק ר' ישמעאל שהוא פרק הסמוך פ"ד ה"י לף מ"ד ע"ב, וכן נמנא במאמר בירושלמי שביעית פ"ד ה"ג ע"ם ע"ב, ועוד שם סוף פ"ם ג"ו ע"ח, וירושלמי גיטין סוף פ"ה דף מ"ז ע"ג: (ה) ואין אתם. הוספתי כמו שהוא בירושלמי: (ו) פייסים זמיות גולגוליות וארנוניות. מורגל הרבה במדרשים ופי' מיני מסים, עיין ערוך בערכם: (ז) סוף שאתם פורעים. הסיום הזה ליתא בילקוט, וכוספה היא מבעל הילקוט שהו"ה ישלמו הכל ליעקב:

(א) אמר ר' יוסי. מובא בילקוט מנמרא ברכות ו' ע"ב: (ב) כי עמך הסליחה ל"ר אבא. בילקוט שם נרשם בנליון פסיקתא, והוא בפסקא ולקחתם לכם קפ"ג ע"ב, ובילקוט מובא לנכון הני' ל"ר אחא, ועיין בפסיקתא בסערה ל"ב הבאתי כי במדרש תהלים הני' ל"ר אבא, ולא נודע לי מז כי הוא הוספה במדרש ומועתק לנו מן הילקוט:

(א) על המזמור הזה לא נמצא דרשה כלל, כי בילקוט לא הביא מלומה על זה המזמור, לכן לא היו לו מה להעתיק מהילקוט. ולמען לא יחסר לרשות גם על מזמור קל"ם הוספתי ג' לקוטים מירושלמי וממדרש במ"ר: (ב) כתיב שיר המעלות. הוא בירושלמי סנהדרין פ"ב ה"ד דף כ' ע"ב: (ג) כהן ינקא. כזה התיוק שוגה ממעי אמו: (ד) אין לך אדם בישראל. מדרש במ"ר סוף פ"ד, והמאמר מובא מירושלמי בהרחבת לבריס: (ה) ולא הלכתי בגדולות בשעה שהחזירוני למלכות. בירושלמי שם הני' להיפך לא הלכתי בגדולות

כשם שאין לתינוק הזה עונות, כך אין לך עונות, שנאמר גם ה' העביר חטאתך לא תמות, מכאן את למד שאין אדם רשאי לנהוג נאוה לפני המקום, אלא צריך אדם להתבזות על כבודו]:

מזמור קלב

[א] (א) **שיר** המעלות זכור ה' לדוד את כל ענותו, אם ישמרו בניך בריתי. (ב) שלשה דברים נתנו על תנאי, ארץ ישראל, ובית המקדש, ומלכות בית דוד, חוץ מספר תורה, ובריתו של אהרן שלא נתנו על תנאי. ארץ ישראל מנין, שנאמר השמרו לכם פן יפתה לבבכם וגו' וחרה אף ה' בכם ועצר את השמים וגו' (דברים יא טז יז). (ג) בית המקדש מנין, שנאמר הבית הזה אשר אתה בונה אם תלך בחקותי וגו' (מ"א ו יב), ואם לאו (ד) והבית הזה יהיה עליון כל עובר עליו ישום וגו' (שם ט ח). מלכות בית דוד מנין, שנאמר אם ישמרו בניך בריתי (ונאמר) [ואם לאו] ופקדתי בשבט פשעם (תהלים פט לג), ומנין לספר תורה שלא נתנה על תנאי, שנאמר תורה צוה לנו משה מורשה (דברים לג ד). ומנין לבריתו של אהרן שלא נתן על תנאי, שנאמר ברית מלח עולם (במדבר יח יט), ואומר והיתה לו ולזרעו אחריו ברית כהונת עולם (שם כה יג):

[ב] (ה) **זאת** מנוחתי עדי עד. תנו רבנן כי לא באתם עד עתה אל המנוחה ואל הנחלה וגו' (דברים יב ט). [מנוחה] זו שילה, (ו) ואמאי קרי ליה מנוחה רגלו מביבוש הארץ. (ז) נחלה זו ירושלים. וכה"א היתה לי נחלתי כאריה ביער (ירמיה יב ח), ואומר העיט צבוע נחלתי לי (שם שם ט), דברי ר' יהודה, ר' שמעון אומר מנוחה זו ירושלים, וכה"א זאת מנוחתי עדי עד, ואומר כי בחר ה' בציון אוה למושב לו, ואמאי קרי ליה מנוחה על שם מנוחת הארון, נחלה זו שילה דכתיב

הערות ותקונים

בגדולות כסטליתי לת הארון, ובנפלאות ממני בסעה שהחזירוני למלוותי, ועיין בחלוסי הרד"ל ובפי' מהרז"ו:
(א) שיר המעלות זכור ה' לדוד את כל עמותו. בילקוט מלוין בלדו למעלה רמז תקם"ב, כתיב ביהושע ברמז כ', וברמז כ"ד ובסימן תקצ"א, ובתשצ"א, ובמועל רמז קמ"ה. סליון הרמתון הוא בסעות הוא בויצא רמז קכ"ג, ובמקום תקם"ב ל"ל קב"ב, ושם סביא מאמר מג"ר פ"ע יעקב פתח בנדר תחלה לפיכך כל הסודר לא יהא תולה אלא בו' לכתיב אשר נשבע לה' נדר לאביר יעקב (תהלים קלב ב'). והליון שמני ג"כ בסעות ול"ל ברמז ב', והוא המאמר שסביא שם בשם סילמדנו עובר תאלה זה דוד שנתן נפשו לענות סביא לכתיב זכור ה' לדוד את כל עמותו ו'. והליון שהליני יהושע ברמז כ"ד סביא שם מאמר מנגרע זבחים ל"ד ע"ב זכור ה' לדוד הגם שמעשה בפרשתה זה יהושע לקח אתי מפחים כו'. והליון הרביעי תקצ"א, כוונתו למלאכי רמז תקצ"ה ובסעות תקצ"א, ושם סביא מאמר ממכילתא מי שנתן נפשו עליה נקרלת על שמו ורמים אחת זכור ה' לדוד את כל עמותו אשר נשבע לה' נדר לאביר יעקב לפי שנתן נפשו עליה נקרלת על שמו. והליון החמישי תשצ"א, כוונתו מה שסביא בתהלים רמז תש"צ (ובסעות תקל"ח) ושם סביא המאמר מג"ר פ"ע אשר נשבע ליהושע רמז כ"ל. והליון השני הוא בשמואל רמז קמ"ח ובסעות נרשם קמ"ה, ושם סביא מאמר משו"ע, והוא מזמור ד' לחות ג' ל"ל יותן שלשה דברים היה לוד מלטער עליהם והרחיב לו הקב"ה בשם ואחד מהם על בית המקדש וסביא הכתוב שם אתן שלום בעיני וגו' עד שאמר מקום (תהלים קל"ב ד' ה') והרחיב לו הקב"ה ע"ש. והרביעי ליוחנן בילקוט משובשים, ורמזי ונכון לתקנם:
(ב) שלשה דברים. מכילתא יתרו מסכתא דעמלק פרשה ג' ל"ה ויבלח משה, והליון מכילתא בילקוט מושב על זה המאמר: (ג) בית המקדש מנין שנאמר סביא הזה אשר אתה בונה אם תלך בחקותי. הוא קרא במ"א ו' י"ב, וכן מובא במכילתא, בילקוט בסעות מסתלך בדרכי. ונאמר לנכון במדרש תהלים לפום קלגסע' ולפום ווינילא, אבל בלפום פרלא ואמסע' סליגו הכתוב סביא הזה אשר בנית שם אתן תלך לפני וגו', הוא במ"א ט' ג' ד', והנכון כמו שהוא במכילתא: (ד) והבית הזה יהיה עליון. כן מובא בילקוט, הולם במכילתא מובא הכתוב ושיתה הארון לשמשם על יושביה (מיכה ז' י"ג): (ה) זאת מנוחתי ת"ל. זבחים קי"ט ע"ב: (ו) ואמאי קרי ליה מנוחה לגלו מביבוש הארון. וכן המאמר הבא ואמאי קרי ליה מנוחה על שם מנוחת הארון. כ"ה בילקוט שם ולישה בגמרא: (ז) נחלה זו ירושלים. כ"ה בבבלי שם, ובילקוט קיטע קלת ובגמרא שם הוא בהרחבת לשון, ועיין בירושלמי מגילה סוף פ"ח (ע"ב ע"ד) תני מנוחה זו שילה,

נחלה

(ח) (ויהלך להם יהושע ויפל להם הגורל בשילה) [וישלך להם יהושע גורל בשילה לפני ה' ויחלק שם יהושע את הארץ (יהושע יח י)], (ט) (ר' ישמעאל אומר) [תנא דבי ר' ישמעאל] זה וזה שילה, רבי שמעון בן יוחאי אומר זה וזה ירושלים: [נ] כי בחר ה' בציון. (י) עד שלא נבחרה ירושלים היתה ארץ ישראל כשרה למזבחות, משנבחרה ירושלים יצאת ארץ ישראל שנאמר השמר לך פן תעלה עולותיך ונו' [כי אם במקום אשר יבחר] (דברים יב יג יד). עד שלא נבחר בית עולמים, היתה ירושלים ראויה לשכינה, משנבחרה יצתה ירושלים, שנאמר כי בחר ה' בציון, ואומר זאת מנוחתי עדי עד. עד שלא נבחר אהרן היו כל ישראל (יא) ראויין לכהונה, משנבחר אהרן יצאו כל ישראל, שנאמר ברית מלח עולם היא לפני ה' (במדבר יח יט), ואומר והיתה לו ולזרעו אחריו ונו' (שם כה יג). עד שלא נבחר דוד היו כל ישראל ראויין למלכות, משנבחר יצאו ישראל, שנאמר הלא לכם לדעת כי ה' [אלהי ישראל] נתן (הממלכה) [ממלכה] לדויד [על ישראל לעולם לו ולבניו ברית מלח] (דה"ב יג ה). עד שלא נבחרה ארץ ישראל היו כל הארצות כשרות לדברות (יב) [משנבחרה ארץ ישראל יצאו כל הארצות]:

מזמור קלג

[א] שיר המעלות לדוד, הנה מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד, כשמן הטוב על הראש יורד על הזקן זקן אהרן שיורד על פי מדותיו. (א) שנו רבותינו כמין שני טפי מרגליות היו תלויין לאהרן בזקנו, אמר רב פפא תאנא כשהוא מספר עולות ויושבות לו בעקרי זקנו ועל דבר זה דאג משה, אמר שמא ח"ו מעלתי בשמן המשחה, יצאת בת קול ואמרה כטל חרמון, מה טל אין בו מעילה, אף שמן המשחה [שבזקן אהרן] אין בו מעילה, ועדיין היה אהרן דואג, שמא משה לא טעל ואני מעלתי, יצאת בת קול ואמרה הנה מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד, מה משה לא טעל, אף אתה לא מעלת:
[ב] כטל חרמון שיורד על הררי ציון. (ב) כל פעולות ונחמות טובות מציון:

הערות ותקונים

כאלה זו ירושלים, מית תניי תני מטתה זו ירושלים, כאלה זו שילה, ע"ד מטתה זו שילה כי לא בחתם עד עתה אלא המטתה, כאלה זו ירושלים הטיח לבוע נחלתי לי, מ"ד כאלה זו שילה סיתה לי נחלתי כארים ביער, מטתה זו ירושלים זאת מנוחתי עדי עד: (ח) דכתיב ויהלך להם יהושע ויפל להם הגורל בשילה. כן הוא בילקוט, וכן הוא בגמרא זבחים שם וסיים שם ויפל להם גורל בשילה על פי ס', אבל מין זה נאמן מכתוב, ותקנתי בפיים כמו שהוא בקרא: (ט) ר' ישמעאל אומר. כן הוא בילקוט ותקנתי תנא דבי ר' ישמעאל כמו שהוא בגמרא שם: (י) עד שלא נבחרה ירושלים. מכילתא בא בהתחלה, ומובא בתנחומא הנדפס מכבר בשם המכילתא בפ' בא אות ס', וכאשר הוא לפנינו כן הוא במכילתא. ובעל מיפת לדק סרם את כל המאמר וגרם שכי עד שלא נבחרה ירושלים סיתה כל ארץ ישראל רשויה לשכינה, משנבחרה ירושלים יצתה ע"ז שנאמר כי בחר ה' בציון, עד שלא נבחר בית עולמים סיתה ירושלים כשרה למזבחות, משנבחר בית עולמים יצתה ירושלים, שנאמר השמר לך פן תעלה עולותיך ונו'. ועיין בשערת הרב בעל מאיר עין שם: (יא) ראויין לכהונה. במכילתא כשרים לכהונה: (יב) משנבחרה ארץ ישראל. הוספתי כמו שהוא במכילתא, ושם הוא מוקדם, וחסר גם בילקוט, כי הניח רק התחלת המאמר, ובגליון נדפס כתיב ביחזקאל רמז שנ"ו, ים לתקן שנ"ש, וכוא המאמר שם עד שלא נבחרה ארץ ישראל היו כל הארצות כשרות לדברות:

(א) שנו רבותיו. כריתות ס' ע"ב, הוריות י"ב ע"א, ושם מתחיל תנו רבנן לכן ים לתקן לפנינו תנו רבותיו, והמאמר נמצא גם במדרש וי"ר פ"ג אות ו', במ"ר פי"ח אות ט', חזית פ' נאוו לחייך בתורים, וספרא פ' שמיני, ומובא בילקוט מלאכי רמז תקפ"ז, ותנחומא קרח אות י"ד, ופ"ם מה שהעירותי בשערה ס"ב: (ב) כל פעולות ונחמות. שם הניח בילקוט רק התחלת המאמר, ועיקר הדרשה היא בשו"ם מזמור י"ד אות ו', ועיין גם לעיל מזמור קכ"ח אות ס', הניח גם כן רק התחלה, ופ"ם הערה פ"ז:

מזמור קלד

[א] **שיר** המעלות הנה ברכו את ה' כל עבדי ה' העומדים בבית ה' בלילות. (א) מאי בלילות, אמר רבי יוחנן אלו תלמידי חכמים העוסקים בתורה בלילה מעלה אני עליהם כאלו עוסקים בעבודה, (ב) לעולם זאת על ישראל (הוש"ע ב ג), אמר רב נידל אמר רב זה מזבח בנוי ומיכאל השר הגדול עומד ומקריב עליו קרבן, ורבי יוחנן אמר אלו תלמידי חכמים העוסקים בהלכות עבודה, (ג) מעלה אני עליהם כאלו נבנה בית המקדש בימיהם:

[ב] **שאו** ידיכם קדש וברכו את ה'. (ד) עשרה דברים נאמרו בכוס של ברכה (ה) (מגביהו מן הקרקע טפח) [נוטלו בשתי ידיו], אמר רבי חנינא בר פפא מאי קרא שאו ידיכם קדש:

[ג] (ו) **אמר** ר' שמעון בן פזי כל כהן שלא נטל ידיו אסור לישא את כפיו, שנאמר שאו ידיכם קדש וברכו את ה':

[ד] (ז) **שלש** תכיפות הן, תכף לסמיכה שחיטה, וסמך ושחט (ויקרא ו ד ה), תכף לנטילת ידים ברכה, שנאמר שאו ידיכם קדש, תכף לגאולה תפלה יהיו לרצון אמרי פי וגו' (תהלים יט טו), מה כתיב בתריה יענך ה' ביום צרה (שם כ ב). אמר רבי יוסי בר בון כל מי שתוכף לסמיכה שחיטה (ח) אין הפיגול נוגע באותו קרבן, וכל מי שתוכף לנטילת ידים ברכה אין השטן מקטרג באותה סעודה, וכל מי שתוכף לגאולה תפלה, אין השטן מקטרגו באותו היום:

מזמור קלה

[א] **הללויה** הללו את שם ה' וגו', מעלה נשיאים מקצה הארץ. (א) ריש לקיש ור' יוחנן, רבי יוחנן אומר אין עננים אלא למעלה, שנאמר וארו עם ענני שמיא (דניאל ז יג), ריש לקיש אמר אין עננים אלא מלמטן, שנאמר מעלה נשיאים מקצה הארץ, על דעתיה דרבי יוחנן לאחד שכבד את חבירו בחבית של יין וקנקנה עמה. ודעתיה דריש לקיש לאחד שאמר לחברו הלויני סאה של חטין, וא"ל הביא קופתך, כך אמר הקב"ה לארץ אייתי עננך וקבלי מטר:

[ב] (ב) **חמשה** שמות יש לו, עב ענן איד נשיא חזיז, (ג) עב שהוא מעבב

הערות ותקונים

(א) מאי בלילות ת"ר יומם. בילקוט מעון נכנו בברכות פ"ג, ונ"ל נרסתם שם מן המניחים תדף, כי בילקוט ליין רק בפרק, ובימיו לא היו שוד רשומים בדפים, ובליון הוא בטעות, ונ"ל מנחות פי"ג, והוא בדף ק"י ע"ח: (ב) לעולם זאת על ישראל. ע"ם בגם"י ותום': (ג) מעלה אני עליהם. בגמרא שם מעלה עליהם ככתוב: (ד) עשרה דברים. ברכות נ"ח ע"ח: (ה) מגביהו מן הקרקע טפח תרחב"ם מאי קרא שאו ידיכם קדש. כ"ה בילקוט שם וע"ם הוא, ונ"ל נוטלו בשתי ידיו תרחב"ם מאי קרא שאו ידיכם קדש כי על מגביהו מן הקרקע טפח איתא שם ת"ר לחת בר חנינא מאי קרא כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא: (ו) ת"ר שמעון בן פזי כל כהן. סוטה נ"ט ע"ח, ובילקוט חסר היון, ושם בגי' ת"ר יהושע בן לוי, וע"ם בתום' ד"ה כל כהן: (ז) שלש תכיפות הן. ירושלמי ברכות פ"ח ה"ח דף ג' ע"ד, ומובא בתום' סוטה שם, ועין בגלי ברכות מ"ב ע"ח שלש תכיפות הן, ועין לבניס לבש פ"ב אות י' שמו חכמים שלשה תכיפות הן, וכמ"ש מזמור ד' בפ' רגזו ולא תחטאו: (ח) אין הפיגול נוגע בחותו קרבן. בירושלמי שם אין פסול נוגע בחותו קרבן, ובמדרש לניס לבש שם אמר לבש בר תבחו אם שמך ושחט יהא מוכשר בקרבנו נתקבל, ואם נטל ידיו ובירך מיד יהא מוכשר שלא יהא שטן מקטרג בסעודתו, ואם קרא ק"ש ויתפלל מיד יהא מוכשר שתפלתו נשמעת:

(א) ר"ל ור' יוחנן. ב"ר פי"ג אות י"ח, ושם בגי' ר' יוחנן ור' שמעון בן לקיש, וכן שנה המאמר בירושלמי סוכה פ"ח ה"ם דף נ"ב ע"ב, ונם שם בגי' ר' שמעון בן לקיש, ודברי בירושלמי מובאים בתום' סוכה י"ב ע"ח ד"ה נפסולת: (ב) חמשה שמות. ב"ר שם אות י"ב וירושלמי תענית פ"ג ה"ג דף ס"ו ע"ג: (ג) עב שהוא מעבב פני הקרקע. כן הגיה בילקוט נפשות, ובמדרש ב"ר אבר משם הושתק בילקוט בגי' שהוא מעבב פני הרקיע, ובילקוט בראשית רמז כ' הגיה לנכון שהוא מעבב פני רקיע, ונם בילקוט נרשם נגדו "ג"ח הרקיע" ונם בירושלמי שם נאמר לנכון שהוא מעבב את הרקיע, ובירושלמי

את פני הרקיע. (ד) איד שהוא שובר בעלי שערים. ענן שהוא עושה את הבריות ענוים אלו על אלו. (ה) נשיאים שהוא עושה הבריות נשיאים אלו על אלו. חזיז שהוא עושה הזיונות ברקיע ומשרה רוח הקדש על הבריות, (ו) כמד"א חזון ישעיהו (ישעיה ו ה):

מזמור קלו

[א] **הודו** לה' וגו'. (א) אמר ריב"ל הודו למי שנובה חובתו של אדם בטובתו, עשיר בשורו, עני בשיו, יתום בביצתו, אלמנה בתרנגולתה, (ב) ואריב"ל הני עשרים ושתה כי לעולם חסדו כנגד מי, כנגד כ"ו דורות שברא הקב"ה [בעולמו], ולא נתן להם תורה, וזן אותם בחסדו. (ג) למה נקרא שמו הלל הגדול, אמר רבי יוחנן מפני שיושב הקב"ה ברומו של עולם ומחלק מזונות לכל בריה. (ד) מהיכן הלל הגדול, (א"ר יהודה) [ר' יהודה אומר] מהודו ועד על נהרות בבל, ר' יוחנן אומר משיר המעלות ועד על נהרות בבל, רב אחא ברבי יעקב אמר מכי יעקב בחר לו יה עד על נהרות בבל:

[ב] (ה) **לעושה** נפלאות גדולות לבדו. וכי אחר עשה עמו דבר שהוא אומר לבדו, אלא הוא לבדו יודע מה פלאים עושה, כיצד אדם נתון על המטה והנחש לפניו על הארץ, בא לעמוד הרניש לו הנחש מלפניו, ואינו יודע מה פלאים עשה הקב"ה עמו, ומי יודע הקב"ה, וכה"א רבות עשית אתה ה' אלהי נפלאותיך ומחשבותיך אלינו אין ערוך אליך (תהלים מ ו), אין לי להעריך שבחך, ואיני כדאי לספר נפלאותיך:

[ג] (ו) **א"ר** אלעזר אפילו בעל הנס אינו מכיר בנסו, (ז) שנאמר לבדו, וכדדרש רב יוסף מאי דכתיב אודך ה' כי אנפת בי (ישעיה יב ג), במה הכתוב מדבר, בשני בני אדם שהלכו למחורה ישב לו קוץ לאחד מהם, התחיל מהרהר ומנדף, ליתים שמע שטבע ספינת חברו בים, התחיל מודה ומשבח, לכך נאמר ישוב אפך ותנחמני:

[ד] **לרוקע** הארץ על המים. (ח) שנו רבותינו שלשה משקין אסורין משום נלוי, מים ויין וחלב. (ט) מים מנין, שנאמר לרוקע הארץ על המים, חלב

הערות ותקונים

שם הניח רמזות מקרא על ממשם שמות: (ד) ליל שהוא שובר בעלי שערים. בב"ר שהוא שובר לילן של בעלי שערים, וכירושלמי נמצא אם, ושערוך בערך אל הניח דברי הב"ר ומלת „לילן" לא הניח רק שהוא שובר לבעלי שערים, וכן הניח סילקוט בשם ב"ר ברמזות רמז כ': (ה) נשיאים שהוא עושה הבריות נשיאים אלו על אלו. כ"ה בב"ר, אבל בירושלמי שהוא עושה בתים כנשיאים, מעלה נשיאים מקלה הארץ: (ו) כמד"א חזון ישעיהו. כ"ה בב"ר, אבל בירושלמי הני' חזיז שהוא עושה את הרקיע חזיזות חזיזות, ר' עושה חזיזים:

(א) מריב"ל הודו למי שנובה חובתו. פסחים קי"ח ע"ב ושם הני' אמר רב חסדא, אבל בגליון כתוב ס"ג אמר ר' יהושע בן לוי: (ב) ואריב"ל. זה מוקדם שם בגמרא: (ג) למה נקרא שמו הלל הגדול. שם בגמרא: (ד) מהיכן הלל הגדול. שם: (ה) לעושה נפלאות גדולות לבדו. נרשם בילקוט „מדרש", וכוונתו למדרש שו"ט מזמור ק"ו אות ג', וכן הניחו ברמז תתס"ד בשם המדרש: (ו) ג"ר אלעזר אפילו בעל הנס אינו מכיר בנסו. בילקוט חסר הגיון מהמאמר הזה, והוא בנדפ"ח ע"ב, אולם שם בגמרא מתחיל דרש ר' יוסף מאי דכתיב לודך ה' כי אנפת בי וגו' ומח"כ שייש שם והשיבו דג"ר אלעזר מאי דכתיב שובם נפלאות גדולות לבדו וכרוך שם כבודו לעולם אפילו בעל הנס אינו מכיר בנסו, ובעל הילקוט ברחותו כי נמלא דרשם על שובם נפלאות גדולות לבדו חסר שהוא על הכתוב במזמור קל"ו, והניחו במזמור הזה, אולם בגמרא שם מלת „גדולות" הוא בפעות, וגם בסנהדרין שמה במסכת, ול"ל שובם נפלאות לבדו וכרוך שם כבודו לעולם, והוא הכתוב במזמור ע"ל י"ח וי"ט, ועל הכתוב הזה אמר ר' אלעזר לדשתו: (ז) שנאמר לבדו. זה הוא מדברי הילקוט, ורש"י כתב שם לבדו הוא יודע שהוא נם, אבל בעל הנס אינו מכירו: (ח) שמו מכירו רבותינו. משנה תרומות פ"ח מ"ג, ובילקוט שם הסר הגיון: (ט) מים מנין. גם על זה הסר הגיון בילקוט

מנין, שנאמר ותפתח את נאד החלב [ותשקהו ותכסהו] (שופטים ד יט), יין מנין, דכתיב כל נבל ימלא יין (ירמיה יג יב):

[ה] (י) **תניא** ר' יוסי אומר אוי להם לבריות שרואות ואינם יודעים מה רואות, עומדין ואינם יודעין על מה עומדים, הארץ על מה היא עומדת, על העמודים, שנאמר המרגיז ארץ ממקומה ועמודיה יתפלצון (איוב ט ו), ועמודים על המים, שנאמר לרוקע הארץ על המים, ומים על ההרים, שנאמר על הרים יעמדו מים (תהלים קד ו), והרים על הרוח, שנאמר כי (הנני) [הנה] יוצר הרים ובורא רוח (עמוס ד יג), ורוח בסערה, שנאמר רוח סערה עושה דברו (תהלים קמח ח), (יא) וסערה תלוי בזרועו של הקב"ה, שנאמר ומתחת זרועות עולם (דברים לג כז), וחכמים אומרים על י"ב עמודים עומדת, שנאמר יצב גבולות עמים למספר בני ישראל (שם לב ח), וי"א על ז' עמודים עומדת [שנאמר חצבה עמודיה שבעה (משלי ט א)], ר' אלעזר בן שמוע אומר על עמוד א' עומדת, וצדיק שמו, שנאמר וצדיק יסוד עולם (שם י כה):

[ו] (יב) **למכה** מצרים בבכוריהם. בשעה ששלח הקב"ה מכת בכורות, א"ל כחצות הלילה ומת כל בכור, נכנסו כל הבכורות אצל אבותיהם ואמרו להם כל מה שאמר משה הביא עלינו, אין אתם מבקשים שנחיה, בואו והוציאו את העברים האלו מבינינו, ואם לאו אנו מתים, השיבו להם ואמרו אפילו כל המצרים מתים אינן יוצאין מכאן, מה עשו נכנסו כל הבכורות אצל פרעה, והיו מצווחין לפרעה, ואומרים בבקשה ממך הוצא את העם הזה שבשבילם רעה תבא עלינו ועליך, אמר לעבדיו צאו וקפחו שוקיהם של אלו, מה עשו הבכורות מיד יצאו ונטלו כל אחד חרבו והרג את אביו, (יג) שנאמר למכה מצרים בבכוריהם, למכה בכורי מצרים אין כתיב כאן, אלא למכה מצרים בבכוריהם, ששים רבוא הרגו הבכורות באבותיהם, ר' אבין בשם ר' יודא בן פזי אמר בתיה בת פרעה בכורה היתה, ובתפלתו של משה נצולה, דכתיב טעמה כי טוב סחרה לא יכבה בלילה נרה (משלי לא יח), (יד) ליל כתיב, כד"א ליל שמורים הוא לה' (שמות יב מב):

[ז] (טו) **לגוזר** ים סוף לגזרים. עשרה נסים נעשו לאבותינו על הים, נבקעו ונעשו כמין כפה, שנאמר נקבת במטיו ראש פרזיו (חבקוק ג יד), (טז) נחלק לשנים, שנאמר נטה את ידך על הים ובקעהו (שמות יד טז), נעשה יבשה, שנאמר ובני ישראל הלכו ביבשה (שם טו יט), נעשה כמין טיט, שנאמר דרכת בים סוסך חומר מים רבים (חבקוק ג טו), נעשה פרורין, שנאמר אתה פוררת

הערות ותקונים

שם, והוא מילמדנו, ומובא בילקוט שופטים רמז מ"ם בשם סילמדנו: (י) תניא ר' יוסי אומר. תנינן ב' ע"ב, והילקוט סניף המאמר הזה כי מובא בו ברפי הכתוב לרוקע הארץ על המים: (יא) וסערה תלוי בזרועו של הקב"ה. סערוך בערך זרע סניף המאמר מתנינא וכתב פי' הכל תלוי בגבורתו של הקב"ה והגבורה היא זרועו כדכתיב לך זרוע עם גבורה עכ"ל: (יב) למכה מצרים בבכוריהם בבשר בשלח הקב"ה. ברשם בילקוט בגליון תהומות, והוא בתהומות שלנו בא אות י"ח, ובשבה גם בפסיקתא ויהי בחצי הלילה (דף ס"ה ע"ח), ושם הוא בלשון אחרית, ועיין בתהומות שם הערה ק"ל, ולפניו מן המאמר שהים רבוא הרגו הבכורות וכן המאמר מר' מנין העתיק בעל הילקוט מן הפסיקתא ולא מן התהומות, וערב ב' מאמרים יחד: (יג) שנאמר למכה מצרים בבכוריהם למכה בכורי מצרים אין כתיב כאן. מובא במעט שלוי לסר"ם מלקנץ דף קל"ח ע"ח: (יד) ליל כתיב כד"א ליל שמורים הוא לה'. בפסיקתא שם בהערה ס"ב הבאתי עפ"י הפסיקתא יסד הפייטן ליל שמי של פסח, ליל שמורים מעשה כי טוב סחרה לא יכבה בלילה נרה בליל חג הפסח: (טו) לגוזר ים סוף לגזרים עשרה נסים נעשו לאבותינו. בילקוט שם ברמז תתפ"ג ל"ם לגוזר ים סוף לגזרים הביא רק התחלת המאמר עשרה נסים נעשו לאבותינו על הים, ולא חושב העשרה נסים בפרטרוט, וגייסו בלדו כתיב בתרי עשר ברמז תק"ם, ויש לתקן תקם"ם ושם ל"ם נקבת במטיו הביא המאמר בפרטרוט בשם המכילתא והוא במכילתא בשלח מסכתא ג' פרשה ל' ל"ם ואתה הרם את מטך, והמוסיף מאיר הוסיף המאמר מן המדרש לא רצה לקצר והעתיק המאמר כלו, וכן מוצאת המאמר בתהומות הנדפס בשלח אות י' מהמכילתא: (טז) נחלק לשנים. כ"ם גם בילקוט שם ברמז תקם"ם, ובמכילתא לפנינו נחלק לשנים עשר, והלאה

בעזך ים (תהלים עד יג), נעשה סלעים, שנאמר שברת ראשי תנינים על המים (שם), נעשה גזרים, שנאמר לגוזר ים סוף לגזרים, נעשה ערמות, שנאמר וברוח אפיך נערמו מים (שמות טו ח), נעשה כמין נד, שנאמר נצבו כמו נד (שם שם), הוציא להם מים מתוקים מתוך מלוחים שנאמר ויוציא נוזלים ממלע (תהלים עח טו), (יז) קפא המים משני חלקים, ונעשה (יח) כמין בולוס של זכוכית, שנאמר קפאו תהומות (שמות טו ח)

[ח] **לגוזר** ים סוף לגזרים. וכתיב נותן לחם לכל בשר (פסוק כה), (יט) מלך בשר ודם עומד במלחמה, אינו יכול לא לזון חיילותיו, (כ) ולא לספק להם אפסניות, אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן, אלא ה' איש מלחמה (שמות טו ג), שנלחם במצרים, ה' שמו (שם שם), שזן ומפרנס לכל בריותיו, שנאמר לגוזר ים סוף לגזרים, וכתיב נותן לחם לכל בשר:

[ט] (כא) **א"ר** (שמעון) [שמואל] בר נחמני קשה הפרנסה מן הגאולה, שהגאולה ע"י שליח, שנאמר המלאך הגואל אותי (בראשית מח טז), והפרנסה ע"י הקב"ה, שנאמר האלהים הרועה אותי (שם שם טו), (כב) ר' יהושע דסיכנין אומר יותר מקריעת ים סוף, דכתיב לגוזר ים סוף לגזרים, וסמיך ליה נותן לחם לכל בשר:

[י] (כג) **תנא** דבי אליהו פעם אחת הייתי עובר ממקום למקום מצאני אדם אחד שהיה בו מקרא ואין בידו משנה אמר לי רבי רוצה אני לומר לפניך דבר אחד ומתירא אני שמא תקפיד אמרתי לו ח"ו אם אתה שואלני בדבר תורה, א"ל ר' מפני מה כתיב נותן לחם לכל בשר, וכתיב נותן לבהמה לחמה (תהלים קמז ט), וכי אין אדם מכין לחמו, א"ל זהו דרך ארץ עושה בידיו והקב"ה מברך מעשה ידיו, שנאמר לטען יברכך ה' אלהיך בכל מעשה ידך (דברים יד כט), יכול יהא יושב ובטל, ת"ל אשר תעשה (שם שם) א"ל תשובה זו היא שטה ראשונה שאמרתי לך, והיא מקובלת בעיני, אמר לו בני אשיבך צא ולמד מן השוטה כשנטלה ממנו חבמה אינו יכול לפרנס עצמו שעה אחת, כך בני אדם כשנטלה מהם דעה חשובים כבהמה וכחיה ועוף, והקב"ה מחלק מזונות לכל באי עולם:

[יא] **למכה** מלכים גדולים. וכתיב ואנכי השמדתי את האמורי [מפניהם] אשר כגובה ארזים גבהו (עמוס ב ט), (כד) אמרו רבותינו קשה היה סיחון כמגדל וחומה, והיה קשה מכל הבריות, וארוך מכל המגדל, ורגליו מגיעות לארץ, ואין כל בריה בעולם יכולה לעמוד לפניו מה עשה הקב"ה (כה) כפת שר שלו, שנאמר ואשמיד פריו ממעל [ושרשיו מתחת] (שם שם), והפילו ממקומו ומסרו לישראל. (כו) אמרו חכמים קשים היו סיחון ועוג יותר מפרעה והיילותיו, וכשם

הערות ותקונים

והמיפת לדק מחקו: (יז) קפא המים מצמי חלקים. כ"ס נס בילקוט, ובמכילתא מקפיא להם את הים לצמי חלקים, והמיפת לדק מחק המלות "לצמי חלקים": (יח) כמין בולוס של זכוכית. כ"ס נס בילקוט, אבל במכילתא לפניו בעשות כמין כלים של זכוכית, ונס בערוך בערך בלס ב' הביא המכילתא מקפיא הים לצמי חלקים ונעשה כמין בולוס של זכוכית, וכתב פי' בולוס מרפס של זכוכית, ועיין בערוך מסלס, ובתהומות שם הביא ונעשו ככלי זכוכית ול"ל ונעשו כבולוס של זכוכית: (יט) מלך ג"ו. מכילתא מסכתא דשירתא פ"ל ד"ה ס' ימים מלחמה: (כ) ולא לספק להם אפסניות. וכ"ס בילקוט שם, אבל במכילתא בעשות אבסניות ול"ל אפסניות, ומורגל במדרשים למלך בשיח מחלק אפסניות ולומיסה, ופי' ביומי שכר לצבי המלחמה, עיין ערוך המלס: (כא) ג"ל שמעון בר נחמני. בילקוט שם נרשם ב"ר פל"ו והוא שם בשות ג', וכן הוא בב"ר פ"ב פות ט' ולעיל בשזמור פ' פות ב', ותקנתי ר' שמואל בר נחמני כמו שהוא בילקוט ובכל המקומות והוא בשות המעתיק אחר המעתיק מן הילקוט אל המדרש: (כב) ר' יהושע דסיכנין אומר. כ"ס בילקוט, אבל בב"ר פ"ב ופל"ו ר' יהושע בן לוי, ובב"ר פ"ב הני' נדולה מקריעת יס סוף, ובפל"ו הני' בקריעת יס סוף וכני בקריעת יס סוף, עיין בהרד"ל שם: (בג) תנא דבי אליהו. הוא מן תדב"א פי"ל, והילקוט כשביא מאמרם מן תדב"א הביא תמיד "תמה דבי אליהו", ובילקוט שם נרשם בגלוי "בתוב ביהושע רמז ט"ו", מוסב על לגוזר ים סוף, ושם הביא מאמר שם ילמדנו קריעת ים סוף בזכותו אל אברהם שנאמר לגוזר ים סוף לגזרים ט', והניון תנחומא בילקוט שם נשמע ממקומו ומוסב על למכה מלכים גדולים שמובא כאן בשות י"ח: (כד) אמרו רבותינו. בילקוט הניון תנחומא מוסב על זה שנאמר, והוא בתנחומא דברים פות ס', וכן מובא בילקוט שמות רמז תקל"ט בשם התנחומא, ועיין מ"ש שם בשערש י"ל: (כה) כפת שר שלו. נזה כוון רש"י בפי' על התורה דברים ג' ל"ת ע"ש: (כו) אמרו חכמים.

שאמרו שירה על מפלת פרעה, כך היו ראויין לומר שירה על מפלתן של סיחון ועוג, אלא שבא דוד ואמר עליהם שירה, שנאמר למכה מצרים בבכוריהם, למכה מלכים גדולים, ולעוג מלך הבשן:

[יב] (*כו) **אמר** ר' שמעון בן לקיש משום בר קפרא פליט היה שמו, שנאמר ויבא הפליט (בראשית יד יג), ולמה נקרא שמו עוג, שבא ומצא אברהם שעוסק בעוגת הפסח, (כז) כשבא משה וישראל לתחומא דאדרעי, אמר ליה משה נחנה כאן ולמחר אנו נכנסין בשחרית וכובשין אותה, עמדו שחרית ועדיין לא היתה העין רואה, תלה משה את עיניו וראה את עוג יושב על התומה ורגליו מגיעות לארץ, אמר משה איני יודע מה אני רואה, חומה אחרת בנו אלו בלילה, א"ל הקב"ה משה זה שאתה רואה עוג הוא, אמר רבי יוחנן אורך רגליו היו (כח) י"ח אמה, עוג היה תולש הר וזורקו לישראל, אמר ליה אל תתירא משה היה נוטל צרור ומזכיר עליו שם המפורש וסומכו, ישראל היו אומרים ארורים הם הידים שכך זורקות, (כט) והאמורים היו אומרים ארורים הם הידים שכך סומכות:

מזמור קלז

[א] **על** נהרות בבל שם ישבנו גם בכינו בזכרנו את ציון. (א) א"ר יהודה אמר רב מלמד שהראה הקב"ה לדוד חרבן בית ראשון וחרבן בית שני. חרבן בית ראשון שנאמר על נהרות בבל. בית שני דכתיב זכור ה' לבני אדום את יום ירושלים האומרים ערו ערו עד היסוד בה:

[ב] (ב) **ציון** שהניע ירמיהו לנהר פרת, ענה נבוזראדן ואמר ליה אם טוב בעיניך לבוא אתי בבל (ירמיה מ ד), חשב ירמיהו בלבו ואמר אם הולך אני עמהם לבבל אין מנחם לגלות הנשאר מהם, [יצא לו מהם], נטלו הגליות את עיניהם וראו את ירמיהו שפירש מהם, געו כלם בבכיה וצווחו רבינו ירמיהו הרי אתה מניחנו, שם בכו, שנאמר על נהרות בבל שם ישבנו גם בכינו, ענה ירמיה ואמר להם מעיד אני עלי שמים וארץ אלו בכיתם בכיה אחת עד שאתם בציון לא גליתם:

[ג] (ג) **שם** ישבנו גם בכינו. [מה ת"ל שם ישבנו], מלמד שלא היה להם ישיבה, משיצאו מירושלים עד שהגיעו לפרת אמרו אלוהיהן של אלו רחמן הוא, וכיון שמסבירין לו פנים הוא חוזר ומרחם עליהם, שמא ישובו ויתחברו כלם ויקראו לאלהיהם ויעזרם ולא הועלנו כלום, לפיכך היו דוחקים אותם ומריצין אותם בעל כרחם, שנאמר על צואריגו נרדפנו וגו' (איכה ה ה), קלים היו רודפינו (שם ד יט): גם בכינו. מה ראו ישראל לבכות על נהרות בבל, רבי יוחנן אמר הרג בהם פרת בישראל יותר ממה שהרג נבוכדנצר הרשע, כשהיו ישראל שרויין בארץ [ישראל] לא היו שותין אלא ממי גשמים וממי נוזלים וממי מעינות, כיון שגלו לבבל שתו ממי הפרת ומתים מהם הרבה לפיכך היו בוכים על ההרוגים שהרגו

הערות ותקונים

תמומת שם, ומונח גם בילקוט סוף פ' חקת רמז תשס"ה בשם התנחומא: (*כו) אמר רשב"ל. בילקוט תהלים שם ליתן נגדו אלא סלברים רבים, והוא בפ"ח אות כ"ט, ועיין ב"ר פמ"ב אות ח': (כז) כשבא משה ויסרחל. הוא במדרש שם במאמר שלפניו אות כ"ד, ומונח גם בילקוט דברים רמז תת"י: (כח) י"ח אמה. כ"ה במדרש ובילקוט תהלים, ובילקוט דברים שם ל"ח אמה, ומין קפק שג"ל גם שם י"ח אמה כמו שהוא במדרש ובילקוט תהלים, וכן הענתיק אל המדרש שו"ט: (כט) והאמורים היו אומרים ארורים שם הידים שכך סומכות. במדרש דש"ר ובילקוט דברים מונח לגמרי ברוכות הידים שכך סומכות, רק בילקוט תהלים בטעות ארורות שם הידים, וכן נעתק המדרש שו"ט מן בילקוט תהלים:

(א) ע"ר יהודה אמר רב. ילקוט תהלים שם מגמרא ניטין כ"ג ע"ב: (ב) כיון שהניע ירמי' לנהר פרת. בילקוט תהלים שם נרשם בגליון פסיקתא רבתי הוא בפכ"ו פסקא ויהי בעת שכרתה הגמן: (ג) שם ישבנו גם בכינו. מכאן הוא מפסיקתא רבתי פכ"ח פסקא על נהרות בבל: נאותה

בהם אויביהם, ועל מתים שמתו בדרך [ולא הניחם לקוברם], ועל החרוגים שהרג בהם פרת, ולא עוד אלא שהיה נבוכדנצר יושב בספינה, הוא וכל גדוליו וכל שריו, ועמהם כל מיני זמר, שנאמר וכשדים באניות רנתם (ישעיה מג יד), וכל מלכי יהודה מושלכים בשלשלאות של ברזל, והולכין ערומים על שפת הנהר, נשא נבוכדנצר הרשע את עיניו וראה אותם, אמר לעבדיו מפני מה הללו הולכין בקומה זקופה בלא משאוי, אין לכם משא שיתנו על צוארם, (ד) באותה שעה הביאו ספרים, ועשו אותם כחמת, ומלאו אותם חול, והניחו על כתפם, עד שנכפף קומתם, ואמרו על עצמם על צווארינו נרדפנו (איכה ה ה), באותה שעה געו כל ישראל בבכיה, עד שעלתה שועתם למרום, א"ר אחא בר אבא באותה שעה בקש הקב"ה להחזיר כל העולם לתוהו ובהו, אמר הקב"ה כל מה שבראתי לא בראתי אלא בשביל אלו, שנאמר וגם אני אכה כפי אל כפי והנחתי חמתי (יחזקאל כא כב), עולם שבראתי לא בראתי אלא בשתי ידי, שנאמר אף ידי יסדה ארץ (ישעיה מח יג) אחריבנו. (ה) א"ר אלפא בר קרויא באותה שעה נכנסו כל מלאכי השרת לפני הקב"ה, ואמרו לפניו רבונו של עולם העולם כלו ומלואו שלך, לא דיך שהחרבת דירתך של מטה, אלא שתחריב בית דירתך של מעלה, אמר להם (ו) וכי תנחומין אני צריך, (ז) אני מכיר בראש ואני מכיר בסוף, שנאמר ועד זקנה אני הוא (שם מו ד), על כן אמרתי שעו מני אמרר בבכי אל תאיצו לנחמני (שם כב ד), (ח) [אל תוסיפו לא אמר אלא תאיצו], אמר להם תנחומין הללו שאתם מנחמים אותי ניאוצין הן לפני, רדו מלפני ושאו המשאוי מעליהם, מיד ירדו מלאכי השרת ונטלו המשאוי מעליהם, ולא מלאכי השרת בלבד, אלא אף הקב"ה נשא בעצמו, שנאמר למענכם שלחתי בבלה (שם מג יד). (ט) [וכל ישראל באים הגולה] (י) יצאו לקראתם בני בארי ובני מדינות אחרות, (יא) והיו רואין אותן ערומים, מה עשו בני בארי הפשיטו את עבדיהם ואת

הערות ותקונים

(ד) בתוהי שעה הניחו ספרים ועשו אותם כחמת ומלאו אותם חול והניחו על כתיפם. בפסיקתא רבתי שם ליתא זה רק שם הגי' מיד נעלו מנעלי הברזל על כתיפם, חס וסיף הילקוט ומובא מהתרגום מיכה ה' ה' על הכתוב על לוחרט גרדפנו שהרגם כל הוינה לחזון בשביתה חמת נבוכדנצר רשיעה כרכיב דבני יסרהל לחזון ריקנין, פקוד לחייבת ספרי תוריתה ולמעבד מגהון נוחלקין (נגזון סורי פי' שקים) ומליהו יתהון מן פרידה לי על ספר פרס וסגן יתהון על לוחיהן: (ה) א"ר אלפא בר קרויא. כ"ה הילקוט ובפסיקתא רבתי א"ר תחליפא בר קרויה: (ו) וכי תנחומים אני צריך. בפסיקתא רבתי שם נוסף לו בשר ודם אני שאני צריך תנחומיכם: (ז) אני מכיר בראש. זה נמצא בפסיקתא רבתי: (ח) אל תוסיפו. הוספתי כמו שהוא ברבתי: (ט) וכל ישראל באים הגולה. זה חסר בילקוט, ונמצא ברבתי, וכן הוספתי: (י) יצאו לקראתם בני בארי וכו' עד עשו בני בארי. כ"ה בפסיקתא רבתי שם והועתק להילקוט, ומהילקוט נוסף על המדרש שו"ט. הרב החכם הגדול מהר"ש פרידמאן שם בהערה כ"ד כתב וז"ל נ"ל מאחר מי שפירש אותן בני בארי מי הם, ומצינו בספור מוכח שבני ארץ ישראל הם, ולדעתו הם מספחת ממשפחת בני אחר וזה בני שהוזכר בדה"ב ז' ל"ו אצל אחר שהוא שם אחר אל"ף, ועיין במאורע הוא שכשהוליכו גולי ירושלים לגלות בארץ הזאת שהוא סמוך לנהר אחר, שהיה נבוכדנצר יושב שם, יצאו בני בארי לעשות חסד עמהם עכ"ל: ומצאתי מה שכתיב בזה ידידי הרב החוקר הגדול הרש"ל הרכבי בספרו סיהודים ופרט הסלאווים ל"ד 127 בשם חכם אחד וז"ל במדרש שו"ט מזמור קל"ז ונא עוד שבני נבוכדנצר יושב בספינה וכל מיני זמר שנאמר וכשדים באניות רנתם בני בארי מי הם ? עכ"פ היום מיושבי פ"י, כנראה מהמשך שבי' כמעשה הזה בגולה על נהרות בבל, ואף שנאמר בשם הקב"ה עליהם חסד מכל מ"י, הוא היו אלה פ"ם ופ"ל מכל האומות, וזהו כענין בני מדיות אחרות המוזכרים שם, אחר נא חסף עיסם על הסנטים כמו בני בארי ונא דברו עליהם אל המלך, אבל מי ומי הסם בני בארי אלה ? נראה כי היה ארץ מיבשריה היא ארץ קוקאזוס וקרא להם המדרש בני בארי כדרכי מדרשי פ"י להסב שמות ולכותם בשם עברי הדומה בתוהיותיו לשם הנכר, גם טולמו אמצי קוקאזוס ליפי תואר ויפי מראה עד היום, עיין שוד שם גם מן ל"ד 120 ומלאה: (יא) והיו רואין אותן ערומים. בפסיקתא רבתי הגי' והיו רואים אותם מושלים בשלשלאות של ברזל היו מתמהין ובוכים עליהם ואומרים עם ה' אלה ומארצו

יצאו

שפחותיהם והקריבום דורון לפני נבוכדנצר, (יב) אמרו לו שמא מלך אוהב ערומים אתה, אמר להם לכו והלבישו את בני ישראל, מה שכרן של בני בארי, נטה הקב"ה עליהם חסד מכל ארץ ישראל, (יג) והם יפים יותר, אמרו כל אדם שנכנם שם אינו מבקש לצאת בלא עבירה, מהו גם בכינו, שהיו בוכים ומבכים עמהם הקב"ה:

[ד] (יד) **על** ערבים בתוכה תלינו כנורותינו כי שם שאלונו שובינו דברי שיר. אמר להם נבוכדנצר מה אתם יושבים ובוכים [והוא קורא לשבטו של לוי ואמר להם] הכינו עצמכם עד שאנו אוכלין ושותין אני מבקש שתעמדו ותיקשו לפני בכנורות שלכם, כדרך שהייתם מקישין לפני אלהיכם, מסתבלים אלו באלו ואמרו לא דיינו שהחרבנו את מקדשו, אלא עכשיו אנו עומדים להקיש לפני (טו) הנגם הזה:

[ה] (טז) **היה** רבי יצחק בר טבלא אומר למה"ד למלך ב"ז שנשא בת מלכים אמר לה עמדי והשקיני כוס אחד, ולא רצתה להשקותו, כעס עליה והוציאה מתוך ביתו, והלכה ונשאת למוכה שחין, אמר לה עמדי והשקיני כוס אחד, אמרה לו ריקה בת מלכים הייתי ונשאתי למלך, ועל שאמר לי השקיני כוס אחד ולא רציתי להשקותו, כעס עלי והוציאני מתוך ביתו, שאילו השקתיו הייתי מוסיף על כבודי כבוד, עכשיו אתה אומר לי עמדי והשקיני, עמדו כלם ושלטו בעצמם, ונטלו אליוני ידיהם לתוך פיהם ומרצצים אותם. שירו לנו משיר ציון לא נשיר לא נאמר, אלא איך נשיר, מראים אצבעותיהם (יז) ואומרים היינו כפותים, (יח) ונתקטעו אצבעותינו, וכה"א ואקבצם אל הנהר הבא אל אהוא וגו', ומבני לוי לא מצאתי שם (עזרא ח טו), שם היו אלא שלא היו יכולים להקיש בכנורות, ומניין שחזרו אותן הלוים שגלו מתוכה שנאמר (ורבים מראשי האבות והלוים) (יט) [ורבים מהכהנים והלוים וראשי האבות הזקנים] אשר ראו את הבית הראשון וגו' (עם ג יב), (כ) כיון שידע כן נבוכדנצר עמד והשליך מישראל תלי תלים של הרוגים, אף על פי שהרגו מהם הרבה היה להם שמחה שלא אמרו שירה לפני עבודה זרה, שנאמר ותוללינו שמחה, באותה שעה נשבע הקב"ה לישראל אתם שלמתם בעצמכם וקטעתם אצבעות ימינכם, אף אני השיב אחור ימינו מפני אויב (לעיל פ ג) ואינה חוזרת, אלא אזכיר אתכם, שנאמר אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני:

[ו] (כא) **תניא** סד אדם את (כל) ביתו [בסיד] ומשייר דבר מועט זכר לירושלים, [עושה אדם עסקי סעודה ומשייר דבר מועט זכר לירושלים], עושה אשה תכשיטיה ומשיירת דבר מועט זכר לירושלים, שנאמר אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני: (כב) ומשחרב בית המקדש רבו פרושים בישראל, לא היו אוכלים בשר

הערות ותקונים

יגאו (יחזקאל ל"ץ כ') דגדלתי לחילו הם, בזרע אפריים הגיח גודלתי מלהיסם עמה נהם: (יב) אמרו לו שמא מלך אוהב ערומים אתה. בפסיקתא רבתי אמר להם על מה אתם עושים כך אמרו לו אנו מוסרים שמא מלך אוהב ערומים אתה אמר להם טוטל ואיט אנא דלך בזיון נכו והלביסוס ליעראל: (יג) והם יפים יותר. בפסיקתא רבתי הני' ואין לך בארץ ישראל שהיו יפים ביותר אנא בני בחרי: (יד) על ערבים בתוכה תליע כנורותיו, עד היה ר' יצחק בר טבלא אומר. הוא מרבתי פל"ח פסקא ותאמר ציון ד"ם ד"ח ותאמר ציון בשעה שבא נבוכדנצר וכרך את בית המקדש: (טו) הנגם הזה. נבוכדנצר גנם וקטוע היה: (טז) היה ר' יצחק בר טבלא אומר. מכאן הוא בפכ"ח פסקא על נהרות בבל ומן עמדו כלם ונלמו בעצמם הוא מפל"ח שם במאמר שמצאתי בהערת י"ג: (יז) ואומרים היינו כפותים. בפסיקתא רבתי שם היו כפותיו חזקים כברזל: (יח) ונתקטעו אצבעותינו וכה"א ואקבצם וגו'. בתיס חסר אינה שורות אחר הסמים בעל היקוט מהרבתי: (יט) ורבים מראשי האבות והלוים. תקנתי ורבים מהכהנים והלוים ורבתי מאות חזקיים כמו שהוא בקרא, וגם בפסיקתא הוא כמו שהועתק בילקוט בשעות: (כ) כיון שידע כן נבוכדנצר. זה הועתק בילקוט מן הרבתי פסקא כ"ח פסקא על נהרות בבל. והסיום בהוא בשעה בשבע הקב"ה ליעראל הוא מפסקא ל"ג ותאמר ציון וערב מאמרים שונים יחד כדרכו: (כא) תניא סד אדם. תוספתא סוף סוטה: (כב) ומשחרב בית המקדש. תוספתא שם ונגמרא ב"ב ס' ע"ב מתחיל

ולא היו שותין יין, נטפל להם רבי יהושע אמר להן בני מפני מה אין אתם אוכלים בשר ושותין יין, אמרו לו נאכל בשר (כג) שבכל יום היה תמיד קרב על גבי המזבח [ועכשיו בטל], ונשתה יין שבכל יום היה מתנסך על המזבח ועכשיו בטל, (כד) א"ל אף תאנים וענבים לא נאכל שמהם מביאים בכורים, לחם לא נאכל שמהם מביאים שתי הלחם בעצרת, ולחם הפנים (כה) בכל שבת ושבת, מים לא נשתה שמטנו היו מנסכים מים בחג, שתקו, אמר להם שלא להתאבל כל עיקר אי אפשר, ולהתאבל יותר מדאי אי אפשר, (כו) דא"ר יהושע אין גוזרין גזרה אלא אם כן רוב הצבור יכולים לעמוד בה, מאי קרא (כז) א"ר אדא בר אהבה (כח) במארה אתם נארים ואותי אתם קובעים הגוי כלו (מלאכי ג ט), אי איכא הגוי כלו אין, ואי לא לא, אלא כך אמרו חכמים סד אדם את ביתו בסיד ומשייר דבר מועט [וכמה א"ר יוסף אמה על אמה אר"ח כנגד הפתח, עושה אדם כל צרכי סעודה ומשייר דבר מועט], ומאי ניהו, א"ר פפא (כט) כסא דהרסנא, עושה אשה תכשיטיה ומשיירת דבר מועט, ומאי ניהו, אמר רב (ל) בת צדעא, שנאמר אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני, מאי על ראש שמחתי, א"ל זה אפר מקלה שבראש התנים, אמר ליה רב פפא לאביי היכא מנח לה, אמר ליה במקום תפילין, שנאמר לשום לאבלי ציון [לתת להם] פאר תחת אפר (ישעיה סא ג):

[ז] (לא) **רבי** דוסא אמר אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני מלעשות נסים, (לב) רבי זעירא אמר בשם רשב"ל, את מוצא כיון שגרמו העונות, ונכנסו גוים לירושלים, נטלו גבורי ישראל וכפתו ידיהם לאחוריהם, אמר הקב"ה עכו אנכי בצרה (תהלים צא טו), בני נתונים בצרה (לג) ואני רואה, כביכול השיב אחור ימיני מפני אויב (מיכה ב ג), ובסוף גלה אותם לדניאל ואתה לך לקץ (דניאל יב יג), א"ל ליתן דין וחשבון, א"ל ותנוח (שם), א"ל נייחא לעולם, א"ל ותעמוד (שם), (לד) [אמר לפניו רבון העולמים עם מי, עם הצדיקים, או עם הרשעים, א"ל לנורלך (שם) עם הצדיקים כיוצא בך א"ל אימתי], (לה) א"ל לקץ הימים, או לקץ הימין, א"ל לקץ הימין שהיא משועבדת, א"ל הקב"ה קץ נתתי לימיני כל זמן שבני משועבדים תהא ימיני משועבדת עמהם, גאלתי בני גאלתי ימיני, הוא שדוד אמר למען יחלצון ידידיך הושיעה ימינך וענני (תהלים ס ז), רבון העולמים עשה להם בשביל ידידיך אברהם יצחק ויעקב, וכל זמן שאין להם זכות, עשה להם בשביל ימינך וענני, א"ל הקב"ה אני עושה, שנאמר חשף ה' את זרוע קדשו [וגו'] (ישעיה נב י), וכתיב הושיעה לו ימינו וזרוע קדשו (תהלים צח א):

הערות ותקונים

[ה] (לו) **זכור** ה' לבני אדום את יום ירושלים. אמרו ישראל לפני הקב"ה רבונו ש"ע אתה אומר לנו זכור אנו שכחה מצויה בנו, אתה זכור שאין שכחה לפני כסא כבודך, האומרים ערו ערו עד היסוד בה, (לז) ר' אבא בר כהנא אמר (לה) פגרו פגרו, כד"א חומת בבל [הרחבה] ערער תתערער (ירמיה נא נח), ר' לוי אמר (לט) פינון פינון, כד"א ותער כדה אל השוקת (בראשית כד כ):

[ט] (מ) **זכור** ה' לבני אדום את יום ירושלים. אימתי לכשיעקרו יסודותיה ממנה, האומרים ערו ערו עד היסוד בה:

[י] (מא) **שאלו** את ר' אליעזר דורות אחרונים כשרים מן הראשונים, א"ל עדיכם בבית הבחירה יוכיחו, אבותיכם (מב) העבירו את התקרה, שנאמר ויגל את מסך יהודה (ישעיה כב ח), אבל אנו פעפענו את הכתלים, שנאמר האומרים ערו ערו עד היסוד בה, (מג) ללמדך שכל דור שאינו נבנה בימיו מעלה עליו כאלו החריבו, (מד) מאי טעמא לפי שלא עשה תשובה:

[יא] [(מה) [**רבי** ליונטי] בעון קומי רבי יונה בת כהן שנישאת לישראל חוזרת [ואוכלת], בת ישראל שנישאת לבהן הואיל והיא ראויה לאכול למה אינה אוכלת, אמר לו [כן אמר] ר' זעירא רב ענן בשם רב מהו בת כהן למדת של כהן, כמד"א בת בבל השדודה (פסוק ח) וכי בת בבל היתה אלא שמע מינה שעשתה כמעשה בבל]:

מזמור קלח

[א] (א) **לדוד** אודך בכל לבי וגו'. אמר ישעיה יבש חציר נבל ציץ (ישעיה מ ז), ואתם מה לכם לעשות, על הר גבוה עלי לך מבשרת ציון (שם שם ט), אמרו ישראל מתיראין אנו מפני שונאים, אמר הקב"ה השונאים חציר היו, כלום כל זמן שהיו קיימים היתם מתיראים מהם, עכשיו שאבדו, כי רוח ה' נשבה בו (שם שם ז), ממי אתם מתיראים, הריטי בכח קולך וגו' הריטי אל תיראי וגו' (שם שם ט), (ב) אמרו ישראל איטתי אנו מקלסין, כשישלם גמול לרשעים, שנאמר

הערות ותקונים

(לו) זכור ה' לבני אדום אמרו ישראל. נרשם בילקוט שם ברמז תתפ"ו "תנחומא" והוא כי תצא אות י"ח וכשנה בפסיקתא זכור (כ"ו ע"ח), ושם הוא בשם ר' ברכיה, והילקוט השמיט שם המומר, ועיין בפסיקתא שם הערה ל"ב: (לז) ר' אבא בר כהנא אמר. תנחומא שם ופסיקתא שם, גם בפסקא עניה סוערה הערה (קל"ד ע"ב), ובמדרש מיכה פ' זכור ה', גם בפסיקתא רבתי שם, ועיין בפסיקתא עניה סוערה הערה י"ג: (לח) פגרו פגרו. פי' סריסה ותיגה, כמ"ש הערוך ערך פגר, וז"ל בפסיקתא דזכור ופסקא דעניה סוערה ערו ערו פגרו פגרו, ותן את בניה, ת"י ופגר יתי ביתה: (לט) פינון פינון. פי' פניה והרקם על יסוד בה, וכן פ"י ותער כדה ופניתה קולתה, ור' לוי מפרש ערו מגזון טרקא, וכן מוצא בערוך ערך פן: (מ) זכור ה' לבני אדום ביומי טו'. בילקוט ברמז תתצ"ו לא הביא המאמר הזה רק רמז בגליון "לשל ברמז תתפ"ו" ושם הביא מאמר אחד מתוספתא ברכות [פ"ו] מגין שאין המכינה חוזרת לתוכה עד שתעשה כר שנאמר [ספר המוב והלבנון ויסי בשלם שם, מניחו כשהיא שלם קרויה כר הא לין המכינה חוזרת לתוכה עד שתעשה כר שנאמר] ויקרע מברחם ונו', אבר יאמר היום בכר ה' ילחם, ואומר זכור ה' לבני אדום את יום ירושלים (תהלים קל"ז) אימתי לכשיעקרו יסודותיה ממנה המומרים ערו ערו עד היסוד בה, ועיין במנחת בכורים בתוספתא שם, וזכותיף את המאמר מן הילקוט אל מדרש שו"ט בסוף שהוא בילקוט כמו שהוא ברמז תתפ"ו: (מא) שאלו את ר' אליעזר. ירושלמי יומא פ"א ה"ו דף ל"ח ע"ג: (מב) העבירו את התקרה. פי' אבל היסוד לא החריב כנוכלמר: (מג) ללמדך שכל דור. בירושלמי שני' אמרו כל דור כו': (מד) מ"ט לפי שלא עשה תשובה. הסיום הזה ליתא בירושלמי רק שם בהתחלת המאמר ברישון ובשני לא נזכר ב"כ שיהיה הרשעים עשו תשובה שמייסר לא עשו תשובה: (מה) ר' ליונטי בעון קומי ר' יונה. כל המאמר עד סוף המזמור הוספתי כמו שהוא בילקוט תהלים שם, וברשם בלבו ירושלמי דיבמות והוא בפ"ט ה"ם דף י' ע"ב, והמוסיף אבר הוסיף כל המזמורים הללו אל המדרש שו"ט, הסמיך זה בסנגה, וע"ש בק"ע ובפ"מ:

(א) לדוד אודך. מכאן עד סוף הספר הוא הוספה מן המוסיף אבר הוסיף המזמורים קי"ט ק"ל קכ"ג, ומן קכ"ג עד סוף קל"ו הוסף מן הילקוט: (ב) אמרו ישראל איטתי אנו מקלסין כו' עד שנאמר אבדי

כאשר עשית יעשה לך נטולך ישוב בראשך (עובדיה א טו), מה היה הגמול שנפץ את עוללי ישראל אל הסלע, שנאמר אשרי שיאחז ונפץ את עולליך אל הסלע (תהלים קלז ט), אותה השעה מקלסין ישראל בכל לבם להקב"ה, שנאמר אודך בכל לבי, מכאן אתה למד שכל זמן שהרשעים בעולם הם משעבדים את ישראל, ודוחקים אותם, ואינם פנויים לקלס בכל לבם, (ג) ואם אובדים אותה שעה אודך בכל לבי וגו': נגד אלהים אזמרך. נגד סנהדרין, שנאמר אלהים לא תקלל (שמות כב כז), ונגד הנביאים שנקראו אלהים, שנאמר ומשה איש האלהים (דה"ב כה ט), ויבא איש אלהים אל עלי (ש"א ב כז), ואף במיתתן נקראו אלהים, שכן אתה מוצא בשמואל (ראיתי) אלהים [ראיתי] עולים מן הארץ (שם כח יג), לכך נאמר נגד אלהים אזמרך, נגד הצרות הבאות עלינו אנו מזמרין לך:

[ב] **אשתחוה** אל היכל קדשך ואודה את שמך. (ד) וכה"א ביום ההוא יאמר לירושלים אל תיראי וגו' (צפניה ג טז), כך כשיאבדו רשעים מן העולם, ישראל מקלסין להקב"ה, כשיבנה היכל ובית מקדשו אותה שעה אשתחוה אל היכל קדשך, למה כי הגדלת על כל שמך אמרתך, אמרו ישראל להקב"ה הגדלת על כל מה שאמרת לנו על ידי הנביאים, ומה אמרת, והיה אחרי כן אשפוך את רוחי וגו' (יואל ג א), והיה ביום ההוא יטפו ההרים עסיס (שם ד יח), וכה"א אל תיראי אדמה וגו' (שם ב כא), למה, כי הגדיל ה' לעשות (שם שם), וכתיב אז ימלא שחוק פינו וגו' הגדיל ה' לעשות עם אלה וגו' (תהלים קכו ב):

מזמור קלט

[א] **למנצח** לדוד מזמור ה' חקרתני ותדע. אמר צופר הנעמתי החקר אלוה תמצא וגו', גבהי שמים מה תפעל וגו', ארוכה מארץ מדה וגו' (איוב יא ז ח ט), אין אדם עומד עליה, ונעלמה מעיני כל חי (שם כח כא), ומי ידעה אלהים, שנאמר אלהים הבין דרכה וגו' כי הוא לקצות הארץ יביט וגו' (שם שם כג כד), אין אדם יכול להגיע עד סוף מעשיו של הקב"ה, (א) וכן דוד אמר מי ימלל גבורות ה' (תהלים קו ב), אין אדם יכול להגיע לגבורותיו של הקב"ה, וכן משה אמר אלא הוא עומד נצח והוא חוקר את הכל לכן דוד נותן לו את הנצח ומזמר שנאמר למנצח לדוד מזמור: ה' חקרתני. (ב) משל למלך שהיה יושב ואוכל עם אשתו, כשהוא אוכל עמה כתב לה גט ונתן לה, התחילה האשה ואמרה ראו כמה חכם אדוני המלך, ידע שנתתי עיני באחר, ידע שיש לי אוהב, ונתן לי את הגט, (ג) כך אמר דוד חקרני אל ודע לבבי, ששמעתי ליצרי והביא עלי יסורים, לכך נאמר ה' חקרתני ותדע:

הערות ותקונים

שיאחז ונפץ. מחק הרמ"פ והכניס כני' אומתי אתו מקלסין להקב"ה בקול גדול כשיאכד את הרשעים וכה"א למעלה מן הפרשה (תהלים קל"ו ח') בת בבל המשודדת [אשרי שישלם לך את גמולך שגמלת לנו], שילם הקב"ה לרשעים קלסו אותו ישראל כי קרוב יום ה' על כל הגוים מה עשו נפשו עוללי ישראל כך שילם להם, שנאמר אשרי שיאחז ונפץ את עולליך אל הסלע: (ג) ואם אובדים. הרמ"פ הגיה כיון שאבדו אומרים אודך בכל לבי: (ד) וכה"א ביום ההוא יאמר לירושלים אל תיראי. מין שייכות יש לענין שהביא כאן, והרמ"פ נורס על כל הצרות הבאות עלינו אנו מזמרין לך ולך אנו משתחוים, שנאמר אשתחוה אל היכל קדשך ואודה את שמך (תהלים ס' ח'), ומין ירצה אלא צרות, וכה"א ביום ההוא יאמר לירושלים אל תיראי:

(א) וכן דוד אמר מי ימלל גבורות ה', מין אדם יכול להגיע לגבורותיו של הקב"ה, וכן משה אמר. זה מחק הרמ"פ, ואחרי המלות מין אדם יכול להגיע עד סוף מעשיו של הקב"ה הגיה כזה: "למה שהן ארבה, וכן שלמה אמר שדי לא מצאנוהו שניה כח, מין אדם תוקר מעשיו של הקב"ה" אלא כזה לבדו עומד נצח והוא תוקר את הכל, ורמזתי בזאת אמת שהגיה על וכן משה אמר שע"ל ואפילו משה רבינו שעלה למרום וקיבל את התורה מיד ליד לא עמד על חקר זה: (ב) משל למלך שהיה יושב ואוכל עם אשתו. הרמ"פ הוסיף הרגיש המלך גם שאתנה עיניה באחד ונתן לה גט: (ג) כך אמר דוד. הרמ"פ מחק מן

מקרני

[ב] **אתה** ידעת שבתי וקומי וגו׳. אתה ידעת (ד) כשהייתי (ברע) [בשלוותי] לא שכחתיך, וכה״א ויהי כי ישב המלך בביתו וה׳ הניח לו מסביב (ש״ב ז׳ ח׳), שמא לא אמרתי אתה ידעת שבתי וקומי וכשקמתי לברוח (אחרי) [מפני] אבשלום לא קראתי אחריך תגר, אלא מזמור לדוד בברחו מפני אבשלום (תהלים ג׳ ח׳).
(ה) ר׳ יהודה אומר המזמור הזה אדם הראשון אמרו, שנאמר ה׳ הקרתני ותדע וידעת שלא היה לי איפשר בלא אשה לכך נאמר לא טוב היות האדם לבדו. לכך נאמר ה׳ חקרתני. אתה ידעת שבתי וקומי בג״ע:

[ג] **ארחי** ורבעי זרית. מהו ארחי ורבעי, [זה הזרע כמד״א] מי מנה עפר יעקב ומספר את רובע ישראל (במדבר כ״ג י׳). זרית (ו) כמו שהאדם זורה בגורן ונוטל את התבואה ומשליך את התבן כך זרית הרביעה ונטלת הטיפה שידעת ועשיתני היטנה:

[ד] **כי** אין מלה בלשוני הן ה׳ ידעת כלה. כך אמר דוד לפני הקב״ה אתה ידעת שבתי וקומי, ולא עוד אלא (על) כל פסיעה ופסיעה שאני עתיד לפסוע כבר גלויה לפניך, וכן אמר הכתוב כי (אתה) [עתה] צעדי תספור (איוב י״ד ט״ז), ולא מעכשו, אלא עד שלא באתי לעולם, וכה״א לירמיהו בטרם אצרך בבטן ידעתיך (ירמיה א׳ ה׳), וכן אמר (הכתוב) [ישעיה] לסנחריב יען התרגזך אלי ושאננך עלה באזני (מ״ל י״ט כ״ח). א״ל שופה מה אתה סבור, הלא ידעת אם לא שמעת, ושבתך וצאתך ובואך ידעתי ואת התרגזך אלי (שם שם כ״ח), לכך נאמר כי אין מלה בלשוני, (ז) אין מזמור אין נצח אין שיחה שאני עתיד לומר שאינם גלויין לפניך, לכך נאמר כי אין מלה בלשוני הן ה׳ (אתה) ידעת:

[ה] **אחור** וקדם צרתני. מהו אחור וקדם (ח) דו פרצופין נבראו כך היה אדם הראשון מאחוריו היה צורת חוה, וכה״א ויבן ה׳ אלהים את הצלע (בראשית ב׳ כ״ב), לכך נאמר אחור וקדם צרתני וגו׳. (ט) רב ושמואל, חד אמר פרצוף, וחד אמר זנב, בשלמא למאן דאמר פרצוף, היינו דכתיב אחור וקדם צרתני, אלא למאן דאמר זנב מאי אחור וקדם צרתני, כדאמר ר׳ אמי דאמר ר׳ אמי אחור למעשה בראשית וקדם לפורענויות, פורעניות דמאי, אי לימא משום קללה, הא בתחלה נתקלל נחש ולבסוף חוה ולבסוף אדם, אלא לפורענויות המבול, שנאמר וימח את כל היקום אשר על פני האדמה מאדם עד בהמה (שם ז׳ כ״ג), (י) ולמאן דאמר פרצוף, הי מינייהו סניא ברישא, (יא) מסתברא דזכר מסני ברישא, דתניא לא יהלך אדם אחר אשה בדרך ואפילו היא אשתו, נזדמנה לו על הנשר יסלקנה לצדדין וכל העובר אחרי אשה בנהר אין לו חלק לעולם הבא: (יב) ד״א אחור וקדם צרתני. א״ר יוחנן אם זוכה אדם אוכל ב׳ עולמות אחור וקדם, ואם לאו הוא בא ליתן דין וחשבון, שנאמר ותשת עלי כפיך כד״א כפך מעלי הרחק (איוב י״ג כ״א).

הערות ותקונים

הקרני אל עד חקרתני ותדע: (ד) כשהייתי ברע. הרש״פ הגיה בשלוותי: (ה) רי״ח המזמור הזה אדם הראשון שנאמר ה׳ חקרתני ותדע וידעת שלא היה לי איפשר בלא אשה. הרש״פ הביא הגי׳ ר״י אומר המזמור הזה אדם הראשון אמרו ד׳ חקרתני ותדע אתה ידעת שבתי וקומי וכשקמתי בג״ע וכל שאמר מחק מן הספר. והכה נא מצאתי במאמר מר׳ יהודה שהמזמור הק״ע אדם הראשון אמרו, ונמצא רק על המזמור מזמור שיר ליום השבת שאדם הראשון אמרו, עיין פסיקתא דר״כ פסקא זוטא וכסערה ע״ח, ונמצא במדרש ב״ר פ״ו תות ד׳ חזמין הקב״ה את אדם, הה״ד אתה ידעת שבתי וקומי בגתם לגבי מרחוק (תהלים קל״ט ג׳), שבתי בתוך גן עדן, וקומי מירופי מתוכה, מזה תראה שדורש הכתוב על אדם הראשון: (ו) כמו שמאדם זורה בגורן. עיין בדה ג״ח ע״ח, ובס רש״י בפי׳ לתהלים קל״ט ג׳ כתב ורבותינו דרשו על טיפת תשמיש שמולך מוכן מן הכבוד שבא ופירושו זרית לשון זורה התבואה לגבור את הפסולת שבא עכ״ל: (ז) אין מזמור אין בלא אין שיחה. הרש״פ גרס אין מזמור אין נגוה ואין זירה ואין הלכה שאני עתיד לומר שהיכם נגוין לפניך: (ח) דו כרלופין נבראו כך היה אדם הראשון מאחוריו היה צורת חוה. ב״ר פ״ח תות ח׳ תנחומא ריש תזריע, בראשית ס״ח ע״ח, עירובין י״ח ע״ח: (ט) רב ושמואל. כל המאמר הזה מנמרא עירובין שם, והרש״פ מחק כל המאמר, וכוולתי מוסף הוא מן המעתיק הראשון, ונמצא גם בדפוס ראשון: (י) ולמאן דאמר פרצוף. הוא בגמרא שם דף י״ח ע״ב: (יא) מסתברא דזכר מסני ברישא. בגמרא שם הוא בשם רב נחמן בר יצחק: (יב) ד״א אחור וקדם צרתני ה״ר יוחנן כו׳. הוא מב״ר ריש פ״ח

(יג) א"ר אליעזר (יד) אנדרוגינוס נבראו שנאמר זכר ונקבה (בראם) [ברא אותם] (בראשית ה כז), (טו) א"ר שמואל דו פרצופין בראו, ומנסרו ועשהו גב לכאן וגב לכאן, (טז) ר' תנחומא בשם ר' ברכיה בשם ר' אלעזר אומר גולם בראו, והיה מוטל מראש העולם ועד סופו, הה"ד גלמי ראו עיניך. (יז) ר' יהודה ברבי נחמיה בשם ר' שמעון בשם ר' אלעזר מלא כל העולם כלו בראו ממזרח ועד מערב, שנאמר אחור וקדם צרתני, מצפון לדרום, שנאמר מקצה הארץ ועד קצה הארץ (דברים כח סד), (יח) ומנין אף בחללו של עולם, שנאמר ותשת עלי כפיך. א"ר אלעזר (יט) אחור למעשה יום אחרון, וקדם למעשה יום ראשון, הוא דעתיה דר' אלעזר, דא"ר אלעזר תוצא הארץ נפש חיה (בראשית א כד), זו רוחו של אדם הראשון, אמר ר' שמעון בן לקיש אחור למעשה יום האחרון (כ) וקדם למעשה בראשית, זה דעתיה דריש לקיש, דאמר ריש לקיש ורוח אלהים מרחפת על פני המים (שם שם ב), (כא) זה רוחו של אדם הראשון, (כב) א"ר סימון אחור לכל המעשים וקדם לכל העונשים. (כג) אמר ר' שמואל בר תנחום אף קלוסו אינו אלא באחרונה, (כד) הה"ד הללו את ה' מן הארץ וגו' עד מלכי ארץ וכל לאומים (תהלים קמח ז יא), (כה) א"ר שמלאי כשם שקלוסו אינו אלא אחר בהמה חיה ועוף, כך בריאתו אינו אלא אחר בהמה חיה ועוף, שנאמר זאת (הבהמה) [החיה] אשר תאכלו (ויקרא יא ב), ולבסוף אשה כי תזריע (שם יב ב): (כו) ותשת עלי כפיך. מכאן לאדם ולבית המקדש שנבראו בשתי ידים, וכתיב ידיך עשוני ויכוננוני הבינני ואלמדה מצותיך (תהלים קיט עג), וכתיב מקדש ה' כוננו ידיך וגו' (שמות טו יז): [ו] (כז) **ד"א** אחור וקדם צרתני. [שתי יצירות], יצירה בעולם הזה ויצירה בעולם הבא, אינו צריך לצור אותם עוד לתחיית המתים, שכבר צר אותם שתי יצירות, כך הקב"ה (חשב) [יושב] וצר את האדם (והיה) [והוא] מושלך לפניו

הערות ותקונים

וי"ר ריש פי"ד ומובא בילקוט תהלים רמז תתפ"ו, והמאמר שלפנינו לקוח מהילקוט מלא בטעה: (יג) מ"ר אליעזר. בב"ר שם מ"ר ירמיה בן אלעזר, ובילקוט שובא מ"ר אלעזר, וברמה כי המשיך לקח דבריו מהילקוט: (יד) אנדרוגינוס בגרמו. בב"ר שם בשעה שברא הקב"ה את אדם הראשון אנדרוגינוס ברמו, ובילקוט מ"ר אלעזר אנדרוגינוס בגרמו: (טו) מ"ר שמואל דו פרלופין. כן מובא בילקוט, חוץ בב"ר שם בני מ"ר שמואל בר נחמן: (טז) ר' תנחומא בשם ר' ברכיה בשם ר' אלעזר. ל"ל ר' תנחומא בשם ר' בניה ור' ברכיה בשם ר' אלעזר, כמו שהוא בב"ר פ"ח, ופכ"ל חות כ', ופס הביא כמו ברמה בילקוט תהלים שם: (יז) ר' יהודה בר' נחמיה בשם ר' שמעון בשם ר' אלעזר. כן הביא בילקוט תהלים שם והעתיק מהילקוט, חוץ בב"ר שם ר' יהושע בר נחמי' ור' יהודה בר סימון בשם ר' אלעזר: (יח) ומנין אף בחללו של עולם שנאמר ותשת עלי כפיך. עיין במפרשים בב"ר שם פ"ח: (יט) אחור למעשה יום אחרון וקדם למעשה יום ראשון. כן הוא בי' הילקוט, וכי' אחרת בב"ר, עיין במ"כ שם: (כ) וקדם למעשה בראשית. כן הביא הילקוט, ובב"ר בני' וקדם למעשה יום ראשון: (כא) זה רוחו של אדם הראשון. כ"ה בילקוט שם, אבל בב"ר בני' זה רוחו של מלך המשיח, ועיין במ"כ שם, ועיין בב"ר פ"ז חות ה' מ"ר אלעזר נמי חיה זה רוחו של אדם הראשון, והכא בעל יפה תואר כתב בב"ר שם זה רוחו של מלך המשיח כל"ל ונ"ל כלגרסינן בסו"ס ע"ש: (כב) מ"ר סימון אחור לכל המעשים. ובב"ר בני' מ"ר נחמן: (כג) מ"ר שמואל בר תנחום. כן הביא הילקוט, ובב"ר ליתא מ"ר שמואל סחמי: (כד) הה"ד הללו את ה' מן הארץ וגו' עד מלכי ארץ וכל לאומים. כן הביא הילקוט, חוץ בב"ר המוסחת הה"ד הללו את ה' מן השמים וגו' ומומר כל הפרשה, ואח"כ הללו את ה' מן הארץ וגו' ומומר כל הפרשה, ואח"כ מומר מלכי ארץ וכל לאומים בחורים וגם בתולות: (כה) מ"ר שמלאי כשם שקלוסו אינו אלא אחר בהמה חיה ועוף כך בריאתו, והביא ראיה שנאמר זאת הבהמה וגו'. כאשר הביא כ"ה בילקוט שם, והילקוט נורם לנכון כך תורתו במקום כך בריאתו, והילקוט הביא הפסוק כמו שהוא בוי"ר פי"ד חות ח', כי שם סיים הפסוק לענין הפרשה, אבל בב"ר בני' מ"ר שמלאי כשם שקלוסו אינו אלא אחר בהמה חיה ועוף כך בריאתו אינו אלא אחר בהמה חיה ועוף, מ"ש, שנאמר ויאמר אלהים ישרצו המים, ואח"כ ויאמר אלהים תוצא הארץ וגו' ואח"כ ויאמר אלהים נעשה אדם וגו', ועיין בפי' מהרז"ו ז"ל בב"ר שם: (כו) ותשת עלי כפיך מכאן לאדם ולבית המקדש שנבראו בשתי ידים. דרים מלכתיב בספר כתיבי ביו"ד לשון רבים, ולא כפך, והברמה הזו הסתיק ב"כ מהילקוט תהלים רמז תתפ"ו, ומצוין שם תנדת שמואל: (כז) ד"א אחור וקדם צרתני שתי יצירות יצירה בעולם הזה ויצירה לעוה"ב. זה ליתא בילקוט שם, והוא מאמר בפני עצמו, ולא בב"ר שם רק בפי"ד חות ה' דורש על ויאמר ב' יצירות

כנולם, שנאמר גלמי ראו עיניך וגו'. מהו ועל ספרך כלם יכתבו (כח) מיום שברא הקב"ה לאדם הראשון כתב לו בספרו מה שהוא עתיד להעמיד ממנו עד שיחיו המתים, (כט) וכה קורא לפניו דור דור ודורשיו, דור דור ופרנסיו, דור דור וחכמיו, דור דור ונביאיו, דור דור וסופריו ותלמידיו עד שיחיו המתים, וכה"א זה ספר תולדות אדם (בראשית ה ו), וכן אמר ישעיהו ה' מבטן קראני ממעי אמי הזכיר שמי (ישעיה מט ו), וכן הוא אומר מי פעל ועשה קורא הדורות מראש (שם מא ד), רצה לומר מאדם הראשון:

מזמור קמ

[א] **למנצח** מזמור לדוד חלצני ה' מאדם רע מאיש חמסים תנצרני. אמר שלמה אל תעזבה ותשמרך וגו' (משלי ד ו), בהתהלכך תנחה אותך וגו' (שם ו כב), כך אמר הקב"ה לדוד רצונך שאצרך, נצור את התורה, שנאמר נצרה כי היא חייך, (שם ד יג), רצונך שאפלטך מיד רשעים, רנן לפני ואני מפלטך, רני פלט תסובבני סלה (תהלים לב ז): חלצני ה' מאדם רע. (א) מי הוא זה עשו הרשע, ומה היא רעתו מות, כך אמר הקב"ה כשאפדה אתכם, מידי מות אני אפדה אתכם, שנאמר מיד שאול אפדם ממות אנאלם אהי דברך מות (הושע יג יד), הרי המות עשו הרשע, לכך נאמר חלצני ה' מאדם רע וגו', וכן יעקב אמר הצילני נא מיד אחי מיד עשו וגו' (בראשית לב יב), איזה מות מאיש חמסים תנצרני, ומה היה חמסו, וילן שם בלילה ההוא ויקח מן הבא בידו וגו', עזים מאתים וגו' (שם שם יד טו), אין זה חמס, וכה"א מחמס אחיך יעקב תכסך בושה ונכרת לעולם (עובדיה ח י), אמר ישראל הרי נכרת לעולם, ומה שבלע בלע, אמר הקב"ה אני מוציא מבין שיניו, שנאמר אמר ה' מבשן אשיב (תהלים סח כג), לכך נאמר מאיש חמסים תנצרני:

[ב] **אשר** חשבו רעות בלב וגו'. מהו רעות בלב אינו מוציא מפיו, אלא טמון הוא בלבו, אשר חשבו רעות בלב, רעה בלב אין כתיב כאן, אלא רעות בלב, וכשהן חושבין לא עלינו בלבד הן הושבין, אלא גם עליך, שנאמר כי נטו עליך רעה וגו' (תהלים כא יב), וכה"א וארו חיוה רביעיא דחילה וגו', משתכל הוית בקרניא וגו' (דניאל ז ז ח). מדבר כנגד אלהים מוציא דברים קשים וחרופים וגדופים, וכתיב חזה הוית עד די קטילת חיותא והובד גשמה, ויהיבת ליקדת אשא (שם שם יא), וכתיב והיה בית יעקב אש וגו' (עובדיה א יח):

מזמור קמא

[א] **מזמור** לדוד ה' קראתיך חושה לי. אמר שלמה מאור עינים ישמח לב שמועה טובה תדשן עצם (משלי טו ל), האיר הקב"ה עיניהם של צדיקים שמח את לבן דשן עצמותם כשבשרן בשורות טובות, ומה היא הבשורה שבשרן, מה שכתוב למעלה מן הפרשה, אך צדיקים יודו לשמך ישבו ישרים את פניך (פסוק יד), אמר דוד בבקשה ממך אהיה מאותן שרואין פניך ה': קראתיך חושה לי. מהו חושה לי, חשתי לעשות דבריך, אף אתה חושה לי, למה היה דומה למי שהיה לו דין לפני השלטון, ראה שיש לכל סניגורין לדבר עליהם, קרא אל השלטון ואמר לו בבקשה ממך הכל צריכין הם לסניגוריהם, אני אין לי סניגור, אין לי מי שידבר עלי, אתה הדיין ואתה הוא הסניגור, כך אמר דוד יש שהוא

הערות ותקונים

יצירה נעולם הזה ויצירה לעוה"ב, וע"ם פעולתא ב"ם וב"ס, וע"ם ניפא תומר: (כח) מיום שברא הקב"ה נאדם הראשון כתב לו בספרו כו'. הוא בהגהומא בראשית רבתי כ"ח: (כט) וכה קורא לפניו. ב"ר פכ"ד מות ב', פסיקתא רבתי פכ"ד, ועיין שם בפי' מאיר עין להרב הגדול מהר"ם מים שלוש כ"י:

(א) מי הוא זה עשו הרשע. עיין ב"ר פע"ם שלורם הכתוב אל תתן ה' מאויי רשע זממו אל תפק עד עשו הרשע:

ונמס

בוטח על מעשים נאים ונכוחים שיש לו, ויש שבוטח על מעשה אבותיו, ואני בוטח בך, אע"פ שאין בי מעשים טובים, אלא על שקראתיך עננו, לכך נאמר קראתיך חושה לי:

[ב] **תכון** תפלתי קטרת לפניך משאת כפי מנחת ערב. מהו תכון תפלתי, כך אמר דוד רבוני כשהיה בית המקדש קיים, היינו מקטירים לפניך קטורת, עכשו אין לנו לא מזבח ולא כהן גדול, תקבל תפלתי ותקרע הרקיע ותכנס תפלתי, לכך נאמר תכון תפלתי וגו' מנחת ערב, וכה"א ואלי יאספו כל חרד בדברי אלהי ישראל וגו' למנחת הערב, ובמנחת הערב קמתי מתעניתי ובקרעי בגדי ומעילי וגו' (עזרא ט ד ה). (א) ולמה במנחה, אלא עכשיו כל היום טובה נפשי בעולם שלא נצטער, ובמנחה מתה עלי ומעי מתחלפין, לפיכך צריך אדם להתודות חטאתו, ולהתחנן בתפלת המנחה, לכך נאמר משאת כפי מנחת ערב, וכן דניאל אומר ועוד אני מדבר בתפלה והאיש גבריאל אשר ראיתי בחזון וגו' [נוגע אלי כעת מנחת ערב] (דניאל ט כא) אימתי בעת מנחת ערב:

מזמור קמב

[א] **משכיל** לדוד בהיותו במערה תפלה. אמר שלמה מגדל עוז שם ה' וגו' (משלי יח י), כשהצדיקים נכנסים לצרה אין מענין עצמן, אלא על הקב"ה וכן אמר הכתוב לדוד בשנותו את טעמו וגו' אברכה את ה' בכל עת וגו' (תהלים לד ב ג), וכן כשברח לפני אבשלום לא זמר אלא להקב"ה, (א) וכן כשהיה במדבר יהודה לא הזכיר אלא הקב"ה, ובכל צרה שהיה נכנס היה בוטח בהקב"ה, וכשהיה במערה לא קרא אלא להקב"ה, שנאמר משכיל לדוד בהיותו במערה [קולי אל ה' אועק וגו']: מהו משכיל לדוד, כשהיה שאול ודוד במערה, ידע וראה שאין אדם עומד לא בממונו ולא בחכמתו ולא בגבורתו, ומהו עומד לו תפלתו, השכיל דוד וידע ואמר שאין טוב לו אלא תפלה, לכך נאמר משכיל לדוד וגו':

[ב] **קולי** אל ה' אועק קולי אל ה' אתחנן. למה ב' פעמים קולי, (ב) וכן אמר הכתוב חנני (ה') [אלהים] חנני (תהלים מ ב) ב' פעמים, אלא כך אמר דוד, חנני שלא אפול בידו, וחנני שלא יפול בידי, וכן קולי אל ה' אועק שלא אפול בידו, קולי אל ה' אתחנן שלא יפול בידי:

[ג] **אשפוך** לפניו שיחי וגו'. כך הצדיקים מגידין צרתן לפני הקב"ה, וכן אמר הכתוב תפלה לעני כי יעטוף ולפני ה' ישפוך שיחו (תה קב א), וכן חנה אמרה כי מרוב שיחי וכעסי דברתי עד הנה (ש"א א טז), לכך נאמר אשפוך לפניו שיחי וגו', והקב"ה אמר ליה השלך על ה' יהבך והוא יכלכלך (תהלים נה כג):

[ד] **בהתעטף** עלי רוחי וגו'. (ג) מהו אהלך, כך אמר דוד לפני הקב"ה אומרים לי כל גבורי שלח ידך אליו, ולבי אומר לי, כי מי שלח ידו במשיח ה' ונקה (ש"א כו ט), לכך נאמר בהתעטף עלי רוחי ואתה ידעת נתיבתי וגו':

[ה] **הביט** ימין וראה ואין לי מכיר. מהו הביט ימין וראה, שאין לי מכיר ועומד על ימיני, אלא אתה, וכך היא אמונתך אתה הוא ימינם של עניים, שנאמר כי יעמוד לימין אביון להושיע משופטי נפשו (תהלים קט לא), לכך נאמר הביט ימין וראה וגו': אבד מנוס ממני. אמר דוד אם אבקש ממך

הערות ותקונים

(א) ולמה במנחה. עיין ברכות ו' ס"ב לעולם יסדר אדם זכיר בתפלת המנחה וגו':
(א) וכן כשהיה במדבר יהודה. כוונתו למזמור ס"ג מזמור לדוד בהיותו במדבר יהודה: (ב) וכן אמר הכתוב חנני ה' חנני ב' פעמים. לעיל במזמור נ"ו חנני ה': (ג) מהו אהלך. הוא סיפא דקרא בתורת א אהלך, וכל הענין קשה כאמה:

מנוס מן הרשעים, ולא מן שאול, ולא מכל ישראל, בשעה הזאת, לכך נאמר אבד מנוס ממני וגו':

[ו] **זעקתי** אליך וגו'. סגור היה דוד במערה מבפנים ושאול מבחוץ, ועומד על הפתח, א"ל דוד רבוני בבקשה ממך, הוציאה ממסגר נפשי וגו', כתר אתה נוטל על דבר זה שתושיעני, שנאמר בי יכתירו צדיקים כי תגמול עלי, וכתיב אקרא לאלהים עליון לאל גומר עלי (תהלים מ ג), וכתיב גמול על עבדך אחיה ואשמרה דברך (שם קיט יז):

מזמור קמג

[א] **מזמור** לדוד ה' שמע תפלתי האזינה אל תחנוני וגו' ואל תבוא במשפט את עבדך כי לא יצדק לפניך כל חי. אמר שלמה מלך יושב על כסא דין מזרה בעיניו כל רע, מי יאמר זכיתי לבי וגו' (משלי כ ח ט), מי יוכל לומר ביום הדין זך אני מעוני אין אדם יכול לעמוד, וכה"א ומי מכלכל את יום בואו ומי העומד בהראותו (מלאכי ג כ), מי יוכל לעמוד ביום הדין, וכן ירמיהו אומר שאלו נא וראו אם יולד זכר מדוע ראיתי כל גבר ידיו על חלציו [כיולדה] ונהפכו כל פנים לירקון (ירמיה ל ו) אין אדם ביום ההוא שפניו יפות, אלא ונהפכו כל פנים לירקון, אף אברהם על ישמעאל, אף יצחק על עשו, (א) ואף למעלן על ישראל בשבילן, שנאמר ונהפכו כל פנים לירקון (שם), אמר ליה דוד בבקשה ממך הרי אני מתפלל לפניך שתענה אותי, ותעשה עמי צדקה על אותו היום, לכך נאמר ה' שמע תפלתי וגו', אם אין אתה עושה צדקה עמי, מי יוכל לעמוד, וכן איוב אמר מי יתן בשאול תצפנני (איוב יד יג), א"ל הקב"ה לעולם, א"ל עד שיעבור הדין עד יעבור זעם עד שיעבור אף עד שוב אפך, וכן דוד אומר ואל תבוא במשפט את עבדך וגו', אמר דוד לפני הקב"ה לדין אתה מכנים אותי, יש עבד נכנס לדין עם קונו, וכן אמר הכתוב אם רשעתי אללי לי וגו' (שם י טו), למה הכל לך עבד, וכל אשר לו לקונו וכה"א אך שתים אל תעש עמדי וגו' כפך מעלי הרחק וגו' (שם יג כ כא), זכר נא כי כחומר עשיתני וגו', עור ובשר וגו', חיים וחסד עשית וגו' (שם י ח יב), ועל כל אלה מעמידני לדין, למה, אדם ילוד אשה [וגו'] כציץ יצא וגו', אף על זה פקחת עיניך ואותי תביא במשפט עמך (שם יד ו ג) לכך נאמר מי יאמר זכיתי לבי וגו' (משלי כ ט), אין אדם יכול לזכות את עצמו בדין, למה, כי יחטאו לך כי אין אדם אשר לא יחטא (מ"ב ח מו), וכה"א כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא (קהלת ז כ), ושמים לא זכו בעיניו וכוכבים לא זכו בעיניו לכך נאמר כי לא יצדק לפניך כל חי, מהו כל חי, כל חי לא יצדק לפניך, הא המתים זכים, אלא אף החיות של מעלן אינן יכולין להיצדק לפניך ביום הדין, לכך נאמר כי לא יצדק לפניך כל חי:

[ב] **כי** רדף אויב נפשי וגו'. וכן אמרו ישראל כשאנו מדוכים בצרות מה טוב לנו כבר דכדכונו ובחנונו, וכן הוא אומר כי בחנתנו אלהים צרפתנו כצרף כסף וגו' (תהלים סו י), לא תאמר כן אלו ואלו הן הרכבת אנוש לראשנו (שם שם יב), ואחר כל אלו למשפט. אמר להם הקב"ה כל כך עבר עליכם, אלא מעתה אל תיראו, שנאמר וענתך לא אענך עוד (מוס ח יג):

מזמור קמד

[א] **לדוד** ברוך ה' צורי וגו'. אמר שלמה בכל דרכיך דעהו (משלי ג ו) מהו בכל

הערות ותקונים

(א) ואף למעלן על ישראל בשבילן. עיין סנהדרין ק"ח ע"ב שדרשו נפמליה של מעלן:

דרכיך דעהו, הוי נותנו בלבך לפניך בכל דרך שאתה הולך, כשם שהיה דוד עושה, היה מלך ואמר איני מלך, הוא מלך והוא המליכני, וכה"א וידע דוד כי הכינו ה' למלך על ישראל (ש"ב ה יב), היה נבור, ואמר איני נבור, (א) היה עשיר, ואמר איני עשיר, וכן הכריז ואמר לך ה' הגדולה והגבורה וגו' (דה"א כט יא), ירד למלחמה ונצח, ואמר לא מנבורתי נצחתי, אלא הוא עזרני והוא הנצחני ונצחתי ויצרני להיות עושה מלחמה, וכה"א האל המאזרני חיל (תהלים יח לג), לכך אמר ברוך ה' צורי המלמד ידי לקרב אצבעותי למלחמה, איטתי למד את אצבעותי, כשהרגתי את גלית, וכה"א וישלח דוד את ידו אל הכלי ויקח משם אבן וגו', ויפול על פניו ארצה (ש"א יז מט), וכך הוא הדרך, מי שהוא מכה את אדם מלפנים אינו צריך שיפול אלא מלאחריו, ולמה זה נפל מלפניו, אלא מלאך הלך עם האבן והשליכו בכונה על פניו, ולא עוד אלא כובע נחושת על ראשו, והיאך מבע האבן בנחשת, אלא שהיה הקב"ה עמו, לכך נאמר ברוך ה' צורי וגו', ולא הייתי יודע מלחמה אלא שמו של הקב"ה יהי מבורך הוא למדני, וכן שאול אומר לו, לך וה' יהיה עמך (שם שם לז), וכה"א ה' עמך נבור החיל (שופטים ו יב), ואומר, ברוך אתה ה' למדני חוקיך (תהלים קיט יב) איני יודע כלום, אלא את למדתני, שנאמר אלהים למדתני מנעורי וגו', וגם עד זקנה ושיבה אלהים אל תעזבני (שם עא יז יח), לכך נאמר ברוך ה' צורי המלמד ידי לקרב אצבעותי למלחמה:

מזמור קמה

[א] **תהלה** לדוד ארוממך אלוהי המלך וגו'. אמר ישעיהו ה' אלהי אתה ארוממך וגו' (ישעיה כה א), ואודה על זה הדבר לא על חנם, אלא על כי עשית פלא (שם), ומה פלאים עשה, מה כתיב למעלה מזו הפרשה והיה ביום ההוא יפקוד ה' על צבא המרום במרום וגו' (שם כד כא) ואוספו אספה אסיר וגו', וחפרה הלבנה וגו' (שם שם כג כג), אותה שעה ה' אלהי אתה ארוממך אודה שמך כי עשית פלא, על הפלאים שעשית עמנו, וכן דוד אמר ארוממך אלוהי וגו', לא על חנם אלא על שהבטחתנו למעלה מן הפרשה, שנאמר אשר בנינו כנטיעים מגודלים (תהלים קמד יב), עומדים כארזים, שנאמר ישבעו עצי ה' ארזי לבנון וגו' (שם קד טז), לכך נאמר אשר בנינו כנטיעים מגודלים, גדלים והולכים כארזים, בנותינו כזויות מחוטבות תבנית היכל, וכי צריכות להתקשט הלא מלובנות כסיד, ומאדימות כדם שעל זויות מזבח, לכך נאמר בנותינו כזויות וגו', הרי למדנו קומתן של אנשים כארזים הם גדולים, מנין הם אוכלים, א"ל הקב"ה מן האוצר, שכן כתיב אחריו מזוינו מלאים מפיקים מזן אל זן, דכתיב ואכלתם ישן נושן (ויקרא כו י), צאננו מאליפות מרובבות בחוצותינו, לא כשל עכשיו, וכה"א ובא הארי (והדוב) [ואת הדוב] ונשא שה מהעדר (ש"א יז לד), עכשיו אינו כן, אלא זאב וטלה ירעו כאחד (ישעיה סה כה), לכך נאמר צאננו מאליפות, ומי הן הצאן, אלו ישראל, שנאמר ואתן צאני וגו' (יחזקאל לד לא), לכך נאמר מרובבות בחוצותינו: אין פרץ ואין יוצאת ואין צוחה ברחובותינו. מה שהוא נותן צוחה ברחובות מוריד דמעות הוא מלאך המות ומחבל, ועכשיו אין צוחה ברחובותינו, עוד ישבו זקנים וזקנות ברחובות ירושלים ואיש משענתו בידו מרוב ימים (זכריה ח ד), לכך נאמר ואין צוחה ברחובותינו, שנאמר ורחובות העיר ימלאו ילדים וילדות משחקים ברחובותיה (שם שם ה), הואיל וכ"כ עתיד הקב"ה לעשות לישראל לפי' אשרי העם שככה לו, וכשתעשה כל אלה לנו, אנו מודים ומרוממים לך על כל הפלאים שתעשה עמנו ושעשית לנו, לכך נאמר ארוממך אלהי המלך, ישראל מרוממים להקב"ה, שנאמר רמה ידך וגו' (ישעיה כו יא), כשם שרוממוהו על הים, שנאמר שירו לה' כי גאה גאה סוס ורוכבו

הערות ותקונים

(א) סיס עשיר ומחר מיני פשיר. כי כינה עשמו עני ומחר תפלה לעני כי יעטוף:

רמה בים (שמות טו ח), רוממו ה' אלהינו (תהלים צט ה), לכך נאמר ארוממך אלהי המלך, לא כעכשיו אם עשה להם נסים אומרים שירה, ואם לאו אין אומרים שירה, אלא לעתיד לבוא אינם בטלין, אלא הם אומרים שירה והברכה תמיד, שנאמר ואברכה שמך לעולם ועד, אין לנו מלאכה אלא לברך ברכות הדשות, וכה"א ברוך ה' יום יום וגו' (שם פט כ):

מזמור קמו

[א] **הללויה** הללי נפשי וגו'. אמר ירמיה שירו (את ה') [להי] הללו את ה' (ירמיה כ יג), הללו את ה' למה, על איזה דבר, כי הציל את נפש אביון מיד מרעים (שם שם), בשעה שהקב"ה מפיל לרשעים לגיהנם ומציל הצדיקים, הם מקלסים אותו, והן נותנין לו הלל שאינו מניח את העניים, וכה"א ואל זה אביט אל עני ונכה רוח וחרד על דברי (ישעיה סו ב), למעלה מן העניין, שומר ה' את כל אוהביו וגו', תהלת ה' ידבר פי (תהלים קמה כ כא), ולא אני עצמי בלבד, אלא ויברך כל בשר וגו' (שם שם), לכך נאמר אהללה ה' בחיי אזמרה לאלהי בעודי, וכן שלמה אומר כי גם לא ידע האדם את עתו (קהלת ט יב), אם אינו מקלס כשהוא חי מתי הוא מקלס, לא כשימות, שנאמר לא המתים יהללויה (תהלים קטו יז), וכתיב כי אין במות זכרך וגו' (שם ו ו), ומי מהלל, ואנחנו נברך יה וגו', חי חי הוא יודך (ישעיה לח יט), (א) ולא בשאול, וכה"א כי אין מעשה והשבון ודעת וחכמה בשאול (קהלת ט י), לכך נאמר אהללה ה' בחיי וגו':

[ב] **אל** תבטחו בנדיבים. לא יבטח אדם במעשה אבותיו, (ב) לא יאמר ישמעאל, אברהם אבי יש לי מחלקו והוא מצילני, לא יאמר עשו, יעקב היה צדיק והוא מצילני, ובזכותו אני נמלט, שנאמר אח לא פדה יפדה איש (תהלים מט ח), אין אחיו של אדם פודה אותו, אם אין אדם עושה טוב בעולם הזה לא יבטח במעשה אבותיו, לכך נאמר אל תבטחו בנדיבים, על מה תבטחו, על מעשיכם, שנאמר אם חכמת חכמת לך וגו' (משלי ט יב), וכה"א נפש עמל עמלה לו (שם טז כו), אין אדם אוכל ממעשה אבותיו לעתיד, אלא כל אחד ואחד אוכל טשלו, שנאמר כל עמל האדם לפיהו (קהלת ו ז), וכתיב וראיתי כי אין טוב מאשר ישמח האדם במעשיו (שם ג כב), אין לאדם חלק אלא בעמלו, וכה"א יגיע כפיך כי תאכל וגו' (תהלים קכח ב), לכך נאמר אל תבטחו בנדיבים:

[ג] **תצא** רוחו ישוב לאדמתו ביום ההוא אבדו עשתנותיו. משל למה הדבר דומה, לנאד שהוא נפוח ומלא רוח ועומד בארץ, מי שהוא רואה אותו מרחוק מתירא ממנו, סבור שהוא כלום, מה עשה הגיע אצלו וראהו שהוא נאד, ונגע בו ונפל ויצא הרוח שבו שמלאו, אמר אותו האיש מזה הייתי מתירא לא היה בו כלום, אבל הרוח היא המעמדת אותו, כך אמר הקב"ה אין הבשר כלום, שנאמר כל הבשר חציר וגו' (ישעיה מ ו), וכה"א אף כי אנוש רמה וגו' (איוב כה ו), אינו עומד אלא על הרוח, יצאת הרוח מיד נעשה עפר, וכן הוא אומר תצא רוחו ישוב לאדמתו וגו', כך אמר הקב"ה אני בראתי את האדם הזה, והוא עומד ומתגאה, בא סנחריב הרשע ונתגאה וחרף ונדף ויצאת רוחו, מיד אבדו עשתנותיו, וכן פרעה, וכן המן, וכן כל רשעי עולם מחרפים ומגדפין, והן רוח, יצאת רוחן אבדו עשתונותיהן, רצונכם (ג) פרקליט שהוא עומד לעולם, בטחו בו בכל עת, ואתם עומדים, שנאמר אשרי שאל יעקב בעזרו וגו', אם

הערות ותקונים

(א) ולא בשאול. ובקרא שלפניו כתיב כי לא שאול תודך מות יהללך: (ב) לא יאמר ישמעאל כו'. עיין ספרי המזיגו פיסקא שכ"ט ומין מידי מגיל, מין מצות מציליס את הבניס, לא מברהם מציל את ישמעאל, ולא יצחק מציל את עשו, מין לי אלא מצות שמין מציליס את הבניס, אלחים את אחיס מנין, ת"ל את לא פדה יפדה איש כו': (ג) פרקליט. פי' מלמד זכות, והמלה יונית

אתם יודעים במי אתם בוטחים, במי שעשה שמים וארץ, משמתחתי את השמים, והרקעתי את הארץ, שמא זו ממקומן, כך מי שהוא בוטח בי אין שכרו פוסק לעולם, לכך נאמר אשרי שאל יעקב בעזרו ונו', מה כתיב אחריו, עושה שמים וארץ ונו', מהו וכל אשר בם, מכאן אתה למד כנגד כל הבריות שיש לו בארץ, כך יש לו בים, לכך נאמר את הים ואת כל אשר בם:

[ד] **עושה** משפט לעשוקים נותן לחם לרעבים. ומי הם הרעבים, זה אליהו שהיה רעב והיה מאכילו, שנאמר והעורבים מביאים לו לחם ובשר בבקר ולחם ובשר בערב ומן הנחל ישתה (מ"א יז ו), לכך נאמר נותן לחם לרעבים: (ד) ה' מתיר אסורים. מהו מתיר אסורים, יש אומרים כל הבהמה שנטמאת בעולם הזה מטהר אותה הקב"ה לעתיד לבוא, וכה"א מה שהיה הוא שיהיה ומה שנעשה הוא שיעשה (קהלת ג ט), ומה שנעשה טהורים היו מקודם לבני נח, וכה"א להן כירק עשב נתתי לכם את כל (בראשית ט ג), מה ירק עשב נתתי לכל, אף החיה והבהמה לכל מתחלה, ולמה אסר אותה, לראות מי שמקבל דבריו, ומי אינו מקבל, ולעתיד לבוא הוא מתיר את כל מה שאסר. ויש אומרים אינו מתירן לעתיד לבוא, שכה"א אוכלי בשר החזיר ונו' (ישעיה סו יז), ומה אם למי שהיה אוכלם הוא מכרית ומאביד, הבהמה הטמאה לא כל שכן, ומהו מתיר אסורים, אין אסור גדול מן הנדה, שהאשה רואה דם ואסרה הקב"ה לבעלה, ולעתיד לבוא הוא מתירה, וגם את הנביאים ואת רוח הטומאה אעביר מן הארץ (זכריה יג ב), ואין טומאה אלא נדה, שנאמר ואל אשה בנדת טומאתה (ויקרא יח יט), ויש אומרים אף תשמיש המטה היא אסורה לעתיד לבא, תדע לך שכן הוא, שביום שנגלה הקב"ה על הר סיני ליתן התורה לישראל אסר תשמיש המטה שלשה ימים, שנאמר היו נכונים לשלשת ימים אל תגשו אל אשה (שמות יט טו), ומה כשנגלה עליהם יום א' אסרן מתשמיש המטה שלשה ימים, לעתיד לבא שהשכינה ביניהם אינם אסורין, ומהו מתיר אסורים, אסורי מות ואסורי שאול:

[ה] **ה'** פוקח עורים. אין צער גדול ואין יסורין גדולים וקשים כעורון עינים, למה"ד למי שהיה מעביר משאות של נמלים ושל חמורים טעונין ועוברין בדרך, נתנו על אחד מהם משאוי שוה לכלם, ועוד טענו מזונותיהן של כלם על א' מהם, והיה מזהיר עליו ואומר הזהרו בו שלא תבן נתון בו, אלא אני יודע מה נתתי עליו, נכנסו למדינה באו להתיר מן הבהמה, אמר להן בעל הבית מזה התירו תחלה שטענתי עליו יותר מכלן, כך הקב"ה מצוה על העורים שאין יסורין גדולים מהם, וכה"א ארור משנה עור בדרך (דברים כז יח), וכשיבא לרפאות העולם, אינו מרפא תחלה אלא העורים, שנאמר ה' פוקח עורים: ומי הן העורים, הדורות האלו שהולכות בתורה כעורים, שנאמר נגששה כעורים קיר (ישעיה נט י), כלם קורין ואין יודעין מה הן קורין, שונין ואין יודעין מה הן שונין, אבל לעתיד לבוא אז תפקחנה עיני עורים (שם לה ה):

[ו] **ה'** זוקף כפופים. ומי הן הכפופים, אלו ישראל שגלו בחוצה לארץ, שמיום שגלו מירושלים לא זקפו קומתם, אלא הן כפופים לפני שונאיהם, והם

הערות ותקונים

יוגית: (ד) ס' מתיר אסורים מהו מתיר אסורים יש אומרים כל הבהמה שנטמאת בעולם הזה מטהר אותה הקב"ה לע"ל כו'. כתב המוקר מהר"י רייפמאן בבית תלמוד שהם שלשית לד של ע"ב שעיר כי במדרש תהלים מזמור קמ"ו נמצא מאמר זה מאד והוא מאמר שלפנינו, ולדעתו נוסף זה במדרש מאת אחד המעתיק עור בדרך, ואני דברתי מזה בבית תלמוד שהם רביעית דף נ"ד בתריכות כי אין זו טוספה רק הוא מן המזמורים אשר הם מאוחרים ואינם מנוף המדרש כי המדרש נסדר רק על סוף מזמור קי"ח, והמאמר הזה הוא נ"כ מן הדרשן הזה אשר סידר הדרשות על המזמורים הסם, אמנם על מי טוען הדוחם הזה שהם שהביא "ם אומרים" ואתם נמצא המאמר הזה, ראתם זה מצאתי בספר ישועות משיחו לאהרן הר"י אבראבנאל העיון הרביעי פ"ג, שם הביא מה שהמפקיר הביא להוכיח בשול התורם מהנדם אשר אמר אמות בבראשית רבתי על רבי משה הדרשן בפ' מקץ ומתחיל זם"ם ס'

מהלכין עליהם, (ה) וכן אמר ישעיהו כה אמר אדוניך ה' ואלהיך יריב עמו וגו', ושמתיה ביר מוניך אשר אמרו לנפשך שחי ונעבורה (ישעיה נא כג כג), אלו הכופפים קומתך, לכך נאמר ה' זוקף כפופים:

[ז] ה' אוהב צדיקים. (ו) וכה"א אני אוהבי אהב (משלי ח יז), ואומר כי מכבדי אכבד (ש"א ב ל), הן אוהבין אותי ואני אוהב אותן, ולמה אוהב לצדיקים שאינן נחלה לא ממשפחת הכהנים, ולא ממשפחת הלוים, למה שהכהנים בית אב, והלוים בית אב, שנאמר בית אהרן ברכו את ה' בית הלוי ברכו את ה' (תהלים קטו יט), לפיכך אם מבקש אדם להיות לוי או להיות כהן, אינו יכול, מפני שלא היה אביו לא לוי ולא כהן, אבל מבקש להיות צדיק, אפילו היה נוי, יכול להיות צדיק, (ז) שאין הצדיקים באין מבית אב אלא מעצמן התנדבו ואהבו את הקב"ה, שנאמר רננו צדיקים בה' (שם לג א), ולכך נאמר ה' אוהב צדיקים:

[ח] ה' שומר את גרים. (ח) הרבה הקב"ה אוהב את הגרים למה"ד למלך שהיתה לו צאן, והיתה יוצאה ורועה בשדה ונכנסת בערב בכל יום, פעם אחד נכנס צבי עם הצאן הלך לו אצל העזים והרחלים, והיה רועה עמהן, נכנס עמה יוצאת לרעות יצא עמה, אמרו למלך הצבי הולכה עם הצאן ורועה עמהן בכל יום יוצא ונכנס עמהן, היה המלך אוהב לצבי ביותר, בזמן שהוא יוצא לשדה מצוה לרועה ואומר לו הזהר בצבי הזה לא יכהו אדם, וכשהיה נכנס עם הצאן היה מצוה אוהבו עליו תנו לו שיאכל וישתה, והיה אוהב הצבי ביותר, אמר ליה הרועה אדוני המלך כמה תישים וכמה עזים וכמה רחלים וכמה גדיים יש לך, ואין אתה מזהירני ואל הצבי בכל יום אתה מצוני עליו, אמר ליה הצאן כך דרכה לרעות, אבל הצביים במדבר הן יושבין, אין דרכן ליכנס לישוב אצל בני אדם, וזה הצבי נכנס וישב אצלנו, לא נחזיק לו טובה שעזב המדבר הגדול הרחב, מקום שהצביים והאילות רועות, והניח אותן ובא אצלינו, לכן אנו צריכין להחזיק לו טובה, כך אמר הקב"ה טובה גדולה צריך אני להחזיק לגר, שהניח משפחתו ובית אביו ובא אלי, לכן אני מצוה עליו ואהבתם את הגר (דברים י יט), וגר לא תונה וגו' (שמות כב כ), לכך נאמר ה' שומר את גרים:

[ט] יתום ואלמנה יעודד. זיוג את הגר ליתום ולאלמנה למה, אמר הקב"ה שלשתן עלובים ועניים, וכן משה אמר עושה משפט יתום ואלמנה ואוהב גר (דברים י יח), לכך נאמר יתום ואלמנה יעודד, ומי היתומים אלו ישראל, שנאמר יתומים היינו ואין אב (מיכה ה ג), ומי הן אלמנות, אלו ציון וירושלים, שנאמר העיר רבתי עם היתה כאלמנה (שם ד ח), לכך נאמר יתום ואלמנה יעודד, וכי כל היתומים והאלמנות הוא מעודד, לאו אלא אם היו צדיקים, וכה"א אבי יתומים וגו' (תהלים סח ו), אבל אם היו רשעים כתוב בהם ודרך רשעים יעות, וכי הוא מעות דרכים, אלא הוא גוזר על כל הצדיקים והרשעים, והם עולים לירושלים ונ"ע זה הוא דרך לשתיהן, והצדיקים והרשעים הם באים לירושלים, כיון שהגיעו לשם הקב"ה מכניס הצדיקים לנ"ע, ומעות דרכן של רשעים, ומוליכן בדרך לניהנם, לכך נאמר ודרך רשעים יעות, וכן הוא אומר מעודד עניים ה' משפיל

הערות ותקונים

מתיר מסורים כל הכתוב מגמתא בעוש"ו סקב"ס מעבר מותם לעתיד כו', וע"כ המאמר מצר סוסף המסדר כזה בהוספות שלו למדרש תהלים נקוט מן מדרש ר' משה הדרשן, מוסף כוונת המאמר, בלר היטב הרב המגרבגל, ידרשנו סקורא משם, ועיין לרשתם על ס' מתיר מסורים בוי"ר פכ"ג מות י', וכמדרש דב"ר פ"ל מות ו' המאמר קטוע ויש המסדר במלת "וכו'" ידי חובתו, ועיין בתחומא שמיני מות י"ב ובהערה ע"ס: (ה) וכן אמר ישעיהו כה אמר אדונין וגו' ומתתיה ביד מוניך. עיין ב"ר פמ"ח אור ס', ופס"ט מות ס', מה הוא מוניך אילן למניגין מכתיך כו': (ו) וכה"א אבי מוסבי אהב. נוסע מן מדרש במ"ר פ"ח מות ג': (ז) שאין הצדיקים באין מבית אב אלא מעצמן התנדבו. במדרש שם סיים לכך הוא אומר ירמי ס' ברכו את ס', בית ירמי ס' לא נאמר, אלא ירמי ס' אינו בית אב אלא מעצמם נתנדבו ואהבו להקב"ס: (ח) הרבה הקב"ס אוהב את הגריס למה"ד למלך וכו'. במ"ר שם:

אמר

רשעים עדי ארץ (תהלים קמו ו), והצדיקים מטליכין להקב"ה, שנאמר ימלוך ה' לעולם אלהיך ציון לדור ודור:

מזמור קמז

[א] **הללויה** כי טוב זמרה אלהינו כי נעים נאוה תהלה. (א) אמר ישעיה מה נאוו על ההרים וגו' (ישעיה נב ז), אך בשמים יראים ממני, שנאמר הודו על ארץ ושמים (תהלים קמח יג), (ב) איתי כשהוא מרומם קרן של ישראל, שנאמר וכל קרני רשעים אגדע תרוממנה קרנות צדיק (שם עה יא), לכך נאמר וירם קרן לעמו, ולמה נמשלו ישראל לקרן, מה הקרן בראש היא נתונה, כך הם ישראל ראש לכל האומות, שנאמר ונתנך ה' לראש (דברים כח יג), לכך נאמר וירם קרן לעמו וגו', מהו עם קרובו, העם שהם קרבין לו במצות, העם שקרבן הקב"ה יותר מכל האומות, וכן הוא אומר ואני קרבת אלהים לי טוב וגו' (תהלים עג כח), לכך נאמר לבני ישראל עם קרובו:

[ב] **ד"א** כי טוב זמרה אלהינו. אמר ישעיהו מה נאוו על ההרים רגלי מבשר (ישעיה נב ז), כשימלוך הקב"ה הכל הן מבשרים, שנאמר מבשר טוב משמיע שלום (שם שם), ואומר רני בת ציון הריעו ישראל (צפניה ג יד), על איזה דבר, הסיר ה' משפטיך (שם שם טו), כך כשימלוך הקב"ה הכל מקלסין לו, וכה"א לטעלה מן הפרשה זו, ימלוך ה' לעולם (תהלים קמו י), מלך הקב"ה ראוי להללו, למה שהם למלכותו של הקב"ה, אותה שעה הכל מרננין, הכל מקלסין, הכל משבחין, שראו אותו שמלך, לכך נאמר, אומר לציון מלך אלהיך (ישעיה נב ז), ומה כתיב אחריו קול צופיך וגו', ואומר, רני בת ציון וגו' (צפניה ג יד), על איזה דבר, הסיר ה' משפטיך (שם שם טו), כך כשימלוך הקב"ה אותה שעה זמרו לו, לכך נאמר כי טוב זמרה אלהינו, מלך ב"ץ אם יחיה אדם נדול (ג) והיה בידו מכוה, אם ישאל עני בשלומו, ננאי הוא לו ואינו משיבו, אבל הקב"ה אינו כן הכל מקובל לו והוא אומר קלסוני, והוא טוב לפני, שנאמר כי טוב זמרה אלהינו וגו':

[ג] **בונה** ירושלים וגו'. כשם שהקב"ה מלך בהלל וזמירות, כך ירושלים אינה נבנית אלא בהלל ובזמירות, וכן אתה מוצא בבנין האחרון, שנאמר ויסדו הבונים את היכל ה', ויענו בהלל ובהודות וגו' (עזרא ג י יא), לכך נאמר כי טוב זמרה אלהינו: נדחי ישראל יכנס. ומי הן הנדחין, קרח וכל עדתו שנדחו מפי משה רבינו ע"ה, ועכן שנדחה מפי יהושע, וכה"א ונתתי לה את כרמיה משם ואת עמק עכור (הושע ב יז), ואיזה עמק עכור, מה שאמר יהושע, ויאמר יהושע מה עכרתנו (יהושע ז כה), לכך נאמר נדחי ישראל יכנס: ד"א נדחי ישראל יכנס. אלו עשרת השבטים, שנאמר וישליכם אל ארץ אחרת וגו' (דברים כט כז), וכן אמר הכתוב, ובאו האובדים בארץ אשור והנדחים בארץ מצרים (ישעיה כז יג), אותה שעה אין לישראל מכאוב, עד שהן מתרפאין, שנאמר הרופא לשבורי לב, אמר הקב"ה אם נכוית ידו נתרפא שבר לב של ישראל, לא נשבר לבם אלא בשביל שחרבה ירושלים, שנאמר על זה היה דוה לבנו (איכה ה יז), א"ל הקב"ה על מה אמרו לו על הר ציון ששמם, אמר להם הרי אני בונה ומרפא אתכם, שנאמר הרופא לשבורי לב, וכתיב ביום חבוש ה' את שבר עמו ומחץ מכתו ירפא (ישעיה ל כו), מהו שבר עמו, זה חרבן ירושלים, ומהו מחץ מכתו, מי שהחריבה הוא בונה

הערות ותקונים

(א) אמר ישעיה מה נאוו על ההרים. אין שייכות כלל לכאן, ולהלן בשות ב' פתח עוד ספעם בכתוב הזה גם ספאמך אך בשמים ירצים ממני אין לו מוכן כלל, ויותר נכון כי צ"ל למזמור שלאחריו הלעויה הללו את ה' מן השמים, והרבה דרשות בהוספות ספון אחר אין לפה אחר, ולא יכולתי לכוון דבריהם: (ב) אימתי כשהוא מרומם קרן של ישראל. דרש קרא שלאחריו וירם קרן לעמו: (ג) והיה בידו מכוה. בדפוסים הראשונים ויהיה בידו מכוה, ואין מוכן לזה:

אותה, אותה שעה אין צרה ואין אנחה ואין יגון, שנאמר ששון ושמחה ישיגו ונסו יגון ואנחה (שם לה י), ויהיו שמחים לעולם:

מזמור קמח

[א] **הללויה** הללו את ה' מן השמים הללוהו במרומים. אלו שבשמים, ומי הם, מלאכי השרת, הללוהו כל מלאכיו כשם שיש צבאות הרבה בארץ, כך הם בשמים, אלה תולדות השמים והארץ בהבראם (בראשית ב ד). הללוהו כל צבאיו, ומי הם צבאיו שעושין צביונו של הקב"ה, שנאמר ברכו ה' כל צבאיו (תהלים קג כא), לכך נאמר הללוהו כל צבאיו: הללוהו שמש וירח. (א) ומי הן שמש וירח, האבות והאמהות, שהן משולות בשמש ובירח, שנאמר והנה השמש והירח וגו' (בראשית לז ט): הללוהו כל כוכבי אור. ומי הן כוכבי אור אלו הצדיקים, שנאמר ומצדיקי הרבים ככוכבים (דניאל יב ג), לכך נאמר הללוהו כל כוכבי אור, מכאן אתה למד שכל אחד מהן יש לו כוכב בשמים, ולפי מעשיו כך כוכבו מאיר, לכך נאמר הללו אותם שכוכביהם מאירים:

[ב] **הללוהו** שמי השמים. (ב) מכאן אתה למד שאינן אלא גשמים, וכה"א הנה השמים ושמי השמים (מ"ל ח כז), לכך נאמר הללוהו וגו': והמים אשר מעל השמים. אלו המים אותן טי בראשית, שנאמר ויקרא אלהים לרקיע שמים (בראשית א ח), שא מים:

[ג] **יהללו** את שם ה' כי הוא צוה ונבראו. לא היה יגיעה לפני הקב"ה כשבראם, שנאמר ביום עשות ה' אלהים וגו' (שם ב ד), וכתיב כי ששת ימים עשה ה' (שמות כ יא), לא היה יגיעה לפני הקב"ה, אלא צוה ונבראו לעצמן, לכך נאמר יהללו את שם ה', שעל מנת כן נבראו להיות מקלסין אותו:

[ד] **ויעמידם** לעד לעולם חק נתן ולא יעבור. ואיזה חק נתן, שאמר להם, יהי רקיע וגו' (בראשית א ו), מאותו היום לא זזו, ברא הקב"ה לשמוח בו כביכול לא היתה בו שמחה, לפי שחטא אדם נתקללה האדמה, שנאמר ארורה האדמה וגו' (שם ג יז), בא קין והרג הבל, א"ל אי אי הבל אחיך קול דמי אחיך צועקים אלי מן האדמה וגו' נע ונד תהיה בארץ (שם ד י יב), ולא הניחו להקב"ה לשמוח בעולמו:

[ה] **הללו** את ה' מן הארץ וגו'. אמר ישעיהו, כל הנקרא בשמי וגו' (ישעיה מג ז), לא ברא הקב"ה את אדם אלא לכבודו, וכה"א, כל פעל ה' למענהו וגו' (משלי טז ד), בראן להיות מקלסין וקלסוהו, שנאמר השמים מספרים וגו' (תהלים יט ב), וכשם שהשמים וכל אשר בהם מקלסין אותו, כך הארץ וכל אשר בה מקלסין אותו, שנאמר הללו את ה' מן הארץ, הכל מקלסין את המלך, ומי המקלס אותו בתהלה, בני פלטרין ואח"כ בני המדינה, לכך נאמר הללו את ה' מן השמים וגו', לאחר שקלסוהו בשמים, ומי מקלס תהלה, מי שהוא גדול מחברו, ומי הם הגדולים אלו התנינים, שנאמר ויברא אלהים את התנינים הגדולים (בראשית א כא), לפיכך הם מקלסין תהלה, שנאמר תנינים וכל תהומות, וכמה תהומות הן לא נתפרשו, וכה"א באין תהומות חוללתי (משלי ח כד), וכתיב תהומות יכסיומו (שמות טו ה), ועד עכשיו אין אדם יודע כמה הם, עד שאמרו בני קרח תהום אל תהום וגו', לכך נאמר תנינים וכל תהומות, כלם יהללו את שם ה':

הערות ותקונים

(א) ומי הן שמש וירח המאות והאמהות. עיין ב"ר פפ"ל אות י"ח: (ב) מכאן אתה למד שאינן אלא גשמים, וכה"א הנה השמים ושמי השמים. יש לתקן שאינן אלא ג' שמים, וכן איתא לעיל במזמור קי"ל אות ג' דבכן אמרי אלמא הן אמר לא השמים ושמי השמים, דהים השמים חד ושמי השמים שנים הרי אלמא, וכן מוכח מהאמר בילקוט דמובני בראשית בפ' יהי רקיע, וגורס אלמא שמים, וכן הגיה הרב המופלג מהרש"ם ז"ל בפירושו, וכאשר היה בעירנו שוד נמרס הוציא לאור את פירושו הראשון כי כן הגהתי בגליון המדרש: רמוסו

מזמור קמט

[א] **הללויה** שירו לה' שיר חדש תהלתו בקהל חסידים. אמר ישעיהו אל תזכרו ראשונות וגו', הנני עושה חדשה וגו', תכבדני חית השדה וגו', עם זו יצרתי לי וגו' (ישעיה מג יח יט כ כא), אמר הקב"ה כשם שעשיתי אני כל החדשות, אף אתם תאמרו שיר חדש לי, שנאמר שירו לה' שיר חדש, ומי הם החסידים, אלו ישראל, מה כתיב למעלה מן הפרשה, וירם קרן לעמו תהלה לכל חסידיו (תהלים קמח יד), כל זמן שישראל רואין את הקב"ה הם נעשו חסידים, ראוהו בים נעשו חסידים, ואמרו שירה, שנאמר אז ישיר משה וגו' (שמות טו א), (א) ראוהו בסיני נעשו ישרים, וכה"א יצפון לישרים (משלי ב ז), (ב) ומה אמר שם ישקני וגו' (שה"ש א ב), ראוהו באוהל מועד נעשו צדיקים, שנאמר ויבא משה ואהרן אל אהל מועד ויצאו ויברכו את העם ותצא אש מלפני ה' וגו', וירא כל העם וירונו (ויקרא ט כג כד), (ג) וכתיב רננו צדיקים וגו' (תהלים לג א), וכשיראו אותו לעולם הבא הם נעשים חסידים, שנאמר תהלתו בקהל חסידים, ובל כך למה, שהן רואין ושמחים, והוא שמה עמהם: (ד) אש וברד שלג וקיטור. מכאן אתה למד שאין בשמים כלום רע, לא אש ולא ברד ולא שלג ולא קיטור, אלא מן הארץ הן, שנאמר הללו את ה' מן הארץ וגו' (שם קמח ז), וכה"א לא יגורך רע (שם צא ט), אין דבר רע אצלו הכל בארץ, ואם כן למה נאמר וה' המטיר על סדום וגו' מן השמים (בראשית יט כד), (ה) אמר הקב"ה גזירה מן השמים, ולמטה הן נעשין אש: רוח סערה עושה דברו, ההרים וכל גבעות, אמר דוד יקלסוהו ההרים שהוא יודע משקלם, שנאמר ושקל בפלס הרים (ישעיה מ יב), וכה"א ההרים רקדו כאלים וגו' (תהלים קיד ד), לכך נאמר ההרים וכל גבעות וגו', אמר דוד הכל מקלסין להקב"ה אילו האדם לא ירצה להודות לבוראו, רמש וצפור כנף מודה לו ואינה כבוד לו, וכן הוא אומר תכבדני חית השדה (ישעיה מג כ), לכך נאמר החיה וכל בהמה: מלכי ארץ וכל לאומים שרים וכל שופטי ארץ היה לו לומר תחלה ואח"כ תנינים וכל תהומות, אלא משהוא מזכיר את הרמש ואח"כ מלכי ארץ, למה, אמר הקב"ה זקנים נכנסו תחלה, לכך נאמר תנינים וכל תהומות וגו', ואה"כ מלכי ארץ וכל לאומים עד בחורים וגם בתולות זקנים עם נערים, מהו נערים הוא הבחור הוא הנער, אלא אמר הקב"ה זקנים שהם נערים, שנאמר תתחדש כנשר נעוריכי (תהלים קג ה), וקוי ה' יחליפו כח (ישעיה מ לא), לכך נאמר זקנים עם נערים, והלא כבר נאמר הללו את ה' מן הארץ, בנוהג שבעולם מלך ב"ו (ו) דוכוס יש לו לקוטינוסטום, והם נושאים עמו במשאוי המלכות, וכשהם שרים נושאין אף בכבוד שהוא מתכבד מתכבדין עמו, אבל הקב"ה אינו כן, אין לו לא דוכוס ולא אפרכוס ולא משנה, שנאמר אשר מי אל בשמים ובארץ אשר יעשה כמעשיך וכגבורותיך (דברים ג כד), אין אחר עושה מלאכתו אלא הוא, (ז) וכה"א (אני) [אנכי] ה' עושה כל וגו', רוקע הארץ מי אתי (ישעיה מד כד).

הערות ותקונים

(א) ראוהו בסיני נעשו ישרים. עיין לעיל מזמור ס"ט אות ו': (ב) ומה אמר שם ישקני וגו'. עיין חלק בפ' ישקני כ"מ יוחנן ב"ר סימון אמר בסיני כאמרם: (ג) וכתיב רננו לדיקים. דרש מלת וירונו: (ד) אש וברד. נראה כי הדרשה נשמט ממקומה וצריך למזמור שלפניו (קמ"ח ז'), ועיין ב"ר פכ"ו אות ג', ג"ר הגיעה עין דבר רע יורד מלמעלה מתיבון וכתיב אש וברד שלג וקיטור אמר להם רוח סערה היא שהיא עושה דברו: (ה) אמר הקב"ה גזירה מן השמים ולמטה הן נעשין אש. עיין בפירש"י המיוחס לו בב"ר שם: (ו) דוכוס יש לו לקוטינוסטום. המוספי הביא זה בערך לקוטינוסטום בשם המדרש, וכתב פי' בלשון איטליה Luogotenente הוא המשנה אשר הלוטם נשען עליו, ולפי דעתי מלה זאת היתה מדברי המדרש אבל אחד מהסופרים הוסיפה לפרש מלת אפרכוס, כי מלה זו חדשה והיתה נמצאת בלשון הקלמוניס, ע"ע, אבל מה שחשב שהמלה היתה מדברי המדרש רק אשר מוספה מאת סופר אחד, היתה כן, רק המזמורים מן ק"ם שמה מאת דרשן מאוחר: (ז) וכה"א אנכי ה' עושה כל רוקע הארץ

אין אחר נושא עמו משאו אלא הוא, שנאמר אני עשיתי ואני אשא וגו' (שם מו ד), לפיכך הוא מתקלם לבדו, שנאמר יהללו את שם ה' וגו', בנוהג שבעולם מלך ב"ו דר במדינה אין בני מדינה אחרת יראים כשם שמתיראין בני מדינתו שהוא דר בתוכה, למה שהוא רחוק ממנה, אבל הקב"ה אינו כן אלא יושב בשמים והארץ יראה ממנו, שנאמר הודו על ארץ ושמים, אימתי כשהוא מרומם קרנן של ישראל, שנאמר וירם קרן לעמו וגו':

[ב] [ד"א] שירו לה' שיר חדש. ואמר במתן תורה יודוך ה' כל מלכי ארץ כי שמעו אמרי פיך (תהלים קלח ד), (ח) שמא שמעו ורצו לקבל תורתך לאו, עד שבא מיכה המורשתי ופירש, שנאמר ועשיתי באף ובחמה נקם את הגוים אשר לא שמעו (מיכה ה יד), הא למדת ששמעו ולא קבלו, בא דוד ונתן עליה הודאה, שנאמר אתה האל עושה פלא הודעת בעמים עוזך (תהלים עז טו), אמר דוד מודה אני לך פלאים שעשית בעולם שהודעת תורתך לכל האומות שבעולם ולא רצו לקבל, שאין עוזך הכתוב כאן אלא תורה, שנאמר ה' עוז לעמו יתן (שם כט יא), א"ר אבהו גלוי היה לפני הקב"ה שאין אומות העולם מקבלין את התורה, ומפני מה יצא ידיהן, כך הם מדותיו של הקב"ה לצאת ידי בריותיו, ואח"כ הוא מורדן מן העולם, (ט) לפי שאין הקב"ה בא בטרוניה עם בריותיו, (י) לכך נאמר כי נשגב שמו לבדו:

[ג] **ד"א** שירו לה'. אל תזכרו ראשונות וגו' הנני עושה חדשה וגו' עם זו יצרתי לי וגו' (ישעיה מג יח יט כא), כך אמר הקב"ה כשם שאני עושה חדשות האלו, כך אמרו לי שיר חדש, לכך נאמר שירו לה' שיר חדש, ומה ראו לומר שירה בשמחה, שהן רואין ושמחין עמו, שנאמר ישמח ה' במעשיו (תהלים קד לא), וכתיב התהללו בשם קדשו ישמח לב וגו' (שם קה ג), וכתיב נפשנו חכתה לה' וגו' כי בו ישמח לבנו (שם לג כ כא), אמר הקב"ה אתם רואים אותי ושמחים וגלים, וגם אני רואה אתכם ואני גל ושמח, שנאמר וגלתי בירושלים וששתי בעמי (ישעיה סה יט), לכך נאמר ישמח ה' במעשיו:

[ד] יהללו שמו במחול וגו'. כימי צאתך מארץ מצרים וגו' (מיכה ז טו), שנאמר ותצאנה כל הנשים אחריה בתופים ובמחולות (שמות טו כ): כי רוצה ה' בעמו וגו'. כך אמר דוד הכל מקלסין לפניו, שנאמר הללו את ה' מן השמים וגו' (תהלים קמח ז), כל הפרשה, ואומר הללו את ה' מן הארץ וגו' (שם שם ז), ואחר כולן מקלסין אותו אומות העולם, שנאמר מלכי ארץ וגו' (שם שם יא), הכל מקלסין להקב"ה, אמר הקב"ה אע"פ שהכל מקלסין אותי, איני מבקש קילוס אלא מישראל, לכך נאמר כי רוצה ה' בעמו, למה, אמר הקב"ה ערב עלי קילוס של ישראל שמקלסין אותי, שנאמר השמיעני את קולך וגו' (שיר ב יד), דבש וחלב תחת לשונך (שם ד יא), ואומר אשירה לה' בחיי וגו' (תהלים קד לג), יערב עליו שיחי (שם שם לד), לכך נאמר כי רוצה ה' בעמו וגו':

[ה] (יא) **א"ר** שבתאי יעלזו חסידים בכבוד ירננו על משכבותם. בא וראה היאך הצדיקים מתענגים (יב) כשם שעובדים, וגוזר ומציעין תחתיהן מצעות

הערות ותקונים

מי אתי. עיין לעיל מזמור כ"ל אות ד' רוקע הארץ מאתי מי אתי, מי היה שותף עמי בבריאתו של עולם, וכן הוא בב"ר פ"ח אות ג' ופ"ג אות ח': (ח) שמא שמעו ורצו לקבל תורתך כו'. הוא מתנהומא ברכה אות ג' ומובא בילקוט מיכה רמז תקכ"ד בשם התנחומא: (ט) לפי שאין הקב"ה בא בטירוניה עם בריותיו. ע"ז ג' ע"ח: (י) לכך נאמר כי נשגב שמו לבדו. לא היה כמוהו לפתח, כי פתח הרבים על העניים בימי חזקיה, וסיים לכך נאמר כי נשגב שמו לבדו (תהלים קמ"ח י"ג), והוא סיפא דקרא יהללו את שם ה': (יא) א"ר שבתאי. עיין בסדר הדורות ערך ר' שבתאי, ומי יודע מי הוא ר' שבתאי אשר הביא בשמו, כי לא נמצא מזכר במדרשים, גם ניכר מהמאמר שהוא מחוכר מאד: (יב) כשם שעובדים. בלשון פרעג ומסטערדאם תיקן בפיוט בשעה שעוברים נג"ע:

והם מתעננים ואומרים כי אי אפשר לישן בכמה הזאת אלא בזו, והקב"ה אומר בני התעוררו עלי לפי רצונכם, שנאמר והתענג על ה' וגו' (שם לז ד), ומנין שהן אומרים אי אפשר לישן בזו, שנאמר יבוא שלום ינוחו על משכבותם (ישעיה נז ב), ולא נאמר אלא על משכבותם משכבות הרבה כשהן מציעין להם בגן עדן משכבות יפים, וכיון שהן רואין אותו הן מרננין, למה על מה שהתקין להם, לכך נאמר ירננו על משכבותם, מרננין ומקלסין ומרוממין אותו, שנאמר רוממות אל בגרונם, א"ל הקב"ה אע"פ שקלסתם אותי בנבלים ובכנורות, אינו ערב לפני אלא בגרונם, אוי להם לרשעים מה הם שוטעים באוזניהם, אמר הקב"ה לא יקלסו אותי הרשעים בגרונם, למה שריחם רע, שנאמר קבר פתוח גרונם לשונם יחליקון (תהלים ה י), אבל הצדיקים קלוסן ערב לפני ביותר, שנאמר כי קולך ערב ומראך נאוה (שיר ב יד), וכתיב יערב עליו שיחי (תהלים קד לד), לכך נאמר רוממות אל בגרונם, אמר הקב"ה אתם מרוממין אותי, ואני עושה מלחמה בעדכם כדי להצילכם מן הגליות ומן השעבוד, וכן אמר הכתוב פיהם של ישראל הוא חרבם, שנאמר וחרב פיפיות בידם:

[ו] **לעשות** נקמה בגוים. אי זו היא נקמה, אמר הקב"ה מה שנקמו לישראל, שנאמר נקמת דם עבדיך השפוך (תהלים עט י), ולא נקמת אדם, אלא אל נקמות ה' וגו' (שם צד א), ואומר הרנינו גוים עמו וגו' (דברים לב מג), וכתיב אל קנא ונוקם ה' (נחום א ב), כל הנקמות האלה יש לרשעים אצל הקב"ה, לכך נאמר לעשות נקמה בגוים וגו', ושמא תאמר כל ההדיוטות, אמר הקב"ה לאו אלא למלכים, שנאמר לאסור מלכיהם וגו', ולמה שמלכים באו עלי, שנאמר למה רגשו גוים וגו' (תהלים ב א), לכך נאמר לאסור מלכיהם וגו', אמר הקב"ה אשרי שישלם לך את גמולך (שם קלז ח), ומה גמלו להם לישראל ואת עיני צדקיהו עור ויאסרהו בנחשתים (מ"ב כה ז), ונם אני כך אעשה להם, שנאמר ונכבדיהם בכבלי ברזל, אמר הקב"ה מה הם סבורים ששכחתי מה שעשו, כתובה היא לפני, שנאמר לעשות בהם משפט כתוב, ואיזהו משפט כתוב, הנה היום בא בוער כתנור (מלאכי ג יט), וכתיב ויצאו וראו בפגרי האנשים (ישעיה סו כד), לעשות בהם משפט כתוב, ואיזהו משפט כתוב, יתמו חטאים מן הארץ (תהלים קד לה), לכך נאמר לעשות בהם משפט כתוב:

מזמור קנ

[א] **הללויה** הללו אל בקדשו. אמרה רוח הקודש על ידי יחזקאל ואת שם קדשי אודיע וגו' הנה באה ונהיתה (יחזקאל לט ז ח), אימתי הגוים יודעים שאני קדוש, כשאני עושה בהם מה שכתוב למעלה מן הענין, שנאמר ואתה בן אדם הנבא על גוג וגו', ושובבתיך וגו' והכיתי קשתך מיד שמאלך (שם שם ב ג), ודם נשיאי הארץ תשתו, ואכלתם (בשר) [חלב לשבעה] ושתיתם דם [לשכרון] מזבחי אשר זבחתי לכם (שם שם יז יט), ולא פירש יחזקאל, כמה זמן החיה והעוף אוכלות בגבלתו של גוג, ובא ישעיה ופירש, שנאמר (א) וקץ עליו העיט וכל בהמת הארץ עליו תחרף (ישעיה יח ו), הרי י"ב חדש עושה על גוג, קיץ וחורף י"ב חדשים, אימתי הקב"ה מתקדש בעולמו כשיפרע מן הרשעים, וכה"א למעלה מן הפרשה לעשות בהם משפט כתוב, אותו שעה הוא מתקדש בעולמו, שנאמר הללו אל בקדשו, הללוהו בכמה שעשה לקדושיו, ומי הן קדושיו, ישראל, שנאמר כי עם קדוש וגו' (דברים ז ו), וכתיב קדש ישראל וגו' (ירמיה ב ג), לכך נאמר הללו אל בקדשו הללוהו ברקיע עוזו, הללוהו בכמה שעשה ברקיע עוזו, ומה עשה ברקיע, ונמקו כל צבא השמים (ישעיה לד ד), וכתיב שאו לשמים

הערות ותקונים

(א) וקץ עליו העיט וכל בהמת הארץ עליו תחרף, דורש קץ לשון קיץ והתרף לשון חורף:

עיניכם והביטו אל הארץ מתחת כי שמים כעשן נמלחו וגו' (שם נא ו), הללוהו ברקיע עוזו, מהו עוזו הללוהו במה שעשה בעזים שברקיע, ומי הם עזים שברקיע, אלו שרי אומות העולם, וכה"א והפכתי כסא ממלכות (חגי ב כב), מחו והפכתי, שהוא הופכם מן הרקיע לארץ, ואח"כ וירדו סוסים ורוכביהם וגו' (שם שם), אלו שבארץ, וכה"א כי רותה בשמים חרבי הנה על אדום תרד וגו' (ישעיה לד ה), מרוה אותה ומפילה משרה, ואח"כ יורדת עליה, וכה"א חרב לה' מלאה דם וגו' (שם שם ו):

תם ונשלם

15